

PARAFIE DIECEZJI WŁOCŁAWSKIEJ

KS. WITOLD KUJAWSKI

PARAFIE DIECEZJI WŁOCŁAWSKIEJ

Okres kujawsko-kaliski
1818–1925

*Dla upamiętnienia
90. rocznicy powstania
Towarzystwa Teologicznego we Włocławku*

Teologiczne Towarzystwo Naukowe
Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku

Włocławek 2018

© Copyright by Witold Kujawski
Teologiczne Towarzystwo Naukowe
Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku

Korekta
Iwona Tomczak

Redakcja, łamanie, opracowanie indeksów, projekt okładki
Grzegorz Sztandera

Okładka:
fragment mapy diecezji kujawsko-kaliskiej,
sporządzonej przez Bernarda Gratowskiego, kapucyna, w Zakroczymiu, 1887 r.
(w zbiorach Archiwum Diecezjalnego we Włocławku)

ISBN 978-83-952841-0-6

Teologiczne Towarzystwo Naukowe
Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku
ul. Prymasa Stanisława Karnkowskiego 3, 87-800 Włocławek
tel. 505 615 430

SPIS TREŚCI

WYKAZ SKRÓTÓW	19
WPROWADZENIE	21

OFICJAŁAT GENERALNY WŁOCŁAWSKI

DEKANAT WŁOCŁAWSKI	37
Włocławek [parafia św. Jana Chrzciciela]	40
Włocławek [parafia św. Stanisława]	41
Białotarsk	42
Boniewo	43
Brześć [Kujawski]	44
Choceń	45
Chodecz	46
Dąbie [Kujawskie]	47
Duninów	47
Grabkowo	49
Kłobia	49
Kłóbka	50
Kłótno	51
Kowal	51
Kruszyn	53
Lubień [Kujawski]	54
Lubomin	55
Lubraniec	55
Przedecz	57
Śmiłowice	58
Wieniec	58
Wistka Szlachecka	59
Zgłowiączka	61

DEKANAT NIESZAWSKI	63
Nieszawa	66
Bądkowo	67
Broniewo	68
Bronisław	68
Broniszewo	69
Byczyna	70
Bytoń	71
Koneck	72
Kościelna Wieś [Kujawska]	73
Krzywosądz	73
Lubanie	74
Łowiczek	75
Mąkoszyn	75
Orle	76
Osięciny	76
Ostrowąs	77
Piotrków [Kujawski]	78
Połajewo	79
Raciążek	79
Ciechocinek	80
Radziejów	82
Sadlno	83
Sędzin	83
Siniarzewo	84
Służewo	84
Aleksandrów [Kujawski]	85
Straszewo	86
Zakrzewo	87
Świerczyn	87
Witowo	88
Zbrachlin	89

OFICJAŁAT GENERALNY KALISKI

DEKANAT KALISKI	93
Kalisz [parafia Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny]	98
Kalisz [parafia św. Mikołaja]	99

Blizanów	103
Błaszki	108
Borków	111
Brudzew [Kaliski]	113
Chełmce	116
Chlewo	119
Chocz	122
Dembe [Dębe]	125
Dobrzec	130
Kalisz [parafia św. Gotarda – „na Rypinku”]	133
Dzierżbin	134
Giżyce	136
Godziesze	138
Brzeziny	140
Goliszew	141
Góra	144
Iwanowice	145
Kalinowa	148
Kokanin	150
Kościelec [Kaliski]	152
Kościelna Wieś [Kaliska]	154
Kosmów	157
Koźminek	159
Opatówek	162
Pamięcin	163
Piątek	166
Przespolew	168
Rajsko	169
Rychnów	171
Staw	173
Stawiszyn	177
Tłokinia	180
Tykadłów	182
Zbiersk	185
DEKANAT KOLSKI	189
Koło	192
Białków	196
Błenna	198

Brdów	198
Brudzew [Kolski]	199
Galew	203
Dęby Szlacheckie	203
Dobrów	205
Izbica [Kujawska]	207
Janiszew	208
Kościelec [Kolski]	210
Lubotyń	211
Lubstów	212
Lubstówek	214
Racięcice	215
Mąkolno	216
Babiak	218
Modzerowo	218
Osiek Wielki	219
Sompolno	221
Wąsosze	224
Wrząca Wielka	226
DEKANAT KONIŃSKI	229
Konin	232
Golina	238
Gosławice	240
Grabienice	242
Grochowy	244
Grzymiszew	246
Kawnice	247
Kramsk	249
Krzymów	251
Kuchary [Kościełne]	253
Licheń Stary	256
Lisiec [Wielki]	259
Morzysław	260
Myślubórz	262
Ostrowąż	264
Russocice	266
Rychwał	268
Rzgów	270

Sławsk	272
Stare Miasto	275
Ślesin	277
Tuliszków	279
Wyszyna	281
DEKANAT SIERADZKI	285
Sieradz	289
Brzeźnio	297
Burzenin	301
Charłupia Mała	305
Charłupia Wielka	308
Chojne	311
Dąbrowa [Wielka]	315
Drużbin	318
Godynice	320
Gruszczycy	322
Kamionacz	324
Kliczków [Mały]	326
Klonowa	328
Korczew	329
Małyń	332
Męka	334
Rossoszyca	338
Stolec	340
Szadek	345
Uników	350
Wąglczew	354
Wierzchy	356
Wojków	358
Wróblew	361
Zadzim	363
Zygry	369
Zduńska Wola	370
Złoczew	372
DEKANAT SŁUPECKI	377
Słupca	380
Budziszław Kościelny	384

Ciążeń	386
Cienin [Kościelny]	387
Dobrosołowo	389
Giewartów	391
Grodziec	393
Kazimierz Biskupi	395
Kleczew	399
Kowalewo	402
Królików	404
Lądek	405
Ląd nad Wartą	409
Młodojewe	410
Koszuty Małe	412
Ostrowite [Słupeckie]	412
Pyzdry	414
Skulsk	417
Samarzewo	418
Szymanowice	419
Trąbczyn	421
Wilczyn	423
Zagórów	426
Złotków	428
DEKANAT TURECKI	431
Turek	434
Bałdrzychów	439
Boleszczyn	441
Brodnia	445
Chwalborzyce	447
Dobra	450
Głuchów	457
Goszczanów	458
Grodzisko	460
Jeziorsko	464
Kowale Pańskie	467
Lisków	469
Strzałków	472
Malanów	473
Miłkowice	474

Niemysłów	478
Niewiesz	482
Pęczniew	485
Psary	490
Skęczniew	493
Spicimierz	496
Świnice [Warckie]	498
Tokary	502
Tubądzin	503
Uniejów	505
Warta	517
Wartkowice	525
Wielenin	529
Wilamów	532
DEKANAT WIELUŃSKI	537
Wieluń	540
Biała [k. Wielunia]	549
Bolesławiec	552
Chotów	556
Cieszęcin	558
Ostrówek	560
Węglewice	560
Czarnożyły	563
Czastary	566
Działoszyn	569
Dzietrzkowice	574
Radostów	578
Komorniki	579
Konopnica	580
Kraszewice	582
Krzyworzeka	584
Kadłub	588
Lututów	590
Łyskornia	594
Mieleszyn	596
Chróscin	598
Mierzyce	599
Mokrsko	603

Naramice	606
Osjaków	608
Ożarów	613
Wierzbie	615
Przedmość	616
Pątnów	617
Dzietrzniki	618
Praszka	621
Raczyn	625
Ruda	629
Rudlice	632
Rudniki	634
Siemkowice	636
Skomlin	639
Sokolniki	642
Ochędzyn	644
Walichnowy	645
Wieruszów	647
Wierzchlas	655
Wójcin	657
Żdźary	659
Żytniów	660

OFICJAŁAT POMOCNICZY PIOTRKOWSKI

DEKANAT PIOTRKOWSKI	665
Piotrków [Trybunalski]	668
Bęczkowice	674
Bogdanów	675
Chabielice	679
Czarnocin	685
Drużbice	685
Gomulin	688
Gorzkowice	690
Grocholice	691
Bełchatów	694
Grzymalina Wola	695
Kamieńsk	698

Kaszewice	702
Kociszew	703
Krzepczów	705
Kurowice	708
Łobudzice	709
Mierzyn	712
Lubień	713
Milejów	714
Moszczenica	715
Parzno	717
Ręczno	719
Rozprza	722
Rzgów	723
Srocko	725
Suchcice	727
Sulejów	728
Tuszyn	731
Witów	733
Wolbórz	735
DEKANAT CZĘSTOCHOWSKI	737
Częstochowa [parafia św. Zygmunta]	741
Częstochowa [parafia św. Barbary]	743
Częstochowa [parafia Świętej Rodziny]	743
Częstochowa [parafia św. Rocha]	743
Częstochowa [parafia św. Józefa]	743
Częstochowa [klasztor paulinów na Jasnej Górze]	744
Biała [Górna]	744
Danków	745
Zajączki	749
Kamienica Polska	750
Starcza	751
Kłobuck	751
Kalej	753
Złochowice	754
Konopiska	754
Blachownia	755
Krzepice	755
Miedźno	760

Ostrowy	761
Mstów	761
Mykanów	766
Cykarzew	769
Parzymiechy	770
Jaworzno	772
Poczesna	773
Przyrów	774
Przystajnia	775
Rędziny	776
Starokrzepice	778
Truskolasy	779
Bór Zapilski	781
Panki	781
Wąsosz	781
Wilkowiecko	783
Żuraw	784
DEKANAT ŁASKI	787
Łask	789
Borszewice	793
Wrzeszczewice	796
Brzyków	796
Buczek	800
Dłutów	802
Dobroń	804
Górka Pabianicka	806
Grabno	807
Kwiatkowice	810
Lutomiersk	812
Marzenin	817
Mikołajewice	820
Pabianice [parafia św. Mateusza]	822
Pabianice [parafia Matki Boskiej Różańcowej]	827
Retkinia	827
Ruda Pabianicka	827
Restarzew	828
Rusiec	830
Sędziejowice	833

Strońsko	835
Szczerców	839
Widawa	842
Wola Wiązowa	847
Wygiełzów	849
DEKANAT NOWORADOMSKI	855
Radomsko	858
Bąkowa Góra	868
Borowno	869
Borzykowa	872
Brzeźnica [Nowa]	876
Chełmo	884
Cielętniki	886
Dąbrowa Zielona	887
Dmenin	891
Dobryczyce	894
Dworszowice [Kościelne]	897
Gidle	899
Jedlno	903
Kłomnice	905
Garnek	908
Zawada	909
Kobiele Wielkie	909
Kodrąb	911
Koniecpol	914
Kruszyna	917
Łgota Wielka	919
Makowiska	923
Maluszyn	925
Niedośpielin	927
Pajęczno	928
Pławno	933
Rząśnia	935
Kiełczygłów	939
Rzejowice	939
Sulmierzyce	941
Kleszczów	944
Wielgomłyny	944

Wiewiec	946
Żytno	949

ADDENDA

Parafie włączone do diecezji włocławskiej w roku 1925

DEKANAT KŁODAWSKI	957
Kłodawa	960
Bierzwienna	964
Borysławice	966
Chełmno	968
Dąbie [nad Nerem]	970
Grzegorzew	971
Pieczew	983
Umień	984
DEKANAT LIPNOWSKI	987
Lipno	990
Bobrowniki	999
Chełmica Wielka	1004
Grochowalsk	1009
Karnkowo	1015
Kikół	1024
Ostrowite [Lipnowskie]	1042
Sumin	1046
Szpetal Górny	1050
Wielgie	1060
Wola – Trutowo	1063
Zaduszniki	1069
DEKANAT MAZOWIECKI	1075
Mazowsze	1077
Ciechocin	1081
Czernikowo	1090
Dobrzejewice	1094
Działyń	1100

Łążyn	1105
Nowogród	1109
Osiek nad Wisłą	1115
ZAKOŃCZENIE	1118
ŹRÓDŁA I OPRACOWANIA	1125
Stan diecezji kujawsko-kaliskiej w 1925 r.	1161
Indeks osób	1179
Indeks miejscowości	1247

WYKAZ SKRÓTÓW

Bibliograficznych

- ABMK – „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, Lublin 1959→
Diecezja łódzka 1973 – Diecezja łódzka. Struktura terytorialno-administracyjna,
Łódź 1973.
- DLb – J. Długosz, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, t. 2: *Ecclesiae parochiales*; t. 3: *Monasteria, Cracoviae* 1864.
- EK – *Encyklopedia katolicka*, t. 1–20, Lublin 1973–2014.
Informator 2013–2014 – Informator Diecezji Kaliskiej 2013–2014, Kalisz 2014.
Katalog 1978 – Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej 1978,
Częstochowa 1978.
- KDP – *Kodeks dyplomatyczny Polski (Codex diplomaticus Poloniae)*, t. 2, cz. 1–2,
wyd. L. Rzyaszczewski, A. Muczkowski, Warszawa 1848–1852.
- KDWlkp. – *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski (Codex diplomaticus Maioris Poloniae)*, t. 3, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1879.
- KDWł – „Kronika Diecezji Włocławskiej” (do 1926 „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”, a od 2006 „Miesięcznik Diecezji Włocławskiej – Kronika”), 1907→
Kujawski, *Parafie. Arch. wł.* – W. Kujawski, *Parafie diecezji włocławskiej. Archidiaconaty: kruszewicki i włocławski*, Włocławek 2014.
- KZSP – *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, Warszawa 1951→
- LB – J. Łaski, *Liber beneficiorum archidioecesis Gnesnensis*, t. 1–2, ed. J. Łukowski,
Gniezno 1880–1881.
- Librowski, *Indeks* – S. Librowski, *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej*, cz. 4: *Indeks geograficzno-historyczny*, z. 1: *Indeks do części 1 (zasób włocławski)*, ABMK, 37(1978), s. 53–174.
- Librowski, *Materiały* – S. Librowski, *Materiały do dziejów diecezji włocławskiej czasu wojny 1938–1945*, ABMK, 38(1979), s. 189–400; 39(1979), s. 279–400.

Librowski, *Wizytacje* – S. Librowski, *Wizytacje diecezji włocławskiej*, cz. 1: *Wizytacje diecezji kujawskiej i pomorskiej*, t. 1: *Opracowanie archiwalno-źródłoznawcze*, z. 1: *Wstęp ogólny*, ABMK, 8(1964), s. 5–186; z. 2: *Wizytacje w latach 1123–1421*, ABMK, 10(1965), s. 33–206.

MHDWl – *Monumenta historica dioeceseos Wladislaviensis* [z. 1–25], Wladislaviae 1881–1912.

MPT – *Miasta polskie w tysiącleciu*, t. 1–2, red. M. Siuchniński, Wrocław – Warszawa – Kraków 1965–1967.

RDWł – „Rocznik Diecezji Włocławskiej”.

SGKP – *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1–15, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1880–1902.

StWł – „Studia Włocławskie”, Włocławek 1998→

Archiwalnych

AAG – akta arcybiskupów gnieźnieńskich

ABKP – akta biskupów kujawsko-pomorskich

ABKKal – akta biskupów kujawsko-kaliskich

ADPł – Archiwum Diecezjalne w Płocku

ADWł – Archiwum Diecezjalne we Włocławku

AKDWł – Archiwum Kurii Diecezjalnej we Włocławku

* * *

Ankieta – ADWł, Ankieta strat wojennych diecezji włocławskiej w l[atach] 1939/45, przeprowadzona przez archiwariusza diecezjalnego [ks. Stanisława Librowskiego] w r. 1947, t. 1–2 (mps w ADWł).

* * *

A. par. – księgi dotyczące poszczególnych parafii

AV – Acta visitationis

Dok. – dokument samoistny

k. – karta

Wiz. – wizytacja

WPROWADZENIE

Diecezja, nazywana ogólnie wrocławską, w swoich dziejach nosiła w praktyce jeszcze nazwy, można tak powiedzieć, uzupełniające. Najczęściej nazywano ją kujawską, ale dodawano także dodatek „i pomorską”, ze względu na przynależność dużej części Pomorza Nadwiślańskiego, czyli Gdańskiego. Piszący te słowa przedstawił w poprzednich opracowaniach parafie diecezji kujawskiej i pomorskiej, dzieląc to na dwie części. Najpierw omówiono parafie w części diecezji kujawskiej, a więc w archidiakonacie kruszewickim i wrocławskim. W drugiej publikacji, o takim samym tytule, opisano parafie w archidiakonacie pomorskim tejże diecezji.

Niniejsze przedstawienie jest kontynuacją poprzednio wydanych opracowań o parafiach archidiakonatów kujawskich¹ i archidiakonatu pomorskiego diecezji kujawsko-pomorskiej². Ponieważ następnym okresem historycznym diecezji była diecezja kujawsko-kaliska, powołana bullą *Ex imposita nobis* z 1818 r., całkowicie zmieniającą granice diecezji, wypada poznać parafie, które wówczas zostały włączone do diecezji ze stolicą we Wrocławku. Zasadniczą instytucją budującą diecezję pozostają zawsze parafie; im więc poświęcone są opracowania podpisanego. A ta sieć parafialna w czasie istnienia diecezji wrocławskiej często ulegała zmianie, podobnie zresztą jak i jej granice. Drugim celem było uzupełnienie pracy autora o diecezji kujawsko-kaliskiej³.

Ale najpierw podamy pewne wyjaśnienia tytułem wprowadzenia.

Kiedy patrzymy na mapę polskich metropolii i diecezji, zwłaszcza ci, co są związani z diecezją wrocławską i znają jej historię, może zapytają, jak to się stało, że Gdańsk, należący kiedyś do diecezji wrocławskiej, jest teraz nawet siedzibą metropolii. Idąc od Morza Bałtyckiego w kierunku południo-

---

¹ W. Kujawski, *Parafie diecezji wrocławskiej. Archidiakonaty: kruszewicki i wrocławski*, Wrocław 2014.

² Tenże, *Parafie diecezji wrocławskiej. Archidiakonaty pomorski*, Wrocław 2015.

³ Tenże, *Diecezja kujawsko-kaliska, Opracowanie historyczno-źródłoznawcze*, Wrocław 2011.

wym spotykamy diecezje w Pelplinie i Bydgoszczy, które to miejscowości kiedyś w diecezji naszej były położone. Podążając dalej, widzimy metropolię w Łodzi. Wprawdzie tylko parafia Retkinia i Ruda Pabianicka z wielkiego tego miasta powstały w granicach diecezji kujawsko-kaliskiej, ale pamiętać trzeba, że samo miasto Łódź stanowiło kiedyś własność biskupów kujawskich. Idąc dalej, spotykamy diecezję w Kaliszu i metropolię w Częstochowie. Przedziwne były uwarunkowania polityczne, a może i inne, że ta, trzecia w swoim czasie co do znaczenia diecezja w Polsce, diecezja wrocławska, jest aktualnie jedną z mniejszych. Ale to tylko dygresja piszącego.

Diecezja wrocławska przeszła wielką reorganizację w 1818 r. w związku z rozbiorem Polski przez sąsiednie mocarstwa i powstaniem nowych granic politycznych, nieliczących się zupełnie z granicami kościelnymi. Właściwie to zaborcy postanowili, w tzw. konwencji petersburskiej, że granice diecezji nie mogą się krzyżować z nowymi granicami państwowymi. Spowodowało to wiele utrudnień. Do tej pory bowiem granice diecezji obejmowały często tereny, znajdujące się obecnie w różnych organizmach państwowych. Rozbiory Polski, zaakceptowane przez Kongres Wiedeński w 1815 r., spowodowały niekorzystne następstwa dla organizacji kościelnej na ziemiach polskich, w tym może szczególnie dla diecezji kujawsko-pomorskiej, czyli wrocławskiej.

Fakt, jak zmieniło się ukształtowanie granic diecezji w 1818 r., bardzo czytelnie obrazuje mapa *Tabula geographica veteris et novae dioecesis Wladislaviensis* opublikowana razem z wydanymi przez ks. Zenona Chodyńskiego *Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae*⁴.

Wprawdzie katedra i stolica diecezji pozostały we Wrocławku, ale zmieniło się całkowicie jej terytorium. Dotychczasowy okręg diecezjalny został przecięty granicą państwową oddzielającą zabór rosyjski, nazwany wprawdzie Królestwem Polskim, ale z carami rosyjskimi jako monarchami tego Królestwa, od zaboru pruskiego. W następstwie tego archidiaconaty kruszwicki i pomorski znalazły się w Prusach. Część z Kruszwicą włączono wówczas do archidiecezji gnieźnieńskiej, a część pomorską do diecezji chełmińskiej, której stolicę przeniesiono do Pelplina. Obydwie te stolice położone były w państwie pruskim. Tak więc parafie w większości przedtem należące do diecezji wrocławskiej, zostały oddzielone kordonem granicznym od swojej stolicy diecezjalnej.

---

⁴ *Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae*, coll. et ed. Z. Chodyński, Varsaviae 1890. Reprodukcję tej mapy zamieszczono przy publikacji W. Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska*.

Zaistniała nawet obawa, czy utrzyma się diecezja ze stolicą we Włocławku, który znalazł się w zaborze rosyjskim, czyli w tzw. Królestwie Polskim, ponieważ przy niej pozostał stosunkowo niewielki obszar, a mianowicie jeden dawny archidiaconat włocławski i to jeszcze pomniejszony o dekanat bobrownicki, który został włączony do diecezji płockiej. Ostatecznie diecezja ze stolicą we Włocławku pozostała, ponieważ włączono do niej bardzo wiele parafii należących poprzednio do archidiecezji gnieźnieńskiej, kilka parafii z diecezji krakowskiej i trzy z diecezji poznańskiej, tak jak to wyznaczały nowe granice polityczne. Nastąpiło to w 1818 r. decyzją Stolicy Apostolskiej, zresztą wymuszoną przez rządy zaborcze, mocą bulli *Ex imposita nobis*⁵.

O parafiach tworzących dawną diecezję kujawską i pomorską pisał podpisany w dwóch opracowaniach wyżej wspomnianych. Teraz pozostawało zapoznać czytelnika z tymi parafiami, które wówczas zostały włączone do diecezji włocławskiej. Ostatecznie diecezja otrzymała nową nazwę, diecezji kujawsko-kaliskiej, i nowe granice⁶.

O diecezji tej, urzędowo nazwanej diecezją włocławską lub kaliską, zaś najczęściej kujawsko-kaliską, pisał niżej podpisany, gdzie podano także, jak wyglądał ustrój i organizacja diecezji oraz jaka jest baza źródłowa do jej dziejów. Naturalnie jej organizacja wewnętrzna ulegała z biegiem czasu zmianom dyktowanym względami duszpasterskimi, albo też była wymuszona przez państwowe władze zaborcze.

Aczkolwiek po 1818 r. stolicą diecezji nadal pozostał Włocławek, władze zaborcze postanowiły, że biskup będzie rezydował w Kaliszu. Dlaczego tak się stało? Zasadniczo diecezje w zaborze rosyjskim miały znajdować się w miastach będących województwami, a Włocławek takim miastem nie był. Wojewódzkim miastem na terenie diecezji kujawsko-kaliskiej był Kalisz. Stąd powyższe polecenie władz państwowych, a i oczywistym było, że pierwsi biskupi kujawsko-kaliscy na to miasto będą zwracać szczególniejszą uwagę i tu będą rezydować.

Pierwsi biskupi kujawsko-kaliscy nie przejęli dawniej stosowanego podziału diecezji na archidiaconaty. Na początku diecezję podzielono po

---

⁵ Postanowienia bulli w odniesieniu do diecezji włocławskiej omówiono w: Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska*, s. 44–52; zob. też: tenże, *Parafie włączone w 1818 r. do diecezji kujawsko-kaliskiej z diecezji krakowskiej, poznańskiej i włocławskiej*, StWł, 17(2015), s. 361–382.

⁶ O zmianach tych zob. B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich*, ABMK, 20(1970) s. 342–345.

prostu na dekanaty, jak to widać z pierwszego schematyzmu diecezji z 1820 r. Z tego roku bowiem mamy pierwszy imienny wykaz parafii, stosownie do ówczesnych dekanatów. Diecezja dzieliła się na 24 dekanaty⁷.

Oczywiste było, że muszą nastąpić podziały bardzo rozległej diecezji na większe okręgi administracyjno-sądownicze. Nawiązano do znanych już okręgów pod zwierzchnictwem oficjała, który w jednej osobie łączył zastępczą władzę administracyjną i sądowniczą, naturalnie z upoważnienia biskupa. Tym bardziej, że w Kaliszu zastano dawny, jeszcze z czasów archidiecezji gnieźnieńskiej, Konsystorz Okręgowy Kaliski. Dlatego biskup Andrzej Wołłowicz, pierwszy biskup kujawsko-kaliski (1819–1822), zastawszy także we Włocławku urząd Oficjała Generalnego, taki sam utworzył dla nowych terytoriów diecezji w Kaliszu, jednocześnie kasując pozostałe po archidiecezji gnieźnieńskiej Oficjałaty Okręgowe w Uniejowie i Wieluniu⁸. Ale niebawem przyszedł nowy biskup, Józef Szczepan z Rzezycy Koźmian, biskup kujawsko-kaliski (1823–1831) i dokonał nowego urządzenia diecezji, którą podzielił na:

Oficjałat Generalny Kaliski, bardzo obszerny, bo obejmujący 11 dekanatów z siedzibami w Kaliszu, Stawie, Stawiszynie, Uniejowie, Koninie, Kole, Słupcy, Sompolnie, Sieradzu, Lutomiersku i Szadku.

Mniejszy był Oficjałat Pomocniczy w Piotrkowie Trybunalskim, składający się z 5 dekanatów, a więc w Piotrkowie Trybunalskim, Tuszynie, Radomsku, Brzeźnicy i Częstochowie.

Wyróżniono także tzw. terytorium wieluńskie z dekanatami w Wieluniu, Krzepicach i Wieruszowie, ale praktycznie nie miało to żadnego wpływu na działalność administracyjno-sądowniczą diecezji, bowiem dekanat wieruszowski włączono do oficjałatu kaliskiego, zaś dekanat w Brzeźnicy i Częstochowie znalazł się w oficjałacie piotrkowskim.

Oficjałat Generalny Włocławski obejmował kujawską część diecezji, z dekanatami w Brześciu, Nieszawie, Radziejowie, Kowalu i Izbicy⁹.

Tak pozostało do 1863 r., kiedy jeszcze Oficjałat Generalny Włocławski obejmował dekanaty brzeski, kowalski, izbicki, nieszawski i radziejowski, Oficjałat Generalny Kaliski miał dekanaty kaliski, kolski, koniński, lutomierski, sompoleński, sieradzki, słupecki, stawski, stawiszynski, szadkowski, uniejowski i wieruszowski, zaś do Oficjałatu Foralnego Piotrkowskiego

⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1819, s. 3–24.

⁸ Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska*, s. 73.

⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1824.

należały nadal dekanaty piotrkowski, brzeźnicki, częstochowski, krzepicki, radomskowski, tuszyński i wieluński¹⁰.

Duża zmiana organizacji dekanalnej nastąpiła w 1864 r., stosownie do zarządzenia władzy zaborczej, aby w diecezjach dekanaty odpowiadały swoim zasięgiem powiatom. Stało się to w ramach represji po powstaniu styczniowym. Miało to miejsce za pontyfikatu Jana Michała Marszewskiego, biskupa kujawsko-kaliskiego (1856–1867).

I tak do Oficjałatu Włocławskiego należały teraz dekanaty włocławski i nieszawski. Oficjałat Kaliski obejmował dekanaty kaliski, kolski, koniński, sieradzki, słupecki, turecki i wieluński. Natomiast Oficjałat Piotrkowski miał dekanat piotrkowski, częstochowski, łaski, noworadomski¹¹. Czyli razem było wówczas 13 dekanatów, bardzo rozległych terytorialnie. Nie było to praktyczne, bowiem dekanaty były bardzo obszerne, a dziekani stali się poniekąd urzędnikami państwowymi.

Graficzny obraz diecezji kujawsko-kaliskiej został przedstawiony w 1887 r. na mapie opracowanej przez księdza Bernarda Gratowskiego, kapucyna z Zakrocimia, dedykowanej Aleksandrowi Kazimierzowi Bereśniewiczowi, biskupowi diecezji kujawsko-kaliskiej (1883–1902)¹².

Taki podział na wielkie dekanaty nie był wygodny ani dla administrowania diecezją, ani ze względów duszpasterskich. Dlatego jeszcze podczas trwania wojny światowej, z początkiem roku 1917, decyzją Stanisława Zdzitowieckiego biskupa kujawsko-kaliskiego (1902–1927) został wprowadzony nowy podział diecezji na 39 dekanatów. Żeby jednak zachować prawidłowość, aby żaden dekanat nie sięgał parafii z innego powiatu, często jakaś parafia miała bliżej do siedziby dekanatu sąsiedniego. Zdawano sobie sprawę, że względy praktyczne spowodują niebawem przesunięcia parafii pomiędzy dekanatami¹³.

Uwagi poczynione wyżej o możliwości zmian okazały się zasadne, co widzi się porównując wykaz dekanatów i parafii 1917 r.¹⁴ z tym, jak to było w 1925 r. Ponadto od 1818 r. pojawiło się w diecezji kilka nowych parafii, o których będzie powiedziane przy poszczególnych dekanatach. W 1925 r.,

¹⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1863, s. 7–41.

¹¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1869; „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1873.

¹² Oryginał tej mapy znajduje się w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku. Jej reprodukcję zamieszczono przy pracy W. Kuja wskiego *Diecezja kujawsko-kaliska*. Wykorzystano ją przy przedstawianiu poszczególnych oficjałatów i dekanatów w niniejszej publikacji.

¹³ *Nowy podział dekanatów*, KDWł, 11(1917), s. 1–5.

¹⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1917.

bezpośrednio przed zmianami organizacji kościelnej w Polsce, w diecezji kujawsko-kaliskiej znajdowało się **390** samodzielnych parafii¹⁵.

Stosownie do uwagi podanej wyżej, w tej części opracowania powiemy o parafiach biorąc pod uwagę podział po 1864 r. (według pierwszego po tych zmianach wydanego schematyzmu w 1869 r.). Najpierw omówimy dekanaty Oficjałatu Generalnego Włocławskiego, a więc dekanat włocławski, a następnie dekanat radziejowski którego siedzibą od 1873 r. została Nieszawa. Ponieważ większość parafii tego oficjałatu, właściwie z wyjątkiem parafii Sompolno i Wrząca Wielka, ma opracowany zarys dziejów w pracy o parafiach archidiaconatu włocławskiego diecezji kujawsko-pomorskiej, dlatego piszący te słowa stanął wobec dylematu, czy drugi raz publikować je na tym miejscu, czy ograniczyć się do podania miejsca, gdzie tego szukać. Wybrano drogę pośrednią. Odwołując się do wspomnianego opracowania, postanowiono w kilku zdaniach przedstawić krótko dzieje poszczególnych parafii, nie cytując już źródeł. Chodziło o to, aby czytelnik, nie znając poprzedniego opracowania, mógł poznać stan tej kujawskiej części diecezji.

Następnie powiemy o parafiach Oficjałatu Generalnego Kaliskiego i o parafiach Oficjałatu Foralnego Piotrkowskiego, których parafie przedtem należały do archidiecezji gnieźnieńskiej, a tylko kilka do diecezji krakowskiej, trzy do diecezji poznańskiej i jedna do diecezji wrocławskiej.

W publikacji zasadniczo przyjęto podział alfabetyczny parafii w obrębie dekanatu, dając na początku siedzibę dekanatu. Jednak kościoły i kaplice filialne, które stały się parafiami samodzielnymi w okresie od przyjętego w publikacji podziału (do 1925 roku), umiejscowiono przy parafii macierzystej, tzn. do której były przypisane jako filialne lub zostały utworzone z ich terytorium. Zostało to uwidocznione w spisie treści oraz na mapie drukiem pochyłym.

Pierwszym źródłem wiadomości o tych parafiach, które dawniej należały do archidiecezji gnieźnieńskiej, będzie znakomity *Liber beneficiorum* arcybiskupa Jana Łaskiego. Księgę tę w wielu przypadkach uważa się nawet za akt zastępujący dokumenty erekcyjne parafii. Ogólnie przyjęto, że przedstawia on stan z 1521 r., chociaż wiemy, iż są małe rozbieżności co do lat jego spisania, ale nie jest to bardzo istotne. Tę tak ważną dla archidiecezji gnieźnieńskiej księgę uposażeń wydał ks. Jan Łukowski, a w uwagi i przypisy ubogacił ks. Jan Korytkowski, znakomity znawca archidiecezji. Zawierają one ważne wiadomości zaczerpnięte z akt archiwalnych gnieźnieńskich i nie tylko. Ze względu na naukowy autorytet ks. Korytkowskiego, wiele

¹⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1925.

wiadomości źródłowych o tych parafiach cytowane jest jako wzięte z *Liber beneficiorum*. Ksiądz Korytkowski podawał zresztą często, skąd czerpał swoje wiadomości, i ich poszukiwanie w cytowanych przezeń źródłach znacznie powiększyłoby rozpiętość opisów. Podając nazwy miejscowości parafialnych z 1521 r. korzystano także z ustaleń księdza Korytkowskiego dotyczących czasów późniejszych¹⁶. Kto będzie chciał do tych źródeł dotrzeć, znajdzie je na podstawie cytowanej księgi *Liber beneficiorum*.

Poszczególnym parafiom tego okresu poświęcił nieco miejsca ksiądz Stanisław Chodyński, zamieszczając ich krótkie dzieje łącznie z wydawanymi w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XIX wieku rubrycelami i schematyzmami. Ponieważ ks. Chodyński zatytułował osobno każdy artykuł poświęcony parafii, dlatego z szacunku dla jego osoby, przy omawianiu każdej parafii, postanowiono cytować autora, nazwę parafii i schematyzm z podaniem roku i strony.

Nie zapomniano, że wiele, zwłaszcza znaczących ośrodków parafialnych otrzymało swoje opracowania, często bardzo obszerne i dokładne. O wielu z nich można się dowiedzieć chociażby z wiadomości o nich zamieszczanych na stronach internetowych. Dotarcie do tych wszystkich publikacji z jednej strony bardzo poszerzyłoby niniejsze opracowanie, a z drugiej strony nie było możliwości wykorzystania ich wszystkich. Zdaje się, że można to usprawiedliwić powziętym założeniem, że chcemy zapoznać czytelnika z głównymi źródłami kościelnymi do dziejów parafii, a przez to poznać obraz diecezji w granicach z lat 1818–1925. Ponieważ mamy doceniać swoją przeszłość, także kościelną i diecezjalną, dobrze będzie, jeżeli wierni obecnej diecezji włocławskiej poznają, jaka była dawniejsza historia ich diecezji, a także ich parafii. Jest też faktem, że wielu autorów piszących o poszczególnych parafiach często nie znało źródeł pochodzenia kościelnego.

Szczegółowe źródła o poszczególnych parafiach w źródłach kościelnych podają informacje, czy duszpasterz danej parafii był proboszczem, a więc dawniej nieusuwalnym, czy tylko zarządcą albo wikariuszem zarządzającym. W niniejszym przedstawieniu najczęściej kapłana pracującego w parafii nazywano proboszczem, bo w praktyce dla wiernych jest to zawsze proboszcz.

Oprócz wspomnianych wyżej opracowań księdza Chodyńskiego, który zapewne korzystał z wielu opracowań i źródeł, ale ich nie cytował, zasadniczym dla nas źródłem, dla większości parafii wywodzących się przecież

---

¹⁶ J. Łaski, *Liber beneficiorum archidioecesis Gnesnensis*, t. 1–2, wyd. J. Łukowski, Gniezno 1880–1881.

z historycznej archidiecezji gnieźnieńskiej, będą akta wizytacji kanonicznych arcybiskupów gnieźnieńskich, znajdujących się w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku, dokąd swego czasu zostały przekazane na polecenie władz zaborczych. Pomocą w korzystaniu z protokołów wizytacyjnych arcybiskupów gnieźnieńskich jest opracowane przez księdza Stanisława Librowskiego *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej*, publikowane w czasopiśmie „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”¹⁷. Ten autor omówił też dokładnie przyczyny przekazania ksiąg wizytacji kanonicznych z archidiecezji gnieźnieńskiej do diecezji kujawsko-kaliskiej i innych diecezji, stosownie do tego, dokąd przypisano historyczne tereny obszernej archidiecezji. Należy tu zrobić uwagę, że korzystając z wiadomości zawartych w tych protokołach, nie zagłębiano się w szczegóły, na przykład dokładne odpisy inwentarzy paramentów liturgicznych i innych sprzętów kościelnych, co zajmowałoby wiele miejsca. Podobnie świadomie nie podawano szczegółowych wiadomości o uposażeniu poszczególnych parafii. Bez wątpienia badacze nad gospodarką wiejską tamtymi czasy, bo proboszczowie prowadzili zazwyczaj normalne gospodarstwo rolne, znajdują wiele ciekawych wiadomości z tej dziedziny. Podobnie, dla opracowania gospodarki w dobrach kościelnych, a i dla poznania szczegółów samej parafii, są tu liczne wiadomości. A w opisach wizytacyjnych poświęcano temu nieraz najwięcej miejsca. Nie można było pominąć cennych uwag o początkach poszczególnych parafii czy instytucji kościelnych, jakie podał autor wspomnianych wyżej *Repertoriów* przy opracowywaniu obszernego indeksu wizytowanych parafii archidiecezji¹⁸. Niestety, często protokoły wizytacyjne pomijają pewne ważne sprawy, jak choćby to, że w wielu przypadkach nie wymieniają nazwiska proboszcza czy zarządcy danej parafii. Te protokoły będziemy cytować skrótem „AAG. Wiz.” z podaniem numeru.

Jeżeli zaś będzie chodziło o inne źródła wizytacyjne, zachowane są tylko nieliczne protokoły wizytacji diecezji kujawsko-kaliskiej. Będziemy je cytować skrótem: „ABKKal. Wiz.” z podaniem numeru i strony. *Repertorium* tych ksiąg opublikował podpisany¹⁹.

---

¹⁷ S. Librowski, *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej*, cz. 1: *Akta przechowywane w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku*, ABMK, 28–31 (1974–1975).

¹⁸ Tenże, *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej*, cz. 4: *Indeks geograficzno-historyczny*, z. 1: *Indeks do części 1 (zasób włocławski)*, ABMK, 37 (1978), s. 53–174.

¹⁹ W. Kujawski, *Repertorium ksiąg wizytacyjnych diecezji kujawsko-kaliskiej przechowywanych w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku*, ABMK, 74 (2000), s. 264–413.

Dla parafii przyłączonych do diecezji włocławskiej w 1925 r. szukano także wiadomości ze źródeł archiwalnych znajdujących się w Archiwum Diecezjalnym w Płocku²⁰.

Powinno się także poszukiwać wizytacji archidiecezji gnieźnieńskiej w Warszawie, bo tam pokaźna ich ilość z polecenia zaborców się znalazła, ale spłonęły przy niszczeniu Warszawy przez okupanta niemieckiego w 1944 r.

Niebagatelną sumę informacji zawierają schematyzmy diecezji, nie tylko włocławskiej, archidiecezji gnieźnieńskiej, ale także płockiej i łódzkiej czy warszawskiej. Niektóre z nich dużo miejsca poświęcają dziejom poszczególnych parafii. Z nich należy wspomnieć chociażby schematyzm *Diecezja włocławska 2000* z wieloma informacjami dotyczącymi bibliografii dla poszczególnych parafii. Dobrze zachowane schematyzmy diecezji kujawsko-kaliskiej, a potem włocławskiej, pozwalają zainteresowanym zapoznać się bardzo dokładnie z obsadą personalną parafii. Tego tu nie czynimy z praktycznego względu, bo to poszerzyłoby bardzo rozmiar opracowania. Tu jedna uwaga. Wprawdzie schematyzmy tak włocławskie, czy inne, były nieraz różnie tytułowane, jednak stosowano tu zawsze tytuł „Schematyzm” z podaniem roku.

Nieliczne parafie w rejonie Częstochowy należały dawniej do diecezji krakowskiej. Dla nich pierwszym źródłem wiadomości będzie *Liber beneficiorum* diecezji krakowskiej opracowany przez ojca historyków, ks. Jana Długosza²¹. Parafie należące po 1925 r. do diecezji częstochowskiej mają opublikowane krótkie zarysy swoich dziejów w schematyzmie z 1978 r., gdzie także podano źródła historyczne, z jakich korzystano. Znajdują się też tu wiadomości o parafiach, których akta po 1925 r. przekazano z Włocławka do Częstochowy. Także w tym przypadku cytowano ten schematyzm, a bliżej zainteresowani będą mogli z tej pozycji poznać wykorzystane źródła²². Podobnie dla tych parafii diecezji kujawsko-kaliskiej, które po 1925 r. znalazły się w diecezji łódzkiej i których akta z Włocławka także przekazano do Łodzi, pomocny jest schematyzm tej diecezji z 1973²³. Zaliczono je do publikacji źródłowych jako schematyzmy.

---

²⁰ Archiwum Diecezjalne w Płocku nie ma opracowanych repertoriów ksiąg wizytacyjnych. Kilka protokołów wydał swego czasu ks. Michał Grzybowski, o czym wspomni się na swoim miejscu.

²¹ J. Długosz, *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, t. 2: *Ecclesiae parochiales*; t. 3: *Monasteria*, Cracoviae 1864, s. 120–129.

²² *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej 1978*, Częstochowa 1978.

²³ *Diecezja łódzka. Struktura terytorialno-administracyjna*, Łódź 1973.

Tylko trzy parafie przeszły z diecezji poznańskiej do diecezji kujawsko-kaliskiej. Pomocą w ich wspomnieniu jest znakomite opracowanie ks. Józefa Nowackiego²⁴.

Tylko jedna parafia, mianowicie Starokrzepice, przeszła z diecezji wrocławskiej. Ale to dlatego, że była to zawsze filia parafii Krzepice, chociaż już na terytorium innej diecezji.

Ponieważ próba przedstawienia wszystkich wiadomości podanych chociażby w źródłach kościelnych wymagałaby poświęcenia temu wiele czasu i miejsca, a celem jest przedstawienie i przypomnienie, szczególnie obecnym mieszkańcom diecezji wrocławskiej, jak obszerna była ta diecezja ongiś, a także zapoznanie ewentualnego przyszłego badacza dziejów poszczególnych parafii ze źródłami, dlatego przy poszczególnych parafiach podane zostaną właściwie tylko sygnatury źródeł. Niekiedy zostaną wykorzystane tylko szczegóły. Z reguły starano się wykorzystać najstarsze księgi wizytacyjne. Zapewne nie każdy z czytelników będzie zadowolony. Ale tak już jest, że autor jednym parafiom poświęca więcej miejsca, innym mniej. Trzeba być dlań wyrozumiałym.

Ponieważ wiele parafii najbardziej nas interesującej diecezji kujawsko-kaliskiej znalazło się od 1925 r. w nowych diecezjach, częstochowskiej i łódzkiej, a ostatnio, od 1992 i 2004 r. zostało włączonych do diecezji kaliskiej lub archidiecezji gnieźnieńskiej, kończąc opis parafii należało powiedzieć, w jakiej diecezji znajduje się ona obecnie.

Na zakończenie niniejszych uwag wstępnych jeszcze raz przypomnienie, że celem pracy jest przede wszystkim zapoznanie obecnych diecezjan, szczególnie kapłanów, z bogatą przeszłością diecezji wrocławskiej, teraz znacznie zmniejszonej terytorialnie. Ale jest faktem niezaprzeczalnym, że pod względem złożonych swoich dziejów, głównie zachodzących zmian jej granic, diecezja wrocławska jest najbogatszą wśród diecezji polskich.

Pisząc o parafiach, które odeszły w 1925 r., a także tych odłączonych w 1992 r. bullą *Totus Tuus Poloniae populus* dla nowej diecezji w Kaliszu oraz w 2004 r., gdy decyzją ojca świętego Jana Pawła II uzupełniono zmiany diecezji polskich powzięte w 1992 r., powołano w Polsce między innymi diecezję w Bydgoszczy, utworzoną w dużej części z archidiecezji gnieźnieńskiej, do której, tytułem pewnej rekompensaty, włączono cztery dekanaty z diecezji wrocławskiej, zawsze podawano, do jakiej aktualnie diecezji należą. Nie wnिकano też w to, że w wielu parafiach, wielkich tery-

---

²⁴ J. Nowacki, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Poznań 1964.

torialnie i liczebnie, zostały wyłonione tak w XIX, jak i w XX wieku nowe, ale podawano zazwyczaj tylko nazwy miejscowości, gdzie one powstały.

Na tym miejscu rodzi się pragnienie, aby wspomnieć o tych parafiach, które w 1925 r. przysły do diecezji, lecz już nie dotychczasowej kujawsko-kaliskiej, ale do włocławskiej.

Kiedy bowiem planowano nowe rozgraniczenie diecezji w odrodzonej w 1918 r. Polsce, zwrócono uwagę, że wypadałoby, aby bezpośrednie sąsiedztwo Włocławka, w latach 1818–1821 należące do diecezji płockiej, zostało włączone ponownie do diecezji włocławskiej. W grę wchodziły nie tylko te parafie, które dawniej już do diecezji z siedzibą we Włocławku przynależały, jak Szpetal, Bobrowniki, Nowogród, Ciechocin i Dobrzejewice, ale także inne parafie należące do dekanatu lipnowskiego i mazowieckiego (z siedzibą w parafii Mazowsze) z diecezji płockiej. Ostatecznie te dekanaty, ale nie w całości, zostały włączone do Włocławka. Bulla *Vixdum Poloniae unitas* z 1925 r. wyczyliła 20 parafii z diecezji płockiej, jakie przypadły diecezji włocławskiej. Są to parafie: Bobrowniki, Chełmca Wielka, Ciechocin, Czernikowo, Dobrzejewice, Działyń, Grochowalsk, Karnkowo, Kikół, Lipno, Łążyn, Mazowsze, Nowogród, Osiek nad Wisłą, Ostrowite, Szpetal Górny, Sumin, Wielgie, Wola i Zaduszniki²⁵. Żeby się nie powtarzać, parafie już omówione przy archidiaconacie włocławskim można byłoby jedynie wspomnieć; ale dla przyszłych czytelników będzie pożyteczne, aby ich opisy także umieścić.

W 1925 r. włączono do diecezji włocławskiej dekanat kłódawski. W okresie swoich dziejów należał do archidiecezji gnieźnieńskiej, potem od 1818 r. do archidiecezji warszawskiej, w latach 1920–1925 do nowej diecezji w Łodzi, a wspomniana wyżej bulla z 1925 r. włączyła go do diecezji włocławskiej. Trudność w poznawaniu dziejów parafii tego dekanatu pochodzi stąd, że wiele akt wizytacyjnych archidiecezji gnieźnieńskiej, a interesujące nas parafie pierwotnie do niej należały, znajdowało się w Łowiczu, głównej rezydencji arcybiskupów gnieźnieńskich. Wprawdzie istnieje możliwość, iż mogły one przed 1818 r. wrócić do Gniezna, ale w latach 1821–1822 musiano w dużej mierze wydać je do archidiecezji warszawskiej. Bowiem duże tereny historycznej archidiecezji, w tym i nas interesujące, po 1818 i 1821 r. znalazły się w Królestwie Polskim, czyli w zaborze rosyjskim, podczas gdy samo Gniezno pozostało w zaborze pruskim. A w Warszawie powstała diecezja, podniesiona w 1818 r. do rangi archidiecezji i stolicy metropolii.

---

²⁵ W. Kujawski, *Nabytki terytorialne diecezji włocławskiej według bulli Vixdum Poloniae unitas z 1925 r.*, StWł, 14(2012), s. 564–574.

Przekazane tam akta wizytacyjne, jak wiemy, uległy zniszczeniu w 1944 r.²⁶ Natomiast akta poszczególnych parafii, które znalazły się po 1920 r. w diecezji łódzkiej²⁷, a potem zostały włączone do diecezji włocławskiej, przekazane do Włocławka, właściwie nie wnoszą wiele nowego. Księgi te najczęściej nie są foliowane, dlatego cytowano je nieraz bez podania strony czy karty. Nieraz jednak nie dotyczą zupełnie spraw parafialnych, a w kancelariach parafialnych znalazły się przez przypadek. W rzeczywistości niewiele wnoszą do dawnych dziejów tego dekanatu. Ponadto trzeba się zastrzec, że niektóre z parafii mają bogatą bazę źródłową, inne zaś bardzo skąpą, co uwidoczniło się przy pisaniu o poszczególnych parafiach. Stąd dla poznania tego czasu pozostał jedynie *Liber beneficiorum* z czasów arcybiskupa Jana Łaskiego i jedna wizytacja z 1759 r.

Powstał problem, jak podzielić na poszczególne części ogromną liczbę parafii przyłączonych głównie z archidiecezji gnieźnieńskiej; bo tylko trzy parafie doszły z diecezji poznańskiej, oraz kilka z diecezji krakowskiej w okręgu częstochowskim i jedna z diecezji wrocławskiej. Jawi się bowiem pokusa, żeby nie pominąć tych parafii, które doszły do diecezji włocławskiej już w 1925 r.

Postanowiono dać jako dodatkowy rozdział – *Addenda* – o tych parafiach przyłączonych z diecezji łódzkiej i diecezji płockiej w 1925 r. A więc przybyły dwa, acz niepełne, dekanaty z diecezji płockiej: jeden z siedzibą w Lipnie, a drugi w Mazowszu. Ponadto przybył jeszcze dekanat kłodawski z diecezji łódzkiej.

Ale wracając do pytania, na jakie działy podzielić tę pokaźną liczbę dekanatów, należy zwrócić uwagę, że wspomniany „Schematyzm” z 1820 r. w części poświęconej terenom przyłączonym podaje dekanaty nawet nie kierując się alfabetem, a osobno uwzględnia jedynie tzw. *Territorium Consistorii Foranei Wielunensis*, wyliczając w nim dekanaty krzepicki, wieluński i wieruszowski, obejmujące wówczas 47 parafii.

Ponieważ później w diecezji zaistniała praktyka dzielenia dekanatów i parafii według przynależności do poszczególnych urzędów dwóch Konsystorza Generalnych, mianowicie w Kaliszu i Włocławku, oraz do tzw. Konsystorza Foralnego, czyli pomocniczego w Piotrkowie Trybunalskim, postanowiono z tego skorzystać. Ponieważ Konsystorz Generalny Włocław-

---

²⁶ Librowski, *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej*, cz. 1: *Akta przechowywane w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku*, ABMK, 28(1974), s. 57–59.

²⁷ „Schematyzm Diecezji Łódzkiej” 1925.

ski obejmował parafie od dawna w diecezji włocławskiej się znajdujące, omówione w poprzednich opracowaniach, postanowiono podzielić pracę na następujące części.

Nie można więc pominąć Konsystorza Generalnego Włocławskiego, chociaż parafie jemu przynależące w przeważającej liczbie zostały omówione w pracy podpisanego o archidiakonacie włocławskim, ale po 1818 r. pojawiły się dwie parafie z archidiecezji gnieźnieńskiej włączone, a potem powstało kilka nowych, których także nie chciano pominąć. Jeszcze w 1820 r. w wykazie parafii zastosowano nazewnictwo *Archidiaconatus Cuiaviensis* i zaliczono do niego 5 dekanatów, a mianowicie nieszawski, izbicki, radziejowski, brzeski i kowalski, co razem daje 63 parafie. Ale z ustanowienia biskupa Wołłowicza w 1822 r. archidiakoniat ten nosił tytuł Konsystorz Generalny Włocławski.

Najpierw będzie to część pierwsza zatytułowana Oficjałat Generalny Włocławski. Ponieważ większość parafii z tego oficjałatu zamieszczona została w opisie parafii archidiakonatu kujawskiego diecezji kujawsko-pomorskiej autorstwa podpisanego, dlatego, aby się nie powtarzać, wyliczając te parafie podano w kilku zdaniach zarys ich dziejów, odsyłając bliżej zainteresowanych do wspomnianej książki. Tylko kilka parafii miałyby załączony dokładniejszy opis.

Największy był Konsystorz Generalny Kaliski, w 1820 r. jeszcze tak nienazwany, co jest zrozumiałe, bo podział na Konsystorze z oficjałatem jako głównym urzędnikiem wprowadził dopiero biskup Andrzej Wołłowicz. W jego postanowieniu te dwa konsystorze byłyby sobie niewspółmierne liczbą poddanych parafii. Jednakże jego następca, Józef Szczepan Koźmian zniósłszy dawne, z czasów archidiecezji, Oficjałaty w Wieluniu i Uniejowie, powołał taki urząd w Kaliszu, z tym, że odnosiłby się do całej diecezji jako pierwszy rangą. Oficjałat Generalny Włocławski odnosiłby się do części kujawskiej diecezji. Część druga nosi tytuł Oficjałat Generalny Kaliski.

Biskupowi Koźmianowi zawdzięczamy powołanie jeszcze trzeciego urzędu oficjałskiego, jako pomocniczego. Tak więc trzecia część nosi tytuł Oficjałat Pomocniczy Piotrkowski, który obejmował znacznie mniejszy obszar.

Rodzi się jeszcze pytanie: czy nie warto, mówiąc o parafiach diecezji kujawsko-kaliskiej, dodać jeszcze jedną część poświęconą parafiom przyłączonym z diecezji płockiej i łódzkiej w 1925 r., a więc parafiom dekanatów lipnowskiego i mazowieckiego oraz parafiom dekanatu kłódzkiego. Postanowiono dać to w rozdziale o parafiach włączonych bullą *Vixdum*

Poloniae unitas z diecezji płockiej i łódzkiej. W ten sposób miałyby swoje krótkie przedstawienie dziejów wszystkie parafie należące do szeroko pojętej diecezji włocławskiej. Tak więc część czwarta nosi tytuł Parafie włączone do diecezji w 1925 r. Ponieważ kilka parafii znajdowało się poprzednio w dekanacie bobrownickim diecezji kujawsko-pomorskiej, także poprzestano na skrótowym ich przedstawieniu, odsyłając do tekstu w opracowaniu poświęconym archidiakonатовi kujawskiemu.

Taki podział pewnie nie wszystkich zadowoli. Czytelnik może zapytać, jak ten podział ma się do powołania jednego Konsystorza Generalnego we Włocławku przez biskupa Aleksandra Bereśniewicza, czy potem swoistego Wikariatu w Częstochowie za biskupa Stanisława Zdzitowieckiego. Ponadto wykaz dekanatów zmienił się w 1917 r., i było ich już 39²⁸. Ostatni wykaz parafii diecezji kujawsko-kaliskiej jest z 1925 roku²⁹.

Wydaje się, że powyższa uwaga jest tylko o tyle potrzebna, aby nie być posądzonym, że zapomina się o różnych zmianach zachodzących w diecezji. Ale to bardzo gmatwałoby obraz diecezji. Stąd wydaje się, że najprościej będzie pozostać przy podjętym powyżej podziale.

---

²⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1917, s. 31–125.

²⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1925.

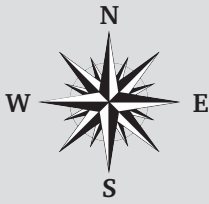
**OFICJAŁAT GENERALNY
WŁOCŁAWSKI**

Nieszawa

Włocławek

DEKANAT WŁOCŁAWSKI

Pewnym ewenementem było, że sam Włocławek, stolica diecezji, mający do 1922 r. jedną tylko parafię, nie był siedzibą dekanatu.

Parafia włocławska św. Jana Chrzciciela, chociaż jest położona dosłownie w cieniu katedry włocławskiej, przez wieki sama była włączona do dekanatu brzeskiego. Właściwie dekanat powstał tu dopiero w diecezji kujawsko-kaliskiej. A stało się to dlatego, że wprowadzone w ramach represji po powstaniu styczniowym ówczesne przepisy władzy zaborczej postanowiły, że dekanat ma być tam, gdzie znajdował się powiat. A Włocławek był już siedzibą powiatu. Nowy okręg dekanalny objął parafie należące poprzednio do różnych dekanatów, w głównej mierze z dotychczasowych dekanatów brzeskiego (11 parafii) i kowalskiego (9 parafii), a jedynie dwie parafie: Chodecz i Przedecz wzięto z dekanatu izbickiego.

W dekanacie były następujące parafie z ich duszpasterzami (w nawiasie podano liczbę wiernych): Włocławek (7800) z Janem Śliwińskim i wikariuszem Leonem Michalskim; Białotarsk (2608) z Bartłojem Prylińskim; Boniewo (1017) z Wawrzyńcem Waszakiem; Brześć [Kujawski] (2914) z Franciszkiem Kraszewskim w imieniu kapituły włocławskiej; Choceń (1658) z Pawłem Wyborskim; Chodecz (4968) z Józefem Jaranowskim i wikariuszem Andrzejem Czepowiczem; Dąbie [Kujawskie] (902) z Wiktorem Kosmalskim; Duninów (2205) z Janem Przywiczem; Grabkowo (1500) z Mikołajem Skłodowskim; Kłobias¹ (831) z Tomaszem Dymowskim; Kłótno (1958) z Mikołajem Chlebowskim; Kłóbka (2136) z Michałem Ziarniewiczem; Kowal (4194) z Józefem Stobieckim i wikariuszem Stefanem Olechnowiczem; Kruszyn (3035) z Julianem Busse i wikariuszem Franciszkiem Ponikowskim; Lubień Kujawski i filia Wola Pierowa (3922) z Augustynem Essa i wikariuszem Eleuterym Ryckim; Lubomin (300) z Michałem Kwiatkowskim; Lubraniec (2450) z Ludwikiem Bromirskim; Przedecz (3763) z Michałem Jakubowskim; Śmiłowice (1377) z Pawłem Wyborskim; Wieniec (2037) z Karolem

---

¹ Nie wliczył tej parafii „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1863, ale zapewne przez pomyłkę.

Zielińskim; Wistka Szlachecka (1028) z Kajetanem Książkowskim; Zgłowiączka (2122) z Zygmuntem Jabłkowskim.

Czyli razem w nowym układzie po 1864 r., jak to wykazuje Schematyzm z 1869 r., pierwszy wydany po zmianach, dekanat wrocławski liczył 22 parafie. Podobnie wykazał Schematyzm z 1873 r., według którego wyliczono parafie z ich duszpasterzami².

Z dawnego dekanatu izbickiego wiele parafii znalazło się w dekanacie kolskim. Nieco wiadomości o tych parafiach, ale przeważnie najnowszych, podał S. Librowski w opracowaniu poświęconym latom 1939–1945³.

I w takiej postaci go przedstawiamy.

WŁOCLAWEK [parafia św. Jana Chrzciciela]⁴

Początkami swoimi pierwszy kościół parafialny we Włocławku sięga X wieku, a jego fundację należałoby przypisać jeszcze księciu Mieszkowi I. Od około 1065 r. prawo patronatu przekazano zakonnikom benedyktynom z Mogilna, którzy otrzymali wiele przywilejów w samym Włocławku. Jaka była pierwsza świątynia, nie mamy żadnych źródeł. To zwierzchnictwo zakonu nad parafią nie mogło się podobać biskupom wrocławskim, i w 1315 r., na mocy umowy pomiędzy benedyktynami i biskupem Gerwardem, prawo to przeszło na biskupów wrocławskich. Od XVI w. parafia wrocławska św. Jana Chrzciciela została powierzona kolegium wikariuszy katedry wrocławskiej, którzy obowiązki proboszcza pełnili kolegialnie. Widząc w tej sytuacji raczej szkodę niż pożytek, w 1593 r. biskup Hieronim Rozrażewski mianował tu stałego proboszcza, którego prezentowali wspomniani wikariusze. To prawo pozostało do końca istnienia diecezji kujawsko-pomorskiej.

Jak wspomniano wyżej, nie znamy pierwszej, czy raczej pierwszych, świątyń parafialnych. Świątynia aktualnie służąca parafii zbudowana została w 1538 r., naturalnie do naszych czasów wiele razy remontowana i podlegająca różnym przeróbkom.

---

² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1869, s. 8–9; „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1873, s. 24–32.

³ S. Librowski, *Materiały do dziejów diecezji wrocławskiej czasu wojny 1939–1945*, ABMK, 38(1979), s. 189–400; 39(1979), s. 279–400. Szkoda, że autor nie opisał wszystkich parafii, a jedynie dekanat wrocławski, brzeski, izbicki i rozpoczął kolski.

⁴ Pełny zarys dziejów tej parafii zob. Kujawski, *Parafie*. Arch. wł., s. 312–319; M. Morawski, *Monografia Włocławka (Włocławia)*, Włocławek 1933.

O innych świątyniach wrocławskich możemy się zapoznać z cytowanego opracowania. Poprzestaniemy tu na ich wyliczeniu, a więc domniemany kościół czy kaplica św. Jerzego, kościół katedralny, kościół św. Witalisa, nieistniejący już kościół św. Stanisława, kościół św. Wojciecha, kościół klasztorny zakonu franciszkanów reformatów pod wezwaniem Wszystkich Świętych, czy łączony z Wrocławkiem kościół w Szpetalu. Po 1925 r. powstało we Wrocławku kilka parafii i świątyń. Są to więc parafie Świętego Stanisława, z 1922 r.; Chrystusa Króla w Rózinowie, erygowana w 1933 r., włączona po wojnie administracyjnie do Wrocławka; Najświętszego Serca Jezusowego z 1935 r. inkorporowana księżom orionistom; Świętego Ducha z 1939 r. w Michelinie, włączonym administracyjnie do Wrocławka; parafii Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny przy katedrze wrocławskiej, powołanej w 1947 r.; Najświętszego Zbawiciela utworzonej w 1958 r.; Wszystkich Świętych przy klasztorze franciszkanów reformatów, inkorporowanej do tego zakonu, z 1969 r.; Najświętszej Marii Panny na Zawisłu, erygowanej w 1982 r.; Świętego Maksymiliana Marii Kolbego erygowanej w 1983 r.; Narodzenia Najświętszej Marii Panny i św. Jana Ewangelisty, powołanej do istnienia w 1984 r. Najnowsza parafią jest inkorporowana zakonnikom pocieszycielom z Getsemani, pod wezwaniem Matki Bożej Fatimskiej, z 1997 r.⁵

Wrocławek [parafia św. Stanisława]

Rozwijający się Wrocławek potrzebował nowej parafii. Myślano o tym już stosunkowo wcześniej, czego przykładem było rozpisanie w 1911 r. konkursu na nową świątynię pod wezwaniem św. Stanisława. Rezultatem tego było zgłoszenie około 15 projektów, spośród których przyjęto projekt nr 9 jako najlepszy, chociaż nie podano wówczas jego autora⁶. Dopiero potem wyjaśniło się, że zwyciężył projekt architekta Adolfa Buraczewskiego z Warszawy.

Zaczęto gromadzenie materiału budowlanego, ale podczas działań wojennych pierwszej wojny światowej wojska niemieckie zajmąwszy Wrocławek, zabrały je na budowanie okopów⁷.

Ostatecznie dawny zamysł powołania w tej części Wrocławka nowej parafii zrealizowano w 1922 r. Biskup Stanisław Zdzitowiecki erygował drugą parafię we Wrocławku, wydzielając jej terytorium z jedynej dotychczasowej

⁵ Na podstawie „Rocznik Diecezji Wrocławskiej” 2011, s. 127–191.

⁶ *Konkurs na nowy projekt kościoła św. Stanisława we Wrocławku*, KDWi, 5(1911), s. 30, 131.

⁷ *Wrocławek. Zajęcie miasta Wrocławka przez wojska niemieckie*, KDWi, 9(1915), s. 107.

parafii włocławskiej, św. Jana Chrzciciela. Opiekę nad parafią oddano Diecezjalnemu Stowarzyszeniu Księży Charystów. Jej pierwszym proboszczem został Józef Straszewski, teraz już błogosławiony. Od 1922 r. parafia zaczęła funkcjonować przy tymczasowej kaplicy, poświęconej jeszcze tego samego roku. Właściwą świątynię parafialną, pod wezwaniem św. Stanisława Biskupa i Męczennika, według projektu architekta Buraczewskiego z Warszawy, rozpoczęto budować w 1925 r., a poświęcenia kamienia węgielnego dokonał 10 września tego roku sufragan włocławski biskup Wojciech Owczarek. Budowy dokończono dopiero po drugiej wojnie światowej, a konsekracja tej świątyni odbyła się w 1958 r.⁸

Aktualnie z jej terytorium utworzono we Włocławku kilka parafii.

BIAŁOTARSK⁹

Miejscowość położona na pograniczu diecezji włocławskiej i płockiej, na skraju Mazowsza Gostynińskiego, wspomniana jako kościół Świętego Krzyża w Białotarsku, któremu książę mazowiecki Ziemowit w 1249 r. nadał wieś Dąbrówka. A w wykazie parafii z 1325 r. wspomniana jako *Ecclesia in Albo Foro*, co tłumaczy się „kościół w Białym Targu” – czyli Białotarsku. Parafia wierna diecezji włocławskiej, chociaż pod względem administracji państwowej było inaczej. Ale swoje związki z diecezją płocką miała, ponieważ prawo patronatu należało do prepozyta kapituły płockiej. Kiedy powstała pierwsza świątynia, drewniana, trudno powiedzieć. Drugą, także drewnianą, może przynajmniej w części fundowaną przez kolatora – kapitułę płocką, bo do niej należała nawet wieś Białotarsk – konsekrował w 1592 r. pod wezwaniem Świętego Krzyża i św. Bartłomieja, biskup Hieronim Rozrażewski. To prawo patronatu utrzymano także w XVIII w. Nową świątynię, na innym miejscu, także drewnianą, budowano w latach sześćdziesiątych tego wieku dzięki zapisom Jakuba Ciszewskiego, kanonika włocławskiego i płockiego, kiedy jeszcze stała stara świątynia. Budowę zakończono w 1764 r., a w 1778 r. konsekrował ją biskup Jan Dembowski, sufragan włocławski. Ta świątynia spłonęła w 1786 r. Kapituła płocka odbudowała świątynię, ale na starym miejscu, co nie było wygodne

⁸ ADWł, AKDWł. par. 228; *Diecezja włocławska 2000*, Włocławek 2001, s. 103–106; Librowski, *Materiały*, ABMK, 38(1979), s. 382–386.

⁹ Kujawski, *Parafie*. Arch. wł., s. 501–507; Librowski, *Materiały*, ABMK, 38(1979), s. 387–390; *Diecezja włocławska 2000*, s. 368–370.

dla proboszcza, który mieszkał już przy tej, co się spaliła. Przy tym kościele, ponieważ był znacznie oddalony od wsi, urządzono cmentarz grzebalny. Postulowano budowę nowego kościoła we wsi. Plany przygotował proboszcz Władysław Górczyński, proboszcz w latach 1887–1896, budowę prowadzili jego następcy na placu poświęconym w 1909 r. przez biskupa Stanisława Zdzitowieckiego. Nowa świątynia, okazała, w stylu neogotyckim, została konsekrowana pod wezwaniem Przemienienia Pańskiego. Podczas pierwszej wojny światowej spłonął dach, a nawet mury zostały znacznie uszkodzone, ale w latach 1921–1926 świątynię odbudowano. Świątynia ta nadal służy parafii. Warto wspomnieć, że na jej terenie, we wsi Skrzyńki zbudowano po drugiej wojnie kaplicę, przy której teraz jest samodzielna parafia.

BONIEWO¹⁰

Parafia powstała dość późno, bo pierwszy raz wspomniana w 1431 r. Zapewne właściciele wsi wzniesli pierwszą świątynię pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny. W XVI w. była nimi rodzina Siewierskich, którzy później przyjęli wyznanie kalwińskie i tym innowiercom oddali swoją świątynię, a wierni katolicy przez wiele lat po posługę sakramentalną udawali się do sąsiednich parafii. Następstwem tego było całkowite zniszczenie świątyni, którą odbudował dopiero w 1682 r. nowy właściciel Boniewa, Sebastian Janowski. Jednak była to mała parafia i często pozostawała bez własnego proboszcza, co nie mogło się nie odbić na stanie świątyni. Około 1749 r. proboszcz Paweł Leszkowski odbudował świątynię częściowo z własnych funduszy, częściowo z ofiar. Był on tu proboszczem aż do 1889 r. Po jego śmierci parafią opiekowali się długo zakonnicy kanonicy regularni z Lubrańca, bo na tę niewielką parafię brakowało chętnych na proboszcza. W diecezji kujawsko-kaliskiej proboszczami zostawali tu już kapłani diecezjalni, a w 1863 r. właściciel Boniewa, Jan Gliński dokonał poważnego remontu świątyni. W tym czasie przyłączono z parafii Zgłowiączka wieś Grójec, gdzie znajdowała się kaplica pod wezwaniem [Znalezienia] Krzyża św., w dawnej sylwetce już nieistniejąca. Kościół boniewski, wprawdzie drewniany, był jeszcze w stosunkowo dobrym stanie, ale został w 1942 r. rozebrany przez Niemców. Odbudowana po wojnie świątynia drewniana, potem obmurowana, służy parafii do dzisiaj.

¹⁰ Kujawski, *Parafie. Arch. wł.*, s. 241–247; Librowski, *Materiały*, ABMK, 39(1979), s. 313–316.

BRZEŚĆ [KUJAWSKI]¹¹

Jest to jedna z najstarszych miejscowości i parafii na Kujawach, a potem siedziba księcia i stolica księstwa brzesko-kujawskiego. Ale parafia bez wątpienia starsza, aniżeli ta przy obecnej świątyni św. Stanisława, fundowanej około 1240 r. przez księcia Kazimierza Konradowica. Pierwsza świątynia, na terenie pierwszej lokacji Brześcia, tam gdzie teraz jest Stary Brześć, nosiła prawdopodobnie wezwanie świętych Piotra i Pawła i pełniła rolę parafialnej do czasu przeniesienia miasta na obecne miejsce. Ale sama świątynia, bez wątpienia odbudowywana, istniała co najmniej do czasów biskupa Hieronima Rozrażewskiego, który zezwolił na przeniesienie jej wyposażenia i uposażenia do parafii przy kościele św. Stanisława.

Czy murowany, istniejący po dziś, kościół miał od razu wezwanie św. Stanisława, powiedzieć trudno, bowiem oficjalnie kanonizacja tego świętego odbyła się w 1253 r. Tak Brześć, jak i jego świątynia zapewne ucierpiały od najazdów Krzyżaków i innych zdarzeń losowych. Ponieważ fundatorem tej świątyni był książę, prawo patronatu należało do monarchów, dlatego król Stefan Batory parafię brzeską złączył z kapitułą katedralną włocławską. Ale czy ta inkorporacja do kapituły była dla parafii i jej świątyni korzystna, można postawić znak zapytania. Bo u schyłku XVI w. świątynia znajdowała się w stanie zaniedbania. Po pożarze, jaki był w 1556 r. została wprawdzie odbudowana, ale „przez barbarzyńskich Szwedów” została w 1657 r. spalona i przez czas dłuższy pozostała nieodbudowana. Dopiero Tomasz Niemierza, archidiakon włocławski w latach osiemdziesiątych XVII w. podjął się jej odbudowy. Wprawdzie nie powróciła do dawnej świetności, ale starano się ją utrzymać w stanie używalności. Jej stan musiał się jednak pogarszać, jeżeli w 1806 r. zapieczętowano ją i zamknięto ze względów bezpieczeństwa, a około 1810 r. wystawiono, prawdopodobnie z inicjatywy Feliksa Lewińskiego, ówczesnego proboszcza, niewielki kościółek drewniany dla nabożeństw parafialnych. Jego dziejów nie znamy, bowiem już w 1824 r. o nim nie wspomniano. A opuszczona świątynia została jeszcze dodatkowo zniszczona podczas przemarszu wojsk napoleońskich. Wtedy nabożeństwa parafialne przeniesiono do kościoła klasztornego dominikanów, a częściowo do owego kościółka drewnianego, czy nawet kaplicy przy szpitalu brzeskim. Sytuacja kościoła św. Stanisława była tym bardziej smutna, że władze zaborcze, za-

¹¹ Kujawski, *Parafie. Arch. wł.*, s. 224–241; Librowski, *Materiały*, ABMK, 39(1979), s. 303–313.

brawszy uposażenie kapituły wrocławskiej, uważały się za właściciela świątyni i w drodze licytacji sprzedano ją Żydowi, niejakiemu Dancygierowi, który po cenie licytacji odprzedał parafii właściwie same mury świątyni. Proboszcz Ignacy Płoszaj około 1867 r. nieco ją odnowił, ale dzieło właściwej odbudowy i to w nawiązaniu do jej stanu pierwotnego zawdzięczamy proboszczowi Stefanowi Kulińskiemu, który przywrócił ją do pierwotnej świetności, tak iż jest to aktualnie jedna z najpiękniejszych świątyń, nie tylko na Kujawach.

Na zamku brzeskim bez wątpienia znajdowała się kaplica, a przy niej uposażenie dla kapłana prebendarza, zachowane jeszcze po jej zniszczeniu podczas wojen szwedzkich.

Był też tu kościół pod wezwaniem Świętego Ducha przy szpitalu, którego początki sięgają 1294 r., kiedy to założył swoją komandorię szpitalny zakon krzyżaków z czerwoną gwiazdą.

Książę Kazimierz fundował w 1264 r. kościół i klasztor dominikanom, którzy byli tu do czasu ich zniesienia w 1864 r. Kościół klasztorny przeszedł pod zarząd księży diecezjalnych, a kiedy w 1922 r. częściowo uległ spaleni, parafia brzeska, pamiętając, że swego czasu tu były nabożeństwa parafialne, pospieszyła z pomocą w jego odbudowaniu. Projekty przejęcia zespołu poklasztornego przez zakon bonifratrów, którzy zamierzali tu budować szpital, nie zostały urzeczywistnione. Dominikanie nie powrócili do dawnej swojej własności. Parafia stara się utrzymać ten kościół w dobrym stanie, co urzeczywistnia się w ostatnich latach.

Godny wspomnienia jest pewien epizod z dziejów tej parafii: były starania, aby upadającą kapitułę kruszwicką przenieść do Brześcia, na co nawet była zgoda króla Kazimierza Jagiellończyka, ale z niewiadomych bliżej przyczyn, próby te nie zostały urzeczywistnione.

CHOCEŃ¹²

To także jedna ze starszych parafii na Kujawach, co wnosić można nie tylko z tamtejszego wezwania: św. Idziego, ale także z faktu, że w latach 1145–1293 należał Choceń do uposażenia cystersów z Łądu, którzy prawdopodobnie fundowali w tej swojej własności kościół, chociaż parafia choceńska pierwszy raz została wspomniana w 1325 r. O pierwszych świątyniach nic nie wiemy. Prawdopodobnie jako drugą, zbudowano w połowie XIV w. Wła-

¹² Kujawski, *Parafie. Arch. wł.*, s. 515–523.

ścicielami i kolatorami parafii od XVI w. stali się szlachcice; na czas pewien odeszli oni od katolicyzmu, zagarniając uposażenie parafii na swój użytek. Właściwie pod koniec XVI w. przywrócono działalność parafii, ale jeszcze na początku XVII w. świątynia pozostawiała wiele do życzenia, a że parafia była stosunkowo niewielka, łączono ją często z parafią Śmiłowice, co trwało jeszcze w XIX w. Rodziło się jednak pragnienie zmiany tej praktyki, a realizował to w latach 1889–1910 proboszcz Władysław Siemaszko. Siedzibę probostwa, a więc plebanię, a także nową świątynię wystawiono w lepszym miejscu, przenosząc ją znad jeziora do wsi. Nowa murowana świątynia otrzymała dawne wezwanie, św. Idziego. Przetrwałaby zapewne do dnia dzisiejszego, ale w 1941 r. Niemcy wysadzili ją w powietrze. Po wojnie długo służyła tymczasowa drewniana kaplica, a aktualnie jest tam nowa murowana świątynia¹³.

CHODECZ¹⁴

Powstania parafii w tej miejscowości, potem miasteczku szlacheckim, dopatrywać się należy co najmniej w XII w., ale pierwsza wzmianka o parafii pochodzi z 1325 r. Przez długi czas była to własność rodziny Kretkowskich i im zawdzięcza Chodecz prawa miejskie. Patronem parafii od początku był św. Dominik. Była to rozległa parafia, a pragnieniem kolatorów było nawet ustanowienie tu prepozytury z mansjonarzami, na co dał zgodę biskup włocławski Jan Gruszczyński. Nie znamy pierwszej świątyni, czy świątyń. W 1582 r. miał miejsce pożar i zbudowano tu nową i to murowaną świątynię, której wygląd został opisany w protokole wizytacji z 1639 r. Wojny szwedzkie tak dalece nie oszczędziły świątyni, że nawet mury nie nadawały się do odbudowy. Właściciel Chodcza Ludwik Kretkowski zbudował nową świątynię, może niezbyt dobrze, skoro na początku XVIII w. musiano dokonywać napraw. Była jednak dobrze wyposażona, z dziesięcioma ołtarzami i kaplicą pod wezwaniem Matki Bożej. Znaczniejszych napraw dokonano także na początku XIX w. Niestety nie omijały świątyni chodeckiej, bo ta spaliła się w 1844 r. Staraniem już samego proboszcza i parafian, w 1852 r. stanęła nowa murowana świątynia, kryta dachówką. Wprawdzie później

---

¹³ Librowski, *Materiały*, ABMK, 38(1979), s. 390–393; *Diecezja włocławska 2000*, s. 173–175.

¹⁴ Kujawski, *Parafie*. Arch. wł., s 524–531; Librowski, *Materiały*, ABMK, 38(1979), s. 393–396.

także naprawiana, służy parafii do dzisiaj, pozostając zawsze pod wezwaniem św. Dominika. Z tej parafii w 1980 utworzono nową parafię we wsi Cetty¹⁵.

DĄBIE [KUJAWSKIE]¹⁶

Miejscowość najprawdopodobniej wspomniana już w 1136 r. jako własność arcybiskupów gnieźnieńskich. Kiedy przeszła w ręce prywatne, nie wiadomo. Potem była to własność szlachecka. Nie wiemy, kiedy właścicielami stali się Dąmbscy, ani też jakie były związki pomiędzy nazwą miejscowości i tą rodziną. A jednak często oni byli właścicielami i kolatorami parafii. Wprawdzie parafia w Dąbiu wspomniana została dopiero w 1420 r., lecz bez wątplenia jest starsza. Może to sugerować nawet wezwanie świątyni – Wszystkich Świętych. Najprawdopodobniej właściciele byli fundatorami pierwszej świątyni. Czy zawsze należycie dbali o nią, to inna sprawa. Nie znamy wprawdzie żadnych przekazów o najdawniejszej tu świątyni, ale w XVI w. tak parafia, bo często nie było stałego proboszcza, jak i świątynia, były w zaniedbaniu. Dopiero około 1630 r. staraniem właściciela Dąbia i Borucina, Piotra Dąbskiego, zbudowano nową świątynię i najprawdopodobniej konsekrował ją w 1636 r. sufragan włocławski Krzysztof Charbicki, pod wezwaniem Wszystkich Świętych. Ta świątynia służyła około 150 lat. Nowi właściciele pomyśleli o fundowaniu nowej, a dokonali tego Ignacy i Janina Zagajewscy, którzy w latach 1788–1791 zbudowali nowy drewniany kościół. To ten, który jeszcze w Dąbiu stoi, chociaż wybudowano nową murowaną świątynię, pod wezwaniem św. Jana Marii Vianneya. Bo, nie wiadomo czy słusznie, pod koniec wieku XX uznano, że starej świątyni nie da się restaurować. Ale mimo wszystko ta oczekuje na poratowanie.

DUNINÓW¹⁷

Przez wieki Duninów pozostaje pograniczną parafią pomiędzy diecezjami płocką i włocławską. Związany swoimi korzeniami, a i obecną przynależnością, do diecezji w Płocku, przez 125 lat należał jednak do diecezji wło-

¹⁵ *Diecezja włocławska 2000*, s. 169–173.

¹⁶ Kujawski, *Parafie*. *Arch. wł.*, s. 247–252.

¹⁷ Tamże, s. 253–254.

ławskiej. Stąd konieczną jest rzeczą o tej parafii nie zapominać. Powiemy o niej w ramach tego dekanatu, do którego parafia ta należała w 1818 r., gdy wprowadzano nowy podział administracji kościelnej w diecezjach polskich.

Jak wyżej wspomniano, swoimi początkami sięga parafia czasów dawnych. Jeżeli przy końcu wieku XV wznoszono tam nową, czyli co najmniej drugą świątynię, to pierwszej należy się dopatrywać znacznie wcześniej. Probostwo duninowskie należało do benedyktynów z Płocka do 1470 r., kiedy to król Kazimierz Jagiellończyk, za zgodą tychże benedyktynów, dokonał darowizny tej parafii, z całym jej uposażeniem i dziesięcinami, wikariuszom katedry płockiej, którzy prowadzili ją przez swoich administratorów. Był tu kościół drewniany pod wezwaniem Świętej Trójcy. Rangę miejsca podnosił fakt, że istniało tu starostwo niegrodowe, wyłączone ze starostwa kowalskiego, a należące do województwa brzesko-kujawskiego.

Nowa sytuacja nastąpiła w 1800 r. Wtedy to brewe *Ad universam gregis Dominici curam* z 9 września 1800 r. Pius VII parafię Duninów z wioskami Nowa Wieś, Skoki i Duninów włączył do diecezji wrocławskiej, co zostało wprowadzone w życie przez biskupa chełmińskiego F.X. Rydzyńskiego, dekretem *Exhibitum nobis fuisse* z dnia 5 marca 1801 r., a biskup płocki Onufry Kajetan Szembek przekazał jurysdykcję biskupowi wrocławskiemu.

Diecezja wrocławska otrzymała parafię ze starym już kościołem, stojącym nad Wisłą. Musiał on się znajdować już w stanie nienajlepszym, ale służył parafii do lat sześćdziesiątych wieku XIX. Ponieważ groził niebezpieczeństwem, postanowiono przenieść nabożeństwa do znajdującej się na cmentarzu kaplicy, zbudowanej przez proboszcza Józefa Nowackiego, pod wezwaniem Pana Jezusa Ukrzyżowanego, którą nieco powiększono, aby mogła służyć parafii. Od 1866 r. zaprzeczono prawa kolatorstwa wikariuszom katedry płockiej. Proboszczów odtąd mianował swobodnie biskup diecezji kujawsko-kaliskiej. Jednak myśli o nowej świątyni parafialnej nie porzucono.

W 1898 r., gdy proboszczem był tu ks. Władysław Ciesielski, zawiązano komitet budowlany, przygotowano plany, a nawet zgromadzono 2000 rubli. Budowę wszakże rozpoczął i prowadził następny proboszcz, ksiądz M. Kozakowski, który nastąpił tu z dniem 25 lipca 1901 r., z miejsca przystępując do budowy. Ale napotkano na niespodziewane trudności. Zbankrutowała i upadła miejscowa cukrownia Leonów, co spowodowało, że dobrze się rozwijające osiedle fabryczne Duninów stało się wioską rolniczą. Jednak dzięki energii proboszcza, przy życzliwym nastawieniu i poparciu miejscowego dziedzica, barona Ike Duninowskiego, a także pomocy właścicieli papierni

w Soczewce pp. Epsztein, stanęła nowa i to okazała świątynia ukończona jesienią 1910 r., wystawiona kosztem 34 000 rubli.

Świątynia ta została zbudowana według planów architektów Konstantego i Jarosława Wojciechowskich z Warszawy, z wieloma poprawkami autorstwa miejscowego proboszcza. Oddanie nowej świątyni na użytek parafii i na służbę Bogu nastąpiło 11 czerwca 1911 r., gdy jej konsekracji dokonał biskup włocławski Stanisław Zdzitowiecki.

W Płocku pamiętano o tym, że parafia ta była związana z diecezją płocką. Dlatego gdy po odzyskaniu przez Polskę niepodległości projektowano nowe rozgraniczenie diecezji, biskup płocki Antoni Julian Nowowiejski postarał się, by bulla cyrkumskrypcyjna *Vixdum Poloniae unitas* z 1925 r. przywróciła tę parafię diecezji płockiej.

GRABKOWO¹⁸

Miejscowość ta od najdawniejszych czasów należała do uposażenia biskupów z Włocławka, wymieniona w 1252 r. Pewnie oni byli fundatorami świątyni, przy której parafia istniała już w 1325 r. Była to ówczesnie parafia rozległa, jeżeli miała sięgać wsi położonych nad rzeką Wisłą, mianowicie Dobiegniewa i Wistki. Nic nie wiemy o pierwszej świątyni ponad to, że nosiła wezwanie św. Marii Magdaleny. Nową świątynię i to murowaną otrzymało Grabkowo pod koniec XV wieku dzięki proboszczowi z Grabkowa, a także altarzyście i wikariuszowi katedry włocławskiej, Janowi ze Stradomia. Kościół ten konsekrował w 1492 r. sufragan włocławski i płocki, Jakub, pod dawnym wezwaniem. Świątynia ta, dzięki opiece proboszczów, istnieje i służy parafii po dzień dzisiejszy.

KŁOBIA¹⁹

Jedna ze starszych miejscowości kujawskich, znana już w 1145 r., kiedy z nadania księcia Mieszka Starego znalazła się wśród posiadłości cystersów z Łądu, którzy w 1293 r. zamienili ją z Władysławem Łokietkiem za wieś Niewodniki. Odtąd prawo patronatu należało do monarchy, a że w tym rejonie

¹⁸ Tamże, s. 531–540.

¹⁹ Tamże, s. 254–260.

była jeszcze jedna wieś i parafia pisana po łacinie Klobia, przyjęto zwyczaj o naszej parafii pisać Kłobia Królewska. Nie znamy wyglądu pierwszej świątyni, ale ta w 1429 r. została zastąpiona nową, wystawioną staraniem proboszcza z Kłobi, niejakiego Stanisława, we współpracy z miejscowym właścicielem i kasztelanem brzesko-kujawskim. Ta świątynia otrzymała wezwanie poprzedniej, św. Wojciecha. Często jednak parafia ta nie miała własnego proboszcza, a sami parafianie starali się, aby ktoś dla nich sprawował nabożeństwa. Na początku XVII w. wichura uszkodziła starą już świątynię. Ponieważ parafia nie miała proboszcza, archidiakon kruszewicki i prepozyt z Brześcia zajął się odbudową, z wykorzystaniem nadającego się jeszcze do użytku drewna z dawnej świątyni. Ponadto niejaka Zaczka, mieszkanka Kłobi darowała na ten cel niebagatelną sumę 100 florenów. Prace nad odbudową świątyni spowodowały zapewne, iż w 1630 r. przysłano tu proboszcza, Stanisława ze Szpetala, wikariusza katedralnego, który postanowił tu rezydować. Dokończył budowy i w 1636 r. sufragan włocławski Krzysztof Charbicki nową świątynię konsekrował. Ta służyła do 1782 r., kiedy to wraz z zabudowaniami plebańskimi padła ofiarą płomieni. Zbudowano wtedy tymczasową drewnianą kaplicę, która służyła parafii około stu lat. Dopiero pod koniec XIX w., kiedy władze zaborcze zaczęły dawać zezwolenia na budowę świątyni, proboszcz Bonawentura Zaremba przystąpił do budowy i pokonując trudności sprawił, że w latach 1883–1888 stanęła świątynia, poświęcona w tymże 1888 r. przez dziekana włocławskiego Jana Śliwińskiego. Służy parafii po dzień dzisiejszy.

KŁÓBKA²⁰

Nie brak takich, którzy twierdzą, że najstarsza część dzisiejszej świątyni nosi cechy tzw. kościołów duninowskich, a nawet podają rok 1155, kiedy miała powstać. Bez wątplenia jest to bardzo stara parafia, chociaż pierwsza o niej zapisana wzmianka pochodzi z 1325 r. Nie wiadomo też nic o fundatorze, jednak z uwagi chociażby na to, że nazywano ją Kłobia Szlachecka, w odróżnieniu od Kłobi Królewskiej, i obowiązujące prawo patronatu, należy go upatrywać we właścicielach wsi. Kościół ten, pod wezwaniem św. Prokopa, czczony tu od niepamiętnych czasów, przeszedł wiele zmian i napraw.

---

²⁰ Z.H. Kuźniewska, *Kościelne dzieje Kłobi Małej, czyli Kłóbki*, Płock 2011; Kujawski, *Parafie*. Arch. wł., s. 546–556.

Chociaż nieraz radzono budowę nowego kościoła, jednak zachowano dawne mury świątyni, która nadal służy parafii. Zdarza się, że nieraz parafianie nie zdają sobie sprawy, jak dawne i czcigodne są dzieje ich świątyni.

KŁÓTNO²¹

Ostatnio nazwę tej parafii zmieniono, nie wiedzieć dlaczego, na Kłótno, chociaż dawniej zawsze pisano ją Kłotno. Sama wieś co najmniej od 1266 r. wchodziła w skład uposażenia biskupstwa włocławskiego i najprawdopodobniej to hierarchowie z Włocławka fundowali tu świątynię i erygowali przy niej parafię, chociaż ta pierwszy raz wspomniana jest w 1325 r. Druga, lub kolejna, świątynia w tej parafii była budowana na początku XVI w., wtedy bowiem Jan Karnkowski, biskup włocławski (1531–1538) ją konsekrował. Była to świątynia drewniana, pod wezwaniem Świętej Trójcy, wspominana często i opisywana w protokołach wizytacyjnych. Przedstawiała dobry stan, kiedy dotknęło ją nieszczęście pożaru w 1640 r. Wprawdzie dla nabożeństw zbudowano tymczasową kaplicę, ale proboszcz, którego plebania także spłonęła, zamieszkał w Grabkowie, co dla parafian nie było wygodne. Na szczęście staraniem archidiakona włocławskiego, Tomasza Stanisława Niemierzy, już w 1666 r. stanęła nowa, drewniana świątynia, pod dawnym wezwaniem, konsekrowana jednak dopiero w 1690 r. Ta świątynia okazała się niezbyt trwałą, skoro na przełomie XVIII i XIX wieku pozostawiała wiele do życzenia i już wtedy wzmacniano ją ankrami, a ściany zabezpieczano podporami. Jednak życzenie, aby zbudowano tu nowy kościół, zrealizowano dopiero w latach 1878–1881, staraniem proboszcza Konrada Chęcińskiego i parafian. Nową świątynię, pod wezwaniem Świętej Trójcy i św. Tekli, konsekrował w 1881 r. biskup Wincenty Popiel. Służy ona parafii po dziś dzień.

KOWAL²²

Bogate są dzieje tego miasta, przedtem jeszcze znaczącego grodu, którego świątynia wspomniana została już w 1185 r. Ale chodzi tu zapewne

²¹ Tamże, s. 540–546; Librowski, *Materiały*, ABMK, 38(1979), s. 398–400.

²² J. Jędrzejewski, *Historia miasta Kowala*, Włocławek 1921; Kujawski, *Parafie*. *Arch. wł.*, s. 485–501.

o kaplicę zamkową pod wezwaniem św. Mikołaja, a ta powstała zapewne daleko wcześniej aniżeli wyżej wspomniana data. Ponieważ i samo wezwanie wskazuje na starożytność, niektórzy uważają, że ten ośrodek kultu powstał już przed 1123 r. A ponieważ Kowal był kilkakrotnie niszczone, wraz z zamkiem ucierpiała i tamtejsza kaplica. Kiedy ją odbudowano, to zapewne już jako kościół parafialny, pod dawnym wezwaniem św. Mikołaja, i jako parafialna wspomniana została w 1325 r. Prawo patronatu należało do króla i zapewne jemu, chociaż nie wiemy dokładnie, któremu, przypisać należy murowaną świątynię, wspomnianą w 1527 r., noszącą wezwanie św. Stefana, św. Małgorzaty i Jedenastu Tysięcy Dziewic.

Istniała wtedy także prebenda św. Mikołaja, nawiązująca bez wątpienia do wspomnianej kaplicy zamkowej. Świątynia ta, mająca dobre uposażenie, wiele razy była poprawiana, częściowo murowana, częściowo drewniana. Spłonęła w 1766 r., tak, że pozostały tylko mury. Nie została już odbudowana, chociaż mury rozebrano dopiero w 1804 r. Mieszczanie kowalscy o niej wspominali jeszcze w 1830 r.; chciano na jej miejscu postawić figurę, ale tego nie zrealizowano. Teraz nie ma po niej żadnego śladu.

Wspomniana wyżej świątynia parafialna była murowana, ale później powiększono ją przez dobudowanie części z drewna, bo tak ją opisano w 1582 r. Opisy wizytacyjne pozwalają poznać świątynię kowalską bogato wyposażoną, z kilkoma ołtarzami oraz kaplicą św. Anny i drugą kaplicą św. Szczepana, obydwie z własnymi kapelanami. Ta świątynia spłonęła w 1600 r. Dobrze, iż znalazła fundatora, co ją odbudował, a okazał się nim rodak z Kowala, Piotr Tylicki, w latach 1603 do 1607 r. biskup włocławski, a potem biskup krakowski. Wykorzystano częściowo mury dawnej świątyni, dano wyniosłą wieżę z zegarem, górującą nad miastem i okolicą. Kiedy ta w 1646 r. spłonęła od uderzenia pioruna, została niebawem odbudowana, częściowo jeszcze z funduszy pozostałych po Tylickim. Ten zresztą nie tylko bogato wyposażył tę świątynię, ale dla zabezpieczenia bogatej liturgii, dał zapis na utrzymanie przy świątyni mansjonarzy, którzy mieli być jednocześnie wikariuszami. Kolejnym dobrodziejem tego kościoła okazał się proboszcz i biskup sufragan włocławski, Franciszek Kanigowski, około 1753 r. dokonując gruntownej restauracji. Niestety nie zawsze pamiętano o należywym utrzymaniu tej świątyni, bowiem w 1818 r. zagrażała ona bezpieczeństwu; władze cywilne w piśmie do władzy diecezjalnej zagroziły nawet jej zamknięciem. Ostatecznie przeniesiono Najświętszy Sakrament i nabożeństwa parafialne do kościoła szpitalnego Świętego Ducha, dosyć oddalonego od parafii, ale wystarczająco obszernego i bardziej na

to nadającego się od pobliskiego kościółka świętych Fabiana i Sebastiana. Zresztą ten kościółek został rozebrany z inicjatywy ówczesnego proboszcza kowalskiego, aby jego uposażenie wziąć na dalsze prace przy zamkniętej świątyni parafialnej. Podobnie i uposażenie szpitalnego kościoła Świętego Ducha złączono z parafią. Pomimo to, prace naprawcze kościoła parafialnego w Kowalu przeciągały się. Ale, przy braku dokładniejszych wiadomości o życiu parafialnym w Kowalu, jego świątynia jest świadkiem bogatej historii tego miasta narodzin Kazimierza Wielkiego.

KRUSZYN²³

Do kapituły kruszwickiej należał Kruszyn w 1252 r., potem w bliżej nieznanych układach przeszedł w ręce prywatne, aby od 1314 znaleźć się wśród posiadłości biskupstwa włocławskiego. Kto jednak fundował pierwszą świątynię, trudno powiedzieć. Parafia wspomniana w 1325 r., a jej wezwanie, Świętego Krzyża, znamy dopiero z 1527 r. Wtedy Kruszyn był znowu w posiadaniu monarchy i on był kolatorem parafii. Czy wspomniana bliżej drewniana świątynia w 1527 r. była pierwszą, powiedzieć trudno. Proboszczami w Kruszynie bywali najczęściej członkowie kapituły włocławskiej. Jej członkowie, osobiście lub przez wikariuszy, sprawowali tu duszpasterstwo. Tamtejsza świątynia w pierwszej połowie wieku XVII była tak zniszczona, że musiano pomyśleć o budowie nowej. Dokonano tego staraniem Łukasza Dąbskiego, członka kilku kapituł. Nowa świątynia murowana, z takimże sklepieniem, z okazałym ołtarzem z obrazem Zdjęcia z Krzyża, została konsekrowana przez Floriana Kazimierza Czartoryskiego, biskupa włocławskiego (1655–1673). Ta zabytkowa świątynia kruszyńska została uszkodzona w 1939 r., a w 1941 r. rozebrana przez Niemców. Po zakończeniu drugiej wojny światowej zbudowano prowizoryczną drewnianą kaplicę, ale ta spłonęła w 1954 r. W latach 1955–1957 zbudowano nową murowaną świątynię.

Z dziejami tej parafii związana jest kaplica pod wezwaniem św. Marka, na tzw. Diabełku, wspomniana pierwszy raz w 1584 r. i nazwana kościołem filialnym parafii Kruszyn. Kaplica ta, kilka razy naprawiana, a nawet w 1765 r. odbudowana, otoczona opieką mieszkańców Nakonowa, istnieje do dzisiaj.

²³ Tamże, s. 267–274.

LUBIEŃ [KUJAWSKI]²⁴

Stosunkowo późno w źródłach pojawiła się ta miejscowość, wspomniana w 1399 r., ale w 1489 r. była już miasteczkiem szlacheckim. Nawet o parafii dowiadujemy się dopiero w 1474 r. Tamtejsza świątynia miała za patronkę św. Katarzynę, a prawo patronatu należało do właścicieli Lubienia, zapewne Lubienieckich, którzy mieli tu swoje gniazdo rodowe. Niewiele wiemy o pierwszych świątyniach. Wspomniana w 1584 r. była już znacznie zniszczona. Czy to jeszcze ta pierwsza, powiedzieć trudno. Na początku XVI wieku dokonano jakichś napraw. Może z tej okazji biskup Wincenty Przerębski w 1511 r. nadał świątyni w Lubieniu przywilej odpustu z okazji święta św. Katarzyny. Ta parafia doczekała się nowego fundatora. Okazał się nim Arnold z Droбина Kryski, który prawdopodobnie przez ożenek z którąś z dawnych właścioelek stał się kolatorem parafii. Około 1630 r. wzniósł okazałą świątynię z bali dębowych, z dwiema kaplicami, konsekrowaną w 1638 r. przez biskupa Macieja Łubieńskiego. Niestety już w latach siedemdziesiątych nastąpił jakiś kataklizm, najprawdopodobniej pożar, ale szybko, bo już w 1675 dokonano obudowy świątyni z zachowanym dawniej wezwaniem. Zdaje się, że patronka, św. Katarzyna cieszyła się tu szczególnym kultem. Jednak budowle drewniane nie były trwałe i na początku XIX w. wiele było braków i zaniedbań. Doszło do tego, że w 1827 r. zawaliła się wieża, zresztą dostawiona później, a zapewne wadliwa. Przebiła sufit i kilka osób zraniła. Radzono nawet zamknięcie świątyni i przeniesienie nabożeństw do filialnego kościoła w Woli Pierowej. Wprawdzie do zamknięcia świątyni nie doszło, niezbędne prace zabezpieczające przeprowadzono, ale pozostał ogólny pogląd, że należałoby zbudować nową świątynię. Wszelako dopiero w latach 1884–1886 zbudowano nową murowaną świątynię, konsekrowaną przez biskupa Zdzitowieckiego w 1903 r., do dziś parafii służącą.

Kościół filialny w Woli Pierowej²⁵

Dzieje parafii Wola Pierowa dzielą się na okresy samodzielnej parafii, potem filialnej Lubienia, a ostatnio ponownie samodzielnej. Tamtejszy kościół pod wezwaniem św. Andrzeja ufundowany został około 1460 r., a parafia erygowana przez Jana Gruszczyńskiego, biskupa włocławskie-

²⁴ Tamże, s. 556–565.

²⁵ Tamże, s. 588–592.

go (1450–1463). Kiedy właścicielami Woli Pierowej stali się Lubienieccy z Lubienia, z ich inspiracji biskup Maciej Drzewicki w 1516 r. złączył ją, jako filialną, z parafią w Lubieniu. Nową świątynię, a właściwie kaplicę z bali dębowych, zbudowała tu około 1626 r. właścicielka Lubienia Zofia Kryska, wdowa po kanclerzu Feliksie Kryskim. Ta niewielka świątynia służyła prawie do końca XVIII w. Właściciel Woli Pierowej Magnuski, sędzia gostyński około 1793 r. zbudował nową, już murowaną świątynię. Pozostawała ciągle filią parafii Lubień. Dopiero w 1930 r. biskup wrocławski Karol Radoński dokonał ponownej erekcji parafii.

LUBOMIN²⁶

Od dawna, bo co najmniej od 1252 r. wieś ta należała do uposażenia biskupów wrocławskich. Parafia powstała tu po 1325 r., a pierwszy raz wspomniana w 1489 r. Kościół zapewne fundowany był przez właścicieli wsi i nosił wezwanie Świętej Trójcy i św. Barbary. Parafia mała, dlatego nie zawsze miała własnego proboszcza. Prawo patronatu nad nią otrzymał dziekan kapituły wrocławskiej, ale później parafię tę oddano biskupom pomocniczym wrocławskim, co dla niej było bardziej korzystne. I tak sufragan Maciej Wolicki dokonał poważnych prac przy kościele lubomińskim, a w 1585 r. dokonał jego konsekracji. Podobnie na początku XVIII w. Ignacy Bardziński, sufragan wrocławski (1707–1723) przeprowadził poważną renowację świątyni i też dokonał jej konsekracji. Całkowicie nową wystawił w latach 1789–1794 sufragan Marcin Chyczewski, ale nie zdążył jej konsekrować. Była to nadal świątynia drewniana. Prawdopodobnie służyłaby nadal parafii, gdyby nie to, że Niemcy w 1941 r. ją rozebrali. Po wojnie sami parafianie odbudowali kościół już jako murowany, konsekrowany w 1967 r.

LUBRANIEC²⁷

To także jedna ze starszych miejscowości kujawskich, a jej początki giną w pomroce dziejów. Przyjmuje się, że parafia swoimi początkami sięga jeszcze

²⁶ Tamże, s. 275–279.

²⁷ Tamże, s. 279–293.

czasów kruszwickich, a więc okresu przed 1123 r., a chociaż sama parafia pierwszy raz wspomniana została w 1325 r., to zdaniem historyków wezwania tamtejszej świątyni – św. Jana Chrzciciela wystarczająco poświadczą jej starożytność. Ponieważ Lubraniec stanowił rodowe gniazdo Godziemków, im należałoby przypisać fundację pierwszej świątyni. Ci Godziembowie zaczęli się potem pisać „z Lubrańca”, aż przyjęli nazwisko Lubrańscy. Nie brakowało wśród nich osób znaczących wśród duchowieństwa w Polsce. Wystarczy wspomnieć biskupa włocławskiego Michała Godziembę, a potem Lubrańskich. Otóż biskup poznański Jan Lubrański i Grzegorz, podkanclerzy koronny, postanowili około 1490 r. zastąpić drewnianą świątynię lubrańską nową, murowaną, pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela. Celem zaś podniesienia i uświetnienia tu nabożeństw, w 1497 względnie w 1498 r. dokonali inkorporacji tej parafii do zakonu kanoników regularnych, sprowadzonych tu z Kłodawy. Z poręki Lubrańskich Lubraniec w 1512 r. otrzymał prawa miejskie.

Odtąd dzieje parafii związane zostały z tym zakonem, który zbudował tu swój klasztor. Trudne chwile jednak przeżywała parafia, kiedy właścicielem Lubrańca był Jakub Chlewicki, innowierca i zwolennik nauki Kalwina, który w 1568 r. nie dopuścił do tego, aby przyszedł tu nowy przełożony kanoników regularnych, a pozostałych zakonników wygnał z Lubrańca. Chlewicki osadził tu swojego stryjecznego brata, kapłana diecezjalnego wprawdzie, ale odtąd zaczął się dłuższy czas trudny dla parafii. Zmiana mogła nastąpić, gdy Lubraniec kupił Andrzej Dunin Modliszewski, który za staraniem biskupa włocławskiego Wawrzyńca Gembickiego zwrócił parafię zakonnikom.

W czasie wojny szwedzkiej w 1657 r. kościół został spalony, a odbudowano go całkowicie dopiero w 1689 r. i poświęcono w roku 1691. Służył on dobrze do czasu, kiedy w 1819 r. zniesiono także i klasztor lubrański, a parafia przeszła pod zarządek księży diecezjalnych. Z upływem czasu także i kościół w Lubrańcu zaczął się chylić ku upadkowi, a przez rozmaite dobudówki nie był ani ładny, ani trwały. Przeprowadzono jednak i to znacznym nakładem restaurację świątyni, zakończoną w 1862 r.

Niebawem okazało się, że restauracja nie przyniosła całkowitego rozwiązania i parafia stanęła wobec konieczności budowy nowej świątyni. Przeprowadził to proboszcz Stanisław Muznerowski, rozpoczynając budowę w 1905 r., a kończąc ją już w roku następnym. W 1909 r. biskup Zdzitowiecki dokonał jej uroczystego poświęcenia. Służy ona nadal parafii lubrańskiej.

PRZEDECZ²⁸

Nazwa Przedecz występuje w bulli z 1136 r., i chociaż tam odnosi się do jeziora wchodzącego w skład uposażenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, bez wątpienia była tam i osada o tej nazwie. Jeżeli tak było, to niektórzy przyjmują możliwość powstania tam także świątyni i to w czasach jeszcze diecezji kruszwickiej, a fundatorami jej byłiby arcybiskupi. Na własność, drogą zamiany, w 1360 r. Przedecz przeszedł w ręce króla Kazimierza Wielkiego. Jednak raczej nie są zgodne z prawdą twierdzenia niektórych, jakoby wtedy dopiero król fundował tu kościół. Do tych znaków zapytania należy dodać i to, że niestety pierwsza wzmianka o parafii jest dopiero z 1427 r.

Pomimo tych zapytań, warto przypomnieć, że dotyczą one kościoła św. Katarzyny, który aż do początków XIX w. stał w pobliżu miejscowości o tej nazwie. Wiele razy był odbudowywany. Pewnie słusznie długo o tej świątyni mówiono, że jest matką kościoła przedeckiego, ale już tego stojącego w osadzie, a potem miście Przedecz. Bowiem w drugiej połowie XVI w. zaszła konieczność budowania nowej świątyni i zapewne powstała myśl, aby zbudować ją na innym miejscu. Nie oznacza to, że zapomniano o kościele św. Katarzyny, o którym powiedziano w 1577 r., że był na nowo odbudowany. Ale wtedy też na nowym miejscu zbudowano świątynię parafialną pod wezwaniem św. Mikołaja, konsekrowaną około 1577 r. przez biskupa Stanisława Karnkowskiego. Była to świątynia murowana i jak na owe czasy okazała. Ale czy była to pierwsza świątynia w samej osadzie? Wiele przemawia za tym, że świątynię parafialną zbudowano znacznie wcześniej, może w związku z lokacją miasta Przedcza, na krótko przed 1383 r. A więc ta z 1577 r. byłaby tu drugą z kolei. A sam Przedecz był przecież siedzibą starostwa, co podnosiło i prestiż parafii. Nie wiemy jakie, ale zapewne były, zniszczenia spowodowane najazdem innowierczych Szwedów. Jeżeli tak, to przeprowadzono jakiś remont i może wtedy w 1666 r. mieszczanie zapisali nowe uposażenie dla altarii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Poważniejsza restauracja odbyła się około 1750 r. Nie wdając się w szczegóły, świątynia ta z upływem czasu coraz bardziej wymagała zastąpienia nową. Stało się to dopiero za proboszcza Józefa Ornastowskiego, który w 1902 r. rozpoczął budowę nowej, okazałej i bardzo pięknej świątyni, tyle że na nowym miejscu. Jej konsekracji dokonał biskup Stanisław Zdzitowiecki

---

²⁸ Tamże, s. 569–577.

w 1909 r. Kościół ten służy parafii dotąd, a po kościele św. Katarzyny jest tylko wspomnienie.

ŚMIŁOWICE²⁹

Wieś ta od najdawniejszych czasów była liczącą się własnością królewską. Kiedy powstała tu parafia, nie wiemy, ale stało się to po 1325 r., kiedy jej nie zapisano, a przed rokiem 1427, z którego jest pierwsza wzmianka. Fundatora można upatrywać we właścicielu, czyli monarsze. Od początku nosiła wezwanie św. Bartłomieja i była to świątynia drewniana. Ten kościół, drewniany, sterany wiekiem, w ocenie wizytatora z 1639 r. zagrażał bezpieczeństwu i oczywista była konieczność budowy nowego. Jeżeli nie zaraz, to na początku XVIII w. stała tu już świątynia drewniana, pod tym samym wezwaniem. W tym czasie, mianowicie w 1704 r. z nadania króla Augusta II prawo patronatu przeszło na wikariuszy katedry włocławskiej. Otóż stosunkowo bardzo nowa świątynia w Śmiłowicach spłonęła w 1721 r. Wprawdzie nieco z opóźnieniem, ale w 1736 r. stanął nowy kościół z drewna sosnowego, wzmacniany przyciesiami dębowymi. Konsekrował go w 1743 r. sufragan włocławski Franciszek Kanigowski. Świątynia ta z upływem czasu ulegała uszkodzeniu, tak, iż w 1823 r. ingerowała nawet władza cywilna. Tylko na prośbę biskupa Józefa Koźmiana zgodzono się na tymczasowe zabezpieczenie i powzięto myśl budowy nowej świątyni. Budowa nowego, murowanego z palonej cegły kościoła, rozpoczęta wprawdzie już w 1828 r., trwała długo, bo do 1862 r., a jej konsekracji dokonał w 1878 r. biskup Wincenty Popiel. Pewnie służyłaby parafii do dzisiaj, ale uszkodzona nieco w 1939 r. w następstwie działań wojennych, została rozebrana przez okupanta niemieckiego w 1942 r. Obecnie służy parafii nowa, piąta na tym miejscu świątynia, budowana w latach 1981–1990, kiedy odbyła się jej konsekracja.

WIENIEC³⁰

Jedna z najstarszych miejscowości na Kujawach, pojawiająca się w 1252 r. jako własność biskupstwa włocławskiego. Najpóźniej w XIII w. powstał tu

²⁹ Tamże, s. 578–587.

³⁰ Tamże, s. 299–307.

kościół pod wezwaniem św. Mikołaja; pierwszy proboszcz wspomniany został w 1318 r., a parafia w 1325 r. Kolatorami parafii byli biskupi wrocławscy i im należy przypisać fundację świątyni. Kościół w Wieńcu została spalony w 1329 r. przez Krzyżaków. Zapewne został niebawem odbudowany i stał do początków XVI w., bowiem z 1511 r. pochodzi wiadomość, że kościół w Wieńcu spalił się, a kapituła wrocławska dała archidiakonowi wrocławskiemu Janowi Parzniewskiemu 50 dębów ze swoich lasów na budowę nowej świątyni. Prawdopodobnie ją zbudowano, ale możliwe, iż znowu spotkał ją jakiś zły los, jeżeli tenże Parzniewski, już jako proboszcz w Wieńcu w 1540 r. prosił znowu o drewno na nowo stawiany kościół. I ta świątynia wraz z całym zabudowaniem plebańskim spłonęła w 1560 r., ale wkrótce została odbudowana z drewna pochodzącego z lasów kapituły i biskupich i konsekrowana w 1573 lub 1575 r. przez biskupa Stanisława Karnkowskiego. On też ostatecznie złączył tę parafię z urzędem kaznodziei katedralnego. Świątynia wieniecka była ciągle drewniana i jej wygląd wewnętrzny można poznać z zapisów protokołów wizytacyjnych. Wojny szwedzkie szczęśliwie ominęły Wieniec, ale czas robił swoje, bo pod koniec XVII wieku proboszcz i kaznodzieja, Marcin Protwicz, także prosił o drewno na budowę, ale śmierć nie pozwoliła mu zrealizować zamierzeń. Pewnie dokonano jakichś napraw, a do rozpoczęcia budowy nowego kościoła doszło dopiero w 1728 r. za biskupa Krzysztofa Antoniego Szembeka. Budowa pewnie szła długo, bo dopiero w 1733 r. miano jej dokończyć. Ta świątynia, wiele razy naprawiana, służyła parafii długo, bo dopiero w 1877 r. parafianie wraz z proboszczem postanowili zbudować nową i to murowaną z cegły, wzniesioną w 1882 r., poświęconą w 1883 r. przez nowego proboszcza Stanisława Chodyńskiego, a konsekrowaną w 1895 r. przez biskupa Aleksandra Bereśniewicza. Ta świątynia padła ofiarą barbarzyństwa hitlerowskiego, bo w 1941 Niemcy wysadzili ją w powietrze, a gruz wykorzystali na budowę drogi. Po wojnie korzystano z kaplicy na cmentarzu, w której odprawiano nabożeństwa parafialne, a nową świątynię, na ocalałych starych fundamentach, oddano do użytku w 1964 r.

WISTKA SZLACHECKA³¹

Dzisiejsza wieś Wistka była w najstarszych źródłach najwyraźniej pisana „Wisłka”, czyli była to najpierw wioska rybacka związana bardzo

³¹ Tamże, s. 307–312; W. Kujawski, *Parafia Wistka Szlachecka – Smólnik*, Smólnik 2010.

z rzeką, nad którą się rozciągała. Potem podzieliła się na część należącą do króla, czyli Wistkę Królewską i część należącą do szlachty, co dało Wistkę Szlachecką. Zapewne to jedna ze starszych miejscowości. Jeszcze w 1489 r. wsie te wyliczono wśród wsi parafialnych parafii Grabkowo.

Parafia w Wistce Szlacheckiej powstała dopiero w 1496 r., a pierwszą świątynię zapewne zawdzięczała Kretkowskim, do których należała. Nie ma wyraźnych danych, jakie wezwanie od początku nosiła, bowiem najpierw był przywilej odpustowy na św. Stanisława, nieraz podawano odpust na Niepokalane Poczęcie Matki Bożej, wspominano nawet św. Jakuba, ale ostatecznie utrwaliło się wezwanie św. Bartłomieja Apostoła. Była to stosunkowo nowa parafia, powoli się też kształtował jej okręg parafialny. Nie miała szczęścia, bowiem po spaleniu świątyni przez Szwedów w 1655 r. i zapewne wyludnieniu miejscowości tworzących parafię, wprowadzie jej nie zlikwidowano, ale łączono jako filialną z włocławską parafią św. Jana Chrzyciela.

Na tereny nadwiślańskie w rejon Wistki przybyło wielu osadników „olenderskich”, innowierców, którzy potem ulegli germanizacji. Trzeba było czekać do 1788 r., kiedy właściciel Wistki Szlacheckiej, Andrzej z Ossówki Zboiński, wystawił nową świątynię pod dawnym wezwaniem św. Bartłomieja, co nie było równoznaczne z przywróceniem samodzielnej parafii. Jak wspomniano wyżej, okręg parafialny nie był dokładnie określony.

W tym czasie we wsi Dobiegniewo powstała kaplica pod wezwaniem Matki Bożej. Pewnie wówczas uważano, że ta wieś oraz jeszcze inne należały do zawiślańskiej parafii w Dobrzyniu nad Wisłą. Dodatkowo proboszczowie włocławscy, pewnie i po zbudowaniu w Wistce nowego kościoła, prosili franciszkanów z Dobrzynia, aby obsługiwali tak kaplicę w Dobiegniewie, jak i świątynię w Wistce. Po wystawieniu nowej świątyni w Wistce, zainteresowanie kaplicą w Dobiegniewie ustało i ostatecznie została rozebrana w 1790 r. Ale próby restauracji samodzielnej parafii ulegały ciągłemu odkładaniu, a nawet na początku czasów diecezji kujawski-kaliskiej wręcz powiedziano, że nie ma możliwości utrzymania samodzielnego proboszcza w tej filialnej dla Włocławka parafii. Pragnienia parafian spełniły się dopiero w 1871 r., kiedy w nowo zbudowanej plebanii wisteckiej zamieszkał proboszcz Kajetan Książkowski, dając początek kolejnemu etapowi dziejów tej parafii. Miarą doświadczeń parafii w Wistce Szlacheckiej była kolejna klęska, mianowicie okupant niemiecki w 1942 r. rozebrał kościół parafialny. Znowu parafia stanęła wobec braku własnej świątyni i po zakończeniu wojny, przez dwa lata nabożeństwa parafialne odbywały się w poprotestanckiej świątyni we

wsi Ładne, ale parafianie w odbudowanej plebanii urządzili kaplicę, która pełniła rolę świątyni parafialnej. Jakby nie dość było doświadczeń, kiedy budowano zapórę wodną we Włocławku i podnoszono poziom wody, tereny te miały zostać zalane. Powstał problem kościoła dla parafii. Po długich staraniach u niezycliwych ówczesnych władz państwowych, ostatecznie w 1968 r. zlokalizowano miejsce nowej świątyni parafialnej we wsi Smólnik i rozpoczął się nowy okres parafii Wistka Szlachecka – Smólnik, z nową świątynią, pod dawnym wezwaniem, konsekrowaną w 1974 r. Zaś w nawiązaniu do kaplicy w Dobiegniewie, w 1984 r. została poświęcona kaplica filialna we wsi Dąb Polski.

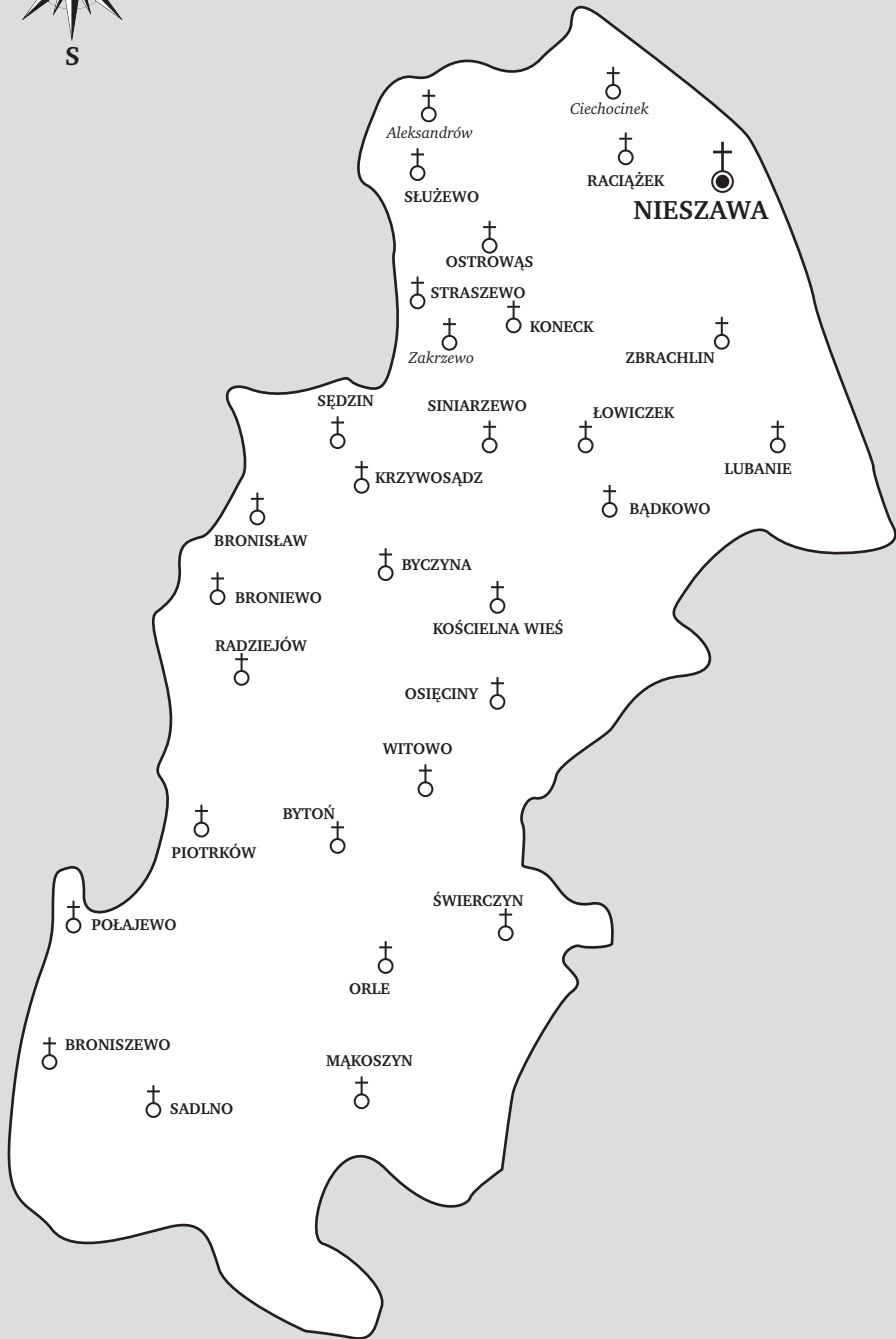
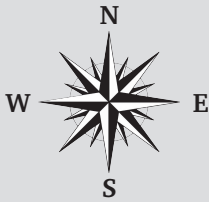
ZGŁOWIĄCZKA³²

Przedziwna jest historia Zgłowiączki, o której niewiele wie, że za Kazimierza Wielkiego jeszcze eksploatowano tu solanki, a także o tym jak zmieniali się właściciele tej miejscowości, od klasztoru kanoników regularnych w Czerwińsku w 1155 r., poprzez kapitułę plocką, kapitułę włocławską, biskupa Lubrańskiego, aż do kanoników regularnych z Lubrańca. Czyli jest to stara i znacząca miejscowość i zapewne dawnego pochodzenia jest tamtejsza parafia, chociaż pierwsza o niej wzmianka jest z 1325 r. Jaka była pierwsza, czy pierwsze świątynie, nie wiemy. Przypuszcza się, że były z drewna, a kiedy Zgłowiączka przeszła w posiadanie Lubrańskich, zastąpili ją nową, murowaną i złączyli ją z parafią lubraniecką prowadzoną przez kanoników regularnych. Trudny czas przeżywała, gdy innowierczy właściciel Lubrańca usunął kanoników regularnych. Po powrocie zakonnicy nadal prowadzili także parafię w Zgłowiączce. Czy zawsze należycie opiekowali się swoją świątynią filialną, można postawić znak zapytania. Jednak kiedy na początku okresu diecezji kujawsko-kaliskiej ówczesne władze cywilne zarządziły zamknięcie kościoła w Zgłowiączce, na co godził się biskup i pojawiło się niebezpieczeństwo zniesienia tej parafii, proboszcz lubraniecki, dawny kanonik regularny uratował ją; nie zlikwidowano parafii, chociaż nie udało mu się całkowicie restaurować kościoła zgłowiączkowskiego. Po odłączeniu parafii od Lubrańca, proboszczowie przeprowadzili kilka prac, zresztą niezbyt udanych nad zabezpieczeniem, a nawet powiększeniem tamtejszej świątyni. W 1924 r. dobudowano do niej wieżę i kruchtę. Świątynia

³² Kujawski, *Parafie*. Arch. wł., s. 319–325.

ta służy parafii do dzisiaj. Warto wspomnieć, że na terenie tej parafii, we wsi Grójec, w latach 1711–1779 powstała kaplica pod wezwaniem Świętego Krzyża. Potem wieś ta przeszła do parafii Boniewo, a kaplica, pozbawiona należytej konserwacji, upadła w okresie drugiej wojny światowej i pozostało po niej jedynie miejsce. Ostatnio zbudowano tam kaplicę, niczym w swoim stylu nienawiązującą do dawnej.

DEKANAT NIESZAWSKI

Drugim dekanatem w Oficjałacie Generalnym Włocławskim po 1864 r. był dekanat radziejowski, którego siedzibą od 1873 r. została Nieszawa. Parafie tego dekanatu powstały z kilku dawniejszych dekanatów, a mianowicie z dekanatu nieszawskiego i radziejowskiego po 12 parafii, natomiast z dekanatów izbickiego i brzeskiego po dwie parafie.

I tak w nowym dekanacie były następujące parafie z duszpasterzami (w nawiasie podano liczbę wiernych): Nieszawa i kościół w Przypuście (2050) z Michał Schulzem i wikariuszem Janem Bigoszewskim; Bądkowo (2065) z Konstantym Przeździeckim; Broniewo (807) z Wojciechem Kochowiczem; Bronisław (660) z proboszczem z Broniewa; Broniszewo (1699) z proboszczem z Połajewa; Byczyna (1885) z wakującym probostwem; Bytoń (1403) z Józefem Jezierskim i wikariuszem Stanisławem Chmielewskim; Koneck (1597) z Ludwikiem Służewskim; Kościelna Wieś (2382) z Franciszkiem Michalskim; Krzywosądz (1100) z Rafałem Puchalskim; Lubanie (1508) z Wincentym Kosmalskim; Łowiczek (915) z Michałem Zwierzchowskim; Mąkoszyn (1600) z Klemensem Surra; Orle (1096) z Albinem Błońskim; Osięciny (1000) z Wojciechem Chorążką; Ostrowąs (1100) z Józefem Gajewskim; Piotrków i filia w Kaczewie (2500) z Janem Sobeckim; Połajewo (1622) z Ignacym Jankowskim; Raciążek i filia Słońsk oraz kaplica publiczna w Ciechocinku (3285) z Tomaszem Szalkowskim i wikariuszem Janem Brożkiem; Radziejów (2500) z Tomaszem Bukowskim; Sadlno (2742) z Mikołajem Rozpędowskim; Sędzin i filia Kobielice (1150) z Wincentym Przeciechowskim; Siniarzewo (708) z Janem Krajewskim; Służewo (3150) z dziekanem Wawrzyńcem Waszakiem; Straszewo i kaplica Seroczki (1306) z Janem Kolenda; Świerczyn i filia Chalno (2010) z Kazimierzem Rucińskim; Witowo (2000) z Franciszkiem Płoszczyńskim i wikariuszem Janem Trojanowskim; Zbrachlin (1010) z Jakubem Kamińskim.

Ten drugi dekanat w części kujawskiej diecezji był więc większy, bo obejmował 28 parafii¹. Właściwie prawie wszystkie parafie tego dekanatu

---

¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1869, s. 9–11; „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1873, s. 32–41.

zostały omówione w wydanej przez autora książce o parafiach archidiakonatu wrocławskiego, jak to zaznaczono we wstępie. Na tym miejscu podajemy tylko niewielkie skróty, a to w tym celu, aby czytelnik orientował się w obrazie diecezji w latach 1818–1925. W tym dekanacie powstały też nowe parafie w Aleksandrowie Kujawskim i Ciechocinku. Powiemy o nich przy parafiach, z których się one wyłoniły.

NIESZAWA²

Jedna z najciekawszych miejscowości, która dwukrotnie zmieniała swoją lokalizację. Najpierw miejscowość ofiarowana w 1230 r. Krzyżakom, którzy zbudowali tu zamek. Zapewne w bliżej nieznanym czasie powstała tu parafia, a w 1239 r. osiedlili się franciszkanie. Było to tam, gdzie obecnie znajduje się wieś Wielka Nieszawka.

Po wojnie polsko-krzyżackiej w 1410 r. i po zawarciu pokoju w 1422 r., Nieszawa została włączona do Polski. Wtedy decyzją króla Władysława Jagiełły postanowiono przenieść ją na nowe miejsce, na brzeg Wisły naprzeciwko Torunia, w miejsce zwane także Dybowem. Przeniesiono tu w 1425 r. parafię, a także klasztor franciszkański. Nadano jej prawa miejskie. Miasto zaczęło się korzystnie rozwijać, co okazało się zagrożeniem konkurencyjnym dla krzyżackiego miasta Torunia.

Podczas wojny trzydziestoletniej Krzyżacy próbowali wymóc na królu Kazimierzu Jagiellończyku zburzenie Nieszawy. Ten w 1460 r. przeniósł ją na miejsce wsi Roskidalino i Dymiec, na teren parafii Przepust. Na starym miejscu pozostał zamek w Dybowie, a pozostała osada przekształciła się później w miasto o nazwie Podgórz.

Tak więc mamy miasto Nieszawa na nowym miejscu. O losach parafii na dawnych miejscach nie posiadamy żadnych wiadomości źródłowych.

Natomiast na nowym miejscu było ciekawie, bo Przepust był już miastem, jednak wobec szybko rozwijającej się Nieszawy nie wytrzymał konkurencji, zszedł do rangi wsi, a nawet parafia stała się filialną. Monarcha zbudował nową świątynię parafialną pod wezwaniem św. Jadwigi Śląskiej, która początkowo była filialną parafii Przepust, ale po około stu latach, proboszcz z Przepustu osiadł w Nieszawie. Podobnie szybko, bo około 1463 r., zaczęto budować kościół i klasztor franciszkanów i przyjmuje

---

² Kujawski, *Parafie*. Arch. wł., s. 595–613.

się, że około 1467 r. zakonnicy ci osiedli już w Nieszawie. Jednak była to świątynia i zabudowanie klasztorne z drewna. Fundatorami murowanego zespołu klasztornego, a więc tak świątyni jak i klasztoru, okazali się od 1611 r. mieszczenie nieszawscy, Agnieszka i Wawrzyniec Śmiałek. Miasto się rozwijało, a jeden z obywateli miasta, niejaki Stanisław Bieniek ufundował szpital, a przy nim kościół szpitalny pod wezwaniem św. Wojciecha. Podobny szpital fundował niebawem inny mieszczanin, Jan Krzywda z małżonką.

Miasto zapewne korzystając z położenia nad Wisłą szybko się rozwijało, tak jako organizm miejski, jak też i ośrodek kościelny oraz dekanalny.

Kościół filialny w Przypuście

Początkowo Nieszawa na tym miejscu lokalizowana, należała do parafii Przypust³. Ten dawny ośrodek, zaliczany nawet do ziemi dobrzyńskiej, wspomniano już w 1064 r. jako należący do uposażenia klasztoru w Mogilnie. W 1155 r. znajdował się tu gród zaliczany do ziemi mazowieckiej, a w latach 1113–1124 wymieniano Przypust w dobrach biskupstwa płockiego. Ponadto w 1274 r. otrzymał prawa miejskie. Rozwój sąsiedniej Nieszawy spowodował, że zszedł on do rangi wsi, a nawet parafia stała się filialną Nieszawy, jednak była traktowana w odmienny sposób, niczym oddzielna parafia. Szanowano w ten sposób jej historię. Sama parafia jest bardzo stara, a jej świątynia, nosząca wezwanie św. Marii Magdaleny, powstała zapewne wiele lat wcześniej, aniżeli pierwsza o niej wiadomość z 1321 r. Kto fundował tu pierwszą świątynię, dociec trudno. Zawsze była to świątynia drewniana, wiele razy odbudowywana czy naprawiana, istniejąca po dziś dzień.

BĄDKOWO⁴

Wieś ta już w 1239 r., z nadania księcia Konrada Mazowieckiego, stała się własnością kapituły wrocławskiej i to jej należy przypisać fundację pierwszej świątyni. Przeciwko wczesnemu zbudowaniu tu świątyni nie przemawia to, że pierwszy proboszcz bądkowski wspomniany został dopiero w 1422 r. Pierwsza świątynia drewniana bardzo wczesnie zastąpiona została murowaną i od dawna nosi wezwanie św. Mateusza. Zawsze była to stosunkowo duża parafia i o jej posiadanie często ubiegali się członkowie kapituły wrocławskiej.

³ Tamże, s. 627–637.

⁴ Tamże, s. 826–834.

Protokoły wizytacji kanonicznych dostarczają sporo wiadomości o stanie tej świątyni. Ponieważ sama świątynia była zbyt mała dla dużej parafii, na początku XX w. postarano się o jej rozbudowę. Wprawdzie rozpoczęte w 1913 r. prace utrudniała pierwsza wojna światowa, ale w 1921 r. sufragan włocławski Wojciech Owczarek mógł dokonać jej konsekracji.

BRONIEWO⁵

Wprawdzie parafia ta została wspomniana dopiero w 1467 r., to bez wątpienia jest znacznie starsza, za czym przemawia także wezwanie tamtejszej świątyni, św. Wojciecha. O stanie pierwszej, czy pierwszych świątyń tej parafii nic nie wiemy. A sama parafia była patronatu szlacheckiego i w czasach szalejącego na Kujawach protestantyzmu, którego ośrodkiem był blisko położony Radziejów, jej kolator Wojciech Zakrzewski, innowierca, oddał świątynię w ręce ministrów innowierczych. Spowodowało to, że świątynia uległa zniszczeniu i dopiero wnuk owego Zakrzewskiego, także Wojciech, w 1624 r. wystawił nową świątynię, również pod wezwaniem św. Wojciecha i prezentował kandydata na proboszcza. Parafia, aczkolwiek niewielka, powróciła do normalnego życia. Świątynia jednak starzała się i wizytatorzy zwracali uwagę, że należy ją odbudować. Dobrze się zdarzyło, że pod koniec XVIII w. właścicielami Broniewa stali się Karnkowscy i jeden z nich, Józef, będący tu proboszczem, w 1784 r. wybudował nowy drewniany kościół. Jednak właściciele Broniewa i kolatorzy parafii najczęściej tu nie rezydowali, co spowodowało, że w sto lat po zbudowaniu ta świątynia nadawała się raczej do odbudowy niż naprawy. Tego podjął się proboszcz Wojciech Kochowicz, który nastał tu w 1844 r. Do budowy przystąpił w 1857 r., a w 1860 r. prace były tak dalece ukończone, że mógł tę świątynię konsekrować biskup kujawsko-kaliski Michał Marszewski. Ta świątynia służy parafii nadal.

BRONISŁAW⁶

Miejscowość ta w czasach najdawniejszych znajdująca się w posiadaniu księcia, została nadana w 1124 r. norbertankom ze Strzelna i to one

⁵ Tamże, s. 715–723.

⁶ Tamże, s. 723–730.

miały nadać jej nazwę Bronisław, ku czci zakonnicy imieniem Bronisława. Wprawdzie właścicielem na krótko był biskup włocławski, ale ostatecznie na długo wieś Bronisław należała do norbertanek z Płocka. Kościół był tu fundowany zapewne przez te zakonnice, pod wezwaniem św. Bartłomieja, a pierwszy proboszcz znany jest z 1335 r. Prawo kolatorskie wykonywał prepozyt norbertański z Płocka, często Bronisław odwiedzając. Kościół tamtejszy był drewniany, z bali dębowych, w 1577 r. nazwany już starym, co może oznaczać, że nie był w najlepszym stanie. Jednak parafię tę ominęła plaga innowierstwa, a nawet świątynia bronisławska służyła wiernym parafii Kobielice, gdy tam zapanowali innowiercy. Nowa świątynia stanęła po 1613 r., staraniem proboszcza i kolatora, a w 1619 r. prawie ukończona, tak iż następni proboszczowie ją upiększali, a nawet powiększyli, przez dodanie kaplic. Następna świątynia została zbudowana przez prepozyta norbertanek z Płocka w 1747 r., także drewniana. Wprawdzie kolejni proboszczowie opiekowali się swoją świątynią, ta jednak spłonęła doszczętnie w 1870 r. Proboszcz Wojciech Kochowicz wspólnie z parafianami w latach 1870–1876 wznosił nową murowaną świątynię pod wezwaniem św. Bartłomieja, konsekrowaną jeszcze tegoż roku (1876) przez biskupa Wincentego Popiela. Służy nadal parafii bronisławskiej.

BRONISZEWO⁷

Ciekawa parafia, położona w pobliżu miejsca, gdzie początek rzeki Noteci, nazywanej Noć, wpada do jeziora Gopło i która na swoim terenie miała miasteczko Noteć, teraz nieistniejące. Początkami swoimi parafia ta sięga czasów przed 1325 r., bo wtedy została wspomniana wśród parafii diecezji kujawsko-pomorskiej, chociaż położona na pograniczu diecezji, przez czas pewien uważana była za należącą do archidiecezji gnieźnieńskiej. Fundatorów pierwszej świątyni szukać należy wśród właścicieli wsi, możliwe iż Sokołowskich, bo do nich należało prawo patronatu. Czy wspomniana w 1577 i w 1584 r. świątynia w Broniszewie była tą pierwszą, raczej wątpliwe, bo musiałaby mieć około 300 lat. Jednak kolatorom Sokołowskim bliższa była świątynia w niedalekim Warzymowie, a nawet dążyli do złączenia tych parafii. Może nawet w XVII w. parafia była tak zaniedbana, że o niej nie wspomniano, bo utarł się zwyczaj, że proboszcz z Warzymowa

⁷ Tamże, s. 730–739.

utrzymywał w Broniszewie kapłana i opłacał go, co z pewnością dla samej parafii nie było korzystne. A nawet pracowali tu kapłani z archidiecezji gnieźnieńskiej. Zresztą, na mocy układów pomiędzy diecezją włocławską i archidiecezją gnieźnieńską z lat 1762–1764, Broniszewo znalazło się w archidiecezji, chociaż to trwało jedynie do 1818 r. Świątynia broniszewska była zniszczona, a nawet wystawiona kaplica też wiele pozostawiała do życzenia. W nowej sytuacji diecezji kujawsko-kaliskiej, około 1830 r. zagrażało parafii nawet zniesienie. Od około 1831 r. oddano ją pod zarząd proboszcza z Połajewa. Dopiero od 1878 r. Broniszewo otrzymało własnego proboszcza, bo i liczba parafian znacznie wzrosła. Proboszczem, który postanowił zastąpić lichą kaplicę parafialną nową świątynią, okazał się Jan Knorr, który w latach 1900–1904, własnym staraniem i z pomocą parafian, wystawił nową murowaną świątynię, konsekrowaną w 1904 r. przez biskupa Stanisława Zdzitowieckiego. Ta świątynia nadal służy parafii.

BYCZYNA⁸

Własnością biskupów włocławskich była Byczyna jeszcze przed 1257 r. i to zapewne oni, na przełomie XIII i XIV wieku, fundowali tu świątynię, a przy niej parafię, wspomnianą w 1325 r. Kościół nosił wezwanie św. Jadwigi i św. Aleksego. Prawo patronatu należało też do biskupów z Włocławka, co więcej postanowili oni dać tę parafię ustanowionemu przy katedrze kolegium mansjonarzy, jako ich uposażenie. Okazało się z czasem, że nie było to korzystne ani dla parafii, ani dla mansjonarzy. Przez cały wiek XVI parafii służyła pierwsza drewniana świątynia. Zapewne kilka razy była naprawiana, a ostatni raz w 1639 r. Kiedy jej kres położył pożar, odbudował ją w 1684 r. biskup Bonawentura Madaliński. Była to świątynia także z drewna, pod dawnym wezwaniem. Jednak już w 1711 r. wymagała pewnych napraw, zwłaszcza dachu. Myśl o budowie nowej świątyni powzięto około 1779 r., ale nie zaraz zaczęto budowę, skoro w 1786 r. mówiono, że kościół w Byczynie należałoby zamknąć. Zdaje się, że zbudował ją biskup sufragan Marcin Chyczewski (1789–1794). Była to tradycyjnie świątynia drewniana, kryta gontami, a więc nietrwała, tak iż w latach siedemdziesiątych wieku XIX stan jej był krytyczny. Nową zbudował w latach 1876–1881 proboszcz byczyński, Emilian Lucjan Godziemba hrabia Dąbbski, wprowadzając kapłan

⁸ Tamże, s. 739–748.

diecezji płockiej, ale z Kujawami związane. Była to świątynia murowana, wystawiona tak sumptem samego proboszcza, jak i z funduszy niegdyś zapisanych na ten cel przez niejakiego Dominika Jaxę Kwiatkowskiego. Kościół ten stoi po dziś dzień, służąc parafii.

BYTOŃ⁹

Jest to jedna ze starszych miejscowości kujawskich, najpierw własność klasztoru w Strzelnie, od 1220 r. należąca do biskupów włocławskich, aby potem w XIV w. przejść w posiadanie monarchy, który w 1513 r. nadał ją kanonikom regularnym z Lubrańca. Parafia wspomniana pierwszy raz w 1325 r., ale zapewne była starsza, a kościół mógł być fundowany przez norbertanki. Nosił wezwanie św. Jakuba. Król nadał Bytoń kanonikom regularnym z Lubrańca, którzy odtąd byli kolatorami, a także i proboszczami, obejmując ją ostatecznie w 1516 r. i może dokonali oni jakiejś odbudowy tamtejszej świątyni, bowiem wtedy miała się też odbyć jej konsekracja. Kanonicy regularni uczynili sobie też rezydencję we wsi Popowiczki, także do nich należącej. Parafia przeżywała te same kłopoty z innowierstwem, co i parafia Lubraniec. Co do świątyni nie ma jasności, bo w 1577 r. wspomniano jakoby był tu kościół murowany. Być może przed nadaniem Bytonia zakonnikom odbudowano świątynię z funduszy monarszych, jeżeli jej konsekracja odbyła się w 1516 r. Jakie były dalsze dzieje tego kościoła, nie ma dokładnych wiadomości. Możliwie iż od ognia lub innego nieszczęścia uległ zagładzie, skoro na krótko przed 1753 r. kanonicy regularni wzniesli tu nową świątynię, ale drewnianą, pod dawnym wezwaniem. Po zniesieniu kanoników lubranieckich, parafia Bytoń przeszła pod zarząd księży diecezjalnych. Drewniana świątynia nie była trwała i już pod koniec XIX wieku wymagała odbudowy, ale dopiero od 1904 r. rozpoczęto budowę nowego kościoła murowanego, konsekrowanego w 1907 r. przez biskupa Zdzitowieckiego, ale już pod wezwaniem św. Stanisława, Biskupa i Męczennika, i ta świątynia służy ciągle parafii.

Kaplica pw. św. Rocha w Świeszu

W parafii tej przez czas pewien znajdowała się kaplica pod wezwaniem św. Rocha, fundowana prawdopodobnie w latach siedemdziesiątych XVII w. przez Andrzeja Gąsiorowskiego, właściciela wsi Świesz. Kaplica dobrze

⁹ Tamże, s. 748–759.

uposażona i wyposażona, a Gąsiorowscy utrzymywali tu nawet kapelana dla sprawowania nabożeństw. Przez ponad sto lat służyła wiernym, ale przed 1816 rokiem spaliła się i nie została odbudowana. A teraz i znaku nie ma, gdzie stała.

KONECK¹⁰

Wieś ta zawsze stanowiła własność prywatną, aż do czasów nowożytnych należąc do rodziny Grabskich. Bez wątpienia to oni fundowali tu kościół, a parafia konecka wspomniana była pierwszy raz w 1325 r. Ta pierwsza, a może i już druga świątynia, nosząca wezwanie św. Prokopa, służyła do połowy XVI w. Grabscy także ulegli wpływowi protestantyzmu, ale ciekawe, że Łukasz Grabski, chociaż innowierca, około 1577 r. zbudował tu nową świątynię, a nawet postarał się, aby w 1581 r. konsekrował ją biskup Stanisław Karnkowski, co nie przeszkadzało, że potem obsadził przy niej predykanta luterskiego. Zdaje się, że nie wszyscy Grabscy byli innowiercami, bowiem wyposażenie kościoła parafialnego przechowywano u Marcina Grabskiego i podobno w jego domu nieraz sprawowano mszę. Ale kolator Grabski pozwolił ponadto na pochowanie w swojej świątyni akatoliczki, co spowodowało zbezczeszczenie świątyni. Nie ma dokładnych wiadomości, ale już w 1584 r. sprawowano w tej świątyni nabożeństwa katolickie. Nie ma co prawda przekazu, w jakim stanie była świątynia po potopie szwedzkim, ale musiała coś ucierpieć i zostać przebudowana, skowo w 1711 r. zanotowano, że jest z tzw. pruskiego muru.

Pożar tej świątyni w 1725 r. spowodował, że właścicielka Konecka, Helena z Walewskich Grabska, a z drugiego małżeństwa Zakrzewska, w 1728 r. fundowała nową świątynię, także drewnianą, niezbyt trwałą, skoro o budowie nowej i to murowanej myślał już w 1788 r. kolator Stanisław z Lubrańca Dąmbki. Ale zmienili się właściciele, plany zmieniono, cegłę przeznaczono na inne cele, a nowy kolator, Antoni Biesiekierski w 1794 r. wystawił świątynię drewnianą. Chociaż wiele razy mówiono, że nie była to świątynia najlepiej zbudowana, przetrwała do około 1900 r., kiedy spaliła się. Odbudowy, i to teraz już murowanego kościoła, podjął się w 1902 r. proboszcz Kajetan Książkowski wraz z parafianami. Nowy kościół został konsekrowany, pod wezwaniem św. Prokopa, przez biskupa Zdzitowieckiego w 1909 r. i służy parafii do dziś.

¹⁰ Tamże, s. 846–858.

KOŚCIELNA WIEŚ [KUJAWSKA]¹¹

Jakkolwiek by nie było, sama architektura romańska kościoła w tej wsi przekonuje nas o jego starożytności. A według autora piszącego monografię o tym kościele, chociaż zaliczył go do tzw. kościołów „duninowskich”, miał on być fundowany przez kogoś z przedstawicieli licznych na Kujawach rodu Łabędzików i to na początku wieku XII. Pierwsza jednak zapisana wzmianka o parafii w Kościelnej Wsi jest z 1325 r. Przez wiele wieków sama budowla przechodziła wiele przeróbek i napraw. Niespokojne też były losy parafii w okresie rozwoju reformacji na Kujawach, bo długo pozostawała w rękach innowierczych. Ponieważ parafia była znaczna, celem powiększenia dobudowywano część drewnianą jako nawę główną, ale najstarsza część świątyni, pod wezwaniem św. Wawrzyńca, otoczona pieczołowitą opieką proboszczów, ciągle służy wiernym.

W czasie kiedy parafia była opanowana przez innowierców, we wsi Ruszki, z fundacji dziedziców Ruskowskich, katolików, pod koniec XVI w. zbudowano kaplicę, a to w ciekawych okolicznościach. Innowierczy właściciel niedalekiej wsi Siniarzewo nosił się z zamiarem rozebrania tamtejszego kościoła. Wspomniani Ruskowscy odkupili tę świątynię siniarzewską, przenieśli do swojej posiadłości, tu zbudowali pod wezwaniem Świętej Trójcy, a nawet utrzymywali przy niej kapłana zakonnika, dominikanina z Brześcia, dla sprawowania nabożeństw. Nic dziwnego, że gdy parafia zaczęła normalnie funkcjonować, kaplicę tę uznawano za kościół filialny. Później, w 1747 r., została odbudowana na dawnych fundamentach przez tamtejszego dziedzica Kazimierza Umińskiego, nadal jako kościół filialny. Ostatnia odbudowa była w 1920 r. i jest kaplicą także filialną. Dla całości wypada wspomnieć, że we wsi Lekarzewice od 1983 r. jest nowa samodzielna parafia z kościołem pod wezwaniem Matki Boskiej Częstochowskiej.

KRZYWOSĄDZ¹²

Parafia pojawiła się tu pierwszy raz w 1489 r., ale zapewne jest starsza, bo starą jest miejscowość należąca ongiś do Krzywosądów herbu Niesobia. Właściciele wsi zapewne fundowali tu pierwszą świątynię, możliwe, iż już

¹¹ Tamże, s. 260–267.

¹² Tamże, s. 765–775.

w XII wieku. Krzywosądzcy też zostali właścicielami wsi do XVI w. Byli oni związani pokrewieństwem z Zakrzewskimi, rodziną znaną z sympatii innowierczych i to spowodowało, że i parafia nasza mogła spotkać się z profanacją. Dobrze się stało, że Anna Zakrzewska pozostała katoliczką, chociaż jej syn Filip był akatolikiem, ale drugi, Łukasz, pozostał katolikiem, a nawet wstąpił do zakonu jezuitów. Wprawdzie Łukasz otrzymaną wieś Krzywosądz sprzedał braciom, ale zastrzegł sobie prawo patronatu nad istniejącą tam parafią. Nie wdając się tu w szczegóły, parafia mimo trudnego okresu istniała. Dopiero około 1643 r. Stanisław Zakrzewski, katolik, zastąpił starą świątynię nową, także drewnianą. Potem wieś ta zmieniła swoich właścicieli, ale ciągle był problem należytej opieki nad świątynią. Doszło nawet do zagrożenia pod koniec XVIII r., że parafia zostanie zniesiona, jej okręg rozdzielony pomiędzy parafie sąsiednie, jeżeli nie zostanie zbudowana nowa świątynia. To zagrożenie spowodowało, że w 1788 r. stanęła nowa świątynia zbudowana przez Aleksandra Modlińskiego. Ale w dalszym ciągu kolator nie prezentował kandydata na proboszcza i sam uprawiał grunta parafialne, aż w 1816 r. władza diecezjalna wydała rozporządzenie zniesienia parafii i jej podziału. Zdaje się, że kolator Aleksander Modliński uznał, że nie honor, aby do tego dopuścić i przyrzekł zwrot ziemi należącej do parafii, co spowodowało cofnięcie decyzji o kasacji parafii. Jednak całkowite załatwienie sprawy nastąpiło znacznie później, bo Modlińscy wprawdzie poczuli się do utrzymania kapłana, a w 1853 r. władza diecezjalna sprzedała im posiadłości plebańskie, z wyjątkiem ogrodu i placu plebańskiego, za roczny czynsz płacony przez nich na rzecz parafii. A w 1863 r. Józef i Ludwika z Biesiekierskich Modlińscy zbudowali nową świątynię z bali dębowych, pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. Współcześnie na terenie parafii, w miejscowości fabrycznej Dobrze, w 1981 r. erygowano nową samodzielną parafię.

LUBANIE¹³

Starożytna miejscowość, na co wskazuje nawet architektura tamtejszej świątyni, a należąc do możnego wojewody Boguszy, syna Mieczysława, stała się nie tylko ośrodkiem jego wielkich dóbr, ale także jedną z pierwszych parafii kujawskich. W swoim testamencie w 1258 r. tenże Bogusza, zapi-

¹³ Tamże, s. 613–626.

sując dużą część swoich dóbr żonie Ludmile oraz diecezji wrocławskiej, nie zapomniał o parafii i świątyni, znacznej jak na owe czasy. Przyjmuje się, że świątynia tamtejsza była fundowana przez antenatów Boguszy. Z zapisu tegoż wielmoży, Lubanie znalazło się w posiadaniu kapituły wrocławskiej, a jej prepozyt był bezpośrednim jej kolatorem, który prezentował tu zazwyczaj kogoś z wikariuszy katedralnych. Świątynia lubańska, wiele razy naprawiana, służy jej do dzisiaj.

ŁOWICZEK¹⁴

To dawna wieś szlachecka, wprawdzie pierwszy raz wspomniana w 1325 r., ale już samo jej pierwotne wezwanie, św. Idziego, wskazuje na jej znacznie dawniejsze pochodzenie. Pierwszymi kolatorami byli z pewnością Łowiccy, ale później wieś ta miała innych właścicieli. Była to zawsze niewielka parafia, a świątynia drewniana, z murowaną zakrystią, przy której w 1626 r. dobudowano murowaną kaplicę. Wojny szwedzkie spowodowały, że ze świątyni pozostały tylko mury zakrystii i kaplicy. Może ta kaplica przez wiele lat służyła parafii, bo nową drewnianą świątynię, z wykorzystaniem dawnej zakrystii i kaplicy, zbudował dopiero w 1711 r. ówczesny dziedzic Łowiczka, Chryzostom Słubicki. Przechodząc kilka napraw, ten drewniany i częściowo murowany kościół w Łowiczku, teraz pod wezwaniem Świętego Krzyża, jest nadal świątynią parafii Łowiczek.

MAKOSZYN¹⁵

Pierwsza wzmianka o parafii w Mąkoszynie zachowała się z 1325 r. Prawo patronatu należało do miejscowych dziedziców, Mąkowskich. Kościół tamtejszy, drewniany, nosił wezwanie św. Jakuba i św. Katarzyny. Nową świątynię około 1610 r. fundował Adam Mąkowski, kanonik wrocławski i opat z Jędrzejowa. Ale parafia ta była mała, co powodowało, że często mieli ją kapłani posiadający inne beneficjum, a tu utrzymujący jakiegoś kapłana, co nie zawsze wychodziło z korzyścią dla parafii mąkoszyńskiej, a nieraz parafią zarządzali proboszczowie sąsiednich parafii. Kolejna świą-

¹⁴ Tamże, s. 853–858.

¹⁵ Tamże, s. 431–443.

tynia stanęła około 1786 r. Ta służyła do początku XX wieku. Proboszcz ks. Wincenty Wrzaliński powziął myśl budowy nowej świątyni, ale kupił nowy pod nią plac i rozpoczął budowę nowego murowanego kościoła w 1916 r., tak, iż mimo trwania wojny światowej kościół w stanie surowym poświęcił w 1917 r. ks. Feliks Mikulski, a całkowicie ukończony kościół konsekrował w 1919 r. biskup Zdzitowiecki. Obok nowej świątyni stała całkiem dobra i ładna stara, a nawet były głosy i to z Ministerstwa Kultury i Sztuki, aby ją utrzymać. Jednak zaczęła upadać, nie było wiadomo co z nią począć, aż w 1927 r. wiosenna wichura spowodowała jej zawalenie. Nowa świątynia nosi wezwanie Matki Boskiej Częstochowskiej.

ORLE¹⁶

Wieś Orle należała co najmniej od 1257 r., aż do 1796 r., do uposażenia biskupstwa włocławskiego. Oni też fundowali pierwszą świątynię, chociaż pierwsza o niej wzmianka jest dopiero z 1427 r. Mogła jednak powstać o wiele wcześniej i bez wątpienia z fundacji właścicieli miejscowości. Tamtejsza świątynia nosiła wezwanie św. Doroty. Niestety jej kolatorzy, biskupi, nie zawsze dokładali starań, aby świątynia była na czas konserwowana czy odnawiona, na co nieraz zwracali uwagę wizytatorzy. I tak, gdy na to zwrócono uwagę w 1639 r., zareagował biskup Maciej Łubieński i wyznaczając nowego proboszcza, polecił budowę nowej świątyni, dając na ten cel budulec z lasów biskupich, tak iż w 1640 r. kościół tamtejszy był nowo wystawiony. Jednakże najwięcej zrobił biskup Antoni Kazimierz Ostrowski, fundując w 1775 r. nowy drewniany kościół pod dawnym wezwaniem. Od tego czasu kościół ten, otoczony opieką proboszczów, służy parafii po dziś dzień.

OSIĘCINY¹⁷

Pierwsza wiadomość o parafii pochodzi z 1295 r., kiedy wspomniano niejakiego Tibuccusa, kapelana z Osięcin. Tamtejsza świątynia nosiła wezwanie św. Prokopa. Zapewne jej fundatorów należy upatrywać we

¹⁶ Tamże, s. 454–463.

¹⁷ Tamże, s. 293–299.

właścicielach miejscowości. Nie znamy wprawdzie wyglądu pierwszej świątyni, ale była zadbana, jednak w 1584 r. spłonęła. Mogła to być już druga świątynia na tym miejscu. Trudno powiedzieć kto, może Stanisław Wilkostowski, miejscowy dziedzic i kolator, postarał się o to, aby przenieść tu kościół ze stosunkowo niedalekiego Zakrzewa, bo tamtejszy dziedzic, zagorzały innowierca, chciał się go pozbyć. Tak więc w Osięcinach stanęła na dawnym miejscu inna świątynia, której wezwanie, św. Prokopa, utrzymano. Ten kościół został konsekrowany dopiero w 1644 r. przez sufragana wrocławskiego Piotra Mieszkowskiego. Od 1708 r. parafia ta, za zgodą biskupa wrocławskiego, przeszła pod zarząd kanoników regularnych z Lubrańca. Za ich rządów w 1763 r. parafia otrzymała nową świątynię staraniem starosty radziejowskiego, Leona Gąsiorowskiego, pod dawnym wezwaniem. Czas rozbiorów spowodował pogorszenie sytuacji parafii. Wprawdzie parafię przejęli księżą diecezjalni, bo zakonnicy odeszli, ale zabrano uposażenie, jako należące do zakonu. A i świątynia powoli upadała. Na szczęście w latach 1854–1856 właściciel Osięcin Józef hrabia Skarbek oraz Józef Czowski wzniesli świątynię murowaną, która, z licznymi wprawdzie poprawkami, stoi do dzisiaj.

OSTROWAŚ¹⁸

Wieś ta ma stare dzieje i to związane z kościołem Najświętszej Marii Panny w Płocku, a fundatorkami kościoła w Ostrowaście były najprawdopodobniej norbertanki z Płocka. Parafia wspomniana w 1325 r. Do nich należało prawo patronatu i duszpasterzami zostawali tu najczęściej księża z Płocka. Nie znamy bliższego opisu świątyni tego czasu. W 1582 r. zapisano, że nosiła wezwanie Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Świątynia w Ostrowaście była zapewne bardzo stara i może jakiś przypadek spowodował konieczność budowy nowego kościoła, co stało się dziełem prepozyta norbertanek z Płocka, Wojciecha Słupskiego, który w 1631 r. zbudował świątynię drewnianą, pod dawnym wezwaniem, konsekrowaną przez Mikołaja Gniewosza, biskupa wrocławskiego (1642–1654). Zdaje się, że zaczęło się już tu rozwijać nabożeństwo maryjne przy obrazie Matki Boskiej uważanym przez wiernych za łaskami słynący. Rozbiory Polski spowodowało wiele zmian, w tym także prawa kolatorskiego, które

¹⁸ Tamże, s. 858–865.

przeszło na rząd. A stan świątyni dokładnie zlustrowanej w 1808 r. okazał się bardzo zły. W 1816 r. starą świątynię rozebrano i wystawiono małą kapliczkę zastępczą. Ale budowa nowej się odwlekała. Planowano inne miejsce, nawet w innej wiosce, a nawet padały wnioski zniesienia parafii i podzielenia jej obszaru przez parafie Straszewo, Zbrachlin i Raciążek. Pewnie coraz bardziej rozszerzające się nabożeństwo maryjne ocaliło parafię, ale ta tymczasowa kaplica długo służyła wiernym i nową świątynię oddano do użytku dopiero w 1866 r. A święta Matki Boskiej gromadziły tu coraz liczniejsze rzesze pątników. Tymczasem okazało się, że ta świątynia była wadliwie wybudowana i już 1899 r. obawiano się, że może runąć. I znowu rozebrano ten kościół, i znowu wybudowano zastępczą kaplicę. Natomiast budowę nowej utrudniała wojna światowa. Dopiero w 1921 r. można było ją poświęcić i oddać do użytku. W okresie powojennym sława nabożeństwa maryjnego w Ostrowąsie wzrastała. Kiedy zapadła decyzja o przyozdobieniu wizerunku Maryi z Ostrowąsa koronami papieskimi, przeprowadzono gruntowny remont świątyni i wszelkie inne prace, staraniem proboszcza Jana Matusiaka, a w 1986 r. odbyła się uroczystość koronacyjna. Dla ścisłości należy dodać, że we wsi Brudnowo, gdzie poprzednio ewangelicy mieli własny zbór, parafia ostrowąska najpierw dzierżawiła go, aby służyła jako kaplica filialna, potem nabyła na własność, a w 1976 r. erygowano tam nową samodzielną parafię.

PIOTRKÓW [KUJAWSKI]¹⁹

Nie ma wątpliwości, że Piotrków na bardzo starą metrykę jako miejscowość i jako parafia. A ta wspomniana już w 1259 r. Zapewne też jedna z bogatszych, bowiem w 1325 r. wymieniono tu nawet dwóch proboszczów, czyli uposażenie musiało być odpowiednie dla dwóch; i pewnie było dwóch kolatorów, właściciel Piotrkowa i właściciel Lubsina. Nie znamy pierwszej świątyni, która najprawdopodobniej została zniszczona przez Krzyżaków, ani też następnej. Kolejną fundował w połowie XVI w. Piotr Piotrkowski, kanonik wrocławski, proboszcz i właściciel Piotrkowa. Ta świątynia murowana została konsekrowana w 1555 r. pod wezwaniem Bożego Ciała, Matki Boskiej, św. Jakuba i św. Witalisa przez biskupa Jana Drohojowskiego. Przetrwała ona do naszych czasów, chociaż w ciągu wieków wymagała kilku

¹⁹ Tamże, s. 755–786.

napraw i koniecznych zmian. Z tą parafią związane są dzieje nieistniejącej już parafii w niedalekim Kaczewie, która od 1806 r. została afiliowana do parafii piotrkowskiej. Stary kościół w Kaczewie został rozebrany przez Niemców w 1940 r. Ponadto należy przypomnieć, że we wsi Kozy w 1986 r. erygowano nową parafię.

POŁAJEWO²⁰

Wprawdzie pierwsza wiadomość o parafii w tej nadgoplańskiej miejscowości jest dopiero z 1489 r., to jednak tamtejsza świątynia, pod wezwaniem świętych Piotra i Pawła oraz św. Doroty, powstała zapewne na przełomie XIV i XV wieku. W 1584 r. był to drewniany kościół i podano wówczas, że miał też wezwanie Świętej Trójcy. Połajewo było własnością szlachecką i często zmieniali się jej właściciele i od nich, jako kolatorów zależał stan tamtejszej świątyni. Dokonywano najczęściej tylko niezbędnych napraw. Ale na początku XIX w. było oczywiste, że należy wystawić nową świątynię. Połajewo należało wówczas do generała Wojciecha Sokołowskiego z Sadlna. Dzięki współpracy kolatora Sokołowskiego i proboszcza, już w 1818 r. stanął tu nowy murowany kościół, który potem naprawiany, z dobudowaną wieżą, służy parafii do dzisiaj.

RACIĄŻEK²¹

To zarówno stara, jak i ciekawa miejscowość i parafia, otoczona także różnymi legendami. Jest też wiele publikacji o tym „Raciążu” na Kujawach, bo są jeszcze dwie inne miejscowości o tej nazwie. Już któryś z książąt w tym Raciążu, pisany potem Raciążek, zbudował tu zamek. A niektórzy uważają nawet, że Raciążek i pobliski Słońsk miały w 1165 r. należeć do benedyktynów w Mogilna. Jakkolwiek by nie było, stara jest historia Raciążka i jego parafii, a kiedy zamek raciąski około 1250 r. przeszedł na własność biskupów włocławskich, dzieje parafii złączyły się z dziejami biskupów, którzy mieli tu jedną ze swoich rezydencji. Natomiast parafia mogła tu powstać już w czasach, gdy byli tu benedyktyni. Z pewnością ucierpiała w 1329 r.,

²⁰ Tamże, s. 792–799.

²¹ Tamże, s. 637–668.

kiedy to Krzyżacy zdobyli zamek raciański i zapewne miasto. Drugą zapewne świątynię fundował bez wątpienia biskup włocławski Jan Szafraniec, nadając jej w 1430 r. wezwanie Świętego Ducha, Wszystkich Świętych, św. Wawrzyńca, św. Bartłomieja, św. Szymona Apostoła oraz Jedenastu Tysięcy Dziewic. Drugą świątynię, usytuowaną w rynku miasta, wystawił proboszcz, kanonik włocławski, Feliks Naropiński około 1528 r., pod wezwaniem św. Wawrzyńca i do niej przeniesiono nabożeństwa parafialne, bo kościół budowany przez biskupa Szafranca podupadł i w latach 1584–1598 został rozebrany. Ale i kościół Naropińskiego był jeszcze drewniany. Biskup Hieronim Rozrażewski często tu przebywający, chciał zbudować nową świątynię murowaną pod wezwaniem św. Hieronima i Wszystkich Świętych i rozpoczęto prace już około 1594 r. Niespodziewana śmierć fundatora spowodowała, że chociaż już w 1598 r. można było w nim odprawiać, dalsze prace prowadzili biskupi włocławscy Maciej Pstrokoński (1608–1609) i Wawrzyniec Gembicki (1610–1616). Ta świątynia, przez wieki często naprawiana, służy parafii do tej pory. Sam Raciażek, będący kluczem dóbr biskupich, został zabrany biskupom w następstwie rozbiorów Polski. Śladem dawnej świetności jest wyniosła sylwetka świątyni z wieżą, stojącej na wzniesieniu, oraz ruiny zamku. Do parafii Raciażek włączono na początku okresu diecezji kujawsko-kaliskiej, w 1829 r., starą parafię w Słońsku²².

Na terenie dawnej parafii słońskiej od dawna była wieś Ciechocinek, która stała się ośrodkiem nie tylko przemysłowym, ale i znanym kurortem. Stał się Ciechocinek w pewnym sensie spadkobiercą tradycji Słońska, biorącego swoją nazwę od znanych tam od wieków solanek; na korzyści płynące z wykorzystania źródeł solnych zwrócono bowiem uwagę dosyć dawno.

Ciechocinek

To jedna z tych miejscowości w tej części diecezji, która w XIX wieku rozwinęła się i dała początek nowej parafii. Przerosła nawet macierzystą parafię. W tym przypadku chodzi o parafię Słońsk i wyrosły na jej terenie nowy ośrodek przemysłowy, a potem uzdrowiskowy, zaś w organizacji kościelnej nową parafię; a także i Raciażek.

Dzieje Ciechocinka pierwotnie były ściśle związane ze Słońskiem. Już sama nazwa Słońsk mówi o eksploatowanych tam od najdawniejszych czasów źródłach solankowych. Ciechocinek, chociaż wspomniany jest już w 1466 r.,

---

²² Tamże, s. 668–676.

to swoje znaczenie, swój rozgłos, zawdzięcza bogactwu jakim są solanki. To one spowodowały najpierw rozwój przemysłu solnego, a następnie rozwój kurortu i wzrost demograficzny, aż do czasów obecnych²³.

Kościelnie zaś to miejsce jest związane ze starą parafią w Słońsku, i wśród miejscowości należących do tej parafii wyliczony w XVIII wieku jest Ciechocinek²⁴. A kiedy w 1829 r. parafię w Słońsku złączono z parafią Raciążek, Ciechocinek wszedł do tej parafii²⁵. Pod względem liczby mieszkańców, obserwuje się wzrost ludności najpierw w związku z pozyskiwaniem na skalę przemysłową soli, a potem, gdy poznano korzystne dla zdrowia działanie solanek, rozwinął się tu kurort.

Za czasów ks. Tomasza Szalkowskiego, proboszcza w Raciążku, nastąpił wzrost znaczenia Ciechocinka, chociaż stałych mieszkańców jeszcze posiadał stosunkowo niewielu, bo w 1880 r. było ich nieco ponad 1000 osób²⁶. Tych ludzi, bez wątpliwości w większości katolików, nie można było pozostawić bez opieki i już w połowie XIX w. powstała tu kaplica filialna w parafii Raciążek. Około 1875 r. pracował przy niej (od 1871 r.) Felicjan Lutoborski, zakonnik franciszkanin reformat²⁷. Było oczywiste, że musi powstać tu samodzielna parafia. Przed podziałem parafii i utworzeniem nowej w Ciechocinku, w 1919 r., parafia Raciążek liczyła ogółem ponad 6000 mieszkańców, w tym sam Ciechocinek liczył 3400 wiernych, a Raciążek 3000²⁸.

W Ciechocinku był już murowany w neogotyckim stylu kościół filialny parafii Raciążek, zbudowany w latach 1874–1884, pod wezwaniem świętych Apostołów Piotra i Pawła, przy którym nadal pracował kapelan, Felicjan Mateusz Lutoborski²⁹. Na utworzenie samodzielnej parafii należało nieco poczekać. Następnym kapelanem przy tym kościele był Franciszek Mirecki, potem Wojciech Helbich, Włodzimierz Jankowski i Jan Sowiński, za którego erygowano w Ciechocinku samodzielną parafię³⁰.

---

²³ *Ciechocinek*, w: MPT, t. 1, s. 318; M. Borucki, *Ziemia kujawska pod względem historycznym, geograficznym, archeologicznym, ekonomicznym i statystycznym*, Włocławek 1822, s. 316–322, gdzie dał szczegółowy opis Ciechocinka, jako ośrodka przemysłu solnego i kurortu.

²⁴ ADWł, ABKP. Wiz. 22(514), s. 81.

²⁵ ADWł, ABKKal. Wiz. 15(392), k. 26.

²⁶ *Ciechocinek*, w: MPT, t. 1, s. 318.

²⁷ S. Chodyński, *Raciążek*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 36.

²⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1919, s. 38–39.

²⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 30–31.

³⁰ *Diecezja włocławska 2000*, s. 428–432.

Ciechocinek nie ucierpiał podczas pierwszej wojny światowej, bo Niemcy uznali jego znaczenie jako miejsca kurortowego dla rannych żołnierzy niemieckich, co jednak, jak to relacjonował ks. J. Sowiński, nie wpłynęło dobrze na morale mieszkańców³¹.

Teraz jest to jeden z ważniejszych ośrodków parafialnych w diecezji, bo powstała tu nawet nowa parafia w części Nowego Ciechocinka, w Odolionie.

RADZIEJÓW³²

Jedna z najstarszych i o najciekawszej historii miejscowości i parafii na Kujawach. Notowany w 1142 r., kiedy gród radziejowski został nadany klasztorowi benedyktynów w Mogilnie, aby następnie drogą nieznaną układowo stać się własnością kapituły płockiej. Kazimierz, książę kujawski w 1252 r. lokował tu miasto na prawie magdeburskim. Parafia powstała tu zapewne bardzo wcześnie, jeszcze przed rokiem 1142 r., a świątynię zapewne fundował książę. Ale to wszystko odnosi się do Radziejowa na starym miejscu. Trudno powiedzieć, czemu pierwsza pewna wzmianka o parafii pochodzi dopiero z 1325 r. Rok 1331 i najazd krzyżacki zniszczył Radziejów tak dalece, że kiedy go odbudowywano, zmieniono lokalizację na bezpieczniejsze, wyżej położone miejsce. Wtedy wzniesiono nowy kościół parafialny, murowany, fundowany przez Jana Grota, biskupa krakowskiego (1326–1347), pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, a w 1298 r. sprowadzono tu franciszkanów, którym ufundowano kościół i klasztor pod wezwaniem Świętego Krzyża, jako wotum wdzięczności za zwycięstwo pod Płowcami (1331). Maciej Drzewicki (1513–1531), biskup włocławski erygował przy kościele parafialnym kolegium mansjonarzy, których powinno być siedmiu, ale stosunkowo szybko to kolegium podupadło. Radziejów, za sprawą mieszkających tu i sprawujących urzędy Leszczyńskich, gdy przeszli oni do innowierstwa, był przez czas pewien nawet ośrodkiem szerzenia się protestantyzmu. Ważnym wydarzeniem było złączenie w 1726 r. parafii z zakonem Stowarzyszenia Szkół Pobożnych, zwanych pijarami; miało to związek z próbami założenia tu szkoły na wyższym poziomie. Pijarzy byli tu do kasaty klasztoru w 1864 r. Świątynia parafialna, chociaż nieraz trapiły ją nieszczęścia, głównie pożary, jak chociażby podczas wojen

³¹ J. Sowiński, *Ciechocinek (dek. niezawski). Misje parafialne*, KDWł, 14(1922), s. 32–33.

³² Kujawski, *Parafie. Arch. wł.*, s. 692–714.

szwedzkich, służy ciągle parafii. Także klasztor franciszkański, dzieląc nieraz swój los z losem miasta, przetrwał do dzisiaj, a współcześnie powstała przy nim parafia. W Radziejowie przez czas pewien, przy tamtejszym przytułku, była świątynia pod wezwaniem Świętego Ducha.

SADLNO³³

Parafia ta pierwszy raz wspomniana była w 1325 r. i miała należeć do uposażenia katedry płockiej. Jeżeli tak było, to fundatorów pierwszego tu kościoła należałoby upatrywać wśród biskupów płockich. Jednakże później wieś ta stanowiła własność szlachecką, a kolatorami kościoła św. Mikołaja byli miejscowi właściciele. Jak wyglądał pierwszy kościół, nie wiemy. Wprawdzie w 1577 r. powiedziano, że był on drewniany, ale niewiele później, bo w 1582 r. zapisano, że prezbiterium było murowane, a nawa drewniana. Wiele razy przeprowadzano remonty świątyni, dobudowano murowaną zakrynię, a potem takąż kaplicę, służącą jako grobowiec. O właściwej przebudowie świątyni myślano w połowie XIX wieku. Chodziło właściwie o wybudowanie nawy głównej. Prace przeprowadzono w latach 1855–1856, tak iż całkowicie urządzoną świątynię konsekrował w 1860 r. biskup Michał Marszewski. Służy ona parafii do dzisiaj.

SĘDZIN³⁴

Wieś ta jeszcze przed 1252 r. należała do uposażenia biskupów płockich i można domniemywać, że to oni, jeszcze długo przed 1489 r., kiedy wspomniano po raz pierwszy tę parafię, fundowali tu kościół pod wezwaniem św. Mateusza, a parafię obsługiwali kanonicy płoccy, naturalnie utrzymując tu swoich wikariuszy. Kapituła płocka zbudowała nową świątynię około 1572 r., a jej konsekracji miał dokonać w 1598 r. biskup Hieronim Rozrażewski. W tym też czasie parafia w Sędzinie opieką miała objąć wiernych parafii Kobielice, gdy tam świątynię opanowali innowiercy. Ponieważ świątynia sędzińska była już w złym stanie, w 1761 została odbudowana. Związek tej parafii z kapitułą płocką trwał do czasu zaboru dóbr kościelnych

³³ Tamże, s. 463–473.

³⁴ Tamże, s. 865–870.

przez państwo zaborcze, prawo patronatu przeszło na państwo, a parafię obsługiwali duchowni diecezjalni. Ta sędziwa świątynia drewniana służy parafii do dzisiaj.

SINIARZEWO³⁵

Nazwę tej miejscowości pisano różnie, a należała ona jeszcze przed 1261 r. do cystersów w Łądzie, co potwierdził książę Przemysł II w 1280 r. Może to oni fundowali tu świątynię, a parafia wymieniona została w 1325 r. Nie wiemy, w jakich okolicznościach prawo własności przeszło w ręce prywatne. Kościół tamtejszy nosił wezwanie św. Jakuba Apostoła i był drewniany. Na przestrzeni wieków był on wiele razy odbudowywany. I tak około roku 1400 zbudowano nowy, który już w 1422 r. miał ulec ruinie, ale już w 1426 r. został na nowo zbudowany. Ponowna odbudowa miała nastąpić w 1518 r. staraniem proboszcza Marcina Mięskowicza. Kolatorami parafii była rodzina Zakrzewskich, znanych na Kujawach innowierców, i to oni spowodowali około 1594 r. sprzedaż świątyni do wsi Ruszki na teren parafii Kościelna Wieś. Gorliwy biskup Hieronim Rozrażewski wytoczył Filipowi Zakrzewskiemu proces, a wyrok nakazał mu odbudowę świątyni. Faktycznie tej odbudowy dokonał w 1642 r. nowy właściciel Siniarzewa, Jan Umiński. Jak wyglądała po wojnach szwedzkich, nie wiadomo. Jeżeli były uszkodzenia, to je naprawiono, bowiem w 1676 r. odbyła się jej konsekracja. Ta świątynia długo służyła parafii, aż do początków XX wieku i dopiero w latach 1914–1921, staraniem proboszcza Aleksego Hoffmana i parafian, zbudowano nową, neogotycką świątynię.

SŁUŻEWO³⁶

Przedziwna jest historia tej niewielkiej teraz osady, dawniej miasta i siedziby znaczącej parafii. O Służewie wiemy już z XII w., a parafia zapewne powstała już wtedy, chociaż wspomniana jest dopiero w 1325 r. Kościół był zapewne fundowany przez właścicieli, protoplastów przysłęgo rodu Służewskich, którzy w XV wieku postarali się o prawa miejskie dla swojej

³⁵ Tamże, s. 870–879.

³⁶ Tamże, s. 816–826.

własności. Ale za czasów biskupa Zbigniewa Oleśnickiego (1473–1480) parafia miała dwóch proboszczów i dwóch kolatorów: dziedzica ze Służewa oraz dziedzica Poczałtowskiego i Grabskiego z Przybranowa. Oni to prosili nawet wspomnianego biskupa, aby w 1477 r. erygował tu kolegium mansjonarzy. Z tamtych lat niestety nie ma wiadomości, jaka była tu świątynia. Pewnie, wzorem innych parafii tego czasu, była drewniana. Pragnieniem właściciela Jana z Oporowa Służewskiego było zbudowanie nowego kościoła. Najpierw przeniesiono starą drewnianą świątynię ze Służewa do Brodni, wsi też do niego należącej. Nowa murowana świątynia fundowana przez niego i małżonkę, Małgorzatę Stomberg Kostkównę, stanęła już w 1580 r., konsekrowana w 1581 r. przez biskupa Stanisława Karnkowskiego. Proboszczami często byli tu przedstawiciele kapituł, na ogół tu nierezydujący. Służewo miało szansę rozwoju w związku z budową w pobliżu odnogi kolei warszawsko-wiedeńskiej, z Kutna do granicy z Prusami. Ostatecznie to wokół stacji kolejowej Białe Błota rozwinęła się osada, a potem miasto. Nie przypuszczano, że dobrze rozwijające się miasto Służewo i tamtejsza parafia stanie się kolebką nowego miasta, znacznie większego i zabierającego możliwości ośrodkowi służewskiemu. Właściwie Służewo swoje możliwości rozwoju utraciło na rzecz rozwijającego się wówczas Aleksandrowa Pogranicznego (obecnie: Kujawskiego). Ale nie przeszkadzało to temu, że do 1918 r. to miasto prawnie do parafii w Służewie należało.

Aleksandrów Kujawski

Jest to miasto, które zabrało wszystko macierzystej parafii Służewo. Już wyżej powiedziano, że zawdzięcza wszystko odgałęzieniu kolei warszawsko-wiedeńskiej od Kutna do granicy z Prusami. Ostatnią stacją graniczną były Białe Błota. Ta pograniczna stacja dała początek osadzie nie tylko zamieszkałych tam kolejarzy, ale także handlarzy i jak to zwykle bywało, ludzi różnych autoramentów. A nade wszystko szybki rozwój miejscowości spowodowała powstała tu komora celna. Nową nazwę przyjęto zaś dla upamiętnienia spotkania się tu w 1879 r. cara rosyjskiego Aleksandra II z cesarzem pruskim. Początkowo używano nazwy Aleksandrów Pograniczny, a w odrodzonej Polsce nadano nazwę Aleksandrów Kujawski.

Te okoliczności miały wpływ także na rozwój Aleksandrowa jako parafii. Jako iż były to czasy zaborów, car Aleksander II, pamiętając, że w 1879 r. tu spotkał się z cesarzem pruskim, zezwolił na zbudowanie kaplicy kolejowej,

ale miała ona nosić wezwanie św. Aleksandra. A już w 1880 r. Aleksandrów otrzymał prawa miejskie. Kaplicę filialną (w obrębie parafii służewskiej) zbudowano w 1886 r. Rozumiano jednak, że kwestią czasu jest utworzenie tu nowej parafii. Stąd niebawem dostrzeżono konieczność budowy kościoła, który pod wezwaniem Przemienienia Pańskiego, ale jeszcze jako filialny parafii Służewo, został wystawiony w 1896 r., a w 1905 r. rozbudowany w stylu gotyckim. Pewnie o tę rozbudowę starał się mieszkający przy nim od 1902 r. ksiądz Franciszek Szczygłowski. Za jego pobytu w Aleksandrowie, w 1918 r., erygowano tu samodzielną parafię.

Aktualnie są tu dwie parafie, bo przy ośrodku salezjańskim powstała parafia Najświętszej Maryi Panny Wspomożycielki Wiernych.

Dzisiaj jest Aleksandrów Kujawski ośrodkiem powiatu oraz siedzibą dekanatu³⁷.

STRASZEWO³⁸

Wśród posiadłości biskupstwa włocławskiego w 1250 r. znajduje się wieś Straszewo, ale jako parafia wspomniany w 1325 r., a kościół tamtejszy nosił wezwanie św. Marcina i Dziesięciu Tysięcy Męczenników. Często jednak parafia nie miała na miejscu własnego proboszcza, bo ci wysługiwali się zastępcami. Biskup Maciej Łubieński wystawił nową świątynię. Ta została zniszczona podczas najazdu szwedzkiego, ale odbudował ją w 1687 r. archidiakon włocławski Tomasz Niemierza, który dostał w użytkowanie od biskupa dobra straszewskie. Świątynia konsekrowana w 1689 r. Prawie sto lat później kościół ten wymagał odbudowania i kapituła włocławska w 1779 r. zebrała materiał oraz umówiła majstra, który miał ją zbudować. W 1781 r. musiał już stać nowy kościół. Konsekrowany został 17 czerwca 1792 r. przez sufragana włocławskiego Marcina Chyczewskiego. Wizytowana w 1829 r. potrzebowała naprawy, ale naprawiana, przetrwała do naszych czasów.

Na terenie parafii we wsi Seroczki znajdowała się publiczna drewniana kaplica, a we wsi Zakrzewo kościół klasztorny karmelitów, który po zniesieniu zakonów stał się filialnym, a w 1924 r. parafialnym.

---

³⁷ Aleksandrów Kujawski, w: MPT, t. 1, s. 311; „Schematyzm diecezji kujawsko-kaliskiej” 1892, s. 32; *Diecezja włocławska 2000*, s. 123–125; Borucki, *Ziemia kujawska pod względem historycznym*, s. 322–323.

³⁸ Kujawski, *Parafie*. Arch. wł., s. 879–888.

Zakrzewo³⁹

Zakrzewo było samodzielną parafią dawniej, bo wspomniana jest już w 1430 r. Upadła z winy właścicieli Zakrzewskich, znanych na Kujawach zwolenników innowierstwa, którzy sprzedali świątynię zakrzewską do Osięcin. Parafia przestała istnieć, a jej wierni chodzili po posługi religijne do sąsiednich parafii. W połowie XVII wieku Jan Zakrzewski chcąc zaćwiczyć za grzech swoich antenatów, zbudował w Zakrzewie kaplicę, do której przyjeżdżali nieraz odprawiać zapraszani kapłani, ale parafii nie wznowiono. Jednak około 1745 r. właściciele Zakrzewa, Stanisław i Anna z Ponętowskich Sokołowscy wystawili drewniany kościół i klasztor dla karmelitów bosych. Klasztor zniesiono w 1864 r. i tamtejsza świątynia stała się filialną w parafii Straszewo. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, karmelici nie powrócili do Zakrzewa, a w 1924 r. erygowano tu samodzielną parafię.

ŚWIERCZYN⁴⁰

Wprawdzie wieś ta jest wspomniana w 1282 r., ale parafia dopiero w 1427 r. Była to wieś szlachecka i powstanie kościoła pod wezwaniem św. Mateusza zawdzięczać należy miejscowym dziedzicom. Oni też byli kolatorami parafii, chociaż nie zawsze powinnośc tę wypełniali z pożytkiem dla samej parafii, nie zawsze prezentując odpowiednich kandydatów na proboszczów. Pierwsza tamtejsza świątynia była drewniana i zdaje się, że długo służyła parafii, przechodząc kolejne naprawy, ale na początku XVIII w. około 1711 r. nakazano ją zamknąć jako zagrażającą bezpieczeństwu, a wierni mieli udawać się po posługę religijną do pobliskiego kościoła w Chalnie. Czyli parafia stanęła wobec konieczności budowy nowego kościoła. Tu źródła są niejasne, bo nieco później widzimy kościół parafialny, nie wiadomo czy nowy, czy poprawiony, a obok niego kaplicę wystawioną staraniem niejkiej Agnieszki Święcińskiej. Ponadto niezbyt korzystnym zjawiskiem były częste zmiany proboszczów. Pewnie snuli plany budowy murowanego kościoła. Dłużej, bo w latach 1852–1888 był tu Kazimierz Ruciński i za niego wybudowano kościół murowany, pod wezwaniem Matki Boskiej

³⁹ Tamże, s. 885–888.

⁴⁰ Tamże, s. 473–482.

Anielskiej, konsekrowany w 1878 r. Pamiątką po dawnych świątyniach jest odpust na św. Mateusza. Do parafii Świerczyn należała wieś Czamaninek, dawniej w obrębie nieistniejącej już parafii Chalno, obecnie w granicach nowej, utworzonej w 1993 r. parafii w Topólce. W Czamaninku znajduje się wzniesiona w 1773 r. drewniana kaplica św. Hieronima, wielokrotnie remontowana i przebudowywana, ostatnio w 2013 r.; w 1966 r. wpisana do rejestru zabytków.

WITOWO⁴¹

Miejscowość ta, jedna z najstarszych, nosiła inne nazwy, jak Smensco czy Oscoviza, ale ostatecznie ustaliła się nazwa Witowo. Najpierw własność monarsza, potem w 1257 r. książę Kazimierz sprzedał ją biskupowi wrocławskiemu. Kościół powstał zapewne z fundacji biskupa i pierwszy raz wspomniany był w 1325 r. Była to jedna z większych wiejskich parafii. O pierwszej świątyni nic nie wiemy. Kiedy powstało seminarium duchowne we Wrocławku, parafię przekazano na jego uposażenie, ale proboszczów wyznaczał sam biskup. Znaczne zmiany nastąpiły, gdy w 1710 r. przyłączono do niej podupadającą parafię Płowce. Ponadto Konstanty Felicjan Szaniawski, biskup wrocławski (1705–1720) oddając zarząd i opiekę nad seminarium zakonnikom misjonarzom św. Wincentego à Paulo, na uposażenie dał im parafię w Witowie. Parafia pozostawała odtąd pod ich zarządem do czasu zniesienia zakonu w 1864 r. Jak wyglądały pierwsze świątynie witowskie, nie wiemy. Na pewno były drewniane. Można przypuszczać, że pod koniec XV w. zbudowano nową, konsekrowaną w 1594 r. przez sufragana Macieja Wielickiego. Nosiła wezwanie św. Andrzeja Apostoła. Misjonarze zastali świątynię odnowioną po zniszczeniach z czasów szwedzkich. Dobrą pamięć pozostawił rektor seminarium, misjonarz Franciszek Płoszczyński, budując przytułek dla ubogich. Nosił się też z zamiarem budowy nowej świątyni, co jednak zrealizowano w latach 1899–1903.

Do tej parafii włączono podupadającą parafię w historycznych Płowcach⁴², ale kościoła tamtejszego nie odbudowano, a na cmentarzu stała jedynie figura św. Jana Nepomucena. W ostatnim czasie dopiero zbudowano kaplicę filialną.

⁴¹ Tamże, s. 893–812.

⁴² Tamże, s. 787–792.

ZBRACHLIN⁴³

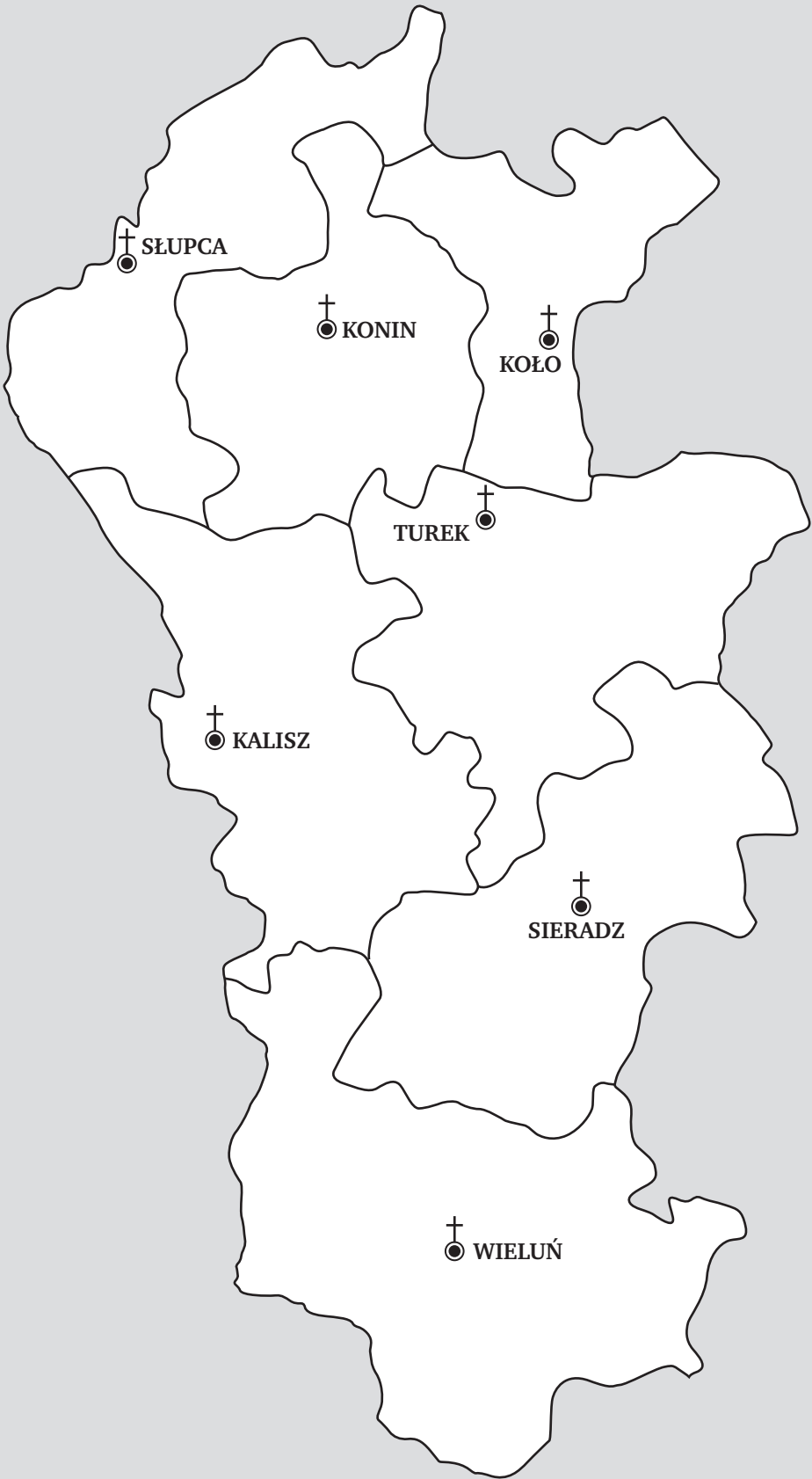
Wieś ta zdaniem niektórych historyków najpierw należała do dóbr arcybiskupów gnieźnieńskich, a potem, drogą zamiany, od 1349 r. przeszła do uposażenia biskupstwa włocławskiego. Parafia wspomniana w 1325 r., a więc kościół powinien być fundowany przez arcybiskupów, a potem prawo patronatu sprawowała kapituła włocławska i jej członkowie nieraz bywali tu proboszczami. W 1527 r. był nim prepozyt Jan Parzniewski. Nowa świątynia, murowana w stylu neogotycko-renesansowym, stanęła w 1566 r. staraniem archidiakona kapituły, Andrzeja Duchnickiego, konsekrowana najpewniej w 1575 r. przez biskupa Stanisława Karnkowskiego. Na terenie parafii we wsi Waganiec osiedliło się wielu innowierców, arian. Wydarzył się związany z nimi incydent, gdy wbrew woli proboszcza jakiegoś innowiercę pochowano w świątyni, co spowodowało jej zbezczeszczenie. Kiedy przeprowadzono rekoncyliację, źródła nie podają. Na początku XIX wieku potrzebny remont przeprowadzono już na koszt parafii, jako że zabrano uposażenie dotychczasowemu kolatorowi, to jest kapitule. Prace rozpoczęto około 1824 r. W tym czasie, pewnie wobec zmiany proboszcza i kłopotów finansowych, ktoś wpadł na niefortunny pomysł zniesienia tej małej parafii, co próbowano wprowadzić w życie mianując w 1826 r. proboszczem Fabiana Widera, proboszcza nieszawskiego. Nie było to wygodne, a jeszcze proboszcz nieszawski w 1829 r. zaproponował, aby parafianie zbrachlińscy na nabożeństwa udawali się do Nieszawy. Takiemu postawieniu sprawy sprzeciwił się nawet dzierżawca dóbr zbrachlińskich Wenanty Tholibowski. Zdaje się, że rozmowy z ks. Wierzą nie przyniosły pożytku i ostatecznie parafię zbrachlińską oddano od opieki proboszcza z Lubania, a ten wszedł w układ z franciszkanami z Nieszawy, którzy dobrze spełniali powinności duszpasterskie. Jednak parafianie woleli własnego proboszcza i ich oczekiwaniu stało się zadość, bo od 1849 r. otrzymali własnego proboszcza. Ponieważ świątynia tamtejsza, chociaż murowana, starzała się, w latach 1898–1902 zbudowano nową, także murowaną, konsekrowaną w 1909 r. przez biskupa Stanisława Zdzitowieckiego.

---

⁴³ Tamże, s. 676–688.

**OFICJAŁAT GENERALNY
KALISKI**

† ● SŁUPCA

† ● KONIN

† ● KOŁO

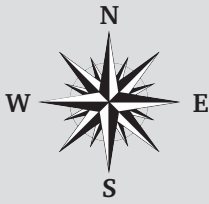
† ● TUREK

† ● KALISZ

† ● SIERADZ

† ● WIELUŃ

DEKANAT KALISKI

Stary Kalisz, pretendujący do miana najstarszego miasta w Polsce, aczkolwiek nie doczekał się w tamtych czasach stolicy biskupiej, przecież w archidiecezji gnieźnieńskiej odgrywał znaczącą rolę, stając się nie tylko siedzibą dekanatu, ale także stolicą archidiakonatu¹.

Kiedy dokonywano zmian granic diecezji na ziemiach polskich w 1818 r., dekanat kaliski archidiecezji gnieźnieńskiej obejmował ogółem 20 parafii, ale spośród nich na terenie zaboru rosyjskiego, czyli w Królestwie Polskim, do diecezji nas interesującej zaliczono jedynie następujące parafie: Kościelna Wieś [Kaliska], Dobrzec, Giżyce z Kraszewicami oraz dwie parafie kaliskie, mianowicie parafię kolegiacką Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Mikołaja, czyli jedynie pięć parafii². Pozostałe parafie tego dekanatu znalazły się poza granicą polityczną, czyli w zaborze pruskim.

W nowej sytuacji w 1820 r., a więc już w diecezji kujawsko-kaliskiej, dekanat ten został na nowo zorganizowany i obejmował następujące parafie: Kokanin, z proboszczem Stanisławem Grygowskim, dziekanem kaliskim; Chełmce z Karolem Majewiczem; Chlewo z Wincentym Sławińskim; Dembe z Danielem Magnuskim; Dobrzec z Mikołajem Paneckim, kanonikiem kaliskim; Giżyce z Ludwikiem Kralewskim; Godziesze z Mikołajem Paneckim, kanonikiem kaliskim, i wikariuszem Marcinem Molczyńskim; Kalisz, parafia kolegiacka z wikariuszami; Kalisz, parafia św. Mikołaja z prepozytem Ignacym Przybylskim, rektorem szkoły, i wikariuszem Franciszkiem Karkosińskim; Kościelna Wieś z prepozytem Sebastianem hrabią Sierakowskim, kustoszem katedralnym krakowskim, i zarządcą Adamem Urbanowiczem, doktorem świętej teologii; Koźminek, gdzie zarządcą był miejscowy dziekan; Lisków ze Stanisławem Zarembą; Tłokinia inkorporowana do kolegium wikariuszy kaliskich; Rajsco z Wojciechem Augustynowiczem i Tykadłów z wikariuszem Bartłojem Biernackim³.

---

¹ O roli Kalisza w archidiecezji gnieźnieńskiej, potem w diecezji włocławskiej, jest bardzo wiele opracowań.

² „Schematyzm Archidiecezji Gnieźnieńskiej” 1817, s. 91–92 [dekanat kaliski].

³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1820, s. 10–11.

W skład dekanatu weszły więc niektóre parafie z innych dekanatów. Widzimy z powyższego, że pierwszą czynnością nowej władzy diecezjalnej było dokonanie nowego podziału administracyjnego. Ale ostatecznie w 1864 r. dekanat ten, na skutek polecenia władzy rządowej, bardzo się zwiększył, bo obejmował 34 parafie. Według schematyzmu z 1873 r. należały do niego następujące parafie z duszpasterzami (w nawiasie podano liczbę wiernych)⁴: Kalisz, parafia Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny (3400), gdzie proboszczem była kapituła kaliska, wikariuszami Andrzej Kobusiewicz i Władysław Grabowski; Kalisz, parafia św. Mikołaja (4350), z wakującym probostwem i wikariuszem Władysławem Burchacińskim; Blizanów (1542) z Tomaszem Burkiewiczem; Błaszki (4300) z Tomaszem Piskorskim i wikariuszem Mikołajem Karwasińskim; Borków (1400) z Robertem Ruszkowskim; Brudzew [Kaliski] (1684) z Gabrielem Nowakiem; Chełmce (2627) z Mikołajem Machowiakiem i wikariuszem Andrzejem Łopatkiewiczem; Chlewo (2050) z Józefem Kalińskim; Chocz (3320) z Agustynem Lipskim i wikariuszem Janem Jodel; Dembe (2330) z Czesławem Harwasem; Dobrzec (5045) z Piotrem Falkiewiczem; Dzierzbín (2200) z Kornelem Trellą; Giżyce (1292) z Ignacem Płoszajem; Godziesze (4476) z Józefem Klimackim i wikariuszem Franciszkiem Gorzędowskim; Goliszew (1500) z Karolem Pollnerem; Góra (2190) z Maksymilianem Kurzawskim; Iwanowice (3625) z Ignacem Jany i wikariuszem Ludwikiem Oberfeldem; Kalinowa (567) z Pawłem Puchałowiczem; Kokanin (450) z Kazimierzem Tyszkowskim; Kościelec [Kaliski] (1800) z Antonim Rudnickim; Kościelna Wieś [Kaliska] (1020) z Wojciechem Szczepańskim; Kosmów (1000) z Franciszkiem Kozieradzkiem; Koźminek (2200) z Ignacym Borzęckim; Opatówek (3130) z Pawłem Patockim i wikariuszem Tomaszem Zawistowskim; Pamięcin (1588) z Makarym Ośmiałowskim; Piątek Wielki (754) z Józefem Kirchoffem; Przespolew (1760) z Atanazym Petrykowskim; Rajsko (3353) z Adamem Rudnickim; Rychnów (613) z Antonim Świątkowskim; Staw (2241) z Edwardem Rzońcą; Stawiszyn (1946) z Rajmundem Kamieńskim; Tłokinia (2030) z Tomaszem Baraszkieviczem; Tykadłów (542) z Antonim Sielskim; Zbiersk (1419) z Krzysztofem Schulzem.

Nowy podział diecezji kujawsko-kaliskiej na dekanaty nastąpił dopiero w 1917 r. za biskupa Stanisława Zdzitowieckiego.

⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1873, s. 41–51.

* * *

Ponieważ o Kaliszu jest bardzo obszerna literatura, dlatego to, co na tym miejscu będzie powiedziane, świadomie ograniczy się w dużym stopniu do przedstawienia źródeł kościelnych dotyczących Kalisza i jego kościołów znajdujących się w protokołach wizytacyjnych Kalisza i jego świątyń.

Jest to miasto o bogatej przeszłości, także kościelnej i można mówić tak o Starym Kaliszu, jak i o Kaliszu na nowe miejsce przeniesionym. Nie ma tu potrzeby omawiania chociażby w zarysie dziejów miasta, bo to zrobili już dawniej inni i odsyłamy zainteresowanych do bogatej literatury o Kaliszu⁵. Powiemy jedynie to, co konieczne. Ponadto należy przypomnieć miłośnikom tego miasta, których nie brakuje, że czekają na nich bardzo dokładne nieraz opisy świątyń w zachowanych protokołach wizytacyjnych.

Początków kościelnych dziejów tego miasta szukać należy przy tamtejszym grodzie, istniejącym od dawnych czasów, z racji przebiegającego tu tzw. szlaku bursztynowego. Stary Kalisz znajdował się na miejscu dzisiejszego Zawodzia albo we wsi Siedliska i znany jest z 1106 r., kiedy został zdobyty przez Bolesława Krzywoustego podczas walk ze Zbigniewem. Sądząc z wezwania św. Wojciecha, już w XI wieku mogła tam powstać parafia przy kościele pod wezwaniem tego świętego. Ponieważ Kalisz (ten stary) stanowił już wówczas znaczący ośrodek, idący zapewne niedaleko za Gnieznom i Poznaniem, dlatego książę Mieszko III Stary około 1155–1160 r. zbudował tu kościół z kamienia łupanego, a przy nim fundował kapitułę kolegiacką pod wezwaniem świętych Apostołów Piotra i Pawła. Tam też zaczęło rozwijać się pierwotnie miasto. Kiedy potem miasto przeniosło się na nowe miejsce, parafia i kościół św. Wojciecha od 1406 r. stały się filialnymi w stosunku do parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Kaliszu (Nowym), a jego dochody włączone do uposażenia tamtejszego kolegium mansjonarzy. Kolejną świątynię św. Wojciecha zbudowano w 1798 r. Znajduje się ona aktualnie na terenie parafii św. Gotarda w Kaliszu⁶.

---

⁵ Miasto Kalisz posiada bardzo obszerną literaturę. Na tym miejscu podajemy tylko tę, którą subiektywnie uznano za konieczną, bo tam jest podany wykaz wszystkich opracowań Kalisza dotyczących. M. Wrzeszcz, *Kalisz*, w: EK, t. 8, Lublin 2000, kol. 398–301; *Kalisz*, w: MPT, t. 2, s. 230–234; *Kalisz*, w: SGK, t. 3, s. 685–699. Nie wykorzystano także wszystkich protokołów wizytacyjnych ze względu na ich wielką objętość. Chodziło jedynie o ukazanie zarysu dziejów parafii kaliskich.

⁶ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 55–56; Wiz. 11, s. 583–585; 128–130; *Kalisz*, w: SGK, t. 3, s. 690; S. Chodyński, *Kalisz. Insignis Colegiata simulque parochia*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 44–46; Librowski, *Indeks*, s. 102.

W ciągu dziejów w Kaliszu (tym na nowym miejscu zlokalizowanym) powstało kilka kościołów. Wszystko to działo się, gdy Kalisz należał do archidiecezji gnieźnieńskiej.

Od 1818 r. Kalisz został włączony do diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1820 r., a więc gdy już był wprowadzony nowy porządek diecezjalny, w mieście były dwie parafie. Starszą z nich była parafia Najświętszej Marii Panny, czyli kolegiacka. W kapitule prałatura prepozyta i archidiacona wakowała, jedynie kustodia była obsadzona, którą miał Łukasz Traffarski, sędzia surogat Konsystorza Generalnego Kaliskiego. Kanonikami byli wówczas Ignacy Bogacki, Bartłomiej Trzęsowski, Mikołaj Panecki i Stanisław Zaremba. Wikariuszem prepozyta był Karol Sarnowski, wikariuszem kustosza Antoni Smidowicz oraz Antoni Olechowski i Wincenty Salikiewicz⁷. W drugiej kaliskiej parafii, św. Mikołaja, proboszczem był Ignacy Przybylski, będący także rektorem Szkoły Kaliskiej, a wikariuszem Franciszek Karkosiński⁸.

KALISZ

[parafia Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny]

Ponieważ z powodu wylewów rzeki Proсны warunki panujące na miejscu, gdzie zaczął się rozwijać Kalisz nie były sprzyjające, a także w następstwie zniszczeń wojennych spowodowanych wojnami toczonymi przez książąt Henryka Brodatego (ok. 1170–1238) i Władysława Odonica (ok. 1190–1239), zaistniała konieczność przeniesienia miasta na inne, bezpieczniejsze miejsce. Henryk Brodaty założył więc nowy gród i osadę, którą do rangi miasta w latach 1253–1260 podniósł Bolesław Pobożny (1221–1279). W ślad za tym na nowym miejscu zaczęły powstawać nowe świątynie. Kiedy stara budowla kolegiaty św. Pawła chyliła się ku ruinie, może około 1300 r., zaczęto myśleć o przeniesieniu kolegiaty na nowe miejsce. A istniała już w mieście świątynia wystawiona przez Jakuba Świnkę, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1283–1314). Był to kościół drewniany, pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny. Przy niej w 1303 r. utworzono parafię. Z fundacji arcybiskupa Jarosława Bogorii Skotnickiego około 1353 r. została zbudowana nowa świątynia murowana, przy której w 1359 r. ulokowano kapitułę kolegiacką. Świątynia ta, konsekrowana w 1445 r., po spaleniu się w 1783 r. została

⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1820, s. 9–10.

⁸ Tamże, s. 10.

odbudowana w 1792 r. Teraz znana jako sanktuarium św. Józefa, gdzie w obrazie Świętej Rodziny, koronowanym w 1796 r., ten święty czczony jest szczególnie. Dokładny stan kolegiaty kaliskiej, będącej jednocześnie świątynią parafialną, przedstawiony został w lustracjach tej parafii, w tym ostatniej przeprowadzonej w 1811 r., gdzie podano także stan osobowy kapituły, kolegium wikariuszy, mansonarzy i bractw⁹.

Kalisz ze swymi świątyniami od 1818 r. znalazł się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Prawnie proboszczem tej parafii była nadal kapituła kolegiacka kaliska, a duszpasterstwo w 1875 r. sprawowali dwaj wikariusze, Stanisław Chmielewski i Marian Wojciechowski, zaś trzeci wikariat wakował. W parafii było wówczas 3460 wiernych¹⁰. Kiedy wiek XIX chylił się ku końcowi, w 1892 r. parafia ta, której proboszczem była ciągle kapituła kolegiacka kaliska, a wikariuszami Tomasz Baraszkiewicz, kanonik honorowy tejże kapituły oraz wikariusze Tadeusz Stawowski i Franciszek Pawelski, liczyła 5898 wiernych, obejmując część miasta Kalisza oraz wsie Tyniec, Rajsaków, Zagorzynek, Nosków, Zawodzie i Stare Miasto. Na Zawodziu znajdowała się nadal kaplica pod wezwaniem św. Wojciecha¹¹.

Parafia od 1992 r. w diecezji kaliskiej.

KALISZ [parafia św. Mikołaja]

Wspomniany książę Bolesław Pobożny około 1253 r. fundował w Kaliszu, tym nowym, kościół pod wezwaniem św. Mikołaja, który w 1358 r. został oddany zakonowi kanoników regularnych, przeniesionych tu z Męki koło Sieradza. Przy tym kościele została utworzona kapituła zakonna, a także parafia. Protokoły wizytacyjne dostarczają bardzo wiele szczegółów, wykorzystanych

⁹ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 11–77; Wiz. 4, s. 1–36; Wiz. 11, 583–585; Wiz. 14, s. 94–131; Wiz. 21, s. 3–49, gdzie zamieszczono bardzo dokładne opisy świątyni, jej urzędzenia, duchowieństwa przy niej pracującego oraz uposażenia; ADWł, AAG. Wiz. 78, k. 107–133v; Wiz. 139, s. 29–52; Wiz. 140, s. 1–138, gdzie jest bardzo szczegółowy opis kościoła kolegiackiego, jako że w 1811 r. miała miejsce wizytacja generalna tego kościoła z polecenia arcybiskupa Ignacego Raczyńskiego, przeprowadzona przez delegata arcybiskupiego Mateusza Ludwika z Grochowa i Szaromyśli Loga. Librowski, *Wizytacje*, ABMK, 8(1964), s. 50; Wrzeszcz, *Kalisz*, kol. 398–399; *Kalisz*, w: SGK, t. 3, s. 690–691; Chodyński, *Kalisz. Insignis Colegiata simulque parochia*, s. 44–46, gdzie podał wiele wiadomości szczegółowych o kolegiacie kaliskiej; Librowski, *Indeks*, s. 102.

¹⁰ Chodyński, *Kalisz. Insignis Colegiata simulque parochia*, s. 44–46.

¹¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 33–34.

w licznych opracowaniach o Kaliszu, a tu poprzestajemy jedynie na ich wylczeniu w przypisie¹². To dzisiejszy kościół katedralny dla diecezji kaliskiej¹³.

W 1800 r. parafia ta była nadal prawa patronatu kanoników regularnych. Były do niej inkorporowane parafie Kuchary [Podłęźne] i Ostrzeszów¹⁴. Na terenie zaś parafii stał kościół filialny pod wezwaniem Świętej Trójcy na przedmieściu wrocławskim oraz kaplica św. Walentego na przedmieściu toruńskim. Obraz tego patrona, pewnie szczególnie czczony, w 1798 r. przeniesiono ze zniszczonej kaplicy do kościoła parafialnego, ale mówiono, że kaplica ta ma być odbudowana, czego nie spełniono. Kościół parafialny św. Mikołaja naprawiano w 1796 r., kiedy to prowadzono także naprawę zabudowań zakonnych. Prepozytem był wówczas Wojciech Kurzawski, mający do pomocy 11 zakonników. Do parafii należały trzy części Kalisza: Przedmieście Wrocławskie, Przedmieście Toruńskie oraz wsie Tynec, Chmielnik i Majków. W tej części Kalisza było 295 mężczyzn i 858 kobiet, a ogółem w całej parafii katolików naliczono 1812. Przy kościele było zrzeszonych wiele cechów rzemieślniczych opiekujących się poszczególnymi ołtarzami¹⁵. Po 1810 r. parafią zarządzali księża diecezjalni¹⁶.

Od 1818 r. ta kaliska parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1875 r. proboszczem był Karol Pollner, a wikariuszami Leon Michalski i Wacław Modrzewski, zaś parafia liczyła 4350 wiernych¹⁷. U schyłku XIX w., w 1892 r., kiedy proboszczem tej parafii był Leon Zaremba, notariusz Konsystorza Kaliskiego, a wikariuszem Antoni Borowski, wiernych było 6531, a okręg parafii, oprócz części Kalisza, obejmował przedmieście Chmielnik i wieś Majków¹⁸.

¹² ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 89; Wiz. 4, s. 37–63; Wiz. 6, s. 5–18; Wiz. 10, s. 107–111; Wiz. 11, s. 117–124; Wiz. 14, s. 131–152; Wiz. 19, s. 315–361; Wiz. 21, s. 62; Wiz. 56, s. 11–33^b, 165–168; Wiz. 69, s. 120–152; Wiz. 78, k. 1–124; Wiz. 84, s. 1–98; Wiz. 99, s. 3–11; Chodyński, *Kalisz. Insignis Colegiata simulque parochia*, s. 46–48; Librowski, *Indeks*, s. 102; *Kalisz*, w: SGKP, t. 3, s. 690.

¹³ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 89–99; Wiz. 4, s. 44–53; Wiz. 11, s. 579–583; Wiz. 14, s. 144–145; Wiz. 19, s. 344–352; Wiz. 56, s. 30–32; Wiz. 69, 143–147; Wiz. 78, k. 14–16v, 23v–24; Wiz. 99, s. 3; Librowski, *Indeks*, s. 102; S. Chodyński, *Kalisz. Parochia s. Nicolai*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 46–48. Na szczęście dobrze zachowane protokoły wizytacyjne tej parafii, jak i innych świątyń kaliskich, pozwalają na pisanie dokładnych monografii o świątyniach kaliskich. Do wykorzystania są też akta kapituły kolegiackiej w Kaliszu.

¹⁴ Parafie te nie należały do diecezji kujawsko-kaliskiej.

¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 99, s. 3–7.

¹⁶ Chodyński, *Kalisz. Parochia S. Nicolai*, s. 46–48.

¹⁷ Tamże, s. 46.

¹⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 34–35.

Po powołaniu w 1992 r. nowej diecezji w Kaliszu, kościół św. Mikołaja podniesiono do rangi katedry, przy której powołano kapitułę katedralną¹⁹.

Kościół szpitalny Świętej Trójcy

Kanonikom regularnym podlegała prepozytura szpitalna Świętej Trójcy położona na Przedmieściu Wrocławskim ze świątynią pod tym wezwaniem. Drugi z rzędu kościół zbudowano tam w 1748 r., poświęcony w dwa lata później, wizytowany w 1755 r. Okazuje się, że poprzedni kościół został znacznie uszkodzony przez wicher. Odbudowy podjął się Jan Słuszkowski, kanonik regularny z Kalisza. Była to także świątynia drewniana. Jej rektorem wówczas był Paweł Możański, kanonik regularny, który jednocześnie miał beneficjum w Kotłowie, w diecezji wrocławskiej. Ponieważ tu nie rezydował, beneficjum szpitalne oddał w dzierżawę mieszczaninowi kaliskiemu, niejakiemu Tomaszowi Paneckiemu. Przy kościele tym znajdował się szpital-przytułek, w którym przebywało sześciu podopiecznych²⁰. Teraz ta świątynia nie istnieje.

Klasztor franciszkanów konwentualnych

W 1257 r., przez księcia Bolesława Pobożnego został ufundowany w Kaliszu kościół pod wezwaniem św. Stanisława i klasztor, oddany franciszkanom konwentualnym. Po spaleniu się w 1536 r. świątynia została odbudowana i konsekrowana w 1632 r. Po 1864 r. pozostał jako tak zwany klasztor etatowy²¹. Służy zakonnikom po dzień dzisiejszy. Powstał też klasztor franciszkanek klarysek na Przedmieściu Toruńskim, z kościołem pod wezwaniem Ofiarowania Najświętszej Marii Panny, zbudowanym w 1618 r. Podczas zaborów przez czas pewien kościół ten służył prawosławnym, ale obecnie już nie istnieje²².

Konwent jezuitów

Jezuici otrzymali kościół pod wezwaniem świętych Wojciecha i Stanisława, zbudowany w latach 1582–1586, konsekrowany 8 września 1596 r.

¹⁹ S. Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, Kalisz 2013, s. 82.

²⁰ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 89–99; Wiz. 4, s. 44–53; Wiz. 11, s. 579–583; Wiz. 14, s. 144–145; Wiz. 19, s. 344–352; Wiz. 56, s. 30–32; Wiz. 69, s. 143–147; Wiz. 78, k. 14–16v, 23v–24; Wiz. 99, s. 3; Librowski, *Indeks*, s. 102.

²¹ S. Chodyński, *Kalisz. Conventus PP. Conventualium s. Francisci*, „Schematyzm Diecezji Kalisko-Kujawskiej” 1881, s. 76–78.

²² ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 57–59; Wiz. 14, s. 150–151; Wiz. 56, s. 29–30; Wiz. 78, k. 120v–123; Wiz. 139, s. 64; Wiz. 140, s. 85; Chodyński, *Kalisz. Conventus PP. Conventualium S. Francisci*, s. 76–78; Librowski, *Indeks*, s. 102; *Kalisz*, w: SGKP, t. 3, s. 690.

przez arcybiskupa Stanisława Karnkowskiego²³. Podczas zaborów świątynię oddano ewangelikom²⁴. Nie wróciła do dawnych właścicieli i stała się świątynią rektoralną na terenie parafii Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny.

Kaplica św. Jakuba i kaplica św. Walentego

Na tzw. Piskorzewiu w Kaliszu znajdowała się dawniej kaplica św. Jakuba Apostoła, fundowana przez mieszczanina, niejakiego Jakuba Chejmanowicza. Ponieważ brakowało uposażenia, już w 1755 r. widziano, iż świątynia ta chyli się ku upadkowi. Zaginęła ze starości w 1780 r.²⁵ Natomiast na Przedmieściu Toruńskim, na terenie parafii kaliskiej św. Mikołaja, znajdował się też drewniany kościółek św. Walentego z ołtarzem wielkim patrona św. Walentego i bocznymi Matki Boskiej i św. Jana Chrzciciela²⁶. Także aktualnie już nie istnieje.

Klasztor bernardynów

Ponadto w 1465 r. został fundowany przez biskupa Jana Gruszczyńskiego klasztor bernardynów z kościołem Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny, zbudowanym w 1594 r., konsekrowanym w 1607 r.²⁷ przez prymasa Bernarda Maciejowskiego. Klasztor i świątynia aktualnie służą jezuitom.

Klasztor bernardynek

Na Przedmieściu Toruńskim znajdował się też klasztor bernardynek z kościołem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny, założony w 1606 r.²⁸ Teraz nie istnieje.

Prepozytura szpitalna Świętego Ducha

Powstała także prepozytura szpitalna Świętego Ducha, czyli tzw. duchaków, położona na Przedmieściu Toruńskim, fundowana w 1283 r., z ko-

²³ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 62–63; Wiz. 21, s. 61; Wiz. 78, k. 123–124v; Librowski, *Indeks*, s. 102; Chodyński, *Kalisz. Insignis Colegiata simulque parochia*, s. 46.

²⁴ *Kalisz*, w: SGKP, t. 3, s. 690.

²⁵ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 146; Wiz. 19, s. 354; Wiz. 56, s. 33; Wiz. 69, s. 142; Wiz. 78, k. 13v, 24–24v; Librowski, *Indeks*, s. 102.

²⁶ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 89; Wiz. 4, s. 54–55; Wiz. 11, s. 583; Wiz. 14, s. 144–146; Wiz. 19, s. 352–353; Wiz. 56, s. 32–33; Wiz. 69, s. 141–42; Wiz. 78, k. 13v–14, 24; Wiz. 84, s. 64–67; Wiz. 99, s. 3; Librowski, *Indeks*, s. 102. Teraz te świątynie już nie istnieją.

²⁷ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 56–57; Wiz. 21, s. 62; Wiz. 78, k. 16v–17; Wiz. 84, s. 57–68; S. Chodyński, *Kalisz. PP. Bernardinorum*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1873, s. 138; *Kalisz*, w: SGKP, t. 3, s. 691.

²⁸ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 60–61; Wiz. 14, s. 151–152; Wiz. 78, k. 17–17v; Wiz. 84, s. 68.

ściołem pod tymże wezwaniem. Drugi kościół na tym miejscu wzniesiono w 1640 r. Świątynia ta po 1773 r. znalazła się w administracji kapituły kaliskiej²⁹. Obecnie nie istnieje.

Klasztor franciszkanów reformatów

Wreszcie klasztor franciszkanów reformatów na Przedmieściu Wrocławskim, które należało właściwie do parafii w Dobrzeczu, fundowany w 1631 r. przez Marcina Wierusz Kowalskiego, ze świątynią pw. Opieki św. Józefa, zbudowanym w 1664 r. i konsekrowanym w 1673 r. Pozostał po 1864 r. jako etatowy i w 1881 r. przebywało w nim jeszcze 7 zakonników kapłanów i 6 braci zakonnych³⁰. Teraz jest to kościół parafialny w Kaliszu.

Dom sióstr szarytek przy szpitalu

Siostry te przyszły do Kalisza w związku z rozwojem tamtejszego szpitala kaliskiego w XIX w.³¹ i były tam do czasów po drugiej wojnie światowej.

* * *

Reasumując to, co powiedziano, Kalisz ma bardzo złożoną historię, a na jej temat obszerną literaturę, stąd w powyższym ograniczono się do tego, co mówią źródła kaliskie o tamtejszych starych świątyniach, a właściwie do ich wyliczenia. Kilka z tych świątyń już nie istnieje. Aktualnie miasto to jest siedzibą diecezji i powstało tam wiele nowych parafii i świątyń³².

BLIZANÓW

To stara wieś królewska, często dawana w zastaw. I tak w 1521 r. należała do rodziny Kobylińskich. Był tam wówczas kościół parafialny pod wezwaniem św. Mikołaja. Jednakże parafia ta jest stara i z pewnością

---

²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 99–100; Wiz. 4, s. 59–60; Wiz. 14, s. 149–150; Wiz. 56, s. 165–168; Wiz. 69, s. 148–152; Wiz. 78, k. 16v; Wiz. 84, s. 67–68; Kalisz, w: SGKP, t. 3, s. 690.

³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 21, s. 62; Wiz. 78, k. 17v, 53v; Wiz. 84, s. 68; Wiz. 132, s. 49; Librowski, *Indeks*, s. 102–103; Chodyński, *Kalisz. Insignis Colegiata simulque parochia*, s. 44–48; tenże, *Kalisz. Conventus PP. Conventualium S. Francisci*, s. 78–82; J. Raciborski, *Kościół kaliskie. Kościół i klasztor oo. reformatów*, KDWł, 19(1927), s. 2–8.

³¹ S. Chodyński, *Kalisz. Sorores Charitatis in Nocosomio SS Trinitatis*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1891, s. 104.

³² O tym, jakie tam są aktualnie parafie, zob. *Informator 2013–2014*.

istniała już w 1380 r., bowiem została wówczas uposażona przez księcia kaliskiego i wrocławskiego, Przemysława. Niestety *Liber beneficiorum* Jana Łaskiego nie podał imienia ówczesnego proboszcza. Możliwe jest przyjęcie, że przy starym kościele nie było wtedy własnego proboszcza, chociaż było przewidziane dlań należyte utrzymanie. Pewnie należały do parafii, obok Blizanowa, wsie Janków, Chocki, Biskupice, Żerniki, Blizanówek i Grodzisko. Według komentatora wspomnianego *Liber beneficiorum*, księdza Jana Korytkowskiego, nieznany z imienia darczyńca w 1532 r. zastąpił stary drewniany kościół nową świątynią, także drewnianą. Jednakże lata ekspansji innowierczej znanej także w Wielkopolsce spowodowały, iż świątynia w Blizanowie około 1568 r., na czas pewien znalazła się w posiadaniu innowierców, zdaje się że braci czeskich³³.

Blizanów około 1610 r. był w dzierżawie niepodanego z imienia Daczbóg Karnkowskiego, dzięki któremu parafia została odzyskana z rąk innowierców i rekuncyliowana przez Stanisława Karnkowskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1581–1603). Jednakże ci pozbawili ją wyposażenia; ale ówczesny dzierżawca wsi, Karnkowski, sprawił niezbędne paramenty liturgiczne. Jest ich wykaz z 1611 r. Probostwo należało do Adama z Brąszewic (Brąszewicki), ustanowionego tu przed ośmiu laty, czyli około 1602 r. Kościół tamtejszy drewniany nosił wezwanie św. Mikołaja i był konsekrowany. Znajdowały się w nim trzy ołtarze. Parafia dobrze uposażona. Należały do niej wsie Blizanów, Janków, Biskupice, Łasków, Grodzisko i Żerniki³⁴.

Niestety, następną lustrację mamy dopiero z 1719 r. Świątynia drewniana, w dobrym stanie. Miała nadal trzy ołtarze: wielki z obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej, a boczne św. Mikołaja i Świętego Krzyża. Dokładnie spisano wyposażenie w paramenty liturgiczne, a także uposażenie. Proboszczem był Wojciech Kuleszyński ustanowiony tu w 1716 r.³⁵

Kolejna wizytacja miała miejsce w 1730 r. i dotyczyła także parafii Żerniki, afiliowanej do Blizanowa. Blizanów stanowił własność Józefa Molskiego, kasztelana rogozińskiego. Kościół blizanowski pod wezwaniem św. Mikołaja był drewniany. Tabernakulum w ołtarzu wielkim, z obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej. Ołtarze boczne św. Walentego i Świętego Krzyża. Wśród paramentów liturgicznych znajdowały się także wota i srebrne korony na

³³ LB, t. 2, s. 76; S. Chodyński, *Blizanów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 49–50.

³⁴ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 440–444; Wiz. 4, s. 469–476.

³⁵ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 373–379.

obrazie Matki Boskiej. Probostwo miał nadal Wojciech Kuleszyński. W tym czasie do parafii blizanowskiej była włączona parafia Żerniki z kościołem drewnianym pod wezwaniem św. Stanisława, w którym były trzy ołtarze, mianowicie wielki Świętego Krzyża oraz boczne Matki Boskiej Częstochowskiej i św. Anny³⁶.

Kościół drewniany, zbudowany w 1532 r., służył parafii w 1754 r., i według dokładnego opisu z tego roku przedstawiał się jeszcze całkiem dobrze. Wyposażony w trzy ołtarze oraz kaplicę z ołtarzem św. Józefa. Tak wyposażenie, jak i uposażenie musiało być dobre, skoro wówczas probostwo to miał nadal Wojciech Kuleszyński, będący jednocześnie dziekanem stawskim i zarządcą parafii Żerniki, która była osobno wizytowana. W parafii było wówczas 578 osób zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych³⁷.

Także w 1759 r. parafia pozostawała prawa patronatu królewskiego. Blizanów był w użytkowaniu Maksymiliana Molskiego, kasztelana rogozińskiego. Parafię tę miał Józef Kottficz, na miejscu rezydujący. W 1760 r. staraniem proboszcza i kolatora świątynię gruntownie restaurowano oraz dostawiono kaplicę pw. Świętej Tekli. Powstała także wtedy kruchta boczna i rozbudowano zakrystię³⁸.

W parafii od dawna zaprowadzono dwa bractwa, jedno św. Tekli, a drugie św. Józefa, obydwa mające zgodę ordynariusza miejscowego. W ołtarzu wielkim, odbudowanym staraniem proboszcza Macieja Karwackiego około 1780 r. znajdował się od dawna obraz Matki Boskiej Jasnogórskiej, uznawany przez wiernych za łaskami słynący. Proboszcz Maciej Gałąski zapisał swego czasu, że przed najazdem szwedzkim, wierni modlili się przed obrazem Matki Boskiej o ocalenie. Może z tej przyczyny dodano do pierwszego patrona, św. Mikołaja, także wezwanie Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Wspomniany obraz Matki Boskiej był zasłaniany drugim obrazem, Zwiastowania Najświętszej Marii Pannie. Były też ołtarze św. Tekli i św. Mikołaja³⁹.

Parafia ta od 1818 r. znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej, w dekanacie stawiszyńskim i w 1828 r. jej drewniana świątynia pod wezwaniem św. Mikołaja była nadal w dosyć dobrym stanie. Parafia liczyła około 700 osób przystępujących na Wielkanoc do sakramentów świętych. Od około 1815 r.

³⁶ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 437–439.

³⁷ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1194–1208.

³⁸ ADWł, AAG. Wiz. 46, s. 17–19; Wiz. 56, s. 570–580; Wiz. 78, k. 11–4; Wiz. 79, k. 1–6.

³⁹ Chodyński, *Blizanów*, s. 50–51.

probostwo to miał Józef Jadecki⁴⁰. W 1860 r. świątynię gruntownie odnowiono. Za proboszcza Cypriana Kosteckiego w 1875 r. naliczono 1540 parafian⁴¹. Pod koniec wieku XIX, w 1892 r., za tegoż proboszcza, parafia liczyła 1693 wiernych, a jej okręg parafialny składał się z wsi: Blizanów, Janków, Grodzisko, Biskupice, Pustkowie, Skrajnia Blizanowska, Wesółki, folwark Jankowski, Oszczywilk, folwark Fabijanówek, Łaszków i Żerniki⁴².

Od 1925 r. należała do diecezji włocławskiej⁴³, a po zmianach 1992 r. weszła w skład diecezji kaliskiej⁴⁴. Drewniany kościół nadal służy parafii.

Kościół filialny w Żernikach

Przez czas pewien była to samodzielna parafia, a potem stała się filialną w parafii Blizanów. Kiedy bowiem parafię w Blizanowie od 1568 r. przejęli innowiercy, wywołało to reakcję ze strony katolików. Bo oto Jan Ciświcki, dziedzic wsi Żerniki i Wyganki, zbudował w Żernikach kaplicę pod wezwaniem św. Stanisława Męczennika, a arcybiskup Jakub Uchański w 1568 r. zezwolił, aby do niej przenieść nabożeństwa parafialne dla wsi Żerniki, Wyganki i Kurza. Kościół ten został konsekrowany. Czyli powstała tam na pewien czas samodzielna parafia. Fundator także wystarczająco ją uposażył⁴⁵.

Żerniki w 1611 r. stanowiły nadal własność Abrahama Ciświckiego, ale w dzierżawie Stanisława Złotowskiego. Pamiętano o tym, jak powstała parafia wydzielona głównie z parafii blizanowskiej. Kościół tamtejszy, a raczej kaplica, był drewniany, kryty gontem. Jednak parafia ta aktualnie wakowała, chociaż jej wyposażenie i uposażenie było dobre⁴⁶.

Nie znamy stanu tej parafii właściwie prawie z całego wieku XVII, i następny opis parafii jest z 1719 r. Prawnie nadal istniała, ale w świątyni nie przechowywano Najświętszego Sakramentu, lecz była chrzcielnica i dobrze przechowywane oleje święte. Ołtarz wielki Świętego Krzyża i boczne św. Stanisława i Matki Boskiej Częstochowskiej. Było wystarczające wyposażenie i uposażenie. Jednak znowu nie było własnego proboszcza i parafią zarządzał proboszcz blizanowski. Wizytator jednak ocenił, że świątynia

⁴⁰ ADWł, ABKKal. Wiz. 14(707), k. 4–5.

⁴¹ Chodyński, *Blizanów*, s. 49.

⁴² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 35.

⁴³ RDWł 1991, s. 525.

⁴⁴ *Informator 2013–2014*, s. 254.

⁴⁵ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 458–459.

⁴⁶ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 435–40.

parafialna jest bardzo zniszczona⁴⁷. Kiedy w 1730 r. wizytowano dekanat stawiszyński, parafię wizytowano wspólnie z parafią Blizanów. Właścicielem Żernik był Maciej Radoński. Świątynia w stanie takim jak poprzednio, ale bez własnego proboszcza i nadal filia Blizanowa⁴⁸.

Samodzielną nie była też w 1754 r. Należała do dekanatu stawiszyńskiego. Miała drewnianą świątynię, której kolatorem był miejscowy dziedzic, a aktualnie prawo to należało do Anny z Modlibowskich Radońskiej. Jednak stan kościoła był bardzo zły. Jego rektorem był proboszcz z Blizanowa, Wojciech Kuleszyński, będący też dziekanem stawiszyńskim. Wierni tej parafii, ponieważ na miejscu nie było regularnych nabożeństw, korzystali z nich w kościele w Blizanowie lub Rychnowie. Nie było raczej nadziei, żeby przywrócić tu rezydencję stałych proboszczów⁴⁹.

Chociaż kaplica stała dosyć długo, gorliwość opiekunów zmniejszyła się, zaczęło nie wystarczać na utrzymanie kościoła i duszpasterza. I tak w 1759 r. nadal przy tym kościele, dawniej parafialnym, nie było już osobnego duszpasterza, a opiekował się nią proboszcz z Blizanowa. Nie obyło się bez kłopotów, bowiem właściciel wsi Żerniki, Wacław Zaszczyński zabrał klucze od świątyni, ziemię należącą dawniej do proboszcza sam obrabiał, a tylko niekiedy zakonnikom bernardynom z Kalisza lub innym kapłanom, często niemającym stałego zatrudnienia, pozwalał na odprawianie nabożeństw, a nawet na sprawowanie sakramentu chrztu, czy chowania zmarłych. Wprawdzie dziedzic miejscowy dokonał pewnej naprawy dachu, ale ostatecznie niszcząca świątynia około 1773 r. zawałała się, czy też została rozebrana. Wsie dawniej należące do Żernik ponownie stały się wsiami w parafii Blizanów. Na miejscu, gdzie stał kościół, około 1854 r. postawiono murowaną figurę⁵⁰.

Była też w parafii Blizanów jeszcze jedna kaplica, mianowicie we wsi Łaszków, pod wezwaniem św. Joachima, fundowana przez kasztelana rogozińskiego Maksymiliana Molskiego, mająca indult papieża Klemensa XIII (1758–1769), ale już w XIX wieku uległa zniszczeniu. Nie była to jednak kaplica publiczna, ale prywatna na dworze Molskich⁵¹.

⁴⁷ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 367–370.

⁴⁸ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 437–439.

⁴⁹ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1191–1194.

⁵⁰ ADWł, AAG. Wiz. 46, s. 16–17; Wiz. 78, k. 3v; Wiz. 78, k. 3v; Wiz. 79, k. 4v; Chodyński, *Blizanów*, s. 50; LB, t. 2, s. 76.

⁵¹ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1194–1208; Wiz. 56, s. 578–579; Wiz. 78, k. 2v; Wiz. 79, k. 3v; Chodyński, *Blizanów*, s. 50.

W diecezji kujawsko-kaliskiej wieś Żerniki najpierw włączono do parafii w Blizanowie⁵², potem w diecezji włocławskiej zaliczono ją do parafii Rychnów⁵³. Obecnie obydwie te parafie znajdują się w diecezji kaliskiej⁵⁴.

BŁASZKI

W Błaszczach parafia powstała przed 1386 rokiem⁵⁵. Według Jana Korytkowskiego, autora wyjaśnień do *Liber beneficiorum*, Błaszki były dawniej wsią, a potem miasteczkiem, własnością rodziny Błaszczowskich, do których ta miejscowość należała jeszcze na początku XVI wieku. Oni też zapewne byli fundatorami pierwszej świątyni. Około 1521 r. świątynia w Błaszczach nosiła wezwanie Narodzenia Najświętszej Maryi Panny, a probostwo miał niejaki Michał Sadokierski. Musiała to być znaczniejsza parafia, o czym świadczy, że było utrzymanie dla proboszcza, wikariusza i innych osób posługujących przy kościele. Parafię tworzyły Błaszki i wsie Janowice, Żeliszaw, Równa, Wilczkowice, Brończyn, Gzików, Borysławice, Wójcice, Kołdów, Woleń, Domaniew, Kociołki, Maciszewice, Adamki, Kostrzewice, Kwasków, Smaszków, Zawady, Zakrzewo, Chrzanowice, Kokoszki, Bukowina, Kolędzie i Zaborowa⁵⁶.

Kiedy w 1605 r. wizytowano parafię, prawo patronatu należało do aktualnego proboszcza Jana Błaszczowskiego i jego braci, Jana Starczewskiego, Kociołkowskiego i Borzysławskiego. Jan Błaszczowski był tu proboszczem od lat 20, rezydował przy parafii i miał wikariusza imieniem Jakub, który przy parafii był już lat 44. Świątynia była drewniana, dobrze wyposażona. Była to parafia znaczna, z dużym okręgiem parafialnym, z działającymi bractwami⁵⁷.

Prawo patronatu w 1610 r. należało do Błaszczowskich i Jana Borzysławskiego. Świątynia z czterema ołtarzami. W ołtarzu wielkim znajdowało się tabernakulum. Probostwo od 1610 r. należało do Stefana Wawrowskiego. Utrzymywał wikariusza w osobie niejakiego Jakuba, co świadczy o wielkości parafii. Parafia dobrze uposażona. Wyliczono wszystkie wsie parafialne. Była

⁵² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 35.

⁵³ RDWł 1991, s. 536–537.

⁵⁴ *Informator 2013–2014*, s. 257–259.

⁵⁵ Librowski, *Indeks*, s. 77.

⁵⁶ LB, t. 2, s. 57–58.

⁵⁷ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 296–301.

też szkoła. Działało bractwo św. Anny. Był też szpital uposażony dawniej przez Błaszkwskiego, dziedzica i proboszcza błazkwskiego⁵⁸.

Na następne wiadomości o stanie tej parafii przyszło czekać około stu lat. Wizytowana w 1712 r. świątynia tamtejsza, jak to określono w 1719 r., była drewniana, ale już wiekiem zniszczona. Ostrzegano, że jeżeli nie zostanie bezzwłocznie poddana naprawie, zagraża jej upadek. Proboszczem był Szymon Pstrokoński. W pracy wspomagał go, jako wikariusz, a także promotor bractwa św. Anny, Grzegorz Kotliński⁵⁹.

Zmienił się właściciel Błazek i w 1729 r. byli nimi Lipscy. Parafii nadal służyła świątynia drewniana. Zmieniło się wyposażenie świątyni, czyli musiała ona przejść naprawę. Wewnątrz naliczono dziewięć ołtarzy. Wielki, w którym przechowywano Najświętszy Sakrament, miał obraz św. Franciszka Ksawerego. Ołtarze boczne to św. Walentego, Matki Boskiej, św. Antoniego, ołtarz w kaplicy, bliżej nie opisany, dalej ołtarz św. Józefa, św. Rocha, św. Anny i jeszcze ołtarz Matki Boskiej Bolesnej. Istniały trzy bractwa: świętego Różańca, św. Anny i św. Rocha. Promotorem ich był najprawdopodobniej Maciej Radzyński. Świątynia drewniana, ale wiele było w niej jeszcze trzeba naprawić. Probostwo należało do Józefa Babickiego, ustanowionego tu w 1728 r. Był wprawdzie przytułek, ale nikt w nim nie przebywał. We wsi Żeliszaw, w tamtejszym dworze znajdowała się kaplica, wspomniana w protokole wizytacji z 1729 r. Wizytator przypomniał, że świątynia powinna być odbudowana⁶⁰.

Kolatorem parafii Błazki w 1754 r. był Ignacy Lipski, łowczy wschowski. Ponieważ stara świątynia drewniana była już znacznie zniszczona, myśl jej odbudowy podjęto za Józefa Żabickiego, kanonika sieradzkiego i prepozyta błazkwskiego, który za zgodą ordynariusza sumy zebrane na ten cel, także z dobrowolnej jałmużny, przeznaczył na świątynię. Owocem było odnowienie i umocnienie ścian, dachu, okien i wszystkiego, co wymagało naprawy. Świątynia miała cztery ołtarze oraz kaplicę drewnianą od strony północnej. Działy bractwa: różańcowe, św. Anny i św. Rocha. Przytułek, dawniej istniejący, spalił się. Nie miał własnego uposażenia. Kaplice prywatne znajdowały się we wsi Żeliszaw, Kwaskowo i Brończyn. Rektorem kościoła był aktualnie Michał Żeromski, prezentowany przez kolatora Ignacego Lipskiego w 1751 r. Parafia duża, ponieważ komunikujących na Wielkanoc

⁵⁸ ADWŁ, AAG. Wiz. 4, 293–291.

⁵⁹ ADWŁ, AAG. Wiz. 10, s. 61–65, 69–70; Wiz. 11, 486–394.

⁶⁰ ADWŁ, AAG. Wiz. 14, s. 260–265.

naliczono około 2000. Dowiadujemy się, że kaplice znajdowały się w Żeliszawiu, w Kwaskowie i w Brończynie. Przy kaplicy w Żeliszawiu, która stała się kaplicą publiczną, w połowie XIX wieku posługiwali bernardyni z Warty⁶¹.

Przed 1754 r., mianowicie w 1741 r., w Błaszczach zbudowano nową świątynię murowaną, pod dawnym wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny, która wtedy nie była jeszcze konsekrowana. Powstała ona staraniem proboszcza Michała Żeromskiego. W 1759 r. miał on wikariusza, Mateusza Czymplińskiego. Przy parafii istniały dwa bractwa, mianowicie różańcowe i św. Anny. Za wspomnianego wyżej proboszcza, w 1761 r., parafię tworzyło miasto Błaszki i wsie Borysławice, Wójcice, Szysławy, Kaniewo, Wilczkowice, Brończyn, Gzików, Wojnice Małe i Duże, Kołdów, Woleń, Maciszewice, Adamki, Kostrzewice, Kwasków, Smaszków, Krzanowice, Kokoszki, Bukowina, Żeliszaw, Kociołki, Domaniew i Zawady⁶². Nie posiadamy opisów parafii z przełomu XVIII i XIX w.

Od 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej, najpierw w dekanacie stawskim. Możliwe, iż ta wyżej wspomniana świątynia nie była zbyt dobrze zbudowana, albo padła ofiarą płomieni, skoro w 1825 r., kiedy parafia znajdowała się już w diecezji kujawsko-kaliskiej, podano, że murowany kościół w Błaszczach został zbudowany w 1780 (1779) r. przez miejscowego dziedzica, Ignacego Lipskiego i tegoż roku poświęcony przez dziekana stawskiego, Błażeja Niwickiego. Aktualnie kolatorem był spadkobierca po Józefie Lipskim, Antoni Kozuchowski. W Brończynie znajdowała się wówczas kaplica, ale nie było zezwolenia na sprawowanie w niej nabożeństw. Proboszczem był wówczas Paweł Tessarz. Parafia liczyła około 2000 wiernych spowiadających się na Wielkanoc i obejmowała miasto Błaszki i 22 wsie, w tym 13 dworów⁶³.

Kiedy proboszczem w 1875 r. był Tomasz Piskorski, a wikariuszem Mikołaj Karwasiński, parafia liczyła 4390 wiernych. We wsi Żeliszaw znajdowała się kaplica publiczna, obsługiwana przez franciszkanów z Warty⁶⁴. W 1892 r., gdy proboszczem był Piotr Kobyliński a wikariuszem Stanisław Majewski, Błaszki liczyły 5173 wiernych. Na terenie parafii, na cmentarzu, znajdowała się murowana kaplica pod wezwaniem św. Jana Ewangelisty, a we wsi Brończyn kaplica drewniana pod wezwaniem Matki Boskiej. Pa-

⁶¹ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1460–1469.

⁶² ADWł, AAG. Wiz. 45, s. 17–19; Wiz. 56, s. 826–836; Wiz. 56, s. 826–836.

⁶³ ADWł, ABKKal. Wiz. 10(204), k. 1–5.

⁶⁴ S. Chodyński, *Błaszki*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 51.

rafię tworzyło miasteczko Błaszki i wieś Żeliszaw, Chrzanowice, Janówka, Janowice, Bukowina, Stożków, Brończyn, Gzików, folwark Wilczkowice, Borysławice, Wójcice, Kołdów, Kokoszki, Maciszewice, Woleń, Domaniew, Kociołki, Adamki, Kwasków, Kostrzewice, Smaszków, Zawady i folwark Lubanów⁶⁵.

Od 1818 r. do 1992 r. parafia należała do diecezji wrocławskiej⁶⁶. Obecnie jest w dekanacie błaszkowskim diecezji kaliskiej. W Brończynie jest kaplica pod wezwaniem Matki Boskiej Królowej Świata⁶⁷.

BORKÓW

Borkowo, teraz noszące nazwę Borków, dawniej należało do dekanatu stawiszńskiego archidiecezji gnieźnieńskiej. Była to wieś królewska, w wieku XVII w połowie nadana rodzinie Tartów, a w połowie kolegium jezuitów w Kaliszu. Należy przypuszczać, że fundatorami kościoła i to przed 1412 r. rokiem byli właściciele, czyli którzy z królów. W tym bowiem roku występuje proboszcz borkowski, imieniem Marcin, a w 1443 r. inny proboszcz, Waclaw. Świątynia miała za patrona św. Andrzeja Apostoła. Opisując w 1521 r. uposażenie parafii, nie podano niestety imienia proboszcza. Do parafii należały wieś Borkowo, Czartki, Jelmie, Skarszew, Skarszewek i Chrusty⁶⁸.

W 1607 r. zapisano jednak, że wieś ta należała do szlachty Jakuba i Krzysztofa Szyszkowskich. Świątynia nie przedstawiała dobrego stanu. Proboszczem od lat trzech był Wojciech Janiszewski, ale zrezygnował i przeszedł do Stawiszyna, a administrację po nim objął niejaki Hipolit. Ale były zastrzeżenia co do jego osoby, bo nie rezydował w parafii ani jej nie wizytował, a nawet były podejrzenia o konkubinat. A parafia była wystarczająco uposażona, a także świątynia wystarczająco wyposażona w paramenty liturgiczne. Wyliczono wieś parafialne: Borkowo, Czartki, Jelmie, Skarszew, Skarszewek i Chrostowo⁶⁹.

W 1611 r. wieś ta nadal pozostawała w posiadaniu Jakuba Szyszkowskiego. Probostwo od 1611 r. należało do Andrzeja z Szadku. W świątyni ołtarz

⁶⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 35.

⁶⁶ RDWł 1991, s. 153–155.

⁶⁷ *Informator 2013–2014*, s. 71.

⁶⁸ LB, t. 2, s. 84, 85; *Borków*, w: SGKP, t. 1, s. 313; Librowski, *Indeks*, s. 78.

⁶⁹ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 455–457.

wielki miał obraz Matki Bożej i był jeszcze ołtarz boczny, bliżej nieopisany. Wystarczające wyposażenie świątyni w paramenty liturgiczne i dostatecznie uposażenie parafii⁷⁰. Niestety, następną wiadomość o tej parafii z wizytacji posiadamy dopiero z 1719 r. Świątynia drewniana, dobrze utrzymana. Ołtarz wielki pod wezwaniem Matki Boskiej i boczne, św. Rocha i św. Józefa. Opisano dokładnie paramenty liturgiczne i uposażenie. Proboszcz Jan [Sebastian] Olszanowski ustanowiony został w 1714 r.⁷¹. Ten proboszcz pozostawał tu jeszcze w 1729 r.⁷². Następną wizytacja odbyła się w 1754 r.⁷³.

Borkowo miało się cieszyć nawet tytułem prepozytury. W 1761 r. parafią zarządzał dziekan stawiszyński, Mateusz Stanicki, ale utrzymywał tu wikariusza, Kazimierza Wróblewskiego⁷⁴. Ponieważ część Borkowa i nie tylko, należała do jezuitów, mieli oni w swoich dobrach, w Skaryszewie, kaplicę prywatną, im tylko służącą⁷⁵.

Na początku XVIII w. część Borkowa znalazła się w posiadaniu rodu Tarłów i biskup poznański, Michał Bartłomiej Tarło, wystawił w Borkowie i to od fundatorów, nową drewnianą świątynię⁷⁶, która służy parafianom po dziś dzień.

Od 1818 r. parafia została włączona do diecezji kujawsko-kaliskiej. Świątynię naprawiano około 1876 r., kiedy był tu proboszczem Robert Ruszkowski. Należała wówczas do dekanatu kaliskiego i liczyła 1540 wiernych⁷⁷. W 1892 r., za tego samego proboszcza, liczyła 1743 wiernych, a jej okręg stanowiły wsie: Borkowo, które składało się z trzech części: A, B i C, Ilno, Czartki, Skarszew, Skarszewek, Szkurląty i folwark Chrustów⁷⁸.

Po okresie przynależności do diecezji włocławskiej⁷⁹, od 1992 r. należy Borków do dekanatu kaliskiego pierwszego, diecezji kaliskiej⁸⁰.

⁷⁰ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 479–481.

⁷¹ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 344–349.

⁷² ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 427–430.

⁷³ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 996–1011.

⁷⁴ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 896–1011; Wiz. 23, s. 14–21; Librowski, *Wizytacje*, ABMK, 8(1964), s. 26.

⁷⁵ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 457.

⁷⁶ ADWł, AAG. Wiz. 78, k. 12v–16. W „Schematyzmie” 1892 mylnie podano, że biskup poznański Bartłomiej Tarło fundował tu kościół drewniany w 1662 r., bo on biskupem został wybrany dopiero w 1710 r.

⁷⁷ S. Chodyński, *Borków*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 52.

⁷⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 35.

⁷⁹ RDWł 1991, s. 226.

⁸⁰ *Informator 2013–2014*, s. 121.

BRUDZEW [KALISKI]

Była to wieś szlachecka, gniazdo rodzinne Brudzewskich herbu Pomian. Jeden z nich, Derśław, podczasy Przemysława, księcia kaliskiego i wrocławskiego, w roku 1381 uposażył parafię, która zapewne wówczas była też erygowana⁸¹. Ale pierwsza dokładniejsza wiadomość o samej parafii pochodzi z 1521 r. i kościół tamtejszy miał być fundowany przez niejakiego Jaskona, prepozyta kolegiaty kaliskiej. Może była to druga świątynia w Brudzewie. Kościół nosił wezwanie św. Jakuba, a proboszczem wówczas był niejaki Jan Sobieski, zaś parafię tworzyły wsie Brudzew, Bolimów, Brudzewek i Rokutów⁸².

W 1610 r. Brudzew należał do Barbary Ruseckiej, wdowy, która miała też prawo patronatu. Proboszczem od około 1600 r. był Jakub Cetowski, pochodzący z diecezji wrocławskiej, a do parafii należały wsie Brudzew, Bolimów, Brudzewko, Rokutów i osada młyńska Rakutowska. Świątynia była wyposażona w potrzebne paramenty liturgiczne⁸³.

Kolejne protokoły wizytacji kanonicznych przynoszą dalsze szczegóły z dziejów tej parafii. I tak wieś ta w 1611 r. należała do Stanisława Jemielskiego, ale, pewnie z jego winy jako kolatora, świątynia parafialna pod wezwaniem św. Jakuba znajdowała się właściwie w „stanie ruiny”, czyli była znacznie zniszczona. Proboszczem był Jan Kotowski, kapłan z diecezji wrocławskiej, ustanowiony tu w 1596 r.⁸⁴ Niestety, następny zachowany protokół wizytacji kanonicznej mamy dopiero z 1719 r. Probostwo należało do Wita Trzaskowskiego. Świątynia drewniana, ale w stanie dobrym. Sporządzono dokładny spis paramentów liturgicznych oraz uposażenia. Ołtarz wielki Matki Bożej i boczne: z figurą Ukrzyżowanego i trzeci, św. Jakuba⁸⁵.

Kiedy ta świątynia upadła ze starości, w 1672 r. wystawiono nowy kościół, także drewniany, noszący dawne wezwanie⁸⁶. Kiedy lustrowano parafię w 1729 r., wieś ta należała do Radolińskich. Probostwo miał Andrzej Malinowski, ustanowiony tu w 1720 r. Do parafii należały wsie Brudzew, Korab, Brudzewko, Bolimów i Rokutów⁸⁷.

---

⁸¹ Dekret erekcyjny z 1381 r. zob. ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 449–451; S. Chodyński, *Brudzew*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 52–53.

⁸² LB, t. 2, s. 77; Chodyński, *Brudzew*, s. 52; Librowski, *Indeks*, s. 80.

⁸³ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 445–449.

⁸⁴ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 430–435.

⁸⁵ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 384–388.

⁸⁶ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1218–1229.

⁸⁷ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 379–383.

Kolatorem w 1754 r. był Jan Mączyński, kasztelan śpicimierski. Świątynia w wielu miejscach była już zniszczona i może nastąpiło to i z tego powodu, iż proboszczowie nie mając tu wielkiego dochodu często się zmieniali. Aktualnie probostwo to miał Andrzej Zdzienicki, z prezenty kolatora opiekujący się parafią od 1751 r. Parafian spowiadających się w parafii naliczono 271 osób. W 1759 r. właścicielem Brudzewa był Jan Mączyński. Ówczesnie kościół parafialny pozostawał drewniany, pod dawnym wezwaniem. Z prezenty kolatora probostwo posiadał Michał Bagiński⁸⁸. Świątynia ta wyposażona była w cztery ołtarze, mianowicie wielki poświęcony Matce Bożej, a trzy boczne miały wezwania św. Jakuba, św. Jana Nepomucena i św. Bibianny. Działo też bractwo św. Bibianny, zaprowadzone za zgodą Stolicy Apostolskiej w 1771 r.⁸⁹

Parafia ta po 1818 r. znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej w dekanacie stawiszyńskim. Będąc już w tej diecezji, w 1828 r. parafia liczyła komunikujących na Wielkanoc 442 osoby; drewniana świątynia parafialna znajdowała się w dosyć dobrym stanie. Prawo patronatu należało do Antoniego Czarnckiego. Jej zarządcą był Józef Maliński, który zarządzał także parafią w Lipem. Parafia liczyła 442 osoby komunikujące na Wielkanoc. Można domniemywać, że parafię w Lipem uważano za filialną dla Brudzewa [Kaliskiego]⁹⁰.

Za proboszcza Romana Szlosmana w 1875 r. parafia liczyła 1690 wiernych⁹¹. Na schyłku wieku XIX, w 1892 r., kiedy należała do dekanatu kaliskiego, liczyła 2265 wiernych, jej proboszczem była Paweł Sikorski, a parafia obejmowała wsie Brudzew, Brudzewek, Graniczki, Rossochy, Korab, Dębniaki, Bolmów, Piskory, Holendry Jarantowskie, Filutów, Jarantów i Lipe. W tej wsi znajdował się drewniany kościół filialny, niegdyś parafialny⁹². Będzie o nim na swoim miejscu.

Świątynia w Brudzewie spłonęła w 1900 r. od pioruna. Nową świątynię, już murowaną, wystawiono w latach 1904–1909, staraniem proboszcza Mateusza Brykowskiego i miejscowego kolatora, a konsekracji dokonał w 1909 r. Stanisław Zdzitowiecki, biskup diecezji kujawsko-kaliskiej. Po okresie przynależności do diecezji włocławskiej w latach 1925–1992⁹³, od tego roku parafia Brudzew Kaliski znajduje się w diecezji kaliskiej⁹⁴.

⁸⁸ ADWł, AAG. Wiz. 46, s. 22–24.

⁸⁹ Chodyński, *Brudzew*, s. 51–52.

⁹⁰ ADWł, ABKKal. Wiz. 14(207), k. 6–7.

⁹¹ Chodyński, *Brudzew*, s. 52–53.

⁹² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 35–36.

⁹³ RDWł 1991, s. 528.

⁹⁴ *Informator 2013–2014*, s. 254.

Kościół filialny w Lipem

Jest to rodzinne gniazdo rodu Lipskich, z którego wywodziło się potem kilku biskupów. Przedstawiciele tego rodu zapewne byli fundatorami kościoła, który musiał istnieć już na początku XV wieku, skoro proboszcz z Lipiego wzmiankowany był już w 1416 r. Za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego świątynia nosiła wezwanie św. Stanisława, a jej proboszczem około 1521 r. był Tomasz ze Stawiszyna. A parafię tworzyły wówczas dwie wsie, Lipe i Jarantów⁹⁵. Mylnie więc informowano w *Słowniku geograficznym*, jakoby tamtejszy kościół miał być zbudowany przez Lipskich dopiero w XVIII wieku⁹⁶.

Na początku wieku XVII jednak kolatorem parafii był innowierca Jan Lipski, dlatego parafia wakowała, a wierni korzystali z postugi religijnej w Brudzewie, ale była nadzieja na rychłe odzyskanie świątyni przez katolików⁹⁷. Kiedy to dokładnie nastąpiło, nie wiemy. Ale na początku XVIII w., w 1719 r., parafia już funkcjonowała. Służyła jej drewniana świątynia pod wezwaniem św. Stanisława. Znajdowała się w dobrym stanie, o czym świadczy należycie urządzone tabernakulum, chrzcielnica oraz ich opis. Dobre i dokładnie opisane wyposażenie w paramenty liturgiczne. Opisano także inwentarz gospodarstwa plebańskiego i uposażenie. Od 1715 r. probostwo to miał Tomasz Dachniewski. Do parafii należała wieś Lipe i Jarantów. Wiernych spowiadających się było około 180 osób⁹⁸.

Parafię wizytowano w dziesięć lat później, czyli w 1728 r. Lipe należało do miecznika poznańskiego Lipskiego. Świątynia parafialna wymagała naprawy tak ścian, jak i dachu, a zwłaszcza zakrystii. Cmentarz nie był należycie ogrodzony, a dzwonnica z dwoma dzwonami wymagała restauracji. Czyli stan ogólnie biorąc, nie był dobry. Nic dziwnego, że parafia nie miała proboszcza, a srebrne naczynia liturgiczne znajdowały się u kanonika kolegiaty choczkskiej, Kaczkowskiego. Zdaniem wizytatora do takiego stanu doprowadziło niedbalstwo poprzedniego proboszcza, a kolator powinien myśleć o nowej świątyni⁹⁹.

Jako też, kiedy 1754 r. wizytowano dekanat stawiszyński, w Lipem, staraniem kolatorki, Eleonory z Małachowskich *primo voto* Lipska, *secundo*

⁹⁵ LB, t. 2, s. 74–75.

⁹⁶ Br. Chlebowski, *Lipe*, w: SGKP, t. 5, s. 252.

⁹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 462; Wiz. 4, s. 425–429.

⁹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 388–293.

⁹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 392–393.

voto Lubomirska, miejscowej właścicielki, rozpoczęto budowę nowej świątyni. Prawdopodobnie rzecznikiem tej budowy mógł być proboszcz Józef Głowacki, który nastąpił tu w 1742 r. Parafia obejmowała 252 wiernych dorosłych. Była też dobrze uposażona¹⁰⁰.

W 1759 r. nowa świątynia już stała, a proboszczem przy niej był nadal wspomniany wyżej Józef Głowacki. Czyli parafia otrzymała drugą chronologicznie świątynię¹⁰¹. Jeszcze podczas przynależności do archidiecezji gnieźnieńskiej, w 1812 r. parafia ta została ponownie włączona, jako filialna, do parafii brudzewskiej¹⁰².

Od 1818 r. parafia ta, jako filia Brudzewa [Kaliskiego] należała do diecezji kujawsko-kaliskiej, chociaż osobno była wizytowana w 1828 r. Kościół tamtejszy był drewniany, z nową zakrystią murowaną. Kolatorem był wówczas Antoni Czarnecki, a parafią, jako filialną, zarządzał z Brudzewa Józef Maliński¹⁰³.

Samodzielność parafii przywrócono dopiero wtedy, kiedy należała do diecezji włocławskiej, najpierw tworząc tu w 1970 r. ośrodek z samodzielnym duszpasterzem i w 1973 erygując samodzielną parafię, do której włączono wioski Lipe, Bolmów, Dębniałki, Jarantów, Kolonia Jarantów, Lipe III i Piskory¹⁰⁴.

Aktualnie od 1992 r., należąc do diecezji kaliskiej, jest w dekanacie stawiszyńskim¹⁰⁵.

CHEŁMCE

Jest to stara parafia, powstała przed rokiem 1295, uważana za jedną ze starszych w okolicach Kalisza¹⁰⁶. Zapewne położenie miejscowości na znacznej w tej okolicy górze przyczyniło się do nazwy Chełmce. Nieco wiadomości o tej parafii podał też ks. Chodyński¹⁰⁷. Najdawniejsze, nieco dokładniejsze wiadomości o tej parafii, zawiera *Liber beneficiorum* arcy-

¹⁰⁰ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1208–1218.

¹⁰¹ ADWł, AAG. Wiz. 46, s. 24–26; Wiz. 56, s. 545–552.

¹⁰² LB, t. 2, s. 74–75; Chodyński, *Brudzew*, s. 52–53.

¹⁰³ ADWł, ABKKal. Wiz. 14(207), k. 8–8v.

¹⁰⁴ RDWł 1991, s. 533–535.

¹⁰⁵ *Informator 2013–2014*, s. 256.

¹⁰⁶ Librowski, *Indeks*, s. 82; S. Chodyński, *Chełmce*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 53–54; *Chełmce*, w: SGKP, t. 1, s. 559.

¹⁰⁷ Chodyński, *Chełmce*, s. 53–54.

biskupa Jana Łaskiego. Świątynia tamtejsza nosiła wezwanie Narodzenia Najświętszej Marii Panny, a pierwszy raz proboszcz tej parafii, Paweł, występuje już w 1295 r. Parafia była związana z kapitułą kaliską, stanowiąc jedno ze źródeł jej dochodu, a parafię, w jej imieniu, prowadził stały wikariusz. Do parafii w 1521 r. należały wsie Chełmce, Wolica, Szałe, Takomyśle, Saczyn, Stobno oraz osady Porwity, Bałdon, Borek, Smitów, Józefów, Żydów, Strzechy i Michałki¹⁰⁸.

Z pewnością świątynia wspomniana około 1602 r. nosząca wezwanie Najświętszej Marii Panny była już kolejną na tym miejscu. Proboszczem był wówczas Jakub z Szadku. Do parafii należały wówczas wsie Chełmce, Stobno, Saczyn, Takomyśle, Wolica i Szałe¹⁰⁹. Zdaje się, że nazwę pisano jeszcze Chełmica, czego dowodem jest zapis protokołu wizytacyjnego z około 1607 r. Urząd proboszcza posiadał wówczas Marcin Kozubski, jednocześnie wikariusz, mansjonarz i altaryzta kościoła kolegiackiego w Kaliszu, ale niestety najczęściej przebywał on przy kolegiacie. Dlatego skonstatowano smutną prawdę, że sama parafia była często opuszczona i zatrzymywali się przy niej różni duchowni włóczędzy. A parafia miała wystarczające uposażenie¹¹⁰. Nie wystawia to dobrego świadectwa dbałości o nią. Ciekawą wiadomość zanotowano w 1611 r. Najpierw podano, że wieś Chełmce należy do miasta Kalisza. Natomiast parafia była, zapewne przedtem, prawa patronatu biskupa poznańskiego i należała do kanonii *fundi* Chełmce, potem zamieniona z kapitułą kaliską. Dokładnie określono wezwanie Narodzenia Najświętszej Maryi Panny. Świątynia zbudowana z bali drewnianych, ale na fundamencie. Była konsekrowana. Proboszczem nadal był wspomniany wyżej Jakub z Szadku, ale miał on teraz prepozyturę kościoła szpitalnego w Szadku. Dlatego arcybiskup Wojciech Baranowski w 1611 r., z prezenty mieszczan kaliskich, ustanowił tu Tomasza Sepłowskiego, który w parafii rezydował i odprawiał msze w niedziele i święta oraz sprawował sakramenty. Utrzymywał on w Chełmcach rektora szkoły, Jakuba z Burzenina. Parafia miała wystarczające uposażenie i wyposażenie w paramenty liturgiczne, tu spisane. Zatem Chełmce stały się własnością miasta Kalisza¹¹¹.

Wizytując parafię w 1712 r. nie zanotowano jej wezwania¹¹². Następną lustracja parafii odbyła się w 1719 r., kiedy proboszczem był Wawrzyniec

¹⁰⁸ LB, t. 2, s. 53–54.

¹⁰⁹ ADWł, AAG. Wiz. 1, s. 54–56.

¹¹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 319–323.

¹¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 333–338.

¹¹² ADWł, AAG. Wiz. 10, s. 88.

Oborski ustanowiony tu w 1714 r. Kościół w Chełmcach był drewniany i wymagał pewnych napraw. Opisano wyposażenie świątyni. Nie było dzwonnicy, a dwa dzwony wisiały na słupach¹¹³. W 1729 r. probostwo nadal należało do Wawrzyńca Oborskiego. Pojawiło się nowe, drugie, wezwanie świątyni parafialnej, mianowicie św. Marii Magdaleny¹¹⁴.

W 1754 r. parafię Chełmce zaliczono do dekanatu stawskiego. Nadal pozostawała prawa patronatu magistratu kaliskiego. Kiedy poprzednia świątynia znalazła się w ruinie, nową, około 1744 r., wystawiło miasto Kalisz. W czasie tej lustracji była to świątynia drewniana w dobrym się znajdująca stanie. Wewnątrz znajdowały się trzy ołtarze i należyte wyposażenie w argenteria i inne paramenty liturgiczne. Rektorem od 1753 r. był Stanisław Dzieścielski z prezenty magistratu kaliskiego. Parafia liczyła wtedy 395 osób spowiadających się na Wielkanoc¹¹⁵. Nową świątynię, pod dawnym wezwaniem, poświęcił 29 września 1744 r. prepozyt stawski, Wojciech Borowski. Na terenie tej parafii, we wsi Stobno, należącej do Leona Miaskowskiego, znajdowała się prywatna kaplica. W 1759 r. probostwo to z prezenty magistratu kaliskiego miał Stanisław Dzieścielski, na miejscu rezydujący¹¹⁶. Za tego proboszcza, w 1761 r. odbyła się następna lustracja. Nadal była tu świątynia drewniana. Nie pamiętano, kiedy powstała pierwsza, ale wspomniano o budowie aktualnej i o roli, jaką odegrał w tej sprawie magistrat Kalisz. Świątynia przedstawiała stan dobry i była czysto utrzymana. Trzy ołtarze, a z nich wielki pod wezwaniem Matki Boskiej i boczne św. Marii Magdaleny i św. Józefa. Proboszczem nadal był Stanisław Dzieścielski¹¹⁷.

Jako wieś dziedziczna magistratu kaliskiego została zapisana wieś Chełmce w 1783 r., ale parafia należała do dekanatu stawskiego. Probostwo nadal należało do Stanisława Dzieścielskiego. Na terenie parafii, w majątku prywatnym Leona Miaskowskiego, znajdowała się kaplica prywatna¹¹⁸.

Po zmianach organizacji kościelnej w 1818 r. zaliczona do diecezji kujawsko-kaliskiej. Była to spora parafia, skoro w 1875 r., za proboszcza Mikołaja Wachowiaka, liczyła 2650 wiernych¹¹⁹. W 1892 r., kiedy proboszczem był tu Ignacy Panek, parafia liczyła 3379 wiernych, obejmując wieś

¹¹³ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 457–462.

¹¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 291–295.

¹¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1494–1518.

¹¹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 45, s. 7–8; Wiz. 78, k. 20v–24; Wiz. 79, k. 23–28.

¹¹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 775–782.

¹¹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 79, k. 23–28.

¹¹⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 53.

Chełmce, Saczyn, Porwity, Takomyśle, Bałdon, Stobno, Józefów, Borek, Żydów, Wolica, Szałe i Sobocin. Na cmentarzu znajdowała się kaplica pod wezwaniem św. Franciszki Rzymskiej. Działało wówczas bractwo Matki Boskiej, św. Józefa i Nawrócenia św. Pawła¹²⁰.

Parafia pozostawała po 1925 r. w diecezji włocławskiej, a od 1992 r. należy do diecezji kaliskiej, dekanatu opatowskiego¹²¹.

CHLEWO

Spór o prawo prezentowania proboszczów w parafii Chlewo, jaki powstał pomiędzy dziedzicami dóbr z terenu parafii, wniesiony przed arcybiskupa gnieźnieńskiego Jarosława Skotnickiego w 1335 r. świadczy, że parafia powstała tam znacznie wcześniej. Kościół tamtejszy nosił wezwanie św. Benedykta. Na początku XVI wieku, w 1521 r., kolatorami parafii byli właściciele Chlewa, Piotr i Jan Chlewscy, zaś proboszczem niejaki Jan Trząbieński. Parafię tworzyły wówczas wsie Chlewo, Chwałęcice, Wojsławice, Wilkszyce, Modła, Stojanów, Sulmówek, Trzebienie Stare, Naczesławice, Waliszewice, Trzebiny Stare i Trzebiny Nowe, Morawki, Wójcinek, Wola Tłomakowa, Świnice Kaliskie¹²².

Parafia zatem została tu założona co najmniej na przełomie wieku XIII i XIV i należała do dekanatu stawskiego, a w tamtejszym kościele, który nosił i drugie wezwanie, Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny, znajdował się łaskami słynący obraz Matki Boskiej¹²³. Tamtejszy kościół znamy z opisu wizytacyjnego z lat około 1603–1607 i nosił wezwanie św. Benedykta. Walenty Chlewski był właścicielem Chlewa i kolatorem parafii około 1603 r. Świątynia wyposażona była w cztery ołtarze. Probostwo należało do Walentego z Pabianic, utrzymującego wikariusza Samuela z Kamieńska¹²⁴.

Niebawem zmienili się właściciele i kolatorzy. Chlewo na początku XVII w., około 1610 r. należało częściowo do Adama Waliszewskiego i częściowo do Walentego Chlebowskiego. Ołtarze należycie urządzone tak w prezbiterium, jak i w nawie głównej. Opisano też bogate wyposażenie

¹²⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 36.

¹²¹ Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 473.

¹²² LB, t. 2, s. 60–61.

¹²³ S. Chodyński, *Chlewo*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 54–55; Librowski, *Indeks*, s. 83; A. Pal[mirski], *Chlewo*, w: SGKP, t. 1, s. 584–585.

¹²⁴ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 279–284.

wnętrza oraz bogate uposażenie. Probostwo nadal należało do Walentego z Pabianic, który rezydował w parafii i nie utrzymywał wikariusza. Był jednak nauczyciel i kantor¹²⁵.

Od 1701 r. probostwo miał Stanisław Sokalski. Jednakże świątynia, zapewne stara, w 1719 r. znajdowała się w stanie nienajlepszym. A przecież parafia była bardzo dobrze uposażona¹²⁶. Kiedy wizytowano parafię w 1729 r., od dawna działało tu bractwo różańcowe, którego promotorem bywał sam proboszcz. Miało ono własne uposażenie. Przy parafii niestety nie było szkoły ani należytego przytułku dla ubogich. Probostwo należało nadal do znanego nam Sokalskiego. W tym czasie do parafii tej została włączona, jako filialna, dawna samodzielna parafia w Gaci. W tamtejszym kościele proboszcz z Chlewa odprawiał w co trzecią niedzielę¹²⁷.

Parafia w Chlewie w 1754 r. należała do dekanatu stawskiego. Świątynia drewniana pod wezwaniem św. Benedykta, prawa patronatu dziedziców Chlewa, Franciszka Bytowskiego. Niestety, opinia o jej stanie nie była korzystna, aczkolwiek pozostały jeszcze ślady dawnej świetności, chociażby w postaci sześciu ołtarzy. Istniało bractwo różańcowe. Probostwo miał Franciszek Szynczewski, prezentowany przez kolatorów w 1732 r. Parafia to spora, jeżeli spowiadających się naliczono około 800 osób. Do tej parafii, jako filia, należała drewniana kaplica w Gaci pod wezwaniem św. Małgorzaty¹²⁸.

Niestety w 1759 r. świątynia parafialna znajdowała się w bardzo złym stanie, a nawet groziła niebezpieczeństwem, nie nadając się do remontu i potrzebowała wystawienia jej od fundamentów. Prawo patronatu należało do Józefa Modlibowskiego. Na szczęście była już znaczna suma pieniędzy na budowę nowej świątyni pochodząca z zapisu kanonika gnieźnieńskiego Wilkszyckiego z 1713 r., zabezpieczona na dobrach Mściszewice i Domaniew. Probostwo piastował wówczas Franciszek Szynczewski¹²⁹. Taki sam stan pozostawał i w 1761 r. Ponieważ był wspomniany wyżej zapis poważnej sumy przeznaczonej przez nieżyjącego już Wilkszyckiego (Wilkszyckiego), sprawę tę przypomniał proboszcz Franciszek Szynczewski. Sprawa toczyła się nawet przed Trybunałem w Piotrkowie Trybunalskim. Wszystko to pomogło do tego, że najpierw zbudowano na cmentarzu kaplicę dla umożliwienia

¹²⁵ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 212–221.

¹²⁶ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 519–529.

¹²⁷ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 249–254.

¹²⁸ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1401–1417.

¹²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 45, s. 44–46.

sprawowania tam nabożeństw, a następnie świątynię, którą ukończono około 1780 r.; służy ona parafii także dzisiaj¹³⁰.

Od 1818 r. parafia należała do diecezji kujawsko-kaliskiej. Wizytował ją w 1825 r. dziekan miejscowy, Paweł Maliński. Znalazł świątynię murowaną w dobrym stanie i pamiętano, że fundowana została w 1780 r. przez Karola Biernackiego, kolatora parafii Chlewo, ale zapewne z wykorzystaniem funduszy, o których wyżej wspomiano. Aktualnie kolatorem był miejscowy dziedzic Teodor Niemojewski. Proboszczem od lat 12 był Wincenty Stawiński. Parafia pozostawała wtedy w dekanacie stawskim¹³¹.

Od 1818 r. parafia należała do diecezji kujawsko-kaliskiej, a po zmianach sieci dekanalnej w 1863 r. znalazła się w dekanacie błaszkowskim. Była to spora parafia, jeżeli w 1875 r., za proboszcza Józefa Akalińskiego liczyła 2160 wiernych, zaś w 1892 r., za tego samego proboszcza, obejmując wsie: Chlewo, Naczesławice, Morawki, Wójcinek, Chwałęcice, Waliszewice, Wojsławice, Wilkszyce, Modła, Stojanów, Sulmówek, Wola Tłomakowa, Trzebiny Kościńskie, Ciepiałów, Karolew, Gać Kaliska (gdzie znajdował się kościół filialny) oraz Świnice Kaliskie, liczyła 2359 wiernych, należąc do dekanatu kaliskiego¹³².

Parafia ta pozostawała w diecezji włocławskiej do 1992 r., kiedy to została włączona do nowej diecezji kaliskiej i należy aktualnie do dekanatu koźminkowskiego¹³³. Z tą parafią są związane na długo dzieje parafii i kościoła w Gaci [Kaliskiej].

Kościół filialny w Gaci [Kaliskiej]

Przy parafii Chlewo zawarte są wiadomości o kościele, dawniej parafialnym, a później filialnym, w miejscowości Gać. Świątynia została konsekrowana przez biskupa sufragana gnieźnieńskiego Mikołaja Mściwego w 1515 r.¹³⁴

Była to wieś szlachecka Rajskich i Gackich, a na początku XVI w., w 1521 r. jej proboszczem był niejaki Jan z Radomska. Ta niewielka parafia obejmowała jedynie dwie wsie Gać. W tej wsi zdarzył się nieszczęśliwy wypadek, który zaważył na dziejach parafii. Właściciele wsi, którzy byli kolatorami, w XVII wieku zostali pozbawieni tego prawa w następstwie

¹³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 739–753.

¹³¹ ADWł, ABKKal. Wiz. 19(204), k. 7–12.

¹³² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 38.

¹³³ Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 474.

¹³⁴ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 259; Wiz. 4, 221–222; Wiz. 11, s. 519–529; Wiz. 252–253; Wiz. 20, s. 1413–1415; Wiz. 45, s. 45; Wiz. 56, s. 749–751.

zabójstwa, jakiego dokonali na osobie ówczesnego proboszcza. Wtedy też arcybiskup Maciej Łubieński, stosownym dekretem z dnia 23 października 1642 r., wcielił parafię Gać jako filialną do parafii w Chlewie¹³⁵.

Pozostając kościołem filialnym parafii Chlewo, w następstwie nieubłaganego czasu świątynia ta podupadła i została zastąpiona około 1800 r. nową i to murowaną, konsekrowaną w 1808 r.¹³⁶ Razem z parafią Chlewo znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej i taki stan trwał do czasu, kiedy w 1992 r. razem z parafią macierzystą odeszła z diecezji włocławskiej i znalazła się w diecezji kaliskiej, pozostając ciągle kaplicą filialną parafii Chlewo¹³⁷.

CHOCZ

Jest to ciekawa miejscowość, siedziba parafii z przełomu XIII/XIV wieku oraz siedziba klasztoru franciszkanów reformatów, i wreszcie miejsce kolegiaty fundowanej przez ród Lipskich¹³⁸. Była to dawniej wieś, podniesiona na czas pewien do rangi miasteczka, położona nad rzeką Prosną.

Parafia w miasteczku Chocz, z kościołem drewnianym pod wezwaniem św. Wawrzyńca, na początku XVI w., w 1521 r. stanowiła własność Wacława Ostroroga, kasztelana kaliskiego, a proboszczem był Jan z Biegunowa. Do parafii należała, oprócz miasteczka, także wieś Kwileń¹³⁹.

Właściciele Chocza zmieniali się. Gdy jeden z właścicieli Chocza, Marszewski herbu Rogala, przyjął protestantyzm, parafia znalazła się w posiadaniu innowierców. Wojciech Marszewski w 1555 r. oddał go w ręce braci czeskich. Potem Chocz stał się własnością dysydenckiej rodziny Mycielskich. Kolejnymi właścicielami stali się od około 1620 r. Lipscy, którzy mieli okazać się ważni dla tej miejscowości. Zastali stary już kościół pochodzący z XIV w., ale nie było wiadomości, przez kogo fundowany i kiedy. Ponieważ od dawna była to posiadłość szlachecka, fundatorem zapewne był któryś z dawnych właścicieli. Świątynia ta zapewne cieszyła się opieką swoich nowych kolatorów, pewnie niejednokrotnie naprawiana, miała przetrwać do 1822 r., kiedy to spłonęła. Ale Chocz miał się wzbogacić o dwie świąty-

¹³⁵ LB, t. 2, s. 64.

¹³⁶ S. Chodyński, *Gać*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 55; RDWi 1991, s. 364.

¹³⁷ *Informator 2013–2014*, s. 155.

¹³⁸ Librowski, *Indeks*, s. 84.

¹³⁹ LB, t. 2, s. 28–29.

nie. Jeden z przedstawicieli rodu Lipskich, Andrzej Lipski, biskup kujawski i pomorski, usunąwszy z Chocza innowierców, w 1629 r. rozpoczął budowę nowej wspaniałej świątyni z palonej cegły (ukończono ją w 1634 r.), pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, a przy niej fundował kapitułę kolegiacką, której prepozyt powinien być zawsze być wybierany spośród członków rodu Lipskich herbu Grabie. Oprócz prepozyta był jeszcze prałat dziekan i kilku kanoników¹⁴⁰.

Najstarszy protokół wizytacji kanonicznej tej parafii jest z 1607 r. i mówi o tamtejszej nowej świątyni parafialnej, jeszcze nie konsekrowanej¹⁴¹. To zapewne co najmniej druga świątynia w tej parafii.

Świątynia i parafia zostały dokładnie opisane w 1719 r. Kościół tamtejszy drewniany, ale w dobrym stanie. Znajdowały się w nim cztery ołtarze. Z nich wielki z obrazem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, a boczne św. Anny, św. Rocha i św. Wawrzyńca. Bogate wyposażenie i uposażenie. Jednakże nie było aktualnie proboszcza, a parafią zarządzał niejaki Jan Chęnci, kapłan z diecezji poznańskiej. Okręg tej parafii składał się z miasteczka Chocz i wsi Kuźnia, Kwileń i folwark Zamkowy¹⁴². Nie podano nazwiska właścicieli, wyszczególniono ich dokładnie dopiero w 1729 r. Był nim Jan z Lipiego Lipski, podkanclerzy koronny. Kościół parafialny konsekrowany, był nadal drewniany, ale dobrze i czysto utrzymany. Nadal wyposażony w cztery ołtarze, tak jak w poprzedniej wizytacji. Istniało bractwo św. Anny mające swoje miejsce przy ołtarzu patronki. Oprócz miasteczka, do parafii należały wtedy wsie Kwileń, Niniew, Piła i Kuźnia. Wiernych spowiadających się na Wielkanoc naliczono około 350 osób. Proboszczem był Wit Trzaskowski, na miejscu rezydujący i sam sprawujący duszpasterstwo. Wspomniano okazyjnie o kapitule w Choczu nadmieniając, że proboszcz korzystał ze spowiedzi u kanonika z Chocza, niejakiego Kaczkowskiego¹⁴³.

Kościół parafialny w Choczu w 1754 r. nadal był drewniany, pod wezwaniem św. Wawrzyńca, a prawo patronatu należało do prepozyta kapituły chockiej, Michała Lipskiego, kanonika gnieźnieńskiego i opata lubińskiego. Nie znano najdawniejszej jego historii, ale było przekonanie, że świątynia była konsekrowana. Dokonano wówczas dokładnego opisu świątyni parafialnej, jej wyposażenia i uposażenia. Działało bractwo św. Anny. Probostwo

---

¹⁴⁰ K. Lutyński, *Chocz*, w: EK, t. 3, Lublin 1985, kol. 203–204; *Chocz*, w: SGKP, t. 1, s. 602–603.

¹⁴¹ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 451–452.

¹⁴² ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 379–384.

¹⁴³ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 376–379.

miął wówczas Wit Trzaskowski będący tu od 1722 r. Wiernych zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych w parafii naliczono 320 osób. W tym protokole wizytacyjnym nie zajmowano się tamtejszą kolegiatą i kapitułą¹⁴⁴.

Właścicielem Chocza w 1759 r., a także prepozytem kapituły choczkiej, był Michał Lipski. Świątynią parafialną pozostawał nadal drewniany kościół św. Wawrzyńca. Prepozytem kapituły był wspomniany wyżej Michał Lipski, ale będący także kanonikiem gnieźnieńskim i opatem w Lubiążu, a także sekretarzem królewskim. Dziekanem był Baltazar Pstrokoński, kustoszem Józef Psarski, kanonikami Ludwik Pełka, Józef Włyński i Melchior Zdulski. Wikariusze to Franciszek Heszkwicz, wiceprepozyt, będący jednocześnie proboszczem parafii Chocz, Marcin Charaszniwicz, wicediekan, Kazimierz Wnukowski wicekustosz oraz Józef Tyrakowski i Augustyn Lewandowski. Parafia obejmowała miasteczko Chocz oraz wsie Niniew, Kwileń, Kuźnia i Piła. Proboszczem był wówczas wspomniany wyżej wikariusz prepozyta, Franciszek Heszkwicz, stale przy parafii rezydujący¹⁴⁵.

Kapituła kolegiacka, o której wyżej, przetrwała do 1818 r., ale jeszcze przez czas pewien prepozyt z Chocza miał nawet prawo noszenia infuły. Kiedy w 1822 r. spalił się kościół parafialny, kościół pokolegiacki pw. św. Andrzeja Apostoła i Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny stał się parafialnym. Było to już w okresie, kiedy Chocz znalazł się w diecezji kujawsko-kaliskiej.

W 1828 r. parafia liczyła 1800 osób spowiadających się na Wielkanoc. Prawo patronatu należało do infułata kapituły w Chocz. Duszpasterstwo w parafii prowadził proboszcz Tomasz Tobolczyk z pomocą wikariusza, Walentego Morczyńskiego. Ponieważ razem ze świątynią spłonęły zabudowania plebańskie, proboszcz mieszkał przy kościele pokolegiackim. Cały czas istniał klasztor franciszkanów reformatów, przy którym w 1828 r. było czterech kapłanów i trzech braci¹⁴⁶.

Jeszcze w 1875 r. proboszczem, czyli prepozytem w parafii Chocz, był infułat Augustyn Lipski, ale duszpasterstwo sprawował wikariusz Jan Jodel, a parafia liczyła 3450 wiernych¹⁴⁷. Natomiast w 1892 r., gdy administratorem parafii był Ignacy Woszczalski, parafia ta liczyła 3496 wiernych i należały do niej Chocz, Kwileń, Niniew, Piła, Kuźnia, Olesiec, Kolonia Józefów, Nowolipe, Kaźmierka Nowa i Stara i Mycielinek.

¹⁴⁴ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1229–1242.

¹⁴⁵ ADWł, AAG. Wiz. 46, s. 19–22.

¹⁴⁶ ADWł, ABKKal. Wiz. 14(207), k. 10–11; S. Chodyński, *Chocz*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 55–56; LB, t. 2, s. 28–29; *Chocz*, w: SGKP, t. 1, s. 602–603.

¹⁴⁷ Chodyński, *Chocz*, s. 55–56.

Parafia ta po 1925 r. była w diecezji wrocławskiej¹⁴⁸, a od 1992 r. znalazła się w diecezji kaliskiej i dekanacie czermińskim. Od 2005 r. prowadzą ją franciszkanie reformaci, którym biskup kaliski Stanisław Napierała zwrócił prawo własności kościoła i klasztoru¹⁴⁹.

Kościół i klasztor franciszkanów reformatów

W Choczynie znajduje się klasztor i poreformacki kościół pod wezwaniem św. Michała Archanioła¹⁵⁰.

Franciszkanów reformatów sprowadził w 1623 r. do swojej własności Andrzej Lipski, biskup krakowski. W latach 1623–1631 fundował on w Choczynie drewniany kościół i klasztor pod wezwaniem św. Michała Archanioła. Zakonnicy niszczący już kościół klasztorny zastąpili nową świątynią pod tym samym wezwaniem wzniesioną w 1710 r. staraniem zakonników i dobroczyńców. Konsekracji kościoła dokonał w 1733 r. Franciszek Kraszkowski, sufragan gnieźnieński. Zbudowano również nowy klasztor.

Lipscy zatroszczyli się także, aby w ich dobrach w Choczynie znalazła się szkoła oraz przytułek dla starych członków kapituły, kapłanów, a gdyby takich nie było, także dla innych.

W 1759 r., kiedy gwardianem był Izidor Chodurski, przebywało tu ogółem 23 zakonników. Klasztor został zniesiony ukazem carskim w 1864 r.¹⁵¹ Zakonnicy powrócili tu w 1920 r., ale sami odeszli w 1957 r.¹⁵² W latach 1959–2002 klasztor był w posiadaniu sióstr pasterek, a w roku 2005 r. wrócił do pierwotnych właścicieli.

DEMBE [DĘBE]

Nazwę tej wsi pisano nieraz Dembe, a nieraz Dębe, co teraz przyjęto jako właściwą pisownię. Jako parafia jest stosunkowo młoda, gdyż dopiero 4 lutego 1600 r. została erygowana przez arcybiskupa Stanisława Karnkowskiego¹⁵³

¹⁴⁸ RDWł 1991, s. 529–530.

¹⁴⁹ *Informator 2013–2014*, s. 89.

¹⁵⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 36–37.

¹⁵¹ ADWł, AAG. Wiz. 46, s. 20–22; S. Chodyński, *Chocz. Suppressorum Conventus, PP. Refractorum*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1873, s. 137–138.

¹⁵² RDWł 1991, s. 530.

¹⁵³ ADWł, AAG. Wiz. 78, k. 50v; S. Chodyński, *Dembe*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 48.

stając się samodzielną przy kaplicy czy kościele, poświęconym w 1531 r. przez Jana Busińskiego, sufragana gnieźnieńskiego, pod wezwaniem św. Walentego, św. Stanisława, św. Idziego i św. Doroty. Przedtem Dembe należało do parafii Kamień¹⁵⁴. Nowa świątynia została zbudowana przez miejscowego dziedzica, Stanisława Mikołajewskiego, w 1607 r.¹⁵⁵

Trudno powiedzieć, dlaczego w październiku 1610 r. wizytował parafię Dembe sam arcybiskup Wojciech Baranowski¹⁵⁶. Kościół tamtejszy był pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny i kiedy wizytowano go w 1719 r., nie był jeszcze konsekrowany¹⁵⁷. W dziesięć lat później, 23 stycznia 1730 r. wizytował go dziekan stawiszyński Walenty Sitoński¹⁵⁸.

Obszerny protokół wizytacyjny zachował się z 4 września 1754 r. Parafia zaliczona była wówczas do dekanatu stawiszyńskiego. Jej świątynia była drewniana, pod wezwaniem Matki Boskiej. W ołtarzu wielkim znajdował się obraz Matki Boskiej uważany za łaskami słynący, o czym świadczyły liczne wota dziękczynne. Ołtarze boczne nosiły wezwania św. Antoniego i św. Walentego. Jej proboszczem był, z prezenty kolatora Mikołaja Lisickiego, Klemens Troszyński. Parafia wszystkich wiernych, łącznie z parafianami filialnej parafii w Kamieniu, liczyła około 200 osób. Następną lustracja jest z 1759 r. Dembe było wówczas własnością dziedziczną Liseckich. Świątynia tamtejsza pozostawała drewniana. Probostwo nadal miał Klemens Troszyński¹⁵⁹.

Dokładnie zlustrowano parafię w 1761 r. Świątynia drewniana z prezbiterium i nawą. Uposażona przez dziedzica z Dembego, Stanisława Mikołajewskiego. Nosiła wezwanie Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny i pozostawała prawa patronatu miejscowych dziedziców. Probostwo od 1754 r. należało do Klemensa Troszyńskiego¹⁶⁰.

Od połowy lat osiemdziesiątych wieku XVIII parafia Dembe wakowała. Powodem było zbyt małe uposażenie¹⁶¹. Od 1818 r. znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Tamtejsza świątynia zbudowana w 1607 r. nadal służyła

¹⁵⁴ ADWł, AAG. Wiz. 2, 426–431; Chodyński, *Dembe*, s. 48–49.

¹⁵⁵ ADWł, AAG. Wiz. 78, k. 50v–53v; Chodyński, *Dembe*, s. 48; *Dębe*, w: SGKP, t. 2, s. 11–12.

¹⁵⁶ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 482–489.

¹⁵⁷ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 438–444.

¹⁵⁸ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 423–427.

¹⁵⁹ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1242–1252; Wiz. 46, s. 50–53.

¹⁶⁰ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 636–642.

¹⁶¹ ADWł, AAG. Wiz. 105, s. 55–56.

parafii, a ta znacznie się zwiększyła liczebnie. Kiedy w 1875 r. probostwo to miał Czesław Harwas, parafia liczyła 2352 wiernych, wliczając w to wiernych z parafii filialnej w Zborowie¹⁶². A w 1892 roku liczyła już 2602 wiernych, obejmując następujące wsie: Dembe, Holendry, Kolonia Dembska, Kamień, Biernatki, Zborów, folwark Podzborów, folwark Kulig, Broniborek, Morawin, Młyniska, Morgi Kamieńskie, Florentyna, Orzeł, Dziećcioł i Poddębina. Do parafii należała kaplica filialna w Kamieniu i kościół filialny w Zborowie¹⁶³.

Dawny kościół parafialny został rozebrany w 1913 r. i wystawiono wówczas nowy, w stylu neoromańskim, istniejący do dzisiaj¹⁶⁴.

Aktualnie, od 1992 r., parafia Dębe znajduje się w dekanacie koźmin-kowskim diecezji kaliskiej¹⁶⁵.

Kaplica filialna w Kamieniu

Jest to stara miejscowość, nazywana dawniej Kamion, gdzie parafię założono już przed 1217 rokiem¹⁶⁶. Musiała mieć większe znaczenie, skoro w 1271 r. odbył się tu synod archidiecezji gnieźnieńskiej. Można się domyślać, że powinien już wówczas być tam tak kościół, jak i parafia¹⁶⁷. Na początku XVI wieku była tam świątynia parafialna pod wezwaniem św. Mikołaja, a proboszczem był niejaki Mikołaj z Turku, zaś parafię tworzyła, obok wsi parafialnej Kamień, tylko wieś Dembe¹⁶⁸.

W czasach rozwoju protestantyzmu, w XVI wieku świątynia została zajęta przez innowierców. Kiedy w XVII w. odbudowano kaplicę w Kamieniu dla kultu katolickiego, uważano ją za filię parafii Dembe lub parafii w Zborowie, i tamtejsi kapłani ją obsługiwali. Tak było do chwili zniszczenia się tej świątyni, kiedy uroczyscie przeniesiono do Dembego to, co ocalało z pożaru. Tak więc ostatecznie wieś Kamień włączono do parafii w Dembem¹⁶⁹.

Kiedy wizytowano dekanat stawiszynski około 1610–1611 r., nie zanotowano nawet dawnego wezwania kościoła w Kamieniu¹⁷⁰. Ale w 1719 r. w Kamieniu znajdowała się kaplica, bliżej nieopisana, a także w pałacu

¹⁶² Chodyński, Dembe, s. 48–49.

¹⁶³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 37.

¹⁶⁴ RDWł 1991, s. 365.

¹⁶⁵ Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 476; *Informator 2013–2014*, s. 155.

¹⁶⁶ Librowski, *Indeks*, s. 103.

¹⁶⁷ *Kamień*, w: SGKP, t. 3, s. 732.

¹⁶⁸ LB, t. 2, s. 67.

¹⁶⁹ Librowski, *Indeks*, s. 103.

¹⁷⁰ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 489–490.

hr. Ponińskiej z Zalewskich była kaplica prywatna¹⁷¹, co może sugerować, że kapelan utrzymywany przez dziedziczkę mógł odprawiać także w kaplicy w Kamieniu, może uważanej za filialną w parafii. Podobna sytuacja pozostawała w 1730 r.¹⁷² i 1754 r., tyle iż podano wezwanie kościoła w Kamieniu, mianowicie św. Mikołaja. Co więcej uważano, że jest tam parafia uważana za filię parafii w Dembem. Świątynia drewniana, przy tej okazji dokładnie opisana, z trzema ołtarzami. Sakramenty sprawował proboszcz z Dembego¹⁷³.

Pamiętano więc nadal o dawnej tradycji i uważano Kamień za samodzielną parafię. Sytuacja parafii musiała nastroczać wiele kłopotów, jeżeli w 1759 r. i w 1761 r. stwierdzono, że należy się liczyć z jej afiliacją do parafii w Dembem. Kościół tamtejszy bowiem był bardzo zniszczony i parafia nie posiadała własnego proboszcza. Przez czas pewien był tu kapłan nazwiskiem Borski, ale bez właściwego zezwolenia władzy duchownej. Bo parafią administrował proboszcz z Dębego, albo, jak w 1761 r. proboszcz ze Zborowa, Michał Wróblewicz, mający na to dokument arcybiskupa¹⁷⁴.

Kiedy tamtejsza świątynia na początku lat osiemdziesiątych tego wieku uległa pożarowi, jeszcze uważano, że parafia tam istnieje, a więc musiano tę świątynię jakoś odbudować¹⁷⁵. Kiedy i ta świątynia spaliła się, w 1816 r. właściciel Kamienia, Julian Czartkowski, w 1848 r. wystawił kaplicę, która pełniła też rolę grobowca rodzinnego i przez wiele lat służyła jako miejsce sprawowania nabożeństw¹⁷⁶.

Obecnie we wsi tej znajduje się nowa kaplica filialna w parafii Dembe, ale pamiętać należy, że poprzednio była to samodzielna parafia ze świątynią pod wezwaniem św. Mikołaja. Aktualnie od 1992 r., jako filialna, jest w parafii Dębe, dekanatu koźminkowskiego, diecezji kaliskiej¹⁷⁷.

Kościół filialny w Zborowie

Na terenie obecnej parafii Dębe położona jest też wieś Zborów, dawniej nazywana Zborowo, gdzie już w XIV wieku została erygowana parafia. Już za arcybiskupa Jana Łaskiego parafia otrzymała pewien przywilej odpustowy¹⁷⁸.

¹⁷¹ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 438.

¹⁷² ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 426.

¹⁷³ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 125–1256.

¹⁷⁴ ADWł, AAG. Wiz. 46, s. 49–50; Wiz. 56, s. 643–647.

¹⁷⁵ ADWł, AAG. Wiz. 78, k. 53; Wiz. 79, k. 64v.

¹⁷⁶ *Kamień*, w: SGKP, t. 3, s. 732; RDWł, s. 366.

¹⁷⁷ *Informator 2013–2014*, s. 155.

¹⁷⁸ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 460–467.

Była to wieś królewska w 1606 r. w dzierżawie niejakiego Karnkowskiego, prawa patronatu monarszego i tamtejsza skromna drewniana świątynia nosiła wezwanie św. Michała. Wyposażona w dwa ołtarze oraz w niezbędne paramenty liturgiczne. Proboszczem, z prezenty dzierżawcy Karnkowskiego, był wówczas niejaki Jan Konecki, ale on był jeszcze bez święceń i właściwie od 1605 r. parafia wakowała, chociaż była wystarczająco uposażona obejmując wsie Zborowo, Biernatki i Morawin¹⁷⁹. Właściwie to samo napisano o parafii w 1611 r. dodając jedynie, że od 1606 r. proboszczem był niejaki Augustyn, zdaje się, że noszący nazwisko Dziekoński. W parafii była szkoła z nauczycielem Janem z Liskowa¹⁸⁰.

Następna wiadomość o parafii jest z 1719 r., kiedy proboszczem był tu niejaki Bledzewski, ten jednak od lat trzech opuścił parafię i nie miał kto sprawować tu sakramentów. Klucze od świątyni znajdowały się u proboszcza z Kosmowa¹⁸¹, czyli parafia była zaniedbana.

Kiedy ten stary kościół w Zborowie spalił się w 1726 r., dzierżawca Zborowa, Józef Molski, kasztelan rogoziński, w 1730 r. zbudował nową świątynię i w tymże roku konsekrował ją biskup sufragan gnieźnieński, Franciszek Kraszkowski¹⁸². Wizytowano parafię w 1730 r.; kościół tamtejszy był drewniany, ale przechowywano w nim Najświętszy Sakrament, znajdowała się chrzcielnica i oleje święte. Ołtarz wielki z obrazem św. Michała Archanioła i boczne Matki Boskiej Częstochowskiej i Przemienienia Pańskiego. Należyte wyposażenie w paramenty liturgiczne przechowywano w dobrze zamkniętej zakrystii. Opisano także uposażenie. Probostwo miał Kazimierz Marchwicki, a do parafii nadal należały wspomniane wyżej trzy wsie¹⁸³. Świątynia nosiła nadal wezwanie św. Michała, a wizytator dnia 7 marca 1754 r. zapisał nawet tytuły 37 ksiąg znajdujących się w bibliotece kościoła¹⁸⁴.

Parafia lustrowana była jeszcze w 1759 r. jako należąca do dekanatu stawiszyńskiego. Kościół tamtejszy drewniany, pod dawnym wezwaniem św. Michała Archanioła. Miał wówczas trzy ołtarze: wielki pod wezwaniem patrona, św. Michała, a boczne Przemienienia Pańskiego i Oczyszczenia Najświętszej Maryi Panny. Zarządcą parafii był wówczas Józef Drobiński¹⁸⁵.

¹⁷⁹ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 422–426.

¹⁸⁰ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 460–467.

¹⁸¹ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 436–438.

¹⁸² Chodyński, *Dembe*, s. 49.

¹⁸³ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 420–423.

¹⁸⁴ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1011–1024.

¹⁸⁵ ADWł, AAG. Wiz. 46, s. 47–49.

Protokoły wizytacyjne często były po prostu odpisywane, jak to można wywnioskować z zapisu z 1761 r. Tamtejsza drewniana świątynia utrzymana w czystości, z trzema ołtarzami, wystarczająco wyposażona i uposażona. Proboszczem był Michał Wróblewicz. Parafię tworzyły wsie Zborowo, Biernatki, Morawin i Podzborowie¹⁸⁶. W 1782 r. jeszcze funkcjonowała samodzielnie¹⁸⁷. Ostatnim zarządcą w czasie przynależności tej parafii do archidiecezji gnieźnieńskiej był Jan Marchwicki¹⁸⁸, ale od chwili przejęcia jej w 1818 r. przez diecezję kujawsko-kaliską parafia ta wakowała i była filialną w parafii Dembe¹⁸⁹.

Pozostała jako filialna aż do końca jej przynależności do archidiecezji gnieźnieńskiej, a następnie w diecezji włocławskiej w parafii Dembe¹⁹⁰. Aktualnie także jako filialna należy do parafii Dębe, dekanatu koźminkowskiego, diecezji kaliskiej¹⁹¹.

DOBRZEC

Aktualnie jest to kaliska parafia pod wezwaniem św. Michała Archanioła. Jednakże ta dawniejsza parafia położona była poza miastem Kaliszem, tyle, że bardzo wcześnie z miastem tym mocno związana.

Wieś ta z nadania księcia Henryka z 1308 r. należała jako własność do miasta Kalisza i zapewne zbudowano tam niebawem świątynię pod wezwaniem św. Michała Archanioła i utworzono parafię. Pleban tamtejszy, Mikołaj, wspomniany został w 1419 r. Do parafii na początku XVI w. należały wsie Dobrzec, Ogrody, Piwonice, Sulisławice, Gaj, Nowy Świat, Czaszki, Rypinek, Lis, Szczypiorno i Piekart¹⁹².

Najstarsza wiadomość w protokołach wizytacyjnych jest z 1602 r., informująca o kościele tamtejszym pod wezwaniem św. Michała Archanioła. Do parafii należała też wieś Dobrzec Mały, czyli Rypinek, z kaplicą pod wezwaniem św. Gotarda¹⁹³. Podobne wiadomości są z 1603 r. Prawo patro-

¹⁸⁶ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 507–508.

¹⁸⁷ ADWł, AAG. Wiz. 78, k. 47–50; Wiz. 79, k. 56–60v.

¹⁸⁸ „Schematyzm Archidiecezji Gnieźnieńskiej” 1817, s. 96.

¹⁸⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1820, s. 12.

¹⁹⁰ RDWł 1991, s. 266.

¹⁹¹ *Informator 2013–2014*, s. 155.

¹⁹² LB, t. 2, s. 42–43.

¹⁹³ ADWł, AAG. Wiz. 1, s. 6–7.

natu należało do magistratu miasta Kalisza i zapewne z jego prezenty, od 1594 r. proboszczem był tu Andrzej Baziniusz, kustosz kapituły kolegiackiej kaliskiej, ale w parafii rezydujący. Do parafii należały wsie Dobrzec, Sulisławice, Ogrody i Piekart. Dalej do parafii należała kaplica św. Gotarda, we wsi Dobrzec Mały, inaczej Rypinek, gdzie dawniej była samodzielna parafia, teraz włączona do parafii dobrzeckiej jako filia¹⁹⁴.

Ten sam proboszcz Andrzej był w 1610 r., kiedy wizytowano parafię, dokonując dokładnego jej opisu¹⁹⁵. Niestety następna wiadomość o tej parafii jest dopiero z 1719 r. Tamtejsza świątynia drewniana była dobrze utrzymana, z ołtarzem wielkim pod wezwaniem Matki Boskiej i bocznymi św. Michała Archanioła i św. Izydora. Dokładnie spisano jej wyposażenie i uposażenie, wśród czego było też to, które przynależało do dawnej parafii w Rypinku. Probostwo to miał kustosz kapituły kaliskiej, Marcin Ilimiński, ale on przy parafii nie rezydował, zatrudniając wikariusza Józefa Deriakubowicza. Parafia liczyła 454 osoby zobowiązane do spowiedzi wielkanocnej, obejmując wsie Dobrzec, Piekart, Sulisławice, Piwonice, Rypinek, Ogrody, Czaszki i Dobrzec Mały¹⁹⁶. Ten sam proboszcz był także w 1728 r., nadal tu nie rezydując, tym bardziej że miał jeszcze parafię Iwanowice. Co więcej, nie miał tu stałego wikariusza, ale wysługiwał się zakonnikami, albo franciszkanami konwentualnymi, albo reformatami¹⁹⁷.

O odbudowaniu świątyni dobrzeckiej, na koszt magistratu kaliskiego, pamiętano w 1761 r. Była to świątynia drewniana, o trzech ołtarzach. Probostwo, po śmierci Stanisława Królikiewicza, należało aktualnie do Andrzeja Grochalskiego¹⁹⁸. Wieś, o którą nam chodzi, nosiła nieraz nazwę Dobrzec Wielki, zapewne z racji istniejących tu już od przełomu XII i XIII wieku kościoła i parafii pod wezwaniem św. Michała Archanioła, ponieważ był też w pobliżu Dobrzec Mały, niekiedy nazywany Rypinkiem, gdzie znajdowała się kaplica św. Gotarda, jako filia parafii Dobrzec Wielki. Świątynia tamtejsza sterana wiekiem, jak to notowały wizytacje, uległa zniszczeniu w 1730 r. Odbudowano ją w 1733 r.¹⁹⁹. Dokonał tego magistrat miasta Kalisza, który poczuł się zobowiązany do odbudowy świątyni, pod dawnym wezwaniem, także z drewna, pozostawiając ołtarze także pod dawnymi wezwaniami.

¹⁹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 107–110.

¹⁹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 56; s. 93–103.

¹⁹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 56–61.

¹⁹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 68–73.

¹⁹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 65, s. 35–41.

¹⁹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 69, s. 111.

Parafię wizytowano także w 1752 r.²⁰⁰ Było to za czasów proboszcza z Dobrzecza, Marcina Ilimińskiego, prałata kustosza kapituły kaliskiej, chociaż szczegółów co do fundatorów tej odbudowy nie znamy. Kościół pozostał jednak drewniany, ale należycie wyposażony. W ołtarzu wielkim znajdował się obraz Matki Boskiej, pięknie przyozdobiony, zaś ołtarze boczne poświęcono św. Michałowi i św. Izydorowi. Przy tym ostatnim ołtarzu istniało bractwo św. Izydora. W 1752 r. probostwo miał z prezenty magistratu kaliskiego Andrzej Grochalski, zatrudniający wikariusza Kazimierza Kownackiego. Parafia miała także należyte, tu opisane, uposażenie. Jej kościół filialny znajdował się w miejscowości Rypinek²⁰¹.

Probostwo dobrzeckie w 1778 r. miał Franciszek Michalski ustanowiony tu w 1770 r. Innego beneficjum nie posiadał. Wikariuszem przy nim był Józef Sośnicki. Świątynia, a pamiętano wówczas, iż została odbudowana w 1733 r., w ołtarzu wielkim miała obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem, a boczne św. Michała i św. Izydora, przy którym działało bractwo tego imienia. Parafia miała należyte wyposażenie w paramenta liturgiczne i uposażenie. Do parafii nadal należała kaplica w Rypinku, dawniej prawdopodobnie samodzielnej parafii, teraz filii parafii dobrzeckiej²⁰². W parafii Dobrzec znajdowała się około 1782 r. prywatna kaplica w dobrach prywatnych Wężyków we wsi Piwonice i podobna w Sulisławicach, należących do Waleriana Węsierskiego²⁰³; obie istniały także w 1810 r.²⁰⁴

Parafia ta znalazła się w 1818 r. w diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1875 r. probostwo to miał Piotr Falkiewicz i parafia liczyła 5110 wiernych²⁰⁵. Dobrzec otrzymał nową świątynię w latach 1876–1887, konsekrowaną w 1906 r.²⁰⁶ Pod koniec XIX wieku, w 1892 r. należały do niej wsie Dobrzec Wielki i Dobrzec Mały, Ogrody, kolonia Ogrody i Ogrody Starościńskie, Szczypiorno, Piekart i Wydory. Parafia liczyła 5530 wiernych i należała do niej drewniana kaplica filialna w Rypinku oraz kaplica publiczna w Szczypiornie²⁰⁷.

---

²⁰⁰ ADWł, AAG. Wiz. 19, s. 34–50; S. Chodyński, *Dobrzec*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 56–57; Librowski, *Indeks*, s. 89, *Dobrzec Mały i Dobrzec Wielki*, w: SGKP, t. 2, s. 84.

²⁰¹ ADWł, AAG. Wiz. 19, s. 34–48.

²⁰² ADWł, AAG. Wiz. 69, s. 111–115; Wiz. 78, k. 47–56.

²⁰³ ADWł, AAG. Wiz. 78, k. 50.

²⁰⁴ ADWł, AAG. Wiz. 132, s. 49.

²⁰⁵ Chodyński, *Dobrzec*, s. 56–57.

²⁰⁶ RDWł 1991, s. 241.

²⁰⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 37.

Aktualnie jest to kaliska parafia pod wezwaniem św. Michała Archanioła²⁰⁸. Z parafii tej wywodzi się aktualna parafia św. Gotarda w Kaliszu; także w Szczypiornie, włączonym do miasta Kalisza, powstała nowa parafia pod wezwaniem Podwyższenia Krzyża Świętego²⁰⁹. Tak więc z dawnej parafii dobrzeckiej powstało jeszcze kilka nowych parafii.

Kalisz [parafia św. Gotarda – „na Rypinku”]

We wsi Rypinek należącej do parafii Dobrzec znajdował się kościół filialny pod wezwaniem św. Gotarda²¹⁰, od dawna afiliowany do parafii²¹¹, co zostało wspomniane przy parafii dobrzeckiej. Chociaż była też tradycja, że kościół w Starym Dobrzecu mógł być nawet starszy niż w Dobrzecu. Prawdopodobne jest bowiem przypuszczenie, że była tam dawniej samodzielna parafia, powstała może jeszcze w XI wieku, na co wskazywałoby jej wezwanie²¹². Do niej należały wsie Rypinek, Piwonice, Zagorzynek oraz Czaszki, czyli Dobrzec Mały. Było nawet dla tej parafii specjalne uposażenie. Inkorporacja do parafii Dobrzec [Wielki] nastąpiła prawdopodobnie około 1516 r. Świątynia w Rypinku została zniszczona podczas wojen szwedzkich w 1706 r. Odbudowano ją w latach 1752–1756, jako drewnianą, staraniem tercjarza franciszkańskiego, Benedykta Janiszewskiego, który osiadł przy niej jako pustelnik. Była nadal pod wezwaniem św. Gotarda. Pozostawała jako filia parafii Dobrzec²¹³ i z nią znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej.

Kościół „na Rypinku” odnowiono w 1847 r. sumptem Gabrieli z Zajązków Radoszewskiej²¹⁴. Po rozebraniu tej świątyni w 1908 r., wystawiono nową, przy której erygowano ponownie parafię w 1914 r. (już w granicach Kalisza, gdyż Rypinek włączono w granice miasta w 1906 r.), rozbudowaną w latach 1933–1937, konsekrowaną w 1960 r. pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny Wspomożycielki Wiernych, ale jeszcze w diecezji włocławskiej przywrócono jej dawne wezwanie św. Gotarda²¹⁵.

²⁰⁸ *Informator 2013–2014*, s. 144.

²⁰⁹ RDWł 1991, s. 243.

²¹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 1, s. 6–7; Librowski, *Indeks*, s. 143.

²¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 112–114; Wiz. 4, s. 56, 96–97; Wiz. 11, s. 59–60; Wiz. 14, 72–73; Wiz. 56, s. 40–41.

²¹² ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 40–41.

²¹³ S. Chodyński, *Rypinek*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 57.

²¹⁴ LB, t. 2, s. 42. Przypis Korytkowskiego.

²¹⁵ RDWł 1991, s. 235–237.

W następstwie zmian w 1992 r. znalazła się w diecezji kaliskiej, nosi wezwanie św. Gotarda i należy obecnie do dekanatu kaliskiego drugiego²¹⁶.

DZIERZBIN

Powstanie kościoła pod wezwaniem Wszystkich Świętych, a przy nim parafii, bez wątplenia zawdzięczać należy właścicielom wsi, Dzierbińskim i Mycielskim. Nastąpiło to już w XV wieku, bowiem tamtejszy proboszcz Andrzej jest wspomniany w 1442 r. Kiedy spisywano *Liber beneficiorum* około 1521 r., jeden z Dzierbińskich, Mikołaj Dzierbiński, kanonik łęczycki, był tu proboszczem, a do parafii należała wieś parafialna Dzierzbina oraz wsie Gadów, Bogusławice i Smoszewo²¹⁷.

Wezwanie Wszystkich Świętych nosiła świątynia dzierbińska w 1607 r.²¹⁸ Pewnie już wówczas właścicielami tej wsi byli Szadkowscy. W 1611 roku świątynia parafialna była cała murowana, kryta gontami. Znajdowały się w niej trzy ołtarze. Opisano wyposażenie kościoła i uposażenie. Proboszczem od około 1591 r. był Błażej z Tuszyna. Do parafii należały wsie Dzierzbina, Bogusławice, Smaszew, Gadów i Biała²¹⁹.

Niestety, następną dokładniejszą wiadomość mamy dopiero z 1719 r. Tamtejsza murowana świątynia, w dobrym stanie, została dosyć dokładnie opisana wraz z wyposażeniem i uposażeniem. Zakrystia przy niej drewniana. Z prezenty kolatorów od 1713 r. probostwo to należało do Wojciecha Różyckiego. Wiernych spowiadających się na Wielkanoc było około 330²²⁰.

Właścicielem Dzierzbina w 1729 r. był Kacper Gańczyński. W parafialnej murowanej świątyni był ołtarz wielki z obrazem św. Józefa i dwa boczne, jeden z obrazem Chrystusa Zmartwychwstałego i drugi z obrazem, bliżej nieopisanym. Proboszczem był nadal wspomniany wyżej Wojciech Różycki²²¹.

Zdaje się, że proboszczowie tej parafii nie dbali zbyt wiele o świątynię, skoro około 1729 r. musiano oddać parafię pod zarządek proboszcza parafii Grochowy, ale to nie poprawiło stanu świątyni. W 1754 r. parafię zarządził proboszcz z Kościelca Kaliskiego, Maciej Karwasiński, sam jednak nie

²¹⁶ *Informator 2013–2014*, s. 142–143.

²¹⁷ LB, t. 2, s. 83.

²¹⁸ ADWŁ, AAG. Wiz. 2, s. 453–455.

²¹⁹ ADWŁ, AAG. Wiz. 4, s. 451–454.

²²⁰ ADWŁ, AAG. Wiz. 11, s. 414–419.

²²¹ ADWŁ, AAG. Wiz. 14, s. 393–397.

sprawował tu duszpasterstwa, ale wyręczał się zakonnikiem z klasztoru bernardyńskiego z Kalisza, Bernardem Ruszkowskim. Sam rzadko zjawiał się w tej parafii. Jaki był prawdziwy powód, że nie prezentowano nowego duszpasterza, powiedzieć trudno. A przecież świątynia w Dzierzbinie była murowana, pod wezwaniem Wszystkich Świętych, zaś prawo patronatu należało do miejscowego dziedzica, Tomasza Gałczyńskiego. Nie wspomniano jeszcze o jakimś zniszczeniu świątyni, chociaż stwierdzono przeciekający dach gontowy. Wewnątrz znajdowały się trzy ołtarze i było podstawowe wyposażenie w paramenty liturgiczne i uposażenie. Nie była to też najmniejsza parafia, jeżeli liczyła wówczas około 300 wiernych spowiadających się na Wielkanoc. Wizytator zwrócił uwagę proboszczowi z Kościelca, żeby bardziej zadbał o duszpasterstwo w Dzierzbinie, a kolatorowi, aby poprawił dach²²².

Pewnie te zalecenia nie zostały spełnione, ponieważ w 1759 r. tę świątynię określono jako bardzo zniszczoną. Proboszczem, ale niezbyt dbającym o swoją parafię, był wówczas Stanisław Lateński²²³. Zaś w 1761 r. powiedziano o świątyni, że wygląda „jak spelunka łotrów”²²⁴. Prawdopodobnie niebawem dokonano jakiejś naprawy, pewnie wznosząc część murów, ale w 1783 oceniono je jako bardzo nędznie wyglądające²²⁵.

Parafia od 1818 r. znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej dekanatu stawiszyńskiego. Kiedy przeprowadzano wizytację dziekańską w 1828 r., prawo patronatu należało do Gałczyńskiej z Pstrokońskich. Kościół tamtejszy, murowany, pod wezwaniem Wszystkich Świętych, był w dobrym stanie. Komunikujących na Wielkanoc naliczono 1140, a proboszczem od około 1822 r. był Wojciech Czosnakiewicz²²⁶.

Za proboszcza Kornela Trelli w 1875 r. parafia liczyła 2700 wiernych²²⁷. Pod koniec wieku XIX, w 1892 r., kiedy proboszczem był Józef Januszewski, naliczono 2713 wiernych i parafia obejmowała wsie: Dzierzbina, Bogusławice, Gadów, Gadówek, Holendry Gadowskie, Holendry Paluszek, Smaszew, Holendry Smaszewskie, Kolonie Bielskie, Annówka, Bibianna, Danowice i Zamęty²²⁸.

Od 1925 r. należy do diecezji włocławskiej i w niej pozostaje²²⁹.

²²² ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1048–1053.

²²³ ADWł, AAG. Wiz. 46, s. 38–39.

²²⁴ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 616–622.

²²⁵ ADWł, AAG. Wiz. 78, k. 45v–47; Wiz. 79, k. 53v–56.

²²⁶ ADWł, ABKKal. Wiz 14(207), k. 14–17.

²²⁷ S. Chodyński, *Dzierzbina*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 57–58.

²²⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 38.

²²⁹ RDWł 1991, s. 557–558.

GIŻYCE

W Giżycach, wsi szlacheckiej rodu Giżyckich, w dekanacie kaliskim, parafia została erygowana w XIV wieku, zapewne pod wezwaniem Wszystkich Świętych. Ponieważ należała do niej jako filia parafia w Kraszewicach, tamtejszego proboszcza nazywano często prepozytem. Do parafii należały wsie Giżyce, Mączniki, Ostrów Kaliski, Kraszewice z kościołem filialnym, Raduchów i Rudnice²³⁰. Najdawniejszych dziejów tej parafii nie znamy.

Według najstarszej zachowanej wizytacji z 1602 r. znajdował się tam kościół pod wezwaniem Wszystkich Świętych²³¹. Trudno przypuszczać, aby to była pierwsza świątynia na tym miejscu. Giżyce w 1603 r. należały do Anny z Trzcianca Giżyckiej i probostwo w 1603 r., z jej prezenty, miał Łukasz z Chrościna. Była to dobrze uposażona i duża terytorialnie parafia, z której potem wyłoniły się inne parafie. W Kraszewicach już wtedy znajdowała się drewniana świątynia filialna z własnym uposażeniem²³². Ten sam proboszcz był w 1610 r., kiedy odbyła się następna lustracja parafii²³³; kolejna odbyła się w 1712 r.²³⁴

Giżycka świątynia wizytowana w 1752 r. pozostawała drewnianą. W ołtarzu wielkim znajdował się obraz Matki Boskiej Częstochowskiej przyozdobiony sukienkami ze złota i srebra i z takimi koronami. Boczne nosiły wezwania Matki Boskiej Bolesnej, Najświętszego Zbawiciela na Krzyżu, a wyżej obraz Jezusa „Ecce Homo”, czwarty ołtarz miał za patrona św. Michała, a kolejny Świętej Rodziny, z fundacji Tomasza Janowskiego przyozdobiony srebrnymi sukienkami. W tym czasie probostwo należało do Antoniego Nieborskiego. Parafia należycie uposażona, a należała do niej filia Kraszewice²³⁵.

Kościół drewniany i bardzo stary, skłaniający się nawet ku ruinie, służył parafii jeszcze w 1761 r. Nosił nadal wezwanie Wszystkich Świętych. Znajdowało się w nim pięć ołtarzy. Świątynia była dobrze wyposażona w paramenty liturgiczne. Probostwo należało do Antoniego Nieborskiego. Parafię tworzyły wsie Giżyce, Ostrów, Mączniki, Kraszewice, Zamoście,

---

²³⁰ LB, t. 2, s. 44; S. Chodyński, *Giżyce*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 58; Br. Chlebowski, *Giżyce*, w: SGKP, t. 2, s. 578; Librowski, *Indeks*, s. 92.

²³¹ ADWł, AAG. Wiz. 1, s. 1–3.

²³² ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 103–106.

²³³ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 166–172.

²³⁴ ADWł, AAG. Wiz. 10, s. 83–85.

²³⁵ ADWł, AAG. Wiz. 19, s. 234–252.

Niwiska, Pieczyska, Raduchów i Pustkowie koło Ostrowa. Parafia miała należyte uposażenie. We wsi Kraszewice znajdował się kościół filialny jako *vicaria perpetua* (wikariat stały), ale nie podano imienia ewentualnego kapłana, któryby tę świątynię obsługiwał, a proboszcz w Giżycach też wikariusza nie miał²³⁶.

Proboszczem w Giżycach oraz filialnej parafii Kraszewice w 1778 r. był Jan Wroński, wicedziekan (wikariusz dziekana) kaliski, ustanowiony tu w 1763 r. Kolatorem parafii byli dziedzice wsi, aktualnie należała do Kornelii z Goławskich z pierwszego małżeństwa Rychłowskiej, z drugiego Czernik. Kościół parafialny, opisany jako drewniany i mający wiele lat, miał wezwanie Wszystkich Świętych i był raczej zadbane. Ołtarz wielki, gdzie znajdowało się tabernakulum, zawierał obraz Matki Boskiej przystrojony srebrnymi sukienkami i uważany przez wiernych za łaskami słynący. Cztery ołtarze boczne nosiły wezwania: św. Michała Archanioła, Jezusa Chrystusa Ukrzyżowanego, św. Józefa i Matki Boskiej Bolesnej. Zakrystia była jednak murowana²³⁷. Na terenie parafii w 1719 r. istniała we wsi Mączniki kaplica prywatna przy tamtejszym dworze i podobna przy dworze w Raduchowie²³⁸.

Druga, a raczej kolejna świątynia, pod dawnym wezwaniem, została zbudowana w 1781 r. staraniem wyżej wspomnianego proboszcza Jana Wrońskiego²³⁹, a poświęcona w 1800 r. W różnym czasie, na terenie parafii przebywało dwóch pustelników.

Świątynia w Giżycach w 1810 r. była drewniana, w dobrym stanie, bowiem niedawno od nowa wystawiona i nie była jeszcze konsekrowana, a jedynie poświęcona w 1780 r. przez proboszcza giżycko-kraszewickiego, Jana Pawła Wrońskiego. Była to świątynia dosyć obszerna i dobrze wyposażona w paramenty liturgiczne. Aktualnie prawo patronatu należało do Franciszki z Kossowskich Cieleckiej, dożywotniej dziedziczki dóbr Giżyce z przyległościami. Przy kościele był wówczas szpital o dwóch pomieszczeniach. Do parafii należały wsie Giżyce, Zamoście, Niwiska, Moniki, Raduchów, Ostrów Kaliski z dworem i pustkowiami, Kania, Kłysze, Kuta, Raszewski, Gonera, Pisula, Konieczny, Lipie i Glosy, Pieczyska z pustkowiami Maślak, Trzciniński, Żabiński, Kliński oraz Kraszewice, gdzie był też kościół. Znaczne

²³⁶ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 112–120.

²³⁷ ADWł, AAG. Wiz. 69, s. 88–94.

²³⁸ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 27.

²³⁹ ADWł, AAG. Wiz. 78, k. 86–96.

było uposażenie. Aktualnie parafią zarządzał Maciej Librowski, kanonik sieradzki, który nastąpił tu w 1808 r.²⁴⁰

Parafia ta od 1818 r. znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej i dekanacie kaliskim. Za proboszcza Ignacego Płoszaja w 1875 r. liczyła 2605 wiernych²⁴¹. W 1892 r. parafią administrował Emilian hrabia Dąmbski, a należały do niej wsie Giżyce, Świerczyna, Ostrów, Mączniki, Renta, Dębicze, Zalesna, Zagórna, kolonia Pieczyska, folwarki Kiełpin, Skrzyńki, Zawada, Palaty i Podgrabów. Parafia liczyła 3194 wiernych. Od 1992 r. należy do dekanatu grabowskiego diecezji kaliskiej²⁴².

Z Giżycami związany jest kościół w Kraszewicach pod wezwaniem św. Katarzyny²⁴³, ale o nim na innym miejscu. Parafia aktualnie od 1992 r. w diecezji kaliskiej²⁴⁴.

GODZIESZE

Miejscowość ta należała dawniej do dóbr arcybiskupów gnieźnieńskich w kluczu opatówcekim. Kościół parafialny pod wezwaniem św. Bartłomieja zapewne był fundowany przez arcybiskupów gnieźnieńskich. Należały do parafii wsie: Godziesze, nieznana dzisiaj osada Narok, Biała, Wola Droszewska, nieznana dzisiaj osada Szadek (chyba że chodziłoby tu o taką wieś w parafii Kosmów, co raczej nieprawdopodobne) i wieś Kakawa²⁴⁵.

Parafia ta w 1602 r. należała do dekanatu stawskiego i w tej wsi, należącej do arcybiskupów gnieźnieńskich, znajdował się kościół drewniany, pod wezwaniem św. Bartłomieja, wymagający naprawy. Proboszczem był Franciszek ze Strońska. Parafia składała się wówczas z dwóch wsi Godziesze, wsi Wola, Zadowice, Kakawa i Biała. Świątynia była wyposażona w niezbędne paramenty liturgiczne²⁴⁶. Wizytowana w 1607 r. nadal miała drewnianą świątynię pod wezwaniem św. Bartłomieja, ale wymagającą naprawy. Probostwo miał Franciszek ze Strońska. W parafii działała szkoła. Parafia dobrze uposażona, a świątynia należycie wyposażona w paramenty

²⁴⁰ ADWł, AAG. Wiz. 132, s. 63–85.

²⁴¹ Chodyński, *Giżyce*, s. 58.

²⁴² *Informator 2013–2014*, s. 106.

²⁴³ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 29–35.

²⁴⁴ Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 478.

²⁴⁵ LB, t. 2, s. 54; F. S[ulimierski], *Godziesze*, w: SGKP, t. 2, s. 646.

²⁴⁶ ADWł, AAG. Wiz. 1, s. 1–3.

liturgiczne. Parafię tworzyły wsie Godziesze Wielkie i Małe, Wola, Zadowice, Kakawa i Biała²⁴⁷. Ten sam proboszcz był także w 1610 r. i podobny był wówczas stan parafii²⁴⁸; taki też był i w 1712 r.²⁴⁹.

Proboszczem w 1719 r. był Maciej Pilarski. Świątynia dobrze utrzymana, o czym świadczy dobry stan tabernakulum, chrzcielnicy, czy sposób przechowywania olejów świętych. Ołtarz wielki miał obraz Matki Boskiej uważany za łaskami słynący, a w bocznym czczono św. Annę. Dobre, a nawet bogate było wyposażenie w paramenty liturgiczne, a także uposażenie. Parafię tworzyły wtedy wsie Godziesze Wielkie i Małe, Brzeziny, Przystajnia, Kakawa, Wola, Zadowice i Biała²⁵⁰.

Dosyć dużo o tej świątyni drewnianej i konsekrowanej powiedziano w 1729 r. Ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej, zasłanianym obrazem św. Michała Archanioła. W kaplicy po prawej stronie ołtarz świętych Fabiana i Sebastiana i św. Rocha. W kaplicy po stronie przeciwnej ołtarz św. Anny. Zakrystia drewniana z dobrym zamknięciem. Opisano także uposażenie parafii. Proboszczem nadal był wspomniany wyżej Maciej Pilarski²⁵¹.

Także do dekanatu stawskiego parafia była zaliczona w 1754 r. Pozostawała prawa patronatu arcybiskupów gnieźnieńskich. Świątynia drewniana, ale wtedy nie wiadano już, kiedy została wystawiona i czy została konsekrowana, a przyjmując, że tak, opierano się na znakach krzyży wymalowanych na ścianach. Znajdowała się w dosyć dobrym stanie, bo nic złego o niej nie zanotowano, podobnie i wewnątrz było z czterema ołtarzami i bogatym wyposażeniem. Przy ołtarzu św. Anny działało bractwo jej imienia. Zarządcą parafii od 1750 r. był Tomasz Akaliński. Parafia dosyć duża, bowiem naliczono 783 osoby dorosłe zobowiązane do sakramentów świętych wielkanocnych. Niebagatelne też było uposażenie, także szczegółowo opisane²⁵². Proboszczem w 1759 r. był nadal Tomasz Akaliński²⁵³.

Kościół drewniany, pod wezwaniem św. Bartłomieja służył parafii także w 1761 r. Miał wówczas cztery ołtarze. Nadal działało bractwo św. Anny. Świątynia dobrze wyposażona w paramenty liturgiczne i dobrze uposażona. Proboszczem był wówczas Walenty Stawicki, a parafię tworzyły

²⁴⁷ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 309–312.

²⁴⁸ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 328–333.

²⁴⁹ ADWł, AAG. Wiz. 10, s. 85–87.

²⁵⁰ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 462–467.

²⁵¹ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 295–298a.

²⁵² ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1518–1534.

²⁵³ ADWł, AAG. Wiz. 45, s. 9–11.

wsie Godziesze Wielkie, Godziesze Małe, Biała, Wola, Zadowice, Kakawa, Przystajnia i nowe kolonie zwane Pustkami, mianowicie Brzeziny, Biernat, Spławie Duże, Strzyż, Dziecioły, Dziwiny, Kowal, Dziecielski, Molka, Mazur i Zalesie. Dobrze było też uposażenie parafii²⁵⁴.

Świątynia drewniana, wspomniana wyżej, zbudowana na planie krzyża, została w 1782 r. zastąpiona nową, poświęconą w roku następnym przez Józefa Gembartha, kanonika gnieźnieńskiego. W ołtarzu wielkim tej świątyni znajdował się obraz Matki Boskiej, przeniesiony z dawnej świątyni, uważany za łaskami słynący. Z zapisu 4000 florenów dokonanego w 1667 r. przez Mariannę Szofdrską, kasztelanową nakielską, w niedzielę i święta miało być śpiewane oficjum o Najświętszej Marii Pannie. Istniało nadal bractwo św. Anny, powołane w 1689 r. Ponadto na terenie parafii we wsi Przystajnia została przez Jana Rosnowskiego zbudowana kaplica, a druga taka i to murowana, we wsi Wola Droszewska, była własnością Franciszka Kożuchowskiego²⁵⁵.

Od 1818 r. parafia ta znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej i w dekanacie kaliskim. Była to parafia spora liczebnie, bowiem w 1875 r., gdy proboszczem był Józef Klimacki, naliczono 4520 parafian. W 1892 r. było ich już 5198, zamieszkałych we wsiach Godziesze Wielkie, Godziesze Małe, Godzieszki, Godzieszęta, Białkowska, Zajączki, folwark Zajączki, Brzeziny, Aleksandria, Bugaj, Wrząca, Kolonia Przystajnia, Przystajnia, Moczulec, Kolonia Rakowska, Kakawa, Pałka, folwarki Wygoda, Biała, Krzemionka, Wola Droszewska i Zadowice²⁵⁶.

We wsi Kakawa jest obecnie samodzielna parafia, powstała jeszcze wtedy, gdy parafia Godziesze należała do diecezji włocławskiej²⁵⁷. Aktualnie Godziesze i Kakawa Stara należą do diecezji kaliskiej²⁵⁸.

Brzeziny

To nowa parafia erygowana w roku 1920 jeszcze w diecezji kujawsko-kaliskiej, a jej okręg został wyjęty z parafii Godziesze, Giżyce i Wojków.

²⁵⁴ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 782–790.

²⁵⁵ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 782–790; Wiz. 78, k. 24v–29; Wiz. 79, 28–35; S[ulimirski], *Godziesze*, s. 646; S. Chodyński, *Godziesze*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 59; Librowski, *Indeks*, s. 94.

²⁵⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 28.

²⁵⁷ RDWł 1991, s. 249.

²⁵⁸ Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 479; *Informator 2013–2014*, s. 206.

Dawniej był tu duży obszar lasów należących do dóbr arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, a sama miejscowość wspomniana w 1685 r. Za pierwszą świątynię służył przerobiony budynek dworski, a parafię organizował pierwszy jej proboszcz, Franciszek Hofman. Zawsze należała do dekanatu błaszkowskiego. Ostatnio zbudowano tam nową świątynię. Nosi wezwanie Świętego Krzyża. W 1991 r. do parafii należały wsie Brzeziny, Aleksandria, Bugaj, Czepisz, Dziecioły, Jagodzinie, Jamnicza, Moczale, Przystajnia, Kolonia Przystajnia, Świerczyna, Wrząca, Zajączki i Zalewnia, a parafia liczyła 3016 mieszkańców²⁵⁹. Od 1992 r. należy do diecezji kaliskiej.

GOLISZEW

Parafię w Goliszewie należy poznawać łącznie z nieistniejącą już parafią w Złotnikach, chociaż ta ostatnia nie została wymieniona w wykazie dekanatu z 1820 r. Złotniki to wieś szlachecka, gniazdo rodziny Złotnickich, gdzie parafia i świątynia pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Marii Panny powstała w wieku XV. Ale już w czasach arcybiskupa Łaskiego do Złotnik została włączona również stara parafia w Goliszewie. Za czasów tego arcybiskupa proboszczem w Złotnikach był Stanisław Sobiekorski. Parafia obejmowała wsie Goliszew, Złotniki Wielkie, Złotniki Małe, Garzew, Janków, Żelazkowo i Ostrówek²⁶⁰.

W Goliszewie, w tym czasie należącym do Jana Mikołajewskiego, znajdował się kościół filialny, dawniej parafialny, pod wezwaniem Wszystkich Świętych. Na początku XVII w., w roku 1603, wprawdzie nie był to już kościół parafialny, ale na mocy specjalnego indultu władzy kościelnej mieszkał przy nim i nabożeństwa odprawiał niejaki Jan z Czarnożył. Kościół w Goliszewie był wyposażony we wszystko, co było potrzebne do sprawowania funkcji duszpasterskich²⁶¹.

W 1610 r. Goliszew był własnością sukcesorów Jana Mikołajewskiego. Parafia wtedy wakowała, a właściwie była już złączona z parafią w Złotnikach. Ta wieś z kościołem parafialnym należała do Grzegorza Złotnickiego, a proboszczem w tej parafii był Jakub z Łasku. Do parafii należały wsie: Złotniki Wielkie i Małe, Garzew, Żelazków, Ostrówek, Zdziemieszki (nie

²⁵⁹ RDWł 1991, s. 155–156; Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 472.

²⁶⁰ LB, t. 2, s. 71–72.

²⁶¹ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 420–422.

zidentyfikowane), a także Janków i Goliszew, czyli dawna parafia w Goliszewie, włączona wówczas do parafii w Złotnikach jako filia²⁶².

Czy ten wakans parafii Goliszew trwał długo, trudno powiedzieć. Jeszcze w 1719 r. Złotniki funkcjonowały jako parafia, a w tym czasie parafia goliszewska wakowała, jak to wtedy powiedziano, od około ośmiu lat. Czyli, dobrze rozumiejąc, pod koniec wieku XVIII parafia goliszewska mogła być przez czas pewien samodzielna. Natomiast w Złotnikach znajdował się kościół drewniany, w dosyć dobrym stanie, a proboszczem był Andrzej Kłobukowski ustanowiony tu w 1713 r. Do parafii należały wsie Złotniki Małe i Duże, Ostrówek, Garzew, Zdzenice i Żelazków. Wiernych komunikujących na Wielkanoc było około 400. W tym roku w parafii Goliszew była świątynia pod wezwaniem Wszystkich Świętych, też drewniana, ale parafia była zarządzana przez proboszcza ze Złotnik²⁶³.

Złotniki i parafia filialna wizytowane były w 1729 r. W Złotnikach, należących do Radolińskich, znajdowała się świątynia drewniana pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Marii Panny, wyposażona w 4 ołtarze. Proboszczem nadal był Andrzej Kłobukowski. Goliszew był własnością Niwskich. Tamtejsza parafia nadal złączona była z parafią złotnicką²⁶⁴. Taki stan pozostawał właściwie w 1754 r. Ale w Goliszewie była już wtedy nowa świątynia, wystawiona około 1750 r. przez Andrzeja Radolińskiego, jeszcze nie konsekrowana i nie miała swojego wezwania. Pozostawała nadal filią Złotnik. Niekiedy uważano, że było to równoznaczne z ponownym powołaniem Goliszewa jako samoistnej parafii, ale to nie odpowiadało prawdzie. Był to także kościół drewniany, a raczej kaplica. W 1754 r. w Złotnikach był kościół drewniany, pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny, prawa patronatu miejscowego dziedzica Kajetana Radolińskiego, należycie urządzone, z czterema ołtarzami i wyposażony we wszystko co potrzebne, a także wystarczająco uposażony. Działało bractwo Świętej Trójcy. Proboszczem był Franciszek Ksawery Radoliński, kanonik poznański. Rzadko w parafii przebywał, ale utrzymywał wikariusza, Wojciecha Kokoszyńskiego. Wiernych dorosłych obojga płci było tu 538. W Goliszewie był nadal kościół filialny Wszystkich Świętych, obsługiwany przez wikariusza ze Złotnik²⁶⁵.

²⁶² ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 390–405.

²⁶³ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 425–431^a.

²⁶⁴ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 412–416.

²⁶⁵ ADWł, AAG. Wiz. 20, 1053–1066.

W 1759 r. w Złotnikach był kościół drewniany, stary, ale staraniem Marianny z Walewskich Radolińskiej został naprawiony. Probostwo miał Franciszek Ksawery Radoliński, kanonik lwowski i poznański, ale w parafii utrzymywał wikariusza Józefa Banaszka. Złotniki wizytowano w 1759 r., i parafię tę nazywano nawet prepozyturalną, może z racji parafii filalnej goliszewskiej. Działo przy niej bractwo Pięciu Ran Pana Jezusa²⁶⁶. Także w 1761 r. pozostawała parafia w Złotnikach z filią w Goliszewie. Na dworze Kajetana Radolińskiego, nie zapisano czy w Złotnikach, czy w Goliszewie, była kaplica prywatna²⁶⁷. Z późniejszych dokumentów wiadomo, że kaplica ta była w Żelazkowie. Ale nadal parafia Złotniki miała filię w Goliszewie²⁶⁸.

Należąc już do diecezji kujawsko-kaliskiej, w 1828 r. kościół drewniany w Złotnikach wymagał remontu, a proboszczem od około 1814 r. był Walenty Perczyński. Prawo patronatu należało do Stanisława Radolińskiego. Do sakramentów wielkanocnych było zobowiązanych około 700 osób²⁶⁹. Były to już ostatnie lata funkcjonowania tej parafii, gdyż Goliszew dostał nową i okazałą świątynię, z fundacji Piotra i Tekli z Lanckorońskich Radolińskich, konsekrowaną przez biskupa Walentego Tomaszewskiego 29 września 1840 r. pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny. Było to już w okresie, kiedy tak Złotniki, jak i Goliszew należały do diecezji kujawsko-kaliskiej, i ostatecznie parafia złotnicka z chwilą konsekracji świątyni w Goliszewie została zniesiona. Przy dworze w Żelazkowie znajdowała się kaplica prywatna²⁷⁰. Kościół w Złotnikach niebawem uległ zupełnemu zniszczeniu.

Proboszczem parafii Goliszew w 1875 r. był Jan Brożek, a parafia liczyła około 1500 osób²⁷¹. W 1892 r. probostwo goliszewskie należało do Walentego Grzybowskiego, a parafia liczyła 2000 wiernych, obejmując wsie Goliszew, Złotniki Wielkie i Małe, Janków, Garzew, Strugi, Żelazków i Ostrówek²⁷².

Należąc od 1925 r. do diecezji włocławskiej, z rokiem 1992 przeszła do diecezji kaliskiej i jest tam w dekanacie stawiszyńskim²⁷³.

O dawnej parafii Złotniki mówi dzisiaj jedynie historia.

²⁶⁶ ADWł, AAG. Wiz. 46, s. 46–47.

²⁶⁷ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 622–635.

²⁶⁸ ADWł, AAG. Wiz. 78, k. 17v–18; Wiz. 79, k. 22; Wiz. 79, k. 20v–22.

²⁶⁹ ADWł, ABKKal. Wiz. 14(207), k. 20–21.

²⁷⁰ S. Chodyński, *Goliszew*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 59; RDWł 1991, s. 530–532.

²⁷¹ Chodyński, *Goliszew*, s. 59.

²⁷² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 38–39.

²⁷³ *Informator 2013–2014*, s. 255.

GÓRA

Kościół w Górze, pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, wraz z parafią mógł powstać w drugiej połowie XIV w.²⁷⁴ Kto był jego fundatorem, powiedzieć trudno, ale w 1521 r. Góra należała do Jołda Krowickiego, herbu Korab. Proboszczem był wówczas Stanisław Krowicki, zapewne krewny właściciela. Parafię tworzyły wsie Góra, Kraków, Zielęcín, Czartki, Głaniszew, Chabierów, Gorzanów, Korzenica, Chociszew, Cielce, Kobylniki i Upuszczew²⁷⁵.

Około 1605 r. właścicielkami Góry były gorliwa katoliczka, Marianna z Gruszczyńskich, wdowa Tresińska i druga wdowa nazwiskiem Szabłowska. Kościół drewniany pod wyżej podanym wezwaniem miał wystarczające wyposażenie i uposażenie. Proboszczem był niejaki Mikołaj ze Stawu. Parafia obejmowała około 10 wsi, a więc do małych nie należała²⁷⁶.

Niedaleko, „na wzgórzu”, stała stara kaplica pod wezwaniem św. Jakuba Apostoła²⁷⁷. Około 1609 r. do drewnianej świątyni parafialnej została przybudowana kaplica św. Rocha. Obraz tego świętego i obraz Matki Boskiej w kościele w Górze uchodziły za słynące łaskami²⁷⁸. Kolatorem parafii w 1754 r. była Konstancja z Dąbrowskich Kałowska. Kościół drewniany był już znacznie ze starości zniszczony, ale wewnątrz starano się go dobrze utrzymać. Miał trzy ołtarze oraz raczej bogate wyposażenie w paramenty liturgiczne. Z prezenty dziedzica Józefa Kałowskiego proboszczem, zawsze na miejscu rezydującym, był od 1737 r. Jan Szejn. Parafia liczyła 430 wiernych dorosłych. Z obszernego opisu wynika, że także uposażenie parafii było znaczne²⁷⁹.

Proboszczem parafii Góra w 1759 r., po poprzedniku Janie Szejn, był od 1758 r. Sebastian Błażycki. W połowie XVIII w. w Cielcach, należących do rodziny Jabłkowskich, znajdowała się prywatna kaplica²⁸⁰.

Nową świątynię, zbudowaną z pomocą parafian przez ówczesnego rządcę parafii, kanonika regularnego Antoniego Matuszewskiego, Góra

²⁷⁴ Librowski, *Indeks*, s. 96.

²⁷⁵ LB, t. 2, s. 59.

²⁷⁶ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 284–290.

²⁷⁷ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 273.

²⁷⁸ LB, t. 2, s. 59; *Góra*, w: SGKP, t. 2, s. 685; S. Chodyński, *Góra*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 59–60.

²⁷⁹ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1417–1430.

²⁸⁰ ADWł, AAG. Wiz. 45, s. 21–23; Wiz. 78, k. 46v; Wiz. 79, k. 55.

otrzymała w 1792 r. Parafia ta od 1818 r. należy do diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1825 r. kolatorem był dziedzic miejscowy Anastazy Jezierski, zaś proboszczem Teodor Ginter. Parafian zobowiązanych do spowiedzi wielkanocnej naliczono około 1100, a parafia składała się z 14 wiosek²⁸¹.

Pod koniec wieku, w 1892 r., gdy administratorem parafii był Maksymilian Kurzawski, wiernych naliczono 2364, a parafia obejmowała wsie: Góra, Krąków, Zielęcín, Chabierów, Chociszew, Głaniszew, Korzenica, Czartki Wielkie i Małe, Kobylniki, Cielce, Gorzanów i Upuszczew²⁸². Od 1925 r. parafia należała do diecezji włocławskiej. W 1932 r. we wsi Cielce została wzniesiona kaplica pod wezwaniem św. Teresy od Dzieciątka Jezus. Parafia ta pozostaje nadal w diecezji włocławskiej²⁸³.

IWANOWICE

Ciekawa jest historia tej miejscowości. Warto zaznaczyć, że Iwanowice to miejsce urodzenia Klemensa Augustyna Kordeckiego.

Sama nazwa wskazywałaby, że należała początkowo do Iwanowskich i kościół tamtejszy przez nich zapewne został wystawiony, a parafia powstała przed 1294 rokiem. Proboszcz z Iwanowic, Andrzej, jest notowany w 1416 r.²⁸⁴

Ale wówczas w Iwanowicach byli już Gruszczyńscy, którzy albo drogą rodzinnych koligacji, albo drogą kupna, nabyli ją i oni sprawili, że miejscowość ta bardzo zyskała na znaczeniu, głównie z tego powodu, że jeden z Gruszczyńskich, Jan, doszedł do wysokich godności biskupa kujawskiego i pomorskiego, potem krakowskiego, a w końcu arcybiskupa gnieźnieńskiego (1464–1473). Brat zaś tegoż Jana, Bartłomiej, w 1436 r., w miejsce dawnego kościoła drewnianego, wystawił nowy murowany z cegły, a arcybiskup Jan w 1469 r. podniósł go do rangi prepozytury, fundując kolegium mansjonarzy. Proboszcz zaś iwanowicki miał zasiadać w stallach kapituły kolegiackiej sieradzkiej. Na uposażenie natomiast mansjonarzy przeznaczył dochód z kościoła w Kamiennej, gdzie może nawet utworzył parafię. Wspomniany Bartłomiej Gruszczyński przyczynił się także do założenia tu miasta, co

²⁸¹ ADWł, ABKKal. Wiz. 10(204), k. 23–27v.

²⁸² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 39.

²⁸³ RDWł 1991, s. 616–617.

²⁸⁴ LB, t. 2, s. 56.

nastąpiło za zgodą króla Kazimierza Jagiellończyka w 1470 r., który nadał też miastu prawo magdeburskie. Inni monarchowie ponawiali ten przywilej. Miasto przechodziło potem w ręce innych właścicieli. Kościół fundacji Bartłomieja przetrwał do dziś. Przez czas pewien znalazł się w rękach kalwinistów. A do parafii iwanowickiej należały oprócz samych Iwanowic Bronibór, Bugaj, Brzozowiec, Chojno, Daniel, Głogowiec, Główny, Gózddek, Grobelka, Helenów, Janówek, Joanka, Józefa, Kamienna, Kobylarka, Korzekwin, Krzyżówka, Korcz, Księży Borek, Kuczewola, Kurzy Brud Młyn, Niemiecka Wieś, Ołucza, Pamiątków, Piechulków, Piegonisko, Popów, Poręby, Pośrednik, Romanów, Sobiesęki, Szczytniki, Teodozjów i Wróbel²⁸⁵.

Kościół w Iwanowicach nosił wezwanie św. Katarzyny, ale nie jest pewne, czy takie było też wezwanie najstarszej świątyni. Kiedy wizytowano tę parafię w 1607 r., Iwanowice były własnością Jana i Pawła Potworowskich i z ich prezenty prepozytem iwanowickim był Bartłomiej z Turku, mając dwóch wikariuszy, Jakuba z Turku i Urbana z Osjakowa, rezydujących na miejscu. Dawniej rezydowało tu nawet siedmiu kapłanów mansonarzy odmawiających oficjum o Matce Bożej, ale uposażenie dla nich zostało później przeniesione do kolegiaty w Kaliszu. Parafia miała dostateczne uposażenie, a kościół odpowiednie wyposażenie w paramenty liturgiczne. Istniała wówczas przy szpitalu Świętego Ducha, kaplica św. Leonarda, erygowana w 1469 r., a w 1607 r. jej prepozytem był niejaki Jakub Uniejonka²⁸⁶.

Prawo patronatu parafii iwanowickiej w 1754 r. należało do Teresy z Załuskich Chlebowskiej. Świątynia murowana, przez poprzednich właścicieli Potworowskich i Baranowskich znacznie upiększana, była w bardzo dobrym stanie, wyposażona w pięć ołtarzy. Istniało bractwo św. Anny. Po stronie południowej kaplica z ołtarzem św. Barbary i istniejącym przy nim bractwie tej patronki. Bogate wyposażenie w paramenty liturgiczne. Parafię zarządzał od 1742 r. Michał Sampoliński, kanonik kapituły kaliskiej, rezydując na miejscu, ale miał też do pomocy wikariusza, Pawła Trzonkiewicza. Był też w Iwanowicach prepozyt przy prepozyturze szpitalnej Świętego Ducha. Parafian dorosłych naliczono około 1030. Na terenie parafii iwanowickiej we wsi Kamienna znajdował się drewniany kościół filialny pod wezwaniem Świętej Trójcy²⁸⁷.

²⁸⁵ Tamże. Są to wyjaśnienia podane przez księdza Korytkowskiego, z którego zdaniem należy się liczyć; *Iwanowice*, w: SGKP, t. 3, s. 318–319.

²⁸⁶ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 248–257; Wiz. 4, s. 319; Wiz. 11, s. 468–477; Wiz. 14, s. 273–278; Wiz. 20, s. 1534–1565; Wiz. 56, s. 791–813; Librowski, *Indeks*, s. 99.

²⁸⁷ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1534–1559.

Parafia pozostawała prawa patronatu właścicieli Iwanowic, stanowiących własność Teresy Chlebowskiej. Świątynia była należycie utrzymana i dobrze uposażona. Probostwo miał Michał Sampoliński, kanonik kaliski, rezydujący na miejscu. Miał wikariusza Mateusza Matuzalskiego. Do wyżej wspomnianej kolatorki należała też kaplica, czy kościółek, pod wezwaniem Świętego Ducha, swego czasu uposażona także przez kanonika i oficjała kaliskiego Jana Potworowskiego, a beneficjum to miał aktualnie Mikołaj Brzeziński. Przy niej znajdował się przytułek dający schronienie trojgu potrzebującym²⁸⁸.

Na zamku względnie w pałacu, należącym do Teresy z Załuskich Chlebowskiej, znajdowała się także kaplica²⁸⁹. Podobnie we wsi Szczytniki, na tamtejszym dworze, około 1760 r. pojawiła się kaplica prywatna²⁹⁰. W 1759 r. proboszczem był Michał Sampoliński, kanonik kaliski, w parafii swojej rezydujący, mający jednego wikariusza, Mateusza Matuzalskiego²⁹¹.

Także Iwanowice znalazły się po 1818 r. poza archidiecezją gnieźnieńską. W 1892 r., w diecezji kujawsko-kaliskiej, za proboszcza Jana Motylewskiego i wikariusza Bolesława Zielińskiego, parafia liczyła 4200 wiernych. Obejmowała osadę Iwanowice i wsie Szczytniki, Popów, Chojno, Kamienna, Głowczyn, Pamiątków, Niemiecka Wieś, Joanka, Antoninów, Romanki, Józefa, Brzozowiec, Kobylarka, Korzekwin, Kuczewola, Bronibór, Borek, Kurzybród, Włodzimierz, Pośrednik, Gózdek, Daniel, Poręby, Sobiesęki A B C, Wróbel, Piechotka, Pustkowie i Piegonisko. We wsi Kamienna jeszcze istniała publiczna kaplica drewniana²⁹².

Po 1925 r. parafia pozostała w diecezji włocławskiej. Dalej istniał kościół filialny Świętej Trójcy w Kamiennej, oraz powstała kaplica pod wezwaniem Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w Kuczewoli²⁹³. Od 1992 r. włączono ją do nowej diecezji kaliskiej i aktualnie jest w dekanacie opatówcekim²⁹⁴.

Kościół szpitalny Świętego Ducha

Na terenie parafii znajdował się jeszcze kościół drewniany, pod wezwaniem Świętego Ducha, patronatu miasta Iwanowice, którego właścicielką

²⁸⁸ ADWł, AAG. Wiz. 45, s. 14; Wiz. 56, s. 808–813.

²⁸⁹ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 751, 805; Librowski, *Indeks*, s. 99.

²⁹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 805.

²⁹¹ ADWł, AAG. Wiz. 45, s. 11–14.

²⁹² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 39.

²⁹³ RDWł 1991, s. 160–161.

²⁹⁴ *Informator 2013–2014*, s. 206–207.

w 1734 r. była Teresa z Załuskich Chlebowska, a fundowany był przez Jana Wojciecha Potworowskiego, kanonika gnieźnieńskiego i archidiacona kaliskiego. Prepozytem aktualnie był Maciej Zielonkiewicz. Przy tej świątyni znajdował się szpital, w którym było kilku ubogich²⁹⁵.

Prepozytura szpitalna musiała stracić wiele ze swojego dawnego uposażenia, jak to zaznaczono w 1759 r.²⁹⁶ Później już o niej nie wspomniano.

Kościół filialny w Kamiennej

We wsi Kamiona (Kamienna), będącej własnością Stanisława Rudnickiego, podsędka ziemskiego kaliskiego, znajdowała się kaplica drewniana zbudowana tu przez miejscowego dziedzica, na miejscu dawnego kościoła pod wezwaniem Świętej Trójcy, powstała w XIV wieku. Oficjał kaliski dał indult, aby w tej świątyni odprawiali kapłani z Iwanowic. Możliwe, jak to sugeruje ks. Korytkowski, iż to arcybiskup Gruszczyński utworzył tu nawet samodzielny parafię, inkorporowaną właściwie do prepozytury w Iwanowicach. Jeszcze w 1754 r. i w 1759 r. uważana była za filię Iwanowic. Drugi kościół zbudowany około 1595r., wiele razy odnawiany. Potem był to nadal kościół filialny Iwanowic, tak w diecezji kujawsko-kaliskiej, jak i włocławskiej²⁹⁷.

Teraz jest to kościół filialny parafii Iwanowice, w diecezji kaliskiej²⁹⁸.

KALINOWA

Wieś ta, to stare gniazdo rodziny Zarembów, którzy na przełomie XIII i XIV wieku fundowali tu świątynię i zapewne wtedy mogła powstać parafia. Możliwe, iż już wówczas świątynia mogła nosić wezwanie św. Marii Magdaleny. Miarą znaczenia Zarembów, a zapewne i ich zamożności jest, że w 1468 r. Jan z Kalinowy Zaremba, kasztelan kaliski wznosił tu nową, murowaną świątynię, pod wyżej podanym wezwaniem, w której też w 1481 r. został pochowany. Nie ograniczył się tylko do zbudowania świątyni, ale postanowił ustanowić przy niej kolegium duchownych, prepozyta i mansjonarzy, nabywając na ich utrzymanie majątek Kawęczynek, erygowane kanonicznie w 1471 r. przez arcybiskupa Jana Gruszczyńskiego. Według

²⁹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1559–1565.

²⁹⁶ Tamże, s. 1534–1559.

²⁹⁷ LB, t. 2, s. 56; ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 257–259; Wiz. 4, s. 321–323; Wiz. 20, s. 1555–1556; Wiz. 45, s. 14; Wiz. 56, s. 805; RDWł 1991, s. 161; Librowski, *Indeks*, s. 103.

²⁹⁸ *Informator 2013–2014*, s. 206.

Korytkowskiego do parafii należały wsie Bugaj, Gać Wartska, Garbów, Gołków, Kawęczynek i Tuwalczew²⁹⁹.

Gdy w 1607 r. odbywała się wizytacja, właścicielem był Marcin Zaremba, wprawdzie zrodzony z rodziców, którzy odstąpili od katolicyzmu i wówczas parafia mogła być przez czas pewien w rękach innowierczych, ale on powrócił do katolicyzmu. Dlatego i świątynia musiała być rekonceyliowana w 1602 r. Świątynia murowana, tak jak wyżej wspomniano, należycie wyposażona w potrzebne paramenty liturgiczne. Zarządcą parafii został niejaki Bartłomiej, pewnie ze Stawu. Był to kapłan niemający większego przygotowania, dlatego wspomagali go bernardyni z Warty³⁰⁰.

Jednak fundacja mansjonarzy upadła na początku XVII w., bo już w 1607 r. o niej nie wspomniano, ale wskrzesił ją w 1649 r. arcybiskup Maciej Łubieński. Ostatecznie upadła w XVIII wieku, bo już w 1729 r. zanotowano, że wygasa³⁰¹, a ostatecznie w 1757 r. stwierdzono, że mansjonarzy już nie ma, a prepozyt z Kalinowej w ich miejsce zapraszał zakonników bernardynów³⁰².

Prawo patronatu w 1754 r. należało do Floriana Łubieńskiego, notariusza ziemskiego sieradzkiego. Za niego jeszcze pamiętano, że murowany kościół miał fundować Jan Zaremba, wojewoda kaliski. Świątynia ta odczuwała już ciężar starości. Dokładnie opisano wnętrze, jak zwykle tabernakulum, chrzcielnicę i trzy ołtarze. Wyposażenie w paramenta liturgiczne oraz uposażenie parafii raczej bogate. Parafię miał Franciszek Kurdwanowski, kanonik łęczycki, ale na posiadanie drugiego beneficjum miał dispensę z Rzymu. Na miejscu, zamiast wikariusza, wziął Andrzeja Zarembę, kanonika koadiutora łęczyckiego, który rezydując przy parafii, spełniał obowiązki parafialne. Parafian dorosłych było około 400³⁰³.

Kolatorem parafii w 1759 r. był nadal Florian Łubieński, notariusz ziemski sieradzki. Świątynia murowana z dachem w kilku miejscach przeciekającym; wizytator stwierdził, że zakrystię należałoby wystawić od nowa. Jednak wyposażenie wnętrza wcale bogate. Probstwo miał jeszcze

---

²⁹⁹ LB, t. 2, s. 83–84; Librowski, *Indeks*, s. 101. Niektórzy podają datę zbudowania tego kościoła na 1480 rok. Zob. *Kalinowa*, w: SGKP, t. 3, s. 680; S. Chodyński, *Kalinowa*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 60–61.

³⁰⁰ ADWł, AAG. Wiz. 2. s. 290–295; Wiz. 4, s. 273–282; Wiz. 11, s. 574–579.

³⁰¹ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 257–260; Wiz. 20, s. 1430–1442; Wiz. 56, s. 844–857; Chodyński, *Kalinowa*, s. 61.

³⁰² ADWł, AAG. Wiz. 78, k. 36v–44; Wiz. 79, k. 43–52; Chodyński, *Kalinowa*, s. 61.

³⁰³ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1430–1442.

Franciszek Kurdwanowski, kanonii łączycycki, ale nie zawsze rezydował na miejscu, a posługiwał tu jeden z zakonników dominikanów z Sieradza³⁰⁴.

Po 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Wizytowana w 1825 r. liczyła około 500 osób komunikujących na Wielkanoc. Ówczesny kolator, którego nazwiska nie znamy, niedawno dokonał naprawy starej świątyni parafialnej. Proboszczem wówczas był Damian Wojciechowski³⁰⁵. W 1892 r., za proboszcza Antoniego Grochowskiego, parafia liczyła 810 wiernych i składała się z wsi Kalinowa, Gołków, Tuwalczew, Garbów, Gać, Kawęczynek i Wawrzyny³⁰⁶.

Po okresie przynależności do diecezji włocławskiej³⁰⁷, od 1992 r. jest w dekanacie błaskowskim diecezji kaliskiej³⁰⁸. Nadal służy jej wzniesiona w XV wieku świątynia.

KOKANIN

Pomimo bliskiego sąsiedztwa Kalisza, wieś ta miała parafię, erygowaną tu w drugiej połowie XIV wieku, należącą najpierw do dekanatu stawiszynskiego. Parafia pierwszy raz wspomniana już w 1391 r., jak o tym świadczy wpis do akt Konsystorza Kaliskiego z 1437 r., odpisany w jednym z protokołów wizytacyjnych³⁰⁹.

Kokanin stanowił własność arcybiskupów i to oni zapewne byli fundatorami świątyni, ale od końca XVI w. oddano go na uposażenie jezuitom kaliskim. Do parafii należały wsie Kokanin, Pawłówek i folwark Czajków³¹⁰. Można się domyślać, że tej darowizny dokonał Stanisław Karnkowski, arcybiskup gnieźnieński (1581–1603). Pierwsza dokładniejsza wiadomość o tamtejszym kościele informuje, że nową świątynię konsekrowano w 1607 r., pod wezwaniem św. Marii Magdaleny i dodano potem jeszcze drugie wezwanie, św. Ignacego Loyoli. Zbudowali ją już nowi właściciele, czyli jezuita z Kalisza, ale od 1605 r. proboszczem był kapłan diecezjalny, Jan Skudlius³¹¹.

³⁰⁴ ADWł, AAG. Wiz. 45, s. 46–48.

³⁰⁵ ADWł, ABKKal. Wiz. 10(204), k. 35–39v.

³⁰⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 39.

³⁰⁷ RDWł 1991, s. 162–163.

³⁰⁸ *Informator 2013–2014*, s. 73.

³⁰⁹ ADWł, AAG. Wiz. 79, k. 13.

³¹⁰ LB, t. 2, s. 78; *Kokanin*, w: SGKP, t. 4, s. 251; Librowski, *Indeks*, s. 108.

³¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 384–390.

Niestety, następna wiadomość jest dopiero z 1719 r. Świątynia, która potrzebowała już naprawy, wyposażona była w trzy ołtarze. Wielki nosił wezwanie św. Marii Magdaleny, zaś boczne Matki Boskiej i św. Michała Archanioła. Od 1695 r. probostwo należało do Szymona Wesołowskiego. Parafię tworzyły wsie Kokanin i Pawłówek³¹². W międzyczasie zmieniono patrona ołtarza bocznego, bowiem w 1729 r. zamiast św. Michała, czczono św. Rozalię. Prawo patronatu nadal należało do jezuitów³¹³.

Dawny, zapewne drewniany kościół, został zastąpiony nową świątynią zbudowaną staraniem jezuitów w 1753 r. Ta świątynia była drewniana, pod dawnym wezwaniem, mająca ładny wygląd tak z zewnątrz, jak i wewnątrz, należycie wyposażona w paramenty liturgiczne. Jej proboszczem w 1754 r. był Mikołaj Kantorski, a parafia liczyła około 240 spowiadających się osób³¹⁴. Ten sam proboszcz rządził parafią w 1759 r., ówczesnie spełniając obowiązki wicedziekana dekanatu stawskiego, rezydując na miejscu i troszcząc się o stan świątyni³¹⁵. Zatem parafa Kokanin mogła należeć wówczas do dekanatu stawiszyńskiego.

Wizytowana także w 1761 r., gdy jeszcze należała do jezuitów. Około 1753 r. starą świątynię drewnianą zastąpiono nową, także z drewna, na koszt jezuitów kaliskich, zachowując dawne wezwanie św. Marii Magdaleny. W niej trzy ołtarze oraz wystarczające wyposażenie w paramenty liturgiczne. Rektorem kościoła, z prezenty jezuitów, był Mikołaj Kantorski³¹⁶.

Po zniesieniu zakonu jezuitów, kolatorką parafii w Kokaninie w 1801 r. była Teodora z Malczewskich Rzewuska. Parafia nie miała wówczas własnego pasterza. Powodem było to, że Józef Starowicz, który powinien tu sprawować duszpasterstwo, odstąpił to beneficjum, do którego obsługi się zobowiązał, a trzymał zarząd parafii w Rychwale. A przecież kościół przez kolatorkę był dobrze utrzymywany. Była nawet obawa, że parafia ta zostanie włączona do parafii w Borkowie³¹⁷.

Od 1818 r. należała do diecezji kujawsko-kaliskiej. Była to niewielka parafia, licząca w 1875 r., gdy był tu proboszczem Kazimierz Tyszkowski, zaledwie 450 wiernych³¹⁸. Stara drewniana świątynia służyła parafii do

³¹² ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 338–344.

³¹³ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 386–389.

³¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1143–1155.

³¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 46, s. 3–5.

³¹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 459–468.

³¹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 105, s. 55

³¹⁸ S. Chodyński, *Kokanin*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 62.

1881 r. Padła wówczas ofiarą płomieni. Została odbudowana w 1883 r., zapewne staraniem wspomnianego ks. Kazimierza Tyszkowkiego, już jako kościół murowany, w stylu neogotyckim, pod wezwaniem św. Marii Magdaleny. Nadal nie była to duża parafia, bowiem w 1892 r., gdy proboszczem był już Józef Szafnicki, liczyła zaledwie 584 wiernych i obejmowała wsie Kokanin, Pawłówek, Niedźwiady, Wajsów, Czajków i Kolonia Kokanińska³¹⁹.

Po 1992 r. należy do diecezji kaliskiej w dekanacie kaliskim pierwszym³²⁰.

KOŚCIELEC [KALISKI]

Sama nazwa Kościelec (w dokumencie z 1362 r. po prostu Kościół) wskazuje na dawne pochodzenie świątyni i na to, że wieś od istniejącej od czasów niepamiętnych świątyni wzięła nazwę. Wskazuje na to sama świątynia, której kamienne prezbiterium dowodzi pochodzenia z XII wieku, a także starożytne wezwanie św. Wojciecha³²¹. Trudno powiedzieć, komu zawdzięcza swoje powstanie, bo też nie wiemy, do kogo najpierw wieś ta należała. Na początku XVI w. w połowie należała do arcybiskupów gnieźnieńskich, a w połowie do szlachty, niejakiej Bartodziejskiej, Łyczyńskiego i Iwanowskiego. Około 1521 r. nie było proboszcza, a gruntem należącym do parafii opiekowali się wityrykusi. A świątynia nazwana była piękną, z murowanym prezbiterium. Parafię tworzyły wsie Kościelec, Obiegała, Mycielin, Słuszków, Łyczyn, Przyranie i Korzeniew³²².

Najdawniejsza zapisana wizytacja tej parafii odbyła się w roku 1606, a następna lustracja w 1611 r. Część przynależąca do arcybiskupa została potem nadana kolegium jezuitów w Kaliszu. Możliwe, iż przez arcybiskupa Stanisława Karnkowskiego, a nastąpiło to przed 1610 r. Druga część wsi była własnością Jana Głuszkowskiego. Prawo patronatu należało w połowie do arcybiskupa i w połowie do współwłaściciela, a około 1610 r., z prezenty samej szlachty, proboszczem od ok. 1580 r. był Piotr z Brzezina. Świątynia miała prezbiterium murowane, a nawę drewnianą, do której dobudowano drewnianą kaplicę. Znajdowały się w niej trzy ołtarze. Parafia obejmowała

³¹⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 39.

³²⁰ Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 488; *Informator 2013–2014*, s. 133.

³²¹ S. Chodyński, *Kościelec [Kaliski]*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 62; Librowski, *Indeks*, s. 110.

³²² LB, t. 2, s. 10–11.

wówczas wsie: Kościelec, Przyranie, Korzeniew, Mycielin, Słuszków, Stropieszyn, Przedzeń, Łyczyn, Petryki, Kuszyn i niezidentyfikowane Bartodzieje i Bodzatk³²³.

Następną znaną wizytację mamy niestety dopiero z 1719 r. Świątynia dobrze utrzymana, należycie wyposażona. Proboszczem był wówczas Mikołaj Szymański, z prezenty jezuitów w 1708 r. Parafian spowiadających się na Wielkanoc było około 840³²⁴. W dziesięć lat później proboszczem był Maciej Karwasiński. W świątyni znajdowało się pięć ołtarzy. Ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej. Ołtarze boczne św. Anny, św. Wojciecha, św. Józefa i w kaplicy ołtarz Aniołów Stróżów³²⁵.

Z bogatego wyposażenia świątyni oraz z takiegoż uposażenia wynika, że była to jedna ze znaczniejszych parafii. W 1754 r. naliczono około 300 wiernych³²⁶. Obraz świątyni w Kościelcu pozostał taki sam w 1759 r. Nadal była to wieś należąca do jezuitów z Kalisza. Proboszczem, po śmierci poprzednika, Macieja Karwasińskiego, z prezenty kolatorów jezuitów był wówczas Grzegorz Ziemiński³²⁷.

Jezuici w 1761 r. dokonali gruntownej naprawy świątyni. Przy dworach w Stropieszynie i Mycielinie powstały prywatne kaplice, a nieco później także w majątku jezuitów ich prywatna kaplica³²⁸. Jeszcze w 1782 r. lustrowano tę parafię³²⁹.

Od 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Kiedy wizytowano parafię w 1828 r., świątynia, jak dawniej, z prezbiterium murowanym i nawą drewnianą, przedstawiała stan dobry. Była patronatu szlacheckiego, aktualnie do Jana Pieniążka należącego, bowiem zaborcy zabrali dobra kościelne. Od lat 47 proboszczem był Mateusz Bienkiewicz. Było około 1500 wiernych spowiadających się na Wielkanoc. Przytułku, ani funduszu specjalnego dla ubogich, a także szkoły nie było³³⁰. Za proboszcza Romana Bulczyńskiego w 1875 r. parafia liczyła 2010 wiernych. W 1892 r. proboszczem był Józef Kędzierski, parafia liczyła już 3454 wiernych i należały do niej wsie: Kościelec (Kaliski), Przyranie, Korzeniew, Mycielin, Grabek,

³²³ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 403–411; Wiz. 4, s. 440–451.

³²⁴ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 419–425.

³²⁵ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 408–412.

³²⁶ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1033–1048.

³²⁷ ADWł, AAG. Wiz. 46, s. 39–42; Wiz. 56, s. 494–495.

³²⁸ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 485–494; Chodyński, *Kościelec [Kaliski]*, s. 62.

³²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 78, k. 37v–41v; Wiz. 78, k. 44v–49.

³³⁰ ADWł, ABKKal. Wiz. 14(207), k. 18–19.

Radzany, Teodorowo, Karawel, Słuszków, Elżbietów, Petryki, Przedzeń, Łyczyn, Kukułka, Klotyldów, Kuszyn, Jaszczury, Przyczyn, Aleksandrów, Szadykierz, Stropieszyn i Bugaj³³¹.

Od 1925 r. należała do diecezji włocławskiej³³², zaś w 1992 r., zaliczona do dekanatu stawiszyńskiego, znalazła się w diecezji kaliskiej³³³.

KOŚCIELNA WIEŚ [KALISKA]

Jest to jeden z najstarszych ośrodków kościelnych w Ziemi Kaliskiej i niewątpliwie znajdujący się tu od czasów niepamiętnych. To świątynia tamtejsza nadała nazwę całej miejscowości. Taki pogląd uzasadniony jest istnieniem tam starego kościoła romańskiego, pod wezwaniem św. Wawrzyńca, przypisywanego fundacji Piotra Dunina, a miało to stać się około 1124 r. Zdaje się, że najpierw osiedli tu zakonnicy norbertanie, przeniesieni około 1180 r. do Wrocławia, a po nich przyszli tu benedyktyni. Już w połowie XII w. została założona tam parafia, którą książę Mieszko Stary uposażył, dając osiadłym tam zakonnikom benedyktynom wsie Góra, Rościewo, Krąkowo, Kliszewo, Nędzorzewo, Lisice. Za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego prepozytem w Kościelnej Wsi był niejaki Jan, zakonnik benedyktyn, mając do pomocy dwóch braci swojego zakonu. Parafia i zakon, do którego należała, zostały dobrze uposażone przez książąt i należały do nich wsie Kościelna Wieś, Góra, Rościewo, Krąkowo, Kliszewo, Nędzorzewo, Lisice, Krzywosądowo, Piotrowo i Głowno. Pod zarządem benedyktynów parafia pozostawała do 1797 r. Ks. Muznerowski dokonał nawet w swoim opracowaniu zestawienia wszystkich proboszczów benedyktynów. Od tego czasu duszpasterzami zostawali księża diecezjalni, a przez czas pewien proboszcz w Kościelnej Wsi był jednocześnie kanonikiem kolegiaty kaliskiej. Świątynia nosiła nadal wezwanie św. Wawrzyńca. Zaborca pruski zabrał przysługujące parafii dawne uposażenie. A jako wsie parafialne należały do niej: Kościelna Wieś, Głóski, Żakowice, Biskupice, Trkusów i Kliszewo³³⁴.

³³¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 40.

³³² RDWł 1991, s. 532–533.

³³³ *Informator 2013–2014*, s. 157.

³³⁴ LB, t. 2, s. 40–42; Librowski, *Indeks*, s. 110; S. Chodyński, *Kościelna Wieś*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 63; S. Muznerowski, *Kościelna Wieś pod Kaliszem*, KDWł, 2(1908), s. 227–235; 279–282; 300–306; 372–377.

Tak więc tamtejsza świątynia spełniała tak rolę kościoła parafialnego jak i zakonnego, a około 1603 r. nosiła wezwanie św. Wawrzyńca³³⁵. Wieś parafialna należała do klasztoru benedyktynów w Tyńcu. W 1610 r. probostwo to należało do Wojciecha Baranowskiego, z którym przebywało tu jeszcze pięciu kapłanów zakonników. Świątynia wyposażona w trzy ołtarze. W wielkim znajdowało się tabernakulum. W parafii funkcjonowała szkoła z nauczycielem Andrzejem z Obornik, który nauczał sześciu chłopców³³⁶.

Kiedy wizytowano parafię w 1719 r., w tamtejszej świątyni znajdowały się trzy ołtarze, mianowicie wielki z obrazem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i boczne: jeden św. Anny oraz drugi z figurą Jezusa Ukrzyżowanego. Ponadto po północnej stronie nawy znajdowała się kaplica murowana, z ołtarzem Matki Boskiej, bez własnego uposażenia, ale przy niej istniało bractwo Szkaplerza świętego z przywilejem odpustowym. Spisano też wówczas bardzo dokładnie wyposażenie w paramenty liturgiczne i uposażenie. Proboszczem, z tytułem prepozyta, był wówczas zakonnik benedyktyn, Justus Machulik, mający do pomocy trzech kapłanów i jednego diakona. Do parafii należały wsie Kościelna Wieś, Głóski, Żakowice, Biskupice, Trkusów i Kliszewo³³⁷.

Po dziesięciu latach, w 1729 r., oprócz trzech ołtarzy w samej świątyni, wspomniano jeszcze o drugiej kaplicy, z dwoma ołtarzami, mianowicie jeden Matki Boskiej i drugi św. Benedykta. Prepozytem nadal był wspomniany wyżej Justus Machulik³³⁸. Natomiast w 1753 r. zarządzał parafią Benedykt Fałęcki, doktor filozofii, z prezydenty Benedykta Bartoszewskiego, opata z Tyńca, ustanowiony tu w 1752 r. Świątynia murowana, z ołtarzem wielkim Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i dwoma bocznymi. Ponadto ze świątynią złączone dwie kaplice murowane. Jedna z ołtarzami Matki Boskiej i św. Benedykta, a druga także z obrazem Matki Boskiej, łaskami słynącym. Istniało nadal przy parafii bractwo Szkaplerza³³⁹. Następną lustrację znamy z 1761 r. i był tu nadal kościół prepozyturalny i parafialny. Prepozytem nadal był Benedykt Fałęcki, mający do pomocy kilku zakonników, mianowicie Jacka Fałęckiego, doktora teologii jako przeora, Brunona Korcikowskiego jako kaznodzieję, Onufrego jako katechistę, Mikołaja Stepczyńskiego; był też kapłan imieniem Archanioł. Wszyscy oni po kolei sprawowali posługę duszpasterską³⁴⁰.

³³⁵ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 152–153.

³³⁶ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 164–166.

³³⁷ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 61–73.

³³⁸ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 63–68

³³⁹ ADWł, AAG. Wiz. 19, s. 271–286.

³⁴⁰ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 43–49.

Zapewne nie odbudowę, ale gruntowną naprawę przeszła ta świątynia prepozyturalna benedyktynów w 1775 r. Prepozytem w 1778 r. był Józef Damian Sadowski, kanonik kaliski, prezentowany w 1766 r. i on to wspomnianą wyżej naprawę świątyni przeprowadził. Naturalnie sam nie prowadził tu duszpasterstwa, ale miał do pomocy zakonników, Idziego Spychalskiego i Łukasza Bartsch. Kościół ten miał pięć ołtarzy: wielki z obrazem św. Wawrzyńca i Matki Boskiej, natomiast boczne św. Scholastyki, Jezusa Chrystusa Ukrzyżowanego, św. Benedykta, jako że parafia należała jeszcze do benedyktynów, i czwarty ołtarz w kaplicy Matki Boskiej z Góry Karmel, przy którym działało bractwo tego imienia. Zanotowano też, że w pobliskim ogrodzie, należącym do prepozytury, uległa całkowitemu zniszczeniu stojąca tam, chociaż nie wiadomo od jak dawna, kaplica Świętego Krzyża³⁴¹.

Prepozytura benedyktyńska została w 1781 r. za zgodą Stolicy Apostolskiej zamieniona na beneficjum, a od 1793 r. prepozytura w Kościelnej Wsi została złączona z kolegiatą kaliską, a prepozyt powinien być kanonikiem kaliskim³⁴².

Ta stara parafia i świątynia wizytowana była w 1810 r. Opisano stan kościoła pod wezwaniem św. Wawrzyńca, z dwiema kaplicami, należycie wyposażonego. Prawo patronatu należało wówczas do króla bawarskiego, dziedzica Kościelnej Wsi, ponieważ władze zaborcze zabrały dawne uposażenie. Parafia obejmowała wsie Kościelna Wieś, Borchysko folwark, Biskupice Smolane, Trkusów, Żakowice i Głóski. Naliczono 861 parafian komunikujących. Działało bractwo Szkaplerza. Był jeszcze przytułek o dwóch pomieszczeniach. Dawne bogate uposażenie teraz, w warunkach porozbiorowych zostało znacznie zmniejszone. Proboszczem był Sebastian hrabia Sierakowski, kustosz i proboszcz katedry krakowskiej, mieszkający w Krakowie, a na miejscu był wikariusz Adam Urbanowicz, od trzech lat za zgodą władzy kościelnej zarządzający parafią. Dawniej bywał tu jeszcze jeden kapłan³⁴³.

Od 1818 r. parafia ta należała do diecezji kujawsko-kaliskiej. Za proboszcza Wojciecha Szczepańskiego w 1875 r. liczyła 1020 wiernych³⁴⁴. W 1892 r. było 1490 parafian, a okręg parafialny obejmował wsie Kościelna Wieś, Biskupice i Borchysko³⁴⁵.

³⁴¹ ADWł, AAG. Wiz. 69, s. 101–106; Wiz. 78, k. 31v–37v; Wiz. 132, s. 147–202.

³⁴² Chodyński, *Kościelna Wieś*, s. 63.

³⁴³ ADWł, AAG. Wiz. 132, s. 147–200.

³⁴⁴ Chodyński, *Kościelna Wieś*, s. 63.

³⁴⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 40.

Po okresie przynależności do diecezji wrocławskiej do 1992 r.³⁴⁶, aktualnie parafia ta należy do dekanatu kaliskiego pierwszego w diecezji kaliskiej³⁴⁷.

KOSMÓW

Kościół w Kosmowie, gnieździe rodowym wielkopolskiej rodziny Kosmowskich, pod wezwaniem św. Wawrzyńca, istniał już w 1433 r., bo wówczas znany był już niejaki Bartłomiej, wikariusz tej parafii. Kościół fundowany prawdopodobnie przez Jakuba z Kosmowa, bo Kosmowscy byli właścicielami wsi jeszcze na początku XVI wieku. Ale parafia mogła powstać najpóźniej na przełomie XIV i XV wieku. Proboszczem w 1521 r., kiedy wieś należała jeszcze do Kosmowskich, był niejaki Jan ze Rzgowa, a okręg parafialny składał się z Kosmowa, Plewni, Gostynia, Cekowa i wsi Szadek³⁴⁸.

Najstarsza wizytacja znana jest z 1603 r. i niebawem druga z roku 1610. Otóż na początku XVII w. była tam świątynia drewniana, pod wezwaniem św. Wawrzyńca. Prawo patronatu należało do kilku dziedziców mających swoje posiadłości w parafii, pomiędzy którymi nie było zgody, dlatego pełniący aktualnie duszpasterstwo niejaki Jan z Szadku nie miał wymaganej prezenty na proboszcza. A parafia była należycie uposażona. Do parafii należały wówczas wsie: Kosmów, Gostynie, Ceków, Plewnia i Szadek³⁴⁹.

Stara świątynia drewniana uległa zniszczeniu i nową, także drewnianą, około 1691 r. zbudował ówczesny kolator, niepodanego imienia Sokołowski³⁵⁰. Niestety następną znaną i dokładniejszą lustrację parafii mamy dopiero z 1719 r. Tamtejsza świątynia nie była jeszcze konsekrowana, nosiła nadal wezwanie św. Wawrzyńca, a aktualnie prawo patronatu należało do dziedzica z Kosmowa. Znajdowały się w niej trzy ołtarze: wielki z obrazem św. Wawrzyńca i boczne Matki Boskiej Częstochowskiej i św. Józefa. Wystarczające wyposażenie i uposażenie. Probostwo od 1699 r. miał Józef Szulmierski³⁵¹. W dziesięć lat później kolatorem parafii byli właściciele Kosmowa, Niewscy. Tamtejsza świątynia utrzymana była w czystości, jak to

³⁴⁶ RDWł 1991, s. 229–230.

³⁴⁷ Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 489; *Informator 2013–2014*, s. 133.

³⁴⁸ LB, t. 2, s. 71; Librowski, *Indeks*, s. 109.

³⁴⁹ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 412–414; Wiz. 4, s. 477–479.

³⁵⁰ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1024–1033.

³⁵¹ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 431^a–436.

można wnioskować z opisu stanu tabernakulum, chrzcielnicy czy sposobu przechowywania olejów świętych. Jej proboszczem nadal był wspomniany wyżej Szulmierski³⁵².

Po zniszczeniu się starej, świątynia została odbudowana, także jako drewniana, około 1691 r. sumptem kolatora, niepodanego imienia Sokołowski. Wizytowana w 1754 r. przedstawiała dobry stan tak wewnątrz, jak i na zewnątrz, mając należyte urządzenie i wyposażenie, jak i odpowiednie uposażenie, dokładnie spisane. Od 1752 r. probostwo miał Grzegorz Ciemski. Parafian dorosłych naliczono 260³⁵³.

W 1759 r. był to kościół drewniany, pod dawnym wezwaniem, z dachem nieco przeciekającym, ale wewnątrz jeszcze dobrze wyglądający. Proboszczem był Jakub Gliszczyński, a po jego śmierci, od 1759 r. przyszedł Sebastian Miniszewski³⁵⁴. Ostatnia wizytacja tej parafii jako należącej do archidiecezji gnieźnieńskiej miała miejsce w 1782 r.³⁵⁵

Jednak czas robił swoje i na początku wieku XIX, w 1828 r., gdy parafia należała już do diecezji kujawsko-kaliskiej, kościół w Kosmowie znajdował się w takim stanie, że chociaż na miejscu był proboszcz, Gwido Gołębiowski, został dla bezpieczeństwa zapieczętowany, a nabożeństwa parafialne odbywały w świątyni parafii sąsiedniej, Kościelca Kaliskiego. A nie była to najmniejsza parafia, skoro wówczas do sakramentów wielkanocnych było zobowiązanych 560 osób. Paramenty liturgiczne przechowywano częściowo we dworze kosmowskim, częściowo w Kościelcu. Prawo patronatu sprawował wówczas Stefan Garczyński, opiekun nieletnich dziedziców Garczyńskich³⁵⁶.

Świątynię musiano wyremontować, bo w 1875 r., gdy był tu proboszczem Franciszek Kozieradzki, wiernych naliczono około 1000³⁵⁷, zaś w 1892 r., za proboszcza Adama Kukulskiego, parafia liczyła 1137 wiernych, obejmując wsie Kosmów, Szadek, Plewnia, Ceków, Ceków Stary i Gostynie³⁵⁸.

Od 1925 r. parafia w diecezji włocławskiej³⁵⁹, a od 1992 r. została włączona do nowej diecezji kaliskiej³⁶⁰.

³⁵² ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 397–400.

³⁵³ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1024–1033.

³⁵⁴ ADWł, AAG. Wiz. 46, s. 42–46; Wiz. 56, s. 496–504.

³⁵⁵ ADWł, AAG. Wiz. 78, k. 41–45v; Wiz. 79, k. 49v–53v.

³⁵⁶ ADWł, ABKKal. Wiz. 14(207), k. 16–17.

³⁵⁷ S. Chodyński, *Kosmów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 64.

³⁵⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 40.

³⁵⁹ RDWł 1991, s. 368–370.

³⁶⁰ *Informator 2013–2014*, s. 157.

KOŹMINEK

Ta dawna osada miejska posiada wcale bogatą historię. Najpierw własność monarsza, od 1369 r., z nadania Kazimierza Wielkiego, w posiadaniu Odolanowskich, a potem zmieniała właścicieli, wśród których nie brakowało także innowierców³⁶¹. Parafia erygowana została w drugiej połowie XIV wieku, przy kościele pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela i św. Jana Apostoła, a od roku 1467 była tu prepozytura z mansjonarzami, w związku z tym zwiększono uposażenie parafii³⁶².

Na początku XVI wieku prepozytem, czyli proboszczem w Koźminku był Jakub z Korzaczowa. Należały wówczas do parafii: miasto Koźminek i wsie Nakwasin, Chodybki i Gać³⁶³.

Od 1496 r. Koźminek nabyli Ostrorogowie, którzy przeszli do innowierców, a konkretnie do braci czeskich. Jakub z Ostroroga oddał im świątynię w Koźminku. Odbył się nawet w 1583 r. w Koźminku synod innowierczy. Dlatego na początku XVII w. w nie mogła się tam odbyć wizytacja kanoniczna³⁶⁴.

Katolicy odzyskali swój kościół dopiero po 1611 r., a więc po ostatniej wspomnianej wyżej wizytacji. Nie mamy jednak bliższych wiadomości o dziejach kościelnych tej parafii, ponieważ następna jest dopiero z 1717 r. W międzyczasie świątynia parafialna w 1652 r. spaliła się, a po odbudowie, w 1709 r., została konsekrowana przez biskupa sufragana poznańskiego, Hieronima Wierzbowskiego³⁶⁵.

Kościół parafialny nosił wezwanie św. Jana Chrzciciela i św. Jana Apostoła, ale istniał jeszcze w Koźminku kościół świętych Fabiana i Sebastiana, a we wsi Nakwasin znajdowała się kaplica św. Rocha³⁶⁶. Możliwe, iż ten drugi kościół, czy raczej kaplica w mieście zmienił wezwanie, bowiem w 1729 r. zapisano, że patronem jego był św. Wawrzyniec, a został zbudowany przez mieszczan. Jednak kolatorami parafii byli właściciele Koźminka. W 1754 r. był nim Ludwik Bętkowski, właściciel miasta Koźminek. Świątynia murowana, w zasadzie w niezłym stanie, chociaż w niektórych miejscach widoczne były uszkodzenia. Przy tym kościele działały bractwa: różańcowe, św. Anny, Aniołów Stróżów i św. Józefa, co świadczy o życiu

³⁶¹ *Koźminek*, w: SGKP, t. 4, s. 571–572.

³⁶² ADWł, AAG. Wiz. 79, k. 1; Librowski, *Indeks*, s. 111.

³⁶³ LB, t. 2, s. 63–64.

³⁶⁴ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 333; Wiz. 4, s. 352.

³⁶⁵ ADWł, AAG. Wiz. 78, k. 1–9.

³⁶⁶ ADWł, AAG. Wiz. 10, s. 93–96; Wiz. 11, s. 538–546.

religijnym parafii tego czasu. Nadal istniała drewniana kaplica św. Rocha z trzema ołtarzami we wsi Nakwasin. Proboszczem był Piotr Raciborski od 1744 r., rezydujący na miejscu i gorliwie sprawujący duszpasterstwo, korzystając z pomocy wikariusza Szymona Janickiego. Naliczono wówczas około 800 wiernych³⁶⁷.

W 1759 r. właścicielami była tu rodzina Kiełczowskich, a świątynia przez nich fundowana i wyposażona była murowana, pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela. Jej opis świadczy o pięknym i bogatym wyposażeniu. Samych ołtarzy znajdowało się siedem. Działyły cztery bractwa: różańcowe, św. Anny, Aniołów Stróżów i św. Józefa. Proboszczem z prezentacji Kiełczowskich był Tomasz Czyżewski. Ponieważ on nie zawsze był na miejscu obecny, korzystał z pomocy wikariusza, zawsze na miejscu rezydującego, a był nim wówczas Szymon Janicki. Na przedmieściu stała kaplica, na wzór kościoła wystawiona, zapewne drewniana, kryta gontem, pod wezwaniem św. Wawrzyńca, zbudowana przez mieszczan. Dawniej mieszkał przy niej wikariusz Eliasz Piechaczek, ale ostatnio dom należący do tej kaplicy zajmował miejscowy dziedzic. Druga kaplica, drewniana, znajdowała się we wsi Nakwasin i zdaje się miała wezwanie św. Marii Magdaleny. Był także drewniany szpital o dwóch pomieszczeniach, dający pewne schronienie potrzebującym. Był dlań pewien zapis³⁶⁸.

Dokładna lustrację tej parafii znamy też z 1761 r. Proboszczem był nadal Tomasz Czyżewski, kanonik sieradzki. Parafię tworzyły miejscowości: miasteczko Koźminek i wsie Nakwasin, Nasłuchowo, Chodybki i Złotniki. Ożywione było życie religijne, czego świadectwem są cztery bractwa oraz kaplice publiczne poza Koźminkiem. Jedna, na wzór kościoła, pod wezwaniem św. Wawrzyńca, wzniesiona na koszt mieszczan koźmineckich, z trzema ołtarzami, przy którym dawniej rezydował wikariusz Eliasz Piechaczyk, w czasie wizytacji już nieżyjący. Druga kaplica, drewniana, znajdowała się we wsi Nakwasin, także z trzema ołtarzami. Trzecia kaplica była we wsi Złotniki³⁶⁹.

Zdaje się, że ta ostatnia kaplica została odbudowana z ofiar w 1777 r. i poświęcona przez kanonika kaliskiego, Mateusza Chylewskiego, pod wezwaniem Matki Boskiej. Przy tej kaplicy przebywało dwóch pustelników³⁷⁰.

³⁶⁷ ADWŁ, AAG. Wiz. 20, s. 1303–1324.

³⁶⁸ ADWŁ, AAG. Wiz. 45, s. 39–43.

³⁶⁹ ADWŁ, AAG. Wiz. 56, s. 657–671.

³⁷⁰ ADWŁ, AAG. Wiz. 78, k. 5–5v; Wiz. 79, k. 1–10v.

Jak widać z powyższych zapisów wizytacyjnych, po odzyskaniu parafii przez katolików jej stan był bardzo dobry, o czym świadczyć może dbałość o świątynię, bractwo różańcowe, które śpiewało godziny kanoniczne, a także powstanie kaplic na terenie parafii oraz przytułku dla ubogich. Ponadto probostwo w Koźminku miało od 1467 tytuł prepozytury, ale ta wygasła³⁷¹.

I ta parafia znalazła się po 1818 r. w diecezji kujawsko-kaliskiej. Za proboszcza Ignacego Borzęckiego w 1875 r. było 2210 parafian³⁷², a w 1892 r., kiedy probostwo to miał Edward Rzońca, naliczono 3008 wiernych w następujących miejscowościach: osada Koźminek i wsie Złotniki, Grabki, Chodybki, Tymianek, Emilianów, Pośrednik, Zosina, Murowaniec, Osuchów, Rogal, Józefina, Bogdanów, Kolonia Nakwaska Stara i Kolonia Nakwaska Nowa oraz Słowiki. W Złotnikach funkcjonował kościół filialny, murowany, pod wezwaniem Matki Boskiej³⁷³.

Po okresie przynależności do diecezji włocławskiej, od 1992 r. należy do diecezji kaliskiej, będąc ośrodkiem dekanatu koźminkowskiego³⁷⁴.

Kościół filialny w Złotnikach

Kaplica publiczna, prawdopodobnie pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny, powstała w tej wsi około 1729 r.³⁷⁵ Przepuszczalnie drugą z kolei kaplicę wystawiono w 1777 r. z ofiar wiernych, a poświęcona została przez kanonika kaliskiego Mateusza Chylewskiego, pod tym samym wezwaniem³⁷⁶. Jako filialna znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej, odbudowana w 1831 r. i wymieniona w 1892 r. jako nosząca wezwanie Najświętszej Marii Panny³⁷⁷.

Aktualnie nadal pozostaje kościołem filialnym, ale od 1992 r. należy, wraz z parafią Koźminek, do diecezji kaliskiej³⁷⁸.

Kaplica filialna w Nakwasinie

O kaplicy św. Rocha we wsi Nakwasin w parafii Koźminek wspomniano w 1712 r.³⁷⁹ Była to kaplica drewniana, w 1729 r. przedstawiająca dobry

---

³⁷¹ ADWł, AAG. Wiz. 79, k. 1–10; S. Chodyński, *Koźminek*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 64–65.

³⁷² Tamże, s. 64.

³⁷³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 40.

³⁷⁴ Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 489; *Informator 2013–2014*, s. 157.

³⁷⁵ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 670.

³⁷⁶ ADWł, AAG. Wiz. 78, k. 5–5v; Wiz. 79, k. 5v–6.

³⁷⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 40.

³⁷⁸ *Informator 2013–2014*, s. 157.

³⁷⁹ ADWł, AAG. Wiz. 10, s. 96.

wygląd, z ołtarzem pod wezwaniem św. Rocha i drugim z obrazem Matki Boskiej. Była ona otoczona ogrodzonym cmentarzem³⁸⁰. Wizytowana także w 1754 r., ale wówczas miano wątpliwość, pod jakim jest wezwaniem³⁸¹; wezwania nie podano także, gdy wizytowano kaplicę w 1759 r.³⁸² Może stało się tak przez niedopytanie się wizytującego, bowiem w 1761 r. wyraźnie jest mowa o patronie św. Rochu, a nawet świątynię tę nazywano kościołem³⁸³. Funkcjonowała jeszcze w latach 1778³⁸⁴ i 1782³⁸⁵. Obecnie nie istnieje, a wieś należy do parafii Koźminek.

OPATÓWEK

Opatówek, pisany też Opatówko, to własność arcybiskupów gnieźnieńskich wymieniona w 1136 r. Był ośrodkiem klucza dóbr arcybiskupich znajdujących się w tej okolicy, obejmującego 32 wsie. Zniszczony został przez Krzyżaków, którzy w 1331 r. dotarli aż pod Kalisz. Arcybiskup Jarosław Bogoria Skotnicki w 1360 r. założył tu miasto na prawie polskim, wznosił rezydencję biskupią (dwór, czyli zamek), a ponadto zbudował z palonej cegły kościół pod wezwaniem św. Doroty, zapewne w miejsce dawnego, bo musiała tu dawniej istnieć parafia i kościół. Arcybiskup Wincenty Kot w 1444 r. przeniósł Opatówek na prawo średzkie³⁸⁶.

W 1521 r., za arcybiskupa Jana Łaskiego, proboszczem był niejaki Jakub Starski, a parafię oprócz Opatówka tworzyły wsie Zabrodzia, Borów, Cienia, Szulec, Michałów i Trojanów³⁸⁷. Naturalnie prawo patronatu należało do arcybiskupów.

Kiedy w 1606 r. wizytowano tę parafię, dokładnie opisano, bo zresztą było co opisywać, stan świątyni, jej uposażenie oraz wyposażenie. Parafią administrował Michał z Gąbina, ale ten w roku poprzednim został przeniesiony na urząd seniora do seminarium gnieźnieńskiego. A tymczasem parafią

---

³⁸⁰ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 248.

³⁸¹ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1314–1315.

³⁸² ADWł, AAG. Wiz. 45, s. 41.

³⁸³ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 669–670.

³⁸⁴ ADWł, AAG. Wiz. 78, k. 5v.

³⁸⁵ ADWł, AAG. Wiz. 79, k. 6–6v.

³⁸⁶ *Opatówek*, w: MPT, t. 2, s. 272; Br. Ch[lebowski], *Opatówek*, w: SGKP, t. 7, s. 550–551; S. Chodźński, *Opatówek*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 65.

³⁸⁷ LB, t. 2, s. 52–53.

zarządzał Jakub z Osjakowa. Parafia oprócz miasta Opatówek obejmowała jeszcze kilka wiosek³⁸⁸.

Stan świątyni parafialnej dokładnie opisano w 1754 r. Przy kaplicy św. Anny istniało bractwo jej imienia zaprowadzone w 1633 r. Parafia z dobrym wyposażeniem i uposażeniem. Bliskość Kalisza zapewne spowodowała, że na parafię tę zwróciła uwagę kapituła kolegiacka kaliska, bowiem jej kustosz, Andrzej Świątkiewicz, był tu proboszczem, ale zastępował go wikariusz, Baltazar Spławski. Ogółem wiernych naliczono tu około 620 osób dorosłych³⁸⁹.

Proboszczem w Opatówku w 1759 r. był kustosz kapituły kaliskiej, Andrzej Pietkiewicz. Jako wikariusza utrzymywał zakonnik klasztoru franciszkańskiego, Józefa Wołęckiego³⁹⁰.

Dobra arcybiskupie klucza opatóweckiego zostały zabrane przez zaborców. Parafia od 1818 r. należała do diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1892 r. liczyła 3480 wiernych. Jej proboszczem był Paweł Patocki, ale wikariat wakował. Swoim zasięgiem obejmowała Opatówek oraz wsie Borów, Szulec, Michałów, Cienia, Trojanów, folwark Opatówek i Józefów³⁹¹.

Świątynia wystawiona przez Skotnickiego pod koniec XIX wieku znajdowała się w bardzo złym stanie, a ponadto stała się za mała dla rozrastającej się parafii. W 1905 r. rozpoczęto przebudowę kościoła według projektu Konstantego Wojciechowskiego, kiedy proboszczem był Adam Marczewski, z wykorzystaniem murów dawnego kościoła. Świątynię pod wezwaniem Najświętszego Serca Pana Jezusa konsekrował 26 czerwca 1912 r. biskup Stanisław Zdzitowiecki.

W latach 1925–1992 parafia należała do diecezji włocławskiej³⁹². Teraz jest ośrodkiem dekanatu w diecezji kaliskiej.

PAMIĘCIN

Parafia w Pamięcinie została erygowana na początku XV wieku. Tamtejszy kościół parafialny został konsekrowany w 1425 r. pod wezwaniem

³⁸⁸ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 233–239; Wiz. 4, s. 205–212; Wiz. 11, s. 451–457; Wiz. 14, s. 279–284; Wiz. 20, s. 1269–1288; Wiz. 45, s. 4–6.

³⁸⁹ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1269–1288.

³⁹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 45, s. 4–6.

³⁹¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 41.

³⁹² RDWł 1991, s. 250–251.

Świętej Trójcy, Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, św. Jana Chrzciciela, św. Wawrzyńca, św. Marcina i św. Mikołaja, chociaż najczęściej podawano wezwanie św. Jana Chrzciciela³⁹³. To wezwanie zanotowane jest w opisie parafii z czasów arcybiskupa Jana Łaskiego około 1521 r. Parafię tworzyły wówczas wsie Pamięcin, Żegocin, Piotrów, Pruszków, Zagorzyn, Poklęków, Bogucice, Warszawka, Dojutrów i Szadek. Proboszczem był wówczas niejaki Jan³⁹⁴.

W protokole wizytacyjnym z około 1606 r. zapisano, że proboszczem był kapłan z diecezji poznańskiej, niejaki Grzegorz, który był sam, bez wikariusza, co może nasuwać przypuszczenie, że takowy powinien być także. Parafia była dosyć obszerna i obejmowała wówczas wsie: Pamięcin, Żegocin, Piotrów, Pruszków, Warszawka, Zagorzyn, Dojutrów, Szadek, Bogucice i Poklęków³⁹⁵.

Około 1610 r. Pamięcin należał do Czizwickiego i Kobierzyckiego. Kościół w tej parafii nosił wezwanie św. Jana Chrzciciela i Narodzenia Najświętszej Maryi Panny. Znajdowały się w nim trzy ołtarze: wielki św. Jana Chrzciciela, a boczne Świętej Trójcy i Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Świątynia dobrze zaopatrzona w paramenty liturgiczne, dobrze opisane. Probstwo należało do Grzegorza z Czerlenina, ustanowionego tu już w 1593 r. Parafia dobrze uposażona. Była szkoła, z jej rektorem Pawłem z Chartupi Małej³⁹⁶.

Przez długi okres czasu nie posiadamy wiadomości o tej parafii. Następny dokładny opis pochodzi dopiero z 1719 r. Świątynia, zapewne drewniana, nosiła wezwanie Świętej Trójcy, Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, św. Michała Archanioła, św. Jana Chrzciciela, św. Jana Ewangelisty, św. Wawrzyńca, św. Marcina i św. Mikołaja. Do wymienionych przy konsekracji kościoła licznych patronów dołączył zatem jeszcze jeden. Jednak wewnątrz nadal znajdowały się trzy ołtarze, z tym, iż wielki był z obrazem Matki Boskiej, a boczne Świętej Trójcy i św. Anny. Podano wtedy, że przy wejściu do świątyni znajdował się jeszcze jeden ołtarz, z obrazem Matki Boskiej Bolesnej. Dosyć bogate wyposażenie dokładnie spisano. Prawo patronatu należało w połowie do Macieja Radońskiego i w połowie do Andrzeja Radońskiego. Z prezenty jeszcze Adama Radońskiego, od 1712 r. probstwo znajdowało się w rękach Sebastiana Budkowskiego, rezydującego w parafii, niemającego wikariusza. Parafia dobrze uposażona³⁹⁷.

³⁹³ Librowski, *Indeks*, s. 132.

³⁹⁴ LB, t. 2, s. 80–81.

³⁹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 436–440.

³⁹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 409–425.

³⁹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 356–363.

W 1730 r. Pamięcin należał nadal w połowie do Andrzeja Radolińskiego, a w połowie do Jana Radońskiego. W tym roku była tu już nowa świątynia, wystawiona staraniem obu kolatorów, jeszcze nie konsekrowana, pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela. Probostwo nadal miał Sebastian Budkowski³⁹⁸.

Dalsze wiadomości przynoszą uzupełnienie. Nowa świątynia stanąć miała już w 1728 r. z fundacji właścicieli wsi. Jednym z następnych proboszczów miał być Jan Medyński, po którego śmierci w 1752 r. parafią miał zarządzać Kazimierz Wielicki, rezydujący w Jastrzębnikach, ale musiało to być jakieś chyba tymczasowe zastępstwo. Parafia pamięcińska została bowiem dosyć dokładnie opisana w protokole wizytacji z 1754 r., kiedy jej proboszczem był Filip Kłossowski, który nastąpił tu w 1741 r. Parafia liczyła wówczas 374 osoby komunikujące na Wielkanoc. W 1759 r. połowa Pamięcina należała do Kajetana Radolińskiego, a druga do Piotra Radolińskiego. Probostwo miał nadal Filip Kłossowski³⁹⁹. Niestety nie mamy wiadomości z końca XVIII i początku XIX wieku, kiedy parafia ta i parafia filialna w Jastrzębnikach nie były wizytowane.

Po rozgraniczeniu diecezji w 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. O tym, że była to znaczniejsza parafia świadczy, że w 1828 r. proboszcz z Pamięcina był dziekanem stawiszyńskim, dlatego w wizytacji z tego roku nie ma opisu tej parafii⁴⁰⁰. Za Makarego Ośmiałowskiego, zarządzającego parafią w 1875 r. liczyła 1588 wiernych, ze wsią Jastrzębniki, gdzie prawdopodobnie już nie było nawet świątyni⁴⁰¹. U schyłku XIX w., w 1892 r., kiedy proboszczem był Kazimierz Kraszewski, liczyła 2100 wiernych i obejmowała wsie: Pamięcin, Bogucice, Dojutrów, Jastrzębniki z folwarkiem Piotrów, Pokłków, Pruszków, Żegocinek, Szadek, Warszówka, Zagorzyn i folwark Biłgoraj⁴⁰². Po 1925 r. parafia ta należała do diecezji włocławskiej⁴⁰³.

Od 1992 r. jest w dekanacie kaliskim pierwszym diecezji kaliskiej⁴⁰⁴.

* * *

Jastrzębniki [parafia nieistniejąca] to obecnie wieś w parafii Pamięcin, ale dawniej była tu samodzielna parafia. Jej powstanie, nie później niż

³⁹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 430–435.

³⁹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1155–1169; Wiz. 46, s. 9–11; Wiz. 56, s. 512–522.

⁴⁰⁰ ADWł, ABKKal. Wiz. 14(207), k. 1.

⁴⁰¹ S. Chodyński, *Pamięcin*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 65–66.

⁴⁰² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 41.

⁴⁰³ RDWł 1991, s. 230–232.

⁴⁰⁴ *Informator 2013–2014*, s. 134.

w XIV wieku, powinno się przypisać przedstawicielom rodu Jastrzębskich, którzy mieli tu swoje rodowe gniazdo. Kościół pod wezwaniem św. Michała Archanioła był tu zbudowany w 1330 r. Parafię tworzyła jedynie wieś parafialna. Ponieważ była to mała parafia, dlatego, jak chociażby za arcybiskupa Jana Łaskiego, nie miała własnego proboszcza. Często obsługiwana przez proboszcza z Pamięcina, jak to wskazywałyby protokoły wizytacji pamięcińskiej. Wprawdzie tutejsza świątynia, z pewnością druga czy kolejna, została restaurowana w około 1729 r. z funduszy starosty stawiszyńskiego Antoniego Radońskiego i jego małżonki Anny z Modlibowskich, ale na początku wieku XIX była bardzo zniszczona, a ponieważ ówczesny kolator nie miał zamiaru jej odbudować, ostatecznie została jeszcze w tym wieku wcielona do parafii Pamięcin⁴⁰⁵.

Teraz jest to zwykła wieś w parafii Pamięcin w diecezji kaliskiej, a po dawnym kościele nie ma żadnej pamiątki.

PIĄTEK

Piątek Wielki i Piątek Mały w okolicach Kalisza to wsie szlacheckie rodziny Piątkowskich, gdzie już w wieku XV znajdował się kościół pod wezwaniem św. Marcina, zapewne fundowany staraniem właścicieli. W czasach arcybiskupa Jana Łaskiego wieś ta należała do Mikołaja, Grzegorza i Andrzeja Piątkowskich, proboszczem zaś był tu Mikołaj z Karmina. Parafię tworzyły trzy wsie, mianowicie Piątek Wielki, Piątek Mały i Godziątków⁴⁰⁶.

Niewesołą sytuację przeżywała parafia w drugiej połowie XVI i na początku XVII wieku. Ponieważ kilku właścicieli, mianowicie Pacanowscy, Lipscy, Godzieszkowscy i Piątkowscy, którzy byli katolikami, oraz innowiercy Grodziccy wnosili pretensje do prawa prezenty kandydata na proboszcza i trwało to około pięćdziesięciu lat, a nie było zgody, dlatego przez wiele lat parafia nie miała proboszcza. Obejmowała jednak dwie wsie: Piątek oraz Godziątków. Niekiedy odprawiał tu wikariusz ze Stawiszyna, albo sąsiedni proboszczowie⁴⁰⁷.

Kościół parafialny nosił wezwanie św. Marcina. Kiedy parafia powróciła do normalnego stanu i otrzymała własnego proboszcza, nie wiemy, bowiem następną znaną nam lustrację parafii mamy dopiero z roku 1719, czyli po

⁴⁰⁵ LB, t. 2, s. 78–79; Chodyński, *Pamięcin*, s. 65–66.

⁴⁰⁶ LB, t. 2, s. 75; Br. Ch[lebowski], *Piątek Wielki, Piątek Mały*, w: SGKP, t. 8, s. 64–65.

⁴⁰⁷ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 460–461; Wiz.4, s. 468.

stu latach. Prawo patronatu przysługiwało nadal właścicielom wsi Piątek i Godziątkowo. Tamtejsza drewniana świątynia była zadbana, przechowywano w niej Najświętszy Sakrament i była chrzcielnicą, czyli sprawowano tu sakramenty. Wyposażona w cztery ołtarze: wielki z obrazem Matki Boskiej, a boczne Matki Boskiej Częstochowskiej, św. Anny i św. Rocha. Dobrze wyposażenie w paramenty liturgiczne, a wśród nich także srebrne wota dziękczynne. Probostwo z prezenty kolatorów miał od 1694 r. Stanisław Ilmiński. Pewnie zawsze rezydował, bo miał gospodarstwo plebańskie i dobre uposażenie⁴⁰⁸.

Musieli zmienić się kolatorzy, bowiem w 1729 r. Piątek należał do Kaczkowskich. W świątyni zmieniły się ołtarze, czyli musiano dokonać pewnych napraw. Teraz w ołtarzu wielkim umieszczono obraz Matki Boskiej Częstochowskiej, a boczne miały za patronów św. Annę, Matkę Boską, ale obraz nie został bliżej opisany, i czwarty św. Rocha i św. Rozalii. Proboszczem pozostawał nadal znany nam Ilmiński⁴⁰⁹.

Stara świątynia, o której była tradycja, że pochodziła z XV w., została restaurowana około 1740 r. z funduszy Jana Lipskiego, kardynała i biskupa krakowskiego, naprawiana jeszcze w 1761 r. Była to świątynia drewniana, a probostwo przy niej w 1754 r. miał Jan Łęczycki, który nastał tu w 1747 r. i zawsze na miejscu rezydował. Parafia liczyła około 190 wiernych spowiadających się na Wielkanoc⁴¹⁰. W 1759 r. proboszczem był już niejaki Maciej Zielenkiewicz⁴¹¹. Sytuacja parafii musiała się pogarszać, bowiem na początku XIX w., w 1801 r. zanotowano, że parafia miała jedynie zarządcę, bo proboszcza własnego od lat nie posiadała, a to z powodu braku wystarczającego uposażenia. Czyżby też zagrażało złączenie tej parafii z inną?⁴¹².

Od 1818 r. należała do diecezji kujawsko-kaliskiej. Nie była to duża parafia, skoro w 1875 r., gdy administrował nią Józef Kirchoff, liczyła 675 wiernych⁴¹³. W 1892 r. parafia miała jako administratora Jana Nepomucena Sobczyńskiego, jednocześnie profesora seminarium włocławskiego, ale zapewne korzystał on z czyjejś pomocy. Wiernych naliczono 815. Parafia obejmowała Piątek Wielki i Piątek Młyn oraz Godziątków⁴¹⁴.

⁴⁰⁸ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 393–398.

⁴⁰⁹ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 389–392.

⁴¹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1104–1116.

⁴¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 46, s. 27–29; Wiz. 56, s. 599–607; Ch[lebowski], *Piątek Wielki, Piątek Mały*, s. 64–65.

⁴¹² ADWł, AAG. Wiz. 105, s. 58–59.

⁴¹³ S. Chodyński, *Piątek Wielki*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 66.

⁴¹⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 41.

W latach 1925–1992 należała do diecezji włocławskiej⁴¹⁵, aktualnie zaś jest w dekanacie stawiszyńskim, diecezji kaliskiej⁴¹⁶.

PRZESPOLEW

Ród Przespolewskich swoje gniazdo rodowe miał w Przespolewie, gdzie jeden z nich w 1333 r. zbudował kościół drewniany pod wezwaniem św. Katarzyny, odpowiednio uposażony. Oni opiekowali się parafią, którą zdaje się że uważali za swoją, bowiem w 1521 r. nawet proboszczem był członek ich rodziny, Wojciech Przespolewski. Tamtejsza świątynia nadal nosiła wezwanie św. Katarzyny, a parafię tworzyły wsie Przespolew, Poroże, Skarżyn, Będziechów i Czachulec⁴¹⁷.

Niestety później, w 1607 r., Przespolew miał już kilku właścicieli i wieś ta należała do Piotra Przespolewskiego, Stanisława Zaremby i Rogozińskich. Możliwe, iż nie było zgody kolatorów co do prezenty proboszcza, stąd od około 35 lat, od około 1572 roku, parafia nie miała własnego proboszcza. Uposażenie parafialne rozebrali kolatorzy, świątynia była zaniedbana, a paramenty liturgiczne rozproszone, sakramentów nie sprawowano, a dzieci chrzczone bywały przez wikariusza z Malanowa⁴¹⁸.

Stan taki bez własnego proboszcza trwał długo, bowiem dopiero około 1753 r. ówczesny właściciel wsi, Władysław Zaremba, z pomocą innych parafian, wystawił nową świątynię, także drewnianą, pod dawnym wezwaniem św. Katarzyny. Dużą zasługę położył tu także miejscowy proboszcz, Sebastian Wieruszewski, który nastał tu w 1749 r. i zawsze na miejscu rezydował. Parafia liczyła w 1754 r. 156 wiernych zobowiązanych do spowiedzi wielkanocnej. Tę nową świątynię opisano też w 1759 r., ale jeszcze nie była konsekrowana, nadal prawa patronatu wspomnianego wyżej Jana Zaremby, a proboszczem z prezenty kolatora był wówczas Antoni Spichowicz⁴¹⁹.

Także i ta parafia od 1818 r. znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej dekanatu stawskiego. Wierni tamtejsi uważali, że obraz Matki Boskiej, jaki

⁴¹⁵ RDWł 1991, s. 535–536.

⁴¹⁶ *Informator 2013–2014*, s. 257.

⁴¹⁷ LB, t. 2, s. 69; Librowski, *Indeks*, s. 138.

⁴¹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 308–309; Wiz. 4, s. 345–351; Wiz. 11, s. 554–556; Wiz. 14, s. 225–227.

⁴¹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1345–1355; Wiz. 45, s. 29–31; Wiz. 78, k. 16v–20; Wiz. 79, k. 18v–23; S. Chodyński, *Przespolew*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 66.

znajdował się w wielkim ołtarzu, był łaskami słynący⁴²⁰. Ponieważ drewniane świątynie szybko ulegały niszczeniu, stąd wizytujący parafię w 1825 r. dziekan stawski stwierdził, że kościół był już w złym stanie. Pamiętano jednak o tym, kto go budował w 1753 r. Ponieważ dobra przespolewskie stały się własnością rządu, zadania kolatora wypełniał sędzia Trybunału Kaliskiego, niejaki Leśniewski. Może też i z tego powodu nie było znowu własnego proboszcza, metryki spisywał organista, a nabożeństwa sprawowali najczęściej zakonnicy. A przecież osób komunikujących na Wielkanoc było już około 900⁴²¹. Pokazna liczba wiernych spowodowała jednak, że później pojawili się tu proboszczowie. W 1875 r. probostwo należało do Atanazego Petrykowskiego⁴²², a w 1892 r. proboszczem był tu Stanisław Pius Kolczyński. Wiernych naliczono 2069 osób, a do parafii należały wsie: Przespolew, Huta, Świdle, Madalin, Pyczek, Będziechów, Nowy Świat, Rumunek, Młodzianów, Bielawki, Niedźwiady, Czachulec, Skarżyn, Poroże, Czerkucin i folwark Skarżynek, Zacisze, Ksawerów, Adelin, Stanisławów, Marcjanów, Kopce i Zimna Woda⁴²³.

Świątynia z 1753 r. spłonęła od uderzenia pioruna na początku XX wieku, a na jej miejscu w latach 1910–1914 za czasów proboszczowania Stanisława Mrozowskiego zbudowano nowy trzynawowy kościół, w stylu neobarokowym według projektu Stanisława Wojciechowskiego.

W latach 1925 do 1992 parafia należała do diecezji włocławskiej⁴²⁴, a od 1992 r. jest w dekanacie koźminkowskim diecezji kaliskiej⁴²⁵.

RAJSKO

Jest to niewątpliwie stara miejscowość i równie stara parafia, z kościołem pod wezwaniem św. Michała i św. Walentego⁴²⁶, i można słusznie domniemywać, że powstała już w 1174 r., jak to miał świadczyć napis na starożytnym dzwonie znanym jeszcze w drugiej połowie XIX wieku⁴²⁷. Już

---

⁴²⁰ Tamże.

⁴²¹ ADWł, ABKKal. Wiz. 10(204), k. 65–69.

⁴²² Chodyński, *Przespolew*, s. 66.

⁴²³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 41.

⁴²⁴ RDWł 1991, s. 372–373.

⁴²⁵ *Informator 2013–2014*, s. 159.

⁴²⁶ *Rajsko*, w: SGKP, t. 9, s. 499–500.

⁴²⁷ S. Chodyński, *Rajsko*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 66–67.

na początku XVI w., za arcybiskupa Jana Łaskiego, znany tu był, otoczony czcią, obraz św. Anny, w miejscowym drewnianym kościele. Proboszczem Rajska był Stanisław z Krzepic. Parafia obejmowała wsie Rajska, Janików, Oszczeklin, Dąbrowa, Radliczyce, Krowica Zawodnia i Krowica Pusta, Marchwacz, Modła, Warszów, Trzęsów, Smółki⁴²⁸.

Kto fundował kościół w Rajsku, dociec trudno. Na początku XVII wieku wieś ta należała do Jana Kobierzyckiego, który był kolatorem parafii. Świątynia nosiła wówczas wezwanie św. Anny, św. Jakuba Apostoła i św. Walentego. Proboszczem około 1606 r. był Andrzej z Brudzewka. W parafii nie było wówczas żadnego innowiercy⁴²⁹. Widocznie nie było jasno powiedziane, jakie było wezwanie kościoła w Rajsku, skoro w 1610 r. podano, że patronami byli św. Anna i św. Michał Archanioł⁴³⁰. Pewnie był to co najmniej drugi kościół parafialny, wystawiony przez dziedzica – może nawet używającego nazwiska Rajski, herbu Korab⁴³¹ – i konsekrowany w 1607 r., a patronami byli św. Michał Archanioł i św. Anna⁴³². Murowana świątynia w Rajsku w 1719 r. musiała być okazała, jeżeli znajdowało się w niej siedem ołtarzy. Proboszczem był wówczas Jan Kobierzycki, kanonik kaliski, mający wikariusza Kazimierza Marchwickiego. Wiernych, spowiadających się naliczono około 740⁴³³. Ten sam proboszcz pozostawał także w 1729 r., a jego wikariuszem był Michał Chmielewski⁴³⁴. Na terenie parafii, we wsi Marchwacz należącej do jezuitów z Kalisza, znajdowała się kaplica prywatna⁴³⁵.

Tamtejsza murowana świątynia została dokładnie opisana w protokole wizytacyjnym z 1754 r. Prawo patronatu należało wówczas do Jana Kobierzyckiego, będącego kanonikiem kapituły kaliskiej. Rektorem parafii, z prezenty wspomnianego Jana Kobierzyckiego, od 1744 r. był Wawrzyniec Frasunkiewicz, zatrudniający nieraz do pomocy jako wikariusza zakonnika. Parafia należała do większych, skoro wiernych dorosłych naliczono około 900 osób. Wspomniany wyżej proboszcz odbudował szpital parafialny o dwóch pomieszczeniach, gdzie mieszkały dwie ubogie rodziny. We wsi

⁴²⁸ LB, t. 2, s. 8–9.

⁴²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 228–233.

⁴³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 196–205.

⁴³¹ Chodyński, *Rajska*, s. 67; Librowski, *Indeks*, s. 139; *Rajska*, w: SGKP, t. 9, s. 499–500.

⁴³² ADWł, AAG. Wiz. 10, s. 93–96; Wiz. 11, s. 529–537.

⁴³³ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 529–537.

⁴³⁴ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 227–231.

⁴³⁵ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1289–1303.

Marchwacz, należącej do jezuitów, znajdowała się kaplica, pewne tylko zakonnikom służąca, ale później już nie ma o niej wzmianek. Podobny w treści jest protokół z 1759 r.

Ta świątynia murowana była należycie utrzymana w 1761 r., gdy jej proboszczem był Wawrzyniec Frasunkiewicz. Ołtarz wielki z wizerunkiem Pana Jezusa Ukrzyżowanego. Ołtarze boczne św. Rocha, św. Walentego, Przemienienia Pańskiego, Matki Boskiej i św. Macieja Apostoła. Działały bractwo różańcowe i bractwo świętych Aniołów Stróżów. Dobre było wyposażenie świątyni w paramenty liturgiczne, jak i jej uposażenie⁴³⁶.

Parafia znalazła się potem w diecezji kujawsko-kaliskiej. Około 1858 r. świątynia staraniem proboszcza, zdaje się że Adama Rudnickiego, znacznie restaurowana i wyposażona w potrzebne sprzęty kościelne. W 1875 r. liczyła 3353 wiernych, a w 1892 r., kiedy parafią administrował Roman Szłosman, za patronów świątyni uważano św. Michała Archanioła i św. Macieja Apostoła. Znajdujący się tam obraz św. Walentego uważany był za łaskami słynący, na co była aprobata papieża Piusa VI. Parafia obejmowała wsie Rajsco, Warszów (Warszew), Sieczków (Sierzchów), Janików, Borowiec, Pietrygi (Pietrzyków), Smułki z kolonią Agnieszków, Ksawerów, Marianów, Oszczeklin, Dąbrowa, Radliczyce, Pinki, Krowica Pusta, Krowica Zawodnia, Wykuszów, Marchwacz, Reforma, Murowaniec, Modła i Trzęsów. Parafia liczyła wówczas 3437 wiernych, a probostwo miał Roman Szłosman⁴³⁷.

W 1983 r. w Radliczycach powstała kaplica pod wezwaniem św. Maksymiliana Kolbego⁴³⁸. Aktualnie parafia Rajsco i kaplica w Radliczycach znajdują się w dekanacie opatówcekim diecezji kaliskiej⁴³⁹.

RYCHNÓW

Parafia w Rychnowie powstała na początku XV wieku. Wieś ta stanowiła jeszcze na początku wieku XVI własność Rychnowskich. Kościół i parafia istniały już przed 1433 r., jak świadczyły akta Konsystorza Gnieźnieńskiego. Możliwe, iż przedstawiciele tego rodu znacznie wcześniej, aniżeli wskazywałaby wspomniana wyżej data, byli fundatorami pierwszej świątyni.

⁴³⁶ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 647–657.

⁴³⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 42.

⁴³⁸ RDWł 1991, s. 373–374.

⁴³⁹ Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 503; *Informator 2013–2014*, s. 208.

Około 1521 r. właścicielem był niewiadomego imienia Rychnowski, świątynia parafialna nosiła wezwanie Wszystkich Świętych, a tworzyły ją wsie Rychnów, Wyganki i Kurza⁴⁴⁰.

W czasach rozwoju protestantyzmu, około 1570 r., także i świątynia rychnowska znalazła się we władaniu ministrów innowierczych. Około 1610 r., gdy właścicielem wsi był Jan Kobierzycki, kościół był już przywrócony katolikom i rekoncyliowany. Kościół miał dwa ołtarze. Duszpasterzem z prezenty kolatora był niejaki Maciej Gattius, będący jednocześnie prepozytem przy kościele szpitalnym w Stawiszynie. Do parafii należały wsie Rychnów, Kurza, Wyganki i Żerniki, gdzie znajdowała się kaplica. Parafia dobrze uposażona, a świątynia wyposażona w paramenty liturgiczne⁴⁴¹.

Nieco dokładniej opisano drewnianą świątynię rychnowską dopiero w 1719 r. Była drewniana, konsekrowana, nosiła wezwanie Wszystkich Świętych. Znajdowała się w dosyć dobrym stanie. W niej trzy ołtarze: wielki pod wezwaniem Świętej Rodziny i boczne Świętego Krzyża i Matki Bożej. Wyposażona w paramenty liturgiczne, dokładnie tu spisane. Chociaż wystarczająco uposażona, od około 1716 r. nie miała własnego proboszcza i została oddana pod zarząd proboszcza z Blizanowa⁴⁴².

Zdaje się, że upływ lat musiał się odbić na stanie świątyni. W 1729 r. wręcz stwierdzono, że świątynia, a także drewniana zakrystia były bliskie całkowitemu zniszczeniu. Prawo patronatu należało do właścicieli wsi, Walichnowskich. Od ostatniej lustracji z 1719 r. musiano dokonać pewnych zmian w urządzeniu wnętrza świątyni, bowiem ołtarz wielki miał obraz Wszystkich Świętych, a boczne Świętego Krzyża i Matki Bożej. Probostwo miał wtedy Mateusz Wierzbiński⁴⁴³.

Już w latach dwudziestych wieku XVIII świątynia była stara. Kiedy wizytowano ją w 1754 r., była już zewnętrznie znacznie zniszczona, ale posiadała dobrze urządzone i utrzymane wnętrza, z trzema ołtarzami i wystarczającym wyposażeniem w paramenty liturgiczne. Wystarczające też było uposażenie, dokładnie opisane⁴⁴⁴.

Parafią zarządzał od 1752 r. Grzegorz Mrozowski, zaś spowiadających się naliczono 211 wiernych. Świątynia w dniu 11 czerwca 1756 r. poważnie

⁴⁴⁰ LB, t. 2, s. 78; Librowski, *Wizytacje*, ABMK, 8(1964), s. 90.

⁴⁴¹ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 457–458; Wiz. 4, s. 379–384. O Żernikach, gdzie nawet przez czas pewien była samodzielna parafia, powiedziano przy parafii Blizanów.

⁴⁴² ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 370–373.

⁴⁴³ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 383–385.

⁴⁴⁴ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1180–1190.

ucierpiała podczas burzy lub wichury. Rychnów był wówczas własnością Lubomirskich, zaś proboszczem nadal Grzegorz Mrozowski prezentowany jeszcze przez poprzedniego kolatora, Eleonorę z Małachowskich Lipską. Zniszczenia były tak wielkie, że z ocalałego materiału wystawiono na dawnym miejscu kaplicę dla sprawowania nabożeństw⁴⁴⁵.

Dopiero w 1782 r. dziedzice Jakub i Teodora z Kurczewskich Skowrońscy wzniesli nowy drewniany kościół pod dawnym wezwaniem, poświęcony tego samego roku przez wizytatora, Józefa Gembartha, kanonika gnieźnieńskiego i oficjała kaliskiego⁴⁴⁶. Kościół ten służy parafii także obecnie.

Po 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Nie była to duża parafia, bowiem w 1828 r. liczyła zaledwie 400 wiernych spowiadających się na Wielkanoc. Kolatorami byli wówczas Karol Fijałkowski oraz Racięscy i Skórzewscy. Od 1821 r. proboszczem był Franciszek Szaniawski, ale władza kościelna usunęła go z parafii i przebywał w klasztorze reformatorów w Kaliszu, a w Rychnowie zastępował go Józef Elias Szablowski⁴⁴⁷. Za proboszcza Antoniego Świątkowskiego w 1875 r. parafia liczyła 607 wiernych. Pod koniec wieku, w 1892 r., gdy proboszczem był Antoni Kurowski, w parafii naliczono 885 wiernych, a parafia obejmowała wsie Rychnów, Skrajnia, Kurza, Wyganki i Żerniczki⁴⁴⁸.

Od 1925 r. parafia należała do diecezji włocławskiej⁴⁴⁹, a w 1992 r. została włączona do nowej diecezji kaliskiej i dekanatu stawiszyńskiego⁴⁵⁰.

STAW

Wprawdzie teraz miejscowość Staw jest jedynie większą wsią, ale jego historia jest wcale ciekawa i posiadał on nawet prawa miejskie. Była to miejscowość należąca do monarchów, która im zapewne zawdzięcza pierwszy kościół, ufundowany jeszcze w XIII wieku, dobrze przez nich uposażony i może już wówczas miejscowość została wyniesiona do roli

⁴⁴⁵ ADWł, AAG. Wiz. 46, s. 14–16; Wiz. 56, s. 592–599.

⁴⁴⁶ ADWł, AAG. Wiz. 78, k. 21v–24; Wiz. 79, k. 26v–30v; Br. Ch[lebowski], *Rychnów*, w: SGKP, t. 10, s. 72; S. Chodźński, *Rychnów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 67–68.

⁴⁴⁷ ADWł, ABKKal. Wiz. 14(207), k. 22–23.

⁴⁴⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 42.

⁴⁴⁹ RDWł 1991, s. 536–537.

⁴⁵⁰ *Informator 2013–2014*, s. 257.

miasta. Miasto to zostało zniszczone w następstwie najazdu Krzyżaków w 1331 r., kiedy to spalono także świątynię. Zapewne sumptem monarchy, Kazimierza Wielkiego, odbudowano drewnianą świątynię, a w 1341 r. parafia otrzymała drugi dokument erekcyjny od arcybiskupa Janisława. Tak podaje ks. Korytkowski w przypisach do *Liber beneficiorum*. Inną informację natomiast zamieścił równie szanowany historyk, jakim był ks. Stanisław Chodyński. Według niego niejaki Janisław Kotwicz zbudował tu świątynię, hojnie uposażoną przez monarchę, razem z arcybiskupem gnieźnieńskim, Jarosławem Bogorią ze Skotnik w 1343 r. Za arcybiskupa Jana Łaskiego były tu zdaje się dwie świątynie, jedna stara drewniana, niepodanego wezwania, ale rozpoczęto budowę drugiej i to murowanej, której fundamenty przygotowywano. Prawdopodobnie fundował to wojewoda łęczycki niejaki Jan Jurand z Brudzewa, do którego Staw wówczas musiał należeć. Około 1520 r. powstała gotycka, orientowana, jednonawowa świątynia. Pomimo zniszczeń na skutek pożarów w 1722 i 1753 r. istnieje do dziś.

Probostwo należało do niejakiego Marcina ze Stawu. Parafię tworzyło miasteczko Staw i wsie Suliszewice, Kościany, Skalmierz, Cieszaków, Wawry, Mroczi, Tymieniec, Gorzuchy i Jarki⁴⁵¹. Gdzie jest prawda, trudno powiedzieć, ale obydwie wersje dowodzą dawności parafii, i w każdej jest część prawdy⁴⁵².

W 1604 r. miasto (*oppidum*) Staw należało do Jana Rozrażewskiego. Kościół parafialny był murowany, pod wezwaniem św. Mikołaja, dobrze uposażony i wyposażony. Oprócz miasta Stawu, należało do parafii 11 wsi. Proboszczem od 1604 r. był Piotr z Trzebuni, a wikariuszem niejaki Jan. Przy parafii znajdował się szpital z kaplicą Świętego Krzyża, przy którym mieszkał, jako prepozyt, Andrzej ze Stawu. Szpital miał własne uposażenie. Ten szpital i kaplica stały na przedmieściu kaliskim⁴⁵³.

Niestety kolejne przekazy z lustracji parafii stawskiej mamy dopiero z początków wieku XVIII. Od 1631 r. w Stawie była prepozytura z mansjonarzami. Kaplica szpitalna, a może i szpital ten, nie przetrwały długo, bowiem

---

⁴⁵¹ LB, t. 2, s. 65; S. Chodyński, *Staw*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 68.

⁴⁵² Ks. Korytkowski mógł nie znać zapisów w księdze wizytacji z 1607 r. o erekcji parafii z 1341 r., o powiększeniu uposażenia parafii przez arcybiskupa Jarosława Skotnickiego. Zob. ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 222–224.

⁴⁵³ Tamże, s. 213–222; ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 181–195. Jak rozumieć zapis autorstwa Korytkowskiego: „W XV wieku z łaski królewskiej przeszedł Staw w posiadanie rodziny Brudzewskich. Jeden z nich, Jan Jarand z Brudzewa, rozpoczął około 1520 r. obok starej drewnianej świątyni budować nową murowaną”. Ta wiadomość jest powtarzana w późniejszych publikacjach.

w 1719 r. nie było po nim śladu, ale pozostało uposażenie, o czym wspomniano w późniejszych opisach parafii. W 1719 r. sprawdzano najpierw, jak przechowywano Najświętszy Sakrament, wodę chrzcielną oraz oleje święte. Świątynia była murowana, ale niezbyt dobrze utrzymana, skoro orzeciono, że okna wręcz były złe, podłoga, a raczej posadzka z cegieł, uszkodzona, sklepienie jednak dobre, dach na świątyni gontowy, w niektórych miejscach naprawiany, ale bardzo zły na kaplicy św. Anny, co może nawet zagrażać. Ogólnie oceniono, że wygląd wnętrza nie był ładny. Znajdowały się tu cztery ołtarze. Wielki nosił wezwanie patrona, św. Mikołaja, a boczne św. Walentego, Matki Boskiej i Aniołów Stróżów. Ponadto od strony południowej znajdowała się murowana kaplica z ołtarzem pod wezwaniem św. Anny, przy którym miało swoją siedzibę i nabożeństwa bractwo jej imienia. Zaznaczyć trzeba, że bogate było wyposażenie we wszelkie paramenty liturgiczne, dokładnie spisane. Dobre było też uposażenie. Proboszczem, jeszcze z tytułem prepozyta, był tu Jan Biestrzykowski, z prezenty kolatora Rafała Wężyka, właściciela Stawu, mianowany w 1692 r. Naliczono około 600 parafian zobowiązanych do spowiedzi wielkanocnej. Dawniejsza kaplica szpitalna przed wieloma laty uległa zniszczeniu, a ówczesny prepozyt Teofil Walenty Stoiński, kanonik kaliski, starał się ją odbudować, ale ówczesny posiadacz Stawu, niejaki Iwański, przygotowany budulec zabrał na wystawienie karczmy. Jednak pozostało nieco drewna dębowego słusznej wielkości na fundamenty, dom z odpowiednim pomieszczeniem, zabudowania gospodarcze ze stodołą, a także ogród i grunta w trzech częściach, położone wśród pól mieszczan. Dawna prepozytura szpitalna zatem miała jeszcze uposażenie, chociaż świątyni już nie było. Widać z tego, że tak sam Staw, jak i parafia niezbyt dobrze się rozwijały⁴⁵⁴.

Od 1720 r. probostwo miał niepodanego imienia Spławski. Stan świątyni i parafii w 1729 r. niewiele się różnił od tego sprzed dziesięciu lat. Ale z uposażenie nieistniejącego kościoła szpitalnego Świętego Ducha nadal korzystał Teofil Stoiński. Powstała jednak kaplica Świętego Krzyża, którą w przyszłości nazwano kaplicą szpitalną⁴⁵⁵.

Staw był miastem także w 1754 r. Kolatorem parafii był Kazimierz Rychłowski, kasztelan sieradzki. Jeszcze wtedy pamiętano, że świątynia pochodzi z 1343 r. Opisano dokładnie jej stan zewnętrzny i wewnętrzny. O jej świetności świadczy, iż znajdowało się w niej pięć ołtarzy. Przy jed-

⁴⁵⁴ ADWł, AAG. Wiz. 10, s. 97–100; Wiz. 11, s. 478–486.

⁴⁵⁵ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 284–287.

nym z nich istniało bractwo różańcowe. Ponadto od strony południowej znajdowała się murowana kaplica pod wezwaniem św. Anny, przy której też było bractwo jej imienia. Bogate było wyposażenie w paramenta liturgiczne i uposażenie. Przy dworze w Stawie znajdowała się kaplica murowana, mająca zezwolenie na odprawianie w niej nabożeństw. Parafię miał Wojciech Borowski będący tu od 1736 r., zawsze na miejscu rezydujący. Utrzymywał wikariusza, Antoniego Gwoździewskiego. Parafia zaś była spora, skoro liczyła 957 osób spowiadających się. Na przedmieściu miasteczka była kaplica szpitalna Świętego Krzyża, ale nie wspomniano o ubogich, których nie było, zaś obowiązki wypływające z zapisów wypełniał proboszcz⁴⁵⁶.

W wizytacji z 1759 r. wspomniano o kaplicy na „zamku” stawskim, ale najprawdopodobniej chodziło o tamtejszy pałac. Działy w parafii Staw trzy bractwa, mianowicie św. Anny, Aniołów Stróżów i różańcowe. Proboszczem wówczas był Wojciech Borowski, utrzymujący wikariusza w osobie Andrzeja Kużawskiego⁴⁵⁷.

Dobrze wyglądała świątynia i parafia w 1761 r. Murowany kościół o sześciu ołtarzach, mianowicie: wielki św. Mikołaja, a boczne św. Walentego, Aniołów Stróżów, św. Anny, Zdjęcia z Krzyża i Matki Boskiej z Dzieciątkiem. Działy bractwa Aniołów Stróżów i różańcowe. Bogate wyposażenie i uposażenie. Probostwo miał wówczas Wojciech Borowski. Do parafii należało miasteczko Staw oraz wsie Cieszyków, Tymieniec, Suliszewice, Skalmierz, Wawry, Kościany, Mroczy Małe, Mroczy, Sędzimirowice, Gorzuchy i Jarki. Ponadto przy dworze we wsi Tymieniec w 1761 r. pojawiła się też kaplica prywatna. Kościół w Stawie, podobnie jak w wielu innych miejscowościach, był trapiiony także pożarami⁴⁵⁸.

Od 1818 r. parafia Staw należała do diecezji kujawsko-kaliskiej. Parafię wizytowano w 1824 r., gdy proboszczem był Jan Szmidowicz, a kolatorem dziedzic miasta, Gwido Rychłowski. Stara murowana świątynia pozostawała w dobrym stanie, ale zwrócono uwagę, że dach gontowy będzie wymagał wkrótce naprawy. Wiernych, spowiadających się, naliczono około 1100⁴⁵⁹.

Parafia wzrastała liczebnie, bowiem w 1875 r., kiedy proboszczem był tu Edward Rzońca, parafia liczyła już 2240 wiernych. Przy końcu wieku, w 1892 r., kiedy proboszczem był Teofil Ojrzanowski, wiernych było już 2533.

⁴⁵⁶ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1442–1460.

⁴⁵⁷ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 284–287; Wiz. 45, s. 1–4.

⁴⁵⁸ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 753–765; Chodyński, *Staw*, s. 68.

⁴⁵⁹ ADWł, ABKKal. Wiz. 10(204), k. 71–75.

Staw utracił prawa miejskie i był już traktowany jako osada. Parafię tworzyła więc osada Staw i wsie: Cieszaków, Gorzuchy, Tymieniec, Mrocзки Wielkie, Mrocзки Małe, Kościany, Sędzimirowice, Skalmierz, kolonia Skalmierska, Suliszewice, Kolonia Suliszewska, Młynarki, Wawry, folwark Marcjanów i folwark Staw⁴⁶⁰.

W latach 1925–1992 parafia Staw należała do diecezji włocławskiej⁴⁶¹, a obecnie jest ona w dekanacie opatóweckim diecezji kaliskiej⁴⁶².

STAWISZYN

Stawiszyn, miasto królewskie, od dawna cieszące się swoim kościołem, należało do archidiecezji gnieźnieńskiej, aby potem przez kolejne zmiany, ostatecznie znaleźć się w diecezji kaliskiej. Ciekawa jest zatem historia tak tego miejsca, jak i parafii.

W Stawiszynie miał być w XII wieku gród, zniszczony podczas najazdu księcia litewskiego Witenesa w 1206 r. Już w 1291 r. Stawiszyn stał się miastem. Zaledwie go podźwignięto, zniszczyli go Krzyżacy w swojej rejsie z 1331 r. Odbudowano Stawiszyn za Kazimierza Wielkiego⁴⁶³. Bez wątpienia zapewne kiedy lokowano miasto, powinien być tam już kościół, który datuje się na XIII w., ale wspomniano o nim dopiero w 1333 r., bo wówczas występuje Jakub, tamtejszy proboszcz. Siłą rzeczy w tych nieszczęściach, jakie dotykały osadę i miasto, cierpiała także tamtejsza świątynia. Tamtejsza drewniana świątynia spłonęła i Kazimierz Wielki fundował tu w 1360 r. nową świątynię murowaną, zapewne pod dawnym wezwaniem św. Bartłomieja oraz św. Jadwigi [Śląskiej]. Stawiszyn i tamtejsza parafia musiały odgrywać ważniejszą rolę, jeżeli na początku XVI w., około 1521 r. był tu proboszcz z gronem czterech altarzystów i dwóch wikariuszy. Altarie te powstały w 1445 r. Zaś parafia obejmowała, oprócz miasta Stawiszyn, który był już w 1521 r. siedzibą dekanatu, także wsie Kiączyn, Długa Wieś i Wyrów⁴⁶⁴.

---

⁴⁶⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 68; „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 42.

⁴⁶¹ RDWł 1991, s. 164–166.

⁴⁶² *Informator 2013–2014*, s. 209.

⁴⁶³ *Stawiszyn*, w: MPT, t. 2, s. 300.

⁴⁶⁴ LB, t. 2, s. 72–73; Br. Ch[lebowski], *Stawiszyn*, w: SGKP, t. 9, s. 300–301; S. Chodyński, *Stawiszyn*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 69; Librowski, *Wizytacje*, ABMK, 8(1964), s. 98.

To miasto królewskie w 1603 r. znajdowało się w dzierżawie niejakiego Andrzeja Pierzchlińskiego. Probostwo i dziekaństwo piastował Wojciech Gortius, ale on z powodu słabego zdrowia rzadko bywał w parafii. Było jednak dwóch wikariuszy, mianowicie Walenty z Radomska i Mateusz Jareczka. Kościół wyposażony w potrzebne paramenty liturgiczne i należycie uposażony. Stosunkowo wcześniej, bo około 1450 r. powstała tu prepozytura szpitalna Świętego Ducha z kaplicą, założona przez duchaków, czyli kanoników regularnych Ducha Świętego, nazywanych po prostu zakonem Ducha Świętego, położona za miastem, oraz kaplica św. Anny z 1515 r. także w pobliżu szpitala. Prepozytem szpitala był wówczas Grzegorz z Turku⁴⁶⁵.

Stawiszyn w 1611 r. dalej był w dzierżawie u Andrzeja Pierzchlińskiego. Tamtejsza murowana świątynia św. Bartłomieja musiała być dosyć okazała, skoro oprócz ołtarza wielkiego, znajdowało się w niej jeszcze siedem ołtarzy bocznych. Proboszczem nadal był Wojciech Gortius (może Górski), jednocześnie dziekan dekanatu stawiszynskiego, ustanowiony tu w 1588 r., przy parafii rezydujący. Miał do pomocy dwóch wikariuszy. Przy parafii funkcjonowała szkoła. Parafia dobrze uposażona, co dokładnie opisano, a świątynia także dobrze wyposażona w paramenty liturgiczne. W Stawiszynie działały cechy rzemieślnicze, urządzone na wzór bractw. O stanie parafii i jej duchowieństwie świadczy pokaźna liczba ksiąg w bibliotece. Istniał także szpital ze świątyniami pod wezwaniem Ducha Świętego i św. Anny⁴⁶⁶.

Dosyć dokładnie opisano parafię i świątynię w 1718 r. Prawo patronatu należało do monarchy. Dokładnie opisano wyposażenie świątyni i uposażenie parafii. Proboszczem był Teofil Walenty Stoiński, protonotariusz apostolski i kanonik kaliski, mając także do pomocy wikariusza. Opisano także kościół szpitalny Świętego Ducha, chociaż nie było przytułku jako takiego. Ta świątynia także została dobrze opisana z jej uposażeniem i wyposażeniem⁴⁶⁷. Następną lustracja parafii odbyła się w 1730 r. Probostwo miał nadal wspomniany wyżej Stoiński z tytułem prepozyta, bo dwaj wikariusze byli także mansjonarzami. Dobrze opisano uposażenie parafii. Zwrócono także dobrą uwagę na świątynię szpitalną Świętego Ducha, którą opiekowali się kanonicy regularni Ducha Świętego „de Sa-

⁴⁶⁵ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 391–401.

⁴⁶⁶ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 357–378.

⁴⁶⁷ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 398–413.

xia”. Sam przytułek wymagał jednak reperacji i nie było w nim żadnego podopiecznego⁴⁶⁸.

Murowana świątynia stawiszyńska służyła nadal parafii i wizytowana była w 1754 r. Pomimo iż w 1706 r. została poważnie uszkodzona przez pożar od uderzenia pioruna, ale została, częściowo jako murowana, odbudowana około 1740 r.; przedstawiała już stan niezły i bogate było życie parafialne, ponieważ działały bractwo różańcowe, św. Anny i bractwo Dobrej Śmierci. Probostwo miał Dominik Wolski, prezentowany przez monarchę w 1736 r. Do pomocy powinien mieć 4 mansjonarzy, ale aktualnie było dwóch w osobach Łukasza Zielińskiego i Jakuba Gliszczyńskiego. Mansjonarze mieli własne uposażenie. Wiernych spowiadających się naliczono 320⁴⁶⁹.

Widocznie nie od razu poprawiono wszystko, skoro w 1759 r. nawa, czyli chór mniejszy, pozostawał jeszcze zniszczony, zaś prezbiterium zostało odgradzone od nawy deskami, wyposażone w cztery ołtarze, dzięki staraniom pobożnych ofiarodawców i aktualnego proboszcza. A był nim Dominik Wolski mający do pomocy wikariuszy, czyli mansjonarzy Łukasza Zielińskiego i Józefa Krzywdzińskiego. Natomiast przy kościele szpitalnym Świętego Krzyża przebywał kanonik regularny „de Saxia”, Augustyn Dziewczyński⁴⁷⁰. Ostatecznie świątynia została doprowadzona do porządku około 1779 r.⁴⁷¹

Od 1818 r. parafia ta znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1828 r. świątynia parafialna, której proboszczem, a zarazem dziekanem był Józef Misiński, znajdowała się w dobrym stanie. Jego wikariuszem był Wojciech Kaczyński. Świątynia cieszyła się relikwiami św. Bartłomieja, które miały potwierdzenie autentyczności, oraz relikwiami Krzyża Świętego, ale bez zaświadczenia o ich autentyczności. Wiernych spowiadających się na Wielkanoc było około 900. Jednak kościółek Świętego Ducha był już opuszczony przez swoich dawnych opiekunów, ale istniał nadal przytułek dla ubogich z własnym uposażeniem, dając aktualnie schronienie 5 ubogim. Była też szkoła, ale utrzymywana przez parafian⁴⁷².

Za proboszcza Józefa Mleczka w 1875 r., naliczono 1946 parafian. W 1892 r., kiedy proboszczem był Teodor Mejer, parafia liczyła 2333 wiernych. Działały jeszcze bractwa Dobrej Śmierci, różańcowe i św. Anny. Nie

⁴⁶⁸ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 400–408.

⁴⁶⁹ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1068–1092.

⁴⁷⁰ ADWł, AAG. Wiz. 46, s. 29–34.

⁴⁷¹ ADWł, AAG. Wiz. 78, k. 24v–33; Wiz. 79, k. 31–39v; Chodyński, *Stawiszyn*, s. 69–70.

⁴⁷² ADWł, ABKKal. Wiz. 14(207), k. 2–3.

wspomniano już o kościele Świętego Ducha, a więc musiał już nie istnieć. Parafię tworzyła osada Stawiszyn i wieś Wyrów, kolonia Długa Wieś, folwark Długa Wieś, Kiączyn, kolonia Kiączyn, Magdalenów, Wirginia i Pólko⁴⁷³.

W latach 1925–1992 parafia należała do diecezji wrocławskiej⁴⁷⁴, a teraz jest w dekanacie stawiszynskim diecezji kaliskiej⁴⁷⁵.

Kościół szpitalny *extra muros*

Wspomniano wyżej, że około 1450 r. powstała w Stawiszynie za miastem, w kierunku Kalisza, prepozytura szpitalna Świętego Ducha. Założyli ją tzw. duchacy, czyli kanonicy regularni Ducha Świętego, nazywani po prostu zakonem Ducha Świętego, z kaplicą tego wezwania oraz drugą kaplicą św. Anny, także w pobliżu szpitala. Ta ostatnia istniała krótko. Więcej wiemy o niej z 1754 r. Była to świątynia drewniana, z trzema ołtarzami, wystarczająco wyposażona w paramenty liturgiczne, mająca także własne uposażenie. Prepozyturę szpitalną miał wówczas Kacper Bartoszewski, kanonik regularny „de Saxia”. Nie powiedziano tu nic o opiece nad ubogimi⁴⁷⁶. Kiedy wizytowano parafię Stawiszyn w 1828 r., kościółek ten był opuszczony, ale funkcjonował przytułek dla ubogich i miał fundusz na ich utrzymanie⁴⁷⁷.

TŁOKINIA

Tłokinia Mała i Tłokinia Duża, to wieś dawniej położone w gminie Opatówek, teraz już w obrębie miasta Kalisza. Musiała to być miejscowość dosyć znaczna, jeżeli przebywali w niej nawet książęta, jak chociażby w 1284 r., kiedy bawił tu Przemysław II (1257–1296) wystawiając przywilej dla archidiecezji gnieźnieńskiej. Była to wieś królewska z kościołem pod wezwaniem św. Jakuba. Dobra tłokińskie zostały później dane w zastaw niejakiemu Kobylińskiemu. Parafia ta, za wiedzą Stolicy Apostolskiej, a zapewne i z poręki arcybiskupa Jana Łaskiego, została złączona z prepozyturą kapituły kaliskiej. Parafią zarządzał wtedy Mikołaj Kiełczowski. Tworzyły ją wieś Tłokinia, Winiary, Zduny, Zawady, Rożdżały i Nędzrzew⁴⁷⁸.

⁴⁷³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 42.

⁴⁷⁴ RDWł 1991, s. 525–526.

⁴⁷⁵ *Informator 2013–2014*, s. 258.

⁴⁷⁶ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1100–1104.

⁴⁷⁷ ADWł, ABKKal. Wiz. 14(207), k. 2–2v.

⁴⁷⁸ LB, t, 2, s. 66–67.

Przyjmuje się więc, że parafia powstała najpóźniej w drugiej połowie XIII wieku. Bardzo wcześnie, bo około 1520 r. została wcielona do uposażenia prepozyta kolegiaty kaliskiej⁴⁷⁹, a musiało się to stać za zgodą monarchy. Tamtejszy kościół nosił wezwanie św. Jakuba. Arcybiskup Stanisław Karnkowski, mając na to zgodę króla Zygmunta III Wazy (1566–1632) z 1596 r., w roku następnym wcielił probostwo do kolegium wikariuszy kolegiaty kaliskiej i oni otrzymali także prawo patronatu tej parafii. Oni też przy końcu XVII w. odbudowali świątynię parafialną, a w 1740 r. odnowił ją Mniszech, marszałek nadworny i dzierżawca dóbr Tłokinia⁴⁸⁰. Kiedy więc w 1602 r. wizytowano parafię, ta była już inkorporowana wikariuszom kaliskim, którzy zarządzali nią przez prezentowanego spośród siebie zarządcę⁴⁸¹. Od 1609 r. rezydował przy parafii Jakub ze Rzgowa. Parafie tworzyły wsie Tłokinia, Nędzerezew, Winiary, Rożdżały, Zduny i Zawady. Świątynia stała na wzgórzu, co zapewne dodawało jej uroku⁴⁸².

Świątynia drewniana, w 1719 r. znajdowała się jeszcze w dobrym stanie, ale nie była jeszcze konsekrowana, a na odprawianie nabożeństw była zgoda władzy kościelnej. Parafią administrował, z wyboru wikariuszy kaliskich, Jakub Fałęcki. Dobrze wyposażona w paramenty liturgiczne, a na utrzymanie kapłana i świątyni wystarczające uposażenie⁴⁸³. Podobny w treści jest protokół wizytacji z 1729 r., tym bardziej, że nadal parafią opiekował się wspomniany wyżej Jakub Fałęcki⁴⁸⁴.

W 1754 r. parafia ta została wymieniona w dekanacie stawskim. Tamtejsza drewniana świątynia nosiła wezwanie św. Jakuba. Przypomniano, że z zarządzenia króla Zygmunta III i za zgodą arcybiskupa Stanisława Karnkowskiego, parafia ta i jej uposażenie zostały inkorporowane do kolegium wikariuszy kapituły kolegiackiej kaliskiej. Tamtejsza świątynia fundowana była przez Leszczyńskich, dawniejszych użytkowników dóbr tłokińskich, a potem naprawiana przez marszałka kancelarii królewskiej Mniszka (Mniszcha), a także przez wikariuszy kolegiaty kaliskiej. Świątynia utrzymana w dobrym stanie, z bogatym wyposażeniem w paramenty liturgiczne. Zarządzał parafią Franciszek Pawłowski, na miejscu zawsze

⁴⁷⁹ Librowski, *Indeks*, s. 156.

⁴⁸⁰ Br. Ch[lebowski], *Tłokinia*, w: SGKP, t. 12, s. 345; S. Chodyński, *Tłokinia*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 70.

⁴⁸¹ ADWł, AAG. Wiz. 1, s. 53–54.

⁴⁸² ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 328–333.

⁴⁸³ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 446–451.

⁴⁸⁴ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 287–291.

rezydujący. Parafia liczyła wówczas około 350 wiernych spowiadających się na Wielkanoc⁴⁸⁵.

Tego samego prawa kolatorskiego pozostała ta parafia w 1759 r., proboszczem natomiast był wtedy Stanisław Pawłowski⁴⁸⁶. Kiedy lustrowano parafię w 1761 r., tamtejszy kościół drewniany, fundowany przez podkomorzego Leszczyńskiego, był około 1750 r. naprawiany ostatnio, częścią przez kolatorów, czyli kolegium wikariuszy kolegiaty kaliskiej, częścią przez miejscowy dwór. Nadal pozostała to świątynia drewniana, ale na kamiennym fundamencie. Ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej i boczne św. Rocha i św. Rozalii. Powinności proboszcza spełniał wówczas Jan Raszewski, z postanowienia kolegium wikariuszy kolegiaty kaliskiej, wikariusz stały przy tej parafii. Parafia i świątynia dobrze zaopatrzone we wszystko⁴⁸⁷.

Niestety brakuje protokołów lustracyjnych parafii z końca przynależności jej do archidiecezji gnieźnieńskiej.

Parafia ta znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Za administracji parafią przez Antoniego Rudnickiego w 1875 r. liczyła 2030 wiernych, zaś i w 1892 r., gdy administratorem parafii był Władysław Perliński, liczyła 2280 wiernych obejmując wsie: Tłokinia, Kolonia Tłokińska Wielka i Mała, Zduny, Zawady, Okrąglica, Wygoda, Winiary, Nędzrzew, Rożdżały, Kobierno, Frankowizna i Zmyślonka⁴⁸⁸.

W diecezji włocławskiej należała do dekanatu kaliskiego II⁴⁸⁹, a teraz nosząc nazwę Tłokinia Kościelna, od 1992 r. jest w dekanacie opatóweckim diecezji kaliskiej⁴⁹⁰.

TYKADŁÓW

Wieś w pobliżu Kalisza, której część została nadana przez księcia Władysława Odonica (ok. 1190–1239) w 1213 r. klasztorowi w Ołoboku, zaś druga część pozostała królewsczyzną. Kiedy powstał tu kościół, nie wiadomo, ale w XV wieku nosił wezwanie św. Katarzyny. Można wnosić, że swoje powstanie zawdzięczał księciu. Na początku XVI wieku część wsi należała

⁴⁸⁵ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1565–1576; Chodyński, *Tłokinia*, s. 70.

⁴⁸⁶ ADWł, AAG. Wiz. 45, s. 34–35.

⁴⁸⁷ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 857–866.

⁴⁸⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 43.

⁴⁸⁹ RDWł 1991, s. 251.

⁴⁹⁰ Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 510; *Informator 2013–2014*, s. 210.

do rodziny Kobielińskich, a probostwo do niejakiego Macieja z Rawy. Do parafii należały jedynie wieś Tykadłów i Ciechniów⁴⁹¹.

Tykadłów około 1607 r. w połowie należał do Andrzeja Grodzickiego, innowiercy i w połowie do Andrzeja Pierzchlińskiego, katolika. Świątynia tamtejsza, drewniana, nosiła wezwanie św. Katarzyny. Proboszczem był niejaki Jan Klonowski. Do parafii należały wsie Tykadłów, Russów i Ciechniewko⁴⁹². Jako filia do parafii tykadłowskiej włączona była parafia w Russowie⁴⁹³. Proboszczem w 1610 r. był tu od 1607 r. Wojciech Szatkowski. Parafia obejmowała ten sam co dawniej okręg parafialny, a więc także Russowo z tamtejszym kościołem filialnym⁴⁹⁴.

Ta drewniana świątynia służyła parafii także w 1719 r. Musiała przedstawiać dobry stan, bo nic nie powiedziano o potrzebie ewentualnej naprawy. Dobrze wyposażona we wszelki sprzęt kościelny i wystarczająco uposażona. Probostwo to miał Maciej Pierzewski, na miejscu rezydujący. Parafian, spowiadających się na Wielkanoc, było około 500⁴⁹⁵. Ten sam proboszcz był także w dziesięć lat później. Zdaje się, że gorliwie spełniał swoje posłannictwo. Odbudował także przytułek, który nie miał jednak żadnego własnego uposażenia. Nadal do parafii tej należał Russów z tamtejszą świątynią parafialną, jako filią⁴⁹⁶.

Stara drewniana świątynia tykadłowska, pod wezwaniem św. Katarzyny, w 1754 r., ponieważ czas robił swoje, przedstawiała bardzo zły stan, chociaż jeszcze służyła parafii. Wyposażona w trzy ołtarze i wszelkie paramenta liturgiczne. Działo przy niej bractwo Pocieszenia Najświętszej Maryi Panny. Probostwo to od 1750 r. posiadał Marcin Prokopowicz⁴⁹⁷. Kościół w Tykadłowie został odbudowany w 1758 czy w 1759 r., staraniem Franciszka Ksawerego Przanowskiego, kanonika sieradzkiego, zarządzającego parafią Russowo i Tykadłów⁴⁹⁸. Przy kościele tym od 1720 r. działało bractwo Pocieszenia Matki Boskiej, zaprowadzone przez zakon augustianów. A powodem powołania tegoż bractwa był znajdujący się tu obraz Matki Boskiej słynący łaskami⁴⁹⁹.

⁴⁹¹ LB, t. 2, s. 81–82.

⁴⁹² ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 431–435.

⁴⁹³ Tamże, s. 435–436.

⁴⁹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 454–459.

⁴⁹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 349–355.

⁴⁹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 416–420.

⁴⁹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1116–1132.

⁴⁹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 46, 5–9; Wiz. 56, s. 475–485.

⁴⁹⁹ Br. Ch[leboowski], *Tykadłów*, w: SGKP, t. 12, s. 694.

Parafia tykadłowska wizytowana była w 1761 r. Była tu świątynia właściwie nowa, o której powiedziano wyżej. Duszpasterstwo sprawował Franciszek Ksawery Przanowski, proboszcz Russowa i Tykadłowa⁵⁰⁰.

Przedziwnie układały się losy tych dwóch sąsiednich parafii, ponieważ w 1766 r. arcybiskup Władysław Łubieński włączył parafię w Tykadłowie jako filialną do parafii w Russowie. I taki stan był w 1782 r., gdy to Russów był siedzibą samodzielnej parafii, a w Tykadłowie był tylko kościół filialny⁵⁰¹.

Jednak to parafia w Tykadłowie przetrwała. Parafia ta znalazła się po 1818 r. w diecezji kujawsko-kaliskiej. Nie była to duża parafia, bowiem w 1875 r., za proboszcza Adriana Łopatkiewicza, liczyła 732 parafian. Zwiększyła się nieco ich liczba w 1892 r., za następnego proboszcza Augustyna Gajkowskiego, bo liczyła 848 wiernych obejmując wsie Tykadłów, Russów, Kolonia Russówek, folwark Niechlów, Góry, Witoldów, Piekło i Pole⁵⁰². Okręg ten może nie tyle się zmienił, ile zmieniły się czy przybyły nowe nazwy miejscowości i przy końcu przynależności do diecezji włocławskiej, w 1992 r. obejmował wsie: Tykadłów, Anielin, Ciechniów, Góry Złotnickie, Helenów, Michałów, Rusewek, Kolonia Russów, Witoldów⁵⁰³.

Aktualnie parafia Tykadłów należy do diecezji kaliskiej⁵⁰⁴.

* * *

Russów [parafia nieistniejąca], wieś królewska, ale często oddawana w zastaw, od dawna była parafią – możliwe iż powstała nawet w XV wieku, z kościołem pod wezwaniem św. Mateusza. Ponieważ obejmowała właściwie tylko wieś parafialną, często wakowała, jak chociażby około 1521 r., kiedy sporządzano *Liber beneficiorum* z polecenia arcybiskupa Jana Łaskiego⁵⁰⁵. Kiedy ta świątynia uległa zniszczeniu, parafię włączono do sąsiedniej tykadłowskiej. Dopiero w 1604 r. staraniem proboszcza z Tykadłowa, Marcina Wolskiego, została świątynia odbudowana, ale pozostawała filialną Tykadłowa⁵⁰⁶. Stąd około 1607 r. znajdujący się tu kościół, dawny parafialny, teraz stał się filialnym Tykadłowa. Nosił wezwanie św. Mate-

⁵⁰⁰ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 475–485.

⁵⁰¹ ADWł, AAG. Wiz. 78, k. 5v–6v; Wiz. 79, k. 7v–9.

⁵⁰² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 43.

⁵⁰³ RDWł 1991, s. 232.

⁵⁰⁴ Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 511; *Informator 2013–2014*, s. 259.

⁵⁰⁵ LB, t. 2, s. 80.

⁵⁰⁶ ADWł, AAG. Wiz. 78, k. 4v–8v.

usza⁵⁰⁷. Jeszcze około 1611 r. świątynia ta, czy raczej kaplica, nie była poświęcona⁵⁰⁸. Pomimo statusu kościoła filialnego, Russów uważany był za w pewnym sensie odrębną parafię, jeżeli wizytator w 1719 r. wystawił dla niej osobny dekret reformacyjny⁵⁰⁹.

To szczególne traktowanie tego kościoła filialnego było znaczące, bowiem w 1752 r. nastąpiła ponowna erekcja parafii w Russowie. Świątynia w 1754 r. przedstawiała się ładnie. Odnowicielem świątyni okazał się Ksawery Przanowski, kanonik chełmski i sieradzki, który odbudował ją i od 1752 r. był jej proboszczem, a od roku 1753 przy niej rezydował. Parafia w 1754 r. obejmowała około 150 wiernych spowiadających się. To Ksawery Przanowski zapewne spowodował, że niebawem parafia russowska objęła parafię w Tykadłowie, jako filialną⁵¹⁰.

W 1761 r. stan kościoła i parafii w Russowie rysował się raczej dobrze, bowiem świątynia była niedawno naprawiona staraniem Jana Chryzostoma i Marianny Zielińskich, z niechybnym wsparciem proboszcza Franciszka Ksawerego Przanowskiego⁵¹¹.

Jednakże kościół w Russowie nie przetrwał i pod koniec wieku XVIII był tak zniszczony, że musiano go rozebrać i nie został nigdy odbudowany, a sama wieś należy obecnie do parafii w Tykadłowie w diecezji kaliskiej⁵¹².

ZBIERSK

Jest to stare rodzinne gniazdo Zbierskich, i do nich wieś należała jeszcze na początku XVI wieku. Dlatego można z dużym prawdopodobieństwem im przypisać fundację kościoła i staranie o powstanie parafii. Możliwe, iż mogło to nastąpić jeszcze w XIV wieku, bowiem w 1442 r. zanotowany jest już tamtejszy proboszcz Tomasz. Za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego kościół w Zbiersku nosił wezwanie Jedenastu Tysięcy Dziewic, proboszczem był niejaki Wojciech, a do parafii należała jedynie wieś Zbiersk⁵¹³.

⁵⁰⁷ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 435–436.

⁵⁰⁸ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 458–459.

⁵⁰⁹ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 355–356; Wiz. 14, s. 418–419.

⁵¹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 20, 1132–1143; Wiz. 46, s. 3–5; Wiz. 78, k. 4v–6v.

⁵¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 468–475.

⁵¹² RDWł 1991, s. 232; *Informator 2013–2014*, s. 259.

⁵¹³ LB, t. 2, s. 74.

Na początku wieku XVII, około 1607 r. Zbiersk miał kilku właścicieli, mianowicie Jana Lipskiego i Jana Lasotę Zbierskiego innowierców oraz Marcina Zbierskiego katolika, którzy byli kolatorami parafii. Świątynia i jej wyposażenie przedstawiały stan ubogi. A ponieważ często nie było zgody pomiędzy kolatorami, parafia często wakowała⁵¹⁴.

Około 1611 r. wieś ta należała do Andrzeja Lipskiego, często posługującego się nazwiskiem Zbierski, niejakej Czarneckiej i Andrzeja Grodzieckiego. Świątynia drewniana, pod wezwaniem Jedenastu Tysięcy Dziewic. Znajdowały się w niej dwa ołtarze. Parafia ta obejmował wówczas jedynie wieś parafialną. Probstwo to miał Bartłomiej Pruniewski jeszcze z prezenty kolatora Jana Zbierskiego i innych współkolatorów w 1605 r. Dostyc dokładnie spisano wyposażenie oraz uposażenie⁵¹⁵. Parafia ta pozostawała małą, bo z jednej tylko wsi się składającą. Toteż kiedy w 1719 r. ją wizytowano, od wielu lat nie miała własnego proboszcza, a sama świątynia tak od zewnątrz, jak wewnątrz przedstawiała stan całkowitego zniszczenia. Pewnie winę za to ponosili kolatorzy. Właścicielem Zbierska był Maciej Lasocki. Dziedzic miejscowy zajął dom proboszczowski, innych zabudowań plebańskich nie było. Nawet srebrne naczynia liturgiczne usiłował kolator sprzedać Żydom, ale odzyskał je Jan Gałczyński, archidiacon i oficjał kaliski, i aktualnie znajdowały się w depozycie pod opieką kapituły kaliskiej. Opiekę nad wiernymi, jako że parafia nie funkcjonowała i nie było świątyni, zlecono dziekanowi i proboszczowi stawiszyskiemu, Sitońskiemu⁵¹⁶.

W dziesięć lat później, w 1730 r. właścicielem Zbierska był Franciszek Gostyński. Kościół w Zbiersku był w „najwyższej ruinie”, ale to odnosiło się do nawy, bo jak się dalej okazuje, nowy proboszcz naprawił prezbiterium. Probstwo to miał Błażej Świtkiewicz, z prezenty kolatora mający tę parafię od 1726 r., zatrzymując jednak jeszcze parafię Droszewo. Niekiedy tu odprawiał, ale najczęściej wyręczał się wikariuszem ze Stawiszyna. Dokładniej napisano, że ta świątynia miała wezwanie św. Urszuli z Towarzyszkami Dziewicami i Męczennicami. Wewnątrz znajdował się jeden ołtarz z obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej. Ale nie przechowywano tu ze względów bezpieczeństwa ani Najświętszego Sakramentu, ani olejów świętych. Tenże proboszcz naprawił nieco zakrystię, gdzie przechowywano

⁵¹⁴ ADWŁ, AAG. Wiz. 2, s. 401–403.

⁵¹⁵ ADWŁ, AAG. Wiz. 4, s. 405–409.

⁵¹⁶ ADWŁ, AAG. Wiz. 11, s. 413–414.

paramenty liturgiczne odebrane z konsystorza kaliskiego. On też odbudował dom plebański⁵¹⁷.

W 1754 r. tamtejsza świątynia pod wezwaniem św. Urszuli znajdowała się w ruinie. Naprawił ją nieco poprzedni proboszcz Błażej Świtkiewicz dokonując odbudowy prezbiterium i zakrystii, ale reszta świątyni pozostała bardzo zniszczona⁵¹⁸. Prawo patronatu należało do właściciela Zbierska, Bogusława Kożuchowskiego. W tej skromnej świątyni był tylko jeden ołtarz. Probostwo aktualnie miał Stanisław Sudaczeński. Wszystkich wiernych w parafii naliczono około 800⁵¹⁹.

Nowa świątynia, ponieważ dawna przedstawiała bardzo zły stan, została wzniesiona w 1759 r., pod dawnym tytułem, staraniem i sumptem Stanisława Kożuchowskiego, miejscowego kolatora. Zarządcą parafii był Grzegorz Kalinowski⁵²⁰.

Możliwe, iż z powodu małego uposażenia w 1801 r. parafia zbierska wakowała, ale miała kolatora Antoniego Dzik Kożuchowskiego. Wprawdzie był jeszcze proboszcz Franciszek Garbacki, ale obawiano się, że może zabraknąć uposażenia i myślano o złączeniu Zbierska ze Stawiszynem⁵²¹.

Pod 1818 r. parafia należała do diecezji kujawsko-kaliskiej i w 1828 r., kiedy proboszczem był wspomniany wyżej Franciszek Garbacki, a kolatorem Antoni Kożuchowski, była tu świątynia drewniana. Parafia obejmowała dwór w Zbiersku i wieś Zbiersk oraz kolonię typu holenderskiego zwaną Lubień⁵²². Za proboszcza Krzysztofa Schulza w 1875 r. parafia liczyła 1419 wiernych⁵²³. Pod koniec wieku XIX, w 1892 r. liczyła 1958 wiernych. Proboszczem był Adrian Łopatkiewicz, a parafię tworzyły wsie Zbiersk, Holendry Zbierskie, Holendry Lubień, Defet, Trzęsawki, Piła, Miedze, Marianów i Holendry Białe⁵²⁴.

Od 1925 r. Zbiersk należał do diecezji włocławskiej⁵²⁵, a od 1992 r. jest w dekanacie stawiszyńskim diecezji kaliskiej⁵²⁶.

⁵¹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 439–442.

⁵¹⁸ S. Chodyński, *Zbiersk*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875, s. 71–72.

⁵¹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1092–1100.

⁵²⁰ ADWł, AAG. Wiz. 46, s. 34–36; Wiz. 78, k. 34v–37; Wiz. 79, k. 41–44v.

⁵²¹ ADWł, AAG. Wiz. 105, s. 57.

⁵²² ADWł, ABKKal. Wiz. 14(207), k. 12–13.

⁵²³ Chodyński, *Zbiersk*, s. 71–72.

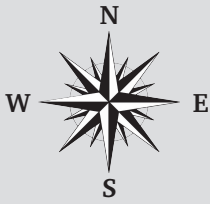
⁵²⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 43.

⁵²⁵ RDWł 1991, s. 538–539.

⁵²⁶ *Informator 2013–2014*, s. 259.

DEKANAT KOLSKI

Koło, położone w rozgałęzionych korytach rzeki Warty, było znaczącym miejscem na mapie politycznej. Jednak parafia kolska należała do dekanatu konińskiego tak w 1720 r.¹, jak i przed zmianami granic, w 1817 r.²

Po zmianach 1818 r. powołano, już w diecezji kujawsko-kaliskiej, dekanat kolski, przedstawiający się następująco: Koło z prepozytem Marcinem Konstantym Szremowiczem, kanonikiem łączyckim, dziekanem, oraz Janem Dultzem, mansonarzem przy szpitalu; Białków z Antonim Zimnickim; Brudzew z Wojciechem Kowalskim; Dęby [Szlacheckie] z Bartłomiejem Kozłowskim; Dobrów z Teofilem Wielińskim; Janiszew z Tomaszem Stefanowskim; Kościelec [Kolski], filia par. Koło, z wikariuszem Kornelem Krauze; Krzymów z wikariuszem Józefem Dąbrowiczem; Osiek z filią w Dębnie Królewskim z Janem Parzyckim³. Był to jeden z mniejszych dekanatów, jeżeli nie najmniejszy w 1820 r.

Po 1864 r. dekanat został utrzymany i znacznie powiększony, obejmując 19 parafii, w tym kilka należących poprzednio do dekanatu izbickiego i omówionych w pracy podpisanego o archidiakonacie włocławskim. Są to parafie z duszpasterzami (w nawiasie podano liczbę wiernych):

Koło (3260) z Ignacym Górskim i wikariuszem Augustynem Bratkowskim; Białków (800) z Andrzejem Cabańskim; Błenna (941) z Michałem Orzechowskim; Brdów (1894) z Pawłem Pieczyńskim; Brudzew [Kolski] (2780) z Antonim Lewandowiczem i wikariuszem Rajmundem Schiwelbein; Dęby Szlacheckie (1430) z Marcinem Prybackim; Dobrów (2919) z Maksymilianem Drzewieckim; Janiszew (1188) z Piotrem Dobrockim; Izbica [Kujawska] (4500) z Walentym Owsieńskim i wikariuszem Apolinarym Kukowskim; Kościelec [Kolski] (3148) z Aleksandrem Pietrusińskim; Lubotyń (2010) z Wojciechem Konickim; Lubstów (1650) z Walentym Kurochem; Lubstówek (1674) z Józefem

---

¹ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji*, ABMK, 23(1971), s. 362.

² „Schematyzm Archidiecezji Gnieźnieńskiej” 1817, s. 89–90.

³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1820, s. 14.

Sypniewskim; Mąkolno (2476) z Leopoldem Wałowskim i wikariuszem Kornelem Kalinowskim; Modzerowo (1010) z Marcelim Drożyńskim; Osiek Wielki (2697) i filia Dębno Królewskie z Józefem Marzantowiczem; Sompolno (1250) z Józefem Sędzierskim; Wąsosze (1406) z Władysławem Jankowskim; Wrząca Wielka (1842) z Maksymilianem Krysztoforskim.

KOŁO

Miastem znanym w dziejach Polski jest Koło, które z przywileju Kazimierza Wielkiego zostało lokowane w 1362 r. i gdzie odbywały się sejmiki, synody i zjazdy szlachty wielkopolskiej⁴. W języku łacińskim pisane często jako *Rotopolis*. Stara jest tamtejsza parafia z kościołem pod wezwaniem Świętego Krzyża, pochodzącym już z XIII wieku, zapewne fundowanym przez któregoś z monarchów polskich, ale pewnej daty nie znamy. Prezbiterium jest najstarszą częścią zachowanej świątyni⁵, do której około 1409 r. dobudowano nawę główną. O znaczeniu tego ośrodka świadczy, że z fundacji Jana Hinca z Rogowa w 1470 (1471) r. została fundowana prepozytura z siedmiu mansjonarzami. Za arcybiskupa Jana Łaskiego, w 1521 r., proboszczem był tu Jan Kolenda z Koła, zatrudniający trzech wikariuszy. Musiały być jakieś kłopoty z uposażeniem, skoro arcybiskup Mikołaj Dzierzgowski w 1552 r. wcielił do Koła, jako filialną, parafię w Kościelcu⁶.

Pierwsza dokładniejsza wiadomość z 1608 r. podaje, że tamtejsza murowana świątynia wówczas miała nosić wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, a przy niej kaplica konsekrowana w 1522 r. przez ówczesnego sufragana gnieźnieńskiego. Zdaje się, że wspomnianą kaplicę, pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny, mógł fundować Jarosław Pomian Sokołowski z Wrzącej. Prawo patronatu należało do króla. Po śmierci dawnego proboszcza, Wojciecha Bieganowskiego, kanonika poznańskiego, probostwo objął Jakub Modzelewski, kanonik kruszwicki, ale w 1608 r. nie rezydował na miejscu, bo przebywał u boku nuncjusza apostolskiego. Powinność duszpasterską pełnili mansjonarze, ale było ich tylko trzech.

⁴ *Koło*, w: MPT, t. 2, s. 240–242.

⁵ S. Chodyński, *Koło*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 28–29; Librowski, *Indeks*, s. 108.

⁶ ADWŁ, AAG. Wiz. 87, k. 189v; LB, t. 1, s. 249–251; Chodyński, *Koło*, s. 28.

Jeden to Andrzej z Boguszyńca, zastępujący proboszcza w kaznodziejstwie i w konfesjonale, drugi Adam z Koła i trzeci Wawrzyniec z Turku⁷. To kolegium mansjonarzy miało swoje statuty, zatwierdzone w 1648 r. przez oficjała gnieźnieńskiego⁸.

To samo wezwanie maryjne podano w 1759 r. Probostwo miał wtedy Stefan Sumiński, archidiakon włocławski, mający także parafię w Kościelcu [Kolskim]. Niestety nie rezydował na miejscu, a nawet nie miał wikariusza; powinności duszpasterskie spełniał prepozyt kościoła szpitalnego, a kazania głosił jeden z zakonników miejscowego klasztoru bernardyńskiego. Przy kościele tym nadal funkcjonowali mansjonarze, których zadaniem było śpiewanie oficjum o Matce Boskiej. Mansjonarzami byli wtedy Antoni Kostrzewski, jednocześnie prepozyt szpitala; Maciej Maniszewski, kleryk mniejszych święceń; Wojciech Potemski i Adam Łukaszewski zarządzający też parafią w Dębach Szlacheckich. Mansjonarze mieli dobre uposażenie. W tym czasie w Kole znajdowała się prepozytura szpitalna z kościołem pod wezwaniem Świętego Ducha oraz kościół i klasztor bernardynów⁹.

Jednakże w 1765 r. podano, że świątynia, w której znajdowało się 12 ołtarzy, nosiła wezwanie Świętego Krzyża. Z nich wielki nosił wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, a boczne Narodzenia Najświętszej Maryi Panny, Wszystkich Świętych, św. Benona, Świętej Trójcy, Różańca św., św. Anny, ołtarz którym opiekował się cech szewców, św. Doroty, Aniołów Stróżów, Matki Boskiej Bolesnej i Bożego Ciała. Prebenda Aniołów Stróżów, zapewne przy ołtarzu tego imienia, miała specjalne uposażenie dla altarzysty, którym w 1765 r. był Wawrzyniec Siedliński. W kaplicy po stronie prawej, zwanej kaplicą Sokołowskich, znajdował się ołtarz z obrazem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, uważany za łaskami słynący. Od dawna było uposażenie dla sześciu mansjonarzy śpiewających oficjum o Matce Boskiej. Dokładny opis ołtarzy oraz kaplicy Matki Boskiej, należącej do mansjonarzy kolskich, został podany także w protokole wizytacji z 1775 r. i 1778 r. Proboszczem od 1764 r. był Andrzej Miniszewski, doktor obojga praw, dziekan kapituły kolegiackiej w Uniejowie i oficjał uniejowski. Miał dyspensę papieską na posiadanie tego beneficjum oraz inkorporowanej do parafii kolskiej parafii w Kościelcu [Kolskim]. Urodzony około 1731 r., święcony w 1760 r., a w Kole będący od 1769 r. Ponieważ rzadko w parafii

⁷ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 148–151v.

⁸ ADWł, AAG. Wiz. 70, s. 79.

⁹ ADWł, AAG. Wiz. 24, s. 75–79.

przebywał, miał tu wikariusza, Joachima Chrzanowicza, zazwyczaj przy parafii w Kościelcu przebywającego. Natomiast w samym Kole zastępował go jako wikariusz Łukasz Byszkiewicz, mansjonarz kolski. Drugi natomiast mansjonarz, Wawrzyniec Siedliński, był kaznodzieją i prowadził katechizację. Rektorem szkoły był wówczas Franciszek Szabański. W 1778 r. kaznodzieją był Walenty Stawicki, zastępowany często przez jednego z zakonników konwentu bernardynów kolskich. Nadal z parafią tą złączona była parafia w Kościelcu [Kolskim]. Obydwie parafie prawa patronatu monarszego. Mansjonarze mieli nadal swoją kaplicę przy kościele parafialnym. Aktualnie było czterech mansjonarzy: Wojciech Potemski, jednocześnie prepozyt kościoła szpitalnego, Wawrzyniec Siedliński, Łukasz Byszkiewicz i Walenty Stawicki. Tak parafia, jak i kolegium mansjonarzy nadal miały odpowiednie uposażenie. Wspomniany Wojciech Byszkiewicz sprawował administrację parafii kolskiej. Poza miastem znajdowała się kaplica św. Wawrzyńca, istniejąca tu już przed 1540 rokiem, skoro wtedy jej uposażenie złączono z uposażeniem parafii kolskiej. Była nadal prepozytura szpitalna. Jako tzw. wikaria wieczysta od 1764 r. została złączona z parafią w Kole parafia w Kościelcu [Kolskim]. Na dworze kasztelanowej Tworzyjańskiej znajdowała się kaplica prywatna¹⁰. O kaplicy św. Wawrzyńca i prepozyturze szpitalnej zapisano w wizytacjach z lat 1775¹¹ i 1778¹².

Od 1778 r. proboszczem kolskim został Jan Gabriel Paciorkowski. Ale ten po wizytacji w 1790 r., 28 stycznia 1791 r., zakończył życie. Na jego miejsce przyszedł ekspijar, niepodanego imienia Dmochowski¹³, który swego czasu był przy Kołłątaju, podkanclerzym wielkim koronnym. Pracowali tu jeszcze mansjonarze: Wojciech Potemski, Marcin Lewandowicz i Franciszek Szpakiewicz. Na terenie parafii mieszkało 1097 osób, w tym około 200 Żydów. Niezwykle dokładnie opisano świątynię, jej wyposażenie i uposażenie¹⁴.

Od 1818 r. Koło znalazło się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Parafia Kościelec Kolski została odłączona od parafii kolskiej dopiero w 1864 r. Za proboszcza Ignacego Górskiego i wikariusza Augustyna Bratkowskiego w 1876 r. parafia kolska liczyła 3268 wiernych, zaś pod koniec wieku XIX, w 1892 r., gdy proboszczem był Edward Narkiewicz, a wikariuszem Ludwik

¹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 56–75.

¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 67, s. 41–48.

¹² ADWł, AAG. Wiz. 70, s. 65–73.

¹³ Chodzi o Franciszka Ksawerego Dmochowskiego, osobistego sekretarza Hugo Kołłątaja i jego najbliższego współpracownika politycznego.

¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 85, k. 176v–195v.

Wiśniewski, parafia liczyła 5312 wiernych w mieście Kole i wsiach Blizna, Nagórna, Dzierawy, Płaszczynna, Mniszek, Ochle, Babia Góra, Siękne, Łabaj, Wdzięczność. Nie wspomniano już o dawnych kościołach czy kaplicach. Był jedynie kościół klasztorny¹⁵.

Miasto i parafia bardzo się rozrosły i wyłoniły się z niej nowe parafie, mianowicie w mieście parafia Matki Boskiej Częstochowskiej i błogosławionego Bogumiła oraz we wsi Ochle parafia Wniebowstąpienia Pańskiego¹⁶.

Kościół szpitalny

Poza miastem stał szpital z kościołem, zdaje się drewnianym, pod wezwaniem Świętego Ducha, erygowany przez arcybiskupa Mikołaja Trąbę w 1419 r., uposażony przez magistrat kolski, który też miał prawo patronatu. Na początku XVII r. rezydował przy nim Gabriel z Dąbia. W przytułku przebywało około 20 podopiecznych¹⁷. Późniejsze zapisy podają więcej wiadomości o tym kościele i o stojącym przy nim przytułku. W 1765 r. była to świątynia drewniana, już znacznie zniszczona, prawa patronatu magistratu kolskiego. Prepozyturę tę miał Adam Łukaszewski, proboszcz parafii Demby [Szlacheckie], nie miał jednak dyspensy na posiadania dwóch beneficjów i rzadko tu odprowadzał. W przytułku tu jeszcze istniejącym w 1778 r., którego opiekunem był wikariusz Wojciech Potemski, mieszkało 4 ubogich¹⁸.

Kościółek ten na krótko przez 1791 r. został odbudowany i poprawiony staraniem Wojciecha Potemskiego¹⁹. Kościół ten stał nad samą Wartą i ulegał częstemu zalewaniu przez jej wody. Ostatecznie został zniesiony w 1846 r., a jego uposażenie włączono do uposażenia kościoła parafialnego²⁰.

Kaplica św. Wawrzyńca

Poza miastem stała także drewniana kaplica św. Wawrzyńca, bez własnego uposażenia, ale nie wiadomo kiedy była fundowana²¹. Jednakże jakieś uposażenie być musiało, skoro już w 1540 r. zostało ono włączone do uposażenia prepozytury kolskiej, stąd odprowadzali w nim mansjonarze

¹⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 28; „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 43.

¹⁶ *Diecezja włocławska 2000*, s. 285–310.

¹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 151v–152v; Wiz. 24, s. 78; Chodyński, *Koło*, s. 29.

¹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 66–67; Wiz. 70, s. 72–73.

¹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 85, k. 183–184v.

²⁰ Chodyński, *Koło*, s. 29.

²¹ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 152v–153.

kolscy²². Jeszcze w 1791 r. ten kościółek istniał i jest możliwe, iż przy nim przebywał jakiś pustelnik²³. Znajdujący się w nim obraz patrona był uważany za łaskami słynący²⁴. Teraz kościółek ten nie istnieje.

Kościół i klasztor bernardynów

Nad rzeką Wartą stoi konwent bernardynów, z kościołem pod wezwaniem Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny²⁵. Klasztor ten został ufundowany przez Jana Hinca z Rogowa. Jego budowa rozpoczęła się w 1456 r., ale więcej wiadomości o tym, kiedy przyszli tu zakonnicy, nie ma. Zakonników wspomagała w 1482 r. księżna Anna z Sochaczewa, która kazała się tu pochować. Zniszczone wiekiem zabudowania klasztorne zaczął odbudowywać z ofiar pobożnych darczyńców od 1751 r. gwardian Franciszek Nieborski. Starą świątynię klasztorną zaczęto rozbierać w 1773 r., i gwardian, Piotr Kaszyński, położył kamień węgielny pod budowę nowej. Dachówkę na dach sprowadzano nawet z Holandii. Nową świątynię pod wezwaniem Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny konsekrował w 1788 r. sufragan gnieźnieński, Józef Korytowski. Kościół i klasztor ten jest wiele razy wspomniany w protokołach wizytacji parafii kolskiej. Klasztor w Kole uniknął kasaty w 1864 r., pozostał bowiem jako tzw. etatowy dla zakonników aż do ich wymarcia²⁶. Funkcjonuje nadal.

BIAŁKÓW

W tej wsi, będącej własnością monarszą, kościół parafialny był już na początku XIV wieku i tamtejszy proboszcz, Piotr, występuje w 1416 r. Uważa się, że wówczas erygowano tu parafię. Świątynia w Białkowie nosiła wezwanie św. Stanisława, a jej proboszczem w 1521 r. był niejaki Błażej z Kaszewa. Parafia obejmowała wsie Białków, Leszcze, Janiszew, Łęka, Police, Policzki (Police Średnie i Police Kątne). Sądząc po liczbie wsi parafialnych, nie było to najmniejsze beneficjum²⁷. Potwierdza to sprawozdanie ze stanu

²² ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 66; Chodyński, *Koło*, s. 29.

²³ ADWł, AAG. Wiz. 87, k. 181v–182v; 183.

²⁴ Chodyński, *Koło*, s. 29.

²⁵ ADWł, AAG. Wiz. 24, s. 79; Wiz. 87, k. 185v–185v.

²⁶ S. Chodyński, *Koło. Conventus PP. Bernardinorum*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1891, s. 86–88; KZSP, t. 5, z. 8, s. 15–16.

²⁷ LB, t. 1, s. 245–246; Librowski, *Indeks*, s. 76.

parafii sporządzone podczas lustracji z 1608 r., kiedy to w Białkowie znajdował się drewniany kościół pod wezwaniem św. Stanisława; probostwo, po śmierci poprzednika Bartłomieja Mierzyńskiego, miał wówczas Jakub z Turku, z ustanowienia jeszcze arcybiskupa Stanisława Karnkowskiego (1581–1603). Proboszcz ten na stałe rezydował przy swojej parafii²⁸.

Prawdziwość powyższego stwierdzenia o dobrym uposażeniu parafii potwierdza wiadomość, że Jan Gałczyński, archidiakon i oficjał kaliski, był w 1719 r. także prepozytem w Białkowie²⁹. Można się domyślać, że w parafii miał swojego zastępcę.

Ponieważ Białków należał do starostwa kolskiego, stąd był prawa patronatu monarszego. Parafia wizytowana w 1760 r. i później. Zniszczony zupełnie kościół odbudował, także z drewna, w 1754 r. Michał Włostowski, miejscowy proboszcz, a zarazem kanonik sieradzki i dziekan foralny słupecki. Do tej parafii nastąpił w 1727 r., ale rzadko w niej bywał, mając swojego wikariusza na miejscu urzędującego, ale nie podano jego nazwiska. W 1759 r. tym wikariuszem był Błażej Krzymański. Tak odbudowana świątynia, opisana dokładnie podczas wizytacji w 1775 r. wyglądała ładnie wewnątrz, z trzema ołtarzami, ale podano, że dach już wymagał naprawy. Zapewne po odejściu poprzedniego proboszcza, parafią zarządzał od 1774 r. Andrzej Chlebowski, jednocześnie prepozyt z Brudzewa. Ale na miejscu zarządcą był Paweł Jakubowski, zawsze tu rezydujący. W świątyni znajdowały się trzy ołtarze: wielki św. Stanisława i boczne Matki Boskiej i św. Rocha³⁰.

Kościół ten, wraz z całym zabudowaniem plebańskimi, spłonął w dniu 7 maja 1776 r. Było to za proboszcza Andrzeja Chlebowskiego, jednocześnie proboszcza w Brudzewie [Kolskim], i zarządcy Pawła Jakubowskiego, który rezydował na miejscu. Na odbudowę gromadzono materiał, drewno i cegłę. W 1790 r. parafia liczyła 426 wiernych. Mieszkało tu także około 20 Żydów i innowierców. Opisano dokładnie wyposażenie i uposażenie³¹.

Kościół został odbudowany dopiero w 1809 r. staraniem proboszcza Andrzeja Chlebowskiego, miejscowego proboszcza i prepozyta z Brudzewa³². Nadal służy parafii.

²⁸ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 144–146, 426–427, 508.

²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 1.

³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 24, s. 72–74; Wiz. 63, s. 49–52; Wiz. 67, s. 3–4.

³¹ ADWł, AAG. Wiz. 85, k. 196–200v.

³² S. Chodyński, *Białków*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 29–30; KZSP, t. 5, z. 8, s. 1.

Od 1818 r. parafia należała do diecezji kujawsko-kaliskiej. Nie była liczebnie duża, skoro za proboszcza Andrzeja Cabańskiego w 1876 r. naliczono około 800 parafian, a w 1892 r. wiernych było 1300 we wsiach Białków Kościelny, Białków Górny, Bruwiec, Leszcze, kolonia Leszcze, Daniszew, Łęka, Police Średnie i Koble. Proboszczem wówczas był Edward Michniewski³³.

Parafia pozostała w diecezji włocławskiej³⁴.

BŁENNA³⁵

Ta parafia należała poprzednio do diecezji kujawsko-pomorskiej i przy niej została omówiona. Pierwsza o niej wiadomość pochodzi z 1489 r. Świątynia nosiła wezwanie św. Małgorzaty. Jest świadectwo, że na przełomie wieku XVI i XVII parafianie tej parafii pielgrzymowali do Częstochowy i jest prawdopodobne, że przywieźli z sobą obraz Matki Boskiej, niezbyt udaną kopię obrazu jasnogórskiego. Zapewne zaraz rozpoczął się kult obrazu, bowiem około 1640 r. świątynia błeńska nie mogła pomieścić przychodzących tu pielgrzymów. Nową świątynię otrzymała parafia w 1768 r. staraniem proboszcza i licznych ofiarodawców. W specjalnej kaplicy umieszczono słynący łaskami obraz. Ale myślano o świątyni murowanej i taka została zbudowana na początku drugiej połowy XIX w., a konsekrował ją w 1878 r. biskup kujawsko-kaliski Wincenty Teofil Chościak Popiel. Parafia słynęła odpustami ku czci Matki Boskiej; oczywiste było, że powstanie tu sanktuarium maryjne. Przyozdobienie wizerunku Matki Bożej Błeńskiej koronami miało miejsce w 2014 r. Parafia ta należy do dekanatu izbickiego diecezji włocławskiej.

BRDÓW³⁶

Parafia ze starą metryką, a sama nazwa miejscowości znana już 1136 r. Należała do arcybiskupów gnieźnieńskich. Parafia wspomniana w 1325 r.

---

³³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 29; „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 44.

³⁴ *Diecezja włocławska 2000*, s. 289–291.

³⁵ Kujawski, *Parafie. Arch. wł.*, s. 508–515.

³⁶ Tamże, s. 398–408.

w dekanacie radziejowskim archidiakonatu wrocławskiego diecezji kujawsko-pomorskiej. Na początku XV w. Brdów otrzymał prawa miejskie. Już Władysław Jagiełło miał zamiar powołać nową fundację dla paulinów częstochowskich, a urzeczywistnił to jego syn, Władysław III Warneńczyk, w porozumieniu z biskupem wrocławskim Władysławem Oporowskim, zamieniając świątynię parafialną brdowską na kościół klasztorny paulinów, oddając pod ich opiekę obraz Matki Boskiej, ten, który miał być z królem Jagiełłą pod Grunwaldem, i dlatego nazywano go później obrazem Matki Boskiej Zwycięskiej. W Brdowie powstał zespół klasztorny, chociaż różnie układały się losy tej parafii. Przez wiele lat zarządzali nią kapłani diecezjalni. Paulini powrócili w 1952 r. i to oni doprowadzili do koronacji obrazu Matki Boskiej Zwycięskiej, a parafia pozostaje nadal w diecezji wrocławskiej dekanatu izbickiego³⁷.

BRUDZEW [KOLSKI]

Brudzew, wspominany w źródłach historycznych już w 1252 r., prawa miejskie otrzymał w 1511 r. Nie zachował jednak tego prawa, pozostając teraz osadą. Tamtejszy kościół gotycki pochodzi z ok. 1455 r.³⁸ Parafia powstała prawdopodobnie wcześniej, co najmniej w XIV w., a w 1466 r., pewnie z racji wystawienia nowego kościoła, stała się prepozyturą z mansjonarzami. Nieco tylko później, bo w 1480 r. powstała prepozytura szpitalna Ducha Świętego i Świętego Krzyża, z kościołem pod wezwaniem św. Jakuba Apostoła i św. Marii Magdaleny³⁹. Kto jednak fundował tu kościół, nie wiemy. Może byli to właściciele wsi, wśród których wymienia się ród Pomianów, z których najbardziej znanym był Jarand. Jarandowie przyjęli potem nazwisko Brudzewscy. O pierwszej świątyni brudzewskiej nic nie wiemy, można bowiem z dużą dozą prawdopodobieństwa wnioskować, że wspomniany w *Liber beneficiorum* kościół murowany, pod wezwaniem św. Mikołaja, nie był pierwszym. Ale pierwszym znanym proboszczem jest notowany w 1415 r. niejaki Jan. Właściciele Brudzewa, Mikołaj, Stanisław i Jan w 1455 r. odnawiali kościół, czy raczej odbudowali świątynię, a także powiększyli jej uposażenie. Pewnie wtedy fundowano uposażenie dla

³⁷ *Diecezja wrocławska 2000*, s. 238–242.

³⁸ *Brudzew*, w: MPT, t. 2, s. 213.

³⁹ Librowski, *Indeks*, s. 80.

czterech mansjonarzy. W czasach arcybiskupa Jana Łaskiego proboszczem był Mikołaj z Morzyc, prezentowany przez dziedzica z Brudzewa. Kościół brudzewski nosił wówczas wezwanie św. Mikołaja i był murowany. Przy proboszczu było czterech mansjonarzy pełniących też funkcję wikariuszy. Parafia obejmowała miasto Brudzew i wsie: Nowa Wieś, Brudzyn Mały, Tarnowa, Smolina, Chrząblice, Galew, Marulew, Brudzyn Wielki, Kolnica, Bratuszyn, Kalinowa, Bogdałów, Wola Rozostawa i Czapla. Czy poprzednia świątynia nosiła to samo wezwanie, nie wiemy. Ale wezwanie św. Mikołaja sugeruje starożytność pierwszej świątyni. Drugą świątynią w Brudzewie był szpitalny kościół pod wezwaniem Świętego Ducha i św. Jakuba, który razem ze szpitalem został fundowany w 1480 r. przez Wojciecha Rogalińskiego⁴⁰. Potem dodano wezwanie Świętego Krzyża.

Właściciele Brudzewa postarali się o uzyskanie praw miejskich dla swojej własności, bowiem w 1608 r. już nazwano je *oppidulum*, czyli miasteczko. Cieszyło się ono murowaną świątynią, konsekrowaną, ale aktualnie znacznie zniszczoną czy uszkodzoną przez pożar. Odprawiano w niej na podstawie indultu władzy kościelnej. Jej proboszczem był od 1608 r. Andrzej Potulicki, po dobrowolnej rezygnacji Jana Paprockiego, prepozyta będącego poprzednio w Rychwale. Zdaje się, że wkrótce postarano się o konsekrację, bo znajdowały się tu wszystkie urządzenia właściwe świątyni, a także należyte wyposażenie w paramenty liturgiczne. Nie zapisano jednak, czy byli aktualnie mansjonarze, chociaż opisano ich uposażenie. Najprawdopodobniej to sam proboszcz tylko sprawował duszpasterstwo. Pewnie miasteczko było nieco biedne, bowiem tak dom proboszcza, jak i szkoła były zniszczone. Na przedmieściu stała murowana kaplica pod wezwaniem św. Jakuba Apostoła, prawa patronatu miejscowych dziedziców, w której w 1509 r. zostały ufundowane dwie altarie, ale aktualnie był jeden altaryzta, Ambroży z Brudzewa, mający święcenia kapłańskie, który prawdopodobnie pomagał też w parafii jako wikariusz. Przy kaplicy tej znajdował się szpital⁴¹.

Ponieważ nie mamy dokumentacji o dziejach parafii aż do 1759 r., stąd nie wiemy, jak wyszła świątynia z wojen szwedzkich. Nie wiemy, w którym roku świątynia spłonęła, ale po jej odbudowaniu została konsekrowana przez biskupa sufragana gnieźnieńskiego Franciszka Kraszkowskiego w 1727 r. Proboszczem był od 1737 r. Jan Podgórski, kanonik sieradzki. Przy świątyni znajdowała się kaplica pod wezwaniem Matki Boskiej, przy której działało

⁴⁰ LB, t. 1, s. 253–256.

⁴¹ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 154v–157, 429, 508.

bractwo różańcowe. W miasteczku tym stała nadal świątynia pod wezwaniem Świętego Krzyża i św. Jakuba. Rezydował przy niej, po śmierci poprzednika, Stanisława Podczaskiego, Roch Bieńkiewicz⁴².

Późniejsza informacja, nie wiadomo czy całkowicie ścisła, podaje, że kościół, po pożarze całego miasteczka, był wówczas zbudowany czy naprawiany z funduszy rodziny Radolińskich. Ale nadal istniała prepozytura szpitalna z kościołem Świętego Krzyża i św. Jakuba. We wsi Wola Rozostawa, przy dworze tamtejszym, pojawiła się kaplica. Od 1765 r. proboszczem był Andrzej Chlebowski. Ale przy kościele brudzewskim znajdowało się jeszcze dwóch kapłanów, mianowicie Józef Jaworski, promotor bractwa różańcowego i Andrzej Rylski, właściwie neoprezbiter, święcony z prowizji prepozyta Chlebowskiego i zapewne sprawujący pomoc duszpasterską. Już tylko wspomniano, że w przeszłości miało być tu aż sześciu mansjonarzy, o których już się nie mówi, czyli prepozytura tamtejsza wygasła. Brudzew przeszedł później w posiadanie rodu Mycielskich. Bractwo różańcowe, założone w 1607 r., miało swoją kaplicę, swoje uposażenie i promotora, wyżej wspomnianego. Parafia była dobrze uposażona, a świątynia parafialna została znacznie restaurowana przez proboszcza Chlebowskiego. W 1775 r. znajdowało się w niej pięć ołtarzy oraz wspomniana wyżej kaplica pod wezwaniem Matki Boskiej Różańcowej. W 1778 r. wymieniono jako należące do parafii miasto Brudzew i wsie Cichowo, Nowa Wieś, Kolnica, Galew, osada młyńska Dzierżazna, Bugdałowo, Kalinowa, Wola [Rozostawa], gdzie znajdowała się kaplica prywatna mająca indult na sprawowanie mszy, Bratuszyn, Marulew, Imdlina, Tarnowa, Chrząblice. W samym Brudzewie znajdował się od dawna szpital, a przy nim kościół murowany pod wezwaniem św. Jakuba, przy którym w 1778 r. był rektorem Kazimierz Głoskowski. Było to beneficjum proste, czyli bez obowiązków duszpasterskich. Jednak ubogich nie było, ponieważ niedawno dom dla nich spalił się. Prepozytem tej prepozytury szpitalnej w 1765 r. był Roch Bieńkiewicz⁴³.

Proboszcz Chlebowski, który nastał tu w 1764 r., duszpasterzował w parafii w 1790 r. Miał wówczas wikariusza, Andrzeja Rylskiego. Parafia w 1790 r. liczyła 1286 mieszkańców, w tym 20 innowierców i Żydów. Przedstawiono dokładnie stan świątyni, przy której zawsze jest coś do poprawienia. Opisano drobiazgowo tak sam kościół, jak i jego wyposażenie i uposażenie. Pojawiło się drugie obok św. Mikołaja wezwanie świątyni

⁴² ADWŁ, AAG. Wiz. 24, s. 83–86.

⁴³ ADWŁ, AAG. Wiz. 24, s. 83–86; Wiz 63, s. 33–42; Wiz. 67, s. 5–7; Wiz. 70, s. 75–80.

parafialnej, św. Małgorzaty, a przy kaplicy szpitalnej podano wezwanie Świętego Ducha, św. Jakuba i św. Magdaleny⁴⁴.

Po 1818 r. Brudzew znalazł się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Około 1876 r. parafia obok proboszcza, którym był Antoni Laudowicz z tytułem zarządcy, miała wikariusza, Rajmunda Schiwelbeina. Liczyła 2780 wiernych⁴⁵. U schyłku wieku XIX, w 1892 r., gdy proboszczem był Antoni Kozłowski, wikariuszem Antoni Keller, naliczono 3800 wiernych z osady Brudzew i wsi: Nowa Wieś, Tarnowa, Smolina, Olimpia, Chrząblice, Galew, Józefów, Wycinka, Wincentów, Dzierżazna, Kalinowa, Bogdałów, Dominików, Wola Rozostawa, Bratuszyn, Czapla, Bierzmo, Helenów, Wiktorów, Galeszczyzna i Kolnica. Stała nadal kaplica Świętego Ducha w Brudzewie oraz nowa murowana kaplica św. Jana Nepomucena, św. Benona i Przemienienia Pańskiego w Galewie, zbudowana w 1845 r. przy majątku Wincentego i Marii Przechadzkich⁴⁶. Parafia ta pozostała nadal w diecezji włocławskiej⁴⁷, ale w 1920 r. we wspomnianym wyżej Galewie z części parafii brudzewskiej erygowano nową parafię pod wezwaniem Przemienienia Pańskiego. Świątynia dawna szpitalna, a teraz św. Jakuba, nadal istnieje w Brudzewie⁴⁸.

Kościół szpitalny w Brudzewie

W Brudzewie powstała druga świątynia, a mianowicie szpitalny kościół pod wezwaniem Świętego Ducha i św. Jakuba. Kościół ten, a zapewne także i szpital przy nim, fundował w 1480 r. Wojciech Rogaliński⁴⁹. Ta świątynia stała na przedmieściu. Była murowana, pod wezwaniem św. Jakuba Apostoła, prawa patronatu miejscowych dziedziców, w której były w 1509 r. fundowane dwie altarie, ale w 1608 r. był jeden altaryzta, niejaki Ambroży z Brudzewa, mający święcenia kapłańskie, który prawdopodobnie pomagał też w parafii jako wikariusz. Przy kaplicy tej znajdował się szpital⁵⁰.

Rządcą kościoła filialnego pod wezwaniem Świętego Ducha w 1791 r. był Kazimierz Podkuliński. Opisano wówczas dokładnie stan świątyni, wyposażenie oraz przepisano znajdujące się tu dokumenty tej świątyni dotyczące⁵¹.

⁴⁴ ADWł, AAG. Wiz. 87, k. 155v–169, 285–289.

⁴⁵ S. Chodyński, *Brudzew*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 31–32.

⁴⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 45.

⁴⁷ *Diecezja włocławska 2000*, s. 291–293.

⁴⁸ Tamże, s. 616–618.

⁴⁹ LB, t. 1, s. 256.

⁵⁰ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 154v–157, 429, 508.

⁵¹ ADWł, AAG. Wiz. 85, k. 285–289.

Tego przytułku już nie ma, ale kaplica przetrwała do naszych czasów i jest nadal kościołem pomocniczym⁵².

Galew

Galew, to dawna wieś w parafii Brudzew Kolski, położona na wzniesieniu przy drodze wiodącej z Koła do Kalisza. Rozpoczęło się od kaplicy prywatnej w majątku Przeradzkich, zbudowanej w 1845 r. przy majątku Wincentego i Marii Przeradzkich⁵³, która nosiła początkowo wezwanie św. Jana Nepomucena. Orędowniczką, a jednocześnie w dużym stopniu fundatorką, była Maria Przeradzka, która kochając swoją kaplicę dworską, chciała, aby służyła wiernym. Dlatego na początku 1920 r. zapisała aktem rejentalnym, na ręce ówczesnego proboszcza z Brudzewa, swój kościół dworski, swój dom z zabudowaniami oraz 6 mórg ziemi, na rzecz przyszłej parafii w Galewie. Później, na łożu śmierci, zapisała dodatkowo duży obszar lasu oraz okazałą ofiarę. Spełniając pragnienia testatorki, w 1920 r., jeszcze w diecezji kujawsko-kaliskiej, erygowano nową parafię pod wezwaniem Przemienienia Pańskiego i św. Walentego, a pierwszym proboszczem został Feliks Kąkolewski. Parafia pozostała w diecezji włocławskiej⁵⁴.

DĘBY SZLACHECKIE

Sama nazwa wskazuje, że była to posiadłość prywatna. Dawniej pisana często Demby. Parafia powstała tu w wieku XIV, a w 1415 r. występuje proboszcz tamtejszy, Szczepan. Za arcybiskupa Jana Łaskiego w 1521 r. kościół w Dębach [Szlacheckich] nosił wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, był patronatu dziedziców z tej wsi, ale parafia wakowała, chociaż był, niepodanego nazwiska, zarządca⁵⁵.

Na początku XVII wieku, w 1608 r., kościół w Dembach był drewniany, pod wezwaniem Wszystkich Świętych, prawa patronatu dziedziców miejscowych, Jakuba Tylickiego i Bartłomieja Drogomien, ale od wielu lat

⁵² *Diecezja włocławska 2000*, s. 291–293.

⁵³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 45.

⁵⁴ A. O[rchowski], *Galewo*, KDWi, 14(1920), s. 214, 230; *Diecezja włocławska 2000*, s. 616–618.

⁵⁵ LB, t. 1, s. 214–215; Librowski, *Indeks*, s. 88.

parafia nie miała własnego proboszcza. W 1607 r. był tu niejaki kapłan z diecezji krakowskiej, Grzegorz Brzeziński, jako zarządca. Jego zabójstwo przez dwóch ludzi, szlacheckiego pochodzenia, zdaje się, że nie bez winy wspomnianego Tylickiego, spowodowało nałożenie na świątynię interdyktu przez oficjała generalnego gnieźnieńskiego. Proboszcz i dziekan z Sompolna, Łukasz z Kazimierza, miał postarać się o dokładne wyjaśnienie tego zajścia. Zrozumiałe, że w świątyni nie przechowywano Najświętszego Sakramentu i nie było nabożeństw, a parafianie, pozbawieni swojego pasterza, po posługę sakramentalną i na msze chodzili do parafii sąsiednich⁵⁶.

Nową świątynię zbudowano w 1715 r. pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Zdaje się, że parafia wakowała dość długo, co nawet spowodować musiało znaczne zniszczenie świątyni, skoro w 1760 r. podano, że ostatnio odbudował ją czy restaurował Stanisław Zakrzewski, chorąży bydgoski, dziedzic dóbr Demby, a z jego prezentacji parafię tę od 1755 r. miał Adam Łukaszewski. Proboszcz ten katechizował w niedziele, a w święta głosił kazania. Świątynia wyposażona została w cztery ołtarze, mianowicie wielki Matki Boskiej i boczne św. Aniołów Stróżów, św. Jana Nepomucena i Matki Boskiej Częstochowskiej⁵⁷.

Około 1790 r. we wsi Osiek Mały, na terenie parafii Demby [Szlacheckie], we dworze Antoniego Zakrzewskiego znajdowała się kaplica prywatna. Proboszczem w 1810 r. był wówczas niejaki Marcin Teski. Parafia obejmowała wsie Dęby, Osiek Mały, Trzebuchów, Lichenek, Drzewce, Holendry Smolińskie, Holendry Boreczna, Holendry Grabowiec, Lipiny⁵⁸. Po 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Nadal służyła jej drewniana świątynia, przy której około 1876 r. proboszczem był Marcin Prybacki, kolatorem dziedzic wsi Osiek, a parafian naliczono już 1430⁵⁹. Pod koniec XIX w. naliczono już 2553 wiernych. Podano wówczas, że kościół tamtejszy był odbudowany w 1756 r., co nie zgadzałoby się dokładnie z tym, co zapisano w protokołach wizytacyjnych. Parafia, której w 1892 r. administratorem był Filip Nowakiewicz, obejmowała wsie: Dęby Szlacheckie, Boreczna Wielka, Trzciniec, Felicjanowo, Osiek, Boreczna Mała, Osiek Mały, Osiek Nowy czyli Edmundowo, Witowo, Drzewiec, Szarłatowo, Smolniki, Maciejowo, Plebunki, Lipiny, Filerowo, Trzebuchów, Zdrojki, Lichenek,

⁵⁶ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 280v–281; Wiz. 40, s. 9–10.

⁵⁷ ADWł, AAG. Wiz. 40, s. 9; Wiz. 63, s. 208–212.

⁵⁸ ADWł, AAG. Wiz. 87, s. 99–110; Wiz. 134, s. 99–125.

⁵⁹ S. Chodyński, *Dęby Szlacheckie*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 32.

Glinki, Gawroszczyzna, Witówek, Drzewiec Stary. Do parafii tej, jako filia, przez czas pewien należała parafia i kościół pod wezwaniem św. Michała Archanioła we wsi Dębno Królewskie⁶⁰.

Parafia pozostała w diecezji włocławskiej⁶¹.

DOBRÓW

Miejscowość ta jest związana z osobą arcybiskupa gnieźnieńskiego, błogosławionego Bogumiła. Wprawdzie nie ma zgodności historyków co do określenia dokładnie czasu, kiedy żył ten błogosławiony arcybiskup⁶², ale to nas tu mniej interesuje. Bez wątplenia kościół i parafia w Dobrowie mają starą metrykę, i jeżeli nawet przyjmie się, że dopiero w XII wieku żył tam jako pustelnik ten błogosławiony, to możemy na ten wiek przyjmować powstanie tam świątyni i parafii, które stały się miejscem jego kultu, z racji przechowywania tam relikwii. Arcybiskup Pełka około 1257 r. zezwolił na oddawanie czci publicznej temu błogosławionemu w kościele dobrowskim, a w drugiej połowie XV wieku arcybiskup Wincenty Kot roku 1440 myślał o procesie kanonizacyjnym. Wszystko to dowodzi o istnieniu tam kościoła. Tradycja miejscowa ponadto wskazuje na miejsce, gdzie miał mieć swoją pustelnię arcybiskup Bogumił. Za arcybiskupa Łaskiego kościół w Dobrowie miał wezwanie Trójcy Świętej, proboszczem był Feliks z Rawy, który będąc klerykiem niższych święceń utrzymywał jako wikariusza niepodanego imienia kapłana, spełniającego posługę sakramentalną⁶³.

Dobra dobrowskie były własnością arcybiskupa gnieźnieńskiego. Kiedy w 1608 r. wizytowano tę parafię, należącą wówczas do dekanatu konińskiego, znajdowała się tam świątynia drewniana pod wezwaniem Świętej Trójcy. Nie było jednak ustanowionego tam proboszcza rezydującego na miejscu, tylko altarzysta ołtarza Narodzenia Najświętszej Maryi Panny, który w 1597 r. miał tu zlecone, jeszcze przez nieżyjącego już arcybiskupa Stanisława Karnkowiego, duszpasterstwo. Nie rezydował jednak, i rzadko, a może nawet wcale nie sprawował opieki duszpasterskiej. Jednak jakiś kapłan musiał tu przyjeżdżać, skoro Najświętszy Sakrament w świątyni

⁶⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 45.

⁶¹ *Diecezja włocławska 2000*, s. 305–307.

⁶² Zob. T. Wojciechowski, *Szkice historyczne jedenastego wieku*, Kraków 1904, s. 97–144.

⁶³ LB, t. 1, s. 251–253; Librowski, *Indeks*, s. 88–89.

był odnawiany co dwa tygodnie⁶⁴. Nie świadczy to o należyтым stanie tak duszpasterskim, jak i materialnym parafii. Z pewnością tamtejsza świątynia nie mogła być tą pierwszą, jaka tam została wzniesiona.

Wsią arcybiskupią pozostawał Dobrów w 1759 r., gdy parafii służył drewniany kościół pod wezwaniem Trójcy Świętej. W jednym z ołtarzy czczono błogosławionego Bogumiła i znajdowała się „tumba” z figurą tego patrona. Probostwo to miał od 1747 r. Paweł Rossowski, kanonik łaski, przy parafii rezydujący. W 1661 r. ta świątynia spłonęła i została zastąpiona nową, także drewnianą. Możliwe, iż w XVII w. została wzniesiona też kaplica na wyspie, po drugiej stronie rzeki Warty, na tzw. Grodzisku, i miała przypominać arcybiskupa Bogumiła. Do parafii należały wsie Dobrowo, Kwiatków, Koźmin, Głowy, Police Mostowe i Ruszków⁶⁵.

W 1765 r. świątynia parafialna była drewniana, jeszcze nie konsekrowana, a odprawiano w niej na podstawie indultu. Stan jej był zły i należało myśleć o wystawieniu nowej, na co aktualny proboszcz ofiarował znaczną kwotę, aby za zezwoleniem arcybiskupa zbudować mury nowej świątyni. Zdaje się, że prace rozpoczęto już w 1764 r. staraniem proboszcza dobrowskiego i kanonika łaskiego, Pawła Rossowskiego, który był tu od 1747 r. Ostatecznie dzięki niemu została zbudowana nowa, murowana świątynia, pod dawnym wezwaniem, w 1775 r. jeszcze niepoświęcona. Stał jeszcze stary kościół i wspomniana wyżej kaplica, całkowicie już zniszczone⁶⁶. Nowej świątyni do 1778 r. jeszcze nie poświęcono⁶⁷. Zapewne trwająca pamięć o patronie tamtejszym Bogumile spowodowała, że w 1788 r. staraniem ówczesnego proboszcza, Marcina Grabskiego, wystawiono nową kaplicę pod wezwaniem św. Bogumiła. Parafia w 1790 r. liczyła ogółem 946 osób, w tym około 90 innowierców. Bardzo dokładnie opisano świątynię, jej wyposażenie oraz uposażenie⁶⁸.

Po śmierci proboszcza Marcina Pomian Grabskiego w 1797 r., zarządcą do 1801 r. był Tomasz Rogala, ale przeszedł na kapelanię kościoła św. Jana w Warszawie. Parafia Dobrów została osierocona, ale administratorem został

⁶⁴ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 153–154v, 428–429, 508v.

⁶⁵ ADWł, AAG. Wiz. 24, s. 80–82.

⁶⁶ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 52–56; Wiz. 67, s. 14–15; S. Chodyński, *Dobrów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 32–33; KZSP, t. 5, z. 8, s. 7.

⁶⁷ ADWł, AAG. Wiz. 67, s. 14–15; Wiz. 70, s. 75; Chodyński, *Dobrów*, s. 32–33; KZSP, t. 5, z. 8, s. 7.

⁶⁸ ADWł, AAG. Wiz. 85, k. 171v–176. Miejscowi parafianie zawsze uważali, że Bogumiłowi przysługuje tytuł świętego.

Karol Rajski. Świątynia w Dobrowie w części większej murowana, w części drewniana, wymagała już wtedy pilnej naprawy dachu⁶⁹.

Dobrow po 1818 r. znalazł się w granicach diecezji kujawsko-kaliskiej. Około 1876 r. proboszczem był tam Maksymilian Drzewiecki, a parafia liczyła 2919 wiernych. Kaplica publiczna, pewnie ta, o której wspomiano wyżej, nosiła wówczas wezwanie św. Wojciecha i św. Bogumiła⁷⁰. Świątynię w Dobrowie rozbudowano w 1888 r.⁷¹ Pod koniec XIX wieku, w 1892 r., kiedy administratorem parafii był Franciszek Żalewski, naliczono już 3230 wiernych we wsiach Dobrow, Ruszków, Romanów, Piaseczna, czyli Tumidaj, Police Mostowe, Police Folwarczne (Ruszkowskie), Janów, Kwiatków, Głowy, Koźmin, Dąbrowa, Kuźnica Koźmińska, Gaj, Walentynów, Podzagaj, Ludomirów, Bród i Nasierdzie. Stała też nadal, wspomniana wyżej, kaplica św. Wojciecha i św. Bogumiła, położona wśród rozlewisk rzeki Warty⁷².

Diecezja włocławska przeprowadziła w 1925 r. zatwierdzenie kultu błogosławionego Bogumiła i parafia nadal pozostaje w tej diecezji⁷³.

IZBICA [KUJAWSKA]⁷⁴

Stara parafia należąca poprzednio do diecezji kujawsko-pomorskiej, siedziba dekanatu. Jest to jedna ze starszych osad, a potem miasto w tej części Kujaw. Jako miejscowość wspomniana już przez Jana Długosza i chociaż co do daty można mieć wątpliwości, zapewne bardzo wcześniej powstała tam parafia, chociaż pierwsza o niej wzmianka jest z 1325 r. Była to jedna z większych parafii tego terenu. Miasteczko szlacheckie Izbica wspomniane jest w 1311 r. Właściciele Izbicy byli też zawsze kolatorami parafii. Miasto, a z nim i świątynia, często padały ofiarami pożarów. Z parafią od czasów niepamiętnych związana jest kaplica w pobliskiej miejscowości Chotel, gdzie proboszczowie izbiccy mieli swoją posiadłość i gdzie często rezydowali. Ta świątynia istniejąca po dziś dzień ma za patrona św. Floriana; zapewne z racji położenia w ustronnym miejscu nazywano ją

⁶⁹ ADWł, AAG. Wiz. 105, s. 33–35.

⁷⁰ Chodyński, *Dobrow*, s. 33.

⁷¹ KZSP, t. 5, z. 8, s. 7.

⁷² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 45.

⁷³ *Diecezja włocławska 2000*, s. 294–295.

⁷⁴ Kujawski, *Parafie. Arch. wł.*, s. 380–398.

Pustynią, a od niej wzięła się nazwa miejscowej wioski. Znaczącą parafią Izbica pozostała do tej pory.

JANISZEW

Jest to dawna wieś szlachecka, gdzie parafia mogła zostać założona już w XIV wieku i to prawdopodobnie przez miejscowych dziedziców, a jej proboszcz, Gniewomir, wspomniany został już w 1415 r. W 1521 r. w parafii tej znajdowały się dwa kościoły. Starszy, pod wezwaniem św. Jadwigi (Śląskiej), stał na wyspie zwanej Ostrówkiem, do której jednak był utrudniony dostęp. Z powodu tej niedogodności miejscowi właściciele wystawili drugi, w samej wsi, pod wezwaniem św. Bartłomieja, jako świątynię filialną kościoła starszego. Tu jednak przechowywano Najświętszy Sakrament i tu była chrzcielnica, zatem praktycznie był to kościół parafialny. W 1521 r. obowiązki proboszcza z prezydentury kolatorów dziedziców Janiszewa sprawował Stanisław z Wiskitna, zwany Wysk⁷⁵.

Właścicielem Janiszewa w 1608 r. był Krzysztof Wysocki z Budziszawia. Świątynia, jak wówczas zaznaczono, otoczona przez swego kolatora opieką i należycie upiększona, nosiła wezwanie św. Bartłomieja. Zaś probostwo z prezydentury kolatora miał od 1600 r. Marcin Maczuszka. Stał jeszcze drugi kościół, na wyspie zwanej Ostrówek, dawny parafialny, pod wezwaniem św. Jadwigi, konsekrowany, w którym tylko niekiedy było sprawowane nabożeństwo⁷⁶.

Świątynię tę pod wezwaniem św. Jadwigi na tzw. Ostrowie, nad brzegiem rzeki Warty, odbudował około 1721 r. na własny koszt Piotr Szymański, ówczesny proboszcz, a konsekrował ją w 1730 r. biskup Franciszek Kraszkowski. Janiszew w 1759 r. należał do Ignacego Cieleckiego. Probostwo to miał nadal Piotr Szymański, nierezydujący na miejscu w parafii z powodu bardzo podeszłego wieku, ale utrzymujący tu wikariusza, Jana Jesionowskiego. Otóż wspomniana wyżej świątynia św. Bartłomieja stojąca w samej wsi musiała okazać się nietrwała, bowiem w 1760 r. już nie istniała, a na potrzeby parafii nadal służyła stojąca poza wsią, nad brzegiem rzeki Warty, w miejscu zwanym Ostrówek, wyżej wspomniana świątynia św. Jadwigi. Kiedy ją wizytowano w 1765 r., była drewniana, z trzema ołtarzami:

⁷⁵ LB, t. 1, s. 256–257.

⁷⁶ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 157v–159v, 49v, 509.

Matki Boskiej, św. Jadwigi i Jezusa Chrystusa Ukrzyżowanego. Przy niej funkcjonowało bractwo Szkaplerza. Należyte było wyposażenie świątyni i uposażenie. Proboszczem był Maciej Kleyst, ustanowiony tu w 1761 r. Na miejscu dawnego kościoła św. Bartłomieja postawiono figurę św. Jana Nepomucena. Wieś nadal należała do Cieleckich, mianowicie w 1775 r. właścicielem był Józef Cielecki, kasztelan łądzki. Kościołem parafialnym była drewniana świątynia św. Jadwigi na miejscu zwanym Ostrów. Ołtarz wielki miał wezwanie Matki Boskiej, boczny po stronie prawej Świętego Krzyża, a po stronie lewej miał za patronkę św. Jadwigę. We wsi Janiszew natomiast, w miejscu gdzie stał poprzednio kościół, tym razem stała figura św. Bartłomieja, ale niektórzy uważali ją za figurę św. Jana Nepomucena. Probostwo nadal miał Maciej Kleyst. W parafii był przytułek wystawiony przez Piotra Szymańskiego, jednego z poprzednich proboszczów, i ówczesnego kolatora, ale nie podano czy aktualnie przebywali tam ubodzy⁷⁷.

Pod koniec XVIII w., w 1791 r., z racji położenia kościoła parafialnego na Ostrowie warciańskim, parafię nazwano Janiszew, czyli Ostrów. Proboszczem i to od 1761 r. był wówczas Maciej Kleyst. Parafia liczyła 417 mieszkańców, w tym 3 innowierców. Świątynia pod wezwaniem św. Jadwigi, drewniana, ale na fundamentach, pozostawała w dobrym stanie. W Koźminie, majątku Walentego Osińskiego, znajdowała się kaplica prywatna. Bardzo dokładnie opisano wyposażenie kościoła parafialnego i uposażenie parafii⁷⁸.

Po 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Parafia ta w 1876 r., gdy proboszczem był Franciszek Dobrocki, liczyła 1188 wiernych⁷⁹, a w 1892 r., za administracji Marcina Markowskiego liczyła 1600 wiernych i obejmowała wsie: Janiszew, Krwony, czyli Sowa Góra, Posoka, Kordownia, Kuźnica Janiszewska, Sacaty i Koźmin Dwór⁸⁰.

Od 1925 r. parafia janiszewska jest w diecezji włocławskiej. Ponieważ Niemcy podczas drugiej wojny światowej rozebrali świątynię, w latach 1958–1960 na jej miejscu zbudowano nową, murowaną świątynię na planie krzyża. Powstała też kaplica filialna we wsi Posoka. W diecezji włocławskiej pozostaje do dziś⁸¹.

---

⁷⁷ ADWł, AAG. Wiz. 24, s. 89–91; Wiz. 63, s. 28–33; Wiz. 67, s. 24–25; Wiz. 70, s. 82–84; S. Chodyński, Janiszew, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 33; Librowski, *Indeks*, s. 99.

⁷⁸ ADWł, AAG. Wiz. 87, k. 146v–155v.

⁷⁹ Chodyński, *Janiszew*, s. 33.

⁸⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 45.

⁸¹ *Diecezja włocławska 2000*, s. 296–297.

KOŚCIELEC [KOLSKI]

Opierając się na starożytności tamtejszego kamiennego kościoła przyjąć należy, że parafia tutejsza powstała w drugiej połowie XII wieku⁸². Proboszcz tej parafii po raz pierwszy występuje w 1418 r. jako jeden ze świadków w konsystorzu gnieźnieńskim. Patronem kościoła i parafii był św. Andrzej, a w 1521 r. z prezenty królewskiej probostwo trzymał Mikołaj z Domanewic. Parafia obejmowała około 10 wiosek. Od 1552 r., aż do 1865 r. parafia ta została złączona z probostwem w Kole, jako filia⁸³.

Około 1600 r. przybudowano nową murowaną zakrystię⁸⁴. Wieś Kościelec była królewszczyzną w starostwie kolskim. Na początku XVII w., w 1608 r. świątynia ówczesna w połowie była murowana, a w połowie drewniana, pod wezwaniem św. Andrzeja Apostoła, ale krótko przed tym rokiem pożar musiał poczynić znaczne straty, ponieważ potrzebne było nawet zezwolenie władzy kościelnej na sprawowanie w niej nabożeństw. Parafia była afiliowana do prepozytury w Kole i proboszcz kolski był tu proboszczem. Był nim wówczas Jakub Modzelewski, w imieniu którego jeden z wikariuszy sprawował w Kościelcu duszpasterstwo i tu rezydował. Naprawy wymagała szkoła i dom, gdzie ów wikariusz mieszkał. Także i później Kościelec był poddany parafii kolskiej. W 1759 r. parafię tę miał prepozyt z Koła, Sebastian Sumiński, mając dyspensę na posiadanie kilku beneficjów. Z jego ramienia parafią kościelecką zarządzał Maciej Kleyst⁸⁵.

We dworze kasztelanowej Tworzyjańskiej około połowy XVIII w. została założona kaplica prywatna.

Około 1760 r., staraniem starosty kolskiego, Rafała Gurowskiego, dokonano „odbudowy” świątyni kościeleckiej, a zapewne chodziło o powiększenie drewnianej nawy głównej. Znajdowały się w niej trzy ołtarze: wielki z obrazem św. Jana Nepomucena i boczne Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny i Jezusa Chrystusa Ukrzyżowanego. Od 1764 r. parafia, niejako po raz drugi, została złączona z parafią w Kole, jako tzw. wikaria wieczysta⁸⁶. Parafią zarządzał w 1765 r. Andrzej Miniszewski, dziekan i oficjał uniejowski i prepozyt kolski. Zstępował go tu na miejscu Jan Chanowicz. Przy dworze

⁸² Librowski, *Indeks*, s. 109.

⁸³ LB, t. 1, s. 247–248; KZSP, t. 5, z. 8, s. 18; Librowski, *Indeks*, s. 109–110.

⁸⁴ KZSP, t. 5, z. 8, s. 18.

⁸⁵ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 146–147; 427–427v; 508–508v; Wiz. 24, s. 69–71.

⁸⁶ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 68–72; Wiz. 67, s. 26–27; Wiz. 70, s. 65; Wiz. 87, k. 263v–271; KZSP, t. 5, z. 8, s. 18.

Tworzyjańskiej w Kościelcu znajdowała się kaplica prywatna, z prawem nabożeństw dla chorych, które sprawował tu jeden z zakonników, pewnie z Koła⁸⁷.

Kościelec nadal pozostawał patronatu monarszego, reprezentowanego przez starostwo kolskie i uważany był za filię parafii kolskiej. Ołtarz wielki miał za patrona Jana Nepomucena i fundował go Rafał Gurowski. Po stronie ewangelii ołtarz Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny, a po przeciwnej Jezusa Ukrzyżowanego. Nadal rezydował tu Jan Hanowicz (Chanowicz)⁸⁸. W 1778 r. na zastępcę proboszcza w Kościelcu Kolskim, czyli wikariusza stałego planowano oczekującego na święcenia prezbiteratu Marcina Klementa, a tymczasem duszpasterstwo sprawował tu Wojciech Siedliński⁸⁹. Ostatnia lustracja tej parafii w granicach archidiecezji gnieźnieńskiej, jako afiliowanej do parafii w Kole, odbyła się w 1791 r.⁹⁰

Kościelec znajdując się pod zaborem rosyjskim, w 1818 r. znalazł się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Od 1865 r. tutejsza parafia została odłączona od parafii kolskiej i otrzymała własnego proboszcza, którym w 1876 r. był Aleksander Pietrusiński, a parafia liczyła już 3148 wiernych⁹¹. A w 1892 r., za proboszcza Dominika Małeckiego było 3200 parafian, zaś okręg parafialny obejmował wsie Kościelec, Dąbrowice, Trzęśniew Mały, Trzęśniew Duży, Wakowy, Gąsiorów Duży, Gąsiorów Mały, Dąbrowice Nowe, Mariampol, Gozdów i Strazków⁹².

Parafia pozostaje nadal w diecezji włocławskiej, a jej świątynia została rozbudowana pod koniec wieku XX⁹³.

LUBOTYŃ⁹⁴

Parafia należąca poprzednio do diecezji kujawsko-pomorskiej. Przez czas pewien własność cystersów z Sulejowa, ale drogą zamiany znalazła

⁸⁷ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 68–72.

⁸⁸ ADWł, AAG. Wiz. 67, s. 26–27.

⁸⁹ ADWł, AAG. Wiz. 70, s. 65

⁹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 87, k. 263v–271.

⁹¹ S. Chodyński, *Kościelec [Kolski]*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 34.

⁹² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 46.

⁹³ *Diecezja włocławska 2000*, s. 298–299.

⁹⁴ Kujawski, *Parafie. Arch. wł.*, s. 417–431.

się w posiadaniu biskupów wrocławskich, stając się nawet ośrodkiem klucza ich dóbr. Często też tu przebywali, a nawet tu wystawiali dokumenty. Świątynię, do tej pory służącą parafii, fundował Paweł Wołucki, biskup wrocławski (1616–1622). Parafia dawniej położona w dekanacie izbickim, teraz w sompoleńskim, diecezji wrocławskiej.

LUBSTÓW

Parafia w Lubstowie datowana jest na XIV w.⁹⁵, ale dokładniejszej daty nie sposób określić. Ponieważ uważa się, że było to gniazdo rodowe rodziny Lubstowskich, pewnie im należy przypisać fundację pierwszej świątyni. Był tam kościół drewniany, pod wezwaniem św. Jadwigi, a proboszczem w 1521 r. z prezenty dziedzica miejscowego był Stanisław z Sarnowa. Parafia obejmowała wówczas wsie Lubstów i Police⁹⁶.

Nową świątynię i to murowaną, zawdzięcza Lubstów wspomnianej rodzinie, a mianowicie Janowi, chorążemu kaliskiemu i Bartłomiejowi, podkomorzemu inowrocławskiemu Lubstowskiemu, którzy w 1534 r. ją fundowali, ale nie wiemy, kto i kiedy ją konsekrował⁹⁷. Wiadomość tę potwierdza protokół z wizytacji odbytej w 1608 r. Lubstów należał do Jana Lubstowskiego, chorążego kaliskiego. Kościół był murowany z cegły, pod dawnym wezwaniem. Jednak nie było stałego proboszcza, a od trzech lat przyjeżdżali tu zakonnicy bernardyni z Koła i sprawowali nabożeństwa, głosili kazania oraz spowiadali, jednak parafianie po sakrament chrztu dla dzieci udawali się do sąsiednich parafii. Zapewne mały okręg parafialny nie zachęcał do kandydowania na tę parafię. A przecież sama świątynia była wyposażona we wszystko, co potrzebne. Była nawet szkoła, w której uczył niejaki Krzysztof ze Skalmierzyc. Właściwie to wizytator stwierdził, że rzadko odprawiano tu nabożeństwa, a brak proboszcza spowodowany był tym, że kolator nie prezentował kandydata⁹⁸.

Jak wyglądał obraz parafii w latach następnych, nie ma dokładnych wiadomości. Dopiero z 1760 r. wiadomo, że kolatorem był Rafał Zboży Radojewski, chorąży brzesko-kujawski, któremu świątynia parafialna zawdzięcza

⁹⁵ Librowski, *Indeks*, s. 117.

⁹⁶ LB, t. 1, s. 210–211.

⁹⁷ S. Chodyński, *Lubstów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 35; *Lubstów*, w: SGKP, t. 5, s. 455; KZSP, t. 5, z. 8, s. 19–20.

⁹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 273–275; Wiz. 40, s. 13–15.

znaczną restaurację i z jego przedstawienia probostwo miał kanonik regularny, Piotr Szatkowski, rezydujący na miejscu i powinności duszpasterza wypełniający. Wyposażenie w paramenty liturgiczne raczej dobre⁹⁹. Później zanotowano krążące podanie, jakoby fundusze na zbudowanie tej świątyni miały pochodzić z cudownie złowionych ryb w pobliskiej jeziorze¹⁰⁰. Tenże kolator w 1754 r. przeprowadził znaczne naprawy w kościele, sprawił trzy nowe ołtarze oraz dzwony, konsekrowane przez sufragana gnieźnieńskiego Krzysztofa Dobińskiego. On także ufundował w Lubstowie przytułek, przewidując dla ubogich uposażenie, co z kolei potwierdził arcybiskup Adam Ignacy Komorowski w 1784 r. A staraniem proboszcza Cyrkowskiego i z przywileju arcybiskupa Michała Jerzego Poniatowskiego w 1788 r. zaprowadzono bractwo Miłosierdzia¹⁰¹.

Jakkolwiek było, w 1765 r. tamtejszy murowany kościół pod wezwaniem św. Jadwigi był należycie utrzymany, z ołtarzem wielkim Matki Boskiej. Boczny jeden z wizerunkiem Matki Boskiej Niepokalanej i obrazami św. Jadwigi, św. Stefana i św. Kazimierza, drugi natomiast Matki Boskiej Częstochowskiej. Probostwo od 1756 r. miał Piotr Szatkowski, kanonik regularny premonstratenski. Jako ciekawą rzecz należy wspomnieć, że w 1765 r. na terenie parafii znajdowała się kaplica publiczna pod wezwaniem św. Michała, przy której mieszkał pustelnik – tercjarz reguły św. Benedykta. Niestety spłonęła ona w 1766 r. Ponieważ parafia ta była mała, to zapewne było powodem, że w 1800 r. także wakowała¹⁰².

Parafię dotknęło nieszczęście pożaru plebanii, co miało miejsce w 1805 r., kiedy to spłonęły znajdujące się w niej dokumenty. Ponadto w 1811 r. świątynia już stara, bo wystawiona w 1534 r. przez Jana i Bartłomieja Lubstowskich, wymagała spiesznej naprawy. Należały do parafii wsie: Lubstów, Police, Błonawy, Smolniki, Holendry Biele, Holendry Dąbrowa, Holendry Wierzelin, Holendry Pogorzele, Holendry Leśnictwo i Smolniki, co dawało 417 wiernych spowiadających się. Rządcą parafii był Jan Jałmużnik Walter, ustanowiony tu w 1802 r. Zawsze w parafii rezydował¹⁰³.

Lubstów po 1818 r. znalazł się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Po 1864 r. zaliczono go do dekanatu kolskiego. W 1786 r., za proboszcza Pawła Jeski,

⁹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 40, s. 13–15.

¹⁰⁰ ADWł, AAG. Wiz. 87, 229–230.

¹⁰¹ Chodyński, *Lubstów*, s. 35.

¹⁰² ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 225–230; Wiz. 105, s. 43; Chodyński, *Lubstów*, s. 36.

¹⁰³ ADWł, AAG. Wiz. 134, s. 291–313.

parafia liczyła 1674 wiernych¹⁰⁴, a w 1892 r., gdy proboszczem był tu Marian Chytrzyński, było ich 1830, zamieszkałych we wsiach Lubstów, Police, Błonawy, Smolniki, Pogorzele, Dąbrowa, Ignacewo, Wierzelin, Leśnictwo, Młynek, Biele, Pogoń, Bronisława, Zofia, Cegielnia, Kociostrów i Tokary¹⁰⁵.

Nie dotknęły jej zmiany ostatnich lat i jest nadal w diecezji wrocławskiej¹⁰⁶.

LUBSTÓWEK

Wprawdzie nazwą miejscowość ta i parafia nawiązują do poprzedniej, to jednak miała innych właścicieli. Należała do rodziny Głębockich. Zapewne dawniej jakieś bliskie związki pomiędzy nimi być musiały, jednak parafia w Lubstówku, która mogła powstać już na początku XV w., zawdzięcza swoje powstanie tamtejszym właścicielom. Tak, zapewne opierając się na znanych sobie dokumentach, przyjmuje ksiądz Korytkowski w swoich uwagach do *Liber beneficiorum* Jana Łaskiego. W 1521 r. przy kościele pod wezwaniem św. Mateusza Ewangelisty, z prezenty miejscowego dziedzica, był Wojciech z Trzemeszna. Parafię tworzyły wówczas wsie Lubstówek i Łagiewniki¹⁰⁷.

Kolatorami parafii w 1608 r. byli Zofia Głębocka i Piotr Lubstowski. Kościół, drewniany i konsekrowany, nosił wezwanie św. Mateusza, a proboszczem był Wawrzyniec z Biezanowa, zawsze rezydujący w swojej parafii. Nauczycielem w szkole był niejaki Jan Kruszewski¹⁰⁸.

Kiedy drewniana świątynia była zniszczona, została odbudowana w 1639 r. z funduszy Aleksandra Głębockiego, archidiacona gnieźnieńskiego, dziekana poznańskiego i kanonika krakowskiego i płockiego, wspólnie z Magdaleną z Krzyckich Głębocką, i pod dawnym wezwaniem zastała konsekrowana 1 listopada 1648 r. przez sufragana gnieźnieńskiego, biskupa Adriana Grodeckiego. Później dodawano do głównego wezwania jeszcze św. Cyryla i św. Jukunda, względnie Jukundy. W 1760 r. był tu proboszczem Jan Obuchowski¹⁰⁹.

Ta świątynia służyła parafii w 1765 r. Proboszczem od 1761 r. z prezenty właściciela Lubstówka, Antoniego Karnkowskiego, był Kacper Gulczyński. Stan świątyni musiał być dobry, bo nie powiedziano nic o ewentualnej po-

¹⁰⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 35.

¹⁰⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 47.

¹⁰⁶ *Diecezja wrocławska 2000*, s. 532–534.

¹⁰⁷ LB, t. 1, s. 225–226.

¹⁰⁸ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 269v–271v.

¹⁰⁹ ADWł, AAG. Wiz. 40, s. 15–16.

trzebie naprawy, a nawet stwierdzono, że jest ładna. Patrona, św. Mateusza Apostoła czczono w ołtarzu wielkim, zaś boczne poświęcone były św. Annie i Matce Boskiej Wniebowziętej¹¹⁰.

Ta sama świątynia, jak to wyraźnie zaznaczono w protokole wizytacyjnym z 1811 r., służyła parafii nadal i niewielkiej naprawy wymagała w pobiciu nowymi tarcicami, bo dawne zdawały się już nadpsute. Parafię tworzyły dwie wsie, Lubstówek i Łagiewniki, gdzie mieszkały 224 osoby spowiadające się na Wielkanoc. Zarządcą był Sebastian Kaszyński, kustosz kolegiaty uniejowskiej i dziekan dekanatu sompoleńskiego, ale sam przy tym kościele nie rezydował, mając tu kapelana Rafała Piętkiewicza z zakonu kaznodziejskiego¹¹¹.

Od 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1876 r., gdy proboszczem był tu Józef Sypniewski, liczyła 1674 wiernych¹¹², a kilka lat później, w 1892 r., za proboszcza Józefa Ornastowskiego, było ich już 1833, zamieszkałych we wsiach Lubstówek, Racięcice, Łuczywno, Bagno, Smolniki, Młynisko, Rozmianna Góra, Jaźwiny, Koszary, Klonowa, Lasek, Zielona Baba, Plebanki, Łagiewniki, Stefanowo, Marianowo i Jesionka. Do parafii tej została przyłączona jako filialna parafia w Racięcicach, ze zbudowanym w 1780 r. przez miejscowego dziedzica Mniewskiego drewnianym kościołem, w którym znajdował się obraz Matki Boskiej słynącej łaskami¹¹³.

Później, od 1902 r., została przywrócona samodzielność parafii Racięcice, natomiast stary kościół drewniany w Lubstówku nadal służy parafii, pozostającej w diecezji włocławskiej¹¹⁴.

Racięcice

Racięcice to wieś szlachecka, w której już w XV wieku znajdowała się parafia. Na początku XVI wieku tamtejszy kościół parafialny nosił wezwanie Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Niestety nie podano w *Liber beneficiorum* imienia tamtejszego proboszcza, a jedynie informację, że nie miał wikariusza, bo na to nie wystarczało uposażenia. A parafię około 1521 r. tworzyły wsie Racięcice i Łuczywno. I jak to zapisał ks. Korytkowski, parafia ta przez długi

---

¹¹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 232–235; Wiz. 87, s. 209–215; Wiz. 134, s. 263–289; S. Chodyński, *Lubstówek*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 36; KZSP t. 5., z. 8, s. 20–21.

¹¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 134, s. 263–289.

¹¹² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 36.

¹¹³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 47.

¹¹⁴ *Diecezja włocławska 2000*, s. 534–536.

czas, od połowy XVII w. pozostawała bez własnych proboszczów, a opiekę nad nią sprawowali proboszczowie parafii sąsiedniej z Lubstówka¹¹⁵.

Najstarsza wizytacja tej parafii pochodząca z 1608 r.¹¹⁶ oraz te z lat 1760 i 1765 informują, że parafia nie ma własnego proboszcza¹¹⁷. Nawet po zbudowaniu nowej drewnianej świątyni w 1777 r. przez miejscowego dziedzica, Andrzeja Mniewskiego, parafia niewznowiona jako samodzielna, ale nadal uznana za filialną parafii Lubstówek¹¹⁸. Parafia wakowała w 1801 r.¹¹⁹ i w 1810 r. też nie miała własnego gospodarza¹²⁰.

Od 1818 r., razem z parafią Lubstówek znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Nową i to murowaną świątynię parafia otrzymała dzięki Zofii Słubickiej, właścicielki Lubstowa i Racięcic. Zbudowana została w latach 1898–1900, także dzięki księdzu Józefowi Ornastowskiemu. Konsekracji dokonał w 1901 r. biskup sufragan włocławski, Henryk Kossowski.

Parafia w Racięcicach, z kościołem drewnianym, zbudowanym w 1780 r. przez miejscowego dziedzica Mniewskiego, w którym znajdował się obraz Matki Boskiej słynącej łaskami, została przyłączona jako filialna do parafii w Lubstówku¹²¹.

Samodzielność odzyskała w 1902 r. już w diecezji kujawsko-kaliskiej. Pozostaje w diecezji włocławskiej¹²².

MAKOLNO

Trudno powiedzieć, kiedy powstała parafia w Mąkolnie. Jeżeli w 1483 r. w aktach Konsystorza Gnieźnieńskiego wspomniano o kościele w Mąkolnie, jako od dawna istniejącym, to można odczytać to, że powstała ta parafia co najmniej na przełomie wieku XIV i XV. W 1521 r. przy kościele św. Andrzeja Apostoła w Mąkolnie, z przedstawienia miejscowego dziedzica, proboszczem był niejaki Jan z Krakowa. Nie była to mała znacząca parafia, jeżeli

¹¹⁵ LB, t. 1, s. 224–225.

¹¹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 3, 271–273v.

¹¹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 40, s. 15; Wiz. 63, s. 230–232.

¹¹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 87, s. 73; Później podawano, że ta odbudowa miała miejsce w 1780 r.; Chodyński, *Lubstówek*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 36.

¹¹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 105, s. 43.

¹²⁰ ADWł, AAG. Wiz. 134, s. 415.

¹²¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 47.

¹²² *Diecezja włocławska 2000*, s. 534–536.

wówczas należały do niej wsie, obok Mąkolna, Zakrzewek, Nowa Wieś, Sycewo, Wierzbie, Mostki, Przystronie i Ozorzyn¹²³.

Właścicielem Mąkolna w 1608 r. był Jan Sierakowski, kasztelan kruszewicki. Jego prawa patronatu pozostawała parafia w Mąkolnie, ze świątynią drewnianą, pod wspomnianym wyżej wezwaniem, a powinności proboszcza od 1607 r. spełniał Adam ze Strzegocina. Rezydował on zawsze przy parafii. W szkole uczył niejaki Maciej z Zegrza. Parafia i świątynia nie były zaniedbane, chociaż wizytator miał jakieś zarzuty pod adresem wspomnianego Macieja¹²⁴. Parafię tę wizytowano w 1760 r., ale wówczas był już następny, nowy kościół, także drewniany, zbudowany około 1749 r. staraniem Łukasza Żurowskiego, ówczesnego proboszcza¹²⁵.

Kolatorem w 1765 r. był Kazimierz Zakrzewski. Probostwo od 1760 r. należało z prezenty wspomnianego dziedzica Mąkolna do Jana Obuchowskiego. Świątynia drewniana miała 3 ołtarze. Ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej, cieszący się u wiernych szczególną czcią jako łaskami słynący i boczne św. Andrzeja Apostoła i św. Anny. Na terenie parafii, we dworze szlacheckim we wsi Mostki, znajdowała się w 1765 r. kaplica prywatna¹²⁶.

W 1810 r. kościół drewniany, z dużych kłód zbudowany, na przyciesiach, bez podmurówki, pod wezwaniem św. Andrzeja Apostoła. Parafia obejmowała wsie Mąkolno, Mostki, Wierzbie, Brzezcie, Ozorzyn, Babiak, Zakrzewek, Nowa Wieś, Sycewo i Gryglaki, gdzie było 1216 osób komunikujących na Wielkanoc. Proboszczem był Jan Okoniewski, który nastał tu w 1804 r., zawsze na miejscu rezydujący. We dworze w dobrach Wierzbie była też kaplica prywatna¹²⁷. Wspomniany kościół parafialny, wprawdzie naprawiany, służy parafii po dziś dzień.

I ta parafia znalazła się po zmianach 1818 r. w diecezji kujawsko-kaliskiej, a sieć wsi należących do niej znacznie wzrosła. W 1876 r. wiernych naliczono 2476 osób¹²⁸, a pod koniec wieku, w 1892 r. wiernych było już 2910, a sieć parafialna obejmowała wieś Mąkolno, część osady Babiak, wsie Brzezcie, Mostki, Nowa Wieś, Ozorzyn, Sycewo, Wierzbie, Zakrzewek, kolonia Budy Brzeskie, Chojny, Czamża, Gołęckie, Gryglaki, Janowiec, Łaziska,

¹²³ LB, t. 1, s. 213–214; Librowski, *Indeks*, s. 124.

¹²⁴ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 277v–279.

¹²⁵ ADWł, AAG. Wiz. 40, s. 10–11; S. Chodyński, *Mąkolno*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 37.

¹²⁶ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 216–220; Wiz. 87, s. 197–208.

¹²⁷ ADWł, AAG. Wiz. 134, s. 315–349.

¹²⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 37.

Marcinkowo, Ostrówek, Przystronie, Siedliska, Smolniki, Stawiska, Suszowy, Wawrzyny, Zabrodnia, Zakrzewek, Grądy, Cegielnia i folwark Lipiny¹²⁹.

Wspomniana wyżej osada Babiak stanie się od 1918 r. samodzielną parafią, a po 1925 r. tak parafia Mąkolno, jak i nowa, w Babiaku, pozostaną i są nadal, w diecezji włocławskiej¹³⁰.

Babiak

Wprawdzie nie było tej parafii jako samodzielnej w 1818 r., ani w 1864 r., ale bez wątpienia należy o niej kilka słów powiedzieć.

Wieś ta należała przez wieki do parafii w Mąkolnie. Znacznie rozwinęła się dzięki kolonistom niemieckim zajmujących się sukiennictwem, tak iż nawet otrzymała około 1815 r. prawa miejskie. Pożar w 1830 r. przerwał rozwój miasta, a w 1870 prawa miejskie utracono. Potem uważano ją za osadę. Jednak rozwój Babiaka spowodował, iż powstała myśl budowy kościoła w Babiaku, co chciał realizować w latach 1857–1863 właściciel pobliskiej wsi Ozorzyn, Albin Słubicki. Wprawdzie ówczesna władza cywilna zamiarom tym przeszkodziła, ale jego potomek, Henryk Słubicki w 1907 r. dokończył dzieła i świątynia ta, poświęcona jeszcze tego roku pod wezwaniem Przemienienia Pańskiego, stała się kościołem filialnym w parafii Mąkolno, a w 1918 r. powstała tu samodzielna parafia, której okręg utworzono z parafii Mąkolno i Brdów. Do tej nowej parafii przyłączono, jako filialną parafię Dębno Królewskie, ale trwało do 1930 r., kiedy parafii Dębno Królewskie przywrócono samodzielność. Aktualnie parafia ta, oprócz wsi parafialnej, obejmuje wsie Gryglaki, Józefowo, Mostki Kolonia, Lichenek, Łaziska, Olszak, Ozorzyn, Smólkowo, Stefanowo, Szczerkowo, Wawrzyny i Żurawieniec¹³¹.

MODZEROWO¹³²

Parafia dokładnie omówiona w pracy o archidiakonacie włocławskim. Przed nią była parafia pod wezwaniem Wszystkich Świętych w Korzeczniku, która upadła, gdy jej kolatorzy przeszli na kalwinizm. Zresztą nie było do

¹²⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 47.

¹³⁰ *Diecezja włocławska 2000*, s. 236–238; 536–538.

¹³¹ AKDWł, ADWł. par. 2(1916–1939); RDWł 2011, s. 355.

¹³² Kujawski, *Parafie. Arch. wł.*, s. 443–454.

końca wyjaśnione, czy ta parafia należy do diecezji włocławskiej, czy archidiecezji gnieźnieńskiej, bo była na ich pograniczu. Gdy były te wątpliwości, a głównie brak parafii, zrodziła się myśl u właściciela dóbr izbickich, do których należały wsie Modzerowo i Stypin, aby utworzyć tu parafię. Jarosław Sokołowski, dziedzic izbicki w 1591 r. postanowił wybudować w Modzerowie kościół drewniany, wystarczająco wyposażony i uposażony, przy którym jeszcze tegoż roku biskup Hieronim Rozrażewski erygował nową parafię, którą tworzyły wsie Modzerowo i Stypin. Nową świątynię, pod wezwaniem św. Stanisława on też konsekrował w trzecią niedzielę adwentu 1595 r. Parafia ta, zawsze pozostając niewielką, ze świątynią drewnianą ciągłej opieki potrzebującą, pozostaje nadal w dekanacie izbickim diecezji włocławskiej.

OSIEK WIELKI

Parafia została tam założona w 1345 r.¹³³ Jednak musiała nie funkcjonować, skoro parafii tej nie wspomina *Liber beneficiorum* arcybiskupa Jana Łaskiego. A była to wieś królewska w starostwie kolskim, gdzie w 1608 r. znajdował się drewniany kościół parafialny, pod wezwaniem św. Bartłomieja Apostoła i św. Mikołaja, który w 1563 r. został przez arcybiskupa Jakuba Uchańskiego inkorporowany do kolegium mansjonarzy w Kole. Jeden z mansjonarzy sprawował tu nabożeństwa, odprawiał msze, głosił kazania i szafował sakramenty. W 1608 r. był nim niejaki Urban, może z Brudzewa lub Budzisławia. Parafia nie powinna być zaniedbana, skoro wyznaczony mansjonarz kolski przy niej rezydował. Do parafii oprócz samej wsi parafialnej należał: Budzisław, Rosocha, Czołowo, Ruchenna i Podlesie¹³⁴.

Prawa patronatu monarszego pozostawała parafia i w 1760 r., gdy probostwo to miał Wawrzyniec Siedliński, ale nie rezydował w parafii, gdyż był także mansjonarzem w Kole i parafianie byli zmuszeni udawać się na nabożeństwa do parafii sąsiednich. Chociaż ten proboszcz naprawiał dach na prezbiterium, to konieczne były inne prace. W 1765 r. w świątynia tylko dwa ołtarze, wielki z obrazem św. Mikołaja i drugi z obrazem Matki Boskiej. Niedbalstwo tego proboszcza spowodowało też zły stan zabudowań plebańskich¹³⁵.

¹³³ Librowski, *Indeks*, s. 130.

¹³⁴ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 286–288, 456–457, 528v; S. Chodyński, *Osiek Wielki*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 38.

¹³⁵ ADWł, AAG. Wiz. 40, s. 7–9; Wiz. 63, s. 202–208; Wiz. 87, s. 169–179.

W 1811 r. była to świątynia drewniana, w 1803 r. z polecenia monarchy pruskiego może nie tyle odbudowana, co wyremontowana na podmurówce, ale dano nowe koźły i dach z dachówki. Nie była jeszcze konsekrowana, a jedynie poświęcona. Nosiła dawne wezwanie. Do parafii należały wsie Osiek Wielki, Rosocha, Czołowo, Ruchenna, Podlesie, Budziszław, Kolonia Budy, Kolonia Młynek i Folwarczek Dzierzby. Razem było 660 osób spowiadających się na Wielkanoc. Od 1809 r. parafią zarządzał Antoni Kopijewski¹³⁶. Nie wiadzieć czemu, w 1817 r. została ta parafia wymieniona w archidiecezji w dekanacie sompoleńskim, a jej proboszczem był Antoni Kopijewski¹³⁷.

Po 1818 roku parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Wkrótce, w nowej już diecezji, została przyłączona do niej parafia w Dębnie Królewskim. W 1876 r. proboszczem był Józef Marzantowicz i parafia, zapewne wspólnie z Dębniem, liczyła 2697 wiernych¹³⁸. W 1890 r. na miejscu dawnego kościoła drewnianego wystawiono nową trzynawową świątynię neogotycką konsekrowaną 1905 r.¹³⁹ Niebawem, bo przed 1892 r. parafię filialną w Dębnie Królewskim złączono z parafią w Dębach Szlacheckich. Parafia Osiek Wielki, gdzie był proboszczem Bolesław Chyczewski, a wikariuszem Bonawentura Metler, chociaż ten rezydował przy parafii Błenna, liczyła około 3000 wiernych i obejmowała wsie: Osiek Wielki, kolonia Osiek Wielki, Rosocha, Czołowo, Ruchenna, Podlesie, Zabłotka, Młynek, Grądy, Dzierzby, Budki Stare, Budki Nowe, Chojnowy, Grunt, Nowa Wieś, Budziszław Nowy, Osówie, Lipie Góry¹⁴⁰.

Parafia pozostaje nadal w diecezji włocławskiej¹⁴¹.

Kościół filialny w Dębnie Królewskim

Jak sama nazwa wskazuje, miejscowość ta musiała należeć do monarchy i jemu należy zawdzięczać powstanie tu świątyni. Jednak któremu z nich można przyznać, nie sposób dociec. Ale z faktu odkrytego przez komentatora *Liber beneficiorum*, ks. Korytkowskiego, że w 1479 r. w aktach Konsystorza Gnieźnieńskiego zanotowano wiadomość o tym jak niejaki Jan Sucharda, proboszcz z Żyromina, zamienia się z Maciejem z Kowieczyna, proboszczem w Dębnie i wikariuszem wieczystym przy katedrze gnieźnieńskiej, można z tego

---

¹³⁶ ADWł, AAG. Wiz. 134, s. 399–413; Chodyński, *Osiek Wielki*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 38.

¹³⁷ „Schematyzm Archidiecezji Gnieźnieńskiej” 1817, s. 88–89.

¹³⁸ Chodyński, *Osiek Wielki*, s. 38.

¹³⁹ KZSP, t. 5, z. 8, s. 22.

¹⁴⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 48.

¹⁴¹ *Diecezja włocławska 2000*, s. 320–312.

wnosić, że świątynia w Dębnie powstała wcześniej. Można z samej wiadomości o tej parafii wnioskować, że była niewielka i niewystarczająco uposażona, a proboszczowie, jak chociażby wspomniany Maciej, mając możliwość innego zajęcia, nie byli w stanie utrzymywać tu wikariusza, co musiało się odbić na samej parafii. A za arcybiskupa Jana Łaskiego do parafii tej, oprócz wsi parafialnej, wchodziły jeszcze wsie Kiejsze, Osówie, Lipie Góry i Maliniec¹⁴².

O pierwszej świątyni i jej stanie, nic powiedzieć nie możemy. Zapewne też nosiła wezwanie św. Michała Archanioła. Od nowa wystawiona, czy gruntownie naprawiana, przez proboszcza Szymona Sochackiego. Parafia bardzo mała. Nie dziwi, że taka sytuacja wymagała jakiegoś rozwiązania, dlatego została parafia włączona, jako filialna, do parafii Osiek Wielki. W diecezji kujawsko-kaliskiej pozostawała filialną przez czas pewien w parafii Dęby Szlacheckie. Proboszcz tej parafii około 1906 r. świątynię nieco powiększył przez dobudowanie części nawy. Kiedy w 1920 r. powstała parafia Babiak, włączono do niej parafię Dębno Królewskie jako filię. Przywrócono samodzielność w 1930 r.¹⁴³

Parafia pozostaje w dekanacie izbickim diecezji włocławskiej.

SOMPOLNO

Nie wiadomo dlaczego, samej parafii Sompolno nie podano w wykazie parafii z 1820 r., co należy przypisać przeoczeniu w druku. Parafia poprzednio była nawet siedzibą dekanatu. O miasteczko Sompolno, położone dawniej na pograniczu pomiędzy archidiecezją gnieźnieńską, a diecezją kujawską i pomorską, pytano nieraz, do jakiej diecezji tamtejsza parafia przynależała. Stanowiło ono własność kapituły gnieźnieńskiej. Tak jednak, jak samo miasto zostało ostatecznie lokowane w 1477 r. przez arcybiskupa gnieźnieńskiego Jakuba z Sienna¹⁴⁴, tak można z całą pewnością wnioskować, że już wcześniej rządcy tejże archidiecezji erylowali tu parafię¹⁴⁵, co potwierdzają wiadomości z ksiąg dotyczących arcybiskupstwa gnieźnień-

¹⁴² LB, t. 1, s. 215–216.

¹⁴³ Chodyński, *Osiek Wielki*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 58; *Diecezja włocławska 2000*, s. 245–246

¹⁴⁴ J. Dębiński, *Życie społeczno-polityczne mieszkańców Sompolna w ciągu wieków*, w: *Parafia św. Marii Magdaleny w Sompolnie na tle dziejów*, Włocławek 2011, s. 38.

¹⁴⁵ K. Rulka, *Dzieje parafii rzymsko-katolickiej w Sompolnie*, w: *Parafia św. Marii Magdaleny w Sompolnie na tle dziejów*, s. 118.

skiego, na podstawie których wiadomo, że już w 1415 r. była tam parafia i to od dawna istniejąca. Jej świątynia była na innym miejscu, ale w którym, trudno powiedzieć. Z późniejszych zapisów, jak to dalej zobaczymy, było to w miejscu gdzie znajdowała się kaplica pod wezwaniem św. Tomasza, położona przy drodze do Lubstowa. Nie wiemy kiedy nastąpiła translacja kościoła parafialnego na nowe miejsce. Musiały to być miasteczko i parafia niewielkie, jeżeli w czasie sporządzania *Liber beneficiorum*, około 1521 r., parafia nie posiadała własnego proboszcza, a nawet o samej miejscowości podano, że była to wieś, i nie było wystarczającego uposażenia dla kapłana tam pracującego. Czyli wnioskować można, że ówczesna świątynia parafialna stała jeszcze za miastem, ale już nosiła wezwanie św. Marii Magdaleny. Może wówczas też dano nowego patrona parafii i świątyni, bo najpierw wspomniano św. Tomasza a następnie św. Marię Magdalenę. Ale stało się to jeszcze przed datą spisania księgi *Liber beneficiorum*¹⁴⁶.

Dokładniejszych wiadomości o stanie świątyni, jej duszpasterzach i duszpasterstwie, dostarczają protokoły wizytacji kanonicznych przeprowadzanych przez, czy z polecenia, arcybiskupów gnieźnieńskich¹⁴⁷.

Parafia Sompolno, chociaż było tu miasto, musiała być mniej znacząca, skoro w 1608 r. nie miała, po śmierci poprzednika, Benedykta de Kremata, własnego proboszcza, a jedynie młody kapłan, przed dwoma laty wyświęcony, sprawował duszpasterstwo. Kościół był już znacznie zniszczony, ale musiano się nosić z zamiarem odbudowy, bo na ten cel gromadzono fundusze¹⁴⁸.

Kościół sompoleński w 1760 r., to zapewne ten na początku XVII nowo odbudowany, pod dawnym wezwaniem św. Marii Magdaleny, który był prawa patronatu kapituły gnieźnieńskiej i z prezenty Aleksandra Gembartha, z ramienia kapituły zarządzającego miastem Sompolno, kanonika tejże kapituły i oficjała gnieźnieńskiego, proboszczem od 1753 r. był Wojciech Wągrowiecki, na miejscu rezydujący, głoszący w niedziele i święta kazania, troszczący się także o sprawy materialne beneficjum. Jednak sama drewniana świątynia przedstawiała smutny widok, a nawet powiedziano, że do naprawy się nie nadawała. Jednak nabożeństwa w niej odprawiano, bowiem w 1765 r. przechowywano w niej Najświętszy Sakrament, znajdowała się chrzcielnica i były 3 ołtarze. Ołtarz wielki nosił wezwanie Wniebowzięcia

¹⁴⁶ LB, t. 1, s. 211.

¹⁴⁷ Wykorzystał to i stan parafii przestawił w swoim opracowaniu wyżej wspomnianym ks. Rulka.

¹⁴⁸ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 275–277v.

Najświętszej Maryi Panny, boczny zaś pod wezwaniem św. Marii Magdaleny i drugi z wizerunkiem Chrystusa Ukrzyżowanego, czczony przez wiernych jako łaskami słynący. Świątynia parafialna była dobrze wyposażona w paramenty liturgiczne. Niezbyt dogodną dla parafii była zapewne sytuacja, że zabudowania plebańskie znajdowały się w oddaleniu od samej świątyni parafialnej, mianowicie miejscu dawnej siedziby parafii, przy istniejącej jeszcze kaplicy pod wezwaniem św. Tomasza Apostoła. Ta kaplica, wprawdzie mająca jeszcze trzy ołtarze, była znacznie zniszczona i nie nadająca się do naprawy. Druga natomiast kaplica, znajdująca się w lesie należącym do dziedzictwa sompoleńskiego, miała wezwanie św. Wawrzyńca, została wystawiona przez poprzedniego proboszcza, Stefana Kiełczowskiego. Za zgodą władzy kościelnej, w domku przy niej się znajdującym, mieszkał pustelnik, Józef Terty, zakonnik franciszkanin, mający dobrą opinię od swojego zakonnego przełożonego. Później był tu inny zakonnik franciszkański Antoni Walicki. Na ołtarzu tej kaplicy, noszącym też wezwanie patrona św. Wawrzyńca, znajdowały się wota, co świadczyłoby, że ten święty był tu szczególnie czczony¹⁴⁹.

Zabudowania, czyli gospodarstwo plebańskie długo pozostawało na dawnym miejscu, oddalone od świątyni. Stara świątynia, pochodząca z początku XVII w., będąca w 1766 r. bardzo zniszczoną, została w 1777 lub 1780 r. zastąpiona nową, drewnianą, wystawioną staraniem ówczesnego proboszcza Andrzeja Pajewskiego. Byłaby to zapewne trzecia świątynia na tym miejscu. Parafia pozostawała prawa patronatu kapituły z Gniezna do czasu rozbiorów, kiedy to znalazła się w zaborze pruskim. Po ustaleniu nowych granic kościelnych na ziemiach zabranych Polsce, parafia Sompolno znalazła się w granicach Królestwa Kongresowego i w diecezji kujawsko-kaliskiej. Od 1742 r. istniało bractwo św. Marii Magdaleny, z zapisem sumy 1000 florenów z darowizny niejakiego Jana Kalińskiego. Nową świątynię i to murowaną, wzniesiono w 1847 r. staraniem parafian. Przy gospodarstwie plebańskim, tam gdzie był poprzednio kościół parafialny, długo stała świątynia nosząca wezwanie św. Tomasza Apostoła, przy której mieszkał nawet jakiś pustelnik, ale ta uległa zniszczeniu. Na innym gruncie parafialnym, zwanym Ostrówek, powstał też kościółek czy raczej kaplica św. Hieronima, z obrazem patrona, uważanym za łaskami słynący, a przy niej także bywali pustelnicy. Ta kaplica istnieje nadal¹⁵⁰.

¹⁴⁹ ADWł, AAG. Wiz. 40, s. 11–13; Wiz. 63, s. 220–225.

¹⁵⁰ S. Chodyński, *Sompolno*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 38–39; Librowski, *Indeks*, s. 149.

Od 1818 r. Sompolno znalazło się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Wyżej wspomniany kościół parafialny służył do 1847 r. Ponieważ w następstwie rozbiorów Polski, uposażenie parafii Sompolno zostało zabrane kapitule gnieźnieńskiej przez władze państwowe, dlatego ta świątynia, murowana, została wzniesiona sumptem i staraniem parafian.

W chwili włączenia tej parafii do diecezji kujawsko-kaliskiej, jak podaje Schematyzm z 1820 r., proboszczem w Sompolnie był Ignacy Krantz¹⁵¹. Za proboszcza Józefa Sędziarskiego w 1876 r. parafia liczyła 1200 wiernych. Jeszcze wtedy stała dawna świątynia parafialna pod wezwaniem św. Tomasa, ale już właściwie w ruinie. Stała także kaplica św. Hieronima z obrazem patrona uważanym za łaskami słynący¹⁵². U schyłku XIX wieku, w 1892 r., gdy proboszczem był tu Prosper Bukiewicz, należały do parafii miejscowości: osada Sompolno i wsie Olszewo, kolonia Sompolno, Szczerkowo, Janowo, Wymysłowo, Wielki Las i Lesiska i liczyła 1650 katolików¹⁵³. Dla wieku XIX poczet proboszczów można ustalić ze schematyzmów tejże diecezji.

Aktualnie należy Sompolno, bo taka nazwa się ustaliła, do diecezji włocławskiej i jest ośrodkiem dekanatu¹⁵⁴.

WĄSOSZE

Wsią szlachecką i gniazdem rodziny Wąsowskich są Wąsosze, położone w pobliżu Ślesina. Ponieważ akta gnieźnieńskie w XV wieku mówią o kościele w Wąsoszach jako o dawno istniejącym, można przyjąć, że świątynia i parafia powstały w XIV w., fundacji właścicieli. Za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego w 1521 r. kościół nosił wezwanie Wszystkich Świętych, a probostwo miał Mikołaj z Bochlewa. Parafię tworzyły wsie Wąsosze, Kępa, Piotrkowice i Półwiosek¹⁵⁵.

Po zniszczeniu się starej świątyni prawdopodobnie wystawiono nową, konsekrowaną w 1602 r. przez sufragana gnieźnieńskiego Jana Gniazdowskiego, pod wezwaniem św. Mikołaja¹⁵⁶. Kto był fundatorem, powiedzieć

¹⁵¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1820, s. 5.

¹⁵² Chodyński, *Sompolno*, s. 39.

¹⁵³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 48.

¹⁵⁴ *Diecezja włocławska 2000*, s. 527–529.

¹⁵⁵ LB, t. 1, s. 227–228; Librowski, *Indeks*, s. 161.

¹⁵⁶ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 243–247; S. Chodyński, *Wąsosze*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 39–40.

trudno. O nowej świątyni i to murowanej, chociaż niewielkiej, ale ładnej, mówi protokół wizytacji z 1608 r. Właścicielem Wąsoszy był wówczas Zygmunt Górecki, ale parafia nie miała własnego proboszcza, ani nie przechowywano w świątyni Najświętszego Sakramentu. Kolator ten jednak przyrzekł wizytującemu archidiakonowi, że w najbliższym czasie dokona prezenty proboszcza. Tymczasem nie było nikogo, kto sprawowałby tu sakramenty, a wierni parafii udawali się po nie do sąsiednich parafii¹⁵⁷.

Przed 1760 r. kolator Marcin Mierzejewski, podczaszy bydgoski, dokonał naprawy świątyni, przy której rektorem był Kazimierz Zawadzki, kapłan dobrych obyczajów. Ponieważ nie było domu parafialnego, mieszkał i miał utrzymanie we dworze. Nie było także kantora, w związku z czym nie sprawowano mszy śpiewanych. Nie zawsze w niedziele i święta katechizował, czy głosił kazania, za co upomniał go wizytujący parafię dziekan. Dzięki kolatorowi były wystarczające paramenty liturgiczne¹⁵⁸.

Ten sam rektor kościoła w Wąsoszy, Kazimierz Zawadzki, był w 1765 r. Prawo patronatu należało wówczas do Michała Mierzyńskiego i jego małżonki, z Mierzejewskich primo voto Karnkowskiej i jej synów, secundo voto Mierzyńskiej. Świątynia murowana miała jeden tylko ołtarz z obrazem św. Benona¹⁵⁹.

Ponieważ była to jednak parafia niewielka, bardzo często zarządzał nią proboszcz ze Ślesina. Na szczęście w 1784 r. przyszedł do parafii samodzielny jej rządca w osobie Tomasza Borczykowskiego zawsze na miejscu rezydującego. Parafia obejmowała w 1811 r. wsie Wąsosze, Piotrkowice, Półwiosek, Holendry i Holendry Wiatraszki. W sumie mieszkało tam 3123 osób spowiadających się na Wielkanoc¹⁶⁰.

Po 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Kiedy w 1849 r. spalił się kościół, ale ocalało prezbiterium, postanowiono o jego odbudowie. Rozpoczęto za proboszcza Wiktora Kosmańskiego, który gromadził fundusze i zbudowano w 1863 r. nawę główną, potem ją powiększono, a w 1873 r., z funduszy dziedziczki Piotrkowic, Emilii Walknowskiej, dobudowano kaplicę pod wezwaniem Matki Boskiej. Od 1864 r. parafia była zaliczona do dekanatu kolskiego¹⁶¹. W 1892 r. za proboszcza Antoniego Peterkiewicza parafia liczyła 1888 wiernych i obejmowała wsie Wąsosze,

¹⁵⁷ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 267–267v.

¹⁵⁸ ADWł, AAG. Wiz. 40, s. 18–19.

¹⁵⁹ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 243–247.

¹⁶⁰ ADWł, AAG. Wiz. 87, s. 59–69; Wiz. 134, s. 581–604.

¹⁶¹ Chodyński, *Wąsosze*, s. 39–40.

Półwiosek Stary, Półwiosek Nowy, Holendry, Piotrkowice, Kolebki, Niedźwiady Wielkie, Niedźwiady Małe, Julia, Wygoda, folwarki Kempa i Różopole¹⁶².

Parafia pozostaje w diecezji włocławskiej¹⁶³.

WRZĄCA WIELKA

Była to wieś szlachecka, w której właściciel ówczesny, Wojciech Hebda, zbudował drewnianą świątynię, przy której, na jego prośbę, w 1433 r. arcybiskup Wojciech Jastrzębiec erygował parafię wyłączając ją z parafii grzegorzewskiej. Włączono do niej wsie Wrząca Wielka, Wrząca Mała, dwie wsie Sokołowo, dwie wsie Kiełczew, Perłowo i Zwierzchociny. Patronem świątyni byli św. Jakub Apostoła, a później dodawano też drugiego, św. Wojciecha¹⁶⁴.

Później właścicielami stali się Sokołowscy, a w 1608 r., gdy parafia znajdowała się w dekanacie sompoleńskim, był nim Gabriel Sokołowski. Z jego prezenty przy tamtejszej drewnianej świątyni proboszczem był Andrzej Konecki, który nastąpił tu po dobrowolnej rezygnacji poprzednika w 1590 r., Piotra Meklierskiego, ale dopiero w 1600 r., ponieważ kolatorzy ówczesni nie byli zgodni co do prezenty. W parafii zawsze rezydował. W świątyni znajdowały się trzy ołtarze. Było należyte wyposażenie we wszystko co potrzebne do sprawowania liturgii. Zakrystia drewniana, a w niej przechowywane paramenty liturgiczne. Szkoła, wprawdzie stara, ale naprawiana przez proboszcza. Mieszkał w niej nauczyciel Adam z Kazimierza, zaś kantorem był Jan z miejscowości Buk, z diecezji poznańskiej. Wizytator dokładnie wszystko opisał, dając odpowiednie zarządzenia. Miał też pewne zastrzeżenia co do przygotowania naukowego i liturgicznego ówczesnego proboszcza¹⁶⁵.

Świątynia parafialna w 1660 r. chyliła się ku ruinie. Kolatorem był niejaki Józef Wodecki, ale z prezenty jeszcze poprzedniego właściciela wsi, probostwo to miał Walenty Wolski. Ale aktualnie kolatorstwo miała inna osoba, tu nie nazwana. Żydów i innowierców w parafii nie było. Wizytator zwracał więcej uwagę na uposażenie parafii i wyposażenie w paramenty liturgiczne, zwłaszcza liczne argenteria¹⁶⁶.

¹⁶² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 48.

¹⁶³ *Diecezja włocławska 2000*, s. 588–589.

¹⁶⁴ LB, t. 1, s. 27–218; Librowski, *Indeks*, s. 168.

¹⁶⁵ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 291–283v.

¹⁶⁶ ADWł, AAG. Wiz. 40, s. 4–6.

Parafia wizytowana w 1765 r. jako należąca do dekanatu sompoleńskiego. Świątynia drewniana, zastała oceniona bardziej jako jaskinia zbójców, niż kościół, czyli była w bardzo złym stanie. Wyposażona w 3 ołtarze, wielki Matki Boskiej i Jej obraz był czczony jako łaskami słynący. Boczne natomiast miały za patronów św. Annę i Matkę Bożą Bolesną. Rektorem świątyni parafialnej był Walenty Wolski, który z prezenty kolatorów nastąpił tu w 1749 r. Zdaje się, że był jednocześnie rektorem kaplicy publicznej w Grzegorzewie. Wprawdzie zasadniczo mieszkał przy parafii, ale nie był zbyt gorliwy, na co zwrócił uwagę wizytator. Parafia wyliczona została wówczas w dekanacie sompoleńskim¹⁶⁷.

Właściciele miejscowi zadbali o swoją świątynię, skoro w 1764 r. chorąży kowalski, Roch Kiełczowski, zapisał 3000 florenów, aby przed Najświętszym Sakramentem zawsze paliło się światło. Zdaje się, że pierwsza świątynia mogła przetrwać do 1777 r., kiedy to nową, także drewnianą, wystawili właściciele Roch i Agnieszka Śliwiccy. Zakonnicy bernardyni z Koła zaprowadzili tu w 1778 r. bractwo św. Anny, a w 1783 r. staraniem małżonków Śliwickich powstało bractwo różańcowe, a wspomniana wyżej Agnieszka zapisała nań 200 florenów. Ponadto Piotr i Anna, małżonkowie Wodeccy, zbudowali dom i dali ogród, gdzie ubodzy mieli opiekę¹⁶⁸.

Kościół we Wrzącej Wielkiej w 1810 r. przedstawiał dobry stan. Prawo patronatu należało do miejscowych dziedziców. Osób komunikujących na Wielkanoc naliczono 839 we wsiach Wrząca Wielka, Wrząca Mała, Kiełczew Smużny, Zwierzchociny, Perłowo, Sokołowo i Kiełczew Górny. Działo bractwo św. Anny i bractwo różańcowe. Proboszczem wówczas był Stefan Laskowski, kanonik uniejowski, ustanowiony tu w 1766 r., zawsze przy parafii rezydujący, mający dyspensę na posiadanie dwóch beneficjów. Ponadto we wsi Kiełczew Smużny, we dworze miejscowych dziedziców, znajdowała się kaplica prywatna mająca przywilej sprawowania nabożeństw, ale tak, aby nie było to ze szkodą prawa parafii¹⁶⁹.

Od 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Jej proboszczem w 1820 r. był Antoni Kopijewski. Obecną świątynię murowaną, w stylu neoromańskim, zbudowano w latach 1880–1887, za proboszcza Mansweta Krzysztoforskiego. Ponieważ na terenie parafii znajdowały się

¹⁶⁷ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 198–202.

¹⁶⁸ LB, t. 1, s. 27–218; S. Chodyński, *Wrząca Wielka*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 40–41.

¹⁶⁹ ADWł, AAG. Wiz. 134, s. 605–638.

dwory, przy nich w Kiełczewie Dolnym, Kiełczewie Górnym i Zwierzchocinach były kaplice półpubliczne¹⁷⁰.

Około 1876 r. parafia ta liczyła 1842 wiernych, a w 1892 r., gdy w parafii nie było własnego proboszcza, parafia liczyła 2032 wiernych i obejmowała wsie: Wrząca Wielka, Wrząca Mała, Sokołowo, Perłowo, Kiełczew Smużny, Kiełczew Górny, Dąbrowa, Kaczyniec, Lucjanowo, Ksawerowo i Zwierzchociny¹⁷¹.

Obecnie parafia ta pozostaje nadal przy diecezji włocławskiej i należy do dekanatu kolskiego¹⁷².

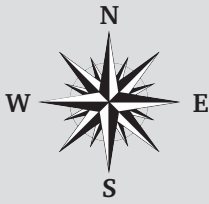
---

¹⁷⁰ KZSP, t. 5, z. 8, s. 24; „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1820, s. 5.

¹⁷¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 48–49.

¹⁷² RDWł 2015, s. 334–336.

DEKANAT KONIŃSKI

Dekanat koniński przechodził w ciągu dziejów wiele razy zmiany swojego okręgu. Najbardziej rozbudowany został po 1864 r., kiedy władze zrównały go wielkością z powiatem konińskim. Tak przedtem, jak i później, dekanat był mniejszy. Ostatnie czasy związane z rozbudową samego Konina sprawiają, że nawet samo miasto należy do kilku dekanatów.

Kiedy dekanat przechodził do diecezji kujawsko-kaliskiej, obejmował takie parafie: Konin i Stare Miasto z prepozytem Mateuszem Drozdowskim, kanonikiem honorowym kaliskim, i wikariuszami Adamem Siemieńskim oraz Gwido Gołębiowskim; Russocice z Sebastianem Rajskim, kanonikiem uniejowskim i dziekanem; Dąbroszyn i Grabienice z Wojciechem Czosnakiewiczem; Grochowy ze Stanisławem Jankiewiczem; Grodziec z Benedyktem Maciejowskim; Grzymiszew z Nepomucenem Sromeckim, wicedziekanem; Królików z Augustem Lampertem; Kuchary z Franciszkiem Wojcickim; Lisiec z Wojciechem Malińskim; Rychwał z Antonim Szukalskim; Rzgów z Wojciechem Miaskowskim; Sławsk z Celestynem Cieleckim; Szymanowice z Danielem Wargawskim; Trąbczyn z Józefem Żurkowskim; Tuliszków z Wojciechem Miaskowskim; Wyszyna z Saturninem Hoppe; Zagórów z Tadeuszem Wysockim¹.

Razem w dekanacie naliczono 19 parafii. Widzimy, że nie wszystkie parafie miały wówczas swoich proboszczów.

Przynależność parafii do dekanatów później ulegała zmianie. Zasadnicza zmiana ukształtowania dekanatu konińskiego nastąpiła w następstwie represji carskiej po powstaniu styczniowym. Wówczas dekanat stał się o wiele większy, bowiem odpowiadał powiatowi konińskiemu i według schematyzmu z 1873 r.² składał się z 23 parafii z duszpasterzami (w nawiasie podano liczbę wiernych):

Konin (4092) z Piotrem Boguckim i wikariuszem Walentym Grzybowskiem; Golina (2353) z Julianem Tarnowskim; Gosławice (2162)

---

¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1820, s. 13–14.

² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1873, s. 58–64.

z Mateuszem Laudowiczem; Grabienice (2112) z Augustynem Scharasem; Grochowy (1323) z Augustynem Bethierem; Grzymiszew (1568) z Konstantym Królikowskim; Kawnice (1223) z Ksawerym Klassem; Kramsk (3840) z Piotrem Sokołowskim i wikariuszem Marcinem Szymańskim; Krzymów (1915) z Józefem Ślósarskim; Kuchary Kościelne (1450) z Szymonem Świeściakowskim; Licheń (1800) z Florianem Kosińskim; Lisiec [Wielki] (1500) z Sebastianem Zabłockim; Morzysław (2860) z Wincentym Moraskim; Myślibórz (958) z Emilianem Dworakowskim; Ostrowąż (1300) z Wiktorem Krąkowskim; Russovice (3890) z Serafinem Prussem i wikariuszem Julianem Arletem; Rychwał (1150) z Eleazarem Wyszomierskim; Rzgów (2100) z Julianem Skupieńskim; Sławsk (1112) z Aleksandrem Zarzeckim; Stare Miasto (2200) z Kacprem Stalińskim; Ślesin (2526) z Franciszkiem Radeckim; Tuliszków (2708) z Maksymilianem Ostrzyckim i wikariuszem Maksymilianem Krzysztoforskim; Wyszyna (1730) z Franciszkiem Kubackim.

KONIN

Świadkiem dawnych dziejów kościoła w Koninie pozostaje stojący po dziś dzień kamień, przypisywany Piotrowi Duninowi z 1151 r., ustawiony w połowie drogi pomiędzy Kaliszem a Kruszwicą. Od dawna Konin stanowił ośrodek dekanatu i tak miastu, jak i parafii tamtejszej wielu poświęcało uwagę. Jednak początków obecnego Konina szukać należy w Starym Mieście koło Konina, ale i w dzisiejszym Koninie pierwsza świątynia św. Bartłomieja mogła powstać już nawet w XII w., lecz była filialną w stosunku do parafii staromiejskiej. Dlatego jeszcze na początku XVI wieku, w 1521 r., jest mowa o jednej parafii, w Koninie i Starym Mieście, mającej jednego proboszcza w osobie Stanisława z Pruszewic, rezydującego w Koninie przy kościele św. Bartłomieja jako filialnym jeszcze, a przy kościele św. Piotra w Starym Koninie, czyli w Starym Mieście, jako macierzystym, utrzymywany był wikariusz. Tak więc w czasach średniowiecznych dzieje tych świątyń, a potem parafii, biegną razem i jeszcze we wspomnianym 1521 r., gdy spisywano *Liber beneficiorum* za arcybiskupa Jana Łaskiego, była to jedna parafia³.

³ LB, t. 1, s. 238–243; o Koninie zob. *Konin*, w: SGKP, t. 4, s. 333–338; S. Chodyński, *Konin*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 41–43.

Kiedy więc mowa jest o Koninie, to najpierw należałoby zacząć od Starego Konina, czyli od obecnego Starego Miasta⁴. Dopiero na początku XVII będą występowały dwie odrębne parafie, Konin i Stare Miasto.

Ale co było dawniejsze: czy obecny Konin, czy Stare Miasto? Na to pytanie trudno odpowiedzieć, bo w obu tych miejscowościach najstarszymi zabytkami są świątynie i obie pretendują do tzw. duninowskich. Niepodany autor twierdzi, że kiedy istniała już osada Konin, w pewnej odległości miała znajdować się osada targowa, a miało to być „Stare Miasto”, która przeniesione zostało na teren samego Konina w czasie, kiedy ten miał otrzymać prawo miejskie w 1293 r., lub nieco wcześniej⁵. Ale nawet jeżeli to przeniesienie spowodowało zmniejszenie znaczenia politycznego i gospodarczego, to nie zmniejszyło znaczenie kościelnego, bowiem przez kilka następujących wieków kościół w tym „Starym Mieście” będzie dominującym jako parafialny.

Przyjmuje się, że od połowy wieku XII dzisiejszy Konin stał się parafią filialną Starego Miasta, a z początkiem XV wieku uważany prawie za samodzielną parafię⁶. Czyli początki parafii konińskich są zawikłane i trudne do jednoznacznego przedstawienia.

Konin, ten dzisiejszy, był własnością królewską. I tu miał wystawić kościół Piotr Dunin, z ustanowienia Bolesława Krzywoustego wielkorządcy ziemi kaliskiej i kruszwickiej, a mogło to być około 1100 r. Możliwe, iż pierwotnym patronem świątyni mógł być św. Piotr. Konin i jego świątynia zostały zniszczone przez barbarzyńskich Krzyżaków w 1331 r., ale odbudowane przez Kazimierza Wielkiego. Może wówczas świątynia otrzymała wezwanie św. Bartłomieja. Ponieważ Konin górował znaczeniem nad Starym Koninem, czyli Starym Miastem, przy niej zamieszkał proboszcz, jak to widzimy na przykładzie Stanisława z Pruszewic z około 1521 r. Już wówczas zarysowywała się konieczność oddzielania kościelnego tych dwóch ośrodków, bo już czyniono próby określenia dwóch okręgów parafialnych⁷. Ale o znaczeniu tego ośrodka świadczy, iż w 1424 r. została tu fundowana prepozytura z mansjonarzami, ostatecznie erygowana w 1449 r.⁸

Kiedy wizytowano parafię w mieście Koninie w 1608 r., tamtejsza świątynia murowana z cegły i o bardzo ładnym wyglądzie, pod wezwaniem św. Bartłomieja, była kościołem filialnym parafii Stary Konin, to znaczy

⁴ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 105–108; 108v–110v.

⁵ *Konin*, w: MPT, t. 2, s. 242–244.

⁶ Librowski, *Indeks*, s. 108.

⁷ LB, t. 1, s. 238–243.

⁸ Tamże; Librowski, *Indeks*, s. 108.

w Starym Mieście. Proboszczem i rektorem kościoła był tu Wojciech Bagiński, kanonik uniejowski, z prezenty króla wprowadzony w 1604 r. na urząd przez Wojciecha Baranowskiego, prepozyta kościeleckiego, z upoważnienia Wincentego de Sevé, *sede vacante* administratora archidiecezji gnieźnieńskiej. Było wówczas trzech wikariuszy, mianowicie Bartłomiej z Mogilna, kaznodzieja, oraz Maciej z Żychlina i Jakub ze Stawiszyna, wszyscy kapłani i mający prawo spowiadania. Świątynia dobrze wyposażona, z dziewięcioma ołtarzami i dwiema kaplicami, jedną Świętej Trójcy i drugą, fundowaną przez Jana Zemełkę, doktora filozofii i medycyny. Rektorem szkoły był bakałarz Adam Przykucki. Przy kościele tym było fundowane kolegium mansjonarzy z uposażeniem określonym w 1419 i 1436 r. W 1608 r. było trzech mansjonarzy. Istniał także szpital z kaplicą drewnianą pod wezwaniem Świętego Ducha, prawa patronatu magistratu miasta Konina, a przy nim prepozytem był Andrzej z Pyzdr. W przytułku było 15 podopiecznych. Ponadto w pobliżu zamku konińskiego znajdowała się jeszcze drewniana kaplica pod wezwaniem Świętego Krzyża, która miała też zapis specjalny na utrzymanie⁹.

Kaplica przy zamku przestała istnieć przed 1759 r., ale wówczas nadal funkcjonowała prepozytura szpitalna fundowana w 1433 r. oraz klasztor franciszkanów reformatów z kościołem św. Marii Magdaleny, który został fundowany na przedmieściu, a właściwie we wsi Borzentowie w 1631 r. Świątynia parafialna konińska, dokładnie opisana w 1759 r., była w dobrym stanie i należycie wyposażona oraz uposażona. Po rezygnacji poprzedniego proboszcza i dziekana, Teofila Kraśnickiego, probostwo miał od 1760 r. Ignacy Żychliński. Do pomocy utrzymywał dwóch wikariuszy, Jana Gomolskiego, który był też prepozytem przy kościele szpitalnym, oraz Macieja Wojciechowskiego. Do parafii oprócz przedmieść należały wsie Wilków, Brzeźno i Głodno. Ze świątynią związane były kaplice Świętej Trójcy i św. Jana Chrzciciela. Działały bractwa: różańcowe i św. Anny¹⁰.

W parafii znana była tradycja zapisana w 1766 r., że kościół koniński mógł pochodzić z około 1100 r. i zaliczany go do tzw. kościołów „duninowskich”. Oddawało to jednak ówczesne przekonanie o starożytności, co jest oczywistą prawdą. Starożytność i świetność świątyni podkreślało i to, że wówczas znajdowało się w niej 12 ołtarzy. Wielki miał wezwanie Matki Boskiej Różańcowej. W prezbiterium dwa ołtarze boczne Świętego Krzyża

⁹ LB, t. 1, s. 238–243; ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 105–108v, 417–419, 503–505.

¹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 24, s. 3–11.

i św. Stanisława Kostki. W kaplicy, od strony północnej, znajdował się ołtarz św. Anny. W nawie ołtarze św. Grzegorza Wielkiego, Matki Boskiej Bolesnej, św. Jana Nepomucena, św. Bartłomieja, św. Rocha, św. Wawrzyńca, zaś w kaplicy, zwanej Zemełki, ołtarz z obrazem Matki Boskiej, a w kolejnej kaplicy ołtarz Świętej Trójcy. Od 1764 r. probostwo miał Aleksy Młodziejowski, kanonik wrocławski, który częściowo w Koninie, częściowo we Wrocławku rezydował. Miał tu do pomocy trzech mansjonarzy, mianowicie Walentego Goździkiewicza, Macieja Wojciechowskiego i Klemensa Troszyńskiego. Nadal istniała prepozytura szpitalna z własną świątynią, przy której prepozytem był jeden z mansjonarzy, Klemens Troszyński. W Koninie był klasztor franciszkanów reformatów¹¹.

Dokładny opis pięknej świątyni w Koninie, jej wyposażenia i uposażenia, mamy także z 1771 r. i z 1778 r. Świątynia murowana pod wezwaniem św. Bartłomieja, nadal z dwiema kaplicami, mianowicie Świętej Trójcy z własnym uposażeniem i drugą kaplicą św. Jana Chrzciciela zbudowaną przez Jana Zemełkę. Proboszczem był nadal Aleksy Młodziejowski, kanonik wrocławski, rzadko tu przebywający, bo więcej bywał przy katedrze. Z parafią konińską złączona była parafia Stare Miasto, której zarządcą w 1778 r. był Karol Orchowski. Natomiast w samym Koninie nadal pracowali jako wikariusze i mansjonarze Walenty Goździkiewicz i Maciej Wojciechowski, chociaż dawniej bywało tu trzech mansjonarzy. Wojciechowski był ponadto kapelanem kaplicy Zemełki. Świątynia konińska była pięknej struktury, należycie wyposażona w paramenty liturgiczne i dobrze uposażona. Miejsce, gdzie stała niegdyś kaplica Świętego Krzyża, upamiętniono w drugiej połowie wieku XVIII figurą Ukrzyżowanego. Jest też opis kościoła prepozyturalnego i klasztoru franciszkanów reformatów. Niedaleko świątyni klasztornej stał drewniany kościół szpitalny pod wezwaniem Świętego Ducha, prawa patronatu mieszczan konińskich. Prepozytem był tu od 1766 r. Klemens Troszczyński. Ta szpitalna prepozytura miała swoje dobre uposażenie¹².

Ostatnia lustracja tej parafii w archidiecezji gnieźnieńskiej odbyła się w 1791 r. Proboszczem w mieście Koninie i Starym Mieście był wówczas Michał Kalksztejn. Współpracowali z nim: Klemens Troszyński, prepozyt przy kościele szpitalnym Świętego Ducha i mansjonarz, Antoni Wasielewski, mansjonarz przy kaplicy Zemeliańskiej, Ludwik Durecki, mansjonarz

¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 160–186.

¹² ADWł, AAG. Wiz. 67, s. 8–12; Wiz. 70, s. 3–8.

i wikariusz. Przypominano, że miał być to kościół „duninowski”. Jeszcze wtedy parafia prawnie była afiliowana do kościoła i parafii w Starym Mieście. Ogółem wszystkich zamieszkałych na terenie parafii, a więc w mieście i wsiach Wilkowo, Brzeźno, Głodno, Holendry Brzezińskie i folwark Wrząca, naliczono wówczas 1351 osób. Tamtejsza świątynia parafialna św. Bartłomieja, wyglądająca „wspaniale”, wyposażona była w dziewięć ołtarzy. Pozostawała prawa patronatu monarszego. Na terenie parafii, przy dworze Brzeźno, stała kaplica drewniana. Odpisano tu także wiele dokumentów odnoszących się do uposażenia parafii konińskiej¹³.

Od 1818 r. Konin znalazł się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Restauracji kościoła parafialnego dokonano w 1866 r., zapewne za proboszcza Piotra Boguckiego. W 1876 r., kiedy proboszczem konińskim był tenże Piotr, a wikariuszem Walenty Grzybowski, parafia w Koninie liczyła około 4000 wiernych¹⁴. U schyłku wieku XIX, w 1892 r., kiedy nadal probostwo miał wspomniany wyżej Piotr Bogucki, a wikariuszem był Kazimierz Ucieklak, parafia liczyła 4500 wiernych, obejmując miasto Konin i Brzeźno, Wilków, Kolonia Głodno, Potaziński Rożek, Sienno i Chojki. W parafii kościół poklasztorny franciszkanów reformatów¹⁵.

Od 1925 r. parafia jest w diecezji wrocławskiej. Na terenie dawnej parafii powstała parafia Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w Brzeźnie, zaś przy kościele franciszkanów reformatów parafia klasztorna pod wezwaniem św. Marii Magdaleny¹⁶.

Aktualnie w Koninie, którego granice zostały znacznie powiększone, powstało kilka nowych parafii.

Kaplica pw. Świętego Krzyża

Przez 1466 rokiem istniała kaplica pod wezwaniem Świętego Krzyża, wspomniana w *Liber beneficiorum* i w 1608 r. jako stojąca przed zamkiem¹⁷, ale w 1759 r. zapisano, że po niej nie pozostał nawet ślad, ale pozostało otoczenie, czyli cmentarz. Dawniej zapewne było na nią specjalne uposażenie¹⁸. Na miejscu gdzie ona stała, później postawiono figurę Ukrzyżowanego¹⁹.

¹³ ADWł, AAG. Wiz. 85, k. 226–255.

¹⁴ S. Chodyński, *Konin*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 41–43.

¹⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 50.

¹⁶ *Diecezja wrocławska 2000*, s. 315–321.

¹⁷ LB, t.1, s. 243; ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 108–108 v; 418v–419.

¹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 24, s.16–17.

¹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 67, s. 12; Wiz. 85, k. 233.

Prepozytura szpitalna pw. Świętego Ducha

W Koninie istniał również szpital z kaplicą drewnianą pod wezwaniem Świętego Ducha, prawa patronatu magistratu miasta Konina, a przy nim w pewnym czasie prepozytem był Andrzej z Pyzdr. Fundowany został w 1433 r., a prawnie ustanowiony w 1491 r. Położony był już za bramą miejską na przedmieściu zwanym Borzętowo. W przytułku było 15 podopiecznych²⁰.

Ten kościół szpitalny stał w 1759 r. i był wizytowany. Była to drewniana świątynia szpitalna ze swoim prepozytem, a jednocześnie wikariuszem parafialnym. Odbudowana po pożarze w 1656 r. przez Wojciecha Kubackiego, proboszcza ze Sławska i prepozyta szpitalnego²¹, a także w 1775 r.²² Ostatnia lustracja odbyła się w 1791 r., a więc jeszcze za czasów przynależności Konina do archidiecezji gnieźnieńskiej. Świątynia ta, stojąca na przedmieściu Borzętowo, była nowa, bowiem wystawiona w 1788 r. staraniem rządcy parafią oraz prezydenta miasta, Bazylego Józefowicza. Sporządzono opis jej wyglądu i wyposażenia, odpisano także dokumenty odnoszące się do tej świątyni szpitalnej²³.

Dzisiaj już nie istnieje.

Kościół i klasztor franciszkanów reformatów

Ten klasztor został fundowany w 1631 r. na przedmieściu Borzętowo. Wspominany przy wizytacjach parafii konińskiej. Często jeden z zakonników bywał kaznodzieją w kościele parafialnym. Zarys jego historii pomieścił ks. Chodyński. W 1791 r. w klasztorze tym przebywało 11 kapłanów, 3 kleryków i 5 braci laików²⁴. Jej proboszczem w 1820 r. był Antoni Kopijewski. Podzielił los wielu klasztorów zniesionych w 1864 r. W 1873 r. mieszkał przy nim jako wikariusz kapłan diecezjalny Stanisław Grzybowski²⁵. Zakonnicy powrócili do swojego klasztoru i aktualnie przy klasztorze konińskim jest parafia pod wezwaniem św. Marii Magdaleny prowadzona przez franciszkanów reformatów²⁶.

²⁰ LB, t. 1, s. 238–243; ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 105–108v, 417–419, 503–505.

²¹ ADWł, AAG. Wiz. 24, s. 17–18.

²² ADWł, AAG. Wiz. 67, s. 12.

²³ ADWł, AAG. Wiz. 85, k. 232v–233.

²⁴ Tamże, k. 233–234.

²⁵ S. Chodyński, *Konin. PP Reformatorum*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1873, s. 139–140.

²⁶ *Diecezja włocławska 2000*, s. 319–321.

GOLINA

Jest to miejscowość o ciekawej historii. Dawniej miasto, a teraz osada. Miasto założone w 1330 r. przez Jana, dziedzica Goliny, z przywileju Władysława Łokietka, co potwierdził Kazimierz Wielki²⁷. Od miasta tego wziął z pewnością nazwę ród Golińskich. Czyli było to miasto szlacheckie, pozbawione praw miejskich w 1870 r., w czasie zaboru rosyjskiego²⁸.

Parafia powstała tu na przełomie XIV i XV wieku²⁹. Pierwszy raz został wspomniany kościół w Golinie w 1480 r. W 1521 r. nosił dawne wezwanie św. Jakuba Apostoła, a prawo patronatu należało do miejscowych dziedziców, niewymienionych z nazwiska. Probostwo to miał niejaki Stanisław z Przeworna, utrzymujący do pomocy wikariusza, którego sam wynagradzał. Do parafii, oprócz Goliny, należały wsie Spławie i Przyjma³⁰.

Na początku następnego wieku, w 1608 r. Golina należała do Łukasza Żychlińskiego oraz Stanisława i Hieronima Golińskich, mających prawo patronatu. Tamtejsza świątynia była drewniana i konsekrowana. Ponieważ została zbezczeszczona przez pochówek w niej innowiercy, odprawiano w niej na podstawie indultu władzy kościelnej. Po rezygnacji w 1604 r. poprzedniego proboszcza Tomasza ze Słupcy, nastął Piotr Ratański. Przy swojej parafii rezydował. Świątynia dokładnie opisana, wydawała się być zadbaną. Przy niej kaplica murowana z grobem, gdzie pochowano innowiercę, Wojciecha Przyjemskiego. Powinności wikariusza spełniał Kacper z Szadku, utrzymywany przez proboszcza do pomocy w duszpasterstwie, ale wizytator miał co do niego zastrzeżenia. W szkole uczył Marcin Stawiszyński³¹.

Zmienili się właściciele Goliny, skoro w 1760 r. miasto należało do Ruszkowskiej z Raczyńskich, podchorążyny brzesko-kujawskiej. Parafii służył ten sam drewniany kościół. Probostwo od 1755 r. trzymał Mateusz Antoni Marcei Zgliński, notariusz apostolski³².

Lustracja parafii w 1766 r. podaje, że do drewnianego kościoła parafialnego przylegała kaplica murowana, w której sprawowano nabożeństwa parafialne i udzielano sakramentów. Jej opis wskazuje, że była należycie urządzona. Naliczono 546 parafian spowiadających się na Wielkanoc.

²⁷ J. Chor, *Golina*, w: SGKP, t. 2, s. 657.

²⁸ *Golina*, w: MPT, t. 2, s. 223–224; Chor, *Golina*, s. 657.

²⁹ Librowski, *Indeks*, s. 94.

³⁰ LB, t. 1, s. 290–291.

³¹ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 373v–375v.

³² ADWł, AAG. Wiz. 43, s. 84–87.

Probstwo miał Ignacy Zwierzchowski, urodzony w 1733 r., święcony na kapłana w 1762 r., a na parafię promowany został w 1764 r. Ponieważ nie było wystarczającego uposażenia, dlatego nie utrzymywał wikariusza. Organista Sebastian Domakowski spełniał także obowiązki nauczyciela. W Golinie nie było przedstawicieli protestantyzmu, ale mieszkało 149 Żydów. Akuszerki zostały wystarczająco pouczone, jak mają chrzczyć dzieci w wypadku konieczności. Aktualny dziedzic wystawił nowy przytułek dla ubogich w sąsiedztwie kościoła parafialnego. Zarządzono, aby kontynuować rozpoczętą budowę świątyni, a proboszczowi przypomniano, aby zatrudnił wikariusza³³.

Ostatnia wizytacja zapowiadała konieczność budowy nowej świątyni, czego dokonała w 1767 r. Konkordia z Raczyńskich, *primo voto* Żychlińska, *secundo voto* Ruszkowska, miejscowa dziedziczka. Budowę dokończono później staraniem Ignacego i Barbary Lipskich. Był to kościół z drewna, ale z dwiema kaplicami: jedna Matki Boskiej z Góry Karmel i druga św. Józefa. Od 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Zwizytowano ją w 1825 r., gdy proboszczem był Antoni Kamiński. Prawo kolatorskie należało wówczas do Maksymiliana Otto Trąbczyńskiego. Parafia liczyła około 800 osób spowiadających się na Wielkanoc. W Golinie była szkoła opłacana przez rząd, gdzie uczył niejaki Nepomucen Gadkowski, ale brakowało przytułku dla ubogich. Przy parafii była biblioteka, której katalog spisano³⁴. Niebawem zmienił się proboszcz, bo w 1826 r. był tu Maciej Rowiński, poprzednio urzędujący w Kawnicach. W 1827 r. stwierdzono konieczność naprawy starego kościoła parafialnego³⁵.

Liczba wiernych znacznie wzrastała, bowiem w 1877 r., za administratora Juliana Tarnowskiego, parafia liczyła 2655 wiernych³⁶, a niewiele lat później, w 1892 r., gdy administrował parafią Józef Jaranowski, było to już 3005 osób, zamieszkujących Golinę (która nie była już miasteczkiem) oraz wsie: Działy, Majdany, Spławie, Borki, Engelzanów, Brzeźniak, Radwaniec, Lubiecz, Przyjma, Adamów i Maksimów. W Golinie była szkoła i przytułek dla ubogich³⁷.

Od 1925 r. Golina należała do diecezji włocławskiej. W latach 1927–1940 służył parafii nowy, murowany kościół, rozebrany przez Niemców w 1941 r.

³³ ADWł, AAG. Wiz. 64, s. 3–6.

³⁴ ADWł, ABKKal. Wiz. 9(202), k. 20–25; S. Chodyński, *Golina*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 43.

³⁵ ADWł, ABKKal. Wiz. 9(202), k. 93v–94.

³⁶ Chodyński, *Golina*, s. 43.

³⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 49.

Parafii służył wówczas stary drewniany kościół św. Jakuba. Nową i to okazałą świątynię parafialną wzniesiono w latach 1981–1986. Stary kościół pod wezwaniem św. Jakuba służy jako filialny³⁸.

Od 2004 r. Golina włączona została do archidiecezji gnieźnieńskiej.

GOSŁAWICE

Ta stara miejscowość, od 1976 r. włączona do rozbudowanego Konina, przedtem była w archidiecezji gnieźnieńskiej w dekanacie sompoleńskim. Zdaje się, że dawniej znajdował się tam gród. Gosławice wzmiankowane zostały już w 1280 r. i należały do kujawskiego rodu Godziembów. Parafia powstała tu w XV wieku. Właścicielami Gosławic byli Gosławscy, potem nazywający się Kiełbasami i oni byli fundatorami pierwszej tu świątyni, o której wyglądzie nic właściwie nie wiemy. Ale stosunkowo bardzo wcześnie, bo w latach 1418–1425, biskup poznański Andrzej Łaskarz wraz z bratankiem Janem z Lichenia wojewodą brzeskim, wystawił tu piękny kościół murowany z cegły, na planie krzyża greckiego, konsekrowany w 1444 r., służyący parafii po dzień dzisiejszy. Ponadto tenże fundator uposażył czterech mansjonarzy, aby tym bardziej ubogacić parafię, która przez to stała się prepozyturą. Świątynia ta otrzymała za patrona św. Andrzeja Apostoła, patrona jej fundatora. Na początku XVI wieku proboszczem z tytułem prepozyta był Stanisław ze Ślesina. Wprawdzie mansjonarze posiadali dobre uposażenie, ale było ich już tylko trzech i to nie wymienionych z imienia³⁹. Można przypuszczać, że ta prepozytura nie miała większej przyszłości.

Ta obawa okazała się słuszna, bowiem w 1608 r., gdy wizytował parafię archidiakon gnieźnieński, Wincenty de Sevé, mansjonarzy już nie było. Właścicielem Gosławic był wówczas Łukasz Gosławski. Niestety kościół parafialny, dawniej wspinały, przedstawiał teraz widok nędzny. Probostwo, z prezenty kolatora, miał wówczas niejaki Andrzej, mający także, ale bez dyspensy kościelnej, parafię w Izbicy [Kujawskiej] w diecezji włocławskiej. Nastąpił tu w 1579 r. Zdaje się, że tu albo nie rezydował, albo bywał rzadko, bo utrzymywał wikariusza, którym w czasie wizytacji był niejaki Szymon z Łądu, kapłan, ale prowadzący skandaliczne życie. Do tego nie miał aprobaty władzy archidiecezjalnej. Stąd obraz świątyni i parafii pozostawiał wiele

³⁸ *Diecezja włocławska 2000*, s. 217–221.

³⁹ LB, t. 1, s. 229–232.

do życzenia. Parafianie spowiadali się na Wielkanoc, ale na nabożeństwa niedzielne i świąteczne rzadko uczęszczali⁴⁰.

Wizytując parafię w 1760 r. dziekan nie podał imienia ówczesnego kolatora, a tylko ówczesnego duszpasterza, którym był Andrzej Szpakowski, o którym wydał dobrą opinię. Kościół natomiast znacznie ucierpiał w następstwie huraganu i burzy, a jego naprawa należała do kolatora, bo tak było orzeczone w akcie erekcyjnym⁴¹.

W połowie XVII w. Gosławice znalazły się w posiadaniu Konstantego Lubrańskiego. Jego złe życie spowodowało konieczne upomnienia przez księży. W 1660 r. ten, z nienawiści do nich, zabrał uposażenie parafii i nawet spalił dokumenty zapisów i przywilejów dla niej, tak iż przez czas pewien parafię obsługiwali proboszczowie z Lichenia lub Morzysławia, albo nawet kameduli z Bieniszewa. Spowodowało to także znaczne zaniedbanie świątyni⁴². Dopiero nowy kolator i fundator, Józef Łącki, podkomorzy brzeski, w 1755 r. własnym sumptem dokonał naprawy zniszczeń w świątyni gosławickiej. W 1766 r. prawo patronatu należało nadal do Józefa Łackiego. Kościół tamtejszy posiadał trzy ołtarze. Wspomniany kolator zbudował zakrytą murowaną umiejscowioną za ołtarzem wielkim. Probostwo należało do Andrzeja Liszkowskiego⁴³.

Nie ominął kościoła pożar w 1770 r., kiedy to spaleniemu uległy także księgi metryk. W tym czasie we wsi Pątnów znajdował się kościółek pod wezwaniem św. Barbary⁴⁴. Jakie były wówczas uszkodzenia świątyni, trudno powiedzieć. Ale w 1801 r. Melchior hrabia Łącki dokonał ponownej restauracji świątyni, tak iż w 1811 r. wyglądała pięknie. Zakryta niedawno wystawiona za wielkim ołtarzem. Wsie parafialne to Gosławice, Maliniec, Sulanki, Wola Łaszowa, Pątnów, Łęczyn, Holendry Bieniszewskie, Holendry Pątnowskie. Wiernych zobowiązanych do Komunii wielkanocnej było 718⁴⁵.

Od 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej i to prawie zbiegło się ze zmianą właściciela Gosławic, które przeszły w ręce hrabiów Kwileckich; dbali oni o swoją świątynię. Krążyło też wówczas opowiadanie, że po śmierci wspomnianego Konstantego Lubrańskiego, miał się ukazywać jego duch⁴⁶.

⁴⁰ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 292–294v.

⁴¹ ADWł, AAG. Wiz. 40, s. 21.

⁴² S. Chodyński, *Gosławice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 43–45.

⁴³ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 258–284; Chodyński, *Gosławice*, s. 44.

⁴⁴ ADWł, AAG. Wiz. 87, s. 5–21.

⁴⁵ ADWł, AAG. Wiz. 134, s. 127–163.

⁴⁶ Chodyński, *Gosławice*, s. 44.

Nie była to mała parafia, bowiem w 1876 r., kiedy proboszczem był tu Mateusz Laudowicz, naliczono 2162 parafian⁴⁷, a w 1892 r., za probostwa Michała Majewskiego, było ich 2166, a okręg parafii obejmował miejscowości: Gosławice, Maliniec, Sulanki, Marantów, Wola, Posada, Wieruszew, Włodzimirów, Stara Gorzelnia, Pątnów, Łęczyn, Holendry Pątnowskie i Kontrowers. Wtedy też podano, że w Łęczynie znajdowała się kaplica publiczna św. Barbary zarządzana przez bernardynów z Kazimierza Biskupiego⁴⁸. To zdaje się była ta kaplica, którą dawniej, zapewne mylnie, zanotował wizytator jako stojącą w Pątnowie.

Od 1925 r. parafia jest w diecezji włocławskiej. Same Gosławice zostały włączone do miasta Konin, a teraz parafia pod wezwaniem św. Andrzeja Apostoła nosi nazwę Konin-Gosławice. Z parafii tej została wyłączona nowa parafia w miejscowości Łęczyn, jednak nie w nawiązaniu do wspomnianej wyżej kaplicy św. Barbary (uległa ona wcześniej zniszczeniu). Na początku XX wieku powstała w Łęczynie cukrownia, przy której zbudowano kaplicę pod wezwaniem św. Teresy od Dzieciątka Jezus. Natomiast w 1947 r., na terenie ofiarowanym przez Marię Kwilecką w roku 1937, zbudowano oddzielną kaplicę, zachowując wezwanie poprzedniej kaplicy. Przy niej w 1956 r. powstał samodzielny ośrodek duszpasterski, a w 1970 r. erygowano parafię pod wezwaniem św. Teresy od Dzieciątka Jezus⁴⁹.

Parafia pozostała w diecezji włocławskiej.

GRABIENICE

Wsią szlachecką i gniazdem rodu Grabińskich są Grabienice. Parafia powstała tu w pierwszej połowie XIV w. Z 1415 roku znany jest proboszcz Michał, a w 1481 r. proboszczem, a zarazem właścicielem wsi, był Jan Grabiński. Za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego, z prezenty właścicieli wsi, ale ich nazwiska nie znamy, proboszczem był niejaki Stanisław Szyjewski, który utrzymywał nawet, niepodanego imienia, wikariusza⁵⁰.

Grabienice pod koniec XVI wieku należały do rodziny Rozrażewskich (Rozdrażewskich). Jeden z nich, Jan Rozrażewski w 1597 r., kapłan (nie ma

⁴⁷ Tamże, s. 43.

⁴⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 49.

⁴⁹ *Diecezja włocławska 2000*, s. 353–354.

⁵⁰ LB, t. 1, s. 284–286; Librowski, *Indeks*, s. 96.

wystarczających wiadomości, aby przypuszczać, że był to nominat sufragan diecezji wrocławskiej przy biskupie Hieronimie Rozrażewskim), wznosił od fundamentów nową, murowaną świątynię, która w 1608 r. nie była jeszcze konsekrowana. Z jego prezenty od 1606 r. probostwo to posiadał Mikołaj Smoszewski. Świątynia murowana, wyposażona we wszystko, dokładnie w tym protokole opisana. Wizytator zwrócił uwagę, że parafianie na msze w niedziele i święta rzadko uczęszczają⁵¹.

Ta nowa świątynia została konsekrowana dopiero w 1651 r. przez Macieja Mariana Kurskiego, biskupa bakowskiego, pod wezwaniem św. Katarzyny. Wieś znalazła się później w posiadaniu Żychlińskich, innowierców, ale parafia pozostała wierna katolicyzmowi i w 1759 r. probostwo to trzymał Piotr Mroczkowski, który nastał tu w 1737 r. i miał wikariusza Franciszka Zbonikowskiego. Ta parafialna świątynia murowana miała wówczas pięć ołtarzy, a mianowicie wielki Matki Boskiej i boczne św. Józefa, Świętego Krzyża (w którym krucyfiks uważany był za łaskami słynący), św. Katarzyny i św. Franciszka⁵².

Żychlińscy, a konkretnie Ludwik Żychliński, był właścicielem Grabienic w 1775 r., a probostwo należało do Franciszka Zbonikowskiego, najprawdopodobniej dawnego wikariusza. Z opisu świątyni wynika, że nie była zaniedbana, nadal wyposażona w pięć ołtarzy, a nawet funkcjonował przytułek, w którym znajdowali się ubodzy. Jednakże z upływem lat kościół parafialny, chociaż murowany, jak to w 1778 r. zaznaczono, wymagał naprawy, ponieważ niezbyt trwałe okazały się materiały budowlane użyte przy jego wznoszeniu⁵³.

Proboszczem w Grabienicach w 1790 r. był nadal Franciszek Zbonikowski. Parafia, wszystkich mieszkańców, łącznie z innowiercami i Żydami, liczyła 974 osoby. Świątynia tamtejsza murowana, a jej wyposażenie, a także uposażenie, bardzo dokładnie spisane⁵⁴.

Świątynia grabienicka w drugiej połowie wieku XVIII była już bardzo zniszczona i to nie tyle z zaniedbania jej proboszczów, ile z powodu kiepskiej jakości budulca, z którego ją wzniesiono, co stwierdzono w wizytacji z końca tego wieku; wspomniano, że dokonywano bieżących napraw. W takim stanie od 1818 r. znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Staraniem kolatorów Felicjana i Alfonsa Taczanowskich oraz ówczesnego proboszcza Ignacego

⁵¹ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 118–119v, 421v, 505.

⁵² ADWł, AAG. Wiz. 24, s. 33–36; Wiz. 63, s. 139–145.

⁵³ ADWł, AAG. Wiz. 67, s. 16–17; Wiz. 70, s. 21–24; S. Chodyński, *Grabienice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 45.

⁵⁴ ADWł, AAG. Wiz. 85, k. 59–70.

Przybyłowicza, w 1858 r. została gruntownie restaurowana, a parafia około 1876 r., za proboszcza Augusta Scharasa, liczyła 2112 wiernych⁵⁵. W 1892 r., gdy parafią tą administrował Mateusz Grzonkowski, naliczono 2182 wiernych, zamieszkujących wsie Grabienice, Rozalia, Modlibogowice, Kuchary Borowe, Beberfeltów, Witnica, Wardężyn i Wardężynek⁵⁶.

Od 1925 r. do 2004 r. parafia ta pozostawała w diecezji włocławskiej⁵⁷, aby potem, wraz z całym dekanatem zagórowskim, powrócić do archidiecezji gnieźnieńskiej.

GROCHOWY

Była to wieś szlachecka należąca w drugiej połowie XV wieku do Tomasza Trąpczyńskiego, kanonika krakowskiego i poznańskiego, zaś na początku XVII w. do Andrzeja Złotowskiego. Przedtem prawdopodobnie wchodziła w skład uposażenia biskupstwa lubuskiego. W 1443 r., w źródłach kościelnych gnieźnieńskich, notowany jest proboszcz parafii Grochowy, Andrzej z Dzierzbina. Fundatorem pierwszej świątyni, bliżej nam nieznaney, był zapewne jej ówczesny kolator, także nieznaney z nazwiska. Kiedy ta świątynia uległa zniszczeniu w 1521 r., miejscowa dziedziczka, Żychlińska, wystawiła nową świątynię drewnianą, pod wezwaniem św. Doroty. Później dodano drugiego patrona, św. Tadeusza. Parafię tę miał wówczas Maciej z Sztlewa⁵⁸.

Na początku XVII w., w 1609 r., wieś należała do Andrzeja Złotowskiego, zaś probostwo trzymał Grzegorz z Nowego Miasta, chociaż nie wiadomo z którego. Nastąpił on tu w 1607 r. po śmierci poprzednika, Szymona Kwaskowskiego. Parafia obejmowała wówczas jedynie wieś Grochowy, Złotkowy i Siąszyce. Kościół tamtejszy, drewniany, był już konsekrowany, co nie byłoby zgodne z późniejszą wiadomością, jakoby konsekrował go dopiero w 1727 r. biskup Franciszek Józef Kraszkowski, sufragan gnieźnieński. Z protokołu wizytacyjnego z tego roku świątynia jawi się jako zadbana i należycie we wszystko wyposażona. Wszyscy spowiadali się na Wielkanoc, chociaż miano pewne zastrzeżenia co do gorliwości ówczesnego proboszcza. Kolejnym proboszczem, wspomnianym w 1759 r. był zdaje się Franciszek Mielecki⁵⁹.

⁵⁵ Chodyński, *Grabienice*, s. 45–46.

⁵⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 49.

⁵⁷ *Diecezja włocławska 2000*, s. 670–672.

⁵⁸ LB, t. 1, s. 277–278.

⁵⁹ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 130v–132v, 424–424v, 507; Wiz. 24, s. 50–51.

Potem wieś ta należała do Gałczyńskich. W 1765 r. dziedzicem i kolatorem był Ignacy Gałczyński. Tamtejszy drewniany kościół nadal miał za jednego z patronów św. Tadeusza Apostoła. Świątynia drewniana z ołtarzem wielkim Matki Boskiej i bocznymi św. Tadeusza i św. Doroty. Probostwo miał wówczas Jakub Gałczyński, jednak nie był obecny podczas wizytacji, a parafią właściwie opiekował się zakonnik franciszkanin z Konina, Joachim Iwankowski, ale i on parafię zaniedbywał i właściwie mszy w niedziele nie odprawiano, co podkreślono w protokole powizytacyjnym. Nie bez winy musiał tu być kolator⁶⁰. W 1775 r. dziedzicem był Piotr Gałczyński. Świątynia nadal drewniana pod wezwaniem św. Doroty. Proboszczem był Ludwik Sośnicki, który już jako wdowiec w 1767 r. został kapłanem i objął probostwo po poprzedniku, Jakubie Gałczyńskim. Po nim, w 1778 r. pojawia się proboszcz Stanisław Berzycki. Zapewne był prezentowany na probostwo przez kolejnego kolatora, Cypriana Gałczyńskiego w 1777 r.⁶¹

Wiadomość zapisana w 1790 r. o konsekracji kościoła z 1727 r. przez wspomnianego wyżej biskupa Kraszkowskiego, sufragana gnieźnieńskiego może sugerować, że na początku XVIII w. w Grochowach zbudowano nową świątynię, ale pewności nie ma. Najprawdopodobniej była to znaczniejsza naprawa. Jednakże nie było wówczas własnego proboszcza, a administrowanie parafią zlecono proboszczowi z Królikowa, Mikołajowi Raszewskiemu. Dowiadujemy się także, że przy pałacu Biernackiego, stolnika piotrkowskiego, w Siąszycach, znajdowała się prywatna kaplica. Nie była to duża parafia, bowiem katolików naliczono 111, a innowierców 13. Dokładnie spisano wyposażenie i uposażenie⁶².

Parafia ta od 1818 r. znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Przed 1876 r., staraniem proboszcza Augustyna Bethiera i parafian, szczególnie Puławskiego i Chmielewskiego, odnowiono tamtejszą drewnianą świątynię. Parafia liczyła wówczas około 1330 wiernych⁶³. W 1892 r. natomiast, gdy administrował nią Poncylian Pniewski, wiernych naliczono 1564, świątynia pochodziła z 1521 r., a okręg parafialny obejmował Grochowy, Siąszyce, Złotkowy, Białą, Zosinki, Salaminę, Graniczki, Holendry Złotkowskie, Dąbrowę, Budy Grochowskie, Holendry Bielskie i Rybie⁶⁴.

⁶⁰ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 91–101.

⁶¹ ADWł, AAG. Wiz. 67, s. 19–21; Wiz. 70, s. 39–42; Librowski, *Indeks*, s. 97; J.Ch., *Grochowy*, w: SGKP, t. 2, 1881, s. 815.

⁶² ADWł, AAG. Wiz. 85, k. 70–77v.

⁶³ S. Chodyński, *Grochowy*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 46.

⁶⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 49–50.

W latach 1908–1912 obok starej świątyni, która przetrwała do 1933 r., kiedy ją ostatecznie rozebrano, wzniesiono nową, murowaną, konsekrowaną jednak dopiero w 1992 r. Od 1925 r. parafia w diecezji włocławskiej⁶⁵.

GRZYMISZEW

Była to posiadłość szlachecka. Kiedy powstała wieś, a potem miasto w Grzymiszewie, nie ma wiadomości. Kościół pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Marii Panny wybudował tu dla własnej i poddanych wygody właściciel, Marcin ze Szczytnik i należycie uposażył. W aktach kościelnych w 1443 r. jest wspomniane miasto Grzymiszew; wówczas arcybiskup Wincenty Kot erygował tu parafię z części parafii tureckiej i malanowskiej⁶⁶. Właściciele Grzymiszewa byli kolatorami parafii. Niestety parafia ta często wakowała, i nawet w 1521 r. nie było tu własnego proboszcza, ale zdaje się, że był tu zatrudniony rektor kościoła, niepodanego imienia⁶⁷.

Na początku XVII w., w 1608 r., miasteczko (*oppidum*) Grzymiszew należało do Jakuba Tylickiego. Przy tamtejszym kościele drewnianym i konsekrowanym pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny był duszpasterzem Wojciech z Kotlina. Parafia obejmowała jedynie miasteczko Grzymiszew oraz wsie Piętno i Dembe. Świątynia dobrze wyposażona. Wizytator miał pewne zastrzeżenia co do należytego przygotowania liturgicznego ówczesnego duszpasterza. Źródła kościelne o Grzymiszewie nie są zbyt dokładne⁶⁸. W 1759 r. miasteczko to należało do Antoniego Mycielskiego, kasztelana sieradzkiego i z jego prezenty w 1738 r. probostwo to otrzymał Józef Korycki. Za niego działało w parafii bractwo św. Barbary. W 1765 r. drewniana świątynia grzymiszewska wyposażona była w sześć ołtarzy: wielki pod wezwaniem Matki Boskiej i boczne św. Rocha, św. Anny, św. Antoniego Padewskiego, św. Barbary i św. Wawrzyńca. Proboszczem od 1764 r. był Piotr Tyda⁶⁹. Kościół grzymiszewski pozostał drewnianym jeszcze w 1775 r. za tego samego proboszcza. W wspomnianym wyżej roku Grzymiszew pozostawał we władaniu rodziny Mycielskich. Parafii w dalszym ciągu służyła drewniana świątynia, mająca sześć ołtarzy, co świadczyłoby

⁶⁵ *Diecezja włocławska 2000*, s. 595–597; J.Ch., *Grochowy*, s. 815.

⁶⁶ LB, t. 1, s. 266; J.Ch., *Grzymiszew*, w: SGKP, t. 2, s. 899–900; Librowski, *Indeks*, s. 98.

⁶⁷ LB, t. 1, s. 266.

⁶⁸ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 135–137, 425, 507.

⁶⁹ ADWł, AAG. Wiz. 24, s. 57–59; Wiz. 63, s. 79–83.

o jej dobrym utrzymaniu, nie mówiąc o należyтым uposażeniu. Probostwo nadal miał znany nam już Piotr Tyda⁷⁰.

Pożar, jaki wybuchł w 1783 r., zniszczył kościół w Grzymiszewie oraz całe miasto. Niebawem, bo już w 1785 r., kościół został przez miejscową dziedziczkę, Izabelę Gajewską, odbudowany. W tym też czasie w Piętnie, przy tamtejszym dworze funkcjonowała kaplica prywatna. W 1790 r. proboszczem grzymiszewskim był Józef Jaworski. Parafia liczyła 500 katolików. Opisano nową świątynię parafialną, jej wyposażenie i uposażenie⁷¹.

Od 1818 r. nastąpiła zmiana przynależności diecezjalnej i parafia została włączona do diecezji kujawsko-kaliskiej. Kościół, zapewne staraniem parafian, szczególnie Puławskich i Golczów oraz ówczesnego proboszcza Konstantego Królikowskiego, został odrestaurowany w 1866 r. Zaś w 1876 r. parafia liczyła 1568 wiernych⁷². Przy końcu wieku, w 1892 r., za administratora parafią Mateusza Piaścika, parafia liczyła 2086 wiernych i obejmowała dawne miasteczko Grzymiszew oraz wsie Ruda, Imiłów, Piętno i Bibianna⁷³.

Od 1925 r. Grzymiszew należy do diecezji włocławskiej. W czasie okupacji niemieckiej w 1943 r. kościół został rozebrany, tak iż parafia pozostała bez swojej świątyni. Na szczęście już w 1949 r. odbudowano świątynię, już jako murowaną, bez podporządkowania się jakiemuś stylowi architektonicznemu, jednak pod dawnym wezwaniem, konsekrowaną jeszcze tegoż roku. Parafia pozostała w diecezji włocławskiej⁷⁴.

KAWNICE

Jak w większości przypadków, tak i Kawnice były wsią szlachecką. Parafia tamtejsza powstała na przełomie XIV i XV w. Przedziwne są jej dzieje. Akta gnieźnieńskie wspominają o tej parafii w 1480 r. Czy prawdziwa jest wiadomość, że w 1521 r. zbudowano tu drugą z kolei świątynię, sprawdzić nie można. Kolatorami parafii w 1521 r. byli miejscowi dziedzice, chociaż nie znamy ich imion. Kościół w Kawnicach nosił wezwanie Wszystkich

⁷⁰ ADWł, AAG. Wiz. 67, s. 21–23; Wiz. 70, s. 49–52.

⁷¹ ADWł, AAG. Wiz. 87, k. 276–285; S. Chodyński, *Grzymiszew*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 46–47.

⁷² Chodyński, *Grzymiszew*, s. 47.

⁷³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 50.

⁷⁴ *Diecezja włocławska 2000*, s. 600–601.

Świątých, ale aktualnie w tym czasie wakował. A do parafii należały wsie Kawnice, Przeróżno, Bielawy, Kraśnica, Węglew, Kolno i Głodowo⁷⁵.

Na początku XVII w. właścicielem Kawnic był Hieronim Gorzewski, innowierca. Świątynia w Kawnicach była drewniana, konsekrowana pod wezwaniem Wszystkich Świątých. Od wielu jednak lat była sprofanowana przez oddanie jej przez kolatorów w ręce innowierców, tak, iż w 1608 r. nie było możliwe przeprowadzenie jej wizytacji i sporządzenia pełniejszego opisu. Jednakże była wiadomość, że synowie Hieronima mieli zamiar, jak tylko będzie to możliwe, kościół przywrócić katolikom, tym bardziej, że parafianie kawniccy pozostali wierni swojej wierze⁷⁶.

Dopiero z 1760 r. posiadamy następną lustrację parafii kawnickiej. Wieś parafialna znajdowała się w posiadaniu Aleksandra Trąbczyńskiego, ale prawnym właścicielem i kolatorem był Antoni Gorzewski. Nadal służyła parafii świątynia drewniana pod dawnym wezwaniem. Probostwo miał wówczas Szymon Czakowski, z prezenty Antoniego Gorzewskiego, instalowany tu w 1752 r.⁷⁷ Trudno rozsądzić, kto właściwie posiadał aktualnie prawo patronatu, bowiem w 1766 r. powiedziano, że należy ono do Aleksandra Otto Trąbczyńskiego. O kościele natomiast wydano osąd, że znajduje się w stanie bliskim ruiny i wymagane jest zbudowanie nowego. Od ostatniej wizytacji nastąpiła też zmiana proboszcza, bowiem w 1765 r. ustanowiony tu został Piotr Łukomski. Wprawdzie rezydował zawsze na miejscu i nikt nie zmarł bez sakramentów, ale rzadko głosił kazania i katechizował. Poprzestawał na jednym beneficjum. W świątyni znajdowały się ołtarze: wielki Matki Boskiej oraz boczne Wszystkich Świątých i św. Kazimierza. Nie było w parafii szpitala ani szkoły⁷⁸.

Jak długo służyła dawna świątynia, powiedzieć trudno. Kiedy uległa zniszczeniu, w 1784 r. wystawiono nową, z bali modrzewiowych, staraniem kolatora Maksymiliana Ottona Trąbczyńskiego⁷⁹. Wydarzeniem ważnym dla przyszłości parafii stało się zaprowadzenie bractwa Pocieszenia Najświętszej Marii Panny w 1777 r. i coraz większy rozgłos łask, jakie działały się przy obrazie Matki Boskiej znajdującym się w wielkim ołtarzu⁸⁰.

Od 1818 r. także Kawnice znalazły się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Wizytował parafię w 1825 r. dziekan słupecki, Walenty Brodzki. Kolatorem

⁷⁵ LB, t. 1, s. 289–290.

⁷⁶ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 375v.

⁷⁷ ADWł, AAG. Wiz. 43, s. 87–91.

⁷⁸ ADWł, AAG. Wiz. 64, s. 1–3.

⁷⁹ J. Ch[leboński], *Kawnice*, w: SGKP, t. 3, s. 918.

⁸⁰ S. Chodyński, *Kawnice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 47–48.

był nadal Maksymilian Otto Trąbczyński, potwierdzający, że to on był fundatorem kościoła parafialnego w 1784 r. Wówczas świątynia ta potrzebowała już naprawy. Od 1824 r. proboszczem był Maciej Polikarp Rowiński. Odpust obchodzono na uroczystość Pocieszenia Najświętszej Marii Panny, co jest świadectwem istniejącego tam szczególnego kultu maryjnego. Parafia liczyła wówczas około 650 osób spowiadających się na Wielkanoc. Obejmowała wsie Kawnice, Węglew, Kraśnica, Rosocha, Kolonia Zaprzecznik, Osada Ruda, Węglewskie Holendry, połowę wsi Zarzyna (pewnie dzisiejszy Zawrzyn), Młynki Kraśnickie, Głodowo, Bielawy i Kolno⁸¹. Konieczność pilnej naprawy świątyni kawnickiej powtórzono w 1827 r., gdy nadal był tu proboszcz Rowiński, ale mający już do pomocy wikariusza Jana Mojżeszowicza⁸².

Tamtejszy obraz Matki Boskiej cieszył się coraz większą czcią wśród mieszkańców Kawnic i okolicy, a w parafii działało nadal bractwo Pocieszenia Najświętszej Marii Panny. Jednak około 1878 r. świątynia parafialna była bardzo zniszczona tak, że uważano nawet, że nie nadaje się do sprawowania w niej nabożeństw⁸³. Jednakże naprawiana, nadal służyła parafii. W 1892 r., gdy proboszczem był tu Jan Bigoszewski, parafia liczyła 1200 wiernych we wsiach Kawnice, Węglew, Kraśnica, Bielawy, Rosocha, Głodowo i Kolno⁸⁴.

W latach 1912–1928 wybudowano w Kawnicach nową trzynawową świątynię. Dawna drewniana stała do 1930 r. Niestety, w 1942 r. Niemcy rozebrali nowy kościół kawnicki. Odbudowany po wojnie, spłonął od pioruna w 1948 r., ale uratowano obraz Matki Boskiej Pocieszenia. Nową i to murowaną świątynię wzniesiono w latach 1948–1951, i w tym roku konsekrowano. Umieszczono w niej wspomniany wyżej, słynący łaskami obraz Pocieszenia Matki Boskiej, który w 1974 r. został ukoronowany koronami papieskimi. Parafia pozostawała w diecezji włocławskiej do 2004 r.⁸⁵

Teraz należy do archidiecezji gnieźnieńskiej.

KRAMSK

Pierwotna i długo używana nazwa brzmiała Krampsko. Nie wiadomo, kiedy powstała parafia. Ponieważ miejscowość ta należała dawniej do

⁸¹ ADWł, ABKKal. Wiz 9(202), k. 31–35v.

⁸² Tamże, k. 36.

⁸³ Chodyński, *Kawnice*, s. 47–48.

⁸⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 59.

⁸⁵ *Diecezja włocławska 2000*, s. 221–223.

króla, monarchom należy przypisać fundację kościoła pod wezwaniem św. Stanisława. Proboszcz tej parafii, niejaki Mikołaj, występuje w dokumentach w 1255 r. Przez czas pewien parafia była nawet inkorporowana do probostwa w Pyzdrach, diecezji poznańskiej, który to przywilej inkorporacji dał w 1515 r. król Zygmunt I Stary, a potwierdził Jan Łaski, arcybiskup gnieźnieński (1508–1531). Za jego czasów, ale z prezenty króla, probostwo w Kramsku miał niejaki Jakub z Kalisza, utrzymujący do pomocy wikariusza. Parafia obejmowała wówczas wsie Kramsk, Bilczew, Pąchów, Jabłków, Świąciec, Wielawy, Wysokie i Podgór⁸⁶.

Własnością monarszą pozostawał Kramsk w 1608 r. Świątynia tamtejsza, pod wezwaniem św. Stanisława, była drewniana i nadal pozostawała jako inkorporowana do probostwa w Pyzdrach. Później podana wiadomość informuje, że kościół konsekrował dnia 1 grudnia 1601 r. biskup przemyski Maciej Pstrokoński. Według zatwierdzonej przez arcybiskupa Jana Łaskiego inkorporacji przy parafii był wikariusz wieczysty, prezentowany przez prepozyta z Pyzdr. W parafii było przewidziane dla niego uposażenie. Był nim aktualnie Jakub Polaszek, ale ponieważ był poważnie chory psychicznie i od wielu lat w Kramsku nie rezydował, dlatego prepozyt z Pyzdr przysłał tu Jana z Koła, który w 1608 r. otrzymał też potwierdzenie konsystorza gnieźnieńskiego. Wynagradzał go prepozyt pyzdrowski. Wikariusz ten rezydował na miejscu i w sposób należyty sprawował duszpasterstwo. W szkole uczył Maciej z Niestrojna, także przez prepozyta z Pyzdr wynagradzany⁸⁷.

Ta inkorporacja trwała, nadal uznawana przez arcybiskupów. W 1760 r., za arcybiskupa Adama Komorowskiego (1748–1759) w Kramsku proboszczem był Wawrzyniec Siedliński, ale nie wypełniał należycie swoich obowiązków duszpasterskich, często był nieobecny nie zostawiając zastępców, a także świątynia tak zewnątrz, jak i wewnątrz wymagała naprawy. A przecież uposażenie było należyte, a także wyposażenie w paramenty liturgiczne dobre⁸⁸.

Prawa patronatu monarszego pozostawała parafia nadal w 1765 r., gdy proboszczem był tu od 1762 r. Jakub Brunowski. Świątynia drewniana wyposażona w trzy ołtarze. Wielki z obrazem Matki Boskiej, uważanym za cudowny. W jednym z bocznych obraz Pocieszenia Najświętszej Maryi

⁸⁶ LB, t. 1, s. 222–224; J. Chor, *Kramsk*, w: SGKP, t. 4, s. 609–610; Librowski, *Indeks*, s. 111.

⁸⁷ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 288–290.

⁸⁸ ADWł, AAG. Wiz. 40, s. 16–18.

Panny, a w drugim obraz Matki Boskiej Bolesnej. We wsi Jabłkowo, w dobrach Krystyny z Dominikowskich Brzezińskiej, kasztelanowej kruszwickiej, znajdowała się kaplica prywatna⁸⁹.

W 1811 r. Kramsk nadal miał drewnianą modrzewiową świątynię. Jej wyposażenie opisane w tym roku raczej bogate, bowiem była to spora parafia obejmująca wsie Kramsk, Podgór z Osuwcem i Policami, Kuźnicę z Borkami, Bilczew z Pustkowiec Dembowy Grunt, Pąchów, Jabłków, Święciec i Rysiny Kolonia, a mieszkało w niej 914 wiernych zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych. Od 1793 r. probostwo to posiadał Antoni Pogorzelski, ale on na miejscu nie rezydował, tylko jako zastępcę utrzymywał kanonika regularnego laterańskiego, Antoniego Matuszewskiego⁹⁰.

Po trzecim rozbiórze Polski Kramsk od 1797 r. stał się własnością prywatną, a parafia po 1818 r. znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Świątynia tamtejsza znajdowała się w nienajlepszym stanie. Oczywiście była konieczność jej odbudowy. Mogło to zostać zrealizowane dzięki proboszczowi Ludwikowi Potrzebowskiemu i jego bratu, Franciszkowi Potrzebowskiemu, który w 1844 r. nabył Kramsk. Wspólnym wysiłkiem i z ofiar parafian zbudowany został nowy kościół, pod dawnym tytułem, który w 1854 r. konsekrował sufragan wrocławski, biskup Tadeusz Łubieński. A w 1876 r., gdy proboszczem był tu Józef Grąbczewski, zaś wikariuszem Antoni Grobliński, parafia ta liczyła 3800 wiernych⁹¹. Natomiast w 1892 r., za proboszcza Kazimierza Puacza i wikariusza Hipolita Wysokowskiego było ich już 4515. Parafia obejmowała wówczas wsie: Kramsk, Ksawerowo, Grabowe, Police, Milin, Kuźnica, Barce, Stanisławów, Borki, Konstantynów, Wysokie, Podgór, Drążek, Wylany, Strumyk, Bilczew, Rysiny, Pąchów, Święciec i Jabłków⁹².

Parafia pozostaje do dzisiaj w diecezji wrocławskiej⁹³.

KRZYMÓW

Prawa patronatu dziedziców miejscowych była parafia w Krzymowie, z kościołem pod wezwaniem św. Marii Magdaleny. Parafia powstała

⁸⁹ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 235–239; Wiz. 87, k. 254.

⁹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 134, s. 199–228.

⁹¹ S. Chodyński, *Kramsk*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 48–49.

⁹² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 50–51.

⁹³ *Diecezja wrocławska 2000*, s. 358–362.

w XIV wieku⁹⁴. Jej proboszcz, niejaki Bodzanta, znany jest z 1415 r. Miejscowi też dziedzice Krzymowa i Drążnej prezentowali Macieja z Przedborza, proboszcza, który opiekował się parafią w 1521 r. W XVI w. dziedzic miejscowy, Władysław Grodziecki, zabrawszy uposażenie proboszcza z Krzymowa spowodował opuszczenie parafii przez proboszcza katolickiego i na czas pewien osiadł przy parafii predykant luterski⁹⁵. Parafia odpadła więc do protestantyzmu.

Nowy właściciel Krzymowa, którym około 1607 r. został Rafał Jarochowski, wprawdzie katolik, zrazu nie oddał uposażenia parafialnego zabranego przez poprzednich właścicieli, a ponieważ nie było chętnych, którym może proponował prezentę na proboszcza, dlatego stan materialny kościoła i obejścia plebańskiego bardzo ucierpiał. Właściwie świątynia przestała funkcjonować, a opiekę nad parafią zlecono proboszczowi z Russocic⁹⁶.

Przez czas długi parafia ta była uważana za afiliowaną do parafii w Russocicach albo do parafii w Wyszynie. Nie dziwi więc, że w 1766 r. świątynia w Krzymowie była zaniedbana, nie przechowywano w niej Najświętszego Sakramentu, nie było chrzcielnicy, a był w niej tylko jeden ołtarz, przy którym rzadko sprawowano mszę⁹⁷.

Wydawało się, że zanosi się na lepsze, kiedy w 1775 r. dziedzicem i kolatorem był Ignacy Byszewski. Wprawdzie świątynia znajdowała się w takim stanie, że nie nadawała się do sprawowania w niej nabożeństw, ale był tu zarządzający parafią Marcin Mikrzewski, mianowany w 1773 r., ale mieszkając u kolatora rzadko odprawiał, zaniedbując obowiązki duszpasterskie. Nie był zresztą nawet obecny w Krzymowie, kiedy odbywała się wizytacja parafii⁹⁸. Stan świątyni nie zmienił się w 1778 r., gdy był ten sam kolator i zarządzający parafią kapłan, kiedy wręcz powiedziano, że kościół nadaje się tylko do odbudowy⁹⁹.

Wspomniany wyżej kolator Byszewski postarał się poniekąd o ponowne zorganizowanie parafii, bowiem jego nakładem w 1779 r. zbudowano nową świątynię pod dawnym wezwaniem. Od 1773 r. probostwo parafii, z prezydenty Ignacego z Drozdowa Byszewskiego, należało do Marcina Mikrzewskiego. Kolator utrzymywał od 1773 r. prezentowanego przez siebie zarządcę parafią.

⁹⁴ Librowski, *Indeks*, s. 113.

⁹⁵ LB, t. 1, s. 243–245.

⁹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 143–144, 246v; Wiz. 24, s. 87–88.

⁹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 183–188.

⁹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 67, s. 31–32.

⁹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 70, s. 80–82.

Budowę prawdopodobnie rozpoczęto już w 1773 r., a zakończono w 1779 r. Na terenie parafii mieszkało około 228 katolików i około 200 innowierców. Świątynia aktualnie stojąca, drewniana, pod wezwaniem św. Marii Magdaleny wystawiona przez Ignacego Byszewskiego w 1779 r. Opisano dokładnie stan kościoła, wyposażenie, uposażenie i dokumenty parafii dotyczące¹⁰⁰.

Od 1818 r. parafia należała do diecezji kujawsko-kaliskiej. Świątynia restaurowana została w 1865 r. nakładem parafian. Kiedy od 1868 r. był tu proboszcz Józef Ślósarski, w 1876 r. parafia liczyła około 2000 wiernych¹⁰¹. W 1892 r. za proboszcza Konstantego Kuropeckiego parafian naliczono 2320, a tworzyły ją wsie Krzymów, Tury, Helenowo, Piersk, Rostoka, Borowo, Rożek, Gostek (Gozdek), Sokolec, Paprotnia, Paprockie Holendry, Paprocka Kolonia, Drożyn, Genowefa, Wiechowo, Ksawerowo i Pogorzałki¹⁰².

W latach 1900–1910 wzniesiono w Krzymowie nowy kościół w stylu neogotyckim, ale już pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, konsekrowany w 1910 r. Od 1925 r. parafia ta pozostaje nadal w diecezji włocławskiej¹⁰³.

KUCHARY [KOŚCIELNE]

Kuchary Kościelne, niekiedy pisane Kuchary Cerkiewne, nie należą do najstarszych parafii, ale przyjmuje się, że kościół powstał tam w XIV w., a pierwszy proboszcz tamtejszy, Jan, znany jest z 1449 r. Pierwszą dokładniejszą wiadomość o tamtejszej parafii posiadamy dopiero z 1521 r. Kościół parafialny nosił wezwanie Wszystkich Świętych i był prawa patronatu miejscowych dziedziców, których nazwiska nie podano. Oni prezentowali na proboszcza Feliksa Bratuskiego. Utrzymywał on swojego wikariusza, także niepodanego imienia¹⁰⁴.

Możliwe, iż wkrótce po 1521 r. zaszła zmiana właścicieli wsi Kuchary, bo w 1608 r. należą one do Samuela Grodzickiego. Kościół tamtejszy był drewniany, konsekrowany pod wyżej wspomnianym wezwaniem. Z prezenty kolatora probostwo to od 1603 r. miał Jan Zaleski. Kościół wyposażony

¹⁰⁰ ADWł, AAG. Wiz. 85, k. 200v–207.

¹⁰¹ S. Chodyński, *Krzymów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 49.

¹⁰² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 51.

¹⁰³ *Diecezja włocławska 2000*, s. 324–326.

¹⁰⁴ LB, t. 1, s. 286–287.

należycie we wszelkie paramenta¹⁰⁵. Kolatorem parafii w 1759 r. był Roch Biskupski, a probostwo miał Kacper Wokowski¹⁰⁶.

Parafia wizytowana w 1766 r. nadal miała drewnianą świątynię, a jej kolatorem był nadal Roch Biskupski. Była ona wyposażona w cztery ołtarze, mianowicie wielki pod wezwaniem Wszystkich Świętych, zaś boczne św. Rocha, Matki Boskiej i św. Bartłomieja. Parafię tworzyły wsie Kuchary, Główiew, Zakrzewo Wielkie i Zakrzewo Małe oraz Świącia. Probostwo to miał nadal, od 1746 r., wspomniany wyżej Kacper Wokowski¹⁰⁷.

Ten sam kolator był i w 1775 r., ale obowiązki proboszcza spełniał dawny zakonnik jezuita, Marcin Marszewski. Przebywał tu także poprzedni duszpasterz, Kacper Wokowski, nawet dbający o parafię, ale który z powodu częstego nadużywania alkoholu, został pozbawiony urzędu. Władza kościelna pozwoliła mu tu przebywać, aby miał gdzie mieszkać. Na terenie tej parafii wieś Świącia stanowiła własność opactwa cystersów z Łądu. Zakonnicy urządzili tam kaplicę, uważaną nawet za kaplicę publiczną. Rektorem kościoła i parafii w 1778 r. nadal był Marcin Marszewski¹⁰⁸.

Ale w 1790 r. proboszczem był już Sebastian Iwański, ustanowiony tu w 1785 r. Wszystkich wiernych w parafii naliczono 542. Opisano uposażenie, wyposażenie, a także znajdujące się w parafii dokumenty¹⁰⁹.

Kiedy drewniana świątynia chyliła się ku upadkowi, jej nie tyle naprawę, co prawie odbudowę, przeprowadził będący tu od 1785 r. proboszczem Sebastian Iwański. Dokonał tego w 1795 r. swoim i swoich parafian wysiłkiem. Możliwe, jak to później zanotowano w 1892 r., że wspomagali go też krewni, Józef i Jadwiga Iwańscy. Zasłużony ten kapłan zmarł w 1815 r. Parafia niebawem powiększyła się o wieś zniesionej w 1815 r. parafii w Dąbroszynie¹¹⁰.

Zmiany, jakie zaszły w następstwie rozbiorów Polski spowodowały, że od 1818 r. także i ta parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Przy końcu wieku XIX, gdy był tu proboszcz Atanazy Petrykowski, parafia liczyła 1735 wiernych we wsiach Kuchary Kościelne, Zakrzew, Zakrzewek, Czyżew, Dąbroszyn, Józefowo, Czajki, Kwiatki, Trójka, Sporne i Główiew¹¹¹.

¹⁰⁵ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 112v–114, 420, 505v; Wiz. 24, s. 22–24.

¹⁰⁶ ADWł, AAG. Wiz. 24, s. 22–24.

¹⁰⁷ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 111–117.

¹⁰⁸ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 111–117; Wiz. 67, s. 32–34; Wiz. 70, s. 10–12.

¹⁰⁹ ADWł, AAG. Wiz. 85, k. 85–94.

¹¹⁰ S. Chodyński, *Kuchary Kościelne*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 51–52.

¹¹¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 51.

Od 1925 r. parafia należy do diecezji włocławskiej. Nadal służy jej stara świątynia, której kapitalny remont przeprowadzono w latach 1990–1991. Parafii służy ponadto kościół filialny, dawniej parafialny, w Dąbroszynie, odbudowany w latach 1925–1926¹¹².

Kościół filialny w Dąbroszynie

Dąbroszyn, z kościołem filialnym pod wezwaniem św. Rocha, aktualnie położony w parafii Kuchary Kościelne, dawniej był ośrodkiem samodzielnej parafii. Kościół powstał tam co najmniej w połowie XIV w., ale nosił wezwanie św. Marii Magdaleny i św. Katarzyny. Tamtejszy proboszcz, Jakub, znany jest z 1418 r. Ponieważ w 1521 r. prawo patronatu należało do miejscowych dziedziców, to najprawdopodobniej oni stali u początków powstania tu świątyni i parafii. W tym roku probostwo to miał Mikołaj ze Smoszewa¹¹³.

Wieś ta w 1608 r. należała do Złotowskich. Tamtejszy drewniany kościół nosił znane nam już wezwanie św. Marii Magdaleny i św. Katarzyny. Proboszczem od 1599 r. był Tomasz z Pabianic. Była to niewielka parafia, obejmująca kilka wiosek. Świątynia została wtedy dokładnie opisana. Była wystarczająco wyposażona. Wizytator miał jednak spore zastrzeżenia co do wykształcenia i trzeźwości proboszcza¹¹⁴.

Nowa świątynia została konsekrowana w 1701 r. przez biskupa sufragana poznańskiego Hieronima Wierzbowskiego, pod wezwaniem Świętego Krzyża, św. Marii Magdaleny i św. Katarzyny¹¹⁵. Z prezenty Franciszka Leszczyca Dobrzyckiego w 1759 r. probostwo miał Marcin Repelewski, rezydujący na miejscu i dbający o świątynię¹¹⁶.

W 1765 r. należała ona do Ignacego Dobrzyckiego. Niestety, stara świątynia była już wówczas bardzo zniszczona. Znajdowały się w niej trzy ołtarze. Wielki z Krzyżem w miejscu centralnym, a boczne św. Katarzyny i Matki Boskiej. Do parafii należały wtedy wsie Dąbroszyn, Czyżew, Jaroszewice Wielkie, Jaroszewice Małe i Piskorzew. Od 1740 r. proboszczem był tu Marcin Repelewski¹¹⁷. Ten sam proboszcz i kolator byli w 1775 r.¹¹⁸

¹¹² *Diecezja włocławska 2000*, s. 602–603.

¹¹³ LB, t. 1, s. 274–275; Librowski, *Indeks*, s. 86.

¹¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 129–130v, 423v–424, 506–507.

¹¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 24, s. 24–25; Wiz. 63, s. 107–111.

¹¹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 24, s. 24–25.

¹¹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 107–111.

¹¹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 67, s. 12–13; Wiz. 70, s. 37–39; Wiz. 85, k. 94–99; Wiz. 105, s. 27–32.

Jednak w 1790 r. probostwo należało do Jakuba Gałczyńskiego. Wieś należała do Bogumiła Dobrzyckiego. Parafie tworzyły wsie Dąbroszyn, Piskorzew, Czyżew, Jaroszewice Rychwalskie, Jaroszewice Szlacheckie, czyli Molera. Ogółem mieszkańców, łącznie z Żydami było 365 osób. Sporządzono dokładny spis inwentarza, dokumentów oraz uposażenia¹¹⁹.

W 1801 r. kolatorem kościoła w Dąbroszynie był Bogumił Dobrzycki. Jednak parafia aktualnie wakowała po zmarłym około 1790 r. księdzu Gałczyńskim. Ziemię parafialną użytkował kolator. Opiekę duszpasterską sprawował proboszcz z pobliskich Kuchar Kościelnych, Sebastian Iwański. Przyczyną niemianowania proboszcza był brak zabudowań plebańskich. Ale sądzono wówczas, że gdyby znalazły się fundusze, to i zabudowania, i kościół można wyremontować¹²⁰.

Ostatecznie w 1815 r., parafia w Dąbroszynie została zniesiona i włączona jako filialna do parafii Kuchary Kościelne, zaś w 1835 r. kościół tamtejszy przestał istnieć¹²¹.

Wieś Dąbroszyn i parafia Kuchary Kościelne po 1818 r. znalazły się diecezji kujawsko-kaliskiej, a od 1925 r. diecezji włocławskiej. Jednakże rozebranie kościoła dąbroszyńskiego to nie koniec kościelnych dziejów tej wsi, bowiem na starych fundamentach, w latach 1925–1926, zbudowano nową świątynię, ale już pod wezwaniem św. Rocha, która, jako kościół filialny parafii Kuchary, służy mieszkańcom tej wsi po dziś dzień¹²².

LICHEŃ STARY

Licheń Stary, obecnie wieś i znane w całej Polsce sanktuarium maryjne, miał dawniej prawa miejskie, ale miasto to bardziej się nie rozwinęło i w połowie XVII w., zniszczone przez Szwedów, prawa te utraciło¹²³. Nie ma wiadomości, kiedy powstała tu parafia. Na pewno jednak przed 1232 r., bowiem wtedy znany był kapelan z Lichenia, Idzi, a w 1430 r. akta gnieźnieńskie mówią o kościele licheńskim jako dawno już istnie-

¹¹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 85, k. 94–99.

¹²⁰ ADWł, AAG. Wiz. 105, s. 27–32.

¹²¹ Chodyński, *Kuchary Kościelne*, s. 52.

¹²² *Diecezja włocławska 2000*, s. 602.

¹²³ *Licheń Stary*, w: MPT, t. 2, s. 257; S. Chodyński, *Licheń*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 52–53.

jącym. Ponieważ była to własność szlachecka, prawdopodobnie rodziny Lichnowskich, to im należy przypisać fundację pierwszej świątyni. O najdawniejszej świątyni licheńskiej nie posiadamy wiadomości. Druga świątynia, drewniana wzniesiona została w 1415 r. przez Andrzeja Łaskarza, biskupa poznańskiego, pod wezwaniem św. Doroty. Wezwanie to dał fundator na pamiątkę imienia swojej matki. Kościół ten został zniszczony przez Szwedów¹²⁴. Za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego w 1521 r. kościół tamtejszy pod wezwaniem św. Doroty był prawa patronatu miejscowych dziedziców. Z ich przedstawienia probostwo to miał Michał ze Słupcy; obejmowało miasteczko Licheń oraz wsie Bylew i Grąblin¹²⁵. Dziedzicem Lichenia w 1608 r. był Łukasz Goławski, a probostwo od 1590 r., z prezenty właściciela, trzymał wówczas Marcin ze Zgierza. Świątynia drewniana, pod wezwaniem św. Doroty, wymagała wiele napraw, może z tej przyczyny, że proboszcz, wprawdzie zawsze rezydujący na miejscu, był już bardzo podeszłego wieku, co uniemożliwiało mu właściwie odprawianie nabożeństw, a nawet spowiadanie¹²⁶.

Czy dokonano zaraz koniecznych napraw i zmieniono proboszcza, powiedzieć trudno z braku bezpośredniego zapisu. Nową świątynię, także drewnianą, zbudowano w 1728 r. pod dawnym wezwaniem, z ołtarzami patronki, Matki Boskiej Częstochowskiej i Przemienienia Pańskiego¹²⁷.

Jednak wizytujący w 1760 r. parafię licheńską dziekan sompoleński znalazł kościół parafialny bardzo zniszczony. Widocznie kolatorzy, miejscowi dziedzice, o niego nie dbali, tym bardziej, że i ówczesny duszpasterz, Jan Chrzastowski, w ocenie wizytatora pozostawiał wiele do życzenia i często razem z parafianami nadużywał alkoholu. Nie dbał nawet o beneficjum parafialne, bo gospodarstwo pozostało zaniedbane. Rezydował jednak na miejscu i księgi metryk prowadził. Było też należyte wyposażenie w paramenty liturgiczne¹²⁸.

W 1765 r. prawo patronatu należało do Józefa Korzbok Łąckiego, podkomorzego brzesko-kujawskiego. Parafii służyła drewniana świątynia św. Doroty z 1728 r. Jej proboszczem od 1736 był nadal Jan Chrzastowski.

---

¹²⁴ M. Wrzeszcz, *Licheń Stary*, w: EK, t. 10, Lubin 2004, kol. 991–993, gdzie podano obszerną literaturę.

¹²⁵ LB, t. 1, s. 226–227.

¹²⁶ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 267v–269v.

¹²⁷ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 239–243; Wrzeszcz, *Licheń Stary*, kol. 992; Chodyński, *Licheń*, s. 52.

¹²⁸ ADWł, AAG. Wiz. 40, s. 18.

Ołtarz wielki poświęcony był św. Dorocie, zaś z bocznych jeden Matce Boskiej Częstochowskiej, a drugi nosił wezwanie Przemienienia Pańskiego¹²⁹.

Zapewne ta świątynia nie była wystarczająco dobra, skoro decyzją właściciela Lichenia, Melchiora hrabiego Łąckiego, została w 1800 r. rozebrana i jeszcze tego roku zbudowano nową, którą poświęcił miejscowy proboszcz, za zgodą władzy kościelnej. W 1810 r. tamtejszy kościół drewniany, bez wątpienia fundowany przez wspomnianego wyżej Łąckiego, na podmurówce, oceniony był jako znajdujący się w stanie dobrym. Parafia obejmowała wsie Licheń, Grąblin, Bylewo i Gać, gdzie razem naliczono 390 osób komunikujących na Wielkanoc. Od 1789 r. probostwo licheńskie miał Jan Sosiński¹³⁰.

Ponieważ i ta nowo zbudowana nie okazała się trwałą, w latach 1845–1858 powstała świątynia nowa, murowana, fundowana przez dziedziczkę Izabelę Kwilecką. Było to już w czasie przynależności Lichenia do diecezji kujawsko-kaliskiej, do której parafia Licheń przeszła w 1818 r. Zbiegło się to też z niezwykłymi objawieniami w lesie Grąblińskim w 1850 r. pasterzowi Mikołajowi Sikacz (Sikatka)¹³¹.

Obraz Matki Boskiej, jaki znaleziono na miejscu tych wydarzeń, został umieszczony najpierw w kaplicy, a potem w ołtarzu świątyni, którą konsekrował 19 września 1857 r. biskup kujawsko-kaliski Jan Michał Marszewski (1856–1867). Parafia licheńska w 1876 r., za proboszcza Władysława Jankowskiego, liczyła 1800 wiernych¹³², a w 1892 r., za tego samego proboszcza i wikariusza Leonarda Jabłońskiego, prawnie wikariusza parafii Tuliszków, ale tu rezydującego, naliczono 2106 wiernych, obejmując wsie Licheń, Licheń Nowy, Helenowo I, Helenowo II, Gać, Bylew, Pogoń, Osada, Smolarnia, Trzy Borki, Grąblin, Izabelin i Anielewo¹³³.

Parafia ta została w 1945 r. oddana przez biskupa włocławskiego Karola Radońskiego pod zarząd księżom marianom. Teraz jest to znane, nie tylko w Polsce, sanktuarium maryjne z koronowanym w 1967 r. obrazem Matki Boskiej, w nawiązaniu do dawnych objawień z 1850 r.¹³⁴ Parafia i sanktuarium pozostają nadal w diecezji włocławskiej¹³⁵.

---

¹²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 239–243; Wrzeszcz, *Licheń Stary*, kol. 992; Chodyński, *Licheń*, s. 52.

¹³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 134, s. 231–262.

¹³¹ Wrzeszcz, *Licheń Stary*, kol. 992–993; Chodyński, *Licheń*, s. 52.

¹³² Tamże.

¹³³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 51.

¹³⁴ Wrzeszcz, *Licheń Stary*, kol. 992–993; *Diecezja włocławska 2000*, s. 358–362.

¹³⁵ Tamże.

LISIEC [WIELKI]

Lisiec Wielki był wsią królewską. Ponieważ przyjmuje się, że parafia została tu erygowana najpóźniej w XIV w.¹³⁶, to fundatora należałoby szukać wśród monarchów. Oni też nadal byli kolatorami parafii. Ale czy ta fundacja mogła mieć miejsce dopiero za czasów króla Zygmunta I Starego, można mieć nieco wątpliwości. W 1521 r. przy kościele parafialnym pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela, z prezenty monarszej, był rektorem Jan ze Sługocina¹³⁷. O stanie tamtejszej świątyni nic nie wiemy, ale musiała być w stosunkowo jeszcze dobrym stanie, bowiem taką znajduje wizytator w 1608 r. Lisiec, jako wieś królewska, należał do starostwa konińskiego. Tamtejszy kościół drewniany i konsekrowany, nosił wezwanie św. Jana Chrzciciela i św. Doroty. Od 1593 r. był tu jako proboszcz Wojciech Sobiepański. Wprawdzie w świątyni nie brakowało odpowiedniego wyposażenia, to jednak zwrócono uwagę, że wspomniany proboszcz nie dbał o jej stan, co było o tyle zrozumiałe, że nie było na miejscu kolatora, który na pewne zaniedbania zwracałby uwagę¹³⁸.

Te zaniedbania w połączeniu z wpływem czasu spowodowały konieczność zatroszczenia się o kościół. Zwrócił na to uwagę w 1697 r. ówczesny proboszcz, Walenty Roźniecki, który swoim nakładem, a może i z pomocą innych, w tymże roku czy też w 1704 r. dokonał odbudowy świątyni pod dawnym wezwaniem¹³⁹. Od 1749 r. probostwo to, po śmierci Jana Bagruszewskiego, miał Maciej Pozorski, a do parafii należały wtedy wsie Lisiec Wielki, Lisiec Mały i Żdźzary¹⁴⁰.

Prawa patronatu monarszego pozostała parafia także w 1765 r. Dalej służyła jej wspomniana wyżej świątynia, wyposażona w ołtarz wielki Matki Boskiej i boczne św. Jana Chrzciciela i św. Walentego. Od 1763 r. z prezenty królewskiej parafią rządził proboszcz Korneliusz Lubert¹⁴¹. Prawo patronatu w imieniu monarchy praktycznie spełniał starosta koniński i z jego przedstawienia w 1775 r. parafię tę miał wspomniany wyżej Korneliusz Lubert, zawsze tu rezydujący. Świątynia tamtejsza, ciągle drewniana, której dach

¹³⁶ Librowski, *Indeks*, s. 116.

¹³⁷ LB, t. 1, s. 273–274.

¹³⁸ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 110v–112v, 419v–420, 505; *Lisiec Wielki*, w: SGKP, t. 5, s. 21–20; Librowski, *Indeks*, s. 116.

¹³⁹ LB, t. 1, s. 274; S. Chodyński, *Lisiec Wielki*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 53.

¹⁴⁰ ADWł, AAG. Wiz. 24, s. 20–22.

¹⁴¹ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 93–97.

był ze strzechy słomianej, wymagała nie tyle naprawy, ile odbudowania od fundamentów¹⁴². Ten sam proboszcz pozostawał tu także w 1778 r. Świątynia nadal znajdowała się w kiepskim stanie i potrzebna była nadal odbudowa od fundamentów. Parafię tworzyły wówczas wsie Lisiec Wielki, Lisiec Mały i Żdzary. Wprawdzie starosta koniński postarał się, aby w 1778 r. dach świątyni został naprawiony, ale to nie rozwiązywało sprawy¹⁴³.

Następnej odnowy doczekała świątynia w Liścu Wielkim około 1788 r. Probostwo miał wówczas nadal Korneliusz Lubert. Parafia obejmowała wieś Lisiec Wielki, Lisiec Mały i Żdzary, gdzie ogółem było 444 mieszkańców, łącznie z innowiercami. Opisano stan świątyni, jej wyposażenie i uposażenie¹⁴⁴.

Od 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. W XIX w. widząc, że kolejne naprawy świątyni nie przynoszą oczekiwanych skutków, a tym bardziej, że w 1868 r. kościół został znacznie zniszczony przez burzę, postanowiono budowę nowej świątyni. W 1878 r. powołano Komitet Budowy Kościoła i ze składek parafian w latach 1878–1885 wzniesiono świątynię murowaną, konsekrowaną w 1901 r. Budowę tę przeprowadzono, mimo iż parafia nie była tak wielka, bowiem w 1892 r. za proboszcza Sebastiana Zabłockiego, będącego tu od 1862 r., wiernych naliczono 1999, a do parafii wchodziły wsie Lisiec, Lisiec Mały, Lisiec Nowy, Kazimierów, Żdzary, Bicz, Zgoda i Ostatki. Ta nowa świątynia służy parafii po dziś dzień. Parafia też od 1925 r. pozostaje w diecezji włocławskiej¹⁴⁵.

MORZYSŁAW

Parafii o tej nazwie próżno szukać na mapie dzisiejszej diecezji włocławskiej, ponieważ została ona włączona do rozwijającego się miasta Konina jako parafia pod wezwaniem św. Wojciecha. A to dawna wieś i parafia Morzysław, o której mówi, niemająca potwierdzenia, legenda, że początkami swoimi ma sięgać czasów św. Wojciecha. To prawda, że należała do archidiecezji gnieźnieńskiej, ale była to wieś królewska, a parafia powstała dopiero w pierwszej połowie XIV wieku¹⁴⁶ zaś pierwszy jej ślad w dokumentach

¹⁴² ADWł, AAG. Wiz. 67, s. 34–35.

¹⁴³ ADWł, AAG. Wiz. 70, s. 8–10.

¹⁴⁴ ADWł, AAG. Wiz. 85, k. 99–105.

¹⁴⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 51; *Diecezja włocławska 2000*, s. 604–605.

¹⁴⁶ Librowski, *Indeks*, s. 126.

pochodzi z 1419 r. Możliwa jest jednak, na co wskazywałoby wezwanie, starsza metryka tej parafii, ale to tylko sugestia. Jako wieś monarsza, można przypuszczać, że fundatorami pierwszej świątyni, zapewne drewnianej, był panujący. Za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego kościół tamtejszy nosił wspomniane wyżej wezwanie, a parafię miał z prezenty monarchy Jan z Dembowej Góry, ale nie miał wikariusza. Do parafii należały wówczas wsie Morzysław, Grójec, Szczepidło, Kociętów, Patrzyków, Wola Podłęzna, wieś i folwark Rudzica, Laskowiec, Kurowo, Czarków, Chorzeń, Międzylesie, nieznana wieś Bluzin i Sulanki¹⁴⁷.

Kiedy wizytowano parafię 3 listopada 1608 r., kościół w Morzysławiu był drewniany, pod dawnym wezwaniem, ale zakrystia była murowana. Dach świątyni nie tyle naprawy, ile odbudowy wymagał. Probostwo, z nominacji królewskiej, od 1597 r. miał niejaki Szymon Peplowski, ale święcenia kapłańskie przyjął dopiero w 1600 r. W szkole uczył niejaki Mikołaj z Kutna. Ogólnie stwierdzono wówczas, że świątynia nie była zadbana i za to odpowiadał proboszcz¹⁴⁸.

Od około 1753 r. parafią zarządzał Franciszek Nowacki, który zadbał, aby kościół morzysławski tak zewnątrz, jak i wewnątrz był należycie utrzymany i przyozdobiony. Zawsze rezydował w parafii i cieszył się dobrą opinią parafian. Sam sprawował sakramenty, a dla głoszenia kazań zapraszał zakonnik, franciszkanina reformateę. Paramenty liturgiczne raczej dosyć bogate¹⁴⁹.

Ta drewniana świątynia parafialna służyła do lat osiemdziesiątych XVIII w. i została zastąpiona około 1785/6 r. murowaną, zbudowaną staraniem proboszcza Andrzeja Liszkowskiego, którą konsekrował w 1789 r. sufragan gnieźnieński biskup Józef Korytowski¹⁵⁰. Nie wiadomo z jakiego powodu, ale w 1801 r. parafia morzysławska wakowała¹⁵¹. W 1810 r. proboszczem był Bartłomiej Mościcki. Morzysław nadal pozostawał własnością monarszą. Parafia była chyba dobrze zorganizowana i wyposażona we wszelkie paramenta liturgiczne. Obejmowała wsie Morzysław, Glinka, Kunów, Czarków, Chorzeń, Nowy Dwór Folwark, Międzylesie, Niestusz, Marantów, Sulanki, Rudzica, Laskowiec, Grójec, Zalesie, Szczepidło, Wólka i Ladorudz,

¹⁴⁷ LB, t. 1, s. 236–238.

¹⁴⁸ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 290–292; Wiz. 40, s. 19–20; Wiz. 63, s. 265.

¹⁴⁹ ADWł, AAG. Wiz. 40, s. 19–20.

¹⁵⁰ ADWł, AAG. Wiz. 87, s. 181–192.

¹⁵¹ ADWł, AAG. Wiz. 105, s. 43; S. Chodyński, *Morzysław*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 54.

gdzie mieszkały 854 osoby spowiadające się na Wielkanoc. Od 1800 r. probostwo to miał Bartłomiej Gościcki, zawsze rezydujący na miejscu¹⁵².

Parafia ta znalazła się po 1818 r. w diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1876 r. za proboszcza Wincentego Morawskiego liczyła około 2860 wiernych¹⁵³, ale już w 1892 r., gdy proboszczem był Stanisław Chmielewski, ich liczba wzrosła do około 3300 osób. A okręg parafialny obejmował wsie Morzysław, Laskowiec, Wola Podłęzna, Patrzyków, Święte, Żrekić, Ladorudz, Szczepidło, Kocienty (Kociętowy), Osiedle Skrzyńka, Zalesie, Osada Konińska, Glinka, Kurowo, Niesłusz, Międzyzlesie, Czarków, Nowy Dwór, Rudzica, Chorzeń, Osada Kaszuba, Osada Studzielnica i Osada Długołęka¹⁵⁴.

Parafia ta weszła później w skład miasta Konina i teraz znana jest jako parafia pod wezwaniem św. Wojciecha w Koninie, pozostając w diecezji włocławskiej. Na dawnym jej terytorium powstały też nowe parafie, mianowicie św. Maksymiliana Kolbego, Najświętszej Marii Panny Królowej Polski, św. Faustyny, bł. Jerzego Matulewicza i kościół filialny w Szczepidle¹⁵⁵.

MYŚLIBÓRZ

Myślubórz był starą miejscowością na terenie archidiecezji gnieźnieńskiej, wspomnianą wśród posiadłości cysterskich w Łądzie już w 1288 r., ale później przeszedł w posiadanie szlacheckie¹⁵⁶. Proboszcz tej parafii, Wojciech, wspomniany został w 1438 r. Ponieważ była to wówczas wieś szlachecka, to ówczesnym właścicielom należy przypisać fundację pierwszej świątyni. Oni też byli jej kolatorami, jak to widać z zapisu w *Liber beneficiorum* arcybiskupa Jana Łaskiego z 1521 r., gdy przy kościele noszącym wezwanie św. Mateusza Ewangelisty, z prezenty miejscowych dziedziców, chociaż nie podano ich nazwiska, był proboszcz Maciej z Konina. Do parafii, oprócz wsi parafialnej, należały tylko Sługocin i Radolina¹⁵⁷. Nie znamy jednak bliższego opisu tamtejszej świątyni.

W XVI w. Myślubórz znalazł się w posiadaniu rodziny Żychlińskich. Oni to zbudowali tu nową świątynię i to murowaną, pod dawnym wezwaniem,

¹⁵² ADWł, AAG. Wiz. 134, s. 375–398.

¹⁵³ Chodyński, *Morzysław*, s. 54.

¹⁵⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 52.

¹⁵⁵ *Diecezja włocławska 2000*, s. 339–342.

¹⁵⁶ Tamże, s. 231.

¹⁵⁷ LB, t. 1, s. 292–293.

którą, najprawdopodobniej w latach siedemdziesiątych tego wieku, właściciel Roch Żychliński oddał protestantom¹⁵⁸, tak iż wizytator archidiecezji w 1608 r. nie mógł jej wizytować, a jedynie zaocznie o niej wspomniał¹⁵⁹.

Następna wizytacja odbyła się w 1760 r., kiedy dziedzicami byli niejacy Parczewscy i Stefan Stocki. Kościół w Myśliborzu wrócił w użytkowanie katolików, chociaż dokładnej daty powrotu nie sposób dociec. Nosił wezwanie św. Mateusza Apostoła i Ewangelisty. Znajdowały się w nim trzy ołtarze: wielki św. Mateusza Apostoła, pierwszy boczny z obrazem Matki Boskiej, kosztownie przyozdobionym przez aktualnego proboszcza, i trzeci św. Anny. Proboszczem, z prezenty Józefa Parczewskiego i już nieżyjącego Stefana Stockiego, był niepodanego imienia Nowacki, instalowany tu w 1751 r. Jak wynika z opisu, parafia ta była dobrze uposażona¹⁶⁰.

Miejsce dawnego, nieżyjącego już kolatora Stockiego w 1766 r. miał już Michał Kalkstejn. Opis parafii z tego roku potwierdza dobre urządzenie i uposażenie parafii. Świątynia z trzema ołtarzami, mianowicie wielki św. Mateusza Apostoła i boczne Matki Boskiej i św. Anny. Probostwo piastował Józef Nowacki, ale z pewnością to ten sam kapłan wspomniany wyżej, bez podania imienia, Nowacki, ponieważ inne dane o nim się zgadzają. Tenże proboszcz, o którym dobrą opinię podano poprzednio, teraz, na gruncie danym przez jednego z dziedziców, Parczewskiego, własnym sumptem zamierzał odbudować przytułek i zgromadził potrzebny na to materiał. Także tym razem zyskał uznanie wizytatora¹⁶¹.

Parafia Myślibórz po 1818 r. znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Wizytowana w 1825 r., cieszyła się świątynią murowaną, zbudowaną na planie krzyża, krytą blachą. Pozostawała prawa patronatu szlacheckiego i kolatorem wówczas był miejscowy dziedzic, Paweł Wyganowski. Na terenie parafii, w majątku Kalkstejnowej w Radolinie, znajdowała się, osobno stojąca w ogrodzie, drewniana kaplica z ołtarzem św. Jana Chrzciciela. Funkcjonował też szpital dla ubogich ze specjalnym funduszem, dający przytułek 4 osobom. Szkoły nie było. Musiała to być znacząca parafia, skoro od lat 38 probostwo to miał Celestyn Cielecki, dziekan koniński i proboszcz w Sławsku, rzadko tu rezydujący, ale utrzymujący wikariusza w osobie Władysława Kąsinowskiego. Ale nie była zbyt wielka, jeżeli wiernych

¹⁵⁸ *Myślibórz*, w: SGKP, t. 6, s. 832.

¹⁵⁹ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 375v–376.

¹⁶⁰ ADWł, AAG. Wiz. 43, s. 77–84.

¹⁶¹ ADWł, AAG. Wiz. 64, s. 6–10.

zobowiązanych do spowiedzi wielkanocnej naliczono 456. Obejmowała wsie szlacheckie z dworami w Myślborzu, własność wspomnianego Pawła Wyganowskiego, Radolina, własność Kalksztejnowej i Sługocinek należący do Antoniego Mieżawskiego¹⁶².

Niezbyt dużą liczebnie pozostawała także ta parafia i później, skoro w 1848 r. za probostwa Józefa Strzałkowskiego liczyła 812 wiernych¹⁶³, a około 1878 r. liczba ta wzrosła do 958¹⁶⁴. W 1892 r., gdy proboszczem był Wojciech Gołębiowski, naliczono ich już 1406, a parafię tworzyły wsie: Myślbórz, Radolina, Sługocinek, Zalesie, Bobrowo, Barbarka, Piotrowo, Chrusty i Rybaki¹⁶⁵.

W latach 1925–2004 parafia ta należała do diecezji wrocławskiej¹⁶⁶, a obecnie jest w granicach archidiecezji gnieźnieńskiej.

OSTROWĄŻ

Nazwę tę pisano niekiedy Ostrowąs. Parafia została tu założona prawdopodobnie w XIV wieku¹⁶⁷. Proboszcz tamtejszy, Mikołaj, wspomniany został w 1465 r., czyli parafia musi być wcześniejsza. Za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego, w 1521 r., parafia ta należała do dekanatu św. Michała, czyli zbarskiego, w Gnieźnie. Była patronatu szlacheckiego, chociaż w 1521 r. nie zanotowano nazwisk właścicieli. Świątynia była pod wezwaniem św. Jakuba, a probostwo miał Jakub z Ościłowa. Do parafii należały wsie Ostrowąż, Wiśniewa, Góry, Ościłowo, Kijowiec, Szyszynek, Święte i Wielkopole. Proboszcz nie miał wystarczającego uposażenia, aby utrzymywać wikariusza i sam sprawował duszpasterstwo¹⁶⁸.

Na początku XVII w. właścicielami Ostrowąża byli Helena i Jan Broniszowie. Proboszczem przy tamtejszej drewnianej i konsekrowanej świątyni pod wezwaniem św. Jakuba, z prezenty wspomnianych dziedziców, był od 1606 r. Wojciech z Zagórowa, zawsze rezydujący i zasługujący na uznanie wizytatora. Przy tej świątyni była też kaplica drewniana, zbudowana przez

¹⁶² ADWł, ABKKal. Wiz. 9(202), k. 58–60v.

¹⁶³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1848, s. 23.

¹⁶⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 54.

¹⁶⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 52.

¹⁶⁶ *Diecezja wrocławska 2000*, s. 231–232.

¹⁶⁷ Librowski, *Indeks*, s 79.

¹⁶⁸ LB, t. 1, s. 207–208.

wspomnianych dziedziców, gdzie był pochowany Maciej Bronisz, ojciec Jana. To Maciej zostawił fundusz na zbudowanie tej kaplicy¹⁶⁹.

W dekanacie zbarskim parafia pozostawała także, gdy wizytowano ją w 1759 r. Wieś Ostrowąż należała wówczas do małżonków Dąbrowskich i Hieronima Stanisławskiego. Wspomniany wyżej kościół został zastąpiony nowym, drewnianym, zbudowanym w 1718 r., staraniem poprzedniego dziedzica Walentego Rudnickiego, ale musiał być wyjątkowo nietrwały, skoro wymagał już naprawy, tak w fundamentach, jak i ścianach. Probostwo miał wówczas Dominik Wojciechowski, kapłan podeszły wiekiem, dlatego nie głosił kazań, a zamiast katechizacji czytał dzieło *Chleb duchowny* autorstwa Jana Wujkowskiego. Niektórzy parafianie donosili, że nie zawsze zachowywał trzeźwość. Jednak w świątyni był porządek, Najświętszy Sakrament przechowywany w ładnym tabernakulum, chrzcielnica nowa z odpowiednim zamknięciem. Przy obrazie Matki Bożej 12 gwiazd srebrnych, przy obrazie św. Jakuba i św. Antoniego srebrne korony. Do parafii należały wówczas wsie Ostrowąż, Wielkopole, Wiśniewa, Góry, Ościśłowo, Szczynek, Kijowiec i Kobyłanki¹⁷⁰.

W 1801 r. prawo patronatu przeszło na generała majora von Tschamera, aktualnego dziedzica. Parafia ta często wakowała i aktualnie także. A przyczyną był brak warunków utrzymania. Ale czasem bywał tu zarządca, jak i w tym roku był nim Marcin Jordan, dominikanin z Poznania. Świątynia drewniana, nawet dosyć dobry stan przedstawiająca, ale wymagająca naprawy dachu. Wizytujący dziekan słupecki, Bartłomiej Kociekowski, wystawił opinię, że jeżeli nie zostanie oddane to, co zabrano parafii i jeżeli szczególna łaska nie oświeci kolatora, to nie ma nadziei na przyzwoite utrzymanie w Ostrowążu stałego proboszcza¹⁷¹.

Kiedy parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej po 1818 r., włączona została do dekanatu sompoleńskiego, a od 1864 r. do dekanatu konińskiego. Nie była to duża parafia, bowiem w 1876 r., gdy był tu proboszczem Wincenty Krąkowski, naliczono około 1300 wiernych¹⁷². Jednakże w 1892 r., za proboszcza Stanisława Królaka, było już ich 1859, zaś okręg parafialny obejmował wsie Ostrowąż, Marianowo, Szczynek, Kijowiec, Nowiny Kijowskie, Kobyłanki, Nowa Wieś, Ościśłowo, Góry, Biela, Wiśniewa, Holendry Wiśniewskie i Wielkopole¹⁷³.

¹⁶⁹ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 449–251.

¹⁷⁰ ADWł, AAG. Wiz. 52, s. 23–24.

¹⁷¹ ADWł, AAG. Wiz. 105, s. 41–42.

¹⁷² S. Chodyński, *Ostrowąż*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”1876, s. 54.

¹⁷³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”1892, s. 512.

Parafia pozostała w diecezji włocławskiej. Świątynia rozebrana przez Niemców w latach 1942–1943, odbudowana w latach 1946–1948, także drewniana, ale już pod wezwaniem Niepokalanego Serca Najświętszej Marii Panny. We wsi Kijowiec w 1978 r. została erygowana nowa parafia pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela. Pozostaje w diecezji włocławskiej¹⁷⁴.

RUSSOCICE

Była to dawniej wieś szlachecka, przez czas pewien mająca nawet prawa miejskie, teraz jako prawie przedmieście dawniejszego miasta, a aktualnie wsi, zwanej Władysławów. Zdaje się, że była to miejscowość rodzinna rodziny Ruseckich, bo okaże się, że nawet w XVII w. do nich będzie ta wieś należała. Parafia powstała w XIV wieku, przy kościele św. Michała¹⁷⁵. Pierwszy proboszcz tamtejszy, imieniem Zachariasz, został wspomniany w 1419 r. Za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego w 1521 r. proboszczem, zapewne z prezenty dziedzica Russocic, był niejaki Mikołaj z Jarochowa, który uskarżał się, że nie ma wystarczającego uposażenia, aby mieć wikariusza, chociaż parafia obejmowała kilka miejscowości do niej należących, mianowicie Russocice, Polichno, Międzyzlesie, Macoszyna inaczej Miłośnica, Chylin, Piorunów, Kamionka, Skarbki i Głogowa. Nie było jeszcze miasteczka Władysławów¹⁷⁶.

Kiedy zbudowano tam pierwszą świątynię, nie ma wiadomości, ale w 1608 r., kiedy wieś stanowiła własność Andrzeja Ruseckiego, znajdowała się tu świątynia murowana, ładna, jeszcze nie konsekrowana, której kolarzem był miejscowy dziedzic i można wnosić, że to Ruseccy ją fundowali. Proboszczem był wówczas Jan z Russocic, mając to probostwo od 1594 r., po dobrowolnej rezygnacji poprzednika, Jakuba z Wierzychów. Jeszcze za arcybiskupa Jana Łaskiego, w 1528 r., zostało fundowane kolegium mansjonarzy, których czterech było w 1608 r., czyli proboszcz miał tytuł prepozyta. Patronem świątyni był św. Michał Archanioł. We Władysławowie, które stało się miastem (*oppidum*), próbowano utworzyć prepozyturę szpitalną. Z biegiem czasu upadało uposażenie dla mansjonarzy i prepozytura wygasła. Z prezenty Melchiora Gurowskiego, właściciela Russocic, od 1730 r.

¹⁷⁴ *Diecezja włocławska 2000*, s. 581–583.

¹⁷⁵ Librowski, *Indeks*, s. 142; *Władysławów*, w: MPT, t. 2, s. 326.

¹⁷⁶ LB, t. 2, s. 267–269.

probostwo trzymał Tomasz Danielewicz, kanonik gracyjny kaliski, zawsze na miejscu rezydujący i wzorowo wypełniający powinności duszpasterskie¹⁷⁷.

W 1759 r. nadal probostwo miał wspomniany wyżej proboszcz, jak dawniej gorliwy i w Russocicach mieszkający. Istniało w parafii bractwo różańcowe, założone w 1682 r., mające własne uposażenie. Przytułek, dawniej przez Kretkowskich zbudowany, wymagał teraz pilnej naprawy. W miasteczku Władysławowie innowiercy mieli swój dom modlitwy w szkole¹⁷⁸.

Własność Russocic pozostała nadal w rodzie Gurowskich i w 1765 r. oraz w 1775 r. należały one do Aleksandra Gurowskiego, podkomorzego gnieźnieńskiego. Świątynia wyposażona była wówczas w cztery ołtarze, a mianowicie wielki z obrazem Matki Boskiej i boczne św. Stanisława, św. Anny i Świętej Trójcy. Probostwo to miał nadal Tomasz Danielewicz, zawsze tu rezydujący i utrzymujący do pomocy jednego wikariusza w osobie Mateusza Maniszewskiego. Sama świątynia, mająca także wieżę, niedawno przed 1775 r. była naprawiana, ale potrzebowała odnowy wnętrza. Istniał także przytułek, którego budynek był częściowo drewniany, częściowo mury. Nie miał aktualnie własnego uposażenia, a kilku ubogich w nim przebywających utrzymywało się z jałmużny. Prawdopodobnie dawne jego uposażenie teraz otrzymywało bractwo Różańca świętego, zaprowadzone przez dominikanów, z zezwoleniem ordynariusza, w 1682 r. W parafii, w miasteczku Władysławów, zamieszkało potem wielu innowierców, a nawet Żydów. Miastem nazwano Russocice w 1778 r., gdy nadal byli tu wspomniani wyżej duszpasterze. Jednak nie było już mansjonarzy, ponieważ nie było już dla nich odpowiedniego uposażenia. W przytułku ubodzy żyli z jałmużny¹⁷⁹.

Sebastian Rąjski, kanonik honorowy kaliski, był od 1782 r. proboszczem w Russocicach. Miał też wikariusza, Wojciecha Jędrzejewicza. Parafia w 1790 r. ogółem liczyła 1778 osób, ale około 250 z nich to innowiercy i Żydzi. Ten protokół spisany został bardzo dokładnie¹⁸⁰.

W 1818 r. znalazły się Russocice w diecezji kujawsko-kaliskiej. Gdy jej proboszczem w 1876 r. był Serafin Pruss, parafia liczyła 3709 wiernych i ciągle wzrastała, bowiem w 1892 r. było już tu 4675 wiernych. Probostwo to trzymał Antoni Sielski, mając do pomocy wikariusza Franciszka Tańskiego. Do parafii należały miejscowości Russocice, Władysławów, Feli-

¹⁷⁷ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 140v–142v, 426–426v, 507–508.

¹⁷⁸ ADWł, AAG. Wiz. 24, s. 65–68.

¹⁷⁹ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 42–48; Wiz. 67, s. 38–40; Wiz. 70, s. 60–64; S. Chodyński, *Russocice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 54–56.

¹⁸⁰ ADWł, AAG. Wiz. 85, k. 207–225v.

cjanów, Polichno, Marianów, Bolesławów, Wandów, Międzylesie, Emerytka, Mikołajewo, Przemysławów, Macoszyna, Alinia, Skarbki, Milinów, Natalia, Ignacewo, Utrata, Piorunów, Kuny, Kamionka, Józefowo, Leonia, Stefania, Chylin, Chylińskie Holendry i Głogowa. Russocice należały do dekanatu konińskiego¹⁸¹.

Świątynia parafialna przeszła gruntowną naprawę w 1900 r. i dokonano wówczas jej konsekracji¹⁸². Od 1925 r. pozostaje w diecezji włocławskiej. Na jej terytorium od 1981 r. w miejscowości Kuny otwarto ośrodek filialny, gdzie ostatecznie w 1998 r. utworzono nową parafię pod wezwaniem św. Józefa Robotnika¹⁸³.

RYCHWAŁ

Kiedy powstała parafia w Rychwale, dokładnie nie wiadomo. Możliwe, iż stało się to na przełomie wieku XIV i XV¹⁸⁴ i jest prawdopodobne, iż nastąpiło to równocześnie z uzyskaniem przez Rychwał praw miejskich, co mogło też nastąpić w XIV lub na początku XV wieku¹⁸⁵. Była to własność szlachecka. Parafia powstała na pewno przed rokiem 1475, z którego znany jest ówczesny tamtejszy proboszcz, Piotr Wiśliński. Za arcybiskupa Jana Łaskiego w 1521 r. kościół w Rychwale nosił wezwanie Najświętszej Trójcy, z prezenty kolatorów, miejscowych dziedziców, probostwo miał kapłan Piotr z Żychlina, który niekiedy do pomocy zatrudniał wikariusza. Oprócz miasteczka, do parafii należały wówczas: Stara Wieś, Wola Rychwalska, Sokołów i osada młyńska Rudziniec¹⁸⁶. Jaki to był kościół, nie wiemy, ale prawdopodobnie z drewna.

Nową świątynię w 1574 r. wystawili właściciele miasta, Gabriel Złotowski i jego syn Stanisław¹⁸⁷. Tę świątynię wizytowano w 1608 r. Prawo kolatorskie należało wówczas do Andrzeja Złotowskiego. Kościół tamtejszy, określony jako ładny, był murowany z cegły i kryty dachówką, konsekrowany pod wezwaniem Świętej Trójcy. Probostwo należało do Jana Paprockiego, prawnie

¹⁸¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 52.

¹⁸² *Diecezja włocławska 2000*, s. 622–624.

¹⁸³ Tamże, s. 326–327, 622–624.

¹⁸⁴ Librowski, *Indeks*, s. 142.

¹⁸⁵ *Rychwał*, w: MPT, t. 2, s. 292–293.

¹⁸⁶ LB, t. 1, s. 276–277.

¹⁸⁷ S. Chodyński, *Rychwał*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 56–57.

prezentowanego po śmierci poprzednika, Stanisława z Tarnowa w 1607 r. W parafii pracowało też dwóch wikariuszy, mianowicie Andrzej z Łęczycy i Andrzej z Mixtatu. Powinni oni śpiewać oficjum o Matce Boskiej, na co był specjalny zapis uczyniony przez Stanisława Złotowskiego na dobrach Rychwału, prawdopodobnie wtedy, kiedy fundowano nową świątynię, ale aktualny właściciel nie wywiązywał się z realizowania tego zapisu. Kościół dobrze opisany i należycie wyposażony. Funkcjonowała tu szkoła, w której uczył Walenty z Rychwału. Tenże sam fundator, Stanisław Złotowski, wystawił także w sąsiedztwie kościoła szpital. Przebywało w nim 10 ubogich, chociaż było przewidziane utrzymanie dla 20 potrzebujących pomocy. Ponadto poza miasteczkiem znajdowała się jeszcze kaplica, nie konsekrowana, bliżej nie opisana, w której nie sprawowano nabożeństw. Już w 1759 r. jako właściciel występuje Ignacy Dobrzycki. Parafię prowadził proboszcz Jakub Brukowski, prezentowany jeszcze przez Franciszka Leszczyc Dobrzyckiego w 1738 r. Parafia była wówczas bardzo dobrze uposażona. Kolejnym kolatorem został zapewne syn poprzedniego, Ignacy Leszczyc Dobrzycki. Za niego w 1765 r. parafii służyła ta sama świątynia. Miała pięć ołtarzy, mianowicie wielki pod wezwaniem Matki Boskiej i boczne św. Benona, św. Anny, Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej i św. Jana Nepomucena. Działo od dawna bractwo św. Anny. Od 1760 r. rektorem był Marian Głoskowski¹⁸⁸.

Właścicielem miasteczka Rychwał w 1775 r. pozostawał Ignacy Leszczyc Dobrzycki. Kościół parafialny był murowany, pod dawnym tytułem, konsekrowany, jak to wynikało ze śladów na ścianach, ale nie wiadomo kiedy. Wymagał jednak dużej naprawy. Probostwo to miał nadal Marian Głoskowski, zawsze na miejscu rezydujący, a kiedy była konieczność, pomagał mu zakonnik z klasztoru reformatów z Konina. Szpitala, dawniej istniejącego i mającego pewne uposażenie z dworu rychwańskiego, już nie było, podobnie jak i szkoły. Od dawna istniały tu bractwo św. Anny i św. Jana Nepomucena. We dworze Ignacego Leszczyc Dobrzyckiego pojawiła się kaplica prywatna, na co była zgoda nuncjatury apostolskiej¹⁸⁹.

Zarządcą parafii Rychwał w 1791 r. był Sebastian Kryszewski, zakonnik franciszkanin, który dostał zezwolenie Stolicy Apostolskiej na odejście z zakonu. Nie była to duża parafia, bowiem naliczono katolików 189 i około 40 Żydów. Opisano stan kościoła parafialnego, murowanego, wystawionego,

¹⁸⁸ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 126v–129, 423–423v, 606v; Wiz. 24, s. 47–50; Wiz. 63, s. 101–107.

¹⁸⁹ ADWł, AAG. Wiz. 67, s. 49–52; Wiz. 70, s. 34–37.

jak to wtedy zapisano, w 1597 r. Czy była to prawdziwa wiadomość, można wątpić. Bardzo dokładnie opisano stan świątyni oraz jej wyposażenie, a także uposażenie parafii¹⁹⁰.

Od 1818 r. Rychwał znalazł się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Kolejnych prac przy kościele dokonano w 1876 r. Rychwał utracił już wówczas prawa miejskie, a parafia nie była duża. Za proboszcza Eleazara Wyszomierskiego w 1876 r. liczyła 1252 wiernych¹⁹¹. W 1892 r., za proboszcza Karola Załecznego, było to 1330 wiernych, a parafia obejmowała osadę Rychwał i wsie Stara Wieś, Jaroszewice, Sokołów, Milewo, Grabowa i Wola Rychwalska. Od 1925 r. parafia Rychwał pozostała w diecezji wrocławskiej¹⁹².

RZGÓW

Pierwotnie to wieś książęca, później nawet mająca prawa miejskie, nadana w 1145 r. przez Mieszka Starego klasztorowi w Łądzie. Może to zakonnicy wybudowali tu modrzewiową świątynię istniejącą podobno już w 1209 r.¹⁹³ Ksiądz Korytkowski w swoich przypisach do *Liber beneficiorum* pomylił tę wieś z inną, w dekanacie tuszyńskim. Za arcybiskupa Jana Łaskiego w 1521 r. Rzgów stanowił własność szlachecką i był tam kościół pod wezwaniem św. Jakuba Apostoła, a przy nim proboszcz Wojciech ze Stawiszyna, prezentowany przez kolatora, miejscowego właściciela. Proboszcz miał do pomocy wikariusza, niepodanego imienia. Do parafii należały miejscowości Rzgów, Zastruże, Barłogi, Babia, Modła, Szekle (Szetlew), Szetlewek, Podbiel, Świątyniki i Dąbrowica¹⁹⁴.

Kiedy wizytowano parafię w 1608 r., właścicielem był Władysław Grodziecki. Świątynia zbudowana pod koniec XVI wieku, istniejąca do dziś, była drewniana i konsekrowana. Z prezenty kolatora rektorem świątyni był Stanisław Fontaminus, mający święcenia kapłańskie, który nastąpił tu po śmierci poprzednika, Wojciecha Miezniawskiego, w 1605 r. Miał wikariusza Błażeja z Russocic. Przy świątyni znajdowała się drewniana kaplica pod

¹⁹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 85, k. 77v–85.

¹⁹¹ Chodyński, *Rychwał*, s. 56–57.

¹⁹² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 53; *Diecezja wrocławska 2000*, s. 606–608.

¹⁹³ S. Chodyński, *Rzgów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 57–58; Librowski, *Indeks*, s. 143.

¹⁹⁴ LB, t. 1, s. 283–294.

wezwaniem św. Anny, także konsekrowana, przy której istniało bractwo imienia tejże patronki. Kościół był należycie wyposażony. Niedaleko od kościoła, przy drodze wiodącej do Słupcy, znajdował się szpital, w którym przebywało 7 ubogich¹⁹⁵.

Zmienili się właściciele Rzgowa, bowiem należał on przez czas pewien do Michała Miaskowskiego, kasztelana łądzkiego. Z jego zapewne prezenty od 1753 r. probostwo to miał Maciej Maliński. Znajdował się tam stary kościół drewniany, przez wspomnianego proboszcza znacznie wzmocniony. W 1766 r. znajdowało się w nim sześć ołtarzy. Wielki z obrazem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, boczne w prezbiterium św. Jakuba Apostoła i św. Antoniego Padewskiego. W kaplicy po stronie północnej ołtarze św. Anny, św. Barbary i św. Rocha. Działało bractwo św. Anny¹⁹⁶. W 1775 r. dziedzicem wsi był Antoni Junosza Bojanowski. Kościół nadal pozostawał drewniany i pamiętano, że około 1760 r. staraniem ówczesnego proboszcza Melchiora (czy raczej Macieja) Malińskiego został znacznie wzmocniony w ścianach. Probostwo aktualnie posiadał Wojciech Turobojski, prezentowany nawet na kanonika płockiego, ale do kapituły tej nie został instalowany. Miał jednak wikariusza, Michała Kowalskiego. Ci sami duszpasterze byli także w 1778 r. Rzgów w tamtym czasie, jak to wynika z lustracji wizytacyjnej, to jedna z lepiej w tej okolicy uposażonych parafii¹⁹⁷.

Na terenie parafii, ale bez określenia miejsca, bo o żadnej ewentualnej kaplicy nie ma mowy, miało być trzech pustelników. W 1790 r. istniała tradycja, że kościół w Rzgowie miał przeszło 500 lat, ale miał być konsekrowany w 1601 r. przez biskupa sufragana gnieźnieńskiego Stefana Wierzbowskiego¹⁹⁸. Dokładnie go opisano, a także wyposażenie i uposażenie. Proboszcz Marian Głoskowski, który przedtem był w Rychwale, miał dobudować wieżę służącą też jako dzwonnica. Parafia w 1790 r. liczyła ogółem 1100 mieszkańców. Prawo patronatu miejscowych dziedziców¹⁹⁹.

Od 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Kościół, zębem czasu zniszczony, został restaurowany staraniem proboszcza Juliana Skupieńskiego i parafian w 1867 r. W 1876 r. za administracji Jana Nepo-

¹⁹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 3. k. 116–118, 421–421v, 505–506; Wiz. 24, s. 29–33; Wiz. 63, s. 145–154.

¹⁹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 24, s. 29–33; Wiz. 63, s. 145–154.

¹⁹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 67, s. 53–57; Wiz. 70, s. 15–21.

¹⁹⁸ Jest to niemożliwe, gdyż biskup Stefan Wierzbowski urodził się ok. 1620 r. i był biskupem poznańskim od roku 1663 i nominatem na arcybiskupstwo gnieźnieńskie.

¹⁹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 85, k. 11–23v.

mucena Maciejewskiego parafia liczyła 2175 wiernych²⁰⁰, a w 1892 r., za proboszcza Maksymiliana Szulczewskiego, naliczono ich 2442, zamieszkujących wsie Rzgów, Modła, Zastruże, Barłogi, Babia, Lisiniec, Dąbrowica, Szetlew, Grądy, osiedle Wióry (Wiry), Podbiel, Goździków, Fridrichsfeld, Świątniki i Szetlewek²⁰¹.

Od 1925 r. parafia jest w diecezji włocławskiej, a stara świątynia, o którą troszczył się kolejni proboszczowie, służy do dzisiaj²⁰².

SŁAWSK

Nie ma właściwie wątpliwości, że Sławsk to jedna ze starszych miejscowości w ziemi konińskiej. Położenie nad rzeką Wartą, do której wpadał w tym miejscu strumień zwany później Plebański Strumień, sprzyjało tak komunikacji, jak i rybołówstwu. Te zalety zapewne sprawiły, że już w połowie XII wieku *Sławsko cum piscatoribus*, czyli Sławsk z rybakami, został nadany klasztorowi cysterskiemu w Łądzie, co zostało potwierdzone następnie przez księcia Bolesława w 1261 i w 1265 roku²⁰³. Cystersi znani byli tak z dobrej gospodarki, jak i z częstych transakcji zamiany swoich dóbr. I tak w 1291 r. dokonali zamiany niektórych wsi, w tym i Sławska, z niejakim Sędziwojem²⁰⁴. Tym sposobem znalazła się ta miejscowość w rękach prywatnych. Można tu postawić pytanie, czy już w tym czasie nie mógł tu powstać kościół, bo zakony powinny być zainteresowane opieką duszpasterską w swoich posiadłościach. Nie jest to wykluczone, chociaż stanowi hipotezę.

Później miejscowość ta jednak na trwałe pozostanie w rękach szlacheckich, zdaje się że zmieniała właścicieli i oni zawsze będą występować w źródłach jako kolatorzy parafii w Sławsku. I jeżeli nie wspomniani zakonnicy, to potem nowi właściciele fundowali tu świątynię, kładąc podwaliny pod erekcję parafii. Z całą pewnością musiało to nastąpić w XIV wieku, jeżeli w aktach Konsystorza Gnieźnieńskiego w 1442 r. proboszcz ze Sławska, Zachariasz, upominał się o dziesięciny ze wsi Biskupice, powołując się na dawny zwyczaj i na dawne zapisy. W pewien sposób o starej historii tej

²⁰⁰ Chodyński, *Rzgów*, s. 57–58.

²⁰¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 53.

²⁰² *Diecezja włocławska 2000*, s. 327–329.

²⁰³ B. Chlebowski, *Sławsk*, w: SGKP, t. 10, s. 792.

²⁰⁴ KDP, nr 72, s. 140–141; Chlebowski, *Sławsk*, s. 792.

parafii może świadczyć stosowana już na początku wieku XVI nazwa na wpadający w tym miejscu do Warty Plebański Strumień²⁰⁵.

Z opisu podanego w 1521 r. za arcybiskupa Jana Łaskiego wiemy, że kościół tamtejszy nosił wezwanie św. Wawrzyńca, a z prezenty właścicieli, których nazwiska niestety nie znamy, proboszczem był niejaki Mikołaj z Sulek. W kościele był fundusz dla altarzysty przy ołtarzu św. Marcina, ale zawłaszczył go sobie miejscowy dziedzic. Wprawdzie nie mamy bliższego opisu stanu świątyni z czasów tego arcybiskupa, ale wiemy, że istniał w niej ołtarz św. Marcina i przy nim została erygowana altaria, której fundatorem i patronem był nieznan nam z nazwiska dziedzic wsi Sławsk Wielki, ale od wielu lat beneficjum to wakowało z powodu brakującego uposażenia, a dokument jego erekcji przechowywać miał kolator, który dla siebie zagarnął uposażenie obejmujące ziemię oraz comiesięczne świadczenia z młyna wodnego w Sławsku Wielkim, nazywanego Gawłowski Młyn²⁰⁶.

W 1608 r. kościół sławski był drewniany i stary, a może był to jeszcze ten pierwszy kościół, chociaż pewności nie ma. Kolatorem był wówczas Jan Rozrażewski. Trudno powiedzieć, dlaczego parafia wówczas wakowała. Zdaje się, że pochodziło to z niedbalstwa kolatora. Na zaproszenie kolatora był tu kapłan, niejaki Szymon Parzeń. Świątynia, mimo swojego wieku, dobrze utrzymana i we wszystko zaopatrzona. Nadal fundusz dla ołtarza św. Marcina zatrzymywał kolator. Wizytator polecił kolatorowi prezentę odpowiedniego kapłana na proboszcza, bo ten, który sprawował tu duszpasterstwo, nie miał należytego przygotowania. Zarzucił też kolatorowi, że ten zatrzymuje dla siebie uposażenie plebańskie²⁰⁷.

Ta świątynia drewniana została niebawem, bo około 1614 r., zastąpiona nową i to murowaną, fundowaną przez Sabinę Annę Racięcką z Czarnotną, pod dawnym wezwaniem św. Wawrzyńca. W 1760 r. właścicielem Sławska i kolatorem parafii był Stefan Leszczyc Zielonacki. Kościół w Sławsku murowany, bez żadnej kaplicy, z prezbiterium i nawą główną z wieżyczką na środku. Świątynia ta w 1766 r. miała cztery ołtarze, z nich wielki miał obraz Matki Boskiej, zaś boczne Świętego Krzyża, św. Wawrzyńca i św. Barbary. Probostwo od 1747 r. miał Jan Chylewski. Gruntowną naprawę świątyni parafialnej przeprowadzono w 1785 r. W 1778 r. pojawiła się kaplica pry-

---

²⁰⁵ LB, t. 1, s. 288, przypis. Jest to zdanie Jana Korytkowskiego, który sporządził przypisy do tej księgi.

²⁰⁶ Tamże, s. 288–289.

²⁰⁷ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 114–116.

watna we dworze Osieczka. Probostwo sławskie, po śmierci poprzednika, Jana Chylewskiego, od 1776 r. miał Jakub Rybkowski. W przytułku przebywała jedna wdowa, a w drugiej części mieszkał organista²⁰⁸.

Nie wiadomo dlaczego odwiedzając parafię w 1766 r. wizytator nie wiedział, kiedy świątynia parafialna została wzniesiona, bo przecież w dawniejszych wizytacjach była o tym mowa. A była wyposażona w cztery ołtarze, z nich wielki z obrazem Matki Boskiej i boczne Świętego Krzyża, św. Wawrzyńca i św. Barbary. Zakrystia murowana, dobrze zaopatrzona w paramenty liturgiczne. Było też dobrze opisane uposażenie. Probostwo nadal w ręku Jana Chylewskiego²⁰⁹. Parafię wizytowano w roku 1775²¹⁰ oraz 1778. Wtedy we dworze Osieczka nadal znajdowała się kaplica prywatna.

Probostwo w 1790 r. miał Błażej Lewandowski. Kościół parafialny murowany, pod dawnym wezwaniem. Parafia liczyła wtedy wszystkich mieszkańców, łącznie z innowiercami 621 osób. Pamiętano, że świątynia była gruntownie naprawiana w 1705 r. Sporządzono dokładny opis jej wyposażenia i uposażenia²¹¹. XVIII wieku sięgają dzieje bractwa Serca Jezusowego, bowiem według zachowanej księgi brackiej, jego zaprowadzenie miało nastąpić w 1775 r.²¹² Bractwo to zaprowadzone zostało przez zakonników reformatów, zapewne przy współudziale kolatora Stefana Zielonackiego, podsędka ziemskiego kaliskiego. Ponieważ bractwo miało nadane odpusty przez Stolicę Apostolską, można słusznie sądzić, że wespół z kolatorem nad organizacją tej konfraterni pracował także proboszcz miejscowy. Na pierwszym miejscu zapisani byli oni obydwaj, ale co ciekawsze, także szereg kapłanów z okolicznych parafii oraz wiele znamienitszych osób. Bractwo to prowadziło ożywioną działalność, przyjmowało nowych członków zazwyczaj z okazji święta Serca Pana Jezusa, a także organizowało roczne sesje²¹³. Potwierdzenie tego bractwa przez Urząd Oficjała Generalnego w Gnieźnie nastąpiło 9 maja 1886 r.²¹⁴ Podczas wizyty w 1790 r. zostało do niego przy-

²⁰⁸ ADWł, AAG. Wiz. 24, s. 26–29.

²⁰⁹ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 154–159.

²¹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 67, s. 58–60.

²¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 154–159; Wiz. 67, s. 58–60; Wiz. 70, s. 12–15; Wiz. 85, k. 1–10v; Wiz. 70, s. 12–15; Wiz. 85, k. 1–10v.

²¹² ADWł, A. par. 4(1775–1842): Książka wpisujących się braci w bractwo Serca Jezusowego zrobiona roku Pańskiego 1775, nlb.; S. Chodyński, *Sławsk*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 59.

²¹³ ADWł, A. par. 4. Cała księga zasługiwałaby nawet na dokładniejsze opracowanie.

²¹⁴ Chodyński, *Sławsk*, s. 59.

łączone, mało w Sławsku znane, bractwo miłosierdzia. Świątynia w Sławsku została znacznie odnowiona krótko przez 1790 rokiem²¹⁵.

W następstwie nowego rozgraniczenia diecezji na ziemiach polskich, od 1818 r. parafia Sławsk znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Za proboszcza Aleksandra Zarzeckiego zbudowano nową wieżę i przeprowadzono szereg innych prac przy świątyni. Parafia liczyła wówczas 1120 osób²¹⁶. Pod koniec wieku, kiedy był ten sam co poprzednio proboszcz, parafian naliczono 1230, a okręg parafialny składał się z wsi: Sławsk, Osieczka, Nowe, Kowalewek, Branno, Śmieszne, Struga, Ostrów, Góry Osieckie, Józefowo, Jastrząbek, Górka Osiecka i Holendry Sławskie²¹⁷.

Od 1925 r. parafia jest w diecezji włocławskiej i nadal służy jej wyżej opisana świątynia św. Wawrzyńca²¹⁸.

STARE MIASTO

W Starym Mieście kościół miał być fundowany przez Piotra Dunina pod wezwaniem św. Piotra²¹⁹, które to wezwanie, a i część świątyni, istnieją do dzisiaj. Początkowe dzieje parafii związane są z kościołem w Koninie, dla którego przez parę wieków kościół w Starym Mieście, nazywanym także Starym Koninem, był macierzystym. Parafia erygowana tu w pierwszej połowie XII w. Było to dawniej miasto, potem zmieniło status na wieś. Podobnie, parafia macierzysta stała się na czas pewien filią²²⁰.

Jeszcze w 1521 r. jeden był proboszcz dla Starego Miasta i Konina, chociaż rezydował przy kościele filialnym w Koninie. Jednakże już wówczas uważano obydwie te ośrodki za odrębne i mówiono właściwie o dwóch okręgach parafialnych. W Starym Mieście przy kościele św. Piotra znajdowała się kaplica Świętej Trójcy, z własnym uposażeniem, a altarzystą, z prezenty proboszcza i magistratu miasta Konina, był niejaki Marek z Chodcza²²¹, który prawdopodobnie sprawował też tu duszpasterstwo.

²¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 85, s. 1–10v.

²¹⁶ Chodyński, *Sławsk*, s. 58–59.

²¹⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 53.

²¹⁸ *Diecezja włocławska 2000*, s. 329–332.

²¹⁹ LB, t. 1, s. 241–243.

²²⁰ Br. Ch[lebowski], K. Ról., *Stare Miasto*, w: SGKP, t. 11, s. 237; Librowski, *Indeks*, s. 150.

²²¹ LB, t. 1, s. 241–242.

O tym, że Stare Miasto to dawny Konin, pamiętano dobrze w 1608 r. i wyraźnie stwierdzono, że stojący tam kościół kamienny, pod wezwaniem Świętych Piotra i Pawła, był macierzystym dla kościoła w Koninie. Proboszcz to znany z Konina Wojciech Bagiński, utrzymujący tu Jana z Miłaczewa, kapłana, mającego zatwierdzenie Konsystorza Generalnego, aby administrował tu sakramenty i był duszpasterzem. O tym, że traktowano Stare Miasto jako odrębną parafię, świadczy opisanie w 1608 r. okręgu parafialnego i to, że tu udzielano sakramentu chrztu. W tymże roku wspomniano, że we wsi Żychlin (własność Żychlińskich, rodziny innowierczej) były nabożeństwa innowiercze, ale nie wspomniano, aby mieli oni tam już swój zbór. Zarządzenie powizytacyjne wydano wówczas wspólnie dla obydwóch parafii²²².

Zmiana statusu prawnego parafii nastąpiła zapewne wkrótce, bowiem w 1759 r. parafia Stare Miasto jest już nazwana filią prepozytury konińskiej. Zarząd parafii należał wówczas do Kazimierza Głuskowskiego, mającego opinię dobrego gospodarza i duszpasterza. Ale zapisana wiadomość, że ta zmiana infiliacji miała mieć miejsce przed 1521 r., nie jest prawdziwa. We wsi Żychlin stał już zbór kalwiński, zbudowany w 1623 r. Stara świątynia w Starym Mieście służyła parafii nadal w 1766 r. Murowana z kamieni, a jej proboszczem był Aleksy Młodziejowski, proboszcz parafii św. Bartłomieja z Konina, utrzymujący tu wikariusza Dominika Wolskiego, a w 1775 r. wikariuszem i administratorem był Karol Orchowski. W świątyni znajdowały się trzy ołtarze, mianowicie wielki z obrazami Apostołów Piotra i Pawła oraz boczne Matki Boskiej i św. Walentego. W tym czasie we wsi Żychlin znajdował się nadal zbór kalwiński²²³.

Parafia ta wizytowana w 1791 r. była znowu poniekąd traktowana razem z parafią w mieście Koninie, z tym że to świątynia staromiejska uważana była za matkę kościoła w Koninie. Ale były to już odrębne parafie. Tutejsza obejmowała wtedy wsie Stare Miasto, Młyn Posoka, Barczygłów, Modła Królewska, Modła Księża, Żychlin, Lipiny, Krągola, Karsy i Kozia Góra. Ogółem było tu 1200 mieszkańców, łącznie z innowiercami. Sporządzono także dokładnie opis świątyni i jej wyposażenia. Ale co ważne, że dekret reformacyjny po tej wizytacji odnosił się do obydwóch parafii, Konina i Starego Miasta. Wizytator stwierdził potrzebę większej troski o kościół w Koninie i pewne zaniedbania połączył z faktem, że proboszcz rezydował w Starym

²²² ADWŁ, AAG. Wiz. 3, k. 108v–110v.

²²³ ADWŁ, AAG. Wiz. 24, s. 19–20.

Mieście, dlatego dał zalecenie, aby zmienić swoją rezydencję i zamieszkał przy kościele farnym²²⁴.

Po 1818 r. parafia została włączona do diecezji kujawsko-kaliskiej, mając jeszcze wspólność z miastem proboszcza. Potem parafie te zostały rozłączone. Za proboszcza Kacpra Stalińskiego w 1876 r. liczyła 2268 wiernych²²⁵. Pod koniec wieku, w 1892 r., za tego samego co wyżej proboszcza naliczono 2889 wiernych w parafii obejmującej wsie Stare Miasto, Barczygłów, Modła Królewska, Modła Księża, kolonia Modła, Karsy, Krągola, Krągółka, Janowiec, Żychlin, Lipiny, Posoka, Rumin, Kozia Góra, Galonka i Czaja Górka²²⁶.

Od 1925 r. parafia jest w diecezji włocławskiej. W Żychlinie, gdzie jest nadal zbór kalwiński, powstała ostatnio także nowa parafia katolicka pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny z Guadalupe i św. Jana Diego²²⁷.

ŚLESIN

Historyczne dzieje Ślesina rozpoczynają się w 1231 r., kiedy książę Konrad Mazowiecki darował go biskupowi poznańskiemu Pawłowi II. Biskupi też poznańscy uzyskali od Kazimierza Wielkiego w 1358 r. zezwolenie na lokowanie tu miasta²²⁸. Raczej jest pewne, że nowi właściciele byli też fundatorami świątyni w parafii, która powstała najpóźniej na przełomie XIV i XV wieku. Pierwszy proboszcz ślesiński, imieniem Przeclaw, znany jest z 1413 r. Musiał się Ślesin dobrze rozwijać, skoro w 1521 r. miał już murowaną świątynię, możliwe iż drugą na tym miejscu. Nosiła wezwanie św. Mikołaja, a fundował ją przed 1478 r. Andrzej z Bnina, biskup poznański (1438–1479). Jej kolatorami byli więc biskupi z Poznania. Probostwo ślesińskie miał wówczas Stanisław z Sarnowa. Do parafii należały, oprócz Ślesina, wsie Lubomyśl, Mikorzyn, Sławęcín, Biskupie, Sarnowa, Szyszyn i Szyszzynek²²⁹.

Z prezenty też biskupa poznańskiego w 1608 r. probostwo to miał od 1602 r. Adam Prachowski. Parafia dobrze uposażona i świątynia należycie utrzymana, ale jeszcze nie konsekrowana. Szkołę prowadził niejaki Melchior

²²⁴ ADWł, AAG. Wiz. 85, k. 255v–2263v.

²²⁵ S. Chodyński, *Stare Miasto*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 59–60.

²²⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 53–54.

²²⁷ *Diecezja włocławska 2000*, s. 332–334; RDWł 2011, s. 495–496.

²²⁸ *Ślesin*, w: MPT, t. 2, s. 306–307.

²²⁹ LB, t. 1, s. 208–210; Wiz. 63, s. 247–252.

ze Słupcy. Niestety proboszcz nie zawsze był przy swojej parafii, ponieważ miał altarię przy kościele w Słupcy, gdzie najczęściej mieszkał, ale miał wikariusza, niepodanego imienia, wprawdzie rezydującego w Ślesinie, ale co do którego miano wiele zarzutów²³⁰. Wizytowano parafię w 1760 r., za proboszcza i dziekana, Jana Słuszewskiego, który był tu od 1748 r. Świątynia tamtejsza, murowana, znajdowała się w złym stanie, ale przez poprzedniego proboszcza, nieżyjącego już Błażeja Kawczyńskiego, została w znacznej części naprawiona. Dobrze zaopatrzenie w paramenty liturgiczne. Stan beneficjum i gospodarstwa plebańskiego dobrze opisany. Znajdował się także inwentarz żywy. We wsi Szyszyn mieszkali luteranie, ale około 20 osób powróciło do katolicyzmu²³¹.

Jan Słuszewski, proboszcz, dziekan dekanatu sompoleńskiego i kanonik kruszewicki, był w Ślesinie także w 1765 r. Prawo patronatu, poprzednio należące do biskupa poznańskiego, teraz było sprawowane przez Elżbietę Sokołowską. Świątynia naprawiana stosunkowo niedawno, robiła wrażenie zadbanej. Znajdowało się w niej sześć ołtarzy, co też świadczy pozytywnie. I tak ołtarz wielki miał za patrona św. Jana Nepomucena, zaś boczne: Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, św. Anny, św. Mikołaja, Świętej Trójcy i św. Walentego²³².

Później jednak w miasteczku tym zamieszkało wielu protestantów, bowiem w 1809 r. powstała ich placówka duszpasterska. Kościół parafialny w Ślesinie, dobry w swoich murach, wymagał w 1811 r. naprawy dachu, uszkodzonego przez wichury. Do parafii należały miasteczko Ślesin i wsie Mikorzyn, Sławęcín, Sarnowa, Biskupie i Szyszyn, gdzie 824 osoby zobowiązane były do sakramentów wielkanocnych. Parafią zarządzał od 1802 r. Antoni Płonkowski, przy parafii zawsze rezydujący²³³.

Od 1818 r. parafia Ślesin należy do diecezji kujawsko-kaliskiej. Staraniem parafian i proboszczów świątynia znacznie odbudowana. Za proboszcza Franciszka Radeckiego w 1876 r., kiedy parafia ta należała do dekanatu konińskiego, naliczono 2530 parafian²³⁴, ale wkrótce nieco ich przybyło, skoro w 1892 r., za tego samego jeszcze proboszcza, było ich 3200, a parafia obejmowała Ślesin (który w międzyczasie utracił prawa miejskie) oraz wsie Biskupie, Mikorzyn, Sławęcín, Sławęcinek, Dąbrowa, Lubomyśl,

²³⁰ ADWŁ, AAG. Wiz. 3, k. 265–267.

²³¹ ADWŁ, AAG. Wiz. 40, s. 21–23.

²³² ADWŁ, AAG. Wiz. 63, s. 247–252.

²³³ ADWŁ, AAG. Wiz. 87, s. 30; Wiz. 134, s. 257–564.

²³⁴ S. Chodyński, *Ślesin*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 58.

Makarowo, Sarnowa, Rożnowa, Żołwiniec, Konstantynowo, Głębockie, Półwiosek Lubstowski²³⁵.

Parafia pozostała w diecezji włocławskiej²³⁶.

TULISZKÓW

Jedna z najstarszych i o ciekawych dziejach parafia. Początki Tuliszkowa, który przez czas pewien miał prawa miejskie, związane są z rodem Zarembów. Wprawdzie pierwsza wzmianka o miejscowości jest z 1362 r., a prawa miejskie otrzymał przed 1485 rokiem²³⁷, to jednak przyjmuje się, że parafia pochodzi z XII wieku²³⁸.

Kościół tamtejszy, pod wezwaniem św. Wita, jak podawała miejscowa tradycja, powstał już w XII wieku. Ale nie mamy o jego stanie żadnych wiadomości ponad to, był drewniany i że wspomniani Zarembowie w nim byli pochowani. Jan Zaremba, miejscowy dziedzic w 1411 r. uposażył w tym dawnym kościele altarię z tytułem Najświętszej Marii Panny. Nowy kościół miał wystawić w 1450 r. Mikołaj z Kalinowy Zaremba, kasztelan łeczycki i starosta kruszewicki. Jest to ta świątynia, która stoi do dziś. Pewnie wtedy osada ta otrzymała przywilej miejski²³⁹.

Widocznie Tuliszków i jego świątynia zasługiwały na wyniesienie ich znaczenia, skoro w 1473 r. arcybiskup Jan Gruszczyński ustanowił tam prepozyturę z czterema mansjonarzami, dla utrzymania których przeznaczył uposażenie przywiązane do wspomnianego ołtarza Matki Boskiej²⁴⁰.

W 1521 r. prepozytem przy kościele tuliszkowskim z prezenty kolatora i wojewody kaliskiego, Jana Zaremby, był Andrzej z Kotlina. Miał on do pomocy dwóch wikariuszy, których sam wynagradzał, ale ich imion nie podano²⁴¹. Wspomniano także o mansjonarzach, a byli nimi Stanisław z Mazewa, Jan z Wrzącej, Walenty z Tuliszkowa i Marcin z Gniezna, podając przy nich dokładnie, jakie każdy z nich miał uposażenie²⁴².

²³⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 53.

²³⁶ *Diecezja włocławska 2000*, s. 577–579.

²³⁷ *Tuliszków*, w: MPT, t. 2, s. 313.

²³⁸ Librowski, *Indeks*, s. 157.

²³⁹ LB, t. 1, s. 270; Br. Ch[lebowski], *Tuliszków*, w: SGKP, t. 12, s. 616.

²⁴⁰ LB, t. 1, s. 270.

²⁴¹ Tamże, s. 270–271.

²⁴² Tamże, s. 272–273.

Właścicielami Tuliszkowa w 1608 r. byli małżonkowie Andrzej Ruszkowski i Katarzyna z Zarębów Ruszkowska. Świątynia pod wezwaniem św. Wita, murowana, kryta dachówką i konsekrowana, ale po ostatnim spaleni i odbudowie nie ponowiono konsekracji – widocznie zniszczenia musiały być znaczne. Prepozytem od 1607 r., z przedstawienia kolatorów, był Wawrzyniec Mostkowski, po dobrowolnej rezygnacji poprzednika, Jana Łaszewskiego. Zawsze rezydował na miejscu. Był wikariusz Błażej ze Strużenic, nie cieszący się dobrą opinią. Kościół był odpowiednio uposażony i wyposażony. Istniały już tu bractwa. Był tylko jeden mansjonarz, ale miano wkrótce przyjąć dwóch nowych²⁴³.

Około 1759 r. prepozytem w Tuliszkowie był Marcin Krotomski, ale prepozytura, zapewne z powodu malejącego uposażenia, zaczęła upadać już w 1760 r., chociaż uposażenie parafii pozostawało znaczne. Tuliszków znalazł się później w posiadaniu rodziny Mycielskich i w 1765 r. właścicielem był starosta koniński Józef Mycielski. Świątynia tamtejsza murowana i okazała, wyposażona w sześć ołtarzy, a mianowicie wielki pod wezwaniem patrona świątyni św. Wita i boczne: św. Jana Nepomucena, św. Anny, Matki Boskiej, św. Stanisława Kostki i Aniołów Stróżów. Z dawnego zapisu powinno być czterech mansjonarzy śpiewających oficjum o Matce Boskiej. Działo bractwo św. Anny, którego promotorem był aktualny proboszcz. Aktualnie, po rezygnacji proboszcza Marcina Krotomskiego, probostwo tuliszkowski od 1764 r. posiadał Maciej Maliński. Niestety nie było już mansjonarzy. Poprzedni proboszcz zbudował przytułek o dwóch pomieszczeniach, mający pewne własne uposażenie, w którym przebywali jeden starzec z żoną i 5 wdów²⁴⁴.

Tuliszków w 1775 r. nadal należał do Józefa Mycielskiego, starosty konińskiego, kawalera orderu św. Stanisława. Świątynia dobrze utrzymana i wyposażona, a parafia należycie uposażona. Z prezenty kolatora probostwo miał Maciej Maliński, aktualnie także dziekan koniński, zawsze przy tym beneficjum rezydujący, a nie mając wikariusza, do pomocy zatrudniał niejakiego Jakuba Rybkowskiego, którego osobiście wynagradzał. W świątyni nadal znajdowało się sześć ołtarzy. O mansjonarzach nie było już mowy²⁴⁵. W 1778 r. wyraźnie powiedziano o ich braku. Probostwo miał nadal Maciej Maliński, mając już innego wikariusza, Macieja Buzińskiego, który wprawdzie był przewidziany do kościoła w Blizanowie, ale tam nie było wystarczającego utrzymania. Ale parafia tuliszkowska należała do dobrze utrzymanych, cho-

²⁴³ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 132v–135, 424v–425, 507.

²⁴⁴ ADWł, AAG. Wiz. 24, s. 52–56; Wiz. 63, s. 83–93.

²⁴⁵ ADWł, AAG. Wiz. 67, s. 65–72.

ciaż wiele z uposażenia dawniej do niej należącego nie można było odzyskać. Szpital wprawdzie istniał i posiadał dwa pomieszczenia, ale też z dawnego uposażenia nic nie dochodziło, a ubodzy utrzymywali się z jałmużny. Nie było szkoły parafialnej, chociaż organista i wikariusz starali się uczyć dzieci²⁴⁶.

Jednak tradycja liczniejszego duchowieństwa w Tuliszkowie spowodowała, że jeszcze w 1790 r. nazywano tamtejszą świątynię kolegiatą. Proboszczem był wtedy Maciej Maliński, dziekan dekanatu i kanonik honorowy łęczycki. Parafia obejmowała ogółem 1394 wiernych. Sporządzono opis świątyni parafialnej murowanej, jej wyposażenia i uposażenia²⁴⁷.

Kościół był kilkakrotnie naprawiany. Wieża już w 1727 r. uległa zniszczeniu, a odbudowana z drewna w 1780 r., po 70 latach upadła. W międzyczasie, od 1818 r. Tuliszków znalazł się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Wieżę wzniesiono ponownie w 1826 r. Gruntownej naprawy i przebudowy dokonano za proboszcza Józefa Kobylańskiego. Wtedy, w 1876 r., parafia liczyła 2643 wiernych²⁴⁸. Sylwetka świątyni zyskała obecny wygląd, gdy w latach 1874–1877 zbudowano trzykondygnacyjną wieżę. Pod koniec XIX wieku, za proboszcza Maksymiliana Ustrzyckiego i wikariusza Leonarda Jabłońskiego naliczono 3773 parafian. Okręg parafialny tworzył Tuliszków (już pozbawiony praw miejskich) i wsie Zadworna Wieś, Ogorzelczyn, Tarnowa, Grabowiec, Kiszewy, Kępiny, Dryja, Krępa, Sarbicko, Wróblina i Wielopole. Parafia była wówczas w dekanacie konińskim²⁴⁹.

Od 1925 r. Tuliszków nadal pozostaje w diecezji włocławskiej. Aktualnie na terenie parafii znajdują się dwie kaplice filialne: w Tarnowej pod wezwaniem Dobrego Pasterza i we Wróblinie pod wezwaniem św. Józefa²⁵⁰.

WYSZYNA

Ciekawa jest historia Wyszyny²⁵¹, związana z rodziną Grodzickich²⁵². Był tam zamek, z którego pozostała jedynie baszta, zresztą aktualnie niszcząca²⁵³.

²⁴⁶ ADWł, AAG. Wiz. 70, s. 42–49.

²⁴⁷ ADWł, AAG. Wiz. 85, k. 105–122.

²⁴⁸ S. Chodyński, *Tuliszków*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 60–62.

²⁴⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 54.

²⁵⁰ *Diecezja włocławska 2000*, s. 591–593.

²⁵¹ Zob. M. Budkiewicz, *Dzieje parafii Wyszyzna*, Wyszyzna 2013.

²⁵² Zob. tenże, *Właściciele majątku Wyszyzna*, Wyszyzna 2014.

²⁵³ M. R[awita] Witan[owski], Ch[lebowski], *Wyszyzna*, w: SGK, t. 14, s. 157–158.

Był to wieś szlachecka. Parafia została założona w 1379 r.²⁵⁴, a więc nie należała do najstarszych parafii. Już w XV w. występuje w zapiskach kościelnych. W 1521 r., za Jana Łaskiego, był tu kościół, bez wątpienia drewniany, pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny. Patronat należał do miejscowych dziedziców, tu niewymienionych. Z ich przedstawienia plebanem był Mikołaj z Łęczycy²⁵⁵.

Widocznie parafia ta nie zawsze cieszyła się najlepszym uposażeniem, a i opieką kolatorów, skoro często nie miała własnego proboszcza. Tak było w 1608 r., gdy właścicielem i kolatorem był innowierca Władysław Grodziecki. Parafia z kościołem drewnianymi, konsekrowanym pod wezwaniem Matki Boskiej, od dłuższego czasu wakowała. Jakiś innowierczy minister głosił w niej kazania i zwodził parafian. Ci jednak, aby skorzystać z nabożeństw i przyjąć sakramenty, udawali się do kościołów sąsiednich. Prawdopodobnie kolator innowierca sprowadził predykanta innowierczego, może był nim najpierw niejaki Rybiński, minister braci czeskich. Później starano się utrzymywać tu jakiegoś kapłana w charakterze kapelana. Takim był w 1759 r. Jan Liche, kapłan gorliwy i administrujący sakramenty, ale nie był tu proboszczem. W 1765 r. była tu świątynia drewniana, pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny, na planie krzyża, bardzo zniszczona z powodu starości, tak w ścianach, jak i w dachu. Kolatorem aktualnie był właściciel wsi, Rafał Gurowski. Nie było stałego proboszcza, a duszpasterstwo sprawował Jan Hanowicz, wikariusz parafii Kościelec [Kolski]. Wizytator w 1765 r. postulował zniesienie parafii i włączenie jej do którejś z sąsiednich, najlepiej do Krzymowa²⁵⁶.

Także w stanie bardzo posuniętego zniszczenia była świątynia wyszyńska w 1775 r. Ale jeszcze służyła parafii. W ołtarzu wielkim znajdował się obraz Matki Boskiej, starożytny, przyozdobiony srebrną sukienką, otoczony czcią jako słyńący łaskami. Aktualny kolator, wspomniany wyżej Rafał Gurowski, nosił się już z zamiarem budowy nowej świątyni i był gromadzony na to budulec. Nadal nie było własnego proboszcza, a parafią administrował proboszcz z Turku, Franciszek Czyżewski. W parafii przebywał jeden z zakonników z konwentu w Pyzdrach²⁵⁷.

Nie dziwi, że kościół w Wyszyńcu coraz bardziej upadał, ponieważ często pozbawiony był własnego duszpasterza. Zarząd nad parafią naj-

²⁵⁴ Librowski, *Indeks*, s. 169.

²⁵⁵ LB, t. 1, s. 269–270.

²⁵⁶ ADWł, AAG. Wiz. 3. k. 142v–143, 426v; Wiz. 24, s. 96–97; Wiz. 63, s. 75–79; Wiz. 67, s. 77–78; Wiz. 70, s. 87–89; R[awita] Witan[owski], Ch[lebowski], *Wyszyzna*, s. 157–158.

²⁵⁷ ADWł, AAG. Wiz. 67, s. 77–78; Wiz. 70, s. 87–89.

częściej powierzano prepozytowi z Turku, a ten wyřęcał się zakonnikami, przeważnie z Pyzdr. Dopiero Rafał hrabia Gurowski, kasztelan poznański, ostatni, który na zamku w Wyszynie rezydował, wystawił nowy drewniany kościół. W 1781 r. zbudował go i prezentował proboszcza, zapewniając mu odpowiednie utrzymanie. Poświęcenie nowej świątyni przez Franciszka Czyżewskiego, prepozyta tureckiego, nastąpiło 24 października 1784 r. Jednakże w 1791 r. parafia znowu nie miała własnego proboszcza, tylko zarządcę w osobie Franciszka Czyżewskiego, proboszcza z Turku, w Wyszynie utrzymującego jako kapelana dla duszpasterstwa franciszkanina reformatę z Konina, Wincentego Rosońskiego. Parafia liczyła wówczas wszystkich mieszkańców, łącznie z innowiercami, 605 osób. Sporządzono opis świątyni drewnianej, jej wyposażenia i uposażenia²⁵⁸.

Parafia znalazła się potem w diecezji kujawsko-kaliskiej i w 1876 r., za proboszcza Franciszka Kubackiego liczyła 2105 wiernych²⁵⁹, a pod koniec wieku, za probostwa Franciszka Kubackiego, gdy Wyszyna należała do dekanatu konińskiego, było ich już 2329, zaś okręg parafialny obejmował wsie: Wyszyna, Adamowo, Roznazwa, Bolesławowo, Burbony, Cecylia, Depaula, Folsz, Czarówka, Genowefa, Gurowo, Hiszpania, Jadwigowo, Jabłonna, Izabelin, Ignacewo, Kołek, Manin, Minkwiczew, Piła, Przyborowo, Pokletnia, Reginowo, Smolnik, Stawki, Szwajcaria, Tarnowski Młyn, Teresina i Wierzchy²⁶⁰.

Od 1925 r. parafia pozostaje w diecezji włocławskiej²⁶¹.

---

²⁵⁸ ADWł, AAG. Wiz. 87, k. 271–276; S. Chodyński, *Wyszyna*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876, s. 62–63; R[awita] Witan[owski], Ch[lebowski], *Wyszyna*, s. 157–158.

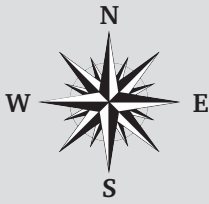
²⁵⁹ Chodyński, *Wyszyna*, s. 62.

²⁶⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 54.

²⁶¹ *Diecezja włocławska 2000*, s. 335–337. O tej parafii zob. F. Ligenza, *Wyszyna*, KDWł, 19(1925), s. 306–311.

DEKANAT SIERADZKI

Znaczenie Sieradza jako stolicy księstwa, jego dogodne położenie, a potem siedziba kasztelanii, województwa i powiatu powodowały, że i w administracji kościelnej zawsze był siedzibą dekanatu. Ponadto cieszyło się to miasto kapitułą kolegiacką, co umacniało i podnosiło jego prestiż.

Pierwszy wykaz parafii należących do dekanatu sieradzkiego w diecezji kujawsko-kaliskiej mamy z 1820 r. Obejmował parafie: Sieradz z prepozytem wakującym i wikariuszami Józefem Mazurowskim i Wincentym Muszyńskim; Stolec z Józefem de Sotro, dziekanem; Brzeźnio z Stanisławem Glidzyńskim; Burzenin z Franciszkiem Koźmińskim; Charłupia Wielka z Mikołajem Borowskim; Charłupia Mała z Marcelim Kameckim; Chojne z Jakubem Nerczyńskim; Dąbrowa ze Stanisławem Glidzyńskim; Dobra z Janem Kühn; Drużbin z wikariuszem Michałem Kuławskim; Godynice, filia Brzeźnia, z wikariuszem Kazimierzem Podkulińskim; Gruszczyce z Jakubem Brzechwińskim; Kliczków z Antonim Mathey; Uników z Józefem Karpińskim; Wojków z Ksawerym Sosnowskim i Złoczew z Janem Kantym Koźmińskim¹.

W wykazie tym brakło parafii Męka, zawsze związanej z Sieradzem, ale ta parafia należała wówczas do dekanatu lutomińskiego.

Ponieważ Sieradz był powiatem, dlatego pozostał siedzibą dekanatu po zmianach z 1864 r. i podlegało mu 26 parafii i te zostaną omówione według wykazu z 1873 roku² w następującej kolejności (w nawiasie liczba wiernych):

Sieradz (5562) z Michałem Jarnickim i wikariuszami Antonim Koneńskim i Apolinarym Kędzierskim; Brzeźnio (5400) z Konstantym Pawlińskim i wikariuszem Tomaszem Czekanowskim; Burzenin (5412) z Teofilem Ojrzanowskim; Charłupia Mała (3064) z Ignacym Woszczalskim; Charłupia Wielka (1777) z Stanisławem Taborskim; Chojne (2309) z Franciszkiem Drozdowskim; Drużbin (1875) z Hieronimem Aranowskim; Godynice (2316) z Józefem Gajewskim; Gruszczyce (1118) z Florianem Piskorskim; Kamionacz (1412) z Rochem Rendschmidt; Kliczków

---

¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1820, s. 16.

² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1873, s. 64–73.

Mały (1549) z Piotrem Kobylińskim; Klonowa (2844) z Konstantym Sobolewskim; Korczew (2798) z Stanisławem Woszczalskim; Małyń (3709) z Wincentym Kochanowiczem; Męka (2727) z Janem Moczyńskim; Rososzycza (1960) z Alojzym Kaniewskim; Stolec (2374) z Ignacym Madalińskim; Szadek (6118) z Stanisławem Gończ i wikariuszem Konradem Chęcińskim; Uników (2526) z Marcinem Rosińskim; Wąglczew (1158) z Wojciechem Rogozińskim; Wierzchy (1625) z Jakubem Sandomierskim; Wojków (5203) z Alojzym Gerlachem i wikariuszem Urbanem Morze; Wróblew (2790) z Władysławem Mikołajewskim; Zadzim (2900) z Józefem Jasińskim; Zdńska Wola (5432) z Ignacym Kolbe i wikariuszem Teodorem Fibichem; Złoczew (2413) z Cyprianem Kosteckim.

* * *

Sieradz to jedno z najstarszych i bardzo bogatych dziejowo miast polskich. Politycznie to dawna stolica księstwa sieradzkiego, a poprzednio grodzisko. Gród kasztelański wspomniany w 1136 r., z targowiskiem i komorą celną. Ośrodkiem życia kościelnego stał się Sieradz co najmniej w XI wieku, a pierwszy kościół zawdzięcza książętom sieradzkim, przez nich fundowany i uposażony. Można domniemywać, że przy rozwijającej się osadzie, przy wspomnianym grodzie, znajdował się już kościół czy kaplica, ponieważ taka była ówczesna praktyka, chociaż nie ma o tym pisanej wzmianki. Ale zdaje się to potwierdzać archeologia, bowiem na terenie dawnego grodu sieradzkiego odkryto fundamenty dawnej kaplicy w kształcie rotundy romańskiej. Było to w tzw. starym grodzie sieradzkim, który w pierwszej połowie XIII w. uległ pożodze i został odbudowany na nowym miejscu, prawdopodobnie przez księcia Kazimierza Konradowica. Wokół niego rozwijała się osada, która przed 1255 r. otrzymała prawa miejskie. Wprawdzie miasto ucierpiało od najazdu czeskiego w 1292 r., ale gród się obronił. Padł jednak w 1331 r. podczas nawałnicy krzyżackiej. A wtedy w Sieradzu był już kościół parafialny pod wezwaniem Wszystkich Świętych i klasztor dominikański. Właśnie duchowni sieradzcy najwięcej powiedzieli o tym, co działo się w Sieradzu podczas najazdu krzyżackiego, gdy zeznawali w procesie przeciwko nim toczonym w Warszawie w 1339 r.³

---

³ *Sieradz*, w: MPT, t. 2, s. 74–76; W. Kujawski, *Kościelne dzieje Sieradza*, Włocławek 1998. W pracy tej opisano dokładnie dzieje parafii sieradzkiej i innych świątyń i instytucji kościelnych tego miasta. Tu poruszamy jedynie najważniejsze sprawy. Tam też jest podana literatura dotycząca Sieradza.

Tak więc w pierwszej połowie XIV w. mamy tu wymienione dwie świątynie: parafialną i klasztorną. Ale w rzeczywistości było ich więcej.

Bogata jest też historia kościelna Sieradza w XX w., omówiona częściowo w opracowaniu W. Kujawskiego. Ważną, a poniekąd opatrznociową postacią był ksiądz Aleksander Brzeziński i jego dzieła, omówione także we wspomnianej pozycji.

Tak więc w ciągu dziejów w Sieradzu było kilka miejsc kultu chrześcijańskiego.

SIERADZ

Kiedy powstał kościół parafialny pod wezwaniem Wszystkich Świętych, nie można ściśle określić daty. Wiele wskazuje, że powstał on tam, gdzie powstało miasto lokacyjne i byłaby to druga, po grodowej, świątynia. Może nawet istniała już w 1136 r., a wspomniane wówczas miejscowości podsieradzkie mogły stanowić wsie parafialne. Zapewne była to świątynia drewniana. W niej też musiał odbyć się synod prowincjonalny w 1233 r. Możliwe, iż świątynia ta ucierpiała podczas najazdów tatarskich, ale prawdopodobne jest, że spaliła się razem z miastem w 1278 r. Jeżeli odbudowano kościół parafialny, to mógł on znowu uciepć podczas najazdu czeskiego w 1292 r. Te zniszczenia Sieradza spowodowały, że około 1370 r. zbudowano nową świątynię, z fundacji Kazimierza Wielkiego, pod dawnym wezwaniem Wszystkich Świętych. Świątynia ta zniszczona została przez pożar, jaki nawiedził Sieradz w 1447 r. Została odbudowana od fundamentów lub z wykorzystaniem dawnych murów. Stało się to zapewne staraniem głównego kolatora, którym był monarcha, ale prawdopodobnie z udziałem innych darczyńców. I ta świątynia służyła parafii sieradzkiej za czasów arcybiskupa Łaskiego, gdy spisywano księgę uposażeń archidiecezji gnieźnieńskiej⁴.

Szkoda, że w 1521 r. nie opisano bliżej samej parafialnej świątyni w Sieradzu. Proboszczem, z prezenty króla Zygmunta I Starego, jako iż było to miasto królewskie, był Walenty Kucharski, utrzymując do pomocy dwóch wikariuszy. A parafię tworzyły, oprócz samego miasta, wsie: Monice, Wiechucice, Bogumiłów, Sokołów, Kuśnie, Dąbrówka, Jeziory, Kłocko, Rakowice z dwóch części się składające i Mnichów⁵. Ale już wówczas w Sieradzu funkcjonowała

⁴ Tamże, s. 62–67.

⁵ LB, t. 1, s. 428–432.

kolegiata przy wspomnianej wyżej kaplicy zamkowej i kościółku Świętej Trójcy, z prałatem prepozytem i pięcioma kanonikami, mająca własne uposażenie⁶. Do kościoła parafialnego kapitułę kolegiacką przeniesiono później.

Ponieważ parafia ta należała do znaczniejszych, staraniem wielu osóbtości związanych z tym miastem przy parafii powstało grono mansjonarzy, erygowanych ostatecznie w 1610 r. przez arcybiskupa Wojciecha Baranowskiego, a odtąd proboszcz sieradzki nosił tytuł prepozyta⁷.

Więcej dokładniejszych wiadomości o stanie świątyni mamy z 1636 r. dzięki zachowanemu protokołowi wizytacji kanonicznej. Była to świątynia murowana, ale ze sklepieniem z drewna, jednak z ładną polichromią, z kilkoma ołtarzami. Z nich wielki nosił wezwanie Aniołów Stróżów, a przy nim istniało bractwo tego imienia. W prezbiterium po lewej stronie ołtarz św. Anny, przy którym funkcjonował odpowiednio uposażony kaznodzieja, a po przeciwnej ołtarz Matki Bożej, szczególną czcią otoczony. Piąty ołtarz nosił wezwanie Świętej Trójcy. Odpowiednio bogate było też uposażenie i wyposażenie w paramenta liturgiczne⁸.

Niebawem, bo w 1645 r., kiedy proboszczem sieradzkim był niejaki Jan Molski, ponowny pożar poważnie zniszczył tę świątynię. I znowu, wysiłkiem proboszczów i dobrodziejów, pomimo trudnych lat potopu szwedzkiego, dokonano w latach 1648–1682 jej odbudowy⁹. Jej stan dosyć dokładnie przedstawia protokół wizytacyjny z 1683 r.¹⁰

Początek wieku XVIII nie był dobry tak dla Polski, jak i dla Sieradza, a tu niechlubną zasługę ponosił ówczesny proboszcz Jan Pruski. Kiedy rozpoczęła się wizytacja w 1712 r., nie było go nawet w parafii, brakowało wiernych przy jej rozpoczęciu, a przy wizytatorze obecny był jeden tylko kapłan pracujący w parafii. Sama też świątynia była zaniedbana¹¹. Zdaje się iż jawiły się wówczas zamysły, aby z tym kościołem złączyć istniejącą w Sieradzu kapitułę kolegiacką.

Ostatecznie translacji tej dokonano aktem uroczystego przeniesienia kapituły do świątyni parafialnej w dniu 1 VI 1729 r., a dokonało się to decyzją arcybiskupa Teodora Andrzeja Potockiego. Odnośny dekret odczytał ówczesny

⁶ Tamże, s. 432–434.

⁷ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 236; W. Pogorzelski, *Sieradz, Włocławek 1927*, s. 17. Dekret erekcyjny mansjonarzy spisany na pergaminie, oglądany był jeszcze w 1729 r.

⁸ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 233–236.

⁹ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 196; Pogorzelski, *Sieradz*, s. 18.

¹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 195–203.

¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 307–308.

proboszcz sieradzki, Jan Podgórski¹². Bez wątpienia przyczyniło się to do znacznego poprawienie stanu świątyni Wszystkich Świątych.

Parafię przy kapitule kolegiackiej wizytowano w 1759 r. Świątynia tamtejsza, murowana, znajdowała się w stanie dobrym. Prepozytem tamtejszej kapituły był wówczas Leon Morawski, a kustoszem Stanisław Więckowski. Ponadto kanonikami byli Michał Włostowski, proboszcz w Słupcy; Jan Podgórski, proboszcz w Brudzewie; Ksawery Pszanowski, proboszcz w Tykadłowie; Tomasz Czyżewski, proboszcz w Koźminku oraz Andrzej Urbański, nieposiadający innego beneficjum. Wikariuszami i jednocześnie mansjonarzami byli Jakub Michalski, Tomasz Cytacki spełniający obowiązki kaznodziej, Marcin Jutkiewicz, promotor bractwa Szkaplerza oraz Kacper Masłowski¹³.

Niezbyt dobrze miał się przedstawiać kolegiacki i parafialny kościół sieradzki w 1802 r. Było w nim dwóch prałatów, mianowicie: prepozyt Franciszek Czechowski i kustosz Stanisław Więckowski. Kanonicy zaś to Tomasz Cytacki, proboszcz w Burzeninie; Stanisław Rychłowski mieszkający w swojej posiadłości Lubiakowie koło Piotrkowa; Wawrzyniec Wieczorkiewicz mieszkający w Męce, parafii inkorporowanej do kapituły; Kazimierz Sommer, proboszcz w Pęczniewie i Stanisław Librowski, proboszcz z Kliczkowa. Wikariuszami i mansjonarzami zarazem, sprawującymi obowiązki duszpasterskie byli Józef Mazurowski i Augustyn Więckowski. Parafia sieradzka oprócz samego miasta obejmowała w 1802 r. wsie: Monice, Jeziory, Kłocko, Wiechucice, Zapusta Wielka, Zapusta Mała, Bogumiłów, Sokołów, Dąbrówka, Kuśnie, Mnichów, Rakowice i Mantyki. Mieszkało tu około 4000 wiernych. W tym czasie działała tu szkoła¹⁴.

Parafię sieradzką i jej świątynię lustrowano w 1810 r. przedstawiając najpierw jej wyposażenie. Prawo patronatu należało do monarchy. Kościół Wszystkich Świątych był parafialnym i kolegiackim, dlatego też i nabożeństwa w nim były bardzo uroczyste, bo godziny kanoniczne śpiewali wikariusze i mansjonarze. Dwie prałatury, mianowicie prepozyta i kustosa, oraz pięciu kanoników, a każdy z nich pobierał określone uposażenie. Byli też wikariusze i mansjonarze. Dochody parafii i kolegiaty były złączone razem. Były głosy członków kapituły, aby znieść prałaturę kustosa, bo była praktycznie nieprzydatna¹⁵.

¹² ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 94v–95v.

¹³ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 59–69.

¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 113, s. 312–32.

¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 1055–1086; Wiz. 142, s. 3–21.

Rok 1818 przyniósł zmianę przynależności kościelnej Sieradza i znalazł się on w diecezji kujawsko-kaliskiej. Ostatecznie w 1819 r. kapituła sieradzka została zniesiona dekretem arcybiskupa warszawskiego, Franciszka Malczewskiego, co zobaczymy nieco niżej.

Sieradz był sporym miastem i to powiatowym, a także sporą parafią. Dlatego pozostał dekanatem po 1864 r. W 1877 r. za proboszcza Michała Jarnickiego i wikariuszy Stanisława Rutkiewicza i Kacpra Koryckiego liczył 5600 wiernych¹⁶. Natomiast pod koniec XIX w., gdy proboszczem był tu Władysław Mikołajewski, zaś wikariuszem Jan Brzeziński, naliczono 7120 parafian, zaś okręg parafialny obejmował Sieradz oraz wsie Monice, Wiechetki, Wiechucice, Zalesie, Bogumiłów, Dąbrówka, Jeziory, Kłocko, Zapusta Mała, Zapusta Wielka, Rakowice, Mantyki i Mnichów¹⁷.

W latach późniejszych Sieradz bardzo się rozwinął liczebnie, przez czas pewien był nawet ośrodkiem wojewódzkim, i powstało w nim kilka nowych parafii. Pozostał i jest nadal w diecezji włocławskiej¹⁸.

Kaplica zamkowa

Tak naprawdę nie znamy wyglądu pierwszych świątyń sieradzkich. Wraz z zamkiem bezwarunkowo powstała tam też kaplica, bo taki był ówczesny zwyczaj. Wiele wskazuje, że wspomniana wyżej kaplica zamkowa musiała istnieć dalej i miała nosić wezwanie św. Marcina, jeżeli w 1426 r., decyzją króla Władysława Jagiełły, miała zostać przeniesiona na zamek sieradzki i otrzymać nowe wezwanie Rozesłania Apostołów, pozostając pod prawem patronatu monarchy. Nazywano ją kaplicą królewską, przy której za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego funkcjonowało kolegium duchownych, z prepozytem na czele i pięcioma kanonikami. Ale prepozyt miał rezydować przy kaplicy Trójcy Świętej, położonej poza zamkiem sieradzkim. Czyli pojawiła się nowa kaplica Świętej Trójcy, ale w pobliżu zamku¹⁹.

Kaplica królewska Świętej Trójcy na zamku sieradzkim

Właściwie to nie mamy jasnych wiadomości, czy kościół zamkowy, o którym było wyżej, został zaraz odbudowany. Nie ma o nim wzmianki przy okazji odbudowy zamku przez Kazimierza Wielkiego. Trudno przyjąć,

¹⁶ S. Chodyński, *Sieradz*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 34–38.

¹⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 55.

¹⁸ *Diecezja włocławska 2000*, s. 477–485; 493–495.

¹⁹ Kujawski, *Kościelne dzieje Sieradza*, s. 59–62.

aby o tak ważnym miejscu zapomniano. Pojawienie się potem drewnianego kościółka św. Marcina, który przez Władysława Jagiełłę został przeniesiony na zamek, zdaje się wyjaśniać sprawę. Kazimierz Wielki wznosił drewniany kościółek w pobliżu zamku w kierunku miasta. Tę świątynię w 1426 r. Jagiełło przeniósł na zamek, nadając jej tytuł Rozesłania Apostołów. Niestety dalsze jej dzieje nie są znane, ale pewne jest, iż znajdowała się w obrębie zabudowań zamkowych. Nieraz nazywana była kaplicą królewską. Tymczasem pojawia się nowa świątynia, pod wezwaniem Świętej Trójcy, zbudowana pomiędzy zamkiem a miastem, możliwe, iż w miejscu dawnego kościółka św. Marcina. Jego fundatorem był zapewne monarcha, Władysław Jagiełło, który też dał dla niego specjalne uposażenie dekretem z 1430 r. Jak to wyjaśnić? Zapewne miał monarcha jakieś plany. Wyjaśni to dopiero nadanie uposażenia dla duchownych tu się znajdujących, a ostatecznie powołanie przy nim kapituły kolegiackiej. Bo na zamku kaplica zamkowa na początku XVI w. jeszcze istniała²⁰.

Przy tej świątyni Trójcy Świętej została umieszczona kapituła kolegiacka sieradzka. Jednak początki kapituły w Sieradzu także nie są dobrze znane²¹. Najprawdopodobniejsza hipoteza jest ta, iż król Władysław Jagiełło chciał zostawić jakieś wotum dziękczynne za zwycięstwo nad Krzyżakami pod Grunwaldem, a może także za moralne zwycięstwo nad nimi na Soborze w Konstancji. Dlatego zwrócił uwagę na znany nam kościół św. Marcina, przenosząc go w 1426 r. na zamek. Czynił to zdaje się z myślą o powołaniu tu grona duchownych, którzy dadzą początek kapitule. Tym duchownym ostatecznie dał nową świątynię, właśnie tę Świętej Trójcy. Kapitułę zaś tytułowano raz Rozesłania Apostołów, raz Świętej Trójcy, a ostatecznie ta druga nazwa się utrwaliła. Nie ma wprawdzie dokumentu erekcyjnego tej kapituły, który powinien wystawić arcybiskup Wojciech Jastrzębiec, ale musiało się to stać po 1430, a przed 1432 rokiem. Przeniesienie kapituły do parafialnego kościoła Wszystkich Świętych zostało zdecydowane za arcybiskupa Teodora Potockiego, ostatecznie zostało przeprowadzone w 1729 r. Kapituła ta w następstwie rozbiorów Polski i nowej bulli Stolicy Apostolskiej z 1818 r., zniesiona została dekretem arcybiskupa warszawskiego, Franciszka Skarbek Malczewskiego w 1819 r. Została na nowo erygowana w 1993 r. przez biskupa włocławskiego Bronisława Dembowskiego²².

²⁰ Tamże, s. 60–62.

²¹ S. Librowski, *Statuty kapituł kolegiackich dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej*, ABMK, 1(1958), z. 1, s. 175.

²² Kujawski, *Kościelne dzieje Sieradza*, passim.

Do kolegiaty był inkorporowany w 1570 r. kościół we wsi Męka i przy nim zawsze rezydował jeden z kanoników sieradzkich²³. Kościół drewniany czy raczej kaplica Świętej Trójcy, z trzema ołtarzami, wspomniana w 1636 r., znajdował się w pobliżu zamku sieradzkiego. Posiadał odpowiednie uposażenie dla prebendarzy, którymi byli kanonicy sieradzcy²⁴.

Kościół Świętej Trójcy jako kapitulny przetrwał do czasu przeniesienia kapituły do kościoła parafialnego Wszystkich Świętych. W 1683 r. był to już kościół stary i w bardzo złym stanie. Wobec niemożności zebrania funduszy na jego odbudowanie, bo i kapituła sieradzka nie miała już takich możliwości finansowych, ostatecznie w 1780 r. wydano mocą arcybiskupa Ostrowskiego decyzję o jej rozebraniu, co niechybnie wkrótce uczyniono²⁵.

Kościół i klasztor dominikanów

Jest to, po kościele zamkowym we wszystkich jego etapach i kościele parafialnym, kolejny chronologicznie kościół sieradzki.

Stara tradycja „dominikańska” głosiła, że w 1260 r. książę łęczycki i sieradzki Kazimierz Konradowicz miał ofiarować swój gród sieradzki dominikanom i że on miał być fundatorem klasztoru. Jednak archeologia nie potwierdziła możliwości istnienia klasztoru w dawnym grodzie. Nowsze dociekania pozwalają przyjąć, że dominikanie zostali sprowadzeni do Sieradza za Konrada Mazowieckiego w latach 1233–1241, a więc jeszcze wcześniej niż to podawała wspomniana tradycja dominikańska. Nie znamy wyglądu pierwszej świątyni klasztornej i samego klasztoru. Kościół klasztorny nosił wezwanie św. Stanisława BM. Przetrwał do czasu zniesienia zakonów w Królestwie Polskim w 1864 r.²⁶ Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę, dominikanie nie powrócili do Sieradza, a decyzją biskupa włocławskiego z 1922 r. w zespole poklasztornym osiadły siostry urszulanki Serca Jezusa Konającego²⁷.

Kościół szpitalny Świętego Ducha

W Sieradzu istniał szpital, zapewne z kaplicą, pod wezwaniem Świętego Ducha, którego prepozytem był zakonnik z klasztoru bożogrobców z Mie-

²³ ADWł, AAG. Wiz. 142, s. 22.

²⁴ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 237–239.

²⁵ ADWł, AAG. Wiz. 143, s. 6; Kujawski, *Kościelne dzieje Sieradza*, s. 79–84.

²⁶ S. Chodyński, *Sieradz. PP. Praedicatorum*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1873, s. 148–149.

²⁷ Kujawski, *Kościelne dzieje Sieradza*, s. 84–93; 197–199; 234–237, gdzie podano dosyć dokładnie jego dzieje.

chowa. Szpital ten fundował jeszcze w 1417 r. Marcin z Kalinowej Zaremba i dał zapis na uposażenie, które dokładnie opisano w 1521 r.²⁸

Kościół szpitalny wspomniany w 1636 r. Była to świątynia drewniana z trzema ołtarzami, a przy niej znajdował się przytułek dla ubogich²⁹. W 1765 r. kościół szpitalny pozostawał świątynią drewnianą, a po spaleniu się poprzedniej w 1741 r., od nowa wystawiono ją w 1744 r. Ponieważ prawo patronatu należało do bożogrobców z Miechowa, należy przyjąć, że oni tę świątynię odbudowali. Ołtarz wielki nosił wezwanie Świętej Trójcy, a boczne św. Anny oraz Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny. Prepozytura ta była dobrze uposażona. Od 1730 r. prepozytem był tu zakonnik z Miechowa imieniem Rajmund³⁰.

Wizytowano tę świątynię w 1779 r. Znajdowała się na Przedmieściu Warckim i nadal złączona była z opactwem z Miechowa. Po pożarze w 1746 r. została odbudowana, ale w 1746 r. nie była jeszcze konsekrowana, a jedynie poświęcona przez kanonika sieradzkiego, Pawła Rossowskiego. Był to kościół drewniany, z trzema ołtarzami, mianowicie wielki Świętego Ducha i boczne św. Anny i św. Magdaleny. Przy nim znajdował się nadal szpital fundowany w 1417 r. przez króla Władysława Jagiełłę. Samo zabudowanie szpitalne, zdaje się że z winy zarządców znacznie zniszczone, zostało odbudowane staraniem prepozyta szpitalnego, Pastrzyńskiego, około 1776 r. W 1779 r. prepozytem przy kościele szpitalnym pozostawał kanonik regularny Grobu Pańskiego z Miechowa Feliks Miazgowski³¹. W 1802 r. szpital był pod zarządem miasta, ale nie było w nim ubogich³².

Wizytacja z 1810 r. została przełożona, z powodu choroby rządcy tej prepozytury³³ i przeprowadzono ją w roku 1811. Przypomniano przy tej okazji, że prepozytura ta fundowana została przez króla Władysława Jagiełłę w 1418 r., a odbudowana sumptem zakonu Bożego Grobu z Miechowa, do którego została już poprzednio włączona. W 1746 r. był to kościół drewniany, należycie wyposażony. Prawo patronatu należało do miechowitów. Opisano dokładnie uposażenie tej prepozytury szpitalnej. Cieszył się ten kościół licznymi zapisami na jego utrzymanie. Przy kościele znajdował się szpital, posiadający także uposażenie. Do 1810 r. prepozytem był tu Narcyz

²⁸ LB, t. 1, s. 434–435.

²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 239–240.

³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 313–323.

³¹ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 624–630.

³² ADWł, AAG. Wiz. 113, s. 32.

³³ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 1103.

Poradowski, ale z powodu jego słabości chorobowej odroczone wizytację. Zresztą ze stanowiska tego zrezygnował, a jako jego następcą przewidziany był Rafał Marszał z tegoż zgromadzenia³⁴.

W następstwie rozbiorów Polski, uposażenie świątyni znacznie się zmniejszyło, tak iż sami miechowici myśleli o opuszczeniu tej placówki. Myślano o włączeniu tej świątyni jako filii do kościoła parafialnego. Rozwiązanie przyniósł rok 1819, kiedy wśród innych klasztorów, zniesiono także klasztor w Miechowie, a w następstwie tego ich filii sieradzkiej. W tej sytuacji zgodnie z dawnymi sugestiami kościół ten został przeniesiony na nowy cmentarz grzebalny sieradzki, gdzie znajduje się do dziś, a dawny przytułek zastąpiono nowym szpitalem św. Józefa³⁵.

Kościół św. Mikołaja na „Poświętnej Górcie”

Na przedmieściu sieradzkim, w stronę drogi w kierunku Krakowa, stał niegdyś kościółek pod wezwaniem św. Mikołaja, teraz już nieistniejący, tak iż zapewne tylko historycy o nim pamiętają. Zresztą są na jego temat różne hipotezy. Jedni w oparciu o jego wezwanie nadawane najstarszym kościołom przypuszczają, iż mógł on powstać nawet w XII w., tym bardziej, iż w tej części obecnego Sieradza było bardzo stare osadnictwo. Może istniała tam osada targowa z przytułkiem. Wszystko to przypuszczenia. Ponieważ nie ma wzmianki, aby kościół ten został co najmniej splądrowany przez Krzyżaków w 1331 r., świadczy to, że zapewne jeszcze nie istniał. Prawdopodobnie został wystawiony zaraz po wspomnianym roku z potrzeby sprawowania w nim nabożeństw, skoro w 1339 r., na procesie warszawskim, wystąpił w charakterze świadka wikariusz przy tym kościele, niejaki Bogumił. Jednak w okresie późniejszym ta świątynia nie odgrywała większej roli, tak iż nawet niektórzy wizytatorzy o niej nie wspominali, ponieważ nie miała własnego uposażenia, jedynie proboszczowie się nią opiekowali. Zapewne niejednokrotnie była naprawiana, czy nawet odbudowywana, ale nie ma o tym bliższych wiadomości. Ponieważ proboszczowie często przy niej nawet mieszkali, stąd możliwe, iż pielęgnować mogli dawną tradycję, że to z ich inicjatywy po 1331 r. powstał ten kościół. Była to niewielka drewniana świątynia otoczona cmentarzem, dosyć dokładnie opisana w 1780 r., ale wtedy odprawiano w niej jedynie z okazji święta patrona. Stanowiła pewien ciężar dla kapituły, która w 1791 r. prosiła, aby z braku środków

³⁴ Tamże, s. 1103–1122; ADWł, AAG. Wiz. 142, s. 22.

³⁵ Kujawski, *Kościelne dzieje Sieradza*, s. 97–103.

na odbudowę mogła ją rozebrać, na co zdaje się uzyskano zgodę. Jednakże stała jeszcze prawie lat 20, dopiero zbezczeszczona przez wojska francuskie, które zamieniły ją na stajnię, została rozebrana w 1812 r. Nawiązaniem do tradycji tego kościółka było zbudowanie w roku 1885, w pobliżu miejsca gdzie ongiś stał, przez Kajetana i Marię Trąbczyńskich niewielkiej kaplicy, gdzie niekiedy sprawowano też msze³⁶.

Kaplica filialna w Kłocku

Miejscowość ta stanowiła własność królewską. Kiedy na początku XVIII w. szalała w Sieradzu zaraza, magistrat miasta poszukał schronienia właśnie w tej wsi. W latach 1707–1711 wystawiono tu kaplicę i oddano ją pod opiekę patrona od zarazy, św. Rocha. Kiedy w połowie tego wieku uległa jakiejś zagładzie, mieszkańcy wsi Kłocko w 1756 r. odbudowali ją, tyle że pod wezwaniem św. Walentego. Wprawdzie uważano, że była to kaplica prywatna i dlatego w 1810 r. podano, że odprawia się tu tylko w święto patrona, ale z uwagi na społeczność wsi, która ją odbudowała, należy ją uznać za kaplicę publiczną. Za taką uważali ją mieszkańcy wsi, dlatego gdy w latach trzydziestych XIX w. uległa spaleni, oni ją odbudowali w 1838 r. Była to świątynia drewniana z jednym ołtarzem. Ponieważ nie było własnych paramentów liturgicznych, na nabożeństwa przywożono je z kościoła parafialnego. Klucze od niej przechowywał sołtys. Poświęcona została w 1840 r. przez księdza Józefa Mazurowskiego. Później właściciele, czyli mieszkańcy Kłocka, sprawili dosyć bogate wyposażenie liturgiczne³⁷. Z biegiem czasu kaplica ta stała się filialną w parafii sieradzkiej, aby w przyszłości, od 1972 r. stać się najpierw samodzielnym ośrodkiem duszpasterskim, a od 1977 r. samodzielną parafią³⁸.

BRZEŹNIO

Wieś ta należała dawniej do klasztoru sióstr norbertanek w Ibramowicach, którego przełożona, czyli opatka, miała prawo prezenty proboszczów w tej parafii. Później Brzeźnio przeszło na własność rodu Zapolskich. Kościół drewniany pod wezwaniem św. Idziego powstał może jeszcze zanim Brzeźnio

³⁶ Tamże, s. 93–97; 200.

³⁷ Tamże, s. 199–200.

³⁸ Tamże, s. 199–200, 282–0283.

stało się własnością zakonnic. One to dobudowały do tamtejszej świątyni kaplicę św. Idziego³⁹, co dało początek wezwaniu kolejnych świątyń. Za arcybiskupa Jana Łaskiego z prezenty kolatorów, czyli zakonnic z Ibramowic, probostwo to miał Jan Ostrowski. W skład parafii wchodziły wsie: Brzeźnio, Starcze, Grójec Mały, Godynice, Dąbrowa, Dębołęka, Ruszków, Barczew, Pyszków i Nowa Wieś⁴⁰. Tak więc była tu świątynia parafialna pod wezwaniem św. Idziego, z trzema ołtarzami i drewnianą kaplicą po stronie północnej. Parafia dobrze wyposażona w paramenty liturgiczne i uposażona, a także obszerna, skoro w 1636 r. liczyła około 2000 wiernych⁴¹. Później wieś ta przeszła w ręce prywatne. Według lustracji z 1683 r., w ołtarzu głównym była czczona Matka Boska Wniebowzięta. Ponadto istniały dwa ołtarze boczne w kościele i ołtarz we wspomnianej kaplicy. Od 1670 r. probostwo to należało do Bonawentury Iskrzyckiego, notariusza publicznego, ale on często nie rezydował na miejscu. Utrzymywał dla sprawowania duszpasterstwa wikariusza, Michała Moranickiego, którego sam wynagradzał. A parafia była dosyć duża, jeżeli wówczas należało do niej kilkanaście wsi. Wszyscy parafianie spowiadali się na Wielkanoc. O zamożności parafii świadczy bogate wyposażenie w paramenty liturgiczne, w 1683 r. dokładnie spisane, oraz dobre uposażenie. Ponadto parafia ta miała kaplicę filialną pod wezwaniem św. Marcina i św. Zofii w Godynicach. Była ongiś fundowana przez Marcina Biskupskiego, podkomorzego łęczyckiego. Musiała spełniać ważną rolę, bo przechowywano w niej Najświętszy Sakrament, znajdowała się też chrzcielnica, a więc spełniała prawie rolę świątyni parafialnej, tym bardziej, iż w charakterze kapelana mieszkał przy niej kapłan Grzegorz Dobrzycki, wynagradzany przez proboszcza z Brzeźnia⁴².

Prawo patronatu należało do miejscowego dziedzica, ale w 1711 r. w protokole wizytacyjnym nie podano jego nazwiska. Za to dosyć dokładnie możemy poznać świątynię. Ołtarz wielki miał obraz Matki Boskiej Wniebowziętej. Jeden z bocznych z obrazem św. Józefa, sprawionym przez poprzedniego proboszcza Tomasza Wulpeckiego, niedawno konsekrowany przez Stanisława Szembeka, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1706–1721). Ołtarz po stronie przeciwnej z obrazami św. Rocha i św. Walentego. A w kaplicy po stronie ewangelii ołtarz z obrazem patrona parafii, św. Idziego. Dla tej

³⁹ Br. Ch[łebowski], *Brzeźnio*, w: SGKP, t. 1, s. 413–414.

⁴⁰ LB, t. 1, s. 420–422.

⁴¹ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 247–250.

⁴² ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 181–184.

kaplicy był znaczny zapis z 1631 r. uczyniony przez Jana Ryszkowskiego, z obowiązkiem sprawowania w niej mszy za zmarłych. Bardzo bogate wyposażenie we wszelkie, dokładnie spisane paramenta liturgicznie oraz dobre uposażenie. Proboszczem od 1708 r. był Jakub Wilumski, utrzymujący wikariusza Andrzeja Kunkiewicza z Wieruszowa. Parafia obejmowała wówczas wsie Brzeźnio, Zapole, Krzaki, Wola, Dębołęka i Ostrów należące do kalwinisty Jana Trepka, Rusków, Barczew, Pyszków, Lipno, Dziury, Nowa Wieś, Stanisławów i Grodziec Mały⁴³.

Następnym proboszczem był prawdopodobnie Michał Ilmiński, będący także dziekanem dekanatu warckiego, z prezenty kolatora Michała Zapolskiego, właściciela wsi Brzeźnio. Nie miał tu wikariusza, ale w jego miejsce dla duszpasterstwa utrzymywał zakonnika franciszkanina, prawdopodobnie bernardyna. Parafia w 1729 r. liczyła 1334 wiernych, z których wszyscy zobowiązani do spowiedzi spowiadali się na Wielkanoc. W przytułku, który miał niewielkie uposażenie, mieszkało pięciu ubogich⁴⁴.

Do tej pory parafii służyła drewniana świątynia, która została zastąpiona nową i to murowaną, z takim także sklepieniem, z wieżą krytą blachą, a cała świątynia kryta dachówką. Fundował ją w 1754 r. Kazimierz Błeszyński, a w 1761 r. konsekrował ją Hieronim Wielogłowski, sufragan przemyski. Miała ołtarz wielki św. Idziego i boczne Pana Jezusa Ukrzyżowanego, św. Józefa, Najświętszej Marii Panny Większej i św. Barbary. Probstwo od 1749 r. miał Ignacy Bogusławski, niemający innego beneficjum i w parafii rezydujący⁴⁵. Tenże Bogusławski wizytował w 1759 r. dekanat warcki, ale wtedy Brzeźnio było ze zrozumiałych względów wizytowane przez inną osobę; tej lustracji nie znamy⁴⁶.

Brzeźnio w 1765 r. stanowiło własność Teresy ze Strusiów Błeszyńskiej, kolatorki parafii. Nową świątynię murowaną znamy z powyższego. Teraz była należycie upiększona i ubogacona. Znajdowało się w niej pięć ołtarzy. Wielki poświęcono patronowi, św. Idzemu, boczne natomiast nosiły wezwania Matki Boskiej Łaskawej, św. Rocha, św. Józefa i Jezusa Chrystusa Ukrzyżowanego. Był przytułek z pewnym uposażeniem i osobnymi pomieszczeniami dla kobiet i mężczyzn. Można powiedzieć, że parafia się rozwijała, bowiem nie tylko miała kaplicę, a właściwie już parafię filialną

⁴³ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 248–257.

⁴⁴ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 73–77.

⁴⁵ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 571–584.

⁴⁶ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 20.

w Godynicach, ale powstały kaplice prywatne w Ostrowie Andrzeja Zapolskiego, Michała Szulmirskiego w Nowej Wsi i w Pyszkowie należącym do pijarów z Wielunia. Parafią zarządzał Ignacy Bogusławski, dziekan warcki. Nie miał wikariusza, ale korzystał z pomocy zakonnika z pobliskiego klasztoru w Złoczewie, nazwiskiem Antoni Ebertowski⁴⁷.

Kolejne lustracje parafii, jak ta z 1779 r., znajdowały świątynię i parafię w Brzeźnie zadbane. Proboszczem, a jednocześnie dziekanem warckim, nadal pozostawał Ignacy Bogusławski, osobiście sprawując tu duszpasterstwo⁴⁸. Bractwo św. Rocha, zapewne przy ołtarzu tego świętego, zostało powołane w 1768 r. staraniem Teresy ze Strusiów Błeszyńskiej⁴⁹.

Siłą rzeczy w 1802 r. pamiętano jeszcze dokładnie o fundatorze świątyni parafialnej. Według cytowanej wizytacji było 1920 spowiadających się, co nie zgadzałyby się z innym opisem z tego samego roku⁵⁰. Kolatorami parafii Brzeźnio w 1802 r. byli miejscowi dziedzice. Parafia obejmowała wówczas wsie Brzeźnio, Zapole, Krzaki, Nowa Wieś, Ostrów, Lipno, Pyszków, Barczew, Ruszków, Dębołęka i Stanisławów, gdzie mieszkało wiernych mężczyzn 848 i niewiast 926, czyli razem 1774 osoby. Proboszczem od 1800 r. był Błażej Czupiński prezentowany przez Ignacego Błeszyńskiego, dziedzica Brzeźnia i innych dóbr⁵¹. Świątynia została też ubogacona w 1802 r. nowymi organami fundowanymi przez Petronelę z Radolińskich, wdowę po Ignacym Błeszyńskim. Ona też, jako kolatorka, zbudowała nowy dom dla proboszcza⁵².

Kościół w Brzeźnie w 1811 r. znajdował się w bardzo dobrym stanie i nie wymagał naprawy. Bogato wyposażony we wszelkie utensylia kościelne. Prawo patronatu należało do miejscowego dziedzica. Uposażenie raczej bogate. Proboszczem był Błażej Czupiński mając wikariusza Pawła Podbułińskiego. Do parafii tej, jako filia, należały nadal Godynice ze świątynią starą, której stan zagrażał nawet bezpieczeństwu⁵³.

Brzeźnio pozostawało znacząca parafią i w 1877 r. za proboszcza Konstantego Czaplńskiego i wikariusza Antoniego Jabłońskiego, liczyło 5410 wiernych⁵⁴. Liczba wiernych stale wzrastała, bowiem w 1892 r., za tego

⁴⁷ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 446–475.

⁴⁸ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 571–587.

⁴⁹ S. Chodyński, *Brzeźnio*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 40.

⁵⁰ ADWł, AAG. Wiz. 113, s. 5–6.

⁵¹ ADWł, AAG. Wiz. 117, s. 3–6.

⁵² Chodyński, *Brzeźnio*, s. 39.

⁵³ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 707–755.

⁵⁴ Chodyński, *Brzeźnio*, s. 38–40.

samego proboszcza, ale kiedy wikariuszem był Stanisław Mazurowski, było ich już 6150, a do parafii należały wsie Brzeźnio, Bronczynne, Krzaki, Wola, Dębołęka, Zapole, Nowa Wieś, Barczew, Ruszków, Pyszków, Lipno, Kolonia Potok, Rembów, Stefanów Ruszkowski, Próba, folwark Rembów, Zgórz, Stare Pole, Stelnik, Przedgórze, opuszczona wieś Jagielizna i Gozdeckie⁵⁵.

Po latach przynależności do diecezji włocławskiej, aktualnie Brzeźnio należy do diecezji kaliskiej⁵⁶.

BURZENIN

Nazwę tej wsi pisano nieraz Burzenim. Tradycja podaje, jakoby Burzenin został założony przez Poraja, brata św. Wojciecha, co jest nieprawdą. Później stanowił własność Pstrokońskich i Kobierzyckich. Stanisław Pstrokoński h. Poraj, biskup chełmski, zbudował w 1642 r. kościół pod wezwaniem św. Wojciecha. Ponieważ w 1651 r. był tu synod Braci Czeskich, innowierców, sądzić należy, że parafia Burzenin znalazła się na czas pewien w ich ręku⁵⁷.

Kościół tamtejszy nosił wezwanie Świętego Krzyża i św. Katarzyny, a w 1521 r. prawo patronatu należało do właścicieli miasteczka Burzenin. Probostwo to z prezenty właścicieli miał wówczas Stanisław Unieński z Unienia. Parafia obejmowała miasteczko Burzenin oraz wsie Majaczewice, Jarocice, Grabówka, Szczawno, Wola Szczawińska, Będków, Wola Będkowska, Prażmów, Strzałki, Tyczyn, Ligota, Witów, Zamoście i Wielka Wieś⁵⁸.

Niestety pierwsza dokładniejsza wiadomość o stanie świątyni pochodzi dopiero z 1636 r. Tamtejsza świątynia drewniana miała przeciekający dach. Posadzka z drewna. Wewnątrz znajdowały się trzy ołtarze. W tabernakulum święte postacie odnawiano co dwa tygodnie. Chrzcielnica drewniana, utrzymana w czystości. Ze świątynią złączone dwie kaplice. Od strony północnej kaplica murowana z fundacji proboszcza Melchiora Kozubskiego, jeszcze bez ołtarza i druga, po stronie południowej, drewniana, fundacji któregoś z Burzyńskich, ale wyposażona w dwa ołtarze. Wystarczające wyposażenie w paramenty liturgiczne. Nie podano imienia proboszcza, ale było dwóch wikariuszy, z których jeden odpowiadał za duszpasterstwo⁵⁹.

⁵⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 55.

⁵⁶ *Informator 2013–2014*, s. 309.

⁵⁷ Br. Ch[lebowski], *Burzenin*, w: SGKP, t. 1, s. 477.

⁵⁸ LB, t. 1, s. 425–428.

⁵⁹ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 256–257.

W 1683 r. właścicielem tego miasteczka był, niepodanego imienia, Pstrokoński, kasztelan brzeski. Kościół parafialny był już nowy, murowany, ale nie powiedziano przez kogo i kiedy zbudowany, z posadzką marmurową w prezbiterium i drewnianą w nawie. Nosił wezwanie Świętego Krzyża i św. Katarzyny. Tabernakulum w ołtarzu wielkim. Najświętszy Sakrament odnawiany zazwyczaj przez urzędującego wikariusza co tydzień. Chrzcielnica marmurowa, należycie utrzymana. Zapewne świątynia ta była już konsekrowana, ponieważ miała ołtarz wielki z mensą marmurową, pod wezwaniem św. Wojciecha i św. Stanisława. Dwa ołtarze po stronach przeciwnych Matki Boskiej i św. Anny. Natomiast w kaplicy po stronie północnej ołtarz Świętego Krzyża i drugi św. Rocha. Przy drugiej kaplicy, murowanej, zapewne od strony południowej (choć tu napisano, że od strony wschodniej), fundowanej przez aktualnego właściciela, kasztelana brzeskiego, funkcjonowało bractwo różańcowe, mające zatwierdzenie przez arcybiskupa Macieja Łubieńskiego z 1645 r., a zaprowadzone przez Alfonsa Rosickiego, przeora dominikanów z Sieradza. Do tej kaplicy miał być przeniesiony ołtarz Różańcowy, dotąd jeszcze w zakrystii się znajdujący. Zarówno wyposażenie, jak i uposażenie bardzo bogate. Proboszczem był wtedy Adam Lipski, podeszły wiekiem, a przy nim pracował wikariusz Błażej Klonowski. Do parafii należało miasteczko Burzenin i wsie Tyczyn, Ligota, Witów, Strumiany, Wielka Wieś, Jarocice, Grabówka, Wolnica, Wola Szczawińska, Szczawno, Będków, Wola Będkowska, Prażmów, Strzałki, Majaczewice i Nieczuj. Ponadto w Burzeninie na przedmieściu sieradzkim znajdowała się jeszcze druga świątynia, pod wezwaniem Świętego Ducha, prawa patronatu dziedziców z Burzenina i proboszcza parafii. Był to nawet kościół prepozyturalny. Przechowywano w nim Najświętszy Sakrament dla podopiecznych znajdującego się obok przytułku. W tej świątyni znajdowały się trzy ołtarze. Było też wystarczające wyposażenie i uposażenie, dokładnie spisane. Prepozytem przy tej świątyni był Mateusz Grzegorzcyk, ale mając inną prepozyturę w Widawie, w Burzeninie rzadko przebywał⁶⁰.

Świątynia burzenińska dokładnie opisana w 1712 r., z wyczeniem paramentów liturgicznych oraz uposażenia. Proboszczem wówczas był Jan Kanty Boskowski, dziekan kapituły kolegiackiej wieluńskiej, ustanowiony tu w 1711 r. Ponieważ nie miał innego beneficjum duszpasterskiego, na miejscu rezydował i nie utrzymywał wikariusza. Nadal funkcjonował szpitalny kościół Świętego Ducha, chociaż nie było już samego przytułku. Była

⁶⁰ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 167–172.

to świątynia drewniana, z trzema ołtarzami, z własnym wyposażeniem w paramenty liturgiczne. Ponieważ przy tej świątyni było nadal uposażenie dla prepozyta, był nim od 1709 r. Tomasz Kilichowski⁶¹.

W 1729 r. probostwo burzenińskie miał Konstanty Sawicki, sam sprawujący duszpasterstwo i nieutrzymujący wikariusza. Świątynia należycie utrzymana. Oprócz wspomnianego wyżej bractwa Różańcowego, znajdowało się też bractwo św. Anny. Obydwa posiadały własne uposażenie. Proboszcz parafii był jednocześnie prepozytem kościoła szpitalnego. Nadal był szpital z kaplicą Świętego Ducha⁶².

Świątynia w Burzeninie, pisanym w 1759 r. jako Bużynin, była murowana, z dobrym dachem, niedawno sporządzonym. Nosiła wezwanie św. Wojciecha, św. Katarzyny, św. Stanisława oraz Świętego Krzyża. Przy niej kaplica Świętego Krzyża. Probostwo to wówczas miał Konstanty Sawicki, kanonik łaski, wikariuszem był Bartłomiej Gibałowicki. Zapisano wówczas, że dawny kościół pod wezwaniem Świętego Ducha, przy którym była upadająca prepozytura, był kiedyś kościołem parafialnym⁶³. Trudno sprawdzić, czy ta ostatnia wiadomość jest prawdziwa. Raczej nie.

Wielu dokładnych wiadomości, ale właściwie uzupełniających poprzednie zapisy, dostarcza lustracja z 1765 r. Sama świątynia musiała zachwycać swoją sylwetką, skoro nazwano ją bazyliką. Jej wygląd zawdzięcza się znakomitemu rodowi Pstrokońskich, herbu Poraj, do którego miasteczko to należało. Jednakże aktualnie właścicielem był Józef Kolumna Walewski, kasztelan łęczycki. Świątynia wyposażona w sześć ołtarzy, dokładnie tu opisanych. Bogate było wyposażenie w paramenta liturgiczne oraz uposażenie. Probostwo, czyli prepozytura w Burzeninie należało od 1724 r. do Konstantego Sawickiego, kanonika łaskiego, a wikariuszem był Marcin Gibatowicz. Ponadto prepozyt burzeniński miał pod swoją opieką znajdujące się w mieście beneficjum szpitalne, na co miał zezwolenie Stolicy Apostolskiej, aby kumulował dwa beneficja. Istniało bractwo św. Anny z własnym uposażeniem⁶⁴.

W 1779 r. podano, że przy tej świątyni znajdowały się dwie kaplice murowane. Podana wtedy wiadomość, jakoby biskup Maciej Pstrokoński konsekrował tę świątynię w 1613 r., jest błędna⁶⁵. Prawo patronatu pozostało nadal w rodzinie Pstrokońskich. Kościół murowany, wymagał jednak

⁶¹ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 284–298.

⁶² ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 88–94v.

⁶³ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 70–71.

⁶⁴ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 335–356.

⁶⁵ Maciej Pstrokoński, biskup przemyski, a potem wrocławski, zmarł już w 1609 r.

dalszej opieki i konserwacji. Jedna kaplica pod wezwaniem Matki Boskiej Różańcowej i druga Zdjęcia Pana Jezusa z Krzyża i św. Rocha. Było tu sześć ołtarzy. Wielki pod wezwaniem św. Stanisława i św. Wojciecha. W prezbiterium dwa ołtarze: Matki Boskiej i św. Anny. Następne to ołtarze: Matki Boskiej Różańcowej w kaplicy Jej imienia i św. Rocha. Szósty natomiast w drugiej kaplicy z obrazem Zdjęcia z Krzyża. Działy bractwa: różańcowe i św. Anny. W miasteczku ponadto w kierunku północnym znajdowała się kaplica drewniana Świętego Ducha, a kolatorami byli mieszczanie, ale ci zrezygnowali na rzecz miejscowego proboszcza, tym bardziej, że brakowało dochodu na utrzymanie przy nim własnego kapelana. Był jednak przytułek w pobliżu domu plebańskiego, w którym przebywało dwóch ubogich. Czytania i pisanie uczył organista, ale osobnej szkoły nie było. Proboszczem był Tomasz Mikołaj Cytacki ustanowiony tu w 1768 r. Miał jedno beneficjum, a na posiadanie kanonii otrzymał dyspensę kościelną. Do pomocy utrzymywał wikariusza Marcina Groblewicza⁶⁶.

Parafię burzenińską tworzyły w 1802 r. miasteczko Burzenin i wsie Majaczewice, Jarocice, Nieczuj, Grabowce, Wolnica, Szczawno, Wólka Szczawińska, Będków, Wola Będkowska, Prażmów, Strzałki, Tyczyn, Ligota, Witów, Zamoście i Wielka Wieś. Naliczono 1584 wiernych spowiadających się. Świątynia murowana, z wieżą. Proboszcz Tomasz Cytacki i wikariusz niepodanego nazwiska⁶⁷. Dokładniejszy opis świątyni murowanej w mieście Burzenin, z dwiema kaplicami posiadamy z 1811 r. Wymagała pewnych napraw, zwłaszcza okien. Prawo patronatu miejscowego dziedzica. Probostwo miał od 1810 r. Franciszek Koźmiński, wspomagał go wikariusz Marcin Groblewicz, obydwoj rezydujący na miejscu⁶⁸.

Parafia od 1818 r. należała do diecezji kujawsko-kaliskiej. Od 1864 r. należała do dekanatu sieradzkiego. Znacznie rozwinęła się liczebnie, bowiem w 1877 r., kiedy proboszczem był tu Konstanty Pawliński, a wikariuszem Antoni Jabłoński, liczyła 5410 wiernych⁶⁹. W kilkanaście zaś lat później, w 1892 r., gdy probostwo miał nadal Konstanty Pawliński, zaś wikariuszem był Stanisław Muznerowski, parafia liczyła 6150 wiernych zamieszkujących we wsiach Antonin, Bagna, Wola Będkowska, Będków, Biadaczew, Burzenin (osada), Grabówka, Huby Tyczyńskie, Izydorów, Jarocice, Jastrząb, Kamilów,

⁶⁶ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 504–527.

⁶⁷ ADWł, AAG. Wiz. 113, s. 7–9.

⁶⁸ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 761–792.

⁶⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 38.

Kopanina, Korzeń, Kurnica, Lgock, Ligota, Majaczewice, Maryanów, Morgi, Niebioso, Nieczuj, Prażmów, Redzeń, Ręszów, Samborz, Sęk, Strumiany, Strzałki, Świerczów, Szczawno, Tyczyn, Waszkowskie, Wielka Wieś, Witów, Wola Majacka, Wólka Szczawińska⁷⁰.

Od 1925 należała do diecezji włocławskiej, a aktualnie jest w diecezji kaliskiej⁷¹.

CHARŁUPIA MAŁA

Parafia bardzo stara, jeżeli jest wiadomość, że w 1331 r. kościół w Charłupi Małej zniszczyli Krzyżacy⁷². Nie znamy jednak wyglądu tej, zapewne pierwszej świątyni, ani następnej, odbudowanej po zniszczeniach krzyżackich. Ale i ta, druga zapewne świątynia, wspomniana w 1457 r., była określona jako stara, a przy niej miał rezydować niejaki Stanisław, wikariusz. W świetle dalszych wiadomości źródłowych można się spodziewać, że fundatorami pierwszych świątyń byli miejscowi właściciele. Parafia pozostawała przemiennego prawa patronatu dziedziców z Charłupi Małej i Dzierlina. Tamtejsza świątynia w 1521 r. nosiła wezwanie Narodzenia Najświętszej Maryi Panny. Probostwo należało wówczas do Jana Rudnickiego. A parafię tworzyły wsie: Charłupia Mała, Dzierlin, Zagórki, Biskupice, Żerosławice, Kowale, Baszków, Jakubice, Piotrowice, Abramowice, Szarki, Kościerzyn, Łosieniec, Wola Dzierlińska i Dzigorzew⁷³.

Nie wiemy z jakiego powodu, starości czy jakiegoś nieszczęścia, musiano odbudować kościół w Charłupi Małej, który w 1540 r. został konsekrowany przez Jakuba [Dziaduskiego], sufragana poznańskiego. Była to więc kolejna świątynia. Kościół ten w 1680 r. został bardzo hojnie uposażony przez Walentego Witkowicza. Ta świątynia przetrwała do 1765 r., kiedy to Wojciech Walewski, miejscowy dziedzic, wybudował nową⁷⁴.

Kiedy wizytowano tę parafię w 1783 r., należała do dekanatu warckiego. Miała kościół drewniany, prawa patronatu miejscowego dziedzica, należycie utrzymany, tabernakulum i chrzcielnica utrzymywane w czystości. Po stronie prawej znajdowała się kaplica, niedawno zbudowana. Wyposażenie świą-

⁷⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 55.

⁷¹ *Informator 2013–2014*, s. 310.

⁷² *Diecezja włocławska 2000*, s. 485.

⁷³ LB, t. 1, s. 435–438.

⁷⁴ A.T., Br. Ch[lebowski], *Charłupia Mała*, w: SGKP, t. 1, s. 546–547.

tyni należyte i dobrze opisane, podobnie jak i jej uposażenie. Proboszczem, nazwanym rektorem, był wówczas Walenty Witkowicz, nieutrzymujący wikariusza, a więc sam sprawował duszpasterstwo. Szpital zbudowany przez dawnego proboszcza dawał wtedy schronienie dla czterech ubogich, ale ci żyli z jałmużny. Musiała też funkcjonować szkoła, bo był nauczyciel, Maciej Rycerski, cieszący się dobrą opinią⁷⁵.

Następną wiadomość o stanie świątyni i parafii posiadamy z 1711 r. Po sprawdzeniu, jak to normalnie bywało, stanu przechowywania Najświętszego Sakramentu i chrzcielnicy, opisano ołtarze. Kościół tamtejszy, zapewne drewniany, był konsekrowany w 1540 r., jak to świadczyła zachowana wtedy tablica, pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Marii Panny. W ołtarzu wielkim, z murowaną mensą i portatyłem poświęconym w 1612 r. przez arcybiskupa Baranowskiego, znajdował się obraz Matki Bożej. Drugi ołtarz, sprawiony przez aktualnego proboszcza z obrazem św. Rocha, trzeci św. Walentego, czwarty na środku świątyni przed figurą Chrystusa, bliżej nieopisany. Wreszcie w znajdującej się po stronie północnej kaplicy, pod wezwaniem Matki Bożej, znajdował się ołtarz piąty. Możliwe, iż w tej kaplicy był także ołtarz św. Józefa. Po stronie południowej świątyni znajdowała się też kaplica pod wezwaniem Matki Bożej z ołtarzem zawierającym obraz Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny, przy którym bractwo tego imienia, posiadające własne uposażenie. Widać z powyższego, że świątynia jak na owe czasy była wspaniała. Do tego trzeba dodać bogate wyposażenie w paramenta liturgiczne i wota dziękczynne, świadczące o żywym tam nabożeństwie. Bogate było także uposażenie dla proboszcza. A był nim od 1693 r. Marcin Ptaszycki, sam sprawujący posługę duszpasterską. Do parafii należały wsie Charłupia Mała, Dzierlin, Zagórki, Biskupice, Żerosławice, Kowale, Baszków, Jakubice, Piotrowice, Abramowice, Scenki, Kościerzyn, Łosieniec, Wola Dzierlińska i Dzigorzew. We wsi Baszków, należącej do Wolskich, znajdowała się kaplica prywatna⁷⁶. Podobnie dokładnie zlustrowano i opisano świątynię i parafię podczas wizytacji w 1729 r., kiedy jeszcze proboszczem był wspomniany wyżej Marcin Ptaszycki. W dużej mierze oparto się na opisie z 1712 r.⁷⁷

Starą świątynię około 1765 r. zastąpiono nową, także drewnianą. Wystawił ją Wojciech Kolumna Walewski. Przy niej znajdowały się dwie kapli-

⁷⁵ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 210–213.

⁷⁶ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 232–238.

⁷⁷ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 95v–98.

ce. Jedna Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, z bractwem, które miało uposażenie dane przez Franciszka Trzebnickiego, właściciela Charłupi, i druga kaplica św. Walentego. Istniało też bractwo św. Izydora, z uposażeniem otrzymanym od Grzegorza Grzegorzczyka z Wólki. Probostwo posiadał w 1759 r. Stanisław Matyjelski, kanonik honorowy uniejowski, niemający innego beneficjum i na miejscu rezydujący⁷⁸.

Właściwie taki sam stan świątyni i parafii pozostawał w 1765 r., kiedy właścicielem wsi był Wojciech z Walewic Walewski. Kościół wyposażony w siedem ołtarzy. Wielki z obrazem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny i boczne: św. Józefa, św. Rocha, w kaplicy po stronie południowej Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, w kaplicy północnej św. Walentego i Najświętszego Zbawiciela, a pod chórem muzycznym ołtarz św. Izydora. Proboszczem, a raczej zarządcą, był Tomasz Cytacki, kaznodzieja kościoła kapituły sieradzkiej, ale na miejscu nie rezydował, lecz utrzymywał w Charłupi Małej kapłana z zakonu dominikanów w Sieradzu⁷⁹.

Wieś ta w 1779 r. należała do Andrzeja i Jana Kolumna Walewskich. Świątynia, jako iż stosunkowo niedawno budowana, niezły przedstawiała stan. Wyposażona w pięć ołtarzy, mianowicie wielki z obrazem Matki Boskiej, przyozdobionym srebrnymi sukienkami. Dalsze ołtarze miały za patronów św. Rocha, św. Józefa, Narodzenia Najświętszej Marii Panny i św. Izydora. Istniały dwa bractwa: Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny i św. Izydora. Przy dworze w Kościerzynie znajdowała się kaplica prywatna. Od 1769 r. probostwo to miał Filip Nereusz Kłosowski, na miejscu rezydujący, niekiedy do pomocy zapraszając zakonników w pobliskich klasztorów⁸⁰.

W 1802 r., za proboszcza Bogumiła Szulimirskiego, kościół był już stary, ale w stanie nienajgorszym⁸¹. Więcej wiemy z kolejnego źródła. Andrzej Kolumna Walewski był kolatorem w 1802 r. Do parafii z kościołem drewnianym, ogólnie w stanie dobrym, gdy proboszczem był Bogumił Szulimirski, należały wsie Charłupia Mała, Łosieniec, Kościerzyn, Piotrowice, Kowale, Żerosławice, Biskupice, Zegarek, Dzierlin, Dzigorzew, Wólka Dzierlińska. Mężczyzn było 754, a kobiet 769, czyli ogółem było 1523 wiernych⁸².

Andrzej Walewski był nadal kolatorem parafii i kiedy ją wizytowano w 1811 r., była tam świątynia drewniana, nie konsekrowana, a jedynie po-

⁷⁸ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 17–18; LB, t. 1, s. 436.

⁷⁹ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 258–266.

⁸⁰ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 630–640.

⁸¹ ADWł, AAG. Wiz. 113, s. 11–12.

⁸² ADWł, AAG. Wiz. 117, s. 7–12.

święcona. Pamiętano, że dawny kościół był konsekrowany w 1540 r. przez sufragana poznańskiego Jakuba Dziaduskiego. Nowa świątynia nosiła wezwanie Narodzenia Najświętszej Maryi Panny, św. Apostołów Piotra i Pawła i św. Michała Archanioła. W tym roku podano wiele wiadomości o łaskami słynącym obrazie Matki Bożej. Świątynia wyposażona należycie w paramenty liturgiczne. Parafia prawa patronatu szlacheckiego, a należało ono do Macieja Koźmińskiego, dziedzica połowy Dzierlina, do Józefa Walewskiego, syna Andrzeja Walewskiego oraz do Antoniego Siemiątkowskiego, mającego także połowę Dzierlina. Parafia dobrze uposażona, a także zabudowania plebańskie w należyłym porządku, tak dla proboszcza, jak i wikariusza. Był bowiem kapelan – wikariusz, może promotor bractw, bo parafia znacząca, jeżeli przypomni się, że działało bractwo różańcowe, Niepokalanego Poczęcia i bractwo św. Izydora Rolnika. Od 1796 r. zarządzał parafią Marcelli Komecki, dominikanin, którego jako wikariusz wspomagał Dominik Rzepnicki⁸³.

Po 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Służyła jej nadal opisana wyżej świątynia drewniana. Parafia znacznie wzrosła liczebnie, bowiem w 1877 r., za proboszcza Ignacego Woszczalskiego liczyła 3150 wiernych⁸⁴, zaś za proboszcza Antoniego Konewko w 1892 r. wiernych było 3210. Parafia obejmowała wsie Charłupia Mała, Łosieniec, Kościerzyn, Piotrowice, Jakubice, Baszków, Kowale, Żerosławice, Biskupice, Dzierlin, Dzigorzew i Wola Dzierlińska⁸⁵.

W latach 1907–1916 parafia otrzymała nową murowaną świątynię w stylu neogotyckim. Od 1925 r. należała do diecezji włocławskiej. Rozwijający się kult Matki Bożej w charłupskim kościele został uwieczniony koronacją Jej obrazu w 1937 r. Parafia pozostaje w diecezji włocławskiej⁸⁶.

CHARŁUPIA WIELKA

Parafia musiała istnieć tu już w XV w., jeżeli w 1457 r. notują ją akta Konsystorza Gnieźnieńskiego. Prawo patronatu na początku XV w. należało do miejscowych właścicieli. Przyjmuje się, że wieś ta była rodowym gniazdem Charłupskich. Wezwanie tamtejszego kościoła, św. Bartłomieja,

⁸³ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 819–854.

⁸⁴ S. Chodyński, *Charłupia Mała*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 41–42.

⁸⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 56.

⁸⁶ *Diecezja włocławska 2000*, s. 485–488.

wskazuje na dawną jego metrykę. W 1521 r. probostwo należało do Piotra z Jarocina, parafię tworzyły wsie Charłupia Wielka, Drżazna, dwie wsie Kliczków, Rowy, Chojnów i Oraczew⁸⁷.

Kościół nosił wezwanie św. Bartłomieja, co wskazuje na jego starożytność. W 1636 r. była to świątynia drewniana, konsekrowana. Dach wymagał naprawy. Wewnątrz znajdowały się dwa ołtarze. Wyposażenie w paramenta liturgiczne skromne, ale wystarczające. Prawo patronatu należało do miejscowych dziedziców, tu niewymienionych. Uposażenie wystarczające, tu opisane. Wiernych zobowiązanych do Komunii Wielkanocnej było około 300 osób, czyli była to już spora parafia⁸⁸.

Musiała to być parafia dosyć dobrze oceniana, skoro posiadali ją kapłani obdarzani nawet obowiązkami dziekana dekanatu warckiego. Właśnie kiedy w 1683 r. wizytowano dekanat warcki, w Charłupi Wielkiej nie było proboszcza, bo poprzedni, Piotr Chałacki, zmarł na krótko przed wizytacją, czyli w 1683 r. Nie powiedziano kto aktualnie parafią zarządzał, a poprzestano jedynie na dosyć dokładnym opisanie wyposażenia i uposażenia⁸⁹.

Drewniana świątynia w Charłupi Wielkiej przeszła na początku XVIII w. większą naprawę. Tabernakulum i chrzcielnica utrzymane w czystości. Świątynia wyposażona w trzy ołtarze, z nich wielki z obrazem Matki Bożej, boczne zaś z wizerunkiem Chrystusa Ukrzyżowanego i trzeci, niedawno przed 1712 rokiem sprawiony, z obrazem św. Rocha. Bardzo dokładnie spisane wyposażenie świątyni i opisane uposażenie. Proboszcz Jan Roborowicz zmarł na krótko przed wizytacją 1712 r., a celem opieki i duszpasterstwa, administrację powierzono proboszczowi z parafii Kamionacz, Józefowi Wawrzyńcowi Grubickiemu. Wszyscy parafianie spowiadali się na Wielkanoc. Jedynie dzierżawca wsi Oraczew, niejaki Chlebowski, był kalwinistą⁹⁰.

Parafii nadal służyła drewniana świątynia, która znajdowała się w dobrym stanie. Niedawno otrzymała nowy dach. Prawo patronatu należało do Jana Walewskiego. Może to jego staraniem znacznie wzbogacił się obraz świątyni, bowiem około 1729 r. było już sześć ołtarzy. Wielki jak dawniej z obrazem Matki Boskiej, po stronie lekcji ołtarz nie miał jeszcze obrazu, a po stronie przeciwnej czczono św. Antoniego Padewskiego. Blisko ambony ołtarz z wizerunkiem Chrystusa Ukrzyżowanego, następny św. Rocha i szó-

⁸⁷ LB, t. 1, s. 418–419.

⁸⁸ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 246–247.

⁸⁹ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 191–193.

⁹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 239–243.

sty, naprzeciwko ambony, św. Barbary. Cmentarz miał należyte ogrodzenie, jedynie dzwonnica wymagała naprawy. Probostwo należało do Andrzeja Nowackiego, któremu nic nie można było zarzucić⁹¹.

Na krótko przez 1759 rokiem (wizytacji), a dokładnie w 1749, Feliks Walewski, kasztelan rozpierski, wzniósł nową drewnianą świątynię, pod dawnym wezwaniem św. Bartłomieja. Co było powodem konieczności tej budowy, nie wiemy. Świątynia wyposażona w trzy ołtarze, a mianowicie wielki Przemienienia Pańskiego i boczne Najświętszej Marii Panny i św. Rocha. Parafią od 1741 r. zarządzał Paweł Bukwiński⁹². Chartupia Wielka w 1765 r. należała do Krystyny z Rychłowskich Walewskiej. Pamiętano, że tamtejsza świątynia została wzniesiona przez Feliksa Walewskiego. Nadal zarządzał parafią Paweł Bukwiński⁹³.

Ale i ta budowla musiała być nietrwała albo też znalazł się jakiś inny powód, bowiem w 1795 r. był tu już kościół murowany, wzniesiony przez Jana i Teresę Walewskich⁹⁴. Stan świątyni w 1802 r. przedstawiał się tak, że mury były dobre, ale wiele do życzenia pozostawiał dach. Rządcą parafii od 1793 r. był Mikołaj Borowski. Parafię tworzyły wsie Chartupia Wielka, Drzązna, Rowy i Oraczew, gdzie spowiadających się było 743⁹⁵. Inny opis parafii z tego samego roku podaje nieco odmienny stan. Tak więc kiedy wizytowano parafię w 1802 r., była tu nowa świątynia. Co zgadza się, bo przecież zbudowano ją stosunkowo niedawno i możliwe, iż w międzyczasie nawet wspomniany wyżej dach naprawiono. Parafia składała się ze wsi Chartupia Wielka, Drzązna z Pustkowiami, Rowy i Oraczew. Zamieszkiwało ją 227 mężczyzn i 358 kobiet, czyli razem 685 wiernych obojga płci. Probostwo to miał nadal Mikołaj Borowski⁹⁶. Różnica pochodzi z tego, że jeden opis był dla władz cywilnych, a drugi to wizytacja kanoniczna. W 1810 r. ponownie wizytowano tę parafię. Był tam kościół nowy, jedynie poświęcony, pod wezwaniem św. Bartłomieja, który dokładnie opisano, ze wszystkimi paramentami liturgicznymi i uposażeniem. Probostwo to posiadał Mikołaj Borowski, będący tu od 1793 r., zawsze rezydujący na miejscu⁹⁷.

⁹¹ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 65–67v.

⁹² ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 29–30; Wiz. 72, s. 665–674.

⁹³ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 455–462.

⁹⁴ A.T., Br. Ch[lebowski], *Chartupia Wielka*, w: SGKP, t. 1, s. 547–548; Inni podają datę zbudowania kościoła na 1796 r., a nawet na 1800.

⁹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 113, s. 13–16.

⁹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 117, s. 13–19.

⁹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 795–814.

Była to ostatnia wizytacja parafii w okresie jej przynależności do archidiecezji gnieźnieńskiej. Od 1818 r. należy do diecezji kujawsko-kaliskiej. Parafia do tej pory była w dekanacie warckim, a od 1864 r. włączona do dekanatu sieradzkiego. Za proboszcza Eleuterego Ryckiego w 1877 r. liczyła 1520 wiernych⁹⁸. Ten sam proboszcz był tu w 1892 r., a parafia wzrosła liczebnie do 1785 wiernych. Obejmowała wtedy wsie Chartupia Wielka, Oraczew, Drzązna, Izabella, Buczek, Rowy, Michalszczyzna, Złotowizna, Józefów, Tworkowizna, Gęsiówka, Wygoda, Myja i Kolonia Tworkowska⁹⁹.

Parafia pozostała w diecezji włocławskiej¹⁰⁰.

CHOJNE

Wieś ta należała poprzednio do parafii w Strońsku¹⁰¹. Parafia została założona przez arcybiskupa Jana Łaskiego w 1527 r. Przedtem istniała tu tylko kaplica fundowana przez Jana Łyczeńskiego. Kaplica w Chojnem z początków XVI wieku była zapewne nietrwała, drewniana, dlatego pod koniec wieku, w 1599 r., miejscowy dziedzic, Stanisław Zapolski, wznosił nową świątynię murowaną, z takimże sklepieniem, konsekrowaną przez Macieja Łubieńskiego, podówczas biskupa chełmskiego. Wieża powstała w 1681 r. Zapewne świątynia pod wezwaniem św. Anny, skoro później taką miała patronkę¹⁰². Zdaje się, że potrzebą powstania tu świątyni i parafii było utrudnienie dostępu do kościoła parafialnego w Strońsku przez rzekę Wartę.

Najstarsza wizytacja dotycząca parafii Chojne pochodzi z 1636 r. Świątynia tamtejsza była murowana, pod dachówką, wzniesiona niedawno staraniem Zygmunta Zapolskiego, chorążego sieradzkiego, konsekrowana przez wspomnianego biskupa Macieja Łubieńskiego, wtedy już biskupa włocławskiego, pod wezwaniem św. Anny. Przy niej po stronie północnej znajdowała się kaplica, do której wchodziło się po schodach, konsekrowana przez wyżej wspomnianego biskupa, z ołtarzem pod wezwaniem św. Stanisława, nieposiadająca swojego funduszu. Świątynia należycie zadbana,

---

⁹⁸ S. Chodyński, *Chartupia Wielka*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 42–43.

⁹⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 56.

¹⁰⁰ *Diecezja włocławska 2000*, s. 495.

¹⁰¹ LB, t. 1, s. 476.

¹⁰² Tamże, przyp. 17; A. Pal., *Chojne*, w: SGKP, t. 1, s. 616. Zob. też schematyzmy archidiecezji gnieźnieńskiej i diecezji kujawsko-kaliskiej.

gdy idzie o przechowywanie Najświętszego Sakramentu i chrzcielnicę. Trzy ołtarze z mensami murowanymi. Należycie wyposażona w paramenty liturgiczne i dobre uposażenie. Wsie parafialne to Chojne, Bobrowniki i Stoczki, na mocy rozgraniczenia z parafią Strońsko, dokonanej przez arcybiskupa Łaskiego. Wiernych zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych było około 400. Nie podano jednak imienia ówczesnego proboszcza¹⁰³.

Proboszczem w 1683 r. był altarzysta gnieźnieński, Wojciech Trukinowicz, który rezydował na miejscu, ale miał też wikariusza, Jana Roborowicza, który był odpowiednio wynagradzany i wspomagał proboszcza w duszpasterstwie. Świątynia należycie utrzymana. W kaplicy znajdował się obraz Matki Boskiej, a przy nim wota dziękczynne, czyli musiał być otoczony czią szczególną. Parafia miała dobre uposażenie, tu dokładnie opisane, zaś świątynia raczej bogate wyposażenie w paramenty liturgiczne i wszelkie sprzęty potrzebne w kościele¹⁰⁴.

Kiedy wizytowano parafię w 1712 r., proboszczem był Tomasz Kili-chowski, lat 56 liczący, przedtem proboszcz w Głuchowie, święcony przez bp. Stanisława Całowańskiego, sufragana płockiego w 1690 r. Ustanowiony proboszczem z prezentacji Franciszka Antoniego Zapolskiego w 1695 r. Ponadto miał prepozyturę przy kościele Świętego Ducha w Burzeninie oraz prebendę w Gnieźnie, złączone z parafią w Chojnem. W parafii Chojne zawsze rezydował i wikariusza nie posiadał. Tenże proboszcz zbudował dom dla ubogich, chociaż na to nie było żadnego funduszu. W kościele ołtarz wielki, starożytny, z obrazem św. Anny, z mensą murowaną, konsekrowany, z sześcioma lichtarzami mosiężnymi i krucyfiksem. Ołtarz boczny w nawie głównej po stronie ewangelii, malowany na ciemno, z wizerunkiem Pana Jezusa biczowanego, przywiązanego do słupa. Po przeciwnej stronie ołtarz boczny poświęcony św. Izydorowi. Czwarty ołtarz znajdował się w kaplicy, zbudowanej na piętrze nad zakrystią, gdzie był ołtarz Matki Boskiej. Bardzo dokładnie spisano wyposażenie i uposażenie¹⁰⁵.

Następna wizytacja odbyła się w 1729 r., gdy proboszczem był Walenty Ziemowicki. Wsie parafialne to Chojne, Bobrowniki i Stoczki. Wiernych 360, zapewne tych chodzących do spowiedzi wielkanocnej. Ołtarze posiadały dobre portatyłe i czyste obrusy. Przy ołtarzu św. Izydora było bractwo, mające swój dokument fundacyjny z 1667 r., przewidujący uposażenie dla

¹⁰³ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 257–259.

¹⁰⁴ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 164–167.

¹⁰⁵ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 296–302.

jego promotora. Kaplica murowana, nad zakrystią, z ołtarzem Matki Boskiej. W przytułku było ośmiu ubogich, żyjących z jałmużny oraz mających prowizję od 100 florenów, jak to wynika z dokumentów parafii Brzeźnio¹⁰⁶.

Istnienie bractwa św. Izydora zapewne powodowało, że uważano go za głównego patrona świątyni, jak to było w roku 1759. Prawo patronatu należało wówczas do Walentego Pągowskiego. Pamiętano jeszcze, że dawniej parafia ta była inkorporowana do parafii w Strońsku. Teraz w świątyni znajdowało się siedem ołtarzy. Wielki pod wezwaniem św. Anny, ale był też tu obraz Matki Boskiej, a w górnej kondygnacji wyobrażenie Świętej Trójcy. W kaplicy po stronie lekcji ołtarz św. Izydora. Dalej ołtarz św. Józefa, św. Walentego, Biczowanie Pana Jezusa, w kaplicy od strony ewangelii Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny. Siódmy ołtarz na środku kościoła Matki Boskiej Bolesnej stojącej pod Krzyżem Chrystusa. Przy kaplicy bractwo Pocieszenia Najświętszej Marii Panny, a jego promotorem powinien być wikariusz. Bogate i bardzo dokładnie spisane wyposażenie we wszelkie paramenty liturgiczne. Przytułku parafialnego nie było, a ubodzy mieszkali w domach parafian. Probstwo to miał od 1745 r. Stanisław Pantolski, zawsze na miejscu rezydujący¹⁰⁷.

W 1779 r. pamiętano, że parafia ta była dawniej afiliowana do parafii w Strońsku. Tutejsza murowana świątynia znajdowała się w dobrym stanie. Wyposażona w sześć ołtarzy. Wielki z obrazem Matki Bożej trzymającej Dzieciątka. Drugi ołtarz znajdował się w kaplicy nad zakrystią, także z wizerunkiem Matki Bożej, przyozdobionym srebrną sukienką. Następny ołtarz z wyobrażeniem Męki Pańskiej i kolejne św. Antoniego, św. Izydora i św. Józefa. Bractwo tam istniejące czciło św. Izydora. Parafią zarządzał od 1777 r. Marcin Dominik Sutkiewicz¹⁰⁸.

W tym czasie Chojne było dziedziczną wsią Wojciecha Pągowskiego. Parafią w 1787 r. zarządzał, chociaż nie podano tytułu proboszcza, Kazimierz Siemieński, lat 36, naznaczony na to beneficjum w 1782 r. Rezydował na miejscu. Parafie tworzyły wsie Chojne, Bobrowniki i Stoczki. Liczyły one 303 parafian. Metryki, w trzech księgach, były spisywane. Była maleńka chatka jako szpital, bez uposażenia, ale bardzo zniszczona. W dodatku kolatorka umieściła tam swojego poddanego¹⁰⁹.

¹⁰⁶ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 98–101v.

¹⁰⁷ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 11–13; Wiz. 59, s. 362–381.

¹⁰⁸ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 608–624.

¹⁰⁹ ADWł, AAG. Wiz. 83, s. 39–42.

W 1791 r. proboszczem był Jakub Stankiewicz, urodzony w 1756 r., który proboszczem, czyli rządcą parafii, był od 1780 r. z prezydenty Wojciecha Pągowskiego, kolatora i dziedzica z Chojnego, instytuowany 1789 r. Organistą był Wincenty Pawnicki, lat 23, zaś dyrektorem szkoły Maciej Linczewski, lat 43, uczący pięcioro dzieci. Parafia ogółem liczyła 400 wiernych. W roku ostatnim (1790) były cztery śluby, ochrzczono chłopców 11, dziewcząt 13, zmarło pięciu mężczyzn, pięć kobiet i pięcioro dzieci. Kościół stary, wymagał naprawy, gdyż dachówka i snopki (czyli był częściowo strzechą pokryty) przeciekały. Sygnaturka na środku dachu. Wieża od zachodu murowana, kryta szkudłami (gontami), z trzema dzwonami. Drzwi główne do kościoła przez wieżę, drugie z kruchty od południa, murowanej, szkudłami pokrytej. Odnowienie, pewnie kościoła, przeprowadzono w 1740 r. Okien w prezbiterium znajdowało się 4, a w nawie 6. Sufit drewniany, a posadzka z cegły. Zakrystia murowana, sklepiona, znajdowała się po stronie północnej¹¹⁰. Podobny w treści opis świątyni z 1802 r. podaje, że ta murowana świątynia z cegły, kamienia i wapna posiadała już sklepienie, posadzkę z cegieł i wieżę murowaną. Proboszczem nadal był Jakub Stankiewicz¹¹¹.

Parafia wizytowana w 1810 r. Świątynia murowana fundowana przez Stanisława Zapolskiego, podsędka sieradzkiego, który zmarł w 1616 r. Aktualnie kolatorem parafii był Stanisław Kaczkowski z małżonką, dziedziczką dóbr Chojne. Kościół według tradycji stał na tym miejscu już 211 lat. Dokładnie opisano go tak co do stanu, wyposażenia, jak i uposażenia. Parafią zarządzał, z prezydenty kolatora, od 1810 r. Jakub Nerczyński¹¹².

Od 1818 r. parafia należy do diecezji kujawsko-kaliskiej. Jako filialna została do niej włączona parafia w Dąbrowie Wielkiej. Nie była to duża parafia, skoro razem z filialną w 1877 r., gdy jej proboszczem był Franciszek Drozdowski, liczyła 1220 wiernych¹¹³, ale prawdopodobnie liczba ta nie zawierała wiernych z parafii filialnej, skoro w 1892 r., kiedy parafią administrował Klemens Smoczyński, podano, że wiernych było około 2500 osób. Parafię tworzyły wsie Chojne, Bobrowniki, Kolonia Bożewisko, Stoczki, Ćwierklina, Zapusta, Tomaszów, Dąbrowa Wielka, Klinki, Kuśnie, Budziczna, Sokołów, Dębina Sokołowska i Okręglica. Działało bractwo św. Izydora.

¹¹⁰ ADWŁ, AAG. Wiz. 89, k. 48v–51v.

¹¹¹ ADWŁ, AAG. Wiz. 113, s. 17–18.

¹¹² ADWŁ, AAG. Wiz. 137, s. 863–878.

¹¹³ S. Chodyński, *Chojne*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 43–45.

Jak wyżej powiedziano, z parafią tą złączona była parafia Dąbrowa Wielka, a ponadto we wsi Kuśnie znajdowała się murowana kaplica publiczna¹¹⁴.

Parafia nadal należy do diecezji włocławskiej¹¹⁵.

Dąbrowa [Wielka]

Jest bardzo wiele miejscowości o tej nazwie. W tym przypadku interesuje nas Dąbrowa w powiecie sieradzkim, z kościołem, najpierw filialnym, w parafii Chojne. Wieś pozostawała w posiadaniu Dąbrowskich z Rokszyc, herbu Pobóg¹¹⁶ albo Poraj¹¹⁷. Teraz używa się nazwy Dąbrowa Wielka.

Nie ma dokładnych wiadomości kiedy powstała tu parafia, ale musiała istnieć przed 1442 rokiem, skoro w aktach gnieźnieńskich wspomniany był tamtejszy proboszcz Jakub. Nie była to duża parafia, którą tworzyła sama wieś parafialna, ze świątynią pod wezwaniem św. Michała Archanioła, skoro za arcybiskupa Jana Łaskiego nie miała własnego proboszcza¹¹⁸.

Pierwsza wiadomość o wyglądzie tamtejszej świątyni jest z 1636 r. Była to świątynia drewniana, już stara, konsekrowana, z trzema ołtarzami, ale dach wymagał naprawy. Nie podano, kto był wtedy proboszczem. Do komunii wielkanocnej było zobowiązanych około 100 osób¹¹⁹. Prawo patronatu należało do miejscowych dziedziców. To zapewne oni, możliwe iż przed dwoma wiekami, fundowali tu świątynię. Przy parafii istniało bractwo św. Michała Archanioła zaprowadzone w 1654 r. Nie podano jednak w protokole wizytacji z 1683 r. nazwiska tamtejszego proboszcza, jaki bez wątplenia w parafii był, ale nie omieszkało zaznaczyć, iż uposażenie dlań było niewystarczające, a do parafii należała jedynie wieś parafialna. W tamtejszym przytułku przebywało wówczas 2 ubogich¹²⁰.

Pod koniec wieku XVII, w 1692 r. świątynia parafialna została odbudowana i w 1712 r. nie była jeszcze konsekrowana. Ponieważ prawo patronatu należało do miejscowego dziedzica, należy sądzić, że on był jej fundatorem. Sama świątynia znajdująca się w dobrym stanie była utrzymana w należytym porządku, tak co do przechowywania Najświętszego

¹¹⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 56–57.

¹¹⁵ *Diecezja włocławska 2000*, s. 488–490.

¹¹⁶ *Dąbrowa*, w: SGKP, t. 1, s. 919–920.

¹¹⁷ S. Ch[odyński], *Dąbrowa Wielka*, KDWł, 2(1908), s. 143–149; 172–174.

¹¹⁸ LB, t. 1, s. 419–420.

¹¹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 243–244.

¹²⁰ ADWł, AAG. Wiz. 8, 193–195.

Sakramentu, jaki i chrzcielnicy. Znajdowały się w niej cztery ołtarze. Wielki, w którym znajdowało się tabernakulum, miał obraz św. Michała Archanioła. Po stronie ewangelii znajdował się ołtarz stary, może z dawnej świątyni przeniesiony, którego wezwania nie podano. Możliwe iż nosił wezwanie Matki Boskiej. Trzeci ołtarz miał wezwanie św. Jana Nepomucena i w jego sąsiedztwie znajdowała się chrzcielnica. Wreszcie ołtarz czwarty, też o niepodanym wezwaniu. Nad zakrystią znajdowała się kaplica z ołtarzem Matki Boskiej. Kościół był dobrze wyposażony w paramenty liturgiczne, szczegółowo spisane. Opisano także uposażenie. Probostwo miał od 1688 r. Stanisław Filipowicz, liczący sobie lat 62. Rezydował w parafii i wikariusza nie utrzymywał. W roku 1711 zobowiązanych do spowiedzi wielkanocnej było zaledwie 40 i wszyscy się spowiadali. Do parafii należała jedynie wieś parafialna. Przy parafii znajdował się przytułek zbudowany przez aktualnego proboszcza. Czy przebywali w nim ubodzy, nie wiadomo. Nie wiadomo też jak rozumieć zapis, że w aktach Konsystorza Wieluńskiego znajdował się odpis dokumentu fundacyjnego parafii, sporządzony w 1664 r., bo parafia jako taka jest daleko starsza¹²¹. Zapewne z racji jakichś większych prac przy świątyni został sporządzony ten odpis, nazwany nieraz odpisem dokumentu fundacyjnego¹²². W świetle późniejszego zapisu z 1791 r. kościół w Dąbrowie miała wystawić w 1653 r. kolatorka Anna Magnuska¹²³.

W 1729 r. zapisano już wiadomość, że ta drewniana świątynia była konsekrowana. Nadal znajdowały się w niej cztery ołtarze, mianowicie wielki św. Michała Archanioła i boczne: po stronie ewangelii, w pobliżu ambony, pod wezwaniem Matki Boskiej; po stronie przeciwnej świętych Wojciecha i Stanisława; po stronie lekcji ołtarz z wizerunkiem Chrystusa. Od strony północnej znajdowała się kaplica, ale w niej nie było ołtarza. Czyli od ostatniej wizyty w 1712 r. wystrój świątyni uległ zmianie. Nadal działało bractwo św. Michała Archanioła z przywilejem odpustowym nadanym przez Stolicę Apostolską w 1628 r. W 1729 r. parafią od około 1725 r. zarządzał zakonnik, bernardyn z klasztoru w Złoczewie, imieniem Konrad. Było tak dlatego, że kolator nie prezentował kandydata na proboszcza¹²⁴.

¹²¹ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 302–306.

¹²² ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 933–940.

¹²³ ADWł, AAG. Wiz. 89, k. 46v.

¹²⁴ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 101v–103.

Tamtejszy kościół drewniany niedługo przed 1759 r., staraniem kolatora, był wewnątrz należycie przyozdobiony. Przy nim po stronie północnej znajdowała się kaplica z wejściem od zewnątrz, z cmentarza. Funkcjonowało bractwo św. Michała Archanioła. Proboszczem był Michał Wawrzyniec Górski, na miejscu rezydujący. Zabudowania plebańskie poważnie zniszczone, ale kolator zapowiadał ich odbudowę¹²⁵. Następną wizytacja parafii odbyła się w 1765 r. Prawo patronatu należało do niepodanego imienia Kicińskiego. Świątynia wyposażona wówczas w cztery ołtarze, z nich wielki z obrazem Michała Archanioła uznawanym za łaskami słynący, i boczne: Jezusa Chrystusa Ukrzyżowanego, św. Wojciecha i św. Stanisława. Wyposażenie i uposażenie dokładnie spisane. Od 1729 r. pracował tu jako zarządca Wawrzyniec Górski¹²⁶.

Miejscowych dziedziców Dąbrowskich uważano, zapewne słusznie, za budowniczych tej świątyni. W 1772 r. przedstawiała ona niezły stan, z czterema ołtarzami. Wielki z obrazem patrona, św. Michała, i boczne: św. Wojciecha, św. Stanisława i Pana Jezusa Ukrzyżowanego. Bractwo tam istniejące miało wezwanie św. Michała. Od 1775 r. probostwo to miał Maciej Karol Juszczyński¹²⁷.

Wprawdzie parafię tworzyła sama wieś parafialna, jednak w drugiej połowie XVIII wieku, w 1787 r. zarządca tej parafii sprawował sakramenty dla wiernych najbliższych wsi: Sokołów, Kuśnie, Bogumiłów i Dąbrówka. Z nich później Sokołów i Kuśnie zostaną prawnie do parafii włączone¹²⁸.

Parafia ta często bywała łączona z parafią sieradzką, ale w 1802 r. miała swojego proboszcza w osobie niejakiego Piotra Dyczowskiego¹²⁹. W 1810 r., kiedy parafię lustrowano, ta świątynia drewniana pod wezwaniem św. Michała była już uszkodzona wiekiem tak w ścianach jak i w dachu. Jednak wyposażenie i uposażenie powinno być wystarczające, co zostało dokładnie tu opisane. Prawo patronatu należało do dziedzica wsi Dąbrowa, ale jego nazwiska w 1810 r. nie podano. Pewnie musiały być jakieś niejasności, bo też nie miała parafia własnego proboszcza, a jedynie kapelana dla sprawowania sakramentów w osobie dominikanina z Sieradza, Gracjana Dziurzyńskiego¹³⁰. Od 1818 r. znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej.

¹²⁵ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 15–16.

¹²⁶ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 356–362.

¹²⁷ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 598–608.

¹²⁸ ADWł, AAG. Wiz. 83, s. 37–39; Wiz. 89, k. 46v–48v.

¹²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 113, s. 19.

¹³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 933–940.

W tym czasie egzystowała, z powodu braku plebanii, jako parafia filialna parafii Chojne¹³¹. W 1909 r. przywrócono jej samodzielność. Po 1925 r. nadal należy do diecezji włocławskiej¹³².

DRUŻBIN

Jest to dawna wieś szlachecka w posiadaniu Druźbińskich, Rudnickich, a potem Zadzików. Parafia powstała zapewne na przełomie wieków XIV i XV. W 1444 r. wspomniany jest tamtejszy proboszcz. Świątynia nosiła wezwanie św. Stanisława. W 1521 r. z prezenty miejscowych dziedziców parafię miał Jan Rudnicki, który utrzymywał dla pomocy wikariusza, niepodanego imienia. Może ów Jan był już współwłaścicielem Druźbina. A do parafii należał wsie Druźbin, Rzechta, Borki, Wola Pomianowa, Charchów Szlachecki i Charchów Księży, Zawady i dwie wsie Suchorzyn¹³³.

Z parafii tej pochodził Jakub Zadzik, biskup chełmiński (1624–1635) a następnie krakowski (1635–1642); w 1630 r. fundował on tu nową i to murowaną świątynię, pod dawnym wezwaniem, którą też osobiście w 1635 r. konsekrował. W 1636 r. parafia liczyła około 500 wiernych. Tenże Zadzik zostawił też zapisy na utrzymanie świątyni, później wielokroć przypominane¹³⁴. Właścicielem Druźbina w 1683 r. był Stanisław Trzebicki. W kościele znajdowały się trzy ołtarze, a mianowicie wielki z obrazem św. Stanisława i boczne, św. Anny i Matki Boskiej. Probostwo miał Marcin Walewski¹³⁵.

Taki sam układ ołtarzy pozostał w 1711 r. Kolatorem był wówczas Stanisław Trzebicki i z jego prezenty probostwo należało do Jana Iwańskiego, kanonika uniejowskiego. Opisano też wówczas wyposażenie świątyni i uposażenie parafii¹³⁶. Proboszczem w 1728 r. był Krzysztof Czyżewski, dziekan uniejowski. Na wikariusza promował Tomasza Rossowskiego, wówczas jeszcze diakona. Dawniej przy parafii znajdował się przytułek

---

¹³¹ S. Chodyński, *Chojne [Dąbrowa Wielka]*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 45.

¹³² *Diecezja włocławska 2000*, s. 490–492.

¹³³ LB, t. 1, s. 396–397.

¹³⁴ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 65–67; S. Chodyński, *Druźbin*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 46.

¹³⁵ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 68–71.

¹³⁶ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 137–143.

dla ubogich, ale ten spłonął. Nadal parafia miała liczne zapisy, dokładnie opisane¹³⁷.

Własnością Trzebickich pozostawała ta wieś i w 1759 r., ale aktualnie korzystał z niej Jan Mączyński, kasztelan sieradzki. Probostwo należało do Antoniego Wilkanowskiego, dziekana uniejowskiego, którego wspomagał w parafii wikariusz Marian Głoskowski. Parafia wizytowana następnym w 1761 r.¹³⁸

Kolatorem parafii w 1779 r. był Jan Jabłkowski, cześnik szadkowski. Stan tego murowanego kościoła był jednak zły, głównie z powodu przeciekającego dachu, chociaż ten był z dachówki. Odbijało się to na stanie wyposażenia wnętrza świątyni. Ołtarz wielki miał obraz św. Stanisława, boczne natomiast św. Anny i Najświętszej Marii Panny. Przy wszystkich tych obrazach kosztowne wota. Probostwo należało do Antoniego Wilkanowskiego, liczącego lat 73, kanonika poznańskiego, kustosza archikolegiaty łęczyckiej. Ponieważ często w parafii, jak chociażby podczas wizyty w 1779 r., nie bywał obecny, zastępował go, jako wikariusz, Kazimierz Petrykowski¹³⁹.

Dziekanem uniejowskim od 1785 r. i proboszczem w Drużbinie w 1802 r. był Mikołaj Obrokczyński, dawniejszy jezuita, dobrze wykształcony i zasługujący na uznanie za pracę w parafii i jako dziekan¹⁴⁰. Parafia w 1802 r. obejmowała wsie Drużbin, Borki, Charchów Pański, Charchów Księży, Dybów, Rzechta, Suchorzyn, Wola Pomianowa i Zawady. Razem było tu 647 wiernych spowiadających się na Wielkanoc. Prawo kolatorskie należało wówczas do Kunegundy Jabłkowskiej i jej syna Izydora. Świątynia murowana, mocna, jedynie dach i posadzka potrzebowały naprawy¹⁴¹. Mikołaj Obrokczyński pozostawał tu co najmniej do 1811 r. Kolatorem parafii był wówczas Izydor Jabłkowski. Pamiętano wówczas o dacie budowy tej świątyni i jej fundatorze¹⁴².

Parafia znalazła się od 1818 r. w diecezji kujawsko-kaliskiej. Świątynię znacznie konserwował i upiększył proboszcz Hieronim Aranowski, który nastąpił tu od 1857 r. Za niego w 1877 r. parafia liczyła 1875 wiernych¹⁴³. A w 1892 r., kiedy probostwo należało do Rocha Rendschmidta, parafia miała 2576 wiernych i obejmowała wie Drużbin, Rzechta, Urszulin, Alfonsów, Zawady, Charchów Księży, Kolonia Charchów Księży, Charków Pański,

¹³⁷ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 36v–38v.

¹³⁸ ADWł, AAG. Wiz. 48, s. 7–7; Wiz. 59, s. 81–94.

¹³⁹ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 1024–1038.

¹⁴⁰ ADWł, AAG. Wiz. 130, s. 3.

¹⁴¹ ADWł, AAG. Wiz. 112, s. 9–10; Wiz. 116, s. 7–9.

¹⁴² ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 63–92.

¹⁴³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 46.

Zarembów, Wola Pomianowa, Antonina, Borki, Suchorzyn, Łębno, Dybów i Annów¹⁴⁴.

Parafia pozostała w diecezji włocławskiej¹⁴⁵.

GODYNICE

Jest to stosunkowo nowa parafia, a sama wieś, będąca własnością monarszą, należała dawniej do parafii Brzeźnio¹⁴⁶. Przyszłe powstanie parafii zawdzięczany Marcinowi Biskupskiemu, podkomorzemu łeczyckiemu, właścicielowi sąsiedniej wsi Starce, który w 1602 r. wystawił tu kaplicę czy raczej mały drewniany kościółek pod wezwaniem św. Marcina i św. Zofii; w roku następnym konsekrował go Maciej Pstrokoński, biskup przemyski, późniejszy biskup włocławski¹⁴⁷. Najpierw był to kościół filialny parafii Brzeźnio, w którym często, jak to widać z zapisu z 1683 r., odprawiano i przechowywano Najświętszy Sakrament, a właściwie traktowano go jako parafialny, skoro znajdowała się w nim także chrzcielnica i wszelkie potrzebne wyposażenie w paramenty liturgiczne. Spisywano też księgi metryk. Co więcej, rezydował przy nim zarządca, Grzegorz Dobrzyński, pobierając wynagrodzenie od proboszcza z Brzeźnia¹⁴⁸. Jako osobną parafię traktowano ją i później, chociaż ciągle nazywano filią Brzeźnia. Tak było chociażby w 1712 r., zwłaszcza iż posiadała nie tylko wcale bogate wyposażenie, ale i uposażenie. Kapelanem, jak go tytułowano, był wówczas Maciej Radzyński¹⁴⁹. Filią pozostawała w 1729 r., chociaż pracującego tu kapłana, Tomasza Bieniandowicza, prezentowanego tu przez proboszcza z Brzeźnia, nazwano wyraźnie rektorem, jak to często czyniono przy samodzielnych parafiach¹⁵⁰. Także w latach następnych pozostawała złączona z Brzeźniem, jednak traktowana jako samodzielna parafia. Po śmierci Bieniandowicza, od 1754 r. zarządzał tu Jan Helmicht, który przeprowadził pewne prace naprawcze przy tej drewnianej świątyni¹⁵¹.

¹⁴⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 57.

¹⁴⁵ *Diecezja włocławska 2000*, s. 548–550.

¹⁴⁶ LB, t. 1, s. 420.

¹⁴⁷ Tamże; S. Chodyński, *Godynice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 46–47.

¹⁴⁸ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 183–184.

¹⁴⁹ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 257–261.

¹⁵⁰ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 76–77.

¹⁵¹ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 21–23.

Zależną od macierzystej parafii w Brzeźniu pozostawały Godynice także kiedy wizytowano jej kościół w 1765 r. Ale nadal potraktowano ją właściwie jako parafię samodzielną. Ten sam był zarządca co wyżej, Jan Helmicht¹⁵².

Jeszcze w 1772 r. nazwano ją prawnie jako afiliowaną do parafii Brzeźnio. Kościół znajdował się wówczas w bardzo złym stanie. Nosił wezwanie św. Marcina i Świętej Trójcy. Ołtarz wielki z obrazem Najświętszej Marii Panny trzymającej Dzieciątko Jezus, drugi z obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej. Jednakże traktowano tę parafię jako samodzielną, bo miała własnego proboszcza ustanowionego tu w 1773 r., na miejscu rezydującego. Kiedy wizytowano Godynice w 1779 r., we wsi Starce znajdowała się kaplica prywatna we dworze szlacheckim. Trudno powiedzieć, kiedy prawnie dokonano kanonicznej erekcji tej parafii, bo wcześniej zaczęto traktować ją jako samodzielną, a nawet przyjmowano datę 1603 roku, a więc zaraz po zbudowaniu świątyni. Potrzebę budowania tu świątyni i osadzenia przy niej osobnego duszpasterza uzasadniano odległością od parafii w Brzeźniu oraz trudną drogą, zwłaszcza w okresie wiosennym. Ale tutejsza świątynia w 1787 r. była znacznie zniszczona¹⁵³.

Jako samodzielną traktowano ją też w 1802 r., przypisując do niej wsie Godynice, Sokolenie, Wólka, Czartoria, Łągiewniki, Starce, Zwierzyniec, Robaszew i Grójec Mały. Tamtejsza świątynia drewniana fundowana była w 1602 r. Pracował przy niej Józef Górski, prezentowany tu przez Ignacego Bogusławskiego, proboszcza z Brzeźnia w 1797 r.¹⁵⁴ W 1802 r. Godynice znalazły się w dekanacie warckim, ale właściwie w dalszym ciągu była to parafia zależna od Brzeźnia¹⁵⁵.

Z 1818 r. znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Stara świątynia służyła parafii jeszcze w 1877 r., kiedy parafią administrował Ignacy Jany, ale znajdowała się w bardzo złym stanie, chociaż naliczono już 2416 parafian¹⁵⁶. Nową świątynię, na miejscu starej, zbudowano w 1883 r. Jest to kościół murowany, konsekrowany w 1891 r. Parafia za proboszcza Rajmunda Schivelbeina liczyła 3058 parafian i obejmowała wsie Godynice, Siole, Machety, Lesiaki, Sowiaki, Ciupki, Sowizdrzały, Złote Kurpie, Karsznie, Kosatki, Lipy, Lipki, Pasie, Pędziwiatry, Pluty, Ciołki, Obały, Wiry, Jończyki, Szczesie, Wólka,

¹⁵² ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 475–479.

¹⁵³ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 588–598; Wiz. 83, s. 57–59; Wiz. 89, k. 70v–72.

¹⁵⁴ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 25–26; Wiz. 117, s. 23–28.

¹⁵⁵ ADWł, AAG. Wiz. 113, s. 25–26; Wiz. 117, s. 23–28; Wiz. 137, s. 735–760.

¹⁵⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 46–47.

Czartoria, Żarnów, Starce, Robaszew, Zwierzyniec, Łagiewniki, Grójec Mały, Sokolenie, Tomczyki i Zadębieniec¹⁵⁷.

W 1992 r. parafia ta została włączona do diecezji kaliskiej¹⁵⁸.

GRUSZCZYCE

Jest to stara wieś szlachecka i jak sama nazwa trafnie wskazuje, była to własność rodziny Gruszczyńskich. Kiedy powstał tu pierwszy kościół, trudno powiedzieć, ale przyjmuje się, że w pierwszej połowie XV wieku¹⁵⁹. Kiedy ta świątynia uległa zniszczeniu, w jej miejsce Jan Gruszczyński, kasztelan wieluński, prawdopodobnie młodszy krewny arcybiskupa Jana Gruszczyńskiego, zdaje się że przy końcu XV wieku wystawił nową, z drewna, pod wezwaniem św. Stanisława, a dokładniej Podniesienia relikwii św. Stanisława¹⁶⁰. Za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego w 1521 r., gdy Gruszczyce należały do Jana Gruszczyńskiego, prawdopodobnie fundatora świątyni, parafia była dostatecznie uposażona, ale nie wspomniano wtedy o aktualnym proboszczu. Może parafia wakowała? Do parafii, obok wsi parafialnej, należały wsie Sarny, Rubice, Równa, Zakrzewo i Cienia¹⁶¹.

Na początku jednak XVII wieku wieś należała do Jana Pucka. Proboszczem od 1605 r. był niejaki Jan. Parafia, zaliczona do dekanatu stawskiego, była także dobrze uposażona¹⁶². Niebawem jednak zmienili się właściciele wsi i w 1611 r. należała ona do Jerzego Mycielskiego. Probostwo miał od 1609 r. niejaki Aleksander Wiesiołowski. Świątynia raczej bogato wyposażona w paramenty liturgiczne, dokładnie spisane, a także należycie uposażona. Na cmentarzu znajdowała się starożytna kaplica, zapewne starsza aniżeli świątynia parafialna. Nie było szkoły jako takiej, ale kantor imieniem Jan mieszkał w domu proboszcza i uczył chłopców¹⁶³. Następną wizytacja odbyła się dopiero w 1712 r. Kościół pod wezwaniem św. Stanisława, a właściwie Podniesienia relikwii św. Stanisława, utrzymany w porządku. Od 1697 r.

¹⁵⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 57; RDWł 1991, s. 655–656.

¹⁵⁸ *Informator 2013–2014*, s. 311.

¹⁵⁹ Librowski, *Indeks*, s. 98.

¹⁶⁰ LB, t. 2, s. 56; *Gruszczyce*, w: SGKP, t. 2, s. 874–875.

¹⁶¹ LB, t. 2, s. 56–57.

¹⁶² ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 301–303.

¹⁶³ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 291–298.

proboszczem był tu Szymon Śmiałkowicz¹⁶⁴. Kościół był drewniany i dobrze utrzymany. W 1719 r. probostwo należało nadal do Szymona Śmiałkowicza. Dbał on o świątynię i zbudował nową zakrystię. W kościele znajdowały się trzy ołtarze, z nich wielki z obrazem Matki Boskiej, zaś boczne św. Stanisława i św. Walentego. Nadal dobre wyposażenie i należyte uposażenie. W przytułku przebywało dwóch ubogich¹⁶⁵.

W 1729 r. właścicielami wsi byli Radoszewscy. W świątyni pozostawały te same ołtarze, a parafią opiekował się nadal wspomniany wyżej Szymon Śmiałkowicz. On zbudował nowy przytułek o dwóch pomieszczeniach. W jednym przebywała uboga wdowa, a drugi zajmował któryś ze sług kościelnych¹⁶⁶. W 1754 r. parafia ta należała do dekanatu stawskiego. Była tam świątynia drewniana, pod wezwaniem św. Stanisława. Prawo patronatu należało do miejscowych dziedziców, aktualnie do Marianny Krąkowskiej. Ponieważ świątynia pozostawiała wiele do życzenia, w roku poprzednim, staraniem proboszcza parafii i różnych darczyńców, a także z Zapolskich Krąkowskiej, Andrzeja Nieniewskiego oraz Łubieńskich, przeprowadzono znaczące naprawy, tak iż wewnątrz, dokładnie opisane, przedstawiało korzystny widok. Świątynia z trzema ołtarzami, należycie wyposażona w potrzebne sprzęty kościelne i liturgiczne, a także bogato uposażona. Probostwo od 1736 r. miał Stanisław Miedziński, zawsze na miejscu rezydujący. Zaś parafian zobowiązanych do sakramentów wielkocnych naliczono około 450¹⁶⁷.

W połowie wieku XVIII, w 1750 czy 1751 r. dawna świątynia musiała być już zniszczona, skoro została odbudowana przez nowego właściciela wsi, Kajetana Grodzickiego, sędziego ostrzeszowskiego, ale staraniem proboszcza Stanisława Miedzińskiego, zmarłego w 1758 r. Znajdujący się w świątyni obraz św. Walentego uważano za łaskami słynący. W 1759 r. probostwo to posiadał Stanisław Zawadzki. Przy parafii był wtedy jeszcze przytułek, ale w połowie mieszkał organista, a w połowie ubodzy¹⁶⁸.

Od 1818 r. parafia ta znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Od 1867 r. proboszczem był tu Florian Piskorski, a parafia w 1877 r. liczyła

¹⁶⁴ ADWł, AAG. Wiz. 10, s. 65–68.

¹⁶⁵ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 500–505. Ks. Chodyński nazwisko tego proboszcza odczytał, nieprawidłowo, Kwiatkiewicz.

¹⁶⁶ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 265–269.

¹⁶⁷ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1481–1494.

¹⁶⁸ ADWł, AAG. Wiz. 45, s. 19–20; Wiz. 56, s. 820–826; S. Chodyński, *Gruszczyce, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877*, s. 47.

1118 wiernych¹⁶⁹. Pod koniec wieku, w 1892 r. gdy proboszczem był Franciszek Rusin, parafia liczyła 1250 wiernych we wsiach Gruszczyce, Równa, Sarny, Cienia, Zaborów, Józefów i Aleksandria¹⁷⁰.

W latach 1925–1992 należała do diecezji włocławskiej¹⁷¹. Aktualnie należy do dekanatu błaszkowskiego diecezji kaliskiej¹⁷².

KAMIONACZ

Wieś ta nazywana dawniej Kamionacz Wielki. Była to wieś szlachecka i właścicielom należy przypisać fundację pierwszej świątyni. Mikołaj Potocki, właściciel wsi Grądy, prezentował przed 1521 r. proboszcza w osobie Macieja z Piotrkowa. Nie była to zbyt dobrze uposażona parafia, skoro proboszcz nie mógł utrzymywać wikariusza. Należały do niej wsie Kamionacz [Wielki], Włyń, Kamionacz Mały, Nebella, Sucha i Grądy¹⁷³.

Pierwszą dokładniejszą wiadomość o parafii i jej świątyni mamy dopiero z 1728 r. Znajdował się tam kościół drewniany, niedawno naprawiany na koszt podskarbiego sieradzkiego Biernackiego, kolatora parafii. Z jego prezenty probostwo miał Jan Grubiecki. Kościół posiadał trzy ołtarze. Wielki z obrazem Najświętszej Marii Panny Koronowanej przez Boga Ojca i Syna Bożego, zaś w górnej kondygnacji obraz św. Marcina, patrona parafii. W ołtarzu bocznym obraz Matki Boskiej Częstochowskiej, a w drugim św. Barbary. We wsi Włyń znajdowała się kaplica, gdzie z przywileju arcybiskupa w większe święta sprawowano nabożeństwa, ale paramenta liturgiczne brano z kościoła parafialnego¹⁷⁴.

Drewniany kościół w Kamionaczu otrzymał na krótko przed 1759 rokiem nowo naprawione albo całkowicie nowe prezbiterium, ale poprawy wymagała też nawa. Świątynia nosiła wezwanie św. Marcina. Parafią zarządzał Mikołaj Groblewski, zawsze na miejscu rezydujący¹⁷⁵.

Właścicielami i kolatorami w 1779 r. byli małoletni potomkowie Sucheckich. Zatem prawdopodobnie zmienili się właściciele Kamionacza. Świątynia

---

¹⁶⁹ Tamże.

¹⁷⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 57.

¹⁷¹ RDWł 1991, s. 158–159.

¹⁷² *Informator 2013–2014*, s. 72–73.

¹⁷³ LB, t. 1, s. 438–439.

¹⁷⁴ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 103–104v.

¹⁷⁵ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 19–20.

stara drewniana, pod wezwaniem św. Marcina. Ołtarz wielki miał nadal obraz Ukoronowania Matki Boskiej przez Świętą Trójcę. Boczne natomiast poświęcone zostały Matce Boskiej Częstochowskiej i św. Barbarze. Od 1775 r. probostwo to miał Mikołaj Wróblewski¹⁷⁶. Kościół został opisany ponownie w 1801 r.

Właścicielem wsi i kolatorem w 1802 r. był Stanisław Jarociński. Parafia ta od wielu lat nie miała własnego proboszcza i zarządzał nią dziekan z Warty, ale utrzymywał tu dla sprawowania duszpasterstwa zakonnika dominikańskiego, Dominika Rzepeckiego. Do parafii należały wówczas wsie Kamionacz, Kamionaczyk, Włyń, Grądy i Sucha. Parafian naliczono 666 osób. Drewniana świątynia wymagała już pilnej naprawy¹⁷⁷.

Wspomniany wyżej Stanisław Jarociński był nadal dziedzicznym właścicielem i kolatorem w 1810 r. Tamtejszy kościół drewniany, noszący wezwanie św. Marcina, wymagał reperacji. Został dokładnie opisany, także gdy idzie o wyposażenie i uposażenie. Od 1804 r. zarządzał parafią Stanisław Jankiewicz¹⁷⁸.

Kiedy od 1818 r. parafia ta należała już do diecezji kujawsko-kaliskiej, odbyła się wizytacja dziekańska. Parafią zarządzał Józef Gatkowski, będący tu od 1820 r. Wieś Kamionacz należała do Stanisława Jarocińskiego, ale prawo patronatu należało przemiennie do dziedziców Kamionacza i Grądów. Niewielka ta parafia liczyła wówczas 919 osób¹⁷⁹. Świątynia w 1825 r. była, jak to zaznaczył wizytator, stara i właściwie niezdatna do naprawy, ale proboszcz ówczesny, Karol Płoski, utrzymywał ją w czystości. Aktualnie kolatorem był Stanisław Jarociński z Kamionacza i Antoni Siemiątkowski z Grądów. Naliczono 731 komunikujących na Wielkanoc¹⁸⁰. O takim zniszczeniu świątyni, że nie nadawała się już do naprawy, mówiono także w 1838 r. Właśnie tego roku odszedł z parafii Augustyn Szermer, przeniesiony do Bałdrzychowa, a przyszedł Jan Brzóska¹⁸¹.

W sytuacji zniszczonej wiekiem świątyni parafialnej, właściciel Kamionacza i kolator parafii, Wojciech Jarociński, w 1845 r. zbudował tu nową świątynię, drewnianą. W 1877 r. probostwo to miał Roch Rendschmidt, a parafia liczyła 1402 wiernych¹⁸². Za następnego proboszcza, Andrzeja

¹⁷⁶ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 640–648; Wiz. 83, s. 30–33; Wiz. 89, k. 28–29v.

¹⁷⁷ ADWł, AAG. Wiz. 105, s. 64–65; Wiz. 117, s. 37–39.

¹⁷⁸ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 979–994.

¹⁷⁹ ADWł, ABKKal. Wiz. 1(200), k. 51v–59.

¹⁸⁰ ADWł, ABKKal. Wiz. 12(206), k. 90–94.

¹⁸¹ ADWł, ABKKal. Wiz. 17(209), k. 40–45v.

¹⁸² S. Chodyński, *Kamionacz*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 47–48.

Moniuszki, w 1892 r. parafian było 1410, a okręg parafialny obejmował wsie Kamionacz, Włyń, Grądy, Sucha, Wojciechów i Kamionaczyk¹⁸³.

Parafia pozostaje nadal w diecezji włocławskiej¹⁸⁴.

KLICZKÓW [MAŁY]

Parafia w Kliczkowie, na prośbę miejscowego dziedzica, Sebastiana Tarnowskiego, została wydzielona z parafii Chartupia Wielka przez arcybiskupa Stanisława Karnkowskiego w 1590 r.¹⁸⁵ Niekiedy nazywano tę wieś parafialną Kliczków Szlachecki.

Parafia wizytowana w 1636 r. miała świątynię pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny. Wiernych zobowiązanych do Komunii Wielkanocnej było około 250, czyli nie była to parafia najmniejsza. Parafie tworzyła wieś Kliczków, dwie wsie Rosocha, Chajew, Gęsina, Bukowiec¹⁸⁶. Wkrótce jednak, bo w 1683 r. podano, że tamtejsza świątynia drewniana, konsekrowana, nosiła wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, co było z pewnością pomyłką. Prawo patronatu należało do miejscowego dziedzica. Było wystarczające wyposażenie w paramenty liturgiczne i wyposażenie, otrzymane od fundatora świątyni, Tarnowskiego. Szkoda, że nie zanotowano imienia ówczesnego proboszcza¹⁸⁷.

Świątynia parafialna, drewniana, w 1712 r. była dobrze utrzymana. Znajdowały się w niej cztery ołtarze. Wielki z obrazem Ukoronowania Najświętszej Maryi Panny, boczny z obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej, następny św. Mikołaja i ostatni św. Anny. Bogate nawet było wyposażenie i wystarczające uposażenie. Probostwo należało do Józefa Małuskiego, kanonika sieradzkiego, mającego także parafię w Unikowie z afiliowaną kaplicą w Klonowej, chociaż nie miał dyspensy na posiadanie kilku beneficjów. Nie utrzymywał żadnego kapłana do pomocy¹⁸⁸. Zapewne spowodowało to wiele braków w parafii i świątyni. Następną lustracja odbyła się w 1728 r. Tamtejsza świątynia drewniana wymagała naprawy dachu. Jej proboszczem był Sebastian Fuciński. Patronem świątyni parafialnej, oprócz

¹⁸³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 58.

¹⁸⁴ *Diecezja włocławska 2000*, s. 661–663.

¹⁸⁵ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 85–90.

¹⁸⁶ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 242–243

¹⁸⁷ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 184–186.

¹⁸⁸ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 243–248.

Matki Boskiej, był też Apostołem Jakub Większy¹⁸⁹. W 1759 był tu nadal stary drewniany kościół, noszący wezwanie Narodzenia Najświętszej Maryi Panny i św. Jakuba Większego. Parafią zarządzał wówczas Bartłomiej Lesiński¹⁹⁰.

Następna wizytacja odbyła się w 1765 r. Była to wieś dziedziczna Rocha Tarnowskiego, ze świątynią, a parafia erygowana w 1590 r. Drewniana świątynia nosiła wezwanie Narodzenia Najświętszej Maryi Panny. Pamiętano jeszcze o tym, iż została ona wyłoniona z parafii Charłupia Wielka w 1590 r. Parafii służyła nadal świątynia drewniana. Ołtarz wielki z obrazem Narodzenia Najświętszej Marii Panny i boczne: św. Anny, św. Mikołaja i św. Antoniego. Probostwo nadal miał wspomniany wyżej Bartłomiej Lesiński. Przytułek, fundowany przez Stanisława Wieszczyckiego, znajdował się w dobrym stanie, z dwoma pomieszczeniami, osobno dla kobiet i mężczyzn. Był nawet nań zapis z fundacji Wojciecha Tarnowskiego z 1715 r.¹⁹¹

Wieś ta w 1779 r. należała do Rocha Tarnowskiego, łowczego sieradzkiego. Dawny kościół zastąpiono w 1764 r. nową świątynią, zapewne drewnianą, fundowaną przez dziedzica i kolatora, pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny. Ołtarz wielki zawierał obraz Ukoronowania Matki Boskiej przez Świętą Trójcę, boczne zaś były Narodzenia Najświętszej Maryi Panny, św. Mikołaja, św. Antoniego, ale także były tu obrazy św. Jana Nepomucena i św. Anny. Działało bractwo św. Jana Nepomucena. Od dawna istniał szpital, fundowany przez dawnych właścicieli, Wieszczyckich. Po śmierci dawnego proboszcza, Bartłomieja Lesińskiego, aktualnie parafią zarządzał dziekan z Warty, który zlecił duszpasterstwo Bartłomiejowi Kociołkowskiemu, dawnemu jezuitcie, który tu zamieszkał¹⁹². Uważano też, że świątynia miała jeszcze za patrona św. Mikołaja¹⁹³.

Kliczków był nadal w posiadaniu rodu Tarnowskich i Szczepan Tarnowski był kolatorem tej parafii w 1802 r. Jej świątynia, fundowana w 1590 r. przez Sebastiana Tarnowskiego, była, jak to napisano „z gruntu naprawiana”, a właściwie odbudowana w 1764 r. przez Rocha Tarnowskiego, drewniana i gontem kryta, w ścianach i dachu w stanie dobrym, wymagała jedynie wymiany przyciesi. Proboszczem był w 1793 r. Maciej Librowski, kanonik sieradzki. Do parafii należały wsie Kliczków Mały, Kliczków Wielki, Gęsina, Chajew (Hajew) i Bukowiec. Wiernych ogółem naliczono 587. W Kliczkowie był jeszcze

¹⁸⁹ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 69–73.

¹⁹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 31–32.

¹⁹¹ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 479–487.

¹⁹² ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 674–685.

¹⁹³ ADWł, AAG. Wiz. 83, s. 62–65.

szpital fundowany w 1715 r. przez Wojciecha Tarnowskiego z uposażeniem dla pięciu ubogich, pochodzących spośród poddanych dóbr kliczkowskich¹⁹⁴

Według zapisu z 1810 r. kościół w Kliczkowie Małym został wystawiony w 1764 r. przez Rocha Tarnowskiego, łowczego sieradzkiego. Ale w 1810 r. dziedzicem Kliczkowa i kolatorem był Szczepan Jarnewski, łowczy sieradzki. W tym czasie świątynia przedstawiała dobry stan i była należycie wyposażona oraz uposażona. Jednak nie było proboszcza, a jedynie zarządca i to zakonnik Józef Jacek Tyminiecki, paulin, prawnie ustanowiony i zawsze na miejscu rezydujący¹⁹⁵.

W 1818 r. parafia ta znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1877 r., kiedy proboszczem od 1866 r. był Piotr Kobylański, parafia liczyła 1497 wiernych¹⁹⁶. Pod koniec wieku XIX, w 1892 r., za proboszcza Rajmunda Kamieńskiego naliczono 1635 osób, a parafia obejmowała wsie Kliczków Mały, Kliczków Wielki, Kolonia Kliczków, Kocia Góra, Marków Las, Bednarskie, Gęsina, Kazimirów, Święte, Glapiniec, Majew, Bukowiec i Bugaj¹⁹⁷.

Parafia pozostała w diecezji włocławskiej, a od 1992 r. należy do nowej diecezji kaliskiej¹⁹⁸.

KLONOWA

We wsi królewskiej Klonowa, bardzo odległej od kościoła parafialnego w Unikowie, powstała kaplica filialna. W 1636 r. nie była konsekrowana. Znajdowały się w niej trzy ołtarze¹⁹⁹. Zbudował tę kaplicę starosta klonowski. Uważano, że w przyszłości zostanie samodzielną parafią i zapewne za sprawą wspomnianego starosty, odprawiali tu różni zakonnicy, a nawet grzebano przy niej zmarłych, bez wiedzy i zgody proboszcza unikowskiego²⁰⁰.

Już jako prawie samodzielną parafię potraktowano Klonowę podczas wizytacji w 1765 r. Klonowa prawem adwitalicji (dożywocia) należała do Melchiora Szymanowskiego. Tamtejszy kościół drewniany został wysta-

¹⁹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 1134, s. 27–29; Wiz. 117, s. 43–48.

¹⁹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 995–1025.

¹⁹⁶ S. Chodyński, *Kliczków Mały*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 48–49.

¹⁹⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 58.

¹⁹⁸ Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 487.

¹⁹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 250–254.

²⁰⁰ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 24–26.

wiony od nowa w 1755 r. przez starostę klonowskiego pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Ponieważ znajdowała się w nim chrzcielnica, przechowywano oleje święte i Najświętszy Sakrament, można wnioskować, że cieszyła się już rzeczywistym przywilejem samodzielnego ośrodka duszpasterskiego. Ołtarz wielki poświęcony był Matce Bożej, a boczne św. Antoniemu i św. Barbarze. Kapelanem przy tym kościółku był zakonnik paulin, Franciszek z Sieradza, który za zgodą proboszcza unikowskiego sprawował tu duszpasterstwo i sakramenty²⁰¹.

Od 1818 r. wraz z parafią unikowską znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Od dawna spodziewano się, że powstanie tu samodzielna parafia, co stało się w 1848 r. Za proboszcza Konstantego Sobolewskiego w 1876 r. parafia liczyła 2844 wiernych²⁰². A już w 1892 r., gdy proboszczem był Ignacy Mazurkiewicz, parafian naliczono 3850, we wsiach Klonowa, Leliwa, Kuźnica Zagrzebska, Kuźnica Błońska, Kiełbasy, Morasy, Bogusy, Grzyb, Wrony, Sójki, Świetki, Borki, Urbany, Czekaje, Lary, Piła, Kuźniczka, Klonówka, Komorniki, Młostki, Staniochy, Zgórniki, Kupisy, Pasie, Pawelce, Huzarki, Cichosze, Kapie, Trzeciaki, Szale, Cieluchy, Jędrasy, Tumanki, Błota Bednarze i Bery²⁰³.

Obecną świątynię wzniesiono w 1907 r., a konsekrowano ją w 1912 r.²⁰⁴ Parafia należała do diecezji włocławskiej do 1992 r., a teraz jest w diecezji kaliskiej²⁰⁵.

KORCZEW

Wprawdzie Korczew jako miejscowość jest wspomniany już w 1386 r. i parafia powstała tam najprawdopodobniej już w XIII w., to jednak dokładniejsze wiadomości o niej rozpoczynają się dopiero od czasów arcybiskupa Jana Łaskiego²⁰⁶. Pisano ją nieraz Korczow.

Tamtejsza świątynia nosiła wezwanie św. Katarzyny. Około 1521 r., z prezenty właścicieli, braci Mikołaja, Stefana i Piotra Korczewskich oraz

²⁰¹ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 273–276.

²⁰² S. Chodyński, *Klonowa*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 59.

²⁰³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 58.

²⁰⁴ RDWł 1991, s. 658.

²⁰⁵ *Informator 2013–2014*, s. 181.

²⁰⁶ G. Sztandera, *Z dziejów kościoła parafialnego w Korczewie*, w: G. Sztandera, P. Kurowicz, J. Szewczyk, *Z dziejów kościoła i cmentarza parafialnego w Korczewie*, Zduńska Wola 2012, s. 13.

Jana, Mikołaja i Stanisława Lipnickich, probostwo to posiadał Jakub z Szadku. Utrzymywał on do pomocy wikariusza, bowiem parafia była spora i obejmowała wsie Korczew, Wojśławice, Wólka Wojśławska, Janiszewice, Stęszyce Rospierskie, Stęszyce Średnie, Zduńska Wola, Rębieskie, Zamłynie, Reduchów, Pratków i Stradzew²⁰⁷.

Kościół tamtejszy, drewniany i stary, pod wezwaniem św. Katarzyny, z kaplicą, także z drewna, od strony południowej. Prawo patronatu należało do właścicieli Korczewa. Do Komunii wielkanocnej w 1636 r. było zobowiązanych około 500 osób²⁰⁸. Proboszczem był Andrzej Gąsiorowicz²⁰⁹. Ta świątynia służyła parafii nadal w 1683 r. Wyposażona w trzy ołtarze: wielki, w którym znajdowało się tabernakulum, i boczne św. Anny i w kaplicy Aniołów Stróżów, przy którym istniało bractwo tego imienia. Bogate było wyposażenie w paramenty liturgiczne, a także dobrze opisane uposażenie. Probostwo miał wówczas Stanisław Rechciński, w parafii zawsze rezydujący²¹⁰.

Parafię wizytowano w 1712 r. i w 1729 r. W 1712 r. kościół był w dobrym stanie, natomiast w 1729 r. mający już swoje lata znajdował się w takim stanie, że nie nadawał się do naprawy, do czego też przyczynili się Szwedzi stacjonujący w Korczewie. Wizytator zobowiązał proboszcza, aby starał się ją go nowo zbudować ze środków zebranych przez poprzedniego proboszcza, Grzegorza Ptaszkowskiego. Nadal funkcjonowały dwa bractwa, Aniołów Stróżów i św. Anny. Proboszczem tej parafii, dobrze uposażonej, był wówczas Maksymilian Zieliński [Zieleński]. Funkcjonował jeszcze przytułek, dający schronienie czworgu ubogim, utrzymującym się jednak z jałmużny²¹¹. Proboszcz ten, a pewnie i jego następcy, nie zapomnieli o zobowiązaniu i kiedy lustrowano parafię w 1759 r., a Korczew był własnością Pawła Tymienieckiego, notariusza zamku sieradzkiego, tamtejsza drewniana świątynia parafialna została odbudowana na nowo przez wspomnianego Zielińskiego, proboszcza miejscowego, z pobożnych zapisów, o czym zapisano w generalnej wizytacji z 1729 roku. Nosiła wezwanie św. Katarzyny. Aktualnie parafią zarządzał Marcin Ulatowski, który nastał tu w 1746 r., przy parafii rezydujący. Do tej parafii należała Zduńska Wola, przyszłe znaczące miasto²¹².

²⁰⁷ LB, t. 1, s. 478–481.

²⁰⁸ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 202–204.

²⁰⁹ Sztandera, *Z dziejów kościoła parafialnego w Korczewie*, s. 14.

²¹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 158–161.

²¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 108v–113.

²¹² ADWł, AAG. Wiz. 41, s. 22–24.

Korczew w 1765 r. pozostawał wsią dziedziczną Pawła Tymienieckiego, notariusza sieradzkiego. Rektorem kościoła był nadal wspomniany wyżej Paweł Ulatowski. W tej wizytacji podano już wiele wiadomości o kaplicy w Zduńskiej Woli²¹³, gdzie niebawem miała zostać erygowana samodzielna parafia.

Kiedy wizytowano parafię w 1779 r., świątynia znajdowała się w dobrym stanie. Ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej, a na zasuwie był obraz św. Katarzyny, patronki świątyni. Ołtarze boczne natomiast miały wezwania Matki Boskiej Różańcowej, Aniołów Stróżów i św. Jana Nepomucena. Bractwo miało za patronkę św. Annę. W Wojsławicach przy dworze znajdowała się kaplica prywatna. Od 1777 r. proboszczem był Mikołaj Żarnowski²¹⁴.

W 1802 r. naliczono 984 spowiadające się osoby. Świątynia korczewska, opisana w 1811 r. była drewniana, z nieco uszkodzonym jednym węglem, ale dach został pokryty gontami staraniem kolatora Antoniego Siemiątkowskiego. Nosiła wezwanie św. Katarzyny, Dziewicy i Męczennicy. Parafie tworzyły wówczas wsie Korczew, Janiszewice, Opiesin, Stęszycie Średnie, Tymienice, Rębieskie, Reduchów, Stradzew, Wojsławice, Wólka Wojsławska, Holendry Pratkowskie, Holendry Zamłyńskie, Annopole (mieszkali tu sami innowiercy), Holendry Zborowskie, Pustkowie Kazek, Pustkowie Wiktorów. Wiernych ogółem naliczono wówczas 1011 osób. Proboszczem od 1788 r. był Michał Gajewski²¹⁵.

Od 1818 r. parafia należy do diecezji wrocławskiej. Parafii nadal służyła świątynia drewniana wystawiona w 1729 r., a prawo patronatu należało do miejscowego dziedzica, Antoniego Siemiątkowskiego. Proboszczem w 1825 r. został Marcelli Ostraszewski, a w parafii było 1056 osób spowiadających się na Wielkanoc²¹⁶.

Za administracji Stanisława Woszczalskiego w 1879 r. liczyła 2930 wiernych²¹⁷. A już w 1892 r., gdy proboszczem był tu Franciszek Ksawery Klass, parafian naliczono 3116, we wsiach Korczew, Wojsławice, Stradzew, Wólka, Tymienice, Rembieskie, Wiktorów, Izabelów, Zamłyń, Annopole, Zborowskie, Laskowiec, Pratków i Janiszewice. Parafia ta nadal należy do diecezji wrocławskiej²¹⁸.

²¹³ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 741–749

²¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 364–381.

²¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 107, s. 14; Wiz. 111, s. 21; Wiz. 115, s. 37–40; Wiz. 135, s. 223–250.

²¹⁶ ADWł, ABKKal. Wiz. 11(205), k. 86–97v.

²¹⁷ S. Chodyński, *Korczew*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 50–51.

²¹⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 58–59; *Diecezja wrocławska 2000*, s. 697–699.

MAŁYŃ

Jest to gniazdo rodowe Małyńskich, którzy mieli tu podobno zamek obronny. Miejscowość wspomniana w XV wieku²¹⁹. Wiele też wskazuje na starożytność tego miejsca, stąd wnosić można starożytność parafii tutejszej. Około 1521 r. kościół parafialny małyński nosił wezwanie św. Andrzeja Apostoła. Prawo patronatu należało do miejscowych dziedziców, a probostwo miał Jan Otta z Krzeczowa, który jako swoich zastępców i duszpasterzy utrzymywał na swój koszt dwóch wikariuszy. Parafia obejmowała wsie Małyń, Jeżew, Kłoniszew, Zaborów, Bąki, Bogucice, Choszczewo, Wola Krokocka, Krokocice, Lichawa, Łobudzice, Wola Łobudzka, Magnusy, Przyrownica, Piorunów, Piorunówek, Jerwonice, Puczniew i Wola Puczniewska²²⁰.

W 1635 r. kościół w Małyniu nosił nadal wezwanie św. Andrzeja. Była to świątynia drewniana z trzema ołtarzami. Zapewne z ołtarzem wielkim i dwoma bocznymi znajdującymi się w kaplicach. Jedna z nich nosiła wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i była fundowana przez niejakich Charbickich z Jeziorska i Charbic, z własnym uposażeniem, a jej kapelanem od lat czterech był Wojciech Nagórski, proboszcz z Gomolina. Druga zaś kaplica, fundowana przez niejakiego Bogackiego, pod wezwaniem Świętego Krzyża, nie miała takiego uposażenia, z wyjątkiem niewielkiej sumy zapisanej na magistracie miasta Szadek i z tego też korzystał wspomniany wyżej Nagórski, ale wizytator nie wiedział na jakiej podstawie, bowiem tego kapelana nie było podczas wizytacji. Proboszcz ówczesny to Walenty Niemierza. Parafian spowiadających się naliczono około 600²²¹.

Więcej wiemy z 1683 r. Małyń był własnością Skrzyńskich. Ołtarz wielki nosił zapewne wezwanie św. Andrzeja Apostoła, zaś boczne, prawdopodobnie te w kaplicach, św. Stanisława i Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Ponadto ołtarz św. Anny i ołtarz różańcowy, pewnie z obrazem Matki Boskiej Różańcowej. Dokładnie spisano wyposażenie świątyni i uposażenie parafii. Rektorem, czyli proboszczem, był Kazimierz Frąckowicz i miał wikariusza, Tomasza Seczyńskiego²²². Świątynia parafialna, drewniana, w 1711 r. przedstawiała stan bardzo zły. Probostwo należało wtedy do Jana Tandeckiego. Działało bractwo różańcowe²²³.

²¹⁹ *Małyń*, w: SGKP, t. 6, s. 82.

²²⁰ LB, t. 1, s. 374–375.

²²¹ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 33–35; 273.

²²² ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 26–30.

²²³ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 60–65, 22–23.

Kiedy niebawem, bo w 1728 r., lustrowano parafię, nie było obecnego na miejscu proboszcza Andrzeja Kwiatkowskiego, za co został upomniany przez stosowne osoby. Zarzucono mu też, że nie miał wikariusza. Parafia zaś liczyła prawie 3000 zdolnych do spowiedzi wielkanocnej. Świątynia nadal znajdowała się w stanie najdalej posuniętego zniszczenia. Ale w świątyni tej znajdowało się aż osiem ołtarzy, a więc wielki pod wezwaniem św. Andrzeja oraz boczne św. Rocha, Matki Boskiej, św. Anny, Matki Boskiej z koroną, Świętej Trójcy, św. Stanisława Kostki, Matki Boskiej trzymającej Dzieciątka i Chrystusa Ukrzyżowanego. Wobec tej sytuacji zarządzono, że proboszcz ma się stawić przed urzędem oficjała²²⁴.

Stan zniszczenia dotychczasowego kościoła pogłębiał się i po zupełnym jego zniszczeniu, w 1752 r. został zbudowany nowy, drewniany, na planie krzyża, staraniem aktualnego proboszcza. Nieco późniejsze źródło podało, że ta budowa, staraniem proboszcza Stanisława Gajewskiego miała nastąpić w 1766 r. W 1779 r. świątynia jeszcze nie została konsekrowana, a dokonał tego biskup koadiutor kamieniecki Jan Dembowski w 1791 r. Wystarczająco wyposażona w paramenty liturgiczne. Znajdowało się w niej pięć ołtarzy. W wielkim obraz Matki Boskiej, a na zasuwie obraz patrona parafii, św. Andrzeja. Ołtarze boczne to Pana Jezusa Ukrzyżowanego, św. Anny, św. Stanisława Kostki i św. Franciszka. Działały bractwa: różańcowe, założone w 1640 r. przez Jana Dionizego Mosińskiego, dominikanina, i św. Anny z 1590 r. ustanowione przez arcybiskupa Wojciecha Baranowskiego. Aktualny proboszcz wystawił przytułek, ale nie miał on własnego uposażenia. Parafia miała wystarczające uposażenie, a probostwo od 1746 r. należało do Stanisława Gajewskiego. Do pomocy utrzymywał swojego siostrzeńca, kapłana, Piotra Celestyna Spinka²²⁵.

Na terenie parafii w 1786 r. we wsi Puczniew oraz we wsi Piorunów znajdowały się przy tamtejszych dworach prywatne kaplice²²⁶.

Wyżej wspomniane naprawy dały ten efekt, że w 1811 r. tamtejsza świątynia drewniana potrzebowała nieco tylko naprawy. Nadal nosiła wezwanie św. Andrzeja Apostoła. Dobrze wyposażona. Nie była to parafia mała, jeżeli należały do niej 22 miejscowości: Małyń, Jeżew, Ruda, Lichawa, Kłoniszew, Zaborów, Łobudzice, Wola Łobudzka, Piorunów, Piorunówek, Krokocice, Wola Krokowska, Holendry Krokockie, Choszczewo, Bogucice, Bąki, Ma-

²²⁴ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 19–20.

²²⁵ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 437–450; ABKKal., Wiz. 8(203), k. 74–75; S. Chodyński, *Małyń*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 51–52.

²²⁶ ADWł, AAG. Wiz. 80, s. 64.

gnusy, Janowice, Przyrownica, Puczniew, Wola Puczniewska i Jeziorko. Dobre było też jej uposażenie. Działało bractwo św. Anny. Proboszczem od 1809 r. był Antoni Kaczkowski, zawsze na miejscu rezydujący. Na terenie parafii mieszkał ksiądz Konstanty Chrzanowski, dawny kustosz bernardynów. Funkcjonowała szkoła²²⁷.

Po 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Na terenie parafii pamiętano o dawniejszym staraniu o świątynię, jej naprawach, ale aktualnie, w 1825 r., dziwne było, iż ona sama wyglądając dosyć dobrze, wymagała naprawy dachu, zaś zakrytą pokryto strzechą słomianą. A była to już spora parafia, licząca wówczas 2139 wiernych spowiadających się na Wielkanoc. Duży był też jej okręg parafialny. Proboszczem nadal był Antoni Kaczkowski²²⁸.

Za proboszcza Wincentego Kochanowicza w 1876 r. Małyń liczył 3742 wiernych, czyli była to już duża parafia²²⁹. W 1892 r. jej administratorem był Franciszek Jüttner, a wikariuszem Franciszek Maciaszek. Okręg parafialny obejmował wsie Małyń, Jeżew, Ruda, Jarugów, Budy Jeżewskie, Kłoniszew, Sikory, Stefanów, Bąki, Zaborów, Bogucice, Kostrzewa, Lichawa, Krokocice, Wola Krokocka, Marcelów, Łobudzice, Wola Łobudzka, Joannów, Magnusy, Przyrownica, Piorunów, Piorunówek, Jerwonice, Puczniew, Wola Puczniewska, Jeziorko, Leszkomina i Józefów²³⁰.

Kościół z 1752 r. spłonął w 1907 r. W tym samym miejscu, za czasów proboszczowania Franciszka Maciaszka, wcześniejszego wikariusza, zbudowano w latach 1908–1912 nową, neoromańską, murowaną świątynię pod tym samym wezwaniem. Konsekwował ją 26 lipca 1919 r. bp Władysław Krynicki²³¹.

Parafia nadal pozostaje w diecezji włocławskiej.

MĘKA

Tradycja podaje, że w Męce, nad rzeką Wartą, po przeciwnej Sieradzowi stronie rzeki, świątynia została wystawiona w miejscu, gdzie miał się zatrzymać św. Wojciech udający się rzeką do Gniezna i tu miał nauczać i zachęcać ludność do przyjmowania chrześcijaństwa. Na tym miejscu miano

²²⁷ ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 861–898.

²²⁸ ADWł, ABKKal. Wiz. 8(203), k. 74–82.

²²⁹ Chodyński, *Małyń*, s. 51–52.

²³⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 59.

²³¹ *Diecezja włocławska 2000*, s. 550–552.

wystawić najpierw krzyż, potem kapliczkę. Parafia mogła powstać w drugiej połowie XIII wieku. Od około 1260 r. należała do kanoników regularnych laterańskich, którzy później przeszli do Kalisza, do tamtejszego kościoła św. Mikołaja. Pierwszy kościół nosił wezwanie św. Wojciecha. Drugi, jak podaje tradycja, miał około 1411 r. fundować król Jagiełło, bo on miał zwrócić uwagę na tę parafię. Po wiktorii grunwaldzkiej, jako wotum wdzięczności za udział wojsk z ziemi sieradzkiej, zbudował tu i uposażył nową świątynię, podobno z drewna modrzewiowego, pod wezwaniem św. Wojciecha i w porozumieniu z Mikołajem Trąbą, arcybiskupem gnieźnieńskim oddał ją pod opiekę kanoników regularnych. Przy tej świątyni była parafia, prawa patronatu monarszego. Z prezenty króla probostwo to miał w 1521 r. Maciej Górecki, kanonik kaliski. Ten proboszcz tu nie rezydował, ale utrzymywał wikariusza. Do parafii należały wsie Męka, Woźniki, Podłężyce, Polków, Czechy, Trzebiczna, Męcka Wola, Zborowskie i Ruda²³².

Parafia w Męce została w 1570 r. złączona z kolegiatą Świętej Trójcy na zamku sieradzkim, co nie sprzyjało opiece tak nad parafią, jak i nad jej świątynią, bo wysyłani przez kapitułę wikariusze niezbyt dbali o należyte jej utrzymanie²³³. W 1636 r. Męka nadal była wsią królewską, a parafia należała do kapituły kolegiackiej sieradzkiej. Świątynia drewniana, konsekrowana, należycie uposażona²³⁴. Taki sam stan prawny był w 1683 r. Świątynia wiele pozostawiała do życzenia, chociaż była należycie wyposażona i uposażona. Wikariuszem w tej parafii, z ramienia kapituły sieradzkiej, był Jakub Mańkowski²³⁵. Wiadomym było, iż należy poratować świątynię. Ofiarodawcą okazał się pochodzący z parafii, ze wsi Trzebiczna, biskup krakowski Andrzej Trzebicki, który w 1676 r. pozostawił duży zapis testamentalny na przyozdobienie świątyni w Męce i restaurację, a raczej na jej odbudowanie. Wykonawcą miał być Maciej Trzebicki, sędzia ziemski wieluński. Niestety nie zadbał on o zbudowanie nowej świątyni, a posunął się do swego rodzaju mistyfikacji, bo drewniany kościół od zewnątrz obmurowano cegłą. Kapituła sieradzka zorientowała się w tym nadużyciu i postarała się, aby na dobrach nieuczciwych spadkobierców biskupa Trzebickiego zabezpieczyć fundusze na dalsze utrzymanie kościoła w Męce²³⁶.

²³² LB, t. 1, s. 390–393; Librowski, *Indeks*, s. 124.

²³³ LB, t. 1, s. 390.

²³⁴ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 240–242.

²³⁵ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 58–59.

²³⁶ Kujawski, *Kościelne dzieje Sieradza*, s. 124–125; S. Chodyński, *Męka*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 52–53.

W takim stanie była świątynia wizytowana w 1711 r. Nosiła nadal wezwanie św. Wojciecha. Uznano jednak, iż potrzebna była jej konsekracja. Zakrystia nowa była całkowicie murowana. Wyposażenie w paramenta liturgiczne dobre i spisane. Ołtarz wielki z obrazem Ukoronowania Najświętszej Marii Panny, jeden z bocznych po stronie ewangelii miał obraz Matki Boskiej Częstochowskiej, a po przeciwnej obraz św. Antoniego. Parafią opiekował się aktualnie kanonik sieradzki, Jakub Biwiński, któremu przypadło to według ustalonego przez kapitułę sieradzką następstwa²³⁷.

Ta częściowo nowa świątynia została konsekrowana w 1722 r. przez biskupa suffragana gnieźnieńskiego, Franciszka Kraszkowskiego, pod dawnym wezwaniem. Zapewne z okazji konsekracji zmieniły się ołtarze. I tak w 1728 r., kiedy wizytowano parafię, ołtarz wielki nosił wezwanie Świętej Trójcy, jeden z bocznych miał obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem, a drugi św. Antoniego z Padwy. Świątynia cieszyła się posiadaniem autentycznych relikwii św. Wojciecha i św. Stanisława. Wprawdzie parafia pozostawała nadal prawa patronatu królewskiego, ale z przywileju Zygmunta II Augusta z 1570 r., za zgodą arcybiskupa gnieźnieńskiego Jakuba Uchańskiego, prawo to dano kapitule kolegiackiej sieradzkiej. Aktualnie od około 1715 r. powinności proboszcza spełniał kanonik sieradzki Józef Małuski. W tym czasie przy parafii funkcjonował przytułek, gdzie przebywało trzech ubogich²³⁸.

Chociaż parafia ta była bardzo związana z pobliskim Sieradzem, to jednak na początku XVIII wieku zaliczona była do dekanatu lutomińskiego. Sama wieś należała do starostwa sieradzkiego. Prawo patronatu spełniali wikariusze kapituły sieradzkiej. W 1762 r. w imieniu tego kolegium parafią zarządzał Kacper Masłowski, na to beneficjum prezentowany w roku odbywania wizytacji, czyli w 1762. Rezydował przy parafii. Nie miał wikariusza. W świetle późniejszego zapisu, mógł on być zastępcą proboszcza. W przytułku, którego zabudowanie było bardzo zniszczone, mieszkały dwie ubogie wdowy. We wsi Podłężyce, na dworze Piotra Oczosalskiego, znajdowała się kaplica prywatna²³⁹.

Tak więc świątynia parafialna pozostawała z zewnątrz obmurowana, wewnątrz drewniana. W 1779 r. stan jej był dobry. Ołtarz wielki Świętej Trójcy, w którym osoba Boga Ojca z koroną srebrną; w drugiej kondygnacji umieszczono obraz patrona, św. Wojciecha. Ołtarz boczny z obrazem Matki Boskiej, zapewne z Dzieciątkiem, a na ich głowach także korony. Następny

²³⁷ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 116–120.

²³⁸ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 32–33.

²³⁹ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 198–204.

miął obraz św. Benona, a ołtarz czwarty św. Antoniego Padewskiego, także bogato przyozdobiony. Tabernakulum w ołtarzu wielkim, należycie urządzone i w czystości utrzymane. Bogate wyposażenie w paramenty liturgiczne. Do parafii należały wsie Męka, Ruda, Woźniki, Polków, Męcka Wola, Trzebiczna, Zborowskie i Podłężyce. Proboszczem w 1779 r. był Andrzej Urbański, kanonik kapituły sieradzkiej, mający lat 60, ustanowiony tu w 1756 r. Współpracował z nim w parafii Feliks Miazgowski, prepozyt kościoła szpitalnego Świętego Ducha w Sieradzu, kanonik regularny zakonu bożogrobców w Miechowa. Wspólnie sprawowali powinności duszpasterskie²⁴⁰.

Ten sam proboszcz zarządzał parafią w 1786 r., rezydując na miejscu i mając nadal tego samego wikariusza do pomocy. Jak poprzednio, parafia przedstawiała dobry stan, dokładnie opisany. Obejmowała wsie Męka, Ruda, Męcka Wola, Trzebiczna, Zborowskie, Polków, Podłężyce i Woźniki²⁴¹.

Probostwo w Męce w 1802 r. miał Wawrzyniec Wieczorkiewicz i on sporządził inwentarz kościoła i gospodarstwa²⁴². Ponieważ Męka była własnością królewską, dlatego pod zaborami stała się wsią rządową. Dalej służyła parafii świątynia drewniana, od zewnątrz obmurowana, pod wezwaniem św. Wojciecha. Prawo patronatu należało do monarchy. Wyposażenie i uposażenie dobrze opisane. Obejmowała wsie: Męka [Narodowa], Ruda [Narodowa], Męcka Wola, Zborowskie Holendry, Woźniki, Podłężyce, Polków. Proboszczem od 1784 r. był Wawrzyniec Wieczorkiewicz, kanonik sieradzki²⁴³.

Ostatnie wiadomości z czasów przynależności tej parafii do archidiecezji gnieźnieńskiej mamy z 1802 r., gdy dziekanem lutomiernym, do którego parafia ta została przyłączona, był Wawrzyniec Wieczorkiewicz, także proboszcz w Męce i on sporządził inwentarz kościoła i gospodarstwa²⁴⁴.

Od 1818 r. parafia w Męce została włączona do diecezji kujawsko-kaliskiej. Kiedy od 1873 r. proboszczem był tu Jan Moczyński, w 1877 r. parafia liczyła 2727 wiernych²⁴⁵. Zaś w 1892 r. za administracji Aleksandra Wiśniewskiego parafian było już 3099, a parafia składała się z wsi Męka, Jamy, Męcka Wola, Ruda, Czartki, Zborowskie Holendry, Moczelnik, Podłężyce, Chałupki Podłężyckie, Woźniki i Trzebiczna²⁴⁶.

²⁴⁰ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 507–520.

²⁴¹ ADWł, AAG. Wiz. 80, s. 1–7.

²⁴² ADWł, AAG. Wiz. 121, s. 11–12.

²⁴³ ADWł, AAG. Wiz. 131, s. 5, 905–912.

²⁴⁴ ADWł, AAG. Wiz. 121, s. 11–12.

²⁴⁵ Chodyński, *Męka*, s. 52–53.

²⁴⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 59.

Parafia pozostaje nadal w diecezji włocławskiej, ale ponieważ sama wieś Męka została administracyjnie włączona do Sieradza, aktualnie jest to parafia św. Wojciecha w Sieradzu²⁴⁷.

ROSSOSZYCA

Zapewne była to od dawna własność szlachecka. Kościół, pod wezwaniem św. Wawrzyńca, istniał tu co najmniej od XIV wieku, bo został już wspomniany w 1416 r. W 1579 r. własność Jakuba Roszowskiego. W 1770 r. Bogumił Pstrokoński, ówczesny właściciel wystawił nową świątynię, ale ta spłonęła w 1781 r. Wdowa po Jakubie, Maksyma z Szembeków, w 1783 r. wystawiła nową, także drewnianą, ale na fundamencie kamiennym²⁴⁸. Potwierdza powyższe to, co zapisano w czasach arcybiskupa Łaskiego. Świątynia nosiła wspomniane wezwanie, zaś z prezenty właścicieli wsi probostwo miał Piotr z Sieradza. Parafię tworzyły wsie Rossoszyca, Rożdżały, Lipiny, Boczki, Kobyla, Miedźno i Okrąglica²⁴⁹.

Parafia ta niekiedy nie miała swojego proboszcza i wakowała, jak chociażby w 1635 r., i wówczas nie przeprowadzono planowanej lustracji²⁵⁰. A wieś ta stanowiła około 1683 r. własność Władysława Zapolskiego. Kościół parafialny drewniany nosił wezwanie św. Wawrzyńca. Wyposażony w trzy ołtarze, należycie wyposażony we wszelkie paramenty liturgiczne i dobrze uposażony, co dokładnie spisano²⁵¹.

Ta sama świątynia służyła także w 1711 r. i z opisu tabernakulum, chrzcielnicy czy przechowywania olejów świętych można wnosić, że była zadbana. Ołtarz wielki z obrazem Ukoronowania Najświętszej Maryi Panny, zaś boczne Matki Boskiej Częstochowskiej i św. Antoniego. Opisano wszystkie paramenty liturgiczne przechowywane w zakrystii. Dzwonnica, złączona ze świątynią, wymagała naprawy. Wystarczające też i dokładnie spisane było uposażenie. A proboszczem był wówczas, z prezenty kolatorów, Maksymilian Zieliński²⁵².

Wichura, jaka przeszła na krótko przed 1728 r., musiała dokonać znacznych spustoszeń tak w samej świątyni, jak w dzwonnicy i zabudo-

²⁴⁷ *Diecezja włocławska 2000*, s. 699–701.

²⁴⁸ Br. Ch[lebowski], *Rossoszyce*, w: SGKP, t. 9, s. 776.

²⁴⁹ LB, t. 1, s. 388–390.

²⁵⁰ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 59.

²⁵¹ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 56–58.

²⁵² ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 112–116, 36–38.

waniach plebańskich. Nie było własnego proboszcza, a kolator, właściciel Rossoszycy Pstrokoński, zamiast prezentować odpowiedniego kandydata, zatrudnił jakiegoś zakonnika jako kapelana. Wizytator w 1728 r. nie zastał inwentarza gospodarczego. Pozostałe wyposażenie liturgiczne było w posiadaniu kolatora. Do niego należał obowiązek przywrócenia należnego stanu świątyni i obejścia plebańskiego, a także prezentowania odpowiedniego kandydata na proboszcza²⁵³. Innymi słowy stan parafii w tym okresie był opłakany.

Bez wątpienia wkrótce dokonano niezbędnych napraw, bowiem w przyszłości nawet nie nawiązywano do poprzedniego stanu. Właścicielem Rossoszycy w 1765 r. był Franciszek Pstrokoński, chorąży piotrkowski. Tamtejsza drewniana świątynia nosiła wezwanie św. Wawrzyńca. Nie pamiętano wówczas kto był jej fundatorem, ale jak to wskazywały znaki, była konsekrowana. Wyposażona w trzy ołtarze, a mianowicie wielki z wizerunkiem Trójcy Świętej, zaś boczne Ofiarowania Najświętszej Marii Panny i św. Antoniego z Padwy. Parafią od 1760 r. zarządzał Stefan Majeroński²⁵⁴.

Kościół parafialny musiał nie przedstawiać najlepszego stanu, skoro postanowiono go odbudować i to od podstaw. Dlatego lepiej zorientowany wizytator w 1779 r. informuje, że kościół w Rossoszycy, drewniany, na planie krzyża, fundowany był przez Maksymę z Szembeków Pstrokońską w 1773 r. Był zatem tu nowy kościół, ale pod dawnym wezwaniem św. Wawrzyńca. Ołtarz wielki nosił wezwanie patrona świątyni, a boczne były poświęcone Matce Boskiej Częstochowskiej i św. Antoniemu. Probostwo posiadał od 1774 r. Adam Smardowski, czyli nastał tu, gdy parafia miała już nową świątynię²⁵⁵.

Wspomniana wyżej Maksyma była właścicielką Rossoszycy także w 1786 r. i pamiętano o jej zasługach w odbudowie kościoła. Probostwo nadal należało do wspomnianego wyżej Adama. Jednakże jest nieścisłość w relacji o stanie świątyni z tego roku. Bowiem wynika z niego, jakoby w 1783 r. wspomniana właścicielka, po spaleniu się dawnej świątyni nocą 1781 r., zaledwie w trzy lata zbudowała nową oraz zapewniła wszelkie jej wyposażenie, a także konsekrację. Ta wiadomość o odbudowie została później potwierdzana. Ale kiedy spisywano tę relację, świątynia nie była jeszcze konsekrowana, a jedynie poświęcona w 1783 r. Do parafii należały wsie: Rossoszycza, Rożdżały, Lipiny,

²⁵³ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 31–32.

²⁵⁴ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 193–198.

²⁵⁵ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 495–507.

Kobyła, Boczki i Miedźno²⁵⁶. Brakuje dalszych protokołów wizytacyjnych z przełomu XVIII i XIX wieku.

Od 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Kolarzami parafii w Rossoszycy nadal byli Pstrokońscy. Kiedy wizytowano parafię w 1824 r., nic ciekawego nie zanotowano o przeszłości, a przecież żyli jeszcze ci, co musieli pamiętać poprzedni trudny okres. Co więcej, nie było stałego proboszcza, parafią opiekował się, z tytułem kapelana niejaki Polikarp Sikorski. Parafia była mała, jeżeli spowiadających się na Wielkanoc było zaledwie około 600 osób²⁵⁷.

Proboszczem w 1876 r. był Alojzy Kaniewski i parafia liczył już 2140 wiernych²⁵⁸. Albo informacja co do stanu liczebnego parafii z 1876 r. była niedokładna, albo też, co jest mało prawdopodobne, liczba wiernych się zmniejszyła, bowiem w 1892 r., gdy był tu administrator Aleksander Dmochowski, było ich już tylko 1560. Pewnie była tu jakaś pomyłka drukarska, ponieważ w 1894 r. podano, że parafia miała 2400 wiernych. Parafia obejmowała wsie Rossoszycza, Ulesie, Pierzchnia, Góra, Miłobądz, Chorążka, Gozdy, Raszelki, Józefka, Bednarzec, Rożdżały, Boczki, Boczki Nowe, Kobyła, Chmielowa, Lipiny, Mogilno, Miedźno, Borek Lipiński, Lipiny Rozdzialskie, Lasek i Szczawno²⁵⁹.

Parafia pozostała w diecezji włocławskiej²⁶⁰.

STOLEC

Parafia we wsi Stolec, zapewne gniazdo rodziny Stoleckich, powstała na początku wieku XV, wspomniana w 1449 r. Tamtejszy kościół nosił wezwanie św. Wawrzyńca, pozostawał prawa patronatu miejscowych dziedziców. W 1521 r. byli nimi Magaczewscy, z których prezenty parafię miał Maciej z Pajeczna. Parafię tworzyły wsie Stolec, Niechmirów, Kamionka, Gronów, Wielgie i Mały Stolec²⁶¹.

Kościół w Stolcu w 1636 r. był drewniany, kryty gontami, z wieżyczką pośrodku; konsekrowany. Parafia zaliczona do dekanatu warckiego. Miał

²⁵⁶ ADWł, AAG. Wiz. 80, s. 8–13.

²⁵⁷ ADWł, ABKKal. Wiz. 8(203), k. 122–128v.

²⁵⁸ S. Chodyński, *Rossoszycza*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 54.

²⁵⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 59; „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1894, s. 62.

²⁶⁰ *Diecezja włocławska 2000*, s. 552–554.

²⁶¹ LB, t. 1, s. 424–425.

dwie kaplice leżące naprzeciw siebie. W pobliżu cmentarza przykościelnego znajdował się przytułek, a właściwie mały domek, w którym przebywał jeden ubogi. Proboszcz, którego imienia nie podano, rezydował w parafii²⁶². Patronem kościoła był św. Wawrzyniec. W 1683 r. probostwo to, z prezenty kolatora, miejscowego dziedzica, miał Stanisław Panczerzyński, ale ponieważ nie zawsze rezydował na miejscu, utrzymywał wikariusza Wojciecha Ciechońskiego. Wiernych komunikujących na Wielkanoc było około 800 i wszyscy spowiadali się. Świątynia dobrze zaopatrzona w paramenty kościelne i należycie uposażona²⁶³. W 1711 r. była wyposażona w sześć ołtarzy. Wielki z obrazem Matki Boskiej. Po stronie ewangelii znajdował się ołtarz z obrazem św. Rocha, następny z wizerunkiem Chrystusa Ukrzyżowanego i kolejny św. Antoniego Padewskiego. Po przeciwnej stronie ołtarz w kaplicy św. Anny i następny, także w tejże kaplicy, ołtarz św. Walentego. Kaplica pod wezwaniem Świętego Krzyża została fundowana przez rodzinę Olszowskich, a uposażona przez Hieronima z Olszowy Olszewskiego (Olszowskiego), miała swoje uposażenie. Działało bractwo różańcowe, mające własne uposażenie. Probostwo to miał Jakub Rywiński, kanonik sieradzki, prezentowany w 1703 r. przez kasztelanową wieluńską Katarzynę z Niezabitów Urbańską i Mariannę z Piotrowic Trepczynę. Zawsze przy parafii rezydował, chociaż utrzymywał niepodanego imienia wikariusza²⁶⁴.

Proboszcz Jakub Rywiński był jeszcze w 1729 r. i zapewne sam spełniał powinności proboszczowskie, bo nie wspomniano wówczas o ewentualnym pomocniku. Możliwe iż parafian nieco ubyło, bowiem teraz zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych naliczono około 500 osób. Świątynia wyglądała na zadbaną. Wewnątrz sześć ołtarzy. W wielkim znajdował się nadal obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem, a w górnej części wizerunek patrona, św. Wawrzyńca. W bocznym obraz św. Rocha, a wyżej św. Sebastiana. W kaplicy Olszowskich jeden ołtarz z wizerunkiem Jezusa Chrystusa Ukrzyżowanego i następny poświęcony św. Antoniemu z Padwy. Naprzeciwko ambony był ołtarz św. Anny, mający u góry obraz Matki Boskiej. Wreszcie ołtarz szósty z kolei, prawdopodobnie w nawie czy może w drugiej kaplicy, poświęcony został św. Walentemu, ale wyżej był obraz Matki Boskiej Częstochowskiej, a na samym szczycie św. Michał Archanioł. Jak to już wyżej powiedziano, jedna kaplica miała dobre uposażenie i obowiązki

²⁶² ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 254–255.

²⁶³ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 178–181.

²⁶⁴ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 278–284.

z nią związane spełniał proboszcz. Druga kaplica, wystawiona po stronie przeciwnej, nie miała własnego uposażenia. Działało bractwo różańcowe ze swoim uposażeniem. W przytułku znajdującym się przy parafii mieszkało pięcioro ubogich, utrzymujących się z jałmużny. Aktualny proboszcz zbudował nowy dom, w którego połowie mieszkał organista, uczący dzieci podstaw wiary i nauki²⁶⁵.

Czas robił swoje i świątynia drewniana, konsekrowana, w 1759 r. wymagała pilnej naprawy. Proboszcz Stanisław Bogusławski zmarł w 1758 r. i nowy nie został jeszcze mianowany, ponieważ wyznaczony na ten urząd przez władzę Andrzej Pokorski (może Polewski) po roku z niej zrezygnował, a wyznaczony na zarządcę Józef Gliński (poprzednio będący w Brzykowie) nie mógł placówki objąć, ponieważ Pokorski się nie wyprowadził. Tak więc sprawa parafii nie została dostatecznie załatwiona²⁶⁶.

W 1761 r. prawo patronatu należało do Krzysztofa Trepki, kalwinisty. Parafią zarządzał od 1760 r. Andrzej Polewski (prawdopodobnie ten sam co wyżej), ale z przeznaczenia tu przez władzę kościelną. A parafia Stolec była dosyć ważna, z kościołem dobrze utrzymanym i zaopatrzonym we wszelkie paramenta. Znajdowało się w nim pięć ołtarzy. Ponadto przy świątyni istniały dwie kaplice, po stronie północnej z fundacji Olszowskich i po stronie południowej. Bractwo różańcowe, opiekujące się wielkim ołtarzem, zaprowadzone w 1681 r., posiadało własne uposażenie. We wsi Niechmirów znajdowała się kaplica, a właściwie kościółek, odbudowany w 1729 r. przez Józefa Prosper Załuskiego, aktualnie w dobrach własności Antoniego Olszowskiego. Zapewne wiele pracy czekało przyszłego proboszcza²⁶⁷.

Pewnie był to czas budowy nowej świątyni, drewnianej, zbudowanej w 1768 r., która stała już w 1779 r., chociaż nie była jeszcze konsekrowana, a jedynie poświęcona. Jej fundatorem okazał się właściciel wsi Większy Stok, Filip Nereusz Szaniawski. Ta nowa świątynia musiała być dosyć okazała, skoro wyposażono ją w sześć ołtarzy. Wielki, jeszcze nieukończony, z obrazem Matki Boskiej Różańcowej, a w górnej kondygnacji umieszczono obraz patrona, św. Wawrzyńca. W kaplicy zwanej Olszowskich ołtarz Jezusa Ukrzyżowanego. Następne to ołtarze św. Walentego, św. Antoniego i św. Anny. Bractwo różańcowe. W pobliżu plebanii przytułek dla czterech

²⁶⁵ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 85–88.

²⁶⁶ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 7–9.

²⁶⁷ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 324–335.

ubogich, fundowany przez Kazimierza Szaniawskiego z zapisem, aby ubodzy po mszy za niego sprawowanej odmawiali za jego duszę litanię. Od 1758 r. probostwo miał Andrzej Pokorski. Kaplica w Niechmirowie stała się kaplicą publiczną²⁶⁸.

Jakieś prace w świątyni prowadzono, ponieważ w 1787 r. były tylko cztery ołtarze. Przy świątyni wspomniana wyżej kaplica z własnym uposażeniem, a we wsi Niechmirów, dziedzicznej wdowy Olszowskiej, drewniana kaplica publiczna. Chociaż było zezwolenie władzy kościelnej na sprawowanie tu nabożeństw, dziedziczka tylko niekiedy zapraszała w tym celu jakiegoś kapłana jako kapelana. Zmienił się także proboszcz, bo od 1785 r. był tu Józef de Sotro. W przytułku przebywało jedynie dwóch ubogich, ale utrzymywali się oni jedynie z jałmużny²⁶⁹.

Wspomniany wyżej proboszcz był tu także w 1791 r. Parafia w Stolcu była stosunkowo duża, ponieważ do sakramentów wielkanocnych były zobowiązane 1234 osoby, a wszystkich katolików naliczono 1610. Żydów mieszkało 10. Świątynia pozostawała drewniana, pod dawnym wezwaniem św. Wawrzyńca. Wyposażona w cztery ołtarze, z tym, że jeden w kaplicy „Olszowskich”. Nadal istniała kaplica w Niechmirowie, drewniana na podmurówce, mająca właściwie wygląd kościółka, z ołtarzem zawierającym obraz Ukoronowania Matki Boskiej. Duszpasterstwo gorliwie prowadził rządca tej parafii, niekiedy zapraszając do pomocy zakonników. Przy ołtarzu wielkim istniało bractwo różańcowe, mające uposażenie od Stanisława Skrzyńskiego, właściciela Stolca, z 1681 r. Bardzo bogate wyposażenie w paramenty liturgiczne, dokładnie spisane, a także dosyć pokaźna biblioteka kościelna, co świadczy o tamtejszych proboszczach. Gromadzili oni także dokumentację dotyczącą parafii. Dokładnie także opisano wszelkie uposażenie. Ówczesny proboszcz zasłużył w oczach wizytatora na uznanie²⁷⁰.

Wsią szlachecką był Stolec w 1802 r. Świątynia tamtejsza fundowana była w 1768 r. przez Filipa Szaniawskiego. Była to świątynia drewniana, w roku wizytacji przedstawiająca stan dobry, tym bardziej, że przed kilkoma laty dano nowy dach. Po jej prawej stronie została przybudowana murowana kaplica, zwana Olszowskich. Marceлин Olszowski w swoich dobrach w Niechmirowie w sąsiedztwie swojego dworu wystawił na sposób kościoła kaplicę, wprawdzie już tego roku znacznie zniszczoną, ale posiadającą

²⁶⁸ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 527–542.

²⁶⁹ ADWł, AAG. Wiz. 83, s. 46–50.

²⁷⁰ ADWł, AAG. Wiz. 89, k. 56–60v.

nadany wiecznymi czasy indult do sprawowania tam w niektóre niedziele mszy. Ponadto we wsi Wielgie, dobrach Jana Psarskiego też znajdowała się kaplica, która miała przywilej z 1800 r. na trzy lata odprawiana mszy w niektóre święta uroczyste. Od około 1785 r. probostwo to posiadał Józef de Sotro. Była to spora parafia obejmująca wsie: Stolec, Dąbrowa, Broszki, Łeszczyn, Biesiec, Niechmirów, Kamionka, Wolnica, Gronów, Brzeźnica i Wielgie, gdzie naliczono 1736 wiernych²⁷¹.

Wieś Stolec była dziedziczna, ze świątynią drewnianą, jeszcze nie konsekrowaną, a jedynie poświęconą pod wezwaniem św. Wawrzyńca, zbudowaną w 1768 r. przez Filipa Szaniawskiego. Z tym kościołem są związane dwie kaplice, jedna stara, a druga nowa, obydwie w dobrym stanie, co sprawia, że kościół ma formę krzyża. W 1810 r. kolatorem był Kajetan Szaniawski, a proboszczem Józef de Sotro, ustanowiony tu w 1785 r., dziekan dekanatu. Na terenie parafii, w Niechmirowie należącym do Marcelina Olszowskiego, znajdowała się kaplica prywatna, drewniana, mająca indult na sprawowanie w niej nabożeństw. Ponieważ wierni ze wsi Niechmirowa, Kamionki i Gronowa mieli tu bliżej, dlatego, pomimo upominania proboszcza, korzystali z nabożeństw w niej sprawowanych²⁷².

Od 1818 r. Stolec znalazł się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Parafia znacznie wzrosła liczebnie i za proboszcza Ignacego Madalińskiego, duszpasterzującego tu od 1860 r., w 1877 r. liczyła 2374 wiernych²⁷³. Pod koniec wieku XIX, w 1892 r., kiedy był tu już od 1881 r. proboszcz Jan Dzieczkowski, parafian było już 3027, a parafia obejmowała wsie Stolec, Dąbrowa, Siekanie, Broszki, Łeszczyn, Burdynówka, Gronów, Gronówek, Brzeźnica, Kamionka, Niechmirów, Wolnica i Wielgie. W Niechmirowie funkcjonowała kaplica publiczna pod wezwaniem bł. Wincentego Kadłubka²⁷⁴.

W latach 1925–1992 parafia należała do diecezji włocławskiej, a aktualnie jest w diecezji kaliskiej²⁷⁵.

Kaplica publiczna w Niechmirowie

Mówiąc o parafii w Stolcu wspomina się, że we wsi Niechmirowo znajdowała się kaplica, a właściwie kościółek, odbudowany w 1729 r. przez Józefa Prosper Załuskiego, aktualnie w dobrach własności Antoniego Ol-

²⁷¹ ADWł, AAG. Wiz. 113, s. 37–39; Wiz. 117, s. 59–69.

²⁷² ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 1175–1225.

²⁷³ S. Chodyński, *Stolec*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 54–55.

²⁷⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 60.

²⁷⁵ Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 508.

szowskiego²⁷⁶. Później kaplica ta stała się kaplicą publiczną²⁷⁷. Do tej kaplicy chętnie uczęszczali wierni z Niechmirowa, Kamionki i Gronowa, ponieważ mieli tu bliżej, ale nie zawsze podobało się to proboszczom parafii Stolec, którzy ich z tego tytułu upominali²⁷⁸. Kaplica ta, pod wezwaniem bł. Wincentego Kadłubka, istniała także w okresie diecezji kujawsko-kaliskiej²⁷⁹. Pozostawała kaplicą filialną także w diecezji włocławskiej²⁸⁰, a teraz wraz z parafią w Stolcu należy do diecezji kaliskiej²⁸¹.

SZADEK

Szadek to jedno ze starszych i ważniejszych miast królewskich, a także bardzo stara i znacząca parafia. Przypuszcza się, że pierwszy kościół, jeszcze we wsi Szadek, mógł powstać już w XI w., na co wskazuje jego wezwanie: św. Idziego. Jako miasto znany jest już z 1295 r. i zapewne dlatego nie oszczędziły go w 1331 r. rejsy zaborczych Krzyżaków²⁸². Że tak było, jesteśmy pewni z tego, iż w procesie warszawskim, wytoczonym Krzyżakom w 1339 r. zeznawał proboszcz z Szadku, Waclaw. Prawdopodobnie to monarcha zbudował po tych wydarzeniach nowy i to murowany kościół w Szadku, konsekrowany przez arcybiskupa Janisława w 1335 r. Świątynia ta, naturalnie wielokrotnie naprawiana i restaurowana, służy po dzień dziś. I tak w 1551 r. restaurował ją proboszcz miejscowy i kanonik krakowski, kujawski, kustosz sandomierski, Rafał Wargawski. Widać więc, że o tę parafię starały się często osoby wpływowe. Świątynia nosiła wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i św. Jakuba. Prawo patronatu naturalnie należało do monarchy i w 1521 r. probostwo miał Jan Otta z Krzepczowa. Do pomocy utrzymywał dwóch wikariuszy. Parafię, oprócz miasta Szadek, tworzyły wówczas wsie Prusinowice, Kobyła, Rzepiszew, Wola Rzepiszewska, Tarnówka, Wilamów, Przatów, Wólka Przatowska, Dziadkowice, Szadkowice, Suchoczasy, Kromolin, Kotlinki, Sikucin, Grzybów, Karczówek i Wielka Wieś²⁸³.

²⁷⁶ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 324–335.

²⁷⁷ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 527–542.

²⁷⁸ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 1175–1225.

²⁷⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 60.

²⁸⁰ RDWł 1991, s. 662.

²⁸¹ *Informator 2013–2014*, s. 313.

²⁸² *Szadek*, w: MPT, t. 2, s. 80–81.

²⁸³ LB, t. 1, s. 439–443.

To samo wezwanie było w 1636 r. Świątynia murowana, starożytna i konsekrowana. Wyposażona w osiem ołtarzy. Bogate uposażenie, a parafia mogła być nazywana prepozyturalną, ponieważ byli w niej wikariusze, a raczej mansjonarze, z własnym uposażeniem. Prepozyturę fundował w 1500 r. Jarosław Łaski, erygował Andrzej Boryszewski, arcybiskup gnieźnieński (1503–1510). O randze miasta i parafii świadczy także prepozytura szpitalna ze świątynią pod wezwaniem Świętego Ducha oraz kościół św. Idziego²⁸⁴. Było to miasto królewskie w 1683 r. z kościołem murowanym, pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i św. Jakuba Apostoła. O jego randze świadczy, że znajdowało się w nim 12 ołtarzy. W ołtarzu wielkim znajdowało się tabernakulum. Parafia bardzo dobrze uposażona. Był także szpital, po spaleniu w 1540 r. od nowa wraz ze świątynią Świętego Ducha wystawiony, w którym przebywało wówczas siedmiu ubogich, a trzecia to świątynia św. Idziego²⁸⁵. W Szadku i okolicy grasowała około 1712 roku zaraza, tak iż nie przeprowadzono wówczas lustracji parafii²⁸⁶.

Świątynia była okazała, bo w 1729 r. miała ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej i 12 ołtarzy bocznych: św. Sebastiana, św. Anny, Aniołów Stróżów, św. Urszuli, św. Barbary, Matki Boskiej Bolesnej, Wniebowzięcia Matki Boskiej z obrazem uważanym za słynący łaskami, św. Antoniego Padewskiego, św. Wawrzyńca, Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny, Matki Boskiej Różańcowej i św. Rocha. Przy niektórych ołtarzach miały swoje nabożeństwa cechy rzemieślnicze. Bractwo różańcowe zaprowadzone w 1615 r., bractwo św. Anny w 1602 r., bractwo Bożego Ciała, bractwo Aniołów Stróżów. Proboszczem był Stanisław Madaliński, kanonik włocławski i oficjał wieluński, przy parafii nierezydujący, a na miejscu pracował mansjonarz Jan Podkułiński, właściwie zarządzający parafią. Rektorem kościoła szpitalnego był wówczas Mateusz Podgórski. Funkcjonowała także szkoła²⁸⁷. Widać z tego, że była to znaczniejsza placówka.

Różne były jednak koleje losu i stan świątyni, która cieszyła się dawniej licznymi zapisami. Przez czas pewien inkorporowana do kapituły sieradzkiej. W 1759 r. proboszczem był kustosz sieradzkiej kapituły, Stanisław Więckowski, ustanowiony tu w 1755 r. Była to parafia bardzo dobrze uposażona, nie tylko dlatego, że obejmowała duży okręg parafialny, ale ponadto były

²⁸⁴ ADWŁ, AAG. Wiz. 5, s. 157–166; Wiz. 81, s. 168–193.

²⁸⁵ ADWŁ, AAG. Wiz. 8, s. 75–84.

²⁸⁶ ADWŁ, AAG. Wiz. 9, s. 475–476.

²⁸⁷ ADWŁ, AAG. Wiz. 13, k. 113–117.

zapisy, zwłaszcza w testamentach. Ponadto znajdowało się wiele zapisów dla licznych w kościele ołtarzy i dla mansjonarzy, ustanowionych w 1505 r., których dawniej było sześciu. Aktualnie mansjonarzem i jednocześnie zarządcą parafii był niepodanego imienia Kapciejewski, a drugi, Kazimierz Burski, był jednocześnie prepozytem kościoła szpitalnego Świętego Ducha. Ponadto znajdowała się na terenie starego miasta kaplica, powstała według zachowanego dokumentu erekcyjnego już w 1398 r., a przeznaczony dla niej dochód pobierał aktualny prepozyt²⁸⁸.

Jeszcze dokładniejszych wiadomości dla badaczy Szadku i dziejów jego parafii mogą dostarczyć protokoły wizytacji z 1761 r. i z 1779 r. przedstawiające obszernie wiadomości o uposażeniu parafii, a nawet poszczególnych ołtarzy, przy których fundowane były altarie, a było tych ołtarzy trzynaście. Świątynia w Szadku, murowana z cegły na wapno, restaurowana, jak to mówiły znajdujące się w parafii dokumenty, w 1551 r. przez ówczesnego proboszcza szadkowskiego, kanonika krakowskiego i kustosa kujawskiego, Rafała Wargawskiego. Kościół nosił wezwanie Matki Boskiej Wniebowziętej i św. Jakuba Większego. Wizytator opisując świątynię w 1779 r. zwrócił uwagę na konieczność przeprowadzenia pewnych napraw w budynku kościelnym. A była ona dostojna, skoro znajdowało się w niej 13 ołtarzy. I tak wielki miał obraz Matki Boskiej Wniebowziętej, w górnej kondygnacji wyobrażenie Świętej Trójcy, a na boku figura św. Jakuba Apostoła. Przy nim bractwo literackie, złożone głównie z cechu piwowarskiego. Ołtarze boczne natomiast nosiły wezwania: św. Stanisława i Sebastiana, św. Rocha; św. Anny; Aniołów Stróżów; św. Barbary; św. Walentego; Matki Boskiej Bolesnej; Pocieszenia Najświętszej Maryi Panny; Matki Boskiej Różańcowej; św. Wawrzyńca; św. Urszuli i św. Antoniego. Poszczególne ołtarze miały wiele zapisów na sprawowanie przy nich nabożeństw. Stąd potrzeba wielu kapłanów, co było powodem sporego uposażenia na utrzymanie mansjonarzy. Ponadto funkcjonowały cztery bractwa: Bożego Ciała, różańcowe, Aniołów Stróżów i św. Anny, wszystkie z własnym uposażeniem danym przez wielu darczyńców i z obowiązkowymi przy nich nabożeństwami. Na terenie parafii kościółek pod wezwaniem św. Idziego, pochodzeniem starszy od parafialnego, restaurowany ostatnio w 1740 r. Ponadto za miastem, w kierunku Uniejowa stał kościółek szpitalny, fundowany w 1540 r. pod wezwaniem Świętej Trójcy, Bożego Ciała, św. Hipolita i św. Leonarda. Prawo patronatu należało do proboszcza. Ówczesnym proboszczem był Klemens Godziemba Czyż, prezentowany na to beneficjum w 1766 r. po

²⁸⁸ ADWł, AAG. Wiz. 41, s. 34–40.

odejściu poprzednika, Więckowskiego. Zawsze przy parafii rezydował i posługi duszpasterskie pełnił. Przy kościele szpitalnym był Jan Kopciowski. Obowiązki altarzysty i kaznodziei spełniał Antoni Kamiński²⁸⁹. Widać z powyższego, że parafia duża, z historią, dobrze uposażona, ale brakowało duchowieństwa, aby spełnić wszystkie potrzeby płynące z licznych fundacji.

Proboszczem i dziekanem w Szadku w 1802 r. był Michał Żdzenicki, który własnym nakładem restaurował okazałą świątynię parafialną, co świadczy o jego dobrej działalności jako proboszcza i gospodarza. W 1802 r. był kościółek szpitalny pod wezwaniem Świętego Ducha, ale aktualnie był zajęty, prawdopodobnie przez władze cywilne, na magazyn mąki. Proboszczem był Michał Żdzenicki, mansjonarzem Jakub Wentyński, a w miejsce prepozyta kościoła szpitalnego zatrudniano dominikanina imieniem Jacek²⁹⁰.

Pożar, chociaż nie powiedziano kiedy, znacznie uszkodził murowaną świątynię w Szadku. Była okazała, z siedmioma ołtarzami, należycie we wszystko wyposażona. Prawo patronatu w 1811 r. należało do monarchy. Parafia obejmowała miasto Szadek i wsie Wilamów, Kobyła Miejska, Karczówek, Prusinowice, Przatów, Ogrodzeń, Dziadkowice, Szadkowice, Suchoczasy, Wólka Przatowska, Kromolin, Perna Wola, Kotliny, Kotlinki, Sikucin, Rzepiszów Wieś, Barnowka, Wielka Wieś, Bobownia, Starostwo. Ogółem naliczono 2784 wiernych. Proboszczem od 1789 r. był Michał Żdzenicki, dziekan szadkowski, zaś wikariuszami byli Wincenty Hejnacki i Jacek Rychter, zakonnik dominikanin²⁹¹.

Parafia po 1818 r. w diecezji kujawsko-kaliskiej. Prawo patronatu przeszło teraz na rząd. Kiedy wizytowano parafię w 1825 r., za proboszcza Jana Leśniewskiego i niepodanego imienia wikariusza, świątynia uszkodzona przez pożar w 1802 r. wymagała jeszcze wstawienia nowych okien i wybielenia. Oznacza to, że dokonano w niej znacznych napraw. A była to już duża parafia, bo liczyła około 2560 wiernych.

Była to już bardzo znaczna parafia, jeżeli w 1876 r. liczyła 6120 wiernych. Nie było prepozyta, ale parafię obsługiwali wikariusze, Paschalis Białorucki i Ignacy Mazurkiewicz²⁹². Pod koniec XIX wieku, w 1892 r. prepozytem, bo tego tytułu jeszcze używano, był Zygmunt Jabłkowski, a wikariuszem Stefan Bakowski. Naliczono 6820 parafian, zaś okręg para-

²⁸⁹ ADWŁ, AAG. Wiz. 59, s. 500–547; Wiz. 72, s. 122–179.

²⁹⁰ ADWŁ, AAG. Wiz. 111, s. 47–48; Wiz. 115, s. 83–86; Wiz. 130, s. 3.

²⁹¹ ADWŁ, AAG. Wiz. 135, s. 651–665.

²⁹² S. Chodyński, *Szadek*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 55–57.

fialny obejmowała osadę Szadek i wsie Bobownia, Tarnówka, Górna Wola, Wilamów, Bordo, Prusinowice, Henryków, Sikucin, Jamno, Kotliny, Kotlinki, Suchoczasy, Mostki, Ulejów, Przybyłów, Rzepiszew, Tarnówka, Cesarska Łaska, Grzybów, Kobyla, Grabowiny, Osiny, Wólka Przatowska, Przatów, Dziadkowice, Rogozin, Szadkowice, Kromolin, Wielka Wieś i Starostwo. Na cmentarzu znajdowała się kaplica św. Idziego²⁹³.

Parafia pozostała w diecezji włocławskiej²⁹⁴.

Kościół pw. św. Idziego

Według tradycji miał to być kościół starszy od świątyni parafialnej, która prawdopodobnie pierwotnie stała na tym miejscu. Ta świątynia ze swego wezwania sugeruje starożytność. Odbudowywana najpierw jako drewniana, w 1740 r. przez Franciszka Pstrokońskiego, pod dawnym tytułem św. Idziego. Odnowiona w 1788 r. Prawo patronatu należało do proboszcza szadkowskiego i mieszczan. Wyposażona w trzy ołtarze: wielki z wizerunkiem patrona, św. Idziego, uważanym przez wiernych za łaskami słynący, boczny po stronie północnej Matki Boskiej i po przeciwnej św. Barbary. Nie było tu osobnego prepozyta, a nabożeństwa, jeżeli była potrzeba, spełniał proboszcz. W latach 1858–1860 parafianie, zachęceni przez wikariusza Tadeusza Majera, zbudowali ładną murowaną świątynię. A kościół ten szczylił się od dawna wizerunkiem św. Idziego, słynącym łaskami. Przy nim urządzono cmentarz grzebalny. Wspominana zawsze przy spisaniu protokołów wizytacji parafii. Istnieje do dzisiaj²⁹⁵.

Kościół pw. Świętej Trójcy i Świętego Ducha

Był to kościółek szpitalny w Szadku. Razem z przytułkiem, fundowała go w 1510 (1540) r. Elżbieta Wolska. Kiedy spalił się w połowie XVII w., mieszczanie, z pomocą proboszczów szadkowskich około 1680 r. odbudowali go, także z drewna, pod tytułem Świętej Trójcy, Bożego Ciała, św. Hipolita i św. Leonarda. Prawo patronatu należało do mieszczan, a prepozyta wyznaczał proboszcz szadkowski. Prepozytem w 1765 r. był tu Kazimierz Burski, mianowany jeszcze w 1751 r. przez proboszcza z Szadku, Wojciecha Antoniego Oczosalskiego. Prawdopodobnie to on dokonał znacznej naprawy

²⁹³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 60.

²⁹⁴ *Diecezja włocławska 2000*, s. 545–548.

²⁹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 165; Wiz. 59, s. 535–537; Chodyński, *Szadek*, s. 56; *Diecezja włocławska 2000*, s. 55–58.

tej świątyni²⁹⁶. Wspomniany w 1825 r. jako szpitalny, ale nie określono jego położenia²⁹⁷. Pod koniec XIX wieku już nie istniał.

UNIKÓW

Nazwę tej miejscowości pisano niekiedy Unków. To stara parafia prawa patronatu szlacheckiego, możliwe iż gniazdo rodowe rodziny Unikowskich. Można przypuszczać, że oni byli fundatorami pierwszej świątyni w Unikowie. Stało się to możliwe już co najmniej w XIII w. Od dawna musiał tamtejszy kościół być znany szeroko, skoro nasz największy dziejopisarz, Jan Długosz, corocznie pielgrzymował tu na święto św. Stanisława, patrona parafii unikowskiej. Zapewne był tam obraz tego świętego otoczony czcią, bo co innego sprowadzałoby tu tak znamienitą osobę. W 1521 r. proboszczem, z prezenty właścicieli, był Jakub Bujnowski, jednocześnie mający prebendę na zamku sieradzkim, stąd w Unikowie utrzymywał wikariusza przez siebie opłacanego. A do parafii należały wsie Uników, Bujny, Ostrówek, Grójec Wielki, Złoczew, Klonowa i Owieczki²⁹⁸. Widać z tego, że była to bardzo obszerna parafia, z której w przyszłości wyłonią się trzy nowe, mianowicie w Ostrówku, Złoczewie i Klonowej.

Wsią szlachecką nadal pozostawała wieś Uników w 1636 r. Parafia należała do dekanatu warckiego. Służyła jej drewniana świątynia, ale już co najmniej druga, która została odbudowana w 1622 r. po pożarze dawnej, pod wezwaniem św. Stanisława. Przy tej nowej świątyni była kaplica pod wezwaniem św. Stanisława. W 1628 r., za specjalnym zezwoleniem arcybiskupa gnieźnieńskiego Jana Wężyka została rekuncyliowana, czyli konsekrowana, a więc poświęcona, przez kanonika kustosza łowickiego, Mikołaja Ruszkowskiego. Świątynia wyposażona w trzy ołtarze, wystarczające paramenty liturgiczne i należyte uposażenie. Proboszcz unikowski miał pod swoją opieką kościół i nowa parafię w Złoczewie oraz kaplicę w Klonowej, wsi królewskiej, gdzie w 1636 r. znajdowała się kaplica filialna parafii unikowskiej, nie konsekrowana, wyposażona w trzy ołtarze. W Unikowie znajdował się przytułek, a w nim trzech ubogich. Wszystkich parafian, zapewne łącznie ze Złoczewem i Klo-

²⁹⁶ LB, t. 1, s. 440; ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 164–165; Wiz. 59, s. 537–540.

²⁹⁷ ABKKal, Wiz. 11(205), k. 3v.

²⁹⁸ LB, t. 1, s. 422–424; S. Chodyński, *Uników*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 57.

nową było około 2000. Czy to byli wszyscy wierni, czy też ci spowiadający się na Wielkanoc, powiedzieć trudno²⁹⁹.

W bliżej nieznanym roku część wsi Uników znalazła się w posiadaniu kapituły gnieźnieńskiej, a część pozostała w rękach szlacheckich. Parafia dobrze uposażona, a świątynia bogato wyposażona w paramenty liturgiczne, co dokładnie spisano. Rektorem kościoła w Unikowie był wówczas Stanisław Molski, utrzymujący wikariusza Mateusza Karola Larysza, kapłana diecezji wrocławskiej. Do parafii należały wsie Uników, Bujnow, Grodziec, Owieczki, Pasiaki, Lipicze, Klonowa, Leliwa, Zagrzeb, Błota i Błonie. Wprawdzie dawne protokoły podawały liczbę wiernych na około 2000 osób, teraz podano, że komunikujących na Wielkanoc było około 600 osób. Wszyscy się spowiadali, odstępców nie było. We wsi Klonowa była drewniana kaplica pod wezwaniem św. Stanisława, przy której powinien stale przebywać kapelan, ale aktualnie takiego nie było i proboszcz unikowski lub jego wikariusz sprawowali tam nabożeństwa i udzielali sakramentów³⁰⁰.

W 1712 r. parafia Uników była jedną z większych i dobrze uposażonych, z licznymi zapisami na swoją świątynię, która jednak wymagała pewnego remontu. Bardzo bogato przedstawiało się jej wyposażenie we wszelkie paramenty liturgiczne. W świątyni znajdowały się relikwie kilku świętych, ale nie miały dokumentu potwierdzającego ich autentyczność. Świątynia wyposażona w trzy ołtarze. Wielki z obrazem Chrystusa Ukrzyżowanego. Boczne, w nawie kościoła po stronie ewangelii ołtarz Matki Boskiej, a po przeciwnej Najświętszego Imienia Jezus. Pewnie to przy tym ołtarzu działało bractwo Najświętszego Serca Jezusowego zaprowadzone w 1669 r. Proboszczem w 1712 r. był Józef Małuski, kanonik sieradzki, mający jeszcze pod swoim zarządem parafie w Kliczkowie i w Sulmierzycach. Zdaje się, że nie był zbyt prawowiernym duszpasterzem, ponieważ w Unikowie utrzymywał kapłana włóczęgę, nie mającego zezwolenia od władzy kościelnej. Znowu podano, że wiernych było ponad 2000 osób, ale nie wszyscy się spowiadali i to z braku spowiedników. Aktualny proboszcz odbudował w Unikowie spaloną plebanię, czyli miał tu miejsce pożar, nie wiadomo czy jedynie zabudowań plebańskich. Do parafii był afiliowany kościół w Klonowej, z dobrym wyposażeniem. Z powodu dużej odległości od parafii w Unikowie, braku kapelana na miejscu, starosta klonowski zapraszał niekiedy do posługi duszpasterskiej zakonników³⁰¹.

²⁹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 250–254.

³⁰⁰ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 172–176.

³⁰¹ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 267–277.

Świątynia unikowska pozostawała drewnianą nadal. Wizytowana w 1728 r. przedstawiała zdaje się niezły stan. Wizytator jak zawsze rozpoczął od sprawdzenia, jak przechowywany był Najświętszy Sakrament, stan chrzcielnicy i czy oleje święte były pobrane od dziekana w swoim czasie. Zależało to zawsze od gorliwości i sumienności proboszcza. Proboszczem, z prezenty kapituły gnieźnieńskiej i Mikołaja z Gaszyn Wierchlejskiego i Jadwigi Stobieckiej, jako kolatorów, był Antoni Żurawski, ale nie wiadomo kiedy do parafii nastał. Nie posiadał wikariusza, widocznie sam sprawował duszpasterstwo. Obliczano, że było około 500 parafian i wszyscy się spowiadali. Kościół miał aktualnie pięć ołtarzy, czyli w ostatnim czasie musiały zajść pewne zmiany. Wielki ołtarz miał teraz obraz Matki Boskiej Wniebowziętej. W kaplicy św. Stanisława, sytuowanej w pobliżu ambony, ołtarz najprawdopodobniej Imienia Pana Jezusa i drugi z obrazem patrona, św. Stanisława. Naprzeciwko ambony ołtarz Matki Boskiej Częstochowskiej. Piąty ołtarz był poświęcony św. Rochowi, ale w nim znajdował się też obraz św. Walentego. Kaplica św. Stanisława przy kościele nie posiadała własnego uposażenia. Ale proboszcz miał do obsługi inną jeszcze kaplicę, mianowicie we wsi Klonowa, już wyżej wspomnianą. Był to kościół drewniany, nie konsekrowany, z dwoma ołtarzami. Proboszcz starał się w niej odprawiać co trzecią niedzielę, ale często zatrzymywali się przy niej kapłani udający się do Częstochowy i tam sprawowali mszę świętą. W Unikowie, w tamtejszym przytułku, przebywało czterech ubogich, ale nie było dla nich żadnego uposażenia. Przed tym proboszczem wiele było do zrobienia w parafii, co wyłuszczył wizytator w zarządzeniu powizytacyjnym³⁰².

Tamtejszy kościół w 1759 r. pozostawał drewnianym, o niezłych ścianach, ale dach wymagał poprawy. Dawniej do parafii należały filie w Złoczewie i Klonowej, gdzie powstały samodzielne parafie. Probostwo, prawdopodobnie po śmierci Bartłomieja Tuligłowskiego, posiadał Andrzej Kustrzabiński. We wsi Klonowa znajdowała się kaplica, a raczej kościółek filialny³⁰³.

Prawo patronatu w 1765 r. należało do Franciszka Ksawerego Psarskiego. Parafii nadal służył drewniany kościół z kaplicą od strony północnej. Uników należał do parafii nie tylko rozległych terytorialnie, ale i bogato uposażonych. W 1765 r. parafią jako zarządca od 1751 r. opiekował się Andrzej Kustrzabiński³⁰⁴.

³⁰² ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 77–81.

³⁰³ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 24–26.

³⁰⁴ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 266–276.

Drewniana świątynia, jak obliczano stojąca już około 500 lat, z kaplicą wystawioną po stronie północnej, służyła parafii w 1779 r. Jej stan, pomimo wieku, nie był najgorszy. Prawo patronatu pozostawało przy dziedzicach Unikowa. Ołtarz wielki, fundowany przez kolatorkę Psarską, z wizerunkiem Chrystusa Ukrzyżowanego. Ołtarze boczne natomiast św. Jana Nepomucena, Matki Boskiej Częstochowskiej i św. Walentego. W kaplicy zaś ołtarz św. Stanisława, patrona świątyni. Bractwo Imienia Pana Jezusa. Probostwo to miał od 1776 r. Błażej Czupiński, sam sprawujący powinności proboszczowskie³⁰⁵.

Właścicielem Unikowa i kolatorem tutejszej parafii w 1802 r. był Wojciech Psarski. Tamtejszy kościół drewniany, jeszcze dosyć dobry, wkrótce zaczął wymagać większej naprawy. Uważano, że ta świątynia powstała w 1622 r. Parafia obejmowała wsie Uników, Owieczki, Bujnow, Grójec, Lipicze, Klonowa, Leliwa, Kuźnica Błońska, Kuźnica Zagrzebska i Błota. Spowiadających się było tu 2195, czyli była to jedna z większych parafii i bardzo rozległych. Z prezenty wspomnianego kolatora od 1801 r. probostwo miał Franciszek Sarnowski. We wsi parafialnej Klonowa znajdowała się kaplica prywatna, gdzie były sprawowane nabożeństwa na mocy indultu, ale spodziewano się, że powstanie tam parafia³⁰⁶.

W 1810 r. parafia ta należała do dekanatu warckiego. Kościół tamtejszy drewniany, stary i znacznie zniszczony. A parafia była znaczna. Proboszczem od 1802 r. był Ksawery Sosnowski, zawsze rezydujący na miejscu³⁰⁷.

I ta parafia w 1818 r. znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Okazała się konieczność zastąpienia starej drewnianej świątyni nową. Dokonano tego w latach 1870–1875, staraniem proboszcza Marcina Rosińskiego. Powstała nowa murowana świątynia w stylu gotyckim, ale bez wieży. Parafia była spora, bo za wspomnianego proboszcza, w 1877 r. liczyła 2536 wiernych³⁰⁸. Przy końcu wieku XIX, w 1892 r., gdy proboszczem był tu jeszcze wspomniany Rosiński, parafia miała 2394 wiernych i obejmowała wsie Uników, Owieczki, Lipicze, Grójec Wielki, Kamasy, Kapituło, Bujnow, Emilianów, Wandalin, Fikołek, opuszczoną wieś Liski, Leśnik i Pieczyśka³⁰⁹.

W latach 1925–1992 parafia należała do diecezji włocławskiej, a od 1992 r. włączona do nowej diecezji w Kaliszu³¹⁰.

³⁰⁵ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 542–558.

³⁰⁶ ADWł, AAG. Wiz. 113, s. 45–48; Wiz. 117, s. 79–81.

³⁰⁷ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 1252–1291.

³⁰⁸ Chodyński, *Uników*, s. 57; RDWł 1991, s. 663–665.

³⁰⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 60–61.

³¹⁰ Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 512.

WĄGŁCZEW

Dosyć złożone są dzieje parafii w Wągłczewie. Była to wieś królewska. Parafia założona w drugiej połowie XIII w. znajdowała się pod zarządem zakonu kanoników regularnych z Męki, do czasu, kiedy przeszli oni do Kalisza, a potem przeszła pod zarząd księży diecezjalnych. Nastąpiło to w 1358 r.³¹¹ W 1521 r. w Wągłczewie przy kościele św. Klemensa proboszczem był Wawrzyniec ze Słupcy. Parafia niewielka, bo oprócz wsi parafialnej należały do niej Łubna, Brudzew i Bliźniew³¹².

Parafia wizytowana w 1636 r., gdy była jeszcze wsią królewską. Ale już wówczas istniała murowana świątynia pod wezwaniem św. Klemensa, fundowana przez Macieja biskupa włocławskiego i Stanisława biskupa płockiego, braci Łubieńskich. Parafia liczyła wówczas około 300 osób komunikujących na Wielkanoc³¹³.

Zmiana w sytuacji w parafii nastąpiła w 1626 r., kiedy to właściciele dóbr Łubna, czterej braci Łubieńscy (dwaj z nich to Stanisław i Maciej Łubieńscy, biskupi) dawny drewniany kościół w Wągłczewie zastąpili nową świątynią murowaną, z wieżą i zegarem i przekazali ją zakonnikom, kanonikom regularnym Grobu Chrystusowego z Miechowa, zwanymi miechowitami, co nastąpiło w 1629 r. Jako drugiego patrona kościół otrzymał jeszcze św. Augustyna. Upamiętnione to zostało marmurową tablicą z odpowiednim napisem, umieszczoną nad głównym wejściem do świątyni. Nową świątynię konsekrował Maciej Łubieński, podówczas biskup chełmski³¹⁴. Bożogrobcy więc pozostali duszpasterzami w Wągłczewie³¹⁵.

Przy kościele parafialnym około 1759 r. pracowali więc miechowici. Proboszczem prepozytem był [Cyryl] Gorczycki, penitencjarzem Mikołaj Rajewski, a kaznodzieją Szymon Wójcicki³¹⁶.

Wprawdzie wsią królewską pozostawał Wągłczew jeszcze w 1765 r., ale prawem dożywocia miał ją Aleksander Łubieński. Parafię nadal prowadzili

³¹¹ Librowski, *Indeks*, s. 161.

³¹² LB, t. 1, s. 414–415.

³¹³ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 244–246.

³¹⁴ Tamże; ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 113–116; LB, t. 1, s. 414; S. Chodyński, *Wągłczew, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877*, s. 57–59.

³¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 186–187; Wiz. 13, k. 67v–69; Wiz. 49, s. 72, 113–116; Wiz. 59, s. 487–499; Wiz. 72, s. 685–704; Wiz. 83, s. 65–67; Wiz. 89, k. 76v–81; Wiz. 113, s. 55; Wiz. 117, s. 107, 109–115; Wiz. 137, s. 293–313.

³¹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 72–73.

bożogrobcy z Miechowa. Świątynia miał pięć ołtarzy: wielki z obrazem Jezusa Chrystusa Ukrzyżowanego i boczne św. Klemensa, Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, Niepokalanego Poczęcia Matki Boskiej i Aniołów Stróżów. Istniała bractwo Aniołów Stróżów. Przełożonym istniejącego tu konwentu zakonników Stróżów Bożego Grobu i rektorem kościoła parafialnego był Cyryl Gorczycki ustanowiony tu w 1742 r. Miał do pomocy trzech zakonników swojego zakonu, mianowicie kapłanów Mikołaja Szajewskiego, Hieronima Misięgniewicza i Wojciecha Werami. W przytułku zbudowanym przez aktualnego prepozyta mieszkała bardzo stara kobieta i dwie wdowy. A przy dworze Aleksandra Łubieńskiego we wsi Łubna znajdowała się kaplica prywatna³¹⁷.

Wsią królewską pozostawała parafia także w 1779 r., oddana w posiadanie rodu Łubieńskich. Świątynia ze ścianami murowanymi, także zakrystią i wieżą. Ołtarz wielki z rzeźbioną figurą Jezusa Ukrzyżowanego. Ołtarze boczne Najświętszej Marii Panny, Anioła Stróża, św. Klemensa i Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Powinności proboszcza spełniał od 1742 r. Cyryl Gorczycki, kustosz miejscowego klasztoru, zakrystianem był podkustosz Dominik Baranowicz, kaznodzieją Bruno Sujkowski, zaś wikariuszem Michał Janikowski³¹⁸.

Właścicielem wsi w 1802 r., już w warunkach rozbiorowych Polski, został pułkownik wojsk pruskich V. Plötz. Prawo kolatorskie pozostało jednak przy zakonie Grobu Pańskiego z Miechowa. Proboszczem w Wągłczewie został Feliks Miazgowski. Do parafii należały wsie Wągłczew, dwie wsie Łubna, Brudzew i Bliźniew. Było 485 spowiadających się wiernych. Była to więc mała parafia, a teraz jej uposażenie bardzo uszczuplono przez zabranie majątków należących do zakonu³¹⁹.

Parafię wizytowano w 1810 r. Wieś to dawniej królewska, teraz dziedziczna Józefa Poraj Gołembowskiego. Parafia od dawna pod zarządem zakonników Grobu Pańskiego z Miechowa. Aktualnie proboszczem był Feliks Miazgowski, zakonnik miechowita od 1800 r. Wikariuszem był Stanisław Pokryński, także zakonnik³²⁰.

Miechowici zostali zniesieni przez władze zaborcze i parafia znowu przeszła w ręce księży diecezjalnych, a od 1818 r. należała do diecezji ku-

³¹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 487–499.

³¹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 685–704.

³¹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 113, s. 55–58; Wiz. 117, s. 107–117.

³²⁰ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 1293–1313.

jawsko-kaliskiej. Ale jeszcze w 1825 r. proboszczem był Feliks Miazgowski, kanonik regularny Grobu Chrystusowego z Miechowa, bardzo podeszły w latach, a prawo patronatu mieli jeszcze miechowici. Świątynia murowana wymagała pewnych napraw, co zaznaczył wizytator. Parafia liczyła 557 osób zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych³²¹. Znacznie jednak wzrosła, bo w 1876 r., gdy proboszczem był Wojciech Rogoziński, liczyła 1167 wiernych. W 1892 r. natomiast, kiedy administratorem był Franciszek Ksawery Lipka, liczba parafian wzrosła do 1200, a parafia składała się z wsi Wąglczew, Łubna-Jarosłaj, Łubna-Jakusy, Sudofy, Gaj, Brudzew i Bliźniew³²².

Od 1925 r. należy do diecezji włocławskiej i pozostaje w niej po dzień dzisiejszy³²³.

WIERZCHY

Już w drugiej połowie XV w. istniał tu kościół parafialny pod wezwaniem św. Mikołaja, a kolatorami byli właściciele wsi. Nową świątynię zbudował w 1727 r. Walenty Drogoński, ówczesny proboszcz. Podmurowanie zaś świątyni w 1785 r. to dzieło Jana Gołembowskiego, ówczesnego właściciela³²⁴.

Prawdę powyższą potwierdza zapis z około 1521 r. Była to wieś szlachecka ze świątynią pod wezwaniem św. Mikołaja, prawa patronatu szlacheckiego. Z prezenty też kolatora ówczesnego probostwo miał Wojciech z Chrzastkowa. Okręg parafialny składał się z wsi Wierzchy, Piotrów, Iwonie, Dzierżazna, Chodaki i Kraszyn³²⁵.

Świątynia św. Mikołaja w Wierzchach w 1636 r. była drewniana, a jej przeciekający dach powodował niszczenie ścian i budynku kościelnego. Ale wewnątrz, wprawdzie jedynie o dwóch ołtarzach, miała ładnie urządzone, z tabernakulum w ołtarzu wielkim; była też chrzcielnica i dobrze przechowywane oleje święte. Miała potrzebne wyposażenie w paramenty liturgiczne i odpowiednie uposażenie. Proboszczem był niejaki Piotr Jankowski. Spowiadających się na Wielkanoc było około 200, a więc parafia niewielka³²⁶.

³²¹ ADWł, ABKKal. Wiz. 10(204), k. 97–106.

³²² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 61.

³²³ *Diecezja włocławska 2000*, s. 501–503.

³²⁴ Br. Ch[lebowski], *Wierzchy*, w: SGKP, t. 13, s. 417.

³²⁵ LB, t. 1, s. 385–386.

³²⁶ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 55–57, 277.

Prawo patronatu w 1683 r. należało do Kowalskich. Dalej ta sama świątynia służyła parafii, z tym iż miała już trzy ołtarze: wielki, z mensą drewnianą, bliżej nieopisany oraz boczne św. Mikołaja i Matki Boskiej. Dobrze opisano wyposażenie i uposażenie. Probostwo to miał Hieronim Nagórski, na miejscu rezydujący i nieutrzymujący wikariusza³²⁷.

Zapewne następowały pewne zmiany w wewnętrznym urządzeniu kościoła parafialnego. W 1711 r. tabernakulum, ładnie urządzone, znajdowało się w bocznym ołtarzu Matki Boskiej. Oleje święte w trzech naczynkach cynowych przechowywano w specjalnej szafeczce w pobliżu ołtarza wielkiego. Natomiast chrzcielnica, czysto utrzymana, z wodą chrzcielną w misce mosiężnej. Ubogacono też ołtarze, których było już pięć, urządzonych staraniem aktualnego proboszcza. Wielki nosił wezwanie Matki Boskiej, zaś boczne św. Anny, Matki Boskiej z obrazem słynącym łaskami, św. Józefa i św. Antoniego. Bardzo dokładnie sporządzono wykaz paramentów liturgicznych. Proboszczem był Adam Chrzanowski³²⁸.

Ta stara świątynia, jak widać z powyższego dobrze zadbaną, spaliła się w 1726 r. Proboszcz ówczesny, Walenty Drogoński, najpierw na miejscu spalonej świątyni urządził kapliczkę, ale niebawem, bo już w 1728 r. przystąpił do budowy nowej, z własnych funduszy z pomocą darczyńców. Wykorzystano także zapis testamentalny z 1724 r. poprzedniego proboszcza, Adama Chrzanowskiego³²⁹.

Jak długa ta budowa trwała, powiedzieć trudno. Wierzchy była to wieś dziedziczna, w 1765 r. należąca do Jana Gołembowskiego. Opisano wtedy tamtejszą świątynię drewnianą, odbudowaną według zwyczajnego stylu. Przypomniano, że dokonano tego w dużej mierze staraniem Walentego Drogońskiego, podówczas proboszcza miejscowego i kanonika uniejowskiego, który odważył się na podjęcie pożyczki z dóbr Chodaki na tę odbudowę. Świątynia była wyposażona w cztery ołtarze: wielki Matki Boskiej Częstochowskiej, boczne św. Anny, św. Józefa i św. Antoniego. Odpowiednie wyposażenie i uposażenie dokładnie opisane. W parafii pracował od 1737 r. Krzysztof Zdzienicki. W szpitalu przebywało dwóch żebraków³³⁰.

Stan drewnianej świątyni w Wierzchach w 1777 r. był średni, wymagający pewnej naprawy w przyciesiach. Ale była dobrze wyposażona

³²⁷ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 49–51.

³²⁸ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 104–108; 33–35.

³²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 16v–17v.

³³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 158–163.

i uposażona. Probostwo należało nadal do Krzysztofa Zdzienickiego³³¹. Ten proboszcz był także w 1786 r. Okręg parafialny składał się z wsi Wierzchy, Piotrów, Turanie, Dzierżazna, Chodaki i Kraszyn³³².

Świątynia w Wierzchach drewniana, na podmurówce, w 1811 r. znajdowała się zasadniczo w dobrym stanie, tylko ściana od północy wymagała wzmocnienia. Opisano dobrze wyposażenie świątyni. Parafia liczyła ogółem 594 wiernych we wsiach Wierzchy, Piotrów, Iwonie, Dzierżazna, Chodaki i Kraszyn. Bractwo Najświętszej Panny Marii Szkaplerznej. Proboszczem od 1802 r. był Placyd Mateusz Ślęczkiewicz³³³.

Po 1818 r. znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Parafianie dbali o stan swojej drewnianej świątyni, bowiem jej lustrator w 1825 r. mógł zapisać, że ich staraniem była niedawno naprawiana, może i wtedy naprawiono fundamenty, dając podmurówkę. Kolatorem był właściciel wsi Wojciech Biernecki, a proboszczem, od około 1810 r., Adam Siemieński. Parafia niewielka, bowiem liczyła zaledwie około 550 osób spowiadających się na Wielkanoc³³⁴.

Kiedy w 1876 r. był tu proboszcz Maksymilian Szulczewski, naliczono 1625 parafian³³⁵. Natomiast u schyłku wieku XIX, w 1892 r., za proboszcza Ludwika Wysokowskiego, było w parafii 1749 wiernych mieszkających we wsiach Wierzchy, Piotrów, Żerniki, Pudłów, kolonia Pudłów, Pudłówek, Bratków Górny, Kraszyn, Chodaki, Dzierżazna i Iwonie³³⁶.

Parafia nadal pozostaje w diecezji włocławskiej³³⁷.

WOJKÓW

Dawna to własność arcybiskupów gnieźnieńskich, jak to wynika z wyroku z 1357 r. w sporze arcybiskupa [Jarosława Bogorii Skotnickiego] z niejakim Janem, synem Sulisława, który rościł sobie do tej wsi pretensje. Zapewne arcybiskupi założyli tu kościół, wspomniany w XIV wieku³³⁸.

³³¹ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 464–474.

³³² ADWł, AAG. Wiz. 80, s. 27–37.

³³³ ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 959–980.

³³⁴ ADWł, ABKKal. Wiz. 8(203), k. 136–142.

³³⁵ S. Chodyński, *Wierzchy*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 59.

³³⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 61.

³³⁷ *Diecezja włocławska 2000*, s. 554–557.

³³⁸ Br. Ch[lebowski], *Wojków*, w: SGKP, t. 13, s. 749; Librowski, *Indeks*, s. 166; LB, t. 2, s. 55.

Kościół tamtejszy nosił wezwanie św. Małgorzaty. Był już notowany w aktach konsystorza gnieźnieńskiego w XV wieku. Za arcybiskupa Jana Łaskiego prawo patronatu należało do arcybiskupa, a probostwo to trzymał Mikołaj Chrząszczewski, zaś parafię tworzyły wsie Wojków, Wrząca, Niedoń, Jasionna, Kąśnia, Włocin, Stok i dwie wsie zaginione, Grzymaczew i Olsko³³⁹.

Po śmierci poprzedniego proboszcza, Jana Zakrzewskiego, dziekana uniejowskiego i proboszcza konińskiego, zmarłego około 1605 r., kiedy wizytowano parafię około 1606 r., parafia wakowała, ale zarządzana była przez Piotra z Osjakowa. Parafia była inkorporowana do prałata dziekana uniejowskiego i obejmowała swoim okręgiem osiem wiosek. Była dobrze uposażona i wyposażona w paramenty liturgiczne, co dosyć dokładnie spisano³⁴⁰.

Tamtejsza świątynia była już stara i zaszła konieczność zastąpienia jej nową. Kolator, arcybiskup Maciej Łubieński w 1646 r. wznosił nowy kościół pod dawnym wezwaniem św. Małgorzaty³⁴¹. Zapewne była to świątynia drewniana. W 1711 r. wyposażona w trzy ołtarze, z nich wielki miał obraz Matki Boskiej ze Studzianny, zaś w bocznych wizerunek Świętego Krzyża i św. Wojciecha. Z tą świątynią złączona też była kaplica drewniana z ołtarzem Matki Boskiej. Dosyć bogate było wyposażenie w paramenty liturgiczne. Był też przytułek parafialny, w którym według dawnych zapisów powinno mieć utrzymanie sześciu ubogich. Szkoda, iż w 1711 r. nie podano nazwiska ówczesnego proboszcza. W tym czasie parafia należała do dekanatu stawskiego³⁴².

Jeszcze w 1729 r. świątynia nie była konsekrowana, a jedynie poświęcona, pod wezwaniem św. Małgorzaty. Posiadała należyte wyposażenie, także nowe organy. Proboszczem od 1718 r. był Franciszek Sadowski, niemający innego beneficjum. Nie utrzymywał też wikariusza i sam sprawował obowiązki duszpasterskie³⁴³.

Ta drewniana świątynia w 1754 r. wymagała bardzo wiele napraw, wszak liczyła już niemal 100 lat. Ale wewnątrz należycie urządzona, z trzema ołtarzami i kaplicą drewnianą po południowej stronie, tyle iż z niedbalstwa poprzednich rządców parafii, znacznie uszkodzoną. Działało bractwo św. Józefa. Wyposażenie we wszelki sprzęt liturgiczny dokładnie opisano,

³³⁹ Tamże, s. 55–56.

³⁴⁰ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 304–308.

³⁴¹ ADWł, AAG. Wiz. 10, s. 78–79.

³⁴² ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 494–500.

³⁴³ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 269–273.

podobnie jak i uposażenie. Przytułek nowo wystawiony, gdzie przebywało sześciu ubogich. Parafię miał Jan Saganowski, a parafian było wielu, bo naliczono 1208 spowiadających się³⁴⁴.

Probostwo w 1759 r. posiadał nadal Jan Saganowski, osobiście sprawujący duszpasterstwo. Jego staraniem świątynia parafialna została od fundamentów odbudowana w 1756 r. i w 1762 konsekrowana przez biskupa Hieronima Kazimierza Wielogłowskiego, sufragana przemyskiego³⁴⁵. We dworze szlacheckim Jasionna znajdowała się kaplica prywatna³⁴⁶.

W następstwie zmian z 1818 r. parafia ta znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Bardzo wzrosła liczebnie, bowiem około 1877 r. liczyła 5272 wiernych i wówczas był tu proboszcz Alojzy Gerlach i wikariusz Urban Morze, dominikanin. Za tego proboszcza, z pomocą wiernych, zwłaszcza ziemian Tadeusza Grodzickiego, Erazma Załuskowskiego i Nepomucena Bogusławskiego, dokonano znacznych prac przy świątyni, w jej obejściu i zabudowaniach plebańskich³⁴⁷. W 1892 r., gdy byli tu proboszcz Jacek Jędrecki i wikariusz Józef Kuczyński, parafia liczyła 6393 wiernych i obejmowała wsie: Wojków, Niedoń, Jasionna, Wrząca, Grzymaczew, Stok, Piegonisko, Rożenna, Rożenki, Jamnice, Czepisz, Dziećcioły, Brąszewice, Włocin, Kurek, Mizgała, Hecwoda, Dworek, Biała, Dębiniec, Świątkowizna, Marianów, Wędsle, Kopacz, Kije, Chudoba, Niwa, Pęczek, Borek, Przegorzała, Stelmachy, Grobelka, Podawacz, Orzeł, Narty, Kamiennik, Łyszczarz, Pokrzywniak, Wiertelaki, Sowizdrzał, Szymaszki, Salomony, Grabostaw, Żuraw, Trzcinka, Bukowskie Gałki, Pipie, Ciągnisz i Wojtyszki³⁴⁸.

Nową świątynię i bardzo okazałą, w stylu neogotyckim, pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny, obok poprzedniej, zniszczonej potem przez pożar, wzniesiono w latach 1904–1908 wysiłkiem parafian, za proboszcza Kajetana Krajewskiego. Konsekracji dokonał w 1908 r. biskup Stanisław Zdzitowiecki. Z tak dużej parafii w 1919 r. wyodrębniono parafię w Brąszewicach, wsie Dziećcioły, Czepisz i Jamnice w 1920 r. włączono do nowej parafii w Brzezinach, zaś w 1979 r. Piegonisko Wieś i Stok przyłączono do także nowej parafii Sobiesęki³⁴⁹.

³⁴⁴ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1495–1507.

³⁴⁵ ADWł, AAG. Wiz. 45, s. 15–16.

³⁴⁶ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 813–820; LB, t. 1, s. 55; S. Chodyński, *Wojków*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 59–60.

³⁴⁷ Tamże.

³⁴⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”, s. 62.

³⁴⁹ RDWł 1991, s. 166–167.

W latach 1925–1992 parafia należała nadal do diecezji włocławskiej, a od 1992 r. Wojków należy do dekanatu błaskowskiego diecezji kaliskiej³⁵⁰.

WRÓBLEW

Kiedy we Wróblewie, wsi szlacheckiej rodziny Wróblewskich, zbudowano pierwszą świątynię, nie wiemy, ale przyjmuje się, że było to prawdopodobnie w pierwszej połowie XIV wieku, a o świątyni i parafii we Wróblewie wspominają akta konsystorza gnieźnieńskiego z tego wieku³⁵¹. Później Wróblew przeszedł w ręce innych właścicieli i w 1521 r. wieś ta należała do braci Wojciecha, Wincentego i Dobrogosta Malskich. Proboszczem z ich prezenty był Jan Słodkowski, zaś świątynia, zapewne drewniana, nosiła wezwanie świętych Piotra i Pawła. Parafia liczyła wówczas kilkanaście wiosek, mianowicie Wróblew, Ocín, Kobierzycko, Sędzice, Słomków Mokry, Słomków Suchy, Zawadki, Pruchna, Gorzuchy, Dąbrówka, Noski, Smardzew i Sadokrzyce³⁵². To wezwanie kościoła, zapewne jeszcze tego pierwszego, jest zapisane w 1636 r. Świątynia tamtejsza miała trzy ołtarze, dobrze wyposażona w paramenty liturgiczne i uposażona. Parafia dosyć liczna, skoro wtedy naliczono około 800 osób zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych³⁵³.

Drewniany kościół parafialny pozostał nadal pod wezwaniem Świętych Apostołów Piotra i Pawła, a rządził nim w 1759 r. Wojciech Groblewski, mający wikariusza w osobie brata, Marcina Groblewskiego. Zdaje się, że była jakaś wątpliwość co do prawnego posiadania tej parafii przez nich. Zresztą nawet księgi metryk nie prowadzono³⁵⁴.

Prawo patronatu w 1765 r. należało w większej części do Pawła Załuskowskiego. Świątynia stara, wystawiona według dawnego zwyczaju budowania, ale w dobrym utrzymaniu. Wydaje się, że i wewnątrz utrzymane przyzwoicie, ze wszystkim co potrzebne kościołowi parafialnemu. Ołtarz wielki Świętej Trójcy, a na zasłonie Zwiastowanie Najświętszej Maryi Pannie. Po prawej stronie w kaplicy obraz św. Anny, przy którym było bractwo

³⁵⁰ *Informator 2013–2014*, s. 74.

³⁵¹ LB, t. 1, s. 115; S. Chodyński, *Wróblew*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 60.

³⁵² LB, t. 1, s. 415–416.

³⁵³ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 229–232.

³⁵⁴ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 27.

tego imienia. Po tej samej stronie kolejny ołtarz, Matki Boskiej Bolesnej. Wreszcie ostatni, czwarty ołtarz, po lewej stronie, miał wezwanie św. Jana Nepomucena. Bogate było wyposażenie i uposażenie. Rektor kościoła, którego imienia nie podano, razem z wikariuszem Wojciechem Groblewskim sprawowali duszpasterstwo³⁵⁵.

W 1761 r. zarządził parafią Stanisław Pantolski, nie mając wikariusza, chociaż byłoby dlań uposażenie³⁵⁶. Zmieniło się wezwanie świątyni, bo wówczas uważano, że nosi wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Anny. W 1779 r. była to wieś dziedziczna Załuskowskich. Nadal służył parafii stary drewniany kościół, ale jeszcze w dosyć dobrym stanie. W ołtarzu wielkim czczono Matkę Bożą, której obraz był uważany tu za łaskami słynący. Kolejne ołtarze poświęcono św. Annie, Matce Boskiej Bolesnej i św. Janowi Nepomucenowi. Działało bractwo św. Anny. Od 1774 r. probostwo należało do Adama Saganowskiego, utrzymującego wikariusza, Mikołaja Gwiazdowicza, który był jednocześnie promotorem bractwa³⁵⁷.

Właścicielami tej wsi w 1802 r. byli Jan i Józef Załuskowscy. Parafię tworzyły wsie Wróblew, Ocin, Dąbrówka, Sadokrzyce, Gorzuchy, Słomków Suchy, Słomków Mokry, Zawadki, Pruchna, Sędzice, Kobierzyczo, Smardzew i Noski. Wiernych, prawdopodobnie spowiadających się, naliczono wówczas 956 osób. Świątynia drewniana stara i zupełnie zniszczona, nadawała się tylko do rozbiórki. Jakoż rozpoczęto już budowę nowego kościoła i materiał został zgromadzony. Proboszczem wówczas był Maciej Węgierski, zaś wikariuszem Józef Ilski, ale ten już przewidziany był na duszpasterza w Malanowie³⁵⁸.

Ta nowa świątynia zastąpiła pierwszą na początku XVII wieku. Przetrzymała do 1800 r., kiedy staraniem proboszcza Macieja Węgierskiego została wystawiona kolejna, także drewniana, poświęcona w 1804 czy też w 1806 r. przez oficjała uniejowskiego Antoniego Pogorzelskiego³⁵⁹.

Wizytowana w 1825 r., już w diecezji kujawsko-kaliskiej, gdy kolatorem był Leon Załuskowski, zaś proboszczem Jan Nepomucen Lutomski. Kościół drewniany, na wysokim podmurowaniu, ale potrzebował wówczas nowego dachu. Była to spora parafia, jeżeli wówczas naliczono 1604 osoby zobowią-

³⁵⁵ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 387–407.

³⁵⁶ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 11–13.

³⁵⁷ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 648–665.

³⁵⁸ ADWł, AAG. Wiz. 113, s. 59; Wiz. 117, s. 117–119.

³⁵⁹ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 1425–1448; Chodyński, *Wróblew*, s. 60–61.

zane do komunii wielkanocnej³⁶⁰. W wieku XIX znacznie wzrosła liczebnie, bo w 1892 r., za proboszcza Franciszka Drozdowskiego, było 2571 wiernych we wsiach Wróblew, Smardzew, Dąbrówka Zgniła, Gorzuchy, Sadokrzyce, Żurawiec, Pruchna, Zawadki, Słomków Mokry, Słomków Suchy, Sędzice, Kobierzyczo, Ocin, folwark Noski i Tokarzew³⁶¹.

Parafia, której nadal służy kościół z 1800 roku, pozostała po 1925 r. w diecezji włocławskiej i do niej nadal należy³⁶².

ZADZIM

Ciekawa jest historia tej wsi i parafii. Należała do dekanatu szadkowskiego, potem, w okresie przed powstaniem styczniowym do dekanatu lutomińskiego, a po powstaniu do dekanatu sieradzkiego.

Możliwe, że w tym miejscu, gdzie położona jest dzisiejsza miejscowość Zadzim, było targowisko, może miasteczko, o nazwie Jakuszew, które podobno zostało zniszczone przez najazd tatarski, czego świadectwem miało być prawo odbywania dwóch jarmarków na św. Małgorzatę i na św. Mateusza, obowiązujące aż do 1860 r. Była to wieś szlachecka z rodem Zadzimskich, którym zapewne należy zawdzięczać pierwszy kościół parafialny pod wezwaniem św. Małgorzaty, wspomniany w 1416 r., ale jest zapewne o wiele wcześniejszej historii. Wspomniany został w tym roku tamtejszy proboszcz Stanisław. Prawo patronatu należało więc do miejscowych dziedziców Zadzimia i Woli Flaszczyna. Proboszczem w 1521 r. był Feliks Naropiński, kanonik gnieźnieński, ale starym zwyczajem utrzymywał tu wikariusza, bo jako członek tak znacznej kapituły, w swojej parafii zazwyczaj nie rezydował. Do parafii należały wsie Zadzim, Wola Flaszczyna, dwie wsie Rzeczyca, Ralewice, Wola Sipińska, Pietruchy, Rozcieszyn, Górki, dwie wsie Otok, Zalesie, Zygry i Wola Zalewska³⁶³.

Najstarsza wizytacja tej parafii z 1635 r. informuje, że była to wieś szlachecka, z kościołem drewnianym, konsekrowanym, pod wezwaniem św. Małgorzaty. Wyposażona w cztery ołtarze i kaplicę od strony południowej. Kaplica ta miała swoje uposażenie i było przy niej bractwo. Probostwo

³⁶⁰ ADWł, ABKKal. Wiz. 10(204), k. 109–114v.

³⁶¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”, s. 62.

³⁶² *Diecezja włocławska 2000*, s. 503–505.

³⁶³ LB, t. 1, s. 386–388; Br. Ch[lebowski], *Zadzim*, w: SGKP, t. 14, s. 255–256.

należało do Marcina Pioskowicza. Już wówczas liczyło około 2000 wiernych zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych. Należały do niej wsie Zadzim, Rzeczyca, Ralewice, Wola Sipińska, Wola Flaszczyna, Pietrachy, Rozcieszyn, Górki, Zwiasty, dwie wsie Otok, Zalesie, Zygry i Wola Konopczyna. Parafia była dobrze uposażona, co tu opisano³⁶⁴.

Nowy kościół murowany został fundowany w 1642 r. przez Aleksandra z Otoka Zalewskiego. Jan Wężyk (1626–1638), arcybiskup gnieźnieński do parafii zadzimskiej inkorporował sąsiednie parafie w Brodni i Glinnie, a w Zadzimiu utworzył prepozyturę. Uposażenie wyżej wspomnianej kaplicy i bractwa zostało oddane proboszczowi zadzimskiemu³⁶⁵. Prawo patronatu nadal należało do właścicieli Otoka, a w 1683 r. do Wacława Zalewskiego z Otoka. W Zadzimiu utworzono prepozyturę, może także i z tego tytułu, że na terenie parafii znalazła się kaplica w Zygrach. Była to drewniana kaplica, ale musiała powstać już dawno, skoro wówczas powiedziano, że od czasów niepamiętnych nie miała własnego kapelana. Główną przyczyną pewnie była inkorporacja wspomnianych parafii w Brodni i Glinnie. Probostwo zadzimskie miał wówczas niejaki Jan Rybski³⁶⁶.

Zdaje się, iż nie zawsze tak kolatorzy, jak i proboszczowie należycie dbali o świątynię parafialną. Tak było w 1721 r. Prepozyt, Franciszek Lutostański, miał też drugą parafię we Wrześni, co owocowało zaniedbaniem w Zadzimiu. A przecież kościół zadzimski był wyposażony w sześć ołtarzy, zasobny w paramenty liturgiczne i dobrze uposażony. Był tu wikariusz, niepodanego imienia Bękaszewski. Trzech ubogich żyjących z jałmużny znajdowało schronienie w przytułku³⁶⁷.

Następna lustracja z 1728 r. informuje o prepozyturze przy kościele parafialnym św. Małgorzaty, a do parafii należą inkorporowane parafie w Glinnie i Brodni oraz kaplica św. Wojciecha w Zygrach. Kościół zadzimski murowany, konsekrowany, miał sześć ołtarzy: wielki pod wezwaniem Matki Boskiej oraz boczne św. Katarzyny, św. Małgorzaty (patronki), św. Antoniego z Padwy, Matki Boskiej Częstochowskiej i Nawrócenia św. Pawła. Dokładnie opisano pozostałe wyposażenie w paramenty liturgiczne, cztery dzwony w dzwonnicy, której rolę spełniała wieża. Przy kościele znajdował się przytułek, gdzie przebywało 12 ubogich utrzymujących się z jałmużny. Uposażenie

³⁶⁴ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 57–59.

³⁶⁵ S. Chodyński, *Zadzim*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 61–62.

³⁶⁶ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 52–55.

³⁶⁷ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 112–116.

kaplicy istniejącej dawniej, przy poprzednim kościele, zostało oddane na utrzymanie prepozyta i mansjonarzy. Zresztą uposażenie prepozytury było duże i dokładnie tu opisane. W tymże roku, razem z parafią, wizytowano także kościoły filialne³⁶⁸.

Musieli zmieniać się właściciele i kolatorzy, bowiem Zadzim w 1765 r. to wieś dziedziczna Kazimierza z Lubrańca Dąbskiego. Kościół tamtejszy był murowany, prawa patronatu miejscowego dziedzica. Świątynia nosiła wezwanie św. Wacława, św. Mikołaja, św. Katarzyny i św. Małgorzaty. Wyposażona w sześć ołtarzy, a mianowicie wielki z obrazem Zwiastowania Najświętszej Maryi Pannie i boczne św. Antoniego Opata, Matki Boskiej Częstochowskiej, Nawrócenia św. Pawła, św. Małgorzaty i św. Katarzyny. Znaczące było też wyposażenie i uposażenie świątyni i parafii. Rektorem kościoła był Franciszek Wituski, będący tu od 1741 r. Szpital przed kilkoma laty spalił się, ale odbudowany, dawał schronienie ubogim, a zwłaszcza wdowom³⁶⁹.

Następna lustracja miała miejsce w 1777 r. i znaleziono murowaną świątynię parafialną w dobrym stanie. Dawniej było uposażenie dla dwóch mansjonarzy, aby śpiewano oficjum o Matce Boskiej. Potem część tego uposażenia przeznaczono dla kościoła filialnego w Glinnie i Brodni, a ci „mansjonarze” tam, jako w kościołach filialnych, sprawowali duszpasterstwo. Parafia zadzimską bogato wyposażona. Proboszczem był od 1775 r. Izidor Dworzański. W parafii znajdowała się jeszcze, oprócz kaplicy w Zygrach, kaplica publiczna we wsi Rzeczyca³⁷⁰.

Pewne *résumé* dziejów tej parafii dano w protokole wizytacji z 1811 r. Kościół musiał mieć większe znaczenie, skoro przy nim znajdowały się altare z własnymi dochodami, a arcybiskup Jan Wężyk wyniósł ją do godności prepozytury, ustanawiając przy nim mansjonarzy i wcielając jako filie do Zadzimia dwie parafie, Glinno i Brodnię. Była to posiadłość szlachecka, pod koniec własność Dąbskich z Lubrańca. Prawo patronatu należało do dziedziców Zadzimia, Dąbskich. Parafia obejmowała wieś Zadzim, Wola Zaleska, Wola Flaszczyna, Rozcieszyn, Piertraszki, Zalesie, Górki, Zwiasty, Otok, Otoczek, Zyгры, Rzeczyca, Ralewice i Grabina. Proboszcz Izidor Dworzański w parafii od 1775 r., zawsze na miejscu rezydujący. Inkorporowane do parafii kościoły w Brodni i Glinnie aktualnie w 1811 r. znajdowały się

³⁶⁸ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 28v–30.

³⁶⁹ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 163–176.

³⁷⁰ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 474–495.

w dekanacie uniejowskim, stąd w tej wizytacji nie opisane. Na terenie parafii w Zygrach, wsi właścicielki Cieleckiej znajdował się dawny kościółek drewniany, a po jego zniszczeniu się, zbudowano nowy, murowany, z wieżyczką pośrodku. Wyposażenie jego przechowywano we dworze³⁷¹.

Od 1818 r. parafia w diecezji kujawsko-kaliskiej. Wizytowana w 1824 r. przez dziekana szadkowskiego. Świątynia murowana, z takimże sklepieniem, w połowie kryta gontami i w połowie dachówką. Prawo patronatu należało do niepodanego imienia Poradowskiego i do Karola Dąmbskiego z Zadzimia. W Zygrach dawną drewnianą kaplicę zastąpiono wspomnianą już wyżej nową, murowaną, pod wezwaniem św. Rocha. Parafia miała już osobny cmentarz. Liczyła około 1000 wiernych zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych. Probstwo od około 1814 r. miał Wincenty Hojnowski, nie mając już wikariusza³⁷².

W 1876 r., gdy proboszczem był Józef Jasiński, parafia liczyła ogółem 2945 wiernych. Kościół miał wezwanie św. Małgorzaty³⁷³. Pod koniec wieku, w 1892 r., gdy proboszczem był tu Wincenty Głowacki, zaś wikariuszem Stanisław Ławiński, naliczono 3177 wiernych. Okręg parafialny obejmował wsie Zadzim, Wola Zadzimska, Wola Flaszczyna, Wola Sipińska, Pałki, Ameryka, Górki, Pietrachy, Rozcieszyn, Otok, Zyгры, Zalesie, Ustronie, Odwet, Marcinów, Rzeczycza, Ralewice, Szczawno, Skęczno, Grabina, Zielona i Wygoda³⁷⁴.

Parafia pozostała w diecezji włocławskiej³⁷⁵.

Parafia filialna w Glinnie

Była to wieś królewska. Kiedy powstała tu parafia, powiedzieć trudno. Od czasów niepamiętnych znajdował się w tej wsi kościół parafialny pod wezwaniem św. Wita, od dawna mając do siebie przyłączony kościół w Brodni pod wezwaniem św. Stanisława, dawniej będący także ośrodkiem samodzielnej parafii, teraz jako filialny. Do parafii tej od dawna należały wsie Glinno, Dzierzna (Dzierżazna), Brzeg, Brodnia i Lubola. Probstwo w Brodni, za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego, około 1521 r. miał tu Jan z Pabianic, utrzymujący dla obsługi kościoła w Brodni wikariusza, tu niepodanego z imienia i zdaje się kantora, których osobiście wynagradzał³⁷⁶.

³⁷¹ ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 984–999.

³⁷² ADWł, ABKKal. Wiz. 8(203), k. 150–156.

³⁷³ Chodyński, *Zadzim*, s. 61–62.

³⁷⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 62–63.

³⁷⁵ *Diecezja włocławska 2000*, s. 557–559.

³⁷⁶ LB, t. 1, s. 393–394.

Arcybiskup gnieźnieński Maciej Łubieński od 1644 r. parafię Glinno, wraz z filią w Brodni, wcielił do parafii Zadzim. Umożliwiło to powołanie w Zadzimiu kolegium mansjonarzy, którzy mogli obsługiwać kościoły filialne³⁷⁷.

Parafia miała świątynię pod wezwaniem św. Wita. W 1635 r. była to drewniana świątynia, wyposażona we wszystko co potrzebne do funkcjonowania jako świątyni parafialnej, a więc tabernakulum z Najświętszym Sakramentem, chrzcielnicę i przechowywane oleje święte. Znajdowało się też wystarczające wyposażenie liturgiczne, a więc trzy ołtarze i inne paramenty liturgiczne. Kościół otoczony cmentarzem. Proboszczem tu był Jakub Milowski, niestety nieobecny podczas lustracji. Parafia miała pewne zapisy na utrzymanie³⁷⁸. Dokumenty dotyczące erekcji i inne odnoszące się do uposażenia, o które pytano w 1683 r. znajdowały się w parafii macierzystej w Zadzimiu. Do kościoła w Glinnie ciążyli wierni z Glinna, Brzegów i Dzierżązny. Naliczono około 340 wiernych. Duszpasterstwo prowadził Stanisław Gliński³⁷⁹. Pomimo wielu danych przemawiających za jej usamodzielnieniem, nadal pozostała złączoną z Zadzimiem, nie jako filia, ale jako parafia inkorporowana. Znaczyłoby to, że miała więcej samodzielności. I rzeczywiście świątynia, jak to można poznać z opisu z 1711 r., wyposażona była we wszystko, co potrzebne dla sprawowania tej funkcji. Na miejscu też rezydował tu Andrzej Gliński, jako mansjonarz z Zadzimia. Wiernych gromadzących się przy tym kościele naliczono około 300³⁸⁰.

Związek z Zadzimiem pozostał nadal. Nadal korzystali tu wierni z Glinna, Brzegu i Dzierżąznej. Ale w 1728 r. w tej inkorporowanej parafii nie było własnego kapłana³⁸¹. Później, w 1759 r. proboszcz z Zadzimia utrzymywał w Glinnie wikariusza, uważanego za zarządcę, Pawła Łodzkiego³⁸².

Ten sam zarządca pozostał w 1761 r. Kościół w Glinnie był drewniany, już znacznie zniszczony, dawniej parafialny, a teraz filialny Zadzimia, jednak prowadzone przy nim było duszpasterstwo jak w normalnej parafii. Sprawowano w nim sakramenty, bo znajdowała się chrzcielnica, były oleje święte i przechowywano Najświętszy Sakrament. Ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem Jezus, a u góry umieszczono obraz św. Wita. Boczne natomiast miały wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny

³⁷⁷ ADWł, AAG. Wiz. 48, s. 8.

³⁷⁸ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 61–62.

³⁷⁹ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 62–65.

³⁸⁰ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 4–43, 120–123.

³⁸¹ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 30–30v.

³⁸² ADWł, AAG. Wiz. 48, s. 12.

i św. Walentego. Znajdowało się też wystarczające wyposażenie. Świątynia z cmentarzem, zapewne grzebalnym, bo znajdowała się na nim kostnica. Zarządcą był nadal Paweł Łódzki³⁸³.

W 1779 r. tamtejsza świątynia, zapewne drewniana, znajdowała się w takim stanie, że nie naprawy, ale z gruntu odbudowy od fundamentów wymagała. Była pod wezwaniem świętych męczenników Wita i Modesta. Znajdowały się w niej trzy ołtarze, mianowicie wielki z obrazem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, a w górnej części wizerunek patronów, Wita i Modesta. Jeden z bocznych ołtarzy miał obraz Zwiastowania Najświętszej Marii Pannie, a drugi św. Walentego. Z prezenty proboszcza zadzimskiego, Tomasza Kamińskiego i kanonika łowickiego, od 1770 r. duszpasterstwo i zarząd nad tym ośrodkiem sprawował tu, z tytułem mansjonarza, Stefan Majeroński. Glinno uważane było właściwie za samodzielną parafię³⁸⁴.

Już poprzednio wizytator zwracał uwagę na konieczność odbudowy kościoła w Glinnie. Zapewne zgodnie z tą sugestią właściciel Glinna, Jakub Głowaczewski w 1784 r. wystawił tu nową, drewnianą świątynię, która jednak nadal pozostawała filialną dla parafii Zadzim. Wprawdzie jako filię Zadzimia, ale osobno wizytowano ją w 1790 r., gdy zarządcą był tu od 1786 r. Jakub Słomczyński. Wiernych przy tym kościele filialnym naliczono ogółem 894 ze wsi Glinno, Brzeg, Dzierżążna i Bugaj³⁸⁵.

Jako osobna parafia zostało potraktowane także Glinno w 1802 r., chociaż pozostawało jako filia parafii w Zadzimiu. O tym, że traktowano ją oddzielnie świadczy, że wyraźnie przypisano do niej wsie Glinno, Brzeg, Dzierżążnę i Bugaj, gdzie naliczono 651 wiernych spowiadających się, a więc był to całkiem duży ośrodek duszpasterski. Proboszczem był Izydor Dworzanski, zapewne z Zadzimia, zaś na miejscu zarządcą Jakub Słomczyński³⁸⁶.

W 1810 r. znajdował się tu drewniany kościół pod wezwaniem św. Wita, nowo wystawiony w 1784 r. przez Jakuba Głowaczewskiego, w tym czasie dzierżawcy dóbr Glinno, właściciela dóbr Zelgoszcz. Drewno na niego sprowadzono z Zadzimia, dzięki tamtejszemu proboszczowi. W trakcie wizytacji opisano dokładnie tak świątynię, jak i jej wyposażenie oraz uposażenie. Zarządcą kościoła w Glinnie, chociaż był to filia Zadzimia, od 1786 r. był Jakub Słomczyński³⁸⁷.

³⁸³ ADWŁ, AAG. Wiz. 59, s. 177–1183.

³⁸⁴ ADWŁ, AAG. Wiz. 72, s. 1066–1077.

³⁸⁵ ADWŁ, AAG. Wiz. 88, k. 98v–94v.

³⁸⁶ ADWŁ, AAG. Wiz. 112, s. 11–13; Wiz. 116, s. 13–17.

³⁸⁷ ADWŁ, AAG. Wiz. 137, s. 649–667.

Po 1818 r. Glinno znalazło się w diecezji kujawsko-kaliskiej, początkowo jeszcze jako filia Zadzimia. W 1825 r. wizytowana już w nowej diecezji. Kościół tamtejszy był z 1784 r., podbudowany przez Jakuba Głowaczewskiego. Uważno tę parafię za samodzielną, bowiem określono jej okręg, mianowicie wieś Glinno, Dzierżązna i Bugaj Pustkowie. Osobnego cmentarza jeszcze nie było. Proboszczem był prepozyt z Zadzimia, a powinności duszpasterskie spełniał w miarę potrzeby wikariusz z Brodni. Natomiast w niedziele i święta odprawiał msze bernardyn z Warty³⁸⁸.

Od 1866 r. została włączona do reerygowanej parafii w Brodni w dekanacie tureckim³⁸⁹. Tutejszy kościół uszkodzony poważnie na początku II wojny światowej, został w 1943 r. rozebrany przez Niemców. Na tym samym miejscu w latach 1986–1987 pobudowano kaplicę. Glinno pozostaje jako filia w parafii Brodnia³⁹⁰.

Kaplica publiczna w Rzeczycy

W 1777 r. podano wiadomość, iż poza wsią Rzeczyca Maciej Rudnicki, kanonik uniejowski, zbudował kaplicę, z funduszem na odprawianie mszy w dni powszednie, ale nie w niedziele i święta, aby nie naruszać praw parafialnych. Ale nie powiedziano, czy i kto tu odprawiał³⁹¹. Później o niej już nie wspomiano.

Zygry

O kaplicy w Zygrach, dawnego pochodzenia, wspomina się przy parafii Zadzim. Była to wieś dziedziczna Jana Cieleckiego, w której w 1765 r. znajdowała się drewniana świątynia, nie wiadomo przez kogo fundowana, pod wezwaniem św. Wojciecha, najprawdopodobniej konsekrowana, jak to wskazywałyby znaki na jej ścianach. Położona była na terenie parafii Zadzim. Miejscowy dziedzic przy różnych okazjach zapraszał jakiegoś kapłana dla sprawowania nabożeństw. Przy tej świątyni znajdował się cmentarz, na którym, za wiedzą proboszcza zadzimskiego, chowano zmarłych³⁹².

Ta świątynia, filialna Zadzimia w 1779 r., chociaż drewniana, staraniem dziedzica Zygiel utrzymywana w dobrym stanie. Ołtarz wielki nosił we-

³⁸⁸ ADWł, ABKKal. Wiz. 8(203), k. 176–183.

³⁸⁹ S. Chodyński, *Brodnia*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 85–86.

³⁹⁰ *Diecezja włocławska 2000*, s. 654–657.

³⁹¹ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 485–586.

³⁹² ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 176–177.

zwanie Zwiastowania Najświętszej Maryi Pannie, zaś boczne św. Wojciecha i św. Rocha. Nie podano wówczas, kiedy się tu odprawiało. Wspomniani Cieleccy na początku XIX w. zbudowali nową i to murowaną kaplicę, którą opiekował się dwór, ale wówczas nie było jeszcze indultu, aby w niej sprawować nabożeństwa³⁹³. Jednak w 1892 r. nazwano ją już kaplicą publiczną, co oznacza, iż służyła celom duszpasterskim w parafii Zadzim³⁹⁴.

Aktualnie jest tam samodzielna parafia, erygowana w 1921 r., jeszcze w diecezji kujawsko-kaliskiej, przez biskupa Stanisława Zdzitowieckiego³⁹⁵.

ZDUŃSKA WOLA

Niewielu spośród mieszkańców dzisiejszego miasta Zduńska Wola zdaje sobie sprawę, że samo miasto jest stosunkowo nowe, bowiem ostatecznie dopiero w 1825 r. otrzymało prawa miejskie³⁹⁶. Pod względem jednak kościelnym znajdowała się na terenie starej parafii w Korczewie. I wizytując tę parafię w 1712 r. wspomniano po raz pierwszy, że we wsi Zduńska Wola znajduje się kaplica, możliwe iż pod wezwaniem św. Marii Magdaleny³⁹⁷.

Następną, dokładniejszą wiadomość mamy dopiero z 1763 r., i dzięki niej znamy więcej wiadomości. Powstanie kaplicy, potem parafii, zawdzięcza się właścicielom Zduńskiej Woli, Żłotnickim, chociaż już w 1599 r. Marcin Stokowski ufundował tu kaplicę w swojej wsi Wola Zduńska, nadając jej także odpowiednie uposażenie. Późniejszy właściciel Feliks Żłotnicki kaplicę tę pod wezwaniem Matki Boskiej wyremontował. Ołtarz wielki był pod wezwaniem Matki Boskiej, a boczne św. Józefa i św. Tekli. Właściciel niekiedy utrzymywał tu kapelana dla sprawowania nabożeństw³⁹⁸.

Jako samodzielna od 1767 r. parafia występuje Zduńska Wola już w wizytacji z 1779 r. Później podana będzie informacja, że erekcja parafii miała odbyć się w 1768 r. Była to jeszcze wieś należąca do Feliksa Żłotnickiego. We wsi pamiętano, że pierwszy kościół, czy raczej kaplica, został wystawiony w 1599 r. przez Marcina Stokowskiego i uważany był za filię parafii

³⁹³ ADWł, ABKKal. Wiz. 8(203), k. 15v.

³⁹⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 63.

³⁹⁵ *Diecezja włocławska 2000*, s. 560–561.

³⁹⁶ *Zduńska Wola*, w: MPT, t. 2, s. 93–94.

³⁹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 382.

³⁹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 747–748.

w Korczewie. Za parafialny został uznany w 1767 r., a parafia obejmowała miejscowości Zduńska Wola, Paprotnia, Swędzieniejewice Szlacheckie, Czechy, Krobanówek, Osmolin i Kawęczyn. Prawo patronatu należało do Feliksa Złotnickiego, właściciela. Kościół tamtejszy był drewniany pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Istniało bractwo Świętej Trójcy zaprowadzone w 1773 r. Proboszczem był Kazimierz Koniczewski, ale przebywał w Łęczycy gdzie był nauczycielem, aż w 1779 r. został zastąpiony innym kapłanem, Janem Kazimierzem Siewierskim³⁹⁹. Tenże Feliks Złotnicki ufundował w 1780 r. nową świątynię pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Kolatorem parafii w 1802 r. była nadal rodzina Złotnickich. Parafia obejmowała Zduńską Wolę oraz Czechy, Paprotnię, Holendry Paprockie, Swędzieniejewice, Osmolin i Kawęczyn, gdzie mieszkało 693 komunikujących na Wielkanoc. Tamtejsza świątynia, bliżej nieopisana, mająca wprawdzie niewiele ponad 20 lat, wymagała naprawy, zwłaszcza dachu, do czego zobowiązani byli kolatorzy. Proboszczem był Kazimierz Kozłowski⁴⁰⁰.

Od 1818 r. parafia Zduńska Wola znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Tak osiedle Zduńska Wola, przyszłe od 1825 r. miasto, jak i parafia, bardzo wzrastały liczebnie. Osiedlało się tu wielu nowych mieszkańców narodowości niemieckiej oraz czeskiej, zwłaszcza dlatego, że zaczął się tu rozwijać przemysł tkacki. Wizytowana w 1825 r., za proboszcza Adama Wojciechowskiego, który był tu od 19 lat. Ówczesna świątynia parafialna była drewniana, wymagająca nawet pewnych napraw. Nosiła wezwanie Świętej Trójcy. Na cmentarzu znajdowała się kaplica, w której odprawiano, za zgodą władzy kościelnej, msze podczas nabożeństw pogrzebowych. Parafia liczyła wtedy 1854 osoby zobowiązane do sakramentów wielkanocnych. Jeszcze w tym protokole wizytacyjnym nic nie wspomniano o prawach miejskich Zduńskiej Woli⁴⁰¹.

Kiedy w 1876 r. proboszczem był tu Ignacy Kolbe, a wikariuszem Ignacy Czok, parafia liczyła 6000 parafian⁴⁰². Za tego proboszcza zbudowano około 1870 r. nową, murowaną świątynię parafialną, ale zdaje się, że dawna jeszcze musiała służyć, skoro w 1892 r. kiedy probostwo to należało do Franciszka Kapałczyńskiego, zaś wikariuszem był Władysław Zaremba, podano, że ko-

³⁹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 381–394.

⁴⁰⁰ ADWł, AAG. Wiz. 107, s. 14; Wiz. 111, s. 57; Wiz. 115, s. 99–101.

⁴⁰¹ ADWł, ABKKal. Wiz. 11(205), k. 276–283.

⁴⁰² S. Chodyński, *Zduńska Wola*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 62–64.

ściół parafialny był z 1780 r. fundacji Złotnickiego. Parafia liczyła wówczas 9500 parafian, w miejscowościach Zduńska Wola, Czechy, Paprotnia, Zduny, Swędzieniejewice, Krobanówek, Osmolin, Stęszyce, Ogrodziska, Nowe Miasto, Rozomyśl i Opiesin⁴⁰³. Ale w 1894 r. w schematyzmie wyraźnie już powiedziano, że nowa świątynia została wystawiona staraniem parafian w 1881 r., nie wspominając już o dawnej⁴⁰⁴.

Zduńska Wola pozostała w diecezji włocławskiej, a teraz jest siedzibą dekanatu z siedmioma parafiami, w tym czterema w samej Zduńskiej Woli⁴⁰⁵.

ZŁOCZEW

Nazwa tej parafii była często pisana Złączów. Jest to stosunkowo młoda parafia. W 1521 r. Złoczew został wspomniany w parafii Uników⁴⁰⁶. Swoją rozwój i założenie tam najpierw klasztoru bernardynów, a następnie parafii, zawdzięcza właścicielom Ruszkowskim. Mianowicie Andrzej Ruszkowski, miecznik kaliski, ufundował w 1600 (czy w 1601) r. klasztor bernardynów, następnie zyskał u króla Zygmunta III Wazy przywilej lokacyjny miasta, a wreszcie w 1614 r. zbudował tu kościół parafialny. Parafia jednak założona została już w 1601 r. i wyłoniono ją ze starej parafii w Unikowie⁴⁰⁷, chociaż dokładne jej urządzenie nieco się opóźniło.

Ta nowa parafialna świątynia murowana znajdowała się w pobliżu klasztoru bernardynów. W 1636 r. nie była w całości urządzona i na podstawie zezwolenia władzy duchownej, niekiedy odprawiał w niej proboszcz z Unikowa. A więc nie była to jeszcze samodzielna parafia, a właściwie filia parafii Uników, chociaż pragnieniem było utworzenie samodzielnej parafii. Tak Uników, jak i tworząca się nowa parafia złoczewska należały do dekanatu warckiego⁴⁰⁸.

Parafia została ostatecznie zorganizowana. Duże zasługi bez wątpienia położyli kolatorzy, którzy dbali o naprawę swojej świątyni i uposażali ją swoimi zapisami, ale nie tylko. Bowiem Mikołaj Ruszkowski, kustosz i oficjał

⁴⁰³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 63.

⁴⁰⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1894, s. 65–66.

⁴⁰⁵ RDWł 2011, s. 1003–1030.

⁴⁰⁶ LB, t. 1, s. 422.

⁴⁰⁷ Złoczew, w: MPT, t. 2, s. 96–97; S. Chodyński, Złoczew, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 64; RDWł 1991, s. 647–649.

⁴⁰⁸ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 250–251.

warszawski postarał się, aby zaprowadzone zostało bractwo Świętej Trójcy i odpowiednie zatwierdzenie uzyskał od Jan Wężyka, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1627–1638). Czyli było to zanim ostatecznie parafia została zorganizowana. W 1683 r. proboszczem był tu Stanisław Panczerzyński, który, gdy była potrzeba pomocy, zapraszał zakonnika bernardyna, bez wątpienia z bliskiego klasztoru złoczewskiego. Już wtedy było dosyć bogate wyposażenie w paramenta liturgiczne⁴⁰⁹.

Kościół był należycie utrzymany w czystości i wizytator w 1712 r. nic nie zarzucił sprawdzając tabernakulum i chrzcielnicę. Świątynia murowana w dobrym stanie, z murowaną zakrystią, miała cztery ołtarze. Wielki z mensą murowaną miał obraz Matki Boskiej. Ołtarz boczny w prezbiterium nosił wezwanie św. Michała, z jego obrazem. Trzeci, także w prezbiterium, z obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej, i czwarty z obrazem Matki Boskiej Bolesnej. Prawo patronatu nadal należało do właścicieli miasteczka. Jednak świątynia nie była jeszcze konsekrowana i odprawiano w niej na podstawie zezwolenia władzy duchownej. Proboszczem od 1703 r. był wówczas Piotr Sieniecki, z prezenty kolatorki, Katarzyny Urbańskiej, kasztelanowej wieluńskiej. Nie miał innego beneficjum i rezydował na miejscu nie utrzymując wikariusza, sam sprawował duszpasterstwo⁴¹⁰.

Myślano jednak o konsekracji i dokonał jej w 1722 r. biskup sufragan gnieźnieński Franciszek Kraszkowski. Zapewne wtedy określono ostatecznie patronów świątyni, mianowicie Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny i św. Andrzeja Apostoła. Obraz tego świętego pojawił się także w wielkim ołtarzu, który wprawdzie nadal miał w centralnym miejscu obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem, ale wyżej umieszczono obraz patrona. Ołtarze boczne nosiły wezwania św. Mikołaja, Matki Boskiej Częstochowskiej i Matki Boskiej Bolesnej. Wszystkie były pięknie wyglądające, ze złoceniami. Ale wtedy zauważono, że wymagał naprawy dach świątyni. Zdaje się, że zmieniono wezwanie bractwa, bowiem powołując się na wspomnianego wyżej arcybiskupa Wężyka, bractwo czciło Bożą Rodzicielkę. Było też bractwo Szkaplerza, założone przez karmelitów, ale za zezwoleniem Michała Radziejowskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1687–1705). Proboszczem w 1729 r. był Franciszek Klonowski, z prezenty kolatorki Zofii Żłotnickiej, dziedziczki Złoczewa. Okazuje się, że nie była to jeszcze zbyt duża parafia, bo naliczono 363 spowiadających się, którzy wszyscy korzystali z sakra-

⁴⁰⁹ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 176–178.

⁴¹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 261–267.

mentów. Przytułek wymagał wielkiej naprawy, ale mieszkało w nim pięciu ubogich, utrzymujących się z jałmużny. Przy lustracjach parafii wiele uwagi poświęcano wówczas sprawom uposażenia⁴¹¹. Złoczew należał do dekanatu warckiego. Świątynia murowana, mająca uposażenie, tu spisane. Proboszcz Franciszek Klonowski zmarł w 1754 r. W 1759 r. probostwo po nim objął Jan Wężycki, na miejscu rezydujący⁴¹².

W 1764 r. miasteczko stanowiło własność Teresy ze Strusiów Bleszyńskiej. Pamiętano jeszcze, że świątynia złoczewska najpierw była filialną parafii w Unikowie. Jej patronem pozostawał św. Andrzej Apostoł. Tamtejszy kościół murowany był wystarczająco wyposażony, a także uposażony, co dokładnie spisano. Rektorem kościoła w Złoczewie był Jan Wężycki, ustanowiony tu w 1754 r. Nadal działały dwa wyżej wspomniane bractwa. Wprawdzie był przytułek, ale w połowie mieszkał organista, a w drugiej połowie nikogo nie było⁴¹³.

Później miasteczko przeszło zapewne na syna wspomnianej wyżej Teresy, Ignacego Bleszyńskiego. Świątynia tamtejsza murowana i konsekrowana przez biskupa Franciszka Kraszkowskiego, sufragana gnieźnieńskiego, w 1722 r. Prezbiterium posiadało sklepienie murowane, a w nawie z drewna. Dach z gontów. W kościele znajdowało się kilka ołtarzy, z nich wielki św. Andrzeja, oraz Matki Boskiej Szkaplerznej, św. Wawrzyńca, św. Mikołaja, Matki Boskiej Bolesnej i ostatni św. Floriana. Na placu plebańskim znajdował się dom jako przytułek dla ubogich, ale w jego połowie mieszkał organista. Probostwo aktualnie posiadał Jan Wężycki, w 1764 r. prezentowany przez kolatora. Mając jedno tylko beneficjum, na miejscu rezydował. Na terenie Złoczewa istniał klasztor bernardynów⁴¹⁴.

Własnością Bleszyńskich pozostało to miasteczko w 1787 r. Świątynia wyposażona w siedem ołtarzy. Probostwo miał Józef Sosiński, ustanowiony tu w 1781 r. W przytułku, znajdującym się w pobliżu ogrodu plebańskiego, przebywało trzech ubogich⁴¹⁵. Tenże proboszcz był też w 1791 r. Wszystkich wiernych katolików naliczono 898, a komunikujących 754. Mieszkało tu także 134 Żydów. Świątynia murowana, dokładnie opisana, pod wezwaniem św. Andrzeja Apostoła. Funkcjonowało bractwo różańcowe, zaprowadzone

⁴¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 81–85.

⁴¹² ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 1–4.

⁴¹³ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 279–307. Paginacja księgi pomyłona, bo po s. 279 następna zapisana jako 300.

⁴¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 558–571.

⁴¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 83, s. 50–53.

w 1628 r. i drugie, Szkaplerza, z 1690 r. Bardzo skrupulatnie spisano wszelkie paramenty liturgiczne oraz uposażenie parafii⁴¹⁶.

Właścicielem miasteczka Złoczew w 1802 r. był Ignacy Bleszyński. Pamiętano, że kościół murowany pochodzi z około 1601 r. Parafia obejmowała miasteczko Złoczew oraz wsie Przedmieście, Złoczewska Wieś, Czarna, Miklesz, Borzęckie, Stara Huta, Szklana Huta, Zapowiednik Pustkowie, Oleśnica Pustkowie, Cegielnia Pustkowie, Myca Pustkowie. Spowiadających się na Wielkanoc naliczono 914 osób, a z dziećmi ponad 1000 osób. Z prezenty wyżej wspomnianego kolatora od 1799 r. proboszczem był tu Jan Kanty Koźmiński⁴¹⁷. Ostatnia lustracja tej parafii w archidiecezji gnieźnieńskiej odbyła się w 1811 r., z bardzo dokładnym opisem świątyni i jej wyposażenia. Probostwo należało nadal do Jana Kantego Koźmińskiego⁴¹⁸.

Po zmianach granic diecezji na ziemiach polskich, od 1818 r. Złoczew znalazł się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Od 1864 r. parafia należała do dekanatu sieradzkiego. Za proboszcza Marcela Szymańskiego w 1876 r. liczyła 2420 wiernych⁴¹⁹. A w 1892 r., za tego samego proboszcza było ich 2650, a okręg parafialny obejmował osadę Złoczew i wsie Stara Huta, Miklesz, Borzęckie, Zapowiednik, Czarna, Cegielnia, Lesiak, Paza, Potok, Syberia, Oleśnica i Borki⁴²⁰.

Parafia pozostawała w diecezji włocławskiej do 1992 r., a teraz należy do diecezji kaliskiej⁴²¹.

Kościół i klasztor bernardynów

Klasztor bernardyński w fundowany w 1600 r. przez właściciela Złoczewa Andrzeja Ruszkowskiego, a jego świątynia konsekrowana została w 1607 r. przez kardynała Bernarda Maciejowskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego. W 1759 r. gwardianem klasztoru był Marian Dąbrowski, wikariuszem Teodor Leitner, kaznodzieją Justyn Gusowski, ponadto przebywało jeszcze sześciu zakonników kapłanów oraz pięciu braci zakonnych, imiennie spisanych. Byli to Tomasz Terlecki, Mikołaj Kobyliński, Jacek Józefowicz, Marcin Złotowski, Tomasz Kozłowski, Adrian Litkowski. Bracia to Łukasz Tłubicki, Grzegorz Terkowski, Andrzej Wyłaskowski, Franciszek

⁴¹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 89, k. 60v–63v.

⁴¹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 113^e, s. 61; Wiz. 117, s. 121–123.

⁴¹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 1455–1473.

⁴¹⁹ Chodyński, *Złoczew*, s. 64.

⁴²⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 63.

⁴²¹ *Informator 2013–2014*, s. 315.

Seidel i Dydak Szymański⁴²². W 1761 r. było 12 zakonników i sześciu braci laików⁴²³. Więcej, bo około 20 zakonników, było tu w 1779 r.⁴²⁴. W 1791 r. kapłanów było 13, a braci sześciu. Przy klasztorze działały bractwa św. Anny, św. Barbary i Pocieszenia Matki Bożej⁴²⁵. W 1802 r. klasztor ten był murowany, podobnie jak i świątynia klasztorna. Przebywało w nim wówczas 11 zakonników kapłanów na czele z gwardianem Piotrem Borkiewskim i siedmiu braci zakonnych⁴²⁶.

Od 1818 r. ten klasztor znalazł się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Obraz Matki Boskiej znajdujący się w kościele klasztornym był uważany za łaskami słynący. Przy tym konwencie działało bractwo Pocieszenia Matki Boskiej i bractwo św. Anny. Klasztor zniesiony przez władze zaborcze w 1864 r., a opiekę nad świątynią sprawowało duchowieństwo diecezjalne⁴²⁷. Dbano o niego i odbudowano po pożarze w 1902 r. Aktualnie w klasztorze mają swoją siedzibę siostry kamedułki⁴²⁸. Obecnie w diecezji kaliskiej.

---

⁴²² ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 5; S. Chodyński, *Złoczew. PP. Bernardinorum*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1873, s. 151–152.

⁴²³ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 305.

⁴²⁴ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 569–571.

⁴²⁵ ADWł, AAG. Wiz. 89, k. 62.

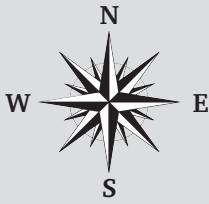
⁴²⁶ ADWł, AAG. Wiz. 117, s. 125.

⁴²⁷ Chodyński, *Złoczew. PP. Bernardinorum*, s. 151–152.

⁴²⁸ RDWł 1991, s. 648.

DEKANAT SŁUPECKI

Słupca i okolice należały do archidiecezji gnieźnieńskiej. Nowe granice polityczne ustalone w 1815 r. i w ślad za tym nowe granice kościelne spowodowały, że Słupca i okolice znalazły się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Przyszły dekanat słupecki po 1818 r. obejmował parafie, które należały poprzednio do różnych dekanatów, a nawet diecezji.

I tak do dekanatu gnieźnieńskiego św. Michała, nazywanym dekanatem zbarskim, należały parafie: Wilczyn, Ostrowąż, Lisewo, Budziszław, Ostrowite [Słupeckie]. W dekanacie słupeckim były parafie: Słupca, Koszuty, Dobrosołowo, Giewartów, Kawnice, Łądek, Kowalewo, Młodojowo, Myślibórz.

Natomiast parafie Ciążeń, Samorzewo i Pызdry należały poprzednio do diecezji poznańskiej.

W nowej sytuacji po 1818 r. w skład dekanatu słupeckiego wchodziły parafie: Słupca z Franciszkiem Więckiewiczem, kanonikiem kruszwickim; Myślibórz z Celestynem Cieleckim, kanonikiem płockim; dziekanem; Ciążeń z Franciszkiem Brodzkim, wicedziekanem; Cienin z Jakubem Wolniewiczem; Dobrosołowo z Janem Czabańskim; Golina z Mikołajem Jakubowskim, kanonikiem inflanckim; Giewartów z Józefem Magowskim; Kawnice z Pawłem Malerowiczem; Koszuty z Ignacym Szymkiewiczem; Kowalewo z Wojciechem Łęckim; Łądek z Bonifacym Ritterem, zakonnikiem cystersem; Młodojowo z Antonim Płonkowskim; Ostrowite [Słupeckie] z Tadeuszem Paalksnis; Pызdry, gdzie duszpasterstwo sprawowali franciszkanie; Samorzewo z Onufrym Nowickim¹.

Ponieważ Słupca była powiatem, stąd po 1864 r. dekanat znacznie się powiększył i w 1873 r.² obejmował 22 parafie ze swoimi duszpaste-rzami (w nawiasie podano liczbę wiernych): Słupca (3700) z Tomaszem Białkowskim i wikariuszem Pawłem Romanowskim; Budziszław Kościelny (1330) z Franciszkiem Pawłowskim; Ciążeń (2650) z Teodorem Kaszewskim; Cienin (574) z Jakubem Głowackim; Dobrosołowo (1450) z Andrzejem Lipkowskim; Giewartów (1541) z Konstantym

---

¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1820, s. 14–15.

² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1873, s. 73–80.

Ozimińskim; Grodziec (1681) z Wojciechem Góreckim; Kazimierz Biskupi (3465) z Florianem Stanisławem Willandtem; Kleczew (2700) z Wincentym Bączalskim; Kowalewo (1215) z wakującym probostwem; Królików (3200) z wakującym probostwem i wikariuszem Konstantym Kuropeckim; Lądek (3000) z Maksymilianem Kegel; Młodojewo (2496) z Benedyktem Segecińskim; Ostrowite [Słupeckie] (1936) z Ludwikiem Zalewskim; Pyzdry (3372) z Karolem Koryckim; Skulsk (2700) z Józefem Grąbczewskim; Samarzewo (1252) z Andrzejem Lubieńskim; Szymonowice (2879) z Walentym Bąkowskim; Trąbczyn (763) z Walentym Karkowskim; Wilczyn (2400) z Antonim Klawiterem; Zagórów (5881) z Feliksem Beslerem i wikariuszem Michałem Budzyńskim; Żłotków (1010) z Franciszkiem Ksawerym Lipką.

SŁUPCA

Jest to jedno ze starszych miast w Polsce. Już w 1196 r. jest wymieniona jako należąca do uposażenia biskupów poznańskich i to oni zbudowali tu pierwszą świątynię, zapewne w drugiej połowie XII w. Jako parafia należała jednak od początku do archidiecezji gnieźnieńskiej. Znakomity badacz dziejów diecezji poznańskiej, ksiądz Józef Nowacki przyjmuje możliwość, że Słupca należy do najstarszych parafii. Ksiądz Chodyński zaś uważa, że w 1196 r. Słupca miała już prawa miejskie magdeburskie. Inni przyjmują, że prawa te otrzymała w latach 1282–1296. Proboszcz słupecki Walter znany jest z 1296 r. Nie znamy opisu pierwszej świątyni słupeckiej, która w 1331 r. została spalona razem z miastem przez Krzyżaków. Nowa świątynia drewniana stanęła zapewne nakładem Jana III [Doliwa], biskupa poznańskiego (1325–1335). Na jej miejsce nową i wspaniałą wystawił Andrzej z Bnina, biskup poznański (1438–1479). Prawdopodobnie od początku nosiła wezwanie św. Wawrzyńca. Parafia była prepozyturą z racji wielu kapłanów tu pracujących. Za arcybiskupa Jana Łaskiego probostwo w Słupcy posiadał Sędziwój Nojewski, prezentowany przez biskupa poznańskiego. Miał on do pomocy trzech wikariuszy. Poza samym miastem i jego przedmieściami, należały do parafii wsie: Wroszkowo, Kotunia, Kąty, Babin, nieznane dzisiaj Słończyce i Piotrowice. O znaczeniu parafii świadczą bardzo liczne altarie w kościele parafialnym, fundowane często przez arcybiskupów gnieźnieńskich lub cechy rzemieślnicze. W 1521 r. było ich siedem, a przy nich kapłani, czyli, jak na owe czasy, duchowieństwo w Słupcy było liczne. Ponadto poza

murami miasta stała kaplica pod wezwaniem Świętego Krzyża patronatu cechu piwowarów oraz kaplica pod wezwaniem Matki Boskiej i św. Leonarda przy szpitalu, patronatu miasta. Także poza murami miasta był jeszcze jeden szpital, z kaplicą pod tytułem Ducha Świętego, również pod opieką miasta³. Widać z tego schematycznego przedstawienia, jak bogate było tu środowisko kościelne na początku XVI wieku.

O znaczeniu tego miasta na mapie archidiecezji gnieźnieńskiej świadczy, że było ośrodkiem rozległego dekanatu słupeckiego, liczącego na początku XVII w. 27 parafii. W 1608 r. kościół parafialny w Słupcy pod wezwaniem św. Wawrzyńca był wspaniały, murowany, kryty dachówką i konsekrowany. Kolatorem był biskup poznański. Parafia aktualnie nie miała proboszcza; poprzednio był nim Wiktor Psiarski, który zmarł. Zarządcą został Łukasz z Rogoźna, mający do pomocy dwóch wikariuszy, Gabriela z Krotoszyna i Jana Pescium ze Słupcy. Świątynia ładnie utrzymana. Miała 11 ołtarzy. Ołtarz wielki w prezbiterium z pięknym nowym obrazem. Ołtarze boczne to: św. Wawrzyńca; Bożego Ciała; św. Bartłomieja; Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny; Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny; świętych Macieja Apostoła, Rocha i Agaty; Świętej Trójcy; św. Marcina; świętych Małgorzaty, Doroty, Barbary i Agnieszki; Matki Boskiej; św. Wawrzyńca, św. Franciszka i innych świętych. Każdy z ołtarzy posiadał własne uposażenie i swojego kapłana altarzystę, sprawującego przy nim nabożeństwa zgodnie z wolą fundatorów. Ponadto były jeszcze dwa ołtarze, z mniejszymi fundacjami. W szkole, gdzie było około 150 uczniów, uczył niejaki Maciej Kowalski z Warszawy, mający do pomocy kantora Szymona Jeżewieńskiego. Przy parafii istniało kilka bractw⁴. Kościół ten miał kiedyś wieżę, po której potem pozostały tylko fundamenty, ale i tak świątynia ta swoimi rozmiarami górowała nad miastem⁵.

Dekanat słupecki w 1759 r. miał wizytować dziekan, a był nim Michał Włostowski, kanonik sieradzki, proboszcz ze Słupcy, stąd zaznaczył, że parafię słupecką będzie wizytował ktoś inny⁶, ale nie powstrzymał się od podania wielu wiadomości o Słupcy i sprawach kościelnych tego miasta. Bo była to nadal parafia o bogatym życiu kościelnym, czego dowodem jest kilka altarii wciąż cieszących się dobrym uposażeniem z urzędującymi przy

³ LB, t. 1, s. 305–312; *Słupca*, w: MPT, t. 2, s. 297–298; J. Nowacki, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Poznań 1964, s. 341 i inne; S. Chodyński, *Słupca*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 64–65; Librowski, *Indeks*, s. 147.

⁴ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 353–357v.

⁵ Chodyński, *Słupca*, s. 65.

⁶ ADWł, AAG. Wiz. 43, s. 7.

nich mansjonarzami. Pierwszym był Andrzej Wyglądalski, następnie Jakub Manty i Jakub Chmielewski. Ponadto altarzystą ołtarza św. Józefa był Józef Lewandowski⁷.

W 1765 r. parafię wizytował Jan z Burzenina Burzyński; do sprawozdania z niej odwoływał się wizytator parafii w 1766 r., kanonik gnieźnieński Baltazar Pstrokoński, przeprowadzając wizytację generalną, ale z protokołu tej wizytacji zachował się jedynie fragment zarządzenia powizytacyjnego⁸.

Od 1818 r. Słupca znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Kolatorem parafii, po zabranii Kościołowi uposażenia przez rządy zaborcze, był rząd. Kiedy wizytowano parafię w 1825 r., liczyła około 2000 osób zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych. Proboszczem był od 1825 r. Walenty Brodzki, zdaje się, że właściwie zarządzający parafią, bo był on jednocześnie proboszczem w Ciężeniu i dziekanem słupeckim, a wikariuszami Urban Dybowicz, zarządca kościółka św. Leonarda i Antoni Falczyński. Do parafii należały wsie rządowe Kotunia, Gałków i Kąty oraz wsie szlacheckie Piotrowice, Holendry, Korwin, Józefowo i Niezgoda. Szkoły parafialne w Słupcy i Kotuni utrzymywano ze składek parafian⁹. Proboszcz parafii, a właściwie zarządca, zmienił się niebawem, bo w 1827 r. probostwo w Słupcy miał Jan Świątecki, były proboszcz z Kłobi i dziekan brzeski, kanonik kruszwicki i protonotariusz apostolski. Świątynia parafialna z zewnątrz wyglądała dobrze, ale wewnątrz pozostawiała wiele do życzenia¹⁰.

Słupca pozostała siedzibą dekanatu także po 1864 r. W 1877 r., gdy proboszczem i dziekanem był Tomasz Białkowski, zaś wikariuszem Bonifacy Widerka, parafia liczyła 3698 wiernych¹¹. W 1892 r. proboszczem i dziekanem słupeckim od 1887 r. był Karol Jankowski, mając do pomocy wikariusza Władysława Żychowskiego. Parafia liczyła wówczas 4400 wiernych; okręg parafialny oprócz miasta obejmował wsie Gałków, Kotunia, Kąty, Borki, Piotrowice, Korwin, Józefowo, Niezgoda i Róża Słupecka. Była nadal kaplica publiczna św. Leonarda¹².

Na cmentarzu grzebalnym w wieku XIX znajdowała się kaplica św. Anny, ale w niej nie sprawowano mszy¹³.

⁷ Tamże, s. 7–12.

⁸ ADWł, AAG. Wiz. 64, s. 25–27.

⁹ ADWł, ABKKal. Wiz. 9(202), k. 80–83.

¹⁰ Tamże, k. 102–103.

¹¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 64–65.

¹² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 63–64.

¹³ Chodyński, *Słupca*, s. 65.

Od 1925 r. parafia należała do diecezji wrocławskiej. Potem w Słupcy powstały parafie: św. Leonarda i bł. Michała Kozala¹⁴. Od roku 2004 Słupca została zaliczona do archidiecezji gnieźnieńskiej.

W Słupcy znajdowały się jeszcze inne świątynie. Przy bramie wiodącej w kierunku Konina znajdowała się drewniana kaplica pod wezwaniem Świętego Krzyża, której kolatorami byli starsi bractw. Kapelan przy niej rezydujący miał obowiązek sprawowania nabożeństw. W kaplicy tej nie przechowywano Najświętszego Sakramentu¹⁵. Aktualnie kaplica ta nie istnieje. Przy bramie poznańskiej natomiast stała kaplica drewniana pod wezwaniem Świętego Ducha, przy szpitalu. Przechowywano w niej Najświętszy Sakrament. Szpital dawał schronienie 14 ubogim, żyjącym częścią z przysługującego uposażenia, częścią z jałmużny¹⁶. Też aktualnie nieistniejąca.

Kościół pw. św. Leonarda

Przy bramie wiodącej ze Słupcy w kierunku Pyzdr znajdowała się kaplica pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny i św. Leonarda, której kolatorem był magistrat. Ten kościółek został rozbudowany w 1765 r., także jako drewniany. Przechowywano Najświętszy Sakrament dla adoracji i dla chorych. Obok był cmentarz, na którym też była kaplica drewniana, oraz szpital, w którym znajdowało się 16 ubogich, ale utrzymujących się z jałmużny¹⁷. Przy tej kaplicy znajdował się inny przytułek z własnym uposażeniem¹⁸. Już w diecezji kujawsko-kaliskiej, w 1825 r. przy wizytacji parafii, osobno opisano ten kościółek św. Leonarda, podając, że nie wiadano, kto i kiedy go zbudował, ale ostatnio został pokryty nowymi gontami. Zarządzał nim jeden z wikariuszy parafii Słupca, Urban Dybowicz. Nie było przy nim innej służby kościelnej, ale usługiwał jeden z podopiecznych pobliskiego szpitala¹⁹.

Pod koniec XX wieku, a dokładnie w 1990 r. przy tej kaplicy zorganizowano samodzielną parafię. Na jej terenie, w miejscowości Kotunia, w nawiązaniu do dawnej tradycji tamtejszej parafii, zorganizowano kaplicę filialną pod wezwaniem Matki Boskiej Fatimskiej²⁰.

¹⁴ *Diecezja wrocławska 2000*, s. 507–513.

¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 358–358v; Wiz. 43, s. 12–15.

¹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 360–361; Wiz. 43, 15–17.

¹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 358v–360; Wiz. 43, s. 18–19.

¹⁸ Tamże, s. 19–20.

¹⁹ ADWł, ABKKal. Wiz. 9(202), k. 81, k. 88–89v.

²⁰ *Diecezja wrocławska 2000*, s. 510–511.

* * *

Kotunia [parafia nieistniejąca], pisana nieraz Chotunia, pod względem prawa własności należąca do biskupów poznańskich, ale kościelnie w parafii Słupca; powstała tu w drugiej połowie wieku XVI parafia, ale od początku była parafią filialną swojej parafii macierzystej²¹. Zrozumiałe jest, że nie ma o niej wzmianki w *Liber beneficiorum*, bo była to zwykła wieś parafialna. Jednak wiemy o jej istnieniu z 1608 r., bo wówczas znajdował się tu kościół parafialny, na nowo, po pożarze dawnego, zbudowany, w którym w dniach świątecznych odprawiał jeden z wikariuszy parafii słupeckiej, spowiadał i sprawował inne sakramenty. Najświętszy Sakrament przechowywano dla adoracji wiernych i dla chorych. Sakrament chrztu parafianie przyjmowali jednak w kościele w Słupcy. Świątynia wyposażona we wszystko, co potrzebne do nabożeństw. Zakrystia nowa, razem ze świątynią wystawiona. Klucze od kościoła przechowywał wikariusz tu odprawiający. W Kotuni była szkoła, w której mieszkał nauczyciel Jan ze Sławska, wynagradzany przez proboszcza²².

Świątynia w Kotuni stała jeszcze w 1825 r. Wieś ta musiała być dobrze zorganizowana, jeżeli wówczas istniała w niej też szkoła utrzymywana przez parafian²³.

Później ten kościółek przestał istnieć, bo już o nim nie wspominało. Aktualnie jest tam kaplica filialna pod wezwaniem Matki Boskiej Fatimskiej, ale nawet nie na dawnym miejscu, należąca do parafii św. Leonarda w Słupcy²⁴.

BUDZISŁAW KOŚCIELNY

Parafia ta należała swego czasu do dekanatu gnieźnieńskiego – zbarskiego. Była to wieś szlachecka, gdzie na przełomie wieku XIII i XIV została utworzona parafia²⁵. Proboszcz Mikołaj z Budziszławia jest znany w 1416 r. Stanu pierwszej świątyni budziszławskiej nie znamy, ale w 1521 r. była pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. Prawo patronatu należało do właścicieli Budziszławia, Budziszławia Małego i Zberzyna. Z ich

²¹ Librowski, *Indeks*, s. 110.

²² ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 361–362.

²³ ADWł, ABKKal. Wiz. 9(202), k. 83.

²⁴ *Diecezja włocławska 2000*, s. 511.

²⁵ Librowski, *Indeks*, s. 81.

przedstawienia probostwo trzymał wtedy Tomasz z Piehcina. Parafię tworzyły wsie Budziszław Kościelny, Budziszław Górny, Nieborzyn i Zberzyn²⁶.

Może to od nazwy wzięli nazwisko właściciele, bo w 1608 wieś ta należała do Adama, Wojciecha i Piotra Budziszławskich i do Zofii Radziejewskiej. Kościół parafialny z drewna, konsekrowany, pod wyżej wspomnianym wezwaniem, prawa patronatu wspomnianych dziedziców. Probostwo miał Wojciech z Graboszewa, który nastąpił tu po śmierci poprzednika, Piotra z Sukocina, w 1600 r. Parafie tworzyły wsie Budziszław i Nieborzyn. Parafia była zadbana, jak to wynika z opisu świątyni i nabożeństw. Proboszcz rezydował na miejscu i nie było zastrzeżeń co do jego życia, a parafianie spowiadali się na Wielkanoc i uczęszczali na nabożeństwa w niedziele i święta²⁷.

Później zmienili się właściciele, bowiem w 1759 r. Budziszław należał do Franciszka Morawskiego. Pewnie bliski krewny dziedzica, Leon Morawski, kanonik kapituły gnieźnieńskiej, a jednocześnie także proboszcz w Budziszławiu, w 1745 r. odbudował świątynię parafialną, także z drewna. Miała dwa ołtarze, a więc nie musiała być to duża budowla. Jeden z ołtarzy miał obraz Jezusa Ukrzyżowanego, uważany za łaskami słynący, a w nim także relikwie Krzyża Świętego. Na probostwo to był prezentowany tegoż roku Adam Prybiński, na miejscu rezydujący i pod względem obyczajów kapłańskich cieszący się dobrą opinią. Świątynia utrzymana dobrze, Najświętszy Sakrament, chrzcielnica i sposób przechowywania olejów świętych świadczył o dbałości proboszcza. Świątynia wystarczająco zaopatrzona w paramenty liturgiczne, a także miała na utrzymanie niektóre grunta. Do parafii należały wsie: Budziszław Duży, Budziszław Mały, Nieborzyn, Zberzyno, Zberzynek, nowa kolonia w lasach zwana Kamionki. Wspominany wyżej Leon Morawski wystawił od nowa dom plebański, a także pozostałe zabudowana gospodarstwa proboszczowskiego²⁸.

Już w diecezji kujawsko-kaliskiej, do której wszedł Budziszław w 1818 r., parafianie, zachęceni przez proboszcza Feliksa Złotnickiego w 1857 r. bardzo znacznie świątynię odnowili, tak iż w 1878 r., kiedy proboszczem był Franciszek Pawłowski, przedstawiała stan bardzo dobry. Parafia liczyła wówczas 1300 wiernych²⁹. Parafian przybywało w i 1892 r., za probostwa Stanisława Grabińskiego naliczono już 1700 wiernych w następujących

²⁶ LB, t. 1, s. 194–196.

²⁷ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 256–258.

²⁸ ADWł, AAG. Wiz. 52, s. 28–30.

²⁹ S. Chodyński, *Budziszław Kościelny*, w: „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 65–66.

wsiach parafialnych: Budziszław Kościelny, Budziszław Górny, Nieborzyn, Zberzyn, Zberzynek, Skupne, Budy, Kamionki, Tręby, Adamowo i Słowiki³⁰.

W latach 1925–2004 parafia w diecezji włocławskiej.

Okupant niemiecki rozebrał w 1942 r. drewniany kościół parafialny, a kościelne dzwony zarekwirowano na potrzeby wojenne. Po wojnie najpierw odprawiano w remizie strażackiej, a od 1950 r. służył wiernym tymczasowy barak-kaplica. Dopiero w 1974 r. można było przystąpić do budowy nowego murowanego kościoła, uroczyste poświęconego w 1981 r.³¹ Teraz należy do archidiecezji gnieźnieńskiej.

CIAŻEŃ

Własnością biskupów poznańskich i jedną z ich rezydencji był Ciążeń. Należał też do diecezji poznańskiej. Oprócz kaplicy na tamtejszym zamku biskupim, była tam parafia z kościołem pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela, możliwie iż początkami swoimi sięgająca XII w. Pierwszy raz parafia wspomniana w 1260, a więc musiał już wówczas być tam kościół, wspomniany niebawem w 1288 r. Nie ma wątpliwości, że pierwsza świątynia w Ciążeniu była drewniana. Obecna świątynia fundowana została w 1535 r. przez biskupa Jana Latańskiego, przebudowywana i ozdabiana przez późniejszych biskupów poznańskich. W 1760 r. biskup Teodor książę Czartoryski dokonał jej gruntownej odbudowy w stylu późnobarokowym. Jak przystało na parafię będącą pod szczególnym okiem biskupa, w Ciążeniu była szkoła i przytułek³².

Od 1818 r. znajdowała się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Jej proboszczem był wówczas Walenty Brodzki, który nastał tu około 1814 r., mający wikariusza Szymona Duchnickiego. Świątynia murowana była dobrze utrzymana, ale wymagała naprawy dachu. Postarano się o zrobienie kosztorysu, jako iż prawa kolatorskie przeszły wówczas na rząd, ale do 1825 r., kiedy sporządzano opis z okazji wizytacji dziekańskiej, ten nic nie czynił, tak iż proboszcz z własnych funduszy dokonał pewnych napraw. Dawniej przy pałacu znajdowała się kaplica, ale teraz rząd budynek ten na inny cel

³⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 64.

³¹ *Diecezja włocławska 2000*, s. 255–257.

³² Nowacki, *Archidiecezja poznańska*, s. 364; S. Chodyński, *Ciążeń*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 66–67; K. Lutyński, *Ciążeń*, w: EK, t. 3. Lublin 1985, kol. 457; *Diecezja włocławska 2000*, s. 513–515.

przeznaczyl i dlatego kaplicy tam nie bylo. Funkcjonowal jeszcze szpital, gdzie przebywaly trzy osoby. Przy Ekonomii Ciagen, bowiem dawne dobra biskupow poznanских przejal rzad, urzadzono Szkołę Centralną Ekonomii w Ciageniu, do której zimą uczęszczalo okolo 110 dzieci. Parafia ta liczyła wówczas 1135 osob spowiadajacych się na Wielkanoc i obejmowala wsie Ciagen z dworem, dalej wsie Wierzbocice, Dziedzice, Policko, Holendry Zarzeczne, Kolonia Dąbrowa i Kolonia Nowa Góra³³.

Kolejna wizytacja dziekańska miała miejsce w 1827 r., a przeprowadził ją dziekan koniński, Maciej Drozdowski, jako iż proboszcz, Walenty Brodzki, był jednocześnie dziekanem słupeckim i nie wypadalo, aby wizytowal parafie Ciagen, bo tam był także proboszczem. Okazuje się, że dokonano przy świątyni ciagenkiej pewnych prac naprawczych, częściowo z funduszy rządowych, częściowo z ofiar wiernych. Zmienił się też wikariusz parafii i był nim Antoni Pierański³⁴.

W 1877 r., gdy proboszczem był Teodor Kaszewski, parafia ta liczyła 2435 wiernych³⁵, zaś w 1892 r., za administratora Michała Myślińskiego, podano tę samą liczbę wiernych we wsiach parafialnych Ciagen, Nowa Górka, Zelen, Dziedzice, Działy, Dąbrowa, Wierzbocice, Bludowo, Cegielnia, Holendry Ciagenkie³⁶.

Od 1925 r. parafia znajdowala się w diecezji włocławskiej³⁷, a od roku 2004 zaliczona ją do archidiecezji gnieźnieńskiej.

CIENIN [KOŚCIELNY]

Miejscowość Cienin dawniej bywała nazywana Cienino³⁸. Była to wieś szlachecka, jak się przyjmuje, gniazdo rodowe rodziny Cieńskich i to oni pewnie stali u początków kościoła i parafii, chociaż trudno powiedzieć, kiedy to nastąpiło. Możliwe iż było to na przełomie XIII i XIV w. Na początku XVI w. przy tamtejszej świątyni pod wezwaniem św. Katarzyny, z prezenty miejscowych dziedziców, proboszczem był niejaki Wojciech z Orchowa. Parafie tworzyły wsie: Cienin Kościelny i Cienin Zaborny, Wilczna i Wilczna

³³ ADWł, ABKKal. Wiz. 9(202), k. 1–7.

³⁴ Tamże, k. 90v.

³⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 66.

³⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 64.

³⁷ *Diecezja włocławska 2000*, s. 513–515.

³⁸ *Cienin*, w: SGKP, t. 1, s. 689.

Wielka (co niektórzy identyfikują z Wilczną Cienińską i Wilczną Golińską) oraz Pęcocin i Kamień³⁹.

Prawdopodobnie parafia ta przez czas pewien znajdowała się w rękach innowierców, co wynika ze świadectwa wizytatora z 1608 r., archidiakona Wincentego de Sevé, stwierdzającego, że wieś ta należała do innowiercy Władysława Przyjemskiego i od przeszło lat 60 tamtejszy kościół drewniany znajdował się w rękach innowierczych, a parafianie uczęszczali do świątyń w parafiach sąsiednich, chociaż dziedzic innowierca zachęcał ich do odstępstwa⁴⁰.

Później świątynia wróciła w ręce katolików. Jednak w 1760 r., gdy Cienin Kościelny był wsią dziedziczną Gurowskich, kasztelaństwa poznańskich, ale w posiadaniu rodziny Kościeskich, drewniany kościół w Cieninie Kościelnym był całkowicie zniszczony, jednak przy nim znajdowała się kaplica z solidnego muru wystawiona przez poprzedniego posiadacza wsi, [Marcina] Lutomskiego, z pomocą aktualnego właściciela wsi, niepodanego imienia Kościeskiego. Parafia wakująca po śmierci Franciszka Połotyńskiego, z prezenty kolatora, została oddana w 1759 r. Jakubowi Brukarskiemu. Był on poprzednio proboszczem w Rychwale, ale sam z tej parafii zrezygnował. Wprowadzenia dokonał Tomasz Nasaliński z parafii Brudzew (nie podano, czy chodzi o Brudzew Kolski, co jest prawdopodobniejsze, czy o Kaliski)⁴¹. Wspomniana wyżej kaplica służyła jako świątynia parafialna i w niej odbywały się nabożeństwa, gdy w 1766 r. miała miejsce kolejna lustracja parafii. Kolatorem był wówczas dziedzic Cienina Kościelnego, Władysław Gurowski, sekretarz królewski. Probostwo miał wspomniany wyżej Jakub Brukarski, kapłan święcony 29 lipca 1725 r. W kaplicy znajdowały się ołtarz wielki Matki Boskiej i boczne św. Józefa i św. Katarzyny⁴².

Dopiero w 1802 r. został zbudowany nowy kościół murowany z fundacji Ewy Zielonackiej, pod dawnym wezwaniem św. Katarzyny Aleksandryjskiej. Było to u schyłku okresu przynależności tej parafii do archidiecezji gnieźnieńskiej. Świątynia nie została zaraz całkowicie ukończona, ale jej poświęcenia dokonał oficjał kaliski Ludwik Chylewski. Od 1818 r. parafia włączona została do diecezji kujawsko-kaliskiej i dekanatu słupeckiego. Kiedy wizytowano ją w 1825 r., do ukończenia pozostawała zakrystia za wielkim

³⁹ LB, t. 1, s. 297–298; Librowski, *Indeks*, s. 85.

⁴⁰ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 373.

⁴¹ ADWł, AAG. Wiz. 43, s. 91–95.

⁴² ADWł, AAG. Wiz. 64, s. 10–12.

ołtarzem, nad którą planowano zbudować dzwonnice. Dach częściowo z dachówki i częściowo ze słomy, miejscami przeciekający. Ołtarze miały tylko same mensy, bez nastaw ołtarzowych. Kolatorem był wówczas niejaki Andrzej Beber. Oświadczył on, że w pożarze plebanii spłonęły dokumenty. Podobno był zapis zabezpieczony na synagodze kaliskiej, aby w każdą środę sprawowano mszę za fundatorów, ale ostatnio zapis ten nie był realizowany. Proboszczem od około 1821 r. był Wincenty Siewierski. Nie było przytułku, a szkoła wystawiona dawniej przez kolatora, z powodu braku funduszy, upadła. Naliczono 733 parafian uczęszczających do sakramentów wielkanocnych. Zaś parafia obejmowała wsie Cienin Kościelny, Wilczna, Kamień, Pępocin i Cienin Zaborny⁴³. Wspomniany wyżej proboszcz starał się poprawić obraz parafii, remontując przed 1827 r. zabudowania plebańskie⁴⁴

W 1877 r., za proboszcza Jakuba Głowackiego, naliczono 1540 parafian⁴⁵. Ale w 1892 r., gdy parafią administrował Stefan Świtalski, było ich już 1868, we wsiach Cienin Kościelny, Cienin Zaborny, Rokosz, Wilczna, Konowo, Pępowin, Kamień, Kolonia Cienin Kościelny, Kolonia Cienin Zaborny, Kolonia Pokoje, Kolonia Pępocin i Kolonia Kamień⁴⁶.

Od 1925 r. parafia w diecezji włocławskiej⁴⁷, a od 2004 r. zaliczona do archidiecezji gnieźnieńskiej.

DOBROSOŁOWO

Nie znamy daty powstania kościoła w Dobrosołowie, a powstał on zapewne z fundacji rodziny Dobrosołowskich, herbu Poraj, bowiem tego nazwiska Wojciech był właścicielem części dziedzictwa jeszcze w 1608 r. Przyjmuje się, że parafia powstała w XV wieku, ponieważ w 1465 r. zanotowane jest w aktach gnieźnieńskich imię proboszcza dobrosołowskiego, Michała. Za arcybiskupa Jana Łaskiego około 1521 r. przy świątyni w Dobrosołowie, pod wezwaniem św. Jakuba, proboszczem był niejaki Krystyn z Czarnkowa, prezentowany przez właścicieli wsi Dobrosołowo, Komorowo i Przytuki. Ponieważ na terenie parafii znajdował się kościół filialny we wsi Nowa

⁴³ ADWł, ABKKal. Wiz. 9(202), k. 8–13v.

⁴⁴ Tamże, k. 91v–92.

⁴⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 67.

⁴⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 64.

⁴⁷ *Diecezja włocławska 2000*, s. 219–221.

Wieś, proboszcz utrzymywał tam wikariusza. Parafię tworzyły następujące wsie: Dobrosołowo, Komorowo, Cząstków i Nowa Wieś⁴⁸.

Prawa kolatorskie w 1608 r. były dzielone pomiędzy Wojciecha Mielżyńskiego i Wojciecha Dobrosołowskiego. Świątynia była drewniana i konsekrowana. Aktualnie po śmieci przed czterema miesiącami proboszcza, Stefana Stawiszyńskiego, nie prezentowano jeszcze następcy. Dlatego, z braku kapłana na miejscu rezydującego, w świątyni nie przechowywano Najświętszego Sakramentu. Kościół wymagał pewnego remontu, ale kolator Mielżyński przyrzekł, że albo naprawi, albo odbuduje świątynię parafialną⁴⁹.

Zapewne skończyło się na pewnej naprawie, skoro około 1748 r., czy też jak chcą niektórzy w 1749 r., świątynia w Dobrosołowie została odbudowana staraniem Andrzeja Liszkowskiego, ówczesnego proboszcza, ale aktualnie mającego parafię Gosławice. Świątynia nosiła dawne wezwanie św. Jakuba Apostoła. Około 1759 r. właścicielami Dobrosołowa była szlachecka rodzina, Elżbieta i Wojciech Żakińscy, i oni mieli prawa kolatorskie; z ich prezenty proboszczem wówczas był Felicjan Madaliński, ustanowiony tu w 1758 r. Dostyc dokładny opis świątyni oraz zabudowań plebańskich świadczy o należytej dbałości o parafię. I tak kościół miał trzy ołtarze: wielki z obrazem Matki Boskiej i dwa boczne, św. Jakuba i św. Barbary⁵⁰.

Od 1818 r. parafia Dobrosołowo znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Wizytowano ją w 1825 r., gdy proboszczem był, od około 1814 r., Jan Czabański. Parafia liczyła wówczas około 630 osób komunikujących. Kolatorami byli bracia Stanisław i Jan Suchorzewscy. Świątynia zbudowana była z drewna sosnowego, kryta gontami. W tym czasie kościół filialny w Nowej Wsi znajdował się w takim stanie, że nadawał się tylko do rozbiórki, ale o to toczył się jakiś spór⁵¹. Po rezygnacji proboszcza Jana Czabańskiego, jego następcą w 1828 r. był Wincenty Siewierski⁵².

Ten drewniany kościół służył parafii do około 1852 r., gdy był już tak zniszczony, że nabożeństwa parafialne przeniesiono do sąsiedniej parafii w Ostrowitem [Słupeckim]. Został jednak częściowo odbudowany i to już w 1861 r. Parafia około 1877 r., gdy proboszczem był Walenty Górecki, liczyła

⁴⁸ LB, t. 1, s. 298–299; Librowski, *Indeks*, s. 88.

⁴⁹ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 370v–371v.

⁵⁰ ADWł, AAG. Wiz. 43, s. 68–71; Wiz. 64, s. 13–16; S. Chodyński, *Dobrosołowo*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 67.

⁵¹ ADWł, ABKKal. Wiz. 9(202), k. 14–19v.

⁵² Tamże, k. 105.

1508 parafian⁵³, zaś w 1892 r., już za administracji Mikołaja Zgryziewicza, wiernych było 1518, a do parafii należały wsie Dobrosołowo, Komorowo, Anielów, Przytuki, Nowa Wieś, Milejów, Zaborze, Benignowo, Moczadła, Tumidaj, Holendry Szyszłowskie i Holendry Wierzchy⁵⁴.

Od 1925 r. była w diecezji włocławskiej⁵⁵, aby od 2004 r. zostać włączona do archidiecezji gnieźnieńskiej.

Kościół filialny w Nowej Wsi

Za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego był tu kościół filialny Dobrosołowa. Takim też pozostał w 1608 r. Właścicielami wsi byli Andrzej Kretkowski i Władysław Przyjemski. Świątynia tamtejsza, drewniana, nosiła wezwanie Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny i św. Stanisława. Przy tym kościele, jako wikariusz dobrosołowski, był utrzymywany kapłan. Od 1606 r. był tu niejaki Mikołaj z Kleczewa, bardzo podeszły wiekiem, stale rezydujący przy świątyni, spełniający swoje obowiązki, chociaż nie był zbyt wykształcony i gorliwy. Wizytator opisał kościół w Nowej Wsi tak, jak kościoły parafialne⁵⁶. Później, jak chociażby w 1760 r., bardziej pamiętano o św. Stanisławie jako patronie świątyni, ciągle filialnej. Jednak sama świątynia była już bardzo zniszczona i właściwie wspomniano tylko czasy, kiedy rezydował tu kapłan. Miała już tylko jeden ołtarz pod wezwaniem św. Stanisława⁵⁷.

Na początku XIX wieku, w 1825 r., kościół, a raczej kaplica w Nowej Wsi nadawała się tylko do rozbiórki⁵⁸ i teraz nie ma już po niej śladu, a wieś należy nadal do parafii Dobrosołowo, która w latach 1925–2004 była w diecezji włocławskiej⁵⁹, a teraz włączona została do archidiecezji gnieźnieńskiej.

GIEWARTÓW

Miejscowość pisana nieraz Giwartów. Kościół z własnymi proboszczem był tu już co najmniej w XIII w. To także dawna miejscowość należąca do szlachty, mającej prawo patronatu nad tamtejszą parafią. Wspomniana na

⁵³ Chodyński, *Dobrosołowo*, s. 67.

⁵⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 64–65.

⁵⁵ *Diecezja włocławska 2000*, s. 257–259.

⁵⁶ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 371v–373v.

⁵⁷ ADWł, AAG. Wiz. 43, s. 70–71; Wiz. 64, s. 15–16.

⁵⁸ ADWł, ABKKal. Wiz. 9(202), k. 17.

⁵⁹ *Diecezja włocławska 2000*, s. 257–259.

początku XV wieku, skoro jej proboszcz, Wojciech, jest zapisany w 1426 r. Niektórzy przyjmują możliwość jeszcze znacznie wcześniejszej daty początków kościoła i parafii w Giewartowie. Jednak pierwsza dokładniejsza wiadomość jest z nieocenionego *Liber beneficiorum*, gdzie czytamy, iż około 1521 r. był tam proboszcz Szymon z Przetoczna, przy kościele parafialnym noszącym wezwanie Wszystkich Świętych. Imion właścicieli prezentujących Szymona na parafię niestety nie znamy. Okręg parafialny obejmował Giewartów, Kosewo, Naprusewo, Gostyń, Sienno i Mieczownicę⁶⁰.

Więcej wiadomości posiadamy dopiero z 1608 r. Kościół tamtejszy był drewniany, konsekrowany pod wezwaniem Wszystkich Świętych. Prawo kolatorskie należało do Wojciecha Libomęskiego i jego braci, Mikołaja i Michała. Z ich prezenty, kiedy parafia wakowała w 1593 r. po śmierci Józefa, poprzedniego proboszcza, nowym został Jan Aniopontanus. Rezydował na miejscu i sam sprawował duszpasterstwo. W szkole parafialnej uczył niejaki Jakub z Koźmina⁶¹.

Kiedy wizytowano tę parafię w 1759 r., kolatorami byli ci sami Libomęscy, a parafii służyła ta sama świątynia pod wezwaniem Wszystkich Świętych. Proboszczem od 1756 r. był Urban Osiński. Poza wsią znajdowała się kaplica pod wezwaniem św. Rocha⁶². Stara drewniana świątynia powinna być kiedyś zastąpiona nową, ale tymczasem wystarczająco służyła dla sprawowania nabożeństw.

Stało się to zapewne w latach sześćdziesiątych XVIII w. Możliwe iż nastąpiło to w 1762 r., a kościół, który wystawiono staraniem parafian, nie był jeszcze konsekrowany, a jedynie poświęcony. Miał trzy ołtarze: wielki Ukoronowania Matki Boskiej i boczne Matki Boskiej Częstochowskiej i św. Antoniego. Kolatorem był Jakub Libomęski. Probostwo miał Tomasz Karczykowski, święcony na kapłana w 1760 r., a do Giewartowa nastął w 1762 r. Oprócz wyżej wspomnianej kaplicy publicznej św. Rocha, w Naprusewie, w tamtejszym dworze, znajdowała się kaplica prywatna⁶³.

Od 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Kolatorem parafii był wówczas właściciel Giewartowa, Tadeusz Radoński. Kiedy odbywała się wizytacja dziekańska w 1825 r., świątynia wymagała spiesznej naprawy tak od zewnątrz jak i wewnątrz. Od 1811 r. poza wsią była kaplica

⁶⁰ LB, t. 1, s. 301–302; S. Chodyński, *Giewartów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 67–68.

⁶¹ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 365v–366v.

⁶² ADWł, AAG. Wiz. 43, s. 61–65.

⁶³ ADWł, AAG. Wiz. 64, s. 19–22; Chodyński, *Giewartów*, s. 68.

publiczna, zapewne w nawiązaniu do dawnej, pod wezwaniem św. Rocha, zbudowana przez dziedzica Wojciecha Radońskiego z pomocą parafian, za zezwoleniem władzy duchownej poświęcona przez proboszcza giewartowskiego, Berengariusza Pszanowskiego. Tradycja przekazywała, jakoby na tym miejscu miał się ukazywać ten święty. Przy niej założono cmentarz grzebalny. Możliwe iż myślano o przeniesieniu tu nabożeństw parafialnych, ale nie zgodziła się na to ówczesna władza kościelna. Od około 1813 r. probostwo miał Józef Magowski. Osób spowiadających się na Wielkanoc było około 850. Do parafii należały wsie: Giewartów, Naprusewo, Mieczownica, Sienno, Kosewo, Kochowo, Kolonia Chrzanowo, Holendry Giewartowskie, Holendry Doły, Holendry Brzoza, Holendry Kochowo, Holendry Kosewskie, folwark Stara Wieś⁶⁴.

Proboszcz Magowski dokonał w 1827 r. znacznej naprawy świątyni, chociaż pełnił już wtedy obowiązki dziekana sompoleńskiego⁶⁵, a ponownej naprawy dokonał około 1877 r. proboszcz Konstanty Ozimiński. W tym czasie parafia liczyła 1448 wiernych⁶⁶. W 1892 r., gdy był nadal proboszczem Konstanty Ozimiński, parafię zamieszkiwały 1803 osoby we wsiach Giewartów, Kochów, Mieczownica, Czerniak, Gostyń, Sienno, Naprusewo, Kosewo, Budy, Lipnica, Kierz, Holendry Giewartowskie, Zdroje, Brzoza, Doły, folwark Chrzanowo i Tomiszewo. Na cmentarzu grzebalnym stała kaplica św. Rocha⁶⁷.

W latach 1906–1914 zbudowano w Giewartowie nową świątynię murowaną, pod wezwaniem Podwyższenia Krzyża Świętego, konsekrowaną 8 maja 1914 r. przez biskupa Stanisława Zdzitowieckiego. Parafia do 2004 r. w diecezji włocławskiej⁶⁸, a aktualnie należy do archidiecezji gnieźnieńskiej.

GRODZIEC

Nie ma bliższych wiadomości, aby określić czas powstania świątyni i parafii w miejscowości Grodziec. Przepuszczalnie nastąpiło to w XIV wieku i fundatorami byli najprawdopodobniej właściciele Grodziccy, którzy tu upatrywali swoje rodowe gniazdo. W 1521 r. kościół tamtejszy nosił wezwa-

⁶⁴ ADWł, ABKKal. Wiz. 9(202), k. 26–30; Chodyński, *Giewartów*, s. 68.

⁶⁵ ADWł, ABKKal. Wiz. 9(202), k. 34v–35.

⁶⁶ Chodyński, *Giewartów*, s. 68.

⁶⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 65.

⁶⁸ *Diecezja włocławska 2000*, s. 515–517.

nie św. Andrzeja Apostoła, był patronatu miejscowych dziedziców, których nazwiska nie podano, zaś probostwo miał z ich prezenty Jan z Krzymowa⁶⁹.

W 1608 r. Grodziec należał do Grodzickich, a konkretnie do Samuela Grodzickiego. Tamtejszy drewniany kościół nie był jeszcze konsekrowany i odprawiano w nim za zezwoleniem władzy kościelnej. Może więc to sugerować, że była to nowa drewniana świątynia, bo nawet nie podano jej wezwania. Przebywał przy niej jako rektor Tomasz z Trembaszowa, ustanowiony w 1599 r. przez konsystorz generalny gnieźnieński. Może dlatego, że kościół nie był konsekrowany, dziedzic nie prezentował proboszcza, chociaż w tym samym protokole wizytacyjnym, na innym miejscu, o tamtejszym duszpasterzu jest użyte określenie „pleban”. Parafia obejmowała jedynie wsie Grodziec, Mokre i Jamno. Kościół był należycie wyposażony we wszystkie potrzebne sprzęty i paramenty liturgiczne. Funkcjonowała szkoła mająca nauczyciela w osobie Wojciecha z Orzechowa. Wspomniany duszpasterz nie zawsze był wystarczająco gorliwy, ale stwierdzono, że upomnienie wystarczało, aby stało się inaczej⁷⁰.

W 1746 r., nakładem Aleksandra Kożuchowskiego, podczaszego kaliskiego, zbudowano w Grodźcu nową świątynię pod dawnym wezwaniem św. Andrzeja Apostoła, z wykorzystaniem ołtarza ze starego. Probostwo w 1759 r., po śmierci poprzednika, Stanisława Klekockiego zmarłego około 1743 r., miał Karol Lendowski, ale otrzymał je z prezenty Jana i Ludwika Jaskólskich. W 1766 r. kościół nadal posiadał jeden ołtarz starożytnej roboty z obrazem Matki Boskiej, uważnym przez wiernych za łaskami słyńący. Proboszcz Karol Lendowski pozostawał tu co najmniej do roku 1775⁷¹. Świątynię tę wizytowano w 1775 r. Grodziec należał do Jana Wężyka, kasztelana sieradzkiego. Świątynia drewniana, z trzema ołtarzami. Pamiętano wówczas, że jej fundatorem był znany nam Aleksander Kożuchowski. Nadal probostwo miał wspomniany wyżej Karol Lendowski⁷².

Karol Marcin Lendowski był jeszcze proboszczem w 1790 r. Parafia liczyła wówczas razem z innowiercami 695 osób. Świątynia drewniana, dokładnie opisana z wyposażeniem i uposażeniem parafii⁷³.

Od 1818 r. parafia należała do diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1876 r., gdy proboszczem był tu Wojciech Górecki, parafia liczyła 1820 wiernych⁷⁴,

⁶⁹ LB, t. 1, s. 278–279; Librowski, *Indeks*, s. 97.

⁷⁰ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 125–126v, 423, 506v.

⁷¹ ADWł, AAG. Wiz. 24, s. 45–46; Wiz. 63, s. 117–121.

⁷² ADWł, AAG. Wiz. 67, s. 18–19; Wiz. 70, s. 32–34; *Grodziec*, w: SGKP, t. 2, s. 836–837.

⁷³ ADWł, AAG. Wiz. 85, k. 54v–59.

⁷⁴ S. Chodyński, *Grodziec*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 68–69.

a w 1892 r., za tego samego proboszcza, wiernych naliczono 2280 osób, a okręg parafialny to wsie: Grodziec, Grądy Stare, Grądy Nowe, Jaroszewice, Aleksandrówka, Janowo, Jamno, Mokre, Konary, Wielołąka, Wióry i Holendry Jaroszewskie. Parafia należała do dekanatu słupeckiego⁷⁵.

Kościół z 1746 r. uległ pożarowi w 1893 r. W latach 1893–1900, staraniem wspomnianego proboszcza Góreckiego, wystawiono nową, murowaną świątynię, konsekrowaną w 1901 r., służącą parafii do dziś. Od 1925 r. należy do diecezji włocławskiej⁷⁶.

KAZIMIERZ BISKUPI

Parafią o bardzo ciekawej i bogatej historii jest Kazimierz, nazywany teraz Kazimierz Biskupi. Dawna legenda umieszczała w Kazimierzu klasztor zaproszonych do Polski przez Bolesława Chrobrego zakonników benedyktynów. Wprawdzie teraz historycy są zgodni, że ten klasztor został założony w Międzyrzeczu koło Poznania, ale nie brak też takich, co przy Kazimierzu się upierają. Nie to jest jednak najważniejsze. Klasztor mógł tu powstać, ale w nawiązaniu do dawnego klasztoru międzyrzeckiego, tyle, iż na nowym miejscu. Nie ma też wątpliwości, że była tu od dawna świątynia i parafia. Świadczy o tym stary kościół kazimierski pod wezwaniem św. Marcina. Tak to wezwanie, jak i sama świątynia wskazują, że możliwe jest jej pochodzenie z XI wieku. Niektórzy nawet przyjmują, że jej fundatorem mógł być Piotr Dunin ze Skrzynna. Ale nie można wykluczyć, że mógł on wznieść tu drugą już z kolei świątynię. Bowiem sama nazwa Kazimierz zdaje się wskazywać na to, że książe Kazimierz, zwany Odnowicielem, mógł tu lokować klasztor i stąd wzięła się nazwa Kazimierz; potem powstała cała tradycja kazimierska, nawiązująca do Męczenników. W Kazimierzu, w nawiązaniu do legendy o pięciu męczennikach, zbudowane zostały ku ich czci kaplice, cztery w samym mieście, a piąta w przydrożu do Bieniszewa⁷⁷.

⁷⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 65.

⁷⁶ *Diecezja włocławska 2000*, s. 597–599.

⁷⁷ Sprawy te omawia Tadeusz Wojciechowski – zob. T. Wojciechowski, *Szkice historyczne jedenastego wieku*, Warszawa 1950, s. 31–78, opowiadając się za Międzyrzeczem. T. Dusza, *Kazimierz Biskupi*, w: EK, t. 8, Lublin 2000, kol. 1291–1293, opowiadając się za Kazimierzem Biskupim; S. Chodźński, *Kazimierz*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 69–70; Librowski, *Indeks*, s. 104; *Kazimierz Biskupi*, w: MPT, t. 2, s. 234–235.

Sam Kazimierz został potem nadany, jako uposażenie, biskupstwu lubuskiemu i dlatego otrzymał miano Kazimierza Biskupiego. Biskup lubuski sprzedał później dobra kazimierskie wojewodzie Lubrańskiemu⁷⁸. Jan Lubrański, biskup poznański, w 1512 r. znacznie podźwignął kościół w Kazimierzu, ponadto w 1523 r. fundował tu klasztor i kościół dla bernardynów. Klasztor ten miał powstać na miejscu, gdzie według legendy miała dawniej stać kaplica poświęcona pustelnikowi, męczennikowi Janowi. Parafia w Kazimierzu była więc najpierw patronatu biskupów z Lubusza, a potem dziedziców Kazimierza, Lubrańskich. Za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego, z prezenty Mikołaja Lubrańskiego, wojewody poznańskiego, probostwo kazimierskie posiadał Mikołaj Szeliga z Boryszewa. Kościół, bliżej nieopisany, nosił dawne wezwanie św. Marcina. Proboszcz utrzymywał do pomocy dwóch wikariuszy. Oprócz miasta Kazimierz, parafię tworzyły wsie: Mokra, Bochlewo, Nieświastów, Lubiecz i Kamienica⁷⁹.

Świątynia w Kazimierzu w bliżej nieznanym czasie spaliła się, ale została odbudowana, a w 1608 r. nie była jeszcze konsekrowana. Była murowana i określona jako wspaniała, należycie wyposażona, z pięcioma ołtarzami. Miasto Kazimierz było wówczas w posiadaniu Jana Ruszkowskiego i Mikołaja Kretkowskiego. Z ich prezenty probostwo miał niejaki Łukasz z Kazimierza, na miejscu rezydujący. Jeden wikariusz nosił imię Wawrzyniec z Nakła, a drugi Marek z Kazimierza. Nauczyciel szkoły nazywał się Andrzej z Trzemeszna⁸⁰.

Niestety, świątynia kazimierska uległa ponownemu spaleniu w 1729 r.⁸¹ W jakim stopniu ją zaraz naprawiono, nie wiemy, ale jeszcze w 1760 r. napisano, że ściany i dach wymagają naprawy, chociaż wewnątrz wyglądała bardzo dobrze. Proboszczem był od 1746 r. Roch Młodzianowski, prowadzący wzorowe życie. Zawsze w parafii rezydował. W niedziele katechizował, a w święta głosił kazania. Dbał też o beneficjum parafialne. Wyposażenie w paramenty liturgiczne wystarczające⁸².

Tenże Roch Młodzianowski był proboszczem w Kazimierzu w 1766 r. Prawo patronatu należało wówczas do sukcesorów Michała Żychlińskiego. Zapewne stan świątyni, chociaż bardzo starej, musiał być zadowolający, bo nie wspomniano o konieczności żadnej naprawy. Wyposażona w pięć ołtarzy. Wielki z obrazem Matki Boskiej, otoczonym czcią jako słynący łaskami.

⁷⁸ A. Weiss, *Lubuska diecezja*, w: EK, t. 11, Lublin 2006, kol. 84–91.

⁷⁹ LB, t. 1, s. 232–235.

⁸⁰ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 262v–264.

⁸¹ Librowski, *Indeks*, s. 104; ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 252–258.

⁸² ADWł, AAG. Wiz. 40, s. 20–21.

Boczne natomiast miały obrazy: św. Wawrzyńca; Matki Boskiej Różańcowej; Pięciu Męczenników Polaków Jana, Benedykta, Mateusza, Krystyna i Izaaka; św. Rocha. Działało bractwo różańcowe. Niestety nie było przytułku dla ubogich. Na terenie parafii znajdował się nadal klasztor bernardynów w samym Kazimierzu i klasztor kamedułów w Bieniszewie. Ponadto drewniane kaplice publiczne św. Benedykta, św. Izaaka i św. Krystyna. Nie istniała już dawna świątynia parafialna w Kozarzewie⁸³.

Na krótko przez zmianami, jakie miały nastąpić w organizacji kościelnej na ziemiach polskich, świątynia kazimierska, częściowo z kamienia, a częściowo z cegły murowana, miała bardzo uszkodzoną część frontową; właściwie fronton się zawalił i puste miejsce zabito deskami. Ponieważ i dach nie był zbyt szczelny, stąd z pewnością świątynię musiał czekać bardzo duży remont. Prawo patronatu należało do właścicieli Kazimierza, czyli do generała Józefa Lipskiego. A parafia dosyć duża, obejmująca miasteczko Kazimierz i wsie Nieświastów, Wygoda, Lubiecz, Kamienica, Bieniszew, Młyny Borowy i Olszowy, Folwark Mokra, Kozarzew, Kozarzewek, Bochlewo, Tokarki i Radwaniec. Do sakramentów było zobowiązanych 1392 parafian. Proboszczem był Łukasz Traffarski, będący też proboszczem w Błaszczach, co spowodowało, że był tu tylko czasowym zarządcą, a jako zastępcę miał jednego z miejscowych zakonników bernardynów, który za zgodą przełożonego spełniał powinności duszpasterskie. W tym czasie na terenie parafii znajdowały się jeszcze kaplice świętych Męczenników: Krystyna, Izaaka i Barnaby. Kaplice te, wystawione z gorliwości wiernych, nie miały własnych funduszy. W kaplicy św. Barnaby, znajdującej się w pobliżu klasztoru kamedułów w Bieniszewie, z ich gorliwości odprawiano co niedzielę mszę św. W Kozarzewie były jeszcze ruiny dawnego kościoła parafialnego, teraz już rozebrane, a na ich miejscu wystawiono krzyż. Przy parafii bractwo różańcowe⁸⁴

Po 1818 r. Kazimierz znalazł się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Stary kościół został znacznie odnowiony w 1859 r. z funduszy właściciela, hrabiego Macieja Mielżyńskiego. Parafia Kazimierz, należąca od 1864 r. do dekanatu słupeckiego w 1878 r., za proboszcza Floriana Stanisława Willandta liczyła 3492 wiernych⁸⁵, a w 1892 r., za probostwa Ignacego Kasprzykowskiego, było 4083 wiernych, zamieszkujących osadę Kazimierz i wsie Kamienica, Józwin, Wygoda, Nieświastów, Bochlewo, Tokarki,

⁸³ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 252–258.

⁸⁴ ADWł, AAG. Wiz. 134, s. 165–198.

⁸⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 69.

Radwaniec, Dębówka, Kozarzewek, Kozarzew, Trzykopce, Sowia Góra, Bieniszew i folwarki Tokarki i Mokra⁸⁶.

Kazimierz Biskupi ze swoimi świątyniami pozostaje nadal w diecezji włocławskiej⁸⁷.

Kościół i klasztor bernardynów

Poza miastem znajdował się klasztor bernardynów, zbudowany znacznym kosztem na miejscu, gdzie dawniej znajdować się miała pustelnia pustelnika Jana⁸⁸. Wspominano o nim przy parafii kazimierskiej. Kościół i klasztor fundowane zostały przez biskupa Jana Lubrańskiego, a świątynia nosiła wezwanie św. Jana Chrzciciela. Ucierpiały one podczas wojen szwedzkich, ale odbudowane służyły zakonnikom do 1898 r. Klasztor kazimierski ostał się bowiem po kasacie klasztorów w 1864 r., jako tzw. etatowy, ale gdy w 1898 r. umarł ostatni zakonnik, świątynią poklasztorną opiekowali się księża diecezjalni. W 1921 r. osiedli przy nim zakonnicy misjonarze Świętej Rodziny⁸⁹.

Kaplice ku czci pierwszych męczenników polskich

Ponadto w parafii Kazimierz Biskupi znajdowały się kaplice upamiętniające pustelników męczenników. Pierwsza ku czci Krystyna, drewniana, poza miastem. Druga także za miastem, ku czci Benedykta pustelnika, drewniana. Następna, położona w innej części miasta, poświęcona została Izaakowi, także drewniana. Wreszcie czwarta kaplica, poza miastem, w lesie, około pół mili w kierunku Bieniszewa, gdzie miał przebywać kolejny pustelnik, Barnaba. Kaplica nie konsekrowana, ale na mocy indultu raz w miesiącu odprawiano nabożeństwa z dużym udziałem wiernych⁹⁰. Z nich pozostał obecnie jedynie kościół św. Izaaka, przy którym założono cmentarz grzebalny. Sama świątynia odrestaurowana w 1783 r. kosztem dziedziczki Mielżyńskiej⁹¹.

Kościół i klasztor kamedułów w Bieniszewie

W pobliskim Bieniszewie, gdzie ongiś w lesie znajdowała się kaplica poświęcona męczennikowi Barnabie, powstała pustelnia kamedułów, fundo-

⁸⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 65.

⁸⁷ *Diecezja włocławska 2000*, s. 223–228.

⁸⁸ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 264–264v.

⁸⁹ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 264–265; *Diecezja włocławska 2000*, s. 225.

⁹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 264v–265; Wiz. 40, s. 20–21; Wiz. 63, s. 252–258.

⁹¹ *Diecezja włocławska 2000*, s. 225.

wana przez kasztelana inowrocławskiego, Jana Kadzidłowskiego w 1663 r. Zakonnicy przybyli z klasztoru kamedulskiego z Bielan pod Warszawą. Opiekowali się kaplicą św. Barnaby. Pierwszy kościół klasztorny drewniany został w latach 1747–1781 zastąpiony murem pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Klasztor ten zniesiony w 1819 r. Przez czas pewien świątynia znalazła się nawet w rękach prywatnych. Kameduli wrócili tu w 1930 r. restaurując klasztor i świątynię⁹².

Kościół filialny w Kozarzewie

Obecnie jest to wieś w parafii Kazimierz Biskupi, ale dawniej, ze szczerobliwości właścicieli Kozarzewskich, zbudowany został w tej wsi kościół parafialny, istniejący tam już co najmniej na początku XV w. Nosił wezwanie Narodzenia Najświętszej Marii Panny, ale najczęściej nie miał, jak chociażby w 1521 r., własnego proboszcza, chociaż należały doń wsie Kozarzew, Tokarki i Radwaniec i było wystarczające uposażenie dla proboszcza. To spowodowało, że traktowano świątynię jako filialną parafii Kazimierz, chociaż świątynia przetrwała do XIX wieku, skoro jeszcze były tam jej resztki, a właściwie jedynie krzyż na miejscu dawnej świątyni⁹³.

KLECZEW

Jest to jedna ze starszych miejscowości parafialnych. Związana kościelnie z Gnieznem i dawnym dekanatem zbarskim. Starożytna tradycja poucza, że kościół w Kleczewie początki swoje zawdzięcza Piotrowi Duninowi, kasztelanowi konińskiemu, czyli powstał na początku XII w., co jest bardzo prawdopodobne. Jednakże przyjmowanie, że odkryty na jednej ze ścian obecnej świątyni napis „1120 fara”, miałby świadczyć jakoby już wówczas była tu ta świątynia, nie jest możliwy do przyjęcia. Zapewne wyglądu najstarszego kościoła kleczewskiego nie poznamy, a obecny gotycki, w najstarszej swojej części pochodzi z XIV wieku. Ale i to już dowodzi starości parafii. Czy z nim złączony był jakiś klasztor, jak zdają się świadczyć znaki na północnej stronie murów świątyni, powiedzieć trudno. Ponieważ kolatorami parafii

⁹² ADWŁ, AAG. Wiz. 63, s. 257; Wiz. 87, s. 274; Chodyński, *Kazimierz*, s. 70; Librowski, *Indeks*, s. 77; *Diecezja włocławska 2000*, s. 225–226; A. Małysz, *Bieniszew*, w: EK, t. 2, Lublin 1985, kol. 540–541.

⁹³ ADWŁ, AAG. Wiz. 134, s. 183; LB, t. 1, s. 235–236.

byli właściciele Kleczewa, można wnioskować, że oni byli fundatorami, jeżeli nie pierwszej, to kolejnej świątyni. Dzięki jednemu z nich, Janowi z Kleczewa, w 1366 r. Kleczew otrzymał prawa miejskie oparte na prawie średzkim, co może wskazywać, że charakter miasta był już wcześniej oparty na prawie polskim. Świadczy to o starożytności i o znaczeniu Kleczewa, a także o starożytności parafii. Początków jej powstania jednak ustalić się nie da. Miasto musiało się rozwijać i mieć szersze kontakty, skoro tu nawet zawitały błędy husyckie, z którymi władza kościelna musiała się zmagać w 1440 r. Pierwsza dokładniejsza wiadomość o parafii jest z 1521 r. Kleczew miał kościół pod wezwaniem św. Andrzeja, co może także wskazywać na dawność powstania parafii i należał do dekanatu zbarskiego archidiecezji gnieźnieńskiej. Właścicielem był niejaki Mikołaj i z jego przedstawienia proboszczem był Jakub z Kleczewa, utrzymujący dwóch wikariuszy i nauczyciela szkoły, którym dawał wynagrodzenie. Do parafii, oprócz miasta Kleczew należały wsie Roztoka, Dunajec, miejscowość nieznana, Gogolina Stara i Gogolina Nowa, Sławoszewo i Sławoszewek, Jabłonka, Słaboludź i Goranin⁹⁴.

Na początku XVII w., w roku 1608, Kleczew był miastem szlacheckim, należącym do Piotra Borzewickiego, Stanisława Ruseckiego i Mikołaja Kretkowskiego. Świątynia tamtejsza, murowana i ładnej struktury, kryta dachówką, pod wezwaniem św. Andrzeja Apostoła. Proboszczem od 1608 r. był niejaki Urban z Gozdowa, który nastąpił po rezygnacji poprzednika, Franciszka Lipskiego, kanonika i *sede vacante* administratora archidiecezji gnieźnieńskiej. Wizytator dokładnie opisał stan kościoła. Proboszcz, zawsze na miejscu rezydujący, nie miał do pomocy wikariuszy. W szkole, w której miało się uczyć około 60 uczniów, uczył nauczyciel Szymon z Wieńca, z diecezji wrocławskiej, zaś obowiązki kantora spełniał Jan z Krośniewic. Wizytator zwrócił uwagę, że nauczyciel nie złożył wyznania wiary. Na przedmieściu stała kaplica pod wezwaniem Matki Boskiej, nad którą prawo patronatu miał magistrat. Z jego prezenty prepozytem przy kaplicy był Piotr ze Świątnik, ustanowiony przez Franciszka Lipskiego, administratora archidiecezji, w 1608 r. Zdaje się, że była to prepozytura szpitalna, bo w kaplicy tej przechowywano też Najświętszy Sakrament, z uwagi, że w Kleczewie funkcjonował także szpital, w którym aktualnie przebywało 15 ubogich,

⁹⁴ LB, t. 1, s. 191–193; S. Chodyński, *Kleczew*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 70–71; *Kleczew*, w: MPT, t. 2, s. 237–238; *Dzieje Kleczewa*, red. J. Stępień, Poznań – Konin 1995; M. Wrzeszcz, *Kleczew*, w: EK, t. 6, Lublin 2002, kol. 92.

utrzymujących się częściowo z jałmużny i częściowo z przysługującego im uposażenia⁹⁵.

Miasto Kleczew miało później dwóch właścicieli, mianowicie Górowskich i Kossowskich. Kościół murowany wymagał naprawy dachu. Probostwo kleczewskie posiadał od 1754 r. Józef Modzelewski z prezenty kolatorów. Ponadto w parafii był jeszcze Adam Szymański, promotor bractwa różańcowego, będący tu od 1726 r., gdy erygowano ołtarz tego bractwa, kapłan pracowity, ale podeszły wiekiem. Trzecim kapłanem był tu Mateusz Tomaszewski, z diecezji wrocławskiej, ale mający zgodę władzy kościelnej, często zastępujący proboszcza. Wnętrze świątyni dobrze utrzymane. Znajdowało się w niej siedem ołtarzy. Parafię tworzyło miasteczko Kleczew i wsie: Dunajec, Roztoka, Goranin, Sławoszewo, Sławoszewek, Gogolina, Słaboludź i Jabłonka. Parafia dobrze uposażona, a świątynia dosyć bogata w paramenty liturgiczne, a także wota przy niektórych obrazach. Oprócz wspomnianego bractwa Różańcowego, były jeszcze bractwo św. Anny z własnym uposażeniem i św. Jana Nepomucena bez uposażenia. Pewną osobliwością świątyni w Kleczewie są relikwie św. Feliksa Męczennika, przywiezione z Rzymu staraniem właściciela Kleczewa, Władysława Gurowskiego w 1787 r., ofiarowane przez papieża Piusa VI⁹⁶.

Po 1818 r. parafia ta znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Starożytna świątynia tamtejsza staraniem proboszcza i parafian została odnowiona w latach 1866–1872. Parafia liczyła w 1878 r., za proboszcza Wincentego Bącałskiego, 2876 wiernych⁹⁷, a nieco później, w 1892 r., gdy probostwo należało do Antoniego Ziarkowskiego, było ich 3100, a parafia obejmowała osadę Kleczew i wsie Majdany, Słaboludź, Jabłonka, Mikołajewo, Roztoka, Bolesławowo, Gogolina Stara, Gogolina Nowa, Izabelin Stary, Izabelin Nowy, Sławoszewek, Sławoszewo, Genowefa, Goranin, Władysławowo, Cegielnia, Obrona, Helenów, Modrżewo, kolonia Słaboludź, kolonia Sławoszewek i folwark Mieczysławowo. Była też kaplica murowana pod wezwaniem Matki Boskiej Częstochowskiej⁹⁸.

W diecezji wrocławskiej pozostawała do 2004 r.⁹⁹ i przeszła wówczas do archidiecezji gnieźnieńskiej.

⁹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 251–254.

⁹⁶ Chodyński, *Kleczew*, s. 71; Br. Ch[lebowski], A. P[almirski], *Kleczew*, w: SGKP, t. 4, s. 124–126.

⁹⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 70.

⁹⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 66.

⁹⁹ *Diecezja wrocławska 2000*, s. 253–255.

Kaplica szpitalna pw. św. Wawrzyńca

W Kleczewie był też szpital połączony ze świątynią szpitalną, która jako prepozytura, miała też dobre uposażenie dla kapłana prepozyta. W 1608 r. podano, że w kaplicy tej przechowywano Najświętszy Sakrament, a to z uwagi, że w Kleczewie funkcjonował szpital, w którym aktualnie przebywało 15 ubogich, utrzymujących się częściowo z jałmużny i częściowo z przysługującego im uposażenia¹⁰⁰. Prawo prezenty na prepozyta należało do magistratu miasta. Często jednak stanowisko to otrzymywały osoby mające już inne obowiązki, jak chociażby w 1749 r., gdy był przy niej niejaki Kazimierz Kijański, jednocześnie proboszcz w Wilczynie. Nie rezydował na miejscu, bo i zabudowań prepozytura nie miała, a jedynie przyjeżdżał odprawiać msze¹⁰¹. Kaplica ta zaginęła już w XIX w.¹⁰² Pewnie w jej miejsce powstała, wspominana w schematyzmach późniejszych kaplica pod wezwaniem Matki Boskiej Częstochowskiej, teraz nieistniejąca.

KOWALEWO

Dawniej wieś ta miała nazywać się Marcinkowo, dopiero później została nazwana Kowalewo Opactwo, gdy z darowizny księcia wielkopolskiego Mieczysława w 1186 r. została darowana opactwu cystersów w Łądzie. Oni zapewne fundowali tu pierwszą świątynię, zapewne już w XII w.¹⁰³ W archidiecezji gnieźnieńskiej, za czasów arcybiskupa Łaskiego, w 1521 r., kościół parafialny w Kowalewie nosił wezwanie Świętych Piotra i Pawła, Apostołów. Z prezenty kolatora, opata łądzkiego, parafią tą zarządzał niejaki Wawrzyniec ze Słupcy. Parafia ta składała się jedynie z jednej wsi¹⁰⁴.

Tamtejszy kościół był drewniany, konsekrowany, pod wspomnianym wyżej wezwaniem, a z prezenty opata z Łądu, od 1587 r. zarządzał parafią Michał Włosiński po śmierci poprzednika, Pawła Micińskiego, kanonika kapituły św. Jerzego w Gnieźnie. Do parafii włączono także wieś Wierzbno. Opis świątyni pozwala sądzić, że nie była zaniedbana, chociaż wizytator napisał wiele uwag, że świątynia nie była utrzymana w czystości. Proboszcz

¹⁰⁰ ADWŁ, AAG. Wiz. 3, k. 251–254.

¹⁰¹ ADWŁ, AAG. Wiz. 52, s. 24–27.

¹⁰² Chodyński, *Kleczew*, s. 71.

¹⁰³ *Kowalewo Opactwo*, w: SGKP, t. 4, s. 508.

¹⁰⁴ LB, t. 1, s. 296–296.

zawsze rezydował na miejscu, a ponadto miał jeszcze do pomocy wikariusza, niejakiego Wojciecha z Łądku, którego sam wynagradzał¹⁰⁵.

Do parafii w Kowalewie jeszcze przed 1760 rokiem, a najprawdopodobniej w 1721 r., włączono jako filię sąsiednią parafię w Woli, zwanej Koszucką. Nadal była tu świątynia drewniana i prawo patronatu niezmiennie do opata z Łądu należało. Lustrator parafii w 1760 r. nie stwierdził większych braków w kościele parafialnym. Kolator prezentował na proboszcza zakonnika cysterskiego Karola Marszyńskiego, instalowanego tu w 1754 r.¹⁰⁶

Nową świątynię, zapewne z fundacji cystersów, otrzymała parafia w Kowalewie w 1784 r., pod dawnym wezwaniem. Kościół ten wystawił arcybiskup Antoni Ostrowski, będący jednocześnie opatem komendataryjnym w Łądzie. Od 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej, a opieka klasztoru łądzkiego skończyła się, kiedy w 1819 r. skasowano opactwo łądzkie, zabierając uposażenie. Nie była to parafia duża. Wizytowana była w 1825 r., kiedy proboszczem był Stanisław Mędrzecki, mający wikariusza, Walentego Ziarkiewicza. Wiernych zobowiązanych do sakramentów naliczono około 460. Świątynia drewniana, która została poddana restauracji w 1820 r., prawdopodobnie staraniem poprzedniego długoletniego proboszcza, księdza Wojciecha Łęckiego, kiedy to dano nowy dach. Do parafii należało Kowalewo i Wola z dworami oraz Wierzbno¹⁰⁷. Jednakże w dwa lata później wizytator zapisał, że kościół ten zagrażał bezpieczeństwu i powiadomiono o tym władze państwowe postulując przydzielenie funduszu na jego naprawę, albo przynajmniej wydanie zezwolenia na jej przeprowadzenie¹⁰⁸.

Świątynię parafialną restaurowano ponownie w 1862 r., a w roku 1878, kiedy proboszczem był Tomasz Czekanowski, naliczono 1334 wiernych¹⁰⁹. Niebawem, kiedy w 1890 r. biskup kujawsko-kaliski Aleksander Bereśniewicz erygował parafię w pocysterskim Łądzie, do niej włączono, jako filialną, parafię w Kowalewie¹¹⁰.

Z czasem przywrócono jej samodzielność. Kowalewo należało do diecezji włocławskiej do 2004 r. i często proboszczami zostawali tu księża z Łądu, ostatnio salezjanie¹¹¹. Aktualnie parafia należy do archidiecezji gnieźnieńskiej.

¹⁰⁵ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 377v–379v.

¹⁰⁶ ADWł, AAG. Wiz. 43, s. 71–76.

¹⁰⁷ ADWł, ABKKal. Wiz. 9(202), k. 40–43v.

¹⁰⁸ Tamże, k. 96v–97.

¹⁰⁹ S. Chodyński, *Kowalewo*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 71.

¹¹⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 67.

¹¹¹ *Diecezja włocławska 2000*, s. 519–521.

KRÓLIKÓW

Ciekawa i nie do końca jeszcze opracowana jest historia Królikowa, cieszącego się nawet przez czas pewien przywilejem miasta. Bez wątplenia istniało tam dawniej jakieś grodzisko, którego śladów można się jeszcze dopatrywać. O starożytności świadczy też tamtejsza starożytna murowana świątynia, pod wezwaniem św. Michała Archanioła, zaliczana nawet do tzw. świątyń „duninowskich” przypisywanych fundacji Piotra Dunina. Bez wątplenia pochodzi z XII wieku i wtedy też szukać należy początków parafii. Co więcej, kościół miał tam być jeszcze przed zbudowaniem nowego przez Piotra Dunina i to na miejscu dawnego pogańskiego cmentarza. Możliwe, iż była to własność królewska, aby potem od 1439 r. znaleźć się wśród posiadłości cystersów z Łądu. Potem przeszedł w ręce szlacheckie¹¹².

Niestety, więcej szczegółów o tej parafii z tego czasu nie posiadamy. W 1521 r. Królików jest jednak nazwany wsią, chociaż później nazywano go niekiedy miastem. Kościół tamtejszy, murowany, noszący wezwanie św. Michała Archanioła, prawa patronatu miejscowych dziedziców, z których prezenty parafię miał Leonard ze Zbierska. Parafia obejmowała wówczas oprócz wsi parafialnej jeszcze Łągiewniki, Białą, Biskupice, Lipice, Łądek i Bystrzycę¹¹³.

Na początku XVII w. właścicielami byli tu Grodziccy i inni przedstawiciele szlachty, na czele których był zdaje się Samuel Grodzicki. Z ich prezenty probostwo miał Jan Małachowski, kapłan, wychowanek seminarium w Kaliszu, ustanowiony prawnie przez arcybiskupa Stanisława Karnkowskiego w 1602 r., bo ówczesni kolatorzy nie dokonali prezenty. Ten proboszcz utrzymywał także wikariusza, Mateusza ze Świątnik. Świątynia murowana, kryta dachówką, dobrze wyposażona. Proboszcz i wikariusz rezydowali na miejscu i nie było co do nich żadnych zastrzeżeń¹¹⁴.

Około 1759 r. z prezenty Jana i Ludwika Jaskólskich probostwo w Królikowie trzymał Piotr Hulewicz. Rezydował na miejscu, ale może nie zadbał należycie o świątynię, bo ta wymagała pilnego remontu. A była to nadal parafia należycie uposażona¹¹⁵. Przy kościele murowanym zawsze jest mniej kłopotów. Królików w 1766 r. należał do Józefa Wężyka. Probostwo od 1763 r. należało do Mikołaja Warszawskiego. W ołtarzu wielkim, znacznie

---

¹¹² S. Chodyński, *Królików*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 71–73; *Diecezja włocławska 2000*, s. 672–674; *Królików*, w: SGKP, t. 4, s. 690.

¹¹³ LB, t. 1, s. 279–281.

¹¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 123–125.

¹¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 24, s. 42–44.

pryzdobionym przez aktualnego proboszcza czczono Matkę Boską, zaś boczne miały za patronów św. Michała Archanioła i św. Jana Chrzciciela¹¹⁶.

Jednak z biegiem lat stan świątyni stawał się coraz gorszy i dopiero staraniem wspomnianego wyżej proboszcza, około 1775 r. dokonano pewnych prac, łącznie z naprawą sklepienia, ołtarzy, ale świątynia wymagała jeszcze innych prac. W przytułku, który nie miał własnego uposażenia, przebywało wówczas trzech ubogich żyjących z jałmużny. Pewnie szkoła jako takiej nie było, bo dzieci uczył organista¹¹⁷. Wspomniany wyżej Mikołaj Warszawski był proboszczem jeszcze w 1790 r. Parafia liczyła wówczas, łącznie z innowiercami i Żydami 1370 osób. Opisano dokładnie murowaną świątynię, a także sporządzono dokładny spis wszelkiego wyposażenia i uposażenia¹¹⁸.

Od 1818 r. Królików znalazł się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Pewnie wzrastająca liczba wiernych, których około 1878 r. za proboszcza Antoniego Sielskiego było 2899, spowodowała konieczność powiększenia świątyni, czemu miały służyć kaplice. I tak jeszcze w 1846 r. zbudowano kaplicę pod wezwaniem św. Rocha z pieniędzy przeznaczonych na to przez proboszcza Mikołaja Karszewskiego, zmarłego w 1808 r. i w kościele królikowskim pochowanego. Druga kaplica powstała w 1863 r. nakładem Anny Bielińskiej, zakonnicy¹¹⁹. Pod koniec wieku XIX, w 1892 r., gdy probostwo to miał Mieczysław Sadowski, parafia liczyła 3260 wiernych, obejmując wsie Królików, Łagiewniki, Biała, Łądek, Lipice, Biskupice, Kolonia Białobłota, Orlina, Czarny Bród, Zagoźnica, Ciświca Wielka, Ciświca Mała, Borowiec Stary, Borowiec Nowy, Huta, Tartak, Dziewin, Bystrzyca i Zabiel. Królików był wówczas w dekanacie słupeckim¹²⁰.

W latach 1925–2004 parafia należała do diecezji wrocławskiej. Ostatnio przeprowadzono wiele prac konserwatorskich z racji Jubileuszu Odkupienia¹²¹. Obecnie należy ponownie do archidiecezji gnieźnieńskiej.

LĄDEK

Właściwie to nie można mówić o parafii w Łądku, bez zapoznania się z dziejami opactwa cysterskiego w Łądzie nad Wartą, założonym najpraw-

¹¹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 121–127.

¹¹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 67, s. 29–30; Wiz. 70, s. 30–32; Chodyński, *Królików*, s. 72.

¹¹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 85, k. 46–54v.

¹¹⁹ Chodyński, *Królików*, s. 72.

¹²⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 66.

¹²¹ *Diecezja wrocławska 2000*, s. 672–674.

dopodobniej z fundacji księcia Mieszka III Starego w 1175 r., a zakonnicy przybyli tu z Kolonii, czy też z Łekna. Byli to Niemcy, którzy na wiele lat opanowali klasztor i nawet nie przyjmowali nowicjuszy Polaków, aż musieli interweniować w tej sprawie królowie polscy. Zygmunt I Stary nakazał przyjmować Polaków, a ponadto widząc sprzyjanie zakonników poglądom reformacji, zobowiązał do wybierania Polaka na opata. Ostatecznie zakonnicy nacji niemieckiej, którzy czuli się dotąd, jakby klasztor był na terytorium Niemiec, opuścili klasztor łódzki. Opactwo w Łądzie było bardzo bogato uposażone, należały do niego dwa miasta – Łądek i Zagórów oraz ponad 50 wsi. Chociaż później bolączką klasztoru było dwóch opatów: jeden tzw. kommendataryjny, pobierający dwie trzecie uposażenia i drugi, mający jedną trzecią uposażenia, sprawujący rzeczywistą władzę i opiekę nad klasztorem. Klasztor ten skasowany został w 1819 r. dekretem prymasa Franciszka Malczewskiego. Zabudowania pocysterskie przejęli w 1850 r. kapucyni, ale skasowani zostali w 1864 r., wraz z innymi klasztorami, ukazem carskim. Przy kościele poklasztornym w 1890 r. powstała parafia erygowana przez biskupa kujawsko-kaliskiego Aleksandra Bereśniewicza, prowadzona przez księży diecezjalnych. Od 1921 r. z postanowienia biskupa Zdzitowieckiego klasztor i świątynia zostały oddane zakonnikom salezjanom¹²².

Wprawdzie klasztory były wyjęte spod jurysdykcji biskupów, to jednak wizytator arcybiskupi w 1608 r. wizytując parafię Łądek, podał nieco wiadomości o opactwie łódzkim. Opatem był aktualnie Mateusz Borzemski, komisarz generalny cystersów w Polsce, zaś przeorem sprawującym zarząd nad klasztorem, liczącym wielu zakonników, nowicjuszy i braci, Jerzy Dobiełański. Kościół klasztorny, murowany i wspaniale wyglądający, był miejscem uroczystej codziennej liturgii¹²³.

Tak więc w czasie nas interesującym Łąd ze swoim opactwem pod względem parafialnym znajdował się na terenie parafii Łądek.

Przez powstanie najpierw osady targowej w miejscu dzisiejszego miasta Łądek, ma on związek z grodem kasztelańskim w Łądzie, a potem z powstaniem opactwa cysterskiego w Łądzie, którego stał się własnością. Ponieważ początkowo w klasztorze łódzkim dominował element niemiecki, to dlatego nazwę tej parafii pisano z niemiecka „Landeck”. Potem miejsce to nazwano

¹²² Br. Ch[lebowski], *Łąd*, w: SGKP, t. 5, Warszawa 1884, s. 107–108; J. Pietrzykowski, *Łąd nad Wartą*, w: EK, t. 10, Lublin 2004, kol. 595–597, gdzie podano obszerną bibliografię.

¹²³ ADWŁ, AAG. Wiz. 3, k. 381v.

Lądek. Prawa miejskie otrzymał Lądek w 1250 r., co powtórzono w 1269 r. Prawa te utracił w 1870 r.¹²⁴

Parafia od swojego początku związana z cystersami, którzy daleko wcześniej, aniżeli Lądek stał się miastem, zbudowali tu, zapewne jeszcze w XII wieku, kościół. Jakie mogło być jego pierwotne wezwanie, zdania są podzielone. Według księdza Stanisława Chodyńskiego, miał to być drewniany kościół pod wezwaniem Świętych Fabiana i Sebastiana, ale daty jego powstania nie określił¹²⁵. Ksiądz Jan Korytkowski natomiast jest zdania, że ten pierwszy kościół nosił wezwanie św. Mikołaja i w jego sąsiedztwie założono miasto. Jeżeli w 1521 r. była tu ta sama świątynia, to miał rację komentator do księgi *Liber beneficiorum*, bo kościół parafialny nosił wówczas wezwanie św. Mikołaja¹²⁶.

Początkowo duszpasterstwo prowadzili tu księża archidiecezjalni, a dopiero w 1409 r. parafia i świątynia w Lądku zostały oddane pod opiekę cystersów, na co zgodę dał papież Grzegorz XII¹²⁷. Za arcybiskupa Jana Łaskiego, około 1521 r., probostwo z prezenty opata lądzkiego trzymał zakonnik z Lądu imieniem Hermanus. Miał do pomocy dwóch wikariuszy. Można domniemywać, że ów Hermanus mógł być Niemcem. Wikariusze zaś, których imion nie znamy, powinni być Polakami, bo ludność parafii była bez wątpienia polskiego pochodzenia. Poza miastem Lądek, do parafii należały wsie Dolany, Ratyń, Lipia Góra, Komnaty, Sługocin i Łąg¹²⁸.

Świątynia w Lądku w 1608 r. miała część murowaną i część drewnianą, kryta gontami. Konsekwana pod wezwaniem św. Mikołaja. Proboszczem był wspomniany wyżej Jerzy Dobielański z Lądu, na co dzień tu nierezydujący, ale częściej w dni świąteczne i niedzielne do parafii w Lądku przybywając. Codziennie służyli parafii dwaj wikariusze, zakonnicy: Jakub Rotpecius i Wojciech z Lądu, sprawujący duszpasterstwo. Wynagradzał ich proboszcz. W szkole parafialnej uczył niejaki Wojciech Wągrowiecki¹²⁹.

W 1760 r. trwała budowa nowej świątyni w Lądku, rozpoczęta w 1759 r. Ponieważ w mieście tym znajdował się kościół szpitalny Świętych Fabiana

---

¹²⁴ *Ląd*, w: MPT, t. 2, s. 255; M. Wrzeszcz, *Ląd*, w: EK, t. 10, Lublin 2004, kol. 597; Br. Ch[lebowski], *Ląd*, w: SGKP, t. 5, s. 108.

¹²⁵ S. Chodyński, *Ląd*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 73.

¹²⁶ LB, t. 1, s. 293.

¹²⁷ Chodyński, *Ląd*, s. 73.

¹²⁸ LB, t. 1, s. 293–294.

¹²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 379v–381.

i Sebastiana, spełniał rolę świątyni parafialnej. We wsi Jaroszyn był jeszcze kościół filialny pod wezwaniem Wszystkich Świętych¹³⁰.

Nowa murowana świątynia została zbudowana w 1777 przez opata Konstantego Jełowickiego, a kiedy on zmarł, kolejny opat, Antoni Raczyński, kontynuował budowę i w 1809 r. konsekrował ją pod dawnym wezwaniem¹³¹.

Po zmianach 1818 r. Łądek znalazł się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Z chwilą kasaty klasztoru w Łądzie w 1819 r., ustało też dotychczasowe prawo patronatu. Stan parafii znamy z 1825 r., z opisu wizytującego ją dziekana słupeckiego, Walentego Brodzkiego. Proboszczem od około 1821 r. był tu Karol Woszyński. Świątynia, wprawdzie niedawno wystawiona, miała już jakieś zarysowania w murach, a dach częściowo z dachówki, a częściowo z gontów, też nie przedstawiał najlepszego wyglądu. Dwie wieże były solidne, a we wschodniej umieszczono dzwony. Wewnątrz znajdowało się kilka ołtarzy. Parafia miała osobny cmentarz grzebalny. Ponieważ dawny dom szpitalny był bardzo zniszczony, dlatego ubodzy pozostawali w domach przyjaciół, jednak kasjer miejski, zapewne z zabranego przez rząd uposażenia, wypłacał im co kwartał pewien fundusz. Szkoła parafialna, z nauczycielem Ferdynandem Jałowskim, utrzymywana była ze składek. Parafię tworzyło miasto rządowe Łądek oraz wsie Ratyń, Łąd, Jaroszyn, Sługocin, Dolany i Wielodwór. Nie zanotowano jednak liczby parafian. W tymże roku, w położonym na terenie parafii opactwie cysterskim, przeorem był Tadeusz Wysocki, podprzeorem Feliks Bartnej oraz zakonnicy „Ewiebi” Wielski, Celestyn Choiński i Iwo Grodzki, wszyscy już emeryci, ale chętnie pomagający sąsiednim proboszczom¹³². Wizytując parafię w 1828 r. stwierdzono konieczność poprawy dachu świątyni¹³³.

W 1848 r. obowiązki duszpasterskie w parafii tej, prawa patronatu monarszego, sprawował Augustyn Walter, a wiernych było 2532¹³⁴. Liczba wiernych zwiększała się, bowiem około 1878 r., gdy proboszczem był Maksymilian Kegel, naliczono ich już 3065¹³⁵. Ale czy ta liczba była zgodna z prawdą, powiedzieć trudno, bowiem u schyłku wieku, w 1892 r., gdy był tu proboszczem Rafał Puchalski, naliczono ich 2900. Pewnie tak było, bowiem w 1890 r. biskup

¹³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 43, s. 76–77.

¹³¹ Chodyński, *Łąd*, s. 73; *Łąd*, w: SGKP, t. 5, s. 108.

¹³² ADWł, ABKKal, Wiz. 9(202), k. 44–50. Imię zakonnika Wielskiego trudne do odczytania.

¹³³ Tamże, k. 106.

¹³⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1848, s. 23.

¹³⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 73.

Aleksander Bereśniewicz erygował przy kościele pocysterskim w Łądzie parafię, a więc automatycznie parafia w Łądku się zmniejszyła. Parafię tworzył Łądek, mający już tylko status osady i wsie Dolany, Ratyń, Sługocin, Waclawów, Piotrowo, folwark Nakielec, Wola Koszucka i Wielodwór¹³⁶.

Parafia ta należąca do diecezji włocławskiej¹³⁷, od 2004 r. w archidiecezji gnieźnieńskiej.

Parafia filialna w Jaroszynie

W Jaroszynie, w parafii Łądek, będącym własnością cystersów z Łądu, została przez nich wzniesiona świątynia pod wezwaniem Wszystkich Świętych. Stało się to prawdopodobnie już w początkach istnienia klasztoru cysterskiego. Ponieważ uposażenie tej parafii, do której jedynie wieś parafialna należała, było zbyt szczupłe aby utrzymać własnego proboszcza, dlatego już od połowy XV wieku parafię obsługiwali cystersi z Łądu¹³⁸. Jak wyglądał kościół później, można nieco dowiedzieć się z akt jednej zachowanej wizytacji z 1608 r. parafii jaroszyńskiej. Tamtejsza świątynia drewniana, nosząca wezwanie Wszystkich Świętych była zarządzana od 1592 r. przez zakonnika cysterskiego, Walentego z Łądu. Nastał on po śmierci poprzednika, także zakonnika z Łądu. Parafię tworzyła wówczas jedynie wieś Jaroszyn¹³⁹. Potem świątynia ta została włączona jako filialna do parafii w Łądku¹⁴⁰.

Gdy świątynia jaroszyńska była już bardzo zniszczona, ostatecznie arcybiskup Ostrowski w 1781 r. zezwolił na jej rozbiórkę, a wieś włączył do parafii w Łądku¹⁴¹. Wieś ta wraz z parafią od 1818 r. należała do diecezji kujawsko-kaliskiej¹⁴², od 1925 do diecezji włocławskiej, a ostatnio włączona do parafii w Łądzie nad Wartą¹⁴³.

Łąd nad Wartą

Wprawdzie w 1818 r. Łąd nad Wartą nie był samodzielną parafią, nie można go jednak pominąć. Zresztą o opactwie łądzkim powiedziano przy

¹³⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 67.

¹³⁷ *Diecezja włocławska 2000*, s. 228.

¹³⁸ LB, t. 1, s. 296–297.

¹³⁹ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 381–383.

¹⁴⁰ ADWł, AAG. Wiz. 43, s. 76.

¹⁴¹ LB, t. 1, s. 296–297; Chodyński, *Ląd*, s. 74.

¹⁴² ADWł., ABKKal., Wiz. 9(202), k. 44–50.

¹⁴³ *Diecezja włocławska 2000*, s. 677.

parafii Łądek. Opactwo to zniesione w 1819 r., potem na krótko znajdowało się w rękach franciszkanów kapucynów, zniesionych w kasacie 1864 r. Siedzibą samodzielnej parafii przy kościele pocysterskim stał się Łąd od 1890 r., gdy erygował tu parafię biskup kujawsko-kaliski, Aleksander Bereśniewicz. Zespół poklasztorny i parafia zostały oddane w 1921 r. zgromadzeniu księży salezjanów¹⁴⁴.

Od 2004 r. parafia ta, administrowana przez salezjanów, znalazła się w archidiecezji gnieźnieńskiej.

MŁODOJEWÓ

Dzieje tej miejscowości i parafii są związane z biskupami poznańskimi, bowiem do ich uposażenia należały dobra młodojewskie i to zapewne oni fundowali tu pierwszą świątynię. Stało się to prawdopodobnie w połowie wieku XIV. Jako parafia należała jednak do archidiecezji gnieźnieńskiej. W aktach gnieźnieńskich na początku XV wieku wspomniano o kościele młodojewskim, jako od dawna istniejącym. Naturalnie fundatorzy mieli prawo patronatu. I tak około 1521 r., przy tamtejszym kościele pod wezwaniem św. Mikołaja, z prezenty biskupa poznańskiego probostwo tamtejsze miał Michał z Sierakowa. Parafia składała się wówczas z wsi parafialnej i wsi Drażna i Marcewo¹⁴⁵. Później znacznie przybyło miejscowości parafialnych.

Dokładniejszych wiadomości o świątyni w Młodojewie, pod wezwaniem św. Mikołaja dowiadujemy się z pierwszej zachowanej wizytacji. Kościół tamtejszy był drewniany, konsekrowany, a parafię prowadził niejaki Błażej z Grodziska, który nastąpił tu po śmierci poprzednika, Macieja ze Sławaska, w 1609 r. Zawsze rezydował w parafii i zasłużył na dobrą opinię ze strony wizytatora. Świątynia nie musiała być zbyt okazała, skoro znajdowały się w niej jedynie dwa ołtarze, ale były wszystkie niezbędne sprzęty i paramenty niezbędne do funkcjonowania dla nabożeństw parafialnych¹⁴⁶.

Wieś Młodojewo i prawo patronatu nadal pozostawały w posiadaniu biskupów poznańskich. Tak było w 1760 r. W 1759 r. zmarł proboszcz Marcin Belina¹⁴⁷. W latach późniejszych musiało nastąpić znaczne upiększenie

¹⁴⁴ Łąd nad Wartą ma bogatą bibliografię. Zob. *Diecezja włocławska 2000*, s. 674–678.

¹⁴⁵ LB, t. 1, s. 303–304.

¹⁴⁶ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 363v–365.

¹⁴⁷ ADWł, AAG. Wiz. 43, s. 95–98.

świątyni, bowiem w 1760 r. znajdowało się w niej pięć ołtarzy. Probostwo to miał wówczas Krzysztof Nepomucen Kumach. Wikariusza nie miał, a organistę wynagradzał ze swoich dochodów¹⁴⁸.

Nie wiedzieć czemu, w protokole wizytacyjnym z 1766 r. podano jako wezwanie św. Andrzeja Apostoła. Może dlatego, że ołtarz wielki miał wówczas obraz św. Andrzeja, a dopiero jeden z bocznych miał za patrona św. Mikołaja, ale ten zapis uznać należy raczej za pomyłkę. Pozostałe ołtarze miały wezwanie Matki Boskiej, Świętego Krzyża i św. Anny. Świątynia dosyć dobrze opisana. Kolatorstwo nadal należało do biskupa poznańskiego. Jej proboszczem nadal był Krzysztof Nepomucen Kumach, będący tu od 1759 r., wypełniający dobrze swoje obowiązki duszpasterskie¹⁴⁹.

Widocznie jednak ten kościół musiał chylić się ku upadkowi, skoro na jego miejscu zbudowano w 1780 nowy, powiększony w 1875 r. przez przedłużenie nawy¹⁵⁰.

Od 1818 r. parafia ta znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Nadal służyła jej świątynia drewniana, pod wezwaniem św. Mikołaja. Prawo patronatu, gdy wizytowano parafię w 1825 r., należało do rządu, ponieważ Kościołowi zabrano dawne dobra. Kościół parafialny był naprawiany w 1822 r. z ofiar parafian. Parafia nie miała przytułku ani funduszu dla ubogich. Był już osobny cmentarz grzebalny. Proboszczem, po odejściu do Ślesina poprzedniego, Antoniego Płonkowskiego, był od około 1823 r. Ignacy Szymkiewicz. On też obsługiwał parafię filialną w Koszutach. Młodojewe nie było dużą parafią. Obejmowała wsie Młodojewe, Marcewo, Marcewek, Drażna. Zobowiązanych do spowiedzi wielkanocnej około 670 osób. We wsi Marcewo, w pomieszczeniu zbudowanym przez rząd znajdowała się szkoła, ale nauczyciel utrzymywany był częściowo z ofiar parafian, częściowo z pensji rządowej¹⁵¹. Wiernych wszędzie przybywało, toteż i w Młodojewie w 1848 r. było już 1779 osób¹⁵², a około 1878 r. już 2520¹⁵³.

U schyłku wieku XIX, w 1892 r., gdy proboszczem był Paschalis Koskowski, a wikariuszem, jednak z rezydencją w Koszutach, Teodor Rakowski, parafia liczyła 2863 osoby, obejmując wsie: Młodojewe, Drażna, Meszna, Marcewo, Marcewek, Rozalin, Stara Olszyna, Zastawie, Czesławów, Micha-

¹⁴⁸ ADWł, AAG. Wiz. 46, s. 95–98.

¹⁴⁹ ADWł, AAG. Wiz. 64, s. 22–24.

¹⁵⁰ *Diecezja włocławska 2000*, s. 522.

¹⁵¹ ADWł, ABKKal. Wiz. 9(202), k. 51–57.

¹⁵² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1848, s. 23.

¹⁵³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 23.

łów, Szkuclówka, Koszuty, Róża, Bielawy, Grobla, folwark Żelazków. Koszuty nadal pozostawały parafią filialną¹⁵⁴.

Po 1925 r. parafia pozostała w diecezji, noszącej już nazwę włocławskiej, ale od 1919 r. jej filia w Koszutach stała się samodzielna parafią. W diecezji tej pozostawała do 2004 r., a teraz należy do archidiecezji gnieźnieńskiej¹⁵⁵.

Koszuty Małe

Wieś ta należała do opatów łądzkich jeszcze przed 1253 r. i ich fundacji był tamtejszy kościół pod wezwaniem św. Bartłomieja, o którym świadczą akta konsystorza gnieźnieńskiego z XIV wieku, że wtedy był już dawnego pochodzenia. Parafia ta była mała i za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego nie miała własnego proboszcza. Bo też parafia obejmowała jedynie wieś Koszuty. Prawo patronatu należało do opatów z Łądu i oni odpowiadali za stan świątyni. I tak opat Mikołaj Łukomski w 1720 r. wybudował tu nową świątynię. Kiedy rząd zabrał dobra opactwa łądzkiego, prawo patronatu przeszło na niego. Parafia wizytowana w 1825 r. Proboszczem był tu od około 1808 r. Ignacy Szymkiewicz, także proboszcz Młodojewa, bo praktycznie już od 1819 r. parafia ta była traktowana jako filia parafii młodojewskiej. Parafia liczyła wówczas 280 osób komunikujących na Wielkanoc. Bywało, że wikariusz Młodojewa rezydował w Koszutach. Samodzielność parafii przywrócono około 1920 r. W latach 1818–2004 należała do diecezji kujawsko-kaliskiej, czyli włocławskiej. Aktualnie jest w archidiecezji gnieźnieńskiej¹⁵⁶.

OSTROWITE [SŁUPECKIE]

Miejscowość ta nosiła dawniej nazwę Ostrowite Kapitulne, jako iż wiele miejscowości w Polsce nosi tę nazwę. Sama nazwa wskazywała na właściciela wsi, mianowicie na kapitułę gnieźnieńską, a parafia należała od dawna do dekanatu zbarskiego archidiecezji gnieźnieńskiej.

Pierwotnie była to własność prywatna niejakiego Ościborza, który w 1252 r. zamienił ją na wieś Łagiewniki, należącą do kapituły gnieźnieńskiej;

¹⁵⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 67–68.

¹⁵⁵ *Diecezja włocławska 2000*, s. 521–523.

¹⁵⁶ LB, t. 1, s. 313; ADWł, ABKKal. Wiz. 9(202), k. 36–39v; S. Chodyński, *Młodojewe*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 74–75; *Diecezja włocławska 2000*, s. 517–519.

ta prawdopodobnie w tym lub w następnym roku ufundowała tu kościół pod wezwaniem św. Szczepana, pierwszego Męczennika. Była to zapewne świątynia drewniana. Naturalnie kapituła sprawowała prawo patronatu. Pierwszym znanym z imienia proboszczem był niejaki Wojciech, o którym wiadomo z akt gnieźnieńskich z 1415 r. Za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego, około 1521 r., probostwo miał Paweł z Grotkowa, który utrzymywał do pomocy wikariusza, przez siebie wynagradzanego. Parafia ta obejmowała swoim zasięgiem Ostrowite, Kąpiel, Przecław, dwie wsie Siernicze, czyli Siernicze Wielkie i Siernicze Małe, Jarotki, Izdebno i Szyszłowo¹⁵⁷. Jako wieś prestymonialna kapituły gnieźnieńskiej, około 1608 r. znajdowała się w posiadaniu kanonika gnieźnieńskiego, Bartłomieja Miedzińskiego. Parafią zarządzał Jan Wichwiski z Powidza, z prezenty posiadacza tych dóbr kapitulnych, naznaczony do parafii w 1594 r. Nastąpił po śmierci poprzedniego proboszcza, Pawła Zdanowskiego. Do parafii należały wówczas wsie Ostrowite, Kąpiel, Przecław, dwie wsie Siernicze, Jarotki, Izdebno i Szyszłowo. Świątynia, jak wygląda z jej opisu, należycie utrzymana, z trzema ołtarzami. Plebania w należyтым porządku, a w domu dla wikariusza, którego nie było, mieszkał nauczyciel, Daniel z Lubomirska. Kantorem był Łukasz z Ostrowitego. Wszyscy parafianie spowiadali się na Wielkanoc. Nie było w parafii odstępców ani innowierców¹⁵⁸.

Następny znany opis posiadamy z 1759 r., z czasów arcybiskupa Władysława Łubieńskiego, kiedy ta wieś należała do doktora obojga praw, kanonika gnieźnieńskiego [Antoniego] Wysockiego. Kościół w Ostrowitem przeszedł niedawno odbudowę, bo nowy, drewniany, w 1739 r. wystawił Krzysztof Dobiński, sufragan gnieźnieński. Nie był jeszcze konsekrowany, więc odprawiano w nim na mocy indultu władzy kościelnej, ale należycie wyposażony w niezbędne sprzęty kościelne i w trzy ołtarze. Z prezenty kapituły probostwo to miał Jan Gabliński¹⁵⁹.

Ostatnia zachowana wizytacja z czasów przynależności do archidiecezji jest z 1766 r. Świątynia ta była należycie urządzona i wyposażona przez fundatora, biskupa Dobińskiego. Ołtarz wielki miał obraz Matki Boskiej, boczne natomiast św. Stefana, Świętego Krzyża i św. Józefa. Odpowiednie i raczej dobre było uposażenie parafii i proboszcza. A był nim od 1760 r. Łukasz Aberliński, urodzony w 1730 r., a wyświęcony na

¹⁵⁷ LB, t. 1, s. 300–301.

¹⁵⁸ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 258–259v.

¹⁵⁹ ADWł, AAG. Wiz. 43, s. 65–68.

kapłana w 1755 r. Nie miał wikariusza i sam zawsze rezydował, sprawując służbę duszpasterską¹⁶⁰.

W następstwie rozbiorów, dobra Ostrowite zostały zabrane kapitule, a nawet zmieniła się przynależność diecezjalna, bowiem parafia ta weszła od 1818 r. w skład diecezji kujawsko-kaliskiej. Wizytował parafię Ostrowite dziekan słupecki w 1825 r. Od około 1804 r., czyli jeszcze od czasów przynależności do archidiecezji, proboszczem był tu Tadeusz Paalksnis. Świątynia tamtejsza, pod wezwaniem św. Szczepana, drewniana, odbudowana jak pamiętamy w 1739 r. przez biskupa Dobińskiego, kryta była gontami. Dziedzic wsi Mroczki, a przedtem dzierżawca upaństwowionych dóbr Ostrowite, za zgodą Konsystorza Kaliskiego, zbudował w 1825 r. przytułek dla dwóch ubogich. Parafia liczyła ogółem 831 wiernych spowiadających się na Wielkanoc, z tego 426 mężczyzn i 405 kobiet. A parafię tworzyły wsie: Ostrowite Kapitulne, Siernicze Wielkie, Siernicze Małe, Jarotki, Kąpiel, Przeclaw, Izdebno, Szyszłowo, Grabina, Holendry Jarockie, Holendry Michałowo, Holendry Salomonowo, Holendry Skrzynki. Szkoły w parafii nie było, ale podano, że dzieci mogły korzystać ze szkoły w Marcewie¹⁶¹.

W 1892 r. proboszczem w Ostrowitem był Jacek Pirogowicz. Wiernych naliczono 1134 we wsiach: Ostrowite, Tomaszewo, Siernicze Wielkie, Siernicze Małe, Kania, Salomonowo, Borowiec, Jarotki, Izdebno, Koszary Jarockie, Przeclaw, Kąpiel i Grabina¹⁶².

Ostrowite w latach 1925–2004 należało do diecezji włocławskiej¹⁶³, a obecnie należy do archidiecezji gnieźnieńskiej.

PYZDRY

Pyzdry to jeden z większych ośrodków parafialnych diecezji poznańskiej, także o znakomitej historii politycznej. Z okręgu parafialnego najstarszej parafii w Pyzdrach w przyszłości wywiedzie się kilka parafii. Nic dziwnego, bo był to dawniej gród monarszy i stolica rozległego powiatu.

Najstarsza świątynia z X lub XI wieku pochodząca, nosiła wezwanie św. Piotra, Wszystkich Świętych, a najprawdopodobniej Świętego Krzyża.

¹⁶⁰ ADWł, AAG. Wiz. 64, s. 17–19.

¹⁶¹ ADWł, ABKKal. Wiz. 9(202), k. 61–65v. Marcewo, to może aktualnie wieś Marcewo w parafii Wilczyn.

¹⁶² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 68.

¹⁶³ *Diecezja włocławska 2000*, s. 259–262.

Według przekazu Jana Długosza w tamtejszym kościele w 1266 r. miał być konsekrowany przez arcybiskupa Janusza biskup poznański Falenta. Świątynia ta wspomniana jest w 1307 r. z prepozyturą i dobrym uposażeniem. Drugim kościołem parafialnym została świątynia nosząca wezwanie Narodzenia Najświętszej Marii Panny, fundowana przed datą lokowania tu miasta, a nastąpiło to przed 1257 r. Ta świątynia była także dobrze uposażona, jeżeli w 1410 r. było przy niej 14 altarii, a w roku 1519 wyniesiona została przez biskupa Jana Lubrańskiego do godności prepozytury z mansjonarzami. Możliwe, iż odziedziczyła prawa prepozytury po dawniejszej świątyni, wspomnianej wyżej¹⁶⁴.

Ponieważ świątynia ta uległa daleko posuniętemu zniszczeniu, dlatego w 1762 r. nabożeństwa przeniesiono do kościoła zakonnego franciszkanów, a nawet w 1763 r. tę dawną świątynię parafialną oddano pod zarząd zakonników. Wszakże później kościół farny naprawiono i chociaż uległ spaleni w 1807 r., został potem gruntownie odrestaurowany¹⁶⁵.

Ponadto w mieście tym był jeszcze kościół bożogrobców pod wezwaniem Świętego Ducha, nie wiadomo kiedy fundowany, a pierwsza o nim wzmianka pochodzi z 1290 r. W 1749 r. odbudowany został jako murowany staraniem Jakuba Radlińskiego, prepozyta tego kościoła, ale wraz z miastem w 1808 r. uległ spaleni i już nie został odbudowany¹⁶⁶.

Pyzdry cieszyły się też klasztorem franciszkanów konwentualnych, fundowanym przez księcia Bolesława Pobożnego, wzmiankowanym w 1277 r. Odbudowany po zniszczeniach z 1339 r. pod wezwaniem Ścięcia Głowy Świętego Jana Chrzciciela. Zakonnicy byli tu do czasu kasaty zakonów w 1864 r. przez zaborcę rosyjskiego¹⁶⁷.

Od 1818 r. Pyzdry należały do diecezji kujawsko-kaliskiej. Parafia wizytowana w 1825 r. przez dziekana słupeckiego Walentego Brodzkiego. Tamtejsza murowana świątynia parafialna została przez biskupa poznańskiego Teodora Czartoryskiego złączona w 1762 r. wraz z uposażeniem z klasztorem franciszkanów konwentualnych i ci do 1807 r. sprawowali duszpasterstwo parafialne. Nawet odnowili ją w 1806 r., ale nieszczęśliwy pożar z 1807 r. spowodował, że nabożeństwa zostały przeniesione do kościoła klasztornego

---

¹⁶⁴ Nowacki, *Archidiecezja poznańska*, s. 362; *Diecezja włocławska 2000*, s. 678–681, gdzie podano bibliografię; S. Chodyński, *Pyzdry*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 76–77.

¹⁶⁵ T. Sobera, *Pyzdry*, w: EK, t. 16, Lublin 2012, kol. 965–966.

¹⁶⁶ Chodyński, *Pyzdry*, s. 77.

¹⁶⁷ Tamże, s. 76–77; Sobera, *Pyzdry*.

pod wezwaniem Ścięcia św. Jana Chrzciciela. Kiedy odbywała się wizytacja, świątynia była częściowo odbudowana, bo wydawało się, że jest ona bardziej wygodna dla duszpasterstwa parafialnego niż świątynia klasztorna. Kościół parafialny obchodził odpust na święto Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Proboszczem był od 1798 r. gwardian klasztoru, Wawrzyniec Pietrkiewicz, a pomagali mu w charakterze wikariuszy zakonnicy Adam Starowicz i Augustyn Mizerkiewicz. Parafia liczyła wówczas 2636 wiernych komunikujących na Wielkanoc¹⁶⁸.

Kasata zakonów w zaborze rosyjskim z 1864 r. dotyczyła też klasztoru w Pyzdrach. Pyzdry straciły prawa miejskie. W 1877 r. proboszczem był Karol Korycki mając dwóch wikariuszy, Piotra Goździeckiego i Kaliksta Sokołowskiego, a parafia liczyła 3310 wiernych¹⁶⁹. Znacznie więcej, bo 5224 wiernych było w 1892 r., gdy administrację probostwa miał Józef Sypniewski, a wikariuszem był Adam Wolski. Parafia obejmowała osadę Pyzdry i wsie Tarnowa, Dłusk, Modlica, Ruda Komorska, Walga, Wójtostwo, Zwierzyniec, Rybitwy, Zapowiednia, Glinianki, Grądy Górne, Grądy Dolne, Kamień, Młynek, Kruszyny, Żdzary i Szyba¹⁷⁰.

Kościół parafialny został odbudowany i nosząc wezwanie Narodzenia Najświętszej Marii Panny, służy parafii obecnie. Franciszkanie konwentualni nie powrócili do swojego dawnego klasztoru, a świątynia poklasztorna służy też duszpasterstwu. Od 1925 r. parafia w diecezji włocławskiej¹⁷¹, aby w 2002 zostać włączona do archidiecezji gnieźnieńskiej.

Kościół szpitalny Świętego Ducha

Już w 1290 r. był w Pyzdrach fundowany kościół szpitalny i zapewne przytułek, nadany przez Przemysła II kanonikom regularnym Grobu Chrystusowego, czyli miechowitom. Odbudowany jako świątynia murowana w 1787 r., ale ta spaliła się w 1807 r. i nie została odbudowana. Miechowici, do chwili ich skasowania w 1819 r. mieli nad nią prawo patronatu. Kiedy spalił się przytułek przy tej świątyni, ubodzy mieszkali w domach parafian, ale otrzymywali pewną rentę z dawnego uposażenia, wypłacaną przez magistrat. Ale jeszcze w 1825 r. był prepozyt szpitalny, zakonnik, bez wątpienia miechowita, Józef Doleżyński¹⁷².

¹⁶⁸ ADWł, ABKKal. Wiz. 9(202), k. 66–71v.

¹⁶⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 76.

¹⁷⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 68.

¹⁷¹ *Diecezja włocławska 2000*, s. 678–681.

¹⁷² ADWł, ABKKal. Wiz. 9(202), k. 74–74v.

SKULSK¹⁷³

Parafia ta, w 1820 r. wyliczona w dekanacie Sompolno, została już przedstawiona w książce podpisanego poświęconej parafiom archidiaconatu kruszwickiego i włocławskiego diecezji kujawsko-pomorskiej. Ale z tą parafią związane były dzieje dwóch jeszcze parafii, dzisiaj już nieistniejących, a mianowicie Warzymowa i Lisewa. Z nich parafia Warzymowo została przedstawiona w wyżej wspomnianej książce¹⁷⁴. Pozostaje do przedstawienia historia już dawno nieistniejącej parafii w Lisewie, teraz wsi w parafii Skulsk.

* * *

Lisewo [parafia nieistniejąca] ma starą metrykę, bo początkami swoimi sięga XIV wieku i leżała w dekanacie zbarskim archidiecezji gnieźnieńskiej. Jeżeli w aktach konsystorza gnieźnieńskiego już w XV wieku pisano, że tamtejsza świątynia jest stara, nakazuje to przyjąć jej dawne pochodzenie, co najmniej z XIV w. W 1452 r. wspomniany jest proboszcz z Lisewa, Bartłomiej. Ponieważ była to mała parafia, obejmująca jedynie wsie Lisewo i Dąb, stąd często nie miała własnego proboszcza. I tak było w 1521 r. Kościół tamtejszy nosił wezwanie św. Marii Magdaleny i był patronatu miejscowego dziedzica¹⁷⁵.

Na początku XVII wieku, w 1608 r. Lisewo należało do Katarzyny Tomickiej Działyńskiej. Znajdował się tu kościół niedawno przez Andrzeja Tomickiego wystawiony, jeszcze nie konsekrowany. Parafia nie miała proboszcza, ale niejaki Andrzej z Pobiedzisk, kapłan, za aprobatą władzy kościelnej, sprawował tu nabożeństwa i rezydował przy parafii. Był on właściwie utrzymywany przez wspomnianą wyżej właścicielkę Lisewa¹⁷⁶.

Nazwisko następnych właścicieli Lisewa znamy dopiero z 1759 r. Byli nimi bracia Bartłomiej i Władysław Dzięcielscy. Ale nadal nie było tu proboszcza, a w koniecznych przypadkach udawano się po posługę do proboszcza w Skulsku, chociaż ta parafia należała do diecezji włocławskiej. W kościele parafialnym nie przechowywano więc Najświętszego Sakramentu i nie było chrzcielnicy. Do parafii należały pewne grunta, które uprawiali właściciele wsi. Było też inne uposażenie, ale właściwie nic z tego nie miał Kościół¹⁷⁷.

¹⁷³ Kujawski, *Parafie. Arch. wł.*, s. 78–82.

¹⁷⁴ Tamże, s. 90–97.

¹⁷⁵ LB, t. 1, s. 206–207; Librowski, *Indeks*, s. 116.

¹⁷⁶ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 247–249.

¹⁷⁷ ADWł, AAG. Wiz. 52, s. 22–23.

Parafię tę wizytowano w 1759 r.¹⁷⁸, ale już w 1801 r. nie było tu kościoła, stała tylko bliżej nieopisana kapliczka. Zainteresował się nią arcybiskup Franciszek Skarbek Malczewski i przysłał tu na oględziny trzyosobową komisję. Stwierdziła ona, że dawniej był tu kościół parafialny całkiem niezłe wyposażony w ogrody, ziemię i zabudowania. A aktualnie stała mała kapliczka i to opustoszała, a właściwie zniszczona. Kolatorem miejscowym był Łukasz Jan, dwojga imion, Dzieścielski. Od bardzo dawna w parafii tej nie było własnego proboszcza. Właściwie opiekował się wsią proboszcz ze Skulska. Kolator stwierdza, że nie jest w stanie odbudować nowego kościoła. Nieraz wierni, aby skorzystać z sakramentów, musieli udawać się aż do Budziszawia. Komisja ta orzekła, że proboszcz ze Skulska powinien starać się, aby odzyskać pewien dochód dla kapłana, powiększyć swoją parafię skulską, przysyłając do Lisewa wikariusza. Tak orzekli Stanisław Gruszyński, dziekan zbarski, Walenty Michał Grzeszkiewicz, notariusz zbarski i Sebastian Kaszyński, zarządca parafii Lipowiec. Kaplica w bliżej nieznanym czasie przestała istnieć¹⁷⁹.

Pamięć o dawnym kościele w Lisewie, przy którym istniał cmentarz, przetrwała w Skulsku. Ksiądz Stanisław Chodyński w pracy o Lisewie Kościelnym, w drugiej części zidentyfikował je jako Lisewo niedaleko Skulska. Według niego w latach 1861 i 1884, proboszczowie Skulska zaczęli ubiegać się o zwrot uposażenia, jakie kiedyś do tej parafii z Lisewa się należały. Właściciele Lisewa nie byli w stanie odbudować kościoła, a nawet któryś z nich splantował miejsce, gdzie dawniej stała świątynia. Ponieważ usiłowania proboszczów ze Skulska były znane, właściciel Lisewa, licząc się z możliwością upomnienia się o świątynię, przezornie wybudował na tym miejscu spichrz, ale tak, aby po pewnej przeróbce można było go zamienić na obiekt sakralny. Ponieważ sprawie nie nadano dalszego biegu, spichrz pozostał spichrzem, a nawet miejsce dawnych pochówków zlikwidowano¹⁸⁰. Dzisiaj mało kto wie, że była tam świątynia i parafia.

SAMARZEWO

Z poznańskiej diecezji przyszła też w 1818 r. parafia w Samarzewie, także należącym do uposażenia biskupów z Poznania. Najprawdopodobniej

¹⁷⁸ Tamże, s. 21–22.

¹⁷⁹ ADWł, AAG. Wiz 105, s. 21–26.

¹⁸⁰ S. Chodyński, *Lisewo*, KDWł, 7(1913), s. 335–336.

wieś ta początkowo należała do parafii w Ciążeniu. Parafia powstała wraz z lokacją wsi w 1269 r. i wówczas zbudowano świątynię, najprawdopodobniej z fundacji właściciela, to jest biskupa poznańskiego, ale niebawem stała się ona filią sąsiedniej parafii Sokolniki. Usamodzieliła się dopiero w 1815 r., jeszcze w diecezji poznańskiej. Kościół tamtejszy częściowo został odbudowany w 1690 r. Nowy, staraniem ówczesnego proboszcza zbudowany lub gruntownie odbudowany w 1766 r. Od 1818 r. parafia w diecezji kujawsko-kaliskiej. Parafia stosunkowo niewielka, bo w 1877 r. liczyła 1300 wiernych, a jej zarządcą był Andrzej Lubieński¹⁸¹. Nieco wiadomości o tamtejszej parafii i jej świątyni, z drewna dębowego, mamy dzięki wizytacji z 1825 r. Przypomniano, że prawo patronatu należało do biskupów poznańskich, a teraz przeszło na rząd. Przytułek, stary i zniszczony, ostatecznie runął w 1824 r. z powodu wichury. Proboszczem od około 1813 r. był Onufry Nowicki, a wiernych naliczono około 660¹⁸².

Parafia w 1877 r., kiedy probostwo należało do Andrzeja Lubieńskiego, liczyła 1300 wiernych¹⁸³, zaś w 1892 r., gdy administrował nią Dominik Tyszkiewicz, wiernych naliczono 1430 we wsiach Samarzewo, Pietrzyków i Rataje¹⁸⁴. Od 1925 r. należała do diecezji włocławskiej¹⁸⁵, aby od 2002 r. zostać włączoną do archidiecezji gnieźnieńskiej.

SZYMANOWICE

Wieś ta była rodowym gniazdem rodziny Szymanowskich. Parafia należała dawniej do dekanatu pleszewskiego archidiecezji gnieźnieńskiej. Powstała jeszcze w XIV w. i posiadała drewniany kościół, przy którym w 1416 r. znany jest pleban Maciej. Z winy wikariusza, niejakiego Piotra, w 1430 r. kościół tamtejszy się spalił. Proboszcz ówczesny Jan oskarżał go o to przed konsystorzem gnieźnieńskim i żądał, aby sprawca nieszczęścia własnym sumptem świątynię odbudował. Wyroku nie znamy, ale na początku XVI w. znajdował się tu już nowy kościół pod wezwaniem św. Anny. Kolatorami byli Szymanowscy. W 1521 r. probostwo to miał niejaki Jakub Mieniszewski¹⁸⁶.

¹⁸¹ S. Chodyński, *Samarzewo*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 78–79.

¹⁸² ADWł, ABKKal. Wiz. 9(202), k. 77v–79.

¹⁸³ Chodyński, *Samarzewo*, s. 78–79.

¹⁸⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 69.

¹⁸⁵ *Diecezja włocławska 2000*, s. 523–525.

¹⁸⁶ LB, t. 2, s. 24–25; Br. Ch[lebowski], *Szymanowice*, w: SGKP, t. 12, s. 112.

Szymanowice w 1603 r. były wsią szlachecką w posiadaniu Andrzeja Koroskiego oraz Jakuba i Agnieszki Tomickich. Świątynia tamtejsza drewniana, pod wspomnianym wyżej wezwaniem. Proboszczem był wówczas Aleksy Landonski, dziekan pleszewski. Miał do pomocy wikariusza Krzysztofa z Łowicza. Kościół parafialny wyposażony w trzy ołtarze i potrzebne paramenty liturgiczne. Było też dobre uposażenie. Parafia duża, bowiem należało do niej 13 wiosek, mianowicie Szymanowice, Tomice, Gizalki, Nowa Wieś, Czołnochów, Rusinowa, Sucha, Robakowo, Miniszewo, Grab, Lisewo, Niemirów i Lubień. Nie było przytułku, zaś ubodzy mieszkali w domach parafian¹⁸⁷.

Drewniana świątynia służyła parafii także w 1719 r. Bo niestety dopiero z tego czasu mamy następne nieco dokładniejsze wiadomości o parafii. Nadal należała do dekanatu pleszewskiego. Probostwo miał wówczas Józef Łukasiewicz, który nastał tu w 1711 r. Parafia miała 14 wsi, bo doszła wieś Zarzeczce. Parafia dobrze uposażona, co dokładnie opisano, a świątynia wyposażona w potrzebne paramenta liturgiczne¹⁸⁸.

Właścicielem Szymanowic w 1729 r. był niepodanego imienia Cywiński. Nadal był tu kościół drewniany, z czterema ołtarzami. Wielki z obrazem św. Jana Chrzciciela. Boczne Matki Boskiej Bolesnej, św. Józefa i czwarty, niepodanego jeszcze wezwania. Probostwo miał Stefan Słupczyński, w parafii rezydujący¹⁸⁹.

Nową świątynię na planie krzyża wystawiono w 1745 r., też pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela, staraniem Józefa Cywińskiego, podczaszego poznańskiego, ale nie została ona konsekrowana. Tenże Cywiński dał też zapis, aby paliła się lampa przed Najświętszym Sakramentem, oraz zbudował przytułek.

Proboszczem w 1759 r. był Józef Czerniejewicz. Pytany jednak o początki swojej parafii, mógł jedynie powołać się na opis sporządzony za czasów arcybiskupa Łaskiego. Szczegółowych wiadomości o stanie parafii nie podano¹⁹⁰. Dokładnie opisano świątynię w 1761 r. Była drewniana z dwiema kaplicami. Potwierdzono powyższe wiadomości o dacie jej fundacji i o fundatorze. Był ten sam, co poprzednio, proboszcz. Świątynia była zadbana, dobrze wyposażona i uposażona. Istniało bractwo Siedmiu Bolesci Matki Boskiej z własnym uposażeniem. Fundator kościoła, Józef Cywiński odbudował także przytułek,

¹⁸⁷ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 336–342.

¹⁸⁸ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 309–315.

¹⁸⁹ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 299–303.

¹⁹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 35, s. 31–34.

w którym aktualnie mieszkał jeden starszy człowiek z żoną¹⁹¹. Około 1760 r. we dworze Rosińskich we wsi Grab znajdowała się kaplica prywatna¹⁹². W 1782 r. parafia pozostawała nadal w dekanacie pleszewskim¹⁹³

Od 1818 r. parafia znalazła się diecezji kujawsko-kaliskiej. Dotknęło ją nieszczęście, bowiem w 1831 r. spalił się kościół, a także i stara dokumentacja parafii. Na potrzeby nabożeństw wystawiono, na wzór budynku gospodarczego, tymczasowe pomieszczenie. Upłynęło sporo czasu, zanim można było przystąpić do budowy nowej świątyni. W 1874 r., za proboszcza Walentego Bąkowskiego, parafia powzięła ostatecznie decyzję, aby przystąpić do budowy i gromadzić niezbędny materiał, drewno i kamień¹⁹⁴. W 1882 r. budowa została zakończona. Konsekracja nowej świątyni nastąpiła w 1889 r. Parafia wzrosła też znacznie liczebnie, bowiem w 1892 r., kiedy był tu jeszcze budowniczy nowej świątyni, ks. Walenty Bąkowski, liczyła 3468 wiernych, a okręg parafialny obejmował wsie: Szymanowice, Czołnochów, Górki, Gizalki, Kociołki, Leszczyca, Młynik, Nowa Wieś, Obory, Holendry Oborskie, Ruda Wieczyńska, Świetnia, Sokótek, Studzienka, Świerczyna, Tomice, Toporów Stary, Toporów Nowy, Wierzchy, Wronów, Ciemierów, Holendry Janowskie, Lisewo, Łupice, Olsz i Zimochowice¹⁹⁵. Na cmentarzu grzebalnym stała kaplica drewniana wystawiona w 1816 r. przez proboszcza Ignacego Przybyłowicza¹⁹⁶. Po 1864 r. parafia ta znalazła się w dekanacie słupeckim. W latach 1925–2004 parafia szymanowicka należała do diecezji włocławskiej. Od 1937 r. we wsi Świerczyna jest kościół filialny św. Antoniego Padewskiego, a w Lisewie drugi kościół filialny, Królowej Różańca Świętego¹⁹⁷.

Obecnie parafia ta wchodzi w skład archidiecezji gnieźnieńskiej.

TRĄBCZYN

Możliwe, iż pierwotnie Trąbczyn należał do dóbr królewskich, ale później przeszedł w ręce prywatne, dając początek rodowi Trąbczyńskich. Pleban

¹⁹¹ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 227–237.

¹⁹² ADWł, AAG. Wiz. 19, s. 633–651; Wiz. 56, s. 227–237; Wiz. 78, k. 72v–78; S. Chodyński, *Szymanowice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 79–80.

¹⁹³ ADWł, AAG. Wiz. 78, k. 72–78.

¹⁹⁴ Chodyński, *Szymanowice*, s. 79–80.

¹⁹⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 69.

¹⁹⁶ Chodyński, *Szymanowice*, s. 80.

¹⁹⁷ *Diecezja włocławska 2000*, s. 681–684.

z Trąbczyna występuje już w 1399 r. Parafia mogła tu powstać w XIV wieku¹⁹⁸. Najstarszych wiadomości o niej nie posiadamy. W 1521 r. kościół tamtejszy nosił wezwanie św. Marcina, a jego kolatorami byli właściciele Trąbczyna. Nie było w niej jednak stałego proboszcza, za co winę ponoszą kolatorzy. Nie wspomniano nawet, kto sprawował wówczas opiekę duszpasterską¹⁹⁹.

Widocznie świątynia trąbczyńska była już stosunkowo stara, lub inna jakaś przyczyna spowodowała, że w 1546 r. została odbudowana od nowa, zapewne przez kolatorów Trąbczyńskich, a potem powiększona przez Rozrażewskich z Szembekowa. Konsekrował ją Sebastian Żydowski (1541–1560), biskup sufragan gnieźnieński, pod dawnym wezwaniem św. Marcina. Chociaż inne, późniejsze źródło podaje, że nową świątynię, w miejscu starego kościoła, wzniosła Katarzyna z Rozrażewskich Prusińska, miejscowa dziedziczka i to w 1646 r.²⁰⁰ Prawdziwą jest pierwsza data.

Więcej wiemy z 1608 r. Dziedzicami miejscowymi byli bracia Stanisław i Walenty Trąbczyńscy oraz Stanisław Kleczewski. Kościół w Trąbczynie był drewniany, konsekrowany pod wezwaniem św. Marcina, prawa patronatu właścicieli. Proboszczem od 1600 r. był Stanisław z Zagórowa. Opis świątyni przemawia za tym, że nie była zaniedbana i nabożeństwa sprawowane były według należytego porządku. Szczegóły notują kolejne lustracje parafii²⁰¹.

Właścicielem Trąbczyna w 1759 r. był Paweł Prusiński, a właściwie Katarzyna z Rozrażewskich Prusińska, która odbudowała tamtejszy drewniany kościół. Probostwo miał wówczas Jan Zawałowicz, który nastąpił tu w 1740 r. Parafia i świątynia należycie zadbane. Świątynia drewniana została przez wspomnianego proboszcza gruntownie naprawiona²⁰².

Pamiętano w 1766 r., że tę drewnianą świątynię w 1546 r. konsekrował Sebastian Żydowski, sufragan gnieźnieński, bo tej treści napis widniał na tablicy znajdującej się jeszcze w kościele. Znajdowało się w niej pięć ołtarzy. Wielki z obrazem Matki Boskiej i boczne św. Stanisława, Matki Boskiej i Jej obraz tu się znajdujący był otoczony czcią szczególną, św. Józefa i św. Marcina. Nadal pracował tu proboszcz Jan Zawałowicz. Działo bractwo Szkaplerza św. Parafia dobrze uposażona²⁰³.

¹⁹⁸ Br. Ch[lebowski], *Trąbczyn*, w: SGKP, t. 12, s. 448–449.

¹⁹⁹ LB, t. 1, s. 281–282; Librowski, *Indeks*, s. 157.

²⁰⁰ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 127–134; Wiz. 85, k. 23v–33; Ch[lebowski], *Trąbczyn*, s. 448–449; S. Chodyński, *Trąbczyn*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 80.

²⁰¹ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 121v–123, 422v, 506.

²⁰² ADWł, AAG. Wiz. 24, s. 36–39.

²⁰³ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 127–134.

Kolatorem w 1775 r. był Antoni Prusiński. Kościół nadal drewniany, wystarczająco zadbane i uposażony. Probostwo z prezenty kolatora miał Jan Paprocki, przedtem będący u jezuitów, ustanowiony tu w 1774 r. przez władzę archidiecezjalną, ale nie przebywał tu, ponieważ miał zajęcia z filozofii w Collegium w Poznaniu, na co też miał zgodę. W tej sytuacji zarządcą parafii był Leon Rożecki, a powinności wikariusza spełniał Dominik Widziński²⁰⁴.

Ten sam proboszcz pozostawał w 1778 r., ale wikariuszem był już Józef Ksawery Trzebiatowski, kapłan młody, zaledwie 27 lat liczący, mający odpowiednie wykształcenie i prowizję, czego dokumenty przedstawił podczas wizytacji²⁰⁵. W 1790 r. probostwo należało do Józefa Żurkowskiego. Prawo patronatu miejscowego dziedzica, Antoniego Prusińskiego. Parafia liczyła wówczas 760 mieszkańców, w tym i znaczną liczbę innowierców. Opisano bardzo dokładnie stan świątyni, wyposażenie i uposażenie²⁰⁶.

Od 1818 r. Trąbczyn znalazł się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Po 1864 r. parafia Trąbczyn należała do dekanatu słupeckiego. Na początku XX wieku starą świątynię zastąpiono nową, murowaną, w stylu neogotyckim, ale już pod nowym wezwaniem św. Stanisława Biskupa i Męczennika, konsekrowaną w 1909 r.²⁰⁷

Nie była to duża parafia, bowiem w 1877 r. za proboszcza Walentego Karkowskiego liczyła 790 wiernych²⁰⁸, a przy końcu XIX w., gdy proboszczem był Konstanty Cudakiewicz, było ich 880. Do parafii należały wsie Trąbczyn, Osiny, Marianów, Łazy, folwark Nowa Wieś i Szetlewek²⁰⁹.

Od 2004 r. parafia została włączona do archidiecezji gnieźnieńskiej.

WILCZYN

Wilczyn to gniazdo rodziny Wilczyńskich, a pierwsza wiadomość o nim pochodzi z 1247 r. Później otrzymał prawa miejskie, chociaż nie znamy daty, ale nastąpiło to przed 1458 r. Utracił te prawa w roku 1870²¹⁰.

²⁰⁴ ADWł, AAG. Wiz. 67, s. 63–65.

²⁰⁵ ADWł, AAG. Wiz. 70, s. 124–127.

²⁰⁶ ADWł, AAG. Wiz. 85, k. 23v–33.

²⁰⁷ *Diecezja włocławska 2000*, s. 684–685.

²⁰⁸ Chodyński, *Trąbczyn*, s. 80.

²⁰⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 69.

²¹⁰ *Wilczyn*, w: MPT, t. 2, s. 319.

Parafia dawniej zaliczana do dekanatu zbarskiego archidiecezji gnieźnieńskiej. Pewnie historia kościelna Wilczyna nie jest młodsza od dziejów miasta. Przyjmuje się, że parafia mogła być powołana w XIII w. Proboszcz z tej parafii występuje już w 1348 r. Z pewnością właściciele Wilczyńscy fundowali tu pierwszą świątynię pod wezwaniem Jedenastu Tysięcy Dziewic, a druga powstała w 1372 r.²¹¹ W 1521 r. z prezenty miejscowych dziedziców, proboszczem był niejaki Feliks z Wilczyna Wilczyński. Do parafii należały wówczas miasto Wilczyn i wsie Kopydłowo i Kopydłówek, Marszewo, Dębowiec i Kownaty. Ponadto w Wilczynie była kaplica pod wezwaniem Świętego Ducha i Świętego Krzyża, której kolatorami byli spadkobiercy Krzesława, Jerzego, Jakuba i Stanisława z Wilczyna Wilczyńskich. Przy niej istniała fundowana kapelania wieczysta, którą, z prezenty owych sukcesorów, mianowicie Jerzego, kanonika poznańskiego, Rafała, Mikołaja i Piotra Bierzglińskich i Bartłomieja Sługockiego, miał niejaki Paweł z Muzyna. Przy tej kaplicy naturalnie był przytułek dla ubogich²¹². Trzecia świątynia zbudowana została około 1566 r.²¹³ Chodzi o tę we wsi Wilczogóra, bezpośrednio łączącej się z Wilczynem, a teraz z nim złączonej. Pewnie budowali ją kolatorzy, bowiem Wilczyńscy byli właścicielami miasta także w 1608 r.

Kościół parafialny był murowany, kryty dachówką, jeszcze nie konsekrowany. Kolatorami byli miejscowi dziedzice i z ich prezenty probostwo miał od 1603 r. Maciej z Lututowa. Wsie parafialne poza miastem to Kownaty, Kopydłowo i Kopydłówek, Marszewo, Dębowiec i Wilczogóra. Patronką świątyni jest św. Urszula. Zakrystia murowana. Ta świątynia w przyszłości stanie się siedzibą parafii. Wyposażona w trzy ołtarze. W szkole, niezbyt zadbanej, uczył Maciej z Kazimierza. Proboszcz nie miał wikariusza²¹⁴.

Ponadto w mieście znajdowała się kaplica drewniana, konsekrowana, pod wezwaniem św. Krzyża, prawa patronatu miejscowych dziedziców. Prepozyta od długiego już czasu przy niej nie było. Ale był wikariusz, Łukasz z Kazimierza, sprawujący nabożeństwa. Najświętszy Sakrament przechowywano. Wikariusz ten mieszkał obok, mając dom niedawno naprawiany. Blisko tej kaplicy znajdował się szpital, w którym przebywało czworo ubogich, żyjących z jałmużny²¹⁵.

²¹¹ Librowski, *Indeks*, s. 165.

²¹² LB, t. 1, s. 201–203.

²¹³ Tamże.

²¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 242–244.

²¹⁵ Tamże, k. 244–244v; ADWł, AAG. Wiz. 52, s. 20–21.

Miasto Wilczyn w 1759 r. znajdowało się w posiadaniu Hermenegilda Chrzanowskiego. Był on odpowiedzialny za niezbyt dobry stan świątyni parafialnej, chociaż na jej remont był zapis 1000 florenów, a na dzwonnice 500, która to suma znajdowała się u miejscowego dziedzica kolatora, ale nie odzyskał jej ówczesny zarządca parafią. Był nim Kazimierz Kijański, należycie się prowadzący, katechizujący w niedziele, a w dni świąteczne głoszący kazania. Najświętszy Sakrament należycie przechowywany. Wnętrze świątyni dobrze utrzymane, ale nieszczęsne okna powodowały zaciekanie. Wyposażenie w paramenty liturgiczne dobre, podobnie jak i uposażenie. Były nawet zapisy na niektóre ołtarze. Zdaje się, że ówczesny zarządca parafią nie potrafił należycie tych zapisów wykorzystać, bo i zabudowania gospodarstwa plebańskiego wymagały naprawy. Nadal funkcjonowała prepozytura szpitalna przy drewnianym kościele pod wezwaniem Świętego Krzyża, uposażonym należycie, jak to wynikało z dokumentu erekcyjnego z 1460 r., jednak aktualnie w bardzo złym stanie się znajdującym. Prawo patronatu należało do właściciela Wilczyna. Prepozyturę tę miał aktualnie Augustyn Osiegiłowski, jednocześnie utrzymujący parafie w Złotkowie i Siedlikowie, na co miał dyspensę od Stolicy Apostolskiej. Przy tym kościele stał szpital dla ubogich, także wymagający naprawy. Inne zabudowania prepozyta znajdowały się w dobrym stanie²¹⁶. Ta świątynia odbudowana została w 1781 r. staraniem ówczesnego proboszcza²¹⁷.

Parafia ta od 1818 r. w diecezji kujawsko-kaliskiej. Po 1864 r. włączona do dekanatu słupeckiego. W 1876 r., gdy był tu proboszcz Antoni Trzeciak, liczyła 2345 wiernych. Wspomniana wyżej kaplica Świętego Krzyża miała i drugie wezwanie św. Tekli i była to, jak zauważył ks. Stanisław Chodyński, dawna świątynia parafialna²¹⁸. W 1892 r., kiedy proboszczem był Adam Buchowski, wiernych naliczono 2600, a parafię tworzyła osada Wilczyn i wsie Wilczogóra, Wtórek, Kościeszki, Brzeście, Kopydłowo, Kopydłówek, Lisienik, Dębowiec, Waclawowo, Marszewo, Marszówka, Kownaty, Mrówki i Świętne. W samym Wilczynie pozostał stary kościół parafialny, drewniany, teraz pod wezwaniem Świętego Krzyża i św. Tekli²¹⁹.

Parafia ta do 2004 r. należała do diecezji włocławskiej²²⁰, a teraz jest w archidiecezji gnieźnieńskiej.

²¹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 52, s. 18–21.

²¹⁷ S. Chodyński, *Wilczyn*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 81.

²¹⁸ Tamże.

²¹⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1882, s. 69.

²²⁰ *Diecezja włocławska 2000*, s. 262–264.

ZAGÓRÓW

Zagórow był własnością klasztoru w Łądzie. Potwierdza to przywilej Władysława Łokietka z 1324 r. zatwierdzający posiadłości opactwa łądzkiego. Zapewne to cystersi założyli tu kościół i parafię w XIV w. W latach 1407–1870 Zagórow miał prawa miejskie²²¹.

Kiedy powstał tam kościół, nie wiemy, ale z pewnością był dziełem opatów z Łądu. Paweł, pleban z Zagórowa, występuje w aktach gnieźnieńskich w 1453 r. W czasach arcybiskupa Jana Łaskiego, w 1521 r. w Zagórowie była świątynia pod wezwaniem Apostołów Piotra i Pawła. Prawo patronatu należało do opactwa łądzkiego. W Zagórowie, jako proboszcz, w imieniu konwentu z Łądu, pracował brat Wojciech, kapłan, którego wspomagało dwóch kapelanów czyli wikariuszy, zdaje się że kapłanów diecezjalnych, wynagradzanych przez proboszcza²²².

O stanie świątyni zagórowskiej wiemy więcej dopiero z 1608 r. Miasto to należało do opata z Łądu. Kościół miał prezbiterium murowane, a nawa główna pozostawała drewniana. Był konsekrowany i nosił wezwanie Apostołów Piotra i Pawła. Prawo patronatu należało do opata i konwentu z Łądu. W tym czasie obowiązki proboszcza spełniał zakonnik Jakub z Bydgoszczy, który nastąpił tu w 1575 r. po rezygnacji poprzednika, Jana Bochińskiego. Jak przystało na świątynię, którą opiekowali się zakonnicy bogatego opactwa, była ona należycie utrzymana i we wszystko wyposażona. W szkole uczył Jakub z Łądu, osoba żonata, wynagradzana przez proboszcza. Proboszcz w tym czasie nie utrzymywał wikariuszy, chociaż poprzednio miał ich zawsze dwóch. Niedaleko kościoła stał przytułek, czyli szpital, dobrze urządzone, a w nim 20 ubogich. Wizytator zalecił postarać się o wikariuszy²²³. Jakoż w 1759 r. widzimy wikariusza Jana Goślińskiego, profesa zakonnego z Łądu; Mikołaj Markowicz, ksiądz diecezjalny w 1752 r. zmarł²²⁴.

Około roku 1760, sumptem Konstantego Łłowieckiego, opata łądzkiego, kościół zagórowski został od fundamentów odbudowany, a jego wizytacja przeprowadzona została w 1766 r. Była to świątynia murowana, pod wezwaniem Apostołów Piotra i Pawła. Zawierała siedem ołtarzy. Ołtarz wielki

²²¹ LB, t. 1, s. 282; Librowski, *Indeks*, s. 169; *Zagórow*, w: MPT, t. 2, s. 324–325.

²²² LB, t. 1, s. 282.

²²³ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 5, 119v–121v, 422, 506; Wiz. 24, s. 40–41.

²²⁴ ADWł, AAG. Wiz. 24, s. 40–41.

nie był jeszcze w całości urządzony i nie miał jeszcze swojego wezwania. W małej kaplicy po prawej stronie czczono św. Benedykta, a w kaplicy po stronie południowej znajdował się ołtarz Matki Boskiej, otoczony szczególną czcią wiernych. Następne to ołtarze św. Izydora i św. Bernarda, zaś w kaplicy po stronie północnej ołtarz św. Aniołów Stróżów i w pobliżu ołtarz św. Anny. Działało bractwo różańcowe, którego promotorem był Kazimierz Berkowski, aktualnie spełniający obowiązki rektora z delegacji opata łódzkiego. We wsi Drzewce znajdowała się kaplica w majątku należącym do cystersów z Łądu²²⁵.

W 1775 roku wspomniany wyżej Konstanty Iłowiecki był opatem łódzkim i kolatorem parafii zagórowskiej. Parafią zarządzał jeden z profesorów zakonnych z Łądu, Mikołaj Chojecki (Sojecki), notariusz *apostolica auctoritate*, ale tylko jako rektor z polecenia opata, nie mając jeszcze instytucji władzy archidiecezjalnej. Utrzymywał on w Zagórowie wikariusza, także z konwentu łódzkiego. Przytułek nadal dawał schronienie siedmiu ubogim, żyjącym z jałmużny, jako iż szpital nie miał własnego uposażenia. Szkołę i nauczyciela utrzymywali sami mieszczanie²²⁶.

Zdaje się, że wkrótce tenże Mikołaj Chojecki (Sojecki) otrzymał kanoniczną instytucję. Miał doktorat świętej teologii. W 1778 r. pomagało mu dwóch wikariuszy. Jeden to Bonifacy Kiechel, a drugi Konrad Wlekliński, zakonnicy z Łądu. Świątynia zagórowska została nazwana „majestatyczną”, z dwiema kaplicami, Matki Boskiej po jednej i Aniołów Stróżów po przeciwnej stronie. Szkoła utrzymywana była przez mieszkańców miasteczka. Nadal był przytułek przy kościele dający schronienie ośmiorgu ubogim. W tym czasie w parafii funkcjonowały trzy kaplice: na cmentarzu kaplica św. Antoniego oraz przy dworze w Drzewcach i przy dworze we wsi Kopojno²²⁷.

Później, w 1790 r. podano, że kaplice prywatne znajdowały się we wsiach Drzewce, gdzie znajdował się majątek opata i podobne we wsi Kopojno i Łukom. Ponadto w Myszakowie, własności Stanisława Chełmskiego, skarbnika wschowskiego, była kaplica, ale wygasł indult zezwalający na sprawowanie w niej nabożeństw. W Holendrach Wrąbczyńskich mieszkający tam Holendrzy posiadali swoją kaplicę dysydencką. Probostwo należało

²²⁵ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 134–139.

²²⁶ ADWł, AAG. Wiz. 67, s. 79–81; S. Chodyński, *Zagórow*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 81–82.

²²⁷ ADWł, AAG. Wiz. 70, s. 27–30.

do przeora klasztoru łódzkiego, Pawła Wybieralskiego, ale ten w parafii nie rezydował, a duszpasterstwo sprawowało dwóch zakonników, także z Łądu, Bernard Chełmicki i Niward Zieleński. Parafia liczyła wówczas 2734 mieszkańców, łącznie z innowiercami, czyli należała do większych. Opisano dokładnie świątynię, jej wyposażenie i uposażenie. W Drzewcach i w Kopojnie, majątkach cystersów znajdowały się kaplice prywatne. W majątkach szlacheckich Łukomiu i Myszakowie też przy dworach znajdowały się kaplice. Innowiercy natomiast swój dom modlitwy i szkołę mieli we wsi Holendry Wrąbczyńskie²²⁸.

Kiedy pożar strawił kościół z Zagórowie, w 1799 r. budowę nowego rozpoczął Antoni Raczyński, biskup tytularny Hetalonensis, sufragan gnieźnieński i opat w Łądzie. On też konsekrował ją w 1809 r., pod dawnym wezwaniem²²⁹.

Parafia po 1818 r. należała do diecezji kujawsko-kaliskiej. Była to jedna z większych parafii. Z chwilą zabrania uposażenie opatom łódzkim, przestali też oni być kolatorami parafii. W 1878 r., za proboszcza Franciszka Stecińskiego, liczyła 6023 wiernych. Pod koniec wieku XIX natomiast, gdy proboszczem był Jan Nepomucen Trojanowski, a wikariuszem Michał Borowski, parafia miała 6820 wiernych, obejmując następujące miejscowości: Osada Zagórow i wsie Oleśnica, Skokum, Kopojno, Chruściki (Adelhof), Wymysłów, Sophiental, Adalsberg, Drzewce, Grodzeń, Ingelfingen, Wrąbczyn, Wrąbczynek, Holendry Wrąbczyńskie, Biało brzegi, Bieganoszczyzna, Łukom, Imielno, Bukowe, Augustynów, Stawiska, Myszaków, Myszakówek, Smoleniec, Koszalewska Łąka i Adamierz. Parafia zagórowska zaliczona była do dekanatu słupeckiego²³⁰.

W latach 1925–2004 Zagórow należał do diecezji włocławskiej²³¹. Od 2004 r. parafia ta przeszła do archidiecezji gnieźnieńskiej.

ZŁOTKÓW

Wieś Złotków od czasów niepamiętnych stanowiła własność kapituły gnieźnieńskiej, i to ona już na początku XIV wieku fundowała tu świątynię,

²²⁸ ADWł, AAG. Wiz. 85, k. 33–46.

²²⁹ Chodyński, *Zagórow*, s. 81–82.

²³⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 70.

²³¹ *Diecezja włocławska 2000*, s. 667–670.

przy której powstała parafia. Jej proboszcz, imieniem Wawrzyniec, znany jest z początków XV w. Kapituła gnieźnieńska miała prawo patronatu. Świątynia w Złotkowie nosiła wezwanie św. Jana Chrzciciela. Nie znamy jej wyglądu z czasów arcybiskupa Jana Łaskiego, za którego w 1521 r. nie było tu własnego proboszcza, ale z polecenia kapituły był tu kapłan zarządzający parafią. Parafia obejmowała wówczas wsie Złotków, Kaliska, Danków, Wólkę Kaliską i Jabłonkę Małą²³².

Na początku XVII w., w 1608 r. tę wieś kapitulną miał w posiadaniu Jan Krasieński, kantor krakowski i kanonik gnieźnieński. On to zbudował tu w 1598 r. nową, a więc co najmniej drugą, świątynię drewnianą, która jeszcze nie została konsekrowana. Parafię miał od 1608 r. Benedykt z Budziszawia, zawsze na miejscu rezydując. Nie podano wezwania tego nowego kościoła²³³, ale później podawano, że był pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela. Tę świątynię naprawiał przed 1759 r. proboszcz Augustyn Osiegiński, który za zgodą władzy kościelnej miał jeszcze probostwo w Siedlikowie; przy nim rezydował, ale tutaj utrzymywał wikariusza, Jana Szukalskiego, którego osobiście wynagradzał. Tenże Osiegiński utrzymywał także prepozyturę szpitalną w Wilczynie, gdzie osobiście sprawował msze z tytułu fundacji. Kościół złotowski był zadbany, z zakrystią, trzema ołtarzami oraz z wystarczającym wyposażeniem w paramenty liturgiczne. Do parafii należały wsie Złotków, Kaliska, Danków, Wólka i opuszczona wieś Jabłonka. Staraniem aktualnego zarządcy parafią stanęły nowa plebania i pozostałe zabudowania plebańskie²³⁴.

Od 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. W złotkowskim kościele szczególną czią od dawna był otoczony obraz Matki Boskiej. Proboszcz tamtejszy Augustyn Osiegiński w 1734 r. zanotował w księdze metryk wiele wiadomości o łaskach otrzymywanych przy obrazie Matki Boskiej i o licznych wotach dziękczynnych. Drewniana świątynia z 1598 r., zapewne wiele razy naprawiana, służyła parafii do połowy XIX w. pozostając pod dawnym wezwaniem, bowiem było tam nawet bractwo św. Jana Chrzciciela. Ale świadectwem istniejącego tam kultu maryjnego są przywileje odpustowe na święta maryjne, nadane przez papieża Piusa IX w 1863 r. i potwierdzone przez miejscowego ordynariusza w 1864 r. Parafia w 1877 r. za proboszcza Apolinarego Kędzierskiego liczyła

²³² LB, t. 1, s. 193–194.

²³³ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 254–256; Librowski, *Indeks*, s. 171.

²³⁴ ADWł, AAG. Wiz. 52, s. 27–28.

1043 wiernych²³⁵. Tenże proboszcz wraz z parafianami zbudował w 1880 r. nową świątynię i to murowaną, konsekrowaną w 1887 r. pod wezwaniem Imienia Najświętszej Marii Panny. Parafia w 1892 r. liczyła 1130 wiernych i obejmowała wsie Złotków, Dobromyśl, Józefowo, Kalinowiec, Janowo, Koziegłowy, Danków, Miłaczew, Alinowo, Spławce, Wólka Kaliska, Suchary, Kaliska, Kaliskie Holendry²³⁶.

Parafia pozostawała w diecezji włocławskiej do 2004 r., kiedy to w następstwie zmian organizacji kościelnej w Polsce, powróciła do archidiecezji gnieźnieńskiej²³⁷. Tamtejszy obraz Matki Boskiej został przyozdobiony koronami papieskimi.

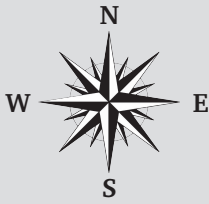
---

²³⁵ S. Chodyński, *Złotków*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 82–83.

²³⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 70.

²³⁷ *Diecezja włocławska 2000*, s. 264–266.

DEKANAT TURECKI

Jest to nowy dekanat utworzony dopiero w 1864 r. Poprzednio miasto Turek i jego parafia należały do dekanatu stawskiego. Ponieważ Turek był siedzibą powiatu, powstał tu też dekanat. Wprawdzie większość parafii dekanatu położonych było w powiecie tureckim, to jednak dwie parafie tego dekanatu należały do powiatu łęczyckiego, bo tego wymagały granice diecezji. Parafie tworzące dekanat należały przedtem do kilku dekanatów sąsiednich.

Od 1864 r. do tego dekanatu należało 28 parafii, a według wykazu z roku 1873 były to parafie z duszpasterzami (w nawiasie podano liczbę wiernych)¹: Turek (9344) z Stanisławem Kruczyńskim i wikariuszami Hipolitem Piekarczykiem i Antonim Trzeciakiem; Bałdrzychów (1506) z Kajetanem Piórkowskim; Boleszczyń (2230) z Józefem Aleksandrowiczem; Brodnia (3610) z Józefem Górczyńskim; Chwałborzyce (543) z Antonim Bentkowskim; Dobra (2863) z Antonim Kozłowskim; Głuchów (587) z Bonifacym Baryłkiewiczem; Goszczanów (3851) z Andrzejem Wągrowskim i wikariuszem Benonem Skurzyńskim; Grodzisko (1412) z Józefem Nowackim; Jeziorsko (2231) z Ignacym Konwerskim; Kowale Pańskie (625) z Augustynem Gajkowskim; Lisków (3476) z wakującym probostwem i wikariuszem Hieronimem Romanowiczem; Małanów (3430) z Gerwazym Smółkowskim i wikariuszem Bolesławem Chyczewskim; Miłkowice (1228) z Tomaszem Bartczakiem; Niemysłów (2257) z Leopoldem Gajewskim; Niewiesz (1579) z proboszczem Aleksandrem Mrozowskim; Pęczniew z parafią filialną Siedlątków (2604) i Ignacym Radziejewskim; Psary (2414) z Ignacym Panek; Skęczniew (2120) z Teodorem Rakowskim; Śpicimierz (890) z Augustynem Skwierzyńskim; Świnice [Warckie] (1760) z Mikołajem Przybylskim; Tokary (1914) z Tomaszem Cieślińskim; Tubądzin (895) z Bernardem Długowskim; Uniejów (5896) z Ignacym Papięskim i wikariuszem Romanem Jarzeńskim; Warta (5093) z Adamem Grzesińskim i wikariuszem Władysławem Ziemińskim; Wartkowice (2390) z Leopoldem Stamirowskim;

---

¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1873, s. 81–89.

Wielenin (2248) z Józefem Słodkowskim; Wilamów (2920) z Józefem Sandomierskim.

TUREK

Bardzo starą miejscowością jest Turek, wspomniany już w bulli z 1136 r., gdzie został wymieniony jako posiadłość arcybiskupów gnieźnieńskich. Wśród nich należy też szukać fundatora pierwszego kościoła i mogło to nastąpić już bardzo wcześnie, bo niektórzy, jak ks. Stanisław Chodyński, dopuszczali nawet czas przed wydaniem wspomnianej bulli. Bardziej prawdopodobnie jest jednak, że nastąpiło to na przełomie wieku XII i XIII². Parafia ta pierwotnie był tak rozległa, że wyłoniły się z niej później parafie w Grzymiszewie, Kowalach Pańskich, Psarach i Słomowie³. W przyszłości Turek będzie większym ośrodkiem i od 1864 r. siedzibą dekanatu.

Pierwszej świątyni nie znamy, ale wiadomo, że została spalona przez Krzyżaków w 1331 r.⁴ Była to z pewnością świątynia drewniana i nosiła wezwanie św. Jan Chrzciciela, które nadano też nowej świątyni, odbudowanej staraniem arcybiskupów zaraz po jej barbarzyńskim zniszczeniu przez krwiożerczy Zakon. Nowy kościół był już murowany, co na owe czasy było rzadkością. Ponadto, najprawdopodobniej, Janisław, arcybiskup gnieźnieński (1317–1341), wiedząc, że w pożarze Turek stracił przywilej miejski, postarał się o nowe lokowanie miasta, ale już na prawie niemieckim w tej odmianie, jakim rządziła się Środa, czyli na tzw. prawie średzkim⁵.

Arcybiskupi musieli czuć jakiś sentyment do tego miasta, ponieważ ufundowali przy kościele parafialnym dwie altarie, przy ołtarzu św. Cecylii i przy ołtarzu Jedenastu Tysięcy Panien, a powołani przy nich altarzyści mieli obowiązek sprawowania przy nich mszy⁶. Zatem w Turku jeszcze w XIV wieku musiało być co najmniej trzech kapłanów.

Na początku wieku XVI, w 1521 r., w Turku, przy kościele parafialnym pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela proboszczem z ustanowienie Andrzeja

² J. Warężak, *Rozwój i uposażenie arcybiskupstwa gnieźnieńskiego w średniowieczu*, Lwów 1929, s. 12; LB, t. 1, s. 260; S. Chodyński, *Turek*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 83–84; Librowski, *Indeks*, s. 158.

³ LB, t. 1, s. 260–265; Br. Ch[lebowski], *Turek*, w: SGKP, t. 12, s. 636.

⁴ Tamże.

⁵ KDWlkp, t. 3, nr 2048.

⁶ LB, t. 1, s. 264–265; Chodyński, *Turek*, s. 84.

Róży Boryszewskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1503–1510), był Stanisław z Łagowa mając na miejscu do pomocy dwóch wikariuszy, a trzeciego rezydującego przy kościele w Słomowie (Szlamowo). Była to parafia bardzo obszerna, bo oprócz miasta Turek obejmowała wsie Kowale Księżę, Muchłów, Dziewiątka, Wola, Pikulice, Gašin, Wietchinin, Kaczki, Rogów, Turkowice, Korytków, Pęcherzew, Szadów, Cisów, Szadłowice, Słodków, Imiełków, Wrząca, Obrzębin, Deszna i Muchlin. Wspomniano wówczas o altarii przy ołtarzu Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Mikołaja z altaryzantą Janem z Radomska, mającej własne uposażenie. Druga altaria istniała przy ołtarzu Jedenastu Tysięcy Dziewic, gdzie nabożeństwa odprawiał Stanisław z Szadku, także uposażona⁷.

Ponadto w Turku znajdowała się na początku XVII wieku kaplica św. Leonarda oraz kaplica szpitalna Świętego Ducha przy szpitalu tegoż wezwania. Kiedy Słomów ostatecznie stał się parafią samodzielną, trzeci wikariusz powrócił do Turku i wtedy wszyscy kapłani tu rezydujący zostali zobowiązani do odmawiania oficjum o Matce Bożej, jako mansjonarze, a miało to nastąpić już w 1551 r.⁸ Zdaje się, że to arcybiskup Wawrzyniec Gembicki ponowił ustanowienie mansjonarzy w 1623 r.⁹

Miastem arcybiskupim pozostawał Turek nadal i w 1759 r. prepozytem był tu Roch Koszutski, kanoniki uniejowski i prepozyt w Strzelcach w diecezji poznańskiej. Na miejscu dosyć rzadko rezydował, ale utrzymywał dwóch mansjonarzy spełniających powinności wikariuszy, mianowicie Stanisława Wróblewskiego i Mikołaja Molińskiego. Parafia nadal obszerna. Przy szpitalu stała kaplica pod wezwaniem Świętego Ducha, z uposażeniem. Beneficjum to miał niejaki Jakub Kucharski, ale tu nie rezydował. Ubodzy utrzymywali się tu z jałmużny¹⁰.

Kościół w Turku wizytowany w 1765 r. przedstawiał się dobrze. Znajdowało się w nim sześć ołtarzy: wielki z obrazem Zdjęcia Pana Jezusa z Krzyża i boczne Matki Boskiej Częstochowskiej, św. Anny, św. Urszuli, św. Józefa i św. Antoniego z Padwy. Ponadto były tu: prebenda Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i św. Mikołaja, prebenda Świętej Trójcy, Matki Boskiej i św. Katarzyny i prebenda św. Urszuli, wszystkie z własnym uposażeniem.

⁷ LB, t. 1, s. 261–265, gdzie wyliczono wszystkie wsie parafialne; Chodyński, *Turek*, s. 84.

⁸ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 137–140v; 425–426; 507; Wiz. 24, s. 60–64; Wiz. 63, s. 1–20; Wiz. 67, s. 73–76.

⁹ LB, t. 1, s. 261.

¹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 24, s. 60–64.

Mansjonarze odmawiali oficjum o Najświętszej Marii Pannie. Bractwo św. Józefa. Dobrze było też uposażenie wszystkich agend parafialnych i samej parafii. Probostwo nadal miał Roch Koszutski, który wciąż miał kanonię w Uniejowie i parafię w Strzelcach. W Turku wspomagali go mansjonarze Stanisław Wróblewski i Mikołaj Moliński. Ponadto było beneficjum przy drewnianym kościele szpitalnym, także z własnym uposażeniem¹¹.

Parafia turecka pozostawała prawa patronatu arcybiskupów także w 1775 r. Stan świątyni musiano wówczas oceniać jako dobry, tym bardziej, iż niedawno proboszcz postarał się, aby wyremontowano dach i wstawiono nowe okna. Na dalsze naprawy był już przygotowany materiał. Nadal znajdowało się w niej sześć ołtarzy. Probostwo aktualnie miał Franciszek Czyżewski, zawsze na miejscu rezydujący, jako iż innego beneficjum nie posiadał. Jako mansjonarze natomiast byli tu Stanisław Wróblewski, Mikołaj Moliński i Dominik Wartcki i korzystali oni z uposażenia im przysługującego. Poza miastem stał drewniany kościół pod wezwaniem Świętego Ducha, ale nie przechowywano w nim Najświętszego Sakramentu¹². Właściwie niewiele się zmieniło, gdy lustrowano parafię w 1778 r. Była ta sama obada personalna. Przy kościele Świętego Ducha, szpitalnym, położonym poza miastem, mającym trzy ołtarze, którego rektorem był wspomniany wyżej wikariusz Mikołaj Moliński, znajdował się przytułek drewniany, a w nim ośmioro podopiecznych, którymi opiekował się wspomniany wyżej rektor tego kościoła¹³.

Kaplica św. Leonarda z powodu zniszczenia została ostatecznie zamknięta przez arcybiskupa Antoniego Ostrowskiego w 1777 r. Ale istniała jeszcze prepozytura szpitalna z kaplicą Świętego Ducha, a w dobrach Wietchinin, Gąsin, Korytków i Żuki na terenie parafii znajdowały się kaplice prywatne¹⁴.

Tenże proboszcz był w 1790 r., a parafię objął w 1766 r. Wprawdzie w Turku powinno być trzech mansjonarzy, ponieważ była to parafia prepozyturalna, ale wspomagali proboszcza Mikołaj Moliński i Kazimierz Podkuliński. Był i trzeci kapłan, Stanisław Wróblewski, promotor bractwa różańcowego, ale zmarł w 1789 r. Był jeszcze zakonnik bernardyn, nazwiskiem Błaszkie-wicz, jako kapelan. Parafia należała do większych, skoro w 1790 r. było 3004 parafian. Kościół parafialny, chociaż murowany, wymagał napraw,

¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 1–20.

¹² ADWł, AAG. Wiz. 67, s. 73–76.

¹³ ADWł, AAG. Wiz. 70, s. 53–60.

¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 70, s. 53–60; Wiz. 85, k. 122–135.

pomimo iż w 1778 r. proboszcz Franciszek Czyżewski dokonał pewnych przy nim prac. Wymagał solidnego remontu, ale widocznie to przeprowadzono, bo pomimo uderzenia pioruna w wieżę kościelną, służył parafii. Opisano dokładnie świątynię parafialną. Kaplicę stojącą na cmentarzu przykościelnym nakazano rozebrać. Na terenie parafii kościół szpitalny Świętego Ducha oraz kaplice prywatne w Korytkowie i Wietchininie. Bardzo dokładnie spisano wszelką własność kościoła i parafii oraz jej uposażenie¹⁵.

Nieszczęście przyszło w 1813 r., kiedy to od służącego wówczas rozbitkom armii napoleońskiej sąsiedniego szpitala, gdzie wybuchł pożar, zapalił się i kościół parafialny, tak iż pozostały jedynie mury. Jednak proboszcz turecki, Mikołaj Szadkowski, z własnych funduszy i z tego co uzyskał ze sprzedaży zbędnych sreber, świątynię odbudował¹⁶.

Niebawem zaszły zmiany granic diecezji i Turek od 1818 r. znalazł się w diecezji kujawsko-kaliskiej, a parafia, po zabraniu uposażenia Kościołowi, znalazła się pod prawem patronatu monarchy. Kiedy w 1825 r. przeprowadzono lustrację parafii, świątynia przedstawiała korzystny wygląd. Kaplica Świętego Ducha znacznie była zniszczona i nabożeństw w niej już nie odprawiano. Dawny szpital spalił się, ale pozostało pewne uposażenie dla ubogich. Proboszczem nadal był Mikołaj Szadkowski, mając wikariusza w osobie Szymona Stanickiego. Parafia była duża, bowiem wtedy do sakramentów zobowiązanych było około 4000 wiernych¹⁷.

Jednakże większym nieszczęściem okazało się zawalenie w 1839 r. wieży kościoła parafialnego, która padając zarwała sklepienie. Przez dwa lata odprawiano w zakrystii, prowadząc staraniem proboszcza Aleksandra Doruchowskiego prace nad odbudową. Dopiero w 1868 r. zbudowano wieżę, a w 1875 dokonano kolejnych prac¹⁸. Przy końcu wieku XIX, w 1892 r. parafia liczyła już 10 620 wiernych, obejmując miasto Turek i wsie: Turkowice, Kowale Księżę, Kaczki Mostowe, Kaczki Średnie, Kaczki Piastowe, Wietchinin, Gąsin, Żuki, Stefanów, Laski, Korytkowo, Pęcherzew, Pęcherzewek, Chlebów, Warynka, Nowa Wieś, Szadów Księży, Szadów Pański, Obrębizna, Wilhelmo-góra, Cisów, Puchlin, Obrzębin, Słodków, kolonia Słodków, Wrząca, Albertów, Kilonia, Borowiec, Sadłowice, Budy Słodkowkie, Dąbrowa, Wichrza, Deszna, Zdrojki, folwark Grabieniec A. B. C., Konstantynów, Cecylianów, Groblica,

¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 85, k. 122–135v.

¹⁶ F. Buchalski, *Turek. Nowy kościół*, KDWł, 6(1911), s. 56–62.

¹⁷ ADWł, ABKKal. Wiz. 10(204), k. 77–81.

¹⁸ Tamże; Chodyński, *Turek*, s. 84.

Folusz vel Zabrodzie. Proboszczem wówczas był Michał Orzechowski, zaś wikariuszami Wojciech Skrzypkowski i Edward Żołnowski¹⁹.

Miasto Turek zaczęła się rozrastać, głównie dlatego, że w związku z rozwojem zakładów włókienniczych przybywało fachowców, zwłaszcza niemieckojęzycznych; dlatego w parafii powinien być zawsze kapłan władający językiem niemieckim. Ponadto okazało się, że świątynia w Turku była za mała na tak liczebną już parafię i pod koniec XIX wieku myślano o budowie nowego kościoła. Najpierw postanowiono powiększyć istniejący kościół, ale próby te okazały się nie tylko nieskuteczne, ale i niebezpieczne, bowiem w 1906 r. cała budowla zawaliła się i przez dwa lata nabożeństwa odprawiano dosłownie w ruinach świątyni. Władza diecezjalna w 1908 r. przysłała na wikariusza do Turku i jednocześnie na kierownika budowy księdza Franciszka Buchalskiego. Prace ruszyły tak owocnie, że już w Boże Narodzenie 1909 r. można było odprawić nabożeństwo w zadaszonej części świątyni, a w 1913 r. budowa całej świątyni została zakończona²⁰. Konsekracji dokonał w 1924 r. biskup sufragan wrocławski, Władysław Krynicki²¹.

Późniejsi proboszczowie starali się o dalsze upiększanie świątyni, a z parafii tureckiej z czasem wyłoniły się nowe. Parafia pozostaje w diecezji wrocławskiej²².

Prepozytura Świętego Ducha i Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny

Była to drewniana kaplica fundowana przez mieszczan tureckich i ich prawa patronatu. Dokładnie opisana w 1790 r. Wewnątrz znajdowały się trzy ołtarze. Jednak wymagała naprawy (zwłaszcza dachu) sama budowla, wieżyczka z sygnaturką, a także stojąca obok dzwonnica z dwoma dzwonami. Kaplica ta miała jednak własne wyposażenie w paramenty liturgiczne i uposażenie, opisane także w znajdujących się dokumentach. Rządcą tego kościoła szpitalnego był Mikołaj Maliński, który odbudował nie tylko pomieszczenia jemu służące, ale także sąsiedni przytułek²³. Kaplicę tę nazywano także szpitalną. Przestała istnieć w 1836 r.²⁴

¹⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 70–71.

²⁰ Turek, w: MPT, t. 2, s. 314; Chodyński, Turek, s. 84; Buchalski, Turek, s. 62.

²¹ *Sprawozdanie z wizyty pasterskiej J.E. biskupa sufragana Władysława Krynickiego*, KDWi, 18(1924), s. 454–456.

²² *Diecezja wrocławska 2000*, s. 609–613.

²³ ADWi, AAG. Wiz. 85, k. 126v–129.

²⁴ Chodyński, Turek, s. 85.

BAŁDRZYCHÓW

To bardzo stara miejscowość i parafia, ale trudno się zgodzić z tradycją, jakoby pierwszy kościół miał tu powstać już w 965 r.²⁵ Wieś ta od 1176 r., z darowizny księcia Kazimierza, weszła w skład dóbr klasztoru cystersów z Sulejowa, z kościołem i jego dochodami. Świadczy to, że parafia już tam musiała istnieć. Ponadto wezwanie tamtejszej świątyni – św. Idziego – także wskazuje na dwunastowieczne jej pochodzenie. W 1331 r. Bałdrzychów i jego kościół padł ofiarą płomieni podczas zradzieckiego najazdu Krzyżaków. Kościół odbudowany został dopiero po 160 latach przez opata cysterskiego Mszczuja, który zwiększając w 1491 r. uposażenie proboszcza, przeznaczył także dochód dla dwóch wikariuszy. Naturalnie opat miał prawo patronatu nad parafią. Ta nowa świątynia zachowała dawniejsze wezwanie św. Idziego. Za arcybiskupa Łaskiego około 1521 r., z prezenty opata sulejowskiego proboszczem był tu kapłan diecezjalny, Florian z Lutomińska, ponieważ od dawna kościół ten był zarządzany przez duchownych diecezjalnych, a nie zakonnych. Nie było jednak w parafii wikariuszy, jak to miało być według aktu z 1491 r. Parafia zaś musiała być znaczna, skoro obejmowała wsie Bałdrzychów, Busina, Pudłów i Pudłówek, Bratków Dolny i Bratków Górny, Żerniki, Dąbrówka (Szadkowska), Wyrębów, Borki Lipkowskie, Lipki, Porczy, Nowa Wieś, Wylazłów i Góra, gdzie cystersi mieli swój dwór i młyn²⁶.

Świątynia, jak to wyżej powiedziano, wystawiona w 1491 r., w 1636 r. pozostawała nadal drewnianą. Była konsekrowana, chociaż przez kogo nie jest wiadomym. Ze świątynią złączona kaplica. Ponadto znajdowały się w niej dwa murowane grobowce Doruchowskich. Wewnątrz świątyni cztery ołtarze. W parafii naliczono około 500 wiernych, zapewne spowiadających się na Wielkanoc. Probostwo miał Marcin Myśliński²⁷.

Możliwe, iż z racji dokonanych większych napraw w świątyni pojawiło się w 1683 r. drugie wezwanie oprócz św. Idziego, bo wspomniano też św. Jana Chrzyciela. Świątynia z czterema ołtarzami, dobrze utrzymana, była wówczas należycie wyposażona w paramenty liturgiczne. Tabernakulum znajdowało się w wielkim ołtarzu, chrzcielnica w kaplicy znajdującej się po stronie południowej. Przy parafii nie było szpitala. Nauczycielem i organistą był niejaki Michał Lichtarzowski. Działo bractwo św. Anny. Niestety nie

²⁵ Br. Ch[lebowski], *Bałdrzychów*, w: SGKP, t. 1, s. 95; Librowski, *Indeks*, s. 75.

²⁶ LB, t. 1, s. 371–373.

²⁷ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 30–33, 273.

podano w tym protokole wizytacyjnym nazwiska proboszcza²⁸. Parafia ta mająca dawne związki z opactwem sulejowskim, teraz stała się właściwie świątynią zakonną, bo w 1712 r. proboszczem (od 1708 r.) był przeor klasztoru sulejowskiego, Stefan Zakrzewski, mający tu dwóch wikariuszy zakonników, z których jeden nosił nazwisko Niemojewski. Proboszcz sam głosił kazania i katechizował, ale miał też do pomocy nauczyciela i inne sługi, niewymienione z nazwiska, których wynagradzał²⁹.

Za proboszcza Stefana Zakrzewskiego przeprowadzono znacznie-sze prace przy świątyni, tak, iż uznawano to nawet za całkowitą budowę nowego kościoła. Staraniem tego proboszcza zostało zaprowadzone bractwo różańcowe i było ono drugim obok bractwa św. Anny. Zakonnicy dbali o swoją drewnianą świątynię³⁰. Własnością klasztoru sulejowskiego pozostawała wieś także w 1715 r. Wielki ołtarz został poświęcony Matce Bożej, boczne natomiast miały za patronów św. Idziego, św. Antoniego Padewskiego, Matkę Bożą, św. Annę i św. Jana Chrzciciela. Przy kościele bałdrzychowskim rezydowało dwóch zakonników, mianowicie Kazimierz Swedoski odpowiedzialny za duszpasterstwo i Maurycy Stelmachowski, zajmujący się stroną ekonomiczną parafii³¹. Stan samej świątyni i status parafii nie uległ zmianie w 1779 r. Działo bractwo różańcowe założone przez proboszcza w 1712 r. Drugim było bractwo św. Anny. Tym razem zarządzał parafią Wiktoryn Pankowski z klasztoru w Sulejowie, mając wikariusza Leonarda Szejera³².

Podległą Sulejowowi pozostała i w 1786 r., opisana dokładnie w wizytacji z tego roku³³. Proboszczem w Bałdrzychowie w 1802 r. był Konrad Siciński. Jego dziełem jest spis inwentarza parafialnego³⁴. Według relacji z 1811 r. świątynia w dwóch częściach pozostawała drewnianą, a w jednej murowaną. Możliwe, że ta murowana część to kaplica pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny. Całość potrzebowała wyremontowania dachu. Wyposażenie świątyni bardzo bogate, podobnie jak i uposażenie. To ostatnie jednak uległo uszczupleniu i nie było tu już mansjonarzy, altarzystów. Istniało bractwo różańcowe i św. Anny. Parafia obejmowała wsie: Bałdrzychów,

²⁸ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 22–26.

²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 56–60.

³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 15–16v.

³¹ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 158–163.

³² ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 450–464.

³³ ADWł, AAG. Wiz. 80, s. 37–52.

³⁴ ADWł, AAG. Wiz. 121, s. 3–5.

Góra Bałdrzychowska, Busina, Pudłów, Pudłówek, Żerniki, Bratków Górny, Bratków Dolny, Dąbrówka, Wyrębów, Lipki, Borki, Malenie, Porczyny, Nowa Wieś i Wylazłów. Od 1791 r. proboszczem był Konrad Siciński, rezydujący na miejscu, wikariusza nie posiadał, niekiedy tylko na święta prosił jakiegoś zakonnika³⁵.

Parafia pozostawała nadal w rękach cystersów, a po zabraniu majątków cystersom, przeszła pod zarząd duchowieństwa diecezjalnego, a od 1818 r. włączono ją do diecezji kujawsko-kaliskiej. Niestety pożar w 1823 r. zniszczył świątynię w Bałdrzychowie. W roku następnym znajdowała się tu prowizoryczna kaplica sporządzona z wykorzystaniem ocalałych murów i kryta gontem, w której, za zgodą władzy duchownej, sprawowano nabożeństwa. Proboszczem był tu Joachim Banaszekiewicz, kanonik honorowy kaliski. Parafia liczyła 1200 osób zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych³⁶. Ta kaplica długo służyła parafii, bo dopiero około 1847 r. zbudowano nową świątynię murowaną, pod dawnym wezwaniem, naprawianą już w 1870 r. staraniem proboszcza Kajetana Piórkowskiego. Parafia w 1877 r. liczyła 1605 wiernych³⁷. W 1892 r. natomiast, za proboszcza Wacława Modrzewskiego, parafian było 1947, a tworzyły ją wsie: Bałdrzychów, Borki, Borysów, Góra Bałdrzychowska, Lipki, Malenie, Nowa Wieś, Podgórze, Porczyny, Truskawiec, Wylazłów i Wyrębów³⁸.

W 1925 r. znalazła się w nowej diecezji łódzkiej³⁹.

BOLESZCZYN

Kiedy powstała tu parafia, nie posiadamy bliższych danych, ale akta gnieźnińskie z 1462 r. mówią o tej parafii, że był tu kościół od dawna istniejący, zatem daleko wcześniej można się spodziewać jej powstania. Za arcybiskupa Jana Łaskiego był tu kościół parafialny pod wezwaniem świętych Apostołów Piotra i Pawła, patronatu arcybiskupów, a parafię miał Tomasz Strzemeski, mający nawet do pomocy wikariusza, przez siebie opłacanego. Do parafii należały wsie Boleszczyn, Bądków, Żeronice Małe, Żeronice

³⁵ ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 741–763.

³⁶ ADWł, ABKKal. Wiz. 8(203), k. 4–9v.

³⁷ S. Chodyński, *Bałdrzychów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 106–107.

³⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 77–78.

³⁹ *Diecezja łódzka 1973*, s. 335–336.

Podleśne, Żeronice Wielkie, Dąbrowica, Smulsko, Balice, Kociaty, Kołowa, opuszczona wieś Szymany, osady młyńskie Dąbrowiczki, Człop i Żeroniczki⁴⁰.

Jest możliwe, iż w 1597 r. arcybiskupi fundowali tu nową świątynię⁴¹. Świątynia boleszczyńska była drewniana i konsekrowana, w 1636 r. należycie utrzymana i wystarczająco uposażona. Parafian zobowiązanych do Komunii Wielkanocnej naliczono 420. Proboszcz, którego nazwiska nie podano, nie zawsze w parafii rezydował, utrzymując, także niepodanego nazwiska, wikariusza⁴². Jak to poznajemy z następnej lustracji parafii odbytej w 1683 r., świątynia była wyposażona w cztery ołtarze oraz wystarczająco w paramenty liturgiczne. Bez wątplenia bogate było uposażenie parafii i proboszcza, którym wówczas był Józef Czepiński, na miejscu rezydujący i nieutrzymujący wikariusza. Przytułku w parafii nie było⁴³. Możliwe iż w międzyczasie były prowadzone jakieś prace w świątyni, ponieważ w 1712 r. znajdowały się w niej jedynie dwa ołtarze, mianowicie wielki z obrazem Matki Boskiej i drugi poświęcony tajemnicy Przemienienia Pańskiego. Wyposażenie w paramenty liturgiczne raczej bogate, dokładnie spisane. Także bogate uposażenie, czego świadectwem jest zapewne i to, że ówczesnie probostwo należało do Adama Goszyńskiego, dziekana warckiego i notariusza konsystorza foralnego uniejowskiego, który nastał tu w 1710 r. Wprawdzie nie rezydował w parafii stale, ponieważ miał wiele innych zajęć, ale w większe święta nawiedzał ją, głosząc kazania. Utrzymywał jednak na miejscu wikariusza, a w 1712 r. był nim Tomasz Kierzkowski⁴⁴. Zapewne w następnych latach prowadzono dalsze prace przy świątyni parafialnej, bowiem w 1728 r. był w niej już trzeci ołtarz, noszący wezwanie św. Walentego. Ale zmienił się proboszcz, bo był nim, z tytułem rektora, Michał Turkowski, kanonik sieradzki, jednocześnie duszpasterz w parafii Dobra. Parafia Boleszczyń liczyła wówczas około 200 wiernych, zapewne tych już spowiadających się. Ponieważ nie wspomniano o ewentualnym wikariuszu, stąd aktualny rektor świątyni musiał jakoś zadośćuczynić potrzebom duszpasterskim⁴⁵.

Ta drewniana świątynia, pod wezwaniem świętych Piotra i Pawła, z biegiem czasu wymagała naprawy i to od fundamentów, jak to zaznaczono

⁴⁰ LB, t. 1, s. 400–401.

⁴¹ S. Chodyński, *Boleszczyń*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 85; *Boleszczyń*, w: SGK, t. 1, s. 300.

⁴² ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 220–222.

⁴³ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 239–241.

⁴⁴ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 156–164.

⁴⁵ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 45–46.

w 1759 r. Parafia ta od 1756 r. przez arcybiskupa Adama Komorowskiego została inkorporowana do kapituły uniejowskiej, dlatego zarządzał nią odtąd kanonik uniejowski Andrzej Rudnicki⁴⁶. Zatem prawo patronatu należało teraz do kapituły uniejowskiej. W świątyni ołtarz wielki był z obrazem na zasłonie św. Piotra i Pawła, a pod nią znajdował się obraz Pocieszenia Najświętszej Maryi Panny. Po prawej stronie umieszczono ołtarz Przemienienia Pańskiego, a po przeciwnej św. Anny. Pracował tu jako zarządca Antoni Stanisław Straszewski ustanowiony na to beneficjum w 1762 r.⁴⁷

Świątynia była drewniana, z prezbiterium i nawą, a jak to wskazywał napis zanotowany w 1779 r., konsekrowana w 1623 r. przez Adama Górskiego, biskupa bakowskiego, zapewne pod wezwaniem świętych Piotra i Pawła. Stan świątyni określony jako jeszcze dobry, z ołtarzem wielkim pod wezwaniem Zwiastowania Najświętszej Maryi Pannie, i bocznymi Przemienienia Pańskiego i św. Anny. Ponadto był jeszcze mały ołtarzyk św. Walentego. Probostwo od 1762 r. miał Antoni Straszewski⁴⁸.

Kościół tamtejszy w 1802 r. był w tak złym stanie, że zalecono postawienie całkowicie nowego. Parafia obejmowała wsie Boleszczyn, Smulsko, Żeronice, Żeroniczki, Bądków, Dąbrowica, Balice, Kaczka Olandry, Pustkowie Szłopek, Pustkowie Drugie, Kołowa Pustkowie, Kociaty. Naliczono około 600 wiernych spowiadających się. Proboszczem był Antoni Straszewski, kanonik uniejowski, ale nie mając wikariusza, sam prowadził tu duszpasterstwo⁴⁹.

Dokładną wizytację przeprowadzono w 1811 r. Nie pamiętano, kiedy został zbudowany drewniany kościół świętych Piotra i Pawła, który 28 kwietnia 1809 r. spłonął. Parafia posiadała wystarczające uposażenie. Były plany budowy kościoła murowanego, o czym mówiono, gdy zabierano uposażenie arcybiskupa gnieźnieńskiego, który dotąd był kolatorem parafii. Proboszczem był od 1810 r. Dominik Wartski, pochodzący z Turku. Posiadał on poprzednio kolejno kilka beneficjów, a także piastował urząd dziekana warckiego⁵⁰.

Od 1818 r. parafia w diecezji kujawsko-kaliskiej. Dużo o tym kościele i parafii wiemy dzięki zachowanemu protokołowi wizytacyjnemu z 1821 r. Dawna świątynia spłonęła 28 kwietnia 1809 r. Za zgodą oficjała foralnego uniejowskiego przeniesiono nabożeństwa do parafialnego kościoła sąsied-

⁴⁶ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 38–39; Chodyński, *Boleszczyn*, s. 85.

⁴⁷ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 407–416.

⁴⁸ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 826–842. Jest to ta sama osoba, więc albo wizytator błędnie zanotował imię, albo, co bardziej prawdopodobne, ów proboszcz był dwojga imion.

⁴⁹ ADWł, AAG. Wiz. 113, s. 3–4.

⁵⁰ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 679–702.

niej parafii w Dobrej. Niebawem jednak zbudowano tymczasową kaplicę, poświęconą 18 kwietnia 1810 r. przez dziekana z Warty, Józefa de Sotro. Nowym proboszczem od 1810 r. został Dominik Wartski, który nastąpił tu po śmierci poprzedniego proboszcza, Antoniego Straszewskiego, zmarłego w 1808 r. Zapewne proboszczowi warckiemu przypadło budowanie nowej, murowanej świątyni, częściowo z funduszy otrzymanych staraniem arcybiskupa Raczyńskiego od rządu, tytułem zabranych dóbr kościelnych, a poza tym z funduszy parafian. Nową świątynię pod dawnym wezwaniem poświęcił 6 sierpnia 1821 r., w uroczystość Przemienienia Pańskiego, dziekan uniejowski, Bartłomiej Saganowski. Było to już w diecezji kujawsko-kaliskiej, do której przeszła parafia w 1818 r. Od tegoż roku funkcjonował nowy, osobny cmentarz grzebalny. Według informacji przytoczonej w protokole wizytacyjnym w 1821 r. wiernych miało być ogółem 1551, a w 1820 r. udzielono 71 chrztów, pobłogosławiono sześć małżeństw i odbyto 25 pogrzebów⁵¹.

Ten sam dziekan wizytował parafię 11 października 1825 r. Probostwo nadal miał Dominik Wartski, bardzo posunięty w latach. Parafia liczyła wówczas 1130 osób spowiadających się na Wielkanoc. Tworzyły ją wówczas wsie Boleszczyń, Smulsko, Człopki Kolonia, Wichertowo, Kociaty, Weronice, Dąbrowa, Kolonia Kaczka i Kakawa. W parafii funkcjonowała szkoła, działało także bractwo miłosierdzia⁵². Następną lustracja jest z 1838 r. Prawo patronatu sprawował rząd. Proboszczem był Józef Aleksandrowicz, który przyszedł tu w 1835 r., a przedtem był wikariuszem w Uniejowie⁵³.

Z biegiem czasu parafia wzrastała w liczbę wiernych. I tak w 1877 r., za proboszcza Józefa Aleksandrowicza, kiedy została włączona do dekanatu tureckiego, było już 2340 parafian⁵⁴, a w 1892 r. naliczono ich 2457. W 1888 r. (od 1884) parafią administrował Bernard Drągowski⁵⁵, zaś wikariuszem był Mikołaj Kozłowski, ale ten rezydował w Świnicach. Do parafii należały wsie Boleszczyń, Smulsko, Wicherków, Ewinów, Człopki, Dąbrowica, Kołowa, Żeronice, Żeroniczki, Kaczka, Kociaty, Bądków i Jabłonka⁵⁶.

Parafia nadal pozostaje w diecezji włocławskiej⁵⁷.

⁵¹ ADWł, ABKKal. Wiz. 1(200), k. 2–8v.

⁵² ADWł, ABKKal. Wiz. 12(206), s. 23–32.

⁵³ ADWł, ABKKal. Wiz. 17(203), k. 7–10.

⁵⁴ Chodyński, *Boleszczyń*, s. 85.

⁵⁵ ADWł, ABKKal. Wiz. 18, k. 3.

⁵⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 71.

⁵⁷ *Diecezja włocławska 2000*, s. 200–201.

BRODNIA

Choć parafia ta od zawsze była związana z parafią Zadzim w dekanacie sieradzkim, to przy zmianie organizacji dekanalnej po 1864 r. została włączona do dekanatu tureckiego.

Wieś ta, jedna z większych na tym terenie, stanowiła niegdyś własność arcybiskupów gnieźnieńskich. Tamtejszy kościół parafialny był najpierw filialnym parafii Glinno, a potem razem ze swoją parafią macierzystą został włączony jako filia do parafii Zadzim. Było to za Jana Węzyka, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1627–1638)⁵⁸.

Pierwsza dokładniejsza wiadomość pochodząca z 1636 r. informuje, że w tej wsi królewskiej znajduje się świątynia drewniana i konsekrowana, pod wezwaniem św. Stanisława. Właściwie spełniała wszystkie warunki samodzielności, ponieważ przechowywano w niej Najświętszy Sakrament, była chrzcielnica i oleje święte, a nawet spisywano metryki. Wyposażona w trzy ołtarze. Proboszczem był prepozyt z Zadzimia, a do Brodni przysyłał swojego wikariusza-mansjonarza⁵⁹.

Podobny był status tej świątyni w 1683 r., z tym, że w Brodni stale mieszkał wikariusz zadzimski, zapewne mansjonarz, Stanisław Gliński; uważano jednak, że Brodnia jest filią parafii Glinno⁶⁰.

Taki sam status prawnego przyporządkowana był i w 1711 r. Świątynia w Brodni była bardzo dobrze wyposażona, a sakramenty sprawował w niej wikariusz zadzimski, Franciszek Szarowski⁶¹. Jako filialna Glinna wymieniona także w 1728 r. i określona jako jedna z przynależnych do niego wiosek (Brodnia, Luboła i Zagórki)⁶². W 1759 r. Brodnia należy wraz z Zadzimiem do dekanatu szadkowskiego, a zarządcą Zadzimia był niepodanego imienia Urtikowski, który w Brodni utrzymywał wikariusza z tytułem zarządcy, a był wówczas nim Walenty Kostrzyński⁶³.

Brodnia przeszła potem ponownie na własność monarszą. Tamtejszy drewniany i starożytny kościół nosił wezwanie św. Stanisława, Biskupa i Męczennika. Ołtarz wielki z obrazem przypominającym obraz Matki Boskiej Częstochowskiej, a u góry obraz św. Stanisława. Jeden boczny natomiast był

⁵⁸ Br. Ch[lebowski], *Brodnia*, w: SGKP, t. 1, s. 362.

⁵⁹ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 61–62.

⁶⁰ ADWł, AAG. Wiz. 8, 64–65.

⁶¹ ADWł, AAG. Wiz. 9, 123–126.

⁶² ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 30v.

⁶³ ADWł, AAG. Wiz. 48, s. 8.

pod wezwaniem Najświętszego Imienia Jezus, mając w górnej kondygnacji także obraz św. Józefa. Trzeci zaś miał za patrona św. Rocha. Właściwie to sprawowano tu duszpasterstwo jak w kościele parafialnym, a zarządcą był w 1765 r. Maciej Groblewski, na miejscu rezydujący⁶⁴.

W 1779 r. nadal była filialną parafii Zadzim. Świątynia drewniana nosiła wezwanie św. Stanisława; wymagała reperacji, zapewne z powodu wieku. Zaopatrzona w cztery ołtarze, z których wielki nosił wezwanie Matki Boskiej Częstochowskiej, zaś w górnej części posiadał wizerunek patrona, św. Stanisława. Natomiast boczne nosiły wezwanie Najświętszego Imienia Pana Jezusa, św. Józefa i św. Rocha. Istniało bractwo różańcowe. Wprawdzie za tę filię odpowiadał proboszcz zadzimski, ale z jego prezenty duszpasterstwo sprawował, nazywany mansjonarzem, Józef Jabłoński; właściwie traktowano Brodnię jako odrębną parafię⁶⁵. Następnym zarządcą tego kościoła filialnego w 1790 r. był Feliks Treffler, dominikanin. Z tą świątynią związani byli mieszkańcy Brodni, Luboli, Zagórek i Jadwichny, w liczbie około 500 osób. Jako właściwie samodzielna filia pozostała Brodnia także w 1802 r., a należały do niej wsie: Brodnia, Lubola, Zagórki, Jadwichna i Józefka. Mieszkało tu 521 osób korzystających z sakramentów wielkanocnych, był to więc poważny ośrodek duszpasterski. Świątynia tamtejsza, chociaż już stara, pozostawała jeszcze w dobrym stanie. Zarządcą był tu zakonnik z Sulejowa, Kazimierz Okolski. Był on wynagradzany przez proboszcza zadzimskiego, Izydora Dworzańskiego⁶⁶.

Także w 1810 r. Brodnia pozostawała filią parafii Zadzim. Nosiła właściwie nazwę Brodnia Królewska. Kościół tamtejszy, drewniany, mocno zniszczony, chociaż już dawniej poprawiany żelaznymi sztabami i nowymi przyciesiami. Ponieważ dobra Brodnia znalazły się teraz w posiadaniu niejakiego Jabłkowskiego, jako dzierżawcy generalnego, proboszcz zadzimski w 1806 r. zawarł umowę, że w zamian za przysługujące proboszczowi dziesięciny, dzierżawca poratuje świątynię, co też aktualnie czyniono. Sporządzono opis świątyni i jej wyposażenia. Ponieważ Brodnia posiadała tak starą historię jako parafia i stanowiła spory ośrodek, dlatego, pomimo afiliacji do parafii zadzimskiej, mieszkał tu na stałe wikariusz proboszcza, a był nim aktualnie zakonnik cysters, ale za zgodą swojego przełożonego, Jan Nepomucen Welachowski⁶⁷.

⁶⁴ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 189–193.

⁶⁵ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 1056–1066.

⁶⁶ ADWł, AAG. Wiz. 88, k. 95–101v; Wiz. 112, s. 3; Wiz. 116, s. 17–21.

⁶⁷ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 621–655.

Rok 1818 r. przyniósł zmiany organizacji kościelnej i Brodnia z okolicą znalazły się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Prawo patronatu znalazło się w posiadaniu Poradowskich i Karola Dąbskiego z Zadzimia. Parafia nadal była złączona z Zadzimiem, a w Brodni rezydował wikariusz, Nepomucen Welachowski. Uważana była za samodzielną, zaliczano do niej miejscowości Brodnia, Brzeg, Lubola, Zagórki, Józefka i Jadwiczna i liczyła 980 wiernych⁶⁸.

Prawnie samodzielną stała się od 1866 r., kiedy została odbudowana tamtejsza drewniana świątynia, a parafia zaliczona do dekanatu w Turku. Kiedy jej administratorem był Józef Górzyński, w 1877 r. liczyła 3650 wiernych, a więc była to już duża parafia⁶⁹. Wprawdzie w 1892 r. nie miała własnego administratora, zapewne przejściowo, nadal mając filię w Glinnie, liczyła 3449 wiernych i teraz jej okręg parafialny obejmował wsie Brodnia, Brzeg, Lubola, Dąbrowa, Zagórki, Jadwiczna Stara i Nowa, Glinno, Wrzosey, Pruśno, Ferdynandów i Dierżążna⁷⁰.

Pozostała w diecezji włocławskiej i jest to obecnie samodzielna parafia⁷¹.

CHWALBORZYCE

Nazwę parafii pisano dawniej nawet Falborzyce. Była to wieś szlachecka z kościołem wspominanym już w 1416 r., występuje wówczas bowiem tamtejszy proboszcz, Lambert. Zdaniem niektórych parafia powstała w 1311 r.⁷² Na początku wieku XVI, w 1521 r. właścicielem wsi był Jan Gniady i kilku innych z Chorzepina. Z ich poręki probostwo miał Jan z Boleszczyna. Parafię tworzyły jedynie wsie Chwalborzyce i Chorzepin Dwór, ponieważ sama wieś należała do parafii Świnice⁷³.

Pewnie dlatego, że była to niewielka parafia, często nie miała własnego proboszcza, jak chociażby w 1636 r.⁷⁴ Marcin i Paweł Bratkowscy byli kolarzami w 1683 r. Kościół był drewniany i nosił wezwanie św. Marcina Bisku-

⁶⁸ ADWł, ABKKal. Wiz. 8(203), k. 164–169v.

⁶⁹ S. Chodyński, *Brodnia*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 85–86.

⁷⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 71. Niekiedy uważano, że Brodnia należy do parafii Zadzim jako filia i zaliczano ją do dekanatu sieradzkiego, ale jako samodzielną włączono do dekanatu tureckiego, stąd nieraz zapisywano ją dwukrotnie.

⁷¹ *Diecezja włocławska 2000*, s. 654–657.

⁷² Librowski, *Indeks*, s. 84.

⁷³ LB, t. 1, s. 361–362.

⁷⁴ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 20.

pa. Najświętszy Sakrament czysto przechowywany, co może świadczyć, że dbano o całą świątynię. Wystarczające było wyposażenie w argenteria i inne paramenty liturgiczne, a także uposażenie. Ale od 1681 r. parafia znowu nie miała własnego proboszcza, a tylko z polecenia władzy kościelnej był administrator, niepodanego imienia⁷⁵. Niestety także w 1711 r. parafia nie posiadała swojego proboszcza, ponieważ poprzedni, Jan Skotnicki opuścił parafię. Uwidoczniło się to na nieporządnym wyglądzie wnętrza świątyni. Był tylko jeden ołtarz, chociaż dosyć bogaty był spis wszelkich paramentów liturgicznych. Ogólnie stan kościoła pozostawiał wiele do życzenia⁷⁶. Na szczęście świątynia została niebawem znacznie naprawiona, co stwierdzono podczas lustracji w 1728 r. Probostwo miał wtedy Jan Górski ustanowiony przez Stanisława Szembeka, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1706–1721). Możliwe, iż jego staraniem naprawiono kościół, sprawiono trzy nowe ołtarze i starannie je utrzymywano. Chociaż była to niewielka parafia, to jednak posiadała spore uposażenie⁷⁷.

Kolejny obraz parafii mamy z 1759 r. Wieś stanowiła własność niepodanego imienia Morawskiego. Sakramenty sprawował w parafii niejaki Młynicki, który miał probostwo w Grochowie, ale nie było go podczas wizytacji, podobnie jak i kolatora, ponieważ pierwszy przebywał w drugim beneficjum, drugi zaś wyjechał w swoich sprawach. Właściwie nie było wiadomo, z jakiego powodu wspomniany Młynicki miał jednak prawo także do Chwalborzyc⁷⁸. Kolejna wizytacja odbyła się w 1765 r.⁷⁹ Była to parafia patronatu szlacheckiego. Kościół drewniany, pod wezwaniem św. Marcina, należycie utrzymany, z trzema ołtarzami i z wystarczającym wyposażeniem. Duszpasterstwo sprawował tu Stanisław Duszyński, mansjonarz z Zadzimia, ale prawnie po odejściu wspomnianego wyżej Młynickiego parafia wakowała, na co zwrócił uwagę wizytator⁸⁰.

W 1766 r. spaliła się stara świątynia, ale w roku następnym, staraniem Antoniego i Marianny z Przeradzkich Morawskiej, zbudowano nową świątynię drewnianą z dwiema kaplicami. Ponadto wspomniany Morawski już w 1755 r. dał zapis, aby w kościele znajdowały się organy i przewidział pewien dochód dla organisty, aby w każdą niedzielę śpiewał oraz grał jedną

⁷⁵ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 7–10.

⁷⁶ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 38–40.

⁷⁷ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 8v–9v.

⁷⁸ ADWł, AAG. Wiz. 48, s. 4–5.

⁷⁹ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 38–74.

⁸⁰ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 38–45.

część różańca, litanie do Najświętszego Imienia Jezus i inne jeszcze pieśni, zaś w dni świąteczne oficjum o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny. Ponadto tenże Antoni Korabita Morawski urządził przy swoim dworze kaplicę prywatną. W 1779 r. w świątyni parafialnej znajdowało się pięć ołtarzy. Ołtarz wielki miał za patronkę Najświętszą Maryję Pannę, której obraz, przyozdobiony srebrną sukienką i wotami, musiał być uważany przez wiernych za łaskami słynący. Ołtarze boczne natomiast miały za patronów św. Marcina, św. Rocha, w jednej z kaplic był wizerunek Jezusa Ukrzyżowanego, zaś w drugiej św. Marii Magdaleny. Od 1776 r. probostwo chwałborzyckie miał Melchior Kawczyński⁸¹. Kolatorem parafii w 1802 r. był Bogumił Morawski. Była to parafia bardzo mała, ponieważ obejmowała część wsi Chwałborzyce, część Kurzepina [Chorzepina] i Holendry Chwałborzyckie, gdzie razem było 225 osób zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych. Świątynia ówczesna została wystawiona w 1767 r. przez Antoniego Morawskiego i znajdowała się w stanie niewymagającym żadnej naprawy. Probostwo od 1801 r. należało do Łukasza Bęczkowskiego⁸².

Wizytowano parafię ponownie w roku 1802⁸³ i 1811, kiedy wieś znajdowała się w posiadaniu sukcesorów Bogumiła Morawskiego. Świątynia dawna, z fundacji Morawskich. Dzwonnica drewniana, kostnica także drewniana, a cmentarz ogrodzony drągami drewnianymi. Wewnątrz świątyni trzy ołtarze. Bogate i dobrze spisane wyposażenie. Nie było bractwa, ponieważ parafia była bardzo mała. Opiekował się nią Łukasz Bęczkowski, święcony w 1796 r., najpierw wikariusz w Uniejowie, a teraz pleban w Chwałborzycach⁸⁴.

Od 1818 r. parafia znajdowała się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Pozostawała nadal w dekanacie uniejowskim. Świątynia z 1767 r. nadal służyła tej niewielkiej parafii, liczącej w 1821 r. zaledwie 225 osób. W 1820 r. ochrzczono 16 dzieci, pobłogosławiono cztery pary małżeńskie i odprawiono pięć pogrzebów. Prawo patronatu nadal należało do miejscowego dziedzica, a był nim Bogumił Domański. Proboszczem z tytułem zarządcy, od 1820 r. był Maciej Rakowski, na miejscu rezydujący⁸⁵. W 1825 r., kiedy wizytował ją ponownie dziekan uniejowski, kościół chwałborzycki był drewniany, częściowo z drewna modrzewiowego, częściowo z drewna sosnowego, ale

⁸¹ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 921–934; Wiz. 88, k. 20v–26v; LB, t. 1, s. 361; S. Chodyński, *Chwałborzyce*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 86–87.

⁸² ADWł, AAG. Wiz. 112, s. 5–7; Wiz. 116, s. 3–6.

⁸³ ADWł, AAG. Wiz. 112, s. 5–7; Wiz. 116, s. 3–6.

⁸⁴ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 5–61.

⁸⁵ ADWł, ABKKal. Wiz. 1(200), k. 10–25v.

na podmurówce, na miejscu suchym i nieco wyniosłym. Był ostatnio naprawiany przez kolatora, Bogumiła Domańskiego. Aktualnie prawo kolatorskie należało do Bogumiła i Marianny z Czopowskich Domańskich, dziedziców Chwalborzyc. Parafian komunikujących naliczono około 350. Proboszczem był niejaki Antoni Poznański, ale myślał o wyjściu z tej parafii. Obecny rządca parafii założył bractwo Najświętszej Marii Panny Miłosierdzia, utrzymujące się ze składek członków⁸⁶. Prawo patronatu przeszło zapewne na syna, bo w 1838 r. należało do Nikodema Domańskiego, zaś proboszczem był wówczas Hieronim Bogusławski⁸⁷.

Parafia ta zawsze była mała, skoro za administracji Norberta Krzyżanowskiego w 1877 r. liczyła 500 wiernych⁸⁸. Tytularnie w 1888 r. probostwo to należało do Karola Maxa, sekretarza konsystorza generalnego we Włocławku, ale parafią opiekował się Antoni Daszkowski, administrator parafii Wielenin⁸⁹. Jednak w 1889 r. obowiązki duszpasterskie za Karola Maxa spełniał Mikołaj Kozłowski, wprowadzie naznaczony na wikariat w Boleszczynie z rezydencją w Świnicach, ale ponieważ tam nie było dlań przygotowanego mieszkania, zamieszkał w Chwalborzycach⁹⁰. Natomiast w 1892 r., gdy probostwo miał Leon Moczyński, dyrektor chóru katedralnego, parafian było 702, a parafię tworzyły Chwalborzyce, Holendry Chwalborskie, Chorzepin, Domaniew i Ojców. Na cmentarzu znajdowała się kaplica publiczna pod wezwaniem błogosławionego Bogumiła⁹¹.

Parafia pozostaje nadal w diecezji włocławskiej⁹².

DOBRA

Parafia mogła tu powstać w XIV wieku⁹³. Było to dawniej miasteczko szlacheckie. Jego właściciele zapewne byli fundatorami pierwszej świątyni i jej kolatorami. Na początku XVI w. należało do Grabskich z Grabia herbu Pomian. Dzieje tej miejscowości i parafii nie są łatwe do wyjaśnienia.

⁸⁶ ADWł, ABKKal. Wiz.12(206), k. 37–45.

⁸⁷ ADWł, ABKKal. Wiz. 17(203), k. 12–16.

⁸⁸ Chodyński, *Chwalborzyce*, s. 86.

⁸⁹ ADWł, ABKKal. Wiz 18, k. 5.

⁹⁰ ADWł, ABKKal. Wiz. 19, k. 4–4v.

⁹¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 71–72.

⁹² *Diecezja włocławska 2000*, s. 629–631.

⁹³ Librowski, *Indeks*, s. 88.

W 1521 r., kiedy kościół tamtejszy nosił wezwanie Narodzenia Najświętszej Marii Panny, z prezenty Stanisława Grabskiego, miejscowego dziedzica, probostwo należało do Pawła z Kłobi. Utrzymywał on do pomocy dwóch wikariuszy, co oznacza, że parafia była znaczna i dobrze uposażona. Oprócz samego miasteczka obejmowała wsie Linne, Chrapczew, Długa Wieś Warcka, Potworów, Cienin, Dzierzbotki i Orzepów. Murowana świątynia parafialna nosiła wezwanie Narodzenia Najświętszej Maryi Panny. Według ks. Korytkowskiego, komentatora *Liber beneficiorum*, to Katarzyna Grabska, wdowa po Janie z Grabia, kasztelanie spicimierskim, miała fundować za miastem kościół Ofiarowania Najświętszej Marii Panny, co miał potwierdzić Jan Sprowski, arcybiskup gnieźnieński (1453–1464). Znaczy to, że były dwie świątynie, a ta parafialna znacznie starsza. I nie wiemy, kiedy pierwszy kościół parafialny w Dobrej powstał, możliwe iż już w XIV wieku⁹⁴.

Miejscowość ta w 1583 r. otrzymała prawa miejskie. Kościół murowany istniał tu już za arcybiskupa Łaskiego⁹⁵. To samo wezwanie nosiła świątynia parafialna wizytowana w 1636 r. Usytuowana była pośrodku rynku miasteczka. Była konsekrowana. Znajdowały się w niej cztery ołtarze i wszystkie z mensami murowanymi. Działało bractwo św. Anny. Do parafii należały wsie Linne, Potworów, Cienin, Orzepów, Długa Wieś i Chrapczew. Wiernych zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych naliczono wówczas około 500. Nie znamy nazwiska ówczesnego proboszcza i ewentualnych innych kapłanów tu pracujących⁹⁶.

Prawo patronatu należało do właściciela miasteczka, a był nim w 1683 r. Jan Walewski. W ołtarzu wielkim, pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny, znajdowało się tabernakulum. Po stronie południowej usytuowano ołtarz św. Rocha, niedawno sprawiony przez Mikołaja Pstrokońskiego. Trzeci ołtarz, także nowy, nie miał wezwania. W kaplicy różańcowej ołtarz Matki Boskiej, a przy nim bractwo różańcowe istniejące tu od 1641 r. Po stronie północnej wreszcie ołtarz św. Anny z bractwem imienia tej świętej. Z zapisu niejakiego Stefana Boczkowskiego zbudowano jeszcze jeden, szósty ołtarz pod wezwaniem Świętego Krzyża z zapisem 200 florenów z procentem 7 od sta, a płynące stąd obowiązki wypełniał proboszcz. Bogate było wyposażenie w paramenta liturgiczne oraz znaczne uposażenie. Proboszczem, z tytułem

⁹⁴ LB, t. 1, s. 401–404; S. Chodyński, *Dobra*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 87–88; Librowski, *Indeks*, s. 88.

⁹⁵ *Dobra*, w: SGKP, t. 2, s. 65.

⁹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 222–225.

rektora, był wówczas Wawrzyniec Pociąkowski, utrzymujący wikariusza Szymona Różyckiego. Naliczono około 1000 wiernych spowiadających się, a więc była to znaczna parafia, o czym świadczy chociażby bogate wyposażenie w paramenty liturgiczne i uposażenie⁹⁷.

Świątynia w Dobrej spaliła się. Nie ma dokładnej daty, kiedy się to wydarzyło, jednak musiało to nastąpić przed 1711 r., wtedy bowiem powiedziano, że ołtarze, których było wówczas sześć, nie były, po spaleniu, jeszcze konsekrowane. W świetle późniejszego zapisu miało to miejsce około 1660 r. Bogate i dokładnie spisane wyposażenie świadczy o zamożności parafii, podobnie jak i jej uposażenie. Proboszczem od 1711 r. był tu Michał Turkowski z prezenty właściciela miasta Dobra, ale był jednocześnie prepozytem kościoła szpitalnego w Turku. Dlatego miał w parafii wikariusza, Aleksego Łęczyckiego, ale ten nie miał daru do duszpasterstwa⁹⁸.

Parafia wizytowana w 1728 r. Kościół przed sześćdziesięcioma dziewięcioma laty, jak to obliczano wówczas, spalił się w dużej mierze. Zdaje się, że nie wrócił jeszcze do dawnej świetności, bo częściowo był murowany, częściowo drewniany, z drewnianym dachem i wymagał dalszego wielkiego remontu. Jednak znajdowało się w nim nadal sześć ołtarzy. Przy świątyni murowana kaplica, zbudowana przez proboszcza imieniem Paweł, a przy niej bractwo różańcowe. Było i drugie bractwo, św. Anny. Parafię nadal prowadził Michał Turkowski, teraz już kanonik kapituły kolegiackiej sieradzkiej. Nie podano, czy miał tu wikariusza⁹⁹.

Parafia w 1759 r. miała świątynię murowaną z dachem gontowym pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny. Probostwo to miał Bartłomiej Laurentowicz, kanonik łaski, na miejscu rezydujący, ponieważ miał dyspensę od rezydowania przy kapitule. Wikariusza nie utrzymywał¹⁰⁰.

Parafia wizytowana także w 1765 r. Właścicielem miasteczka i kolatorem był wtedy Aleksander Mączyński. Świątynia prezentowała się dobrze. Ołtarz wielki z figurami św. Wojciecha i św. Stanisława, a u góry obraz św. Anioła Stróża. Po stronie ewangelii, w pobliżu zakrystii, znajdował się ołtarz Jezusa Chrystusa Ukrzyżowanego. Następny, w pobliżu miał za patronkę św. Annę. Kolejne ołtarze miały wezwania św. Rocha, Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej. Ołtarz w kaplicy miał obraz Matki Boskiej Szkaplerznej,

⁹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 235–239.

⁹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 164–175.

⁹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 40–44v.

¹⁰⁰ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 40–41.

a drugi w teże poświęcono św. Janowi Nepomucenowi. Świątynia dobrze wyposażona we wszelkie paramenty kościelne, a także bogato uposażona. Wspomniany wyżej Bartłomiej Laurentowicz posiadał nadal beneficjum parafii Dobra¹⁰¹.

Właścicielem Dobrej i kolatorem parafii w 1779 r. był Aleksander Mączyński. Świątynia murowana, z kaplicą, dobrze opisana przez wizytatora, z pięcioma ołtarzami, mianowicie wielki pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny i boczne św. Anny, św. Rocha, Matki Boskiej Różańcowej i św. Jana Nepomucena. Za miastem w kierunku miasta Koła znajdował się kościółek szpitalny, fundowany przed około 200 laty, najpierw noszący wezwanie Ofiarowania Najświętszej Maryi Panny, św. Stanisława i św. Małgorzaty, potem odbudowany przez Eufrozinę Mączyńską, ale już pod wezwaniem Świętego Ducha, mający także własne uposażenie. Także za miastem, ale w kierunku Uniejowa stał drugi kościółek, fundowany, czy może tylko naprawiany, przez Wojciecha Mączyńskiego, także z pewnym uposażeniem. Od 1761 r. probostwo miał Andrzej Kleczyński, na miejscu zawsze rezydujący¹⁰². W 1791 r. parafia wizytowana jako należąca do dekanatu warckiego¹⁰³.

Dziedzicem tego szlacheckiego miasteczka w 1802 r. r. był Ignacy Radoliński. Świątynia niedawno musiała wiele ucierpieć od pożaru, a przynajmniej spalił się dach, bo w 1802 r. było nowe pokrycie i świątynia wyglądała dobrze. Parafia obejmowała wówczas miasteczko Dobra oraz wsie Potworów, Orzepów, Dzierzbotki, Cienin, Linne i Chrapczew. Ogółem naliczono w jednym protokole 1005 osób, zaś w innym, z tego samego roku, 1136 wiernych. Proboszczem był Dominik Wartski, jednocześnie dziekan dekanatu warckiego, który odbudował zabudowania plebańskie spalone podczas pożaru. Miał on do pomocy kapelana zastępującego wikariusza, a był nim kanonik regularny, Jakub Orzelski. W parafii znajdowała się kaplica pod wezwaniem św. Barbary¹⁰⁴. Pewnym uzupełnieniem, a nawet wyjaśnieniem do powyższego zapisu jest protokół wizytacyjny z 1811 r. Po spaleniu się dawnej świątyni w 1781 r., pozostały jedynie ściany. Odbudowy, nakładem wielu darczyńców, jak i proboszcza, dokonano do 1808 r. Zasłużył się wyżej wspomniany proboszcz oraz dziedzic Józef Gałęcki, a nowy kościół poświęcony został przez Józefa Gembartha, kantora gnieźnieńskiego,

¹⁰¹ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 416–432.

¹⁰² ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 805–825.

¹⁰³ ADWł, AAG. Wiz. 89, k. 1–5.

¹⁰⁴ ADWł, AAG. Wiz. 113, s. 21–24; Wiz. 117, s. 21–22.

pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny. Wizytator dokonał dobrego opisu świątyni, jej wyposażenia i uposażenia. Rządcą tej parafii był Stefan Rychlewski¹⁰⁵.

Po 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Probostwo miał nadal Stefan Rychlewski. Trwał remont kościoła parafialnego, jak pamiętamy zniszczonego w 1781 r. W 1805 r. dziedzicem miasteczka był niejaki Madaliński, z którym proboszcz ówczesny, Dominik Wartski, dokonał zamiany niektórych gruntów, co jednak okazało się szkodą dla parafii. Kiedy w 1821 r. wizytował parafię miejscowy dziekan, sprawę tę podniósł proboszcz Rychlewski, ale przeciwko temu zaprotestował pełnomocnik dziedzica, Prokop Skórzewski. Sprawa niejasna, bo ta umowa była prywatna, ze strony parafii podpisał ją ówczesny wikariusz Jan Kühn, a więc robiła wrażenie prawnie nieważnej. Ogółem do parafii należało wówczas 1761 mieszkańców¹⁰⁶.

W 1877 r., gdy proboszczem był tu Antoni Kozłowski, parafia liczyła 2958 wiernych¹⁰⁷. U schyłku XIX w., w 1892 r., za proboszcza Leona Michałskiego, profesora Seminarium Włocławskiego, w parafii rezydował jako jej zarządca Antoni Keller. Parafia liczyła wtedy 3019 wiernych i obejmowała osadę Dobra (pozbawioną praw miejskich) i wsie: Długa Wieś Warcka, Cienin, Chrapczew, Cegielnia Kawecka, Czekań, Dzierzbotki, Orzepów, Linne, Mikulice, Potworów, Stawki, Stefanów, Zastruże i osada młyńska Pakuła. Istniała jeszcze kaplica św. Barbary¹⁰⁸.

Od 1925 r. w diecezji włocławskiej, a ostatnio jest nawet siedzibą osobnego dekanatu¹⁰⁹.

Kościół pw. św. Jana Chrzciciela

Przy drodze wiodącej do Uniejowa w 1636 r. znajdowała się świątynia pod wezwaniem św. Jana, ale bez jakiegokolwiek uposażenia, w której proboszcz miejscowy niekiedy sprawował nabożeństwa¹¹⁰.

Nie zawsze zwracano na nią uwagę podczas wizytacji. Ale w 1711 r. był to kościół drewniany, kryty gontem, z jednym ołtarzem pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela, z bardzo małym uposażeniem¹¹¹. Jego opiekunem

¹⁰⁵ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 865–929.

¹⁰⁶ ADWł, ABKKal. Wiz. 1(200), k. 28–31.

¹⁰⁷ Chodyński, *Dobra*, s. 87–88.

¹⁰⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 72.

¹⁰⁹ *Diecezja włocławska 2000*, s. 197–200.

¹¹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 225–226.

¹¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 174–175.

był proboszcz parafii, w 1728 r. Michał Turkowski¹¹². Ponadto w mieście była także kaplica, niedługo przed 1765 r. odbudowana pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela, bez zapisanego funduszu, a posiadająca tylko pewien areal ziemi z darowizny niejakiego Jana Gruszczyńskiego, płóciennika¹¹³.

Kościółek ten, jak zanotowano w 1779 r., został znacznie poprawiony przez Wojciecha Mączyńskiego, kasztelana spicimierskiego. Nie było żadnego większego dłań uposażenia. Aktualnie ta świątynia znajdowała się w bardzo złym stanie, w połowie nie było nawet dachu. A skromne uposażenie w niewielką ilość gruntu nie wystarczało na jej naprawę¹¹⁴. Zatem przyszłość tej świątyni nie malowała się korzystnie. Postanowiono więc jej rozebranie, co potwierdzono w 1791 r.¹¹⁵

Kaplica Matki Boskiej, św. Stanisława i św. Małgorzaty

Przy drodze wiodącej do Uniejowa znajdowała się w 1521 r. kaplica fundowana przez Katarzynę Grabską, kasztelanowa śpicimierską w XV wieku i erygowana przez Jana Sprowskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1453–1464) pod wezwaniem Ofiarowania Najświętszej Maryi Panny, św. Stanisława i św. Małgorzaty, a przy niej erygowana prebenda dla kapelania z własnym uposażeniem. W 1521 r. miał ją niejaki Błazej¹¹⁶. Kościół ten otrzymywał w swoich dziejach różne wezwania.

Możliwe iż tę świątynię zastąpiono nową, konsekrowaną w 1610 r. Czy nosiła wówczas już wezwanie św. Wojciecha, powiedzieć trudno¹¹⁷. W 1636 r. nie wspomniano o tej kaplicy, a jedynie o kaplicy szpitalnej pod wezwaniem Ducha Świętego, ale bez wątpienia chodziło o ten sam kościół, bo przy nim była prepozytura szpitalna. Była to świątynia drewniana, konsekrowana, w której przechowywano Najświętszy Sakrament. Wyposażona w trzy ołtarze. Prepozyt szpitalny miał wystarczające uposażenie. Przy tej świątyni znajdował się przytułek, ale ubodzy tam się znajdujący nie mieli zaopatrzenia i utrzymywali się z jałmużny. Na cmentarzu przy tej świątyni znajdowała się kaplica pod wezwaniem św. Stanisława, ale bez ołtarza i jakiegokolwiek ozdoby. Przed nią umieszczono krzyż¹¹⁸. Potwierdzenie tego znajdujemy w 1683 r., kiedy

¹¹² ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 44v.

¹¹³ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 41.

¹¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 815–816.

¹¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 89, k. 2v.

¹¹⁶ LB, t. 1, s. 403–404.

¹¹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 173–174.

¹¹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 225.

podano, że przy świątyni św. Stanisława, fundowanej przez szlachciankę, wspomnianą wyżej Katarzynę Grabską, znajdował się szpital. Kościół miał ołtarz wielki pod wezwaniem Matki Boskiej Częstochowskiej i jeszcze jeden, boczny, też Matce Bożej poświęcony. Przechowywano Najświętszy Sakrament. Było też skromne, ale wystarczające wyposażenie w paramenty liturgiczne. Budynek szpitalny był już stary i zniszczony i dawał schronienie zaledwie dwom osobom. Prepozytem tej dobrze uposażonej prepozytury był wówczas Andrzej Pluciński, rezydujący przy swoim kościele¹¹⁹.

Zdaje się, że kościół ten miał kilka wezwań, ponieważ w 1711 r. pisano o nim jako o świątyni św. Wojciecha, konsekrowanej w 1610 r. Prepozytem przy nim był Stanisław Jandecki, proboszcz z Małynia. Miała nadal dosyć dobre wyposażenie. Nadal stała obok kaplica św. Stanisława¹²⁰. Nie wiadomo z jakiego powodu była zaniedbana, bo w 1728 r. przedstawiała smutny widok, podobnie jak stojąca na cmentarzu kaplica św. Stanisława. Ale był tu rektor, Franciszek Rogowski. Nie wspomniano nic o przytułku dla ubogich¹²¹.

Została rozebrana przez Niemców podczas drugiej wojny światowej, a na jej miejscu stoi krzyż¹²².

Kaplica pw. Świętego Ducha

W Dobrej w 1759 r. znajdowała się także kaplica pod wezwaniem Świętego Ducha, niedawno z ofiar odbudowana, ale żadnego kapłana przy niej nie było, chociaż był dla niej zapisany pewien fundusz¹²³. Szpitala przy tym kościele na pewno nie było w 1763 r. Określono wówczas bliżej jego położenie, a mianowicie za miastem przy młynie pańskim, czyli miejscowego dziedzica, a dokładnie było to przy drodze wiodącej do Koła. Przypisano tej świątyni jeszcze wezwanie św. Barbary i dawniejsze, Ofiarowania Najświętszej Maryi Panny¹²⁴.

O świątyni tej jako kościele szpitalnym pisano w 1779 r., potwierdzając powyższe wiadomości. Kiedy ta stara świątynia uległa zniszczeniu, Eufrozyna Mączyńska, kasztelanowa spicimierska, w 1756 r. odbudowała ją, ale już pod wezwaniem Świętego Ducha i św. Barbary, jako świątynię szpitalną. Kiedy ta uległa pożodze w roku 1788, została odbudowana z drewna

¹¹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 238–239.

¹²⁰ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 173–174.

¹²¹ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 44–44v.

¹²² *Diecezja włocławska 2000*, s. 198.

¹²³ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 41.

¹²⁴ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 428–430; Wiz. 72, s. 813–815.

modrzewiowego. Ołtarz wielki poświęcony został św. Barbarze, zaś boczne miały obrazy św. Antoniego i Matki Boskiej Częstochowskiej. Ta drewniana świątynia znajdowała się w niezłym jeszcze stanie, ale wymagała naprawy dachu. Niestety od wielu lat nie było przy niej prebendarza. Nie wspomniano też o obecności ubogich¹²⁵. Istniała jeszcze w 1892 r. Została rozebrana podczas ostatniej wojny przez Niemców¹²⁶.

GŁUCHÓW

Dawniej nazwę tę pisano Głuchowo. Parafia powstała tam na przełomie XIV i XV w. Ponieważ właścicielami byli Zarembowie, dlatego wśród przedstawicieli tego rodu należy upatrywać fundatorów kościoła. Na początku XVI w. właścicielem wsi był Jan Zaremba, wojewoda kaliski i za niego świątynia w Gołuchowie nosiła wezwanie św. Macieja, a probostwo miał niejaki Jakub Trzemeski. Jednakże parafia ta była niewielka, obejmowała jedną tylko wieś parafialną, dlatego często nie miała własnego proboszcza i posługiwali w niej zakonnicy albo sąsiedni proboszczowie¹²⁷.

Zarembowie, a konkretnie Janusz Zaremba, był właścicielem Głuchowa w 1603 r., zaś drewniana świątynia tamtejsza nosiła wezwanie Matki Boskiej Śnieżnej; powinności proboszcza spełniał od 1597 r. niejaki Bartłomiej z Szadku. Świątynia była wówczas tak wewnątrz jak i z zewnątrz odnowiona i nieźle zaopatrzona w paramenty liturgiczne, jak i dobrze uposażona, chociaż należała do niej jedynie wieś parafialna¹²⁸. Najprawdopodobniej przed 1607 rokiem wybudowano nową świątynię, pod wezwaniem dawniejszym, św. Macieja, bo takie wezwanie nosi ona później. Wieś należała do Andrzeja Mączyńskiego z Piekar i Janusza Zaremby z Kalinowej. Świątynia drewniana. Proboszczem od 1609 r. był niejaki Błażej z Brzeźna¹²⁹. Od 1714 r. probostwo w Głuchowie należało do Marcina Starczewskiego¹³⁰. Właścicielem zaś Głuchowa w 1729 r. był Jan Gałczyński, kanonik gnieźnieński. Kościół w Głuchowie był nadal drewniany. Nie było tu własnego proboszcza, ale zarząd nad parafią sprawował z Tokar tamtejszy proboszcz, Marcin Tar-

¹²⁵ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 813–815; Wiz. 89, k. 2.

¹²⁶ *Diecezja włocławska 2000*, s. 198.

¹²⁷ LB, t. 2, s. 68–69; Librowski, *Indeks*, s. 92.

¹²⁸ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 268–272.

¹²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 247–254.

¹³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 568–574.

nowski¹³¹. Nową świątynię otrzymała parafia przed 1754 r., a dokładnie w 1753 r., z fundacji kolatora Tomasza Gałczyńskiego, na miejscu dawnej; w tym protokole wizytacyjnym dokładnie opisana. Proboszczem od 1732 r. był Łukasz Zdzenicki. Parafian spowiadających się było wówczas 128¹³². W 1759 r. świątynia ta nie była jeszcze konsekrowana. Z prezenty kolatora Tomasza Gałczyńskiego od 1758 r. probostwo miał Antoni Goździejewski. Na cmentarzu stała kaplica pod wezwaniem bł. Salomei¹³³.

Ponieważ wtedy nie wystarczało uposażenia na utrzymanie proboszcza, stąd parafia często wakowała¹³⁴. Od 1818 r. znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Zawsze była to niewielka parafia i w 1825 r., gdy proboszczem był Odo Trzęsowski, kolatorstwo należało do niepodanych imion Pstrokońskiego i Wężyka. Parafian zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych naliczono zaledwie 350, a do parafii należały jedynie wsie Głuchów i Wilczków z dworami¹³⁵. Po 1864 r. Głuchów należał do dekanatu tureckiego. Była to mała parafia i za proboszcza Bonifacego Baryłkiewicza liczyła zaledwie 512 wiernych¹³⁶. Przy końcu XIX wieku, w 1892 r., parafią administrował Andrzej Cabański. Wiernych naliczono 755, a parafia składała się z wsi Głuchów, Borek Głuchowski i Wilczków. Na cmentarzu stała kaplica św. Salomei¹³⁷. Kościół w Głuchowie spłonął w 1919 r. Od 1925 r. parafia znalazła się w diecezji włocławskiej. Na miejscu spalonego kościoła, rozbierając stary kościółek, postawiono najpierw małą drewnianą kaplicę pod wezwaniem św. Macieja¹³⁸, a później, w 1951 r. przerobiono murowany spichrz dworski na kościół parafialny, służący parafii do dzisiaj. Parafia pozostała w diecezji włocławskiej¹³⁹.

GOSZCZANÓW

Miejscowość ta ma bardzo starą metrykę, ponieważ jest już wspomniana w bulli z 1136 r., jako należąca do uposażenia archidiecezji gnieźnieńskiej

¹³¹ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 215–218.

¹³² ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1372–1383.

¹³³ ADWł, AAG. Wiz. 45, s. 21–22.

¹³⁴ S. Chodyński, *Głuchów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 88.

¹³⁵ ADWł, ABKKal. Wiz. 10(204), k. 29–33.

¹³⁶ Chodyński, *Głuchów*, s. 88.

¹³⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 72.

¹³⁸ RDWł 1939, s. 230.

¹³⁹ RDWł 1991, s. 580–581.

i należy przyjąć, że to arcybiskupom zawdzięcza pierwszą tu świątynię, chociaż daty powstania ani jej wyglądu nie znamy. Mogła ona powstać na przełomie XIII i XIV wieku. W 1521 r. nosiła wezwanie św. Marcina, ale kto był wówczas proboszczem, nie wiemy, chociaż parafia była duża, bowiem obejmowała ponad 10 wsi, mianowicie Goszczanów, Poniatów, Strachanów, Poprężniki, Gawłowice, Poradzew, Rzężawy, Sulmówek, Sulmów, Sokołów, Wroniawy, Lipicze, Ziemięcín i Kaszew¹⁴⁰.

Około 1605 r. w Goszczanowie, nadal posiadłości arcybiskupa, znajdował się drewniany i konsekrowany kościół pod wezwaniem św. Marcina, należycie zadbane i wyposażony w potrzebne utensylia. Zarządcą parafii był od 1580 r. Jan Luboński, dziekan kapituły kolegiackiej kaliskiej, ale on stale tu nie rezydował, ponieważ miał jeszcze inne beneficja, a duszpasterstwo sprawowali wówczas dwaj wikariusze. Parafia składała się z kilkunastu wsi, a więc należała do większych¹⁴¹.

Po spaleniu pierwszego, nowy kościół murowany z wyniosłą wieżą został wybudowany w roku 1666 r. przez Adama Poniatowskiego, dziedzica wsi Poniatowo w tej parafii leżącej, a staraniem proboszcza ks. Koźmińskiego konsekrowany przez biskupa sufragana gnieźnieńskiego, Wojciecha Stanowskiego w 1680 r. Arcybiskup Wężyk w 1628 r. uposażenie parafii podzielił na dwie części. Jedną złączył z uposażeniem dziekana kapituły kaliskiej, a drugą przeznaczył dla duszpasterza parafii. O tym, że parafia ta należała do znaczących świadczy, że w 1677 r. przy kościele erygowano kolegium trzech mansjonarzy, którzy trzy razy w tygodniu mieli odprawiać mszę o Matce Bożej i śpiewać o Niej oficjum¹⁴², czyli powstała tu prepozytura. Jest ciekawe podanie o dwóch Turczynkach, podobno przez Poniatowskiego przywiezionych ze Wschodu. Jedna to żona, druga jej siostra. Pochowane w podziemiach świątyni¹⁴³.

Świątynia goszczanowska, jak to widać z jej opisu z 1754 r. była okazała, z pięcioma ołtarzami i kaplicą zwaną Poniatowskich, bogato wyposażona i uposażona. Zaś parafia była inkorporowana do dziekani kapituły kolegiackiej kaliskiej. Istniał szpital, dający schronienie dwóm ubogim rodzinom i dwóm wdowom. Parafię aktualnie miał Kazimierz Leśniewicz,

¹⁴⁰ LB, t. 2, s. 61–62; Librowski, *Indeks*, s. 95.

¹⁴¹ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 272–279; Wiz 4, s. 254–263.

¹⁴² LB, t. 2, s. 61; S. Chodyński, *Goszczanów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 89. W 1761 r. podano, że odbudowa kościoła miała odbyć się około 1646 r. – zob. Wiz. 56, s. 723–739.

¹⁴³ *Goszczanów*, w: SGK, t. 2, s. 753.

dziekan stawski, z prezenty kolatora Andrzeja Poniatowskiego, ustanowiony tu w 1748 r. Parafia jak na owe czasy znaczna, skoro zobowiązanych do sakrament ów wielkanocnych było około 800 osób¹⁴⁴.

Możliwe, iż w związku z budową nowej świątyni dodano jeszcze drugiego jej patrona, św. Stanisława biskupa¹⁴⁵. Prepozytura goszczanowska już około 1760 r. podupadała¹⁴⁶. Tych dwóch patronów parafii podała wizytacja z 1761 r. Proboszczem wówczas był od 1747 r. Kazimierz Leśniewicz, jednocześnie dziekan stawski. Utrzymywał wikariusza, Kazimierza Rozniakowskiego. Obydwaj wystarczająco sprawowali duszpasterstwo¹⁴⁷.

Od 1818 r. Goszczanów należał do diecezji kujawsko-kaliskiej. Jak zanotowano podczas wizyty dziekańskiej w 1825 r., proboszcz Józef Ilski, który nastąpił do parafii około 1808 r., dokonał restauracji świątyni goszczanowskiej. We wsi Lipicze znajdowała się kaplica publiczna, ale tak bardzo zniszczona, że nadawała się do rozbiórki. Wiernych spowiadających się na Wielkanoc było około 2000 osób. Okręg parafialny obejmował kilkanaście wiosek¹⁴⁸.

Pod koniec wieku XIX, w 1892 r., gdy proboszczem był Stanisław Jackowski, a wikariuszem Antoni Kosielski, parafia liczyła 4190 wiernych. Należały do niej wsie Goszczanów, Poniatów, Strachanów, Poniatówek, Poprężniki, Gawłowice, Waclawów, Poradzew, Rzęzawy, Sulmów, Sulmówek, Sokołów, Borek, Janówek, Lipicze, Chocim, Ziemięcín, Kaszew, Wroniawy, Góry Strachanowskie, kolonia Lipicze, Karolina, Odpadki, Podkowa i kolonia Goszczanów. Po 1864 r. zaliczono tę parafię do dekanatu tureckiego¹⁴⁹.

W latach 1925–1992, Goszczanów należał do diecezji włocławskiej¹⁵⁰, a aktualnie jest w dekanacie koźminkowskim, diecezji kaliskiej¹⁵¹.

GRODZISKO

Jest to dawna wieś szlachecka, w XV i XVI w. należąca do rodu Chebdów z Niewiesza, którzy tu fundowali kościół i na jego utrzymanie dali całą

¹⁴⁴ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1384–1401.

¹⁴⁵ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 231–237; Wiz. 20, s. 1383–1401.

¹⁴⁶ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 723–739.

¹⁴⁷ ADWł, AAG. Wiz. 23, s. 12–14.

¹⁴⁸ ADWł, ABKKal. Wiz. 10(204), k. 15–20v.

¹⁴⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 72.

¹⁵⁰ RDWł 1991, s. 367–368.

¹⁵¹ *Informator 2013–2014*, s. 156–157.

wieś. Parafia ta wspomniana jest w 1402 r. Wsią dziedziczną Jana, dziedzica z Niewiesza, w 1521 r. było Grodzisko. Z jego przedstawienia proboszczem był wówczas Marcin z Lutomińska, zaś świątynia parafialna nosiła wezwanie Nawrócenia św. Pawła. Do parafii należały wówczas wsie Grodzisko, Zbylczyce, Kaznów, Kosew, Zimne, Parski, Łyków, Bielawy i Gusin¹⁵². Jak wyglądał wówczas kościół, nie wiemy, prawdopodobnie był drewniany.

Jan Rudnicki, kasztelan sieradzki w 1612 r. wystawił tu kościół murowany, pod wezwaniem Świętych Piotra i Pawła, dając jednocześnie na utrzymanie proboszcza wieś Gusin. Tę nową świątynię konsekrował w 1620 r. Szymon Rudnicki, biskup warmiński¹⁵³. Kiedy wizytowano tę parafię w 1636 r., była tam świątynia murowana, kryta dachówką, a w niej znajdowały się trzy ołtarze należycie utrzymane. Tabernakulum znajdowało się w ołtarzu wielkim. Parafia miała należyte uposażenie. Istniało bractwo Aniołów Stróżów. Proboszczem był niejaki Mikołaj z Dobrej¹⁵⁴.

Ołtarz wielki był konsekrowany przez Andrzeja Wilczyńskiego, sufragana gnieźnieńskiego (1608–1625). Przy nim, z wyżej wspomnianego zapisu kasztelana sieradzkiego z 1613 r., odmawiano oficjum o Matce Bożej. W jednym z ołtarzy bocznych znajdował się obraz Matki Boskiej, a w drugim Anioła Stróża. Wyposażenie we wszelkie paramenty liturgiczne spisane w 1683 r. oraz uposażenie, raczej bogate. Rektorem parafii był kanonik uniejowski Marcin Rudnicki, rezydujący przy parafii z wikariuszem, Aleksandrem Chądzińskim¹⁵⁵.

Nie wiadomo dlaczego, ale od 1709 r. parafia wakowała, chociaż musiał tu ktoś odprawiać, ponieważ w tabernakulum przechowywano Najświętszy Sakrament. Od ostatniej wizytacji wiele zmieniło się w świątyni parafialnej. W 1711 r. bowiem przybył jeszcze jeden ołtarz boczny. I tak ołtarz wielki był z obrazem Matki Boskiej, boczny po stronie ewangelii miał obraz św. Rocha, a przy zakrystii obraz Ukoronowania Najświętszej Maryi Panny. Natomiast po stronie lekcji znajdował się stary ołtarz, ale nie podano z jakim obrazem. Poprzedni proboszcz wystawił nową plebanię o dwóch pomieszczeniach¹⁵⁶. Jak długo parafia nie miała własnego proboszcza, nie wiemy. W 1728 r. był tu Paweł Trojanowski. Naliczono około 500 parafian spowiadających się¹⁵⁷.

¹⁵² LB, t. 1, s. 365–367.

¹⁵³ ADWł, ABKKal. Wiz. 12(206), s. 64–69; Br. Ch[lebowski], *Grodzisko*, w: SGKP, Warszawa 1881, t. 2, s. 842.

¹⁵⁴ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 21–24; s. 272.

¹⁵⁵ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 13–17.

¹⁵⁶ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 45–47.

¹⁵⁷ ADWł, AAG. Wiz 13, k. 9v–11v.

W międzyczasie zmienił się kolator, ponieważ w 1759 r. prawo patronatu należało do arcybiskupa gnieźnieńskiego. Zostało ono scedowane na arcybiskupów jeszcze przez wspomnianego wyżej Jana Rudnickiego, przy okazji budowy przezeń nowej murowanej świątyni. Niestety, z biegiem czasu stan świątyni uległ bardzo znacznemu pogorszeniu. Parafię tę miał od 1745 r. Mikołaj Goździewski, kanonik gremialny łęczycki, wprawdzie często w parafii rezydujący, a podczas nieobecności zastępowali go proboszczowie sąsiednich parafii Świnic, czy Leźnicy. Nie postarał się o stałego wikariusza¹⁵⁸. Następną wizytacja miała miejsce w 1765 r. Pamiętano jeszcze nazwisko fundatora świątyni. W ołtarzu wielkim czczono Najświętszą Marię Pannę, w jednym z bocznych także Najświętszą Maryję Pannę Wniebowziętą, a w drugim Aniołów Stróżów. Bogate wyposażenie w paramenty liturgiczne, dokładnie spisane, a także dobre uposażenie. Probostwo miał nadal Mikołaj Goździewski, kanonik archikolegiaty łęczyckiej, sam sprawujący duszpasterstwo¹⁵⁹.

W 1779 r. przypomniano, że dawny kościół parafialny nosił wezwanie Nawrócenia św. Pawła i to wezwanie pozostało także przy nowej świątyni. Ale stan świątyni oceniono wówczas jako średni, czyli potrzebna była naprawa. Znajdowały się w nim trzy ołtarze. Wielki miał jako główny obraz Matki Boskiej, a na zasuwie świętych Piotra i Pawła. Drugi ołtarz z wizerunkiem Chrystusa Ukrzyżowanego i trzeci Aniołów Stróżów. Był szpital, ale w jednej części mieszkał organista, a w drugiej „dziadek”, czyli kościelny. W 1778 r. probostwo to otrzymał Sebastian Zakrzewski¹⁶⁰. Ten proboszcz pozostawał także w 1790 r., gdy parafia liczyła 523 osoby, w tym 18 Żydów. Opisano wówczas dokładnie stan świątyni, jej wyposażenie i uposażenie¹⁶¹.

Murowany kościół w Grodzisku został znacznie uszkodzony przed 1800 rokiem przez wichurę, ale przez ówczesnego rządcę, Sebastiana Zakrzewskiego, został restaurowany niemal od fundamentów. Do parafii należały wsie Grodzisko, Kosew, Zimne, Parski, Bielawy, Strachów, Łyków, Gusin, Zbylczyce i Kaznów. Komunikujących naliczono 518 osób¹⁶².

Ostatnia wizytacja tej parafii w archidiecezji gnieźnieńskiej odbyła się w 1812 r. Proboszczem od 1804 r. był tu Franciszek Borgiasz Dworaczyński.

---

¹⁵⁸ ADWł, AAG. Wiz. 48, s. 3. Parafie Leźnica Mała i Leźnica Wielka, leżące w dekanacie łęczyckim.

¹⁵⁹ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 53–63.

¹⁶⁰ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 951–971.

¹⁶¹ ADWł, AAG. Wiz. 88, k. 34v–43v.

¹⁶² ADWł, AAG. Wiz. 112, s. 15–16.

Niezwykle bogaty jest opis parafii, a w protokole umieszczono także odpis wielu dokumentów jej dotyczących¹⁶³.

Od 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Według zachowanego protokołu wizytacji dziekańskiej z 1821 r., po śmierci poprzedniego proboszcza Bieniasiewicza, probostwo od 1820 r. miał Stanisław Kostka z Kalinowej Zaremba, kanonik kolegiaty kaliskiej, ale zawsze w parafii rezydujący¹⁶⁴. Niebawem, bo w 1825 r., przeprowadzono następną wizytację, także przez dziekana uniejowskiego, Bartłomieja Saganowskiego. Proboszczem był tu Antoni Medeksza, będący jednocześnie proboszczem w Świnicach [Warckich]. Kolatorstwo należało do właściciela wsi Zbylczycy, Józefa Stawowskiego. Parafia liczyła wówczas 983 osoby zobowiązane do sakramentów wielkanocnych. Okręg parafialny obejmował wsie z dworami Kosew, Zimne, Parski, Gusin, Kaznów i Zbylczycy oraz same wsie Strachów, Grodzisko, Bielawy, Łyków oraz Holendry Zbylczyckie¹⁶⁵.

W 1838 r. parafię ponownie wizytował dziekan uniejowski, proboszcz z Niemysłowa, znany nam już Bartłomiej Saganowski. Kościół wymagał naprawy dachu, do czego był właściwie zobowiązany ówczesny kolator, Bartłomiej Grądzki, dziedzic Zbylczyc. Przy sporządzaniu wykazu paramentów liturgicznych wspomniano, że niektóre srebra w 1831 r. przekazano na rzecz ojczyzny. Parafia liczyła 822 osoby komunikujące. Proboszczem od 1837 r. był Teodor Lesiewicz. W parafii istniało bractwo Miłosierdzia, utrzymujące się ze składek członkowskich¹⁶⁶. Za proboszcza Mateusza Grzonkowskiego w 1877 r. parafia liczyła 1518 wiernych¹⁶⁷.

Pod koniec wieku, w 1892 r. natomiast, kiedy parafą zarządzał Konstanty Rokossowski, wiernych było już 2024, zaś parafia obejmowała wsie: Grodzisko, Kosew Duży i Mały, Popielarze, Rydzyna, Zimne, Parski, Kolonia Parski, Łyków, Kolonia Bielawy, Folwark Bielawy, Strachów, Holendry Zbylczyckie, Gusin, Folwark Podgórze, Zbylczycy, Chęciny, Kaznów, Kolonia Kaznów, Polusin i Wyganów¹⁶⁸.

Parafia pozostała w diecezji włocławskiej i jest w niej do tej pory¹⁶⁹.

¹⁶³ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 93–142.

¹⁶⁴ ADWł, ABKKal. Wiz. 1(200), k. 32–40.

¹⁶⁵ ADWł, ABKKal. Wiz. 12(206).

¹⁶⁶ ADWł, ABKKal. Wiz. 17(209), k. 20–23v.

¹⁶⁷ S. Chodyński, *Grodzisko*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 90.

¹⁶⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 73.

¹⁶⁹ *Diecezja włocławska 2000*, s. 633–635.

JEZIORSKO

Niekiedy pisano nazwę tej wsi i parafii Jezierski. Parafia znana już u Łaskiego. Powstała prawdopodobnie już na początku XIV w. Kościół parafialny nosił wezwanie Świętego Krzyża i był patronatu miejscowych dziedziców. W 1521 r. z prezenty Świętosława z Ostrowa Ostrowskiego h. Korab, kasztelana śpicimierskiego, probostwo to miał Mikołaj z Gniezna, utrzymując do pomocy nawet dwóch wikariuszy. Parafia obszerna, obejmująca wsie Jeziorsko, Zakrzew, dwie wsie Tądów, Retnice, Zadąbrowie, Żerechów, Ustków, Wola Biskupska, Czerniechowo, Klonów, Wola Miłkowska, Maszew i Ostrów Wartski¹⁷⁰.

Parafię tę dosięgnął kataklizm pożaru świątyni w 1624 r. Staraniem ówczesnego proboszcza, Jana Soliśkiewicza, dla potrzeb duszpasterskich zbudowano nowy kościół w 1635 r., z jednym ołtarzem. Wiernych, zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych, naliczono wówczas około 300. Prawdopodobnie paramenty liturgiczne także spłonęły, bo ich, wzorem protokołów innych parafii, niestety nie wyliczono. Ale dosyć dokładnie powiedziano o jej uposażeniu¹⁷¹.

Kolatorem parafii w 1683 r. był Władysław z Roxyc (Rokszyc) Zapolski, podstoli brzeski. W Jeziorsku był już nowy kościół, drewniany, jeszcze nie konsekrowany, czyli zbudowano go w latach 1636–1683. Ołtarz wielki, niedawno zbudowany, z obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej, uważanym za łaskami słynący. Po prawej stronie znajdował się ołtarz z obrazem Matki Bożej ze Studziannej, a po przeciwnej ołtarz także z obrazem Matki Boskiej, bliżej nieopisany. Wśród wykazu paramentów liturgicznych wspomniano także o kilku przedmiotach srebrnych, które można uznać za wota dziękczynne. Jednak już wtedy wizytator zanotował, że świątynia ta wymagała tak z zewnątrz, jak i wewnątrz dużych napraw. Przy parafii istniał przytułek z własnym uposażeniem w ziemię, którą uprawiał proboszcz, dając za to na jego utrzymanie. Probostwo należało wówczas do Macieja Ripińskiego, zawsze na miejscu rezydującego¹⁷².

Prawdopodobnie dokonano dość dużych i potrzebnych napraw w świątyni, ponieważ w 1712 r. zanotowano, iż w 1710 r. odbyła się jej konsekracja, jak to znacznie później zanotowano, przeprowadzona przez Hieronima

¹⁷⁰ LB, t. 1, s. 407–409. O Jeziorsku jest krótka, ale źródłowa monografia – zob. W. Frątczak, *Monografia parafii Jeziorsko*, Włocławek 2006.

¹⁷¹ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 228–229.

¹⁷² ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 229–232.

Wierzbowskiego, sufragana poznańskiego. Zakrystia i to murowana, została zbudowana w 1704 r. Znacznie ubogacono wnętrze świątyni, ponieważ znajdowało się w niej sześć ołtarzy. W prezbiterium ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej, konsekrowany, zapewne razem ze świątynią w 1710 r. przez biskupa sufragana poznańskiego, Hieronima Wierzbowskiego. Po stronie prawej ołtarz także z wizerunkiem Maryi, a po przeciwnej ołtarz św. Jana Chrzciciela. Natomiast w nawie ołtarze św. Rocha, św. Antoniego i św. Walentego. Opisano dosyć dokładnie paramenty liturgiczne. Wśród nich srebrne sukienki na ołtarzu wielkim na obrazie Matki Boskiej oraz wota dziękczynne. Dzwonnica z dwoma dzwonami. Proboszczem ówczesnym był Stanisław Szumiącki, na miejscu rezydujący¹⁷³. Był on w parafii także w 1728 r., kiedy przeprowadzono następną lustrację parafii, szczególnie dokładnie opisując jej uposażenie¹⁷⁴. Następna wizytacja odbyła się w 1759 r. Wtedy wspomniana wyżej świątynia nadal służyła parafii. Proboszczem był Andrzej Witowski¹⁷⁵. Właścicielem Jeziorska w 1779 r. był Onufry Gałczyński. Świątynia nosiła wezwanie Podwyższenia Świętego Krzyża. Miała wtedy pięć ołtarzy. Wielki poświęcono Matce Boskiej Częstochowskiej. Boczne natomiast Zwiastowania Najświętszej Maryi Pannie, św. Jana Chrzciciela, św. Rocha i św. Barbary. Istniało bractwo Matki Boskiej Szkaplerznej¹⁷⁶.

Probostwo od 1770 r. należało do Antoniego Gozdziejowskiego¹⁷⁷. Wieś ta w 1765 r. należała do Tomasza Gałczyńskiego, a świątynia tamtejsza stara, ostatnio staraniem zarządzającego parafią, została naprawiana w ścianach. Rektorem, czyli zarządcą, był wówczas Andrzej Witowski, ustanowiony tu w 1746 r.¹⁷⁸

Kolatorem parafii w 1802 r. był Ksawery Pstrokoński. Tamtejsza świątynia drewniana, z zakrystią murowaną, już wyraźnie ze starości znacznie osłabiona, tak iż wyrażono nawet opinię, że jest niezdatna do naprawy. Nie była to wcale mała parafia, skoro obejmowała wsie Jeziorsko, Zakrzew, Tądów Dolny, Tądów Górny, Retnice, Żerechów, Ustków, Wola Biskupska, Zadąbrowie, Klonów, Klonówek, Wola Miłkowska, Maszew i Ostrów. Ogółem było tu 1103 wiernych. Proboszczem, wprawdzie jeszcze niez-

¹⁷³ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 184–191; *Jeziorsko*, w: SGKP, t. 3, s. 579–580.

¹⁷⁴ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 50–53v.

¹⁷⁵ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 44–46.

¹⁷⁶ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 44–46, Wiz. 59, s. 446–455.

¹⁷⁷ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 759–777.

¹⁷⁸ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 446–455.

twierdzonym przez władzę cywilną, ale już rezydującym jako zarządca, był od 1802 r. Franciszek Ksawery Strzeliński. Stał jeszcze dom przytułku, ale nie było wystarczającego uposażenia, tak iż w zimie ubodzy mieszkali u parafian¹⁷⁹.

Wiadomość o dacie budowy świątyni w 1634 r., co było pomyłką, powtórzono wizytując tę parafię w 1810 r. Ale wówczas ta świątynia z powodu starości znajdowała się w złym stanie i wzmacniano ją dla bezpieczeństwa ankrami. Opisano wówczas dokładnie wyposażenie i uposażenie. Kolatorem aktualnym był dziedzic Jeziorska, Ksawery Pstrokoński¹⁸⁰.

Po 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Świątynia z około 1634 r. służyła nadal parafii w 1821 r. Parafia należała do dekanatu uniejowskiego. Prawo patronatu należało do dziedziców z Jeziorska. Proboszczem od 1802 r. był Franciszek Ksawery Strzeliński, niemający wikariusza. Parafia liczyła wszystkich wiernych 1648, z czego spowiadających się było 1305. Nadal działało bractwo Szkaplerza¹⁸¹. Ten sam proboszcz był też w 1825 r., ale ostatnio ustanowiono go poddziekaniem, gdy znany nam dziekan ponownie wizytował parafię. Kolatorem aktualnie był dziedzic Jeziorska, Wincenty Pstrokoński. W parafii istniał stary przytułek z pewnym własnym uposażeniem, ale nie podano, czy w nim przebywali jacyś podopieczni. Stara świątynia drewniana, dla bezpieczeństwa wzmocniona nowymi belkami, wprawdzie nie stanowiła zagrożenia, ale myślano o budowie nowej, chociaż nie było zgodności czy ma to być świątynia drewniana, czy już murowana¹⁸². Proboszcz Strzeliński duszpasterzował jeszcze w 1838 r., a kolatorem był Wincenty Poraj Pstrokoński, dziedzic Jeziorska i Ostrowa. Dalej myślano o budowie nowej świątyni¹⁸³.

Ostatecznie budowę rozpoczęto w 1853 r., a ukończono w stanie pozwalającym na korzystanie w 1856 r., chociaż z wykorzystaniem wyposażenia ze starej świątyni. Murowana, nosiła wezwanie Podwyższenia Krzyża Świętego. Za proboszcza Ignacego Konwerskiego w 1877 r. parafia liczyła 2442 parafian¹⁸⁴, czyli była to jedna z większych wiejskich parafii. Za proboszcza Antoniego Snawadzkiego w 1892 r. parafian naliczono już 2957, a okręg parafialny tworzyły wsie Jeziorsko, Ostrów, Zakrzew, Tądów Górny, Tądów Dolny,

¹⁷⁹ ADWł, AAG. Wiz. 117, s. 31–35.

¹⁸⁰ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 943–977.

¹⁸¹ ADWł, ABKKal. Wiz. 1(200), k. 41–49.

¹⁸² ADWł, ABKKal. Wiz. 12(206), s. 78–82v.

¹⁸³ ADWł, ABKKal. Wiz. 17(209), k. 34–38.

¹⁸⁴ S. Chodyński, *Jeziorsko*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 90–91.

Retnice, Żerechów, Ustków, Wola Zadąbrowska, Wola Miłkowska, Klonów, Klonówek, Maszew, folwark Justynów i Szczutków¹⁸⁵.

Parafia pozostaje w diecezji włocławskiej¹⁸⁶.

KOWALE PAŃSKIE

Kościół w Kowalach, wsi szlacheckiej, mógł powstać na przełomie wieku XIV i XV¹⁸⁷. Mogli go fundować właściciele, Walewscy. Na początku XVI wieku, gdy spisywano *Liber beneficiorum* za arcybiskupa Jana Łaskiego pamiętano, że parafię tę utworzono z części parafii w Turku. Kościół tamtejszy nosił wezwanie Wszystkich Świętych. Jednak prawdopodobnie uposażenie było niewystarczające, dlatego nie było wtedy stałego proboszcza, a nawet kapłani z Turku nie sprawowali tu duszpasterstwa, a tylko kapłani przypadkowi, jak ich nazywano *vagi*. Parafia obejmowała wsie Kowale i Siedlisko¹⁸⁸. Wszakże na początku wieku XVII parafia często miała stałych proboszczów. Takim był Mateusz z Chlewa, jednak sytuacja materialna parafii pogorszyła się, ponieważ dziedzice miejscowi zagarnęli grunta proboszczowskie, dlatego on trzymał jeszcze beneficjum w Tokarach. To małe uposażenie powodowało, że aż do połowy XIX wieku parafią opiekowali się przeważnie bernardyni z Warty¹⁸⁹.

Od 1725 r. znowu praktycznie nie było na miejscu własnego proboszcza. W 1759 r. parafia ta, z kościołem pod wezwaniem Wszystkich Świętych, należała do dekanatu konińskiego. Jej proboszczem był Tomasz Czyżewski, kanonik sieradzki i prepozyt z Koźminka, stąd w parafii nie rezydował, ale utrzymywał kapelana z klasztoru w Warcie, który właściwie mieszkał na dworze kolatora¹⁹⁰. W dekanacie konińskim parafia pozostawała nadal, zapewne jeszcze do 1765 r. będąc prawa patronatu miejscowych właścicieli, a wtedy Ignacego Gałęckiego. Świątynia drewniana, w której ołtarz wielki był pod wezwaniem Wszystkich Świętych, a boczne Matki Boskiej i św. Antoniego Padewskiego. Z prezenty kolatora później zarządzał parafią proboszcz z Turku Koszutski, ale w rzeczywistości parafią opiekowali się bernardyni z Warty¹⁹¹.

¹⁸⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 73.

¹⁸⁶ *Diecezja włocławska 2000*, s. 659–661.

¹⁸⁷ Librowski, *Indeks*, s. 110.

¹⁸⁸ LB, t. 1, s. 260–261.

¹⁸⁹ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 163–163v, 430v, 509v.

¹⁹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 24, s. 98–90.

¹⁹¹ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 20–23; Wiz. 87, k. 135–141v; Wiz. 105, s. 37–40.

Właścicielem wsi Kowale Pańskie w 1775 r. był nadal Ignacy Gałęcki. Tamtejsza drewniana świątynia miała trzy ołtarze i nie wyglądała na zaniedbaną, ale, jak to zaznaczono, od 1725 r. nie miała własnego proboszcza. Możliwe, iż nie prezentowali takiego ówczesni kolatorzy. Parafią administrował jako zarządca proboszcz z Turku, Franciszek Czyżewski, a powinności duszpasterskie sprawowali bernardyni z Warty, zatrudniani też jako kapelani na dworze, wynagradzani przez kolatora Gałęckiego¹⁹².

Parafia ta długo nie miała własnego proboszcza, a w 1790 r. administrował nią dalej proboszcz z Turku Franciszek Czyżewski. Jednakże zawsze na miejscu byli kapelani, zakonnicy, dla sprawowania duszpasterstwa. Przez lat 19 sprawował je bernardyn Piotr Mejsner, a ostatnio był nim także bernardyn, Jacek Jarzębiński. Parafia liczyła 393 wszystkich mieszkańców, w tym trzech innowierców. Dokładnie opisano inwentarz, uposażenie oraz spisano znajdujące się tam dokumenty¹⁹³.

Kolatorem parafii w 1801 r. był Ignacy Radoliński, a parafia ta nadal, jak obliczano, od lat 80 nie miała własnego proboszcza, a była zarządzana przez komendarzy; a przecież było wystarczające uposażenie. Komendarzem wtedy był Dominik Wartski, proboszcz z parafii Dobra, a pod jego komendą dziedzic utrzymywał kapelana, niejakiego Adama Łępowskiego, kanonika regularnego laterańskiego. Kościół cały drewniany, ale jak to oceniono, nawet do reperacji był niezdatny¹⁹⁴.

Parafia ze swoim drewnianym kościołem przetrwała tak do czasu, gdy znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Wizytowano ją w 1825 r., ale proboszcza stałego nadal nie było. Stąd i świątynia była w dużej mierze zaniedbana. A przecież do sakramentów wielkanocnych zobowiązanych było około 400 osób. Kolatorką była wówczas generałowa Fiszerowa¹⁹⁵, ale zdaje się, że nie zależało jej na prezentowaniu proboszcza. Zmiana na lepsze nastąpiła dopiero w 1842 r., gdy właścicielem wsi, już nazywanej Kowale Pańskie, był Adam Czarnecki, który postanowił zwrócić parafii zabrane przez poprzednich dziedziców uposażenie, a stary kościół zastąpił nową świątynią, murowaną, poświęconą w 1851 r., tyle, że pod wezwaniem Siedmiu Bolesci Matki Boskiej, zapewne prezentując także proboszcza. W 1877 r. był nim Augustyn Gajkowski¹⁹⁶, zaś w 1892 r. parafia liczyła 599 wiernych. Parafią

¹⁹² ADWł, AAG. Wiz. 67, s. 28–29; Wiz. 70, s. 89–92.

¹⁹³ ADWł, AAG. Wiz. 85, k. 135v–141v.

¹⁹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 105, s. 37–40.

¹⁹⁵ ADWł, ABKKal. Wiz. 10(204), k. 41–42v.

¹⁹⁶ S. Chodyński, *Kowale Pańskie*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 91.

administrował zakonnik bernardyn, January Walkowski. Do parafii należały wsie Kowale Pańskie, Siedliska, Dziewiątka, Wola Kowalska, folwark Leśnictwo, Muchtów i Marianowo¹⁹⁷.

Parafia dotąd należy do diecezji włocławskiej w dekanacie dobrskim¹⁹⁸.

LISKÓW

Pierwotnie własność szlachecka, która w 1293 r., drogą zamiany, przeszła na własność arcybiskupstwa gnieźnieńskiego. Za arcybiskupa Jana Łaskiego obejmowała wsie Lisków, Dębsko i Zakrzyn. Wieś ta później znalazła się w posiadaniu jezuitów z Kalisza, którym podarował ją arcybiskup Stanisław Karnkowski, a nawet jeden z nich, zarządzając dobrami, mieszkał tu obok właściwego proboszcza parafii. W kościele liskowskim znajdował się starożytny obraz Matki Boskiej, otoczony czcią jako łaskami słynący. Potem właścicielami stali się Biernaccy¹⁹⁹. Ale parafia jest znacznie starsza, aniżeli pierwsza o niej wzmianka za Łaskiego.

Nazwę wsi pisano dawniej Liszkowo. Na początku XVII wieku, w 1607 r., świątynia tamtejsza drewniana była zadbana, prawa patronatu jezuitów kaliskich i nosiła wezwanie Wszystkich Świętych. Świątynia wyposażona należycie w paramenty. Jej proboszcz, którego imienia nie znamy, rezydował na miejscu. Parafię tworzyły wsie Lisków, Żychów, Koźlątków, Dębsko, Strzałków, Małgów i Zakrzyn. Na terenie parafii mieszkali także innowiercy²⁰⁰.

Wtedy też we wsi Strzałków, w roku 1602, zbudowano kaplicę, nosząc się z zamiarem erygowania tu nowej parafii²⁰¹. Jednakże nie zrealizowano tego zamiaru i w 1719 r. kościół w Strzałkowie pozostał filialnym w parafii liskowskiej. Proboszczem wtedy był Jan Bramski, dziekan dekanatu stawskiego, ustanowiony w 1701 r. Miał wikariusza Mikołaja Dębińskiego. Świątynia, zapewne drewniana, miała ołtarz wielki pod wezwaniem Wszystkich Świętych i boczne św. Józefa, Matki Boskiej i św. Rocha. Było dobre wyposażenie w paramenty liturgiczne i uposażenie. Parafia obejmowała wsie

¹⁹⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 73.

¹⁹⁸ *Diecezja włocławska 2000*, s. 203–205.

¹⁹⁹ LB, t. 2, s. 62–63; *Lisków*, w: SGKP, t. 5, s. 315.

²⁰⁰ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 239–243.

²⁰¹ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 227–236.

Lisków, Dębsko, Koźlątków, Żychów, Strzałków, Małgów i osady młyńskie Samsieczny i Strzałkowski²⁰².

Kiedy w dziesięć lat później, w 1729 r., wizytowano parafię liskowską, wieś parafialna nadal stanowiła własność kolegium jezuitów z Kalisza. Świątynia dobrze utrzymana. Probostwo nadal miał wspomniany wyżej Bramski i miał tego samego wikariusza, Dębińskiego. Kościół filialny w Strzałkowie wymagał naprawy²⁰³. Następną lustracja odbyła się w 1754 r. Lisków należał do dekanatu stawskiego. Nadal kolatorami parafii byli jezuiti kaliscy. W świątyni znajdowały się cztery ołtarze. Istniało bractwo różańcowe. Probostwo należało do Jerzego Kausa, który z prezentacji ówczesnych kolatorów, nastąpił tu po rezygnacji poprzednika, Mikołaja Dębińskiego w 1753 r. Wiernych naliczono wówczas około 730. Nadal istniała kaplica w Strzałkowie²⁰⁴.

W 1759 r. wspominając o kościele filialnym w Strzałkowie, powiedziano także, iż kościół w Zakrzymie, poprzednio wspomniany jako samodzielna parafia, został zaliczony jako filia parafii liskowskiej, a dokonał tego arcybiskup Władysław Łubieński w 1762 r. Natomiast kościół w Liskowie w 1759 r. wymagał naprawy, co przeprowadził ówczesny proboszcz Jerzy Kausa, który nastąpił tu po poprzedniku Mikołaju Dębińskim. On też swoim staraniem, razem z parafianami, wystawił nową świątynię²⁰⁵.

Jednak wizytowana w 1761 r. parafialna świątynia drewniana była jeszcze stara, nosząca wezwanie Wszystkich Świętych. Nadal prawo patronatu mieli jezuiti. Wewnątrz były trzy ołtarze: Wszystkich Świętych, św. Rocha i św. Józefa. Działo bractwo różańcowe. Proboszczem nadal był Jerzy Kausa. Parafie tworzyły wsie Lisków, Dąbrówско, Koźlątków, Żychów, Strzałków, Małgów i Zakrzym. Dobre wyposażenie w paramenty liturgiczne i uposażenie, dokładnie spisane. W Strzałkowie dalej stała kaplica publiczna²⁰⁶.

Podczas przynależności do diecezji kujawsko-kaliskiej od 1818 r. parafia najpierw była w dekanacie stawskim. Wizytowana przez dziekana w 1825 r., kiedy od sześciu lat proboszczem był Antoni Lasko (Loska). Czy prawdziwe są podane wtedy wiadomości, że parafia miała być erygowana w 1597 r.

²⁰² ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 547–554.

²⁰³ ADWł, AAG. Wiz. 14, s. 237–243.

²⁰⁴ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1324–1341.

²⁰⁵ Wiz. 45, s. 31–34; S. Chodźński, *Lisków*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 91–92.

²⁰⁶ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 672–681.

i że świątynia była budowana w 1778 r., można tylko postawić duży znak zapytania, bo to nie zgadza się z wiadomościami wyżej podawanymi na podstawie dawnych protokołów wizytacyjnych. Aktualnie kolatorką była Tekla z Piwkarskich Lipska. Parafia liczyła około 1120 wiernych zobowiązanych do komunii wielkanocnej²⁰⁷. Od 1864 r. parafia należała do dekanatu tureckiego i liczyła w 1875 r., za proboszcza Hieronima Romanowicza, 3433 wiernych²⁰⁸, a w 1892 r., za tego samego proboszcza było ich 3704 we wsiach Lisków, Dębsko, Koźlątków, Krzyżówki Koźlątkowskie, Glapiniec, Zakrzyn, Annopol, Żychów, Wygoda, Młyniska, Tomaszew, Strzałków, Małgów, Morgi Małgoskie, Józefów, Swoboda, Holendry Liskowskie i folwark Nadziej. Nadal istniało bractwo różańcowe. Natomiast we wsi Strzałków był drewniany kościół filialny, zbudowany w 1727 r. staraniem miejscowego dziedzica Ignacego Zaremby i z obrazem Matki Boskiej, słynącym łaskami²⁰⁹. W Liskowie powstała nowa świątynia, wystawiona staraniem parafian, konsekrowana w 1911 r. przez biskupa włocławskiego Stanisława Zdzitowieckiego²¹⁰. Lisków w tym czasie przeżywał swoje piękne dni związane z działalnością ówczesnego proboszcza Waclawa Blizińskiego, ale to już osobny temat.

Od 1992 r. parafia Lisków została włączona do nowej diecezji w Kaliszu²¹¹.

Kościół filialny w Zakrzynie

Kościół drewniany we wsi Zakrzyn został zbudowany przez dziedzica wsi imieniem Lampartus Zakrzyński, który w 1541 r. odpowiednio ją uposażył. Świątynia ta miała za patronkę Najświętszą Marię Pannę Wniebowziętą²¹². Było to na terenie parafii Lisków. Przy tej świątyni arcybiskup Jan Latański utworzył, najprawdopodobniej w 1541 r., samodzielną parafię, wyłączając ją z parafii Lisków²¹³. Parafia ta funkcjonowała, czego dowodem jest protokół wizytacyjny z 1611 roku²¹⁴. Na początku XVIII wieku świątynia, mająca przecież około 150 lat, zaczęła upadać i w 1719 r. budowano nową²¹⁵.

²⁰⁷ ADWł, ABKKal. Wiz. 10(204), k. 45–49v.

²⁰⁸ Chodyński, *Lisków*, s. 91.

²⁰⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 73–74.

²¹⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1918, s. 51.

²¹¹ Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 493.

²¹² ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 244–247.

²¹³ ADWł, AAG. Wiz. 56, 681–683; Librowski, *Wizytacje*, ABMK, 8(1964), s. 118.

²¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 339–345

²¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 546–547.

Na dalszą metę jednak parafia ta nie utrzymała swojej samodzielności, bowiem w 1754 r. nie miała własnego proboszcza, a świątynię obsługiwał proboszcz liskowski. Podawano wówczas wiadomość, że obecna świątynia została znacznie podniesiona ze zniszczeń przez dawnego proboszcza liskowskiego, Jana Bramskiego. Było też pewne uposażenie, zapewne wykorzystywane przez aktualnego duszpasterza²¹⁶. Parafią filialną pozostała także w 1759 roku²¹⁷. Jako parafię, ale opuszczoną, wizytowano ją w 1761 r. Pamiętano, iż ta świątynia drewniana, fundowana w 1540 r. przez Lampartę Zakrzyńskiego od 1541 r. była parafialną. Aktualnie pozostawała jako kościół filialny w parafii Lisków. Duszpasterstwo należało do proboszcza z Liskowa, aż ostatecznie została afiliowana do tej parafii decyzją arcybiskupa Władysława Łubieńskiego w 1762 r.²¹⁸

Ostatecznie świątynia w Zakrzymie przestała istnieć, a jej śladem w 1843 r. był już tylko stojący na jej miejscu krzyż²¹⁹. Aktualnie wieś ta należy do parafii Lisków diecezji kaliskiej.

Strzałków

W Strzałkowie istniała kaplica, o której wspomniano przy parafii Lisków. W roku 1602 we wsi Strzałków zbudowano kaplicę, nosząc się z zamiarem erygowania tu nowej parafii²²⁰. Jednakże tego zamiaru nie zrealizowano i w 1719 r. kościół w Strzałkowie pozostał filialnym w parafii liskowskiej²²¹. Wizytowana jako kaplica w 1761 r. z duszpasterstwem sprawowanym tam przez proboszcza liskowskiego²²².

Jako filialna w parafii Lisków świątynia ta znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej²²³. Nadzieja na powstanie nowej parafii w Strzałkowie urzeczywistniła się dopiero w 1921 roku²²⁴.

Aktualnie, tak parafia w Liskowie, jaki i ta nowa w Strzałkowie, należą do dekanatu koźminkowskiego, diecezji kaliskiej²²⁵.

²¹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1341–1345.

²¹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 45, s. 34.

²¹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 681–683.

²¹⁹ Chodyński, *Lisków*, s. 92.

²²⁰ ADWł, AAG. Wiz. 4, s. 227–236.

²²¹ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 547–554; Wiz. 14, s. 237–243; Wiz. 20, s. 1325–1341.

²²² ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 683–685.

²²³ Chodyński, *Lisków*, s. 92.

²²⁴ RDWł 1991, s. 375.

²²⁵ *Informator 2013–2014*, s. 158, 160.

MALANÓW

Jest to stara miejscowość, wspomniana wśród uposażenia arcybiskupów gnieźnieńskich w 1136 r. i zapewne im należy zawdzięczać fundację pierwszego kościoła, chociaż nie znamy daty, ale można przypuszczać, że nastąpiło to w XIII wieku²²⁶. Parafia wspomniana w 1443 r., gdy arcybiskup Wincenty Kot dokonał zmiany granic parafii, odłączając od niej wieś Piętno, przyłączając ją do nowo utworzonej parafii w Grzymiszewie. Na początku XV wieku, przy malanowskim kościele parafialnym pod wezwaniem św. Stanisława proboszczem był Piotr Parczewski, a parafia obejmowała wsie Malanów, Grąbków, Miłaczew, Miłaczewek, Żdzeniec, Kotwasice i Dziadowice²²⁷.

Wsią arcybiskupią pozostał Malanów także na początku XVII wieku. Świątynia tamtejsza, pewnie druga z rzędu, została zbudowana w 1575 r. staraniem ówczesnego proboszcza Tomasza, a konsekrowana około 1594 r. przez arcybiskupa Stanisława Karnkowskiego. W 1607 r. rektorem kościoła był Maciej z Uniejowa, jednocześnie proboszcz w Uniejowie i tam rezydujący. W Malanowie był natomiast wikariusz, Tomasz z Mikołajewic, administrujący parafią. Do parafii należało siedem wsi i cztery osady młyńskie. Świątynia miała wystarczające wyposażenie w utensyilia liturgiczne²²⁸.

Ten kościół, bez wątpienia drewniany, spalił się w 1716 r., ale zaraz zaczęto myśleć o odbudowie i w 1719 r. trwała budowa nowej świątyni²²⁹. Ten nowy drewniany kościół został konsekrowany w 1731 r. przez sufragana gnieźnieńskiego Franciszka Kraszkowskiego, także pod wezwaniem św. Stanisława. Parafię wizytowano w 1754 r. i nadal była to własność arcybiskupia. Opisano dokładnie stan świątyni. Jej proboszczem od 1748 r. był Antoni Dobrzecki, a parafia liczyło około 700 wiernych²³⁰. Podczas lustracji parafii w 1759 r., kiedy proboszczem był nadal Antoni Dobrzecki, parafia pozostawała nadal prawa patronatu arcybiskupów gnieźnieńskich, a drewniany kościół malanowski znajdował się w dobrym stanie²³¹.

Malanów i jego parafia od 1818 r. znalazły się w diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1825 r. liczyła około 1300 wiernych komunikujących na Wielkanoc.

²²⁶ Librowski, *Indeks*, s. 122.

²²⁷ LB, t. 1, s. 70.

²²⁸ ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 312–316; Wiz. 4, s. 237–240.

²²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 556–560; Wiz. 14, s. 222–225.

²³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1257–1269.

²³¹ ADWł, AAG. Wiz. 45, s. 27–29; Wiz. 56, s. 700–708; S. Chodyński, *Malanów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 92–93.

Kościół drewniany, jak wtedy zapisano, ukończony w 1729 r., naprawiany był ostatnio przez proboszcza Melchiora Waligórskiego²³².

Jednakże z winy proboszczów, którzy nie dbali o należyte utrzymanie świątyni, zaszła koniczność jej odbudowy. Podjął się tego proboszcz Gerwazy Smółkowski i w latach 1870–1872 rozpoczął budowę, ale w 1873 r. zmarł. Dokończył budowy proboszcz Ludwik Służewski, wykorzystując zapis 10 000 florenów na ten cel zapisanych przez wspomnianego wyżej proboszcza Waligórskiego²³³. W międzyczasie, około 1885 r. parafią administrował Stanisław Jackowski²³⁴. Parafia ta była dosyć duża, skoro w 1892 r., gdy administratorem był Augustyn Skwierzyński, a wikariuszem Ludwik Kobuszewski, który jednak rezydował w Spicimierzu, liczyła 4253 wiernych. Należały do niej wsie Malanów, Grąbków, Gozd, Feliksów, Rachowa, Zygmunówek, Miłaczew, Miłaczewek, Kotwasice, Dziadowice, Młyny, Żdzenie, Ostrów, Potażnia, Paździerowice, Józefów, Józefina, Orlagóra, Celestyny, folwark Dziadowice i folwark Grąbków²³⁵.

Parafia ta od 1925 r. jest w diecezji włocławskiej. W latach dziewięćdziesiątych XX wieku zbudowano staraniem proboszcza i parafian nową świątynię, pod wezwaniem św. Stanisława i św. Mikołaja, przy zachowaniu starej. We wsi Dziadowice od 1984 r. jest kaplica filialna²³⁶.

MIŁKOWICE

Wieś szlachecka Miłkowice, rodowa Miłkowskich herbu Abdank, stała się parafią najpóźniej w drugiej połowie XV w. Zapewne fundatorem pierwszej świątyni byli miejscowi dziedzice. Na początku XVI w. Mikołaj z Miłkowic prezentował na probostwo Piotra z Boleszczyna. Parafia zapewne niezbyt dobrze uposażona, skoro proboszcza nie było stać na wikariusza. Tworzyły ją wsie Miłkowice, Wilczków, Rzymisko, Strachocice i osady młyńskie Strachocicki i Miłkowski²³⁷.

Musiała to być niezbyt duża parafia, skoro w 1635 r. przy kościele parafialnym pod wezwaniem św. Mikołaja nie było własnego probosz-

²³² ADWł, ABKKal. Wiz. 10(204), k. 53–58.

²³³ Chodyński, *Malanów*, s. 92–93.

²³⁴ ADWł, ABKKal. Wiz. 18, k. 13.

²³⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 74.

²³⁶ *Diecezja włocławska 2000*, s. 619–622.

²³⁷ LB, t. 1, s. 406–407.

cza²³⁸. Wieś ta znalazła się w posiadaniu rodziny Zalewskich, a w 1683 r. kolatorem był rotmistrz Andrzej Zalewski. W międzyczasie musiano przeprowadzić jakieś prace przy świątyni parafialnej, noszącej teraz wezwanie św. Mikołaja i św. Doroty, ponieważ ówczesny ołtarz wielki, z obrazem Matki Boskiej, był konsekrowany przez biskupa sufragana krakowskiego Mikołaja Oborskiego. Natomiast ołtarz boczny poświęcony był św. Stanisławowi, a w drugim umieszczono obraz Pana Jezusa. Konsekracja ołtarzy każe przypuszczać, że może wtedy jeżeli nie odbudowano, to przynajmniej znacznie naprawiano świątynię. Dodanie nowej patronki, św. Doroty, uzasadnia to przypuszczenie. Wizytator sporządził dosyć dokładny wykaz paramentów liturgicznych oraz opis uposażenia. Rektorem, czyli praktycznie proboszczem, był wówczas Sebastian Małecki, sam sprawujący duszpasterstwo i niemający wikariusza. W parafii była szkoła, której nauczycielem był niejaki Walenty Biwakowicz. Katolików, korzystających już z sakramentów wielkanocnych, w parafii naliczono około 300²³⁹.

Kościół w 1712 r. był dobrze i czysto utrzymany, jak świadczy o tym opisany sposób urządzenia tabernakulum czy chrzcielnicy. W świątyni znajdowały się cztery ołtarze, z nich wielki św. Mikołaja, a boczne Matki Boskiej, Męki Pańskiej oraz w kaplicy ołtarz św. Józefa. Wystarczające wyposażenie w paramenty liturgiczne. Uposażenie dokładnie opisane. Probostwo w 1712 r. należało do Marcina Warszawskiego²⁴⁰.

Lustracja parafii przeprowadzona w 1728 r. znalazła świątynię drewnianą i konsekrowaną, z pięcioma ołtarzami. Teraz ołtarz wielki poświęcony został św. Mikołajowi, a boczny, przy ambonie, Matce Bożej; po przeciwnej stronie w ołtarzu był wizerunek Jezusa Ukrzyżowanego. Ze świątynią złączone były dwie kaplice, bo była ona, jak się okazuje, zbudowana na planie krzyża. W jednej z nich ołtarz św. Józefa, a po przeciwnej stronie kaplica Najświętszego Zbawiciela. Ponieważ określono je jako „elegantkie”, rodzi to przypuszczenie, że były one niedawno urządzone. Tabernakulum znajdowało się w ołtarzu wielkim. Niewielka wieżyczka przy wejściu do świątyni miała trzy duże dzwony, a czwarty, jako sygnarek, umieszczony zastał pośrodku dachu kościoła. Cała świątynia wymagała jednak naprawy, najpilniej dachu jak i fundamentów, które były zrujnowane. Cmentarz ogrodzony, ale należało naprawić bramę. Proboszczem był tu Marcei Podgórski,

²³⁸ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 227.

²³⁹ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 232–234.

²⁴⁰ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 180–184.

jeszcze diakon, ale dla sprawowania sakramentów utrzymywał pomocnika, zakonnika dominikanina z klasztoru w Sieradzu. Parafię tworzyły wsie Miłkowice, Wilczków, Rzymско, Strachocice, Zaspy, Młyny Strachockie. Parafian naliczono około 430, spowiadających się na Wielkanoc. Parafia była wystarczająco uposażona²⁴¹. Kościół ten w 1759 r. był nadal drewniany i wymagający pilnej naprawy. Parafią natomiast zarządzał Wojciech Wojciechowski²⁴². Właścicielem Miłkowic i kolatorem parafii w 1765 r. był Jan Mączyński. Świątynia była drewniana, już znacznie osłabiona w swoich fundamentach i ścianach, pod wezwaniem św. Mikołaja. Przy niej znajdowała się kaplica pod wezwaniem św. Józefa. Ołtarz wielki z obrazem św. Mikołaja, a w górnej kondygnacji obraz św. Doroty. Po stronie lewej w ołtarzu bocznym obraz Pocieszenia Najświętszej Maryi Panny, a po przeciwnej, w kaplicy ołtarz św. Józefa. Szpitala jako takiego nie było. Parafią zarządzał nadal Wojciech Wojciechowski²⁴³.

W 1779 r. wieś ta stanowiła nadal własność Jana Mączyńskiego. Tamtejsza stara świątynia drewniana nie nadawała się już do naprawy. Miała 4 ołtarze, z nich wielki z obrazem patronów św. Mikołaja i św. Doroty oraz boczne Pana Jezusa Ukrzyżowanego, św. Andrzeja Apostoła i św. Józefa. Proboszczem od 1777 r. był Felicjan Rudnicki²⁴⁴. Kiedy wizytowano tę parafię w 1787 r., na jej terenie, we wsi Wilczków, znajdowała się prywatna kaplica²⁴⁵.

Nowy właściciel, Ignacy Lipski, łowczy wschowski, jako kolator w 1787 r. wystawił nową świątynię, którą jeszcze tego roku poświęcił miejscowy proboszcz, Antoni Zieliński²⁴⁶. W posiadaniu Lipskich pozostawała ta wieś w 1802 r., a właścicielem wsi i kolatorem parafii był teraz Józef Lipski. Probostwo miał nadal Antoni Zieliński. Świątynia tamtejsza, drewniana, została wystawiona niedawno, około 1787 r. przez kolatora Ignacego Lipskiego, ale nie była to trwała budowla. A parafię tworzyły wsie Miłkowice, Młyny Strachockie, Rzymско, Strachocice i Zaspy, w których mieszkało ogółem 512 osób²⁴⁷.

W 1810 r. kościół w Miłkowicach pozostawał drewniany, z bali sosnowych zbudowany. Dwie kaplice przy nim sprawiały, że miał formę krzyża.

²⁴¹ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 49–50.

²⁴² ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 34–35.

²⁴³ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 439–446.

²⁴⁴ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 777–793.

²⁴⁵ ADWł, AAG. Wiz. 83, s. 10–13.

²⁴⁶ ADWł, AAG. Wiz. 89, 11v–13v.

²⁴⁷ ADWł, AAG. Wiz. 117, s. 49–55; S. Chodyński, *Miłkowice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 93–94.

Wyposażenie i uposażenie miał należyte. Zarządzał parafią, bez wątpienia z prezenty kolatora, dziedzica Miłkowic, Józefa Lipskiego, od 1806 r. Ludwik Pęczkowski²⁴⁸.

Od 1818 r. parafia znalazła się w dekanacie uniejowskim diecezji kujawsko-kaliskiej. Wizytowana przez dziekana uniejowskiego w 1820 r., za wspomnianego wyżej proboszcza. Parafii służyła nadal drewniana świątynia. Było 683 wiernych spowiadających się na Wielkanoc. Prawo patronatu należało do Mamerta i Benigny Dłuskich²⁴⁹. Kościół z 1787 r. służył nadal parafii, ale wymagał podmurowania pod przyciesie i naprawy wieży. Proboszcz ten sam co wyżej, kolatorami byli spadkobiercy zmarłego Józefa Lipskiego, a wykonawcą jego testamentu i tymczasowym kolatorem, był Antoni Kożuchowski²⁵⁰. Konieczność naprawy świątyni przypomniano w 1838 r., kiedy probostwo miał nadal znany nam Ludwik Pęczkowski, obchodzący już tzw. sekundycję, czyli jubileusz pięćdziesięciolecia kapłaństwa i prosił władze cywilne o wyznaczenie uposażenia dla wikariusza, któryby wspomógł go w powinności duszpasterskiej. Kiedy musiał nieraz oddalić się od parafii, zastępowali go proboszcz z Jeziorska Franciszek Ksawery Strzeliński, albo proboszcz Skęczniewa, Piotr Siekierski²⁵¹.

Świątynia parafialna w 1849 r. padła ofiarą płomieni. Odbudował ją z tzw. pruskiego muru, jeszcze tego samego roku, ówczesny miejscowy dziedzic, Tomasz Bogdański. Znajdowały się w nim trzy ołtarze, mianowicie wielki św. Mikołaja i boczne Chrystusa w Getsemani oraz Pocieszenia Matki Boskiej. Ta budowla z pruskiego muru okazała się nietrwała, skoro pod koniec XIX w. była zrujnowana. Proboszczem od 1876 r. był tu Jacek Jędrecki, a parafia liczyła 1232 wiernych²⁵². Natomiast około 1884 r. parafią administrował Teofil Ojrzanowski²⁵³.

Ponieważ ta ostatnio wystawiona świątynia okazała się budowlą nietrwałą, staraniem proboszcza Jędreckiego, a nakładem Bogdańskich i Wężyków, w latach 1880–1882 wystawiono nową, murowaną świątynię, konsekrowaną przez bp. Stanisława Zdzitowieckiego 27 IV 1910 r. Następnym proboszczem od 1890 r. był Liboriusz Przedworski. Za niego parafian miłkowickich naliczono

²⁴⁸ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 1031–1052.

²⁴⁹ ADWł, ABKKal. Wiz. 1(200), k. 60–65v.

²⁵⁰ ADWł, ABKKal. Wiz. 12(206), k. 100–103.

²⁵¹ ADWł, ABKKal. Wiz. 17(209), k. 24–27.

²⁵² Chodyński, *Miłkowice*, s. 93; Br. Ch[lebowski], A. Pal[mirski], *Miłkowice*, w: SGKP, t. 6, s. 434.

²⁵³ ADWł, ABKKal. Wiz. 18, k. 14.

1683 we wsiach Miłkowie, Zaspy, Strachocice, Młyny Strachockie, Rzymisko, Dąbrowa i Ostrówek²⁵⁴. Parafia nadal pozostaje w diecezji włocławskiej²⁵⁵.

NIEMYSŁÓW

Dawnymi właścicielami tej wsi byli arcybiskupi gnieźnieńscy. Parafia wspomniana już w drugiej połowie XV w., a więc powstała prawdopodobnie znacznie wcześniej i arcybiskupi zapewne byli fundatorami pierwszej świątyni. Z postanowienia arcybiskupa Jana Łaskiego w 1521 r. probostwo to miał Jakub z Wolborza. Nie utrzymywał wikariusza. A parafię tworzyły wsie Niemysłów, Borzewisko, Lubiszewice, Wola Łyszkowska, osada młyńska Księży Młyn, Młyn Borowy, Młyn Leśny, Zaspy, Krępa i Śmiechów²⁵⁶.

Najstarsza wiadomość o tej parafii pochodzi z 1635 r. Była tu świątynia drewniana pod wezwaniem św. Michała Archanioła. Znajdowały się w niej cztery ołtarze i dwie, naprzeciwko siebie położone kaplice. Dokładnie opisano wyposażenie oraz uposażenie. Nie podano wiadomości o tamtejszym duszpasterzu²⁵⁷.

Była to świątynia drewniana, chociaż w 1683 r. nie pamiętano przez kogo konsekrowana. Ołtarz wielki, konsekrowany był przez Szymona Rudnickiego, biskupa warmińskiego (1552–1621), co wskazuje, że stało się to przed 1621 r. Znajdował się w nim obraz Anioła Stróża. Dwa ołtarze boczne znajdowały się w kaplicach złączonych ze świątynią i był jeszcze ołtarz czwarty, ale zupełnie zaniedbany. Kaplica zwana „Borzewisciana” miała własne uposażenie dla kapłana altarzysty. Rektorem tego kościoła był od 1667 r. Marian Jankowski, który jednocześnie był dziekanem uniejowskim, z prezenty Mikołaja Prażmowskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1666–1673). Dlatego miał tu wikariusza w osobie Pawła Surowicza. Parafię tworzyły wsie Niemysłów, Krępa, Borzewisko i Śmiechów. Parafia była dobrze uposażona, co opisał wizytator²⁵⁸.

Wizytując dekanat uniejowski w 1711, nie wiedząc z jakiego powodu, nie wpisano samej lustracji parafii, poprzestając na wpisaniu dekretu

²⁵⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 74; *Diecezja włocławska 2000*, s. 663–665.

²⁵⁵ Tamże.

²⁵⁶ LB, t. 1, s. 398–399.

²⁵⁷ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 67–68.

²⁵⁸ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 71–74.

reformacyjnego²⁵⁹. Nastąpiła niebawem zmiana proboszcza, bo w 1728 r., z tytułem rektora, był nim Jan Chryzostom Gralewski, nie mając wikariusza. A parafia była dobrze uposażona, co dokładnie opisano. W świątyni znajdowało się pięć ołtarzy. Ołtarz główny, z tabernakulum, z obrazem św. Michała Archanioła i św. Józefa. Boczne natomiast św. Mikołaja Biskupa, w kaplicy drewnianej ołtarz Matki Bożej z własnym uposażeniem, i dalsze ołtarze św. Wawrzyńca i Aniołów Stróżów²⁶⁰.

Parafię tę w 1759 r. miał kanonik gremialny uniejowski, Walenty Drogoński, ustanowiony tu przez Teodora Potockiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego w 1733 r.²⁶¹ Wieś nadal pozostawała własnością arcybiskupa, a parafia jego patronatu. Świątynia stara, drewniana z dwiema kaplicami, murowaną Aniołów Stróżów i drewnianą Matki Bożej, a więc na planie krzyża. Kiedy ją wizytowano w 1765 r., nie wiadomo, kiedy została ona wystawiona i przez kogo. Rektorem kościoła był Bartłomiej Laurentowicz, kanonik kapituły w Łasku, ustanowiony w 1761 r. Miał wikariusza, ale ten, nieznanego imienia, przeszedł do diecezji wrocławskiej. Po stronie południowej kościoła znajdowała się przytułek zbudowany przez dwór, ale zdaje się, że nie dawał żadnej pomocy ubogim. We wsi Borzewisko, własności Pawła Biernackiego, znajdowała się kaplica z obrazem Pocieszenia Najświętszej Marii Panny. Ale kaplica ta nie miała żadnego własnego uposażenia²⁶².

W 1765 r. staraniem kolatora, arcybiskupa Władysława Łubieńskiego i proboszcza Bartłomieja Laurentowicza, powstał tu nowy kościół drewniany, z zachowaniem dawnej murowanej kaplicy, pod wezwaniem św. Mikołaja. Ta świątynia miała pięć ołtarzy, mianowicie wielki z obrazem św. Józefa, zaś boczne św. Mikołaja, w kaplicy ołtarz Aniołów Stróżów, i dwa następne Matki Boskiej Różańcowej i św. Wawrzyńca. Działało bractwo Aniołów Stróżów. Bliżej nam nieznanymi, niepodanego imienia Szpinka, swego czasu posiadacz czy może dzierżawca tej wsi zbudował szpital, ale aktualnie był on bardzo zniszczony, jednak przebywały w nim trzy osoby, dziad i dwie baby. Parafię tę od 1779 r. otrzymał Ludwik Loga z Grochowa, ale nie rezydował w parafii. Miał jednak obowiązek utrzymywania tu wikariusza, i tę powinność zlecił Franciszkowi Sepkiewiczowi²⁶³.

²⁵⁹ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 49–50.

²⁶⁰ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 36v–38v

²⁶¹ ADWł, AAG. Wiz. 48, s. 14.

²⁶² ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 108–115.

²⁶³ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 1011–1024.

Od 1779 r. proboszczem w Niemysłowie był Ludwik Loga, archidiakon uniejowski, utrzymujący do pomocy zakonnika dominikanina Ludwika Brzezińskiego. Wszystkich mieszkańców parafii było 785, z czego innowierców sześć osób, a Żydów 60. Bardzo szczegółowo opisano tak wyposażenie, jak zwłaszcza uposażenie²⁶⁴.

Kolatorem parafii po zabraniu dóbr arcybiskupich został monarcha. W 1802 r. do parafii tej należały wsie Niemysłów, Lubiszewice, Księża Wólka, Księży Młyn, Wólka Łyszowska, Borzewisko, Konstantynów, Leśnik Olędry, Śmiechów, Krępa, Gaj i Holendry Lubiszewskie. Wiernych obojga płaci spowiadających się na Wielkanoc było 753. Proboszczem od 1800 r. był Bogumił Tarnowski. We wsi Borzewisko, w dobrach Kajetana Milewskiego, znajdowała się kaplica nazywana kościółkiem, ponieważ pragnieniem Milewskiego było uczynienie jej kościołem parafialnym, ale w panujących warunkach okazało się to niemożliwe. Natomiast kościół parafialny drewniany, wprawdzie niezbyt stary, bo zbudowany w 1765 r. przez arcybiskupa Władysława Łubieńskiego, potrzebował poprawienia jednej ze ścian²⁶⁵.

Ostatnia wizytacja parafii przed odejściem jej z archidiecezji miała miejsce w 1812 r. Była tu świątynia drewniana, nie konsekrowana, a jedynie poświęcona. Złączona z nią kaplica murowana, konsekrowana, jak na to wskazywały znaki na ścianach, ale więcej nic nie wiadomo. Stan świątyni raczej dobry, była też dobrze wyposażona w paramenty liturgiczne, dokładnie spisane. Prawo kolatorskie, dawniej arcybiskupie, teraz przeszło na rząd. Parafię miał Bogumił Tarnowski, który nastąpił tu po odejściu z Niemysłowa Logi, kanonika i surogata gnieźnieńskiego, w 1801 r.²⁶⁶

Znalazszy się od 1818 r. w diecezji kujawsko-kaliskiej, od 1864 r. parafia należała do dekanatu tureckiego. Wizytowana w 1817 r. i w 1821. Probostwo miał Bartłomiej Saganowski, jednocześnie dziekan uniejowski. Przy kościele drewnianym, od jego strony południowej, znajdowała się murowana kaplica pod wezwaniem Aniołów Stróżów. Poza wsią był już urządzony nowy cmentarz grzebalny. Parafia liczyła wówczas 1372 wiernych oraz 175 innowierców²⁶⁷. Kościół ten był naprawiany w 1824 r. Pożar stojącej w pobliżu karczmy, jaki wydarzył się w 1825 r. zagrażał niemysłowskiej świątyni, ale szczęśliwie nic się nie stało. A pamiętano datę budowy tego kościoła w 1765 r.²⁶⁸

²⁶⁴ ADWł, AAG. Wiz. 88, k. 58–68.

²⁶⁵ ADWł, AAG. Wiz. 112, s. 17–18; Wiz. 116, s. 23–28.

²⁶⁶ ADWł, AAG. Wiz. 116, s. 23–28; Wiz. 137, s. 143–178.

²⁶⁷ ADWł, ABKKal. Wiz. 1(200), k. 78–89.

²⁶⁸ ADWł, ABKKal. Wiz. 12(206), k. 1–20.

Wspomniany wyżej Bartłomiej Saganowski pozostawał w parafii jeszcze w 1838 r., spełniając ponadto obowiązki dziekana. Nie miał wikariusza, ale zapewne z braku kapłanów, bo miał przecież wiele innych obowiązków²⁶⁹. Kiedy proboszczem był tu od 1841 r. Leopold Gajewski, w 1877 r. parafia liczyła 2258 wiernych²⁷⁰. Wtedy też, a dokładnie w 1880 r. wybudowano, nakładem parafian, do dziś istniejący murowany kościół, konsekrowany przez bp. Stanisława Zdzitowieckiego 21 IV 1910 r. Za tego samego proboszcza w 1892 r. parafia liczyła 2286 wiernych we wsiach Niemysłów, Księża Wólka, Wólka Łyczkowska, Lubiszewice, Kalinki, Księżę Kowale, Księży Młyn, Paulina, Leśnik, Dzierżazna, Borzewisko, Izabelin, Gibaszew, Śmiechów i Krępa²⁷¹.

Aktualnie parafia pozostaje w diecezji włocławskiej²⁷².

Kościół filialny w Borzewisku

Wprawdzie w 1683 r. jest mowa o kaplicy „Borzewisciana”, dobrze uposażonej, ale może wtedy chodziło o kaplicę złączoną ze świątynią parafialną²⁷³. Wydawałoby się, że raczej tak, bowiem nic o osobnej kaplicy nie wspomniano przy następnej wizytacji. Jednakże w 1728 r. wyraźnie powiedziano o kaplicy filialnej we wsi Borzewisko, ale bez własnego uposażenia²⁷⁴, co także byłoby w sprzeczności z dawną wiadomością o dobrym uposażeniu. Pozostaje raczej przyjąć, że chodzi o dwie różne kaplice.

Na pewno w 1761 r. we wsi Borzewisko, własności Pawła Biernackiego, znajdowała się kaplica z obrazem Pocieszenia Najświętszej Marii Panny. Ale kaplica ta nie miała żadnego własnego uposażenia²⁷⁵. Ale na terenie parafii Niemysłów, w Borzewisku niebawem, bo około 1779 r. zaczęto budować, pewnie w miejsce tymczasowej kaplicy, kościółek²⁷⁶. Wieś ta należała w 1790 r. do Konstantego Milewskiego, łowczego szadkowskiego, a wspomniana kaplica czy kościółek znajdowała się w jego dobrach²⁷⁷. Pragnieniem Kajetana Milewskiego w 1802 r., właściciela wsi, było powołanie

²⁶⁹ ADWł, ABKKal. Wiz. 17(209), k. 2v–5.

²⁷⁰ S. Chodyński, *Niemysłów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 94.

²⁷¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 74.

²⁷² *Diecezja włocławska 2000*, s. 635–637.

²⁷³ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 72.

²⁷⁴ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 39.

²⁷⁵ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 108–115.

²⁷⁶ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 1018–1019.

²⁷⁷ ADWł, AAG. Wiz. 88, k. 60v.

przy stojącym tu kościółku samodzielnej parafii, co w panujących warunkach okazało się niemożliwe²⁷⁸.

Od 1818 r. kaplica w Borzewisku razem z parafią Niemysłów znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej, a teraz w diecezji włocławskiej. W 1825 r. właścicielem wsi Borzewisko był Konstanty Rekowski, który znacznie wyremontował tę świątynię, a ponieważ ostatnio nie było tu nabożeństw, czynił starania u władzy kościelnej, aby dała zezwolenie na ich wznowienie²⁷⁹. Pewnie tak się stało i kaplica ta nadal, jako filialna, funkcjonuje w parafii niemysłowskiej, pozostając w diecezji włocławskiej²⁸⁰.

NIEWIESZ

Niewiesz był w posiadaniu rodziny Chebdów, których wielu poświęciło się stanowi duchownemu, także w diecezji włocławskiej i archidiecezji gnieźnieńskiej. Im zapewne i to możliwe iż na początku XV w. zawdzięczać należy fundację pierwszej świątyni, która nosiła wezwanie Wszystkich Świętych. Chebdowie przyjęli później nazwisko Niewieskich i jeden z nich, Jan Niewieski, na początku XVI w. prezentował na proboszcza w Niewieszu Wawrzyńca z Rzeczycy. Do parafii należały wówczas wsie Niewiesz, Biernacice, Wilczków, Karnice, Boczki i Sempółki²⁸¹.

Przy kościele parafialnym w 1455 r. Jan Sprowski, arcybiskup gnieźnieński, fundował altarię z funduszu pozostawionego przez zmarłego Jana Chebdę. Wieś, a pewnie i kościół, ucierpiały w 1734 r. Nowy kościół z wieżą wystawiony w 1757 r. staraniem proboszcza z ofiar parafian²⁸².

Pierwszy protokół wizytacji tej parafii mamy dopiero z 1636 r. Świątynia tamtejsza drewniana, kryta dachówką, z dwoma ołtarzami, wystarczająco zaopatrzona w paramenty liturgiczne oraz dobrze uposażona. Proboszczem wtedy był Stanisław Dąbrowski²⁸³.

Wieś ta w 1683 r. stanowiła własność Melchiora z Grudzia Grudzieńskiego, kasztelana sieradzkiego, który miał prawo patronatu nad parafią w Niewieszu. Tamtejsza świątynia była drewniana, pod wezwaniem Wszyst-

²⁷⁸ ADWł, AAG. Wiz. 116, s. 27.

²⁷⁹ ADWł, ABKKal. Wiz. 12, s. 4–10.

²⁸⁰ *Diecezja włocławska 2000*, s. 636–637.

²⁸¹ LB, t. 1, s. 369–371.

²⁸² Br. Chlebowski, *Niewiesz*, w: SGKP, t. 7, s. 135.

²⁸³ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 28–30; s. 272–273.

kich Świętych. Tabernakulum znajdowało się w ołtarzu wielkim. W świątyni znajdowały się jeszcze dwa ołtarze boczne, wszystkie bliżej nieopisane. Probostwo należało do Sebastiana Franciszka Majewskiego, którego, z powodu częstej nieobecności, w parafii zastępował wikariusz, Wawrzyniec Klonowski. Było około 400 wiernych spowiadających się na Wielkanoc²⁸⁴.

Parafia wizytowana w 1711 r. za proboszcza Kazimierza Bielskiego, kanonika regularnego laterańskiego z konwentu kaliskiego, na miejscu w parafii rezydującego²⁸⁵. Niewiesz należał do Józefa Walewskiego. Kościół drewniany w 1728 r. miał dach z dachówki, ale właściwie świątynia wymagała gruntownej naprawy we wszystkich swoich częściach. Ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej trzymającej Dzieciątka Jezus, zaś ołtarze boczne z obrazami św. Walentego i św. Antoniego Padewskiego. Zakrystia dobrze wyposażona w paramenty liturgiczne. Dzwonnica, oddzielna od świątyni, wymagała naprawy dachu. Probostwo należało do Jakuba Proszkowskiego, rezydującego w parafii; innego beneficjum nie posiadał²⁸⁶.

Świątynię, od dawna wymagającą gruntownej naprawy, odbudowano w 1757 r.²⁸⁷ Zapewne uczynił to właściciel Niewiesz, którym w 1759 r. był Józef Zaręba, mający prawo patronatu i z jego prezenty przy kościele był rektorem Paweł Trzonkiewicz, zawsze tu rezydujący; współpracował on przy odbudowie tej drewnianej świątyni pod wezwaniem Wszystkich Świętych. Wyposażona była w cztery ołtarze: wielki z obrazem św. Józefa, a boczne Jezusa Ukrzyżowanego, św. Walentego i św. Józefa. W 1779 r. probostwo otrzymał Ignacy Domański, niemający innego beneficjum i przy kościele parafialnym rezydujący²⁸⁸. Bardzo dokładnie przedstawiono parafię przy wizytacji z 1790 r., gdy nadal był tu ten sam proboszcz i przypomniano, że od około 1779 r. to Ignacy Domański, kanonik uniejowski. Wszystkich mieszkańców parafii naliczono wówczas 396, w tym 14 Żydów²⁸⁹.

Niewiesz nadal pozostawał stosunkowo niewielką parafią, do której w 1802 r. należały wsie Niewiesz, Karnice, Wilczków, Biernacie i folwark Sempółki. Ogółem wiernych zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych naliczono 457. Kościół tamtejszy znajdował się stanie dobrym, tym

²⁸⁴ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 19–22.

²⁸⁵ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 53–56.

²⁸⁶ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 13v–15.

²⁸⁷ ADWł, AAG. Wiz. 48, s. 7–8.

²⁸⁸ ADWł, AAG. Wiz. 48, s. 13–14; Wiz. 59, s. 74–80; Wiz. 72, s. 1000–1011; Chlebowski, *Niewiesz*, s. 135.

²⁸⁹ ADWł, AAG. Wiz. 88, k. 50–57v.

bardziej, iż wieża i sygnaturka oraz dach zostały nowo sprawione nakładem aktualnego rządcy. Proboszczem był Jan Piętosiewicz²⁹⁰.

Pozostał Niewiesz wsią szlachecką także wtedy, kiedy kończył się czas przynależności do archidiecezji. W 1812 r. pozostawał w nim kościół drewniany, nie konsekrowany, ale tylko poświęcony pod wezwaniem Wszystkich Świętych. Wtedy dokładnie go opisano, tak co do stanu samej budowli oraz jej wyposażenia, jak i uposażenia. Prawo patronatu należało do miejscowego dziedzica, Klemensa Zakrzewskiego. Duszpasterzował tu Józef Kazimierz Kozłowski ustanowiony od 1811 r. Dawniej była altaria, ale już nie funkcjonowała²⁹¹.

Od 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Wizytowana przez dziekana w 1821 r. Proboszczem był wówczas Wincenty Urban Szpakiewicz. Parafię tworzyły wsie Niewiesz, Biernacice, Wilczków, Karnice, folwark Sempółki i Budy Biernackie. Ogółem naliczono 527 wiernych²⁹². W 1825 r. wizytator, dziekan uniejowski stwierdził, że świątynia jest znacznie zniszczona, ale jej naprawa była już przewidziana i uzgodniona z władzami świeckimi. Proboszczem był od 1825 r., po śmierci poprzednika, Walenty Marczyński²⁹³. W 1834 r. przyszedł tu Jakub Liberadzki. Parafia ta poprzednio miała niektóre naczynia ze srebra, które w 1831 r. oddano na cel powstania. Prawo patronatu w 1838 r. należało do Józefa Zakrzewskiego. Nadal był tu kościół drewniany. Przy wizytacji naliczono 623 wiernych²⁹⁴.

W 1874 r. wybudowano nowy kościół z cegły nakładem Józefa Zakrzewskiego, dziedzica Biernacice i służył on parafii do 1939 r., kiedy spalili go Niemcy. Obecny, zbudowany w latach 1972–1973, konsekrowany w 1980 r.

W 1877 r., za proboszcza Aleksandra Mrozowskiego parafia liczyła około 1600 wiernych²⁹⁵. Okazuje się, że parafia ta nie zawsze miała własnego proboszcza i tak wakowała w 1892 r., chociaż liczyła 1775 parafian we wsiach Niewiesz, Wilczków, Karnice, Biernacice, Józefów, Czekań, Felicjanów, Wojciechów, Kolonia Biernacice i folwark Sempółki²⁹⁶.

Pozostała nadal w diecezji włocławskiej²⁹⁷.

²⁹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 112, s. 19; Wiz. 116, s. 29–32.

²⁹¹ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 179–193.

²⁹² ADWł, ABKKal. Wiz. 1(200), k. 68–77.

²⁹³ ADWł, ABKKal. Wiz. 12(206), k. 108–118.

²⁹⁴ ADWł, ABKKal. Wiz. 17(209), k. 28–32v.

²⁹⁵ S. Chodyński, *Niewiesz*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 94–95.

²⁹⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 74–75.

²⁹⁷ *Diecezja włocławska 2000*, s. 637–639.

PĘCZNIEW

Nazwę tej miejscowości pisano długo Pięcniew. Ustalić datę powstania tu parafii jest trudno. Była to wieś szlachecka, a według Korytkowskiego wywodziła się z niej rodzina Pięcniewskich, czy Pięcnowskich. Kościół parafialny wspomniany w drugiej połowie XV wieku. W 1521 r. był tam kościół pod wezwaniem św. Katarzyny, którego kolatorami byli miejscowi dziedzice. Probstwo miał wówczas Stanisław ze Zwiastowicz. Parafia obejmowała wsie Pęczniew, Popów, Rudniki, Wola Popowska i Siedlątków. Wprawdzie w Siedlątkowie była samodzielna parafia, ale z powodu braku niezbędnego uposażenia, nie było tam własnego duszpasterza²⁹⁸, czyli praktycznie był tam kościół filialny.

Zapewne od początku był tam kościół drewniany, o którym wiemy dopiero z 1636 r. Była to świątynia konsekrowana, w niej cztery ołtarze, a w wielkim obraz Matki Boskiej uważany za łaskami słynący. Nie była to wcale mała parafia, jeżeli wówczas do Komunii wielkanocnej było zobowiązanych około 500 osób²⁹⁹. Kolatorami w 1683 r. byli Stanisław i Marcin Romerowie i Piotr Jankowski. Świątynia miała pięć ołtarzy oraz raczej dobre wyposażenie w paramenty liturgiczne. Była też dobrze uposażona. Parafią kierował wówczas Szymon Iwański³⁰⁰.

O tym, że parafia ta musiała cieszyć się dobrą opinią, pewnie w dużej mierze z racji uposażenia, może świadczyć, że w 1711 r. miał ją Łukasz Krąkowski, będący także dziekanem uniejowskim. Jako też świątynia pięcniewska była należycie utrzymana, mająca cztery ołtarze, mianowicie wielki z obrazem Matki Boskiej Większej i boczne Matki Boskiej Częstochowskiej, św. Anny i św. Antoniego. Ponadto ze świątynią, od strony ewangelii, złączona była kaplica drewniana, ale już bardzo zniszczona, wymagająca naprawy, z ołtarzami św. Katarzyny i Aniołów Stróżów, przy którym istniało bractwo tego imienia. Zakrystia drewniana, bardzo dobrze wyposażona w paramenty liturgiczne³⁰¹.

Wspomniane bractwo zostało zaprowadzone w 1640 r. przez prowincjała paulinów, Pawła Kłodawskiego, na prośbę Jadwigi z Rokszyc Pięczkowskiej i z odpustami od Stolicy Apostolskiej, co też potwierdził arcybiskup gnieź-

---

²⁹⁸ LB, t. 1, s. 394–396; S. Chodyński, *Pięcniew*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 95.

²⁹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 62–64.

³⁰⁰ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 59–62.

³⁰¹ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 126–132.

nieński Jan Lipski. Lata robiły swoje i w 1728 r. widziano, że świątynia wymaga naprawy. Kaplica wyżej wspomniana została naprawiona dzięki zapisowi 300 florenów przez niepodanego imienia parafianina. Probstwo miał od około pół roku Wojciech Baranowski³⁰². Czy przeprowadzono jakieś prace, nie wiadomo. Może tak, ale musiały być mało skuteczne, skoro w 1759 r. stwierdzono, że kościół był stary ze słabymi fundamentami, ale podano jako jego wezwanie Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny. Od 1754 r., po dobrowolnej rezygnacji proboszcza Piotra Koprowskiego, nastąpił Andrzej Zdzenicki. Kolatorstwo należało wówczas do Michała Radoszewskiego, starosty szadkowskiego³⁰³.

Wsią dziedziczną Tomasza Kossowskiego pozostawał Pęczniew w 1765 r. Świątynia, która znacznie podupadła, została właściwie w 1760 r. całkowicie odbudowana przez kolatora. Nosila nadal wezwanie św. Katarzyny. Wyposażono ją w cztery ołtarze: wielki pod wezwaniem Matki Boskiej i boczne z obrazem św. Antoniego, Aniołów Stróżów i Matki Boskiej Częstochowskiej. Bogate wyposażenie, a także uposażenie. Probstwo nadal miał, wspomniany wyżej, Andrzej Zdzenicki. Przytułku nie było. W majątku Popów należącym do Wawrzyńca Bardzińskiego i we wsi Rudniki należącej do Tomasza i Zofii Kossowskich znajdowały się kaplice prywatne³⁰⁴.

Zapewne zmienili się właściciele wsi, bowiem w 1761 r., staraniem Tomasza z Głogowy Kossowskiego, miejscowego dziedzica, kościół w Pęczniewie został odbudowany pod wezwaniem św. Katarzyny. Była to świątynia drewniana, w 1779 r. w dobrym pozostająca stanie. Wyposażona w pięć ołtarzy. Wielki Matki Boskiej Wniebowziętej, z licznymi wotami dziękczynnymi. Boczne natomiast Aniołów Stróżów, św. Antoniego, św. Andrzeja i Matki Boskiej Częstochowskiej. Wspomniany już wyżej Andrzej Zdzenicki miał to probostwo od 1754 r. i zawsze przy parafii rezydował. Na dworze Tomasza i Zofii z Miękczyńskich, małżonków Kossowskich w Rudnikach znajdowała się kaplica prywatna i także w Popowie, przy dworze Wawrzyńca Bardzińskiego. Proboszcz Zdzenicki był także w 1790 r. Parafia liczyła wówczas wszystkich wiernych 926 osób³⁰⁵.

Kolatorem parafii w 1802 r. był Józef Kossowski. Parafia składała się z wsi Pęczniew, Rudniki i Popów, gdzie mieszkało ogółem 698 spowiadają-

³⁰² ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 33–35.

³⁰³ ADWł, AAG. Wiz. 48, s. 9–10.

³⁰⁴ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 101–108.

³⁰⁵ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 1045–1056; Wiz. 88, k. 79v–89v; Chodyński, *Pęczniew*, s. 95.

cych się. Nowy proboszcz, Franciszek Zalewski przyszedł prawdopodobnie w 1801 lub 1802 r. Świątynia stosunkowo niestara, o której wspomniano wyżej. Do parafii tej była włączona jako filia świątynia pod wezwaniem św. Marka w Siedlątkowie³⁰⁶.

Ostatnia wizytacja kanoniczna z ramienia archidiecezji miała miejsce w 1811 r. Parafii służyła świątynia zbudowana przez Józefa Kossowskiego, a jej niezły stan został dokładnie opisany. Było też należyte wyposażenie świątyni we wszelki sprzęt liturgiczny oraz należyte uposażenie. Parafią opiekował się Franciszek Zalewski, ustanowiony na to beneficjum w 1802 r.³⁰⁷ Do tej parafii przez czas długi włączona była filialna parafia Siedlątków. Od 1818 r. Pęczniew znalazł się w diecezji kujawsko-kaliskiej.

Parafia wizytowana w 1821 r., gdy proboszczem tamtejszym od 1817 r. był Kazimierz Ojrzanowski. Prawo patronatu natomiast należało do Franciszka z Głogowy Kossowskiego. Parafii służyła nadal świątynia z 1761 r. Od 1816 r. był nowy cmentarz grzebalny. Ogółem było wtedy 991 wiernych³⁰⁸. Za tego samego proboszcza parafię wizytował w 1825 r. dziekan uniejowski, Bartłomiej Saganowski. Stwierdzono, że świątynia była jeszcze w dosyć dobrym stanie, ale wkrótce będzie wymagała podmurowania fundamentów. Wiernych spowiadających się na Wielkanoc naliczono 895. Prawo patronatu należało do miejscowego dziedzica, owego Kossowskiego³⁰⁹. Nowym proboszczem od 1829 r. był Andrzej Wągrowski. Parafii w 1838 r. nadal służył drewniany kościół pod wezwaniem św. Katarzyny³¹⁰.

Liczba wiernych tej parafii znacznie wzrosła, bowiem w 1877 r. naliczono ich, za proboszcza Jakuba Sandomierskiego, 2648³¹¹, zaś w 1892 r., gdy administrował parafią Jan Nepomucen Maciejewski, było ich już 3225, we wsiach Pęczniew, Dąbrowa Nowa, Dąbrowa Stara, Kraczynki, Rudniki, Osowiec, Przywidz, Popów, Wylazłów, Siedlątków, Łyszkowice, Nerki, Folwark Wielopole i Karolew. Do parafii należała jako filialna parafia z kościołem św. Marka w Siedlątkowie oraz kaplica na cmentarzu w tejże wsi³¹².

Parafia ta pozostaje nadal w diecezji włocławskiej³¹³.

³⁰⁶ ADWł, AAG. Wiz. 112, s. 21–23; Wiz. 116, s. 33–38

³⁰⁷ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 221–239

³⁰⁸ ADWł, ABKKal. Wiz. 1(200), k. 90–99.

³⁰⁹ ADWł, ABKKal. Wiz. 12(206), k. 122–134.

³¹⁰ ADWł, ABKKal. Wiz. 17(209), k. 60–65.

³¹¹ Chodyński, *Pęczniew*, s. 95.

³¹² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 75.

³¹³ *Diecezja włocławska 2000*, s. 205–207.

Parafia filialna w Siedlątkowie

Najpierw wieś ta przez długi czas należała do parafii Pęczniew³¹⁴. Przed 1497 rokiem, a może nawet wcześniej, powstała tu kaplica pod wezwaniem św. Marka³¹⁵. Jeżeli tak, to murowana świątynia, czy jak to pisano w 1636 r. kaplica, musiała być drugą na tym miejscu i zbudowano ją około 1630 r., czy, jak na innym miejscu wspomniano, iż miało to być w 1640 r. Co do tej daty nie ma zgodności, ponieważ podawano później także datę 1632 r. i świątynia miała być zbudowana, czy też odnowiona, staraniem Wojciecha Ubysza. Była to kaplica murowana, z trzema ołtarzami, z których tylko wielki posiadał portatył. Nie było w niej chrzcielnicy, bo Siedlątków należał do parafii Pęczniew, ale miejscowy dziedzic, niepodanego nazwiska, utrzymywał przy niej kapelana, inaczej wikariusza³¹⁶.

Możliwe, iż wzniesienie nowej świątyni spowodowało, że w 1642 r. wydzielono ją jako samodzielną parafię z parafii Pęczniew. Dokonał tego arcybiskup Maciej Łubieński. Za tego też arcybiskupa w parafii zostało zaprowadzone bractwo św. Izydora³¹⁷.

Właścicielem wsi w 1683 r. był Wojciech Lisiecki. Ciekawe, iż napisano wówczas, jakoby tamtejsza świątynia pod wezwaniem św. Marka była drewniana, co bez wątplenia jest pomyłką. Jakakolwiek jednak by było, stanowiła świątynię parafialną, z chrzcielnicą, a rektorem czyli zarządzającym był Stanisław Ławnicki³¹⁸. Świątynia ta, jednak murowana, z murowaną zakrystią, jak to wynika z przekazu z 1711 r., została specjalnie uposażona przez Elżbietę z Rokszyc Ubyszową. Aktualnie wymagała pewnej naprawy, na co zwrócono uwagę w zarządzeniu powizytacyjnym. Ołtarz wielki z obrazem św. Marka, a boczne Matki Boskiej i św. Izydora. Dostępnym wyposażeniem w paramenty liturgiczne. Proboszczem był Tomasz Orłowski. Do parafii należały wówczas wsie Siedlątków, Łyszkowice i Nerki³¹⁹. Kościół w 1728 r. wymagał naprawy. Probostwo miał wówczas Jakub Spiski. Działo bractwo św. Izydora, które zapewne opiekowało się ołtarzem patrona, wspomnianym już wyżej³²⁰. Właścicielem Siedlątkowa w 1759 r. był Jan Mączyński, kasztelan sieradzki, z którego poręki probostwo

³¹⁴ LB, t. 1, s. 295.

³¹⁵ Librowski, *Indeks*, s. 144.

³¹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 64–65.

³¹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 94–100.

³¹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 65–68.

³¹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 132–137.

³²⁰ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 35–36v.

to miał od 1759 r. Andrzej Kleczewski, na miejscu rezydujący i spełniający powinności duszpasterskie³²¹.

Parafię wizytowano w 1765 r. Świątynia murowana, ale wtedy nie wiadano, kiedy fundowana ani przez kogo konsekrowana. Wyposażona w trzy ołtarze: wielki św. Marka i boczne, Matki Bożej i św. Izydora. Przy tej świątyni był nadal Andrzej Kleczyński, ustanowiony tu w 1769 r., zawsze na miejscu rezydujący³²². W 1779 r. wspomniano, że kościół miał być wystawiony w 1640 r. Aktualnie wieś ta należała do Jana Jabłkowskiego, cześnika szadkowskiego. Uważano jednak, iż ta świątynia parafialna murowana miała już około 200 lat. Jej stan w niektórych miejscach nie był najlepszy. Były w niej cztery ołtarze, mianowicie wielki z obrazem św. Marka, zaś boczne Matki Boskiej, św. Izydora i św. Tekli. W 1777 r. probostwo to otrzymał Wojciech Lityński³²³.

Zdaje się, że nastąpiła zmiana proboszcza, bowiem od 1791 r. był tu Piotr Krajewski. Siedlątków był małą parafią, bowiem w tym roku naliczono tylko 142 wszystkich wiernych. Opisano wówczas dokładnie wszystko związane z parafią, jej wyposażeniem i uposażeniem³²⁴.

W 1802 r. probostwo siedlątkowskie nadal posiadał Piotr Krajewski. Kolatorem wówczas był Izydor Jabłkowski. Pamiętano o tym, że kościół tamtejszy był fundowany w 1630 r. przez Wojciecha Ubysza, zaś pokryty gontami został w 1799 r. przez Kunegundę Jabłkowską. Do kościoła filialnego w Siedlątkowie uczęszczali wierni ze wsi Siedlątków, Łyszkowice i Nerki, skąd do sakramentów wielkanocnych przychodziło 236 osób. Opis parafii z 1802 r. informuje, że komunikujących z wyżej wspomnianych trzech wiosek było zaledwie 149³²⁵.

Ostatnia wizytacja parafii jako przynależnej do archidiecezji miała miejsce w 1812 r. Pozostawał nadal jako filialna Pęczniewa. Kościół murowany, uszkodzony dawniej, zdaje się że po 1802 r., przez pożar, ale pozostały ściany, teraz dachem przykryte, jednak wszystko wymagało dalszej naprawy. Wyposażenie w paramenty liturgiczne opisane, ale wiele z nich miało uszkodzenia spowodowane wspomnianym pożarem. Prawo patronatu należało wówczas do Izydora Jabłkowskiego, dziedzica Siedlątkowa. Parafią zarządzał Franciszek Zalewski, proboszcz pęczniewski. Czyli parafia znowu

³²¹ ADWł, AAG. Wiz. 48, s. 7.

³²² ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 94–100.

³²³ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 1038–1045.

³²⁴ ADWł, AAG. Wiz. 88, k. 76–79v.

³²⁵ ADWł, AAG. Wiz. 88, k. 76–79v; Wiz. 112, s. 25–26; Wiz. 116, s. 39–43.

zeszła do roli parafii filialnej. Przy kościele tym znajdował się dom, w którego połowie mieszkał dzierżawca, a w połowie kapelan dworski, zakonnik karmelita, odprawiający tu w niedziele i święta³²⁶.

Po 1818 r. Siedlątków znalazł się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Ponieważ tamtejsza świątynia, jak to wyżej poznaliśmy, był bardzo zniszczona, władza cywilna w 1821 r. nakazała zamknąć tamtejszy kościół jako zagrażający bezpieczeństwu. Wierni chodzili do kościoła w Pęczniewie. Wizytator, dziekan uniejowski sporządził dokładny protokół oględzin Siedlątkowa. Stwierdził też, że w Siedlątkowie był kapelan, podlegający proboszczowi w Pęczniewie. Jednak kolator, dziedzic Siedlątkowa Izydor Jabłkowski, nie zgadzał się z decyzją o zamknięciu kościoła³²⁷. Parafia wizytowana także w 1825 r., i liczyła 226 osób spowiadających się na Wielkanoc, złączona z Pęczniewem osobą jednego proboszcza³²⁸.

Jednak parafia, jako filialna wprawdzie, przetrwała, czyli świątynię musiano naprawić. W kościele siedlątkowskim znajdował się obraz Matki Boskiej uważany za łaskami słynący³²⁹.

Ponownie samodzielną parafią stała się dopiero w 1958 r. Stało się to w rok po pożarze wnętrza tamtejszego kościoła, w którym spalił się obraz Matki Boskiej Siedlątkowskiej. Może to było impulsem do bliższego zainteresowania się Siedlątkowem. Sporządzono wierną kopię obrazu. Parafia pozostaje w diecezji włocławskiej³³⁰.

PSARY

W Psarach, leżących w pobliżu miasta Turek, w połowie XIV wieku powstała parafia, której świątynia zapewne została fundowana przez właścicieli, Psarskich w XIV wieku pod wezwaniem Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny. Najstarszych wiadomości o niej nie znamy. W 1521 r. proboszczem był Grzegorz ze Słońska prezentowany przez miejscowego dziedzica, którego nazwiska nie znamy. Do parafii należały wówczas wsie Psary, Przykona, Rzodkwice i Trzysze³³¹.

³²⁶ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 257–272.

³²⁷ ADWł, ABKKal. Wiz. 1(200), k. 100–108v.

³²⁸ ADWł, ABKKal. Wiz. 12(206), k. 130–134.

³²⁹ Chodyński, *Pęczniew*, s. 95–96.

³³⁰ *Diecezja włocławska 2000*, s. 210–211.

³³¹ LB, t. 1, s. 259–260; Librowski, *Indeks*, s. 138.

Później, w 1609 r. podawano, że patronem świątyni był św. Walenty. Probostwo miał wówczas niejaki Michał z Brodni³³², jednak już w 1760 r. powrócono do dawnego maryjnego wezwania. Powtórzono tę wiadomość w 1765 r., podając ponadto, że świątynia została odbudowana w 1764 r. W 1759 r. probostwo psarskie miał Wojciech Borecki. Z parafia tą złączona została, jako filialna, parafia Słomowo. Dziedzicem i kolatorem parafii w 1775 r. był Antoni Żeroński. Ponieważ kościół uległ zniszczeniu, w 1764 r. został odbudowany pod dawnym wezwaniem staraniem ówczesnego proboszcza, Wojciecha Boreckiego, i z ofiar parafian. W 1765 r. do parafii była dołączona sąsiednia parafia Słomów Kościelny jako filia. Jednak kościół w Słomowie w 1775 r. był już całkowicie zniszczony, tak, że niewiadome było nawet jego wezwanie³³³.

Dobra Psary zmieniły właściciela, skoro w 1778 r. był nim Józef Kliński, ale proboszczem nadal był Wojciech Borecki, zarządzający także parafią w Słomowie³³⁴.

Jednak od 1788 r. probostwo to miał Andrzej Siekier Zdenicki. Parafia liczyła wtedy 794 parafian, w tym 2 innowierców. Ale świątynia była w bardzo złym stanie, częściowo pokryta słomą. Wewnątrz jeden ołtarz. Sporządzono wykaz paramentów i uposażenia. Wizytator stwierdził, że nie dane mu było dotąd widzieć tak zaniedbanego kościoła, za co powinien się wstydzić kolator, a także i rządca. Na terenie parafii w Słomowie znajdowała się kaplica, zapieczętowana z powodu złego stanu. Wizytator stwierdził, że gdyby nie odremontowano kościoła w Psarach, a kolator kaplicy w Słomowie zbudował nowy kościół, to tam byłoby można przenieść siedzibę parafii³³⁵.

Okazało się, że stosunkowo niedawno zbudowana świątynia w Psarach już na początku nowego wieku takiemu uległa zniszczeniu, że zaszła potrzeba jej odbudowy. Stało się to w 1805 r. Wizytator tej parafii w 1825 r., już do diecezji kujawsko-kaliskiej włączonej, podał, że świątynię drewnianą zbudował dziedzic dóbr Psary Ignacy Dobrski. Parafia liczyła wtedy 910 osób zobowiązanych do spowiedzi i Komunii wielkanocnej³³⁶. Natomiast ks. Chodyński utrzymuje, jakoby odbudowy świątyni w 1805 r. dokonał Józef Watt Kosicki,

³³² ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 509–509v.

³³³ ADWł, AAG. Wiz. 24, s. 92–94; Wiz. 63, s. 20–23; Wiz. 67, s. 36–38; S. Chodyński, *Psary*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 96.

³³⁴ ADWł, AAG. Wiz. 70, s. 84–87.

³³⁵ ADWł, AAG. Wiz. 85, k. 142v–146v.

³³⁶ ADWł, ABKKal. Wiz. 10(204), k. 60.

sędzia koniński, który miał dobra psarskie wydzierżawić³³⁷. Zdaje się, że pierwsza wiadomość powinna być prawdziwsza. Kościół był wówczas w stanie dobrym. Parafia liczyła 910 osób komunikujących. Proboszcza wówczas nie było, ale miał wkrótce nastać nowy. Wspomniany wyżej kościół w Słomowie był tak zniszczony, że zdaniem wizytatora nadawał się jedynie do rozbiórki³³⁸.

Za proboszcza Ignacego Panka, w 1877 r. parafia liczyła 2533 wiernych³³⁹, a w roku 1892 r., gdy proboszczem był Julian Pieczyński, liczyła 2296 wiernych i obejmowała wsie: Psary, Zmiotki, Słomów Kościelny i Słomów Górny, Skrzyńki, Trzysze, Młyniska, Radyczyny, Paulinów, Aleksandrów, Józefina, Budy Psarskie, Dymitrow, Przykona, Helenów, Piotrow i Gajówka. Jeszcze wówczas stał w Słomowie kościół filialny pod wezwaniem św. Wojciecha³⁴⁰.

Świątynia psarska była odnawiana przez proboszcza Ignacego Panka w 1860 r.³⁴¹, ale pewnie nie odpowiadała potrzebom parafii. W latach 1911–1913 wzniesiono, według planów Jarosława Wojciechowskiego, gdy proboszczem był Zygmunt Guranowski, nową świątynię, też pod wezwaniem Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny, konsekrowaną 20 kwietnia 1913 r. przez biskupa Stanisława Zdzitowieckiego, chociaż obok stał dawny kościół drewniany. Parafia ta od 1925 r. należy do diecezji włocławskiej³⁴².

Kościół filialny w Słomowie

Nazwa pisana niekiedy Słomów Kościelny. Wspominana przy parafii Psary parafia w Słomowie ma swoją starą historię i koniecznie trzeba jej poświęcić nieco uwagi, chociaż teraz już nie istnieje. Powstała w 1440 r. dzięki fundatorowi, Wojciechowi z Turzy, proboszczowi z Turku, który zbudował tu świątynię pod wezwaniem św. Wojciecha, postarał się, aby zaraz stała się filią parafii Turek. Nazwa pierwotnie brzmiała Człomowo. Należały do niej wsie Słomów, Psary Małe, Słomów Górny, Zmiotki i opuszczona wieś Skrzyńki. Obowiązki proboszcza spełniał jako tzw. wikariusz stały, jeden z wikariuszy z parafii w Turku³⁴³.

Jako parafia filialna parafii w Turku jest notowana w wizytacji z 1608 r. Właścicielami Słomowa byli wówczas Stanisław Słomowski i Wojciech Pod-

³³⁷ Chodyński, *Psary*, s. 96.

³³⁸ ADWł, ABKKal. Wiz. 10(204), k. 62–63.

³³⁹ Chodyński, *Psary*, s. 96.

³⁴⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 75.

³⁴¹ Chodyński, *Psary*, s. 96.

³⁴² *Diecezja włocławska 2000*, s. 207–209.

³⁴³ LB, t. 1, s. 258.

leski³⁴⁴. Wprawdzie w 1759 r. była to filia parafii w Turku, to obsługiwał ją proboszcz z Psar Wojciech Borecki³⁴⁵. Później przekazana wiadomość podaje, że prawdopodobnie już w 1712, lub 1727 r. miała być ponownie afiliowana³⁴⁶, co nie bardzo zgadzałyby się z tym, że jeszcze w 1760 r. uważano ją za samodzielną. Jednakże już w 1765 r. wyraźnie powiedziano, że podlegała jako filia parafii w Psarach³⁴⁷, a w 1775 r. oceniano, że tamtejsza świątynia jest całkowicie opuszczona³⁴⁸.

Jednak świątynia ta wizytowana została w 1790 r. przez ówczesnego wizytatora parafii psarskiej i opisano jej niezadowolający stan³⁴⁹. Wraz z Psarami znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej; wspomniano o niej jako filialnej parafii Psary w 1825 r.³⁵⁰ i przetrwała do końca wieku XIX, jeżeli wspomniano o niej jeszcze w 1892 r. przy parafii Psary³⁵¹. Teraz nie istnieje.

SKĘCZNIEW

Nazwa tej miejscowości przez długi czas pisana była Skęcziów. Miejscowi dziedzice byli zapewne fundatorami świątyni w Skęczniewie i to w drugiej połowie XV w. Niejaki Maciej, dziedzic ze Skęczniewa, na początku XVI w. prezentował na to probostwo Jakuba z Gawłowic. Uposażenia nie wystarczało na utrzymanie wikariusza. Do parafii należały wsie Skęczniew, Piekary, Wola Piekarska, Zaspy, Łyszkowice, Kościanki i Skęczniewek³⁵².

Kościół parafialny Świętej Trójcy istniał tu w drugiej połowie wieku XV. Przy kościele był szpital i szkoła, które przestały istnieć w XVIII w.³⁵³. Jednak w 1636 r. świątynia z powodu starości była już bardzo zniszczona. W osobno stojącej dzwonnicy znajdowały się trzy dzwony. Parafia liczyła około 500 osób komunikujących na Wielkanoc. Dokładnie opisano jej uposażenie³⁵⁴. Parafię

³⁴⁴ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 159v–161v; 429v–430, 509.

³⁴⁵ ADWł, AAG. Wiz. 24, s. 95.

³⁴⁶ ADWł, AAG. Wiz. 70, s. 85.

³⁴⁷ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 27–28.

³⁴⁸ ADWł, AAG. Wiz. 67, s. 37–38.

³⁴⁹ ADWł, AAG. Wiz. 85, k. 146–146v.

³⁵⁰ ADWł, ABKKal. Wiz. 10(204), k. 60.

³⁵¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 75.

³⁵² LB, t. 1, s. 404–405.

³⁵³ Br. Chlebowski, *Skęczniew*, w: SGKP, t. 10, s. 666.

³⁵⁴ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 226–227.

wizytowano w 1712 r.³⁵⁵ oraz w 1728 r. Kościół w Skęczniewie w 1728 r. był drewniany, konsekrowany, pod wezwaniem Świętej Trójcy. Ołtarz wielki, w którym znajdowało się tabernakulum, nosił wezwanie Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny, a boczne Matki Boskiej Częstochowskiej, św. Józefa i Świętej Trójcy. Probostwo to trzymał Grzegorz Czągłowski, rezydujący na miejscu. Do tej parafii należały wówczas wsie Skęczniew, Piekary, Wola Piekarska, Zaspy, Łyszkowice, Skęczniewek. Parafian przystępujących do sakramentów wielkanocnych naliczono około 600. Istniał dom dla opieki nad ubogimi, czyli przytułek, ale nie miał własnego uposażenia i ubodzy żyli jedynie z jałmużny. Ponieważ świątynia z powodu wieku była w dosyć złym stanie, wizytator polecił postarać się nie tyle o naprawę, ale właściwie o wystawienie nowej, co należało do kolatora³⁵⁶.

To polecenie wizytatora nie poszło w zapomnienie, bowiem w 1748 r. Wojciech Mączyński, kasztelan spicimierski i kolator, a właściwie jego matka Eufrozyna, wzniesli nowy kościół pod wezwaniem Świętej Trójcy. Wizytowany w 1759 r. Była to świątynia drewniana. Probostwo skęczniewskie miał wówczas Antoni Żółtowski, który nastąpił tu prawdopodobnie po śmierci Kazimierza Kurskiego w 1756 r. W 1765 r. nadal prawo kolatorskie należało do Wojciecha Mączyńskiego, a świątynia nadal pozostawała niekonsekrowana, ale dobrze utrzymana, z wystarczającym wyposażeniem i uposażeniem. Działało bractwo św. Józefa zaprowadzone w 1737 r. Zarządzał parafią Antoni Żółtowski, ustanowiony tu w 1756 r.³⁵⁷

Właścicielem Skęczniewa w 1779 r. był Jan Mączyński. Świątynia, zapewne staraniem kolatora, utrzymana w dobrym stanie, z czterema ołtarzami. Wielki z obrazem Świętej Trójcy i boczne Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, św. Benona i św. Wawrzyńca. Od 1756 r. probostwo to miał nadal Antoni Michał Żółtowski³⁵⁸. Parafię w Skęczniewie, wsi szlacheckiej, w 1802 r. tworzyły wsie Skęczniew, Kościanki, Rzekta, Młyny [Piekarskie], Łęg i Wola, gdzie było 813 wiernych, zaś proboszczem był Kazimierz Petrykowski³⁵⁹.

Skęczniew był w 1810 r. wsią dziedziczną Hipolita Masłowskiego. Pamiętano, że tamtejszy kościół został wystawiony w 1748 r. przez Wojciecha Mączyńskiego, kasztelana spicimierskiego. Była to świątynia drewniana,

³⁵⁵ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 175–180.

³⁵⁶ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 48–49.

³⁵⁷ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 42–43; Wiz. 59, s. 432–439.

³⁵⁸ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 793–804.

³⁵⁹ ADWł, AAG. Wiz. 113, s. 35; Wiz. 117, s. 57–58.

należycie wyposażona, prawa patronatu miejscowego dziedzica, a jej proboszczem od 1785 r. był Kazimierz Petrykowski³⁶⁰.

I ta parafia znalazła się od 1818 r. w diecezji kujawsko-kaliskiej. Wizytowana przez dziekana uniejowskiego w 1821 r. W tym roku nastąpiła zmiana proboszcza i Pawła Izdebskiego najpierw na krótko zastąpił jako tymczasowy administrator proboszcz z Miłkowic, Ludwik Pęczkowski, aby jeszcze tego samego roku przyszedł następca, Wawrzyniec Siwik. Prawo patronatu należało do Hipolita Masłowskiego, miejscowego dziedzica. Kościół parafialny był już znacznie zniszczony, a chociaż w 1800 r. został okradziony, to jego wyposażenie było już dosyć bogate. Parafian zobowiązanych do sakramentów naliczono 868. Przytułek nie miał własnego uposażenia, a kolator zbudował dom, w którym wprawdzie mogli przebywać ubodzy, ale faktycznie mieszkała tam osoba posługująca w kościele³⁶¹. Niebawem, bo w 1825 r., za tego samego proboszcza, dziekana uniejowski, Bartłomiej Saganowski, ponownie wizytował tę parafię. Parafia miała nową, murowaną świątynię, wystawioną z funduszy pozostawionych przez jezuitę, Piotra Wersternowskiego, zmarłego niestety w tymże 1825 r., jeszcze nie całkowicie ukończoną, ale kolator, znany nam Hipolit Masłowski, zapowiedział, że w roku następnym budowa będzie ukończona. Parafia liczyła 937 osób komunikujących³⁶². Od 1832 r. probostwo miał Piotr Siekierski. Nowa świątynia nie była jeszcze konsekrowana, a jedynie poświęcona. Parafian komunikujących na Wielkanoc było już 1030³⁶³.

Parafia po 1864 r. należała do dekanatu tureckiego. Za proboszcza Antoniego Będkowskiego, od 1874 r. proboszcza w Skęczniewie, w 1877 r. było 2142 parafian, co świadczy o znacznym wzroście liczebnym parafii³⁶⁴. Od 1888 r. proboszczem był tu Aleksander Jędrychowski, naliczono 2210 parafian, a okręg parafialny obejmował wsie Skęczniew, Młyny Skęczniewskie, Rzekta, Mechniów, Zagaj, Czyste, Szymany, Stawki, Młyny Piekarskie, Józefów, Łęg Piekarski, Piekary, Wola, folwark Kościanki i Zborów³⁶⁵.

Parafia pozostaje nadal w diecezji włocławskiej³⁶⁶.

³⁶⁰ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 1125–1149.

³⁶¹ ADWł, ABKKal. Wiz. 1(200), k. 110–117v.

³⁶² ADWł, ABKKal. Wiz. 12(206), k. 138–148v.

³⁶³ ADWł, ABKKal. Wiz 17(209), k. 50–53v.

³⁶⁴ S. Chodyński, *Skęczniew*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 97.

³⁶⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 75.

³⁶⁶ *Diecezja włocławska 2000*, s. 211–213.

SPYCIMIERZ

Starożytna osada, potem gród kasztelański, bardzo często wspominany przy poznawaniu dziejów Polski starożytnej. Należał do uposażenia arcybiskupów gnieźnieńskich, ale prawdopodobnie dopiero po 1347 r., kiedy nastąpiła zamiana pewnych dóbr pomiędzy królem a arcybiskupem gnieźnieńskim. Świątynia istniała tu od czasów najdawniejszych, o czym świadczą najstarsze kroniki, łącznie z zapisem Galla Anonima. Potem Śpicimierz utracił swoje znaczenie na rzecz rozwijającego się Uniejowa. Kocioł tamtejszy został oddany pod zarząd mansjonarzy uniejowskich. Po zniesieniu kapituły w Uniejowie, Śpicimierz był najpierw filią uniejowskiej parafii, a później otrzymał własnego proboszcza³⁶⁷. Toteż wspominało o nim najczęściej nieco ubocznie przy wizytacjach kolegiaty uniejowskiej. Aktualnie nazwę tej wsi pisze się Spycimierz.

Właściwie Śpicimierz to jeden z najstarszych grodów kasztelańskich i parafia zapewne erygowana już w XII w. z kościołem pod wezwaniem Podwyższenia Krzyża Świętego zbudowanym w roku 1106 lub 1118, a potem włączona do uposażenia mansjonarzy uniejowskich³⁶⁸.

Parafia wizytowa w 1712 r., kiedy należała już do mansjonarzy uniejowskich, sprawujących tu duszpasterstwo. Świątynia dobrze utrzymana, z dwoma ołtarzami, wielkim Męki Pańskiej i bocznym Matki Boskiej. Należyce wyposażona w paramenty liturgiczne dokładnie spisane. Uposażenie dokładnie opisane, zarządzane przez wspomnianych wyżej mansjonarzy³⁶⁹.

Kościół w Śpicimierzu wizytowany w 1728 r. był drewniany, pod dawnym wezwaniem. Ołtarz wielki z wizerunkiem krzyża i w nim przechowywano Najświętszy Sakrament, a boczne Matki Boskiej Częstochowskiej i św. Onufrego. Zakrystia dobra dla przechowywania paramentów liturgicznych. Dzwonnica dobra, w niej trzy dzwony, a czwarty jako sygnaturka. Obowiązki proboszcza spełniał Kazimierz Nowski, jeden z mansjonarzy uniejowskich, ponieważ ta parafia została inkorporowana do kolegium mansjonarzy przy kolegiacie uniejowskiej. Parafię tworzyła wieś Spycimierz i wieś Szłop (Człopy). Wiernych, zdaje się, że tych już się spowiadających, było około 200³⁷⁰.

Przy tej starej drewnianej świątyni pracowali od dawna mansjonarze z Uniejowa, a w 1759 r. konkretnie Jerzy Bieniaszkiewicz, będący jedno-

³⁶⁷ LB, t. 1, s. 355–356; Br. Chlebowski, *Spycimierz*, w: SGKP, t. 11, s. 109.

³⁶⁸ Librowski, *Indeks*, s. 149.

³⁶⁹ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 149–156.

³⁷⁰ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 46v–47v.

cześnie notariuszem konsystorza uniejowskiego³⁷¹. Sam Spicimierz, jako wieś, należał nadal do uposażenia arcybiskupa gnieźnieńskiego i wchodził w skład klucza uniejowskiego. Świątynia nosiła wezwanie Świętego Krzyża i pod takim wezwaniem był ołtarz wielki. Ołtarze boczne poświęcone były św. Onufremu i Matce Boskiej Częstochowskiej. Dostyc bogate było wyposażenie świątyni³⁷².

Świątynia tamtejsza w 1779 r. miała trzy ołtarze. Wielki Jezusa Chrystusa Ukrzyżowanego, o którym miał już wspominać w swojej kronice Wincenty Kadłubek, a przez lud uważany był za łaskami słynący, przy którym znajdowało się wiele wot dziękczynnych, zrabowanych jednak w czasach wojen szwedzkich. Następne dwa ołtarze noszą wezwania Najświętszej Marii Panny i św. Onufrego³⁷³. W 1802 r. parafia miała jedynie 304 osoby komunikujące na Wielkanoc. Pozostawała inkorporowaną do kolegium mansjonarzy uniejowskich i jeden z nich tu dojeżdżał. Opis parafii w tym roku sporządził Michał Górczyński, mansjonarz³⁷⁴.

O tym, że dawniej Śpicimierz wiele znaczył dla arcybiskupów gnieźnieńskich i że ma stare korzenie pamiętano, gdy wizytowano parafię w 1811 r. Dawna świątynia została zastąpiona nową przez arcybiskupa Antoniego Kazimierza Ostrowskiego, który przeznaczył na to znajdujące się w Śpicimierzu srebra. Została zbudowana w latach 1783–1784. Nowa świątynia drewniana nie była konsekrowana, a jedynie poświęcona pod dawnym wezwaniem Podwyższenia Świętego Krzyża. Prawo patronatu należało dawniej do arcybiskupów, ale jeszcze przez Zbigniewa Oleśnickiego parafia została inkorporowana mansjonarzom uniejowskim i oni sprawowali opiekę duszpasterską³⁷⁵. Tak było do czasu zniesienia kapituły uniejowskiej.

Po 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Ponieważ była inkorporowana do mansjonarzy uniejowskich, których po zniesieniu kapituły nazywano po prostu wikariuszami, dokumentacja parafii śpicimierskiej znajdowała się w ich posiadaniu. W 1821 r. wizytator sporządził nowy opis kościoła drewnianego, leżącego teraz we wsi rządowej Ekonomii Śpicimierz. Zdaje się, że opiekę nad nią sprawowali swego czasu wszyscy wikariusze i nie było wyznaczonego jednego, za to odpowiadającego³⁷⁶. Okazuje się,

³⁷¹ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 36–37.

³⁷² ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 381–384.

³⁷³ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 842–851.

³⁷⁴ ADWł, AAG. Wiz. 113, s. 39–40.

³⁷⁵ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 1155–1173.

³⁷⁶ ADWł, ABKKal. Wiz. 1(200), k. 128–131v.

że świątynia tamtejsza, drewniana, bez podmurowania, znajdowała się w złym stanie, chociaż była stosunkowo niedawno stawiana. Proboszczem od 1805 r. był Jan Marczewski, gdy został wikariuszem w Uniejowie³⁷⁷. Proboszcz ten był jeszcze w 1838 r., ale tu nie mieszkał, a tylko dojeżdżał z Uniejowa. Prawo patronatu przeszło teraz na rząd, a wykonywał je generał hrabia Toll [Karl Wilhelm von Toll], który od cara otrzymał dobra Ekonomii Uniejowskiej. Parafii nadal służyła drewniana świątynia. Przystępujących do sakramentów na Wielkanoc było 548 parafian³⁷⁸.

W 1877 r. proboszczem był tu Melchior Kawczyński. Parafia liczyła wtedy jedynie 810 wiernych³⁷⁹. Następnym proboszczem urzędowo był profesor seminarium wrocławskiego Marian Nassalski, a w parafii rezydował Ludwik Kobuszewski, prawnie wikariusz parafii Malanów. W 1892 r. parafian było tylko 863, a należały do niej wsie Śpicimierz, Człopy i Zieleń³⁸⁰.

Parafia ta pozostała w diecezji wrocławskiej. Kościół drewniany rozebrany w 1943 r. przez okupanta niemieckiego, w latach 1945–1946 odbudowany jako drewniany, a w latach 1986–1992 powstała tu nowa i to murowana świątynia³⁸¹.

ŚWINICE [WARCKIE]

Pisane raz Świercze, raz Swincze, teraz Świnice. Podanie głosi, że wieś ta miała być założona przez arcybiskupa Jakuba Świnę (1283–1314), który też około 1300 r. fundował tu kościół parafialny pod wezwaniem św. Gotarda. Czyli on był tu właścicielem, a i później była to własność szlachecka³⁸². Niektórzy jednak przyjmują wcześniejsze powstanie parafii i datują ją na drugą połowę XIII wieku³⁸³. Bez wątpienia była to świątynia drewniana. W 1521 r. kościół w Świnicach miał kolatora w osobie właściciela wsi, Jana, który wyznaczył na proboszcza parafii Wojciecha z Zegrzanki. Dawnym zwyczajem utrzymywał pomoc kościelną w osobie wikariusza i zapewne organisty lub kantora. Okręg parafii tworzyły wówczas wsie

³⁷⁷ ADWł, ABKKal. Wiz. 12(206), k. 166–171.

³⁷⁸ ADWł, ABKKal. Wiz 17(209), k. 66–69v.

³⁷⁹ S. Chodźński, *Spicimierz*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 97–98.

³⁸⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 76.

³⁸¹ *Diecezja wrocławska 2000*, s. 639–641.

³⁸² Br. Chlebowski, *Świnice Warckie*, w: SGKP, t. 11, s. 706–707.

³⁸³ Librowski, *Indeks*, s. 156.

Świnice, Kraski, Chorzepin Wieś, Wola Świnicka, Rogów, Piaski, Drozdów, Dzierżawy, Saków i Kiki³⁸⁴.

Wsią szlachecką pozostały Świnice w 1636 r. Nadal była tu świątynia drewniana, konsekrowana i robiła wrażenie zadbanej. Wewnątrz trzy ołtarze, z tabernakulum w ołtarzu wielkim. Wystarczające wyposażenie w paramenty liturgiczne i odpowiednie uposażenie. Obok kościoła stał przytułek, niemający specjalnego uposażenia, ale przebywało w nim pięcioro ubogich żyjących z jałmużny. Probostwo miał Adam Wroszkowicz³⁸⁵. Musiał się zmienić właściciel, ponieważ w 1683 r. był nim Rafał Byszewski, kolator. Z jego zapewne prezenty parafię prowadził Paweł Brożynowicz, niemający wikariusza i sam prowadzący duszpasterstwo. Kościół drewniany wymagał w niektórych częściach naprawy. Uposażenie odpowiednie oraz legaty powinny zapewniać spokojną działalność tej parafii³⁸⁶. Proboszczem w 1711 r. był Krzysztof Majkozowski z prezenty Rafała i Franciszka z Drozdowa Byszewskich, danej w 1698 r. Świątynia należycie utrzymana w czystości i zadbana, było wystarczające wyposażenie w paramenty liturgiczne, a uposażenie dobrze opisane³⁸⁷.

Nie wiadomo z jakiego powodu w 1728 r. wizytator nie zastał w Świnicach proboszcza ani ustanowionego przez niego zastępcy, czy nawet kogoś, kto mógłby udzielić odpowiedzi na pytania. Wizytator miał powiadomić o tym oficjała w Uniejowie³⁸⁸. Zapewne niebawem przyszedł tu właściwy proboszcz. W 1759 r. prawo kolatorskie posiadali nadal Byszewscy. Stary kościół był już bardzo zniszczony, a inne zabudowania wymagały właściwie odbudowy. Z prezenty kolatora parafię miał Tomasz Kiciński, zawsze tu rezydujący³⁸⁹.

Parafia była wizytowana także w 1765 r. Nadal to wieś dziedziczna Byszewskich. Był tu nadal stary drewniany kościół pod wezwaniem św. Gotarda, należycie utrzymany, z czterema ołtarzami i dobrym wyposażeniem. Probostwo to od 1757 r. miał Tomasz Kiciński. Wprawdzie nie było przytułku, ale dwóch ubogich otrzymywało pomoc³⁹⁰.

W 1779 r. właścicielką Świnic była Marianna z Byszewskich Umińska. Świątynia znajdowała się nadal w złym stanie, ale miała cztery ołtarze. Wielki miał wezwanie Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny,

³⁸⁴ LB, t. 1, s. 364–365.

³⁸⁵ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 21–24; s. 72.

³⁸⁶ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 10–13.

³⁸⁷ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 40–45.

³⁸⁸ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 9v.

³⁸⁹ ADWł, AAG. Wiz. 48, s. 3–4.

³⁹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 45–53.

ale w górnej kondygnacji umieszczono także obraz patrona, św. Gotarda. Boczne zaś miały za patronów św. Antoniego, św. Józefa i Matkę Boską Bolesną. Probostwo miał Michał Kędziński będący tu od 1770 r.³⁹¹

Następna wizytacja odbyła się w 1790 r. Na probostwie pozostawał wspomniany wyżej Michał Kędziński. Na jakiej podstawie powiedziano, że kościół w Świnicach został wystawiony w 1592 r., nie wiemy, ale taka data widniała wówczas na belce przy wejściu. Wiernych ogółem naliczono około 850. W Drozdowie, przy tamtejszym majątku powstała kaplica prywatna. Bardzo dokładnie opisano stan świątyni, wyposażenia i uposażenia³⁹². Opis kościoła sporządzono też w 1802 r. Była to wieś kolacji szlacheckiej, a właścicielem był Antoni Umiński, miecznik kowalski. W Drozdowie znajdowała się kaplica prywatna, ale rokrocznie musiano starać się o zezwolenie na sprawowanie tam mszy. Kościół świnicki, cały z modrzewia, nosił wezwanie św. Gotarda. Do parafii należały wsie Świnice, Chorzeplin, Kraski, Saków, Dzierżawy, Kiki, Budy Kickie, Budy Świnickie, Rogów, Wola Świnicka, Drozdów i Piaski. Spowiadających się było w tych wsiach obojga płci 925 osób. A proboszczem był Michał Kędziński³⁹³.

Ostatnia za czasów gnieźnieńskich wizytacja odbyła się w 1812 r. Dziezicem tej wsi szlacheckiej był Antoni Umiński, miecznik kowalski.

Świątynia stara, drewniana, pod wezwaniem św. Gotarda, konsekrowana, dokładnie opisana tak co do stanu, jak i wyposażenia i uposażenia. W 1810 r. zmarł proboszcz Piotr Jabłoński i najpierw parafią zajmował się miejscowy dziekan, potem tymczasową administrację miał proboszcz z Grodziska, ale od 1812 r. zarząd otrzymał niepodanego tu imienia Kawczyński³⁹⁴.

Nowy rozdział dziejów parafii rozpoczął się w 1818 r., kiedy znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Już w 1821 r., za proboszcza Antoniego Modelskiego, sporządzono dokładny opis parafii. Czy jednak wiadomość ta jest ścisła, można mieć uzasadnioną wątpliwość, bowiem w protokole wizytacji z tego roku podano na swoim miejscu, że probostwo należało od 1813 r. do Antoniego z Grójca Medeksza. Ponadto jest też informacja o którymś z poprzednich proboszczów, Piotrze Jabłońskim, mającym zostawić jakieś pieniądze na uregulowanie inwentarza plebanii. Nie jest to wszystko jasne. A aktualny proboszcz wydzierżawił gospodarstwo parafialne i to bez zgody

³⁹¹ ADWŁ, AAG. Wiz. 72, s. 938–951.

³⁹² ADWŁ, AAG. Wiz. 88, k. 27–34.

³⁹³ ADWŁ, AAG. Wiz. 112, s. 27–28; Wiz. 116, s. 45–50.

³⁹⁴ ADWŁ, AAG. Wiz. 137, s. 273–290.

władzy kościelnej³⁹⁵. Okaże się, że ten proboszcz chętniej przebywał w drugiej swojej parafii, w Grodzisku. Można to wszystko w pewien sposób wyjaśnić smutną raczej okolicznością porozbiorową. Niebawem, bo już w 1825 r. nastąpiła kolejna wizyta dziekana. Niestety musiał stwierdzić, że świątynia tamtejsza, pod wezwaniem św. Gotarda, była tak zniszczona, że zagrażała bezpieczeństwu. Ale staraniem kolatora oraz parafian, a także dzięki przychylnej postawie władz rządowych, spodziewano się, że w roku następnym stanie nowa świątynia, chociaż do końca nie wiadomo, czy będzie drewniana, czy murowana. Kolatorem aktualnie był Jan Kalinowski, dziedzic ze Świnic. Proboszcz Medeksza, rezydujący w Grodzisku, miał tu zastępcę, Malachiasza Łyczkowiego. A parafia spora, jeżeli do sakramentów wielkanocnych było zobowiązanych 1187 osób³⁹⁶. Nowa świątynia z pewnością też była drewniana.

Niestety nowa i stara, czekająca na rozebranie świątynia, spłonęły w 1828 r. Kolator, z upoważnieniem władzy diecezjalnej, wystawił w 1829 r. tymczasową kaplicę, krytą słomą, mającą służyć potrzebom parafii. Przewidywano, że nową świątynię będzie można odbudować częściowo z odszkodowania od Towarzystwa Ogniowego, częściowo z ofiar parafian. W 1838 r., kiedy dziekan wizytował tę parafię, były jakieś dyskusje pomiędzy parafianami a kolatorem. Proboszczem od około 1836 r. był Józef Makulski³⁹⁷.

Przez około 30 lat parafii służyła prowizoryczna kaplica i dopiero w 1859 r. Kazimierz Karwowski, miejscowy dziedzic, z pomocą parafian zaczął budować murowany kościół pod wezwaniem św. Kazimierza, poświęcony przez proboszcza Jana Weinerta. W 1877 r. probostwo to miał Mikołaj Przybylski, a parafia liczyła 1908 wiernych³⁹⁸. Nie podano w 1892 r. nazwiska proboszcza, bo parafia wakowała, ale był rezydujący na miejscu Mikołaj Kozłowski, urzędowo wikariusz z Boleszczyna. Parafia obejmowała wsie Świnice, Wola Świnicka, Kraski, Rogów, Drozdów, Piaski, Saków, Dzierżawy, Kiki, Grabiszew, Głogowiec i Borek, zaś parafian było wówczas 2053³⁹⁹.

Parafia pozostała w diecezji włocławskiej po 1925 r. i dotąd do niej należy, z niej wyłoniono nową parafię w Dzierżawach, a w samych Świnicach powstało sanktuarium Świętej siostry Faustyny⁴⁰⁰.

³⁹⁵ ADWł, ABKKal. Wiz. 1(200), k. 119–126v.

³⁹⁶ ADWł, ABKKal. Wiz. 12(206), k. 152–161.

³⁹⁷ ADWł, ABKKal. Wiz. 17(209), k. 46–49.

³⁹⁸ Chlebowski, *Świnice Warckie*, s. 706–707; S. Chodyński, *Świnice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 98–99.

³⁹⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 76.

⁴⁰⁰ RDWł, s. 964–967.

TOKARY

Znany już w drugiej połowie wieku XV kościół w Tokarach, pod wezwaniem św. Andrzeja, najprawdopodobniej ufundowany został przez właścicieli tej wsi, Tokarskich, chociaż czasu nie sposób określić. Oni byli właścicielami wsi i kolatorami kościoła w 1521 r., gdy probostwo znajdowało się w ręku niejakiego Bartłomieja z Rawy i obejmowało wsie Tokary, Milejów, Siewieruszki, Kawęczyn i Parchowo⁴⁰¹.

Marcin Tokarski był współwłaścicielem Tokar w 1607 r., ale drugim był Jan Sulikowski, i na zmianę wykonywali prawo patronatu. Oni też podratowali i upiększyli świątynię, a niejaka Jadwiga Mycielska, właścicielka z Kawęczyna, wystawiła po lewej stronie świątyni drewnianą kaplicę. Dostyć bogate było wyposażenie. Proboszczem i to stale rezydującym był Wojciech Goworowski. Parafia obejmowała wówczas siedem wsi⁴⁰². Może, gdy poprawiano tę świątynię, dodano jeszcze wezwanie Jedenastu Tysięcy Dziewic, o czym wspomniano w 1610 r., ale musiało to być tylko przejściowo, bowiem w 1719 r., obok św. Andrzeja, jako patronkę wymieniono św. Annę. To wezwanie nadano zapewne z tej racji, że w 1679 r. starą świątynię zastąpiono nową. Jej fundatorem miał być ówczesny dziedzic Tokar, Tomasz Kwiatkowski. Została w 1680 r. konsekrowana przez biskupa sufragana gnieźnieńskiego, Wojciecha Stanowskiego⁴⁰³.

Ta świątynia została dobrze opisana w 1754 r., gdy kolatorem był Michał Niwski, zaś proboszczem od 1738 r. Adam Saganowski. Była to świątynia drewniana, znajdująca się w dobrym stanie, należycie urządzona, z sześcioma ołtarzami i kaplicą po stronie północnej, zwaną kaplicą Mycielskich. Istniały wtedy dwa bractwa, mianowicie bractwo św. Anny zaprowadzone w 1629 r. i bractwo św. Antoniego z Padwy. Na koszt aktualnego proboszcza odbudowano stary przytułek, z dwoma pomieszczeniami, który na utrzymanie miał pewną sunę z zapisu Mycielskiego pochodzącą z 1628 r.⁴⁰⁴

Kiedy ta świątynia uległa zniszczeniu, nową, także drewnianą, ale z wieżą, wystawiono ze składek darczyńców, kiedy proboszczem był Adam Saganowski. Kolatorem parafii, który zapewne też przyczynił się do budowy, był Michał Niwski. W parafii działały dwa bractwa, św. Anny i św. Antoniego⁴⁰⁵.

⁴⁰¹ LB, t. 2, s. 67–68.

⁴⁰² ADWł, AAG. Wiz. 2, s. 263–268.

⁴⁰³ ADWł, AAG. Wiz. 11, s. 560–568; Wiz. 14, s. 218–222.

⁴⁰⁴ ADWł, AAG. Wiz. 20, s. 1355–1372.

⁴⁰⁵ ADWł, AAG. Wiz. 45, s. 25–27.

Z nowym rozgraniczeniem diecezji w 1818 r. Tokary znalazły się w diecezji kujawsko-kaliskiej w dekanacie stawskim. Świątynia, mająca już przecież około 150 lat, znajdowała się w nienajlepszym stanie, a prawo patronatu należało do Józefa Konopnickiego. Parafia dosyć duża, bo komunikujących na Wielkanoc naliczono 1000 osób, a probostwo miał Walenty Kawęczyński czy Kawczyński⁴⁰⁶.

Niestety, ta świątynia w drugi dzień Zielonych Świąt 1843 r. padła ofiarą pożogi od uderzenia pioruna. Przez czas pewien odprawiano w jakimś pomieszczeniu zastępczym, chałupie czy stodole nieco przygotowanej do tego, aż w końcu pobożna Kazimiera z Miłkowickich Sulimierska powzięła myśl zbudowania nowej świątyni. Kamień węgielny pod nią poświęcił 10 maja 1858 r. Andrzej Wągrowski, dziekan stawski. W trzy lata później nową świątynię murowaną, z wyniosłą wieżą, w dniu 8 grudnia 1861 r. poświęcił Antoni Ojrzanowski, prałat kaliski i prepozyt z Opatówka, a konsekracji dokonał biskup Michał Marszewski 16 października 1862 r. nadając świątyni wezwanie św. Anny. Parafia ta w 1877 r., kiedy proboszczem był tu Tomasz Cieśliński, liczyła 1832 wiernych⁴⁰⁷, a w 1892 r., za tego samego proboszcza liczyła 1821 wiernych i składała się z wsi: Tokary, kolonia Tokary, Okręglica, Gozdów, Myszkowice, Żdzary, Krzyżówka, Pacht, Milejów, Siewieruszki Wielkie, Siewieruszki Małe, Wojciechów, Podarek i Kawęczyn⁴⁰⁸.

Parafia ta od 1925 r. jest w diecezji włocławskiej. We wsi Kawęczyn w 1990 r. poświęcono kaplicę pod wezwaniem Matki Boskiej Różańcowej⁴⁰⁹. W diecezji tej pozostaje do dziś.

TUBĄDZIN

Tubądzin był wsią szlachecką. I to z pewnością właściciele tej wsi w pierwszej połowie XIV mogli, przez zbudowanie świątyni, przyczynić się do erygowania tu parafii. Stefan, tamtejszy proboszcz znany jest z 1416 r. W 1521 r. właścicielem Tubądzina (Tubadzyna) był Jan Rudnicki i z jego prezenty probostwo miał Szymon ze Słupcy⁴¹⁰. Tamtejszy kościół nosił we-

⁴⁰⁶ ADWł, ABKKal. 10(204), k. 85–89.

⁴⁰⁷ S. Chodyński, *Tokary*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 99.

⁴⁰⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 76.

⁴⁰⁹ *Diecezja włocławska 2000*, s. 213–216.

⁴¹⁰ Librowski, *Indeks*, s. 157; LB, t. 1, s. 412–13.

zwanie św. Wawrzyńca, zaś parafia oprócz samej wsi parafialnej obejmowała jeszcze wsie Inczew, Dziebędów, Orzeżyn i Nacki⁴¹¹.

Ponieważ stara świątynia chyliła się ku upadkowi, postanowiono w 1726 r. zastąpić ją nową i w 1728 r. trwała już jej budowa, zakończona konsekracją przeprowadzoną przez biskupa sufragana gnieźnieńskiego, Franciszka Kraszkowskiego, w 1729 r. Fundował ją Ludwik Wężyk, kasztelan wieluński⁴¹². Nowa świątynia, oprócz dawnego wezwania św. Wawrzyńca, dostała jeszcze za patronów świętych Piotra i Pawła, zanotowanych w 1759 r. Parafią zarządzał Maciej Elecki, na miejscu zawsze rezydujący⁴¹³.

Maciej Zbijewski był właścicielem Tubądzina w 1765 r. Pamiętano wówczas o stosunkowo niedawnej odbudowie świątyni parafialnej. Był to kościół drewniany, z trzema ołtarzami, mianowicie wielki Matki Boskiej Częstochowskiej i boczne świętych Piotra i Pawła oraz św. Wawrzyńca. Probostwo miał od 1731 r. Maciej Elecki, już wyżej wspomniany⁴¹⁴.

Wieś w 1779 r. należała do Macieja Rola Zbijewskiego. Dawna świątynia nadal służyła parafii, znajdując się w dobrym stanie dzięki opiece kolatorów. Ołtarz wielki został poświęcony Matce Boskiej Częstochowskiej, zaś boczne św. Antoniemu i św. Wawrzyńcowi. Od 1779 r. probostwo miał młody kapłan, Jan Wachulski⁴¹⁵.

Na terenie parafii, we dworze Orzeżyn przed 1787 r. powstała prywatna kaplica we dworze szlacheckim Pawła Zwierzchowskiego⁴¹⁶.

Kolatorem i dziedzicem Tubądzina w 1802 r. był Maciej Zbijewski. Była to niewielka parafia, obejmująca wsie Tubądzin, Orzeżyn, Truzow, Nacki i Dziebędów, gdzie mieszkało 450 wiernych spowiadających się na Wielkanoc. Od około 1799 roku probostwo to miał Tomasz Jakub Winiewicz. On to postarał się, aby w miarę możliwości poprawić stan drewnianej świątyni, chociażby przez naprawę okien, ale ogólnie wymagała ona już większego remontu⁴¹⁷.

W 1810 r. parafia ta należała do dekanatu warckiego. Kościół tamtejszy był z roku 1728, zbudowany przez Ludwika Wężyka, kasztelana wieluńskiego. Ale w 1810 r. wymagał pilnej naprawy, chociaż był bogato wyposażony. Prawo

⁴¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 190–191; Wiz. 9, s. 221–224, 70–71.

⁴¹² ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 60v–62; Wiz. 72, s. 704–714; Wiz. 113, s. 41–43; Wiz. 117, s. 71–77; Wiz. 137, s. 1231–1247.

⁴¹³ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 57–58.

⁴¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 307–313.

⁴¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 704–714.

⁴¹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 83, s. 72–73; Wiz. 89, k. 17–17v; Wiz. 137, s. 1247.

⁴¹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 113, s. 41–43; Wiz. 117, s. 71–77.

patronatu należało do dziedziców Tubądzina, Zbijewskich. Można spodziewać się, że niezbyt dbali o parafię, bowiem nie było własnego proboszcza, ale zarządzał nim Rafał Marszał, kanonik Grobu Chrystusowego z Miechowa⁴¹⁸.

Ta stara świątynia została około 1825 r., gdy parafia należała już do diecezji kujawsko-kaliskiej, wyremontowana staraniem dziedzica dóbr Tubądzina, kolatora Zbijewskiego. Proboszczem w 1825 r. był Rafał Marszał, a naliczono 520 wiernych komunikujących na Wielkanoc⁴¹⁹.

Była to mała parafia i w 1877 r., za proboszcza Bernarda Drągowskiego, liczyła 920 wiernych⁴²⁰, zaś w 1892 r., gdy proboszczem był Tomasz Czyż, liczyła 1086 wiernych we wsiach Tubądzin, Dziebędów, Inczew, Panowice, Rudniki i Orzeżyn⁴²¹. W 1900 r. zbudowano nową murowaną świątynię pod dawnym wezwaniem. Od 1925 r. należy do diecezji włocławskiej⁴²².

UNIEJÓW

Uniejów to miasto związane bardzo z arcybiskupstwem gnieźnieńskim. Świadczy o tym świadectwo z 1136 r., bulla protekcyjna dla arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, wymieniając je w jego uposażeniu. Stąd przyjmuje się, że powstanie ośrodka duszpasterskiego i parafii można datować na wiek XII. Tym bardziej, iż arcybiskupi mieli tu swój zamek. Ta okoliczność sprzyjała rozwojowi osady, a potem miasta Uniejów. Chociaż najstarszego kościoła uniejowskiego nie znamy, jest możliwe, iż przy kościele uniejowskim powstała kapituła przed 1170 r. Poniekąd ponowną erekcję kapituły dał Jarosław Bogoria Skotnicki, arcybiskup gnieźnieński (1342–1374), określając że będzie w niej proboszcz, archidiakon i kustosz, pięciu kanoników oraz siedmiu wikariuszy i mansjonarzy. Był też Uniejów siedzibą archidiakonatu w archidiecezji gnieźnieńskiej, a jego charakterystykę podał piszący uwagi do *Liber beneficiorum* ks. Jan Korytkowski⁴²³. Prawdopodobnie wówczas już powstała kapituła kolegiacka uniejowska, chociaż wiadomości o niej są znikome.

⁴¹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 1229–1249.

⁴¹⁹ ADWł, ABKKal. Wiz. 19(204), k. 91–95v.

⁴²⁰ S. Chodyński, *Tubądzin*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 99–100.

⁴²¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 60.

⁴²² *Diecezja włocławska 2000*, s. 499–501.

⁴²³ LB, t. 1, s. 336–339. O Uniejowie zob. też: W. Kujawski, *Rola instytucji kościelnych w życiu miasta*, w: *Uniejów. Dzieje miasta*, Łódź – Uniejów 1995, s. 373–421; *Uniejów*, w: MPT, t. 2, s. 86–87.

Bez wątpienia pewnym mankamentem było, iż często członkowie tej kapituły trzymali jeszcze inne beneficja, często duszpasterskie, co nie ułatwiało rezydencji ani przy kolegiacie, ani przy parafii. A z takimi sytuacjami można się było spotkać nader często. Wiadomości o kapitule przeplatają się w wiadomościach o stanie jej świątyni.

Opis kościoła kolegiackiego możemy poznać z protokołów wizytacyjnych. Wizytacje świątyni będących siedzibami kapituł przeprowadzał sam arcybiskup, chyba że dawał komuś zlecenie jej przeprowadzenia w swoim imieniu. Ale stąd nie zawsze wiele miejsca poświęcano samej parafii i jej świątyni parafialnej, bo ważniejsza była przy niej lokalizacja kolegiaty.

Pierwsza świątynia uniejowska, bez wątpienia drewniana, została zniszczona przez Krzyżaków podczas ich łupieskiej rejsy z 1331 r. Nosiła wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i św. Floriana. Arcybiskup Jarosław Bogoria Skotnicki fundował tu w 1349 r. świątynię, przy której reerygował wspomnianą wyżej kapitułę kolegiacką. On też konsekrował nową świątynię w 1365 r. Kościół ten musiał paść ofiarą pożogi przed rokiem 1462, skoro arcybiskup Jan Sprowski przeznaczył na jego odbudowę 30 grzywien z ofiar składanych przy grobie bł. Bogumiła w Dobrowie. Tak więc świątynia kolegiacka została odrestaurowana. Po wielkim pożarze w 1633 r., arcybiskup Maciej Łubieński restaurował na nowo świątynię w 1649 r. Paliła się jeszcze w 1695 r. Kościół ten opisywany później kilkakrotnie podczas wizytacji kolegiaty i parafii. Stan osobowy kapituły poznać możemy dzięki zapisowi z czasów Jana Łaskiego, zaś uposażenie poszczególnych prebend prałackich i kanonickich kapituły kolegiackiej uniejowskiej opisał dokładnie wspomniany komentator *Liber beneficiorum*⁴²⁴.

Gdy idzie o parafię, w czasach Jana Łaskiego duszpasterstwo należało do wikariusza stałego, prezentowanego przez prepozyta kapituły. Nazywano go wiceprepozytem albo wikariuszem stałym, a był nim około 1521 r. Leonard z Oleśnicy, kanonik łęczycki, mając pod swoją opieką duszpasterską 27 miejscowości⁴²⁵.

Najstarsza wiadomość wizytacyjna Uniejowa jest z czasów arcybiskupa Jana Wężyka, z protokołu wizytacji przeprowadzonej z jego upoważnienia w 1635 r. przez Łukasza Wilkostowskiego, archidiacona uniejowskiego, kanonika gnieźnieńskiego i proboszcza konińskiego w 1635 r. Murowana

⁴²⁴ LB, t. 1, s. 340–359.

⁴²⁵ Tamże, s. 344.

świątynia uniejowska wyposażona wtedy była w osiem ołtarzy. Przy niej znajdowały się dwie kaplice. Po stronie północnej kaplica fundowana przez Macieja Głuchowskiego, właściciela wsi Kościelnica, a po przeciwnej kaplicę fundowali mieszczanie uniejowscy. Przy tej świątyni kapituła kolegiacka z kanonikami i ich wikariuszami, a także mansonarzami. W ramach tzw. wizytacji wewnętrznej, to znaczy odnoszącej się do stanu osobowego duchowieństwa, takie dane opisywano osobno⁴²⁶. Gdy idzie o Uniejów, to sporządzono wykaz całego duchowieństwa, ale odsyłamy doń bardziej zainteresowanych⁴²⁷.

W tym też mniej więcej czasie w Uniejowie zaczęto zwracać uwagę na stosunkowo bliski Dobrów, gdzie od niepamiętnych czasów był czczony błogosławiony Bogumił, arcybiskup gnieźnieński. Powstała myśl, aby, kierując się względami bezpieczeństwa, znajdujące się w Dobrowie relikwie przenieść do Uniejowa. Ostatecznie arcybiskup Wacław Leszczyński w 1663 r. postanowił przeniesienie relikwii do Uniejowa i w tym celu przygotował w 1666 r. w kolegiacie uniejowskiej wspinały sarkofag i ołtarz. Realizacja translacji nie była łatwa z powodu sprzeciwu, a nawet obrony, ze strony mieszkańców Dobrowa, ale ostatecznie, jednak już za arcybiskupa Mikołaja Prażmowskiego, w 1667 r. przeniesiono relikwie do Uniejowa, składając je najpierw w kościółku św. Wojciecha, aby ostatecznie w 1668 r. złożyć je w kolegiacie⁴²⁸. Odtąd błogosławiony Bogumił będzie szczególnym patronem Uniejowa i jego świątyń.

Wiele musiało się zmienić do czasu, z którego mamy kolejny obraz Uniejowa i jego instytucji kościelnych. Ostatecznie od 1653 r., jak to świadczą zapisy w księgach wizytacji archidiecezji gnieźnieńskiej, za duszpasterstwo odpowiadał wiceprepozyt kolegiaty, nazywany także stałym wikariuszem. W 1711 r., gdy wizytowano parafię, obowiązki te sprawował Józef Zbyszczński, pochodzący z Brzeźnicy. Drugi wikariusz to Melchior Ofiarski, a trzecim był Paweł Śmietanski. Ponadto znajdowali się tu mansonarze Tomasz Chwiałkowski, Jan Moratti, Michał Kukulski i Jan Bugaj⁴²⁹.

Kiedy w 1728 r. w Uniejowie lustrację przeprowadzał wizytator Maciej Chełmicki, samej kolegiaty i jej świątyni nie wizytował, gdyż zastrzegł to sobie sam arcybiskup Teodor Andrzej Potocki⁴³⁰.

⁴²⁶ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 3–15.

⁴²⁷ Tamże, s. 269–272.

⁴²⁸ Kujawski, *Rola instytucji kościelnych w życiu miasta*, s. 394–395.

⁴²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 1–11.

⁴³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 3.

Stan kapituły uniejowskiej z 1759 r. był następujący: prepozyt Krzysztof Dobiński, sufragan gnieźnieński, archidiakon Jan Mlicki, dziekan Antoni Wilkanowski i kustosz Józef Cieciszowski. Kanonicy to Walenty Drogoński, Sebastian Wiśniewski, Sebastian Włoszkiewicz, Sebastian Kowalski, Sebastian Rudnicki, Sebastian Koszucki, ale ten nie rezydował. Wikariuszami natomiast byli Grzegorz Bieniaszkiewicz, Sebastian Łabęcki, Wojciech Nagórniowski, Paweł Rychlewski spełniający obowiązki proboszcza i Antoni Rydłowski. Obowiązki mansjonarzy spełniali Grzegorz Bieniaszkiewicz i Walenty Sawicki. Z ramienia kapituły w kościele parafialnym w Wartkowicach był Jan Szejn, w Drużbinie Antoni Wilkanowski i jego wikariusz Marian Głoskowski, w Grodzisku Goździejewski, w Niemysłowie jako wikariusz Antoni Troska, w Świnicach Tomasz Kiciński, w Niewieszu Paweł Trzonkiewicz, w Siedlątkowie Andrzej Kleczewski, w Pęczniewie Andrzej Zdzenicki, w Wilamowie Andrzej Kościerski, w Glinnie zarządca Paweł Łodzki, w Brodni zarządca Walenty Kostrzyński i w Wieleninie Ignacy Czerniński⁴³¹.

W Uniejowie duszpasterstwo należało do prepozyta kapituły, inaczej nazywano to wikariatem stałym. Prepozyt uniejowski, Krzysztof Dobiński, sufragan gnieźnieński, mianował w 1759 r. wiceprepozyta, czyli proboszcza parafii, w osobie kanonika ponadliczbowego, Pawła Rychlewskiego⁴³².

Nie ma protokołu wizytacyjnego Uniejowa z 1765 r., kiedy przeprowadzono lustrację, ponieważ kościoły kolegiackie wizytował sam arcybiskup. Jest natomiast bardzo obszerna relacja z 1780 r. przedstawiająca w szczególności sprawę kolegiaty i parafii⁴³³.

Kapituła kolegiacka w 1802 r. miała czterech prałatów i trzech mansjonarzy. Prepozyt Stefan Łubieński, archidiakon Ludwik Loga, dziekan Andrzej Miniszewski, kustosz Józef Cieciszowski; sześciu kanoników: Józef Dąbrowski, Stefan Laskowski, Jan Pigłosiewicz, Antoni Pogorzelski, Adam Durski, jednego brakowało, bo stanowisko należało do arcybiskupa; trzech wikariuszy: Franciszek Duraczyński, Józef Pałubicki i Józef Rychlewski oraz trzech mansjonarzy: Adam Oczkowski, Michał Gorceżyński i Bogumił Dobrowolski. Wszystkich wiernych w parafii naliczono 2115 na wsiach i 684 w mieście. Parafia w Uniejowie obejmowała duży okręg parafialny, mianowicie w 1802 r. należały do niej miasteczko Uniejów oraz wsie: Kościelnica, Ostrowsko, Wieścicie, Kuczki, Skotniki, Czepów Dolny, Orzeszków,

⁴³¹ ADWł, AAG. Wiz. 48, s. 9–11.

⁴³² ADWł, AAG. Wiz. 48, s. 12–13.

⁴³³ ADWł, AAG. Wiz. 77, s. 5–79.

Bronówek, Bronów, Zalesie, Kobylniki, Szarów, Ubysław, Wola Przedmiejska, Balin, Krajkowice, Dominikowice, Jankowice, Lipnica, Lipniczka, Grocholice, Boczki i Ułany⁴³⁴.

Stan kościoła, kapituły, oraz innych świątyń w Uniejowie przedstawił protokół wizytacji generalnej kolegiaty i parafii z 1811 r. przeprowadzonej na polecenie arcybiskupa Ignacego z Małoszyna i Raczyna Raczyńskiego. Przedstawiono dokładny opis świątyni kolegiackiej i parafialnej, tak pod względem wyglądu zewnętrznego, jak i wewnętrznego z opisem drobiazgowym paramentów liturgicznych i wszelkiego sprzętu kościelnego⁴³⁵. Parafia obejmowała miasto oraz 22 wsie, z których do Komunii wielkanocnej było zobowiązanych 2630 osób. W 1810 r. w parafii ochrzczono 207 osób, udzielono 40 ślubów oraz przeprowadzono 145 pogrzebów. W kościele były uroczyste nabożeństwa, tutaj opisane⁴³⁶.

Ponieważ była w Uniejowie kapituła, dlatego podano dokładnie uposażenie poszczególnych urzędów, proboszcza czyli prepozyta, archidiakona, dziekana i kustosa. Następnie uposażenie kanonii *fundi* Janiszew, *fundi* Grabów, *fundi* Sworawa, *fundi* Ner, *fundi* Świnice, *fundi* Rzeczyca. Były też tzw. kanonie honoralne⁴³⁷. Przy kolegiacie znajdowało się kolegium wikariuszy⁴³⁸ oraz kolegium mansonarzy⁴³⁹.

Z racji tej wizyty przedstawiono członków kapituły, a byli to: prepozyt Ignacy Bardziński, sufragan gnieźnieński; Ludwik Loga, archidiakon, Wincenty Wojciechowski, dziekan i Sebastian Kaszyński, kustosz. Dalej kanonicy: Jan Nepomucen Pięłosiewicz, Adam Durski, Sebastian Rajski. Kanonicy honoralni to Michał Goczyński, Adam Oczkowski, Bogumił Dobrowolski, Jan Chryzostom Marczewski, Antoni Poznański⁴⁴⁰.

Bardzo dokładny opis kościoła kolegiackiego, ważny dla tych, którzy będą dokładnie poznawać stan świątyni i jej wyposażenia w paramenty liturgiczne, księgi i instrumenty muzyczne, przedstawił protokół wizytacyjny z 1811 r.⁴⁴¹ Parafia obejmowała miasto Uniejów i wsie Kościelnica, Ostrowsko, Wieścicie, Kuczki, Skotniki, Czepów, Orzeszków, Wola Przed-

⁴³⁴ ADWł, AAG. Wiz. 112, s. 31–34; Wiz. 116, s. 51–54.

⁴³⁵ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 311–346.

⁴³⁶ Tamże, s. 346–358.

⁴³⁷ Tamże, s. 359–359.

⁴³⁸ Tamże, s. 428–456.

⁴³⁹ Tamże s. 456–494.

⁴⁴⁰ Tamże, s. 510–513.

⁴⁴¹ ADWł, AAG. Wiz. 143, s. 1–38.

miejska, Bronówek, Bronów, Zalesie, Kobylniki, Szarowo, Boczki, Folwark Ubysław, Grocholice, Lipnica, Jankowice, Dominikowice, Balin, Łęg Bałiński, Ułany. Razem komunikujących było w parafii 4782. Nabożeństwa w kolegiacie obchodzono uroczyście. Cieszono się posiadaniem relikwii, w tym błogosławionego Bogumiła⁴⁴². Skład kapituły to cztery prałatury, sześć kanonii gremialnych i kanonicy honoralni. Wikariusze i mansjonarze oraz bractwa, wszystko to dokładnie spisano, także z podaniem uposażenia poszczególnych osób⁴⁴³. W Uniejowie oraz w Lipnicy i Ostrowsku znajdowały się szkoły⁴⁴⁴. Stan osobowy duchowieństwa uniejowskiego w 1811 r. przedstawiał się następująco: prałaci – Ignacy Bardziński, prepozyt, biskup sufragan gnieźnieński; Ludwik Loga, archidiacon; Wincenty Wojciechowski, dziekan; Sebastian Kaszyński, kustosz. Kanonicy – Jan Pięłosiewicz, Adam Durski, Sebastian Rajski; kilka kanonii wakowało. Kanonicy honoralni: Michał Gorczyński, Adam Oczkowski, Bogumił Dobrowolski, Jan Chryzostom Marczewski, Antoni Poznański⁴⁴⁵.

Dzierżawcą generalnym Ekonomii Narodowej Uniejowskiej, czyli majątku zabranego tu Kościołowi, był już w 1815 r. Rosenbaum⁴⁴⁶. Niestety kapituły kolegiackie zostały zniesione w 1819 r., a uposażenie kapituł zabrane przez rząd zaborczy.

Po włączeniu Uniejowa do diecezji kujawsko-kaliskiej w 1818 r., parafia uniejowska wizytowana była w 1826 r. przez dziekana uniejowskiego, Bartłomieja Saganowskiego, proboszcza z Niemysłowa. Parafia liczyła wówczas 3724 osoby komunikujące na Wielkanoc. Probostwo od 1824 r. należało do Bogumiła Dobrowolskiego, pochodzącego z Uniejowa, dawnego mansjonarza i wikariusza. Pomocą służyło mu dwóch wikariuszy, Jan Marczewski i Józef Aleksandrowicz. Po dawnej kapitule pozostała całkiem spora biblioteka, ale ta w dużej części, bo 641 woluminów, została zabrana przez Bogumiła Lindego już w 1819 r. Działały nadal bractwa św. Anny założone w 1609 r., Szkaplerza z 1678 r., różańcowe z 1602 r. i Opieki św. Józefa z 1763. Miały one własne księgi brackie i uposażenie⁴⁴⁷.

Parafia uniejowska wzrosła znacznie liczebnie i w 1877 r., kiedy proboszczem był tu Tomasz Bukowski, zaś wikariuszem Walenty Ziętkie-

⁴⁴² Tamże, s. 38–50.

⁴⁴³ Tamże, s. 50–182.

⁴⁴⁴ Tamże, s. 182–183.

⁴⁴⁵ Tamże, s. 202–207.

⁴⁴⁶ Tamże, s. 207.

⁴⁴⁷ ADWł, ABKKal. Wiz. 12(206), s. 174–185.

wicz, liczyła 6120 wiernych⁴⁴⁸. Zaś w 1892 r., za tego samego proboszcza i wikariusza Feliksa Jaroszewskiego, parafian naliczono 6108, a parafia obejmowała osadę Uniejów i wsie Kościelnica, Wola Przedmiejska, Ubyśław, Łęg Kościelski, Wieścice, Orzeszków, Ostrowsko, Skotniki, Kuczki, Czepów Dolny, Bronówek, Konopnica, Zacisze, Zalesie, Bronów, Piotrów, Kobylniki, Szarów Pański, Szarów Księży, Boczki, Ułany, Grocholice, Lipnica, Dominikowice, Balin, Łęg Baliński i Łęg Dominikowski⁴⁴⁹. Parafia pozostała w diecezji włocławskiej⁴⁵⁰.

Kościół św. Wojciecha

To wezwanie może sugerować, że pierwszy kościół w Uniejowie mógł nosić to wezwanie, że przy nim mogła powstać nawet kapituła. Kiedy powstał zamek arcybiskupi, niepodobna, aby nie było w nim kaplicy. Dopiero jednak za arcybiskupa Jana Łaskiego, w 1527 r., zostało nadane i zatwierdzone uposażenie dla kaplicy św. Wojciecha i dla kapelana przy niej. W 1635 r. obsługiwał ją, z prowizji arcybiskupa, niejaki Andrzej Wilczek, kanonik uniejowski⁴⁵¹. Niebawem mansjonarz kolegiaty uniejowskiej, Franciszek Gawęcki, promotor bractwa różańcowego, w 1650 r. zbudował nową świątynię, stojącą osobno, nad rzeką Wartą w kierunku południowym od miasta, a ówczesny arcybiskup, Andrzej Leszczyński, dokonał inkorporacji do tej nowej świątyni uposażenia prebendy z zamku uniejowskiego. Ta kaplica otrzymała wezwanie św. Wojciecha. Konsekrował ją w 1673 r. biskup sufragan gnieźnieński Jan Bużeński. Mansjonarze uniejowscy wybierali spośród siebie opiekuna tej świątyni, nazywanego prepozytem, na co musiał zgodzić się także komendant zamku uniejowskiego i dopiero wówczas przedstawiano go arcybiskupowi. Możliwe, iż wyposażenie także przeniesiono z kaplicy zamku uniejowskiego, bowiem w 1711, dokładnie opisane, przedstawiało się okazale. Obowiązki prepozyta sprawował tu Tomasz Chwiałkowski, senior mansjonarzy⁴⁵².

Kościół ten stał nad samą rzeką Wartą, a po pożarze z 1650 r. został odbudowany. Prawo patronatu należało do starosty zamku uniejowskiego, ale w rzeczywistości zawsze prepozytem był tu ktoś spośród mansjonarzy

⁴⁴⁸ S. Chodyński, *Uniejów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 100–103.

⁴⁴⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 76–77.

⁴⁵⁰ *Diecezja włocławska 2000*, s. 625–629.

⁴⁵¹ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 15–16.

⁴⁵² ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 19–25; Wiz. 77, s. 97–99.

uniejewskich. Prepozytura ta była bogato uposażona. Od 1735 r. rezydował tu jeden z mansjonarzy, Grzegorz Bieniaszkiewicz⁴⁵³.

Kaplica ta, wokół której znajdował się też cmentarz, w 1728 r. wyposażona w trzy ołtarze, mianowicie wielki z obrazem Matki Boskiej, patronki Królestwa Polskiego i boczne św. Agaty i św. Wojciecha. Znajdowało się wystarczające wyposażenie w paramenta liturgiczne, ale niespisane. Świątynią zarządzał Kazimierz Nowski, z prezenty mansjonarzy i starosty zamkowego. Rezydował on na miejscu, ponieważ był tu dla niego dom oraz jeszcze drugi dla jego rodziny, a nawet niezbędne zabudowania gospodarcze. Widać, iż było wystarczające uposażenie. Ponieważ świątynia była już dosyć stara, dlatego wizytator polecił dokonać naprawy, zwłaszcza dachu⁴⁵⁴.

Kolejnym kapelanem prepozytem przy tej kaplicy był mansjonarz Grzegorz Bieniaszkiewicz, ustanowiony w 1735 r. i mający tu swoją rezydencję⁴⁵⁵. Nadal była złączona z mansjonarzami uniejewskimi. Widać z tego, że mansjonarze byli zamożni, może pochodzili z zamożnych rodzin. W 1759 r. wyposażenie i uposażenie tego kościoła bardzo bogate i dokładnie opisane. Wspomniany mansjonarz Bieniaszkiewicz był jeszcze w 1759 r.⁴⁵⁶

Zdaje się, że potem mylono świątynię Bożego Ciała z kościółkiem św. Wojciecha, bowiem w 1779 r. mówiono, iż to ten kościółek odbudował wspomniany wyżej Bieniaszkiewicz. Była to drewniana świątynia, z trzema ołtarzami, z których wielki nosił wezwanie Matki Boskiej, a boczne św. Rocha i św. Sebastiana. Rezydował przy nim mansjonarz uniejewski Grzegorz Kropociński. A w tej wizytacji 1779 r. osobno opisano kościółek św. Wojciecha⁴⁵⁷. Widocznie wówczas stały w Uniejowie dwie osobne świątynie. Kościółek św. Wojciecha stał nad samą rzeką Wartą w kierunku południowym. Stary, drewniany, z trzema ołtarzami, mianowicie wielkim z obrazem Matki Boskiej i bocznymi św. Wojciecha i św. Agaty. Opiekowali się nim mansjonarze, a w 1779 r. był nim Wojciech Wojciechowski⁴⁵⁸.

Ostatni dokładniejszy opis kościółka św. Wojciecha jest z 1780 r. Ta świątynia drewniana w większości była już uszkodzona. Dopiero wtedy dokładnie przypomniano, że to arcybiskup Andrzej Leszczyński przeniósł

⁴⁵³ ADWł, AAG. Wiz. 48, s. 7; Wiz. 59, s. 9–14.

⁴⁵⁴ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 4–5.

⁴⁵⁵ ADWł, AAG. Wiz. 48, s. 12–13.

⁴⁵⁶ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 9–14.

⁴⁵⁷ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 892–896.

⁴⁵⁸ Tamże, s. 896–899.

uposażenie dawnej kaplicy zamkowej św. Wojciecha na ten kościółek tegoż wezwania, co potem potwierdził arcybiskup Mikołaj Prażmowski. Wtedy też ostatecznie złączono tę świątynię z kolegium mansonarzy uniejowskich. Świątynia aktualnie miała trzy ołtarze, z nich wielki Matki Boskiej, a boczne św. Wojciecha i św. Agaty. Rezydował tu mansonarz Wojciech Wojciechowski⁴⁵⁹. Niedługo później świątynia ta przestała istnieć.

Kościół szpitalny pw. Świętego Ducha

Za fosą, na przedmieściu, czyli tzw. Nowym Mieście, znajdował się kościół szpitalny, fundowany dawnymi czasy pod wezwaniem Świętego Ducha, erygowany w 1283 r. przez arcybiskupa Jakuba Świnkę i powtórnie w 1478 r. za arcybiskupa Jakuba z Sienna⁴⁶⁰. Około 1521 r. ten szpital i istniejąca przy nim prepozytura znajdowały się w posiadaniu Klemensa z Markowa, kapłana diecezji włocławskiej, ale z prezenty rajców uniejowskich, bowiem do nich musiało należeć prawo patronatu. Miał obowiązek sprawowania tu trzech mszy. Nad funkcjonowaniem zaś przytułku czuwali witrykusi, inaczej prowizorzy, wybierani przez prepozyta i radę miasta⁴⁶¹.

W czasie wizytacji z 1635 r. była to już stara świątynia, przy której od dawna znajdował się przytułek. Prawo patronatu należało do miasta. Zazwyczaj prepozytem był tu jeden z wikariuszy uniejowskich. W 1635 r. był to niejaki Wincenty. Z racji posługiwania ubogim w przytułku, przechowywano tu Najświętszy Sakrament, jak i oleje święte. Zarówno prepozyt tej kaplicy, jak i znajdujący się przy niej przytułek, mieli odpowiednie uposażenie⁴⁶².

Ta szpitalna świątynia drewniana i stara, w 1711 r. pozostawała jeszcze w dobrym stanie i wyposażona w pięć ołtarzy, a mianowicie wielki pod wezwaniem Świętego Ducha i następne Przemienienia Pańskiego, św. Walentego, Matki Boskiej i św. Franciszka. Raczej dosyć bogate i dokładnie spisane było jej wyposażenie. Prepozytem przy niej od 1705 roku był mansonarz Jan Bugaj, tu rezydujący. Niestety w przytułku obok się znajdującym mieszkało jedynie trzech ubogich⁴⁶³.

Ta kaplica wymagała naprawy, gdy wizytowano ją w 1728 r. Prepozyturę miał wówczas Franciszek Garczyński, prezentowany przez mieszczan

⁴⁵⁹ ADWł, AAG. Wiz. 77, s. 97–99.

⁴⁶⁰ LB, t. 1, s. 359.

⁴⁶¹ Tamże; ADWł, AAG. Wiz. 77, s. 87–92.

⁴⁶² ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 16–18.

⁴⁶³ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 11–16.

uniejewskich. Zmniejszyła się liczba ołtarzy, bowiem teraz wielki pozostawał pod wezwaniem Świętego Ducha, ale pozostały tylko dwa boczne, jeden Przemienienia Pańskiego i drugi św. Walentego. Obok znajdował się przytułek, dający schronienie czterem ubogim⁴⁶⁴.

Prepozytura szpitalna przy kościele już bardzo zniszczonym, pod wezwaniem Świętego Ducha, którego prawo patronatu należało do mieszczan uniejowskich oraz stojący obok przytułek dla ubogich, miały własnego kapelana Sebastiana Łackiego oraz uposażenie. W 1759 r. stan świątyni, a zapewne i zabudowań przytułku, był zły⁴⁶⁵. Nie można więc powiedzieć, aby w Uniejowie dbano o tę świątynię. Bowiem w 1765 r., chociaż rezydował przy niej kolejny prepozyt, Sebastian Lubowiecki i było bogate wyposażenie i uposażenie, to nie było już tego, co powinno być najważniejsze, a mianowicie przytułku⁴⁶⁶.

W 1779 r. kościół ten znajdował się już w bardzo złym stanie. W ołtarzu wielkim wizerunek Świętego Ducha zstępującego na Apostołów, a boczne miały wezwania Przemienienia Pańskiego i św. Walentego. Tę prepozyturę szpitalną miał wówczas Adam Oczkowski, jednocześnie wikariusz kapituły uniejowskiej⁴⁶⁷. Najdokładniejszy chyba jego opis znamy z 1780 r. Wspomniano nieco wiadomości z jego dziejów. Położony był przy drodze warszawskiej. Świątynia z drzewa modrzewiowego, ale nie wiadano już kiedy wystawiona. Niestety jej stan był bardzo zły, tak iż wydawało się, że naprawa jest już niemożliwa. Prawo kolatorskie należało do miasta. Znajdowały się w nim trzy ołtarze, a mianowicie wielki z wyobrażeniem Świętego Ducha i boczne św. Walentego i Przemienienia Pańskiego. Było własne wyposażenie w paramenty liturgiczne. Obok stał dom dla prepozyta oraz budynek przytułku. Dokładnie opisano uposażenie. Niedobrym zwyczajem było, że niekiedy prepozyci tego kościoła szpitalnego uposażenie oddawali w dzierżawę⁴⁶⁸.

Jednak utrzymano jedynie sam dom przytułku. Świątynia bowiem, bardzo stara, została rozebrana z polecenia Antoniego Ostrowskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1777–1784). Pozostała prepozytura szpitalna, z zabudowaniami i uposażeniem, dokładnie spisany. Pozostał sam szpital, posiadający cztery izby dla ubogich, ale przyjmowani bywali do niego

⁴⁶⁴ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 3–4.

⁴⁶⁵ ADWł, AAG. Wiz. 48, s.12–13.

⁴⁶⁶ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1–9.

⁴⁶⁷ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 886–892.

⁴⁶⁸ ADWł, AAG. Wiz. 77, s. 87–97.

w pierwszej kolejności obywatele Uniejowa⁴⁶⁹. Funkcjonował on jeszcze w 1826 r., ale jego uposażeniem administrowała osoba wyznaczona przez władze cywilne⁴⁷⁰. Teraz nie istnieje.

Kościół pw. św. Mikołaja

W Uniejowie znajdowała się też świątynia pod wezwaniem św. Mikołaja należąca do benedyktynów, fundowana prawdopodobnie przez arcybiskupa Jarosława Bogorię Skotnickiego, przez niego uposażona z przywilejem, aby jej prepozyt zasiadał w kapitule uniejowskiej. Prepozytem był więc jeden z zakonników benedyktynów z klasztoru z Tyńca, przy niej rezydujący. Za czasów Jana Łaskiego przy tym kościółku rezydował brat Stanisław Zyskowski, benedyktyn z klasztoru tynieckiego. Opisano przy tej okazji uposażenie tego beneficjum⁴⁷¹. Często przy kościele tym bywało więcej zakonników. I tak w 1635 r. był tu prepozyt i jeszcze dwóch zakonników z Tyńca⁴⁷².

Ponieważ ta świątynia była oddana zakonnikom, dlatego w 1728 r. wizytowanie pozostawiono władzom zakonnym i decyzji arcybiskupa⁴⁷³. W roku 1758 zmarł rezydujący tam benedyktyn Aleksy Marecki. Wprawdzie po nim nieznaczono następcy, ale wkrótce w 1759 r. miał się ktoś zjawić, ale nie znano jego nazwiska⁴⁷⁴. Możliwe, iż został nim benedyktyn Hilary Filecki, wspomniany w 1765 r. jako rektor tej świątyni, która miała prezbiterium murowane, a resztę z drewna. Opisano także dobre jej uposażenie⁴⁷⁵. Ale już niebawem przyszedł tu nowy zakonnik. Był nim najprawdopodobniej, wyznaczony przez opata z Tyńca, Modest Górski, o którym wiemy z 1779 r. Kościół ten znajdował się nad samą fosą, na końcu miasta, w połowie murowany i w połowie drewniany. Ten kościół spłonął zdaje się na krótko przed 1779 r., bowiem aktualny, wyżej wspomniany benedyktyn gromadził wapno na nową świątynię, ale należało poczekać, aż ono nabierze dobrych własności⁴⁷⁶. W 1780 r. po kościele pozostały jedynie mury. Ale pozostało całkiem spore wyposażenie w paramenty liturgiczne oraz uposażenie. Od

⁴⁶⁹ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 494–510; Wiz. 143, s. 183–202.

⁴⁷⁰ ADWł, ABKKal. Wiz. 12(206), s. 174–180.

⁴⁷¹ LB, t. 1, s. 357–359.

⁴⁷² ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 15.

⁴⁷³ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 5v–6.

⁴⁷⁴ ADWł, AAG. Wiz. 48, s. 9.

⁴⁷⁵ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 17–21.

⁴⁷⁶ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 899–905.

1763 r. prepozytem, wybranym przez kapitułę klasztoru tynieckiego, był Modest Górski⁴⁷⁷.

Świątyni nie odbudowano. Uposażenie najpierw oddano na utrzymanie seminarium w Gnieźnie, a ostatecznie prepozytura upadła przed 1807 r.⁴⁷⁸

Kościół pw. Bożego Ciała

Trudno powiedzieć, kiedy powstał ten kościółek czy kaplica. Ta świątynia przez arcybiskupa Zbigniewa Oleśnickiego została w 1491 r. inkorporowana mansjonarzom uniejowskim. W 1635 r. był to drewniany kościółek oddany pod zarząd mansjonarzy uniejowskich. Znajdowały się w nim dwa ołtarze. Odprawiano tu rzadko, głównie w oktawie Bożego Ciała⁴⁷⁹. Wizytowany w 1711 r., zawierał ołtarz wielki pod wezwaniem św. Sebastiana i boczne Matki Boskiej, św. Rocha i św. Wawrzyńca. Posiadał dosyć dobre wyposażenie w paramenta liturgiczne. Rezydował przy niej Jan Moratti, mansjonarz. Niektórzy uważali, iż była to jedna z najstarszych pochodzeniem świątyń uniejowskich. Inkorporowana mansjonarzom⁴⁸⁰.

Ponieważ lata robią swoje, ta świątynia w 1728 r. była właściwie bliska ruiny. Jednak znajdowały się w niej cztery ołtarze, mianowicie wielki z obrazem św. Sebastiana, zaś boczne Matki Boskiej, św. Walentego i św. Rocha. Zarządzał nią niejaki Stefan Skorupski, ale nie podano z czyjego ustanowienia. Przy tej świątyni znajdował się dom dla kapłana i pewna ilość gruntu. Ponieważ dawne zapisy przewidywały jeszcze inne uposażenie dla tej świątyni, polecono aktualnemu zarządcy, aby starał się je rewindykować⁴⁸¹.

Odbudował ją, jako drewnianą w 1744 r., czy może już w 1739 r., niepodanego imienia Bieniaszkiewicz, zapewne Grzegorz. Kościół ten był dobrze wyposażony i uposażony. Rezydował przy nim w 1765 r. jeden z mansjonarzy, Walenty Stawicki, za co miał pewien dochód i mieszkanie⁴⁸². Otóż ta prepozytura Bożego Ciała ze świątynią stojącą na przedmieściu, została inkorporowana do kolegium mansjonarzy, z których jeden, tym razem Walenty Sawicki, zarządzał nią. Potem mówiono, że kościółek Bożego Ciała stał na wschód od starego miasta. Była to drewniana świątynia, po

⁴⁷⁷ ADWł, AAG. Wiz. 77, s. 80–86.

⁴⁷⁸ Librowski, *Indeks*, s. 159.

⁴⁷⁹ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 16.

⁴⁸⁰ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 16–19.

⁴⁸¹ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 5–5v.

⁴⁸² ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 14–17.

rozebraniu starej wystawiona przez wspomnianego Bieniaszkiewicza⁴⁸³. Położony na miejscu poprzedniego, na starym mieście⁴⁸⁴.

Na początku XIX w. przy tym kościółku był cmentarz⁴⁸⁵. Tak było także w 1892 r.⁴⁸⁶ Służył jako kaplica cmentarna. Został rozebrany przez okupanta niemieckiego podczas drugiej wojny światowej⁴⁸⁷.

Kościół pw. św. Antoniego opata

Dokładnej daty wystawienia tej świątyni nie mamy. Stała poza miastem. Mieszkańcy Uniejowa mieli szczególną cześć dla św. Antoniego opata, wspominając jego wstawiennictwo podczas zarazy morowego powietrza. Stąd jego odbudowa przeprowadzona została z ofiar mieszczan. Starali się o to mieszczanie z pomocą mansjonarza Józefa Rakuszewskiego. Nową świątynię, za zgodą władzy diecezjalnej, poświęcił kustosz i oficjał uniejowski, Bartłomiej Sokołowski, w 1749 r. Ta świątynia wizytowana w 1780 r. przedstawiała jeszcze stan dosyć dobry, jedynie dach nieco uszkodzony. Miała nieco własnego wyposażenia liturgicznego oraz pewne uposażenie. Obok niej stał domek dla zarządzającego tą świątynią. Był nim w 1780 r. niepodanego imienia ksiądz Wachulski⁴⁸⁸. Kościółek ten był wystawiony „w polu uniejowskim”⁴⁸⁹, czyli poza miastem, ale dokładnej lokalizacji nie znamy.

Na polecenie władzy kościelnej został rozebrany zaraz po 1780 r.⁴⁹⁰

WARTA

Warta, stare miasto królewskie, lokowane w 1255 r., biorące nazwę od rzeki, nad którą jest położone, ze starą parafią i kościołem św. Mikołaja fundowanym przez księcia oraz klasztorem bernardynów i bernardynek, od dawna siedziba dekanatu. Parafia powstała najpóźniej w drugiej połowie XII w. Warta posiada bogatą literaturę poświęconą tak samemu miastu, jak i kościołom w niej się znajdującym. Najstarsza świątynia została znisz-

⁴⁸³ ADWł, AAG. Wiz. 48, s. 7; Wiz. 59, s. 14–17.

⁴⁸⁴ ADWł, AAG. Wiz. 77, s. 92–97.

⁴⁸⁵ ADWł, ABKKal. Wiz. 12(206), s. 174–180; ADWł, AAG. Wiz. 77, s. 99–103.

⁴⁸⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 77.

⁴⁸⁷ *Diecezja włocławska 2000*, s. 626.

⁴⁸⁸ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 21–23; Wiz. 72, s. 885.

⁴⁸⁹ ADWł, AAG. Wiz. 77, s. 99–103.

⁴⁹⁰ *Diecezja włocławska 2000*, s. 627.

czona w 1331 r. przez Krzyżaków, a nową, która w zasadniczym trzonie pozostała do dziś, zbudował zapewne król Kazimierz Wielki⁴⁹¹. Parafia o bardzo ciekawych dziejach kościelnych.

Za czasów Jana Łaskiego proboszczem z prezenty monarchy był Marcin Rambiewski, kanonik gnieźnieński. Parafia oprócz samego miasta obejmowała wsie Duszniki, dwie wsie Małków, Bartochów, trzy wsie Miradza, Gołuchy, Raczków, Łabędzie, Zagajew, Witów, Grzybki, Socha, Tomisławice, Mikołajewice, Proboszczewice i Kawęczyniek. Proboszcz miał tytuł prepozyta, bowiem przy kościele było czterech mansjonarzy, dla których uposażenie w 1476 r. fundował Świętosław z Lipicy Kobierzycy. Mansjonarze byli zobowiązani do odmawiania codziennie oficjum i odprawiania mszy o Matce Bożej, oraz sześciu mszy za zmarłych, zapewne za fundatorów. Byli też wikariusze, wprawdzie w 1521 r. nie wyliczeni, ale było dla nich uposażenie. Musiała wówczas istnieć szkoła, dla której było także uposażenie⁴⁹².

Dokładniejszy opis świątyni parafialnej posiadamy z 1636 r. Zapewne wyglądała wspaniale, jeżeli znajdowało się w niej osiem ołtarzy, dokładnie opisanych. Nauczyciela w szkole, kantora, organistę oraz wikariusza wynagradzał proboszcz, tu z imienia też niepodany. Co ważne, był osobny kaznodzieja, mający specjalny na tu fundusz. Parafian było dużo, ponieważ do komunii wielkanocnej było zobowiązanych około 1600 wiernych⁴⁹³. Jeszcze dokładniejszy opis wszystkich ołtarzy oraz wyposażenia i uposażenia parafii zawdzięczamy lustracji parafii z 1683 r. Probostwo to miał wówczas Jan Szafarkowicz, obowiązki kaznodziei spełniał Stanisław Wągrowiecki. Mansjonarzami, a zarazem wikariuszami byli: Jan Sosienkowicz, Wawrzyniec Habicki, Wojciech Rorzkoski, Marcin Ptaszycki, piątego nie było, ponieważ w tym czasie zmarł. Parafia musiała znacznie się powiększyć, ponieważ około 1683 r. komunikujących miało być około 4000 wiernych⁴⁹⁴. Parafia ta była zawsze dobrze opisywana w protokołach wizytacyjnych, także w 1712 r., gdy proboszczem był tu Michał Mokrski, ale miał do pomocy już tylko trzech mansjonarzy oraz kaznodzieję, niewymienionych z nazwiska⁴⁹⁵. Proboszczem w 1728 r. był nadal Michał Mokrski, kanonik warszawski, ale przy parafii

---

⁴⁹¹ *Warta*, w: MPT, t. 2, s. 87–88; LB, t. 1, s. 409; S. Chodyński, *Warta*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 103–105. Bibliografię *Warty* zebrał ks. Kazimierz Rulka – zob. *Diecezja włocławska 2000*, s. 653.

⁴⁹² LB, t. 1, s. 409–412.

⁴⁹³ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 211–217.

⁴⁹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 213–229.

⁴⁹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 191–211.

rezydowali Teodor Laroski, Wojciech Wierzbowicz, Wojciech Błaszkwicz. Spełniali oni powinności mansjonarzy i wikariuszy, za wyjątkiem Wojciecha Błaszkwicza, który był kaznodzieją⁴⁹⁶.

Probostwo warckie w 1759 r. miał Jakub Kłossowski, a z nim współpracowali mansjonarze: Sebastian Czekalski, będący także kaznodzieją, Michał Rudnicki, promotor Bractwa Różańcowego oraz Łukasz Ciepłoszyński⁴⁹⁷.

Bardzo dokładny opis tej parafii i murowanej świątyni parafialnej w mieście królewskim Warcie pochodzi z 1765 r. Kościół miał aż dziesięć ołtarzy. Działało bractwo różańcowe i św. Anny, z własnym uposażeniem. Bogate też było wyposażenie i uposażenie. Od 1751 r. zarządzał parafią Józef Jakub Kłossowski. Pracowali jeszcze jako mansjonarze Sebastian Czekalski jako prepozyt kościoła szpitalnego, Łukasz Ciepłoszyński, Jakub Kłossowski. Na terenie parafii znajdowały się dwa klasztory: bernardynów i sióstr bernardynek⁴⁹⁸.

Stan świątyni parafialnej dosyć dokładnie przedstawiony w 1779 r. Przedstawiała się dobrze w murach, ale zagrożeniem był stosunkowo nietrwały dach, którego więzarek był już uszkodzony wiekiem, zwłaszcza dzwonnica, tak iż niebezpieczne było korzystanie z dzwonów. A była to świątynia okazała, co widać z jedenastu ołtarzy w niej urządzonych. Starożytny ołtarz wielki z obrazem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Boczne zaś miały obrazy Świętej Trójcy, św. Rocha, Matki Boskiej Śnieżnej, Matki Boskiej Różańcowej, Jezusa Ukrzyżowanego, św. Urszuli, św. Andrzeja, św. Sebastiana, w kaplicy ołtarz św. Michała i ołtarz Matki Boskiej trzymającej Jezusa zdjętego z Krzyża. Parafia dobrze uposażona z zapisem na utrzymanie mansjonarzy. Mieli oni swój kościółek, stojący za miastem przy drodze prowadzącej do Błaszek, pod wezwaniem św. Jana. W parafii działały bractwo różańcowe i św. Anny. Kaplice prywatne przy dworach w Bartochowie i Małkowie. Proboszczem parafii był Michał z Łubna Łubieński, wyświęcony w 1775 r. z przeznaczeniem na proboszcza w Warcie, mający też probostwo parafii Kalinowa w dekanacie stawskim. Został także dziekanem kapituły kaliskiej. Przy kościele Świętego Krzyża od 1739 r. prepozytem był Sebastian Czekalski, zaś przy kościele Świętego Ducha był Grzegorz Obuchowski, od 1756 r. mansjonarz w Warcie, natomiast obowiązki promotora bractwa różańcowego sprawował od 1776 r. Franciszek Reorowicz⁴⁹⁹.

⁴⁹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 53v–56v.

⁴⁹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 47–52.

⁴⁹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 223–246.

⁴⁹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 715–759.

Kolatorem nadal był monarcha. Świątynia, zapewne podpalona przez złych ludzi, spłonęła w 1800 r. Ponieważ nie zaraz rozpoczęto odbudowę, pewnemu niszczeniu ulegały mury. Razem ze świątynią spalił się przytułek. Odbudowę rozpoczęto dopiero w 1807 r., staraniem mansjonarza, a późniejszego proboszcza, Franciszka Reorowicza, oraz Karola Kruczkowskiego, mansjonarza i kaznodziei, z pomocą parafian. Odbudowę ukończono w 1815 r. Parafia obejmowała miasto królewskie Warta oraz wsie Bartochów, Małków Cielecki, Małków Nowy, Miradza, Gołuchy, Raczków, Łąbędzie, Zagajew, Witów, Socha, Grzybki, Tomisławice, Mikołajewice i Proboszczewice. A więc parafia to obszerna i obejmowała 2500 wiernych spowiadających się na Wielkanoc. Proboszczem był Michał Łubieński, seniorem mansjonarzy i kaznodzieją Grzegorz Obuchowski, promotorem bractwa różańcowego Franciszek Reorowicz i drugim mansjonarzem Karol Kruczkowski. Zatem dosyć liczne było duchowieństwo, bo też stara i bogata przeszłość tej parafii. Świadectwem tego pozostawało jeszcze istniejące, wprawdzie bardzo okrojone, kolegium mansjonarzy, których kolatorami byli Koberzyccy. Mansjonarze cieszyli się wieloma zapisami na utrzymanie⁵⁰⁰.

Proboszczem i dziekanem warckim w 1802 r. był Dominik Wartski, dobrze swoje powinności parafialne spełniający, ale w ocenie oficjała uniejowskiego Antoniego Pogorzelskiego był zbyt łagodny dla współdekanalnych i powinien częściej ich upominać za popełniane błędy⁵⁰¹. Kiedy w 1810 r. wizytowano parafię, trwała odbudowa kościoła parafialnego. Znacznemu umniejszeniu uległy srebrne paramenty liturgiczne i to jeszcze przed wspomnianym pożarem świątyni, których srebro zostało później, za zgodą władz kościelnych, sprzedane. Wizytator spisał aktualnie istniejące paramenty i inny sprzęt kościelny. Ponieważ spaliły się też zabudowania plebańskie, ówczesny proboszcz wystawił tymczasową rezydencję. Prawo patronatu należało do monarchy. Nie podano, aby był tu jakiś wikariusz, dlatego spodziewać się można, że proboszcza wspomagali bernardyni z miejscowego klasztoru⁵⁰².

Fundacji i prawa patronatu mieszczan z miasta Warty była prebenda różańca świętego, na co było uposażenie i rezydencja dla promotora tegoż bractwa. Promotorem był Franciszek Reorowicz, pochodzący z Warty, świę-

⁵⁰⁰ ADWł, AAG. Wiz. 113, s. 49; Wiz. 117, s. 55–91; ADWł, ABKKal. Wiz. 1(200), k. 133v–134.

⁵⁰¹ ADWł, AAG. Wiz. 130, s. 3.

⁵⁰² ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 1318–1375.

cony w 1777 r. z przeznaczeniem na ten urząd. Były liczne zapisy dla tego bractwa i na utrzymanie jego promotora⁵⁰³.

Od 1818 r. parafia w diecezji kujawsko-kaliskiej i od 1864 r. w dekanacie sieradzkim, jak to wnosić można ze schematyzmu z 1877 r. Wizytowana przez dziekana w 1821 r. Świątynia, której odbudowę ukończono w 1815 r., miała nowe sklepienie, nowa wieżbę dachową i była kryta dachówką. Nosila nadal wezwanie św. Mikołaja. Od 1816 r. proboszczem był wspomniany wyżej Franciszek Reorowicz, który zatrzymał jeszcze prebendę różańcową, prebendę św. Jana Chrzciciela i dochody mansjonarza. Do spowiedzi wielkanocnej zobowiązanych były 2037 osób, ale na terenie parafii mieszkało także wielu Żydów i innowierców. Szkoły parafialnej nie było, ale była rządowa, a bernardyni także prowadzili szkołę podwydziałową, chociaż nie pobierali z tego tytułu żadnego wynagrodzenia. Funkcjonował szpital dla mieszkańców miasta⁵⁰⁴.

Od 1824 r. probostwo miał Karol Kruczkowski, pochodzący zresztą z Warty, i wspomagał go wikariusz Józef Zbigniewski. Bardo dokładny opis parafii sporządzono podczas wizyty dziekańskiej w 1825 r.⁵⁰⁵ Ten proboszcz rządził parafią jeszcze w 1833 r., a jego wikariuszem był Rafał Gułowski. Parafia liczyła około 2200 osób zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych⁵⁰⁶.

Warta utrzymała status miasta. Za proboszcza Adama Grzelińskiego w 1877 r. liczyła 4835 wiernych⁵⁰⁷. Jednak zapewne parafia ta była w dekanacie sieradzkim, bo w 1892 r. do niego zaliczona. Miała wówczas proboszcza w osobie Maksymiliana Drzewieckiego oraz wikariusza Stanisława Żeromskiego. Obejmowała miasto Warta oraz wsie Kociszówek, Duszniki, Małków, Bartochów, Gołuchy, Miradza, Łabędzie, Raczków, Zagajew, Witów, Smitówka, Socha, Grzybki, Tomiszawice, Proboszczewice i Mikołajewice⁵⁰⁸.

Parafia pozostała w diecezji włocławskiej. Obecnie jest tam też druga parafia przy kościele klasztornym bernardynów⁵⁰⁹.

Kościół szpitalny pw. Świętego Krzyża

W Warcie znajdował się też kościół szpitalny pod wezwaniem Świętego Krzyża, niekiedy nazywany kościółkiem św. Łazarza, zapewne od

⁵⁰³ ADWł, AAG. Wiz. 117, s. 93–96; Wiz. 137, s. 1385–1391.

⁵⁰⁴ ADWł, ABKKal. Wiz. 1(200), k. 132–142v.

⁵⁰⁵ ADWł, ABKKal. Wiz. 12(206), k. 188–196.

⁵⁰⁶ ADWł, ABKKal. Wiz. 17(209), k. 76–81.

⁵⁰⁷ Chodyński, *Warta*, s. 103–105.

⁵⁰⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”, s. 61.

⁵⁰⁹ *Diecezja włocławska 2000*, s. 649–654.

znajdującego się przy nim przytułku tego imienia. Fundował go Sebastian Sobocki, ówczesny, ale nie znamy dokładnie dat, proboszcz w Warcie. Prawdopodobnie fundacja miała miejsce w 1632 r. W kościółku tym około 1636 r. odprawiał, stosownie do potrzeb, kaznodzieja warcki⁵¹⁰.

W świetle późniejszych zapisów, uposażenie tego kościółka było zawsze związane z urzędem kaznodziei. Była to świątynia drewniana, w 1728 r. wymagająca już naprawy. Prepozytem z nominacji miasta był Wojciech Błaszkiwicz, kaznodzieja parafialny, ale zdaje się, że w przytułku nie było podopiecznych⁵¹¹. Ta prebenda nadal pozostawała złączona z urzędem kaznodziei, a w 1759 r. miał ją Sebastian Czekalski, który odbudował pomieszczenia dla przytułku, te jednak przed tym rokiem padły ofiarą płomieni. Kaznodzieja odbudował rezydencję prepozyta i inne zabudowania, ale samego przytułku jeszcze nie było⁵¹².

Kościół ten w 1765 r. był już znacznie zniszczony. Pozostał już tylko jeden ołtarz, z obrazem Matki Boskiej Bolesnej. Od 1739 r. prepozytem był Sebastian Czekalski⁵¹³. Ta prepozytura szpitalna była dobrze uposażona. Fundowana ongiś przez mieszczanina Andrzeja Janockiego, ale niestety kościółek ten już nie istniał, ponieważ na mocy zarządzenia wizytatora generalnego z 1791 r. został rozebrany. Pozostały jednak zapisy na jego uposażenie oraz mieszkanie dla proboszcza, prepozyta przy nim. Prepozytem szpitalnym od 1789 r. był Karol Kuczkowski, zawsze tu rezydujący. Ponieważ do obowiązków jego zawsze należało głoszenie kazań w kościele parafialnym w Warcie, Kuczkowski wiernie ten obowiązek wypełniał. Podczas pożaru miasta w 1800 r. spłonął dom szpitalny, ale został odbudowany staraniem wspomnianego Karola Kuczkowskiego⁵¹⁴.

Kościół pw. św. Jana Chrzciciela

Poza miastem Warta, w kierunku południowym, stał kościółek św. Jana Chrzciciela, wspomniany w 1636 r. Miał także swoje uposażenie⁵¹⁵, opisany także w 1683 r. Znajdowały się w nim trzy ołtarze, miał wystarczające wyposażenie i uposażenie. Nie powiedziano kto tu odprawiał, ale nabo-

⁵¹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 218–219.

⁵¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 57–57v.

⁵¹² ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 49.

⁵¹³ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 246–247.

⁵¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 117, s. 98, 99–101; Wiz. 137, s. 1377–1384; ADWł, ABKKal. Wiz. 1(200), k. 153–155.

⁵¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 219–220.

żeństwa bywały często⁵¹⁶. Kaplica ta była murowana, jak to przedstawiono w 1712 r. i należycie wyposażona⁵¹⁷. Niestety w 1728 r. kaplica ta, która w zasadzie była pod opieką mansonarzy, znajdowała się w stanie daleko posuniętego zniszczenia⁵¹⁸. Niebawem jednak, przed 1759 r. została na nowo odbudowana jako drewniana, zapewne staraniem mansonarzy, zwłaszcza że były na to fundusze⁵¹⁹. Kościółek ten w roku poprzedzającym wizytację został staraniem jego rządcy i dobrodziejów od fundamentów poprawiony i tarcicami obity. Wokół niego znajdował się cmentarz do chowania ciał zmarłych. Miał on także niewielkie uposażenie, a w 1810 r., a także w 1821 r. zarządzał nim wspomniany wyżej Franciszek Reorowicz⁵²⁰. Przy tym kościółku był urządzony cmentarz. Dzień patrona był w parafii świętem. Często, na życzenie wiernych, sprawowano tu mszę⁵²¹. Nie wiadomo, kiedy został rozebrany⁵²².

Kościół szpitalny pw. Świętego Ducha

Prawa patronatu obywateli miasta Warta był kościółek pod wezwaniem Świętego Ducha, znajdujący się na przedmieściu, zwanym Górki. W 1636 r. była to świątynia drewniana, konsekrowana, z trzema ołtarzami. Obok niej znajdował się przytułek. Opiekujący się szpitalem prepozyt miał specjalne uposażenie⁵²³. Prawo patronatu należało do magistratu miasta. Wizytowany w 1683 r. przedstawiał należyty widok. Uposażenie dokładnie opisane, raczej bardzo dobre. Prepozytem aktualnie był Stanisław Wągrowiecki, zaś w przytułku przebywały cztery osoby⁵²⁴. Więcej, bo siedmiu podopiecznych przebywało w przytułku w 1712 r., ale utrzymywali się oni z jałmużny⁵²⁵. Prepozytem w 1728 r. był tu jeden z wikariuszy, Teodor Laroski, z nominacji miasta⁵²⁶. Kościołem tym w 1759 r. zarządzał Grzegorz Obuchowski. Ten drewniany kościół wymagał pilnej naprawy⁵²⁷.

⁵¹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 225–226.

⁵¹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 221–213.

⁵¹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 58v.

⁵¹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 49; Wiz. 59, s. 247–248.

⁵²⁰ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 1391–1394; ADWł, ABKKal. Wiz. 1(200), k. 148–149.

⁵²¹ ADWł, ABKKal. Wiz. 17(209), k. 78v.

⁵²² *Diecezja włocławska 2000*, s. 650.

⁵²³ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 217–218.

⁵²⁴ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 226–228.

⁵²⁵ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 211–212.

⁵²⁶ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 56v–57.

⁵²⁷ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 51–52.

Prawo patronatu należało do mieszczan. Staraniem aktualnego prepozyta, Józefa Obuchowskiego [powinno być Grzegorza – wizytator mylnie zapisał imię], będącego tu od 1757 r. ta świątynia znacznie podreperowana została⁵²⁸, ale zdaje się nie tak, aby mogła istnieć dłużej. Bowiem została rozebrana w 1791 r. zgodnie z zaleceniem wizytatora. Pozostały jednak zapisy, których administracją zajmowali się, po śmierci Obuchowskiego, który zmarł w 1806 r., Franciszek Reorowicz, który był właściwie zarządcą czyli proboszczem parafii warckiej, i Karol Kuczkowski, kaznodzieja w Warcie⁵²⁹.

Kościół i klasztor bernardynów

Klasztor bernardynów fundowany w Warcie przez Gerarda z Brudzewa, kanonika krakowskiego w 1467 r., zaprowadzonych przez arcybiskupa Jana Gruszczyńskiego w 1467 r. Gwardianem klasztoru w Warcie w 1759 r. był Mikołaj Czarzasty, wikariuszem Bonawentura Sokolniki, kaznodzieją Franciszek Chojnacki, lektorem teologii Władysław Rostka, spowiednikiem zakonnic Eleazar Legowicz. Ponadto przebywało tu jeszcze siedmiu zakonników kapłanów, ośmiu studentów oraz 15 braci zakonnych. W 1810 r. działały bractwa: Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny zaprowadzone w 1650 r.; św. Barbary w 1717 r.; św. Anny w 1586 r.; Serca Jezusowego w 1769 r. Klasztor ten pozostał podczas kasaty klasztorów w 1864 r. jako tzw. etatowy. Jego dzieje podał dokładnie ks. Stanisław Chodyński⁵³⁰.

W 1802 r. w klasztorze bernardynów w Warcie przebywało 11 zakonników kapłanów z Bonawenturą Gołembowskim, exprowincjałem i gwardianem na czele, trzech kleryków uczących się retoryki oraz sześciu braci. Kościół klasztorny i klasztor murowane, dachówką kryte⁵³¹. Natomiast w 1825 r. w klasztorze mieszkało sześciu kapłanów na czele z gwardianem Franciszkiem Pawłowskim, siedmiu kleryków i czterech braci⁵³². Klasztor istnieje po dzień dzisiejszy i przy nim jest zorganizowana druga parafia w Warcie, prowadzona przez zakonników⁵³³.

⁵²⁸ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 248–251.

⁵²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 117, s. 97–98; Wiz. 137, s. 1409–1419; ADWł, ABKKal. Wiz. 1(200), k. 149–152.

⁵³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 53–54; Wiz. 137, s. 1421–1422; S. Chodyński, *Warta. Conventus PP. Bernardinorum*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1891, s. 91–94.

⁵³¹ ADWł, AAG. Wiz. 113, s. 51; Wiz. 117, s. 105–106.

⁵³² ADWł, ABKKal. Wiz. 12(206), k. 196v–197.

⁵³³ *Diecezja włocławska 2000*, s. 652–654.

Kościół i klasztor panien bernardynek

Klasztor panien bernardynek fundowany został za zgodą króla Zygmunta III Wazy w roku 1538, a w roku 1696 za zezwoleniem arcybiskupa gnieźnieńskiego kardynała Michała Radziejewskiego zakonnicę wprowadzono pod zwierzchnością bernardynów. Fundowano klasztor z ofiar wielu darczyńców, a najbardziej dołożył się kasztelan sieradzki Jan Morsztyn przez zapis na swoich dobrach 1000 złotych polskich. Murowany klasztor potrzebował naprawy. Kościół przy tym klasztorze był pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny. Przy nim bractwo św. Józefa z 1772 r. za zezwoleniem papieża Klemensa XIV. W 1759 r. przełożoną konwentu warckiego Panien Bernardynek była Ludwika Narczyńska, wikarią Eleonora Wolska, zakonnic dyskretek pięć oraz dziewięć zakonnic profesek. W 1810 r. zakonnic przeniesionych z Kalisza mieszkało tu 13, w tym jedna tercjarka⁵³⁴. Zakonnic pozostały w Warcie. Ich kapelanami, a także spowiednikami, byli zakonnicy bernardyni z Warty. W 1881 r. mieszkało tu 13 zakonnic⁵³⁵. Wprawdzie w 1898 r. dom ten został zniesiony, a zakonnic przeniesione do Wielunia, ale od 1985 r. siostry powróciły do Warty⁵³⁶.

Kaplica w Mikołajewicach

We wsi szlacheckiej Mikołajewice około 1636 r. znajdowała się kaplica, w której niekiedy odprawiali zakonnicy z klasztoru bernardynów z Warty⁵³⁷. Później nie wspominana.

WARTKOWICE

Kościół w Wartkowicach istniał już w XV w., a jego budowniczymi zapewne byli właściciele wsi. Wspominany w aktach już w pierwszej połowie XV w. Nosił wezwanie Najświętszej Marii Panny. Za czasów Jana Łaskiego prawo patronatu należało do właścicieli wsi Wartkowice i Gostków i w 1521 r., z ich prezenty, probostwo to miał Grzegorz z Uniejowa.

⁵³⁴ ADWł, AAG. Wiz. 49, s. 55; Wiz. 137, s. 1422–1423.

⁵³⁵ S. Chodyński, *Warta. Clastrum VV. Ord. Franc. Bernardinorum*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1881, s. 109–111.

⁵³⁶ *Diecezja włocławska 2000*, s. 741–742.

⁵³⁷ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 220.

Parafia obejmowała wsie Wartkowice, Gostków, Sędów, Ner, Zawada, Kłódna i Spędoszyn⁵³⁸.

Kościół wizytowany w 1636 r. był drewniany, konsekrowany, ale już wymagający naprawy. Nosił wezwanie Narodzenia Najświętszej Maryi Panny. Znajdowały się w nim trzy ołtarze. Zobowiązanych do Komunii było około 200 wiernych⁵³⁹.

Wieś była własnością Ludwika Wierzbowskiego, chorążego łęczyckiego, kolatora parafii. Tamtejszy drewniany kościół nosił wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. W 1712 r. wyposażony w trzy ołtarze. Dokładnie spisano wszelkie paramenta liturgiczne⁵⁴⁰. Zdaje się, że podano tu nieściśle wezwanie świątyni, bo później zawsze była mowa o wezwaniu Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Dziedzicem Wartkowic i Gostkowa był wówczas Stanisław Wierzbowski. Probostwo w 1712 r. należało do Piotra Czechowskiego, który nastąpił tu już w 1694 r. z prezydentem Pawła i Apolonii z Lubieniec małżonków Sierakowskich⁵⁴¹.

Wprawdzie niektórzy pisali (zapewnie idąc za *Liber beneficiorum*), że w 1719 r. z fundacji Radoszewskich wystawiono tu nową świątynię pod wezwaniem św. Anny i św. Wawrzyńca⁵⁴², ale nieco inaczej mówią źródła kościelne. Kościół wartkowicki, według tego co zapisano w 1728 r., nosił wezwanie Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Musiała być to świątynia stara, skoro wymagała naprawy dachu. Ponadto patronami głównymi byli św. Anna, św. Stanisław Biskup i Męczennik. Ołtarz wielki z obrazami św. Anny i Matki Boskiej z Dzieciątkiem na ręku. Ten obraz przyozdobiony srebrną sukienką. Jeden z ołtarzy bocznych w miejscu centralnym miał figurę Matki Boskiej, a obok figury św. Katarzyny i św. Barbary. Natomiast ołtarz trzeci poświęcono św. Antoniemu. Dzwonnica stojąca osobno, z trzema dzwonami, a sygnaturka znajdowała się na świątyni. Proboszczem był Stanisław Chałęski, który rezydował przy swojej parafii. Komunikujących było około 350 osób⁵⁴³.

Własnością Załuskich pozostały Wartkowice w 1759 r. Kolatorka, Wiktoria z Szofdrskich Załuska w 1749 r. zbudowała tu nową świątynię pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny, poświęconą przez kustosa uniejowskiego, Ludwika Sokołowskiego. Po śmierci proboszcza

⁵³⁸ LB, t. 1, s. 367–368.

⁵³⁹ ADWŁ, AAG. Wiz. 5, s. 68.

⁵⁴⁰ ADWŁ, AAG. Wiz. 8, s. 17.

⁵⁴¹ ADWŁ, AAG. Wiz. 9, s. 48–53.

⁵⁴² *Diecezja łódzka 1973*, s. 344.

⁵⁴³ ADWŁ, AAG. Wiz. 13, k. 11v–13.

Kazimierza Walichnowskiego probostwo wartkowickie objął niejaki Jan [Sztejn], który zastawszy zabudowania plebańskie zniszczone, odbudował je korzystając z dawnych na ten cel zapisów⁵⁴⁴.

Bogumił Załuski był właścicielem wsi i kolatorem w 1779 r. Pamiętano wówczas, że przed 30 laty świątynia parafialna została fundowana przez Wiktorię z Szodrskich Załuską. Była drewniana z jedną kaplicą. Stan jej przedstawiał się jako dobry, ale potrzebowała już nowych przyciesi. Wyposażona w pięć ołtarzy. Wielki poświęcony św. Onufremu, ale po bokach umieszczono figury św. Stanisława i św. Wojciecha. Boczny po stronie lekcji z wizerunkiem Pana Jezusa Cierniem Koronowanego, drugi Matki Boskiej Różańcowej, zaś w kaplicy św. Anny. Ponadto jeszcze jeden ołtarz położony przy ambonie z obrazem Pana Jezusa Biczowanego. Wspomniano o kaplicy we wsi Chodów, dawniej parafialnym. Proboszczem od 1753 r. był Jan Sztejn, także kanonik uniejowski, ale miał dispensę na posiadanie drugiego beneficjum. Wprawdzie powinien utrzymywać wikariusza, ale początkowo sam rezydował przy kościele parafialnym, później zaś przeniósł się do swojej kanonii, utrzymując w Grodzisku zastępców branych z zakonników. Ponieważ ci nie zawsze byli wystarczająco przygotowani do posługi duszpasterskiej, ostatnio pracował tu Gabriel Dmochowski z klasztoru bernardynów z Łęczycy i ten prowadził katechizację i głosił kazania⁵⁴⁵.

Następny proboszcz, od około 1787 r. to Wojciech Lityński. Parafia Wartkowice była stosunkowo rozległa, a jej wioski należały do powiatu szadkowskiego i powiatu łęczyckiego, stąd dając sprawozdanie w wizytacji 1790 r. zanotowano wiernych w jednym powiecie 433 osoby, a w drugim 618 osób. Podano wówczas także bardzo skrupulatny opis stanu świątyni i parafii⁵⁴⁶.

Bogumił Załuski był kolatorem parafii w 1802 r. Parafia tamtejsza obejmowała wsie Wartkowice, Ner, Kłódno, Zawada, Gostków, Pełczyńska, Wólka Szlachecka, Wola Niedźwiedzia, Chodów, Sędów, Spędoszyn, Mrówna Szlachecka, Starzyna Szlachecka, Starzyki Szlacheckie i Biała Góra Szlachecka. Było tu spowiadających się 945 osób. Świątynia tamtejsza drewniana, ostatnio naprawiana przez aktualnego proboszcza Wojciecha Lityńskiego, który od kilkunastu lat pracował w tej parafii⁵⁴⁷.

⁵⁴⁴ ADWł, AAG. Wiz. 48, s. 12–13; Wiz. 59, s. 63–74.

⁵⁴⁵ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 972–987.

⁵⁴⁶ ADWł, AAG. Wiz. 88, k. 43v–50.

⁵⁴⁷ ADWł, AAG. Wiz. 112, s. 35; Wiz. 116, s. 55–58.

W 1812 r. wieś ta należała do Bogumiła Załuskiego. Znajdował się tam kościół drewniany, obity tarcicami, kryty gontami, z wieżyczką. Nosił wezwanie Narodzenia Najświętszej Maryi Panny. Został dokładnie opisany, tak co do pięciu ołtarzy, jak i wszelkiego wyposażenia w paramenty liturgiczne oraz uposażenia. Proboszczem był od 1782 r. Wojciech Lityński. We wsi Chodów znajdowała się stara świątynia, dawniej parafialna, ale dotąd z polecenia władzy sprawowane w niej były nabożeństwa. Pozostało jednak uposażenie⁵⁴⁸.

Parafia ta po 1818 r. znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Wartkowice pozostawały własnością rodziny Załuskich i to oni odnowili świątynię parafialną w 1819 r. Probostwo należało do Adama Knapińskiego. Już w 1821 r. był nowy cmentarz poza wsią urządzony. Nie było przytułku ani szkoły⁵⁴⁹. Czy jednak wiadomość o probostwie Adama Knapińskiego była zgodna z prawdą, bowiem w 1825 r. podano, że był tu Wojciech Lityński, kanonik łęczycki i to już od 1781 r. Wprawdzie po otrzymaniu godności kapitulnej zamieszkał w Łęczycy, ale na usilne staranie kolatora, hrabiego Bogumiła Załuskiego, powrócił do Wartkowic. Ważne to było i dlatego, że nie miał wikariusza. To może nieco wyjaśni sprawę Adama Knapińskiego, który mógł tu być przed powrotem proboszcza Lityńskiego do Wartkowic. Parafia w tym czasie liczyła 1243 osoby komunikujące na Wielkanoc⁵⁵⁰. Możliwe, iż z racji odnowienia stanu świątyni wartkowickiej w 1819 r. zmieniono jej wezwanie.

Prawo patronatu w 1838 r. należało do Józefa Gaszyn Wierchlejskiego, dziedzica wsi Gostków. Probostwo od 1826 r. należało do Piotra Lewandowskiego. Komunikujących na Wielkanoc było tym razem 1381 osób⁵⁵¹. Za proboszcza Leopolda Stamirowskiego w 1877 r. kościół wartkowicki nosił wezwanie św. Anny i św. Wawrzyńca, a parafia liczyła 2440 wiernych⁵⁵². Nie wiedzieć z jakiego powodu w 1892 r. parafia wakowała, chociaż było tu 2780 parafian, zaś jej okręg obejmował wsie Wartkowice, Gostków, Biała Góra, Wola Niedźwiedzia, Starzynki, Chodów, Pełczyska A, Pełczyska B, Wólka Szlachecka, Spędów, Spędoszyn, Pałki, Kłódno, Dęby, Ner, Mrówna, Brudnówek, Zawada, Peźew i Józefów⁵⁵³.

⁵⁴⁸ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 523–558.

⁵⁴⁹ ADWł, ABKKal. Wiz. 1(200), k. 157–163.

⁵⁵⁰ ADWł, ABKKal. Wiz. 12(206), k. 206–209.

⁵⁵¹ ADWł, ABKKal. Wiz. 17(209), k. 82–85.

⁵⁵² S. Chodyński, *Wartkowice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 107–108.

⁵⁵³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 78.

Parafia ta po 1925 r. odeszła od diecezji włocławskiej i została włączona do nowej diecezji w Łodzi⁵⁵⁴.

* * *

W Chodowie [parafia nieistniejąca] położonym w sąsiedztwie Wartkowic dawniej funkcjonowała samodzielna parafia, ale została afiliowana do Wartkowic w nieznanym czasie. Kościół parafialny ufundowany i uposażony w XIV wieku przez Chodowskich herbu Budzisz lub Paparona. Za czasów abp. Łaskiego, gdy wizytowano parafię zarządzał nią Jan z Mogilnicy, a okręg parafialny obejmował: Chodów, Pełczyska, Wolę Niedźwiedzią, Wólkę, Białą Górę, Starzyny, Starzynki i nieznanne dziś Kluczowo⁵⁵⁵. W 1759 r. tamtejsza świątynia była całkowicie zniszczona i nie nadawała się do sprawowania w niej nabożeństw, chociaż pozostało jeszcze dawniejsze jej uposażenie⁵⁵⁶. Piszący o parafii Wartkowice autor podał, że to arcybiskup Piotr Gamrat miał tę parafię znieść w 1544 r.⁵⁵⁷ Pewnie o tej dacie zapomniano, a może i proboszcz z Wartkowic nie kwapił się mieć tej wsi i tamtejszego kościoła w swojej parafii, skoro w 1779 r. wysuwano wątpliwość o to, do jakiej parafii należy. Jednak wówczas ta świątynia już praktycznie nie istniała i pozostawały resztki ścian. Pozostało jednak dawne uposażenie⁵⁵⁸. Prawdopodobnie kościół w Chodowie był starszy od kościoła w Wartkowicach i był jego macierzystym.

WIELENIN

Dawniej wieś ta należała do arcybiskupów gnieźnieńskich i oni fundowali tu kościół i założyli parafię jeszcze w wieku XIV. Wielenin został zniszczony przez Krzyżaków w 1331 r. Około 1521 r. w tej wsi należącej do uposażenia arcybiskupów gnieźnieńskich znajdowała się świątynia parafialna pod wezwaniem św. Jakuba Apostoła i św. Doroty, a z prowizji arcybiskupów beneficjum miał Jan z Uniejowa. Do parafii należały wsie Wielenin, dwie wsie

---

⁵⁵⁴ *Diecezja łódzka 1973*, s. 344–345. Dane historyczne o tej parafii nie pokrywają się z tym, co zawierają cytowane protokoły wizytacyjne. Nie ma w nich mowy o kościele pod wezwaniem św. Wawrzyńca.

⁵⁵⁵ LB, t. 2, s. 363–364

⁵⁵⁶ ADWł, AAG. Wiz. 48, s. 9.

⁵⁵⁷ *Diecezja łódzka 1973*, s. 344–345.

⁵⁵⁸ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 978–979.

Czepów, Roźniatów, Kozanki Wielkie, Kozanki Podleśne, Zaborów, Pęgów, Mszczychowo, Wojciszki, Gąsioro, Gorzew, Ładawy, Ubysław i Zelgoszcz⁵⁵⁹. Była to więc spora parafia.

Maciej Drzewicki, arcybiskup gnieźnieński (1531–1535) wcielił parafię do uposażenia wikariuszy uniejowskich, którzy mieli ją do 1818 r. Dawny modrzewiowy kościół w połowie XVIII wieku został odnowiony staraniem Andrzeja Kędzierskiego, cześnika halickiego⁵⁶⁰.

Pierwsza dokładniejsza wiadomość o parafii jest z 1636 r. Tamtejsza drewniana i konsekrowana świątynia nosiła wezwanie św. Jakuba Apostoła. Wymagała naprawy dachu. Znajdowały się w niej dwa ołtarze. Dzwonnica z dwoma dzwonami także wymagała nowego pokrycia. Dobrze opisano uposażenie parafii, a opiekowali się nią wikariusze kolegiaty uniejowskiej, a aktualnie Piotr Chwiłowicz⁵⁶¹.

Kościół w Wieleninie był w 1683 r. drewniany, dobrze utrzymany. Parafia złączona nadal z kolegium wikariuszy kolegiaty uniejowskiej. Najświętszy Sakrament, odnawiany co 8 dni, przechowywany w tabernakulum w wielkim ołtarzu. Dobrze utrzymana chrzcielnica oraz należycie zabezpieczone oleje święte. Ołtarz wielki, z mensą murowaną, w miejscu centralnym miał obraz Matki Boskiej, z boku wizerunek świętych Jana i Jakuba Apostołów, a u góry św. Anny. Ołtarze boczne były cztery: św. Anny, Świętego Krzyża, św. Doroty i Matki Boskiej Borkowskiej. Dobrze opisano wyposażenie, w tym także srebrne wota i księgi liturgiczne, oraz uposażenie⁵⁶².

Parafia wizytowana w 1711 r. Prawnie parafią zarządzał, jako inkorporowaną do wikariuszy uniejowskich, Józef Zbyczyński, aktualnie także proboszcz uniejowski. Miał jednego do pomocy, ale czy kapłana, czy świeckiego, powiedzieć trudno. Ale dokładnie opisano całe wnętrze kościoła, ołtarze, paramenta liturgiczne i uposażenie⁵⁶³. W 1728 r. rektorem kościoła w Wieleninie był Jan Kiliański, jeden z grona wikariuszy uniejowskich. W ostatnim czasie musiano poczynić pewne zmiany wewnątrz świątyni, ponieważ były tylko trzy ołtarze, a mianowicie wielki z obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem i boczne św. Barbary, przy którym było bractwo jej imienia, i św. Doroty. Do parafii należało 14 wsi, mianowicie Wielenin, Czepów Średni, Czepów Górny, Roźniatów, Kozanki Podleśne, Kozanki

⁵⁵⁹ LB, t. 1, s. 359–361.

⁵⁶⁰ Br. Chlebowski, *Wielenin*, w: SGKP, t. 13, s. 313–314.

⁵⁶¹ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 26–28; 272.

⁵⁶² ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 3–7.

⁵⁶³ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 300–308.

Klimowe, Zaborów, Pęgów czyli Mszczychowo, Gąsioro, Gorzew, Ładawy, Pęgówek, Zelgoszcz i Stemplew. Parafian było około 500 osób⁵⁶⁴.

Wieś ta i parafia nadal złączona z kapitułą uniejowską, a właściwie z kolegium wikariuszy, świątynia dobrze uposażona i wyposażona. W 1759 r. i w 1761 r. parafią zarządzał Ignacy Czerwiński, wikariusz przy kapitule uniejowskiej. Istniało bractwo św. Barbary, z pewnym uposażeniem, którego promotorem był zarządzający parafią. Szpitala nie było, chociaż dawano opiekę czterem ubogim⁵⁶⁵.

W 1776 r., z wyboru tychże wikariuszy, pieczę nad parafią zlecono wikariuszowi Adamowi Durskiemu. Świątynia drewniana i stara, pod dawnym wezwaniem, z ołtarzem wielkim z obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej i bocznymi św. Barbary i św. Doroty⁵⁶⁶. Tenże sam proboszcz był w 1790 r., kiedy parafia liczyła ogółem 1194 mieszkańców, w tym 77 innowierców i 11 Żydów. Wizytator bardzo skrupulatnie opisał stan parafii, świątyni i uposażenia⁵⁶⁷.

Po rozbiorach prawo patronatu przeszło na rząd zaborczy. W 1802 r. nadal dosyć obszerny był okręg parafialny obejmujący wsie Wielenin, Czepów Średni, Czepów Górny, Roźniatów, Kozanki Podleśne, Kozanki Wielkie, Zaborów, Pęgów, Gąsioro, Stemplew, Gorzew, Ładawy, Pęgówek i Zelgoszcz Szlachecka. Wiernych spowiadających się na Wielkanoc było tu 1070. Proboszczem, czyli zarządcą był Adam Durski, kanonik uniejowski. Świątynia drewniana, stara, ale jeszcze w dobrym znajdująca się stanie⁵⁶⁸.

Ten sam kościół służył i w 1811 r., tyle iż został ostatnio obity deskami, w 1810 r. pokryty gontami. Wewnątrz znajdowały się cztery ołtarze. Wielki z obrazami św. Jakuba i św. Doroty, dalsze św. Mikołaja, Anioła Stróża i św. Antoniego Padewskiego. Zakrystia drewniana, a w niej dobre wyposażenie liturgiczne. Parafia wystarczająco uposażona. Dawniej prawo patronatu należało do arcybiskupów gnieźnieńskich, ale arcybiskup Maciej Drzewicki inkorporował tę parafię do kapituły uniejowskiej. Dzięki niej właśnie zarządcą parafii wielenińskiej od 1809 r., ale jako wikariusz uniejowski, wicekustosz, był Antoni Poznański, dawny zakonnik franciszkański⁵⁶⁹.

Po 1818 r. parafia w diecezji kujawsko-kaliskiej. Już w 1821 r. wizytowana przez dziekana uniejowskiego. Świątynia, jak mówiono z drewna modrzewio-

⁵⁶⁴ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 6–6v.

⁵⁶⁵ ADWł, AAG. Wiz. 48, s. 5–6; Wiz. 59, s. 29–38.

⁵⁶⁶ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 906–920.

⁵⁶⁷ ADWł, AAG. Wiz. 88, k. 9–25v.

⁵⁶⁸ ADWł, AAG. Wiz. 112, s. 39; Wiz. 116, s. 63–72.

⁵⁶⁹ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 585–619.

wego, naprawiana ostatnio przez dziedzica wsi Zelgoszcz, ale tak naprawdę nie wiadomo, kto był teraz kolatorem, bo władze rządowe do opieki nad świątyniami się nie kwapiły. Właśnie tego roku zmarł proboszcz Wincenty Lewczyński, a parafię objął Jakub Brzechwiński. Było w niej 1270 osób zobowiązanych do spowiedzi na Wielkanoc. Wyposażenie świątyni bogate. Działo bractwo św. Barbary i św. Józefa⁵⁷⁰. Liczba wiernych się zwiększała, skoro w 1825 r. było ich już 1334. Nadal ten sam co wyżej proboszcz i te same bractwa⁵⁷¹. Niewiele się zmieniło w 1838 r., bo pozostawał dalej proboszcz Brzechwiński, a wiernych już komunikujących naliczono 1635⁵⁷².

Proboszczem w 1877 r. był Józef Ślōdkowski i za niego parafia liczyła 2395 wiernych⁵⁷³. Następnym proboszczem był Paulin Bors, za którego w 1892 r. parafian było 2440 we wsiach Wielenin, Zelgoszcz, Zaborów, Pęgów, Stemplew, Swarzeń, Gąsiory, Ładawy, Gorzew, Wólka, Mniszewek, Kozanki Podleśne, Kozanki Wielkie, Światonia, Hipolitów, Żabieniec, Czepów Górny, Czepów Średni, Stanisławów, Kalinówko, Dąbrowa, Roźniatów i Brzeziny⁵⁷⁴.

Parafia pozostaje nadal w diecezji włocławskiej⁵⁷⁵.

WILAMÓW

Rozmaicie pisano nazwę tej parafii, bo Wielamów, Wielamowo, Wielanów, Wielianowo, a nawet Wilanów. Bogata też jest historia świątyń służących tej parafii.

Wieś ta jest gniazdem rodziny Wilamowskich herbu Szaszor. W XV w. parafia wspomniana jest w aktach konsystorskich gnieźnińskich. Jest tradycja, zapisana później, że świątynię w tej wsi miała fundować królowa Bona po 1518 r., ale nie wspomniano o tym w komentarzu do *Liber beneficiorum*. Tu powiedziano ogólnie, że kościół pod wezwaniem św. Wojciecha i św. Stanisława, zapewne fundacji miejscowych dziedziców, kilkakrotnie odbudowywany jako drewniany. Czyli jest możliwość, że Bona fundowała drugi lub kolejny tu kościół. W 1651 r. świątynia w tej parafii była nawet obłożona interdyktem za zabicie tamtejszego proboszcza przez kmieci. Ale

⁵⁷⁰ ADWł, ABKKal. Wiz. 1(200), k. 164–190v.

⁵⁷¹ ADWł, ABKKal. Wiz. 12(206), k. 214–222v.

⁵⁷² ADWł, ABKKal. Wiz. 17(209), k. 86–90v.

⁵⁷³ S. Chodyński, *Wielenin*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”, s. 105–106.

⁵⁷⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 77.

⁵⁷⁵ *Diecezja włocławska 2000*, s. 644–646.

za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego, z prezydentów kolatorów, probostwo wilamowskie miał Marcin z Iwanowic, zaś parafie tworzyły wsie Wilamów, Radyczyny, Łęg Wielki, Sarbice, Podłużyce, Kozubów, Lekaszyn, Brzozówka i Cichmiana⁵⁷⁶. Ale bliższych danych jak wyglądała ówczesna świątynia parafialna nie mamy.

Wsią szlachecką pozostał Wilamów także w 1635 r., ale prawo prezydentury proboszcza miała kapituła uniejowska, bo uważano iż jest tu filia parafii uniejowskiej. W tamtejszej świątyni pod wezwaniem św. Mateusza, co nie wydaje się prawdą, znajdowały się wprawdzie trzy ołtarze, ale wyposażenie w paramenty liturgiczne określono jako najbardziej ubogie. A nie była to zapewne najmniejsza parafia, bowiem było tu około 600 parafian i wszyscy spowiadali się na Wielkanoc. Proboszczem był niejaki Bartłomiej⁵⁷⁷, zapewne jeden z wikariuszy uniejowskich.

Kiedy wizytowano tę parafię w 1712 r., ta od dwóch lat wakowała. Zdaje się, że pewną posługę mógł sprawować jakiś kapłan pozostający w karach kościelnych, przebywający na dworze Radolińskich. Ale było to bez zgody władzy kościelnej. Na Wielkanoc nabożeństwa sprawował Paweł Smieżański, wikariusz z Uniejowa. Ale dosyć dokładnie parafię opisano, tak świątynię z pięcioma ołtarzami, jak jej wyposażenie i uposażenie⁵⁷⁸.

Proboszczem wilanowskim w 1772 r. był Jan Zillo, kanonik inflancki, który założył tu bractwo Pocieszenia Najświętszej Marii Panny⁵⁷⁹. Nie wiadomo dlaczego w 1728 r. wizytując dekanat uniejowski, opuszczono parafię Wilamów.

Wieś ta w 1759 r. stanowiła własność niejakiej Głębockiej. Świątynia tamtejsza znajdowała się w stanie daleko posuniętego zniszczenia, podobnie jak i zabudowania plebańskie. Parafię zarządzał Andrzej Kościerski, zapewne z prezydentury kapituły uniejowskiej, do uposażenia której należała ta parafia, ale ten okazał się niegodnym duszpasterzem⁵⁸⁰.

Zdaje się, że w latach 1759–1756 wystawiono tu nową świątynię. Bowiem dokładny opis parafii i jej świątyni posiadamy z 1765 r. Probostwo to miał jako zarządca Antoni Pągowski. Kościół nosił wezwanie św. Stanisława i św. Wojciecha. Nie było szpitala jako takiego, ale jeden ubogi przebywał

⁵⁷⁶ LB, t. 1, s. 363; Br. Chlebowski, *Wilamów*, w: SGKP, t. 13, s. 450.

⁵⁷⁷ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 19–20, 272.

⁵⁷⁸ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 25–29.

⁵⁷⁹ ADWł, ABKKal. Wiz. 1(200), k. 189.

⁵⁸⁰ ADWł, AAG. Wiz. 48, s. 5.

przy kościele parafialnym⁵⁸¹. Może następnym proboszczem był Franciszek Wojszycki, który nastał tu w 1779 r., rezydujący w parafii i dobrze spełniający posługi duszpasterskie. Kościół tamtejszy drewniany, wystawiony ostatnio przez właściciela wsi, niepodanego imienia Załuskowskiego, a aktualnie kolatorką była Franciszka z Węgierskich Załuskowska. W parafii działało jeszcze bractwo Pocieszenia Najświętszej Maryi Panny. Świątynia nadal nosiła wezwanie świętych Wojciecha i Stanisława. Ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej i boczne, znacznie zniszczone, św. Mikołaja i Matki Boskiej Bolesnej. Zapisano też tradycję, że kościół miała tu fundować królowa Bona⁵⁸².

Kiedy wizytowano parafię w 1790 r., proboszczem wilamowskim był Jan Kanty Pieszkeski ustanowiony tu w 1789 r. Parafian naliczono około 880. W sposób bardzo dokładny opisano stan parafii, wyposażenie świątyni i uposażenie⁵⁸³. Prawo patronatu w 1802 r. należało do Józefa Załuskowskiego, miejscowego dziedzica. Była to dosyć obszerna parafia obejmująca wsie Wilamów, Góry, Brzozówka, Cichmiana, Wolica, Łęg Wielki, Sarbice, Podłużyce, Kozubów, Lekaszyn, Myszki, Posoka, Osina i Gątowa. Naliczono 802 spowiadających się na Wielkanoc. Świątynia została krótko przed 1802 r. częściowo okradziona. A była to bardzo stara i niewielka świątynia drewniana. Proboszczem był tu Jan Pieszkeski⁵⁸⁴.

Parafia ta wizytowana w 1811 r. posiadała świątynię starą, drewnianą, umacnianą śrubami. Ponieważ była za mała, dlatego w 1807 r., staraniem kolatora Józefa Załuskowskiego, tutejszy kościół został znacznie powiększony. wyposażony dobrze w paramenty liturgiczne. Prawo patronatu nadal należało do Józefa Załuskowskiego. Opisano dokładnie uposażenie i stan zabudowań plebańskich. Od 1810 r. proboszczem był tu Augustyn Kuczkowski⁵⁸⁵.

W następstwie zmian w organizacji kościelnej na ziemiach polskich, w 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1821 r. proboszczem był nadal Augustyn Kuczkowski. Parafia nie należała do małych, jeżeli było w niej wtedy 1251 wiernych, zapewne liczono tylko komunikujących na Wielkanoc. Istniało wspomniane wyżej bractwo. Szkoły parafialnej nie było, ale w Wilamowie i Cichmianie były szkoły dające początki pisania i rachunków⁵⁸⁶.

⁵⁸¹ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 23–29.

⁵⁸² ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 987–999.

⁵⁸³ ADWł, AAG. Wiz. 88, k. 1–9.

⁵⁸⁴ ADWł, AAG. Wiz. 112, s. 37; Wiz. 116, s. 59–62.

⁵⁸⁵ ADWł, AAG. Wiz. 137, s. 561–583.

⁵⁸⁶ ADWł, ABKKal. Wiz. 1(200), k. 180–190.

Wprawdzie przy świątyni wilamowskiej były prowadzone prace w 1807 r., to w 1825 wizytator stwierdził pilną potrzebę jej naprawy. Prawo patronatu teraz należało do Leona Załuskowskiego, dziedzica wsi Skotniki z przyległościami. Parafia obejmowała też niektóre wioski po drugiej stronie rzeki Warty, co stanowiło duże utrudnienie. Proboszczem od 1824 r. był Malachiasz Łyczkowski, a parafia liczyła 1233 osoby zobowiązane do sakramentów⁵⁸⁷. Zmiana proboszcza nastąpiła w 1834 r. i nastał tu Teofil Świątecki. Za niego, w 1838 r. stwierdzono niezbędną potrzebę dużego remontu kościoła parafialnego⁵⁸⁸.

Za proboszcza Józefa Sandomierskiego w 1877 r. parafia liczyła 2998 wiernych⁵⁸⁹. Natomiast w 1892 r., gdy był tu Paweł Romanowski, parafian było 3122, a parafia obejmowała wsie Wilamów, Góry, Sowiniec, Myszk, Grabowo, Osina, Łęg Wielki, Sarbice, Kozubów, Podłużyce, Bród, Brzozówka, Lekaszyn, Augustynów, Krzykosy, Bór, Jaszczurów, Cichmiana, Brzezcie i Biała Górka⁵⁹⁰.

Nową świątynię wystawiono tu dopiero w 1894 r. za czasów ks. Pawła Romanowskiego. Parafia pozostała w diecezji wrocławskiej⁵⁹¹.

---

⁵⁸⁷ ADWł, ABKKal. Wiz. 12(206), k. 226–235.

⁵⁸⁸ ADWł, ABKKal. Wiz. 17(209), k. 92–95.

⁵⁸⁹ S. Chodyński, *Wilamów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877, s. 106.

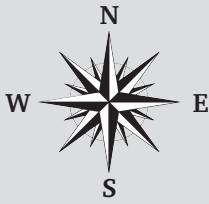
⁵⁹⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 77.

⁵⁹¹ *Diecezja wrocławska 2000*, s. 646–647.

DEKANAT WIELUŃSKI

Kiedy nastąpiły zmiany organizacji kościelnej na ziemiach polskich, które znalazły się pod zaborami, Wieluń, należący dotąd do archidiecezji gnieźnieńskiej, znalazł się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Dawniej był siedzibą dekanatu i pozostał nią nadal. W 1820 r. włączono do niego następujące parafie: Ożarów z filią w Wierzbie z Ignacym Bienieckim, dziekanem; Chotów z Michałem Kruckim; Czarnożyły z Józefem Gutowskim, kanonikiem łączyckim; Kadłub wakujący; Komorniki z Albinem Stawickim, dziekanem krzepickim; Konopnica z Janem Młynarskim, zakonikiem paulinem; Krzyworzeka z Michałem Rydzykowskim; Łagiewniki wakujące; Mokrsko z Albinem Stawickim; Osjaków i filia Radoszewice z Waławem Piotrowskim i wikariuszem Stanisławem Kozłowskim; Raczyn z Józefem Krynickim; Ruda z Jakubem Miastkowskim; Rudlice z Tomaszem Sobańskim; Rychłocice wakujące; Skomlin z Stanisławem Tomaszewskim, kanonikiem łączyckim; Wieluń i filie Dąbrowa i Gaszyn z Hipolitem Chrzanoskim, proboszczem w Dziętrzkowicach i wikariuszem Józefem Lipke, seniorem, i Antonim Mutyńskim; Wierzchlas z Ignacym Poniakowskim; Wydrzyn z Józefem Łęckim¹.

Ponieważ Wieluń był także siedzibą powiatu, dlatego po 1864 r. pozostał dalej siedzibą dekanatu. Zaliczono do niego parafie znane ze schematyzmu z 1873 r.² (w nawiasie podano liczbę wiernych): Wieluń (4000) z Antonim Michalskim i wikariuszem Romanem Szlosmanem; Biała (1330) z Rafałem Obrzyńskim; Bolesławiec (1500) z Antonim Działkowskim; Chotów (2400) z Ludwikiem Tymienieckim; Cieszęcin (4420) z Jakubem Samulskim i wikariuszem Franciszkiem Bęczkowskim; Czarnożyły (2667) z Franciszkiem Wieczorkiewiczem; Czastary (2216) z Alojzym Ammanem i wikariuszem Izydorem Jeżewskim; Działoszyn (3706) z Józefem Cabańskim; Dziętrzkowice (2700) z Józefem Mąkowskim; Komorniki (630) z Pawłem Jeską; Konopnica (550) z Erazmem Przytułskim; Kraszewice (5223) z Bonawenturą Pawlińskim; Krzyworzeka (1570) z Klemensem

---

¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1820, s. 23.

² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1873, s. 89–100.

Taranowskim; Lututów (3418) z Łukaszem Dobrowolskim i wikariuszem Teofilem Zygarłowskim; Łyskornia (760) z Adolfem Pawickim; Miele-szyn (1420) z Janem Stanisławem Pietraszewskim; Mierzyce (3064) z Franciszkiem Zającem; Mokrsko (1525) z Tomaszem Wądołowskim; Naramice (860) z Stanisławem Zalewskim; Osjaków (5026) z Józefem Góreckim i wikariuszem Dominikiem Kochanowskim; Ożarów (2138) z Antonim Szlękwiczem; Pątnów (2975) z Marcinem Kaniewskim i wikariuszem Bonifacym Widerką; Praszka (4000) z Kwiryniuszem Kaszubowskim i wikariuszem Fortunatem Bronieckim; Raczyn (1233) z Antonim Kraszewskim; Ruda (3259) z Janem Mohylewskim; Rudlice (2700) z Konstantym Puchalskim; Rudniki (1300) z Walentym Wyciszewiczem; Siemkowi-ce (3324) z Justynem Gryglewskim; Skomlin (1630) z Kacprem Patkowskim; Sokolniki (2500) z Alojzym Pustowskim; Walichnowy (2120) z Walentym Kołodziejskim; Wieruszów (2203) z Janem Dzieczkowskim; Wierzchlas (1066) z Klemensem Brzozowskim; Wójcin (2000) z Feliksem Zwierzyckim; Żytniów (2246) z Mateuszem Grzonkowskim.

WIELUŃ

Jest to stary ośrodek, stolica ziemi wieluńskiej, a dawniej rudzkiej, bowiem dawniejsza kapituła kolegiacka z Rudy została w 1420 r. przez arcybiskupa Mikołaja Trąbę, za zezwoleniem Władysława Jagiełły, przeniesiona do Wielunia. Wieluń bowiem, gdzie od Kazimierza Wielkiego znajdował się obronny załamek, a miasto otoczono murami, był bardziej bezpieczny. Zresztą już wcześniej, w 1281 r. kasztelania z Rudy została przeniesiona do Wielunia, a ten nawet swego czasu stał się siedzibą księstwa³.

Nie wiemy jednak, kiedy powstał w Wieluniu pierwszy kościół, ale uznać należy, że dużo wcześniej⁴ aniżeli miało miejsce przeniesienie tu kolegiaty z Rudy, co najmniej w XIII wieku. Kościół parafialny wieluński, noszący wezwanie św. Michała, stał się od 1420 r. kolegiackim i przyjął tytuł Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny. Kolegiata istniała do czasu zniesienia kolegiat w Królestwie Polskim przez arcybiskupa Franciszka Skarbek Ma-

³ *Wieluń*, w: MPT, t. 2, s. 88–91. Obszerny artykuł o Wieluniu zob. też: M. R. Witan[owski], *Wieluń*, w: SGK, t. 13, s. 363–370; J. Związek, *Wieluń*, w: EK, t. 20, Lublin 2014, kol. 529–530.

⁴ Librowski, *Indeks*, s. 163.

czewskiego w 1819 r. Kapituła kolegiacka składała się z prałatów: prepozyta, czyli proboszcza, dziekana i kustosza, oraz czterech kanoników. Ponadto byli wikariusze i kolegium mansjonarzy, a także kilka altarii. Wszystkie te kolegia miały wystarczające uposażenie, opisane za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego⁵.

Kościół parafialny i kolegiacki wieluński był dokładnie wizytowany w 1730 r. Znajdowało się w nim 12 ołtarzy⁶. Kolegiata wizytowana w 1759 r. Kapitułę tworzyły wówczas trzy prałatury. Prepozytem był Franciszek Dziurkiewicz, będący także zarządcą parafii Pajęczno. Dziekaństwo należało do Pawła Kuleszyńskiego, aktualnego zarządcy parafii w Sędziejowicach, natomiast kustoszem był Piotr Latoszyński, zarządcą parafii Czarnożyły. Kanonij *fundi* Radostowa piastował Bartłomiej Witkowski ze Skomlina, *fundi* Sienice Franciszek Gętkiewicz mający parafie Ruda i Lututów, *fundi* Popowice Aleksander Gembarth, doktor obojga praw, kanonik gnieźnieński, oficjał generalny gnieźnieński i prepozyt kaliski, wreszcie *fundi* Turów i Kurowo – Karol Godaczewski. Czterech wikariuszy rezydowało zawsze przy kolegiacie, sprawując wszystkie powinności duszpasterskie i parafialne. Byli to Teodor Pisarski, senior wikariuszy, Franciszek Hubrycy, Jan Kryszkowski, Józef Zieliński. Ponadto byli jeszcze Antoni Trelowicz, promotor bractwa różańcowego. Wikariusze pobierali należne im dziesięciny⁷.

Kapituła kolegiacka w Wieluniu została bardzo dokładnie, tak co do stanu osobowego, jak i uposażenia, opisana w wizycie generalnej przeprowadzonej na polecenie arcybiskupa Władysława Łubieńskiego przez Ignacego Augustyna Kozierowskiego w 1766 r. Składała się z prepozyta Franciszka Dziurkiewicza, dziekana Pawła Kuleszyńskiego, kustosza Piotra Latosińskiego oraz kanonika Bartłomieja Chryzostoma Witowskiego *fundi* Radostów, kanonika *fundi* Sielec po śmierci niepodanego imienia Łukaszewicza jeszcze nie obsadzonego, Gabriela Turskiego, kanonika *fundi* Popowice, Kazimierza Bertolda, kanonika *fundi* Rurów i Kurów. Opisano dokładnie uposażenie kapituły, wikariuszy poszczególnych kapitulnych oraz wystawiono dokładne zarządzenie powizytacyjne⁸.

⁵ LB, t. 2, s. 93–109; ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 389–390.

⁶ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 1–35; 42–49.

⁷ ADWł, AAG. Wiz. 39, s. 1–2.

⁸ ADWł, AAG. Wiz. 66, s. 7–46. Szczegóły dla piszących opracowanie monograficzne o tej kapitule. Zarządzenia opublikował W. Patykiewicz, *Statuty kapituły rudzko-wieluńskiej*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 3(1956), s. 357–373.

Pożar nie ominął świątyni, która dwukrotnie spaliła się, mianowicie 10 kwietnia 1644 r. Została odbudowana pod wezwaniem Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny i św. Michała Archanioła. Była to pięknie urządzona i wyposażona świątynia, dokładnie opisana w 1766 r. Ołtarz wielki z obrazem Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny i obrazem św. Michała Archanioła. Boczne natomiast w liczbie ośmiu miały wezwania: Matki Bożej Różańcowej, św. Jana Nepomucena, Świętej Trójcy, bł. Jana Kantego, Świętego Krzyża, św. Anny, św. Antoniego Padewskiego i św. Marcina. Ponadto przy świątyni znajdowały się trzy kaplice. Pierwsza zwana Chabielściana, przy wejściu do świątyni, Matki Boskiej Bolesnej. Druga Olszewiana, po stronie ewangelii pod wezwaniem Świętego Krzyża i trzecia po stronie lekcji fundowana przez Radoszewskich, też z wizerunkiem Chrystusa Ukrzyżowanego. Tak ołtarze, jak i kaplice miały swoje uposażenie. O życiu religijnym parafii wieluńskiej świadczą działające bractwa, mianowicie Świętej Trójcy, różańcowe, św. Jana Nepomucena i pod wezwaniem Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny. Ponadto mansonarze wieluńscy mieli obowiązek odmawiania oficjum o Matce Boskiej. Było też wiele zapisów na odprawianie mszy świętych w ramach tzw. aniwersarzy. Do tego opisu należy dodać wykaz paramentów liturgicznych, a także licznej biblioteki, nie mówiąc już o uposażeniu, co daje dobry i bogaty obraz parafii⁹. Drugi raz pożar dotknął świątynię wieluńską 5 września 1795 r.¹⁰

Samej kapitule, jej statutom, dekretem reformacyjnym wydanym dla niej przez arcybiskupa Macieja Łubieńskiego, a także kolegium wikariuszy, na których ciążyła odpowiedzialność za duszpasterstwo, poświęcono wizytację w 1766 r.¹¹ Dekrety reformacyjne dla kolegiaty i dla kościołów filialnych i szpitala Świętego Ducha z 1779 r. pozwoliłyby dowiedzieć się wielu spraw związanych z parafią¹². Podobną wartość mają zapisy wizytacji z 1797 r.¹³

Poza murami miasta stała jeszcze w 1766 r. drewniana świątynia pod wezwaniem Świętego Ducha, prawa patronatu magistratu miasta, wymagająca naprawy. Jej prepozytem był wówczas Grzegorz Tarnowski, wikariusz wieluński. Prepozytura miała swoje uposażenie. Był to właściwie kościół szpitalny. W jego pobliżu stał jeszcze dom przeznaczony dla ubogich, z jed-

⁹ ADWł, AAG. Wiz. 66, s. 46–94.

¹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 389–390.

¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 66, s. 3–83.

¹² ADWł, AAG. Wiz. 75, s. 59–73.

¹³ ADWł, AAG. Wiz. 96, s. 147–149.

nym pomieszczeniem, ale nienadającym się dla oddzielnego mieszkania mężczyzn i kobiet. Przebywały w nim jedynie trzy kobiety¹⁴.

Ostatnia lustracja parafii wieluńskiej i kolegiaty miała miejsce w 1811 r. Jeszcze funkcjonowała tamtejsza kapituła kolegiacka, chociaż jej dni były już policzone. Kościół parafialny i zarazem kolegiacki, bogato wyposażony, co zostało dokładnie spisane. Opisano wówczas także uposażenie kapituły. Działało kilka bractw, jak Trójcy Świętej, różańcowe, Jana Nepomucena, bractwo dobrej śmierci. Prepozytura wakowała, dziekanem był Aleksander Taczanowski, rezydujący w Rudzie; kustoszem Teodor Pisarski, rezydujący przy kolegiacie; kanonikami Hipolit Roch Chrzanowski, rezydujący w Dzieztrzkowicach, Jan Kanty Chrzanowski, rezydujący w Bolesławcu, Mikołaj Aleksander Undermard, rezydujący przy kanonii łowickiej, Mateusz Lisiecki, rezydujący w Wójcinie. Seniorem wikariuszy był Marcin Łaskiewski, a drugim wikariuszem był Jakub Miastowski¹⁵.

Od 1818 r. Wieluń znalazł się w diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1878 r., kiedy proboszczem był Antoni Michalski, a wikariuszem Konstanty Białkowski, liczył Wieluń 4000 wiernych¹⁶, a przy końcu wieku, w 1892 r., za proboszcza Jana Goworowskiego, wiernych było 4100, a parafia oprócz miasta obejmowała wsie Gaszyn, Niedzielsko, Dąbrowę i Bugaj. Ponadto w Gaszynie znajdował się drewniany kościół, a w Dąbrowie murowany, jako kościoły filialne, w samym Wieluniu natomiast świątynia kanoników regularnych św. Augustyna, kościół przy klasztorze sióstr zakonnicek bernardynek, poklasztorny kościół franciszkanów reformatów i kaplica murowana św. Barbary na cmentarzu¹⁷.

Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę, kiedy w 1925 r. porządkowano nowe granice kościelne i utworzono nową diecezję w Częstochowie, Wieluń znalazł się na jej terenie.

Widzimy z powyższego, jak bardzo bogate są dzieje kościelne Wielunia. Zresztą miasto to doczekało się wielu opracowań monograficznych. Tu tylko zarys, nie tyle dziejów kościelnych Wielunia, ile źródłoznawczy¹⁸.

Z Wieluniem i jego parafią związane są kościoły filialne i klasztory, poniżej krótko omówione.

¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 66, s. 86–91.

¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 389–471.

¹⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s.44.

¹⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 78.

¹⁸ Zob. też: S. Chodyński, *Wieluń*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 44–50.

Kościół filialny w Dąbrowie

Do parafii wieluńskiej należał murowany kościół filialny pod wezwaniem św. Wawrzyńca we wsi Dąbrowa. Była to kiedyś oddzielna parafia, potem filia w parafii Wieluń, aby w najnowszych czasach, w 1969 r. znowu odzyskać samodzielność. Duszpasterstwo należało do dziekana kolegiaty, ale odpowiadał za to senior wikariuszy wieluńskich. Już za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego występuje jako wieś w parafii wieluńskiej, z murowaną świątynią parafialną, która miała wówczas nosić wezwanie Matki Boskiej i była już złączona z kolegiatą w Wieluniu¹⁹.

Kiedy zmieniono wezwanie, trudno powiedzieć. W 1668 r. w tej wsi szlacheckiej był już kościół murowany, noszący wezwanie św. Wawrzyńca, włączony do kolegiaty wieluńskiej, obsługiwany na przemian z kościołem w Gaszynie przez dziekana kapituły²⁰. W 1730 r. wieś ta należała do Myszkowskich. W kościele jednak nie sprawowano sakramentów, ale przechowywano Najświętszy Sakrament. Ołtarz wielki miał obraz Chrystusa Ukrzyżowanego, a u góry obraz św. Wawrzyńca, zaś boczne św. Anny i św. Antoniego Padewskiego. Było też wystarczające wyposażenie w paramenty liturgiczne i spore uposażenie w ziemię²¹. Filią pozostawała także w 1759 r.²².

Stan świątyni tej znamy też z 1766 r. Tradycja miejscowa podawała, że znajdowała się ona kiedyś w rękach innowierczych arian. Była to świątynia murowana, prezbiterium kryte dachówką, zaś nawa miała gonty, ale wszystko w dobrym stanie. Znaki na ścianach informowały, że była konsekrowana, ale bliższych wiadomości nie znamy. Nosila wezwanie św. Wawrzyńca. Ołtarz wielki z wizerunkiem Chrystusa Ukrzyżowanego, zaś boczne św. Anny i św. Antoniego z Padwy. Miała też własne wyposażenie w paramenty liturgiczne oraz niewielkie uposażenie w grunta²³.

Kościół ten jako filialny parafii wieluńskiej opisano też w 1797 r. Świątynia murowana, kryta gontami, pod wezwaniem św. Wawrzyńca, konsekrowana, ale nie wiadomo przez kogo. W niej ołtarz wielki z obrazem Najświętszej Marii Panny, boczne św. Antoniego i św. Anny. W 1793 r. gwałtowna wichura uszkodziła wieżę, dlatego dzwony musiano umieścić na słupach i przykryto daszkiem. W 1795 r. dziedzic Dąbrowy, Kazimierz

¹⁹ LB, t. 2, s. 94, 98, 104, 107; ADWł, AAG. Wiz. 39, s. 1–2; *Katalog 1978*, s. 495.

²⁰ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 56.

²¹ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 244–249.

²² ADWł, AAG. Wiz. 39, s. 2.

²³ ADWł, AAG. Wiz. 66, s. 91–92.

Myszkowski, kościół ten wyremontował, ale jego następca i zięć okazał się bardzo niedbały. Nabożeństwo odprawiano tylko dwa razy w roku. Ta świątynia posiadała niezbędne wyposażenie w paramenty liturgiczne, a także pewne uposażenie, zabrane przez rząd zaborczy w 1782 r. Korzystali z tej świątyni wikariusze wieluńscy, mianowicie Marcin Laskowski i niepodanego imienia Gibasiewicz, którzy sprawowali tu nabożeństwa i oni też w 1799 r. sporządzili spis i opatrzyli go pieczęcią kolegium²⁴.

Wraz z parafią wieluńską znalazła się w diecezji kujawsko-pomorskiej, pozostając filią. Potem znalazła się w diecezji częstochowskiej. Reerygowano tę parafię w 1969 r.²⁵

Kościół filialny w Gaszynie

Świątynia w Gaszynie, jako należąca do kolegiaty wieluńskiej jest wspomniana w 1521 r. Tamtejsza świątynia miała zostać fundowana przez miejscowego dziedzica Gaszyńskiego, pod wezwaniem Imienia Najświętszej Maryi Panny, ale dokładniejszej daty nie znamy²⁶.

Później musiano tę świątynię odbudować, a nawet zmienić wezwanie, skoro w Gaszynie, na terenie parafii kolegiackiej, około 1668 r. znajdowała się kaplica pod wezwaniem św. Zygmunta. Sama wieś w połowie należała do miejscowej szlachty, w połowie do franciszkanek z Wielunia. Była to świątynia drewniana, obsługiwana na przemian z kościołem w Dąbrowie przez dziekana kolegiaty wieluńskiej²⁷. Traktowana jako kaplica filialna, jednak w 1730 r. nie podano jej wezwania. Mieszkańcy wsi jednak korzystali z sakramentów w kościele kolegiackim. Były tu trzy ołtarze, mianowicie wielki Matki Boskiej i boczne św. Antoniego i także Matki Boskiej, bez podania bardziej szczegółowego określenia²⁸.

To druga wieś z kościołkiem filialnym parafii wieluńskiej. Duszpasterstwo należało do dziekana kolegiaty wieluńskiej, ale odpowiadali za nie wikariusze²⁹. Ta drewniana świątynia nosiła wezwanie Imienia Najświętszej Maryi Panny. Fundował ją dawny dziedzic wsi Gaszyn. Stan świątyni nie był najlepszy, ale na szczęście był dobry dach. Tu także nabożeństwa bywały dwa razy w roku. W 1799 r. jej opisu dokonali wikariusze wie-

²⁴ ADWł, AAG. Wiz. 96, s. 147–148; Wiz. 133, s. 471–474.

²⁵ *Katalog 1978*, s. 495.

²⁶ LB, t. 2, s. 94, 98.

²⁷ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 55–56.

²⁸ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 2, 249–250, 252; Wiz. 39, s. 2; Wiz. 66, s. 92–94.

²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 39, s. 1–2.

luńscy w osobach Michała Laskowskiego i Gibasiewicza i podpisali. Ta świątynia wymagała naprawy. Jej wielki ołtarz miał obraz Pana Jezusa na krzyżu, zaś dwa boczne św. Antoniego i Najświętszej Marii Panny. Naprawy potrzebowała także wieża przy wejściu do świątyni, spełniająca rolę dzwonnicy. Znajdowało się tu niezbędne wyposażenie w paramenty liturgiczne. Było uposażenie w ziemię, z której korzystała kapituła, oraz pewne zapisy³⁰.

Kiedy parafia wieluńska została włączona do diecezji kujawsko-kaliskiej, Gaszyn wraz nią przeszedł do tej diecezji jako kościół filialny. Potem znalazł się w diecezji częstochowskiej. Także teraz jest tu kościół filialny pod wezwaniem Imienia Maryi w parafii Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Wieluniu³¹.

Kaplica pw. św. Barbary

Trudno powiedzieć, kiedy powstała kaplica pod wezwaniem św. Barbary, wspomniana w 1730 r.³² Nie wiadomo przez kogo została zbudowana. Znajdowała się przy drodze wiodącej do wsi Krzyworzeka. W 1766 r. była to stara drewniana kaplica i jak wskazywały ślady krzyży na ścianach, została konsekrowana. Znajdowały się w niej trzy ołtarze, z nich wielki nosił wezwanie patronki, św. Barbary, boczne natomiast św. Anny i św. Rocha. Choć było pewne uposażenie dla kapelana, to zapewne nigdy osobny kapelan przy niej nie mieszkał. Dawniej odprawiali tu wikariusze, ale aktualny stan kaplicy to uniemożliwił. Jest możliwe, iż została ona odbudowana jako murowana kaplica na cmentarzu³³.

Kaplica na zamku wieluńskim

Na zamku wieluńskim musiała także znajdować się kaplica, prawdopodobnie pod wezwaniem św. Katarzyny³⁴. Więcej wiadomości o niej nie znamy.

Konwent pw. św. Augustyna

Starszy aniżeli siedziba kapituły był kościół i konwent zakonny św. Augustyna, czyli zakonników augustianów, fundowany już w 1217 r. przez

³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 96, s. 148–149; Wiz. 133, s. 474–478.

³¹ *Katalog 1978*, s. 501.

³² ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 41–42, 50.

³³ ADWł, AAG. Wiz. 66, s. 94; Wiz. 133, s. 479–482, 484–489; Chodyński, *Wieluń*, s. 49–50.

³⁴ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 497; Librowski, *Indeks*, s. 163.

Władysława Odonica, pod wezwaniem Bożego Ciała³⁵. W 1759 r. podano także spis zakonników³⁶, podobnie w 1766 r., gdy było sześciu zakonników³⁷. Ostatni raz wizytowano konwent w 1810 r.³⁸. Klasztor ten pozostał po zniesieniu klasztorów i w 1890 r. znajdowało się w nim pięciu zakonników³⁹.

Kościół i klasztor paulinów

W Wieluniu znajdowała się prebenda szpitalna pod wezwaniem św. Mikołaja, która w 1388 r. została przekazana paulinom. Na jej miejscu powstał kościół św. Mikołaja, a przy nim fundowany przez książąt klasztor paulinów. Jego uposażenie powiększył Władysław Jagiełło. Ten klasztor był poza murami miasta, na tzw. Przedmieściu Krakowskim, wizytowany w 1759 r. Przeorem był wówczas Sebastian Koźbiałowicz, superiorem Ferdynand Wagner, kaznodzieją Idzi Żytkiewicz, a pozostali zakonnicy to: Ksawery Sierpecki, Maciej Jerzyński, Edmund Kobierzycki, Ignacy Grabiński, Teodor Brzeziecki i Joachim Biedrzyński. Kolejna wizytacja odbyła się w 1766 r., z zanotowaniem mieszkających tam zakonników, których było ośmiu⁴⁰. Po raz ostatni klasztor ten opisano w 1810 r.⁴¹

Po usunięciu stąd paulinów, klasztor zajęły siostry bernardynki⁴².

Kolegium pijarów

Pijarzy mieli położone w murach miasta swoje kolegium i swój kościół, odbudowany przez nich po pożarze z 1740 r.⁴³ W 1759 r. rektorem kolegium był Bogusław Sekucki, wicerektorem Maciej Horecki, kaznodzieją Cyryl Winiarski, spowiednikiem Kornel Karpiński, drugim kaznodzieją Justyn Hoffer, profesorem filozofii Krystian Prochaska, ojcem duchownym Onufry Agdejski, profesorem Idzi Oberkon, głoszący konferencje Franciszek Łańcucki. Klerykami byli Maksymilian Prokopowicz i Zygmunt Linowski. Dwaj bracia zakonnicy Bogusław Uleniecki i Michał Dobrzycki⁴⁴.

³⁵ LB, t. 2, s. 109.

³⁶ ADWł, AAG. Wiz. 39, s. 19.

³⁷ ADWł, AAG. Wiz. 66, s. 83.

³⁸ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 493.

³⁹ S. Chodyński, *Wieluń. Monasteria et clerus regularis, Religiosi*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1890, s. 58.

⁴⁰ ADWł, AAG. Wiz. 39, s. 20; Wiz. 66, s. 84.

⁴¹ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 495–500, 503, 506.

⁴² LB, t. 2, s. 109.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ ADWł, AAG. Wiz. 39, s. 18–19.

Opis kolegium i obsadę personalną podano w 1759 r. i w 1766 r., kiedy było tu 13 zakonników⁴⁵.

Klasztor franciszkanów reformatów

Kościół i klasztor franciszkanów reformatów, pod wezwaniem Zwiastowania Najświętszej Marii Pannie, fundowany w 1629 r.⁴⁶ Wykaz zakonników zamieszczono w protokole wizytacyjnym z 1759 r. Gwardian miejscowy to wówczas Filip Plikniewski, eksprowincjał Franciszek Kowalski, wikariusz Marcjan Karczewski, kaznodzieja misyjny Marian Kuchtowski, kaznodzieja domowy Trankwillinus Radziejowski, lektor filozofii pierwszy Serafin Dziekanowicz, lektor filozofii drugi Antoni Polinarski, oraz pozostali kapłani zakonnici: Tyburcy Szalewski, Jan Kowalewski, Błażej Rudolf i Barnaba Winicki. Słuchacze filozofii to Mikołaj Winiarski, Iwo Matuszewski, Donulus Perschal i Bonawentura Prosiński. Byli czterej bracia słuchacze filozofii, a mianowicie Konrad Bernad, Paweł Debich, Jan Fiszer i Bonawentura Rakoski. W klasztorze przebywało też kilku braci zakonnych: Józef Wroszczyński, Walenty Wolniewicz, Archanioł Kowalszewicz, Wawrzyniec Horn i Paschalis Gabrielski⁴⁷. Spis przebywających sporządzono też w 1766 r. i przebywało tu 12 zakonników, siedmiu studentów filozofii i sześciu braci zakonnych⁴⁸.

Klasztor klarysek bernardynek

Siostry trzeciego zakonu św. Franciszka bernardynki, inaczej zwane klaryskami. Klasztor fundowany w Wieluniu w 1612 r., przy kościele św. Mikołaja pochodzącym z 1393 r. Bernardynki posiadały w 1759 r. swój klasztor wewnątrz murów miejskich. Spowiednikiem zakonnicy w 1759 r. był Wawrzyniec Szawlewski, a kaznodzieją Kazimierz Wołkowski⁴⁹. Ich stan personalny podano w 1766 r., kiedy przebywało tu 30 zakonnicy⁵⁰. Wizytowane w 1890 r. przez wizytatora zakonnego Franciszka Stopierzyńskiego. Kapelanem był bernardyn Wawrzyniec Małkiewicz, a siostr ogółem naliczono jedenaście⁵¹.

⁴⁵ Tamże; ADWł, AAG. Wiz. 66, s. 83–84.

⁴⁶ LB, t. 2, s. 109.

⁴⁷ ADWł, AAG. Wiz. 39, s. 20.

⁴⁸ ADWł, AAG. Wiz. 66, s. 84–85.

⁴⁹ ADWł, AAG. Wiz. 39, s. 19.

⁵⁰ ADWł, AAG. Wiz. 66, s. 85–85.

⁵¹ S. Chodyński, *Wieluń. Monasteria et clerus regularis, Deodicatae Virgines Sanctimonialis*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1890, s. 62.

BIAŁA [k. Wielunia]

Sama miejscowość Biała ma zapewne starą historię, ale parafia w tej wsi erygowana jest wspomniana przed 1430 r.⁵², a więc może także daleko starsza. Wieś najpierw należała do króla, ale potem znalazła się w rękach szlacheckich. Kościół tamtejszy na początku XVI w. nosił wezwanie św. Piotra w Okowach. Parafia była wówczas patronatu szlacheckiego, a w 1521 r. jej proboszczem był Stanisław de Dzbanki; tworzyły ją wsie Biała, Brzoza i Wiktorów, gdzie znajdowała się kaplica pod wezwaniem św. Zygmunta⁵³.

Następna dokładniejsza wiadomość jest z 1668 r. informująca, że część wsi Biała należała do monarchy, część do szlachty. Świątynia tamtejsza, drewniana, nosiła wezwanie św. Piotra w Okowach, a we wsi Wiktorów znajdowała się kaplica filialna⁵⁴. Takie same stosunki własnościowe pozostały na początku wieku XVIII, bo w 1720 r. Z prezenty Tomasza Góreckiego, Krzysztofa Wierusz Bielskiego i Stanisława Nuzskowskiego, probostwo w Białej miał Samuel Kazimierz de Cornell. Parafii służyła ta sama starożytna świątynia drewniana, należycie wyposażona i uposażona. Znajdował się także przytułek, wymagający już naprawy, a ubodzy zeń korzystający utrzymywali się jedynie z jałmużny. Parafia składała się ze wsi Biała, Wiktorów z tamtejszą kaplicą filialną i Brzoza⁵⁵. W 1730 r. nadal służyła parafii ta sama stara świątynia kryta gontami i duszpasterzował wspomniany wyżej Kazimierz pisany już Kornell (Cornell)⁵⁶.

Wieś Biała w 1746 r. dzieliła się na trzy części stanowiąc własność Ksawerego Psarskiego, wdowy Ludwiki Koseckiej oraz części należącej do Wiktorowa, własności królewskiej. Parafia cieszyła się nową drewnianą świątynią pod dawnym wezwaniem, zbudowaną w 1743 r. przez wspomnianego Ksawerego Psarskiego. Od 1743 r. proboszczem z prezenty kolatorów był Antoni Jarczykowski⁵⁷. Parafia wraz z filią wizytowana w 1753 r.⁵⁸. W połowie XVIII w. wieś Biała w części stanowiła własność królewską, a w części szlachecką. Znajdował się tam wspomniany wyżej kościół drewniany

⁵² Librowski, *Indeks*, s. 76.

⁵³ LB, t. 2, s. 154–155; S. Chodyński, *Biała*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 50–52.

⁵⁴ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 66–68.

⁵⁵ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 159–164.

⁵⁶ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 358–364.

⁵⁷ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 173v–177.

⁵⁸ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 309–316.

wystawiony przez Ksawerego Psarskiego, sędziego wieluńskiego, dziedzica i kolatora. Probstwo posiadał wówczas Antoni Modławski, ustanowiony tu w 1751 r.⁵⁹

Świątynia wyposażona była w trzy ołtarze. Wielki z obrazem św. Piotra w Okowach, a na zasłonie obraz Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny. Jeden ołtarz boczny z obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem Jezus i drugi św. Anny. Przy ołtarzu św. Anny był zapis dla altarzysty, ale takiego aktualnie nie było. W 1765 r. nadal probstwo miał Antoni Modławski. Sam tylko rezydował w parafii, bo altarzysta ołtarza św. Anny, Kacper Głowienkowski tu nie rezydował, był bowiem w Skomlinie, a msze za niego sprawował proboszcz. Parafia miała kościół filialny w Wiktorowie⁶⁰.

Stan parafii oraz kościoła filialnego w Wiktorowie opisywały kolejne protokoły wizytacyjne. Ten sam proboszcz był w 1778 r. i sam sprawował duszpasterstwo, niekiedy tylko zapraszając do pomocy zakonników⁶¹.

Świątynia drewniana, wzniesiona w 1743 r., przeszła normalną konserwację przed 1797 r., kiedy kolatorem był Bazyli Pisarski, zaś proboszczem Jan Kanty Chrzanowski. Wymieniono przyciesie, a ściany częściowo zostały obite nowymi tarcicami. Prowadziło do niej troje drzwi z kruchtami. Sufit drewniany, ale były zastrzeżenia co do jego wykonania. Podłoga z cegły. Dach od strony północnej potrzebował jednak poprawy. Wyremontowano też pięć okien. Ołtarz Wielki Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, zaś boczny po stronie prawej św. Piotra i drugi św. Józefa. Po stronie przeciwnej ołtarz św. Anny. Kaplic żadnych nie było. Wyposażenie w paramenty liturgiczne dobre⁶².

Liczba parafian w Białej w 1801 r. wynosiła 395; we wsi Brzoza 86 i w Wiktorowie 190. Nie było już żadnego bractwa⁶³. Z 1800 r. znamy nieco wiadomości o gospodarce beneficjum proboszczowskim oraz o wyposażeniu świątyni. Świątynia z dobrym fundamentem i ścianami, ale należało poprawić dach. Patronat należał do właściciela wsi, Pisarskiego. Od 1799 r. probstwo miał Jan Urbański. Parafię tworzyła wieś Biała składająca się z części szlacheckiej i części królewskiej oraz wsie Brzoza i Wiktorów. Ogółem było wówczas 620 wiernych⁶⁴. Na życzenie konsystorza w Łowiczu

⁵⁹ ADWł, AAG. Wiz. 51, s. 9–11.

⁶⁰ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1577–1590.

⁶¹ ADWł, AAG. Wiz. 71, s. 9–12.

⁶² ADWł, AAG. Wiz. 97, s. 3–8.

⁶³ ADWł, AAG. Wiz. 110, s. 3–5.

⁶⁴ ADWł, AAG. Wiz. 104, s. 3–6; Wiz. 131, s. 3–6; Wiz. 133, s. 531–557.

w 1802 r. proboszcz z Białej, Jan Urbański, sporządził spis inwentarza, uwierzytelniony przez wicedziekana wieruszowskiego Mateusza Lisieckiego. Ta świątynia wizytowana w 1811 r. była już dosyć zniszczona, żelaznymi klamrami nieco umocniona. Prawo kolatorskie należało do właścicieli wsi. Proboszczem nadal był Jan Urbański, rezydujący na miejscu⁶⁵.

Parafia ta, wraz z kościołem filialnym, znalazła się po 1818 r. w diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1878 r., za proboszcza Rafała Dobrzyńskiego liczyła 1330 wiernych⁶⁶. Służył jej nadal kościół zbudowany niegdyś przez kolatora Franciszka Psarskiego w 1743 r., noszący wezwanie św. Piotra w Okowach. Nie była to wielka parafia, skoro w 1892 r., gdy proboszczem był Teodor Naruszewicz, liczyła wraz z filią 1450 wiernych, obejmując wsie Biała Kościelna, Biała Szlachecka i Biała Rządowa oraz wsie Wiktorów i Brzoza⁶⁷.

Po 1925 r. parafia wraz z filią znalazła się w diecezji częstochowskiej⁶⁸ i pozostaje tam do dnia dzisiejszego.

Kościół filialny w Wiktorowie

Wiktorów, filia parafii w Białej, to wieś istniejąca już w XV w. Było to gniazdo rodziny Witkowskich (zapewne Wiktorskich), którzy mieli tu wznieść kaplicę pod wezwaniem św. Zygmunta. Wspomniano o tym w przypisach do *Liber beneficiorum*. Należała do parafii Biała⁶⁹. Była to świątynia drewniana, nosząca w 1720 r. wezwanie św. Zygmunta Króla i św. Walentego, należycie wyposażona, a rezydował przy niej wikariusz Maciej Świerk⁷⁰. W 1759 r. był tu kościół filialny, drewniany, niedawno zbudowany, pod wezwaniem św. Walentego i św. Zygmunta. Pozostał kościołem takim do czasów, kiedy znalazł się z parafią macierzystą w diecezji kujawsko-kaliskiej, a potem w diecezji częstochowskiej⁷¹.

Wieś ta w 1765 r. należała do Marcina Zaremby jako dziedziczna. Tamtejsza świątynia drewniana nosiła wezwanie św. Zygmunta i św. Walentego. Proboszcz z Białej odprawiał tu w co trzecią niedzielę. Znajdowały się w niej trzy ołtarze, a mianowicie wielki z figurą św. Zygmunta i św. Walentego, a boczne Pięciu Ran Pana Jezusa i Zwiastowania Najświętszej Marii Pan-

⁶⁵ ADWł, AAG. Wiz. 128, s. 3–5, Wiz. 133, s. 561–564.

⁶⁶ Chodyński, *Biała*, s. 50–52.

⁶⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 78–79.

⁶⁸ *Katalog 1978*, s. 491–492.

⁶⁹ LB, t. 2, s.155; Br. Ch[lebowski], *Wiktorów*, w: SGKP, t. 13, s. 447.

⁷⁰ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 162–164.

⁷¹ Chodyński, *Biała*, s. 50–52; *Katalog 1978*, s. 491–492.

nie. Było niewielkie wyposażenie w paramenty liturgiczne i uposażenie⁷². Wizytowana w 1797 r. ta drewniana świątynia miała uszkodzoną ścianę od północy, a pozostałe były jeszcze dobre, ale potrzebowała nowego dachu, nie było też podłogi. Dostyc zniszczona była zakrystia, ale w niej wystarczające, acz bardzo skromne, wyposażenie w paramenty liturgiczne⁷³.

Aczkolwiek była tu filia, to w 1811 r. wizytowano ją osobno. Ten stary kościół był niedawno naprawiany. Proboszcz z Białej odprawiał tu w co trzecią niedzielę i w co drugie święto. Dziedzic miejscowy starał się o naprawę kościoła oraz o to, żeby nabożeństwo nie było zaniedbywane⁷⁴.

Razem z parafią Biała znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej, pozostając filią⁷⁵ i tak pozostało do 1925 r., kiedy znalazła się w diecezji częstochowskiej. Pozostaje nadal filialną z kaplicą pod wezwaniem św. Zygmunta⁷⁶.

BOLESŁAWIEC

Było to miasto królewskie, które lokowane zostało przed 1266 r., a w nim książę Bolesław Pobożny w 1268 r. zbudował zamek. Później znajdowała się tu siedziba starostwa niegrodowego⁷⁷. Parafia także musiała powstać co najmniej w XIII w., najprawdopodobniej razem z zamkiem. Za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego miała świątynię drewnianą pod wezwaniem Świętej Trójcy, i z prezenty monarszej jej proboszczem był wówczas Augustyn z Poznania. Parafia oprócz samego Bolesławca obejmowała wsie Kotonin, Mieleszyn i Chróscin, w którym znajdowała się kaplica, ponieważ wieś ta należała do klasztoru sióstr norbertanek z Ołoboku⁷⁸.

Było więc to miasto królewskie, w którym jeszcze w XVI w. dawną świątynię drewnianą zastąpiono nową i to murowaną, zapewne z fundacji monarchy, pod wezwaniem Świętej Trójcy. Musiał być to kościół okazały, jeżeli w 1668 r. znajdowało się w nim osiem ołtarzy, chociaż nie wszystkie nadawały się do sprawowania mszy. Miała dobre wyposażenie w paramenty

⁷² ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1585–1566.

⁷³ ADWł, AAG. Wiz. 97, s. 8–9.

⁷⁴ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 561–564.

⁷⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 78–79; Chodyński, *Biała*, s. 51–52.

⁷⁶ *Katalog 1978*, s. 491–492.

⁷⁷ *Bolesławiec*, w: MPT, t. 2, s. 36–37.

⁷⁸ LB, t. 2, s. 144–146; S. Chodyński, *Bolesławiec*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 52–54.

liturgiczne i uposażenie. Działo wtedy bractwo literackie, bractwo św. Anny oraz bractwo różańcowe. Ponieważ w mieście był szpital dla ubogich, powstał też kościół czy kaplica szpitalna pod wezwaniem Świętego Krzyża, przy której osiadły zakonnice norbertanki. Ta świątynia spaliła się pod koniec XVII w. i nie została odbudowana, chociaż pozostało uposażenie prepozytury, które złączono z ołtarzem Świętego Krzyża w kościele parafialnym. Poza miastem, w kierunku północnym, znajdowała się kaplica czy kościółek, uważany za kościół filialny, pod wezwaniem św. Małgorzaty, odbudowany staraniem proboszczów i wikariuszy z Bolesławca⁷⁹.

Okazała świątynia parafialna padła w 1702 r. pastwą płomieni, ale niebawem została odbudowana przez starostę bolesławieckiego, Mikołaja Zebrzydowskiego, a konsekrowana w 1733 r. (późniejsze wizytacje podawały rok 1723, co jest informacją wiarygodną, bo w 1733 r. bp. Kraszkowski już nie żył) przez biskupa sufragana gnieźnieńskiego, Franciszka Kraszkowskiego. W 1720 r. probostwo to trzymał Wawrzyniec Ciołek Zalewski, mianowany tu, za przywilejem królewskim, przez arcybiskupa Stanisława Szembeka w 1711 r. Nadal funkcjonował kościół filialny św. Małgorzaty⁸⁰.

Dokładny opis świątyni i parafii oraz jej uposażenia możemy poznać z 1730 r. Parafią nadal zarządzał wspomniany wyżej Wawrzyniec, zarządzający także świątynią filialną św. Małgorzaty⁸¹. Dalsze wiadomości zawdzięczamy zapisom z 1746 r. Od 1734 r. probostwo bolesławieckie miał Józef Sobański, nieposiadający innego beneficjum i zawsze na miejscu rezydujący. Wspomagał go promotor bractwa różańcowego i altaryzta przy ołtarzu Świętego Krzyża, Walenty Rabenda, oraz drugi altaryzta przy ołtarzu św. Anny, Jakub Sobański, krewny proboszcza⁸². O stanie świątyni parafialnej można wnioskować z wiadomości, że znajdowało się w niej 12 ołtarzy⁸³ oraz z 1753 i 1759 r., kiedy miasto królewskie Bolesławiec miało świątynię murowaną, pod wezwaniem Świętej Trójcy, z dziewięcioma ołtarzami. Ponadto dwie kaplice murowane. Jedna nosiła wezwanie Matki Boskiej Różańcowej z bractwem tego imienia, a druga św. Anny, także z jej bractwem. Bractwa te miały własne uposażenie. Poza miastem znajdował się dawny kościół parafialny, aktualnie właściwie kaplica drewniana, pod wezwaniem św. Małgorzaty. Przy świątyni parafialnej szpital drewniany, aktualnie zniszczony. Proboszczem był

⁷⁹ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 78–82.

⁸⁰ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 190–200; Chodyński, *Bolesławiec*, s. 52.

⁸¹ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 386–401.

⁸² ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 195v–202.

⁸³ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 347–366.

poprzednio Tomasz Samulski, a po jego śmierci zarządzał parafią od 1757 r. Jakub Szmuk. Na terenie miasta znajdował się konwent sióstr norbertanek, którego pierwszą przeoryszą była Rozalia Bąkowska. Ponadto w konwencie tym było 11 sióstr i postulantki. Spowiednikiem był norbertanin Gwermodus Mazurkiewicz, a kaznodzieją Serafin Kraus⁸⁴.

Miasto królewskie Bolesławiec w 1765 r. znajdowało się w posiadaniu Wojciecha z Bnina i Teresy z Potockich Opalińskich. Tamtejsza świątynia murowana musiała przedstawiać wspaniały wygląd, jeżeli znajdowało się w niej aż 12 ołtarzy. Wielki był z obrazem Świętej Trójcy. Boczne zaś miały obrazy św. Antoniego, św. Ignacego z Loyoli, Pocieszenia Najświętszej Marii Panny, św. Józefa, św. Rocha, Matki Boskiej Częstochowskiej, św. Barbary, Jezusa Chrystusa i Matki Boskiej, z wieloma zapisami. W kaplicy ołtarz Świętego Krzyża, z prepozyturą i dobrym uposażeniem oraz bractwem. Po przeciwnej stronie w kolejnej kaplicy, różańcowej, obraz Matki Boskiej Różańcowej, z bractwem tego imienia i należywym uposażeniem. Przy niektórych ołtarzach były fundowane altarie. Zarządcą oraz altaryzstą i promotorem bractwa ubogich był od 1747 r. Jakub Szmuk, rezydujący przy parafii. Drugim kapłanem i promotorem bractwa św. Anny był Kazimierz Gajkiewicz. Na terenie parafii znajdował się klasztor zakonnicy norbertanek. We wsi Chołymin stał stary kościół pod wezwaniem św. Małgorzaty, z trzema ołtarzami. Przytułek, czyli szpital parafialny, całkowicie upadł⁸⁵.

Tenże proboszcz Jakub Szmuk był jeszcze w 1778 r. Nie miał wikariusza. W kaplicy przy kościele parafialnym znajdował się ołtarz św. Anny, a przy niej bractwo jej imienia z odpowiednim uposażeniem dla promotora altaryzisty, a także z własnym wyposażeniem w paramenty liturgiczne. Prawo patronatu tej altarii należało do magistratu. Miał tę altarię aktualnie Jan Kozłowski. Powinien być też altaryzsta przy ołtarzu różańcowym, w drugiej kaplicy, przy którym było też bractwo różańcowe, ale z przynależącego uposażenia korzystał proboszcz. W Bolesławcu był też klasztor norbertanek z kościołem pod wezwaniem Świętego Krzyża, a jego przełożonym, jako wikariusz opata w Witowie, był wówczas Eustachy Suchecki, natomiast Roch Kukulski był kaznodzieją⁸⁶.

Świątynia parafialna w 1797 r. pozostawała patronatu monarszego, ale już króla pruskiego, murowana, mająca sklepienie murowane w pre-

⁸⁴ Tamże; ADWł, AAG. Wiz. 51, s. 15–17.

⁸⁵ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1454–1483.

⁸⁶ ADWł, AAG. Wiz. 71, s. 62–76.

zbiterium i dwóch kaplicach. Zakrystia murowana i sklepiąna. Ołtarz wielki Świętej Trójcy i boczne św. Antoniego z Padwy, św. Ignacego Loyoli, św. Józefa, Ukrzyżowania Pana Jezusa, św. Jadwigi i siódmy niewiadomego wezwania. Jedna z kaplic po prawej stronie z ołtarzem św. Anny, a po przeciwnej Matki Boskiej Różańcowej. Wyposażenie w paramenty liturgiczne, jak i uposażenie bardzo bogate i szczegółowo opisane. Proboszczem był Jan Chrzanowski⁸⁷.

Ciekawą wiadomość zapisano w 1800 r., że pamiętano o miejscu, w którym dawniej stał kościół farny, gdzie w dzień Matki Boskiej Różańcowej urządzana bywała procesja po rynku miejskim z Najświętszym Sakramentem⁸⁸. Jak wyglądało wyposażenie świątyni parafialnej w Bolesławcu, informuje spis inwentarza sporządzony w 1802 r. przez proboszcza z Bolesławca, Chrzanowskiego⁸⁹.

Na początku wieku XIX, w 1811 r., kiedy wizytowano parafię w Bolesławcu, jej świątynia znajdowała się w dobrym stanie i dokonano bardzo dokładnego jej opisania. Działały bractwa różańcowe i św. Anny. Był szpital w mieście. Probostwo miał Jan Kanty z Łaniowa Chrzanowski, ustanowiony tu w 1799 r. Funkcję wikariusza pełnił Józef Fałkowski, zaś altaryzisty Stanisław Kozłowski. Nie było w parafii kaplic, poza kościółkiem św. Małgorzaty. W mieście Bolesławcu znajdował się klasztor norbertanek, w którym w 1811 r. przebywały jedynie trzy zakonnice, a mszę dla nich odprawiał proboszcz albo wikariusz⁹⁰. Bliższych wiadomości o tym klasztorze i kościele nie posiadamy.

Od 1818 r. Bolesławiec został włączony do diecezji kujawsko-kaliskiej. Później od 1864 r. włączono go do dekanatu wieluńskiego. W 1878 r., gdy był tu proboszczem Antoni Działkowski, parafia liczyła 1510 wiernych⁹¹, zaś gdy parafią administrował Wojciech Kmieć w 1892 r., było ich 1650 w osadzie Bolesławiec i wsiach Chotyńnia, Piaski, Kamionka i Kozielek⁹².

Od 1925 r. włączona do diecezji częstochowskiej⁹³, a po ostatnich zmianach od 1992 r. należy do diecezji kaliskiej⁹⁴.

⁸⁷ ADWł, AAG. Wiz. 97, s. 11–39.

⁸⁸ ADWł, AAG. Wiz. 104, s. 72–73.

⁸⁹ ADWł, AAG. Wiz. 128, s. 7–10.

⁹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 567–635.

⁹¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 52.

⁹² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 79.

⁹³ *Katalog 1978*, s. 163–164.

⁹⁴ Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 470.

Kościół filialny pw. św. Małgorzaty

Mówiąc o parafii w Bolesławcu wspomina się kościółek znajdujący się w północnej części miasta, w kierunku wsi Chotynia, który nosił wezwanie św. Małgorzaty. Uważany był nawet za świątynię filialną. Zdaje się, że była potrzebna w duszpasterstwie, skoro proboszczowie, a także mieszczanie dbali o nią i kiedy popadała w ruinę, starano się ją odbudować⁹⁵. Ponieważ dawnym zwyczajem przy niej chowano zmarłych, stąd później w jej otoczeniu powstał cmentarz grzebalny, a ta drewniana świątynia służyła jako kaplica publiczna⁹⁶. Aktualnie, ponieważ w Bolesławcu założono nowy cmentarz grzebalny, przy tej kaplicy znajduje się „stary cmentarz”⁹⁷.

CHOTÓW

W dawnym dekanacie rudzkim, a potem wieluńskim, położony jest Chotów, gdzie parafia powstała prawdopodobnie już w XII wieku. Za arcybiskupa Jana Łaskiego była to własność szlachecka, a proboszczem przy kościele św. Marcina był, z prezenty kolatora niepodanego imienia, niejaki Maciej z Piotrkowa. Do parafii należały wsie Chotów, Turów, Kurów i Słupska⁹⁸.

Kościół murowany z wieżą wystawiony w 1616 r. przez Grzegorza z Niedzielska, miejscowego proboszcza. Zdaje się, że nosił on też nazwisko Manicki, jak wynikałoby to z późniejszej zapiski, gdzie też podano nieco inną datę fundacji, mianowicie 1624 r. Konsekracji kościoła dokonał biskup bakowski, Adam Górski, dając wezwanie św. Marcina⁹⁹.

Właścicielami Chotowa około 1752 r. byli Ostrowscy i Andrzej Skórzewski, kolatorzy tamtejszej parafii. Świątynia murowana pod wezwaniem św. Idziego, od fundamentów odbudowana za nieżyjącego już proboszcza Jerzego Manickiego, ale nakładem kolatorów. Świątynia wyposażona w pięć ołtarzy. Przy jednym z nich bractwo Męki Pańskiej i Matki Boskiej Bolesnej. Wiernych około 500 osób spowiadających się na Wielkanoc. Szpital stary

⁹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 78–82; Chodyński, *Bolesławiec*, s. 54.

⁹⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 79.

⁹⁷ *Katalog 1978*, s. 163.

⁹⁸ LB, t. 2, s. 101, 138, 139.

⁹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 5–6; Br. Ch[lebowski], A. Pal., *Chotów*, w: SGKP, t. 1, s. 639.

i zniszczony, nienadający się do naprawy i niemający własnego uposażenia. Proboszczem był Karol Siatkowski¹⁰⁰.

Kościół w 1759 r. był murowany, cały sklepiony, niedawno kryty na nowo gontem staraniem proboszcza i kolatorów Skórzewskich. Proboszczem od 1753 r. był Mateusz Skupiński, po śmierci swojego poprzednika, Karola Siatkowskiego¹⁰¹.

Prawo patronatu w 1765 r. należało do Aleksandra Ostrowskiego i rodziny Skórzewskich. Tamtejsza świątynia wyposażona w pięć ołtarzy. Wielki z obrazem Matki Boskiej trzymającej Dzieciątko na ręku. Boczne miały wezwanie św. Rocha, św. Barbary, św. Piotra Apostoła i Matki Boskiej Bolesnej. Wizytator opisał dokładnie uposażenie parafii i wyposażenie w paramenty liturgiczne. Parafią opiekował się ten sam proboszcz, Mateusz Skupiński¹⁰².

Za proboszcza Kajetana Leśniewicza, będącego tu od 1781 r., kiedy kolatorem był Kazimierz Wichliński, wizytowano tę świątynię 1797 r. i przedstawiała dobry stan, ale jako iż była z kamienia, skarżono się na panującą w niej wilgoć. Znajdowało się bardzo bogate i dokładnie spisane, wyposażenie w paramenty liturgiczne i co ciekawe, dosyć bogata biblioteka zawierająca nie tylko księgi liturgiczne, ale też książki teologiczne, kaznodziejskie i inne. Spisano też dokumenty dotyczące parafii, szczególnie odnoszące się do uposażenia. Dokładnie też opisano stan gospodarstwa plebańskiego oraz uposażenie¹⁰³. W 1800 r. parafię tworzyły wsie Chotów, Słupska, Kurów i Turów. Wiernych było 926 obojga płci¹⁰⁴.

W 1810 r. świątynia w dobrym raczej stanie, dobrze uposażona. Prawo patronatu należało wówczas do dziedzica z Chotowa, Kazimierza Wichlińskiego. Parafia obejmowała wsie Chotów, Słupska, Kurów i Turów. Wiernych komunikujących naliczono 1084 osoby. Proboszczem był od 1808 r. Michał Korucki¹⁰⁵.

Od 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Za proboszcza Ludwika Tymienieckiego w 1878 r. liczyła 2690 katolików i na jej terenie znajdowała się kaplica w Turowie. Natomiast w 1892 r. obejmowała wsie Chotów, Turów, Kurów, Słupska, Brzeziny, Srebrnika,

¹⁰⁰ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 47–56.

¹⁰¹ ADWł, AAG. Wiz. 39, s. 10–11.

¹⁰² ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1335–1348.

¹⁰³ ADWł, AAG. Wiz. 96, s. 3–16.

¹⁰⁴ Tamże; ADWł, AAG. Wiz. 103, s. 3–8.

¹⁰⁵ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 5–36.

Piaski, Montewki, Górale, Zwierzchy, Mokrosy i Grodziska. Liczyła około 2500 wiernych¹⁰⁶.

W następstwie zmian w 1925 r. zaliczona do diecezji częstochowskiej¹⁰⁷.

CIESZĘCIN

Wieś w powiecie wieluńskim. Kościół podobno wystawiony na miejscu, gdzie miał przemawiać św. Wojciech i miał być konsekrowany w 1080 r. Czy to podanie o św. Wojciechu odpowiada prawdzie, powiedzieć trudno. Parafia ta miała kościół parafialny pod wezwaniem św. Wojciecha, co przemawia za jej starożytnością. W 1521 r. była patronatu szlacheckiego, jednak ówczesnie kościół drewniany był w ruinie i nie było przy nim proboszcza. Parafia obejmowała wsie Cieszęcin, Węglewice, Osiek, Galewice, Kobanin. Właścicielami wsi była rodzina Pękoślawskich i ci oddali parafię w 1591 r. protestantom. W 1617 r. odzyskał ją dla Kościoła arcybiskup Wawrzyniec Gembicki¹⁰⁸.

W 1668 r. kościół tamtejszy był drewniany, a przy nim pracował jako zarządca Walenty Proński. Świątynia miała trzy ołtarze, wystarczające wyposażenie w paramenty liturgiczne, a także należyte uposażenie. Należała do niej filia Węglewice¹⁰⁹. Zapewne już wówczas parafia ta uchodziła za lepiej sytuowaną, skoro jej proboszczem w 1720 r. był Wojciech Ciarnowski, kanonik sieradzki i dziekan wieruszowski, ustanowiony w 1705 r. Miał tu swojego wikariusza, Antoniego Wyrębieckiego. Nadal parafii służyła świątynia drewniana, kryta gontami, z sześcioma ołtarzami. W parafii działało bractwo św. Izydora zaprowadzone w 1685 r. Parafia miała należyte wyposażenie¹¹⁰. Cieszęcin w 1730 r. był własnością rodziny Szołowskich, a probostwo nadal należało do Wojciecha Ciarnowskiego, którego wspomagał wikariusz Stanisław Gruszecki¹¹¹. Szołowscy nadal byli właścicielami wsi i z ich prezenty w 1746 r. probostwo miał Walenty Myszkowski, kanonik inflancki, ustanowiony tu w 1730 r.¹¹²

¹⁰⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 79.

¹⁰⁷ *Katalog 1978*, s. 492–493.

¹⁰⁸ LB, t. 2, s. 148–49; *Cieszęcin*, w: SGKP, t. 1, s. 695; S. Chodyński, *Cieszęcin*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 55–57.

¹⁰⁹ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 91–93.

¹¹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 216–224.

¹¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 417–427.

¹¹² ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 210–213v.

Wieś ta stanowiła potem własność Stanisława Szołowskiego, burgrabiego wieluńskiego. W 1753 r. tamtejsza drewniana świątynia otrzymała nowy dach z gontów. Rektorem świątyni był wtedy Walenty Myszkowski, koadiutor dziekana kapituły poznańskiej, oficjał wieluński i rektor kościoła w Miedźnie, mający dyspensę na posiadanie kilku beneficjów. Wikariuszem rezydującym przy parafii był Szymon Lakoński¹¹³.

Sporządzający protokół wizytacyjny w 1765 r. powtórzył wiadomość o konsekracji świątyni w 1080 r., ale też i późniejsze, sprawdzone, co świadczy o przechowywaniu miejscowej tradycji. Świątynia tamtejsza była wyposażona w sześć ołtarzy. Wielki z obrazem Matki Boskiej, słynący łaskami. Boczne zaś św. Izydora, przy którym bractwo tego imienia, św. Wojciecha, Matki Bożej, św. Walentego i Jezusa Chrystusa Ukrzyżowanego. Działo wspomniane wyżej bractwo św. Izydora, którego promotorem był proboszcz. Miało własne uposażenie. Probostwo miał od 1736 r. Walenty Myszkowski, dziekan kapituły poznańskiej i koadiutor oficjała wieluńskiego, mający dyspensę papieską na posiadanie kilku beneficjów. Do pomocy utrzymywał wikariusza, którym w 1765 r. był Szymon Lakoński, kapłan diecezji poznańskiej. Do Cieszęcina należały kościoły filialne w Węglewiczach i Ostrówku¹¹⁴.

W 1778 r. część Cieszęcina należała do Stefana Szołowskiego, a część do Stefana Wiewiórowskiego. Od 1777 r. probostwo należało do Kacpra Sosienki. Była to jedna z większych i lepiej uposażonych parafii, o czym świadczy chociażby to, iż na jej terenie znajdowały się nadal kościoły filialne w Węglowiczach i Ostrówku¹¹⁵. Trudno powiedzieć, dlaczego w 1780 r. podano, że kościół tamtejszy miał wystawić prawdopodobnie niejaki Walenty Proński¹¹⁶.

W drugiej połowie XVIII w. zbudowano tu nową świątynię drewnianą, zdaje się że krótko przed 1797 r., w stanie dobrym się znajdującą, wewnątrz na biało pomalowaną, a przy bocznym wejściu kruchta dla niewiast po porodzie oczekujących na błogosławieństwo. Zakrystia drewniana po prawej stronie. Ołtarz wielki Najświętszej Marii Panny i boczne św. Walentego i św. Izydora. Nowo sprawione organy o 9 głosach. Wyposażenie w paramenty liturgiczne bogate. Plebania także nowa z 1795 r. Uposażenie bogate. Ponieważ proboszczem był tu dziekan wieruszowski Kacper Sosienka,

¹¹³ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 391–402; Wiz. 51, s. 3–4.

¹¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1519–1534.

¹¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 71, s. 20–27.

¹¹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 76, k. 154–154v.

dlatego protokół wizytacji podpisał i ją zapewne przeprowadził dziekan i oficjał wieluński Kazimierz Bojański i kolator Jan Gwalbert Fundament z Karśnic Karśnicki¹¹⁷.

Przy końcu XVIII wieku zarządca parafią, Kacper Sosienka, który był tu od 1777 r., a potem pełnił urząd dziekana wieruszowskiego, własnym sumptem odbudował od fundamentów drewnianą świątynię. On też postarał się, żeby powstały nowe zabudowania plebańskie, wikariatka, dom dla ubogich i mieszkanie dla organisty. Parafia obejmowała wsie Cieszęcín, Węglewice, Osiek z przyległościami, Ostrówek, Galewice, Osowa i Zamoście, gdzie ogółem było 1704 wiernych. Zawsze powinien tu być jeden wikariusz, ale nazwiska nie podano¹¹⁸.

W 1811 r. z racji wizytacji zapisano, że kościół tamtejszy został zbudowany w 1789 r. przez byłego proboszcz parafii, Kacpra Sosienkę. Ta drewniana świątynia w 1811 r. wymagała jedynie poprawy dachu. Duszpasterstwo prowadził od 1803 r. Jakub Wypiorowski, zawsze w parafii rezydujący¹¹⁹.

Od 1818 r. parafia w diecezji kujawsko-kaliskiej. Włączona potem do dekanatu wieluńskiego. Była to jedna z większych, skoro w 1892 r., gdy proboszczem był Franciszek Klimacki, wikariuszem Henryk Kowalski, liczyła 5435 wiernych we wsiach Cieszęcín, Sopol, Osowa, Galewica A i B, Niwiska, Kaski, Dąbrówka, Polesie, Dąbie, Ostrówek, Węglewice, Biedaszki, Żelazo, Olendry, Konaty, Kalety, Kiestrzewy, Trokarze, Kuzaj, Jezierna Kolonia, Pędziwiatry, Zmyślona, Spóle, Piła, Ciupki, Tuluszczyki, Zataje, Gąszcze, Brzózki, Głaz, Okoń, Osiek i Zamoście. W tym czasie w Węglewicach był kościół filialny, a we wsi Ostrówek kaplica publiczna¹²⁰.

Od 1925 r. parafia Cieszęcín znalazła się w diecezji częstochowskiej¹²¹, a aktualnie należy do diecezji kaliskiej¹²².

Ostrówek

We wsi Ostrówek w 1730 r. znajdowała się nowa kaplica na terenie parafii Cieszęcín. Prawdopodobnie fundowana przez Miniszewskich, ale

¹¹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 97, s. 41–52.

¹¹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 104, s. 10.

¹¹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 643–659.

¹²⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 79–80.

¹²¹ *Katalog 1978*, s. 520–521.

¹²² Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 475.

własnego zapisu nie miała¹²³. Jej patronem był św. Wawrzyniec i w 1746 r. był indult na sprawowanie w niej nabożeństw¹²⁴.

Wieś ta w 1753 r. stanowiła własność Aleksandra Miniszewskiego, a znajdująca się tu kaplica drewniana, dobrze utrzymana, należała do parafii w Cieszęcinie. Znajdowały się w niej trzy ołtarze. Było też wystarczające wyposażenie w paramenty liturgiczne¹²⁵. Jako filialna opisana w 1765 r. Wieś ta była dziedziczną Aleksandra Miniszewskiego. Tamtejszy drewniany kościół znajdował się w zadowalającym stanie. Miał trzy ołtarze: wielki Matki Boskiej Częstochowskiej i boczne św. Jana Nepomucena i św. Józefa¹²⁶. Obsługiwał ją rektor z Cieszęcina¹²⁷. W wizytacji z 1797 r. nazwano ją kaplicą filialną w parafii Cieszęcin z niewielkim wyposażeniem w paramenty liturgiczne, ale bez żadnego uposażenia¹²⁸. Podobny stan tej kaplicy był w 1811 r.¹²⁹ Pozostawała jako kaplica filialna, od 1818 r. w diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1922 biskup włocławski Stanisław Zdzitowiecki erygował tu samodzielną parafię wydzielając jej okręg parafialny z parafii Cieszęcin i Węglewice, powiększając w 1924 r. o część parafii Lututów. Od 1925 r. należała do diecezji częstochowskiej¹³⁰.

Aktualnie znajduje się w diecezji kaliskiej¹³¹.

Węglewice

Wieś Węglewice, pisana dawniej jako Węglowice, w 1521 r. jest wymieniona w parafii Cieszęcin, ale nie wspomniano, aby tam była jakaś świątynia¹³². Z 1668 r. wiemy, że w Węglewicach była kaplica drewniana, kryta gontami, wprawdzie nie konsekrowana, ale uważano, że jej wezwaniem była Święta Trójca. Jak podały późniejsze zapisy, kościół ten został wzniesiony przez Stanisława Walichnowskiego, zapewne około 1650 r., skoro w 1662 r. otrzymano zezwolenie na sprawowanie w niej nabożeństw. Wyposażona w dwa ołtarze, a Mikołaj Walichnowski, dziedzic miejscowy,

¹²³ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 427.

¹²⁴ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 212–212v. Zob. też: Chodyński, *Cieszęcin*, s. 57.

¹²⁵ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 396–397.

¹²⁶ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1532–1533.

¹²⁷ ADWł, AAG. Wiz. 71, s. 25–27.

¹²⁸ ADWł, AAG. Wiz. 97, s. 52.

¹²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 643–659.

¹³⁰ *Katalog 1978*, s. 527–528.

¹³¹ Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 498.

¹³² LB, t. 2, s. 149.

możliwe iż syn Stanisława, dał na nią pewien zapis zabezpieczony na jego dobrach¹³³. Później musiano przeprowadzić pewne prace przy tej świątyni, jeżeli w 1720 r. znajdowały się w niej trzy ołtarze. Miała też własne paramenty liturgiczne¹³⁴ oraz pewien fundusz na utrzymanie przy niej kapelana¹³⁵, ale zdaje się, że ten obowiązek spełniał wikariusz parafii macierzystej. Dalszy opis tej świątyni pochodzi z 1746 r. i świadczy o jej dobrym stanie¹³⁶.

Kościół filialny w Węglowicach wizytowany w 1753 r. drewniany, pod wezwaniem Świętej Trójcy, a miejscowy dziedzic utrzymywał przy nim kapłana dla sprawowania duszpasterstwa¹³⁷. Nieco dokładniej opisano tę kaplicę w 1765 r., gdy wieś należała do Józefa Szembeka. Stan tej starej świątyni drewnianej nie był najlepszy. Nosiła wezwane Świętej Trójcy. Ołtarz wielki poświęcony był Trójcy Przenajświętszej, zaś boczne św. Kazimierzowi i św. Katarzynie. Kaplica ta miała indult na sprawowanie mszy św. z 1752 r., ale aktualnie wizytator miał wątpliwość, czy był jeszcze ważny¹³⁸.

Zdaje się jednak, iż 1778 r. stałego kapłana w Węglewicach nie było, bo o nim nie wspomniano¹³⁹.

Wizytowany w 1797 r. tamtejszy kościół był drewniany, budowany według dawnego zwyczaju, znajdujący się w stanie średnim, posadzka, sufit i dach dosyć dobre. Dwa ołtarze: Świętej Trójcy i Przemienienia Pańskiego. Dla ewentualnego kapelana, któryby tu odprawiał, ale nie wspomniano tu nikogo, było przewidziane pewne uposażenie. Kolatorem zapewne był tu Karśnicki¹⁴⁰.

Prawdopodobnie na początku XIX w. ta świątynia filialna wizytowana była na wzór samodzielnej parafii. A w 1810 r. właściciel Węglewic, Jan Gwalbert Karśnicki, zbudował nową świątynię, pod dawnym wezwaniem. Była tylko poświęcona. Wyposażenie, jak na świątynię filialną i to nową, raczej bogate, i widać, że pochodziło z poprzedniej świątyni, mającej zresztą nawet zapisy na utrzymanie. Prawdopodobnie w 1811 r. stał tu jeszcze stary kościół. Istniało bractwo Świętej Trójcy. Kapelanem był Jakub Wypiorowski,

¹³³ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 93; LB, t. 2, s. 149.

¹³⁴ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 222–224; Wiz. 71, s. 25.

¹³⁵ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 223–224.

¹³⁶ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 211v–212.

¹³⁷ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 394–396.

¹³⁸ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1529–1532.

¹³⁹ ADWł, AAG. Wiz. 71, s. 25.

¹⁴⁰ ADWł, AAG. Wiz. 97, s. 50–52.

od 1803 r. proboszcz w Cieszęcinie i kapelan w Węglewicach. Nie rezydował tu, a obowiązki duszpasterskie sprawował zastępca, Łukasz Krzekotowski¹⁴¹.

Kościółem filialnym pozostała także po 1818 r. będąc już w diecezji kujawsko-kaliskiej¹⁴². W 1907 r. biskup włocławski Stanisław Zdzitowiecki erygował tu samodzielną parafię, od 1925 r. należącą do diecezji częstochowskiej¹⁴³.

Teraz należy do diecezji kaliskiej¹⁴⁴.

CZARNOŻYŁY

Posiadłość rodów Zarembów, następnie Mniszchów, Leszczyńskich i Brzostowskich. W 1521 r. przy tamtejszym kościele św. Bartłomieja, z prezenty kolatora wojewody kaliskiego Zaremby, parafią zarządzał mansonarz w Wielunia, niejaki Tomasz, a że nie został tu ustanowiony rektorem, to dlatego, że brakowało wystarczającego uposażenia. Parafię bowiem tworzyła jedynie wieś Czarnożyły¹⁴⁵.

Kościół w 1726 r. wzniesiony czy odnowiony, staraniem Joanny z Brzostowskich Leszczyńskiej. W 1759 r. wieś ta należała do Ewy z Leszczyńskich Szembekowej, wdowy po kanclerzu królestwa, oraz innych właścicieli. Probostwo posiadał Piotr Latoszyński, kustosz wieluński, pasterz gorliwy. Miał jednego wikariusza, zawsze tu rezydującego. Poprzednio był nim Franciszek Hubrycy, który przeszedł na wikariat wieluński. Po nim miał przyjść Karol Wolski, będący jeszcze w seminarium łowickim¹⁴⁶.

Wieś nadal należała do Leszczyńskich, a w 1753 r. właścicielką była Ewa z Leszczyńskich Szembekowa, i ona miała prawo patronatu. Świątynia murowana, pod wezwaniem św. Bartłomieja, wzniesiona w 1726 r., konsekrowana w 1730 r. przez biskupa Franciszka Kraszkowskiego. Probostwo w 1753 r. należało do Piotra Latoszyńskiego, który nastąpił tu w roku 1741, będąc jednocześnie dziekanem dekanatu w Rudzie. Dlatego miał wikariusza, w osobie Marcina Ozegowskiego. Nie była to jednak duża parafia, skoro liczyła zaledwie 368 osób spowiadających się, ale dobrze

¹⁴¹ Tamże, s. 52.

¹⁴² Chodyński, *Cieszęcin*, s. 57.

¹⁴³ *Katalog 1978*, s. 531–532.

¹⁴⁴ Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 512.

¹⁴⁵ LB, t. 2, s. 135–136.

¹⁴⁶ ADWł, AAG. Wiz. 17–18; *Czarnożyły*, w: SGKP, t. 1, s. 763.

uposażona. Nie było aktualnie przytułku, ale był już zebrany materiał na jego odbudowę¹⁴⁷.

Piotr Latoszyński pozostawał w parafii jeszcze w 1759 r., ale pomimo tego, że miał inne jeszcze obowiązki, przy parafii swojej lubił rezydować, chociaż do pomocy utrzymywał wikariusza¹⁴⁸.

Wieś ta w 1765 r. należała do Grzegorza Vandalin z Wielkich Kończyc herbu Mniszech. Świątynia murowana, o której pamiętano, że była fundowana przez Joannę Barbarę z Brzostowskich Leszczyńską w 1726 r. Ołtarz wielki nosił wezwanie Narodzenia Najświętszej Maryi Panny, boczne z wizerunkiem Jezusa Ukrzyżowanego, św. Barbary i Zaślubienia Najświętszej Marii Panny. Istniało bractwo różańcowe zaprowadzone w 1651 r. za zezwoleniem arcybiskupa Jana Wężyka i bractwo św. Barbary od 1686 r. Miały one własne uposażenie. Probostwo nadal w posiadaniu Piotra Latoszyńskiego¹⁴⁹,

Patronem świątyni był św. Bartłomiej. Zakrystia po jednej stronie, a po przeciwnej skarbiec. Kruchta przy bocznym wejściu, a po drugiej stronie murowana kapliczka. Ołtarz wielki pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny, ale był tu też na zasuwie obraz patrona, św. Bartłomieja. Po prawej stronie ołtarz z obrazem Pana Jezusa, po stronie lewej ołtarz św. Barbary. W kaplicy ołtarz z wizerunkiem Pana Jezusa. Nad wejściem wieża murowana z zegarem i dzwonami godzinnym i kwadransowym, sygnaturka na wieżyczce znajdującej się na środku. Dzwonnica murowana z dzwonami. Wyposażenie w paramenty liturgiczne bogate i dokładnie spisane. Bardzo dokładnie opisany stan gospodarstwa plebańskiego. Opis ten sporządził proboszcz czarnożyłski Antoni Zygmuntowski, który w parafii urzędował od 1778 r. Ta świątynia murowana w 1800 r. znajdowała się w dobrym stanie. Prawo patronatu należało do Ksawerego Brzostowskiego. Parafię tworzyły wsie Czarnożyły, Huta, Chojny, Kąty i Nietuszyna. Wiernych obojga płci naliczono 884¹⁵⁰.

Kiedy wizytowano parafię w 1810 r., świątynia tamtejsza, murowana, potrzebowała naprawy dachu. Wyposażenie jej raczej bogate. Działało bractwo Imienia Jezus i bractwo św. Barbary. Szkoła nie działała, a w przytułku, pomimo iż potrzebował naprawy, przebywało sześcioro ubogich. Proboszczem był nadal wspomniany wyżej i to od 1778 r. Antoni Zygmuntowski¹⁵¹.

¹⁴⁷ ADWł, AAG. Wiz. 18, s.171–184.

¹⁴⁸ ADWł, AAG. Wiz. 39, s. 17–18.

¹⁴⁹ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1373–1384.

¹⁵⁰ ADWł, AAG. Wiz. 96, s. 17–35; Wiz. 103, s. 9–19, s. 143.

¹⁵¹ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 39–68.

Od 1818 r. parafia ta znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Należała do większych liczebnie parafii, bowiem w 1878 r., za proboszcza Józefa Kempkiego liczyła 2666 wiernych. Wtedy już należała do niej wieś Wydrzyn, dawniej parafialna, której kościół spalił się w 1832 r.¹⁵² Za proboszcza Józefa Rączkiewicza w 1892 r. wiernych było już 3114, zamieszkałych we wsiach Czastary z kolonią w Emmanuelinie, Leniszki, Działy, Nietuszyna, Kąty, Chojny, Huta, Wydrzyn, Gromadzice, Staw, Stawek, Bieniędzice i Opojowice¹⁵³.

Od 1925 r. parafia włączona do diecezji częstochowskiej i w niej aktualnie pozostaje¹⁵⁴.

* * *

Wydrzyn [parafia nieistniejąca] pozostawał własnością kapituły gnieźnieńskiej, która ją otrzymała od arcybiskupa w 1355 r. i w 1759 r. Kościół był już w pierwszej połowie XV w.¹⁵⁵ Drewniana świątynia około 1521 r. nosiła wezwanie Świętego Krzyża. Zarządzał parafią niejaki Mikołaj Mansovia. Do parafii należały wsie Wydrzyn, Staw, Gromadzice, Stawek, Bieniędzice, Opojowice i Skrzyn¹⁵⁶.

Kościół tamtejszy pw. Świętej Trójcy, drewniany, ale z murowaną zakrystią, z trzema ołtarzami, w 1752 r. przedstawiał dobry widok. Działało bractwo Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny. Przytułku ani szkoły nie było. Rektorem parafii od 1729 r. był Jan Stanisław Tatarski. Parafia liczył około 500 wiernych dorosłych¹⁵⁷. Kapituła gnieźnieńska miała w 1714 r. swoim nakładem, ale staraniem ówczesnego proboszcza i pisarza wieluńskiego Jakuba Orłowskiego oraz Antoniego Stawskiego, skarbnika ziemi wieluńskiej, wznieść nową świątynię. Konsekracji dokonał w 1723 r. biskup Franciszek Kraszkowski¹⁵⁸. Świątynia drewniana była zadbana. Zakrystia murowana. Proboszczem od 1729 r. był tu Jan Tatarski. Był też prepozytem kościoła szpitalnego w Wieluniu *extra muros*¹⁵⁹.

Wieś nadal w rękach kapituły gnieźnieńskiej. Parafii służyła ta sama, co wyżej, świątynia nosząca wezwania Świętego Krzyża. Ołtarz wielki po-

¹⁵² S. Chodyński, *Czarnożyły*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 60–62.

¹⁵³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 80.

¹⁵⁴ *Katalog 1978*, s. 493–494.

¹⁵⁵ Br. Ch[lebowski], *Wydrzyn*, w: SGKP, t. 14, s. 79.

¹⁵⁶ LB, t. 2, s. 136–137.

¹⁵⁷ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 15–122.

¹⁵⁸ ADWł, AAG. Wiz. 96, s. 163.

¹⁵⁹ ADWł, AAG. Wiz. 39, s. 11–12.

święcony Męce Pańskiej. Natomiast dwa ołtarze boczne nosiły wezwania Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny i św. Józefa. Bractwo tamtejsze nosiło imię Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny i miało własne uposażenie. Protokół zawiera dokładne opisy wyposażenia i uposażenia. Probstwo nadal sprawował wspomniany wyżej Jan Tatarski¹⁶⁰. Proboszczem parafii w 1797 r. był Jan Laskowski. Kościół zasadniczo w dobrym stanie, z wyjątkiem ściany południowej, która była nadwerżona. Ołtarz wielki był nowy i bardzo ładnie urządzone, z obrazem Pana Jezusa Ukrzyżowanego, boczne zaś św. Józefa i drugi Najświętszej Marii Panny. Wyposażenie w paramenty liturgiczne raczej bogate. Podobnie gospodarstwo plebańskie, dokładnie opisane, a także zapisy na rzecz parafii, świadczyły o jej dobrym uposażeniu¹⁶¹.

Świątynia drewniana była też w 1801 r., a jej proboszczem nadal był Jan Laskowski ustanowiony tu w 1794 r. Parafia obejmowała wsie Wydrzyn, Staw, Gromadzice, Stawek i Opojowice, licząc 637 parafian¹⁶². Kiedy wizytowano tę parafię w 1810 r., tamtejsza świątynia drewniana wymagała nowego dachu. Prawo patronatu, po zabraniu majątków kościelnych, przeszło już na monarchę pruskiego. Wyposażenie i uposażenie dokładnie opisane. Istniało bractwo Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny. Probstwo miał od 1808 r. Józef Łęcki. We wsi Staw, w dobrym miejscu, znajdowała się kaplica prywatna, mająca indult na sprawowanie w niej nabożeństw¹⁶³.

Po 1818 r. wraz z całą okolicą znalazła się ta parafia w diecezji kujawsko-kaliskiej. Kościół w Wydrzynie spłonął w 1832 r., a wieś włączono do parafii Czarnożyty¹⁶⁴. Wieś ta pozostała w parafii Czarnożyty i w diecezji częstochowskiej¹⁶⁵.

CZASTARY

Miejscowość ta od najdawniejszych czasów była własnością monarszą, ale później stała się własnością szlachecką. Jeszcze w 1521 r. była prawa patronatu monarszego. Jednakże w tym roku tamtejsza świątynia pod we-

¹⁶⁰ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1384–1397.

¹⁶¹ ADWł, AAG. Wiz. 96, s. 163–169.

¹⁶² ADWł, AAG. Wiz. 103, s. 1423–144; Wiz. 109, s. 75–84.

¹⁶³ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 507–525.

¹⁶⁴ Chodyński, *Czarnożyty*, s. 60.

¹⁶⁵ *Katalog 1978*, s. 494.

zwaniem Narodzenia Matki Boskiej znajdowała się w stanie bardzo złym, określonym jako ruina, chociaż przy niej był proboszcz Maciej z Sulejowa. Parafia była niewielka, ponieważ należały do niej jedynie Czastary i Parcice¹⁶⁶.

Niestety następną wiadomość posiadamy dopiero z 1668 r. Kościół w Czastarach, wówczas opisany, był drewniany, z dachem z gontów, wystarczająco wyposażony w paramenty liturgiczne i należycie uposażony. Widocznie musiał być w minionych latach należycie wyremontowany. Niestety nie podano, kto był wówczas tam proboszczem¹⁶⁷. Następną wiadomość o parafii jest z 1720 r., kiedy z prezenty monarszej proboszczem tamtejszym był Jan Rybski, kanonik wieluński. W ołtarzu wielkim, starożytnym, czczono Matkę Boską w tajemnicy Jej Narodzenia. W jednym tylko bocznym ołtarzu znajdował się wizerunek Jezusa Chrystusa Ukrzyżowanego. Dostyc dokładnie spisano wyposażenie w paramenty liturgiczne. W pobliżu domu plebańskiego znajdował się przytułek. Wieś Parcice znajdowała się wówczas w posiadaniu akatolika, niejakiego Piotrowskiego¹⁶⁸. Ta sama świątynia służyła parafii w 1730 r. Wnętrze świątyni wzbogaciło się o jeszcze jeden ołtarz boczny. Probostwo to miał Antoni Marszewski. Przybyła nowa wieś należąca do parafii, o nazwie Przywory¹⁶⁹. Urządzenie ołtarzy niebawem uległo zmianie; w 1746 r. w ołtarzu wielkim znajdował się nadal wizerunek Jezusa Ukrzyżowanego, jeden z bocznych miał wizerunek Narodzenia Najświętszej Maryi Panny, drugi zaś, niedawno sporządzony otrzymał obraz Matki Boskiej Częstochowskiej. Od 1738 r. probostwo to należało do Adama Smolińskiego. Wiernych zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych naliczono 430, z tym iż we wsi mieszkało sporo protestantów. Świątynia wymagała naprawy i można się było spodziewać, że starosta Sokolnicki, który był przedstawicielem władzy monarszej, zamierza dokonać albo niezbędnych napraw, albo odbudowy¹⁷⁰.

Jako też niebawem musiała nastąpić budowa nowej świątyni, ponieważ w 1753 r. w tej wsi królewskiej znajdowała się nowa świątynia drewniana, niedawno wystawiona, pod wezwaniem Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny, z pięcioma ołtarzami. Zarządcą parafii pozostawał Adam Smoliński, wicedziekan i notariusz wieruszowski¹⁷¹.

¹⁶⁶ LB, t. 2, s. 1549–150.

¹⁶⁷ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 70–72.

¹⁶⁸ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 174–178.

¹⁶⁹ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 371–378.

¹⁷⁰ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 179v–192v.

¹⁷¹ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 225–334; Wiz. 51, s. 12–13.

Kiedy wizytowano tę świątynię w 1765 r., była nowa, pod wezwaniem Narodzenia Matki Boskiej, a jej kolatorem pozostawał monarcha. Dosyć bogato urządzona. Miała pięć ołtarzy. Wielki z wizerunkiem Chrystusa Zbawiciela. Boczny Matki Boskiej Częstochowskiej i trzeci dopiero urządzany przez proboszcza. Ale były tu też dwie kaplice. Ta od strony południowej z ołtarzem Narodzenia Najświętszej Marii Panny i po przeciwnej stronie kaplica św. Józefa. Parafią od 1738 r. opiekował się Adam Smoliński¹⁷².

Od 1770 r. probostwo należało do Mateusza Kępskiego, który osobiście sprawował powinności duszpasterskie. Świątynia drewniana, jeszcze nie konsekrowana, ale nie jest chyba prawdą, co w tym roku napisano, że kościół parafialny był zbudowany około 1710 r. przez Aleksandra Sułkowskiego. Wspomniane wyżej zapisy świadczą, że stało się to znacznie później. Aktualnie znajdowała się w dobrym stanie, tym bardziej, iż czuwał nad nim proboszcz Kępski, dokonując bieżących napraw dachu. Parafia dobrze uposażona¹⁷³.

Zdaje się, że do końca prawdy o budowaniu tej nowej świątyni nie poznamy, bowiem w 1797 r. zanotowano, że stojący wówczas kościół był wystawiony po spaleniu się poprzedniego drewnianego. Nowa świątynia, o konstrukcji drewnianej wypełnionej cegłą, z zewnątrz i wewnątrz wytynkowana, ale niedokładnie położone gonty spowodowały, że dach przeciekał. Wewnątrz trzy ołtarze, wielki z obrazem Najświętszego Zbawiciela, boczne zaś Najświętszej Marii Panny i św. Tekli. Bogate wyposażenie w paramenty liturgiczne, a także należyte uposażenie. Probostwo miał wtedy Mateusz Lisiecki¹⁷⁴.

Nieco więcej o tamtejszym kościele podano w 1800 r. Został on wystawiony na podobieństwo muru pruskiego i znajdował się w dobrym stanie. Prawo patronatu królewskie, tyle iż należało wówczas już do zaborcy. Probostwo od 1795 r. miał Mateusz Lisiecki, zawsze w parafii rezydujący. Parafię wizytował w 1801 dziekan, Kacper Sosienka. We wsi Czastary naliczono wiernych 445, we wsi Przywory 122, we wsi Krajanka 119 i we wsi Parcice 407 osób. Proboszcz był nieraz sekretarzem dziekana Kacpra Sosienki przy okazji wizytacji dekanalnej¹⁷⁵.

Na początku XIX w., w 1811 r. w Czastarach znajdowała się świątynia w wiązarek, ale wymurowana cegłą, jednakże tynk już oblatywał, wiązania słupów także zdawały się być uszkodzone. Oczywistym było idące z tego

¹⁷² ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1602–1611.

¹⁷³ ADWł, AAG. Wiz. 71, s. 16–19.

¹⁷⁴ ADWł, AAG. Wiz. 97, s. 53–66.

¹⁷⁵ ADWł, AAG. Wiz. 104, s. 11–17; Wiz. 110, s. 7–11.

zagrożenie, tym bardziej, że i dach też wymagał nowego pokrycia. Kaplic żadnych przybudowanych nie było. Prawo patronatu należało do króla pruskiego. Proboszczem od 1810 r. był Ignacy Burdziński, zawsze w parafii rezydujący¹⁷⁶.

Od 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Nastali nowi właściciele wsi. Kiedy świątynia okazała się rzeczywiście nietrwała, w 1847 r. nową i to murowaną wystawił nowy właściciel wsi, Leopold Trepka¹⁷⁷. W 1878 r., za proboszcza Gabriela Nowaka parafia liczyła 2360 wierznych¹⁷⁸. Zaś w 1892 r., gdy probostwo miał Antoni Potocki, parafia ta, należąca do dekanatu wieluńskiego, obejmowała wsie Czastary, Kniatowy, Jaśki, Krajanka, Przywory, Naleps, Parcice i Jaworek, liczyła 2560 wiernych¹⁷⁹.

Od 1925 r. parafia ta znalazła się w diecezji częstochowskiej¹⁸⁰, a od 1992 r. w diecezji kaliskiej¹⁸¹.

DZIAŁOSZYN

Parafia notowana w 1411 r., a w rok później wspomniano o prawach miejskich. Ale mogło to wszystko mieć miejsce znacznie wcześniej. Działoszyn pierwotnie, ale przyjmuje się, że co najmniej w XIV w., miał należeć do Hińczy z Rogowa, herbu Działosza, a następnie do Kobylińskich, Męcińskich z Kurozwęk, a później Myszkwowskich¹⁸². Za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego kościół parafialny w Działoszynie nosił wezwanie św. Marii Magdaleny, a proboszczem, z prezenty właściciela miasta, podkomorzego wieluńskiego Jakuba Kobylińskiego, był Stanisław z Chotla¹⁸³.

Błędnowierstwo nie ominęło także Działoszyna, bowiem od 1570 r. kościół znalazł się w rękach kalwinistów i katolikom został przywrócony dopiero w 1611 r., gdy właściciel, Andrzej Męciński, nawrócił się na katolicyzm¹⁸⁴.

¹⁷⁶ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 695–736.

¹⁷⁷ Czastary, w: SGKP, t. 1, s. 775; S. Chodyński, Czastary, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 61–62.

¹⁷⁸ Tamże, s. 61.

¹⁷⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”, s. 80.

¹⁸⁰ Katalog 1978, s. 165–166.

¹⁸¹ Kęszka, Diecezja kaliska 1992–2012, s. 476.

¹⁸² Librowski, Indeks, s. 90; Katalog 1978, s. 233–214; Działoszyn, w: MPT, t. 2, s. 41–42.

¹⁸³ LB, t. 1, s. 532–33.

¹⁸⁴ Katalog 1978, s. 214.

Najstarszy zachowany protokół wizytacyjny z 1636 r.¹⁸⁵ mówi o miasteczku Działoszynie z kościołem św. Marii Magdaleny, w którym znajdowały się trzy ołtarze. Dobrze opisano uposażenie parafii. Świątynia opisana w 1683 r. nosiła już wezwanie Najświętszej Marii Panny, co sugeruje, że albo została poddana gruntownej naprawie, albo też częściowej odbudowie. W kościele znajdowały się wówczas cztery ołtarze, a w parafii mieszkało około 750 osób spowiadających się na Wielkanoc¹⁸⁶. Około 1700 r. świątynia parafialna, która nosiła jednak wezwanie św. Marii Magdaleny, uległa pożarowi, dlatego w 1712 r. nabożeństwa parafialne odprawiano w kaplicy, może na ten czas wystawionej, stojącej obok zamku, jeszcze niepoświęconej. Wówczas już z parafią działoszyńską złączono, jako filialne, parafie w Trębaczowie i Szczytach¹⁸⁷.

Jeszcze w 1729 r. świątynia nie była całkowicie odbudowana¹⁸⁸. W 1759 r. kościół od nowa naprawiany, pod wezwaniem św. Marii Magdaleny. Proboszcz Kazimierz Wolnicki, mający prebendarza Walentego Ligozińskiego, wikariusza i promotora bractwa różańcowego. Na terenie parafii znajdowały się trzy kaplice. W Trębaczowie murowana pod wezwaniem św. Mikołaja, już dosyć zniszczona, ale przez aktualnego proboszcza podreperowana. We wsi Szczyty znajdowała się kaplica drewniana Wszystkich Świętych, a przy zamku w Działoszynie kaplica murowana pod wezwaniem św. Jana Ewangelisty. Dawniej należała do protestantów. Przebywał przy niej pustelnik, zakonnik tercjarz franciszkanin, Michał Grotowski, za zgodą przełożonych. Nie było żadnych zarzutów pod adresem proboszcza. Prawo patronatu należało do Wojciecha Męcinińskiego, starosty wieluńskiego¹⁸⁹.

Właścicielem miasteczka Działoszyn w 1759 r. był Wojciech z Kurozwęk Męciniński. Tamtejszy kościół murowany wymagał pewnych napraw. Ołtarz wielki z obrazem św. Marii Magdaleny, patronki parafii. Natomiast boczne to św. Antoniego, św. Józefa, św. Michała Archanioła, Matki Boskiej Różańcowej i Matki Bożej ze Studzienny. Działało bractwo różańcowe, przy którym była fundowana prebenda dla promotora. Szpital z dwoma pomieszczeniami, dawał schronienie dla sześciu ubogich. Od 1755 r. probostwo to

¹⁸⁵ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 88–90.

¹⁸⁶ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 302–303; S. Chodyński, *Działoszyn*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 62.

¹⁸⁷ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 545–549, s. 148–150.

¹⁸⁸ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 187–190.

¹⁸⁹ ADWł, AAG. Wiz. 22, s. 16–18.

miął Kazimierz Wolnicki¹⁹⁰. W 1779 r. nie żył już eremita, który przebywał na terenie parafii¹⁹¹.

Świątynia działoszyńska często dzieliła los miasta, które kilkakrotnie paliło się. Po jednym z pożarów została odbudowana w 1787 r. sumptem Anny z Głogowskich, wdowy po Wojciechu z Kurozwęk Męcinińskim¹⁹². Kiedy wizytowano ją w 1797 r., nie była jeszcze konsekrowana ani poświęcona. Była to murowana świątynia pod wezwaniem św. Stanisława, z trzema ołtarzami, bliżej nieopisanymi. Podczas odbudowy świątyni nabożeństwa odprawiano w kaplicy pałacowej kolatora, Stanisława Męcinińskiego. Wyposażenie i uposażenie dobre, tu opisane. Parafią zarządzał Bogusław Psarski¹⁹³. Należał on do zakonu kanoników regularnych laterańskich i posiadał tylko jedno beneficjum. Terytorium tej parafii przecina rzeka Warta i dwie jej wsie za nią były położone¹⁹⁴. O świątynię tę troszczył się kolator Stanisław Męciniński, który musiał przeprowadzić niedawno większą naprawę, skoro zapisano, że świątynia ta nie była jeszcze konsekrowana, jedynie poświęcona. Ołtarz wielki pod wezwaniem Zesłania Ducha Świętego, zaś boczne św. Michała i Matki Boskiej Różańcowej. Miała dwa chóry, z tym jeden służył jako łoża, a drugi muzyczny¹⁹⁵.

Niestety, już w 1803 r. parafię dotknął pożar jej kościoła, tak jak i całe miasto, ale świątynia znalazła swojego nowego fundatora w osobie Stanisława z Kurozwęk i Rozalii z Kurdwanowskich, małżonków Męcinińskich. Po pożarze przez czas pewien nabożeństwa parafialne odprawiało się w murowanej kaplicy przy pałacu, noszącej wezwanie Przemienienia Pańskiego¹⁹⁶.

Działoszyn od 1818 r. znalazł się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Parafię wizytowano w 1824 r. Okazało się, że po wspomnianym wyżej pożarze z 1803 r. świątynia, dawniej bardzo piękna, nie była jeszcze całkowicie odbudowana, tak iż stwarzała nawet pewne zagrożenie, ale były już plany prowadzenia przy niej dalszych plac. Przypomniano, że w czasie kiedy nie było nabożeństw w zniszczonej świątyni parafialnej, do 1811 r. odprawiano w kaplicy prywatnej przy dworze działoszyńskim. Kiedy wrócono do odprawiania w kościele parafialnym, w kaplicy tej zaprzestano wszelkich

¹⁹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1074–1091.

¹⁹¹ ADWł, AAG. Wiz. 74, s. 153–167.

¹⁹² Chodłyński, *Działoszyn*, s. 62–64.

¹⁹³ ADWł, AAG. Wiz. 93, s. 41–51.

¹⁹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 100, s. 31–33.

¹⁹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 118, s. 17–19.

¹⁹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 100, s. 31–33; Wiz. 131, s. 11–17.

nabożeństw. Prawo patronatu aktualnie należało do braci Józefa i Ignacego Myszkowskich, dziedziców miasta. A była to już licząca się parafia, bowiem do sakramentów wielkanocnych było zobowiązanych około 2000 osób. Proboszczem był wtedy Wojciech Szymański, dbający o utrzymanie świątyni i jej wyposażenia. Wikariusza nie posiadał. Nadal do parafii tej należały filie w Szczytach i Trębaczewie¹⁹⁷.

Była to duża parafia, skoro około 1878 r., za proboszcza Józefa Cabańskiego i wikariusza Adolfa Aranowskiego liczyła 4350 wiernych¹⁹⁸. Wprawdzie Działoszyn utracił w 1870 r. prawa miejskie, to parafia znacznie się rozwijała, bowiem w 1892 r., gdy administrował nią Aleksy Kuczkowski, a wikariuszem był Władysław Siemaszko, naliczono już 7113 parafian, a okręg parafialny obejmował osadę Działoszyn i wsie Trębaczew, Niwiska Górne, Niwiska Dolne, Grondy, Szczyty, Bobrowniki, Kapituła, Sensów, Raciszyn, Zalesiaki, Potoki, Lisowice, Kabały, Draby, Kiedosy, Szczepiany, Węże, Młynki, Jarkowizna, Gliki i kolonia Lisowice. Kaplica filialna Przemienienia Pańskiego w Działoszynie i Wszystkich Świętych w Szczytach¹⁹⁹. Nie wiedzieć czemu, ale nie wspomniano o kościele w Trębaczewie.

Od 1925 r. Działoszyn znalazł się w diecezji częstochowskiej i pozostaje w niej po dziś dzień²⁰⁰.

Kaplica pw. św. Jana Ewangelisty

Poza miastem znajdowała się kaplica murowana, ale w 1765 r. nie wiadomo, przez kogo i kiedy została wzniesiona. Wyposażona w jeden ołtarz z obrazem Matki Boskiej ze Studzienny, w którego górnej części obraz św. Jana Ewangelisty²⁰¹. W 1892 r. wspomniana jest kaplica Przemienienia Pańskiego²⁰². Może to chodzi o tę dawną kaplicę, której możliwe, iż dano inne wezwanie. A może chodziło o wspomnianą kaplicę przy dworze, w której odprawiano, gdy spaliła się świątynia parafialna? Teraz nie istnieje.

Kościół filialny w Szczytach

O początkach tej parafii ks. Korytkowski nic powiedzieć nie umiał. Wniósł, że skoro według Jana Długosza w tej okolicy wiele świątyń

¹⁹⁷ ADWł, ABKKal. Wiz. 5(387), s. 55–93.

¹⁹⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 62.

¹⁹⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 80.

²⁰⁰ *Katalog 1978*, s. 213–214.

²⁰¹ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1089–1090; Chodyński, *Działoszyn*, s. 64.

²⁰² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 80.

fundował Hińcza z Rogowa, mógł on tu być fundatorem tej świątyni. Potem Szczyty były wsią dziedziczną rodziny Szczytskich²⁰³. Parafia została erygowana w 1462 r. przy kościele Wszystkich Świętych. Już w 1563 r. została afiliowana do parafii w Działoszynie²⁰⁴. Przy tej parafii wspomniano o niej w 1765 r. Wieś ta należała do Wojciecha Męcińskiego. Tamtejsza świątynia drewniana, pod wezwaniem Wszystkich Świętych, zniszczona wiekiem, wymagała odbudowy, ponieważ chyliła się ku upadkowi²⁰⁵. W 1797 r. pamiętano, że dawniej była to świątynia parafialna, czyli parafia została zniesiona. Bo też świątynia drewniana, z dachem znacznie zniszczonym, bez własnego wyposażenia, mająca jedynie sygnaturkę²⁰⁶, nie nadawała się na świątynię parafialną. Wspomniano o niej w 1798 r.²⁰⁷ W latach 1818–1925 razem z Działoszynem należała do diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1824 r. podczas wizytacji parafii powiedziano, że kościół ten był opuszczony i w nim już nie odprawiano²⁰⁸.

Potem włączono ją do diecezji częstochowskiej. Dopiero w 1929 r. mieszkańcy wsi zbudowali nową świątynię, pod dawnym wezwaniem Wszystkich Świętych, przy której reerygowano parafię²⁰⁹.

Kościół filialny w Trębaczowie

Była tam od dawna parafia, może fundowana przez przedstawicieli rodziny Trębaczewskich, mających tu swoje gniazdo rodzinne. Starożytny tamtejszy kościół, murowany, pod wezwaniem św. Mikołaja, był najpierw ośrodkiem samostnej parafii. Według ks. Librowskiego parafia erygowana około 1477 r. Za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego była to jeszcze samodzielna parafia, gdzie proboszczem był Marcin ze Śremu z prezenty kolatora, miejscowego dziedzica, Marcina Trębaczewskiego²¹⁰.

Parafia przez czas pewien była sprofanowana przez miejscowych innowierczych dziedziców, ale staraniem Jana Wężyka, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1627–1638) została przywrócona Kościołowi²¹¹.

²⁰³ LB, t. 1, s. 534.

²⁰⁴ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 549; Wiz. 17, k. 44v–45; Wiz. 22, s. 17; Wiz. 73, s. 164; Wiz. 75, s. 32; Wiz. 118, s. 17; Wiz. 131, s. 11; Librowski, *Indeks*, s. 154.

²⁰⁵ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1087–1088; Chodyński, *Działoszyn*, s. 63–64.

²⁰⁶ ADWł, AAG. Wiz. 93, s. 43–44.

²⁰⁷ ADWł, AAG. Wiz. 131, s. 11.

²⁰⁸ ADWł, ABKKal. Wiz. 5(387), s. 60.

²⁰⁹ *Katalog 1978*, s. 219–220.

²¹⁰ LB, t. 1, s. 531; Librowski, *Indeks*, s. 157.

²¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 90–91.

Wieś ta w 1765 r. należała do Wojciecha Męcinińskiego. Świątynia tamtejsza murowana, pod wezwaniem św. Mikołaja. Nie przechowywano tu Najświętszego Sakramentu. Ołtarz wielki św. Mikołaja i boczne Biczowania Pana Jezusa i św. Antoniego²¹².

Na przełomie wieków XVII i XVIII parafia została włączona jako filia do parafii w Działoszynie²¹³ i jako taka wspomniana w 1797²¹⁴ i 1798 r.²¹⁵

Jako filialna też pozostała do końca przynależności do archidiecezji gnieźnieńskiej i od 1818 r. znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Kiedy wizytowano parafię działoszynską w 1824 r., w kościele w Trębaczowie nie odprawiano²¹⁶.

Od 1925 r. należy do diecezji częstochowskiej. Ponieważ świątynia była bardzo stara, to już od 1878 r. nie odprawiano w niej nabożeństw. Stojące jeszcze mury kościelne rozebrali w 1942 r. okupanci niemieccy. Wierni mieszkający we wsi w 1948 r., staraniem proboszcza Wincentego Kowalczyka, zbudowali tu kaplicę, przy której w 1957 r. utworzono parafię²¹⁷.

DZIETRZKOWICE

Niekiedy pisano tę wieś jako Dietrzychowice, a nawet Wietrzychowice. Wieś ta niegdyś należała do uposażenia klasztoru Panien Cysterek z Ołoboku i im najprawdopodobniej zawdzięczamy fundację pierwszej tu murowanej niewielkiej świątyni w XIV wieku. Za arcybiskupa Jana Łaskiego ta świątynia była już rozbudowana, bowiem potraktowano ją jako prezbiterium i dobudowano nawę z drewna. Przy tej świątyni, z prezenty siostry opatki cysterek ołobockich, proboszczem został ustanowiony Jan z Radomska. Musiała to być niewielka parafia, skoro nie wymieniono żadnej innej wioski parafialnej²¹⁸.

Własnością zakonną wieś ta pozostawała nadal w 1668 r. Kościół tamtejszy, pod wezwaniem św. Jakuba, nadal w części murowany i w części

²¹² ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1088–1089.

²¹³ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 548–549; Wiz. 22, s. 17; Wiz. 59, s. 1088–1089; Wiz. 74, s. 163–164; Wiz. 75, s. 31; Wiz. 93, s. 43; Wiz. 118, s. 17; Wiz. 131, s. 11.

²¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 93, s. 43.

²¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 131, s. 11.

²¹⁶ ADWł, ABKKal. Wiz. 5(387), s. 57–62.

²¹⁷ *Katalog 1978*, s. 220–221.

²¹⁸ LB, t. 2, s. 141–142; S. Chodyński, *Dzietrzkowice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 65–66.

drewniany, z drewnianą dzwonnica. Był należycie urządzony wewnątrz i wyposażony w paramenty liturgiczne. Parafię tworzyły wsie Dietrzkowice, Łubnice i Radostów²¹⁹.

Proboszczem w 1720 r., z prezenty zakonnice, był od 1694 r. Aleksander Zygmunt Siemianowski, kanonik łęczycki. Za niego ołtarz wielki poświęcony był Matce Boskiej, zaś z bocznych jeden, nowo sprawiony, nosił wezwanie św. Rocha i Sebastiana, drugi św. Antoniego, trzeci św. Jakuba, czwarty św. Kazimierza i piąty św. Jana. Parafię nadal tworzyła wieś parafialna i wsie przy kościele filialnym, Łubnice i Radostów²²⁰.

Dokładniejszy opis świątyni i ołtarzy mamy z 1730 r. Nadal był tu proboszczem Aleksander Zygmunt Siemianowski²²¹. Musiała to być znacząca parafia, bowiem bogato była urządzona świątynia z siedmioma w 1746 r. ołtarzami, a z nich niektóre miały nawet zapisy dla altarzystów, aby odprawiali przy nich msze fundacyjne²²².

W 1753 r. świątynia wyposażona w pięć ołtarzy. Proboszczem był tu niejaki [Teodor de] Howel, kanonik koadiutor gnieźnieński, scholastyk kolegiaty warszawskiej, prepozyt infułat kapituły kamienieckiej, kanonik wieluński, ustanowiony tu w 1747 r., ale na miejscu nierezydujący, lecz utrzymujący wikariusza, Józefa Krynickiego. Parafia była spora, bowiem do sakramentów wielkanocnych zobowiązanych było około 1000 osób. Ta nowa świątynia została wzniesiona staraniem i nakładem kolatorek, zakonnice z Ołoboku²²³.

Wieś otrzymała w 1759 r. nową świątynię pod wezwaniem św. Jakuba Apostoła, z mурowanym prezbiterium i drewnianą nawą, pod wezwaniem św. Jakuba Większego Apostoła, zbudowaną przez Ludwikę z Wybrakowa Koźmińską, opatkę klasztoru w Ołoboku. Proboszcz Józef z Psar Psarski, kustosz kapituły w Chocz, będący w tej parafii od 1759 r. wystawił plebanię, a w świątyni ołtarz św. Jakuba. Wsie parafialne, Łubnice i Radostów też należały do zakonnice z Ołoboku²²⁴.

Ta świątynia została opisana dokładnie w 1765 r. Ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem. Natomiast boczne nosiły wezwania św. Antoniego, Matki Bożej Anielskiej, czyli Porcjunkula, św. Kazimierza,

²¹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 73–75.

²²⁰ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 178–185.

²²¹ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 446–457.

²²² ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 224–228.

²²³ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 423–426.

²²⁴ ADWł, AAG. Wiz. 51, s. 13–14.

św. Jakuba Większego Apostoła i św. Rocha. Parafią zarządzał nadal Józef Psarski, kustosz kolegiaty w Choczcu. Nie mogąc tu stale rezydować, utrzymywał wikariusza Walentego Klubińskiego, kapłana z diecezji wrocławskiej²²⁵.

Psarski pozostawał proboszczem także w 1778 r., będąc dobrym i gorliwym proboszczem, a do pomocy dla siebie i dla wygody parafian utrzymywał wikariusza, którym aktualnie był Wojciech Szczeciński. Parafia miała także kościół filialny w Łubnicach, który jednak w 1778 r. wymagał tak od zewnątrz, jak i wewnątrz naprawy²²⁶.

W 1792 r. świątynia w obydwóch częściach należycie naprawiana, ale pozostał w 1797 r. jeszcze do naprawy dach. Ołtarz wielki miała wezwanie Najświętszej Marii Panny, boczne zaś św. Jakuba Większego, Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny i św. Antoniego. W zakrystii murowanej, zbudowanej w 1792 r., wcale bogate wyposażenie. Gospodarstwo plebańskie należycie wyposażone. Proboszczem był Hipolit Roch Chrzanowski²²⁷.

W 1800 r. prezbiterium kościoła parafialnego i zakrystia były murowane, a pozostała część wraz z wieżą pozostały drewniane. Jednak dach, także na wieży wymagał pilnej naprawy. Dobra Dzieztrzkowice zabrane zakonnikom, zostały oddane przez monarchę księciu Wirtemberg. Probostwo zaś miał Hipolit Roch Chrzanowski, który nastał tu w 1791 r. Do parafii należała wieś parafialna oraz Łubnice i Radostów, gdzie mieszkało 1242 wiernych²²⁸.

Wieś Dzieztrzkowice w 1801 r. liczyła 134 wiernych, Łubnice 452 i Radostów 220. W parafii nie była żadnego bractwa. Ubodzy mieszkali osobno, w domach parafian²²⁹.

Ta świątynia, w połowie drewniana i w połowie murowana, służyła parafii nadal w 1811 r. Jej wyposażenie a także uposażenie dobre i dokładnie spisane. Prawo patronatu należało do właściciela dóbr Łubnice i Dzieztrzkowice, Aleksandra z Mielęcina Mielęckiego, sędziego pokoju powiatu ostrzeszowskiego. W parafii bractwo Szkaplerza zaprowadzone w 1798 r. Proboszczem był w 1791 r. Hipolit Roch Chrzanowski, zawsze przy kościele rezydujący, chociaż utrzymywał wikariusza Stanisława Derkońskiego²³⁰.

Po 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Wzrastała liczebnie i w 1878 r., za proboszcza Antoniego Szlękwicza i wikariusza

²²⁵ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1424–1440.

²²⁶ ADWł, AAG. Wiz. 71, s. 50–62; *Dzieztrzkowice*, w: SGKP, t. 2, s. 288–289.

²²⁷ ADWł, AAG. Wiz. 97, s. 67–78.

²²⁸ ADWł, AAG. Wiz. 104, s. 19–24.

²²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 110, s. 11–14.

²³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 739–758.

Wenantego Modrzewskiego liczyła 3140 wiernych²³¹. W kilka lat później, mianowicie w 1892 r., kiedy był ten sam proboszcz, parafia liczyła 3420 wiernych we wsiach Dzierzkowice, Łubnice z kościołem filialnym, Radostów i Brzozówka²³².

Od 1925 r. parafia i jej kościół filialny znalazły się w diecezji częstochowskiej. Aktualnie tak Łubnice, jak i Radostów, są samodzielnymi parafiami²³³. Dzierzkowice należą obecnie do diecezji kaliskiej²³⁴.

Kościół filialny w Łubnicach

Także ta wieś należała do zakonnic z Ołoboku, które z pewnością fundowały tam murowaną świątynię i to już w XV w., pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, uważaną za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego poniekąd za osobny kościół parafialny, jednak złączony z parafią Dzierzkowice. Tak samo stwierdza wizytator w 1668 r., a za wieś związaną ze świątynią w Łubnicach uważano Radostów²³⁵.

Znajdował się tu kościół filialny parafii dzierzkowickiej, noszący wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Obsługiwany przez duchowieństwo parafii macierzystej, ale sprawowano tu wszystkie sakramenty jak w świątyni parafialnej, ponieważ znajdowała się tu także chrzcielnica. Ponadto miała własne uposażenie. Wizytowana w 1668 r. prawie jak samodzielna parafa²³⁶. Podobnie traktowano ją w 1720 r. Było tak zapewne dlatego, iż sprawowano tu wszystkie sakramenty. Wyposażona w ołtarz wielki Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i boczne św. Urszuli, Świętego Krzyża i św. Floriana. Godnym przypomnienia jest, iż w Łubnicach znajdował się wtedy przytułek dający schronienie trzem ubogim²³⁷. Okazuje się, że proboszcz parafii macierzystej Dzierzkowice utrzymywał wikariusza, bo jako taki przy kościele w Łubnicach został wymieniony Adam Sokolniki. Ci wikariusze, a pewnie niekiedy proboszczowie, prowadzili w Łubnicach księgi metryk²³⁸.

Świątynia w Łubnicach w 1765 r. była murowana i nosiła wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Była dobrze utrzymana i miała

²³¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 65.

²³² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 81.

²³³ *Katalog 1978*, s. 166–169, 170.

²³⁴ Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 478.

²³⁵ LB, t. 2, s. 142–123; ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 74–75.

²³⁶ Tamże.

²³⁷ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 183–185.

²³⁸ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 451–457.

cztery ołtarze: wielki z obrazem Matki Boskiej i boczne św. Urszuli, Jezusa umierającego na Krzyżu i Matki Boskiej. Nie podano bliższej specyfikacji treści tych obrazów. Ponieważ przechowywano tu Najświętszy Sakrament i znajdowała się chrzcielnica, można mniemać, że sprawowano tu sakramenty jak w świątyni parafialnej. Nie podano wiadomości, czy był tu jakiś kapłan na stałe, czyli tą świątynią opiekować się musiał duszpasterz z Dziezrkowic²³⁹.

W 1778 r. była to świątynia murowana, pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, wymagająca tak z zewnątrz, jak i wewnątrz naprawy. Uposażenie zapisane dla tego kościoła filialnego pobierał proboszcz z Dziezrkowic²⁴⁰. Kościół filialny w miejscowości Łubnice w parafii Dziezrkowice w 1797 r. był murowany, niedawno w murach naprawiany i do zreperowania pozostał jeszcze dach. Nosił wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. Wewnątrz znajdowały się cztery ołtarze. Zakrystia murowana wyposażona w 1795 r. w potrzebne szafy na paramenty liturgiczne. Zabudowań żadnych nie było, chociaż do kościoła tego należały jakieś grunta. Był bardzo stary przytułek, w którym mieszkało trzech ubogich żyjących z jałmużny²⁴¹.

Znajdował się tam w 1811 r. kościół w dobrym stanie, murowany, w 1795 r. naprawiany. Posiadał wystarczające własne wyposażenie w paramenty liturgiczne. Obsługiwany przez duchownych z parafii macierzystej²⁴².

Znalazłszy się w diecezji kujawsko-kaliskiej od 1925 r. pozostawała nadal parafią filialną, a jako samodzielną wznowił ją biskup częstochowski Teodor Kubina w 1935 r.²⁴³ Aktualnie znajduje się w diecezji kaliskiej²⁴⁴.

Radostów

Historia Radostowa zaczyna się już pod koniec XIII wieku, ale pierwsze wzmianki dotyczące przynależności Radostowa do parafii są dopiero z XVI wieku. Wtedy to Radostów należał do parafii w Łubnicach, a do 1920 r. do parafii Dziezrkowice, by na kolejne cztery lata wejść w skład parafii Żdźary.

²³⁹ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1435–1438.

²⁴⁰ ADWł, AAG. Wiz. 71, s. 57–59.

²⁴¹ ADWł, AAG. Wiz. 97, s. 75–78.

²⁴² ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 758–764.

²⁴³ *Katalog 1978*, s. 168.

²⁴⁴ Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 494.

W tej wsi, sami mieszkańcy, za czasów proboszcza Antoniego Snawadzkiego zbudowali w 1914 r. kaplicę pod wezwaniem św. Rocha. Przy niej w 1924 r. biskup Stanisław Zdzitowiecki erygował samodzielną parafię Radostów²⁴⁵.

KOMORNIKI

Tamtejsza świątynia pod wezwaniem św. Mikołaja w 1521 r. była złączona z parafią w Mokrsku. Nie było żadnego duszpasterza, pewnie z powodu małego uposażenia²⁴⁶.

Kościół w Komornikach miał być fundowany przez Andrzeja Wolickiego, dziedzica Komornik w 1629 r., pod wezwaniem św. Mikołaja, konsekrowany w 1632 r. przez sufragana plockiego Stanisława Starczewskiego. Później niektórzy podawali, że zbudowano go w 1631 r.²⁴⁷

W 1753 r. była to wieś dziedziczna Miniszewskiego. Parafii służyła dawna świątynia murowana, zbudowana przez wspomnianego wyżej Andrzeja Wolickiego. Aktualnie była należycie zadbana, z pięcioma ołtarzami i zakrystią murowaną, dobrze wyposażoną w paramenty liturgiczne. Szpital miał zapis 300 florenów, ale wymagał naprawy i nie zapisano, czy byli w nim ubodzy. Nie było też szkoły. Spowiadających się naliczono około 225 osób. Zarządcą parafii od 1744 r. był Melchior Wojcicki²⁴⁸.

Właścicielem Komornik w 1759 r. był Mikołaj Miniszewski. Kościół tamtejszy murowany, na nowo kryty dachówką. Probostwo od 1744 r. miał Melchior Wojcicki²⁴⁹. Świątynia była należycie uposażona i wyposażona. Miała pięć ołtarzy. Wielki z obrazem Jezusa Ukrzyżowanego, a w górze Ukoronowania Najświętszej Marii Panny. Boczny z obrazem Matki Boskiej, słynącym łaskami. Następne to św. Andrzeja, św. Mikołaja i św. Wawrzyńca. Nadal duszpasterzował tu Melchior Wojcicki²⁵⁰.

Świątynia ta przedstawiała się dobrze i w 1797 r. gdy proboszczem komornickim był Aleksander Głowinkowski, a kolatorem Jan Gwalbert Karśnicki. Świątynia pod wezwaniem św. Mikołaja z wielkim ołtarzem Pana

²⁴⁵ *Katalog 1978*, s. 170.

²⁴⁶ *LB*, t. 2, s. 140.

²⁴⁷ *ADWł*, AAG. *Wiz.* 59, s. 1260; *Wiz.* 133, s. 91.

²⁴⁸ *ADWł*, AAG. *Wiz.* 18, s. 71–82.

²⁴⁹ *ADWł*, AAG. *Wiz.* 39, s. 7–8.

²⁵⁰ *ADWł*, AAG. *Wiz.* 59, s. 1260–1270.

Jezusa Ukrzyżowanego, bocznym po prawej stronie Najświętszej Marii Panny, a po przeciwnej św. Mikołaja, patrona. Wyposażenie i uposażenie dobre i należycie spisane²⁵¹. Murowana świątynia w 1800 r. znajdowała się w dobrym stanie. Prawa kolatorskie miał właściciel Jan Karśnicki, zaś w tymże 1800 r. proboszczem został tu ustanowiony Albin Stawicki. Jedna tylko była wieś parafialna, gdzie mieszkało ogółem 280 wiernych²⁵². Albin Stawicki miał probostwo komornickie i w 1802 r., gdy sporządzał spis inwentarza kościelnego i gospodarskiego²⁵³. Na początku XIX wieku, w 1810 r. był tu kościół murowany, nieco naprawy dachu potrzebujący. Wyposażenie i uposażenie dobre²⁵⁴.

Wraz z dekanatem wieluńskim parafia komornicka została włączona do diecezji kujawsko-kaliskiej. Ta niewielka parafia w 1878 r., kiedy proboszczem był Jacek Pirogowicz, liczyła tylko 625 wiernych²⁵⁵. Zapewne z powodu małej liczby wiernych nie zawsze był tu samodzielny proboszcz, dlatego w 1892 r. parafia wakowała. Wiernych naliczono 703, a do parafii należała jedynie wieś Komorniki²⁵⁶.

Od 1925 r. parafia należy do diecezji częstochowskiej²⁵⁷.

KONOPNICA

Ciekawa jest historia wsi i parafii Konopnica. Położona nad rzeką Wartą, była miejscem ulokowania dawnego grodu i wspomniana została już w 1391 r. jako wieś szlachecka. Uważa się, że od nazwy tej miejscowości wziął początek ród Konopnickich. Przez pewien czas wieś Konopnica, a było tak w 1521 r., należała do parafii Osjaków. Właścicielom Konopnickim zawdzięczać należy, że powstała tu parafia. Najpierw z ich fundacji powstała kaplica, zapewne przy dworze, pod wezwaniem św. Magdaleny, przy której w 1552 r., za zgodą arcybiskupa Mikołaja Dzierzgowskiego, utworzono kapelanię z odpowiednim uposażeniem. Była to zapowiedź samodzielnej parafii, a orędownikami tego byli kolatorzy Konopnicy i właściwie za taką ośrodek kościelny uważano. Jeden z kolatorów tej parafii, Hieronim z Kroczewa Konopnicki znacznie po-

²⁵¹ ADWł, AAG. Wiz. 96, s. 45–55.

²⁵² ADWł, AAG. Wiz. 193, s. 33–39.

²⁵³ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 7–9.

²⁵⁴ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 91–110.

²⁵⁵ S. Chodyński, *Komorniki*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 66.

²⁵⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 81.

²⁵⁷ *Katalog 1978*, s. 396–397.

większył uposażenie ośrodka kościelnego w Konopnicy, ufundował tu około 1650 r. nową murowaną świątynię, konsekrowaną w 1666 przez biskupa chełmińskiego Andrzeja Olszowskiego pod wezwaniem św. Rocha i św. Kazimierza. Zbudował też klasztor z przeznaczeniem dla paulinów z Jasnej Góry. Tak powstały konwent pauliński, liczący sześciu zakonników, cieszył się także opieką i życzliwością arcybiskupów gnieźnieńskich²⁵⁸.

Nie da się dokładnie śledzić dalszych losów tak parafii, jak i klasztoru w Konopnicy. W 1753 r. byli tu paulini, którzy zapewne odbudowywali swoją świątynię murowaną²⁵⁹, a przy niej znajdował się konwent paulinów, ale w 1759 r. przebywał tam jedynie jeden ojciec rezydent, niewymieniony z nazwiska²⁶⁰. Pewnie duszpasterstwo prowadził jakiś duchowny archidiecezji gnieźnieńskiej.

Parafia wizytowana w 1765 r. cieszyła się świątynią dobrze utrzymaną, z sześcioma ołtarzami. Wielki św. Rocha, a boczne Przemienienia Pańskiego, Matki Boskiej Różańcowej, św. Anny, Matki Boskiej Częstochowskiej i św. Antoniego z Padwy. Bractwo różańcowe i Aniołów Stróżów. Był jeszcze stary drewniany kościół, nazywany szpitalnym, pod wezwaniem św. Marii Magdaleny; zdaje się, że to dawny parafialny. Rektorem kościoła w Konopnicy był Eustachy Brzuliński, z prezenty kolatora Stanisława Kiełczowskiego, prowincjała paulinów²⁶¹.

Potem parafia ta była całkowicie prowadzona przez paulinów. I tak w 1797 r. przeor pauliński był tu także proboszczem. Świątynia murowana, pod wezwaniem św. Rocha, z wieżą jeszcze nieukończoną, bez kopuły, gontem jedynie pokrytą. Ołtarz wielki św. Rocha i boczne Przemienienia Pańskiego, Najświętszej Rodziny, Matki Boskiej Częstochowskiej, św. Antoniego, pierwszego pustelnika i Aniołów Stróżów. We wsi znajdowała się kaplica pod wezwaniem św. Marii Magdaleny, to z pewnością dawna świątynia, niedawno, po zniszczeniu się dawnej, na nowo odbudowana. Wyposażenie i uposażenie opisane przez przeora i proboszcza, Kolomana Skrzekowicza²⁶².

Nie powiedziano w powyższym o innych kapłanach, jacy powinni się znajdować przy tej zakonno-parafialnej świątyni, ale uzupełniono to

---

²⁵⁸ LB, t. 2, s. 132; S. Chodyński, *Konopnica*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 67–68; *Katalog 1978*, s. 508–509.

²⁵⁹ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 167.

²⁶⁰ Tamże; ADWł, AAG. Wiz 39, s. 21.

²⁶¹ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1270–1277.

²⁶² ADWł, AAG. Wiz. 96, s. 57–64.

w 1800 r. gdy wspomniany wyżej proboszcz i przeor miał do pomocy jako kaznodzieję Zygmunta Frasunkiewicza, a jako spowiednika Antoniego Stąszka (może Słomka), zakonników. Parafię tworzyła jedynie wieś parafialna, gdzie było 178 wiernych obojga płci²⁶³. Urząd przeora i proboszcza rozdzielono, bowiem w 1801 r. obowiązki proboszcza wypełniał paulin Koloman Skrzekowicz, mianowany przez władze zakonu, któremu pomagał jako wikariusz Dominik Cybulski, będący przeorem w konwencie konopnickim, i jeszcze Antoni Słomka. Parafię tworzyła jedynie wieś Konopnica²⁶⁴.

W 1802 r. świątynia parafialna służyła nadal zakonowi paulinów i przeor pauliński Rajmund Chybicki sporządził jej dokładny spis inwentarza. Zatem obowiązki proboszczowskie pełnili zakonnicy²⁶⁵.

Ten kościół w 1810 r. wymagał pewnej naprawy. Prawo patronatu należało do zakonu paulinów. Działo bractwo Aniołów Stróżów, bractwo różańcowe i bractwo Miłosierdzia. Powinności proboszcza spełniał wówczas przeor klasztoru paulińskiego w Konopnicy, Ksawery Nowakowski, z pomocą drugiego zakonnika, Franciszka Tarczałowskiego²⁶⁶.

Po 1818 r. parafia należała do diecezji kujawsko-kaliskiej i do czasu zniesienia klasztorów w 1864 r. złączona była z zakonem paulinów, a ostatni paulin zmarł tu w 1876 r. W 1878 r. probostwo to miał Michał Budzyński, a wiernych naliczono około 550²⁶⁷. A w 1892 r., gdy proboszczem był Józef Marzantowicz, parafia liczyła 679 parafian zamieszkałych w Konopnicy, Sabinowie i Anielinie. Na cmentarzu grzebalnym stała drewniana publiczna kaplica św. Marii Magdaleny²⁶⁸.

Od 1925 r. parafa ta jest w diecezji częstochowskiej²⁶⁹.

KRASZEWICE

O parafii w Giżycach było już w dekanacie kaliskim, a chociaż interesująca nas tu parafia w Kraszewicach była jej filią i przy niej już wspomniana, to zaliczona została do dekanatu wieruszowskiego.

²⁶³ ADWł, AAG. Wiz. 103, s. 41–52, 141.

²⁶⁴ ADWł, AAG. Wiz. 109, s. 3–8.

²⁶⁵ ADWł, AAG. Wiz. 125 s. 11–12.

²⁶⁶ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 113–148.

²⁶⁷ Chodyński, *Konopnica*, s. 67.

²⁶⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 81.

²⁶⁹ *Katalog 1978*, s. 508–509.

Kraszewice leżą w powiecie wieluńskim. Poprzednio wieś ta należała do parafii Giżyce, ale z powodu dużej odległości od kościoła parafialnego w 1541 r. włościanie zbudowali mały drewniany kościół. Postarali się także o uposażenie dla kapłana, który będzie tu przebywał i prosili arcybiskupa Macieja Łubieńskiego o odłączenie Kraszewic od parafii Giżyce. Choć śmierć arcybiskupa (1652) opóźniła nieco plany, to już w 1654 r. arcybiskup Andrzej Leszczyński wprawdzie nie odłączył Kraszewic od Giżyc, ale erygował parafię samodzielną, chociaż proboszcza w Kraszewicach prezentował proboszcz giżycki, a duszpasterz kraszewicki nosił tytuł wikariusza stałego, zaś sama parafia uważana była za filialną parafii w Giżycach. Praktycznie jednak była to samodzielna parafia. Tamtejsza świątynia nosiła wezwanie Wszystkich Świętych. W 1602 r. ta drewniana świątynia nie była jeszcze konsekrowana²⁷⁰. Służyła najbliższym miejscowościom. Później wieś Czajków leżąca w obszarze oddziaływania duszpasterskiego Kraszewic stanie się samodzielną parafią.

Kraszewice zostały wizytowane w 1752 r. Wtedy należały do dekanatu kaliskiego jako filia parafii w Giżycach. Traktowano ją i opisano właściwie jako samodzielną parafię, prowadzoną przez stałego wikariusza giżyckiego, którym był wówczas Jakub Łyczkowski. Świątynia drewniana z wszystkimi urządzeniami jak kościół parafialny. Ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej, a boczne Chrystusa Ukrzyżowanego, Świętych Rocha i Sebastiana i św. Michała Archanioła. Działało bractwo Aniołów Stróżów. Uposażenie tego ośrodka duszpasterskiego i jego duszpasterza dobre i dokładnie opisane²⁷¹.

Razem z parafią macierzystą Giżyce wizytowano ją w 1778 r. Jej proboszczem był proboszcz Giżyc Jan Wroński, ale jako wikariusza stałego prezentował on do Kraszewic Antoniego Wrońskiego, swojego brata. Parafia posiadała wystarczające uposażenie. Świątynia ówczesna była drewniana, nosiła wezwanie św. Katarzyny Dziewicy i Męczennicy. Ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej był zasłaniany obrazem patronki, św. Katarzyny. Ołtarz boczny poświęcony był Aniołom Stróżom, drugi miał wizerunek Chrystusa Ukrzyżowanego, zaś trzeciego patronem był św. Roch. Przy ołtarzu Aniołów Stróżów działało bractwo tego imienia, zaprowadzone w 1680 roku, mające własne uposażenie. Ponadto we wsi parafialnej znajdował się przytułek, ale wymagał już naprawy; z pięciu ubogich niektórzy mieszkali w nim, niektórzy w domach parafian, w większości utrzymując się z jałmużny²⁷².

²⁷⁰ ADWł, AAG. Wiz. 1, s. 1–3; *Kraszewice*, w: SGKP, t. 5, s. 493.

²⁷¹ ADWł, AAG. Wiz. 19, s. 252–271.

²⁷² ADWł, AAG. Wiz. 69, s. 95–100.

W 1778 r. pożar częściowo uszkodził dach ówczesnej świątyni parafialnej. Świątynia nie była konsekrowana, a jedynie poświęcona. Pewnie wtedy podjęto decyzję o odbudowie. Świadczy o tym zapis z 1810 r., że w Kraszewicach znajdował się kościół drewniany, będący filialnym dla parafii Giżyce, w 1787 r. wystawiony staraniem Jana Wrońskiego, proboszcza z Giżyc, ale także staraniem wikariusza w Kraszewicach, a brata proboszcza, Antoniego Wrońskiego, z pomocą materialną księcia Radziwiłła, dziedzica dóbr Grabów. Wyposażenie własne świątyni, tu opisane. Do tego kościoła należały wsie Kraszewice, Głuszyna, Czajków, Kuźnica, Salomony i pustkowie Zamkowskie. Ogółem było tu 2259 wiernych. Było też spore uposażenie. Prowadzono tu normalne życie parafialne z bractwem Aniołów Stróżów. Dożywotnim duszpasterzem przy tym kościele był Stanisław Kostka Górski²⁷³.

Od 1818 r. Kraszewice znalazły się w diecezji wrocławskiej. Samodzielną parafię erygował w 1867 r. biskup kujawsko-kaliski²⁷⁴. Stara drewniana świątynia służyła parafii jeszcze w 1878 r., ale parafia znacznie się rozrosła, jeżeli wtedy za proboszcza Bonawentury Pawlińskiego i wikariusza Maurycego Majorowicza liczyła już 5360 wiernych²⁷⁵. Niebawem, bo około 1886 r., zbudowano tu nową świątynię murowaną, bowiem znowu wzrosła liczba wiernych osiągając w 1892 r. liczbę 7580 osób. Było to za probostwa Piotra Gutmana i wikariusza Ignacego Majewskiego. Do parafii należały wsie Kraszewice, Kuźnica Grabowska, Głuszyna, Muchy, Salomony, Czajków, Mielcuchy, Klon, Jelenie, Brzeziny i Smolarka²⁷⁶.

Od 1925 r. Kraszewice znalazły się w diecezji częstochowskiej²⁷⁷, a w 1992 r. włączone do nowej diecezji kaliskiej²⁷⁸.

KRZYWORZEKA

Kościół miał być tu fundowany, i to jako murowany, w 1264 r. przez Bolesława Wstydlwego, który dał specjalny zapis na świątynię, i najprawdopodobniej on też fundował tu kościół, tyle iż to odnosiło się do wsi noszącej nazwę Pniewo. Zatem prawo patronatu należało do monarchy.

²⁷³ ADWł, AAG. Wiz. 132, s. 89–114.

²⁷⁴ *Katalog 1978*, s. 523.

²⁷⁵ S. Chodyński, *Kraszewice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 68–69.

²⁷⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 81.

²⁷⁷ *Katalog 1978*, s. 523.

²⁷⁸ Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 490.

Później nastąpiła zmiana nazwy wsi na Krzyworzeka. W 1521 r. tamtejsza świątynia nosiła wezwanie świętych Piotra i Pawła Apostołów, zarząd nad parafią miał Mikołaj, lektor i kapelan zamku w Wieluniu, zaś powinności proboszcza, czyli duszpasterstwo prowadził Jakub zwany Kiernozek. Prawo patronatu należało do króla²⁷⁹.

Kiedy wizytowano parafię w 1668 r., świątynia tamtejsza była murowana, konsekrowana, nosząca wezwanie świętych Apostołów Piotra i Pawła, należycie wyposażona i uposażona. Probostwo należało do niejakiego Bartłomieja²⁸⁰. Dokładniej powiedziano o tej świątyni w 1720 r. informując, iż jest murowana z kamienia, kryta gontami. Jej stan dobry, z trzema ołtarzami, wielki pod wezwaniem Świętych Apostołów Piotra i Pawła i boczne Świętego Krzyża i Matki Boskiej Bolesnej. Bogate było dokładnie spisane wyposażenie liturgiczne oraz należyte uposażenie. Proboszczem z prezenty monarszej, od 6 kwietnia 1720 r., był Jakub Niewęglowski²⁸¹. Ten proboszcz dokonał pewnych zmian we wnętrzu świątyni, bowiem w 1730 r. ołtarz wielki był poświęcony Matce Boskiej Częstochowskiej, a w górnej kondygnacji umieszczono wizerunek św. Stanisława. Z bocznych jeden poświęcono matce Boskiej Bolesnej, drugi Męce Pańskiej, a trzeci naprawiany przez proboszcza nie miał jeszcze wezwania. Zakrystię wyposażono w nowe szafy na paramenty liturgiczne. Dostyć dokładnie opisano uposażenie parafii²⁸². Jak to zanotowano w 1739 r., ten sam proboszcz postarał się o całkowitą naprawę prezbiterium, ale także nawa główna wymagała naprawy, bo jej ściany nawet stwarzały zagrożenie. Ołtarze były cztery. Z nich wielki, pod dawnym tytułem, wyzłocony przez aktualnego proboszcza. Następne to Matki Boskiej Bolesnej i ołtarz restaurowany także przez proboszcza, chociaż nie podano jego wezwania; czwarty był poświęcony Męce Pańskiej²⁸³.

Wsią królewską pozostawała Krzyworzeka także w 1752 r. Tamtejsza świątynia murowana pod wezwaniem świętych Piotra i Pawła, miała dobre prezbiterium, ale nawa potrzebowała naprawy. Wewnątrz trzy ołtarze. Szkoły ani przytułku nie było. Od 1720 r. był tu proboszczem Jakub Niewęglowski, a po jego śmierci, około 1752 r. nieznaczono jeszcze następcy. Nie było też skąd wziąć wiadomości, ilu było tu parafian. Parafią, do czasu mianowania następcy, opiekował się wicekustosz, czyli wikariusz kustosza kapituły wieluń-

²⁷⁹ LB, t. 2, s. 126; Br. Ch[lebowski], *Krzyworzeka*, w: SGKP, t. 4, s. 810–811.

²⁸⁰ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 31–33.

²⁸¹ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 58–62.

²⁸² ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 136–142.

²⁸³ ADWł, AAG. Wiz. 16, s. 11–13.

skiej, Józef Zieliński²⁸⁴. Tamtejsza świątynia murowana w 1759 r. była bardzo zniszczona, niczym ruina. Proboszcz tamtejszy, Józef Zieliński, najczęściej był nieobecny w parafii. A przecież na naprawę świątyni zostawił pewien zapis poprzedni proboszcz, Jakub Niewęglowski²⁸⁵. Parafię tę opisano dokładnie w 1765 r. Posiadała należyte wyposażenie i uposażenie. Potwierdzono, że nie było jeszcze właściwie nowego proboscza, a obowiązki sprawował wspomniany Józef Zieliński²⁸⁶. Później musiano przeprowadzić potrzebne prace przy świątyni, ponieważ przy końcu XVIII w. tamtejszy murowany kościół był w dobrym stanie. Prawo patronatu należało do rządu. W 1800 r. przyszedł tu na proboszcza Mateusz Łubieński. Parafię tworzyła jedynie wieś Krzyworzeka. Do sakramentów wielkanocnych przystępować mogło 205 osób²⁸⁷.

W 1804 r. do parafii przychodził nowy proboszcz Urban Górny i dziekan Kajetan Leśniewicz sporządził spis inwentarza parafialnego i opis świątyni²⁸⁸. Tamtejsza świątynia w 1810 r. wymagała nieco naprawy w dachu. Nadal należycie wyposażona i uposażona. Prawo patronatu należało do monarchy. Parafia obejmowała jedną tylko wieś. Komunikujących naliczono 450 osób. Działało bractwo miłosierdzia oraz szkoła z nauczycielem. Proboszczem był nadal wspomniany Urban Górny, ustanowiony tu w 1804 r.²⁸⁹

Parafia ta w 1818 r. znalazła się w diecezji kujawski-kaliskiej. Przez czas pewien włączono do niej jako filialne parafie w Kadłubie, Popowicach i Grębieniu. W 1878 r., za proboszcza Józefa Rączkiewicza naliczono w niej około 1600 wiernych²⁹⁰. A w 1892 r., kiedy proboszczem był Józef Bącałski, parafian było 2548. Należały do niej jako filie parafia Kadłub z Popowicami. Parafię tworzyły wsie Krzyworzeka, Kadłub, Popowice, Grębień, kolonia Józefów²⁹¹.

Od 1925 r. parafia ta należy do diecezji częstochowskiej²⁹².

Kościół filialny w Popowicach

O parafii tej wspomniane będzie przy parafii Kadłub. W 1752 r. wieś Popowice należała do uposażenia kanonii wieluńskiej i z nadania kró-

²⁸⁴ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 95–101.

²⁸⁵ ADWł, AAG. Wiz. 39, s. 16–17.

²⁸⁶ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1324–1335.

²⁸⁷ ADWł, AAG. Wiz. 76, k. 30–34v; Wiz. 103, s. 53–57.

²⁸⁸ ADWł, AAG. Wiz. 131, s. 139–145.

²⁸⁹ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 149–168.

²⁹⁰ Zob. S. Chodyński, *Krzyworzeka*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 69–71. Zob. też o parafiach Kadłub, Popowice i Grębień.

²⁹¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 81.

²⁹² *Katalog 1978*, s. 497.

lewskiego miał ją koadiutor kanonii gnieźnieńskiej, niejaki [Teodor de] Howel. Znajdował się tu kościół filialny parafii Kadłub. Była to świątynia drewniana, pod wezwaniem Wszystkich Świętych. Wewnątrz znajdowały się cztery ołtarze i wystarczające wyposażenie w paramenty liturgiczne²⁹³. W 1759 r. drewniany kościół w Popowicach miał na swoje utrzymanie pewne uposażenie²⁹⁴.

W kościele tym filialnym w 1765 r. przechowywano Najświętszy Sakrament, co świadczy o dobrym stanie świątyni. Było też dobre jej wyposażenie, a nawet uposażenie²⁹⁵. Ale świątynia w Popowicach, drewniana, w 1797 r. potrzebowała naprawy przyciesi i gontów. Wieża drewniana służyła jako dzwonnica. Ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej Miłosiernej i boczne Wszystkich Świętych i św. Mikołaja²⁹⁶. Drewniany kościół w tej wsi w 1810 r. był filialnym parafii Kadłub; pozostawał w stanie dobrym, pod wezwaniem Wszystkich Świętych. Posiadał wystarczające wyposażenie. Odprawiano tu w co czwartą niedzielę²⁹⁷.

Jako filialny, znalazł się po 1818 r. w diecezji kujawsko-kaliskiej. Wraz z macierzystą parafią Kadłub, został najpierw włączony jako filia do parafii Krzyworzeka. Po ponownej erekcji parafii we wsi Kadłub, do niej należy. Aktualnie jest kaplicą filialną tejże parafii w diecezji częstochowskiej²⁹⁸.

Kościół filialny w Grębieniu

Skomplikowane są dzieje nieistniejącej już parafii i świątyni w Grębieniu. Wieś Grębień stanowiła własność kapituły gnieźnieńskiej, która dla wygody swoich poddanych w XV wieku wystawiła modrzewiowy kościół filialny pod wezwaniem św. Rocha. Było to najpierw na terenie parafii Kadłub, której kolatorem był najpierw arcybiskup gnieźnieński, a z darowizny Mikołaja Dzierzgowskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1545–1559) wieś Kadłub przeszła w ręce kapituły gnieźnieńskiej. Ta, nadając proboszczom z Kadłuba pewien grunt, zobowiązała ich w 1719 r. do restauracji świątyni w Grębieniu. Ale w czasach arcybiskupa Jana Łaskiego był w Grębieniu kościół pod wezwaniem św. Jadwigi²⁹⁹.

²⁹³ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 107–108.

²⁹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 39, s. 6.

²⁹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1320–1323.

²⁹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 96, s. 37–38.

²⁹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 83–85.

²⁹⁸ *Katalog 1978*, s. 496.

²⁹⁹ LB, t. 2, s. 126–128.

Kościółem filialnym parafii Kadłub w 1752 r. była drewniana świątynia pod wezwaniem Świętej Trójcy, z trzema ołtarzami, mająca wystarczające wyposażenie i niewielkie uposażenie we wsi Grębień³⁰⁰.

Czas robił swoje i w 1759 r. stan świątyni był oceniony jako bardzo zły³⁰¹. Nosił wezwanie Świętej Trójcy. Nie przechowywano w nim Najświętszego Sakramentu, ale znajdowało się tu wystarczające wyposażenie w paramenty liturgiczne i pewne uposażenie³⁰². Ta świątynia filialna w 1797 r. znajdowała się w dobrym stanie. Ołtarz wielki Świętej Trójcy i boczne Najświętszej Marii Panny Częstochowskiej i św. Jadwigi. Zakrystia drewniana³⁰³.

Przynależność tej filii zdaje się że ulegała zmianom. Wspomniano ją bowiem jako kościół filialny w parafii Czarnożyły, jednak w 1802 r. wymieniono ją przy parafii Kadłub³⁰⁴. W 1810 r. była to świątynia drewniana obsługiwana przez proboszcza z Czarnożył. Miała spore uposażenie³⁰⁵. Ponadto niektórzy wymieniali bardzo stary kościółek modrzewiowy w Grębieniu jako filialny parafii Krzyworzeka³⁰⁶. Czyli nie ma zgodności. Bez wątplenia w 1878 r. jest wymieniona jako filia w parafii Krzyworzeka, ze świątynią pod wezwaniem Świętej Trójcy³⁰⁷.

Od 1904 r. tę wieś włączono do parafii w Dietrznikach. Potem w 1925 r. znalazła się w diecezji częstochowskiej, i jako kaplica filialna z odpustem z okazji uroczystości Świętej Trójcy pozostaje nadal w parafii Dietrzniki tejże diecezji³⁰⁸.

Kadłub

Pierwotnie była to własność arcybiskupów gnieźnieńskich, a od 1555 r., z darowizny arcybiskupa Mikołaja Dzierzgowskiego, należała do kapituły gnieźnieńskiej. Już w XIV w. był tam kościół parafialny³⁰⁹.

³⁰⁰ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 108–100.

³⁰¹ ADWł, AAG. Wiz. 39, s. 6.

³⁰² ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1323–1325.

³⁰³ ADWł, AAG. Wiz. 96, s. 38.

³⁰⁴ ADWł, AAG. Wiz. 125, s. 4–5.

³⁰⁵ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 89.

³⁰⁶ *Grębień*, w: SGKP, t. 2, s. 806.

³⁰⁷ Chodyński, *Krzyworzeka*, s. 70–71.

³⁰⁸ *Katalog 1978*, s. 507.

³⁰⁹ *Kadłub*, w: SGKP, t. 3, s. 659; Chodyński, *Krzyworzeka*, s. 69–72, pisze o parafii Kadłub, która w XIX w. należała jako filia do parafii Krzyworzeka.

W 1521 r. przy tamtejszej parafialnej świątyni pod wezwaniem św. Andrzeja Apostoła zarządcą był Jan Golambek. Do parafii należały wsie Kadłub, Popowice będące własnością kanonii wieluńskiej, gdzie znajdowała się niedawno odnowiona kaplica, i Grębień, własność kapituły gnieźnieńskiej, która wystawiła dla wygody swoich poddanych kościołek drewniany, modrzewiowy pod wezwaniem św. Jadwigi³¹⁰.

Do wspomnianej kapituły wieś ta należała też w 1752 r. Świątynia drewniana, kryta gontem, pod wezwaniem św. Andrzeja Apostoła, należycie urządzona, z pięcioma ołtarzami. Probostwo należało do Macieja Szczepockiego, a wiernych naliczono około 300. Nie było szkoły³¹¹. Kościół stary, drewniany, pod wezwaniem św. Andrzeja Apostoła, naprawiany krótko przed 1759 r. staraniem kapituły gnieźnieńskiej. Od 1745 r. probostwo to miał Maciej Szczepocki, na miejscu zawsze rezydujący. Do parafii należały filie w Popowicach z kościołem drewnianym w dobrym stanie i Grębieniu, z bardzo zniszczonym³¹².

W 1765 r. wieś ta nadal należała do kapituły. Świątynia drewniana pod dawnym wezwaniem. Ołtarz wielki Matki Boskiej Częstochowskiej oraz boczne św. Antoniego Padewskiego i św. Andrzeja Apostoła. Raczej bogate wyposażenie. Na terenie parafii kościół drewniany, filialny, pod wezwaniem Wszystkich Świętych oraz podobny w Grębieniu. Probostwo to miał od 1745 r. Maciej Szczepocki³¹³.

Od 1793 r. parafię tę miał Wojciech Paszkowski. Świątynia według relacji z 1797 r. znajdowała się w dobrym stanie. Ołtarz wielki Najświętszej Marii Panny Częstochowskiej i boczne św. Andrzeja i św. Antoniego. Wystarczające wyposażenie i uposażenie, opisane przez aktualnego rządcę parafii³¹⁴. Ta świątynia w 1800 r. została poważnie uszkodzona przez wichurę. Prawo patronatu, w związku z zabraniem Kościołowi dóbr, przeszło na rząd zaborczy. Oprócz wsi parafialnej, należały jeszcze wsie Popowice i Grębień. Ogółem było tu 539 wiernych³¹⁵.

Spis inwentarza parafialnego mamy także z 1802 r., gdy proboszczem był tu nadal Wojciech Paszkowski³¹⁶.

³¹⁰ LB, t. 2, s. 126–128.

³¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 103–111.

³¹² ADWł, AAG. Wiz. 39, s. 6.

³¹³ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1313–1324.

³¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 96, s. 37–44.

³¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 103, s. 22–32.

³¹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 97, s. 37–44; Wiz. 125, s. 3–5.

W 1810 r. był tu kościół drewniany, nowy, wybudowany w 1808 r., tylko poświęcony pod wezwaniem św. Andrzeja. Prawo patronatu należało wówczas do monarchy, ponieważ zabrano już Kościołowi na ziemiach polskich majątki. W parafii, składającej się z czterech wsi, naliczono wtedy 598 osób komunikujących. Proboszczem był dalej Wojciech Paszkowski³¹⁷.

Parafia ta znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej, ale z powodu bardzo zniszczonej świątyni w 1863 r. parafię tę włączono jako filię do parafii Krzyworzeka i w niej występuje w 1892 r. Ponownie powołał ją do istnienia biskup włocławski Stanisław Zdzitowiecki w 1920 r. Po 1925 r. znalazła się w diecezji częstochowskiej i do niej nadal należy³¹⁸.

LUTUTÓW

Dawniej miasteczko w powiecie wieluńskim. W XIV i XV wieku własność rodziny Wieruszów. Jeden z nich, Bieniasz Wierusz, w 1406 r. zbudował tu i uposażył kościół, przy którym arcybiskup Mikołaj Kurowski erygował parafię. Za arcybiskupa Jana Łaskiego parafia ta, z kościołem pod wezwaniem św. Mateusza Apostoła, pozostawała prawa patronatu szlacheckiego. Z prezenty ówczesnych właścicieli w 1521 r. proboszczem był Jan z Wielunia, a parafię, oprócz miasteczka Lututów tworzyła wieś Świątkowice, gdzie istniała stara kaplica, możliwe nawet iż pierwotnie mogła przy niej funkcjonować parafia samodzielna i to wcześniej aniżeli w Lututowie³¹⁹. Prawa miejskie miał uzyskać w 1407 r. od króla Jagiełły, ale praktycznie pozostał wsią. Dopiero w 1843 r. właściciel Lututowa uzyskał od władz administracyjnych Królestwa Polskiego przywilej zamiany statusu wsi na miasteczko. Dawny kościół miał powstać około 1406 r., obecny zaś w 1890 r.³²⁰ Tradycja przechowuje wiele wiadomości, chociaż nieraz ulegają one modyfikacjom. I tak wiadomość, że świątynia była fundowana w 1406 r. przez Mateusza Bieniaszewica, zdaje się potwierdzać dawną wiadomość o ówczesnym właścicielu Lututowa, Bieniaszu z Wieruszów³²¹.

Parafia ta wizytowana w 1668 zapisana pod nazwą Lutultovia, albo Lutodistadzin. Było to miasteczko szlacheckie, z kościołem drewnianym z dwiema

³¹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 71–83.

³¹⁸ *Katalog 1978*, s. 496.

³¹⁹ LB, t. 2, s. 156–157.

³²⁰ Br. Ch[lebowski], *Lututów*, w: SGKP, t. 5, s. 493.

³²¹ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 771.

kaplicami, pod wezwaniem Świętej Trójcy, św. Mateusza Apostoła i Ewangelisty i św. Doroty. Istniało bractwo różańcowe i Aniołów Stróżów³²². Jednak w 1720 r. podano jedynie wezwanie św. Mateusza. Proboszczem był z prezenty Stanisława Wierusz Niemojewskiego, Franciszka Skórzewskiego i Franciszka Stokowskiego, od 1694 r. Jan Kopacki. Ołtarz wielki Świętej Trójcy, boczne w kaplicy Matki Bożej Różańcowej i św. Antoniego, w kaplicy po stronie przeciwnej Aniołów Stróżów. Bractwa różańcowe i Aniołów Stróżów z własnym uposażeniem. Dokładnie opisano paramenty liturgiczne i uposażenie³²³.

Wizytowano parafię także w 1730 r.³²⁴ oraz w 1746 r. Kościół lututowski spalił się w 1742 r., a niebawem, nowy, drewniany, został odbudowany staraniem proboszcza Franciszka Gętkiewicza, a z funduszków Michała Madalińskiego. Był już wówczas nowy drewniany kościół, jeszcze całkowicie nieukończony, jako iż w 1742 r. dawna świątynia spaliła się. Nabożeństwa odprowadzano w kaplicy dworskiej majątku Michała Madalińskiego, właściciela dóbr lututowskich i kolatora parafii Lututów. Współkolatorami byli Teodor, Ignacy i Zygmunt Niemojewscy, rodzeni bracia, i Michał Skórzewski. Na sprawowanie nabożeństw w tej dworskiej kaplicy było zezwolenie władz kościelnych. Probostwo należało do Franciszka Gętkiewicza. Wikariuszem miał być Józef Ciupiński, jeszcze kleryk w seminarium gnieźnieńskim. Istniało bractwo różańcowe i Aniołów Stróżów, z własnym uposażeniem. Aktualny proboszcz wybudował także nowy przytułek³²⁵.

Już w 1753 r. Lututów stracił prawa miejskie i był wsią. Poprzednio stanowił własność rodu Szembeków, ale aktualnie znalazł się w posiadaniu Madalińskich, jako ich własność dziedziczna. Świątynia drewniana pod wezwaniem Świętej Trójcy i św. Mateusza, Apostoła i Ewangelisty. Prawo patronatu jednak należało wówczas do Teodora Wierusz Niemojewskiego i Michała Skórzewskiego. W kościele znajdowały się trzy ołtarze oraz dwie kaplice. Jedna Matki Boskiej, a przy niej bractwo różańcowe z własnym uposażeniem i druga Aniołów Stróżów, z takimże bractwem założonym przez paulinów częstochowskich. Od 1730 r. probostwo miał Franciszek Gętkiewicz z tytułem prepozyta, zapewne dlatego, że miał wikariusza w osobie Józefa Ciupińskiego. Parafia liczyła wówczas 450 osób spowiadających się. Obejmowała też kaplicę filialną w Świątkowicach³²⁶.

³²² ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 61–64.

³²³ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 147–155.

³²⁴ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 427–440.

³²⁵ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 214–217v; *Katalog 1978*, s. 525.

³²⁶ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 403–414.

Także w 1759 r. Lututów był tylko wsią. Stanowił wtedy własność Adama Myszkowskiego, stolnika wieluńskiego. Tamtejsza świątynia pod wezwaniem Świętej Trójcy i św. Mateusza znajdowała się w bardzo dobrym stanie, należycie przyozdobiona, z trzema ołtarzami i kaplicą od wschodniej strony położoną, drewnianą, z ołtarzem Matki Boskiej Różańcowej, przy której funkcjonowało bractwo różańcowe. Druga kaplica położona zapewne po stronie przeciwnej, miała ołtarz Aniołów Stróżów i także przy niej bractwo. Proboszczem był tu nadal Franciszek Gętkiewicz, kanonik wieluński, posiadający dyspensę na kilka beneficjów. Utrzymywał tu wikariusza, Tomasza Mieroszewskiego, w Lututowie rezydującego³²⁷. Zdaje się, że to Michał Madaliński odbudował od fundamentów świątynię, co przypomniano dokładniej w 1765 r. Kościół miał w ołtarzu wielkim obraz Trójcy Świętej, dwa boczne ołtarze nosiły wezwania św. Józefa i św. Antoniego Padewskiego. Przy kościele były dwie kaplice, położone po przeciwnych stronach: jedna z ołtarzem Matki Boskiej Różańcowej, przy którym znajdowało się bractwo tego imienia, a jego promotorem był wikariusz parafii. W drugiej kaplicy ołtarz Aniołów Stróżów, także z bractwem tychże Aniołów, a nabożeństwa do niego przywiązane sprawował proboszcz parafii. Świątynia bogato wyposażona, a parafia dobrze uposażona. Jej proboszczem był od 1730 r. Franciszek Gętkiewicz, kanonik wieluński, mający dyspensę papieską z 1750 r. na posiadanie dwóch beneficjów. W parafii był też wikariusz, Tomasz Mirowski. Właścicielem wsi był w 1765 r. Adam z Mirów Myszkowski. Do parafii należała także kaplica filialna w Świątkowicach³²⁸.

Tak więc Lututów w 1797 r. posiadał stosunkowo nową świątynię, drewnianą, ale jedynie nad prezbiterium był sufit, a brakowało go nad nawą. Przyczyną opóźnień w budowie była nierzetelność cieśli. Ołtarz wielki Świętej Trójcy, mający w górnej kondygnacji obraz św. Mateusza, patrona parafii. Ołtarze boczne Najświętszej Marii Panny, św. Michała i św. Antoniego. Bogate wyposażenie w paramenty liturgiczne i także uposażenie. Probostwo to miał Marcin Gumkowski³²⁹. Czy jednak była to odbudowa świątyni od podstaw? Bowiem na krótko przed rokiem 1800 mówiono, że albo została odbudowana, albo gruntownie naprawiona, skoro powiedziano o niej, jakoby była nowo zbudowana. Prawo patronatu należało do właściciela, Augustyna Myszkowskiego. W 1799 r. został ustanowiony tu proboszczem Marcin

³²⁷ ADWł, AAG. Wiz. 51, s. 7–8.

³²⁸ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1547–1560.

³²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 97, s. 79–88.

Gumkowski, wprowadzony przez dziekana wieruszowskiego Kacpra Sosienkę, zawsze przy parafii rezydujący. Miał wikariusza, Józefa Zawadzkiego. Parafię tworzyły wsie Lututów, Niemojew, Kloski, Świątkowice, Dobrosław, Łęki i Dymki, gdzie ogółem naliczono 1361 wiernych³³⁰.

W 1811 r. był we wsi Lututów kościół drewniany, ale w dobrym stanie, bez żadnej kaplicy. Wyposażenie w paramenty liturgiczne dobre i dokładnie spisane. Prawo patronatu miejscowych dziedziców. Uposażenie dobrze opisane. Działało bractwo różańcowe. Proboszczem był Marcin Gumkowski, rezydujący przy swoim kościele. Na terenie parafii we wsi Świątkowice znajdowała się kaplica prywatna, a paramenty liturgiczne znajdowały się we dworze³³¹.

Od 1818 r. parafia ta należała do diecezji kujawsko-kaliskiej. Musiała wzrastać liczebnie, ponieważ w 1878 r., kiedy probostwo to miał Łukasz Dobrowolski, zaś wikariuszem był Apolinary Kukowski, liczyła 4060 wiernych³³². Już w 1892 r., kiedy parafią administrował Rajmund Kamieński, liczyła około 5000 tysięcy katolików, a parafię tworzyły wsie Lututów, Niemojewskie Piaski, Niemojew, Józefina, Kloski, folwark Knapy, Dymki, Kolonia Kłoniczki, Wiry, Świątkowice, Rokosz, kolonia Swoboda, Bielany, kolonia Dobrosławska, Dobrosław, Brzozowice, Łęki, Hipolitów, Zmuda, kolonia Piaski, Augustynów, Ostrycharze, Rybla, Przybyłów, Popielina i Kopaniny³³³.

Od 1925 r. parafia należała do diecezji częstochowskiej³³⁴, aby od 1992 r. znaleźć się w diecezji kaliskiej³³⁵.

Kościół filialny w Świątkowicach

O kościele w tej wsi jest dawna tradycja. Wspominana przy parafii w Lututowie. Opisana w 1720 r. nosiła wezwanie św. Jana Chrzciciela. Ołtarz z obrazem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Skromne wyposażenie i niewielkie uposażenie³³⁶. Wizytowana w 1746 r.³³⁷

We wsi tej znajdował się w 1753 r. i w 1759 r. kościół drewniany, filialny Lututowa, noszący wezwanie św. Jana i św. Barbary³³⁸. Wieś Świątkowice

³³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 104, s. 25–30; Wiz. 131, s. 159–162.

³³¹ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 771–792.

³³² S. Chodyński, *Lututów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 71.

³³³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 82.

³³⁴ *Katalog 1978*, s. 524.

³³⁵ *Informator 2013–2014*, s. 181.

³³⁶ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 154–155.

³³⁷ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 215–215v.

³³⁸ ADWł, AAG. Wiz. 51, s. 7.

w 1765 r. była dziedziczną Ignacego Skórzewskiego. Tamtejsza kaplica drewniana nosiła wezwanie św. Jana i św. Barbary. Znajdował się w niej jeden ołtarz z obrazem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. Kaplica ta miała niewielkie skromnie wyposażenie w paramenty liturgiczne i uposażenie niewielkie, lecz zobowiązujące do odprawiania tu dwóch mszy w tygodniu; ale aktualny właściciel, Ignacy Skórzewski, nie był w stanie wypełnić tego zapisu³³⁹. W 1797 r. znajdował się ten filialny kościół w bardzo złym stanie, ubogi w wyposażenie, ale odprawiał tu proboszcz lututowski³⁴⁰. Jednak świątynia ta nie przetrwała. W diecezji kujawsko-kaliskiej wieś ta występuje jako należąca do parafii Lututów³⁴¹.

Zdaje się, że zachowana tradycja tamtejszej świątyni spowodowała, że aktualnie jest tam parafia, erygowana w 1988 r. w diecezji częstochowskiej, a teraz należy do diecezji kaliskiej³⁴².

ŁYSKORNIA

Wieś w powiecie wieluńskim, w gminie Naramice, notowana w 1403 r., zaś jej proboszcz znany już w 1458 r.³⁴³. Dawniej miała nosić nazwę Lisie Skornie³⁴⁴. Stanowiła dawną własność szlachecką, jeszcze w XVII w. dziedziczna Giżyckich, a później Karśnickich. Za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego tamtejszy kościół parafialny nosił wezwanie św. Marii Magdaleny, a z przedstawienia ówczesnego właściciela, niestety nieznanego imienia, zarządzał parafią niejaki Stanisław. Parafię tworzyły wsie Łyskornia i Młynisko³⁴⁵.

Nie mamy wiadomości jak wyglądał dawny kościół tej parafii, ale w 1680 r. właściciel wsi Chryzostom Giżycki wznosił nową świątynię. Przy niej powołano wówczas bractwo Aniołów Stróżów³⁴⁶. To tę świątynię wityowano zapewne w 1753 r. Wieś ta stanowiła wtedy własność Józefa ze Słupów Szembeka, który był kolatorem parafii. A świątynia parafialna była

³³⁹ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1554–1559.

³⁴⁰ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 412–413; Wiz. 97, s. 85.

³⁴¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 82.

³⁴² Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 510.

³⁴³ *Katalog 1978*, s. 498.

³⁴⁴ Librowski, *Indeks*, s. 122.

³⁴⁵ LB, t. 2, s. 151–152.

³⁴⁶ *Katalog 1978*, s. 498.

drewniana pod wezwaniem św. Marii Magdaleny. Znajdowało się w niej pięć ołtarzy i szósty w kaplicy po stronie północnej pod wezwaniem Matki Boskiej Bolesnej. Na odprawianie nabożeństw w każdą sobotę w tej kaplicy był specjalny fundusz. Drugą kaplicę, od strony południowej, wznosił ostatnio kolator, Józef Szembek, ale jeszcze nie została ukończona. Proboszczem był wówczas Walenty Zieliński, który nastał tu w 1752 r.³⁴⁷

W tej drewnianej świątyni w 1765 r. znajdowało się pięć ołtarzy. Wielki z obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem Jezus na ręku, zaś boczne to Ubiczowania Pana Jezusa, św. Antoniego z Padwy, św. Marii Magdaleny i w górnej kondygnacji wizerunek Aniołów Stróżów, wreszcie ołtarz Narodzenia Pana Jezusa. Były też dwie kaplice. W północnej był ołtarz z obrazem Matki Boskiej Bolesnej, słynącym jako cudowny. Było tu specjalne uposażenie. Druga kaplica, fundacji Szembeków, nie była jeszcze wyposażona w ołtarz. Działało bractwo Aniołów Stróżów. Duszpasterstwo nadal prowadził Walenty Zieliński³⁴⁸.

Własnością Szembeków pozostała nadal i w 1778 r. należała do Aleksandra Szembeka. Probostwo nadal miał Walenty Zieliński, osobiście sprawujący duszpasterstwo. Świątynia drewniana i konsekrowana, zbudowana przez Chryzostoma Giżyckiego, ale nie podano tu, kiedy to było. Stan tej świątyni aktualnie był dobry, a zakrystia nowa. Parafia wystarczająca uposażona³⁴⁹.

Tamtejsza drewniana świątynia w dobrym stanie będąca, jak to wyżej wspomniano, została uszkodzona przez jakiś, bliżej nieokreślony, wstrząs i wymagała częściowej naprawy. Prawo patronatu należało do Jana Gwalberta Karśnickiego, właściciela wsi, który około 1786 r. dokonał gruntownej naprawy świątyni. Od 1796 r. parafię tę miał Piotr Dworaczyński. W 1797 r. przedstawiała widok raczej dobry, bowiem niedawno przeszła naprawę, a jedynie dwie kaplice przy niej się znajdujące potrzebowałyby naprawy dachu. Ołtarz wielki nosił wezwanie św. Marii Magdaleny, boczne zaś Anioła Stróża i Pana Jezusa ubranego w purpurę w czasie Jego Męki. W kaplicy po stronie lewej ołtarz Matki Boskiej Bolesnej, a po stronie przeciwnej Pana Jezusa Ukrzyżowanego. Zakrystia po lewej stronie była dobrze wyposażona w niezbędne meble i raczej dosyć bogate paramenty liturgiczne i wystarczające uposażenie, tu opisane. Probostwo należało do Piotra Dworaczyńskiego,

³⁴⁷ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 317–324; Wiz. 51, s. 11–12.

³⁴⁸ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1590–1603.

³⁴⁹ ADWł, AAG. Wiz. 71, s. 13–16.

a prawo patronatu do Jana Gwalberta Karśnickiego. Parafię tworzyły wieś parafialna i Młynisko, gdzie ogółem było 533 wiernych³⁵⁰. Była to zatem niewielka parafia, co potwierdza, że w 1801 r. we wsi Łyskornia mieszkało 266 wiernych, a 214 we wsi Młynisko, proboszczem zaś był nadal Piotr Dworaczyński³⁵¹.

Wizytowano parafię w 1810 r. Świątynia stara, z drewna, ale ostatnio dano jej nowe przyciesie i dach. Przy niej dwie kaplice. Opisano dokładnie tak wyposażenie, jak i uposażenie. Prawo patronatu należało do Idziego Karśnickiego, dziedzica miejscowego. Działało bractwo Aniołów Stróżów. Od 1810 r. zarządzał parafią Alojzy Grzybowski³⁵².

Po 1818 r. parafia ta została przyłączona do diecezji kujawsko-kaliskiej. Nie była to duża parafia, bowiem w 1878 r. liczyła 857 wiernych, a jej proboszczem był Adolf Pawicki³⁵³. Zapewne dla zbyt małego uposażenia parafię zlikwidowano i przyłączono do parafii Naramice, w której występowała jako świątynia filialna³⁵⁴. Wznowiono ją jeszcze w 1907 r.³⁵⁵

Obecnie należy do diecezji częstochowskiej³⁵⁶.

MIELESZYN

Wieś w powiecie wieluńskim, dawniej także w dekanacie wieluńskim. Pierwotnie należała do uposażenia klasztoru cysterek w Ołoboku. Powstała tu na początku wieku XVI jako filia parafii w Bolesławcu, z kościołem wzniesionym przez zakonnice. Około 1541 r. utworzono tu parafię dzięki staraniom kolatorki, opatki klasztoru ołobockiego. Wizytowano ją w 1753 r. Znajdował się tam mały kościółek pod wezwaniem św. Marii Magdaleny, z trzema ołtarzami. Proboszczem był Łukasz Chabarowski³⁵⁷.

Własnością zakonnic pozostała ta wieś w 1668 r. Tamtejsza świątynia była drewniana, pod wezwaniem św. Marii Magdaleny, wystarczająco wyposażona i uposażona. We wsi Chróscin była już kaplica, pod wezwa-

³⁵⁰ ADWł, AAG. Wiz. 97, s. 89–92; Wiz. 104, s. 31–35.

³⁵¹ ADWł, AAG. Wiz. 110, s. 19–22.

³⁵² ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 795–807.

³⁵³ S. Chodyński, *Łyskornia*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 73.

³⁵⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 83.

³⁵⁵ W. Orżanowski, *Z akt parafii Naramice i Łyskornia*, KDWł, 2(1908), s. 68.

³⁵⁶ *Katalog 1978*, s. 498.

³⁵⁷ LB, t. 2, s. 145; ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 369–378.

niem św. Mikołaja³⁵⁸. Probstwo to w 1720 r. miał Wojciech Andrzejowicz, ustanowiony tu w 1714 r. Świątynia drewniana, kryta gontami, zadbaną, co można wywnioskować ze sposobu przechowywania Najświętszego Sakramentu, stanu chrzcielnicy, czy jak przechowywano oleje święte. Ołtarz wielki św. Marii Magdaleny, a boczne św. Józefa i Matki Boskiej. Należyte opisane tu wyposażenie i uposażenie³⁵⁹. Parafia wizytowana w 1730 r.³⁶⁰

Ten mały drewniany kościółek został odbudowany przez zakonnice w roku 1759, a nie w 1761, jak podano w *Słowniku geograficznym*. Odbudowy dokonała opatka klasztoru w Ołoboku, Ludwika Koźmińska, pod dawnym wezwaniem św. Marii Magdaleny. Rektorem parafii był od 1743 r. Łukasz Chamrowski, dziekan krzepicki, rezydujący na miejscu, bowiem nie posiadał innego beneficjum³⁶¹. W 1765 r. wieś pozostawała w posiadaniu zakonnicy. Świątynia zadbaną i należyte wyposażoną. Ołtarz wielki z obrazem patronki, św. Marii Magdaleny, a boczne św. Józefa oraz Pocieszenia Najświętszej Marii Panny. Probstwo należało wówczas nadal do Łukasza Chamrowskiego, który nastąpił tu prawdopodobnie już w 1743 r. Zawsze na miejscu rezydował³⁶².

Od 1771 r. probstwo to miał Józef Ligocki³⁶³. W 1781 r. do MieleSZyna przyszedł nowy proboszcz, Jan Kozłowski. Kościół mieleszyński w 1797 r. znajdował się w dobrym stanie, niektóre tylko przyciesie potrzebowały wymiany. Podłoga z tarcic heblowanych, a dach gontowy, acz jeszcze dobry, niebawem będzie potrzebował naprawy. Ołtarz wielki św. Marii Magdaleny i boczne Najświętszej Marii Panny i św. Józefa. Zakrystia drewniana, należyte urządzone, z meblami i wyposażeniem w paramenty liturgiczne. Zabudowania plebańskie jednak wymagały właściwie nowego wystawienia, chociaż uposażenie było dobre³⁶⁴.

Po zabraniu uposażenia zakonnicom, kolatorem został król, czyli rząd zaborczy. Proboszczem w 1800 r. nadal był tu wspomniany wyżej Kozłowski, zawsze przy parafii rezydujący. Parafie tworzyła wieś MieleSZyn i Chróścin, gdzie był kościół filialny. Ogółem naliczono 587 wiernych³⁶⁵. Kościół

³⁵⁸ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 83–84.

³⁵⁹ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 200–205.

³⁶⁰ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 401–408.

³⁶¹ ADWł, AAG. Wiz. 50, s. 5; Wiz. 104, s. 72; Br. Ch[lebowski], *MieleSZyn*, w: SGKP t. 6, s. 342.

³⁶² ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1483–1495.

³⁶³ ADWł, AAG. Wiz. 71, s. 36–43.

³⁶⁴ ADWł, AAG. Wiz. 97, s. 93–101; Wiz. 131, s. 169–171.

³⁶⁵ ADWł, AAG. Wiz. 104, s. 37–40.

w Mieleszynie, aczkolwiek drewniany, w 1811 r. znajdował się w dobrym stanie, został dokładnie opisany, tak co do swojego stanu, jak i wyposażenia i uposażenia. Ponieważ dobra te należały dawniej do klasztoru w Ołoboku, teraz zabrane przez państwo zaborcze, należały do księcia warszawskiego. Od 1781 r. proboszczem, zawsze na miejscu rezydującym, był Jan Kozłowski, czyli był to bardzo długoletni duszpasterz³⁶⁶.

W następstwie zmian z 1818 r. parafia została włączona do diecezji kujawsko-kaliskiej. Jej proboszczem w 1878 r. był Franciszek Zajac, a liczyła sobie 1500 wiernych³⁶⁷, zaś w 1892 r., gdy probostwo należało do Józefa Nowackiego, parafia obejmowała wioski Mieleszyn, Chróscin, Chabor młyn, Cieluch i Broniś. Parafian było 1400. W Chróscinie funkcjonowała kaplica filialna³⁶⁸.

Od 1925 r. parafia ta znalazła się w diecezji częstochowskiej³⁶⁹, aby aktualnie należeć do diecezji kaliskiej³⁷⁰.

Chróscin

W Chróscinie był kościół filialny, dawniej parafialny, a wieś ta należała także do cysterek z Ołoboku. One zapewne fundowały pierwszą świątynię, przy której powstała, nie wiadomo kiedy, samodzielna parafia, ale jeszcze przed 1522 rokiem została włączona jako filialna do parafii w Bolesławcu i jako taka wspomniana w komentarzu do *Liber beneficiorum*³⁷¹.

Kościół filialny w Chróscinie opisano dosyć dokładnie w 1720 r. Była to świątynia drewniana. Ołtarz wielki pod wezwaniem św. Mikołaja, a w nim tabernakulum, ale nie przechowywano tu Najświętszego Sakramentu. Miał swoje paramenty liturgiczne³⁷².

Tamtejsza świątynia drewniana, pod wezwaniem św. Mikołaja, około 1759 r., zapewne staraniem zakonnic, otrzymała nową zakrystię. Obsługiwał tę świątynię rektor kościoła parafialnego, Łukasz Chamrowski. Kościół ten miał wystarczające wyposażenie w paramenty liturgiczne, widać, że było sprawowane tu regularnie nabożeństwo³⁷³.

³⁶⁶ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 811–821.

³⁶⁷ S. Chodyński, *Mieleszyn*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 75–76.

³⁶⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 82.

³⁶⁹ *Katalog 1978*, s. 169.

³⁷⁰ Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 495.

³⁷¹ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 375–378; LB, t. 2, s. 145; Ch[lebowski], *Mieleszyn*, s. 342.

³⁷² ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 204–05.

³⁷³ ADWł, AAG. Wiz. 50, s. 5–7.

W 1765 r. wieś pozostawała własnością zakonnicy z Ołoboku. Świątynia była zadbane. Wprawdzie były w niej tylko dwa ołtarze, wielki z obrazem patrona, św. Mikołaja i boczny poświęcony Matce Boskiej Częstochowskiej, ale w co trzecią niedzielę odprawiał tu proboszcz z Mieleszyna, Łukasz Chamrowski³⁷⁴.

Chociaż kościół ten był w 1797 r. stary, to jednak w ścianach jeszcze dobry, tylko dach pobity gontami był zły, bo zaniedbały to kolatorki chociaż proboszcz wielokrotnie prosił o jego naprawę. Dwa ołtarze: wielki pod wezwaniem św. Mikołaja i drugi Matki Boskiej. Zakrystia po stronie prawej, drewniana, ze złym dachem. Niezbędne wyposażenie w paramenty liturgiczne. Zabudowań żadnych nie było, chociaż do kościoła tego należały pewne grunta³⁷⁵.

Wizytowano tę świątynię także w 1811 r. Był tam nowy drewniany kościół zbudowany w 1801 r., pod dawnym wezwaniem. Wystarczająco wyposażony w paramenty liturgiczne, obsługiwany przez proboszcza z Mieleszyna, Jana Kozłowskiego³⁷⁶. Czyli pozostawał jako kościół filialny i tak było w diecezji kujawsko-kaliskiej, w której, razem z parafią macierzystą, się znalazł. Doczekała się ta świątynia uznania i w 1919 r. biskup włocławski Stanisław Zdzitowiecki erygował przy niej samodzielną parafię. Od 1925 r. należała do diecezji częstochowskiej³⁷⁷, a od 1992 r. została włączona do nowej diecezji kaliskiej³⁷⁸.

MIERZYCE

Ciekawa jest historia parafii Mierzyce, która powstała w pierwszej połowie XV wieku. To dawna wieś szlachecka, w której kościół wspomniany jest w 1460 r.³⁷⁹ W należących do dekanatu wieluńskiego Mierzycach w 1521 r., prawa patronatu szlacheckiego, kościół nosił wezwanie św. Katarzyny; proboszczem, a raczej kapłanem przy nim, był niejaki Jan. Do Mierzyc należała wieś parafialna, dalej wieś Załęże Małe, dawne miasteczko Toporów nad rzeką Wartą, połączone z wsią Kamion, także dawnym miasteczkiem, gdzie

³⁷⁴ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1491–1493.

³⁷⁵ ADWł, AAG. Wiz. 97, s. 99–101.

³⁷⁶ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 825–828.

³⁷⁷ *Katalog 1978*, s. 164–165.

³⁷⁸ Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 474.

³⁷⁹ LB, t. 1, s. 113; Librowski, *Indeks*, s. 124.

znajdował się kościół czy raczej kaplica pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny³⁸⁰.

W 1668 r. Mierzyce znajdowały się dekanacie krzepickim. Wieś ta w połowie należała do kapituły gnieźnieńskiej, a w połowie była wsią szlachecką. Wystarczające było jej uposażenie. Do parafii należała kaplica Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Toporowie³⁸¹.

Kiedy wizytowano parafię w 1720 r. i kolejnych, jako filię wspomniano Kamion z kościołem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i św. Walentego³⁸². Pewnie nie zawsze parafia ta miała gorliwych duszpasterzy, bowiem w 1759 r. wizytator nie zastał ani proboszcza, niepodanego imienia Tomaszewskiego, ani jego zastępcy, niejakiego Dzieńkowskiego, stąd nie podano bliższej wiadomości o tej parafii³⁸³.

Mierzyce w 1765 r. należały nadal do kapituły gnieźnieńskiej. Był tam stary kościół drewniany, noszący wezwanie św. Katarzyny. Miał ołtarz wielki z obrazem Świętej Trójcy, zaś u góry wizerunek św. Jerzego. W ołtarzu zaś bocznym czczono Matkę Boską Częstochowską, a drugim św. Katarzynę, zaś w górnej części umieszczono obraz Ukoronowania Matki Bożej. Proboszczem od 1755 r. był tu Antoni Tomaszewski. Do parafii nadal należała kaplica w Toporowie³⁸⁴.

Od 1789 r. probostwo należało do Mateusza Kisielewicz. Świątynia drewniana z wieżyczką na środku, obita tarcicami, musiała być w dobrym stanie, skoro nic nie powiedziano o ewentualnej potrzebie naprawy. Dokładnie opisano uposażenie w paramenty liturgiczne i przedstawiono stan gospodarstwa plebańskiego³⁸⁵.

Na początku wieku XIX, w 1800 r. świątynia drewniana była zapewne w dobrym stanie, bo należycie przyozdobiona. Prawo patronatu w związku z zabraniami dóbr kościelnych, przeszło na monarchę – zaborcę. Probostwo to miał nadal Mateusz Kisielewicz. Do parafii należały wsie Mierzyce, Toporów, Kamion, Załęcze i Krzeczów, gdzie ogółem było 892 wiernych. Jeszcze

---

³⁸⁰ LB, t. 1, s. 113–114; O kościele w Kamionie i o Toporowie, miasteczkach które zostały pozbawione praw miejskich zob. S. Chodźński, *Mierzyce*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 77–78.

³⁸¹ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 97–98.

³⁸² ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 87–93; Wiz. 15, s. 333–342; Wiz. 17, k. 103v–107v; Wiz. 18, s. 285–294.

³⁸³ ADWł, AAG. Wiz. 25, s. 1; Wiz. 59, s. 1738–1740; Wiz. 76, k. 1–9v; Wiz. 95, s. 29–38.

³⁸⁴ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1731–1741.

³⁸⁵ ADWł, AAG. Wiz. 95, s. 29–38.

w tym roku pamiętano o drewnianej świątyni w Toporowie, dawnym mieście, która teraz pozostawała filią Mierzyc, gdzie sam proboszcz sprawował powinności duszpasterskie³⁸⁶.

Ostatnia zachowana wizytacja z czasów gnieźnieńskich parafii jest z 1802 r., gdy proboszczem był tu Mateusz Kisielewicz, który sporządził spis całego inwentarza parafialnego³⁸⁷.

Po 1818 r. parafia Mierzycze znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Od około 1808 r. probostwo w Mierzycach trzymał Wojciech Borzym Morzycki. W 1824 r. świątynia parafialna, drewniana, znajdowała się w należyтым porządku. Prawo patronatu należało wówczas do władz zaborczych. Odpust obchodzono na św. Katarzynę. Nie było już szpitala. Obecnie parafia miała dwa kościoły filialne, w Łaszewie i Toporowie. Do sakramentów wielkanocnych zobowiązanych było 1441 osób³⁸⁸.

W 1878 r., za proboszcza Franciszka Zająca liczyła 3050 wiernych³⁸⁹, a przy końcu wieku w 1892 r., gdy parafią administrował Walenty Mruk, a tytularnym wikariuszem był Marian Fulman, parafian było już 3210, parafia obejmowała wsie Mierzycze, Cieślina, Jajczaki, Strugi, Łaszew, Przywóz, Toporów, Ogroble, Jarzębie, Bukowce, Kamion, Dziadaki, Krzeczów i Broników³⁹⁰.

Od 1925 r. włączona została do nowej diecezji w Częstochowie.

Kościół filialny w Łaszewie

Pierwotnie nazwa tej wsi brzmiała Łaszów. Dawna parafia samodzielna, potem już włączona jako filia do parafii Mierzycze. Dawniej własność kapituły gnieźnieńskiej z kościołem pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela, zapewne fundacji arcybiskupów gnieźnieńskich, przy której w 1521 r. proboszczem był Jakub Rzepecki. Pozostawała jeszcze jako samodzielna parafia w 1801 r., gdy obejmował ją Mikołaj Kłossowski. Parafia ta od 1813 r. została włączona wraz ze swoim okręgiem jako filialna do parafii w Mierzycach. Potem nazwę zmieniono na Łaszew³⁹¹.

Samodzielną parafią był w 1668 r., ze świątynią drewnianą, konsekrowaną, pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela, której proboszczem był Aleksander

³⁸⁶ ADWł, AAG. Wiz. 102, s. 21–32.

³⁸⁷ ADWł, AAG. Wiz. 119, s. 17–18.

³⁸⁸ ADWł, ABKKal. Wiz. 5(387), k. 171–207.

³⁸⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 75.

³⁹⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 82.

³⁹¹ LB, t. 1, s. 129–130; Wiz. 131, s. 163–168; Chodyński, *Mierzycze*, s. 76–77; *Katalog 1978*, s. 511.

Borek. Wyposażona w trzy ołtarze i wystarczające paramenty liturgiczne i uposażenie³⁹². Zdaje się, że w 1720 r. Łaszew był w części należący do kapituły, a w części w rękach szlacheckich. Probostwo z prezenty kapituły miał od 1681 r. Jan Gibalski. Dostyc dokładnie opisano wnętrze świątyni oraz jej wyposażenie w paramenty liturgiczne. Parafia niewielka, bo obejmowała jedynie wieś parafialną i drugą, Załęcze³⁹³. W 1730 r., kiedy jeszcze był wspomniany proboszcz Gibalski, w kościele były trzy ołtarze: wielki pod wezwaniem Matki Boskiej, w którym znajdowało się tabernakulum i boczne św. Anny i św. Jana Chrzciciela. Świątynia jeszcze dobrze utrzymana, ale widziano potrzebę pewnych napraw. Był nawet przytułek, chociaż mieszkała w nim jedna osoba. Parafia niewielka, bo komunikujących zaledwie około 120 osób³⁹⁴.

Dobrze opisano świątynię w 1739 r. Proboszczem był od 1734 r. Wawrzyniec Podleski, z diecezji płockiej pochodzący, niemający pełnej władzy do spowiadania, jedynie w niebezpieczeństwie śmierci. Pewnie on się nie ostał, bo później dowiemy się, że nowy proboszcz będzie tu już od 1736 r. Kapituła gnieźnieńska postarała się, aby poprawiono dach na świątyni i na dzwonnicy, sygnaturkę oraz okna. I znowu opisano uposażenie parafii. Był jednak przytułek, a w nim dwie osoby³⁹⁵.

Obok kapituły, jako kolatorzy w 1746 r. zostali wymienieni Kosecki i Patrzycki. Parafia nadal niewielka, bo spowiadających się było około 130 osób. Był inny proboszcz, od 1736 r., Wojciech Kłozowski. Parafia normalnie funkcjonowała³⁹⁶. Następne lustracje były w 1752 r.³⁹⁷ Z powodu niewielkiej liczny wiernych parafia często wakowała, aż w 1813 r. została złączona, jako filialna z parafią Mierzyce³⁹⁸.

Nie została nigdy reerygowana. Teraz nazwa brzmi Łaszew, a tamtejsza kaplica jest nadal w parafii Mierzyce³⁹⁹.

Kościół filialny w Toporowie (Kamion)

Kiedy mówiono o parafii mierzyckiej, wspomniano o Toporowie, często nazywanym też Kamion. Dawniej były to nawet dwa miasta, potem złączone

³⁹² ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 25–27.

³⁹³ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 38–41.

³⁹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 75–82.

³⁹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 16, s. 19–22.

³⁹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 120–123.

³⁹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 19–25.

³⁹⁸ Chodyński, *Mierzyce*, s. 76–77.

³⁹⁹ *Katalog 1978*, s. 510–511.

w jedno pod nazwą Toporów. Utraciły status miejski. Osobny opis świątyni w Toporowie sporządzono w 1753 r. Wprawdzie nie podano wówczas czy była to kaplica, czy kościół murowany, czy drewniany, co wiemy dopiero z późniejszego opisu. Była to świątynia pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, fundowana niegdyś przez niejakiego Małyk, miejscowego mieszkańca. W 1753 r., kiedy proboszczem mierzyckim był Jan Wieczorkowski, przedstawiała dobry stan, z czterema ołtarzami i chociaż wyraźnie powiedziano, że jest to świątynia filialna parafii Mierzyce, to zdaje się, że korzystano z niej jako świątyni parafialnej, skoro znajdowała się też chrzcielnica i przechowywano oleje święte. Posiadała także własne wyposażenie w paramenty liturgiczne oraz uposażenie. Był nawet dom dla proboszcza i dla szkoły, co jest świadectwem, że dawniej był tu znaczący ośrodek miejski, tyle iż z biegiem lat tracił na znaczeniu i prawach. Działało też tu bractwo Ubogich w Chrystusie⁴⁰⁰.

Wieś ta w 1765 r. należała do kapituły gnieźnieńskiej. Kościół tamtejszy nosił wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. Świątynia wyposażona w cztery ołtarze. Wielki z obrazem św. Walentego, a u góry wizerunek św. Katarzyny. Boczny św. Anny, a w górnej części wizerunek św. Wawrzyńca. Następny z obrazem Narodzenia Matki Boskiej i kolejny Matki Boskiej Częstochowskiej. Przy tej filialnej kaplicy działało bractwo Męki Pańskiej⁴⁰¹. Następna wiadomość z 1797 r. podaje, że świątynia ówczesna w Toporowie była drewniana, z dzwonnica przy wejściu do niej, co można zrozumieć, że była to jednocześnie wieża. Jednak ściany były już słabe, chociaż dach dobry. Wewnątrz trzy ołtarze. Kościół miał niezbędne wyposażenie w paramenty liturgiczne i niewielki zapis⁴⁰². Już w XIX w. złączona z parafią Mierzyce, jako filialna⁴⁰³.

Aktualnie pozostaje nadal kaplicą filialną w parafii Mierzyce⁴⁰⁴.

MOKRSKO

Wieś w powiecie wieluńskim. Ma to być gniazdo rodowe Kozuchowskich, herbu Dzik, rodziny mieszkającej tu od XIV w. Oni to przed 1500 r. mieli

⁴⁰⁰ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 292–294.

⁴⁰¹ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1738–1740.

⁴⁰² ADWł, AAG. Wiz. 95, s. 37–38.

⁴⁰³ Chodyński, *Mierzyce*, s. 77–78.

⁴⁰⁴ *Katalog 1978*, s. 510–511.

założyć tu kościół i uposażyć parafię. Za arcybiskupa Jana Łaskiego, w 1521 r. świątynia parafialna była murowana i nosiła wezwanie św. Stanisława. Prawo patronatu należało do miejscowego właściciela. Z jego prezenty parafię miał wówczas niejaki Piotr z Wielunia. Parafię tworzyły Mokrsko i wieś Wróblew, gdzie dawniej znajdował się stary kościół parafialny pod wezwaniem Wszystkich Świętych, po którym pamiątką był właściwie tylko cmentarz⁴⁰⁵.

W 1626 r. Aleksander Kożuchowski odbudował świątynię z drewna. Miał być też tu zamek, co może sugerować, że parafia jest bardzo stara⁴⁰⁶.

Wieś ta w 1668 r. w części królewska, w części szlachecka, z kościołem pod wezwaniem św. Stanisława, konsekrowanym, skoro obchodzono rocznicę dedykacji. Znajdowały się w nim trzy ołtarze. Opisano wyposażenie i uposażenie⁴⁰⁷. O stanie świątyni więcej dowiadujemy się w 1720 r., że jej prezbiterium było murowane, a nawa drewniana, ale na fundamencie. Probstwo należało do Melchiora Zimochowicza ustanowionego tu już w 1691 r. z prezenty kolatora, Michała Kożuchowskiego⁴⁰⁸. Podwójnych kolatorów, Karola i Stanisława Kożuchowskich miała parafia też w 1730 r. W świątyni znajdowały się cztery ołtarze: wielki poświęcony Matce Bożej i boczne św. Józefa, św. Rocha i św. Rozalii. Zakrystia murowana i dobrze zabezpieczona. Bractwo św. Józefa z uposażeniem. Nadal probstwo to, dobrze wyposażone i uposażone, miał Melchior Zimochowicz⁴⁰⁹.

Kościół w Mokrsku w 1730 r. potrzebował niewielkiej naprawy, ale świątynię bardzo dokładnie opisano, jej wyposażenie w paramenty liturgiczne, siedmiogłosowe organy, ale stwierdzono wyraźnie, że nie była konsekrowana. Aktualnie z prezenty Stanisława Kożuchowskiego probstwo należało do Baltazara Pstrokońskiego, kanonika kolegiaty w Choczcu, i tam zazwyczaj przebywającego. Miał tu jednak zastępcę, Wawrzyńca Sokolskiego, którego zapewne sam wynagradzał. Opisano bractwo św. Józefa. A szczególnie dokładnie uposażenie. Przypomniano, że we wsi parafialnej Wróblew dawniej był kościół parafialny, po którym nie ma już śladu⁴¹⁰.

W 1752 r. część wsi należała do monarchy, a właścicielem drugiej był Bogusław Kożuchowski. Świątynia murowana z takąż zakrystią. Bractwo św. Józefa zaprowadzone w 1700 r. Od 1746 r. probstwo należało do

⁴⁰⁵ LB, t. 2, s. 139–140.

⁴⁰⁶ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 189; Lu. Dz., *Mokrsko*, w: SGKP, t. 6, s. 633–634.

⁴⁰⁷ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 42–45.

⁴⁰⁸ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 71–80.

⁴⁰⁹ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 110–118.

⁴¹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 16, s. 6–11.

Andrzeja Grabińskiego. Wprawdzie było przewidziane uposażenie dla wikariusza, ale aktualnie go nie było. Naliczono około 400 spowiadających się osób. Szkoły ani fundacji na utrzymanie nauczyciela nie było⁴¹¹.

Świątynia w 1759 r. nadal pozostawała częściowo drewniana, częściowo murowana, ale bardzo zniszczona i grożąca ruiną. Proboszczem był Andrzej Grabiński, kanonik lwowski, dziekan kolegiaty kaliskiej, ale tu nierezydujący. Duszpasterstwo sprawował Marek Załęcki, altarysta ołtarza Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny w kolegiacie kaliskiej⁴¹².

Prawo patronatu w 1765 r. należało w części do monarchy, a w części do Stanisława Dzik Kożuchowskiego. Stan zewnętrzny świątyni taki jak poprzednio, częściowo murowana, częściowo drewniana. W tej świątyni ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej Wniebowziętej, a boczne św. Rocha, Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, św. Józefa. Było uposażenie dla altarysty przy ołtarzu Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny z funduszu Kożuchowskich. Wizytator dokładnie opisał uposażenie i wyposażenie. Probostwo należało do Andrzeja Grabińskiego, dziekana kaliskiego, ale tu nie rezydował. Zatrudniał wikariusza, Marka Zalewskiego prowadzącego duszpasterstwo. Był w parafii jeszcze jeden kapłan, Maciej Schmidt, podeszły wiekiem, kanonik honorowy pułtuski, służący pomocą miejscowemu duszpasterzowi, zwłaszcza w postudze konfesjonału⁴¹³.

Parafia w 1797 r. miała świątynię murowaną, z kruchtami przy wejściu głównym i przy wejściu bocznym, z wieżą jeszcze niedokończoną, co znaczy, iż budowa, a właściwie rozbudowa świątyni nie została jeszcze ukończona. Sklepienie w prezbiterium stare z cegły, a w nawie, bez wątplenia niedawno wymurowanej, z tarcic. Ołtarz wielki z obrazami Świętej Trójcy i św. Józefa, a przy nim bractwo imienia tego świętego. Ołtarz boczny Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny, a przy nim było uposażenie dla altarysty; po stronie przeciwnej ołtarz św. Stanisława, patrona świątyni. Parafia ta należała do większych, co znalazło odzwierciedlenie w bogatym spisie wyposażenia i uposażenia, sporządzonym przez proboszcza Kazimierza Bojańskiego. On także sporządził spis inwentarza w 1802 r.⁴¹⁴

Parafia wizytowana w 1810 r. miała świątynię murowaną, gontami pokrytą, nieco naprawy dachu wymagającą. Wyposażona we wszelki

⁴¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 59–68.

⁴¹² ADWł, AAG. Wiz. 39, s. 9–10.

⁴¹³ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1348–1362.

⁴¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 96, s. 77–95; Wiz. 125, s. 17–22.

sprzęt kościelny i należycie uposażona. Probostwo miał Albin Stawicki, ustanowiony tu w 1810 r., wprawdzie nie rezydował przy kościele, a tylko w gospodarstwie w Komornikach, ale co najmniej dwa dni w tygodniu tu bawiący. Duszpasterstwo na co dzień sprawował Franciszek Krygier, mający także altarię w kościele parafialnym⁴¹⁵.

Po 1818 r. parafia należała do diecezji kujawsko-kaliskiej. Za proboszcza Ignacego Mazurkiewicza w 1878 r. liczyła 1490 wiernych⁴¹⁶. Znacznie wzrosła liczebnie, bowiem w 1892 r., gdy był tu proboszczem Władysław Hordyewicz, było 2550 wiernych, zamieszkałych we wsiach Mokrsko Rządowe, Mokrsko Szlacheckie, Kik, Wróblew i Wichernik⁴¹⁷.

W 1925 r. zaliczona do diecezji częstochowskiej i w niej pozostaje⁴¹⁸.

NARAMICE

Była to wieś szlachecka, może gniazdo rodowe Naramowskich, bo takie nazwisko się pojawia. W 1521 r. we wsi tej znajdował się kościół parafialny, pod wezwaniem Wszystkich Świętych. Parafią zarządzał niejaki Wawrzyniec z Krzepic, prezentowany przez miejscowych dziedziców. Parafię tworzyła jedynie sama wieś parafialna⁴¹⁹.

W tej wsi szlacheckiej znajdowała się w 1668 r. świątynia drewniana, konsekrowana, pod wezwaniem Wszystkich Świętych, z wystarczającym wyposażeniem liturgicznym, a także uposażeniem. Istniały dwa bractwa, różańcowe i Aniołów Stróżów⁴²⁰. Niestety następna wiadomość jest dopiero z 1720 r. Wieś należała do Andrzeja Głębockiego i Stefana Sielnickiego i z ich prezenty był tu na probostwie od 1710 r. Stanisław Tresiński. Kościół drewniany, zdaje się że utrzymany w czystości, z ołtarzem wielkim pod wezwaniem Wszystkich Świętych i bocznymi św. Antoniego i Matki Boskiej Bolesnej. Wystarczające wyposażenie w paramenty liturgiczne. Parafia składała się tylko z wsi parafialnej. Przytułek praktycznie był zniszczony i nikt w nim nie przebywał. W parafii jedynie jedna osoba innowiercza⁴²¹.

⁴¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 189–215.

⁴¹⁶ S. Chodyński, *Mokrsko*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 78–79.

⁴¹⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 82–83.

⁴¹⁸ *Katalog 1978*, s. 397–398.

⁴¹⁹ LB, t. 2, s. 153–154.

⁴²⁰ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 64–68.

⁴²¹ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 155–158.

W 1730 r. probostwo należało od 1710 r. do Andrzeja Tresińskiego, czyli była to ta sama osoba, co poprzednio, ale pomyłono imiona (być może proboszcz był dwojga imion). Ci sami też byli kolatorzy. Najwięcej uwagi poświęcono sprawom uposażenia⁴²². Następnym proboszczem, w 1746 r., był Wojciech Solecki, dobrze oceniony przez wizytatora. Parafia liczyła 224 spowiadających się. Jedna osoba innowiercza. Nie było przytułku ani szkoły⁴²³.

Świątynia parafialna drewniana, pod wezwaniem Wszystkich Świętych, w 1753 r. była prawa patronatu Józefa Głębockiego i Elżbiety z Wolskich Domańskiej. Tak samo było też w 1759 r. Kościół tamtejszy, drewniany, gontami kryty, pod wezwaniem Wszystkich Świętych, wyposażony w pięć ołtarzy i zdaje się odpowiednio uposażony. Proboszczem od 1732 r. był Wojciech Solecki, zawsze w parafii rezydujący. W parafii naliczono wówczas 262 dorosłe osoby⁴²⁴.

W 1765 r. świątynia miała pięć ołtarzy. Wielki z obrazem Wszystkich Świętych. Boczne zaś Matki Boskiej Częstochowskiej, św. Antoniego z Padwy, Matki Boskiej Bolesnej i św. Rocha. Probostwo nadal należało do Wojciecha Soleckiego⁴²⁵. Kolejnym proboszczem, chociaż nie wiadomo od kiedy, był Adam Świątkowski, który zmarł 4 marca 1778 r. i nie mianowano zaraz jego następcy, zaś opiekę duszpasterską zlecono sąsiednim proboszczom według porządku ustalonego przez dziekana. Prawo patronatu należało wówczas do Józefa Głębockiego i Kazimierza Tymowskiego. Wspomniany Głębocki w ostatnim czasie znacznie odnowił drewnianą świątynię, tak iż aktualnie żadnej naprawy nie wymagała⁴²⁶.

Była to stosunkowo nieduża świątynia drewniana, wewnątrz której w 1797 r. znajdowało się pięć ołtarzy. Wielki pod wezwaniem Wszystkich Świętych. Po prawej stronie ołtarz Matki Boskiej Częstochowskiej, kolejny św. Rocha. Po stronie przeciwnej ołtarz św. Antoniego i w znajdującej się po tej stronie małej kaplicy ołtarz Matki Boskiej Bolesnej. Zakrystia wyposażona w potrzebne meble, gdzie przechowywano dosyć bogate i liczne paramenty liturgiczne. Uposażenie opisane dokładnie. Probostwo miał wówczas Jan Kanty Chrzanowski⁴²⁷.

⁴²² ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 440–446.

⁴²³ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 217–220.

⁴²⁴ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 415–420; Wiz. 51, s. 8–9.

⁴²⁵ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1569–1577.

⁴²⁶ ADWł, AAG. Wiz. 71, s. 76–81.

⁴²⁷ ADWł, AAG. Wiz. 97, s. 103–108.

Zarządcą parafii od 1798 r. był Ignacy Borzęcki⁴²⁸. Świątynia drewniana w 1800 r. miała już wiele uszkodzeń, a także zabudowania plebańskie wymagały naprawy. Prawo patronatu należało do Józefa Stokowskiego. Administratorem parafii był wówczas Cezary Pawołowski, zakonnik karmelita, który za zgodą władz zakonnych przyszedł tu w 1799 r. Parafię tworzyła jedna wieś, a wiernych naliczono wówczas 292⁴²⁹. Zapewne ów Pawołowski był tu tymczasowo, bowiem inwentarz spisany podczas wizytacji dziekańskiej w 1801 r. podawał, że proboszczem był wówczas wspomniany wyżej Ignacy Borzęcki⁴³⁰.

Świątynia naramicka wizytowana w 1811 r., pomimo że drewniana, znajdowała się w dobrym stanie. Należycie wyposażona, a także uposażona. Proboszczem był Maria Jakub Dunin, rezydujący przy swojej parafii⁴³¹.

Po 1818 r. należała do diecezji kujawsko-kaliskiej. Ta niewielka parafia w 1878 r., za proboszcza Stanisława Zalewskiego liczyła 860 wiernych⁴³², a w 1892 r., gdy administrował nią Pacyfik Samoraj, franciszkanin reformat, obejmowała wsie Naramice, Łyskornia z kościołem filialnym, Janowice, Poręba, Młynisko, Koryta, Przychody i Dębina; naliczono 964 parafian⁴³³.

Po 1925 r. znalazła się w diecezji częstochowskiej⁴³⁴.

OSJAKÓW

Tamtejsza świątynia za czasów Jana Łaskiego nosiła wezwaniem św. Jadwigi. Zarządcą był wówczas niejaki Aleksy z Kłobucka, a parafię tworzyły miasteczko Osjaków i wsie Radoszewice, Konopnica, Walków, Strobin, Rębnów, Czernice, Szykielów i Nowa Wieś⁴³⁵. Parafia powstała na przełomie XIV i XV wieku⁴³⁶.

Pierwszy kościół miał być drewniany. Murowaną natomiast świątynię wznosił proboszcz Jakub Fabrycjusz w 1648 r., a prawdopodobnie jego

⁴²⁸ ADWł, AAG. Wiz. 110, s. 48; Wiz. 110, s. 27–30.

⁴²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 104, s. 41–44.

⁴³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 131, s. 183–184.

⁴³¹ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 833–843.

⁴³² S. Chodyński, *Naramice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 79–80.

⁴³³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 83.

⁴³⁴ *Katalog 1978*, s. 525–526.

⁴³⁵ LB, t. 2, s. 130–133.

⁴³⁶ Librowski, *Indeks*, s. 130.

następca, Wojciech Iwicki, dokończył budowy i wystawił kaplicę. Pożar zniszczył ten kościół w 1650 r.⁴³⁷

Osjaków był w 1668 r. miasteczkiem szlacheckim, ze świątynią murowaną pod wezwaniem św. Jadwigi. Po śmierci poprzedniego proboszcza, Jana Gajewskiego, dziekana kapituły Lipskich w Choczcu, parafia aktualnie wakowała. A była to duża parafia z kilkunastoma wsiami, a w Radoszewicach znajdowała się kaplica służąca także wiernym z kilku wiosek. W parafii jednak przebywało wówczas dwóch kapłanów. Może dlatego uważano nawet, że w Osjakowie była prepozytura, ale wygasła. Bogate było wyposażenie świątyni i uposażenie, dokładnie tu opisane. Przy kościele tym działało bractwo różańcowe⁴³⁸.

Ale jeszcze w 1720 r. ówczesnego proboszcza, Stanisława Gomolińskiego, będącego tu od 1715 r. z prezenty Michała z Remiszewic Stokowskiego, braci Chryzostoma i Wojciecha Zabłockich oraz Aleksandra Siemianowskiego, kolatorów, nazywano prepozytem. O znaczeniu parafii i wyglądzie świątyni świadczy, że znajdowało się w niej sześć ołtarzy: wielki pod wezwaniem św. Jadwigi i boczne Różańcowy, św. Antoniego, Jana Chrzciciela, św. Józefa i św. Anny. W tym czasie w parafii był jeszcze Sebastian Kurzyński, wikariusz. W przytułku przebywało sześciu ubogich, z samej jałmużny się utrzymujących⁴³⁹.

Właścicielem miasteczka w 1730 r. był Zygmunt Fundament Karśnicki, wspomniani wyżej Chryzostom i Wojciech Zabłoccy oraz Franciszek Górecki. Świątynia murowana, dokładnie opisana, z murowaną zakrystią, bogato zaopatrzoną w paramenty liturgiczne. Proboszcz Stanisław Jakub Gomoliński, prepozyt i oficjał wieluński. Przypomniano o dawnej fundacji mansjonarzy i zapisach na ich utrzymanie. Aktualnie było dwóch mansjonarzy, Wojciech Wieczorkiewicz i Jan Piekarski. Funkcjonowało bractwo różańcowe, fundowane przez wspomnianego wyżej proboszcza Jana Gajewskiego, zatwierdzone przez arcybiskupa Jana Stefana Wydźgę (1677–1685) Bardzo dokładnie, a nawet skrupulatnie opisano uposażenie⁴⁴⁰.

Od 1734 r. probostwo z prezenty kolatorów miał Stanisław Franciszek Karśnicki, mający do pomocy dwóch wikariuszy jako mansjonarzy, a byli nimi wówczas Rafał Jaranowski i Jan Cyterzyński. Podobnie jak

⁴³⁷ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 217; Br. Ch[lebowski], *Ossyjaków*, w: SGKP, t. 7, s. 660.

⁴³⁸ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 16–21.

⁴³⁹ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 24–32.

⁴⁴⁰ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 197–218.

w poprzedniej lustracji dokładnie opisano uposażenie⁴⁴¹. Proboszczem w 1746 r. był nadal znany nam już Stanisław Franciszek Karśnicki, kanonik łowicki i prałat domowy prymasa, bardzo dbający o splendor nabożeństw w swoim kościele, w czym pomagali mu mansjonarze. A byli nimi Jan Cytacki i Wawrzyniec Molicki. Cały protokół wizytacyjny bardzo dokładny, zwłaszcza o uposażeniu⁴⁴².

W 1753 r. było to miasteczko szlacheckie należące do Karola Maśłowskiego. Tamtejszy kościół, murowany, pod wezwaniem św. Jadwigi, jak powiedziano wyżej, został zbudowany w 1648 r. staraniem Jakuba Fabrycjusza, ówczesnego proboszcza Osjakowa i Opatowa, konsekrowany w 1649 r. Teraz, staraniem poprzednich, jak i aktualnego proboszcza, Jana Cyterzyńskiego będącego tu od 1752 r., świątynia należycie utrzymana, z sześcioma ołtarzami i działającym bractwem różańcowym. Wiernych komunikujących na Wielkanoc mieszkało tu 995. We wsi Czernice należącej do Karola Maśłowskiego znajdowała się kaplica prywatna. Ponadto w 1645 r. zostało ufundowane oficjum dla dwóch mansjonarzy, z obowiązkiem śpiewania przez nich oficjum o Matce Bożej⁴⁴³.

Od 1752 r. probostwo to miał Jan Cyterzyński. W 1759 r. do pomocy w duszpasterstwie oraz w odmawianiu oficjum o Matce Bożej, miał wikariusza Piotra Reszkowskiego. Prawo patronatu należało do Karola Maśłowskiego, podstolego ziemskiego wieluńskiego oraz jeszcze innych współwłaścicieli Osjakowa i wsi. Dawniej do Osjakowa należała filia we wsi Korytnica, ale teraz oddana została paulinom. Ponadto we wsi Radoszewice znajdował się kościół filialny, przy którym mieszkał kapelan, niepodanego imienia Zarębski, utrzymywany przez właściciela tamtejszego folwarku⁴⁴⁴.

Ten sam kolator pozostawał w 1765 r. Świątynia nadal zarządzana przez proboszcza Jana Cyterzyńskiego, który na miejscu zawsze rezydował i sprawował powinności duszpasterskie⁴⁴⁵. Kościół parafialny w 1800 r. dobry w swoich murach, wymagał naprawy dachu. Prawo patronatu należało do Agaty Maśłowskiej, właścicielki Osjakowa i do Karola Góreckiego, dziedzica Nowej Wsi. Probostwo miał wówczas Piotr Neresius, zawsze przy tej parafii rezydujący, mający do pomocy jednego wikariusza. Była to obszerna parafia obejmująca miasteczko Osjaków i wsie: Strobin, Radoszewice, Szyndkielów,

⁴⁴¹ ADWł, AAG. Wiz. 16, s. 47–56.

⁴⁴² ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 158–164v.

⁴⁴³ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 155–169.

⁴⁴⁴ ADWł, AAG. Wiz. 39, s. 14–15.

⁴⁴⁵ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1234–1250.

Radoszewice, Dąbrówki, Walków, Kuźnica, Drobnice, Czernice, Hurzyna, Bębnow, Nowa Wieś, Dymek, Bugaj, Kuszyna i Dębina, gdzie mieszkało ogółem 2543 wiernych⁴⁴⁶.

O stanie inwentarza świątyni w Osjakowie oraz jak wyglądało gospodarstwo proboszczowskie informuje spis dokonany w 1802 r. przez proboszcza niepodanego nazwiska Ignacego⁴⁴⁷. Jednak kościół tamtejszy w 1810 r. był już znacznie zniszczony w ścianach, ale aktualny proboszcz, otrzymawszy wsparcie od niektórych parafian, rozpoczął prace remontowe. Kolatorem był właściciel Osjakowa, niewymieniony z nazwiska. Kościół ten nosił wezwanie św. Jadwigi. Miał bogate wyposażenie. Proboszczem był Wacław Piotrowski, ze zgromadzenia księży pijarów, będący tu od 1805 r. Na terenie tej parafii znajdowała się kaplica publiczna w Radoszewicach i kaplica prywatna w Czernicach⁴⁴⁸.

Po 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Była to duża parafia, bowiem w 1878 r., za proboszcza Józefa Górskiego i wikariusza Władysława Perlińskiego liczyła około 6000 wiernych⁴⁴⁹. Była to też rozległa parafia, bowiem w 1892 r., gdy probostwo to miał Ignacy Madaliński, a wikariuszem był Ludwik Radzymiński, obejmowała osadę Osjaków i wsie Radoszewice, Dębina, Felinów, Gabryjelów, młyn Borkowo, Katerpole, Zmyślona, Bugaj, Mierzynów, Szewczyki, Kuźnica Ługowska, Kuszyna, Dąbrówki, Kuźnica Strobińska, Charzędle, Strobin, Walków, Bębnow, Syraklew, Dymek, Czernice, Huta Szklanna, Piskornik, Józefina, Nowa Wieś, folwark Radoszewice, Radoszyce, Bronisławów, Synowce i Drobnice. W parafii kaplice publiczne we wsiach Radoszewice i Czernice⁴⁵⁰.

Obecny kościół murowany, zbudowany został w latach 1909–1914 staraniem ks. Bolesława Michnikowskiego. Konsekracji dokonał biskup Władysław Krynicki 29 czerwca 1919 r.

Od 1925 r. parafia w diecezji częstochowskiej⁴⁵¹.

Kościół filialny w Radoszewicach

W Radoszowicach, pisanych najczęściej Radoszewice, znajdowała się drewniana kaplica publiczna parafii Osjaków, uważana za filię. W 1521 r.

⁴⁴⁶ ADWł, AAG. Wiz. 103, s. 73–76, 141–142; Wiz. 109, s. 232–30.

⁴⁴⁷ ADWł, AAG. Wiz. 125, s. 23–26.

⁴⁴⁸ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 231–232.

⁴⁴⁹ S. Chodyński, *Ossyjaków*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 80–82.

⁴⁵⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 83.

⁴⁵¹ *Katalog 1978*, s. 512.

jeszcze o niej nie wspomniano. Jej konsekracja przez Adama Górskiego, biskupa bakowskiego, z zezwolenia arcybiskupa Henryka Firleja, odbyła się 6 maja 1625 r. Otrzymała wezwanie św. Marii Magdaleny⁴⁵². Później przypomniano, że jej fundatorem był Marek Boxa Radoszewski. O nim jako właścicielu wsi Radoszewice jest mowa w 1668 r., kiedy opisano tamtejszą kaplicę pod wezwaniem św. Marka Ewangelisty i św. Marii Magdaleny. Kaplica ta była konsekrowana. Przy niej był, pewnie w charakterze kapelana, Maciej Trębacki. Miała dwa ołtarze oraz wystarczające wyposażenie⁴⁵³.

Kaplica ta w 1720 r. wymagała już naprawy. Przy niej, jako kapelan, przebywał za wiedzą władz kościelnych zakonnik paulin, dla którego była specjalna rezydencja. Utrzymywany był przez dziedzica Radoszewic, Dzierzbickiego. Kaplica była dobrze wyposażona, z trzema ołtarzami⁴⁵⁴. Bardzo dokładnie opisano ją w 1730 r., a zwłaszcza jej uposażenie⁴⁵⁵. Podobna w treści jest dokładna lustracja z 1739 r. W Radoszewicach był już nowy kościół zbudowany z funduszy Antoniego Wierusz Niemojewskiego⁴⁵⁶.

W 1746 r. w Radoszewicach, kiedy dziedziczką była wdowa po Antonim Wierusz Niemojewskim, znajdowała się nowa drewniana świątynia, zbudowana jeszcze przez Antoniego Wierusz Niemojewskiego. Opisano dokładnie jej stan, wyposażenie i uposażenie. Przy niej pracował z ustanowienia władzy kościelnej Błażej Zarębski⁴⁵⁷. Ta nowa świątynia została wystawiona pod dawnym wezwaniem św. Marii Magdaleny w 1735 r. i nadal złączona była z parafią w Osjakowie⁴⁵⁸.

W 1753 r. właścicielką była Eufrozyna z Podoskich Niemojewska. Od 1736 r. mieszkał przy tej kaplicy Błażej Zarębski, sprawujący tu duszpasterstwo i mający pewne uposażenie⁴⁵⁹.

Kolatorem, a więc właścicielem kościoła we wsi Radoszewice, w 1765 r. jeszcze jako filii Osjakowa, był Andrzej Wierusz Niemojewski. Ta świątynia drewniana była wystarczająco wyposażona do sprawowania liturgii. Przy tej świątyni pracował, jednak jako wikariusz parafii Osjaków, Piotr Reszkowski⁴⁶⁰.

⁴⁵² ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 30–31.

⁴⁵³ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 20–21.

⁴⁵⁴ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 30–32.

⁴⁵⁵ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 214–217.

⁴⁵⁶ ADWł, AAG. Wiz. 16, s. 53–55.

⁴⁵⁷ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 161v–164.

⁴⁵⁸ ADWł, AAG. Wiz. 178 s. 165–167.

⁴⁵⁹ ADWł, AAG. Wiz. 39, s. 15.

⁴⁶⁰ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1244–1246.

Od 1791 r. przy tej kaplicy pozostawał kapłan archidiecezjalny, Bartłomiej Józef Wągrowski, utrzymując się tu z dawnych zapisów fundacyjnych, czyli można nazwać tę świątynię kościołem prebendalnym. Tak też nazwano go w 1797 r. Nosił on wezwanie św. Marka Ewangelisty i św. Marii Magdaleny. Wielki ołtarz nosił wezwanie św. Józefa, a boczne Najświętszej Marii Panny i Pana Jezusa Ukrzyżowanego. Stan wyposażenia oraz jaki był dochód na utrzymanie, spisał wspomniany wyżej prebendarz Bartłomiej⁴⁶¹.

Razem z parafią Osjaków znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej jako świątynia filialna. Po 1925 r. włączona do diecezji częstochowskiej, a od 1927 r. samodzielna parafia⁴⁶².

OŻARÓW

Miejscowości Ożarów i Wierzbie położone są w powiecie wieluńskim. Dzieje tych parafii wzajemnie się zazębiają. Obydwie są stare. Parafia w Ożarowie musiała mieć dawną historię, jeżeli tamtejszy kościół na początku XVI w. był uważany za stary, a ponadto miał kościół filialny w Wierzbui. Wspomniano o nim w 1521 r., ale nie podano, kto parafią tą i jej filią się opiekował⁴⁶³.

Była to wieś szlachecka, ze świątynia drewnianą, pod wezwaniem św. Marii Magdaleny. Probostwo należało do Tomasza Olbińskiego. Do parafii należały wsie Ożarów, Wierzbie i Przedmość. Świątynia wystarczająco wyposażona w paramenty liturgiczne, a parafia należycie uposażona, co dosyć dokładnie spisano⁴⁶⁴. Probostwo w 1720 r. należało do Łukasza Turobojskiego, z prezenty kolatora Waleriana Siemianowskiego. Był on tu od 1711 roku. W kościele był ołtarz wielki św. Marii Magdaleny i boczne św. Anny, Świętej Trójcy i św. Antoniego. Podano wówczas, że dokument reerekcji parafii na 1414 r. miał się znajdować w aktach gnieźnińskich⁴⁶⁵. Katarzyna Siemianowska i jej syn Adam mieli prawo patronatu w 1730 r. Wnętrze świątyni właściwie pozostało takie samo. Probostwo od 1730 r. z prezenty wspomnianych wyżej kolatorów, miał Kazimierz Zdrojowski.

⁴⁶¹ ADWł, AAG. Wiz. 96, s. 97–99; Wiz. 103, s. 77.

⁴⁶² *Katalog 1978*, s. 217.

⁴⁶³ LB, t. 2, s. 125.

⁴⁶⁴ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 34–38.

⁴⁶⁵ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 42–46.

Dokładnie opisano uposażenie⁴⁶⁶. Niebawem, bo już w 1739 r., odbyła się następna lustracja parafii⁴⁶⁷.

Trudno jest wywnioskować, co spowodowało konieczność częściowej odbudowy świątyni w Ożarowie, o czym informuje lustracja parafii z 1746 r. Później podawano, że miała się ona spalić w 1742 r., co jest jednak nieprawdą. Ale gdyby tak było, to nie można byłoby opisywać chociażby ołtarza wielkiego, że był już dawno wystawiony. Raczej możliwy był może pożar częściowy, albo konieczność naprawy wynikająca z wieku samej świątyni. Musiała to być znaczna naprawa. Jakkolwiek by nie było, ostatnie prace pokryły fundusze zebrane do skarby, dołożyli się ówczesni wityrkusi, ale zdaje się duży wkład położył ówczesny kolator, Władysław Bartochowski. Proboszczem nadal był wspomniany już wyżej Kazimierz Zdrojowski⁴⁶⁸. Parafia wizytowana w 1752 r. cieszyła się wyżej wspomnianą świątynią, drewnianą, należycie wyposażoną, pod wezwaniem św. Marii Magdaleny, z trzema ołtarzami. Probostwo miał Idzi Nowakowski. Nie było szkoły ani przytułku. Spowiadających się naliczono około 530⁴⁶⁹.

W 1759 r. wieś należała do Władysława Bartochowskiego, łowczego sieradzkiego. Świątynia drewniana wymagała naprawy dachu. Od 1748 r. probostwo miał Idzi Nowakowski, ale nie posiadał należytych zdolności do prowadzenia duszpasterstwa⁴⁷⁰. Ten sam kolator pozostawał w 1765 r. Kościół drewniany nosił nadal wezwanie św. Marii Magdaleny. Miał ołtarz wielki pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny oraz boczne św. Anny i św. Antoniego. Probostwo nadal miał Idzi Nowakowski, sam sprawujący duszpasterstwo, zapewne także w kościele filialnym Wierzbie⁴⁷¹.

Nową świątynię wzniesiono, czy raczej gruntownie przebudowano (prze-stawiono) około 1790 r. staraniem Wojciecha Bartochowskiego, właściciela Ożarowa. Wyposażenie i uposażenie dokładnie opisane w 1797 r. Była to świątynia drewniana, ostatnio gruntownie restaurowana, jak powiedziano, przebudowana, co potem uważano nawet za jej całkowitą odbudowę, pod wezwaniem św. Marii Magdaleny. Wewnątrz trzy ołtarze. Parafia bardzo dobrze wyposażona w paramenty liturgiczne i dobrze uposażona, co do-

⁴⁶⁶ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 126–136.

⁴⁶⁷ ADWł, AAG. Wiz. 16, s. 13–15.

⁴⁶⁸ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 140–143v; *Ożarów*, w: SGKP, t. 7, s. 792–793.

⁴⁶⁹ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 83–88.

⁴⁷⁰ ADWł, AAG. Wiz. 39, s. 6–7.

⁴⁷¹ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1250–1259.

kładnie opisał proboszcz Ignacy Nałęcz Bieniecki, będący tu od 1795 r., zawsze na miejscu rezydujący. W 1797 r. kolatorem był Wojciech Psarski. Dach tej świątyni naprawiano już w 1800 r. Do parafii należała wieś Ożarów, Przedmość i Wierzbie, gdzie był kościół filialny. Wiernych naliczono wówczas 860. We wsi Wierzbie znajdował się drewniany kościół filialny, z murowaną zakrystią⁴⁷².

Ta „nowa” świątynia, wizytowana w 1810 r., powstała około 1790 r., jeżeli powiedziano, że było to przed dwudziestu laty. Prawo kolatorskie należało do miejscowego dziedzica. Po śmierci Władysława Bartochowskiego, kasztelana wieluńskiego, może fundatora tej nowej świątyni, dziedzicami byli jego synowie Stanisław i Kazimierz Bartochowscy. Kościół miał należyte wyposażenie i uposażenie. Probostwo miał Ignacy Bieniecki, na miejscu rezydujący. Do Ożarowa należała kaplica filialna w wsi Wierzbie⁴⁷³.

Po 1818 r. parafia ta znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Należąc do dekanatu wieluńskiego, w 1878 r., za proboszcza Alojzego Ammana liczyła 2454 wiernych⁴⁷⁴. Zaś w 1892 r., gdy parafią administrował Apolinary Kukowski, wiernych było 2897, mieszkających we wsiach Ożarów, Kocilew, Granice, Słoniny, Wierzbie, Przedmość, Marki, Lachowskie, Sołtysy, Jesionka i Śmiałki. W parafii był kościół filialny we wsi Wierzbie⁴⁷⁵.

Parafia po 1925 r. znalazła się w diecezji częstochowskiej⁴⁷⁶.

Wierzbie

Wierzbie to wieś królewska, w której około 1521 r. znajdował się drewniany kościół św. Leonarda, filialny parafii ożarowskiej. Miał on bardzo starą historię i był bez wątpienia fundowany przez królów. W czasach arcybiskupa Jana Łaskiego ta dawna parafia była włączona jako filialna do parafii Ożarów⁴⁷⁷.

W 1668 r. we wsi Wierzbie znajdowała się świątynia drewniana, konsekrowana, pod dawnym wezwaniem, wtedy jako filia parafii Ożarów. Wystarczająco wyposażona w paramenty liturgiczne⁴⁷⁸. W 1720 r. wieś

⁴⁷² ADWł, AAG. Wiz. 96, s. 101–108; Wiz. 103, s. 79–88; Wiz. 109, s. 31–42.

⁴⁷³ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 233–253.

⁴⁷⁴ S. Chodyński, *Ożarów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 82–83.

⁴⁷⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 83.

⁴⁷⁶ Katalog 1978, s. 398–399.

⁴⁷⁷ LB, t. 2, s. 125.

⁴⁷⁸ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 36–38.

ta nadal należała do monarchów, a pod względem kościelnym tamtejszy kościół, dawniej parafialny, teraz był filią Ożarowa⁴⁷⁹. Kościołem filialnym pozostawał bez zmian w 1730 r. Ołtarz wielki poświęcony był Matce Bożej, a z bocznych jeden miał także obraz Matki Boskiej, a drugi św. Leonarda. Opisano także dobre wyposażenie oraz uposażenie⁴⁸⁰. Razem z parafią Ożarów zwizytowano w 1739 r. filię Wierzbie⁴⁸¹.

W 1752 r. kościół wymagał naprawy. Znajdowały się w nim trzy ołtarze. Nosił wezwanie św. Leonarda, i jeden z ołtarzy bocznych był tego imienia⁴⁸². Przed 1759 r. przeprowadzono duży remont tej świątyni, tak jej zewnętrznej strony, jak i wnętrza⁴⁸³. Kościołem filialnym pozostawał w 1765 r., chociaż posiadał nieco własnego uposażenia⁴⁸⁴. Krótko przez 1797 r. był remontowany. Ołtarz wielki i jeden z bocznych Matki Boskiej, drugi św. Leonarda, patrona tej świątyni. Świątynia miała należyte wyposażenie, spisane przez odprawiającego tu proboszcza z Ożarowa, Ignacego Nałęcz Bienieckiego⁴⁸⁵.

Wraz z parafią Ożarów znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Kościołem filialnym pozostała ta świątynia w 1892 r.⁴⁸⁶ Jako samodzielną parafię erygował ją biskup włocławski Stanisław Zdzitowiecki w 1922 r. Po 1925 r. przyłączona do diecezji częstochowskiej i w niej pozostaje⁴⁸⁷.

Przedmość

Miejscowość ta należała poprzednio do parafii Ożarów i w 1753 r. znajdowała się tam przy dworze Niemojewskich kaplica⁴⁸⁸. Pewnie pozostała tam tradycja własnej świątyni i parafię erygował tu biskup Stanisław Zdzitowiecki w 1921 r., a kościół parafialny wystawił w 1926 r. proboszcz Władysław Marcinkowski. Od 1925 r. należała do diecezji częstochowskiej⁴⁸⁹.

⁴⁷⁹ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 45–46.

⁴⁸⁰ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 132–135.

⁴⁸¹ ADWł, AAG. Wiz. 16, s. 14–15.

⁴⁸² ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 88–90.

⁴⁸³ ADWł, AAG. Wiz. 39, s. 7.

⁴⁸⁴ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1256–1259.

⁴⁸⁵ ADWł, AAG. Wiz. 96, s. 109–111.

⁴⁸⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 83.

⁴⁸⁷ *Katalog 1978*, s. 408–404.

⁴⁸⁸ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 85–86.

⁴⁸⁹ *Katalog 1978*, s. 401.

PĄTNÓW

Skomplikowane są dzieje tej parafii. Przyjmuje się, że parafia mogła powstać tu w pierwszej połowie XV w., a ponieważ była to dawniej wieś królewska, można zakładać, że fundatorami kościoła mógł być któryś z monarchów, ale kiedy to się stało, powiedzieć trudno. Około 1521 r. proboszczem w Pątnowie, przy kościele drewnianym, noszącym wezwanie św. Jana Chrzciciela był z prezenty królewskiej Piotr z Kaszek. Parafia niewielka, składająca się z dwóch wsi tylko⁴⁹⁰.

Najstarszy dokładniejszy opis tej świątyni drewnianej, krytej gontami, posiadamy dopiero z 1668 r. Wewnątrz znajdowały się dwa ołtarze. Wypożyczenie w paramenty liturgiczne wystarczające. Także uposażenie w ziemię, łąkę i dziesięciny. Był też szpital dla ubogich, ale bez uposażenia⁴⁹¹. Świątynia pątnowska w 1720 r. była już stara, ale jeszcze w dobrym stanie. Od 1715 r. parafią administrował Piotr Kasprowski z prezenty królewskiej i arcybiskupa Stanisława Szembeka⁴⁹². Probostwo miał Franciszek Bugajski⁴⁹³. Ten sam proboszcz był tu w 1746 r. Zgodnie z dawniejszym poleceniem wizytacyjnym został odbudowany przytułek, ale była w nim tylko jedna osoba. Świątynia nie wymagała większego remontu⁴⁹⁴.

Proboszczem od 1741 r. był Wojciech Mąkosiewicz⁴⁹⁵. Pozostawał na tym miejscu jeszcze w 1759 r., zawsze na miejscu rezydujący. Świątynia drewniana w dobrym znajdowała się stanie⁴⁹⁶.

Ta wieś królewska w 1765 r. należała do starostwa w Mokrsku, a prawem dożywocia miał ją Józef Karnkowski. Tamtejszy kościół drewniany pozostawał pod wezwaniem św. Jana Ewangelisty. Miał trzy ołtarze, a mianowicie wielki z obrazem św. Rocha, a boczne Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny i Matki Boskiej Częstochowskiej. Niestety świątynia w Pątnowie spaliła się około 1772 r., ale w 1780 została już odbudowana pod dawnym wezwaniem św. Jana Apostoła⁴⁹⁷. Była to nadal własność monarsza, chociaż teraz w zmienionych czasach rozbiorowych. Świątynia drewniana,

⁴⁹⁰ LB, t. 2, s. 128–129; Librowski, *Indeks*, s. 133.

⁴⁹¹ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 121–122.

⁴⁹² ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 93–96.

⁴⁹³ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 326–333.

⁴⁹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 101v–103v; Wiz. 18, s. 277–282.

⁴⁹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1720–1731.

⁴⁹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 25, s. 1–2.

⁴⁹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 74, s. 302–304; Wiz. 75, s. 57–58.

z wieżyczką na środku i trzema ołtarzami wewnątrz, przy której zarządcą był Karol Kummer. Wyposażenie w paramenty liturgiczne raczej bogate, podobnie jak i uposażenie, wraz z gospodarstwem plebańskim dobrze opisane w 1797 r. Parafię tworzyły wówczas wsie Pątnów i Bieniec, gdzie ogółem mieszkało 417 wiernych. Tenże sam zarządca sporządził w 1802 r. inwentarz parafialny⁴⁹⁸.

Nowy podział diecezji w 1818 r. zaliczył tę parafię do diecezji kujawsko-kaliskiej. Wizytowano ją w 1824 r., gdy proboszczem był Mikołaj Raszkowski. Parafia mała, bo do sakramentów wielkanocnych zobowiązanych było zaledwie około 400 osób. Świątynia znacznie zniszczona, ale mimo to dobrze i czysto utrzymana. Myślano o budowie nowej, ale parafia była mała i nawet z pomocą właścicieli ziemskich stwarzałoby to wielką trudność, bowiem tworzyły ją dwa dwory rządowe i dwie wsie rządowe⁴⁹⁹.

Parafia w połowie XIX wieku znacznie wzrosła liczebnie. Bowiem w 1878 r. liczyła już 2900 wiernych i miała proboszcza Rajmunda Kamieńskiego i wikariusza Mariana Wałukanis. Ta spora liczba parafian spowodowała, że od 1843 r. przyłączono do niej parafię Dzietzniki i odtąd wikariusz mieszkał w afiliowanej parafii⁵⁰⁰. Parafia Dzietzniki pozostawała filią parafii pątnowskiej jeszcze w 1892 r. Proboszczem był wówczas Piotr Goździecki, a do parafii należały: Pątnów, Bieniec, Dzietzniki, Załęczce Wielkie, Kluski, Grabowa, Radoły, Polaki i Budziaki⁵⁰¹.

Niebawem, bo od 1895 r. nastąpiła zmiana i to Pątnów nazwany został parafią filialną Dzietznik. Okazało się, że obydwie miały warunki, aby być samodzielnymi, co stało się w 1908 r. Od 1925 r. parafie te znalazły się w diecezji częstochowskiej i do tej pory do niej należą⁵⁰².

Dietzniki

We wsi Dietzniki była parafia przy kościele pod wezwaniem św. Katarzyny. Powstanie swoje świątynia, a przy niej parafia, zawdzięcza paulinom. W 1393 r. bowiem, z nadania króla Władysława Jagiełły, wieś ta stała się ich własnością. Zgodził się na to arcybiskup Mikołaj Trąba. Oni to na początku XV wieku wzniesli tu modrzewiową świątynię. Na początku

⁴⁹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 95, s. 47–50; Wiz. 102, s. 37–39; Wiz. 119, s. 19–20.

⁴⁹⁹ ADWł, ABKKal. Wiz. 5(382), s. 271–294.

⁵⁰⁰ S. Chodyński, *Pątnów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 83–84.

⁵⁰¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 84.

⁵⁰² *Katalog 1978*, s. 513–514.

XVI wieku jej kolatorami byli zakonnicy, paulini z konwentu wieluńskiego, chociaż z 1521 r. nie znamy nazwiska pracującego tam kapłana⁵⁰³. Do roku 1819 pozostawała w zarządzie zakonników⁵⁰⁴.

W 1668 r. wieś nadal należała do paulinów z Wielunia. Tamtejsza świątynia drewniana, pod wezwaniem św. Katarzyny, posiadała trzy ołtarze i wystarczające wyposażenie w sprzęty liturgiczne. Parafię tworzyła jedynie sama wieś parafialna⁵⁰⁵. W 1720 r. administrował nią przeor paulinów z Wielunia, Anastazy Kudrzyński od 1719 r.⁵⁰⁶ W 1730 r. ołtarz wielki z mensą murowaną, w którym znajdowało się tabernakulum, miał obraz Matki Boskiej. Nie podano wezwania drugiego ołtarza, bocznego, też z mensą murowaną, prawdopodobnie był naprawiany. A ołtarz trzeci był poświęcony św. Annie. Zakrystia drewniana, należycie zabezpieczona, a w niej przechowywane paramenty liturgiczne. Kościół ten był konsekrowany w 1625 r. Później dopiero dowiemy się, że konsekracji dokonał biskup bakowski, Adam Górski, pod wezwaniem św. Katarzyny i św. Pawła, pierwszego eremity. Przy parafii rezydował i duszpasterstwo prowadził, właściwie jako wikariusz przeora, zakonnik kapłan Jakub Jaskubiński. Ponieważ była to parafia należąca do paulinów, a najbliższym był klasztor pauliński w Wieluniu, to zazwyczaj przeor tego klasztoru był jednocześnie tu proboszczem. Parafię tworzyła jedynie wieś parafialna. Był nowy przytułek z osobnymi pomieszczeniami dla ubogich, ale żadnej własnej fundacji nie miał⁵⁰⁷. Kościół w Dzieztrznikach w 1746 r., gdy zarządzał nim od 1735 r. Anastazy Kiedrzyński, przeor paulinów w Wielunia, znajdował się w dobrym stanie, pomimo iż był już dawno wystawiony⁵⁰⁸. Przeor wieluński Sebastian Koźbiałowicz zarządzał parafią w 1759 r.⁵⁰⁹

Pod zarządem paulinów pozostawała parafia, kiedy lustrowano ją w 1765 r. Kościół parafialny drewniany, pod wezwaniem św. Katarzyny. Ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem Jezus, a w górnej części wizerunek Trójcy Świętej. W ołtarzu bocznym po stronie lewej figury Matki Boskiej i św. Anny, a po stronie przeciwnej ołtarz św. Katarzyny, zaś w górnej kondygnacji obraz św. Magdaleny de Pazzis. Rektorem kościoła był

⁵⁰³ LB, t. 2, s. 130.

⁵⁰⁴ Librowski, *Indeks*, s. 90.

⁵⁰⁵ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 120–121.

⁵⁰⁶ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 126–128.

⁵⁰⁷ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 323–326.

⁵⁰⁸ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 100–101v.

⁵⁰⁹ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 273–276; Wiz. 25, s. 2–3.

przeor wieluńskiego konwentu paulinów, Zygmunt Bogucki, ustanowiony tu w 1760 r.⁵¹⁰

Przeor wieluński, Mateusz Łubieński, był też proboszczem w Dzietznikach w 1797 r. Parafię tworzyła wówczas wieś Dzietzniki z wszystkimi pustkowiami i młynarzami. W świątyni znajdowały się trzy ołtarze starożytnej roboty. Wśród wykazu paramentów liturgicznych znajdowały się też wota przy obrazie Matki Boskiej. Z polecenia arcybiskupa gnieźnieńskiego Ignacego Krasickiego w opisach parafii kładziono główny nacisk na uposażenie i stan gospodarstw parafialnych, co też zawiera opis sporządzony przez ówczesnego proboszcza w Dzietznikach i przeora klasztoru paulińskiego⁵¹¹.

Świątynia drewniana wprawdzie stara, ale w 1800 r. należyce urządzona, podobnie jak i zabudowania plebańskie. Prawo patronatu należało do króla, tym razem już zaborcy. Proboszczem był paulin Mateusz Łubieński, definitorem prowincji zakonnej i przeor konwentu wieluńskiego. Wprawdzie nie było specjalnego uposażenia dla wikariusza, ale podczas nieobecności proboszcza, zastępował go zakonnik z klasztoru wieluńskiego. Parafię tworzyła jedynie wieś parafialna, gdzie komunikujących naliczono ogółem 291 osób⁵¹². Nie wiadomo dlaczego, ale w 1802 r. inwentarz świątyni parafialnej i gospodarstwa sporządził Innocenty Witecki, podpisany jako zastępca zarządcy kościoła dietznickiego⁵¹³. Mógł to być zakonnik z Wielunia.

Od 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej, a w rok później odebrano ją zakonnikom. W 1824 r. kościół tamtejszy, drewniany miał dobry fundament, ale wymagał już naprawy dachu. Wyposażenie i wnętrze utrzymane w porządku. Proboszczem od lat ośmiu, czyli od około 1816 r., był Franciszek Rycerzewski. Prawo patronatu należało do rządu. Parafia nie była duża, bowiem do sakramentów wielkanocnych zobowiązanych było około 800 osób⁵¹⁴.

Parafia ta w 1850 r. została włączona jako filialna do parafii w Pątnowie, ale administrator parafii pątnowskiej rezydował w Dzietznikach. Większej naprawy świątyni dokonano w 1876 r.⁵¹⁵. Od 1895 r. parafia stała się ponownie samodzielną i pewnie okazała się konieczność budowy nowej świątyni. W latach 1900–1908 nową świątynię tu wystawioną staraniem ówczesnych

⁵¹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1715–1720.

⁵¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 95, s. 15–18.

⁵¹² ADWł, AAG. Wiz. 102, s. 9–13.

⁵¹³ ADWł, AAG. Wiz. 119, s. 7–9.

⁵¹⁴ ADWł, ABKKal. Wiz. 5(387), s. 95–122.

⁵¹⁵ Chodyński, *Pątnów*, s. 83–84.

proboszczów, Wacława Kokowskiego i Feliksa Kobielskiego, konsekrowano w 1909 r. Od 1925 r. parafia włączona do diecezji częstochowskiej⁵¹⁶.

PRASZKA

Ciekawa jest historia Praszki, miasta utworzonego na terenie wsi Michałów, notowanej już w 1260 r. Wieś ta należała do szlachty. W 1392 r. król pozwolił niejakiemu Piotrowi Kowalskiemu przenieść ją na prawa miejskie i zmienić nazwę na Praszka, chociaż obok miasta, przez czas pewien występowała jeszcze wieś Michałów⁵¹⁷. Prawdopodobnie w Michałowie była już parafia i nowa parafia w Praszce była kontynuacją parafii michałowskiej⁵¹⁸.

Kiedy dokładnie powstała tu parafia, źródła milczą. Ale nastąpiło to zapewne dawno, chociażby w stosunku do czasów Jana Łaskiego, bo od niego zaczyna się właściwie bliższa informacja o tamtejszym kościele pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, przy którym około 1521 r. był proboszcz Jan z Opola, chociaż nie podano, kto był kolatorem parafii⁵¹⁹.

Pierwsza dokładniejsza wiadomość o parafii praszkowej jest z 1668 r. Należały do niej dwie parafie filialne, mianowicie w Kowalach i we wsi Stradziec. Kościół w Praszce był drewniany, mający trzy ołtarze z portatylami. Wyposażenie w paramenty liturgiczne dobre, tak w argentaria, jak i szaty. Także uposażenie, tu opisane, było wystarczające. Przy kościele tym znajdowali się mansjonarze, mający własne uposażenie, czyli parafii przysługiwał tytuł prepozytury. Ponadto był też szpital dla ubogich⁵²⁰.

Właścicielem miasteczka Praszka w 1753 r. był Ludwik Wężyk, kasztelan wieluński. Nadal świątynia drewniana, pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, z pięcioma ołtarzami oraz dwiema kaplicami. Jedna nosiła wezwanie Pięciu Ran Pana Jezusa, druga zaś to kaplica Różańcowa; przy obu znajdowały się bractwa tych wezwań, na co było też specjalne uposażenie, także dla promotorów bractw, którzy nazywani też byli altarzystami. Probostwo należało od 1749 r. do Jacka Łuczyńskiego, kanonika kapituły łaskiej. Jednym z altarzystów i promotorów bractwa był

⁵¹⁶ *Katalog 1978*, s. 506–508.

⁵¹⁷ *Praszka*, w: MPT, t. 2, s. 69.

⁵¹⁸ Librowski, *Indeks*, s. 137.

⁵¹⁹ LB, t. 2, s. 123–124.

⁵²⁰ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 115–120.

Walenty Klubiński, drugim natomiast Wojciech Podgórski. Ponadto znajdował się przytułek z dwoma pomieszczeniami, na który były też specjalne zapisy, oraz szkoła zatrudniająca nauczyciela. Widać z powyższego, że była to znaczna parafia⁵²¹.

Dalej parafia Praszka występuje jako nadrzędna nad filiami we wsi Stradziec i Kowale. W 1759 r. należała do Ludwika z Osin Wężyka, kasztelana wieluńskiego, a jej proboszczem był Jacek Łuczyński, kanonik łaski⁵²².

Potwierdza to lustracja z 1765 r. Ołtarz wielki Matki Boskiej Wniebowziętej z zapisanym uposażeniem. W pierwszym ołtarzu bocznym wizerunek Jezusa Chrystusa, w następnych św. Antoni, św. Walenty i św. Dorota. W jednej z kaplic ołtarz Pięciu Ran Pana Jezusa z bractwem tego imienia mającym dobre uposażenie. Druga kaplica z ołtarzem Matki Boskiej Różańcowej, także z bractwem tego imienia i odpowiednim uposażeniem. Dwaj mansomiarze mieli obowiązek odmawiania oficjum o Matce Bożej. Parafią zarządzał nadal Jacek Łuczyński, kanonik kapituły w Łasku. Powinności mansomiarzy wypełniali Wojciech Podgórski, kapelan bractwa Aniołów Stróżów i Jerzy Pawlicki, promotor bractwa różańcowego. Parafia miała dwa kościoły filialne, we wsi Kowale i we wsi Stradziec⁵²³.

W ciągu lat parafia cieszyła się opieką ze strony różnych pobożnych fundatorów, co zamieścił w swoim krótkim, ale treściwym opracowaniu ks. Chodyński, poświęcając także uwagę kościołom filialnym⁵²⁴.

W 1797 r. proboszcz w Praszce, kanonik kaliski Leonard de Lippi, sporządził opis swojej świątyni i parafii. Tamtejsza świątynia pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, drewniana, ale w dobrym stanie, z pięcioma ołtarzami, bogato wyposażona w paramenty liturgiczne. Podobnie uposażenie i gospodarstwo plebańskie bogate⁵²⁵.

Sporo wiadomości o stanie świątyni posiadamy dzięki opisowi parafii z 1800 r. Praszka nadal pozostawała miastem szlacheckim i własnością Wojciecha Mączyńskiego. Wprawdzie świątynia tamtejsza pozostawała drewniana, ale bogato wyposażona, z siedmioma ołtarzami. Probostwo posiadał Jan Kajetan Madaliński. Parafia dosyć obszerna, bo tworzyło ją miasto Praszka oraz wsie Stradziec, Wygiełdów, Szyszków, Prosna, Kowale, Kosterk, Gana i Długie. Ogółem naliczono tam 1332 wiernych obojga płci.

⁵²¹ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 189–217.

⁵²² ADWł, AAG. Wiz. 25, s. 8.

⁵²³ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1612–1641.

⁵²⁴ S. Chodyński, *Praszka*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 84–87.

⁵²⁵ ADWł, AAG. Wiz. 95, s. 51–57.

Opisano także filie w Kowalach i we wsi Stradziec. Kajetan Madaliński sporządził także spis inwentarza w roku 1802⁵²⁶.

Od 1818 r. Praszka i kościoły filialne znalazły się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Prawo patronatu w 1824 r. należało do Wojciecha Mączyńskiego. Kościół nadal był drewniany, z dwiema kaplicami, znacznie już zniszczony. Do parafii należały nadal dwie filie, a więc Kowale, gdzie wprawdzie był murowany kościół i niekiedy odbywały się nabożeństwa, i we wsi Strojec, bo takiej zmianie uległa dawna nazwa Stradziec, gdzie nie było już kościoła, który musiano rozebrać, a pieniądze uzyskane z rozbiórki złożone zostały w kasie parafialnej. Był też szpital, ale całkowicie w zarządzie władzy cywilnej. Probostwo miał Albin Stawicki, jednocześnie dziekan krzesicki. Parafia liczyła około 2000 osób zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych⁵²⁷.

Starą świątynię w Praszce rozebrano w 1871 r. i w jej miejsce wystawiono w latach 1872–1884 nowy kościół murowany, konsekrowany w 1884 r. W 1878 r., za proboszcza Kwiryniusza Kaszubowskiego i wikariusza Jana Czok, parafia liczyła 4030 wiernych⁵²⁸, zaś pod koniec tego wieku, w 1892 r., gdy probostwo to miał Leopold Kobusiewicz, a wikariat Antoni Żmigrodzki, było już 6000 wiernych, zamieszkujących osadę Praszka i wsie Strojec, Gana, Brzeziny, Proсна, Wygiełdów, Szyszków, Rosochy, Skotnica, Kowale i Aleksandrów. Nadal były filie w Kowalach i Stradziecu⁵²⁹.

Praszka od 1925 r. należy do powstałej wówczas diecezji w Częstochowie⁵³⁰.

Kościół filialny w Stradziecu (Stroju)

Wieś parafialna z kościołem drewnianym św. Katarzyny, gdzie parafia mogła już istnieć w XIV wieku⁵³¹, ale w 1668 r. była to już filia parafii Praszka. Wewnątrz dwa ołtarze i skromne wyposażenie. Znajdowały się tu zabudowania plebańskie i opisane tu uposażenie⁵³². Dalej losy jej są związane z parafią w Praszce, tyle iż zmieniono nazwę ze Stradziec na Strojec. Jej opis znamy z 1753 r.⁵³³.

⁵²⁶ ADWł, AAG. Wiz. 102, s. 41–48; Wiz. 119, s. 21–23.

⁵²⁷ ADWł, ABKKal. Wiz. 5(387), s. 295–329.

⁵²⁸ Chodyński, *Praszka*, s. 86; *Katalog 1978*, s. 400.

⁵²⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 84.

⁵³⁰ *Katalog 1978*, s. 399–400.

⁵³¹ Librowski, *Indeks*, s. 151.

⁵³² ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 118–119.

⁵³³ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 211–215.

W 1765 r. tamtejsza świątynia drewniana pod wezwaniem św. Katarzyny była znacznie zniszczona. Miała ołtarz wielki pod wezwaniem św. Katarzyny, a boczne Matki Boskiej i św. Walentego⁵³⁴, zaś wyposażenie liturgiczne spisano w 1797 r.⁵³⁵. Już w diecezji częstochowskiej, pozostając nadal filią, została włączona do parafii Rudniki⁵³⁶.

Kościół filialny w Kowalach

Pierwszą świątynię zapewne zbudowali tu właściciele, Kowalscy. Potem część wsi Kowale znalazła się w posiadaniu bernardynek z Wielunia. Dawniej była to samodzielna parafia, której kolatorami były zakonnice. Ale w czasach arcybiskupa Jana Łaskiego tamtejsza świątynia, nosząca wezwanie św. Feliksa i Adaukta, znajdowała się w stanie takiego zniszczenia, że przeznaczono ją na pomieszczenia dla zwierząt, a także cmentarz tak zaniedbany, że widoczne były kości pochowanych tam zmarłych. Tamtejszy dziedzic, niejaki Marcin z dawniejszych zabudowań plebańskich urządził sobie folwark, a wierni parafianie uczęszczali na nabożeństwa i po sakramenty do kościoła w Praszce, za co proboszcz tamtejszy pobierał stosowne wynagrodzenie⁵³⁷.

Nie wiadomo czyim staraniem to nastąpiło, ale w 1668 r. kaplica tamtejsza nadawała się do sprawowania nabożeństw, czyli musiała zostać odbudowana, a także zaopatrzona w najważniejsze paramenty liturgiczne. Pamiętano także, iż było specjalne uposażenie dla proboszcza. Jednakże nadal należała jako filia do parafii w Praszce⁵³⁸. Kościołowi temu poświęcił sporo uwagi, pisząc o Praszce, ks. Chodyński⁵³⁹.

W 1765 r. wieś była nadal własnością zakonnic z Wielunia. Kościół filialny miał ołtarz wielki ku czci świętych Feliksa i Adaukta, zaś boczne z wizerunkiem Pana Jezusa i Jego Matki i drugi św. Wojciecha. Było też niewielkie wyposażenie w paramenty liturgiczne⁵⁴⁰. Jako filialna przeszła w 1925 r. razem z parafią praszkową do nowej diecezji częstochowskiej. Także aktualnie w tej wsi znajduje się kaplica filialna pod wezwaniem świętych Feliksa i Adaukta oraz św. Wojciecha⁵⁴¹.

⁵³⁴ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1636–1637.

⁵³⁵ ADWł, AAG. Wiz. 95, s. 53; Wiz. 102, s. 47–48; Chodyński, *Praszka*, s. 87.

⁵³⁶ *Katalog 1978*, s. 403.

⁵³⁷ LB, t. 2, s. 124–125.

⁵³⁸ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 119–120; Wiz. 18, s. 208–211; Wiz. 95, s. 53; Wiz. 102, s. 47.

⁵³⁹ Chodyński, *Praszka*, s. 86–87.

⁵⁴⁰ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1634–1636.

⁵⁴¹ *Katalog 1978*, s. 399.

RACZYN

Wieś i parafia w powiecie i dekanacie wieluńskim. Ma to być gniazdo rodziny Raczyńskich h. Jastrzębiec. Oni też powinni być fundatorami kościoła⁵⁴². Za arcybiskupa Jana Łaskiego parafia prawa patronatu szlacheckiego. Znajdował się w niej kościół pod wezwaniem św. Mikołaja, a probostwo to miał niejaki Wawrzyniec z Piotrkowa, zaś parafia obejmowała tylko wieś parafialną⁵⁴³.

Kościół drewniany, z wieżą drewnianą, ale zakrystią murowaną, pod dawnym tytułem, był w 1668 r. dobrze utrzymany, z trzema ołtarzami. Około 300 parafian spowiadających się na Wielkanoc. Proboszczem był Szymon Korzeniewski⁵⁴⁴. A była to wieś szlachecka. Kolator prezentował proboszcza, którym od 1719 r. był Andrzej Szukiecki. Kościół czysto utrzymany, chociaż już stary, należycie wyposażony w paramenty liturgiczne. Bractwa żadnego nie było⁵⁴⁵. Podobny stan był w 1730 r. Prawo patronatu należało do Stokowskich i Psarskich. Probostwo należało do Stanisława Komoreckiego, ustanowionego tu w 1725 r., w parafii zawsze rezydującego. W świątyni ołtarz wielki, starożytny, z wizerunkiem Matki Boskiej, a boczne św. Józefa, św. Anny i czwarty przy kaplicy. Kaplica ta znajdowała się nad zakrystią. Zakrystia murowana, dobrze zabezpieczona i przechowująca paramenty liturgiczne. Świątynia dokładnie opisana, miała jednak wiele do poprawienia. Dokładnie opisano ziemię należącą do proboszcza. Przytułek już bardzo zniszczony, ale było w nim dwóch podopiecznych⁵⁴⁶.

Kolatorem w 1739 r. był Antoni Stokowski. Stan parafii taki jak poprzednio i ten sam proboszcz nią zarządzał⁵⁴⁷. Stokowscy i Psarscy nadal byli kolatorami tej parafii w 1746 r. Nadal pracował tu wspomniany wyżej Stanisław Komorecki⁵⁴⁸.

Wieś ta w 1753 r. należała do Antoniego Stokowskiego. Tamtejsza świątynia parafialna, drewniana, nosiła wezwanie św. Mikołaja. Należycie urządzona, z pięcioma ołtarzami, wystarczająco wyposażona w paramenty liturgiczne. W przytułku, wprawdzie znacznie zniszczonym, miały schronienie trzy wdowy.

⁵⁴² Br. Ch[lebowski], *Raczyn*, w: SGKP, t. 9, s. 375.

⁵⁴³ LB, t. 2, s. 137–138.

⁵⁴⁴ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 4–6.

⁵⁴⁵ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 14–17.

⁵⁴⁶ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 167–197.

⁵⁴⁷ ADWł, AAG. Wiz. 16, s. 35–38.

⁵⁴⁸ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 149–152v.

Nie było szkoły. Nie była to duża parafia, jeżeli zobowiązanych do spowiedzi naliczono około 130 osób. Rektorem parafii od 1725 był Stanisław Komorecki⁵⁴⁹. Ten kościół murowany, z zakrystią także murowaną, kryty gontami, został opisany w 1759 r., gdy proboszczem był nadal Stanisław Komorecki⁵⁵⁰.

Wieś Raczyn należała w 1765 r. do Piotra i Katarzyny z Siemieńskich Chodakowskich. O tamtejszej świątyni drewnianej nie pamiętano wtedy, kiedy i przez kogo była fundowana. Świątynia miała pięć ołtarzy, a mianowicie wielki z obrazem Matki Boskiej, boczne św. Józefa, św. Anny, Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny i Czterech Męczenników Koronowanych. Dokładnie opisano wyposażenie i uposażenie. Probostwo nadal w posiadaniu Stanisława Komoreckiego⁵⁵¹.

Nową świątynię zbudowano w 1780 r. Wyposażona w ołtarz wielki św. Mikołaja i dwa boczne, św. Józefa i Czterech Koronatów. Jej opis sporządził Kazimierz Paczkowski, poddziekani rudzki. Ta drewniana świątynia była w dobrym stanie w 1800 r. Prawo kolatorskie w 1801 r. należało do dziedzica miejscowego, Macieja Stokowskiego. Probostwo miał nadal Kazimierz Paczkowski. Do parafii należała wieś Raczyn i Kopydłów, gdzie mieszkało 291 wiernych⁵⁵². Kolejnym zarządcą, pewnie tymczasowym, parafii był Józef Herman Vogel, który w 1802 r. spisał jej inwentarz⁵⁵³. W 1805 r. dokonano gruntownej naprawy tamtejszej świątyni drewnianej, z funduszy kolatora Macieja Stokowskiego. Nosiła ona wezwanie św. Mikołaja. Probostwo miał nadal wspomniany wyżej Vogel, kanonik regularny, ustanowiony tu w 1805 r.⁵⁵⁴

I ta parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Nie była to duża parafia, mająca za proboszcza Antoniego Kraszewskiego w 1878 r. około 1250 parafian⁵⁵⁵. Za następnego proboszcza, Władysława Ziemniewicza, w 1892 r. parafian było około 1200, zamieszkujących wieś Raczyn, Kopydłów, Łagiewniki, Teklina, Platoń, Klapka, Brody Raczyńskie i Kopydłówek. We wsi Łagiewniki stała świątynia filialna z 1623 r., odnowiona w 1805 r.⁵⁵⁶

Od 1925 r. w diecezji częstochowskiej⁵⁵⁷.

⁵⁴⁹ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 127–136.

⁵⁵⁰ ADWł, AAG. Wiz. 39, s. 15–126.

⁵⁵¹ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1398–1408.

⁵⁵² ADWł, AAG. Wiz. 96, s. 113–116; Wiz. 103, s. 89–95, s. 144; Wiz 109, s. 43–50.

⁵⁵³ ADWł, AAG. Wiz. 125, s. 27–29.

⁵⁵⁴ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 257–269.

⁵⁵⁵ S. Choduryński, *Raczyn*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 87–88.

⁵⁵⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 84.

⁵⁵⁷ *Katalog 1978*, s. 499–500.

Kościół filialny w Łagiewnikach

Obecnie nie ma parafii Łagiewniki, a wieś ta należy do parafii Raczyn w diecezji częstochowskiej. Ale ma historię samodzielnej parafii i to dosyć starą, ponieważ wspomina o niej już w XV wieku. Była to wieś szlachecka, a za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego, około 1521 r., z prezenty kolatora, parafię miał Jakub Kiernożek z Wielunia. Parafię tworzyła wówczas jedynie wieś parafialna, a tamtejsza świątynia nosiła wezwanie św. Jana Chrzciciela⁵⁵⁸.

Więcej wiemy z późniejszych wiadomości zapisanych w źródłach kościelnych. Kościół parafialny drewniany w Łagiewnikach w 1668 r. nosił wezwanie Ścięcia św. Jana Chrzciciela. Była tu świątynia drewniana, kryta gontami. Znajdowały się w niej trzy ołtarze, miała wystarczające wyposażenie w paramenty liturgiczne i uposażenie. Funkcjonowała szkoła z nauczycielem, co świadczy, że parafia nie była zaniedbana⁵⁵⁹. Kościół tamtejszy, jak to wiemy ze znacznie późniejszego przekazu, miał być zbudowany przez ówczesnego kolatora Brodnickiego (Brudnickiego) w 1623 r., konsekrowany w 1625 r. przez biskupa bakowskiego, Adama Górskiego, za zgodą arcybiskupa gnieźnieńskiego Henryka Firleja. W 1720 r. probostwo należało do Stanisława Jerzyńskiego, ustanowionego tu w 1698 r. z prezenty kolatorów Kazimierza Brodnickiego, Sebastiana Skrzyńskiego i Piotra Chlebowskiego. Stan świątyni zadbany, z ołtarzem wielkim pod wezwaniem Ścięcia św. Jana Chrzciciela. Po stronie prawej ołtarz Świętego Krzyża, a po stronie lewej Matki Boskiej Bolesnej. Ponadto po stronie prawej był też ołtarz św. Anny, na którym można było robić wystawienie Najświętszego Sakramentu. Wystarczające wyposażenie w paramenty liturgiczne i uposażenie. Parafię tworzyła jedynie wieś Łagiewniki. Nie było przytułku, a jedynie dom, w którym mieszkał nauczyciel⁵⁶⁰. Wspomniany proboszcz Jerzyński był jeszcze w 1739 r., zawsze na miejscu rezydując⁵⁶¹. Zdaje się, że przeprowadzono restaurację wnętrza świątyni, ponieważ w 1746 r. znajdowało się w niej pięć ołtarzy, a mianowicie wielki z obrazem św. Jana Chrzciciela, a w górnej kondygnacji obrazem Ścięcia św. Jana. Boczne natomiast Jezusa Chrystusa Ukrzyżowanego, św. Anny, Bożego Ciała i Matki Boskiej Bolesnej. Zakrystia wymagała naprawy. Opisano wtedy znajdujące się tu paramenty liturgiczne i uposażenie. Powstało bractwo Bożego Ciała. Proboszczem był znany

⁵⁵⁸ LB, t. 2, s. 155–156.

⁵⁵⁹ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 6–8.

⁵⁶⁰ ADWł, AAG. Wiz. 12, s.17–20; Wiz. 133, s. 177.

⁵⁶¹ ADWł, AAG. Wiz. 16, s. 31–34.

nam Jerzyński. Nadal parafia obejmowała jedną tylko wieś, w której było około 140 wiernych⁵⁶².

Ponieważ lata mijały, stąd w 1752 r. kościół wymagał pilnej naprawy, czego podjął się aktualny proboszcz Stanisław Jerzyński, który nastąpił tu w 1698 r., mając w 1752 roku lat 87. A parafia niewielka, licząca około 130 osób posiadających się⁵⁶³. Na ile to przedsięwzięcie zrealizował, powiedzieć trudno. Pewnie zaczął od dachu. Ale pozostałe potrzeby nie zostały przezeń dopełnione. Ponieważ był to kapłan bardzo podeszłego wieku, zrezygnował z parafii i od 1753 r. probostwo miał Walenty Olapiński, rezydujący na miejscu⁵⁶⁴.

Wieś w 1765 r. należała do kilku właścicieli. Pamiętano, że świątynię fundowali Brudnicy. Aktualnie pozostawała świątynia drewniana, z pięcioma ołtarzami. Wielki św. Jana Chrzciciela i boczne Świętego Krzyża, Bożego Ciała, Matki Boskiej Bolesnej i św. Anny. Probostwo nadal w rękach Walentego Olapińskiego⁵⁶⁵. Świątynia potrzebowała naprawy także i w 1797 r. Ołtarz wielki miał wówczas wezwanie św. Jana Chrzciciela, a boczne Matki Boskiej Bolesnej i św. Anny. Proboszcz ówczesny, Grzegorz Krzysakowski, przedstawił spis wyposażenia i uposażenia parafii⁵⁶⁶. Niestety nie zadbano należyście o zabezpieczenie świątyni i w 1800 r. była właściwie w stanie ruiny. Kolatorem był Kazimierz Ryszkowski. Parafia należała do Eugeniusza Kłodzianowskiego. Składała się z jednej wsi i miała zaledwie 160 wiernych⁵⁶⁷.

Eugeniusz Kłodzianowski pełnił powinności proboszcza w Łagiewnikach w 1802 r. i sporządził spis inwentarza⁵⁶⁸. Stara świątynia, o której wyżej, została w 1805 r. zastąpiona nową, wystawioną przez aktualnego kolatora, Ignacego Ostrowskiego. W 1810 r. jeszcze nie była ukończona. Było jednak wystarczające wyposażenie i uposażenie. Probostwo miał Wojciech Borzym Morzycki, który nastąpił tu też 1810 r.⁵⁶⁹

Od 1818 r. znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej, jednak jako samodzielna nie ostała się i została włączona jako filia do parafii Raczyn; stara świątynia służyła jako filia jeszcze w 1892 r.⁵⁷⁰ Z nią po 1925 r. zo-

⁵⁶² ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 152v–155.

⁵⁶³ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 139–144.

⁵⁶⁴ ADWł, AAG. Wiz. 39, s. 11.

⁵⁶⁵ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1408–1418.

⁵⁶⁶ ADWł, AAG. Wiz. 96, s. 65–68.

⁵⁶⁷ ADWł, AAG. Wiz. 103, s. 61–65.

⁵⁶⁸ ADWł, AAG. Wiz. 125, s. 27–29.

⁵⁶⁹ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 177–186.

⁵⁷⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 84.

stała włączona do diecezji częstochowskiej i nadal jest kościołem filialnym parafii raczyńskiej⁵⁷¹.

RUDA

Ruda Wieluńska to bardzo dawna miejscowość ze starożytnym kościołem oraz miejsce starego grodu. W tamtejszym okręgu miał być to najstarszy kościół, fundacji Piotra Dunina, a przy nim kolegiata przeniesiona potem do Wielunia⁵⁷².

O Rudzie i jej kościelnych dziejach mówi się teraz w kontekście dziejów Wielunia. Pierwotnie nadawała nawet nazwę ziemi, potem na ziemię wieluńska przemianowaną, bo i swoją ozdobę, jaką była kasztelania i kolegiata, Wieluniowi oddała. Nie ma chyba uzasadnienia twierdzenie, że u początków kościoła w Rudzie był św. Wojciech, ale bez wątpienia w XII wieku zbudowano tu świątynię, której architektura usprawiedliwia wiadomość, że jej fundatorem mógł być Piotr Dunin ze Skrzynna. Wcześniej powstała tu kolegiata fundowana przez książąt polskich, przeniesiona w 1420 r. do Wielunia⁵⁷³.

Ale na miejscu pozostała świątynia. Pierwsza świątynia w Rudzie była konsekrowana w 1106 r. Druga świątynia, przy której została powołana kapituła, jest nazywana świątynią „duninowską”, co samo już oznacza, że jest stara, z XII wieku, wystawiona w 1142 r., noszącą wezwanie Narodzenia Najświętszej Marii Panny i św. Wojciecha⁵⁷⁴.

Może początkowo kościół w Rudzie nosił wezwanie św. Wojciecha, ale za czasów Jana Łaskiego był tam kościół pod wezwaniem Matki Boskiej. Miejscowym dziedzicem był niejaki Jan Rudzki, a probostwo miał niejaki Grzegorz. Do parafii, oprócz miejscowości parafialnej, należały wsie Kamionka, Rychłowice, Urbanice, Małyszyn, Masłowice, Starzenice, Sieniec, Olewin i Kraszkowice⁵⁷⁵.

Parafia mająca taką przeszłość została prepozyturą w 1641 r., może dlatego, że była tam także prepozytura szpitalna. Prawo kolatorskie w 1668 r. należało do prepozyta kolegiaty wieluńskiej. Parafia dobrze uposażona,

⁵⁷¹ *Katalog 1978*, s. 499–500.

⁵⁷² *Ruda Wieluńska*, w: SGKP, t. 9, s. 885–886.

⁵⁷³ Zob. informacje przy parafii Wieluń; zob. też: S. Chodyński, *Ruda*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 88–90.

⁵⁷⁴ Librowski, *Indeks*, s. 141.

⁵⁷⁵ LB, t. 1, s. 110–112.

a świątynia należycie wyposażona w paramenty liturgiczne⁵⁷⁶. Prepozytura parafialna wygasła już na początku XVIII w. Z prezenty dziedzica Józefa Myszkowskiego w 1720 r. probostwo rudzkie od 1714 r. posiadał Stanisław Świtalski. Świątynia parafialna była jednak murowana. Jak na starą, historyczną parafię przystało, był zapis na dobrach Ruda, aby sprawowano w świątyni godziny kanoniczne z oficjum o Matce Bożej. Kiedy stary przytułek w Rudzie padł ofiarą pożaru, został odbudowany⁵⁷⁷.

Wieś Ruda w 1752 r. w części należała do Karola Maślowskiego, a w części do Andrzeja Myszkowskiego. Tamtejsza murowana świątynia nosiła wezwanie Narodzenia Najświętszej Maryi Panny i św. Wojciecha. W starym szpitalu znajdował się jeden starzec i dwie wdowy. Za utrzymanie mieli oni śpiewać codziennie w świątyni hymn *Bogurodzica*. Od 1751 r. prepozyturę w Rudzie miał Franciszek Gętkiewicz, mając do pomocy wikariusza, Wojciecha Floryszewskiego. Parafian zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych było około 1200. Nie było szkoły, ale w pobliskim Wieluniu znajdowało się kolegium pijarów. Parafia miała dobre uposażenie, dokładnie tu opisane, a tworzyły ją wsie Ruda, Kamionka, Rychłowice, Urbanice, Małyszyn, Maślowice, Starzenice, Sieniec, Olewin i Kraszkowice⁵⁷⁸.

Kościół rudzki musiał być dostojny, bowiem w 1730 r. nazywano go bazyliką; nosił wezwanie Narodzenia Najświętszej Maryi Panny i św. Wojciecha. Było to po przeprowadzonej przebudowie świątyni w 1720 r.⁵⁷⁹ Może parafia nie była zbyt dochodowa dla utrzymania proboszcza, skoro w 1759 r. ówczesny dziekan rudzki i proboszcz, Franciszek Gętkiewicz, kanonik kapituły wieluńskiej, był także proboszczem w Lututowie. Zapewne dlatego w Rudzie utrzymywał wikariusza, Wojciecha Heruszewskiego. Sama wieś Ruda była własnością Andrzeja Myszkowskiego i Karola Maślowskiego. Świątynia nadal murowana, kryta gontem drewnianym⁵⁸⁰. We wsi Kamionka na terenie parafii rudzkiej, należącej do kapituły gnieźnieńskiej, znajdowała się około 1760 r. prywatna kaplica⁵⁸¹, a niebawem we dworze w Kraszkowicach powstała także kaplica prywatna⁵⁸².

⁵⁷⁶ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 47–55; Chodyński, *Ruda*, s. 89.

⁵⁷⁷ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 63–70.

⁵⁷⁸ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 3–25.

⁵⁷⁹ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 50–75; Wiz. 16, s. 42–47; Wiz. 17, k. 120–123; Wiz. 18, s. 3–18; Librowski, *Indeks*, s. 141; Chodyński, *Ruda*, s. 89.

⁵⁸⁰ ADWł, AAG. Wiz. 50, s. 1–4.

⁵⁸¹ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1290–1310; Wiz. 74, s. 353.

⁵⁸² ADWł, AAG. Wiz. 74, s. 353.

Wieś Ruda w 1765 r. znajdowała się w posiadaniu dwóch właścicieli, Karola Maślowskiego i Andrzeja Myszkowskiego. Kościół murowany, pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny. Probostwo należało od 1750 r. do Franciszka Gętkiewicza, kanonika wieluńskiego. Miał on do pomocy wikariusza, a zarazem mansjonarza, Wojciecha Floryszewskiego. Był jeszcze stary szpital. We wsi Kamionka znajdowała się kaplica prywatna, wystarczająco przygotowana, aby niekiedy odprawiano tam nabożeństwa⁵⁸³. W protokole wizytacyjnym z 1797 r. podano opis świątyni z wszystkimi do niej przynależnościami, uzupełniany w kolejnych wizytacjach. Świątynia konsekrowana pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Marii Panny, murowana w największym procencie z kamienia ciosanego, w części wieżowej nieco porysowana. Prezbiterium sklepione, ale sufit w nawie wymagał naprawy. Także dach gontowy, szczególnie od strony południowej, zły. W ołtarzu wielkim, rzeźbionym, wyobrażenie Trójcy Świętej i obraz Matki Boskiej. Ponieważ wieża, na której dawniej znajdowały się dzwony, rysowała się, dlatego zdjęto je i zawieszono na dwóch słupach. Bogate było wyposażenie i uposażenie. Dokładnie przedstawiono stan zabudowań plebańskich i wyposażenie w narzędzia gospodarskie. Sporządził to ówczesny proboszcz, Aleksander Taczanowski⁵⁸⁴.

Właścicielem wsi w roku 1800 i następnym był Dionizy z Taczanowa Taczanowski, zaś proboszczem, zawsze tu rezydującym, był nadal wspomniany Aleksander Taczanowski. Parafia obejmowała wsie Ruda, Olewin, Kraszkowice, Rychłowice, Urbanice, Maślówice, Małyszyn, Sieniec i Starzenice, gdzie mieszkało około 1540 wiernych, więc była to spora parafia, dlatego właściwie był potrzebny tu wikariusz, ale brakowało dlań wystarczającego uposażenia⁵⁸⁵.

Kiedy wizytowano Rudę w 1810 r., kościół tamtejszy, dzięki staraniu aktualnego proboszcza był dokładnie wyremontowany. Prawo kolatorskie należało do dziedziców wsi Ruda. Kościół miał dobre wyposażenie, a także uposażenie. Probostwo od 1794 r. należało do Aleksandra Taczanowskiego, rezydującego na miejscu, chociaż miał też dziekanat kolegiaty wieluńskiej⁵⁸⁶.

Po 1818 r. parafia Ruda znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Była stosunkowo dużą parafią, jeżeli w 1878 r. liczyła 3270 wiernych⁵⁸⁷, a w 1892 r., gdy proboszczem był Władysław Gumiński, a wikariuszem Wawrzyniec Małkiewicz naliczono wiernych 3600, w następujących wsiach

⁵⁸³ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1290–1313.

⁵⁸⁴ ADWł, AAG. Wiz. 96, s. 117–127.

⁵⁸⁵ ADWł, AAG. Wiz. 103, s. 97–101, 142–143; Wiz. 109, s. 51–57.

⁵⁸⁶ ADWł, AAG. Wiz. 125, s. 31–33; Wiz. 133, s. 273–304.

⁵⁸⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 88.

parafialnych: Ruda, Rychłowice, Kamionka, Nowy Świat, Przycłapy, Kraszkowice, Wideradz, Olewin, Starzenice, Sieniec, Jodłowiec, Masłowice, Borowiec, Małyszyn i Urbanice⁵⁸⁸.

Po 1925 r. znalazła się w nowej diecezji częstochowskiej⁵⁸⁹.

RUDLICE

Parafia istniała już co najmniej w 1432 r., bo już wtedy niejaki Piotr Zajączek fundował w świątyni rudlickiej altarię pod wezwaniem św. Wojciecha. Za czasów Jana Łaskiego świątynia tamtejsza nosiła wezwanie św. Mikołaja i był przy niej ustanowiony proboszcz Stanisław z Wolborza. Do parafii należały wsie Rudlice, Skrzywno, Niemierzyn, Gromadki, Okalew i Bolków. Altaria wyżej wspomniana funkcjonowała jeszcze w 1521 r.⁵⁹⁰

Wsią szlachecką, z kościołem drewnianym pod wezwaniem św. Mikołaja były Rudlice w 1668 r. Probostwo należało do Tomasza Zastrzelskiego. Świątynia wyposażona w trzy ołtarze. Opisano dosyć dokładnie stan świątyni, jej wyposażenie i uposażenia⁵⁹¹. Kościół rudlicki w 1720 r. był już stary, częściowo naprawiany. Probostwo od 1713 r. należało do Szymona Beresiewicza. Nie było przy nim żadnego bractwa. Wyposażenie i uposażenie dokładnie opisane⁵⁹². Właścicielem wsi w 1730 r. był Zygmunt Fundament Karśnicki. Świątynia z czterema ołtarzami, ale opisany jedynie ołtarz wielki Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, a następne Świętej Trójcy, św. Mikołaja. Proboszcz – nadal Szymon Beresiewicz⁵⁹³. Ten sam właściciel w 1739 r. Probostwo od 1733 r. należało do Jana Piekarskiego⁵⁹⁴. Drewniana świątynia służyła parafii i w 1746 r., kiedy nadal probostwo było w rękach Jana Piekarskiego. Do parafii należały wsie Rudlice, Wola Rudlicka, Skrzywno, Niemierzyn, Gromadki, Okalew i Bolków⁵⁹⁵.

Właścicielem wsi w 1753 był Piotr Fundament Karśnicki. W jego wsi znajdował się kościół parafialny pod wezwaniem św. Mikołaja, drewniany,

⁵⁸⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 85.

⁵⁸⁹ *Katalog 1978*, s. 514–515.

⁵⁹⁰ LB, t. 2, s. 133–135.

⁵⁹¹ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 13–16.

⁵⁹² ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 21–24.

⁵⁹³ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 187–197.

⁵⁹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 16, s. 22–25.

⁵⁹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 155v–158.

konsekrowany w 1601 r. przez biskupa Macieja Pstrokońskiego, za zgodą arcybiskupa Stanisława Karnkowskiego. Znajdował się w dobrym stanie, dzięki staraniom proboszczów, Jana Piekarskiego i aktualnego Macieja Musiałowicza, który nastąpił tu w 1751 r. Naliczono około 540 dorosłych parafian⁵⁹⁶.

Świątynia drewniana w Rudlicach w 1759 r. była dobrze utrzymana, a jej proboszczem od 1744 r. był Maciej Musiałowicz⁵⁹⁷.

Wieś ta w 1765 r. należała do Piotra Fundament Karśnickiego. W tym czasie nie pamiętano, kiedy był tu zbudowany drewniany kościół, noszący aktualnie wezwanie św. Mikołaja, ale wiadano, że konsekrował go Maciej Pstrokoński, biskup przemyski, za zgodą arcybiskupa Stanisława Karnkowskiego w 1601 r. Ołtarz wielki z obrazem Matki Bożej z Dzieciątkiem. Boczny z obrazem św. Józefa Kalasantego, następny św. Piotra Apostoła, ale znajdowały się w nim też figury św. Floriana i św. Rocha. Wreszcie ołtarz boczny po stronie lewej zawierał obraz Ukoronowania Matki Bożej przez Trójcę Przenajświętszą. Od 1760 r. proboszczem był tu Jan Ryszkowski, rezydujący przy swoim beneficjum⁵⁹⁸.

Zapewne ta sama świątynia służyła parafii w 1797 r., gdy jej proboszczem był Stanisław Glidzyński. Wiekiem znacznie już nadwerżona, chociaż pamiętano o jej remontach, bo dach niedawno dano nowy gontowy, także okna znajdowały się w dobrym stanie, podłoga nowa i wszystko było odmalowane. Ołtarz wielki z obrazem Najświętszej Marii Panny, następny z obrazem św. Mikołaja, patrona kościoła, dalej Świętej Trójcy i św. Józefa Kalasantego. Zakrystia drewniana, niedawno nowym dachem pokryta i należyście zabezpieczona. Wyposażenie w paramenty liturgiczne raczej dobre, podobnie i uposażenie, i stan gospodarstwa plebańskiego dobry i dokładnie przez sporządzającego spis opisane i wyliczone⁵⁹⁹.

Stan świątyni parafialnej w 1800 r. to z powodu starości właściwie ruina, tak iż sporządzając spis inwentarza parafii, a więc paramentów liturgicznych i gospodarstwa plebańskiego w 1802 r. znany już nam proboszcz Stanisław Glidzyński stwierdzał, że kościół parafialny był osłabiony i zagrażał bezpieczeństwu i dłużej stać nie mógł, chociaż wewnątrz nie był zaniedbany. Należały do parafii wsie Rudlice, Wola Rudlicka, Skrzynno, Niemierzyn i Okalew. W 1800 r. naliczono 1036 osób obojga płci⁶⁰⁰.

⁵⁹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 147–151.

⁵⁹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 39, s. 12–13.

⁵⁹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1731–1752.

⁵⁹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 96, s. 131–135.

⁶⁰⁰ ADWł, AAG. Wiz. 103, s. 103–112, 142; Wiz. 125, s. 27–43.

W 1810 r. nowy kościół parafii Rudlice znajdował się o cztery staje od wsi Rudlice, fundowany w 1807 r. przez kolatora Jana Nepomucena z Ostrowa Nałęcz Rychłowski, właściciela wsi Rudlice i Wola. W środku zaś wsi Rudlice stał jeszcze stary kościół parafialny, znacznie wzmocniony, w którym odprawiano nabożeństwo parafialne. Nowa świątynia była z drewna, jeszcze nie konsekrowana ani poświęcona, pod wezwaniem Świętej Trójcy. Opisane jej wyposażenie zdaje się że powinno odnosić się do starej świątyni, jest bowiem bardzo bogate. Właściwie trudno powiedzieć, czy szykowano rezydencję proboszcza przy nowej świątyni, skoro zabudowania plebańskie były częściowo stare, ale wyremontowane. Probostwo od 1793 r. miał Stanisław Glidzyński, na miejscu rezydujący⁶⁰¹.

Parafia ta znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej w i 1820 r. została zaliczona do dekanatu wieluńskiego. W 1878 r. liczyła 2700 wiernych, a jej proboszczem był Teofil Ojrzanowski⁶⁰². Za proboszcza Jana Górniaka w 1892 r. wiernych naliczono około 2900, zaś parafia obejmowała wsie Rudlice, Wola Rudlicka, Janów, Okalew, Kuźnica, Niemierzyn, Skrzynno, Piskornik, Rudlice Jackowskie, Dębice, Młynek, Ostrówek, Dobroszyny, Bolków i Plichów⁶⁰³.

Od 1925 r. parafia ta znajduje się w diecezji częstochowskiej⁶⁰⁴.

RUDNIKI

Rudniki to wieś i parafia należąca do archidiecezji gnieźnieńskiej, gniazdo rodziny Rudnickich, której przedstawiciele zasiadali często w kapitułach. Tej rodzinie zapewne należy przypisać fundację kościoła w Rudnikach, przy którym w pierwszej połowie XV wieku powstała parafia⁶⁰⁵, ale możliwa jest jej wcześniejsza erekcja, jeżeli z 1419 r. znany jest już jej proboszcz⁶⁰⁶. Świątynia ta, zbudowana z bali drewnianych, nosiła wezwanie św. Mikołaja. Miejscowi właściciele mieli prawo patronatu i z ich prezenty za arcybiskupa Jana Łaskiego był około 1521 r. zarządcą Mikołaj Masłowski⁶⁰⁷.

⁶⁰¹ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 307–328.

⁶⁰² S. Chodyński, *Rudlice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 90–91.

⁶⁰³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 85.

⁶⁰⁴ *Katalog 1978*, s. 500–501.

⁶⁰⁵ Librowski, *Indeks*, s. 142.

⁶⁰⁶ *Katalog 1978*, s. 402.

⁶⁰⁷ LB, t, 2, s. 121.

W 1668 r. nadal kościół w Rudnikach był drewniany i nosił to samo wezwanie. Był prawa patronatu miejscowych dziedziców. Wystarczająco wyposażony w paramenty liturgiczne oraz uposażony. Osobne uposażanie miał przytułek⁶⁰⁸. Szkoda, że nie podano nazwiska proboszcza.

Nowy kościół, także drewniany, został zbudowany w 1691 r. nie tyle z ofiar wiernych, ile z funduszy Aleksandra i Zofii z Koniecpolskich Załuskich, w czym pomógł młynarz z Rudnik, niejaki Marcin Szafranek. Kościół ten został wewnątrz wymalowany i wyposażony w sześć ołtarzy: Matki Boskiej, św. Mikołaja, św. Róży z Limy, św. Jana Nepomucena, św. Rocha i Świętego Krzyża⁶⁰⁹. Proboszczem w 1753 r. był Jerzy Nawrot⁶¹⁰.

W 1759 r. wieś ta należała do Jana Masłowskiego, podstolego ostrzeszowskiego, a jej proboszczem był Józef Miłkowski⁶¹¹. Masłowscy byli także kolatorami parafii w 1765 r., a właściwie prawem dożywocia Rudniki znajdowały się w posiadaniu wdowy z Stawskich Masłowskiej. Pamiętano wówczas, iż tamtejszy drewniany kościół pod wezwaniem św. Mikołaja Wyznawcy był fundowany przez Marcina Szafranka, co do końca nie było prawdą, bo on był tylko współfundatorem. Ale świątynia musiała być dobrze urządzona, skoro znajdowało się w niej sześć ołtarzy. Wielki miał obraz św. Jana Chrzciciela, a na zasuwie obraz Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny. Po stronie lekcji ołtarz św. Rocha, zaś w górnej części wizerunek św. Marii Magdaleny. Po stronie przeciwnej w ołtarzu znajdował się Chrystus na Krzyżu, a u góry obraz św. Antoniego. Następny to ołtarz św. Róży z Limy, ale też był tu wizerunek św. Katarzyny. Kolejne to ołtarze św. Jana Nepomucena i św. Mikołaja. Istniało bractwo Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny z własnym uposażeniem. Parafią zarządzał wówczas nadal Józef Miłkowski, zaś altarzystą i promotorem bractwa Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny był Marcin Malawski⁶¹².

Konsekrowano ten kościół jednak dopiero w 1763 r., a dokonał tego biskup sufragan gnieźnieński, Ignacy Augustyn Kozierowski⁶¹³. Proboszczem w 1797 r. był Paweł Pierzejowski, który sporządził dokładny opis świątyni,

⁶⁰⁸ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 111–113.

⁶⁰⁹ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 120–126.

⁶¹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 233–242.

⁶¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 25, s. 6–7.

⁶¹² ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1645–1655.

⁶¹³ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 120–126; Wiz. 15, s. 278–290; Wiz. 17, k. 84v–89; Wiz. 18, s. 233–242; Wiz. 25, s. 6–7; Wiz. 59, s. 1643–1655; Wiz. 74, s. 238–248; Wiz. 75, s. 45–46; Wiz. 95, s. 59–65.

jej wyposażenia i uposażenia. Istniejące bractwo Niepokalanego Poczęcia miało swoje uposażenie dla promotora, także tu opisane⁶¹⁴. Później od 1800 r. proboszczem w Rudnikach w 1801 r. został Mateusz Maurycy Wyrzykowski, kanonik łaski. Parafii nadal służyła drewniana świątynia z wieżą, także drewnianą⁶¹⁵.

Także Rudniki znalazły się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Wizytowane w 1824 r. Drewniana świątynia była już stara i wymagała naprawy. Kolatorem aktualnym był Hipolit Masłowski. Ale wewnątrz była dobrze utrzymana, co należy przypisać staraniu ówczesnego proboszcza, Bartłomieja Śliwińskiego. Nie była to duża parafia, skoro wówczas do komunii wielkanocnej zobowiązanych było około 760 osób. Przy parafii znajdował się szpital⁶¹⁶.

Ponieważ już dawniej był zapis dużej sumy 40 tys. florenów, uczyniony przez Piotra Celestyna Werterowskiego, na wystawienie w Rudnikach nowej świątyni, Tekla Masłowska, miejscowa dziedziczka w 1830 r. wzniosła nową, murowaną, którą poświęcił Walenty Tomaszewski, zarządzający diecezją kujawsko-kaliską. Przy parafii istniało bractwo Niepokalanego Poczęcia, mające zapisane fundusze na swoją działalność. Ta nowa świątynia w 1876 r., za administracji parafią przez Walentego Wyciszkiewicza, została odnowiona. Parafia liczyła wówczas około 1500 wiernych⁶¹⁷. Pod koniec zaś tego wieku parafian naliczono 1772 we wsiach parafialnych Rudniki, folwark Błonie, Faustyna, Kuźnica, Dalachów, Młyny, kolonia Jaworek, Janików i Teodorówka. W Rudnikach był jeszcze przytułek⁶¹⁸.

Od 1925 r. parafia ta należy do diecezji częstochowskiej⁶¹⁹.

SIEMKOWICE

Miejscowość ta dawniej nosiła nazwę Siamikowice i posiadała starą historię, co potwierdzało istnienie tu starego, pogańskiego jeszcze, cmentarzyska. Do XVII wieku gniazdo rodowe Wierszowców herbu Oksza, którzy przyjęli też nazwisko Siemkowskich. Także parafia stara, może nawet z XIII w. Za Jana Łaskiego w 1521 r. był tu kościół parafialny pod wezwaniem

⁶¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 95, s. 59–65.

⁶¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 108, s. 3–5; Wiz. 119, s. 25–27; Wiz. 131, s. 217–221.

⁶¹⁶ ADWł, ABKKal. Wiz. 5(387), s. 367–409.

⁶¹⁷ S. Chodyński, *Rudniki*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 91–92.

⁶¹⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 85.

⁶¹⁹ *Katalog 1978*, s. 401–402.

św. Marcina, którego proboszczem był Jan z Pajęczna z prezenty Stanisława Siemkowskiego. Do parafii należały wsie Siemkowice, Lipnik, Chorzew i Ożegów. Już wtedy znajdowała się tu prebenda przy ołtarzu św. Marii Magdaleny, którą posiadał niejaki Wojciech z Radomska⁶²⁰. Widać więc, że był to dosyć znaczący ośrodek.

W 1635 r., bo dopiero z tego roku pozostała pierwsza dokładniejsza wiadomość, w świątyni murowanej znajdowały się trzy ołtarze oraz złączona z nią murowana kaplica św. Marii Magdaleny. Prawo patronatu należało do dziedziców z Siemkowic. Parafia oraz prebenda przy kaplicy dobrze uposażone. Ponadto był też szpital z własnym uposażeniem⁶²¹. Bogate było wyposażenie w paramenty liturgiczne, spisane w 1683 r., a także uposażenie. Działały bractwa Bożego Ciała i Szkaplerza. Probostwo należało do Jana Maja, którego wspomagał wikariusz Jan Gibalski. Zabudowania przytułku zostały niedawno odbudowane. We wsiach parafialnych Siemkowice, Lipnik, Chorzew, Ożegów, Mokre i Radoszewice było około 500 osób spowiadających się na Wielkanoc⁶²².

W świątyni tej w 1712 r. ołtarz wielki poświęcony Matce Bożej. Ołtarz boczny miał także obraz Matki Boskiej, a następne św. Antoniego i Ukoronowania Pana Jezusa. Probostwo należało do Antoniego Bekarzewskiego, prezentowanego na nie przez kolatora w 1707 r. Rezydował on stale przy parafii i nie miał wikariusza. Staraniem tego proboszcza świątynia parafialna została znacznie odnowiona⁶²³. Kolejnym zdaje się proboszczem, w 1729 r. wspomnianym, był Antoni Gogoliński, na miejscu rezydujący, ale miał on także wikariusza w osobie Wawrzyńca Podleskiego. Stan świątyni raczej dobry i dokładnie opisano wyposażenie i uposażenie. Przytułek wprawdzie wymagał pewnej naprawy, ale przebywało w nim około 10 ubogich⁶²⁴.

Świątynia parafialna, chociaż murowana, w 1744 r. wielkiej już wymagała naprawy, chociaż wewnątrz wyglądało bardzo korzystnie. Jej ołtarz wielki z Obrazem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny został znacznie ozdobiony na koszt dziedziców Karśnickich ze wsi Lipnik. Po południowej stronie świątyni dwa ołtarze boczne: jeden z wyobrażeniem Pana Jezusa i drugi z Jezusem Cierniem Koronowanym „Ecce Homo”. Po stronie północ-

---

⁶²⁰ LB, t. 1, s. 534–536; S. Chodyński, *Siemkowice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 92–94.

⁶²¹ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 84–88.

⁶²² ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 304–306.

⁶²³ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 540–545.

⁶²⁴ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 184v–187.

nej ołtarz z wizerunkiem Matki Boskiej, przyozdobionym srebrną sukienką i wotami. Natomiast kaplica murowana, jak uważali parafianie, nosiła wezwanie św. Stanisława. Nadal funkcjonowały dwa wyżej wspomniane bractwa. Obowiązki proboszcza spełniał od 1742 r. Urban Niczkowski z prezenty kolatora Stanisława Świącickiego, dziedzica Siemkowic, Konstantego Fundament z Karsznic Karśnickiego i innych. Rezydował na miejscu i jak powiedziano wyżej, z powodu niewystarczającego funduszu nie miał wikariusza. Przytułek był bardzo stary i właściwie nienadający się do zamieszkania, ale mieszkało jeszcze w nim dziewięcioro ubogich żyjących z jałmużny⁶²⁵. Ta świątynia została około 1757 r. staraniem aktualnego proboszcza, Urbana Niczkowskiego, z pomocą kolatora Franciszka Świącickiego nie tyle od nowa wystawiona, ile raczej odnowiona⁶²⁶.

W 1765 r. wieś ta nadal pozostawała własnością wspomnianego wyżej Franciszka Świącickiego. Murowany kościół parafialny dobrze utrzymany i opisany w przeprowadzonej wówczas wizytacji. Ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej, zapewne Wniebowziętej, zaś z bocznych jeden poświęcony Męce Pana Jezusa, następny miał za patrona św. Mikołaja, a czwarty Jezusa Chrystusa Cierniem Koronowanego. Działo bractwo Szkaplerza. Świątynia dobrze wyposażona w paramenty liturgiczne i inne sprzęty, dokładnie spisane, podobnie jak uposażenie. Probostwo to miał aktualnie Józef Miłkowski. W przytułku mieszkały trzy wdowy. Zaś we wsi Chorzew, dobrach Karśnickich, znajdowała się kaplica prywatna⁶²⁷.

Kolatorem parafii w 1779 r. był nadal Franciszek Świącicki, miecznik ostrzeszowski. Świątynia murowana, pod wezwaniem św. Marcina, znajdowała się w dobrym stanie. Zwrócono uwagę na dobre wyposażenie świątyni we wszelkie paramenty liturgiczne. Było pięć ołtarzy. Wielki nosił wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. Boczne natomiast nosiły wezwania Pana Jezusa Ukrzyżowanego, Matki Boskiej Różańcowej, Wincentego Ferreryusza i Jana Nepomucena. Działo bractwo różańcowe zaprowadzone w 1771 r. przez proboszcza Pawła Karśnickiego. Miało niewielki posag, a promotorem był miejscowy proboszcz. A był nim od 1762 r. i parafią zarządzał Józef Miłkowski, który osobiście dbał o należyte sprawowanie nabożeństw⁶²⁸.

⁶²⁵ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 47v–51.

⁶²⁶ ADWł, AAG. Wiz. 22, s. 18–19.

⁶²⁷ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1206–1219.

⁶²⁸ ADWł, AAG. Wiz. 73, 299–309.

W 1797 r. probostwo należało do Mateusza Maurycego z Wyrzyk Wyrzykowskiego. Za niego sporządzono dokładny protokół wizytacyjny. Kolatorami byli dziedzice z Siemkowic. Świątynia murowana, dokładnie opisana⁶²⁹. Ten sam kolator i ten sam proboszcz byli w 1800 r. Jednak proboszcz rezydował przy innym beneficjum, a w Siemkowicach wspomagał go wikariusz Gilbert Źdzarski, który też sporządził opis parafii i go podpisał. Należały do parafii wsie Siemkowice, Chorzew, Brzegów, Lipnik, Laski i Mokre Krzeczowskie⁶³⁰. Wspomniany Źdzarski spisał też inwentarz w 1802 r.⁶³¹

Od 1818 r. parafia należała do diecezji kujawsko-kaliskiej. Wzrastała liczebnie, bowiem w 1878 r., za proboszcza Franciszka Justyna Gryglewskiego, liczyła 3050 wiernych⁶³². Niebawem, bo w 1892 r., za tego samego proboszcza, parafię tworzyły wsie Siemkowice, Brzegów, Mokre Orzegowskie, Mokre Krzeczowskie, Miętno, Smolarze, Podolany, Budki, Laski, Pieńki Laskowskie, Tądle, dwór Radoszewice, Mazaniec, Lipnik, Delfina, Bugaj, Łukomierz, Podrwinów (Huta), Tuchań, Kolonia Tuchań, Chorzew, Kolonia Chorzew, Józefina, Korczownia, Ławiany, Marchewki, Młynki, Bielany, Miedzno, Kliszczowiec i Mierzanówek, i mieszkało w niej już 4139 wiernych⁶³³.

Po 1925 r. została zaliczona do diecezji częstochowskiej⁶³⁴.

SKOMLIN

Trudno powiedzieć, kiedy powstał kościół i parafia w Skomlinie. Była to wieś szlachecka i tamtejszym właścicielom prawdopodobnie zawdzięczać należy jej powstanie. Kościół nosił wezwanie świętych Filipa i Jakuba. Za czasów arcybiskupa Łaskiego, z prezenty właścicieli parafię miał niejaki Stanisław, zwany Jaxa, pochodzący z Piotrkowa. Parafię najprawdopodobniej tworzyła jedynie wieś parafialna i Topolin, zdaje się należący do tego samego właściciela⁶³⁵.

Pierwszą zachowaną wizytację mamy z 1668 r. W Skomlinie znajdował się drewniany kościół z wieżą, pod wezwaniem świętych Filipa i Jakuba

⁶²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 93, s. 151–157.

⁶³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 100, s. 63–65.

⁶³¹ ADWł, AAG. Wiz. 118, s. 81–82.

⁶³² Chodyński, *Siemkowice*, s. 92.

⁶³³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 85.

⁶³⁴ *Katalog 1978*, s. 218–219.

⁶³⁵ LB, t. 1, s. 141.

Apostołów. Miał trzy ołtarze i wystarczające wyposażenie w paramenty liturgiczne. Działo bractwo Aniołów Stróżów⁶³⁶. Następny protokół wizytacyjny jest dopiero z 1720 r. Tamtejsza drewniana świątynia była dopiero co po restaurowaniu nakładem Władysława Korzbok Zawadzkiego. Probostwo z prezenty kolatorów, bo było ich kilku, miał od 1716 r. Antoni Ciołek Zalejski. Opisano dosyć dokładnie świątynię. Ołtarz wielki pod wezwaniem Matki Boskiej Bolesnej, a boczne Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, Świętej Trójcy, Aniołów Stróżów i św. Antoniego. Nadal działało bractwo Aniołów. Parafia dobrze uposażona, także przez zapisy pobożnych fundatorów⁶³⁷.

Właścicielami wsi w 1730 r. byli Władysław Bartochowski, Wojciech i Marcin Wollicy. Parafii służyła świątynia drewniana, dobrze utrzymana. Zakrystia także drewniana, przechowująca paramenty liturgiczne. Opisano dokładnie uposażenie parafii i proboszcza. A był nim Stefan Działaszynski, który osobiście sprawował duszpasterstwo⁶³⁸. Uderzenie pioruna w sąsiednie zabudowania w dniu 27 czerwca 1738 r. spowodował także pożar świątyni. Myślano zaraz o jej odbudowie i w roku następnym nowa świątynia już stała, chociaż znajdowały się w niej jedynie trzy ołtarze. Wielki nadal poświęcony Matce Boskiej Bolesnej, a boczne Aniołom Stróżom i św. Antoniemu. Opisano jej wyposażenie oraz uposażenie. Proboszczem był wówczas Piotr Latoszyński⁶³⁹. Ci sami właściwie kolatorzy byli w 1746 r., ale wtedy powiedziano wyraźnie, że odbudowę świątyni zawdzięczano Władysławowi Bartochowskiemu. Probostwo należało do Bartłomieja Witkowskiego. Parafian spowiadających się na Wielkanoc naliczono 565⁶⁴⁰.

Od początków parafia ta należała do dekanatu w Rudzie. W 1752 r. była tu świątynia drewniana, z trzema ołtarzami. Działo przy niej bractwo Aniołów Stróżów, niedawno zaprowadzone. Probostwo miał Bartłomiej Witkowski, kanonik kolegiaty wieluńskiej, od około 1743 r. Miał do pomocy wikariusza, Antoniego Szpichowicza. Parafia liczyło około 500 wiernych spowiadających się na Wielkanoc⁶⁴¹. Przy kościele drewnianym pod wezwaniem świętych Filipa i Jakuba Apostołów w 1759 r. proboszczem był Bartłomiej Witkowski, kanonik wieluński. Nastąpił tu w 1742 r. Dokonał on

⁶³⁶ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 46–47.

⁶³⁷ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 76–80.

⁶³⁸ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 90–98.

⁶³⁹ ADWł, AAG. Wiz. 16, s. 56–63.

⁶⁴⁰ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 126v–130.

⁶⁴¹ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 35–41.

ważnych napraw przy świątyni parafialnej. Gorliwy proboszcz i do pomocy utrzymywał wikariusza, Kacpra Głowienkowskiego⁶⁴².

W 1765 r. wieś ta należała do Władysława Bartochowskiego. Kościół drewniany, pod wezwaniem św. Filipa, przed około pięćdziesięcioma laty wzniesiony prawdopodobnie przez Bartochowskich, jeszcze nie konsekrowany, a jedynie poświęcony. Ołtarz wielki nosił wezwanie świętych Filipa i Jakuba Apostołów. Natomiast boczne Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, Zdjęcia Pana Jezusa z Krzyża i Aniołów Stróżów. Działało bractwo Aniołów Stróżów z własnym uposażeniem. Parafia dobrze wyposażona w paramenty liturgiczne i uposażenie. W parafii posługiwał zarządca Bartłomiej Witkowski, kanonik kapituły kolegiackiej wieluńskiej, ustanowiony tu w 1742 r., mając do pomocy Kacpra Głowińskiego jako wikariusza⁶⁴³. Później podano, nie wiadomo na podstawie jakich źródeł, że Wojciech Bartochowski w 1760 r. zbudował nową świątynię.

Ta świątynia w 1797 r., gdy probostwo od 1780 r. miał Stanisław Tomaszewski, znajdowała się w dobrym stanie, wewnątrz odmalowana, z zewnątrz tarcicami obita i żadnej naprawy nie wymagała. Ołtarz wielki z obrazami patronów Apostołów Filipa i Jakuba i boczne Aniołów Stróżów i Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny. Ponadto przy ścianie umieszczony został jeszcze czwarty ołtarz, Najświętszej Marii Panny Bolesnej. Za dzwonnice służyła wieża, w której znajdowały się dzwony oraz czynny zegar. Należyte i dobrze opisane było wyposażenie i uposażenie oraz stan gospodarstwa plebańskiego. Kolatorem był wówczas Wojciech z Psar Psarski⁶⁴⁴.

Bartochowscy opiekowali się swoją świątynią. Była to świątynia drewniana, później od zewnątrz tarcicami obita, a w roku 1809 przez aktualnych kolatorów, a właściwie Annę z Walewskich Bartochowską, wdowę i dwóch jej synów, dano podmurówkę pod przyciesie, nowy dach, słowem dokonano gruntownej naprawy. Od 1780 r. probostwo to miał Stanisław Tomaszewski. Zdaje się, że dobry gospodarz, który w 1800 r. własnym sumptem zbudował nową plebanię. Zawsze na miejscu rezydował. W 1800 r. do parafii należały wsie Skomlin, Topolin i Klasak, gdzie mieszkało 746 wiernych, zaś rok później było ich 711⁶⁴⁵.

⁶⁴² ADWł, AAG. Wiz. 39, s. 8–9.

⁶⁴³ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1362–1373.

⁶⁴⁴ ADWł, AAG. Wiz. 96, s. 137–145.

⁶⁴⁵ ADWł, AAG. Wiz. 103, s. 113–120; Wiz. 109, s. 63–72; Wiz. 133, s. 335–356.

Po 1818 r. włączona do diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1878 r., za proboszcza Kacpra Ptakowskiego liczyła około 1600 wiernych⁶⁴⁶, a w 1892 r., gdy był tu już administratorem Aleksy Gawłowicz, naliczono 2102 osoby we wsiach Skomlin, Topolin i Klasak⁶⁴⁷.

Od 1925 r. w diecezji częstochowskiej⁶⁴⁸.

SOKOLNIKI

Kolonia i wieś w powiecie wieluńskim, własność monarsza, a nawet siedziba starostwa. Kościół drewniany powstał tu prawdopodobnie jeszcze w XV w. Nosił wezwanie św. Mikołaja. Powstała przy nim samodzielna parafia, która jednak często nie miała własnego proboszcza, jak chociażby w 1521 r., kiedy zarządzał nią proboszcz parafii Czastary. A więc była ówczesnie parafią filialną. Należała do niej wieś Ochędzyn z kaplicą, gdzie powstanie później kościół i parafia⁶⁴⁹.

Wsią królewską pozostawały Sokolniki w 1668 r., gdy był tam kościół drewniany, konsekrowany, pod wezwaniem św. Mikołaja, mający trzy ołtarze, a czwarty w kaplicy⁶⁵⁰. Ta świątynia służyła parafii w 1720 r., gdy probostwo to od 1710 r., z prezenty królewskiej, należało do Błażeja Tuligłowskiego⁶⁵¹.

W 1730 r. był już w Sokolnikach nowy kościół, pod dawnym wezwaniem, ale jeszcze bez dachu, bo trwała jego budowa, a nabożeństwa przeniesiono na czas budowy do kościoła filialnego w Ochędzynie. Probostwo należało do Macieja Ryłskiego⁶⁵². W 1731 r. w Sokolnikach znajdował się nowy kościół z drewna, na planie krzyża, z dwiema wieżami, który wystawił Aleksander Sułkowski, łowczy litewski⁶⁵³. Wieś ta należała do monarchy. Kościół w Sokolnikach w 1753 i 1759 r. był drewniany, pod dawnym wezwaniem. Parafia należała wówczas do Wojciecha Wężyka, kanonika łowickiego, który otrzymał ją po śmierci poprzednika, dziekana krzesickiego Macieja Ryłskiego. Gospodarstwo beneficjalne zostało wydzierżawione szlachcicowi

⁶⁴⁶ S. Chodyński, *Skomlin*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 94.

⁶⁴⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 86.

⁶⁴⁸ *Katalog 1978*, s. 170–171.

⁶⁴⁹ LB, t. 2, s. 150–151.

⁶⁵⁰ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 57–59.

⁶⁵¹ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 140–147.

⁶⁵² ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 408–417.

⁶⁵³ *Sokolniki*, w: SGKP, t. 11, s. 20–21.

Adamowi Zagielrowskiemu. Ponieważ proboszcz na miejscu nie rezydował, duszpasterstwo sprawował wikariusz, Jakub Brzezański⁶⁵⁴.

Wsią królewską pozostawały Sokolniki także w 1765 r. Świątynia murowana z ołtarzem wielkim św. Mikołaja, patrona, a bocznym z wizerunkiem Chrystusa Ukrzyżowanego. W kaplicy po stronie południowej ołtarz z wizerunkiem Matki Boskiej, po stronie przeciwnej w kaplicy stał ołtarz św. Antoniego, zaś z boku kaplicy ołtarz św. Józefa. Parafię nadal miał Wojciech Wężyk, kanonik kolegiaty łowickiej, a jego wikariuszem był Jakub Brzezański. Parafia ta miała kościół filialny we wsi Ochędzyn⁶⁵⁵.

Probostwo w 1778 r. miał Jan Józef Wieteski, który nastał tu w 1773 r. Gorliwe duszpasterstwo prowadził nie tylko osobiście, ale będąc słabego zdrowia, korzystał co roku z pomocy innych kapłanów, osobiście ich wynagradzając. Aktualnie takim pomocnikiem był Marcin Mossakowski, franciszkanin konwentualny. Pamiętano wtedy, że świątynię zbudował Aleksander Sułkowski przed 40 laty, ale nie była jeszcze konsekrowana. Nie wymagała aktualnie większych napraw, tylko potrzebowała tego mała wieżyczka. Do parafii należała wieś Ochędzyn z kościołem filialnym św. Anny⁶⁵⁶.

W 1797 r., gdy proboszczem był tu Jan Gorczyzewski, drewniana świątynia znajdowała się w stanie dobrym, na fundamencie murowanym. Ołtarz wielki św. Mikołaja, i boczne św. Józefa, Pana Jezusa Nazareńskiego, św. Antoniego, Matki Boskiej i Pana Jezusa Ukrzyżowanego. Dwie kaplice, także drewniane, na murowanym fundamencie. W jednej ołtarz Jezusa Nazareńskiego, a w drugiej Matki Boskiej. Wydaje się, że te ołtarze w protokole wymieniono jako ołtarze boczne. Zakrystia należycie urządzona, z dobrym wyposażeniem w paramenty liturgiczne. Uposażenie dobrze opisane⁶⁵⁷.

Dawny kościół drewniany stał w 1800 r. i oceniono jego stan jako średni. Prawo patronatu nadal pozostawało w rękach monarchy, zaś probostwo było w rękach Jana Gorczyzewskiego. Wiernych w 1801 r. naliczono 642 w Sokolnikach oraz 317 we wsi Ochędzyn⁶⁵⁸.

Ta świątynia w 1811 r. drewniana, wprawdzie w dosyć dobrym stanie, ale wichura uszkodziła małą kopułkę, czyli wieżyczkę na sygnaturkę, która teraz prowizorycznie została tam umieszczona. Prawo patronatu należało

⁶⁵⁴ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 381–390; Wiz. 51, s. 5.

⁶⁵⁵ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1534–1547.

⁶⁵⁶ ADWł, AAG. Wiz. 71, s. 1–6.

⁶⁵⁷ ADWł, AAG. Wiz. 97, s. 109–120.

⁶⁵⁸ ADWł, AAG. Wiz. 104, s. 45–48; Wiz. 110, s. 31–33.

do monarchy. Działyły dwa bractwa, różańcowe i Miłosierdzia. Proboszczem od 1783 r. był Jan Gorczyzewski⁶⁵⁹.

Po 1818 r. parafia zaliczona do diecezji kujawsko-kaliskiej. Była to spora parafia, jeżeli w 1878 r., kiedy jej proboszczem był Alojzy Pustowski, liczyła 2310 wiernych⁶⁶⁰, aby w 1892 r. liczyć ich już 2870. Obejmowała wówczas wsie Sokolniki, Dziersaczyna, Borki, Ochędzyn gdzie znajdował się kościół filialny i kolonia Rybka⁶⁶¹.

Od 1925 r. znajdowała się w diecezji częstochowskiej⁶⁶², a od 1992 r. w diecezji kaliskiej⁶⁶³.

Ochędzyn

We wsi Ochędzyn, należącej dawniej do klasztoru w Ołoboku, już na początku XVI w. stał drewniany kościółek, zapewne przez zakonnice zbudowany⁶⁶⁴. Wizytowany przy okazji wizyty parafii Sokolniki, w 1720 r.⁶⁶⁵ W 1753 r. przedstawiał się jako drewniany, pod wezwaniem św. Anny, z trzema ołtarzami. Obsługiwano go z parafii Sokolniki⁶⁶⁶. Wieś ta w 1765 r. znajdowała się nadal w posiadaniu zakonnic. Świątynia stara, drewniana, pod wezwaniem św. Anny. Ołtarze trzy: wielki św. Anny i boczne św. Józefa i św. Mikołaja. Wystarczające wyposażenie w paramenty liturgiczne. Od dawnych czasów, w co trzecią niedzielę, odprawiał tu mszę wikariusz parafii⁶⁶⁷.

Świątynią filialną pozostawał też w 1778 r. i odprawiano tu w co trzecią niedzielę⁶⁶⁸. W 1797 r. był nadal kościołem filialnym parafii Sokolniki. Nosił wezwanie św. Anny i przedstawiał stan dobry. Ołtarz wielki pod wezwaniem patronki, św. Anny i dwa boczne, Pana Jezusa Ukrzyżowanego i św. Jana. Było tu wystarczające wyposażenie w paramenty liturgiczne⁶⁶⁹. Był uważany za kościół filialny parafii Sokolniki i osobno wizytowany i opisany w 1811 r.

⁶⁵⁹ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 855–871.

⁶⁶⁰ S. Chodyński, *Sokolniki*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 95–96.

⁶⁶¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 86.

⁶⁶² *Katalog 1978*, s. 528–530.

⁶⁶³ Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 507.

⁶⁶⁴ *Sokolniki*, w: SGKP, t. 11, s. 20–21.

⁶⁶⁵ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 145–147.

⁶⁶⁶ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 385–386.

⁶⁶⁷ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1542–1545.

⁶⁶⁸ ADWł, AAG. Wiz. 71, s. 5.

⁶⁶⁹ ADWł, AAG. Wiz. 97, s. 109–114.

Była to świątynia drewniana, pod wezwaniem św. Anny i jeszcze w dosyć dobrym stanie. Obsługiwana przez proboszcza z Sokolnik⁶⁷⁰.

Wraz z parafią macierzystą po 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej i w 1922 r. przez biskupa włocławskiego S. Zdzitowieckiego została erygowana jako samodzielna parafia. Już w 1925 r. znalazła się w nowej diecezji częstochowskiej⁶⁷¹, a od 1992 r. jest w diecezji kaliskiej⁶⁷².

WALICHNOWY

Wieś w powiecie wieluńskim, gmina Sokolniki. Pisana nieraz jako Walknowy. Możliwe, że kościół istniał już w XIV w. i nosił wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Do parafii należała jeszcze wieś Pichlice. Widać, iż w 1521 r. nie było tu stałego proboszcza, bo o nim nie wspomniano⁶⁷³.

W 1668 r. była to wieś szlachecka, z kościołem drewnianym pod wezwaniem św. Marcina⁶⁷⁴. Ta świątynia w 1720 r. była ze starości całkowicie zrujnowana. Proboszczem z prezenty kolatorów Andrzeja Wierusz Waliknowskiego i Aleksandra Załuskowskiego, był Grzegorz Sanicki ustanowiony tu w 1709 r. Ołtarz wielki pod wezwaniem św. Marcina i boczne św. Andrzeja i w kaplicy św. Stanisława. Do parafii należały wsie Walichnowy, Pichlice i Kąty⁶⁷⁵.

Na miejscu starego i zniszczonego kościoła, nowa drewniana świątynia pod wezwaniem św. Marcina została odbudowana od fundamentów w 1723 r. przez Pawła Załuskowskiego, ówczesnego kolatora. Kto był fundatorem poprzedniej świątyni, nie ma dokładnej wiadomości. W 1753 r. prawo patronatu należało do właścicieli wsi parafialnej składającej się z dwóch części. Właścicielem jednej byli bracia Hilary i Piotr Truskolascy, a drugiej Krzysztof i Bogusław Nieszkowscy, akatolicy. Świątynia wyposażona w cztery ołtarze i dobrze uposażona. Od 1731 r. proboszczem był tu Jan Orłowski. Parafia liczyła wówczas 130 wiernych dorosłych⁶⁷⁶.

Walichnowy w 1759 r. należały do Elżbiety Malińskiej i Bogusława Nieszkowskiego, innowiercy. Tamtejsza świątynia drewniana, pod wezwa-

⁶⁷⁰ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 872–874.

⁶⁷¹ *Katalog 1978*, s. 526–527.

⁶⁷² Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 497.

⁶⁷³ LB, t. 2, s. 152–153; *Sokolniki*, w: SGKP, t. 11, s. 20–21.

⁶⁷⁴ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 59–61.

⁶⁷⁵ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 164–168.

⁶⁷⁶ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 457–462; Wiz. 18, s. 433–443.

niem św. Marcina, przez aktualnego proboszcza, Józefa Ciupińskiego, który nastał tu w 1757 r., otrzymała nowe pokrycie dachu. Proboszcz ten miał jedno tylko beneficjum, rezydował na miejscu⁶⁷⁷.

Dokładny opis świątyni, jej wyposażenia i uposażenia posiadamy z 1765 r. Wyposażona w trzy ołtarze, mianowicie wielki z obrazem Matki Boskiej i boczne św. Stanisława i św. Andrzeja Apostoła. Nie było żadnego bractwa. Probostwo nadal miał Józef Ciupiński⁶⁷⁸.

Walichnowy w 1778 r. należały do dwóch właścicieli, mianowicie Hilarego Załuskowskiego i Teresy z Suchodolskich Nieszkowskiej, także dziedziczki wsi Kopiec, akatoliczki. Proboszczem w tamtejszym kościele pod wezwaniem św. Marcina był Jakub Andruszkiewicz, kanonik honorowy kolegiaty wieluńskiej, który nastał tu w 1778 r. Parafia wystarczająco uposażona, także bractwo Przemienienia Pańskiego miało swój zapis na utrzymanie. Pamiętano o tym, że świątynia była zbudowana w 1723 r. i że konsekrował ją Franciszek Kraszkowski (ok. 1658–1731), sufragan gnieźnieński. Stan tego drewnianego kościoła zewsząd dobry, jedynie wzmocnienia wymagała dzwonnica⁶⁷⁹.

Kościół ten w 1797 r., chociaż drewniany, znajdował się w dobrym stanie, z wyjątkiem połogi. W świątyni znajdowały się trzy ołtarze, niestety bliżej nieopisane, i dwie kaplice: Przemienienia Pańskiego i św. Józefa. Zakrystia znajdowała się po lewej stronie, a z niej przechodziło się do skarbcza, niestety bliżej nieopisanego. A wyposażenie w paramenty liturgiczne raczej bardzo dobre. Dokładnie opisano stan zabudowań plebańskich i wyposażenie gospodarstwa oraz dochody probostwa. Probostwo należało wówczas do Ludwika Wiszniewskiego⁶⁸⁰.

Świątynia ta w 1800 r. została oceniona jako pozostająca w stanie średnim. Prawo patronatu należało częściowo do Ludwika Pawła Malickiego i częściowo do Gwalberta Karśnickiego, właścicieli dwóch części wsi. Probostwo od 1799 r. należało do Ludwika Wiszniewskiego. Parafia obejmowała wieś parafialną oraz Kąty i Pichlice, gdzie było 856 wiernych⁶⁸¹.

Proboszczem tej parafii w 1801 r. był nadal Ludwik Wiszniewski⁶⁸².

Świątynia budowana przez Załuskowskiego służyła parafii także w 1811 r., ale wymagała już znacznych napraw w dachu, sygnaturce i podłodze. Ale

⁶⁷⁷ ADWł, AAG. Wiz. 51, s. 5–6.

⁶⁷⁸ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1560–1569.

⁶⁷⁹ ADWł, AAG. Wiz. 71, s. 6–9.

⁶⁸⁰ ADWł, AAG. Wiz. 97, s. 121–126.

⁶⁸¹ ADWł, AAG. Wiz. 104, s. 49–51.

⁶⁸² ADWł, AAG. Wiz. 110, s.48.

była dobrze wyposażona i uposażona. Prawo patronatu należało do Augusta Nieszkowskiego i Idziego Karśnickiego, którzy wspólną decyzją mieli prawo prezenty nowego proboszcza. Działo bractwo Przemienienia Pańskiego. Od 1795 r. proboszczem był tu Ludwik Wiszniewski, zawsze na miejscu rezydujący⁶⁸³.

Parafia po 1818 r. należała do diecezji kujawsko-kaliskiej, czyli wrocławskiej. Kościół tamtejszy spalił się w 1843 r. i wtedy parafianie zbudowali tymczasową drewnianą kaplicę. Staraniem ówczesnego proboszcza Walentego Kołodziejskiego w latach 1875–1878 zbudowano nową muraowaną świątynię. Parafia ta w 1878 r. liczyła 2130 wiernych⁶⁸⁴. Od 1890 r. proboszczem walichnowskim był Antoni Rudnicki. Kościół nosił wezwanie św. Marcina, a w 1892 r. parafia miała już 2327 parafian, zaś okręg parafialny obejmował wsie Walichnowy, Pichlice i Kąty⁶⁸⁵.

Po 1925 r. parafia w diecezji częstochowskiej⁶⁸⁶, aby od 1992 r. należeć do diecezji kaliskiej⁶⁸⁷.

WIERUSZÓW

Bez wątpienia było to miejsce starego osadnictwa. Wieruszów to miasto położone po obu brzegach rzeki Proсны, tak iż pierwotnie kościelnie jedna część położona była w archidiecezji gnieźnieńskiej, a druga w diecezji wrocławskiej, jako że rzeka Proсны stanowiła tu granicę pomiędzy diecezjami. Nazwa miejscowości, potem miasta, pochodzi od właścicieli nazwiskiem Wierusz. Później właściciele się zmieniali. Istnienie po lewej, zachodniej stronie rzeki starego kościoła pod wezwaniem św. Mikołaja sugeruje, że był to pierwszy kościół parafialny w tzw. Starym Wieruszowie, ale w diecezji wrocławskiej. Możliwe, iż ta świątynia służyła także wiernym mieszkającym po drugiej stronie Proсны. Kiedy to było, powiedzieć trudno. Potem ten kościół stał się filialnym dla nowej parafii. Otóż osada Wieruszów rozwijała się już w końcu XIV wieku i parafia została erygowana w 1368 r. przez biskupa wrocławskiego Przeclawa z Pogorzeli. Nowa parafia, uposażona

⁶⁸³ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 881–902.

⁶⁸⁴ S. Chodyński, *Walichnowy*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 96; *Katalog 1978*, s. 520–531.

⁶⁸⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 86.

⁶⁸⁶ *Katalog 1978*, s. 536–537.

⁶⁸⁷ Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 12.

przez Klemensa Wierusza, pewnie pod wezwaniem św. Bartłomieja, należała do diecezji wrocławskiej. Potem, kiedy bardziej się rozwinął Nowy Wieruszów po prawej stronie Proсны, cały Wieruszów uważano za należący do archidiecezji gnieźnieńskiej. Tak było już za czasów arcybiskupa Łaskiego, kiedy tamtejszy drewniany kościół nosił wezwanie św. Bartłomieja, a jego proboszczem, z prezenty właścicieli, był niejaki Marcin z Kalisza. Bernard Wierusz, generał ziemi wieluńskiej w 1401 r. ufundował tu klasztor paulinów i dla nich kościół drewniany. Kościół parafialny w 1556 r. został przez dziedzica ówczesnego, Jana Tomickiego, oddany innowiercom, braciom czeskim, ale synowa Tomickiego, z domu Konopacka, kasztelanka chełmińska, około 1596 r. zwróciła go katolikom⁶⁸⁸. To tyle wiadomości ogólnych. Zresztą dosyć bogata jest literatura dotycząca tego ośrodka. Bardzo wiele o tej parafii napisał ks. Korytkowski, przy okazji wydania *Liber beneficiorum* Jana Łaskiego. Nas interesuje bardziej sama parafia.

Samo wezwanie świątyni parafialnej, św. Bartłomieja, każe przyjmować, iż jest dawnego pochodzenia, ale dokładniejsze wiadomości w źródłach kościelnych zaczynają się od czasów arcybiskupa gnieźnieńskiego Jana Łaskiego. Za niego, około 1521 r., parafia w ówczesnym miasteczku szlacheckim pozostawała prawa patronatu miejscowych właścicieli. Świątynia tamtejsza, drewniana, pod wezwaniem św. Bartłomieja, miała proboszcza Marcina z Kalisza. Niestety nie podano wówczas zbyt dokładnych wiadomości, bo zajmowano się głównie uposażeniem⁶⁸⁹. Następne wiadomości są późniejsze.

Kościół parafialny św. Bartłomieja w 1668 r. był nadal drewniany, aczkolwiek wyposażony był w siedem ołtarzy oraz bogaty w paramenty liturgiczne i dobre uposażenie. Działo przy nim bractwo św. Anny. Do parafii należał Wieruszów i wsie Chobanin, Świerków z młynami i Świba, gdzie znajdowała się konsekrowana kaplica z ołtarzem św. Katarzyny. Po drugiej stronie rzeki pozostawała kaplica pod wezwaniem św. Mikołaja, ale więcej o niej nie umiano powiedzieć. To ta możliwa pierwsza świątynia parafialna, o której powiedziano wyżej. Ponadto w tym czasie funkcjonowała też kaplica szpitalna, nie wiadomo kiedy i czy była konsekrowana, ale nosząca wezwanie św. Jana Chrzciciela. Szpital posiadał jakieś uposażenie, ale nie wiadomo, kto nim zawiadywał i czy byli w nim ubodzy⁶⁹⁰.

⁶⁸⁸ Wieruszów, w: MPT, t. 2, s. 91–92; Br. Ch[lebowski], Wieruszów, w: SGKP, t. 13, s. 389; LB, t. 2, s. 146–148; S. Chodyński, Wieruszów, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 96–97; Librowski, Indeks, s. 163–164.

⁶⁸⁹ LB, t. 2, s. 146–148.

⁶⁹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 85–90.

W 1696 r. spłonęły obydwa kościoły wieruszowskie. Parafialny odbudował z drewna proboszcz Paweł Tujkiewicz, a konsekracji dokonał Franciszek Józef Kraszkowski, sufragan gnieźnieński dopiero w 1730 r. Była to świątynia okazała, jeszcze drewniana, z dwiema kaplicami i dziesięcioma ołtarzami. Kościół ten, wizytowany w 1720 r., był dobrze urządzony. Działały bractwa, mianowicie Szkaplerza świętego, św. Anny i św. Józefa. Ponadto z zapisu niejakiego Pawła Rudnickiego z 1634 r. był fundusz na śpiewanie oficjum o Matce Bożej. Ta świątynia posiadała bogate wyposażenie w paramenty liturgiczne, obszerne też były zabudowania plebańskie⁶⁹¹.

Właścicielem Wieruszowa w 1730 r. był Wojciech Męciński, starosta ostrzeszowski. Kościół parafialny nosił wtedy wezwanie św. Mikołaja, zapewne w nawiązaniu do najstarszej świątyni, i św. Bartłomieja. Do parafii, obok samego Wieruszowa należały wsie Chobanin, Mirków, Świba z kaplicą⁶⁹².

I znowu zmienili się właściciele, bowiem w 1746 r. Wieruszów należał do Aleksandra Kolumny Walewskiego. Kościół tamtejszy, wprawdzie drewniany, ale wyglądał dostojnie, należycie utrzymany. Proboszczem był Wawrzyniec Plebiński, ustanowiony tu w 1738 r. Rezydował na miejscu, nie mając innego beneficjum i nie utrzymując wikariusza, ale wspomagali go, niewymienieni z imienia, promotor bractwa Szkaplerza i prepozyt szpitala⁶⁹³.

Świątynia wieruszowska pozostawała bardzo zadbana, skoro w 1753 r. znajdowało się w niej 11 ołtarzy. Probostwo nadal miał znany nam już Wawrzyniec Plebiński. Spowiadających się naliczono wówczas w parafii 960 osób⁶⁹⁴. Miasto to w 1759 r. nadal stanowiło własność Aleksandra Kolumny Walewskiego, kasztelana rozpierskiego. Kościół parafialny drewniany, konsekrowany pod wezwaniem św. Bartłomieja, okazały i nadal wyposażony w 10 ołtarzy⁶⁹⁵.

Ten wyżej wspomniany właściciel miasta pozostawał nadal. Świątynia parafialna wciąż nosiła wezwanie św. Bartłomieja, bogato wyposażona i parafia także dobrze uposażona, w 1765 r. dokładnie opisana, z wyliczeniem innych kościołów na jej terenie. Proboszczem był Wawrzyniec Plebiński, który nastąpił tu 1738 r. Drugi kapłan to promotor bractwa Szkaplerza, od 1728 r. Jakub Lubikiewicz. Trzecim zaś był Walenty Fryksiński, prepozyt kościoła szpitalnego⁶⁹⁶.

⁶⁹¹ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 205–216.

⁶⁹² ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 343–358.

⁶⁹³ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 168–173.

⁶⁹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 297–308.

⁶⁹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 50, s. 8–10; Wiz. 51, s. 1.

⁶⁹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1495–1519.

Od 1767 r. probostwo w Wieruszowie należało do Jerzego Pawlickiego, który jednak nie utrzymywał wikariusza. Świątynia, wyżej opisana, miała także przylegającą kaplicę z ołtarzem Matki Boskiej Szkaplerznej i przy nim bractwo tego imienia zaprowadzone w 1685 r. z własnym uposażeniem, ale nie miało własnego promotora, jak dawniej, a przewidziane dlań uposażenie, a zapewne i obowiązki, przejął proboszcz. Było też przewidziane uposażenie dla bractw św. Anny i św. Józefa, ale nie wspomniano, aby one funkcjonowały. Kolator Aleksander Walewski około 1776 r. przeprowadził gruntowny remont kościoła⁶⁹⁷.

Dosyć dokładny obraz wieruszowskiej świątyni parafialnej mamy z 1797 r. Była to świątynia drewniana, z dwiema kaplicami, w stanie dobrym, z posadzką z tarcic heblowanych, w niektórych miejscach uszkodzoną, ale gontowy dach był w złym stanie. Ołtarze cztery, a mianowicie wielki Świętej Trójcy, konsekrowany w 1774 r., boczne św. Józefa, św. Jana Nepomucena, Najświętszej Marii Panny Bolesnej. W kaplicy po stronie prawej dwa ołtarze, a mianowicie św. Wawrzyńca i Najświętszej Marii Panny Szkaplerznej. Po przeciwnej stronie w kaplicy ołtarz Pana Jezusa Miłosiernego i ołtarz św. Anny. Zakrystia murowana sklepiona, dobrze zabezpieczona, z odpowiednimi szafami, a pod nią sklep (piwnica) murowany. Wyposażenie w paramenty, dokładnie spisane, raczej bogate, podobnie jak i gospodarstwo plebańskie i uposażenie, tak w grunta jak i w zapisy. Proboszczem był Franciszek Magnuski⁶⁹⁸.

Według wizytacji dziekańskiej z 1800 r. przeprowadzonej w grudniu, była tam jeszcze świątynia drewniana w dobrym stanie, jedynie potrzebowała naprawy dachu. Co więcej, w tym czasie były rozmowy na temat konieczności większych napraw, ale aktualny kolator, Reysch-Graff de Maltzan, akatolik, wzbraniał się, mówiąc, że powinna zrealizować to parafia, bo to ich kościół. Jakkolwiekby to było, to nie jest jasne, skoro drugi protokół z tego samego roku podał, jakoby w dniu 8 września spłonął kościół. Czyli wspomniany niżej pożar musiałby być później, albo też informacje nie są tu ścisłe. Do parafii należało miasto Wieruszów oraz wsie Mirków, Świba, Chobanin, Nowa Wieś, Skakawa, Kuźnia i Dobrygość, gdzie naliczono 1529 wiernych. Ten kościół parafialny spalił się 8 września 1806 r. i nie został już odbudowany, a jedynie na jego miejscu stanęła murowana kapliczka. Proboszczem wówczas był Franciszek Magnuski, kanonik gnieźnieński i poznański. Został on proboszczem wieruszowskim w 1783 r., a przy okazji jego instalacji spisano dokładny inwentarz

⁶⁹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 71, s. 27–36.

⁶⁹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 97, s. 127–134.

kościół i parafii⁶⁹⁹. Świątynia pod wezwaniem św. Bartłomieja w Wieruszowie spłonęła 8 września 1806 r., ale ocalało wyposażenie, dokładnie w 1811 r. spisane. Prawo patronatu należało do właścicieli Wieruszowa. W 1801 r. liczba wiernych w Wieruszowie wynosiła 827, we wsi Chobanin 159; Świba 196, Nowa Wieś 63, Skakawa 37, Kuźnica 76 i w Dobrzygościu 23. Proboszczem od 1803 r. był tu Franciszek Magnuski, ale nie zawsze tu rezydował, ponieważ posiadał jeszcze drugie beneficjum w diecezji poznańskiej i kanonię w Gnieźnie. Zastępował go na miejscu Ludwik Mejszner, zakonnik paulin⁷⁰⁰.

Wobec utraty dawnego kościoła parafialnego, nabożeństwa parafialne przeniesiono do świątyni klasztornej paulinów. Jeszcze za pobytu proboszcza Magnuskiego w 1802 r. spisano dokładny inwentarz parafii, uwierzytelniony przez wicedziekana dekanatu wieruszowskiego, Mateusza Lisieckiego⁷⁰¹. Nabożeństwa parafialne nadal sprawowano w klasztorze paulińskim. Była to świątynia wzniesiona w latach 1676–1680 przez prowincjała zakonu Mikołaja Jaroszewskiego jako murowana, o dwóch wieżach, z klasztorem, konsekrowana przez Mikołaja Oborskiego, sufragana krakowskiego na mocy upoważnienia Jana Stefana Wydźgi, arcybiskupa gnieźnieńskiego 13 października 1680 r. Odnowiony w 1868 r. kościół ten, wraz z miastem, spalił się w 1878 r. Odbudowany został w 1880 r. już jako parafialny. Po przeniesieniu siedziby parafii do klasztoru, proboszczami byli najpierw paulini, co trwało do czasu ich kasaty w 1864 roku⁷⁰². Przy klasztorze tym działało bractwo Pięciu Ran Chrystusa. Przeorem w 1811 r. był Apolinary Masłowski⁷⁰³.

Wieruszów w części położonej po prawej stronie Proсны po 1818 r. należał do diecezji kujawsko-kaliskiej, po 1864 r. włączony do dekanatu wieluńskiego. Za proboszcza Jana Dzieczkowskiego w 1878 r. parafia liczyła 2180 wiernych⁷⁰⁴. Tamtejsza parafia nosząca wezwanie Świętego Ducha i Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w 1892 r., gdy proboszczem był Antoni Jabłoński, liczyła 3280 wiernych i obejmowała osadę Wieruszów oraz wsie Pieczyśka, Chobanin, Górka Wieruszowska i Grześka. Nadal działało bractwo Pięciu Ran Chrystusa⁷⁰⁵.

⁶⁹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 104, s. 53–60, 72; Wiz. 110, s. 47; Wiz. 131, s. 259–262.

⁷⁰⁰ ADWł, AAG. Wiz. 110, s. 35–38; Wiz. 133, s. 905–921.

⁷⁰¹ ADWł, AAG. Wiz. 128, s. 11–13.

⁷⁰² ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 905–930; LB, t. 2, s. 146; Ch[lebowski], *Wieruszów*, s. 389; *Katalog 1978*, s. 532–533.

⁷⁰³ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 926–930.

⁷⁰⁴ Chodyński, *Wieruszów*, s. 96–99.

⁷⁰⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 86.

Od 1925 r. Wieruszów należał do diecezji częstochowskiej⁷⁰⁶. Aktualnie Wieruszów należy do diecezji kaliskiej i są tam trzy parafie.

Kościół szpitalny pw. św. Jana Apostoła i Ewangelisty

W Wieruszowie był też przytułek, a przy nim kaplica szpitalna pod wezwaniem św. Jana Ewangelisty. Dotknięta w 1696 r. pożarem, została odbudowana w 1714 r. na koszt Adama Korneckiego, ówczesnego prepozyta i przez Antoniego Zwierzyckiego, notariusza komory wieruszowskiej, poświęcona przez proboszcza wieruszowskiego, Pawła Tujkiewicza. Prawo patronatu w 1759 r. należało do Aleksandra Walewskiego, kasztelana rozpierskiego. Świątynia ta nosiła wezwanie Ścięcia św. Jana Chrzciciela i miała własne wyposażenie i uposażenie. Jej rektorem w 1759 r. był Walenty Fryksiński, dziekan wieruszowski, który w 1758 r. postarał się, aby otrzymała nowy dach gontowy⁷⁰⁷.

Kościół szpitalny w 1765 r. pozostawał drewniany. Nosił wezwanie św. Jana Chrzciciela. Miał trzy ołtarze, mianowicie wielki z wizerunkiem Krzyża Chrystusowego, pod którym stali Adam i Ewa. Ołtarze boczne to św. Mikołaja i Matki Boskiej Bolesnej. Pozostawało jeszcze dobre uposażenie tej prepozytury i miał ją Walenty Fryksiński⁷⁰⁸.

Kościół szpitalny spłonął w 1771 r.⁷⁰⁹ Pozostała jednak prepozytura, którą miał Józef Ligocki, aktualny proboszcz z w Mieleszynie. Zrezygnował z niej około 1773 r., a kolator sam pobierał przysługujące tu uposażenie dla wikariusza⁷¹⁰. Świątyni nie odbudowano. Nie ma po niej śladu, jak to stwierdzono w 1797 r., ale stał nowy budynek szpitalny, o dwóch izbach i było dawne uposażenie⁷¹¹. Chociaż nie istniał już kościół, to jednak pozostała prebenda, czyli uposażenie dla ubogich, a także dawne wyposażenie w paramenty liturgiczne. W 1811 r. odpowiadał za to proboszcz Franciszek Magnuski⁷¹².

Kaplica św. Mikołaja

W Wieruszowie, poza mostem, a więc po drugiej stronie rzeki, znajdowała się w 1720 r. drewniana kaplica pod wezwaniem św. Mikołaja, wysta-

⁷⁰⁶ *Katalog 1978*, s. 532–533.

⁷⁰⁷ ADWł, AAG. *Wiz.* 12, s. 215–216; *Wiz.* 15, s. 354–355; *Wiz.* 50, s. 8–10; *Wiz.* 51, s. 2; Chodyński, *Wieruszów*, s. 98–99.

⁷⁰⁸ ADWł, AAG. *Wiz.* 59, s. 1512–1519.

⁷⁰⁹ ADWł, AAG. *Wiz.* 70, s. 32–33; LB, t. 2, s. 147.

⁷¹⁰ ADWł, AAG. *Wiz.* 71, s. 32–33.

⁷¹¹ ADWł, AAG. *Wiz.* 97, s. 136.

⁷¹² ADWł, AAG. *Wiz.* 133, s. 921–925.

wiona na miejscu dawnego kościoła parafialnego, uposażona przez Piotra Tomickiego, ówczesnego właściciela Wieruszowa, za zgodą i zezwoleniem księcia przez aktualnego proboszcza zbudowana. Przy niej powstał też domek dla ewentualnego stróża. Był na nią zapis z roku 1647, ale relacja z 1720 r. nie mówi nic o ewentualnym sprawowanym tu nabożeństwie⁷¹³. Jednak z 1753 r. jest świadectwo, że powinności, jakie ciążyły z dawnych zapisów na tej kaplicy, spełniał sam proboszcz⁷¹⁴. Ta świątynia z biegiem czasu była naprawiana i to z pewnością był odbudowany dawny kościół św. Mikołaja, należący później w połowie do paulinów. Był drewniany, ale w 1759 r. ze starości już bardzo zniszczony⁷¹⁵ i dzisiaj nie istnieje.

Kaplica św. Rocha

Poza murami starego Wieruszowa, może na terenie dawnego zamku, w Starym Wieruszowie, znajdowała się kaplica pod wezwaniem św. Rocha. Została wystawiona na wzgórzu podczas grasującego morowego powietrza przed 1720 r., zdaje się, że przez ówczesnego proboszcza Tujkiewicza⁷¹⁶. Obok zbudowano też domek dla kogoś, kto będzie nad nią czuwał⁷¹⁷. Kaplica ta otrzymała później jeszcze wezwanie św. Sebastiana i św. Rozalii⁷¹⁸. Nabożeństwa, jakie należało tu odprawiać z tytułu pobożnych legatów, sprawował proboszcz⁷¹⁹. Od nowa wystawiono ją i poświęcono w 1775 r., a zamieszkał przy niej eremita-pustelnik franciszkanin, Konrad Trawieński. Ponieważ na tę kaplicę był zapis zabezpieczony na synagodze w Krotoszynie, dlatego niekiedy sprawował w tej kaplicy mszę proboszcz wieruszowski⁷²⁰.

Stan tej świątyni w 1797 r. był dobry, posadzka z tarcic także dobra, ale wiele do życzenia pozostawiał gontowy dach. Ołtarz wielki miał za patrona św. Rocha, zaś dwa boczne były Matki Boskiej Częstochowskiej i św. Józefa. Zakrystia po stronie prawej. Przy tym kościółku znajdował się domek, w którym mieszkał pustelnik, Walenty Pospieszyński⁷²¹.

Położona po drugiej stronie Proсны, znalazła się później w innej diecezji.

⁷¹³ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 214.

⁷¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 302.

⁷¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 51, s. 2; Wiz. 71, s. 34–35; LB, t. 2, s. 147.

⁷¹⁶ Tamże; Ch[lebowski], *Wieruszów*, w: SGKP, t. 13, s. 389.

⁷¹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 214; Wiz. 14, s. 354.

⁷¹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 171–171v.

⁷¹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 302.

⁷²⁰ ADWł, AAG. Wiz. 51, s. 2; Wiz. 71, s. 33–34.

⁷²¹ ADWł, AAG. Wiz. 97, s. 134–135.

Kościół i klasztor pauliński

Miasto to cieszyło się także klasztorem paulińskim, wspomnianym już wyżej, przez Bernarda Wierusz, za zezwoleniem książąt polskich, fundowanym w 1401 r., z kościołem pod wezwaniem Ducha Świętego i Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny. Do zakonników należała połowa wsi Świba, gdzie zakonnicy mieli własną kaplicę. W 1759 r. przeorem był Damazy Szmuglerski, superiorem Ludwik Dobrzycki, kaznodzieją Eugeniusz Sierakowski, pozostali zakonnicy to Ernest Gerczyński, Benedykt Żebrowski, Jacek Stawski, Tobiasz Szwieragowicz, Anastazy Wierzchlejski, Romuald Dymalski i Andrzej Fenixwert⁷²². Następne krótkie wzmianki o klasztorze w latach 1763⁷²³, 1778⁷²⁴, 1780⁷²⁵. Ostatnia bardzo krótka wzmianka w protokołach wizytacyjnych z 1810 r. mówi o istniejącym przy klasztorze bractwie Pięciu Ran Pana Jezusa.

Po pożarze świątyni parafialnej, do kościoła paulińskiego przeniesiono nabożeństwa parafialne, o czym wspomniano wyżej.

Obecnie przy klasztorze tym jest parafia w diecezji kaliskiej prowadzona przez zakonników paulinów⁷²⁶.

Kościół filialny w Świbie

We wsi parafialnej Świba była kaplica drewniana, św. Katarzyny, o której wspomniano już u Łaskiego. W 1720 r. pozostawała świątynią drewnianą, potrzebującą naprawy dachu i okien. Nie miała własnego wyposażenia⁷²⁷. Część tej wsi należała do klasztoru paulinów, ale odprawiali tu księża z parafii⁷²⁸.

Ta drewniana świątynia w 1797 r. w stanie niezłym, wymagała jedynie poprawy dachu. Był jeden ołtarz pod wezwaniem św. Katarzyny. Zakrystia po stronie prawej, mała, kryta gontem. Nie podano, czy było jakieś wyposażenie w sprzęty kościelne, ale znajdowała się pewna rola, którą uprawiali jacyś rolnicy, w zamian za co odrabiali w pewne dni, zapewne proboszczowi, jako że przy kościółku tym żadnego kapłana nie było⁷²⁹. Jednakże lustracja tej

⁷²² ADWł, AAG. Wiz. 51, s. 3.

⁷²³ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1519–1511.

⁷²⁴ ADWł, AAG. Wiz. 70, s. 29.

⁷²⁵ ADWł, AAG. Wiz. 74, s. 323.

⁷²⁶ Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 513.

⁷²⁷ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 213–214.

⁷²⁸ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 553; Wiz. 17, k. 171v.

⁷²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 97, s. 135–136.

kaplicy w 1753 r. wykazała, że jest bardzo zniszczona i odprawiano w niej jedynie raz w roku w święto patronki, św. Katarzyny⁷³⁰.

Pewnie kaplica ta zupełnie zniszczyła, skoro około 1763 r. wystawiono nową, pod dawnym wezwaniem. Kościół drewniany, w 1811 r. znajdował się w dosyć dobrym stanie⁷³¹. Po 1818 r. znalazł się w innej diecezji, a aktualnie należy do diecezji kaliskiej i jest od 2000 r. samodzielną parafią⁷³².

WIERZCHLAS

Wieś ta jest gniazdem rodowym rodziny Wierzchlejskich i oni prawdopodobnie fundowali tu kościół i spowodowali powstanie parafii⁷³³. Tak też uważa Korytkowski⁷³⁴. Parafia położona najpierw w dekanacie rudzkim, potem w wieluńskim. Powstała na początku XV wieku⁷³⁵. W 1521 r. był tam kościół pod wezwaniem św. Mikołaja, ale stałego proboszcza nie było, a parafią zarządzał jeden z mansjonarzy wieluńskich⁷³⁶. Kościół wierzchlaski musiał się spalić na początku XVII w., ale niebawem został odbudowany⁷³⁷.

Niestety najdawniejszy protokół wizytacji tej parafii posiadamy dopiero z 1668 r. Tamtejsza świątynia św. Mikołaja w połowie była murowana, a w połowie drewniana. Jej proboszczem był Jakub Ciekakowicz. Świątynia wyposażona we wszystko, co potrzebne do sprawowania liturgii i wystarczająco uposażona⁷³⁸. Wizytowana w 1752 r. Wieś należała do Felicjana Wierzchlejskiego. Świątynia nadal zdaje się pozostała w części murowana, z takim sklepieniem, w części drewniana z drewnianym sufitem. Ołtarz wielki, starożytnej roboty z obrazem Matki Boskiej i św. Mikołaja, patrona, oraz cztery ołtarze boczne. Probostwo to od 1746 r. miał Franciszek Bugajski. Kolatorzy Wierzchlejscy zbudowali przytułek, gdzie mieszkał jeden ubogi z żoną. Nie było jednak szkoły⁷³⁹. W 1759 r. kolatorstwo należało

⁷³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 302–303.

⁷³¹ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 905–921.

⁷³² Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 513.

⁷³³ Br. Ch[lebowski], *Wierzchlas*, w: SGKP, t. 13, s. 406–407.

⁷³⁴ LB, t. 2, s. 112.

⁷³⁵ Librowski, *Indeks*, s. 164.

⁷³⁶ Tamże.

⁷³⁷ S. Chodyński, *Wierzchlas*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 99–100.

⁷³⁸ ADWł, AAG. Wiz. 7, 22–25; Wiz. 12, s. 34–38.

⁷³⁹ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 27–33.

do Felicjana Wierzchlejskiego. Od 1755 r. probostwo należało do Józefa Krynickiego, który wprawdzie nie posiadał innego beneficjum, to często w parafii był nieobecny, ale zastępowali go inni kapłani⁷⁴⁰.

Ta sama świątynia, częściowo murowana, częściowo drewniana, służyła parafii w 1765 r. Wystarczająco wyposażona w paramenty liturgiczne. Ołtarz wielki Matki Boskiej Częstochowskiej oraz boczne św. Józefa i św. Aniołów Stróżów. Proboszczem od 1755 r. był Józef Binicki⁷⁴¹. Świątynia w 1760 r. została restaurowana także staraniem właścicieli i kolatorów, Wierzchlejskich, a dokładnie łowczego dobrzyńskiego Felicjana Wierzchlejskiego, miejscowego dziedzica. W kościele tamtejszym znajdowała się obraz Matki Boskiej, słynący łaskami⁷⁴².

Ta świątynia w części murowana, w części drewniana, taką pozostawała i w 1797 r. Usytuowana przy wejściu wieża była w części murowana, w części drewniana. Ołtarz wielki z obrazem Najświętszej Marii Panny i dwa ołtarze boczne. Bogate było wyposażenie w paramenty liturgiczne. Zarządcą parafii był wówczas Aleksander Taczanowski⁷⁴³. To samo wezwanie św. Mikołaja nosiła świątynia w 1800 r. będąc murowaną, krytą gontem, należycie wyposażoną. Prawo patronatu należało wówczas do Ignacego z Gaszyna Wierzchlejskiego, dziedzica dóbr Wierzchlas. Od 1799 r. probostwo miał Mikołaj Raszkowski. Do parafii należały wsie Wierzchlas i Kochlew z dwiema osadami młyńskimi. Ogółem naliczono 525 wiernych⁷⁴⁴.

W 1810 r. prawo patronatu nadal należało do Wierzchlejskich. Zdaje się, że proboszczowie tej parafii były to osoby światłe, skoro przy parafii znajdowało się wiele ksiąg, szczególnie teologicznych i kaznodziejskich, jak to zanotowano w 1802 r., gdy proboszczem był nadal Mikołaj Raszkowski⁷⁴⁵. Ostatnia wizytacja w okresie gnieźnieńskim odbyła się w 1810 r., gdy proboszczem był tu nadal Mikołaj Raszkowski⁷⁴⁶.

Parafia ta znalazła się potem w diecezji kujawsko-kaliskiej. Za proboszcza Klemensa Brzozowskiego, około 1878 r., parafia należąca do dekanatu wieluńskiego, liczyła 1105 wiernych⁷⁴⁷, ale pod koniec wieku, w 1892 r.

⁷⁴⁰ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 82–90; Wiz. 17, k. 123–126v; Wiz. 39, s. 2–4.

⁷⁴¹ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1278–1290.

⁷⁴² ADWł, AAG. Wiz. 76, k. 97–101v; Chodyński, *Wierzchlas*, s. 100.

⁷⁴³ ADWł, AAG. Wiz. 96, s. 155–162.

⁷⁴⁴ ADWł, AAG. Wiz. 103, s. 121–138.

⁷⁴⁵ ADWł, AAG. Wiz. 125, 45–49.

⁷⁴⁶ ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 359–384.

⁷⁴⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 99.

było ich już 1242, w okręgu parafialnym obejmującym wsie: Wierzchlas, Kochlew, Ludwina, Piechów i Jarzęb⁷⁴⁸.

Do roku 1925 pozostawała w tej diecezji, ale od 1925 r., gdy powstała diecezja częstochowska, została do niej włączona⁷⁴⁹.

WÓJCIN

Dawna wieś królewska, z kościołem św. Katarzyny, pochodzącym z fundacji królewskiej, co najmniej w XIV wieku⁷⁵⁰. Za arcybiskupa Jana Łaskiego w 1521 r. była tu parafia, której proboszczem z prezenty monarszej był Mikołaj z Bolesławca. Do parafii należały wsie Wójcin i Zdżary, gdzie jeszcze znajdowała się bardzo zniszczona kaplica pod wezwaniem św. Bartłomieja, a obsługiwana była przez proboszcza z Wójcina⁷⁵¹.

W 1668 r. kościół parafialny w Wójcinie nosił wezwanie św. Katarzyny. Prezbiterium było murowane, a pozostała część drewniana. Do parafii należały wsie Wójcin, Gola i Wiewiórka⁷⁵². Trudno wyjaśnić, ale w 1720 r. wyraźnie zapisano, że w Wójcinie jest świątynia drewniana, pod wezwaniem św. Walentego. Proboszczem był Stanisław Madaliński, prezentowany przez monarchę, ustanowiony tu w 1720 r. Widać więc wyraźnie, że była tu nowa świątynia⁷⁵³. Jednak należy raczej przyjąć, że dotychczasowa musiała przejść jakąś poważniejszą naprawę. Mogła ulec spaleni, ale prezbiterium murowane zostało odbudowane, a nawa całkowicie, a przy tej okazji do dawnego wezwania św. Katarzyny dodano drugiego patrona, św. Walentego. Znacznie późniejszy zapis poinformuje, że ta znaczna naprawa nastąpiła około 1681 r. staraniem miejscowego proboszcza, Piotra Ochędzkiego⁷⁵⁴.

Probostwo wójcińskie w 1746 r. należało do Wawrzyńca Sokolskiego. Tamtejsza świątynia wyposażona w trzy ołtarze: wielki św. Walentego i boczne św. Katarzyny i Matki Boskiej. Parafia dobrze uposażona, a świątynia dobrze wyposażona w paramenty liturgiczne⁷⁵⁵. Wsią królewską pozostawała

⁷⁴⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 87.

⁷⁴⁹ *Katalog 1978*, s. 517–518.

⁷⁵⁰ Br. Ch[lebowski], *Wójcin*, w: SGKP, t. 13, s. 744–745.

⁷⁵¹ LB, t. 2, s. 143–144.

⁷⁵² ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 76–78.

⁷⁵³ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 185–190.

⁷⁵⁴ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 378–386; Wiz. 133, s. 993.

⁷⁵⁵ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 192v–195v.

jeszcze w 1759 r., a prawo patronatu wykonywał starosta z Bolesławca. Świątynia tamtejsza miała prezbiterium murowane, a nawę z drewna. Nosiła wezwanie św. Katarzyny i św. Walentego. Rektorem świątyni po śmierci Wawrzyńca Sokolskiego był od 1756 r. Marcin Jezierski⁷⁵⁶.

Ta wieś królewska w 1763 r. znajdowała się w starostwie bolesławieckim i aktualnie należała do Wojciecha z Bnina Opaleńskiego. Tamtejsza świątynia w połowie murowana, a w połowie drewniana. Ołtarz wielki pod wezwaniem św. Walentego. Natomiast boczne nosiły wezwania św. Katarzyny i Matki Boskiej i przy tym ołtarzu istniała specjalna fundacja św. Bartłomieja. Beneficjum to posiadał Marcin Jezierski ustanowiony tu w 1756 r. W parafii znajdował się drewniany kościół filialny pod wezwaniem św. Bartłomieja we wsi Zdżary, z pewnym uposażeniem⁷⁵⁷.

Zdaje się, że przeważało w świadomości wiernych wezwanie św. Walentego, bo takie podano przy lustracji parafii w 1778 r. Proboszczem był tu nadal Marcin Jezierski (Jezierski). Parafii służyła ta sama świątynia. Była należycie uposażona. We wsi królewskiej Zdżary znajdował się kościół filialny pod wezwaniem św. Bartłomieja⁷⁵⁸. Ten sam kościół parafialny był i w 1797 r., ale dach wymagał szybkiej naprawy. Ołtarz wielki nosił wezwanie św. Walentego, boczne natomiast Najświętszej Marii Panny i św. Katarzyny. Kaplicy żadnej nie było. Zakrystia murowana, należycie zabezpieczona. Wyposażenie w paramenty liturgiczne dobre i dokładnie spisane. Opis gospodarstwa plebańskiego i uposażenia. Proboszczem był Jakub Borowski⁷⁵⁹.

Tamtejszy drewniany kościół w końcu XVIII wieku częściami naprawiany. W 1800 r. prawo patronatu należało teraz do rządu zaborczego. Parafię wójcińską od 1792 r. miał Jakub Borowski. Wiernych w Wójcinie było 339, we wsi Zdżary 380, Wiewiórka 55, Gola 100 osób⁷⁶⁰. Kiedy w 1810 r. wyszło polecenie konsystorza łowickiego, aby sporządzono inwentarz wyposażenia kościoła i gospodarstwa, sporządził je ówczesny proboszcz wójciński Jakub Borowski, a inwentarz ten potwierdzony został przez wicedziekana wieruszowskiego Mateusza Lisieckiego⁷⁶¹. Kościół tamtejszy o prezbiterium murowanym, a reszta z drewna. Wymagał pewnej naprawy. Nosił wezwanie św. Katarzyny i św. Walentego. Należycie uposażony i wyposażony w pa-

⁷⁵⁶ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 337–346; Wiz. 51, s. 14–15.

⁷⁵⁷ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1440–1454.

⁷⁵⁸ ADWł, AAG. Wiz. 71, s. 43–50.

⁷⁵⁹ ADWł, AAG. Wiz. 97, s. 141–150.

⁷⁶⁰ ADWł, AAG. Wiz. 104, s. 61–66; Wiz. 110, s. 39–46.

⁷⁶¹ ADWł, AAG. Wiz. 128, s. 15–17.

ramenty liturgiczne. Prawo patronatu należało do monarchy, czyli księcia warszawskiego. Probostwo to od 1811 r. należało do Mateusza Lisieckiego, zawsze przy parafii rezydującego⁷⁶².

Parafia ta znalazła się po 1818 r. w diecezji włocławskiej. W 1831 r. staraniem parafian część drewnianą świątyni, nawę, zastąpiono murowaną i tę datę uważano potem za rok budowy całej świątyni. W 1878 r., kiedy proboszczem był tu Feliks Zwierzycki, parafia liczyła 2020 wiernych⁷⁶³. Parafia zwiększała się liczebnie. Za proboszcza Apoloniusza Lutoborskiego w 1892 r. liczyła już 2310 wiernych, którzy zamieszkiwali wieś Wójcin, Zdżary, gdzie znajdował się kościół filialny, Gola, Wiewiórka i Makowszczyzna⁷⁶⁴.

Od 1925 parafia należała do diecezji częstochowskiej⁷⁶⁵, a od 1992 r. włączona do diecezji kaliskiej⁷⁶⁶.

Żdżary

We wsi Zdżar, teraz pisane Żdżary, od dawna była świątynia, najpierw parafialna, potem filialna w parafii Wójcin, aby w ostatnim czasie znowu wrócić do samodzielności. Powstała prawdopodobnie już w XIV w., ale w wieku XVI włączona została do parafii Wójcin jako filia, jako że sama świątynia nosząca wezwanie św. Bartłomieja była stara i zdezelowana. Widocznie nie było możliwości jej utrzymania, ale wierni chcieli, aby były tu jednak nabożeństwa, chociażby w świątyni filialnej. Tak było za arcybiskupa Jana Łaskiego⁷⁶⁷. Kolejną świątynię wystawiono po 1520 r. W 1668 r. pozostawała jako filia, ale uważano, że jej patronem jest św. Mateusz⁷⁶⁸. Natomiast w 1720 r. powiedziano, że nosi wezwanie św. Andrzeja Apostoła, ale sama świątynia całkowicie zniszczona i nienadająca się do naprawy. Wewnątrz tylko jeden ołtarz. Miała jednak wyposażenie w najpotrzebniejsze paramenty liturgiczne. Była to wówczas wieś królewska⁷⁶⁹.

Podawane w poprzednich zapisach wezwania były mylne, bowiem prawdziwym wezwaniem świątyni w Żdżarach był św. Bartłomiej i tak ją

⁷⁶² ADWł, AAG. Wiz. 133, s. 933–971.

⁷⁶³ S. Chodyński, *Wójcin*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1889, s. 100–101.

⁷⁶⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 87.

⁷⁶⁵ *Katalog 1978*, s. 172.

⁷⁶⁶ Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 515.

⁷⁶⁷ LB, t. 2, s. 144.

⁷⁶⁸ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 77–78.

⁷⁶⁹ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 190.

nazwano w 1730 r. Ale i wtedy stan tej świątyni był wyraźnie zły, a więc parafianie i właściciel powinni go podźwignąć⁷⁷⁰. Najwidoczniej nic nie uczyniono, skoro podczas następnej lustracji w 1746 r. jedynie wspomniano, że jest zniszczona, a i dawniej, gdy chciano tu mszę odprawić, przywożono portatyl. Jednak jakieś inne wyposażenie jeszcze tu się znajdowało⁷⁷¹. Niestety w 1753 r. już tylko wspomniano, że dawniej była tu świątynia⁷⁷², czyli została całkowicie zniszczona. Także w następnych latach, jak chociażby w 1759 r., pozostawała jedynie tradycja dawnej tu świątyni⁷⁷³. Ta tradycja jednak pozwoliła, że w 1763 r. wyrażono pragnienie odbudowy tego kościoła⁷⁷⁴. Spełniło się to i jak zapisano w 1778 r., przed laty dziesięcioma zbudowano, staraniem proboszcza Marcina Jezierskiego, drewniany kościół pod wezwaniem św. Bartłomieja⁷⁷⁵, tak, iż znowu zaczął spełniać rolę kaplicy filialnej. Ten kościół filialny parafii Walichnowy we wsi Żdzary w 1797 r. znajdował się w przyzwoitym stanie, tym bardziej iż niedawno został poprawiony dach. Ołtarz wielki miał za patrona św. Bartłomieja, patrona tej świątyni. Po stronie prawej ołtarz Najświętszej Marii Panny, a po przeciwnej św. Anny. Zakrystia za wielkim ołtarzem. Niewielkie wyposażenie w niezbędne paramenty liturgiczne⁷⁷⁶.

Razem z parafią macierzystą w Wójcinie od 1818 r. należała do diecezji włocławskiej. Jeszcze w tym czasie biskup włocławski, Stanisław Zdzitowiecki, w 1913 r. reerygował tu samodzielną parafię pod wezwaniem św. Bartłomieja, która od 1925 r. znalazła się w nowej diecezji częstochowskiej⁷⁷⁷.

Od 1992 r. należy do nowej diecezji kaliskiej⁷⁷⁸.

ŻYTNIÓW

Dawniej wieś ta miała kilku właścicieli. Część należała do szlachty, część do paulinów w Wieruszowie, część zaś do norbertanek z Bolesław-

⁷⁷⁰ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 384–385.

⁷⁷¹ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 193.

⁷⁷² ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 344.

⁷⁷³ ADWł, AAG. Wiz. 51, s. 15.

⁷⁷⁴ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1450–1451.

⁷⁷⁵ ADWł, AAG. Wiz. 71, s. 48; Wiz. 76, k. 213–213v.

⁷⁷⁶ ADWł, AAG. Wiz. 97, s. 148–150.

⁷⁷⁷ *Katalog 1978*, s. 173–174.

⁷⁷⁸ Kęszka, *Diecezja kaliska 1992–2012*, s. 516.

ca. Nie ma wiadomości, kto i kiedy zbudował tu świątynię, ale z tego, iż w 1521 r. powiedziano, że parafia ta jest prawa patronatu szlacheckiego, i przy tamtejszym kościele św. Marcina był proboszczem niejaki Grzegorz z Widawy⁷⁷⁹, wnosić można, iż dawnym właścicielom spośród szlachty należy przypisać jej fundację. Opis tej świątyni i parafii niestety posiadamy dopiero z 1668 r. Świątynia tamtejsza była drewniana, kryta gontami, pod wezwaniem św. Marcina, szlacheckiego prawa patronatu. W świątyni znajdowały się dwa ołtarze. Wyposażenie w paramenty liturgiczne, tu opisane, wystarczające, a także odpowiednie uposażenie. Parafia miała swoją szkołę oraz przytułek dla ubogich⁷⁸⁰.

Ta stara świątynia została zastąpiona nową, także drewnianą, wystawioną w 1714 r. staraniem Macieja Wierusz Kowalskiego, miejscowego dziedzica, konsekrowaną przez sufragana włocławskiego Wojciecha Bardzińskiego w 1717 r. pod wezwaniem Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny, św. Macieja i św. Marcina. Z prezenty tegoż Kowalskiego oraz przeora paulinów z Wieruszowa i przeoryszy norbertanek z Bolesławca, jako współkolatorów, probostwo to miał w 1720 r. niejaki Szymon Sędkowski, ustanowiony tu przez arcybiskupa gnieźnieńskiego, Stanisława Szembeka w 1711 r. W tej świątyni wszystko było należycie utrzymane, tabernakulum, chrzcielnica i trzy ołtarze. Wykaz paramentów liturgicznych oraz uposażenia świadczy o dobrym stanie parafii⁷⁸¹.

Kiedy wizytowano parafię w 1746 r., świątynia była we wszystkim dobrze utrzymana. Wewnątrz znajdowały się cztery ołtarze: wielki z obrazem Matki Bożej z Dzieciątkiem na ręku, jeden boczny nowy z wizerunkiem Jezusa Chrystusa Ukrzyżowanego, trzeci św. Józefa i czwarty św. Antoniego z Padwy. Proboszczem nadal był Szymon Sędkowski, dziekan krzepicki. Do parafii należały jedynie wsie Żytniów i Cieciułów⁷⁸².

Pewnie czas robił swoje, bowiem w 1755 r., gdy był tu jeszcze wspomniany wyżej proboszcz Sędkowski, świątynia wymagała konserwacji tak z zewnątrz, jak i wewnątrz⁷⁸³.

Wizytowana w 1765 r. Świątynia drewniana, odbudowana, jak to powiedziano wyżej. Ołtarz wielki z wizerunkiem Nawiedzenia Najświętszej

---

⁷⁷⁹ LB, t. 2, s. 122; S. Chodyński, *Żytniów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 101–102.

⁷⁸⁰ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 113–115.

⁷⁸¹ ADWł, AAG. Wiz. 12, 116–120; Wiz. 15, s. 290–297.

⁷⁸² ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 89–92v.

⁷⁸³ ADWł, AAG. Wiz. 25, s. 7–6.

Marii Panny. Jeden z bocznych miał obraz Męki Pańskiej, a u góry wizerunek św. Jan Nepomucena. Następny z obrazem św. Józefa, a kolejny św. Antoniego Padewskiego. Bractwo św. Józefa z własnym uposażeniem. Wyposażenie i uposażenie raczej bogate. Proboszczem zasadniczo był Franciszek Hubrycy, ale nie mógł tych obowiązków spełniać, dlatego w charakterze wikariusza duszpasterstwo prowadził Grzegorz Rajski⁷⁸⁴.

Wspomniana wyżej konieczna naprawa świątyni została najwidoczniej przeprowadzona, ponieważ w 1797 r. nie wymagała ona żadnej naprawy. Wyposażona w pięć ołtarzy, jak to napisał ówczesny jej proboszcz. Dobry stan przedstawiała świątynia w Żytniowie także w 1800 r., chociaż nadal pozostawała drewniana. Prawo patronatu należało wprawdzie do rządu, ale aktualnie posiadali je współwłaściciele wsi, Radwanowie i Skrzetuscy. Od 1796 r. beneficjum to posiadał Józef Gutowski. Parafię tworzyły wsie Żytniów i Ciecuiów, gdzie naliczono 690 wiernych⁷⁸⁵.

Na terenie tej parafii w 1780 r. pojawiła się kaplica prywatna w majątku paulinów we wsi Ciecuiów⁷⁸⁶.

W 1803 r. świątynia w Żytniowie oraz zabudowania plebańskie spaliły się⁷⁸⁷. Odbudowane niebawem przez rodziny Kasuckich, Lipnickich z Żytniowa i innych parafian, poświęcone zostały w 1809 r. W 1824 r. parafia liczyła 900 osób komunikujących na Wielkanoc, proboszczem zaś od około 1818 r. był Paweł Podkuliński, czyli został tu przysłany w 1818 r., a więc tuż przed zmianami granic diecezji, bowiem od 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Kolatorem w 1824 r. był Ignacy Krasucki⁷⁸⁸.

W 1878 r., za proboszcza Józefa Nowackiego parafia liczyła około 2600 wiernych⁷⁸⁹, a w 1892 r., gdy administratorem parafii był Ludwik Wojlanis, było ich 2725 we wsiach Żytniów, Ciecuiów, Bobrowa, kolonia Jelonki, Tokary, Chwiły, Pieńki, Żórawin i folwark Bugaj⁷⁹⁰. Świątynia ta była później, w 1807 r., gruntownie przebudowana, a od 1925 r. znalazła się w diecezji częstochowskiej, do której dotąd należy⁷⁹¹.

⁷⁸⁴ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1641–1643.

⁷⁸⁵ ADWł, AAG. Wiz. 74, s. 250–255; Wiz. 95, s. 67–70; Wiz. 102, s. 49–52.

⁷⁸⁶ ADWł, AAG. Wiz. 74, s. 250–255; Wiz. 75, s. 47–49; Wiz. 95, s. 67–70; Wiz. 102, s. 49–52; Wiz. 119, s. 29–31.

⁷⁸⁷ Chodyński, *Żytniów*, s. 102.

⁷⁸⁸ ADWł, ABKKal. Wiz. 5(387), s. 479–511.

⁷⁸⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 101.

⁷⁹⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 87.

⁷⁹¹ Katalog 1978, s. 404–405.

**OFICJAŁAT POMOCNICZY
PIOTRKOWSKI**

✝
●
ŁASK

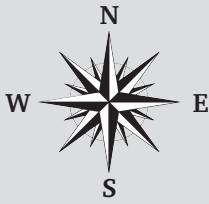
✝
●
PIOTRKÓW
TRYBUNALSKI

✝
●
RADOMSKO

✝
●
CZĘSTOCHOWA

DEKANAT PIOTRKOWSKI

Piotrków, teraz z dodatkiem Trybunalski, to miasto zapisane bardzo w historii Polski. Przez wieki związane z archidiecezją gnieźnieńską, ale jako parafia jeszcze w 1720 r. należał do dekanatu tuszyńskiego¹. W diecezji kujawsko-kaliskiej, do której został włączony w 1818 r., stał się nie tylko siedzibą dekanatu, ale także ośrodkiem oficjałatu pomocniczego, tym bardziej, że miasto to stało się siedzibą powiatu i województwa, a potem guberni. Od 1864 r. dekanat ten znacznie się powiększył, bo objął wszystkie parafie na terenie powiatu się znajdujące. Kiedy powstała diecezja kujawsko-kaliska, w 1820 r. dekanat ten obejmował parafie: Mierzyn z Franciszkiem Zader, kanonikiem kruszwickim, dziekanem; Bąkowa Góra z Walentym Kamockim; Bęczkowice z Mateuszem Dzikowskim; Bełchatów, gdzie duszpasterstwo prowadzili franciszkanie; Bogdanów z filią Postękalice z Franciszkiem Drozdowskim; Gomulin z Janem Kowalewskim; Gorzkowice z Kazimierzem Timińskim; Grocholice z Piotrem Jankowskim; Krzepczów z Wiktorem Szymańskim; Milejów z Wojciechem Kamińskim, opatem witowskim; Piotrków z duszpasterzami zakonnikami pijarami; Ręczno z Hieronimem Voglem, zakonikiem premonstratensów; Rozprza z Piotrem Zdyrkiewiczem; Suchcice z Duninem Witowskim; Sulejów ze Stanisławem Stefańskim; Witów z duszpasterzami z zakonu premonstratensów².

Dekanat znacznie się zmienił po 1864 r., kiedy zrównano go terytorium z powiatem piotrkowskim. Kilka parafii administracyjnie należało do powiatu w Łodzi, ale ze względu na granice diecezji, włączone zostały do dekanatu piotrkowskiego. Według wykazu z 1873 r.³ należały do niego parafie (w nawiasie podano liczbę wiernych): Piotrków [Trybunalski] (10 928) z Klemensem Skupieńskim i wikariuszami Edwardem Narkiewiczem oraz Wojciechem Rusinem; Bęczkowice (2114) z Ignacym Strączyńskim; Bogdanów (6283) z Wojciechem Roźniewskim i wikariuszem Anasztazym Wojciechowskim; Chabielice (2687) z Tomaszem Kamieńskim;

---

¹ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich*, ABMK, 23(1971), s. 362.

² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1820, s. 18.

³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1873, s. 100–110.

Czarnocin (2520) z Rochem Schmidtem; Drużbice (3102) z Michałem Szmigielskim i wikariuszem Paschalisem Białoruckim; Gomulin (904) z Leoncjuszem Urbanowiczem; Gorzkowice (3160) z Szymonem Łaskiewiczem; Grocholice (4580) z Józefem Hornachem i wikariuszem Paulinem Skurzyńskim; Grzymalina Wola (1260) z Cyrylem Malinowskim; Kamieńsk (4720) z Antonim Towarkiewiczem i wakującym wikariatem; Kaszewice (1995) z Piotrem Rzepką; Kociszew (1390) z Leonem Ofmańskim; Krzeczów (2822) z Janem Kaczergis; Kurowice (3052) z Ksawerym Wernerem; Łobudzice (1602) z Wawrzyńcem Prątnickim; Mierzyn (2297) z Ignacym Bogusławskim; Milejów (3023) z Janem Jakubowskim i wikariuszem Piusem Kolczyńskim; Moszczenica (916) z Józefem Kempskim; Parzno (3901) z Konstantym Góreckim i wikariuszem Stefanem Świtalskim; Ręczno (3458) z Ludwikiem Chmieleńskim; Rozprza (3186) z Wojciechem Michalskim; Rzgów (3563) z Ludwikiem Lewandowiczem; Srocko (4320) z Marcelim Janusiewiczem i wikariuszem Cyprianem Lipińskim; Suchcice (403) z wakującym probostwem; Sulejów (2980) z Franciszkiem Bisławskim; Tuszyn (5233) z Szymonem Kupczyńskim i wikariuszem Filipem Nowakiewiczem; Witów (1725) z Juwentusem Wesołowskim; Wolbórz (6452) z Stanisławem Lewickim i wikariuszem Mikołajem Zgryziewiczem.

Parafie tego dekanatu po 1925 r. znalazły się w diecezji częstochowskiej lub w diecezji łódzkiej.

PIOTRKÓW [TRYBUNALSKI]

To bardzo stary ośrodek nie tylko osadniczy, a potem miejski, ale także stary ośrodek kościelny. Wzmiankowany już w 1217 r., a w 1313 r. otrzymał prawa miejskie, potwierdzone w 1404 r. Miejsce wydawania ważnych zarządzeń królewskich i obrad synodów prowincji gnieźnieńskiej. Nie dziwi, że prawdopodobnie w XII w. powstał tu kościół pod wezwaniem św. Jakuba, wzmiankowany w 1349 r. Świątynia ta została przebudowana w stylu gotyckim w 1594 r. Prawo patronatu należało do monarchy⁴. Piotrków ma bogatą bibliografię, stąd tu tylko niektóre dane na podstawie źródeł kościelnych.

⁴ LB, t. 2, s. 221–227; W.P. Właźlak, *Piotrków Trybunalski*, w: EK, t. 15, Lublin 2011, kol. 698–700; E. Dobrzańska, *Piotrków*, w: SGKP, t. 8, s. 186–208 podaje dokładne dzieje miasta i jego znaczenie na mapie politycznej Polski; S. Chodyński, *Petroków (Piotrków)*,

Około 1521 r. probostwo należało do Stanisława Góreckiego, kanonika gnieźnieńskiego, utrzymującego trzech kapelanów, czyli wikariuszy. Parafia obejmowała miasto Piotrków z przedmieściami i wsie Meszcze, Raków, Wielka Wieś, Jarosty, Byki, Szydłów, Cisowa, Twardosławice, Gomulin, Majków, Oprzęzów, Rokszyce, Wola Rokszycka i Świerczów⁵.

Dokładna lustracja parafii piotrkowskiej i wszystkich tam się znajdujących świątyń została przeprowadzona w 1766 r. przez specjalnego wizytatora z polecenia arcybiskupa Władysława Łubieńskiego, prałata Tomasza Szaniawskiego. Kościół parafialny nosił wezwanie św. Jakuba Apostoła i św. Stanisława BM i pozostawał prawa patronatu królewskiego. O dostojęństwie świątyni świadczy chociażby liczba 12 ołtarzy. W wielkim znajdował się obraz Matki Boskiej w otoczeniu Apostołów, uznany w 1659 r. za łaskami słynący. Na sprawowanie przy nim nabożeństw były liczne zapisy. Podobnie pozostałe ołtarze były także dobrze uposażone. Prepozytem przy kościele parafialnym był wówczas Jan Przybyłowicz. W sumie przy kościele tym pracowało wielu kapłanów, mianowicie Franciszek Fechner, Marcin Goleński, Kacper Podolecki, Mikołaj Mariański, Jacek Wieczorski, Adam Wierzbicz, Jakub Koralewski⁶. Przy kaplicy Świętego Krzyża kolegium prebendarzy (nie użyto nazwy mansjonarzy), z prepozytem na czele⁷.

Przy kościele parafialnym od najdawniejszych czasów znajdowała się szkoła, której nauczyciel był wynagradzany przez proboszcza. W 1780 r. opisano także bardzo dokładnie uposażenie proboszcza i wikariuszy⁸.

W 1800 r. starożytny kościół parafialny w Piotrkowie nosił wezwanie św. Jakuba i św. Stanisława. Miał 12 ołtarzy i dwie kaplice od strony południowej. Na terenie parafii od strony południowej miasta na przedmieściu stała kaplica pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny. Wyznaczonym w 1800 r. przez króla pruskiego na proboszcza był Fryderyk Lintner; nie miał jeszcze kanonicznej nominacji, ale już tu rezydował i innego beneficjum nie posiadał. Wikariuszem był Andrzej Broniszewski. W tym roku wyliczono kaplicę na Przedmieściu Krakowskim, fundowaną przez Jana Kmitę w 1608 r., starostę sieradzkiego; altarię Bożego Ciała fundowaną przez mieszczanina piotrkowskiego Piotra Malina w 1671 r.; altarię Świętej Trójcy

---

„Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 103–109 daje obszerny zarys dziejów parafii Piotrków Trybunalski; *Piotrków Trybunalski*, w: MPT, t. 2, s. 65–67.

⁵ LB, t. 2, s. 221–222.

⁶ ADWł, AAG. Wiz. 65, s. 3–55.

⁷ Tamże, s. 28–29.

⁸ ADWł, AAG. Wiz. 77, s. 380–517.

fundacji Jadwigi Kustkowej z 1461 r.; altarię Zwiastowania Najświętszej Marii Panny fundowaną przez Stefana Lunek w 1626 r.; altarię św. Katarzyny fundowaną przez mieszczan; altarię św. Stanisława fundacji Sebastiana Tyburczyka z 1666 r. Kaplica Świętego Krzyża fundowana w 1658 r. przez Aleksandra Głębockiego, kaplica św. Józefa fundowana w 1674 r. Altaria św. Jana Chrzyciela erygowana w 1651 na beneficjum oficjała woborskiego. Na prepozyta prepozytury Świętego Krzyża prezentowali przemiennie mieszczanie, a na pozostałe przemiennie proboszcz i magistrat miejski. Kaplica na Przedmieściu Krakowskim złączona jest z probostwem. Prepozyturę Świętego Krzyża miał aktualnie Józef Miniszewski, dziekan tuszyński i zarządca parafią Kurowice. Altarię Świętej Trójcy i altarię św. Katarzyny miał Franciszek Fechner. Altarię św. Józefa posiadał Renatus Cherc. Altarię św. Anny i św. Jana Chrzyciela miał wikariusz Andrzej Miniszewski. Parafia wymagała wówczas przynajmniej dwóch czy trzech wikariuszy⁹.

Proboszczem w Piotrkowie w 1802 r. był nadal Franciszek Lintner, który dokonał dokładnego spisu inwentarza¹⁰. Kościół parafialny w Piotrkowie wizytowany w 1810 r. murowany, zapewne konsekrowany, opisany dokładnie z wyposażeniem, dokumentami, jakie się do niego odnosiły, także do altarii przy nim istniejących. Kaplica św. Józefa, a także kaplica na Przedmieściu Krakowskim się znajdująca, pod wezwaniem Matki Boskiej, posiadały własne uposażenie. Parafia była znaczna, skoro w 1809 r. było 246 chrztów, 39 ślubów i 236 pogrzebów¹¹. Niebawem, bo w 1815 r., Piotrków wizytowany był przez dziekana tuszyńskiego. Opisano w skrócie tylko kościół parafialny. Okręg parafialny: Piotrków z przedmieściami, Jurydyka, Wielka Wieś, Belzatka, Rokszyce, Wola Rokszycka, Oprzężów, Twardosławice, Majków, Kolonia Majkowska, Szydłów, Byki, Jarosty, Ratonie, Meszcze, Świerczów. Szpital prowadzony przez władze cywilne. Administrował parafią od 1810 r. Wojciech Baranowski. Wikariuszami byli Jan Olewiński i Antonin Lajster¹². Kaplica prywatna znajdowała się przy dworze w Bykach oraz przy dworze w Szydłowie¹³.

Od 1818 r. parafia ta znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej i stała się nawet ośrodkiem urzędu oficjała pomocniczego. Należała do bardziej liczebnych parafii. Za proboszcza Floriana Kosińskiego i wikariuszy Edwarda

⁹ ADWł, AAG. Wiz. 98, s. 65–69.

¹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 127, s. 17–18.

¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 239–282.

¹² ADWł, AAG. Wiz. 144, s. 145–153.

¹³ ADWł, AAG. Wiz. 77, s. 475–476.

Markiewicza i Wojciecha Rusina w 1878 r. naliczono 13906 parafian¹⁴. Ten sam proboszcz był w 1892 r. mając wikariuszy Zenona Cwilonga i Jana Kasperkiewicza, a parafię tworzyły: osada Piotrków i wieś Raków, Meszcze, Świerczów, Bugdaj, Belzatka, Rokszyce, Wola Rokszycka, Oprzędów, Szydłów, Maryanka, Majków, Majków Mały, Majkowska Kolonia, Polesie, Karolinów, Byki, Wólka Bykowska, Jarosty, Michałów, Twardosławice, Szczekanica, Moryc i Wierzeje. Parafia liczyła wówczas 16 595 wiernych. Na terenie parafii znajdowały się dawne kościoły zakonne pijarów, dominikanów, bernardynów i zakonnic dominikanek. Ponadto kaplice Matki Boskiej w Piotrkowie, kaplica Świętej Trójcy przy sierocińcu, kaplica przy szpitalu oraz kaplica przy więzieniu¹⁵.

Po 1925 r. Piotrków Trybunalski znalazł się w diecezji łódzkiej.

Kościół i szpital Świętej Trójcy

Znajdował się on za miastem, przy drodze wiodącej do Krakowa. Prawo patronatu należało do miasta. Było specjalne uposażenie. Kiedy kościół ten był niszczone w następstwie różnych kataklizmów, jak chociażby przez Szwedów, został odbudowany w 1657 r., razem z przytułkiem, przez sekretarza królewskiego Kazimierza Kurowskiego. Obok stały zabudowania dla prepozyta. Wystarczające było uposażenie. Szpital z odpowiednim uposażeniem, obok stojący nazywano szpitalem Miłosierdzia Bożego. Prepozytem szpitalnym był wówczas Jakub Kowalewski¹⁶. W 1892 r. były dwie kaplice, przy sierocińcu i przy szpitalu. Dziś nie istnieje.

Kościół pw. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny

Znajdował się na tzw. Przedmieściu Krakowskim. Był on starożytnego pochodzenia, bowiem fundował go starosta sieradzki Jan Kmita około 1373 r., na gruncie danym mu przez ówczesnego wójta Jana. Konsekrowany przez Zygmunta Czyżowskiego, sufragana płockiego (1655–1664) pod wezwaniem Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny i ku czci św. Józefa, św. Urszuli i św. Barbary. Obrabowany i spalony przez Szwedów w 1657 roku. Odbudowany i powtórnie poświęcony w roku 1666 dzięki dobroczynności mieszczan i szlachty staraniem ówczesnego proboszcza farnego ks. Jędrzeja Nowakowicza.

¹⁴ Chodyński, *Petroków (Piotrków)*, s. 103.

¹⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 87–88.

¹⁶ ADWŁ, AAG. Wiz. 77, s. 461–475; LB, t. 2, s. 227.

W 1780 r. był to świątynia murowana, z trzema ołtarzami. Wielki z obrazem Najświętszej Marii Panny z Dzieciątkiem na ręku, przyozdobionym koronami. Boczne nosiły wezwania św. Izydora i św. Wawrzyńca. Otoczony cmentarzem, na którym chowano biednych¹⁷.

W roku 1848 kościół został poważnie uszkodzony podczas burzy. Uderzenie pioruna spowodowało pęknięcie murów. Renowacji kościoła dokonano w 1872 roku staraniem i funduszami obywatela miasta Józefa Michaleckiego. W roku 1900 staraniem proboszcza fary ks. Aleksandra Sałacińskiego kościół został gruntownie przebudowany i istnieje do dziś.

Kolegium księży pijarów

Założone około 1680 r. z darowizn różnych fundatorów. Kościół zakonny, pod wezwaniem św. Ksawerego, zbudowany przez Baltazara Wilszyckiego, prałata i prepozyta piotrkowskiego w 1707 r. W 1780 r. było tu 14 zakonników. Zajmowali się nauczaniem młodzieży. W Kolegium Pijarów w 1815 r. przebywało sześć osób, w klasztorze dominikanów cztery, u bernardynów 20, w klasztorze panien dominikanek pięć i u franciszkanów cztery osoby¹⁸.

Klasztor zniesiony w 1864 r., a świątynia nadal służyła parafii¹⁹.

Kolegium i klasztor jezuitów

Klasztor jezuitów wzniesiony został pod wezwaniem św. Franciszka Ksawerego w latach 1695–1727, fundowany przez Katarzynę z Ginhilów, z pierwszego męża Wierzbowską, z drugiego Skarszewską. Świątynię fundował Baltazar Wilkszycki, sufragan i kanonik poznański oraz kanclerz gnieźnieński. W 1759 r. przebywało tu ogółem 17 zakonników²⁰. Ciekawe jego dzieje. Często niszczone i odbudowywane. Przez czas pewien od 1788 r. był w rękach pijarów.

Po zniesieniu tego zakonu, kiedy w 1780 r. wizytowano instytucje kościelne, rektorem tej świątyni, z nominacji władzy diecezjalnej, był Karol Berent, pobierający pensję od Komisji Edukacyjnej²¹.

Obecnie znowu są przy nim jezuici²².

¹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 77, s. 455–460.

¹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 144, s. 153.

¹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 77, s. 514–515; S. Chodyński, *Petroków. PP. Scholarum Piarum*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1873, s. 142–143; *Diecezja łódzka 1973*, s. 320–321.

²⁰ ADWł, AAG. Wiz. 47, s. 5.

²¹ ADWł, AAG. Wiz. 77, s. 515.

²² Właźlak, *Piotrków Trybunalski*, kol. 699.

Konwent jezuitów

Przy starym kościele pod wezwaniem Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny na „Krakówce”, fundowanym w latach 1372–1373 przez proboszcza piotrkowskiego Spytka, odbudowanym po zniszczeniu w 1656 r. przez Szwedów, przez pewien czas pracowali jezuici sprowadzeni przez proboszcza piotrkowskiego, Jerzego Denhoffa w 1677 r.²³

Kościół i klasztor bernardynów

Kościół bernardynów pod wezwaniem Znalezienia Świętego Krzyża, murowany, wzniesiony w latach 1626–1643 z fundacji braci Starczewskich. W 1759 r. przebywało tu 12 kapłanów oraz 19 braci studentów²⁴. Podczas wizytacji 1780 r. przebywało tu 22 zakonników²⁵. Po kasacie klasztoru w 1864 r. świątynia pobernardyńska służyła jako kościół rektoralny²⁶. Od 1922 r. za zgodą biskupa Stanisława Zdzitowieckiego bernardyni powrócili do swej własności i są tam po dzień dzisiejszy²⁷.

Kościół i klasztor dominikanów

Dominikanie otrzymali w 1319 r. kościół pod wezwaniem św. Doroty, który spłonął w 1531 r., odbudowany w 1540 r. z funduszy królowej Bony. W latach 1864–1922 kościół filialny parafii św. Jakuba Apostoła, a potem parafialny²⁸.

W 1780 r. mieli dobrą opinię, że zachowują regułę zakonną oraz chętnie pomagają kapłanom diecezjalnym w odpustach czy rekolekcjach²⁹. Aktualnie przy tej świątyni jest parafia św. Jacka i św. Doroty³⁰.

Konwent i kościół dominikanek

Dominikanki otrzymały zbudowany w latach 1627–11633 kościół pod wezwaniem Matki Boskiej Śnieżnej³¹. Pierwotnie nosił wezwanie św. Kata-

²³ *Diecezja łódzka 1973*, s. 320.

²⁴ ADWł, AAG. Wiz. 47, s. 6–7; Właźlak, *Piotrków Trybunalski*, kol. 699.

²⁵ ADWł, AAG. Wiz. 77, s. 526.

²⁶ S. Chodyński, *Petroków. PP Bernardinorum*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1873, s. 144.

²⁷ *Diecezja łódzka 1973*, s. 321–322.

²⁸ Właźlak, *Piotrków Trybunalski*, kol. 699.

²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 77, s. 515.

³⁰ *Diecezja łódzka 1973*, s. 323–324.

³¹ Właźlak, *Piotrków Trybunalski*, kol. 699.

rzyny ze Sieny. Zakonnice zachowywały swoją regułę i klauzurę, co stwierdzono w 1870 r.³² Po ich kasacie w 1864 r., jest to teraz kościół rektorski na terenie piotrkowskiej parafii św. Jacka i św. Doroty³³.

BĘCZKOWICE

Była to wieś szlachecka, należąca do Odrowążów. Bartłomiej ze Sprowy Odrowąż w 1312 r. fundował tu pierwszy kościół, drewniany, a parafię erygował arcybiskup Jakub Świnka. Kościół nosił wezwanie św. Andrzeja. W 1521 r. parafię tę miał Piotr z Mzurek, ale nie podano wówczas nazwiska miejscowego dziedzica, który prezentował tego proboszcza. Do parafii należały wówczas wsie Bęczkowice, Trzepnica, Osiny, wieś potem nieznaną, Podstole, Cieśle, Wola Przerębska, Krosno, Bartodzieje i Piwaki³⁴.

Prawdopodobnie drugi z kolei kościół był zbudowany w 1627 r. Kiedy wizytowano parafię w 1759 r., ta drewniana świątynia była już określona jako stara, czyli można wnioskować, iż przedstawiała nienajlepszy stan. Właścicielem i kolatorem był wtedy Jan Przerębski i z jego prezenty rektorem był od 1746 Antoni Witkiewicz, zawsze rezydujący na miejscu, gdyż nie posiadał innego beneficjum³⁵.

Świątynia w Bęczkowicach od nowa wystawiona w 1762 r. przez Jana Przerębskiego, kasztelana spicimierskiego, miejscowego dziedzica. Był to kościół drewniany³⁶. Parafia należała do dekanatu tuszyńskiego i wizytowana w 1787 r. za proboszcza Feliksa Jarzyńskiego³⁷ oraz w 1800 r. Kościół tamtejszy w 1800 r. był drewniany, kryty gontami, w dobrym stanie się utrzymujący, a jedynie wieża znacznie uszkodzona przez wichurę, co obiecał naprawić kolator. A był nim Franciszek Jaxa z Zarębów Bąkowski. Probostwo miał od 1775 r. Feliks Jarzyński. Wiernych w tym roku naliczono 758 osób³⁸.

Świątynia ta w 1810 r. znajdowała się w stanie dobrym, jedynie dach wymagał pewnej naprawy. Nosila wezwanie św. Andrzeja Apostoła. Zakrystia po stronie południowej. Dokładnie sporządzony spis wszelkich sprzętów

³² ADWł, AAG. Wiz. 77, s. 516–517.

³³ *Diecezja łódzka 1973*, s. 324–325.

³⁴ LB, t. 2, s. 194–196.

³⁵ ADWł, AAG. Wiz. 47, s. 15–17.

³⁶ S. Chodyński, *Bęczkowice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 111–112.

³⁷ ADWł, AAG. Wiz. 82, s. 17–18.

³⁸ ADWł, AAG. Wiz. 98, s. 15–17.

liturgicznych i kościelnych wskazuje na bogate wyposażenie. Kolatorem parafii był Franciszek Jan z Zarembów Bąkowski. Parafia obejmowała wsie Bęczkowice, Trzepnica, Holendry Trzepnickie, Piwaki, Bartodzieje, Wola Przerębska, Cieśle, Podstole, Krosno z Budami i Grabowcem. Parafia musiała być zadbana, ponieważ dokładnie opisano także sprawowane w świątyni nabożeństwa. Nie pominięto dokładnych wykazów przysługującego uposażenia. Działo bractwo św. Anny. Nie było szkoły. Probostwo od 1810 r. miał Piotr Zderkiewicz, rezydujący na miejscu³⁹.

Niebawem, bo w 1815 r. odbyła się następna lustracja. Przy kościele dach wymagał pilnej naprawy. Miejscowy kolator, a był nim Franciszek Jan z Zarembów Bąkowski, nie dbał o to, a proboszcz nie miał funduszy. Świątynia nie była jeszcze konsekrowana. Wsie parafialne: Bęczkowice, Trzepnica, Holędry Trzepnickie, Piwaki, Bartodzieje, Wola Przerębska, Cieśle, Podstole i Krosno. Działo bractwo św. Anny. Proboszczem od 1813 był Mateusz Dziadowski. Parafię tworzyły wsie Bęczkowice, Trzepnica, Holędry Trzepnickie, Piwaki, Bartodzieje, Wola Przerębska, Cieśle, Podstole i Krosno⁴⁰.

Od 1818 r. parafia w diecezji kujawsko-kaliskiej. Była to dosyć duża parafia, bowiem w 1880 r., za proboszcza Ignacego Strączyńskiego było w niej 2236 parafian⁴¹. W kilkanaście lat później, w 1892 r. za administratora Jana Czok naliczono około 2500 wiernych we wsiach Bęczkowice, Trzepnica, Borowiec, Pocieszna Górka, Nowy Młyn, Molina, Piwaki, Rehfeld, Poduchowne, Podstole, Cieśle, Wola Przerębska, Bartodzieje, Krosno, Maryjanek, Grabowiec i Grotowiec⁴².

Od 1925 r. parafia w diecezji częstochowskiej⁴³.

BOGDANÓW

We wsi tej, szlacheckiej, będącej w posiadaniu zamożnej rodziny Górków, parafia została erygowana przed 1397 r. Za arcybiskupa Jana Łaskiego w 1521 r. wieś ta stanowiła własność Łukasza Górki, kasztelana poznańskiego, z którego prezenty parafię miał Tomasz Woźnicki, mający do pomocy dwóch kapelanów, czyli wikariuszy. Ale prawo patronatu mieli przemiennie

³⁹ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 21–49.

⁴⁰ ADWł, AAG. Wiz. 144, s. 17–24.

⁴¹ Chodyński, *Bęczkowice*, s. 111.

⁴² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 88.

⁴³ *Katalog 1978*, s. 240–242.

jeszcze dziedzice wsi Kamienna, Borowa i Bukowa. Była to duża parafia, tworzyły ją jeszcze wsie Wola Bogdanowska, Borowa, Bukowa, Parzniewice, Blizin, Kamienna, Radziątków, Kozierogi, Mąkolice, Piekary, Woźniki, Niedyszyna, Zwierzchów, Zwierzchowska Wola, Dobrzelów, Myszaki, Dobiecin, Postękalice i Miłków. Już wówczas stała tu świątynia murowana. We wsi Postękalice znajdował się kościół filialny⁴⁴.

Niestety dalsze wiadomości o tej parafii są dopiero z 1759 r. Świątynia tamtejsza miała wezwanie Świętej Trójcy. Stary tamtejszy kościół dostał się w ręce innowierczych arian, ale został odzyskany dla katolików prawdopodobnie około 1616 r. Patronat należał do właścicieli kilku wsi, a aktualny proboszcz Wacław Dobrzelowski, kanonik inflancki, miał prezentę z 1750 r. od Walentego i Adama Męczeńskich (Męcińskich). Ten proboszcz jednak nigdy tu nie rezydował, a zatrudniał dla duszpasterstwa dwóch wikariuszy spośród bernardynów z Piotrkowa. Świątynia nie była w najlepszym stanie, ale ostatnio znacznie poprawiona. W tym czasie we wsi Postękalice znajdowała się świątynia pod wezwaniem Świętej Trójcy, fundowana w 1597 r. przez Krzysztofa Postękałskiego, a w 1650 r. włączona jako świątynia filialna do parafii Bogdanów. Kiedy ten kościół, zapewne drewniany, uległ zniszczeniu, Kazimierz Turski, chorąży sieradzki w 1750 r. zbudował nowy, murowany. Ta świątynia miała własne uposażenie. Parafia ta należała wówczas do dekanatu piotrkowskiego⁴⁵.

W Bogdanowie murowana świątynia w 1800 r. znajdowała się w dobrym stanie. Patronat należał przemiennie do miejscowej szlachty. Od 1767 r. probostwo to należało do Józefa Dobrzelowskiego. Naliczono 1525 parafian⁴⁶. Ten sam proboszcz sporządził inwentarz kościoła w Bogdanowie i opisał stan gospodarstwa plebańskiego, znany z 1802 r.⁴⁷ Dokładniejszy opis tej świątyni posiadamy z 1810 r. Miała zniszczone wiązanie dachowe. Znajdująca się przy niej kaplica także nieco zniszczona. Umieszczono w niej cztery ołtarze. Opis paramentów liturgiczny dokładny. Prawo patronatu należało do dziedziców Bogdanowa oraz Borowy, Kamiennej i Bukowa. Parafia obejmowała wsie Bogdanów, Borowa, Kamienna, Wólka Bogdanowska, Mąkolice, Parzniewice, Blizin, Wola Krzysztoporska, Kozierogi, Piekary, Dobiecin, Zwierzchów, Korczew Pustkowie, Myszaki, Dobrzelów,

⁴⁴ LB, t. 2, s. 218–220; A.T., Bogdanów, w: SGKP, t. 1, s. 277.

⁴⁵ ADWł, AAG. Wiz. 47, s. 17–21; Wiz. 82, s. 29–32.

⁴⁶ ADWł, AAG. Wiz. 98, s. 19–22.

⁴⁷ ADWł, AAG. Wiz. 127, s. 5–6.

Woźniki, Bukowa, Miłaków, Postękalice, Niedyszyna. Dokładnie opisano stan materialny i uposażenie parafii. Działało bractwo św. Jana Nepomucena. Probostwo od 1804 r. miał Franciszek Drozdowski. Kaplica w Postękalicach od 1644 r. była właściwie samodzielną parafią, stąd w tym protokole o niej nie pisano. Kaplica prywatna znajdowała się też w dobrach Parzniewice, ale nie było tam zezwolenia na sprawowanie w niej nabożeństw⁴⁸.

W 1815 r. Bogdanów był w dekanacie tuszyńskim. Powołano się na poprzednią wizytę. Proboszczem nadal był Franciszek Drozdowski. Kaplica prywatna znajdowała się we wsi Parzniewice, ale ostatnio została zamknięta. Funkcjonowało bractwo św. Jana Nepomucena. Parafię tworzyły wsie: Bogdanów, Borowa, Kamienna, Wólka Bąkowa, Mąkolice, Parzniewice, Blizin, Wola Krzyszforska, Kozierogi, Piekary, Dobiecin, Zwierzchów, Korczew, Myszaki, Dobrzelów, Postękalice, Woźniki, Bukowa, Napoleonów⁴⁹.

Po 1818 r. parafia ta znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Była to licznie duża parafia, która w 1880 r., gdy proboszczem był tu Wojciech Różniewski, a wikariuszem Franciszek Domiński, liczyła 6402 wiernych⁵⁰. A w 1892 r., za tego samego proboszcza i wikariusza Bolesława Michnikowskiego, wiernych naliczono 7247. Do parafii należały wsie Bogdanów, Wola Bogdanowska, Blizin, Borowa, Bukowa, Dobiecin, Dobrzelów, Janów, Juliopol, Kacprów, Kozierogi, Kamienna, Korczew, Łużyk, Mąkolice, Mokracz, Moników, Miłaków, Napoleonów, Niedyszyna, Parzniewice, Parzniewiczki, Pawłów, Piekary, Piekarki, Poraj, Porajskie Budy, Porajska Huta, Postękalice, Przydatki, Radziątków, Róża, Siódemka, Wspólna, Wola Krzysztoporska, Wygoda, Woźniki, Zwierzchów i Zawaty⁵¹.

Od 1925 r. parafia należy do diecezji częstochowskiej⁵².

Postękalice

Z dziejami parafii Bogdanów związana jest historia wsi Postękalice, w której znajdowała się kaplica. Nie było jej jeszcze w czasach arcybiskupa Łaskiego. W Postękalicach w 1579 r., należących najpierw do parafii Bogdanów, gdy kościół parafialny został zajęty przez arian, utworzono parafię dla wiernych katolików. Pierwszą świątynię wybudował miejscowy dziedzic, Krzysztof Postękalski, prawdopodobnie w 1597 r. W 1649 r. włączono ją

⁴⁸ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 83–110.

⁴⁹ ADWł, AAG. Wiz. 144, s. 45–55.

⁵⁰ Chodyński, *Bogdanów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 112–113.

⁵¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 88–89.

⁵² *Katalog 1978*, s. 434–435.

jako filię do Bogdanowa, ale nie ustały usiłowania, aby znowu się usamodzielnić, co jednostronnie ogłosił w 1779 r. kolator. Świątynia ta miała wezwanie świętych Fabiana i Sebastiana. Po pożarze została odbudowana w 1737 r., chociaż niektórzy przyjmują rok 1750. Kościół nosił wezwanie Świętej Trójcy, a potem od 1786 r. podawano, że Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny⁵³.

Pamiętając, że przez czas pewien była tu samodzielna parafia, przy okazji wizytacji parafii Bogdanów, jak chociażby w 1787 r., powracano do próśb o przywrócenie jej samodzielności, chociaż świątynia była tu niewielka, raczej kaplica⁵⁴. Przywrócenie samodzielności nastąpiło jeszcze tegoż 1787 r.⁵⁵

Jako samodzielna parafia wizytowana w 1797 r., gdy jej proboszczem był Marcin Mossakowski⁵⁶ oraz w 1800 r., gdy kolatorem był Ignacy Tymowski. Tamtejszy drewniany kościół wymagał naprawy. Rezydował przy nim bernardyn z klasztoru piotrkowskiego, Maksym Ostaszewski. Okręg parafialny tworzyły wsie Postękalice, Miłaków i Niedyszyna, gdzie było 349 wiernych. Świątynię tamtejszą pod wezwaniem św. Fabiana i Sebastiana opisano w 1810 r. Pierwotnie była to świątynia parafialna fundowana w 1597 r. przez Krzysztofa Postękałskiego. Kolejna konsekrowana w 1717 r. Posiadała należyte wyposażenie. Nie wszystko jest jasne. Kościół ten w 1779 r. odłączony od parafii Bogdanów jako samodzielna parafia z prawem prowadzenia ksiąg metrycznych, jednak prowadzono tylko księgi chrztów i ślubów, bo pogrzeby zastrzeżone były dla parafii Bogdanów. Obejmowała wsie Postękalice, Miłaków i Niedaszyna. Kapłan tu pracujący miał zapewnione utrzymanie z dworu. Był nim Kalikst Tołwiński z zakonu bernardynów, żadnego wikariusza nie posiadał⁵⁷. Podobna w treści jest relacja o tej świątyni z 1815 r., ale miała nosić wezwanie Wszystkich Świętych i była filialną Bogdanowa⁵⁸.

W diecezji kujawsko-kaliskiej pozostawała jako kaplica publiczna w parafii Bogdanów i tak pozostało, gdy te świątynie od 1925 r. znalazły się w diecezji częstochowskiej⁵⁹.

⁵³ ADWł, AAG. Wiz. 47, s. 19–21; Librowski, *Indeks*, s. 137; *Katalog 1978*, s. 435.

⁵⁴ ADWł, AAG. Wiz. 82, s. 31–32.

⁵⁵ ADWł, AAG. Wiz. 82, s. 62.

⁵⁶ ADWł, AAG. Wiz. 91, s. 85–86.

⁵⁷ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 113–128.

⁵⁸ ADWł, AAG. Wiz. 144, s. 65–75.

⁵⁹ *Katalog 1978*, s. 434.

CHABELICE

Przez długi okres czasu zazębiają się ze sobą dzieje parafii Chabelice i dzieje parafii Puszcza. Wieś Chabelice pierwotnie należała do parafii Rząśnia, ale zadatek na powstanie tu osobnej parafii stanowiła kaplica publiczna, jako kaplica filialna od 1450 r. umiejscowiona w tzw. Puszczy Osińskiej. Fundował ją, jako kościółek drewniany, a właściwie kaplicę właściciel wsi, Andrzej Osiński. Ponieważ okolica była odległa od kościoła parafialnego, arcybiskup Jan Łaski w 1529 r. erygował tu parafię, przydzielając wsie Puszcza, Osiny i Chabelice. Parafia nosiła właściwie nazwę Osiny, od Puszcza Osińska. Kolejni miejscowi dziedzice, Andrzej, Ludwik i Maciej Chabielscy wystawili w 1597 drewniany kościół w Chabelicach, ale ten aż do 1649 r. był filialnym parafii w Puszczy, czyli Osinach. Na prośbę dziedzica, Macieja Chabielskiego, który około 1643 r. odbudował świątynię pod wezwaniem Świętej Trójcy i przeznaczył też stosowne utrzymanie dla proboszcza, powstała nowa parafia Chabelice wyłączona z parafii Puszcza w 1648 r., a w 1649 r. arcybiskup Maciej Łubieński wyniósł tamtejszy kościół do rangi parafialnego. Czyli w Chabelicach powstała samodzielna parafia. Ta świątynia służyła parafii do 1776 r., kiedy to bardzo już niszczącą świątynię zastąpiono nową, z fundacji Konstancji z Jordanów Walewskiej, konsekrowaną w 1803 r. przez Michała Kościesza Kosmowskiego, biskupa martyropolitańskiego, sufragana gnieźnieńskiego i opata trzemeszeńskiego, pod wezwaniem św. Michała⁶⁰.

Powikłane są dalsze prawne dzieje tej parafii, ponieważ nominalnie filialną pozostawała dłużej, bo tak ją nazwano jeszcze w 1683 r. Kościół tamtejszy był drewniany, kryty dachówką, dobrze utrzymany i zaopatrzony w paramenty liturgiczne. Ponieważ było już przewidziane uposażenie dla kapłana, dlatego pomimo statusu parafii filialnej, był tu samodzielny zarządca, Jan Pibaski⁶¹.

Widać, że kolatorzy parafii dbali o swoją świątynię, bo w 1712 r. miała nowy dach, a zresztą opis wnętrza i bogate wyposażenie świadczą dobrze tak o nich, jak i o zarządcy parafią. A proboszczem aktualnie był Franciszek Nowacki z diecezji krakowskiej, który jednak, pomimo iż uzyskał instytucję na to beneficjum, opuścił je, nikogo nie zostawiając jako zastępcy i dlatego

⁶⁰ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 208–210; LB, t. 1, s. 587; S. Chodyński, *Chabelice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 113–115; *Diecezja łódzka 1973*, s. 358.

⁶¹ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 131–133.

ostatnio zarząd i duszpasterstwo tymczasowo zlecono Mateuszowi Raczyńskiemu⁶². Podobnie, jako należyty oceniono stan świątyni w 1729 r. Jednakże, po nieuzasadnionej ucieczce wspomnianego wyżej proboszcza Nowackiego, jeszcze w 1729 r. nie mianowano następcy, a duszpasterstwo sprawowane było przez zakonników z klasztoru franciszkańskiego w Widawie, których zapraszał kolator. W parafii naliczono około 150 parafian spowiadających się. Zwrócono wtedy uwagę, aby kolator prezentował nowego proboszcza⁶³.

Kolatorem tej parafii w 1759 r., gdy została wymieniona w dekanacie szadkowskim, był Stanisław Walewski, starosta z Warty. Kościół chabielicki był drewniany, ale z murowaną zakrystią. Proboszczem był Józef Ziółkowski, zmarły w 1758 r. Nowego proboszcza nie mianowano, a zarząd nad parafią zlecono Piotrowi Przynieni, proboszczowi ze Strońska⁶⁴.

Stara drewniana świątynia służyła parafii jeszcze w 1765 r., kiedy kolatorem parafii był Kolumna Walewski. Pamiętano, że pochodziła ona z 1597 r. Nosiła wezwanie Świętej Trójcy. Wyposażona w cztery ołtarze: wielki z obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej i boczne św. Antoniego, Chrystusa Ukrzyżowanego i św. Anny. Dokładnie wyliczone wyposażenie i uposażenie rysuje się raczej bogato. Proboszczem był Tomasz Filipowicz⁶⁵. Za tego proboszcza zbudowano nową świątynię.

Nowego proboszcza, w osobie niepodanego tym razem imienia Filipowicza, mianowano do Chabielic już w 1760 r., zapewne z prezenty ówczesnej kolatorki, Konstancji z Jordanów Walewskiej. Chabielice cieszyły się już nową świątynią, drewnianą, ale na fundamentach kamiennych, zbudowaną w 1766 r., jeszcze nie konsekrowaną. Znajdowały się w niej trzy ołtarze. Wielki z obrazem św. Rodziny, a więc Matka Boska karmiącą piersią Dzieciątko Jezus i św. Józef. Ołtarze boczne w wizerunkiem Chrystusa Ukrzyżowanego i św. Antoniego z Padwy⁶⁶. Potem parafia należała przez czas pewien do dekanatu szadkowskiego. Pod koniec XVIII w. kościół w Chabielicach został okradziony. I tak w 1802 r. parafia ta obejmowała wsie Chabielice, Młynki Pustkowie, Kieruzele Pustkowie, Nowy Świat Pustkowie, Parchliny, Osiny i Puszcza, gdzie było 379 wiernych spowiadających się. Kolatorzy Walewscy wystawili także nową plebanię. Proboszcz Zygmunt Rojek zmarł w 1802 r., a po nim zarządcą został Jakub Mikołaj le Franc, kapelan ze

⁶² ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 472–475.

⁶³ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 157v–159.

⁶⁴ ADWł, AAG. Wiz. 41, s. 4–5.

⁶⁵ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 749–756.

⁶⁶ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 46–59.

Stróży⁶⁷. Wizytowana jako parafialna w 1811 r., świątynia przedstawiała stan „wspaniały”, konsekrowana przez biskupa Kosmowskiego w 1803 r. Proboszczem wówczas został Bonawentura Wernikowski, franciszkanin, zwolniony z zakonu i prawnie prezentowany przez kolatora⁶⁸

Od 1818 r. parafia ta znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Była to spora parafia. Należąc do dekanatu piotrkowskiego, w 1878 r., kiedy proboszczem był Franciszek Kwiatkowski, parafia liczyła 2857 wiernych⁶⁹. Natomiast już kilkanaście lat później, w 1892 r., za tego samego administratora parafii, naliczono w niej 3157 wiernych i obejmowała następujący okręg parafialny: Chabielice, Osiny, Kamień, Janówka, Tatar, Stanisławów Dolny, Stanisławów Górny, Kieruzele, Parchliny, Leśniaki, Młynki, Stróża, gdzie znajdowała się kaplica – dawniej kościół parafialny pod wezwaniem św. Kazimierza i św. Józefa, Ścięgna, Zabrzezie, Grabek, Komórew i Puszcza. We wsi Stróża później powstała samodzielna parafia⁷⁰.

Od 1925 r. należy do nowo utworzonej diecezji w Łodzi⁷¹. Tamtejsza świątynia parafialna z 1776 r. została spalona przez Niemców w 1939 r. W latach 1945–1946 zbudowano świątynię drewnianą, zastąpioną potem przez nowy kościół murowany⁷².

Kościół filialny w Puszczy Osińskiej

Nie jest proste zrozumieć i opisać parafię w Puszczy Osińskiej. Ta wieś szlachecka ze swoją świątynią często zmieniała przynależność parafialną. Często jest nazywana Puszczą Osińską, lub wręcz Osinami, co powoduje spore zamieszanie. Nie wspomina się o niej w *Liber beneficiorum*, czyli powinna powstać później. Jednak ksiądz Korytkowski, zapewne opierając się na znanych sobie dokumentach podał, że we wsi Puszcza od 1459 r. miała stać kaplica czy raczej kościół, fundowany przez właściciela Andrzeja Osińskiego, od którego też utworzono dodatek do nazwy miejscowości, nazywając ją Puszcza Osińska. Przy nim w 1529 r. arcybiskup Jan Łaski utworzył parafię, wcielając do niej wsie Puszcza, Osiny i Chabielice. Właściciele Chabielic, Ludwik i Maciej Chabielscy, w swojej wsi w 1597 r. zbudowali świątynię, która była filialną

⁶⁷ ADWł, AAG. Wiz. 111, s. 9; Wiz. 115, s. 15–18.

⁶⁸ ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 151–161.

⁶⁹ Chodyński, *Chabielice*, s. 113–115.

⁷⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 89; *Diecezja łódzka 1973*, s. 363–364.

⁷¹ Tamże, s. 358–359; W. Kujawski, *Straty terytorialne diecezji włocławskiej w następstwie bulli cyrkumskrypcyjnej Vixdum Poloniae unitas*, „Teologia i Człowiek”, 19(2012), s. 270.

⁷² *Diecezja łódzka 1973*, s. 358–359.

w parafii Puszcza. W 1636 r. tamtejszy kościół parafialny nosił wezwanie św. Leonarda. Była to stara drewniana świątynia, z trzema ołtarzami. Parafia niewielka, bo liczyła tylko około 200 osób zobowiązanych do komunii wielkanocnej⁷³. Kościół ten został rozebrany w 1643 r. i zastąpiono go nowym, przy którym powstała samodzielna parafia Chabielice, wyżej opisana⁷⁴.

Parafia w Puszczy prawdopodobnie nadal istniała, może nawet uważana za filialną, jak chociażby w 1759 r., kiedy to należała do Antoniego Rychnłowskiego, kasztelana sieradzkiego, który był kolatorem małego kościoła drewnianego, bardzo już zaniedbanego i zniszczonego. Funkcjonowała jako filia tym razem parafii Szczerców. Ostatnio przez rektora, możliwe iż z parafii Szczerców, otrzymała naprawiony dach, wewnątrz uporządkowana oraz wyposażona w niezbędne paramenty liturgiczne. Zarządzał tą świątynią aktualnie niepodanego imienia Krzykowski, podeszłego już wieku. Pewnie dlatego jeszcze uważano, że była to samodzielna parafia⁷⁵.

Większe rozeznanie miano w 1765 r., bowiem wizytator zanotował wiadomość, że parafia została wyłączona z parafii Rząśnia. Świątynia ówczesna była drewniana, już znacznie zniszczona, miała bowiem już swój wiek, a nosiła wezwanie św. Leonarda. Wyposażona jednak w pięć ołtarzy. Ołtarz wielki nosił wezwanie Pocieszenia Najświętszej Maryi Panny, zaś boczne św. Stanisława, św. Rocha, św. Marii Magdaleny i św. Antoniego. Parafię tę miał Fabian Miałkowski⁷⁶. W 1779 r., gdy rządcą parafii był Idzi Zieliński, świątynia znajdowała się w stanie „najmizerniejszym”, ale jeszcze mogła służyć parafianom, ale tylko ołtarz wielki, z obrazem Matki Boskiej był w stanie zezwalającym na sprawowanie przy nim nabożeństw. O innych wizytator już nic nie napisał, bo nie było o czym⁷⁷. W 1788 r. kościół w Puszczy był całkowicie zniszczony⁷⁸, i ostatecznie przy końcu XVII w., w 1790 r., zniesiono parafię puszczańską i włączono ją do parafii Chabielice⁷⁹ i jako zwykła wieś została wymieniona w parafii chabielickiej w 1892 r.⁸⁰ Także aktualnie jest to wieś w parafii Chabielice w archidiecezji łódzkiej⁸¹.

⁷³ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 208–209.

⁷⁴ LB, t. 1, s. 537; Chodyński, *Chabielice*, s. 113–114.

⁷⁵ ADWł, AAG. Wiz. 41, s. 26.

⁷⁶ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 758–764.

⁷⁷ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 60–68.

⁷⁸ ADWł, AAG. Wiz. 81, s. 48–51.

⁷⁹ ADWł, AAG. Wiz. 115, s. 15–18; Wiz 135, s. 157.

⁸⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 89.

⁸¹ *Diecezja łódzka 1973*, s. 358–359. Czy prawdziwe są wiadomości, że stary kościółek z Puszczy został przeniesiony potem do Szczercowa jako św. Barbary, trudno rozstrzygnąć.

Kościół filialny w Stróży

O tej miejscowości wspomniano już przy parafii Chabielice, w której przy końcu XIX wieku była kaplica filialna, dawny kościół parafialny, we wsi Stróża. Początek parafii dali Jan i Elżbieta z Konięcpolskich Korycińscy, właściciele tej wsi, którzy w 1690 r. zbudowali tu kościół drewniany, początkowo uważany za filialny parafii Sulmierzyce, a później przez arcybiskupa Michała Radziejowskiego w 1690 r. podniesiony do rangi ośrodka nowej parafii. Parafia i świątynia wizytowana w 1712 r. Najświętszy Sakrament był przechowywany w dobrze i czysto urządzonej tabernakulum, zaś znajdująca się w kaplicy chrzcielnica także czysto utrzymana. Stąd oraz z opisu czterech ołtarzy, mianowicie wielkiego z obrazem Matki Boskiej i bocznymi św. Barbary, Matki Boskiej i w kaplicy św. Józefa, można wnioskować o należytym stanie wnętrza świątyni. Jednakże dach na niej i na kaplicy wymagał naprawy. Także i wyposażenie w paramenty liturgiczne dosyć bogate. Zaznaczono, iż świątynia nie była konsekrowana, a odprawiano na podstawie zezwolenia władzy kościelnej. Nie podano jednak nazwiska kolatora, a był nim właściciel wsi. Działało bractwo różańcowe. Proboszczem w 1712 r. był Mateusz Gostkowicz, prezentowany na to probostwo w 1700 r. przez kolatora Franciszka Korycińskiego⁸².

Wnioskować więc można, że pomimo starania ówczesnego proboszcza, stary kościół tamtejszy mógł być już zniszczony. Tę sugestię potwierdza wiadomość z protokołu wizytacji z 1729 r., że w 1715 r. nowy właściciel, Aleksander Walewski, wystawił nowy kościół, także z drewna, pod wezwaniem św. Kazimierza i św. Józefa Oblubieńca Najświętszej Maryi Panny, jeszcze nie konsekrowany. Był wyposażony jedynie w dwa ołtarze, z nich wielki zakupiony przez proboszcza z innej świątyni, chociaż stary, ale dobrze utrzymany, z obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej. Drugi ołtarz, prostej roboty, pod wezwaniem św. Józefa. Rządził parafią Adam Niczkowski z prezenty kolatora Aleksandra Walewskiego⁸³. Nie wiadomo, na czym oparł wiadomość ks. Chodyński, podając wiadomość przy opisie parafii Sulmierzyce, że w związku z odbudową kościoła we wsi Stróża erygowano tu parafię, od Sulmierzyc odłączoną⁸⁴.

Kolator Walewski sprawił jednak własnym kosztem nowy ołtarz, jak to wynika z opisu z 1747 r., ale nadal znajdował się w nim obraz Matki

⁸² ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 488–492.

⁸³ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 182v–184v.

⁸⁴ S. Chodyński, *Sulmierzyce*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 102.

Boskiej Częstochowskiej. Może było to w związku z konsekracją świątyni, która odbyła się w 1731 r. Nowy był także ołtarz św. Józefa od strony południowej, a po przeciwnej ołtarz św. Kazimierza. Z opisu wynika, że wystarczające było wyposażenie i uposażenie. Probostwo nadal miał Adam Niczkowski, piastujący dodatkowo obowiązki dziekana brzeźnickiego i proboszcza w Sulmierzycach. Okazuje się, że od dawna rezydował w tej drugiej parafii, a tu jedynie utrzymywał wikariusza, zakonnika z klasztoru widawskiego. Parafia ta obejmowała jedynie wieś parafialną, a parafian spowiadających się naliczono około 300⁸⁵. Czyli była to niewielka parafia.

Niestety parafia ta nie istniała długo, bowiem w XVIII w. włączono ją jako filię do parafii Chabielice⁸⁶. Parafię później wznowiono i w 1759 r. jej świątynia była dobrze utrzymana, a probostwo miał Piotr Przytkiewicz, dobrze prowadzący parafię. Prawo patronatu należało do Stanisława Walewskiego, starosty warckiego⁸⁷. Ten sam kolator był w 1765 r. Tamtejsza świątynia drewniana nosiła wezwanie św. Józefa. Ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej, zaś boczne św. Kazimierza i św. Józefa. Powinności proboszcza spełniał Piotr Przytkiewicz, który nastąpił tu w 1745 r.⁸⁸ Od 1778 r. proboszczem był tu Andrzej Wężyk. Parafia wizytowana w 1779 r. była dobrze zarządzana⁸⁹.

Kolatorem w 1797 r. była Konstancja z Jordanów Walewska, czyli Walewscy musieli być miejscowymi dziedzicami. Pamiętano wówczas, że kościół tamtejszy był konsekrowany w 1731 r. przez biskupa Kraszkowskiego, sufragana gnieźnieńskiego. Ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej i jeszcze innymi wizerunkami świętych, a na zasuwie św. Jan Chrzciciel. Jeden z bocznych ołtarzy miał wezwanie św. Józefa, a drugi św. Kazimierza. Można poznać tu dobre wyposażenie i uposażenie. Proboszczem wówczas musiał już być, wspomniany niżej, Mikołaj Żarnowski, dziekan brzeźnicki i kanonik uniejowski⁹⁰. Był on tu proboszczem od 1786 r. Świątynia drewniana znajdowała się w dobrym stanie. Wieś należała do Walewskich, którzy byli kolatorami i zapewne z ich prezenty parafię miał ówczesny kanonik uniejowski i dziekan brzeźnicki, będący tu od 1786 r. Była to wówczas nie-

⁸⁵ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 54–55v; *Stróża*, w: SGKP, t. 11, s. 310.

⁸⁶ Tamże, s. 310; Chodyński, *Sulmierzyce*, s. 102.

⁸⁷ ADWł, AAG. Wiz. 22, s. 20.

⁸⁸ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1104–1113.

⁸⁹ ADWł, AAG. Wiz. 74, s. 143–150.

⁹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 93, s. 159–164.

wielka parafia, bowiem w 1800 r. liczyła 411 wiernych⁹¹. Tenże proboszcz spisał inwentarz parafii w 1802 r.⁹²

Po 1818 r. znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Niestety parafia została skasowana ukazem carskim w 1866 r. i włączona jako kościół filialny do parafii Chabielice w dekanacie piotrkowskim⁹³. Razem z nią znalazła się po 1925 r. w diecezji łódzkiej i została reerygowana przez biskupa łódzkiego w 1927 roku⁹⁴.

CZARNOCIN

Parafia ta przed 1818 r. należała do dekanatu wolborskiego, archidiaconatu wrocławskiego, diecezji kujawskiej i pomorskiej i została omówiona przy dekanacie tuszyńskim w publikacji piszącego⁹⁵. Wieś ta już pod koniec XIII w. stała się własnością biskupów wrocławskich. Parafia została erygowana przez arcybiskupa Jakuba Świnkę w 1289 r., zaś fundatorem tamtejszej świątyni był Wisław, biskup wrocławski (1284–1300). Dopiero w 1765 r. parafia ta, wraz z dekanatem wolborskim, znalazła się kanonicznie w diecezji wrocławskiej, a nawet po zmianie organizacji kościelnej w Polsce w 1818 r. pozostała w niej, tyle iż diecezja miała nazwę kujawsko-kaliskiej. Od 1864 r. zaliczona do dekanatu piotrkowskiego⁹⁶.

Dopiero od 1925 r. włączona do diecezji łódzkiej⁹⁷.

DRUŻBICE

Jest to zapewne stara parafia, znana wcześniej aniżeli pierwszy o niej zapis w *Liber beneficiorum* arcybiskupa Jana Łaskiego. Jak sama nazwa zdaje się sugerować, wieś ta jest gniazdem rodowym rodu Druźbickich herbu Nałęcz i im zapewne należy przypisać powstanie pierwszej świątyni i to w XV wieku. Nie dziwi, że około 1521 r. prawo patronatu nad parafią

⁹¹ ADWł, AAG. Wiz. 100, s. 67–69.

⁹² ADWł, AAG. Wiz. 118, s. 85–87.

⁹³ Chodyński, *Chabielice*, s. 113–115.

⁹⁴ *Diecezja łódzka 1973*, s. 363–364.

⁹⁵ Kujawski, *Parafie. Arch. wł.*, s. 897–899.

⁹⁶ A. Pal., Br. Ch[lebowski], *Czarnocin*, w: SGKP, t. 1, s. 754.

⁹⁷ *Diecezja łódzka 1973*, s. 191–193.

i świątynią pod wezwaniem św. Marcina w Druźbicach należało do dziedziców Druźbic i Kargolina. Z ich też prezenty probostwo to miał Bartłomiej z Korczysk. Parafia była już dosyć duża, obejmując wsie Druźbice i Kargolin, Głupice, Wadlew, Boryszów, Grabica, Krzepczów, Kobyłki, Mzurki Małe, Gutów, Stradzew, Huta, Hucisko, Wielopole, Suchcice, Bukowie, Rasy, Wdowin, Gręboszów i Chynów. Wśród tych miejscowości parafialnych widzimy takie, które staną się ośrodkami nowych parafii⁹⁸.

Parafia zmieniała często przynależność dekanalną. Przez czas pewien należała do dekanatu szadkowskiego, potem piotrkowskiego, a ostatnio do dekanatu tuszyńskiego.

Następne wiadomości o parafii mamy z 1636 r. Kościół parafialny był drewniany, noszący dawne wezwanie św. Marcina, wyposażony w trzy ołtarze, dobrze utrzymany, jak wykazało to sprawdzenie stanu tabernakulum, chrzcielnicy i sposobu przechowywania olejów świętych. A parafia była już duża liczebnie, jeżeli zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych naliczono 3050 osób. Na terenie parafii mieszkał jeden zwolennik sekty arian polskich, Andrzej Widawski. Szkoda, że nie podano nazwiska ówczesnego proboszcza⁹⁹.

Więć ta w 1683 r. należała do Piotra Kobierzyckiego i Jana Trepki, kolarów parafii. Proboszczem był wówczas starszy już wiekiem Jakub Molenda, proszący aktualnie arcybiskupa o zwolnienie z probostwa. Wikariuszem był Bartłomiej Kubalski wynagradzany przez proboszcza. Kościół parafialny drewniany, wyposażony w cztery ołtarze. Z nich wielki pod wezwaniem św. Marcina, a boczne św. Rocha, św. Anny, zaś w kaplicy ołtarz Matki Boskiej, przy którym działało bractwo różańcowe ze swoim uposażeniem i wyposażeniem liturgicznym. Wyposażenie w paramenty liturgiczne i uposażenie parafii dokładnie opisane. Wiernych spowiadających się było około 1500 osób¹⁰⁰.

Niewiele więcej wiemy z 1729 r., kiedy proboszczem był Kazimierz Skorupski. Parafii służyła ta sama świątynia drewniana. Ale ubyłoby parafian, których spowiadających się na Wielkanoc naliczono około 800. Działało bractwo różańcowe¹⁰¹. Parafia wizytowana w 1760 r. miała świątynię bardzo zniszczoną¹⁰².

⁹⁸ LB, t. 1, s. 459–461.

⁹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 178–179.

¹⁰⁰ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 109–114.

¹⁰¹ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 137–138v.

¹⁰² ADWł, AAG. Wiz. 41, s. 40–42; S. Chodyński, *Druźbice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 115–116.

Wieś ta w 1765 r. należała do Jana i Walentego Kobierzyckich, ale prawem dożywocia znajdowała się w użytkowaniu Elżbiety z Szałowskich Kobierzyckiej. We wsi znajdowała się świątynia drewniana, ale bardzo zniszczona, do fundamentów. Nosiła wezwanie św. Marcina. Nie pamiętano, kiedy i przez kogo była budowana. Prawo prezentowania proboszcza należało do miejscowych dziedziców. Znajdowały się w niej cztery ołtarze. Wielki z obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej. W kaplicy zwanej różańcową, ołtarz Matki Boskiej Różańcowej, a przy nim bractwo tego imienia. Trzeci ołtarz nosił wezwanie św. Rocha, a czwarty, niedawno fundowany przez niejakiego Andrzeja Młodzika z Gręboszowa, pod wezwaniem św. Józefa. Parafię tworzyły wsie Drużbice, Głupice, Kargolin, Chojnów, Wadlew, Gręboszów, Kobyłki, Mzurki, Żądko, Ucisk, Huta, Suchcice, Wielopole, Bukowie, Huta Bukowska, Kaszewy, Kącik i osady młyńskie Mąka, Jędrzejek, Depczyk, Bartyzel, Wymysłów, Cholewa, Franek. Proboszczem był od około 1738 r. Filip Byczyński, w parafii rezydujący. Na terenie parafii, przy dworze Aleksandry z Kicińskich Rychłowskiej w Ucisku znajdowała się kaplica prywatna. Podobne były w Suchcicach, majątku Pawła i Marianny Sucheckich, oraz w Wielopolu¹⁰³.

Stara świątynia została w 1768 r. zastąpiona nową, także drewnianą, pod dawnym wezwaniem, wystawioną przez kolatora Jana Kobierzyckiego. We wsi parafialnej Suchcice nadal znajdowała się wystawiona około 1775 r. kaplica czy raczej już kościółek, o charakterze kaplicy publicznej¹⁰⁴. Proboszczem w 1802 r. był Karol Ochmanowski¹⁰⁵. Ostatnia wizytacja parafii jako należącej do archidiecezji gnieźnieńskiej miała miejsce w 1811 r., kiedy jej proboszczem był Józef Karaśkiewicz¹⁰⁶.

Parafia od 1818 r. w diecezji kujawsko-kaliskiej. Proboszczem drużbickim w 1824 r. był od około lat 13, wspomniany już wyżej Józef Karaśkiewicz. Prawo patronatu należało do Hipolita Rogalińskiego. Parafia liczyła 1230 osób komunikujących na Wielkanoc¹⁰⁷.

Od 1864 r. znajdowała się w dekanacie piotrkowskim. Była to duża liczebnie parafia, ponieważ w 1878 r., za proboszcza Michała Szmigielskiego i wikariusza Stanisława Pawłowskiego liczyła 3409 parafian¹⁰⁸. Kościół

¹⁰³ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 711–720.

¹⁰⁴ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 99–122; 81, Wiz. 81, s. 256–265.

¹⁰⁵ ADWł, AAG. Wiz. 115, s. 19–21.

¹⁰⁶ ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 163, 164.

¹⁰⁷ ADWł, ABKKal. Wiz. 13, k. 10–13.

¹⁰⁸ Chodyński, *Drużbice*, s. 115.

tamtejszy spłonął w 1866 r. i kiedy sporządzano spis parafii w 1892 r., znajdował się jeszcze w budowie, a wtedy proboszczem był Michał Ziarkiewicz, a wikariuszem Jan Przywieczerski. Obszerna parafia obejmowała wsie Drużbice, Hynów, Janówek, Zabiełów, Skrajne, Zwierzyniec Duży, Zwierzyniec Mały, Czarny Las, Młyn, Mąka, Wadlew, Rawicz, Zofiówka, młyn Depczyk, Łazy, Brzezie, Gręboszów, Potok, Mzurki, Huta, Hucisko, Bukowie Górne, Bukowie Dolne, Rasy, Nowa Wieś, Kącik, Pólko, Głupice, Wola Głupicka, Łęczyca, Zbijowa, Katarzynka, Kaźmirów, Stoki, młyn Teofilów, Zalepa i Kotylki Małe¹⁰⁹.

Budowę nowej murowanej świątyni prowadzono w latach 1887–1897, a jej konsekracji dokonał w 1905 r. biskup włocławski, Stanisław Zdzitowiecki. Od 1925 r. parafia ta należy do diecezji łódzkiej¹¹⁰.

GOMULIN

Kościół w Gomólnie, pisany nieraz w Gomolinie, teraz Gomulin, miał być fundowany przez Michała Mikołaja Tarnowskiego w roku 1619. Czy to zgodne z prawdą? Bowiem inni sądzą, że żona Michała przeniosła tu modrzewiowy kościół z Koniecpola, w miejsce którego wystawiono nowy i wspanialszy. Natomiast w Gomulinie, jak to napisał komentator do *Liber beneficiorum*, ks. Jan Korytkowski, miał tę świątynię konsekrować w 1631 r. Stanisław Starczewski, sufragan płocki¹¹¹. Wtedy też miał tu erygować samodzielną parafię Jan Wężyk, arcybiskup gnieźnieński¹¹². Chociaż później uważano, że parafia ta była uznawana za filialną parafii w Piotrkowie [Trybunalskim].

Nieco inaczej wynika z przekazów zawartych w protokołach wizytacyjnych archidiecezji gnieźnieńskiej. Tamtejszy kościół drewniany pod wezwaniem św. Mikołaja zaczęła budować Katarzyna z Dobrzykowa Tarnowska, miejscowa dziedziczka, w 1630 r. Ale nie jest wykluczone, że świątynia z 1619 r. była nieudolnie wystawiona i w 1630 r. zaczęto przenosić w jej miejsce kościół z Koniecpola. Pewnie, podając te wiadomości w ponad sto lat później, nie pamiętano o konsekracji tego kościoła w 1631 r. przez biskupa

¹⁰⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 89.

¹¹⁰ *Diecezja łódzka 1973*, s. 151.

¹¹¹ *Gomólin*, w: SGKP, t. 2, s. 681; LB, t. 2, s. 222, 224.

¹¹² *Diecezja łódzka 1973*, s. 312–313.

Starczewskiego. Probstwo w 1759 r. należało do Antoniego Barczewskiego, na miejscu rezydującego i należycie sprawującego duszpasterstwo, ale był on raczej kiepskim administratorem, bowiem w nie najlepszym stanie znajdowały się dach na świątyni, dzwonnicy i zabudowaniach plebańskich, a przytułek i mieszkanie dla organisty uległy całkowitemu zniszczeniu. A parafia miała przecież należyte uposażenie¹¹³.

Jeżeli tak było, to ta świątynia przetrwała niewiele ponad sto lat. Bowiem w 1787 r. w Gomulinie była już nowa świątynia, zbudowana przez proboszcza Stanisława Tumuskiego, tyle, iż pod dawnym wezwaniem¹¹⁴. Jednak parafia ta, opisana w 1797 r., uważana była w dalszym ciągu za filialną parafii Piotrków¹¹⁵. Ale pamięć o Mikołaju z Tarnówki Tarnowskim, domniemanym fundatorze świątyni w 1619 r. była przekazywana jeszcze w 1810 r., za proboszcza Jana Kowalewskiego, który był tu od 1799 r. Stary kościół z XVII w. był już znacznie zniszczony. Prawo patronatu należało do Pawła Biernackiego. Parafia liczyła zaledwie 316 wiernych¹¹⁶.

O potrzebie spiesznej naprawy świątyni gomulińskiej mówiono w 1810 r. Była to świątynia drewniana, kryta gontem, wymagająca w 1815 r. spiesznej naprawy. Kolatorem był Biernacki, zapewne właściciel Gomulina. Do parafii należały wsie Gomulin, Pachta, Cisowa i Zaborów¹¹⁷.

W nowy okres dziejowy od 1818 r. parafia weszła jako należąca do diecezji kujawsko-kaliskiej. Stara świątynia została zastąpiona nową, której kamień węgielny poświęcono w 1871 r. Budowano ją z ofiar i staraniem parafian, a jej poświęcenia dokonano w 1874 r. Było to za proboszcza Leoncjusza Urbanowicza, a w 1878 r. parafia liczyła zaledwie 923 parafian¹¹⁸. Potem liczba wiernych nieco wzrosła i w 1892 r., kiedy proboszczem był Ignacy Lubecki, wynosiła 1056 osób, zamieszkałych we wsiach Gomulin, Rzekta, Zaborów i Cisowa¹¹⁹.

Parafia w 1925 r. zaliczona do diecezji w Łodzi, pozostaje tam po dziś dzień¹²⁰.

---

¹¹³ ADWł, AAG. Wiz. 47, s. 27–30; S. Chodyński, *Gomolin*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 116.

¹¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 82, s. 27–28.

¹¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 91, s. 39–46.

¹¹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 98, s. 27–30.

¹¹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 151–160; Wiz. 144, s. 93–99.

¹¹⁸ Chodyński, *Gomolin*, s. 116.

¹¹⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 89.

¹²⁰ *Diecezja łódzka 1973*, s. 312–313.

GORZKOWICE

Nie wiadomo, kto wybudował pierwszy kościół w Gorzkowicach pod wezwaniem św. Katarzyny¹²¹. Była to wieś szlachecka, gdzie kościół był już przed 1335 r., a więc musiała tam być parafia, bo w tym roku arcybiskup Janisław dał jej jakieś przywileje. Proboszcz zaś tamtejszy, Jan, został wspomniany w 1458 r. Przypuszczać więc można, że właściciele wsi byli fundatorami pierwszej świątyni. Nosiła ona wezwanie św. Katarzyny i w 1521 r. pozostawała patronatu miejscowego właściciela, a była nim Anna, córka nieżyjącego już Adama z Krosweki. Z jej więc prezenty probostwo od dawna już posiadał Jan Klukowski. Parafia obejmowała wówczas wsie Gorzkowice, Gorzkowiczki, Żuchowice, Sobaków, Sobakówek, Szczukowice, Plucice, Bujnice, Nieradów, Krzemieniewice, Kotków, Wola Kotkowska i Rudułowice. Ponieważ była to duża parafia, proboszcz z dochodów parafialnych utrzymywał dwóch kapelanów, czyli wikariuszy¹²².

Nie mamy zbyt wiele sprawozdań z wizytacji tej parafii. Ten stary kościół służył parafii jeszcze w 1759 r., gdy dziedzicem Gorzkowic był Szymon Zaręba, sędzia ziemski kowalski. Nie wiadano wtedy, kto tę świątynię fundował, ale znaki na jej ścianach świadczyły, że była konsekrowana. Od 1734 r. zarządzał parafią Łukasz Cielasiński, innego beneficjum nieposiadający. Dokładnie opisano wówczas uposażenie parafii. Franciszek Zaręba, zapewne syn Szymona, jako kolator, wznosił na miejscu starej świątyni nową, także drewnianą, na planie krzyża, zbudowaną w 1772 lub 1773 r., którą konsekrował Ignacy Augustyn Kozierowski, sufragan gnieźnieński w 1773 r. Dano jej patronów św. Katarzynę oraz św. Walentego i św. Wawrzyńca. Możliwe, iż przy starym kościele znajdowała się murowana kaplica, jak świadczyłyby o tym znajdujący się w niej nagrobek Jana Kaliny z 1635 r. Znaczyłyby to, że kaplicę tę wykorzystano przy odbudowie kościoła. Stała ona od strony południowej, zaś od północnej, dla symetrii, dano kaplicę drewnianą¹²³.

Proboszczem w 1797 r. był Ludwik Wiśniowski z zakonu premonstratensów z Witowa¹²⁴. Kościół w Gorzkowicach staraniem proboszczów był naprawiany i upiększany przy końcu lat dziewięćdziesiątych wieku XVIII. Prawo patronatu należało nadal do Franciszka Zaremby, dziedzica Gorzkowic

¹²¹ Kryś, *Gorzkowice*, w: SGKP, t. 2, s. 731–732.

¹²² LB, t. 2, s. 216–218.

¹²³ ADWł, AAG. Wiz. 47, s. 30–32; Wiz. 82, s. 19–20; LB, t. 2, s. 216.

¹²⁴ ADWł, AAG. Wiz. 91, s. 48–52.

i dóbr okolicznych Z prezenty kolatora Franciszka z Kościelnych Zaremb Zarębskiego w 1800 r. proboszczem został tu Prosper Zarębski, zakonnik pijarski, który opisał dokładnie stan kościoła i parafii w Gorzkowicach. Naliczono wówczas 1063 parafian obojga płci¹²⁵.

Gorzkowice wizytowane w 1810 i 1815 r. należały do dekanatu tuszyńskiego. Kościół fundowany przez Franciszka z Kościelnych Zaremb Zarembę, cześnika piotrkowskiego, dziedzica Gorzkowic w 1772 lub 1773 r. W 1812 r. kolator dał nowy dach. Stan świątyni i jej wyposażenie oraz uposażenie dokładnie opisane. Wsie parafialne to: Gorzkowice, Bujnice, Bujniczki, Borzęcin, Drutowice, Gorzkowiczki, Kotków, Krzemieniówka, Plucice, Szczukowice, Sobaków, Sobakowska Kolonia, Wola Kotkowska i Żuchowice. Działo bractwo Aniołów Stróżów. Od 1810 r. probostwo miał Kazimierz Tymiński, dawniej zakonnik zgromadzenia księży pijarów¹²⁶.

Po 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Była to liczna parafia, bowiem za proboszcza Szymona Łaskiewiczza w 1878 r. naliczono 3502 wiernych¹²⁷. U schyłku wieku, w 1892 r., kiedy parafią administrował Józef Kempf, parafia liczyła 3700 wiernych we wsiach parafialnych Gorzkowice, Bujnice, Bujniczki, Kopanina, Białek, Krzemieniewice, Drutowice, Kotków, Wola Kotkowska, Borzęcin, Szczukowice, Plucice, Pustkowie, Wielki Staw, Czków, Żuchowice, Grabostów, Michałów, Dąbrowa, Piaski, Porosłe, Gorzkowiczki, Sobaków, Sobakówek, Czernów lub Jasna Górka, Cieślów, Kamienny Most i folwark Gorzkowice. We wsi Sobakówek znajdowała się murowana kaplica publiczna pod wezwaniem Świętej Trójcy¹²⁸.

Od 1925 r. parafia należy do diecezji częstochowskiej¹²⁹.

GROCHOLICE

Ponieważ stanowiły one od najdawniejszych czasów własność kapituły gnieźnieńskiej, stąd prawdopodobne jest, że arcybiskup Wincenty z Niałka około 1223 r. wznosił tu murowany kościół. O prawa miejskie postarał się

¹²⁵ ADWł, AAG. Wiz. 98, s. 31–48; Wiz. 131, s. 19–38.

¹²⁶ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 161–183; Wiz. 144, s. 105–113.

¹²⁷ S. Chodyński, *Gorzkowice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 116–117.

¹²⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 90.

¹²⁹ *Katalog 1978*, s. 244–246.

biskup Zbigniew Oleśnicki uzyskując odpowiedni przywilej od Kazimierza Jagiellończyka w 1485 r.¹³⁰

Za arcybiskupa Łaskiego w miasteczku Grocholice znajdował się kościół pod wezwaniem Wszystkich Świętych i z prowizji Andrzeja Boryszewskiego arcybiskupa gnieźnieńskiego (1503–1510) probostwo miał Tomasz Woźnicki, utrzymujący wikariusza, przez siebie opłacanego. Do parafii należały wsie Grocholice, Zdzeszulice, Politanice, Bińków, Westków, Wola Raciborska, dwie wsie Bełchatów, Zawady, Łękawa, Wola Łękawska, Zawodów i Wola Zdzeszulicka¹³¹.

Jako miasto występują Grocholice w 1636 r. Niestety przed około dziesięcioma laty (1626) kościół parafialny się spalił, dotąd w całości nie został jeszcze odbudowany. Pozostały mury nawy głównej i zakrystia, ale mimo pewnego nakrycia dachem, nie przechowywano tu Najświętszego Sakramentu ani nie sprawowano sakramentu chrztu. Ale pozostało dosyć bogate wyposażenie w paramenty liturgiczne i uposażenie. Proboszczem był wówczas Stanisław Spinek. Na szczęście w Grocholicach, na przedmieściu w kierunku wschodnim, znajdował się jeszcze drugi kościół, drewniany, pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela, służący aktualnie do duszpasterstwa, gdzie sprawowano sakramenty. Tę świątynię nazywano prepozyturą, a prepozytem był Mikołaj z Grocholic, z prowizji Wawrzyńca Gembickiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1616–1624). To on, jak się wydaje, sprawował duszpasterstwo parafialne. Było tu także specjalne uposażenie, a i ta świątynia miała własne wyposażenie¹³².

Uszkodzoną świątynię niebawem wyreperowano, bowiem w 1683 r. sprawowano w niej sakramenty i przechowywano Najświętszy Sakrament. Ołtarz wielki miał obraz Matki Boskiej Częstochowskiej oraz Wszystkich Świętych. Ołtarze boczne to Matki Boskiej i Aniołów Stróżów. Dokładnie spisano wyposażenie świątyni oraz opisano jej uposażenie. Probostwo należało do Stanisława Koźmińskiego, który był też promotorem bractwa Aniołów Stróżów. Był też wikariusz Jan Retkowicz. Nadal na przedmieściu znajdowała świątynia św. Jana Chrzciciela, którą opiekował się wspomniany wyżej Jan Retkowicz¹³³.

Niestety następną relację o parafii mamy dopiero z 1712 r. Stan świątyni był dobry, bo w sposób należyty przechowywano *Sanctissimum*, w czystości

¹³⁰ *Grocholice*, w: SGKP, t. 2, s. 811–812.

¹³¹ LB, t. 1, s. 458–459.

¹³² ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 180–183.

¹³³ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 122–127.

utrzymywano chrzcielnicę i oleje święte. Ołtarz wielki z obrazem Wszystkich Świętych, a z bocznych jeden Matki Boskiej, przy którym działało bractwo Szkaplerza i drugi Aniołów Stróżów, także z własnym bractwem. Dokładnie spisano wyposażenie świątyni oraz jej uposażenie. Probostwo miał Baltazar Miłakowski, na miejscu rezydujący i nieutrzymujący wikariusza. W międzyczasie albo upadł kościół św. Jana Chrzyciela, albo też przekształcono go na prepozyturalny i szpitalny pod wezwaniem Świętego Ducha. Prepozytem był wówczas niejaki Mateusz¹³⁴.

Kościół w Grocholicach był murowany, wprawdzie nieraz był zaniebawiany przez rządców parafii, ale w 1759 r. staraniem proboszcza, Mikołaja Wysockiego, został znacznie naprawiony. Prawo patronatu należało do monarchy. Dawniej na przedmieściu Grocholic znajdowała się kościół szpitalny pod wezwaniem Świętego Ducha z uposażeniem dla prepozyta, ale już przestał istnieć. Aktualnie na terenie parafii, w Bełchatowie, był już konwent franciszkanów reformatów z kościołem murowanym, gdzie było 12 zakonników, ale niektórzy byli po kapelaniach w różnych parafiach¹³⁵.

W 1765 r. Grocholice miały jeszcze prawa miejskie. Stanowiły własność arcybiskupów gnieźnieńskich. Świątynia w części drewniana, a w części murowana z kamieni, pod wezwaniem Wszystkich Świętych i Matki Boskiej Wniebowziętej. Ołtarz wielki pod wezwaniem Wszystkich Świętych, ale w górnej części znajdował się wizerunek Matki Boskiej. Drugi ołtarz Matki Boskiej Szkaplerznej, trzeci Aniołów Stróżów, a czwarty św. Rocha. Bractwo Szkaplerza z własnym uposażeniem. Probostwo grocholickie miał Mikołaj Wysocki¹³⁶. W 1779 r. i w 1788 r. we wsi parafialnej Łękawa znajdowała się drewniana kaplica publiczna pod wezwaniem św. Józefa, zbudowana przez Klemensa Czyża, prepozyta i dziekana szadkowskiego. Kościół i całe Grocholice padły ofiarą płomieni w 1781 r. i miasto już nie doszło do dawnego znaczenia¹³⁷. W 1811 r. proboszczem był tu Tomasz Kaffarski, a we wsi Łękawa nadal funkcjonowała kaplica publiczna¹³⁸.

Od 1818 r. parafia ta znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Parafia duża liczebnie, jeżeli w 1878 r., za proboszcza Józefa Hornicha było 4920 wiernych¹³⁹. A w 1892 r., za proboszcza Franciszka Zajęca i wikariu-

¹³⁴ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 450–456.

¹³⁵ ADWł, AAG. Wiz. 41, s. 13–15.

¹³⁶ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 720–734.

¹³⁷ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 431–433; Wiz. 81, s. 3–4.

¹³⁸ ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 191–202; Wiz. 41, s. 14.

¹³⁹ S. Chodyński, *Grocholice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 117–118.

sza Faustyna Filewskiego obejmowała osadę Grocholice i osadę Bełchatów oraz wsie Zamoście Grocholickie, Edwardów, Binków, Zdieszulice Górne i Dolne, Kelchenów, Mazury, Augustynów, Zawodów, Łękawa, Wola Łękawska, Księży Młyn, Oleśnik, Kurnos, Nowy Świat, Ludwików, Grabek, Bugaj, Łęg, Bełchatów, Bełchatówek, Zamoście Bełchatowskie, Zawady, Kałduny, Olsztyn, Czapliniec, Lip, Politanice, Bugaj, Oleśnik i Księży Młyn. Wiernych było już 6192. We wsi Łękawa znajdowała się kaplica publiczna¹⁴⁰.

Od 1925 r. parafia ta, wraz z Bełchatowem, znalazły się w diecezji łódzkiej¹⁴¹.

Kościół szpitalny pw. św. Jana Chrzciciela i św. Doroty

Na przedmieściu Grocholic, w kierunku wschodnim, znajdowała się prepozytura z kościołem św. Jana Chrzciciela¹⁴². Potem stała się prepozyturą szpitalną i kościół otrzymał jeszcze wezwanie św. Doroty. Został zniszczony przez Szwedów. Prawdopodobnie niebawem odbudowano go na prepozyturalny i jako szpitalny pod wezwaniem Świętego Ducha. Prepozytem około 1712 r. był wówczas niejaki Mateusz¹⁴³. Musiała być to jednak niezbyt trwała budowla, skoro chociaż jeszcze w 1729 r. dziekan z Szadku, Jan Kuciński, usiłował przywrócić go do pierwotnego stanu, ten zamiar się nie udał i ostatecznie ta świątynia uległa zniszczeniu¹⁴⁴. W 1765 r. pozostało tylko po niej uposażenie¹⁴⁵ i potwierdzono to w 1779 r., że prepozytura nie istniała. Właściwie już ruiny tej świątyni doszczętnie spłonęły w pożarze miasta w 1781 roku¹⁴⁶.

Bełchatów

Niewiele osób zdaje sobie teraz sprawę z tego, że obecne duże miasto Bełchatów było wsią w parafii Grocholice i że pod względem kościelnym dawna wieś Bełchatów zyskała dzięki powstałemu tam klasztorowi. Chociaż nie możemy zapomnieć, że rozwój tej miejscowości spowodowany został względami gospodarczymi.

¹⁴⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 90.

¹⁴¹ *Diecezja łódzka 1973*, s. 152–153.

¹⁴² ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 180–183; Wiz. 8, s. 126–127.

¹⁴³ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 450–456.

¹⁴⁴ *Grocholice*, w: SGKP, t. 2, s. 812.

¹⁴⁵ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 731.

¹⁴⁶ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 434–435; *Diecezja łódzka 1973*, s. 152–153.

Rozpoczęło się od zamiarów podjętych przez właścicieli wsi, a zwłaszcza Zofii z Bykowskich Kowalewskiej, wraz z mężem Mikołajem, która nosiła się z zamiarem fundowania w swojej posiadłości klasztoru, myśląc najpierw o dominikanach, ale ostatecznie fundację przyjęli franciszkanie, których kanonicznej erekcji klasztoru dokonał arcybiskup Wawrzyniec Gembicki w dniu 17 kwietnia 1617 r. Świątynię klasztorną, jeszcze drewnianą, pod wezwaniem św. Jacka i św. Bonawentury, poświęcono w 1624 r. Potem dobra bełchatowskie znalazły się w posiadaniu Rychłowskich. Oni rozpoczęli rozbudowę kościoła, dobudowując części murowane, wieże, kaplice, a wreszcie zastępując dawne drewniane części murowanymi. Właściwie nową już świątynię konsekrował w 1731 r. biskup Franciszek Józef Kraszkowski, sufragan gnieźnieński, pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Marii Panny, św. Bonawentury i św. Jacka. Klasztor bełchatowski został zniesiony ukazem carskim z 1864 r.¹⁴⁷ Przy tym poklasztorным kościele, który zrazu stał się kościołem filialnym parafii Grocholice, w 1893 r. biskup kujawsko-kaliski Aleksander Bereśniewicz erygował parafię. Po 1925 r. znalazła się w diecezji łódzkiej¹⁴⁸.

GRZYMALINA WOLA

Zawiłe są dzieje tej, obecnie nieistniejącej już, parafii, nazywanej nieraz zamiennie w ostatnim okresie swego istnienia Grzymalina Wola i Wola Grzymalina. Sama wieś najpierw nosiła nazwę Wola Czyżowska, potem Wola Grzymalina, pochodzącą bez wątpienia od właściciela wsi, Jana Grzymała Wolskiego.

Jednak początkowo wieś ta należała do parafii w Kamieńsku. Otóż wspomniany wyżej właściciel wsi, Jan Grzymała Wolski, w 1584 r. wystawił tu kościół modrzewiowy pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela. Kościół ten pełnił początkowo funkcje kościoła filialnego parafii Kamieńsk. Konsekrował go 13 marca 1594 r. sufragan gnieźnieński Jan Gniazdowski. Wprawdzie utrzymywano przy tym kościele kapłana, który sprawował wszystkie nabożeństwa, ale było to w łączności i pod zarządem proboszcza z Kamieńska. Tego kapłana zapewne utrzymywał fundator. Zresztą dał on w 1589 r.

¹⁴⁷ S. Chodyński, *Bełchatów. PP. Franciscanorum*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1873, s. 135–136.

¹⁴⁸ *Diecezja łódzka 1973*, s. 149–150.

specjalny zapis na utrzymanie świątyni i pracującego kapłana, który dla mieszkańców wsi Grzymalina Wola i Czyżowa sprawował nabożeństwa i udzielał sakramentów¹⁴⁹. Dokładnej daty, kiedy powstała tu samodzielna parafia nie znamy, ale stało się to przed 1670 r.¹⁵⁰. Dokumenty, które o tym mogłyby powiedzieć, spaliły się¹⁵¹. Był tam kościół drewniany, w stanie dobrym i nie wymagał naprawy, należycie zaopatrzonej, z pięcioma ołtarzami, w tym jeden w kaplicy pod wezwaniem Matki Boskiej Różańcowej, zawsze należycie przyozdobiony. Około 1729 r. Krystyna z Małachowskich Siemieńska, z pomocą ówczesnego proboszcza, Bartłomieja Fiszczyńskiego, z własnych środków wyremontowała całą świątynię oraz zbudowała kaplicę na cześć Matki Boskiej Różańcowej. Ta kaplica powstała w związku z zaprowadzeniem tu przez dominikanów z Piotrkowa bractwa różańcowego. Późniejsze wizytacje, jak chociażby z 1759 r. mówią o samodzielnej parafii w Grzymalinie Woli, chociaż napisano wówczas nazwę Drzymalina Wola. Proboszczem wówczas był Stanisław Dobczyński z prezenty miejscowego dziedzica, sędziego ziemskiego sieradzkiego, Macieja Siemieńskiego, danej w 1751 r. We wsi Łękińsko znajdowała się kaplica publiczna, najpierw drewniana, a po jej rozebraniu na początku XIX w., nową i to murowaną, wzniesiono w latach 1817–1822 sumptem właścicielki Anny z Walewskich Pstrokońskiej. Została ona konsekrowana 16 czerwca 1887 r. przez biskupa Aleksandra Bereśniewicza¹⁵².

Wsią dziedziczną Macieja Siemieńskiego pozostawała ta wieś w 1765 r. Przypominano, że parafia została tu utworzona w 1589 r. Drewniana świątynia miała wielki ołtarz pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, której wizerunek przyozdobiono srebrną sukienką i koroną. Ołtarze boczne nosiły wezwania św. Rocha, św. Sebastiana, św. Antoniego z Padwy, św. Jana Chrzyciela, a w kaplicy po stronie północnej Matki Boskiej Różańcowej. Przy tym ołtarzu bractwo Różańca Świętego. Parafią od 1762 rządził Stanisław Dobczyński, sam sprawujący duszpasterstwo¹⁵³.

Parafia ta w 1779 r. należała do dekanatu Radomsko. Świątynia była drewniana, z kaplicą różańcową, znajdująca się w stanie dosyć dobrym.

---

¹⁴⁹ LB, t. 1, s. 501; S. Chodyński, *Grzymalina Wola*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 118–119; *Katalog 1978*, s. 250.

¹⁵⁰ Librowski, *Indeks*, s. 166.

¹⁵¹ Chodyński, *Grzymalina Wola*, s. 119.

¹⁵² ADWł, AAG. Wiz. 37, s. 19–20; Chodyński, *Grzymalina Wola*, s. 119; *Katalog 1978*, s. 250.

¹⁵³ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 950–659.

Prawo patronatu należało do właściciela dóbr Wola Grzymalina. Należały wówczas do niej wsie Wola Grzymalina, Łękińsko, Wolica i Czyżów. Zakrystia drewniana zawierała paramenty liturgiczne dokładnie spisane. Ołtarz wielki pod wezwaniem Matki Boskiej, z bocznych pierwszy z obrazami św. Rocha i Sebastiana, na zasuwie św. Walentego, a u góry św. Rozalii, drugi św. Jana Chrzciciela, trzeci Pana Jezusa Ukrzyżowanego i czwarty św. Antoniego. W kaplicy zaś obraz Matki Boskiej Różańcowej. Przy niektórych obrazach znajdowały się wota dziękczynne. Przy tej kaplicy działało bractwo różańcowe z kilkoma zapisami na jego uposażenie. Kolator wystawił przytułek o czterech izbach, w których mieszkał dziad i trzy baby. Utrzymywali się oni z jałmużny. Od 1777 r. roku parafią zarządzał zakonnik, dominikanin Piotr Neresiusz¹⁵⁴.

Świątynia w Woli Grzymaliny została okradzona w 1799 r., tak iż to co ocalało, dla bezpieczeństwa przechowywano na plebanii. Były to, nieliczne wprawdzie, argentario. Opis parafii sporządzono także w 1801 r., ale bez podpisu proboszcza¹⁵⁵. Pozostałe paramenta spisał w 1802 r. proboszcz tamtejszy Melchior Rydzikowski¹⁵⁶. W 1811 r. do parafii należały wsie Łękińsko, Wola Grzymalina, Czyżów i Piaski. Prawo patronatu miejscowych dziedziców, a od 1804 r. był tu duszpasterzem Melchior Marcin Rydzikowski¹⁵⁷.

Parafia Grzymalina Wola znalazła się po 1818 r. w diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1878 r., za proboszcza Cyryla Malinowskiego liczyła 1300 wiernych¹⁵⁸, a przy końcu XIX wieku, w 1892 r., za administracji Kazimierza Pęcherskiego, było wiernych już 1649 we wsiach Grzymalina Wola, Łękińsko, Wolica, Czyżów, Piaski, Stefanowizna, Cieśłowizna, osada młyńska Stok, Biłgoraj i Adamów. W Łękińsku znajdowała się murowana kaplica filialna. Należała do dekanatu piotrkowskiego¹⁵⁹.

Od 1925 r. parafia ta znalazła się w diecezji częstochowskiej. W 1926 r. dotychczasową nazwę parafii zamieniono na parafię w Łękińsku z kościołem pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela. Wynikało to prawdopodobnie z faktu, iż po pożarze plebanii w 1871 r. ks. Cyryl Malinowski przeniósł sprawowanie liturgii do kościoła filialnego w Łękińsku, konsekrowanego w 1887 r., i tam zamieszkał. Aktualnie istnieje parafia Łękińsko z kościołem

¹⁵⁴ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 72–85.

¹⁵⁵ ADWł, AAG. Wiz. 106, s. 67–68.

¹⁵⁶ ADWł, AAG. Wiz. 101, s. 29–31; Wiz. 125, s. 39–40.

¹⁵⁷ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 999–1004.

¹⁵⁸ Chodyński, *Grzymalina Wola*, s. 118–119.

¹⁵⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 90–91.

pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela, a w Grzymalnej Woli do czasu jej likwidacji była kaplica z odpustem na Matkę Boską Różańcową¹⁶⁰.

Dziś wieś Grzymalina Wola nie istnieje, gdyż jej obszar został zajęty w latach osiemdziesiątych XX w. przez kopalnię odkrywkową w Bełchatowie. Zabytkowy drewniany kościółek z 1594 r. przeniesiono w latach 1980–1981 do wsi Biała pod Pajęcznem, gdzie powołano w 1981 r. do istnienia parafię, i tam pełni rolę świątyni parafialnej pw. Jana Chrzciciela.

KAMIEŃSK

To jedna z większych i poważniejszych parafii w okolicach Piotrkowa Trybunalskiego. Od początku należała do archidiecezji gnieźnieńskiej. Drewniana świątynia w Kamieńsku znana już w 1291 r., co zakłada istnienie tam parafii i możliwe, że mógł to być drugi kościół na dawnym miejscu. O znaczeniu miejsca świadczy nadanie mu praw miejskich w 1374 r. przez regentkę, królową Elżbietę [Łokietkównę], co później potwierdził Władysław Jagiełło. Jako o parafii dawno istniejącej wspominają akta archidiecezji gnieźnieńskiej, a pierwszy proboszcz, Dobkom, wspomniany został w 1412 r. Znaczenie miasta i parafii znajduje potwierdzenie w tym, co zapisano w *Liber beneficiorum* Jana Łaskiego w 1521 r. Kościół tamtejszy, prawa patronatu właścicieli Kamieńska, nosił wezwanie Świętych Apostołów Piotra i Pawła. Z prezenty ówczesnego właściciela, Andrzeja Pukarzewskiego, probostwo miał Jerzy z Poznania, który dawnym zwyczajem do pomocy zatrudniał dwóch kapelanów, czyli wikariuszy. Przy kościele została fundowana przez Andrzeja Pukarzewskiego prebenda, albo kapelania, odpowiednio uposażona, a w czasach Jana Łaskiego miał ją niejaki Stanisław z Moszczenicy. Okręg parafialny obejmował wówczas oprócz miasta Kamieńsk wsie: Ochocice, Barczkowice, Gorzędów, Chrzanowice, Kocierzowy, Kotlety, Słostowice, Pytowice, Koźniewice, Gałkowice, Ruszczyn, Czychów, Wola Czyżowska [później Wola Grzymalina]¹⁶¹.

Miejscowym dziedzicom zależało na sławie parafii i dlatego Jakub Przyjemski w 1540 r. uposażył sześciu mansonarzy, dając im rodzinną wieś

¹⁶⁰ *Katalog 1978*, s. 249.

¹⁶¹ LB, t. 1, s. 500–504; *Kamieńsk*, w: SGKP, t. 3, s. 775; *Katalog 1978*, s. 246–248. Wiele wiadomości podał: S. Chodźński, *Kamieńsk*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 119–121.

Koźniewice i szereg innych dochodów, zatem parafia ta stała się parafią prepozyturalną¹⁶².

Około 1578 r. zbudowany tu został nowy kościół¹⁶³, opisany w 1636 r. Był cały murowany, a więc tak prezbiterium jak i nawa, nakryty dobrym dachem. Kaplica przy tej świątyni parafialnej, także murowana, z obrazem Świętej Trójcy. Do sakramentów świętych było zobowiązanych około 1800 wiernych. Proboszcz, którego imienia nie znamy, miał do pomocy dwóch wikariuszy. Ponadto w Kamieńsku funkcjonował też przytułek, dający schronienie czterem ubogim¹⁶⁴.

Świątynia w Kamieńsku w 1683 r. miała pięć ołtarzy i kaplicę do niej przylegającą, zbudowaną przez Jakuba Przerębskiego, stolnika sieradzkiego. Proboszczem około 1683 r. był Adrian Skibicki, kanonik kruszewicki, ale miał tylko jednego wikariusza¹⁶⁵. W 1712 r. opisano pięć ołtarzy, a z nich wielki Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, niepodanego wezwania ołtarz po stronie ewangelii, a po przeciwnej ołtarz Przemienienia Pańskiego i odpowiednio ołtarze Matki Boskiej i św. Michała. Po stronie ewangelii znajdowała się wspomniana wyżej kaplica z wizerunkiem Chrystusa Ukrzyżowanego. Sama świątynia murowana przedstawiała stan dobry, w murach, oknach i dachu. Naturalnie bogate było wyposażenie w paramenty liturgiczne oraz uposażenie. Probostwo to miał Sebastian Brzykowski. Wikariuszem był natomiast Wojciech Długosz. Poza miastem znajdowała się kaplica drewniana św. Rocha, ale nie było indultu na odprawianie w niej nabożeństw¹⁶⁶. Jednak uposażenie parafii musiało ulegać zmniejszeniu, powiem prepozytura kamieńska zaczęła upadać. Probostwo to miał wówczas Antoni Zubkiewicz, kanonik wieluński, mając do pomocy wikariusza Piotra Kwaśniewskiego. Naliczono około 500 parafian spowiadających się na Wielkanoc. W przytułku znajdowało opiekę sześcioro ubogich, ale utrzymywali się oni z jałmużny. Szkoły nie było, ale niekiedy uczył organista¹⁶⁷. Przy parafii znajdowało się bractwo Bożego Ciała, zaprowadzone za aprobatą władzy kościelnej w 1548 r. i drugie, różańcowe od 1692 r. W 1746 r. był proboszcz Jan Zubkiewicz, może krewny Antoniego, także kanonik wieluński, a powinności wikariusza

---

¹⁶² LB, t. 1, s. 500–501. Tę wiadomość ks. Korytkowski miał zapewne ze źródeł gnieźnieńskich.

¹⁶³ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 925.

¹⁶⁴ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 128–131.

¹⁶⁵ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 252–254.

¹⁶⁶ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 670–678.

¹⁶⁷ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 240–243v.

sprawował Józef Roszkiewicz, przewidziany na probostwo do Potworowa. Proboszcz rezydował na miejscu¹⁶⁸.

Właściciel dóbr Kamieńsk, niepodanego imienia Borzęczki, w 1754 r. prezentował na proboszcza Tomasza Bełchowicza. Murowany kościół w Kamieńsku prezentował się pięknie, ale wymagał naprawy, tak z zewnątrz, jak i wewnątrz¹⁶⁹.

Tę parafię opisano dokładnie w protokole wizytacyjnym z 1765 r. Świątynia murowana z ołtarzem wielkim z obrazem Matki Boskiej w miejscu centralnym i figurami św. Piotra i Pawła po bokach. Po stronie lewej w ołtarzu bocznym czczono tajemnicę Przemienienia Pańskiego, a po prawej był ołtarz Bożego Ciała. Następne to Matki Boskiej Różańcowej, św. Michała Archanioła, zaś w kaplicy murowanej ołtarz z wizerunkiem Chrystusa Ukrzyżowanego. Istniały dwa bractwa, mianowicie Bożego Ciała i bractwo różańcowe. Bractwa te miały własne uposażenie. Zresztą świątynia należycie wyposażona w paramenty liturgiczne i dobrze uposażona. Probostwo pozostawało w posiadaniu Tomasza Bełchowicza, ustanowionego tu w 1754 r.¹⁷⁰

Właścicielami Kamieńska w 1775 r. byli Męcinińscy. Probostwo trzymał [Maciej] Sumiński, kanonik koadiutor warszawski, otrzymawszy to beneficjum za dyspensą, a w parafii utrzymywał Augustyna Łękińskiego, zakonika dominikanina z Gidel, który sprawował tu duszpasterstwo. Tamtejsza świątynia miała sześć ołtarzy, tu nieopisanych. Na terenie parafii istniała kaplica św. Rocha¹⁷¹.

Kamieńsk w 1779 r. należał do dekanatu Radomsko. Ale pomimo dawnej erekcji kolegium mansjonarzy, aktualnie w parafii był jedynie proboszcz, wspomniany wyżej Sumiński (ale przebywający za granicami Polski) i wikariusz Marceł Jurkiewicz, franciszkanin, który mając dyspensę na pracę w parafii, sprawował tu duszpasterstwo. Działały wówczas dwa bractwa: Bożego Ciała, bez własnego funduszu i różańcowe, posiadające zapis zobowiązujący do sprawowania jednej mszy w tygodniu i do śpiewania różańca w niedziele. Promotorem miał być kapłan pracujący w parafii. Prepozytura kamieńska wygasła, bo o niej już nie wspominało, a w parafii, oprócz znanej nam kaplicy św. Rocha, był we wsi Gorzędów kościółek pod

¹⁶⁸ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 256v–261.

¹⁶⁹ ADWł, AAG. Wiz. 37, s. 20–22.

¹⁷⁰ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 925–939.

¹⁷¹ ADWł, AAG. Wiz. 68, s. 25–27.

wezwaniem Najświętszej Marii Panny i św. Józefa, pierwotnie fundowany i konsekrowany przez właściciela wsi biskupa Remigiusza Koniecpolskiego, biskupa chełmińskiego (1627–1640) oraz we wsi Kletnia kaplica publiczna¹⁷².

Kiedy sporządzano inwentarz kościoła i probostwa w Kamieńsku w 1798 r., probostwo to należało do Piotra Jana Nowiny Borkowskiego, ustanowionego tu w 1790 r., który zawsze w parafii rezydował¹⁷³. Kiedy w 1801 r. dokonywano opisu parafii Kamieński, sporządził go Borkowski, prepozyt kamieński¹⁷⁴. Na początku nowego wieku XIX oprócz świątyni parafialnej, dawnej prepozytury, funkcjonowała nadal kaplica św. Rocha, a przy dworze w Gorzędowie znajdowała się kaplica prywatna¹⁷⁵.

W 1811 r. probostwo to miał dziekan krzepicki, Mikołaj Lefranc, obejmując ją w 1808 r., ale sam Kamieński pozostawał w dekanacie radomszczańskim. Tamtejsza murowana świątynia wymagała naprawy dachu. Była to nadal jedna z większych, lepiej wyposażonych i uposażonych parafii, obejmując wówczas miasteczko Kamieński i wsie Pytowice, Koźniewice, Słostowice, Ochocice, Ruszczyn, Barczkowice, Gorzędów, Chrzanowice, Kocierzowy, Kletnia, Gałkowice i Ściegna. W Gorzędowie, w majątku niepodanej z imienia Zarembiny, znajdowała się kaplica publiczna, gdzie w święta sprawowana była msza, ale nie szkodziło to prawom parafialnym¹⁷⁶.

Od 1818 r. parafia została włączona do diecezji kujawsko-kaliskiej. Po nowym podziale dekanatów po 1863 r., Kamieński znalazł się w dekanacie piotrkowskim. Miasto zostało też zdegradowane do roli osady. Za proboszcza Antoniego Towarkiewicza i wikariusza Poncyliana Pniewskiego, w 1878 r. parafia ta liczyła 4314 wiernych¹⁷⁷, czyli była to już duża parafia, pewnie z tendencją do rozwoju, bowiem w 1892 r. liczyła już 6288 wiernych. Probostwo miał wtedy Ignacy Jankowski, zaś wikariat Michał Fischer. Rezydował tu także Antoni Zawadzki, wikariusz parafii Mikołajewice. Parafia obejmowała osadę Kamieński i wsie: Aleksandrów, Barczkowice, Chrzanowice, Danielów, Fryszerka, Gorzędów, Gertrudowo, Gałkowice Stare i Nowe, Hucisko, Huta Bytowska, Koniecbor, Kossówka, Kocierzowy, Kletnia, Kotlety, Kmieciska Molendinum [Młyn], Kurzymąka, Koźniewice, Kalisek, Mościska, Olszowice, Ochocice, Ozga, Piorowy, Pudzików, Pytowice, Piła Ruszczyńska,

¹⁷² ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 85–101.

¹⁷³ ADWł, AAG. Wiz. 101, s. 33–35; Wiz. 94, s. 107–114.

¹⁷⁴ ADWł, AAG. Wiz. 106, s. 35–37.

¹⁷⁵ ADWł, AAG. Wiz. 101, s. 33–35.

¹⁷⁶ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 565–587.

¹⁷⁷ Chodyński, *Kamieński*, s. 119–121.

Podjezioro, Ruszczyn, Słostowice, Seweryn Molendinum [Młyn], Ściegna, Wesoła, Włodzimierz, Zastrzyk Molendinum [Młyn].

W Gorzędowie funkcjonowała kaplica publiczna, ufundowana w 1858 r. przez miejscowego dziedzica Józefa Gorszyńskiego, zbudowana z drewna w miejscu dotychczasowej, pełniąca obecnie funkcję kościoła parafialnego. Szkoły elementarne znajdowały się w Kamieńsku, Barczkowicach i Koźniewicach. Parafia należała wówczas do dekanatu piotrkowskiego¹⁷⁸.

Od 1925 r. parafia ta należy do diecezji częstochowskiej¹⁷⁹. Z niej wyłoniły się parafie w Woli Grzymalina, czyli Łękińsku, jak to powiedziano już wyżej, Gomunicach i w Gorzędowie. Ta ostatnia dopiero w 1968 r. została erygowana przez biskupa częstochowskiego, Stefana Barełę¹⁸⁰.

KASZEWICE

Kościół w Kaszewicach często był uważany za filialny w parafii Parzno, ale niekiedy traktowano go jako samodzielną parafię. Może nawet nastąpiło to w 1617 r.¹⁸¹ W tamtejszym kościele, z murowanym prezbiterium i drewnianą nawą, przechowywano Najświętszy Sakrament oraz znajdowała się chrzcielnica i mieszkał przy niej kapłan, zdaje się wikariusz parafii macierzystej Parzno, a w 1712 r. był nim Jan Klinowski¹⁸². Parafią filialną została też nazwana przy lustracji w 1729 r. Zarządzał nią Stanisław Grzegorz Krzykowski. Wiernych dorosłych korzystających z tej świątyni naliczono około 450. A sama świątynia drewniana, z nową kaplicą drewnianą, miała w sumie sześć ołtarzy¹⁸³.

W 1759 r. Kaszewice zostały wymienione w dekanacie szadkowskim. Wieś należała do Franciszka Szembeka, wojewody inflanckiego. We wsi od dawna znajdował się kościół filialny parafii Parzno, zbudowany dla wygody tamtejszego dworu i mieszkańców okolicznych wiosek. Znajdował się w należytych stanie, a rezydował przy nim Fabian Mączyński, dawniej wikariusz w Szczercowie, a teraz przebywający tu za zgodą proboszcza z Parzna, kanonika gnieźnieńskiego, Aleksandra Mikołaja Gembartha¹⁸⁴.

¹⁷⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 91.

¹⁷⁹ *Katalog 1978*, s. 246–24.

¹⁸⁰ Tamże, s. 243–244.

¹⁸¹ ADWł, AAG. Wiz. 61, s. 59.

¹⁸² ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 462–464.

¹⁸³ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 150v–153.

¹⁸⁴ ADWł, AAG. Wiz. 41, s. 5–6.

Gorsze czasy nastąpiły w 1765 r., ponieważ nie było w Kaszewicach żadnego kapłana, nie sprawowano tu nabożeństw, a wierni korzystali z sakramentów w kościele parafialnym Parzno¹⁸⁵. Jako właściwie osobną parafię przedstawiono ją w 1802 r., podkreślając, że jest jednak filią parafii Parzno. Ośrodek ten obejmował wsie Kurnos, Kuźnica, Zarzecze, Smugi, Trząs, Kawalec, Puszcza, Żar, Chmielowiec, Ścichawa i Kaszewice, gdzie mieszkało 748 komunikujących wiernych. Także i w tym przypadku przedstawiający opis parafii nie podał wiadomości o stanie świątyni, a jedynie o jej wyposażeniu. Spisał to, wspomniany przy parafii Parzno, Fabian Mączyński¹⁸⁶.

Po 1818 r. Kaszewice znalazły się w diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1824 r. wizytowano ją jako normalną parafię, chociaż nie miała własnego proboszcza, ale od lat trzech był kapelan, Patrycy Jankowski. Świątynia, z drewna modrzewiowego, wymagała nieco naprawy. Parafia liczyła 916 osób komunikujących na Wielkanoc. Prawo patronatu należało do grafa Henkiel, który obiecał, że odbuduje przytułek¹⁸⁷.

Ośrodek ten miał ambicje stać się samodzielną parafią, co nastąpiło w 1862 r. decyzją biskupa kujawsko-kaliskiego Michała Marszewskiego. W 1879 r., gdy parafią administrował Piotr Rzepka, liczyła ona 2132 wiernych¹⁸⁸. W 1892 r., za administracji Jana Jędrzejewskiego, parafian było 2484, zamieszkujących wsie Kaszewice, Kuźnica, Kurnos, Grafnort, Słupia, Zarzecze, Trząs, Kawalec, Żar, Chmielowiec, Bożydar, Ścichawa, Smugi i Żelichów¹⁸⁹.

Od 1925 r. parafia w diecezji łódzkiej¹⁹⁰.

KOCISZEW

Kociszów, Kocierzów, czy Kociszew, tak pisano nieraz nazwę tej miejscowości w powiecie piotrkowskim. Kościół parafialny drewniany, z XVIII wieku¹⁹¹. Parafia wywodzi się z parafii Łobudzice. Początki parafii sięgają 1661 r., gdy dla wygody mieszkańców, którzy mieli daleko do kościoła parafialnego w Łobudzicach, zbudowano tu kaplicę dworską z uposażeniem, jako preben-

¹⁸⁵ ADWł, AAG. Wiz. 61, s. 66–67

¹⁸⁶ ADWł, AAG. Wiz. 107, s. 14; Wiz. 111, s. 35; Wiz. 115, s. 59–60.

¹⁸⁷ ADWł, ABKKal. Wiz. 13, k. 14–17.

¹⁸⁸ S. Chodyński, *Kaszewice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 121–122.

¹⁸⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 91.

¹⁹⁰ *Diecezja łódzka 1973*, s. 153–154.

¹⁹¹ A. Pał., *Kociszew*, w: SGKP, t. 4, s. 232.

dę, konsekrowaną w 1661 r. Zgodę na to wyraził tak arcybiskup, którym był Wacław Leszczyński, jak i proboszcz Łobudzie. Fundatorem był Rościśław Walewski, a dokończył dzieła jego syn Stefan. Kaplica ta wkrótce została konsekrowana przez sufragana wrocławskiego, Stanisława Domaniewskiego 3 lipca 1661 r. I jako taka była wizytowana w 1712 r.¹⁹²

Kiedy wizytowano tę kaplicę w 1729 r., była to budowla drewniana, wprawdzie już dosyć stara, jednak dobrze utrzymana i ładna, z dobrym wyposażeniem w paramenta liturgiczne¹⁹³. W 1759 r. należał Kociszew do Teodory z Mączyńskich Wysockiej. Był tam kościół drewniany. Zarządzał nim zakonnik, franciszkanin z Bełchatowa, Bonawentura Dolaciński¹⁹⁴.

Kiedy wiek świątyni dawał się we znaki, w 1765 r. została odbudowana, pod wezwaniem św. Teodora, ale nadal jako kościół filialny Łobudzie. Wkrótce, bo w 1789 r., utworzono przy niej samodzielną parafię przez odłączenie od parafii Łobudzie, co potwierdzono ostatecznie dekretem Konsystorza Gnieźnieńskiego, a więc stało się to jeszcze przed nowym podziałem diecezji polskich¹⁹⁵.

Już w 1801 r. jest nazwany Kociszew samodzielną parafią. Prawo patronatu aktualnie należało do Angeli z Karskich Dobkovej. Proboszczem był wówczas Jakub Słomczyński, prezentowany na tę parafię w 1800 r. A obejmowała ona wsie Kociszew, Grabostów, Karczmy, Kuźnica, z 325 wiernymi¹⁹⁶.

Parafia w 1802 r., kiedy proboszczem był, niepodanego imienia, Górnicki, obejmowała wsie Kociszew, Grabostów, Karczmy, Kuźnica i osada młyńska Tokarz i liczyła 321 osób spowiadających się¹⁹⁷. W 1811 r. był tu kościół drewniany. Prawo patronatu należało do Pawła Rychłowskiego, dziedzica dóbr Kocieszowa. Do parafii należały wsie Kociszew, Grabostów, Karczmy, Kuźnica, Holendry Bocianiska, Huta i Pustkowie Tokarz. Parafia liczyła 426 osób komunikujących na Wielkanoc. Parafią zarządzał, chociaż nie wiadomo dlaczego w 1811 r. nazwany kapelanem, Piotr Koliwerski, zakonnik bernardyn, zawsze na miejscu rezydujący¹⁹⁸.

---

¹⁹² ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 428–431; S. Chodyński, *Kociszew*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 122–123.

¹⁹³ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 136–137.

¹⁹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 41, s. 44.

¹⁹⁵ Chodyński, *Kociszew*, s. 122.

¹⁹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 107, s. 7–9.

¹⁹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 111, s. 19; Wiz 115, s. 33–35.

¹⁹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 207–219.

Po 1818 r. parafia należała do diecezji kujawsko-kaliskiej. Świątynia drewniana, niezbyt jeszcze stara, w 1824 r. znajdowała się w dobrym stanie. Parafia liczyła 571 osób spowiadających się na Wielkanoc. Od ośmiu lat proboszczem był Marcin Rudziński. Prawo patronatu należało do Józefa Rychłowskiego¹⁹⁹. Zapewne dzięki nowej właścicielce, Kamili Wolskiej, w latach sześćdziesiątych powstał tu sierociniec, a także szpital z opieką chirurgiczną. Parafia, za zarządcy Leona Offmańskiego w 1878 r., liczyła 1420 wiernych²⁰⁰. W 1892 r., gdy administratorem był Albin Struś, wiernych było 1560 osób zamieszkałych we wsiach Kociszew, Grabostów, Kuźnica, Karczmy, Bocianicha, Zabłoty, Zagłówki, Jamborek, Pawłowa, Dąbrowa, Buminy i Tokarz²⁰¹.

Od 1925 r. parafia Kociszew należy do diecezji łódzkiej²⁰².

KRZEPCZÓW

Wieś Krzepczów pierwotnie należała do parafii Drużbice. Ponieważ znajdowała się tam drewniana świątynia, właściciel wsi, Wojciech Otta Krzepczowski, postarał się, aby została tam erygowana parafia, co stało się decyzją arcybiskupa Jana Łaskiego w 1526 r. Zapewne zaraz umocniono świątynię, która przetrwała do 1601 r., bo wówczas zbudowano nową. Kolejną, po spaleniu się poprzedniej, wzniesli proboszczowie w latach 1725–1750. Ksiądz Marcin Inczewski wznosił jedynie mury, a dzieła dokończył Grzegorz Strzelecki, wówczas dziekan wolborski, w 1737 r.²⁰³. Czyli na początku wiadomość o niezbyt spokojnej egzystencji tej parafii.

Zmienili się właściciele, ponieważ w 1683 r. wieś ta należała do Sebastiana i Aleksandra Rychłowskich, kolatorów parafii św. Wojciecha. Była tu już druga świątynia. Wyposażona w ołtarz wielki z obrazem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Ołtarze boczne miały wizerunki Chrystusa Ukrzyżowanego, św. Anny, przy którym istniało bractwo jej imienia, i ołtarz Zdjęcia z Krzyża. Zdaje się, że ołtarz św. Anny był w kaplicy jej imienia. Bogate było wyposażenie w paramenty liturgiczne, a także uposażenie. Jednak świątynia

¹⁹⁹ ADWł, ABKKal. Wiz. 13, k. 18–20v.

²⁰⁰ Chodyński, *Kociszew*, s. 122–123.

²⁰¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 91.

²⁰² *Diecezja łódzka 1973*, s. 155–156.

²⁰³ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 1; *Krzepczów*, w: SGKP, t. 4, s. 782; S. Chodyński, *Krzepczów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 123–124.

wymagała już naprawy. Probostwo miał Mikołaj Fryksiński²⁰⁴. Wspomniana kaplica, jak się okazało z opisu z 1712 r., była murowana, po stronie południowej. W niej znajdowała się chrzcielnica i przy niej wspomniane wyżej bractwo. Spisano dokładnie wszystkie paramenty liturgiczne oraz uposażenie. Probostwo należało do Bartłomieja Grabańskiego, kanonika sieradzkiego, rezydującego na miejscu i nieutrzymującego wikariusza. To on postarał się o naprawienie dachu świątyni²⁰⁵.

Dokładnie opisano tę drewnianą świątynię także w 1729 r., gdy jej kolatorem był Stanisław z Masłowic Rychłowski i z jego prezenty probostwo miał Marcin Inczewski. Parafia obejmowała 13 wsi, mianowicie Krzeczów, Grabica, Boryszew, Rusociny, Dziewuliny, Wdowin, Gadki, Kobyłki Duże, Wymysłów, Budków, Stradzew, młyn Kuczkowski i Głazy. Spowiadających się naliczono około 700 osób. Aktualny proboszcz zbudował przytułek, gdzie znajdowało się sześciu ubogich utrzymujących się z jałmużny²⁰⁶. W 1759 r. Krzeczów należał do dekanatu szadkowskiego. Właścicielem wsi był wówczas Jan Olgowski. Kościół tamtejszy, murowany, został odbudowany w 1725 r. staraniem Marcina Inczewskiego (potem pisano Jaczewski), dawniejszego proboszcza krzeczowskiego. Od 1741 r. probostwo miał Andrzej Lagierkiewicz, ale on nie głosił kazań. Jednakże zatrudnił zakonniką z konwentu pijarów, niejakiego Aleksandra Walewskiego, który sprawował duszpasterstwo. A parafia miała dobre uposażenie²⁰⁷.

O tym, że dawniej wieś Krzeczów należała do parafii w Drużbicach i że w 1526 r. erygowano tu parafię, pamiętano jeszcze w 1765 r. Kiedy świątynia w Krzeczowie spaliła się w 1725 r., staraniem dziedzica, Wojciecha Otta Krzeczowskiego, została odbudowana, a współpracował z nim ówczesny proboszcz Marcin Inczewski. Świątynia wyposażona w siedem ołtarzy. Wielki z wyobrażeniem Męki Pańskiej, zaś boczne św. Wojciecha, Przemienienia Pańskiego, w kaplicy, fundowanej przez aktualnego proboszcza, ołtarz Matki Boskiej, dalej ołtarz Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, bł. Bogumiła i św. Józefa. Świątynia dobrze wyposażona w paramenty liturgiczne. Probostwo nadal należało do Andrzeja Lagierkiewicza²⁰⁸.

Właścicielem wsi w 1779 r. byli Idzi i Marianna Olszewscy. Probostwo miał wówczas Wojciech Drzewiecki, ustanowiony tu w 1773 r., zawsze na

²⁰⁴ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 109–114.

²⁰⁵ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 434–450.

²⁰⁶ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 138v–141v.

²⁰⁷ ADWł, AAG. Wiz. 41, s. 42–43.

²⁰⁸ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 547–561.

miejsu rezydujący. Świątynia nosiła wezwanie św. Wojciecha. Stan jej nie był jednak wystarczający, ponieważ brakowało jeszcze sklepienia, ściany tylko częściowo pobielone. Dach kryty gontami w 1778 r. Zakrycia murowana sklepienia i przy niej skarbiec na cenniejsze paramenty liturgiczne. Uposażenie parafii bogate, podobnie jak i wyposażenie w paramenty liturgiczne. Znajdowało się tu pięć ołtarzy, mianowicie wielki Jezusa Ukrzyżowanego i boczne Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, św. Wojciecha, Przemienienia Pańskiego, a w kaplicy ołtarz św. Anny, ale był tu także obraz św. Kazimierza²⁰⁹. Wieś Grabica należała do biskupa włocławskiego i znalazła się tam kaplica wystawiona staraniem Antoniego Kazimierza Ostrowskiego, biskupa włocławskiego (1763–1776)²¹⁰. Opis gospodarstwa plebańskiego, a także inwentarza kościoła w Krzeczowie mamy z 1789 r., możliwe, iż sporządzony z okazji zmiany proboszcza, ale jest to przypuszczenie²¹¹.

Kolatorem parafii krzeczowskiej w 1802 r. był Idzi Olszewski. Zapewne z jego prezenty proboszczem był tu Michał Źdzenicki [proboszcz i dziekan z Szadku], a zapewne po nim jeszcze w tymże roku, Wiktor (Antoni), Szymański. Parafia liczyła ogółem 880 wiernych spowiadających się na Wielkanoc, zamieszkałych w wsiach Krzeczów, Stradzew, Nudków, Kobyłki, Gadki, Wdowin, Dziewuliny, Rusociny, Boryszew i Grabica. We wsi Grabica znajdowała się kaplica, ale bez żadnego wyposażenia²¹².

Parafia ta, wizytowana w 1811 r., ze wszech stron przedstawiała stan dobry. Dobrze opisano stan świątyni, jej wyposażenie i uposażenie. Okręg parafialny obejmował wsie Boryszew, Budków, Wymysłów, Dziewuliny, Gadki, Grabica, Kobyłki Większe, Krzeczów, Kuczew, Rusociny, Stradzew i Wdowin. Komunikujących było w parafii ogółem 1011 osób. Probostwo należało do Wiktora Szymańskiego, zakonnika franciszkanów konwentalnych, w parafii od 1803 r., zawsze na miejscu rezydującego. We wsi Grabica znajdowała się kaplica prywatna. Dawniej, kiedy wieś ta należała do biskupów kujawskich i pomorskich, w kaplicy tej sprawowano nabożeństwa. Teraz przeszła w ręce rządowe. Chociaż kaplica ta posiadała własne wyposażenie, ostatnio została zamknięta²¹³.

Krzeczów w 1818 r. został zaliczony do diecezji kujawsko-kaliskiej w dekanacie piotrkowskim. Parafia ta w 1878 r., za proboszcza Jana Kaczer-

²⁰⁹ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 1–16.

²¹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 81, s. 265–273.

²¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 131, s. 117–137.

²¹² ADWł, AAG. Wiz. 107, s. 14; Wiz. 111, s. 23; Wiz. 115, s. 41–43.

²¹³ ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 251–269.

gisa liczyła 2968 wiernych²¹⁴. Liczba wiernych wzrastała, bo w 1892 r., za probostwa Aleksego Ratyńskiego było ich już 3472 we wsiach Krzepczów, Ostrów, Boryszew, Grabica, Rusociny, Gutów, Polesie Grabickie, Dziewuliny, Wdowin, młyn Kuczew, Kobyłki Duże, Gadki, Budków, Stradzew, kolonia Kaźmierzów Stradzewski i Kanocinek. W Grabicach była kaplica publiczna²¹⁵.

Od 1925 r. parafia należy do diecezji łódzkiej. W Grabicy, na miejscu dawnej kaplicy, w latach 1945–1946 odbudowano kaplicę pod wezwaniem św. Piotra i Pawła²¹⁶.

KUROWICE

Dwie wsie, Kurowice i Kurowice Poduchowne, początkowo należały do parafii Czarnocin. Kościół i parafia w Kurowicach powstały w XVII w.²¹⁷ I rzeczywiście kościół pod wezwaniem Świętej Trójcy został zbudowany w 1621 r., a jak niektórzy przyjmują w 1630 czy w 1635 r., przez kapitułę krakowską. Za pierwszą datą przemawia, że zgodę na budowę świątyni miał dać Wawrzyniec Gembicki, arcybiskup gnieźnieński (1616–1624). Przy niej arcybiskup Jan Wężyk w 1634 r. erygował samodzielną parafię. Kościół ten prawdopodobnie restaurowany czy odbudowany w 1731 r. A ponieważ parafia ta była prawa patronatu kapituły krakowskiej, sądzić należy, że i ten kościół, bez wątplenia drewniany, był tu z jej fundacji. W 1759 r. nie był jeszcze konsekrowany, a jedynie poświęcony. Proboszczem od 1759 r. był Antoni Gnatkowski²¹⁸. Parafia wizytowana w 1787 r.²¹⁹ Jej proboszcz Piotr Meybaum w 1797 r. był także dziekanem dekanatu tuszyńskiego²²⁰. W następstwie rozbiorów Polski prawo patronatu, wraz z prawem własności, przeszło na rząd zaborczy.

Ponieważ była to ciągle świątynia drewniana, to w 1810 r. wymagała wymiany przyciesi. Nosiła nadal wezwanie Świętej Trójcy. Właściwie to była należycie wyposażona, czego spis został sporządzony. Obejmowała wsie Kurowice, Dalków, Wardzyn, Wola Rakowa, Pałczew, Kotliny, Brójce, Kraszew, Karpin. Proboszcz ówczesny zbudował nową plebanię. Działo

²¹⁴ Chodyński, *Krzepczów*, s. 123–124.

²¹⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 92.

²¹⁶ *Diecezja łódzka 1973*, s. 213–314.

²¹⁷ Br. Ch[lebowski], *Kurowice*, w: SGKP, t. 4, s. 933–934.

²¹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 47, s. 35–36.

²¹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 82, s. 43–44, 65.

²²⁰ ADWł, AAG. Wiz. 91, s. 53, 55–59.

bractwo różańcowe. Probostwo od 1792 r. miał Józef Miniszewski²²¹. Za tego jeszcze proboszcza przeprowadzono pewien remont kościoła²²².

Od 1818 r. parafia Kurowice należała do diecezji kujawsko-kaliskiej. Wizytowano ją w 1824 r. Prawo patronatu przeszło na rząd. Świątynia drewniana, z 1635 r. wymagała nowych przyciesi i dachu. Parafia liczyła 960 osób zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych, a proboszczem od lat 33 był wyżej już wspomniany, Józef Miniszewski²²³.

Stara świątynia, staraniem parafian i proboszcza Ksawerego Wernera w 1872 r. starannie odnowiona. Sama zaś parafia była duża, skoro w 1878 r., za proboszcza Wojciecha Cheruba liczyła 3153 wiernych²²⁴. Parafia powiększała się, skoro w 1892 r., za tego samego proboszcza, wiernych naliczono 3732, zaś okręg parafialny obejmował wsie Kurowice, Karpin, Kotliny, Dalków, Wardzyn, Pańczew, Wola Rakowa, Brójce, Pieńki Brodeckie, Kraszew i Bukowiec²²⁵.

Bardzo stara świątynia została zastąpiona nową, murowaną, wystawioną w latach 1902–1913, konsekrowaną w 1913 r. przez biskupa wrocławskiego Stanisława Zdzitowieckiego, ale już pod wezwaniem Najświętszego Serca Jezusowego. Od 1925 r. parafia w diecezji łódzkiej²²⁶.

ŁOBUDZICE

Ciekawe są dzieje tej parafii, nieraz mylnie podawane. Miała powstać w 1488 r. na terenie parafii Buczek i długi czas uważano ją za kościół filialny. Później natomiast na terenie tej parafii będzie kaplica (później kościół parafialny) w Kociszewie, dlatego pewnie proboszcza w Łobudzicach nazywano niekiedy prepozytem²²⁷.

Wieś położona w dawnym powiecie piotrkowskim. Tamtejszy kościół drewniany został wystawiony w 1495 r. na koszt dziedzica Kazimierza Krzyckiego²²⁸. Wiadomość ta zdaje się nie zgadzać z tym, co czytamy w *Liber beneficiorum* arcybiskupa Jana Łaskiego.

²²¹ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 185–196.

²²² ADWł, AAG. Wiz. 144, k. 117–117v.

²²³ ADWł, ABKKal. Wiz. 13, k. 22v–24v.

²²⁴ S. Chodyński, *Kurowice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 136.

²²⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 96.

²²⁶ *Diecezja łódzka 1973*, s. 193–194.

²²⁷ Librowski, *Indeks*, s. 120.

²²⁸ *Łobudzice*, w: SGKP, t. 5, s. 671.

Na początku XVI w. bowiem uważano, że było to gniazdo rodowe Łobodzkich, herbu Jastrzębiec. Za arcybiskupa Jan Łaskiego we wsi tej znajdowała się świątynia, uważana za parafialną, pod wezwaniem świętych Wawrzyńca i Tomasza, chociaż uważano ją także za filię parafii Buczek. Prawo patronatu mieli miejscowi właściciele i oni prezentowali tu proboszcza, niejakiego Bartłomieja. Podlegały mu, oprócz Łobudzie, jeszcze wsie Bujny, Kociszew, Brodnica, Grabostów, Roźniatowice, Podwody, Wola Sromocka, Sromotka i Grębociny²²⁹. Jaka więc była najdawniejsza przeszłość tej parafii, trudno ustalić.

Kościół tamtejszy był drewniany, w 1636 r. wyposażony w trzy ołtarze. Parafian było około 200. Parafia dobrze uposażona, ale nie podano wtedy nazwiska proboszcza. Nazwę wsi i parafii pisano wówczas Łobocice lub Łobócice²³⁰, ale już w 1683 r. napisano wyraźnie Łobudzie. Wieś ta należała wówczas do Stanisława Remiszewskiego. Świątynia tamtejsza drewniana, pod wezwaniem św. Wawrzyńca, była konsekrowana. Znajdowały się w niej trzy ołtarze. Zarządcą parafii był wówczas Stanisław Żychowski, przy parafii zawsze rezydujący. Świątynia wystarczająco wyposażona, a parafia uposażona²³¹.

Od 1712 r. dodawano także drugie wezwanie świątyni, mianowicie św. Tomasza. A we wsi Kociszew pojawiła się prebenda z kaplicą pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, poświęconą w 1661 r.²³² Kościół parafialny musiał być dobrze wyposażony i urządzony, bowiem w 1729 r. znajdowało się w nim pięć ołtarzy: wielki z obrazem Matki Boskiej i boczne Anioła Stróża, św. Rocha, św. Jana Kantego i Świętego Krzyża. W Kociszewie znajdowała się kaplica w dobrach Teodory z Mączyńskich Wysockiej, która utrzymywała tam nawet kapelana, starszego już wiekiem Macieja Pilszeckiego. Parafią zarządzał Antoni Wawrzelski. Kościół dobrze wyposażony. Kaplicę w Kociszewie wizytowano oddzielnie²³³.

Właścicielem wsi w 1759 r. był Władysław Krzycki i było to w ówczesnym dekanacie szadkowskim. Świątynia tamtejsza została niedawno, w 1753 r., staraniem kolatora odbudowana od fundamentów. Od 1758 r., po śmierci poprzednika, Kazimierza Dzierżanowskiego, parafią zarządzał Michał Zieliń-

²²⁹ LB, t. 1, s. s. 452–453.

²³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 177–178.

²³¹ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 103–106.

²³² ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 424–431.

²³³ ADWł, AAG. Wiz. 12, k. 134–137.

ski, na miejscu rezydujący i należycie sprawujący swoje obowiązki²³⁴. Kiedy lustrowano parafię w 1765 r., wieś ta należała do Szwidzińskich. Kościół drewniany wówczas służący parafii był zbudowany przez poprzedniego właściciela, Władysława Jeżyckiego, pod dawnym wezwaniem św. Wawrzyńca. Probostwo należało wówczas do Michała Zielińskiego, ustanowionego tu w 1758 r.²³⁵

Właścicielem Łobudzie w 1779 r. był Stefan Świdziński. Parafii nadal służył drewniany kościół zbudowany przez Wacława Krzyckiego w 1753 r. Była to świątynia na planie krzyża, pod wezwaniem św. Wawrzyńca, z ołtarzem wielkim Pocieszenia Najświętszej Maryi Panny i bocznymi św. Rocha, św. Wawrzyńca i z wizerunkiem Pana Jezusa. Parafię rządził Adrian Wędrzyński, kanonik regularny premonstratenski. We wsi Kociszew znajdowała się kaplica, opisana na innym miejscu, a kaplic prywatnych nie było²³⁶.

Parafia ta w 1802 r. obejmowała wsie Wólka Roźniatowska, Roźniatowice, Ostwica, Wólka Kruszyńska, Podwody, Bujny Większe, Bujny Mniejsze, Grębociny, Sromotka, Łobudzice i Marki Pustkowie. Wiernych spowiadających się 608. Świątynia znajdowała się w złym stanie, ale spisujący stan parafii proboszcz Szymon Trojanowski zaznaczył, że na zimę zostanie naprawiona²³⁷. W 1811 r. pozostawał ten sam drewniany kościół, na planie krzyża, czyli z dwiema kaplicami, należycie wyposażony w paramenta liturgiczne. Prawo patronatu należało do Józefa Świdzińskiego. Proboszczem był Ludwik Gutkowski²³⁸.

Od 1818 r. parafię tę zaliczono do diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1824 r. kościół dobry, jedynie wymagał nowych gontów. Prawo patronatu należało do Józefa Świdzińskiego. Spowiadających się na Wielkanoc naliczono około 800, a od lat 14 był tu proboszczem Ludwik Gutkowski²³⁹.

W 1878 r., za administratora Piusa Kolczyńskiego, probostwo to liczyło 1720 wiernych²⁴⁰. A pod koniec wieku, w 1892 r., nie wiedząc na podstawie jakich źródeł podano, że kościół w Łobudzicach miał zostać zbudowany w 1795 r. przez Kazimierza Krzyckiego, w miejsce poprzedniego. W 1892 r. proboszczem był Mikołaj Lubowidzki, zaś parafię tworzyły wsie Łobudzice,

²³⁴ ADWł, AAG. Wiz. 41, s. 10–11.

²³⁵ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 561–566.

²³⁶ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 20–31.

²³⁷ ADWł, AAG. Wiz. 107, s. 13; Wiz. 111, s. 29; Wiz. 115, s. 49–51.

²³⁸ ADWł, AAG. Wiz 135, s. 427–433.

²³⁹ ADWł, ABKKal. Wiz. 13, k. 26–28v.

²⁴⁰ S. Chodyński, *Łobudzice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 124–125.

Sromotka, Łukawica, Grębociny, Wygoda, Podwody, Wólka Podwodzka, Marszywiec, Roźniatowice, Wólka Roźniatowska, Marki, Ostoja, Rochówek, Bujny Szlacheckie i Księżę, Mauryców, Teresin, Gryszowizna i młyn Soleszczyzna²⁴¹.

Parafia od 1925 r. należy do diecezji łódzkiej i nadal służy jej drewniana modrzewiowa świątynia²⁴².

MIERZYN

Przyjmuje się za Janem Długoszem, że kościół powstał tu zaraz po zaprowadzeniu tu wiary chrześcijańskiej, a o tym miało świadczyć starożytne murowane prezbiterium tamtejszego kościoła²⁴³. Tak też podawała stara miejscowa tradycja. Wieś ta od wieków należała do rodziny Mierskich lub Mirskich. Kościół tamtejszy nosił wezwanie św. Mikołaja. Za arcybiskupa Jana Łaskiego z prezenty dziedziców Mierzyna i kilku innych wsi, probostwo posiadał Jan z tego właśnie Mierzyna. Dawnym też zwyczajem utrzymywał on przy parafii do pomocy dwóch kapelanów, czyli wikariuszy. Parafię oprócz Mierzyna tworzyły wsie Bryszki, Rajsko Wielkie i Rajsko Małe, Lubień, Tumawa, Żerochowa, Daniszewice, Cieszanowice i Szczepanowice. Do starej murowanej części około 1600 r. miejscowi właściciele dobudowali murowaną nawę²⁴⁴.

Niestety nie posiadamy pełnej dokumentacji źródłowej, Może dlatego, że przez czas pewien kościół w Mierzycach znajdował się w rękach innowierczych arian. Prawo patronatu, po odzyskaniu parafii przez katolików, w 1759 r. mieli właściciele Mierzyna i innych jeszcze sąsiednich majątków. Z ich prezenty probostwo należało od 1758 r. do Mateusza Pągowskiego, rezydującego na miejscu i dobrze opiekującego się tak duchową, jak i materialną stroną parafii. A parafia posiadała dobre uposażenie, tu opisane²⁴⁵. Krótko o tej parafii wspomniano w wizytacji z 1787 r., ponieważ nie było na miejscu aktualnego proboszcza²⁴⁶. Może był to Franciszek Zader, wspomnia-

²⁴¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 92.

²⁴² *Diecezja łódzka 1973*, s. 156–157.

²⁴³ Br. Ch[lebowski], *Mierzyn*, w: SGKP, t. 6, s. 358.

²⁴⁴ LB, t. 2, s. 192–194; S. Chodyński, *Mierzyn*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 125–126.

²⁴⁵ ADWł, AAG. Wiz. 47, s. 37–39.

²⁴⁶ ADWł, AAG. Wiz. 82, s. 21, 60.

ny w roku następnym²⁴⁷, ale jego nazwisko podano lepiej w innym zapisie i brzmiało Franciszek de Paula Zader. W 1800 r. świątynia w Mierzynie była murowana, pod wezwaniem św. Mikołaja. Jej stan był dobry, ale potrzebowała naprawienia dachu. Wewnątrz pięć ołtarzy. Kolatorem był Julian Malczewski, dziedzic Mierzyna. Od 1796 r. probostwo to miał wspomniany Zader. W 1800 r. było 1064 wszystkich wiernych²⁴⁸.

Murowana świątynia, konsekrowana pod wezwaniem św. Mikołaja, przedstawiała dobry stan na początku XIX wieku w 1810 r. Zdaje się, że dbał o nią kolator, który w 1808 r. zbudował nową dzwonnice. A był nim dziedzic Mierzyna Julian Malczewski. Parafia obejmowała wsie Cieszanowice, Daniszewice, Lubień, Mierzyn, Rajsko Wielkie, Rajsko Małe, Pieczysko Małe, Szczepanowice, Tomawa i Żerechowa. Była też bogato wyposażona we wszelki sprzęt kościelny i liturgiczny oraz należycie uposażona. Proboszczem od 1796 r. był Franciszek Zader, rezydujący przy parafii²⁴⁹.

Wraz z całym okręgiem piotrkowskim parafia ta w 1818 r. została włączona do diecezji kujawsko-kaliskiej w dekanacie piotrkowskim. Świątynia parafialna, bardzo stara, niechybnie ze starości uległa znacznemu uszkodzeniu w 1825 r. Staraniem wspomnianego proboszcza Zadera i z ofiar parafian, świątynia otrzymała nową murowaną nawę i cała została konsekrowana w 1835 r.²⁵⁰ Za proboszcza Ignacego Bogusławskiego w 1878 r. parafia liczyła 2317 wiernych²⁵¹. Nieco wzrosła, bo w 1892 r. naliczono ich już 2906 we wsiach Mierzyn, folwark Bryszki, Rajsko Duże i Małe, Lubień, Tomawa, kolonia Żerechowa, Kuźnica, Wygoda, Jelica, Teklinów, folwark Niwy, Daniszewice, Cieszanowice, Szczepanowice, folwark Kazimierzów, Trzciniac i osada młyńska Grobla²⁵².

Od 1925 r. parafia ta włączona do nowej diecezji częstochowskiej²⁵³.

Lubień

W tej wsi, należącej od dawna do parafii Mierzyn, powstała nowa parafia, erygowana przez biskupa kujawsko-kaliskiego Stanisława Zdzi-

²⁴⁷ ADWł, AAG. Wiz. 91, s. 69–71.

²⁴⁸ ADWł, AAG. Wiz. 98, s. 50–55.

²⁴⁹ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 199–214.

²⁵⁰ Chodyński, *Mierzyn*, s. 126; *Katalog 1978*, s. 437–438.

²⁵¹ Chodyński, *Mierzyn*, s. 125.

²⁵² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 92.

²⁵³ *Katalog 1978*, s. 437–438.

towieckiego w 1919 r. Okręg parafialny wyjęto z parafii Mierzyn, Ręczno i Sulejów. Jej pierwszy proboszcz, Józef Kozakowski, wraz parafianami zbudował w 1920 r. nową drewnianą świątynię parafialną. Po jej spaleniu się w 1930 r., odbudowano nową, już murowaną pod wezwaniem Matki Bożej Królowej Polski. Należy do diecezji częstochowskiej²⁵⁴.

MILEJÓW

Wieś Milejów była wspomniana w przywileju fundacyjnym sulejowskiego klasztoru cystersów w 1176 r. Czy oni, jako właściciele, fundowali tu pierwszy kościół, powiedzieć trudno. Parafia zapewne erygowana około 1230 r. i najpierw była zarządzana przez cystersów z Sulejowa. Wspomniana w 1468 r. z kościołem drewnianym jako złączona z cystersami, którzy mieli być fundatorami drugiej w tej miejscowości świątyni. Potem Milejów musiał przejść w posiadanie norbertanów z Witowa. Tamtejszy kościół drewniany nosił wezwanie św. Marii Magdaleny. Ci ostatni byli tu już za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego. Parafia Milejów obejmowała jeszcze wsie Bujny, Gąski, Siomki, Krężna, Krzyżanów, Cekanów i Łazy. Ale wówczas miał być tu już kościół wystawiony w 1468 r. staraniem opatów z Sulejowa, także drewniany²⁵⁵.

Prawo patronatu w 1759 r. mieli opaci norbertanów z Witowa, a proboszczem był tu jeden z zakonników, Andrzej Stroniawski, ustanowiony tu w 1756 r., dobrze opiekujący się parafią, która miała także dobre uposażenie²⁵⁶. Parafia św. Marii Magdaleny wizytowana w 1787 r., ale nie było wtedy aktualnego proboszcza²⁵⁷.

W 1791 r. kościół w Milejowie był naprawiany od fundamentów i konsekrowany przez Jana Dembowskiego, biskupa koadiutora diecezji kamienieckiej. Niektórzy uważali to za zbudowanie nowego kościoła, co nie odpowiada prawdzie. W 1800 r. kościół wymagał już konserwacji dachu. Prawo patronatu należało do opactwa witowskiego. Po śmierci niepodanego z imienia proboszcza milejowskiego w 1792 r., jego następcą został Wojciech Kamiński, jednocześnie opat norbertanów w Witowie. W 1800 r.

²⁵⁴ Tamże, s. 435–436.

²⁵⁵ LB, t. 2, s. 188–189; Librowski, *Indeks*, s.125; Br. Ch[lebowski], *Milejów*, w: SGKP, t. 6, s. 422; S. Chodyński, *Milejów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 109–110.

²⁵⁶ ADWł, AAG. Wiz. 47, s. 39–41.

²⁵⁷ ADWł, AAG. Wiz. 82, s. 26–27, 60.

miał tu wikariusza z klasztoru witowskiego, Gabriela Amowicza. Parafia liczyła wówczas 1951 wiernych. Wspomniany opat witowski nadal zarządzał parafią milejowską i w 1802 r. sporządził wykaz wyposażenia świątyni oraz stanu narzędzi gospodarskich plebańskich²⁵⁸.

Parafia wizytowana w 1810 i 1815 r., w dekanacie tuszyńskim. Milejów był wtedy filią parafii w Witowie. Świątynia drewniana, z kaplicami, kryta gontami, znajdująca się w należytym stanie. Wystarczająco wyposażona. Prawo patronatu należało do opata z Witowa. Bractwo Aniołów Stróżów. Obejmowała wsie Milejów, Krzyżanów, Cekanów, Łazy, Gąski, Bujny, Siomki, Krężna. Proboszczem był opat witowski, Wojciech Kamiński, ale w Milejowie pracował wikariusz, zakonnik z Witowa, Gabriel Amowicz²⁵⁹.

I ta parafia znalazła się od 1818 r. w diecezji kujawsko-kaliskiej. Od 1826 r. zarządzana była już przez duchowieństwo diecezjalne. Za proboszcza Jana Jakubowskiego w 1878 r. liczyła 3106 wiernych²⁶⁰, a w 1892 r., gdy probostwo należało do Piotra Jankowskiego, naliczono już 4015 wiernych we wsiach parafialnych Milejów, Iwanówka, Łaginówka, Połtawka, Łazy, Cekanów, młyn Fałek, Krzyżanów, Siomki, Krężna, Gąski, Bujny, Piaski, Gliny, Dąbrowa, Dąbrówka i młyn Turlej²⁶¹.

Stara świątynia milejowska została rozebrana w 1899 r., bowiem od 1897 r. trwała już budowa nowej świątyni, ukończona w 1902 r., konsekrowanej przez biskupa włocławskiego Stanisława Kazimierza Zdzitowieckiego 22 lipca 1903 r. Od 1925 r. parafia należy do diecezji łódzkiej²⁶².

MOSZCZENICA

Jest to dawna wieś szlachecka w powiecie piotrkowskim. W XVI w. miała dwóch właścicieli, Lubiатовskiego i Baltazara Bykowskiego²⁶³. Kościół w tej wsi powstał przed 1422 r. Była to wieś szlachecka, a więc właściciele powinni być fundatorami pierwszej świątyni pod wezwaniem Świętego Krzyża. Jednak około 1521 r. prawo patronatu należało przemiennie do kilku

---

²⁵⁸ ADWł, AAG. Wiz. 98, s. 57–60; Wiz. 127, s. 9–11; Wiz. 131, s. 175–181; Chodyński, *Milejów*, s. 110.

²⁵⁹ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 215–225; Wiz. 144, s. 119–124.

²⁶⁰ Chodyński, *Milejów*, s. 109.

²⁶¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 92–93.

²⁶² *Diecezja łódzka 1973*, s. 314–315.

²⁶³ Br. Ch[lebowski], *Moszczenica*, w: SGKP, t. 6, s. 728.

właściciele Moszczenicy, Kosowa i Woli Moszczenickiej. Probostwo wtedy miał Jan Błaszczynski z prezenty dziedzica Kosowa. Parafia obejmowała trzy wsie wyżej wymienione²⁶⁴.

Właścicielami Moszczenicy stali się później Małachowscy, bowiem w 1754 r. Jan Małachowski, kanclerz królestwa, zbudował tu murowaną świątynię pod dawnym tytułem, jeszcze w 1759 r. nie konsekrowaną, a probostwo miał Marcin Chlewicki²⁶⁵.

Stan świątyni murowanej w 1800 r. był dobry i nie było potrzeby żadnych napraw. Kolatorem tym razem był Stanisław Małachowski. Nie było stałego proboszcza, a parafią zarządzał Jan Larysa Zdanowski, kanonik smoleński i prepozyt z Moszczenicy, co jest trudne do zrozumienia. Naliczono 335 parafian²⁶⁶. Musiał to być jakiś czas przejściowy, ponieważ parafią w 1802 r. zarządzał franciszkanin Jan Pawełczyk, który sporządził dokładny opis inwentarza kościelnego i gospodarczego w Moszczenicy²⁶⁷.

Wizytowano tę parafię w latach 1810 i 1815. Kościół fundowany przez Małachowskiego, dziedzica i kolatora. W 1810 r. po śmierci dotychczasowego kolatora, Stanisława Nałęcz Małachowskiego, nie było wiadomym kto będzie dziedziczył to uprawnienie. Kościół był murowany, gontami pokryty, ale miejscami dach był zepsuty. Nie wiadomo czy świątynia była konsekrowana. Wyposażenie wcale bogate. Nosiła wezwanie Świętego Krzyża. Przy kościele znajdowała się murowana kaplica. Wsie parafialne to: Moszczenica, Wola Moszczenicka, Kosów i Pomyków. W 1810 r. rządcą parafii od 1800 r. był Jan Gawęłczyk. Jednak od 1815 r. tymczasowym rządcą został Tomasz Chrołowski, jeszcze urzędowo na urząd nie wprowadzony²⁶⁸.

Moszczenica znalazła się po 1818 r. w diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1824 r. tamtejszy murowany kościół wymagał naprawy dachu. Kolatorem był wówczas hrabia Ludwik Małachowski. Parafia niewielka, bowiem komunikujących na święta wielkanocne było zaledwie 360 osób. Od 10 lat probostwo to miał Tomasz Chrołowski²⁶⁹. Za proboszcza Tomasza Pietrzaka w 1878 parafia liczyła 1227 wiernych²⁷⁰. Pozostała nadal małą parafią, bo w 1892 r., gdy probostwo miał Antoni Działkowski, parafian było zaled-

²⁶⁴ LB, t. 2, s. 173–174.

²⁶⁵ ADWł, AAG. Wiz. 47, s. 41–42.

²⁶⁶ ADWł, AAG. Wiz. 98, s. 61–63.

²⁶⁷ ADWł, AAG. Wiz. 127, s. 13–15.

²⁶⁸ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 227–237; Wiz. 144, s. 133–140.

²⁶⁹ ADWł, ABKKal. Wiz. 13, k. 30–32.

²⁷⁰ S. Chodyński, *Moszczenica*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 126.

wie 1212, zamieszkujących we wsiach Moszczenica, Wola Moszczenicka, Kosów i folwark Pomyków²⁷¹.

Po zmianach organizacji diecezji polskich w 1925 r. parafia ta znalazła się w diecezji łódzkiej²⁷².

PARZNO

Wieś w powiecie piotrkowskim. Należała dawniej do dóbr arcybiskupów gnieźnieńskich. Oni tu w XIII lub XIV w. fundowali kościół i założyli parafię²⁷³.

Bo rzeczywiście wieś ta jest wspomniana już w bulli z 1136 r. wyliczającej posiadłość arcybiskupa gnieźnieńskiego. Jednak kiedy powstała tu pierwsza świątynia dokładnie nie wiemy. Bez wątplenia fundatora szukać należy wśród arcybiskupów i to możliwe, iż nawet w XIII lub nawet w XII wieku, bowiem akta archidiecezji mówią w XV w. o kościele w tej miejscowości jako o starym, a zapis w kronice parafialnej odnotowuje budowę pierwszej świątyni parafialnej w 1171 r. za arcybiskupa Janisława, pochodzącego z pobliskiej Brzeźnicy. Za arcybiskupa Jana Łaskiego był tu kościół pod wezwaniem Wniebowzięcia i Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny, a proboszczem był Jakub Przeczen, kanonik gnieźnieński, mając do pomocy dwóch kapłanów nazwanych kapelanami, których sam wynagradzał. Zapewne sam często bywał poza swoją parafią. A obejmowała wówczas wieś Parzno, Strzyżewice, Rodzin, Sobki, Lubiec, Kuźnica, Kluki, Domiechowice, Wola Mikorska, Ławy i Mikorzyce²⁷⁴. W tym czasie był tu już chronologicznie drugi kościół, ponieważ pierwszy został rozebrany w 1464 r. i wtedy, z fundacji arcybiskupa Jana Gruszczyńskiego, zbudowano nowy w latach 1464–1473, który przetrwał do 1907 r.²⁷⁵

Pierwszą dokładniejszą wiadomość posiadamy z 1636 r. Świątynia tamtejsza drewniana i konsekrowana. Wizytator niewiele mógł zapisać, ponieważ ówczesny proboszcz, Jan Krewiewski, archidiakon łączycki i kanonik gnieźnieński, nie był obecny, bo tu nie rezydował. Utrzymywał jednak dwóch wikariuszy, niewymienionych z nazwiska. Jednemu, który zarządzał parafią, dawał 50 florenów wynagrodzenia, a drugiemu 40 flo-

²⁷¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 93.

²⁷² *Diecezja łódzka 1973*, s. 316–317.

²⁷³ Br. Ch[lebowowski], *Parzno*, w: SGKP, t. 7, s. 878–879.

²⁷⁴ LB, t. 2, s. 461–463.

²⁷⁵ Librowski, *Indeks*, s. 133.

renów²⁷⁶. Znacznie więcej wiemy z 1683 r. Parafia nadal prawa patronatu arcybiskupów. Ołtarz wielki Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, po stronie południowej Świętego Krzyża, po przeciwnej zaś św. Anny i przy nim bractwo tejże patronki zaprowadzone w 1609 r. Dobrze było wyposażenie w paramenta liturgiczne oraz dokładnie opisane uposażenie, w tym także dla kolegium mansjonarzy, które swego czasu erygował tu arcybiskup Wawrzyniec Gembicki (1616–1624). Proboszczem prepozytem aktualnie był Michał Wliński, prepozyt kanonik kamieniecki, nie rezydujący tu stale, ale utrzymujący zarządzającego parafią Waleriana Żelaskowicza i drugiego wikariusza, Walentego Cichonowicza²⁷⁷.

Stan świątyni uległ zmianie, bo w 1712 r. znajdowało się tu już pięć ołtarzy. Bogate i dobrze spisane wyposażenie w argenteria i inne paramenty liturgiczne. Stan świątyni niezły, ale dach wymagał naprawy. Także i teraz posiadający probostwo od około 1708 r. Józef Kraszkowski był jednocześnie opatem w Witowie i kanonikiem gnieźnieńskim [później sufraganiem gnieźnieńskim], a dla potrzeb duszpasterstwa utrzymywał tu dwóch wikariuszy. Natomiast gospodarstwo plebańskie wydzierżawił on Rychłowskiemu, sędziemu grodzkiemu piotrkowskiemu. Parafią zarządzał wikariusz Józef Kuciński. Z parafią złączona była filia w Kaszewicach²⁷⁸.

Niewiele się zmieniło w 1729 r. Nadal parafii służyła drewniana świątynia. Wizytator dokonał dokładnego spisu znajdujących się tam dokumentów przedstawiających uposażenie parafii oraz opisu zadowolającego stanu samej świątyni. Probostwo aktualnie miał Aleksander Gembarth, ale nie był obecny, ponieważ jako kanonik kaliski brał udział w posiedzeniu kapituły. Nastąpił on tu po rezygnacji poprzednika, Józefa Kraszkowskiego w 1725 r. Praktycznie parafią zarządzał jednak Paweł Rybiński. Wiernych spowiadających się naliczono około 1000. Działało ciągle bractwo św. Anny. Istniał przytułek, dający schronienie pięciu ubogim²⁷⁹.

Parafia wizytowana w 1776 r.²⁸⁰ Stara świątynia nadal służyła parafii w 1765 r. Proboszczem wówczas był kanonik gnieźnieński, Jan Rychłowski, nierezydujący w parafii, lecz przy swojej kanonii. Na miejscu natomiast duszpasterzował Adam Mellien. Funkcjonował w parafii szpital, w którym

²⁷⁶ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 183–184.

²⁷⁷ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 118–122.

²⁷⁸ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 456–464.

²⁷⁹ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 146–150v.

²⁸⁰ ADWł, AAG. Wiz. 41, s. 11–13.

przebywało sześćcioro podopiecznych. Na terenie parafii znajdowały się kaplica filialna w Kaszewicach i kaplica prywatna we wsi Kluki²⁸¹.

W następstwie rozbiorów Parzno przeszło na własność rządu. Duszpasterzem zarządcą w 1802 r. był Fabian Mączyński, nieposiadający jeszcze kanonicznej nominacji. Parafię tworzyły wsie Parzno, Strzyżewice, Laski, Zbyszek, Lubiec, Kuźnica, Kluki, Miechowice, Zawady, Mikorzyce, Wola Mikorska, Pustkowie i Dwory. Naliczono ogółem 1265 wiernych komunikujących na Wielkanoc. Szkoda, że nie powiedziano nic o samej świątyni, a jedynie o jej wyposażeniu²⁸².

Od 1818 r. parafia ta znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Cieszyła się dobrą, chociaż drewnianą świątynią. Liczyła 1400 wiernych spowiadających się. Proboszczem od lat ośmiu był Idzi Błeszyński²⁸³.

Znacznie wzrosła liczebnie, skoro w 1879 r., za proboszcza Konstantego Góreckiego i wikariusza Stefana Świtalskiego liczyła 5038 wiernych²⁸⁴. A kiedy w 1892 r. probostwo to miał Tomasz Świnarski, wiernych było 4600, zamieszkujących wsie Parzno, Lesisko, Wierzchy Parzeńskie, osada młyńska Grobla, Imielnia, Wierzchy Kluckie, Wierzchy Strzyżewskie, Kluki, Podścichawa, Sadulaki, Huta Kalkucka, osada młyńska Ujście, Magdalenów, Lubiec, Papiernia, Kuźnica, Firlej, Wierzchowiec, osada młyńska Podwódka, Zbyszek, Cisaza, Rodzin, Sobki, Tosin, Janów, Strzyżewice, Laski, Wola Sikorska, Ławy, Mikorzyce, Anastazów, Apolinów, Józefów, Domiechowice, Niwy Domiechowskie, Karczunek i Zaleśnia²⁸⁵.

Kościół w Parznie spłonął 11 stycznia 1907 r., ale już od 1905 r. trwała budowa nowego kościoła, ukończonego w 1912 r. Od 1925 r. parafia znalazła się w diecezji łódzkiej²⁸⁶.

RĘCZNO

Dzieje tej starej miejscowości nie są łatwe do przedstawienia. Miała zostać nadana klasztorowi norbertanów w Witowie przy jego fundacji w XI wieku²⁸⁷.

²⁸¹ ADWł, AAG. Wiz. 61, s. 52–69.

²⁸² ADWł, AAG. Wiz. 107, s. 14; Wiz. 111, s. 33; Wiz. 115, s. 57–58.

²⁸³ ADWł, ABKKal, Wiz. 13, k. 34–37v.

²⁸⁴ S. Chodyński, *Parzno*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 126–127.

²⁸⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 93.

²⁸⁶ *Diecezja łódzka 1973*, s. 158–159.

²⁸⁷ Br. Ch[lebowski], *Ręczno*, w: SGK, t. 9, s. 635.

Ale to nie cała prawda. Jak niesie wieść miejscowa, w Ręcznie pierwsza świątynia mogła powstać już w X lub XI wieku. Miał w tej wsi przebywać św. Stanisław, pod którego wezwaniem była tamtejsza świątynia i którego wizerunek w niej się znajdujący uważany był za cudowny. Nie brakło i takich, którzy parafię tę łączyli z osobą św. Wojciecha. Wprawdzie te hipotezy nie mają potwierdzenia źródłowego, ale w pewien sposób uwiarygodniają pogląd na starożytnie pochodzenie tamtejszej miejscowości i parafii. Wieś ta stała się rodzimym gniazdem Raczyńskich i jeden z nich miał w 1236 r. wystawić nowy kościół murowany. Prawo patronatu, nie wiedzieć kiedy, przeszło zamiennie na opatów witowskich, którzy stali się właścicielami wsi, i częściowo na właścicieli Majkowic. Z prezenty Bernarda Majkowskiego około 1521 r. probostwo miał Feliks Gogoliński. Parafię tworzyły wówczas wsie Ręczno, Łąki Królewskie i Łąki Szlacheckie, Dobrzyńskie, Ogrodzona, Paskrzyn, Stobnica, Skotniki i Majkowice. W Skotnikach znajdował się kościół, który do 1530 r. był filialnym, a od tego roku został ośrodkiem samodzielnej parafii, a ta po zmianach 1818 r. znalazła się w diecezji sandomierskiej²⁸⁸.

Widocznie wieś wróciła do Raczyńskich, ponieważ w 1618 r. Adam Raczyński wznosił nową świątynię drewnianą, konsekrowaną pod wezwaniem św. Wawrzyńca i św. Stanisława w dniu 14 maja 1724 r. przez Franciszka Kraszkowskiego, sufragana gnieźnieńskiego i opata komendataryjnego witowskiego. Jak to wszystko rozumieć, skoro w 1749 r. prawo patronatu parafii Ręczno należało przemiennie do dziedzica Majkowic i do opata witowskiego? Proboszczem był wówczas Roch Siemieński, kanonik kolegiaty wolskiej, rezydujący zawsze przy parafii, dbający o duszpasterstwo i o sprawy gospodarskie²⁸⁹.

Kiedy miała się odbyć wizytacja parafii w 1787 r., na miejscu nie było obecnego proboszcza²⁹⁰. W świetle zapisu z 1797 r. wynikałoby, że w Ręcznie były dwie świątynie: parafialna i drugi kościół, pod wezwaniem św. Stanisława i św. Wojciecha²⁹¹. Może odnosiło się to do dawnej murowanej i nowej drewnianej. Prawdopodobnie dawna świątynia, mimo iż murowana, musiała ulec jakiejś zagładzie, tak iż postawiono nową. Brak jednak odpowiedzi na to pytanie.

²⁸⁸ LB, t. 2, s. 196–198; S. Chodyński, *Ręczno*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 127–128.

²⁸⁹ ADWł, AAG. Wiz. 47, s. 44–46.

²⁹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 82, s. 13–14, 58.

²⁹¹ ADWł, AAG. Wiz. 91, s. 87–97.

Jeszcze jest inna tradycja podana w 1800 r., że świątynia w Ręcznie w części murowanej pochodziła z 1618 r. fundowana przez Walentego Raczynskiego, część zaś drewniana miała być odrestaurowana przez Józefa Małachowskiego, dziedzica Majkowic, w 1701 r. Czyli aktualnie w 1800 r. część świątyni, najprawdopodobniej prezbiterium i zakrystia były murowane, zaś pozostała część drewniana. Prawo patronatu należało przemiennie do opata witowskiego i dziedzica dóbr Majkowice. Probostwo od 1779 r. miał Grzegorz Rzewuski, kanonik kurzelowski i smoleński, prepozyt parafii w Radomsku. Nie rezydując przy tej parafii, utrzymywał tu kapelana, którego sam opłacał. Parafian obojga płci było 899²⁹².

W roku 1810, jak i w 1815 Ręczno pisano nieraz jako Raczno, a innym razem jako Ręczno. Należało do dekanatu tuszyńskiego. Przed pożarem, ale tu nie podano daty, kościół tamtejszy w połowie był murowany, a w połowie z drewna. W 1813 r. zarząd nad parafią objął opat witowski, Wojciech Kamiński, który pozostałe mury na swój koszt nakazał odnowić i całość pokryć nowym dachem. Wsie parafialne to Ręczno i Pustkowie, Stobnica, Paskrzyn, Łęg Ręczyński, Majkowice, Dobrenice, Ogrodzona, Łąki Szlacheckie, Łąki Królewskie. W 1810 r. probostwo to miał od 1779 r. Grzegorz Rzewuski, mający także parafię w Radomsku, ale tu utrzymujący wikariusza, Aleksandra Turzańkiego²⁹³. Jednakże niebawem, bo w 1815 r. probostwo to było złączone z klasztorem w Witowie i opat witowski utrzymywał tu kapelana ze swego klasztoru. W 1813 r. pożar strawił całą wieś oraz świątynię w Ręcznie, ale niebawem została ona odbudowana staraniem norbertanów witowskich²⁹⁴.

Od 1818 r. parafia ta znajdowała się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Jej gospodarze, a głównie opat witowski, Wojciech Kamiński, odbudowywali murowany kościół parafialny i prace zostały zakończone około 1825 r. Jego konsekracji dokonał sufragan gnieźnieński Franciszek Kraszkowski. Po odejściu zakonników, parafia prowadzona przez księży diecezjalnych. Staraniem proboszcza Ludwika Chmielińskiego w 1871 r. świątynia przeszła poważny remont. W 1878 r. parafia liczyła 3432 wiernych²⁹⁵. Natomiast w 1892 r., gdy proboszczem parafii św. Stanisława i Pocieszenia Najświętszej Maryi Panny był Tomasz Bartczak, wzrosła do 4289 liczba wiernych zamieszkujących wsie Ręczno, Łąki Królewskie, Łęg Ręczyński, Majkowice, Dobryniczki,

²⁹² ADWł, AAG. Wiz. 98, s. 75–81.

²⁹³ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 285–294.

²⁹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 144, s. 157–172; Chodyński, *Ręczno*, s. 128.

²⁹⁵ Tamże, s. 127–128; *Katalog 1978*, s. 251–252.

Tartak Dobrynicki, Łąki Szlacheckie, Ogrodziona, Ignacew Szlachecki, Felicja, Reducz, Orszyn, Olszyny, Wykno, Pustki, Młynek Plebański, Piła Lubieńska, Stobnica, Przewóz, Paskrzyn, Brzezcie, Wielkie Pole, Ignacewo Poduchowne i Nowinki²⁹⁶.

Od 1925 r. parafia znajduje się w diecezji częstochowskiej²⁹⁷.

ROZPRZA

Ciekawa jest historia tej parafii. Najpierw wieś, potem miasteczko, a później osada. Była miejscem, gdzie znajdował się pierwotnie zamek królewski; za czasów Bolesława Śmiałego szedł z niego czynsz dla założonego przez króla klasztoru benedyktynów w Mogilnie. Później siedziba kasztelana, wspominana jeszcze długo, chociaż kasztelanowie rozpierscy mieli tylko honorowy tytuł, aby później stać się własnością prywatną. Najprawdopodobniej któryś z polskich monarchów i to już najpóźniej w XI wieku zbudował tu pierwszą świątynię. Kolejna świątynia została zbudowana w 1402 r. W 1521 r. była już Rozprza miasteczkiem szlacheckim, z kościołem Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny, św. Bartłomieja i św. Wojciecha. Prawo patronatu należało do dziedziców Rozprzy, Zmożnej Woli, Jeżowa, Straszowa i Łochyńska. Probostwo miał wtedy Marcin, będący jednocześnie dziedzicznym właścicielem Rozprzy. Utrzymywał do pomocy dwóch kapłanów, wynagradzanych z dochodów plebańskich. Parafię tworzyło miasteczko Rozprza, Zmożna Wola, Straszów i Straszówek, Łochyńsko, Pyczków, Wilkoszewice, Gościnna, Białocin, Niehcice, Gieski, Świerczyńsko, Wroników i Kisiele²⁹⁸.

Do najstarszej części kościoła, jako do prezbiterium, dobudowano w niewiadomym czasie nawę murowaną. W 1759 r. prawo patronatu należało do Szymona Zaręby, sędziego ziemskiego sieradzkiego z Rozprzy oraz do Jana Psarskiego z Woli Zmożnej, Stanisława Wojnarowskiego z Jeżowa, Marcela Świącickiego ze Straszowa i Łochyńska. Od 1750 r. parafią kierował Bartłomiej Orłowicz, przy parafii rezydujący. Dawniej w parafii był wikariusz, ale aktualnie o takim nie wspomniano. Dach na nawie głównej i na wieży

²⁹⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 93.

²⁹⁷ *Katalog 1978*, s. 251–252.

²⁹⁸ S. Such., *Rozprza*, w: SGKP, t. 9, s. 842–844; *Rozprza*, w: MPT, t. 2, s. 72–73; LB, t. 2, s. 190–192.

dobry, natomiast na prezbiterium wymagał pilnej naprawy. Parafia miała bogate uposażenie, dokładnie opisane w 1759 r.²⁹⁹

Kolejna świątynia w mieście Rozprzy została od nowa wzniesiona w 1768 r. przez Szymona na Kościelnych Zarębach Zarębę, miejscowego dziedzica, konsekrowana 19 października 1777 r. przez Ignacego Kozirowskiego, sufragana gnieźnieńskiego. Kościół bardzo dobrze we wszystko wyposażony i uposażony, co dokładnie spisano. Parafię tworzyły: miasto Rozprza z bazarem, Ignacewo, Łochyńsko, Zmożna Wola, Wilkoszewice, Gościnna, Stara Wieś, Truszczanek, Straszów, Jeżów, Kisiele, Magdalenka, Dzieciarem, Świerczyńsko, Niechcice, Białocin, Wroników, Laski. Istniało bractwo różańcowe. Kolatorem parafii był Ignacy Suchecki. Od 1799 r. probostwo to miał Paweł Redecki, mający w 1810 r. wikariusza, Augustyna Dębowskiego. Ten proboszcz nie mieszkał w Rozprzy, ale w Starej Wsi, jednak na terenie swojej parafii. Parafia liczyła 1378 wiernych. Nastąpiła niebawem zmiana proboszcza, skoro od 1812 był tu Piotr Zdyrkiewicz. Za niego okazało się, że aktualnie na świątyni był zły dach, ale sam proboszcz temu nie był w stanie zaradzić, jeżeli kolatorzy nie pomogą³⁰⁰.

Od 1818 r. parafia w diecezji kujawsko-kaliskiej. Za proboszcza Wojciecha Michalskiego w 1878 r. liczyła 3374 wiernych³⁰¹. Kościół w Rozprzy w 1892 r., gdy proboszczem był Ludwik Zalewski, nosił wezwanie Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny, św. Wojciecha i św. Bartłomieja, zaś parafia obejmowała osadę Rozprza i wieś Łochyńsko, Straszów, Straszówek, Zmożna Wola, Bagno, młyn Szymanów, Ignacewo, Magdalenka, Aleksandropol, Kisiele, Jeżów, Laski, Wroników, Świerczyńsko, Bogumiłów, Kęszyn, Nazar, Białocin, Stara Wieś, Wilkoszewice, Gościnna, Niechcice, kolonia Gieski, folwark Gieski i Truszczanek³⁰².

Po 1925 r. parafia znajduje się w diecezji częstochowskiej³⁰³.

RZGÓW

Miasto położone u źródeł rzeki Ner. Należało do dóbr pabianickich kapituły krakowskiej. Pod względem kościelnym najpierw należało do parafii

²⁹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 47, s. 46–50.

³⁰⁰ ADWł, AAG. Wiz. 98, s. 85–97; Wiz. 136, s. 297–324; Wiz. 144, s. 181–191.

³⁰¹ S. Chodyński, *Rozprza*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 128.

³⁰² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 94.

³⁰³ *Katalog 1978*, s. 440–442.

Tuszyn. Dopiero w 1469 r. kapituła wzniosła tu świątynię pod wezwaniem św. Stanisława i postarała się o erygowanie parafii (23 marca), a jej okręg oznaczył biskup Jan Gruszczyński. Kapituła postarała się też, aby lokowano tu miasto, co nastąpiło najprawdopodobniej przywilejem Kazimierza Jagiellończyka już w 1467 r., chociaż tak naprawdę miastem stał się Rzgów dopiero na początku XVI w. W czasach arcybiskupa Jana Łaskiego w 1521 r. przy tamtejszej parafialnej świątyni pod wezwaniem św. Stanisława pracował Maciej z Jurkowic. Parafia obejmowała miasteczko Rzgów oraz wsie Grodzisko i Huta [Wiskicka]. Musiała to być znacząca parafia, skoro proboszcz utrzymywał dwóch wikariuszy. Kapituła wzniosła też następny kościół pod wezwaniem św. Stanisława w 1630 r. Rządy pruskie w 1795 r. zabrały uposażenie pabianickie kapitule i dostało się ono w ręce państwowe jako domena pabianicka³⁰⁴.

Niestety nie posiadamy najstarszych protokołów wizytacyjnych. Kościół rzgowski był naprawiany krótko przed 1759 r., kiedy wizytowano tę parafię. Nadal prawo patronatu należało do wspomnianej wyżej kapituły, a probostwo to miał Wawrzyniec Wierzbicz, zawsze przy parafii rezydujący. Parafia posiadała bogate uposażenie, w tym protokole wizytacyjnym dokładnie opisane³⁰⁵. Wizytowana w 1787 r.³⁰⁶ Rzgów nadal cieszył się solidną murowaną świątynią, a jedynie wieża wymagała naprawy. Ówczesny proboszcz uskarżał się, że jego poprzednik, Wierzbic dopuścił do zniszczenia się plebanii. Kolatorem, po zabranii majątków Kościołowi, został monarcha państwa zaborczego. Beneficjum to posiadał z prezenty króla pruskiego Konrad Antoni Waniach. Parafia liczyła za niego 1528 wiernych³⁰⁷.

Jak wyglądał kościół w Rzgowie, jego wyposażenie wnętrza w ołtarze i pozostałe paramenty liturgiczne oraz inwentarz gospodarski, dowiadujemy się ze spisu sporządzonego w 1802 r. przez proboszcza Konrada Waniacha³⁰⁸.

Podczas lustracji parafii w 1810 r. stwierdzono pewne uszkodzenia świątyni tamtejszej, murowanej, bogato wyposażonej. Należały do parafii miasteczko Rzgów i wsie Prawda, Guzew, Kalino, Kalinko, Giemzów, Grodzisko, Huta Wiskicka, Gospodarz i Effingsdhausen. Proboszczem od 1810 r. był Walenty Tomaszewski [późniejszy biskup kujawsko-kaliski]. Parafię wizytowano po-

³⁰⁴ LB, t. 2, s. 168–170; Br. Ch[lebowski], *Rzgów*, w: SGKP, t. 10, s. 166–167; K. Dąbrowski, *Rzgów*, w: EK, t. 17, kol. 749–750.

³⁰⁵ ADWł, AAG. Wiz. 47, s. 50–52.

³⁰⁶ ADWł, AAG. Wiz. 82, s. 41–42, 64.

³⁰⁷ ADWł, AAG. Wiz. 91, s. 107–117; Wiz. 98, s. 99–109.

³⁰⁸ ADWł, AAG. Wiz. 127, s. 19–25.

nownie w 1815 r. Murowany kościół w Rzgowie wymagał nowego pokrycia dachu, a szczególnej naprawy oczekiwała wieża, uszkodzone podczas pożaru miasta w 1812 r. Nawet dzwony zostały uszkodzone. Kościół tymczasem pokryto słomą. Proboszczem nadal był Walenty Tomaszewski³⁰⁹.

Parafia była stosunkowo duża, jeżeli w 1878 r., należąc do dekanatu piotrkowskiego, za proboszcza Ludwika Lewandowicza liczyła 3643 wiernych³¹⁰. Ale już w 1892 r. za proboszcza Konstantego Góreckiego i wikariusza Macieja Brykowskiego było ich 4033, a parafia obejmowała osadę Rzgów i wsie Kalino, Tadzín, Huta Wiskicka, Bronisin, Konstancyzna, Grodzisko, Wandalin, Giemzów, Przypusta, Kalinko, Romanów, Prawda, Babichy, Guzów, Czyżeminek, Szurbiniec, Gospodarz i Starowa Góra³¹¹.

Od 1925 r. parafia ta jest w diecezji łódzkiej³¹².

SROCKO

Wieś tę nieraz pisano Serocko (Seroczkye), Syrocko, Serockie i Srockie. Ostatecznie przyjęło się nazwę Srocko. Przez czas pewien było to miasto z nadania króla Kazimierza Wielkiego w 1370 r., ale nie przekształciło się w miasto i pozostało wsią. Parafię, przy kościele pod wezwaniem św. Anny zbudowanym prawdopodobnie w 1410 r., w dwa lata później (1412) erygował Mikołaj Trąba arcybiskup gnieźnieński. Uważa się, że było to rodzinne gniazdo Małachowskich. W bliżej nieokreślonym czasie część tej miejscowości znalazła się w posiadaniu biskupów włocławskich, aby ostatecznie w całości do tej rodziny należeć³¹³.

Kiedy spisywano *Liber beneficiorum* archidiecezji gnieźnieńskiej za arcybiskupa Jana Łaskiego, około 1521 r. część tej wsi należała do uposażenia wspomnianych biskupów, a część była w rękach szlacheckich. Z prezenty właścicieli wsi Kruszew, Żeromin i Grabina proboszczem parafii tamtejszej, przy świątyni pod wezwaniem św. Benedykta był niejaki Marcin z Kamocina, zatrudniał w parafii dwóch kapelanów i zapewne organistę, niepodanych imion. Parafię tworzyły wówczas wsie Srocko, Rzepki, Podolin, Gościmowice, Gajkowice, Rękoraj, Sierosław, Wola Bykowska, Brzoza, Karlin, Papieże,

³⁰⁹ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 329–350; Wiz. 144, s. 201–214.

³¹⁰ S. Chodyński, *Rzgów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 137–138.

³¹¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 96.

³¹² *Diecezja łódzka 1973*, s. 377–379.

³¹³ *Diecezja łódzka 1973*, s. 379–380.

Kamocin, Ostrów, Huta, Lubonia, Dziwle, Syski, Lutosławice, Mąkoszyn, Dąbrówka, Wodzin, Gołygów, Kruszew, Żeromin i Grabina Wola³¹⁴.

Parafię wizytowano w 1759 r.³¹⁵ Kościół w Srocko został fundowany w 1766 r. przez Małachowskiego, dziedzica dóbr Rękoraj z przyległościami³¹⁶. Ponieważ podczas wizytacji w 1787 r. wizytatorem był dziekan, mający parafię Srocko, naturalnie ta się nie odbyła. Jednak na terenie ówczesnej parafii znajdowały się dwie kaplice prywatne, we dworach w Żerominie i Brzozej³¹⁷. Następną wizytacja odbyła się w 1797 r.³¹⁸

Proboszczem w 1800 r. był Jan Larysa Zdanowski, kanonik smoleński. Używał tytułu prepozyt, a to z racji prebendy powstałej przy kaplicy św. Mikołaja na cmentarzu kościelnym³¹⁹. Ten sam proboszcz był w 1802 r.³²⁰, a także w 1810 r.³²¹

Od 1815 r. probostwo to należało do Tomasza Grodzickiego, prezentowanego przez kolatorów Małachowskich. Miał do pomocy kapelana, Eleuterego Więckowskiego, zakonnika z klasztoru dominikanów. Świątynia potrzebowała naprawy, ale ówczesnego proboszcza nie było stać na poważny wydatek. A była to duża parafia, bowiem obejmowała Srocko, Rękoraj, Brzoza i Wólka, Sierosław i Imielnia, Papieże, Karlin, Lutosławice, Syski, Dziwle, Lubonia, Kamocin, Ostrów, Wola Kamocka, Mąkoszyn, Wodzin, Gołygów, Grabina Wola, Żeromin, Rzepki, Podolin, Gościmowice i Młyn, Gajkowice i Franki Młyny, Wodzinek i Dąbrówka. Istniało bractwo św. Anny³²².

Po 1818 r. parafia w diecezji kujawsko-kaliskiej. Kiedy wizytowano ją w 1824 r., tamtejsza murowana świątynia parafialna potrzebowała w połowie naprawy i nowych gontów. Kolatorem był Ludwik Małachowski, a proboszczem, od lat 10, był Tomasz Grodzicki. Parafia dosyć duża liczebnie, bowiem spowiadających się było około 3000 osób³²³.

Była to liczebnie duża parafia, bowiem za proboszcza Marcelego Janusiewicza w 1879 r. liczyła 4693 parafian³²⁴. Ponieważ wzrastała liczebnie

³¹⁴ LB, t. 2, s. 170–173.

³¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 47, s. 52–56.

³¹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 144, s. 119–134.

³¹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 82, s. 2; Wiz. 91, s. 119–134.

³¹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 91, s. 119–134.

³¹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 98, s. 111–114.

³²⁰ ADWł, AAG. Wiz. 127, s. 27–29.

³²¹ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 351–362.

³²² ADWł, AAG. Wiz. 144, s. 217–227.

³²³ ADWł, ABKKal. Wiz. 13, k. 38–40v.

³²⁴ S. Chodyński, *Srocko*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 129.

w 1892 r., oprócz proboszcza Jana Czyżo był już wikariusz w osobie Stanisława Pruskiego. Parafia liczyła już 6865 wiernych we wsiach Srocko, Podolin, Gościmowice, Gajkowice, Rękoraj, Sierosław, Imielnia, Dąbrówka, Karlin, Wola Bykowska, Kamocin, Brzoza, Papieże, Wola Kamocka, Lutosławice, Lubonia, Majdany, Dziwle, Syski, Mąkoszyn, Wodzin, Wodziniek, Gołygów, Wola Grabina, Żeromin i Rzepki. W Woli Kamockiej kaplica murowana z 1860 r. fundowana przez niejakiego Romualda Podczarskiego³²⁵.

Od 1925 r. parafia ta należy do diecezji łódzkiej³²⁶

SUCHCICE

Jest to stosunkowo nowa parafia. Jej początek dała kaplica półpubliczna w tej wsi na terenie parafii Drużbice, omówionej w dekanacie tuszyńskim. W źródłach kościelnych jawi się jako kaplica prywatna w majątku Pawła i Marianny Suheckich w 1763 r.³²⁷ Może kaplica ta jako budowla była nietrwała, może był jakiś inny powód zmiany, bowiem właściciel tej wsi, Ignacy na Suchcicach Suhecki, chorąży sieradzki, w 1776 r. fundował tu kaplicę publiczną, a raczej kościół. Na jego utrzymanie była przewidziana wioska, zapewne Suchcice. Wprawdzie ta świątynia powstała na terenie parafii Drużbice i w 1779 r. nie było ostatecznie ustalone, czy będzie to kościół filialny, czy prebenda, czy też parafia, co było prawdopodobne, bowiem wioski przy niej położone miały utrudniony dostęp do kościoła parafialnego. Ale już było zezwolenie władzy kościelnej na sprawowanie tu mszy. Był to kościół drewniany, na fundamencie, już wystarczająco wyposażony, z ołtarzem wielkim Świętej Trójcy i bocznymi św. Antoniego i św. Kazimierza, chociaż jeszcze nie było ustalone wezwanie samej świątyni. Kapelanem był tu zakonnik, kanonik regularny, Rafał Kurowski, który na sprawowanie pewnych sakramentów miał pisemną zgodę proboszcza z Drużbic³²⁸.

W 1780 r. dekretem oficjała generalnego z Łowicza została tu erygowana samodzielna parafia. Kościół otrzymał wezwanie Świętej Trójcy i św. Ignacego Loyoli³²⁹. Niestety, ta nowa parafia nie zawsze miała wła-

³²⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 94.

³²⁶ *Diecezja łódzka*, s. 379–380.

³²⁷ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 718.

³²⁸ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 441–447.

³²⁹ S. Chodyński, *Suchcice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 129.

snego kapłana, jak to było w 1787 r.³³⁰ Proboszczem w 1797 r. był niejaki Onufry Wrotnowski³³¹.

W 1800 r. kolatorem nadal był fundator kościoła, Ignacy Suchecki, a beneficjum to, po śmieci Onufrego Wronowskiego z zakonu norbertanów, posiadał od 1799 r. Paweł Redecki, z zakonu pijarów. Do parafii należały wsie Suchcice i Wielkopole, gdzie ogółem było 318 wiernych³³². Proboszcz suchcicki, Dominik Witowski, w 1802 r. sporządził inwentarz paramentów liturgicznych i innych sprzętów kościelnych oraz gospodarskich³³³. Pozostawał on na tym probostwie także w roku 1815³³⁴.

Od 1818 r. parafa ta należała do diecezji kujawsko-kaliskiej. Nie była to duża parafia, skoro w 1878 r., gdy jej proboszczem był Paweł Puchałowicz, liczyła zaledwie 404 wiernych³³⁵. Niewiele więcej, bo 520 osób liczyła za proboszcza Augustyna Kryszczona w 1892 r., obejmując wsie Suchcice i Wielkopole³³⁶.

Od 1925 r. należy do diecezji łódzkiej³³⁷.

SULEJÓW

Nazwa Sulejów kojarzy się zazwyczaj od razu z istniejącym tam opactwem cysterskim, założonym tu w XII w. Fundatorem miał być w 1176 r. niejaki Rusław z domu Abdanków, który będąc bezpotomnym, swoją posiadłość Sulejów z przyległościami nadał cystersom, a Kazimierz Sprawiedliwy, książę wielkopolski jeszcze hojniej uposażył. Opaci cysterscy otrzymali na własność obydwie brzegi Pilicy, nad którą leży Sulejów. Prawdopodobnie jeszcze w XII w., może około 1183 r., rozpoczęli budowę świątyni klasztornej. Czy była to od razu świątynia murowana, można sądzić, że tak. Równocześnie powstała tu parafia z kościołem pod wezwaniem św. Floriana, może w nawiązaniu do sprowadzenia wtedy relikwii tego świętego do Krakowa. Była to więc druga świątynia w Sulejowie. Położona była poza miastem

³³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 82, s. 33–34.

³³¹ ADWł, AAG. Wiz. 91, s. 135–142.

³³² ADWł, AAG. Wiz. 98, s. 115–124.

³³³ ADWł, AAG. Wiz. 127, s. 31–33.

³³⁴ ADWł, AAG. Wiz. 144, s. 233. Brak pełnego protokołu wizytacji.

³³⁵ Chodyński, *Suchcice*, s. 129.

³³⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 94.

³³⁷ *Diecezja łódzka 1973*, s. 160.

i była drewniana. Od Władysława Łokietka Sulejów uzyskał prawa miejskie około 1308 r. Druga parafia powstała tu dopiero po 1818 r., kiedy to brzeg z kościołem poklasztorным otrzymał nazwę Sulejów Podklasztorny i znalazł się w diecezji sandomierskiej. Natomiast Sulejów po drugiej stronie rzeki Pilicy położony znalazł się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Ale póki co, za arcybiskupa Jana Łaskiego w 1521 r. proboszczem parafii Sulejów, z prezenty opata sulejowskiego klasztoru Salomona, był Leonard z Sulejowa, mający do pomocy dwóch wikariuszy. Parafię tworzyły wówczas oprócz samego Sulejowa wsie Kurnędź, Biała, Łęczno, Przyglów, Barkowice, Bielska Wola i Strzelce. Niestety nie posiadamy bliższych danych o samej świątyni parafialnej. Bez wątplenia była to budowla drewniana. Probostwo obsadzone było duchownymi diecezjalnymi, bo dopiero w 1778 r. cystersi sulejowscy uzyskali przywilej papieski na prawo obsadzania parafii zakonnikami. Stara drewniana świątynia parafialna w Sulejowie przetrwała do XVII w. Proboszcz sulejowski Stanisław Świącicki, zapewne z pomocą kolatorów cystersów, w 1640 r. zbudował nową świątynię murowaną, konsekrowaną w 1748 r. przez biskupa łuckiego, Antoniego na Dmeninie Kobielskiego³³⁸.

Możliwe, iż z tytułu związku parafii z klasztorem, nie zachowały się najdawniejsze opisy wizytacyjne. W 1759 r. probostwo sulejowskie posiadał Mateusz Drzewoszowski, nieposiadający innego beneficjum i na miejscu rezydujący. W obrębie miasta był jeszcze kościół szpitalny pod wezwaniem św. Stanisława, zbudowany przez opata sulejowskiego, przez długie lata zaniedbany, który usiłowali naprawić mieszczanie. Dawniej znajdował się przy nim przytułek, teraz już nieistniejący³³⁹. Proboszcz sulejowski, już cysters, Wincenty Hajek, zbudował nową świątynię, wizytowaną w 1787 r.³⁴⁰ Dokładny opis parafii posiadamy z 1797 r., gdy proboszczem sulejowskim był cysters Joachim Maj, na terenie parafii znajdował się kościółek pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny i św. Stanisława, a we wsi Nowa Wieś znajdowała się kaplica publiczna pod wezwaniem św. Idziego³⁴¹.

Prawo patronatu w następstwie zaborów przeszło na monarchę państwa zaborczego, czyli najpierw pruskiego. W 1800 r. beneficjum, z prezenty

---

³³⁸ LB, t. 2, s. 186–188; Br. Ch[lebowski], *Sulejów*, w: SGKP, t. 11, s. 564–568, podaje wiele szczegółów z dziejów Sulejowa; S. Chodyński, *Sulejów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 130–131.

³³⁹ ADWł, AAG. Wiz. 47, s. 56–58.

³⁴⁰ ADWł, AAG. Wiz. 82, s. 9, 11–12.

³⁴¹ ADWł, AAG. Wiz. 91, s. 151–152.

rządu zaborczego miał Joachim Maj, ale nie posiadał jeszcze instytucji kanonicznej. Parafian naliczono wówczas 1268³⁴².

W 1810 r. stan świątyni sulejowskiej nie był najlepszy. Przy nim dwie kaplice: św. Floriana, patrona świątyni, i Świętego Krzyża. Prawo patronatu z dawna należało do opatów cystersów sulejowskich, ale w następstwie zmian politycznych, kolatorem parafii był rząd zaborczy. Od 1803 r. probostwo miał Antoni Szemioth. Na terenie parafii znajdował się murowany kościółek pod wezwaniem św. Stanisława, kryty gontami, w którym odprawiano raz w tygodniu³⁴³.

Kiedy wizytowano parafię w Sulejowie w 1815 r., kościół tamtejszy wymagał dużej naprawy, ale władze cywilne, do tego zobowiązane, nie odpowiadały na zgłaszaną potrzebę. Proboszcz własnym sumptem naprawił dach na kaplicy Trójcy Świętej, ale reszta dachu pozostawała pokryta słomą, aby nie było większych szkód. Parafia obejmowała: miasto Sulejów i wsie Łęczno, Kurnędź, Białka, Bielska Wola, Przygłów, Barkowice, Nowa Wieś, Murowaniec, Ostrów i Karczemka. Działało bractwo Najświętszego Sakramentu. Proboszcz Antoni Szemioth, pochodzący z Litwy, od 1803 r. Nie miał wikariusza i sam sprawował nabożeństwa. W Nowej Wsi znajdowała się kaplica publiczna pod wezwaniem św. Idziego. Ponadto był stary kościółek szpitalny pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny i św. Stanisława³⁴⁴.

Ponieważ Pilica stała się granicą pomiędzy diecezją kujawsko-kaliską a nową diecezją kielecką, od 1818 r. parafia sulejowska pozostała przy pierwszej, a dawne opactwo znalazło się w innej diecezji, mianowicie kieleckiej.

W diecezji kujawsko-kaliskiej pozostawał Sulejów w dekanacie piotrkowskim. Za proboszcza Franciszka Bisławskiego w 1878 r. parafia liczyła 3015 wiernych³⁴⁵. Pod koniec XIX wieku, w 1892 r., za tego samego proboszcza, parafian było około 3900, w osadzie Sulejów i we wsiach Kurnędź, Łęczno, Biała, Bielska Wola, Karolinów, Przygłów, Barkowice, folwark Nowa Wieś, Koło, kolonia Klementynów, Piotrów, Salkowszczyzna, Winduga i Ostrów. W Sulejowie kaplica murowana, dawniej szpitalna, pod wezwaniem św. Stanisława oraz kaplica w Nowej Wsi³⁴⁶.

³⁴² ADWł, AAG. Wiz. 98, s. 125–127.

³⁴³ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 365–385.

³⁴⁴ ADWł, AAG. Wiz. 144, s. 235–246.

³⁴⁵ Chodyński, *Sulejów*, s. 130.

³⁴⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 94–95.

Już w 1815 r. stwierdzono potrzebę naprawy świątyni, która z biegiem lat wymagała zastąpienia jej nową. Stało się to w latach 1901–1903, kiedy zbudowano tu nową, w stylu neogotyckim świątynię, pod dawnym wezwaniem św. Floriana konsekrowaną w 1908 r. przez biskupa Stanisława Zdzitowieckiego. Od 1925 r. parafia znajduje się w diecezji łódzkiej³⁴⁷.

TUSZYN

Jest to jedna ze starszych miejscowości. Najpierw to była własność królewska, potem należała do klasztoru w Sulejowie. Istniał tu prawdopodobnie kiedyś dwór książęcy. Parafia powstała zapewne w XIV wieku. W 1416 r. Władysław Jagiełło zezwolił Dobkowi „de Żary” lokować tu miasto. W 1440 r. znany jest proboszcz z Tuszyna, Piotr. Tamtejszy kościół parafialny zapewne fundowany był przez monarchę. Musiał to być kościół drewniany. W 1521 r. nosił wezwanie św. Witalisa i prawo patronatu należało do monarchy. Z prezenty króla Zygmunta I Starego probostwo miał wówczas Maciej Górecki, archidiacon gnieźnieński, mający do pomocy dwóch wikariuszy. Parafię tworzyło miasteczko Tuszyn i wsie Rakowska Wola z młynem zwanym Stroski, Kalino i Kalinko, osada młyńska zwana Jasiński, Czyżemin, Dłutów, Orszak, Jutroszew z młynem zwanym Kociołek i młynem Czyżemski, Szczukwin, Tążewy, Wola Kazubowa, Dylów i dwie wsie Górki³⁴⁸.

Stara świątynia św. Witalisa służyła parafii jeszcze w 1759 r. i nadal prawo patronatu należało do monarchy. Probostwo należało do Grzegorza Strzeleckiego, kanonika włocławskiego, który tu nie rezydował, ale miał wikariusza, Wojciecha Kisielewskiego, administrującego parafią i prowadzącego duszpasterstwo. W Tuszynie była też kaplica pod wezwaniem św. Andrzeja, nie wiadomo przez kogo fundowana³⁴⁹.

Świątynia parafialna tuszyńska położona była pomiędzy miastem królewskim Tuszyn a wsią Tuszynek, na gruncie należącym do proboszcza zwanym Księżą Wsią. Nieraz mówiono, że jest w Tuszynku. Po spaleniu się tamtejszej świątyni w 1762 r., wystawiono nową drewnianą, ale okazało się, że nie była ona solidnie wystawiona, na co zwrócono uwagę w 1800 r., gdy sporządzano dokładny inwentarz kościoła po odejściu dotychczasowego

³⁴⁷ *Diecezja łódzka 1973*, s. 327–328.

³⁴⁸ LB, t. 2, s. 163–167; Br. Ch[lebowski], *Tuszyn*, w: SGKP, t. 12, s. 447, 676–677.

³⁴⁹ ADWł, AAG. Wiz. 47, s. 58–60.

proboszcza Józefa Miniszewskiego, a przejmowaniu parafii przez nowego, Wojciecha Jasińskiego. Właściwie nie tylko świątynia zbudowana na słabym fundamencie, ale też inne zabudowania plebańskie wymagały odbudowy. Naturalnie prawo patronatu przeszło na rzecz króla pruskiego. Dokładny spis parafian informował, że w 1800 r. ogółem było 1294 wiernych³⁵⁰. Nowy proboszcz wykonał w 1802 r. dokładny spis inwentarza³⁵¹.

W roku 1808 staraniem miejscowego proboszcza, Wojciecha Jasińskiego wystawiono nowy kościół drewniany na miejscu poprzedniego. Wikariuszem, pod nieobecność proboszcza, bywał zazwyczaj jeden z zakonników franciszkańskich z Piotrkowa³⁵². Parafia w 1815 r. obejmował miasto Tuszyn i wieś: Tuszynek, Górki Duże, Górki Małe, Wola Kazubowa, Szczukwin, Czyżemin, Jutroszew, Bądzyn, Jażowy, Modlica, Kruszów, Głuchów i Głuchówek. Proboszczem był nadal Wojciech Jasiński, mający także parafię w Lubrańcu³⁵³.

Od 1818 r. parafia znajdowała się w granicach diecezji kujawsko-kaliskiej. Tamtejsza świątynia drewniana, wprawdzie niezbyt stara, wymagała pewnej naprawy. Była to już trzecia świątynia od czasu powstania parafii. Przypomniano, że została zbudowana przez aktualnego proboszcza, Wojciecha Jasińskiego w 1808 r. Parafia liczyła 2200 osób zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych. Proboszcza zatrudnionego w różnych instytucjach parafialnych nie było podczas wizytacji, ale był wikariusz, Antoni Romanowski³⁵⁴.

W 1862 r. parafia otrzymała nową świątynię pod wezwaniem św. Witalisa. A w 1878 r., gdy proboszczem był tu Szymon Kupczyński, a wikariuszem Kazimierz Zawadzki, liczyła już 5688 parafian³⁵⁵. Pod koniec wieku, w 1892 r., gdy proboszczem był tu Antoni Trzeciak, a wikariuszem Józef Szymanowski, parafia liczyła 6200 wiernych, zamieszkałych w osadzie Tuszyn i we wsiach Niwy Tuszyńskie, Młynek, Wielkie Pole, Antonówka, Tuszynek Duchowny, Tuszynek Majoracki, Starostwo, Nieras, Górki Małe, Górki Duże, Szczukwin, Tążewy, Władysławów, Waclawów, Leopoldów,

³⁵⁰ ADWł, AAG. Wiz. 98, s. 129–139; Wiz. 131, s. 243–258; Wiz. 136, s. 413–421.

³⁵¹ ADWł, AAG. Wiz. 127, s. 35–36.

³⁵² ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 401–412.

³⁵³ ADWł, AAG. Wiz. 144, s. 259–266. Wizytacja dziekana pod nieobecność usprawiedliwioną proboszcza. Był obecny kapelan, spełniający zapewne powinności wikariusza, Feliks Matembłowski, dominikanin.

³⁵⁴ ADWł, ABKKal. Wiz. 13, k. 42–45.

³⁵⁵ S. Chodyński, *Tuszyn*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 138; Ch[leboński], *Tuszyn*, s. 447, 676–677.

Wola Kazubowa, Dylewo, Bądzyn, Czyżemin, Zofiówka, Jutroszew, Niwy Jaroszewskie, Maleniec, Błeszyn, Kruszów, Głuchów, Aleksandrówek, Garbów, Garbówek, Rydzynki i Modlica³⁵⁶.

Od 1925 r. parafia ta należy do diecezji łódzkiej³⁵⁷.

WITÓW

Pierwotnie miejscowość należała do księcia, później do możnego rycerskiego rodu, którego jeden z przedstawicieli, noszący imię Wit, został biskupem płockim, a drugi imieniem Dzierżek (Ditsco, Derslaus) sprowadził w 1179 r. do swojej własności, noszącej od właścicieli nazwę Witów, kanoników regularnych reguły św. Norberta, zwanych przeważnie norbertanami. Ponieważ Witów położony jest w bliskim sąsiedztwie z Sulejowem i tamtejszym opactwem cysterskim, stanie się to powodem wielu sporów a nawet procesów, głównie o granice dóbr. Parafia mogła być tu nawet przed sprowadzeniem zakonników. Ówczesny kościół parafialny nosił wezwanie św. Marcina. Tę to świątynię arcybiskup gnieźnieński Zdzisław (1170–1180) oddał norbertanom, a wspomniany wyżej biskup płocki Wit (1187–1206) zbudował nową murowaną świątynię pod wezwaniem św. Marcina. Ale ta już w 1240 r. została spalona przez Tatarów, a odbudowana, niebawem, bo już w 1265 r. spaliła się. Ponownie odbudowana, zastała w 1656 r. zniszczona przez Szwedów. Odbudowy dokonał w 1677 r. przeor norbertanów witowskich, Jakub Rychlewicz. Także w czasach późniejszych zakonnicy ci starali się o należyte utrzymanie swojej świątyni. Opat Eustachy Suchecki w drugiej połowie XVIII wieku wznosił nową, kolejną, świątynię, konsekrowaną przez biskupa Augustyna Kozierowskiego w 1784 r., ale pod wezwaniem św. Małgorzaty. Czyli była to świątynia parafialna i zakonna, aż do 1819 r., kiedy to nastąpiła kasata zakonu³⁵⁸.

W 1759 r. opatem witowskim był Kajetan Ożarowski, profesorem teologii Gilbert Puźniński i Szymon Buthorski, seniorem Marcin Lorkowski, prowizorem Erazm Wąsowski oraz zakonnicy: Jan Laskowski, Eustachy Suchecki będący skarbnikiem konwentu, Ambroży Magnuski, Mikołaj Komi-

³⁵⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 97.

³⁵⁷ *Diecezja łódzka 1973*, s. 380–381.

³⁵⁸ Br. Ch[lebowski], *Witów*, w: SGKP, t. 13, s. 675–676; S. Chodyński, *Witów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878, s. 131–133; *Diecezja łódzka 1973*, s. 329–331.

rowski, Józef Buradziński, Norbert Umiński i Ludwik Słęskowski. Ponadto było czterech nowicjuszy³⁵⁹. Oprócz nowej świątyni, w 1787 r. w pewnej odległości stała jeszcze dawna świątynia pod wezwaniem św. Marcina. Ponadto we wsi Oprzędów w majątku norbertanów stała kaplica prywatna³⁶⁰. Parafię wizytowano także w 1797 r., opisując tak kościół parafialny i jednocześnie zakonny pod wezwaniem św. Małgorzaty i św. Eustachego, jak i stary kościół, czy już raczej kaplicę, pod wezwaniem św. Marcina³⁶¹.

Tak więc świątynia witowska była i kościołem zakonnym, i parafialnym. W 1800 r. budowa świątyni była właściwie dopiero ukończona pod dawnym wezwaniem św. Małgorzaty i nowym św. Eustachego. Posiadała dwie wyniosłe wieże i otrzymała nowe wyposażenie. Prawo kolatorskie należało jeszcze do zakonu witowskiego i prepozytem był opat, aktualnie Stanisław Eustachy Poraj de Suchcice Suchecki, wybrany opatem w 1767 r. W 1800 r. do parafii należały wsie Witów, Kłudzice, Zalesie, Uszczyn i Podklasztorze, gdzie naliczono około 700 spowiadających się na Wielkanoc. Obowiązki duszpasterskie sprawowali aktualnie superior klasztoru Bernard Lisowski i inni zakonnicy: Jozafat Lotyński, Godfryd Dyczewski, Jakub Strzelecki, Bazyli Maskowski i Kajetan Załęcki, jako kustosz. W protokole podpisał się Godfryd Dyczewski³⁶².

Świątynia witowska znajdowała się w 1810 r. w dobrym stanie. Była murowana, konsekrowana w 1784 r. przez biskupa Augustyna Kozierowski. Proboszczem witowskim z natury rzeczy bywał zawsze przełożony klasztoru witowskiego. W 1810 r. był nim Wojciech Kosiński. Na terenie parafii znajdowała się kaplica filialna św. Marcina³⁶³. Parafia, prowadzona przez zakonników, wizytowana w 1815 r. Parafię tworzyły wówczas wsie: Podklasztorze, Zalesie, Kłudzice, Kałek, Uszczyn, Witów i Suchemosty. Przeorem witowskim był Herman Vogel. Zakonnicy gorliwie opiekowali się swoją parafią³⁶⁴.

Od 1818 r. Witów znalazł się w diecezji kujawsko-kaliskiej i początkowo zakonnicy opiekowali się tą parafią. Wprawdzie dobra konwentu witowskiego zostały zabrane w 1819 r., to jednak początkowo jeszcze zakonnicy prowadzili parafię, a potem przejęło ją duchowieństwo diecezjalne. Stosunkowo

³⁵⁹ ADWł, AAG. Wiz. 47, s. 3–4.

³⁶⁰ ADWł, AAG. Wiz. 82, s. 5, 56.

³⁶¹ ADWł, AAG. Wiz. 91, s. 161–165.

³⁶² ADWł, AAG. Wiz. 98, s. 141–145.

³⁶³ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 425–431.

³⁶⁴ ADWł, AAG. Wiz. 144, s. 269–273.

niewielka parafia, w 1878 r., za proboszcza Juwentusa Wesołowskiego, liczyła 1725 parafian³⁶⁵. Za tego samego proboszcza w 1892 r. wiernych było 1972, zamieszkujących wieś Witów, Witówek, Kłudzice, Suchemosty, Kałek, Zalewice i Uszczyń³⁶⁶.

Od 1925 r. parafia w diecezji łódzkiej³⁶⁷.

WOLBÓRZ

To dawniej główna rezydencja biskupów kujawskich i pomorskich, pierwotnie w archidiecezji gnieźnieńskiej, zaś od 1764 r. Wolbórz i dekanat woltorski został wyłączony z archidiecezji i administracyjnie należał do diecezji wrocławskiej. Jako parafia także po 1818 pozostał w dawnej diecezji, tyle, iż ta nazwana została diecezją kujawsko-kaliską. Istniejąca tu kapituła kolegiacka została zniesiona w 1819 r. Parafia została omówiona w poprzedniej książce poświęconej parafiom archidiakonatu wrocławskiego³⁶⁸.

Teraz parafia Wolbórz znajduje się w diecezji łódzkiej³⁶⁹.

---

³⁶⁵ Chodyński, *Witów*, s. 131.

³⁶⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 95.

³⁶⁷ *Diecezja łódzka 1973*, s. 299–231.

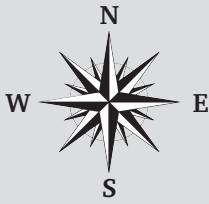
³⁶⁸ Kujawski, *Parafie. Arch. wł.*, s. 892–895. Obszerny artykuł o Wolborzu: Br. Ch[le-bowski], *Wolbórz*, w: SGKP, t. 13, s. 822–825.

³⁶⁹ *Diecezja łódzka 1973*, s. 331–334.

DEKANAT CZĘSTOCHOWSKI

W tym rejonie zbiegały się granice trzech diecezji, mianowicie archidiecezji gnieźnieńskiej, diecezji krakowskiej i diecezji wrocławskiej. Granice archidiecezji gnieźnieńskiej oraz innych opisał ksiądz Bolesław Kumor. W 1787 r. archidiecezja gnieźnieńska obejmowała 41 dekanatów i 808 parafii¹. Najbardziej na południe były wysunięte dekanaty tzw. *Territorium Vielunense*, obejmujące parafie dekanatu krzepickiego, rudskiego i wieruszowskiego². Diecezja krakowska, równie duża liczebnie, bowiem w przededniu pierwszego rozbioru Polski obejmowała 53 dekanaty i około 1000 parafii z granicznymi dekanatami w Lelowie i Jędrzejowie³. Granice diecezji wrocławskiej przedstawił także cytowany autor⁴. Nowe granice pomiędzy tymi diecezjami ustalały bulle *Ex imposita nobis* z 1818 r. i *De salute animarum* z 1821 r. Te parafie, które z diecezji krakowskiej znalazły się w granicach zaboru rosyjskiego, a pod względem kościelnym w diecezji kujawsko-kaliskiej, zorganizowano w dekanat częstochowski.

W 1820 r. schematyzm diecezji kujawsko-kaliskiej w dekanacie częstochowskim wyliczył następujące parafie: Biała z Michałem Zagalskim, kanonikiem kolegiaty Wszystkich Świętych w Krakowie i miejscowym dziekanem; Borowno z Józefem Łukaszewiczem; Częstochowa z filią Konopiska z Hilarym Szafranowiczem; Kłomnice z Julianem Waśniewskim; Kłobuck z Adamem Sandeckim i wikariuszem Józefem Szewczykowskim; Kruszyna z Tomaszem Chotkowskim; Miedźno z Brunonem Długońskim; Mstów z administratorem Mikołajem Lefranc, jednocześnie dziekanem brzeźnickim, Franciszkiem Tańskim, administratorem, kanonikiem zakonu kanoników regularnych i wikariuszem opatem trzemeszeńskim Michałem Lechertem; Mykanów z Tomaszem Linowieckim; Poczesna z Wojciechem Warzechą; Przyrów z Ludwikiem Machacewiczem; Rędziny z Wojciechem

---

¹ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968–1939)*, ABMK, 18(1969), s. 329.

² „Schematyzm Archidiecezji Gnieźnieńskiej” 1817, s. 113–116.

³ Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968–1939)*, ABMK, 18(1969), s. 352.

⁴ Tenże, *Granice metropolii i diecezji polskich (968–1939)*, ABMK, 19(1969), s. 311–312.

Charzewskim; Truskolasy wakujące; Wilkowiecko z Piotrem Kaczorkiewiczem; Żuraw z Jackiem Timińskim⁵.

Dekanat częstochowski został zorganizowany z parafii przynależących dawniej do diecezji krakowskiej i archidiecezji gnieźnieńskiej. Po 1864 r. dekanat częstochowski uległ znacznemu zwiększeniu, co nastąpiło w następstwie nakazu władzy zaborczej, aby dekanaty równały się powiatom. Zaliczono go do Oficjałatu Pomocniczego Piotrkowskiego, a tworzyły go parafie⁶: Częstochowa, św. Zygmunta (11 220) z Józefem Rzewuskim oraz wikariuszami Teofilem Żychowiczem i Konstantym Bieńkowskim; Biała (1618) z Piotrem Kleszczowskim; Danków i filia Zajączki (3010) z Jackiem Jędreckim i wikariuszem Józefem Synowiczem; Kamienica Polska (1840) z Aleksandrem Dakowskim; Kłobuck (4960) z Ignacym Jarnuszkiewiczem i wikariuszem Adolfem Aranowskim; Konopiska (3163) z Janem Gierzyńskim; Krzepice (3515) z Wawrzyńcem Brzezińskim i wikariuszem Wawrzyńcem Kotłowskim; Miedźno (2576) z Wawrzyńcem Kwiatkowskim; Mstów (5000) z Michałem Lechertem i wikariuszem Franciszkiem Radziszewskim; Mykanów (2344) z Wawrzyńcem Łaszkiwiczem; Parzymiechy (2314) z Piotrem Wasilewskim i wikariuszem Romanem Bulczyńskim; Poczesna (3536) z Antonim Falczyńskim i wikariuszem Stanisławem Markowskim; Przysław (3515) z Antonim Barnabą Zygmontowiczem i wakującym wikariatem; Przystajnia (3375) z Feliksem Burchacińskim i wakującym wikariatem; Rędziny (1888) z Adamem Giegurzyńskim; Starokrzepice (1653) z Janem Rutkowskim; Truskolasy (4975) z Antonim Bujakowskim i wikariuszem Franciszkiem Klimackim; Wąsosz (1653) z Ignacym Bromskim; Wilkowiecko (680) z Mikołajem Dąbrowiczem; Żuraw (1910) z Nepomucenem Siewczyńskim.

* * *

Częstochowa, aktualnie jedno z większych miast polskich, wstawione zwłaszcza sanktuarium narodowym Matki Boskiej na Jasnej Górze, miasto cieszące się teraz trzema dekanatami i wieloma kościołami, gdy przechodziło z diecezji krakowskiej do diecezji kujawsko-kaliskiej w 1818 r., miało jedną parafię pod wezwaniem św. Zygmunta z filią w Konopiskach⁷, która

⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1820, s. 21–22.

⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1873, s. 110–117.

⁷ Tamże.

w późniejszym czasie stała się także samodzielną parafią. Wprawdzie bogata jest historiografia Częstochowy i jej świątyń obecnie istniejących, na czele z Jasną Górą, ale my postanowiliśmy poprzestać tylko na tym, jakie parafie przysły do diecezji kujawsko-kaliskiej w 1818 r.; wspomni się także o parafiach, jakie tam do 1925 r. powstały.

CZĘSTOCHOWA [parafia św. Zygmunta]

Częstochowska parafia św. Zygmunta jest jedną ze starszych parafii i najpewniej powstała już w XIII w. Została wspomniana w wykazach świętopietrza z lat 1325–1327. Ośrodkiem parafii był najpierw kościółek drewniany pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny na Jasnej Górze. Kiedy Częstochowa otrzymała prawa miejskie w 1356 r.⁸, powstał prawdopodobnie kościółek filialny pod wezwaniem św. Zygmunta. Proboszcz częstochowski Henryk Biel oddał niebawem kościół na Jasnej Górze sprowadzonym tu w 1382 r. przez księcia Władysława Opolczyka zakonnikom paulinom⁹. Tak więc parafia przeniosła się do kościółka św. Zygmunta, ale była do 1474 r. prowadzona przez księży diecezjalnych. Wtedy to, za zgodą Jana z Rzeszowa, biskupa krakowskiego, proboszcz częstochowski Piotr z Chorzewic, zrezygnowawszy z parafii, oddał ją paulinom. Jan Długosz podaje już paulinów jako zarządców częstochowską parafią pod wezwaniem św. Zygmunta. Ale też podaje, że wiele z okolicznych miejscowości było zobowiązanych dawać na utrzymanie klasztoru jasnogórskiego, wstawionego obrazem Matki Boskiej, im przekazanym. To może być w pewien sposób świadectwem, jaki był poprzednio okręg parafii częstochowskiej. Nie wiadomo dokładnie kiedy została zbudowana murowana świątynia św. Zygmunta. Wiemy, że w 1780 r. pożar znacznie uszkodził świątynię. Od dawna parafia częstochowska była duża, skoro znajdowały się w niej trzy przytułki, mianowicie św. Barbary z kaplicą murowaną, fundowany przez mieszczan w 1782 r., św. Jakuba z fundacji niejakiego Jakuba Zalejskiego w 1771 r. z własną kaplicą i św. Zygmunta przy kościele parafialnym fundowany w 1629 r. przez niejakiego Piotra Gryzika.

⁸ *Częstochowa*, w: MPT, t. 1, s. 432–434; Br. Ch[lebowski], *Częstochowa*, w: SGKP, t. 1, s. 853–861. Częstochowa ma bogatą literaturę, zwłaszcza odnoszącą się do Jasnej Góry i trudno, aby wszystko wykorzystać. Bliżej zainteresowanych do tej literatury odsyłamy.

⁹ DLb, t. 3, s. 120–129.

Od 1818 r. parafia częstochowska należała do diecezji kujawsko-kaliskiej. Paulini opiekowali się parafią częstochowską i jej świątynią parafialną pod wezwaniem św. Zygmunta do czasu kasaty zakonów w Królestwie Polskim w 1864 r. Zakonnicy nie zawsze naleźycie troszczyli się o tę świątynię, co jest zrozumiałe, że bardziej pamiętali o swojej świątyni zakonnej, tak licznie uczęszczanej z racji sanktuarium maryjnego. Więcej pamiętano o niej, gdy nastali do parafii proboszczowie spośród duchowieństwa diecezjalnego diecezji kujawsko-kaliskiej. A parafia bardzo się rozrastała, bowiem w 1879 r. liczyła już 15 500 parafian. Probostwo miał wówczas Michał Nowakowski. Korzystał z pomocy trzech wikariuszy: Antoniego Konewko, Marcina Krajewskiego i Romana Wiśniewskiego. Ponieważ miasto bardzo wzrastało liczebnie, zachodziła potrzeba utworzenia drugiej parafii. Była to parafia przy popaulińskim kościele św. Barbary. Ponadto znajdowała się w mieście jeszcze świątynia Imienia Najświętszej Marii Panny, zbudowana przez zakonnice zwane mariawitkami, konsekrowana w 1862 r. przez biskupa Michała Marszewskiego. Zniesione przez ukaz carski zakonnice zostały umieszczone najpierw w Piotrkowie Trybunalskim, potem w Przyrowie, zaś przy tym kościele władze państwowe otworzyły gimnazjum dla chłopców. Była też jeszcze jedna świątynia, pod wezwaniem św. Rocha, zbudowana w Nowej Częstochowie przez prowincjała paulinów jeszcze w połowie XVII w., konsekrowana przez biskupa sufragana krakowskiego, Mikołaja Oborskiego w 1681 r.¹⁰

W parafii św. Zygmunta, której proboszczem w 1879 r. był Michał Nowakowski, zaś wikariuszami byli Antoni Konewko, Marek Krajewski i Roman Wiśniewski, było 15 500 parafian¹¹. Pod koniec wieku, w 1892 r., probostwo św. Zygmunta nadal należało do Michała Nowakowskiego, mającego do pomocy wikariuszy Izydora Kowalskiego, Adama Marczewskiego i Wacława Kakowskiego. Parafię tworzyło miasto Częstochowa i wsie Kamień, Zawodzie, Sobuczyna, Kule, Kucelin, Wyczerpy Dolne, Wyczerpy Górne, Stradom, Wola Hankowska, Brzeziny, Wrzosowa, Huta Stara, Słowik, Wola Kiedrzyńska, Kiedrzyn, Dąbie, Błeszno, Ostatni Grosz, Wierzchowisko, Antoniów i Bór. Parafia liczyła wówczas 16 520 wiernych¹².

Częstochowa, coraz bardziej się rozwijająca, przy nowej organizacji kościelnej na ziemiach polskich w 1925 r. stała się siedzibą osobnej diecezji¹³.

¹⁰ DLb, t. 2, s. 220; S. Chodyński, *Częstochowa*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 53–55; *Katalog 1978*, s. 90.

¹¹ Chodyński, *Częstochowa*, s. 53–55.

¹² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 97.

¹³ J. Związek, *Zarys dziejów diecezji częstochowskiej*, w: *Katalog 1978*, s. 15–35.

Częstochowa [parafia św. Barbary]

W Częstochowie znajdowała się świątynia wzniesiona staraniem paulinów w latach 1637–1742, pod wezwaniem św. Barbary. Ponieważ miasto bardzo się rozrastało, dlatego przy tym kościele biskup kujawsko-kaliski, Aleksander Kazimierz Bereśniewicz w 1891 r. utworzył drugą parafię, która w 1892 r. liczyła 8200 wiernych. Probostwo to miał wówczas Michał Lorentowicz, a jego wikariuszami byli Bolesław Wróblewski i Wawrzyniec Głogowski. Obejmowała ona Nową Częstochowę, przedmieścia św. Rocha i św. Barbary oraz wsie Zacisze, Sabinów, Kędory, Kuźnica Marianowa, Dźbów, Sitowizna, Łojki, Liszka, Ottonów, Bańbór, Gnaszyn, Kawodrza, Lisieniec Wielki, Bór i Grabówka. Na terenie tej parafii znajdował się klasztor paulinów na Jasnej Górze oraz kościół filialny w Nowej Częstochowie pod wezwaniem św. Rocha¹⁴.

Częstochowa [parafia Świętej Rodziny]

W rozwijającej się Częstochowie, na terenie parafii św. Zygmunta, zbudowano w latach 1902–1927 nową świątynię pod wezwaniem Świętej Rodziny. Przy niej, gdy jeszcze była w budowie, w 1917 r. ustanowiono nową parafię pod wezwaniem Świętej Rodziny, erygowaną przez biskupa z Włocławka, Stanisława Zdzitowieckiego. Ta świątynia została wyniesiona do rangi kościoła katedralnego nowej diecezji częstochowskiej, a jej dalszą rozbudowę prowadził biskup częstochowski Teodor Kubina¹⁵.

Częstochowa [parafia św. Rocha]

Ta częstochowska parafia została wydzielona z parafii św. Barbary i zlokalizowana przy kościele św. Rocha. Erekcji dokonał jeszcze biskup kujawski-kaliski Stanisław Zdzitowiecki w 1925 r. Obecnie parafia i nowy jej kościół noszą wezwania Podwyższenia Krzyża Świętego¹⁶.

Częstochowa [parafia św. Józefa]

Ta parafia, której terytorium zostało wyjęte z parafii św. Zygmunta w Częstochowie, została erygowana przez biskupa Stanisława Zdzitowiec-

¹⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 97–98.

¹⁵ *Katalog 1978*, s. 94–96.

¹⁶ Tamże, s. 110–113.

kiego w 1910 r. na przedmieściu robotniczym miasta Częstochowa, zwanym Rakowem. Do niej włączono także część przedmieścia zwanego Ostatni Grosz oraz pobliskie wioski. Zlokalizowano ją przy drewnianej kaplicy zbudowanej w 1904 r. przez mieszkańców Rakowa. Nową świątynię, pod wezwaniem św. Józefa Rzemieślnika, zbudowano już po 1925 r.¹⁷

Częstochowa [klasztor paulinów na Jasnej Górze]

Paulini sprowadzeni w 1382 r. jako stróże obrazu Matki Boskiej przez księcia Władysława Opolczyka, otrzymali wspomniany przy omawianiu parafii częstochowskiej kościół parafialny Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny na górze zwanej Jasną, dając początek klasztorowi i sanktuarium maryjnemu. Ciesząc się życzliwością panujących, a głównie wiernych przychodzących do wstawionego wciąż obrazu Matki Boskiej, ten ośrodek pauliński zastąpił najpierw w diecezji krakowskiej, potem w całej Polsce. Klasztor został licznie obsadzony zakonnikami, kiedy władze carskie zniósł wiele innych klasztorów. Jego dzieje przedstawił w krótkim opracowaniu ks. Chodyński. Nie został klasztor ten zniesiony w kasacie zakonów w zaborze rosyjskim. Jego obsadę personalną w liczbie ponad dwudziestu osób możemy poznać z 1881 r. Mieszkało tu także kilku kapłanów diecezjalnych¹⁸. Drugi ośrodek pauliński był przy kościele św. Barbary, fundowanym przez paulinów począwszy od 1637 r., przy którym powstał konwent pauliński¹⁹. Po zniesieniu zakonów, konwent pauliński przy tym kościele został zamknięty, zakonnicy przeniesieni na Jasną Górę, a przy świątyni pozostawał jeden kapłan, jako jej rektor. Przy tym kościele biskup kujawsko-kaliski Aleksander Kazimierz Bereźniewicz erygował parafię, o czym było wyżej²⁰.

BIAŁA [GÓRNA]

Miejscowość Biała, dziś Biała Górna, należała kiedyś do parafii w Kłobuczu, w diecezji krakowskiej. Jan Długosz podał, że w Białej Małej znajdował

¹⁷ Tamże, s. 98–100.

¹⁸ S. Chodyński, *Częstochowa. Conventus PP. Ordinis S. Pauli I Eremitae*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1881, s. 69–73; „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1890, s. 58.

¹⁹ S. Chodyński, *Częstochowa. Ecclesia PP. Paulinorum, tit. S. Barbarae VM*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1881, s. 73–74.

²⁰ Tamże.

się kościół drewniany pod wezwaniem św. Stanisława, a właścicielem wsi był Benedykt Wierusz. Należała do dekanatu lelowskiego²¹. Parafia ta została wyłoniona z parafii w Kłobucku. Kościół wybudował tu miejscowy dziedzic, Abel Biel w 1407 r. i w tymże roku biskup krakowski, Piotr Wysz erygował tu parafię, wyłączając Białą Małą i Białą Wielką z parafii kłobuckiej²². Właścicielami wsi od 1651 r. stali się paulini, którzy nabyli ją po sprzedaży części wsi Wielgie leżącej na terenie diecezji płockiej²³.

Ta pierwsza świątynia w Białej dotrwała do 1713 r. Nakładem i staraniem ówczesnego proboszcza, Adama Kobyłkiewicza, zbudowano nową świątynię, także drewnianą, którą w 1746 r. konsekrował sufragan krakowski, biskup Michał Kunicki²⁴.

Parafia ta po 1818 r. należała do diecezji kujawsko-kaliskiej w dekanacie częstochowskim. Około 1876 r. kościół w Białej był już znacznie zniszczony i staraniem proboszcza, Paulina Skurczyńskiego oraz parafian, został tak z zewnątrz, jak i wewnątrz odnowiony. W tym czasie we wsi znajdowała się murowana kaplica pod wezwaniem św. Marii Magdaleny, ale kiedy i przez kogo została zbudowana i czy była konsekrowana, nie wiadomo. Parafia ta w 1879 r., kiedy był tu proboszczem Paulin Skurczyński, liczyła 1800 wiernych. Poza wsią Biała była wówczas także kaplica publiczna pod wezwaniem św. Marii Magdaleny²⁵. A w 1892 r., za proboszcza Marcjana Henryka Maszewskiego, naliczono już 2250 wiernych i parafia składała się ze wsi Biała Górna, Biała Dolna, Kopiec, Kuźnica, Nowa Wieś, Czarny Las, Lgota i Żabieniec²⁶.

Od 1925 r. parafia należy do nowej diecezji częstochowskiej²⁷.

DANKÓW

Danków to stara miejscowość, wspominana w historii jako miejsce, gdzie w czasach rozbicia dzielnicowego odbywały się zjazdy książąt i synody

²¹ DLb, t. 2, s. 213.

²² Katalog 1978, s. 255; S. Chodyński, *Biała*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 56.

²³ S. Chodyński, *Paulini w Polsce*, w: *Encyklopedia kościelna* [Nowodworskiego], t. 18, Warszawa 1892, s. 511.

²⁴ Katalog 1978, s. 255.

²⁵ Chodyński, *Biała*, s. 56–57.

²⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 98.

²⁷ Katalog 1978, s. 254–255; W. Smolarkiewicz, *Biała*, KDWi, 19(1925), s. 180–188.

biskupów. Wcześniej też powstała tam parafia, datowana na XIII wiek. Należała do dekanatu krzepickiego, w archidiecezji gnieźnieńskiej²⁸. Ponieważ od dawna miejscowość ta należała do możnego rodu Hinczów, można przypuszczać, że oni fundowali tu pierwszą świątynię, tym bardziej, że w 1472 r. Jan Hińcza z Rogowa poniekąd ponowił fundację i dał nowe uposażenie dla parafii. Za arcybiskupa Jana Łaskiego probostwo w Dankowie należało do niejakiego Mikołaja z Krzepic²⁹.

W wieku XVI dobra dankowskie przeszły w ręce rodziny Warszyckich. Stanisław Warszycki, starosta krakowski, w miejsce dawnej drewnianej świątyni wznosił nową, murowaną, której konsekracji dokonał w dniu 22 lipca 1675 r. arcybiskup Andrzej Olszowski pod wezwaniem św. Stanisława Biskupa i Męczennika. We wsi Zajączki, z fundacji króla Zygmunta II Augusta w 1565 r. powstał kościół filialny, a celem tej fundacji było danie świątyni katolikom parafii w Dankowie, ponieważ Warszyccy krótko przedtem kościół w Dankowie oddali na użytek kalwinom. Został on przywrócony katolikom dopiero w 1641 r. Kiedy więc w 1668 r. wizytowano dekanat krzepicki, w Dankowie stał nowy kościół murowany, pod wezwaniem św. Stanisława i św. Antoniego z Padwy, jeszcze nie konsekrowany, a odprawiano w nim za zezwoleniem władzy kościelnej. Ponadto poza wsią, w kierunku Szyszkowa, znajdowała się jeszcze stara świątynia. Był jeszcze przytułek dla ubogich i kościół filialny w Zajączkach. Świątynia parafialna należycie wyposażona. Proboszcz miał do pomocy trzech mansjonarzy, czyli była to parafia prepozyturalna. Podczas tej wizytacji, osobno opisano kościół drewniany w Zajączkach, wsi królewskiej, noszący wezwanie św. Zygmunta³⁰.

Następna lustracja parafii miała miejsce w 1720 r., kiedy nowa murowana świątynia parafialna była już konsekrowana pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny. Prezbiterium kryte dachówką, a nawa gontami. Sklepienie świątyni murowane, okna oszklone i zamknięcie dobre. Probostwo to miał Stanisław Guzowski z prezydenty Ludwika Pocięja i Emerencjanny z Warszyckich, jako kolatorów. Ponadto było tu trzech mansjonarzy z zapisu Stanisława Warszyckiego uczynionego w 1644 r. Ich obowiązkiem było sprawowanie nabożeństw w Najświętszej Marii Pannie, co zostało zatwierdzone przez arcybiskupa Macieja Łu-

²⁸ Librowski, *Indeks*, s. 86.

²⁹ LB, t. 2, s. 116–117.

³⁰ Tamże, s. 116; ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 101–110.

bieńskiego. Funkcjonował też przytułek, w którym przebywało czterech ubogich³¹.

Widocznie uposażenie dla mansonarzy mało, bowiem w 1730 r. prepozytura wygasła. Świątynia wyposażona w ołtarz wielki z obrazem Narodzenia Pana Jezusa. Natomiast boczne z wizerunkiem Matki Boskiej, słynącym łaskami, św. Antoniego i św. Józefa. Zakrystia murowana i dobrze zaopatrzona w przechowywane tam paramenta liturgiczne. Funkcjonowało bractwo różańcowe zaprowadzone w 1658 r.³²

W świątyni parafialnej, w ołtarzu znajdował się obraz Matki Boskiej Częstochowskiej, uważany był za łaskami słynący i w 1620 r. w oktawie Bożego Ciała miało mieć miejsce nadzwyczajne zdarzenie, że obraz płakał, czego świadkami było wielu wiernych, o czym miał świadczyć potem napis umieszczony na ścianie świątyni, sporządzony prawdopodobnie przez ówczesnego prepozyta dankowskiego, Jana Kobielińskiego. Obraz ten odnowiony został w 1720 r. W 1746 r. probostwo to miał kanonik sieradzki, Dominik Nowiński. Kościół dobrze utrzymany. Był także przytułek, wprawdzie już dawno zbudowany, ale jeszcze dawał schronienie czterem ubogim. Poza wsią była kaplica św. Walentego, w której niekiedy tylko sprawowano nabożeństwa³³.

Jednak tytułu prepozyta jeszcze używano, bowiem w 1753 r. prepozytem nazywano ówczesnego proboszcza Dominika Nowińskiego, kanonika sieradzkiego, za którego było jeszcze trzech mansonarzy. Prepozytem nazywał się też w 1759 r. Kazimierz Wyżykowski, jednocześnie obsługujący parafię Zajązki³⁴.

Poza wsią, w kierunku północnym, została wzniesiona kaplica pod wezwaniem św. Walentego, wspomniana w 1746 r.³⁵, uważana nawet za kościół pomocniczy³⁶.

W 1765 r. prawem dożywocia wieś ta należała do Salomei z Szembeków Ponińskiej. Tamtejsza świątynia wyposażona w sześć ołtarzy: wielki z obrazem Narodzenia Najświętszej Marii Panny i boczne Matki Boskiej, św. Antoniego z Padwy, św. Józefa, św. Franciszka i szósty, bliżej nieopisany. Był zapis jako prebendalny z odpowiednim zabezpieczeniem, z obowiązkiem odprawiania

³¹ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 104–113.

³² ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 297–306.

³³ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 79v–84v; S. Chodyński, *Danków*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 57–60.

³⁴ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 247–260; Wiz. 25 s. 4; Wiz. 74, s. 171–192; Wiz. 75, s. 33–34; Wiz. 95, s. 3–13; Wiz. 102, s. 3–8; Wiz. 119, s. 2–6.

³⁵ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 83; Wiz. 18, s. 250–251.

³⁶ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1669–1683.

oficjum o Matce Bożej. Rektorem kościoła był od 1753 r. Kazimierz Wyszkowski, dziekan krzepicki. Duszpasterstwo sprawował wspólnie z wikariuszem i prebendarzem Karolem Wolskim. Do parafii należała filia w Zajączkach³⁷.

Za proboszcza Kazimierza Wyszkowskiego świątynia murowana, z wieżą murowaną, krytą blachą białą. Wewnątrz pięć ołtarzy. Do parafii należały wsie Danków, Szyszków, Zajączki, Zbrojewskie, Brzózki, Szarki, Pachały Lustrowskie i Drozdki. Paramenty liturgiczne oraz uposażenie bardzo dokładnie przez tego proboszcza zostały opisane³⁸.

Kościół parafialny w Dankowie w 1800 r. nadal pozostawał ten sam, murowany z wyniosłą wieżą, dobrze opisany, podobnie jak i zabudowania plebańskie. Prawo patronatu należało do hrabiego Klemensa Łódzia Ponińskiego, zaś probostwo miał Stanisław Sędkowski. Parafię tworzyły wsie Danków, Szyszków i Zajączki, gdzie komunikujących było 1141. Na terenie parafii był kościół filialny w Zajączkach. W 1802 r. był nadal proboszcz Sędkowski³⁹.

Parafia w Dankowie od 1818 r. znalazł się w diecezji kujawsko-kaliskiej w dekanacie krzepickim. Około 1821 r. świątynia w Dankowie była naprawiana, zapewne staraniem proboszcza Antoniego Gibasiewicza i jak zanotował wizytujący parafię dziekan krzepicki, Albin Stawicki, była dobrze utrzymana. Kolatorem był wówczas hrabia Klemens Łódzia Poniński. Wtedy w parafii filialnej Zajączki był osobny duszpasterz, jako wikariusz parafii dankowskiej, Bartłomiej Błaszczkowski⁴⁰.

Około 1879 r., gdy był tu proboszczem Franciszek Wieczorkiewicz, a wikariuszem Józef Synowicz, parafia liczyła około 3000 wiernych⁴¹, ale przy końcu wieku, w 1892 r., kiedy proboszczem był Wojciech Głuchowski, a wikariuszem Marian Hofman, naliczono już 4222 parafian zamieszkałych we wsiach Danków, Rembielice Szlacheckie, Szyszków, Brzózki, Lindów, Stanisławów, Natolin, Zbrojewskie, Albertów, Chałków, folwark Florianów, Wapiennik Szlachecki, Julianów, Troniny, Regina Młyn, Zajączki, Szarki, Stanki, Drozdki, Pęchały Młyn i Siekiery. Kościół filialny był w Zajączkach⁴².

Od 1925 r. parafia w Dankowie znalazła się w diecezji częstochowskiej⁴³.

³⁷ Tamże, s. 1669–1684.

³⁸ ADWł, AAG. Wiz. 95, s. 3–13.

³⁹ ADWł, AAG. Wiz. 102, s. 3–8; Wiz. 119, s. 3–5.

⁴⁰ ADWł, ABKKal, Wiz. 5(387), s. 15–22; „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1820, s. 22.

⁴¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 57.

⁴² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 98–99.

⁴³ *Katalog 1978*, s. 304–305.

Zajączki

O powstaniu kościoła w Zajączkach wspomniano już wyżej. Monarcha, do którego dobra w tej wsi należały, wystawił ją celem zapewnienia katolickiej części parafii możliwości uczęszczania na nabożeństwa. W 1720 r. nie było wiadomo, czy ten kościół, teraz filialny, był poświęcony. Był należycie utrzymany i przechowywano w nim Najświętszy Sakrament. Zarządzał tym kościołem od lat 15 Stanisław Węgrowski, mieszkając przy nim⁴⁴. Dlatego uważano ją nawet za parafię samodzielną. Toteż osobno wizytowano ją w 1730 r. Świątynia drewniana pod wezwaniem św. Zygmunta, wyposażona jak parafialne, bo przechowywano Najświętszy Sakrament, była chrzcielnicą i oleje święte. Wewnątrz cztery ołtarze: wielki z obrazem Matki Bożej i boczne św. Katarzyny, św. Zygmunta i św. Rocha. Zakrystia także drewniana z paramentami liturgicznymi. Opisano dobry stan świątyni. Spisywano metryki, a świątynią zarządzał kanonik regularny z Krzepic, Augustyn Piaseczyński, prowadząc tu swoje gospodarstwo, jako że było tu przypisane także uposażenie⁴⁵.

Tę filialną parafię wizytowano osobno także w 1746 r. Tym ośrodkiem, właściwie o charakterze samodzielnej parafii kierował Franciszek Kuczera. Ale przypomniano proboszczowi z Dankowa, że kościół w Zajączkach potrzebuje naprawy⁴⁶.

Kiedy ta świątynia chyliła się ku upadkowi, w 1750 r. Józef Wiener, dzierżawca krzepicki, w Zajączkach wystawił nową, drewnianą, pod wezwaniem św. Rocha, konsekrowaną w 1763 r. przez biskupa sufragana gnieźnieńskiego, Ignacego Kozierowskiego. W 1753 r. mieszkał przy niej zarządca, Franciszek Kuczera, sprawując duszpasterstwo jakby w samodzielnej parafii, spisując nawet metryki. W 1759 r., kiedy nadal był tu Franciszek Kuczera, jeszcze uważano, że świątynia w Zajączkach jest nowa⁴⁷.

Wieś ta należała do starostwa krzesickiego. Służyła jej świątynia, o której powiedziano wyżej. W 1765 r. traktowana jako osobna parafia. Wyposażona w cztery ołtarze, mianowicie wielki Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, zaś boczne św. Rocha, św. Józefa, a w kaplicy po stronie północnej ołtarz Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny. Duszpasterstwo prowadził tu Franciszek Kuczera⁴⁸.

⁴⁴ ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 110–113.

⁴⁵ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 306–311.

⁴⁶ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 108–110.

⁴⁷ ADWł, AAG. Wiz. 18, s. 254–258; Wiz. 25, s. 6; LB, t. 1, s. 116–117.

⁴⁸ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1680–1685.

Możliwe iż stan świątyni był w 1797 r. na tyle dobry, iż uważano ją za nowo wystawioną. Miała trzy ołtarze z obrazami, ponadto kaplica, także drewniana, z ołtarzem Najświętszej Marii Panny Pocieszenia. Wystarczające, nawet więcej, było wyposażenie w paramenty liturgiczne, co nie dziw, bo przy tej kaplicy stale przebywał kapelan. W tym czasie był nim niepodanego imienia Bentkowski, mający niewielkie uposażenie i prowadzący własne gospodarstwo⁴⁹. Jej wyposażenie znamy z inwentarza sporządzonego przez proboszcza w Dankowie, Stanisława Sędkowskiego⁵⁰. Opis tej świątyni mamy z 1800 r., gdy kapelanem przy niej był Józef Piechowski⁵¹.

Parafią filialną pozostała także, gdy od 1818 r. należała do diecezji kujawsko-kaliskiej⁵². Kościół w Zajączkach zawsze był uważany za ważny w parafii i traktowany prawie jako samodzielny ośrodek, bo i w 1824 r. był przy nim osobny kapłan, nazwany wprawdzie kapelanem, a był nim najprawdopodobniej wikariusz dankowski, Bartłomiej Błaszczkowski. Drewniany kościół był dobrze utrzymany. Znajdował się tu nawet osobny cmentarz grzebalny. W protokole wizytacyjnym z 1824 r. podkreślono, że utrzymanie wszystkiego było staraniem „gromady” zajączkowskiej⁵³.

Powyzsza uwaga kazała domyślać się, że pragnieniem było wskrzeszenie całkowicie niezależnej parafii. Jeszcze w diecezji kujawsko-kaliskiej, w 1904 biskup Zdzitowiecki erygował tu samodzielną parafię, a w 1924 r. rozpoczęto budowę nowej świątyni pod wezwaniem św. Franciszka z Asyżu, którą budowano już w diecezji częstochowskiej i dokończono budowy w roku 1932. Parafia pozostaje dotąd w diecezji częstochowskiej⁵⁴.

KAMIENICA POLSKA

Z parafii Poczesna bierze początek parafia w Kamienicy Polskiej. Sama wieś pierwszy raz wspomniana przez Jana Długosza i zaliczona do parafii w Koziegłowach⁵⁵, a później jest wymieniana w parafii Poczesna. Kiedy przybywało mieszkańców tej wsi w związku z rozwojem tkactwa, a potem

⁴⁹ ADWł, AAG. Wiz. 95, s. 11–13.

⁵⁰ ADWł, AAG. Wiz. 119, s. 5–6.

⁵¹ ADWł, AAG. Wiz. 102, s. 8.

⁵² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1820, s. 22.

⁵³ ADWł, ABKKal. Wiz. 5(387), s. 23–25.

⁵⁴ *Katalog 1978*, s. 314–315.

⁵⁵ DLb, t. 2, s. 192.

kopalni rudy żelaza, zapragnęli oni mieć u siebie kościół i własnym sumptem wznieśli w latach 1869–1870 świątynię pod wezwaniem św. Michała Archanioła, przy której biskup włocławski Wincenty Chościak Popiel już w 1869 r. erygował nową parafię, wyłonioną z parafii Poczesna, składającą się ze wsi Kamienica Polska i Zawada⁵⁶. Okazało się, że będzie to stosunkowo liczebna parafia. W 1879 r., gdy był tu proboszczem Antoni Ziarkowski, parafian było 1850⁵⁷, to już w 1892 r., gdy proboszczem był tu Franciszek Gorzędowski i wikariuszem Sylwester Baranowicz, liczyła 4200 wiernych i obejmowała znaczny okręg parafialny składający się z wsi Poczesna, Nowa Wieś, Huta, Baryły, Wanaty, Zawisna, Zawada, Łysiec, Klepaczka, Starcza, Własna, folwark Klepaczka, Nierada, Osiny, Dębowiec, opuszczona wieś Kręciwilk, folwark Poczesna, Borek, Młynek, Michałów, Adamów i Lepisz⁵⁸.

Po zmianach 1925 r., ta nowa parafia jest w diecezji częstochowskiej⁵⁹.

Starcza

Historia tej parafii w diecezji kujawsko-kaliskiej całkowicie najnowsza. Wprawdzie wieś Starcza była wymieniana w parafii Poczesna, ale nie było tam dawniej żadnego miejsca kultu religijnego. Właściwie to proboszcz parafii Poczesna, Jan Knorr, powziął zamiar utworzenia tu ośrodka nowej parafii i zaczął budować murowaną świątynię, a nawet dom dla przyszłego proboszcza. Jednak z braku wystarczających funduszy zbudowano tymczasową drewnianą kaplicę i w 1911 r. przy niej biskup kujawsko-kaliski Stanisław Zdzitowiecki erygował nową parafię. Nową, murowaną świątynię, zbudowano już w diecezji częstochowskiej.

KŁOBUCK

Parafia ta ma swoje korzenie w diecezji krakowskiej. A jest to bardzo stara miejscowość, o czym świadczy chociażby leżący niedaleko starożytny gródek książęcy, we wsi Grodzisko nazwanej. Była to posiadłość królewska,

---

⁵⁶ S. Chodyński, *Kamienica Polska*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 60; „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 99; *Katalog 1978*, s. 383–385.

⁵⁷ Chodyński, *Kamienica Polska*, s. 60.

⁵⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 101.

⁵⁹ *Katalog 1978*, s. 383–385.

i Kazimierz Wielki nadał jej prawa miejskie najpóźniej w 1344 r. Już wówczas istniała tam parafia i szkoła⁶⁰.

Starożytność parafii i jej związki z diecezją krakowską potwierdza Jan Długosz w swoim *Liber beneficiorum*. A Kłobuck był mu szczególnie bliski, bo on sam najpierw, a po nim jego bratanek, to samo imię noszący, byli tu proboszczami. Informuje więc Długosz, że kościół w Kłobucku, murowany, należy przypisać fundacji Piotra Dunina ze Skrzynna. Nosił wezwanie św. Marcina Wyznawcy, św. Małgorzaty Dziewicy. Był zbudowany w 1135 r. Od początku opiekowali się nim księża diecezjalni, a potem przyszli tu kanonicy regularni laterańscy. Jan Długosz z uwagi, że uposażeniem klasztorów zajmował się na innym miejscu, tu poprzestał na tej informacji⁶¹, natomiast w trzecim tomie swojego *Liber beneficiorum* potwierdził, że parafia w Kłobucku była prawa patronatu królewskiego.

Nasz historyk nie pomieścił w pierwszym tomie jednej sprawy, jego samego dotyczącej. Bowiem tak on sam, jak i jego bratanek, także imię Jan noszący, byli kolejno tu proboszczami. Ale wiedział też, że proboszczowie nie zwykli rezydować przy swojej parafii, bo mieli zazwyczaj także inne beneficja. Zapewne on sam podjął myśl, aby w Kłobucku osadzić zakonników, kanoników regularnych laterańskich, i obydwaj proboszczowie Długoszowie zbudowali dla nich klasztor. Oni też znacznie naprawili starą „duninowską” świątynię, którą w 1454 r. konsekrował biskup krakowski Zbigniew Oleśnicki, co zapewne zbiegło się z przekazaniem parafii zakonnikom. Od tego czasu, aż do 1809 r. to ci zakonnicy reguły św. Augustyna prowadzili parafię. A miasto i parafia rozwijały się dobrze, o czym świadczyły istniejące tu bractwa, powstające kaplice i szkoły oraz to, że wielu uczniów z Kłobucka uczyło się w Krakowie czy Pradze, na tamtejszych uniwersytetach. A kiedy w 1658 r. utworzono starostwo kłobuckie, oddano je na uposażenie klasztoru jasnogórskiego⁶².

O tym, jak swego czasu obszerna była parafia w Kłobucku świadczy, że z niej wyłoniło się później pięć parafii, mianowicie Biała, Miedźno, Wilkowiecko, Krzepice i Przystajnia⁶³.

Stara świątynia kłobucka została gruntownie restaurowana staraniem Mikołaja Wolskiego, starosty kłobuckiego i krzepickiego, tak iż wyglądała jak nowa i konsekrował ją w 1623 r. Tomasz Oborski, biskup sufragana kra-

⁶⁰ Kłobuck, w: MPT, t. 1, s. 443–444.

⁶¹ DLb, t. 2, s. 212; S. Chodyński, *Kłobucko*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 60–62.

⁶² DLb, t. 3, s. 163–164; *Katalog 1978*, s. 257–259.

⁶³ DLb, t. 3, s. 164.

kowski. Kiedy w 1797 r. zaborcze władze pruskie zajęły miasto, zabrały też dokumentację archiwalną tam zgromadzoną, co jest ze szkodą dla badania tak przeszłości miasta, jak i parafii. Według opowiadania, około 1796 r. spaliła się dosyć wyniosła wieża z zegarem, wzniesiona przedtem przez Józefa Stanisława Praskiego. Naprawił dach i wieżę przed 1806 r. ówczesny prepozyt, Antoni Hieronim Wybranowski. Niestety w 1807 r. znowu spalił się dach, a ponadto złodzieje skradli wiele z argentariów kościelnych⁶⁴.

W 1809 r. skasowano konwent kanoników regularnych w Kłobucku, a parafia stała się diecezjalną, chociaż prepozytem pozostał nadal Florian Sandecki (Adam Sadowski) z kanoników regularnych, zarządzający parafią do 1826 r., kiedy sam z niej zrezygnował. W tym czasie, od 1818 r., parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Należała do większych liczebnie, bowiem w 1879 r., gdy proboszczem był Ignacy Jarnuszkiewicz, a wikariuszem Kasjan Piersa, parafia liczyła 4950 wiernych⁶⁵. Dwa razy więcej, bo 9000 wiernych było w 1892 r., za proboszcza Adama Grzeleńskiego i wikariusza Feliksa Kobierskiego. Parafia obejmowała osadę Kłobuck i wsie: Waleńczów, Opatów, Iwanowice, Rembielice, Kuligi, Kamięszczyzna, Złochowice, Rybna, Zakrzew, Grodzisko, Wręczyca Wielka, Wręczyca Mała, Kalej, Szarlejka, Pierzchno, Libida, Przybyłów, Kamyk, Zagórze, Łyżniki, Wilczydół, Niwa, Wapiennik. Murowana kaplica filialna pod wezwaniem św. Anny znajdowała się we wsi Opatów⁶⁶.

Od 1925 r. parafia w Kłobucku należy do diecezji częstochowskiej, a na jej terenie jest kilka kaplic służących pomocą w pracy duszpasterskiej⁶⁷.

Kalej

Mieszkańcy wsi Kalej oraz sąsiedniej Szarlejka, należących do parafii w Kłobucku, prosili biskupa diecezjalnego o ustanowienie dla nich nowej parafii. Uczynił zadość ich prośbie biskup kujawsko-kaliski, Stanisław Zdzitowiecki, ustanawiając w 1923 r. nową parafię we wsi Kalej. W latach 1924–1927 staraniem pierwszego proboszcza, Stanisława Bilskiego, zbudowano tu nową murowaną świątynię pod wezwaniem Matki Bożej, Królowej Aniołów. Aktualnie należy do diecezji częstochowskiej⁶⁸.

⁶⁴ Chodyński, *Kłobucko*, s. 60–61.

⁶⁵ Tamże, s. 60.

⁶⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 99.

⁶⁷ *Katalog 1978*, s. 257–259.

⁶⁸ Tamże, s. 481–482.

Złochowice

Ta wieś, należąca do parafii Kłobuck, której mieszkańcy w 1808 r. sami zbudowali kaplicę pod wezwaniem Matki Boskiej Łaskawej, została siedzibą samodzielnej parafii w 1918 r. Erygował ją biskup Stanisław Zdzitowiecki przy kaplicy. Nową, murowaną świątynię, pod wezwaniem Najświętszego Serca Pana Jezusa, zbudowano w 1920 r. staraniem proboszcza Edwarda Goca. Pozostaje teraz w diecezji częstochowskiej⁶⁹.

KONOPISKA

Do parafii częstochowskiej od dawna należała wieś Konopiska i mówi o niej Jan Długosz. Miejscowość ta należała do Jakuba Koniecpolskiego⁷⁰, który około 1470 r. dał ją na własność paulinom z Jasnej Góry. Ci, kiedy ich prowincjałem był Walenty Grezba Kowalski, w 1615 r. zbudowali tu kościółek, konsekrowany w 1623 r. przez sufragana krakowskiego, Mikołaja Oborskiego, pod wezwaniem św. Walentego i św. Wawrzyńca. Była to filia parafii częstochowskiej. Musiał to być dosyć duży kościół, jeżeli znajdowało się w nim pięć ołtarzy, noszących wezwania patronów oraz Matki Boskiej Częstochowskiej, św. Antoniego Padewskiego, świętych Tekli i Anny oraz św. Izydora. Działo też bractwo św. Anny. Z upływem czasu stan tej świątyni pogarszał się, ale w 1765 znacznie go naprawiono, a także powiększono przez dobudowanie nawy. Jako filialny częstochowskiej parafii św. Zygmunta, obsługiwany był przez paulinów. Samodzielną parafię erygował tu dopiero w 1866 r. biskup kujawsko-kaliski, Michał Marszewski, wydzielając jej okręg z ówczesnej parafii św. Zygmunta w Częstochowie⁷¹.

W 1879 r., kiedy proboszczem był Jakub Konderski, parafia ta liczyła 3353 wiernych⁷², a w 1892 r., za tego samego proboszcza, już 4149 wiernych i obejmowała wsie Konopiska, Kopalnia, Wygoda, Gliny, Wąsosz, Łaziniec, Rększowice, Hutki, Kowale, Jamki, Leśniaki, Korzonek, Trzepizury, Blachownia, Gać, Błaszczyki, Malice, Brzóska, Wyrazów, Walaszczyki i kolonia Aleksandria⁷³.

⁶⁹ Tamże, s. 264–265.

⁷⁰ DLb, t. 2, s. 220.

⁷¹ S. Chodyński, *Konopiska*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 63; „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 99; *Katalog 1978*, s. 159–161.

⁷² Chodyński, *Konopiska*, s. 63.

⁷³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 99; *Katalog 1978*, s. 159–161.

Także i ta parafia, wraz z Częstochową, po 1925 r. znalazła się w nowej diecezji częstochowskiej⁷⁴.

Blachownia

We wsi Blachownia, leżącej poprzednio w parafii Konopiska, w której rozwinęła się osada fabryczna, biskup wrocławski Stanisław Zdzitowiecki w 1910 r. erygował nową parafię, do której zaliczono wsie Blachownia, Brzuski, Gać, Herby Stare, Malice, Ostrowy, Trzepizury i Wyrazów z parafii Konopiska oraz wsi Cisie i Pietrzaki z parafii Truskolasy. Aktualnie w diecezji częstochowskiej⁷⁵.

KRZEPICE

To stara miejscowość, która zmieniła nieco miejsce lokalizacji, a znaczenie swoje zawdzięcza temu, że znajdował się tam obronny gród, dawniej drewniany, a od Kazimierza Wielkiego – murowany. Temu monarsze też zawdzięczają Krzepice prawa miejskie, chociaż nie znamy dokładnej daty⁷⁶. Kiedy w Krzepicach utworzono nową parafię, w Starokrzepicach pozostała parafia należąca do diecezji wrocławskiej, o czym powie się na swoim miejscu.

Pod względem parafialnym, Krzepice należały poprzednio do parafii w Kłobucku w diecezji krakowskiej. Kazimierz Wielki wystawił tu w 1357 r. nową świątynię murowaną, z cegły palonej, ale Jan Bodzanta, biskup krakowski (1348–1366) wzbraniał się dać temu kościołowi i tworzącej się parafii odpowiednie wyposażenie. W tej sytuacji arcybiskup gnieźnieński, Jarosław Bogoria Skotnicki (1342–1374) dał od siebie na uposażenie nowej parafii dziesięciny ze swoich dóbr w pobliskich Zajączkach, na co król mu zezwolił, aby ta parafia została włączona do archidiecezji. Nową świątynię konsekrował arcybiskup gnieźnieński Jan Gruszczyński (1405–1473). Otrzymała wezwanie św. Jakuba Apostoła. Na prośbę Jana Hińczy z Rogowa, kasztelana sandomierskiego i starosty krzepickiego, w 1466 r. król Kazimierz

---

⁷⁴ Tamże, s. 159–161; H. Kołowski, *Konopiska. Szkic monograficzny*, KDWi, 11(1917), s. 175–187, 310–314.

⁷⁵ *Katalog 1978*, s. 153.

⁷⁶ *Krzepice*, w: MPT, t. 2, s. 446–447.

Jagiellończyk dał przywilej, aby parafię w Krzepicach i zarząd nad nią oddać zakonnikom, kanonikom regularnym laterańskim⁷⁷. Tak więc Krzepice zostały inkorporowane temu zakonowi. Za arcybiskupa Jana Łaskiego proboszczem w Krzepicach był od 1522 r. niejaki Paweł, po dobrowolnej rezygnacji Jana z Rychwała, prezentowany jednomyślnie przez zakonników, a ustanowiony przez miejscowego ordynariusza, czyli arcybiskupa Jana Łaskiego. W tym czasie znajdował się też szpital, przy którym ustanowiona została prepozytura. Jej prepozytem, z prezenty starosty krzepickiego i mieszczan, był od około 1515 r. niejaki Maciej. Na jego uposażenie, a zapewne i dla utrzymania podopiecznych było odpowiednie uposażenie. Prepozyt opiekował się ubogimi w tym przytułku się znajdującymi⁷⁸. Ponadto w kościele parafialnym była fundowana przy ołtarzu Bożego Ciała altaria, z odpowiednim uposażeniem, którą w 1521 r. miał niejaki Mikołaj Guzel, jednocześnie proboszcz w Dankowie⁷⁹.

Pięknej świątyni krzepickiej nie ominęły nieszczęścia. Na początku XVII w. pożar musiał znacznie zniszczyć świątynię, skoro w 1633 r. konsekrował ją biskup sufragan krakowski Tomasz Oborski⁸⁰. Kolejne nieszczęście dotknęło ją podczas wojen szwedzkich, jak podaje wizytacja z 1668 r. Po zniszczeniach została odbudowana. Pozostawała pod zarządem kanoników regularnych laterańskich. Prepozyt miał do pomocy siedmiu zakonników, którzy sprawowali wszystkie powinności parafialne. Przy kościele znajdowały się dwie kaplice. Po stronie południowej kaplica św. Barbary, a po przeciwnej Świętego Krzyża. Konwent kanoników regularnych z Krzepic obsługiwał także kościół w Starokrzepicach, które należały do diecezji wrocławskiej. Kościół należycie wyposażony w paramenta i księgi liturgiczne, nie mówiąc już o uposażeniu. Osobno opisano też kaplicę pod wezwaniem św. Stanisława, niedawno odbudowaną, przy której fundowana była prepozytura, a nad nią prawo patronatu miał starosta krzepicki i miasto. Prepozytem przy niej był aktualnie Fryderyk Leander, kanonik regularny. Kaplica należycie wyposażona i uposażana, z mieszkaniem dla prepozyta. Ponadto na zamku krzepickim znajdowała się kaplica pod wezwaniem św. Barbary, przez Szwedów zbezczeszczona. Jej kapelan opłacany był przez starostę krzepickiego⁸¹.

⁷⁷ LB, t. 2, s. 117–118; S. Chodyński, *Krzepice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 64–66; Librowski, *Indeks*, s. 113; *Katalog 1978*, s. 308–309.

⁷⁸ LB, t. 2, s. 119–120.

⁷⁹ Tamże, s. 120.

⁸⁰ Chodyński, *Krzepice*, s. 64.

⁸¹ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 103–108.

Świątynia w Krzepicach, prepozyturalna i zakonna, była dostojna w swoim wyglądzie, bowiem w 1720 r. znajdowało się w niej 11 ołtarzy⁸². Wspomniany wyżej kościół św. Stanisława, jako prepozytura szpitalna, zapewne wiekiem, a może i zamieszkami wojennymi, został tak zniszczony, że w 1730 r. trwała budowa nowego, zakończona w 1732 r. Zakonnicy musieli dbać o swoją świątynię, bo w 1747 r. znajdowało się tam już 14 ołtarzy, ponadto wspomniano wówczas o znacznej bibliotece klasztornej. W 1759 r. rektorem kościoła w Krzepicach był przełożony domu zakonnego, Bartłomiej Drozdowski⁸³.

Starostą Krzepic w 1765 r. był Adam Miączyński. Świątynia należycie zadbana i urządzona. Ołtarz wielki z obrazem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Dalej ołtarze boczne św. Józefa, św. Doroty, św. Anny, św. Apolonii, Matki Boskiej Różańcowej, św. Antoniego Padewskiego i św. Rocha. W kaplicy od strony południowej dwa ołtarze, św. Augustyna i św. Józefa. Zaś kaplica po stronie północnej wyposażona w ołtarze św. Jana Nepomucena i Męki Pańskiej. Działały trzy bractwa: różańcowe, św. Anny i św. Józefa, każde z własnym uposażeniem, a nawet wyposażeniem w paramenty liturgiczne. Parafia bardzo dobrze uposażona, co dokładnie opisano. Rektorem kościoła był wspomniany wyżej prepozyt konwentu klasztoru, Bartłomiej Drozdowski, mając do pomocy kilku zakonników. W parafii był kościół szpitalny, kościół w Starokrzepicach i kaplica św. Jana Nepomucena⁸⁴.

Kościół parafialny kryty blachą miedzianą. Wewnątrz znajdowało się siedem ołtarzy. Ze świątynią złączone dwie kaplice murowane, sklepienie, kryte miedzią. Po stronie południowej w kaplicy ołtarze św. Józefa i św. Augustyna, a po przeciwnej ołtarze Świętego Krzyża i św. Jana Nepomucena. Nad murowaną zakrystią i sąsiadującym z nią skarbcem znajdowała się kaplica-oratorium, także murowana, z ołtarzem przystosowanym do sprawowania przy nim mszy przez chorych kapłanów. Opis świątyni, a także jej uposażenia i wykaz dokumentów o uposażeniu parafii sporządził ówczesny zarządca, kanonik regularny, niepodanego imienia Jankowski⁸⁵.

Ostatni spis inwentarza kościołów w Krzepicach miał miejsce w 1802 r. Parafią administrował Patryk Jankowski, kanonik regularny⁸⁶. Bardzo wiele o tej parafii napisał wspomniany wyżej ks. Stanisław Chodyński.

⁸² ADWł, AAG. Wiz. 12, s. 113–116; Wiz. 15, s. 252–260.

⁸³ ADWł, AAG. Wiz. 15, s. 256–258; Wiz. 17, k. 74–75; Wiz. 25, s. 5.

⁸⁴ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1687–1715.

⁸⁵ ADWł, AAG. Wiz. 95, s. 19–23.

⁸⁶ ADWł, AAG. Wiz. 119, s. 11–13.

Najpoważniejsza zmiana w sytuacji parafii zaszła w 1809 r., kiedy usunięto zakonników, a parafię powierzono księżom diecezjalnym⁸⁷. Ponadto w 1818 r. określono nowe granice diecezji na ziemiach polskich i parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Administratorem parafii i dziekanem w Krzepicach był Albin Stawicki, także administrator parafii w Praszce, dlatego wizytację w 1824 r. przeprowadził pisarz dekanalny i proboszcz w Starokrzepicach, Wawrzyniec Marianowski. Świątynia piękna, z kaplicami po boku, kryta blachą miedzianą. Ponieważ wymagała reperacji, był już opracowany plan ich przeprowadzenia. Prawo patronatu należało do rządu. Jeden szpital, nad którym opiekę sprawował rząd, był teraz nazwany miejskim. Drugi szpital pozostawał pod opieką proboszcza. Był nawet dla niego zapis, ale dochód z niego nie dochodził, tym bardziej, że chciał go przejąć rząd na szpital miejski. Parafia była spora, jeżeli do sakramentów wielkanocnych zobowiązanych było 2100 osób. W parafii prowadzono szkoły w Krzepicach, Dankowicach i Aleksandrowie. Wikariuszem aktualnie był Franciszek Zieliński⁸⁸.

Proboszczem w 1879 r. był tu Edward Pawłowski, wikariuszem Izidor Jeżewski, a parafia liczyła 3530 wiernych⁸⁹. Pod koniec zaś wieku, w 1892 r., za proboszcza Stefana Olechnowicza i wikariusza Antoniego Leśniewskiego, wiernych było 3800 w osadzie Krzepice i wsiach Dankowice, Zwierzyniec, Kuźniczka, Kuków i Aleksandrów⁹⁰. Od 1925 r. parafia Krzepice włączona została do nowej diecezji w Częstochowie i dotąd do niej należy⁹¹.

Prepozytura szpitalna św. Stanisława

W Krzepicach był także kościół szpitalny, pochodzący z 1436 r. Fundowany przez starostę krzepickiego i wojewodę lwowskiego Manszyka, który zostawił też stosowny zapis na utrzymanie ubogich; ten dochód jednak z biegiem czasu przestał dochodzić⁹².

W 1763 r. przed budynkiem szpitalnym, który musiał funkcjonować, stała kaplica pod wezwaniem św. Jana Nepomucena, ale nadal był tu kościół prepozyturalny szpitalny św. Stanisława⁹³. W 1765 r. była to świątynia

⁸⁷ *Katalog 1978*, s. 308.

⁸⁸ ADWł, ABKKal. Wiz. 5(387), s. 123–127.

⁸⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 84.

⁹⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 99–100.

⁹¹ *Katalog 1978*, s. 307–309.

⁹² ADWł, AAG. Wiz. 95, s. 27.

⁹³ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1688–1715.

drewniana, staraniem Franciszka Ogórkiewicza, kanonika regularnego niedawno odbudowana, pod wezwaniem św. Stanisława. Miała trzy ołtarze, mianowicie wielki Matki Boskiej Różańcowej, a w górnej części obraz patrona. Boczny po stronie północnej św. Walentego, a po przeciwnej św. Katarzyny. Przy nim przytułek z kilkoma pomieszczeniami⁹⁴. Świątynia ta została odbudowana w 1725 r.⁹⁵

Wiadomości jednak o tej prepozyturze nie są jednoznaczne, ponieważ okazało się, że musiano albo nosić się z zamiarem, albo już budowano nową kaplicę szpitalną, skoro w 1773 r. biskup sufragan gnieźnieński Ignacy Augustyn Kozierowski konsekrował nową i to pod wezwaniem Świętego Ducha. Stało się to na prośbę ówczesnego prepozyta-proboszcza tej świątyni, Antoniego Chmielarskiego, który też w 1797 r. sporządził jej opis. Był to kościół drewniany, z trzema ołtarzami sprawionymi staraniem i z funduszy wspomnianego proboszcza⁹⁶. Była to w 1800 r. świątynia drewniana, ale wieża i dach wymagały naprawy. Prawo patronatu aktualnie należało w połowie do króla, a w połowie do mieszczan. Beneficjum to posiadał wtedy Benedykt Nowakowski, kanonik regularny, który był jednocześnie administratorem kościoła w Starokrzepicach, chociaż ten był położony już w diecezji wrocławskiej⁹⁷.

Prepozytem kościoła szpitalnego w Krzepicach w 1802 r. był Posydon Nowiński, który sporządził spis inwentarza⁹⁸.

W nowej sytuacji w 1824 r. istniał jeszcze szpital pod zarządem proboszcza, obok szpitala pod zarządem miasta. Wprawdzie był zapis na szpital parafialny 5000 złotych polskich, ale ten nie dochodził, bo chciał go przejąć szpital miejski. O ewentualnej świątyni szpitalnej już nie wspomniano⁹⁹.

Kaplica pw. św. Jana Nepomucena

W 1753 r. stała przed budynkiem szpitalnym kaplica pod wezwaniem św. Jana Nepomucena. Wystawił ją podczaszy wieluński Wojciech Niemojewski, dając nawet pewien zapis na odmawianie w niej litanii o świętym patronie¹⁰⁰. Teraz nie istnieje.

⁹⁴ Tamże, s. 1709–1712.

⁹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 95, s. 25.

⁹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 74, s. 194–219; Wiz. 75, s. 37–40; Wiz. 95, s. 25–28.

⁹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 102, s. 15–20.

⁹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 121, s. 15.

⁹⁹ ADWł, ABKKal. Wiz. 5(387), s. 123–125.

¹⁰⁰ Chodyński, *Krzepice*, s. 66.

Kaplica publiczna pw. św. Barbary na zamku

W 1668 r. wspomniana została kaplica wystawiona w pobliżu zamku starościńskiego. Była to kaplica niekonsekwrowana, znacznie zniszczona i sprofanowana przez Szwedów. Miała ołtarz marmurowy, ściany powleczone gipsem, z figurą św. Barbary, szczególnie czczoną jako łaskami słynącą. Nie miała własnego uposażenia, a kapelan dostawał wynagrodzenie od starosty lub dzierżawców¹⁰¹. Więcej o tej kaplicy nic nie wiadomo.

MIEDŹNO

W czasach najdawniejszych wieś ta pisana była Miedzwno, a początki jej były w diecezji krakowskiej. Jan Długosz podał, że w tej wsi królewskiej znajdował się drewniany kościół pod wezwaniem św. Katarzyny i z tą parafią związana była wieś Ostrowy, której mieszkańcy byli zobowiązani do świadczeń dla proboszcza¹⁰².

Wieś ta należała początkowo do parafii w Kłobucku, z której została wyłączona w 1425 r. przez biskupa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego, a uposażenie dla parafii dał Władysław Jagiełło, zobowiązując proboszcza nowej parafii do odprawiania co tydzień jednej mszy w intencji króla. Można się domyślać, że i świątynia była z fundacji monarszej¹⁰³.

Od 1818 r. parafia ta należała do diecezji kujawsko-kaliskiej, włączona do dekanatu częstochowskiego. Nie posiadamy wiadomości o tym jak się układały dzieje pierwszej świątyni parafialnej, ale uważa się, że ona dotrwała do czasu zmiany przynależności diecezjalnej i to ona, wraz z zabudowaniami plebańskimi, uległa pożarowi 10 sierpnia 1856 r. i spaliła się wówczas cała dokumentacja. Przez lat 20 odprawiano w tymczasowej kaplicy zbudowanej na cmentarzu grzebalnym. Nową świątynię zbudowano w latach 1872–1877, poświęconą 25 listopada 1877 r. przez prałata kolegiaty kaliskiej, Ignacego Januskiewicza, pod dawnym wezwaniem św. Katarzyny. Jest to kościół murowany, w stylu neogotyckim, trójnawowy z wieżą, zbudowany z ofiar parafian. O budowę starał się zapewne będący tu od 1873 r. proboszcz Stanisław Markowski. W 1879 r. liczyła 2570 parafian¹⁰⁴. Uroczystej konsekracji

¹⁰¹ ADWł, AAG. Wiz. 7, s. 108.

¹⁰² DLb, t. 2, s. 212–213.

¹⁰³ *Katalog 1978*, s. 260–261.

¹⁰⁴ S. Chodyński, *Miedzno*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 66–67.

dokonał 10 czerwca 1885 r. biskup Aleksander Bereśniewicz. We wsi Mokra znajdowała się kaplica publiczna pod wezwaniem Świętej Trójcy, zbudowana w 1708 r. przez biskupa Kazimierza Łubieńskiego, sufragana krakowskiego. Na cmentarzu pozostała kaplica murowana nosząca wezwanie Apostołów Szymona i Judy Tadeusza, zapewne ta, która służyła parafii w czasie, gdy nie było kościoła parafialnego. Liczba wiernych wzrastała i w 1892 r., za tego samego proboszcza było ich już 3844, mieszkających we wsiach parafialnych Miedźno, Mokra, Ostrowy, Borowa, folwark Łęg, Kołaczkowice, Izbicka, Suchany i Nowy Folwark¹⁰⁵.

Ostrowy

Wieś ta, decyzją biskupa Stanisława Zdzitowieckiego, stała się siedzibą samodzielnej parafii w 1922 r., wyłączona w całości z parafii Miedźno, a za jej pierwszą świątynię służyła odpowiednio przystosowana remiza strażacka. Służyła ona parafii do czasu zbudowania w latach 1937–1939 nowej świątyni¹⁰⁶.

Od 1925 r. parafie Miedźno i Ostrowy zostały włączone do diecezji częstochowskiej¹⁰⁷.

MSTÓW

Jest to jedna ze starszych parafii, założona w drugiej połowie XII w.¹⁰⁸, a także jedna ze starszych osad, mających dawno, bo od 1279 r., nawet prawa miejskie¹⁰⁹. Parafia pierwotnie obejmowała nawet teren przyszłej Częstochowy, Olsztyna i Żurawia. Pierwotnie należała do diecezji krakowskiej, ale dokładnej daty jej założenia nie znamy. Czy istniała przed sprowadzeniem tu zakonu kanoników regularnych laterańskich, trudno powiedzieć. Pewnie tak, skoro biskup krakowski Iwo Odrowąż, sprowadzając tu w 1220 r. zakonników z wrocławskiego klasztoru kanoników regularnych i zezwalając, aby zbudowali tu sobie klasztor, dał im na uposażenie dochody z parafii, a więc ta musiała istnieć. Tym bardziej dawność parafii uznać należy, ponieważ

¹⁰⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 100.

¹⁰⁶ *Katalog 1978*, s. 362–363.

¹⁰⁷ Tamże, s. 260–263.

¹⁰⁸ Librowski, *Indeks*, s. 126.

¹⁰⁹ *Mstów*, w: MPT, t. 2, s. 453–454.

uważano, że kościół w Mstowie był fundowany przez Piotra Dunina Włostowicza, a dopiero w 1220 przejęli go, wraz z parafią, zakonnicy. Później o tę parafię powstał spór pomiędzy diecezją krakowską a archidiecezją gnieźnieńską. A powód najpierw był ten, że klasztor zbudowano po lewej stronie rzeki Warty, a po tej stronie było już terytorium archidiecezji. Biskupi krakowscy argumentowali, że ponieważ ich poprzednicy byli fundatorami klasztoru, do krakowskiej diecezji powinien on przynależeć, ale ostatecznie Zbigniew Oleśnicki, biskup krakowski w 1444 r. włączył klasztor do swojej diecezji. Ale po śmierci Oleśnickiego (1455) arcybiskup gnieźnieński, Jan ze Sprowy (1453–1464), upomniał się tak o klasztor, jak i całą parafię. Sąd polubowny, zlecony kapitule plockiej, orzekł, że klasztor podlegał będzie arcybiskupom, zaś parafia przypadnie diecezji krakowskiej, ale musiano wystawić tu osobny kościół parafialny. Jak to wyżej wspomniano, okręg parafialny parafii Mstów był ogromny, tak iż później wyłaniały się nowe parafie: w Częstochowie, we wsi Żuraw, Olsztyn i w Rędzinach. Od 1441 r. kościół parafialny i zakonny zarazem nosił tytuł kolegiaty pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny Wniebowziętej i św. Augustyna, nadany na synodzie w Łęczycy przez prymasa Wincentego Kota¹¹⁰. Jednak fakt, że praktycznie po tym wyroku jedna parafia mstowska znalazła się w dwóch diecezjach, był sprzeczny z orzeczeniem soboru trydenckiego; to spowodowało, iż od 1456 r. cała parafia należała do archidiecezji. Kościół ten w 1566 r. uległ pożarowi, ale odbudowano go ze środków konwentu¹¹¹.

Kiedy w 1636 r. wizytowano parafię Mstów jako należącą do archidiecezji, kościół parafialny mstowski nosił wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. Zarządzali nim zakonnicy. Na terenie parafii znajdowała się we wsi Rędziny kaplica pod wezwaniem św. Otylii, z własnym wyposażeniem¹¹².

Ta świątynia, zakonna i zarazem parafialna, w 1683 r. nadal nosiła dawne wezwanie. Była dobrze utrzymana, bo o tym świadczy, że w tabernakulum przechowywano ponad 100 komunikantów. Podobnie należycie utrzymana była kamienna chrzcielnica z czystą wodą chrzcielną, a oleje święte pobrane tego roku od dziekana z Brzeźnicy. Ołtarzy dziewięć. Wyposażenie w paramenty liturgiczne należyte i sporządzony został ich spis. Obraz Matki Boskiej z drogocenną sukienką, z koronami na głowie Maryi i Dzieciątka Jezus, wysadzanyymi perłami. Ponieważ przed tą wizytacją pre-

¹¹⁰ DLb, t. 3, s. 146–163; *Katalog 1978*, s. 332–335.

¹¹¹ S. Chodyński, *Mstów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 67–70.

¹¹² ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 128–135.

pozyt wyjechał w sprawach zakonnych do Warszawy, nie podano dalszych wiadomości dotyczących stanu świątyni¹¹³.

Niewiele szczegółowych wiadomości o samej parafii zanotowano podczas kolejnej lustracji odbytej w 1717 r. Świątynia kanoników regularnych tym razem miała siedem ołtarzy, a z nich trzy konsekrowane. W pozostałych znajdowały się tylko portatyłe. Istniało bractwo różańca świętego. Paramenty liturgiczne, a więc argentaria i szaty liturgiczne dokładnie spisane. Kościół ten był konsekrowany, jak na to wskazywały ślady na ścianach. Prepozytem od 1705 r. był Władysław Zakrzewski. Parafia obejmowała miasto Mstów i wsie: Wancerzew, Rajsko, Łuszczyn, Krosice, Zawada, Małusze Konwenckie, Małusze Szlacheckie, Brzyszków, Srocko, Mirów, Siedlec, Jaskrów, Konin, Kuchary, Skrzydłów, Kłobukowice, Rudniki i Wyczerpy. Katolików naliczono około 3000. Aktualny proboszcz był dobrym administratorem parafii, nikt z parafian nie umarł bez sakramentów, jedynie zaniedbano nieco katechizację¹¹⁴. Pod zarządem kanoników regularnych parafia pozostawała także w 1729 r. Ponieważ ta świątynia się spaliła, w 1729 r. trwała odbudowa, czy raczej budowa nowej¹¹⁵.

Budowa trwała od 1718 r. do 1746 r., a konsekracji 15 sierpnia 1748 r. dokonał biskup Franciszek Antoni Kobielski, sufragan wrocławski, dając wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i św. Augustyna¹¹⁶. Była to wspaniała świątynia, skoro w 1744 r. znajdowało się w niej osiem ołtarzy. Sama świątynia wzniesiona staraniem Władysława z Zakrzewa Zakrzewskiego, ówczesnego prepozyta mstowskiego, właściwie nazywana bazyliką, pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. Ołtarz wielki nowy, jeszcze niewyżłocony, poświęcony Matce Boskiej Wniebowziętej. Boczne natomiast poświęcono Matce Boskiej Częstochowskiej, św. Augustynowi, w czwartym stała figura Pana Jezusa, następne to ołtarz Różańcowy, św. Anny, św. Walentego i św. Antoniego Padewskiego¹¹⁷.

Ponieważ był zwyczaj, że konwent kanoników regularnych i parafia z nim złączona wizytowane bywały przez samego arcybiskupa, stąd w 1759 r., kiedy powinna odbyć się wizyta kanoniczna, poprzestano na podaniu wykazu mieszkających tu zakonników, a było ich kilkunastu: Ignacy Augustyn Sariusz a Koziorogi Kozierowski, od 1747 r. prepozyt; przeor Hieronim Barci-

¹¹³ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 281–282.

¹¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 562–567, 151–153.

¹¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 206–207.

¹¹⁶ Chodyński, *Mstów*, s. 67–70.

¹¹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 26–28v.

kowski; superior Augustyn Ostrzykowski; definitor Jan Kanty Pawełczyński, proboszcz parafii Olsztyn w diecezji krakowskiej; Michał Żuchalski, drugi definitor, kapelan kościoła filialnego w Rędzinach; Jacek Koźbiałowicz, senior; Mateusz Tykadłowski, kustosz; Stanisław Koźbiałowicz, zarządca kościoła w Zdżarach w diecezji poznańskiej; Marcelli Celasiński, bibliotekarz; Ksawery Slesarski, kapelan prepozyta; Herkulanum Lamel, Józef Kępiński, Ambroży Bieganowski, wikariusz w Olsztynie, Joachim Nowacki, wikariusz w Zdżarach, Grzegorz Mielecki, nauczyciel, brat Kacper i brat Stanisław Kostka Górski, brat Gaudenty Pniaczyński, sacelan, brat Ignacy Kowalski. Do parafii mstowskiej należała kaplica murowana w Rędzinach¹¹⁸.

Dokładny protokół wizytacyjny z 1765 r. przedstawia bogaty stan parafii i świątyni. Ta ostatnia wyposażona aż w dziewięć ołtarzy. Działy bractwo różańcowe założone w 1613 r. i bractwo św. Anny. Były osobne zabudowania należące do konwentu kanoników regularnych i do parafii. Rektorem kościoła parafialnego i konwentu zakonnego był nadal Ignacy Augustyn Kozierowski, biskup sufragan gnieźnieński. Duszpasterstwo prowadzone właściwie przez innych zakonników, a w 1765 r. było ich dziesięciu¹¹⁹.

Kościół parafialny uległ pożarowi w 1776 r., ale został odbudowany staraniem prepozyta mstowskiego i biskupa sufragana gnieźnieńskiego, Ignacego Augustyna Kozierowskiego (1708–1791), a kolejny raz palił się w 1800 r. Zresztą w swojej historii świątynia mstowska wiele razy cierpiała od nieszczęśliwych wypadków, od Szwedów, wojsk rosyjskich czy pruskich¹²⁰.

Świątynia w 1797 r. znajdowała się w dobrym stanie. Była murowana w formie krzyża, wyposażona w dwanaście ołtarzy. Wielki nosił wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, zaś boczne św. Anny, Różańcowy, św. Antoniego, św. Mikołaja, św. Michała, Opatrzności Boskiej, Ignacego Loyoli, św. Walentego, św. Krzyża, św. Augustyna, św. Józefa. Bardzo bogate wyposażenie¹²¹.

Jeszcze w czasach gnieźnieńskich, w 1798 r., rząd zaborczy odebrał konwentowi dotychczasowe uposażenie wyznaczając zakonnikom pensje. Wspominał o tym spisując inwentarz kościoła w Mstowie ówczesny zarządca, jeszcze kanonik regularny, L. Gładyszewski. Przedstawił też zarys dziejów parafii, opis wszystkich ołtarzy w świątyni oraz wszystkich sprzętów ko-

¹¹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 22, s. 8–10.

¹¹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1001–1020.

¹²⁰ ADWł, AAG. Wiz. 74, s. 73–114; Chodyński, *Mstów*, s. 68.

¹²¹ ADWł, AAG. Wiz. 93, s. 105–116.

ścielnych. Właściwym posiadaczem probostwa mstowskiego był od 1786 r. opat z Trzemeszna, Michał Kościeszka Kosmowski [późniejszy sufragan gnieźnieński]. Piszący to zwrócił uwagę, że w zaistniałej sytuacji nie ma funduszy na utrzymanie świątyni i klasztoru¹²².

Od 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej, aby po kasacie zakonów przejść pod zarząd duchowieństwa diecezjalnego. Parafia w 1879 r., za proboszcza Teodora Fibicha z zakonu franciszkanów reformatów, liczyła 5800 wiernych¹²³, a w 1892 r., kiedy proboszczem był Karol Korycki jako prepozyt, a wikariuszem Antoni Korzyński, było już 7130 wiernych zamieszkałych w Mstowie i we wsiach: Wancerzew, Jaskrów, Srocko, Brzyszków, Konin, Łuszczyn, Krosice, Małusze Wielkie, Małusze Małe, Skrzydłów, Zawada, Kuchary, Kłobukowice, Adamów i Chmielarze. W parafii znajdowały się kaplice św. Stanisława i św. Wojciecha¹²⁴.

Od 1925 r. parafia ta znalazła się w nowej diecezji częstochowskiej¹²⁵.

Kościół szpitalny

Wypełniając wspomniany wyżej wyrok sądu polubownego w osobach kustosza płockiego Jana de Moszny i Tomasza Strzępińskiego, kanonika płockiego z 1456 r., w mieście Mstów, po drugiej stronie rzeki Warty granicznej pomiędzy diecezjami, zbudowano z funduszy konwentu kaplicę murowaną z przytułkiem dla ubogich, pod wezwaniem św. Stanisława, konsekrowaną przez sufragana krakowskiego Tomasza Oborskiego w 1620 r. Kiedy ta świątynia wraz z przytułkiem spaliła się w 1728 r., została odbudowana przez prepozyta mstowskiego Władysława Zakrzewskiego. Kaplica ta uległa pożarowi w 1873 r.¹²⁶

Kaplica pw. św. Stanisława

Drugą kaplicę w mieście Mstowie, pod wezwaniem św. Stanisława, ufundował w 1620 r. mieszczanin, Wojciech Podlejski, konsekrowaną przez biskupa Tomasza Oborskiego w 1620 r. Była ona położona po drugiej stronie rzeki Warty, a więc już w diecezji krakowskiej¹²⁷. Bliższych o niej wiadomości nie znamy.

¹²² ADWł, AAG. Wiz. 118, s. 45–53.

¹²³ Chodyński, *Mstów*, s. 67.

¹²⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 100.

¹²⁵ *Katalog 1978*, s. 332–335, gdzie też jest podana historia konwentu i parafii.

¹²⁶ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1001–1031; Wiz. 74, s. 103–106; Chodyński, *Mstów*, s. 70.

¹²⁷ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1020–1022.

Kaplica pw. św. Wojciecha

Tę murowaną kaplicę w kształcie rotundy zbudowano przy drodze wiodącej z Mstowa do Częstochowy. Nie znamy daty jej budowy. Niektórzy mieszały dzieje tego kościoła z dziejami kościoła św. Stanisława. Konsekrowana została w 1633 r. przez biskupa sufragana krakowskiego, Tomasza Oborskiego, pod wezwaniem św. Wojciecha. Stałego kapelana nie było, a tylko niekiedy prepozyt z Mstowa posyłał kogoś spośród kanoników regularnych dla sprawowania nabożeństwa. W 1765 r. był to Franciszek Ksawery Slegawski. Na cmentarzu przy niej chowano zmarłych. Teraz wokół niej jest nadal cmentarz grzebalny i sprawuje ona rolę kaplicy cmentarnej¹²⁸.

MYKANÓW

Jest to stara wieś, najpierw książęca, a potem od 1260 r. należąca najpierw z darowizny księcia Bolesława Wstydliwego do klasztoru klarysek w Zawichoście, a następnie, w kilka lat później, do klasztoru tychże zakonnic przy kościele św. Andrzeja z Krakowa, fundowanych przez księżnę Salomeę. Czy przedtem był tam już kościół, powiedzieć trudno. Przyjmuje się bowiem, że w pierwszej połowie XIII w. funkcjonowała już tam parafia ze świątynią pod wezwaniem św. Marii Magdaleny. Za czasów Jana Długosza znajdowała się w Mykanowie drewniana świątynia parafialna, inkorporowana zakonnicom z Krakowa. Zakonnice też miały prawo patronatu. Parafia należała jednak do archidiecezji gnieźnieńskiej¹²⁹.

Chociaż więc parafia ta była związana z Krakowem poprzez klasztor klarysek, to jednak administracyjnie należała do archidiecezji gnieźnieńskiej. Za arcybiskupa Jana Łaskiego probostwo przy tamtejszym kościele św. Marii Magdaleny i św. Leonarda miał Jan Morszelewski, a do parafii należały jeszcze wsie Cykarzew, Kocin i Rybna¹³⁰.

Na terenie parafii znajdowała się wieś Cykarzew, gdzie w 1574 r. niejaka Postękańska, wdowa i dzierżawczyni dóbr mykanowskich, wystawiła kaplicę pod wezwaniem św. Stanisława, gdzie powstała filia parafii w Mykanowie¹³¹.

¹²⁸ Tamże, s. 1022–1023, *Wiz.* 74, s. 103–106; Chodyński, *Mstów*, s. 70.

¹²⁹ DLb, t. 3, s. 333–335; LB, t. 1, s. 524–525; Librowski, *Indeks*, s. 127; S. Chodyński, *Mykanów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 70–72; *Katalog* 1978, s. 359–361.

¹³⁰ LB, t. 1, s. 524.

¹³¹ ADWł, AAG. *Wiz.* 5, s. 102; Chodyński, *Mykanów*, s. 72.

Kościół w Mykanowie, według przeprowadzonej lustracji w 1636 r., był drewniany, konsekrowany, z trzema ołtarzami, należycie zadbane, a parafia nadal pozostawała pod patronatem zakonnic. Liczyła wówczas około 300 wiernych. Proboszcz miał zapewnione należyte utrzymanie, ale nie podano wówczas jego imienia¹³². Wówczas we wsi Cykarzew znajdowała się wspomniana wyżej kaplica pod wezwaniem św. Stanisława, uważana za filię parafii mykanowskiej¹³³. Także w 1683 r. świątynia była należycie zadbana i dobrze wyposażona w paramenty liturgiczne. Probostwo miał Tomasz Jackowski. Naliczono około 500 osób zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych. Znajdował się także przytułek dla ubogich, ale mający tylko jedno pomieszczenie dla ubogich obojga płci¹³⁴. Także i wówczas uważano kościółek czy kaplicę w Cykarzewie za filię Mykanowa. A była ona należycie wyposażona w to, co niezbędne dla nabożeństw, a nawet posiadała własne uposażenie¹³⁵.

Ta stara zapewne świątynia służyła parafii jeszcze w 1712 r. Znajdowały się w niej cztery ołtarze. Wyposażenie we wszystkie utensylia liturgiczne raczej bogate, dokładnie spisane. Świątynia otrzymała jeszcze drugiego patrona, mianowicie św. Leonarda. Parafia nadal patronatu zakonnic z Krakowa, a proboszcz, którym wówczas był niejaki Maciej Bernacki, posiadał wystarczające uposażenie. Opisano także kościół filialny w Cykarzewie, z trzema ołtarzami i wyposażeniem jak w kościele parafialnym. A ten kościół drewniany nie tylko znajdował się w dobrym stanie, ale rezydował przy nim wikariusz, Wojciech Przybyłowicz. Jednak miano co do niego pewne zastrzeżenia¹³⁶.

Kościół w Mykanowie był stary i dlatego w 1725 r. zastąpiono go nowym, także drewnianym, do którego wyposażenie przeniesiono ze starej świątyni. Zbudowany został nakładem Szymona Przypkowicza, mieszczanina i malarza częstochowskiego, ale także staraniem kolatorek, zakonnic. W 1729 r. świątynia ta nie była jeszcze konsekrowana, a jedynie poświęcona przez Andrzeja Karsznickiego, infułata z kolegiaty w Łasku, a patronami jej byli święci Leonard i Maria Magdalena. Probostwo miał wówczas Andrzej Banasiewicz. Parafię tworzyły wtedy wsie Mykanów, Cykarzew, Kocin i Rybno, a wiernych spowiadających się naliczono około 900. W świątyni filialnej

¹³² ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 104–106.

¹³³ Tamże, s. 102.

¹³⁴ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 287–290.

¹³⁵ Tamże, s. 289–290.

¹³⁶ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 554–561.

św. Stanisława w Cykarzewie, wyposażonej w trzy ołtarze, mianowicie wielki Świętego Krzyża i boczne św. Antoniego i św. Rocha, przechowywano także Najświętszy Sakrament. Tą świątynią zarządzał Szymon Srokosiński¹³⁷. Wspomniany wyżej Andrzej Banasiewicz pozostawał tu jeszcze w 1744 r. Natomiast w kościele filialnym Cykarzew, który przeszedł ostatnio naprawę, zmieniono wezwanie ołtarzy, ponieważ w 1744 r. wielki został poświęcony Matce Boskiej, zaś boczne pozostały nadal poświęcone św. Rochowi i św. Antoniemu¹³⁸.

Ta parafia razem z filią wizytowana była w 1759 r., i nadal duszpa sterzował tu Andrzej Banasiewicz, natomiast przy drewnianym kościele filialnym św. Stanisława w Cykarzewie, tym razem jako zarządca, przebywał Jakub Borzkiewicz¹³⁹. Parafia pozostawała nadal prawa patronatu zakonnicy z Krakowa. W 1765 r. tamtejszy kościół drewniany miał ołtarz wielki św. Leonarda, a na zasłonie wizerunek Matki Boskiej Częstochowskiej, fundowany w 1775 r. przez Kajetana Bystrzanowskiego. Boczne natomiast ołtarze nosiły wezwania Męki Pańskiej, św. Mikołaja i św. Andrzeja Apostoła. Parafią zarządzał Andrzej Janicki. W Cykarzewie, wsi należącej do paulinów, nadal znajdował się kościół drewniany, filialny Mykanowa¹⁴⁰.

Kiedy wizytowano tę parafię w 1779 r., pozostawał tu nadal kościół drewniany pod wezwaniem św. Leonarda, w stanie średnim. Pewnej naprawy wymagała posadzka, w prezbiterium z kamienia, a w nawie drewniana. Przy parafii nie działało żadne bractwo. Probostwo od 1764 r. miał Andrzej Janicki. W Cykarzewie, na terenie parafii Mykanów, znajdowała się kaplica filialna wystawiona w 1574 r. przez ówczesną miejscową dziedziczkę Poštěkalską, pod wezwaniem św. Stanisława Biskupa i Męczennika¹⁴¹.

Jak wynika z później zapisanej wiadomości, kościół w 1724 r. miał wystawić Szymon Przypkiewicz, mieszczanin częstochowski, pod wezwaniem św. Leonarda i św. Marii Magdaleny¹⁴². Ta świątynia spaliła się w 1768 r. Niebawem, bo w 1777 r. została wystawiona na tym samym miejscu kaplica drewniana, konsekrowana przez biskupa Ignacego Koźmierowskiego, sufragana gnieźnieńskiego¹⁴³. W Cykarzewie nadal pozostawała filia Mykanowa.

¹³⁷ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 199v–202.

¹³⁸ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 29–31v.

¹³⁹ ADWł, AAG. Wiz. 22, s. 10–12.

¹⁴⁰ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1170–1183.

¹⁴¹ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 335–348.

¹⁴² ADWł, AAG. Wiz. 93, s. 125.

¹⁴³ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 335–348.

W 1759 r. proboszczem był Andrzej Banasiewicz¹⁴⁴. Stan kościoła parafialnego opisano w 1797 r., kiedy proboszczem był Jacek Bielski. Kościół wyposażony w ołtarz wielki św. Leonarda i boczne Pana Jezusa i św. Mikołaja¹⁴⁵.

Prawa patronatu zakonnicy pozostawała parafia w 1800 r., kiedy to władze zaborcze zabrały im majątek. Od 1783 r. probostwo to posiadał Jacek Bielski, który był jednocześnie proboszczem w Borownie, gdzie też najczęściej rezydował, zaś w Mykanowie utrzymywał wikariusza, Sebastiana Pawłowskiego. W parafii mykanowskiej było wówczas 1218 wiernych¹⁴⁶. Jacek Bielski był też proboszczem w 1802 r. i sporządził inwentarz tego kościoła¹⁴⁷.

Tak parafia w Mykanowie, jak i kościół filialny, od 1818 r. należały do diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1879 r. za proboszcza Jana Gierczyckiego parafia liczyła 2343 wiernych¹⁴⁸. Ale już w 1892 r., za proboszcza Lucjana Nawrockiego, wiernych było 3266, we wsiach Mykanów, Rybna, Kocin, Cykarzew, Broniszew i folwark Klekoty.

Po 1925 r. tak Mykanów, jak i Cykarzew znalazły się w diecezji częstochowskiej¹⁴⁹.

Cykarzew

Mówiąc o Mykanowie wiele razy wspomiana była kaplica w Cykarzewie, jako filialna, mająca zadatek, aby powstała tu samodzielna parafia., tym bardziej, że proboszcz mykanowski utrzymywał tu swojego wikariusza, którym w 1759 r. był niejaki Jakub Boszkiewicz. Pod adresem tego kapłana miano wiele uwag. Przy tej świątyni prowadzono nawet księgi parafialne, co mogło być zapowiedzią utworzenia tu samodzielnej parafii. Te nadzieje spełniły się dopiero w czasie, kiedy parafia macierzysta i wieś Cykarzew znalazły się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Erekcji tej nowej parafii dokonał dopiero biskup kujawsko-kaliski, Stanisław Zdzitowiecki, w 1908 r. Teraz należą do archidiecezji częstochowskiej¹⁵⁰.

---

¹⁴⁴ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1170–1183; Wiz. 73, s. 335–348; Wiz. 93, s. 125–129; Wiz. 100, s. 49–58; Wiz. 118, s. 55–56; Chodyński, *Mykanów*, s. 70–71; *Katalog 1978*, s. 350.

¹⁴⁵ ADWł, AAG. Wiz. 93, s. 125–129.

¹⁴⁶ ADWł, AAG. Wiz. 100, s. 49–58.

¹⁴⁷ ADWł, AAG. Wiz. 118, s. 55–56.

¹⁴⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 70.

¹⁴⁹ Tamże, s. 359–361.

¹⁵⁰ ADWł, AAG. Wiz. 22, s. 11–12; *Katalog 1978*, s. 355–357.

PARZYMIECHY

W dekanacie wieluńskim, następnie krzepickim, a w ostatnim okresie zaborów Polski w dekanacie częstochowskim, znajdowała się parafia Parzymiechy.

Powstała w pierwszej połowie wieku XV, a ponieważ do niej należała wieś Jaworzno z kościołem filialnym, od dawna nazywano ją parafią prepozyturalną¹⁵¹. Była to wieś szlachecka, najpierw należąca do Ponińskich, a potem do kolejnych, zmieniających się właścicieli. Nie można dokładnie powiedzieć, kiedy powstała, ale w 1521 r. był tu kościół pod wezwaniem świętych Apostołów Piotra i Pawła, a jej probostwo trzymał niejaki Marcin z Wyszuka. Wśród kilku miejscowości związanych z parafią znajdowało się też Jaworzno, gdzie był dawniejszy kościół parafialny pod wezwaniem Świętej Trójcy, przez arcybiskupa Jana Łaskiego włączony jako filialny do parafii Parzymiechy. Proboszcz miał obowiązek postarać się, aby w dni niedzielne i świąteczne były tu sprawowane nabożeństwa¹⁵².

Pierwszy zachowany opis lustracyjny parafii mamy z 1668 r. Znajdował się tu kościół murowany, kryty dachówką. Podłoga w nawie drewniana, a w prezbiterium z kamienia. Wyposażenie w paramenta liturgiczne i uposażenie wystarczające. W 1668 r. istniał przytułek dla ubogich. Trzech mansjonarzy będących przy parafii miało swoje mieszkania. Jednak nie podano imienia ani proboszcza, ani owych mansjonarzy. W parafii istniało bractwo różańcowe, mające księgę zapisanych członków. Świątynia w Jaworznie była drewniana, z wystarczającym wyposażeniem. Także i tu znajdował się przytułek dla ubogich. Do Michała Ponińskiego wieś ta należała także w roku 1753 i 1759, z prezenty którego probostwo miał wówczas Jakub Szczepanowski, obsługując także parafię filialną w Jaworznie. On zdaje się nieco przedłużył świątynię. Był gorliwym kapłanem¹⁵³.

W 1765 r. była to wieś dziedziczna Stanisława Łodzia Ponińskiego. Świątynia murowana, przez aktualnego proboszcza znacznie poprawiona, pod wezwaniem świętych Apostołów Piotra i Pawła. Ołtarz wielki, wzniesiony przez proboszcza pod wezwaniem Przemienienia Pańskiego. Zaś boczne pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Marii Panny i św. Barbary. Parafią

¹⁵¹ Librowski, *Indeks*, s. 133.

¹⁵² LB, t. 1, s. 114–115.

¹⁵³ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 99–101, 110–111; Wiz. 12, s. 96–104; Wiz. 15, s. 311–323; Wiz. 17, k. 75v–79v; Wiz. 18, s. 261–271; Wiz. 25, s. 3–6; Wiz. 74, s. 222–234; Wiz. 75, s. 41–43.

zarządzał od 1731 r. Jakub Szczepanowski. Nadal do parafii należał kościół filialny w Jaworznie¹⁵⁴.

Kiedy proboszczem był tu Karol Wolski, w 1797 r. świątynia opisana została jako staroświeckiej struktury, murowana, pod wezwaniem świętych Apostołów Piotra i Pawła. Trzy ołtarze nowe i pięknie ozdobione. Wyposażenie we wszelkie potrzebne paramenty liturgiczne raczej bogate. Równie dokładnie opisano stan gospodarstwa plebańskiego i uposażenie. Do parafii tej należał kościół filialny w Jaworznie¹⁵⁵.

W 1800 r. proboszcz tej parafii od 1773 r., Karol Wolski, był jednocześnie dziekanem dekanatu krzepickiego. Świątynia murowana dokładnie opisana w 1800 r. Kolatorem był Ludwik Walewski, miejscowy dziedzic. Parafie tworzyły wówczas wsie Parzymiechy, Lipie i Kobielice, gdzie naliczono 726 osób komunikujących. Był kościół filialny w Jaworznie¹⁵⁶.

Od 1818 r. Parzymiechy znalazły się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Kiedy dziekan krzepicki, Albin Stawicki, w 1824 r. wizytował parafię, pamiętano tu, że kiedyś kościół parafialny miał być w rękach innowierczych arian. Został stan świątyni należycie utrzymany. Prawo patronatu należało do wdowy, Walewskiej, z drugiego męża Krobanowskiej, i jej dzieci. Proboszczem, rezydującym w Parzymiechach, był od 17 lat Ludwik Krobanowski. Miał wikariusza – kapelana, Justusa Markowskiego, rezydującego przy kościele filialnym w Jaworznie. W części parafii ciężącej do świątyni parafialnej zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych było około 1000 osób¹⁵⁷.

W wyżej wspomnianym Jaworznie, gdzie prawnymi kolatorami byli Walewscy, w praktyce tamtejszą świątynią drewnianą opiekował się właściciel Jaworzna, Florian Suchecki. Świątynia tamtejsza, wprawdzie drewniana, była dobrze utrzymana i wyposażona, a duszpasterstwo sprawował od około 1821 r. wspomniany wyżej wikariusz-kapelan Markowski, zakonnik augustinianin. Jednym z jego obowiązków było odprawianie rocznie 104 mszy, na co był zapis sumy 3000 złotych polskich na dobrach Jaworzno. Do komunii wielkanocnej z części parafii przypadającej do tej świątyni filialnej było około 500 osób. Dlatego traktowano tę część poniekąd za osobną parafię i osobno ją wizytowano w 1824 r.¹⁵⁸

¹⁵⁴ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1655–1668.

¹⁵⁵ ADWł, AAG. Wiz. 95, s. 39–45.

¹⁵⁶ ADWł, AAG. Wiz. 102, s. 3–38; Wiz. 103, s. 149.

¹⁵⁷ ADWł, ABKKal. Wiz 5(387), k. 207–237.

¹⁵⁸ Tamże, s. 239–268.

W XIX wieku wzrastała liczba wiernych, bowiem w 1879 r., za proboszcza Aleksandra Dakowskiego, parafia liczyła 3250 wiernych¹⁵⁹, a pod koniec wieku, gdy był tu ten sam co wyżej proboszcz, mający pomoc w wikariuszu Justynie Walkowskim, bernardynie, parafia miała już 3700 wiernych, zamieszkujących wsie Parzymiechy, Lipie, Rozalin, Napoleon, Grabarz, Wapiennik, Gętkowizna, Zimna Woda, Kleśniska, Załęcze Małe, Cisowa, Cieśle, Proniny, Jaworzno, Słowików i Julianpol. Nadal był kościół filialny w Jaworznie, noszący teraz wezwanie Świętej Trójcy i Szkaplerza Matki Boskiej¹⁶⁰.

Świątynia filialna w Jaworznie została dokładnie opisana w 1802 r., gdy została przekazana pod zarząd Jana Zalewskiego, który tu zaczął rezydować. Sporządzono spis inwentarza i uposażenia¹⁶¹.

I ta parafia znalazła się od 1925 r. poza diecezją włocławską i weszła w skład diecezji częstochowskiej.

Jaworzno

O tej parafii i o kościele tamtejszym, jako filialnym parafii Parzymiechy, wspomniano wyżej przy parafii macierzystej. W 1765 r. wieś ta należała do Ludwika Sucheckiego. Miała stary kościół drewniany pod wezwaniem Trójcy Przenajświętszej. Przechowywano w niej Najświętszy Sakrament i była chrzcielnicą, co świadczy, że praktycznie były tu uprawnienia parafialne. Świątynia wyposażona w pięć ołtarzy, a mianowicie wielki Świętej Trójcy i boczne Matki Boskiej Bolesnej, Jezusa Chrystusa Ukrzyżowanego, św. Rocha i Matki Boskiej Szkaplerznej. Przy tym ołtarzu bractwo Szkaplerza ustanowione w 1699 r. Świątynia dobrze wyposażona w paramenty liturgiczne, a także mająca pewne uposażenie. Zarządzał nią prawnie proboszcz parafii Parzymiechy, ale praktycznie duszpasterstwo sprawował tu zarządca mieszkający na miejscu, Michał Dzieniakowski. Wraz z parafią Parzymiechy znalazła się po 1818 r. w diecezji kujawsko-kaliskiej¹⁶².

Ostatecznie w 1919 r. biskup włocławski, Stanisław Zdzitowiecki, erygował tu samodzielną parafię¹⁶³.

¹⁵⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 72.

¹⁶⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 101.

¹⁶¹ ADWł, AAG. Wiz. 131, s. 39–38.

¹⁶² ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1662–1664; S. Chodyński, *Parzymiechy*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 73–74.

¹⁶³ *Katalog 1978*, s. 306–307.

POCZESNA

Jest to jedna z tych parafii, które z diecezji krakowskiej przeszły w 1818 r. do diecezji kujawsko-kaliskiej. Sama wieś Poczesna stanowiła własność królewską i należała do starostwa olsztyńskiego, ale nie wiadomo do jakiej parafii, bo z przyczyn niewiadomych nie ma o wsi żadnej wzmianki u Jana Długosza, spisującego uposażenie Kościoła w diecezji krakowskiej. Możliwe, iż należała do parafii w Częstochowie albo parafii Zrębice. Jest to też jedna z młodszych parafii, bowiem została erygowana dopiero w 1606 r. przez biskupa krakowskiego Bernarda Maciejowskiego, wydzielającego część okręgu parafialnego z parafii Zrębice, a część z parafii Koziegłowy. Ale stać się tak mogło, gdyż w tymże roku dzierżawca dóbr klucza olsztyńskiego, Jan z Cieszyna Ocieski, zbudował we wsi Poczesna kościół drewniany, zdaje się, że modrzewiowy, pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela, dając tym samym możliwość władzy kościelnej utworzenia nowej parafii. Pewnie ta świątynia swoją wielkością nie wystarczała wiernym, skoro w 1719 r. staraniem ówczesnego proboszcza Antoniego Lechowicza, a z funduszy dzierżawcy dóbr Wiklińskiego, została powiększona. Kościół został konsekrowany w 1746 r. przez sufragana krakowskiego Michała Kunickiego, a w 1786 r. odnowiony i przyozdobiony¹⁶⁴.

Od 1818 r. parafia znalazła się w zaborze rosyjskim i w diecezji kujawsko-kaliskiej. Ponieważ świątynia drewniana chyliła się ku upadkowi, już w 1868 r. powzięto myśl o budowie nowej świątyni, a starą rozebrano. Jako też w latach 1870–1877, z ofiar parafian, a staraniem kolejnych proboszczów, Antoniego Falczyńskiego i Franciszka Kapańczyńskiego, zbudowano nową, wprawdzie jednonawową, ale dużą świątynię w stylu neogotyckim i neoromańskim. Konsekrował ją w 1878 r. biskup włocławski Wincenty Chościak-Popiel. W 1879 r. za proboszcza Franciszka Kapańczyńskiego parafia liczyła 3550 wiernych¹⁶⁵, a już w 1892, gdy proboszczem był Franciszek Gorzędowski, a wikariuszem Sylwester Baranowicz, naliczono ich 4200, zaś okręg parafialny obejmował wsie: Poczesna, Nowa Wieś, Huta, Baryły, Wanaty, Zawisna, Zawada, Łysiec, Klepaczka, Starcza, Własna, folwark Klepaczka, Nierad, Osiny, Dębowiec, Kręciwilk, folwark Poczesna, Borek, Młynek, Michałów, Adamów i Lepisz¹⁶⁶.

Od 1925 r. parafia Poczesna należy do nowej diecezji częstochowskiej¹⁶⁷.

---

¹⁶⁴ Tamże, s. 385–388; S. Chodyński, *Poczesna*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 74–75.

¹⁶⁵ Tamże, s. 74.

¹⁶⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 101.

¹⁶⁷ *Katalog 1978*, s. 385–388.

PRZYRÓW

Także ta parafia ma swoje początki w diecezji krakowskiej, a jej dzieje są bogate, bo obejmują kilka świątyń. Początkami swoimi sięga wsi królewskiej Komorów, na której terenie w 1369 r. zostało lokowane przez Jakuba Rychlickiego z Nagłowic, za przywilejem króla Kazimierza Wielkiego, miasto Przyrów¹⁶⁸. W samym Komorowie musiał być poprzednio kościół, a przy nim parafia, które powstały tu prawdopodobnie na początku wieku XIV. Poprzednio tereny te mogły należeć do parafii w Lelowie¹⁶⁹. Jan Długosz podaje, że w mieście tym, którego właścicielem był monarcha, około 1440 r. znajdował się drewniany kościół, prawa patronatu królewskiego, pod wezwaniem św. Doroty. Wspomina ponadto o dwóch wsiach należących do parafii, mianowicie Zarebie i Wiercica¹⁷⁰.

Zatem najpierw powinien znajdować się kościół we wsi Komorów, możliwe, iż pod wezwaniem św. Mikołaja, który na przełomie wieku XV i XVI został rozebrany. Na jego miejsce został wzniesiony kościół nowy, murowany, pod dawnym wezwaniem, istniejący obecnie. Po założeniu miasta przeniesiono parafię do nowego kościoła św. Doroty. Świątynia ta została powiększona w 1609 r. przez dobudowanie murowanej bocznej kaplicy pod wezwaniem Matki Boskiej Szkaplerznej. Nie można nie wspomnieć, że we wsi Święta Anna powstał kościół zakonny bernardynów, najpierw drewniany z około 1500 r., potem w 1609 r. rozpoczęto, staraniem Joachima Ocieskiego, starosty olsztyńskiego, jego rozbudowę. Po kasacie bernardynów w 1864 r., do klasztoru tego przeniesiono zakon sióstr klawurowych, dominikanek. Ponadto w mieście znajdował się jeszcze kościół św. Michała Archanioła, który spalił się w 1773 r.¹⁷¹

Od 1818 r. Przyrów znalazł się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Parafia rozwijała się liczebnie. Za proboszcza Antoniego Barnaby Zygmunowicza około 1879 r. liczyła już 3520 wiernych¹⁷². Od 1864 r. we wsi Święta Anna, w pobornardyńskim klasztorze, umieszczone zostały zakonnice dominikanki¹⁷³.

¹⁶⁸ *Przyrów*, w: MPT, t. 2, s. 458–459.

¹⁶⁹ *Katalog 1978*, s. 337.

¹⁷⁰ DLb, t. 2, s. 214–215.

¹⁷¹ *Katalog 1978*, s. 336–338; S. Chodyński, *Przyrów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 75.

¹⁷² Tamże.

¹⁷³ S. Chodyński, *Przyrów. Clastrum Vir. Odr. S. Dominci*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1891, s. 104–108.

Pod koniec XIX wieku, w 1892 r. parafia, której proboszczem był Stanisław Rutkiewicz, liczyła 3827 wiernych w osadzie Przyrów i wsiach Wiercica, Zalesice, Sygontka, Sieraków, Staropole, Bolesławów, Zarębie, Stanisławów, Święta Anna, Kopaniny i Wygwizdów. We wsi Święta Anna znajdował się klasztor dominikanek, a w Przyrowie kaplica publiczna św. Mikołaja¹⁷⁴.

Od 1925 r. Przyrów należy do diecezji częstochowskiej, teraz już archidiecezji, w dekanacie mstowskim¹⁷⁵.

Kościół i klasztor bernardynów [zamieniony na klasztor sióstr dominikanek]

Gdy była mowa o parafii w Przyrowie, wspomniano o klasztorze bernardynów. Na terenie wsi Święta Anna około 1500 r. powstał klasztor bernardynów, który przez Joachima Ocieskiego, starostę olsztyńskiego i kasztelana sądeckiego w 1609 r. został znacznie rozbudowany. Zakonnicy przebywali tu do chwili kasaty zakonów w zaborze rosyjskim w 1864 r. Władze zaborcze przeznaczyły zabudowania klasztorne dla przeniesionych tutaj z Piotrkowa sióstr dominikanek i sióstr z innych ośrodków, mianowicie sióstr zgromadzenia Matki Boskiej, zwanych mariawitkami. W latach 1881–1888 kościół i klasztor zostały odbudowane i przejęte przez siostry dominikanki¹⁷⁶.

PRYZSTAJNIA

Wieś ta i tamtejszy kościół parafialny należały najpierw do diecezji wrocławskiej, a następnie do diecezji krakowskiej w dekanacie lelowskim. Jan Długosz zapisał, że około 1506 r. znajdował się tam kościół drewniany pod wezwaniem Świętego Krzyża, ale nie wiadomo, kiedy zbudowany. Ponieważ uposażenie było bardzo małe, przez lat 40 na początku XVIII wielu parafia nie miała własnego duszpasterza, co pociągnęło za sobą brak opieki nad świątynią i jej ruinę. Zapewne kolatorka, niepodanego imienia Żabicka, w 1752 r. na miejscu dawanej świątyni ufundowała nową, chociaż ukończoną dopiero w 1797 r. sumptem Antoniego Paciorkowskiego¹⁷⁷.

¹⁷⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 101–102.

¹⁷⁵ *Katalog 1978*, s. 336–338.

¹⁷⁶ Chodyński, *Przyrów. Clastrum Virg. Ord. S. Dominici*, s. 104; *Katalog 1978*, s. 338.

¹⁷⁷ Tamże, s. 485–486; S. Chodyński, *Przystajnia*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 75–76.

W 1818 r. parafia ta znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Kiedy wizytowano ją w 1824 r., świątynia w Przystajni była murowana, a nawet nazwana piękną. Kolatorem aktualnie był niejaki Ludwik Skrzetuski. Czy z winy jego, czy też proboszcza, w niektórych miejscach znajdowały się przecieki. Probostwo miał Leon Dziechciarski. Chociaż był słabego zdrowia, nie miał wikariusza. Odpusty obchodzono na uroczystość Świętego Krzyża oraz na św. Rocha i św. Walentego. Parafia nie była tak mała, bowiem zobowiązanych do spowiedzi wielkanocnej było około 1500 osób¹⁷⁸. Parafia musiała wzrastać, bowiem w 1879 r. parafian naliczono już 3375¹⁷⁹, a pod koniec wieku, w 1892 r., gdy probostwo miał Walenty Kuroch, a wikariat Stanisław Nuskiewicz, było ich już 4682, we wsiach Przystajnia, Stany, Górki, Kuźniczka, Kuźnica Stara, Kamieńska, Podłężę Szlacheckie, Ługi, Dąbrowa, Bór, Wilcza Góra, Galińskie i Wężina¹⁸⁰. Na terenie parafii we wsi Podłężę Szlacheckie znajdowała się kaplica murowana zbudowana w 1864 r. Od 1925 r. parafia ta należy do diecezji częstochowskiej¹⁸¹.

RĘDZINY

O Rędzinach wspomniano już przy parafii w Mstowie, bo do tamtejszej parafii wieś ta należała. Pierwotnie należała do diecezji krakowskiej, w parafii Mstów i razem z nią ostatecznie znalazła się w archidiecezji gnieźnieńskiej. Sama wieś wspomniana w 1220 r. jako należąca do parafii w Mstowie. Otrzymała murowany kościół pod wezwaniem św. Otylii, z fundacji właściciela wsi, Jana Wielamowskiego, konsekrowany w 1624 r. przez biskupa bakowskiego, Adama Górskiego. Ośrodek ten był uważany za filię parafii Mstów i odprawiali tam zakonnicy, a jeden z nich stale tu rezydował. Chociaż niektórzy są zdania, że to dopiero wówczas erygowano tu samodzielną parafię¹⁸². Czyli, chociaż pierwotnie, jako wieś w parafii Mstów, należała do diecezji krakowskiej, to jako parafia, powstała już w archidiecezji gnieźnieńskiej.

Jako filia parafii mstowskiej, Rędziny zostały ustanowione w 1624 r. W 1636 r. w Rędzinach znajdowała się kaplica pod wezwaniem św. Otylii,

¹⁷⁸ ADWł, ABKKal. Wiz. 5(387), s. 331–366.

¹⁷⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 75.

¹⁸⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 102.

¹⁸¹ *Katalog 1978*, s. 485–486.

¹⁸² S. Chodyński, *Rędziny*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 76–77.

z własnym wyposażeniem, czyli była prawie traktowana jako osobna parafia, tyle iż inkorporowana jeszcze do Mstowa, parafii prowadzonej przez kanoników regularnych laterańskich. W 1744 r. tamtejsza świątynia, pod wezwaniem św. Otylii, pozostawała raczej dobrze utrzymana. Znajdowały się w niej cztery ołtarze, mianowicie wielki pod wezwaniem św. Otylii, a boczne Matki Boskiej, św. Jana Chrzciciela i Matki Boskiej Różańcowej. Należały do niej wsie Rędziny, Rząsawy, Rudniki i Mirów, zaś wiernych mogących już korzystać z sakramentów wielkanocnych było około 250¹⁸³. Jako filialna występuje nadal w wizytacjach przeprowadzanych w parafii macierzystej Mstów¹⁸⁴.

Jest nieco dokładniej opisana w 1765 r. razem z parafią mstowską. Wieś to szlachecka w posiadaniu Kacpra Maluskiego i Jana Marchockiego. Kościół tamtejszy murowany pod wezwaniem św. Otylii, wyposażony w cztery ołtarze. Wielki z obrazem św. Otylii, przy którym znajdowały się nawet wota dziękczynne. Boczne natomiast to Matki Boskiej Różańcowej, Matki Boskiej Szkaplerznej i św. Jana Chrzciciela. W parafii pracował Michał Zachalski, kanonik regularny¹⁸⁵.

Rędziny pozostawały parafią filialną Mstowa także w 1797 r. Świątynia murowana, z ołtarzem wielkim pod wezwaniem św. Otylii, miejscowej patronki, zaś boczne poświęcono św. Janowi Chrzcicielowi, Matce Boskiej Różańcowej i św. Rozalii. Świątynia należycie wyposażona, z własnym wyposażeniem, traktowana prawie jako samodzielna, a protokół podpisał jako proboszcz A. Gilewski, kanonik regularny¹⁸⁶. Jako filialna parafii Mstów wspomniana jeszcze w 1800 r. Jednak Rędziny musiały być uważane prawie za samodzielną parafię, bowiem od 1799 r. był tu Wojciech Charzewski, kanonik regularny, prezentowany przez swojego zakonnego przełożonego. Do tej filialnej parafii należały wsie Rędziny, Rząsawy, Rudniki i Mirów, gdzie było około 930 wiernych¹⁸⁷. Tenże proboszcz sporządził w 1802 r. dokładny inwentarz paramentów liturgicznych i innych sprzętów kościelnych¹⁸⁸.

Wraz z parafią mstowską znalazła się od 1818 r. w diecezji kujawsko-pomorskiej. Jako całkowicie samodzielna parafia została ustanowiona w 1866 r.

¹⁸³ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 128–135; Wiz. 17, k. 27v–28.

¹⁸⁴ ADWł, AAG. Wiz. 22, s. 10; Wiz. 59, s. 1023–1029; Wiz. 74, s. 117–127; Wiz. 75, s. 21–22; Wiz 93, s. 117.

¹⁸⁵ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1023–1029.

¹⁸⁶ ADWł, AAG. Wiz. 93, s. 117–123.

¹⁸⁷ ADWł, AAG. Wiz. 100, s. 37–45; Wiz. 118, s. 69–72.

¹⁸⁸ ADWł, AAG. Wiz. 118, s. 69–72.

Obraz patronki był uważany nawet za łaskami słynący. Już w 1879 r., za proboszcza Adama Giegurzyńskiego, liczyła 2325 wiernych¹⁸⁹, a w 1892 r. było ich już 2616 we wsiach Rędziny, Mirów, Rząsawy, Rudniki, Marianka i Ołowianka. W Rędzinach była ponadto murowana kaplica¹⁹⁰.

Po zmianach granic w diecezjach polskich z 1925 r. i utworzeniu nowej w Częstochowie, do niej została włączona¹⁹¹.

STAROKRZEPICE

Starokrzepice związane są z Krzepicami nie tylko nazwą, ale związkami przyczynowymi, chociaż tak się ułożyło, że aż do 1818 r. parafia Krzepice znajdowała się w diecezji krakowskiej, a Starokrzepice pozostawały w diecezji wrocławskiej, aby po tej dacie znaleźć się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Wyglądało to dziwnie, ale tak było. Wprawdzie założone na nowym miejscu miasto Krzepice i parafia ostatecznie znalazły się w archidiecezji gnieźnieńskiej, to jednak dawne miejsce, nazwane teraz Starokrzepice, pozostało do początków XIX wieku w diecezji wrocławskiej.

Parafię w dawnych Krzepicach, a potem w Starokrzepicach, uposażył w 1267 r. książę Władysław opolski i arcybiskup Salzburga [Władysław wrocławski]. Kiedy dokładnie powstała parafia, nie jest łatwo powiedzieć. Ponieważ stanowiła własność książąt opolskich, gdzie znajdował się też zamek, można przyjąć, że powstała znacznie wcześniej. Zapewne nosiła nazwę Krzepice. Kiedy król Kazimierz Wielki zbudował na pobliskim miejscu zamek, nazwany też Krzepice, a przy nim miasto, które od monarchy otrzymało także nową świątynię i parafię uposażoną przez Jarosława Skotnickiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1342–1374), doszło do rozejścia się dwóch parafii. Stare miejsce, należące do Śląska, pozostało w śląskiej diecezji wrocławskiej, a nazwę zmieniono na Starokrzepice, pisane nieraz oddzielnie jako Staro Krzepice, zaś nowe Krzepice były w archidiecezji gnieźnieńskiej¹⁹².

Bliższych wiadomości o świątyni w Starokrzepicach nie mamy. Król Zygmunt II August powiększył jej uposażenie. Tamtejszy kościół drewniany nosił zapewne od początku wezwanie Wszystkich Świętych. Duszpaster-

¹⁸⁹ Chodyński, *Rędziny*, s. 76.

¹⁹⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 102.

¹⁹¹ *Katalog 1978*, s. 364–365.

¹⁹² Zob. informacje o parafii Krzepice.

stwo prowadzili tu kanonicy regularni laterańscy z sąsiednich Krzepic, ale nie na zasadzie parafii filialnej, bo Starokrzepice leżały już w sąsiedniej diecezji wrocławskiej. W 1800 r. parafią tą opiekował się kapelan kościoła szpitalnego św. Stanisława, Benedykt Nowakowski, kanonik regularny. Kanonicy regularni, po zniszczeniu się starego kościoła, prawdopodobnie modrzewiowego, kazali go rozebrać i wystawili nowy, także z drewna¹⁹³.

Kiedy wizytowano tę parafię w 1824 r., już w diecezji kujawsko-kaliskiej, tamtejsza drewniana świątynia pozostawała w dobrym stanie. Nosiła wezwanie Wszystkich Świętych i św. Barbary. Prawo patronatu należało teraz do rządu. Był już osobno położony cmentarz. Nie było szkoły. Naliczono około 800 wiernych zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych. Proboszczem od około 1824 r. był Wawrzyniec Marianowski¹⁹⁴.

Po zmianach w następstwie rozbiorów Polski i nowych rozgraniczeniach bullą *Ex imposita nobis* z 1818 r., Starokrzepice znalazły się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Kościół tamtejszy pod wezwaniem Wszystkich Świętych, wizytowany w 1824 r., znajdował się w stanie dobrym, jedynie dach wymagał pewnej poprawy. Należał do dekanatu krzepickiego. Wiernych spowiadających się naliczono około 800. Od około 1814 r. probostwo to miał Wawrzyniec Marianowski¹⁹⁵. Także ta parafia wzrastała liczebnie, bowiem w 1879 r., kiedy był tu proboszczem Jan Rutkowski, było 1653 wiernych¹⁹⁶, a w 1892 r., za proboszcza Józefa Synowicza było ich 1780, we wsiach Starokrzepice, Kostrzyna i Podłęże Królewskie¹⁹⁷.

Parafia ta po 1925 r. została włączona do nowej diecezji częstochowskiej i dotąd w niej pozostaje¹⁹⁸.

TRUSKOLASY

Nie do końca jasno jest przedstawiona historia parafii w Truskolasach. Związana najpierw z parafią w Kłobucku, a ta była przecież w diecezji krakowskiej. Znajdowała się tu kaplica, zdaje się, że zbudowana staraniem

¹⁹³ ADWł, AAG. Wiz. 102, s.15–20.

¹⁹⁴ ADWł, ABKKal. Wiz. 5(387), s. 411–437.

¹⁹⁵ Tamże.

¹⁹⁶ S. Chodyński, *Starokrzepice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 77–78.

¹⁹⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 102.

¹⁹⁸ *Katalog 1978*, s. 312–313.

kanoników regularnych z Kłobucka, przy której w 1626 r. biskup krakowski, Marcin Szyszkowski, utworzył parafię filialną, ale nadal złączoną z parafią w Kłobucku, co w 1628 r. zatwierdził król Zygmunt III, bowiem wieś ta należała do monarchy. Pierwsza świątynia drewniana służyła do 1736 r., kiedy władza diecezjalna zgodziła się na jej rozebranie, co zrealizował kanonik regularny Tadeusz Gołębiowski. Już następnego roku 1777, na koszt Józefa Winner, posiadacza starostwa krzepickiego, zbudowano nowy kościół drewniany, ale na fundamencie kamiennym, w formie krzyża, bo po obydwóch stronach znajdowały się kaplice. Konsekrował go w 1746 r. sufragan krakowski, Michał Kunicki. Na frontonie znajdowały się dwie wyniosłe wieże. Świątynia była okazała, skoro znajdowało się w niej siedem ołtarzy. W ołtarzu wielkim obraz Matki Boskiej, zwanej Truskolaską, słynący łaskami¹⁹⁹.

W czasie po pierwszym rozbiore Polski, około 1803 r., możliwe iż przez czas pewien parafia podlegała diecezji wrocławskiej; tak można wnioskować z jednej uwagi uczynionej przez księdza Chodyńskiego, że konsystorz wrocławski zatwierdził udzielony przez papieża Piusa VII odpust dla tej parafii²⁰⁰, co jest raczej niemożliwe, bowiem w 1810 r. arcybiskup gnieźnieński Ignacy Raczyński zadecydował, że Truskolasy staną się całkowicie samodzielną parafią²⁰¹. Czyli jednak była to parafia w archidiecezji gnieźnieńskiej.

Od 1818 r. parafia zaliczona do diecezji wrocławskiej. Znacznie wzrosła w liczbę wiernych, których w 1879 r. za Antoniego Bojakowskiego było już 5137²⁰², a w 1892 r., za tego samego proboszcza i wikariusza Stanisława Pawłowskiego, naliczono ich 6533. Parafia obejmowała wsie Truskolasy, Klepaczka, Bieżeń, Cisie, Pietrzaki, Herby, Puszczew, Węglowice, Pacanów, Zwierzyniec, Kopskie, Bór Zapilski, Połamaniec, Borowe, Długi Kat, Łebki, Kuleje, Piła, Koski, Jaciska, Żerdzina, Panki, Rudnik, Pryszczyki, Kałmuki, Cyganka, Hutka, Jezioro, Krzyżówka i Kierzek. Na cmentarzu grzebalnym znajdowała się murowana kaplica²⁰³.

Jeszcze za czasów diecezji kujawsko-kaliskiej we wsi Bór Zapilski, położonej pomiędzy parafiami Truskolasy i Blachownią, została utworzona nowa parafia Bór Zapilski²⁰⁴. Przy nowych podziałach diecezji polskich w 1925 r.

---

¹⁹⁹ *Katalog 1978*, s. 486–488; S. Chodyński, *Truskolasy*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 78–79.

²⁰⁰ Chodyński, *Truskolasy*, s. 79.

²⁰¹ *Katalog 1978*, s. 487.

²⁰² Chodyński, *Truskolasy*, s. 78.

²⁰³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 102–103.

²⁰⁴ *Katalog 1978*, s. 184–185.

bullą *Vixdum Poloniae unitas*, parafia ta została włączona do nowej diecezji w Częstochowie²⁰⁵.

Bór Zapilski

Jest to jedna z młodszych parafii diecezji kujawsko-kaliskiej. Została utworzona w 1919 r. przez biskupa włocławskiego, Stanisława Zdzitowieckiego z części parafii w Truskolasach. Początkowo odprawiano w remizie strażackiej, ale staraniem pierwszego proboszcza Michała Maniewskiego, w 1921 r. zbudowano drewnianą świątynię, konsekrowaną jeszcze tegoż roku przez biskupa sufragana włocławskiego, Władysława Krynickiego. Od 1925 r. w diecezji częstochowskiej²⁰⁶.

Panki

Z parafii Truskolasy w 1919 r. wydzielono nową parafię we wsi Panki. A powodem była znajdująca się tam kaplica. Nową świątynię parafialną, murowaną, wystawiono w latach 1925–1926, a więc już wtedy, gdy ta parafia należała do diecezji częstochowskiej²⁰⁷.

WĄSOSZ

Złożona jest historia parafii Wąsosz. Najpierw wieś królewska, potem oddana na uposażenie paulinów z Jasnej Góry, aby po zabraniu dóbr kościelnych znaleźć się w rękach prywatnych. Kiedy jednak powstała tu parafia, nie ma wiadomości²⁰⁸. Było to może już w XIV w²⁰⁹, a najstarsza wiadomość o kościele w Wąsoszu, już wówczas starym, jest z 1460 r. Był to kościół noszący wezwanie św. Andrzeja Apostoła. Parafię tę z prezenty jeszcze króla Aleksandra Jagiellończyka, miał w 1521 r. Stanisław Regłowski; tworzyła ją wówczas wieś parafialna Wąsosz i Popów²¹⁰.

²⁰⁵ Tamże, s. 486–488.

²⁰⁶ Tamże, s. 154–155.

²⁰⁷ Tamże, s. 483–484.

²⁰⁸ S. Chodyński, *Wąsosz*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 79–81.

²⁰⁹ Librowski, *Indeks*, s. 161.

²¹⁰ LB, t. 1, s. 528–529.

Pierwsza wiadomość wizytacyjna jest z 1636 r. Świątynia nie była jeszcze konsekrowana. Wyposażona w trzy ołtarze oraz wystarczającą ilość paramentów liturgicznych. Dokładnie spisano uposażenie. Do parafii należało około 300 wiernych zobowiązanych już do przyjmowania sakramentów²¹¹.

Następna wizytacja z 1683 r. powtarza wiadomość o kościele św. Andrzeja²¹². Przy kościele tym już około 1549 r. zaprowadzone zostało bractwo Najświętszego Sakramentu²¹³.

Drewniana świątynia w Wąsoszu została w 1732 r. tak przebudowana, że konsekrował ją w 1734 r. biskup inflancki, Konstanty Moszyński, z zakonu paulinów się wywodzący²¹⁴. W 1875 r. niektórzy nawet uważali, że kościół został całkowicie odbudowany pod dawnym wezwaniem. Proboszczem wtedy był Maciej Meliński, jedno beneficjum posiadający i zasługujący na dobrą ocenę za swoje prowadzenie się i sprawowane duszpasterstwo. Został prezentowany na to probostwo przez paulinów z Jasnej Góry²¹⁵.

Parafia dokładnie zlustrowana w 1765 r. Już wówczas stwierdzono, że stan starej świątyni nie był najlepszy. Probostwo to miał Maciej Meliński, sam sprawujący powinności duszpasterskie²¹⁶.

Kościół jednak w 1779 r. nie wyglądał najlepiej, gdy idzie o ściany i wieżyczkę. Nawet murowana zakrystia potrzebowała naprawy. Świątynia miała cztery ołtarze. W wielkim główny obraz Matki Boskiej, a na zasuwie św. Andrzeja. Ołtarz drugi z obrazem Pana Jezusa Ukrzyżowanego, trzeci św. Rocha, a czwarty św. Antoniego. Istniało bractwo Bożego Ciała. Na terenie parafii od 1642 r. znajdowała się kaplica prywatna we dworze wsi Popów, a ponieważ był to majątek kanoników regularnych z Krzepic, to przyjęć należy, że oni tę kaplicę urządzili. Probostwo w 1779 r. należało do Michała Lipskiego, który nastał tu w 1766 r. Przy parafii zawsze rezydował²¹⁷.

W 1797 r. proboszczem w Wąsoszy był od 1781 r. Ignacy Piotr Nerezjusz. On to sporządził bardzo dokładny opis tak świątyni z jej wyposażeniem, jak i parafii z jej uposażeniem²¹⁸.

²¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 97–99.

²¹² ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 300–302; Wiz. 9, s. 550–554, 150–151.

²¹³ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 190–191, Wiz. 17, k. 32–35v; Wiz. 22, s. 15–16; Chodyński, *Wąsosz*, s. 79–80.

²¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 318–328; Chodyński, *Wąsosz*, s. 80; *Katalog 1978*, s. 379.

²¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 22, s. 15–16.

²¹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1160–1169.

²¹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 318–328.

²¹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 93, s. 165–167.

Ostatnią wizytację z czasów archidiecezji gnieźnieńskiej parafia ta miała w 1802 r. Mamy z tej okazji dokładny inwentarz tak wszelkich sprzętów kościelnych, jak i gospodarskich. Sporządził je już zapewne nowy proboszcz, Longin Bonakowski²¹⁹.

Parafia zmieniła swoją przynależność diecezjalną, bowiem od 1818 r. została włączona do diecezji kujawsko-kaliskiej. Ponieważ stary kościół był już w znacznej mierze zniszczony, dlatego został rozebrany i w 1824 r. stała już nowa świątynia, murowana, ale jeszcze nie ukończona. Musiano już w niej odprawiać, skoro oceniono, że był w niej porządek. Prawo patronatu należało wówczas do rządu, ale fundatorem nowej świątyni był Antoni Walewski, ówczesny właściciel Wąsosza. Proboszczem był i to od lat 20 Andrzej Broniszewski. Wspomniana wyżej kaplica w Popowie stała pusta, ponieważ uległa już znacznemu zniszczeniu²²⁰.

Kiedy w 1841 r. ten kościół spalił się, staraniem proboszcza Wawrzyńca Brzezińskiego został zbudowany nowy, murowany, którego konsekracji dokonał w 1859 r. biskup kujawsko-kaliski Michał Marszewski²²¹. Parafia w 1879 r. za proboszcza Ignacego Bromirskiego liczyła 1700 wiernych²²², ale w 1892 r. było ich już 2634 we wsiach: Wąsosz, Nowa Wieś, Popów, Więcki, Zawady, Płaczki, Antonie, Lelity, Smolarze i Brzózki. We wsi Popów stała już drewniana kaplica publiczna pod wezwaniem Opieki św. Józefa²²³. Od 1925 r. parafia w diecezji częstochowskiej²²⁴. Natomiast w Popowie jest samodzielna parafia²²⁵.

WILKOWIECKO

Kolejna to parafia mająca swój początek w diecezji krakowskiej. Miejscowość wymieniona została przez Jana Długosza wśród tych, które oddawały dziesięcinę kanonikom regularnym w Mstowie. We wsi tej znajdowała się murowana świątynia parafialna, pod wezwaniem św. Mikołaja, i mieszkańcy wsi część powinności oddawali klasztorowi w Mstowie, część

²¹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 118, s. 95–99.

²²⁰ ADWł, ABKKal. Wiz. 5(387), s. 439–474; *Katalog 1978*, s. 379.

²²¹ Chodyński, *Wąsosz*, s. 80–81; *Katalog 1978*, s. 279.

²²² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 79.

²²³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 193.

²²⁴ *Katalog 1978*, s. 378–380.

²²⁵ Tamże, s. 215–216.

swojemu proboszczowi²²⁶. Parafia musiała powstać przed 1354 r., bowiem jej nazwa znajduje się wśród wykazu tych, które oddawały świętopietrze. Została wyłoniona z parafii Kłobuck. Ponieważ była to własność szlachecka, możliwe, iż to jeden z właścicieli fundował tu kościół, ale mamy bardzo skąpe o tym wiadomości. Wiadomo, że w okresie rozwijającego się innowierstwa, przez czas pewien świątynia została opanowana przez arian, ale pod koniec XVI wieku została przywrócona katolikom. Kościół tamtejszy, murowany z cegły, nosił wezwanie św. Mikołaja. Od 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Była to mała parafia, bowiem w 1879 r., kiedy proboszczem był Mikołaj Dąbrowicz, liczyła zaledwie 680 wiernych²²⁷. W 1892 r., za proboszcza Juliana Żydaczewskiego, było 820 katolików, a parafię tworzyły dwie wsie, Wilkowiecko i Dąbrówka²²⁸.

Od 1925 r. parafia w diecezji częstochowskiej²²⁹.

ŻURAW

Diecezjalna przynależność tej parafii nie jest łatwa do ustalenia. Ale najprawdopodobniej należała ona do diecezji krakowskiej i była starożytna, bo to o niej pisał w swoim *Liber beneficiorum* Jan Długosz. Była tam parafia z kościołem murowanym pod wezwaniem św. Bartłomieja. Właścicielem wsi był wówczas Jan Zaremba, a więc była to wieś szlachecka. Do parafii należały wsie Żuraw, Lipnik, Wola Mokrzewska, Kobyłczyce, Zagórze, Luślawice i Mokszesz. Jest to starożytna miejscowość, o czym świadczą pozostałości grodziska. Parafia wspomniana w źródłach z 1411 i 1432 r. Można przyjąć, że powstała ona w pierwszej połowie XIV w. O tym, jaki mógł być pierwszy kościół, nie wiemy, ale zapewne był zbudowany z drewna. W połowie wieku XV był tam już kościół kamienny, pod wezwaniem św. Bartłomieja, zapewne fundowany przez ówczesnego właściciela wsi, Jana Zarembę, wojewodę kaliskiego²³⁰.

Kiedy majątek Żuraw w 1560 r. przeszedł na własność innowierczej rodziny Bonerów, a ci, jako kolatorzy, przekazali świątynię parafialną w ręce

²²⁶ DLb, t. 3, s. 154.

²²⁷ *Katalog 1978*, s. 263–264; S. Chodyński, *Wilkowiecko*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 81.

²²⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 103.

²²⁹ *Katalog 1978*, s. 263–264.

²³⁰ DLb, t. 2. s. 215–216; t. 3, s. 151; *Żuraw*, w: SGKP, t. 14, s. 856–857.

innowierców, sekty socynianów, katolicy zbudowali sobie na cmentarzu kaplicę pod wezwaniem św. Barbary. Dopiero z początkiem wieku XVII odzyskali swoją dawną świątynię²³¹.

Znalazszy się w diecezji kujawsko-kaliskiej od 1818 r. parafia została zaliczona do dekanatu krzepickiego. W 1879 r., za proboszcza Paschalis Koskowskiego, parafia liczyła 1910 wiernych²³², a w 1892 r., gdy proboszczem był Tomasz Czekanowski, wiernych naliczono już 2618, we wsiach Żuraw, Mokszesz, Kobyłczyce, Lusławice, Zagórze, Wola Mokszeska, Lipnik, Jaźwiny, Okrąglik, Wygwizdów, Baranów, Pieczybroda, Skalka, Stawki, Kuśmierki i Czerniczno. Na cmentarzu grzebalnym znajdowała się kaplica drewniana pod wezwaniem św. Barbary²³³.

Świątynia parafialna restaurowana i powiększona staraniem tamtejszych proboszczów, została konsekrowana w 1898 r. przez biskupa wrocławskiego Aleksandra Kazimierza Bereśniewicza. Po 1925 r. parafia ta znalazła się w diecezji częstochowskiej²³⁴.

---

²³¹ *Katalog 1978*, s. 340–343.

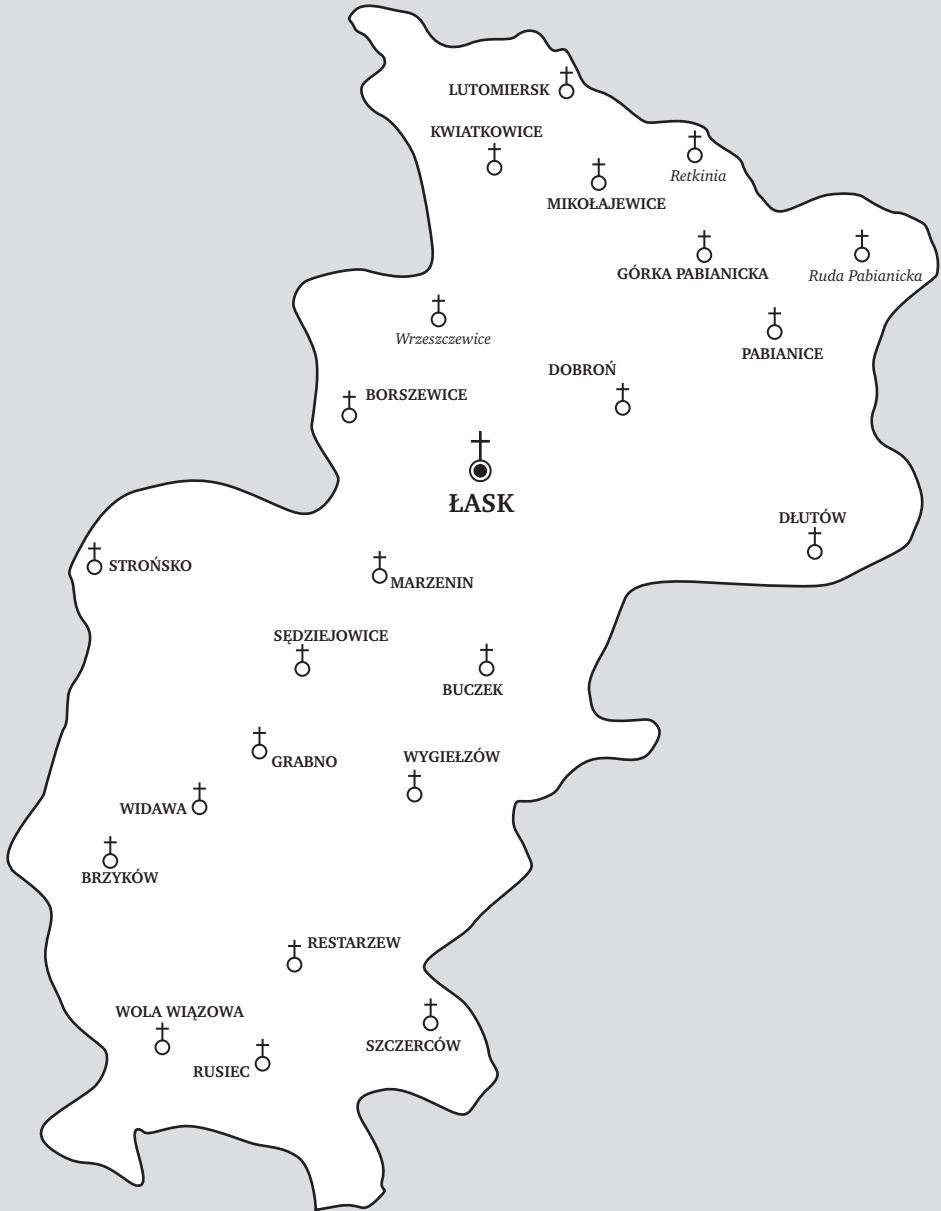
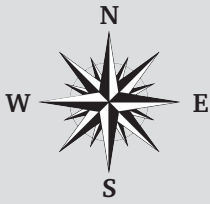
²³² S. Chodyński, *Żuraw*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 82.

²³³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 103.

²³⁴ *Katalog 1978*, s. 340–343.

DEKANAT ŁASKI

Jest to dekanat stosunkowo nowy, powołany po 1864 r., ponieważ Łask był miastem powiatowym. Dlatego parafie tworzące go należały do innych dekanatów, których siedziby nie były stolicami powiatów. Były to w większości parafie należące do dekanatów w Lutomiersku, Tuszynie i Szadku. Obejmował parafie¹: Łask (4101) z Maciejem Ochędalskim i wikariuszem Jackiem Konderskim; Borszewice (3276) z Marcinem Brzańskim; Brzyków (1810) z Gerardem Sismilch; Buczek (1836) z Maksymilianem Głogowskim; Dłutów (3650) z Aleksandrem Wiśniewskim i wakującym wikariatem; Dobroń (2120) z Walentym Mrukiem; Górka Pabianicka (1835) z Bazylim Nowickim; Grabno (1497) z Leopoldem Kobusiewiczem; Kwiatkowice (1250) z Teodorem Mejerem; Lutomiersk (2180) z Franciszkiem Kołodziejskim i wakującym wikariatem; Marzenin (2404) z Konstantym Cudakiewiczem; Mikołajewice (3182) z Józefem Kozłowskim; Pabianice (8000) z Edwardem Schultzem oraz wikariuszami Franciszkiem Kapałczyńskim i Wojciechem Cherubą; Restarzew (2766) z Jerzym Sperowskim i wikariuszem Norbertem Krzyżanowskim; Rusiec (1885) z Janem Karwackim; Sędziejowice (1002) z Maksymilianem Szulczewskim; Strońsko (3798) z Teodorem Głuchowskim; Szczerców (1468) z Stanisławem Łabęckim; Widawa (3271) z Felicjanem Bukowskim; Wola Wiązowa (1086) z Wincentym Głowackim; Wygiełzów i filia Pożdzenice (2660) z Ignacym Piaseczyńskim.

ŁASK

To stary ośrodek znacznego rodu Łaskich herbu Korab. Już w 1356 r. jest mowa o nowym kościele, zapewne z fundacji ówczesnych właścicieli wsi. W 1422 r. Władysław Jagiełło zezwolił Janowi z Łasku przenieść tę miejscowość na prawa miejskie. Najwięcej Łask zawdzięcza Janowi Łaskiemu, późniejsze-

---

¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1873, s. 117–124.

mu arcybiskupowi gnieźnieńskiemu i prymasowi Polski (1510–1531), który kościół w Łasku podniósł do rangi kolegiaty². Ponieważ parafia w Łasku była złączona z kolegiatą, dlatego wizytował ją jedynie arcybiskup czy też na specjalne jego upoważnienie inny wizytator, stąd nie we wszystkich protokołach wizytacyjnych jest o niej wzmianka. Często będą wizytowane inne świątynie w tym mieście, a nie najważniejsza świątynia kolegiacka i parafialna zarazem.

Kościół w Łasku zbudowano za arcybiskupa Jarosława Bogoria Skotnickiego około 1366 r. i był to ten pod wezwaniem św. Anny, który potem stał się prebendalnym. Początkiem znacznego wyniesienia kościoła w tym mieście stało się powołanie w 1509 r. przez właścicieli, Jarosława, Michała i Andrzeja Łaskich, kolegium czterech mansjonarzy, na co zgodę wyraził i ich erygował arcybiskup Róża Boryszewski, a uczynił to za wstawiennictwem Jana Łaskiego, kanclerza gnieźnieńskiego i wielkiego kanclerza koronnego. A kiedy tenże został arcybiskupem, w 1525 r. wystawił w miejsce dawnej, skromnej drewnianej, okazałą świątynię dwunawową, pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, św. Michała Archanioła, św. Jana Chrzciciela, św. Anny i św. Doroty, a dokonawszy jej konsekracji, erygował przy niej kapitułę kolegiacką. Kiedy spisywano około 1521 r. uposażenie beneficjów archidiecezji, probostwo w Łasku miał, z prezenty właścicieli, Jan ze Ślesina Trojan, prepozyt mansjonarzy. Parafię tworzyło miasto Łask i wsie Orchów, Wiewiórczyn, Wronowie, Goleszyn, Orpelów, Dobroń, Ldzań, Barycz, Ostrów, Wola Łaska, Gorczyn, Łopatki i Młyn Łątkowski³.

Kościół kolegiacki spalił się w 1749 r. podczas pożaru miasta, ale został odbudowany. Właściwie wizytowany dopiero w 1780 r. i wtedy opisano dokładnie świątynię, wota znajdujące się przy obrazie Matki Boskiej, księgi znajdujące się w bibliotece kapituły i zachowane dokumenty pergaminowe. Wtedy też kapituła kolegiacka łaska otrzymała dekret reformacyjny, wystawiony w Skierniewicach w 1789 r.⁴

W roku 1802 okręg parafialny składał się z miasta Łask i wsi: Łopatki, Gorczyn, Wola, Kolumna, Rokitnica, Barycz, Ostrów, osada młyńska Łętków, Wierzchy, Orpelów, Niewolka, Goleszyn, Wronowie, Wiewiórczyn, Wydrzyn, Wydrzynek, osada młyńska Orchów i Karczma zwana Utrata. Mieszkało tu 1517 wiernych. Prepozytem był aktualnie Grzegorz Zachariasiewicz [późniejszy

² Łask, w: MPT, t. 2, s. 51–53.

³ LB, t. 1, s. 445–449; S. Chodyński, *Łask*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 82–87, gdzie podał obszerne wiadomości o tej parafii i kapitule.

⁴ ADWł, AAG. Wiz. 77, s. 240–379.

sufragan łowicki w archidiecezji gnieźnieńskiej]. Dziekana i kustosza imiennie nie wymieniono, pewnie te godności wakowały, ale w innym wykazie z tego samego roku jako dziekana wymieniono Jana Kołdowskiego, proboszcza z Restarzewa, zaś jako kustosza Idziego Błęszyńskiego, który był proboszczem w Borszewicach. Kanonicy to: Michał Wróblewicz, Piotr Chrzanowski, Wojciech Zawadzki, Walenty Marchwicki i Wojciech Więclawski. Wikariuszami byli Andrzej Górnicki, Jan Leśniewski i niepodanego imienia Frycewski. W innym wykazie zaś wspomniano, iż wikariuszem był niepodanego imienia Wandochowicz, na którego miejsce miał przyjść ktoś z seminarium. Natomiast mansjonarskie obowiązki pełnili Idzi Żarski, Jan Herm i Marcin Kurkowski. Kaznodziejskie powinności czynił kanonik Walenty Marchwicki. Jeden z opisów sporządził pierwszy wikariusz, Górnicki, inny zaś kustosz, Idzi Błęszyński⁵.

Gdy wizytowano parafię w 1811 r., należała do niej, jako filia, parafia w Dobroniu oraz znajdowały się prebendy Świętego Ducha i św. Anny. Stan świątyni bardzo dobry i dokładnie opisany tak co do wyposażenia, jak i uposażenia. Opisano także uposażenie kapituły kolegiackiej. Kapitułę tworzyło trzech prałatów i cztery kanonie oraz jeden kanonikat honorowy⁶.

Przy parafii kolegiackiej w 1811 r. znajdowała się szkoła, której przełożony, traktowany prawie jak osoba duchowna, odpowiadał też za udział w nabożeństwach, pewnie z uczniami i asystowania kanonikom przy ich celebrach, mając prawo do odpowiedniego uposażenia⁷.

Parafia Łask od 1818 r. znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej, a w 1819 r. zniesiona została tamtejsza kapituła kolegiacka. Pozostał jednak znacznym ośrodkiem i siedzibą tak dekanatu, jak i powiatu. W 1879 r. administratorem parafii i dziekanem był Zygmunt Jabłkowski, a wikariuszem Józef Kowalski⁸. Parafia wzrastała, bowiem w 1892 r. liczyła już 5630 wierznych obejmując miasto Łask i wsie Utrata, Orchów, Wiewiórczyn, Wydrzyn, Anielin, Wronowie, Pleszyn, Niewolka, Orpelów, Przygoń, Wierzchy, Kolumna, Barycz, Ostrów, Rokitnica, Teodory, Wola Łaska, Maurycy, Gorczyń, Łopatki, Nowina Młyn, Łętków Młyn, Nowy Młyn, folwark Wiewiórczyn, Łask Probostwo⁹.

Od 1925 r. parafia w Łasku należy do diecezji łódzkiej¹⁰

⁵ ADWł, AAG. Wiz. 111, s. 25–27; Wiz. 115, s. 45–48.

⁶ ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 271–384.

⁷ ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 385–386.

⁸ Chodyński, *Łask*, s. 84.

⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 104.

¹⁰ *Diecezja łódzka 1973*, s. 203–208.

Kościół szpitalny pw. Świętego Ducha

Kościół szpitalny pod wezwaniem Świętego Ducha został fundowany jako prepozytura szpitalna już w 1498 r.¹¹ Położony był przy drodze prowadzącej do Szadku. Był on fundowany przez mieszczan, dlatego magistrat miasta miał prawo patronatu. Była to pierwotnie świątynia drewniana. Kiedy pierwsza świątynia uległa w 1665 r. pożarowi, w 1666 r. nową wystawił kanonik łaski, Maciej Szklarski i odtąd prawo kolacji przeszło na prepozyta tamtejszej kapituły. Była to świątynia drewniana, z wyraźnie zaznaczonymi prezbiterium i nawą. Dokładnie opisana w 1779 r. Ołtarz wielki był pod wezwaniem Świętego Ducha, a ołtarze boczne św. Walentego i św. Barbary. Przy tej świątyni znajdował się przytułek dla ubogich. Administratorem szpitala i funduszu szpitalnego w 1759 r. był Jan Leśniewski, mansjonarz kolegiaty łaskiej. Ale chociaż świątynia ta była przeznaczona dla pensjonariuszy szpitala, nie przechowywano w niej Najświętszego Sakramentu ani olejów świętych. Zmienił się nieco wystrój wnętrza, bowiem znajdowały się tu trzy ołtarze: wielki z obrazem Ducha Świętego zstępującego na Apostołów, drugi św. Barbary, a następny otrzymał obraz Matki Boskiej Gidelskiej. Należyte wyposażenie w paramenta liturgiczne, dokładnie spisane, oraz odpowiednie uposażenie także dla samego przytułku świadczy o znaczeniu tej prepozytury szpitalnej. Prepozyturę od 1739 r. miał Wojciech Romaszewski, kanonik łaski. Wizytator przypomniał obowiązek należytego zadbania o ubogich i o starzejącą się świątynię. Przytułek bowiem miał tylko jedno pomieszczenie¹².

Według zarządzenia z 1811 r. w szpitalu powinno znaleźć schronienie dwóch dziadów i trzy baby. Przy szpitalu był kościółek szpitalny, ale się w nim już nie odprawiało nabożeństw, chociaż były paramenta liturgiczne do niego należące. Podopieczni mieli obowiązek pomagania tak w szpitalu, jak i w świątyni kolegiackiej¹³.

Ta świątynia przetrwała do naszych czasów i wraz z parafią należy do diecezji łódzkiej¹⁴.

Kościół pw. św. Anny

Kościół ten z 1366 r. był najpierw kościołem parafialnym, a potem prebendalnym, rozebrany w 1659 r., a na jego miejsce wystawiono nowy,

¹¹ Librowski, *Indeks*, s. 118.

¹² ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 389–391; Wiz. 59, s. 697–700.

¹³ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 409–418; Wiz. 135, s. 386–398; Chodyński, *Łask*, s. 86.

¹⁴ *Diecezja łódzka 1973*, s. 207.

pod dawnym wezwaniem¹⁵. Opisany dosyć dokładnie w 1779 r. Znajdował się w części miasta w kierunku wiodącym do Piotrkowa, na wzgórku zwanym „Piaszczysta”. Zbudowany w 1659 r., ale nie wiadomo, kto był fundatorem. Była to bardzo mała świątynia, raczej kaplica, z trzema ołtarzami, z bardzo niewielkim uposażaniem. Kościółek ten drewniany, gdy przyszedł zabory, władze pruskie zagarnęły na magazyn i takim pozostawał także w czasie Księstwa Warszawskiego. Później, staraniem kustosa kolegiaty Błeszyńskiego, został zwrócony Kościołowi i znacznie naprawiony¹⁶. Obecnie już nie istnieje.

BORSZEWICE

Wieś Borszewice należała do arcybiskupów gnieźnieńskich i istniała tam parafia, erygowana przynajmniej w pierwszej połowie XIV wieku, wraz z drewnianym kościołem św. Stanisława BM. Proboszczem był Stanisław, kanonik gnieźnieński, z którym procesował się kanclerz gnieźnieński Świetopełk o należne dziesięciny w 1413 roku. W 1521 r. proboszczem był Hieronim Okuń, a okręg parafialny wyznaczały wioski Borszewice, Gajewniki, Kawęczyn, Osmolin, Kopyść, Wesółka, Wola Bałucka, Bałucz, Wola Stryjewska, Stryje Księżę, Stryje Paskowe, Krzucz, Wrzeszczewice, czyli była to parafia dość duża¹⁷.

Nowa drewniana świątynia, pod wezwaniem św. Stanisława BM, konsekrowana w 1644 r., fundowana została zapewne dzięki arcybiskupom gnieźnieńskim. Wieś ta bowiem należała do kapituły gnieźnieńskiej¹⁸.

Parafia wizytowana w 1636 r. Tamtejsza drewniana świątynia nosiła wezwanie św. Stanisława. Od strony południowej znajdowała się kaplica drewniana fundacji niejakich Kwiatkowskich. Około 300 parafian komunikujących na Wielkanoc¹⁹.

Wsią arcybiskupów pozostawała w 1683 r. Nadal parafii służyła ta sama świątynia z kaplicą. Ołtarz wielki pod wezwaniem św. Stanisława i boczny po stronie ewangelii Matki Bożej, a w kaplicy od strony południowej ołtarz Matki Boskiej Częstochowskiej oraz ołtarz św. Rocha. Parafia dobrze uposażona²⁰.

¹⁵ Librowski, *Indeks*, s. 118.

¹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 418–421; Wiz. 135, s. 399–410.

¹⁷ LB, t. 1, s. 443.

¹⁸ S. Chodyński, *Borszewice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 87–88.

¹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 169–172.

²⁰ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 85–87.

Wizytacje odbyły się w roku 1712²¹ oraz w 1729. Następną lustrację parafii jest z 1712 r.²² Okazuje się, że parafia nie była należycie prowadzona, a to dlatego, że proboszczowie najczęściej przy niej nie rezydowali. Przy następnym pobycie wizytatora w 1729 r. także nie zastano na miejscu proboszcza, zaś wikariusz, który niedawno tu nastał, niewiele wiedział. A probostwo należało do Jana Skorzewskiego, kustosza łaskiego i prepozyta w Pabianicach, dlatego w Borszewicach nie rezydował. Zastępował go wikariusz Wawrzyniec Kocierski. Brak gospodarza na miejscu spowodował, że nawet zabudowania plebańskie były zaniedbane. Jak orzekł wizytator, świątynia wymagała naprawy²³. Na ile zalecenie to wypełniono, nie wiadomo, ale w 1759 r. tamtejszy kościół wymagał naprawy dachu i wewnętrznego przyozdobienia. Parafią zarządzał niepodanego imienia Bratkowski, kustosz łaski, ale często w parafii nieobecny²⁴.

Ponieważ była to wieś gracialna biskupstwa gnieźnieńskiego, w 1760 r., z nadania Teodora Potockiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1723–1738), znalazła się w posiadaniu Jana Mlickiego, prepozyta gnieźnieńskiego jako kolatora. Kościół tamtejszy, drewniany i stary, inkorporowany był do prałatury kustosza kolegiaty w Łasku, konsekrowany pod wezwaniem św. Stanisława BM w 1644 r. przez Jana Remiszewskiego, prepozyta infułata kapituły w Łasku, z upoważnienia arcybiskupa Macieja Łubieńskiego. Proboszczem parafii od 1737 r. był Andrzej Antoni Bratkowski, prałat kustosz kapituły łaskiej²⁵. W 1779 r. świątynia znajdowała się w dosyć kiepskim stanie. Cztery ołtarze, z nich wielki Ukoronowania Najświętszej Marii Panny przez Trójcę Świętą. Boczne natomiast nosiły wezwania św. Rocha, Matki Boskiej Częstochowskiej i św. Onufrego. Proboszczem był od 1737 r. kustosz kolegiaty w Łasku, Andrzej Bratkowski, kapłan wzorowy, przy parafii rezydujący, a że był w latach podeszłych, ostatnio utrzymywał wikariusza w osobie Tomasza Drozdowskiego²⁶. Nic dziwnego więc, że w 1788 r. kościół tamtejszy, często pozbawiony własnego proboszcza, był bliski ruiny²⁷.

Nowy kościół zbudowano tu w 1795 r. nakładem Michała Kociołkowskiego, oficjała i kanonika gnieźnieńskiego, użytkownika tych dóbr duchownych. Prawo patronatu należało wtedy przemiennie do arcybiskupów i do rodziny

²¹ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 383–389.

²² Tamże, s. 392–397.

²³ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 117v–118v.

²⁴ ADWł, AAG. Wiz. 41, s. 28–29.

²⁵ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 689–697.

²⁶ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 394–409.

²⁷ ADWł, AAG. Wiz. 81, s. 193–196.

Korabiów, a dokładnie w 1802 r. do Michała Korab Ostrowskiego. Parafia ta ogółem liczyła wówczas 926 wiernych spowiadających się. Obejmowała wsie Borszewice, Kopyść, Gajewniki, Kłady, Bałucz, Stryje Bartoszwowe, Stryje Paskowe, Wrzeszczewice, Krzucz, Wola Stryjewska, Wola Bałucka i Wesółka. Wieś ta, w następstwie rozbiorów, stała się własnością rządową. Kościół tamtejszy w 1811 r. drewniany, ale na podmurówce, kryty gontami, jako że miał stare ściany, nie wyglądał najlepiej. Pamiętano wówczas, że beneficjum to, decyzją arcybiskupa Macieja Drzewickiego, zostało inkorporowane do kustodii w Łasku. Parafia w 1811 r. należała do Idziego Błeszyńskiego, kustosa łaskiego, ustanowione tu w 1800 r. i rezydującego na miejscu²⁸.

We wsi Wrzeszczewice znajdowała się kaplica publiczna pod wezwaniem św. Anny, zbudowana około 1755 r. przez Mariannę Walewską, kasztelanową łęczycką. Była to świątynia drewniana pod wezwaniem św. Anny. Na początku XIX w. posiadała ona własne wyposażenie w paramenty liturgiczne. Właściciele wsi nadal utrzymywali ją we właściwym stanie, a nawet zapraszano kapelana branego z jakiegoś klasztoru, naturalnie za wynagrodzeniem, często jednak ten kapelan wspomagał też proboszcza w jego obowiązkach²⁹.

Od 1818 r. parafia włączona do diecezji kujawsko-kaliskiej. Kiedy ją wizytowano w 1825 r. za proboszcza Adama Wojciechowskiego, liczyła już tylko 1365 wiernych³⁰. Nie była to jednak mała parafia, jeżeli w 1879 r., za proboszcza Marcina Karola Brzańkiego, liczyła około 3000 wiernych³¹. Parafia wzrastała liczebnie, ponieważ w 1892 r., kiedy administrował nią Józef Komorowski, wiernych było już 3215, a parafia obejmowała wsie Borszewice, Kopyść, Kłady, Gajewniki, Kęszyce, Bałucz, Wola Bałucka, Wesółka, Krzucz, Wrzeszczewice, gdzie nadal była kaplica pod wezwaniem św. Anny, Wrzeszczewiczki, Stryje Paskowe, Stryje Księżę, Wola Stryjewska, Budy Stryjewske i Emerytka³².

Nową murowaną świątynię w stylu neogotyckim według projektu Kornelego Szretera wybudowano w latach 1894–1902. W 1913 r. konsekrował ją biskup Stanisław Zdzitowiecki.

Od 1925 r. należy do diecezji łódzkiej³³.

²⁸ ADWŁ, AAG. Wiz. 107, s. 13; Wiz. 111, s. 3; Wiz. 115, s. 3–5; Wiz. 135, s. 1–36.

²⁹ ADWŁ, AAG. Wiz. 115, s. 5; Wiz. 135, s. 36–40.

³⁰ ADWŁ, ABKKal. Wiz. 11(205), k. 19–26.

³¹ Chodyński, *Borszewice*, s. 87–88.

³² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 104.

³³ *Diecezja łódzka 1973*, s. 197–198.

Wrzeszczewice

Ta wieś, należąca do parafii Borszewice, miała już od 1755 r. świątynię drewnianą, prawdopodobnie częściowo modrzewiową, dotąd długo filialną Borszewic, przy której w 1920 r. biskup Stanisław Zdzitowiecki erygował nową parafę. Kościół drewniany, powiększony przez dobudowanie dwóch zakrystii i przedłużenie nawy. Należy do diecezji łódzkiej³⁴.

BRZYKÓW

Od dawna, zapewne przed połową XV w., istniał tu kościół parafialny, skoro miał filię w Rychłocicach, gdzie była świątynia fundowana przez niejakiego Piotra Szczawińskiego. Kościół parafialny w Brzykowie w 1521 r. nosił wezwanie św. Jana Chrzciciela, a z prezenty miejscowych właścicieli Mikołaja Sejmka i Adama z Brzykowa oraz Piotra Wrońskiego i Gabriela Kocińskiego, probostwo miał Stanisław z Majaczewic. Okręg parafialny tworzyły wsie Brzyków, Kocina, Wrońsko, Kamyk, Głuchów, Zabłocie i Siemiechów. Konsekracja świątyni miała się odbyć w 1601 r.³⁵.

Więcej wiemy o tej wsi szlacheckiej z 1636 r., gdy była tu świątynia drewniana, aktualnie naprawiana, z trzema ołtarzami. Od strony południowej znajdowała się kaplica. Parafia dobrze uposażona. Istniało bractwo św. Anny. Wiernych, spowiadających się na Wielkanoc, naliczono około 300³⁶. Prawo patronatu należało do właścicieli wsi. Ta świątynia drewniana, jak poucza kolejna lustracja z 1683 r., posiadała sześć ołtarzy i raczej bogato wyposażona była w paramenty liturgiczne i dobrze uposażona. Probostwo należało wtedy do Pawła Olszewicza³⁷. Jednakże czas robił swoje, bo w 1729 r. świątynia była już znacznie zniszczona. Proboszczem wówczas był Walenty Wadkiewicz³⁸. Musiano jednak znacznie poprawić stan świątyni, skoro w 1759 r., gdy właścicielem wsi był Józef Bolikowski, tamtejszy kościół drewniany znajdował się w dobrym stanie. Zarządzał parafią Józef Gliński ustanowiony tu w 1744 r., na miejscu rezydujący³⁹.

³⁴ Tamże, s. 212–213.

³⁵ LB, t. 1, s. 473–475; ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 353–358.

³⁶ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 200–202.

³⁷ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 151–155.

³⁸ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 167–170.

³⁹ ADWł, AAG. Wiz. 41, s. 29–30.

Dokładniejsza informacja z 1765 r. podaje, że tamtejszy starożytny drewniany kościół był konsekrowany przez biskupa przemyskiego, Macieja Pstrokońskiego w 1601 r. pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela. Ołtarz wielki, oprócz obrazu Matki Boskiej Wniebowziętej umieszczonego w miejscu centralnym, miał jeszcze wizerunki św. Jana Chrzciciela i wyobrażenie Trójcy Świętej. Ołtarz boczny po prawej stronie poświęcono św. Janowi Nepomucenowi. Św. Roch miał ołtarz stojący w pobliżu mniejszych drzwi wejściowych do świątyni. W kaplicy św. Anny, niedawno wzniesiony ołtarz tej patronki oraz drugi św. Mikołaja. Szósty ołtarz poświęcono św. Sebastianowi. Przy ołtarzu św. Anny istniało bractwo tego imienia. Parafią kierował wówczas Józef Gliński⁴⁰.

W 1779 r. znajdowało się w świątyni siedem ołtarzy, co świadczy o jej świetności, chociaż zewnętrzne ściany wymagałyby naprawy. Ołtarz wielki św. Jana Chrzciciela i boczne Jezusa Ukrzyżowanego, św. Sebastiana, św. Mikołaja, św. Anny, św. Rocha i św. Jana Nepomucena. Probostwo miał Józef Gliński, nie miał innego beneficjum, a jedynie sprawował zarząd nad parafią w Rychłolicach. Rezydował w Brzykowie i sam sprawował powinności duszpasterskie⁴¹.

Parafia w 1802 r. obejmowała wsie Brzyków, Kocina, Zabłocie, Kamyk, Głuchów, Wrońsko, Grzmiąca i Siemiechów, gdzie naliczono 629 wiernych spowiadających się. Od 1790 r. probostwo to miał Antoni Bobowski⁴². Kościół stary, pomimo iż wiele razy naprawiany, jednak w 1811 r. z przeciekającym dachem. Przy nim kaplica św. Anny, w lepszym stanie. Prawo patronatu miejscowych dziedziców. Do parafii należały wsie Brzyków, Kocina, Zabłocie, Kamyk, Głuchów, Wrońsko, Siemiechów. Istniało bractwo św. Anny. Proboszczem był od 1808 r. Michał Janikowski, zawsze tu rezydujący, ale miał także zarząd nad kościołem w Rychłolicach⁴³.

Od 1818 r. parafia wraz ze swoją filią Rychłocice znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Ale kościół parafialny był tak zniszczony, że zagrażając bezpieczeństwu, został zamknięty, a nabożeństwa przeniesiono do kościoła filialnego w Rychłolicach. W dni powszednie, za zgodą władz kościelnych, odprowadzano msze w kaplicy św. Anny, znajdującej się przy kościele parafialnym. Prawo patronatu należało do dziedzica wsi Brzyków, Augusta Trepki. Proboszczem był od lat pięciu Jakub Boczyński⁴⁴.

⁴⁰ ADWŁ, AAG. Wiz. 59, s. 625–633.

⁴¹ ADWŁ, AAG. Wiz. 72, s. 298–313.

⁴² ADWŁ, AAG. Wiz. 107, s. 14; Wiz. 111, s. 5; Wiz. 115, s. 7–9.

⁴³ ADWŁ, AAG. Wiz. 135, s. 47–86.

⁴⁴ ADWŁ, ABKKal. Wiz. 11(205), k. 54–64.

Stan taki trwał długo, bowiem dopiero w latach 1860–1872, staraniem proboszcza i parafian, zbudowano nową murowaną świątynię. Parafia w 1879 r., za proboszcza Gerarda Sismilcha, liczyła 1820 wiernych⁴⁵. Za tego samego proboszcza w 1892 r. parafia miała już 2900 wiernych, a okręg parafialny obejmował wsie Brzyków, Kocina, Kamyk, Osieczna, Siemiechów, Zabłocie, Wrońsko, Głuchów, Rujnów, Zakupowo, Bród Zabłocki, Bród Brzykowski, Rychłocice i Mała Wieś. Do parafii tej należała filia Rychłocice. W Brzykowie znajdowała się kaplica drewniana pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela⁴⁶.

Od 1925 r. parafia ta należy do diecezji w Łodzi. We wsi Rychłocice nadal znajduje się kościół filialny parafii Brzyków⁴⁷.

Kaplica filialna w Rychłocicach

Dzieje tej parafii, aktualnie nie mającej samodzielności, związane są z parafią w Brzykowie. Świątynię w Rychłocicach mieli fundować w połowie wieku XV Piotr i Elżbieta Szczawińscy, ale była filialną dla Brzykowa. Niebawem, około 1521 r. utworzono tu samodzielną parafię przy tamtejszej świątyni pod wezwaniem Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny i Rozesłania Apostołów, której prawo patronatu należało do miejscowych dziedziców; proboszczem był Marcin z Mniewa. Parafia niewielka, wyłoniona z macierzystej parafii Brzyków, bowiem należały do niej tylko Rychłocice⁴⁸.

Ponieważ w 1636 r. zmarł poprzedni proboszcz, Szymon Karlicki, kiedy odbywała się lustracja parafii, ta wakowała. Dlatego też w tabernakulum nie przechowywano Najświętszego Sakramentu. Kościół, pod wezwaniem św. Marcina, miał trzy ołtarze. Paramenta liturgiczne przechowywane były przez niejakiego Jana Szławińskiego⁴⁹. Wizytowana w 1683 r. świątynia drewniana pod wezwaniem Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny, co znaczyłoby raczej, że poprzednio podane wezwanie było błędem. Proboszczem był Mateusz Bieniewski, na miejscu rezydujący. Dokładnie spisano wyposażenie i uposażenie. Spowiadających się na Wielkanoc naliczono około 200 osób⁵⁰. Parafię tę wizytowano w 1711 r. oraz w 1729 r. Parafia wakowała, gdyż około 1725 r. ówczesny proboszcz zmarł i nie został przez kolatorów prezentowany nikt nowy. Opiekę nad parafią zlecono niejakiemu

⁴⁵ S. Chodyński, *Brzyków*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 88–90.

⁴⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 104–105.

⁴⁷ *Diecezja łódzka 1973*, s. 384–385.

⁴⁸ LB, t. 1, s. 471–472.

⁴⁹ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 199–200.

⁵⁰ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 148–151.

Walentemu Watkiewiczowi z sąsiedniej parafii Brzyków. Paramenty liturgiczne zabezpieczono u Antoniego Szałańskiego (Szołańskiego), prawdopodobnie kolatora, który też przejął inwentarz po zmarłym proboszczu.⁵¹

W 1751 r. parafia ta należała do dekanatu szadkowskiego. Wieś zaś była własnością Jana Trepki, który był wyznania kalwińskiego. W przeddzień święta św. Jakuba Apostoła 1751 r. spalił się kościół i całe zabudowania plebańskie, a także przytułek. Wyratowane paramenty liturgiczne zostały złożone w kościele w Brzykowie. W 1759 r. świątynia nie została jeszcze odbudowana, a wierni nadal korzystali z sąsiedniego kościoła w Brzykowie. Proboszczem był Stanisław Witkowski, mający około lat 90, będący tu od 1729 r.⁵² W 1765 r. kościół nie był jeszcze odbudowany, głównie z powodu innowierstwa kolatorów Nekanda Trepków⁵³. O odbudowie kościoła pomyślano właściwie dopiero po latach około dwudziestu, a przyczyną tego była przynależność właściciela wsi, Krzysztofa Nekanda Trepki, a po jego śmierci także jego żony, Ludwiki z Rozbickich Trepka, do wyznania kalwińskiego. Dopiero staraniem Katarzyny z Niemojewskich Olszewskiej z Niechmirowa, która odkryła, że Rychłocice prawnie się jej należały, po przeprowadzeniu dochodzenia, w 1773 r. postanowiła odbudować świątynię, tak iż w 1779 r. stał już nowy, drewniany kościół, ale opiekę nad nim sprawował proboszcz z Brzykowa⁵⁴.

Długotrwały brak proboszcza, a także innowierczy kolator spowodował, że prawie zanikła tradycja samodzielnej parafii, tak iż w 1801 r., chociaż była tu niedawno zbudowana świątynia, nie miała własnego proboszcza i pozostawała jako filia parafii w Brzykowie. Właścicielem wsi i kolatorem był wówczas Aleksander Trepka⁵⁵. Tak pozostawało nadal. W 1811 r. była tu świątynia drewniana, pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny. Parafia pozostawała w zarządzie proboszcza z Brzykowa. Kolator i właściciel Rychłocic w 1811 r. zobowiązał się do zadbania o kościół i parafię jako kolator⁵⁶.

Wraz z parafią Brzyków znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej⁵⁷, aby po 1925 r. znaleźć się w nowej diecezji łódzkiej; do tej pory jest to jednak kościół filialny tej parafii⁵⁸.

⁵¹ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 170–171v.

⁵² ADWł, AAG. Wiz. 41, s. 3–4.

⁵³ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 634–638.

⁵⁴ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 313–320.

⁵⁵ ADWł, AAG. Wiz. 107, s. 11–12.

⁵⁶ ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 137–150.

⁵⁷ Chodyński, *Brzyków*, s. 89–90.

⁵⁸ *Diecezja łódzka 1973*, s. 385.

BUCZEK

Buczek to miejsce zasiedlone zapewne w zamierzchłej przeszłości, o czym świadczy znajdujące się tam wczesnośredniowieczne cmentarzysko. Potem ośrodek szlacheckiego rodu Buczkowskich. Pewnie oni fundowali tu kościół, co najmniej pod koniec XIV w. Prawa miejskie uzyskał w 1549 r., ale utracił je stosunkowo wcześniej, bo ostatni raz wspomniany jako miasto w 1683 r.⁵⁹ Za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego, około 1521 r., była to wieś szlachecka i z prezenty właściciela, Pawła Buczkowskiego, przy kościele tamtejszym pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela probostwo sprawował niejaki Mikołaj Gawłowski. Parafia obejmowała miejscowości Buczek, Kowalew, Luciejów, Wola Buczkowska, Czestków, Wilkowyja, Brodnia, Malenia, Barycz, Bachorzyn, Żelów, Pożdżenice i Łągów⁶⁰.

Miasteczkiem szlacheckim pozostawał Buczek w 1636 r., ze świątynią murowaną pod wezwaniem św. Jana Apostoła, z kaplicą murowaną. Druga kaplica murowana stojąca osobno, a przy niej bractwo św. Anny. Parafia dosyć ludna, skoro znajdowało się w niej około 1070 spowiadających się na Wielkanoc. Z parafii tej wyłoniła się w 1622 r. parafia Pożdżenice⁶¹.

Kiedy wizytowano tę parafię w 1683 r., Buczek miał już prawa miejskie. Miasteczko należało do Jana z Wallewic Walewskiego, który naturalnie był też kolatorem parafii. Probostwo miał niejaki Jan Szadkowski. Utrzymywał wikariusza, Mikołaja Kędzierskiego. W świątyni parafialnej ołtarz wielki pod wezwaniem Matki Boskiej, po stronie prawej znajdował się ołtarz boczny z obrazem św. [Jana] Kantego, po stronie przeciwnej, w kaplicy, także ołtarz z obrazem Matki Boskiej. Spisano paramenty liturgiczne oraz należne uposażenie⁶². Parafię wizytowano w r. 1712⁶³ oraz w 1726. Świątynia, jak to wynika z opisu przechowywania Najświętszego Sakramentu, olejów świętych i stanu chrzcielnicy, była dobrze utrzymana. Musiano wykonywać w niej jakieś prace, ponieważ znajdowało się już w niej sześć ołtarzy. Jedna z kaplic nosiła wezwanie Świętej Trójcy i Matki Bożej, a druga św. Anny, z bractwem jej imienia. Dobre było wyposażenie i uposażenie, a proboszczem był Michał Kietliński, utrzymujący wikariusza Wojciecha Kłosińskiego. Wprawdzie dawna była tradycja przytułku dla ubogich i aktualny proboszcz

⁵⁹ *Buczek*, w: MPT, t. 2, s. 40.

⁶⁰ LB, t. 1, s. 449–452.

⁶¹ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 174–177.

⁶² ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 103–106.

⁶³ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 414–423.

odbudował dla opieki nad biednymi przytułek, jednak nie było żadnych specjalnych funduszy i podopieczni żyli z jałmużny⁶⁴.

Już w 1760 r. Buczek został nazwany wsią⁶⁵. Kolatorem parafii w 1765 r. był Jan Nepomucen Walewski, kasztelan rospierski. Nie pamiętano, kto był budowniczym świątyni. Nosiła wezwanie św. Jana Chrzyciela. Świątynię, jej bogate wyposażenie, jak i uposażenie parafii, bardzo dokładnie spisano. Probostwo od 1731 r. miał Wojciech Baranowski. Utrzymywał do pomocy wikariusza albo zapraszał jakiegoś zakonnika. Aktualnie był to dominikanin Błażej Witkowski⁶⁶.

W 1763 r. właścicielką wsi była Krystyna z Rychłowskich Walewska, wdowa po Feliksie Walewskim, kasztelanie rospierskim. Był tu wówczas kościół murowany, wystarczająco naprawiony tak w dachu, jak i w murach. Zarządzał parafią Wojciech Baranowski, kanonik kolegiaty łaskiej, ustanowiony tu w 1733 r. Dla pomocy i dla usprawnienia duszpasterstwa utrzymywał wikariusza, Tomasza Filipowicza. Parafia obszerna, obejmująca kilkanaście wiosek i należycie uposażona⁶⁷. Świątynia, pomimo iż już stara, w 1779 r. tylko niewielkiej naprawy wymagała. Patronat nadal należał do Walewskich. Świątynia była okazała, jeżeli znajdowało się w niej 10 ołtarzy. Ołtarz wielki Matki Boskiej Różańcowej; następne to ołtarze św. Mikołaja i św. Walentego; św. Antoniego i św. Józefa; dalej św. Piotra, a na zasuwie wizerunek św. Franciszka; kolejne to św. Andrzeja, w kaplicy Świętej Trójcy i drugi św. Anny. Działały dwa bractwa, a mianowicie św. Anny i św. Różańca, z własnymi funduszami. Probostwo od 1733 r. posiadał Wojciech Baranowski, ale należała też do niego kanonia w Łasku. Rezydował jednak na miejscu, a ponieważ był w wieku podeszłym, utrzymywał do pomocy kapelana⁶⁸.

W 1802 r. było w parafii 1443 komunikujących. Proboszczem do 1802 r. był kanonik inflancki Joachim Więckowski i po jego dobrowolnej rezygnacji następcą został kustosz kapituły sieradzkiej, Stanisław Więckowski, z prezenty Anastazego i Józefa Walewskich, kolatorów i dziedziców miejscowych. Ponadto w parafii była prebenda fundowana niegdyś przez Gogolińskich przy kaplicy Świętej Trójcy. Miał ją aktualnie Walerian Klichowski, proboszcz z Poźdżenic. Była tam kaplica dworska pod wezwaniem św. Anny. Dawniej w Buczku był szpital, wystawiony przez wspomnianego wyżej Joachima Więckowskiego,

⁶⁴ ADWŁ, AAG. Wiz. 13, k. 128–132v.

⁶⁵ ADWŁ, AAG. Wiz. 41, s. 6–9.

⁶⁶ ADWŁ, AAG. Wiz. 59, s. 701–711.

⁶⁷ ADWŁ, AAG. Wiz. 41, s. 6–9.

⁶⁸ ADWŁ, AAG. Wiz. 72, s. 192–213.

ale spalił się i ubodzy mieszkali po wioskach. Zdaje się, że duszpasterstwo prowadził Herman Wojciechowski, bo on podpisał się pod opisem parafii⁶⁹.

Świątynia parafialna murowana, z dwiema kaplicami murowanymi, w 1811 r. musiała znajdować się w dobrym stanie, z czterema ołtarzami, należycie wyposażona. Parafia to wieś Buczek, Kowalew, Bachorzyn, Wola Buczkowska, Lgów, Zelów, gdzie mieszkało wielu innowierców, Luciejów, Czestków, Wilkowyja, Brodnia, Grzeszyn, Wymysłów, Sowieńce i Malenia. Przy kościele parafialnym znajdowała się prebenda Świętej Trójcy z własnym uposażeniem, a prawo patronatu należało do dziedziców wsi Pożdżenice, mającej swoją osobną kaplicę. Istniało bractwo różańcowe. Proboszczem był Karol Ochmanowski, który nastąpił tu w 1810 r., zaś prebendę posiadał Walerian Klichowski, proboszcz innej parafii, przy prebendzie nie przebywający⁷⁰.

Po 1818 r. parafia ta znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Prawo patronatu należało do Anastazego Kolumny Walewskiego i Józefa Kolumny Walewskiego. Jej proboszczem w 1825 r. był nadal Karol Ochmanowski. Parafia liczyła 1275 osób komunikujących na Wielkanoc. Prebendarz (niepodanego imienia) kaplicy Świętej Trójcy, która miała jeszcze swoje uposażenie, mieszkał w Pabianicach⁷¹. Za administracji Leona Offmańskiego w 1879 r. parafia liczyła 2800 wiernych⁷², a w 1892 r., gdy administratorem był Aleksander Dąbrowski, wiernych naliczono około 3800 osób zamieszkałych we wsiach parafialnych Buczek, Bachorzyn, Nachorska Wola, Wola Buczkowska, Brodnia, Czestków, Grzeszyn, Gucin, Józefatów, Kowalew, Malenia, Luciejów, Petronelów, Sowinie, Strupiny, Szadek, Wilkowyja, Wymysłów i Zelów⁷³.

Od 1925 r. parafia Buczek znalazła się w diecezji łódzkiej⁷⁴.

DŁUTÓW

To wieś w powiecie łaskim. Dawniej należała do parafii Tuszyń. Była to własność kapituły krakowskiej⁷⁵. W 1541 r. postanowiono zbudować tu kościół i powołać parafię, dla wygody i bezpieczeństwa mieszkańców. Świątynia

⁶⁹ ADWł, AAG. Wiz. 111, s. 7; Wiz. 115, s. 11–13.

⁷⁰ ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 91–132, 473–475.

⁷¹ ADWł, ABKKal. Wiz. 11(205), k. 33–45.

⁷² S. Chodyński, *Buczek*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 90–91.

⁷³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 105.

⁷⁴ *Diecezja łódzka 1973*, s. 198–200.

⁷⁵ LB, t. 2, s. 163, 166.

z drewna modrzewiowego, na planie krzyża, pod wezwaniem Trzech Króli, św. Stanisława i św. Wojciecha, erygowana za Piotra Gamrata, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1541–1545)⁷⁶. Niestety nie ma najstarszych protokołów wizytacyjnych. Dopiero z 1759 r. wiemy, że była to świątynia drewniana i stara, zbudowana w 1549 r. przez kapitułę krakowską, ale nie umiano podać daty ewentualnej konsekracji. Prawo patronatu, z ramienia kapituły krakowskiej, wykonywał zarządca pabianickiego klucza dóbr tejże kapituły. Z jego też prezenty zapewne probostwo to posiadał wtedy Krzysztof Moderwaldt, zdaje się że pochodzący z Warmii, zawsze tu rezydujący, innego beneficjum bowiem nie miał. Ponieważ władał zasadniczo językiem niemieckim, miał więc wikariusza, niejakiego Wawrzyńca Sulickiego, co do którego zachowania miano zastrzeżenia. Kanonik łaski Maciej Mikliński, proboszcz parafii, w 1673 r. założył bractwo różańcowe, zapisując stosowne uposażenie⁷⁷. Także parafia miała bogate uposażenie, dokładnie opisane⁷⁸. Następne lustracje parafii odbyły się w r. 1787⁷⁹ i 1797⁸⁰. Ponieważ prawo patronatu się zmieniło, w 1800 r. proboszcz zwracał uwagę władzom rządowym i dworowi w Pabianicach na konieczność naprawy dachu. Probostwo miał Marcin Jachurski, który bezskutecznie usiłował odzyskać uposażenie parafialne, nadane niegdyś przez kapitułę krakowską. Wszystkich parafian naliczono 1029⁸¹. On też spisał w 1802 inwentarz kościoła i gospodarstwa plebańskiego⁸².

Świątynia dłutowska zbudowana była z drewna modrzewiowego, z zakrytą po prawej stronie, wprawdzie krótko przed 1810 rokiem naprawiana przez kolatorów, ale potrzebowała nowego dachu. Znajdowało się w niej pięć ołtarzy. Opisano bardzo dokładnie wszelkie paramenty liturgiczne i sprzęt kościelny, a także uposażenie. Działało bractwo różańcowe. Proboszczem był Aleksander Pajewski⁸³. Właściwie to uzupełnieniem powyższego jest to, co napisano w 1815 r. Dobra dłutowskie zostały zabrane kapitule krakowskiej, a pod koniec XIX wieku miał je Wojciech Gutakowski. Kościół w Dłutowie, drewniany, modrzewiowy, na planie krzyża, z dwiema kaplicami, ostatnio

⁷⁶ S. Chodyński, *Dłutów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 91–92; Br. Ch[lebowski], *Dłutów*, w: SGKP, t. 2, s. 40.

⁷⁷ Chodyński, *Dłutów*, s. 92.

⁷⁸ ADWł, AAG. Wiz. 47, s. 25–27.

⁷⁹ ADWł, AAG. Wiz. 82, s. 35–36, 64.

⁸⁰ ADWł, AAG. Wiz. 91, s. 31–37.

⁸¹ ADWł, AAG. Wiz. 98, s. 23–25; Chodyński, *Dłutów*, s. 92.

⁸² ADWł, AAG. Wiz. 127, s. 7–8.

⁸³ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 131–148.

wzmocniony ankrami, stał jeszcze w 1815 r., ale już wówczas uważano, że najlepiej byłoby już nowy wystawić. Parafia obejmowała 12 miejscowości: Dłutów Królewski, Dłutów Kościelny, Orzk, Młyny Kapitulne, Łaziska, Mierzączka, Śładkowice, Huta Dłutowska, Leszczyny, Redociny, Kociołki, Podstoła. Proboszczem nadal był Aleksander Pajewski⁸⁴.

Trudno powiedzieć na jakich źródłach opierał się ks. Chodyński pisząc, że kiedy ta świątynia była już bardzo zniszczona, w 1810 r. została zamknięta, a nabożeństwa odprawiano w zabudowaniu gospodarskim, odpowiednio przerobionym na tymczasową kaplicę. Tak było, gdy od 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1824 r. nie było własnego proboszcza, a parafią miał się opiekować Stanisław Stefański, proboszcz z Sulejowa, a zastępował go Stefan Lenartowicz, cysters z klasztoru sulejowskiego. Parafia liczyła wówczas 1100 osób przyjmujących sakramenty wielkanocne⁸⁵. Staraniem późniejszych proboszczów a z ofiar parafian zbudowano nową świątynię, upiększoną potem przez proboszczów Aleksandra Wiśniewskiego i następcę, Teodora Wojciecha Głuchowskiego. Miała cztery ołtarze: wielki pod wezwaniem Trzech Króli i boczne Jezusa Chrystusa Ukrzyżowanego, Matki Bożej i św. Antoniego Padewskiego⁸⁶. Po 1864 r. zaliczona do dekanatu łaskiego. Okazuje się, że była to duża liczebnie parafia, ponieważ w 1879 r., za proboszcza Teodora Wojciecha Głuchowskiego, gdy należała do dekanatu łaskiego, liczyła 4155 parafian. Natomiast w 1892 r. podawano, że parafia ta powstała w 1542 r. Probostwo to aktualnie miał Józef Jezierski, wikariat wakował, parafia zaś liczyła 4500 wiernych i obejmowała wsie Dłutów, Huta, Śładkowice, Mieżonerki, Mierzączka Duża, Mierzączka Mała, Erywagród, Łaziska, Orzk, Podstoła, Kociołki, Helenów, Żeronie, Gąsienice, Redociny, Piętków, Stoczki, Porąbki, Leszczyny Duże, Leszczyny Małe⁸⁷.

Po 1925 r. parafia należy do nowej diecezji w Łodzi⁸⁸.

DOBROŃ

Była to wieś w parafii Łask, stanowiąca zapewne własność kapituły krakowskiej, która miała tam swoje dobra na terenie kasztelanii Chrapy. Ta

⁸⁴ ADWł, AAG. Wiz. 144, s. 81–88.

⁸⁵ ADWł, ABKKal. Wiz. 13, k. 6–9.

⁸⁶ Chodyński, *Dłutów*, s. 91–92.

⁸⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 105.

⁸⁸ *Diecezja łódzka 1973*, s. 302–303.

kapituła w wieku XVI wzniosła tu kościół pod wezwaniem św. Wojciecha, prawdopodobnie w 1535 r. i był to kościół filialny parafii łaskiej, a obsługiwali go wikariusze kolegiaty z Łasku. Gdy ze starości znajdował się w złym stanie, około 1763 r. został rozebrany. Prawdopodobnie kapituła łaska w latach 1776–1779 odbudowała go pod dawnym wezwaniem. Ta nowa świątynia została poświęcona 12 grudnia 1780 r. przez kanonika łaskiego Michała Wróblewicza i Tomasza Cześnikewicza, prepozyta pabianickiego, pod wezwaniem św. Wojciecha i św. Jerzego. Parafia samodzielna została tu erygowana w 1780 r. przez arcybiskupa Antoniego Kazimierza Ostrowskiego⁸⁹.

Ale jeszcze w 1811 r. kościół w Dobroniu uważany był za filię parafii w Łasku. Świątynia drewniana nosiła wezwanie św. Wojciecha. Kościół drewniany na fundamentach murowanych. Wystarczająco wyposażony. Chociaż nazywany był filialnym, przynależały do niego wsie Dobroń, Mogilno, Róża, Ldzań i Chechło. Istniało bractwo miłosierdzia. Po śmierci poprzedniego zarządcy, tymczasowo opiekę pełnił Walenty Marchwicki⁹⁰. Wikariusze z Łasku zapewne nadal obsługiwali parafię aż do czasu zniesienia kapituły w 1819 r.⁹¹ Parafia ta jednak była nie tyle afiliowana, ile włączona do uposażenia kapituły w Łasku⁹².

Od 1818 r. znalazła się w diecezji kujawsko-kujawskiej. Nie była to duża parafia, bowiem w 1825 r. liczyła około 800 wiernych przystępujących do Komunii Wielkanocnej. Świątynia drewniana, znajdowała się w dobrym stanie, a aktualną kolatorką była miejscowa dziedziczka. Od około 1821 r. proboszczem był tu Telesfor Ptaszyński⁹³.

Parafia wzrastała liczebnie i okazało się, że wkrótce nie była wcale mała, skoro w 1879 r., za proboszcza Walentego Mruka, liczyła 2120 wiernych⁹⁴, zaś w 1892 r., gdy parafią administrował Marcjjan Włostowski, wiernych było już 2680, a okręg parafialny obejmował wsie Dobroń, Chechło, Mogilno, Róża, Ldzań i Talar Młyn⁹⁵.

Po 1925 r. parafia znalazła się w diecezji łódzkiej⁹⁶.

⁸⁹ ADWŁ, AAG. Wiz. 80, s. 127–136; *Diecezja łódzka 1973*, s. 200–201; S. Chodyński, *Dobroń*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 92–93.

⁹⁰ ADWŁ, AAG. Wiz. 135, s. 765–785.

⁹¹ LB, t. 1, s. 446–447; ADWŁ, AAG. Wiz. 80, s. 127–136; Chodyński, *Dobroń*, s. 92–93; *Diecezja łódzka 1973*, s. 200–201.

⁹² ADWŁ, AAG. Wiz. 135, s. 765, 767, 783–784.

⁹³ ADWŁ, ABKKal. Wiz. 8(203), k. 18–22v.

⁹⁴ Chodyński, *Dobroń*, s. 92–93; *Dobroń*, w: SGKP, t. 2, s. 75–76.

⁹⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 105.

⁹⁶ *Diecezja łódzka 1973*, s. 200–201.

GÓRKA PABIANICKA

Wież ta, dawniej nazywana po prostu Górka, według niektórych miała należeć do klucza pabianickiego uposażenia kapituły krakowskiej, co jest prawdopodobne⁹⁷, chociaż za arcybiskupa Jana Łaskiego parafia ta, z kościołem pod wezwaniem św. Marcina i św. Marii Magdaleny, miała być od dawna patronatu szlacheckiego i należeć do właścicieli wsi Górka, Gorzew, Wodzyn i Gołygów, a probostwo miał niejaki Piotr Szoski. Do parafii należały wówczas wsie Górka, Gorzew, Gorzew Mały czyli Szynkielew, Petrykozy, Piątkowisko, Kurowice, Konin, Porszewice, Świątyniki i Kossów. Niektóre wioski stanowiły własność kapituły krakowskiej⁹⁸. Jak wspomniano wyżej, prawdopodobniejszym jest, że kapituła fundowała tu świątynię drewnianą, wspomnianą w aktach tej kapituły w 1398 r. Potwierdza pośrednio tę wiadomość to, że w 1636 r. wieś Górka należała do wspomnianej kapituły. Był tu kościół drewniany pod wezwaniem św. Marcina. Świątynia była stara, skoro były przecieki w dachu. Probostwo należało do Jana Karwowskiego. Naliczono około 700 wiernych⁹⁹.

W 1783 r. była tu już nowa świątynia, zbudowana w 1694 r., konsekrowana w 1697 r. przez Hieronima Wierzbowskiego, sufragana poznańskiego, o podwójnym wezwaniu św. Marcina i św. Marii Magdaleny, z trzema ołtarzami, należycie wyposażona we wszelkie paramenta liturgiczne. Proboszczem był Ambroży Kącki, utrzymujący rektora szkoły. Nie powiedziano tu jednak, czym nakładem ta druga świątynia została zbudowana. Świątynia ta w 1711 r. przedstawiała bardzo dobry wygląd. Od 1691 r., z prezenty kapituły krakowskiej, probostwo to miał Michał Wosiński, kanonik łaski¹⁰⁰.

Ten proboszcz zaprowadził bractwo różańcowe erygowane przez dominikanów w 1723 r., zatwierdzone przez arcybiskupa Teodora Potockiego. Świątynia w 1728 r. miał nadal trzy ołtarze, wielki Matki Bożej i dwa boczne, jeden św. Marcina i drugi Matki Boskiej. Ponadto mały ołtarz św. Rocha. Parafię nadal prowadził Michał Wosiński, mąż pełen zasług dla tej parafii, co uwidoczniło się także w ocenie wizytatora¹⁰¹.

Parafia wizytowana w 1779 r. miała dawną świątynię drewnianą, związaną nadal z kapitułą krakowską. Działało bractwo różańcowe. Proboszczem

⁹⁷ Br. Ch[lebowski], *Górka Pabianicka*, w: SGKP, t. 2, s. 708.

⁹⁸ LB, t. 1, s. 377–379.

⁹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 41–43, 375.

¹⁰⁰ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 38–40; Wiz. 9, s. 75–81.

¹⁰¹ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 22–23v.

był Stanisław Jeżowski, ustanowiony tu w 1774 r. z prezenty kapituły krakowskiej¹⁰². Ta sama świątynia drewniana służyła parafii także w 1811 r., a prawo patronatu nadal do kapituły krakowskiej należało. Istniało bractwo różańcowe. Proboszczem od 1796 r. był Wojciech Uzieńkowski¹⁰³.

Od 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Prawo patronatu przeszło na rząd zaborczy. W 1825 r. liczyła 717 osób komunikujących. Tamtejszy kościół drewniany, pod wezwaniem św. Magdaleny i św. Marcina, wymagał już naprawy. Proboszczem od około 1818 r. był Justus Damecki¹⁰⁴.

Ta świątynia spaliła się w 1858 r. razem z dzwonnicy i zabudowaniami plebańskimi, a ocalała jedynie plebania. Proboszcz ówczesny, niepodanego imienia Papiński [Ignacy], odbudował zabudowania plebańskie oraz wystawił własnym sumptem małą drewnianą kaplicę, w której odprawiano nabożeństwa do 1875 r. W tym roku, z ofiar parafian, zbudowano nowy kościół, poświęcony przez Andrzeja Kobusiewicza, dziekana z Łasku, dokąd przeniesiono nabożeństwa. Konsekracji dokonał w 1892 r. biskup kujawsko-kaliski Aleksander Bereśniewicz. W 1879 r., za proboszcza Augustyna Skwierzyńskiego, parafia liczyła 1950 wiernych¹⁰⁵. Zaś w 1892 r., gdy administratorem był Józef Winiarski, parafia liczyła 2261 parafian i obejmowała wsie: Górka Pabianicka, Górka Poduchowna, Szynkielew, Petrykozy, Kurowice, Piątkowisko, Klimkowitzna, Marchówka, Wola Żytowska, Konin, Porszewice, Świątniki, Sokołowice, Smulsko, Zofiówka, Gorzew, Kolonia Wymysłów i folwark Wymysłów¹⁰⁶.

Od 1925 r. parafia należy do diecezji łódzkiej¹⁰⁷.

GRABNO

Wsią szlachecką było Grabno, dawniej gniazdo rodziny Grabińskich herbu Pomian, a później dziedzictwo rodu Wężyków. Grabińscy zapewne fundowali tu świątynię, wspomnianą w aktach gnieźnieńskich już w 1413 r. Czyli musiała już być tu parafia. Na początku XVI w. kościół tamtejszy nosił

¹⁰² ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 545–559.

¹⁰³ ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 791–805.

¹⁰⁴ ADWł, ABKKal, Wiz. 8(203), k. 40–44.

¹⁰⁵ S. Chodyński, *Górka Pabianicka*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 93–94; *Diecezja łódzka 1973*, s. 303.

¹⁰⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 105–106.

¹⁰⁷ *Diecezja łódzka 1973*, s. 303–304.

wezwanie świętych Wacława i Mikołaja. Pozostawał prawa patronatu dziedziców Grabińskich, którzy prezentowali na to probostwo Jana Sierakowskiego, kanonika uniejowskiego. Utrzymywał on tu wikariusza dla sprawowania duszpasterstwa. A parafię tworzyły wsie Grabno, Górki, Ligota, Podule, Sobiepany, Patoki, Zamoście, Grabica, Wola, Osiny i Siedlce¹⁰⁸.

Najstarsza znana lustracja tej parafii jest z 1636 r. Kościół parafialny drewniany i konsekrowany, pod wezwaniem św. Wacława i św. Mikołaja. Dobrze uposażony. Parafian zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych było około 500¹⁰⁹. Ta sama świątynia służyła parafii w 1683 r. Od 1632 r. parafia cieszyła się tytułem prepozytury, a dwóch mansjonarzy fundował w 1632 r. arcybiskup Jan Wężyk, dając im uposażenie. Rektorem przy kościele był Stanisław Maliński i miał jednego wikariusza, ale nienazwanego mansjonarzem, Grzegorza Medlińskiego. Świątynia wymagała wtedy naprawy, ale była dobrze wyposażona w dokładnie spisane paramenty liturgiczne oraz bogato uposażona¹¹⁰. Już z powyższego widać było, że prepozytura właściwie nie istniała, co potwierdzono podczas wizytacji w 1712 r.¹¹¹ Ale, jak to dało się widzieć niebawem, świątynia, w dalszym ciągu drewniana, pod wezwaniem św. Mikołaja i św. Wacława, była dobrze i czysto utrzymana. Ołtarz wielki pod wezwaniem Świętej Trójcy, a boczne św. Franciszka z Asyżu, św. Anny i Matki Boskiej Częstochowskiej. Od strony południowej była dobudowana kaplica murowana, z fundacji wspomnianego wyżej arcybiskupa Węzyka, jako służąca mansjonarzom. Przy parafii istniało bractwo św. Anny oraz altaria przy ołtarzu Matki Boskiej erygowana przez arcybiskupa Macieja Łubieńskiego w 1647 r. Parafia dobrze uposażona. Probostwo miał wówczas Jan Luboiński¹¹².

W 1759 r. prawo patronatu należało do właściciela Grabna Michała Szulińskiego, oraz Józefa Magnuskiego i Mikołaja Węślawskiego, właścicieli innych wsi z terenu parafii. Świątynia tamtejsza drewniana, której dach naprawiano za aktualnego rektora, a był nim Antoni Kuczkowski, ustanowiony w parafii od 1755 r. Ze świątynią złączona murowana kaplica, zwana Węzykowiana, prawdopodobnie zbudowana przez arcybiskupa Jana Węzyka, a jej kolatorem aktualnie był Piotr Wężyk. Miała pewne uposażenie i aktualnie miał je Leon Kamiński, jeszcze subdiakon, ustanowiony tu w 1758 r.¹¹³

¹⁰⁸ LB, t. 1, s. 468–469.

¹⁰⁹ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 186–189.

¹¹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 155–158.

¹¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 364–371.

¹¹² ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 163v–188v.

¹¹³ ADWł, AAG. Wiz. 41, s. 24–26.

Parafia wizytowana także w 1765 r. Kościół drewniany, stary, z ołtarzami: wielkim pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i bocznymi św. Franciszka, św. Anny, Matki Boskiej Częstochowskiej oraz w murowanej kaplicy ołtarz z obrazem Zdjęcia Pana Jezusa z Krzyża. Ta kaplica fundowana była ongiś przez arcybiskupa Jana Wężyka. Miała własne uposażenie, aby przy niej byli mansjonarze, którzy mieli sprawować tu nabożeństwa wyznaczone przez fundatora. Parafię tę aktualnie miał Antoni Kuczkowski, ustanowiony tu w 1756 r., zaś prebendę, zwaną Wężykowiana, trzymał Wawrzyniec Kumiński i to już od 1750. Nie ma już mowy o prepozyturze¹¹⁴.

Prawo patronatu w 1779 r. należało do właścicieli wsi. Świątynia pod wezwaniem św. Wacława i św. Mikołaja. Staraniem aktualnego proboszcza, ustanowionego już w 1755 r., chociaż kapłaństwo przyjął w 1756 r., Antoniego Kurkowskiego (Kuczkowskiego), zbudowano właściwie nową świątynię w miejsce dawnej, rozebranej w 1771 r., przy której prezbiterium pozostała nadal murowana kaplica, zwana Wężykowiana. Sama świątynia właściwie nie została jeszcze całkowicie ukończona. Główną fundatorką była jednak Marianna z Głębockich Walewska. Ołtarz znajdował się we wspomnianej wyżej kaplicy, a w nowej świątyni, w miejscu przeznaczonym na wielki ołtarz, stał właściwie stół, nad którym wisiał obraz Matki Boskiej, od czasu panującej w tej okolicy zarazy uważany przez wiernych za łaskami słyący¹¹⁵.

Kolatorom parafii w 1801 r. byli dziedzice wsi Ignacy i Stanisław Wyszłańscy, a parafię miał Maciej Kazimierz Mazurkiewicz ustanowiony tu w 1799 r. Do parafii należały wsie Grabno, Górki, Ligota, Podule Wielkie i Małe, Sobiepany, Grabica, Wola Wężykowa, Osiny, Siedlce i Patoki, gdzie było około 855 wiernych. Prepozytura całkowicie wygasła¹¹⁶. Parafią zarządzał w 1802 r. Jakub Stankiewicz. Ogółem parafia liczyła 735 wiernych. Ponieważ przy kościele w Grabnie była dawniej fundowana mansjonaria z uposażeniem w dziesięcinę na starostwie inowłodzkim, jej obowiązki spełniał wyżej wspomniany Jakub Stankiewicz¹¹⁷. Tamtejsza świątynia drewniana, wizytowana w 1811 r. wymagała pilnej naprawy. Złączona z nią kaplica murowana także czekała na naprawę. Prawo patronatu należało do dziedzica wsi Grabno. Funkcjonowało bractwo św. Jana Nepomucena. Parafia obejmowała wsie Grabno, Zamoście, Grabica, Wola Wężykowa, Osi-

¹¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 584–598.

¹¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 239–255; Wiz. 81, s. 124–135.

¹¹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 107, s. 3–5.

¹¹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 111, s. 13; Wiz. 115, s. 23–25.

ny, Siedlce, Patoki, Górki, Ligota, Podule Małe, Podule Wielkie i Sobiepany. Od 1806 r. probostwo to miał nadal Jakub Stankiewicz, niemający innego beneficjum i tu rezydujący¹¹⁸.

Po 1818 r. Grabno znalazło się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Proboszcz Stankiewicz przed 1825 r. pokrył drewnianą świątynię parafialną nowym gontem, ale cała świątynia wymagała naprawy i był sporządzony nawet kosztorys. Parafia liczyła około 1000 osób komunikujących na Wielkanoc¹¹⁹. Rozpoczęcie prac naprawczych musiało się odwlec, bo dopiero staraniem proboszcza Leopolda Kobusiewicza, w połowie XIX wieku świątynia została odnowiona. Za proboszcza Hipolita Rudkowskiego w 1879 r. parafia liczyła 1770 wiernych¹²⁰, a w 1892 r., za tego samego jeszcze proboszcza, parafian naliczono już 2023. Okręg parafialny obejmował wsie Grabno, Wola Wężykowa, Ligota, Górki, Podule, Osiny, Grabica, Siedlce, Patoki, Huty Patockie i Kolonia Salomejka¹²¹.

W 1925 r. parafię tę włączono do diecezji łódzkiej¹²².

KWIATKOWICE

Wieś ta początkowo należała do księcia i około 1280 r. Leszek Czarny, książę sieradzki nadał ją na własność rodowi Jaxów jako nagrodę za zasługi położone dla ojczyzny. Zdaniem księdza Korytkowskiego ci Jaksowie zaczęli się nazywać Kwiatkowskimi i Marcin Jaxa Kwiatkowski w końcu XIV wieku wystawił i uposażył kościół w Kwiatkowicach. Za arcybiskupa Łaskiego w 1521 r. kolatorami parafii przy kościele św. Mikołaja i św. Doroty byli właściciele Kwiatkowic, Czarnyża i Czarnyskiej Woli, a parafię miał Marcin, pewnie Kwiatkowski, bo on był także właścicielem Kwiatkowic. Do pomocy w prowadzeniu parafii utrzymywał wikariusza. Parafia obejmowała wówczas wsie Małe i Duże Kwiatkowice, czyli Kwiatkowice i Kwiatkowiczki, Leśnicę, Dobruchów i Wrząsawę¹²³.

Nową świątynię otrzymała parafia w 1601 lub 1606 r. i była tu już świątynia murowana, należycie przyozdobiona, konsekrowana, ale nie

¹¹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 175–186.

¹¹⁹ ADWł, ABKKal. Wiz. 11(205), k. 71–77v.

¹²⁰ S. Chodyński, *Grabno*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 94–95.

¹²¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 106.

¹²² *Diecezja łódzka 1973*, s. 385–386.

¹²³ LB, t. 1, s. 383–385.

wiadomo przez kogo, z trzema ołtarzami. Dzwonnica z trzema dzwonami. Uposażenie należyte i był nawet fundusz, aby śpiewano oficjum o Matce Bożej. Wiernych spowiadających się było około 400. Przy drodze wiodącej ku wsi Lutomiersk znajdowała się kaplica uważana za filię, z ołtarzem Świętego Krzyża, a więc może to było także jej wezwanie. Otoczona cmentarzem. Kiedy w niej odprawiano, paramenty liturgiczne brano z kościoła parafialnego. Był dla niej specjalny fundusz od Kacpra Puczka, dziedzica Kwiatkowic. Proboszczem był Jakub Piędokowicz¹²⁴. Autor piszący do *Słownika geograficznego*, a także ks. Chodyński przyjmują, że kościół parafialny powstał w 1606 r. z fundacji Kacpra Puczka i jego żony Anny z Sarnowa. Znaczyłoby to także, iż zmienili się właściciele wsi¹²⁵.

Nie wiedzieć czemu, w 1683 r. podano, że kościół w tej wsi nosi wezwanie św. Mikołaja i św. Barbary. Jednak tak świątynia, jak i dzwonnica, wymagały naprawy. Probostwo to miał Andrzej Kruszewski¹²⁶. Tenże proboszcz był tu w 1711 r., ale miał wikariusza Jana Skorzewskiego. Jednak podano wówczas, że parafialny kościół w Kwiatkowicach nosi wezwanie Świętej Trójcy¹²⁷. Wizytowano go także w 1728 r., ale wówczas parafia nie miała własnego proboszcza, ponieważ ten co był dotąd, może właśnie Andrzej Kruszewski, zmarł. Opiekę duszpasterską sprawował zakonnik franciszkanin z Lutomierska¹²⁸.

Wieś ta w 1761 r. należała do Katarzyny z Potockich Kossakowskiej. Znajdowała się tam murowana świątynia pod wezwaniem św. Mikołaja, ale nie wiadomo wówczas, kto i kiedy ją fundował i kto konsekrował. Prawo patronatu należało do dziedziców Lutomierska i Kwiatkowic. Znajdowały się w niej trzy ołtarze. Wyposażenie i uposażenie dokładnie spisane. Rektorem świątyni parafialnej od 1758 r. był Tomasz Krąkowski, na miejscu rezydujący. Przytułku nie było. Poza wsią, w kierunku Lutomierska znajdowała się kaplica pod wezwaniem Świętego Krzyża, z ołtarzem Świętego Krzyża, a w górnej kondygnacji znajdował się wizerunek św. Wojciecha. Przy tym kościółku był cmentarz, gdzie chowano zmarłych. Natomiast we wsi Leśnica, przy dworze, znajdowała się kaplica prywatna¹²⁹.

¹²⁴ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 51–55, 277.

¹²⁵ J. Leopold, *Kwiatkowice*, w: SGKP, t. 4, s. 19; S. Chodyński, *Kwiatkowice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 96.

¹²⁶ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 47–49.

¹²⁷ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 101–104.

¹²⁸ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 28–28v.

¹²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 143–150.

Ta świątynia parafialna, pod wezwaniem św. Mikołaja i św. Doroty, wizytowana także w 1779 r. Jej stan w zasadzie był dobry, jedynie podłoga wymagała naprawy. Ołtarz wielki z wyobrażeniem Świętej Trójcy, zaś boczne miały obrazy Matki Boskiej i św. Anny. W parafii nie było żadnego bractwa. Poza wsią znajdował się kościółek drewniany pod wezwaniem św. Wojciecha, ale bez własnego funduszu, wymagający naprawy. Czy, kiedy i kto sprawował w nim nabożeństwa, nie wiadomo. Proboszczem nadal był Tomasz Krąkowski, mający lat 30, a nastąpił tu w 1776 r.¹³⁰ Niedługo przed 1786 rokiem, kościół tamtejszy został odnowiony z funduszy Barbary z Duninów Sanguszkowej, także pod wezwaniem św. Mikołaja i św. Doroty¹³¹. Kiedy wizytowano parafię w 1811 r., tamtejszy kościół murowany, kryty dachówką, potrzebował nieco naprawy. Istniało przy nim bractwo miłosierdzia, a parafią opiekował się od 1811 r. Mikołaj Błądowski¹³².

Parafia znalazła się od 1818 r. w diecezji kujawsko-kaliskiej. Kiedy wizytowano ją w 1825 r., tamtejsza murowana świątynia wymagała przełożenia dachu, brakowało okien, a i zakrystia była znacznie zniszczona. Prawo patronatu należało do Karoliny Mączyńskiej, pewnie miejscowej dziedziczki. Parafia niewielka, dosyć biedna, licząca wówczas 516 osób spowiadających się na Wielkanoc. Proboszczem nadal był wspomniany wyżej Mikołaj Błądowski¹³³.

Za proboszcza Teodora Mejera w 1879 r. liczyła 1286 wiernych¹³⁴. Nieco wzrosła, bowiem w 1892 r., gdy probostwo należało do Eleuteriusza Małoty, naliczono 1510 wiernych, zaś okręg parafii obejmował wsie Kwiatkowice, Czarnyż, Dobruchów, Bobków, Leśnica, Czarnyska Wola, Wandzin i Wrzasawa¹³⁵.

Od 1925 r. parafia ta należy do diecezji łódzkiej¹³⁶.

LUTOMIERSK

Jest to starożytna miejscowość, która już w 1274 r., z przywileju Leszka Czarnego, księcia sieradzkiego, otrzymała prawa miejskie. Pozostawał

¹³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 50–532.

¹³¹ ADWł, AAG. Wiz. 80, s. 151–160.

¹³² ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 807–813.

¹³³ ADWł, ABKKal. Wiz. 8(203), k. 52–55v.

¹³⁴ Chodyński, *Kwiatkowice*, s. 96.

¹³⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 106.

¹³⁶ *Diecezja łódzka 1973*, s. 181–182.

jednak własnością królewską, skoro Władysław Jagiełło w 1406 r. połowę Lutomierska dał Przedborowi i synowi jego Janowi z Chełmicy, za zasługi jakie ponieśli oni w walce z Krzyżakami. To oni dali początek rodowi Lutomierskich herbu Jastrzębiec. Niektórzy z nich przeszli potem do innowierców przyjmując wyznanie braci czeskich. W 1529 r. pożar zniszczył miasteczko wraz z kościołem pw. św. Bartłomieja erygowanym w 1284 r. przez arcybiskupa Jakuba Świnkę. Katolikom przywrócili Lutomiersk nowi właściciele, Grudzińscy, a jeden z nich, Andrzej Grudziński, wojewoda rawski w 1650 r. fundował tu klasztor reformatów. Następnymi właścicielami byli Sanguszkowie, a Barbara z Duninów księżna Sanguszko w 1781 r., w miejsce drewnianego kościoła parafialnego, wystawiła nowy murowany¹³⁷.

Za arcybiskupa Jana Łaskiego w miasteczku tym znajdowały się dwie świątynie. Starsza, pod wezwaniem św. Bartłomieja i druga, nazwana jeszcze filialną, pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, do której, zapewne z powodu lepszego położenia w mieście, przeniesiono nabożeństwa parafialne. Ponieważ prawo patronatu tej świątyni należało do właścicieli Lutomierska, sądzić należy, że oni byli fundatorami tego kościoła. Aktualnie należało to miasteczko do Macieja Czołczyńskiego i Piotra, podkomorzego sieradzkiego, pochodzącego z Lutomierska. Z ich prezenty bowiem proboszczem był tu Jan z Gzowa. Do parafii należało miasteczko z jego przedmieściami oraz wsie Behcice, Czołczyn i Wrząca. Na uposażenie parafii składało się także to, co dawniej do kościoła św. Bartłomieja należało, oraz inne¹³⁸.

Kościółem parafialnym w tym mieście, jak to poznajemy w 1635 r., ostatecznie została świątynia Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, a kościół św. Bartłomieja pozostawał jako pomocniczy. Kościół ten był drewniany, w kształcie krzyża, co oznacza, że były dwie przeciwległe kaplice. Znajdowało się w nim pięć ołtarzy, z nich wielki z mensą murowaną, ale nie podano jego wezwania, tylko że był ładny, ale jeszcze nie konsekrowany. Z ołtarzy bocznych wymieniono jedynie ten poświęcony Matce Boskiej Różańcowej, przy którym było bractwo różańcowe. Jego promotorem aktualnie był wikariusz, Walenty z Parzna. Parafia duża, skoro do sakramentów wielkanocnych było zobowiązanych około 2000 osób. Proboszczem był Jan Pisowicz, zaś wikariuszem Szymon Puliniusz. Kościół św. Bartłomieja był także drewniany, ale konsekrowany, skoro obchodzono jego rocznicę

¹³⁷ Br. Ch[lebowski], *Lutomiersk*, w: SGKP, t. 5, s. 490; *Lutomiersk*, w: MPT, t. 2, s. 50–51.

¹³⁸ LB, t. 1, s. 376–377.

w niedzielę po św. Michale. Wewnątrz cztery ołtarze. Przy ołtarzu wielkim było bractwo Aniołów Stróżów¹³⁹.

Przy kościele pomocniczym św. Bartłomieja, dawniej parafialnym, powstała prepozytura zwykła¹⁴⁰.

Kościół Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny padł ofiarą płomieni około 1696 r. i na jego miejscu zbudowano najpierw kaplicę, zaś kościół św. Bartłomieja zamieniono na kaplicę szpitalną¹⁴¹. Ta kaplica spełniała jednak rolę świątyni parafialnej jeszcze w 1728 r.¹⁴²

Prawdopodobnie w 1723 r., może nakładem księżnej Lukrecji z Radziwiłłów Denhoffowej, miejscowej dziedziczki, został odbudowany kościół parafialny pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i świętych Apostołów Piotra i Pawła¹⁴³.

Kiedy parafię wizytowano w 1761 r., był tu już nowy kościół parafialny, nazwany prepozyturalnym, pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i świętych Apostołów Piotra i Pawła. Znaczy to, że nowa świątynia zastąpiła tymczasową kaplicę. Prepozytem miejscowym i dziekanem był wówczas Jakub Lipiński. Na terenie parafii znajdował się klasztor reformatów, założony tu w 1631 r. Miasteczko to należało prawem dożywotnim do Katarzyny z Potockich Kossowskiej, zaś użytkownikiem był Karol Szydłowski. Taka sytuacja była w 1765 r. Pamiętano, że kościół tamtejszy drewniany, fundowany przez Lutomierskich w 1538 r., po spaleniu odbudowany, nosił wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i świętych Apostołów Piotra i Pawła, a prawo patronatu należało do miejscowych dziedziców. Świątynia wyposażona w siedem ołtarzy, co świadczy o jej zamożności. Wielki pod wezwaniem Ukoronowania Najświętszej Maryi Panny, a boczne św. Barbary, św. Antoniego z Padwy, Świętego Krzyża, św. Izydora, św. Józefa i Matki Boskiej Szkaplerznej. Działo tu pięć bractw, mianowicie Ubogich przy ołtarzu św. Józefa, różańcowe, Szkaplerza, św. Anny i Aniołów Stróżów. Było też uposażenie dla mansjonarzy, aby ci śpiewali oficjum o Matce Boskiej. Bogate było wyposażenie świątyni i uposażenie. Rektorem kościoła od 1755 r. był Jakub Lipiński, dziekan lutomierski. Na terenie parafii znajdował się konwent franciszkanów reformatów, fundowany niegdyś przez wojewodę sieradzkiego Mycielskiego, i do ich kościoła chodziła większość

¹³⁹ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 35v–41; 39–40; s. 274.

¹⁴⁰ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 32–38.

¹⁴¹ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 65–75.

¹⁴² ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 19–22.

¹⁴³ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 399–434.

parafian lutomiernskich, co zdaje się tłumaczyło, że ówczesny proboszcz lutomiernski nie miał nawet wikariusza¹⁴⁴.

W Lutomiernsku znajdował się jeszcze drewniany kościół św. Bartłomieja, dawniej parafialny, a w 1765 r. szpitalny, położony w kierunku wsi Wrząca. Nazwiska ówczesnego zarządcy tej świątyni nie znamy, a był to ktoś mający także jakiś urząd w Łowiczu. Tu jednak w każdym tygodniu sprawował nabożeństwa. W szpitalu, stojącym obok, nie było ubogich. Zajmował je jakiś mieszkaniec, zaś jeden z żebraków mieszkał w domku w pobliżu rezydencji proboszcza. Był tu także klasztor reformatów¹⁴⁵.

W 1779 r. prawo patronatu należało do księżnej Barbary z Duninów Sanguszkowej, miejscowej dziedziczki. Ale świątynia parafialna pozostawiała wiele do życzenia, aczkolwiek znajdowało się w niej sześć ołtarzy. Wielki z obrazem Świętej Trójcy i boczne św. Barbary, św. Józefa, św. Antoniego, Świętego Krzyża i Matki Boskiej Szkaplerznej. Naliczono pięć bractw, mianowicie różańcowe, Szkaplerza, św. Anny, Aniołów Stróżów i św. Izydora Oracza. Miały one własne uposażenie. Zresztą kościół bardzo bogato wyposażony i parafia dobrze uposażona. Proboszczem od 1769 r. był Wincenty Kępiński i sam sprawował duszpasterstwo¹⁴⁶.

Wspomniana wyżej Barbara dokonała najprawdopodobniej znaczniejszej naprawy świątyni, i nazywano to nawet jej odbudową od podstaw. Przy kościele św. Bartłomieja prepozytura szpitalna¹⁴⁷.

Probostwo lutomiernskie w 1802 r. posiadał kanonik uniejowski Ignacy Domański, który nastał tu prawdopodobnie w 1793 r. On sporządził dokładny spis inwentarza¹⁴⁸. W 1811 r. Lutomiernsk należał do Adama Wężyka, sędziego pokoju w Piotrkowie. Świątynia murowana, jak to wspomniano wyżej. Już w pod koniec XVIII w. wymagała naprawy, do czego właściciele kolatorzy byli zobowiązani, ale wówczas oni się zmieniali, tak iż nawet aktualny właściciel nie chciał przeprowadzić naprawy. Ale świątynia była dobrze wyposażona i uposażona. Proboszczem był wówczas nadal Ignacy Domański, kanonik honorowy uniejowski, ustanowiony na to stanowisko w 1793 roku. Rezydował na miejscu i innego beneficjum nie posiadał¹⁴⁹.

¹⁴⁴ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 205–222.

¹⁴⁵ Tamże, s. 218–220.

¹⁴⁶ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 399–437.

¹⁴⁷ ADWł, AAG. Wiz. 80, s. 65–89.

¹⁴⁸ ADWł, AAG. Wiz. 121, s. 7–10.

¹⁴⁹ ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 815–853.

Lutomiersk znalazł się po 1818 r. w granicach diecezji kujawsko-kaliskiej. Niestety, od około 1812 r. świątynia parafialna była zamknięta, ponieważ zagrażała bezpieczeństwu. Wizytowana w 1825 r. wymagała wzmocnienia murów ankrami, poprawienia belek i nowego dachu. W dni powszednie więc, za zgodą władzy duchownej, msze sprawowano w zakrystii. Proboszczem od lat trzech był Wincenty Kurkowski. Wiernych, komunikujących na Wielkanoc naliczono około 1200 osób. Nabożeństwa parafialne w niedziele i święta sprawowano w kościele zakonnym franciszkanów reformatów¹⁵⁰.

Lutomiersk został pozbawiony praw miejskich. Staraniem proboszcza Wincentego Kurkowskiego i z ofiar parafian świątynia parafialna została wyremontowana, tak iż w 1828 r., po uroczystym poświęceniu, przywrócono ją dla kultu Bożego.

Parafia wzrastała liczebnie, bowiem w 1879 r., gdy proboszczem był tu Paweł Kołodziejcki, liczyła 2254 wiernych. Tenże proboszcz około 1870 r. dokonał dalszych potrzebnych napraw świątyni¹⁵¹. Natomiast w 1892 r. za proboszcza Jana Gierczyckiego i wikariusza Andrzeja Wituskiego, wiernych było około 2000. Parafia obejmowała osadę Lutomiersk oraz wsie Wrząca, Czołczyn, Behcice, folwark Biłgoraj i wieś Józefów. W parafii był nadal klasztor franciszkanów reformatów.¹⁵²

Po 1925 r. zaliczona do nowej diecezji w Łodzi¹⁵³.

Kościół szpitalny

W Lutomiersku znajdowała się także prepozytura szpitalna przy dawnym kościele parafialnym św. Bartłomieja, uposażona przez pochodzącego z Lutomierska Jakuba Adamkowicza, proboszcza krakowskiego i Dawida Dawidowicza, wikariusza lutomierskiego, co zostało zatwierdzone przez arcybiskupa Macieja Łubieńskiego w 1548 r. Kościół ten spalił się razem z miastem w 1797 r. Prawo patronatu tej prebendy należało do mieszczan lutomierskich, ale ci nie byli w stanie wystawić nowej świątyni. Wówczas nie było też rezydencji prepozyta, a zresztą, od ponad pięćdziesięciu lat takiej nominacji już nie było¹⁵⁴.

¹⁵⁰ ADWł, ABKKal. Wiz. 8(203), k. 63–67v.

¹⁵¹ S. Chodyński, *Lutomiersk*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 96–99.

¹⁵² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 106.

¹⁵³ S. Chodyński, *Lutomiersk. Conventus PP. Reformatorum*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1881, s. 88–91, gdzie także podano zarys dziejów tego klasztoru.

¹⁵⁴ ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 852–853.

Kościół i klasztor franciszkanów reformatów

Klasztor franciszkanów reformatów fundowany przez rodzinę Grudzińskich w 1651 r., ale kościół klasztorny zbudowany został w latach 1648–1652¹⁵⁵. W 1779 r. zakonnicy utrzymywali się z jałmużny. W niedziele i święta mieli msze z kazaniami. Sakramenty sprawowali tylko za wiedzą i zgodą proboszcza¹⁵⁶. Czyli była zgodna współpraca duszpasterska pomiędzy zakonnikami a duchowieństwem parafialnym.

Kiedy z powodu złego stanu kościoła parafialnego, od 1812 r. zabroniono w nim odprawiać, w niedziele i święta parafianom służył kościół klasztorny. W 1825 r. było w nim jeszcze sześciu kapłanów, pięciu kleryków i trzech braci¹⁵⁷.

Na szczęście kasata klasztorów w Królestwie Polskim nie objęła konwentu lutomińskiego, pozostał bowiem pozostawiony przez władze zaborcze jako tzw. klasztor etatowy, w którym zgromadzono zakonników z innych klasztorów, aby mieszkali tam do ich wymarcia. W 1890 r. było tu jeszcze siedmiu kapłanów i kilku zakonników¹⁵⁸ i klasztor ten funkcjonował jeszcze w 1892 r.¹⁵⁹ Reformaci po odzyskaniu przez Polskę niepodległości nie powrócili do swojego lutomińskiego klasztoru. Stało się to zapewne dlatego, że po śmierci ostatniego zakonnika, kościół pozostawał nieczynny. Rząd na drodze licytacji sprzedał ten kościół gminie Lutomińsk, a ta z kolei oddała go aktem notarialnym biskupowi włocławskiemu. Niestety w 1914 r. w następstwie działań wojennych, świątynia poniosła wiele strat. Została odbudowana, tak iż w 1925 r. biskup nowej diecezji łódzkiej Wincenty Tymieniecki mógł ją konsekrować. Ponieważ dotychczasowi właściciele, franciszkanie reformaci nie wrócili, władza diecezji w Łodzi oddała tę świątynię księżom salezjanom¹⁶⁰.

MARZENIN

Ponieważ wieś ta wchodziła w skład dóbr arcybiskupów gnieźnieńskich, można się spodziewać, że to oni i to zapewne już w XIII w. fundowali tu

¹⁵⁵ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 218; Wiz. 135, s. 853.

¹⁵⁶ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 434; Chodyński, *Lutomińsk. Conventus PP. Reformatorum*, s. 88–91.

¹⁵⁷ ADWł, ABKkał. Wiz. 8(203), k. 64v.

¹⁵⁸ Chodyński, *Lutomińsk. Conventus PP. Reformatorum*, s. 59–60.

¹⁵⁹ Tenże, *Lutomińsk*, s. 106.

¹⁶⁰ *Diecezja łódzka 1973*, s. 184–185.

świętynię. Ta parafia istniała przed 1331 r., ponieważ wówczas Janisław, arcybiskup gnieźnieński (1317–1341) przeznaczył jej uposażenie dla prałata kanclerza w kapitule gnieźnieńskiej. Świątynia parafialna nosiła wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, prawo patronatu miał kanclerz gnieźnieński. Pierwszy tamtejszy kościół miał zostać zastąpiony drugim, murowanym, fundowanym w latach 1370–1372 pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Około 1521 r. probostwo to znajdowało się w posiadaniu Zbigniewa Pstrokońskiego. Parafię tworzyły wsie Marzenin, Zielęcice, Sięganów, Niecenia, Rososza, Pruszków, Dobra, Wola Marzeńska, Głowacice, Przemiłów, Grabia, Brzeski, Rojków, Młodawin, Marzynek, Paprotnia, Swędzieniejewice, Wygiełzów, Stypuły, Wrzesiny, Karsznice, Krobanów, Krobanówek, Okup, Bilew i Kustrzyce¹⁶¹. Widać z powyższego, że parafia była obszerna.

Świątynia parafialna w 1636 r. była murowana i konsekrowana. Wyposażona w cztery ołtarze, wystarczającą ilość paramentów liturgicznych i dobrze uposażona. Wszystkich parafian około 1200¹⁶².

Wieś nadal należała do kanclerza gnieźnieńskiego. W 1683 r. świątynia miała cztery ołtarze: wielki pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, boczne natomiast św. Anny, Różańcowy, przy którym bractwo, i św. Piotra. Opisano dobre wyposażenie w paramenty liturgiczne, w tym osobno ołtarza różańcowego, oraz księgi liturgiczne. Bogate było też uposażenie, w tym oddzielne bractwa¹⁶³. Następne wizytacje miały miejsce w 1712¹⁶⁴ oraz w 1729 r. Tym razem ołtarze: wielki z obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem, boczny św. Anny i trzeci także z obrazem Matki Boskiej. Świątynia miała prezbiterium murowane, bardzo stare, zaś nawę z drewna. Tego powiększenia powierzchni świątyni dokonał aktualny proboszcz, a był nim Gaudenty Lipiński, kanonik łaski, ale przy parafii zawsze rezydujący. Parafia dobrze uposażona¹⁶⁵.

W 1765 r. wieś ta należała do kanclerza kapituły gnieźnieńskiej, którym był Leon Morawski, jednocześnie przewodniczący Trybunału Królewskiego. Do niego należało prawo patronatu tej parafii. Świątynia parafialna w połowie murowana i w połowie drewniana, pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Ołtarz wielki z obrazem Wniebowziętej i boczne św. Anny i Matki Boskiej Różańcowej. Przy tym ostatnim ołtarzu bractwo ró-

¹⁶¹ LB, t. 1, s. 481–483.

¹⁶² ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 166–169.

¹⁶³ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 87–92.

¹⁶⁴ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 392–397.

¹⁶⁵ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 118v–122.

zańcowe z własnym uposażeniem. Świątynia dobrze wyposażona w paramenty liturgiczne i uposażona. Probostwo należało do Michała Chmielowskiego, a wspomagał go zakonnik dominikanin, niepodanego imienia Mejsnwer¹⁶⁶.

Prawo patronatu w 1759 r. należało do kanclerza kapituły gnieźnieńskiej. Świątynia tamtejsza murowana, przez poprzednich użytkowników pozbawiona ozdób i uposażenia, przez aktualnego rektora, Michała Chmielowskiego, który nastąpił tu w 1752 r., naprawiona i przyozdobiona. Starał się też on o przywrócenie dawnego uposażenia¹⁶⁷. Ponieważ świątynia ta, aczkolwiek murowana, była zbyt mała dla dużej parafii, została powiększona przez dobudowanie części drewnianej staraniem proboszcza Gaudentego Lipińskiego. Nosiła wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Ołtarz wielki z figurą Matki Boskiej, drugi boczny Matki Boskiej Różańcowej i trzeci św. Anny. Działało bractwo różańcowe zaprowadzone w 1638 r. Probostwo to od 1779 r. miał Franciszek Maksymilian Chądzyński¹⁶⁸,

W 1801 r. probostwo należało do Antoniego Stankiewicza¹⁶⁹. Marzenin był jednak dosyć dużą parafią, skoro w 1802 r. liczył 1498 wiernych. Już w tym roku kolatorzy, tyle iż nie wymienieni z nazwiska, mieli przystąpić do zbudowania drugiej części, murowanej, kościoła¹⁷⁰.

Zdaje się, że na początku XIX wieku postanowiono znaczne prace przy kościele, a mianowicie dotychczasową drewnianą część zastąpić murowaną i planowano do tego przystąpić z wiosną 1812 r. Wyposażenie w sprzęty liturgiczne dobre. Prawo kolatorskie przeszło w ręce prywatne, w 1759 r. należało do sukcesorów Cieleckiego i Kosickiego, ale proces spadkowy nie został zakończony. A parafia była obszerna oraz dobrze uposażona. Należały do parafii Marzenin, Wola Marzeńska, Okup Wielki, Okup Mały, Pruszków, Dąbrowa, Dobra, Bilew, Wsto, Olbrachty, Karsznice, Tymianki, Wygiełzów, Młodawin Górny, Młodawin Dolny, Marzynek, Stypuły, Wrzesiny, Recyków, Brzeski, Krobanów, Rososza, Niecenia, Zielęcice, Sięganów, Kustrzyce, Przyimiłów i Grabia. Ogółem wiernych było 1440 osób. Od 1809 r. proboszczem był tu Erazm Śmiechowicz, zawsze przy kościele rezydujący¹⁷¹.

Już w czasie, kiedy Marzenin od 1818 r. należał do diecezji kujawsko-kaliskiej, w 1820 r. staraniem kolatorów, Franciszki z Potockiej Krzyckiej,

¹⁶⁶ ADWł, AAG. Wiz. 41, s. 27–28; Wiz. 59, s. 681–689.

¹⁶⁷ ADWł, AAG. Wiz. 41, s. 27–28.

¹⁶⁸ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 225–239.

¹⁶⁹ ADWł, AAG. Wiz. 107, s. 13.

¹⁷⁰ ADWł, AAG. Wiz. 111, s. 31; Wiz. 115, s. 53–55.

¹⁷¹ ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 435–448.

Józefy z Potockich Otockiej i Antoniego Potockiego, wystawiono murowaną nawę świątyni. Wizytowany w 1828 r. kościół nie potrzebował żadnych napraw. Probostwo należało do Erazma Śmiechowicza. Parafia rozległa terytorialnie, liczyła 1520 wiernych korzystających już z sakramentów wielkocnych¹⁷². W 1874 r. ogrodzono parkanem kamiennym cmentarz. W 1879 r., za proboszcza Konstantego Chodakiewicza parafia liczyła 3300 wiernych¹⁷³. W 1892 r., za proboszcza Kacpra Kobylińskiego naliczono ich 3690, we wsiach parafialnych Marzenin, Wola Marzeńska, Pruszków, Dobra, Dąbrowa, Rososza, Niecienia, Sięganów, Zielęcice, Okup Fabryczny, Okup Mały, Okup Wielki, Krobanów, Karsznice, Bilew, Wrzesiny, Wygiełzów, Młodawin, Młodawin Górny, Młodawin Dolny, Marzynek, Rojków, Brzeski, Grabia, Przymiłów, Kustrzyce, Zalesie, Piguła, Pieńki Bilewskie, Kolonia Krobanów, Stypuły, Brzeski Młyn¹⁷⁴.
Od 1925 r. parafia Marzenin znajduje się w diecezji łódzkiej¹⁷⁵.

MIKOŁAJEWICE

Według Paprockiego Mikołajewice są gniazdem rodowym rodziny Mikołajewskich i to oni mogli być fundatorami kościoła, uważanego już za arcybiskupa Jana Łaskiego za starożytny. Przy tym drewnianym kościele niejaki Kwiatkowski, prawdopodobnie z pobliskich Kwiatkowic, wystawił kaplicę, którą uposażył. W 1711 r. proboszcz ówczesny po spaleniu się starej świątyni wystawił nową, także drewnianą¹⁷⁶.

Za arcybiskupa Jana Łaskiego w Mikołajewicach, wsi szlacheckiej, znajdował się kościół pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny i Apostołów Piotra i Pawła, prawa patronatu miejscowych dziedziców, a w 1521 r. probostwo należało do Jana ze Szczytna. Parafia obejmowała wsie Mikołajewice, trzy wsie Zalew, Prusinowice Wielkie, Prusinowice Małe, Żytowice, Janowice, Zalesie, Kiki, Karszew, Chorzeszów, Wodzierady i Dziektarzew¹⁷⁷.

To samo wezwanie podano w 1635 r. Prawo patronatu należało do kilku miejscowych dziedziców. Świątynia drewniana, znajdowała się w niezłym

¹⁷² ADWł, ABKKal. Wiz. 11(205), k. 105–114.

¹⁷³ S. Chodźński, *Marzenin*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 99–100.

¹⁷⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 106–107.

¹⁷⁵ *Diecezja łódzka 1973*, s. 208–210.

¹⁷⁶ Br.Ch[lebowski], E.B., *Mikołajewice*, w: SGKP, t. 6, s. 399.

¹⁷⁷ LB, t. 1, s. 381–383.

stanie. Wyposażona w cztery ołtarze. Proboszcz Adam Borowski¹⁷⁸. Tych kolatorów znamy z 1683 r. i byli to Jan Biesiekierski, Andrzej Dłużniewski i Andrzej Słonczewski. Ołtarz wielki zapewne pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny i św. Andrzeja, a boczne Matki Boskiej, św. Barbary i św. Antoniego. Dokładnie spisano wyposażenie i uposażenie. Rektorem, czyli właściwie proboszczem, był wówczas niejaki Walenty¹⁷⁹.

Niestety kościół ten w 1711 r. spalił się i zastępczo zbudowano zaraz kaplicę, która nawet nie miała swojego patrona. Proboszczem był wówczas Józef Skaliński, prezentowany na to beneficjum przez kolatorów właśnie w 1711 r.¹⁸⁰

Musiano się niebawem zabrać do odbudowy świątyni parafialnej, skoro w 1728 r. stała już nowa, jeszcze nie konsekrowana. Bez wątplenia dużą zasługę w odbudowie miał wspomniany wyżej proboszcz, będący tu jeszcze w 1728 r. A parafia nie była zbyt wielka, skoro wtedy do sakramentów wielkanocnych było zobowiązanych około 380 osób¹⁸¹.

Więcej dokładnych wiadomości mamy z 1761 r. Była to wieś dziedziczna Szymona Chabielskiego, dawniej z drewnianym kościołem, po spaleniu w 1711 r. odbudowanym w dawnym stylu za proboszcza Józefa Skalińskiego, pod wezwaniem św. Piotra i Pawła, jeszcze nie konsekrowanym, a jedynie poświęconym. Rektorem świątyni był Franciszek Skaliński, ustanowiony tu w 1737 r. i na miejscu rezydujący. Kaplica prywatna znajdowała się we wsi szlacheckiej Zalesie. Niekiedy zapraszano tu dla sprawowania nabożeństw zakonnik z klasztoru w Lutomiersku, ale tak, aby nie było to ze szkodą dla prawa parafialnego¹⁸². Świątynia ta, drewniana, wizytowana w 1779 r. znajdowała się w stanie dobrym, należycie wyposażona i uposażona. Nie było żadnego bractwa. Probostwo od 1774 r. miał Wincenty Lewicki¹⁸³. Bardzo dokładny opis parafii i świątyni sporządzono w 1786 r. Po dobrowolnej rezygnacji Wincentego Lewickiego, który przeszedł do parafii Chodów w dekanacie kłodawskim, tymczasowo parafia nie miała zarządcy. A jej uposażenie i wyposażenie przedstawiało się dobrze. Nie było żadnego przytułku dla ubogich, a ci przebywali w domach parafian¹⁸⁴.

¹⁷⁸ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 49–51, 276.

¹⁷⁹ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 44–46.

¹⁸⁰ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 97–100; 30–32.

¹⁸¹ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 26v–28.

¹⁸² ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 136–143.

¹⁸³ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 520–545.

¹⁸⁴ ADWł, AAG. Wiz. 80, s. 137–150.

Ponieważ okazało się, że ta świątynia drewniana była zbyt mała, w 1811 r. przedłużono ją na podmurówce. Dokonano tego staraniem kolatorki, dziedziczki Magdaleny Chabielskiej. Świątynia dobrze wyposażona i uposażona. Obejmowała wsie Mikołajewice, Dziektarzew, Legendzin, Zalew, Zalewek, Prusinowiczki, Prusinowice, Żytowice, Janowice, Huta Janowska, Zalesie, Rembów, Karszew, Kiki, Chorzeszów, Wodzierady. Od 1799 r. probostwo miał Aleksander Pajewski, zawsze w parafii rezydujący¹⁸⁵.

Od 1818 r. należała do diecezji kujawsko-kaliskiej. Kiedy ją lustrowano w 1824 r., tamtejsza drewniana świątynia miała dobre ściany i przyciesie, ale wymagała naprawy dachu. Prawo kolatorskie należało do Ksawerego Wąsowicza, właściciela Mikołajewic. Probostwo od około 1816 r. należało do Piotra Kosiorskiego. Parafia liczyła około 1600 wiernych spowiadających się na Wielkanoc¹⁸⁶.

W 1879 r. probostwo to miał Józef Kozłowski, profesor Seminarium Włocławskiego, naturalnie niemogący tu stale rezydować, dlatego na miejscu był wikariusz Mateusz Piaścik. Parafia była już dosyć liczna, ponieważ liczyła 3100 wiernych¹⁸⁷. Liczba wiernych parafii wzrastała, bowiem w 1892 r., gdy administratorem był Stanisław Skulski, a wikariuszem Antoni Zawadzki, było ich już 3480. Do parafii należały wsie Mikołajewice, Kolonia Mikołajewice, Wygoda Mikołajewska, Dziektarzew, Apolonia, Nowy Świat, Wodzierady, Magdalenów, Teodorów, Józefów, Alfonsów, Chorzeszów, Jakubów, Kiki, Karszew, Rembów, Zalesie, Jesionna, Wysieradz, Huta Janowska, Janowice, Włodzimierz, Kaźmierzów, Żytowice, Prusinowice, Prusinowiczki, Zalew, Wygoda Zalewska i Legendzin¹⁸⁸.

Od 1925 r. należy do diecezji łódzkiej¹⁸⁹.

PABIANICE [parafia św. Mateusza]

Ta starożytna miejscowość, należąca do kasztelanii Chrapy, została nadana przez Władysława Hermana na życzenie żony księżnej Judyty [Przemysłidki] kapitule krakowskiej. Chociaż tu znajdował się dwór i siedziba administracji kasztelania, kapituła nie zadbała o zbudowanie tu kościoła

¹⁸⁵ ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 915–924.

¹⁸⁶ ADWł, ABKKal. Wiz. 8(203), k. 90v–96.

¹⁸⁷ S. Chodyński, *Mikołajewice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 100.

¹⁸⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 107.

¹⁸⁹ *Diecezja łódzka 1973*, s. 186–187.

i parafii. Ten został wzniesiony dopiero za Jarosława Bogorii ze Skotnik, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1342–1371); w drugiej połowie XIV w., erygował parafię i obdarzył dziesięcinami z dóbr arcybiskupich Kociszewo. Do uposażenia dołożyła się i kapituła, za co otrzymała prawo patronatu. Może wtedy Pabianice otrzymały prawa miejskie. Pierwszy drewniany kościół parafialny został zastąpiony nowym, wzniesionym w 1588 r. na koszt kapituły, staraniem Pawła Dembskiego, sufragana krakowskiego i administratora dóbr pabianickich, przez niego konsekrowany. W XV wieku powstał też tu zameczek, jako rezydencja administratorów klucza pabianickiego¹⁹⁰.

Z prezenty tejże kapituły około 1521 r. probostwo w tym mieście przy kościele pod wezwaniem św. Wawrzyńca i św. Macieja miał Marcin z Płocka, który zapewne na miejscu mało rezydował, skoro dla swojego zastępstwa i dla posługi duszpasterskiej utrzymywał tu dwóch wikariuszy i jeszcze jedna osobę, może kantora, których sam wynagradzał. Do parafii, oprócz miasta, należały wsie Sulantowice, Bychlew, Jutrzkowice, Karniszewice, Rypułtowice, Łyskowice, Chocianowice, Gadka, Wola Rypułtowska i Retkinia oraz zapewne inne jeszcze mniejsze osady, których mieszkańcy tu korzystali z sakramentów¹⁹¹.

Najstarsza wizytacja jest z 1635 r. Miasto to należało nadal do kapituły krakowskiej. Kościół parafialny, murowany, pod wezwaniem św. Wawrzyńca, z czterema ołtarzami, należycie wyposażony i uposażony. Przy ołtarzu św. Anny funkcjonowało bractwo jej imienia. Oprócz proboszcza, Wojciecha Stryśza, w parafii pracowali wikariusze Wojciech z Lutomińska, Marcin Kurowski i Marcin Wałęska. Parafia liczyła około 2000 wiernych zobowiązanych do spowiedzi wielkanocnej. Następny to kościół szpitalny Świętego Krzyża oraz drewniana kaplica położona w zachodniej części miasteczka, z dwoma ołtarzami, prawdopodobnie służąca członkom kapituły krakowskiej, gdy tu się zjawiali. Później ta kaplica nie była już wspomniana¹⁹².

Następna wizytacja miała miejsce w 1683 r. Świątynia pod opieką kapituły wyglądała dobrze, tak z zewnątrz, jak i wewnątrz, z siedmioma ołtarzami. Probostwo miał Mateusz Myśliński, kanonik łeczycki i uniejowski, ale on rezydował przy parafii w Dłutowie. Zastępowali go prepozyt kościoła szpitalnego Wojciech Ofiarski i niepodanego imienia Masłowski¹⁹³. Dokładna

¹⁹⁰ Br. Ch[lebowski], *Pabianice*, w: SGKP, t. 7, s. 804–805; *Pabianice*, w: MPT, t. 2, s. 61–63, gdzie nic nie wspomniano o dziejach kościelnych tego miasta.

¹⁹¹ LB, t. 1, s. 379–381.

¹⁹² ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 43–49.

¹⁹³ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 40–44.

jest także lustracja parafii z 1711 r. Dużo uwagi zwracano na jej drobiazgowo spisane uposażenie oraz wyposażenie. Parafia obejmowała wówczas miasto oraz wsie Intrekowice, Bychlew, Róża, Karniszewice, Rypułtowice, Laskowice, Chocianowice, Retkinia, Gadka, Wola Zaradzyńska, folwark Ruda i Widzew, osady młyńskie Leśny, Pliszka, Jachym, Laskowski, Charsew, Chachuła, Borowy, Rudni, Skrzyński i Biesiaga. Probostwo miał Franciszek Wysocki, kanonik wrocławski, nigdy tu nie rezydujący. A na terenie parafii byli wikariusze Marcin Markiewicz, Tomasz Kiliański i Jakub Jędrychowicz. Działo bractwo różańcowe z własnym uposażeniem i paramentami liturgicznymi i bractwo św. Józefa¹⁹⁴.

Świątynia pabianicka musiała być okazała, jeżeli w 1728 r. znajdowało się w niej dziesięć ołtarzy, mianowicie wielki Świętego Krzyża i boczne Aniołów Stróżów, św. Anny, Św. Krzyża, św. Rocha, Świętej Trójcy, Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, św. Antoniego, Różańcowy i św. Józefa. Kaplica Świętego Krzyża, stojąca w znacznym oddaleniu od kościoła parafialnego, wymagała znacznej naprawy. Kościołem parafialnym jako proboszcz zarządzał wówczas, zapewne z ramienia kapituły krakowskiej Stanisław z Krępska Krępski, prowadzący prace nad restauracją kościoła parafialnego. Parafią administrował natomiast Szymon Judziński, promotor bractwa różańcowego i altaryzista. Pomagali mu Maciej Markuszewicz, prepozyt kościoła Świętego Krzyża i altaryzista ołtarza św. Anny, oraz Michał Małuski, diakon¹⁹⁵.

Pabianice w 1761 r. były miastem. Pamiętano wówczas o darowiźnie księżnej Judyty. Dotąd prawo patronatu należało do kapituły katedralnej krakowskiej. Aktualnie znajdowała się tam świątynia murowana z 1588 r., wzniesiona nakładem kapituły krakowskiej, pod wezwaniem św. Mateusza Apostoła i Ewangelisty i św. Wawrzyńca, Męczennika. O wspaniałym wyglądzie tej świątyni świadczy jej dziesięć ołtarzy. Działo bractwo różańcowe i św. Anny, obydwa z własnym uposażeniem. Bogate także wyposażenie i uposażenie świątyni. Proboszczem był Michał Chrzanowski ustanowiony tu w 1728 r. Wikariuszem i promotorem bractwa był Marcin Jechurski¹⁹⁶.

Wzniesiony z fundacji kapituły krakowskiej kościół w 1779 r. przedstawiał się jako wspaniały. Zanotowano, że konsekrował ją, z upoważnienia arcybiskupa Stanisława Karnkowskiego, biskup Paweł Dembski, biskup la-

¹⁹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 81–96.

¹⁹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 23v–26v.

¹⁹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 117–136.

odycejski, sufragan krakowski i kanonik krakowski¹⁹⁷. Świątynia murowana miała wiele pomieszczeń, między innymi trzy skarbcce, zakrytą murowaną dobrze zaopatrzoną we wszelkie paramenta liturgiczne. Ponadto kilka grobowców. Znajdowało się w niej siedem ołtarzy. Wielki z wizerunkiem Jezusa Ukrzyżowanego w miejscu centralnym oraz stojącymi po bokach figurami św. Mateusza Apostoła i św. Wawrzyńca, a w górnej kondygnacji obraz Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. W kaplicy od strony północnej zwanej Różańcową, ołtarz Matki Boskiej piastującej Dzieciątka Jezus. Także po stronie północnej świątyni ołtarz św. Józefa. Natomiast w kaplicy po przeciwnej stronie, Świętej Trójcy. W pobliżu ołtarz św. Anny, a w nawie, na wprost drzwi wielkich, ołtarz Pocieszenia Matki Boskiej, wreszcie jako siódmy ołtarz św. Antoniego Padewskiego. Trzeba powiedzieć, że znajdowało się w świątyni wiele nagrobków, a także różnych obrazów. Bogate było wyposażenie w paramenty liturgiczne, inne sprzęty kościelne, a także uposażenie proboszcza, dokładnie tu opisane. Probostwo miał od 1775 r. Tomasz Czernikiewicz, który osobiście sprawował duszpasterstwo¹⁹⁸.

Ten sam proboszcz był w 1786 r., zaś jego wikariuszem był Wincenty Dąbrowski. Obydwaj zawsze przy parafii rezydowali. Parafia bardzo dokładnie opisana, a także tamtejsza świątynia szpitalna¹⁹⁹. Proboszczem w Pabianicach w 1802 r. był Stefan Marszycki, który sporządził spis inwentarza²⁰⁰.

Wizytowana parafia w 1811 r. miała kościół murowany w dobrym stanie, należycie wyposażony, nawet ze sporą biblioteką. Prawo patronatu należało wówczas do księcia warszawskiego. Parafia liczyła już 2258 wiernych komunikujących, a więc należała do większych. Obejmowała miasto Pabianice i wsie Bychlew, Jutrzkowice, Karniszewice, Laskowice, Rypułtowice, Retkinia, Chocianowice, Ruda, Gadka, Wola Zaradzyńska, Olendry Rydzyny i Pawlikowizna. Proboszczem od 1806 r. był Jan Szamberg, zawsze na miejscu rezydujący i mający do pomocy wikariusza Tomasza Gondeckiego²⁰¹.

Po 1818 r. Pabianice znalazły się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Kościół parafialny spalił się w 1823 r., a kiedy parafię wizytowano w 1824 r., trwały prace nad jego odremontowaniem. Ponieważ poprzedni proboszcz zmarł, parafią administrował wówczas proboszcz z Sulejowa, a w parafii wszystkim zarządzał wikariusz, Piotr Siekierski, zaś drugim wikariuszem

¹⁹⁷ Nie zna tego biskupa P. Nitecki w swoim opracowaniu *Biskupi Kościoła w Polsce*.

¹⁹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 559–589.

¹⁹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 80, s. 102–126.

²⁰⁰ ADWł, AAG. Wiz. 121, s. 13–16.

²⁰¹ ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 927–957.

był, już podeszły wiekiem, Tomasz Gondecki. Parafia liczyła wówczas około 2600 wiernych mających obowiązek spowiedzi wielkanocnej²⁰².

W 1879 r., za proboszcza Edwarda Schultza i wikariuszy Ignacego Zielińskiego oraz Antoniego Walutycza, wiernych naliczono około 10 000 osób²⁰³. Natomiast w 1892 r., za tego samego proboszcza i wikariuszy Emanuela Maderskiego i Stanisława Siecińskiego było wiernych już 21 036. Ta ostatnia liczba wydaje się prawdziwa zważywszy na rozwój okolic Łodzi i duży okręg parafialny obejmujący miasto Pabianice i wsie Rydzyny, Pawłowice, Intrekowice, Bychlew, Terenia, Karniszewice, Jadwinin, Młodzieniaszki, Bugaj (Księża Wioska), Wola Zaradzyńska, Dąbrowa, Ksawerów, Karolew, Rypułtowiec, Syrczyn, Zdżary, Gadka, Lubinek, Charsew, Chocianowice, Laskowice, Retkinia, Widzew, Pliszka, folwark Pabianice, Nowa Wola, Tekłów, Osiniak, Hermanowo, Nowa Gadka, Dąbrowo, kolonia Pabianice, Matuszew, Ruda Pabianicka, Chachuła (Rybkowice), Władysławów i Nowe Rokicie²⁰⁴.

Parafia ta znalazła się po 1925 r. w diecezji łódzkiej, a kościół parafialny nosi wezwanie św. Mateusza i św. Anny. Teraz jest tu kilka samodzielnych parafii²⁰⁵.

Kościół szpitalny pw. Świętego Krzyża

Pierwsza dokładniejsza o nim wiadomość pochodzi z 1636 r. Świątynia ta bardzo skromna, z przeciekającym dachem i jednym tylko ołtarzem, ale dobrze uposażona. Rezydował przy niej prepozyt niepodanego imienia. Nie powiedziano nic o podopiecznych²⁰⁶.

W 1728 r. kaplica ta wymagała znacznej naprawy, ale stojący w jej pobliżu przytułek znajdował się w dobrym stanie, dając schronienie 12 ubogim²⁰⁷. Ulegając niszczącemu działaniu czasu, stan tego kościoła pogarszał się, bowiem w 1765 r. nie przechowywano już w nim Najświętszego Sakramentu. Szpital znajdował się od strony wschodniej. Miał dwa pomieszczenia z dwiema komorami i jednym przedsionkiem. Mieszkało w nim dwóch żebraków i trzy wdowy. Przy tej świątyni był jako rektor tego kościoła Piotr Piechowicz, ustanowiony na to beneficjum w 1757 r.²⁰⁸ Ten kościół

²⁰² ADWł, ABKKal. Wiz. 8(203), k. 104–113.

²⁰³ S. Chodyński, *Pabianice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 101–102.

²⁰⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 107.

²⁰⁵ *Diecezja łódzka 1973*, s. 305–310.

²⁰⁶ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 47–49.

²⁰⁷ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 24–24v.

²⁰⁸ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 130–133.

szpitalny był drewniany, ale około 1786 r., nakładem kapituły krakowskiej został gruntownie odnowiony, tak iż była to już świątynia murowana, kryta gontami, ale jeszcze nie została wyposażona w ołtarz. Od dawna wikariusz parafii był zarządcą tej świątyni, ale ostatnio opiekował się nią proboszcz, korzystając z przysługującego uposażenia²⁰⁹. Ta świątynia, uszkodzona przez pożar w 1791 r., doszczętnie spaliła się w 1797 r.²¹⁰, zaś szpital spalił się w 1814 r. i nie został odbudowany, chociaż miał własne uposażenie²¹¹.

Pabianice [parafia Matki Boskiej Różańcowej]

W rozwijających się liczebnie Pabianicach już przy końcu XIX wieku, w 1898 r. zaczęto wznosić nową murowaną świątynię. Oczywiście stawało się, że powstanie tu nowa parafia. I tak się stało. W 1906 r. biskup kujawsko-kaliski, Stanisław Zdzitowiecki, erygował tu parafię pod wezwaniem Matki Boskiej Różańcowej. Budowę świątyni ukończono w 1907 r. W odrodzonej już Polsce, w 1919 r. powierzono prowadzenie tej parafii Zgromadzeniu Księży Misjonarzy św. Wincentego à Paulo. Konsekracji świątyni dokonał wspomniany wyżej biskup Zdzitowiecki w 1922 r.²¹²

Retkinia

Teraz jest to dzielnica wielkiego miasta Łódź, a poprzednio wieś w parafii Pabianice. Nową świątynię wzniesiono w latach 1908–1910. Przy niej już w 1910 r. biskup Stanisław Zdzitowiecki erygował nową parafię, a w 1913 r. konsekrował świątynię pod wezwaniem Najświętszego Serca Jezusowego²¹³.

Ruda Pabianicka

Wieś Ruda Pabianicka, jak sama nazwa wskazuje, należała do parafii Pabianice. Stanowiła pierwotnie własność kapituły krakowskiej i według Jana Długosza, miano tu wydobywać i wytapiać rudę żelaza, co w przyszłości nadało nazwę miejscowości. Ponieważ na początku XX rozwinął się tu przemysł i wzrosła liczba mieszkańców, ci w 1914 r. wystawili tu

²⁰⁹ ADWł, AAG. Wiz. 80, s. 124–125.

²¹⁰ *Diecezja łódzka 1973*, s. 306.

²¹¹ ADWł, ABKKal. Wiz. 8(203), k. 106–107.

²¹² *Diecezja łódzka 1973*, s. 308–309.

²¹³ Tamże, s. 252–253.

kaplicę z tzw. pruskiego muru, początkowo jako filię parafii Pabianice, ale już w 1917 r. biskup kujawsko-kaliski Stanisław Zdzitowiecki erygował tu samodzielną parafię. Kaplica ta służyła do czasu wystawienia nowej świątyni pod wezwaniem św. Józefa Oblubieńca Najświętszej Maryi Panny. Teraz to jedna z parafii miejskich w Łodzi²¹⁴.

RESTARZEW

Możliwe iż już w XII w. arcybiskupi, właściciele wsi, zbudowali tu, jak głosi tradycja, drewniany modrzewiowy kościół, w aktach wspominany w pierwszej połowie wieku XV. Przy tamtejszej świątyni pod wezwaniem św. Andrzeja Apostoła na początku XVII w. był z prowizji arcybiskupa proboszczem niejaki Marcin z Droszewa. Parafia obejmowała wówczas wsie Restarzew, Sarnów, Klęcz, Chociw, Łazów, Ruda, Chrzastawa, Szczerkowska Wieś, Dzbanki, Dubia, Korablew, Rusiec, Wola Wiązowa i Kuźnica²¹⁵.

Już w 1636 r. parafia ta była inkorporowana do prałatury dziekana kapituły kolegiackiej w Łasku. Świątynia drewniana i konsekrowana. Proboszcz, dziekan kapituły, utrzymywał tu wikariusza i rektora szkoły, ale nie podano ich nazwisk. Parafia liczyła wówczas już około 2000 wiernych zobowiązanych do sakramentów²¹⁶. Ale prawo patronatu w 1683 r. należało przemiennie do arcybiskupów i zapewne właściciele części wsi, Korabiów. Kościół tamtejszy drewniany pod dawnym wezwaniem. Parafią zarządzał Andrzej Sarnowiecki, dziekan kolegiaty łaskiej. Utrzymywał wikariusza Marcina Czechowskiego, którego sam wynagradzał²¹⁷.

Ta sama świątynia drewniana i konsekrowana służyła w 1729 r. Znajdowała się w dobrym stanie. Proboszczem był Mateusz Marchocki, archidiakon krzelowski i dziekan łaski, ale przy swojej parafii rzadko bywał, utrzymując jednak wikariusza, którym w 1729 r. był Wawrzyniec Koliński, właściwie administrującego parafią²¹⁸.

Wsią należącą do uposażenia arcybiskupa gnieźnieńskiego pozostała ta wieś także w 1765 r. Kościół tamtejszy był stary, drewniany, i nie pamiętano już jego historii. Nosił wezwanie św. Andrzeja, a parafia była inkorporowana

²¹⁴ Tamże, s. 260–261.

²¹⁵ LB, t. 1, s. 464–465.

²¹⁶ ADWŁ, AAG. Wiz. 5, s. 204–205.

²¹⁷ ADWŁ, AAG. Wiz. 8, s. 137–139.

²¹⁸ ADWŁ, AAG. Wiz. 13, k. 162–163v.

do prałata dziekana kapituły kolegiackiej w Łasku, stąd dziekan tej kapituły miała prawo patronatu. Ołtarz wielki nosił wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, zaś boczne św. Anny, św. Andrzeja Apostoła i św. Rocha. Probostwo to miał dziekan kapituły łaskiej Rafał Tarnowski, ale utrzymywał tu wikariusza, Wojciecha Smarzyńskiego. Niestety w parafii nie było przytułku. Na dworze w Sarnowie znajdowała się kaplica prywatna²¹⁹. Okazało się, że świątynia parafialna pod wezwaniem św. Andrzeja w 1779 r. była zbyt szczupła, aby pomieścić wiernych tej parafii. Ołtarz wielki nosił wezwanie Matki Boskiej Pocieszenia, a boczne św. Jana Nepomucena, św. Andrzeja i św. Rocha. Bractwo Pocieszenia Najświętszej Maryi Panny. Na dworze w Chociwiu Tomasa Domaniewskiego znajdowała się kaplica prywatna. Probostwo należało do Wojciecha Wężyka, kanonika poznańskiego i łowickiego, dziekana łaskiego. Niestety, nie rezydując tu, nie utrzymywał wikariusza, a jedynie kapelana, Piotra Szemborskiego, zakonnika bernardyna z Widawy²²⁰.

Wiernych ogółem w 1802 r. było tu około 1000. Parafia jeszcze była inkorporowana do parafii kolegiackiej w Łasku. Jej proboszczem był Jan Kołodowski²²¹. Była to dawniej wieś królewska, parafia inkorporowana do parafii w Łasku, a prawo kolatorskie należało do rodu Korabiów, Michała Ostrowskiego. Okręg parafialny obejmował wsie Restarzew, Goryń, Klęcz, Łazów, Chociw, Ruda, Chrząstawa, Szczercowska Wieś, Dzbanksi, Zagrodniki, Dubia, Korablew i Sarnów, gdzie było 760 wiernych komunikujących²²².

W 1811 r. znajdował się tu kościół drewniany, prawdopodobnie z drewna modrzewiowego, pod wezwaniem św. Andrzeja Apostoła. Prawo patronatu należało do seniora rodu Korabitów, a nim był ksiądz Jan Korab Kordowski, czyli pochodzący z tego rodu. Wyposażenie świątyni i uposażenie dobre i dokładnie przedstawione. Parafia obejmowała 12 wsi, a ogólnie komunikujących naliczono 1135 osób. Wspomniany wyżej proboszcz zawsze rezydował w parafii²²³.

Parafia znalazła się od 1818 r. w diecezji kujawsko-kaliskiej. Niestety, w 1825 r. tamtejsza świątynia nie była w stanie najlepszym. Probostwo należało od 11 lat do Michała Janikowskiego, a parafian korzystających z sakramentów na Wielkanoc było 1466, czyli nie była to mała parafia²²⁴.

²¹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 734–741.

²²⁰ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 255–269.

²²¹ ADWł, AAG. Wiz. 111, s. 39.

²²² ADWł, AAG. Wiz. 115, s. 65–67.

²²³ ADWł, AAG. Wiz. 107, s. 14; Wiz. 135, s. 543–556.

²²⁴ ADWł, ABKKal. Wiz. 11(205), k. 11–49v.

Pewnie proboszcz Jerzy Sperowski rozpoczął restaurację świątyni. Parafia w 1879 r. liczyła 2770 wiernych²²⁵. Wzrastała liczebnie, skoro w 1892 r., za proboszcza Jana Moczyńskiego i wikariusza Stanisława Maniewskiego, który jednak rezydował w Widawie, naliczono już 3320 wiernych. Parafia obejmowała wsie Restarzew, Goryń, Dubia, Szczerkowska Wieś, Dzban-ki, Zagrodniki, Korablew, Sarnów, Chociw, Łazów, Klęcz, Ruda, Wrzosa i Chrzóstawa²²⁶.

Stara świątynia została zastąpiona nową, murowaną, w stylu neomańskim, wystawioną w latach 1913–1924, czyli jeszcze w diecezji kujawsko-kaliskiej, ale już od 1925 r. parafia ta znalazła się w nowej diecezji łódzkiej. Teraz nosi nazwę Restarzew Cmentarny²²⁷.

RUSIEC

Trudne są do wyjaśnienia początki wsi, a potem miasta Rusiec, łączono także z nieistniejącym już miastem Toporów.

Nazwę pisano różnie, nieraz Ruściec. Najstarsza wiadomość o tej miejscowości pochodzi z 1386 r., gdy Rusiec został nadany przez Jagiełłę Sędziwojowi, wojewodzie kaliskiemu, ale później przeszedł na własność rodu Zarembów z Kalinowy. Miastem stał się na początku XVII w., ale później prawa te utracił. Przejściowo używano nazwy Toporów. I tu jest trudność rozeznania, o jakie miasto chodzi, co nawet widać z opracowaniach o tych miastach w książce o miastach polskich. Za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego, przy parafii Mierzyce wspomniano o Toporowie, że tamtejszy pleban otrzymywał jakiś dochód od mieszczan z Toporowa. Ale najprawdopodobniej miano na uwadze dochody, jakie z miasta Toporów pobierał proboszcz z Mierzyc, a nie jego przynależność parafialną. Jednak w Toporowie, który prawa miejskie otrzymał przed 1464 r., był kościół i parafia. Ale później pod względem parafialnym, kościół miejscowy stał się filialnym w parafii Restarzew i zaczęto używać nazwy Rusiec. Najprawdopodobniej początkowo istniały dwa ośrodki miejskie, bo i Rusiec został miastem, co prawda w początkach XVII w. Musiało nastąpić połączenie tych ośrodków, jeżeli przez czas pewien używano zamiennie nazw Toporów

²²⁵ S. Chodyński, *Restarzew*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 102–103.

²²⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 108.

²²⁷ *Diecezja łódzka 1973*, s. 360–361.

i Rusiec. Ostatecznie utrwaliła się nazwa Rusiec. Pod względem kościelnym Rusiec-Toporów należał do parafii w Restarzewie, z której wyłoniono samodzielną na prośbę Jana Koniecpolskiego, właściciela, erygowaną już wcześniej przez Jana Wężyka, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1627–1638), a ostatecznie przez arcybiskupa Macieja Łubieńskiego w 1643 r. Parafię tę już nazywano Rusiec. Jeszcze w 1765 r. o tym pamiętano, że powodem powstania tej parafii stały się duże utrudnienia w komunikacji ze świątynią parafialną w Restarzewie, zwłaszcza w porze jesiennej i zimowej. Kościół w tej parafii, fundowany przez Koniecpolskiego był drewniany, pod wezwaniem Matki Boskiej, św. Jana Chrzyciela i św. Elżbiety Wdowy. Aktualnie prawo kolatorskie należało do Stefana Walewskiego, kasztelana rospierskiego. Ołtarz wielki, nowy, przez aktualnego proboszcza wzniesiony, miał obraz Matki Boskiej Niepokalanej, a w górnej kondygnacji obraz św. Elżbiety. Boczne zaś św. Józefa, św. Anny i św. Rocha. Obraz Matki Boskiej w ołtarzu wielkim uważany był za łaskami słynący. Przy tym ołtarzu bractwo różańcowe zaprowadzone w 1664 r. Świątynia bogato wyposażona w paramenty liturgiczne, a parafia dobrze uposażona. Od 1740 r. probostwo to należało do Rafała Tarnowskiego, dziekana kolegiaty w Łasku, rezydującego na miejscu i sprawującego duszpasterstwo. Miał dyspensę na posiadanie dwóch beneficjów. W przytułku mieszkała jedna osoba²²⁸. Wówczas zaginęła nawet nazwa Toporów.

Ta nowa parafia wizytowana w 1683 r. Świątynia tamtejsza drewniana, dawniej filialna Restarzewa, miała cztery ołtarze, wyposażona w potrzebne paramenty liturgiczne. Przy ołtarzu Matki Boskiej Różańcowej srebrne korony i wota. Także uposażenie dobre, dokładnie opisane. Probostwo miał Paweł ZiołECKI, rezydujący na miejscu. Spowiadających się na Wielkanoc naliczono wówczas około 500. W przytułku przebywało pięć ubogich wdów, ale własnego uposażenia nie było²²⁹.

Parafia wizytowana w 1712 r., a świątynia nosiła wezwanie Ofiarowania Najświętszej Maryi Panny²³⁰, a w 1729 r. podano ogólnie, że patronem była Najświętsza Maria Panna oraz św. Elżbieta i św. Jan Chrzyciel. Ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej, przyozdobionym srebrną sukienką, po stronie południowej ołtarz św. Józefa, a po przeciwnej św. Anny. Istniało

²²⁸ LB, t. 1, s. 464; Rusiec, w: MPT, t. 2, s. 73; Toporów, w: MPT, t. 2, s. 84; S. Chodyński, Rusiec, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 103–104; ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 617–625.

²²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 139–143.

²³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 340–348.

bractwo różańca świętego. Probostwo to należało do Aleksandra Szałańskiego. Ubodzy w przytułku żyjący utrzymywali się z jałmużny. Ponieważ świątynia była już stara, wizytator przypomniał, aby o nią się troszczyć²³¹. O dawnej przeszłości i o tym, że dawniej miejscowość ta nazywała się Toporów, pamiętano w 1763 r. W tym czasie we wsi Wola Wiązowa, znajdowała się kaplica publiczna, prawdopodobnie pod wezwaniem św. Rocha²³².

Wieś w 1779 r. należała do Stefana Walewskiego. Był tam kościół drewniany, w dosyć dobrym stanie, miejscami nieco spróchniały. Ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej Różańcowej, a boczne św. Rocha, św. Józefa i św. Anny. Działało arcybractwo Świętego Różańca. Od 1775 r. probostwo to należało do Feliksa Najgrakowskiego²³³. Parafię wizytowano w 1788 r.²³⁴

Parafia w 1802 r. liczyła 1244 wiernych spowiadających się. Prawo patronatu należało do miejscowej szlachty. Pamiętano o tym, że świątynia tamtejsza została zbudowana przez Jana Koniecpolskiego, jak to wspomniano wyżej. Dawniej Rusiec należał do parafii Restarzew, odłączony od tej parafii przez arcybiskupa Jana Wężyka, co potem potwierdził w 1643 r. arcybiskup Maciej Łubieński. W 1802 r. ta drewniana świątynia wymagała koniecznej naprawy²³⁵. Kościół tamtejszy, drewniany, krótko przed 1811 r. został nieco wzmocniony przez pobicie deskami. Nosił wezwanie Najświętszej Marii Panny, św. Elżbiety i św. Jana Chrzciciela. Prawo patronatu należało do Walewskich. Parafia obejmowała wsie Rusiec, Dąbrowa, Jastrzębice, Zalesie, Pustkowie Dęby, Kuźnice, Żerniczki. Jeszcze wymieniano w tej parafii Wolę Wiązową, gdzie był urzędujący kapelan i prawie była to osobna parafia. Proboszczem wówczas był Tomasz Linowski²³⁶.

Kiedy parafia ta po 1818 r. znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej, Rusiec nie był już miastem. Miał, jak to widać z protokołu wizytacyjnego z 1825 r., kościół drewniany, zniszczony i wymagający naprawy. Ponieważ poprzedni proboszcz zmarł w 1815 r., dotąd nie było nowego, a tylko zarządca, zdaje się, że od 1820 r., utrzymujący jednak porządek. Miejscowy dziedzic uprawiał ziemię parafialną, co łączyło się z zaniedbaniem obejścia plebańskiego. Komunikujących na Wielkanoc było około 900 osób²³⁷.

²³¹ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 159–162.

²³² ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 617–625.

²³³ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 85–99.

²³⁴ ADWł, AAG. Wiz. 81, s. 72–84.

²³⁵ ADWł, AAG. Wiz. 111, s. 41; Wiz. 115, s. 69–72.

²³⁶ ADWł, AAG. Wiz. 107, s. 14; Wiz. 135, s. 559–571.

²³⁷ ADWł, ABKKal. Wiz. 11(205), k. 157–165.

W 1879 r., za proboszcza Bonifacego Baryłkiewicza parafia liczyła około 2000 wiernych²³⁸, a w 1892 r., kiedy parafia nie wiedzieć czemu wakowała, wiernych było 2197 we wsiach parafialnych Rusiec, Kuźnica, Jastrzębice, Żalasy, Leśniaki, Dąbrowy Rusieckie, Dębina, Antonina, Sówki, Pawłów, Koch, Dęby Antońskie, Żary, Krasowa, Błaś, Magdalena i Pustkowie Zapole²³⁹.

Parafia po 1925 r. znalazła się w diecezji łódzkiej i dotąd tam pozostaje²⁴⁰.

SĘDZIEJOWICE

Wieś ta, wspomniana już w 1136 r., należała do uposażenia arcybiskupa gnieźnieńskiego i można przyjąć, że nie później niż w XIII w. powstał tu kościół i parafia, wspomniane w XV wieku jako dawno istniejące. Z prowizji Zbigniewa Oleśnickiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1480–1493) probostwo przy tej świątyni pod wezwaniem św. Marii Magdaleny i św. Klemensa miał Jakub Sarnowski. W 1521 r. parafia ta obejmowała wsie Sędziejowice, Lichawa, Kamostek, Sycanów, Żagliny, Kozuby i Brody²⁴¹.

Wsią arcybiskupią pozostały Sędziejowice w 1636 r. Tamtejsza świątynia drewniana i konsekrowana, pod wezwaniem św. Klemensa. Trzy ołtarze. Bractwo Aniołów Stróżów zatwierdzone w r. 1635 przez arcybiskupa Jana Wężyka. Wiernych zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych naliczono około 340²⁴². Świątynia tamtejsza w 1683 r. miała ołtarz wielki z obrazem Marii Magdaleny, po stronie południowej ołtarz Aniołów Stróżów, a po przeciwnej Świętego Krzyża. Opisano także jej wyposażenie i uposażenie. Probostwo to miał Andrzej Mężarski, sam sprawujący tu duszpasterstwo²⁴³. Podobna sytuacja była w parafii w 1712 r.²⁴⁴ Nadal służył parafii kościół drewniany, z tym że teraz trzeci ołtarz miał wezwanie Pocieszenia Matki Bożej. Probostwo w 1729 r. należało do dwojga imion Baltazara Józefa Dumzalskiego. Parafia liczyła wówczas około 400 katolików. Przy parafii istniało bractwo Aniołów Stróżów z własnym uposażeniem²⁴⁵.

²³⁸ Chodyński, *Rusiec*, s. 103.

²³⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 108.

²⁴⁰ *Diecezja łódzka 1973*, s. 362–363.

²⁴¹ LB, t. 1, s. 466–467.

²⁴² ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 172–174.

²⁴³ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 93–96.

²⁴⁴ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 398–403.

²⁴⁵ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 122–125.

W 1759 r. świątynia drewniana, aczkolwiek miała dobry dach, to reszta była już znacznie zniszczona. Parafię tę miał dziekan kolegiaty wieluńskiej Paweł Kuleszyński, nie zawsze tu rezydujący, ale wówczas był na miejscu jakiś kapłan²⁴⁶.

Wieś nadal należała do uposażenia biskupów gnieźnieńskich. W 1765 r. stara ta świątynia pod wezwaniem św. Marii Magdaleny znajdowała się w złym stanie. Miała trzy ołtarze, wielki pod wezwaniem patronki, św. Marii Magdaleny oraz boczne Aniołów Stróżów i Pocieszenia Matki Boskiej. Ten obraz miał opinię łaskami stynącego. Działo bractwo Aniołów Stróżów założone w 1652 r. Probostwo to miał Paweł Kuleszyński, dziekan kolegiaty wieluńskiej, który jednak przy parafii rezydując, sam prowadził duszpasterstwo²⁴⁷.

Nowa świątynia drewniana, jaką zastano w 1779 r., była wystawiona staraniem arcybiskupa Antoniego Ostrowskiego, ale jeszcze nie była całkowicie wewnątrz ukończona, dlatego nabożeństwa odprawiano jeszcze w starej świątyni. Była pod wezwaniem św. Marii Magdaleny i św. Klemensa i taki był ołtarz w starej świątyni, jednak nie nadający się do przeniesienia do nowej. Od dawna w parafii działało bractwo Aniołów Stróżów, mające własne uposażenie. Powinności proboszczowskie spełniał, za dyspensą papieską, zakonnik franciszkanin konwentualny Józef Sałaciński²⁴⁸. Był on tu jeszcze w 1801 r.²⁴⁹

Prawo kolatorskie w czasach rozbiorowych przeszło na rząd. Parafia w 1802 r. liczyła 619 osób spowiadających się na Wielkanoc i obejmowała wsie Sędziejowice, Brody, Lichawa, Kamostek, Kozuby Nowe, Kozuby Stare, Sycanówka i Żagliny Pustkowie. Świątynia i jej wieża wymagały nowego pokrycia. Proboszczem był Józef Sałaciński²⁵⁰. W 1811 r. natomiast proboszczem był Antoni Stankiewicz, zawsze na miejscu rezydujący²⁵¹.

Po 1818 r. parafia w diecezji kujawsko-kaliskiej. Jej stan poznajemy z lustracji przeprowadzonej w 1825 r. Kościół drewniany, ale jeszcze w dobrym stanie, wymagający jedynie naprawy dachu, bo przecież był budowany z fundacji arcybiskupa Ostrowskiego w 1779 r. Nosił wezwanie św. Marii Magdaleny. Wiernych spowiadających się na Wielkanoc było około 400 osób, a probostwo miał od dwóch lat Emeryk Skarżeński²⁵².

²⁴⁶ ADWł, AAG. Wiz. 41, s. 44–45.

²⁴⁷ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 676–681.

²⁴⁸ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 214–225.

²⁴⁹ ADWł, AAG. Wiz. 107, s. 13.

²⁵⁰ ADWł, AAG. Wiz. 111, s. 43; Wiz. 115, s. 75–78.

²⁵¹ ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 609–623.

²⁵² ADWł, ABKKal. Wiz. 11(205), k. 173–186v.

Świątynia w 1877 r. została restaurowana przez proboszcza Mikołaja Karwacińskiego, a w 1879 r. parafia liczyła 1577 wiernych²⁵³. Parafia wzrosła liczebnie i za proboszcza Apolinarego Kędzierskiego w 1892 r. liczyła już 1836 parafian we wsiach Sędziejowice, Lichawa, Kamostek, Sycanówka, Gliny, Źródła, Kozuby Nowe, Kozuby Stare, Brody i osada młyńska Emilianów²⁵⁴.

Parafia ta od 1925 r. należy do diecezji w Łodzi i nadal służy jej modrzewiowi kościół z 1779 r. pod dawnym wezwaniem²⁵⁵.

STROŃSKO

Była to miejscowość własności szlacheckiej, możliwe iż gniazdo rodowe rodziny Strońskich, którzy niezawodnie byli fundatorami świątyni znanej już w XIV w. Kościół tamtejszy nosił wezwanie Jedenastu Tysięcy Dziewic. Część najstarsza, prezbiterium, mogło powstać przed rokiem 1458. Około 1521 r., z prezenty właścicieli Strońska, Macieja i jego braci, probostwo należało do Wojciecha Godziatkowskiego. Parafia to obszerna obejmująca Strońsko, Zapolice, Ptaszkowice, Pstrokonie, Pęcławice, Świerzyny, Zamostki, Trojaki, Gawory, Branice, Gorzuchy, Lisy, Rembieszów, Zagórzyce, Beleń, Piaski, Gorzeń, Chojne, Stoczki, Kalinowa, Rzechta, Woźniki i Bobrowniki²⁵⁶.

W 1636 r. parafia wakowała i nie było wizytacji. Był jakiś zarządca ustanowiony przez oficjała, ale odszedł i nie miał kto udzielić informacji o stanie parafii. Był jednak zaproszony, zapewne dla sprawowania nabożeństw, Jan Pietrzykowski mający święcenia kapłańskie²⁵⁷. Świątynia była murowana z prezbiterium sklepionym, a nawa z drewnianym sufitem, ale z przeciekającym dachem. Dobrze opisano wyposażenie i uposażenie. Probostwo miał Andrzej Gruszewicz na miejscu w parafii rezydujący. We wsi parafialnej Rzechta znajdowała się kaplica drewniana, nie mająca indultu, a jedynie ustne zezwolenie oficjała uniejowskiego na sprawowanie nabożeństw. Nie było kapelana, jedynie proboszcz od czasu do czasu tu przyjeżdżał²⁵⁸.

Kiedy wizytowano parafię w 1712 r., na jej terenie znajdowała się, wspomniana już wyżej, kaplica we wsi Rzechta nosząca wezwanie św. Rocha,

²⁵³ S. Chodyński, *Sędziejowice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 104.

²⁵⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 108.

²⁵⁵ *Diecezja łódzka 1973*, s. 210–212.

²⁵⁶ LB, t. 1, s. 475–478.

²⁵⁷ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 202.

²⁵⁸ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 161–163.

a we wsi Rembieszów, w ogrodzie dworskim także kaplica, ale jej wezwania nie podano²⁵⁹.

Więcej o samej świątyni w Strońsku wiemy z 1729 r. Ta murowana świątynia, pod wezwaniem św. Urszuli, wyposażona w sześć ołtarzy. Wielki z obrazem patronki św. Urszuli i boczne św. Anny, św. Józefa niedawno fundowany przez Zofię z Radolina Walewską, kasztelanową śpicimierską, św. Antoniego z Padwy, Świętego Krzyża, a w kaplicy ołtarz św. Michała Archanioła. Spisano ogólnie paramenty liturgiczne, a dokładniej uposażenie świątyni i parafii. Było bractwo św. Anny. Probostwo należało do Pawła Stena. Funkcjonował szpital parafialny dający aktualnie schronienie siedmiorgu ubogim, utrzymującym się z jałmużny. Kaplica we wsi Rzechta była już uważana za kościół filialny²⁶⁰.

Kolatorami w 1759 r. były Marianna Borzęcka, Brunona Grodzicka i Stanisław Łaszewski. Od 1750 r. parafią zarządzał Kazimierz Rodowicz, na miejscu rezydujący. To on zadbał, aby tamtejszy kościół murowany otrzymał nowy dach, ale sam kościół potrzebował dalszej naprawy. W parafii tej znajdowały się jeszcze trzy świątynie. We wsi Rzechta, własności Piotra Ocieszalskiego, był drewniany kościół filialny dawnego pochodzenia służący wiernym, którzy mieli daleko do świątyni parafialnej. Dbał o nią kolator i utrzymywał kapelana, którym był dominikanin Mikołaj Rutowicz z konwentu sieradzkiego. We wsi Rembieszów, należącej do Konstantego Walewskiego, znajdowała się kaplica z drewna, wymagająca naprawy, posiadająca przywilej odpustowy nadany przez papieża Innocentego XII w 1696 r., potwierdzony w 1697 r. przez arcybiskupa Michała Radziejewskiego. Wieś parafialna Piaski należała do dominikanów z Sieradza, którzy zbudowali tu dla siebie i zarządców tymi dobrami kaplicę, ale z zachowaniem prawa parafii Strońsko²⁶¹.

Dawna tradycja, zanotowana w 1765 r. podawała, że świątynia w połowie była fundowana przez proboszcza Pawła Stena, a po jego śmierci drugą połowę fundował Kazimierz Walewski. Jest to świątynia murowana pod wezwaniem św. Urszuli i Towarzystek. W ołtarzu wielkim czczono Męczenniczki, towarzyszki św. Urszuli, a na zasuwie znajdował się obraz Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Ołtarze boczne miały wezwania św. Anny, św. Józefa, w kaplicy św. Marcina, św. Antoniego, Przemienienia

²⁵⁹ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 371–376.

²⁶⁰ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 106–108.

²⁶¹ ADWł, AAG. Wiz. 41, s. 19– 22.

Pańskiego. Działo bractwo św. Anny z własnym uposażeniem. Parafię miał nadal Kazimierz Rodowicz, mianowany tu w 1750 r.²⁶²

Kościół parafialny w Strońsku miał prezbiterium wystawione przed rokiem 1458, chociaż nie wiadomo, kto był fundatorem, a nawa wystawiona w 1726 r. przez Kazimierza Walewskiego, kasztelana śpicimierskiego. Był to więc kościół murowany i konsekrowany, pod wezwaniem św. Urszuli, Dziewicy i Męczennicy. Parafia jedna z większych, należycie wyposażona i uposażona. W 1779 r. świątynia tamtejsza musiała wyglądać znakomicie, ponieważ znajdowało się w niej sześć ołtarzy. Ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem na ręku i innymi wizerunkami świętych. Ołtarze boczne nosiły wezwania św. Jana Nepomucena, św. Piotra w Okowach, św. Anny, Przemienienia Pańskiego, zaś w kaplicy ołtarz św. Marcina. Funkcjonowało bractwo św. Anny z własnym uposażeniem. W parafii stała kaplica publiczna we wsi Rzechta i druga we wsi Piaski, należącej do dominikanów z Sieradza. W 1750 r. probostwo otrzymał Kazimierz Rodowicz. Parafia stosunkowo duża, bowiem obejmowała wsie Strońsko, Zapolice, Beleń, Pstrokonie, Woźniki, Rembieszów, Kalinowa, Branice, Ptaszkowice, Świerzyny, Zagórze, Piaski i Rzechta. Wiernych ogółem komunikujących w 1802 r. było 1660, a w 1811 r. 1604 osoby. Proboszczem od 1800 r. był tu Michał Muszyński, na miejscu rezydujący. Dwie kaplice filialne w Rzechcie i Rembieszowie²⁶³.

Po 1818 r. parafia należała do diecezji kujawsko-kaliskiej. Tamtejszy kościół murowany dobry nie wymagał naprawy, jedynie stojąca od strony północnej kaplica drewniana, już stara, była znacznie uszkodzona. Parafia znaczna, bowiem komunikujących na Wielkanoc było 1850 osób. Od 25 lat proboszczem był Michał Muszyński²⁶⁴.

Na jej terenie znajdowały się wspomniane wyżej kaplice w Rzechcie, Rembieszowie i Piaskach. Była to duża parafia, bo w 1879 r., za proboszcza Aleksandra Wiśniewskiego liczyła 3215 wiernych²⁶⁵. Natomiast w 1892 r., gdy probostwo należało do Leopolda Paszkowskiego było ich już 4250, zamieszkujących we wsiach Strońsko, Rzechta, Piaski, Beleń, Zmysłona, Zagórze, Zygmunów, Marcelów, Świerzyny, Zapolice, Ptaszkowice, Branica,

---

²⁶² ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 638–676. W księdze pomyłono paginację, bo po stronie 647 dano następną jako 675.

²⁶³ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 320–339; Wiz. 107, s. 14; Wiz. 111, s. 45; Wiz. 115, s. 80–82; Wiz. 135, s. 625–647.

²⁶⁴ ADWł, ABKKal. Wiz. 11(205), k. 194–200v.

²⁶⁵ S. Chodyński, *Strońsko*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 104–106.

Kalinowa, Rembieszów, Pstrokonie i Jeziorko. W Rembieszowie znajdowała się kaplica murowana pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny²⁶⁶.

W roku 1925 parafia ta została włączona do nowej diecezji łódzkiej i nadal we wsiach Rembieszów i Rzechta znajdują się kaplice filialne²⁶⁷.

Kościół filialny w Rzechcie

W tej wsi znajdował się kościół filialny parafii Strońsko, zbudowany przez poprzednich właścicieli wsi z powodu znacznego oddalenia od świątyni parafialnej. Stąd widziano potrzebę powołania tu parafii. Wspominany przy opisach wizytacyjnych. Kościołem filialnym, pod wezwaniem św. Walentego, nazwano go w 1729 r. wspominając, że znajdowały się tu też relikwie tego patrona. Nie było jednak własnych paramentów liturgicznych i wszystko przywożono ze Strońska²⁶⁸. W 1759 r. wieś należała do Piotra Ocieszalskiego, podчасzego sieradzkiego. Kapelanem mieszkającym tu był wówczas dominikanin Mikołaj Rutowicz. Tamtejszy kościół był drewniany, a ówczesny właściciel dobudował doń dwie kaplice. Posiadała własne wyposażenie²⁶⁹. Obecnie w parafii Strońsko nadal jest kaplica murowana, pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny²⁷⁰.

Kaplica w Rembieszowie

W tej wsi Konstantego Walewskiego, na terenie parafii Strońsko, znajdowała się drewniana kaplica, wymagająca wprawdzie już naprawy, ale cieszyła się ona przywilejem papieża Innocentego XII i sprawowano w niej msze²⁷¹. Kaplica wystawiona na nowo w 1841 r. pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny, nadal pozostaje w parafii Strońsko²⁷².

Kaplica w Piaskach

Także na terenie parafii Strońsko, we wsi Piaski, które była własnością dominikanów z Sieradza, znajdowała się kaplica przez nich urządzona i dobrze utrzymana²⁷³. Z kasatą zakonów i zabraniem im własności, zapewne przestała być potrzebna i przestała istnieć.

²⁶⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 108–109.

²⁶⁷ *Diecezja łódzka 1973*, s. 386–389.

²⁶⁸ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 108.

²⁶⁹ ADWł, AAG. Wiz. 41, s. 21.

²⁷⁰ *Diecezja łódzka 1973*, s. 388.

²⁷¹ ADWł, AAG. Wiz. 41, s. 22.

²⁷² *Diecezja łódzka 1973*, s. 388.

²⁷³ ADWł, AAG. Wiz. 41, s. 22.

SZCZERCÓW

Miejscowość ta szczyciła się niegdyś prawami miejskimi. Właściwie można mówić o Starym Szczercowie, odległym od obecnego Szczercowa, gdzie o parafii była mowa już w 1332 r., a kościół tamtejszy wspomniany w 1367 r. Na terenie zaś Nowego, czyli dzisiejszego Szczercowa, kościół powstał z fundacji Kazimierza Wielkiego w 1367 r. Stało się to już w okresie po lokacji miasta, która miała miejsce przed 1364 r. Prawa miejskie utracił w 1870 r.²⁷⁴

Świątynia parafialna nosiła w 1521 r. wezwanie świętych Piotra i Pawła Apostołów. Z prezenty monarszej probostwo to miał wówczas Jan z Widawy. Oprócz miasteczka Szczerców parafia obejmowała wsie Wszczonowice, Strzałków, Piekary i starą wieś Szczerców²⁷⁵.

Miastem królewskim pozostał Szczerców w 1636 r. Nadal parafii służyła świątynia drewniana, z trzema ołtarzami, dobrze uposażona. Naliczono 355 osób spowiadających się na Wielkanoc. Istniała bractwo Aniołów Stróżów²⁷⁶. Świątynia w Szczercowie uległa spaleni w 1642 r., ale odbudowano ją w 1647 r., jednak nie zaraz konsekrowano. Taki sam stan własności pozostał w 1683 r. Świątynia drewniana, pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela, nie konsekrowana, ale mająca indult od Macieja Łubieńskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1641–1652) na sprawowanie nabożeństw do przyszłej konsekracji. Wyposażona w trzy ołtarze. Wielki z obrazem Matki Boskiej, a z dwóch bocznych jeden Aniołów Stróżów z bractwem tego imienia i kolejny prawdopodobnie św. Pawła, Pierwszego Pustelnika. Dokładnie wyliczono paramenty liturgiczne oraz opisano uposażenie. Probostwo miał Jan Miłakowski z prezenty królewskiej, rezydujący w parafii i niemający wikariusza²⁷⁷.

Musiano przeprowadzić dalsze prace nad urządzeniem świątyni, bowiem w 1729 r. znajdowało się już w niej pięć ołtarzy, mianowicie wielki Narodzenia Najświętszej Maryi Panny i boczne św. Antoniego Padewskiego, Aniołów Stróżów, Matki Boskiej Częstochowskiej i św. Anny. Parafia dobrze uposażona, co dokładnie sprawdzono i spisano. Nadal funkcjonowało bractwo Aniołów Stróżów. Proboszczem z prezenty monarszej był Antoni Piasecki²⁷⁸.

²⁷⁴ *Szczerców*, w: MPT, t. 2, s. 82.

²⁷⁵ LB, t. 1, s. 456–457.

²⁷⁶ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 205–207.

²⁷⁷ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 133–136; Wiz. 9, s. 464–469.

²⁷⁸ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 153–156.

Tamtejszy stary kościół drewniany wymagał w 1759 r. naprawy dachu, do czego zobowiązany był aktualny proboszcz, nie tylko z ofiar, a zwłaszcza z pozostawionego testamentu Antoniego Rzeckiego. Proboszczem był Kazimierz Godlewski, kanonik pułtuski i protonotariusz apostolski, ustanowiony tu w 1755 r.²⁷⁹ Kiedy w 1765 r. wizytowano parafie w królewskim mieście Szczercowie, którego dożywotnim posiadaczem był Franciszek Otfinowski, znajdował się tu drewniany kościół, który po spaleniu się dawnego, w 1642 r. został zbudowany i do tej pory nie był jeszcze konsekrowany. Nosił wezwanie Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Ołtarz wielki z obrazem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny, zaś boczne św. Antoniego z Padwy i św. Anny. Bractwa różańcowe i Aniołów Stróżów, z własnym uposażeniem. Jak przystało na miasto, było dobre wyposażenie w paramenty liturgiczne i dobre uposażenie. Probostwo to od 1762 r. miał Kazimierz Gozdawa Podlewski, kanonik honorowy pułtuski, kapłan diecezji płockiej²⁸⁰.

O dawnej historii parafii pamiętano w 1779 r. I o tym, że po spaleniu się w 1641 r. poprzedniego, wystawiono w Szczercowie nowy kościół pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Takie też wezwanie nosił ołtarz wielki, zaś boczne nosiły wezwania św. Anny i Aniołów Stróżów. Pozostawała ta parafia nadal prawa patronatu królewskiego. Za miastem, w kierunku Piotrkowa, znajdował się stary kościół pod wezwaniem św. Barbary. Funkcjonowało bractwo różańcowe i drugie Aniołów Stróżów. Od 1742 r. parafią zarządzał Jakub Słomczyński, nie miał wikariusza i sam sprawował duszpasterstwo²⁸¹.

Drewniana świątynia pozostawała także w 1802 r. Wewnątrz była dobrze utrzymana, ale ściany od zewnątrz wymagały naprawienia i wzmocnienia. Również dach gontowy, zwłaszcza od strony południowej wymagał naprawy. Także w 1811 r. pozostawał tu dawny stary kościół, który jednak tegoż roku, podczas pożaru miasta spalił się, ale uratowano wiele z jego wyposażenia. Prawo patronatu należało do monarchy. Proboszczem od 1790 r., zawsze na miejscu rezydującym, był Walenty Łopieński. Parafia obejmowała miasteczko oraz Wieś Szczercowską i wieś Rudziska, gdzie było 660 spowiadających się²⁸².

Od 1818 r. parafia w diecezji kujawsko-kaliskiej. Stosunkowo szybko, bo już z 1825 r. możemy poznać stan parafii i jej świątyni i to dosyć dokładnie. Kościół parafialny bowiem spalił się w 1811 r. Ale ocalała stara,

²⁷⁹ ADWł, AAG. Wiz. 41, s. 46–47.

²⁸⁰ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 764–776.

²⁸¹ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 68–84.

²⁸² ADWł, AAG. Wiz. 107, s. 14; Wiz. 111, s. 49; Wiz. 115, s. 87–89; Wiz. 135, s. 669–677.

niewielka drewniana świątynia położona za miastem, ta pod wezwaniem św. Barbary. W niej sprawowano nabożeństwa parafialne. Prawo patronatu teraz należało do rządu. A probostwo od lat 37 należało do Walentego Łopieńskiego. Niestety, nie podano, ilu wiernych było w parafii²⁸³. Kościół parafialny odbudowano, ale świątynia tamtejsza w 1868 r. uległa ponownemu spaleni, jednak staraniem proboszcza w latach 1870–1872 została odbudowana jako murowana z ołtarzami Narodzenia Najświętszej Maryi Panny, Różańcowym i św. Anny. Na cmentarzu znajdowała się kaplica św. Barbary. Parafia w 1879 r., za proboszcza Stanisława Łabęckiego liczyła około 2000 wiernych²⁸⁴. Pod koniec wieku, w 1892 r., gdy probostwo to miał Józef Majkowski, parafia liczyła 2310 wiernych zamieszkałych we wsiach Szczerców, Bednarze, Niwy, Granice, Lubonia, Rudziska, Wieś Szczerkowska i Marcelów. Na cmentarzu stała kaplica św. Barbary²⁸⁵.

Od 1925 r. parafia włączona do nowej diecezji w Łodzi. A na cmentarzu grzebalnym nadal kaplica św. Barbary²⁸⁶.

Kaplica pw. św. Barbary

Na terenie parafii poza miastem, przy drodze wiodącej do Piotrkowa stała kaplica czy mała świątynia, nosząca wezwanie św. Barbary. Odprawiano w niej w uroczystość patronki, a paramenty liturgiczne przynoszono z kościoła parafialnego²⁸⁷. W 1765 r. mieszkał przy niej pustelnik, niejaki Jan Ludkowski, tercjarz zakonu św. Franciszka. W kaplicy tej, drewnianej, znajdowały się trzy ołtarze: wielki z obrazem św. Barbary i boczne Przemienienia Pańskiego i św. Rocha²⁸⁸. Ze starości przestała istnieć. Obecna świątynia stała kiedyś w Puszczy Osińskiej jako parafialna, a po spaleniu się kościoła w Szczercowie, zakupiono tę świątynię, jako że parafia w Puszczy Osińskiej przestała istnieć. Ten przeniesiony kościół służył parafii przez czas pewien jako parafialny, a potem przeniesiono go na cmentarz parafialny, zapewne utworzony tam gdzie nigdy była kaplica św. Barbary, dlatego i tę kaplicę obdarzono tym wezwaniem²⁸⁹.

²⁸³ ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 669–677.

²⁸⁴ S. Chodyński, *Szczerców*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 106–107.

²⁸⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 109.

²⁸⁶ *Diecezja łódzka 1973*, s. 364–365.

²⁸⁷ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 207–209.

²⁸⁸ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 774–775.

²⁸⁹ *Diecezja łódzka 1973*, s. 364–365. Na ile te wiadomości są prawdziwe? Dzieje parafii Puszcza Osińska i Chabielice, ukazane przy dekanacie piotrkowskim, zdają się temu przeczyć.

WIDAWA

Widawa należy do tych miejscowości, które dawniej szczyły się mianem miasta. Władysław Jagiełło w 1388 r. nadał wsi Widawa prawa miejskie, bo też należała do znaczniejszych miejscowości ziemi sieradzkiej, chociaż była to własność szlachecka Awdańców. Stała się też ważnym ośrodkiem kościelnym²⁹⁰.

Kiedy powstał tu pierwszy kościół, powiedzieć trudno. Nowy i to murywany wystawili w latach 1440–1446 właściciele Wężykowie Widawscy, a konsekrował go w 1476 r. biskup Andrzej z Opalenicy, sufragan gnieźnieński. Nosił wezwanie św. Marcina. Z prezenty właściciela Widawy około 1521 r. probostwo to posiadał Jan Handa z Gawłowa, zwany także Bogdańskim, dziekan gnieźnieński, kanonik łęczycki. Parafię tworzyły miasteczko Widawa i wsie Rogóźno, Zawady, Chrusty, Grabowie, Ochle, Zborów, Wólka, Kąty, Dąbrowa, Świerczów i Podgórze²⁹¹.

Parafia lustrwana w 1636 r. Tamtejsza murowana świątynia od strony południowej miała kaplicę z ołtarzem Matki Boskiej. Parafia dobrze uposażona. Istniało kolegium mansonarzy z odpowiednim uposażeniem. Takie też było dla organisty i kaznodziei²⁹².

Prawo patronatu parafii widawskiej w 1683 r. należało do kilku właścicieli okolicznych miejscowości z Rogoźna, Widawy i Woli Kleszczowej. Świątynia widawska murowana, z takimże sklepieniem, pod wezwaniem św. Marcina. Wnętrze bogate, bo wyposażone w siedem ołtarzy, w tym także w dwóch kaplicach. Kaplica od strony północnej pod wezwaniem św. Anny, a od południowej strony kaplica różańcowa. Bogate życie religijne, o czym świadczyły bractwa różańcowe, św. Anny, Aniołów Stróżów i św. Barbary, z nich niektóre dobrze uposażone. Także parafia miała dobre uposażenie, tu dokładnie spisane. Opisano także uposażenie poszczególnych bractw. Parafia ta miała także tytuł prepozyturalnej i miała specjalne uposażenie dla mansonarzy tu posługujących proboszczowi – prepozytowi, także dokładnie spisane. Probostwo miał Mateusz Maciej Duczatkowicz, jednocześnie dziekan szadkowski, ustanowiony tu w 1659 r. Miał do pomocy wikariuszy: Stefana Szymankiewicza, Franciszka Sajłowicza, Marcina Gostyńskiego i Jakuba Zarzeckiego. Przy drodze wiodącej do Szadku, poza miastem, stała kaplica

²⁹⁰ *Widawa*, w: MPT, t. 2, s. 88.

²⁹¹ LB, t. 1, s. 469–471.

²⁹² ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 189–194.

św. Rocha z trzema ołtarzami, z indultem arcybiskupa Łubieńskiego na sprawowanie nabożeństw. Posiadała własne uposażenie. Trzecią świątynią w parafii była kaplica szpitalna niedawno fundowana, pod wezwaniem Świętego Ducha. Ponadto w Widawie, przy drodze wiodącej do Brzykowa, stała kaplica pod wezwaniem św. Walentego²⁹³. Parafia wizytowana w 1712 r. Kaplica szpitalna spaliła się na początku XVIII wraz z całym miastem²⁹⁴. Bardzo dokładny jest opis stanu parafii w Widawie z 1729 r. Świątynia murowana św. Marcina, dziewięć ołtarzy, z kaplicami Różańcową i św. Anny, przy których istniały bractwa. Proboszczem był wówczas Józef Kempski. Promotorem bractwa św. Barbary i prepozytem szpitalnym był Michał Płaczkowski. Funkcjonowała szkoła, nazywana kolonią Akademii Krakowskiej, której rektorem był Sebastian Skempius²⁹⁵.

W 1759 r. właścicielem miasta Widawy i kolorem parafii był Franciszek Szembek, wojewoda inflancki. Świątynia tamtejsza murowana, dawniej bardzo piękna i należycie utrzymana, aktualnie z powodu zaniedbań poprzednich proboszczów, szczególnie Józefa Kempskiego, zaniedbana i teraz potrzebująca wiele starań i wydatków, aby powróciła do dawnego stanu. Pewnie o to starał się aktualny proboszcz Kazimierz Bartold będący tu od 1759 r. Rezydował na miejscu, ale niekiedy korzystał z pomocy dwóch zakonników franciszkańskich. Parafia była należycie uposażona. Działała szkoła. Poza miastem stał kościół szpitalny Świętego Ducha, naprawiany przez aktualnego prepozyta. Prawo patronatu należało do dziedzica Chociwia. Kościołem tym zarządzał Michał Płaczkowski, doktor filozofii Akademii Krakowskiej, ustanowiony tu w 1724 r., kapłan podeszły wiekiem. Kościół miał należyte uposażenie. Nie podano, czy w tym przytułku byli podopieczni²⁹⁶.

Kościół widawski, murowany, na planie krzyża, w 1763 r. w części swej znacznie zniszczony, ale aktualnie w większej części już naprawiany. Musiał być okazały, skoro znajdowały się w nim następujące ołtarze. I tak ołtarz wielki z obrazem Zmartwychwstania Pańskiego. Po stronie ewangelii ołtarze św. Jana Chrzyciela, św. Józefa i św. Barbary. Przy ambonie ulokowano ołtarz bł. Jana Kantego. W kaplicy św. Anny, a w kolejnej kaplicy ołtarz Matki Boskiej Różańcowej. Do tych ołtarzy były też różne fundacje. Godne podkreślenia jest bogate wyposażenie we wszelkie paramenty litur-

²⁹³ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 143–148.

²⁹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 359–364.

²⁹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 171–177v.

²⁹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 41, s. 30–34.

giczne i hojne uposażenie. Beneficjum to miał wówczas Kazimierz Bartold ustanowiony tu w 1759 r. W Widawie klasztor bernardynów fundowany w 1639 r., kościół św. Wojciecha i kościół św. Rocha²⁹⁷.

Prawo patronatu w 1779 r. nadal należało do Habdank Wężyków Widawskich, właścicieli części Widawy i wsi Rogóżna. Świątynia nosiła wezwanie św. Marcina i św. Małgorzaty. Była okazała, co widać chociażby z tego, że znajdowało się w niej sześć ołtarzy. I tak wielki z obrazem Zmartwychwstania Pańskiego, a w górnej kondygnacji był obraz św. Marcina, a po bokach rzeźby świętych Wojciecha i Stanisława, zaś nad tabernakulum figura św. Rocha, uważana za łaskami słynącą. Boczny jeden z obrazem św. Jana Kantego i małym św. Tekli. Kolejny, po stronie ewangelii, św. Barbary. Następne to św. Józefa, zaś w jednej kaplicy Matki Boskiej Różańcowej, a w drugiej św. Anny. Przy parafii cztery bractwa, a więc różańcowe, św. Józefa, św. Anny i św. Barbary, z własnymi uposażeniami. Za miastem, na górze zwanej „na Piasku”, stała kaplica św. Rocha. Druga kaplica prywatna we wsi Ochle, własności Chrzanowskiego. Ponadto kościółek szpitalny pod wezwaniem Świętego Ducha, fundowany ongiś przez Domaniewskich, z własnym uposażeniem. Proboszczem w Widawie był Tomasz Karasiewicz, prezentowany w 1770 r. Miał też, za dyspensą, kanonię w Wieluniu. Do pomocy prosił często zakonników z klasztoru bernardyńskiego w Widawie²⁹⁸.

Prawo własności w 1802 r. należało do właściciela miasteczka, Ksawerego Turskiego i on był kolatorem. Parafia liczyła 2163 wiernych w Widawie i wsiach Dąbrowa, Wólka, Kąty, Zborów, Ochle, Kurówek, Grabowie, Chrusty, Zawady, Rogożno, Świerczów, Podgórze i Kopiec. Proboszczem był wówczas Jan Krzysztofowicz. Był jeszcze kościółek szpitalny Świętego Ducha, w którym odprawiał proboszcz, a w przytułku przy nim istniejącym mieszkało dwóch dziadów żyjących z jałmużny²⁹⁹.

W 1811 r. tamtejszy kościół murowany przedstawiał zły widok, ponieważ przed dziesięcioma laty (1802) spłonął, a niezabezpieczone od zaciekania mury, także sklepienie, mogły się zawalić. Przy kościele dwie kaplice murowane, św. Anny i Matki Boskiej. Prawo patronatu należało do Ksawerego Turskiego, w którego gestii znajdował się fundusz na reperację świątyni parafialnej przez biskupa Feliksa Pawła Turskiego, biskupa krakowskiego. Do sprawowania nabożeństw parafialnych, przez długie lata, służył kościół

²⁹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 598–617.

²⁹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 270–295.

²⁹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 107, s. 14; Wiz. 111, s. 51; Wiz. 115, s. 91–92.

klasztorny bernardynów. Proboszczem od 1810 r. był Jan Gawęłczyk, którego staraniem nastąpiła odbudowa kościoła parafialnego³⁰⁰.

Od 1818 r. Widawa znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Stan zniszczenia dawnego kościoła parafialnego był w 1825 r. taki, że tylko szybka i gruntowna naprawa mogła jeszcze go uratować, a były na to nawet zabezpieczone pewne środki pieniężne. Rozpoczęcie prac zależało od władzy cywilnej. Prawa kolatorskie należały do spadkobierców poprzedniego właściciela, prawdopodobnie Ksawerego Turskiego. Od 15 lat proboszczem był tu Jan Gawęłczyk, którego wspomagali nieraz zakonnicy, bernardyni z Widawy, a parafia liczyła około 2000 osób komunikujących na Wielkanoc³⁰¹.

Zapewne proboszczowi Janowi Gawęłczykowi i bp. Feliksowi Pawłowi Turskiemu zawdzięczamy restaurację świątyni parafialnej. Parafia w 1879 r. liczyła 3200 wiernych³⁰². W 1892 r., gdy parafią administrował Walenty Karkowski, a wikariuszem był Stanisław Maniewski, parafia liczyła już 4362 wiernych w osadzie Widawa i wsiach Podgórze, Świerczów, Dąbrowa, Kolonia Dąbrowa, Bugaj, Kąty, Wólka, Kolonia Wólka, Zborów, Ochle, Kurówek Ochelski, Kurówek Grabowski, Grabowie, Chrusty, Zawady, Kolonia Zawady, Pajączek, Rogoźno i Kobyłarnia. W parafii klasztor bernardynów i kaplica publiczna św. Rocha z obrazem patrona słynącym łaskami³⁰³.

Po 1925 r. parafia Widawa znalazła się diecezji łódzkiej, ale już od 1895 r., kiedy zmarł ostatni zakonnik w klasztorze widawskim, świątynią parafialną uczyniono klasztor pobernardyński pod wezwaniem Podwyższenia Krzyża Świętego, a dotychczasowy kościół parafialny św. Marcina stał się filialnym³⁰⁴.

Kościół szpitalny pw. Świętego Ducha

Kościół ten znajdował się na północ od miasta, w kierunku wsi Rogoźno. Istniał od dawna i już Maciej Drzewicki, arcybiskup gnieźnieński (1531–1535) jego uposażenie złączył z uposażeniem proboszcza parafii³⁰⁵.

Kaplica drewniana, szpitalna z trzema ołtarzami, wspomniana w 1636 r. Prepozyta, którym był wówczas niejaki Tomasz, prezentował magistrat miasta. Kaplica i przytułek, tu nieopisany, miały własne uposażenie³⁰⁶.

³⁰⁰ ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 669–690.

³⁰¹ ADWł, ABKKal. Wiz. 11(205), k. 224–227v.

³⁰² S. Chodyński, *Widawa*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 107–108.

³⁰³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 109.

³⁰⁴ *Diecezja łódzka 1973*, s. 389–391.

³⁰⁵ ADWł, AAG. Wiz. 81, s. 119–123.

³⁰⁶ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 196.

Zniszczona w 1655 r. przez Szwedów, została odbudowana staraniem Tomasza Domaniewskiego. W 1765 r. była to świątynia drewniana, ale już znacznie zniszczona. Ołtarz wielki pod wezwaniem Matki Boskiej i boczne św. Stanisława i Opatrności Boskiej. Było własne wyposażenie w paramenty liturgiczne. Prepozyturę tę miał aktualnie Michał Płaczkowski³⁰⁷. W 1802 r. kościółek ten jeszcze stał i odprawiał w nim proboszcz, a to zapewne z racji, że kościół parafialny sponął. Jednak w 1811 r. zapisano, że był on opustoszały³⁰⁸. W XIX wieku przestał istnieć, bo nie wspomniano już o nim.

Kaplica pw. św. Wojciecha

Poza miastem Widawa, we wsi Dąbrowa, przy tamtejszym dworze w 1636 r. znajdowała się kaplica pod wezwaniem św. Wojciecha z indultem na sprawowanie tam nabożeństw. Było też niewielkie na nią uposażenie³⁰⁹. W 1765 r. już stara i opuszczona³¹⁰. Prawdopodobnie znacznie ją poprawiono, bez wątplenia staraniem właściciela, a w 1788 r. był nim biskup łucki Feliks Paweł Turski, ale była to kaplica prywatna³¹¹. W XIX w. zaginęła, bo o niej już nie wspomniano.

Kaplica pw. św. Rocha

O kaplicy drewnianej pod wezwaniem św. Rocha w Widawie, stojącej przy drodze w kierunku Szadku, wspomniano w 1636 r. Miała wystarczające uposażenie dla prepozyta³¹². Znajdowała się przy drodze prowadzącej z Widawy do Łasku, w 1765 r. już opuszczona i zniszczona, ale jeszcze znajdowały się w niej trzy ołtarze, a mianowicie wielki z figurą św. Rocha, boczny św. Sebastiana oraz trzeci z wizerunkiem Chrystusa Ukrzyżowanego. Był też dawny zapis na tę kaplicę³¹³. Około 1811 r., przez proboszcza naprawiana³¹⁴. Przy niej zlokalizowano cmentarz grzebalny. Figura św. Rocha uważana była za łaskami słynącą³¹⁵. Obecnie istniejąca została zbudowana z cegły dzięki staraniom księdza Stanisława Maniewskiego w 1893 roku

---

³⁰⁷ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 612–614.

³⁰⁸ ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 689.

³⁰⁹ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 197.

³¹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 614.

³¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 81, s. 106.

³¹² ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 149–155.

³¹³ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 614–615.

³¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 690.

³¹⁵ Chodyński, *Widawa*, s. 108.

na miejscu poprzedniej, spalonej, wzniesionej z drewna modrzewiowego w pierwszej połowie XVII wieku³¹⁶.

Kościół i klasztor bernardynów

Klasztor bernardynów w Widawie, murowany, z takimże kościołem, fundowany w 1638 r. przez Wojciecha Widawskiego Wężyka, dziedzica Widawy. W 1765 r. przebywało w nim 10 zakonników³¹⁷.

W 1802 r. zamieszkiwało w klasztorze 12 kapłanów oraz sześciu braci, natomiast w 1811 r. dwóch kapłanów i czterech konwersów; dwóch kapłanów przebywało na kapelaniach³¹⁸. W 1825 r. pozostawało w nim trzech kapłanów i trzech braci zakonnych³¹⁹. Klasztor ten pozostał po 1864 r. jako tzw. etatowy³²⁰, a od 1895 r. świątynia poklasztorna pełni rolę kościoła parafialnego³²¹.

Kaplica prywatna w Zborowie

Tamtejsza prywatna kaplica dworska, wspomniana w 1811 r., mająca dawniej indult do sprawowania nabożeństw, ale ten już wygasł i prawdopodobnie nikt się o niego nie starał, bo brakowało kapłanów do odprawiania³²².

WOLA WIĄZOWA

Wieś ta należała poprzednio do parafii w Restarzewie. Jak podał komentator *Liber beneficiorum* ks. Korytkowski, od 1781 r. znajdował się tam drewniany kościółek pw. św. Rocha z ołtarzem pod tym samym wezwaniem, fundowany przez miejscowego dziedzica, Franciszka Ksawerego Kolumnę Walewskiego, chorążego ostrzeszowskiego. Według tradycji w święto patrona sprawował tu mszę proboszcz lub zaproszony kapelan. O potrzebie utworzenia tu parafii zdaje się, iż myślano od zaraz, kiedy powstał tu kościół³²³. Ale

³¹⁶ *Diecezja łódzka 1973*, s. 391.

³¹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 612.

³¹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 111, s. 53; Wiz. 115, s. 93–94; Wiz. 135, s. 690.

³¹⁹ ADWł, ABKKal. Wiz. 11(205), k. 228v.

³²⁰ S. Chodyński, *Widawa. Conventus PP. Bernardinorum*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1881, s. 94–97.

³²¹ *Diecezja łódzka 1973*, s. 389–390.

³²² ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 690.

³²³ LB, t. 1, s. 464.

okazuje się, że nieco wcześniej, bo już w 1663 r. na terenie parafii Rusiec, we wsi Wola Wiązowa, znajdowała się kaplica publiczna pod wezwaniem św. Rocha³²⁴. Niebawem, bo w 1779 r. okazało się, że w pobliżu stały dwie kaplice. Jedna w lesie, ale już o wyglądzie kościoła, o charakterze kaplicy publicznej i druga, też w Wiązowej Woli, na dworze Ksawerego Walewskiego, tyle że prywatna³²⁵.

Świątynia drewniana tamtejsza w 1811 r. znajdowała się w należyтым stanie i była wystarczająco wyposażona. Prawo patronatu naturalnie do dziedzica wsi Wola Wiązowa należało. Z pewnym ubolewaniem stwierdzono wówczas, że władza kościelna jeszcze nie erygowała tu osobnej parafii, dlatego nie było zabudowań plebańskich. Był jednak na stałe kapelan, Karol Krzewiński, w Woli Wiązowej rezydujący. A kilkakrotnie upominano się u władzy duchownej o powołanie tu samodzielnej parafii³²⁶.

Parafię przy tej świątyni erygował w 1814 r. arcybiskup Ignacy Raczyński (1805–1818), co spowodowało nawet protest proboszcza parafii Rusiec, bo dotąd do tej parafii należała. Parafia się jednak ostała, bo było uzasadnione jej powołanie i określono jej okręg, przydzielając jej wsie Wola Wiązowa, Dęby, Prądzew, Bolesławów, Mierzynów, Wincentów, Stanisławów i Kuźnice³²⁷.

Już w diecezji kujawsko-kaliskiej po 1818 r. dokonano tak dalszej naprawy świątyni, jak i zabudowań plebańskich. Kiedy wizytowano parafię w 1825 r., tamtejsza świątynia drewniana, na murowanym fundamencie, znajdowała się w dobrym stanie, tylko wieża została nieco uszkodzona przez wichurę. Aktualnie kolatorem był miejscowy dziedzic, Stanisław Kolumna Walewski, który postanowił wystawić przytułek dla ubogich. Parafia liczyła 660 wiernych komunikujących na Wielkanoc. Proboszczem był od 1817 r. Józef Tomaszewski, ten sam, co w parafii Rusiec³²⁸.

Proboszczem był tu od 1871 r. Wincenty Głowacki, a parafia w 1879 r. liczyła 1332 wiernych³²⁹. Pozostała jednak niewielką parafią; w 1892 r. za proboszcza Józefa Kirchoffa parafian było 1330, a obejmowała ona wsie Wola Wiązowa, Mierzynów, Prądzew, Bolesławów, Wincentów i Stanisławów. Kościół tamtejszy drewniany pod wezwaniem św. Rocha, fundowany

³²⁴ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 624.

³²⁵ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 2–93.

³²⁶ ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 573–602.

³²⁷ LB, t. 1, s. 464.

³²⁸ ADWł, ABKKal. Wiz. 11(205), k. 243–251.

³²⁹ S. Chodyński, *Wola Wiązowa*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 108–109.

w 1781 r. przez Franciszkę Walewską, z wizerunkiem tego świętego otoczonym kultem jako łaskami słynący³³⁰.

W 1925 r. parafia ta znalazła się w diecezji łódzkiej³³¹.

WYGIELZÓW

Już w połowie XV w., jak zdają się świadczyć wspomnienia w aktach gnieźnieńskich, była tam parafia ze świątynią zapewne budowaną przez miejscowych właścicieli. Nosiła wezwanie Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny i Nawrócenia św. Pawła. W 1521 r., z prezenty Jana Kawieckiego, miejscowego dziedzica, probostwo posiadał Jan z Piotrkowa. Była to parafia dosyć obszerna, bowiem obejmowała wsie Wygiełzów, Łęki, Wola Pszczółtecka, Pszczółki, Przecznia, Zalesie, Jawor, Kawieczyn, Korczyńska, Chajczyny, Prusinowice, Kurów i Krześlów³³².

We wsi szlacheckiej Wygiełzów w 1636 r. drewniany kościół parafialny nosił wezwanie Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny. Wyposażony w trzy ołtarze. Spowiadających się około 400 osób³³³. Dokładniej możemy poznać parafię z 1683 r. Świątynia zadbana, bo Najświętsze Postacie przechowywane jak najstaranniej, tak samo chrzcielnica i oleje święte. Dosyć bogate wyposażenie we wszelkie paramenty liturgiczne, dokładnie spisane. Ale w świątyni tylko dwa ołtarze. Proboszczem był Jan Kobielski, ale ponieważ nie zawsze w parafii rezydował, dlatego zatrudnił wikariusza, Andrzeja Migdałowicza³³⁴.

Parafię wizytowano w 1712 r.³³⁵ oraz w 1729 r. W tym czasie drewniana świątynia, konsekrowana, wyposażona już w trzy ołtarze, mianowicie wielki z obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem na ręku, a boczny jeden Matki Boskiej Częstochowskiej i drugi Aniołów Stróżów. Było wystarczające uposażenie, dokładnie opisane. Probostwo miał Urban Grzegorkiewicz. Naliczono około 400 spowiadających się osób. Wprawdzie szpitala parafialnego jako takiego nie było, ale w małym domku wystawionym w pobliżu kościoła mieszkało kilku ubogich, żyjących z samej jałmużny³³⁶.

³³⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 109.

³³¹ *Diecezja łódzka 1973*, s. 391–392.

³³² LB, t. 1, s. 453–456.

³³³ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 197–199.

³³⁴ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 114–118.

³³⁵ ADWł, AAG. Wiz. 9. s. 403–407.

³³⁶ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 125–128.

Prawo patronatu w 1759 r. należało do podkomorzego sieradzkiego Marcina Walewskiego i niepodanego imienia Zamojskiego, ale z prezydentury tego pierwszego, po śmierci w 1758 r. dotychczasowego proboszcza Pawła Gasparowicza, który zadbał o świątynię parafialną, drewnianą i dał jej nowy dach, nowym proboszczem od 1759 r. został Antoni Barański, rezydujący na miejscu³³⁷. Kościół tamtejszy, drewniany, pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i Nawrócenia św. Pawła Apostoła, wizytowany w 1765 r. Prawo patronatu należało do właściciela wsi, Marcina Kolumny Walewskiego. Ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej Wniebowziętej, zaś boczne Matki Boskiej Częstochowskiej i Aniołów Stróżów. Świątynia ta została okradziona w 1764 r., ale pozostało jeszcze wystarczające wyposażenie. Proboszczem był Antoni Barański, ustanowiony tu z prezydentury kolatora w 1757 r.³³⁸

Wieś w 1779 r. należała do Angeli z Kosów Łukowskiej. Od 1776 r. z prezydentury właścicielki probostwo to miał Leon Kamiński. Drewniana świątynia pod dawnym wezwaniem znajdowała się w takim stanie, że nie naprawy, ale wystawienia od nowa wymagała. Znajdował się w niej ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej Wniebowziętej, a po bokach stały figury św. Pawła Apostoła i św. Pawła Pustelnika. Natomiast ołtarze boczne miały za patronów św. Rocha i Matkę Boską Częstochowską³³⁹.

Kiedy wizytowano tę parafię w 1802 r., obejmowała wsie Chajczyny, Jawor, Korczyńska, Krześłów, Kurów, Łęki, Prusinowice, Przecznia, Pszczółki, Poczta, Podlesie, Wypychów, Wola Pszczółcka, Wygieźłów i Zalesie, gdzie ogółem mieszkało 785 osób spowiadających się na Wielkanoc. Świątynia wyglądała ubogo i jej budowa jeszcze nie była ukończona. Proboszczem był Antoni Kafftowski³⁴⁰.

Nowa świątynia została zbudowana w 1796 r. z funduszy Celestyna Gorczyckiego. Była to też świątynia drewniana, bez wieży, pewnie niezbyt dobrze zbudowana, ponieważ któraś ze ścian się pochylała i trzeba było ją nawet podmurować. Podczas lustracji w 1811 r. prawo patronatu należało do Józefa Taczanowskiego. Świątynia dobrze wyposażona i parafia uposażona. Proboszczem był od 1808 r. Franciszek Szumowski³⁴¹.

Od 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Była to już spora liczebnie parafia, skoro w 1825 r. liczyła 1018 wiernych komunikują-

³³⁷ ADWł, AAG. Wiz. 41, s. 17–18.

³³⁸ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 579–584.

³³⁹ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 31–46.

³⁴⁰ ADWł, AAG. Wiz. 107, s. 13; Wiz. 111, s. 55; Wiz. 115, s. 95–97.

³⁴¹ ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 695–710.

cych na Wielkanoc. Kościół drewniany na podmurówce, w dobrym stanie. Od ośmiu lat proboszczem był Bonawentura Wernikowski³⁴². W 1879 r., za proboszcza Ignacego Piaseczyńskiego, parafia liczyła 2660 wiernych, i do niej jako filia należała parafia Pożdżenice³⁴³. Od 1891 r. probostwo należało do Ignacego Pertkiewicza i w roku następnym naliczono około 3600 parafian, zamieszkujących wsie Wygiełzów, Jawor, Korczyska, Chajczyzny, Żdzary, Dziób, Podlesie, Stara Presta, Łęki, Wola Pszczółcka, Sikowica, Faustynów, Przecznia, Szczur, Zalesie, Pożdżenice, Nowa Wola, Ignacew, Weronki, folwark Prusinowice, Kurówek, Krzesłów, Wypychów, Pszczółki, Młyny, Flaszka, Borowice i Dębowlce. Parafia miała jeszcze kościół filialny w Pożdżenicach³⁴⁴.

Parafia Wygiełzów po 1925 r. znalazła się w diecezji łódzkiej, do której należy po dzień dzisiejszy³⁴⁵.

Pożdżenice

Wieś ta pisana różnie, nieraz Pożenicie, ale przyjęła się nazwa Pożdżenice. Jako wieś w 1521 r. została wyliczona w parafii w Buczku³⁴⁶. Kiedy powstał tu pierwszy kościół, nie jest łatwo odpowiedzieć. Według ks. Korytkowskiego, znajdującego przecież bardzo dobrze akta gnieźnieńskie i dzieje archidiecezji, drewniany kościół pod wezwaniem św. Kazimierza w tej wsi wystawili miejscowi dziedzice, Wojciech i Barbara z Wężyków Gomulińscy, kierując się tym, że wieś jest bardzo oddalona od kościoła parafialnego. Na usilne ich prośby arcybiskup Wawrzyniec Gembicki w 1622 r. erygował przy nim parafię, ustalając, iż tworzyć ją będą wsie Wola Pożdżenicka i folwark Pożdżenice. Fundatorzy na uposażenie nowej parafii dali trzecią część wsi Korczyska, z lasem, stawem i prawem propinacji. Tę nową świątynię konsekrował w tymże roku Mikołaj Starzeński, proboszcz-infułat łaski za zgodą arcybiskupa. Do tej świątyni z fundacji Andrzeja z Buczka została dobudowana murowana kaplica³⁴⁷.

Pierwszy raz parafia wizytowana w 1636 r. Sama świątynia parafialna był drewniana, ale z murowaną kaplicą. Wszystkich wiernych było około 250³⁴⁸. Jedynym kolatorem parafii w 1683 r. był Marcin Gogoliński. Ko-

³⁴² ADWł, ABKKal. Wiz. 11(205), k. 258–267.

³⁴³ S. Chodyński, *Wygiełzów*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879, s. 109–110.

³⁴⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 109–110.

³⁴⁵ *Diecezja łódzka 1973*, s. 366–367.

³⁴⁶ LB, t. 1, s. 449.

³⁴⁷ Tamże, s. 454; Chodyński, *Wygiełzów*, s. 109–110.

³⁴⁸ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 184–186.

ściół parafialny wyposażony w ołtarz wielki z wizerunkiem Ukrzyżowanego i boczny różańcowy z obrazem Matki Bożej w kaplicy murowanej, trzeci Świętego Krzyża, czwarty św. Barbary. Bractwo różańcowe przy ołtarzu w kaplicy, fundowanej ongiś przez niejakiego szlachcica Andrzeja Buczka. Parafia niewielka, bo do sakramentów wielkanocnych było zobowiązanych zaledwie 80 osób³⁴⁹.

Parafia wizytowana w 1712 r.³⁵⁰ Okazuje się, że do patrona parafii św. Kazimierza dodano jeszcze św. Barbarę. Zmieniono nieco wnętrze świątyni. Ołtarz wielki z obrazem Jezusa Chrystusa. Boczny po stronie lekcji był poświęcony św. Barbarze, zapewne po stronie przeciwnej przy ambonie św. Antoniego Padewskiego, wreszcie w kaplicy ołtarz z obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem. Proboszczem był Franciszek Bałtowski, ale na miejscu nie rezydował, bo mieszkał we wsi Korczyńska należącej do uposażenia parafii, ale w niedziele i święta sprawował nabożeństwa parafialne³⁵¹.

Wieś w 1759 r. należała do Walentego Klichowskiego i była w dekanacie szadkowskim. Kościół w tej wsi był drewniany i wymagający wielkiej naprawy, ponieważ glina, którą był z zewnątrz obrzucony, odpadała. Przy nim znajdowała się murowana kaplica. Proboszcz Marcin Ozegowski będący tu od 1758 r. chciał naprawić zaniedbania swoich poprzedników³⁵². Pewnie nic nie zrobił, ponieważ zły stan świątyni pozostał.

Taki kiepski stan pozostawał i w 1779 r., gdy właścicielem wsi był Walenty Klichowski, a od 1775 r. probostwo należało do Tomasza Wiktoryna Milewskiego. Pamiętano, że parafia została niegdyś wyłączona z parafii Buczek. Świątynia nosiła wezwanie św. Kazimierza i św. Barbary. Ołtarz wielki z wizerunkiem Jezusa Ukrzyżowanego, a w górnej kondygnacji znajdował się obraz św. Kazimierza. Ołtarze boczne natomiast św. Barbary, św. Antoniego i w kaplicy ołtarz Matki Boskiej Różańcowej. Świątynia miała być fundowana przez Alberta Gomulińskiego, właściciela tej wsi i konsekrowana w 1622 r. przez Mikołaja Starzeńskiego, infułata z Łasku, za zgodą arcybiskupa Wawrzyńca Gembickiego³⁵³.

Parafia w 1802 r. obejmowała wsie Pożdżenice i Nową Wolę, mając jedynie 111 wiernych spowiadających się na Wielkanoc. Świątynia była wówczas już stara, a więc zapewne bardzo zniszczona, ale kolator ówczesny,

³⁴⁹ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 96–99.

³⁵⁰ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 409–414.

³⁵¹ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 132v–134.

³⁵² ADWł, AAG. Wiz. 41, s. 15–17.

³⁵³ ADWł, AAG. Wiz. 72, s. 181–192.

choć nie podano jego nazwiska, zamierzał zbudować nową. Proboszczem był wtedy Walenty Klichowski³⁵⁴.

Niewiele się zmieniło w 1811, bo nadal znajdował się tu kościół drewniany, pod wezwaniem św. Kazimierza i św. Barbary. Przy nim znajdowała się kaplica murowana pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny Różańcowej. Może w tym została zrealizowana zapowiedź kolatora z 1802 r. Wyposażenie kościoła było wystarczające i dobrze spisane. Parafia niewielka, bo jedynie nadal dwie tylko wsie obejmująca. Komunikujących ogółem 140 osób. Proboszczem był nadal Walenty Klichowski³⁵⁵.

Po 1818 r. znalazła się w diecezji kujawsko kaliskiej. W 1825 r. tamtejsza świątynia była stara, z murowaną kaplicą i tak zniszczona, że należałoby wystawić nową, bo groziła zawaleniem. Pamiętano, że wystawił ją miejscowy dziedzic Wojciech Gomuliński w 1622 r. Aktualnie prawo patronatu należało do wojewody Henryka Miączyńskiego. Była to niewielka parafia, bowiem zobowiązanych do spowiedzi wielkanocnej było zaledwie 180 osób. Od lat 10 probostwo to miał Marcin Dziarski³⁵⁶. Zapewne taki stan świątyni nie wróżył dobrze. Około 1867 r. parafia ta przestała istnieć jako samodzielna i została włączona jako filia do parafii Wygiełzów. Ale niebawem stanęła tu nowa świątynia pod dawnym wezwaniem, fundowana przez Henryka Miączyńskiego, służąca jako kościół filialny³⁵⁷.

Po 1925 r. wraz z parafią Wygiełzów znalazła się w diecezji łódzkiej. Dopiero w 1958 r. ponownie powołano tam samodzielną parafię³⁵⁸.

---

³⁵⁴ ADWł, AAG. Wiz. 107, s. 13; Wiz. 111, s. 7; Wiz. 115, s. 61–63.

³⁵⁵ ADWł, AAG. Wiz. 135, s. 531–542.

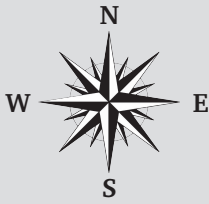
³⁵⁶ ADWł, ABKKal. Wiz. 11(205), k. 124–132v.

³⁵⁷ Chodyński, *Wygiełzów*, s. 110.

³⁵⁸ *Diecezja łódzka 1973*, s. 359–360.

DEKANAT NOWORADOMSKI

Ośrodkiem parafii oraz dekanatu od wieków jest Radomsko. W czasach Królestwa Polskiego, od 1857 r., zmieniono nazwę na Nowo Radomsk. Ponieważ był tu także ośrodek powiatu, pozostawiono tu po 1864 r. dekanat.

Kiedy przyłączono te tereny do diecezji kujawskiej i kaliskiej, dekanat radomszczański tworzyły następujące parafie: Kobiele z Franciszkiem Jankowskim, kanonikiem honorowym łowickim, dziekanem; Borzykowa z Piotrem Jankowskim; Chełmo z Danielem Ostrowskim, biskupem sufraganiem warszawskim, scholastykiem gnieźnieńskim, i wikariuszem Kacprem Lipińskim; Cielętniki z Sebastianem Pawłowskim; Dąbrowa z Franciszkiem Piotrowskim, wicedziekanem; Dmenin z Wojciechem Adamskim; Gidle z Kajetanem Kurowskim; Kodrąb z Marcinem Mirowskim; Konięcpol z Szymonem Kozielskim, kanonikiem łeczyckim; Maluszyn z Mateuszem Ligurowiczem; Niedośpielin z Kajetanem Ungiwer; Pławno z Walentym Dąbrowskim; Radomsko z Bartłomiejem Dąbrowskim; Rzejowice z Józefem Kowalewskim; Strzałków z Mateuszem Węgierskim, kanonikiem warszawskim i wikariuszem Kornatowskim; Soborzyce z Wincentym Wittmannem; Wielgomłyny z Janem Gołkowskim, zakonikiem paulinem; Żytno z Sebastianem Rączkowskim¹.

Głównym źródłem do poznania dziejów dekanatu pozostają wizytacje kanoniczne. Wszystkie, swoją dokładnością, przewyższa w ówczesnym dekanacie radomskim wizytacja przeprowadzona za arcybiskupa Antoniego Ostrowskiego, przez delegowanego wizytatora Jana Bernarda Grochowalskiego w 1779 r.²

Po 1864 r. dekanat ten został znacznie powiększony o parafie tych dekanatów, których siedziby znajdowały się w obrębie powiatu Radomsko, nazwanego teraz Noworadomski, i obejmował 30 parafii. Jak podaje dokładny schematyzm z 1873 r.³, należały doń następujące parafie (w nawiasie podano liczbę wiernych): Radomsko (8467) z Wincentym Gajewskim

---

¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1820, s. 19–20.

² ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 1–593.

³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1873, s. 124–135.

i wikariuszem Marcinem Kochańskim; Bąkowa Góra (2086) z Piotrem Kościrowskim; Borowno (4177) z Walentym Kozłowskim; Borzykowa (3500) z Piotrem Iłkowskim; Brzeźnica (3728) z Józefem Piotrowskim i wikariuszem Bonawenturą Zarembą; Chełmo (3474) z Kacprem Lipińskim i wikariuszem Stanisławem Rutkiewiczem; Cielętniki i kościół filialny Soborzyce (1228) z Teodorem Naruszewiczem; Dąbrowa (2974) z Lucjanem Teofilem Steckim; Dmenin (1785) z Stefanem Ignacym Lareckim; Dobryczyce (1450) z Sebastianem Kaszyńskim; Dworszowice (656) z Augustynem Kryszczonem; Gidle (3795) z Wincentym Nowickim; Jedlno (1250) z Andrzejem Garyckim; Kłomnice (3956) z Michałem Drzewieckim i wakującym wikariatem; Kobiełe Wielkie (2820) z Bronisławem Ruszkowskim; Kodrąb (1779) z Janem Dobieckim; Koniecpol (2774) z Michałem Nowakowskim i wakującym wikariatem; Kruszyna (2411) z Teofilem Strączyńskim; Lgota (2664) z Tomaszem Zakrzewskim; Makowiska (2005) z Marcinem Tęczyńskim; Maluszyn (2270) z Adamem Święcichowskim; Niedospielin (1148) z Hipolitem Rudowskim; Pajęczno (4106) z Janem Wojciechowskim oraz wikariuszami Pantaleonem Olkiewiczem i Benedyktem Wronikowskim; Pławno (1206) z Julianem Kucharskim; Rząśnia (4500) z Rochem Nieszporskim i wikariuszem Franciszkiem Kwiatkowskim; Rzejowice (1200) z Tadeuszem Tarnowskim; Sulmierzyce (4500) z Tomaszem Siwczyńskim i wikariuszem Eleuteriuszem Małotą; Wielgomłyny (2741) z Józefem Kostą i wikariuszem Walerianem Ruszkowskim; Wiewiec (2400) z Leopoldem Paszkowskim; Żytno (2350) z Tomaszem Olkowiczem.

RADOMSKO

Wprawdzie większy rozwój tego miasta nastąpił w połowie XIX wieku w związku z przeprowadzeniem w pobliżu drogi żelaznej, to jednak na kartach historii występuje od dawna. Jest to bowiem stare miasto królewskie, występujące już jako stare w dokumencie Leszka Czarnego z 1266 r. Potem miejsce zjazdów historycznych w latach 1382 i 1384. Zapewne więc i parafia powstała tu albo z chwilą powstania miasta, albo nawet wcześniej, ale daty dokładnie nie znamy. Powstać mogła więc w XIII wieku, albo nawet XII. Był tu zapewne kościół drewniany, który przetrwał pożar miasta w 1379 r. Kościół fundował zapewne monarcha, czyli któryś z książąt, stąd prawo patronatu do niego należało. W 1521 r. był tam już kościół murowany pod wezwaniem

św. Lamberta, ale z pewnością nie była to pierwsza świątynia, bowiem to miasto około 1520 r. zostało znacznie upiękkszzone przez królową Bonę, dzięki której powstało tu kilka budowli murowanych, w tym i kościół parafialny, w miejsce dawnego drewnianego. Tak więc za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego był już kościół murowany, prawa patronatu królewskiego i z prezenty króla Zygmunta I Starego probostwo to miał Jan Naropiński, późniejszy prepozyt gnieźnieński i scholastyk, a potem kustosz w kapitule wrocławskiej. Miasto fundowało w swoim kościele parafialnym kilka altarii. I tak przy ołtarzu św. Wojciecha ufundowało altarię, zapewne także dobrze uposażoną, skoro miał ją Mikołaj Wróblewski, kanonik kruszwicki, krakowski i proboszcz kościoła Wszystkich Świętych w Krakowie, a po nim Marcin z Radomska. Druga altaria, też fundowana przez magistrat miasta, Najświętszej Marii Panny, była wówczas w posiadaniu Stanisława Główniewskiego, dziekana wieluńskiego. Trzecia istniała przy ołtarzu Jedenastu Tysięcy Dziewic, a miał ją niejaki Jan Sierpowski. Czwarta, św. Krzysztofa, znajdowała się w posiadaniu Mikołaja z Chełma. Piąta, przy ołtarzu Bożego Ciała, a miał ją Maciej z Piotrkowa. Wreszcie szósty ołtarz miał za patrona św. Mikołaja, a altarię przy nim miał wówczas Jan z Radomska. Zatem była to parafia w pewien sposób prestiżowa, jeżeli o nią się ubiegały osoby, które zasiadały w najważniejszych polskich kapitułach, a wspomniane fundacje altarii świadczą o zasobności i bogactwie miasta Radomska. Należało do parafii, oprócz miasta, kilkanaście wiosek: Stobiecko Miejskie, Stobiecko Szlacheckie, Marcychowo, Wierzbnica, Różny, Zdania, Galonki, Bogwizdowy, Młodzowy, Bartodzieje, Okrajśzów, Płoszów, Piaszczyce, Kietlin, Orzechów, Orzechówek, Zakrzów, Szczepocice, Radziechowice, Strzałków i Ładzice⁴.

Następne dokładniejsze wiadomości o tej świątyni i parafii mamy dopiero z zachowanego protokołu wizytacji kanonicznej z 1635 r. Musiała być wtedy już świątynia nowa, ponieważ poprzednia spaliła się wraz z całym miastem w 1625 r. Parafia nazwana prepozyturą, a to chociażby z powodu kilku kapłanów tu pracujących. Świątynia wzbogaciła się jeszcze o jeden ołtarz, i było ich siedem. W należyтым porządku znajdowały się tabernakulum i chrzcielnica. Ze świątynią po stronie południowej złączona murowana kaplica św. Anny i druga, zapewne po stronie przeciwnej, Jedenastu Tysięcy Dziewic. Bogate było wyposażenie w argenteria i szaty liturgiczne. Poprzednia świątynia była konsekrowana, ale w 1625 r. wraz

⁴ LB, t. 1, s. 494–498; Br. Chlebowski, *Radomsk*, w: SGKP, t. 9, s. 423–427; *Radomsko*, w: MPT, t. 2, s. 70–71; *Katalog 1978*, s. 421.

z miastem spaliła się, a w nowej aktualnie odprawiano na mocy indultu władzy diecezjalnej. Na cmentarzu przykościelnym znajdowała się dzwonnica drewniana oraz murowana kostnica. Spisano także bardzo dokładnie uposażenie parafii. Nadal było także uposażenie dla altarzystów. Naliczono wówczas około 3000 wiernych, czyli była tu już duża parafia. Nie podano jednak w tym protokole nazwisk kapłanów tam pracujących. Ponadto w Radomsku znajdował się kościół szpitalny pod wezwaniem św. Walentego, z trzema ołtarzami, własnym wyposażeniem i uposażeniem dla ubogich. Trzecia natomiast świątynia w Radomsku to prepozytura przy kościele pod wezwaniem św. Marii Magdaleny, na przedmieściu w kierunku południowym, też należycie wyposażona i uposażona⁵. Na terenie parafii Radomsko, we wsi Strzałków znajdowała się ponadto kaplica pod wezwaniem św. Andrzeja z utrzymaniem dla prebendarza⁶.

Kolejna i dosyć skrupulatna lustracja parafii została przeprowadzona w 1683 r. tak w świątyni parafialnej, jak i szpitalnej św. Walentego, z tym, że dodano tam jeszcze wezwanie Świętego Ducha, oraz kościoła prepozyturalnego św. Marii Magdaleny⁷.

Podobnie bogato wyglądała świątynia wizytowana w 1712 r., z dziewięcioma ołtarzami z uposażeniem i altarzystami przy nich oraz kaplicami. Obszerny był spis wszelkich paramentów liturgicznych, a także bogate uposażenie i liczne wsie parafialne. Świątynia murowana z zakrystią, ale naprawy wymagały dach i okna. Wyposażona w meble kościelne, a nawet w organy. Prepozytem wówczas był Andrzej Konstanty de Nadole Łącki, kanclerz gnieźnieński, kanonik łowicki i infułat kapituły w Ołyce. Miał tu dwóch wikariuszy, mianowicie Jana Sękowskiego i Kazimierza Kozakowicza. Organista był jednocześnie nauczycielem⁸.

Kościół szpitalny, murowany, z trzema ołtarzami i wyposażeniem oraz uposażeniem. Nosił wezwanie Świętego Ducha, a prawo patronatu należało do proboszcza i magistratu miasta. Prepozytem przy nim był Andrzej Goczyński. Niedawno sam budynek szpitalny się spalił. Ubogich było sześciu, utrzymujących się z zapisów na ten przytułek⁹.

Nadal istniała prebenda św. Marii Magdaleny z kościołem. Posiadał ją Franciszek Modrzejewski, jednocześnie jeden z altarzystów w kościele para-

⁵ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 115–128

⁶ Tamże, s. 155–156.

⁷ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 242–250.

⁸ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 639–648.

⁹ Tamże, s. 648–652.

fialnym¹⁰. Natomiast prebenda i kościół we wsi Strzałkowie była zaniedbana i wizytator w 1712 r. jej nawet nie zwiedził¹¹.

Sytuacja materialna parafii musiała się zmieniać na niekorzyść, jak to widać z zapisu z 1729 r., ponieważ prepozytura upadała, czyli musiało być mniej kapłanów. Istniała nadal prepozytura szpitalna i św. Marii Magdaleny oraz na przedmieściu Radomska, zwanym Stobiecko, stała kaplica pod wezwaniem św. Rocha¹².

Ponowny pożar spustoszył Radomsko i jego świątynię parafialną w 1742 r. Świątynia pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Lamberta była w 1746 r. jeszcze w odbudowie. Troszczyli się o to już proboszczowie miejscowi, ale zdaje się, że dawnej świetności już nie odzyskała. Za proboszcza Jana Mlickiego, kanonika gnieźnieńskiego i plockiego oraz archidiacona uniejowskiego, było kilku wikariuszy, co może oznaczać, że proboszcz na miejscu mało rezydował. Wikariusze ci mieli także altarie z własnymi uposażeniami. I tak Jan Kozubczyński obsługiwał altarię przy wielkim ołtarzu Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i altarię św. Lamberta. Ołtarze te zostały odnowione po pożarze z funduszu bernardynów z klasztoru św. Anny pod Przyrowem. Drugim wikariuszem i altaryzstą, przy ołtarzu św. Wojciecha i św. Wawrzyńca oraz kaznodzieją, był Stanisław Przechlewski, uroczyście wprowadzony na ten urząd w 1741 r. przez ówczesnego prepozyta radomszczańskiego, Mikołaja Poradowskiego. Trzeci wikariat i altarię przy ołtarzu Bożego Ciała i drugą przy ołtarzu św. Krzysztofa miał Wojciech Wołoszewicz. Do niego należała też kapelania kaplicy św. Rocha w Stobiecku, którą on odnowił. Czwartym wikariuszem był Antoni Bernacki, koadiutor kanonii łowickiej, niemający w Radomsku altarii, ale posiadał prebendę przy kaplicy św. Marii Magdaleny, położonej poza miastem, przy której rezydował. Piątym był Andrzej Siudziński, wikariusz i altaryzsta ołtarza św. Mikołaja i św. Katarzyny. Wreszcie szósty wikariusz to Jan Jarzębek, jednocześnie promotor bractwa Szkaplerza i kapelan kaplicy św. Anny. Jednak ci kapłani narzekali, że proboszcz nie wynagradzał ich sprawiedliwie. Nadal istniała prepozytura szpitalna ze świątynią murowaną noszącą wezwanie Świętego Ducha i św. Walentego, a zarządzał nią Tomasz Sidkiewicz¹³.

¹⁰ Tamże, s. 652–654.

¹¹ Tamże, s. 653.

¹² ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 232v–238; ADWł, ABKKal. Wiz. 7(201), s. 199–202v.

¹³ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 229–249.

Parafia w Radomsku ma zachowane bardzo liczne protokoły z wizytacji. Bodaj iż najdokładniejsza z 1765 r., z opisem 10 ołtarzy, a przy niektórych nadal istniały fundacje altarii. Istniały bractwa różańcowe, św. Anny, Aniołów Stróżów i Najświętszego Imienia Jezus, dobrze uposażone i z promotorami. Był także osobny fundusz na śpiewanie w kościele oficjum o Matce Bożej. Nic dziwnego, że pracowało w Radomsku kilku kapłanów. Prepozytem był nadal Jan Mlicki, prepozyt gnieźnieński i kanonik płocki, w Radomsku nierezydujący. Natomiast altaryzami, czyli wikariuszami byli Jan Kozubczyński, spełniający też rolę kaznodziei, Andrzej Siudziński, Wojciech Wołoszewicz i Mateusz Kisielewicz¹⁴.

Świątynia, po wspomnianym wyżej pożarze, jeszcze w 1779 r. nie powróciła do dawnej swojej świetności. Ale w miarę możliwości przywrócona do stanu używalności i coraz bardziej upiększana. Z kościołem złączone dwie kaplice, św. Anny i Aniołów Stróżów. Bogate było wyposażenie w paramenty liturgiczne, tu dokładnie spisane. Opisano też wygląd wszystkich ołtarzy. Wielki miał wezwanie św. Lamberta, boczny po stronie ewangelii Bożego Ciała i św. Krzysztofa, po stronie lekcji św. Wojciecha i św. Wawrzyńca, następne św. Mikołaja. Dalej Matki Boskiej Szkaplerznej, szósty bractwa Imienia Najświętszej Marii Panny z odpowiednim obrazem, a w górnej kondygnacji znajdował się obraz św. Katarzyny, ołtarz siódmy Aniołów Stróżów i ołtarz ósmy w kaplicy św. Anny. Przy ołtarzach były fundowane tzw. altarie, odpowiednio uposażone, mianowicie altaria Bożego Ciała, św. Krzysztofa, św. Wojciecha, św. Mikołaja, św. Katarzyny, św. Małgorzaty, św. Doroty, św. Andrzeja i przy niej bractwo Imienia Najświętszej Maryi Panny, Matki Boskiej Szkaplerznej, św. Anny, Jedenastu Tysięcy Dziewic. W kościele śpiewane było przez dwóch księży *officium parvum* (tzw. Godziny mniejsze o Najświętszej Maryi Panny), na co było także specjalne uposażenie. Działały także bractwa, pierwsze Szkaplerza Najświętszej Maryi Panny, drugie św. Anny, trzecie Aniołów Stróżów oraz najważniejsze, Konfraternia Duchowna, do której przynależały też osoby świeckie, mające rozmaite przywileje i pożytki duchowe, dokładnie opisane. Ta konfraternia miała także własne uposażenie. Na terenie parafii znajdowało się kilka kaplic, mianowicie kościół szpitalny, kościółek św. Marii Magdaleny, kaplica prywatna św. Rocha w Stobiecku. W parafii działała szkoła, w której nauczyciel świecki uczył czytania i pisanania oraz podstaw wiary chrześcijańskiej. Wprawdzie był szpital, ale tak zniszczony, że nie było w nim żadnej ubogiej osoby. Wizytator skrupulatnie

¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 61, s. 69–119.

opisał wszelkie uposażenie parafii. O zamożności parafii i jej znaczeniu może świadczyć, że proboszczem w Radomsku od 1766 r., z prezydentury królewskiej, był Ignacy Augustyn Sariusz z Kozioróg Kozierowski, sufragan gnieźnieński, biskup tytularny adrateński. Naturalnie miał on dyspensę Stolicy Apostolskiej na posiadanie tego beneficjum. Rzecz zrozumiała, że nie rezydował przy swojej parafii, ale miał tu zarządcę, Józefa Matczyńskiego, jednocześnie altarzystę altarii św. Wojciecha przy kościele parafialnym w Radomsku. Byli jeszcze inni kapłani. Altarzysta ołtarza Bożego Ciała, Wojciech Wołoszewicz, altarzysta altarii św. Mikołaja i św. Katarzyny Andrzej Siudziński¹⁵. Widać z powyższego, że nie wszystko było należycie urządzone i nie wszystkie nabożeństwa, na które było uposażenie, odprawiane. Na to zwracał uwagę wizytator w swoim zarządzeniu powizytacyjnym¹⁶.

Opis parafii w 1800 i w 1801 r. sporządził sam proboszcz Grzegorz Rzewuski. Istniała wówczas, jako prepozytura, prosta altaria przy ołtarzu Matki Boskiej Szkaplerznej, której kolatorem było miasto, aktualnie złączona z probostwem. Opisano także dokładnie cztery znajdujące się tu ołtarze z ich uposażeniem¹⁷. Ostatnia wizytacja z czasów przynależności do archidiecezji jest z 1812 r. Probostwo posiadał od 1796 r. Grzegorz Rzewuski. Altarzystą był Józef Matczyński, a wikariuszem niepodanego imienia Stefański¹⁸.

Widać z tego, jak ważna i o ciekawej historii była to parafia, która od 1818 r. znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1824 r. proboszczem w Radomsku był Baltazar Dąbrowski, kanonik honorowy warszawski, ale nie miał wikariusza, a wspomagali go zakonnicy z klasztoru franciszkańskiego. Mieszkańców, razem z Żydami, dochodziło do 6000 osób. Do sakramentów wielkanocnych zobowiązanych było około 3450 wiernych¹⁹.

Wiele z uposażenia parafii, a także uposażenia różnych prebend, w ciągu tego czasu zaginęło. A i świątynia w XIX wieku wymagała gruntownej przebudowy, co uskuteczniiono w latach 1869–1874 staraniem proboszcza Wincentego Gajewskiego i wikariusza Marcina Kochańskiego, według projektu Konstantego Wojciechowskiego. Nową świątynię konsekrował w 1876 r. biskup włocławski Wincenty Chościak Popiel. Parafia ta w 1880 r. za wspomnianego wyżej proboszcza Wincentego Gajewskiego i wikariusza Ignacego Zielińskiego

¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 1–41.

¹⁶ Tamże, s. 41–44.

¹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 101, s. 75–82; Wiz. 106, s. 59–61.

¹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 845–937.

¹⁹ ADWł, ABKKal. Wiz. 7(201), k. 203–204v.

liczyła 8574 wiernych²⁰, a w 1892 r., gdy proboszczem był jeszcze Wincenty Gajewski, zaś wikariuszami Antoni Albin i Bronisław Kazankiewicz, było ich już 9300. Okręg parafialny obejmował miasto Radomsko i wsie: Stobiecko Miejskie, Stobiecko Szlacheckie, Folwarki Miejskie, Bogwidzowy, Sucha Wieś, Strzałków, Szczepocice Rządowe, Szczepocice Szlacheckie, Młodzowy, Bartodzieje, Radziechowice, Ładzice, Galonki, Zdania, Saniki, Okrajszów, Płoszów, Piaszczyce, Zakrzówek, Wymysłówek, Dąbrówka, Kietlin, Orzechów, Orzechówek, Elżbietów, Konradów, Róża, Ostoja, Buławy, Tomaszów, Józefów, Kozia Woda, Grzebień, Marianka, Wygoda, Brylisko, Klekowiec, Podborowe, Cerkawizna, Podurkawizna, Sobków, Brodowe, młyn Socówka, Kamionka, Wrony, Borowe, Klekowiec, Rygał, Rozrażów i Tarczówka. W tym czasie w Strzałkowie nadal znajdowała się prebenda przy tamtejszym kościele Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny, prebenda św. Marii Magdaleny²¹ i prebenda szpitalna w Radomsku, kaplica św. Rocha w Stobiecku Miejskim, kaplica św. Rozalii w Radomsku oraz kaplica św. Rozalii w Radziechowicach²².

Aktualnie Radomsko i świątynie jakie tam powstały, od 1925 r. znajdują się w diecezji częstochowskiej²³.

Kościół i klasztor franciszkanów

W Radomsku znajduje się klasztor franciszkanów, sprowadzonych tu jeszcze przez księcia krakowskiego, Leszka Czarnego lub Władysława Łokietka, w 1288 r. Przy nim kościół pod wezwaniem Świętego Krzyża. Była to najpierw budowla drewniana. Zakonnicy, wskutek częstych pożarów, nie utrzymali się i w połowie wieku XV opuścili klasztor. Ale królowa Bona, na prośbę Franciszka Lismaniniego, jej spowiednika, a później prowincjała franciszkanów w Polsce, fundowała im nowy, murowany klasztor i zakonnicy powrócili²⁴. Kiedy wizytowano parafię w Radomsku w 1824 r., w klasztorze był gwardian Pelagiusz Martynowicz, kapłan Rafał Trybiszewski i brat zakonny Józef Kawierowski²⁵. Klasztor uległ kasacji w 1864 r., ale potem zakonnicy powrócili²⁶.

²⁰ S. Chodyński, *Radomsk*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 60–63; *Katalog 1978*, s. 418–423.

²¹ Opis i uposażenie tej prebendy, gdy prepozytem przy niej był Wojciech Nepomucen Adamiecki – zob. ADWł, AAG. Wiz. 101, s. 89–95.

²² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 110–111.

²³ *Katalog 1978*, s. 418–426.

²⁴ ADWł, AAG. Wiz. 37, s. 14; Wiz. 136, s. 877–878; LB, t. 1, s. 494.

²⁵ ADWł, ABKKal. Wiz. 7(201), k. 205v–206.

²⁶ S. Chodyński, *Radomsk. PP. Franciscanorum*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1873, s. 144–146; *Katalog 1978*, s. 566.

Kościół szpitalny pw. Świętego Ducha i św. Walentego

W Radomsku istniał także kościół szpitalny pod wezwaniem Świętego Ducha, murowany, kryty dachówką. Na miejscu świątyni drewnianej, królowa Bona w 1520 r. wzniosła kościół nowy. W 1759 r. nosił oprócz Świętego Ducha, także wezwanie św. Walentego. Jego prepozytem był Tomasz Świtkiewicz. Świątynia, z ołtarzem wielkim Świętego Ducha, w którym przechowywano Najświętszy Sakrament i z ołtarzami bocznymi św. Sebastiana, św. Walentego, św. Jana Nepomucena i jeszcze jednym, którego wezwania nie podano. Miał on własne uposażenie²⁷. Ten sam rektor kościoła szpitalnego, Tomasz Świtkiewicz był jeszcze w 1765 r. Prepozyturę miał od 1741 r. Przy świątyni tej znajdował się przytułek z dwoma pomieszczeniami²⁸.

Dokładny obraz tej świątyni szpitalnej poznajemy z opisu z 1779 r. Ten kościół murowany był wyposażony w pięć ołtarzy. Ołtarz wielki z obrazem Zesłania Ducha Świętego, a w nim tabernakulum do przechowywania Najświętszego Sakramentu. Po stronie południowej ołtarz z obrazem św. Walentego i drugi św. Jana Nepomucena. Po stronie przeciwnej czczono św. Sebastiana i w ołtarzu piątym św. Jadwigę. Stan świątyni tak zewnętrzny, jak i wewnętrzny dobry. Z tym kościołem związana jest też kaplica, stojąca za miastem w polu, pod wezwaniem św. Rozalii, zbudowana kiedy grasowała zaraza morowego powietrza, i w dzień tej patronki gromadzili się tu liczni pielgrzymi. Opiekę nad nią miał prepozyt kościoła szpitalnego. A sam kościół szpitalny był należycie uposażony i wyposażony. Jego fundatorem był zarządzający niegdyś kościołem parafialnym w Radomsku Jan z Bogwidzów Bogwidzowski, a dobrodziejem powiększającym uposażenie inny zarządca parafią, niejaki Klemens, zapisujący na uposażenie bliżej nieopisany folwark. Szpital znajdujący się przy tej świątyni spalił się w 1777 r. Odbudowa jego należała do miasta jako kolatora, tam bardziej, że były na to jeszcze dawniejsze zapisy. Także dom dla prepozyta był tak zniszczony, że wizytator uznał, że nie warto go opisywać, ale jeszcze mieszkał w nim prepozyt Jan Franciszek Langwald, który był też kapłanem przy kaplicy w Strzałkowie. Wizytator więc przypomniał prepozytowi, aby wykorzystał zapisane fundusze do odbudowy przytułku i zadbał o świątynię szpitalną²⁹.

²⁷ ADWł, AAG. Wiz. 37, s. 12–14.

²⁸ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 887–895; LB, t. 1, s. 494.

²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 44–56.

Należycie wyposażony i uposażony oraz dokładnie opisany w 1801 r. i w 1812 r., gdy prepozytem przy nim był i to już od 1787 r. Walenty Dąbrowski³⁰. Kościół ten zniszczony przez Francuzów, zamieniony na magazyn, upadł i przestał istnieć³¹.

Kościół pw. św. Marii Magdaleny

Pierwszy opis tej świątyni jest z 1636 r., częściowo murowanej, częściowo drewnianej. Zapewne mieszkał przy niej kapłan, bowiem przechowywano tu Najświętszy Sakrament, ale innych sakramentów tu nie udzielano. Znajdowały się w niej trzy ołtarze. Miała nieco własnego wyposażenia i uposażenia³². Wizytowana później, była w podobnym stanie. Znajdowała się przy drodze wiodącej w kierunku wsi Pławno. Był to kościół prebendalny, mający pięć ołtarzy, z odpowiednim wyposażeniem i uposażeniem. W 1765 r. prebendę tę miał Antoni Bernacki³³. Była to świątynia z murowanym prezbiterium i takąż zakrystią, a pozostała część drewniana, naprawiana przez biskupa Koziorowskiego, będącego także proboszczem w Radomsku. Posiadała ona własne wyposażenie i uposażenie. Prebendarzem był dawniej Wojciech Adamski, który przeniósł się na probostwo do Pławna, tak iż to beneficjum wakowało, chociaż opiekę nad świątynią zlecono Franciszkowi Jankowskiemu, proboszczowi parafii Kobbiele i dziekanowi radomszczańskiemu³⁴.

Kościół ten od 1818 r. znajdował się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Podczas wizytacji parafii w 1824 r. stwierdzono, że ta świątynia, z prezbiterium drewnianym i nawą murowaną, była tak zniszczona, że w niej nie odprawiano, a dekretem Ignacego Raczyńskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1806–1818) przysługujące jej uposażenie włączono do parafii na wynagrodzenie wikariuszom za ich pracę³⁵. Jednak ta świątynia przetrwała, co więcej, z pomocą pobożnych ofiarodawców i staraniem proboszcza Wincentego Gajewskiego, w 1854 r. została znacznie poprawiona³⁶.

Po 1925 r. znalazła się w diecezji częstochowskiej. Od 1939 r. stała się ośrodkiem duszpasterskim, zaś w 1957 r. powstała tu samodzielna parafia³⁷.

³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 101, s. 97–103; Wiz. 136, s. 883–899.

³¹ ADWł, ABKKal. Wiz. 7(201), k. 200; Chodyński, *Radomsk*, s. 60–63.

³² ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 126–128.

³³ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 895–902.

³⁴ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 909–920.

³⁵ ADWł, ABKKal. Wiz. 2(201), k.200.

³⁶ Chodyński, *Radomsk*, s. 62.

³⁷ *Katalog 1978*, s. 423–425.

Kaplica pw. św. Rocha w Stobiecku Miejskim

Znajdowała się tam kaplica drewniana, odbudowana staraniem Zygmunta Frydrychowicza, jednego z poprzednich proboszczów. Miała własne wyposażenie. Była afiliowana do altarii Bożego Ciała w kościele parafialnym w Radomsku³⁸. Przy wizytacji parafii Radomsko w 1824 r. stwierdzono, że kaplica tamtejsza była wystawiona i utrzymywana przez mieszkańców wsi, ale aktualnie nie sprawowano tu nabożeństw, co im się nie podobało³⁹. Funkcjonowała w 1880 r., ale odprawiano tu jedynie w święto jej patrona⁴⁰.

Po 1925 r. wraz z parafią macierzystą kościół ten znalazł się w diecezji częstochowskiej, a biskup częstochowski Teodor Kubina przy tym starym kościele najpierw w 1936 r. utworzył ośrodek duszpasterski, a w roku następnym erygował samodzielną parafię⁴¹.

Kaplica filialna w Strzałkowie

We wsi Strzałków, wspomianej wiele razy przy parafii Radomsko, dopiero od 1937 r. jest samodzielną parafia. Była to wieś szlachecka, która w XV w. przeszła w ręce Poraitów. Jeden z ich przedstawicieli, Leonard Strzałkowski, w około 1411 r. wybudował tu kościół, uposażył i oddał na prebendę kapitule gnieźnieńskiej, dlatego parafię tę mieli zazwyczaj prałaci lub kanonicy gnieźnieńscy, a mieszkający tu kapłan odprawiał tygodniowo trzy msze: za duszę fundatora, w intencji Rzeczypospolitej i o nawrócenie grzeszników. Nie wiadomo dlaczego, niektórzy podawali datę powstania tej prebendy na rok 1329. Ponieważ była to prebenda prosta, nie miała żadnych obowiązków duszpasterskich. Strzałków był przez wieki na terenie parafii Radomsko. Jednym z prebendarzy w XVI był Marcin Rusiecki, czyli Izbieński z Izdebna, który nie przyjął biskupstwa krakowskiego, bo nie chciał go „kupować”, ale za to kościół w Strzałkowie znacznie podźwignął. W XIX w. świątynia była murowana na planie krzyża, z murowanym sklepieniem, kryta dachówką. Od 1884 r. właścicielem był Henryk Siemiradzki, znany malarz⁴².

W 1636 r. znajdowała się tu kaplica murowana pod wezwaniem św. Andrzeja Apostoła, przy której prepozytem był, z prowizji Różyców, Wojciech Wężyk, dziekan gnieźnieński, kustosz krakowski i prepozyt łowicki, ale miał tu

³⁸ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 902–903.

³⁹ ADWł, ABKKal. Wiz. 7(201), k. 201.

⁴⁰ Chodyński, *Radomsk*, s. 62.

⁴¹ *Katalog 1978*, s. 428–430.

⁴² LB, t. 1, s. 494; Librowski, *Indeks*, s. 152; *Strzałków*, w: SGKP, t. 11, s. 447–448.

wikariusza, Kacpra Złotkowicza, sprawującego msze do jakich zobowiązywała fundacja⁴³. Ponieważ prebendę tę miewały ważne osobistości, a w 1717 r. był to Łukasz Wielowiejski, to zapewne dlatego nie wizytowano jej, a jedynie określono stan kaplicy jako zły⁴⁴. Kaplica ta nosiła wezwanie Narodzenia Najświętszej Marii Panny i w 1759 r. prebendę, bardzo dobrze uposażoną, miał biskup łucki, Antoni Erazm Wołłowicz. Po jego śmierci, w 1770 r., otrzymał ją Wojciech Nepomucen Adamski⁴⁵. Świątynia w Strzałkowie była murowana, kryta dachówką i w 1812 r. należycie utrzymana i wyposażona. Prebendę tę posiadał Grzegorz Zachariasiewicz, sufragan łowicki (1740–1814), tu nierezydujący, ale utrzymujący zastępcę Ignacego Żarnowskiego⁴⁶.

Podczas przynależności parafii Radomsko do diecezji włocławskiej kaplica w Strzałkowie pozostała jako kościół prebendalny, ale w 1824 r. był przy nim cmentarz grzebalny i miał nadal swoje uposażenie⁴⁷.

Po 1925 r. razem z parafią znalazła się w diecezji częstochowskiej, aby od 1937 r. stać się samodzielnym ośrodkiem parafialnym, a potem od 1955 r. całkowicie samodzielną parafią⁴⁸.

BAKOWA GÓRA

Była to wieś szlachecka, niegdyś do Lanckorońskich należąca, gdzie parafia była erygowana co najmniej w XIV w. Później zmieniali się jej właściciele. W 1521 r. tamtejsza świątynia była murowana, a z prezenty miejscowego dziedzica, którego nazwiska nie podano, parafię miał niejaki Stanisław z Opoczna; obejmowała wsie Bąkowa Góra, Kalinki, Dęba, Korytno, Będzin, Dobrenice i Zbyłowice⁴⁹. Nie ma długo o tej parafii wiadomości, bo dopiero z 1759 r.

Prawdopodobnie w 1607 r. świątynia została odbudowana z kamienia, pod wezwaniem Świętej Trójcy i Podwyższenia Krzyża Świętego, przez Piotra Małachowskiego, wojewodę krakowskiego, dziedzica miejscowego. Konsekrował ją w 1644 r. Piotr Mieszkowski, biskup sufragan włocławski. W 1759 r.

⁴³ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 155–156.

⁴⁴ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 654.

⁴⁵ ADWł, AAG. Wiz. 37, s. 46; Wiz. 61, s. 19–28; Wiz. 73, s. 26; Wiz. 74, s. 1–20; Wiz. 75, s. 3–5; Wiz. 101, s. 81, 94; 131, 237–242.

⁴⁶ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 921–937.

⁴⁷ ADWł, ABKKal. Wiz. 7(201), k. 202v.

⁴⁸ *Katalog 1978*, s. 430–432.

⁴⁹ LB, t. 2, s. 198–200.

wieś należała do Piotra Małachowskiego, a probostwo to miał Franciszek Kordecki, nieposiadający innego beneficjum, stad zawsze przy parafii rezydujący. Parafia miała dobre uposażenie, tu opisane⁵⁰. Przez czas pewien świątynia tej parafii znajdowała się w posiadaniu arian⁵¹. Wizytowana w r. 1798⁵² oraz w 1800 i wówczas uważano, że tamtejszy kościół jest nowy. Widocznie musiał przejść jakąś większą naprawę. Kolatorem aktualnym był Piotr Małachowski. Natomiast probostwo należało od 1796 r. do Walentego Kamockiego. Parafię tworzyły wówczas wsie Bąkowa Góra, Dęba, Będzin, Zbyłowice, Kalinki, Dobrenice i Korytno. Ogółem naliczono tu 778 wiernych obojga płci⁵³.

Parafia ta była wizytowana w 1815 i 1816 r. Obydwa te protokoły wizytacyjne są zgodne, że murowany tamtejszy kościół nie wymagał żadnej naprawy. Posiadał dobre wyposażenie w paramenty liturgiczne, dokładnie spisane. Parafia obejmowała wsie Bąkowa Góra, Dęba, Korytno, Kalinki, Dobrenice, Zbyłowice, Będzin, Wolc Gruby. Proboszczem był Walenty Kamocki od 1797 r. Innych kaplic ani kościołów w parafii nie było, podobnie jak szkoły i szpitala. Istniało bractwo Świętej Trójcy⁵⁴.

Po zmianach 1818 r. parafia ta znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Była ona spora, jeżeli w 1880 r., za proboszcza Wiktora Krąkolewskiego, liczyła już 2289 wiernych⁵⁵. Od 1890 r. jej proboszczem był Władysław Ciesielski. Do parafii należały wsie Bąkowa Góra, Dęba, Majstry, Będzin, Zbyłowice, Kalinki, Dobrenice, Huta Dobryńska, Korytno, Wierzbowiec, Pysawy i Wilkowice. Wiernych około 2300 osób⁵⁶.

Od 1925 r. należy do diecezji częstochowskiej⁵⁷.

BOROWNO

Dawniej parafia ta należała do dekanatu brzeźnickiego archidiecezji gnieźnieńskiej, a parafia miała tam powstać przed 1394 r.⁵⁸ Była to wieś

⁵⁰ ADWł, AAG. Wiz. 47, s. 13–14.

⁵¹ ADWł, AAG. Wiz. 82, s. 15.

⁵² ADWł, AAG. Wiz. 91, s. 5–9.

⁵³ ADWł, AAG. Wiz. 98, s. 3–8.

⁵⁴ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 5–15; Wiz. 144, s. 7–13.

⁵⁵ S. Chodyński, *Bąkowa Góra*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 63.

⁵⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 111.

⁵⁷ *Katalog 1978*, s. 281–283.

⁵⁸ Librowski, *Indeks*, s. 78.

szlachecka, może gniazdo rodziny Borowskich. Kościół tamtejszy i parafia zostały wspomniane w dokumentach gnieźnieńskich przed 1464 r. Za arcybiskupa Jana Łaskiego kościół tamtejszy nosił wezwanie św. Wawrzyńca, a prawo patronatu należało do, niewymienionego z nazwiska, właściciela wsi. To z jego prezenty duszpasterzem był tu Stanisław Cieszacki, a do parafii należały wsie Borowno, Zdrowa, Nieznanice, Witkowice, Chorzenie, Kościelec, Lubojnia, Lubojenka, Rostków, Kakawa, Grabowa, Bogusławice i Jacków⁵⁹.

Pierwsza dokładniejsza wiadomość o niej jest niestety dopiero z 1636 r. Wieś należała wówczas do Kacpra Denhoffa, wojewody sieradzkiego. Tamtejszy drewniany kościół nie był konsekrowany, zapewne dlatego, iż niedawno został gruntownie naprawiony i odprowadzono w nim za indultem władzy duchownej. Jak się okaże z później zanotowanej wiadomości, świątynię w Borownie, pewnie drugą z kolei, wystawiono w 1521 r., a konsekracji dokonał dopiero w 1688 r. biskup kamieniecki, Jerzy Albrecht Denhoff. Wewnątrz znajdowało się pięć ołtarzy, tabernakulum odpowiednio przyozdobione znajdowało się w ołtarzu wielkim, podobnie dobrze została urządzona chrzcielnica. Istniało bractwo św. Anny. Probostwo posiadało wystarczające uposażenie. Parafia liczyła wówczas około 1000 katolików. Niestety, w protokole tym nie podano nazwiska proboszcza⁶⁰. Kiedy lustrowano parafię w 1759 r., w Borownie był proboszczem Kajetan Kackowski, mający do pomocy duszpasterskiej wikariusza, Piotra Janickiego. Wyposażenie świątyni zostało dobrze opisane w 1683 r. Parafia wzrosła, bo naliczono już 1600 wiernych, a duszpasterzem, z tytułem wikariusza, był niejaki Grzegorz Dryjewicz⁶¹.

W 1712 r. liczba ołtarzy wzrosła do sześciu. Z nich wielki poświęcony Matki Boskiej i boczny po stronie ewangelii z obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej, po stronie przeciwnej także z obrazem Matki Boskiej Loretańskiej, następne św. Barbary, św. Anny i św. Prokopa. Podano dokładny wykaz paramentów liturgicznych. Proboszczem był Andrzej Karsznicki, kanonik kijowski i sieradzki oraz proboszcz jednej z parafii w diecezji krakowskiej, w Bobrownie zatrudniający wikariusza, Marcina Wolniewicza. Jednak proboszcz ten często bywał obecny w parafii, katechizując i głosząc kazania. Aktualny proboszcz zbudował też, przy drodze wiodącej do wsi Kruszyna,

⁵⁹ LB, t. 1, s. 521–522.

⁶⁰ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 106–109; Wiz. 73, s. 369–384.

⁶¹ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 279–281.

kaplicę-oratorium pod wezwaniem św. Rocha, jeszcze nieukończoną, z ołtarzem, w którym znajdował się wizerunek patrona⁶².

Stan świątyni z upływem czasu pogarszał się, skoro w 1759 r. napisano, że raczej do wystawienia nowej należy się przygotować, a nie do naprawy starej. Probostwo należało wówczas do Kajetana Kaczkowskiego, utrzymującego wikariusza, Piotra Janickiego. Poza wsią stała mała kaplica pod wezwaniem św. Rocha, nie miała żadnego uposażenia i wymagała naprawy⁶³.

Wieś ta w 1765 r. należała do Marianny z Daniłowiczów Potockiej. W tym roku powtórzone, że tamtejsza drewniana świątynia, wystawiona na planie krzyża, konsekrowana była w 1688 r. przez Jerzego Denhoffa, biskupa kamienieckiego, pod wezwaniem św. Wawrzyńca. Aktualnie wyposażona w sześć ołtarzy, mianowicie wielki z obrazem Matki Boskiej Loretańskiej, który, jak to zapisano, czczony był jako łaskami słynący i znajdowały się przy nim wota. Boczne zaś miały obrazy św. Anny, Najświętszego Zbawiciela, Matki Boskiej Częstochowskiej, św. Wawrzyńca i św. Barbary. Działało bractwo Szkaplerza. Tak, jak bogate było wyposażenie świątyni, tak i bogate uposażenie. Przytułek dawał schronienie kilku ubogim, ale żyli oni z jałmużny. Kaplica, stojąca za wsią, otrzymała obok św. Rocha, także drugiego patrona, św. Sebastiana. Proboszczem był Kajetan Kaczkowski, a pomagał mu zakonnik z klasztoru franciszkanów z Radomska, Kazimierz Drażykie-wicz⁶⁴. Widać z powyższego, że musiano przeprowadzić w międzyczasie poważne prace remontowe.

Po śmierci kolatora Feliksa Potockiego, w 1779 r. współkolatorkami były jego córki. Świątynia znajdowała się w dobrym stanie. Ołtarz wielki nosił wezwanie św. Wawrzyńca, a boczne św. Prokopa, Matki Boskiej Loretańskiej, św. Anny i Pana Jezusa. Przy ołtarzu Najświętszej Marii Panny Loretańskiej, z fundacji Andrzeja Karsznickiego, kanonika kijowskiego i sieradzkiego oraz proboszcza z Borowna, w 1712 r. została ufundowana prebenda, z obowiązkiem modlitwy za duszę fundatora i w innych wyszczególnionych intencjach. Tenże Karsznicki zaprowadził też bractwo Szkaplerza. Probostwo w 1779 r. należało do Kajetana Kaczkowskiego, który był tu od około 1747 r., ale chociaż miał dopiero lat 51, z powodu słabości zdrowia, w powinnościach duszpasterskich zastępował go zakonnik, dominikanin z Gidel. W Jacko-

⁶² ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 567–574; Wiz. 13, k. 202–204v; Wiz. 17, k. 21–26.

⁶³ ADWł, AAG. Wiz. 22, s. 7–8.

⁶⁴ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1032–1048.

wie była kaplica, ale nie mająca żadnego funduszu na sprawowanie w niej nabożeństw⁶⁵. W 1797 r. proboszczem był tu Jacek Bielski⁶⁶.

Dzieje świątyni tej nie były pozbawione przykrych momentów, skoro nawet w księdze „Archiwum ecclesiae Borovnensis” znajdowały się zapiski o okradaniu kościołów przez złodziei. W 1800 r. kolatorem parafii był Franciszek Ksawery Paciorkowski, a proboszczem nadal Jacek Bielski, zaś wikariuszem Franciszek Drozdowski. Parafia liczyła 1874 wiernych⁶⁷. Ostatnia wizytacja parafii jako należącej do archidiecezji gnieźnieńskiej odbyła się w 1802 r.⁶⁸

Od 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej, najpierw w dekanacie częstochowskim, a od 1864 r. w dekanacie noworadomszczańskim. Nowa świątynia murowana w Borownie, na miejsce dawnej drewnianej, została zbudowana staraniem proboszcza Walentego Kozłowskiego i z ofiar parafian, w latach 1845–1846⁶⁹. Za tego proboszcza i wikariusza Karola Załęskiego w 1880 parafia liczyła już 5000 wiernych⁷⁰, a u schyłku wieku, w 1892 r., gdy proboszczem był tu Antoni Walutycz, a wikariuszem Edward Łukaszewicz, naliczono wiernych 5546 zamieszkałych we wsiach Borowno, Łochynia, Grabowa, Grabówka, Jampo, Klekoty, Bogusławice, Jacków, Zdrowa, Nieznanice, Witkowice, Chorzenie, Niwki, Przybyłów, Michałów, Karolina, Madalin, Kościelec, Marianka, Lubojenka, Lubojna, Dudki, Radostów, Fylin, Błęszyńskie i Kakawa⁷¹.

Kiedy w 1925 r. tworzono nową diecezję w Częstochowie, parafia Borowno została do niej włączona⁷².

BORZYKOWA

Jest to jedna ze starszych miejscowości, a zapewne i parafii w tym okręgu. Niekiedy pisano ją Borzykowo. Jest to miejsce gdzie odbywały się synody, jak chociażby za Henryka Kietlicza, arcybiskupa gnieźnieńskiego

⁶⁵ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 369–384.

⁶⁶ ADWł, AAG. Wiz. 93, s. 3–7.

⁶⁷ ADWł, AAG. Wiz. 100, s. 3–17.

⁶⁸ ADWł, AAG. Wiz. 118, s. 3–4.

⁶⁹ *Katalog 1978*, s. 268.

⁷⁰ S. Chodyński, *Borowno*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 63–65.

⁷¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 111.

⁷² *Katalog 1978*, s. 266–268.

(1199–1219) w 1210 r. Zakłada to, że musiała tam być już parafia i to znaczniejsza. A ponieważ była to wieś szlachecka Borzykowskich, herbu Abdank, to im zapewne należałoby przypisać budowę kościoła dającego początek parafii, co najmniej na początku XIII w. Wyglądu ówczesnej świątyni nie znamy, ale zapewne była drewniana. Prawdopodobnie na początku XV wieku została zastąpiona nową. W 1521 r. świątynia nosiła wezwanie św. Piotra Apostoła, pozostawała patronatu dziedziców z Borzykowej, a probostwo miał, z ich prezenty, Piotr z Białej. Parafie tworzyły wsie Borzykowa, Borzykówka, Pągów, Polichno, Pukarzów, Grodzisko, Okołowice, Stanisławice i Łysiny⁷³.

W pierwszej zachowanej wizytacji kanonicznej z 1636 r. wezwanie świątyni podano jako świętych Piotra i Pawła. W tej drewnianej świątyni znajdowały się trzy ołtarze oraz złączona z nią kaplica fundowana przez Pągowskich. Ta kaplica, jak zapisano później, miała być fundowana w 1649 r. i nosiła wezwanie Biczowania Chrystusa. Jednak nie ma wątpliwości, że istniała już w roku 1636. Tradycja podawała, że kościół był konsekrowany⁷⁴.

Znacznie więcej wiemy z 1683 r. Dosyć dokładnie opisano ładne urządzenie wnętrza świątyni, tabernakulum, chrzcielnicy i trzech ołtarzy. Kaplica, o której już poprzednio wspomniano, miała nawet zapis na jej utrzymanie i na odprawianie tygodniowo dwóch mszy przez kapelana, ale aktualnie tego nie wypełniano. Wyposażenie i uposażenie kościoła należyte i tu dokładnie przedstawione. Także nabożeństwa sprawowane zgodnie z przepisami. Rektorem kościoła był aktualnie Andrzej Pruszkowicz, zawsze tu rezydujący. Wiernych zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych naliczono około 1500. Był też nauczyciel Jan Kurzelowicz, a jego brat, Stanisław, spełniał powinność kantora⁷⁵. Daleko dokładniejszy obraz parafii i świątyni zawarto w wizytacji z 1712 r. Były już cztery ołtarze. Wielki z obrazem Matki Boskiej, z bocznych jeden z obrazem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny i kolejny z figurą Ukrzyżowanego, ponadto w kaplicy także z wizerunkiem Matki Boskiej. Dokładnie opisano wyposażenie, a także uposażenie. Probostwo to piastował Tomasz Stokowicki, rezydując na miejscu, ale miał także wikariusza, Andrzeja Zawadzkiego⁷⁶. W międzyczasie, przed 1729 r., powstała kaplica pod wezwaniem św. Mikołaja

⁷³ LB, t. 1, s. 511–513; *Katalog 1978*, s. 224; Librowski, *Indeks*, s. 79.

⁷⁴ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 145–147.

⁷⁵ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 260–263.

⁷⁶ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 611–616.

wystawiona poza wsią Borzykowa. I znowu jest podana wiadomość, że kaplica ta prawdopodobnie została wystawiona w 1680 r. przez proboszcza Andrzeja Pruszkowskiego. Kiedy więc w 1729 r. kościół parafialny został w dużej mierze uszkodzony, na czas naprawy nabożeństwa przeniesiono do owej kaplicy poza wsią⁷⁷.

W 1759 r. musiała ta świątynia przejść znaczną naprawę, bowiem powiedziano o niej, że jeszcze nie potrzebuje naprawy. Nosiła nadal wezwanie świętych Piotra i Pawła. Proboszczem był od 1759 r. Jan Kołyniewicz, z prezenty ówczesnej dziedziczki wsi⁷⁸.

Właścicielem wsi w 1765 r. był Józef Starczewski. Tamtejsza świątynia miała pięć ołtarzy. Na ołtarzu wielkim czczono Matkę Bożą w tajemnicy Zwiastowania, a na zasuwie był obraz Matki Boskiej Różańcowej. Ołtarze boczne św. Józefa, Świętych Piotra i Pawła, św. Izydora i Biczowania Pana Jezusa. Przy ołtarzu wielkim działało bractwo różańcowe. Był przytułek o dwóch pomieszczeniach, ale w jednym mieszkał organista, a w drugim cztery wdowy. Probostwo miał od 1761 r. Maksymilian Komornicki, a powinności wikariusza spełniał Jan Miedziński⁷⁹.

We wsi Pągów, w rezydencji Wojciecha i Salomei z Babickich Niemojewskich, w 1763 r. była kaplica prywatna⁸⁰. Natomiast wspomniana wyżej kaplica św. Mikołaja w 1775 r. była już zupełnie opuszczona⁸¹. Szpital, dla którego był nawet pewien dochód ze wsi Biała, dawał schronienie dla pięciu starców, a opiekował się nim miejscowy proboszcz⁸².

Świątynia parafialna wizytowana w 1779 r. pozostawała ta sama, jak to określono „pospolitej formy”. Nie pamiętano wtedy, kto ją fundował i kiedy, a jedynie przypuszczano, że była konsekrowana. Jednak obawiano się, że ta świątynia może ze starości upaść, chociaż była wyposażona w pięć ołtarzy. Wielki nosił wezwanie Matki Boskiej Różańcowej, zaś boczne świętych Apostołów Piotra i Pawła, św. Józefa, św. Izydora i Pana Jezusa Ukrzyżowanego. Istniało bractwo różańcowe istniejące od 1731 r., a jego promotorem bywał miejscowy proboszcz. Była to dosyć duża parafia, stąd i wyposażenie w paramenty liturgiczne i uposażenie raczej duże. Probosz-

⁷⁷ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 222v–225; S. Chodyński, *Borzykowa*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 65–66; *Katalog 1978*, s. 224.

⁷⁸ ADWł, AAG. Wiz. 37, s. 27–29.

⁷⁹ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 814–828.

⁸⁰ Tamże, s. 815–826.

⁸¹ ADWł, AAG. Wiz. 68, s. 15–18.

⁸² ADWł, AAG. Wiz. 68, s. 19.

czem był Józef Piotrowski, lat 35 liczący, sam wypełniający powinności duszpasterskie⁸³.

W 1800 r. był tu drewniany kościół, tak stary i zniszczony, że nie naprawy, ale odbudowania od fundamentów wymagał. Prawo patronatu należało do Jana Starczewskiego, właściciela wsi. Probostwo od 1778 r. należało do Józefa Piotrowskiego. Parafia liczyła wówczas 1372 wiernych⁸⁴. Proboszcz Piotrowski pozostawał w 1801 r. i to on sporządził wówczas opis swojej parafii⁸⁵.

Proboszczem tej parafii w 1810 r. był Kobielski, mający także parafię Kobielesko i tam rezydujący. Ale niestety w Borzykowie świątynia parafialna była tak zniszczona, że zagrażała bezpieczeństwu, chociaż była dobrze wyposażona. Prawo patronatu należało do miejscowego dziedzica. Należały do niej wsie Borzykowa, Sady, Pągów, Polichno, Pierzaki, Pukarzów, Grodzisko, Okołowice, Stanisławice, Łąbądz, Łysiny i Borzykówka Mała. Ponadto w Borzykowej znajdował się w polu kościółek św. Mikołaja, także potrzebujący naprawy i całkiem nowego dachu⁸⁶.

Parafia znalazła się po 1818 r. w diecezji kujawsko-kaliskiej. Wichura w 1822 r. poważnie zniszczyła kościół, ale został naprawiony staraniem proboszcza Piotra Jankowskiego, który wzmocnił go tzw. ankrami i dobudował jeszcze drewniane pomieszczenie, co jednak nie wyglądało dobrze. A parafia w 1824 r. liczyła już 2389 wiernych, z czego spowiadających się naliczono 1557 osób⁸⁷. Tak podratowany i powiększony kościół służył jeszcze parafii do 1844 r., kiedy to, za proboszcza Wojciecha Kopczyńskiego, zaczęto budowę nowej świątyni murowanej, którą ostatecznie konsekrował dopiero w 1881 r. biskup Wincenty Chościak Popiel. Parafia znacznie wzrosła liczebnie, ponieważ w 1880 r. wiernych było 3550⁸⁸. A w 1892 r. gdy proboszczem był tu Wojciech Rusin, mieszkało w parafii 3825 wiernych we wsiach: Borzykowa, Borzykówka, Czechowice, Jatno, Ignacew, Grodzisko, Niebyła, Łysiny, Okołowice, Pągów, Polichno, Pierzaki, Pukarzów, Sady, Stanisławice, Świrze, Łąbądz i Turznia⁸⁹.

Po 1925 r. parafia w diecezji częstochowskiej⁹⁰.

⁸³ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 163–174.

⁸⁴ ADWł, AAG. Wiz. 101, s. 3–6.

⁸⁵ ADWł, AAG. Wiz. 106, s. 3–6.

⁸⁶ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 439–454.

⁸⁷ ADWł, ABKKal. Wiz. 7(201), k. 106–108v.

⁸⁸ Chodyński, *Borzykowa*, s. 65; *Katalog 1978*, s. 224.

⁸⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 111.

⁹⁰ *Katalog 1978*, s. 223–225.

BRZEŹNICA [NOWA]

Brzeźnica należy do szeregu tych miejscowości, które zmieniły swoją lokalizację, stąd teraz parafia ta, należąca do diecezji częstochowskiej, nosi nazwę Brzeźnica Nowa. Początków miejscowości i parafii szukać należy w Brzeźnicy Starej, do 1939 r. cieszącej się starą historyczną świątynią. Ponadto Brzeźnica to nie tylko dawniej miasto królewskie, ale także gród warowny i starostwo. Zapisana znacznie później wiadomość podająca, jakoby w Brzeźnicy Starej kościół miał konsekrować św. Stanisław nie jest wiarogodna, ale w pewien sposób potwierdza starożytność parafii. Właśnie w Brzeźnicy już w 1265 r., niekiedy mówi się nawet że w 1261 r., powstało miasto z przywileju księcia sieradzkiego, Leszka Czarnego, co każe domyślać się, że już wtedy powinien tam znajdować się kościół i parafia. Potwierdza to Jan Długosz, nasz historyk, w tym mieście urodzony w 1415 r., który za swoich czasów widział już tu dwie parafie, bo potem powstało nowe miasto, Nowa Brzeźnica.

Według tradycji zapisanej przez ks. Chodyńskiego, kościół w Brzeźnicy Starej pod wezwaniem św. Stanisława i Matki Boskiej mógł powstać w 998 r., aby później zostać konsekrowanym przez biskupa krakowskiego, św. Stanisława. Ta tradycja nie ma potwierdzenia w źródłach. Parafia w Starej Brzeźnicy powstała najprawdopodobniej w 1265 r., aby potem stać się filialną dla parafii w Brzeźnicy Nowej. Tu należy postawić pytanie, jak doszło do powstania drugiego miasta i drugiej parafii? Stara Brzeźnica w 1265 r. otrzymała od Leszka Czarnego prawa miejskie. Ponieważ miejsce to było ważne ze względów strategicznych, już w 1287 r. zostało przeniesione na nowe miejsce, bardziej odpowiednie dla celów obronnych. Za Kazimierza Wielkiego powstał tam zamek z murem obronnym, czyli było tam starostwo grodowe. Przy nim budowało się nowe miasto, Brzeźnica Nowa, ale parafia pozostawała nadal w Starej Brzeźnicy. Przypuszcza się jednak, że jeszcze pod koniec XIII w. w tym nowym mieście mogła też zostać utworzona parafia. Miasto wiele zawdzięcza królowi Władysławowi Jagielle, który starostwo nadał zasłużonemu Janowi Długoszowi. Przyjmuje się, że nowy kościół w Brzeźnicy Nowej powstał z fundacji Jagiełły w 1417 r. Niektórzy historycy przyjmują, że był tu nawet konwent franciszkański, w XIII w. przeniesiony do Radomska⁹¹.

⁹¹ *Brzeźnica Nowa*, w: MPT, t. 1, s. 39; Br. Ch[lebowski], *Brzeźnica*, w: SGKP, t. 1, s. 411; LB, t. 1, s. 484; S. Chodyński, *Brzeźnica*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 66–68. Autor ten poświęcając sporo miejsca, dał obszerny i dla badających szczegóły ciekawy materiał odnoszący się do wielu lat i wydarzeń związanych z Brzeźnicą; *Katalog 1978*, s. 177–178; Librowski, *Indeks*, s. 80.

W Nowej Brzeźnicy świątynia parafialna nosiła wezwanie św. Jana Chrzciciela. Parafia była patronatu monarszego i w 1521 r. probostwo, z prezenty króla Zygmunta I Starego, miał niejaki Stanisław z Liskowa, utrzymujący dwóch kapłanów, jako kapelanów czy wikariuszy, dla pomocy w administracji i duszpasterstwie, których wynagradzał ze swoich dochodów. W tym czasie w Starej Brzeźnicy nadal stała świątynia, pewnie niewielka, bo nazywano ją także kaplicą, do której na mocy dawnego zwyczaju proboszcz posyłał swojego wikariusza, aby w dni niedzielne sprawowana tam była msza i głoszone kazanie. Parafię oprócz Starej i Nowej Brzeźnicy tworzyły wsie: Dubidze, Strzelce, Prusicko, Janików, Zakrzów, Kurek, Jądrak. Ponadto, z fundacji Jana Długosza, ojca naszego historyka, w kościele parafialnym została fundowana altaria św. Mikołaja z funduszem na utrzymanie altarzysty. Za arcybiskupa Jana Łaskiego beneficjum to miał niejaki Marcin z Rozdzina. Prawo patronatu nad tą altarią wykonywał potem nasz historyk, Jan Długosz⁹².

Świątynia parafialna w Brzeźnicy, jak to z opisu najdawniejszego protokołu wizytacyjnego z 1608 r. wiemy, była konsekrowana, murowana, kryta dachówką, z trzema ołtarzami. Pierwszy ołtarz wielki z pięknym obrazem bliżej nie opisanym, drugi nosił wezwanie św. Mikołaja, trzeci z obrazem Matki Boskiej. Ponadto przy świątyni znajdowały się dwie kaplice. Pierwsza murowana, po stronie południowej, fundowana przez Hieronima Wieczkowskiego, jak to mówiono dla mansjonarzy, z ołtarzem Przemienienia Pańskiego. Po przeciwnej stronie była kaplica św. Anny⁹³.

Była to parafia dobrze zarządzana dzięki odpowiednim proboszczom, dbającym o jej wygląd i wyposażenie. Proboszcz Jan Wolski około 1683 r. starał się o należyte przechowywanie Najświętszego Sakramentu, sprawiając nową puszkę. Podobnie bogate było wyposażenie w paramenty liturgiczne. Ołtarze w kościele brzeźnickim miały swoich kapłanów altarzystów z odpowiednim uposażeniem. Przy ołtarzu wielkim, pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela, fundowanym stosunkowo niedawno przez proboszcza ze Skrzynna, Grzegorza Frąckiewicza, altaria erygowana została przez Jana Stefana Wydźgę, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1679–1685), zaś altarzystą w 1683 r. był Wojciech Kanty Urbankiewicz. Powinno być tu sprawowane codzienne oficjum. Ołtarz św. Mikołaja miał uposażenie dla mansjonarzy z 1631 r., potwierdzone przez arcybiskupa Jana Wężyka (1627–1638). Altarzystą aktualnie był Tomasz Flackowski, proboszcz z Mykanowa. Zaś przy kolej-

⁹² LB, t. 1, s. 486–487.

⁹³ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 69–74; Wiz. 13, k. 196v–169v.

nym ołtarzu, Matki Boskiej Różańcowej, przy altarii zatwierdzonej przez arcybiskupa Wężyka, powinności altarzysty spełniał niejaki Maciej Bernacki. Było tu także bogate uposażenie. Obraz Przemienia Pańskiego, w kaplicy tego wezwania, miał sławę łaskami słynącego. Przy kaplicy św. Anny, z ustanowienie Wojciecha Baranowskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1608–1615), funkcjonowało bractwo św. Anny, mające własnego kapelana w osobie Jan Rębielskiego, będącego także mansjonarzem. Natomiast w Starej Brzeźnicy stał kościół, czy raczej kaplica, pod wezwaniem św. Stanisława, teraz pilnie potrzebująca naprawy. Rektorem, a właściwie proboszczem, był wówczas z ustanowienia Andrzeja Olszowskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1674–1677) Jan Wolski, mający do pomocy duszpasterskiej dwóch wikariuszy, mianowicie Jana Rębielskiego i Wojciecha Kajewicza⁹⁴.

Urządzenie wnętrza świątyni i ołtarzy zmieniało się, bowiem na początku wieku XVIII, w 1712 r., ołtarz wielki miał obraz Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, jeden z bocznych nosił wezwanie św. Józefa, a altarzystą był Wojciech Kajewicz, jednocześnie prepozyt kościoła szpitalnego. Kolejny, trzeci ołtarz, nadal był różańcowym, z obrazem Matki Boskiej, przy którym nadal istniało bractwo różańcowe. Następnym był dawny ołtarz św. Mikołaja, ale teraz zasłaniany obrazem św. Michała Archanioła. Nadal pozostały dwie kaplice. Wyposażenie w paramenty liturgiczne bogate, a także dobre uposażenie. Probostwo to posiadał Jan Wolski, kanonik kamieniecki i uniejowski, mający do pomocy wikariuszy Wojciecha Kajewicza i Franciszka Brzuchalskiego. W kościele szpitalnym obowiązki prepozyta spełniał znany nam Wojciech Kajewicz⁹⁵.

Niewiele się zmienił obraz świątyni brzeźnickiej w 1729 r. Ale proboszczem był Jan Naramski, kanonik kurzelowski i oficjał radomski. Pewnie tu nie rezydował, gdyż wikariuszem zarządcą był Mikołaj Dawidowicz, a ponadto pracowali tu Szymon Szymański, altarzysta i prepozyt szpitala Świętego Ducha, Mateusz Raczyński, mansjonarz, Stanisław Chobocki, altarzysta ołtarza św. Anny i proboszcz w Dworszowicach. Ponadto kleryk niższych święceń, Józef Jabłoński był zakrystianem i nauczycielem. Od 1717 r. Brzeźnica i starostwo, a raczej jego dochody, przeszły na utrzymanie klasztoru paulinów z Jasnej Góry⁹⁶.

Od 1742 r. probostwo miał Ignacy Sariusz de Koziorogi Kozierowski, kanonik kamieniecki, rezydujący zawsze w Brzeźnicy, chociaż za dyspensą

⁹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 291–298.

⁹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 514–526.

⁹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 194v–197v; *Katalog 1978*, s. 178.

miał jeszcze parafię Kobile. Pracował też tu altarzysta ołtarza różańcowego Aleksy Wydrychowicz oraz Walenty Fryziński. Prepozytura szpitalna wakowała, ale obowiązki jej spełniał niejaki Marcin Janosz. Parafia brzeźnicka była nie tylko dobrze wyposażona we wszelkie paramenty liturgiczne i bibliotekę, ale także dobrze uposażona i zadbana⁹⁷.

Wspomniany wyżej Kozierowski był prepozytem także w 1759 r., tym razem mając za pomocnika Feliksa Szymańskiego, kapłana diecezjalnego, właściwie zarządzającego parafią. Wikariuszem zaś i jednocześnie promotorem bractwa różańcowego był Aleksy Wichrowicz. W świątyni parafialnej pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela znajdowało się sześć ołtarzy. Z nich wielki poświęcono patronowi, św. Janowi Chrzcicielowi, boczne to ołtarz Różańcowy, św. Mikołaja, św. Anny, Przemienienia Pańskiego i św. Józefa⁹⁸.

Bardzo dokładna lustracja tej parafii, pozostającej prawa patronatu paulinów częstochowskich, jest z 1765 r. Świątynia tamtejsza, murowana, pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela, wyposażona w siedem ołtarzy. Ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej Wniebowziętej, po stronie prawej ołtarz Matki Boskiej Częstochowskiej, w kaplicy po tej samej stronie ołtarz Przemienienia Pańskiego i drugi św. Antoniego Padewskiego. Po stronie przeciwnej ołtarz w kaplicy św. Anny i następne Męki Pańskiej i św. Mikołaja. Przy świątyni tej znajdowały się altarie, czyli prebendy z odpowiednim uposażeniem, a nawet własnym wyposażeniem w paramenty liturgiczne, tu opisane. O tym, jak znaczna to była parafia świadczy, iż w 1765 r. powinno pracować tu ośmiu kapłanów: prepozyt, trzech mansjonarzy, prebendarz ołtarza różańcowego, altarzysta ołtarza św. Józefa, altarzysta ołtarza św. Jana Chrzciciela i prepozyt kościoła szpitalnego. Aktualnie jednak było ich tylko trzech. Prepozyt Jan Gabriel Paciorkowski, kanonik kolegiaty łęczyckiej, oraz Feliks Szymański, altarzysta ołtarza św. Jana i Wawrzyniec Dulicki, promotor bractwa różańcowego⁹⁹.

Miasto Brzeźnica pozostawało własnością paulinów częstochowskich, którzy mieli prawo patronatu. Kościół w 1779 r. pozostawał drewniany, w stanie dobrym, zaś zakrystia stojąca po prawej stronie, a w jej sąsiedztwie skarbiec, były murowane i sklepione. Dach z dachówki ceramicznej wymagał naprawy. Bogate i dokładnie spisane było wyposażenie we wszelkie paramenty liturgiczne. Oprócz wielkiego ołtarza pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela, przy którym był zapis na dwie msze sprawowane każdego tygodnia, było

⁹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 2–11v.

⁹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 22, s. 1–4.

⁹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1001.

jeszcze sześć ołtarzy bocznych, mianowicie św. Mikołaja; Najświętszej Marii Panny z osobnym funduszem dla altarzysty, a kolatorem jego był każdorazowy proboszcz i trzech przedstawiciele rajców miejskich; św. Józefa z zapisanym funduszem; Przemienienia Pańskiego, św. Antoniego i św. Anny. Prepozytura przy parafii wygasła i w 1779 r. już jej nie było. Nadal istniała prepozytura szpitalna, kaplica filialna św. Stanisława w Brzeźnicy Starej, kaplica filialna w Prusicku pod wezwaniem św. Barbary oraz niedawno wystawiony kościółek we wsi Strzelce. Wyposażenie kościoła parafialnego bogate. O bogatym życiu religijnym zdają się świadczyć bractwa. Najpierw bractwo różańcowe założone przez dominikanów z Gidel przed około 250 laty, a aktualnie promotorem jego był ksiądz Bielski. Drugie bractwo św. Barbary zaprowadzono za czasów arcybiskupa Wojciecha Baranowskiego w 1603 r. Niestety nie było szkoły, ale niepodany z imienia „człowiek kościelny” uczył chłopców dla wygody parafii. Proboszczem od 1762 r. był Jan Gabriel Paciorkowski, kanonik łęczycki, proboszcz człuchowski i kolski, ale przy parafii pracował Jacek Bielski i on sam spełniał obowiązki parafialne¹⁰⁰. Czyli dawne fundacje i powinności wynikające z zapisów zaginęły.

Dokładny opis stanu świątyni przedstawiono w 1797 r., podając także spis jej wyposażenia i uposażenia. Probostwo należało wówczas do wspomnianego już wyżej Jacka Bielskiego. Protokół tej wizytacji podaje także krótkie wspomnienia o kościółku św. Stanisława, św. Walentego, kaplicy publicznej w Prusicku i kaplicy w Strzelcach¹⁰¹.

Właściwie taki stan świątyni na terenie parafii i w samej Brzeźnicy pozostał do czasu zmian granic diecezji na ziemiach polskich. Proboszczem w 1800 r. był Ignacy Bamberger. Do parafii należała Brzeźnica, Stara Brzeźnica, Dubidze, Prusicko, Wólka, Kuźnica, Strzelce, Jankowice i Zakrzewek. Liczba parafian wynosiła 2602¹⁰². Dokładny opis parafii z 1802 r., sporządzony za proboszcza Jacka Bielskiego podaje, niewątpliwie bezkrytycznie, że na belce jest wyrzyta data 1117, jako data rzekomej budowy tej świątyni. Nie przeszkadza to, że podano dokładny opis ówczesnej świątyni z dokładnym wyliczeniem wyposażenia i uposażenia. Wyliczono miejscowości parafialne z dokładnym wyszczególnieniem liczby mężczyzn i kobiet. Ogółem mężczyzn naliczono 1000, a kobiet 1034, czyli razem parafia liczyła 2034 wiernych¹⁰³.

¹⁰⁰ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 225–244.

¹⁰¹ ADWł, AAG. Wiz. 93, s. 3–21.

¹⁰² ADWł, AAG. Wiz. 100, 19–29.

¹⁰³ ADWł, AAG. Wiz. 118, s. 5–11.

Od 1818 r. parafia ta znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Wprawdzie sama miejscowość znacznie straciła na znaczeniu, bowiem w ramach represji po powstaniu styczniowym rząd zaborczy pozbawił Brzeźnicę Nową praw miejskich, ale parafia była duża, bowiem w 1880 r., gdy proboszczem był tu Józef Piotrowski, a wikariuszem Romuald Stefanowski, liczyła 4118 wiernych¹⁰⁴. Dwanaście lat później, w 1892 r., za tego samego proboszcza i wikariusza Stanisława Rokossowskiego, parafian było 4364, mieszkających w osadzie Brzeźnica i we wsiach Kruplin, Barbarówka, Zakrzówek, Dubidze, Strzelce, Prusicko, Moczydła, Rybaki, Puchy, Mirosze, Pójsć, Wólka, Kuźnica, Janów, Almierz, Ważne i Borowiec. Należała wówczas do dekanatu noworadomskiego. W Brzeźnicy Starej znajdowała się kaplica publiczna¹⁰⁵.

Od 1925 r. znalazła się w nowej diecezji częstochowskiej¹⁰⁶. We wsi Prusicko parafię erygował w 1957 r. biskup częstochowski Zdzisław Goliński¹⁰⁷ i tenże biskup w 1961 r. utworzył też parafię w Strzelcach Wielkich¹⁰⁸.

Kościół pw. św. Stanisława w Brzeźnicy Starej

Brzeźnica Stara, jak sama nazwa sugeruje, to pierwsza lokalizacja miasta, które potem zostało przeniesione na nowe miejsce dając początek Brzeźnicy Nowej. W 1265 r. powstała tu parafia. W Brzeźnicy Nowej zbudowano świątynię w roku 1417, prawdopodobnie z fundacji Jagiełły, a niebawem erygowano przy niej parafię. Początkowo mogły istnieć dwie parafie. O kościele w Starej Brzeźnicy jest mowa za czasów Jana Łaskiego, jako dawniej parafialnym. Ale później świątynia ta wspomiana jest jako filialna¹⁰⁹.

Dokładny opis tego kościoła znajdującego się na przedmieściu Nowej Brzeźnicy znamy z 1765 r. Położony był przy drodze do Dworzowic i Działoszyna. Nosił wezwanie św. Stanisława. Ołtarz wielki z obrazem Narodzenia Najświętszej Marii Panny i boczne św. Jakuba Apostoła i Świętej Trójcy¹¹⁰.

W 1779 r. znajdował się tu jeszcze drewniany kościół św. Stanisława, z trzema ołtarzami: św. Stanisława, św. Jakuba i św. Rocha. Dawniej była tu fundowana prebenda św. Mikołaja, zmieniona potem na prebendę św. Stanisława, ale ostatnimi czasy przeniesiono ją do kościoła parafial-

¹⁰⁴ Chodyński, *Brzeźnica*, s. 66–69.

¹⁰⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 112.

¹⁰⁶ *Katalog 1978*, s. 176–178.

¹⁰⁷ Tamże, s. 183–184.

¹⁰⁸ Tamże, s. 184–185.

¹⁰⁹ LB, t. 1, s. 486–487; zob. też *Katalog 1978*, s. 178.

¹¹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 990–991.

nego¹¹¹. Ta stara zabytkowa świątynia przetrwała do początku drugiej wojny światowej i została 3 września 1939 r. spalona przez Niemców, a odbudowana w 1947 r.¹¹²

Kościół filialny w Prusicku

We wsi Prusicko, w parafii Brzeźnica Nowa, znajdowała się świątynia drewniana, wystawiona w 1746 r. przez starostę ostrzeszowskiego, Wojciecha Męcińskiego, pod wezwaniem św. Barbary, z ołtarzem wielkim pod wezwaniem patronki i bocznymi Najświętszej Marii Panny i Pana Jezusa. Był zapis fundatora, aby wikariusze parafii odprawiali tu dwie msze każdego tygodnia¹¹³. Później kaplica ta uległa zniszczeniu, w 1864 r. została rozebrana¹¹⁴ i o niej nie wspominało. Nową świątynię, także drewnianą, wystawiono w 1943 r., a przy niej w 1957 r. erygowano samodzielną parafię¹¹⁵.

Kościół filialny w Strzelcach

W tej wsi świątynia, pod wezwaniem św. Tekli, istniała już w 1641 r., a w 1766 r., po spaleniu, odbudowana przez Jana Bąkowskiego, cześnika chalickiego, pod wezwaniem św. Tekli. Była to świątynia drewniana, z dachem pokrytym gontami. Znajdowały się w niej trzy ołtarze. Podczas wizytacji w 1779 r. kolator utrzymywał przy tej świątyni kapelana w osobie niejakiego Bykowskiego, kapłana diecezjalnego¹¹⁶. Jako kościół filialny dosyć dokładnie opisana w 1880 r. przez ks. Chodyńskiego przy opisie parafii Brzeźnica¹¹⁷.

Ta świątynia spłonęła w 1920 r. Ponieważ przy niej od dawna był osobny kapłan, dlatego po pożarze, w przystosowanym do tego budynku, sprawowano duszpasterstwo. Parafię erygowano kanonicznie w 1957 r., pod nazwą Strzelce Wielkie, a nową murowaną świątynię konsekrowano w 1961 r.¹¹⁸

Prepozytura szpitalna

Na przedmieściu, za mostem w kierunku południowym, znajdował się szpital pod wezwaniem Świętego Ducha, z własną drewnianą świątynią.

¹¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 232–233.

¹¹² *Katalog 1978*, s. 178.

¹¹³ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 991–993; Wiz. 73, s. 233.

¹¹⁴ Chodyński, *Brzeźnica*, s. 68.

¹¹⁵ *Katalog 1978*, s. 183–185.

¹¹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 233–234.

¹¹⁷ Chodyński, *Brzeźnica*, s. 68.

¹¹⁸ *Katalog 1978*, s. 184–185.

Jej rektorem czyli prepozytem, wspomnianym po raz pierwszy, był niejaki Piotr Gromadzki. Prawo patronatu należało do magistratu. Tenże szpital powstał w 1543 r., kiedy arcybiskupem gnieźnieńskim był Piotr Gamrat¹¹⁹, przy kościele zbudowanym w 1541¹²⁰.

Kościół szpitalny w 1683 r. nosił, obok wezwania Świętego Ducha, także drugie wezwanie św. Walentego. Nadal cieszył się dobrym uposażeniem. Obok stał przytułek. Jego prepozytem był Stanisław Siepiański¹²¹. Obowiązki prepozyta w 1759 r. spełniał tu Marcin Janiszewski. W ołtarzu wielkim znajdował się obraz Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. W jednym z bocznych obraz Najświętszego Zbawiciela, a w drugim św. Walentego. Natomiast rektorem tej świątyni, mającym zarząd, był wspomniany wyżej przy parafii w Brzeźnicy Feliks Szymański¹²².

O dacie erekcji tej prepozytury pamiętano jeszcze w 1779 r.: erygowana była w 1543 r. za arcybiskupa Piotra Gamrata, a jej kolatorami zostali mieszczanie. Kościół był drewniany, z drewna modrzewiowego wystawiony. Nosił wezwanie Świętego Ducha i św. Walentego. W 1779 r. stan jego nie był nadzwyczajny, bo nadwerężone były ściany, chociaż dach jeszcze dobry. Wyposażony w ołtarz wielki św. Walentego, a w górnej kondygnacji umieszczono wyobrażenie Trójcy Świętej. Znajdowały się dwa małe ołtarzyki, jeden z obrazem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny i drugi z wyobrażeniem Boga Ojca. Świątynia ta miała dobre wyposażenie w paramenty liturgiczne. Przy niej znajdował się szpital ubogich, ale przebywały w nim jedynie dwie ubogie kobiety i jeden stary mężczyzna. Chociaż było dawniejsze dobre uposażenie, to w ostatnich latach, z winy jego prepozytów, właściwie przestało dawać należne dochody. Dlatego aktualnie nie było tu prepozyta, a beneficjum to miał Walenty Tryksiński, dziekan brzeźnicki i proboszcz parafii Wiewiec, który obiecał, że odnowi uposażenie i stan tej prepozytury. Poprzednio prepozytem był tu Tomasz Karasiewicz, który przeszedł na probostwo w Widawie, nie zostawiając przy tej prepozyturze żadnego inwentarza. A uposażenie tej prepozytury, spisane bardzo dokładnie, dawniej było bardzo duże¹²³.

Bardzo dokładny jest opis świątyni szpitalnej z 1797 r. Świątynia drewniana, z modrzewia, wzmocniona ankrami. Prawo patronatu należało do dziedziczki wsi Zakrzówek Teresy Madalińskiej i mieszczan, przemienne

¹¹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 69–74; Wiz. 13, k. 196v–169v.

¹²⁰ ADWł, AAG. Wiz. 93, s. 31.

¹²¹ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 291–298.

¹²² ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 960–1001.

¹²³ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 244–256.

prezentujących rektora tej świątyni. Świątynia przedstawiała stan wystarczający, z trzema ołtarzami, należycie wyposażona i uposażona¹²⁴. Ale z biegiem czasu sama świątynia przestała istnieć, zaś uposażenie przeniesiono do kościoła parafialnego¹²⁵.

CHEŁMO

Parafia ta często zmieniała swoją przynależność dekanalną. Powstała najprawdopodobniej w XIII w.¹²⁶ Nazwę zawdzięcza położonemu w pobliżu największemu wzniesieniu w okolicy.

Jest to stara parafia, wspomniana wprawdzie pierwszy raz w 1389 r., ale początkami swoimi sięgająca daleko wcześniej. Jej wyjątkowość polegała na tym, że jeszcze w XVI w. miała jednocześnie trzech proboszczów. Stało się tak zapewne dlatego, że taka była wola fundatora kościoła. A była to posiadłość szlachecka i nieznanym z imienia fundator bardzo hojnie ją uposażył. W 1521 r. był tam kościół murowany, pod wezwaniem św. Mikołaja. Trzej proboszczowie wspólnie prowadzili duszpasterstwo, chociaż każdy dla części parafii do niego przypadającej. W praktyce jednak wybierali jednego kapłana jako kapelana czy raczej wikariusza, odpowiednio go wynagradzając. Tych proboszczów prezentowali właściciele poszczególnych wsi parafialnych. W tym czasie jednym z proboszczów był niejaki Jan Slaski z Dobryszyc, drugim Mikołaj z Kłodnic, a trzecim Mikołaj Sariusz Wolski, herbu Świnka. Sporządzający wykaz uposażenia tej parafii podał dokładnie, skąd płynęło uposażenie dla poszczególnych plebanów, niekiedy spoza terenu parafialnego. Na okręg parafialny składały się wsie Chełmo, Granice, Masłowice, Ochotnik, Strzelce Małe, Kraszewice, Koconia, Rudka, Goszczowa, Zagórze, Biestrzyków i Rogi¹²⁷.

Trudno dokładnie powiedzieć, od kiedy ustała praktyka trzech proboszczów. Prawdopodobnie wtedy, kiedy zmniejszało się uposażenie. W 1798 r. ustanawiano już jednego proboszcza. Po śmierci poprzednika, Teodora Siemińskiego, dziekana gnieźnieńskiego i kanonika warszawskiego, był nim Daniel Korabita Ostrowski, archidiakon kurzelowski¹²⁸. Widać z tego,

¹²⁴ ADWł, AAG. Wiz. 93, s. 23–26.

¹²⁵ Chodyński, *Brzeźnica*, s. 68.

¹²⁶ Librowski, *Indeks*, s. 82.

¹²⁷ LB, t. 2, s. 200–206.

¹²⁸ ADWł, AAG. Wiz. 93, s. 19–33.

że o parafię chełmską ubiegały się co znamienitsze osoby, co świadczyło o ciągłej znakomitości tego beneficjum, opisanego w r. 1801¹²⁹ i 1811¹³⁰.

Świątynia w Chełmie została powiększona w 1570 czy 1573 r. przez Jana Leżańskiego, kasztelana małogoskiego, przez dobudowanie kaplicy murowanej pod wezwaniem św. Anny, co uznawano nawet za zbudowanie nowego kościoła. Wizytowana parafia w 1811 r. miała kościół murowany i konsekrowany, pod wezwaniem św. Mikołaja, z murowaną kaplicą św. Anny. Proboszczem był od 1795 r. Daniel Korabita Ostrowski¹³¹.

Od 1818 r. parafia należała do diecezji kujawsko-kaliskiej. Kiedy wizytowano ją w 1825 r., za znanego już nam proboszcza Daniela Korabity Ostrowskiego, dziekana łowickiego, którego w parafii zastępował wikariusz Kasper Lipiński, murowany kościół ze sklepieniem murowanym w prezbiterium i kaplicą nie budził zagrożenia, chociaż zauważono, że mur w kaplicy był zarysowany. Wiernych było około 2100, a spowiadających się około 1800 osób¹³². Później okazało się konieczne odbudowanie tej świątyni.

Najpierw dokonano zabezpieczenia przez rozebranie tych części starej świątyni, które groziły zawaleniem. Dobudowano do zakrystii i prezbiterium nową nawę i dwie kaplice, pewnie dawną św. Anny i nową św. Józefa, co sprawiło, że ta świątynia miała fundamenty na kształt krzyża. Dokonano tego wspólnym wysiłkiem ówczesnego kolatora Ludwika Skórzewskiego, parafian i proboszcza. Ponownej przebudowy dokonano w 1889 r.¹³³

Parafia w 1880 r., za proboszcza Leopolda Paszkowskiego, liczyła 3776 wiernych¹³⁴, a w kilka lat później, w 1892 r., gdy proboszczem tu był Walenty Ziętkiewicz, naliczono już 4220 osób we wsiach Chełmo, Leonów, Marianka, Dąbrowa, Granice, Strzelce Małe, Jaskółki, Maśłowice, Krery, Bendzeń Maśłowski, Ochotnik, Koconia, Kraszewice, Łączkowice, Kawęczyn, Szreniawa, Zagórze, Goszczowa, Droków, Wólka, Biestrzyków Mały, Rudka, osada młyńska Świnia i Krzywdą¹³⁵.

Od 1925 r. parafia Chełmo należy do diecezji częstochowskiej¹³⁶.

¹²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 106, s. 17–20.

¹³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 455–476.

¹³¹ ADWł, AAG. Wiz. 106, s. 7–15; Wiz. 136, s. 445–474.

¹³² ADWł, ABKKal. Wiz. 7(201), k. 234v–235v.

¹³³ S. Chodyński, *Chełmno*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 69; *Katalog 1978*, s. 285.

¹³⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 69.

¹³⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 112.

¹³⁶ *Katalog 1978*, s. 284–286.

CIEŁĘTNIKI

Historia tej parafii związana jest z dziejami parafii w Żytnie, do której najpierw należała wieś, a potem od 1766 r. jako filia z kościołem¹³⁷. Wieś ta za czasów arcybiskupa Łaskiego oddawała dziesięcinę wikariuszom kapituły krzelowskiej i położona była na terenie parafii Żytno¹³⁸.

Fundatorem kaplicy, wkrótce nazywanej kościołem, okazał się właściciel wsi, Józef Bystrzanowski, łowczy piotrkowski, budując ją w 1741 r. Kaplica w tej wsi była już około 1745 r. Najpierw nie miała jeszcze swojego patrona¹³⁹, a potem dano wezwanie Przemienienia Pańskiego i bardzo wcześnie, bo już około 1760 r. odzywały się głosy, aby tam powstała nowa parafia¹⁴⁰. Spełniło się to niebawem, bo w 1767 r., w dużej mierze dzięki ówczesnemu właścicielowi, Sebastianowi Bystrzanowskiemu, zapewne synowi wspomnianego wyżej Józefa, który dał także uposażenie na utrzymanie proboszcza¹⁴¹.

Ten kościół drewniany został podniesiony do rangi parafialnego. Ta nowa parafia w 1779 r. obejmowała tylko wieś parafialną. Świątynia jednak znajdowała się, według oceny wizytatora z tego roku, w stanie średnim. Ale znajdowały się w niej trzy ołtarze, z nich wielki Przemienienia Pańskiego i boczne św. Józefa i Matki Boskiej. Wyposażenie w paramenty liturgiczne nie było zbyt bogate, nie było też w tej nowej parafii żadnego bractwa, ale był zapis uczyniony przez Józefa Bystrzanowskiego, aby zaprowadzić bractwo Pocieszenia Najświętszej Marii Panny. Był też zapis na urządzenie przytułku dla ubogich oraz na powiększenie stanu paramentów liturgicznych. Proboszczem tej nowej parafii został Melchior Stawicki¹⁴². Jak wspomniano już wyżej, parafię wydzielono z parafii w Żytnie¹⁴³.

Dokładny opis parafii podano w protokole wizytacyjnym z 1800. Świątynia drewniana w dobrym stanie tak z zewnątrz, jak i wewnątrz. Prawo patronatu należało wtedy do Wojciecha Odrowąża. Parafią zarządzał Augustyn Glinicki, dominikanin, który był tu od 1781 r. Nie była to wielka parafia,

¹³⁷ Librowski, *Indeks*, s. 85.

¹³⁸ LB, t. 1, s. 557; ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 802–815.

¹³⁹ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 272.

¹⁴⁰ ADWł, AAG. Wiz. 37, s. 25–27; Wiz. 59, s. 802–815; Wiz. 68, s. 8–10.

¹⁴¹ ADWł, AAG. Wiz. 68, s. 8–10.

¹⁴² ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 155–162; S. Chodyński, *Ciełętniki*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 70–72; *Katalog 1978*, s. 225–226.

¹⁴³ ADWł, AAG. Wiz. 93, s. 37–46.

skoro naliczono wówczas 200 wiernych¹⁴⁴. Następne lustracje miały miejsce w 1801 i 1811 r. Była tam świątynia drewniana. W 1801 r. opis parafii sporządził Akwilinus Zglinicki, zakonnik karmelita, ówczesny zarządca parafią Cielętniki¹⁴⁵. Proboszczem parafii od 1810 r. był Sebastian Rączkowski¹⁴⁶.

Z rokiem 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Wizytowana przez dziekana w 1824 r., kiedy proboszczem od około 1812 r. był Sebastian Pawłowski. Prawo kolatorskie należało do Józefy z Rychłowskich Furkałowej, miejscowej dziedziczki. Drewniany kościół przedstawiał stan niezły, ale potrzebna była podmurówka fundamentów. Parafię tworzyła sama wieś Cielętniki. Nie było szpitala ani funduszu dla ubogich. W szkole uczył niejaki Antoni Cierpiałowski, ucząc dziewięcioro dzieci, a wynagrodzenie dawali składający się parafianie. Obowiązki organisty pełnił Franciszek Borowiecki. Wiernych ogółem naliczono około 300, z czego spowiadających się było około 250 osób¹⁴⁷. Pod koniec wieku, około 1880 r., za proboszcza Teodora Naruszewicza przybyło wiernych i naliczono ich 1230¹⁴⁸, w 1892 r., za proboszcza Teofila Żychowicza, wiernych było już 1798. Parafia obejmowała wówczas wsie Cielętniki, Soborzyce, Cudków, Brzozówki, Ignacew i osadę młyńską Cielętniki¹⁴⁹.

Od 1925 r. parafia ta znalazła się w diecezji częstochowskiej¹⁵⁰.

DĄBROWA ZIELONA

Obecnie wieś, dawniej pisana Dąbrowa, teraz nosi nazwę Dąbrowa Zielona. Była to wieś szlachecka Dąbrowskich herbu Poraj. Miejscowość tę nadał książę kujawski Konrad Mazowiecki wojewodzie łęczyckiemu Spytgniewowi, co potwierdził w 1248 r. książę kujawski Kazimierz. I tak Dąbrowa stała się miejscem, gdzie ród wywodzący się od Spytgniewa przyjął nazwę Dąbrowskich. Prawdopodobnie to tenże Spytgniew wystawił tu pierwszy kościół, jak niektórzy przyjmują, że modrzewiowy. Istnienie parafii potwierdzone w 1441 r. Ten kościół pod wezwaniem św. Jakuba Apostoła i św. Stanisława

¹⁴⁴ ADWł, AAG. Wiz. 101, s. 7–9.

¹⁴⁵ ADWł, AAG. Wiz. 106, s. 17–20.

¹⁴⁶ ADWł, AAG. Wiz. 101, s. 7–9; Wiz. 106, s. 18–20; Wiz. 136, s. 479–486.

¹⁴⁷ ADWł, ABKKal. Wiz. 7(201), k. 52–58v.

¹⁴⁸ Chodyński, *Cielętniki*, s. 70.

¹⁴⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 112–113.

¹⁵⁰ *Katalog 1978*, s. 225–226.

miął w 1521 r., z prezentacji aktualnego właściciela wsi, proboszcz, niejaki Jan z Pilicy, który miał do pomocy w duszpasterstwie kapelana, tyle iż nie podano jego imienia. A było to spora parafia, skoro należało do niej około 10 wsi, mianowicie oprócz wsi parafialnej Raczkowice, Maluszyce, Borowce, Chalinice, Rogaczew, Zalas, Olbrachcie, Knieja, Babie i Dąbek¹⁵¹.

Dąbrowscy nadal opiekowali się parafią, bo skoro w 1554 r. drewniana świątynia upadła, Stanisław Dąbrowski, miejscowy dziedzic a zarazem proboszcz, a także kanonik gnieźnieński i krakowski, zbudował nową, murowaną z cegły, na planie krzyża. Konsekrował ją około 1570 r. biskup sufragana gnieźnieński, Stanisław Fałęcki, pochodzący z zakonu cystersów. Okazało się, że była to wspaniała świątynia, bo też jej fundator miał wystarczające uposażenie, aby taką zbudować; a jednak fakt, że proboszczowie zazwyczaj na miejscu nie rezydowali powodował, że z biegiem czasu i ona będzie zaniedbana, chociaż długo zasługiwała, aby nazywać ją nawet bazyliką¹⁵².

Ta świątynia w 1636 r. wyglądała dobrze. Kościół murowany i konsekrowany. Tak tabernakulum, jak i chrzcielnica utrzymane należycie. Relikwie, jakie się znajdowały, należycie przechowywane. Relikwie patronów bywały wystawiane na ołtarz podczas dni uroczystych. Paramenty liturgiczne stosunkowo nieliczne. Ołtarzy cztery, ale we dwóch tylko znajdowały się obrazy. Posadzka częściowo z cegły. Ambona na miejscu nieco podniesionym. Ławki należycie ustawione. Pośrodku figura Chrystusa Ukrzyżowanego. Organy, a raczej pozytyw dobry. Kościół posiadał należyte zamknięcie. Dach dobry. Kolatorem aktualnie był Stanisław Koniecpolski, kasztelan krakowski. Parafia miała wystarczające uposażenie. Spowiadających się na Wielkanoc naliczono około 600 osób. Jan Dąbrowski, kasztelan wieluński fundował przytułek; opiekował się nim proboszcz z witrykusami¹⁵³.

O wiele więcej dokładnych wiadomości mamy z lustracji z 1683 r. Kolatorem wówczas był Mikołaj Przerębski, kasztelan sądecki, szydłowiecki i starosta tuszyński. W świątyni znajdowało się pięć ołtarzy z obrazami, ładnie ozdobionymi. Bardziej dokładnie spisano paramenta liturgiczne. Poza wsią, w odległości 4 stadiów, znajdowała się kaplica pod wezwaniem św. Joachima, która miała zapisany dochód roczny od 3000 florenów. Proboszczem był aktualnie Władysław Przerębski, który rezydował na miejscu.

¹⁵¹ LB, t. 1, s. 514–515.

¹⁵² ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 219v–220v.; S. Chodyński, *Dąbrowa*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 72–74; *Katalog 1978*, s. 328.

¹⁵³ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 140–143.

Miał wikariusza, Wojciecha Bieckiego, doktora filozofii na Uniwersytecie Krakowskim. Proboszcz wystawił dom dla ubogich¹⁵⁴.

Dokładnie, z opisem przechowywanych relikwii, stanu tabernakulum, chrzcielnicy i dokładnym wyliczeniem paramentów liturgicznych, zapoznaje nas wizytacja z 1712 r., w której opisano także stan kościoła. Proboszczem był Jan Bieleński. Nie miał wikariusza, bo sam rezydował na miejscu. Na terenie parafii nadal stała kaplica murowana, pod wezwaniem św. Joachima i św. Rocha, konsekrowana wraz z ołtarzem przez biskupa sufragana krakowskiego, Mikołaja Oborskiego w 1676 r. Położona była w kierunku wsi Przyrów, gdzie szczególną cześć odbierała św. Anna, stąd zapewne wezwanie tej kaplicy: św. Joachima. Było nawet przewidziane dla niej pewne uposażenie¹⁵⁵.

Podana wyżej uwaga, że brak rezydencji proboszczów miał negatywny wpływ na stan świątyni odnotowana została podczas wizytacji z 1729 r. Probostwo to miał Andrzej Franciszek Strumiłło, kanonik wolborski i prepozyt szpitala, na miejscu w parafii nierezydujący, a nawet nie był obecny podczas wizytacji ówczesny wikariusz, Wojciech Kisielewicz. Dlatego wiele uwag musiał zapisać wizytator w zarządzeniu powizytacyjnym¹⁵⁶.

I rzeczywiście, z kolejnej lustracji parafii, przeprowadzonej w 1746 r., gdy jeszcze był tu wyżej wspomniany proboszcz, poczyniono wiele uwag odnoszących się do koniecznych napraw, co należy przypisać jego niedbałości. Nie wspomniano tu o wikariuszu. Toteż wizytator znowu miał wiele różnych uwag¹⁵⁷. Nie pozostało to bez echa, bowiem od 1750 r. nastął tu, z prezenty miejscowego dziedzica, nowy proboszcz, Stanisław Oszczewski. Wprawdzie stwierdzono, że posiadał on w archidiecezji tylko jedno beneficjum, ale chociaż był także kanonikiem wiślickim w diecezji krakowskiej, to zawsze przy parafii rezydował¹⁵⁸.

Świątynia nosząca wezwanie św. Jakuba, w 1765 r. tego patrona czciła w ołtarzu wielkim oraz miała jeszcze cztery ołtarze boczne. W 1775 r. probostwo w Dąbrowie miał nadal Stanisław Oszczewski, ale teraz już kanonik kolegiaty kieleckiej i proboszcz w Lelowie i Dąbrowie, mając dyspensę na posiadanie dwóch beneficjów. Rezydował w Dąbrowie. Nie miał stałego wikariusza, ale korzystał z pomocy zakonników bernardynów. Poza wsią,

¹⁵⁴ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 264–266.

¹⁵⁵ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 597–604; Wiz. 68, s. 5–6.

¹⁵⁶ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 219v–220v.

¹⁵⁷ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 279–282.

¹⁵⁸ ADWł, AAG. Wiz. 37, s. 32–35.

w kierunku Przyrowa, znajdowała się murowana kaplica, którą w 1605 r. fundował w swoich dobrach Jan Wojciech Dąbrowski, kasztelan wieluński. Nosiła wezwanie św. Joachima. Aktualny proboszcz zbudował, czy raczej odbudował przytułek, mający zapisane dawne uposażenie dla sześciu ubogich¹⁵⁹. On też remontował kościół w Dąbrowie, który w 1779 r. znajdował się w dobrym stanie¹⁶⁰. W 1787 r. dach świątyni pokryto miedzią¹⁶¹.

Kiedy wizytowano tę parafię w 1801 r., świątynia murowana pozostawała w stanie dobrym. Prawo patronatu należało do Sołtyków. Od 1787 r. probostwo to utrzymywał Dominik Franciszek Piotrowski mający do pomocy kapelana czy wikariusza, w osobie Wojciecha Koniecznego. Była to dosyć obszerna parafia licząca wówczas 1445 wiernych¹⁶². W 1811 r. proboszczem był od 1787 r. Dominik Franciszek Piotrowski¹⁶³. O innych wiadomościach tej parafii dotyczących, obszernie napisał ksiądz Chodyński¹⁶⁴.

Parafia ta od 1818 r. należała do diecezji kujawsko-kaliskiej. Okazało się, że w ostatnim czasie wiele musiano zrobić przy kościele, który był w dobrym stanie, kryty miedzią. Kolatorem wówczas był Stanisław z Kurozwek hrabia Męciński, a proboszczem Franciszek Dominik Piotrowski. Za wsią nadal stała kaplica św. Joachima. Szpital dla ubogich miał wprawdzie dawny zapis na młynie Knieja na utrzymanie dla sześciu ubogich, ale dochód ten już nie dochodził. Parafia liczyła wówczas ogółem 1700 wiernych, z czego do spowiedzi wielkanocnej zobowiązanych było 1186 osób¹⁶⁵.

Za proboszcza Lucjana Teofila Stockiego, w 1880 r., liczyła 2897 parafian¹⁶⁶, a w 1892 r., gdy administratorem parafii był Konrad Chęciński, wiernych było 3520, parafia zaś obejmowała wsie: Dąbrowa, Raczkowice, Olbrachcie, Nowa Wieś, Lipie, Borowce, Święta Anna, Ulesie, Dąbek, Milionów, Smyków, Babie, Knieja, Rogaczew, Maluszyce, Zalas i Kolonia Raczkowice¹⁶⁷.

Od 1925 r. parafia ta znalazła się w diecezji częstochowskiej¹⁶⁸.

¹⁵⁹ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 839–852; Wiz. 68, s. 5–8.

¹⁶⁰ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 141–155.

¹⁶¹ ADWł, AAG. Wiz. 94, s. 49–57.

¹⁶² ADWł, AAG. Wiz. 101, s. 11–14.

¹⁶³ ADWł, AAG. Wiz. 68, s. 5–8; Wiz. 93, s. 49–57; Wiz. 106, s. 21–23; Wiz. 131, s. 8–10; Wiz. 136, s. 489–499; *Katalog 1978*, s. 328.

¹⁶⁴ Chodyński, *Dąbrowa*, s. 72–74.

¹⁶⁵ ADWł, ABKKal. Wiz. 7(201), k. 62–80v.

¹⁶⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 74.

¹⁶⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 113.

¹⁶⁸ *Katalog 1978*, s. 327–328.

DMENIN

Początki tej parafii mogą być związane z właścicielami wsi, Kobielskimi herbu Poraj, ale nie wiadomo dokładnie, kto i kiedy zbudował tu pierwszą świątynię, przy której powstała parafia. Przyjmuje się, że mogło to nastąpić w XIV w. Istniała na pewno w 1398 r. Pierwotnie mogła nosić nazwę Dminin. Około 1521 r. kościół tamtejszy, bliżej nieopisany, nosił wezwanie Szymona i Judy Tadeusza Apostołów. Pozostawał prawa patronatu miejscowych dziedziców, niepodanego imienia, a proboszczem z ich prezenty był Jan z Radomska. Do parafii należały miejscowości Dmenin, Kuchary, Gośławice, Łagiewniki, Smotryszów i Dziepuć¹⁶⁹.

Kościół w Dmeninie w 1636 r. był drewniany i konsekrowany, z trzema ołtarzami dobrze ozdobionymi i z obrazami, tabernakulum znajdującym się na wielkim ołtarzu i chrzcielnicą. Posiadał niezbędne wyposażenie w paramenta liturgiczne, ławki i ambonę. Był dobrze zamykany i z dobrym dachem. Parafia posiadała wystarczające uposażenie. Naliczono około 500 spowiadających się osób¹⁷⁰. Wieś ta pozostawała w ręku Kobielskich, bowiem w 1683 r. właścicielem był Mikołaj Kobielski, kolator parafii. Proboszczem był Jakub Smolnicki. Parafian zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych naliczono około 400¹⁷¹. Jeszcze dokładniejszy stan poznajemy z 1712 r. Proboszcz był ten sam, co poprzednio. W parafii pojawiła się kaplica pod wezwaniem św. Leonarda, we wsi zwanej Łagiewniki, potem niekiedy nazywanej Bugaj, w której, na podstawie zezwolenia władzy kościelnej, były niekiedy sprawowane nabożeństwa¹⁷².

Okazuje się, że w 1729 r. kościół w Dmeninie był w części drewniany, a w części murowany. Pewnie przeszedł jakąś naprawę, ponieważ znajdowało się w nim pięć ołtarzy. Wielki poświęcony był Matce Boskiej, boczny po stronie południowej nosił wezwanie św. Anny i drugi św. Stanisława, a po przeciwnej jeden miał wezwanie św. Jakuba, a drugi św. Antoniego. Do kaplicy zaś św. Leonarda, w święto patrona, przybywało mnóstwo wiernych. Proboszczem w tym czasie był Franciszek Woliński. Jednak wizytator stwierdził, że kościół tak z zewnątrz, jak i wewnątrz, oraz zabudowania plebańskie wymagały naprawy¹⁷³.

¹⁶⁹ LB, t. 1, s. 506–507; Librowski, *Indeks*, s. 88; *Katalog 1978*, s. 499–419.

¹⁷⁰ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 154–155.

¹⁷¹ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 255–256.

¹⁷² ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 635–639.

¹⁷³ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 231v–232.

Okazało się, że niebawem przystąpiono do zrealizowania powyższego zalecenia, a podjął się tego kolator; był nim Franciszek Kobielski, przedtem sufragan włocławski (1725–1736), a potem biskup kamieniecki (1736–1739) i łucki (1739–1755), właściciel Dmenina, który w 1746 r. rozpoczął rozbudowę kościoła. Była to już świątynia murowana, kryta dachówką. Proboszczem wówczas był Józef Lachocki. Fundator konsekrował nową świątynię w 1748 r.¹⁷⁴ Wspomniana wyżej kaplica św. Leonarda miała wizerunek patrona, który cieszył się szczególną czcią wiernych, czego dowodem były liczne wota w niej się znajdujące. Od 1755 r. probostwo otrzymał, z prezenty dziedzica wsi Dmenin, Stanisław Kajkowski¹⁷⁵.

Dożywotnio wieś Dmenin należała do Marianny z Bąkowskich z pierwszego małżeństwa Kobielskiej, z drugiego Szwidzińskiej. Świątynia murowana, z trzema ołtarzami. Bractwo Świętej Trójcy założone w 1741 r. Od 1755 r. probostwo miał Stanisław Kajkowski. W miejscowości zwanej Bugaj, na terenie wsi Łagiewniki, znajdował się kościół drewniany wystawiony przez Turckiego, archidiakona gnieźnieńskiego, pod wezwaniem św. Leonarda. Wyposażony w trzy ołtarze, wielki św. Leonarda i boczne Siedmiu Ran Pana Jezusa i Matki Boskiej. Obraz św. Leonarda uważany był za łaskami słynący. Świątynia ta miała własne wyposażenie w argenteria. Wota dziękczynne spisano i przechowywano w kościele parafialnym¹⁷⁶.

W 1775 r. prawo kolatorskie przeszło na Mariannę Kobielską, ale posiadaczem wsi był aktualnie Stanisław Bąkowski. Świątynia miała trzy ołtarze: wielki Świętej Trójcy i boczne Matki Boskiej i św. Franciszka. Nadal funkcjonowała kaplica św. Leonarda, z trzema ołtarzami na nowo urządzonymi, a odprawiał w niej proboszcz miejscowy, którym był Stanisław Łodziński, rezydujący na miejscu. Miejscowy przytułek dawał opiekę dwom ubogim¹⁷⁷.

Ta świątynia pod wezwaniem św. Szymona i Judy Tadeusza, w 1779 r. wymagała już naprawy, ponieważ zacieki z dachu uszkadzały mury. Ale bogate było jej wyposażenie w paramenty liturgiczne. Ołtarz wielki pod wezwaniem Świętej Trójcy, a boczne Najświętszej Marii Panny i św. Franciszka. Przy parafii działało bractwo Świętej Trójcy, założone przez Franciszka Kobielskiego, fundatora świątyni. Probostwo miał wówczas Wincenty Stobiecki. Jej kolatorem był Ksawery Turcki, dziedzic Dmenina, Dziepułci i Łagiewnik. Ponadto w parafii,

¹⁷⁴ ADWŁ, AAG. Wiz. 17, k. 264–266; *Katalog 1978*, s. 410.

¹⁷⁵ ADWŁ, AAG. Wiz. 37, s. 42–46.

¹⁷⁶ ADWŁ, AAG. Wiz. 59, s. 876–887.

¹⁷⁷ ADWŁ, AAG. Wiz. 68, s. 23–25.

we wsi Łagiewniki, znajdował się kościółek pod wezwaniem św. Leonarda, dosyć dobrze utrzymany, z ołtarzami św. Leonarda, Przemienienia Pańskiego i Matki Boskiej Bolesnej. Był też przytułek, który z zapisu wspomnianego wyżej fundatora świątyni powinien dawać schronienie dla pięciu ubogich, ale aktualnie nikogo z nich nie było, zaś w budynku tym mieszkał organista¹⁷⁸.

Proboszczem parafii, po dobrowolnej rezygnacji Wincentego Ferreriusza Stobieckiego, od 1783 r. został Adam Jurkowski. Parafia obejmowała wsie Dmenin, Gosławice, Dziepuć, Łagiewniki, Kuchary, Smotryszów i Kuźnica i liczyła 707 wiernych. We wsi Łagiewniki znajdowała się kaplica pod wezwaniem św. Leonarda¹⁷⁹.

Świątynia murowana służyła parafii w 1811 r., gdy proboszczem był i to już od 1783 r. Adam Jurkowski. Do parafii należały wsie Dmenin, Gosławice, Dziepuć, Łagiewniki, Kuchary, Smotryszów i Kuźnica. We wsi Bugaj, chociaż nie wymienionej wśród wsi parafialnych, ale tu wspomnianej, znajdował się kościółek św. Leonarda¹⁸⁰.

Przez ponad 100 lat, w latach 1818–1925, parafia znajdowała się w diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1825 r. proboszczem w Dmeninie był Wojciech Adamski, a kolatorem Józef hrabia Małachowski. Parafia liczyła 953 osoby, z czego przystępujących do Komunii Wielkanocnej było 757 wiernych. Nadal kościół św. Leonarda cieszył się licznymi wiernymi gromadzącymi się tu na przypadające na dzień 6 listopada święto patrona oraz na uroczystość Przemienienia Pańskiego¹⁸¹. Około 1880 r., za proboszcza Sylwana Rajskiego, parafia liczyła 2348 wiernych¹⁸², a w 1892 r., gdy proboszczem był Ludwik Chmieleński, było ich 2254 we wsiach Dmenin, Gosławice, Łagiewniki, Kuźnica, Smotryszów, Dziepuć, Amelin, Posadówka, Łowicz, Brzezinki, Zabłocie, Bugaj, Zalesie, Teodorów i Łazy¹⁸³.

Od 1925 r. parafia w diecezji częstochowskiej¹⁸⁴.

Kaplica pw. św. Leonarda w Bugaju (Łagiewnikach)

Na terenie parafii Dmenin pojawiła się kaplica pod wezwaniem św. Leonarda, we wsi zwanej Łagiewniki, potem niekiedy nazywanej Bugaj, w któ-

¹⁷⁸ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 101–112.

¹⁷⁹ ADWł, AAG. Wiz. 101, s. 15–19.

¹⁸⁰ ADWł, AAG. Wiz. 106, s. 25–27; Wiz. 136, s. 507–518.

¹⁸¹ ADWł, ABKKal. Wiz. 7(201), k. 268–279v.

¹⁸² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 74.

¹⁸³ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 113.

¹⁸⁴ *Katalog 1978*, s. 409–410.

rej, na podstawie zezwolenia władzy kościelnej, były niekiedy sprawowane nabożeństwa¹⁸⁵. Później, jak to widziano przy opisie parafii Dmenin podczas wizytacji w 1825 r., kaplica pod wezwaniem św. Leonarda była licznie odwiedzana przez wiernych, zwłaszcza w uroczystość odpustową ku czci tego świętego przypadającą w dniu 6 listopada oraz na uroczystość Przemienienia Pańskiego. Była to więc kaplica publiczna. Proboszczem wówczas był Wojciech Adamski¹⁸⁶. Kościółek ten odnawiany w 1862 r. i upiększony murowaną wieżą nakładem hrabiny Antoniny Ankwicz Skarbkowej i konsekrowany, służy nadal okolicznym wiernym. Razem z parafią Dmenin kościół ten od 1925 r. należy diecezji częstochowskiej i nadal jest to świątynia filialna we wsi Bugaj-Łagiewniki, w parafii Dmenin¹⁸⁷.

DOBRYSZYCE

Sama miejscowość jest stara, o czym świadczy znajdujące się tam cmentarzysko przedhistoryczne¹⁸⁸. Pozostawała jako wieś królewska i zapewne jeszcze któryś z książąt fundował tu kościół, wspomniany w aktach archidiecezji gnieźnieńskiej wprawdzie dopiero w 1460 r., ale jego metryka musi być o wiele starsza. Za arcybiskupa Jana Łaskiego kościół nosił wezwanie św. Bartłomieja, pozostawał patronatu królewskiego, a proboszczem wówczas był Stanisław z Radomska. Parafia obejmowała wsie Dobryszyce i Zalesiczki oraz pięć osad młyńskich, jedna nie zidentyfikowana Sthapki, Olszyna, Widawa, Ruda i Dobra. Parafia miała swoje uposażenie, w *Liber beneficiorum* dobrze opisane¹⁸⁹.

Znajdowała się w dekanacie radomszczańskim. W 1636 r. świątynia tamtejsza, św. Bartłomieja, była drewniana, wystarczająco wyposażona i uposażona. Istniał też szpital dla ubogich fundowany przez Annę Koniecpolską i Aleksandra Koniecpolskiego. Na uposażenie miał dziesięcinę z Niewierowic. Przebywało w nim sześcioro ubogich. Niestety, nie podano w tej wizytacji nazwiska proboszcza¹⁹⁰. O wiele więcej wiadomo jest z 1683 r. Proboszczem,

¹⁸⁵ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 635–639.

¹⁸⁶ ADWł, ABKKal. Wiz. 7(201), k. 270.

¹⁸⁷ S. Chodyński, *Dmenin*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 74; *Katalog 1978*, s. 410.

¹⁸⁸ Br. Ch[lebowski], *Dobryszyce*, w: SGKP, t. 2, s. 83.

¹⁸⁹ LB, t. 1, s. 499–500.

¹⁹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 261–264.

wprawdzie nazwanym rektorem, był wówczas Adrian Skibicki, kanonik kruszwicki, proboszcz z Kamieńska, mający dyspensę na utrzymywanie kilku beneficjów, w parafii tej zatem nie rezydujący, ale miał tu wikariusza w osobie Wojciecha Karkuskiewicza. Parafia nadal patronatu królewskiego. Kościół należycie utrzymany, z czterema ołtarzami, z wyposażeniem w paramenty liturgiczne tu opisane i należycie uposażony¹⁹¹.

W międzyczasie parafia otrzymała nową świątynię. Kiedy w 1712 r. ją lustrowano, kościół miał pięć ołtarzy. Wielki św. Bartłomieja, patrona świątyni; po stronie ewangelii w prezbiterium ołtarz św. Anny i po tej samej stronie w nawie ołtarz Matki Boskiej. Natomiast po stronie lekcji w prezbiterium ołtarz z obrazem św. Rocha, a w nawie Aniołów Stróżów. Przy tym ołtarzu znajdowało się bractwo Aniołów Stróżów. Wizytator dokładnie spisał wszystkie paramenty liturgiczne. Świątynia murowana, dobrze utrzymana, bowiem aktualny proboszcz naprawił dach. Probostwo miał Paweł Przybielecki i rezydował w parafii, nie utrzymując wikariusza, ale wizytator miał w stosunku do jego zachowania pewne zastrzeżenia¹⁹².

Czy podana wiadomość z 1712 r., że świątynia była murowana, jest prawdziwa, można mieć wątpliwość, bowiem w 1729 r. wyraźnie powiedziano, że kościół w Dobryszycach jest drewniany. Jak dawniej, było w nim pięć ołtarzy. Wspomniane wyżej bractwo Aniołów Stróżów założone zostało przez prowincjała zakonu paulinów, Tobiasza Czechowicza, prawdopodobnie w 1695 r. Parafią zarządzał Jan Wolski, a parafia liczyła wówczas około 500 wiernych¹⁹³. Wiarygodność stwierdzenia, że świątynia parafialna była drewniana, potwierdzona została zapisem z 1746 r. mówiącym, iż jest ona bardzo stara i wymaga spiesznej naprawy w ścianach i dachu. Parafią zarządzał od 1745 r. Piotr Biberstein Rogala. Wizytator przypomniał, że powinno się zatroszczyć o bardzo starą świątynię, w czym powinien przyjść z pomocą wojewoda sieradzki i starosta z Radomska, ponieważ parafia była patronatu królewskiego. Ten sam proboszcz był w 1759 r., ale do tego czasu tak kościół, jak i dzwonnice podniesiono z ruin¹⁹⁴, tak iż w 1775 r. świątynia znajdowała się w należyтым stanie. Proboszczem był tu Stanisław Kolumna Walewski, kanonik pułtuski. Miał wikariusza w osobie Michała Kamińskiego, ale świątynia potrzebowała dalszych napraw¹⁹⁵.

¹⁹¹ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 250–252.

¹⁹² ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 658–664.

¹⁹³ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 238v–240.

¹⁹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 251v–253v; Wiz. 37, s. 16–19; Wiz. 59, s. 903–916.

¹⁹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 68, s. 19–21.

Drewniany modrzewiowy kościół wizytowano w 1779 r. i określono, że jest w stanie średnim. Dobrze wyposażony w paramenty liturgiczne. Było w nim pięć ołtarzy. Wielki pod wezwaniem św. Bartłomieja i boczne św. Anny, św. Elżbiety, Najświętszej Marii Panny i Aniołów Stróżów. Od 1770 r. probostwo to miał Stanisław Walewski. Nie miał innego beneficjum, pewnie chodziło o beneficjum duszpasterskie, ale dla wygody parafian utrzymywał kapelana¹⁹⁶.

Kościół parafialny w 1800 r. był bardzo stary i wymagający naprawy. Proboszczem był tu nadal wspomniany wyżej Walewski, posiadający to beneficjum od 1770 r.; miał teraz jeszcze parafię Kurzeszyn w dekanacie rawskim, gdzie często przebywał, ale w Dobryszycach nie miał wikariusza. Parafia liczyła wówczas 452 osoby. Stan kościoła w Dobryszycach i jego wyposażenie oraz stan gospodarstwa plebańskiego znamy ze spisu inwentarza dokonanego przez wspomnianego wyżej proboszcza, który w tym czasie osobiście sprawował tu duszpasterstwo¹⁹⁷.

Proboszcz Walewski pozostawał jeszcze w 1811 r. Wtedy kościół parafialny, opisany jako z drewna modrzewiowego, był już znacznie zniszczony. Prawo patronatu należało do miejscowego dziedzica. Parafie tworzyły wsie Dobryszyce, Karkoszki, Borowa, Młyn Zaleski, Młyn Piasek i Młyn Ruda¹⁹⁸.

Po 1818 r. Dobryszyce znalazły się w diecezji kujawsko-kaliskiej i najpierw włączone zostały do dekanatu brzeźnickiego. W latach 1828–1830 wybudowano nową i to murowaną świątynię, która została częściowo zniszczona przez pożar w 1875 r., ale odnowiona, została konsekrowana w 1881 r. przez biskupa włocławskiego, Wincentego Chościaka Popieła¹⁹⁹. Około 1880 r., za proboszcza Władysława Burchacińskiego liczyła 1450 wiernych²⁰⁰, a w 1892 r., gdy był tu proboszczem Jan Rutkowski, 1690 wiernych mieszkało we wsiach Dobryszyce, Zalesiczki, folwark Malutkie, Huta Brudzka, Borowa, Lefranów, Karkoszki, Żarki, Borowiecko, Ruda, Żaby, Kmiecizna, Kotlewy, osady młyńskie Wójcik i Zalesiczki, Piaskowizna i kolonia Janów²⁰¹.

Od 1925 r. parafia Dobryszyce należy do diecezji w Częstochowie²⁰².

¹⁹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 56–72.

¹⁹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 101, s. 21–24; Wiz. 106, s. 29; Wiz. 123, s. 5–11. ADWł, AAG.

¹⁹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 521–530.

¹⁹⁹ *Katalog 1978*, s. 412.

²⁰⁰ S. Chodyński, *Dobryszyce*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 74–75.

²⁰¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 113.

²⁰² *Katalog 1978*, s. 411–412.

DWORSZOWICE [KOŚCIELNE]

Wieś ta była niegdyś wsią królewską. Teraz nosi nazwę Dworszowice Kościelne. Monarchowie też zapewne ufundowali tu pierwszy kościół parafialny, wspominany w aktach pierwszy raz w 1401 r.²⁰³, a następnie w 1448 r. zanotowano, że dziesięciny z tej wsi należały do kolegiaty św. Floriana w Krakowie, ale parafia należała do archidiecezji gnieźnieńskiej. Za arcybiskupa Jana Łaskiego kościół tamtejszy nosił wezwanie św. Michała Archanioła. Parafia obejmująca tylko jedną wieś parafialną była prawa patronatu królewskiego, a probostwo miał niejaki Maciej z Podolina. Kiedy powstała tu parafia, dokładnie powiedzieć trudno²⁰⁴.

W 1636 r. Dworszowice pozostawały własnością monarszą. Kościół tamtejszy był drewniany, konsekrowany, z trzema ołtarzami i należycie wyposażony we wszystko co potrzebne oraz dobrze uposażony. Patronem parafii nadal był św. Michał Archanioł, ale dodano jeszcze 11 Tysięcy Męczenników. Parafia posiadała przytułek, w którym wówczas przebywały trzy osoby, ale specjalnego dlań uposażenia nie było. Była też szkoła, której budynek zamieszkiwał wówczas proboszcz, ale jego nazwiska nie podano. Parafia liczyła 220 wiernych²⁰⁵. Po proboszczu Wacławie Leszczyńskim, zmarłym przed 1683 r., był Jakub Węgliński. Parafię tworzyła jedynie wieś Dworszowice²⁰⁶. Od 1702 r. probostwo miał Stanisław Chobocki. Parafia liczyła około 200 wiernych²⁰⁷. Ten proboszcz pozostawał jeszcze w 1729 r., dobrze zasłużony dla tej parafii. Parafia obejmowała oprócz wsi parafialnej połowę wsi Łązek²⁰⁸. Ale wówczas parafia ta, z przywileju króla Augusta III, od 1717 r. była już prawa patronatu klasztoru paulinów w Częstochowie na Jasnej Górze²⁰⁹.

Nowi kolatorzy parafii dokonali znacznej naprawy starej świątyni, skoro miał ją konsekrować w 1738 r. biskup inflancki, Konstanty Moszyński²¹⁰. Fundowali oni nowe ołtarze i w 1747 r. wielki ołtarz z mensą murowaną

²⁰³ Tamże, s.179; Br. Ch[lebowski], *Dworszowice*, w: SGKP, t. 2, s. 235–236.

²⁰⁴ LB, t. 1, s. 525–526; S. Chodźński, *Dworszowice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 76–77.

²⁰⁵ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 99–102.

²⁰⁶ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 299–300.

²⁰⁷ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 526–530.

²⁰⁸ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 193–194v.

²⁰⁹ *Katalog 1978*, s. 179.

²¹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 19, s. 1131–1140.

miął wizerunek patrona, św. Michała Archanioła, boczny, po stronie południowej, miał wyobrażenie 11 Tysięcy Męczenników, a po stronie przeciwnej Matkę Boską Częstochowską. Natomiast stary ołtarz, ale nie określono gdzie położony, otrzymał obraz św. Wojciecha. Probostwo, zapewne z prezenty kolatorów paulinów, miał Tomasz Wieruszowski, który sam sprawował tu duszpasterstwo²¹¹ i pozostawał w parafii także w 1759 r.²¹²

Kiedy wizytowano parafię w 1765 r., rektorem kościoła był Aleksy Wydrychowicz, ustanowiony tu w 1760 r. Wizytator pozostawił dokładny opis świątyni, jej wyposażenia i uposażenia²¹³. Parafia pozostawała prawa patronatu paulinów jasnogórskich. Świątynia w 1779 r. znajdowała się w stanie dobrym. Około 1770 r. probostwo to otrzymał Jan Galewski. Ponieważ Dworszowice były wówczas własnością paulinów, ci założyli około 1779 r. w swoim dworze kaplicę prywatną²¹⁴.

Paulini byli kolatorami także w 1797 r. Uważano, iż tamtejszy kościół drewniany był z drewna modrzewiowego, z dachem gontowym, nieco uszkodzonym. Nosił nadal dawne wezwanie św. Michała Archanioła, i to wezwaniu nosił ołtarz wielki. Następne ołtarze to Matki Boskiej Częstochowskiej, św. Wojciecha i św. Urszuli. We dworze kaplica z indultem na sprawowanie nabożeństw, w której odprawiał prokurator, czyli zarządca majątku paulińskiego. Proboszczem był wówczas Wincenty Ferreriusz Stobiecki²¹⁵. Jego następcą w 1802 r. był Filip Multański. W tym czasie świątynia parafialna była znacznie, dla swojej starości, zniszczona. Ponieważ dotychczasowym kolatorom, paulinom, władze zaborcze zabrały majątek, powinności kolatora przeszły na rząd, ale chociaż proboszcz zwracał się o naprawę świątyni, nie miał konkretnej odpowiedzi²¹⁶.

Od 1818 r. parafia w diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1830 r. stara świątynia parafialna została zastąpiona nową, murowaną, wystawioną kosztem rządowym za uposażenie zabrane dotychczasowym kolatorom, paulinom, z udziałem finansowym parafian²¹⁷. Zdaje się, że znaczący udział w tej budowie miał nowy właściciel Dworszowic, Stefan Sławianowski. Nie była to duża parafia, skoro w 1880 r., za proboszcza Teodora Rakowskiego, liczyła

²¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 58v–61v.

²¹² ADWł, AAG. Wiz. 22, s. 12–13.

²¹³ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1131–1140.

²¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 328–335.

²¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 93, s. 33–40.

²¹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 118, s. 13–16.

²¹⁷ Chodyński, *Dworszowice*, s. 76–77.

658 wiernych²¹⁸. W 1892 r. proboszczem był Ignacy Zbirochowicz, który jednak tu nie rezydował, bo był kapelanem biskupa kujawsko-kaliskiego, Aleksandra Bereśniewicza. Duszpasterstwo sprawował Adam Susicki, wikariusz w parafii Wielgomłyny. Naliczono już 1002 wiernych, a parafia obejmowała wsie Dworszowice, Stoczki, kolonia Konstantynów, Płaszczynna, Łązek, Orczuchy, Płaczkki i opuszczoną miejscowość Żychy. Zaliczona była do dekanatu noworadomszczańskiego²¹⁹.

Od 1925 r. parafia znajduje się w diecezji częstochowskiej²²⁰.

GIDLE

Miejscowość Gidle kojarzy się tak z parafią, jak i znanym sanktuarium maryjnym. Przyjmuje się, że parafia w Gidlach mogła powstać nawet w początkach zakładania chrześcijaństwa w Polsce²²¹. Możliwe, iż jest to zbyt optymistyczna opinia, ale bez wątpienia to starożytna parafia, prawdopodobnie z XII wieku²²². Dawniej była to wieś szlachecka i przyjmuje się, że gniazdo rodowe Gidelskich czy Gidzielskich. Jeżeli przyjęłoby się za prawdziwy napis zachowany na jednej z belek modrzewiowych starej gidelskiej świątyni, miała powstać około 1059 r. Możliwe, iż przy wznoszeniu nowej świątyni wykorzystano elementy dawnej z tą wypisaną datą. Jakkolwiek by nie było, jest to stara parafia. Wspomniana w wykazach świętopietrza w 1398 r. Jednak sławę miejscowości przyniosła nie tyle parafia, ile nabożeństwo do Matki Boskiej rozwijające się dzięki znalezionej tam małej figurze, przy której powstało sanktuarium. O najdawniejszych dziejach parafii mamy stosunkowo mało wiadomości. Za arcybiskupa Jana Łaskiego tamtejsza świątynia nosiła wezwanie św. Marii Magdaleny, kolatorem parafii byli miejscowi dziedzice Gidzielscy, a probostwo miał niejaki Stanisław z Nowegopola. Do parafii należały wówczas miejscowości Gidle, Pławno, Gowarzów, Włynice, Kotlin, Ciężkowice, Wojnowice i Górka²²³.

Najstarszy protokół wizytacyjny z 1636 r. potwierdza, że świątynia była drewniana, z dobrym dachem, pod podanym wyżej wezwaniem. Wyposażona

²¹⁸ Tamże, s. 76.

²¹⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 114.

²²⁰ *Katalog 1978*, s. 179–180.

²²¹ Br. Ch[lebowowski], S.Ch., *Gidle*, w: SGKP, t. 2, s. 543–544.

²²² Librowski, *Indeks*, s. 91.

²²³ LB, t. 1, s. 516–518.

w trzy ołtarze oraz w podstawowe paramenty liturgiczne. Pozostawała nadal pod patronatem miejscowych dziedziców i była wystarczająco uposażona. Naliczono około 400 spowiadających się wiernych²²⁴.

Parafia znalazła się wkrótce pod patronatem zakonników kartuzów. Właścicielka bowiem wsi Gidle fundowała w 1642 r. klasztor kartuzom, znajdujący się poza wsią²²⁵. Od tej pory prawo patronatu parafii do nich należało.

W 1683 r. kościół miał już cztery ołtarze, wyposażony należycie w paramenty liturgiczne tu dokładnie spisane oraz dobrze uposażony. Proboszczem był Grzegorz Goczyński. Wikariusza nie posiadał. Przytułek tam się znajdujący nie miał własnego uposażenia. Przełożonym szkoły był niejaki Maciej Seczemski²²⁶. Następną lustrację przeprowadzono w 1717 r., kiedy proboszczem był Jan Widz. Parafii nadal służyła stara świątynia drewniana pod wezwaniem św. Marii Magdaleny²²⁷. Zdaje się, że świątynia ta ucierpiała od wichury, chociaż bliżej nie zanotowano o niej wiadomości, ale wspomniał o tym w 1729 r. wizytujący parafię. Prawo patronatu mieli kartuzi. Wizytator opisał stan tabernakulum, chrzcielnicę, trzech ołtarzy i wyposażenia świątyni. Zwrócił jedynie uwagę, że należało poprawić okna. Probostwo miał wówczas Józef Bystrzanowski, zawsze na miejscu rezydujący. Nie miał wikariusza, ale w razie potrzeby korzystał z pomocy zakonników dominikanów, którzy mieli w Gidlach swój klasztor. Przy parafii znajdował się przytułek dla kilku ubogich, żyjących z jałmużny²²⁸. Ten bardzo stary kościół służył parafii w 1746 r., ale określono, że znajdował się w bardzo złym stanie. Podczas wizytacji prawo patronatu chcieli sobie przywłaszczyć dominikanie gidelscy, ale przeor kartuzów okazał dokument przyznający im patronat nad parafią. Inna sprawa, że oni nie ratowali starej świątyni. Probostwo miał od 1745 r. Andrzej Kalinowski. Przy parafii był przytułek, dający schronienie dziewięciorgu ubogim²²⁹.

Gidle pozostawały nadal wsią dziedziczną zakonu kartuzów. Świątynia w 1765 r. wyposażona w trzy ołtarze: wielki z obrazem patronki, św. Marii Magdaleny, i boczne Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny i Aniołów Stró-

²²⁴ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 138–140.

²²⁵ ADWł, AAG. Wiz. 37, s. 47; Wiz. 59, s. 870; Wiz. 74, s. 70; Wiz. 101, s. 26; Wiz. 136, s. 563; S. Chodyński, *Gidle*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 77.

²²⁶ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 269–271.

²²⁷ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 588–593.

²²⁸ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 217v–219v.

²²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 285–287; Wiz. 37, s. 38–40.

zów, przy którym było bractwo Aniołów Stróżów. Proboszczem od 1755 r. był tu Andrzej Kalinowski. Na terenie parafii klasztory dominikanów i kartuzów²³⁰.

W 1775 r. proboszczem gidelskim był Piotr Przedborski, kanonik wielu kapituł i proboszcz w Pajęcznie. Rzadko tu przebywał, występując się zakonnikiem dominikaninem. Świątynia drewniana, z czterema ołtarzami, mianowicie św. Marii Magdaleny, Matki Boskiej, Aniołów Stróżów i czwarty przy wejściu do świątyni, z marmuru, gdzie dawniej znajdowała się łaskami słynąca figura Matki Boskiej, znajdująca się obecnie w kaplicy dominikanów²³¹. Tenże jednak proboszcz wiele razy tę świątynię restaurował w latach 1765–1769²³².

Od 1792 r. parafią zarządzał Kajetan Turowski, zawsze przy kościele rezydujący. On to w 1802 r. sporządził dokładny inwentarz paramentów liturgicznych. Świątynia gidelska, uważana za zbudowaną z drewna modrzewiowego, w 1768 r. przeszła restaurację, ale w 1811 r. już potrzebowała pewnej naprawy. Parafię tworzyły wówczas wsie: Gidle, Ruda, Stęszów, Górka, Niesulów, Wojnowice, Ciężkowice, Borowa, Łęg Pustkowie, Zabrodzie, Spalastry Pustkowie, Holendry, Kotlin, Chrostowa Pustkowie, Włynice i Skrzypiec. W 1800 r. parafia liczyła 1325 wiernych²³³.

Od 1818 r. parafia ta znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Podczas wizyty dziekańskiej w 1824 r. w Gidlach pamiętano o dawnej metryce powstania parafii i wizytator zapisał rok 1059 jako datę jej powstania, co nie wydaje się prawdą. Kościół modrzewiowy był już nieco uszkodzony, ale wzmocniono go żelaznymi ankrami. Probostwem gidelskim administrował Józef Łukaszewicz, jednocześnie proboszcz w Borownie, ale rzadko tu bywał, a powinności parafialne spełniał Paweł Tarnawski ze zniesionego klasztoru kartuzów. Szpital dla ubogich całkowicie zniszczony i nikt w nim nie przebywał. Szkoła w Gidlach z nauczycielem Józefem Koczanowskim, aczkolwiek utrzymywana ze składki parafian, ale dzieci uczyły się jedynie zimą. Cała parafia liczyła wówczas około 2040 osób²³⁴.

Ten kościół parafialny służył dalej, gdy ta od 1818 r. należała do diecezji kujawsko-kaliskiej, aż do 1879 r. gdy wobec daleko posuniętego zniszcze-

²³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 863–876.

²³¹ ADWł, AAG. Wiz. 68, s. 33–35.

²³² ADWł, AAG. Wiz. 37, s. 38–40; Wiz. 68, s. 33–36; Wiz. 74, s. 62–70; Wiz. 75, s. 13–15; Wiz. 93, s. 81–100; Wiz. 106, s. 31–33; Wiz. 123, s. 13–16; Chodyński, *Gidle*, s. 78; *Katalog 1978*, s. 229.

²³³ ADWł, AAG. Wiz. 86, s. 31–33; Wiz. 101, s. 25–28; Wiz. 125, s. 13–16; Wiz. 136, s. 539–563.

²³⁴ ADWł, ABKKal. Wiz. 7(201) k. 2–8.

nia, nabożeństwa parafialne przeniesiono do pokartuzkiego kościoła pod wezwaniem Bolesci Matki Bożej²³⁵.

Parafia Gidle w 1892 r., za proboszcza Wincentego Kochanowicza, gdy świątynią parafialną był kościół pokartuzki, liczyła 3820 wiernych i obejmowała wsie Gidle, Górka, Wojnowice, Ciężkowice, Młynek, Ignaców, Michałpól, Spalastry, Graby, Zabrodzie, Borowa, Włynice, Ojrzeń, Kotlin, Chrostowa, Stęszów, Niesulów i Skrzypiec. We wsi Gidle była nadal stara świątynia św. Marii Magdaleny i kościół dominikański²³⁶.

Na szczęście zrozumiano, że dawna świątynia parafialna św. Marii Magdaleny to cenny zabytek i staraniem proboszcza Adama Bukowskiego w 1921 r. został gruntownie restaurowany. Od 1925 r. parafia należy do diecezji częstochowskiej. Stara świątynia św. Marii Magdaleny, teraz odrestaurowana, jest ponownie siedzibą parafii, a dawny kościół kartuzów jest świątynią filialną²³⁷.

Kościół i klasztor kartuzów

Wspomniano wyżej o kartuzach, którzy fundowani tu, przez wiele lat byli kolatorami parafii, ale też dostali klasztor, najpierw drewniany, z fundacji dziedziczki, Zuzanny z Porębińskich Oleskiej, zbudowany w 1646 r., zastąpiony potem murowanym, konsekrowanym w 1767 r., który później służył jako parafialny²³⁸. Klasztor kartuzów skasowano w 1819 r., ale zakonnicy byli do czasu śmierci ostatniego z nich w 1839 r. W 1825 r. było w nim jedynie dwóch zakonników, a z nich jeden pomagał w parafii²³⁹. Parafia korzystała z kościoła pokartuzkiego już od 1832 r. Kiedy nabożeństwa parafialne powróciły do dawnego kościoła parafialnego św. Marii Magdaleny, świątynia pokartuzka spełnia rolę świątyni filialnej²⁴⁰.

Kościół i klasztor dominikanów

Drugą świątynią w Gidlach jest kościół z klasztorem dominikanów. Powodem, dla którego Gidle stać się miały miejscem szczególnej czci oddawanej Matce Bożej, stało się znalezienie w 1515 r. na terenie parafii, przez wieśniaka

²³⁵ Chodyński, *Gidle*, s. 79.

²³⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 114.

²³⁷ *Katalog 1978*, s. 228–231.

²³⁸ ADWł, AAG, Wiz. 37, s. 47; Wiz. 59, s. 870; Wiz. 74, s. 70; Wiz. 101, s. 26; Wiz. 136, s. 563; Chodyński, *Gidle*, s. 77.

²³⁹ ADWł, ABKKal. Wiz. 7(201), k. 9.

²⁴⁰ Tamże; *Katalog 1978*, s. 230; H. Gapski, J. Związek, *Gidle*, w: EK, t. 5, kol. 1056–1057.

Jana Czczka, niewielkiej figury Matki Boskiej. Umieszczona najpierw na drewnianym słupie, potem w prowizorycznej kapliczce zbudowanej przez właściciela wsi Marcina Gidelskiego. Okazało się, że zyskała sławę jako źródło łask. Ostatecznie w 1616 r. z fundacji Anny Dąbrowskiej z Russocic wybudowano murowaną kaplicę, przy której osadzono dominikanów, dając początek ich klasztorowi. To oni spisywali łaski otrzymywane przez wstawiennictwo Maryi, tak iż w 1616 r. uznano tę figurę Maryi za cudowną. W 1637 r. papież Urban VIII dał przywilej odpustowy dla wiernych przybywających do Matki Boskiej, a Maciej Łubieński, arcybiskup gnieźnieński (1641–1652) potwierdził prawdziwość dziejących się tu cudów. Dominikanie opiekując się figurką, zbudowali tu w latach 1631–1649 murowany kościół i klasztor. W 1824 r. przebywało w nim sześciu zakonników kapłanów i jeden brat zakonny²⁴¹.

Szczęśliwie klasztor ten ocalał, jako tzw. etatowy po kasacji klasztorów w zaborze rosyjskim²⁴² i dominikanie przetrwali w Gidlach. A ciągle żywy kult Matki Boskiej sprawił, że w 1923 r. figura Matki Boskiej Gidelskiej została przyozdobiona koronami papieskimi, zaś koronacji dokonał biskup diecezji kujawski-kaliskiej Stanisław Zdzitowiecki²⁴³. Teraz to sanktuarium leży w diecezji częstochowskiej²⁴⁴.

JEDLNO

W dekanacie brzeźnickim, dawniej i obecnie, leży parafia Jedlno. Pierwotnie wieś ta stanowiła własność monarszą, a potem przeszła w posiadanie szlacheckie, jako gniazdo rodziny Jedlińskich. Parafia powstała zapewne jeszcze w czasie, kiedy wieś należała do króla, a zbudował kościół około 1403 r. Stanisław Witkowski, kasztelan brzeźnicki²⁴⁵. Ale w czasach arcybiskupa Jana Łaskiego wieś Jedlno znajdowała się już w rękach szlacheckich. W 1521 r. kościół tamtejszy nosił wezwanie Wszystkich Świętych i pracował przy nim, z prezenty dziedziców, Jan z Korytnicy, który sam sprawował duszpasterstwo, bez wikariusza, bo dochód parafii nie był wielki, jako że

²⁴¹ ADWł, ABKKal. Wiz. 7(201), k. 8–8v.

²⁴² S. Chodyński, *Gidle. Conventus PP Praedicatorum Ord. S. Dominici*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1881, s. 74–76.

²⁴³ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 47; Wiz. 59, s. 870; Wiz. 74, s. 70; Wiz. 136, s. 563; Gapski, *Związek, Gidle*, kol. 1056–1057; Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska*, s. 284.

²⁴⁴ *Katalog 1978*, s. 565.

²⁴⁵ Tamże, s. 180–181.

należały do niej jedynie wieś Jedlno (Gyedlno) i Wola Jedleńska. Stąd mylił się Chodyński podając, że pierwszy kościół powstał dopiero krótko przed 1637 r.²⁴⁶

Kościół tamtejszy pod wezwaniem Wszystkich Świętych, wizytowany w 1636 r., był drewniany, ale z trzema ołtarzami, czysto utrzymanym tabernakulum i chrzcielnicą, a parafia liczyła około 400 wiernych²⁴⁷. Wystarczający stan świątyni i dobre wyposażenie było i w 1683 r., gdy proboszczem był Maciej Bernacki. W przytułku mieszkało trzech żebraków utrzymujących się z jałmużny²⁴⁸.

Nie ma potwierdzenia wiadomości, jakoby w 1709 r. został tu zbudowany nowy kościół²⁴⁹, ponieważ nic o tym nie wspomniano w 1712 r. Zresztą, nie powiedziano nawet, czy ówczesny kościół drewniany był konsekrowany. Pozostawiał wtedy wiele do życzenia, zapewne w dużej mierze z winy ówczesnego proboszcza, znanego już nam Bernackiego, mającego jeszcze probostwo w Mykanowie, gdzie głównie przebywał, tak, iż niekiedy w Jedlnie nie było nabożeństw nawet w niedziele. Zresztą wiele było zarzutów pod adresem tego kapłana²⁵⁰.

Wydaje się, że za nowego proboszcza, Kazimierza Kozakowicza, kiedy w 1729 r. lustrowano parafię w Jedlnie, wiele zmieniło się na lepsze, bowiem opis wnętrza świątyni podawał, że było ładnie urządzone, tak tabernakulum, jak i chrzcielnica oraz ołtarze. Kolatorem był wtedy Franciszek Walewski, kasztelan rospierski. Z fundacji Cecylii z Lubrańca Dąbskiej, żony Franciszka Walewskiego, kasztelana z Rozprzy, był fundusz dla organisty i kolatorzy też sprawili do świątyni organy²⁵¹. Zdaje się, że wichury wyrządziły jakieś szkody w świątyni, ale w 1747 r. przedstawiała ona znowu bardzo ładny stan i widać z tego, że kolator, Aleksander Walewski, bardzo o nią zadbał. Probostwo miał Jakub Bartecki, który osobiście sprawował powinności duszpasterskie. Niestety, nie było już dawnego przytułku. Zarzucono jednak temu proboszczowi zaniedbania w prowadzeniu należytej katechezy²⁵². Po śmierci tego proboszcza w 1750 r., nowym w 1755 r. został Karol Woicki,

---

²⁴⁶ LB, t. 1, s. 487–488; *Jedlno*, w: SGKP, t. 3, s. 549–550; S. Chodyński, *Jedlno*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 79–80.

²⁴⁷ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 79–81.

²⁴⁸ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 290–291.

²⁴⁹ *Katalog 1978*, s. 181.

²⁵⁰ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 510–514.

²⁵¹ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 208–209v.

²⁵² ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 12–15v.

zasługujący na dobrą ocenę w oczach wizytatora lustrującego parafię. Wieś ta pozostawała nadal w posiadaniu Walewskich. W 1765 r. probostwo nadal należało do Karola Woickiego. Prawo patronatu natomiast znajdowało się w rękach Konstancji z Daniłowiczów Potockiej²⁵³. Wspomniany wyżej proboszcz był jeszcze, kiedy przeprowadzano wizytę dziekańską w 1797 r. Parafii dalej służyła drewniana świątynia z pięcioma ołtarzami, mianowicie wielkim Wszystkich Świętych i bocznymi Matki Boskiej, Pana Jezusa, św. Antoniego, św. Józefa. Kaplic żadnych nie było. Świątynia należycie wyposażona, a parafia uposażona²⁵⁴. Woicki był to długoletni proboszcz, bowiem duszpasterzował tu jeszcze w 1800 r.²⁵⁵ i w 1802 r. sporządził dokładny spis tego kościoła i beneficjum²⁵⁶.

Parafia ta po 1818 r. znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Kościół stary wprawdzie, ale został restaurowany staraniem proboszcza Andrzeja Garyckiego około 1880 r., a parafia liczyła wówczas 1350 wiernych²⁵⁷. W 1892 r., za tego samego proboszcza parafia liczyła 1560 wiernych, obejmując wsie Jedlno, Wola Jedlińska, Jankowice, Borki i opuszczone wsie Hulanka i Józefina. Należała do dekanatu radomszczańskiego²⁵⁸.

Od 1925 r. parafia ta należy do diecezji częstochowskiej²⁵⁹.

KŁOMNICE

Miejscowość ta dawniej nazywała się Kłonice, a parafia powstała tam w XIV w.²⁶⁰ Ks. Jan Korytkowski, w swoich przypisach do *Liber beneficiorum* Jana Łaskiego, z tej miejscowości wywodzi ród Kłomnickich. Im też według niego należy przypisać fundację pierwszej tu świątyni co najmniej w XIV wieku, bowiem w 1415 r. występuje proboszcz kłomnicki imieniem Sławek. Później miejscowość ta zmieniała właścicieli. Jednak sama parafia, o której jest wspomnienie z 1406 r., ma z pewnością daleko starszą metrykę. Kościół nosił wezwanie św. Marcina, ale około 1521 r. nie było tu probosz-

²⁵³ ADWł, AAG. Wiz. 22, s. 4–5; Wiz. 59, s. 1183–1193.

²⁵⁴ ADWł, AAG. Wiz. 93, s. 53–61.

²⁵⁵ ADWł, AAG. Wiz. 100, s. 35–36.

²⁵⁶ ADWł, AAG. Wiz. 118, s. 21–24.

²⁵⁷ Chodyński, *Jedlno*, s. 79–80.

²⁵⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 114.

²⁵⁹ *Katalog 1978*, s. 180–181.

²⁶⁰ Librowski, *Indeks*, s. 106–107.

cza, a to dlatego, że kolatorzy nie uzgodnili kandydata na proboszcza. Czyli Kłomnice musiały mieć kilku właścicieli, albo też posiadacze innych wsi parafialnych uzyskali już prawa kolatorskie. A do parafii należały wówczas Kłomnice, Bartkowice, Zawada, Konary, Garnek, Karczewice, Pacierzów, dwie wsie Rzeki, Rzerzeczyce i Nieznanice. Nie powiedziano jednak nic o stanie świątyni²⁶¹.

Pierwsza dokładniejsza wiadomość o parafii jest z 1636 r. Był tam kościół drewniany, konsekrowany, wyposażony w cztery ołtarze. Tabernakulum i chrzcielnica należycie urządzone. Ze świątynią złączona była kaplica, zbudowana od strony południowej, fundowana przez dziedzica wsi Lipice, Hieronima Borowskiego. Uposażenie parafii wystarczające, a tworzyły ją wówczas wsie Kłomnice, Lipicze, Garnek, Bartkowice, Nieznanice, Karczewice, Mierzyce, dwie wsie Rzeki, Zawada, Konary, Pacierzów, Witkowice. Wiernych spowiadających się naliczono około 800 osób²⁶². W 1683 r. prawo patronatu należało do właścicieli wsi Kłomnice, Lipice i Nieznanice. Podczas wizytacji opisano wyposażenie w paramenty liturgiczne oraz uposażenie. Probostwo miał wówczas Sebastian Chudziński, niemający innego beneficjum. Przy parafii znajdował się przytułek dla ubogich, ale bez własnego uposażenia. Nauczycielem w tamtejszej szkole był niejaki Stanisław Janowicki²⁶³.

Kiedy wizytowano parafię w 1729 r. podano jeszcze, że nosiła wezwanie św. Marcina i św. Jana Ewangelisty. Była tu nowa świątynia, wystawiona sumptem Joanny z Pstrokońskich Leszczyńskiej, wojewodziny kaliskiej, kolatorki. Kościół ten wydawał się wspaniały, z czterema ołtarzami. Parafią zarządzał Krzysztof Dominikowski, kanonik kolegiaty wieluńskiej i dziekan brzeźnicki. Zatrudniał wikariusza, Stanisława Witkowskiego. Była to spora parafia obejmująca wsie Kłomnice, Lipicze, Konary, Zawada, Bartkowice, Pacierzów, Karczewice, Rzeki i Rzeczeki, Garnek, Rzerzeczyce i Nieznanice. Wiernych naliczono około 1500 osób²⁶⁴. Kościół ten w 1744 r. wyposażony był w pięć ołtarzy. Wielki z obrazem św. Jana Apostoła i Ewangelisty, a boczne poświęcono Matce Boskiej, św. Józefowi, św. Mikołajowi i ołtarz szósty, stary, św. Antoniemu Padewskiemu. Należyte, a nawet bogate było wyposażenie liturgiczne. Obowiązki proboszcza pełnił wtedy Wojciech

²⁶¹ LB, t. 1, s. 518–520; *Katalog 1978*, s. 271.

²⁶² ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 135–137.

²⁶³ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 26–267.

²⁶⁴ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 214–216.

Zawadzki, pochodzący z archidiecezji lwowskiej. Miał przy sobie dwóch wikariuszy, tu niewymienionych. Przy parafii był przytułek, ale już zrujnowany, mający pewien zapis, ale cztery floreny przeznaczono dla biednych, a trzy na utrzymanie organisty. W 1769 r. świątynia nie była jeszcze konsekrowana. Ołtarz wielki pod wezwaniem św. Marcina, boczne natomiast św. Jana Ewangelisty, św. Józefa, św. Mikołaja i św. Antoniego z Padwy. Aktualny, od 1742 r., proboszcz Stanisław Neresius, kanonik kapituły łaskiej, dbał o wystrój świątyni. Duszpasterstwo i głoszenie nauk katechizmowych prowadził osobiście albo przez zatrudnianych kapelanów. Parafia Kłomnice była dobrze uposażona i bogato wyposażona w paramenty liturgiczne²⁶⁵.

Źródła nie są w tym momencie jasne. Kościół św. Marcina służył parafii w 1775 r. Miał mieć wówczas trzy ołtarze, z nich wielki pod wezwaniem patrona, ale znajdował się tu także obraz św. Mikołaja, i boczne Matki Boskiej i św. Antoniego z Padwy. Probostwo wówczas było w posiadaniu Stanisława Kostki Neresiusza, kanonika łaskiego, który jednak tu nie rezydował, ale utrzymywał wikariusza, rodzzonego brata, Piotra, dominikanina z prowincji zakonnej ruskiej²⁶⁶. Nic więc dziwnego, że zubożało wyposażenie w ołtarze. W 1779 r. podano, że ta świątynia spaliła się przed 14 laty, czyli około 1765 r., ale dopiero w 1779 r. trwały przygotowania do budowy nowej. Dla sprawowania nabożeństw tymczasowo zbudowano, z ofiar parafian, prowizoryczną kaplicę w narożniku cmentarza. Kolator, Franciszek Załuski, myślał o budowie nowej świątyni i to murowanej²⁶⁷. Zatem okazuje się, że nie zawsze wiadomości podawane w protokołach wizytacyjnych są ściśle. Ale chyba prawdą jest, że budowę nowej murowanej świątyni ukończono w 1789 r. z funduszy Andrzeja Załuskiego, jego żony Marii z Cieszkowskich i siostry Filarii de Roviere, kasztelanowej liwskiej, a konsekrował ją dopiero w 1801 r. biskup sufragan gnieźnieński Michał Kosmowski (1725–1804). Świątynia nosiła wezwanie św. Marcina²⁶⁸.

Opis tej świątyni sporządzono w 1799 r., gdy parafię obejmował nowy proboszcz, Franciszek Jankowski. Obejmowała wówczas wsie Kłomnice z przyległościami, Bartkowice, Karczewice, Lipicze, Rzeki z przyległościami, Rzerzęcice, Garnek z przyległościami, Konary i Zawada. Była dobrze uposażona. Dokładny spis sporządzony był prawdopodobnie związany

²⁶⁵ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 182–285; Wiz. 37, s. 35–37; Wiz. 59, s. 852–863.

²⁶⁶ ADWł, AAG. Wiz. 68, s. 21–28; S. Chodyński, *Kłomnice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 80–82; Librowski, *Indeks*, s. 107; *Katalog 1978*, s. 272.

²⁶⁷ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 127–141; Chodyński, *Kłomnice*, s. 81.

²⁶⁸ ADWł, AAG. Wiz. 101, s. 37–40; Wiz. 136, s. 592; *Katalog 1978*, s. 272.

także z przygotowaniem do konsekracji²⁶⁹. Ostatnia wizytacja tej parafii w archidiecezji gnieźnieńskiej odbyła się w 1811 r. Była zdaje się wówczas propozycja utworzenia nowej parafii we wsi Garnek, gdzie znajdowała się kaplica czy raczej kościółek, fundowany w 1775 r. przez Kajetana Bystrzanowskiego, właściciela tej wsi, należycie wyposażony w paramenty liturgiczne, ale wówczas do tego nie doszło²⁷⁰.

Od 1818 r. parafia Kłomnice znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Należała do tych, które w związku z rozwojem przemysłu wzrastały w liczbę wiernych, jeżeli w 1880 r., za proboszcza Michała Drzewieckiego i wikariusza Tomasza Czyża, rezydującego przy kościele filialnym we wsi Garnek, naliczono wiernych 3960²⁷¹, natomiast pod koniec XIX w., w 1892 r., kiedy proboszczem był tu Ignacy Strączyński, a wikariuszem Antoni Bludziński, było już 6765 wiernych, mieszkających we wsiach Kłomnice, Rzerzeczyce, Rzeki, Bartkowice, Lipicze, Zawada, Ślimaków, Konary, Pacierzów, Karczewice, Garnek, Kuźnica, Piaski, Kajetanowice, folwark Bereska, Michałów, Antoniów i Nieznanice. We wsi Garnek nadal funkcjonowała kaplica filialna pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny²⁷².

Od 1925 r. parafia ta należy do diecezji częstochowskiej²⁷³.

Garnek

We wspomianej przy parafii Kłomnice wsi Garnek znajdowała się kaplica, czy raczej kościółek fundowany w 1775 r. przez Kajetana Bystrzanowskiego, jako kaplica dworska, przy której później sprawowano duszpasterstwo staraniem proboszcza kłomnickiego. Do tej kaplicy dojeżdżał wikariusz parafii Kłomnice. Gruntowną naprawę tej świątyni przeprowadził w 1857 r. miejscowy dziedzic, Franciszek Grodzicki. Wraz z macierzystą parafią, od 1818 r. wieś ta należała do diecezji kujawsko-kaliskiej i jej biskup, Stanisław Zdzitowiecki, w 1903 r. erygował tu samodzielną parafię. Ta świątynia po 1925 r. znalazła się w diecezji częstochowskiej. Została przez Niemców spalona w 1944 r., ale odbudowana w latach 1947–1951²⁷⁴.

²⁶⁹ ADWł, AAG. Wiz. 131, s. 47–58.

²⁷⁰ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 591–611. We wsi Garnek powstanie parafia dopiero w 1903 r.

²⁷¹ Chodyński, *Kłomnice*, s. 80.

²⁷² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 114–115.

²⁷³ *Katalog 1978*, s. 270–272.

²⁷⁴ Chodyński, *Kłomnice*, s. 82; *Katalog 1978*, s. 269–270.

Zawada

Wieś ta, wspomniana już w *Liber beneficiorum* arcybiskupa Jana Łaskiego, jako należąca do parafii Kłomnice. To dosyć dziwne, że w protokołach wizytacyjnych parafii Kłomnice nie wspomniano, jakoby w tej wsi znajdowała się jakaś kaplica. Ale podobno od czasów niepamiętnych miała tam znajdować się drewniana kaplica, odbudowana około 1907 r. i w latach następnych rozbudowywana. To przy niej w 1919 r. erygował parafię biskup Stanisław Zdzitowiecki, a obecnie kościół tej parafii nosi wezwanie Matki Boskiej Częstochowskiej²⁷⁵.

KOBIELE WIELKIE

Jest to wieś szlachecka i najprawdopodobniej mogła być rodowym gniazdem rodziny Kobielskich. Kiedy powstała tu parafia, trudno powiedzieć. Pierwszy raz wspomniana została w 1386 r. a zapisana została w księgach sieradzkich i przyjmuje się, że powstała w drugiej połowie XIV w.²⁷⁶ Za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego w 1521 r. kościół w Kobielach nosił wezwanie św. Marcina i św. Jana Ewangelisty, był patronatu dziedziców, których nazwiska nie znamy, a probostwo z ich prezentacji miał niejaki Jan Rajski. Do parafii należały Kobile [Wielkie i Małe], Babczów, Cieszutki i Cadów²⁷⁷.

Wiele jest zachowanych protokołów z wizytacji tej parafii, należącej do dekanatu radomszczańskie, ale pierwsza jest dopiero z 1636 r. Kościół tamtejszy był z drewna, konsekrowany, wyposażony w potrzebne paramenty liturgiczne i należycie uposażony. Parafian naliczono około 500 osób. Od 1634 r. działało bractwo św. Anny²⁷⁸. Bardziej dokładny jest opis parafii z 1683 r. Parafia z dawną świątynią i patronatu szlacheckiego, należycie we wszystko zaopatrzona i dobrze utrzymana. Probostwo miał wówczas Franciszek Ostrowski, mając do pomocy wikariusza Franciszka Golińskiego. Proboszcz nie zawsze rezydował. Parafian było wówczas dokładnie 324²⁷⁹. Ta sama świątynia służyła parafii w 1712 r. i dokładnie spisano jej wyposażenie w paramenty liturgiczne. Świątynia była zadbana. Proboszczem od

²⁷⁵ Tamże, s. 278–279.

²⁷⁶ Tamże, s. 287; Librowski, *Indeks*, s. 107.

²⁷⁷ LB, t. 1, s. 507–508.

²⁷⁸ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 47–148.

²⁷⁹ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 257–258.

1712 r. został Andrzej Noramski²⁸⁰. W dalszych wizytacjach opisywano stan parafii. I tak od 1750 r., z prezenty kolatorów, był tu proboszczem Andrzej Zawodziński, na miejscu przy parafii rezydujący i dbający tak o świątynię, jak i o stan zabudowań plebańskich, a jego wikariuszem był Piotr Zawodziński. Nadal ta drewniana świątynia parafialna przedstawiała stan dobry, z czterema ołtarzami i dobrym wyposażeniem w paramenty liturgiczne. Właścicielem wsi w 1765 r. był Kazimierz z Tymowa Tymowski²⁸¹.

We wsi świątynia drewniana, pod wezwaniem św. Marcina, ale wtedy nie wiadomo kiedy i przez kogo była fundowana. Wyposażona w cztery ołtarze. Wielki z obrazem św. Marcina, a boczne św. Anny, św. Barbary i św. Mikołaja. Działało bractwo św. Anny. W przytułku mieszkało czterech ubogich, utrzymujących się z jałmużny. W 1775 r. tamtejszy kościół drewniany miał cztery ołtarze. Z nich wielki pod wezwaniem Matki Boskiej, ale znajdował się w nim też obraz św. Marcina, patrona. Boczne natomiast były poświęcone św. Annie, św. Barbarze i św. Antoniemu. Probostwo nadal w posiadaniu Andrzeja Zawodzińskiego. Szpital parafialny niemający własnego uposażenia, dawał schronienie trzem ubogim, żyjącym z Opatrzności Boskiej, czyli z jałmużny²⁸².

Z biegiem czasu, bo od około 1779 r. używano już nazwy wsi i parafii Kobile Wielkie²⁸³.

Nową świątynię i to murowaną wzniesiono w latach 1783–1786, staraniem gorliwego, wspomnianego wyżej, proboszcza Antoniego Zawodzińskiego, a z ofiarności parafian. Ta nowa murowana świątynia została konsekrowana w 1786 r. przez biskupa Ignacego Augustyna Kozierowskiego, sufragana gnieźnieńskiego, pod dawnym wezwaniem. W kościele tym szczególną czią był otoczony obraz św. Antoniego Padewskiego²⁸⁴. Parafia ta musiała być znacząca, jeżeli w 1802 r. jej proboszcz, Franciszek Józef Jankowski, był także dziekanem radomszczańskim i sporządził wtedy dokładny spis inwentarza kościelnego oraz gospodarskiego²⁸⁵. Możliwe, iż ów dziekan opiekował się tylko tą parafią.

²⁸⁰ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 624–628.

²⁸¹ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 227v–229; Wiz 17, k. 266–270v; Wiz. 37, s. 22–25; Wiz 59, s. 789–802.

²⁸² ADWł, AAG. Wiz. 68, s. 29–30.

²⁸³ ADWł, AAG. Wiz. 74, s. 24–42.

²⁸⁴ ADWł, AAG. Wiz. 93, s.115–129; Wiz. 101, s. 41–44; Wiz. 106, s. 41–42; Wiz. 123, s. 17–19; Wiz. 131, s. 65; Wiz. 136, s. 613; ADWł, ABKKal. Wiz. 7(201), k. 167; S. Chodyński, *Kobile Wielkie*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 82–84; *Katalog 1978*, s. 287.

²⁸⁵ ADWł, AAG. Wiz. 125, s. 17–19.

Świątynia ta i parafia wizytowane w 1811 r. Proboszczem nadal był Franciszek Jankowski, kanonik honorowy łowicki, który z prezenty kolatora Stanisława Kostki Tymowskiego otrzymał to beneficjum już w 1791 r. Był jednocześnie dziekanem dekanatu radomszczańskiego, rezydując na miejscu²⁸⁶.

Od 1818 r. parafia ta znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Proboszczem w 1824 r. był nadal Franciszek Jankowski, kanonik honorowy łowicki. Wiernych naliczono wówczas 1678 osób, z czego spowiadających się było około 1200²⁸⁷. Parafia znacznie wzrosła liczebnie, skoro w 1880 r., za proboszcza Bronisława Ruszkowskiego, parafian było 2900²⁸⁸, a w dwa lata później, już za probostwa Piotra Gogolewskiego, naliczono ich 3226, we wsiach: Kobiele Wielkie, Kobiele Małe, Olszynki, Zarębice, Huta Drewniana, Karsy, Jasień, Cadów, Cadówek, Podświerk, Przyborów, Przybyszew, Cieszątki, Tomaszów, Babczów, Ujazdówek, Bukiewka, Przysieki, Joachimowice, Jagodnik, Wymysłów, Gorgoń, Świerczyny, Dudki, Hucisko, Ojrzeń, osada młyńska Rozpęd, Nadroże i Piła²⁸⁹.

Od 1925 r. parafia w diecezji częstochowskiej²⁹⁰.

KODRĄB

Nie ma bliższej wiadomości, kiedy powstała ta parafia. Prawdopodobnie w drugiej połowie XIV w²⁹¹. Według ks. Korytkowskiego, idącego za Niesieckim, była to wieś szlachecka, należąca najpierw do Kodrąbskich, herbu Róża. Kościół tamtejszy, pierwotny drewniany, wzniesiony zapewne przez nich, został w 1481 r. zastąpiony nowym i to murowanym. Otrzymał wezwanie św. Małgorzaty i św. Jadwigi, bo takie nosił w 1521 r., za arcybiskupa Jana Łaskiego. Proboszczem, prezentowanym przez właściciela wsi Kodrąb, Zakrzew, Zapole i Kiemlina Wola, był niejaki Feliks Chrzanowski. Parafię tworzyły wsie Kodrąb, Zakrzew, Zapole, Kodrąbska Wola, Ruda zwana Widawka, Klizin, Lipowczyce oraz dwie osady młyńskie zwane Zakrzew i Kiemlina Wola²⁹².

²⁸⁶ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 613–640.

²⁸⁷ ADWł, ABKKal. Wiz. 7(201), k. 170–172.

²⁸⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 82.

²⁸⁹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 115.

²⁹⁰ *Katalog 1978*, s. 286–288.

²⁹¹ Librowski, *Indeks*, s. 107.

²⁹² LB, t. 1, s. 504–506.

W 1636 r. kolatorami parafii byli dziedzice wsi Kodrąb, Zakrzew i Zapole. Kościół tamtejszy był murowany. Tabernakulum umieszczone było po lewej stronie wielkiego ołtarza, ulokowane w murze, dobrze zamknięte. Święte Postacie odnawiane co tydzień. Trzy ołtarze w kościele i czwarty, w murowanej kaplicy znajdującej się po stronie południowej, zbudowanej przed około 7 laty, kosztem Mikołaja Dobieckiego i Jana Żeromskiego. Uposażenie należyte tu opisane. Naliczono wtedy około 600 parafian komunikujących²⁹³.

Kościół prawdopodobnie ucierpiał w czasie potopu szwedzkiego w 1655 r.²⁹⁴, dlatego zrozumiałe są zmiany w świątyni, bo tabernakulum umieszczono już w ołtarzu wielkim. W 1683 r. opisano dokładniej świątynię z kaplicą. W kaplicy znajdował się grobowiec. Wyposażenie i uposażenie należyte. Probostwo należało do Jana Zduńskiego, kanonika kurzelowkiego i proboszcza w Chełmie, który na stałe tu nie rezydował, skoro utrzymywał wikariusza w osobie Mikołaja Długosiewicza, spełniającego posługę duszpasterską. Wiernych komunikujących na Wielkanoc naliczono około 400²⁹⁵. Ta mniejsza liczba mogła też być następstwem wojen szwedzkich. Prawdopodobnie w 1681 r. pożar spowodował zniszczenia²⁹⁶, ale musiano je prędko usunąć.

Opis dokładniejszy jest z 1717 r. Ołtarz wielki, malowany i częściowo złocony, nosił wezwanie Matki Boskiej i takież w nim obraz. Po stronie ewangelii znajdował się ołtarz z obrazem św. Anny i także po tej stronie kolejny, z obrazem św. Mikołaja. Po stronie przeciwnej ołtarz z obrazem Matki Boskiej i następny ołtarz różańcowy. W kaplicy natomiast, która miała się znajdować po stronie północnej, był ołtarz Świętego Krzyża. Spisano wówczas dokładnie srebrne naczynia liturgiczne i pozostałe paramenty. Prawo patronatu nadal należało do dziedziców wsi w parafii. Parafia należycie uposażona. Jej proboszczem był wówczas Mikołaj Długosz²⁹⁷. Następną wizytacja jest z 1729 r. Dokładniej opisano świątynię, że jej prezbiterium jest murowane, a nawa główna drewniana. Probostwo nadal miał Mikołaj Długosz, będąc jednak członkiem dwóch kapituł, na miejscu utrzymywał wikariusza, Jakuba Wiśniewskiego. Parafian było około 600. Przytułek tam istniejący dawał schronienie kilku ubogim, nie miał jednak własnego uposażenie i ci żyli tylko z jałmużny²⁹⁸.

²⁹³ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 151–153.

²⁹⁴ *Katalog 1978*, s. 290.

²⁹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 254–255.

²⁹⁶ *Katalog 1978*, s. 290.

²⁹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 624–628.

²⁹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 229–231v.

Świątynia ta wymagała już remontu i proboszcz, o którym mówi wizytacja z 1746 r. dokonał w dużej części napraw, mianowicie dał nowy dach i wieżyczkę. Pomogli w tym niektórzy dobrodzieje, jak Elżbieta z Gomolińskich Lubina, Elżbieta Trzcicka, czy Antoni Kamocki. Świątynia wyglądała więc dobrze, nawet były organy, wyremontowane jeszcze przez poprzedniego proboszcza, Długosza. W parafii działało bractwo różańcowe. Probostwo miał wtedy Jan Linowski. Szpital bez uposażenia oraz szkoła bez nauczyciela, ale organista uczył dzieci²⁹⁹.

Probostwo we wsi Kodrąb posiadali niekiedy kapłani będący jednocześnie dziekanami radomszczańskimi, jak chociażby w 1759 r., kiedy to nie odbyła się wizytacja dziekańska, czy w 1775 r.³⁰⁰

Dobra Kodrąb w 1765 r. miały dwóch właścicieli, Zbigniewa Kamockiego i Antoniego Kamockiego, którzy byli kolatorami parafii. W ich wsi znajdował się kościół murowany z kamienia, ale wtedy nie wiadano, kto go fundował. Nosił wezwanie św. Małgorzaty i św. Jadwigi. Znajdowało się w nim pięć ołtarzy. Wielki nosił wezwanie Zaśnięcia Najświętszej Maryi Panny, a boczne Matki Boskiej Różańcowej, przy którym było bractwo tego imienia, i św. Anny; w kaplicy od strony północnej położonej ołtarz z wizerunkiem Jezusa Ukrzyżowanego. Znajdował się tu też obraz św. Antoniego. Piąty ołtarz poświęcono św. Mikołajowi. Probostwo to należało do Jana Linowskiego, dziekana z Radomska, rezydującego na miejscu, ale miał też wikariusza, który jednocześnie spełniał obowiązki promotora bractwa³⁰¹.

Wizytator parafii w 1779 r. nie wiedział kiedy ta murowana z kamienia świątynia, pod wezwaniem św. Jadwigi i św. Małgorzaty, była zbudowana i czy ją konsekrowano. Prawo patronatu należało do dziedziców Kodrąbia i Zapolic, Kamockich. Kościół wyposażony w cztery ołtarze: wielki Matki Boskiej i boczne Matki Boskiej Różańcowej, św. Anny i św. Mikołaja. Dobre wyposażenie w paramenty liturgiczne. Działało bractwo różańcowe, założone przez dominikanów z Gidel w 1651 r. Probostwo to od 1738 r. miał dziekan z Radomska Jan Nepomucen Linowski, tu na miejscu zatrudniający od 1775 r., jako zarządcę, wikariusza i promotora bractwa różańcowego, Marcina Kamockiego³⁰².

²⁹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 261–264.

³⁰⁰ S. Librowski, *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej*, cz. 1: Akta przechowywane w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku, ABMK, 30(1975), s. 361.

³⁰¹ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 777–789.

³⁰² ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 112–126.

Parafię w 1798 r. miał Marcin Mirowski, na miejscu rezydujący. Świątynia wymagała wówczas naprawy skarp wzmacniających mury oraz nowego dachu. Remontu wymagała także w 1800 r., za wyżej wspomnianego proboszcza. Opis parafii w 1801 r. sporządził jeszcze ówczesny proboszcz Marcin Mirowski³⁰³. Był on tu najprawdopodobniej do 1802 r., bo wówczas probostwo w Kodrąbii posiadał już Franciszek Józef Jankowski, dziekan radomszczański. Z tego roku jest dokładny inwentarz świątyni i gospodarstwa plebańskiego³⁰⁴.

Ze zmianami granic diecezji w 1818 r., parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Kiedy wizytowano ją w 1825 r., kolatorem był dziedzic miejscowy, Feliks Kamocki. Niestety, świątynia parafialna znajdowała się w złym stanie. Ponadto parafia wówczas wakowała i tylko w święta główne zapraszano jakiegoś zakonnika³⁰⁵. A nie była to zapewne mała parafia, skoro około 1880 r., kiedy administratorem jej był Augustyn Kryszczon, liczyła 2395 wiernych³⁰⁶, a w 1892 r., za administracji Bonawentury Zaremby, było ich już 2700, zaś okręg parafialny obejmował wsie Kodrąb, Zapolice, Zakrzew, Wola Malowana, Feliksów, Józefów, Wólka Bytowska, Wąglin, Władawa, Lipowczyce, Zalesie, Hamborów, Klizin, Bogaczyce, Dąbrowa, Huba, Antoniów, osada młyńska Łagiewniki³⁰⁷.

Od 1925 r. parafia w diecezji częstochowskiej³⁰⁸.

KONIECPOL

Dzieje miasta Koniecpol są mniej złożone aniżeli tamtejszej parafii, genezy której szukać należy znacznie wcześniej, a nawet w innym nieco miejscu. Chodzi o Chrzastów, obecnie dzielnicę Koniecpola, gdzie według niepotwierdzonej przeciw tradycji kościół miał święcić św. Wojciech. W tej miejscowości znajdował się dawniej zamek obronny, który znalazł się w posiadaniu rodu Koniecpolskich. Czy to oni, czy poprzednicy, bardzo wczesnie, najprawdopodobniej w XIII w., ufundowali tam kościół. Choć proboszcz

---

³⁰³ ADWł, AAG. Wiz. 94, s. 131–141; Wiz. 101, s. 45–47; Wiz. 106, s. 43–44; Wiz. 123, s. 21–23; Wiz. 131, s. 71–75.

³⁰⁴ ADWł, AAG. Wiz. 125, s. 21–23.

³⁰⁵ ADWł, ABKKal. Wiz. 7(201), k. 251–263v.

³⁰⁶ S. Chodyński, *Kodrąb*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 84–85.

³⁰⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 115.

³⁰⁸ *Katalog 1978*, s. 288–291.

tamtejszy, Dominik, wzmiankowany jest dopiero w 1415 r., to jednak nie przemawia przeciwko starej dacie powstania parafii. Wielu Koniecpolskich piastowało wysokie urzędy państwowe³⁰⁹.

Ponieważ później, o czym poniżej, rozwinie się osada Nowopole przemianowana potem na Koniecpol, w Chrzęstowie, pisany nieraz Hrzęstów, pozostanie kościół filialny pod wezwaniem św. Michała, który w latach 1545–1548 został włączony do nowej parafii Nowepole, następnie przemianowanej na parafię Koniecpol. Kościół odbudowany został w 1767 r. Od 1805 r. ten kościół i parafia w Koniecpolu znajdują się w diecezji kieleckiej³¹⁰.

Za czasów Jana Łaskiego, we wsi Chrzęstów znajdował się parafialny kościół murowany, patronatu szlacheckiego; był przy nim proboszcz, który z dwoma wikariuszami nazywanymi także mansjonarzami i z nauczycielem tamtejszej szkoły odmawiali liturgię godzin, a księża prowadzili duszpasterstwo. Proboszcz i owi mansjonarze mieli odpowiednie uposażenie. Prawa kolatorskie posiadał Stanisław Przedbor³¹¹.

Otóż na terenie parafii Chrzęstów, już wcześniej, zaczęła się tworzyć nowa osada miejska, nazwana najpierw Nowopole, gdzie także powstał kościół jako filia parafii Chrzęstów, a stało się to na początku XV w. Właściciel tej wsi w 1443 r. wystarał się u króla Władysława [Warneńczyka] o przywilej miejski. Niebawem to nowe miasto zaczęto nazywać Koniecpol, a potomkowie owego Przedbora przyjęli nazwę Koniecpolskich, zaś dotychczasowe Nowopole zaczęto nazywać Koniecpol Stary. Tak więc w mieście Koniecpol powstała nowa parafia w miejsce parafii w Chrzęstowie, a w międzyczasie parafia miała siedzibę w Nowopolu, a jej filią była dawna parafia w Chrzęstowie³¹². Taki, co nieco zawikłany, był ciąg dziejów ustrojów parafialnych w tym mieście, pozostającym pod opieką możnego rodu Koniecpolskich.

Do tego miasta została przeniesiona około 1544 r. parafia, a nową świątynię w Koniecpolu około 1644 r. fundował Stanisław Koniecpolski, którą konsekrował pod wezwaniem Trójcy Świętej arcybiskup Maciej Łubieński. Fundator zamierzał nawet fundować tu kolegiatę, ale po jego śmierci zamiary te nie zostały zrealizowane³¹³. Początkowo Koniecpol, a zapewne

³⁰⁹ LB, t. 1, s. 558–562; *Koniecpol*, w: MPT, t. 1, s. 511–512.

³¹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 94, s. 160–264; Wiz. 101, s. 56; Librowski, *Indeks*, s. 84; 108, 128–129.

³¹¹ LB, t. 1, s. 558–562.

³¹² S. Chodyński, *Koniecpol*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 85–87; *Koniecpol*, w: SGKP, t. 4, s. 320; Librowski, *Indeks*, s. 84; 108, 128–129.

³¹³ Chodyński, *Koniecpol*, s. 86.

i Chrzęstów, będący ostatnio filią parafii koniecpolskiej, należały do dekanatu kurzelowskiego, a od 1796 włączone zostały do dekanatu radomszczańskiego³¹⁴. Dokładny inwentarz kościoła i parafii spisano w 1799 r., kiedy na to beneficjum przychodził Jan Kozielski [zapisany dalej jako Szymon]³¹⁵.

Parafię wizytowano w 1801 r. Był tu też szpital z kaplicą³¹⁶. W 1811 r. proboszczem był nadal Szymon Kozielski, a wikariuszami Wojciech Domański i Wojciech Grabski. Niestety parafia filialna od 1805 r. znalazła się diecezji kieleckiej, jako iż była w zaborze austriackim³¹⁷.

Koniecpol znalazł się od 1818 r. w diecezji kujawsko-kaliskiej i był wizytowany w 1824 r. przez dziekana z Radomska. Aktualnie kolatorem był Michał hrabia Potocki, miejscowy właściciel. Pamiętano jeszcze w Koniecpolu, że dawniej miasto to należało do parafii w Chrzęstowie, znajdującym się po drugiej stronie rzeki Pilicy. Jeszcze teraz, przy odbudowanej tam przez Koniecpolskich kaplicy, dwór, czyli aktualny właściciel Koniecpola i kolator, czyli wspomniany wyżej Potocki, utrzymywał przy niej kapłana, aby sprawował sakramenty dla tych, którzy zostali odcięci granicą od parafii koniecpolskiej. Proboszczem był wspomniany wyżej Szymon Kozielski. Nie było wikariusza, ponieważ dotychczasowy, Józef Pawłowski, zmarł w 1824 r. Ponieważ w parafii tej było kilka altarii, mianowicie Różańcowa, Świętego Krzyża, św. Stanisława oraz kaplica przy szpitalu, pomocnik dla proboszcza był konieczny. Parafia liczyła 1910 wiernych, z czego do sakramentów wielkanocnych zobowiązanych było 1425 osób³¹⁸.

Była to spora parafia, bowiem w 1880 r., za proboszcza Stefana Olechnowicza liczyła 2800 katolików³¹⁹. Natomiast w 1892 r., gdy probostwo to miał Roman Wiśniewski, naliczono 2700 osób, a parafia obejmowała osadę Koniecpol i wsie Radoszewnica, Majdasz, Przysieka, Koniawy, Stary Koniecpol, Zagacie, Luborcza, folwark Stefanów, Kalenice, Ludwinów i Kozaków³²⁰.

Kiedy po odzyskaniu przez Polskę niepodległości porządkowano w 1925 r. granice metropolii i diecezji polskich, parafia Koniecpol została przydzielona diecezji kieleckiej³²¹.

³¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 94, s. 145–160; Wiz. 136, s. 692–707.

³¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 131, s. 79–99.

³¹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 106, s. 45–47.

³¹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 101, s. 49–56; Wiz. 136, s. 657–707.

³¹⁸ ADWł, ABKKal. Wiz. 7(201), k. 84–102.

³¹⁹ Chodyński, *Koniecpol*, s. 87.

³²⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 115.

³²¹ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968–1939)*, ABMK, 22(1971) s. 378.

KRUSZYNA

Kruszyna to dawna wieś szlachecka, chociaż niewiadome jest nazwisko pierwotnych właścicieli. Parafia powinna powstać w XIV w.³²² W 1521 r. tamtejszy kościół parafialny, drewniany, nosił wezwanie św. Macieja Apostoła, a jego kolatorem był dziedzic wsi Kruszyna, nieznanego nazwiska. Probostwo miał Marcin Więckowski. Do parafii należały wsie Kruszyna, Łęg, Wikłów, Lgota, Widzów, Baby i Chudzin³²³.

Wieś ta przeszła później w ręce rodziny Denhoffów, bowiem w 1636 r. kolatorem był Kacper Denhoff, wojewoda sieradzki. Kościół parafialny był drewniany, na fundamencie w kształcie krzyża, konsekrowany, z pięcioma ołtarzami i należycie utrzymany. Poza obrębem cmentarza została zbudowana przez wspomnianego wojewodę kaplica murowana, jako grobowa, w której już pochowano jego brata. Parafia z dobrym uposażeniem, tak iż wystarczało ono dla proboszcza i wikariusza. Proboszczem wówczas był Piotr zwany Sasin. Opisano dokładnie jego uposażenie. Wikariusz, niepodanego imienia, pobierał zapłatę³²⁴.

Niebawem musiała zająć konieczność budowy nowej świątyni, bowiem w 1683 r. zapisano, że był tam kościół niekonsekrowany, z nową nawą główną niedawno odbudowaną, pod wezwaniem Macieja Apostoła i św. Stanisława. W świątyni znajdowało się sześć ołtarzy, wszystkie z portatylami. Dobre wyposażenie w paramenty liturgiczne oraz uposażenie. Proboszczem był wówczas Baltazar Stanisław Matecki i miał do pomocy dwóch wikariuszy, mianowicie Walentego Piotra Banaszkowicza i Andrzeja Turskiego. Do sakramentów wielkanocnych było zobowiązanych około 900 osób. W przytułku miało opiekę sześciu ubogich. Nauczyciel uczący w szkole parafialnej nazywał się Jan Błoński³²⁵. Konsekracja tak odbudowanej świątyni nastąpiła w 1698 r., a dokonał jej biskup kamieniecki Jerzy Albrecht Denhoff. Zdaje się, że przy konsekracji zmieniono wezwanie świątyni, bowiem w 1712 r. zapisano, że obok wyżej wspomnianych patronów, dodano też Najświętszą Marię Pannę. Świątynia, wraz z zakrystią, była murowana, a naprawy wymagały jedynie okna. Parafia posiadała uposażenie nie tylko w grunta, ale także były zapisy pewnych sum. Proboszczem był Stefan Szczerbakowicz,

³²² Librowski, *Indeks*, s. 112.

³²³ LB, t. 1, s. 522–523.

³²⁴ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 109–114.

³²⁵ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 274–279.

kanonik wieluński, w parafii przebywający od 1696 r. Miał on wikariusza, Jana Błazejowskiego³²⁶.

Nic dziwnego przeto, że i świątynia tamtejsza była okazała, nazwana nawet bazyliką, a proboszcza tytułowano nawet prepozytem. Była to bowiem świątynia murowana i pamiętano, że powstała z fundacji Denhoffów. W 1729 r. zarządzał parafią Wojciech Nowacki, kanonik kapituły kolegiackiej w Łasku, jednocześnie zarządzający parafią w Borownie, z prezenty Joanny z Brzostowskich Leszczyńskiej. Nie rezydując na miejscu, utrzymywał w Kruszynie wikariusza, Walentego Zaleskiego. Parafię tworzyły wsie Kruszyna, Łęg, Widzów, Lgota, Baby i Chudzin, a liczyła wówczas około 700 wiernych. Przy niej działało bractwo św. Józefa ze sporym własnym uposażeniem³²⁷. Więcej o świątyni tamtejszej wiemy z 1744 r. Miała sześć ołtarzy. Z nich wielki, fundowany przez nieżyjącego już Stefana Leszczyńskiego, z obrazem Matki Boskiej trzymającej Dzieciątka Jezus. Ołtarz następny, boczny, z obrazem Ubiczowania Pana Jezusa. Następne miały patronów św. Antoniego Padewskiego, św. Rocha, św. Ignacego z Loyoli i św. Józefa. W kaplicy znajdującej się naprzeciw zakrystii znajdował się ołtarz Pana Jezusa Ukrzyżowanego. W międzyczasie powstało drugie bractwo, mianowicie bractwo różańcowe. Probostwo miał wówczas Jan Lubojeński, dziekan dekanatu radomszczańskiego, utrzymujący dwóch wikariuszy, mianowicie Macieja Gajskiego, także jako altarzystę i drugiego, Andrzeja Dzierzgzyskiego³²⁸.

Dobry stan świątyni pozostał nadal, gdy w 1759 r. proboszczem był Anzelm Basset, kanonik regularny z Witowa, mając do pomocy altarzystę Macieja Gajskiego, kapłana diecezjalnego, który właściwie spełniał powinności duszpasterskie³²⁹. Prawo patronatu tej parafii w 1765 r. należało do Konstancji z Daniłowiczów Potockiej. Pamiętno, że świątynia tamtejsza z solidnego muru, kryta dachówką, fundowana przez Kacpra Denhoffa, konsekrowana przez biskupa kamienieckiego Jerzego Denhoffa pod wezwaniem św. Macieja Apostoła. Ołtarzy siedem, niżej przedstawionych. Działo bractwo różańcowe i św. Józefa. Probostwo miał od 1762 r. Jan Iwański, a wspomagał go Maciej Gajski, promotor bractwa św. Józefa³³⁰.

Kościół murowany w 1779 r. nazwany został pięknym. Znajdowało się w nim siedem ołtarzy: wielki z obrazem Niepokalanego Poczęcia Naj-

³²⁶ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 574–581, 154–155.

³²⁷ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 204v–206.

³²⁸ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 15v–21.

³²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 22, s. 6–7.

³³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1048–1074.

świętszej Maryi Panny, a boczne Biczowania Pana Jezusa, św. Antoniego, św. Rocha, Jezusa Chrystusa Zmartwychwstałego, oraz jeszcze dwa w kaplicy przy zakrystii i przy chórze. Świątynia bogato wyposażona w paramenty liturgiczne i dobrze wyposażona. Od 1779 znana jest w parafii kaplica prywatna w majątku Teresy Karsznickiej we wsi Widzów. Parafią od 1774 r. zarządzał Piotr Chrzanowski i sam sprawował powinności duszpasterskie³³¹. Był jeszcze proboszczem w 1798 r.³³² Inwentarz wyposażenia świątyni oraz jak wyglądało gospodarstwo plebańskie, opisał w 1802 r. wikariusz Jan Ciechociński, bo on na miejscu w parafii zawsze przebywał³³³.

Także i ta parafia znalazła się po 1818 r. w diecezji kujawsko-kaliskiej. Widać że parafia była znacząca, co także ukazał w swoim krótkim opracowaniu ks. Chodyński. Parafia znacznie wzrosła, bowiem za proboszcza Teofila Strączyńskiego w 1880 r., należąc do dekanatu noworadomszczańskiego, liczyła 2515 wiernych³³⁴, a w 1892 r., gdy proboszczem był Piotr Dąbrowski, parafian naliczono 2900. Okręg parafialny obejmował wsie Kruszyna, Łęg, Kijów, Wikłów, Nowa Wieś, Klekoty, Adamów, Rusinów, Osiny, Marianka, Baby, Widzów, Widzówek, Teklinów, Antoniów, Lgota, Saternus i Stefanów. We wsi Widzów znajdowała się publiczna kaplica drewniana pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny Bolesnej³³⁵.

Kiedy tworzono nową diecezję w Częstochowie, także parafia Kruszyna, wraz z wieloma parafiami należącymi poprzednio do diecezji kujawsko-kaliskiej, została do niej włączona³³⁶.

LGOTA WIELKA

Dawniej wieś tę nazywano po prostu Lgota. Była to własność szlachecka, dlatego ówczesnym właścicielom należy przypisać staranie o fundację pierwszej świątyni, a stało się to zapewne przed 1401 r., ponieważ wówczas była już znana parafia. Następna o niej wiadomość znajduje się w aktach gnieźnieńskich z 1462 r. Tamtejszy kościół parafialny nosił wezwanie św. Klemensa i był patronatu miejscowych dziedziców. W 1521 r., z prezenty

³³¹ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 348–360.

³³² ADWł, AAG. Wiz. 93, s. 65–91.

³³³ ADWł, AAG. Wiz. 118, s. 25–34.

³³⁴ S. Chodyński, *Kruszyna*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 87–89.

³³⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 116.

³³⁶ *Katalog 1978*, s. 273–275.

miejscowych dziedziców Jerzego i Stanisława Goleńskich oraz Mikołaja Zaleskiego i Marcina Wolskiego, probostwo to miał Jan z Głuchowa. Do parafii należały wówczas wsie Lgota, Brudzice, Wiewiórów, Woźniki, Długie, Blakowa Wola i Bieliki³³⁷.

Tamtejszy kościół, drewniany, w 1636 r. wymagał naprawy. Zbudowana przez Wolskich przy tej świątyni kaplica była także już zniszczona. Parafia miała dobre uposażenie, ale nie podano w tym roku, kto był tu proboszczem³³⁸. Bogate wyposażenie w paramenty liturgiczne i uposażenie świadczy, że była to parafia znaczna, o czym świadczy istnienie przytułku z zapisem 100 florenów i szkoły, w której nauczycielem był niejaki Jan. W kościele parafialnym znajdowały się cztery ołtarze. Przy niej, po stronie południowej znajdowała się kaplica, zbudowana przez Kazimierza Jackowskiego z zapisem 500 florenów, ale czy była to dawniej wspomniana kaplica, na nowo teraz wzniesiona, trudno powiedzieć. W 1683 r. probostwo to miał Adam Chrostkiewicz, a pomocą służył mu wikariusz Wojciech Wojtowicz³³⁹.

Kościół w Lgocie był konsekrowany, jak wskazywałyby na to znaki na ścianach. Znajdował się w dobrym stanie, jedynie okna, a także wieża, wymagały naprawy. Wspomniane wyżej cztery ołtarze w 1712 r. miały następujące wezwania: ołtarz wielki nosił wezwanie Matki Boskiej, z Jej obrazem, konsekrowany przez Mikołaja Oborskiego, sufragana krakowskiego (1658–1689). Po stronie ewangelii ołtarz św. Antoniego, a po przeciwnej w ołtarzu znajdował się obraz Zdjęcia z Krzyża Pana Jezusa. Natomiast w kaplicy drewnianej, wyżej wspomnianej, czczono św. Annę, a ołtarz konsekrowany był przez biskupa Andrzeja Albinowskiego, sufragana wrocławskiego (1695–1706). Przy tym ołtarzu było bractwo różańcowe, z uposażeniem zapisanym przez Jana Jackowskiego w 1614 r. oraz Piotra Urbańskiego w 1629 r., erygowane przez arcybiskupa Jana Wężyka w 1631 r. Czyli wspomniana wyżej kaplica, obok wspomnianych Wolskich mogła być też współfundowana przez Jackowskich. W kościele odmawiano różaniec, na co był także przeznaczony specjalny zapis. Proboszczem był wówczas Kazimierz Minecki, ustanowiony tu, z prezenty kolatorów, w 1703 r. Nie rezydował na miejscu, ponieważ sprawował obowiązki zarządcy w parafii Radomsko. Nie miał też tu stałego wikariusza, ale zatrudniał, niepodanych z imienia, kapłanów, często niezbyt zdolnych

³³⁷ LB, t. 1, s. 491–492.

³³⁸ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 75–77.

³³⁹ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 284–287; S. Chodyński, *Lgota*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 89.

do sprawowania duszpasterstwa. Zapewne pomocą był Mikołaj Cieniewicz, sprawujący powinności prebendarza przy ołtarzu świętej Anny³⁴⁰.

Poprzednikiem proboszcza Andrzeja Franciszka Wolińskiego, który zarządzał parafią w 1729 r., był Mateusz Czarczewski, niezbyt dbający o sprawy parafialne, dlatego obecnemu proboszczowi zwrócono uwagę, aby dalej takiego błędu nie popełniał. Powinien też otoczyć opieką i zachować wszystkie dokumenty dotyczące spraw własnościowych beneficjum. Przypomniano także, aby zwrócić uwagę na należyte wykładanie wiernym prawd wiary. Aczkolwiek parafia ta była dobrze uposażona, to jednak w 1729 r. naliczono wiernych jedynie około 500 osób³⁴¹. Musiała zachodzić konieczność dokonania naprawy świątyni, co dało okazję, że niejaki Ludwik Bogdański w 1743 r. dał zapis 600 florenów na ten cel. Były też inne zapisy testamentowe, o czym przypomniano proboszczowi. Naprawy wymagał także przytułek, w którym mieszkał jeden żebrak i cztery wdowy, a wszyscy żyli tylko z jałmużny. Bardzo wiele uwag zostało zawartych w zarządzeniu powizytacyjnym³⁴².

Pomimo dobrego zaopatrzenia parafii i zwracania wielu uwag przez wizytatorów, drewniana świątynia parafialna była stara i skłaniała się ku ruinie. Po proboszczu Wojciechu Sierakowskim, który przeszedł na inne beneficjum w diecezji krakowskiej, z pierwszą niedzielą adwentu 1759 r. przyszedł nowy duszpasterz, Michał Lipski. Przy kościele tym był ciągle prebendarz przy wspomnianej wyżej kaplicy i ołtarzu św. Anny, którym był niejaki Antoni Lipczyński. Prawo patronatu należało do Piotra Bibersztyn Rogala³⁴³. Ale naprawę kościoła parafialnego najwidoczniej odkładano. A tymczasem na terenie parafii pojawiły się dwie kaplice prywatne. Jedna w Brudzicach, przy tamtejszym dworze szlacheckim, a druga we wsi Woźniki, w posiadłości pijarów w Piotrkowa Trybunalskiego. Probostwo nadal należało do Michała Lipskiego, zaś jego pomocnikiem w 1765 r. był Antoni Ligęziński³⁴⁴.

Oczywista była konieczność budowy nowej świątyni, co zostało zrealizowane w 1769 r., a konsekrował ją w 1779 r. biskup Ignacy Augustyn Kozierowski pod dawnym wezwaniem św. Klemensa. Fundatorem był Tomasz de Vorochra Nałęcz Russjan, komornik graniczny wieluński, miejscowy dzie-

³⁴⁰ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 498–505; Chodyński, *Lgota*, s. 89.

³⁴¹ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 207–208.

³⁴² ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 64v–69.

³⁴³ ADWł, AAG. Wiz. 22, s. 22–23.

³⁴⁴ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1193–1206.

dzic. Była to świątynia drewniana. Prawo kolatorskie w tym roku należało do wdowy po fundatorze. W tej świątyni ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej Różańcowej, a w górnej kondygnacji znajdowało się wyobrażenie Trójcy Przenajświętszej. Ołtarze boczne św. Anny, św. Klemensa i św. Antoniego. Istniało bractwo różańcowe, założone i ufundowane w 1631 r. przez Piotra Wrońskiego, wicestarostę piotrkowskiego i tego samego roku zatwierdzone przez arcybiskupa gnieźnieńskiego. Przy ołtarzu św. Anny w 1614 r. została ufundowana prebenda. Probostwo od 1777 r. należało do Michała Kamieńskiego³⁴⁵.

W wyżej wspomnianych Brudzicach znajdowała się, w posiadłości paulinów, kaplica³⁴⁶, zapewne przez nich fundowana. Zatem wieś ta musiała stać się ich własnością.

Z późniejszego przekazu mamy potwierdzenie, że kościół w Lgocie, drewniany, zbudowany w 1764 r., czy 1767 r., przez Tomasza de Vorochra Nałęcz Russjan, pod wezwaniem św. Klemensa, konsekrowany przez biskupa Kozierowskiego w 1769 r., wkrótce wymagał pewnej naprawy³⁴⁷. Proboszczem w 1797 r. został Tomasz Dzwonkowski, którego wprowadził na urząd dziekan brzeźnicki, Mikołaj Żarnowski, sporządzając jednocześnie spis inwentarza parafialnego³⁴⁸. Nowy proboszcz dokonał pewnych zmian we wnętrzu świątyni³⁴⁹. Zdaje się, że wkrótce musiała nastąpić zmiana proboszcza, ponieważ w 1802 r. dokładny inwentarz sprzętów kościelnych, a także inwentarz ekonomiczny i beneficjum sporządził Mateusz Krąkowski³⁵⁰. On także sporządził inwentarz parafii w 1806 r.³⁵¹

Po 1818 r. parafia ta znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. W 1869 r. proboszcz Tomasz Zakrzewski, z pomocą parafian, dokonał znacznej restauracji świątyni. Ponadto w 1867 r. do parafii Lgota przyłączono, jako filię, parafię Krępa. Krępa stała się ponownie samodzielną parafią w 1910 r.³⁵²

Kiedy proboszczem był Marcin Kochański, w 1880 r. parafia liczyła 2780 wiernych³⁵³, a w 1892 r. było ich już 3025, zamieszkałych we

³⁴⁵ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 385–398.

³⁴⁶ Chodyński, *Lgota*, s. 89–90.

³⁴⁷ ADWł, AAG. Wiz. 93, s. 95–100; Chodyński, *Lgota*, s. 89.

³⁴⁸ ADWł, AAG. Wiz. 131, s. 147–157.

³⁴⁹ ADWł, AAG. Wiz. 93, s. 95–100; Chodyński, *Lgota*, s. 90.

³⁵⁰ ADWł, AAG. Wiz. 118, s. 35–42.

³⁵¹ ADWł, AAG. Wiz. 131, s. 147–157.

³⁵² *Katalog 1978*, s. 182; Chodyński, *Lgota*, s. 90–91.

³⁵³ Tamże, s. 89.

wsiach Lgota, Bieliki, Brudzice, Wiewiórów Rządowy, Wiewiórów Prywatny, Woźniki, Wierzbica, Długie, Krępa, Wola Blakowa, Antoniów, Dąbrówka, Dąbrowy, Zalesice, Hulanka, Młyn Woźnicki, Młyn Stobiecki, Józefina i Marianka. W parafii znajdowała się kościół filialny św. Urszuli we wsi Krępa. Lgota należała do dekanatu radomszczańskiego³⁵⁴.

Od 1925 r. parafia ta znajduje się w diecezji częstochowskiej³⁵⁵.

MAKOWISKA

Kiedy dokładnie powstała parafia w Makowiskach, trudno powiedzieć. Miejscowość ta należała niegdyś do arcybiskupów gnieźnieńskich, stąd komentator *Liber beneficiorum* przyjmuje, że oni zapewne w XIII lub XIV w. fundowali tu świątynię, jeżeli źródła gnieźnieńskie w 1451 r. nazywają tę parafię starą. Oni też pozostali kolatorami parafii i w 1521 r. probostwo miał Piotr z Podolina, ustanowiony jeszcze przez Zbigniewa Oleśnickiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1481–1493), co musiało stać się przed 1493 r., bo wtedy ten arcybiskup zmarł. Parafia ta obejmowała wsie Makowiska, Gajęcice i Marzęcice. Starożytność tego kościoła, pod wezwaniem św. Bartłomieja, poświadcza też Jan Łaski wspominając go w swoim *Liber beneficiorum*³⁵⁶.

Ostatecznie Makowiska weszły w skład dóbr kapituły gnieźnieńskiej i w 1636 r. tamtejsza konsekrowana świątynia miała murowane prezbiterium, a nawę drewnianą. Trzy ołtarze były konsekrowane, a ponadto wystarczające wyposażenie w paramenty liturgiczne oraz uposażenie. Parafia liczyła wówczas około 300 osób zobowiązanych do przyjmowania sakramentów wielkanocnych. Zatem była to stosunkowo znaczna parafia, jeżeli proboszcz, wprawdzie niewymieniony z imienia, miał wikariusza i nauczyciela. Ponadto w parafii znajdował się także przytułek dla ubogich³⁵⁷. Prawa patronatu kapituły gnieźnieńskiej pozostała też w 1712 r. Świątynia nadal pozostawała w części murowaną i w części drewnianą, tylko okna wymagały naprawy. Proboszczem był wówczas Adrian Gralewski, rezydujący na miejscu i niemający wikariusza³⁵⁸. Proboszcz

³⁵⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 110.

³⁵⁵ *Katalog 1978*, s. 181–182.

³⁵⁶ LB, t. 1, s. 526–527; *Makowiska*, w: SGKP, t. 5, s. 934.

³⁵⁷ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 94–97.

³⁵⁸ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 530–534.

Gralewski, dobrze zasłużony dla parafii, był tu jeszcze w 1729 r. Parafian komunikujących na Wielkanoc było około 400. W przytułku, który od niejakiego Jana Wodzińskiego otrzymał zapis 800 florenów, przebywało sześciu podopiecznych³⁵⁹.

Zapewne za proboszcza Mikołaja Wardzińskiego, o którym wspomni się poniżej, dokonano pewnego powiększenia świątyni, bowiem z funduszy kolatora, czyli kapituły gnieźnieńskiej, część drewniana została powiększona przed 1747 r. przez wybudowanie po obydwóch stronach kaplic drewnianych, krytych gontami. Jedna z nich nosiła wezwanie św. Józefa, a druga św. Mikołaja. Nadal funkcjonował przytułek, w którym przebywało jedynie dwóch żebraków. Wprawdzie był pewien fundusz na jego utrzymanie, ale sam budynek wymagał naprawy³⁶⁰. W 1759 r. świątynia w Makowiskach nadal miała prezbiterium murowane, ale nawę drewnianą, pod wezwaniem św. Bartłomieja, należycie wyposażoną. Proboszczem nadal był Mikołaj Wardziński, mający jedno beneficjum i na miejscu rezydujący³⁶¹.

Wyżej wspomnianą rozbudowę świątyni uważano później za budowę całego kościoła, jak to zapisano w 1762 r., podając datę budowy na 1743 r. Prawo patronatu nadal miała kapituła gnieźnieńska. Świątynia drewniana pozostawała nadal pod wezwaniem św. Bartłomieja. Ołtarz wielki miał obraz Matki Boskiej Częstochowskiej, zaś boczne św. Marii Magdaleny, w kaplicy ołtarz św. Barbary, kolejny ołtarz położony po przeciwnej stronie w kaplicy nie miał jeszcze żadnego obrazu, następny poświęcono Męce Pańskiej. Rektorem kościoła od 1739 r. był Mikołaj Wardziński³⁶².

W 1779 r. świątynia pozostawała nadal drewniana w części nawy, natomiast prezbiterium i zakrystia murowane. W parafii działało bractwo św. Józefa zaprowadzone przez paulinów częstochowskich w 1740 r. Od 1778 r. probostwo to miał Maciej Drozdowski, który osobiście sprawował powinności proboszczowskie³⁶³. Za tego proboszcza w 1797 r. spisano sprzęty i ruchomości kościoła makowskiego. Świątynia częściowo murowana, częściowo drewniana³⁶⁴. Ostatnia wizytacja tej parafii w czasach

---

³⁵⁹ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 191–193; S. Chodyński, *Makowiska*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 91–92.

³⁶⁰ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 35v–39v.

³⁶¹ ADWł, AAG. Wiz. 22, s. 13–14.

³⁶² ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1149–1160.

³⁶³ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 309–317.

³⁶⁴ ADWł, AAG. Wiz. 93, s. 101–103.

gnieźnieńskich odbyła się w 1802 r. Inwentarz kościoła spisał ówczesny zarządca, J. Pluszczyński. Ciekawe jest to, że oprócz inwentarza gospodarskiego beneficjum proboszcza, wspominał także o inwentarzu gospodarczym wikariusza³⁶⁵.

Niebawem, bo po 1818 r., parafia ta znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Początkowo służyła jej stara świątynia, ale w 1842 r. parafianie zastąpili ją nową, murowaną, jednonawową, ale pod dawnym wezwaniem, z dodaniem drugiego patrona, św. Józefa. Konsekracji dokonał 21 września 1876 r. biskup kujawsko-kaliski, Wincenty Chościak Popiel. Za proboszcza Ludwika Tymienieckiego liczyła 2155 parafian³⁶⁶. W 1892 r. parafia ta, której proboszczem był Izidor Orłowski, liczyła 2223 wiernych obejmując wsie Makowiska, Gajęcice, Kolonia Gajęcice, Marzęcice, Patrzyków, Trzebca, Ładzin, Garbacze, Majdy, Nicpoń, Czerkiesy, Wójtostwo, Grobelno i Cegielnia, a zaliczona była do dekanatu noworadomszczańskiego³⁶⁷.

Od 1925 r. parafia ta jest w diecezji częstochowskiej³⁶⁸.

MALUSZYN

Nie znamy dokładnej daty ani okoliczności powstania świątyni i parafii w Maluszynie. Sama wieś jest już wspomnianą w 1266 r.³⁶⁹ Przyjmuje się, że parafia powstała w XIV wieku. Należała kolejno do kilku dekanatów, tuszyńskiego, kurzelowskiego i radomszczańskiego³⁷⁰. Parafia wspomniana w aktach gnieźnieńskich od połowy XV w. Około 1521 r. wieś stanowiła własność Andrzeja Pukarzewskiego, z którego prezenty proboszczem, przy parafii ze świątynią pod wezwaniem Świętego Krzyża i św. Mikołaja, był Szymon z Kurzelowa. Dostyc spory był okręg parafialny, obejmując miejscowości Maluszyn z dwiema karczmami, dalej Gościenin, Budy, Silnica, Ruda wieś arcybiskupia i druga niejakiego Pukarzewskiego, Łazów, Wola Życińska, Sudzin i Sudzinek oraz osada młyńska Barycz z karczmą³⁷¹.

³⁶⁵ ADWł, AAG. Wiz. 118, s. 43–44.

³⁶⁶ Chodyński, *Makowiska*, s. 91–92.

³⁶⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 116.

³⁶⁸ *Katalog 1978*, s. 372–373.

³⁶⁹ Tamże, s. 231–232.

³⁷⁰ Librowski, *Indeks*, s. 122–123.

³⁷¹ LB, t. 2, s. 209–211.

Ówczesna świątynia, bez wątpienia drewniana, musiała ulec zniszczeniu, bowiem w 1562 r. nową wystawił kolator Paweł Pukarzewski³⁷². A kiedy ta kolejna, prawdopodobnie trzecia, świątynia uległa pożarowi w 1777 r., nową i to murowaną wzniesiono w latach 1777–1787 staraniem kolejnych proboszczów Jakuba Kochanowicza i paulina Eleuterego Miechowicza, poświęconą w 1767 r. pod wezwaniem Świętego Krzyża i św. Mikołaja³⁷³.

Na terenie parafii, w Maluszynie, poza wsią, znalazła się prebenda z kościołem św. Barbary, wystawionym w 1754 r. przez Konstantego Jankowskiego, kanonika kijowskiego, archidiacona kurzelowskiego i miejscowego proboszcza, konsekrowanym w 1765 r. przez biskupa Augustyna Kozierowskiego³⁷⁴.

Kolatorem parafii Maluszyn w 1800 i 1801 był Michał Ostrowski, dziedzic z Maluszyna. Zarządcą natomiast parafii był od 1784 r. Eleuteriusz Miechowicz³⁷⁵. Świątynia w Maluszynie murowana, wizytowana w 1811 r., kiedy opisano dokładnie historię jej budowy i stan. Parafia obejmowała wieś: Maluszyn, Silniczka, Łazów, Budzów, Wola Życińska, Błonie, Sudzin, Kąty, Ciężkowiczki, Mosty i Barycz. Był też osobny kościółek św. Barbary, a przy nim prebenda fundowana przez dawniejszego proboszcza, Konstantego na Jankowie Jankowskiego, kanonika kijowskiego i proboszcza maluszyńskiego w 1756 r. Przy kościele parafialnym znajdowało się bractwo Paska Pocieszenia Matki Boskiej. Od 1818 r. probostwo to miał Mateusz Ligurowicz, zawsze przy parafii rezydujący³⁷⁶.

Parafia po 1818 r. należała do diecezji kujawsko-kaliskiej. Kiedy wizytowano ją w 1824 r. w dekanacie radomszczańskim, jej kolatorem był Wojciech Korab Ostrowski, a proboszczem Mateusz Ligurowicz. Świątynia miejscami wymagała poprawy tynku i dachu, zwłaszcza od południa. Nadal stał kościół św. Barbary. Parafia liczyła ogółem 1365 wiernych, z czego 909 osób spowiadających się na Wielkanoc³⁷⁷.

Kościół naprawiany w 1870 r. sumptem kolatora Aleksandra Ostrowskiego i parafian, a potem jeszcze w 1903 r., zaś konsekracji dokonał w tymże

---

³⁷² Tamże, s. 210–211; S. Chodyński, *Maluszyn*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 92–93.

³⁷³ *Katalog 1978*, s. 232; Chodyński, *Maluszyn*, s. 92.

³⁷⁴ ADWł, AAG. Wiz. 94, s. 165–172; ADWł, ABKKal. Wiz. 2(201), s. 138; Chodyński, *Maluszyn*, s. 92–93; *Katalog 1978*, s. 232.

³⁷⁵ ADWł, AAG. Wiz. 101, s. 61–64; Wiz. 106, s. 51–53.

³⁷⁶ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 743–797.

³⁷⁷ ADWł, ABKKal. Wiz. 7(201), k. 135–139v.

jeszcze roku biskup wrocławski Stanisław Zdzitowiecki. Natomiast przy kościele prebendalnym św. Barbary powstał cmentarz grzebalny. Parafia w latach osiemdziesiątych liczyła około 2500 wiernych, a w 1892 r. 3054, zaś okręg parafialny obejmował wsie Maluszyn, Kąty, Sudzin, Sudzinek, kolonia Błonie, Wola Życińska, Barycz, Ciężkowiczki, Silniczka, Budzów, Łazów, Mosty, Czarny Las i osada młyńska Koziół. Na cmentarzu kaplica św. Barbary³⁷⁸.

Przy nowym podziale diecezji polskich w 1925 r. parafia włączona do nowej diecezji w Częstochowie³⁷⁹.

NIEDOŚPIELIN

Ta parafia, erygowana w drugiej połowie XIV wieku, najpierw należała do dekanatu tuszyńskiego, potem kurzelowskiego, a w ostatnim okresie jej przynależności do archidiecezji gnieźnieńskiej była w dekanacie radoszczańskim³⁸⁰. Trudno powiedzieć, kiedy dokładnie powstał tu kościół. Parafia istniała już w 1401 r. Pierwsza świątynia prawdopodobnie spaliła się i nową wystawiono pod koniec wieku XV. Ponieważ na początku XVI w. była to wieś szlachecka, można się spodziewać, że to ówcześni właściciele, prawdopodobnie z rodu Wężyków, fundowali nowy kościół. W 1521 r., przy tamtejszej świątyni pod wezwaniem św. Katarzyny, z prezenty właścicieli wsi Niedośpielin i Silniczka, proboszczem był niejaki Andrzej z Czychry. Parafię obok wsi parafialnej tworzyły jeszcze Kuźniewska Wola, Ruszkowska Wola i Karczów³⁸¹.

Kiedy i ta, wspomniana wyżej, świątynia uległa spaleni w połowie XVII w., przez czas pewien odprawiano w małej kapliczce, aż w 1773 r. miejscowy dziedzic, Kazimierz Czaplicki, wystawił nowy kościół i pewnie wtedy do dawnego wezwania dodano jeszcze patrona, św. Kazimierza. Nową świątynię konsekrował w 1776 r. biskup sufragan gnieźnieński, Ignacy Augustyn Kozierowski³⁸².

³⁷⁸ Chodyński, *Maluszyn*, s. 93; „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 117.

³⁷⁹ *Katalog 1978*, s. 231–232.

³⁸⁰ Librowski, *Indeks*, s. 127–128.

³⁸¹ LB, t. 2, s. 212–214; S. Chodyński, *Niedośpielin*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 93–94; *Katalog 1978*, s. 291–293.

³⁸² ADWł, AAG. Wiz. 94, 175–209; Wiz. 123, s. 27–32; ADWł, ABKKal. Wiz. 7(201), k. 151–152; Chodyński, *Niedośpielin*, s. 93–94; *Katalog 1978*, s. 291–293.

Z przełomu wieków, posiadamy opis parafii z 1800 i 1801 r.³⁸³ oraz kolejny z 1802 r. sporządzony przez proboszcza w Niedośpielinie, Fryderyka Bieleckiego, będącego w parafii od 1795 r. Opisał on dokładnie inwentarz, a więc paramenty liturgiczne i stan gospodarstwa plebańskiego³⁸⁴.

Ostatnia wizytacja przed przejściem tej parafii do diecezji kujawsko-kaliskiej odbyła się w 1811 r. Ponieważ dawny proboszcz, Fryderyk Bielecki, zakonnik kanonik regularny premonstrateński, przeszedł do Strzelna, gdzie został tamtejszym proboszczem infułatem, parafia z powodu szczupłego dochodu nie miała stałego proboszcza, ale na każde wezwanie miał przyjeżdżać do Niedośpielina zakonnik ze klasztoru Wielgomłyny³⁸⁵.

Przynależąc od 1818 r. do diecezji kujawsko-kaliskiej, parafia wizytowana była w 1824 r. Jej drewniany kościół fundowany niegdyś przez kolatora Czaplickiego, wymagał naprawy. Aktualnie prawa kolatora należały do Dionizego Drożdżyńskiego, proboszcza w Lelowie i dziedzica Niedośpielina, oraz do Wojciecha Ostrowskiego, właściciela Maluszyna i Silniczki. Parafia była niewielka, liczyła bowiem wszystkich wiernych 742 osoby, a spowiadających się 574. Parafią administrował Hipolit Czerchalski³⁸⁶.

Podobnie jak większość parafii, w XIX w. także i parafia w Niedośpielinie wzrosła liczebnie i około 1880 r., za administracji Fortunata Bronieckiego, naliczono 1200 wiernych³⁸⁷, zaś w 1892 r., gdy administratorem był tu Berezzyński, zakonnik bernardyn, parafia miała już 1783 wiernych i obejmowała wsie Niedośpielin, Bożkowa Wola, Odrowąż, Kuźniewska Wola, Karczów, Popielarnia, folwark Zacisze, Nowy Widok, Kubiki i Brzeski. Ponadto w Niedośpielinie znajdowała się kaplica publiczna pod wezwaniem Matki Boskiej³⁸⁸.

Od 1925 r. parafia należy do diecezji częstochowskiej³⁸⁹.

PAJĘCZNO

Pajęczno to miejsce starożytnej osady, potem stara posiadłość królewska wspomniana już w 1140 r. Prawa miejskie otrzymało przed 1276 r., bo

³⁸³ ADWł, AAG. Wiz. 101, s. 65–69; Wiz. 106, s. 55–56.

³⁸⁴ ADWł, AAG. Wiz. 123, s. 25–32.

³⁸⁵ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 801–832.

³⁸⁶ ADWł, ABKKal. Wiz. 7(201), k. 151–166.

³⁸⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 93.

³⁸⁸ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 127.

³⁸⁹ *Katalog 1978*, s. 291–293.

wówczas zostało nazwane miastem. Od 1717 r. przeszło na własność zakonu paulinów w Częstochowie. Świątynia w Pajęcznie wymieniona została już w 1277 r., a prawo patronatu nad parafią miała Akademia Krakowska³⁹⁰. Zatem także stara jest historia parafii w Pajęcznie. Ponieważ było to miasto królewskie, należy przyjąć, że i fundację pierwszej tu świątyni monarchom należy przypisać.

Wprawdzie niektórzy historycy uważali, że tamtejszy kościół mógł fundować Piotr Dunin około 1140 r., ale jest to mało prawdopodobne, bo kościoły „duninowskie” budowane były z ciosanego kamienia, natomiast w Pajęcznie świątynia została wystawiona z cegły, czyli później. Przywilej lokacyjny Pajęczno otrzymało w 1265 r. od Leszka Czarnego, prawa miejskie posiadało w 1277 r. jako miasto królewskie. Początkowo była to parafia z pewnością patronatu monarszego, należąc do uposażenia kanclerza sieradzkiego, jak to podał w swojej *Kronice polskiej* Marcin Bielski, ale po powstaniu Akademii Krakowskiej, od 1401 r., zostało ono dane doktorom i magistrum tej uczelni. W 1521 r. jej proboszczem był magister Marcin z Wolborza. Pajęczno było już miasteczkiem, świątynia parafialna nosiła wezwanie św. Leonarda, a parafia obejmowała jeszcze wsie Biała, Wręczyca, Siedlec, Dworszowice, Wistka, Wola Jajkowska i Dylów. Ponieważ była to spora parafia, dlatego proboszcz zatrudniał kapelana jako wikariusza i drugiego jeszcze sługę kościelnego, dając im wynagrodzenie ze swoich dochodów³⁹¹.

W 1636 r. w Pajęcznie znajdowały się dwie świątynie. Jedna drewniana, pod wezwaniem Matki Boskiej, należycie utrzymana. Druga świątynia, czy raczej kaplica, była pod wezwaniem św. Leonarda. Trudno wyjaśnić, kiedy powstał ten drewniany kościół. Ta druga świątynia była bez wątpienia stara, bowiem wskazuje na to wezwanie św. Leonarda. Najprawdopodobniej przy tej starej małej świątyni dobudowano większą, drewnianą, pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, jako parafialną. Kaplica św. Leonarda była murowana. Obydwie te świątynie w połowie XVII w. służyły parafii, bowiem Najświętszy Sakrament znajdował się w tabernakulum umieszczonym w ołtarzu wielkim świątyni parafialnej, tej przypuszczalnie nowej, drewnianej. Natomiast chrzcielnica i oleje święte pozostały w murowanej kaplicy św. Leonarda, a ta przecież dawniej spełniała rolę kościoła

³⁹⁰ Pajęczno, w: MPT, t. 2, s. 63.

³⁹¹ LB, t. 1, s. 529–531; Pajęczno, w: MPT, t. 2, s. 63; *Katalog 1978*, s. 373–375; S. Chodyński, *Pajęczno*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 94–96; Librowski, *Indeks*, s. 132.

parafialnego. Ołtarz, jako pierwszy, wymieniono w kaplicy, z mensą mурowaną i konsekrowany, ze starym obrazem. Był też tu jeszcze jeden ołtarz, nie konsekrowany, z wymiennym portartyłem. Trzeci ołtarz znajdował się w kościele Matki Boskiej, podobnie czwarty, fundowany przez Andrzeja Radoszewskiego, chorążego wieluńskiego, z obrazem Matki Boskiej. Był też tu ołtarz pod wezwaniem Świętego Krzyża. Świątynie te miały wystarczające wyposażenie i uposażenie. Działało bractwo Ubogich, zatwierdzone przez Bernarda Maciejowskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1606–1608). Był też szpital, z niewielkim uposażeniem oddawanym przez mieszczan. Często jednak zdarzało się, że proboszczowie nie rezydowali przy świątyni parafialnej, co odbijało się na jej stanie. W 1683 r. był tu wikariusz, Kazimierz Grzebieniowski. Wiernych zobowiązanych do sakramentów naliczono wówczas około 1400. Przy kaplicy był altarzysta ołtarza św. Leonarda, Jan Dubielowicz, jednocześnie promotor bractwa Ubogich³⁹².

W 1712 r. parafia nadal pozostawała prawa patronatu Uniwersytetu Krakowskiego. Świątynia wyposażona w cztery ołtarze. Nadal z nią złączona jest kaplica mурowana, a w niej chrzcielnica, czyli była to dawna kaplica św. Leonarda. W ołtarzu tej kaplicy znajdował się obraz św. Leonarda. Z bogatego wyposażenia, a także uposażenia wynika, że była to dobrze zaopatrzona parafia. Istniało bractwo różańcowe. Proboszczem był wówczas Jan Balicki, doktor teologii, kustosz kolegiaty św. Floriana, na miejscu w parafii nierezydujący, ale utrzymujący wikariusza, Jana Przybyłowicza³⁹³.

Jeszcze w 1729 r. była świadomość, że świątynia parafialna składała się z dwóch części, a właściwie z dwóch kościołów. Starszej mурowanej św. Leonarda i nowej, drewnianej, Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Proboszcza tytułowano prepozytem. Probostwo to miał Franciszek Dziurkiewicz, doktor filozofii, kanonik kolegiaty św. Anny w Krakowie, na miejscu rezydujący i osobiście sprawujący tak opiekę nad stroną materialną, jak i duchową parafii. Bractwo różańcowe, nazywane też bractwem ubogich, posiadało swojego promotora w osobie Wojciecha Wieczorkowicza, dla którego było odpowiednie utrzymanie. Rozwijał się kult błogosławionego Jana Kantego, którego obraz oraz relikwie sprowadził aktualny proboszcz. Zresztą były tu także relikwie innych świętych. Naliczono wówczas około 1000 parafian³⁹⁴.

³⁹² ADWŁ, AAG. Wiz 5, s. 91–94; Wiz. 8, s. 306–311; *Katalog 1978*, s. 373–375; Chodzyński, *Pajęczno*, s. 94–96.

³⁹³ ADWŁ, AAG. Wiz. 9, s. 534–540.

³⁹⁴ ADWŁ, AAG. Wiz. 13, k. 212–213.

Podobny stan świątyni, czy świątyni, był też w 1747 r., gdy jeszcze proboszczem był wspomina wyżej Dziurkiewicz. Wspomagał go Andrzej Lupia czy Lupiński, będący jednocześnie promotorem bractwa ubogich i różańcowego, a także prebendarzem przy altarii Świętego Krzyża. Nadal funkcjonował przytułek dla ubogich, a w nim przebywało sześciu podopiecznych. Jeżeli wspomni się o bogatym wyposażeniu i uposażeniu oraz o staranności proboszcza, nie dziwi, iż wizytator nie znalazł tu praktycznie zaniedbań. W miejsce dwóch świątyni, starej murowanej kaplicy św. Leonarda i drewnianej, młodszej, ale zapewne też już nieprzedstawiającej najlepszego stanu, nową świątynię od fundamentów wystawił w latach 1747–1753 znany nam Franciszek Dziurkiewicz, archidiakon lwowski i prepozyt wieluński, jednocześnie proboszcz miejscowy. Była to świątynia murowana, na planie krzyża, z wieżą i dzwonnica na sygnaturkę, z zakrystią i skarbczykiem. Kościół ten wzniesiono pod wezwaniem Wniebowzięcia Matki Boskiej i św. Leonarda. Znajdowały się w nim trzy nowe ołtarze i trzy stare. Pierwszy, wielki, fundowany przez proboszcza Dziurkiewicza. Oprócz proboszcza-prepozyta, był prebendarz, mansjonarz, Andrzej Lupiński, promotor bractwa różańcowego i mansjonarz. Drugim mansjonarzem był Ignacy Uczkowski, z fundacji fundatora świątyni. Proboszcz rezydował na miejscu. Kościół ten konsekrował w 1754 r. biskup chełmski Walenty Wężyk³⁹⁵.

Parafia wizytowana w 1765 r. Świątynia nosiła wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. Wyposażona w sześć ołtarzy. Wielki z obrazem Matki Boskiej Wniebowziętej, stynącym łaskami. Boczne to św. Józefa, Męki Pańskiej, w kaplicy ołtarz św. Leonarda, św. Jana Kantego i św. Antoniego. Przy ołtarzu św. Leonarda funkcjonowała prebenda. Dwóch wikariuszy, jako mansjonarze, miało obowiązek śpiewania oficjum o Matce Bożej, na co było specjalne uposażenie. Świątynia miała bogate wyposażenie, tu spisane, oraz duże uposażenie. Działał przytułek dla ubogich. Rektorem kościoła, jako prepozyt, był od 1715 r. Franciszek Dziurkiewicz. Jako prebendariusz pracował tu też Andrzej Lupia (Lupiński), zaś trzecim kapłanem w parafii był Michał Dzienialewski³⁹⁶.

Miasto Pajęczno przeszło w posiadanie paulinów z Częstochowy, ale prawo patronatu należało nadal do Akademii Krakowskiej. Świątynia murowana, niedawno wystawiona, w 1779 r. znajdowała się w stanie dobrym, z dachem krytym dachówką, z posadzką częściowo z cegły, a częściowo z kamienia

³⁹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 22, s. 14–15.

³⁹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1113–1131.

łupanego. Dobrze wyposażona we wszelkie paramenta liturgiczne. Ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej, słynącym łaskami. Boczne natomiast nosiły wezwania Pana Jezusa Ukrzyżowanego, św. Józefa, św. Leonarda znajdujący się w kaplicy, św. Jana Kantego i św. Antoniego. Przy ołtarzu Pana Jezusa była ufundowana prebenda, a jej prepozyt, jako promotor bractwa, miał obowiązek troszczyć się o śpiewanie różańca. Mansjonarze, lub proboszcz, w każdym tygodniu odprawiali mszę za fundatora kościoła, księdza Dziurkiewicza. Istniały bractwa Ubóstwa Najświętszej Marii Panny i Najświętszej Marii Panny Różańcowej. Szpital spalił się jeszcze za poprzedniego proboszcza, a teraz mieszczanie nie myśleli o jego odbudowie, zaś ubodzy żyli z jałmużny. Szkoły jako takiej nie było, ale dyrektor, może organista, uczył dla wygody Kościoła czytać, pisać i służyć do mszy. Utrzymywali go parafianie. Parafia miała też nadal bogate uposażenie, dokładnie opisane przez wizytatora. Aktualnie proboszczem był od 1772 r. Józef Przedborski, lat 74, doktor filozofii i obojga praw. Rezydował zawsze w Pajęcznie i spełniał powinności proboszcza. Prebendarzem i mansjonarzem był Michał z Osiecki, lat 28 mający³⁹⁷.

O zasługach wyżej wspomnianego proboszcza Franciszka Dziurkiewicza, budowniczego świątyni pamiętano jeszcze w 1797 r. Bez wątpienia świątynia ta dobrze wyposażona i uposażona. Probostwo to należało wówczas do Waleriana Bogdanowicza³⁹⁸. O prebendzie przy parafii już wspomiano, a jej uposażenie także opisano w 1797 r. gdy jej posiadaczem nadal był Michał Osiecki, będący zdaje się użytkownikiem uposażenia przysługującego dawniej mansjonarzom. W tymże roku pamiętano także o dawnym uposażeniu szpitala³⁹⁹.

Proboszczom z Pajęczna od 1641 r. przysługiwał tytuł kanclerza sieradzkiego, a od roku 1754 tytuł prepozyta. W 1802 r. przyszedł na to probostwo Józef Paulicki, kanonik sieradzki, wprowadzony na parafię przez dziekana brzeźnickiego, Żarnowskiego. Ten proboszcz sporządził bardzo dokładny opis, tak tej świątyni, jak i spraw gospodarskich⁴⁰⁰.

Rok 1810 przyniósł pożar kościoła w Pajęcznie, ale proboszcz, Józef Paulicki, odbudował go w latach 1810–1823. W tym czasie, od 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Kolejnej restauracji świątyni

³⁹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 174–193.

³⁹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 93, s. 131–144.

³⁹⁹ Tamże, s. 145–147.

⁴⁰⁰ ADWł, AAG. Wiz. 118, s. 57–67; Wiz. 131, s. 185–203.

dokonano w latach 1876–1877 staraniem proboszcza Jana Wojciechowskiego. Była to już duża liczebnie parafia, skoro w 1880 r., za proboszcza Jana Wojciechowskiego i wikariusza, Poncyliana Pniewskiego, było 4192 parafian⁴⁰¹. W kilkanaście lat później, za proboszcza Walentego Albina i wikariusza Lucjana Filip, w 1892 r., parafia liczyła 4734 wiernych obejmując osadę Pajęczno i wsie Barany, Dylów Rządowy, Dylów Szlachecki, Wręczycza, Biała, Dworszowice Pakoszowe, Wistka, Jajki z kaplicą publiczną pod wezwaniem św. Stanisława, Wola Jajkowska, Siedlec, Piekło, Pęciaki, Kurzna i Lipina⁴⁰². Parafia należała wówczas do dekanatu noworadomszczańskiego.

Od 1925 r. Pajęczno należy do diecezji częstochowskiej⁴⁰³.

Kaplica filialna we wsi Jajki (Jayki)

We wsi Jajki, należącej do parafii w Pajęcznie, powstała przed 1762 r. kaplica publiczna sytuowana przy drodze wiodącej do Dworszowice⁴⁰⁴. W 1779 r. kaplica czy kościółek w tej wsi był pod wezwaniem św. Stanisława Biskupa i Męczennika, z obrazem tego patrona w ołtarzu głównym. Drugi ołtarz był poświęcony Najświętszej Marii Pannie, a trzeci św. Józefowi. Proboszcz z Pajęczna odprawiał tu co miesiąc mszę za fundatora, a w kościele parafialnym trzy msze za tegoż. Opiekę nad świątynią miał dwór w Jajkach⁴⁰⁵.

Kaplica ta wspomniana w 1892 r., jako filialna Pajęczna⁴⁰⁶. Obecnie na terenie diecezji częstochowskiej⁴⁰⁷. Dziś wioska nosi nazwę Janki i należy do parafii w Makowiskach.

PŁAWNO

Czy wieś Pławno stała się własnością klasztoru w Zawichoście już w 1262 r., nie ma pewnych podstaw. Na początku XVI w. wieś ta należała do parafii w Gidlach⁴⁰⁸. Siedzibą samodzielnej parafii stało się Pławno po

⁴⁰¹ Chodyński, *Pajęczno*, s. 94–96.

⁴⁰² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 117.

⁴⁰³ *Katalog 1978*, s. 373–375.

⁴⁰⁴ ADWł, AAG. Wiz. 56, s. 1128–1129; Wiz. 73, s. 174–193; Wiz. 93, 131–150; Wiz. 118, s. 59–67.

⁴⁰⁵ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 182.

⁴⁰⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 117.

⁴⁰⁷ *Katalog 1978*, s. 375.

⁴⁰⁸ LB, t. 1, s. 516.

decyzji arcybiskupa gnieźnieńskiego, Wojciecha Baranowskiego z 26 maja 1613 r., kiedy dokonano oddzielenia Pławna od parafii Gidle. Stało się to na prośbę Stanisława i Hieronima Przerębskich, dziedziców Pławna⁴⁰⁹.

Było to miasteczko szlacheckie, w którym w 1636 r. znajdowała się świątynia drewniana, konsekrowana, pod wezwaniem św. Stanisława, prawa patronatu miejscowych dziedziców, mająca trzy ołtarze i wystarczającą zaopatrzoną w niezbędne paramenta liturgiczne⁴¹⁰. Kolatorem parafii w 1683 r. był Mikołaj Przerębski, a probostwo miał Stefan Schabowicz, cierpiący na chorobę oczu i proszący, aby dano mu do pomocy wikariusza dla sprawowania sakramentów⁴¹¹. Następną znaną lustracja parafii miała miejsce w 1712 r. Kościół należycie wyposażony w paramenty liturgiczne oraz uposażenie, dokładnie spisane⁴¹². Widocznie kościół drewniany uległ zniszczeniu, bowiem w 1729 r. znajdowała się w Pławnie nowa świątynia drewniana, wzniesiona kosztem Andrzeja Morsztyna, kasztelana sądeckiego, dziedzica miejscowego i kolatora. Kościół ten nie był zaraz konsekrowany. Wymagał jeszcze należytego urządzenia ołtarzy. Parafią zarządzał, z prezydenty Michała Morsztyna, Stanisław Wróblewski. Poza miastem powstała kaplica św. Rocha, wspomniana w 1746 r. Od 1744 r. parafią zarządzał, z prezydenty miejscowego dziedzica, Jan Michwałt⁴¹³.

O tym, że wydzielono tę parafię z parafii gidelskiej, pamiętano jeszcze w 1765 r. Jednak świątynia pod wezwaniem św. Stanisława Biskupa i Męczennika nie była jeszcze konsekrowana, a jedynie poświęcona. W ołtarzu wielkim czczono patrona, św. Stanisława, jeden z bocznych był pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, a drugi Świętej Trójcy. Parafią nadal zarządzał Jan Michwałt⁴¹⁴.

Właścicielką Pławna w 1775 r. była Teresa z Rozwadowskich Karsznicka. Zapewne z jej prezydenty proboszczem był Marcin Goliński. Kościół tamtejszy miał pięć ołtarzy: wielki św. Stanisława Biskupa i Męczennika oraz boczne św. Jana Nepomucena, św. Kajetana, Świętej Trójcy i Matki Boskiej. W Starym Pławnie znajdowała się kaplica pod wezwaniem św. Rocha⁴¹⁵.

⁴⁰⁹ Librowski, *Indeks*, s. 136; Br. Ch[lebowski], *Pławno*, w: SGK, t. 8, s. 279; S. Chodyński, *Pławno*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 96–98.

⁴¹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 137–138.

⁴¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 271–272.

⁴¹² ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 594–597.

⁴¹³ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 216–127v; Wiz. 17, k. 287v–289v; Wiz. 37, s. 40–42.

⁴¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 939–950.

⁴¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 68, s. 31–33.

Świątynię tę dotknęła kradzież w 1788 r. W 1800 r. probostwo to miał Jan Rolicz Tarnowski⁴¹⁶, który musiał być tu niedługo i zapewne przy wprowadzaniu nowego proboszcza, Wojciecha Adamskiego, sporządzono bardzo dokładny spis inwentarza w 1803 r.⁴¹⁷, ale największym nieszczęściem był pożar, jaki pochłonął świątynię 11 kwietnia 1811 r. Ocalało jednak wyposażenie. Probostwo to od 1803 r. miał Wojciech Adamski, dawniej będący w Radomsku⁴¹⁸.

Od 1818 r. parafia znajdowała się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Celem umożliwienia sprawowania nabożeństw, ponieważ kościół parafialny spłonął, ówczesny właściciel Pławna, a jednocześnie proboszcz tej parafii, Józef Buczyński, za zgodą ordynariusza włocławskiego wybudował drewnianą kaplicę, ale na podmurówce, poświęconą w 1820 r. przez Mikołaja Lefranc, oficjała piotrkowskiego⁴¹⁹. W 1824 r. probostwo to miał Walenty Dąbrowski, który nastał tu już około 1814 r., a parafia liczyła ogółem 1113 osób, z czego 700 spowiadało się na Wielkanoc⁴²⁰.

Władza zaborcza pozbawiła Pławno praw miejskich. Pozostało osadą. Parafia nie była wielka, ponieważ za proboszcza Rajmunda Kamińskiego liczyła zaledwie 1206 wiernych⁴²¹. Pod koniec wieku, w 1892 r., gdy parafią administrował Stanisław Mrozowski, naliczono ich już 1821. Parafia obejmowała osadę Pławno i wsie Gowarczów, Ludwików, Bobry, Stanisławice, Szyszków, Zagórze, Wesoła, Mękwa, Przyrębów, Strzała i Kuźnica⁴²².

Budowę nowego murowanego kościoła rozpoczęto w 1878 r. staraniem właścicieli Pławna – Pawła i Cezaryny Gruszeckich. W 1904 r. kościół został konsekrowany przez biskupa kujawsko-kaliskiego Stanisława Zdzitowieckiego.

Od 1925 r. parafia w diecezji częstochowskiej⁴²³.

RZAŚNIA

Wieś ta niegdyś stanowiła własność arcybiskupów gnieźnieńskich, stąd można się spodziewać, że to oni byli fundatorami świątyni pod wezwa-

⁴¹⁶ ADWł, AAG. Wiz. 101, s. 69–74.

⁴¹⁷ ADWł, AAG. Wiz. 131, s. 205–216.

⁴¹⁸ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 835–841.

⁴¹⁹ Chodźński, *Pławno*, s. 97.

⁴²⁰ ADWł, ABKKal. Wiz. 7(201), k. 28–39.

⁴²¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 96; *Katalog 1978*, s. 234.

⁴²² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 118.

⁴²³ *Katalog 1978*, s. 233–234.

niem świętych Macieja i Mateusza Apostołów. Jeżeli już na początku XV w. wspominają ją akta gnieźnieńskie, można wnioskować, że początków parafii można szukać daleko wcześniej. Za arcybiskupa Jana Łaskiego, w 1521 r., z prowizji Fryderyka Jagiellończyka, kardynała i arcybiskupa gnieźnieńskiego (1493–1503), probostwo to miał Wawrzyniec z Ryczywołu, kapłan diecezji poznańskiej. Do pomocy utrzymywał wikariusza i jeszcze jednego kapłana, których wynagradzał ze swoich dochodów. Parafia obejmowała wówczas wsie Rząśnia, Kiełczygłów, Bętków, Borzęcin, Chabielice, gdzie potem powstanie samodzielna parafia, Osiny, Zielęcin, Rekle, Suchowola i Gawłów⁴²⁴.

Zdaje się, że w XVI w. wieś ta przeszła w ręce szlacheckie, bowiem w 1636 r. jest prawa patronatu szlacheckiego, chociaż nie znamy jej ówczesnego właściciela. Kościół tamtejszy z drewna, konsekrowany, z przylegającą doń kaplicą pod wezwaniem św. Anny, mającą nawet pewien zapis poczyniony przez Stanisława Zamojskiego na wsi Rekle. Przy parafii istniało bractwo ubogich. Naliczono wówczas około 800 wiernych⁴²⁵.

Z nominacji arcybiskupa Andrzeja Olszowskiego (1674–1677) i prezenty właściciela wsi, w 1683 r. proboszczem był Paweł Roszkowski. Innego beneficjum nie posiadał i sam sprawował duszpasterstwo. Świątynia dobrze wyposażona i uposażona, ale wymagała naprawy. W szpitalu przebywało siedmioro ubogich⁴²⁶.

W tymże samym roku wspomniano także o parafii we wsi szlacheckiej Osiny, gdzie był drewniany kościół filialny parafii Rząśnia, pod wezwaniem św. Stanisława. Ołtarz wielki w tej świątyni miał wezwanie Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny, a boczne św. Leonarda, św. Rocha i św. Antoniego. Kościół wyposażony w paramenta liturgiczne i miał własne uposażenie. Rektorem tej świątyni był Aleksander Bielicz, rezydujący przy kościele. Jako filię parafii Osiny traktowano w tymże roku parafię w Chabielicach, z kościołem drewnianym, ale krytym dachówką. Świątynia ta nosiła wezwanie Świętej Trójcy, z ołtarzem pod tym samym wezwaniem, ale z obrazem Matki Bożej, i bocznymi św. Anny i Świętego Krzyża. Miała własne wyposażenie w paramenty liturgiczne, wśród nich na obrazie Matki Bożej w ołtarzu wielkim wota dziękczynne. Parafią zarządzał Jan Gibalski⁴²⁷.

⁴²⁴ LB, t. 1, s. 537–339; S. Chodyński, *Rząśnia*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 98–99.

⁴²⁵ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 82–84.

⁴²⁶ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 313–316.

⁴²⁷ Tamże, s. 128–133. O parafii Chabielice i jej filii w Puszczy Osieńskiej zob. dekanat piotrkowski, s. 679–682.

Kolejny, znany z 1712 r. proboszcz Rząśni to Paweł Fołtyński, oceniony został jako dobry gospodarz, sprawujący duszpasterstwo osobiście albo z pomocą wikariusza, chociaż jego imienia nie znamy. Utrzymywał także nauczyciela, organistę i dzwonnika. W przytułku przebywało wtedy czterech ubogich mężczyzn. Parafia liczyła około 1500 wiernych⁴²⁸. Kolatorem parafii w 1729 r. był właściciel Rząśni, Adam Reto. Ale w tym roku, kiedy po śmierci proboszcza Antoniego Świderskiego nie było jeszcze stałego następcy, administrację powierzono proboszczowi z Pajęczna, znanemu nam już Franciszkowi Dziurkiewiczowi. Zapewne poprzedni proboszczowie nie dokonali zalecanej im naprawy świątyni, bo i teraz wymagała jej tak wewnątrz, jak i od zewnątrz. Mieszkało tu nadal około 1500 wiernych⁴²⁹.

Następnym proboszczem został Leonard Kiełczowski, kanonik łęczycki i proboszcz w Niegowie, który dbał tak o stronę duchową, jak i materialną parafii. Ale dla duszpasterstwa utrzymywał tu kapłana, Franciszka Krejzera, mającego władzę spowiadania i głoszenia słowa Bożego. Była to już spora parafia, skoro spowiadających się naliczono około dwóch tysięcy. Świątynia drewniana wymagała naprawy, ale około 1744 r. Kazimierz Ostrowski, właściciel Rząśni i kolator, w porozumieniu z proboszczem przystąpił do koniecznej restauracji. A nieżyjącej już wówczas Krystynie Karsznickiej zawdzięcza parafia odbudowę starego przytułku, w którym aktualnie przebywały dwie kobiety i dwóch mężczyzn, ale utrzymujący się z jałmużny⁴³⁰.

W 1759 r. zanotowano, że tamtejszy kościół nosił wezwanie Świętych Macieja i Mateusza Apostołów. Po dobrowolnej rezygnacji z parafii Leonarda Kiełczowskiego, kanonika krakowskiego i prepozyta wólborskiego, zarządcą został neoprezbiter, Jakub Rybiński, przybyły z seminarium, ale należycie przygotowany do posługi duszpasterskiej. Prawo patronatu należało do Petronelli Ostrowskiej, chorążyny sieradzkiej⁴³¹. Natomiast w 1765 r. kolatorem był Antoni Ostrowski. Tamtejsza świątynia drewniana wyposażona w sześć ołtarzy. Probostwo miał od 1761 r. Stanisław Łodziński. Sam sprawował duszpasterstwo, ale ostatnio wziął sobie wikariusza, którego imienia nie podano. We wsi Kiełczygłów znajdowała się kaplica prywatna we dworze Adama i Konstancji Micińskich⁴³².

⁴²⁸ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 480–488.

⁴²⁹ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 213–213v.

⁴³⁰ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 51v–54.

⁴³¹ ADWł, AAG. Wiz. 22, s. 19–20.

⁴³² ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1219–1233.

Czas robił swoje i tamtejsza drewniana świątynia parafialna w 1779 r. oceniona została jako znajdująca się w stanie średnim. Prawo patronatu należało do właściciela, Aleksego Ostrowskiego. Wyposażona w sześć ołtarzy. Z nich wielki nosił wezwanie Najświętszej Maryi Panny Różańcowej, zaś boczne Świętych Piotra i Pawła, św. Rocha, św. Antoniego, Anny i Świętego Krzyża. Bractwo różańcowe zostało założone w 1699 r. przez ówczesnego proboszcza, Pawła Fołtyńskiego, z własnym uposażeniem. Szkoły nie było, zaś w przytułku mieszkało dwóch dziadów i trzy baby, utrzymujący się z jałmużny. Wyposażenie i uposażenie dokładnie spisane. W dobrach Gawłów i Kiełczygłów znajdowały się kaplice prywatne mające indult do sprawowania nabożeństw wystawiony przez biskupa Ignacego Augustyna z Kozieróg Kozierowskiego, sufragana gnieźnieńskiego (1762–1791). W Gawłowie utrzymywano kapelana z konwentu widawskiego. Proboszczem od 1778 r. był prawdopodobnie krewniak kolatora, Kazimierz Ostrowski, który sam spełniał obowiązki proboszczowskie⁴³³.

W 1800 r. pozostawał tu stary, drewniany kościół. Prawo patronatu należało do właściciela wsi, Ignacego Korabity Ostrowskiego, zaś probostwo to miał Zygmunt Szykler, dawniej zakonnik pijar, na to beneficjum naznaczony w 1800 r. Parafia ta była dosyć obszerna, bowiem obejmowała 15 wiosek, gdzie mieszkało 3539 wiernych. Wprawdzie wielkość parafii wskazywałaby, że był tu potrzebny wikariusz, ale takiego nie było⁴³⁴. Tenże proboszcz sporządził bardzo dokładny inwentarz wszelkich paramentów kościelnych, a także ekonomiczny beneficjum parafialnego⁴³⁵.

W następstwie rozbiorów Polski i nowego rozgraniczenia diecezji na ziemiach polskich, od 1818 r. Rząśnia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Po wprowadzeniu zaś nowego podziału diecezji na dekanaty, po 1864 r. należała do dekanatu w Radomsku, zwanego noworadomszczańskim. Nową świątynię, i to murowaną, wystawiono z ofiar parafian i staraniem proboszcza, Macieja Płaczkowskiego, w 1867 r. Za proboszcza Rocha Nieszporskiego i wikariusza Wojciecha Gołębiowskiego, w 1880 r. parafia liczyła 4690 wiernych⁴³⁶.

Była to obszerna parafia z tendencją do wzrostu liczebnego, stąd za proboszcza Rocha Nieszporskiego i wikariusza Roberta Lesieckiego, w 1892 r.,

⁴³³ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 284–299.

⁴³⁴ ADWł, AAG. Wiz. 100, s. 59–62.

⁴³⁵ ADWł, AAG. Wiz. 118, s. 73–79.

⁴³⁶ Chodyński, *Rząśnia*, s. 98.

liczyła już 6400 wiernych, obejmując wsie: Rząśnia, Chruścińskie, Skoczylasy, Studziennice, Kiełczygłów, Osina Mała, Osina Wielka, Bereście Małe, Bereście Wielkie, Obrów, Glina, Dryganek, Kule, Otok, Brutus, Buk, Marcelów, Krysiaki Bętkowskie, Kopy, Kodrań, Borzęcin, Augustynów, Stawki, Józefin, Bętków, Żary, Rychłowiec, Zielęcin, Rekle, Suchowola, Kolonia Suchowola, Gawłów, Sucha i Grabowiec⁴³⁷.

Po 1925 r. parafia Rząśnia należy do nowej diecezji częstochowskiej⁴³⁸.

Kiełczygłów

W tej wsi od dawna znajdowała się kaplica prywatna przy dworze. Powstała więc tradycja urządzanych tu nabożeństw. Dlatego biskup kujawsko-kaliski, Stanisław Zdzitowiecki, w 1924 r. erygował tu samodzielną parafię, wyłączając ją w całości z parafii Rząśnia, a pierwszy jej proboszcz, Teofil Jankowski, jeszcze tego samego roku wzniósł tu drewnianą świątynię. Po zniszczeniach w czasie drugiej wojny światowej, nowy murowany kościół został wzniesiony w latach 1948–1958 pod wezwaniem św. Antoniego⁴³⁹.

RZEJOWICE

Wieś ta od dawna należała do arcybiskupów gnieźnieńskich, którzy zapewne założyli tu kościół i parafię. Dostyc długo używano przemienne nazw Rzejowice i Rzujowice. Najprawdopodobniej wieś ta należała do dóbr arcybiskupich z darowizny księcia Bolesława Wstydlivego, albo też Bolesława Pobożnego, księcia kaliskiego. Książę mógł tu nawet zbudować pierwszą świątynię i odpowiednio uposażyć, a było to w drugiej połowie XIII wieku. Kilkakrotne występowanie tej parafii w spisach płaconego świętopietrza potwierdza dawne jej pochodzenie⁴⁴⁰. Tak więc parafia stała się prawa patronatu arcybiskupów gnieźnieńskich i z ich prowizji, w 1521 r., proboszczem był tu Grzegorz ze Stawiszyna. Do parafii należały wówczas wsie Rzejowice, Przerąb, Chylczów, Tworowice, Tworowiczki i Biestrzyków

⁴³⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 118.

⁴³⁸ *Katalog 1978*, s. 375–377.

⁴³⁹ Tamże, s. 371–372.

⁴⁴⁰ S. Chodyński, *Rzejowice*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 99–100; *Katalog 1978*, s. 294, 295.

Wielki⁴⁴¹. Czy w czasach arcybiskupa Łaskiego była to pierwsza, czy już druga świątynia, trudno dociec, bo nie mamy źródeł.

Przyjmuje się, że należąca do tej parafii wieś Przerąb miała być gniazdem rodowym Przerębskich, i to oni fundowali tam szpital, czyli przytułek dla ubogich, a później Wincenty Przerębski, biskup włocławski (1503–1513), wystawił przy tym przytułku kościółek⁴⁴². W Rzejowicach był także szpital parafialny⁴⁴³.

Stara tradycja miejscowa podawała, że kolejna, trzecia świątynia w Rzejowicach to ta, którą w 1711 r. miał wystawić proboszcz parafii i kanonik krzelowski, Maciej Wilczyński, z pomocą parafian, a wymalował ją w 1726 r. niejaki Ignacy Markowski, malarz ze wsi Przerąb. Konsekracji zaś w 1735 r., pod wezwaniem Wszystkich Świętych, dokonał biskup Konstanty Moszyński, biskup inflancki, zakonnik paulin⁴⁴⁴. Około 1800 r. we wsi Przerąb, we dworze Jana Bąkowskiego, była kaplica prywatna. Jawi się też drugi patron kościoła, św. Michał Archanioł⁴⁴⁵. Wspomniane wyżej dwa przytułki w XIX wieku zaginęły, ale pozostała kaplica drewniana we wsi Przerąb⁴⁴⁶.

Parafialny kościół drewniany, kryty gontem, w 1800 r. wymagał częściowej naprawy. Parafią w 1800 i 1802 r. zarządzał Błażej Wypychowski, który sporządził spis inwentarza. Parafia obejmowała miejscowości Rzejowice, Przerąb, Adamów, Huta, Tworowice, Chylczów, Biestrzyków, gdzie było ogółem 683 wiernych⁴⁴⁷. W 1811 r. miała kościół drewniany w stanie dosyć dobrym, należycie wyposażony. Jej duszpasterzem był od 1785 r. Błażej Wypychowski, zawsze na miejscu rezydujący⁴⁴⁸.

Po 1818 r. parafia ta znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej i była wizytowana w 1825 r. przez dziekana z Radomska. Kościół drewniany, ale z zakrytą murowaną, nieco uszkodzoną; całość wymagała naprawy. Ponieważ dawniej dobra wsi Rzejowice należały do archidiecezji gnieźnieńskiej, teraz zostały zabrane przez państwo i sprzedane. Właścicielem Rzejowic i kolatorem został niejaki Ignacy Morzkowski. Parafia niewielka, bowiem

⁴⁴¹ LB, t, 2, s. 214–216.

⁴⁴² *Katalog 1978*, s. 293–294.

⁴⁴³ Chodyński, *Rzejowice*, s. 100.

⁴⁴⁴ ADWł, AAG. Wiz. 94, s. 287–293; Br. Ch[lebowski], *Rzejowice*, w: SGKP, t. 10, s. 141–142.

⁴⁴⁵ ADWł, AAG. Wiz. 101, s. 105–108; Wiz. 106, s. 59–60; Wiz. 123, s. 37.

⁴⁴⁶ Chodyński, *Rzejowice*, s. 100.

⁴⁴⁷ ADWł, AAG. Wiz. 101, s. 105–108; Wiz. 125, s. 35–38.

⁴⁴⁸ ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 941–951.

do sakramentów wielkanocnych było zobowiązanych 650, na ogólną liczbę 924 osoby. Probostwo należało do Józefa Kowalewskiego⁴⁴⁹.

Parafia nieco wzrosła, skoro około 1880 r., za proboszcza Tadeusza Tarnowskiego, wiernych było 1230⁴⁵⁰, a w 1892 r. było ich już 1512 we wsiach Rzejowice, Biestrzyków, Przerąb, Tworowice, Borki, Huta, Adamów, Chylczów, Wymysłów i Górny Staw. We wsi Przerąb znajdowała się kaplica publiczna, gdzie później powstanie samodzielna parafia⁴⁵¹.

Od 1925 r. parafia w diecezji częstochowskiej⁴⁵².

SULMIERZYCE

Była to wieś szlachecka, od dawna złączona z rodem Sulimierskich i im zapewne zawdzięczała fundowanie kościoła, pod wezwaniem św. Jadwigi, co najmniej na początku XV w. Niekiedy pisano jej nazwę Szulmierzyce. Ale dokładnej daty erygowania tu parafii nie sposób ustalić. Sulimierscy też sprawowali prawo patronatu nad powstałą tu parafią. Za arcybiskupa Jana Łaskiego, z prezenty miejscowego dziedzica, Piotra Dziath (według Korytkowskiego, był to prawdopodobnie przydomek dawany w rodzie Sulimierskich), probostwo miał Bartłomiej ze Żnina, utrzymujący w parafii dawnym zwyczajem do pomocy dwóch wikariuszy, przez niego wynagradzanych. Do parafii oprócz wsi parafialnej należały: Żłobnica, Kuców, Kleszczów, Łuszczanowice, Chorzenie, Skąpa, Ostrołęka, Bogumiłowice, Stróża (potem w parafii Chabielice, a nawet czas jakiś odrębna parafia), Wola [Wydrzyna] i Piekary⁴⁵³. Jednak miejscowa tradycja podawała później, w 1779 r., pewnie mając jakieś podstawy, że dziedzicami Sulmierzyc byli też Wolscy, którzy w 1513 r. mieli tu zbudować nową świątynię⁴⁵⁴. Czy jednak wieś ta miała kiedyś prawa miejskie, jest mało prawdopodobne. Możliwe, iż po wielkim pożarze je utraciła i spadła do rangi wsi⁴⁵⁵.

⁴⁴⁹ ADWł, ABKKal. Wiz. 7(201), k. 219–227.

⁴⁵⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 99.

⁴⁵¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 118.

⁴⁵² *Katalog 1978*, s. 295–297.

⁴⁵³ LB, t. 1, s. 490–491; Br. Ch[lebowski], *Sulmierzyce*, w: SGKP, t. 11, s. 575.

⁴⁵⁴ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 273.

⁴⁵⁵ S. Chodyński, *Sulmierzyce*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 100–102. Chodyński pomylił te Sulmierzyce z inną miejscowością, podobnej nazwy, w dekanacie krotoszyńskim.

Wprawdzie w 1521 r. nie przedstawiono stanu świątyni, ale z 1635 r. wiemy, że wówczas znajdowała się tam drewniana świątynia, konsekrowana, należycie utrzymana, z trzema ołtarzami, a przy niej znajdowała się kaplica pod wezwaniem św. Anny. Świątynia wystarczająco wyposażona w paramenty liturgiczne, a parafia wystarczająco uposażona⁴⁵⁶. W latach następnych musiała następować dalsza opieka nad kościołem parafialnym i jego upiększeniem. W 1683 r. nadal pozostawał tu kościół drewniany, ale należycie zadbane. W kaplicy znajdował się obraz Matki Boskiej, a przy nim wiele wotów dziękczynnych. Nabożeństwo maryjne było zapewne pielęgnowane przez istniejące przy tej kaplicy bractwo różańcowe, zaprowadzone tu w 1639 r. Beneficjum to posiadał aktualnie Jan Stanisław Biernacki, mając do pomocy wikariusza, Mikołaja Prażmowskiego. Musiała to być jedna z większych parafii, jeżeli do spowiedzi wielkanocnej było zobowiązanych około 3000 osób⁴⁵⁷.

Drewniana i bardzo stara świątynia służyła parafii jeszcze w 1712 r., ale zębem czasu już nadwerężona, tak w ścianach, jak i dachu. Jednak wnętrze świątyni należycie utrzymane, z pięcioma ołtarzami. Wielki z obrazem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Boczne zaś po stronie lekcji św. Antoniego, św. Rocha, a po przeciwnej św. Anny, w kaplicy różańcowej ołtarz Matki Boskiej, przy którym istniała bractwo różańcowe, ale niemające własnego uposażenia. Bogate i dobrze spisane było wyposażenie liturgiczne, a także uposażenie. Probostwo należało wówczas do Franciszka Starczewskiego, ustanowionego tu w 1691 r., z prezenty Michała Łackiego, Mikołaja Sulimierskiego i Franciszka Skrzyńskiego, mających prawo kolatorskie. Miał on tu wikariusza Jana Kowalczyńskiego⁴⁵⁸.

Prawdopodobnie Sulmierzyce nawiedził jakiś huragan, ale dzięki łasce Bożej, jak to w 1729 r. zapisał wizytator, jedynie dach świątyni został nieco uszkodzony, ale sama świątynia, chociaż ciągle stara i drewniana, ocalała. Układ ołtarzy pozostał ten sam, bo i proboszczem nadal był wspomniany wyżej Franciszek Starczewski. Jednak parafia, chociaż obejmująca kilkanaście wsi, musiała się wyludnić w stosunku do tego, co zapisano wyżej, ponieważ aktualnie oceniano, że spowiadających się powinno być około 900 osób. W istniejącym domku dla ubogich mieszkało dwóch ubogich utrzymujących się z jałmużny⁴⁵⁹.

⁴⁵⁶ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 81–82.

⁴⁵⁷ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 311–313.

⁴⁵⁸ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 492–498.

⁴⁵⁹ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 178–182v.

Ta stara świątynia służyła także w 1747 r. Proboszczem, a także dziekanem dekanatu brzeźnickiego był wówczas Adam Niczkowski, mający do pomocy wikariusza, Piotra Przytkiewicza. Po ostatniej wizytacji musiano dokonać pewnej rozbudowy tej świątyni, bo miała dwie kaplice. Po stronie południowej znaną już nam kaplicę różańcową, a po przeciwnej kaplicę św. Anny, zbudowaną przez kasztelana rozpierskiego, niepodanego imienia Rychłowskiego⁴⁶⁰. Ponieważ w 1759 r. proboszcz z Sulmierzyc był dziekanem, dlatego parafię miał wizytować kto inny, Andrzej Konstanty Sawicz, proboszcz z Burzenina i oficjał radomski⁴⁶¹.

Następna wizytacja miała miejsce w 1765 r. Napisano wówczas, ale mylnie, że było to miasteczko dziedziczne należące do Antoniego z Ostrów Rychłowskiego, w posiadaniu dożywotnim przez Zofię z Tomickich Rychłowską. Tamtejszy drewniany kościół nosił wezwanie św. Jadwigi. Wyposażony w sześć ołtarzy. Wielki z obrazem Matki Boskiej Wniebowziętej, a boczne Matki Boskiej Różańcowej, św. Antoniego z Padwy, św. Kazimierza, ołtarz św. Anny i wreszcie ołtarz św. Rocha. Bractwo różańcowe i św. Anny z własnym uposażeniem. Rektorem kościoła był 1732 r. Adam Wiczkowski, kanonik inflancki. Ponadto pracowali tu jeszcze kapłani Błażej Zarębski i Feliks Jarzyński⁴⁶².

Właściciele Sulmierzyc się zmieniali. W 1779 r. byli nimi oraz kolatorami parafii bracia rodzeni Rychłowscy oraz Franciszek Sulimierski. Kościół drewniany, pod wezwaniem św. Jadwigi. Ołtarz wielki pod wezwaniem patronki, św. Jadwigi, a boczne miały wezwania Matki Boskiej Różańcowej, św. Antoniego, św. Józefa, św. Rocha i św. Anny. Istniało bractwo różańcowe. Nie było szkoły, a szpital, w którym mieszkał jeden dziad i dwie baby, nie miał własnego uposażenia, a ubodzy żyli z jałmużny. Parafia dobrze uposażona. Probostwo to miał Marcin Zalewski, ustanowiony tu w 1775 r.⁴⁶³ Był tu jeszcze w 1802 r., spisując dokładny inwentarz parafii⁴⁶⁴.

Kiedy około 1800 r. spalił się stary kościół modrzewiowy, wzniesiono nowy, murowany, który rozpoczęto odbudowywać w 1806 r. dzięki funduszom właściciela wsi Gabriela Turskiego i parafian, ale w latach następnych dokonywano dalszych prac nad jego wyposażeniem⁴⁶⁵. Po 1818 r. parafia

⁴⁶⁰ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 55v–58v.

⁴⁶¹ ADWł, AAG. Wiz. 22, s. 21.

⁴⁶² ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1091–1104; Librowski, *Indeks*, s. 153.

⁴⁶³ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 273–287.

⁴⁶⁴ ADWł, AAG. Wiz. 118, s. 89–93.

⁴⁶⁵ Chodyński, *Sulmierzyce*, s. 100–102; *Katalog 1978*, s. 377–378.

znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Była to duża parafia, bowiem w 1880 r., gdy należała do dekanatu w Radomsku, za proboszcza Tomasza Siwczyńskiego i wikariusza Eleuterego Małota, liczyła 4894 wiernych⁴⁶⁶. W niewiele czasu później, w 1892 r. liczyła już 5668 wiernych obejmując wsie Sulmierzyce, Skąpa, Ostrołęka, Piekary, Wola Wydrzyna, Nowa Wieś, Kuźnica, Łęczyska, Stanisławów, Elogiów, Winek, Żłobnica, Faustynów, Bogumiłowice, Aleksandrów, folwark Stawek, Rogowiec, Kuców, Kleszczów, Ławki, Łuszczanowice, Chorzenie, Antonówek, Dąbrówki i Kodrań. Należała do dekanatu noworadomszczańskiego⁴⁶⁷.

Od 1925 r. znalazła się w diecezji częstochowskiej. Znana z łaskami słynącego obrazu Matki Boskiej Sulmierzyckiej⁴⁶⁸.

Kleszczów

Ponieważ Sulmierzyce były dużą parafią, biskup kujawsko-kaliski, Stanisław Zdzitowiecki, pewnie na wniosek miejscowych duszpasterzy utworzył w 1919 r. ośrodek duszpasterski we wsi Kleszczów, a przy nowym kościele, zbudowanym w latach 1919–1920, erygował w 1920 r. samodzielną parafię⁴⁶⁹.

WIELGOMŁYNY

Kiedy powstała parafia we wsi Wielgomłynny, jeszcze za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego pisana „Wielgi Młyn”, nie wiadomo. Parafia bardzo stara, co najmniej z XIV w., której kolatorami byli właściciele wsi. Jako wieś szlachecka, w XV wieku należała do rodu Koniecpolskich. Dawny kościół drewniany, zastąpiony w 1465 r. przez Jakuba Koniecpolskiego, miejscowego dziedzica i kanonika gnieźnieńskiego i krakowskiego i jego matkę, Dorotę z Sienna Koniecpolską, kościołem murowanym z dwiema kaplicami. Przy świątyni zbudowali oni zabudowania klasztorne i oddali tę parafię zakonnikom paulinom, a brat Doroty, Jakub z Sienna, podówczas jeszcze biskup kujawski (1464–1473), nadał klasztorowi dziesięciny z jednej

⁴⁶⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 100.

⁴⁶⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 118–119.

⁴⁶⁸ *Katalog 1978*, s. 377–378.

⁴⁶⁹ Tamże, s. 248–249.

wsi Nieskurzów w dobrach opatowskich, a w 1476 r., już jako arcybiskup gnieźnieński (1473–1480), potwierdził fundację klasztoru. Nowa świątynia była konsekrowana w 1491 r. przez biskupa sufragana krakowskiego, Pawła Dębskiego⁴⁷⁰. Zatem od 1476 r. prawnie parafia ta, dawniej administrowana przez duchowieństwo diecezjalne, została inkorporowana paulinom z Częstochowy. Około 1521 r. należały do niej jako parafialne wsie: Wielgomłyn, Myśliwczów, Zalesie, Trzebcze, Sokola Góra, Prakowice, Krzętów i Kruszyna. Zakonnicy więc prowadzili parafię i zbudowali nowe zabudowania klasztorne, przytułek i zgromadzili na miejscu bogaty księgozbiór. Jako parafia podlegała zakonowi nie była wizytowana przez arcybiskupa i dopiero od 1800 r. są wizytacje kościoła parafialnego św. Stanisława, a zarazem klasztornego w Wielgomłynach. Uposażenie parafii, jako należące do zakonu paulinów, zabrano, zaś prawo patronatu przeszło na rząd zaborczy. Proboszczem wówczas był paulin Cherubin Szydłowski. Parafię tworzyły wsie Wielgomłyn, Myśliwczów, Krzętów, Sokola Góra, Zalesie, Bratkowice, Trzebcze, Kruszyna, Rogi i Borowiec, gdzie ogółem było 1118 wiernych⁴⁷¹. Kościół wizytowany w 1811 r. znajdował się w należyтым stanie, zarządzany przez proboszcza, zakonnika paulińskiego, Bartłomieja Rubiszewskiego, przeora klasztoru wielgomłyńskiego, wspomaganego przez czterech wikariuszy, zakonników Zygmunta Brasunkiewicza, Narcyzego Strubacza, Konstantego Pytlarskiego i Antoniego Stemkę⁴⁷².

Stan taki trwał do 1819 r., kiedy to klasztor paulinów w Wielgomłynach, i wiele innych klasztorów, został skasowany przez arcybiskupa Franciszka Malczewskiego, wykonawcę bulli *Ex imposita nobis*; chodziło głównie o fundusze konieczne do wprowadzenia zmian wymaganych wspomnianą bullą. Wtedy parafia ta należała już do diecezji kujawsko-kaliskiej. Jednakże w 1823 r. wrócono paulinom klasztor i parafię wielgomłyńską oraz częściowo uposażenie, wszakże pod tym warunkiem, że klasztor ten będzie utrzymywał starych paulinów emerytów. I tak było do 1866 r., ale wówczas władze zaborcze ostatecznie skasowały klasztor, a parafia przeszła w administrację księży diecezji włocławskiej, do której należała już od 1818 r.⁴⁷³

⁴⁷⁰ LB, t. 2, s. 206–207; Br. Ch[lebowski], *Wielgomłyn*, w: SGKP, t. 13, s. 317; S. Chodyński, *Wielgomłyn*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 102–104; Librowski, *Indeks*, s. 162; *Katalog 1978*, s. 248.

⁴⁷¹ ADWł, AAG. Wiz. 101, s. 113–119; Wiz. 106, s. 65–66.

⁴⁷² ADWł, AAG. Wiz. 136, s. 977–997.

⁴⁷³ Chodyński, *Wielgomłyn*, s. 102–104.

Parafię tę wizytowano w 1824 r., a więc gdy wrócili paulini i proboszczem był prowincjał zakonu paulińskiego, Jan Gołkowski, a wikariuszem zakonnik Paweł Mieszkiewicz. Parafia liczyła wówczas 2436 wszystkich wiernych, z czego komunikujących na Wielkanoc było około 1900⁴⁷⁴.

Od czasów powstania styczniewego parafia ostatecznie przeszła pod administrację duchowieństwa diecezjalnego. W 1880 r. parafia liczyła około 2840 wiernych⁴⁷⁵, ale już w 1892 r., za proboszcza Kacpra Koryckiego i wikariusza Adama Susickiego, naliczono ich 3383. Parafia obejmowała wsie Wielgomłyny, Zalesie, Kruszyna, Trzebcze, Sokola Góra, Bratkowice, Borowiec, Piaski, Anielin, Krzętów, Rogi, Wygwizdów, Myśliwczów, Maksymów i Bogusławów⁴⁷⁶.

Parafię po 1925 r. włączono do diecezji częstochowskiej⁴⁷⁷.

WIEWIEC

Możliwe, iż Wiewiec należał pierwotnie do uposażenia kapituły gnieźnieńskiej, a kościół parafialny mógł być tu już w XIII wieku. Kto był jego fundatorem, nie wiadomo. Najprawdopodobniej wiele zawdzięcza wspomnianej kapitule. Później wieś ta należała do rodu Wiewieckich, herbu Jastrzębczyków. Świątynia nosiła wezwanie św. Marcina. Znajdował się w niej obraz Matki Boskiej, łaskami słynący. Na początku XVI w. dziedzice wsi Wiewiec i Krzywanice byli jej kolatorami i z ich przedstawienia, a dokładniej z prezenty Piotra Stawickiego, opiekuna Doroty, córki nieżyjącego Piotra, dziedzica wsi Wiewiec, parafię miał Mikołaj ze Skalbmierza. Parafię tworzyły wspomniane dwie wsie Wiewiec i Krzywanice oraz Zamoście, Dębowiec i Wola Wiewiecka⁴⁷⁸.

Tamtejsza świątynia parafialna, stara i drewniana, znana nieco z opisu z 1635 r. i jak podawała tradycja, była konsekrowana. Podano też wówczas wykaz jej wyposażenia i uposażenia⁴⁷⁹. Możliwe, iż stara świątynia nie nadawała się do naprawy, skoro na miejscu starego kościoła, nową świąty-

⁴⁷⁴ ADWł, ABKKal. Wiz. 7(201), k. 183–196.

⁴⁷⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 102.

⁴⁷⁶ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 119.

⁴⁷⁷ *Katalog 1978*, s. 299–302.

⁴⁷⁸ LB, t. 1, s. 488–490; *Wiewiec*, w: SGKP, t. 13, s. 431.

⁴⁷⁹ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 79–81.

nię wzniesiono w 1662 r. staraniem kolatorów Zamojskich i Siemieńskich, konsekrowaną dopiero w 1673 r.⁴⁸⁰

Niebawem właściciele wsi i kolatorzy dali ją paulinom częstochowskim, bo ci byli jej kolatorami w 1683 r. Probostwo miał Adam Chrostkiewicz, będący jednocześnie dziekanem dekanatu w Radomsku, na co miał dyspensę, ale tu rezydował. Naliczono około 800 parafian spowiadających się⁴⁸¹. Na początku XVIII w., w 1712 r., świątynia wyposażona była w cztery ołtarze: Wielki Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i boczne Matki Boskiej, Świętej Trójcy i św. Marcina. Dokładnie spisano wyposażenie. Probostwo jeszcze utrzymywał wspomniany wyżej Adam Chrostkiewicz, będący tu od 1671 r. Działało bractwo Szkaplerza, uposażone za aktualnego proboszcza, który dał nań zapis w 1691 r., a założone przez arcybiskupa kardynała Michała Radziejowskiego (1687–1705)⁴⁸².

Następnym proboszczem został najprawdopodobniej Mateusz Starczewski, będący tu w 1729 r. Możliwe, iż on przeprowadził większe prace przy drewnianej świątyni parafialnej, skoro oceniono, że jest ona w dobrym stanie, prawie nowa. Zapewne dokonano także zmian we wnętrzu kościoła, bo wyliczono teraz trzy ołtarze. Nadal działało znane nam bractwo Szkaplerza⁴⁸³.

Ołtarze zostały bliżej opisane w 1747 r. I tak wielki nosił wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, zaś boczny, po stronie południowej, był poświęcony św. Marcinowi, a po przeciwnej Świętej Trójcy. Ponadto bractwo Szkaplerza miało swój ołtarz z obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej. Prawo patronatu nadal należało do paulinów częstochowskich. Probostwo, zapewne z ich poręki, miał Sebastian Bolimowski. Zakonnicy też zbudowali we wsi parafialnej przytułek z dwoma pomieszczeniami, gdzie aktualnie przebywało czterech ubogich żyjących z jałmużny⁴⁸⁴.

Kościół drewniany pod wezwaniem św. Marcina nadal służył parafii. Proboszczem w 1759 r. był Sebastian Bolimowski, notariusz konsystorza radomskiego. Parafią administrował zakonnik paulin, bowiem Wiewiec nadal należał do paulinów. Zakonnik, Marcin Cielmowski, miał też przy dworze należącym do zakonników kaplicę, nosząca wezwanie św. Kazimierza. Ze-

---

⁴⁸⁰ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 257; S. Chodyński, *Wiewiec*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 104–105.

⁴⁸¹ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 282–284.

⁴⁸² ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 505–510.

⁴⁸³ ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 209–211.

⁴⁸⁴ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 61v–64v.

zwolenie na tę kaplicę dał arcybiskup Maciej Łubieński. Ponadto Siemiński, właściciele wsi Zamoście, mieli przy dworze kaplicę prywatną⁴⁸⁵.

Następna dokładna lustracja parafii wiewieckiej miała miejsce w 1765 r. Parafia nie miała wówczas proboszcza, ale spodziewano się, że zostanie nim Walenty Fryksiński, dotychczasowy prepozyt kościoła szpitalnego w Wieruszowie. Zapewne prezentowali go kolatorzy, paulini częstochowscy⁴⁸⁶.

W 1779 r. parafia Wiewiec nadal była inkorporowana paulinom jasno-górskim, którzy byli właścicielami wsi. Świątynia, mająca ponad sto lat, znajdowała się w stanie dosyć dobrym. Miała sześć ołtarzy. Ołtarz wielki nosił wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Ołtarze boczne natomiast poświęcone były Matce Boskiej Szkaplerznej, św. Marcinowi, św. Janowi Nepomucenowi, Świętej Trójcy i św. Tekli. Działo bractwo Szkaplerza, którego promotorem był miejscowy proboszcz. Parafia dobrze uposażona. W pobliżu dworu znajdowała się kaplica dworska pod wezwaniem św. Kazimierza, w której nieraz odprawiali paulini, gdy odwiedzali swoją posiadłość. Podobnie, we wsi Zamoście, przy tamtejszym dworze znajdowała się kaplica prywatna, ale rzadko w niej sprawowano nabożeństwa. Probostwo nadal miał wspomniany wyżej Walenty Fryksiński, teraz już dziekan brzeźnicki, w parafii rezydujący i osobiście sprawujący obowiązki duszpasterskie⁴⁸⁷.

Z nastaniem zaborów, w 1795 r. dobra Wiewiec zabrano zakonnikom, a ostatecznie przeszły w ręce prywatne⁴⁸⁸. Proboszczem w 1798 r. był tu nadal Walenty Fryksiński, który sporządził bardzo dokładny opis stanu świątyni i parafii⁴⁸⁹.

W 1800 r. była tu nadal stara świątynia drewniana, a prawo patronatu przeszło na rząd zaborczy, ponieważ wieś została zabrana paulinom. Po rezygnacji poprzedniego proboszcza, Walentego Fryksińskiego, nowym został w 1800 r. Rafał Borkiewicz. Parafia liczyła wówczas około 870 osób⁴⁹⁰.

Ostatnia wiadomość z okresu przynależności tej parafii do archidiecezji gnieźnieńskiej jest z 1802 r. Kościół wymagał pilnej naprawy, ale był wewnątrz wyposażony w cztery ołtarze, wszelki sprzęt kościelny i paramenta liturgiczne, dokładnie spisane. Wystarczające było uposażenie, a także

⁴⁸⁵ ADWł, AAG. Wiz. 22, s. 21–22.

⁴⁸⁶ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 1140–1149.

⁴⁸⁷ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 257–273.

⁴⁸⁸ Chodyński, *Wiewiec*, s. 104–105.

⁴⁸⁹ ADWł, AAG. Wiz. 93, s. 177–186.

⁴⁹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 100, s. 71–73.

w dobrym stanie znajdowały się zabudowania gospodarcze. Opisu tego dokonał wspomniany wyżej Rafał Borkiewicz⁴⁹¹.

Od 1818 r. parafia znalazła się w diecezji kujawsko-kaliskiej. Starą świątynię drewnianą, stojącą jeszcze około 1861–1862 r., zastąpiono nową, murowaną, którą staraniem parafian i proboszcza Pawła Knapieńskiego wzniesiono w 1861 r. pod dawnym wezwaniem. Proboszcz ten, za postawę patriotyczną podczas powstania styczniowego, został zesłany na Sybir⁴⁹².

Kiedy proboszczem był tu Julian Kucharski, w 1880 r. parafia liczyła 2450 wiernych⁴⁹³. Przy końcu wieku XIX, w 1892 r., za tego samego proboszcza parafia obejmowała wsie Wiewiec, Zamoście, Mrowiska, Błota Krupińskie, Pomiary, Dębowiec, Krzywance, Otocze, Kontrowers, Wola Wiewiecka i Praca, licząc 2448 parafian. Należała wówczas do dekanatu noworadomszczańskiego⁴⁹⁴.

Od 1925 r. parafia Wiewiec należy do diecezji częstochowskiej⁴⁹⁵.

ŻYTNO

Miejscowość, pisana nieraz Żytne, jest dawnego pochodzenia, skoro w 1198 r. została wyliczona jako wchodząca w skład uposażenia klasztoru w Miechowie. Kiedy przeszła w inne ręce, powiedzieć trudno, ale była to później własność szlachecka. Jeżeli wzmianka o parafii pochodzi dopiero z około 1358 r., można wątpić, aby to miechowici stali za jej utworzeniem. Należało Żytno przez wiele lat do rodziny Siemieńskich. Piotr z Burzenina, proboszcz z Żytna, występuje w 1445 r. Pierwsza świątynia miała zostać fundowana w 1314 r. przez niejakiego Jakutio Brandys, który też miał ją uposażyć. Za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego proboszczem w Żytynie, z prezenty nie wymienionych tu właścicieli, był Jakub z Rzek. Świątynia tamtejsza nosiła wezwanie św. Wawrzyńca. Okręg parafialny, oprócz miasteczka Żytno, obejmował wsie Silnica, Rogaczówek, Sekursko, Żytno Małe i Rędziny⁴⁹⁶.

⁴⁹¹ ADWł, AAG. Wiz 118, s. 101–107.

⁴⁹² Chodyński, *Wiewiec*, s. 105; *Katalog 1978*, s. 185–186; *Wiewiec*, w: SGKP, t. 13, s. 431.

⁴⁹³ Chodyński, *Wiewiec*, s. 104.

⁴⁹⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 119.

⁴⁹⁵ *Katalog 1978*, s. 185–186.

⁴⁹⁶ LB, t. 1, s. 509–511, S. Chodyński, *Żytno*, „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 105–107; Librowski, *Indeks*, s. 174.

Dziesięcina ze wsi była przeznaczona na uposażenie wikariuszy przy kolegiacie w Kurzelowie. Przez czas pewien Żytno miało nawet przywileje miasta, ale ostatecznie w miasto się nie przekształciło. Parafia miała zostać erygowana przez Jarosława Bogorię Skotnickiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1342–1374)⁴⁹⁷.

W miejsce starej już świątyni, w 1593 r. właściciel Żytna, Jan Bielski, zbudował nowy kościół, także drewniany⁴⁹⁸. Postarano się też o nadanie tej miejscowości praw miejskich i miastem szlacheckim Żytno było już 1636 r. Kościół św. Wawrzyńca, drewniany, z trzema ołtarzami, miał wystarczające wyposażenie. Parafian zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych mieszkało około 600. Nie podano jednak imienia proboszcza, wówczas nieobecnego, ani imienia wikariusza⁴⁹⁹. Miastem (*oppidum*) pozostawało także w 1683 r. Nadal było wystarczające urządzenie świątyni, z dobrze utrzymanym tabernakulum, chrzcielnicą i trzema ołtarzami. Sporządzono dokładny wykaz paramentów liturgicznych oraz uposażenia. Przy parafii istniało bractwo Aniołów Stróżów, zaprowadzone w 1662 r. Parafię tworzyło miasteczko Żytno i wsie Silnica, Rogaczówek, Cielętniki, Żytno Małe, Rędziny i Sekursko. Spowiadających się na Wielkanoc było już około 800. Proboszczem, nazwanym tu rektorem, był Franciszek Górecki. Szkoła miała nauczyciela, Szymona Błędowskiego, zaś organistą był Wawrzyniec Boliński. Dawniej była w Żytnie kaplica, ale sprofanowana przez akatolików, którzy tam nawet pochowali zmarłych; następnie przez właściciela, Mikołaja Maja, została ograbiona. Na jej miejscu wystawiono najpierw krzyż, a teraz zbudowano przytułek⁵⁰⁰.

W 1712 r. ołtarz wielki miał obraz Matki Boskiej; boczny, po stronie ewangelii, miał za patronów Aniołów Stróżów, a po przeciwnej stronie poświęcony został św. Annie. Tabernakulum i chrzcielnica należycie utrzymane. Wyposażenie w paramenty liturgiczne dobre, i dokładnie spisane. Świątynia konsekrowana, jak to było widać po śladach na ścianach. W mieście była zapisana ziemia dla proboszcza, wikariusza i dla organisty. Był spór, jeszcze w 1641 r. toczony, pomiędzy proboszczem z Żytna i Chęcín, Jackiem Bielskim, a właścicielami pewnej części miasteczka, Zygmuntem i Janem Bielskimi, o pewne grunta należące do parafii, co przypomniano jeszcze w 1712 r.

⁴⁹⁷ Br. Ch[lebowski], *Żytno*, SGKP, t. 14, s. 901.

⁴⁹⁸ *Katalog 1978*, s. 237; Chodyński, *Żytno*, s. 106.

⁴⁹⁹ ADWł, AAG. Wiz. 5, s. 147–148.

⁵⁰⁰ ADWł, AAG. Wiz. 8, s. 258–260; Chodyński, *Żytno*, s. 106.

Zaś w 1712 r. kościół wymagał naprawy okien. Proboszczem był Wojciech Pianka. Zawsze rezydował w parafii i nie miał wikariusza. Parafia pewnie nieco się zmniejszyła, bo naliczono tylko około 500 osób zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych⁵⁰¹.

Zapewne przeprowadzono poważniejsze prace przy świątyni, skoro konsekrował ją w 1717 r. biskup sufragan wrocławski Wojciech Bardziński i wówczas pewnie do dawnego patrona, św. Wawrzyńca, dodano jeszcze wezwanie Matki Boskiej Karmelitańskiej. Ta świątynia drewniana w 1759 r. wymagała już naprawy. Ołtarz wielki był poświęcony Matce Boskiej z Góry Karmel, zaś boczne św. Walentego, św. Wawrzyńca i Aniołów Stróżów. Proboszczem od 1751 r. był Józef Siemieński, kanonik wolborski, utrzymujący wikariusza Marcina Dzierzkowskiego⁵⁰².

Właścicielem miasteczka w 1765 r. był Franciszek Siemieński, kolator parafii. Świątynia tamtejsza drewniana, ale wówczas nie wiadomo przez kogo fundowana. Nosiła wezwanie św. Leonarda. Znajdowały się w niej cztery ołtarze, mianowicie wielki z wizerunkiem Chrystusa Ukrzyżowanego, a na zasuwie Matka Boska z Dzieciątkiem. Boczne miały za patronów św. Walentego, św. Leonarda i Aniołów Stróżów. Niedawno od nowa zbudowano przytułek, w którym przebywały trzy wdowy żebraczki. Probstwo od 1762 r. miał Ignacy Uczkowski, zaś jego wikariuszem był Marcin Dzierkowski. We dworze Andrzeja Rychłowskiego znajdowała się kaplica prywatna. Na terenie parafii znajdowała się drewniana kaplica filialna w Cielętnikach, wsi należącej do Sebastiana Bystrzanowskiego, niedawno odbudowana przez Józefa Bystrzanowskiego, nosząca wezwanie Przemienienia Pańskiego. Nie sprawowano w niej sakramentów, bo udzielano ich w kościele parafialnym. Ale kaplica ta miała trzy ołtarze: wielki Przemienienia Pańskiego i boczne św. Józefa i Matki Boskiej Bolesnej, przeniesiony z dawnej świątyni. Kapelanem był tu zakonnik imieniem Ludwik, z zakonu bernardynów z konwentu w Przyrowie⁵⁰³.

We wsi Cielętniki pojawiła się już w około 1645 r. kaplica, jeszcze niepoświęcona⁵⁰⁴, której potem dano wezwanie Przemienienia Pańskiego i już około 1760 r. wyrażano nadzieję, że zostanie tam utworzona nowa

---

⁵⁰¹ ADWł, AAG. Wiz. 9, s. 616–624.

⁵⁰² ADWł, AAG. Wiz. 13, k. 225–227v; Wiz. 17, k. 270v–273; Wiz. 37, s. 25–26; Wiz. 68, s. 14–17.

⁵⁰³ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 802–815.

⁵⁰⁴ ADWł, AAG. Wiz. 17, k. 272.

parafia⁵⁰⁵, co niebawem, bo w 1767 r. się spełniło⁵⁰⁶. Ponadto, około 1760 r., na dworze Andrzeja Rychłowskiego pojawiła się kaplica prywatna⁵⁰⁷, a niebawem taka sama we wsi Silnica, przy pałacu Jana Leszczyca z Siemienic Siemińskiego. W 1775 r., gdy kolatorem był Jacek Leszczyca z Siemienic Siemiński, właściciel miasta Żytna, probostwo miał od 1774 r. Felicjan Kącki, kanonik honorowy i kaznodzieja kapituły kurzelowskiej, ale zawsze przy parafii rezydujący⁵⁰⁸.

Miasteczkiem pozostawało Żytno w 1779 r. Pamiętano jeszcze o fundatorze i konsekраторze świątyni parafialnej. Z parafii odłączono wieś Cielętniki z kościołem filialnym, gdzie erygowano nową parafię. Kościół w Żytnie nadal nosił wezwanie św. Wawrzyńca. Świątynia drewniana, wewnątrz utrzymana przez aktualnego proboszcza dobrze i czysto, ale na zewnątrz potrzebowała naprawy dachu, wieży i obicia nowymi szalunkami. Ołtarz wielki nosił wezwanie Matki Boskiej Szkaplerznej, zaś boczne św. Wawrzyńca, Aniołów Stróżów i św. Walentego. Wyposażenie we wszelkie paramenty i sprzęty kościelne dobre, tu opisane. Szkoły nie było, zaś przytułek został wystawiony przez dwór, czyli właściciele miasteczka, w pobliżu plebanii i mieszkały w nim cztery kobiety i jeden dziad, ale utrzymywali się oni z jałmużny. Bractwo Szkaplerza i Aniołów Stróżów. Parafią od 1774 r. zarządzał Felicjan Kącki, doktor filozofii, lat 36 mający, zawsze przy parafii rezydujący⁵⁰⁹.

Zdaje się, że znaczenie Żytna malało, ponieważ w 1798 r. już nie podano wiadomości o jego randze jako miasta⁵¹⁰.

Parafię opisano w 1800 r. kiedy prawo patronatu należało nadal do Jacka Siemińskiego, a probostwo należało do Felicjana Kantego Kąckiego. Podobna w treść była też wizytacja z 1801 r. Miejscowy dziedzic i kolator parafii, Jacek Siemiński, w 1805 r. przeprowadził gruntowną naprawę świątyni. Zdaje się, że część jej została od nowa wzniesiona. Widocznie nie wszystko było zrobione należycie, skoro w 1811 r. dało się zauważyć oddzielanie się starej części od nowej. Proboszcz tej parafii, zapewne wyżej wspomniany Kącki, zmarł w 1811 r. Zarząd objął Józef Kowalewski, ale nie rezydował tu z powodu braku odpowiedniego mieszkania. Parafią opiekował

⁵⁰⁵ ADWł, AAG. Wiz. 37, s. 25–27; Wiz. 59, s. 802–815.

⁵⁰⁶ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 162.

⁵⁰⁷ ADWł, AAG. Wiz. 59, s. 811.

⁵⁰⁸ ADWł, AAG. Wiz. 68, s. 14–17.

⁵⁰⁹ ADWł, AAG. Wiz. 73, s. 213–224.

⁵¹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 94, s. 315–318.

się zakonnik z klasztoru w Przyrowie, Łukasz Krokorowski, mieszkający w bardzo niewygodnym pomieszczeniu⁵¹¹.

Od 1818 r. Żytno znalazło się w granicach diecezji kujawsko-kaliskiej. Stan świątyni i parafii znamy niestety z jednej tylko wizytacji odbytej w 1824 r. przez dziekana Józefa Łukaszewicza, gdy proboszczem był tu Sebastian Rączkowski. Świątynia drewniana znajdowała się w niezłym stanie, chociaż wymagała podmurowania fundamentów. W 1805 r. dziedzic miejscowy, Jacek Siemieński oszalował ją nowymi deskami. Przy parafii znajdował się przytułek, ale bez własnego funduszu i ubodzy tam się znajdujący mogli liczyć tylko na Opatrzność. Parafia ogółem liczyła wówczas 1500 wiernych, z czego spowiadających się około 1200 osób i obejmowała wsie Żytno, Silnica, Rogaczówek, Sekursko, Koziępole, Mała Wieś, Rędziny, Magdalenki, Ewina i Bugaj⁵¹².

Ponieważ świątynia z biegiem czasu ulegała niszczeniu, staraniem i kosztem właścicielki majątku Żytno, Franciszki z Dębińskich Siemieńskiej, według projektu architekta Stanisława Gołębiowskiego, rozpoczęto w 1860 r. budowę nowej świątyni, na innym miejscu. Powstanie styczniowe spowodowało przerwę w budowie, ale ukończono ją i w 1885 r. została konsekrowana przez biskupa włocławskiego, Aleksandra Bereśniewicza (1883–1902), pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny. Pewien udział we wzniesieniu ołtarza wielkiego w tej świątyni miała Sługa Boża Wanda Malczewska⁵¹³. Za proboszcza Tomasza Olkowicza w 1880 r. parafia liczyła 2413 wiernych⁵¹⁴, a w 1892 r., za administracji Melchiora Kawczyńskiego naliczono ich 3233, we wsiach Żytno, Silnica, Koziępole, Wymysłów, Jacków, Pławidła, Rędziny, Bystrzyca, Mała Wieś, Ewina, Czech, Sekursko, Magdalenki, Bugaj, Rogaczówek, Kępa, Gorgoń i Zalawie⁵¹⁵.

Od 1925 r. parafia ta znajduje się w diecezji częstochowskiej⁵¹⁶.

⁵¹¹ ADWł, AAG. Wiz. 101, s. 121–123; Wiz. 136, s. 1009–1027.

⁵¹² ADWł, ABKKal. Wiz. 7(201), k. 122–132.

⁵¹³ *Katalog 1978*, s. 236–238.

⁵¹⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880, s. 105.

⁵¹⁵ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1892, s. 119–120.

⁵¹⁶ *Katalog 1978*, s. 236–238.

ADDENDA

Parafie włączone
do diecezji włocławskiej w roku 1925

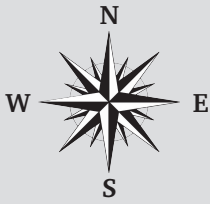
MAZOWSZE

LIPNO

KŁODAWA

DEKANAT KŁODAWSKI

Dekanat kłodawski przed zmianami, jakie miały nastąpić w organizacji kościelnej na ziemiach polskich w następstwie bulli *Ex imposita nobis* w 1818 r., należał do archidiecezji gnieźnieńskiej archidiaconatu łęczyckiego i był dosyć duży, bo obejmował 18 parafii¹.

Po 1818 r. znalazł się w archidiecezji warszawskiej i został nieco zmniejszony, a właściwie zmniejszony, ponieważ liczył 13 parafii. Natomiast w następstwie zmian w tzw. Królestwie Polskim w 1864 r., ponieważ Kłodawa nie była siedzibą powiatu, włączono ją do obszernego dekanatu łęczyckiego, który liczył 32 parafie. Tak się złożyło, że niektóre parafie dotychczasowego dekanatu kłodawskiego znalazły się w powiecie kolskim. Wyrzedzając nieco myśl, okaże się, że przyszłe zmiany diecezjalne tych parafii będą tyczyć, a były to parafie: Bierzwienna, Borysławice, Chełmno, Dąbie nad Nerem, Grzegorzew, Kłodawa, Umień. Później się okaże, że do tych parafii zostanie dołączona parafia w Pieczewie².

Rozwijający się ośrodek przemysłowy w Łodzi, a także działania wojenne pierwszej wojny światowej powodujące podzielenie archidiecezji warszawskiej przez front na dwie części spowodowały, że jeszcze podczas działań wojennych utworzono w tym mieście administrację apostolską, a w 1920 r. erygowano normalną diecezję z części archidiecezji warszawskiej. Kłodawa i okoliczne jej parafie zostały do niej włączone³. Tak więc powstała diecezja w Łodzi i zostały do niej włączone niektóre tereny dekanatu łęczyckiego; powrócono do utworzenia dekanatu w Kłodawie. Prawdopodobnie względy, o których wyżej wspomniano, mianowicie położenie dekanatu z trzech stron otoczonego przez parafie diecezji włocławskiej zadecydowały, że w 1925 r. dekanat ten liczący osiem parafii został włączony do tej diecezji⁴.

Były to następujące parafie z duszpasterzami (w nawiasie podano liczbę wiernych): Kłodawa (5150) z Teofilem Chojnowskim i wikariuszem Hi-

---

¹ O dekanacie tym zob. W. Kujawski, *Z dziejów dekanatu kłodawskiego*, StWł, 19(2017), s. 565–596.

² „Schematyzm Archidiecezji Warszawskiej” 1868, s. 46–48.

³ „Schematyzm Diecezji Łódzkiej” 1925.

⁴ Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska*, s. 352.

politem Pyszyńskim; Bierzwienna (3600) z Cezarym Kantorskim; Borysławice (2820) z Stefanem Karczewskim; Chełmno (2350) z Wincentym Sikorowskim; Dąbie (5024) z Józefem Kajruksztu; Grzegorzew (6145) z Feliksem Szczęsnym Starkiewiczem; Pieczew (2161) z Zdzisławem Różańskim; Umień (4480) z Antonim Margońskim.

KŁODAWA

Jest to jedna ze starszych parafii w ogóle. Mogła powstać około 1085 r. za Władysława Hermana. Najpierw własność norbertanek ze Strzelna, a potem przeszła w posiadanie monarsze i stała się siedzibą starostwa⁵.

Pierwsza świątynia pod wezwaniem św. Idziego mogła być fundowana przez księcia Hermana. Jedna ze znaczniejszych parafii, której uposażenie król Władysław Jagiełło złączył w 1387 r. z biskupstwem wileńskim w ten sposób, że część dochodów parafialnych brali biskupi z Wilna. W 1429 r. tenże monarcha, za wiedzą i zgodą arcybiskupa gnieźnieńskiego, oddał parafię kłodawską zakonnikom, kanonikom regularnym. Ta stara świątynia św. Idziego, z pewnością odbudowywana i naprawiana, służyła tak parafii i jako kościół zakonny do początków wieku XIX, kiedy to w 1810 r. władze zniosły klasztor kłodawski, a jego dobra przeszły na własność rządu. Niebawem, bo w 1819 r., uległa zniszczeniu i rozbiórce także ta stara świątynia.

Pierwsze dokładniejsze wiadomości pochodzą z *Liber beneficiorum* Jana Łaskiego, który przypomniał, że dawniej proboszczami byli tu księża diecezjalni, a potem przyszli kanonicy regularni, którzy otrzymali jeszcze pobliskie parafie w Rdutowie i w Sobótce. Do parafii kłodawskiej w 1521 r. należały, oprócz samego miasta, wsie: Pomarzany, Krzewata, Dzieciołowa, Górki, Wola Czepowa, Rgielew, Łązek, Straszków i Straszkówek, Głogowa i Nowawioska⁶.

Parafie prowadzone przez zakony nie były najczęściej wizytowane przez władze archidiecezji gnieźnieńskiej i dlatego nie posiadamy zbyt wiele wiadomości. Jedynie z roku 1759 jest krótki protokół wizytacyjny dekanatu kłodawskiego. Świątynia murowana i zabudowania klasztorne

⁵ M. Rawita Witanowski, *Kłodawa i jej okolice*, Warszawa 1904, s. 25–43; *Kłodawa*, w: MPT, t. 2, s. 238–239.

⁶ LB, t. 2, s. 451–453; Librowski, *Indeks*, s. 106.

były wówczas murowane, ale wymagały naprawy. Prepozytem klasztoru i odpowiedzialnym za duszpasterstwo parafialne był Stanisław Mikorski, mając w klasztorze jeszcze czterech zakonników kapłanów. Kazania głoszone w dni świąteczne, a każdej niedzieli katechizowano wiernych⁷. Jak pisał o świątyni klasztornej Michał Rawita Witanowski, był to kościół w stylu romańskim, zapewne fundowany już przez kanoników regularnych na miejscu poprzedniej, bez wątpienia drewnianej świątyni i to on przetrwał do kasaty klasztoru 1810 r. Smutny stan kościoła znamy z opisu wizytacyjnego z 1811 r. Resztki zabudowań po zniesionych kanonikach regularnych przetrwały do 1840 r.⁸

Kościół parafialny zwany był także kolegiatą, a to z tego powodu, że byli przy nim kanonicy regularni laterańscy. Ponieważ podupadał, uważano dalsze korzystanie z niego i utrzymywanie za niebezpieczne, dlatego w 1818 r. postanowiono przeznaczyć stojący w tym mieście kościół zakony karmelitów, aby służył parafii, chociaż proboszcz kłodawski mieszkał jeszcze nadal w starych zabudowaniach w pobliżu rozebranej dawnej świątyni⁹. Wydawało się bowiem, że w klasztornych zabudowaniach karmelickich nie byłoby wygodnie proboszczowi i służbie kościelnej¹⁰.

Z rokiem 1818 i nowym podziałem diecezji w Królestwie Polskim, spowodowanym bullą *Ex imposita nobis*, Kłodawa i cały dekanat znalazły się w archidiecezji warszawskiej. Parafię wizytowano w 1827 r. Proboszczem był Antoni Grzegorz Kiełczowski, kanonik honorowy warszawski, mający lat 47. Z pomocą w prowadzeniu duszpasterstwa przychodzili mu zakonnicy karmelici. W klasztorze, zapewne karmelitańskim, prowadzono szkołę, w której uczył jeden z braci, Kolumban Żuchowski, i w 1827 r. uczniów było ogółem 48, ale chłopcy i dziewczęta mieli zajęcia oddzielnie¹¹.

W Kłodawie zbudowano także drugą świątynię, pod wezwaniem Bożego Ciała. Miała ona powstać nie później niż około 1390 r., a więc jeszcze przed przybyciem tu kanoników regularnych. Mogli wystawić ją mieszcząca-

⁷ ADWł, AAG. Wiz 28, s. 8–9.

⁸ Rawita Wilanowski, *Kłodawa*, s. 29–42.

⁹ ADWł, A. par. 1(1809–1880), k. 2–8. W tomie tym oraz w czterech następnych jest bardzo wiele szczegółowych wiadomości o parafii kłodawskiej przydatnych do opracowania szczegółowej monografii. Bardzo wiele rachunków oraz innych wiadomości dotyczących uposażenia kapłanów oraz probostwa. A. par. 2(1819–1871); A. par. 3(1805–1866): Spis majątku duchownego i opłaty podatków; A. par. 4(1823–1824).

¹⁰ ADWł, A. par. 2, k. 25–32.

¹¹ ADWł, A. par. 1, k. 14–25.

nie kłodawscy. Niekiedy uważano, że kościół ten nosił wezwanie świętych Fabiana i Sebastiana. Zdaje się, że nadano je wtedy, gdy około 1513 r. mieszczenie kłodawscy, może dokonawszy jego restauracji, uzyskali nad nim prawo patronatu¹². Może i oni przeznaczyci pewne uposażenie dla kapłana w nim odprawiającego. Powstała więc przy nim prepozytura, wspomniana w 1759 r., gdy jej prepozytem był Andrzej Stanisławski. Kościółek ten był drewniany, prawa patronatu mieszczan¹³. Możliwe, iż był to kościółek szpitalny, odbudowany w 1557 r. i poddany w 1593 r. pod opiekę prepozytowi kościoła świętych Fabiana i Sebastiana jako prepozytura prosta¹⁴. Kościółek ten, przy którym urządzono potem cmentarz, przetrwał do dziś i nosi wezwanie Bożego Ciała, służąc jako cmentarny¹⁵.

Zdaje się jednak, że nie był wygodny stan po 1818 r., gdy mieszkanie proboszcza znajdujące się na starym miejscu było zbyt oddalone od świątyni klasztornej, gdzie sprawowano nabożeństwa parafialne, dlatego powstała myśl powrotu nabożeństw parafialnych na dawne miejsce, tym bardziej, że od dawna był tu wspomniany wyżej kościółek pod wezwaniem Bożego Ciała znajdujący się na cmentarzu, do którego prawo patronatu mieli mieszczenie kłodawscy i była to właściwie prepozytura, bo znalazło się też uposażenie. Wspomniany wyżej Andrzej Stanisławski dokonał jej znacznej naprawy. Tę okoliczność postanowiono wykorzystać i ostatecznie zbudować nowe pomieszczenia dla proboszcza i służby kościelnej na dawnym miejscu. W 1821 r. opracowano kosztorys i nabożeństwa parafialne wróciły na dawne miejsce, do świątyni Bożego Ciała¹⁶.

Długoletnim proboszczem kłodawskim był Walenty Alberski, kanonik kaliski, który nastąpił tu w 1844 r. Zdaje się, że to ten proboszcz stał się zwolennikiem, aby to kościół pokarmelitański stał się parafialnym. Nastąpiło to jednak dopiero w 1878 r. Bardzo dokładny stan zabudować poklasztornych, wymagających jednak naprawy, przedstawiono podczas wizytacji w 1879 r.¹⁷

W tym roku 1879 zwizytowało także kościółek Bożego Ciała, czyli świętych Fabiana i Sebastiana, znajdujący się na cmentarzu. To ta świątynia od 1821 r. stała się kościołem parafialnym. Ponieważ nie był w najlepszym

¹² Tamże, s. 44nn.

¹³ ADWł, AAG. Wiz. 28, s. 9.

¹⁴ Librowski, *Indeks*, s. 106.

¹⁵ *Diecezja włocławska 2000*, s. 268.

¹⁶ ADWł, A. par. 1, k. 220–227v.

¹⁷ Tamże, k. 354–365.

stanie, ks. Alberski w 1853 r. wyremontował go i przy nim zamieszkał¹⁸. Okazało się jednak, że od 1878 r. ostatecznie kościół pokarmelitański został kościołem parafialnym i takim go już nazywano¹⁹. Od 1893 r. probostwo kłódawskie otrzymał Aleksander Myszkowski, i z tej okazji dokonano dokładnego opisu parafii²⁰.

Trzecią więc świątynią kłódawską jest kościół poklasztorny karmelitów, a przy nim zabudowania zespołu klasztornego. Karmelici przyszli do Kłodawy dzięki fundacji Franciszka Krzykowskiego z 1623 r. Później doszły jeszcze inne pobożne zapisy. Szczególnym opiekunem klasztoru w Kłodawie okazał się Ernest Chryzostom Dornowski h. Leliwa, wojewoda łęczycki, starosta przedecki i kłódawski, finansując od 1715 r. dalszą budowę, a po jego śmierci, od 1718 r., czynił to nadal jego syn, Michał. Podczas wizytacji parafii kłódawskiej w 1759 r., w klasztorze karmelitańskim przebywało dziesięciu kapłanów oraz czterech braci. Ostatecznie kościół klasztorny pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny został konsekrowany 7 września 1766 r. Po zniesieniu zakonu kanoników regularnych przez czas pewien zakonna świątynia karmelicka spełniała rolę kościoła parafialnego, ale po odrestaurowaniu kościółka Bożego Ciała, czyli świętych Fabiana i Sebastiana, tam powróciło nabożeństwo parafialne. Kiedy zaś zostali zniesieni także karmelici i odeszli wszyscy zakonnicy, od 1878 r. nabożeństwa parafialne, także kancelarię parafialną, przeniesiono do zespołu pokarmelickiego²¹.

Kłodawa, jako siedziba dekanatu, po 1818 r. znalazła się w nowej archidiecezji warszawskiej. Później parafia została włączona do dekanatu łęczyckiego. W 1915 r. instalowano na probostwo kłódawskie księdza Andrzeja Józwiaka i dziekan dekanatu łęczyckiego, A. Makowski, dokonał spisu *fundi instructi*²². Wszakże już w 1918 r. przychodził tu nowy proboszcz, Klemens Ostrowski²³. Był to ostatni proboszcz z czasów przynależności do archidiecezji warszawskiej. Za niego parafia obejmowała miasto Kłodawę i wieś: Stara Kłodawa, Łązek, Głogowa, Mała Wieś, Cegielnia, Dębina, Bakon, Łączówka, Pomarzano, Górki, Dzięciołowa, Błędów, Krzewata, Przybyszew,

¹⁸ Tamże, k. 365–366v.

¹⁹ Tamże, k. 372–382.

²⁰ Tamże, k. 427–432.

²¹ ADWł, AAG. Wiz. 28, s. 9; Rawita Wilanowski, *Kłodawa*, s. 51–67. Podaje tu także szczegóły dotyczące całego zespołu klasztornego. O wiadomościach dotyczących zabytków sztuki w Kłodawie zob. *Diecezja włocławska 2000*, s. 275; KZSP, t. 5, z. 8, s. 9–13.

²² ADWł, AKDWł. par. 97(1904–1938), k. 7.

²³ Tamże, k. 14–18v.

Nowa Wioska, Straszkówek, Wólka, Cegielnia i Rgielew²⁴. Na początku XX wieku w 1902 r. parafia kłódawska, za zarządcy Myszkowskiego, liczyła 4420 wiernych²⁵.

Po utworzeniu nowej diecezji w Łodzi, od 1920 r. parafia kłódawska do niej została włączona, aby po 1925 r. znaleźć się w diecezji włocławskiej²⁶.

BIERZWIENNA

Parafia powstała tu co najmniej w XIII w., jeżeli została wymieniona już w 1324 r., a jej wikariusz, niejaki Piotr, wspomniany został w 1426 r. Ponieważ była to zawsze własność szlachecka i zapewne właściciele tej wsi fundowali tu kościół, stąd jako jego kolatorzy prezentowali kandydatów na proboszcza. I tak w 1521 r. właściciel wsi Bierzwienna na proboszcza parafii przy kościele św. Dominika prezentował Macieja ze Służewa, kanonika gnieźnieńskiego, który utrzymywał tu dwóch kapelanów jako wikariuszy, wynagradzając ich ze swoich dochodów. Do parafii, oprócz wspomnianych trzech części wsi Bierzwienna: Bierzwienna Karczma, Bierzwienna Długa i Bierzwienna Krótka, należały Cząstków, Tarnówka, Okoleniec, Słupeczka, Luboniek, Rysiny, nieznana dzisiaj wieś Śmielnik, Kęcerzyn i Leszcze. Widać z powyższego, że musiała to być jedna z lepiej uposażonych parafii, jeżeli ubiegali się o nią kanonicy gnieźnieńscy. Ponadto przy ołtarzu Narodzenia Najświętszej Marii Panny w kościele bierzwińskim była fundowana niegdyś altaria, ale już za czasów arcybiskupa Łaskiego dochód przeznaczony na nią nie dochodził i beneficjum to wakowało²⁷.

Niestety późniejszych wiadomości o tej parafii zachowało się niewiele. Dopiero z 1759 r. wiemy, że proboszczem, zapewne z prezenty bliżej nieznanego miejscowego dziedzica, był Karol Górski, dobrze prowadzący duszpasterstwo, ale zdaje się bardzo zwracający uwagę na dostatnie życie. Kościół w Bierzwieniu był drewniany i wymagający już dużej naprawy. W tym czasie do parafii należała, jako filialna, parafia w Korzeczniku, gdzie był kościół pod wezwaniem Wszystkich Świętych, ale bardzo zniszczony. Parafia ta od wielu lat wakowała. Aktualnie właścicielem Korzecznika był

²⁴ Tamże, k. 54.

²⁵ „Schematyzm Archidiecezji Warszawskiej” 1902, s. 51.

²⁶ *Diecezja włocławska 2000*, s. 267–268.

²⁷ LB, t. 2, s. 449–451.

niejaki Franciszek Polichnowski, korzystający z uposażenia proboszcza i mimo upomnień konsystorza, krzywdy nie naprawił²⁸. Parafia w Korzeczniku, zapewne istniejąca co najmniej w XIV w., już za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego wakowała. Powodem była szczupłość dochodów i to, że obejmowała tylko jedną wieś²⁹. O parafię tę był nawet toczony spór pomiędzy diecezją włocławską a archidiecezją gnieźnieńską. W połowie XVIII w. była zaliczana do archidiecezji, ale po 1765 r., kiedy za biskupa Antoniego Kazimierza Ostrowskiego, między innymi także parafia w Modzerowie znalazła się w archidiecezji, Korzecznik ostatecznie do niej włączono. Zapewne wówczas świątynia w Korzeczniku już przestała istnieć³⁰.

W 1819 r., a więc gdy Bierzwienna znalazła się już w archidiecezji warszawskiej, za proboszcza Tadeusza Żernickiego, za dokument erekcyjny parafii podawano zapis w *Liber beneficiorum*, już wyżej poznany. Kościół parafialny był drewniany, kryty gontem, orientowany, z sygnaturką pośrodku. Sufit drewniany w dobrym stanie. Podłoga drewniana. Dzwonnica murowana z trzema dzwonami. Plebania drewniana. Był też szpital, ale mieszkał w nim organista i diakon kościelny. W podwórzu znajdowały się zabudowania gospodarskie. Sporządzający protokół zwrócił uwagę na konieczność remontów w świątyni, która jednak była utrzymywana przez proboszcza w czystości³¹.

W styczniu 1882 r. na tymczasowego administratora parafii przyszedł Teofil Kisielski. Spisując protokół *fundi instructi*, dziekan oparł się na poprzednim z 1864 r., spisanim przy wprowadzaniu do parafii księdza Franciszka Wiczorkiewicza. Kościół drewniany, szalowany tarcicami, obecnie spróchniałymi. Znaki na ścianach świadczyły, że był konsekrowany. Po lewej stronie prezbiterium znajdowała się zakrystia, a przy nawie kruchta wejściowa. Wielkie drzwi od strony zachodniej. Dzwonnica drewniana potrzebowała oblistwowania. Cmentarz przykościelny ogrodzony płotem kamiennym, a cmentarz grzebalny od frontu miał też płot kamienny, a pozostałe boki otoczone rowem. Kościół był naprawiany w 1885 r. Ołtarz wielki z obrazem Najświętszej Maryi Panny, a na zasuwie znajdował się obraz św. Dominika. Dwa ołtarze boczne nie zostały bliżej opisane. Wystarczające wyposażenie

---

²⁸ ADWł, AAG. Wiz. 28, s. 9–10. Potem uznano, że Korzecznik jest na terenie parafii Modzerowo.

²⁹ LB, t. 2, s. 448–449.

³⁰ Librowski, *Indeks*, s. 109.

³¹ ADWł, A. par. 1(1819).

w paramenty liturgiczne. Opisano stan plebanii, mieszkania dla sług kościelnych oraz zabudowań plebańskich³².

Ksiądz Kisielski był krótko, ponieważ w sierpniu 1882 r. na stałego administratora przyszedł dotychczasowy wikariusz z Pragi, Franciszek Szamota, instalowany przez dziekana łęczyckiego. Opis parafii wówczas sporządzony zgadza się właściwie z powyższymi. Parafię w 1888 r. tworzyły wsi Bierzwienna Długa, Bierzwienna Krótka, Brzezina, Cząstków, Polusiew, Gutów, Kęcerzyn, Kęcerskie Budy, Kamionka, Korytka, Leszcze, Leszczkie Holendry, Łączówka, Odolanowizna, Okoleniec, Rysiny, Słupeczka, Tarnówka, Nicpoń, Witowo³³.

O budowie nowej świątyni myślano zapewne od dawna, ale dopiero za księdza proboszcza Walentego Kalickiego zaczęto gromadzić materiał, a konkretnie parafianie zaczęli już w 1900 r. zwozić cegłę z cegielni Imińkowskiego pod Kołem, a także inne potrzebne materiały. W przygotowania, polegające głównie na zwożeniu potrzebnych materiałów, zaangażowana była cała parafia pod kierunkiem proboszcza Kalickiego, który notował skrupulatnie postęp prac. Prace przygotowawcze i budowlane rozpoczęły się od 1901 r. Parafia liczyła w 1902 r. 2698 wiernych, a więc nie należała do najmniejszych³⁴. Nowa świątynia została konsekrowana 8 września 1904 r. przez biskupa sufragana warszawskiego Kazimierza Ruszkiewicza. Kolejni proboszczowie kontynuowali prace nad upiększeniem świątyni. Od 1920 r. na krótko znalazła się w diecezji łódzkiej, aby ostatecznie w 1925 r. znaleźć się w diecezji włocławskiej³⁵.

BORYSŁAWICE

Ciekawe są dzieje Borysławic, które od dawna składały się z dwóch wsi: Borysławice Kościelne i Borysławice Zamkowe. Borysławice Zamkowe cieszą się jeszcze pozostałością ruin zamku zbudowanego przez Wojciecha Jastrzębca, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1423–1436), ale niektórzy przyjmują możliwość istnienia tu poprzednio jakiegoś gródka. Ale arcybiskup Jastrzębiec tę część Borysławic nabył od dawnego, bliżej nieznanego wła-

³² ADWł, A. par. 3(1882).

³³ ADWł, A. par. 2(1882).

³⁴ ADWł, A. par. 5(1887–1926); „Schematyzm Archidiecezji Warszawskiej” 1902, s. 51.

³⁵ ADWł, AKDWł. par. 6(1927–1939); *Diecezja włocławska 2000*, s. 271–273; KZSP, t. 5, z. 8, s. 1–2.

ściciela, a same Borysławice mogą mieć znacznie starszą metrykę, bo wiele wskazuje, że stanowiły one część uposażenia możnego komesa Boguszy z Lubania i znalazły się wśród majątności Boguszy, jakie dał on cystersom fundowanym przez niego w Szpetalu nad Wisłą. Można nawet sugerować, że za czasów Boguszy nie było rozróżnienia na Borysławice Zamkowe i drugie, potem nazwane Kościelne, a dopiero zbudowanie tu kościoła pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny zdaje się sugerować, że mieli w tym swój udział cystersi ze Szpetala, bowiem świątynie cysterskie często wezwania maryjne dostawały³⁶. Są to sugestie, ale mające wiele cech prawdopodobieństwa.

Potem Borysławice przeszły w inne ręce, może, jak to chce komentator do *Liber beneficiorum* Jana Łaskiego, w posiadanie rodziny Borysławskich; według niego to im należałoby przypisać staranie o pierwszą tu świątynię pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny i to co najmniej z początkiem XV w. Na początku XVI w. Borysławice znalazły się w użytkowaniu Jarosława Łaskiego, wojewody łęczyckiego, a następnie sieradzkiego i z jego prezenty probostwo miał tu Maciej z Miklesza, utrzymujący do pomocy wikariusza i innego sługę kościelnego, wynagradzanych z uposażenia plebańskiego. Parafia w 1521 r. obejmowała dwie wsie Borysławice, czyli Kościelne i Zamkowe, Grodna, Barłogi gdzie znajdowała się kaplica publiczna pod wezwaniem św. Rocha zbudowana przez tamtejszych dziedziców, Kruszyna dzisiaj nie znana, Bylice, Byliczki, Krzykosy, Dąbrówka, Zawadka, Złota i Bielawy. Przy zamku Borysławice znajdowała się kaplica z ołtarzem i altarią św. Krzysztofa, mająca własne uposażenie, ale aktualnie miał ją i z jej dochodów korzystał wspomniany wyżej proboszcz Maciej³⁷. W tym czasie był już zamek, ale o bliższej jego historii nic powiedzieć nie umiano³⁸.

Zapewne w 1753 r., po śmierci proboszcza Andrzeja Kozłowicza, nastąpił do Borysławic niepodanego imienia Woiński, duszpasterz raczej niedbały, upominany często przez władze kościelne. Protokół wizytacji spisany w 1759 r. mówi o zapisach na odbudowę świątyni parafialnej³⁹. Mimo to, możliwe iż z pobytem tego proboszcza, zbiegła się odbudowa świątyni parafialnej w 1759 r., dokonana przez kolatora Antoniego Gorzeńskiego, stolnika kaliskiego. Konsekracji nowej świątyni dokonał w 1811 r. biskup sufragan

³⁶ S.M. Szacherka, *Opactwo cysterskie w Szpetalu a misja pruska*, Warszawa 1960, s. 95–107.

³⁷ LB, t. 2, s. 446–448.

³⁸ Br. Ch[lebowski], *Borysławice*, w: SGKP, t. 1, s. 334.

³⁹ ADWł, AAG. Wiz. 28, s. 10.

gnieźniński, Ignacy Bardziński, będący też właścicielem wsi i proboszczem w Borysławicach. Przy tym zamku zapewne znajdowała się od dawnych lat kaplica, już w 1759 r. właściwie opuszczona, pod wezwaniem św. Krzysztofa. W tej kaplicy znajdował się wizerunek Matki Boskiej, przeniesiony na mocy polecenia władzy kościelnej do kościoła parafialnego w Borysławicach⁴⁰.

Opis kościoła w Borysławicach posiadamy z 1797 r., sporządzony przez dziekana kłódawskiego, proboszcza z Krowic, Wincentego Wojciechowskiego, ale jest to opis bardzo niepełny. Parafia ta od 1818 r. znalazła się w archidiecezji warszawskiej. W 1902 r. liczyła 2300 wiernych⁴¹.

Na terenie parafii, we wsi Barłogi, od dawnych czasów znajdował się niewielki drewniany kościółek pod wezwaniem św. Rocha, który w dniu swojego patrona gromadził liczne rzesze wiernych. Był on zbudowany przez Stanisława Rusocickiego w 1576 r. podczas grasującej zarazy. Według późniejszego, z 1929 r. opisu został odbudowany w 1896 r., a restaurowany w 1926 r., a więc stało się to zapewne na miejscu dawniejszego. Aktualnie jest w Barłogach samodzielna parafia⁴².

Parafia Borysławice przeszła w 1818 r. do archidiecezji warszawskiej, potem od 1920 r. należała do diecezji łódzkiej, by w 1925 r. znaleźć się w diecezji włocławskiej⁴³.

CHEŁMNO

Chełmno zostało wymienione wśród posiadłości arcybiskupów gnieźnińskich w 1136 r. i było także przez czas pewien ośrodkiem klucza dóbr arcybiskupich. Dzięki arcybiskupowi Janowi Łaskiemu otrzymało nawet prawa miejskie jeszcze przed 1521 r., a król Zygmunt I prawa te zatwierdził i nadał w 1530 r. różne swobody i przywileje. Jednak miasto się nie rozwinęło i już w XVII w. jest nazywane wsią. Nie wiadomo jednak, który z arcybiskupów fundował tu świątynię. Najprawdopodobniej stało się to już w XIII w. Za arcybiskupa Łaskiego nosiła wezwanie Narodzenia Najświętszej Maryi Panny, a proboszczem, z prowizji Stolicy Apostolskiej, był niejaki Jakub Mantowski, który utrzymywał z dochodów parafialnych wikariusza i zapewne kantora

⁴⁰ Tamże, s. 10–11; LB, t. 2, s. 446; *Diecezja włocławska 2000*, s. 275; KZSP, t. 5, z. 8, s. 2–3.

⁴¹ „Schematyzm Archidiecezji Warszawskiej” 1902, s. 51.

⁴² ADWł, AKDWł. par. 14(1926–1937), k.18, k. 44v–45; *Diecezja włocławska 2000*, s. 270–271.

⁴³ Tamże, s. 273–275.

czy nauczyciela. Do parafii oprócz samego miasteczka Chełmno należały wsie Rzuchów, Ladorudz i Ladorudzek, Sobótka i Chruślin. Zapewne kolejną świątynię, drewnianą, Chełmno otrzymało za Antoniego Ostrowskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1777–1784). Probostwo to z reguły miał kustosz kolegiaty uniejowskiej. W 1785 r. był nim Józef Cieciszowski⁴⁴. Do rozwinięcia się Chełmna jako miasteczka ostatecznie nie doszło. Jest tylko jedna wzmianka o tej parafii w protokołach wizytacyjnych z 1759 r., ale wizytacji tam nie przeprowadzono z powodu nieobecności miejscowego proboszcza.

Po zabraniu dóbr kapitule uniejowskiej Chełmno weszło w skład dóbr rządowych, a tzw. Majorat Chełmno składał się z dóbr Chełmno i wsi Chełmno, Ladorudz, Boguszyniec, Grzegorzew, Naboradzin, Grabina Wielka, Grabina Mała, Sobótka, Kiełczewek, Chojny, Dąbie i młyn Wiktor. Parafia pod koniec XIX w. liczyła około 2260 wiernych. Znajdowała się też tu siedziba gminy⁴⁵.

Przez długi czas służył parafii kościół wystawiony przez arcybiskupa Ostrowskiego, a kolejni proboszczowie starali się o należyte jego utrzymanie, ale nie posiadamy pełnej dokumentacji tego czasu. W 1880 r. nastał do parafii Ignacy Lipka, poprzednio wikariusz przy świątyni pobernardyńskiej w Łęczycy. Sporządzony wówczas przez dziekana dekanatu spis *fundi instructi* zawiera bardzo ważną informację o parafii. Potwierdzono budowę dotychczasowej świątyni przez arcybiskupa Antoniego Ostrowskiego w 1779 r. pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Marii Panny, oddaną pod zarząd prałata kustosza kapituły uniejowskiej, bo jak to powiedziano wyżej, parafia ta do czasu rozbiorów była inkorporowana do tejże kolegiaty. Zmieniło się to po rozbiorach, kiedy majątki instytucji kościelnych zabrano duchowieństwu.

Odtąd, znalazłszy się od 1818 r. w nowej archidiecezji warszawskiej, parafią opiekowali się księża diecezjalni. Jednym z takich troskliwych proboszczów był Piotr Truskolaski, który dokonał w 1874 r. gruntownej restauracji kościoła, ale z nieznanego dotąd powodu jeszcze tego roku, w dniu 4 września kościół parafialny w Chełmnie spalił się wraz w całym wyposażeniem. Nie załamało to tak proboszcza, jak i parafian i zaliczyć trzeba to do rzeczy niezwykłych, iż postanowiono przystąpić niezwłocznie do odbudowy świątyni. Naturalnie przerastałoby to siły samego, nawet najgorliwszego proboszcza, ale z pomocą przyszedł dzierżawca Majoratu Chełmno. Majątek ten składał się z zabranych dóbr kościelnych i zapewne dzierżawca ten, niepodanego imienia Borodzicz, czuł się moralnie zobowiązanym do tego. Drugą osobą

⁴⁴ LB, t. 2, s. 442–444.

⁴⁵ *Chełmno*, w: SGK, t. 1, s. 560.

zaangażowaną w odbudowę był miejscowy wójt, Andrzej Bryl. O niezwykłości tempa prac, a także niezbędnej bardzo dobrej organizacji świadczy, że kamień węgielny na miejscu spalonego kościoła położono 17 kwietnia 1875 r. Uroczystości przewodniczył dziekan łęczycki kanonik Szczepan Łasicki. Tegoż jeszcze roku, dnia 8 września tenże sam dziekan mógł dokonać poświęcenia nowej murowanej świątyni, z wieżą jako dzwonnica. Nie mogło się to jednak stać bez domniemanej gorliwej pomocy i współdziałania całej parafii. Dalsze prace nad wyposażeniem wnętrza postępowały w latach następnych. W większości to zapewne dzieło księdza Truskolaskiego. Jak to wyglądało, poznać można ze wspomnianego wyżej protokołu przekazania parafii księdzu Lipce. Ksiądz Lipka duszpasterzował tu do 1883 r. i władza kościelna przeniosła go do parafii Cegłów, zaś na jego miejsce do Chełmnaznaczony został Bruno Ignacy Synoradzki. Inwentarz kościoła i parafii sporządzony przy tej okazji dostarcza zainteresowanym dokładnych wiadomości o urządzeniu świątyni, z ołtarzem wielkim z obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej. Przy prezbiterium znajdowała się kaplica z ołtarzem Pana Jezusa Ukrzyżowanego. W nawie głównej dwa ołtarze boczne, nowe, dostosowane stylem do całości. Był też organ ośmiogłosowy z firmy Przybyłowicza. Także dosyć bogate wyposażenie w paramenty liturgiczne i sprzęty kościelne⁴⁶. Parafia nadal nosiła wezwanie Narodzenia Najświętszej Marii Panny. Będąc w archidiecezji warszawskiej, w 1902 r. liczyła 2100 wiernych⁴⁷.

Po krótkiej przynależności do nowej diecezji w Łodzi, od 1925 r. należy do diecezji włocławskiej⁴⁸.

DĄBIE [nad Nerem]

Wielość miejscowości o nazwie Dąbie powoduje trudność w identyfikacji miejscowości. Jednak przyjęć należy, że należało ono kiedyś do arcybiskupów gnieźnieńskich, z rąk których w 1238 r. przeszło w posiadanie zakonnic norbertanek ze Strzelna⁴⁹. Możliwe, iż to arcybiskupi, a może norbertanki, fundowali tu pierwszą świątynię. Później właścicielami stali się królowie. Wezwanie kościoła, św. Mikołaja sugeruje jego starożytność, ale nie można

⁴⁶ ADWł, A. par. 2(1875–1927), k. 31–34; k. 46–49v.

⁴⁷ „Schematyzm Archidiecezji Warszawskiej” 1902, s. 51.

⁴⁸ ADWł, AKDWł. par. 34(1925–1939) nie zawierają żadnych wcześniejszych wiadomości; *Diecezja włocławska 2000*, s. 303–304.

⁴⁹ Kujawski, *Parafie. Arch. wł.*, s. 247.

ustalić, kto był jego pierwszym fundatorem. Miastem zostało nazwane już w 1397 r. i była już wówczas parafia, bo o niej pochodzi wzmianka z 1393 r. Miasto lokowane na prawie niemieckim zostało przez Władysława Jagiełłę w 1423 r. i wówczas było już własnością króla. Przez cały ten czas parafia należała do archidiecezji gnieźnieńskiej⁵⁰. W 1521 r. było to miasto królewskie i z prezenty jeszcze króla Jana Olbrachta probostwo miał Maciej z Gościeszyna, który dawnym zwyczajem utrzymywał tu ze swoich dochodów wikariusza i inne sługi kościelne. Parafia oprócz Dąbia obejmowała wsie Tarnówka, Wiesiołków, Zalesie, Kupinin, Karszewo, Krzewo i Podłęże, dzisiaj nieznane⁵¹.

Parafia pozostawała nadal prawa patronatu królewskiego i w 1759 r. proboszczem był tu Andrzej Byledzki, już chorujący i dlatego wizytator orzekł, że potrzebny był pomocnik dla sprawowania tak zarządu parafią, jak i w prowadzeniu duszpasterstwa. Świątynia drewniana znajdowała się w dobrym stanie, tak wewnątrz, jak i od zewnątrz⁵².

Dzieje dziewiętnastowieczne parafii Dąbie nad Nerem możemy właściwie poznać jedynie ze schematyzmów diecezji i archidiecezji warszawskiej. W latach 1807–1809 zbudowano tu nowy kościół według projektu Hilarego Szpilowskiego, z wykorzystaniem murów poprzedniej świątyni⁵³. W 1902 r. liczyła 3900 wiernych, a proboszczem był Kacper Montoronowicz⁵⁴.

W latach 1920 zaliczono ją z dekanatem kłodawskim do diecezji w Łodzi, zaś od 1925 należy do diecezji włocławskiej⁵⁵.

GRZEGORZEW⁵⁶

Parafia w Grzegorzewie na bardzo ciekawą historię i w okresie swoich dziejów należała kolejno do archidiecezji gnieźnieńskiej, potem archidiecezji warszawskiej, aby na krótko wejść w skład nowej diecezji łódzkiej. Od 1925 r. jest w diecezji włocławskiej.

⁵⁰ J.S. Mujta, *Miasto Dąbie w XIX i XX wieku*, Konin 1998; *Dąbie*, w: MPT, t. 2, s. 219.

⁵¹ LB, t. 2, s. 440–442.

⁵² ADWł, AAG. Wiz. 28, s. 12–13.

⁵³ *Diecezja włocławska 2000*, s. 275; KZSP, t. 5, z. 8, s. 5–6.

⁵⁴ „Schematyzm Archidiecezji Warszawskiej” 1902, s. 51.

⁵⁵ ADWł, AKDWł. par. 47(1927–1938); *Diecezja włocławska 2000*, s. 275–277.

⁵⁶ Jest to przykładowe opracowanie dziejów parafii z wykorzystaniem wszystkich, także parafialnych źródeł historycznych. Gdyby tak pisać o każdej parafii w publikacji, to przekraczałyby to możliwości jednej osoby.

Sama miejscowość mogła najpierw mieć nawet inną nazwę. Obecną, nawiązującą niezawodnie do imienia Grzegorz, mogła otrzymać w następstwie tego, że w 1236 r. arcybiskup gnieźnieński Fulko-Pełka herbu Lis otrzymał od księcia Władysława Odonica i jego syna Przemysła Grzegorzew ze wszystkimi prawami, jakie tej wsi mogły przynależeć. Możliwe jest przypuszczenie, że arcybiskup, na cześć papieża Grzegorza IX, nowo otrzymanej wsi dał tę nazwę. Odtąd Grzegorzew będzie nie tylko należał do dóbr arcybiskupstwa, ale stanie się ośrodkiem dóbr klucza Grzegorzewskiego, obejmującego wiele posiadłości arcybiskupich w tamtej okolicy⁵⁷.

Wprawdzie w tym akcie nadania nie ma żadnej mowy o ewentualnie istniejącej tam świątyni i parafii, ale nawet jeżeli takowej nie było, to należy się spodziewać, że albo arcybiskup Fulko, albo jego bezpośredni następcy erygowali tu parafię. Grzegorzew bowiem stanie się ważny na mapie archidiecezji, a sama plebania grzegorzewska będzie miejscem, gdzie będą spotykać się nawet wybitne osobistości. Tu bowiem w 1422 r. konferował delegat apostolski, Antoni Zeno, prowadzący sprawę króla Jagiełły przeciwko Krzyżakom z występującym w imieniu tego monarchy archidiaconem gnieźnieńskim Mikołajem⁵⁸.

Ponieważ Grzegorzew był ważny jako miejscowość, nie ominęły go szkody wyrządzane przez Krzyżaków w 1331 r.⁵⁹ O dalszym rozwoju tego ośrodka świadczy też i to, że z 1357 r. pochodzi wiadomość o Grzegorzewie jako miasteczku arcybiskupim znanym z odbywanych tu targów⁶⁰.

Pierwsza jednak dokładniejsza wiadomość wprowadzająca nas w dzieje tej parafii pochodzi ze znakomitego *Liber beneficiorum* arcybiskupa Jana Łaskiego. Dowiadujemy się, że w Grzegorzewie, które było miastem (*oppidum*), był dawniej parafialny kościół pod wezwaniem Świętych Piotra i Pawła, który podczas pożaru domów sąsiednich także uległ zniszczeniu. Pewnie było to za czasów Zbigniewa Oleśnickiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego (1481–1493), ale dokładnej daty nie znamy. Wtedy to miano wznieść poza miastem nową świątynię pod wezwaniem św. Mikołaja, do której przeniesiono duszpasterstwo parafialne oraz rezydencję proboszcza. Stało się to zapewne za staraniem arcybiskupa, który był przecież właścicielem Grzegorzewa, a więc i kolatorem

⁵⁷ Warężak, *Rozwój uposażenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*, s. 26 podał mylnie rok 1246; KZSP, t. 5, z. 8, s. 8.

⁵⁸ LB, t. 1, s. 218, przyp. autorstwa ks. Korytkowskiego, który napisał wyjaśnienia do tej księgi.

⁵⁹ *Grzegorzew*, w: MPT, t. 2, s. 227.

⁶⁰ Tamże.

parafii. Nie wiemy, jaka to była budowla, ale zapewne drewniana. Na danym miejscu powstała jednak kaplica pod wezwaniem św. Piotra. Tę zdaje się, jak to także później zobaczymy, zbudowali mieszczanie grzegorzewscy, bo będą potem występować jako jej patronowie. Proboszcz miał dwóch wikariuszy, ale imion ich nie znamy⁶¹. Podano także opis należnego uposażenia w ziemię i dziesięcinę. Dla nas ważny jest opis okręgu parafialnego, który obejmował wówczas takie miejscowości jak miasteczko Grzegorzew i wieś Ponętowo składające się z dwóch części, dalej Tarnówka, Przybyłowo, Skobielice, Powiercie, Zawadki, Leśnica, Chojny, Boguszyniec, Kiełczewek, Zabłocie i Otałąż – miejsce opuszczone, a ponadto dwie osady młyńskie zwane Chrząższczewski i Powierski, których mieszkańcy byli zobowiązani przyjmować sakramenty w kościele grzegorzewskim. Proboszcz powinien zatrudniać dwóch wikariuszy, których utrzymywał ze swoich dochodów⁶².

W kościele parafialnym była także altaria pod wezwaniem św. Mikołaja, której kolatorem był Pełka Poniatowski, dziedzic Piotrkówka. Z jego prezenty altarię tę trzymał ks. Jan z Grzegorzewa, który na swoje utrzymanie miał domek nieopodal kościółka św. Piotra oraz dochody z zapisu wspomnianego Pełki, z czego był zobowiązany odprawiać tygodniowo trzy msze, a mianowicie o Świętej Trójcy, o Matce Bożej i za zmarłych i to pod grozą kar kościelnych. Mógł się jednak wyręczyć innym kapłanem⁶³.

O znaczeniu tej parafii świadczy i to, że o jej inkorporację do jednej z kanonii starała się pobliska kapituła uniejowska. Wcielenie parafii grzegorzewskiej do jednej z kanonii tej kapituły nastąpiło w 1532 r., za arcybiskupa Macieja Drzewickiego. Odtąd jeden z kanoników, *fundi Hebde*, był tu proboszczem, jednak najczęściej tu nie rezydował, wystugując się zakonnikami z pobliskiego Koła⁶⁴. Taki stan będzie trwał do czasu, gdy w 1819 r., w następstwie rozbiorów Polski i koniecznej reorganizacji diecezji polskich, będzie zniesionych wiele kapituł kolegiackich, a wśród nich także uniejowska. Odtąd parafia, włączona do archidiecezji warszawskiej, będzie miała już proboszczów stale tu rezydujących.

Jako znaczny ośrodek, w którym często przebywali arcybiskupi⁶⁵, pożądanym było, aby otrzymał on przywilej rządzenia się prawem magdeburskim,

⁶¹ LB, t. 1 s. 218.

⁶² Tamże, s. 219.

⁶³ Tamże, s. 220.

⁶⁴ Wyjdzie ten problem przy dalszym poznawaniu dziejów parafii.

⁶⁵ Wystarczy chociażby przejrzeć dokładne biogramy arcybiskupów znajdujące się w dziele wspomnianego ks. Jana Korytkowskiego, aby zobaczyć, jak często bawili oni w Grzegorzewie.

o co wystarał się u króla Zygmunta II Augusta arcybiskup Mikołaj Dzierzgowski w 1550 r., zaś kolejny arcybiskup, Michał Radziejowski w 1691 r. zrównał Grzegorzew w prawach z Łowiczem⁶⁶. Świadczy to, że zapewne w zakresie uposażenia ośrodek ten był ważny. Od tego miasteczka też wziął nazwę kompleks dóbr biskupich, obejmujący folwarki grzegorzewski, boguszyniecki, smarzewski i rudułtowski. Należał też do niego cały szereg wsi położonych w różnych parafiach⁶⁷.

Po przekazie zawartym w *Liber beneficiorum* pierwszą wizytacją, w której mamy dużo wiadomości o parafii grzegorzewskiej jest przeprowadzona w 1608 r. przez archidiacona gnieźnieńskiego Wincentego de Sevę⁶⁸. W Grzegorzewie były wówczas dwie świątynie. Parafialna, zapewne drewniana, ale z murowaną zakrystią, nosiła wezwanie św. Stanisława i św. Mikołaja i była złączona z kapitułą uniejowską przez osobę ks. Floriana Maliszewskiego, jej kanonika⁶⁹. Ale ten nie rezydował tu, a duszpasterstwo sprawowali dwaj kapłani, w charakterze wikariuszy. Jeden to Wawrzyniec z Lutowa, czyli Lutowski, a drugi Zygmunt Maciążek. Nie wiadomo jak to się stało, ale podczas wizytacji, pod nieobecność kanonika Maliszewskiego, nie umieli pokazać dokumentów zezwalających na sprawowanie obowiązków duszpasterskich, zwłaszcza aprobaty do spowiadania⁷⁰.

Nie ma wprawdzie wiadomości, kiedy ówczesna świątynia została zbudowana, ale można wnioskować, że mogła to być ta, która istniała za czasów arcybiskupa Jana Łaskiego. Pewnie murowana zakrystia mogła być pozostałością z dawnej świątyni. Wy tłumaczeniem może być przypuszczenie, że pełniła ona rolę skarbcza zabezpieczającego paramenta liturgiczne i że zachowała się, pomimo pożaru z czasów arcybiskupa Oleśnickiego. Wewnątrz była należycie utrzymana, Najświętszy Sakrament w wielkim ołtarzu w tabernakulum czysto utrzymany, przechowywany dla adoracji i dla chorych, odnawiany każdego tygodnia. Oleje święte w specjalnej szafeczce przy ołtarzu bocznym. Chrzcielnica dobra, z wodą chrzcielną błogosławioną w Sobotę Zesłania Ducha Świętego. Klucze od tabernakulum, olejów i chrzcielnicy przechowywali wikariusze. Oni też spisywali metryki, ale nie

⁶⁶ Grzegorzew, w: MPT, t. 2, s. 227.

⁶⁷ Opis tego klucza dóbr zob. *Arcybiskupi gnieźnieńscy. Prymasowie i metropolici Polscy od roku 1000 aż do roku 1821*, t. 1, oprac. J. Korytkowski, Poznań 1888, s. 77–79; Warężak, *Rozwój uposażenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*, s. 141–142.

⁶⁸ Wiz. 3, k. 283v–286, 455v–456v; 528v.

⁶⁹ Tamże, k. 283v.

⁷⁰ Tamże, k. 283v–284.

przewodzący ich naleźycie. W świątyni było kilka ołtarzy, ale tylko w wielkim znajdował się nieuszkodzony portatył⁷¹.

Z długiego czasu nie mamy wiadomości o stanie świątyni i o parafii, bo następny protokół wizytacyjny jest z 1759 r. A przecież w tym czasie było wiele wydarzeń, które mogły się odbić ze szkodą dla parafii, że chociażby wspomni się okres wojen szwedzkich. Możliwe, iż ominęły one parafię, bowiem w późniejszych przekazach do tego okresu nie nawiązywano. Zdaje się, że ustaliło się jedno wezwanie świątyni i w 1759 r. powiedziano, że patronem jest święty Mikołaj. Jeżeli dawniej nie mówiono o tym, czy świątynia była uroczyscie poświęcona, to teraz wyraźnie podano, że dzień pamiątki jej konsekracji obchodzono w niedzielę po świętym Michale, zaś prawo patronatu należało do arcybiskupa⁷². Nie było jednak wiadomości, kto ją konsekrował⁷³. Oprócz wielkiego ołtarza, w którym znajdował się obraz Matki Boskiej były jeszcze cztery boczne, a mianowicie świętych Aniołów Stróżów, św. Mikołaja, św. Anny oraz Matki Boskiej Częstochowskiej⁷⁴. Zdaje się, że podczas tej wizytacji zapadła decyzja, że konieczna jest nie tyle naprawa, co odbudowa świątyni, dzwonnicy oraz dokonania przeglądu i odnowienia wielu paramentów liturgicznych i to zostało zawarte w zarządzeniu powizytacyjnym⁷⁵.

Nie znamy bliżej imion i nazwisk pierwszych proboszczów parafii. Około 1475 r. miał być tu Andrzej z Wrzący, zaś około 1615 r. niejaki Stefan⁷⁶. Trudno powiedzieć, jak się ma wiadomość o proboszczu Stefanie do tego, że na początku XVII wieku, w 1608 r. proboszczem był wspomniany wyżej kanonik uniejowski Florian Maliszewski, mający do pomocy dwóch kapłanów, ale wyraźnie powiedziano, że przy parafii nie rezydował⁷⁷. Może ów Stefan był następcą Maliszewskiego. W 1759 r. proboszcz, kanonik Michał Włoszkiewicz, nie był nawet obecny podczas wizytacji, tak iż wizytujący parafię dziekan sompoleński nie mógł podać, od kiedy miał to probostwo. O tym, że mało dbał o parafię świadczyć może, że nie zatrudniał wikariusza, do czego był zobowiązany, a podczas jego nieobecności duszpasterstwo sprawował, jak to zapisano, *ex pura charitate*, prepozyt przy kaplicy szpitalnej, Marcin Wojciechowski, który nawet nie posiadał aktualnej aprobaty do sprawowania

⁷¹ Tamże, 283v–286, 455v–456v; 528v.

⁷² ADWł, AAG. Wiz. 40, s. 6.

⁷³ ADWł, AAG. Wiz. 63, 189.

⁷⁴ Tamże, s. 190.

⁷⁵ Tamże, s. 197.

⁷⁶ LB, t. 1, s. 220, przyp. 1 – jest to uwaga ks. Korytkowskiego, autora przypisów do tej księgi.

⁷⁷ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 283v.

sakramentu pokuty⁷⁸. W 1752 zastąpił go ks. Paweł Rychlewski. Za niego zaczęło się dziać znacznie lepiej. Będąc na miejscu, odprawiał w niedziele uroczyste ze śpiewem godziny kanoniczne, mianowicie matutinum i nieszpory oraz mszę. Przeprowadzał katechizację i głosił kazania⁷⁹. Przyszłość okaże, że ten proboszcz będzie zasłużonym dla parafii, bowiem nie tylko zadba o beneficjum odbudowując plebanię i prawie wszystkie inne zabudowania w 1776 r., ale także w 1777 r. odbuduje prawie od fundamentów świątynię parafialną⁸⁰.

Duszpasterstwo sprawowali wikariusze, ale w niedziele zwykłe nie odprawiano jutrzni i nieszporów. Głosili jednak kazania nauczając podstaw wiary, wyjaśniając znaczenie sakramentów, wyznania wiary i przykazań. Małżeństwa błogosławili według zasad podanych przez sobór trydencki, poprzedzając je trzykrotnymi zapowiedziami. Nikt też nie zmarł bez zaopatrzenia sakramentami⁸¹.

Jak to napisał wizytator w 1765 r., dzięki łasce Boskiej nie było w parafii innowierców ani Żydów. Nie było także małżeństw niesakramentalnych. W parafii tej nie było też żadnego klasztoru⁸².

Za ks. Rychlewskiego spisywano metryki ochrzczonych, zaślubionych i zmarłych, a także tych, którzy spowiadali się na Wielkanoc. Było ich 984 osoby. Kapłan ten prowadził też wykaz dochodów i rozchodów⁸³.

W 1608 r. parafia obejmowała następujący okręg: Ponętowo Górne, Ponętowo Nadolne, Ponętowo, Tarnówka, Zabłocie, Kiełczewek, Boguszyniec, Chojny, Leśnica, Powiercie, Zawadki, Skobielice, Przybyłowo, osada młyńska Chrzęszczewski, osada młyńska Młyn Powierski⁸⁴. Można mieć pewne zastrzeżenia, czy zawsze wizytatorzy pisali prawdę, a raczej, czy byli dobrze poinformowani. Bowiem w 1765 r. wśród wsi nie wymieniono Tarnówki, ale za to wyraźnie wymieniono Otałąż, dawniej pomijaną⁸⁵.

Poniekąd przełomowym okazał się okres, kiedy proboszczem został kanonik Rychlewski, za którego, jego nakładem i staraniem, powstała

⁷⁸ ADWł, AAG. Wiz. 40, s. 6. Możliwe, iż tego Wojciechowskiego uważał za kanonika i proboszcza piszący później ks. Tadeusz Żernicki. Należy sądzić, że opierał się zapewne na wspomnieniach grzegorzewian – zob. ADWł, A. par. 2(1831–1920), k. 1.

⁷⁹ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 197.

⁸⁰ ADWł, A. par. 1(1819–1878), k. 1–1v.

⁸¹ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 286.

⁸² ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 194–195.

⁸³ Tamże, s. 194.

⁸⁴ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 284.

⁸⁵ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 198.

nowa świątynia zbudowana w 1777 r., na miejscu zniszczonego dawnego kościoła, który zbudowany był za arcybiskupa Zbigniewa Oleśnickiego pod wezwaniem św. Mikołaja. Nowy, to kościół z drewna sosnowego, na fundamencie z cegły i kamieni, z dwiema kaplicami i zakrystią znajdującą się za wielkim ołtarzem⁸⁶.

Wewnątrz znajdowało się kilka ołtarzy. I tak wielki, gdzie umieszczono tabernakulum z Najświętszym Sakramentem, z figurą Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, na którym znajdowały się relikwiarze św. Blandyny, Seweriusza i Jukundy, sprowadzone z Rzymu w 1750 r., z dokumentami autentyczności wystawionymi w Łowiczu 22 września 1752 r. przez arcybiskupa Adama Komorowskiego. W kaplicy południowej ołtarz z obrazami na zasuwach św. Józefa, św. Grzegorza i św. Izydora. W drugiej zaś kaplicy w ołtarzu były obrazy także na zasuwach Matki Boskiej, św. Barbary i św. Mikołaja. Ołtarze drewniane, malowane i częściowo złocone. We wszystkich znajdowały się nienaruszone portatyłe. Był zwyczaj, że obchodzono odpusty na tych świętych, których obrazy znajdowały się w ołtarzach, na co były także przywileje wystawione w Rzymie, z tym, że na określony czas. Wieczyste natomiast był odpust na uroczystość Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i na św. Mikołaja⁸⁷.

Wnętrze świątyni było wystarczająco urządzone. W 1780 r. sporządzono ambonę rzeźbioną, po przeciwnej jej stronie stała chrzcielnica w kamieniu zrobiona, a obok niej w zamykanej szafeczce przechowywano oleje święte. W roku następnym 1789 sprawiono nowe ławki i konfesjonał drewniane. Na chórze zaś był stary, potrzebujący naprawy, pozytyw⁸⁸.

Pierwotne uposażenie parafii zostało przedstawione w *Liber beneficiorum*⁸⁹. Potem zdaje się że ulegało zwiększeniu poprzez liczne nadania czy zapisy. Stanowiło ono podstawę utrzymania parafii. Obejmowało tak grunta, jak i dziesięciny, spisywane dokładnie w protokołach wizytacyjnych, tak z 1608 r.⁹⁰ Dokładny jest wykaz z 1765 r., przedstawiający ponad dwadzieścia miejsc w okolicy Grzegorzewa, oraz wspominając także inne uposażenie kanonii Sworawa, z których korzystał kanonik Rychlewski. Wprawdzie postanowiono nie wyliczać ich wszystkich, a zainteresowani prowadzeniem gospodarki w dobrach kościelnych będą mogli ze wska-

⁸⁶ ADWł, AAG. Wiz. 87, s. 40–41.

⁸⁷ Tamże, s. 41–42.

⁸⁸ Tamże, s. 40.

⁸⁹ O tym wspomniano już wyżej.

⁹⁰ ADWł, AAG. Wiz. 3, k. 528.

zanych źródeł skorzystać, to należy wspomnieć, że na skraju miasteczka Grzegorzew w stronę Uniejowa mieli proboszczowie grzegorzewscy wieś o nazwie Otałąż, gdzie dawniej było czterech kmieci. Godzi się także wskazać tu na to, że w wykazie tych posiadłości parafialnych określano z czyimi polami sąsiadują, co pozwoliłoby na pewne zapoznanie się w nazwiskami mieszkańców Grzegorzewa i parafii. Poważny był także dochód z dziesięcin. W pobliżu świątyni parafialnej znajdowała się drewniana kaplica publiczna pod wezwaniem świętych Piotra i Pawła, stojąca na miejscu dawnej świątyni parafialnej. Znajdowały się w niej trzy ołtarze: wielki Apostołów Piotra i Pawła oraz boczne Matki Boskiej i św. Anny. Z prezenty magistratu jej rektorem był wówczas Marcin Wojciechowski. Parafia wyliczona została wówczas w dekanacie sompoleńskim⁹¹. Na początku wieku XIX nie było szkoły ani żadnego specjalnego pomieszczenia dla ubogich. Żyli oni z jałmużny i mieszkali u swoich krewnych w miasteczku⁹².

Sytuacja tak materialna, jak i kościelna uległa zmianie w następstwie rozbiorów Polski, wymuszonej zmiany granic diecezji i pozbawienia Kościoła dawnej własności oraz zniesienia kapituł, także i uniejowskiej. Parafia Grzegorzew odtąd była powierzana duchownym niezwiązanym z kapitułą i stała się prawa patronatu monarszego (rządowego). Pod względem kościelnym od 1818 r. parafia w Grzegorzewie należała do archidiecezji warszawskiej i stan ten trwał do 1920 r. W związku ze zniesieniem kapituły i odłączeniem parafii od niej, Komisja Rządowa w dniu 24 września 1819 r. dokonała na gruncie w Grzegorzewie oceny dochodów probostwa. Ustalono, że do parafii należy 65 mórg ziemi ornej oraz dziesięciny i według tego obliczono dochód na 641, 22 złotych polskich⁹³.

Kiedy parafia została odłączona od kapituły uniejowskiej, władze Królestwa Polskiego, które przejęły uposażenie kapituły, interesowały się także i samą parafią, nie tylko jakie jej było uposażenie, ale nakazały specjalnie powołanej Komisji Rządowej sporządzić opis kościoła parafialnego i wszystkiego, co się z nim i parafią wiąże. Dokonała ona tego w dniu 25 września 1819 r. Owocem jest dosyć dokładny opis stanu świątyni i zabudowań. Plebania drewniana oraz drugi dom potrzebowały naprawy. Był także dom o czterech izbach z murowanym kominem, zwany szpitalem, ale w nim mieszkał organista i dziad kościelny. Był jeszcze jeden dom, zamieszkały

⁹¹ ADWł, AAG. Wiz. 63, s. 192–198.

⁹² ADWł, A. par. 2, k. 30.

⁹³ ADWł, A. par. 1, k. 9–12.

przez służbę plebańską. Opisano także zabudowania plebańskie. Parafia nie posiadała własnego budynku dla szkoły, dlatego ta mieściła się w domu wynajętym, zaś nauczyciel był opłacany przez parafian. Uczył czytania, pisanie i rachunków oraz zasad wiary. Do szkoły chodziło 50 chłopców i 30 dziewcząt. W uwadze Komisja podkreśliła, że świątynia parafialna jest ładna i musi pozostać parafialną, ale wymaga koniecznego zadbania, zaś parafia jest dosyć biedna⁹⁴. Prawdopodobnie ta uwaga była w związku z dążeniem ówczesnych władz, aby łączyć sąsiednie parafie w jedną.

Wiek XIX w parafii Grzegorzew jest dobrze udokumentowany dzięki aktom parafialnym, teraz przechowywanym w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku, a także schematyzmom diecezji kujawsko-kaliskiej, z czego można sporządzić dokładny wykaz duszpasterzy tej parafii. Ks. Jan Nepomucen Pigłosiewicz był proboszczem czasu, kiedy nastąpiły wspomniane wyżej zmiany w diecezjach i parafii⁹⁵. Za niego miała miejsce w roku 1811 wizytacja kanoniczna. Wikariuszem był ks. Bednarkiewicz, a w parafii pracował jeszcze jeden kapłan jako kaznodzieja, a mianowicie niejaki Ignacy Ciechowski. Nauczycielem szkoły był Jakub Otwinowski, organistą Józef Zieliński, zaś w świątyni posługiwali Józef Wiśniewski i Kazimierz Bronicki⁹⁶.

Ks. Pigłosiewicz to już ostatni proboszcz i kanonik uniejowski, bowiem w roku 1819 została zniesiona kapituła kolegiacka uniejowska⁹⁷. Jego następcą na krótko był niejaki Andrzej Dobrowolski⁹⁸. Jednakże proboszczem od 1821 r. został ks. Antoni Kopijewski⁹⁹. Za niego odbyła się 30 czerwca 1823 r. wizytacja generalna, w konkluzji której wizytator, ks. I. Guzowski stwierdził, że kościół grzegorzewski ma uposażenie jedynie dla proboszcza, zaś parafia ta do żadnej innej nie może być włączona, dlatego proboszcz powinien się starać o przywrócenia prawa propinacji, zabranej przez władze, lub o kompetencje za to w wysokości 800 złotych polskich¹⁰⁰. Widać z tego, że uposażenie nie było wystarczające.

⁹⁴ Tamże, k. 12v–14v.

⁹⁵ ADWł, A. par. 2, k. 30–30v.

⁹⁶ Tamże, k. 16–31v.

⁹⁷ Tamże, k. 1v–2.

⁹⁸ ADWł, A. par. 1, k. 157–164.

⁹⁹ Tamże, k. 116. Ks. Kopijewski urodził się w Prusach. Uczył się w Poznaniu i wstąpił do zakonu dominikanów w 1777 r., gdzie został w 1784 r. wyświęcony na kapłana. W 1802 r. sekularyzował się i został proboszczem we Wrzący Wielkiej, skąd przeszedł do Grzegorzewa.

¹⁰⁰ ADWł, A. par. 1, k. 31–33. Jest to także dokładny opis parafii.

W dniu 23 kwietnia 1831 r. zmarł proboszcz ks. Kopijewski w wieku lat 70¹⁰¹. Decyzją konsystorza łowickiego zarządcą parafii został ks. Tadeusz Żernicki, dotychczasowy proboszcz z Bierzwiennej¹⁰². Był tu proboszczem do dnia 25 grudnia 1848 r., zostawiając pamięć dobrego kapłana. Został zaopatrzony sakramentami. Powiadamiając o tym konsystorz, dziekan kłodawski prosił o rychłe wyznaczenie kapłana dla tej licznie dużej parafii. Prawo patronatu parafii należało do Skarbu Królestwa i stamtąd powinna nadejść prezenta na nowego proboszcza. Zaproponowano Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych trzech kandydatów, mianowicie księży Ignacego Zwolińskiego, Tomasza Gdawskiego i Szymona Domańskiego. Swoją kandydaturę złożył też ks. Adam Osiński, proboszcz parafii Umień, rekomendując swoje osiągnięcia w tej parafii. Byli też i inni kandydaci, z czego widać, że Grzegorzew był pożądania godną placówką. Egzamin na beneficjum zdał pomyślnie ks. Zwoliński i on otrzymał od Komisji Rządowej w dniu 25 czerwca 1849 r. nominację na proboszcza. Poprzednio był on zarządcą przy kościele parafialnym w Grochowie i cieszył się dobrą opinią. Zasługiwał na otrzymanie znaczniejszego beneficjum. Ksiądz Zwoliński krótko pracował w Grzegorzewie, bowiem już 25 września 1852 r. zakończył swój żywot. W tej sytuacji konsystorz foralny łowicki, nie mając odpowiedniego kapłana, aby zaraz posłać go do tak znacznej parafii, zlecił w dniu 4 października opiekę nad nią dziekanowi z Kłodawy, który miał dobrać sobie jakiegoś zakonnika, aby służył postugą sakramentalną parafianom.

Komisja Rządowa już 10 grudnia 1852 r. zadecydowała, że proboszczem będzie Stanisław Ulanecki i w dniu 8 marca 1853 r. powiadomiła o tym biskupa administratora archidiecezji warszawskiej. Wkrótce się okazało, że nowy proboszcz nie zyskał uznania w oczach burmistrza, który przeciwko niemu wysunął zarzuty, donosząc to do władzy kościelnej. Ze swej strony także i proboszcz Ulanecki zabrał głos wykazując nadużycia burmistrza¹⁰³. Sprawa znalazła się przed Sądem Gubernialnym z wniesienia przez administratora archidiecezji, o czym informował Sąd w dniu 19 lipca 1854 r. A jednak ks. Ulaneckiemu zależało na wzroście religijności, dlatego prosił

¹⁰¹ Tamże, k. 167–167v.

¹⁰² Tamże, k. 116. Biogram tego kapłana zapisano w wykazie duchowieństwa archidiecezji warszawskiej w 1848 r. Urodził się 8 listopada 1776 r. w Przedczu. Od 1798 r. był w zakonie paulinów w Częstochowie. Zwolniony ze ślubów zakonnych w 1815 r., był komedanzem w Bytoniu na Kujawach, potem w Bierzwiennej.

¹⁰³ ADWł., A. par. 1, k. 443–462. Jest tu kilka listów tak burmistrza, jak i proboszcza Ulaneckiego.

o pozwolenie urządzenia wystawienia Najświętszego Sakramentu w kościele parafialnym w uroczystość świętych Piotra i Pawła od pierwszych do drugich nieszporów tego święta, na co otrzymał dnia 21 czerwca 1855 r. zezwolenie od Antoniego Melchiora Fijałkowskiego, sufragana plockiego i administratora archidiecezji warszawskiej¹⁰⁴.

Zdaje się, że ksiądz Ulanecki nie wytrzymał sytuacji i postanowił wstąpić do zgromadzenia księży misjonarzy w Warszawie. Miał pozytywną odpowiedź przełożonego zakonnego, stąd prosił władzę archidiecezjalną o wyrażenie zgody. Prosił też o przyjęcie rezygnacji z probostwa w Grzegorzewie¹⁰⁵. Tymczasowym proboszczem został dziekan kłodawski. Niebawem nowym proboszczem grzegorzewskim został ks. Józef Lisowski, bowiem 26 stycznia dziekan kłodawski złożył raport, że 22 tegoż miesiąca przekazał probostwo nowemu zarządcy, spisując inwentarz parafii. Ks. Lisowski otrzymał od Komisji Rządowej nominację na proboszcza w Grzegorzewie z dnia 25 stycznia 1856 r. Za tego proboszcza jego i parafian staraniem w 1861 r. został wyremontowany kościół i dzwonnica oraz ogrodzono cmentarz¹⁰⁶. Zrozumiałe, że czas powstania styczniowego jednak nie sprzyjał szerszej działalności. A potem zabrano parafii ziemię pozostawiając jedynie 6 mórg, tak iż parafianie pomagać musieli w utrzymaniu koniecznych dla proboszcza koni¹⁰⁷.

Po księdzu Lisowskim w 1880 r. nastąpił nowy proboszcz, ksiądz Piotr Truskolaski, ale już w 1886 r. nastąpił tu ks. Józef Ruszkowski. Zdaje się, że on dokończył znacznego powiększenia świątyni grzegorzewskiej, przedłużając ją od strony zachodniej¹⁰⁸.

Od 1888 r. proboszczem został Teofil Kisielski, dbający o świątynię. Zadbał, aby przed Najświętszym Sakramentem światło paliło się dzień i noc. Cmentarz kościelny i grzebalny były ogrodzone murem kamiennym i utrzymywane w porządku. Dbał także o katechizację, z której korzystało około dwustu dzieci. Dbał także, aby nabożeństwa sprawowane były regularnie, a w każdą

¹⁰⁴ ADWł, A. par. 2, k. 321.

¹⁰⁵ ADWł, A. par. 1, k. 465–478v. Jest tu korespondencja w tej sprawie pomiędzy ks. Ulanowskim a administratorem archidiecezji warszawskiej.

¹⁰⁶ Tamże, k. 479–524; ADWł, A. par. 3(1853–1880), k. 77 – rachunek przychodu i rozchodu na reperację kościoła parafialnego i dzwonnicy w mieście Grzegorzewie oraz cmentarza grzebalnego.

¹⁰⁷ ADWł, A. par. 1, k. 524.

¹⁰⁸ ADWł, A. par. 2, k. 394. Ciekawe, że nie zachowało się więcej wyraźnych wiadomości o pracach przy tym powiększeniu świątyni; KZSP, t. 5, z. 8, s. 8. podaje, że przedłużono tę świątynię w latach 1885–1887.

niedzielę przed nieszporami odbywała się katechizacja, w której parafianie chętnie brali udział. W dniu 4 września 1904 r. był w parafii biskup sufragan warszawski Kazimierz Ruszkiewicz, który bardzo krótko zapisał w księdze wizytacji, że ks. Kisielski utrzymuje kościół w porządku. Udzielił wówczas bierzmowania około tysiącu osobom. Dalsza praca proboszcza owocowała następnymi osiągnięciami. Wystawił nową plebanię, ładną i wygodną oraz skromniejsze inne budynki. Ogród owocowy ogrodzony wysokim murem. W dobrym stanie był dom dla wikarego i służby kościelnej. Chcąc po sobie pozostawić jakąś szczególną pamiątkę, własnym kosztem 6000 rubli wystawił murowany dom, gdzie miała znaleźć miejsce ochronka, biblioteka parafialna, miejsce zebrań ludowych itp. Myślał także o stronie duchowej parafii i zorganizował, we wrześniu, prawdopodobnie 1907 r. misje pięciodniowe, które przeprowadzili ojcowie bernardyni z Kalwarii Zebrzydowskiej. O ich przebiegu i znaczeniu może świadczyć, że w tych dniach przystąpiły tysiące do spowiedzi i rozdano około pięciu tysięcy Komunii.

Następna wizytacja odbyła się, kiedy było już wiadomo, że będzie nowa diecezja w Łodzi. Parafię wizytował 16 września 1918 r. ks. Wincenty Tymieniecki, ale jeszcze z polecenia arcybiskupa warszawskiego Aleksandra Kakowskiego. Podkreślił, że dzięki pieczołowitości księdza Kisielskiego świątynia w Grzegorzewie utrzymywana jest we wzorowej czystości, może jeszcze długie lata służyć, ale napisał też, że powinno się już myśleć o potrzebie wzniesienia nowej, murowanej¹⁰⁹. Pewnie dobrze, że tego wezwania nie wzięto na serio.

Nowym proboszczem od dnia 15 listopada 1918 r. został ksiądz Jan Kosiński, instalowany w Grzegorzewie przez kolejnego dziekana łęczyckiego, Jana Krajewskiego¹¹⁰.

W dniu 20 maja 1922 r. przybył do parafii z wizytacją pierwszy biskup łódzki, Wincenty Tymieniecki. Nic, czego musiałby się proboszcz wstydzić, biskup nie znalazł. Udzielił sakramentu bierzmowania 2084 osobom, zapewne także przybyłym z sąsiednich parafii. Przejrzał księgi parafialne. Na drugi dzień, który przypadł w niedzielę piątą po Wielkanocy, przewodniczył uroczystej mszy z procesją, przy licznym udziale wiernych. Sprawdził znajomość katechizmu i odwiedził szkołę. Powtórzył także sugestię, że należy w przyszłości pomyśleć o nowej świątyni¹¹¹.

¹⁰⁹ ADWł, A. par. 4(1891–1938), k. 4v–7.

¹¹⁰ ADWł, A. par. 2, k. 426.

¹¹¹ ADWł, A. par. 5(1930): *Protocolla visitationum episcopaliū Ecclesiae parochialis sancti Nicolai Episcopi Confessoris in Grzegorzew dieocesis Lodziensis*, k. 1–3.

Następna wizytacja dziekańska odbyła się już w czasie, kiedy Grzegorzew z całym dekanatem kłodawskim znalazł się w nowej diecezji w Łodzi. Proboszczem był już ksiądz Jan Kasiński. Parafię znaleziono dobrze zorganizowaną, a jedynie zwrócono uwagę, że należy prowadzić bieżące naprawy¹¹². Proboszcz Kasiński nie był długo w parafii, bowiem 4 grudnia 1924 r. ówczesny dziekan dekanatu kłodawskiego, ks. Hipolit Pyszyński na mocy pisma z kurii diecezjalnej w Łodzi z dnia 18 listopada 1924 r. instalował w Grzegorzewie nowego proboszcza w osobie księdza Klemensa Ostrowskiego¹¹³. Była to ostatnia wizytacja podczas przynależności w latach 1920–1925 tej parafii do diecezji łódzkiej. Bowiem kiedy w odrodzonej Polsce w 1925 r. zawarto konkordat ze Stolicą Apostolską i wprowadzono nowy podział diecezji polskich, dekanat kłodawski, w tym i Grzegorzew, znalazły się w diecezji wrocławskiej.

PIECZEW

Pieczew poprzednio należał do uposażenia klasztoru cystersów w Sulejowie, a następnie przeszedł w posiadanie arcybiskupów gnieźnieńskich. I to oni, a dokładnie arcybiskup Bodzanta, erygował w 1387 r. parafię, fundując tu kościół pod wezwaniem św. Stanisława, jak o tym świadczy odpis dokumentu erekcyjnego przytoczony w *Liber beneficiorum* arcybiskupa Jana Łaskiego. Za Łaskiego, ale jeszcze z nominacji arcybiskupa Andrzeja Róży Boryszewskiego (1503–1510), proboszczem był Bartłomiej z Rawy. Parafia w 1521 r. obejmowała wsie Pieczew, Pniewo, Smardzew, Lisice, Oszczędza, Rośle, nieznaną miejscowość Lassy, Dębowice i Dębowiczki¹¹⁴.

Jak długo służyła parafii pierwsza świątynia, czy też następna, nie wiadomo. Nowa, drewniana, została fundowana przez arcybiskupa Krzysztofa Antoniego Szembeka (1739–1748). W 1759 r. jej proboszczem był Marcin Mamiński. Musiała dobrze się prezentować, skoro nic nie wspomniano o potrzebie jakichkolwiek napraw¹¹⁵.

Od 1818 r. należała do archidiecezji warszawskiej, najpierw w dekanacie kłodawskim, a potem w łęczyckim. Wizyta generalna odbyta w 1823 r. przedstawia dobry stan świątyni. Naliczono 9436 parafian zobowiązanych do

¹¹² Tamże, k. 7–7v.

¹¹³ ADWł, A. par. 2, k. 428.

¹¹⁴ LB, t. 2, s. 438–440.

¹¹⁵ ADWł, AAG. Wiz. 28, s. 13.

sakramentów wielkanocnych. Zabudowania plebańskie znajdowały się w dobrym stanie, był też dom szpitalny, ale bez żadnego funduszu dla ubogich¹¹⁶.

Jeszcze w 1824 r. opisując stan tego kościoła, nie wiedziano, czy był konsekrowany, czy tylko poświęcony. Poprzednio prawo patronatu należało do arcybiskupów, a w rzeczywistości porozbiorowej, prawo to przeszło na rząd zaborczy. Kościół drewniany, wyglądający dosyć mocno, ale w niektórych miejscach, zwłaszcza dach i mała wieżyczka, wymagał nieco poprawy. Ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej, boczne z figurą Jezusa Ukrzyżowanego i św. Stanisława Biskupa i Męczennika. Za wielkim ołtarzem znajdowała się zakrystia. Świątynia należycie wyposażona w paramenty liturgiczne i inne sprzęty kościelne. Proboszczem od roku 1811 był Michał Łyszkowski, przez dwa lata jako zarządca, a potem jako proboszcz¹¹⁷.

W 1826 r. parafię pieczewską wizytował dziekan kłodawski Tomasz Daniszewski¹¹⁸. Za wspomnianego wyżej proboszcza przeprowadzono pewne prace przy świątyni. Duszpasterzował on tu do 1840 r. i zastąpił go Kazimierz Bartkowski¹¹⁹. Ksiądz Łyszkowski pozostał w Pieczewie i zmarł tu 5 marca 1841 r.¹²⁰ Zdaje się, że ks. Bartkowski miał w Pieczewie jakiegoś osobistego wroga, który oskarżał go do władz kościelnych o, niesprawdzone ostatecznie, niewłaściwe postępowanie. Ksiądz Bartkowski ostatecznie był tu długo proboszczem i miał nawet około 1887 r. dostać wikariusza, ale zmarł w 1888 r.¹²¹

Na początku XX wieku, w 1902 r. Piezew był zaliczany do dekanatu Dąbie, ale w powiecie łęczyckim i archidiecezji warszawskiej, i liczył 1934 katolików¹²². Krótko, bo w latach 1920–1925 należała parafia ta do nowej diecezji w Łodzi, aby od 1925 r. zostać włączoną do diecezji włocławskiej¹²³.

UMIEŃ

Wsią szlachecką był Umień, gniazdo rodziny Umieńskich czy Umińskich. Oni to prawdopodobnie w XIV w. fundowali tu kościół parafialny, wspomniana

¹¹⁶ ADWł, A. par. 1(1827–1873), k. 63–75.

¹¹⁷ Tamże, k. 3–6v.

¹¹⁸ Tamże, k. 68–79.

¹¹⁹ Tamże, k. 20–27.

¹²⁰ Tamże, k. 29.

¹²¹ Tamże, k. 164

¹²² „Schematyzm Archidiecezji Warszawskiej” 1902, s. 51.

¹²³ *Diecezja włocławska 2000*, s. 277–278.

ny w aktach archidiecezji gnieźnieńskiej w 1443 i 1445 r. Zapewne była to świątynia drewniana i nosiła wezwanie św. Michała. W 1521 r. kolatorami byli Paweł i Marcin, prawdopodobnie Umińscy, którzy na przemian mieli prezentować kandydata na proboszcza. Aktualnie probostwo miał Stanisław Mieroszewski z prezenty Andrzeja i innych sukcesorów Pawła Umińskiego. Utrzymywał tu wikariusza opłacanego z dochodów proboszczowskich. Parafię tworzyły wsie Umień, Olszówka, Głębokie, Drzewce, Lubianka i Ostrówek¹²⁴.

Jak długo służyła parafii pierwsza świątynia, nie wiadomo. W 1759 r. była tam świątynia drewniana, budowana od fundamentów przez stolnika łączyckiego Łętlewskiego. Podczas budowy parafii służyła tymczasowa kaplica, ładnie urządzona, zbudowana za zezwoleniem władzy kościelnej. Prawo patronatu należało wówczas do dziedzica miejscowego, Konarskiego. Proboszczem wówczas był Jan Polichnowski, który nastąpił tu zapewne po śmierci w 1756 r. poprzednika, Szymona Zielenieckiego¹²⁵.

Kiedy wizytowano parafię w 1810 r., posłużono się opisem z 1756 r., który podawał, że świątynia była wtedy prawie całkowicie zniszczona i można wnioskować, że nadawała się właściwie do całkowitej odbudowy. Proboszczem wówczas [w 1810 r.] był Marcin Puchalski. Pewnie kolejnym proboszczem powinien być, wspomniany w 1826 r. w protokole wizytacyjnym parafii Umień przeprowadzonej przez dziekana kłodawskiego, Tomasza Daniszewskiego, Ksawery Paweł Korwin Pułaski. W 1843 r. parafię opuszczał Stanisław Żochowski, a obejmował Adam Osiński. Był on tam do 1850 r., kiedy dobrowolnie z niej zrezygnował, a zarząd nad parafią otrzymał Stanisław Gąsiorowski, proboszcz z Borysławic. W 1860 r., kiedy odchodził z parafii Marcelli Kaczorowski, a przychodził Tadeusz Kijewski, podano, że kościół w Umieniu zbudowano z drewna sosnowego. Kolatorem wówczas był Szczepan h. Solyma Zabokrzecki. Świątynia nie była konsekrowana, a jedynie poświęcona. Przed kilkoma laty staraniem proboszcza była naprawiana, ale jeszcze potrzebna była naprawa dachu. Po stronie północnej przybudowana kaplica. Wewnątrz znajdowały się cztery ołtarze¹²⁶.

Od 1882 r. do parafii Umień, na miejsce dotychczasowego administratora Juliana Wypychowskiego, przyszedł z parafii Tur na nowego proboszcza Honory Jarnuszkiewicz. W tym roku świątynia parafialna drewniana,

¹²⁴ LB, t. 2, s. 444–445.

¹²⁵ ADWł, AAG. Wiz. 28, s. 11–12.

¹²⁶ ADWł, A. par. 1(1756–1901), nlb. *Spisy fundi instructi* z pierwszej połowy XIX w. k. 20–27; o kościele w Umieniu zob. *Diecezja włocławska 2000*, s. 275; KZSP, t. 5, z. 8, s. 24.

przez ostatniego proboszcza staraniem, a nakładem parafian odnowiona¹²⁷. Następnym rządcą parafii od 1890 r. był dotychczasowy wikariusz parafii Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Warszawie, Wawrzyniec Jarczyński¹²⁸. Pewnie dlatego, że parafia była niewielka, często zmieniali się proboszczowie i w 1897 r. przyszedł kolejny, Julian Cichocki¹²⁹. Na początku wieku XX, w 1902 r. parafia liczyła 2340 wiernych¹³⁰.

Dawnym bractwem działającym w parafii Umień było bractwo Miłosierdzia, zaprowadzone za zgodą arcybiskupa gnieźnieńskiego i prymasa, Michała Jerzego Poniatowskiego w 1791 r. Podano też wówczas zasady, jakimi miało się ono kierować¹³¹.

Drugie bractwo parafialne zawiązało się za księdza Osińskiego w 1846 r., a jego celem było staranie się o światło w świątyni parafialnej i uczestniczenie ze świecami w nabożeństwach uroczystych. Na czele stali cechmistrz, sekretarz bractwa, którym był organista, i podcechmistrz. Przewodniczył zaś, jako promotor bractwa, ówczesny proboszcz. Bractwo prowadziło swoją księgę członków i pobieranych składek członkowskich, jako iż nie posiadało ono innego uposażenia¹³².

Od 1920 r. parafia, wprawdzie krótko, ale należała do nowej diecezji w Łodzi, zaś w 1925 r. włączono ją, wraz z dekanatem kłodawskim, do diecezji włocławskiej, do której nadal należy¹³³.

---

¹²⁷ ADWł, AKDWł. par. 213(1882–1938), k. 2–4.

¹²⁸ Tamże, k. 6–7v.

¹²⁹ Tamże, k. 9–10v.

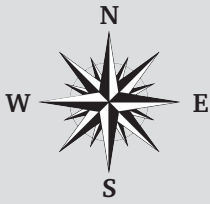
¹³⁰ „Schematyzm Archidiecezji Warszawskiej” 1902, s. 51.

¹³¹ ADWł, A. par. 2(1791–1863): Książka bracka sporządzona w 1846 r.

¹³² ADWł, A. par. 3(1846–1875): Książka bracka przychodu i wychodu sporządzona od 1846 do 1857.

¹³³ *Diecezja włocławska 2000*, s. 281–283.

DEKANAT LIPNOWSKI

Dziwna i skomplikowana jest historia tego dekanatu. Należał ongiś do diecezji płockiej. Po 1818 r. objął częściowo także te parafie, które należały przedtem do diecezji kujawsko-pomorskiej, a położone były po prawej stronie Wisły. Pierwotnie ta rzeka, oddzielająca Kujawy od Ziemi Dobrzyńskiej, stanowiła także granicę pomiędzy diecezją kujawską a diecezją płocką, co spowodowało spór z 1321 r. o parafie sąsiadujące z Włocławkiem, Szpetal i Bobrowniki, zakończony przyznaniem ich diecezji włocławskiej. Następnie, na mocy ugody pomiędzy biskupami płockim Stanisławem Łubieńskim i włocławskim Maciejem Łubieńskim z 1633 r., Nowogród, Ciechocin, Dobrzejewice z filią w Złotorii zostały wyłączone z diecezji płockiej i włączone do diecezji włocławskiej. Ponieważ diecezja miała już w ziemi dobrzyńskiej kilka parafii, dlatego za biskupa Macieja Łubieńskiego powołano nowy dekanat zawiślański z ośrodkiem w Bobrownikach. Około 1640 r. dekanat ten obejmował parafie: Bobrowniki, Chełmica, Zaduszniki, Ostrowite, Szpetal, Ciechocin, Dobrzejewice z filią w Złotorii i Nowogród¹.

Parafie te w 1925 r. powróciły do dawnej diecezji, noszącej już urzędową nazwę włocławskiej, a wraz z nimi kilkanaście innych parafii, należących ówczesnie do dekanatów mazowieckiego i lipnowskiego. Początkowo po 1925 r. jeszcze biskup Stanisław Zdzitowiecki uznał te dwa dekanaty, ale niebawem zostały one zmienione.

Bula *Vixdum Poloniae unitas* wyliczyła te parafie należące do dekanatu lipnowskiego, a były to (w nawiasie wyliczono liczbę wiernych): Lipno (8120) z Janem Ryglewiczem i wikariuszem Aleksandrem Nieporęckim; Bobrowniki (1720) z Ignacym Pietrzakiem; Chełmica Wielka (3500) z Bolesławem Kocięckim; Grochowałsk (572) z wakującym probostwem; Karnkowo (3030) z Albinem Żmijewskim; Kikół (3540) z Adolfem Kukwą; Ostrowite (600) z wakującym probostwem; Sumin (1339) z Józefem Markowskim; Szpetal Górny (2833) z Ignacym Charszewskim; Wielgie (2400) z Romanem Mossakowskim; Wola – Trutowo (1201) z wakującym probostwem; Zaduszniki (2518) z Kazimierzem Straszyńskim².

---

¹ ADWł, ABKP. Wiz. 13(74), s. 807–875.

² Bulla „*Vixdum Poloniae unitas*”, KDWł, 20(1926), s. 1–9.

LIPNO

Dogodne położenie tej miejscowości spowodowało, iż już w czasach wczesnośredniowiecznych powstał tu gród, gdzie odbywały się zebrania, zjazdy i sejmiki, a przy nim powstała osada. Przywilej lokacyjny na prawie chełmińskim dla Lipna został wystawiony przez księcia dobrzyńskiego i łęczyckiego Władysława dnia 21 kwietnia 1349 r. w Bobrownikach, a pierwszym wójtem został Mikołaj Rudnik³. Niektórzy przyjmują, że charakter osady miejskiej mógł ten ośrodek posiadać jeszcze przed lokacją. Przyjmuje się, że razem z nadaniem praw miejskich, został w Lipnie zbudowany nowy i to murowany kościół, w miejsce dawnego, drewnianego⁴.

Ale metryka Lipna jest daleko starsza i sięga pradziejów. Grodzisko znajdowało się na tak zwanej Górze św. Antoniego. Zamek lipnowski, *castrum*, wspomniany jest jednak tylko raz jeden w 1330 r., chociaż bez wątpienia już na początku XIII w. było to dosyć poważne centrum osadnicze. Ten zamek drewniany mógł powstać około 1300 r. Raczej nie ma wątpliwości, że gród został zniszczony w 1329 r. przez Krzyżaków. A po ich odejściu w 1343 r., po pokoju kaliskim, nie został w dawnej formie odbudowany. Ale niebawem, bo w 1349 r., zostało tu lokowane miasto na prawie chełmińskim. Archeolodzy jednak są zdania, iż potrzebne są dalsze badania archeologiczne⁵.

Najdawniejsza wiadomość o parafii w Lipnie pochodzi z 1379 r., kiedy wspomniano Mikołaja, kanonika płockiego i proboszcza w Lipnie⁶. Może on był także wśród popierających powstanie miasta lokowanego i prawdopodobnie starał się, aby powstała tu nowa murowana świątynia, której ukończenie przyjmuje się na 1388 rok⁷.

Ponieważ było to miasto królewskie, monarcha sprawował prawo patronatu. Potwierdza to wizytacja tej parafii z 1609 r., odbyta za biskupa Marcina Szyszkowskiego, przeprowadzona przez wizytatorów Andrzeja Wiadrowskiego, proboszcza z Rypina i Andrzeja Rojewskiego, proboszcza parafii Ruże. Kościół lipnowski był murowany, pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, patronatu królewskiego. Wymagał częściowej

³ R. Damski, A. Winiarski, *Dzieje miasta Lipna i okolic*, Lipno 2012, s. 17–18.

⁴ Br. Ch[lebowski], *Lipno*, w: SGKP, t. 5, s. 227–279; *Lipno*, w: MPT, t. 1, s. 330–332.

⁵ L. Kajzer, A. Horonziak, *Budownictwo obronne ziemi dobrzyńskiej*, Włocławek 1995, s. 157–160.

⁶ ADWł, AKDWł. par. 124(1909–1939), k. 2.

⁷ Damski, Winiarski, *Dzieje miasta Lipna i okolic*, s.18; opis tej świątyni, ale po wielu wiekach jej istnienia, zob. KZSP, t. 11, z. 9, s. 27–31.

naprawy. Świątynia wyposażona w sześć ołtarzy, chociaż wymieniono tylko ołtarz pod wezwaniem świętych Stanisława i Wojciecha, następne Świętego Krzyża, św. Anny i św. Doroty. Dobrze utrzymane tabernakulum i chrzcielnica, a zakrystia zawierała dosyć bogate wyposażenie w paramenty liturgiczne oraz w księgi liturgiczne. Proboszczem był wówczas Walenty Mazowski, mający do pomocy dwóch wikariuszy, niejaki Jana i Mateusza. W szkole lipnowskiej uczył bakałarz, Feliks z Lipna. W parafii istniało bractwo św. Anny, bractwo literackie oraz bractwa, czy raczej cechy kuśnierzy, rzemieślników, młynarzy i sukienników, garncarzy i krawców. W parafii istniał przytułek z drewnianą kaplicą Świętego Ducha i św. Wawrzyńca, która miała własne wyposażenie w paramenty liturgiczne, a prepozyta przy niej prezentował magistrat. Aktualnie był nim prawdopodobnie wspomniany wyżej Jan, jeden z wikariuszy. Przytułek ten miał własne uposażenie. Ponadto na przedmieściu znajdowała się drewniana kaplica św. Barbary. Do parafii należało miasto Lipno oraz wsie Radomice, Białowieżyn, Kłokock, Ośmiałowo, Maliszewo, Złotopole, Głodowo, Jastrzębie⁸.

Świątyni w Lipnie nie omijały nieszczęścia, które nawiedzały Polskę. Przemarsz wojsk szwedzkich spowodował, że w 1659 r. spłonął kościół i szereg zabudowań w pobliżu. Lipno ucierpiało także podczas wojny północnej⁹.

Dokładniejszy jest obraz parafii z 1694 r. Świątynia tamtejsza, pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, jak to określono „elegancko wyglądająca”, podzieliła los miasta i spłonęła, tak iż aktualny proboszcz zastał tu same mury, bez dachu i zamknięcia. Musiał więc najpierw odbudować kaplicę i zakrystię, które pokrył dachem. Odgrodziwszy je od reszty świątyni drewnianą przegrodą, mógł rozpocząć sprawowanie nabożeństw. Prawo patronatu należało do monarchy. Zaś proboszczowi zawdzięczać należy, że zebrał już materiał na całą odbudowę, a rozpoczął od kaplicy św. Doroty przy nawie. Zakrystia murowana po stronie ewangelii. Ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej Wniebowziętej i tabernakulum. Dalsze ołtarze to św. Anny, Matki Boskiej Bolesnej i w kaplicy Aniołów Stróżów. Cmentarz z kostnicą. Do parafii należało Lipno i wsie Kłokock, Białowieżyn, Radomice, Ośmiałowo, Komorowo, Maliszewo, Złotopole, Jastrzębie i Głodowo. Do sakramentów na Wielkanoc było zobowiązanych około 500 osób. Wprawdzie dawniej w tej parafii pracowało kilku kapła-

⁸ ADPł, AV 6, k. 284–290v; k. 319–320v, gdzie znajduje się protokół tzw. wizytacji wewnętrznej, polegającej na zbieraniu opinii o zachowaniu moralnym kapłanów danej parafii.

⁹ Damski, Winiarski, *Dzieje miasta Lipna i okolic*, s. 22.

nów, proboszcz, wikariusz, prepozyt przy szpitalu i prepozyt przy kaplicy św. Barbary, to aktualnie był jedynie proboszcz, Andrzej Sankiewicz, ustanowiony tu w 1662 r. Pomocą jako zakrystian był Jakub Wieluński, bakałarz i kantor Maciej Fabricius, także notariusz miejski. Parafia i proboszcz mieli dobre uposażenie. Był dawny zapis Jana Wąchala, prepozyta lipnowskiego, aby śpiewano oficjum o Matce Bożej, ale aktualnie to uposażenie nie dochodziło i zwyczaj ten zaginął. Ponieważ w pożarze zniszczone zostały sąsiednie zabudowania plebańskie, proboszcz zamieszkał w ocalałym domku przy kaplicy św. Barbary¹⁰. Przy parafii działały wówczas bractwa św. Anny i Aniołów Stróżów¹¹.

Probostwo tej parafii w 1725 r. należało do Andrzeja Polierowskiego. Ta murowana świątynia miała prezbiterium kryte dachówką, zaś nawa pozostawiała wiele do życzenia, jeżeli określono ją jako ruinę i bez dachu. Zakrystia, zdaje się murowana, gdzie przechowywano paramenta liturgiczne. Ołtarz wielki, gdzie znajdowało się tabernakulum, nosił wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, a boczne św. Anny i Matki Boskiej Bolesnej. Bogate wyposażenie w paramenty liturgiczne i dobrze uposażona. Działały bractwo św. Anny i św. Doroty¹².

Świątynia parafialna w Lipnie była swego czasu naprawiana z funduszu wojewody kijowskiego, Potockiego, który około 1738 r. przeznaczył znaczną sumę 6000 florenów, ale z uwagi na wielkość koniecznych prac, nie była to suma wystarczająca. Szczególnie dach wymagał naprawy. Dlatego obawiano się nawet o bezpieczeństwo wiernych będących na nabożeństwach. Za to kaplica murowana, z nowym niedawno danym dachem, umożliwiała sprawowanie w niej nabożeństw. Prawo patronatu należało do monarchy i z jego prezenty proboszczem wówczas był Piotr Sienicki, kanonik kolegiaty płockiej pod wezwaniem św. Bartłomieja. Kaplica pod wezwaniem Świętego Ducha miała zapis fundatora, niepodanego imienia, aby każdego tygodnia odprawiano trzy msze. Obowiązki te zdaje się przeszły na aktualnego proboszcza, ale dochód nie był satysfakcjonujący. Świątynia wyposażona w cztery ołtarze, ale znajdował się tu jeszcze ołtarz piąty, przeniesiony z opuszczonego kościoła w Czarnem. Bogate wyposażenie we wszelkie paramenta liturgiczne. Plebania nowo wystawiona z drewna oraz inne zabudowania gospodarcze. Parafia obejmowała miasto Lipno

¹⁰ ADPŁ, AV 47, s. 1199–1205.

¹¹ Tamże, s. 1207.

¹² ADPŁ, AV 257, k. 25–27.

oraz wsie Złotopole, Biskupin, Maliszewo, Ośmiałowo, Jastrzębie, Kłokock, Białowieżyn, Radomice, Głodowo, Szczepanki i Komorowo. Uposażenie proboszczowskie bogate i dokładnie spisane, zwłaszcza grunta, a także inwentarz. Na terenie parafii, w Szczepankach, przybywał jakiś kapłan z diecezji kujawskiej i sprawował tam sakramenty. Bractwo św. Antoniego miało swój ołtarz. W Lipnie mieszkało trzech Żydów i mieli oni swój dom modlitwy, zwany bożnicą. Dzierżawili od starosty lipnowskiego karcznię z zezwoleniem na podawanie alkoholu¹³.

Opis świątyni lipnowskiej z około 1761 r., za proboszcza Augustyna Chybickiego, mówi o murowanej świątyni, pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, prawa patronatu królewskiego. Już wówczas powiedziano, że był „nadrujnowany”, ale wyposażenie i uposażenie raczej dobre¹⁴. Następne lustracje odbyły się w 1764 r.¹⁵ Zdaje się, że ten proboszcz, kiedy w swoim testamencie rozdysonował własnością, pamiętał także o swoim kościele parafialnym¹⁶.

Nie wiedzieć czemu jeszcze w 1764 r. pokutowała wiadomość, że starożytna już świątynia w Lipnie miała zostać zbudowana przez Krzyżaków. Świątynia nie pozostawała w najlepszym stanie. Prezbiterium kryte dachem gontowym, zaś nawa dachówką. Nawa musiała być murowana, skoro taką była wieża. Znajdowała się też kaplica murowana, w złym stanie pozostająca i nie wiadomo pod jakim wezwaniem. Nie najlepiej przedstawiała się też murowana zakrystia. W świątyni znajdowało się pięć ołtarzy. Organy zniszczone i nieużyteczne. Dzwonnica drewniana na trzech filarach. Poprzedni proboszcz lipnowski, Augustyn Chybicki testamentem z 1761 r. potwierdzonym przez Konsystorz Generalny płocki dał zapis na naprawę świątyni lipnowskiej. Drugi zapis pozostawiła niejaka szlachcianka Moszczyńska, wdowa, co przejął ówczesny proboszcz, Andrzej Chaliński. Jak to wykorzystano, nie ma informacji. A przecież świątynia lipnowska była nawet bogato wyposażona w paramenty liturgiczne. Były też liczne zapisy na jej uposażenie, a także grunta, dokładnie opisane. Parafia, obejmująca miejscowości, jak to już wcześniej podano, liczyła spowiadających się na Wielkanoc około 900 osób. Ale mieszkali już także Żydzi i innowiercy. Od 1761 r. probostwo to miał Bartłomiej Kastleski. Dni odpustowe obchodzono

¹³ ADPŁ, AV 261, k. 207v–210.

¹⁴ ADWŁ, A. par. 5(1652–1930), k. 8–12v. Ten poszyt akt ma bardzo wiele szczegółów i powinien być wykorzystany przez piszącego monografię parafii Lipno.

¹⁵ Tamże, k. 13–17v.

¹⁶ Tamże, k. 7–17v.

w uroczystość Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, św. Anny, św. Michała Archanioła i św. Antoniego z racji istniejących bractw pod patronatem tych świętych¹⁷.

Parafia w 1775 r., oprócz samego miasta, obejmowała wsie: Głodowo, Kłokock, Białowieżyn, Radomice, Ośmiałowo, Biskupin, Maliszewo, Komorowo, Złotopole i Jastrzębie. Ponadto należały do niej nowe niewielkie osady, zwane Rumunkami, powstałe na miejscach gdzie wykarczowano lasy. Spowiedź wielkanocną w tymże roku odbyło 947 osób, na ogólną liczbę parafian wynoszącą 1296 osób. Sześć osób nie spowiadało się. Innowierców mieszkało 153, a Żydów 72. Świątynia parafialna murowana, pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. Wymagała wtedy pilnej naprawy, ale jej wyposażenie było raczej bogate, podobnie jak i uposażenie. Probostwo to miał wówczas Maciej Sumiński, koadiutor kanonii warszawskiej, liczący dopiero lat 29 i pochodzący z ziemi dobrzyńskiej. Ponieważ miał jeszcze parafię w Kamieńsku, w archidiecezji gnieźnieńskiej, w Lipnie utrzymywał zastępcę, niepodanego imienia bernardyna z klasztoru w Skępem. Ten zakonnik miał na to zezwolenie swojego przełożonego. Lipno nie miało żadnej szkoły, zaś dziedzice utrzymywali nauczycieli dla swoich dzieci, a ostatnio czynili tak i niektórzy mieszczanie. Nie było też przytułku, który dawniej istniał przy kościółku Świętego Ducha i opiekował się nim prepozyt. Uposażenie tej prepozytury od 1724 r. należało do proboszcza, a ubodzy nic nie otrzymywali¹⁸.

Dokładny spis posiadamy z 1778 r., gdy parafię przekazywano Antoniemu Rakowskiemu. Natomiast kościół parafialny, murowany, kryty częścią gontami, potrzebował w wielu miejscach naprawy, zwłaszcza wieży. Ołtarz wielki z wizerunkiem Matki Boskiej Wniebowziętej w dolnej kondygnacji, a wyżej obraz Przemienienia Pańskiego. Ołtarzy bocznych cztery. Nie podano wzmianki, czy był przytułek¹⁹.

Zapewne nie zostały zrealizowane zarządzenia naprawy świątyni parafialnej, skoro Komisja Województwa Płockiego 13 września 1819 r. wydała zarządzenie, aby Konsystorz Generalny dokonał zamknięcia i zabezpieczenia kościoła zagrażającego bezpieczeństwu tych, którzy gromadzą się na nabożeń-

¹⁷ ADPł, AV 269, k. 256–259.

¹⁸ ADWł, A. par. 5, k. 18–20v; ADPł, AV 285, k. 41–52; *Ziemia Dobrzyńska* [dekanat lipnowski, dobrzyński, rypiński, golubio-dulski i górzeński], oprac. M.M. Grzybowski, Płock 1999, s. 215–228 (*Materiały do dziejów Ziemi Płockiej*, t. 10).

¹⁹ ADWł, A. par. 3(1778–1838), k. 2–5. W tym poszycie akt znajduje się bardzo wiele zapisów dotyczących szczegółów spraw związanych z parafią w Lipnie.

stwa. Pociągnęło to za sobą szereg korespondencji w tej sprawie²⁰. Dopełniono tego zalecenia, ponieważ w 1824 r. z okazji lustracji parafii przy przejmowaniu jej przez nowego proboszcza podano, że świątynia była „świeżo zreperowana nakładem Rządu i parafian kosztem około 20 000 złotych polskich”²¹.

Pewne jakieś prace przy kościele podejmowano, ale przy opisywaniu inwentarza świątyni i parafii często czyniono uwagi o ciągłej konieczności napraw. W połowie XIX w. świątynia lipnowska znajdowała się w takim stanie, że dwukrotnie była zapieczętowana, bo zagrażała bezpieczeństwu i była restaurowana. Najwięcej zrobiono za proboszcza lipnowskiego i kanonika płockiego, Andrzeja Głoskiego, który nastąpił do parafii w 1870 r., dokonując gruntownej naprawy całej świątyni, zabezpieczając wieżę i budując nową zakrystię²².

Po zmianach 1864 r. Lipno stało się siedzibą dekanatu obejmującego 31 parafii²³.

Przy kościele działało bractwo św. Barbary. Prowadziło własne księgi rachunkowe, ale z nich ocalała prawdopodobnie tylko jedna z lat 1866–1910²⁴. W czasach zaboru rosyjskiego biurokracja była duża i musiano prowadzić tzw. rachunki pokładnego, dotyczące pochówków na cmentarzach²⁵.

Szkoła przy parafii w Lipnie istniała od dawna, ale później właściwie przestała istnieć, a odnowiono ją już w czasie kiedy powstawały szkoły elementarne. W czasie zaborów jeszcze uznawano, że proboszcz jest odpowiedzialny za stan szkoły elementarnej w Lipnie i z nim prowadzono korespondencję. Dowodem tego jest zachowany w Archiwum Parafii Lipno poszyt akt, zawierający wiele szczegółów, nawet programy nauczania i wykazy uczniów, którzy wywodzili się tak z rodzin katolickich, jak i ewangelików, czy wyznania mojżeszowego²⁶.

Najwięcej dokładnych wiadomości o parafii dostarczył bodaj protokół wizytacyjny biskupa Michała Nowodworskiego z 1893 r. za proboszcza Wiktora Trejdosiewicza²⁷. Następca Nowodworskiego, biskup Antoni Julian Nowowiejski wizytował parafię w dniach 5–7 września 1910 r., kiedy w zastępstwie sędziwego już proboszcza Trejdosiewicza parafią administrował

²⁰ ADWł, A. par. 3, k. 30.

²¹ ADWł, A. par. 5, k. 71nn.

²² Tamże, k. 96 n.; ADWł, AKDWł. par. 124, k. 2–2v.

²³ Ch[lebowski], *Lipno*, s. 279.

²⁴ ADWł, A. par. 1(1866–1910): Księga Bractwa św. Barbary.

²⁵ ADWł, A. par. 2(1876): Rachunki pokładnego.

²⁶ ADWł, A. par. 4(1834–1839): Akta dotyczące szkoły elementarnej w Lipnie.

²⁷ ADWł, A. par. 5, k. 161–182v.

Władysław Marona²⁸ oraz w 1919 r., będąc tu jeden dzień 4 września z okazji misji zorganizowanych przez nowego proboszcza z Lipna, Michała Sawickiego. Normalną wizytację kanoniczną biskup Nowowiejski przeprowadził w dniach 21–23 maja 1922 r.²⁹

Następną znaną wizytację przeprowadził już biskup włocławski, Karol Radoński w dniach 13 i 14 września 1930 r., ponieważ parafia Lipno od 1925 r. została włączona do diecezji włocławskiej³⁰.

Proboszczem w Lipnie na przełomie wieków był Wiktor Trejdosiewicz, następnym Michał Sawicki, a po nim w 1924 r. nastał Jan Ryglewicz, który inkardynowany od 1925 r. do diecezji włocławskiej, pracował tu do wybuchu drugiej wojny światowej. Aresztowany przez Niemców, zmarł w obozie w Stutthofie w 1940 r. W tym czasie do parafii została włączona wieś Brzeźno z tamtejszym kościołem filialnym³¹. Aresztowano także pozostałych kapłanów z Lipna, mianowicie wikariusza Włodzimierza Kuzio, który zmarł w obozie, natomiast Konstanty Okurowski i Józef Stańczak, prefekci szkół w Lipnie, zostali wywiezieni do Generalnego Gubernatorstwa i przeżyli, a Bronisław Stalkowski powrócił z obozu. Szkoły zamknięto; spośród aresztowanych nauczycieli, ośmiu zamordowano w obozach koncentracyjnych. Ale kościół w Lipnie był otwarty przez całą wojnę, tyle, iż zabroniono używania języka polskiego, nawet przy spowiedzi, ale ksiądz spowiadał ukradkiem w zakrystii. W szpitalu w Lipnie pracowały siostry Męki Pana Naszego Jezusa Chrystusa, czyli pasjonistki, które w październiku 1939 r. internowano w Skępem. Potem część z nich wyjechała do pracy w szpitalu w Rydze, a część rozjechała się do rodzin³².

Podczas wojny zastrzyżył się dla parafii zakonnik, kamilianin, Antoni Sołtysiak, należący do niemieckiej prowincji kamilianów w Tarnowskich Górach. Ponieważ pracował już jako zakonnik na terenie Niemiec i tam otrzymał święcenia kapłańskie, mógł być tolerowany przez niemieckie władze okupacyjne. Kiedy więc przez władze zakonne został skierowany do podwłocławskiego Michelina, od biskupa Michała Kozala miał otrzymać ustną nominację do parafii Lipno, dokąd przybył 8 grudnia 1939 r. Pomimo

²⁸ Tamże, k. 182v–183v.

²⁹ Tamże, k. 184v–185.

³⁰ Tamże, k. 185v–186.

³¹ ADWł, A. par. 3, k. 356–366; M. Grzybowski, *Duchowieństwo diecezji płockiej*, t. 4: *Wiek XIX*, Płock 2014, s. 155–156.

³² Ankieta, t. 2, k. 209. Na ankietę ogólnie odpowiadał proboszcz Szczęsny Starkiewicz, ale nie odpowiedział na poszczególne jej pytania.

wielu rewizji i nachodzenia przez władze niemieckie, całą wojnę kościół w Lipnie był czynny. Po zakończeniu wojny zaprosił do Lipna swoich współbraci i zajął poewangelicki zbór. Jednak kamilianie nie pozostali w Lipnie, a sam ks. Sołtysiak osiadł w Tarnowskich Górach. Niemniej odegrał ważną i pozytywną rolę w Lipnie czasu okupacji niemieckiej³³.

Lipno obecnie jest miastem powiatowym, ośrodkiem dekanatu i wzbogaciło się o drugą parafię, noszącą wezwanie błogosławionego biskupa Michała Kozala³⁴.

Kościół pw. św. Barbary

Na przedmieściu miasta Lipna, w kierunku wschodnim, w 1609 r. znajdowała się drewniana kaplica pod wezwaniem św. Barbary³⁵. W 1694 r. była to mała drewniana kaplica, którą przebudował aktualny proboszcz Andrzej Sankiewicz, pozostawiając ją jako prezbiterium i dobudowując nawę³⁶. Było to o tyle zrozumiałe, że mieszkał przy tym kościółku. Kościółek ten krótko przed 1725 r. przeszedł naprawę dachu, okien i drzwi. Ołtarz wielki św. Barbary i boczne Przemienienia Pańskiego i Niepokalanego Poczęcia Maryi Panny. Kiedy sprawowano tu nabożeństwa, przynoszono paramenty liturgiczne z kościoła parafialnego³⁷.

W 1738 r. kaplica ta, znajdująca się za miastem, w ołtarzu posiadała marmurową figurę patronki. Na wieżyczce znajdowała się sygnaturka i mały dzwon, a w dzwonnicy dwa dzwony³⁸. Jak zanotowano w 1764 r., ta świątynia została niedawno odbudowana z funduszy pochodzących od pobożnych zapisodawców. Pozostał w niej jeden ołtarz, z figurą patronki. Dzięki zapisowi zabezpieczonemu na dobrach Głodowo, odprawiano tu nabożeństwa w każdą sobotę³⁹. W tym czasie musiano dokonać dalszych przy nim prac, skoro z 1775 r. jest wiadomość, iż wspomniana figura św. Barbary ozdobiona była srebrną sukienką, a w kościółku znajdował się drugi ołtarz, z obrazem Jezusa Nazareńskiego z koroną srebrną⁴⁰. Trudno zrozumieć,

---

³³ R. Specjalski, *Lipno i okolice. Materiały do monografii*, Lipno – Włocławek 2014, s. 186–187.

³⁴ *Diecezja włocławska 2000*, s. 382–383.

³⁵ ADPł, AV 6, k. 290v.

³⁶ ADPł, AV 47, s. 1207–1208.

³⁷ ADPł, AV 257, k. 27v–28.

³⁸ ADPł, AV 261, k. 209v.

³⁹ ADPł, AV 269, k. 258v.

⁴⁰ ADPł, AV 285, k. 42a.

dlaczego niebawem, bo już w 1788 r. ten kościółek nie przedstawiał się dobrze. Dach kryty gontami zły. Brakowało sufitu, a podłoga z desek była nierówna. Okna częściowo nie miały szyb. Chociaż przy figurze św. Barbary znajdowały się wota⁴¹. Na przyszłość nie rokowało to dobrze. Mimo to przetrwał do początku wieku następnego. Z powodu daleko posuniętego zniszczenia został rozebrany w 1819 r. Możliwe iż nazywano go wezwaniem św. Bartłomieja, co nie jest jednak wiarygodne. W miejscu jego lokalizacji założono nowy cmentarz grzebalny. Wprawdzie pamiętano o tym, że dawniej był tam kościółek, ale proboszczowie zajęci świątynią parafialną nie od razu doprowadzili do jego odbudowy⁴². Dopiero w 1837 r. wzniesiono murowaną kaplicę pod dawnym wezwaniem, jako cmentarną, służącą do dzisiaj⁴³.

Kościół pw. Świętego Ducha

W parafii istniał przytułek z drewnianą kaplicą, noszącą wezwanie Świętego Ducha i św. Wawrzyńca. Kaplica ta miała własne wyposażenie w paramenty liturgiczne, a prepozyta przy niej prezentował magistrat. Aktualnie, w 1609 r., był nim prawdopodobnie wspomniany wyżej Jan, jeden z wikariuszy. Przytułek ten miał własne uposażenie⁴⁴. Tak jak całe miasto, przytułek i kościół zostały zniszczone przez Szwedów, ale prepozyt miał dobre uposażenie w trzy łany ziemi, a także było uposażenie dla podopiecznych przytułku⁴⁵. Trudno nawet powiedzieć, czy i jak zostały odbudowane. Ale pozostał przy ulicy młyńskiej cmentarz, na którym chowano wiernych⁴⁶.

Jako o już nieistniejącej świątyni wspomniano w 1725 r. Prepozytura jako taka nie została jeszcze zniesiona i magistrat, jako kolator, miał prawo prezentować prepozyta, ale od dawna tego nie czynił. Prepozytura ta została w 1724 r. przez biskupa płockiego, Andrzeja Stanisława Załuskiego, włączona do probostwa lipnowskiego⁴⁷. Na miejscu dawnej kaplicy, dla upamiętnienia tego miejsca, w 1764 r. znajdował się krzyż⁴⁸. W 1775 r. stała tam figura Trójcy Przenajświętszej. Ale pamiętano jeszcze, że dawniej przy

⁴¹ ADWł, A. par. 3, k. 4v.

⁴² Ch[lebowski], *Lipno*, s. 278; ADWł, AKDWł. par. 124, k. 4v.

⁴³ M. Krajewski, A. Mietz, *Zabytki ziemi dobrzyńskiej*, Włocławek 1996, s. 69; KZSP, t. 11, z. 9, s. 31; *Diecezja włocławska 2000*, s. 380.

⁴⁴ ADPł, AV 6, k. 290–290v.

⁴⁵ ADPł, AV 47, s. 1205–1206.

⁴⁶ Ch[lebowski], *Lipno*, s. 228; ADWł, AKDWł. par. 124, k. 4v.

⁴⁷ ADPł, AV 257, k. 27–27v.

⁴⁸ ADPł, AV 289, k. 258v.

nim była prepozytura, a prepozyta prezentowali mieszczanie. Od 1724 r. uposażenie tej prepozytury, decyzją władzy diecezjalnej, zostało złączone z probostwem lipnowskim⁴⁹.

BOBROWNIKI⁵⁰

W starożytnej Polsce miejscowości tak nazywane znajdowały się w bezpośrednim zainteresowaniu książąt, dla których ważny był nadzór nad miejscami polowań na bobry, dlatego jest kilka miejscowości noszących nazwę Bobrowniki. Nas interesuje miejscowość położona nad Wisłą, na prawym jej brzegu, około dwadzieścia kilometrów w dół rzeki od Włocławka. Była to osada znacząca już w czasach księcia Konrada I Mazowieckiego. W XIV wieku znajdowała się w niej komora celna. Bobrowniki w 1377 r. zostały nadane przez Ludwika Węgierskiego Krzyżakom, którzy wznieśli tu zamek obronny, a wielki ich mistrz, Konrad von Jungingen w 1403 r. podniósł Bobrowniki do rangi miasta. Wykupione z ich rąk, w 1409 r. znowu siłą przez nich zajęte i okupowane do lipca 1410 r. Po wojnach polsko-krzyżackich Bobrowniki stanowiły siedzibę starostwa grodowego w odbudowanym zamku. Potem od 1453 do 1552 r. znalazły się w posiadaniu rodu Kościeleckich, później Działyńskich i innych. W okresie rozbiorowym najpierw należały do państwa pruskiego, a po Kongresie Wiedeńskim znalazły się w zaborze rosyjskim, w tzw. Królestwie Polskim. W połowie wieku XIX utraciły prawa miejskie⁵¹. Zatem najdawniejsze dzieje polityczne Bobrownik są ciekawe i zasługują na opracowanie monograficzne.

Nie mniej dawna musi być parafia w Bobrownikach. Powstała ona zapewne co najmniej w XII wieku, prawdopodobnie w łączności z diecezją płocką, której terytorium rozciągało się wzdłuż prawego brzegu rzeki Wisły. Ale wcześniej stała się ta parafia, podobnie jak i sąsiednie Włocławkowi okolice Szpetala, przedmiotem zainteresowania ze strony biskupów włocławskich, co zostało przedstawione we wstępie. Jednak wyrok sądu polubownego z 1321 r. przyznający kościół w Bobrownikach diecezji włocławskiej stanowi

⁴⁹ ADPł, AV 285, k. 42a.

⁵⁰ O parafii tej zob. Kujawski, *Parafie. Arch. wł.*, s. 330–336.

⁵¹ *Bobrowniki*, w: SGKP, t. 1, s. 264; *Bobrowniki*, w: MPT, t. 1, s. 312. Wykaz starostów bobrownickich zob. *Urzednicy kujawscy i dobrzyńscy XVI–XVIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1990, s.163–166; M. Blachowska, J. Kuczkowska, K. Kuczkowski, *Kikół i okolice na tle dziejów ziemi dobrzyńskiej*, Rypin – Kikół 1998.

pierwsze potwierdzenie istnienia w Bobrownikach parafii i kościoła. Początkowo świątynia w Bobrownikach nosiła wezwanie św. Marcina⁵². Później kościół w Bobrownikach nosił będzie wezwanie św. Anny⁵³.

A kto mógł tu wznieść pierwszą świątynię? Odpowiedź jest trudna. Pierwszymi właścicielami byli książęta i to oni stoją za fundacją pierwszej, nieznanej nam świątyni. Było to najprawdopodobniej z wiedzą biskupa płockiego. Od 1327 r. prawnie parafia ta znalazła się w diecezji wrocławskiej. Prawo patronatu z chwilą, gdy w 1377 r. Bobrowniki przeszły w ręce Krzyżaków, przeszło w ich ręce, aby potem, z prawem własności, znowu powrócić do polskich monarchów. I to oni zostali wymienieni w 1527 r. jako kolatorzy kościoła św. Marcina w Bobrownikach⁵⁴. Bez wątplenia istnienie tu starostwa grodowego i prawa miejskiego podnosiły prestiż parafii. Jednak wiadomości o okręgu parafialnym z tego okresu nie mamy.

Kościelne źródła o tej parafii rozpoczynają się od czasów Stanisława Karnkowskiego, biskupa wrocławskiego (1567–1580). Za niego proboszczem w Bobrownikach był niejaki Mikołaj Kochański, pochodzenia szlacheckiego, ale mający jedynie święcenia akolitatu, w dodatku tu nierezydujący. Dobrze, iż utrzymywał tu dla duszpasterstwa wikariusza, niejakiego Mateusza z Nieszawy. Był on wynagradzany przez proboszcza, podobnie jak i nauczyciel. Proboszcz oddał ziemię parafialną w użytkowanie dzierżawne mieszczanom. Parafia obejmowała jeszcze cztery wsie, tu nie wyliczone⁵⁵.

Nie wiadomo z jakiego powodu, w 1584 r. nie odbyła się tu wizytacja i powiedziano tylko, że należy ją powtórzyć⁵⁶. Dopiero z wizytacji przeprowadzonej pod koniec tego roku wiemy więcej. Świątynia była drewniana, pod wezwaniem Wszystkich Świętych, konsekrowana, ale nie wiadomo przez kogo, a jej kolatorem był monarcha. Tabernakulum wydrążone w pniu drewna, ale nie było zbyt ładne, chociaż Najświętszy Sakrament przechowywano w czystości. Ołtarz wielki nosił wezwanie Wszystkich Świętych, był drewniany, nie konsekrowany. Jeden tylko ołtarz boczny, nosił wezwanie św. Anny. Proboszczem był Tomasz Szałajski, wójt bobrownicki, żonaty, którego syn uczył się u jezuitów w Pułtusku i z tego tytułu, chociaż do tej pory bez ustanowienia kanonicznego, miał już tytuł proboszcza. Utrzymywano jednak wikariusza, Jana z Łęgu, diecezji płockiej, też bez kanonicznego ustanowienia

⁵² MHDWI [z. 11], s. 70.

⁵³ Krajewski, Mietz, *Zabytki ziemi dobrzyńskiej*, s. 9–10.

⁵⁴ MHDWI [z. 11], s. 70.

⁵⁵ MHDWI [z. 17], s. 88–89.

⁵⁶ MHDWI [z. 19], s. 124.

i w dodatku można było mu wiele zarzucić. Otrzymywał wynagrodzenie. Jednak duszpasterzem był niedbałym, czemu trudno się dziwić. Parafię tworzyły oprócz Bobrownik wsie Gnojno, Polichnowo, Czerwino, Rudawa i jakieś osady młyńskie. Nie tylko świątynia, ale i zabudowania plebańskie były zaniedbane i stwierdzono, że parafii potrzebny jest dobry zarządca. Podczas wizytacji, dnia 1 lipca 1584 r. biskup Hieronim Rozrażewski konsekrował nową świątynię, pod wezwaniem św. Marcina, do której, za zgodą ordynariusza i mieszczan, przeniesiona została parafia⁵⁷. Kto fundował tę drugą świątynię, powiedzieć trudno. Może miasto, jeżeli wyżej wspomniany wójt był proboszczem. Dwie świątynie stały jeszcze w 1594 r., jedna ta stara, drewniana, pod wezwaniem Wszystkich Świętych i druga nowa, także drewniana, chociaż tu nie podano tej wiadomości, znanej z poprzedniego zapisu, że za patrona miała św. Marcina. Aktualnie, po śmierci poprzedniego proboszcza, chociaż nie znamy jego nazwiska, od kilku miesięcy nie było w Bobrownikach proboszcza, a tylko na święta wielkanocne odprawiał tu jakiś kapłan⁵⁸. Zdaje się jednak, że był przewidziany do Bobrownik Jan z Kowala, skoro w zarządzeniu powizytacyjnym biskup Rozrażewski polecił zwrócić mu uwagę, aby zadbał o odzyskanie należnego parafii uposażenia oraz aby postarał się o potrzebne księgi liturgiczne, zapewne nowe, rytuał i mszał i aby przed mszą w niedzielę odmawiano po polsku katechizm⁵⁹.

Jednakże, jeżeli ów ksiądz Jan był w Bobrownikach, to bardzo krótko, bowiem w 1598 r. proboszczem był prawdopodobnie Erazm Muchański⁶⁰, ale w rzeczywistości parafia często była osierocona przez proboszczów, którzy często musieli wyjeżdżać. Parafią zarządzał niejaki Franciszek z Lipna, mając stosowne dokumenty. Był jednak słabego zdrowia. Mimo to swoje obowiązki spełniał gorliwie. Była szkoła parafialna, w której uczyło się około 30 uczniów. Nie było jednak przytułku, chociaż w parafii znajdowało się siedmioro ubogich. Pewnie żyli z jałmużny parafian. Msze śpiewane były w niedziele i święta, a w uroczystości śpiewano także jutrznie i nieszpory; msze czytane jedynie w środy i piątki. Niestety, nie spisywano metryk ochrzczonych i zawierających małżeństwo. Wystarczające było wyposażenie w paramenty liturgiczne⁶¹.

⁵⁷ MHDWI [z. 22], s. 99–102.

⁵⁸ MHDWI [z. 23], s. 16–17.

⁵⁹ Tamże, s. 83.

⁶⁰ MHDWI, [z. 21], s. 134, przypis 7 – dopisano, chociaż nie wiadomo kiedy, to nazwisko proboszcza.

⁶¹ Tamże, s. 132–136.

Parafia początkowo należała do dekanatu nieszawskiego⁶². Potem Bobrowniki stały się ośrodkiem osobnego dekanatu. W 1639 r. stał jeszcze poza miastem stary kościół parafialny pod wezwaniem Wszystkich Świętych. A znany nam już nowy kościół św. Marcina spłonął w 1633 r. Ponieważ ta świątynia miała murowaną zakrystię, to w niej przechowywano Najświętszy Sakrament. Na nabożeństwa udawano się do starego kościoła, co stanowiło dużą niewygodę, dlatego przed ową zakrystią zbudowano pomieszczenie na wzór kaplicy, gdzie odprawiano nabożeństwa. Nową świątynię wznoszono staraniem mieszczan i dobroczyńców, ale niezbyt solidnie, tak iż właściwie któryś z proboszczów dokonał prawdziwej odbudowy świątyni. Jednak jego nazwiska nie znamy. W bliżej bowiem nieokreślonym czasie był tu Marcin ze Zbrachlina, potem kilku niepodanych z nazwiska zarządców. Krótko przed wizytacją w 1639 r. miał parafią zarządzać wikariusz, Marcin Bardziński z Nowej Wsi, z diecezji płockiej, ale też zmarł i nie ma wiadomości, kto wówczas opiekował się parafią. Parafia obejmowała wtedy oprócz Bobrownik wsie Celiny, Gnojno, Rieczna, Polichnowo, Olendry, Młyn Ruda i Szczerbiny. Do sakramentów wielkanocnych było zobowiązanych 450 osób. Dawny kościół Wszystkich Świętych zaczął odbudowywać jako murowany mieszczanin bobrownicki Andrzej Kolasa, ale aktualnie, kiedy przeprowadzano tę lustrację parafii, prace murarskie ustały i wizytator nie mógł nic dokładniejszego o tej świątyni powiedzieć⁶³.

Bobrowniki musiały znacznie ucierpieć podczas wojen szwedzkich, jeżeli w 1711 r. do sakramentów było zobowiązanych tylko 198 osób. Za to było tu wielu innowierców. Proboszczem był od 1701 r. Tomasz Wiśniewski. Nie wspomniano nic o dawnym kościele Wszystkich Świętych, a więc jego odbudowa jako murowanego musiała się nie udać. Późniejsza wiadomość mówi o spaleniu się tej świątyni, ale zapewne dotyczyło to świątyni drewnianej. Parafii służył kościół drewniany pod wezwaniem św. Marcina, ale nadal nie był konsekrowany. Pozostawał prawa patronatu mieszczan bobrownickich. Świątynia drewniana miała kaplicę Aniołów Stróżów. Przy niej zapewne istniało bractwo tego imienia⁶⁴. W zarządzeniu powizytacyjnym poradzono proboszczowi, aby zainteresował się zamieszkałymi tu akatolikami i chociaż trudno marzyć, aby się nawrócili, powinno się wymagać tego, co są winni parafii⁶⁵.

---

⁶² ADWł, ABKP. Wiz. 8(72), k. 21–22.

⁶³ ADWł, ABKP. Wiz. 13(74), s. 807–819.

⁶⁴ ADWł, ABKP. Wiz. 14(75), k. 283–287.

⁶⁵ ADWł, ABKP. Wiz. 15(76), k. 42v–43v.

Ta drewniana świątynia też uległa zniszczeniu, co spowodowane było zębem czasu, o czym powiedziano w 1725 r., gdy proboszczem był od 1724 r. Michał Polejowski. Do parafii należały Bobrowniki oraz wsie Celiny, Gnojno, osada młyńska Rak, Rzeczna, Polichnowo, Lesk, Szczerbiny i Bógpomóż. Do sakramentów wielkanocnych tylko około 150 osób⁶⁶.

Kościół św. Marcina, chociaż stary, służył parafii także w 1766 r. Liczba wiernych spowiadających się wzrosła do 280 osób. Ogółem parafia liczyła mężczyzn 76, kobiet 80, chłopców 38 i dziewcząt 26. W 1765 r. ochrzczono 24 dzieci, pobłogosławiono 11 par małżeńskich, a zmarło 10 osób. Proboszczem był niewiadomego imienia Masłowski, który miał jeszcze, za dyspensą Stolicy Apostolskiej, parafię w Pęchowcie, w archidiaconacie kruszwickim. W Bobrownikach zatrudniał wikariusza, mieszkającego na miejscu, Kazimierza Kopczyńskiego. Innowiercy mieszkający na terenie parafii, we wsi Bógpomóż, urządzili swój dom modlitwy. Luteran było mężczyzn 20, kobiet 20, chłopców 26 i dziewcząt 26. Mieszkało tu także 14 Żydów⁶⁷.

Bobrowniki doczekały się jednak nowego murowanego kościoła, który został wystawiony w latach 1787–88 staraniem Kajetana Sierakowskiego, starosty bobrownickiego i ciechocińskiego, oraz jego małżonki Anny Teodory. Może to z racji imienia małżonki fundatora, dano nowej świątyni wezwanie św. Anny⁶⁸.

Od 1777 r. proboszczem i to rezydującym na miejscu, był Tomasz Hersztowski. Na terenie parafii było dużo luteran. W 1779 r. wizytator zrobił uwagę, aby wsie Rybitwy i Mniszek, należące do parafii Nieszawa, położonej przecież na drugim brzegu rzeki Wisły, włączyć do parafii Bobrowniki. W 1779 r. spowiadających się w parafii bobrownickiej było 399 osób, a parafię tworzyły miasto Bobrowniki i wsie Bógpomóż, Polichnowo, Gnojno, Brzustowa, Rzeczna, Mościska, Zawada, Zmyślin, Celiny, Janne, Rak, Borek, Osiny, Gnojnica, Wąkole i Popiołkowo⁶⁹.

To ostatnia wiadomość, jaką można było zaczerpnąć z protokołów wizytacji znajdujących się we Włocławku. Ostatnim proboszczem w czasie przynależności Bobrownik do diecezji kujawsko-pomorskiej był Jan Rozpi-

⁶⁶ ADWł, ABKP. Wiz. 19(80), k. 115–116v.

⁶⁷ ADWł, ABKP. Wiz. 26(84), s. 182–190.

⁶⁸ ADWł, A. par. 1(1829–1826), k. 16; P. Gałkowski, *Genealogia ziemiaństwa ziemi dobrzyńskiej XIX–XX wieku*, Rypin 1997, s. 190–191; KZSP, t. 11, z. 9, s. 1–4.

⁶⁹ ADWł, ABKP. Wiz. 28, k. 11–12; Wiz. 37, k. 48–67.

rowicz⁷⁰. Od 1818 r. rozpoczyna się okres plocki diecezji, a będzie on trwał do 1925 r. Zasadnicze więc wiadomości o tej parafii dla powyższego okresu znajdują się w Archiwum Diecezjalnym w Płocku, zaś kolejnych proboszczów szukać należy w schematyzmach tejże diecezji, a także w aktach parafii Bobrowniki, jakie narosły w tymże czasie, a których tom jeden został po 1925 r. przekazany z Płocka do Włocławka.

W okresie tym na terenie parafii osiedlało się coraz więcej akatolików, tak iż w 1841 r. ogółem było ich 590. W parafii działały wówczas dwa bractwa, mianowicie św. Jana Nepomucena i różańcowe⁷¹. Obchodzono odpusty z racji św. Anny, Matki Boskiej Bolesnej, Matki Boskiej Różańcowej i na św. Jana Nepomucena⁷². Poza miasteczkiem był już urządzony osobny cmentarz grzebalny, który w 1891 r. znajdował się w złym stanie, ogrodzony murem z kamienia⁷³.

Od 1925 r. parafia wróciła do diecezji włocławskiej. Proboszczem wówczas był ksiądz Ignacy Pietrzak, a parafia liczyła 1720 katolików, należąc do dekanatu lipnowskiego⁷⁴.

CHEŁMICA WIELKA⁷⁵

Wieś Chełmica istniała już w 1295 r.⁷⁶. Natomiast parafia Chełmica wyłoniła się z obszernej parafii Szpetal prawdopodobnie w drugiej połowie wieku XIV, podobnie jak parafie w Zadusznikach i Ostrowitem. Parafie te nie istniały jeszcze w czasie, kiedy biskupi włocławski i plocki toczyli spór o przynależność diecezjalną parafii w Szpetalu, rozstrzygnięty na korzyść diecezji włocławskiej⁷⁷. Bliższych szczegółów okoliczności powstania tu parafii nie znamy. Przypuszczać należy, iż fundację kościoła zawdzięczać należy właścicielom wsi, Chełmickim. Upoważnia nas do tego fakt, że

---

⁷⁰ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Pomorskiej” 1819, s. 6.

⁷¹ ADWł, A. par. 1, k. 13v.

⁷² Tamże, k. 16.

⁷³ Tamże, k. 27.

⁷⁴ „Schematyzm Diecezji Płockiej” 1925, s. 40.

⁷⁵ O parafii tej zob. Kujawski, *Parafie. Arch. wł.*, s. 336–341.

⁷⁶ S. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej Wschodniej Wielkopolski*, t. 6–7, Poznań 1926, s. 52.

⁷⁷ W. Patykie wicz, *Dzieje parafii Dobrzejewice na tle przeszłości Ziemi Dobrzyńskiej*, s. 48, 126 (mps w posiadaniu autora).

prawo patronatu tej parafii w 1577 r., kiedy wizytował ją biskup Stanisław Karnkowski, należało do Walentego Chełmickiego. Czyli było powiązanie dziejów, a nawet nazwa miejscowości, z właścicielami. Zapewne z jego prezenty był tam wówczas proboszcz, Piotr z Sikorza, który osobiście sprawował powinności duszpasterskie, a więc głosił kazania, odprawiał msze i sprawował wiernym sakramenty. Warto wspomnieć, że był także nauczyciel szkoły parafialnej odpowiednio wynagradzany. Do parafii należały trzy wsie, zamieszkałe przez katolików, z wyjątkiem jednej osoby nazwiskiem Walenty Charski. Nie podano jednak, do jakiego dekanatu parafia ta była włączona⁷⁸. Ponieważ wówczas do diecezji włocławskiej za rzeką Wisłą należały Bobrowniki i tereny dawnej parafii szpetalskiej, a Chełmica z niej została wyłączona, to z pewnością musiał to być dekanat niezawski, często nazywany także raciąskim. Potwierdzeniem tego przypuszczenia jest wiadomość z 1582 r. wymieniająca parafie w dekanacie raciąskim. Przekaz z roku niezbyt się zgadza z opinią sprzed pięciu lat. Wspomniany wyżej proboszcz musiał jednak być tu bardzo krótko. W tymże bowiem roku stwierdzono, iż od wielu lat nie było tu stałego proboszcza, sama świątynia pozostawała zaniedbana, zaś na cmentarzu miały widnieć odsłonięte kości ludzkie. Dawniej przyjeżdżał tu niekiedy jakiś kapłan, ale od lat trzech nie było nikogo. Czemu tak się działo, skoro kolatorem był wówczas katolik, Walenty Charski. Możliwe jednak, że może chodzi o wspomnianego wyżej Walentego Charskiego, czy Cherskiego, który mógł zmienić wyznanie i nie był zbyt gorliwym kolatorem. A do parafii przecież należały wsie Łochocin, Wichowo i Zbytkowo. Były też trzy łany ziemi dla proboszcza, ale te użytkował kolator. Zapewne to on ponosił odpowiedzialność za stan parafii. Niezdatne do zamieszkania było także zabudowanie dla ewentualnego kapłana. Chociaż od lat 15 był tu nauczyciel, mąż żonaty, utrzymywany z ofiar, zapewne od rodziców, których dzieci uczył⁷⁹. Stąd w zarządzeniu powizytacyjnym pozostało jedynie przypomnieć, aby świątynię doprowadzić do lepszego stanu, co pewnie odnosiło się do kolatora⁸⁰. Czy tego dokonano, powiedzieć trudno, ale w 1594 r. musiał być tu jakiś duszpasterz, skoro stwierdzono, że spisywano metryki ochrzczonych i zaślubionych⁸¹. Parafia ta była włączona do dekanatu niezawskiego⁸², czyli raciąskiego.

⁷⁸ MHDWl [z. 17], s. 89.

⁷⁹ MHDWl [z. 19], s. 72.

⁸⁰ Tamże, s. 123.

⁸¹ MHDWl [z. 23], s. 82–83.

⁸² ADWł, ABKP. Wiz. 8(72), s. 29.

Przy parafii tej, której świątynia nosiła wezwanie św. Jakuba, proboszczem przez czas pewien był niepodanego imienia Słonczewski, ale jeszcze przed 1639 r. opuścił parafię z powodu niezgody z kolatorem Franciszkiem Czerskim, a także z powodu niewystarczającego uposażenia. Dlatego w kościele parafialnym nie sprawowano nabożeństw, chyba że przyjeżdżał tu jakiś zakonnik. Stąd wierni zmuszeni byli korzystać z sakramentów w parafiach sąsiednich. Wielu pozostawało bez zaopatrzenia sakramentalnego w godzinę śmierci⁸³.

Nie znamy losów parafii w drugiej połowie wieku XVII. Stara świątynia parafialna mogła upaść ze starości, a została odbudowana kilka lat przed 1711 r., pod dawnym tytułem św. Jakuba Apostoła, staraniem wojewodziny malborskiej, z Dębna Łosiowej. Jednak w parafii nie było proboszcza, a tylko niekiedy przyjeżdżał tu zaproszony przez kolatora jakiś zakonnik. Dlatego w świątyni nie przechowywano Najświętszego Sakramentu. A świątynia musiała wyglądać dobrze, z wieżą i sygnaturką. Wewnątrz ołtarz wielki z obrazem św. Jakuba, zasuwany obrazem Matki Boskiej, i dwa ołtarze boczne, z nich jeden z obrazem przedstawiającym Pana Jezusa i św. Marię Magdalenę. Wierni korzystali z sakramentów w parafiach sąsiednich⁸⁴. Zrodziła się nawet sugestia, aby tę parafię złączyć z którąś z parafii sąsiednich⁸⁵. Do takiej inkorporacji jednak nie doszło, chociaż w 1725 r. także nie było własnego proboszcza, a świątynią opiekował się proboszcz ze Szpetala⁸⁶. Jak układały się lata następne w parafii, nie ma dokładnych wiadomości. Parafia przetrwała, a w 1766 r. był nawet proboszcz, który nastał tu w 1763 r., niejaki Jan Staszkowski, ale niestety nie dawał on najlepszego przykładu parafianom. A przecież kościół w Chełmicy został wyremontowany około 1750 roku. Zapewne stało się to staraniem kolatora, którym w 1766 r. był sędzia ziemski dobrzyński, Józef Leon Rutkowski⁸⁷. Kolatorzy Rutkowscy opiekowali się świątynią i oni nie tylko naprawiali kościół chełmicki, ale właściciel w 1779 r. wzniesli go od nowa, jako świątynię drewnianą⁸⁸.

Ponadto godnym przypomnienia jest, że znajdujący się w ołtarzu głównym obraz Matki Boskiej Pocieszenia był przyozdobiony koronami i znajdowały się przy nim srebrne wota, co świadczy, że świątynia była

⁸³ ADWł, ABKP. Wiz. 13(74), s. 819–821.

⁸⁴ ADWł, ABKP. Wiz. 14(75), k. 302v–303v.

⁸⁵ ADWł, ABKP. Wiz. 15(76), k. 46.

⁸⁶ ADWł, ABKP. Wiz. 19(80), k. 108.

⁸⁷ ADWł, ABKP. Wiz. 26(84), s. 173.

⁸⁸ *Diecezja włocławska 2000*, s. 568.

odwiedzania przez wiernych, którzy otrzymywali tu łaski, o jakie prosili. W 1766 r. naliczono 288 osób spowiadających się⁸⁹. Możliwe, iż wspomniany wyżej proboszcz był tylko krótko, bowiem w 1778 r. znowu parafia nie posiadała proboszcza. Prawo patronatu należało do Stanisława Wessela i Faustyny z Zielińskich, wdowy po Józefie Leonie Rutkowskim Wesselowej, dziedziców Szpetala Górnego. Nie prezentowali oni proboszcza. Parafią opiekował się, jako zarządca, proboszcz parafii Szpetal. Nabożeństwa więc odbywały się rzadko, najwyżej w co trzecią niedzielę miesiąca, chyba że na zaproszenie dzierżawcy majątku Chełmca przyjeżdżał tu jakiś zakonnik franciszkanin z Włocławka⁹⁰.

Jednak parafia przetrwała. W 1818 r. jej zarządcą był Jan Kowakiewicz⁹¹. Odtąd na ponad sto lat dzieje parafii chełmickiej zostały związane z diecezją płocką. Została włączona do dekanatu lipnowskiego⁹². Po księdzu Kowakiewiczu nastąpił w 1822 r. ks. Sabinus Dóbrski⁹³, ale był on krótko, bowiem już w 1824 r. parafia ta znowu wakowała. Od 1825 r. był tu Mateusz Gołębiewski⁹⁴. Ten zarządca parafią był stosunkowo długo, ale w 1835 r. parafia znowu wakowała, a miał ją zarządzać dziekan miejscowy, a tym był proboszcz z Czernikowa, Walenty Zawadzki⁹⁵, co wskazuje, że musiał angażować jakiegoś innego kapłana do posługi w Chełmicy. Ale w 1836 r. był tu Józef Kucharski⁹⁶, który około 1837 r. odszedł z parafii, bowiem w 1838 r. znowu parafia znalazła się w opiece miejscowego dziekana, wspomnianego wyżej Walentego Zawadzkiego. Prawdopodobnie w 1839 r. przyszedł tu Józef Malinowski⁹⁷, ale też na krótko, bo w roku 1841 był już Andrzej Krzewicki⁹⁸, aby niebawem odejść, robiąc już w 1842 r. miejsce dla Józefa Malanowskiego⁹⁹, który był tu dłużej, bo z pewnością do 1852 r. Parafia nieco wzrosła, bo wówczas liczyła 937 katolików¹⁰⁰.

⁸⁹ ADWł, ABKP. Wiz. 26(84), s. 230–238.

⁹⁰ ADWł, ABKP. Wiz. 28, k. 15–16.

⁹¹ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Pomorskiej” 1819, s. 6; Biogram zob. Grzybowski, *Duchowieństwo diecezji płockiej*, s. 75.

⁹² *Catalogi et elenchi universi cleri dioecesis plocensis*, t. 1, Płock 2010, s. 146.

⁹³ Tamże, s. 218.

⁹⁴ Tamże, s. 265.

⁹⁵ *Catalogi et elenchi universi cleri dioecesis plocensis*, t. 2, Płock 2012, s. 81.

⁹⁶ Tamże, s. 105.

⁹⁷ Tamże, s. 230.

⁹⁸ Tamże, s. 256.

⁹⁹ Tamże, s. 284.

¹⁰⁰ Tamże, s. 261.

Parafia miała w tym czasie dosyć dobre uposażenie, które jej, podobnie jak i innym parafiom, zostało w 1864 i 1865 r. zabrane przez zaborczy rząd rosyjski¹⁰¹.

Ponieważ kościół w Chemicy był stary, rodziły się pragnienia nowej świątyni. Były nawet projekty zbudowania tej nowej świątyni na innym miejscu, mianowicie w Wichowie, które leżało w centralnym miejscu parafii. Zwolennikiem tego był aktualny zarządca parafii, ks. Franciszek Kukuła, który sądził, że parafia Chełmica i parafia Ostrowite będą zawsze ze sobą złączone. Wobec sprzeciwu mieszkańców Chełmicy i wyraźnego brzmienia zapisu Józefy Sierakowskiej, poczynionego w 1778 r., w sumie 20 tysięcy rubli, co w 1903 r. urosło do 53 tysięcy, że ma to być na nową świątynię w Chełmicy, zanosilo się, że parafia jako samoistna przetrwa. Ponadto rozpoczęto wznosić mury nowej cukrowni właśnie w Chełmicy, co zwiastowało wzrost liczby mieszkańców przy nowej fabryce. Zdecydowano się na lokalizację kościoła na dawnym miejscu¹⁰².

Zdaniem księdza Kukuły, funduszy powinno wystarczyć na zbudowanie świątyni. Ta powstała w latach 1905–1917, a więc w czasach, gdy parafia należała jeszcze do diecezji płockiej, a proboszczem był Antoni Klimaszewski. Fundusze w dużej mierze pochodziły ze wspomnianego wyżej zapisu generałowej Józefy Sierakowskiej, a resztę złożyli parafianie¹⁰³. Prace wykończeniowe wewnątrz trwały znacznie dłużej. Projektantem nowej, neogotyckiej świątyni był architekt Stefan Szyller. Nową świątynię konsekrował w 1917 r. biskup Stanisław Zdzitowiecki. Prace budowlane przy niej prowadził Bojańczyk, właściciel cegielni z Włocławka. Budowniczy, wspomniany ks. Antoni Klimaszewski, zmarł w 1918 r.¹⁰⁴

W chwili dokonywanych zmian granic pomiędzy diecezją płocką a włocławską, parafia ta należała do dekanatu lipnowskiego i liczyła 3500 wierznych¹⁰⁵. Wtedy też parafia Chełmica została wydzielona przez biskupa włocławskiego, Stanisława Zdzitowieckiego, z dekanatu lipnowskiego, a przyłączona do dekanatu włocławskiego, z tego względu, że do Włocławka było znacznie bliżej¹⁰⁶.

¹⁰¹ ADWł, AKDWł. par. 33(1909–1936), k. 1–2. Wyjaśnienie proboszcza z 1909 r., s. 1–2.

¹⁰² S. Szachewicz, *Chełmica Wielka – obecny kościół*, KDWł, 43(1960), s. 183.

¹⁰³ ADWł, AKDWł. par. 33, k. 87.

¹⁰⁴ Szachewicz, *Chełmica Wielka*, s. 183–187, gdzie opisano dosyć dokładnie budowę nowej świątyni; Krajewski, Mietz, *Zabytki ziemi dobrzyńskiej*, s. 16–17.

¹⁰⁵ „Schematyzm Diecezji Płockiej” 1925, s. 40.

¹⁰⁶ ADWł, AKDWł. par. 33, k. 3.

GROCHOWALSK

Grochowski to zapewne dawne miejsce osadnictwa, bowiem archeologowie znaleźli jego ślady już z X w.

Kiedy pojawiła się parafia w Grochowalsku, powiedzieć trudno. Niektórzy są skłonni jej początków szukać nawet w XIV w. Miejscowość pojawiła się jednak daleko wcześniej, bo w 1244 r., kiedy właścicielami byli trzej rycerze walczący z Jaćwingami. Wspomniani zostali w dokumencie księcia Bolesława Mazowieckiego I¹⁰⁷. Jest możliwe, że wówczas mogła tu istnieć parafia. Jednak skąpe mamy o niej dalsze wiadomości.

Patronką parafii była Matka Boska Bolesna. Parafia istniała bezsprzecznie w 1509 r., a ponieważ była to wieś szlachecka, fundatorami pierwszej świątyni powinni być jej właściciele. A znane było nazwisko Grochowalskich, zwłaszcza wśród wyższego duchowieństwa. *Słownik geograficzny* także podaje, że parafia w Grochowalsku w latach osiemdziesiątych XIX w. miała świątynię mogącą swoimi początkami sięgać nawet wieku XIV, ale ta ostatnia wiadomość nie wydaje się prawdopodobna¹⁰⁸. Jednak źródła kościelne pozwalają pewne wiadomości uściślić.

Grochowski należał do diecezji płockiej dekanatu dobrzyńskiego. Nie wiadomo z jakiego powodu, ale ta parafia, jak to podano podczas jej lustracji 16 stycznia 1598 r., od około lat dwudziestu nie miała własnego proboszcza. Świątynia tamtejsza, położona poza wsią, była w złym stanie i bez dachu. Był tam obecny kapłan wywodzący się z diecezji poznańskiej, bez kanonicznej nominacji, i jak to oświadczył, z samego zaproszenia kolatora Grochowalskiego. Wizytator polecił mu stawić się w określonym czasie w Płocku, ale on tego nie wykonał. Zresztą parafianie wyraźnie oświadczyli, że był on co najmniej podejrzanego sposobu życia¹⁰⁹. Jednak z tego zapisu można wyciągnąć wniosek, że kościół tamtejszy musiał być już stary wiekiem, stąd jego zniszczenie.

Niedługo, bo w 1609 r., parafia była wizytowana przez Jakuba Żółtawskiego, proboszcza z Brzozia, zapewne jako delegata biskupiego. Świątynia tamtejsza drewniana, pod wezwaniem Świętego Krzyża, znajdowała się w ruinie i wymagała naprawy ścian, zapewne oszalowania, ale sufit był nowy, a okna także dobre. Prawo patronatu należało do rodu Grochowalskich. W ich dworze też przechowywano paramenta liturgiczne. Zanotowano

¹⁰⁷ Patykiewicz, *Dzieje parafii Dobrzejewice na tle przeszłości Ziemi Dobrzyńskiej*, s. 34.

¹⁰⁸ *Grochowski*, w: SGKP, t. 2, s. 814.

¹⁰⁹ ADPŁ, AV 2, k. 6.

wypadek sprzed 1604 r., kiedy to do parafii przybył niejaki Adam Krowicki na nabożeństwo i miało dojść do sporu o pierwszeństwo w ławkach, zdaje się kolatorskich, z Sebastianem, zdaje się iż Grochowalskim i miano posunąć się aż do zabójstwa ze strony owego Krowickiego. Został za to powołany przed sąd. Wprawdzie pytany o zdanie biskup płocki, Wojciech Baranowski przyznał, że Krowicki miał pierwszeństwo, jednak orzeczono jego winę i infamię. Ponieważ miało się to stać w świątyni, ta została zbezczeszczona, ale nie ma wiadomości o jej rekuncyliacji. Wprawdzie na proboszcza otrzymał prezentę niejaki Cwikliński, także pochodzenia szlacheckiego, jednak on wkrótce parafię opuścił. Aktualnie, kiedy w 1609 r. wizytowano parafię, zastano sytuację, że niekiedy z racji święta przybywał tu ktoś z franciszkańskiego klasztoru dobrzyńskiego dla sprawowania nabożeństwa. Parafia miała na uposażenie cztery łany ziemi. Istniała szkoła, jeżeli był nauczyciel, Stanisław Siski, kleryk niższych święceń i zdaje się miał nadzieję, że to on zostanie przedstawiony jako kandydat na parafię grochowalską. Należały do niej wsie Grochowalsk, Krępa i Zarzeczewo¹¹⁰. Czy tak się stało, nie wiemy.

Wspomniana wyżej świątynia była stara i wymagała odbudowy. Jak to wynika z informacji pochodzącej z późniejszego zapisu, mianowicie z 1764 r., w Grochowalsku została w 1636 r. wzniesiona nowa świątynia z fundacji Łukasza Grochowalskiego, podskarbiego ziemskiego dobrzyńskiego, pod wezwaniem Znalezienia i Podwyższenia Krzyża¹¹¹.

Następny obraz parafii jest z 1694 r. Grochowalsk nadal pozostawał w rodzinie Grochowalskich, a dokładnie Szymona. Tamtejsza świątynia drewniana, pod wezwaniem Znalezienia i Podwyższenia Krzyża, z zewnątrz wyglądająca skromnie, ale wewnątrz przedstawiała widok bardzo dobry. Ołtarz wielki z obrazem Matki Bożej trzymającej Pana Jezusa zdjętego z Krzyża, a w nim tabernakulum, gdzie w srebrnej puszcze przechowywano Najświętszy Sakrament. Ponadto były jeszcze cztery ołtarze boczne. Jeżeli doda się do tego dosyć bogate wyposażenie w paramenty liturgiczne, a także wystarczające uposażenie tak samej świątyni, jak i proboszcza, jawi się dobry obraz parafii. Parafia ta przez wiele lat nie cieszyła się jednak własnym proboszczem, ale oddawana zostawała w zarząd proboszcza z Dobrznia. Teraz, od 1691 r., był tu własny kapłan jako zarządca parafią, od 1692 r. jako proboszcz, o nazwisku Marcin Kamieński. Znaczy to, że parafia po trudnym okresie osierocenia, weszła poniekąd w nowy okres swoich dziejów. Pewnie nie małą rolę odegrali

¹¹⁰ ADPł, AV. 11, k. 366–368.

¹¹¹ ADPł, AV 269, k. 226–228.

tu kolatorzy. Sama parafia obejmowała wsie Grochowalsk, Krępa, Zarzeczewo z młynem. Wiernych spowiadających się naliczono około 120 osób¹¹².

Ta świątynia, jak to wynika z informacji pochodzącej z 1764 r., była dobrze utrzymana. Wyposażona w potrzebne paramenta liturgiczne przechowywane w dobrze urządzonej i zamykanej zakrystii. Wystarczająco dokładnie podano opis uposażenia oraz wyliczono zabudowania plebańskie. Wsie parafialne to Grochowalsk, gdzie mieszkało 50 osób dorosłych, prócz dzieci, Krępa mająca 13 osób, Dwór i Młyn Zarzeczewo z sześcioma osobami oraz Tulibowo mające ogółem 79 mieszkańców. Ponadto wspomniano Kościelne Budy, gdzie mieszkały dwie osoby. Probostwo miał niejaki Wojciech Zorkiewicz, w 1740 r. prezentowany przez kolatorów¹¹³.

Po około stu latach świątynia w Grochowalsku wymagała naprawy. W międzyczasie zmienili się właściciele i kolatorzy, którymi w 1725 r. byli Mazowieccy. Oni dokonali naprawy dachu, okien, a zapewne i innych części tej drewnianej świątyni, tak iż była dobrze zamykana, z pięcioma ołtarzami. Ołtarz wielki z obrazem Zdjęcia z Krzyża Pana Jezusa, boczne św. Antoniego, Niepokalanego Poczęcia Matki Boskiej, św. Anny, Matki Najświętszej Marii Panny i piąty także z obrazem tej świętej¹¹⁴.

Przeprowadzona 5 maja 1738 r. wizytacja dekanalna dostarczyła nam stosunkowo dobrego obrazu. Przypomniano, że fundatorem drewnianej i konsekrowanej świątyni pod wezwaniem Znalezienia i Podwyższenia Krzyża Świętego był Łukasz Grochowalski, podskarbi ziemi dobrzyńskiej. Należy się spodziewać, że prawo patronatu należało do Grochowalskich. Świątynia w dobrym stanie, z dobrym dachem, ale cmentarz nie był ogrodzony. Należycie wyposażona we wszelki sprzęt liturgiczny oraz uposażona w ziemię. Była też niewielka plebania, a raczej domek, w którym mieszkał niepodanego imienia wieśniak. Prawdopodobnie on użytkował grunta plebańskie i był dobrym gospodarzem, jeżeli sam dokonał naprawy szpitala, zbudował budynek gospodarczy i ogrodził i posadził drzewka urodzajne¹¹⁵.

Znacznie później zanotowana tradycja podawała, że Wojciech z Grochowalska Grochowalski, który w 1707 r. swoim sumptem restaurował klasztor franciszkański w Dobrzyniu, mógł kierując się pobożnością zbudować, czy raczej odbudować świątynię w Grochowalsku, co ma potwierdzać znajdu-

¹¹² ADPŁ, AV 47, s. 1257–1263.

¹¹³ ADPŁ, AV 269, k. 226–228.

¹¹⁴ ADPŁ, AV 257, k. 12–13.

¹¹⁵ ADPŁ, AV 261, k. 192. W dniu następnym dziekan wizytował parafię Mokowo.

jący się starożytny napis z roku 1784. Świątynia nosi wezwanie Świętego Krzyża¹¹⁶. Jednakże przyjmuje się, że to w tymże 1784 r. Szymon Grochowalski zbudował nową świątynię¹¹⁷, która przetrwała po dziś dzień, chociaż aktualnie przeniesiona na inne miejsce.

Parafia w Grochowalsku była niewielka i dlatego nie zawsze mogli się tu utrzymać samodzielni proboszczowie. Tak było, gdy w 1837 r. donoszono, że Franciszek Kamieński, któremu oddano parafię w zarząd, opuścił ją i powrócił do swojego klasztoru w Dobrzyniu n. Wisłą. Dlatego Konsystorz Generalny Płocki polecił dziekanowi dobrzyńskiemu Rościszewskiemu, aby zapoznał się z sytuacją w Grochowalsku, spisał inwentarz, a zarząd nad parafią zlecił najbliższemu proboszczowi¹¹⁸. Zdaje się, że opiekę nad tą parafią otrzymali proboszczowie Trojanowski z Mokowa i Ludwik Mierzyński z Zadusznik. Ponieważ kolator miejscowy musiał czynić im wiele wstrętu mieszając się do spraw parafii, w 1840 r. Konsystorz Generalny płocki polecił, aby dziekan dobrzyński oddał parafię w zarząd gwardianowi z Dobrzynia¹¹⁹. Myślano jednak o ostatecznym załatwieniu tej sprawy i polecono, aby dziekan postarał się o oddanie w użytkowanie parafii ziemi, zawłaszczonej przez kolatora¹²⁰.

Tymczasowym zarządcą został więc franciszkanin z Dobrzynia, Anzelm Adamski. Parafię wizytował w 1842 r. dziekan dobrzyński Tomasz Rościszewski. Świątynia w Grochowalsku znajdowała się w złym stanie. Nosiła wezwanie Świętego Krzyża. Kolatorem był niejaki Wyczechowski, który zabrał do siebie nawet niektóre księgi parafialne. Wprawdzie oddał parafii tę samą ilość gruntu, ale bardzo złej jakości. Parafię tworzyły wsie: Grochowalsk, Tulibowo, Krępa i Zarzeczewo. Ponieważ w Grochowalsku nie było mieszkania dla kapłana i było małe uposażenie, nie sprawowano tu nabożeństw. Nie było wówczas żadnego bractwa¹²¹.

Właściwie taki sam stan przedstawiała parafia w roku następnym, gdy nadal opiekował się nią franciszkanin Adamski. Nie wiadomo, dlaczego w tym protokole kolatora nazwano Wojciechowskim¹²², bo później w protokołach nazywano go zawsze Wyczechowskim¹²³.

¹¹⁶ ADWł, A. par. 1(1837–1867), k. 32.

¹¹⁷ KZSP, t. 11, z. 9, s. 16–17.

¹¹⁸ ADWł, A. par. 1, k. 2.

¹¹⁹ Tamże, k. 5–5v.

¹²⁰ Tamże, k. 6.

¹²¹ Tamże, k. 8–9.

¹²² Tamże, k. 14–17.

¹²³ Tamże, k. 18–29v.

W następnych latach parafią opiekowali się nadal franciszkanie dobrzyńscy, którzy sprawowali tu każdej niedzieli i święta msze. Zmienił się też kolator, a w 1856 r. prawo patronatu należało do dziedziczki Tabaczyńskiej, która użytkownikowi dóbr Grochowalsk, niejakiemu Kossobuckiemu, nakazała wypłacać ustaloną sumę za użytkowanie gruntów parafialnych¹²⁴.

Ostatecznie w 1856 r. do Grochowalska na proboszczaznaczono Eleazara Wyszomierskiego, któremu parafię przekazał z rąk franciszkanów dobrzyńskich dziekan dobrzyński Adam Laskowski¹²⁵. Ten proboszcz był tu do 1863 r., i przeszedł na parafię w Puszczy Solskiej. Na jego miejsce przyszedł Stefan Maciejowski, instalowany 1 marca 1863 r.¹²⁶ Prawdopodobnie ten proboszcz nie był tu długo, bowiem kiedy we wrześniu 1865 r. instalowano tu następnego proboszcza, rektora seminarium płockiego, Józefa Orzechowskiego, jako zdający parafię podpisał ktoś inny, zdaje się niejaki Sklorowski. Ponieważ nie było nadal plebanii, bo ta została zajęta na karczmę¹²⁷, można wnioskować, że dotąd nie rezydował tu na stałe żaden kapłan i raczej rektor Orzechowski też tu nie będzie urzędował.

Obecna świątynia drewniana, według tradycji zbudowana przez Szymona z Grochowalska około 1784 r., jak na to wskazywałby zapis z tą datą. Stała pierwotnie na innym miejscu, poza wsią, tam gdzie jest cmentarz grzebalny. Przesunięta na balach w 1875 r., za proboszcza z Zadusznik, Józefa Żmijewskiego, na koszt właściciela wsi Trzcinińskiego. Ponieważ podczas tej „przeprawkki” oderwało się jedno przęsło, dlatego świątynia uległa pewnemu zmniejszeniu. Parafia ta ciągle pozostawała małą i biedną, dlatego nadal najczęściej oddawano ją w zarząd proboszczowi sąsiedniej parafii Zaduszniki¹²⁸. Ale nie zapominano tego, iż miała dawniej status parafii samoistnej i jeszcze za czasów przynależności do diecezji płockiej zarządzali nią administratorzy. Ponieważ najczęściej mieli inne obowiązki w diecezji, jak chociażby ks. Adam Pęski, profesor w seminarium w Płocku i urzędnik w Sądzie Kościelnym, nie mogli na miejscu rezydować, a zresztą nie było tu nawet plebanii¹²⁹.

¹²⁴ Tamże, k. 33–34v.

¹²⁵ Tamże.

¹²⁶ Tamże, k. 35–36

¹²⁷ Tamże, k. 37–39.

¹²⁸ KZSP, t. 11, z. 9, s. 16–17; J. Żelazek, *Kościół drewniany w Grochowalsku*, KDWi, 43(1960), s. 341–342; Krajewski, Mietz, *Zabytki ziemi dobrzyńskiej*, s. 44–45; *Diecezja włocławska 2000*, s. 570–571.

¹²⁹ Tamże, s. 570–572, gdzie podano ich nazwiska: Adam Pęski, Stanisław Jaźwiński, Franciszek Klimkiewicz; *Budowa plebanii w Grochowalsku*, KDWi, 42(1959), s. 301.

Prawdopodobnie o wznowieniu samodzielnej parafii myślano już w 1909 r., bowiem wtedy ks. Żmijewski podał wiadomość o tym, jakie uposażenie należało do parafii Grochowalsk, zanim zostało zabrane przez ukaz kasacyjny z 1864 i 1865 r.¹³⁰

Ponieważ parafia Zaduszniki po 1925 r. znalazła się w diecezji wrocławskiej, także i Grochowalsk jako jej filia do niej należał. Nie wiadomo, jak rozumieć pismo z dnia 3 stycznia 1926 r., że parafię Grochowalsk wyłączono z dekanatu lipnowskiego, a włączono do wrocławskiego, ze względu na lepszą komunikację¹³¹. Bo pozostawała nadal filią parafii Zaduszniki.

Wprawdzie od wielu lat uważany za kościół filialny, przecież nie zapomniano, że była to kiedyś parafia samodzielna i dlatego w 1938 r. parafianie przyszłej parafii wystosowali prośbę do ordynariusza wrocławskiego o przysłanie osobnego proboszcza, zapewniając, że przygotowują wszystko, co jest potrzebne dla jego rezydencji. Określili nawet, jakie wioski, mianowicie Szpiegowo, Kisielewo, Krojczyn, Glewo, Dyblin, Główny i naturalnie Grochowalsk, jako położone blisko, powinny wejść do odnowionej parafii¹³². Wojna światowa przeszkodziła ostatecznemu załatwieniu sprawy.

Proboszcz z Zadusznik, Walenty Zawisza, opiekujący się też Grochowalskiem, zginął zamordowany przez Niemców. Ale świątynia w Grochowalsku przetrwała wojnę¹³³. Parafia nadal pozostała filią parafii Zaduszniki, a jej proboszczowie, szczególnie ks. Andrzej Graczykowski, pamiętając o świątyni filialnej pod wezwaniem Matki Boskiej Bolesnej, właściwie przygotowywali ją do otrzymania własnego kapłana¹³⁴. Od 1957 r. stał się Grochowalsk parafią samodzielną, a jej pierwszym duszpasterzem po wznowieniu został Stanisław Dobies¹³⁵. Ponieważ nie było plebanii, zamieszkał on w prywatnym mieszkaniu, ale niebawem zaczęto budowę plebanii¹³⁶.

Obecnie parafia Grochowalsk należy do dekanatu szpetalskiego i obejmuje wsie Grochowalsk, Krępa, Krojczyn, Szpiegowo, Tulibowo i Zarzeczewo¹³⁷.

¹³⁰ ADWł, AKDWł. par. 73(1909–1938), k. 1.

¹³¹ Tamże, k. 2.

¹³² Tamże, k. 3–11.

¹³³ Ankieta, t. 2, k. 16–18.

¹³⁴ Żelazek, *Kościół drewniany w Grochowalsku*, s. 341–342.

¹³⁵ *Diecezja wrocławska 2000*, s. 570–572.

¹³⁶ *Budowa plebanii w Grochowalsku*, s. 301.

¹³⁷ *Diecezja wrocławska 2000*, s. 570–572.

KARNKOWO

Karnkowo to rodzinne gniazdo Karnkowskich wspomiane już w 1271 r. Obecna świątynia w Karnkowie, została wystawiona w miejsce dawnej drewnianej w 1584 r. przez biskupa Stanisława Karnkowskiego, podówczas biskupa wrocławskiego, który ją też konsekrował. Do tej rodziny miejscowość należała od co najmniej XV w., właściwie po najnowsze czasy. Miejsce pochówków jej przedstawicieli. Nosiła wezwanie św. Jadwigi¹³⁸. Było to na terenie diecezji płockiej. Uważano, że formalnie erygowano ją po spaleniu się świątyni parafialnej w Wierzbicku i podano rok 1779¹³⁹. Czy to jest prawdą? Parafia należała pierwotnie do dekanatu dobrzyńskiego diecezji płockiej.

Możliwe, że dane z najstarszych zapisów wizytacyjnych tej parafii nie zawsze były ściśle. A może nawet zmieniane przez tego, który przygotowywał czystopis tej wizytacji. Parafię wizytował w 1597 r. sam biskup płocki Wojciech Baranowski i miało to być 30 września. Ale obok zapisano na marginesie datę 19 stycznia. Mogło się więc to odnosić się do roku następnego. Tekst księgi jest uszkodzony. Podane nazwisko Jana Karnkowskiego może odnosić się zarówno, co jest bardziej prawdopodobne, do ówczesnego kolatora, jak i do ewentualnego proboszcza. Zapisano dalej, że świątynia ta konsekrowana została przez biskupa sufragana płockiego w wigilię Wszystkich Świętych 1598 r. A przecież jest to protokół z wizytacji z 1597 r. W świątyni, niestety bliżej nieopisanej, przechowywano Najświętszy Sakrament w tabernakulum. Oleje święte, także należycie zabezpieczone, znajdowały się w zakrystii, a klucze od niej przechowywał sam proboszcz. Wspomniano także o niektórych paramentach liturgicznych. Ponieważ ta wizytacja była też charakteru wewnętrznego, dlatego pytano świadków o zachowanie ówczesnego proboszcza, co do którego było nieco zastrzeżeń. W Karnkowie korzystali z sakramentów inni parafianie, szczególnie z Wierzbicka, gdzie nie było proboszcza¹⁴⁰.

Wyraźniejszy jest zapis z 1609 r., mówiący o tamtejszym kościele pod wezwaniem św. Jadwigi, konsekrowanym przez biskupa Karnkowskiego. Prawo patronatu należało do miejscowych dziedziców, Stanisława i Andrzeja

---

¹³⁸ *Karnkowo*, w: SGKP, t. 3, s. 848–849, gdzie podano wiadomość, że świątynia ta została zbudowana w siedem tygodni, po tym jak król Stefan Batory goszczony przez biskupa miał się wyrazić, że nie wypada, aby w takiej wsi ważnej, taka mizerna drewniana stała świątynia; M. Wrzeszcz, *Karnkowo*, w: EK, t. 8, kol. 855; Gałkowski, *Genealogia ziemiaństwa*, s. 84–91; Krajewski, Mietz, *Zabytki ziemi dobrzyńskiej*, s. 51–54.

¹³⁹ Wrzeszcz, *Karnkowo*, kol. 855.

¹⁴⁰ ADPŁ, AV 2, k. 7–7v.

Karnkowskich. Świątynia stosunkowo nowa, podczas wizytacji dokładnie opisana, także co do jej wyposażenia w paramenty liturgiczne. Najświętszy Sakrament przechowywano w tabernakulum umieszczonym w ołtarzu wielkim. Od strony południowej znajdowała się murowana kaplica z fundacji Jana Karnkowskiego, pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela. Parafię tworzyły wsie Karnkowo, Kolankowo, Chlebowo, Makówiec, Łąkie, Jasienia, Janczewek. Jednak na miejscu musiało nie być duszpasterza, bowiem nie było nawet ksiąg metrycznych i tłumaczono to tym, że zarządzający parafią częściej przebywają w Lipnie. Bo rzeczywiście w 1609 r. administrował tą parafią proboszcz z Lipna. Rektorem szkoły był wówczas Maciej z Zadusznik, zaś kantorem był Andrzej z Wierzbicka¹⁴¹.

Aż trudno wierzyć, że parafia z takim pochodzeniem nie zawsze miała własnego proboszcza. Może winni temu byli kolatorzy, którzy też nie zawsze w Karnkowie rezydowali. Przykładem tego w 1694 r. może być Jan Karnkowski, kasztelan raciąski. Jednakże ten ostatni dokonał znacznych remontów świątyni tak od zewnątrz, jak i zapewne wewnątrz. Ołtarz wielki miał mensę murowaną i obraz Matki Boskiej. Ponieważ znajdowała się tu chrzcielnica, a także paramenty kościelne, znaczy iż odbywały się tu nabożeństwa parafialne. Proboszcza na miejscu jednak nie było, stąd nie było też zabudowań plebańskich, a także zaniedbanu uległo pozostałe uposażenie parafii, które nie było małe. Zresztą uważano ją aktualnie za parafię filialną Skępego¹⁴².

Nie było własnego proboszcza także w 1725 r., dlatego w świątyni nie przechowywano Najświętszego Sakramentu. A przecież było wystarczające uposażenie, a i sama parafia obejmowała wsie Karnkowo, Cebryszewo, Nagórzynek, Wildno, Janczewko, Kolankowo, Chlebowo, Makówiec, Chodorążek, Jarczewo, Łąkie, Seroki i osada młyńska. Wierni korzystali z nabożeństw w Skępem i w Oborach¹⁴³.

Parafię wizytowano w 1738 r. Świątynia murowana, z wieżą umieszczoną na froncie. Wprawdzie było należyte uposażenie dla własnego proboszcza, to jednak zarząd nad nią należał do niejakiego Krzewskiego, zarządcy parafią Skępe. Prawo patronatu należało do Karnkowskiej, z domu Niszczycka¹⁴⁴.

Kościół karnkowski pozostawał jednak przez czas dłuższy bez naprawy, co dawało się już we znaki, ale doczekał się naprawy w 1761 r. lub 1762 r.

¹⁴¹ ADPł, AV 11, k. 372–377.

¹⁴² ADPł, AV 47, s. 1217–1218.

¹⁴³ ADPł, AV 257, k. 37–37v.

¹⁴⁴ ADPł, AV 261, k. 210–210v.

nakładem Piotra Karnkowskiego, tak iż wyglądał dostojnie, tak z zewnątrz, jak i wewnątrz, co dobrze opisał wizytujący parafię w 1764 r. W tym czasie parafią Karnkowo zarządzał Krzysztof Piszczatowski, proboszcz z Kikoła. Należały do niej wsie Karnkowo, Cebryszewo, Chlebowo, Wildno, Janczewek, Kolankowo, Makówiec, Chodorążek, Jarczewo, Kadziochy, Likiec, Łąkie, Rzuchowo, Suradowo, Seroki, Suradówek, Bałdowo, Wierzbick. Ta świątynia murowana fundacji Karnkowskiego, wielokrotnie naprawiana i rozbudowywana, była pod stałą opieką rodziny Karnkowskich. Jej stan dokładnie przedstawiono w *Katalogu zabytków sztuki w Polsce*. Przetrwiała po dni nasze. Wiadomość, jakoby kościół drewniany z Karnkowa został przeniesiony do podtoruńskiego Podgórza, jak to podawała miejscowa tradycja, nie wydaje się prawdopodobna¹⁴⁵.

Jednakże długo uważano, że Karnkowo należało nominalnie do parafii w Wierzbicku, chociaż kościół parafialny w Wierzbicku nie istniał już w 1775 r., a kiedy wizytowano dekanat lipnowski, wizytator napisał, że i śladu po nim nie ma, tylko cmentarz na terenie którego dawniej stał. Można było więc parafię tę nazwać opuszczoną – *deserta*. Ale albo prawnie parafia mogła jeszcze istnieć, albo, co jest bardziej prawdopodobne, wizytator nie znał całej prawdy. Podczas tej wizytacji kościół w Karnkowie wyraźnie nazwano parafialnym i podano wykaz wsi parafialnych: Karnkowo, Makówiec, Chodorążek, Łąkie, Suradówek, Wierzbick i młyn należącą do Suradowa, Rzuchowo, Jarczewo, Likiec, Chlebowo, Kolankowo, Wildno, Janczewko i młyn Karnkowski. Wieś Wierzbick wyliczono jako należącą do parafii Karnkowo. Była to już dosyć ludna parafia, bowiem naliczono mężczyzn 464, kobiet 395, dzieci jeszcze niespowiadających się 135. Prawo kolatorskie należało do Piotra Karnkowskiego, kasztelana wyszogrodzkiego. Świątynia była dobrze wyposażona w paramenty liturgiczne, a sakramenty należycie sprawowane. Troskę o utrzymanie świątyni miał kolator i wyglądała ona bardzo dobrze. Co ciekawe, nie podano wiadomości o uposażeniu proboszcza w grunta, których aktualnie nie miał. Możliwe, iż utrzymywał go kolator. Od 1774 r. zarząd nad parafią miał Mateusz Truszczyński, należycie wypełniając swoje powinności. Niestety nie było w parafii szkoły ani przytułku. Stosunkowo nieliczna grupa innowierców luterskich, zamieszkująca Rumunki, miała swojego nauczyciela i cmentarz wyznaczony przez dziedzica Karnkowa. Ciekawe, iż w zarządzeniu powizytacyjnym mówiono

¹⁴⁵ ADPł, AV 269, k. 260–261; Krajewski, Mietz, *Zabytki ziemi dobrzyńskiej*, s. 51–54; KZSP, t. 11, z. 9, s. 18–23.

o Wierzbicku jako o parafii, czyli prawnie ona istniała i miano nadzieję, że właściciel tej wsi i kolator, Zieliński, chorąży nurski, ją podźwignie, co się nie spełniło¹⁴⁶. Jeszcze długo będzie się toczył spór pomiędzy właścicielem Wierzbicka a parafią w Karnkowie o grunta należące do dawnej parafii, teraz przejęte przez parafię w Karnkowie¹⁴⁷.

Ostatecznie w Karnkowie w 1779 r. powołano kanonicznie parafię, w skład której weszła także dawna wieś parafialna Wierzbick. Jej drobiazgowy opis znamy z 1786 r., kiedy proboszczem był Wincenty Winnicki¹⁴⁸. Najprawdopodobniej chodzi o innego proboszcza, chociaż tego samego nazwiska, Józefa Winnickiego, za którego w 1818 r. sporządzono dokładny opis parafii i świątyni parafialnej z jej uposażeniem. Świątynia murowana, kryta dachówką, otoczona cmentarzem, ale w polu był inny cmentarz do grzebania ciał. Parafia liczyła wówczas mężczyzn dorosłych 450, kobiet dorosłych 500, mężczyzn niedorosłych 300 i niewiast niedorosłych 308, co razem dawało 1558 wiernych. Parafia obejmowała wsie Karnkowo, Bałdowo, Chlebowo Szlacheckie, Wildno, Chodorążek, Jaroszewo, Janczewek, Kolankowo, Rumunki Łąckie, Nagórzynek, Radziochy, Rzuchowo, Suradówek, Wierzbick z Rumunkami. Ponadto przy tej okazji kolator, Franciszek Karnkowski oświadczył, że potwierdza dawne uposażenie parafii. W 1826 r. parafię w Karnkowie objął Szymon Żmijewski, a przy tej okazji spisano bardzo dokładny inwentarz. Od 1855 r. probostwo objął Kajetan Śmiechowski. W 1866 dokonano zajęcia majątku duchownego w Karnkowie. Władysław Leonowicz, proboszcz z Karnkowa, w 1886 r. na własne żądanie przeszedł do parafii Ciechocin, a przyszedł ks. Wincenty Stankiewicz. Ks. Antoni Wdowiński w 1900 r. z Karnkowa przeszedł do Proboszczewic, a przyszedł Konstanty Kruszewski. Ks. Kruszewski w 1906 r. przeszedł do Bobrownik, a przyszedł Wawrzyniec Suchcicki¹⁴⁹.

W parafii działało bractwo Żywego Różańca, nazywane bractwem Matki Bożej i można poznać imiona członków od 1876 r. do 1948 r.¹⁵⁰

Od 1925 r. parafia przeszła do diecezji włocławskiej. Jednak jeszcze 4 listopada tegoż roku dotychczasowy proboszcz, Albin Żmijewski, został

¹⁴⁶ ADPł, AV 285, k. 26–31v; *Ziemia Dobrzyńska* [dekanat lipnowski, dobrzyński, rypiński, golubio-duński i górznieński], s. 198–203.

¹⁴⁷ ADWł, A. par. 1(1775–1937), 2(1770–1916), 3(1893–1939), 4(1898–1906). Są to posyty akt luźnych nie liczbowanych. Jest tu wiele materiału szczegółowego, przydatnego do pisania monografii o parafii Karnkowo. Dlatego cytowano je z podaniem treści zapisu.

¹⁴⁸ Opis parafii Karnkowo z 1786 r. ADWł, A. par. 1, k. nlb.

¹⁴⁹ ADWł, A. par. 1, k. nlb.

¹⁵⁰ ADWł, A. par. 5(1876–1948): Bractwo Matki Bożej.

przeniesiony przez biskupa płockiego do parafii Krasnosielce, dlatego dziekan dekanatu lipnowskiego, Jan Ryglewicz, sporządził protokół stanu świątyni i parafii w Karnkowie. Jeszcze nie było postanowione, kto będzie następcą. Ponieważ właścicielami nadal byli Karnkowscy, a dokładnie Ignacy Karnkowski, poczuwając się jeszcze do powinności kolatorskich, w piśmie do ordynariusza wrocławskiego, proponował ks. Franciszka Nowakowskiego, poprzednio prefekta Seminarium Nauczycielskiego w Skępem. Odpowiedzi nie znamy, ale niebawem, od 1927 r. Franciszek Nowakowski występuje jako proboszcz parafii Karnkowo¹⁵¹. Po odejściu ks. Nowakowskiego w 1936 r. do pracy duszpasterskiej ogólnodiecezjalnej w szeregach nabożeństwa różańcowego, parafię przekazano nowemu proboszczowi, Józefowi Bielowskiemu¹⁵². Ten jednak w 1937 r. przeszedł do parafii Bronisław, a jego miejsce zajął Paweł Załuski¹⁵³. Właścicielami Karnkowa aż do drugiej wojny światowej pozostała rodzina Karnkowskich¹⁵⁴.

Proboszczem w 1939 r. był tu Jan Hącia, który całą wojnę przeżył w Karnkowie, mieszkając w organistówce. Świątynia w Karnkowie była całą wojnę otwarta i odprawiał proboszcz, nie tylko dla parafian, ale i dla wiernych parafii sąsiednich, administrując im sakramenty, chociaż nie brakowało różnych szkód wyrządzonych przez okupanta¹⁵⁵.

Aktualnie parafia ta należy do dekanatu lipnowskiego¹⁵⁶.

Parafia filialna w Czarnem

Wieś tę znajdujemy już w 1493 r. wśród miejscowości należących do parafii w Wierzbicku. Jej właścicielem w 1564 r. był niejaki Czerski. Kiedy zniszczeniu uległ kościół w Wierzbicku, Czarne zostało najpierw włączone do parafii w Karnkowie, a później, gdy należała ta wieś do Michała Płaskowskiego, przez czas pewien (około 1789) przyłączono ją do parafii w Lipnie¹⁵⁷. Aż do 1925 r. parafia ta związana była z diecezją płocką.

W źródłach kościelnych pierwszy raz spotykamy ją dopiero w 1694 r. Tamtejsza świątynia była drewniana, konsekrowana pod wezwaniem Wnie-

¹⁵¹ ADWł, AKDWł. par. 89(1909–1939), k. 2–8v.

¹⁵² Tamże, k. 38–42.

¹⁵³ Tamże, k. 55–61.

¹⁵⁴ P. Gałkowski, *Ziemianie w Ziemi Dobrzyńskiej w latach 1918–1947*, Rypin 1999, s. 346.

¹⁵⁵ Ankieta, t. 2, k. 19–21.

¹⁵⁶ *Diecezja wrocławska 2000*, s. 387–389.

¹⁵⁷ Z. Guldon, *Mapy ziemi dobrzyńskiej w drugiej połowie XVI w.*, Toruń 1967, s. 20, 40; Patykiewicz, *Dzieje parafii Dobrzejewice na tle przeszłości Ziemi Dobrzyńskiej*, s. 180.

bowzięcia Najświętszej Marii Panny. Nie wiadomo kiedy zbudowana i przez kogo, ale ostatnio musiała być restaurowana, skoro otrzymała nowe drewniane sklepienie. Po stronie ewangelii znajdowała się kaplica z ołtarzem św. Anny. Należycie urządzone wnętrze. Dach kryty drewnianymi gontami, a pośrodku wieżyczka z sygnaturką. Zakrystia drewniana. Trzy ołtarze, z nich wielki z obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem. W nim znajdowało się też tabernakulum, w którym przechowywano Najświętszy Sakrament. Drugi ołtarz boczny miał przywilej odpustowy dla modlitwy za zmarłych. Trzeci ołtarz znajdował się w drewnianej kaplicy. Jednak nie było tu chrzcielnicy, nie przechowywano olejów świętych i nie spisywano metryk. Parafia ta obejmowała jedynie wieś Czarne i zobowiązanych do spowiedzi wielkanocnej było 56 osób. Jednak od wielu lat nie było tu osobnego proboszcza, ponieważ kolatorzy nie prezentowali kandydata. Był zarządca, niepodanego imienia Solski, ale miano co do niego pewne zarzuty. Parafia miała wystarczające uposażenie także dla proboszcza. Szkoły i przytułku nie było. Świątynia miała wystarczające wyposażenie w paramenty liturgiczne. To, czy parafia cieszyć się będzie własnym proboszczem zależało od kolatorów, gdyby prezentowali kandydata na proboszcza¹⁵⁸. Praktycznie była uważana za filialną parafii Wierzbick, chociaż ta praktycznie też nie funkcjonowała.

Niezbyt wiele wiadomo też z 1725 r. Tamtejszy kościół drewniany pod wezwaniem św. Doroty wymagał naprawy tak od zewnątrz, jak i wewnątrz. Nie było tu nadal własnego proboszcza. Świątynia była wyposażona w trzy ołtarze, a nawet osobną kaplicę pod wezwaniem św. Anny i niewielkie wyposażenie w paramenty liturgiczne. Jednak nie odprawiano tu nabożeństw i wierni tej jedynej wsi parafialnej korzystali z posługi duszpasterskiej w sąsiednich parafiach¹⁵⁹.

Stan taki nie niepokoił kolatorów. Co więcej, kiedy ta świątynia została wizytowana w 1738 r., nadal przedstawiała stan daleko posuniętej ruiny i wiadano jedynie, że była tu kiedyś samodzielna parafia. Wszystko co należało do parafii, dzwony i zapewne inne utensylia, zabrano do Lipna celem ich zabezpieczenia¹⁶⁰. Czyli można się domyślać, że została włączona do parafii Lipno jako filialna. Zapewne nie odprawiano żadnych nabożeństw. Potwierdza to przypuszczenie zapis z 1775 r. z okazji wizytacji parafii Lipno. Parafia w Czarnem, gdzie świątynia była całkowicie zrujnowana,

¹⁵⁸ ADPŁ, AV 47, s. 1209–1213.

¹⁵⁹ ADPŁ, AV 257, k. 33v.

¹⁶⁰ ADPŁ, AV 261, k. 211.

tak iż pozostały same ściany, należała do parafii lipnowskiej. Jednak ta nie funkcjonująca od dłuższego czasu parafia miała należące się jej uposażenie dane w 1617 r. przez Adama Czerskiego, kasztelana dobrzyńskiego. Ale aktualny właściciel wsi zabrał całe to uposażenie i opiekujący się parafią proboszcz z Lipna nic nie otrzymywał¹⁶¹.

Odbudowanie kościoła w tej wsi w 1793 r. zawdzięczamy wspomnianemu Michałowi Płaskowskiemu. Była to świątynia drewniana, pod wezwaniem św. Michała¹⁶². *Katalog zabytków sztuki w Polsce* fundację tej świątyni przypisuje Kajetanowi Płaskowskiemu, kapitanowi wojsk polskich. Ponieważ Kajetan, syn Michała, urodził się w 1781 r., to raczej w 1793 r. fundację można raczej przypisać Michałowi¹⁶³. Przy niej reerygowano parafię.

Kiedy w 1840 r. wizytowano tę parafię, znajdowała się w dekanacie dobrzyńskim i wizytował ją dziekan tamtejszy, Tomasz Rościszewski. Świątynia drewniana, pw. św. Michała Archanioła wymagała już naprawy. Uposażona w grunta, ale te dziedzic Płaskowski włączył do swojego majątku, bo też kapłan zastępujący proboszcza nie prowadził gospodarstwa. Zarządzał parafią kapelan z Wielgiego, bernardyn ze Skępego, Marian Walasiewicz. Ale nabożeństwa były regularnie odprawiane jedynie w świątyni w Wielgiem. W Czarnem działało bractwo Miłosierdzia założone w 1808 r. za zgodą Stolicy Apostolskiej¹⁶⁴. Dziekan Rościszewski wizytował tę parafię także w 1842 r., za tego samego zarządcy parafią Wielgie i filię Czarne. Parafia liczyła ogółem 271 wiernych, a spowiadających się naliczono 133 osób¹⁶⁵. Czyli poniekąd przez czas pewien kościół w Czarnem mógł być uważany za kościół filialny parafii Wielgie.

Nie można powiedzieć, aby kolator, zapewne Kajetan Płaskowski, bardzo dbał o świątynię, skoro w 1845 była kryta słomą, chociaż była wyposażona w trzy ołtarze. Nastąpiła zmiana, ponieważ w 1844 r. przyłączono tę filię do parafii Zaduszniki i opiekował się nią tamtejszy proboszcz, Walenty Lipowski. Ale nabożeństw w Czarnem nie odprawiano, chociaż nikt z tej części parafii nie zmarł bez zaopatrzenia sakramentalnego¹⁶⁶.

¹⁶¹ ADPł, AV 285, k. 41.

¹⁶² Patykiewicz, *Dzieje parafii Dobrzejewice na tle przeszłości Ziemi Dobrzyńskiej*, s. 180. KZSP, t. 11, z. 9, s. 8–10, pięknie opisując świątynię w Czarnem, najprawdopodobniej myli się przypisując jej fundację Kajetanowi Płaskowskiemu.

¹⁶³ Tamże, s. 8–10; Biogram Kajetana Cypriana Płaskowskiego zob. Gałkowski, *Genealogia ziemiaństwa*, s. 142; Zob. też: Krajewski, Mietz, *Zabytki ziemi dobrzyńskiej*, s. 23

¹⁶⁴ ADWł, A. par. 1(1822–1849), k. 10–11.

¹⁶⁵ Tamże, k. 13–14.

¹⁶⁶ Tamże, k. 16–18.

Następne lustracje w 1846 r., 1847 r., 1848 r. przeprowadzał nowy dziekan dobrzyński, Milewski. Zmienił się kolator, bo w 1848 r. występuje już Ignacy Płaskowski. Nadal nie było tu regularnych nabożeństw¹⁶⁷.

Ale niebawem wznowiono tu rezydencję proboszcza i parafia jako samodzielna istniała do 1903 r., a zniesiono ją w dosyć zaskakujących okolicznościach sporu pomiędzy proboszczem, Bronisławem Mariańskim, a ówczesnym kolatorem parafii i właścicielem wsi. Tradycja miejscowa długo przechowywała w pamięci te wydarzenia. Następstwem sporu było opuszczenie parafii przez proboszcza. Kolator Płaskowski zabrał należącą do parafii ziemię, a zabudowania plebańskie dał swoim pracownikom. Parafia przestała istnieć i włączono ją, jako filię, do parafii Wielgie¹⁶⁸. Było to jeszcze w czasach, gdy parafie Karnkowo i Wielgie, tu występujące, znajdowały się w diecezji płockiej. Tak więc Czarne stało się parafią filialną, od 1925 r. należąc do diecezji włocławskiej.

Wierni dawnej parafii nie zapomnieli o swojej świątyni, która przetrwała jako filialna. Już w 1956 r. zwracali się do władzy diecezjalnej o ponowne utworzenie parafii. Od 1970 r. zamieszkał przy kościele w Czarnem kapłan sprawując duszpasterstwo dla najbliższych Czarnemu wsi z pogranicznych wsi parafii Wielgie, Lipno i Karnkowo. Ostatecznie ponowna erekcja parafii nastąpiła dekretem biskupa włocławskiego Jana Zaręby w 1972, który ustanowił też okręg parafialny obejmujący wsie Czarne, Bałdowo, Budki Suradowskie, Józefowo, Rumunki Czerskie, Suradówek, Szewo, Huta Głodowo i Ryszewek¹⁶⁹.

* * *

Wierzbick [parafia nieistniejąca] to stara miejscowość, wspomniana już w 1363 r., bo z niej pochodził niejaki Derśław z Wierzbicka. W wieku XV należała do rodu Karnkowskich, co sugeruje, że to jeżeli nie ich rodowe gniazdo, to jedna z głównych rezydencji. Tamtejszy kościół parafialny został uposażony przez dziedzica wsi, sędziego ziemi dobrzyńskiej w 1379 r. Była tu prawdopodobnie świątynia z drewna modrzewiowego, która przetrwała do 1790 r., kiedy to uległa spaleni. Niektórzy podają, że było to w roku 1799. Jeszcze pod koniec XIX wieku, na wzgórku w niewielkim oddaleniu od

¹⁶⁷ Tamże, k. 22–45.

¹⁶⁸ Gałkowski, *Genealogia ziemiaństwa*, s. 180–181.

¹⁶⁹ *Dekret wznowienia erekcji parafii Czarne*, KDWi, 55(1972), s. 258–259; *Diecezja włocławska 2000*, s. 385–386.

wsi były widoczne fundamenty dawnej świątyni, która była długo kościołem parafialnym. Wprawdzie noszono się wówczas z zamiarem odbudowania tej świątyni, ale teraz niewiele kto wie, że tam niegdyś była samodzielna parafia. Wierzbick, jak to można sprawdzić w biogramach, należał do członków rodziny Zielińskich. Parafia miała tu powstać co najmniej w XVI w. i w jej skład wchodziły następujące wsie: Wierzbick, Głodowo, Czarne, Suradowo, Suradówko, Bałdowo i Rzuchowo. Pod koniec XVI w. wieś ta należała do Ezechiela Chełmickiego. Kościół modrzewiowy miał spalić się w 1700 r. A miał być wzniesiony w 1379 r. przez nieznanego z nazwiska fundatora. Ślady dawnej świątyni i pamięć o niej trwały do końca wieku XIX¹⁷⁰.

A jednak jest sporo o niej wiadomości w aktach płockich. Jak wiele parafii, także jej los często był uzależniony od ówczesnych kolatorów. I tak z 1597 r. przy parafii tamtejszej, od co najmniej lat trzydziestu, nie było kapłana, a winę ponosili za to właściciele, Chełmiccy, luteranie. Ale kiedy odbywała się ta wizytacja, dzieci tychże Chełmickich powróciły do katolicyzmu i przyrzekły zbudować nową świątynię i od nowa dać uposażenie dla parafii¹⁷¹. Czyli wyżej podana wiadomość, jakoby pochodząca z XIV w. modrzewiowa świątynia miała przetrwać daleko dłużej, bo do 1700 r., nie jest wiarygodna.

W 1609 r., kiedy wizytowano tę parafię, po długim okresie zawłaszczenia świątyni przez luteran, co spowodowało jej zniszczenie, aktualny właściciel, Stanisław Chełmicki, własnym sumptem odbudował świątynię jako drewnianą, jeszcze należycie nieprzyozdobioną, z jednym tylko ołtarzem. Dzwony znajdowały się jeszcze w posiadłości właściciela, należycie zabezpieczone. Na utrzymanie dla proboszcza były cztery łany ziemi. Parafię tworzyły wsie Wierzbick, Czarne, Szczepanki, Suszewo, Głodowo, Cebryszewo, Rzuchowo, Skępe Wioska, Ruda, Swieczehowo, Suradowo, Obóz, Małomin, Suradówek, Bałdówko i Szewo. Parafianie, nie mając tu proboszcza i nabożeństw, szukali innych parafii. Aktualny kolator prosił biskupa płockiego o konsekrację świątyni i wyznaczenie odpowiedniego kapłana dla parafii, bo obecnie parafianie korzystają z nabożeństw odprawianych przez różnych księży¹⁷². Czyli musiała to być dosyć rozległa parafia.

Czy rzeczywiście postarano się o konsekrację i wyznaczenie proboszcza, powiedzieć trudno, ponieważ następny przekaz o tej parafii posiadamy

---

¹⁷⁰ Br. Ch[lebowski], *Wierzbick*, w: SGKP, t. 13, s. 395; Gałkowski, *Genealogia ziemiaństwa*, s. 221, 230.

¹⁷¹ ADPł, AV 2, k. 7.

¹⁷² ADPł, AV 6, k. 371–372.

dopiero z 1694 r. Prawdopodobnie często się zmieniający właściciele wsi o tej sprawie raczej nie pamiętali. Pod koniec tego wieku Wierzbick znalazł się w posiadaniu Suchrzejskich. Zastali tam kościół drewniany i zaniedbany, ponieważ nie było przy nim stałego proboszcza. Wyliczono następujące wsie, jakie powinny do parafii przynależeć, a więc Wierzbick, Suradowo, Nowawieś, Żuchowo, Suradówek, Bałdowo, Szczepanki, Suszewo i Głodowo. Ponieważ od dawna nie było tu własnego proboszcza, dlatego parafię oddano w zarząd proboszczowi ze Skępego, ale ten z powodu starości, a także małego dochodu stąd płynącego odprawiał tu raz czy dwa razy w roku. Gdyby były tu zabudowania i odpowiedni inwentarz, mógłby tu być własny proboszcz, tym bardziej, że uposażenie było wystarczające. Zdaje się, że liczone się z ustanowieniem tu zarządcy w osobie niejakiego Solskiego¹⁷³.

Te nadzieje okazały się płonne, bowiem w 1725 r. znaleziono świątynię całkowicie zaniedbaną¹⁷⁴, stąd nie dziwi, że nadal nie miała własnego proboszcza. Następny przekaz o tej parafii mamy dopiero z 1738 r. Kościół tamtejszy był w całkowitej ruinie. Uposażenie przejął dziedzic Wierzbicka, Zieliński. Nie było zarządcy parafią, czyli wakowała. Nominalnie należały do niej wsie Wierzbick, Czarne, Szczepanki, Suszewo, Klonowo, Czegliszewo, Turowo, Skępska Wioska [pewnie obecna Wioska niedaleko Skępego], Ruda, Swiczechowo, Duralowo, Obóz, Bałdówek, Szewo¹⁷⁵.

Kościół w Wierzbicku nie odbudowano, wioski poszczególne przeszły do sąsiednich parafii, a sama wieś dawniej parafialna, należy do parafii Karnkowo.

KIKÓŁ

Chcąc mówić o parafii w Kikole, nie można nie rozpocząć od przypomnienia, że znajdował się tam średniowieczny gród, a obecna świątynia parafialna jest zbudowana dokładnie na jego miejscu. Gród ten powstał przed rokiem 1236. Najprawdopodobniej został zniszczony podczas jednego z najazdów na ziemię dobrzyńską pogańskich plemion wschodnich. Ponieważ gród nie został odbudowany, na jego miejscu wystawiono kościół parafialny¹⁷⁶. Taką

¹⁷³ ADPŁ, AV 47, s. 1215.

¹⁷⁴ ADPŁ, AV 257, k. 34.

¹⁷⁵ ADPŁ, AV 261, k. 210v–211.

¹⁷⁶ A. Bogucki, *Kasztelania kikolska w XIII wieku*, „Ziemia Dobrzyńska”, 1(1989), s. 8–9; Krajewski, Mietz, *Zabytki ziemi dobrzyńskiej*, s. 56–59.

lokalizacja kościoła i cmentarza, położonych wprawdzie malowniczo na pięknym wzgórzu, bez wątplenia uniemożliwia rozpoznanie archeologiczne grodu kikolskiego. Ale świadczy to o dawności i znaczeniu tego ośrodka, a nawet nieraz mówi się o ziemi kikolskiej. Pod względem politycznym zawsze Kikół i jego okolice należały i należą do ziemi dobrzyńskiej, zaś pod względem kościelnym to diecezja płocka i archidiakoniat dobrzyński¹⁷⁷.

Miejscowość ta, jako siedziba grodu, była najpierw własnością księcia. Ponieważ na miejscu gdzie znajdował się gród kikolski stoi obecnie kościół parafialny, dlatego, jak to wyżej wspomniano, bardzo trudne były do przeprowadzenia badania archeologiczne. Pozwoliły jednak one stwierdzić, że osadnictwo na tym miejscu sięga czasów wczesnośredniowiecznych¹⁷⁸.

Dlaczego przestał istnieć gród kikolski? Bez wątplenia spowodowały to niepokoje polityczne, chociaż gród był położony w dobrym pod względem obronnym miejscu. W pobliżu grodu rozwijało się osadnictwo i wzorem innych takich miejsc, można się spodziewać, że bardzo wcześniej powstała tam parafia. Niestety posiadamy bardzo mało źródeł do tamtych czasów, nie tylko w odniesieniu do interesującej nas miejscowości, ale do całej ziemi dobrzyńskiej. Została ona opanowana przez Krzyżaków w 1329 r., uwolniona od nich dopiero po pokoju kaliskim z 1343 r., ale później jako lenno została oddana Władysławowi Opolczykowi, który z kolei oddał ją w zastaw Krzyżakom, tak iż do Polski wróciła dopiero w 1404 r. wykupiona przez króla Władysława Jagiełłę, a ostatecznie pokój toruński z 1466 r. przywrócił ją Polsce¹⁷⁹.

Te zawirowania polityczne spowodowały, że Kikół zmienił swojego właściciela. Przejściowo podczas przynależności tej ziemi do Krzyżaków, Kikół był własnością szlachcica niejakiego Janusiusa, który sprzedał ją w 1395 r. Konradowi von Jungingen, ale przez akt kupna z 1404 r. powrócił do monarchy Władysława Jagiełły i do Polski¹⁸⁰. Czyli Kikół w części pozostał własnością króla, a w części należał do szlachty.

---

¹⁷⁷ Miejscowości tej jest poświęcona praca: Błachowska, Kuczowska, Kuczowski, *Kikół i okolice na tle dziejów ziemi dobrzyńskiej*. Jednak w tej pracy zupełnie pominięto dzieje kościelne Kikoła.

¹⁷⁸ Kajzer, Horonziak, *Budownictwo obronne ziemi dobrzyńskiej*, s. 142–147.

¹⁷⁹ Krótki zarys dziejów ziemi dobrzyńskiej zob. B. Ch[lebowski], *Ziemia dobrzyńska*, w: SGKP, t. 2, s. 88–90, Librowski, *Wizytacje*, ABMK 10(1965), s. 147, przyp. 2, gdzie podał całą bibliografię poświęconą problemowi stosunków polsko-krzyżackich i ich napaści na Polskę; Błachowska, Kuczowska, Kuczowski, *Kikół i okolice na tle dziejów ziemi dobrzyńskiej*.

¹⁸⁰ KDP, t. 2, cz. 2, s. 804–805.

Jagiełło w 1433 r. nadał dwadzieścia włók w Kikole, położonych w kierunku wsi Lubin, bliżej nam nieznanym szlachcicom Janowi, Piotrowi i Jurkowi¹⁸¹. Ostatecznie cały Kikół stał się własnością szlachecką, zmieniali się właściciele, a najdłużej pozostał w posiadaniu rodziny Zboińskich, herbu Ogończyk, dzięki którym, a dokładnie Ignacemu Antoniemu Zboińskiemu, zawdzięczał od 1785 prawa miejskie, zaś w dniu 1 grudnia 1791 r. tenże dokonał lokacji nowego miasta Kikół. Ostatnimi właścicielami dóbr kikołskich byli Nałęczowie herbu Nałęcz¹⁸².

Kiedy powstała tu parafia? Wspomniano wyżej, że ośrodki grodowe zazwyczaj miały także kościoły, załączki parafii. Większość starożytnych parafii w Polsce nie posiada dokumentu erekcyjnego. W podobnej sytuacji jest parafia w Kikole. Nie ma też wiadomości o fundatorze pierwszego kościoła w tym miejscu. Możemy jedynie domniemywać i to z dużym prawdopodobieństwem, że fundatora pierwszej świątyni upatrywać należy w panującym, pamiętając, że przecież Kikół był znaczną miejscowością grodową. Pierwszy kościół pod wezwaniem św. Wojciecha mógł powstać już w XIII w., nawet przed zniszczeniem grodu. Kasztelania kikołska zaś obejmowała swoim zasięgiem parafie Nowogród, Działyń, Mazowsze, Dobrzejewice, Łążyn, Czernikowo, Wola, Sumin, Kikół, Lipno, Wierzbick, Karnkowo, Skępe, Chrostkowo i Ruże¹⁸³.

Jeżeli tak byłoby, to parafia zapewne podzieliła los grodu, który, jak to powiedziano na swoim miejscu, został zniszczony w latach 1248–1252. Wprawdzie grodu nie odbudowano, ale parafia albo została wznowiona, albo, co wydaje się też prawdopodobne, wkrótce została powołana do istnienia. I zapewne nie da się nigdy poznać daty, ale możliwe, że nastąpiło to we wczesnym okresie rozwoju sieci parafialnej na ziemi dobrzyńskiej, nawet w XIII wieku. Ale jedno wiemy z pewnością, że parafię erygował któryś z biskupów płockich, bowiem właściwie cała ziemia dobrzyńska należała do diecezji płockiej¹⁸⁴.

¹⁸¹ Tamże, s. 855.

¹⁸² O tych rodzinach zob. Gałkowski, *Genealogia ziemiaństwa*, s. 120–124; 212–217; Błachowska, Kuczkowska, Kuczkowski, *Kikół i okolice na tle dziejów ziemi dobrzyńskiej*, s. 63–75.

¹⁸³ Krajewski, Mietz, *Zabytki ziemi dobrzyńskiej*, s. 56–57; Błachowska, Kuczkowska, Kuczkowski, *Kikół i okolice na tle dziejów ziemi dobrzyńskiej*, s. 47n; A. Stelmachowski, *Fundacja*, w: EK, t. 5, Lublin 1989, kol. 760–762.

¹⁸⁴ Zwięzły opis dziejów diecezji płockiej zob. T. Żebrowski, *Zarys dziejów diecezji płockiej*, Płock 1973.

Nie znamy nawet dokładnie lokalizacji pierwszej świątyni kikolskiej, zapewne drewnianej. Ale czy wspomniana w najstarszej wizytacji tej parafii świątynia była tą pierwszą, powiedzieć trudno. Drewniane budowle nie były trwałe. Można więc przypuszczać, że była to już druga świątynia. Jeżeli erekcja parafii nastąpiła po upadku grodu książęcego, po 1252 r., to jest możliwe, że pierwszy kościół postawiono na miejscu zniszczonego grodu i tam powstawały kolejne budowle.

Wprawdzie pierwsza wiadomość o parafii w Kikole pochodzi dopiero z końca XV wieku, z 1480 r.¹⁸⁵, to jednak dokładniejsze wiadomości posiadamy dopiero z czasów Wojciecha Baranowskiego, biskupa płockiego (1591–1607)¹⁸⁶. Parafia Kikół leżała wówczas w archidiaconacie dobrzyńskim i dekanacie lipnowskim diecezji płockiej. Wizytację przeprowadzono we wrześniu 1597 r., kiedy proboszczem był Jan z Lipna (Lipnensis). Ponieważ była to tak wizytacja zewnętrzna, jak i wewnętrzna, stąd sprawdzano tak stan i wyposażenie świątyni, jak i stan religijno-moralny ówczesnego proboszcza. Świątynia, zapewne drewniana, nie była konsekrowana. Miała dwie kaplice, ale bez własnego uposażenia. Dzwonnica nienaprawiona, ale w czasie wizytacji był już zgromadzony na nią materiał. Najświętszy Sakrament przechowywano w tabernakulum, w naczyniach mosiężnych, na czystym korporale. Klucze od tabernakulum, olei świętych i od chrzcielnicy przechowywał proboszcz. Prowadził też i posiadał wszystkie księgi, jakie w parafii były potrzebne. Należy też przypomnieć, że w parafii był nauczyciel, który uczył dzieci zasad wiary, a zatem musiała być szkoła¹⁸⁷.

Znacznie więcej wiadomości o parafii i jej kościele posiadamy z wizytacji zewnętrznej z tego samego roku 1609 r., gdy biskupem płockim był Marcin Szyszkowski. W Kikole znajdował się kościół pod wezwaniem św. Wojciecha, co świadczy o jego starożytności, ale już wówczas nie wiedziano ani o dacie erekcji parafii, ani nawet o tym, czy kościół kikolski był konsekrowany. Była to świątynia drewniana, kryta dachem z dachówki palonej, mająca sufit, czyli sklepienie proste z desek, ściany czyste, okien dobrych było sześć. Nie było kraty (balustrady) odgradzającej nawę od ołtarza. Na środku świątyni krzyż; zdaje się, że chodzi tu o belkę tęczową z krzyżem, jak to w dawnych świątyniach bywało. Wewnątrz znajdowały się trzy ołtarze,

¹⁸⁵ Krajewski, Mietz, *Zabytki ziemi dobrzyńskiej*, s. 57; *Diecezja włocławska 2000*, s. 389–391.

¹⁸⁶ Biogram tego biskupa zob. W. Müller, *Baranowski Wojciech*, w: EK, t. 2, Lublin 1976, kol. 11.

¹⁸⁷ ADPŁ, AV 6, k. 9–9v; 320v–321v (wizytacja wewnętrzna).

ale nie konsekrowane, przykryte trzema obrusami. Ponadto były cztery kamienie ołtarzowe, czyli portatyly. Określono je jako dobre, a więc były nieuszkodzone w miejscach, gdzie umieszczano relikwie. W ołtarzu, pewnie głównym, nie było krzyża. Przy tej świątyni były dwie kaplice, położone na kształt krzyża, czyli naprzeciw siebie. Wizytatorzy sprawdzili wyposażenie w potrzebne sprzęty, zwracając szczególną uwagę na tabernakulum i naczynia do przechowywania Najświętszego Sakramentu, także bursę, w której zanoszono Pana Jezusa chorym, jak wyglądała chrzcielnica oraz w jakim uszanowaniu przechowywano oleje święte¹⁸⁸. W zakrystii, także drewnianej, znajdowały się paramenty liturgiczne, a więc naczynia liturgiczne i szaty oraz potrzebne księgi. Dzwonnica stała obok kościoła i w niej znajdowały się dwa dzwony. Kostnica była drewniana. Cmentarz nie był należycie ogrodzony. Proboszczem był Jan z Lipna, z ustanowienia jeszcze Piotra Dunin Wolskiego, biskupa płockiego (1577–1590). Na uposażenie miał cztery łany ziemi w Kikole, a także dziesięcinę. Okręg parafialny tworzyły następujące miejscowości: Kikół, Sikórz, Zajeziórze, Moszczonne, Wolęcin, Grodzień, Cieluchowo i Gołuchowo¹⁸⁹. Do parafii należała, jako filia, dawna parafia Grodzień, z tamtejszym kościołem. Na uposażenie proboszcza były tu także cztery łany ziemi. Nie było wikariusza, któryby tam sprawował nabożeństwa. W Kikole znajdował się dobry dom drewniany, służący za szkołę, której rektorem był Marcin z Maszewa¹⁹⁰.

Nie wiemy, w jakim stanie wyszedł Kikół z czasu wojen szwedzkich. Jest wiadomość o wizytacji parafii z 1663 r., ale jej nie znamy. Właściwie to dysponujemy wiadomościami dopiero z 1694 r., gdy biskupem płockim był Andrzej Chryzostom Załuski. Parafia Kikół była wizytowana w grudniu tego roku. Wieś Kikół należała wówczas w części do monarchy, w części do Zboińskiego, czyli były właściwie dwa Kikoły: jeden królewski, drugi szlachecki. Mimo możliwych kolatorów, stan świątyni kikolskiej pozostawiał wiele do życzenia, chociaż od czasów wojennych upłynęło ponad lat dwadzieścia. Zniszczenia tamtego czasu pewnie dawały długo o sobie znać. Stąd też stan drewnianego kościoła w Kikole był taki, że nawet zagrażał bezpieczeństwu wiernych, tam się gromadzących. Ta świątynia miała wymiary: długości 36 łokci, szerokości 15, wysokości 15. Posiadała także dwie kaplice, po stronie prawej i lewej, ale bez sufitu i dachu, czyli także upadające. Miała

¹⁸⁸ Tamże, k. 291v–292.

¹⁸⁹ Tamże, k. 293.

¹⁹⁰ Tamże, k. 291–293v; k. 320v–321v.

trzy okna. Ambona stała po stronie lekcji. Nie było zakrystii. Ołtarz wielki z mensą murowaną i portatyłem, ale nienaprawiany, z obrazami Świętej Trójcy i Matki Boskiej, przyozdobionym ładnie koronami. Jeden z ołtarzy bocznych, stojący obok ołtarza wielkiego, nie miał portatyłu. Po stronie przeciwnej był drugi ołtarz boczny z obrazem Matki Boskiej trzymającej Dzieciątka, także bez portatyłu i przy nim nie odprawiano¹⁹¹.

Tabernakulum drewniane znajdowało się w środkowej części ołtarza wielkiego, a w nim kielich srebrny z Najświętszym Sakramentem. Oleje święte przechowywano w naczyniach z mosiądzu, a w chrzcielnicy, także drewnianej, znajdowała się woda do chrztu. Prowadzono metryki ochrzczonych począwszy od 1674 r., ale nie zapisywano zawartych małżeństw i o to upominał wizytator zarządcę parafii. Cmentarz w kilku miejscach nie był ogrodzony. Nie było też kostnicy¹⁹². Widać z powyższego, iż należałoby się liczyć z odbudową świątyni. Stosunkowo bogato jednak przedstawiał się stan wyposażenia w paramenty liturgiczne, co może świadczyć o dawnej dosyć dużej świetności parafii¹⁹³.

Do parafii należały wsie: Kikół, Sikórz, Grodzień, Brzeźno, Moszczonne, Cieluchowo, Wolęcin, Korzeczewo, Zajeziórze, Gołuchowo i Konotopie¹⁹⁴. Parafią zarządzał Franciszek Trzciniński¹⁹⁵. Wizytatora najbardziej niepokoił stan świątyni. Wymagała nie tyle koniecznej naprawy, ile jak najrychlejszej odbudowy od fundamentów. To właśnie zalecił w dekrecie powizytacyjnym wizytator, zobowiązując proboszcza, aby przypominał o tym kolatorowi parafii. Z innych poleceń godne zapamiętania jest, że przypominał i zobowiązał proboszcza, aby sumiennie wypełniał obowiązek cotygodniowej mszy z tytułu zapisu¹⁹⁶.

Zalecenie wizytatora z 1694 r. spełnił Franciszek Zboiński, łowczy dobrzyński, który stał się właścicielem całego Kikoła i on okazał się tym, który nabył prawo patronatu, czyli tzw. kolacji. On to ufundował w roku 1719 nową świątynię, ale także drewnianą, z taką wieżą i zakrystią. Staraniem ówczesnego proboszcza, Marcina Niemorzewskiego, a może i innych parafian, dobudowano dwie kaplice, bliżej nie opisane oraz sprawiono nowe małe organy, zaś niepodanego imienia Orłowski sprawił nowe ławki. Zdaje

¹⁹¹ ADPł, AV 47, s. 1189–1190.

¹⁹² Tamże, s. 1190.

¹⁹³ Tamże, s. 1193–1194.

¹⁹⁴ Tamże, s. 1190.

¹⁹⁵ Tamże.

¹⁹⁶ Tamże.

się, że w tym czasie rozszerzył się okręg parafialny, bowiem wyliczono Kikół, Moszczonne, Zajeziórze, Sikórz, Gołuchowo, Ciełuchowo, Wolęcin, Konczewo, Jarczechowo, Konotopie, Brzeźno, Jankowo, Sumin, Lubin i Grodzeń. Do sakramentów wielkanocnych przystąpiło 350 osób, czyli wszyscy zobowiązani. Nie było w parafii zachowań złych, żadnego heretyka i tylko jeden Żyd¹⁹⁷.

Podczas wizytacji parafii za Antoniego Sebastiana Dembowskiego (1736–1752) okazało się, że kolator Zboiński zbudował świątynię na gruncie należącym do królewskiej części Kikołu. Protokół tej wizytacji dał dokładny opis świątyni i parafii. Parafią, w charakterze rektora, opiekował się ksiądz Tomasz Kisielewski¹⁹⁸. Później nie mówiono już o własności monarszej w Kikole.

Ta świątynia w 1738 r. nie była jeszcze konsekrowana ani nie miała stałego indultu zezwalającego na sprawowanie w niej nabożeństw. Parafią zarządzał Tomasz Kisielewski, zdaje się, że kapłan gorliwy. Świątynia z trzema ołtarzami, należycie wyposażona we wszelki sprzęt liturgiczny. Było też dobre uposażenie dla proboszcza. Parafia obejmowała wówczas Kikół, Ciełuchowo, Grodzeń, Sikórz, Zajeziórze, Moszczonne, Dwór Lubiński, Korzczewo, Brzeźno, Jankowo i Konotopie. W tym czasie parafia miała pod opieką kościoły filialne w Grodzeniu i w Suminie¹⁹⁹.

Kiedy parafię wizytowano w 1764 r., przypomniano, że świątynia jest z 1719 r., fundacji Ignacego z Sikorza Zboińskiego, kasztelana plockiego. Proboszczem był Krzysztof Piszczatowski, ustanowiony tu w 1759 r. Podano dokładny opis wszelkiego wyposażenia i uposażenia wraz z podaniem okręgu parafialnego²⁰⁰.

Najpełniejszy zdaje się obraz parafii kikolskiej zawdzięczamy wizytacji przeprowadzonej w 1775 r. przez Walentego Pączkowskiego, jako wizytatora generalnego przysłanego przez biskupa Michała Jerzego Poniatowskiego. Podano dokładny opis świątyni, wyposażenia i uposażenia²⁰¹.

Pamiętano, że aktualnie stojącą drewnianą świątynię fundował Franciszek Zboiński. Na krótko przed tą wizytacją, znaczną naprawę świątyni

---

¹⁹⁷ ADPŁ, AV 257, k. 28v–30. Trudno wytłumaczyć wyliczenie wśród wsi parafialnych Sumina, bo tam przecież była samodzielna parafia, chyba z racji, że proboszcz kikolski opiekował się parafią w Suminie.

¹⁹⁸ ADPŁ, AV 261, k. 204–208.

¹⁹⁹ Tamże, k. 204–206.

²⁰⁰ ADPŁ, AV 269, k. 281–282v.

²⁰¹ ADPŁ, AV 286A, k. 33–70.

przeprowadzono staraniem Ignacego Zboińskiego, kasztelana płockiego. Do parafii należały miejscowości Kikół, Brzeźno, Moszczonne, Zajeziorze, Cieluchowo i Wolęcín oraz kilka mniejszych, jak Sikórz, Gołuchowo, Korzeczewo, Konotopie i Jarczechowo. Ponadto kilka maleńkich wiosek zwanych Rumunkami. W sumie była to spora parafia, jeżeli do komunii wielkanocnej było zobowiązanych 867 osób. Świątynia wyposażona w cztery ołtarze. Wielki z obrazem Najświętszej Marii Panny i św. Wojciecha, boczne zaś św. Walentego, w drugiej kondygnacji obraz św. Rocha, następny Świętej Trójcy i obraz św. Tomasza Apostoła i wreszcie św. Jana Nepomucena i św. Tekli w górnej kondygnacji. Dokładnie spisano wyposażenie we wszelkie paramenty liturgiczne, szaty i bieliznę. Dzieci chrzczono zazwyczaj już w trzeci dzień po narodzeniu. Niewiasty asystujące przy porodach znały sposób udzielania chrztu w razie niebezpieczeństwa. Po śmierci poprzedniego proboszcza, Antoniego Rzeszotarskiego, nowym od 1759 r., z prezenty kolatora, został Krzysztof Piszczatowski, nieposiadający innego beneficjum, ale sprawujący obowiązki dziekana lipnowskiego. Sam też sprawował tu obowiązki duszpasterskie. Niestety w Kikole nie było szkoły. Był też mały domek, niegdyś na browar zbudowany, teraz na przytułek przeznaczony, ale że nie miał uposażenia, ubodzy w nim nie chcieli mieszkać, a zajmował go kościelny dziadek z żoną. Do parafii był włączony kościół we wsi Grodzeń, należącej do Ignacego Zboińskiego. Jednakże nie był on należycie zadbany i zdaje się, że w nim nie sprawowano nabożeństw. Ponadto przy dworze w Brzeźnie stała kaplica drewniana, mająca nawet indult na sprawowanie nabożeństw. Niestety rzadko się w niej odprawiało, a wskazane byłoby, aby częściej, bo Brzeźno jest stosunkowo odległe od kościoła parafialnego²⁰².

Jak to wyżej wspomniano, parafia ta niekiedy była siedzibą dziekana lipnowskiego. Takim był ksiądz Krzysztof Piszczatowski. Nie posiadał innego beneficjum i sprawował duszpasterstwo osobiście, głosił kazania nie tylko w dni odpustowe, których było aktualnie aż dziewięć, ale także na wszystkie inne święta. W parafii nie było innego kapłana. Jedynie kolator przyjął na rok kapelana od bernardynów ze Skępego, który dojeżdżał do kościoła w Grodzeniu. Widocznie musiał dokonać znacznej naprawy świątyni filialnej grodzieńskiej. Za tego proboszcza, około 1781 r., do sakramentów wielkanocnych przystępowało w parafii około 700 osób²⁰³.

²⁰² ADPŁ, AV 285, k. 33–38; *Ziemia Dobrzyńska* [dekanat lipnowski, dobrzyński, rypiński, golubio-dulski i górznieński], s. 204–214.

²⁰³ ADPŁ, AV 304, s. 286–287.

Najpełniejszy obraz parafii zawiera protokół wizytacyjny z 1781 r. Świątynia kikolska, a mogła to być co najmniej trzecia na tym miejscu, zbudowana w 1719 r., nie była konsekrowana, a jedynie poświęcona. Po określeniu dokładnym jej położenia w stosunku do parafii sąsiednich, mianowicie z parafiami w Lipnie, Suminie, Woli, Działyniu, Chrostkowie i Karnkowie, podano dokładne wiadomości o miejscowościach parafialnych, których było trzynaście. Trudno tu zamieszczać wszystko i do tego opisu odsyłamy bliżej zainteresowanych²⁰⁴.

Nie wiemy dokładnie, jak wyglądała ta świątynia na początku wieku XIX, ale zbliżała się do swojego wieku stuletniego i pewnie coraz bardziej dawał się jej we znaki wiek. Proboszczów tego okresu można poznać ze schematyzmów diecezji płockiej.

Pierwszymi proboszczami w nowym wieku byli najpierw Grzegorz Kołodziński około 1803 do 1805 r., a następnie Kazimierz Brudziński, chociaż nie znamy ich działalności ani opisów parafii z ich czasów. Jednak powstała myśl wzniesienia nowej świątyni. Podjął się tego ówczesny właściciel Kikoła, Ksawery Zboiński, fundując nową, murowaną świątynię, konsekrowaną 2 listopada 1817 r., krytą dachówką, mającą 37 łokci długości, 22 szerokości, z marmurową posadzką. W dalszym ciągu jej patronem pozostał św. Wojciech. Wartość tej świątyni oszacowano na 10.000 złotych polskich. Cmentarz przykościelny był ogrodzony i miał 69 łokci długości i 35 łokci szerokości²⁰⁵. Czy była to świątynia mająca przetrwać wieki? Czas pokaże.

Osobnego cmentarza dla chowania zmarłych nie było jeszcze w 1842 r. i w latach następnych²⁰⁶. Dopiero w 1853 r. jawi się wzmianka, że w bezpośrednim sąsiedztwie starego przykościelnego cmentarza, w kierunku na wschód, został urządzony cmentarz nowy grzebalny, ogrodzony deskami²⁰⁷.

Zapewne od dawna starano się zorganizować szkołę. Dlatego w najdawniejszej relacji o parafii wspomniano, że był to dobry dom, chociaż drewniany, a przy nim mieszkał nauczyciel, czyli rektor, imieniem Marcin z Maszewa²⁰⁸. Nie ma jednak bliższych przekazów, jak ta nauka przebiegała. Pewnie głównym celem było przygotowanie chłopców do posługiwania w świątyni podczas nabożeństw.

²⁰⁴ Tamże, s. 277–282.

²⁰⁵ ADPł, AV 385, k. 77; ADWł, A. par. 5(1819–1900), k. 1.

²⁰⁶ Tamże, k. 26. W dalszych protokołach mówiono wyraźnie – osobnego cmentarza do chowania ciał nie masz.

²⁰⁷ Tamże, k. 49v.

²⁰⁸ ADPł, AV 6, k. 293v.

Z lat późniejszych mamy niewiele wiadomości o szkole. Jednym z powodów, dla których nawet pod koniec XVIII wieku nie było jej w Kikole był zwyczaj, że miejscowa szlachta utrzymywała prywatnych nauczycieli, którzy nauczali ich synów, aby potem zostali oni posłani do wyższych szkół. W parafii organista uczył w okresie zimowym w niedziele gospodarskie dzieci pacierza, katechizmu i czytania po polsku. Jednak ciągle była świadomość, że powinno się dzieci przy parafii uczyć. Dlatego w Kikole w 1782 r. ukończono przygotowanie dobrego pomieszczenia na szkołę i gdyby tylko rodzice chcieli posyłać swoje dzieci, funkcjonowałaby tu wygodna szkoła. Z tą świadomością u wiernych nie było najlepiej. Dzieci były potrzebne do posługiwania w pracy, zwłaszcza do pasienia bydła, stąd tylko w okresie zimowym uznawano, że mogą być posyłane na naukę²⁰⁹.

Od kiedy w Kikole był zorganizowany przytułek dla ubogich i potrzebujących pomocy, nie wiemy. Ponieważ zwyczaj organizowania ich przez parafie był powszechny, stąd przypuszczać należy, że myślano o tym od dawna. Jednakże nie ma o nim wspomnienia w zachowanej najdawniejszej lustracji parafii, a w 1694 r. stwierdzono jego brak²¹⁰. Zapewne staraniem proboszcza musiał zostać wybudowany odpowiedni dom dla ubogich i potrzebujących pomocy, z ogrodem, wydzielonym zapewne z gruntów plebańskich²¹¹. Później około 1738 r. w tym przytułku mieszkały trzy wdowy i jeden starzec²¹². Wprawdzie pamiętano o potrzebie przychodzenia z pomocą biednym, ale większej uwagi nie przykładano, stąd w 1825 r. rolę tę pełnił domek o dwóch izbach, w którym mieszkało dwóch ubogich utrzymujących się z jałmużny²¹³.

Do początkowych lat XX wieku nieprzerwanie parafia ta należała do diecezji płockiej. Wiek, który się rozpoczynał, miał przynieść wiele zmian także i w ustroju diecezji polskich, a nastąpiło to w związku z odzyskaniem przez Polskę niepodległości. Ale o tym na swoim miejscu. Parafię w nowy wiek wprowadził Adolf Karol Kukwa²¹⁴, nominowany wprawdzie już 15 grudnia 1899 r., ale któremu przekazano parafię spisem *fundi instructi* w dniu 20 czerwca 1900 r.²¹⁵

²⁰⁹ ADPł, AV 304, s. 288.

²¹⁰ ADPł, AV 47, s. 1193.

²¹¹ ADPł, AV 257, k. 29v.

²¹² ADPł, AV 261, k. 204.

²¹³ ADPł, AV 385, k. 77v.

²¹⁴ ADWł, AKDWł. Akta ks. K.A. Kukwy (1865–1932), k. 1–2; 28, sygn.: pers. 170.

²¹⁵ ADWł, A. par. 2(1826–1922), k. 164–165v.

Parafia i nowy proboszcz stanęli wobec konieczności budowy świątyni, bowiem obecna, wprawdzie tylko około stu lat licząca, nie nadawała się nawet do naprawy. Zdecydowano się na budowę nowej i to na dawnym miejscu, pomimo trudnych miejscowych warunków, bowiem budowano na wzgórzu, a dodatkowo wokół znajdowały się groby. Kościół w stanie surowym, dzięki zapobiegliwości proboszcza i ze składek parafian, stanął już w 1907 r. Po uporaniu się z wszystkimi problemami myślano o uroczystej jego konsekracji²¹⁶. Ta miała nastąpić w 1910 r. przez posługę biskupa płockiego Antoniego Juliana Nowowiejskiego²¹⁷.

Za tego proboszcza nastąpiły znaczące zmiany organizacji kościelnej w Polsce, co nie ominęło i naszej parafii. Kikół bowiem i innych 19 parafii dekanatów lipnowskiego i mazowieckiego zostało wyłączonych z diecezji płockiej, a włączonych do diecezji wrocławskiej²¹⁸. Tym samym ksiądz Adolf Kukwa od 1925 r. został inkardynowany do diecezji wrocławskiej, bo parafia Kikół znalazła się w tej diecezji.

Ksiądz Kukwa dokonał swego żywota właściwie na posterunku duszpasterskim. Zmarł 16 stycznia 1932 r. Będąc u chorego celem zaopatrzenia go na śmierć, poczuwszy się źle, polecił zawieźć się do dworu państwa Duczyńskich i tam wkrótce zmarł²¹⁹. W tym czasie dobra Kikół należały do Władysława Nałęcz, a potem do Stanisława Nałęcz i za niego od 1934 r., na drodze licytacji, właścicielem stała się Cukrownia „Ostrowite”²²⁰.

Nowym proboszczem został z dniem 1 kwietnia 1932 r. ks. Wojciech Wolski, dotychczasowy administrator parafii Wola Trutowo²²¹. Instalacja nowego proboszcza nastąpiła w dniu 6 kwietnia tegoż roku²²².

Kiedy wybuchła druga wojna światowa, ksiądz Wojciech Wolski został aresztowany już 23 października 1939 r. Parafia została pozbawiona swojego proboszcza. W czasie wojny więziony w obozach w Stutthofie, Oranienburgu i Dachau. W 1947 r. powrócił, na prośbę parafian, do swojej dawnej parafii²²³. Podczas wojny działał w parafii ks. Tadeusz Szmidt otrzymując

²¹⁶ Tamże, k. 250.

²¹⁷ Tamże, k. 246. Opis tej nowej świątyni zob. KZSP, t. 11, z. 9, s. 24–25.

²¹⁸ Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska*, s. 353; B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968–1938)*, ABMK, 21(1970), s. 295.

²¹⁹ ADWł, AKDWł. Akta ks. K.A. Kukwy (1865–1932), k. 29, sygn.: pers 170.

²²⁰ Gałkowski, *Ziemia w Ziemi Dobrzyńskiej*.

²²¹ ADWł, AKDWł. Akta personalne ks. Wojciecha Wolskiego, k. 29 (bez sygn.).

²²² ADWł, AKDWł. par. 92(1909–1939), k. 31–33.

²²³ ADWł, AKDWł. Akta personalne ks. Wojciecha Wolskiego, k. 36n (bez sygn.); I. Bronszewski, *Ks. Wojciech Wolski*, KDWł, 52(1969), s. 286–287.

w 1939 r. nominację od biskupa Kozala i przetrwał tu do 1945 r., kiedy został aresztowany przez Gestapo, ale udało mu się uzyskać zwolnienie²²⁴. W okresie 1945–1947 administrował parafią ks. Jan Dusiński²²⁵.

Parafia aktualnie należy do dekanatu lipnowskiego²²⁶.

Kościół filialny w Grodzeniu

Była to dawniej siedziba osobnej parafii²²⁷, i zdaje się, że od początku nosiła wezwanie św. Piotra i Pawła²²⁸. W bliżej trudnym do określenia czasie, została pozbawiona własnego proboszcza. Później stała się jedną z wsi parafialnych parafii kikolskiej, w której znajdowała się kaplica, a właściwie kościół filialny. Bez wątpienia fundowali ją właściciele tej wsi. Jednak już przy końcu XVI w. stała się filialną i jedynie w co czwartą niedzielę dojeżdżał tu proboszcz z Kikoła sprawując nabożeństwa. Jednakże świątynia, wprawdzie murowana, musiała ulegać tak znacznemu spustoszeniu, że w 1597 r. orzeczono, że już nie nadawała się do sprawowania nabożeństw²²⁹. Winę za jej zły stan zapewne ponoszą jej kolatorzy.

Najprawdopodobniej dawniej fundatorami kościoła byli właściciele tej wsi, a około 1694 r. byli tu kolatorami Borowscy, Kłobuchowscy, Murzynowscy i Krzyżanowscy. Oni też zapewne byli dawniej jej kolatorami. Nie była to duża świątynia, mająca bowiem zaledwie 15 łokci długości, szerokości 9 i wysokości 8, ale murowana i konsekrowana pod wezwaniem św. Piotra w Okowach. Jeden ołtarz zawierał obraz Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. Nie przechowywano tu Najświętszego Sakramentu, zresztą wszystkie inne sakramenty były wiernym z Grodzenia sprawowane w kościele parafialnym w Kikole. Stan tego kościółka nie był wówczas najlepszy, bowiem dach przeciekał, sufit wykonany z desek, brak podłogi, ławki złe, ale była ambona po stronie lekcji stojąca oraz chór dla śpiewaków. Wokół świątyni znajdował się cmentarz, częściowo ogrodzony. Prowadziły do niej jedne drzwi od strony zachodniej, czyli była orientowana. Nie było przy niej żadnych innych zabudowań, szkoły czy przytułku²³⁰. Widać z tego, że od końca wieku XVI musiano w jakiś sposób o nią zadbać.

²²⁴ F. Gruse, *Ś.P. ks. Tadeusz Szmidt*, KDWi, 48(1965), s. 160–162.

²²⁵ W. F[rątczak], *Ks. Jan Dusiński*, KDWi, 72(1989), dodatek do nru 10–11, s. 13–14.

²²⁶ *Diecezja włocławska 2000*, s. 389–391.

²²⁷ Nie wie o tym piszący do KZSP. Zob. *Grodzeń*, w: KZSP, t. 11, z. 9, s. 17.

²²⁸ Krajewski, Mietz, *Zabytki ziemi dobrzyńskiej*, s. 45.

²²⁹ ADPł, AV 6, k. 8v–9; 293v.

²³⁰ ADPł, AV 47, k. 1197–1198.

Zdaje się, że czas nie był łaskawy dla tego kościoła, bowiem jeszcze przed 1725 r. był on ponownie w tak złym stanie, że zabroniono odprawiania w nim nabożeństw. W międzyczasie musiał się zmienić właściciel wsi Grodzeń, a został nim Franciszek Zboiński, który około 1722 roku sprowadził tu nowych osadników, innowierców Holendrów. Ci, ponieważ byli akatolikami, prosili o udzielanie im sakramentu chrztu i błogosławienie małżeństw proboszcza miejscowego, czyli z Kikoła²³¹. Dobrze, że nie czynili usiłowań, aby ten miejscowy kościół wykorzystać do swoich nabożeństw.

Jednakże świątynia coraz bardziej podupadała, tak iż w 1738 r. wizytujący parafię dziekan lipnowski wręcz napisał, że jest opuszczona i nabożeństw w niej się nie odprawia²³². Podobnie było w 1764 r. W międzyczasie zabrano nawet dwa dzwony i przewieziono do Cieńchowa celem ich przechowania w tamtejszym spichrzu. Ziemię należąca do uposażenia uprawiał proboszcz kikolski²³³.

Jednakże kościół ten doczekał się czasu swego odrodzenia. Bowiem właściciel Grodzenia i kolator, Ignacy Zboiński, własnym sumptem w latach 1778–1780 r. przeprowadził gruntowną naprawę tej świątyni, co uważano za odbudowę od fundamentów. Poprawił i nadbudował mury, dach pokrył dachówką, a w małej wieżyczce umieścił sygnarek. Zrobił należyte zamknięcie. Tak odnowiona świątynia, w stylu baroku, za zgodą władzy kościelnej, w wigilię święta świętych Piotra i Pawła 1781 r. została poświęcona przez dziekana lipnowskiego²³⁴.

Uroczysta konsekracja tak odnowionego kościoła odbyła się 14 września 1787 r., a dzień obchodzenia rocznicy ustalono na dzień taki, jak w katedrze²³⁵. Była to dosyć duża świątynia. Miała 24 łokcie długości i 14 łokci szerokości, z podłogą z desek, a wokoło cmentarz o wymiarach 30 na 18 łokci, dobrze ogrodzony. Nie było jednak przy nim żadnego domu, plebanii, przytułku czy innych zabudowań²³⁶.

Kościół filialny obsługiwali proboszczowie z Kikoła. Wierni przy tej świątyni mieszkający mieli swoje bractwo pod wezwaniem Serca Jezusowego utrzymujące się ze składek i zamawiali nabożeństwo za swoich zmarłych

²³¹ Tamże; ADPł, AV 257, k. 30–30v.

²³² ADPł, AV 261, k. 206v.

²³³ ADPł, AV 269, k. 282–282v.

²³⁴ ADPł, AV 304, s. 289; Krajewski, Mietz, *Zabytki ziemi dobrzyńskiej*, s. 45; KZSP, t. 11, z. 9, s. 17.

²³⁵ ADPł, AV 385, s. 77; ADWł, A. par. 5, k. 1.

²³⁶ Tamże, k. 2.

członków po każdym odpuszczeniu²³⁷. Zapewne oni zapraszali tu karmelitów z Trutowa²³⁸, którzy przez dłuższy czas tu duszpasterzowali, bowiem o nich jest mowa w roku 1840²³⁹ i w następnych latach²⁴⁰. Właściciel Grodzenia wypłacał regularnie wynagrodzenie przysługujące kapłanowi obsługującemu ten kościół filialny²⁴¹.

Niebawem musiano znowu zadbać o poprawę stanu kościoła, pobierając na to fundusze przysługujące kościołowi w Grodzeniu z racji jego uposażenia, skoro w 1863 r. proszono władzę diecezjalną o jego poświęcenie²⁴². Ponowne prace przeprowadzono staraniem księdza Piotra Pawła Przasnyskiego, proboszcza kikolskiego, który był w parafii Kikół w latach 1863–1882²⁴³.

Od 1925 r. parafia Kikół i jej filia znalazły się w diecezji włocławskiej. Jedyna właściwie wiadomość o stanie tej świątyni z 1932 r., gdy przychodził tu nowy proboszcz, ksiądz Wojciech Wolski, stwierdza konieczność naprawy²⁴⁴, ale tak pisano prawie w każdym opisie z racji wizytacji czy przekazywania parafii. Jednak przetrwała drugą wojnę światową i po dziś dzień służy wiernym tej części parafii kikolskiej, z tym, że teraz, gdy nie ma kołatora, wierni, na czele z proboszczami, dbają o swój kościół.

Kaplica filialna w Brzeźnie

O kaplicy w tej miejscowości wspomina się od dawna przy parafii Kikół, bowiem Brzeźno, chociaż oddalone bardzo, do tej parafii należało. Jeszcze przed 1738 r. miejscowy dziedzic, zapewne nie tylko w trosce o swoich poddanych, ale i dla siebie, aby mieć na miejscu mszę, zapraszał kapelanów z zakonu św. Franciszka. Postarał się także o zezwolenie na sprawowanie tu nabożeństw, na wzór świątyń parafialnych, ale aktualnie w 1738 r. zezwolenie to już wygasło, stąd nie odprawiano tu nabożeństw²⁴⁵. Nie jest wykluczone, że nie popierał tego zwyczaju proboszcz kikolski. Kiedy zbudowano tę kaplicę, także powiedzieć trudno.

---

²³⁷ Tamże, k. 3.

²³⁸ Tamże, k. 11.

²³⁹ Tamże, k. 22.

²⁴⁰ Tamże, k. 27v. Także w kolejnych wizytacjach jest wzmianka o pracujących tu zakonnikach z Trutowa.

²⁴¹ Tamże, k. 82.

²⁴² Tamże, k. 105.

²⁴³ Tamże, k. 164v.

²⁴⁴ Tamże, k. 32v.

²⁴⁵ ADPŁ, AV 261, k. 206v.

Początków kaplicy we wsi Brzeźno, należącej do parafii w Kikole, szukać należy w pierwszej połowie XVIII wieku, jak to zanotowano w 1753 r. podczas wizytacji przeprowadzanej przez biskupa Józefa Eustachego ze Słupów Szembeka (1752–1758)²⁴⁶. Ponieważ pierwotnie ulokowana była w bezpośredniej bliskości dworu, około 1786–1787 roku, przez ówczesnego dziedzica z Brzeźna, Rajmunda Rościszewskiego, wojskiego rypińskiego, została przeniesiona na inne miejsce oddalone od dworu i nadano jej kształt kościoła. Odkonano to z wiedzą władzy diecezjalnej, która już 10 listopada 1786 r. wystawiła w Pułtusku, gdzie był Konsystorz Generalny diecezji płockiej i gdzie rezydowali najczęściej biskupi płoccy, poniekąd dokument erekcyjny dla kaplicy, która dotąd była kaplica prywatną, a teraz stała się kaplica publiczną. Ta nowa budowla, za ustną zgodą Wojciecha Gadomskiego, oficjała płockiego, została poświęcona przez dziekana lipnowskiego, a zarazem miejscowego, kikolskiego proboszcza, Grzegorza Kołodzińskiego²⁴⁷. Nowa świątynia, znacznie większa od poprzedniej kaplicy, została dobrze urządzona, z należywym wyposażeniem, a wokół otoczona cmentarzem²⁴⁸. Ponieważ była ona przewidziana do posługi duszpasterskiej, fundator Rościszowski przewidział nawet wynagrodzenie dla kapłana i organisty²⁴⁹.

Kaplica ta była sporych rozmiarów, bowiem w 1819 r., gdy dokonano jej pomiarów, miała 20 łokci długości szerokości łokci 14, z podłogą z desek oraz otoczona ogrodzonym cmentarzem o wymiarach 30 na 18 łokci. Obok niej znajdował się dom dla księdza, o dwóch izbach, kryty słomą²⁵⁰.

Jak wspomniano wyżej, za biskupa Krzysztofa Hilarego Szembeka (1775–1797), w 1786 r. kaplica ta stała się kaplicą publiczną i wierni uczestnicząc tu we mszy św. zadośćczynili obowiązkowi niedzielnemu. Ponieważ korzystali także z urządzenia tu cmentarza grzebalnego, rodziło to potem spory z parafią²⁵¹. Dlatego, gdy kolator zobowiązał się dać na utrzymanie tu osobnego kapłana trzy włóki ziemi, zastrzegł, że ten musi mieć zezwolenie od swojego przełożonego oraz że w przypadku

²⁴⁶ Wizytacji tej nie znamy. Wspomniano o niej w opisie kaplicy w Brzeźnie – zob. ADWł, A. par. 1, k. 2v. Jest tu obszerny dokument spisany 24 czerwca 1799 r. w Brzeźnie; tamże, k. 1.

²⁴⁷ Tamże, k. 3. Biogram Rajmunda Rościszewskiego zob. Gałkowski, *Genealogia ziemiaństwa*, s. 173.

²⁴⁸ Jej dosyć dokładny opis zob. ADWł, A. par. 1, k. 3; zob. też: KZSP, t. 11, z. 9, s. 5–6.

²⁴⁹ ADWł, A. par. 1, k. 3v.

²⁵⁰ ADWł, A. par. 5, k. 2.

²⁵¹ ADWł, A. par. 1, k. 4–5.

pogrzebów tu odbywanych, proboszczom będzie oddawać czwartą część pobranej opłaty²⁵².

Stąd, biorąc pod uwagę, że wierni Brzeźna i okolic przyzwyczaili się do swojej kaplicy, tak proboszcz kikolski, jak i ci, co znali sytuację, opowiadali się za uznaniem, aby kaplica w Brzeźnie stała się kościołem parafialnym. Ale nie brakowało też przeciwwskazań i to od fundatora pochodzących. Obawiał się, że przyszła parafia, którą on musiałby uposażyć, nie dorównywałaby standardem innym parafiom, a i zmniejszenie areału jego majątku pociągnęłoby za sobą zubożenie jego i jego następców na dobrach rodowych. Ponadto wysuwał obawy, czy ówczesne władze rządowe, a było to w zaborze pruskim, wyrażą swoją zgodę²⁵³.

Ostatecznie wszystko jednak przemawiało za tym, aby pozostała tu kaplica publiczna. Ponieważ wieś ta była odległa od Kikoła, a ponadto prowadziła doń zła droga, pojawiała się myśl, aby wyłączyć ją z parafii Kikół i włączyć do parafii Lipno. Z taką prośbą wystąpił 17 listopada 1905 r., w imieniu włościan z Brzeźna, właściciel tych dóbr, Józef Skibicki²⁵⁴. Biskup płocki wizytując w 1922 r. Kikół wyraził opinię, że dobrze będzie tę kaplicę przyłączyć do parafii w Lipnie²⁵⁵. To było decydujące. Nie mamy dokumentacji, jaka być powinna przy zmianie granic parafii, ale jeszcze w czasach, gdy parafie te należały do diecezji płockiej, Brzeźno zostało włączone do parafii lipnowskiej i zostało w niej wyliczone w schematyzmie z 1925 r.²⁵⁶

Myśl o samodzielności nie opuszczała mieszkańców wsi i po drugiej wojnie światowej mieszkańcy, pismem z 15 sierpnia 1947 r., prosili o to biskupa wrocławskiego, Karola Radońskiego²⁵⁷. Pytany o to proboszcz lipnowski Feliks Szczęsny Starkiewicz w 1955 r. nadesłał projekt, z jakich miejscowości powinna się składać ewentualna parafia w Brzeźnie. Według niego, oprócz samej wioski, gdzie znajdował się mały kościółek, parafie powinny tworzyć wsie Czarna Rola, Żabieniec, Drozdowie, Komorowo, Maliszewo, Oparczyska i Wąkolno²⁵⁸. Początkowo utworzono tam ośrodek

---

²⁵² Tamże, k. 5.

²⁵³ Tamże, k. 10–11.

²⁵⁴ Tamże, k. 199; W okresie międzywojennym właścicielem Brzeźna był Janusz Tymieniecki – zob. Gałkowski, *Ziemianie w Ziemi Dobrzyńskiej*, s. 344.

²⁵⁵ ADWł, A. par. 1, k. 246.

²⁵⁶ „Schematyzm Diecezji Płockiej” 1925, s. 43.

²⁵⁷ AKDWł, A. par. Brzeźno k. Lipna, 1945–1970, k. 1.

²⁵⁸ Tamże, k. 2.

duszpasterski²⁵⁹. Ostatecznie 19 września 1956 r. ordynariusz włocławski, biskup Antoni Pawłowski erygował tu parafię pod wezwaniem Matki Bożej Częstochowskiej, określając jej granice²⁶⁰. W latach 1995–2000 wybudowano tu nowy kościół parafialny, także pod wezwaniem Matki Bożej Częstochowskiej, parafia zaś jest zawsze w dekanacie lipnowskim²⁶¹.

Kaplica w Konotopiu

W miejscowości Konotopie, na terenie parafii kikolskiej, od dawna musiała się znajdować przydrożna kapliczka, pewnie w najprostszej formie, w której znajdowała się stara, jak to powszechnie sądzono, figura Matki Boskiej, według historyków sztuki pochodząca z drugiej połowy XVIII lub z pierwszej połowy wieku XIX²⁶². Otóż okazało się, że sława tej figury sięga daleko poza miejscową ludność, która w swoich kłopotach przed nią wzywa wstawiennictwa Matki Boskiej. Przy tej sposobności składano tu ofiary. Z tych zabranych ofiar, pod koniec wieku XIX dzierżawca wsi Konotopie, niejaki Szmakpfeffer, wybudował murowaną kapliczkę, gdzie wspomnianą figurę, w formie Piety, umieszczono. Nie było w tym nic dziwnego. Ale i później ten dzierżawca dowolnie zarządzał składanymi tu ofiarami. Proboszcz kikolski, ksiądz Romuald Kierzkowski, kiedy przybył do parafii, zwrócił na to uwagę, że ofiary składane do skarboxy mogą być także przeznaczone na msze święte. Dlatego z tymi wiadomościami i swoimi wątpliwościami zwrócił się oficjalnym pismem w dniu 16 sierpnia 1887 r. do dziekana lipnowskiego²⁶³.

Sprawę skierowano do rozpatrzenia przez władzę diecezjalną w Płocku, a ta dała pewne wskazania²⁶⁴. Jak wyglądało nabożeństwo w tym miejscu w latach następnych, nie posiadamy wyraźnych śladów. Nie zajmowano się tą sprawą przy przekazywaniu parafii księdzu Kukwie w 1900 r., ani gdy w 1932 r. przychodził ksiądz Wolski. Ale wiadomość o łaskami słynącej figurze w Konotopiu musiała się rozchodzić coraz bardziej i zapewne napływ pobożnych wiernych spowodował bliższe zainteresowanie się tym miejscem. Nie wiemy, kto wystąpił z inicjatywą, żeby odprawiać tam mszę dla wiernych tu się gromadzących. Okazało się, że w 1938 r., na mszy tam odprawianej za zgodą biskupa, zgromadziło się ponad 3000 osób. Pisząc o tym w dniu

²⁵⁹ Tamże, k. 9.

²⁶⁰ Tamże, k. 69.

²⁶¹ *Diecezja włocławska 2000*, s. 383–384.

²⁶² KZSP, t. 11, z. 9, s. 27.

²⁶³ ADWł, A. par. 5, k. 83–83v.

²⁶⁴ Tamże, k. 84–87v.

23 marca 1939 r. proboszcz kikolski powiadomił kurię biskupią, że zapadła decyzja wybudowania tam specjalnej kaplicy, na co została już zgromadzona spora suma pieniędzy, a nawet sąsiad tego miejsca postanowił oddać do dyspozycji parafii grunt o wielkości około 1 morgi. Zapytał więc proboszcz, jak to prawnie załatwić²⁶⁵. Biskup włocławski doradził, aby załatwić to drogą choćby fikcyjnego kupna-sprzedaży. Poleciał nawet architektów, w osobach Lucjana Jezierskiego z Włocławka lub Franciszka Morawskiego z Warszawy²⁶⁶.

Wprawdzie nie znamy bliższych szczegółów jak wyglądała realizacja tych zamierzeń, ale kiedy rozpoczęła się druga wojna światowa, kaplica ta już stała, ale jeszcze nie ukończona. Niestety, w jesieni 1939 r. Niemcy ją zburzyli, ale na szczęście nie było w niej łaskami słynącej figury Matki Boskiej, trzymającej swego Syna po zdjęciu z Krzyża, która dzięki temu ocalała. Kiedy więc w 1947 r. powrócił do dawnej swojej parafii ksiądz Wolski, przypomniano sobie o dawnych projektach i o zniszczonej kaplicy. W 1948 r. zwrócono się do kurii diecezjalnej we Włocławku o zgodę na wystawienie w tym samym miejscu nowej kaplicy²⁶⁷. Tę oczywiście dostano, bo w roku następnym, gdy odchodzący z parafii ksiądz Wolski przekazywał ją swojemu następcy, księdzu Feliksowi Grzelce, kaplica ta już stała, aczkolwiek nie w pełni wykończona, a teren wokół niej był zadrzewiony²⁶⁸.

Kult Matki Bożej tu nie ustawał. W kaplicy umieszczono ocalałą figurę Matki Boskiej. Przypomina Pietę czczoną w sanktuarium w Oborach²⁶⁹. Na uroczystość Matki Boskiej Bolesnej obchodzi się tam uroczyście odpust w niedzielę po 15 września. Nawet bywały tam uroczystości o charakterze ogólnodiecezjalnym, chociażby z racji Dni Maryjnych organizowanych w diecezji w niedzielę po 15 września roku 1962, gdy trwały przygotowanie do Milenium Chrztu Polski.

Nowa kaplica, znacznie okazalsza, to dzieło ostatnich lat. Z prośbą o zezwolenie na budowę nowej, większej, która miała zastąpić dotychczasową, małą i niszczącą, zwrócono się do kurii 27 kwietnia 2010 r., załączając wstępny projekt autorstwa Jona Bruxa²⁷⁰, na co otrzymano

²⁶⁵ ADWł, AKDWł. par. 92, k. 88.

²⁶⁶ Tamże, k. 88v.

²⁶⁷ AKDWł, A. par. Kikół od 1945 r. nlb. Pismo z parafii do Kurii z 11 października 1948 r. Akta w Kurii nie miały swoich sygnatur.

²⁶⁸ Tamże, Protokół zdawczo-odbiorczy parafii Kikół z 11 października 1949 r., k. nlb.

²⁶⁹ *Diecezja włocławska 2000*, s. 389–391. Pieta – rzeźba ludowa, pochodzi z końca XVIII lub pierwszej połowy wieku XIX. Zob. KZSP, t. 11, z. 9, s. 26.

²⁷⁰ AKDWł, A. par. Kikół od 1945 r. Pismo z parafii z dnia 27 IV 2010 r.

pozytywną odpowiedź, z zastrzeżeniem, że przy realizacji trzeba mieć zatwierdzony projekt szczegółowy i spełnione wszystkie przepisy prawa budowlanego²⁷¹.

Kaplica ta, wzniesiona głównie ze środków prywatnego sponsora, przy współdziałaniu miejscowego proboszcza, służy wiernym Konotopia, okolicznym mieszkańcom, a także licznym pielgrzymom tu się gromadzącym.

OSTROWITE [LIPNOWSKIE]²⁷²

Jest wiele miejscowości o tej nazwie. Nas interesuje wieś, a obecnie parafia, jaka wyłoniła się ze starej parafii w Szpetalu pod Włocławkiem. O tej wsi w pobliżu Lipna położonej mówi bardzo ogólne wspomnienie w *Słowniku Geograficznym*²⁷³. Kościół został tu wzniesiony staraniem niejakiego Ostrowskiego, czy może Ostrowskiego, kanonika krakowskiego i pułtuskiego, najprawdopodobniej w 1445 r.²⁷⁴

Wieś w 1577 r. należała do Jana Ostrowskiego. Ponieważ kolator nie prezentował kandydata na proboszcza, takiego więc w parafii nie było. Jedynie na większe święta zapraszano jakiegoś kapłana, dlatego wielu z parafian umierało bez sakramentów świętych. Wprawdzie niekiedy na większe święta, Narodzenia Pańskiego, Wielkanocy i Zielone Święta zapraszano kapłana, a nieraz i proboszcz z Dobrzynia zjawiał się w jakąś niedzielę, ale ta sytuacja rodziła niezadowolenie, zwłaszcza u szlachty z parafii, że muszą dzieci chrzczyć w obcych parafiach²⁷⁵. Także i w 1582 r., kiedy kolatorami byli rodzeni bracia Jan i Marcin Ostrowiccy, parafia wakowała. Przed laty dziesięcioma kolator próbował zatrudnić tu kapłana, ale ten był tylko rok. Potem przyjeżdżali tu, ale rzadko, zakonnicy ze Skępego. Kolator twierdził, że prezentowałby takiego kapłana, który będzie miał wszystkie potrzebne dokumenty. A rzeczywistość była taka, że niektórzy parafianie udawali się do Skępego po posługę duszpasterską, ale wielu innych nie brało udziału we mszy ani się nie spowiadało²⁷⁶. Sytuacja nie zmieniła się i w 1594 r., bo

---

²⁷¹ Tamże, Odpowiedź z Kurii Diecezjalnej z dnia 4 V 2010 r.

²⁷² O parafii tej zob. Kujawski, *Parafie. Arch. wł.*, s. 358–362.

²⁷³ *Ostrowite*, w: SGKP, t. 7, s. 721.

²⁷⁴ J. Nowacki, *Opactwo św. Gotarda w Szpetalu pod Włocławkiem zakonu cysterskiego* (ok. 1228–1358), Gniezno 1934, s. 118–119.

²⁷⁵ MHDWl, [z. 17], s. 38, 89.

²⁷⁶ MHDWl, [z. 19], s. 71–72

nadal nie było kapłana, stąd rodziła się myśl, aby parafię tę oddać w administrację proboszczowi parafii sąsiedniej²⁷⁷.

Parafia nominalnie nadal istniała, ale z 1626 r. posiadamy jedynie sporządzony wykaz jej uposażenia i wyposażenia, bez żadnych innych informacji²⁷⁸. Zatem wnioskować można, że parafia była nieobsadzona. Potwierdza to zresztą informacja z 1636 r., że kościół pod wezwaniem św. Mateusza Apostoła niszczeje, a parafia od wielu lat nie ma własnego proboszcza. Reszta paramentów liturgicznych przechowywana była na dworze kolatora Dąbrowskiego. O odbudowie świątyni on jednak nie myślał, a drugi dziedzic, Kłokocki, był nawet tej myśli przeciwny, pomimo iż było uposażenie dla proboszcza, a nawet zapisy na rzecz parafii²⁷⁹. Pomimo trudnego okresu drugiej połowy XVII i początków XVIII w., ten niszczący ciągle kościół stał. Parafia jako taka w 1711 r. była w zarządzie proboszcza z Zadusznik, który miał u siebie resztki paramentów liturgicznych z Ostrowitego. Jeżeli przyjeżdżał tu odprawiać, wszystko ze sobą przywoził. Wierni chodzili do sąsiednich parafii. Zdawano sobie wówczas sprawę, że dobrze byłoby kościół tamtejszy nie tyle remontować, co wystawić nowy, ale przerastało to możliwości współkolatorów Dąbrowskich²⁸⁰. Wizytator w 1711 r. mógł jedynie uwrażliwić proboszcza z Zadusznik, aby nie zapominał o wiernych parafii Ostrowite²⁸¹. Stan parafii nie uległ zmianie i w 1725 r.²⁸²

Lepsze czasy nastały, gdy zmienili się kolatorzy. W 1766 r. wieś Ostrowite należała do Gabriela Karwosieckiego. Pewnie ta rodzina stała za odbudowaniem świątyni, co miało nastąpić około 1750 r. Na polecenie dziedzica, którym miał być według tego, co zapisano w 1766 r. kanonik płocki Teofil Bromirski, miał go jednak zbudować użytkownik dóbr Ostrowite, niejaki Karski. Ponieważ ten nowy drewniany kościół jeszcze nie był konsekrowany, to jedynie przypomniano, że dawny nosił wezwanie św. Mateusza. Nie był jeszcze całkowicie urządzony, bo miał tylko jeden ołtarz z obrazem patrona. Jednak nadal nie było własnego proboszcza, a przecież do parafii należały Ostrowite, Ostrowitko, Szczepanki, Grabiny, Barany i Boguślny. Klucze od świątyni miał witrykus, Antoni Grzembkowicz²⁸³. Kiedy w dwa lata później,

²⁷⁷ MHDWł, [z. 23], s. 17, 83.

²⁷⁸ ADWł, ABKP. Wiz. 8(72), k. 26–26v.

²⁷⁹ ADWł, ABKP. Wiz. 13(74), s. 828–829

²⁸⁰ ADWł, ABKP. Wiz. 14(75), k. 299v–300.

²⁸¹ ADWł, ABKP. Wiz. 15(76), k. 46v–47v.

²⁸² ADWł, ABKP. Wiz. 19(80), k. 109v.

²⁸³ ADWł, ABKP. Wiz. 26(84), s. 241–242.

w 1778 r. był wizytowany dekanat bobrownicki, wizytator nie odwiedził go i nie spisał protokołu wizytacyjnego. Ale będąc w Zadusznikach zapisał, że parafia w Ostrowitem jest złączona z tą parafią. Natomiast dziedzice tamtejsi, mający prawa kolatorskie, zatrudniali kapelana z zakonu franciszkanów²⁸⁴. To była ostatnia wizytacja z czasów diecezji kujawsko-pomorskiej, której protokół się zachował.

Kolatorzy Karwosieccy pragnęli jednak wznowienia samodzielnej tu parafii. Pragnął tego Gabriel Antoni Karwosiecki i myśl tę podtrzymał jego syn, Tomasz, który w piśmie z 1814 r. do Konsystorza Włocławskiego zobowiązał się, że będzie utrzymanie tak dla proboszcza, jak i nawet dla organisty²⁸⁵. Ponieważ diecezją kujawsko-pomorską zarządzał wówczas w charakterze administratora biskup Łukasz Lewiński, przyjął to zapewnienie kolatora z Ostrowitego i jeszcze raz w obecności specjalnych komisarzy spisano w Ostrowitem warunki co do przyszłego zarządcy parafią²⁸⁶. Gdy wszystko zostało wyjaśnione, można było dać do Ostrowitego samodzielnego zarządcę.

Kiedy w 1818 r. parafia miała przejść do innej diecezji, podano, że zarządcą parafii Ostrowite był Anzelm Marciszewski²⁸⁷; znaczy to, że musiano w międzyczasie wznowić jej samodzielność. On też jest podany w schematyzmie diecezji płockiej z tegoż roku, a parafia w nowej sytuacji została zaliczona do dekanatu lipnowskiego diecezji płockiej²⁸⁸.

Dalsze więc jej dzieje, aż do 1925 r., z tą diecezją będą związane²⁸⁹. Bywało, że nie zawsze byli tu samodzielni zarządcy. Nieraz oddawano ją w zarząd sąsiedniego proboszcza. Na początku lat dziewięćdziesiątych postanowiono ostatecznie załatwić problem samodzielnej parafii²⁹⁰ i ostatecznie 22 maja/3 czerwca 1891 r. zarządcą w parafii Ostrowite został ksiądz Franciszek Kukuła, któremu, z rąk dotychczasowego zarządcy, proboszcza z Zadusznik, księdza Józefa Malanowskiego, przekazał parafię dziekan lipnowski, przy tej okazji spisując dokładnie protokół zdawczo odbiorczy²⁹¹. Ten proboszcz pozostawał tu tylko do 1893 r. i zastąpiony został przez księdza

²⁸⁴ ADWł, ABKP. Wiz. 28, s. 22.

²⁸⁵ ADWł, A. par. 1(1811–1911), k. 506.

²⁸⁶ Tamże, k. 9–19.

²⁸⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Pomorskiej” 1819, s. 6.

²⁸⁸ *Catalogi et elenchi universi cleri dioecesis plocensis*, t. 1, s. 147.

²⁸⁹ Wiele szczegółów zawierają wspomniane akta parafii Ostrowite, do wykorzystania dla piszącego pełną monografię tej parafii.

²⁹⁰ Korespondencję w tej sprawie zob. ADWł., A. par. 1, k. 90–100v.

²⁹¹ Tamże, k. 101–102v.

Ludwika Stangreckiego²⁹². Za niego parafia w 1896 r. liczyła 821 wiernych, obejmując wsie Grabiny, Krzyżówki, Ostrowite, Ostrowitko, Szczepanki oraz mniejsze osady Barany, Podkłokock, Rutki i Szczepanki Małe²⁹³.

Po jego odejściu nie zaraz dano samodzielne proboszcza. Ciągłe odzywały się głosy za przyłączeniem parafii do sąsiedniego Lipna, co jednak nie zadowalało parafian, czego dowodem są ich listy do biskupa płockiego²⁹⁴.

Proboszczem w 1907 r. został Stanisław Świtkiewicz. Za jego czasów odbyła się w 1911 r. wizytacja parafii przez biskupa płockiego Antoniego Juliana Nowowiejskiego, dzięki której można poznać w szczegółach stan ówczesny parafii²⁹⁵. Ksiądz Świtkiewicz sporządził na polecenie biskupa płockiego opis gospodarstwa parafialnego w Ostrowitem²⁹⁶. Ten proboszcz w 1818 r. był już w parafii Płonne²⁹⁷ i prawdopodobnie wówczas nie dano do Ostrowitego nowego proboszcza, bowiem w 1925 r. parafia ta wakowała, oddana pod opiekę proboszcza z Chełmicy²⁹⁸.

W 1925 r. parafia została włączona do diecezji wrocławskiej i jeszcze w tym samym roku decyzją biskupa Zdzitowieckiego odłączona od dekanatu lipnowskiego, a włączona do dekanatu wrocławskiego²⁹⁹, co jak się niebawem okaże, nie było na rękę późniejszemu zarządcy tej parafii, Jackowi Pomianowskiemu³⁰⁰. Aktualnie parafią zarządzał proboszcz z Chełmicy, ksiądz Bolesław Kocięcki, który znał ciągłe pragnienia parafian, aby był tu samodzielny proboszcz. Poprzednio biskup płocki uznał, że jest niemożliwe, aby tak mała parafia utrzymała kapłana³⁰¹.

Jednak w 1927 r. przyszedł do parafii ksiądz Jacek Pomianowski i wtedy sporządzono dokładny opis stanu świątyni i wszelkiego wyposażenia. Temu proboszczowi przyszło załatwiać trudną sprawę dużego kredytu, jaki obciążał parafię³⁰².

²⁹² Tamże, k. 107–108, 177.

²⁹³ „Schematyzm Diecezji Płockiej” 1896, s. 30.

²⁹⁴ ADWł, A. par. 1, k. 157–159v.

²⁹⁵ Tamże, k. 196–207.

²⁹⁶ ADWł, AKDWł. par. 158(1925–1938), k. 112–113. Jest to dołączona karta zawierająca sprawozdanie ks. Świtkiewicza.

²⁹⁷ „Schematyzm Diecezji Płockiej” 1925, s. 110.

²⁹⁸ Tamże, s. 43–44.

²⁹⁹ ADWł, AKDWł. par. 158, k. 1.

³⁰⁰ Tamże, k. 13.

³⁰¹ Tamże, k. 2.

³⁰² Tamże, k. 28n.

W 1933 r. ks. Pomianowski wyjechał z parafii i dziekan lipnowski sporządził spis *fundi instructi*, przekazując parafię nowemu administratorowi parafii³⁰³, którym był Franciszek Pluta, ale ten zmarł 1 czerwca 1933 r.³⁰⁴ Po nim nastąpił Józef Gołębiowski, któremu dziekan lipnowski przekazał parafię protokołem z dnia 8 lutego 1934 r.³⁰⁵ Jednakże już w 1937 r. nastąpiła kolejna zmiana i nowym administratorem parafii został dotychczasowy wikariusz z Zagórowa, Jan Jagiełło, któremu dziekan przekazał parafię 12 czerwca 1937 r.³⁰⁶ W 1938 r. w parafii działały Bractwo Opatrzności Bożej, Żywy Różaniec, Papieskie Dzieło Rozkrzewienia Wiary i Akcja Katolicka. Parafia liczyła w 1938 r. 1150 wiernych³⁰⁷.

Kiedy wybuchła druga wojna światowa, proboszcz z Ostrowitego najpierw został w październiku 1939 r. aresztowany i więziony w Toruniu, a następnie internowany na plebanii, gdzie mieszkał w latach 1940–1943. Aresztowany w 1944 r., osadzony w Stutthofie. Przeżył, można powiedzieć, uratowany cudem. Ale kościół był cały czas otwarty i przyjeżdżał tu kapłan z Lipna. Ale były restrykcje zabraniające mówienia kazań, spowiedania i jeżdżenia do chorych³⁰⁸.

Czasy powojenne można poznać z roczników diecezji włocławskiej z lat powojennych, do których odsyłamy. Parafia Ostrowite wprawdzie liczebnie jest stosunkowo niewielka, ale dosyć rozległa terytorialnie, dlatego w okresie powojennym, w 1988 r. na terenie parafii zbudowano murowaną kaplicę filialną we wsi Barany. Parafia ta należy aktualnie do dekanatu lipnowskiego³⁰⁹.

SUMIN

Ciekawa jest historia tego miejsca i parafii. Nad brzegiem jeziora tej nazwy znajduje się ślad grodziska. Możliwe, iż jego powstanie należy łączyć z Franciszkiem z Sumina, zwanym Schenka, dzięki któremu powstała tu

³⁰³ Tamże, k. 86.

³⁰⁴ *Zmarli*, KDWł, 28(1933), s. 181.

³⁰⁵ ADWł, AKDWł. par. 158, k. 87–91v.

³⁰⁶ Tamże, k. 104–109v.

³⁰⁷ RDWł 1938, s. 157–158.

³⁰⁸ Ankieta, t. 2, k. 22–24. Biogram ks. Jana Jagiełło zob. *Ks. Jan Jagiełło*, KDWł, 6(1978), s. 190–191.

³⁰⁹ *Diecezja włocławska 2000*, s. 391–393.

obronna siedziba z wieżą³¹⁰. Tenże bowiem Franciszek występuje w 1325 r. jako właściciel Sumina, który tamtejszy kościół i wieś dał zakonnikom, stróżom Bożego Grobu, zwanym w Polsce miechowitami, z racji swojej głównej placówki w Miechowie. W zamian za modlitwy za swojego ojca oddał im kościół z prawem patronatu, którego był kolatorem, oraz 12 łanów ziemi, po 1/2 miary żyta i tyleż owsa z łana w każdym roku tytułem mesznego, ponadto wolny wyrąb drewna, wspólne pastwisko i prawo połowu ryb. Fundator znał tych zakonników, ponieważ byli oni w niedalekim Górznie i Rypinie. Do Sumina zakonnicy przyszli prawdopodobnie z klasztoru w Górznie. Biskup płocki, tak jak erygował dla nich kościół w Górznie, podobnie musiał uczynić i w Suminie³¹¹. Dokument erekcji z tego roku został odpisany w protokole wizytacyjnym z 1764 r.³¹² Przyjmuje się więc, że data tego zapisu i fundacji świątyni jest też datą erekcji parafii. Wtedy też ufundowano tu murowaną świątynię, która przetrwała wieki.

Świątynię w Suminie możemy poznać dokładniej z opisu z około 1609 r. Był to kościół murowany, konsekrowany, pod wezwaniem św. Mikołaja, ale wymagał naprawy. Znajdowały się w nim dwa ołtarze, z nich wielki, ładnie urządzone, z wizerunkiem Chrystusa Ukrzyżowanego, a drugi miał wyobrażenie Rozesłania Apostołów. Wnętrze należycie urządzone, a więc ładne tabernakulum i chrzcielnica. Wystarczające wyposażenie w paramenty liturgiczne. Rektorem tej świątyni parafialnej był niejaki Gabriel, zakonnik. Musiała także działać szkoła, jeżeli miała swojego rektora, Pawła z Borkowa³¹³.

Nie znamy dokładniej dziejów tej parafii aż do 1694 r. Wieś ta stanowiła wówczas własność Pawła Sierakowskiego, kasztelana dobrzyńskiego. Kościół tamtejszy, murowany, fundowany przez zakonników bożogrobców z Miechowa. Przy nim znajdowała się prepozytura tychże zakonników. Podczas wojen szwedzkich została ona zniszczona, tak iż bożogrobcy opuścili Sumin. Stosunkowo niedawno wrócił tu jeden z zakonników, ale nie mając gdzie się zatrzymać, zgodził się na objęcie prepozytury szpitala

---

³¹⁰ ADPŁ, AV 269, k. 277–277v; Kajzer, Horonziak, *Budownictwo obronne ziemi dobrzyńskiej*, s. 206–210.

³¹¹ Br. Ch[lebowski], *Sumin*, w: SGKP, t. 11, s. 585; Patykiewicz, *Dzieje parafii Dobrzejewice na tle przeszłości Ziemi Dobrzyńskiej*, s. 48. Kserokopia dokumentu erekcyjnego parafii, ale bez podania źródła, jako karta luźna w aktach parafii Sumin – zob. ADWŁ, A. par. 2(1837–1909).

³¹² ADPŁ, AV 269, k. 277–277v.

³¹³ ADPŁ, AV 6, k. 293v–295v; k. 321v–322v.

w Rypinie. Zaś kasztelan rypiński przyrzekł, że odbuduje zabudowania dawnej prepozytury. To, co pozostało z wyposażenia opuszczonego kościoła sumińskiego, przechowywano na dworze w Rypinie. Zakrystia murowana i cały kościół potrzebował też naprawy. Pozostało uposażenie, jakie dawniej było w posiadaniu bożogrobców³¹⁴. Później, w 1725 r. właścicielem Sumina i kolatorem był Jakub Sierakowski. Za niego kościół był już wyremontowany, kryty dachówką, otoczony cmentarzem ogrodzonym drągami. Jednak w świątyni nie przechowywano Najświętszego Sakramentu, zaś niektóre cenniejsze paramenty liturgiczne miały znajdować się na przechowaniu u proboszcza parafii Słupia³¹⁵.

Ale nie od razu dawni gospodarze wrócili do Sumina, chociaż pozostał tu stary kościół. Zdarzały się więc nieraz dłuższe okresy, kiedy parafia ta była pozbawiona własnego proboszcza, chociaż miechowici o niej, jak to wyżej zaznaczono, nie zapomnieli. I tak w 1738 r. opiekę nad nią miał proboszcz z Kikoła. A przecież w Suminie była murowana świątynia, z kaplicą także murowaną. Dzwonnica z trzema dzwonami. Nosiła wezwanie Świętego Krzyża. Było także wystarczające uposażenie³¹⁶.

W 1745 r. miał miejsce pożar kościoła w Suminie. Kiedy w 1775 r. lustrowano parafię Sumin, świątynia była jednonawowa, bez wyodrębnionego prezbiterium, murowana z zakrystią. Kruchta przy głównym wejściu drewniana. Pamiętano, że kościół był fundowany przez Franciszka Schenka, dziedzica Sumina i Konotopia i oddany bożogrobcom. Kiedy świątynia spaliła się w 1745 r., zniszczeniu uległy także i stare dokumenty. Kajetan Skowroński, kustosz generalny zakonu bożogrobców postarał się o ich odtworzenie w 1749 r. Ponadto odpis erekcji pod datą 1325 r. znajduje się w księdze Samuela Nakielskiego, bożogrobca, opisującego dzieje swojego zakonu, a tekst w cytowanej wizytacji został przytoczony. Kościół sumiński był należycie wyposażony i dobrze uposażony. Proboszczem był Kazimierz Pieczyński, zakonnik z Miechowa, ustanowiony tu w 1762 r. Sam sprawował duszpasterstwo³¹⁷.

Ciekawych rzeczy dowiadujemy się z zapisu wizytacyjnego z 1764 r. Parafii nadal służyła stara murowana świątynia, budowana jeszcze dla

³¹⁴ ADPł, AV 47, s. 1188.

³¹⁵ ADPł, AV 257, k. 30–30v. Prawdopodobnie chodzi o parafię Słupia, niedaleko Płocka położoną.

³¹⁶ ADPł, AV 261, k. 206–206v.

³¹⁷ ADPł, AV 285, k. 75–83; *Ziemia Dobrzyńska* [dekanat lipnowski, dobrzyński, rypiński, golubio-dulski i górznieński], s. 256–267.

zakonników, Stróżów Bożego Grobu z Miechowa. Pamiętano, że świątynia i wszystkie zabudowania prepozytury sumińskiej doznały poważnych szkód podczas potopu szwedzkiego, co spowodowało, że zakonnicy tę placówkę opuścili. Wyjaśnia to cytowany odpis protokołu wizytacyjnego z 1694 r. Otóż według przytoczonego fragmentu tego protokołu, świątynia tamtejsza i całe zabudowania prepozytury spłonęły podczas wojen szwedzkich, tak iż właściwie przestały istnieć. Około 1693 r. przybył tu jeden z bożogrobców, ale nie mając gdzie zamieszkać, przyjął prepozyturę szpitala w Rypinie, w zamian za co kasztelan rypiński zobowiązał się do odbudowania domu dla prepozyta w Suminie i został on zbudowany, ale jeszcze bez dachu i innego wyposażenia. W tym czasie wszelkie paramenta kościelne i klucze od świątyni znajdowały się w Rypinie³¹⁸. Jaki był stan aktualny, podała wizytacja z 1764 r. Był tam bardzo stary kościół murowany, pod wezwaniem Znalezienia Świętego Krzyża. Rektorem kościoła i proboszczem parafii był aktualnie zakonnik miechowita, Kazimierz Pieczyński, prezentowany przez przełożonych zakonu w 1760 r., a ustanowiony przez władzę diecezjalną w 1762 r. i sprawujący nabożeństwa parafialne. Opisano stan świątyni, jej wyposażenia oraz uposażenia³¹⁹.

Współwłaścicielami Sumina byli od XV w. Sumińscy, zaś w XIX w. wieś ta znalazła się w posiadaniu znanej w ziemi dobrzyńskiej i bogatej rodziny Zielińskich, a od 1899 r. przeszła w ręce Feliksa Prądzyńskiego i Juliana Tyszki³²⁰. Bożogrobcy byli tu do kasaty w 1819 r., gdy wprowadzający w życie postanowienie bulli *Ex imposita nobis* arcybiskup warszawski, Franciszek Skarbek Malczewski, zniósł większość bogatych opactw i klasztorów. Możliwe, iż od początku był tu wspomniany wyżej niewielki murowany kościół, który miano odbudować od fundamentów w 1888 r., ale ostatecznie tych zamiarów nie zrealizowano³²¹.

Kiedy wizytowano parafię w 1838 r., był tu kościół murowany, niedawno naprawiany, w dobrym znajdujący się stanie. Osobnego cmentarza grzebalnego jeszcze nie było. Proboszczem był Kazimierz Brudzyński, mający lat 68, od 40 lat przy tej parafii³²². Następne lustracje parafii przedstawiają

³¹⁸ ADPł, AV 269, k. 277v.

³¹⁹ Tamże, k. 278–281v.

³²⁰ Błachowska, Kuczkowska, Kuczkowski, *Kikół i okolice na tle dziejów ziemi dobrzyńskiej*.

³²¹ Ch[lebowski], *Sumin*, s. 585; Krajewski, Mietz, *Zabytki ziemi dobrzyńskiej*, s. 169–170.

³²² ADWł, A. par. 2, k. 1–2v.

opisy parafii w wieku XIX. Ostatecznie okazała się konieczność odbudowy starej świątyni, czego dokonano przy końcu tego wieku.

Tej przebudowy dokonano w 1890 r. staraniem ks. Józefa Linkiewicza, wikariusza, a dokończono za Karola Świerkowskiego w latach 1896–1899, ze wtórnym użyciem dawnych materiałów. Nosi wezwanie Świętego Krzyża i św. Mikołaja. Proboszczem od 1910 r. został Teofil Kowalski³²³.

Proboszcz parafii Sumin przez czas pewien zarządzał parafią Wola, gdzie świątynia ze starości uległa zniszczeniu. Tymczasem w Trutowie, na terenie parafii, znajdował się poklasztorny kościół. Ponieważ brakowało kapłana na miejscu, stąd mieszkańcy parafii Wola w grudniu 1925 r. prosili biskupa, aby albo proboszcz z Sumina zamieszkał w Trutowie, albo dano nowego, samodzielnego duszpasterza. Swoją prośbę poparli osobistymi podpisami³²⁴. Naturalnie taka prośba nie mogła zostać spełniona.

Proboszczem sumińskim był wówczas Józef Markowski, który odszedł z parafii w 1927 r., a na jego miejsce przyszedł Franciszek Pluta. Sporządzono wówczas bardzo dokładny opis parafii i jej świątyni³²⁵. Odszedł z parafii w 1933 r., a jego następcą został Wojciech Krupop³²⁶. Tego proboszcza zastała tu wojna światowa. Aresztowany, szczęśliwie przeżył obóz koncentracyjny w Dachau³²⁷.

Aktualnie parafia ta obejmuje wsie Sumin, Kiełpiny, Makowiska, Jankowo i Trzebiegoszcz. We wsi Makowiska jest kościół filialny, dawny zbór protestancki, dzierzawiony przez parafię. Należy do dekanatu czernikowskiego³²⁸.

SZPETAL GÓRNY³²⁹

Miejscowość i parafia w początkowych swoich dziejach powiązana nierozłącznie z Włocławkiem. Najpierw z racji istniejącego tu przytułku, czyli szpitala, od czego wzięła swoją nazwę. Potem miejsce klasztoru benedyktynów, cystersów czy wreszcie parafii, o którą, jak to w swoim miejscu

³²³ ADWł, A. par. 2, k. 2–9. Jest tu szczegółowy opis świątyni i parafii; KZSP, t. 11, z. 9, s. 59–60.

³²⁴ ADWł, AKDWł. par. 197(1909–1939), k. 18–19.

³²⁵ Tamże, k. 22–28.

³²⁶ Tamże, k. 51.

³²⁷ J. O[święcimski], *Ks. Wojciech Krupop*, KDWł, 62(1979), s. 96.

³²⁸ *Diecezja włocławska 2000*, s. 192–194.

³²⁹ O parafii tej zob. Kujawski, *Parafie. Arch. wł.*, s. 362–370.

mówiliśmy, toczył się spór między diecezjami płocką a włocławską, wygrany przez stronę włocławską. Okręg, jaki obejmowała ta parafia był tak duży, że z niej potem wyłoniły się parafie w Chełmicy, Ostrowitem i Zadusznikach. Stąd można mówić o Szpetalu o okresie przedcysterskim, czyli do czasu fundacji tam opactwa cysterskiego, następnie o parafii w czasie, kiedy jej ośrodkiem był kościół leżący nad Wisłą, tam gdzie dawniej była siedziba opactwa, i o szpetalskiej parafii w czasie, kiedy ośrodkiem jej w XIX w. stał się Szpetal Górny. Ponadto wspomnieć należy o okresie, kiedy tak zwany Szpetal Dolny został włączony administracyjnie do miasta Włocławska, a w okresie po drugiej wojnie światowej także do nowej parafii katedralnej we Włocławku, aby w końcu stać się ośrodkiem nowej samodzielnej parafii na Zawisłu.

Początków osadnictwa na tym brzegu Wisły upatrywać należy jeszcze w zamierzchłej przeszłości, a jednym z powodów był zapewne od dawna tu wykorzystywany bród przydatny do przekroczenia rzeki. A gdy Włocławek stał się siedzibą biskupa, możliwe, iż jedną z jego trosk stanowiło zapewnienie bezpieczeństwa podróżnym i danie im schronienia. A takie miejsca nazywano od słowa łacińskiego *hospital*, szpitalami. Dlatego powstanie na przeciwnym brzegu rzeki takiego przytułku, pod wezwaniem św. Gotarda, przypisuje się biskupom z Włocławka, a nawet przyjmuje się, że mogli oni oddać go pod opiekę zakonowi benedyktyńskiemu. Taką możliwość przyjmują badający przeszłość Szpetala ksiądz Józef Nowacki³³⁰ i Stella Maria Szacherska³³¹.

Ponieważ zakon benedyktyński nie miał szczególnego charyzmatu opieki nad podróżnymi, a zwłaszcza nad chorymi, prawdopodobnie opuścił to miejsce, a opiekę nad miejscem mogli przejąć duchowni diecezjalni. Zdaje się potwierdzać to, że w 1258 r. występuje niejaki *Mesco, prepositus sancti Gothardi*, który nie jest raczej proboszczem w Szpetalu. Mógł to być nawet przedstawiciel zakonu benedyktynów³³².

Drugi okres dziejów tego miejsca to czas, gdy na to miejsce przyszli zakonnicy cystersi, którzy najprawdopodobniej za radą biskupa włocławskiego, Michała, otrzymali w ziemi dobrzyńskiej wielkie majątki od komesa Boguszy Mieczysławowica. Mogło to nastąpić około roku 1232³³³. Niespo-

³³⁰ Nowacki, *Opactwo św. Gotarda w Szpetalu pod Włocławkiem*.

³³¹ S.M. Szacherska, *Opactwo cysterskie w Szpetalu a misja pruska*, Warszawa 1960.

³³² Tamże, s. 14–15.

³³³ Tamże, s. 15–21.

kojne to jednak były lata posługiwania zakonników, którzy byli narażeni na niebezpieczeństwo najazdów pogańskich Prusów³³⁴. Nie wdając się już w skomplikowane dzieje opactwa szpetalskiego, ważne dla nas jest wiedzieć, że w 1358 r. ostatecznie Szpetal przestał być jego miejscem³³⁵. Ale co potem?

Bez wątpienia zakonnicy jakąś działalność duszpasterską prowadzić musieli. Nie mamy do tego żadnych źródeł. Jednak organizacja duszpasterstwa musiała tu być na wzór parafii, bowiem to także o parafię w Szpetalu w 1321 r. toczył się spór biskupa włocławskiego Gerwarda z biskupem plockim Florianem, rozstrzygnięty na korzyść diecezji włocławskiej³³⁶. Zatem istniała tu parafia, ostatecznie przejęta przez duchownych z Włocławka. Była to obszerna parafia, obejmująca dużą część terenów zawiślańskich, z której wyłonią się później trzy samodzielne parafie, mianowicie w Zadusznikach, Ostrowitem i Chełmicy³³⁷.

Gdy cystersi odeszli, a pozostał bliżej nam nieznan zespół poklasztorny ze świątynią, musieli opiekę nad nią przejąć księża diecezjalni. Prawo patronatu przeszło wówczas na nowych właścicieli szlacheckich³³⁸. Parafia, jak to wspomniano wyżej, była obszerna i w 1321 r. należały do niej, oprócz Szpetala, wsie Bogucin, Chełmica, Krojczyn, Krępiny, Kulin, Kurowo, Łochocin, Oleszno, Popowo, Rachcin, Radomice, Ostrowite, Wichowo, Witoszyn, Suszyce, Zarzeczewo i Zaduszniki³³⁹.

Wieś Szpetal dzieliła się Większy i Mały, nieraz mówiono o części Duchownej i części Szlacheckiej, ale ostatecznie ustaliło się określenie Szpetal Dolny i Szpetal Górny³⁴⁰. O części duchownej zaś mówiono dlatego, że wikariusze katedry włocławskiej weszli w posiadanie części tej wsi³⁴¹. Właścicielami drugiej części Szpetala stała się rodzina Chodowskich. To stało się powodem, że prawo patronatu było wykonywane przemiennie, dlatego nieraz nie było stałego proboszcza, co powodowało, że i uposażenie parafii wydawane było na grabież kolatorów szlacheckich, zwłaszcza gdy hołdowali oni innowierstwu. W 1577 r. parafia nie miała stałego proboszcza, a jedynie wikariusz, Waclaw z Włocławka, przybywał tu tylko w dni niedzielne i świą-

³³⁴ Tamże, s. 88.

³³⁵ Tamże, s. 119.

³³⁶ Librowski, *Wizytacje*, ABMK, 8(1964), s. 28.

³³⁷ O nich jest mowa na swoim miejscu.

³³⁸ MHDWL, [z. 1], s. 8.

³³⁹ KDP, t. 2, cz. 1, s. 232.

³⁴⁰ S. Chodyński, *Wikariusze katedry włocławskiej*, Włocławek 1912, s. 130.

³⁴¹ Szacherska, *Opactwo cysterskie w Szpetalu*, s. 130–131.

teczne, aby odprawić msze, otrzymując za to okazyjne wynagrodzenia³⁴². Zdaje się, że tenże Waclaw został niebawem proboszczem, ale w 1582 r. pisał się Waclaw z Chocenia. Praca jego nie była łatwa, ponieważ w Szpetalu nie było ani mieszkania, ani dziesięcin, ani innego uposażenia, a utrzymywał się z dobrowolnej jałmużny. Przyczynę tego należy upatrywać w tym, że ówczesny kolator Wojciech Chodowski był innowiercą. Pewnie z powodu innowierstwa kolatorów kościoł w Szpetalu był swego czasu sprofanowany i dopiero dzięki biskupowi Stanisławowi Karnkowskiemu został odzyskany dla katolików. W 1582 r. prawo kolatorskie należało do Waclawa, Alberta, Jana i Mikołaja Chodowskich. Dokładnej wiadomości, jak wyglądała świątynia, nie posiadamy. Miała jednak dobry dach. Cmentarz był dobrze ogrodzony. Nie było ksiąg liturgicznych, ale proboszcz używał własnych. Parafia obejmowała wsie Witoszyn, Rachcin, Bogucin, Fabianki, Łuskowo, Chełmica Mała, Skórzno, Szpetal Dolny, Zarzeczewo, Kulin i Suszyce³⁴³.

Jak to podano w 1594 r., prawo patronatu w połowie należało do Chodowskich, w połowie do wikariuszy wrocławskich i oni aktualnie z tego prawa skorzystali. Niestety i teraz zarządca parafią, Tomasz z Chudzewa, jednocześnie mansjonarz wrocławski, nie rezydował w parafii, a jedynie w niedziele i święta przybywał tu, odprawiał msze i głosił kazania. Kościół nosił wezwanie św. Gotarda, a więc ciągle to samo, co za czasów cysterskich. Wymagał jednak naprawy, ale niedawno miał dany nowy dach z darowizny Mikołaja Witowskiego. Tabernakulum drewniane gdzie przechowywano Najświętszy Sakrament. Uposażenie proboszcza w dużej mierze było opalone i zawłaszczone przez Chodowskich. Na terenie parafii ciągle nie brakowało innowierców, a byli nimi Jerzy Chełmicki, Filip Zakrzewski oraz Waclaw i Mikołaj Chodowscy³⁴⁴.

W 1596 r. zarządcą parafii był Waclaw Drewno, który w parafii rezydował. Prawo patronatu mieli Waclaw, Jan i Mikołaj Chodowscy, właściciele połowy Szpetala, i wikariusze wrocławscy, do których druga część tej wsi należała. Kościół drewniany, konsekrowany, ale nie wiadomo kiedy. Stan świątyni nie był należyty, ponieważ dach przeciekał, a w ścianach było pełno rys. Zwłaszcza zniszczona była dzwonnica, a także wejście do świątyni. Wewnątrz dwa ołtarze. Wielki, konsekrowany, z obrazem, ale nie podano jego treści, sprawionym przez młynarza z Zarzeczewa, który sprawił tak-

³⁴² MHDWl, [z. 17], s. 90.

³⁴³ MHDWl, [z. 19], s. 69, 122.

³⁴⁴ MHDWl, [z. 23], s. 15–16.

że dwa świeczniki o wartości 30 florenów. Nie podano także wezwania ołtarza bocznego. Tabernakulum czyste i dobrze zamykane. Niestety duszpasterstwo było zaniedbane, bo odprawiano tylko w niedziele i święta. Na uposażenie mieli proboszczowie dwa łany ziemi w Szpetalu Górnym, z zapisu z roku 1498 dokonanego przez podczaszego brzeskiego Marcina ze Szpetala, oraz prawo wyrębu drewna potrzebnego do budowy i na opał. Z tego uposażenia korzystał jeszcze dawniejszy proboszcz imieniem Ignacy, ale po jego śmierci, około czterdziestu lat temu, zawłaszczyli to Chodowscy. Wyposażenie w paramenta liturgiczne było skromne, z czego kielich srebrny był przechowywany u witykusów, ale nie podano ich imion. Oni też starali się o wino i wosk. Nie było przytułku, a pięciu ubogich żyło z jałmużny. Nie było także żadnego bractwa. Nie brakowało też w parafii innowierców. Parafianie spowiadali się na Wielkanoc, ale nie wszyscy u własnego proboszcza, część w Chełmicy Wielkiej, część, zwłaszcza przedstawiciele szlachty, we Włocławku³⁴⁵. Widać z powyższego, że stan parafii, tak moralny, jak i materialny nie był dobry, chociaż to przecież wikariusze katedry włocławskiej powinni się o niego troszczyć.

Z 1626 r., gdy parafia szpetalska należała do dekanatu nieszawskiego, mamy jedynie szczegółowy inwentarz i uposażenie³⁴⁶. Później, gdy przyszedł w 1634 r. do diecezji parafie w Dobrzejewicach, Ciechocinie i Nowogrodzie, utworzono zawiślański dekanat w Bobrownikach i wtedy parafia Szpetal została do niego włączona. W 1639 r. parafii nadal służył stary drewniany kościół pod wezwaniem św. Gotarda, patronatu wikariuszy włocławskich i miejscowej szlachty. Ostatnio, staraniem proboszcza, niejakiego Stanisława, był znacznie poprawiony. Ołtarz wielki miał obraz Ukrzyżowanego. Przy kościele znajdowała się murowana kaplica, z ołtarzem, ale znacznie zniszczona. Ponadto były jeszcze trzy ołtarze boczne, bliżej nieopisane. Wizytujący wówczas parafię archidiakon włocławski Sebastian Grotkowski podał, że najczęściej parafia ta nie miała własnego proboszcza, a byli tu zarządcy tymczasowi, często się zmieniający, co nie było dobre. Przez czas dłuższy był tu zarządcą Jan ze Szpetala, dbający bardziej o parafię, ale i on rezydował we Włocławku, a po jego śmierci ktoś inny miał zarząd, ale wizytator nie podał jego imienia³⁴⁷.

Jak wyglądała parafia po nawałnicy szwedzkiej, nie wiemy. Doczekała się jednak swojego dobroczyńcy, którym okazał się archidiakon włocławski,

³⁴⁵ MHDWI, [z. 21], s. 210–213.

³⁴⁶ ADWł, ABKP. Wiz.8(72), k. 31–33.

³⁴⁷ ADWł, ABKP. Wiz. 13(74), s. 829–836.

Tomasz Niemierza³⁴⁸, który własnym sumptem zbudował w Szpetalu nową drewnianą świątynię, ale na fundamencie murowanym. Stało się to przed 1693 r., bo wówczas ten fundator zmarł. Ale z tego tytułu jemu i jego następcom, archidiakonom, przyznano prawo patronatu³⁴⁹.

W 1711 r., kiedy wizytowano tę parafię, użyto nazwy Szpetal Dolny, bo tu nadal był kościół. Ta nowa świątynia była nadal pod wezwaniem św. Gotarda. Zakrystia drewniana i służąca za dzwonnice wieża oraz sygnaturka. Ołtarz wielki z obrazem Chrystusa Ukrzyżowanego i obrazem Matki Boskiej. Jeden z ołtarzy bocznych także z obrazem Matki Boskiej, a drugi miał św. Annę za patronkę. Parafią zarządzał wówczas Jan Ziemkiewicz, jeden z wikariuszy włocławskich. Ponieważ znajdujące się w Szpetalu Górnym gospodarstwo plebańskie, zwane folwarkiem albo siedliskiem, spaliło się, nie odbudowano go, a następnie posiadłość tę w 1702 r. zamieniono na inną. Parafia była już dosyć ludna, bo do sakramentów wielkanocnych było zobowiązanych około 600 osób³⁵⁰.

W zarządzeniu powizytacyjnym zrobiono słuszną uwagę, aby zarządzający parafią rezydował zawsze na miejscu, bowiem w Włocławka nie zawsze można było dostać się na drugi brzeg. Ponieważ beneficjum parafialne było dzierżawione, dlatego nie prezentowano stałego proboszcza. Wizytator zwrócił też uwagę na to, aby umowa dzierżawna była odnawiana corocznie, celem uniknięcia niebezpieczeństwa przejścia uposażenia beneficjalnego w ręce prywatne³⁵¹.

Zdaje się, że nie wzięto sobie do serca tego ostatniego polecenia. Bowiem w 1725 r., gdy był tu proboszcz Ludwik Rudawski, nadal na miejscu nie rezydował. Parafia natomiast obejmowała wsie: Szpetal Górny, Szpetal Dolny, Witoszyn, Witoskie Rybaki z Kępą, Rachcin z Kępą, Bogucin, Fabianki, Chełmica Mała, Skórzno, Miechowo, Jaworek, młyn Płaczek, Zarzeczewo, Kulin z wyspą, Suszyce, Łochocin i Luskowo. Ponieważ podczas tej lustracji parafii nie było na miejscu proboszcza, dlatego nie wydano dekretu reformacyjnego³⁵².

Nie wiadomo dlaczego ksiądz S. Chodyński podał, jakby w 1743 r. kapituła miała wystawić w Szpetalu nową świątynię, co więcej dodał nawet, że

---

³⁴⁸ Biogram tego archidiakona zob. S. Chodyński, *Katalog prałatów i kanoników włocławskich*, [Włocławek 1914], s. 665–667 (rkps w ADWł).

³⁴⁹ ADWł, ABKP. Wiz. 14(75), k. 304v; Chodyński, *Wikariusze katedry włocławskiej*, s. 134–135.

³⁵⁰ ADWł, ABKP. Wiz. 14(75), k. 303v–306v.

³⁵¹ ADWł, ABKP. Wiz. 15(76), k. 47v–48.

³⁵² ADWł, ABKP. Wiz. 19(80), k. 106v–107v.

stało się to sumptem ówczesnego archidiakona, Stefana Dunina. Powodem tej budowy miała być albo nietrwałość świątyni zbudowanej przez archidiakona Niemierzę, albo jej pożar³⁵³.

Bardziej prawdopodobna jest jednak wiadomość zapisana podczas wizytacji w 1766 r., która informuje, że niedawno świątynia w Szpetalu została poddana naprawie na koszt kapituły. Wprawdzie prawo patronatu przynależało do Józefa Leona Rutkowskiego, ale ten scedował je na rzecz Konsystorza Generalnego we Włocławku. Niestety i w tym czasie nie było tu stałego proboszcza, a zarząd sprawował dziekan z Bobrownik, Michał Dudziński, który jednak zatrudnił tu zakonnika, franciszkanina z Dobrzyń nad Wisłą, nazwiskiem Janowicz. Ten okazał się gorliwym i wystarczająco dbałym o parafię. A ta liczyła ogółem 862 wiernych, z czego spowiadających się było 668 osób. W roku 1765 ochrzczono 40 dzieci, pobłogosławiono siedem par małżeńskich i zmarło 40 osób. Na terenie parafii mieszkało już około 120 luteran³⁵⁴.

W 1776 r. przyszedł do parafii proboszcz Jakub Pilichowski, który osobiście sprawował duszpasterstwo. Prawo patronatu tym razem należało do Faustyny z Zielińskich, wdowy po Józefie Leonie Rutkowskim, obecnie Wesselowej, czyli powróciło do miejscowych dziedziców³⁵⁵. Obraz parafii nie uległ zmianie, kiedy wizytowano ją w 1779 r.³⁵⁶

Niestety była to ostatnia wizytacja, której protokół się zachował. A tymczasem w 1806 r. pożar strawił świątynię szpetalską i był to właściwie koniec lokalizacji parafii w Szpetalu Dolnym. O odbudowanie kościoła parafialnego zadbał ówczesny kolator, Marian Rutkowski, który w 1808 r. zbudował nową świątynię, ale już w Szpetalu Górnym, która została konsekrowana w 1815 r. przez sufragana włocławskiego, Feliksa Lewińskiego, a nadano jej wezwanie św. Józefa³⁵⁷.

Rok 1818 przyniósł zmiany w organizacji kościelnej na ziemiach polskich i parafia ta, mocą bulli *Ex imposita nobis*, znalazła się w diecezji płockiej.

Parafia w nowej sytuacji znalazła się w dekanacie dobrzyńskim i dziekan tego dekanatu wizytował ją w 1838 r. Kościół tamtejszy, murowany,

³⁵³ Chodyński, *Wikariusze katedry włocławskiej*, s. 135.

³⁵⁴ ADWł, ABKP. Wiz. 26(84), k. 193–200.

³⁵⁵ ADWł, ABKP. Wiz. 28, k. 13–14v.

³⁵⁶ ADWł, ABKP. Wiz. 37, k. 96–108v.

³⁵⁷ ADWł, AKDWł. par. 199(1909–1939), k. 2–2v; Chodyński, *Wikariusze katedry włocławskiej*, s. 135; Rutkowsy pozostali właścicielami Szpetala do drugiej wojny światowej – zob. Gałkowski, *Ziemia w Ziemi Dobrzyńskiej*, s. 350.

pod wezwaniem św. Józefa, wprawdzie jeszcze niezbyt stary, wymagał pewnych napraw. Prawo patronatu należało do miejscowego dziedzica. Odpusty obchodzono z racji święta św. Józefa, św. Walentego, św. Barbary i 40-godzinnego nabożeństwa. Oprócz cmentarza przykościelnego, znajdowała się też osobny cmentarz dla chowania ciał zmarłych. Proboszczem był wówczas niejaki Walenty Orbaczewski. Działało bractwo św. Walentego i św. Barbary³⁵⁸. Później miejsce tych bractw zajęło bractwo Miłosierdzia. Następne wizytacje parafii przez dziekana odbyły się w 1839 r., oraz w latach 1840, 1842 i 1843³⁵⁹. Trzeba przyznać, że dziekani dobrzyńscy byli gorliwi w odwiedzaniu parafii swojego dekanatu. Niekiedy, zwłaszcza przy przekazywaniu parafii nowym proboszczom, sporządzali bardzo drobiazgowy spis własności kościelnej, stanu zabudowań kościelnych i uposażenia parafii, jak to uczynił dziekan dobrzyński w 1846 r.³⁶⁰, a także dziekani późniejsi, dzięki czemu piszący monografię parafii mógłby dokładnie przedstawić jej stan w połowie wieku XIX.

O tym, jak układały się wzajemne stosunki pomiędzy proboszczem parafii, na nowym miejscu usytuowanej, a kolatorami Rutkowskimi, a także wiele danych szczegółowych, zwłaszcza odnoszących się do spraw gospodarczych parafii, zawierają akta parafii Szpetal Górny³⁶¹. Wydaje się, że w tym czasie nie zawsze w parafii szpetalskiej byli gorliwi kapłani, a przede wszystkim nieumiejący sobie poradzić ze sprawami gospodarczymi, stąd częste uwagi tak Konsystorza Generalnego z Płocka, jak i organów administracji państwowej. Dużą rolę odgrywały wówczas dozory kościelne, często dokonując opisu świątyni i zabudowań plebańskich. Opis taki sporządzono w 1866 r. Świątynia w Szpetalu Górnym była murowana, kryta dachówką. Jednak w kilku miejscach ściany były zarysowane. Na wieży blacha, którą była pokryta, w wielu miejscach zniszczona. W kruchcie i zakrystii zniszczone podłogi. Kolator na krótko przed 1866 r. wystawił kaplicę, znajdującą się w dobrym stanie. Plebania wystawiona na sposób pruskiego muru, też wymagała naprawy. Dozór kościelny wyraził dnia 6/18 września zaniepokojenie stanem materialnym świątyni. On też w ówczesnej sytuacji zajmował się głównymi remontami obiektów parafialnych³⁶².

³⁵⁸ ADWł, A. par. 3(1837–1903), k. 7–9v.

³⁵⁹ Tamże, k. 12–23v.

³⁶⁰ Tamże, k. 48–53v.

³⁶¹ Zob. ADWł, A. par. 1(1808–1838).

³⁶² ADWł, A. par. 2(1864–1873). Są to właściwie akta prowadzone przez Dozór Kościelny w parafii Szpetal.

Stan taki trwał do 1925 r., czyli do nowej organizacji kościelnej w odrodzonej Polsce. Losy parafii możemy poznać dzięki zachowanym tzw. aktom parafii Szpetal Górny, które po 1925 r. zostały przekazane z Płocka do Włocławka. A duszpasterzy szpetalskich okresu płockiego można poznać ze schematyzmów tejże diecezji. Nie wchodząc w szczegóły, stwierdzić należy, że kościół wystawiony w 1808 r. przetrwał. Jego dokładny opis zawdzięczamy wizytacji kanonicznej, jaką przeprowadził w sierpniu 1910 r. biskup płocki Antoni Julian Nowowiejski, przed którą ówczesny proboszcz Antoni Gutkowski odpowiedział na bardzo szczegółowy kwestionariusz. Parafia była zadbaną, co napisał w swoim protokole biskup wizytator, czyniąc tylko uwagę, aby w wielkim ołtarzu przywrócić obraz patrona parafii, św. Józefa³⁶³. Kolejna wizytacja biskupa płockiego odbyła się w 1922 r.³⁶⁴ Była to już ostatnia wizytacja biskupa płockiego, bowiem od 1925 r. parafia Szpetal została bullą *Vixdum Poloniae unitas* ponownie włączona do diecezji włocławskiej. Proboszczem był tam wówczas ksiądz Ignacy Charszewski. W sytuacji, że parafia ta znajdowała się w bezpośrednim sąsiedztwie Włocławka, została jeszcze w 1925 r. wyłączona z dekanatu lipnowskiego, a włączona do dekanatu włocławskiego³⁶⁵.

Powstał problem, kiedy w 1928 r., po otwarciu stałego mostu na Wiśle, administracyjnie włączono Szpetal Dolny do miasta Włocławka i wielu jego mieszkańców udawało się tam na nabożeństwa. Zaistniała też wątpliwość, czy proboszcz ze Szpetala ma być też dla nich urzędnikiem stanu cywilnego. Jak się zachować, pytał o to Kurię Diecezjalną we Włocławku w dniu z 15 września 1928 r. proboszcz Charszewski³⁶⁶. W odpowiedzi wikariusz generalny biskup Wojciech Owczarek podał, że jeszcze tego roku ma być tam utworzona filia, zapewne parafii włocławskiej św. Jana³⁶⁷. Ale to się nie stało. Ponieważ ksiądz Charszewski był bardzo związany z diecezją płocką, postanowił do niej powrócić i w 1933 r. ekskardynował się z diecezji włocławskiej, przekazując parafię następcy, księdzu Jackowi Pomianowskiemu³⁶⁸.

Parafia ponownie została włączona do dekanatu lipnowskiego i w 1938 r., gdy nadal jej proboszczem był ks. Jacek Pomianowski, liczyła 2924 wier-

³⁶³ ADWł, AKDWł. par. 199, k. 2–14v.

³⁶⁴ Tamże, k. 15–20v.

³⁶⁵ Tamże, k. 21.

³⁶⁶ Tamże, k. 33–34.

³⁶⁷ Tamże, k. 34v.

³⁶⁸ Tamże, k. 60–61v – protokół tradycyjny spisany 19 lutego 1933 r.

nych. Działy w niej Bractwo Miłosierdzia, Trzeci Zakon św. Franciszka, Żywy Różaniec i Akcja Katolicka. A do parafii należały wsie: Bogucin, Borek, Fabianki wieś, Ignackowo, Krępiny, Krzyżówki Boguckie, Kulin Stary, Kulin Nowy (Urszulewo), Marianki, Mostówka, Oleszno, Osiek Bogucki, Płaczek, Romanowo, Rumunki Boguckie, Rumunki Fabiańskie, Rumunki Witoszyńskie, Turkowice, Skórzno, Suszyce, Szpetal Dolny, Szpetal Górny, Uniechowo, Waleskie, Wilczeniec, Witoszyn, Zarzeczewo i Zofijka³⁶⁹.

Kiedy wybuchła druga wojna światowa, z dniem 22 października 1939 r. władze niemieckie usunęły z parafii jej proboszcza, Jacka Pomianowskiego, który więziony w Toruniu, potem w Stutthofie, Oranienburgu i Dachau, szczęśliwie przeżył obozy koncentracyjne i doczekał wyzwolenia. Spowodowało to zanik działalności funkcjonujących poprzednio bractw i stowarzyszeń religijnych, wiele rodzin z parafii wysiedlono, zniszczono krzyże i figury przydrożne³⁷⁰. Po aresztowaniu ks. Pomianowskiego, przez czas pewien jako administrator zastępczy przebywał tu ks. Jozafat Domażała, do czasu aresztowania w 1940 r.³⁷¹

Podczas wojny, do września 1942 r. przyjeżdżał na nabożeństwa ksiądz z Zadusznik. W 1945 r. świątynia parafialna uległa spaleni³⁷², tak iż pozostały same mury. Została szczęśliwie odbudowana w latach 1946–1947 i konsekrowana 19 października 1947 r. przez biskupa włocławskiego Karola Radońskiego³⁷³.

Kiedy utworzono w 1947 r. parafię przy katedrze włocławskiej, Szpetal Dolny wyłączono z parafii Szpetal Górny i przyłączono do nowo utworzonej parafii³⁷⁴. Tenże Szpetal Dolny, nazywany potem Zawisłe, otrzymał w 1982 r. samodzielną parafię pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny Królowej Polski, włączonej do dekanatu włocławskiego II³⁷⁵.

Wracając do parafii św. Józefa w Szpetalu Górnym przypomnieć jeszcze należy, że dla wygody parafian w 1957 r. wybudowano kościół filialny w Witoszynie. Ponieważ świątynia parafialna okazała się zbyt mała dla

³⁶⁹ RDWł 1938, s. 158–159.

³⁷⁰ Ankieta, t. 2, k. 25.

³⁷¹ W. F[rątczak], *Ks. Józef Domażała*, KDWł, 72(1889), s. 13. Prawdziwe imię tego kapłana to Jozafat.

³⁷² Ankieta, t. 2, k. 25–27.

³⁷³ *Diecezja włocławska 2000*, s. 833.

³⁷⁴ *Dekret erekcji parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny przy bazylice katedralnej we Włocławku*, KDWł, 42(1947), s. 27–28.

³⁷⁵ *Diecezja włocławska 2000*, s. 99–101.

rozrastającej się parafii szpetalskiej, w latach 2008–2009 rozbudowano ją staraniem aktualnego proboszcza, w nowej części urządając prezbiterium. Aktualnie parafia Szpetal Górny jest ośrodkiem dekanatu szpetalskiego³⁷⁶.

WIELGIE

Najstarsze źródło kościelne o tej parafii jest ze stycznia 1598 r. Wizytował ją, za biskupa płockiego Marcina Szyszkowskiego, archidiakon dobrzyński. Duszpasterzem, czyli proboszczem, był tu niejaki Antoni z Chamska. Z lapidarnego zapisu wnioskować można, że parafia, a przynajmniej duszpasterstwo, funkcjonowało, bowiem w tamtejszej świątyni przechowywano Najświętszy Sakrament, była chrzcielnica i zachowywano zarządzenia biskupa diecezjalnego. Ale zdaje się, że właściwie to dopiero urządzano kościół, dotąd nazywany jedynie kaplicą. Zbudował ją, niedługo przed mającą się odbyć w 1597 r. wizytacją, kolator Mikołaj Orłowski. Ponadto to on przyrzekł, iż ofiaruje pewne grunta na uposażenie parafii. Czy była to zapowiedź utworzenia parafii, trudno powiedzieć. Plebania bowiem, o której wspomniano, była stara. Sam ówczesny duszpasterz musiał być tu już dosyć dawno, bo mogli o nim wydać, na szczęście dobre, świadectwo dwaj świadkowie, Jan Wielicki i Wawrzyniec Wielicki. Zaświadczyli, że spowiadał się u proboszcza w Mazowszu. Rektor szkoły był wierzący i złożył wyznanie wiary. Wniosek jest raczej taki, że myślano o powstaniu parafii, a dużą rolę mógł tu odegrać właściciel Wielgiego, a jak wówczas pisano, Wielkiego. Zapewne on zbudował pierwszą kaplicę i utrzymywał kapłana. Stąd dosyć dziwny zapis w protokole wizytacyjnym. Najpierw pod nagłówkiem Wielkie o duszpasterstwie, a następnie o tamtejszej kaplicy³⁷⁷.

W sposób wyraźny pierwszy raz wspomniano tę parafię w 1609 r. Należała do dekanatu dobrzyńskiego. Znajdował się tu kościół drewniany, konsekrowany, pod wezwaniem św. Wawrzyńca, niezbyt ładnie się prezentujący, także wewnątrz, z wieżyczką i drewnianym, zapewne gontowym, dachem. Od strony południowej znajdowała się kaplica pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. Niejaki Orłowski obiecywał, że dla kapelana przy niej zapisze łąn ziemi. Pośrodku świątyni, zapewne na belce

---

³⁷⁶ RDWł 2011, s. 833–836.

³⁷⁷ ADPł, AV 2, k. 6–6v.

tęczowej, znajdował się krucyfiks. Wyposażona w trzy ołtarze. Tabernakulum w ołtarzu wielkim. Inne wyposażenie raczej dobre. Prawo patronatu należało pierwotnie zapewne do Wielickich, a jeden z nich, Wawrzyniec, zapisał dla proboszcza trzy łany ziemi i potwierdził to w Aktach Ziemskich Dobrzyńskich. Aktualnie w 1609 r. prawo kolatorskie należało zdaje się do Orłowskiego. Rektorem szkoły był Jakub ze Smarzewa, a na jego utrzymanie był dawny zapis poczyniony przez Macieja Wielickiego, sufragana wrocławskiego. Kantorem był Wojciech z Wielgiego, a organistą niejaki Marcin. Ta służba kościelna był wynagradzana przez Orłowskiego. Parafię tworzyły wsie Wielgie Duże, Wielgie Małe i Orłowo. Niestety nie podano wówczas nazwiska proboszcza³⁷⁸.

Część wsi należała swego czasu do księdza Mikołaja Wielickiego, proboszcza w Koziegłowach i dziekana bytomskiego. Jego pragnieniem było sprowadzić do Wielgiego paulinów z Częstochowy i w 1634 r. zapisał im swoją część wsi z życzeniem, aby oni spłacili dwóch jego braci i przejęli całą własność. Ponieważ nowa ich własność była bardzo oddalona od Częstochowy i sprawiała dużą niedogodność, niebawem, bo już w 1651 r. sprzedali tę posiadłość i za nią kupili wieś Biała koło Częstochowy³⁷⁹. Niestety, nie posiadamy wyraźnych wiadomości jak rozwijała się ta parafia w wieku XVII. Przy parafii była szkoła, jeżeli w aktach parafii miał się zachować na nią niewielki zapis z 1624 r., uczyniony przez Jana Wielickiego³⁸⁰.

Jak wyglądały następne dzieje parafii nie wiemy, aż do 1725 r. W tym roku świątynię w Wielgiem nazwano bardzo starą. Nie było przy niej własnego proboszcza, a administrował nią dziekan dobrzyński, niepodanego imienia Worski, chociaż parafia miała swoje uposażenie, a świątynia wystarczające wyposażenie. Parafia obejmowała wsie Wielgie, Orłowo i Nowa Wieś, a spowiadających się na Wielkanoc było około 200 osób³⁸¹.

Jako należąca do dekanatu lipnowskiego, wizytowano ją 9 maja 1738 r. Tamtejsza świątynia drewniana nosiła wezwanie św. Wawrzyńca, a prawo patronatu należało do miejscowego dziedzica. Podłoga świątyni prosta, podobnie jak i sufit z drewna, ale już podniszczone. Ołtarz wielki jednak z mensą murowaną i nowym portatyłem. W tabernakulum przechowywano Najświętszy Sakrament. Wyposażenie w paramenty liturgiczne wystar-

³⁷⁸ ADPŁ, AV 11, k. 368–371v.

³⁷⁹ S. Ch[odyński], *Paulini w Polsce*, w: *Encyklopedia kościelna* [Nowodworskiego], t. 18, Warszawa 1892, s. 511.

³⁸⁰ ADWŁ, AKDWŁ. par. 220(1909–1936), s. 1.

³⁸¹ ADPŁ, AV 257, k. 11–11v.

czająco bogate. Jednak wizytator orzekł, że świątynia zanadto już była zniszczona, stąd wymagała naprawy. Nie było tu jednak własnego proboszcza, a parafią zarządzał Adam Hadolecki, proboszcz z Mokowa³⁸².

Ten kościół drewniany, pod wezwaniem św. Wawrzyńca, rozbudowany został w 1790 r. przez dobudowanie kaplic³⁸³. W XIX wieku wieś ta należała do Mioduskich³⁸⁴, a potem do Miączyńskich³⁸⁵.

Na początku XIX wieku, w 1817 r., parafia nie posiadała własnego proboszcza ani administratora, a obsługiwał ją kapelan z klasztoru karmelitów w Trutowie³⁸⁶.

Dokładny, a nawet drobiazgowy opis świątyni i parafii mamy z 1911 r. Został on sporządzony przez rządcę parafii ks. Kazimierza Straszynskiego, który był tu od 1909 r. Kościół tamtejszy drewniany, orientowany, z wieżą i sygnaturką. Przewidywano poprawę dachu na kaplicach i nawie świątyni. Trzy ołtarze, główny w prezbiterium i dwa w kaplicach. Zakrystia po stronie północnej. Od 1797 r. istniało bractwo Szkaplerza, a przy kościele filialnym w Czarnem bractwo Miłosierdzia. Prawo patronatu należało do właścicieli Wielgiego, Wilskich. W tymże roku parafię wizytował biskup płocki Antoni Julian Nowowiejski³⁸⁷.

Parafia od 1925 r. znalazła się w diecezji wrocławskiej. W chwili wybuchu wojny proboszczem był Andrzej Szymczak, aresztowany prawdopodobnie w listopadzie 1939 r., więziony, zginął w Dachau w lipcu 1943 r. Świątynia ocalała, pod koniec wojny zamieniona na magazyn. Ocalał też kościół filialny we wsi Czarne. Do parafii dojeżdżali księża z Zadusznik, Mokowa, Lipna i Karnkowa. Był zakaz głoszenia kazań i spowiadania po polsku³⁸⁸. Przez czas pewien pracował tu od 1939 r., z decyzji wikariusza generalnego diecezji wrocławskiej, ks. Stefana Kulińskiego, ks. Wiktor Ptak, należący do zgromadzenia Księży Oblatów Najświętszej Maryi Panny, potem zamieszkały w Zadusznikach³⁸⁹.

Po drugiej wojnie wybudowano nową murowaną świątynię i przeniesiono do niej wyposażenie ze starego kościoła, który zachował się do dziś.

³⁸² ADPł, AV 261, k. 193.

³⁸³ Krajewski, Mietz, *Zabytki ziemi dobrzyńskiej*, s. 190.

³⁸⁴ Gałkowski, *Genealogia ziemiaństwa*, s. 116.

³⁸⁵ Tamże, s. 113.

³⁸⁶ ADWł, AKDWł. par. 220(1909–1936), s. 1.

³⁸⁷ Tamże, s. 2–12v; Gałkowski, *Ziemianie w Ziemi Dobrzyńskiej*, s. 350.

³⁸⁸ Ankieta, t. 2, k. 29–30.

³⁸⁹ W. Frątczak, *Ks. Wiktor Ptak*, KDWł, 71(1988), s. 215.

Konsekrował ją w 1994 r. biskup włocławski Bronisław Dembowski. Do parafii należą wsie Wielgie, Bętlewo, Chalinek, Lipiny, Modusy, Nowa Wieś, Orłowo, Piaseczno, Teodorowo i Tupadły³⁹⁰.

WOLA – TRUTOWO

Ta dosyć stara parafia dawniej nosiła nazwę Wola, później często jest nazywana parafią Wola Trutowo z racji przeniesienia jej siedziby do pokarmelickiego kościoła w Trutowie, chociaż ostatnio przyjmuje się nazwa parafia Trutowo. Jak do tego doszło?

Pierwotnie świątynia parafialna znajdowała się we wsi Wola, w diecezji płockiej. Sama wieś wspomniana już w 1329 r., kiedy ksiązę dobrzyński Władysław Garbaty wieś tę nadał kasztelanowi łęczyckiemu Pawłowi Ogon, zaś parafia w 1505 r., chociaż przyjmuje się także rok 1538³⁹¹.

Początkowych dziejów parafii Wola bliżej nie znamy. Około 1609 r. była tu świątynia drewniana, konsekrowana, pod wezwaniem Wszystkich Świętych, prawa patronatu szlacheckiego. Wyposażona w trzy ołtarze, z których dwa bardzo stare, a trzeci zdaje się nowszy. Wystarczająco dobrze były utrzymane tabernakulum i chrzcielnica. Zakrystia zawierała potrzebne paramenty liturgiczne i księgi. Rektorem tej świątyni parafialnej był wówczas Stanisław Sumiński. O tym, że parafia musiała normalnie funkcjonować świadczy także, że była szkoła, której rektorem był niejaki Grzegorz Szurbrisius. Do parafii należały wsie Dąbrówka, Trutowo, Lubin i Wola³⁹².

Niestety następną wiadomość o tej parafii posiadamy dopiero z 1694 r., kiedy wieś ta należała jako dziedziczna do rodziny Rętwińskich. Była tam dawniej świątynia drewniana i opuszczona, która przed kilkoma laty została odbudowana jako nowa, jednak niebawem spłonęła, tak iż pozostał jedynie cmentarz i dzwon zawieszony pomiędzy dwoma słupami drewnianymi. Dwa pozostałe dzwony zostały zabrane do dworu. Inne paramenty, jak mówią, zostały zrabowane. Wobec takiej sytuacji wizytator postanowił, aby wsie Dąbrówka i Trutowo oddać pod opiekę parafii Mazowsze, zaś wsie

³⁹⁰ *Diecezja włocławska 2000*, s. 572–574.

³⁹¹ ADWł, AKDWł. Akta klasztoru OO. karmelitów w Trutowie, k. 2, sygn.: zak. I,10; Błachowska, Kuczkowska, Kuczkowski, *Kikół i okolice na tle dziejów ziemi dobrzyńskiej*, s. 89–94; Poglądy na ten temat zob. też H. Witczak, *Z dziejów fundacji Jana Rętwińskiego w Trutowie*, StWł, 18(2016), s. 426, przyp. 20.

³⁹² ADPł, AV 6, k. 295v–297v; k. 322v–323v.

Wola, Lubin i Lubinek powierzyć parafii w Kikole. Tak miało być do czasu, kiedy zostanie odbudowana świątynia. Ziemię zaś w ilości czterech łanów, należącą jako uposażenie do parafii, oddał proboszczowi w Kikole do czasu, aż podejmie postanowienie biskup ordynariusz. Nie było też żadnych zabudowań plebańskich, jedynie miejsce po nich. Ponieważ pożar kościoła w Woli nastąpił w czasie kiedy wieś ta należała do Stefana Bielskiego, zaś dzierżawcą był niejaki Rafał Lijastowski, on uważał, iż był winien tego co się zdarzyło i na odbudowę przyrzekł dać 500 florenów³⁹³.

Jakie było postanowienie biskupa diecezjalnego w tej sprawie, nie ma dokładnych i jasnych wiadomości. Co więcej, źródła nie podają ścisłych wiadomości. Bo jak rozumieć zapis z 1725 r. informujący, że ówczesny opuszczony kościół w Woli, fundowany jeszcze przez wspomnianego wyżej Rętwińskiego, pozostawał bez drzwi i okien oraz bez wszelkiego rodzaju sprzętów kościelnych. Czyli nie spłonął całkowicie. Należącą do parafii ziemię użytkował niepodany z imienia dziedzic, a samą parafię, dawniej obsługiwaną przez proboszcza z Kikoła, po jego śmierci uważano za afiliowaną do parafii w Suminie³⁹⁴.

Później jednak parafia właściwie upadła, a to z powodu pozbawienia jej należytego utrzymania. W 1738 r. świątynia, dawniej parafialna, była ograbiona z uposażenia, a jedynie starsi parafianie pamiętali, a nawet wskazywali, gdzie znajdowały się pola należące do proboszcza, a które od dłuższego czasu są zawłaszczzone przez miejscowego dziedzica. A świątynia w Woli, wprawdzie drewniana, była stosunkowo niedawno (przed około 20 laty) odbudowana, z ładnym wnętrzem, chociaż dach już przeciekał. Nosiła wezwanie św. Anny. Nie była konsekrowana i chociaż nie ma wiadomości o indulgencjach, to niekiedy odprawiał w niej nabożeństwo proboszcz kikolski Kisielewski. Świątynia ta miała, chociaż skromne, ale własne wyposażenie w paramenty liturgiczne. Należały do niej wsie Wola, Lubinek, Wymyślin, wieś Lubin, ale nie dwór tamtejszy, bo ten należał do Kikoła, Dąbrówka, Trutowo i Niedźwiedź. Na terenie parafii mieszkało wielu innowierców, nazywanych Olędrami, sprowadzonych przez miejscowych dziedziców³⁹⁵.

Kościół w Woli został w 1740 r. odbudowany przez właścicieli i kolarów, Rętwińskich, ale nie postarano się o jego konsekrację, a poprze-

³⁹³ ADPł, AV 47, s. 1187.

³⁹⁴ ADPł, AV 257, k. 31.

³⁹⁵ ADPł, AV 261, k. 207.

stano na poświęceniu. Parafia obejmowała kilka wiosek, mianowicie Wolę z przyległościami, Trutowo, Dąbrówka, Lubin, Lubinek. W 1775 r., kiedy lustrowano tę parafię, zobowiązanych do sakramentów wielkonočných było ostatnio 407 osób, a w roku wizytacji 395. Ogółem, razem z dziećmi i starcami powinno być 491. Ale też chrześcijan niekatolików miało mieszkać tu 389 osób. Świątynia znajdowała się w „doskonałym” stanie, ze ścianami niedawno obitymi deskami, kryty dachówką. Także jej wyposażenie i urządzenie dobre. Jednak własnego proboszcza tu nie było, ale na życzenie kolatora i za zezwoleniem władzy diecezjalnej jeden z zakonników karmelitów z Trutowa sprawował duszpasterstwo, mając utrzymanie, a nawet miejsce do zamieszkania we dworze aktualnego kolatora, Szymona Zielińskiego, chorążego ziemi nurskiej. Bowiem na terenie parafii znajdował się klasztor karmelitów, gdzie mieszkało wówczas 16 zakonników³⁹⁶.

Może współpraca z zakonnikami nie układała się najlepiej, a też zdaje się, że kolatorzy niezbyt o swoją świątynię się troszczyli, a nawet przypisane jej uposażenie brali dla siebie, nie prezentując kandydatów na proboszczów. Ostatecznie miejscowy dziedzic Szymon Zboiński zawarł w 1779 r. umowę z proboszczem w Kikole i administratorem parafii Wola, Krzysztofem Piszczatowskim, że ten będzie zarządzał kościołem w Woli, co zatwierdził nawet Konsystorz Diecezji Płockiej³⁹⁷.

Brak stałego proboszcza odbijał się nie tylko na stanie samej świątyni, ale brak jego obecności odczuwali także parafianie³⁹⁸. A świątynia ta w XIX wieku była bardzo zniszczona, tak iż zagrażała bezpieczeństwu. Nie dziwi więc, że po 1779 r. kiedy już funkcjonował na terenie parafii klasztor karmelitów trzewickowych we wsi Trutowo, oni najczęściej byli proszeni o opiekę duszpasterską nad parafią i można powiedzieć, iż praktycznie odpowiadali za parafię, ale nie za stan samej świątyni.

A ogólny jej stan możemy poznać z opisu wizytacyjnego z 1785 r., że była to świątynia drewniana z wieżą drewnianą z kopułkami, otoczona cmentarzem grzebalnym³⁹⁹.

Jeszcze w 1825 r., kiedy wizytowano tę parafię, był tam kościół drewniany, kryty dachówką, spiesznej wymagający naprawy. Wokół rozciągał

---

³⁹⁶ ADPł, AV 285, k. 86–89v; *Ziemia Dobrzyńska* [dekanat lipnowski, dobrzyński, rypiński, golubio-dulski i górzneński], s. 268–273.

³⁹⁷ ADWł, A. par. 1(1802–1924), k. 4–4v.

³⁹⁸ Witczak, *Z dziejów fundacji Jana Rętwińskiego w Trutowie*, s. 442.

³⁹⁹ ADWł, AKDWł. zak. I, 10, k. 2.

się cmentarz z kostnicą, ale nieogrodzony. W pobliżu plebania drewniana, kryta słomą, z trzema izbami i dwiema komorami oraz chlewik. Innych zabudowań ani przytułku nie było. Dosyć pięknie wyglądało wnętrze tej świątyni, z ołtarzem wielkim Wszystkich Świętych i bocznymi Matki Boskiej, Świętej Trójcy i św. Szymona. Dosyć dobrze wyglądało wyposażenie we wszelkie inne sprzęty kościelne i paramenta liturgiczne. Nabożeństwa odprawiano według ustalonego porządku. Parafią zarządzał od około 1820 r. kapłan diecezjalny, Michał Szadkowski, mający lat 44. Parafia obejmowała wsie Wola, Wymyślin, Wawrzonkowo, Makowiska, Kiełpiny, Wizendorf, Trutowo, Dąbrówka, Jeczewie, Lubinek, Lubin i Bielec. Na terenie parafii mieszkało katolików około 709, akatolików 292 i pięciu Żydów. Na terenie parafii znajdował się klasztor karmelitów, gdzie było 10 zakonników⁴⁰⁰.

Parafię wizytowano w 1828 r., kiedy zarządcą był Józef Teodor Załęski. Powtórzono zdanie, że kościół znacznej wymaga naprawy⁴⁰¹. Stan świątyni musiał być taki, że skończyło się to ostatecznie poleceniem zapiecztowania kościoła przez władze cywilne, co wykonał dziekan miejscowy w 1835 r. Paramenty liturgiczne przekazano pod opiekę przeora klasztoru w Trutowie, Kajetana Schroettera, jako zarządcy kościoła w Woli. Jeszcze w 1837 r. stała ta opuszczona świątynia, a teraz po niej nie ma śladu, a świadectwem dawnej parafii pozostał jedynie cmentarz grzebalny⁴⁰².

Oczywiste było, że wobec nieodbudowania świątyni przez kolatora, a ta wkrótce została przezeń rozebrana, parafię odda się znajdującym się na terenie karmelitom. I tu dochodzimy do dziejów drugiej na terenie parafii świątyni, mianowicie klasztornej karmelitów trzewiczkowych we wsi Trutowo. I rozpoczynają się dzieje związku parafii Wola z klasztorem karmelitów trzewiczkowych z Trutowie. Nominalnie jednak Wola, jako siedziba parafii wspomniana była jeszcze przez szereg lat następnych, na co zapewne wpłynął fakt, że znajdował się tu cmentarz grzebalny, przypominający mieszkańcom dawną parafię. Jeszcze podczas wizytowania parafii funkcjonującej przy klasztorze karmelitańskim, długo osobno spisywano inwentarz należący do nieistniejącej parafii w Woli i pozostawało tak właściwie do czasu odzyskania przez Polskę niepodległości⁴⁰³.

⁴⁰⁰ ADWł., A. par. 2(1825–1850): Księga wizyt biskupich i dziekańskich, s. 5–15.

⁴⁰¹ Tamże, s. 21–27.

⁴⁰² Tamże, s. 29–33; ADWł., AKDWł. zak. I, 10, k. 2–2v.

⁴⁰³ Wiele szczegółowych wiadomości można poznać z lektury akt dotyczących tej parafii: ADWł., A. par. 1; A. par. 2.

A z powstaniem tu klasztoru było tak. Trutowo należało pierwotnie do Ogończyków, zapewne tych z Woli, a w XVIII wieku przeszło na własność Rętwińskich. Fundację zawdzięczamy bezzennemu Janowi Rętwińskiemu, który w 1717 r. zapisał wieś Trutowo karmelitom, aby osiedli tu i zbudowali świątynię i klasztor. Ponadto dał jeszcze im hojną ofiarę pieniężną. Ci już w 1718 r. wystawili drewnianą świątynię i za zgodą Ludwika Załuskiego, biskupa płockiego (1699–1721), rozpoczęli odprawianie nabożeństw, zbudowali też drewniane pomieszczenie mieszkalne, czyli klasztor. Wprawdzie nie obyło się bez kłopotów, ponieważ po śmierci zapisodawcy w 1719 r. jego krewni usiłowali podważyć ważność zapisu i testamentu, ale proces sądowy odbyty pod przewodnictwem wspomnianego biskupa Załuskiego w Pułtuskach w 1721 r. orzekł ważność zapisu. Nie pomogły nawet groźby owych krewnych, bowiem zakonnicy odwołali się do Stolicy Apostolskiej. Ale wydany przez delegowanych sędziów wyrok podtrzymał ważność zapisu, tak iż karmelici mogli przystąpić do budowy właściwej świątyni, którą ukończono w 1738 r., i klasztoru, w którym zamieszkiwało nawet do 18 kapłanów i braci laików. Kapłani ci często bywali zapraszani z posługą, zwłaszcza kaznodziejską. Spokojną działalność i utrzymanie mieli oni do czasu rozbiorów Polski, kiedy to zabrano im uposażenie przysługujące im na mocy fundacji. Świątynia ta konsekrowana w 1770 r. przez Jana Dembowskiego, sufragana wrocławskiego⁴⁰⁴.

Nie pozostali jednak bezczynni, bowiem byli potrzebni jako pomoc w wielu okolicznych parafiach, a zwłaszcza w swojej parafii, która od 1835 r. została pozbawiona własnej dawnej świątyni, ale mogła otrzymać nową i to wspanialszą, w świątyni klasztornej św. Anny w Trutowie. I tu dochodzimy do połączenia parafii z klaszturem, którego przełożeni stali się proboszczami. Parafię zaczęto nazywać parafią Wola – Trutowo. W Woli pozostał nadal czynny cmentarz. Wprawdzie w 1864 r. nastąpiła kasata klasztorów, ale przy kościele poklasztornym w Trutowie pozostał zakonnik, Norbert Sobczyński, jako proboszcz. W 1873 r. ekskardynował się z zakonu i sekularyzował jako kapłan diecezji płockiej. Kiedy parafię wizytował w 1910 r. biskup płocki, Antoni Nowowiejski, obowiązki duszpasterskie w Trutowie pełnił nadal sędziwy Norbert Sobczyński, ekskarmelita, mający już lat 79, na tym probostwie od 1864 r., a więc od chwili kasaty klasztoru,

⁴⁰⁴ Trutowo, w: SGKP, t. 12, s. 525–526; Krajewski, Mietz, *Zabytki ziemi dobrzyńskiej*, s. 182–185; Witczak, *Z dziejów fundacji Jana Rętwińskiego w Trutowie*, s. 427–441; Błachowska, Kuczkowska, Kuczkowski, *Kikół i okolice na tle dziejów ziemi dobrzyńskiej*, s. 86–88.

ustanowiony tu przez biskupa płockiego Wincentego Popiela (1863–1868). Świątynia parafialna, poklasztorna, murowana, kryta dachówką, z dwiema zakrystiami. Ołtarz wielki pod wezwaniem św. Anny⁴⁰⁵.

Nie przeszkadzało to, że niekiedy, zwłaszcza po kasacie klasztoru, administracją parafii zajmowali się proboszczowie z Sumina czy nawet Czernikowa. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, zakonnicy nie wrócili od razu do swojego klasztoru. Zapewne po śmierci księdza Sobczyńskiego był tu czas pewien (ok. 1922 r.) Wincenty Wojno. Pewnie za niego odbyła się w 1922 r. wizytacja kanoniczna. W 1926 r. nastąpił do parafii Franciszek Karoń, który zobaczywszy zabudowania poklasztorne, bez budynków gospodarczych, był właściwie przerażony sytuacją, nie widział też oznak, że parafianie pomogą mu w urządzeniu gospodarstwa, a wobec wielkości klasztoru radził postarać się o zezwolenie na jego rozebranie. Pozostawiłby jedynie świątynię. Wobec takiej sytuacji biskup Zdzitowiecki zwrócił się do prowincjała karmelitów bosych w Krakowie z zapytaniem, czy nie zechcieliby powrócić do swojej własności w Trutowie. Karmelici przyjechali do Trutowa i wyrazili chęć powrotu, jednak pod warunkiem, że nie będzie tam parafii i radzili oni, a może relacjonujący ich wizytę ks. Karoń, podzielić wsie parafii Wola – Trutowo pomiędzy sąsiednie parafie. Jak było naprawdę, trudno powiedzieć. Ks. Karoń jeszcze w 1926 r. z Trutowa wyjechał, a sprawowanie nabożeństw w Trutowie powierzono proboszczowi z Czernikowa, który posyłał tam swojego wikariusza. Tymczasem parafianie nie chcieli słyszeć o tym, aby nie było własnego proboszcza i właściwie w liście z grudnia 1926 r. postawili biskupowi ultimatum. Ponieważ administrację parafią przekazano proboszczom z Sumina, parafianie wolscy żądali, aby proboszcz sumiński zamieszkał w parafii, w Trutowie. Naturalnie było to trudne, a nawet niemożliwe. Sprawa się komplikowała, bowiem karmelici z Krakowa, świadomi iż klasztor trutowski należał do karmelitów trzewickowych, od nich otrzymali odpowiedź, że ci nie odstąpią od swojej własności. Dlatego prowincjał karmelitów bosych odpowiedział, że nie może spełnić prośby skierowanej przez biskupa wrocławskiego. W tej sytuacji przez czas pewien obowiązki pełnił tu Aleksander Pokrzywnicki, a po nim, w listopadzie 1927 r., przyszedł Antoni Kiszkurno. Jednak ostatecznie w okresie do wybuchu drugiej wojny światowej jeszcze kilka razy zmieniali się duszpasterze w parafii Wola – Trutowo⁴⁰⁶.

⁴⁰⁵ ADWł, AKDWł. par. 232(1909–1937), k. 2–9, gdzie jest dokładny opis parafii Wola – Trutowo z okazji wizytacji odbytej przez biskupa płockiego Antoniego Juliana Nowowiejskiego.

⁴⁰⁶ Tamże, k. 16–69; ADWł, AKDWł. par. 197(1909–1939), k. 18–19 [Sumin].

Proboszczem parafii tej, w chwili wybuchu drugiej wojny światowej, był Stanisław Andrzejczak, usunięty z parafii już w październiku 1939 r., więziony w Dachau, gdzie poniósł śmierć. Kościół w Trutowie był jednak w czasie wojny niekiedy otwierany i odprawiał tu ks. Michał Ślipek. Wprawdzie okupant zabraniał chodzenia do kościoła, ale chodzili prawie wszyscy⁴⁰⁷.

Karmelici trzewickowi powrócili do swojego klasztoru i do parafii dopiero po drugiej wojnie światowej w 1946 r. Nazwa parafii ustaliła się na parafia Trutowo. W Woli, gdzie zawsze funkcjonował cmentarz parafialny, w latach dziewięćdziesiątych XX wieku zbudowano kościół filialny. Okręg parafialny składa się z wsi Trutowo, Dąbrówka, Hornówek, Jerzewiec, Lubin, Lubinek, Niedźwiedź, Wawrzonkowo, Wola, Wymyślin i Kijaszkowo. Aktualnie parafia ta należy do dekanatu w Czernikowie⁴⁰⁸.

ZADUSZNIKI⁴⁰⁹

Ta wieś, a obecnie parafia, niegdyś była złączona swoimi dziejami z parafią w Szpetalu, z której się wyłoniła. Pewnie cystersom należy zawdzięczać powstanie tu świątyni pod wezwaniem Narodzenia Najświętszej Maryi Panny. O miejscowości Zaduszniki dowiadujemy się z racji sporu o zawiślańskie parafie pomiędzy diecezjami wrocławską a płocką z 1321 r., a potem z tego, że została ona zamieniona pomiędzy cystersami, którzy byli jej właścicielami, a Hektorem z Łącka w 1358 r. Powstała tu parafia, ale dokładnej daty nie znamy. Nie jest wykluczone, iż jeszcze w czasie, kiedy wieś ta należała do cystersów, myślano, a może i zbudowano świątynię i postarano się o erygowanie parafii. Miałoby to miejsce pomiędzy rokiem 1327 a 1358. Prawdopodobnie zorganizowano tu parafię z powodu znacznej odległości Zaduszniak od Szpetala. Parafią nawet po zmianie właściciela musieli kierować zakonnicy, jeżeli w 1372 r. opat cysterski z Byszewa ustąpił dziesięcin z Zaduszniak biskupowi wrocławskiemu. Niemniej dokładnej daty erekcji parafii nie sposób wskazać. Pierwszy proboszcz wspomniany w 1374 r.⁴¹⁰

⁴⁰⁷ Ankieta, t. 2, k. 95–97.

⁴⁰⁸ *Diecezja wrocławska 2000*, s. 194–196; Opis świątyni klasztornej i parafialnej w Trutowie zob. KZSP, t. 11, z. 9, s. 61–65.

⁴⁰⁹ O parafii tej zob. Kujawski, *Parafie. Arch. wł.*, s. 370–374.

⁴¹⁰ Br. Ch[lebowski], *Zaduszniaki*, w: SGKP, t. 14, s. 252; zob. też Patykiewicz, *Dzieje parafii Dobrzejewice na tle przeszłości Ziemi Dobrzyńskiej*, s. 48; Krajewski, *Mietz, Zabytki ziemi dobrzyńskiej*, s. 209; KZSP, t. 11, z. 9, s. 69.

Później dzieje parafii związane są z właścicielami wsi, którzy byli jej kolatorami. Pod względem przynależności diecezjalnej parafia należała do diecezji kujawsko-pomorskiej, czyli włocławskiej. Kościół tamtejszy nosił wezwanie Narodzenia Najświętszej Marii Panny⁴¹¹.

Przed 1560 r. był tu proboszczem Abraham Walczewski, zmarły w tymże roku, który zostawił zapis na kościół w sumie 100 florenów, zabezpieczając to na dobrach Mikołaja Orłowskiego, co potem przypomniano podczas wizytacji w 1599 r. Nie podano jednak, gdzie te dobra się znajdowały⁴¹². Nic więcej z tego roku o parafii nie wiemy.

Czy wspomniany wyżej proboszcz miał zaraz swojego następcę, nie wiadomo. Prawdopodobnie brakowało zgody pomiędzy kolatorami parafii. Prawo to w 1577 r. należało do Wojciecha Chodowskiego, zwanego Motyka, który okazał się innowiercą, zaś współkolator, Walenty Orłowski, był katolikiem. Ponieważ nie uzgodniono, kogo prezentować na proboszcza parafii, zapewne dzięki Orłowskiemu, prawdopodobnie właścicielowi wsi parafialnej, zatrudniono wikariusza, sprawującego od około 1578 r. duszpasterstwo w parafii⁴¹³. Z braku prawnie ustanowionego proboszcza nie odbyła się też wizytacja kanoniczna w 1582 r. Parafia została jedynie wspomniana jako położona w dekanacie raciańskim i postanowiono, że wizytację należy powtórzyć⁴¹⁴.

Sytuacja musiała ulec poprawie, gdyż jeszcze tego samego 1582 roku przy świątyni w Zadusznikach, znajdującej się w dobrym stanie, był proboszcz, Walenty z Dobrzynia, kapłan diecezji płockiej, mający na utrzymanie dwa łany ziemi, z których korzystał. Do parafii należały wsie będące własnością Szpiegowskiego, Orłowskiego, Snargewskiego, Złowockiego i Wielickiego. Samych nazw wsi nie podano⁴¹⁵.

To może ten proboszcz, w trosce duszpasterskiej prosił nuncjusza apostolskiego w Polsce o zezwolenie na odbywanie procesji z Najświętszym Sakramentem. Podczas wizytacji odbywanej w 1594 r. przypomniano o odzyskaniu wspomnianego wyżej zapisu uczynionego przez proboszcza Abrahama Walczewskiego oraz innego, poczynionego przez Dorotę Łaskarżównę Lubrańską, zabezpieczonego na dobrach niejakiego Jasińskiego, wicestarosty bobrownickiego⁴¹⁶.

---

⁴¹¹ MHDWl, [z. 19], s. 72.

⁴¹² MHDWl, [z. 21], s. 208.

⁴¹³ MHDWl, [z. 17], s. 89–90.

⁴¹⁴ MHDWl, [z. 19], s. 124.

⁴¹⁵ Tamże, s. 72.

⁴¹⁶ MHDWl, [z. 23], s. 82.

Zaduszniaki miały kilku właścicieli, a zatem kilku kolatorów, a aktualnie w 1597 r. prawo to należało do Orłowskiego i innych właścicieli wsi parafialnej. Jeżeli uprzednio można było się uskarżać, że nie byli zgodni co do osoby proboszcza, to pod koniec XVI wieku zgodnie musiał być prezentowany Michał Karnkowski, który od 1597 r. był tu proboszczem i na miejscu rezydował. Niestety, wizytator z 1598 r. był zmuszony dać o nim jak najgorszą ocenę. Bardzo często ten kapłan nie przebywał w swojej parafii. Orłowski, jeden z kolatorów zapewne, przychodził do swojej świątyni tylko wówczas, kiedy odprawiał tu jakiś zakonnik z Dobrzynia. Sam proboszcz rzadko odprawiał, a jeżeli, to tylko w niedziele i w piątki. W parafii był nauczyciel i kantor, którzy codziennie, nawet pod nieobecność proboszcza, śpiewali nieszpory. W tabernakulum znajdował się Najświętszy Sakrament, ale jak to zeznał obecny tam kantor, Święte Postacie dawno nie były odnawiane. Ponieważ był przywilej odpustowy z racji święta Narodzenia Matki Boskiej, przychodziło wtedy na odpust tylu wiernych, że drugie kazanie trzeba było głosić na cmentarzu, bo świątynia nie mogła wszystkich pomieścić. O wino mszalne, wosk na świece i wszystko, co potrzebne, troszczyli się wityrkusi. Uroczystość rocznicy poświęcenia kościoła parafialnego obchodzono w pierwszą niedzielę po świętym Franciszku. Znajdowały się w nim trzy ołtarze, ale jeden z nich bez żadnej nastawy. Było jednak wcale wystarczające wyposażenie w paramenta liturgiczne, tak w naczyniach liturgicznych, jak i szatach. Dawniej funkcjonowało tu kilka bractw, ale w interesującym nas roku jedynie braccy ze wsi Witkowo pamiętali o swoich zmarłych i zamawiali w dni kwartalne nabożeństwo i mszę za nich. Uposażenie dla proboszcza składało się z dwóch łanów ziemi i łąki. Dom dla wikariusza przeznaczony zajął kolator Orłowski dla swojego ogrodnika, także i inny dom zajmował jakiś rybak. Wspomniano także o niepodanym z imienia proboszczu, zmarłym przez czterema laty, który miał zostawić po sobie pieniądze i inny dobytek, zagrabiony po jego śmierci przez mieszkańców Zadusznik, a byłoby zabrał do swojego majątku Mikołaj Orłowski. Parafię tworzyły w 1598 r. wsie Zaduszniaki, Witkowo, Kurowo, Złewody, Oleszno, Szpiegowo, Krowiczynko Duże, Krowiczynko Małe, Nasiegniewo i Uniechowo, ale ta ostatnia wieś została oddana ostatnio do macierzystej parafii w Szpetalu. Ze wsi Złewody nie oddawano dziesięcin. Nie było przytułku. Parafianie spowiadali się na Wielkanoc, ale przedstawiciele szlachty korzystali ze spowiedzi w innych kościołach⁴¹⁷.

⁴¹⁷ MHDW1, [z. 21], s. 206–209.

Jak długo był tu wspomniany proboszcz Karnkowski, nie wiadomo. Parafia ta jeszcze w 1626 r. należała do dekanatu nieszawskiego⁴¹⁸. Od 1611 r. był tu proboszcz Marcin z Dobrzyń, ale upomniano go w 1639 r., że niedbale prowadził metryki. Do sakramentów wielkanocnych zobowiązanych było około 300 osób⁴¹⁹.

Przynależność dekanalna zmieniła się, gdy za biskupa Macieja Łubieńskiego włączono w ziemi dobrzyńskiej do diecezji włocławskiej trzy parafie i powołano dekanat bobrownicki. Jednak wiadomości o naszej parafii pochodzą dopiero z 1711 r. W międzyczasie zaszła konieczność zastąpienia starej świątyni nową, drewnianą, wystawioną na miejscu dawnej, z wieżą i z zakrystią po stronie lewej. Ta odbudowa miała miejsce stosunkowo niedawno, bowiem podczas wizytacji był jeden tylko ołtarz. Obrazy z dawnych ołtarzy poprzedniego kościoła. Był też jeden obraz, cenny dla ludzi, którzy uważali go za łaskami słynący, przechowywany jeszcze w zakrystii. Proboszczem od 1701 r. był Mateusz Pokorski⁴²⁰.

Ta nowa świątynia jeszcze w 1725 r. nie była konsekrowana i odprawiano w niej na podstawie udzielonego przez władzę kościelną indultu. W ołtarzu wielkim znajdował się uważany za łaskami słynący obraz Matki Boskiej i tabernakulum. Były jeszcze dwa ołtarze boczne, ale tu bliżej nieopisane. Nie było szkoły, ale kantor uczył chętnych do nauki chłopców. W 1725 r. parafia nie miała własnego proboszcza, a zarządzał nią proboszcz ze Szpetala, Ludwik Rudawski. Wiedzano jednak, że był już prezentowany kandydat na nowego proboszcza i czekał na dekret biskupi, jednak jeszcze jego nazwiska nie podano. Kantorem był Maciej Andrychowiak, a wtrykusami Franciszek i Marcin z Zadusznik. Parafia musiała się zwiększyć liczebnie, bo spowiadających się naliczono 447 osób⁴²¹.

Dopiero zachowana kolejna lustracja tej parafii z 1766 r. podaje, że od 1740 r. proboszczem był Michał Dudziński. Czy był ktoś po tym, nieznanym nam z imienia proboszczu, który miał tu nastać w 1725 r., nie posiadamy wiadomości. Nie wiemy też, czy świątynię w międzyczasie uroczyście poświęcono, ale wiemy, że w ołtarzu wielkim był znany nam już obraz Matki Boskiej, a przy nim wota, chociaż nie spisywano otrzymywanych tu łask. Obraz ten zasuwany był wizerunkiem św. Antoniego Padewskiego. Ołtarze

⁴¹⁸ ADWł, ABKP. Wiz. 8(72), k. 27–28, gdzie podano tylko spis inwentarza.

⁴¹⁹ ADWł, ABKP. Wiz. 13(74), s. 823–827.

⁴²⁰ ADWł, ABKP. Wiz. 14, k. 300v–302.

⁴²¹ ADWł, ABKP. Wiz. 19(80), k. 108–109v.

zaś boczne miały za patronów św. Rocha i św. Annę. Parafia się zwiększała, bowiem naliczono już 629 spowiadających się osób. W 1765 r. ochrzczono 30 dzieci, pobłogosławiono sześć par, a zmarły 22 osoby. Do parafii należały wsie Zaduszniki, Krojczyn, Nasiegniewo, Oleszno, Złewody, Witkowo oraz osady młyńskie Zaduski, Budas i Krojczynko⁴²².

Kolejnym proboszczem od 1776, a może nawet już od 1773 r., był Marcin Wałędzicki. Świątynia parafialna była niedawno naprawiana, ale czy już za tego proboszcza, powiedzieć trudno; powinno odbyć się to staraniem kolatora, Jana Kuczkowskiego. Proboszcz z Zadusznik zarządzał parafią w Ostrowitem. Na terenie parafii mieszkało ośmiu akatolików i aż 35 Żydów⁴²³.

Kiedy parafia ta od 1818 r. przechodziła do diecezji płockiej, jej duszpafterzem był Maciej Akuszewski⁴²⁴. Parafia początkowo należała do dekanatu Dobrzyń nad Wisłą, a po 1864 r. do dekanatu lipnowskiego.

Prawie w przeddzień powstania listopadowego, w 1830 r. spalił się w Zadusznikach kościół, ale w 1831 r. został odbudowany staraniem proboszcza Zdrojewskiego⁴²⁵. Nie ma jednak bliższych o tym danych. Pewnie nie zadowalał on parafian, ponieważ w nieco późniejszym okresie, w latach 1873–1875, kiedy proboszczem w Zadusznikach był Józef Żmijewski, zbudowano tu z ofiar parafian nową świątynię według projektu architekta Henryka Marconiego. Kościół ten został konsekrowany w 1885 r. przez sufragana płockiego, biskupa Henryka Kossowskiego⁴²⁶.

Parafia Zaduszniki była spora, bowiem w 1906 r. liczyła 2250 wiernych. Proboszczem był tu jeszcze ksiądz Żmijewski, a obejmowała wsie: Zaduszniki, Nasiegniewo, Krojczyn, Szpiegowo, Mozoły, Podlasie, Oleszno, Witkowo, Gołąbki, Kurowo i Złewody⁴²⁷.

Do 1925 r. należała do diecezji płockiej w dekanacie lipnowskim. Jej proboszczów można poznać ze schematyzmów płockich. Powróciła do diecezji wrocławskiej w 1925 r. Obejmowała wówczas wsie: Zaduszniki, Nasiegniewo, Krojczyn, Szpiegowo, Oleszno, Witkowo, Kurowo, Złewody,

⁴²² ADWł, ABKP. Wiz. 26(84), s. 200–204.

⁴²³ ADWł, ABKP. Wiz. 28, k. 17–22; Wiz. 37, k. 70–84v.

⁴²⁴ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Pomorskiej” 1819, s. 6.

⁴²⁵ „Schematyzm Diecezji Płockiej” 1877, s. 19; *Nowe organy w parafii Zaduszniki*, KDWł, 42(1959), s. 300.

⁴²⁶ „Schematyzm Diecezji Płockiej” 1896, s. 32; *Diecezja wrocławska 2000*, s. 534–576; Krajewski, Mietz, *Zabytki ziemi dobrzyńskiej*, s. 209; KZSP, t. 11, z. 9, s. 69.

⁴²⁷ „Schematyzm Diecezji Płockiej” 1906, s. 54.

Kisielewo i Wysiołki Olesińskie. Proboszczem był tu od 1912 r. Kazimierz Straszynski⁴²⁸.

U schyłku okresu przedwojennego, w 1938 r. parafia ta, z kościołem pod wezwaniem Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny, liczyła 2500 wiernych. Proboszczem był nadal Kazimierz Straszynski. W parafii działały: Bractwo św. Anny, Trzeci Zakon św. Franciszka, Dzieło Świętego Dzieciństwa, Żywy Różaniec, Akcja Katolicka. Okręg parafialny obejmował wsie: Gołąbki, Kisielewo, Krojczyn z Podlasiem, Kurowo, Mozoły, Nasiegniewo, Oleszno, Szpiegowo, Witkowo, Wysiołki Witkowskie, Wysiołki Olesińskie, Zaduszniki i Złewody⁴²⁹.

W chwili wybuchu drugiej wojny światowej, proboszczem był tu ks. Walenty Zawisza, który usunięty z parafii 28 grudnia 1939 r., zmarł w obozowym szpitalu w Sachsenhausen. Świątynia ocalała, ale została obrabowana⁴³⁰. Była jednak przez cały czas otwarta, a duszpasterzował przy niej ksiądz Wiktor Ptak. Warto przypomnieć, że w Nasiegniewie i Zarzeczewie pracowali zakonnicy Towarzystwa św. Michała Archanioła, czyli michaelici, którzy w latach 1938–1939 i 1945–1949 prowadzili sierociniec, przy którym była też kaplica pod wezwaniem Królowej Różańca Świętego. Sierociniec te działały jeszcze w 1949 r.⁴³¹ Zakłady te zostały zniesione, gdy w 1949 r. władze państwowe zabrały należące do nich majątki będące podstawą materialną ich działalności⁴³². Później, w latach 1982–1983, powstała inna kaplica, we wsi Nasiegniewo, służąca jako kaplica filialna po dziś dzień⁴³³.

Aktualnie parafia obejmuje wsie Zaduszniki, Oleszno, Witkowo, Złewody, Kisielewo, Krojczyn, Szpiegowo i Nasiegniewo, a należy do dekanatu szpetalskiego⁴³⁴.

Z parafią z Zadusznikach złączyły się też dzieje bardzo starej parafii pod wezwaniem Świętego Krzyża w Grochowalsku, o której powiedzieliśmy wcześniej.

⁴²⁸ „Schematyzm Diecezji Płockiej” 1925, s. 46.

⁴²⁹ RDWł, 1938, s. 159–160.

⁴³⁰ Ankieta, t. 2, s. 32–34.

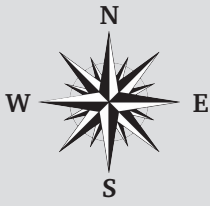
⁴³¹ RDWł 1949, s. 283–284.

⁴³² M. Różański, *Zgromadzenie św. Michała Archanioła w Polsce w latach 1945–2000*, Marki 2015, s. 123–125.

⁴³³ RDWł 2011, s. 851–853.

⁴³⁴ *Diecezja włocławska 2000*, s. 574–576.

DEKANAT MAZOWIECKI

☩ CIECHOCIN

☩ NOWOGRÓD

☩ DOBRZEJEWICE

☩ ŁĄŻYN

☩ DZIAŁYŃ

MAZOWSZE

☩ CZERNIKOWO

☩ OSIEK N. WISŁĄ

Dekanat ten prawdopodobnie został utworzony przez biskupa płockiego, Antoniego Juliana Nowowiejskiego, wtedy, kiedy można było, jeszcze podczas trwania pierwszej wojny światowej, wrócić do dekanatów mniejszych. Pamiętamy, że władze zaborcze nakazały w 1864 r. zrównać obszarowo dekanaty z powiatami, co spowodowało konieczność utworzenia wielkich dekanatów. Bardzo wtedy powiększono dekanat lipnowski. Nie było to wygodne ani administracyjnie, ani duszpastersko. Dlatego gdy to stało się możliwe, za biskupa płockiego Antoniego Juliana Nowowiejskiego (1908–1940) wyłoniono nowy dekanat z dawnego wielkiego dekanatu lipnowskiego. Obejmował następujące parafie: Mazowsze (2430) z Aleksandrem Pokrzywnickim; Ciechocin i kaplica w Młyńcu (3195) z Stanisławem Laskowskim; Czernikowo (5160) z Antonim Morawskim i wikariuszem Stefanem Moks; Dobrzejewice (2890) i filia Złotoria z Wincentym Wojno; Działyń (2883) z Józefem Turczynowiczem; Łążyn (1350) z Marcinem Włostowskim; Nowogród (2430) z Karolem Pikulińskim; Osiek nad Wisłą (1496) z Antonim Tymińskim.

Te parafie zostały w 1925 r., na mocy bulli *Vixdum Poloniae unitas* włączone do diecezji wrocławskiej, w której początkowo zachowano ten dekanat.

MAZOWSZE

W miejscowości tej znaleziono ślady osadnictwa z epoki wczesnego o średniowiecza¹, a więc powinno być tu osadnictwo. Pierwsza wiadomość o miejscowości Mazowsze jest z 1229 r., kiedy wieś ta, z jeziorem, jest wspomniana wśród posiadłości należących do uposażenia biskupstwa płockiego. Zaś w 1504 r. wspomniana jest parafia w Mazowszu, wsi należącej do rodziny Mazowieckich, niejakiego Bartłomieja Wilka, Czerskiego i Świątosławskiego².

---

¹ M. Krajewski, A. Mietz, *Zabytki ziemi dobrzyńskiej*, Włocławek 1996, s. 84.

² *Mazowsze*, w: SGKP, t. 15, cz. 2, s. 311.

Ale parafia najprawdopodobniej powstała tu znacznie wcześniej. Kiedy jednak powstała, trudno powiedzieć; prawdopodobnie w XV w.

Świątynia mazowiecka opisana około 1609 r. była drewniana, pod wezwaniem św. Marcina, ale z murowaną zakrystią. Prawo patronatu należało do wszystkich dziedziców wsi Mazowsze, ale dokładnie nie wymienionych. Wymagała już naprawy. Wewnątrz trzy ołtarze. Przy jednym z nich, pod wezwaniem św. Marcina, była fundowana przez Andrzeja Mazowieckiego altaria, którą aktualnie trzymał Bartłomiej Mazowiecki. Bractwa żadnego nie było, ale w dni kwartalne urządzano modlitwy za zmarłych. Tabernakulum i chrzcielnica dobrze urządzone. Zakrystia należycie wyposażona w paramenty liturgiczne, argentaria i inne. Rektorem kościoła parafialnego był wówczas niejaki Andrzej, ze wsi Mazowsze pochodzący. Funkcjonowała szkoła z nauczycielem. Nie funkcjonowało żadne bractwo. Do parafii należały wsie Mazowsze, Świętosław, Piotrkowo, Niedźwiedź, Kijaszkowo i Liciszewy³.

Także później prawo patronatu pozostawało w gestii właścicieli. W 1694 r. część wsi Mazowsze należało do Karskiej, wdowy po zmarłym Mazowieckim, a część do Kazimierza Nałęcza i do Jana Szumowskiego. Oni też mieli prawo patronatu. Świątynia miała część murowaną i część drewnianą, była konsekrowana pod wezwaniem św. Marcina biskupa i wyznawcy. Sklepienie drewniane, w prezbiterium półkolistym. Nie było posadzki. Nad murowaną zakrystią chór z instrumentem muzycznym oraz drugi chór nad głównym wejściem do świątyni, dla śpiewaków. Pośrodku dachu wieżyczka z sygnaturką. Przywileje odpustowe z racji święta Przemienienia Pańskiego i św. Macieja, ale aktualnie nie były przedłużone. Ołtarz wielki z mensą murowaną z obrazem Świętej Trójcy i w nim znajdowało się tabernakulum. Po stronie ewangelii ołtarz z obrazem Matki Bożej z Dzieciątkiem Jezus, a po stronie przeciwnej ołtarz z figurą św. Anny, matki Maryi. Od strony północnej murowana zakrystia z takimże sklepieniem, a z niej przejście do drugiej zakrystii, także murowanej. Przechowywano w nich paramenty liturgiczne. Dzwonnica drewniana z dwoma dzwonami, stojąca na cmentarzu, w pobliżu głównego wejścia do świątyni. We wsiach parafialnych Mazowsze, Świętosław, Paskowo, Piotrkowo, Kijaszkowo, Kijaszkowiec, Liciszewy, i Niedźwiedź było 317 parafian zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych, czyli jak na owe czasy była to duża parafia. Proboszcz, Jakub Kaczewski, liczący lat 32, prezentowany przez wspomnianych wyżej wdowę Mazowiecką, Nałęcza i Szumowskiego. Nauczyciel bakałarz, Stanisław

---

³ ADPŁ, AV 6, k. 298–300; k. 323v–325.

Krajewski, lat około 36, ale szkoły jako takiej nie było. Przytułek, dawniej istniejący, spalił się i aktualnie sześciu ubogich mieszkało u parafian. Nie było żadnego bractwa. Tak parafia, jak i proboszcz byli dobrze uposażeni, a świątynia wystarczająco wyposażona w paramenty liturgiczne⁴.

Nieco wyraźniej opisano stan mazowieckiej świątyni w 1725 r. Prawo patronatu należało wówczas do Bartłomieja Rościszewskiego, Jana Zykowskiego i Jakuba Nałęcza. Prezbiterium świątyni miało ściany od fundamentów murowane, ale nawa drewniana. Murowane były też zakrystia oraz skarbiec, te jednak kryte dachówką, a cała świątynia miała dach drewniany, kryty, jak to dawniej mówiono tzw. kleńcem. Podłoga drewniana. Chór muzyczny wyposażony w dwunastogłosowe organy. Ołtarz wielki pod wezwaniem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, zaś boczne nosiły wezwania Przemienienia Pańskiego i św. Anny. Dzwonnica obok świątyni z dzwonami. Stan świątyni raczej dobry. Było też wystarczające wyposażenie i uposażenie. Przytułek wymagał naprawy. Okręg parafialny obejmował nadal Mazowsze, Świętosław, Piotrkowo, Kijaszkowo, Liciszewy, Trutowo, Niedźwiedź i Kijaszkowiec z osadami młyńskimi. Około 650 parafian zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych⁵.

Zapewne z powodu starości, w 1738 r. świątynia tamtejsza, drewniana, pod wezwaniem św. Marcina, była tak zniszczona, że zagrażała bezpieczeństwu wiernych. Na szczęście złączona z nią była murowana kaplica, do której przeniesiono nabożeństwa. Zatem konieczna była budowa nowego kościoła. Prawo patronatu należało do Franciszka Kociszewskiego, dziedzica ze Świętosławia, i Jana Łukowskiego, właściciela dóbr Mazowsze. Od 12 lat parafią zarządzał Bernard Podgórski. Wizytator, jak zawsze, opisał wyposażenie i uposażenie⁶.

Kolejna lustracja miała miejsce w 1764 r. Tak zwany pierwszy chór, zapewne owa wspomniana wyżej kaplica, była murowana, zaś pozostała część drewniana. Prawo patronatu należało do dziedziców Mazowsza i Świętosławia. Bardzo smutny był obraz tamtejszej świątyni, które potrzebowała całkowitego odbudowania, na co zwrócił uwagę wizytator w zarządzeniu powizytacyjnym. Nosiła wezwanie św. Marcina. To wezwanie nosił ołtarz wielki w prezbiterium, zaś dwa pozostałe – Przemienienia Pańskiego i św. Anny. Dokładnie opisano wyposażenie i uposażenie parafii. Do parafii należały

⁴ ADPł, AV 47, s. 1173–1181.

⁵ ADPł, AV 257, k. 35v–37.

⁶ ADPł, AV 261, k. 114v–115v.

wsie Mazowsze, Świętosław, Piotrkowo, Kuczkowo, Liciszewy, Kijaszkowo i Niedźwiedź. Wiernych zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych około 500, czyli była to spora już parafia. Proboszczem od 1759 r. był Antoni Rzeszotarski (Brzeszotarski)⁷.

Opis drewnianej świątyni w Mazowszu z 1775 r. podaje, że składała się z niższego prezbiterium, na wysokiej podmurówce i wyższej nawy głównej całkowicie z drewna. Zakrystia murowana. Jednak ogólny stan tego kościoła był zły. Nie wiadano już wówczas, kiedy był on wystawiony i przez którego biskupa konsekrowany. Ołtarz wielki w dolnej części miał obraz Koronacji Matki Boskiej, a w górnej św. Marcina, patrona świątyni. Jeden z bocznych ołtarzy miał obraz Przemienienia Pańskiego i św. Heleny, zaś drugi św. Anny. Szczególnym nabożeństwem cieszył się obraz Przemienienia Pańskiego, uważany za łaskami słynący. Okręg parafialny obejmował większe wsie: Mazowsze położone nad jeziorem, Świętosław, Piotrkowo, Kijaszkowo i Liciszewy, oraz mniejsze, Wujaszkowo, Hornówek, Niedźwiedź i Morgi Świętosławskie, gdzie głównie mieszkali innowiercy. Do spowiedzi wielkanocnej przystępowało wtedy 487 osób. Ogółem wiernych naliczono 752. Prawo patronatu należało do dziedziców Mazowsza, Gabriela Karwosieckiego łowczego raciąskiego, Piotra Paprockiego, podczaszyca dobrzyńskiego i jego opiekuna Bonawentury Paprockiego. Parafia miała bardzo dobre uposażenie z licznymi zapisami, dokładnie tu opisanymi, a świątynia należycie wyposażona. Probostwo należało do Jana Bogurskiego, pochodzącego z Bromierza, diecezji płockiej. Przez lat 11 był on u jezuitów, a wystąpiwszy od nich, od 1774 r. został ustanowiony proboszczem parafii mazowieckiej. Nie miał innego beneficjum i sam sprawował duszpasterstwo. W sprawdzanych dokumentach dotyczącego uposażenia występują dawni proboszczowie: Mateusz Truszczyński przy dokumencie z 1719 r.; Franciszek Sumiński; rektor Andrzej z Mazowsza; Jan Kłobukowski około roku 1669. Wizytował Walenty Pączkowski, kanonik płocki, wizytator generalny⁸.

Dawna świątynia została zastąpiona w 1782 r. nową drewnianą. Zdaje się, że ta świątynia uszkodzona przez pożar, została odnowiona w 1846 r. Właścicielem Mazowsza w 1789 r. był Gabriel Karwosiecki⁹.

⁷ ADPł, AV 269, k. 270–272.

⁸ ADPł, AV 285, k. 61–70; *Ziemia Dobrzyńska [dekanat lipnowski, dobrzyński, rypiński, golubio-dulski i górznieński]*, oprac. M.M. Grzybowski, Płock 1999 (*Materiały do dziejów Ziemi Płockiej*, t. 10) s. 234–251.

⁹ Br. Ch[lebowski], *Mazowsze*, w: SGKP, t. 6, s. 211–212; P. Gałkowski, *Genealogia ziemiaństwa ziemi dobrzyńskiej XIX–XX wieku*, Rypin 1997, s. 92.

W 1900 r. wzniesiono kościół nowy, murowany, w stylu neogotyckim. Ołtarz miał być roboty Ksawerego Dunikowskiego z 1920 r., zaś prospekt organowy Dominika Biernackiego z Dobrzynia nad Wisłą. Dokładny, a nawet drobiazgowy opis świątyni i wszelkich spraw z parafią związanych posiadamy z opisu z roku 1931¹⁰.

W kresie międzywojennym, od 1919 r. majątek Mazowsze drogą kupna znalazł się w posiadaniu Ignacego Karnkowskiego¹¹. Zaś proboszczem był tu Michał Sadkowski, objąwszy parafię 10 sierpnia 1931 r. Parafia liczyła 2750 wiernych i obejmowała wsie Bernardowo, Hornówek, Kijaszkowo, Kijaszkowiec, Liciszewy, Mazowsze, Niedźwiedź, Piotrkowo, Świętosław i Rudaw. W parafii działało bractwo Miłosierdzia, bractwo Honorowej Straży Najświętszego Serca Jezusowego, Apostolstwo Modlitwy, Żywy Różaniec, Papieskie Dzieło Rozkrzewienia Wiary, Dzieło Świętego Dzieciństwa i Akcja Katolicka¹².

Kiedy wybuchła druga wojna światowa, pracował tu nadal proboszcz Michał Sadkowski, który aresztowany pod koniec października 1939 r., ostatecznie zmarł w Dachau w 1942 r. Ale przez całą wojnę były odprawiane nabożeństwa przez księży z Działynia, Czernikowa, a potem przez ks. Michała Ślipka¹³.

Aktualnie parafia zaliczona do dekanatu czernikowskiego¹⁴.

CIECHOCIN¹⁵

To jedna ze starszych i ciekawszych w swojej historii miejscowość i parafia w Ziemi Dobrzyńskiej, położona malowniczo nad rzeką Drwęcą. Początków osadnictwa należałoby szukać w zamierzchłej przedhistorycznej przeszłości¹⁶. Kiedy powstała wieś, a także, kiedy zorganizowano tu parafię, trudno powiedzieć. Od najdawniejszych czasów musiała należeć pod względem prawa własności do biskupstwa włocławskiego, bowiem została

¹⁰ ADWł, AKDWł. par. 138(1909–1936), k. 22–25; KZSP, t. 11, z. 9, s. 35.

¹¹ P. Gałkowski, *Ziemianie w Ziemi Dobrzyńskiej w latach 1918–1947*, Rypin 1999, s. 348, 377–378.

¹² RDWł 1938, s. 85.

¹³ ADWł, AKDWł. Ankieta, t. 2, k. 89–91.

¹⁴ *Diecezja włocławska 2000*, s. 189–190.

¹⁵ O parafii tej zob. Kujawski, *Parafie*. Arch. wł., s. 341–348.

¹⁶ Krajewski, Mietz, *Zabytki ziemi dobrzyńskiej*, Włocławek 1996, s. 21.

wymieniona wśród jego uposażenia w 1250 r., kiedy to książę kujawski i łęczycki potwierdził biskupowi włocławskiemu Wolimirowi prawo własności¹⁷. Jednak rok 1250 to nie początek istnienia tej miejscowości, a tylko pierwsza o niej zachowana wzmianka. Następny książę, Konrad Mazowiecki I w 1262 r. zezwolił biskupowi na lokowanie na prawie niemieckim szeregu wsi należących do diecezji, w tym i Ciechocina¹⁸. Wśród szeregu wzmiankowanych tam wsi, Ciechocin musiał być ważny, skoro biskup Wolimir postarał się, aby w 1262 r. otrzymał prawa miejskie. Bo jakże zrozumieć potem szereg dokumentów wystawianych przez biskupów w Ciechocinie, który nazwany jest miastem – *oppidum*¹⁹. Nawet jeszcze w XVIII w. używano określenia Ciechocina jako miasta²⁰. Wprawdzie ta miejscowość nie skorzystała z danej jej szansy i w miasto się nie przekształciła, ale prawa miejskie musiała mieć.

To bliższe zainteresowanie się Ciechocinem ze strony biskupów spowodowane było tym, że w tamtejszej okolicy posiadali liczne dobra, których centrum stał się Ciechocin, gdy tamtejsze dobra biskupie zorganizowano w klucz ciechociński²¹. Co więcej, w tej miejscowości biskupi włocławscy urządzili sobie jedną ze swoich rezydencji i często w niej przebywali²².

W Ciechocinie w odległości około 300 metrów od obecnego kościoła, w kierunku północnym, na skarpie rzeki Drwęcy, gdzie przewyższenie wynosi około 30 metrów, znajdowało się grodzisko, najprawdopodobniej urządzone już i użytkowane w czasie, kiedy Ciechocin należał do biskupów włocławskich i może oni byli jego założycielami, bowiem archeologowie określili czas jego funkcjonowania na połowę XIV w. Jeden z biskupów Gołańczewskich, najprawdopodobniej Zbylut (1364–1383), swoją siedzibę w Ciechocinie przeniósł na nowe miejsce, gdzie do dzisiaj stoi dwór biskupi, tyle iż znajdujący się w prywatnych rękach²³.

Ciechocin należał do nich do czasu, gdy w następstwie zaborów zabrano Kościołowi w Polsce dobra. Także i dobra ciechocińskie zostały zabrane,

---

¹⁷ ADWł, Dok. 17; S. Librowski, *Inwentarz realny dokumentów Archiwum Diecezjalnego we Włocławku*, t. 1, Włocławek 1994, gdzie ten dokument został omówiony.

¹⁸ ADWł, Dok. 37.

¹⁹ ADWł, Dok. 190.

²⁰ ADWł, ABKP. Wiz. 28, k. 2, gdzie wizytator użył zwrotu – „Ciechocin – dawniej miasto”.

²¹ W Archiwum Diecezjalnym we Włocławku są liczne zapisy o majątkach biskupich zorganizowanych w zespoły, zwane kluczami, spośród których klucz ciechociński był jednym z najważniejszych.

²² Wśród dokumentów znajdujących się w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku jest wiele sporządzanych w Ciechocinie.

²³ Krajewski, Mietz, *Zabytki ziemi dobrzyńskiej*, s. 127–130.

a następnie przeszły w ręce prywatne. Pamiątką po tym jest pozostałość po dawnej rezydencji biskupiej.

Pod względem kościelnym Ciechocin i cała ziemia dobrzyńska należały do diecezji płockiej. Kiedy więc postawimy pytanie, kiedy powstała tu parafia, to zainteresowanymi tym byli tak biskupi z Włocławka, jak i z Płocka. Bo zapewne z tytułu, iż od najdawniejszych czasów należał Ciechocin jako własność do diecezji włocławskiej, to biskupi tej diecezji powinni być fundatorami pierwszej tu świątyni. Wprawdzie wiadomości o kościele i parafii ciechocińskiej są znacznie późniejsze, to świątynia i parafia przy niej powinna powstać niewiele później, aniżeli pierwsze zapiski o samej miejscowości. Bo trudno przyjąć, aby w takim ważnym ośrodku, w dodatku mającym prawa miejskie, biskupi włocławscy nie zbudowali świątyni. Kanonicznego powołania do istnienia parafii mogli tu dokonać tylko biskupi z Płocka. Biorąc pod uwagę to, co powiedziano wyżej, początków parafii można się spodziewać już około 1250 r., a może znacznie wcześniej. Pod względem więc administracji kościelnej parafia w Ciechocinie należała do dekanatu lipnowskiego, archidiaconatu dobrzyńskiego diecezji płockiej²⁴.

Nie wiemy, jak wyglądał pierwszy kościół w Ciechocinie, ale był z pewnością drewniany. W XVI wieku do parafii należał Ciechocin i wsie: Elgiszewo, Łązynek, Małszyce, Miliszewy, Nowa Wieś, Dulnik, Mierzynek, Młyniec i Sęk²⁵.

Bardzo mało mamy wiadomości o najdawniejszej historii parafii w Ciechocinie. Pierwszy znany z imienia proboszcz ciechociński to Stanisław z Lipowca, wspomniany w dokumencie biskupa płockiego Erazma (Ciołka) w 1504 r., z okazji nadania przez niego odpustu 40 dni dla założonego przez wspomnianego proboszcza bractwa Dusz Czyścicowych²⁶.

Właściwie to pierwszą dokładniejszą wiadomość o parafii posiadamy w protokole wizytacji tej parafii z czasów biskupa Wojciecha Baranowskiego, z 1597 r. Był tam kościół murowany, pod wezwaniem św. Małgorzaty, a jego kolatorem był biskup włocławski. To zapewne co najmniej druga świątynia ciechocińska. Nie wiemy nic o jej wyglądzie zewnętrznym, poza tym, że zakrystia też była murowana, ale dzwonnica w stanie złym. Tabernakulum znajdowało się w pobliżu wielkiego ołtarza, gdzie był nieuszkodzony porta-

---

²⁴ O parafii w Ciechocinie jest monografia pióra księdza Kazimierza Górskiego – zob. K. Górski, *Z dziejów parafii Ciechocin*, Ciechocin 2012.

²⁵ Z. Guldón, *Mapy ziemi dobrzyńskiej w drugiej połowie XVI w.*, Toruń 1967, s. 20.

²⁶ ADWł, Dok. 392; Librowski, *Inwentarz realny dokumentów Archiwum Diecezjalnego we Włocławku*, t. 1, s. 213.

tyl i obraz Ukrzyżowanego. W dwóch bocznych ołtarzach nie było portatyli i nie odprawiano przy nich nabożeństw. Wyposażenie w trzy srebrne kieli chy, monstrancję, srebrny krzyż i pacyfikał z relikwiami oraz wystarczająca liczba innych paramentów liturgicznych. Proboszczem był wówczas Jan Jeżewski, w parafii nie rezydujący, ale utrzymujący wikariusza w osobie Wojciecha z Bieżunia²⁷.

Według następnej wizytacji za czasów biskupa Marcina Szyszkowskiego z 1609 r. proboszcz, ten sam co poprzednio, zmienił wikariusza, którym został Wojciech ze Słubic. W Ciechocinie była szkoła, jeżeli był jej rektor, Jakub ze Słubic, łączący te obowiązki z powinnością kantora i organisty. W przytułku przebywało pięciu ubogich. Do parafii należała wieś Ciechocin, Elgiszewo, Łążynek, Miliszewy i Nowa Wieś²⁸. Z tych zapisów przełomu XVI i XVII w. można już wyprowadzić wniosek, że parafia była zadbana.

Warto w tym miejscu przypomnieć, że na terenie parafii Ciechocin znajdowała się także kaplica, a raczej niewielki kościół we wsi Młyniec. Sama ta wieś została nabyta przez biskupa włocławskiego jeszcze przed 1262 r., kiedy lokował ją na prawie niemieckim²⁹. W 1565 r. biskup włocławski Mikołaj Wolski zamienił tę wieś za Kaczewo na Kujawach³⁰. Młyniec natomiast w bliżej nieznanych okolicznościach wszedł w posiadanie benedyktynek toruńskich i tamtejsza ksieni, Magdalena Mortęska, w 1611 r. wystawiła kaplicę³¹.

Wspomniano wyżej, że biskupi z Włocławka często przebywali w swoich dobrach dobrzyńskich, zwłaszcza w Ciechocinie, ale wtedy nie byli w swojej diecezji. Było to nawet w kolizji z prawem kościelnym, które wymagało rezydencji w swojej diecezji. Byłoby lepiej, gdyby mogli czuć się tu jak w swojej diecezji. To pragnienie spełniło się, gdy we Włocławku był biskupem Maciej Łubieński (1630–1641), a w Płocku jego brat, Stanisław (1627–1640). Po wzajemnym porozumieniu się, za zgodą swoich kapituł, nastąpiła zmiana, bowiem parafie w Dobrzejewicach z filią w Złotorii, Ciechocin i Nowogród zostały w 1633 r. włączone kanonicznie do diecezji włocławskiej, co w 1639 zaaprobowwała Stolica Apostolska³². Rozpoczął się więc okres włocławski parafii ciechocińskiej, która została włączona

²⁷ ADPł, AV 5, k. 179–180. Jest to wizytacja z czasów bp. Wojciecha Baranowskiego.

²⁸ ADPł, AV 6, k. 308–308v, 329–330.

²⁹ ADWł, Dok. 37.

³⁰ ADWł, Dok. 583, 3054.

³¹ Krajewski, Mietz, *Zabytki ziemi dobrzyńskiej*, s. 88–89; KZSP, t. 11, z. 16, s. 46–47.

³² MHDWł, [z. 8], s. 23–25.

do nowego dekanatu bobrownickiego³³. Ponieważ parafia w Ciechocinie obejmowała także wieś Elgiszewo, w tym miejscu diecezja przekraczała granicę, jaką w tym terenie stanowiła rzeka Drwęca.

W parafii od 1633 r. był Jakub z Bożewa, a po jego śmierci, gdy w 1639 r. wizytował parafię archidiakon Sebastian Grotkowski, był już inny proboszcz, niepodanego imienia, Kaniewski. Parafia obejmowała miejscowości: Ciechocin, Małszyce, Elgiszewo, Nowa Wieś, Łążynek, Młyniec, Mierzynek oraz trzy osady młyńskie Dolnik, Czajka i Sęk. Nie było innowierców ani konkubinariuszy. Była ta sama świątynia parafialna, murowana, z płaskim dachem, pod wezwaniem św. Magdaleny, z ołtarzem wielkim zawierającym obraz Ukoronowania Najświętszej Marii Panny i z dwoma ołtarzami bocznymi. Zakrystia także murowana, z takimże sklepieniem, znajdowała się za wielkim ołtarzem, ale jej mury były w kilku miejscach pęknięte i wymagała naprawy. Była wystarczająco zaopatrzona w potrzebne paramenty liturgiczne. Dzwonnica, do połowy murowana, u góry drewniana, kryta gontami, a w niej dzwony. Na ogrodzonym cmentarzu kostnica. Funkcjonowała szkoła oraz szpital, w którym przebywały cztery wdowy, utrzymujące się z jałmużny. Witrykusem zarządzającym składkami niedzielnymi był Tomasz, wieśniak z Małszyc, troszcząc się o wino i воск³⁴.

Nie wiemy, w jakim stanie był kościół ciechociński po wojnach szwedzkich. Zabudowania plebańskie, jak wspomniano, eleganckie, zostały spalone przez Szwedów. Kościół prawdopodobnie ocalał, ale smutnym wydarzeniem był pożar świątyni, prawdopodobnie w 1709 r. Pozostały z niej jedynie mury, ale ocalała zakrystia uratowana z pożaru przez parafian. W niej, gdy przeprowadzano wizytację w 1711 r., odprawiano msze. Umieszczono tu tabernakulum, uratowane z pożaru. Proboszczem był wówczas Szymon Bromirski. Podczas wizytacji wyrażono nadzieję, że dzięki gorliwości proboszcza, z pomocą parafian i kapituły włocławskiej, świątynia zostanie odbudowana. Około 1711 r. zaprowadzono w parafii bractwo Bożego Ciała³⁵.

Nadzieja ta nie była bezpodstawna. Bowiem już w 1725 r. stała odnowiona świątynia, kryta dachówką, z wieżyczką, na której umieszczono mały dzwonek. Dzwonnicy nie było. Zakrystia murowana znajdowała

³³ ADWł, ABKP. Wiz. 13(74), s. 845–875.

³⁴ Tamże, s. 851–855.

³⁵ ADWł, ABKP. Wiz. 14(75), k. 297–287v; A. par. 1(1768–1886): Księga Bractwa Adoracji Najświętszego Sakramentu, k. 2–5.

się po stronie wschodniej, za ołtarzem. Ołtarz wielki pod wezwaniem św. Mikołaja, a boczne z obrazami św. Walentego i Matki Boskiej Częstochowskiej. Tabernakulum w ołtarzu wielkim. Proboszczem był nadal Szymon Bromirski, kapłan z diecezji płockiej, spełniający także obowiązki dziekana. Kantorem był Szymon Mucharski, a wityrykusem Józef Kuta. Na terenie parafii nie było innowierców. Do sakramentów wielkanocnych było zobowiązanych około 70 osób, co wydaje się pomyłką, bo powinno być znacznie więcej. Parafia obejmowała miejscowości: Ciechocin, Nowa Wieś, osady młyńskie Dulnik i Gapa, Miliszewy, Małszyce, Łążynek, Mierzynek i Elgiszewo³⁶.

Następną wiadomość o parafii posiadamy niestety dopiero z 1766 r., kiedy proboszczem był tu, od roku 1763, Franciszek Machajewski, dziekan bobrownicki, mający także wikariusza Jakuba Durajewskiego i organistę Jana Mackiego. Za tego proboszcza odnowiono dach świątyni dając nową dachówkę. Wybudowano dzwonnice, a właściwie dobudowano wieżę, w której umieszczono dwa większe dzwony oraz zegar z własnym dzwonem. Nowa zakrystia została od nowa fundowana jeszcze w 1752 r. przez biskupa włocławskiego Antoniego Sebastiana Dembowskiego. A wewnątrz musiano ubogacić wystrój ołtarzy, bowiem w ołtarzu wielkim, gdzie już poprzednio znajdował się obraz św. Mikołaja, w górnej kondygnacji dodano obraz św. Małgorzaty. Boczne pozostały bez zmian. Parafian znacznie przybyło, bowiem naliczono 926 osób spowiadających się. O dbałości duszpasterskiej świadczy, że w 1757 r. i za obecnego proboszcza w 1766 r., były przeprowadzone misje, co zlecono jezuitom. Związki z jezuitami pochodziły zapewne stąd, że na terenie wsi parafialnej Młyniec, należącej do jezuitów, przed 160 laty, czyli około 1600 r. wybudowano kaplicę. Kiedy ta koło 1750 r. uległa spaleni, wystawiono nową, pod wezwaniem św. Ignacego. Obraz tego patrona uchodził w opinii wiernych za łaskami słynący³⁷.

Proboszczowie, a szczególnie niektórzy biskupi, dbali o świątynię w Ciechocinie, w którym pamiętano nawet, że było to niegdyś miasto. Takim biskupem szczególnie o Ciechocinie pamiętającym był wspomniany wyżej Antoni Sebastian Dembowski³⁸. Kiedy wizytowano tę parafię w 1778 r.,

³⁶ ADWł, ABKP. Wiz. 19(80), k. 112v–113v.

³⁷ ADWł, ABKP. Wiz. 76(84), s. 210–219; W. Patykiewicz, *Dzieje parafii Dobrzejewice na tle przeszłości Ziemi Dobrzyńskiej*, s. 72 (mps w posiadaniu autora); A. par. 2(1618–1886), k. 3v–11.

³⁸ ADWł, ABKP. Wiz. 28, k. 22–2v.

było to już po pierwszym rozbiórce Polski. Wieś parafialna Elgiszewo znalazła się już w państwie pruskim. Proboszczem nadal pozostawał Franciszek Machajewski, rezydujący na miejscu, mający do pomocy wikariusza Bartłomieja Belińskiego. Duszpasterstwo było prowadzone wzorowo. Wieś Młyniec, będąca dawniej własnością jezuitów, została im przez władze pruskie zabrana i należała aktualnie do Kazimierza Ośmiałowskiego. Ale przy stojącym tam kościółku św. Ignacego, który od 1772 r. prawnie przeszedł pod opiekę proboszczów z Ciechocina, rezydował Bartłomiej Sumiowski, dawny zakonnik jezuita³⁹.

Niewiele różnił się stan świątyni i parafii w roku następnym, 1779. Według dokładnie sporządzonego wykazu statystycznego parafii ogółem było 1167 wiernych, z czego spowiadających się naliczono 894 osoby. Ale zapisano także obecność ośmiu akatolików i siedmiu Żydów⁴⁰.

Ksiądz Machajewski zmarł w 1794 r., a jego miejsce zajął ksiądz Tomasz Żdźarski⁴¹, zaś proboszczem ostatnim w tym okresie włocławskim tej parafii był Tomasz Hersztopski, który do Ciechocina przyszedł w 1808 r. z Bobrownik, zachowując obowiązki dziekańskie⁴².

Parafię Ciechocin dotknęły zmiany, jakie nastąpiły po rozbiórce Polski. Już po pierwszym rozbiórce praktycznie odcięto od parafii wieś Elgiszewo, bowiem granicę między Prusami a Rzeczpospolitą ustanowiono na Drwęcy. A po 1818 r., gdy Stolica Apostolska zmuszona była dokonać zmian granic w diecezjach dawnej Polski, parafie zawiślańskie diecezji kujawsko-pomorskiej zostały włączone do diecezji płockiej i ich granicą ustanowiono rzekę Wisłę. Ciechocina dotknęło to szczególnie. Wieś Elgiszewo została włączona do diecezji chełmińskiej. Zaborcy zabrali biskupowi jego dobra w ziemi dobrzyńskiej, a więc i rezydencję w Ciechocinie, a parafia zmieniła przynależność diecezjalną. Odtąd do 1925 r. będzie podlegała biskupom z Płocka. W nowej sytuacji parafia została włączona do dekanatu lipnowskiego diecezji płockiej⁴³.

Ksiądz Hersztopski, zapewne z powodu podeszłego wieku, odszedł z parafii w 1832 r. i zastąpił go Szymon Żmijewski⁴⁴, który zaznaczył się

³⁹ Tamże, k. 2v–4v.

⁴⁰ ADWł, ABKP. Wiz. 37, k. 67–22v

⁴¹ ADWł, A. par. 2, k. 13–14v.

⁴² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Pomorskiej” 1819, s. 6.

⁴³ *Catalogi et elenchi universi cleri dioecesis Plocensis (1772–1830)*, t. 1, Płock 2010, s. 146–147.

⁴⁴ „Schematyzm Diecezji Płockiej” 1834, s. 111.

jeszcze dłuższym tu pobycem, bowiem zakończył w tej parafii swoje życie w 1877 r.⁴⁵ Późniejsi proboszczowie pracowali tu już krócej. Wszyscy oni dbali o duszpasterstwo i o stan kościoła i zabudowań parafialnych⁴⁶.

Kiedy Polska odzyskała niepodległość, część ziemi dobrzyńskiej bezpośrednio sąsiadującej z Włocławkiem, dekanaty lipnowski i mazowiecki częściowo zostały przyłączone do diecezji włocławskiej, a wśród nich znalazła się i parafia w Ciechocinie. W tym czasie parafia Ciechocin należała do dekanatu mazowieckiego diecezji płockiej. Jej proboszczem był Stanisław Laskowski. Parafia liczyła 3195 wiernych obejmując wsie Ciechocin, Kujawy, Miliszewy, Małszyce, Młyniec i Łądy, folwark Jesionka-Ciechocin, kolonie Miliszewy, Łążynek, Nowa Wieś, Lelitowo, Ogrody, Józefowo, Sęk i Gerlach⁴⁷. W okresie międzywojennym pracowało tu dwóch proboszczów, wspomniany już Stanisław Laskowski, zmarły w 1932 r. i Józef Turczynowicz, który odszedł do Pana w 1938 r. i obydwaj spoczywają na cmentarzu ciechocińskim⁴⁸.

W nowej sytuacji zniesiono dekanat mazowiecki, a Ciechocin został włączony do nowego dekanatu w Czernikowie. Bezpośrednio przed wybuchem drugiej wojny światowej, w 1938 r., parafia liczyła 3657 wiernych. Proboszcza Józefa Turczynowicza wspomagał wikariusz Stanisław Bartczak. Na terenie parafii działało Bractwo Najświętszego Sakramentu, Bractwo Straży Honorowej Najświętszego Serca Pana Jezusa, Żywy Różaniec, Papieskie Dzieło Rozkrzewienia Wiary i Akcja Katolicka⁴⁹.

W chwili wybuchu drugiej wojny światowej proboszczem był ksiądz Józef Markowski, który nastąpił tu w 1939 r., dosłownie na kilkanaście dni przed jej wybuchem. Wprawdzie usunięty on został z probostwa w październiku 1942 r., ale uwolniony w dwa tygodnie później, do końca wojny mieszkał w organistówce. Tak więc kościół parafialny praktycznie był czynny przez cały okres okupacji, ale nabożeństwa mogły być sprawowane do godziny 7 rano i to w języku niemieckim, co miało dotyczyć nawet spowiedzi. Świątynia ucierpiała właściwie dopiero podczas działań wojennych w 1945 r., kiedy to częściowo uszkodzono dach, mury i wieżę świątyni. Większość gospodarzy usunięto z ich posiadłości i pracowali jako służący, część wywieziono go Generalnego Gubernatorstwa. Po zakończeniu wojny

⁴⁵ „Schematyzm Diecezji Płockiej” 1878, s. 49.

⁴⁶ Okres ten zob. Górski, *Z dziejów parafii Ciechocin*, s. 51–68.

⁴⁷ „Schematyzm Diecezji Płockiej” 1925, s. 52.

⁴⁸ *Diecezja włocławska 2000*, s. 399.

⁴⁹ RDWł 1938, s. 82–83.

powrócili. Niemcy zniszczyli krzyże i kapliczki przydrożne, ale ocalał krzyż misyjny przy kościele⁵⁰.

Ksiądz Markowski po wojnie, jeszcze w 1945 r., przeniósł się do parafii Czernikowo, a proboszczem został ksiądz Stanisław Rembowski, kapłan diecezji sandomierskiej, który ratując życie, w 1944 r. musiał uciekać ze swojej parafii. W 1945 r. zjawił się w diecezji włocławskiej i w grudniu został skierowany do parafii Ciechocin. Chociaż był poważnie chory, postarał się wraz z parafianami o usunięcie zniszczeń dokonanych w ostatnich dniach wojny. Starał się także o usunięcie zniszczeń, jakie dotknęły kaplicę w Młyńcu. Kolejni proboszczowie to ksiądz Wacław Rostek⁵¹ i ksiądz Józef Pełka⁵². Od 1999 r. proboszczem jest ks. Kazimierz Górski.

Kościół w Ciechocinie, bardzo stary, jest otoczony szczególną opieką parafian i aktualnego proboszcza, poddawany fachowym zabiegom konserwatorskim⁵³.

Kaplica w Młyńcu

Wspomniana wyżej wieś przez czas pewien należała do biskupów włocławskich. W 1262 r. Kazimierz, książę kujawski zezwolił biskupowi włocławskiemu osadzić na prawie niemieckim kilka wsi pomiędzy Wisłą a Drwęcą, a w ich liczbie był także Młyniec⁵⁴. W posiadaniu ich znajdowała się ta wieś do 1565 r., kiedy to została zamieniona za Kaczewo na Kujawach⁵⁵. Ponieważ wieś Młyniec składała się z dwóch części, po lewej i prawej stronie Drwęcy, czyli ta ostatnia była już w ziemi chełmińskiej, dlatego autor pracy o parafii Lubicz Górny – Młyniec pisał tylko o Młyńcu po prawej stronie rzeki. Był więc Młyniec Górny, po stronie lewej i Młyniec Dolny, po stronie prawej rzeki⁵⁶.

W bliżej nieznanymi okolicznościach wieś ta znalazła się w posiadaniu benedyktynek toruńskich i tamtejsza ksieni, Magdalena Mortęska, w 1611 r. miała wystawić tu kaplicę⁵⁷. Bardziej prawdopodobnie jest, że wkrótce benedyktyнки dały czy sprzedały Młyniec jezuitom, niedawno sprowadzonym do Torunia. Ponieważ jest to piękna okolica i zakonnicy często tu przebywali,

⁵⁰ Ankieta, t. 1, s. 77–79.

⁵¹ Biogram tego kapłana zob. W. Frątczak, *Ks. Wacław Rostek*, KDWł, 76(1993), s. 244.

⁵² *Ś.p. ks. Józef Pełka*, KDWł, 87(2004), s. 276–277.

⁵³ RDWł 2011, s. 606–608.

⁵⁴ ADWł, Dok. 37.

⁵⁵ ADWł, Dok. 583, 3054.

⁵⁶ S. Giziński, *Parafia Lubicz Górny – Młyniec*, Toruń 2008, s. 127–131.

⁵⁷ Krajewski, Mietz, *Zabytki ziemi dobrzyńskiej*, s. 88–89; KZSP, t. 11, z. 16, s. 46–47.

w 1611 r. wystawili kaplicę, naturalnie pod wezwaniem swojego założyciela, św. Ignacego Loyoli. Kiedy ta około 1750 r. uległa spaleni, wystawiono nową na tym samym miejscu, czyli po lewej stronie rzeki, też pod wezwaniem św. Ignacego. Obraz tego patrona uchodził w oczach wiernych za łaskami słynący⁵⁸. Czyli chodzi o ten Młyniec Górny, leżący pierwotnie w parafii Cieclocin.

Ponieważ na terenie parafii we wsi Młyniec leżała pojezuicka kaplica pod wezwaniem św. Ignacego, kiedy oni stąd odeszli, do obowiązków proboszcza parafii należało organizowanie tam nabożeństw, co wobec znacznej odległości i nienajlepszej drogi było uciążliwe. W okresie międzywojennym powstał ponadto problem własności tej kaplicy, do której rościł sobie prawo jeden z mieszkańców wsi. Spór ciągnął się długo i pozostał nierozstrzygnięty⁵⁹. Po wojnie do tematu nie wracano, a władze uznały, że jest to własność Kościoła. Za księdza Rembowskiiego dokonano takich napraw, aby można było tam sprawować msze. Kiedy zaś utworzono parafię w Lubiczu Górnym, z uwagi na bliższą odległość i dobrą drogę, w 1978 r. kaplicę tę włączono do tej parafii⁶⁰.

CZERNIKOWO

Jest to bardzo stara miejscowość i parafia aż do 1925 r. należąca do diecezji płockiej. Parafia wzmiankowana już w 1309 r. w dokumencie orzekającym, iż parafii tej należą się dziesięciny ze wsi Obrowo i Łążyn, należących do mieszczan z Torunia. Natomiast tamtejszy kościół murowany, datowany na około 1370 r. był zapewne drugim, ponieważ parafia jest wspomniana wcześniej⁶¹.

Ta świątynia była prawdopodobnie fundowana przez biskupów płockich⁶². Nie ma jednak dokładnej wiadomości o początkach świątyni i parafii. Ale sama świątynia świadczy o dawnej historii. W 1910 r. zapisano, że na starym dzwonie była wypisana data 1287, a na drugim 1707. Czy rzeczywiście był to taki stary dzwon, powiedzieć trudno, ale nie jest wykluczone,

⁵⁸ ADWł, ABKP. Wiz. 76(84), s. 210–219; Patykiewicz, *Dzieje parafii Dobrzejewice na tle przeszłości Ziemi Dobrzyńskiej*, s. 72; ADWł, A. par. 2, k. 3v–11.

⁵⁹ ADWł, AKDWł. par. 42(1909–1939).

⁶⁰ *Dekret erekcji parafii przy kaplicy św. Wacława w Lubiczu Górnym*, KDWł, 61(1978), s. 122–123; zob. też Giżyński, *Parafia Lubicz Górny – Młyniec*, s. 119–217, gdzie dokładnie omawia przyłączenie kaplicy w Młyńcu do nowej parafii w Lubiczu Górnym.

⁶¹ *Diecezja włocławska 2000*, s. 183–184.

⁶² Krajewski, Mietz, *Zabytki ziemi dobrzyńskiej*, s. 25.

iż parafia wtedy już istniała. Świątynia nosiła wezwanie św. Bartłomieja. Tradycja spisana w 1888 r. podawała, że fundatorami tej świątyni mieli być Sumińscy. Zbudowany został na planie krzyża⁶³.

Świątynia ta, której początki upatrywane są nawet na 1370 r., wiele razy była przebudowywana i odnawiana, a także powiększona w 1904 r. przez dobudowanie transeptu i nowego prezbiterium, ale zawsze stanowi dowód swojej starożytności. Dobrze opisana przez znawców sztuki sakralnej⁶⁴.

Najwięcej wiadomości o parafii i jej kościele zawiera się w protokołach wizytacji kanonicznych. Najstarsza zachowana pochodzi z około 1609 r. Tamtejszy kościół murowany nosił wezwanie św. Bartłomieja, zaś prawo patronatu należało do biskupów płockich. W kościele znajdowały się trzy ołtarze stare, prawdopodobnie konsekrowane. Tabernakulum i chrzcielnica należycie urządzone oraz wyposażenie we wszelkie paramenty i potrzebne księgi dobre. Rektorem kościoła był Marcin Pościński. Przy kościele znajdował się przytułek, ale bez kaplicy. Okręg parafialny obejmował wsie Czernikowo, Czernikówko, Osówka, Nowogródek, Obrowo, Zębowo. Była także szkoła parafialna⁶⁵.

W grudniu 1719 r. parafię wizytował z ramienia ordynariusza płockiego Ludwika Bartłomieja Załuskiego, jako wizytator generalny, Adam Rostkowski, sufragan diecezji łuckiej, prepozyt warszawski i pułtuski, archidiakon płocki. Zastał świątynię zadbaną dzięki staraniom proboszcza, ale niewymienionego tu z nazwiska. Zwrócił większą uwagę na uposażenie, jakie parafia powinna otrzymywać od właścicieli niektórych dóbr ziemskich i wsi z terenu parafii⁶⁶. Skąd tę wiadomość czerpał piszący o tym ks. Walenty Patykiewicz, powiedzieć trudno. Wiele dokładniejszych wiadomości posiadamy z 1725 r. Prawo patronatu należało wówczas do niepodanego imienia Bieganowskiego. Szkoda, iż wizytator, opisując nawet drobiazgowo wyposażenie tamtejszej murowanej świątyni i jej uposażenie, nie podał nazwiska proboszcza. Zanotował jednak wiadomość, iż w 1724 r. nawiedziła Czernikowo i wsie okoliczne klęska pomoru bydła. Do parafii należały wsie Czernikowo, Czernikówko, Zębowo, Obrowo, Włęcz, Steklin, Steklinek, Osówka, Witoważ, Nowogródek. Spowiadających się było około 500 osób⁶⁷.

⁶³ ADWł, AKDWł. par. 45(1909–1938), k. 1–29. Bardzo wiele wiadomości do przedstawienia stanu świątyni z lat 1909–1925.

⁶⁴ KZSP, t. 11, z. 9, s. 10–12.

⁶⁵ ADPł, AV 6, k. 300c–302v; 325v–326v.

⁶⁶ Patykiewicz, *Dzieje parafii Dobrzejewice na tle przeszłości Ziemi Dobrzyńskiej*, s. 182–183.

⁶⁷ ADPł, AV 257, k. 312–33v.

Świątynia czernikowska w 1738 r. pozostawała murowana, z wieżą na froncie i kaplicą murowaną, kryte dachówką. Nosiła wezwanie św. Bartłomieja. Prawo kolatorskie mieli miejscowi dziedzice Bieganowscy. Probostwo miał Piotr Hądzeński, kanonik pułtuski. W świątyni pięć ołtarzy. Raczej bogate wyposażenie w paramenta liturgiczne, z organem, czyli pozytywem, na chórze. Plebania stara z mieszkaniem dla proboszcza i innych domowników. Do parafii należały wsie Czernikowo, Steklin, Steklinek, Obrowo, Witowąż, Osówka, Nowogródek, Wygoda, Czernikówko, Zębowo, Bartoszewo, Skrzypkovo. W tych ostatnich dwóch wsiach mieszkali innowiercy – luteranie. Parafia miała dobre uposażenie, dokładnie opisane⁶⁸.

Prawo patronatu w 1764 r. należało do Władysława Krzyckiego. Wyposażona w pięć ołtarzy, mianowicie wielki Matki Boskiej, a boczne św. Stanisława Kostki, św. Bartłomieja, Matki Boskiej Królowej Nieba i św. Antoniego. Wnętrze dobrze wyposażone. Przynależność stary, nie dawał dobrego schronienia ubogim, ale właściciel Osówki, Celestyn Zieliński, obiecał go odbudować. Parafia prowadziła księgi metryk od 1761 r. Dbano także o dokumenty poświadczające fundacje dla parafii. A była ona bardzo dobrze uposażona, co także skrupulatnie spisano. Terytorium parafii, podane wyżej, nie zmieniło się. Probostwo to trzymał Kazimierz Myśliński, urodzony w 1717 r. w diecezji chełmińskiej, prezentowany i instytuowany na tę parafię w 1745 r.⁶⁹

Nie ma wiadomości kiedy świątynia ta była konsekrowana, jednak o przeprowadzeniu tego aktu wskazywały ślady na jej ścianach, kiedy wizytował ją w 1775 r. jako wizytator generalny Walenty Pączkowski, kanonik kolegiaty w Płocku. Świątynia nosiła nadal wezwanie św. Bartłomieja i przedstawiała korzystny stan, był nawet specjalny fundusz na jej utrzymanie. Ale, jak każdy stary kościół, wymagała ciągłych napraw. Proboszczem, od około lat dwudziestu, był wspomniany wyżej Kazimierz Myśliński, chociaż słabego zdrowia, ale w parafii rezydujący. Parafia należała do dekanatu lipnowskiego i obejmowała wsie Czernikowo, Steklinek, Steklin z olendrami katolików i dysydentów, Osówka, Witowąż, Nowogródek, Włęcz, Czernikówko, Zębowo, Obrowo z młynem, Bartoszewo, Skrzypkovo z Gutowem. Do sakramentów wielkanocnych zobowiązane były 803 osoby. Od około 1707 r. działało bractwo Najświętszej Marii Panny Pocieszenia, założone przez aktualnego proboszcza. Ale nie było szkoły, bo nie było dla niej funduszu, chociaż chętnych do pobierania nauki nie powinno braknąć.

⁶⁸ ADPŁ, AV 291, k. 211–213.

⁶⁹ ADPŁ, AV 259, k. 265–260; Wiz. 269, k. 265–269.

Przy kościele funkcjonował przytułek, z drewna zbudowany, dający schronienie niektórym ubogim, ale ci utrzymywali się jedynie z jałmużny. Prawo patronatu należało do Antoniego Nałęcza, miecznika ziemi dobrzyńskiej⁷⁰. W 1789 r. dobra Czernikowo należały do Antoniego Norberta Nałęcza⁷¹.

Za proboszcza Franciszka Przedpeńskiego (1898–1909) świątynia w Czernikowie w 1904 r. została znacznie powiększona przez dodanie transeptu, czyli dwóch kaplic i nowego prezbiterium. Proboszczem od 1908 r. był Antoni Morawski. Parafia wizytowana przez bp. Antoniego Juliana Nowowiejskiego w dniach 22, 23 i 24 sierpnia 1910 r. Pozostał dokładny opis stanu parafii. Świątynia murowana z wieżą na froncie, pod wezwaniem św. Bartłomieja. Przez poprzedniego proboszcza została powiększona o prezbiterium i dwie kaplice. Ostatnio w 1909 świątynia odnawiana przez ks. Morawskiego. Na cmentarzu przykościelnym kilka pomników z dawnego cmentarza grzebalnego. Wielki ołtarz z obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem, przy którym znajdowały się wota, dwa boczne i dwa w kaplicach. W parafii mieszkało 4336 katolików, trzy rodziny prawosławne oraz około 2000 protestantów⁷².

Od 1925 r. parafia w diecezji włocławskiej. Kiedy zmarł ks. Morawski, jego następcą od 1927 r. został ks. Piotr Zwierz, już w diecezji włocławskiej, a dziekan dekanatu mazowieckiego przekazał mu parafię protokołem z 10 października 1927 r.⁷³ Kolejna zmiana proboszcza nastąpiła w 1937 r., a miejsce ks. Piotra Zwierza zajął Antoni Tymiński, któremu parafię przekazał dziekan lipnowski Jan Ryglewicz protokołem sporządzonym 5 września 1937 r.⁷⁴

Na rok przed wybuchem wojny światowej parafia liczyła 6132 katolików. Proboszczowi pomagał wikariusz Stefan Kołodziejski. Przy parafii działało arcybractwo Pocieszenia Matki Boskiej, Trzeci Zakon św. Franciszka, Żywy Różaniec i Akcja Katolicka. Do parafii należały wsie Czernikowo, Bartoszewo, Czernikówko, Dąbrówka, Jaźwiny, Krzykowy, Krzywy Las, Lisiny, Łazy, Mień, Miszek, Niedźwieckie Pieńki, Nowogródek, Obrowo, Ograszka, Osówka, Pachtarnia, Pokrzywno, Skrzypkowo, Steklinek, Steklin, Struga, Szkleniec, Wieprzeniec, Wilcze Kąty, Witowąż, Wylewy, Wygoda, Walentowo, Wąkole, Zabłocie, Zębowo, Zielenieszczynna i Zimny Zdrój⁷⁵.

---

⁷⁰ ADPł, AV 285, k. 1–7v; *Ziemia Dobrzyńska* [dekanat lipnowski, dobrzyński, rypiński, golubio-dulski i górznieński], s. 171–178.

⁷¹ Gałkowski, *Genealogia ziemiaństwa*, s. 122–123.

⁷² ADWł, AKDWł. par. 45, k. 1–14.

⁷³ Tamże, k. 30–32v.

⁷⁴ Tamże, k. 127–129v.

⁷⁵ RDWł 1938, s. 81–82.

W 1939 r. proboszczem był tu ks. Antoni Tymiński, aresztowany już w październiku, zmarł w obozie Sachsenhausen w 1940 r. Ale kościół ocalał i od 1941 r. przyjeżdżał tu ksiądz z Łążyńna⁷⁶.

W 1996 r. została erygowana nowa parafia w Obrowie, częściowo z parafii czernikowskiej utworzona⁷⁷.

DOBRZEJEWICE⁷⁸

Miejscowość zapewne stara i znacząca wśród tamtejszej okolicy, ponieważ był to rejon górniczy i łowiecki, skoro o nią ubiegał się u księcia biskup wrocławski Michał, który ostatecznie 30 czerwca 1252 r. otrzymał tę wieś ze wszystkimi uprawnieniami górniczymi i łowieckimi za 85 grzywien srebra⁷⁹. Ale było to nabycie prawa własności. Kościelnie bowiem tereny te należały do diecezji płockiej. Kiedy powstała tam parafia? Nie jest wykluczone, że zainteresowanie tą miejscowością było związane z tym, że od najdawniejszych czasów diecezja wrocławska była właścicielką Złotorii i obydwóch brzegów Wisły w jej pobliżu⁸⁰. Uprawnienia górnicze, o których wspomniano, mają związek z nazwą Złotoria, zapewne powstały nie bez przyczyny. Dobra Dobrzejewice zostały włączone do klucza ciechocińskiego uposażenia biskupstwa wrocławskiego. Taki więc pod względem prawa własności Dobrzejewice należały do biskupa wrocławskiego, ale pod względem kościelnym do diecezji płockiej⁸¹.

Parafia istniała na pewno w 1358 r., bo wówczas występuje jej proboszcz Jan, ale najprawdopodobniej powstała znacznie wcześniej⁸². Można z pewnością przyjąć, że fundatorów upatrywać należy we właścicielach, czyli biskupach wrocławskich, bo oni od czasów najdawniejszych byli tu panami. Z inwentarzy wsi Dobrzejewice, spisanych przy opisie dóbr biskupstwa wrocławskiego, można nawet poznać imiona ówczesnych mieszkańców⁸³.

⁷⁶ Ankieta, t. 2, k. 74–76.

⁷⁷ *Diecezja wrocławska 2000*, s. 183–185, 402–403.

⁷⁸ O tej parafii zob. Kujawski, *Parafie. Arch. wł.*, s. 348–352.

⁷⁹ ADWł, Dok. 18 (Kłobia, 30 VI 1252); MHDWł, [z. 14], s. 24.

⁸⁰ ADWł, Dok. 12. Jest to potwierdzenie prawa własności „od najdawniejszych czasów” dla biskupstwa wrocławskiego, przez Konrada, księcia krakowskiego i łączyckiego.

⁸¹ ADWł, ABKP. Dobra biskupów. Są liczne dokładne inwentarze dóbr dobrzejewickich.

⁸² Patykiewicz, *Dzieje parafii Dobrzejewice na tle przeszłości Ziemi Dobrzyńskiej*, s. 85. Autor ten zebrał wszystkie dokumenty dotyczące tak Dobrzejewic, jak i złączonej z nią filii w Złotorii.

⁸³ Tamże, s. 86n.

Nas jednak interesuje parafia. Naturalnie erygować prawnie mogli ją biskupi płocki, chociaż dokumentów nie znamy. Najstarsze opisy parafii znajdują się w wizytacjach biskupów płockich. Do diecezji parafia ta, z filią w Złotorii, została włączona za czasów biskupa Macieja Łubieńskiego w 1634 r., w następstwie ugody z biskupem płockim⁸⁴.

Jeszcze w diecezji płockiej w 1609 r. wizytowana, miała świątynię parafialną drewnianą, pod wezwaniem św. Wawrzyńca, prawa patronatu biskupa kujawskiego. Odpowiednie wyposażenie w paramenty liturgiczne. Trzy ołtarze. Proboszczem był Andrzej z Dobrzejewic. W szkole parafialnej uczył Marcin z Bolimowa⁸⁵.

Wraz z Ciechocinem i Nowogrodem zostały w 1633 r. włączone kanonicznie do diecezji włocławskiej, co w 1639 r. zaaprobowana Stolica Apostolska⁸⁶. W nowej rzeczywistości, parafia ta została włączona do dekanatu bobrownickiego. Pierwsza jej lustracja w ramach diecezji kujawsko-pomorskiej miała miejsce w 1639 r. Kościół tamtejszy stary, drewniany, z trzema ołtarzami. Wyposażenie w paramenta liturgiczne raczej bogate. Parafię tworzyły wsie Dobrzejewice i Krobia. Proboszczem był Feliks z Lipna. Na probostwo do tej parafii przyszedł w 1631 r.⁸⁷

Niestety następna wiadomość dokładniejsza pochodzi dopiero z 1711 r. Kościół pod wezwaniem św. Wawrzyńca nie był konsekrowany, ale odprawiano na mocy indultu władzy duchownej. W ołtarzu wielkim, oprócz wizerunku patrona, św. Wawrzyńca, znajdowały się obrazy Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny i Matki Boskiej Skępskiej. Ołtarze boczne nosiły wezwania św. Antoniego i św. Anny. Proboszczem był Szymon Bromirski, który ostatnio został przeniesiony do Ciechocina. Kantorami byli Jan Grabowski, Łukasz Spychaj, Mateusz Korpus i Józef Kuta. Do parafii należała tylko wieś Dobrzejewice, a do sakramentów wielkanocnych było zobowiązanych około 170 osób⁸⁸.

Niestety nie zachował się w całości opis filialnej parafii, Złotorii. I tym kościołem opiekował się wspomniany wyżej proboszcz z Ciechocina. Okazuje się, że ta parafia była liczniejsza od Dobrzejewic, bowiem do niej należały wsie: Złotoria, Nowa Wieś, Gumowo, Lubicz, Krobia, Silno, Ostrów i Groch. Do sakramentów wielkanocnych przystępowało 260 osób. Na terenie parafii

⁸⁴ MHDWl, [z. 8], s. 23–25; S. Librowski, *Wizytacje*, ABMK, 8(1964), s. 32.

⁸⁵ ADPł, AV 6, k. 304v–306v; 328–329.

⁸⁶ MHDWl, [z. 8], s. 23–25.

⁸⁷ ADWł, ABKP Wiz. 13(75), s. 855–862.

⁸⁸ ADWł, ABKP Wiz. 14(75), k. 290–294.

mieszkało już wielu innowierców, tzw. Hollendrów⁸⁹. Wizytator zwrócił uwagę, aby proboszcz otoczył większą opieką tak parafię w Dobrzejewicach, jak i tę w Złotorii, zwłaszcza, aby w tej ostatniej uposażenie nie uległo alienacji⁹⁰.

Na szczęście wkrótce parafia ta dostała własnego proboszcza, bo w 1719 r. przyszedł Andrzej Wołęcki. W 1725 r. miał do pomocy kantora, niejakiego Wojciecha i witrykusów Piotra Więckowicza i Wojciecha Niemczyca. Parafia się zmniejszyła, bo do Komunii wielkanocnej przystępowało około 150 osób. Niestety, nie uczono dzieci, chociaż szkoła się znajdowała. Nie podano żadnych wiadomości o stanie parafii Złotoria, ale przypomniano proboszczowi, aby o niej nie zapominał⁹¹.

Następna wiadomość jest dopiero z 1766 r., gdy proboszczem, od 1737 r. był Zygmunt Kruszewski, mający także w zarządzie parafię Złotoria. Nie miał jednak wikariusza, ale korzystał często z pomocy zakonnika od dominikanów. Świątynia ta sama, stara i drewniana. W ołtarzu wielkim obraz Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny, a w górnej kondygnacji wizerunek patrona, św. Wawrzyńca, przystrojone srebrnymi sukienkami i wotami. Wiernych spowiadających się przybyło i liczba ich wynosiła około 270 osób. Parafię ciągle tworzyła jedynie wieś Dobrzejewice. Był szpital, uposażony ziemią z nadania Krzysztofa Szembeka, biskupa włocławskiego (1720–1739). Aktualnie w przytułku mieszkała jedna uboga osoba, jednak uposażenie wyżej wspomniane było pożytkowane przez proboszcza, a nie przez ubogich⁹².

W 1773 r. przyszedł do parafii nowy zarządca, Mikołaj Trzebkowski. Kiedy w 1778 r. wizytowano tę parafię, przypomniano, że kościół drewniany kryty dachówką wymagał naprawy. Zarządzający parafią zaczął jednak budowę przytułku, pewnie dlatego, że przecież niedawno było uposażenie z darowizny biskupa Szembeka. Nie udało się jednak otworzyć szkoły, chociaż był nauczyciel, Józef Lisiecki. Brakowało chętnych do nauki. Parafię tworzyła wieś Dobrzejewice i niedawno dołączone Szembekowo⁹³.

Ostatnia wiadomość pochodzi z wizytacji z 1816 r. Świątynia drewniana, składająca się z prezbiterium i nawy, przedstawiała wygląd zły. W szczycie stała wieża, ale jej stan zagrażał bezpieczeństwu. Ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej Skępskiej, zasuwany wizerunkiem Matki Boskiej Niepokalanej, a u góry patron parafii, św. Wawrzyniec. Ołtarze boczne św. Antoniego

⁸⁹ Tamże, k. 297.

⁹⁰ ADWł, ABKP. Wiz. 15(76), k. 44v.

⁹¹ ADWł, ABKP. Wiz. 19(78), k. 111–112.

⁹² ADWł, ABKP. Wiz. 26(84), s. 221–225.

⁹³ ADWł, ABKP. Wiz. 78(385), k. 7–8v.

z obrazem św. Franciszka w górnej kondygnacji i drugi św. Anny i obrazem św. Rocha. Cmentarz przykościelny ogrodzony balami. Zakrystia dosyć bogato wyposażona w srebrne naczynia liturgiczne i inne paramenty kościelne⁹⁴.

W XIX wieku oczywistym stała się konieczność budowy nowej świątyni i w 1888 r. ówczesny proboszcz Walerian Zgliszczyński pokazywał już plany przyszłego kościoła, a w 1889 r. dziekan lipnowski, Wiktor Trejdosiwicz, z upoważnienia Konsystorza Płockiego poświęcił kamień węgielny pod nową, murowaną świątynię. Budowano ją na nowym miejscu, korzystając jeszcze z dawnego kościoła. Wspomniany dziekan w 1893 r. poświęcił nową świątynię⁹⁵, którą konsekrował biskup płocki Jerzy Józef Elizeusz Szembek (1901–1904) w 1901 r. Nowa świątynia miała także wieżę, którą w 1914 r. zniszczyli Niemcy i odtąd ten kościół murowany nie posiada wieży, co niektórzy uważają za pomnik barbarzyństwa niemieckiego⁹⁶.

W 1925 r., kiedy parafia miała przejść do diecezji wrocławskiej, tworzyły ją wsie: Dobrzejewice, Brzozówka, Głogowo, Lipowiec, Obory, Opalenica, Olszówka, Pustynia, Szembekowo, Wilwaga, Wrotynia, Mierzynek, Osmowo i Krobia oraz kolonie Bywka Stara, Bywka Nowa, Tobołka i Gniewkowo, licząc 2890 wiernych. Proboszczem był Wincenty Wojno⁹⁷.

Część dwóch dekanatów płockiej diecezji – mazowieckiego i lipnowskiego w 1925 r. bulla *Vixdum Poloniae unitas* przyłączyła do diecezji wrocławskiej i tutejsza parafia znalazła się wśród ich liczby. Po utworzeniu dekanatu czernikowskiego, znalazła się w jego granicach. Proboszcz Wincenty Wojno duszpasterzował prawie do wybuchu wojny światowej. Zmarł 20 grudnia 1938 r.

W 1938 r. na terenie parafii była kaplica w Lubiczu. Głównym patronem pozostał św. Wawrzyniec, ale odpust obchodzono też na św. Antoniego. Działały bractwa św. Antoniego, Papieskie Dzieło Rozkrzewienia Wiary, Żywy Różaniec i Akcja Katolicka⁹⁸.

Kiedy wybuchła druga wojna światowa, proboszczem w Dobrzejewicach był Edmund Krauze, który został usunięty przez Niemców 2 listopada 1939 r., a zmarł w Sachsenhausen 15 maja 1940 r. Początkowo przyjeżdżali odprawiać tu księża: od 1940 r. Bronisław Lutyński i Stanisław Piotrowski. Potem Niemcy zamienili świątynię na skład mebli, zniszczyli też kaplicę

⁹⁴ Patykiewicz, Dzieje parafii Dobrzejewice na tle przeszłości Ziemi Dobrzyńskiej, s. 98–101, gdzie przytacza obszernie treść wizytacji z 1816 r.

⁹⁵ Tamże, s. 108.

⁹⁶ Tamże, s. 110.

⁹⁷ „Schematyzm Diecezji Płockiej” 1925, s. 52–53.

⁹⁸ RDWł 1938, s. 83.

św. Wacława w Lubiczu. Ponadto zniszczono krzyże i figury przydrożne. Wróg zabraniał posługiwania się językiem polskim⁹⁹.

Pierwszym proboszczem powojennym był ks. Józef Rosiński. Z parafii tej utworzono w 1978 r. nową parafię pod wezwaniem św. Wacława w Lubiczu Górnym. Powojenne dzieje tej parafii podaje rocznik diecezji włocławskiej na rok 2000¹⁰⁰. Parafia ta należy do dekanatu lubickiego diecezji włocławskiej¹⁰¹.

Parafia filialna w Złotorii¹⁰²

Położona przy ujściu rzeki Drwęcy do Wisły Złotoria od najdawniejszych czasów, jak zaświadcza to dokument księcia Konrada z 1242 r., należała do diecezji włocławskiej¹⁰³, co zostało potwierdzone w bulli protekcyjnej dla diecezji włocławskiej, wystawionej na prośbę biskupa Wolimira przez papieża Aleksandra IV z 19 czerwca 1259 r.¹⁰⁴. Znajdował się tu także zamek z czasów Kazimierza Wielkiego, zbudowany na lewym brzegu Drwęcy, po którym pozostały niewielkie fragmenty¹⁰⁵.

Dzieje Złotorii są ciekawe i złożone, bo odnoszą się nie tylko do zamku, który stanowił prawie bramę do ziemi dobrzyńskiej. Zburzony został przez Krzyżaków w 1409 r., a cegłę użyto przy budowie kościoła św. Jana w Toruniu¹⁰⁶. Historia odnosi się także do istniejącego tam klasztoru Świętego Krzyża należącego do begardów, po których zniesieniu biskup włocławski Gerward, za pośrednictwem sędziów delegowanych biskupa poznańskiego Domarada i Mikołaja, dziekana gnieźnieńskiego, zawarł ugodę, że za opuszczenie przez nich Złotorii, zwanej też Kaszczorkiem, a zapewne dawniej Klasztorkiem, da im dożywocie w pobliskiej wsi Dobrzejewice¹⁰⁷. Złotoria była też parafią. Jaki był jej związek ze wspomnianym wyżej klasztorem, nie wiemy.

⁹⁹ Ankieta, t. 1, k. 80–82.

¹⁰⁰ *Diecezja włocławska 2000*, s. 399–401; Dzieje parafii Lubicz Górny opisał także S. Giziński, *Parafia Lubicz Górny – Młyniec*, Toruń 2008.

¹⁰¹ RDWł 2011, s. 609–611.

¹⁰² O parafii tej zob. Kujawski, *Parafie. Arch. wł.*, s. 375–376.

¹⁰³ ADWł, Dok. 12

¹⁰⁴ ADWł, Dok. 35.

¹⁰⁵ S. Giziński, *Złotoria w historii i legendzie*, Rypin 1999, s. 21–44; Krajewski, Mietz, *Zabytki ziemi dobrzyńskiej*, s. 217.

¹⁰⁶ Krótki zarys dziejów politycznych Złotorii zob. Ks. Fr., *Złotoria*, w: SGKP, t. 14, s. 644–645; L. Kajzer, A. Horonziak, *Budownictwo obronne ziemi dobrzyńskiej*, Włocławek 1995, s. 214–217.

¹⁰⁷ ADWł, Dok. 121. Dokumenty dotyczące Złotorii zestawił ks. Patykiewicz. Zob. Patykiewicz, *Dzieje parafii Dobrzejewice na tle przeszłości Ziemi Dobrzyńskiej*, s. 157–163.

Najstarszą wiadomość o parafii tej mamy z 1349 r., bo występuje jej proboszcz Stanisław, zwany Sówka¹⁰⁸. Jednak bez wątpienia jej początki są znacznie starsze. Także tamtejszy kościół parafialny, pod wezwaniem św. Wojciecha, jak wskazuje na to jego wezwanie, wydaje się być starożytnego pochodzenia, bez wątpienia fundowany przez właścicieli Złotorii, to jest biskupów z Włocławka, złączony potem z parafią Dobrzejewice jako filia¹⁰⁹. Nie wiadomo kiedy prawo patronatu, należące do biskupów włocławskich, przeszło w ręce monarchy. Może było to w związku w wojnami polsko-krzyżackimi i z wybudowanym tu zamkiem obronnym. Powinien należeć do diecezji płockiej i tak też było do czasu, gdy parafia Dobrzejewice z filią w Złotorii przeszła do diecezji włocławskiej, co w 1639 r. zatwierdził papież Urban VIII¹¹⁰.

Jednak w czasie przynależności do diecezji płockiej, około 1609 r., tamtejszy kościół parafialny murowany, kryty dachówką, pod wezwaniem św. Wojciecha, był prawa patronatu monarszego. Miał dwa starożytnie ołtarze i wystarczające wyposażenie w paramenty liturgiczne. Proboszcza od lat ośmiu nie posiadał, a właściwie był tuznaczony niejaki Jan Humiński, który od lat w swojej parafii nie rezydował, ponieważ miał parafię w Nowogrodzie, ale utrzymywał wikariusza, Macieja Mladzewskiego. Była też tu szkoła¹¹¹.

Nie wiadomo dlaczego, ale nic nie powiedziano o tym kościele filialnym podczas wizytacji przeprowadzonej w 1639 r. Wspomniano o nim dopiero w 1711 r. przy wizytowaniu parafii dekanatu bobrownickiego. Był wtedy w Złotorii kościół drewniany, ale stawiany na sposób pruski, nie konsekrowany. Nie wiadomo, kiedy go wystawiono. Nosił dawne wezwanie św. Wojciecha i był prawa patronatu monarszego. Z powodu braku wystarczającego uposażenia nie miał swojego zarządcy. Normalnie należał do parafii Dobrzejewice jako sąsiedniej, ale aktualnie tak nim, jak i parafią w Dobrzejewicach zarządzał proboszcz z Ciechocina. Wizytator zalecił zadbać o świątynię, dla bezpieczeństwa sprawić żelazne kraty oraz zainteresować się należnym uposażeniem¹¹².

Przez kolejne lata parafia pozostawała pod opieką proboszczów z Dobrzejewic, co zapewne nie wychodziło jej na dobre, chociaż wizytatorzy zwracali uwagę, aby o niej nie zapomniano. W następstwie pierwszego rozbioru, część parafii znalazła się już w państwie pruskim. Kiedy w 1778 r. wizytowano tę parafię, miała ona już swojego zarządcę, którym od 1771 r.

¹⁰⁸ Tamże, s. 161.

¹⁰⁹ Ks. Fr., *Złotoria*, s. 645; Giziński, *Złotoria w historii i legendzie*, s. 51–52.

¹¹⁰ Librowski, *Wizytacje*, ABMK, 8(1964), s. 32, gdzie przytacza odpowiedni dokument.

¹¹¹ ADPł, AV 6, k. 304–304v; 327–328; Giziński, *Złotoria w historii i legendzie*, s. 51–84.

¹¹² ADWł, ABKP. Wiz. 15(76). k. 44v–45.

był Norbert ze Strzelna. Kościół tamtejszy był drewniany, bardzo zniszczony i wymagał naprawy. Przy parafii działała szkoła elementarna z nauczycielem Piotrem Małachowskim, ale nie było przytułku. Parafię tworzyły wsie: Złotoria, Grabowiec, Kopanino, Nowa Wieś, Górowo, Lubicz, Krobia, Brzoza, Obory, Groch i Ostrów. Do sakramentów było zobowiązanych około 300 osób. Jednak na terenie parafii mieszkało więcej innowierców niż katolików¹¹³.

Ponieważ proboszcz Norbert [Rolski] często nie był obecny w parafii, a i świątynia ulegała coraz większemu zniszczeniu, w 1799 r. została opieczętowana, a parafia znowu przyłączona jako filia do Dobrzejewic. Opuszczoną świątynię rozebrali w 1807 r. Francuzi, chcąc budować w tym miejscu twierdzę, co nie doszło do skutku¹¹⁴.

Jest to ostatnia dokładniejsza wiadomość o tej parafii z czasów przynależności do diecezji włocławskiej. Złotoria po 1818 i 1821 roku znalazła się w diecezji chełmińskiej i nie powróciła do diecezji włocławskiej w 1925 r. Kościół tamtejszy w 1825 r. został włączony jako filialny do parafii Kaszczorek w diecezji chełmińskiej¹¹⁵. Obecnie Złotoria jako samodzielna parafia należy do diecezji toruńskiej.

DZIAŁYŃ

Jest to miejscowość rodzinna wygasłej już rodziny Działyńskich. Jeden z jej przedstawicieli, Kasper Działyński, biskup chełmiński, fundował tu w 1640 r. nowy kościół murowany, z dwiema wieżami, a kaplicę przybudowaną znacznie później wystawił niejaki Janowski. Była to dosyć duża parafia, jeżeli około 1888 r. naliczono tu 2320 wiernych. Działyń należał już wówczas do Ciechomskich¹¹⁶. Ale w XIX wieku właścicielami Działyńia stali się Dziewanowscy, mianowicie Dominik Jan Henryk¹¹⁷.

Jednak wyjaśnienie początków tej parafii nie jest łatwe i powstała ona znacznie wcześniej. Wprawdzie pierwszy raz o niej wspomniano w wyka-

¹¹³ ADWł, ABKP. Wiz. 28, k. 9–10v.

¹¹⁴ Patykiewicz, *Dzieje parafii Dobrzejewice na tle przeszłości Ziemi Dobrzyńskiej*, s. 94; Giziński, *Złotoria w historii i legendzie*, s. 52.

¹¹⁵ *Diecezja Chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny*, Pelplin 1928, s. 649–652; Giziński, *Złotoria w historii i legendzie*, s. 51–61, gdzie podał wiele szczegółów z czasów przynależności parafii do diecezji chełmińskiej.

¹¹⁶ *Działyń*, w: SGKP, t. 2, s. 265–266.

¹¹⁷ Gałkowski, *Genealogia ziemiaństwa*, s. 65–66.

zie parafii dekanatu lipnowskiego diecezji płockiej z 1510 r., ale niektórzy historycy datują jej powstanie na rok 1438, a nawet na rok 1379¹¹⁸. Zatem wiadomości ze *Słownika geograficznego* i te podane przez Gałkowskiego nie są ścisłe.

Świątynia parafialna w Działyniu krótko przed 1609 rokiem została odbudowana jako murowana. Także zakrystia była murowana. Nosiła wezwanie Świętej Trójcy, a prawo patronatu należało do Michała Działyńskiego, wojewody inowrocławskiego. Nie była wówczas jeszcze konsekrowana. Znajdowały się w niej trzy ołtarze. Tabernakulum i chrzcielnica należycie utrzymane. Wystarczające wyposażenie przechowywane w zakrystii. Probostwo miał wówczas niejaki Paweł z Kossowy. Przy parafii funkcjonowała szkoła, której rektorem był niejaki Stanisław. Na terenie tej parafii we wsi Wielgie znajdowała się kaplica filialna niedawno odbudowana po zniszczeniu się poprzedniej, w 1609 r. jeszcze nie konsekrowana. Obsługiwana przez proboszcza działyńskiego, który ze sobą przywoził paramenta liturgiczne. Przy kaplicy dzwonnica z dwoma dzwonami. Cmentarz przy niej się znajdujący, dobrze zamknięty, z kostnicą, ale bez dachu. Na uposażenie były dwa łany ziemi. Parafię tworzyły wsie Działyń, Wielgie i Klonowo¹¹⁹.

Działyń znajdował się nadal w posiadaniu Działyńskich i oni byli kolatorami parafii wizytowanej w 1694 r. Niestety stan świątyni, poprzednio z częściowym sklepieniem murowanym, częściowo drewnianym, teraz stanowił nawet zagrożenie, bowiem sklepienie się zapadło, tak iż było widać dach, wprawdzie z dachówki, ale odkryty. Ten smutny stan spowodował, że aktualny kolator, niepodanego tu imienia i nazwiska, ale prawdopodobnie któryś z Działyńskich, rozpoczął budowę kaplicy murowanej, nawet i przygotowując fundamenty, ale przeszkodziła jego śmierć, tak iż pozostały te same mury i ten sam stan kościoła. O dawnym dobrym obrazie całej świątyni zdaje się świadczyć ołtarz wielki, pod wezwaniem Świętej Trójcy, drewniany, malowany i częściowo złocony. W nim znajdowało się ładnie przyozdobione tabernakulum. Ołtarze boczne nosiły wezwania św. Michała Archanioła i św. Stanisława. Okręg parafialny nie zmienił się, i naliczono wówczas 221 wiernych. We wsi Wielgie (Wielkie) funkcjonowała jeszcze kaplica filialna. Proboszczem był od 1686 r. Bartłomiej Zielejski z prezenty Macieja i Pawła Działyńskich. Pamiętano jeszcze, że parafia i świątynia wiele zawdzięczały biskupowi Kasprowi Działyńskiemu. Parafia była bogato

¹¹⁸ *Diecezja włocławska 2000*, s. 187.

¹¹⁹ ADPł, AV 6, k. 311–314, 331–332v.

uposażona, co tu bardzo dokładnie opisano. Przytoczono także dokument zapisu dla proboszcza działuńskiego dotyczący specjalnego uposażenia w miejscowości Ciepień oraz inne dokumenty dotyczące uposażenia. Przytułek dla ubogich został na nowo zbudowany, ale nie podano dokładnej liczby podopiecznych¹²⁰.

Także później, w 1725 r., kolatorami pozostali Działuńscy, a konkretnie Jakub. Tamtejsza świątynia pozostała jak dawniej murowana, pod dawnym wezwaniem, z pięcioma ołtarzami, mianowicie wielki Świątej Trójcy i boczne: w kaplicy z obrazem Matki Boskiej przyozdobionym cennymi wotami, następnie Zdjęcia z Krzyża, św. Marcina, św. Michała Archanioła. Opis świątyni świadczy, że była zadbana, dobrze uposażona i wyposażona, co tu spisano. Probostwo należało wówczas do niepodanego imienia Trzcinińskiego. Parafia obejmowała wsie Działuń, Klonowo i Wielgie, a wiernych spowiadających się naliczono wówczas około 400¹²¹.

20 maja 1738 r. w Działuńniu, na kongregacji dekanalnej dekanatu lipnowskiego ogłoszono, że proboszczem tej parafii, z ustanowienia biskupa Antoniego Sebastiana Dembowskiego, został Marcin Grzybowski. Był on jednocześnie dziekanem lipnowskim. Ogłoszenie tego odbyło się w obecności Piotra Chondzeńskiego z Czernikowa, Piotra Sienickiego, proboszcza zarządcy z Lipna, Bogdana Podgórskiego z Mazowsza, Franciszka Bilskiego z Łążyna, Tomasz Kisielewskiego z Kikoła. Ten ostatni był notariuszem w tym akcie ogłoszenia nowego dziekana lipnowskiego i proboszcza działuńskiego. Dekanat lipnowski obejmował parafie: Działuń, Kikół, Sumin, Grodzień, Osiek, Wola, Lipno, Karnkowo, Wierzbick, Czarne, Czernikowo, Łążyn i Mazowsze¹²².

Tego samego roku dziekan lipnowski i proboszcz działuński „wizytował” swoją parafię, spisując dokładny protokół. Świątynia w Działuńniu, pod wezwaniem Świątej Trójcy, była murowana i konsekrowana. Prawo patronatu należało do Aleksandra Działuńskiego, właściciela Działuńia i biskupa sufragana wrocławskiego (1737–1739). Parafia należała do archidiaconatu dobrzyńskiego diecezji płockiej. Stan świątyni dobry, podobnie jak i złączonej z nią kaplicy Matki Bożej Różańcowej, fundowanej przez Jakuba Działuńskiego, mającej własne uposażenie. Proboszczem był wspomniany wyżej Marcin Grzybowski, a organistą niejaki Marcin Górecki. Było też bractwo

---

¹²⁰ ADPŁ, AV 47, s. 1149–1168.

¹²¹ ADPŁ, AV 257, k. 22–24v.

¹²² ADPŁ, AV 261, k. 201–202.

różańcowe, którego promotorem był niejaki Ludwik, zakonnik dominikanin. Świątynia dobrze wyposażona w paramenty liturgiczne, a parafia bogato uposażona, co zostało dokładnie spisane. Do parafii należał Działyń, Wielgie, Klonowo, Młyn Działyński i Rembiocha¹²³.

Ta parafia była uważana za jedną ze znaczniejszych, stąd w opisach wizytacyjnych poświęcano jej wiele miejsca, jak chociażby w 1764 r., za wspomnianego wyżej proboszcza Marcina Grzybowskiego. Opisano dokładnie stan świątyni wyposażonej w pięć ołtarzy, jej wyposażenie i uposażenie, a także zabudowania plebańskie. W parafii był zapis na bractwo różańcowe, które miało nawet specjalny dom zwany promotorką, zaś obowiązki promotora spełniał od 1759 r. Ignacy Ziętkiewicz. Możliwe iż bardzo wspomagał on miejscowego proboszcza, będącego także dziekanem lipnowskim. Nie wspomniano już o kaplicy w Wielgiem¹²⁴.

Świątynia ta musiała się cieszyć opieką zamożnych ofiarodawców, bowiem zadbali oni, aby krzyże na wieżach miedziane zostały pozłocone, tak samo jak i wskazówki zegara znajdującego się na wieży po stronie prawej. Tak było, kiedy parafię w 1775 r. wizytował Walenty Pączkowski, wizytator dekanatu lipnowskiego. Parafię tworzyły wówczas wsie Działyń, Wielgie, Klonowo, młyn działyński z wioską Rembiocha. Dawniej należały jeszcze Kijaszkowo i Liciszewy, teraz do parafii Mazowsze włączone z powodu lepszego doń dostępu podczas wielkich wylewów wiosennych. Parafia ta miała duże uposażenie, podczas tej wizytacji drobiazgowo opisane. Probostwo należało do Michała Maurycego Mdzewskiego, kanonika katedralnego płockiego, późniejszego biskupa pomocniczego płockiego, nie często w parafii przebywającego. Prezentowany przez kolatorów Władysława i Annę z Radomickich Gurowskich w 1768 r. po śmierci poprzedniego proboszcza, Marcina Grzybowskiego. W duszpasterstwie wspomagał go wikariusz Józef Wieluński oraz często dominikanin Ambroży Muchowski. Altarię przy ołtarzu w kaplicy różańcowej trzymał Krzysztof Piszczatowski, dziekan lipnowski, ale utrzymywał na miejscu wspomnianego wyżej dominikanina Ambrożego. On promował w parafii różaniec. Altaria ta miała duże uposażenie z zapisów Działyńskich w zamian za obowiązek śpiewania w niedziele i święta po południu z ludem różańca oraz odprawiania wyznaczonych mszy za fundatorów. Poza bractwem różańcowym innego nie było. Nie było szkoły. Był szpital, w którym żyli ubodzy z jałmużny się utrzymujący. Wprawdzie

¹²³ Tamże, k. 215v–219.

¹²⁴ ADPł., AV 269, k. 262–264v.

Michał Działyński swego czasu wyznaczył nań pewien zasiłek z zamku działyńskiego, ale tego zapisu nie wykonywano¹²⁵.

Na początku XX wieku, w 1910 r., świątynia w Działyniu murowana, jednonawowa, z niższym prezbiterium i dwiema wieżami na froncie. Ze świątynią złączona kaplica. Tradycja przechowywała pamięć, że ufundował ją Kacper Działyński, biskup chełmski w 1691 r. Odnawiany w 1906 r. z ofiar parafian. Otoczony cmentarzem. Ołtarz wielki Świętej Trójcy, a boczne św. Stanisława i św. Piotra Apostoła. W kaplicy ołtarz Matki Boskiej. Cmentarz grzebalny za wsią, w Działyniu. Od 1909 r. proboszczem był tu Jan Gryglewicz. Naliczono około 2700 parafian. Parafię w dniach 30 i 31 sierpnia 1910 r. wizytował biskup płocki Antoni Julian Nowowiejski¹²⁶. Następną wizytacja przez tego biskupa miała miejsce w 1923 r. i z tej okazji sporządzono statystykę tej parafii należącej do dekanatu mazowieckiego, gdy proboszczem był tu Józef Turczynowicz¹²⁷.

Od 1925 roku znalazła się w diecezji wrocławskiej. Następnymi proboszczami byli tu Ludwik Zatrzyb (1932–1933) i Antoni Tymiński (1933–1937). Za proboszcza Antoniego Nowańskiego, będącego tu od 1937 r., w 1938 r., parafia liczyła 3325 wiernych. Działyły w niej bractwo różańcowe, Żywy Różaniec, Papieskie Dzieło Rozkrzewienia Wiary, Dzieło Świętego Dzieciństwa i Akcja Katolicka. Parafie tworzyły wsie Adamki, Adamki-Rumunki, Ciepień, Ciechanówek, Działyń, Działyńskie Pustki, Działyńskie Rumunki, Wymokłe, Kawno, Klonowo, Laskówiec, Nowy Działyń, Podolina, Przyszań, Rembiesznic, Rembiocha, Rumunki Wielgie, Sitno-Lądy, Sitno Rumunki, Wielgie i Zosin¹²⁸.

Druga wojna światowa zastała w Działyniu proboszcza Antoniego Nowańskiego, który zginął w 1940 r. w Sachsenhausen. Nabożeństwa w działyńskim kościele odbywały się zawsze, a sprawował je dojeżdżający tu ks. Michał Ślipek¹²⁹.

Aktualnie parafia Działyń należy do dekanatu czernikowskiego. W 1984 r. we wsi Ciepień została erygowana nowa parafia ze świątynią pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny Królowej Polski, której okręg utworzono ze wsi kilku sąsiednich parafii¹³⁰.

¹²⁵ ADPł, AV 285, k. 8–25; *Ziemia Dobrzyńska* [dekanat lipnowski, dobrzyński, rypiński, golubio-dułski i górznieński], s. 179–197.

¹²⁶ ADWł, AKDWł. par. 58(1909–1936), k. 2–14v.

¹²⁷ Tamże, k. 16–19v.

¹²⁸ RDWł 1938, s. 84.

¹²⁹ Ankieta, t. 2, k. 83–85.

¹³⁰ *Diecezja wrocławska 2000*, s. 185–188.

Kaplica filialna w Wielgiem

Na terenie parafii Działyń w 1609 r. znajdował się we wsi Wielgie, pisanej wówczas Wielkie, własności Działyńskich, kościół filialny pod wezwaniem św. Andrzeja Apostoła. Była to już wówczas świątynia znacznie zniszczona i jej stanu nie poprawiono. Nie posiadała też żadnego wyposażenia w paramenty liturgiczne. Otoczona cmentarzem. Możliwe iż była tam dawniej parafia, ponieważ na uposażenie pozostawały wówczas jeszcze dwa łany ziemi¹³¹. Istniała jeszcze w 1694 r. jako kościół filialny parafii działuńskiej i pamiętano, że od bardzo dawna nie miała własnego proboszcza. Mogła do niej należeć kiedyś jeszcze wieś Klonowo. Była to już stara i zniszczona świątynia drewniana, nosząca wezwanie św. Andrzeja. Znajdował się w niej jeden tylko ołtarz. Odprawiano w niej sporadycznie tylko. Pozostało dawne uposażenie. Ponadto w sąsiedztwie tego kościoła był grunt, dawniej miejsce zabudowań plebańskich, na którym jakiś wieśniak zbudował sobie domek. Wizytator polecił ten grunt rewindykować¹³². Taki stan nie rokował nawet, że w przyszłości coś się tu zmieni.

Później, już w 1725 r., nie napisano nic o tym kościele filialnym, jedynie o pozostałym uposażeniu i wspomnienie, że niegdyś parafia ta obejmowała jedynie wieś Wielgie¹³³. Teraz nie istnieje.

ŁĄŻYN

Jest to stara parafia, początkami swoimi sięgająca XIV w., należąca do 1925 r. do diecezji płockiej. Często mylono wieś Łążyn, gdzie powstała parafia, z wsią Łążynek, położonej w parafii Ciechocin, będącej własnością biskupów włocławskich. Bo też wsie te sąsiadowały ze sobą i trzeba było już w 1345 r. rozstrzygać spór graniczny pomiędzy wsiami Łążynek i Mili-szewy, własności biskupiej, a wsiami mieszczan toruńskich Zębowo, Łążyn, Obrowo i Zębówiec¹³⁴. Ale z tego zapisu wynika, że Łążyn był wsią należąca do mieszczan toruńskich, i to już od 1309 r.¹³⁵

¹³¹ ADPł, AV 6, k. 313v–314.

¹³² ADPł, AV 47, s. 1167–1168.

¹³³ ADPł, AV 257, k. 24v.

¹³⁴ ADWł, Dok. 152.

¹³⁵ Patykiewicz, Dzieje parafii Dobrzejewice na tle przeszłości Ziemi Dobrzyńskiej, s. 175.

Nie znamy jednak dokładnej daty erekcji parafii we wsi Łążyn. Zapewne z XIV w., a więc dawno, o czym może świadczyć też wezwanie Świętych Piotra i Pawła. W 1564 r. obejmowała wsie Łążyn, należące wtedy do Łużyńskiego, dwóch Nałęczów i Dębowskiego, Zębówiec własności Działyńskiego, Kawęczyn własność rodziny Kawickich i Nałęczów oraz Osiek, zwany pewnie wówczas Osieczek, gdzie znajdował się kościół filialny¹³⁶.

Kościół w Łążynie przed 1609 r. uległ spaleni, ale dokładnej daty nie znamy. Odbudowano go pod dawnym wezwaniem świętych Piotra i Pawła. Prawo patronatu należało do miejscowych dziedziców i to oni zapewne byli fundatorami odbudowanego kościoła. Do parafii należały wsie Łążyn, Zębowo, Kawęczyn i Osiek¹³⁷. Kolatorem w 1694 r. był Jan Nałęcz. Ponieważ świątynia łążyńska miała około stu lat, dlatego nie była w najpiękniejszym stanie. Świątynia drewniana, częściowo kryta dachówką. Ołtarz wielki, w którym umieszczono tabernakulum. Probostwo miał Samuel Głowczyński posiadający wykształcenie akademickie zdobyte w Krakowie. Była stara szkoła, ale nie było przytułku¹³⁸.

Nie znamy stanu najdawniejszej świątyni łążyńskiej. Możliwe, iż druga z kolei, drewniana, została wystawiona około 1710 r. Wizytowana w 1725 r. została określona jako nowa, ale nadal drewniana, kryta gontami, fundowana prawdopodobnie przez kolatorów Jana Przeciszowskiego i Kazimierza Nałęcza. Miała wystarczające wyposażenie w paramenty liturgiczne i wystarczające uposażenie. Obejmowała wsie Łążyn, Zębowo, Kawęczyn, Osiek i Łęg. Szkoła, iż nie wspomniano wówczas, kto sprawował opiekę duszpasterską¹³⁹.

Wizytowana w 1738 r. była drewniana, z kaplicą także drewnianą, wszystko kryte zapewne gontem, który już przeciekał, dlatego i jej ściany nie były już najlepsze. Prawo patronatu przemiennie należało do Nałęczów i Przeciszowskich. Probostwo należało wówczas do Franciszka Bilskiego. Kantorem był niejaki Jan Grabowski. W kościele ołtarz wielki i dwa boczne oraz wystarczające wyposażenie. Aktualny proboszcz zbudował nową plebanię, a przy niej znajdowały się zabudowania gospodarcze. Parafia obejmowała wsie Łążyn, Zębowo, Kawęczyn, Osiek, Łęg, Kazimierzewo, Kuźniki. W trzech ostatnich wsiach mieszkali także innowiercy. Uposażenie dobre, dokładnie opisane, a także spisany inwentarz¹⁴⁰.

¹³⁶ Guldon, *Mapy Ziemi Dobrzyńskiej w drugiej połowie XVI w.*, s. 21, 42.

¹³⁷ ADPł, AV 6, k. 302v.

¹³⁸ ADPł, AV 47, s. 1183–1186.

¹³⁹ ADPł, AV 257, k. 34v–35.

¹⁴⁰ ADPł, AV 261, k. 213–214.

Parafia wizytowana w 1740 r. przez Rokitnickiego, zapewne delegowanego do przeprowadzenia wizytacji, obejmowała wsie Łążyn, Zębowo, Kawęczyn, Osiek, Łęg, Knorowszczyzna, Kaźmierzewo, Kuźniki i Smogorzewiec. Do spowiedzi wielkanocnej było wówczas zobowiązanych 286 osób¹⁴¹. Następną wiadomość posiadamy z 1753 r., z czasów biskupa płockiego, Józefa Szembeka. Okręg parafialny pozostał niezmieniony. Zapisano, że z Łążyna było 124 osób do spowiedzi wielkanocnej, z Zębowa 140, z Kawęczyna 54 i z Osieka z przyległościami 113. Prawdopodobnie noszono się z zamiarem powołania w Osieku samodzielnej parafii, skoro nakazano wtedy, aby proboszcz z Łążyna, Bielski, swojego wikariusza wysłał do Osieka, żeby on tam rezydował, sprawował tam sakramenty jak w kościele parafialnym i właściwie przygotował wszystko co potrzebne do uczynienia tamtejszej świątyni kościołem parafialnym. Dziedzic tamtejszy, Mikołaj Kowalewski, był zobowiązany do udzielenia wszelkiej pomocy owemu wikariuszowi, nazwanemu już komendarzem, czyli zarządcą. Co więcej, wyposażenie zakupione dla kościoła w Osieku nie mogło być już zabierane do Łążyna. Musiały być wówczas jakieś problemy, ponieważ wizytujący parafię w Łążynie biskup polecił dziekanowi lipnowskiemu, a jednocześnie proboszczowi w Działyniu, Marcinowi Grzybowskiemu, aby dopilnował wszystkiego, co dotyczy ustanowienia na nowo parafii w Osieku. Ponieważ mieszkało tam wielu akatolików języka niemieckiego, życzeniem biskupa było, aby zarządca znał ten język ze względu na pracę nad ich nawróceniem¹⁴².

Wieś Łążyn w 1764 r. należała do Jana Przeciszowskiego, sędziego bobrownickiego. Już dawniej zauważono, że świątynia była w złym stanie. W tym roku znaleziono ją tak dalece naprawioną, że uważano ją za na nowo wystawioną. Zdaje się, że była to zasługa wspomnianego Przeciszowskiego. Uposażenie proboszcza dobre i dokładnie tu spisane. Dobre także wyposażenie świątyni, z czterema ołtarzami, a więc wielki z obrazem Matki Boskiej i świętymi Tadeuszem, Antonim, Apolonią i Bogumiłem. Ten ołtarz był fundacji Józefa i Gabriela Nałęczów. Ołtarz boczny Świętych Apostołów Piotra i Pawła, kolejny św. Jana Chrzciciela, i czwarty św. Kajetana. Raczej dobre było wyposażenie świątyni i uposażenie parafii. Świątynia otoczona cmentarzem, z drewnianym ogrodzeniem. Należały do niej wsie Łążyn, Zębowo, Kawęczyn, Osiek i Smogorzewiec, zamieszkałe przez katolików.

¹⁴¹ Patykiewicz, Dzieje parafii Dobrzejewice na tle przeszłości Ziemi Dobrzyńskiej, s. 175.

¹⁴² Tamże, s. 176.

We wsi Łęg, Knorowszczyzna, Kazimierzewo i Kuźniki mieszkali akatolicy. Wiernych zobowiązanych do sakramentów wielkanocnych naliczono około 320 osób. Rektorem kościoła od 1757 r. był Wojciech Suliński¹⁴³.

Łążyn przeszedł około 1764 r. na własność Jana Przeciszowskiego. Jednak kolatorami parafii w 1775 r. byli Antoni Nałęcz, miecznik ziemi dobrzyńskiej, Franciszek Nałęcz, wojski dobrzyński i Ludwik Przeciszowski, sędzia grodzki bobrownicki. Do parafii należały wsie Łążyn, Zębowo i Kawęczyn oraz wsie holenderskie Kazimierzewo i Kuźniki. Wiernych spowiadających się parafia liczyła 347, dzieci około 100. Ponadto mieszkało 76 innowierców, którzy mieli swój cmentarz w Kazimierzewie. Świątynia drewniana z prezbiterium i nawą, nie konsekrowana, a jedynie poświęcona. Oceniono ją, że znajdowała się w „średnim stanie”. Ołtarz wielki z obrazem Niepokalanego Poczęcia Matki Boskiej, zaś boczne z obrazami św. Kajetana, świętych Piotra i Pawła i czwarty św. Jana Chrzciciela. Wystarczające wyposażenie i uposażenie. Od 1744 r. zaprowadzono bractwo Niepokalanego Poczęcia, którego promotorem był dawniej Jan Przeciszowski. Probostwo to od 1757 r. miał Wojciech Suliński, który sam sprawował duszpasterstwo, a miał jeszcze w zarządzie parafię w Osieku nad Wisłą. Niestety, w parafii nie była szkoły ani przytułku¹⁴⁴.

Drewniana świątynia w Łążynie spaliła się w 1846 r. Niebawem, bo już w 1848 r. przez właściciela wsi, Gustawa Zielińskiego, została zastąpiona nową, murowaną, z wieżyczką na froncie i zakrystią za wielkim ołtarzem¹⁴⁵.

Ukaz kasacyjny z 1864 i 1865 r. znoszący uposażenie Kościoła, dotknął także parafię Łążyn. Zabrane uposażenie szczegółowo spisał w 1909 r. administrator parafii Marcin Włostowski¹⁴⁶.

Od 1925 r. parafia została włączona do diecezji włocławskiej¹⁴⁷. Ponieważ kościół w Łążynie w stosunku do liczby wiernych był zbyt mały, w 1935 r., za proboszcza Józefa Rosińskiego, zawiązał się Komitet Rozbudowy Kościoła, celem gromadzenia funduszy i potrzebnych materiałów¹⁴⁸. Opracowano nawet projekt rozbudowy, zatwierdzony w 1938 r. przez biskupa włocławskiego¹⁴⁹. Za tego proboszcza w 1938 r. działało bractwo Niepokalanego Poczęcia

¹⁴³ ADPŁ, AV 269, k. 273–276.

¹⁴⁴ ADPŁ, AV 285, k. 54–58v; *Ziemia Dobrzyńska* [dekanat lipnowski, dobrzyński, rypiński, golubio-dulski i górzneński], s. 229–233.

¹⁴⁵ Krajewski, Mietz, *Zabytki ziemi dobrzyńskiej*, s. 78.

¹⁴⁶ ADWŁ, AKDWŁ. par. 134(1809–1939), k. 1–1v.

¹⁴⁷ *Diecezja włocławska 2000*, s. 401–402.

¹⁴⁸ ADWŁ, AKDWŁ. par. 134, k. 17–18.

¹⁴⁹ Tamże, k. 19.

Najświętszej Maryi Panny, bractwo Honorowej Straży Najświętszego Serca Jezusowego, Żywy Różaniec i Akcja Katolicka. Do parafii należały wsie Łążyn, Kawęczyn, Kazimierzewo, Kuźniki, Zębowo i Zębowo Kolonia¹⁵⁰.

Druga wojna światowa w Łążynie zastała ks. Józefa Rosińskiego, który najpierw usunięty z parafii i więziony, zwolniony w 1940 r., powrócił do swojej parafii i mógł tu odprawiać. Podczas jego nieobecności, odprawiał tu ks. Stanisław Piotrowski z Czernikowa. Okupant zabrał zgromadzony materiał na rozbudowę kościoła parafialnego¹⁵¹

Po wojnie nie zapomniano o zabiegach powiększenia świątyni, którą rozbudowano dopiero w latach 1950–1955. Aktualnie należy do dekanatu lubickiego¹⁵².

NOWOGRÓD¹⁵³

Sama miejscowość, jak to nazwa wskazuje, musi mieć starą metrykę, na co zresztą wskazuje samo ukształtowanie terenu i pozostałości dawnych grodzisk¹⁵⁴. Grodzisko znajdował się w odległości około 200 m na zachód od obecnego kościoła i około 350 metrów od jeziora Grodno. Powstało ono według jednych w XI–XII w., ale można uznać je za daleko wcześniejsze. Miejsce to ludność miejscowa nazywa „Szaniec”. Wokół mogło się rozwijać osadnictwo. Kiedy zaginęło to grodzisko, nie wiemy, ale wymagane są dalsze badania archeologiczne. W 1258 r. należał Nowogród do komesa Boguszy, który zapisując te dobra swojej żonie Ludmile zastrzegł, że po jej śmierci mają one przejść na własność Kościoła¹⁵⁵.

Już w rok później testament ten został wykonany, jeżeli papież Aleksander IV potwierdził akt przekazania określonych dóbr przez Ludmiłę diecezji wrocławskiej, kapitule wrocławskiej i biskupowi lubuskiemu¹⁵⁶.

¹⁵⁰ RDWł 1938, s. 84–85.

¹⁵¹ Ankieta, t. 1, k. 86–88.

¹⁵² *Diecezja wrocławska 2000*, s. 401–402.

¹⁵³ O parafii tej zob. Kujawski, *Parafie. Arch. wł.*, s. 352–357.

¹⁵⁴ Krajewski, Mietz, *Zabytki Ziemi Dobrzyńskiej*, s. 96–97.

¹⁵⁵ Kajzer, Horonziak, *Budownictwo obronne ziemi dobrzyńskiej*, s. 166–168; Krajewski, Mietz, *Zabytki ziemi dobrzyńskiej*, s. 96; Patykiewicz, *Dzieje parafii Dobrzejewice na tle przeszłości Ziemi Dobrzyńskiej*, s. 16; ADWł, Dok. 26. Testament komesa Boguszy wystawiony w Lubaniu 20 marca 1258 r.

¹⁵⁶ ADWł, Dok. 34. Dokument wystawiony w Angani 11 maja 1259 r.

W ślad za tymi dokumentami, tenże papież, na prośbę biskupa wrocławskiego Wolimira przyjął pod swoją opiekę biskupa i jego diecezję z uposażeniem. Jest to druga bulla protekcyjna dla diecezji wrocławskiej, wystawiona w Angani dnia 19 czerwca 1259 r. W tych dokumentach występuje Nowogród, który będąc przedtem własnością Boguszy, wszedł do uposażenia biskupstwa wrocławskiego. Chociaż do niektórych dóbr w ziemi chełmińskiej, w tym i w Nowogrodzie, rościli sobie prawo cystersi z Byszewy, jednak prawo własności pozostało przy biskupstwie wrocławskim¹⁵⁷. Tak więc pod względem prawa własności Nowogród należał do biskupów wrocławskich, ale pod względem kościelnym znajdował się w diecezji płockiej. Kiedy jednak powstała tu parafia i zbudowano świątynię, powiedzieć trudno.

Najstarszy zachowany protokół wizytacyjny tej parafii jest z około 1609 r. Tamtejsza świątynia była drewniana, konsekrowana, pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela. Prawo patronatu należało do biskupa kujawskiego. Spisano wyposażenie we wszystkie sprzęty i paramenta liturgiczne. Tabernakulum i chrzcielnica dobrze utrzymane. Probostwo miał Jan Humiński, z ustanowienia władzy kościelnej z Płocka. Wikariusza nie było z powodu braku wystarczającego uposażenia. Istniał przytułek dający schronienie dwom ubogim żyjącym z jałmużny¹⁵⁸.

Do diecezji wrocławskiej Nowogród został włączony za czasów biskupów wrocławskiego Macieja Łubieńskiego i płockiego Stanisława Łubieńskiego, braci rodzonych. Oni to za zgodą swoich kapituł, co zatwierdziła potem Stolica Apostolska, dokonali zmiany granic diecezji, włączając trzy parafie, w tym i Nowogród, do diecezji wrocławskiej¹⁵⁹.

Kiedy więc parafia ta znalazła się w diecezji wrocławskiej, w 1639 r., kiedy ją wizytowano, była już należycie urządzona. Był tam kościół drewniany pod wezwaniem Narodzenia św. Jana Chrzciciela, z ołtarzem głównym, w którym czczono Matkę Boską, i z dwoma ołtarzami bocznymi. Proboszczem był Szymon Zychowicz. Jeżeli był wówczas rektor szkoły parafialnej znaczy to, że parafia była zadbana. Parafię tworzyły wsie Nowogród, Pomorzany, Węgiersk, Macikowo, Rudaw i osada młyńska Bierzgło, a do sakramentów wielkanocnych przystępowało około 250 osób¹⁶⁰.

¹⁵⁷ Zob. ADWł, Dok. 39.

¹⁵⁸ ADPł, AV 6, k. 308v–312, 330–331v.

¹⁵⁹ MHDWł, [z. 8], s. 23–25; S. Librowski, *Wizytacje*, ABMK, 8(1964), s. 32.

¹⁶⁰ ADWł, ABKP. Wiz. 13(74), s. 869–875.

O dalszych jego dziejach, aż do 1682 r. nie wiemy. Przed tą datą musiało odbudować tamtejszy kościół, pod dawnym wezwaniem, jeśli był w tym roku konsekrowany. Fundatorem powinien być biskup włocławski, bo do niego należało prawo patronatu. Był nim wówczas Bonawentura Madaliński. Jednakże późniejszy znacznie zapis przypisuje odbudowę kościoła Janowi Mogielnickiemu, prepozytowi nieszawskiemu i dziekanowi bobrownickiemu. Konsekrowany miał być 2 sierpnia 1682 r.¹⁶¹

W 1711 r. zakrystia była częściowo z drewna, częściowo z kamienia łupanego. Dawną świątynię wspominała stojąca jeszcze stara i zniszczona dzwonnica z jednym dużym i drugim małym dzwonem. Sygnaturka pod dachem świątyni, ale nie było specjalnej wieżyczki sygnaturki. Ołtarz, jak dawniej, pod wezwaniem Matki Boskiej, ołtarz po stronie prawej poświęcony był św. Agnieszce, a po stronie przeciwnej nosił wezwanie Świętej Trójcy. Proboszczem był Szymon Mileszewicz, a nauczycielem Wojciech Łuczkowski. Spowiadających się było 240 osób¹⁶². Widocznie były jakieś zaniedbania ze strony proboszcza, gdy idzie o dbałość o stan świątyni i o sprawy duchowe, bo wizytator zagroził, że doniesie o tym do Konsystorza¹⁶³.

Czy upomniany proboszcz zastosował się do zarządzenia, nie wiemy. Ale w 1725 r. był tu już inny zarządca parafią, mianowicie Jan Turski, mając do pomocy kantora, Wojciecha Zuczковского. Nie było jednak szkoły¹⁶⁴. Następnym zapisem wizytacyjnym mamy z 1766 r., gdy proboszczem był Jan Leśniowski, który nastąpił tu w 1759 r. Zmieniły się wezwania niektórych ołtarzy. Ołtarz wielki nadal miał obraz Matki Boskiej, uważany nawet za łaskami słynący. Zmieniły się ołtarze boczne. Ten po stronie lewej pod zasuwą miał obraz św. Stanisława, na zasuwie św. Jana Nepomucena, po stronie natomiast przeciwnej w ołtarzu bocznym znajdował się obraz św. Antoniego. Nie było przytułku dla ubogich i ci żyli z jałmużny. Do sakramentów wielkanocnych było zobowiązanych 389 osób. W roku 1765 w parafii było 20 chrztów, pięć ślubów i pochowano dziewięć osób. Ogółem było 150 mężczyzn i 152 kobiety, chłopców 45 i 42 dziewczęta¹⁶⁵.

Niewiele się zmieniło w dwa lata później, gdy 9 listopada 1778 r. wizytowano parafię. Podkreślono, że parafia była zadbana dzięki proboszczowi

¹⁶¹ ADWł, ABKP. Wiz. 14(75), k. 297; Wiz. 26(84), k. 204.

¹⁶² ADWł, ABKP. Wiz. 14(75), k. 297–299v.

¹⁶³ ADWł, ABKP. Wiz. 15(76), k. 45–46.

¹⁶⁴ ADWł, ABKP. Wiz. 19(80), k. 114–114v.

¹⁶⁵ ADWł, ABKP. Wiz. 26(84), s. 204–209.

Leśnikowskiemu, który także i obowiązki duszpasterskie wypełniał należycie. Nie było nadal przytułku, bo w jego miejscu dwór z Cieclocina, ośrodka klucza dóbr biskupich, wystawił karczmę, a ubodzy mieszkali w małym domku zbudowanym przez proboszcza¹⁶⁶.

Była to już ostatnia zachowana wizytacja tej parafii w czasie, kiedy ta należała do diecezji włocławskiej. Ostatnim proboszczem będącym tu w 1818 r. był Adam Czechowicz¹⁶⁷.

Jego następcą został w 1819 r. Piotr Reüchel, kapłan już z diecezji płockiej się wywodzący. Przeprowadzony w 1819 r. przez dziekana lipnowskiego, proboszcza w Czernikowie bardzo dokładny, nawet szczegółowy opis parafii poucza, że był tu kościół parafialny, drewniany, pokryty „staroświecką” dachówką, długości łokci 26, szerokości 11 i wysokości w prezbiterium 9, którego ściany znajdowały się w stanie średnim, ale dach wymagał naprawy. Wieża, drewniana, z kościołem złączona wysokości 17 łokci. Zakrystia murowana, kruchta drewniana. Cmentarz ogrodzony płotem drewnianym. Szpitala nie było. Ołtarz wielki z obrazem Matki Boskiej na zasuwie, a boczne św. Antoniego i św. Anny. Porządek nabożeństw według przepisów biskupa diecezjalnego. W parafii istniało bractwo Miłosierdzia Bożego, założone niedawno. Podano także wszystkie wiadomości dotyczące stanu materialnego i uposażenia proboszcza¹⁶⁸. Ten proboszcz był tu do 1833 r. i przekazał parafię następcy, Ludwikowi Kamińskiemu, przy czym sporządzono nowy opis parafii¹⁶⁹. Ten był tu do swojej śmierci w 1866 r. Przez czas pewien parafię oddano w administrację proboszcza sąsiedniej parafii Działyń¹⁷⁰, ale jeszcze tego roku nowym zarządcą został Ignacy Szyszkowski, któremu przekazał tę parafię dziekan lipnowski, ks. Antoni Szulc¹⁷¹.

Pod koniec wieku XIX, gdy był tu od 1894 r. administratorem Antoni Grandyszewski, parafia liczyła 1531 wiernych. Do parafii był też przypisany ksiądz Feliks Kosko, prawdopodobnie jako wikariusz. Do parafii należały wsie Macikowo, Nowogród, Pomorzany, Rudaw i Węgiersk. Ponadto kolonie Babiak, Carski Dar, Dębowo, Grudza, Kamienny Smug, Nowogród, Ostrzno,

¹⁶⁶ ADWł, ABKP. Wiz. 28, k. 7–8v.

¹⁶⁷ „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Pomorskiej” 1819, s. 6.

¹⁶⁸ ADWł, A. par. 1(1819–1903), k. 13–26v. Jest tu bardzo wiele szczegółowych wiadomości o parafii z tego okresu.

¹⁶⁹ Tamże, k. 36–41v

¹⁷⁰ Tamże, k. 70.

¹⁷¹ Tamże, k. 72–76v.

Paliwodziczna, Rudaw, Ruziec, Strachowo, Strachówek i Wygoda. Wymienić należy Rumunki Praczka i osadę młyńską Bierzgo¹⁷².

Ksiądz Grandyszewski odszedł w 1899 r. do parafii Kurowo¹⁷³. Przez czas pewien parafią zarządzał wikariusz i jednocześnie zarządca, wspomniany wyżej Feliks Kosko, który w 1900 r. odszedł na administratora do parafii w Suminie, przekazując parafię księdzu Karolowi Pikulińskiemu. W Nowogrodzie stary kościół, który był wybudowany w 1682 r., przed kilkoma laty nowo restaurowany, przez nieuwagę, od niezgaszonych świec, uległ całkowitemu spaleni w dniu 4 lutego 1899 r. Praktycznie niewiele udało się uratować i to jedynie z zakrystii. W tej sytuacji, za zgodą władzy duchownej, urządzono dla odprawiania nabożeństw prowizoryczną kapliczkę z domu murowanego, pod strzechą. Paramenty liturgiczne, jakie spisano w chwili przekazywania parafii nowemu proboszczowi, były nieliczne i nowo zakupione¹⁷⁴.

W tej sytuacji parafia i nowy proboszcz stanęli wobec konieczności budowy nowej świątyni. I rzeczywiście 23 maja 1900 r. proboszcz i członkowie Dozoru Kościelnego powiadomili Konsystorz Generalny w Płocku, że wystąpili do budowniczego gubernialnego w Płocku, aby sporządził plany przyszłej świątyni. Plan ten już został sporządzony. Koszt budowy obliczono na 26 tysięcy rubli. A chociaż parafia ma tylko z tzw. fajerkasy 8 tysięcy, jest nadzieja, że kościół powstanie, a tymczasem proszono o zatwierdzenie planów przyszłej świątyni¹⁷⁵.

Już w 1901 r. zostały wykonane fundamenty pod nowy kościół i proboszcz Karol Pikuliński prosił o poświęcenie kamienia węgielnego, a Konsystorz, w imieniu biskupa administratora, zlecił to dziekanowi lub innemu kapłanowi, przez dziekana wyznaczonemu¹⁷⁶.

Wykonawcą był majster murarski, niejaki Dualski. Podczas budowy, dnia 24 sierpnia 1905 zdarzyła się katastrofa budowlana i zapadła się część sklepienia. Na szczęście byli tylko ranni i nikt nie zginął¹⁷⁷. Pomimo tego smutnego wydarzenia, już 29 lipca roku następnego prosił proboszcz z Nowogrodu, aby władza diecezjalna zezwoliła w dniu 29 sierpnia przenieść do nowego kościoła nabożeństwa z tej tymczasowej kaplicy, i o możliwość

¹⁷² „Schematyzm Diecezji Płockiej” 1896, s. 29–30.

¹⁷³ „Schematyzm Diecezji Płockiej” 1901, s. 53.

¹⁷⁴ ADWł, A. par. 1, k. 97–100v.

¹⁷⁵ Tamże, k. 104–104v, 115.

¹⁷⁶ Tamże, k. 105.

¹⁷⁷ Tamże, k. 107–108v, 113–114.

wystawienia Najświętszego Sakramentu¹⁷⁸, na co otrzymał zgodę¹⁷⁹. Kolejną prośbą ówczesnego proboszcza, tym razem przedstawioną biskupowi płockiemu 16 grudnia 1910 r., była prośba o odpust z racji święta patronalnego Ścienia św. Jana Chrzyciela¹⁸⁰, ale odpowiedzi na to pismo nie znamy.

Ta nowa świątynia, wystawiona według projektu Władysława Ciechanowskiego, budowniczego Guberni Płockiej, jest kościołem murowanym, w stylu neogotyckim, jednonawowa z wieżą¹⁸¹. Służy parafii po dzień dzisiejszy.

Od 1925 r. parafia ponownie została włączona do diecezji włocławskiej. W chwili zmiany parafia Nowogród liczyła 2430 wiernych¹⁸². Ksiądz Pikuliński był tu do 1935 r., a jego miejsce zajął ksiądz Stanisław Gemel. W 1938 r. parafia liczyła 2650 wiernych. Obejmowała miejscowości: Babiak, Bierzgło, Dar Cesarski, Dębowo, Grudza, Pomorzany, Kamienny Smug, Macikowo, Nowogród, Otržno, Paliwodzizna, Praczka, Ruziec, Rudaw, Strachowo, Strachówek, Węgierski i Wygoda. O żywotności parafii świadczą istniejące wówczas bractwa, a mianowicie Bractwo Miłosierdzia Bożego, Żywy Różaniec, Papieskie Dzieło Rozkrzewienia Wiary, Dzieło Świętego Dzieciństwa i Akcja Katolicka¹⁸³.

W okresie tym, w 1932 r. nastąpiła mała korekta granic parafii, ponieważ kilkanaście gospodarstw ze wsi Kolonia Rudawy zostało włączonych do parafii w Mazowszu, ze względu na lepsze połączenie¹⁸⁴.

Ksiądz Pikuliński, długotrwały proboszcz, zmarł 27 września 1935 r. Parafię po nim w dniu 3 października tegoż roku przekazał dziekan czernikowski, ks. Piotr Zwierz, następcy, którym został ksiądz Stanisław Gemel. Przy tej okazji został sporządzony bardzo szczegółowy opis parafii, jej świątyni, wyposażenia i wszystkiego, co do niej należało¹⁸⁵. Parafia obejmowała w 1938 r. wsie Nowogród, Babiak, Bierzgło, Carski Dar, Dębowo, Grudza, Pomorzany, Kamienny Smug, Macikowo, Maściszewo, Otržno, Paliwodzizna, Praczka, Różec, Rudaw, Strachowo, Strachówek, Węgierski i Wygoda. Działały bractwo Miłosierdzia Najświętszej Maryi Panny, Żywy Różaniec, Papieskie Dzieło Rozkrzewienia Wiary, Dzieło św. Dzieciństwa. Naliczono 2650 wiernych¹⁸⁶.

¹⁷⁸ Tamże, k. 109–109v, 112.

¹⁷⁹ Tamże, 112v.

¹⁸⁰ Tamże, k. 110.

¹⁸¹ Krajewski, Mietz, *Zabytki Ziemi Dobrzyńskiej*, s. 96–97; RDWł 2011, s. 306–309.

¹⁸² „Schematyzm Diecezji Płockiej” 1925, s. 55.

¹⁸³ RDWł 1938, s. 86.

¹⁸⁴ ADWł, AKDWł. par. 150(1909–1939), k. 24.

¹⁸⁵ Tamże, k. 46–55.

¹⁸⁶ RDWł 1938, s. 86.

Ksiądz Gemel był tu do 1939 r., i marcu tego roku dziekan czernikowski Antoni Tymiński przekazał parafię nowemu proboszczowi, księdzu Włodzimierzowi Krchniakowi, także dokonując dokładnego opisu parafii i całego jej beneficjum¹⁸⁷.

Kościół w Nowogrodzie szczęśliwie przetrwał czas wojny światowej¹⁸⁸. Jej powojenne dzieje możemy poznać dzięki powojennym rocznikom diecezji włocławskiej. Aktualnie należy do dekanatu czernikowskiego¹⁸⁹.

OSIEK NAD WISŁĄ

Bardzo ciekawe są dzieje tej nadwiślańskiej parafii. Zdaje się, że wieś ta już w 1185 r. należała do kościoła Najświętszej Marii Panny w Płocku¹⁹⁰.

Możliwe, iż kościół w Osieku i parafia pochodzą z czasów Ścibora z Radzymina, biskupa płockiego (1381–1391), albo też Ścibora z Gościeńczyc, biskupa płockiego (1463–1471). Prawdy trudno dociec. Zdaje się jednak, że uczynił to Ścibor z Radzymina w 1388 r. On to, według tradycji, miał nawet poświęcić tu kościół, który znajdował się już na obecnym miejscu, bowiem poprzednio świątynia stała bardzo blisko rzeki Wisły. W swoim protokole wizytacyjnym z 1753 r. biskup Józef Szembek wspomina, że widział dekret erekcyjny tej parafii wystawiony przez biskupa płockiego tego imienia, znajdujący się w rękach właściciela wsi Osiek, Mikołaja Kowalewskiego¹⁹¹. Zatem byłaby to bardzo stara parafia, pochodząca co najmniej z połowy XV wieku. Kościół nosił wezwanie św. Andrzeja Apostoła.

Informacja internetowa, jakoby Osiek dawniej sąsiedował przez międzę ze Słońskiem i że Wisła zmieniła swoje koryto w XVIII w., podobnie jak i kilka innych wiadomości o Osieku, nie jest krytyczna.

Kiedy parafia zesłała do rządu filialnej parafii Łążyn, powiedzieć trudno. Na pewno nastąpiło to przed 1609 rokiem, bo wówczas została wymieniona jako filia Łążyna. Nazywano ją także Osiek Nałęczów, zapewne od nazwiska właściciela. Znajdowała się tam kaplica, przy której wprawdzie nie było stałego kapłana, ale przyjeżdżał tu wikariusz z parafii Złotoria. Co było powodem, że przestała być samodzielna, powiedzieć trudno. Istnienie

¹⁸⁷ ADWł, AKDWł. par. 150, k. 72–77.

¹⁸⁸ Nie wiadomo z jakiego powodu, ale nie zachowała się ankieta strat wojennych z tej parafii.

¹⁸⁹ RDWł 2011, s. 307–309.

¹⁹⁰ Patykiewicz, Dzieje parafii Dobrzejewice na tle przeszłości Ziemi Dobrzyńskiej, s. 50.

¹⁹¹ Tamże, s. 176–177.

w Osieku świątyni przydało się, kiedy spalił się kościół parafialny w Łązynie. Stan tej świątyni, a raczej kaplicy, był zły. Wyposażenie raczej skromne, z jednym tylko, starym ołtarzem. Ale przechowywano w nim Najświętszy Sakrament. Dzwonnica bardzo już zniszczona, z jednym tylko dzwonem¹⁹².

Następną wiadomość o świątyni w Osieku mamy niestety dopiero z 1725 r. Nadal była tu drewniana świątynia spełniająca rolę kościoła filialnego, ale rzadko sprawowano tu mszę. Nie wspomniano też, kto tu odprawiał¹⁹³. Filią Łązyna pozostawała także w 1738 r. i niekiedy tamtejszy proboszcz sprawował tu nabożeństwa¹⁹⁴.

Na terenie parafii mieszkało od dawna wielu osadników pochodzenia niemieckiego, którzy w czasach modnego protestantyzmu przeszli na wyznanie luterzańskie. Przybyli oni zapewne w czasach, kiedy wsie pobliskie były własnością mieszczan z Torunia, a było to przecież miasto założone przez Krzyżaków. To może przyczyniło się do trudności utrzymania tu osobnego proboszcza i kościół w Osieku stał się filialnym parafii Łązyna. W 1740 r. tamtejsza świątynia, drewniana, kryta gontem, nosząca wezwanie św. Andrzeja Apostoła była już stara¹⁹⁵.

Jak wyglądały najstarsze dzieje parafii jako samodzielnej, a potem filialnej, trudno powiedzieć. Zapewne pamięć o samodzielności pozostała, a może inne okoliczności spowodowały myśl o jej reerygowaniu, co miało nastąpić w roku 1746, chociaż prawdopodobnie nastąpiło nieco później.

Najpierw okazała się konieczność przywrócenia przynajmniej częściowej samodzielności parafii, z wikariuszem z Łązyna jako zarządcą, co rozpoczęto w 1753 r. Wnioskować można, że proboszcz z Łązyna, bliżej nam nieznany Bielski, nie potrafił utrzymać należytych stosunków z akatolicą w dużej mierze społecznością Osieka. Dlatego w 1753 r. biskup nakazał do Osieka skierować wikariusza parafii Łązyna, co stało się zapoczątkowaniem samodzielności parafii. Bardzo oddany dziełu przywrócenia parafii miał być ówczesny właściciel Osieka, Mikołaj Kowalewski¹⁹⁶.

Ale jak wyglądało to w praktyce, może odpowie wiadomość z 1775 r. Kolatorem parafii, której świątynia nosiła wezwanie św. Andrzeja Apostoła, był już Albin Kowalewski, chorążyc liwski, prawdopodobnie syn Mikołaja.

¹⁹² ADPł, AV 6, k. 302v–303, 326v–327.

¹⁹³ ADPł, AV 257, k. 35.

¹⁹⁴ ADPł, AV 261, k. 206v.

¹⁹⁵ ADPł, AV 6, k. 302v–303; Patykiewicz, *Dzieje parafii Dobrzejewice na tle przeszłości Ziemi Dobrzyńskiej*, s. 175.

¹⁹⁶ Zob. informacje o parafii Łązyna: A. par. 1(1753–1957); par. 134(1809–1939).

Kościół nadal drewniany, nie był konsekrowany, a jedynie poświęcony, pozostając w dalszym ciągu filialnym parafii Łążyn. Do komunii wielkanocnej przystępowało tu 120 osób, a dzieci niespovidających się było około 20. Oceniono, że kościół jest w „średnim” stanie, ale wewnątrz wystarczająco zadbane. Duszpasterzował tu nadal proboszcz z Sumina, Wojciech Suliński, odprawiając tu w co trzecią niedzielę. Ale na zaproszenie kolatora na święta przyjeżdżał tu także dominikanin z Torunia dla sprawowania nabożeństw¹⁹⁷. Czyli jeszcze nie było tu przywróconej samodzielnej parafii. Ale niebawem byli tu już stali duszpasterze, chociaż zdarzały się lata, że w XIX wieku parafia wakowała. Można mieć pewność, że powodem były trudności utrzymania samodzielności parafii i zaopatrzenia proboszcza, co można wnosić przeglądając duży poszyt akt tej parafii z 1779–1830[1923]¹⁹⁸.

A przecież parafia nie była najmniejszą, skoro w 1896 r. liczyła 1006 wierznych i obejmowała wsie Osiek, Antoniewo, Dzikowo, Stajenczyny, Stajenczynki i Włęcz oraz kolonie Dominikowo, Pieńki, Siciny i Smogorzewiec, ponadto powstające nowe osady, zwane rumunkami: Chrapy, Grabina, Józefowo, Jesionek, Krakowo, Miszek, Włuka i Żelaźniki¹⁹⁹.

Ukazy carskie pozbawiające uposażenia parafii dotknęły też Osieka. Przedstawił je w 1909 r., odpowiadając na zarządzenie biskupa płockiego, ówczesny rządca parafii, Dominik Klocki²⁰⁰.

Dosyć dokładny opis drewnianego kościoła w Osieku nad Wisłą posiadamy z protokołu zdawczo-odbiorczego z 1923 r., gdy do parafii przychodził nowy proboszcz, Antoni Tymiński. Świątynia drewniana składająca się z prezbiterium, jednej nawy, chóru i dwóch zakrystii. Ta świątynia była zbudowana w 1803 r., a około 1890 przebudowana staraniem ks. Antoniego Gutkowskiego z ofiar parafii. Następcy, ks. Franciszek Klimkiewicz i ks. Klocki, prace dokończyli. Stan świątyni określono jako niezły. Parafia dobrze wyposażona w paramenty liturgiczne, dokładnie spisane²⁰¹.

Parafia ta do 1925 r. należała do diecezji płockiej, a w następstwie nowego rozgraniczenia diecezji polskich w 1925 r. znalazła się w diecezji włocławskiej. Tak się złożyło, iż tego samego roku drewniana świątynia,

---

¹⁹⁷ ADPł, AV 285, k. 71–74v; *Ziemia Dobrzyńska* [dekanat lipnowski, dobrzyński, rypiński, golubio-dulski i górznieński], s. 252–255.

¹⁹⁸ ADWł, A. par. 1(1779–1830[1923]). Jednak są tu także akta dotyczące Osieka koło Brodnicy.

¹⁹⁹ „Schematyzm Diecezji Płockiej” 1896, s. 39.

²⁰⁰ ADWł, AKDWł. par. 153(1909–1937), k. 1.

²⁰¹ ADWł, A. par. 1, k. 194–197.

wzniesiona na początku XVIII wieku, z niewyjaśnionego powodu spaliła się. Proboszczem był wówczas Antoni Tymiński. Ale parafianie zaraz postanowili przystąpić do odbudowy. Przewidywany koszt obliczano na 50 000 złotych. Parafia chciała pewnej pomocy od Kurii Biskupiej we Włocławku, ale ta nie posiadała stosownych funduszy. Przygotowywano jednak plany i już w maju 1926 r. przedstawiono je do zatwierdzenia przez Ministerstwo Wyznań i Oświecenia Publicznego, zaś w sierpniu tego roku do Kurii Włocławskiej. Ta miała zastrzeżenie, że projektowana świątynia jest zbyt szczupła. Jednakże zezwoliła, aby parafia zaciągnęła pożyczkę w Towarzystwie Wzajemnych Ubezpieczeń. W międzyczasie przygotowany też został nowy plan świątyni autorstwa architekta [Adolfa] Buraczewskiego, zatwierdzony przez Kurie Biskupią we Włocławku. Parafia korzystała z możliwości dalszych kredytów, a miała nawet pewne darowizny na ten cel, dane jeszcze w czasie, kiedy należała do diecezji płockiej. Nową świątynię zbudowano w latach 1926–1928(30) z ofiar parafian i innych, jak to wyżej wspomniano. Konsekwrowana została przez biskupa włocławskiego Karola Radońskiego w 1931 r. pod nowym wezwaniem Najświętszego Serca Pana Jezusa, ale patronem parafii pozostał św. Andrzej Apostoł²⁰².

Od 1937 r. proboszczem został Józef Panek, któremu 14 grudnia przekazał parafię dziekan czernikowski, sporządzając dokładny spis inwentarza parafialnego²⁰³. Parafia u schyłku okresu międzywojennego, w 1938 r. liczyła 1653 wiernych. Działały w niej bractwo różańcowe, bractwo Honorowej Straży N. Serca Jezusowego, Żywy Różaniec, Papieskie Dzieło Rozkrzewienia Wiary, Dzieła Świątego Dzieciństwa i Akcja Katolicka. Parafia obejmowała wsie Antoniewo, Chrapy, Dzikowo, Dębowo, Dominikowo, Grabina, Jesionek, Józefowo, Osiek, Pień, Sącierzno, Siciny, Smogorzewiec, Stajenczyn, Włóka i Żelaźniki²⁰⁴. Ksiądz Panek, będący proboszczem w Osieku w chwili wybuchu wojny, został aresztowany 24 października 1939 r. Więziony, nie wrócił z obozu w Dachau, gdzie został zamordowany. Kościół w Osieku był całą wojnę otwarty i odprawiał tu ks. Józef Rosiński z Łążyna²⁰⁵.

Aktualnie parafia należy do dekanatu lubickiego²⁰⁶.

---

²⁰² ADWł, AKDWł. par. 153, k. 2–61v. W zasadzie prawie cała księga poświęcona głównie nowej świątyni i gromadzeniu na nią funduszy; *Diecezja włocławska 2000*, s. 403–404.

²⁰³ ADWł, AKDWł. par. 153, k. 63–64v.

²⁰⁴ RDWł 1938, s. 86–87.

²⁰⁵ Ankieta, t. 1, s. 92–94.

²⁰⁶ *Diecezja włocławska 2000*, s. 403–404.

ZAKOŃCZENIE

Rok 1818 i rok 1925, to daty znamienne dla diecezji wrocławskiej. Obydwie oznaczały nie tylko zmiany granic diecezji, ale także jej nazwy urzędowej. Wprawdzie przez wielowiekowy czas istnienia diecezji wspólnym mianownikiem było pojęcie diecezja wrocławska, bo jej stolicą zawsze był Wrocław, to jednak jednoznacznie i urzędowo ta nazwa została określona dopiero w bulli *Vixdum Poloniae unitas* z 1925 r. Jednak liczebnie i obszaro-
rowo diecezja po 1925 r. przedstawiała się zupełnie inaczej. Jest znacznie mniejsza niż poprzednie jej fazy.

Poznaliśmy jej parafie podczas trwania diecezji kujawsko-kaliskiej, bo taka nazwa powszechnie się przyjęła, chociaż bulla *Ex imposita nobis* z 1818 r. orzekała, że może być używana nazwa diecezja kaliska, diecezja wrocławska, czy nawet diecezja kujawska czyli kaliska. Jej okres zakończył się w 1925 r.

Kiedy kończył się jej czas, była diecezją bardzo dużą. Wprawdzie w niniejszej pracy dla celów praktycznych przyjęto jej podział na 13 dekanatów, to w 1917 r.¹ to samo terytorium diecezji podzielono decyzją biskupa Stanisława Zdzitowieckiego na 39 dekanatów².

Warto je poznać, bo w 1925 r. według nich dokonywano zmian granicy diecezji. Były to więc dekanaty:

1. Bełchatowski z parafiami: Bełchatów, Chabielice, Drużbice, Grocho-
lice, Grzymalina Wola, Kraszewice, Kociszew, Łobudzice, Parzno i Suchcice.
Razem 10 parafii.

2. Bolesławiecki z parafiami: Bolesławiec, Chróscin, Czastary, Dzie-
trzkowice, Komorniki, Mieleszyn, Mokrsko, Radostów, Skomlin, Wójcin
i Żdzary. Razem 11 parafii.

3. Brzeski z parafiami: Brześć [Kujawski], Boniewo, Dąbie [Kujawskie],
Kłobia, Kruszyn, Lubomin, Lubraniec, Śmiłowice, Wieniec i Zgłowiączka.
Razem 10 parafii.

---

¹ *Nowy podział dekanatów*, KDWł, 11(1917), s. 1–5.

² „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1925, s. 31–96.

4. Brzeźnicki z parafiami: Brzeźnica, Dworszowice, Działoszyn, Jedlno, Kiełczygów, Lgota, Makowska, Pajęczno, Rząśnia, Siemkowice, Sulmierzyce, Wiewiec i Kleszczów. Razem 13 parafii.

5. Chodecki z parafiami: Chodecz, Białotarsk, Chocień, Grabkowo, Kłóbka, Kłótno, Lubień i Przedecz. Razem 8 parafii.

6. Częstochowski z parafiami: Częstochowa św. Zygmunta, Częstochowa Świętej Rodziny, Częstochowa św. Barbary, Biała, Blachownia, Kalej, Kamienica Polska, Konopiska, Poczesna, Raków (przedmieście Częstochowy), Starcza. Razem 11 parafii. Ale w rzeczywistości w Częstochowie była jeszcze parafia św. Rocha. Czyli razem było 12 parafii.

7. Gidelski z parafiami: Gidle, Borzykowa, Cielętniki, Dąbrowa, Garnek, Kłomnice, Konięcpol, Maluszyn, Pławno, Przyrów, Soborzyce, Zawada i Żytno. Razem 13 parafii.

8. Gorzkowicki z parafiami: Gorzkowice, Bęczkowice, Bogdanów, Gomunice, Kamieńsk, Lubień, Mierzyn, Ręczno i Rozprza. Razem 9 parafii.

9. Izbicki z parafiami: Izbica [Kujawska], Babiak, Błenna, Brdów, Lubotyń, Lubstów, Mąkolno, Modzerowo, Racięcice i Sompolno. Razem 10 parafii. W 1918 r. erygowana została parafia w Babiaku.

10. Kaliski z parafiami: Kalisz Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, Kalisz św. Mikołaja, Brzeziny, Chełmce, Dobrzec, Giżyce, Godziesze Wielkie, Kokanin, Kościelna Wieś, Opatówek i Rypinek. Razem 11 parafii.

11. Kłobucki z parafiami: Kłobuck, Bór Zapilski, Danków, Krzepice, Miedźno, Ostrowy, Panki, Parzymiechy, Przystajnia, Starokrzepice, Truskolasy, Wąsosz, Wilkowiecko, Zajączki, Złochowice. Razem 15 parafii.

12. Kolski z parafiami: Koło, Białków, Brudzew, Dęby Szlacheckie, Dobrów, Janiszew, Kościelec, Osiek Wielki, Wrząca Wielka. Razem 9 parafii.

13. Koniński z parafiami: Konin, Golina, Goślawice, Kawnice, Kazimierz, Kramsk, Licheń, Morzysław, Myślubórz, Ostrowąż, Skulsk, Ślesin, Sławsk, Stare Miasto, Wąsosze i Wilczyn. Razem 16 parafii.

14. Koźminkowski z parafiami: Koźminek, Borków, Dembe, Goliszew, Kosmów, Lisków, Przespolew, Strzałków, Tłokinia i Tykadłów. Razem 10 parafii.

15. Łaski z parafiami: Łask, Borszewice, Buczek, Dobroń, Kwiatkowice, Lutomiersk, Marzenin, Mikołajewice, Wrzeszczewice. Razem 9 parafii.

16. Mstowski z parafiami: Mstów, Borowno, Cykarzew, Mykanów, Rędziny, Żóraw. Razem 6 parafii.

17. Nieszawski z parafiami: Nieszawa, Aleksandrów [Kujawski], Ciechocinek, Koneck, Lubanie, Łowiczek, Ostrowąż, Raciążek, Służewo, Straszewo, Zakrzewo i Zbrachlin. Razem 12 parafii.

18. Pabianicki z parafiami: Pabianice Świętego Krzyża, Pabianice Matki Bożej, Dłutów, Górka Pabianicka, Retkinia i Ruda Pabianicka. Razem 6 parafii.

19. Piotrkowski z parafiami: Piotrków [Kujawski], Broniszewo, Bytoń, Mąkoszyn, Orle, Połajewo, Sadlno i Świerczyn. Razem 8 parafii.

20. Piotrkowski z parafiami: Piotrków [Trybunalski] św. Jakuba, Piotrków [Trybunalski] św. Jacka, Gomulin, Milejów, Moszczenica, Sulejów, Witów i Wolbórz. Razem 8 parafii.

21. Praszkowski z parafiami: Praszka, Dzietrzniki, Jaworzno, Ożarów, Pątnów, Przedmość, Rudniki, Wierzbie i Żytniów. Razem 9 parafii.

22. Radomszczański z parafiami: Radomsko, Bąkowa Góra, Chełmo, Dmenin, Dobryzycy, Kobile Wielkie, Kodrąb, Krępa, Kruszyna, Niedośpielin, Rzejowice i Wielgomłyny. Razem 12 parafii.

23. Radziejowski z parafiami: Radziejów, Bądkowo, Broniewo, Bronisław, Buczyna, Kościelna Wieś [Kujawska], Krzywosądz, Osięciny, Sędzin, Siniarzewo i Witowo. Razem 11 parafii.

24. Sieradzki z parafiami: Sieradz, Chałupia Mała, Chojne, Dąbrowa, Męka, Zduńska Wola. Razem 6 parafii.

25. Słupecki z parafiami: Słupca, Budzisław Kościelny, Cienin, Dobrosołowo, Giewartów, Kleczew, Koszuty, Młodojowo, Ostrowite [Słupeckie], Złotków. Razem 10 parafii.

26. Stawski z parafiami: Staw, Błaszki, Chlewo, Góra, Iwanowice, Kalinowa i Rajsko. Razem 7 parafii.

27. Stawiszyński z parafiami: Stawiszyn, Blizanów, Brudzew Kaliski, Chocz, Dzierzbina, Kościelec [Kaliski], Pamięcin, Piątek Wielki, Rychnów i Zbiersk. Razem 10 parafii.

28. Szadkowski z parafiami: Szadek, Drużbin, Kamionacz, Korczew, Małyń, Rossoszyca, Wierzchy, Zadzim i Zyгры. Razem 9 parafii.

29. Tuliszkowski z parafiami: Tuliszków, Grabienice, Grochowy, Grodziec, Grzymiszew, Krzymów, Kuchary Kościelne, Lisiec, Russocice, Rychwał, Rzgów i Wyszyca. Razem 12 parafii.

30. Turecki z parafiami: Turek, Boleszczyn, Dobra, Galew, Głuchów, Goszczanów, Jeziorsko, Kowale Pańskie, Malanów, Miłkowice, Psary, Skęczenie i Tokary. Razem 13 parafii.

31. Tuszyński z parafiami: Tuszyn, Krzepczów, Srocko, Czarnocin, Kurówice i Rzgów. Razem 6 parafii.

32. Uniejowski z parafiami: Uniejów, Brodnia, Chwalborzyce, Grodzisko, Niemysłów, Niewiesz, Pęczniew, Spycimierz, Świnice Warckie, Wielenin, Wilamów, Bałdrzychów i Wartkowice. Razem 13 parafii.

33. Warcki z parafiami: Warta, Charłupia Wielka, Gruszczyce, Tubądzin, Wąglczew, Wojków i Wróblew. Razem 7 parafii.

34. Widawski z parafiami: Widawa, Brzyków, Grabno, Restarzew, Rusiec, Sędziejowice, Strońsko, Szczerców, Wola Wiązowa i Wygiełzów. Razem 10 parafii.

35. Wieluński z parafiami: Wieluń, Biała, Chotów, Czarnożyły, Kadłub, Konopnica, Krzyworzeka, Łyskornia, Mierzyce, Osjaków, Raczyn, Ruda, Rudlice i Wierzchlas. Razem 14 parafii.

36. Wieruszowski z parafiami: Wieruszów, Cieszęcin, Czajków, Kraśzewice, Lututów, Naramice, Ochędzyn, Ostrówek, Sokolniki, Walichnowy i Węglewice. Razem 11 parafii.

37. Włocławski z parafiami: Włocławek św. Jana, Włocławek św. Stanisława, Duninów, Kowal i Wistka Szlachecka. Razem 5 parafii.

38. Zagórowski z parafiami: Zagórow, Ciężen, Kowalewo, Królików, Łąd, Łądek, Pyzdry, Samarzewo, Szymanowice i Trąbczyn. Razem 10 parafii.

39. Złoczewski z parafiami: Złoczew, Brąszewice, Brzeźnio, Burzenin, Godynice, Kliczków Mały, Klonowa, Stolec i Uników. Razem 9 parafii.

Razem było więc w diecezji 390 parafii.

Z tej dużej diecezji, po zmianach 1925 r., dokonanych bullą *Vixdum Poloniae unitas*, odeszło kilkanaście dekanatów do nowej diecezji w Częstochowie, a mianowicie dekanaty bolesławiecki, częstochowski, kłobucki, mstowski, brzeźnicki, gidelski bez parafii Koniecpol, radomskowski, gorzkowicki, praszkowski, wieluński, wieruszowski i parafia Grzymalina Wola. Czyli razem 11 dekanatów³.

Natomiast do nowej diecezji w Łodzi włączono z diecezji włocławskiej dekanaty bełchatowski z wyłączeniem parafii Wola Grzymalina, piotrkowski, tuszyński, łaski, pabianicki, widawski i z uniejowskiego parafie Bałdrzychów i Wartkowice. Razem diecezja włocławska oddała tu 6 dekanatów⁴.

Diecezja zaś włocławska według tej bulli obejmowała dekanaty włocławski z wyłączeniem parafii Duninów wracającej do diecezji płockiej, nieszawski, chodecki, piotrkowski, radziejowski, kaliski, koźminkowski, stawiszyński, stawski, izbicki, kolski, koniński, tuliszkowski, sieradzki, szadkowski, warcki, złoczewski, zagórowski, turecki, uniejowski z wyjątkiem parafii Bałdrzychów i Wartkowice, które włączono do diecezji łódzkiej oraz dekanat kłodawski z tejże diecezji. Ponadto do diecezji włączono z diece-

³ Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska*, s. 351.

⁴ Tamże, s. 351–352.

zji płockiej parafie Bobrowniki, Chełmica Wielka, Ciechocin, Czernikowo, Dobrzejewice, Działyń, Grochowalsk, Karnkowo, Kikół, Lipno, Łążyn, Mazowsze, Nowogród, Osiek nad Wisłą, Ostrowite, Szpetal Górny, Sumin, Wielgie, Wola i Zaduszniki⁵.

Tak więc w 1926 r., według schematyzmu diecezji włocławskiej, obejmowała 25 dekanatów z 241 parafiami: włocławski (10 parafii), brzeski (10 parafii), chodecki (8 parafii), lipnowski (6 parafii), mazowiecki (8 parafii), niezawski (12 parafii), piotrkowski (8 parafii), radziejowski (11 parafii), izbicki (10 parafii), kłodawski (8 parafii), kolski (9 parafii), koniński (16 parafii), tuliszowski (12 parafii), słupecki (10 parafii), zagórowski (10 parafii), turecki (13 parafii), uniejowski (12 parafii), kaliski (11 parafii), koźminkowski (9 parafii), stawski (7 parafii), stawiszynski (10 parafii), sieradzki (6 parafii), szadkowski (9 parafii), warcki (7 parafii), złoczewski (9 parafii).

Ostateczny bilans okazał się dla diecezji niekorzystny, bo utraciła 16 dekanatów, a zyskała jedynie dekanat kłodawski oraz dwa niepełne dekanaty z diecezji płockiej z 20 parafiami (lipnowski i mazowiecki).

Piszący te słowa ma świadomość, że nie zadowolili wszystkich interesujących się dziejami diecezji ze stolicą we Włocławku, ale chciałby zachęcić do dalszych prac poświęconych poszczególnym parafiom.

Tytułem informacji na zakończenie dodać należy, że w 1992 r. z diecezji włocławskiej odeszło na rzecz nowej diecezji w Kaliszu 6 dekanatów, a w 2002 r., kiedy tworzono diecezję w Bydgoszczy, tytułem pewnej rekompensaty dla archidiecezji gnieźnieńskiej, przeszły do niej 4 dekanaty. Tak więc aktualna diecezja włocławska została znacznie uszczuplona. Ale warto, aby aktualni diecezjanie, spoglądając na mapę kościelnej organizacji w Polsce przypomnieli sobie, że stolice takich współczesnych diecezji jak (idąc od północy), Gdańsk, Pelplin, Bydgoszcz, Kalisz, Łódź i Częstochowa, należały kiedyś do diecezji z siedzibą we Włocławku. Ponadto, aby uświadomili sobie, jak wiele parafii, w różnych teraz diecezjach położonych, kiedyś należało do naszej diecezji.

---

⁵ Bulla „*Vixdum Poloniae unitas*”, KDWł, 20(1926), s. 1–9.

ŹRÓDŁA I OPRACOWANIA

1. Źródła archiwalne

1.1. Archiwum Diecezjalne w Płocku

Akta wizytacji dekanatów: lipnowskiego i rypińskiego (1597), sygn.: AV 2.

Akta wizytacji archidiaconatu płockiego (1598–1599), sygn.: AV 5.

Akta wizytacji dekanatów: płockiego, płońskiego, ciechanowskiego, lipnowskiego i dobrzyńskiego (1609), sygn.: AV 6.

Akta wizytacji dekanatu lipnowskiego (1609–1619), sygn.: AV 11.

Akta wizytacji dekanatów: łomżyńskiego, wiznowskiego, radzyńskiego, nowomiejskiego, górzynskiego, dobrzyńskiego, lipnowskiego i rypińskiego (1693), sygn.: AV 47.

Akta wizytacji dekanatów: dobrzyńskiego, lipnowskiego, górzynskiego, gostyńskiego, Rypin (1725), sygn.: AV 257.

Akta wizytacji dekanatów: bielskiego, raciańskiego, płockiego, bieżuńskiego, górzynskiego, mławskiego, szreńskiego, dobrzyńskiego, lipnowskiego, pułtuskiego, zakroczymskiego i andrzejowskiego (1738), sygn.: AV 261.

Akta wizytacji dekanatów: bieżuńskiego, bodzanowskiego, raciańskiego, wyszogrodzkiego, lipnowskiego i rypińskiego (1763–1769), sygn.: AV 269.

Wizytacja generalna dekanatu lipnowskiego (1775), sygn.: AV 285.

Wizytacja generalna dekanatu lipnowskiego (1775), sygn.: AV 286A.

Akta wizytacji dziekańskich dekanatów: pułtuskiego, wyszogrodzkiego, dobrzyńskiego, lipnowskiego i bodzanowskiego (1781), sygn.: AV 304.

Akta wizytacji dekanatu lipnowskiego (1825), sygn. AV 385.

1.2. Archiwum Diecezjalne we Włocławku

1.2.1. Dokumenty samoistne¹

1.2.2. Akta arcybiskupów gnieźnieńskich

Część akt wizytacji archidiakańskiej Archidiaconatu Kaliskiego przeprowadzonej około r. 1602 przez prałata Macieja Dąbrowskiego, sygn.: AAG. Wiz. 1.

Acta visitationis [archidiaconalis] Archidiaconatus Calissien[is] illmo ac rndissimo in Chr[ist]o patri et dno, d. Bernardo Macieiowski, miseratione divina tit. s. Ioannis ante Portam Latinam S.R.E. presbytero cardinali, Dei et Apostolicae Sedis gratia archiepiscopo Gnesnensi, l[egato] n[at]o, Regni Poloniae primati et primo pri[n]cipi, dno et antistiti cleme[n]tissimo per venerabilem Mat[t]hiam Dąbrowski, archidiaconum Calissien[sem] dicata et oblate anno Dni MDCVII [1607] die XXIV febr[uarii] Calissij, sygn.: AAG. Wiz. 2.

Acta visitationis [generalis] ta[m] metropolitanae, qua[m] aliarum ecclesiarum, ac cleri totius Archidiaconatus Gnesnen[is] per admodum dnum Vincentinum à Seue I.U.D., Lascen[sem], Louicien[sem] praepositum, archidiaconum Gnesnen[sem] accurate et diligen[ter] facta[e] sub anno Domini 1608, sygn.: AAG. Wiz. 3.

Akta wizytacji archidiakańskiej Archidiaconatu Kaliskiego, przeprowadzonej, przypuszczalnie z polecenia arcybiskupa gnieźn. Wojciecha Baranowskiego, przez miejscowego archidiacona Macieja Dąbrowskiego w latach 1610–1611, sygn.: AAG. Wiz. 4.

Acta visitationis [archidiaconalis] totius Archidiaconatus Unieioviensis sub felicibus auspicijs illustrissimi principis & reverendissimi dni, d. Ioannis Wężyk Dei & Apostolicae Sedis gratia archiepiscopi Gnesnensis, legati nati, Regni Poloniae primatis & primi principis, iuxta praescriptum constitutum prouincialium, per adm. r.d. Lucam Wilkostowski, archidiaconum Vnieiovien[sem], canonicum Gnesnen[sem] & parochum Koninen[sem] in anno Dni MDCXXXVI [1636] feliciter expeditae, sygn.: AAG. Wiz. 5.

Osiemnastowieczny odpis akt wizytacyjnych kościoła prepozyturalnego Kanoników Regularnych Laterańskich i jednocześnie parafialnego pw. św. Mikołaja

¹ Podawane są jedynie numery cytowanych dokumentów. Ich rejestry znajdują się w inwentarzu realnym dokumentów, sporządzonym przez ks. S. Librowskiego, zob. *Inwentarz realny dokumentów Archiwum Diecezjalnego we Włocławku. Dokumenty samoistne*, t. 1–7, Włocławek 1994–1999.

b. w Kaliszu, wykonany z zaginionej obecnie wizytacji Archidiaconatu Kaliskiego, przeprowadzonej w roku 1639 przez miejscowego archidiakona Stanisława Żychowicza, sygn.: AAG. Wiz. 6.

Akta wizytacji archidiakańskiej Oficjałatu, czyli Terytorium Wieluńskiego, przeprowadzonej przez miejscowego prepozyta i oficjała Macieja Aleksandra Rudzkiego w latach 1668–1669, sygn.: AAG. Wiz. 7.

Acta visitationis [archidiaconalis] Archidiaconatus Unieioviensis sub felicibus auspiciis celsissimi principis & reuerendissimi domini, dni Ioannis Stephani Wydźga, Dei & Apostolicae Sedis gratia archiepiscopi Gnesnensis, legati nati, Regni Poloniae primatis & primi principis, iuxta praescriptum constitutionum provincialium, per adm. r.d. Andream Pruski, provisum & domesticum praelatum, archidiaconum Vnieiouiensem in anno Dni 1683-tio – MDCXXXXXXXIII feliciter expeditae, sygn. AAG. Wiz. 8.

Acta actorum visita[ti]onis [generalis] beneficiorum curatorum & simplicium jn Archidiaconatu Unieioviensi sub felici regimine celsissimi principis, illustrissimi & reverendissimi domini, domini Stanislai jn Słypow Szembek, archiepiscopi Gnesnensis, legati nati, Regni Poloniae & M.D. L[ithuani]ae primatis primique principis, perpetui commendatarij abbatis Tynecen[sis], pastoris super grege sibi commisso vigilantissimi, per perillustrem & adm. rndum d. Alexandrum Proszewski, archidiaconum Vniejovien[sem] anno Dni MDCCXI & MDCCXII [1711–1712] expeditae & per nobilem Mat[t]hiam Casimirum Słominski, apostolic[um] & hujusmodi actus visitationis notariumconscriptae, sygn.: AAG. Wiz. 9.

Akta wizytacji generalnej Archidiaconatu Kaliskiego, przeprowadzonej z polecenia arcybiskupa Stanisława Szembeka przez miejscowego archidiakona Andrzeja Łubieńskiego w latach 1712–1713, sygn.: AAG. Wiz. 10.

Acta actoru[m] vissita[ti]onis [generalia] beneficiorum curatorum et simplicium in Archidiaconatu Calis[s]ien[si] sub felici regimine celsissimi principis, illustrissimi & reverendissimi domini, domini Stanislai in Słupow Szembek, archiepiscopi Gnesnensis, legati nati, Regni Poloniae & Magni Ducatus Lithuaniae primatis, primiq[ue] principis, abbatis Tynecen[sis]; per perillustrem et admodum reverendum dominu[m] Joannem Gałczyński, archidiaconum & officialem Calissienssem, canonicum Łovicienssem, praep[osi]tu[m] Białkoviensem anno Domini MDCCXIX [1719] expeditae; per nobilem Mat[t]hiam Casimirum Słominski, apostolicu[m] et hujusmodi actus visitationis notarium conscripta, sygn.: AAG. Wiz. 11.

Visitatio [archidiaconalis] ecclesiarum Territorij Wielunien[sis] per me Stanislaum Madalinski, praep[osi]tum & of[icia]lem Wielunen[sem] peracta & espedita anno Dni 1720, sygn.: AAG. Wiz. 12.

Liber visitationis [generalis] ecclesiaru[m] Archidiaconatus Vnieioviensis ex mandato & speciali commissione cels[is]simi, excel[entis]s[i]mi, ill[u]striss[i]mi, reverend[issi]mi domini, domini Theodori Potock[i], Dej & Sanctae Sedis gratia archiepiscopi Gnesnensis, legati nati, Regni Poloniae & M. Ducatus Lithv[aniae] primatis, primique principis; per perillustrem, r[evere]ndissimum dominum, d. Mat[t]hiam Chełmicki, primicerium Posnanien[sem], insignis collegiatae Calissiensis decanum, praepositum Kozminen[sem], specialiter datum & deputatum com[m]issariu[m] visitatore[m], expeditae anno Domini MDCCXXVIII [1728], diebus ut infra, sygn.: AAG. Wiz. 13.

Akta wizytacji generalnej kościołów i kaplic Archidiakonatu Kaliskiego, przeprowadzonej w latach 1728–1730 (z polecenia arcybiskupa Teodora Potockiego) przez sufragana gnieźnieńskiego Franciszka Józefa Kraszkowskiego, sygn.: AAG. Wiz. 14.

Akta wizytacji generalnej kościołów i kaplic Terytorium Wieluńskiego, przeprowadzonej w roku 1730 (z polecenia arcybiskupa Teodora Potockiego) przez sufragana gnieźnieńskiego Franciszka Józefa Kraszkowskiego, sygn.: AAG. Wiz. 15.

Akta dziekańskiej wizytacji specjalnej kościołów i kaplic Dekanatu Rudzkiego (w terytorium wieluńskim), przeprowadzonej w roku 1739 (z nakazu prałata Stanisława Kostki Miaskowskiego, wikariusza kapitulnego i administratora gen. archidiecezji gnieźnieńskiej) przez ks. Piotra Latoszyńskiego, proboszcza parafii Skomlin, delegowanego do tej czynności przez Konsystorz For. w Wieluniu w zastępstwie chorego dziekana Stanisława Migalskiego, sygn.: AAG. Wiz. 16.

Akt wizytacji generalnej kościołów i kaplic południowej części (dekanaty brzeźnicki i radomszczański) Archidiakonatu Uniejowskiego i Terytorium Wieluńskiego, przeprowadzonej w latach 1744–1747 (z polecenia arcybiskupa Krzysztofa Antoniego Szembeka) przez prałata Bonawenturę Turskiego, sygn.: AAG. Wiz. 17.

Visitationes generales ex mandato celsissimi, illustrissimi, reverendissimi domini, domini Adami Ignatij de Liptow et Orawa Komorowski, arch[i]e[pi]sco[pi] Gnesnensis, legati nati, Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae primatis, primiq[ue] principis, per Franciscum Dziurkiewicz, archidiaconum

- Livoniae, praepositum et officialem Vielunensem, curatum in Paięczno, in Territorio Vielunensi anno Dni 1752-do expeditae, sygn.: AAG. Wiz. 18.
- Akta wizytacji generalnej kościołów i kaplic Archidiakonatu kaliskiego przeprowadzonej w latach 1752–1755 (z polecenia arcybiskupa Adama Ignacego Komorowskiego) przez prałata Aleksandra Gembarta, sygn.: AAG. Wiz. 19.
- Akta wizytacji generalnej kościołów i kaplic Archidiakonatu kaliskiego przeprowadzonej w latach 1752–1755 (z polecenia arcybiskupa Adama Ignacego Komorowskiego) przez prałata Aleksandra Gembarta, sygn.: AAG. Wiz. 20.
- Descriptio Ecclesiae Collegiatae S. Mariae Calisii sitae ex mandato celsissimi, illustrissimi et reverendissimi domini, domini Adami Ignatii de Liptow et Orawa Komorowski, Dei & Apostolicae Sedis gratia archiepiscopi Gnesnensis, legati nati, Regi Poloniae & Magni Ducatus Lithvaniae primatis, primique principis, in ordine ad futuram visitationem facta per Matthaenum Chylewski, V. Capituli Calissiensis secretarium, sygn.: AAG. Wiz. 21.
- Akta wizytacji nadzwyczajnej Dekanatu Brzeźnickiego (w archidiakonacie uniejowskim), przeprowadzonej w roku 1759 z polecenia arcybiskupa Władysława Łubieńskiego, przez miejscowego dziekana Adama Niczkowskiego, sygn.: AAG. Wiz. 22.
- Visitatio Ecclesiarum Quinque, infra nominata[um: Sobotka, Kobylino, Pleszewo, Goszczonow, Borkowo] et D.D. Decanorum, tum aliorum presbyterorum, circa easdem ecclesias existentium, in Archidiaconatu Calissiensi consisten[tium], per officialem Con[sisto]rii Calissien[is X.F.A. Radoliński], ex mandato celsissimi principis feliciter moderi [V.A. Łubieński], peracta anno Domini millesimo septingentesimo sexagesimo primo [1761], die vero lunae vigesima sexta mensis ianuarij, sygn.: AAG. Wiz. 23
- Acta visitationis g[e]n[er]alis Decanatus Coninensis in Archidiaconatu Gnesnen[si] existentis, de mandato celsissimi, illustrissimi et reverendissimi Vladislai Pomian á Łubna Łubieński, Dei et Sedis Apostolicae gratia archiepiscopi Gnesnensis, legati nati, Regi Poloniae & M.D. Lithvaniae primatis, primiq[ue] principis, ducis Łovicien[is], abbatis Tinecen[is] etc. etc., inchoatae anno Domini millesimo septingentesimo quinquagesimo nono [1759], die tertia decembris juxta seriem ecclesiarum in Constitutionibus synodalibus Szembecianis expressam, descripta [per decanum loci Ignatium Żychliński] anno Domini millesimo septingentesimo sexagesimo [1760], sygn.: AAG. Wiz. 24.
- Visitationes decanales Decanatus Crepicien[is in Territorio Vielunensi] anno 1759, die 10 8-bris juxta puncta celsissimi, illustrissimi, rndissimi dni no-

stri Vladislai Alexandri a Łubna Łubieński, Dei et Apostolicae Sedis gratia archiepiscopi Gnesnensis, legati nati, Regni Poloniae & Magni Ducatus Lithvaniae primatis primique principis clementissimi descriptae [per decanum loci Lucam Chamarowski], sygn.: AAG. Wiz. 25.

Visitatio Decanatus Klodavien[sis] in Archidiaconatu Lanciensi, per puncta per celsissimum, clementissimum dominum, dominum Wladislaum Alexandrum Pomian a Łubna Łubieński, archiepiscopum Gnesnen[sem], primatem Regni etc. etc. nobis porrecta, per me Clementem Wietuski, c[anonicum] L[ancieniensem], decanum Klodavien[sem] anno Dni 1759 expedita, sygn.: AAG. Wiz. 28.

Akta wizytacji ekstraordynaryjnej Dekanatu Pleszewskiego (w archidiaconacie kaliskim), przeprowadzonej w roku 1759, z nakazu arcybiskupa Władysława Łubieńskiego, przez miejscowego dziekana Ludwika Pełkę, sygn.: AAG. Wiz. 35.

Visitatio decanalis ecclesiarum parochialium nec non praepositorum, parochorum, vicariorum, prebendariorum aliorumq[ue] praesbyterorum in ecclesijs parochialib[us], capellis intra Decanatum Radomscensem [in Archidiaconatu Uniejoviensi] existentium, tum etiam religiosarum personarum, quo[t]quot sint numero peracta anno Domini millesimo septingentesimo quinquagesimo nono [1759], diebus mensis novembris, ut infra, ex mandato celsissimi ac illustrissimi, reverendissimi domini, domini Vladislai Alexandri a Łubna Łubieński, ex mandato Wladislai Alexandri a Łubna Łubieński, Dei et Apostolicae Sedis gratia archiepiscopi Gnesnensis, legati nati, Regni Poloniae & Magni Ducatus Lithvaniae [s] primatis primiq[ue] principis [per decanum loci Joannem Linowski], sygn.: AAG. Wiz. 37.

Akta wizytacji nadzwyczajnej Dekanatu Rudzkiego (w terytorium wieluńskim), przeprowadzonej w roku 1759 przez miejscowego dziekana Franciszka Gędkiewicza, z nakazu arcybiskupa Władysława Łubieńskiego, sygn.: AAG. Wiz. 39.

Akta wizytacji specjalnej Dekanatu Sompoleńskiego (w archidiaconacie gnieźnieńskim), przeprowadzonej w latach 1759–1760 przez miejscowego dziekana Jana Słuszewskiego, z polecenia arcybiskupa Łubieńskiego, sygn.: AAG. Wiz. 40.

Visitatio decanalis ecclesiarum Decantus Schadkoviensis [in Archidiaconatu Uniejoviensi] ad mandatum celsissimi ac reverendissimi domini, dni Vladislai Alexandri Pomian a Łubna Łubieński, Dei et Apostolicae Sedis gratia archiepiscopi Gnesnensis, legati nati, Regni Poloniae et Magni Ducatus

Lithvaniae [s] primatis primique principis, Varsaviae die 28-va augusti anno Domini 1759-no datuatum, per me Raphaëlem Jarnowski, Ecclesiae Collegiatae Łascen[sis] et foraneum Schadkovie[n] decanum, in Rusiec curatum expedita, sygn.: AAG. Wiz. 41.

Genuinum ecclesiarum, beneficiorum ac cleri decanatus Słupcensis Speculum seu Visitatio ecclesiarum Decanatus Słupcensis [in Archidiaconatu Gnesnensi] de mandato celsissimi, illustrissimi, reverendissimi, excellentissimi domini, domini Vladislai Alexandri Pomian à Łubna Łubieński, Dei et Apostolicae Sedis gratia archi Episcopi [s] Gnesnensis, legati nati, Regni Poloniae ac MDL primatis primique principis etc. etc, domini clementissimi, per illustrem Michaëlem Włostowski, canonicum Sieradien[sem], decanu[m] foraneu[m] ac praepositu[m] Słupcen[sem] absolutae, per Thomam vero Nasalinski, curatu[m] Brudzevien[sem], ejusdem decanatus notariu[m] conscriptae anno Domini 1759 in annu[m] 1760, sygn.: AAG. Wiz. 43.

Visitatio ecclesiarum Decanatus Stavensis [in Archidiaconatu Calissiensi] ex mandato celsissimi, illustrissimi & reverendissimi Vladislai Alexandri Pomian à Łubna Łubieński, archiepiscopi Gnesnensis, legati nati, Regni Poloniae & M.D.L. primatis primiq[ue] principis per me Casimirum Leśniewicz, decanum Staven[sem], praepositum Goszczonowie[nsem] expedita & accurate conscripta anno Domini MDCCLIX [1759], sygn.: AAG. Wiz. 45.

Visaitatio decanalis ex mandato celsissimi principis [Vladislai Łubieński, archiepiscopi Gnesnensis], domini nostri clementissimi, intra Decanatum Stavisinensem [in Archidiaconatu Calissiensi] per [Matthaeum Stanicki], decanum loci peracta [anno] 1759, sygn.: AAG., Wiz. 46.

Akta wizytacji ekstraordynaryjnej Dekanatu Tuszyńskiego (w archidiakonacie łączyckim), przeprowadzonej w roku 1759, z nakazu arcybiskupa Władysława Łubieńskiego, przez miejscowego dziekana Szymona Żuchowskiego, sygn.: AAG. Wiz. 47.

Akta wizytacji specjalnej Dekanatu Uniejowskiego, przeprowadzonej w roku 1759, z polecenia arcybiskupa Władysława Łubieńskiego, przez miejscowego dziekana Jana Szteyna, sygn.: AAG. Wiz. 48.

Visitatio decanalis ex mandato celsissimi, illustrissimi, reverendissimi Alexandri Vladislai Pomian á Łubna Łubieński, Dei et Apostolicae Sedis gratia archi episcopi [s] Gnesnensis, legati nati, Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithvaniae primatis primiq[ue] principis, abbatis Tinencensis, Paradisiensis etc., domini, domini nostri clementissimi, per Decanatum Varthenssem [in

- Archidiaconatu Uniejoviensi], per me Ignatium Bogusławski, parochum Brzeznensem, expedita anno Domini MDCCLIX [1759], sygn.: AAG. Wiz. 49.
- Visitatio Ecclesiarum Parochialium Decanorum Foraneorum Officialatus Vielunensis expleta [ex mandato V. Łubieński, archiepiscopi Gnesnensis] per me Valentinum Myszkowski, coadjutorem decanatus cathedralis Posnanienis, officialem Vielunensem, anno Dni 1759, die vero 19 mensis X-bris, sygn.: AAG. Wiz. 50.
- Visitatio sive descriptio, omnium ecclesiar[um] in Decanatu Wieruszoviensi [Territorii Vielunensis], existentium [ex mandato Vladislai Łubieński, archiepiscopi Gnesnensis, per Valentinum Tryxinski, decanum loci] facta a[nn]o Dni 1759, die 15 mensis octobris, sygn.: AAG. Wiz. 51.
- Visitatio Decanatus Zbarensis [in Archidiaconatu Gnesnensi] sub auspiciis celsissimi, illustrissimi et rndsmi dni [Vladislai] Pomian à Łubna Łubieński, Dei et Sedis Apostolicae gra[ti]a archiepiscopi Gnesnensis, legati nati, Regni Poloniae et M.D. Lithvaniae primatis primiq[ue] principis per me infrascriptum [Andream Josephum Groszewski, decanum loci], a[nn]o Dni 1759, mense decembri expedita et conscripta, sygn.: AAG. Wiz. 52.
- Visistatio [generalis] ecclesiarum in Ter[r]itorio Calissiensi consistentium auctoritate ordinaria celsissimi, illustrissimi, reverendissimi dni, domini Vladislai Pomian a Łubna Łubieński, Dei et Apostolicae Sedis gratia archiepiscopi Gneznensis, legati nati, Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithvaniae primatis primiq[ue] principis per Antonium Michaellem Wyczałkowski, juris utriusq[ue] doctorem, archidiaconum Calissiensem, colegiatarum Kurzeloviensis et S. Michaelis in Arce Cracoviensi canonicum, praevia dimissione per decanatus lit[t]erarum innotescentialium, die 30 junii anno Domini 1761 inchoata & peracta, sygn.: AAG. Wiz. 56.
- Opus biennale visitationum [generalium] Archidiaconatus Uniejovien[sis] cum annexis eidem decanatibus sex, videlicet: eodem Uniejoviensi, Lutomiriensi, Schadkovien[si], Varthensi, Radomscensi, Brzeznicensi, nec non simul Territorij Vielunensis, complectentis in se tres: Rudensem, Vieruszoviensem & Crepicensem decanatus, ex speciali commiso celsissimi, illustrissimi, reverendissimi Vladislai Pomian à Łubna Łubieński, Dei & Apostolicae Sedis gratia archiepisc[opi] Gnesnensis, legati nati, Regni Poloniae, D. Lithvaniae primatis primiq[ue] principis per perillustrem admodum reverendum Franciscum Grochowalski, iuqu.d., canonicum cathedralem Helfmensem, archidiaconum Uniejoviensem, decanum et officialem Volborien[sem] expeditum ac eidem celsissimo deleganti cum profundissima veneratione

anno Incarnationis Dominicae seu quo Dominus visitavit et fecit redemptionem plebis suae 1765 Squiernieviciis dedicatum, sygn. AAG. Wiz. 59.

Visitatio [generalis] Ecclesiarum Parochialium: Sławnensis, Przedborsiensis, Parznensis et Radomscensis ac prebendalis in Strzałkow ex speciali commissione celsissimi et reverendissimi domini, domini Vladislai Alexandri Pomian à Łubna Łubieński, Dei et S[anct]ae Sedis Aplcae gratia archiepiscopi Gnesnen[is], legati nati, Regni Poloniae et M.D. Lithv[aniae] primatis primiq[ue] principis domini clementissimi, per illustrissimum et reverendissimum dominum Ignatium Augustinum Saryusz de Kozierogi Kozierowski, Dei et S[anct]ae Sedis Aplcae gra[ti]a episcopum Adratensem, officialem Radomscen[sem], Mstovien[sem] et Małgosten[sem] praep[os]itum, visitatorem, commissarium expedita, per me Antonium Cantium Rayszel, phi[losophi]ae drem, p[u]bl[i]cum per Archidiaecesim Gnesnen[sem] auth[orita]te suae cels[i]t[ud]ini[s] primatialis notarium conscripta a[nn]o Dni 1765-to, sygn.: AAG. Wiz. 61.

Acta visitationis generalis Trium Decanatum: Koninensis, Sompolnensis & Słupcensis [in Archidiaconatu Gnesnensi] ex speciali commissione Suae Celsitudinis Primatialis [V. Łubieński], per Balthasarum Poray Pstrokoński, canonicum metropolitanum Gnesnensem anno D. 1765 in annum 1766 expeditae, sygn.: AAG. Wiz. 63.

Akta wizytacji generalnej Dekanatu Słupeckiego (w archidiaconacie gnieźnieńskim), przeprowadzonej w roku 1766, z upoważnienia arcybiskupa Władysława Łubieńskiego, przez kanonika gnieźnieńskiego Baltazara Pstrokońskiego, sygn.: AAG. Wiz. 64.

Akta wizytacji generalnej Prepozytury Parafialnej w Piotrkowie Trybunalskim, przeprowadzonej – z polecenia arcybiskupa Władysława Łubieńskiego – przez prałata Tomasza Szaniawskiego w pierwszej połowie marca 1766 r., sygn.: AAG. Wiz. 65.

Visitatio [generalis] Ecclesiae Collegiatae Vielunensis ex delegatione celsissimi & reverendissimi domini, domini Vladislai Alexandri Pomian a Łubna Łubieński, Dei & Apostolicae Sedis gratia archiepiscopi Gnesnensis, legati nati, Regni Poloniae & M.D. Lit[hvaniae] primatis primique principis, abbatis Tynecensis & Paradisiensis, domini loci ordinarij clementissimi, per illum & reverendissimum Ignatium Augustinum Sariusz a Kozierogi Kozierowski, Dei & ejusdem Sedis Apostolicae gratia episcopum Adratensem, Mstoviensem & Radomscensem, praepositum ac officialem, specialiter deputatum visitatorem, die lunae vigesima tertia mensis iunij anno millesimo septingentesimo

sexagesimo sexto [1766] inchoate ac sequentibus diebus expedita, per me vero Antonium Cantium Rayszel, phliae doctorem, Collegiatae Cureloviensis canonicum, in Czarnca curatum, publicum per Archidiaecesim Gnesnensem notarium fideliter conscripta, sygn.: AAG. Wiz. 66.

Visitatio decanalıs [Decanatus Coninensis in Archidiaconatu Gnesnensi] ex mandato illrmi et rnelmi [s] domini, domini Ignatii Augustini Saryusz a Kozierogi Kozierowski, episcopi Adratensis, canonici metropolitani et vicarii in spiritualibus generalis Gnesnen[sis], Mstovien[sis] & Radomscens[is] praepositi, per illrem adm. rndum Mathiam Maliński, decanum foraneum Coninen[sem], praepositum Tulisz[coviensem], expedita anno Dni 1775-to, sygn.: AAG. Wiz. 67.

Visitatio [decanalis] Decanatus Radomscensis [in Archidiaconatu Uniejoviensi] ex mandato illmi Augustini Saryusz a Kozierogi Kozierowski, episcopi Adratensis, canonici metropolitani et vicarii in spiritualibus generalis Gnesnensis, Mstoviensis et Radomscensis praepositi, per me Joannem Nepomucenum Linowski, rectorem ecclesiae Kodrębensis [decanum Radomscensem] die 9-na maii anno Dni 1775 inchoata, die vero 8 junii ejusdem anni, juxta modum in synodo Szembekoviana praescriptum, ea, qua par est, diligentia peracta, sygn.: AAG. Wiz. 68.

Acta visitationis [decanalis] Decanatus Calissiensis auctoritatae celsissimi, illustrissimi, reverendissimi domini, domini Antonij Casimiri de Ostrow Ostrowski, Dei et Apostolicae Sedis gratia archi-episcopi Gnesnensis, legati nati, Regni Poloniae & Magni Ducatus Lithuaniae primatis, primiq[ue] principis, abbatis commendatarij Tynecensis, Ordinis Aquilae Albae equitis, expeditae per me infrascriptum [Theophilum Gradecki], decanum [loci] conscripta anno Domini 1778, die 3 iulij, sygn.: AAG. Wiz. 69.

Visitatio decanalıs Decanatus Coninensis [in Archidiaconatu Gnesnensi] ex mandato celsissimi Antonii Casimiri de Ostrow Ostrowski, Dei et Apostolicae Sedis gratia archi-episcopi Gnesnensis, legat nati, Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae primatis, primiq[ue] principis, abbatis commendatarii Tynecensis, Landensis, Ordinis Aquilae Albae equitis, per i.a.r. Mathiam Maliński, decanum foraneu[m] Conin[ensem], praepositum Tuliszkovien[sem] expedita anno Domini 1778, sygn.: AAG. Wiz. 70.

Visitatio [decanalis] ecclesiar[um] parochialiu[m] in Decanatu Vieruszoviensi, in Territorio Vielunen[si] consistentiu[m], ex mandato celsissimi, illustrissimi Antonii Casimiri de Ostrow Ostrowski, Dei et Apostolicae Sedis gratia archi-episcopi Gnesnen[sis], legat nati, Regni Poloniae et Magni Ducatus

Lithvaniae primatis, primique principis, abbatis commendatarii Tynecensis &c. [expedita a.D. 1778 per Iacobum Chrzanowski, decanum loci], sygn.: AAG. Wiz. 71.

Wizytacja generalna trzech dekanatów: Szadkowskiego, Wartskiego y Uniejowskiego, z rozkazu jaśnie oświeconego xiążęcia j^omci Antoniego Kazimierza z Ostrowa Ostrowskiego z Bożej y Świętey Stolicy Apostolskiej łaski arcy-biskupa gnieźnieńskiego, legati nati Królestwa Polskiego y W^oXstwa Litewskiego, prymasa y pierwszego xiążęcia, opata tynieckiego y lendzkiego, orderów Orła Białego y s^o Stanisława kawalera, przez wj^omci xiędza Franciszka Xawerego Grochowalskiego, oboygą prawa doktora, kanonika katedralnego łuckiego, kolegiat uniejowskiej archi-dyakona, wolborskiej dziekana, kurzelowskiego y piotrkowskiego officyała, delegowanego wizytatora, roku Pańskiego 1779-tego, według przepisu udzielana y temuż jaśnie oświeconemu panu ofiarowana, sygn.: AAG. Wiz. 72.

Wizyta generalna przez jaśnie oświeconego xiążęcia jegomości Antoniego Kaźmierza z Ostrowa Ostrowskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego, Korony Polskiej y Wielkiego Xięstwa Litewskiego prymasa y pierwszego xiążęcia wyznaczona, a zaś przez wielmożnego jegomości xiędza Jana Bernarda z Grochowalska Grochowalskiego, oboygą prawa doktora, koadiutora katedry płockiej y kolegiaty wolborskiej aktualnego scholastyka, kościołów parochialnych chełmskiego y chorzęcińskiego proboszcza, officyała radomskiego – do Dekanatów Radomskiego, Brzeźnickiego y Lutomirskiego [w Archidiakonacie Uniejowskim] delegowanego wizytatora, roku Pańskiego tysięcznego siedmsetnego siedemdziesiątego dziewiątego [1779] odprawiona, sygn.: AAG. Wiz. 73.

Sprawozdania z wizytacji generalnej trzech parafii Dekanatu Radomszczańskiego, czterech Dek. Brzeźnickiego (w Archidiakonacie Uniejowskim) i trzynastu parafii w Terytorium Wieluńskim przeprowadzonej z polecenia arcybiskupa Antoniego Kazimierza Ostrowskiego, przez biskupa Macieja Grzegorza Garnysza w latach 1779–1780, sygn.: AAG. Wiz. 74.

Dekrety reformacyjne wystawione przez biskupa Macieja Grzegorza Garnysza w latach 1779–1780 dla pewnych kościołów w Dekanatach Radomszczańskim i Brzeźnickim (Archidiakonatu Uniejowskiego) oraz w Terytorium Wieluńskim, po przeprowadzeniu ich wizytacji generalnej, sygn.: AAG. Wiz. 75.

Visitatio g[enera]lis ecclesiarum nonnullar[um] Territorij Wielunen[is], partim per perillustrem adm. rndm Antonium Gałęski, canonicum Coll[e]g[iat]

ae et officialem foraneu[m] Consistorij Vielunensis, in Ruda et Oszyakow praepositum, partim per perillrem adm. rdm Jacobum Chrzanowski, canonicum Calissien[sem], dicti Consistorij Vielunen[sis] iudicem surrogatum, in Lututow praepositum, visitatores g[e]n[er]ales, a celsmo, illrmo et rmo dno, dno Antonio Casimiro de Ostrow Ostrowski, Dei et Apostolicae Sedis gratia archieppo Gnesnen[si], legato nato, Regni Poloniae et magni Ducatus Lithuaniae primate primoque principe, abbate commendatorio Tynecen[si], Ordinis Aquilae Albae equite, delegatos, anno Dni 1780 expedita, sygn.: AAG. Wiz. 76.

Visitationes Ecclesiarum Collegiatarum Uniejoviensis, Siradiensis, Łascensis et Cureloviensis, tum Parochialis Petricoviensis sub auspiciis celsissimi, illustrissimi, excelentissimi et reverendissimi domini, domini Antonij Casimiri de Ostrow Ostrowski, archiepiscopi Gnesnensis, legati nati, Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae primatis, primique principis etc., Ordinis Aquilae Albae equitis, per illustrissimum, excellentissimum et reverendissimum dominum Joannem Nicolaum à Dembowa Góra Dembowski, episcopum Drasensem et coadjutorem Camenecensem Podoliae, Ordinis Sancti Stanislai equitem, visitatorem g[e]n[er]alem delegatum inchoatae et perfectae anno Domini MDCCLXXX [1780], sygn.: AAG. Wiz. 77.

Acta seu alias protocollon actorum visitationis generalis ecclesiarum Archidiaconatus Calissien[sis] auctoritatae olim celsmi, illustrissimi et rndsmi domini, dni Antonii Casimiri de Ostrow Ostrowski, Dei et Aplicae Sedis gratia archiepiscopi Gnesnen[sis], legati nati, Rni Poloniae et MD Lithvae primatis primiq. principis, abbatis comdtrij Tynecensis, per perille[m], rmum dnum Josephum Gembarth, eccle[si]arum Almae Metrop[o]l[it]an[ae] Gnesnen[sis], Insignis Col[legia]tae Lovicien[sis] can[oni]cum, officialem Calissien[sem], specialiter delegatum visitatorem generalem, a° Dni 1781, 1782, 1783-tio expeditae, sygn.: AAG. Wiz. 78.

Część akt wizytacji generalnej Archidiakonatu Kaliskiego – mianowicie kościołów i kaplic Dekanatów Stawiszyńskiego i Stawskiego, przeprowadzonej w latach 1781–1783 przez kanonika gnieźnieńskiego i oficjała kaliskiego Józefa Gembarta, delegowanego do tej czynności przez arcybiskupa Antoniego Kazimierza Ostrowskiego, dedykowanych już następnemu prymasowi – Michałowi Jerzemu Poniatowskiemu, sygn.: AAG. Wiz. 79.

Visitatio decanalıs ecclesiarum et earum rectorum presbyterorum in Decanatu Lutomiriensi, Archidiaconatu Uniejoviensi existentium, de mandato celsissimi, illustrissimi, rendsmi domini, dni Michaelis Georgii principis Poniatowski, Dei et Apostolicae Sedis gratia archiepiscopi Gnesnensis,

legati nati, primatis Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithvaniae, et primi principis, administratoris Cracoviensis, abbatis commendatarij Czerwinensis et Tynecensis, Aquilae Albae et Sancti Stanislai equitis, per me decanum intro subscriptum [Vincetium Kępiński] mensib[us] martio, majo, octobri et novembri anni 1786-ti expedita, facta et descripta, sygn.: AAG. Wiz. 80.

Visitatio decanalis ecclesiarum parochialium et capellarum cum suis rectoribus caeterisq[ue] addictis presbyteris in Decanatu Schadkoviensi Archidiaconatus Uniejoviensis existentium, ex indictione celsissimi, illustrissimi, excellentissimi et rndissimi Michaelis Georgij Poniatowski, Dei et Apostolicae Sedis gratia archiepiscopi Gnesnensis, legati nati, Regni Poloniae Magniq[ue] Ducatus Lithvaniae primatis primiq[ue] principis, administratoris Cracoviensis, abbatis commendatarij Czerwinensis et Tynecensis, Ordinum Aquilae Albae et Sancti Stanislai equitis, per nos infra subscriptos decanum [Adalbertum Drzewiecki] ac notarium [Franciscum Lasocki] Schadkovienses facta, descripta et expedita anno Dni 1788-vo, diebus ianuarij et februarij mensium, sygn.: AAG. Wiz. 81.

Akta specjalnej wizytacji dziekańskiej, przeprowadzonej (z polecenia arcybiskupa M.J. Poniatowskiego) w Dekanacie Tuszyńskim (Archidiaconatu Łęczyskiego) przez dziekana Stanisława Wicińskiego w roku 1786, uzupełnionej przez tegoż w r. 1787, sygn.: AAG. Wiz. 82.

In nomine Domini. Sub auspiciis celsissimi et reverndissimi domini, domini Michaelis Georgii Ciołek Poniatowski, Dei et Apostolicae Sedis gratia archi-episcopi Gnesnesis, primatis primiq[ue] principis Regni Poloniae et M.D.Lith., administratoris Cracoviensis, abbatis commendatarij Tynecen[sis] et Czernirchovien[is] [s], Ordinum Aquilae Albae et Scti Stanislai equitis – recepto diplomate Varsaviae d. 2-da mensis augusti a[nn]o 1785, manu ejusdem celsissimi, ilustrissimi et reverendissimi domini, domini nostri clementissimi subscripto, obsigillatio, atque illustris notarij aplici Theodori Wiesiołowski, cancell[arii] s[u]ae celsitudinis primatialis manu assecurato, eoq[ue] mei in decanum foraneum Varthensem cum deserto mandato visitationes decanales peragendi deputatione, tum dein praemissis ad singulos ii. adm. rndos ecclesiarum Decanatus Varthen[is] [in Archidiaconatu Uniejoviensi] rectores literis innotescentialibus, per me infra scriptum [Dominicum Wartski], ad mentem synodi Wężykovianae typo excussae, facta et expedita visitatio decanalis, in anno 1787-mo, in mense martio, sygn.: AAG. Wiz. 83.

Odpowiedzi przypuszczalnie prepozyta Kanoników Reg. Lat. i jednocześnie proboszcza parafii św. Mikołaja w Kaliszu Wojciecha Kurzawskiego z roku

- 1792 na 5 artykułów (pytań) przedwizytacyjnych, zamieszczonych w obwieszczeniu wizytacji generalnej archidiecezji, opublikowanym 14 lutego 1790 r. przez administratora gen. arcybiskupstwa kan. Stefana Wojciecha Łubieńskiego (za wiedzą prymasa Michała Jerzego Poniatowskiego), sygn.: AAG. Wiz. 84.
- Akta wizytacji generalnej parafii Dekanatu Konińskiego (w Archidiakonacie Gnieźnieńskim), przeprowadzonej w latach 1790–1791, przez kanonika płockiego Celestyna Cieleckiego, delegowanego do tej czynności przez kanonika Stefana Wojciecha Łubieńskiego, administratora gen. archidiecezji gnieźnieńskiej (z upoważnienia arcybiskupa M.J. Poniatowskiego), sygn.: AAG. Wiz. 85.
- Uwierzytelnione odpisy akt wizytacji generalnej parafii Dekanatu Sompoleńskiego (w Archidiakonacie Gnieźnieńskim) przeprowadzonej w latach 1791–1792 przez kanonika gnieźnieńskiego Jozafata Murzynowskiego, delegowanego do tej czynności przez kan. S.W. Łubieńskiego, administratora gen. archidiecezji gnieź. (za zgodą arcybiskupa M.J. Poniatowskiego), sygn.: AAG. Wiz. 87.
- Akta wizytacji generalnej parafii Dekanatu Uniejowskiego, przeprowadzonej w latach 1790–1791 przez kanonika płockiego Celestyna Cieleckiego, delegowanego do tej akcji przez kan. S.W. Łubieńskiego, administratora gen. archidiecezji gnieźnieńskiej (z upoważnienia arcybiskupa M.J. Poniatowskiego), sygn.: AAG. Wiz. 88.
- Akta wizytacji generalnej parafii Dekanatu Warckiego (w Archidiakonacie Uniejowskim), przeprowadzonej w roku 1791 przez kanonika płockiego Celestyna Cieleckiego, delegowanego do tej czynności przez kan. S.W. Łubieńskiego, administratora gen. archidiecezji gnieźnieńskiej (za zgodą arcybiskupa M.J. Poniatowskiego), sygn.: AAG. Wiz. 89.
- Akta specjalnej wizytacji dziekańskiej Dekanatu Tuszyńskiego, przeprowadzonej w latach 1797–1798 (z polecenia arcybiskupa Ignacego Krasickiego) przez miejscowego dziekana Józefa Miniszewskiego, sygn.: AAG. Wiz. 91.
- Akta dziekańskiej wizytacji nadzwyczajnej Dekanatu Brzeźnickiego, przeprowadzonej w latach 1797–1798 (z polecenia arcybiskupa Ignacego Krasickiego) przez miejscowego dziekana Mikołaja Józefa Żarnowskiego, sygn.: AAG. Wiz. 93.
- Akta dziekańskiej wizytacji specjalnej Dekanatu Radomszczańskiego, przeprowadzonej w latach 1797–1798 (z nakazu arcybiskupa Ignacego Krasickiego)

- go) przez miejscowego dziekana Franciszka Józefa Jankowskiego, sygn.: AAG. Wiz. 94.
- Akta dziekańskiej wizytacji ekstraordynaryjnej Dekanatu Krzepickiego, przeprowadzonej w roku 1797 (z polecenia arcybiskupa Ignacego Krasickiego) przez miejscowego dziekana Karola Wolskiego, sygn.: AAG. Wiz. 95.
- Akta dziekańskiej wizytacji nadzwyczajnej Dekanatu Rudzkiego, przeprowadzonej w latach 1797–1799 (z nakazu arcybiskupa Ignacego Krasickiego) przez miejscowego dziekana Kajetana Leśniewicza, sygn.: AAG. Wiz. 96.
- Akta dziekańskiej wizytacji specjalnej Dekanatu Wieruszowskiego, przeprowadzonej w roku 1797 (z polecenia arcybiskupa Ignacego Krasickiego) przez miejscowego dziekana Kaspra Sosienkę, sygn.: AAG. Wiz. 97.
- Akta dziekańskiej wizytacji ekstraordynaryjnej Dekanatu Tuszyńskiego, przeprowadzonej w roku 1800 (z nakazu arcybiskupa Ignacego Krasickiego) przez miejscowego dziekana Józefa Miniszewskiego, sygn.: AAG. Wiz. 98.
- Część akt dziekańskiej wizytacji nadzwyczajnej Dekanatu Kaliskiego, przeprowadzonej w roku 1800 (z polecenia arcybiskupa Ignacego Krasickiego, przez miejscowego dziekana (Mateusza Czepińskiego), sygn.: AAG. Wiz. 99.
- Akta dziekańskiej wizytacji specjalnej Dekanatu Brzeźnickiego, przeprowadzonej w roku 1800 (z nakazu arcybiskupa Ignacego Krasickiego) przez miejscowego dziekana Mikołaja Józefa Żarnowskiego, sygn.: AAG. Wiz. 100.
- Akta dziekańskiej wizytacji ekstraordynaryjnej Dekanatu Radomszczańskiego, przeprowadzonej w roku 1800 (z polecenia arcybiskupa Ignacego Krasickiego) przez miejscowego dziekana Franciszka Józefa Jankowskiego, sygn.: AAG. Wiz. 101.
- Akta dziekańskiej wizytacji nadzwyczajnej Dekanatu Krzepickiego, przeprowadzonej w roku 1800 (z nakazu arcybiskupa Ignacego Krasickiego) przez miejscowego dziekana Karola Wolskiego, sygn.: AAG. Wiz. 102.
- Akta dziekańskiej wizytacji specjalnej (zewnątrznej i wewnętrznej) Dekanatu Rudzkiego, przeprowadzonej w roku 1800 (z polecenia arcybiskupa Ignacego Krasickiego) przez miejscowego dziekana Kajetana Leśniewicza, sygn.: AAG. Wiz. 103.
- Akta dziekańskiej wizytacji ekstraordynaryjnej (zewnątrznej i wewnętrznej) Dekanatu Wieruszowskiego, przeprowadzonej w roku 1800 (z nakazu arcybiskupa Ignacego Krasickiego) przez miejscowego dziekana Kaspra Sosienkę, sygn.: AAG. Wiz. 104.

- Akta dziekańskich wizytacji specjalnych przeprowadzonych w roku 1801 (z polecenia administratora gen. archidiecezji Franciszka Malczewskiego) przez miejscowych dziekanów w parafiach wakujących archidiaconatów gnieźnieńskiego, kaliskiego i uniejowskiego, sygn.: AAG. Wiz. 105.
- Akta dziekańskiej wizytacji nadzwyczajnej Dekanatu Radomszczańskiego, przeprowadzonej w roku 1801 (z nakazu administratora gen. archidiecezji Franciszka Malczewskiego) przez miejscowego dziekana Franciszka Jankowskiego, sygn.: AAG. Wiz. 106.
- Resztki akt dziekańskiej wizytacji specjalnej (zewnątrznej i wewnętrznej) Dekanatu Szadkowskiego, przeprowadzonej przypuszczalnie w roku 1801 (z polecenia administratora generalnego archidiecezji Franciszka Malczewskiego) przez miejscowego dziekana Michała Żdzenieckiego, sygn.: AAG. Wiz. 107.
- Szczątki akt dziekańskiej wizytacji ekstraordynaryjnej Dekanatu Krzepickiego, przeprowadzonej w roku 1801 (z polecenia administratora gen. archidiecezji Franciszka Malczewskiego) przez miejscowego dziekana Karola Wolskiego, sygn.: AAG. Wiz. 108.
- Akta dziekańskiej wizytacji specjalnej Dekanatu Rudzkiego, przeprowadzonej w roku 1801 (z nakazu administratora gen. archidiecezji Franciszka Malczewskiego) przez miejscowego dziekana Kajetana Leśniewicza, sygn.: AAG. Wiz. 109.
- Akta dziekańskiej wizytacji nadzwyczajnej (zewnątrznej i wewnętrznej) Dekanatu Wieruszowskiego, przeprowadzonej przypuszczalnie w roku 1801 (z polecenia administratora gen. archidiecezji Franciszka Malczewskiego) przez miejscowego dziekana Kaspra Sosienkę, sygn.: AAG. Wiz. 110.
- Odpowiedzi parafii i klasztorów Dekanatu Szadkowskiego z roku 1802 na pytania rządu pruskiego, sygn.: AAG. Wiz. 111.
- Odpowiedzi parafii Dekanatu Uniejowskiego z roku 1802 na cyrkularz rządu pruskiego, sygn.: AAG. Wiz. 112.
- Odpowiedzi parafii i klasztorów Dekanatu Warckiego z roku 1802 na pytania rządu pruskiego, sygn.: AAG. Wiz. 113.
- Opisy stanu parafii i klasztorów Dekanatu Szadkowskiego z uwzględnieniem statystyki ludności, wykazem inwentarza kościelnego i beneficjalnego oraz podaniem dochodów, sporządzone (z nakazu Konsystorza Gen. Łowickiego) przez proboszczów i gwardianów w roku 1802, uwierzytelnione tylko przez nich samych, sygn.: AAG. Wiz. 115.

- Opisy stanu parafii Dekanatu Uniejowskiego uwzględniające stosunki ludnościowe, inwentarz kościelny i beneficjalny oraz dochody, wykonane (z polecenia Konsystorza Gen. Łowickiego) przez proboszczów w roku 1802, poświadczane jedynie przez nich samych, sygn.: AAG. Wiz. 116.
- Opisy stanu parafii i klasztorów Dekanatu Warckiego z uwzględnieniem statystyki ludności, wykazem inwentarza kościelnego i beneficjalnego oraz podaniem dochodów, sporządzone (z nakazu Konsystorza Gen. Łowickiego) przez proboszczów i gwardianów w roku 1802, uwierzytelnione tylko przez nich samych, sygn.: AAG. Wiz. 117.
- Inwentarze rzeczy kościelnych i beneficjalnych parafii Dekanatu Brzeźnickiego, sporządzone (z polecenia Konsystorza Gen. Łowickiego) przez proboszczów w roku 1802, uwierzytelnione przez nich i dziekana Józefa Mikołaja Żarnowskiego, sygn.: AAG. Wiz. 118.
- Inwentarze rzeczy kościelnych i beneficjalnych parafii Dekanatu Krzepickiego, wykonane (z nakazu Konsystorza Gen. Łowickiego) przez proboszczów w roku 1802, uwierzytelnione przez nich samych i dziekana Karola Wolskiego, sygn.: AAG. Wiz. 119.
- Szczątki inwentarzy rzeczy kościelnych i beneficjalnych parafii Dekanatu Lutomierskiego, wykonanych (z nakazu Konsystorza Gen. Łowickiego) przez proboszczów w roku 1802, uwierzytelnionych przez nich samych i dziekana Wojciecha Więclawskiego, sygn.: AAG. Wiz. 121.
- Szczątki inwentarzy rzeczy kościelnych i beneficjalnych parafii Dekanatu Radomszczańskiego, wykonanych (z nakazu Konsystorza Gen. Łowickiego) przez proboszczów w roku 1802, uwierzytelnionych przez nich samych i dziekana Franciszka Józefa Jankowskiego, sygn.: AAG. Wiz. 123.
- Inwentarze rzeczy kościelnych i beneficjalnych parafii Dekanatu Rudzkiego, sporządzone (z nakazu Konsystorza Gen. Łowickiego) przez proboszczów w roku 1802, uwierzytelnione przez nich i dziekana Kajetana Leśniewicza, sygn.: AAG. Wiz. 125.
- Inwentarze rzeczy kościelnych i beneficjalnych parafii Dekanatu Tuszyńskiego, sporządzone (z nakazu Konsystorza Gen. Łowickiego) przez proboszczów w roku 1802, uwierzytelnione tylko przez nich samych, sygn.: AAG. Wiz. 127.
- Szczątki inwentarzy rzeczy kościelnych i beneficjalnych parafii Dekanatu Wieruszowskiego, wykonanych (z polecenia Konsystorza Gen. Łowickiego) przez proboszczów w roku 1802, uwierzytelnionych przez nich samych i wicedziekana Mateusza Lisieckiego, sygn.: AAG. Wiz. 128.

Akta wizytacji dziekanów Archidiakonatu Uniejowskiego z roku 1802, przeprowadzonej przez miejscowego oficjała Antoniego Pogorzelskiego, sygn.: AAG. Wiz. 130.

Luźne opisy parafii oraz inwentarze kościołów i beneficjów środkowej części archidiecezji z lat 1770–1806, sygn.: AAG. Wiz. 131.

Akta wizytacji generalnej parafii Dekanatu Kaliskiego, przeprowadzonej w latach 1810 i 1812 – z upoważnienia arcybiskupa Ignacego Raczyńskiego – przez prałata Klemensa Walknowskiego, sygn.: AAG. Wiz. 132.

Status ecclesiarum et beneficior[um] in Decanatibus Rudensi et Wieruszoviensi Archidiaecesis Gnesnensis in visitatione generali autoritate et de mandato celsissimi, illustrissimi, reverensmi dni Jgnatij Nałęcz comitis Raczyński, principis archiepiscopi Gnesnensis, legati nati, administratoris Dioecesis Varsaviensis, Ordinum Aquilae Albae, Rubrae ac S-cti Joannis Hierosolymitani equities, annis 1810 et 1811 per perillustrem, reverendissimum Joannem Kołdowski, canonicum metropolitanum Gnesnen., decanum Collegiatae Łascen[is], visitatorem deputatum expedita, descriptus et verificatus, sygn.: AAG. Wiz. 133.

Status ecclesiarum et beneficiorum in Decanatu Sampolnensi Archidioecesis Gnesnensis in visitatione generali autoritate et de mandato celsissimi, illsimi, rndsmi dni Jgnatij Nałęcz comitis Raczyński, principis archiepiscopi Gnesnensis, legati nati, administratoris Dioecesis Varsaviensis, Ordinum Aquilae Albae, Rubrae ac Sancti Joannis Hierosolymitani equities, anno domini 1810 per perillustrem, admodum reverendum Sebastianum Rayski, canonicum Collegiatae Uniejovien[is], praepositum in Russocice, visitatorem deputatum expedita, descriptus et verificatus, sygn.: AAG. Wiz. 134.

Status ecclesiarum et beneficiorum in Decanatibus Szadkoviensi et Lutomiriensi Archidiaecesis Gnesnensis in visitatione generali autoritate et de mandato celsissimi, jllsmi, rndsmi dni Ignatij Nałęcz comitis Raczyński, principis archiepiscopi Gnesnensis, legati nati, administratoris Diaecesis Varsaviensis, Ordinum Aquilae Albae, Rubrae ac S-cti Joannis Hierosolymitani equitis, anno Domini 1811 per perillustrem, reverendissimum Adalbertum Kaminski, abbatem Monasterij Vitoviensis Ordinis Praemonstratensis, visitatorem deputatum expedita, descriptus ac verificatus, sygn.: AAG. Wiz. 135.

Status ecclesiarum et beneficiorum in Decanatibus Tussinensi et Radomscensi Archidiaecesis Gnesnensis in visitatione generali autoritate et de mandato celsissimi, illustrissimi, rndsmi dni Jgnatij Nałęcz comitis Raczyński, principis archiepiscopi Gnesnensis, legati nati, administratoris Diaecesis Varsaviensis,

Ordinum Aquilae Albae, Rubrae ac S-cti Joannis Hierosolymitani equitis, annis 1810 et 1811 per perillustrem, admodum rndum Michaellem Zdzenicki, canonicum Archicollegiatae Lanciencis, praepositum Szadkoviensem visitatorem deputatum expedita, descriptus ac verificatus, sygn.: AAG. Wiz. 136.

Status ecclesiarum et beneficiorum in Decanatibus Varthensi et Uniejoviensi Archidiaecesis Gnesnensis in visitatione generali auctoritate et de mandato celsissimi, jllsmi, rndsmi dni Jgnatij Nałęcz comitis Raczynski, principis archiepiscopi Gnesnensis, legati nati, administratoris Diaecesis Varsaviensis, Ordinum Aquilae Albae, Rubrae ac S. Joannis Hierosolymitani equitis, annis Dni 1811 et 1812 per perillustrem, adm. rndum Stanislaum Kostka Podbowicz, utriusque juris doctorem, Ecclesiarum Collegiatarum Siradien[is] praepositum, Calissien[is] custodem et Consistorij judicem surrogatum, visitatorem generalem deputatum expedita, descriptus ac verificatus, sygn.: AAG. Wiz. 137.

Visistatio generalis Insignis Ecclesiae Collegiatae Calissiencis auctoritatae celsissimi, excellentissimi ac reverendissimi domini Ignatij Nałęcz comitis de Małoszyn et Raczyno Raczyński Dei et Apostolicae Sedis gratia principis archiepiscopi Gnesnensis, legati nati, sacra auctoritate apostolica Diaecesis Varsaviensis administratoris, Ordinum Aquilae Albae, Rubrae et S. Joannis Hierosolymitani equitis, per delegatum visitatorem generalem Mathiam Ludovicum de Grochowo et Szaromyśl Loga, canonicum metropolitanum Gnesnensem, kalendis maji 1811 expedita Calisij, sygn.: AAG. Wiz. 139.

Visitatio generalis Insignis Ecclesiae Collegiatae Calissiencis auctoritatae celsissimi, excellentissimi ac reverendissimi domini Ignatij Nałęcz comitis de Małoszyn et Raczyno Raczyński, Dei et Apostolicae Sedis gratia principis archiepiscopi Gnesnensis, legati nati, sacra auctoritate apostolica Diaecesis Varsaviensis administratoris, Ordinum Aquilae Albae, Rubrae et S. Joannis Hierosolymitani equitis, per delegatum visitatorem generalem Mathiam Ludovicum de Grochowo et Szaromyśl Loga, canonicum metropolitanum Gnesnensem, kalendis maji 1811 expedita Calisii, sygn.: AAG. Wiz. 140.

Akta wizytacji generalnej kolegiaty i parafii w Sieradzu, przeprowadzonej 1 października 1810 roku (powagą i z polecenia arcybiskupa Ignacego Raczyńskiego) przez prałata Stanisława Kostkę Podbowicza, sygn.: AAG. Wiz. 142.

Akta wizytacji generalnej kolegiaty i parafii w mieście Uniejowie, przeprowadzonej w dniu 8 lipca 1811 roku (powagą i z polecenia arcybiskupa Ignacego Raczyńskiego) przez prałata Stanisława Kostkę Podbowicza, sygn.: AAG. Wiz. 143.

Akta dziekańskiej wizytacji nadzwyczajnej parafii Dekanatu Tuszyńskiego, przeprowadzonej w listopadzie 1815 roku (z nakazu arcybiskupa Ignacego Raczyńskiego) przez miejscowego dziekana Franciszka Zadera, sygn.: AAG. Wiz. 144.

1.2.3. Akta biskupów kujawsko-pomorskich

Visitatio ecclesiarum dioecesis Wladislaviensis sub regimine illmi ac rmi Andreae Lipski, epi Wlad. a perill. Piasecki, archidiacono Wladis., anno Dni 1626 peracta, sygn.: ABKP. Wiz. 8(72).

Visitatio ecclesiarum parochialium in archidiaconatu Wladislaviensis (jussu Mathiae Lubinski, episcopi Kujaviensis et Pomeraniae), per admodum reverendum dominum Sebastianum Grotkowski, i.u.d. archidiaconum Wladislaviensem in anno Domini millesimo sexcentesimo trigesimo nono et aliis [1639–1647], successive facta et expedita, sygn.: ABKP. Wiz. 13(74).

Visitatio ecclesiarum parochialium in archidiaconatu Wladislaviensi, sub felici regimine ill[ust]r[issi]mi et r[evere]ndissimi d[omi]ni Constantini Feliciani Szaniawski, Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopi Wladislavien[si] et Pomeraniae, per per[i]ll[ust]rem Joannem Stanislaum Borzysławski, archidiaconum Wladislaviensem in anno D[omi]ni millesimo septingentesimo undecimo [1711] expedita, sygn.: ABKP. Wiz. 14(75).

Synopsis ecclesiarum et status earum parochorum tum et decretorum reformationis ex praesenti visitatione archidiaconatus Wladislaviensis connotata anno D. 1711, sygn.: ABKP. Wiz. 15(76).

Visitatio ecclesiar[um] ex mandato ill[ustrissi]mi Christophori Szembek, episcopi Cuj[aviensi] et Pom[eraniae], per r. d. Paulum Gostomski, anno 1725 expedita, sygn.: ABKP. Wiz. 19(80).

Visitatio decanatus Nieschoviensis ex mandato Illustrissimi, Excellentissimi et Reverendissimi Domini Domini Antonii de Ostrow Ostrowski, Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopi Livoniae et Piltinensis, dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae coadiutoris, per Illustrissimum Admodum Reverendum Petrum Murkowski, canonicum Crusviciensem, decanum Nieschoviensem, parochum Lubaniensem, anno Domini 1761 facta, sygn.: ABKP. Wiz. 22(514).

Visitationes trium in dioecesi Wladislaviensis decanatum Nieschoviensis, Służewiensis, Bobrovnicensis, ex commisso Illustrissimi, Excellentissimi et Reverendissimi Domini Domini Antonii Casimiri in Ostrow Ostrowski, Dei et Apostolica Sedis gratia episcopi Wladislaviensis et Pomeraniae per Pe-

rillustrem et Reverendissimum Dominum Franciscum Xaverium a Witoszyn et Grochowalsk Grochowalski, UID ecclesiarum Cathedralis Wladislavien-sis canonicum, collegiatarum Uniejoviensis archidiaconum, Volboriensis Decanum, officialem Petricowiensem, anno Domini 1766 expedita, sygn.: ABKP. Wiz. 26(84).

Visitatio Decanalıs Ecclesiarum decanatus Bobrovnicensis juxta methodum in dispositione pastoralı datam per Illustrem Admodum Referendum Do-minum Franciscum Machniewski, decanum Bobrovnicensem, parochum Ciechocinensem expedita. Anno Domini 1778, diebus mensıs novembris, sygn.: ABKP. Wiz. 28.

Visitatio Generalıs decanatus Bobrownicensis sub felıcı regimine Illustrıssımı, Excellentıssımı et Reverendıssımı Domını Josephı Rybıńsskı, epıscopı Wla-dıslavıensis et Pomeranıae, per Perıllustrem Reverendıssımum Mathıam Nałęcz, decanum Cathedralıem Wladıslavıensem, anno Domını 1779 expe-dıta, sygn.: ABKP. Wiz. 37.

Wızıtacja dekanatu radzıejowskıego w 1791 roku, sygn.: ABKP. Wiz. 76(84).

Wızıta dzıekaańska brzeskıego dekanatu 1816 roku odbyta, sygn.: ABKP. Wiz. 78(385).

1.2.4. Akta bıskupów kujawsko-kalıskıch

Wızıty dzıekaańskie, czyli opısy stanu kościołów, nabożeństwa w nıch odprawıa-jącego się, sprzętów i ruchomoścı kościelnych, ıch funduszów, ıwentarzy [...] dekanatu uniejowskıego z roku 1821, sygn.: ABKKal. Wiz. 1(200).

Wızıtacja dzıekaańska dekanatu krzepıckıego z 1824 r., sygn.: ABKKal. Wiz. 5(387).

Wızıtacja dzıekaańska dekanatu radomszczańskıego z lat 1824–1825, sygn.: ABKKal. Wiz. 7(201).

Wızıtacja dzıekaańska dekanatu lutomıerskıego z 1825 r. sygn.: ABKKal. Wiz. 8(203).

Wızıtacja dekanalna kościołów [...] w dekanacı słupeckım ıiecezjı kujawsko-kalıskıej, obwodzıe konıńskım, województwıe kalıskım exystujących, przez ımc. Xıędza Walentego Brodzkıego, kanonıka honoralnego kalıskıego, plebana cıażęńskıego, dzıekana mıejscowego, odbyta roku 1825, sygn.: ABKKal. Wiz. 9(202).

Wızıtacja dzıekaańska dekanatu stawskıego z 1825 r., sygn.: ABKKal. Wiz. 10(204).

- Wizytacja dziekańska dekanatu szadkowskiego z 1825 r., sygn.: ABKKal. Wiz. 11(205).
- Wizytacja dziekańska dekanatu uniejowskiego z 1825 r., sygn.: ABKKal. Wiz. 12(206).
- Wizytacja dziekańska dekanatu tuszyńskiego z lat 1824–1825, sygn.: ABKKal. Wiz. 13.
- Wizytacja dziekańska dekanatu stawiszyńskiego z 1828 r., sygn.: ABKKal. Wiz. 14(207).
- Wizytacja dziekańska dekanatu uniejowskiego z 1838 r., sygn.: ABKKal. Wiz. 17(209).
- Księga obejmująca wiadomości co do moralnego prowadzenia się i gorliwości w pracy kapłanów dekanatu tureckiego za rok 1888, sygn.: ABKKal. Wiz. 18.

1.2.5. Akta parafii²

- Bierzwienna: 1(1819); 2(1882); 3(1882); 4(1939); 5(1887–1926).
- Bobrowniki: 1(1829–1826).
- Ciechocin: 1(1768–1886); 2(1618–1886).
- Chełmno: 2(1875–1927).
- Czarne: 1(1822–1849).
- Grochowalsk: 1(1837–1867).
- Grzegorzew: 1(1819–1878); 2(1831–1920); 3(1853–1880); 4(1891–1938); 5(1930).
- Karnkowo: 1(1775–1937), 2(1770–1916), 3(1893–1939), 4(1898–1906), 5(1876–1948).
- Kikół: 2(1826–1922); 5(1819–1900).
- Kłodawa: 1(1809–1880); 2(1819–1871); 3(1805–1866); 4(1823–1824).
- Lipno: 1(1866–1910); 2(1876); 3(1778–1838); 4(1834–1839); 5(1652–1930).
- Łążyn: 1(1753–1957).

---

² Są to materiały zgromadzone z parafii z okresu przed 1925 r., z których utworzono osobny zespół zwany Akta parafii. Poszczególne posyty opatrzone sygnaturą A. par., dotyczące danej parafii będą cytowane przy jej omawianiu. W większości cytowano akta parafii dekanatów kłodawskiego, lipnowskiego i mazowieckiego, czyli tych, które doszły do diecezji w 1925 r.

Osiek nad Wisłą: 1(1779–1830[1923]).
Ostrowite [Lipnowskie]: 1(1811–1911).
Nowogród: 1(1819–1939).
Pieczew: 1(1827–1873).
Sławsk: 4(1775–1842).
Sumin: 2(1837–1909).
Szpetal Górny: 1(1808–1838); 2(1864–1873); 3(1837–1903).
Umień: 1(1756–1901); 2(1791–1863); 3(1846–1875).
Wola Trutowo 1(1802–1924); 2(1825–1850).

1.3.10. Akta Kurii Diecezjalnej Włocławskiej

Akta parafii³

Babiak, par. 2(1916–1939).
Bierzwienna, par. 6(1927–1939).
Chełmica Wielka, par. 33(1909–1936).
Chełmno, par. 34(1925–1939).
Ciechocin, par. 42(1909–1939).
Czernikowo, par. 45(1909–1938).
Dąbie nad Nerem, par. 47(1927–1938).
Działyń, par. 58(1909–1936).
Grochowalsk, par. 73(1909–1938)
Karnkowo, par. 89(1909–1939).
Kłodawa, par. 97(1904–1938).
Lipno, par. 124(1909–1939).
Łążyn, par. 134(1809–1939).
Mazowsze, par. 138(1909–1936).
Osiek nad Wisłą, par. 153(1909–1937).

---

³ Są to akta wytworzone w parafiach w okresie międzywojennym, gdy urzędem centralnym diecezji stała się Kuria Diecezjalna Włocławska. Poszczególne akta będą cytowane przy omawianiu danej parafii.

Sumin, par. 197(1909–1939).

Szpetal Górny, par. 199(1909–1939).

Umień, par. 213(1882–1938).

Wielgie, par. 220(1909–1936).

Włocławek, św. Stanisława, par. 228(1922–1939).

Wola Trutowo, par. 232(1909–1937).

Akta personalne

Akta ks. K.A. Kukwy (1865–1932), sygn.: pers. 170.

Akta personalne ks. Wojciecha Wolskiego (bez sygn.).

Zakony

Akta klasztoru OO. karmelitów w Trutowie, 1926–1934, sygn.: zak. I, 10.

Inne

Ankieta strat wojennych diecezji włocławskiej w l[atach] 1939/45, przeprowadzona przez archiwariusza diecezjalnego [ks. Stanisława Librowskiego] w r. 1947, t. 1–2 (mps).

1.3. Archiwum Kurii Diecezjalnej Włocławskiej

Akta parafii Brzeźno k. Lipna, 1945–1970, b. sygn.

Akta parafii Kikół od 1945 r., bez sygn., k. nlb.

2. Źródła drukowane

Arcybiskupi gnieźnieńscy. Prymasowie i metropolici Polscy od roku 1000 aż do roku 1821, t. 1, oprac. J. Korytkowski, Poznań 1888.

Bulla „Vixdum Poloniae unitas”, KDWł, 20(1926), s. 1–9.

Catalogi et elenchi universi cleri dioecesis plocensis, t. 1–2, Płock 2010–2012.

Dekret erekcji parafii przy kaplicy św. Wacława w Lubiczu Górnym, KDWł, 61(1978), s. 122–123.

Dekret erekcji parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny przy bazylice katedralnej we Włocławku, KDWł, 42(1947), s. 27–28.

Dekret wznowienia erekcji parafii Czarne, KDWł, 55(1972), s. 258–259.

Łaski J., *Liber beneficiorum archidioecesis Gnesnensis*, t. 1–2, wyd. J. Łukowski, Gniezno 1880–1881.

Długosz J., *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, t. 2: *Ecclesiae parochiales*; t. 3: *Monasteria*, Cracoviae 1864.

Kodeks dyplomatyczny Polski, wyd. L. Rzyszczewski, A. Muczkowski, t. 2, cz. 1–2, Warszawa 1848–1852.

Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski, t. 3, Poznań 1879.

Monumenta historica dioeceseos Wladislaviensis [z. 1–25], Wladislaviae 1881–1912⁴.
Catalogus ecclesiarum dioecesis Wladislaviensis (cir. An. 1570), [z. 1], s. 7–8.

Confirmatio dismembrationis quatuor ecclesiarum, parochialium a dioecesi Plocensi et unionis ad dioecesim Wladislaviensem datum, [z. 8], s. 23–25.

Liber retaxationum dioeceseos Wladislaviensis, [z. 11].

Privilegia clavis Ciechocinensis, [z. 14], s. 24–28.

Visitatio ecclesiarum in archidiaconatu dioecesis Wladislaviensis consistentium, [z. 17], s. 45–135.

Praecipue defectus archidiaconatus Wladislaviensis, Crusviciensis et Pomeraniae, deprehensi anno Domini 1582 et tertio, [z. 19], s. 110–126.

Revisio ecclesiarum parochialium in decanatu Radzieiowiensi per Ven. Mathiam Dąmbrowski, Archidiaconum Crusviciensem, praepositum Służeviensem, Commissarium ab Illmo ac Rdmno Domino Dno Hieronymo a Rozdrażow... de anno 1598, [z. 21], s. 3–116.

Visitatio decanatus ruralis Brzestensis per honorab. Petrum Silvestrium et D. Albertum a Mława concionatorem et Commendarium Ecclesiae Brzestensis, Visitatores a Reverendissimo Dno episcopo Wladislaviensi deputatos, facta anno Dni 1584, [z. 22], s. 3–65.

Trium Decanatum: Niesseviensis, Radzieiowiensis et Brestensis, per Rev. D. Lucam ab Unieiw, Archidiaconum Wladislaviensem, in anno Dni 1594 facta, [z. 23], s. 4–62; *Decreta reformationis*, s. 78–85.

Nowy podział dekanatów, „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”, 11(1917), s. 1–5.

Ziemia Dobrzyńska [dekanat lipnowski, dobrzyński, rypiński, golubio-dulski i górznieński], oprac. M.M. Grzybowski, Płock 1999 (*Materiały do dziejów Ziemi Płockiej*, t. 10).

Schematyzmy⁵

Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej 1978, Częstochowa 1978.

„Elenchus cleri archidioecesis Gnesnensis” 1817.

Informator Diecezji Kaliskiej 2013–2014, Kalisz 2014.

⁴ Ponieważ wiele razy korzystano z materiałów z tego wydawnictwa, żeby nie było to anonimowe, ale aby też ukazać ich przynależność do tej serii, zamieszczono je w tym miejscu.

⁵ W publikacji, aby nie powtarzać pełnych tytułów łacińskich źródeł, będzie się używać zapisu: „Schematyzm diecezji N” rok, strona. Pozostałe schematyzmy, zob. wykaz skrótów.

„Elenchus cleri saecularis ac regularis dioeceseos Lodziensis pro Anno Domini 1925”.

Diecezja łódzka. Struktura terytorialno-administracyjna, Łódź 1973.

„Elenchus cleri saecularis et regularis dioecesis Plocensis pro Anno Domini 1834”.

„Elenchus cleri saecularis et regularis dioecesis Plocensis pro Anno Domini 1877”.

„Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis, quam regularis dioecesis plocensis pro Anno Domini 1896”.

„Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis, quam regularis dioecesis plocensis pro Anno Domini 1901”.

„Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis, quam regularis dioecesis plocensis pro Anno Domini 1911”.

„Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis, quam regularis dioecesis plocensis pro Anno Domini 1925”.

„Catalogus cleri saecularis ac regularis archidioecesis Varsaviensis pro Anno Domini 1868”.

„Elenchus cleri saecularis ac regularis archidioecesis Varsaviensis pro Anno Domini 1902”.

„Elenchus universi cleri dioecesis Vladislaviensis” [1819].

„Elenchus universi cleri dioecesis Vladislaviensis seu Calisiensis” [1820].

„Catalogus cleri saecularis et regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calisiensis” [1824].

„Elenchus cleri saecularis ac regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calisiensis pro Anno Domini 1848”.

„Elenchus cleri saecularis ac regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calisiensis pro Anno Domini 1863”.

„Elenchus cleri saecularis ac regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calisiensis pro Anno Domini 1869”.

„Elenchus cleri saecularis ac regularis dioecesis Vladislaviensis seu Calisiensis pro Anno Domini 1873”.

„Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis, quam regularis dioecesis Wladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1917”.

„Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis, quam regularis dioecesis Wladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1918”.

„Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis, quam regularis dioecesis Wladislaviensis seu Calissiensis pro Anno Domini 1925”.

„Rocznik Diecezji Włocławskiej” 1938, 1939, 1949, 1991, 2011, 2015.

Diecezja włocławska 2000, Włocławek 2001.

3. Opracowania

- Blachowska M., Kuczkowska J., Kuczkowski K., *Kikół i okolice na tle dziejów ziemi dobrzyńskiej*, Rypin – Kikół 1998.
- Bogucki A., *Kasztelania kikolska w XIII wieku*, „Ziemia Dobrzyńska”, 1(1989), s. 7–14.
- Borucki M., *Ziemia kujawska pod względem historycznym, jeograficznym, archeologicznym, ekonomicznym i statystycznym*, Włocławek 1822.
- Buchalski F., *Turek*, KDWł, 6(1912), s. 56–59.
- Budkiewicz M., *Dzieje Parafii Wyszyna*, Wyszyna 2013.
- Budkiewicz M., *Właściciele majątku Wyszyna*, Wyszyna 2014.
- Budowa plebanii w Grochowalsku*, KDWł, 42(1959), s. 301.
- Chodyński S. [opisy parafii], schematyzmy diecezji kujawsko-kaliskiej.
- „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1873:
Bełchatów. PP. Franciscanorum, s. 135–136; *Chocz. Suppressorum Conventus, PP. Reformato-
rum*, s. 137–138; *Kalisz. PP. Bernardinorum*, s. 138; *Konin. PP. Reformato-
rum*, s. 139–140; *Petroków. PP. Bernardinorum*, s. 144; *Petroków. PP. Scholarum Piarum*, s. 142–143; *Radomsk.
PP. Franciscanorum*, s. 144–146; *Sieradz. PP. Praedicatorum*, s. 148–149; *Złoczew. PP. Ber-
nardinorum*, s. 151–152.
- „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1875:
Błaszki, s. 51; *Blizanów*, s. 49–50; *Borków*, s. 52; *Brudzew*, s. 52–53; *Chetmce*, s. 53–54;
Chlewo, s. 54–55; *Chocz*, s. 55–56; *Dembe*, s. 48–49; *Dobrzec*, s. 56–57; *Dzierżbin*, s. 57–58;
Gać, s. 55; *Giżyce*, s. 58; *Godziesze*, s. 59; *Goliszew*, s. 59; *Góra*, s. 59–60; *Kalinowa*, s. 60–61;
Kalisz. Insignis Colegiata simulque parochia, s. 44–46; *Kalisz. Parochia s. Nicolai*, s. 46–48;
Kokanin, s. 62; *Kościelna Wieś*, s. 63; *Kosmów*, s. 64; *Koźminek*, s. 64–65; *Opatówek*, s. 65;
Pamięcin, s. 65–66; *Piątek Wielki*, s. 66; *Przespolew*, s. 66; *Raciążek*, s. 36; *Rajsko*, s. 66–67;
Rychnów, s. 67–68; *Rypinek*, s. 57; *Staw*, s. 68; *Stawiszyn*, s. 69; *Tłokinia*, s. 70; *Zbiorsk*,
s. 71–72.
- „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1876:
Białków, s. 29–30; *Brudzew*, s. 31–32; *Dęby Szlacheckie*, s. 32; *Dobrów*, s. 32–33; *Golina*,
s. 43; *Gostawice*, s. 43–45; *Grabienice*, s. 45; *Grochowy*, s. 46; *Grzymiszew*, s. 46–47; *Janiszew*,
s. 33; *Kawnice*, s. 47–48; *Koło*, s. 28–29; *Konin*, s. 41–43; *Kościelec [Kolski]*, s. 34; *Kramsk*,
s. 48–49; *Krzymów*, s. 49–51; *Kuchary Kościelne*, s. 51–52; *Licheń*, s. 52–53; *Lisiec Wielki*,
s. 53; *Lubstów*, s. 35; *Lubstówek*, s. 36; *Mąkolno*, s. 37; *Morzysław*, s. 54; *Osiek Wielki*, s. 38;
Ostrowąż, s. 54; *Russocice*, s. 54–56; *Rzgów*, s. 57–58; *Stawsk*, s. 58–59; *Ślesin*, s. 58; *Sompol-
no*, s. 38–39; *Stare Miasto*, s. 59–60; *Tulizzków*, s. 60–62; *Wąsosze*, s. 39–40; *Wrząca Wielka*,
s. 40–41; *Wyszyna*, s. 62–63.
- „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1877:
Bałdrzychów, s. 106–107; *Boleszczyn*, s. 85; *Brodnia*, s. 85–86; *Brzeźnio*, s. 38–40; *Budziław
Kościelny*, s. 65–66; *Chartupia Mała*, s. 41–42; *Chartupia Wielka*, s. 42–43; *Chojne [Dąbrowa
Wielka]*, s. 45; *Chojne*, s. 43–45; *Chwalborzyce*, s. 86–87; *Ciążeń*, s. 66–67; *Dobra*, s. 87–88;
Drużbin, s. 46; *Giewartów*, s. 67–68; *Gluchów*, s. 88; *Godynice*, s. 46–47; *Goszczanów*, s. 89;
Grodziec, s. 68–69; *Grodzisko*, s. 90; *Gruszczycy*, s. 47; *Jeziorsko*, s. 90–91; *Kamionacz*, s. 47–48;

Kazimierz [Biskupi], s. 69–70; Kleczew, s. 70–71; Kliczków Mały, s. 48–49; Klonowa, s. 59; Korczew, s. 50–51; Kowale Pańskie, s. 91; Kowalewo, s. 71; Królików, s. 71–73; Łąd, Łądek, s. 73–74; Lisków, s. 91–92; Malanów, s. 92–93; Małyń, s. 51–52; Męka, s. 52–53; Miłkowice, s. 93–94; Młodojowo, s. 74–75; Niemysłów, s. 94; Niewiesz, s. 94–95; Pęczniew [Pięczniew], s. 95; Psary, s. 96; Pyzdry, s. 76–77; Rossoszycza, s. 54; Samarzewo, s. 78–79; Sieradz, s. 34–38; Skęczniew, s. 97; Słupca, s. 64–65; Spicimierz, s. 97–98; Stolec, s. 54–55; Świnice, s. 98–99; Szadek, s. 55–57; Szymanowice, s. 79–80; Tokary, s. 99; Trąbczyn, s. 80; Tubądzin, s. 99–100; Turek, s. 83–85; Uniejów, s. 100–103; Uników, s. 57; Wągłczew, s. 57–59; Warta, s. 103–105; Wartkowice, s. 107–108; Wielenin, s. 105–106; Wierzchy, s. 59; Wilamów, s. 106; Wilczyn, s. 80–81; Wojków, s. 59–60; Wróblew, s. 60; Zadzim, s. 61–62; Zagórów, s. 81–82; Zduńska Wola, s. 62–64; Złoczew, s. 64; Złotków, s. 82–83.

„Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1878:

Bęczkowice, s. 111–112; Biała, s. 50–52; Bogdanów, s. 112–113; Bolesławiec, s. 52–54; Chabielice, s. 113–115; Cieszczyń, s. 55–57; Czarnożyły, s. 60–62; Czastary, s. 61–62; Drużbice, s. 115–116; Działoszyń, s. 62–64; Dzierżkowice, s. 65–66; Gomolin, s. 116; Gorzkowice, s. 116–117; Grocholice, s. 117–118; Grzymalina Wola, s. 118–119; Kamieńsk, s. 119–121; Kaszewice, s. 121–122; Kociszew, s. 122–123; Komorniki, s. 66; Konopnica, s. 67–68; Kraszewice, s. 68–69; Krzepczów, s. 123–124; Krzyworzeka, s. 69–71; Kurowice, s. 136; Łobudźce, s. 124–125; Lututów, s. 71–72; Łyskornia, s. 73–74; Mieleşzyn, s. 75–76; Mierzyce, s. 76–78; Mierzyn, s. 125–126; Milejów, s. 109–110; Mokrsko, s. 78–79; Moszczenica, s. 126; Naramice, s. 79–80; Ossyjaków, s. 80–82; Ożarów, s. 82–83; Parzno, s. 126–127; Pątnów, s. 83–84; Petroków [Piotrków], s. 103–109; Praszka, s. 84–87; Raczyn, s. 87–88; Ręczno, s. 127–128; Rozprza, s. 128; Ruda, s. 88–90; Rudlice, s. 90–91; Rudniki, s. 91–92; Rzgów, s. 137–138; Siemkowice, s. 92–94; Skomlin, s. 94; Sokolniki, s. 95–96; Srocko, s. 129; Suchcice, s. 129; Sulejów, s. 130–131; Tuszyń, s. 138; Walichnowy, s. 96; Wieluń, s. 44–50; Wieruszów, s. 96–98; Wierzchlas, s. 99–100; Witów, s. 131–133; Wójcin, s. 100–101; Żytniów, s. 101–102.

„Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1879:

Biała, s. 56; Borszewice, s. 87–88; Brzyków, s. 88–90; Buczek, s. 90–91; Częstochowa, s. 53–55; Danków, s. 57–60; Dłutów, s. 91–92; Dobroń, s. 92–93; Górka Pabijańska, s. 93–94; Grabno, s. 94–95; Kamienica Polska, s. 60; Kłobucko, s. 60–62; Konopiska, s. 63; Krzepice, s. 64–66; Kwiatkowice, s. 96; Łask, s. 82–87; Lutomięsk, s. 96–99; Marzenin, s. 99–100; Miedźno, s. 66–67; Mikołajewice, s. 100; Mstów, s. 67–70; Mykanów, s. 70–72; Pabianice, s. 101–102; Parzymiechy, s. 73–74; Poczesna, s. 74–75; Przyrów, s. 75; Przystajnia, s. 75–76; Rędziny, s. 76–77; Restarzew, s. 102–103; Rusiec, s. 103–104; Sędziejowice, s. 104; Starokrępcice, s. 77–78; Strońsko, s. 104–106; Szczerców, s. 106–107; Truskolasy, s. 78–79; Wąsosz, s. 79–81; Widawa, s. 107–108; Wilkowiecko, s. 81; Wola Więzowa, s. 108–109; Wygięzów, s. 109–110; Żuraw, s. 82.

„Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1880:

Bąkowa Góra, s. 63; Borowno, s. 63–65; Borzykowa, s. 65–66; Brzeźnica, s. 66–68; Chełmno, s. 69; Cielętniki, s. 70–72; Dąbrowa, s. 72–74; Dmenin, s. 74; Dobryszycze, s. 74–75; Dworzowice, s. 76–77; Gidle, s. 77–79; Jedlno, s. 79–80; Kłomnice, s. 80–82; Kobile Wielkie, s. 82–84; Kordrąb, s. 84–85; Konięcpol, s. 85–87; Kruszyna, s. 87–89; Lgota, s. 89–91; Makowiska, s. 91–92; Maluszyn, s. 92–93; Niedospielin, s. 93–94; Pajęczno, s. 94–96; Pławno, s. 96–98; Radomsk, s. 60–63; Rząśnia, s. 98–99; Rzejowice, s. 99–100; Sulmierzyce, s. 100–102; Wielgomłyn, s. 102–104; Wiewiec, s. 104–105; Żytno, s. 105–107.

„Schematyzm Diecezji Kalisko-Kujawskiej” 1881:

Częstochowa. *Conventus PP. Ordinis S. Pauli I Eremitae*, s. 69–73; Częstochowa. *Ecclesia PP. Paulinorum*, tit. *S. Barbarae VM*, s. 73–74; Gidle. *Conventus PP. Praedicatorum Ord. S. Dominici*, s. 74–76; Kalisz. *Conventus PP. Conventualium s. Francisci*, s. 78–82; Lutomięsk. *Conventus PP. Reformatorem*, s. 88–91; Warta. *Clastrum VV. Ord. Franc. Bernardinorum*, s. 109–111; Widawa. *Conventus PP. Bernardinorum*, s. 94–97.

- „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1890:
Wieluń. Monasteria et clerus regularis, Deodicatae Virgines Sanctimioniales, s. 62; *Wieluń. Monasteria et clerus regularis, Religiosi*, s. 58.
- „Schematyzm Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 1891:
Kalisz. Sorores Charitatis in Nocosomio SS Trinitatis, s. 104; *Koło. Conventus PP. Bernardinorum*, s. 86–88; *Przyrów. Clastrum Vir. Odr. S. Dominci*, s. 104–108; *Warta. Conventus PP. Bernardinorum*, s. 91–94.
- Ch[odyński] S., *Dąbrowa Wielka*, KDWł, 2(1908), s. 143–149; 172–174.
- Chodyński S., *Katalog prałatów i kanoników włocławskich*, [Włocławek 1914], (rkps w ADWł).
- Chodyński S., *Lisewo*, KDWł, 7(1913), s. 335–336.
- Ch[odyński] S., *Paulini w Polsce*, w: *Encyklopedia kościelna* [Nowodworskiego], t. 18, Warszawa 1892, s. 427–519.
- Chodyński S., *Wikariusze katedry włocławskiej*, Włocławek 1912.
- Damski R., Winiarski A., *Dzieje miasta Lipna i okolic*, Lipno 2012.
- Dąbrowski K., *Rzgów*, w: EK, t. 17, kol. 749–750.
- Dębiński J., *Życie społeczno-polityczne mieszkańców Sompolna w ciągu wieków*, w: *Parafia św. Marii Magdaleny w Sompolnie na tle dziejów*, Włocławek 2011, s. 37–78.
- Diecezja Chełmińska. Zarys historyczno-statystyczny*, Pelplin 1928.
- Dusza T., *Kazimierz Biskupi*, w: EK, t. 8, Lublin 2000, kol. 1291–1293.
- Dzieje Kleczewa*, red. J. Stępień, Poznań – Konin 1995.
- F[rątczak] W., *Ks. Jan Dusiński*, KDWł, 72(1989), dodatek do nru 10–11, s. 13–14.
- F[rątczak] W., *Ks. Józef Domagała*, KDWł, 72(1889), dodatek do nru 10–11, s. 13.
- Frątczak F., *Ks. Waclaw Rostek*, KDWł, 76(1993), s. 244.
- Frątczak W., *Ks. Wiktor Ptak*, KDWł, 71(1988), s. 215.
- Frątczak W., *Monografia parafii Jeziorsko*, Włocławek 2006.
- Gałkowski P., *Genealogia ziemiaństwa ziemi dobrzyńskiej XIX–XX wieku*, Rypin 1997.
- Gałkowski P., *Ziemiaństwo w ziemi dobrzyńskiej w latach 1918–1947*, Rypin 1999.
- Gapki H., Związek J., *Gidle*, w: EK, t. 5, 1989, kol. 1056–1057.
- Giziński S., *Niepospolici znad Drwęcy*, Toruń 2004.
- Giziński S., *Parafia Lubicz Górny – Młyniec*, Toruń 2008.

- Giziński S., *Złotoria w historii i legendzie*, Rypin 1999.
- Górski K., *Z dziejów parafii Ciechocin*, Ciechocin 2012.
- Gruse F., *Ś.P. ks. Tadeusz Szmidt*, KDWł, 48(1965), s. 160–162.
- Grzybowski M., *Duchowieństwo diecezji płockiej*, t. 4: *Wiek XIX*, Płock 2014.
- Guldon Z., *Mapy ziemi dobrzyńskiej w drugiej połowie XVI w.*, Toruń 1967.
- Jędrzejewski J., *Historia miasta Kowala*, Włocławek 1921.
- Kajzer L., Horonziak A., *Budownictwo obronne ziemi dobrzyńskiej*, Włocławek 1995.
- Karwicka T., *Kultura ludowa ziemi dobrzyńskiej*, Warszawa – Poznań – Toruń 1979.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*: t. 5: *Województwo poznańskie*, z. 8: *Powiat kolski*, Warszawa 1960; t. 11: *Województwo bydgoskie*, z. 9: *Powiat lipnowski*, Warszawa 1969; t. 11: *Województwo bydgoskie*, z. 16: *Powiat toruński*, Warszawa 1972.
- Kęszka S., *Diecezja kaliska 1992–2012. Powstanie – organizacja – dzieła – wydarzenia*, Kalisz 2013.
- Koławski H., *Konopiska. Szkic monograficzny*, KDWł, 11(1917), s. 175–187, 310–314.
- Konkurs na nowy projekt kościoła św. Stanisława we Włocławku*, KDWł, 5(1911), s. 30, 131.
- Kozierowski S., *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej Wschodniej Wielkopolski*, t. 6–7, Poznań 1926.
- Krajewski M., *Materiały do bibliografii ziemi dobrzyńskiej*, Włocławek 1986.
- Krajewski M., Mietz A., *Zabytki ziemi dobrzyńskiej*, Włocławek 1996.
- Krajewski M., *Słownik biograficzny ziemi dobrzyńskiej*, Lipno 1992.
- Ks. Jan Jagiełło*, KDWł, 6(1978), s. 190–191.
- Kujawski W., *Diecezja kujawsko-kaliska. Opracowanie historyczno-źródłoznawcze*, Włocławek 2011.
- Kujawski W., *Kościelne dzieje Sieradza*, Włocławek 1998.
- Kujawski W., *Nabytki terytorialne diecezji włocławskiej według bulli Vixdum Poloniae unitas z 1925 r.*, StWł, 14(2012), s. 564–574.
- Kujawski W., *Parafia Wistka Szlachecka – Smólnik*, Smólnik 2010.
- Kujawski W., *Parafie diecezji włocławskiej. Archidiaconat pomorski*, Włocławek 2015.

- Kujawski W., *Parafie diecezji włocławskiej. Archidiaconaty: kruszewicki i włocławski*, Włocławek 2014.
- Kujawski W., *Parafie włączone w 1818 r. do diecezji kujawsko-kaliskiej z diecezji krakowskiej, poznańskiej i wrocławskiej*, StWł, 17(2015), s. 361–382.
- Kujawski W., *Repertorium ksiąg wizytacyjnych diecezji kujawsko-kaliskiej przechowywanych w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku*, ABMK, 74(2000), s. 264–413.
- Kujawski W., *Repertorium ksiąg wizytacyjnych diecezji kujawsko-pomorskiej przechowywanych w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku*, cz. 1, ABMK, 68(1997), s. 28–160; cz. 2: z. 1, ABMK, 71(1999), s. 141–251; z. 2, ABMK, 76(2001), s. 101–228; z. 3, ABMK, 73(2000); z. 4, ABMK, 80(2003), s. 65–152.
- Kujawski W., *Rola instytucji kościelnych w życiu miasta*, w: *Uniejów. Dzieje miasta*, Łódź – Uniejów 1995, s. 373–421.
- Kujawski W., *Straty terytorialne diecezji włocławskiej w następstwie bulli cyrkumskrypcyjnej Vixdum Poloniae unitas*, „Teologia i Człowiek”, 19(2012), s. 257–274.
- Kumor B., *Granice metropolii i diecezji polskich (968–1939)*, ABMK, 18(1969), s. 289–352; 19(1969), s. 271–351; 20(1970), s. 253–354; 21(1970), s. 309–404; 22(1971), s. 319–402; 23(1971), s. 361–399; 22(1972), s. 361–404.
- Kuźniewska Z.H., *Kościelne dzieje Kłobi Małej, czyli Kłóbki*, Płock 2011.
- Librowski S., *Inwentarz realny dokumentów Archiwum Diecezjalnego we Włocławku*, t. 1, Włocławek 1994.
- Librowski S., *Materiały do dziejów diecezji włocławskiej czasu wojny 1939–1945*, ABMK, 38(1979), s. 191–400; 39(1979), s. 279–400.
- Librowski S., *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej*, cz. 4: *Indeks geograficzno-historyczny*, z. 1: *Indeks do części 1 (zasób włocławski)*, ABMK, 37(1978), s. 53–174.
- Librowski S., *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej*, cz. 1: *Akta przechowywane w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku*, ABMK, 28–31(1974–1975).
- Librowski S., *Statuty kapituł kolegiackich dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej*, ABMK, 1(1958), z. 1, s. 167–190.
- Librowski S., *Wizytacje diecezji włocławskiej*, cz. 1: *Wizytacje diecezji kujawskiej i pomorskiej*, t. 1: *Opracowanie archiwalno-źródłoznawcze*, z. 1: *Wstęp ogólny*, ABMK, 8(1964), s. 5–186.

- Ligenza F., *Wyszyna*, KDWł, 19(1925), s. 306–311.
- Lutyński K., *Chocz*, w: EK, t. 3, Lublin 1985, kol. 203–204.
- Lutyński K., *Ciążeń*, w: EK, t. 3. Lublin 1985, kol. 457.
- Małyśz A., *Bieniszew*, w: EK, t. 2, Lublin 1985, kol. 540–541.
- Miasta polskie w tysiącleciu*, red. M. Siuchniński, t. 1–2, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1965–1967.
- t. 1: *Bobrowniki*, s. 312; *Brzeźnica*, s. 39; *Częstochowa*, s. 432–434; *Kłobuck*, s. 443–444; *Koniecpol*, s. 511–512; *Lipno*, s. 330–332; *Przyrów*, s. 458–459.
- t. 2: *Bolesławiec*, s. 36–37; *Brudzew*, s. 213; *Buczek*, s. 40; *Dąbie*, s. 219; *Działoszyn*, s. 41–42; *Golina*, s. 223–224; *Grzegorzew*, s. 227; *Kalisz*, s. 230–234; *Kazimierz Biskupi*, s. 234–235; *Kleczew*, s. 237–238; *Kłodawa*, s. 238–239; *Koło*, s. 240–242; *Konin*, s. 242–244; *Krzepice*, s. 446–447; *Ląd*, s. 255; *Lądek*, s. 255; *Licheń Stary*, s. 257; *Lutomiersk*, s. 50–51; *Łask*, s. 51–53; *Mstów*, s. 453–454; *Opatówek*, s. 72; *Pabianice*, s. 61–63; *Pajęczno*, s. 63; *Piotrków Trybunalski*, s. 65–67; *Praszka*, s. 69; *Radomsko*, s. 70–71; *Rozprza*, s. 72–73; *Rusiec*, s. 73; *Rychwał*, s. 292–293; *Sieradz*, s. 74–76; *Słupca*, s. 297–298; *Stawiszyn*, s. 300; *Szadek*, s. 80–81; *Szczerców*, s. 82; *Ślesin*, s. 306–307; *Toporów*, s. 84; *Tuliszków*, s. 313; *Turek*, s. 314; *Uniejów*, s. 86–87; *Warta*, s. 87–88; *Widawa*, s. 88; *Wieluń*, s. 88–91; *Wieruszów*, s. 91–92; *Wilczyn*, s. 319; *Władysławów*, s. 326; *Zagórów*, s. 324–325; *Zduńska Wola*, s. 93–94; *Złoczew*, s. 96–97.
- Morawski M., *Monografia Włocławka (Włocławia)*, Włocławek 1933.
- Mujta J.S., *Miasto Dąbie w XIX i XX wieku*, Konin 1998.
- Müller W., *Baranowski Wojciech*, w: EK, t. 2, Lublin 1976, kol. 11.
- Muznerowski S., *Kościelna Wieś pod Kaliszem*, KDWł, 2(1908), s. 227–235; 279–282; 300–306; 372–377.
- Nowacki J., *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Poznań 1964.
- Nowacki J., *Opactwo św. Gotarda w Szpetalu pod Włocławkiem zakonu cysterskiego (ok. 1228–1358)*, Gniezno 1934.
- Nowe organy w parafii Zaduszniki*, KDWł, 42(1959), s. 300.
- O[rchowski] A., *Galewo*, KDWł, 14(1920), s. 214, 230.
- O[święcimski] J., *Ks. Wojciech Krupop*, KDWł, 62(1979), s. 96.
- Orzanowski W., *Z akt parafii Naramice i Łyskornia*, KDWł, 2(1908).
- Patykiewicz W., *Dzieje parafii Dobrzejewice na tle przeszłości Ziemi Dobrzyńskiej*, Częstochowa 1976 (mps w posiadaniu autora).
- Patykiewicz W., *Statuty kapituły rudzko-wieluńskiej*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 3(1956), s. 357–373.

Pietrzykowski J., *Ląd nad Wartą*, w: EK, t. 10, Lublin 2004, kol. 595–597.

Pogorzelski W., *Sieradz*, Włocławek 1927.

Raciborski J., *Kościół kaliskie. Kościół i klasztor oo. reformatów*, KDWi, 19(1927), s. 2–8.

Rawita Witanowski M., *Kłodawa i jej okolice*, Warszawa 1904.

Różański M., *Zgromadzenie św. Michała Archanioła w Polsce w latach 1945–2000*, Marki 2015.

Rulka K., *Dzieje parafii rzymsko-katolickiej w Sompolnie*, w: *Parafia św. Marii Magdaleny w Sompolnie na tle dziejów*, Włocławek 2011, s. 117–254.

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, red.

F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. 1–15, Warszawa 1880–1902.

- t. 1: *Baldrzychów*, s. 95; *Bobrowniki*, s. 264; *Bogdanów*, s. 277; *Boleszczyn*, s. 300; *Borków*, s. 313; *Borysławice*, s. 334; *Brodnia*, s. 362; *Brzeźnica*, s. 411; *Brzeźnio*, s. 413–414; *Burzenin*, s. 477; *Chartupia Mała*, s. 546–547; *Chartupia Wielka*, s. 547–548; *Chelme*, s. 559; *Chlewo*, s. 584–585; *Chocz*, s. 602–603; *Chojne*, s. 616; *Chotów*, s. 639; *Ciechocin*, s. 679–680; *Cienin*, s. 689; *Cieszęcín*, s. 695; *Czarnocin*, s. 754; *Czarnożyty*, s. 763; *Czastary*, s. 775; *Częstochowa*, s. 853–861; *Dąbrowa*, s. 919–920.
- t. 2: *Dębe*, s. 11–12; *Dłutów*, s. 40; *Dobra*, s. 65; *Dobroń*, s. 75–76; *Dobryszce*, s. 83; *Dobrzec Mały i Dobrzec Wielki*, s. 84; *Dworszowice*, s. 235–236; *Działyń*, s. 265–266; *Dzietrzkowice*, s. 288–289; *Gidle*, s. 543–544; *Giżyce*, s. 578; *Godziesze*, s. 646; *Golina*, s. 657; *Gomólin*, s. 681; *Gorzkowice*, s. 731–732; *Goszczanów*, s. 752; *Góra*, s. 685; *Górka Pabianicka*, s. 708; *Grębień*, s. 806; *Grocholice*, s. 811–812; *Grochowalsk*, s. 814; *Grochowy*, s. 815; *Grodzicz*, s. 836–837; *Grodzisko*, s. 842; *Gruszczycze*, s. 874–875; *Grzymiszew*, s. 899–900; *Ziemia Dobrzyńska*, s. 88–90.
- t. 3: *Iwanowice*, s. 318–319; *Jedlno*, s. 549–550; *Jeziorsko*, s. 579–580; *Kadłub*, s. 659; *Kalinowa*, s. 680; *Kalisz*, s. 685–699; *Kamień*, s. 732; *Kamieński*, s. 775; *Karnkowo*, s. 848–849; *Kawnice*, s. 918.
- t. 4: *Kleczew*, s. 124–126; *Kociszew*, s. 232; *Kokanin*, s. 251; *Konieczpol*, s. 320; *Konin*, s. 333–338; *Kościelna Wieś*, s. 453–454; *Kowalewo Opactwo*, s. 508; *Koźminek*, s. 571–572; *Kramsk*, s. 609–610; *Królików*, s. 690; *Krzepczów*, s. 782; *Krzyworzeka*, s. 810–811; *Kurowice*, s. 933–934; *Kwiatkowice*, s. 96.
- t. 5: *Kraszewice*, s. 493; *Ląd*, s. 107–108; *Lipe*, s. 252; *Lipno*, s. 227–279; *Lisiec*, s. 310; *Lisków*, s. 315; *Lubstów*, s. 455; *Lutomiersk*, s. 490; *Lututów*, s. 493; *Łobudźce*, s. 671; *Makowiska*, s. 934.
- t. 6: *Małyń*, s. 82; *Mazowsze*, s. 211–212; *Mieleszyn*, s. 342; *Mierzyn*, s. 358; *Mikołajewice*, s. 399; *Milejów*, s. 422; *Miłkowice*, s. 434; *Mokrsko*, s. 633–634; *Moszczenica*, s. 728; *Myslibórz*, s. 832.
- t. 7: *Niewiesz*, s. 135; *Opatówek*, s. 550–551; *Ossyjaków*, s. 660; *Ostrowite*, s. 721; *Ożarów*, s. 792–793; *Pabianice*, s. 804–805; *Parzno*, s. 878–879.
- t. 8: *Piątek Wielki*, *Piątek Mały*, s. 64–65; *Piotrków*, s. 186–208; *Pławno*, s. 279.
- t. 9: *Raczyn*, s. 375; *Radomsk*, s. 423–427; *Rajsko*, s. 499–500; *Ręcznie*, s. 635; *Rososzycza*, s. 776; *Rozprza*, s. 842–844; *Ruda Wieluńska*, s. 885–886; *Stawiszyn*, s. 300–301.
- t. 10: *Rychnów*, s. 72; *Rzejowice*, s. 141–142; *Rzgów*, s. 166–167; *Skęczniew*, s. 666; *Sławsk*, s. 792.
- t. 11: *Sokolniki*, s. 20–21; *Spycymierz*, s. 109; *Stare Miasto*, s. 237; *Stróża*, s. 310; *Strzałków*, s. 447–448; *Sulejów*, s. 564–568; *Sulmierzyce*, s. 575; *Sumin*, s. 585–586; *Świnice Warckie*, s. 706–707.

- t. 12: *Szymanowice*, s. 112; *Tłokinia*, s. 345; *Trąbczyn*, s. 448–449; *Trutowo*, s. 525–526; *Tuliszków*, s. 616; *Turek*, s. 634–638; *Tuszyn*, s. 447, 676–677; *Tykadłów*, s. 694.
- t. 13: *Wielenin*, s. 313–314; *Wielgomłyny*, s. 317; *Wieluń*, s. 363–370; *Wieruszów*, s. 389; *Wierzchlas*, s. 406–407; *Wierzchy*, s. 417; *Wiewiec*, s. 431; *Wiktorów*, s. 447; *Wilamów*, s. 450; *Witów*, s. 675–676; *Wojków*, s. 749; *Wolbórz*, s. 822–825; *Wójcin*, s. 744–745.
- t. 14: *Wydrzyn*, s. 79; *Wyszyna*, s. 157–158; *Zaduszniaki*, s. 252; *Zadzim*, s. 255–256; *Złotoria*, s. 644–645; *Żuraw*, s. 856–857; *Żytno*, s. 901.
- t. 15, cz. 2: *Mazowsze*, s. 311.
- Smolarkiewicz W., *Biała*, KDK, 19(1925), s. 180–188.
- Sobera T., *Pyzdry*, w: EK, t. 16, Lublin 2012, kol. 965–966.
- Sowiński J., *Ciechocinek (dek. nieszawski). Misje parafialne*, KDWł, 14(1922), s. 32–33.
- Specjalski R., *Lipno i okolice. Materiały do monografii*, Lipno – Włocławek 2014.
- Sprawozdanie z wizyty pasterskiej J.E. biskupa sufragana Władysława Krynickiego*, KDWł, 18(1924), s. 454–456.
- Stelmachowski A., *Fundacja*, w: EK, t. 5, Lublin 1989, kol. 760–762.
- Szacherska S.M., *Opactwo cysterskie w Szpetalu a misja pruska*, Warszawa 1960.
- Szachewicz S., *Chełmica Wielka – obecny kościół*, KDWł, 43(1960), s. 183–187.
- Sztandera G., *Z dziejów kościoła parafialnego w Korczewie*, w: G. Sztandera, P. Kurowicz, J. Szewczyk, *Z dziejów kościoła i cmentarza parafialnego w Korczewie*, Zduńska Wola 2012, s. 13–87.
- Ś.p. ks. Józef Pełka, KDWł, 87(2004), s. 276–277.
- Urzednicy kujawscy i dobrzyńscy XVI–XIII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1990.
- Wareżak J., *Rozwój uposażenie arcybiskupstwa gnieźnieńskiego w średniowieczu*, Lwów 1929.
- Weiss A., *Lubuska diecezja*, w: EK, t. 11, Lublin 2006, kol. 84–91.
- Witczak H., *Z dziejów fundacji Jana Rętwińskiego w Trutowie*, StWł, 18(2016), s. 423–450.
- Wlazlak W.P., *Piotrków Trybunalski*, w: EK, t. 15, Lublin 2011, kol. 698–700.
- Włocławek. Zajęcie miasta Włocławka przez wojska niemieckie*, KDWł, 9(1915), s. 107.
- Wojciechowski T., *Szkice historyczne jedenastego wieku*, Kraków 1904.
- Wrzeszcz M., *Kalisz*, w: EK, t. 8, Lublin 2000, kol. 398–301.

- Wrzeszcz M., *Karnkowo*, w: EK, t. 8, Lublin 2000, kol. 855.
- Wrzeszcz M., *Kleczew*, w: EK, t. 6, Lublin 1993, kol. 92.
- Wrzeszcz M., *Lądek*, w: EK, t. 10, Lublin 2004, kol. 597.
- Wrzeszcz M., *Licheń Stary*, w: EK, t. 10, Lublin 2004, kol. 991–993.
- Zmarli, KDWi, 28(1933), s. 181.
- Związek J., *Wieluń*, w: EK, t. 20, Lublin 2014, kol. 529–530.
- Związek J., *Zarys dziejów diecezji częstochowskiej*, w: *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej 1978*, Częstochowa 1978, s. 15–35.
- Żebrowski T., *Zarys dziejów diecezji płockiej*, Płock 1973.
- Żelazek J., *Kościół drewniany w Grochowalsku*, „Kronika Diecezji Włocławskiej”, 43(1960), s. 341–342.

STAN DIECEZJI KUJAWSKO-KALISKIEJ W 1925 ROKU¹

DEKANAT BEŁCHATOWSKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec. ²	Uwagi
Bełchatów	Franciszek Jeliński, wikariusz vacat	4500	Łdz	świątynia, dawniej franciszkańska
Chabelice	Michał Bieliński, wikariusz vacat	4600	Łdz	kościół filialny w Stróży
Grocholice	Cezary Goczałkowski, wik. Alojzy Halama	5118	Łdz	kaplica w Łękawie
Drużbice	Ignacy Raszka	5800	Łdz	
Grzymalina Wola	Leon Hlawsa	2300	Łdz	kościół filialny w Łękińsku
Kaszewice	Karol Załęcki	3025	Łdz	
Kociszew	Leon Kaszyca	2500	Łdz	
Łobudzice	Edward Esman	5000	Łdz	kaplica w Żelowie, rezydent Józef Gruszewski
Parzno	Michał Lubowicki, dziekan; wik. Włodzimierz Rosso	6858	Łdz	
Suchcice	Leon Zagórski	1677	Łdz	
DEKANAT BOLESŁAWIECKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Bolesławiec	Wincenty Wojciechowski	3100	Kal	kaplica na cmentarzu
Chróscin	Cyryl Gutowski	1000	Kal	
Czastary	Władysław Wilczyński	3700	Kal	kaplica na cmentarzu
Dzietrzkowice	Antoni Snawadzki, dziekan; wik. Franciszek Pluta	3721	Kal	kościół filialny w Łobudzicach
Komorniki	Jan Czok	1200	Cz	

¹ Stan diecezji po nowym podziale dekanatów dokonany przez bp. S. Zdzitowieckiego w 1917 r. (uwzględniono tu także parafie erygowane po 1917 r. oraz parafie z diecezji płockiej i łódzkiej, które włączono w 1925 r. do diecezji wrocławskiej), zob. „Schematyzm Diecezji Wrocławskiej” 1925, s. 31–96.

² Podano diecezję (archidiecezję), w której obecnie znajduje się parafia: Cz – częstochowska; Gn – gnieźnieńska; Kal – kaliska; Kiel – kielecka; Łdz – łódzka; Pł – płocka; Wł – wrocławska.

Mieleszyn	Bolesław Kotnowski	1350	Kal	
Mokrsko	Wiktor Orżanowski	3200	Cz	kaplica we Wróblewie
Radostów	vacat		Kal	
Skomlin	Edward Bentkowski	3587	Cz	kaplica na cmentarzu
Wójcín	Cyryl Jędrzycki	2600	Kal	kaplica w Gołach
Żdźzary	Dominik Jarzębiński	2000	Kal	
DEKANAT BRZESKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Brześć Kujawski	Stefan Kuliński, dziekan; wik. Jan Fijałkowski	6188	Wł	kościół poddominikański, rektor Henryk Brzuszczyński
Boniewo	Arnold Przeradzki	2400	Wł	kaplica w Grójcu
Dąbie Kujawskie	Józef Jędrychowski	2050	Wł	
Kłobia	Józef Pyzdrowski	1600	Wł	
Kruszyn	Paweł Załuska	3800	Wł	kaplica w Nakonowie
Lubomin	Marcin Zawadzki	900	Wł	
Lubraniec	Gustaw Maternowski	4790	Wł	kaplica na cmentarzu
Śmiłowice	Wojciech Kmieć	1554	Wł	
Wieniec	Stanisław Maniewski	3030	Wł	kaplica na cmentarzu
Zgłowiączka	Mateusz Grabowski	2950	Wł	
DEKANAT BRZEŹNICKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Brzeźnica	Teofil Jankowski, dziekan; wik. Stefan Lipski	6055	Cz	kaplica w Brzeźnicy Starej; kościóły filialne w: Strzelcach i Prusicku
Dworszowice	Stanisław Pabich	1019	Cz	
Działoszyn	Ignacy Chartliński, wik. Wojciech Wolski	7900	Cz	kaplice w: Działoszynie i sióstr w Szczytach
Jedlno	Emmanuel Maderski	1605	Cz	
Kiełczygłów	Antoni Wróbel	3000	Cz	
Lgota	Wawrzyniec Kowalski	3600	Cz	
Makowiska	Józef Zaborski	3120	Cz	
Pajęczno	Aureliusz Chwiłowicz, wik. Franciszek Jabłoński	7000	Cz	kaplica w Jajkach
Rząśnia	Wacław Kokowski	8049	Cz	kaplica na cmentarzu
Siemkowice	Tadeusz Peche	6480	Cz	kaplica w Radoszewicach
Sulmierzyce	Zenon Cwilong	6000	Cz	
Wiewiec	Jan Strzelecki	3712	Cz	
Kleszczów	Józef Michałowski	2457	Cz	

DEKANAT CHODECKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Chodecz	Walenty Ziętkiewicz, dziekan; wik. Adam Nowak	7487	Wł	kaplica na cmentarzu
Białotarsk	Grzegorz Domański	3958	Wł	kaplica na cmentarzu
Choceń	Wincenty Kweciński	3200	Wł.	
Grabkowo	Teodor Suck	2100	Wł	kaplica na cmentarzu
Kłóbka	Wincenty Eljasz	3000	Wł	kaplica na cmentarzu
Kłótno	Adolf Brudnicki	2750	Wł	kaplica na cmentarzu
Lubień Kujawski	Feliks Szczesny Starkiewicz, wik. Jan Teper	7285	Wł	kaplice w: Woli Pierowej i Kamiennej
Przedecz	Józef Ornastowski, wik. Stanisław Michniewski	5300	Wł	
DEKANAT CZĘSTOCHOWSKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Częstochowa, św. Zygmunta	Franciszek Mirecki, wik. Władysław Giebartowski, Józef Patrzyk	25 930	Cz	kościół Imienia Jezus (rezyd. Michał Ciesielski, współprac. Jan Smaga); kościół św. Jakuba (rektor Wojciech Mondry); kaplice – Wierzchowiska, Wola Hankowska, na cmentarzu
Częstochowa, św. Rodziny	Bolesław Wróblewski, dziekan; wik. Antoni Godziszewski, Franciszek Gryglewicz	29 500	Cz	
Częstochowa, św. Barbary	Marian Nasssalski, wik. Edward Dya, Stanisław Czajka	16 850	Cz	bazylika (Jasna Góra), kaplica Jezusa Konającego (Częstochowa) i św. Anny w Grabówce
Częstochowa, św. Rocha			Cz	powstała w 1925 r., więc schematyzm jej nie wymienił
Biała	Władysław Smolarkiewicz	3017	Cz	kaplice w: Żabińcu i Lgocie
Błachownia	Marian Kubowicz	4265	Cz	
Kalej	Stanisław Bilski	Nie podano	Cz	świątynia w budowie
Kamienica Polska	Zygmunt Sędzimir	2250	Cz	
Konopiska	Władysław Kiełbasiński	6075	Cz	kaplica św. Krzyża
Poczesna	Klemens Gawlikowski	4920	Cz	
Raków	Lucjan Nawrocki	6047	Cz	rezydenci: Bolesław Rorat i Stefan Jastrzębski (prefekci szkół)
Starcza	Wacław Kucharski	2200	Cz	kaplica – Rudniki Wielkie

DEKANAT GIDELSKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Gidle	Adam Buchowski	4700	Cz	stary kościół parafialny, kościół dominikański
Borzykowa	Stanisław Majewski, wik. Władysław Rosiński	5550	Cz	
Ciełtyniki	Wincenty Marciniak	1700	Cz	
Dąbrowa Zielona	Alojzy Jatowtt	4000	Cz	kaplica na cmentarzu
Garnek	Kazimierz Znamirowski	2734	Cz	
Kłomnice	Roman Kossowski	5460	Cz	
Konieczpol	Sylwan Dembczyk, dziekan	4000	Kiel	kaplice: św. Mikołaja i św. Rocha na cmentarzu
Maluszyn	Saturnin Czaki	3900	Cz	kaplica na cmentarzu
Pławno	Stanisław Sukiennicki	2456	Cz	
Przyrów	Stanisław Grzywak	5100	Cz	dawny kościół parafialny, kaplice: św. Mikołaja i sióstr dominikanek (św. Anna)
Soborzyce	Apolinary Karczewski	1400	Cz	
Zawada	Adam Krajewski	1354	Cz	
Żytno	Wincenty Glass	3680	Cz	kaplica na cmentarzu
DEKANAT GORZKOWICKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Gorzkowice	Romuald Nowicki, wik. Ludwik Dudek	5509	Cz	kaplica w Sobakówku
Bęczkowice	Stanisław Nuskiewicz	4000	Cz	kaplica i Poczestna Górka
Bogdanów	Paweł Muszyński, wik. Józef Piekieleński	9000	Cz	kaplice w: Postękalicach i na cmentarzu
Gomunice	Władysław Wojtasik	2920	Cz	
Kamieńsk	Bartłomiej Michalski	7865	Cz	rezydent Henryk Mańkiewicz (prefekt szkoły); kaplica w Gorzędowie
Lubień	Józef Kozakowski	1800	Cz	
Mierzyn	Antoni Christoph	3450	Cz	
Ręczno	Franciszek Kalinowski	5000	Cz	
Rozprza	Bolesław Szymanowski, dziekan; wik. Jan Prawda	8473	Cz	
DEKANAT IZBICKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Izbica Kujawska	Marian Chytrzyński, dziekan	5600	Wł	rezydent Jan Wieczorek (prefekt szkoły), kaplice: św. Floriana [na Pustyni] i w majątku Zagrodnica

Babiak	Józef Świtkiewicz	3264	Wł	kaplica filialna w Dębnie Królewskim; kaplica na cmentarzu
Błenna	Edward Krauze	1600	Wł	kaplica na cmentarzu
Brdów	Leon Jarosiński	2550	Wł	
Lubotyń	Maksymilian Welman	2400	Wł	
Lubstów	Jan Rubaszkiewicz	2064	Wł	kaplica na cmentarzu
Mąkolno	Wacław Gajzler	2444	Wł	kaplica na cmentarzu
Modzerowo	Bogdan Mijakowski	1666	Wł	
Racięcice	Bolesław Brzozowski	2300	Wł	kościół filialny (Lubstówek)
Sompolno	Nikodem Ast	4020	Wł	kaplica św. Hieronima
DEKANAT KALISKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Kalisz – kolegiata	prob. – kapituła kaliska, wik. w charakterze prob. Mieczysław Chwiłowicz	12 000	Kal	rezydent Stanisław Śmietanko (prefekt szkoły)
Kalisz, św. Mikołaja	Jan Nepomucen Sobczyński, dziekan; wik. Władysław Zabłocki, Jerzy Bekier	12 000	Kal	kościół: pobernardyński oddany jezuitom, poreformacki (siostry nazaretanki, kapelan Antoni Borysowicz), franciszkanów konwentualnych
Brzeziny	Franciszek Hofman	3050	Kal	
Chełmce	Ignacy Rudziński	4178	Kal	kaplica na cmentarzu
Dobrzec	Edward Hornowski	4375	Kal	kaplica w Szczypiornie
Giżyce	Aleksander Żórawski	5964	Kal	rezydent Mieczysław Sadowski (emeryt)
Godziesze Wielkie	Edward Lidtke	5754	Kal	
Kokanin	Remigiusz Radwański	1400	Kal	
Kościelna Wieś Kaliska	Bronisław Kochanowicz	1954	Kal	
Opatówek	Adam Marczewski	3500	Kal	kaplica na cmentarzu
Rypinek	Stefan Martuzalski	3500	Kal	kaplica św. Wojciecha w Zawodziu
DEKANAT KŁOBUCKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Kłobuck	Antoni Zagrzejewski, wik. Władysław Borek	9000	Cz	
Bór Zapilski	Michał Mniewski	5000	Cz	
Danków	Mieczysław Graczykowski	4600	Cz	

Krzepice	Zygmunt Zawadzki, dziekan; wik. Michał Wróblewski	5837	Cz	kaplica w Iwanowicach
Miedzno	Tomasz Opasewicz	4228	Cz	kaplice: w Mokrej i na cmentarzu
Ostrowy	Adam Borek	2300	Cz	świątynia w budowie (nabożeństwa w kaplicy)
Panki	Antoni Mietliński	2900	Cz	
Parzymiechy	Feliks Kobielski	3600	Cz	
Przystajnia	Stanisław Ogłaza	7715	Cz	kaplica w Podłężu
Starokrzepice	Franciszek Bieniasiewicz	3200	Cz	kaplica w Starokrzepicach
Truskolasy	Władysław Siemaszko	5960	Cz	
Wąsosz	Bolesław Choroszyński	4160	Cz	kaplica w Popowie
Wilkowocko	Franciszek Rzykiecki	4000	Cz	kaplica w Rembielicach
Zajęczki	Adolf Gozdek	2524	Cz	
Złochowice	Jan Dudzik	1700	Cz	
DEKANAT KOLSKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Koło	Wojciech Gniazdowski, dziekan	8091	Wł	kościół bernardynów, rezydent Zygmunt Lankiewicz (nauczyciel religii); kaplica na cmentarzu
Białków	Józef Zagner	1350	Wł	
Brudzew Kolski	Marian Chwiłowicz	2852	Wł	kaplica Świętego Ducha w Brudzewie
Dęby Szlacheckie	Stanisław Stanisz	2423	Wł	kaplica na cmentarzu
Dobrów	Mikołaj Kozłowski	4125	Wł	kaplica w Dobrowie
Janiszew	Aleksy Łuczaj	1700	Wł	
Kościelec Kolski	Wincenty Wrzaliński	3940	Wł	kaplica na cmentarzu
Osiek Wielki	Edmund Gizowski	3400	Wł	
Wrząca Wielka	Antoni Kalinowski	3800	Wł	
DEKANAT KONIŃSKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Konin	Józef Magott, dziekan; wik. Adam Kapuściński	10 692	Wł	kościół reformatów rezydent Tomasz Sobiepanek (nauczyciel religii)
Golina	Edward Goc	4905	Gn	
Gosławice	Maksymilian Kościakiewicz	4012	Wł	
Kazimierz Biskupi	Jan Górny	4600	Wł	kościoty: pobernardyński oddany misjonarzom; Świętej Rodziny; kamedułów (Bienieszew); kaplica św. Izaaka

Kawnice	Edmund Jakubowiak	2600	Gn	
Kramsk	Józef Mańkiewicz	5050	Wł	
Licheń	Jan Bryl	2540	Wł	kaplica na cmentarzu
Morzysław	Stefan Ludwikiewicz	4500	Wł	
Myślibórz	Józef Bączalski	1300	Wł	
Ostrowąż	Józef Połatyński	2010	Wł	
Skulsk	Teodor Stankowski, wik. Jan Szwarc	6500	Wł	kościół filialny w Warzymowie, kaplica na cmentarzu
Ślesin	Konstanty Jurgilas	4700	Wł	
Sławsk	Wiktor Janowski	2200	Wł	
Stare Miasto	Józef Rosiński	4000	Wł	
Wąsosze	Stanisław Kasiński	2140	Wł	kaplica na cmentarzu
Wilczyn (Wilczogóra)	Stanisław Dziennicki	3450	Gn	kościół Świętego Krzyża w Wilczynie
DEKANAT KOŹMINKOWSKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Koźminek	Aleksy Kruczkowski	5800	Kal	kościół filialny w Złotnikach
Borków	Józef Skowroński	1800	Kal	
Dembe	Roman Pawłowski, dziekan	3225	Kal	kościół filialny w Zborowie, kaplica w Kamieniu
Goliszew	Maciej Brykowski	2150	Kal	
Kosmów	Paweł Bobotek	1600	Kal	
Lisków	Wacław Bliziński	4900	Kal	rezydent Władysław Ulatowski (nauczyciel religii)
Przespolew	Stanisław Mrozowski	2850	Kal	
Strzałków	Stanisław Królak	1600	Kal	
Tłokinia	Władysław Perliński	2540	Kal	
Tykadłów	Piotr Borycki	1239	Kal	
DEKANAT ŁASKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Łask	Gustaw Łaski, dziekan; wik. Konstanty Janic	7200	Łdz	kaplica na cmentarzu
Borszewice	Mieczysław Lewandowicz	3545	Łdz	
Buczek	Stanisław Drzymała	4100	Łdz	
Dobroń	Jan Cesarz	3828	Łdz	
Kwiatkowice	Tomasz Migasiewicz	2010	Łdz	
Lutomiersk	Stefan Niedźwiecki	2850	Łdz	kościół poreformacki
Marzenin	Stanisław Sobikowski, wik. Adam Nowak	5100	Łdz	

Mikołajewice	Henryk Borowy	3120	Łdz	
Wrzeszczewice	Mieczysław Kiełkiewicz	1600	Łdz	
DEKANAT MSTOWSKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Mstów	Mieczysław Janowski	8450	Cz	rezydent Konstanty Penkala (nauczyciel religii); kaplice w: Skrzydłowie, Krasicach, Sielcu i na cmentarzu
Borowno	Jan Patorski, wik. Alfons Niedermann (Zgromadzenie Świętej Rodziny)	7500	Cz	kaplica w Chorzenicach
Cykarzew	Ignacy Pawłowski	2500	Cz	
Mykanów	Leonard Kowalewski	2800	Cz	
Rędziny	Jan Łabęda, dziekan	5650	Cz	kaplica w Rędzinach
Żuraw	Ignacy Marjankowski	3865	Cz	kaplice w: Mokrzesz, Woli Mokrzewskiej, Zagórz i na cmentarzu
DEKANAT NIESZAWSKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Nieszawa	Michał Koźbiał, wik. Stefan Chaberkowski	3000	Wł	kościół: franciszkanów konwentalnych oraz filialny w Przypuście
Aleksandrów Kujawski	Jan Symjor, Ryszard Dola (salezjanie)	8000	Wł	
Ciechocinek	Jan Sowiński	3500	Wł	
Koneck	Stanisław Adamczyk	2500	Wł	
Lubanie	Józef Pełczyński	4150	Wł	
Łowiczek	Ferdynand Cichocki	1100	Wł	
Ostrowąs	Szymon Wołosiewicz	1430	Wł	kaplica na cmentarzu
Raciążek	Paweł Guranowski	2500	Wł	kaplica św. Wawrzyńca w Raciążku
Służewo	Wawrzyniec Waszak, dziekan	3150	Wł	rezydent Stanisław Len (nauczyciel religii)
Straszewo	Edmund Wolski	1800	Wł	kaplice – Straszewo, Seroczki
Zakrzewo	Jan Grabarczyk	—	Wł	nie podano liczby wiernych
Zbrachlin	Andrzej Nodzyński	1687	Wł	rezydent Stefan Chaberkowski (wik. z Nieszawy)
DEKANAT PABIANICKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Pabianice, par. św. Mateusza	Stanisław Miracki, dziekan; wik. Emilian Gielec	10 000	Łdz	kaplice: św. Floriana – siostry miłosierdzia, w Ksawerowie

Pabianice, par. Matki Boskiej Różańcowej	Bartłomiej Szulc (misjonarz św. Wincentego), wik. Teodor Olszówka i Franciszek Warchoń (misjonarze św. Wincentego)	16 500	Łdz	
Dłutów	Andrzej Szarecki	7260	Łdz	
Górka Pabianicka	Feliks Wójcik	2800	Łdz	kaplica na cmentarzu
Retkinia	Wacław Walecki	2200	Łdz	
Ruda Pabianicka	Franciszek Potapski	4200	Łdz	
DEKANAT PIOTRKOWSKI [KUJAWSKI]				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Piotrków Kujawski	Henryk Kołowski	5300	Wł	rezydent Leon Leszczyński (nauczyciel religii), kaplica w Kaczewie
Broniszewo	Mieczysław Łoziński	3120	Wł	
Bytoń	Kazimierz Głowacki	3060	Wł	
Mąkoszyn	Alfons Linke	2440	Wł	
Orle	Andrzej Mikołajczyk	1400	Wł	
Połajewo	Bronisław Grabarek	1625	Wł	
Sadlno	Jan Mikołajczyk	4000	Wł	
Świerczyn	Władysław Kubicki, dziekan	4200	Wł	kaplica w Czamaninku
DEKANAT PIOTRKOWSKI [TRYBUNALSKI]				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Piotrków Tryb., par. św. Jakuba	Włodzimierz Jasiński, dziekan; wik. Czesław Łodziewski, Antoni Sewerynek	13 000	Łdz	
Piotrków Tryb, par. św. Jacka	Stanisław Szabelski, wik. Józef Dziuda	14 000	Łdz	kościół: parafialny poddominikański; po dominikankach, rektor Wiktor Potrzebski [nauczyciel religii]; jezuitów, bernardynów; kaplice: na przedmieściu i w szpitalu
Gomulin	Roman Borowski	1500	Łdz	
Milejów	Piotr Jankowski, wik. Antoni Szymanowski	5325	Łdz	
Moszczenica	Stanisław Kieler	2270	Łdz	
Sulejów	Stanisław Jackowski, wik. Adam Kozanecki	8356	Łdz	
Witów	Bronisław Jaskulski	2456	Łdz	kaplica na cmentarzu
Wolbórz	Ignacy Pertkiewicz, wik. Nikodem Szemborski	13421	Łdz	kaplice: św. Anny na cmentarzu i św. Rocha

DEKANAT PRASZKOWSKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Praszka	Franciszek Wtorkiewicz, dziekan	9043	Cz	rezydent Stefan Pietruszka, nauczyciel religii; kaplice w: Kowalach, Stroju, Gryszkowie
Dzietrzniki	Władysław Sikorski	3600	Cz	kościół filialny – Grąbień, kaplica – Zajęcze Wielkie
Jaworzno	Stanisław Wieczorek	2314	Cz	
Ożarów	Stanisław Rychlewski	1590	Cz	
Pątnów	Antoni Kosielski	1650	Cz	
Przedmość	Władysław Marcinkowski	1410	Cz	
Rudniki	Leopold Berendt	3500	Cz	kaplica na cmentarzu
Wierzbie	Nikodem Krantz	1360	Cz	
Żytniów	Józef Łogucki	3800	Cz	kaplica na cmentarzu
DEKANAT RADOMSKOWSKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Radomsko	Marian Jankowski, dziekan; wik. Wincenty Zawadzki, Aleksander Bielawski	24 356	Cz	kościół franciszkanów: kaplice w: Strzałkowie, Radziechowicach, Stobiecku Miejskim
Bąkowa Góra	Kazimierz Secomski	3133	Cz	
Chełmno	Leon Zaremba	5800	Cz	kaplica na cmentarzu
Dmenin	Bronisław Świeżewski	2500	Cz	kaplica w Bugaju
Dobryszycy	Aleksander Witczak	1786	Cz	
Kobiele Wielkie	Zygmunt Drejer	3383	Cz	kaplica na cmentarzu
Kodrąb	Jarosław Ślaski	4000	Cz	
Krępa	Roman Zieliński	911	Cz	
Kruszyna	Bonawentura Metler	5000	Cz	kaplica w Widzowie
Niedośpielin	Aleksander Gostyński	1700	Cz	
Rzejowice	Wacław Szczotkowski	2362	Cz	kościół filialny w Przerąbie
Wielgomłynny	Ignacy Lubecki	5600	Cz	
DEKANAT RADZIEJOWSKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Radziejów	Stanisław Pruski, wik. Tadeusz Sypiewski	4976	Wł	kościół franciszkanów konwentalnych, rezydent Stefan Trzask, nauczyciel religii
Bądkowo	Franciszek Buchalski	3126	Wł	

Broniewo	Stanisław Skalski	933	Wł	
Bronisław	obsługiwał prob. z Broniewa	860	Wł	
Byczyna	Jan Langier	2613	Wł	
Kościelna Wieś Kujawska	Ignacy Majewski, dziekan; wik. Franciszek Stawicki	4200	Wł	
Krzywosądza	Edward Kopczyński	3400	Wł	kaplica na cmentarzu
Osięciny	Wincenty Matuszewski	2200	Wł	
Sędzin	Wacław Szczepański	1258	Wł	wieś Kobielice (dawna parafia)
Siniarzewo	Aleksy Hoffman	1483	Wł	
Witowo	Jan Szafrąński	2550	Wł	kaplica na cmentarzu
DEKANAT SIERADZKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Sieradz	Walerian Pogorzelski, wik. Ignacy Radkowski, Wojciech Kubiś	10 000	Wł	kościół poddominikański – siostry urszulanki, rezydenci: Władysław Mikołajewski i Aleksander Brzeziński; kaplice: św. Walentego w Kłocku, na cmentarzu, w szpitalu, w więzieniu
Charłupia Mała	Ignacy Pilich	3400	Wł	
Chojne	Stanisław Frąckiewicz	2400	Wł	
Dąbrowa Wielka	Adam Fijałkowski	1500	Wł	kaplica w Kuśni
Męka	Antoni Miklaszewski, wik. Robert Szulczewski rezydujący w Zduńskiej Woli	3800	Wł	
Zduńska Wola	Jan Hewelke, wik. Ludwik Szczygieł, orionista	19 450	Wł	rezydenci: Władysław Lachowicz, Aleksander Chwiłowicz, Robert Szulczewski (orioniści); kaplice: św. Aleksandra i na cmentarzu
DEKANAT SŁUPECKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Słupca	Franciszek Szczygłowski, dziekan	5700	Gn	kaplica św. Leonarda w Słupcy, rezydent Andrzej Szymczak, nauczyciel religii
Budzisław Kościelny	Franciszek Rawicki	1860	Gn	
Cienin	Marceli Sawicki	2450	Gn	
Dobrosołowo	Józef Krzywiński	2200	Gn	

Giewartów	Jan Elznerowicz	1980	Gn	kaplica na cmentarzu
Kleczew	Feliks Gałęcki	4125	Gn	kaplica w Kleczewie
Koszuty	Bronisław Topolski	905	Gn	
Młodojowo	Bronisław Kiełbasa	2500	Gn	
Ostrowite	Antoni Albin	2450	Gn	
Złotków	Stanisław Łaskiewicz	1226	Gn	
DEKANAT STAWSKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Staw	Ludwik Sparczyński	2450	Kal	
Błaszki	Julian Brylik, dziekan	6520	Kal	kaplice: w Brończynie i na cmentarzu
Chlewo	Kazimierz Jung	3200	Kal	kaplica w Gaci
Góra	Antoni Ostrowski	2400	Kal	
Iwanowice	Leonard Stawicki, wik. Kazimierz Radziszewski	7600	Kal	kaplica w Kamiennej
Kalinowa	Teodor Portych	1010	Kal	
Rajsko	Józef Mężnicki	4500	Kal	
DEKANAT STAWISZYŃSKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Stawiszyn	Bronisław Kozankiewicz, dziekan	3700	Kal	
Blizanów	Józef Szadkowski	3750	Kal	
Brudzew Kaliski	Mikołaj Papiński	3920	Kal	kościół filialny w Lipem
Chocz	Franciszek Nowak	5330	Kal	kościół poreformacki
Dzierżbin	Władysław Sadowy	3275	Kal	
Kościelec Kaliski	Tadeusz Czapski	3200	Kal	
Pamięcin	Jan Brzeziński	2050	Kal	
Piątek Wielki	Kazimierz Gawroński	970	Kal	
Rychnów	Aleksander Kokczyński	1700	Kal	
Zbiersk	Feliks Jaroszewski	2400	Kal	kaplica na cmentarzu
DEKANAT SZADKOWSKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Szadek	Jan Żak, dziekan; wik. Juliusz Kwapuliński	8500	Wł	kaplica na cmentarzu
Drużbin	Julian Godlewski	2529	Wł	
Kamionacz	Antoni Leśniewski	1570	Wł	
Korczew	Stanisław Kowalski	4597	Wł	kaplica na cmentarzu
Małyń	Franciszek Maciaszek	4114	Wł	kaplica w Bąkach

Rossoszycza	Franciszek Jasiński	3500	Wł	kaplica na cmentarzu
Wierzchy	Leon Kwaśkiewicz	2458	Wł	
Zadzim	Antoni Nitecki	3800	Wł	
Zygry	Jan Wągrowski	1376	Wł	
DEKANAT TULISZKOWSKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Tuliszków	Aleksander Krzesiński	8000	Wł	
Grabienice	Władysław Kochanowski	3200	Gn	
Grochowy	Jan Topoliński	2550	Wł	kościół drewniany stojący obok parafialnego, kaplica na cmentarzu
Grodziec	Władysław Jankowski	3990	Wł	
Grzymiszew	Wacław Jankowski	2950	Wł	kaplica na cmentarzu
Krzymów	Michał Balcerowski	2800	Wł	
Kuchary Kościelne	Stanisław Małachowski	2340	Wł	kaplica św. Rocha w Dąbroszynie
Lisiec	Bronisław Mikusiński	2600	Wł	
Russocice	Marian Włostowski, dziekan; wik. Jan Krawiecki	6000	Wł	
Rychwał	Leon Płuciński	2000	Wł	
Rzgów	Aleksander Makowski	3260	Wł	
Wyszyna	Franciszek Ligenza	3350	Wł	
DEKANAT TURECKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Turek	Michał Majewski, dziekan; wik. Jan Kobierski	16 561	Wł	rezydent Dominik Jędrzejewski, nauczyciel religii
Boleszczyń	Zenobiusz Nazdrowicz	3100	Wł	
Dobra	Roman Kmiecik	1964	Wł	kaplica w Dobrej
Galew	Bolesław Kręcicki	2621	Wł	
Głuchów	vacat, obsługiwał prob. z Tokar	800	Wł	kaplica na cmentarzu
Goszczanów	Zygmunt Guranowski, wik. Stefan Kołodziejski	5000	Wł	
Jeziorsko	Bolesław Zieliński	4260	Wł	kaplica na cmentarzu
Kowale Pańskie	Tadeusz Rutkowski	2000	Wł	
Malanów	Antoni Jabłoński	5159	Wł	
Miłkowice	Feliks Balcerzak	2500	Wł	
Psary	Józef Kurczych	360	Wł	kościół filialny w Słomkowie Kościelnym

Skęczniew	Kazimierz Buss	2750	Wł	
Tokary	Hipolit Wysokowski	2393	Wł	
DEKANAT TUSZYŃSKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Tuszyn	Stanisław Muznerowski, dziekan	8650	Łdz	rezydent Michał Gala, nauczyciel religii
Krzepczów	Mikołaj Stawicki	4370	Łdz	kaplica w Grabienicach
Srocko	Izydor Kowalski, wik. Jan Fijałkowski	8250	Łdz	kaplica w Woli Kamockiej
Czarnocin	Feliks Kąkolewski	4500	Łdz	
Kurowice	Andrzej Witulski	4540	Łdz	
Rzgów	Stanisław Sieciński	5200	Łdz	
DEKANAT UNIEJOWSKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Uniejów	Jan Cyranowski, dziekan; wik. Stanisław Michniewicz	8100	Wł	kaplica na cmentarzu starym i nowym
Brodnia	Józef Winiarski	4000	Wł	kościół filialny w Glinnie
Chwalborzyce	Bolesław Chyczewski	750	Wł	kaplica na cmentarzu
Grodzisko	Jan Gąsowski	2300	Wł	kaplica na cmentarzu
Niemysłów	Stanisław Ławiński	2400	Wł	kaplica w Borzewisku
Niewiesz	Jan Dzikowski	1700	Wł	
Pęczniew	Ludwik Wysokowski	3158	Wł	kościół filialny – Siedlątków i kaplica na cmentarzu
Spycimierz	vacat	750	Wł	rezydent Stanisław Zaborowicz, nauczyciel religii w Uniejowie
Świnice Warckie	Wacław Linowiecki	3215	Wł	
Wielenin	Tadeusz Oskierko	3200	Wł	proboszcz z diecezji mińskiej
Wilamów	Leopold Ciesielski	3022	Wł	
Bałdrzychów	Aleksander Dmochowski	2262	Łdz	kaplica w Borkach
Wartkowice	Lucjan Nowicki	3125	Łdz	kaplica na cmentarzu
DEKANAT WARCKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Warta	Józef Nowicki	7045	Wł	kościół: pobernardyński, rezydent Ludomir Zajączkowski z diec. łucko-żytomierskiej, uczył religii; po siostrach bernardynkach; kaplica na cmentarzu
Charłupia Wielka	Emilian Weykert	2742	Wł	

Gruszczycy	Leonard Załuska	1540	Kal	
Tubądzin	Leon Wierzyński	1345	Wł	
Wągłczew	Edward Gruszczczyński	2396	Wł	kaplice: we Wągłczewie i na cmentarzu
Wojków	Franciszek Pawelski	5276	Kal	
Wróblew	Antoni Zawadzki	2950	Wł	kaplica na cmentarzu
DEKANAT WIDAWSKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Widawa	Zygmunt Wronowski, dziekan; wik. Stanisław Łuczak	8960	Łdz	dawny kościół parafialny i kaplica na cmentarzu
Brzyków	Stefan Milewski	3680	Łdz	kościół filialny – Rychłowice
Grabno	Franciszek Królikowski	3000	Łdz	
Restarzew	Adam Wolski	4200	Łdz	
Rusiec	Marian Kazubiński	2830	Łdz	
Sędziejowice	Leon Ościk	2000	Łdz	
Strońsko	Stefan Ryłski	5600	Łdz	kaplice: w Rembieszowie i na cmentarzu
Szczerców	Ignacy Kotlicki	4020	Łdz	kaplica na cmentarzu
Wola Wiązowa	Józef Krukowski	2346	Łdz	
Wygielzów	Adam Susicki	4000	Łdz	kościół filialny – Pożdżenice i kaplica na cmentarzu
DEKANAT WIELUŃSKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Wieluń	Wincenty Przygodzki, dziekan; wik. Stanisław Zając	10 327	Cz	rezydent Franciszek Marequia, misjonarz św. Wincentego, uczący religii; kościoły: poaugustiański, popijarski – rezydent Piotr Augustynik uczący religii; poreformacki; pobernardyński; kościoły filialne – Raszyn, Dąbrowa, kaplica na cmentarzu
Biała	Andrzej Muchański	2500	Cz	kaplica w Wiktorowie
Chotów	Wincenty Czarnecki	3100	Cz	kaplica w Turowie
Czarnożyły	Ignacy Rechciński	5500	Cz	kościół filialny – Wydrzyn
Kadłub	Roman Drojewski	2000	Cz	kościół filialny – Popowice
Konopnica	Jan Osmelak	1442	Cz	kaplica na cmentarzu
Krzyworzeka	vacat	1800	Cz	nie podano kto ją obsługiwał
Łyskornia	Stanisław Gurbiel	2500	Cz	
Mierzyce	Franciszek Gorzędowski, wik. adiutor Józef Klarzak	5654	Cz	

Osjaków	Bolesław Michnikowski	1268	Cz	rezydent Stanisław Gołaszewski, nauczyciel religii, kaplica w Czernicach
Raczyn	Wincenty Olejnik	2025	Cz	kościół filialny – Łagiewniki
Ruda	Antoni Zmysłowski	4100	Cz	kaplica na cmentarzu
Rudlice	Emmanuel Hadaś	5500	Cz	
Wierzchlas	Wawrzyniec Głogowski	3300	Cz	kaplica w Kraszkowicach
DEKANAT WIERUSZOWSKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Wieruszów	Walerian Kott	6000	Kal	rezydent Stanisław Łupiński, nauczyciel religii, kaplica na cmentarzu
Cieszęcin	Hipolit Zieliński	5300	Kal	
Czajków	Edmund Tarchalski	4300	Kal	
Kraszewice	Wincenty Gawłowski	4200	Kal	
Lututów	Stanisław Żeromski	7000	Kal	rezydent Julian Konieczny, nauczyciel religii
Naramice	Stefan Dominiak	1530	Cz	
Ochędzyn	Wincenty Kłódkowski	1400	Kal	
Ostrówek	Franciszek Paterok	1437	Kal	
Sokolniki	Barnaba Grzmielewski	2100	Kal	
Walichnowy	Wacław Chrzanowski	2800	Kal	
Węglewice	Edward Pawłowski	3188	Kal	
DEKANAT WŁOCŁAWSKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Włocławek, par. św. Jana	Feliks Mikulski, dziekan; wik. Józef Szymak, Jacek Pomianowski	Nie podano	Wł	
Włocławek, par. św. Stanisława	Józef Straszewski, wik. Michał Szwabiński	Nie podano	Wł	kościół parafialny w budowie, kościół reformatów, kaplice: na Glinkach, gdzie kapelanem był Ludwik Wiśniewski i w szpitalu; rezydenci Piotr Zwierz, nauczyciel religii, Józef Leśnik i Lambert Ślisiński uczący religii w gimnazjum
Duninów	Ignacy Lisiecki	4130	Pł	kaplica na cmentarzu
Kowal	Ignacy Zbirochowicz, wik. Wincenty Dziwok	6878	Wł	kaplice: św. Rocha i na cmentarzu
Wistka	Faustyn Filewski	1500	Wł	

DEKANAT ZAGÓROWSKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Zagórw	Jan Kabata, dziekan; wik. Józef Siutowicz	10 000	Gn	rezydent Karol Szumacher, nauczyciel religii
Ciążeń	Jan Krajewski	3200	Gn	
Kowalewo	Stanisław Skrętny	1350	Gn	
Królików	Andrzej Urbański	5472	Gn	
Ląd	Piotr Wiertelak, wik. Jakub Łęgorz (salezjanie)	1200	Gn	
Lądek	Stefan Gajewski	3350	Gn	
Pyzdry	Wacław Piotrowski, wik. Stanisław Downar, uczący religii	6300	Gn	kościół pofranciszkański
Samarzewo	Wincenty Sikorowski	2000	Gn	
Szymanowice	Maurus Świeczkowski	5000	Gn	
Trąbczyn	Tomasz Jaworski	2000	Gn	
DEKANAT ZŁOCZEWSKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Złoczew	Włodzimierz Kielkiewicz	4500	Kal	kościół pobernardyński, rektor Władysław Żychowski
Brąszewice	Aleksander Walczykowski	2600	Kal	
Brzeźnio	Apoloniusz Lutoborski, dziekan; wik. Jan Szyca	8000	Kal	
Burzenin	Jan Czyżo, wik. Bronisław Placek	6230	Kal	
Godynice	Leon Kempski	2850	Kal	
Kliczków Mały	Alfons Weyss	2570	Kal	
Klonowa	Apolinary Kubowski, wik. Józef Dalak	4000	Kal	kaplica w Klonowej
Stolec	Mikołaj Rełkowski	4795	Kal	kaplice: w Niechmirowie i na cmentarzu
Uników	Stanisław Masłowski	4100	Kal	
DEKANATY PRZYŁĄCZONE DO DIECEZJI WŁOCŁAWSKIEJ W 1925 r.				
DEKANAT KŁODAWSKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Kłodawa	Teofil Chojnowski, wik. Hipolit Pyszyński	5150	Wł	kaplica na cmentarzu
Bierzwienna	Cezary Kantorski	3600	Wł	
Borysławice	Stefan Karczewski	2820	Wł	
Chełmno	Wincenty Sikorowski	2350	Wł	

Dąbie n. Nerem	Józef Kajrukszto	5024	Wł	
Grzegorzew	Feliks Szczęsny Starkiewicz	6145	Wł	
Pieczew	Zdzisław Różański	2161	Wł	
Umień	Antoni Margoński	4480	Wł	
DEKANAT LIPNOWSKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Lipno	Jan Ryglewicz, wik. Aleksander Nieporęcki	8120	Wł	
Bobrowniki	Ignacy Pietrzak	1720	Wł	
Chełmca Wielka	Bolesław Kocięcki	3500	Wł	
Grochowalsk	vacat	572	Wł	
Karnkowo	Albin Żmijewski	3030	Wł	
Kikół	Adolf Kukwa	3540	Wł	
Ostrowite [Lipnowskie]	vacat	600	Wł	
Sumin	Józef Markowski	1339	Wł	
Szpetal Górny	Ignacy Charszewski	2833	Wł	
Wielgie	Roman Mossakowski	2400	Wł	
Wola	vacat	1201	Wł	
Zaduszniki	Kazimierz Straszyński	2518	Wł	
DEKANAT MAZOWIECKI				
Parafia	Kapłani	Wierni	Diec.	Uwagi
Mazowsze	Aleksander Pokrzywnicki	2430	Wł	
Ciechocin	Stanisław Laskowski	3195	Wł	kaplica w Młyńcu
Czernikowo	Antoni Morawski, wik. Stefan Moks	5160	Wł	
Dobrzejewice	Wincenty Wojno	2890	Wł	
Działyń	Józef Turczynowicz	2883	Wł	
Łążyn	Marcin Włostowski	1350	Wł	
Nowogród	Karol Pikuliński	2430	Wł	
Osiek n. Wisłą	Antoni Tymiński	1496	Wł	

Razem 39 dekanatów z diecezji kujawsko-kaliskiej (390 parafii), dekanat kłodawski z diecezji łódzkiej (8 parafii) i dwa dekanaty – lipnowski (12 parafii) i mazowiecki (8 parafii) z diecezji płockiej. Razem 418 parafii mających po 1819 r. łączność z diecezją ze stolicą biskupią we Włocławku.

INDEKS OSÓB*

- Aberliński Łukasz, ks. 413
Adam z Brzykowa 796
Adam z Kazimierza 226
Adam z Koła, ks. 193
Adam z Krosweki 690
Adam ze Strzegocina, ks. 217
Adamczyk Stanisław, ks. 1168
Adamkowicz Jakub, ks. 816
Adamski Anzelm, franciszkanin 1012
Adamski Wojciech, ks. 857, 866, 868, 893, 894, 935
Agdejski Onufry, pijar 547
Akaliński Józef, ks. 121
Akaliński Tomasz, ks. 139
Akuszewski Maciej, ks. 1073
Alberski Walenty, ks. 962, 963
Albin Antoni, ks. 864, 1172
Albin Walenty, ks. 933
Albinowski Andrzej, bp 920
Aleksander II, car 85
Aleksander IV, pap. 1098, 1109
Aleksander Jagiellończyk 781
Aleksandrowicz Józef, ks. 433, 444, 510
Aleksy z Kłobucka, ks. 608
Alfons Niedermann, misjonarz Świętej Rodziny 1168
Ambroży z Brudzewa, ks. 200, 202
Amman Alojzy, ks. 539, 615
Amowicz Gabriel, kan. regularny 715
Andruszkiewicz Jakub, ks. 646
Andrychowiak Maciej, 1072
Andrzej Łaskarz, bp 240, 257
Andrzej z Bnina, bp 277, 380
Andrzej z Boguszyńca, ks. 193
Andrzej z Brudzewka, ks. 170
Andrzej z Buczka 851, 852
Andrzej z Czychry, ks. 927
Andrzej z Dobrzejewic, ks. 1095
Andrzej z Dzierzbina, ks. 244
Andrzej z Kotlina, ks. 279
Andrzej z Łęczycy, ks. 269
Andrzej z Mazowsza, ks. 1078, 1080
Andrzej z Mixtatu, ks. 269
Andrzej z Obornik 155
Andrzej z Opalenicy, bp 842
Andrzej z Pobiedzisk, ks. 417
Andrzej z Pyzdr, ks. 234, 237
Andrzej z Szadku, ks. 111
Andrzej z Trzemeszna, ks. 396
Andrzej z Wierzbicka 1016
Andrzej z Wrzący, ks. 975
Andrzej ze Stawu, ks. 174
Andrzej, prob. par. Dzierzbina 134
Andrzej, prob. par. Goślawice 240
Andrzej, prob. par. Iwanowice 145
Andrzejczak Stanisław, ks. 1069
Andrzejowicz Wojciech, ks. 597
Anna z Sarnowa 811
Anna, księżna sochaczewska 196
Antoni z Chamska, ks. 1060
Antoni Zeno, delegat apostolski 972
Aranowski Adolf, ks. 572, 740
Aranowski Hieronim, ks. 287, 319
Archanioł, benedyktyn 155
Arlet Julian, ks. 232
Arnold z Drobina Kryski 54

---

* Indeks nie obejmuje przypisów i bibliografii.

- Ast Nikodem, ks. 1165
August II, król 58
August III Sas, 897
Augustyn z Poznania, ks. 552
Augustynik Piotr, ks. 1175
Augustynowicz Wojciech, ks. 95
- Babicki Józef, ks. 109
Bagiński Michał, ks. 114
Bagiński Wojciech, ks. 234, 276
Bagruszewski Jan, ks. 259
Bakowski Stefan, ks. 348
Balcerowski Michał, ks. 1173
Balcerzak Feliks, ks. 1173
Balicki Jan, ks. 930
Bałtowski Franciszek, ks. 852
Bamberger Ignacy, ks. 880
Banasiewicz Andrzej, ks. 767, 768, 769
Banaszek Józef, ks. 143
Banaszkiewicz Joachim, ks. 441
Banaszkowicz Walenty Piotr, ks. 917
Baranowicz Dominik, kan. regularny 355
Baranowicz Sylwester, ks. 751, 773
Baranowski Wojciech, abp 117, 126, 290, 306, 333, 878, 880, 934, 1010, 1015, 1027, 1083
Baranowski Wojciech, benedyktyn 155
Baranowski Wojciech, prepozyt kościelny 234
Baranowski Wojciech, prob. par. Buczek 801
Baranowski Wojciech, prob. par. Pęczniew 486
Baranowski Wojciech, prob. par. Piotrków Trybunalski 670
Barański Antoni, ks. 850
Baraszkiewicz Tomasz, ks. 96, 99
Barcikowski Hieronim, kan. regularny 763
Barczewski Antoni, ks. 689
Bardziński Ignacy, bp 55, 509, 510, 968
Bardziński Marcin, ks. 1002
Bardziński Wawrzyniec 486
Bardziński Wojciech, bp 661, 951
- Bareła Stefan, bp 702
Barnaba, pustelnik 398
Bartczak Stanisław, ks. 1088
Bartczak Tomasz, ks. 433, 721
Bartecki Jakub, ks. 904
Bartkowski Kazimierz, ks. 984
Bartłomiej [ze Stawu], ks. 149
Bartłomiej z Korczysk, ks. 686
Bartłomiej z Mogilna, ks. 234
Bartłomiej z Rawy, prob. par. Pieczew 983
Bartłomiej z Rawy, prob. par. Tokary 502
Bartłomiej z Szadku, ks. 457
Bartłomiej z Turku, ks. 146
Bartłomiej ze Żnina, ks. 941
Bartłomiej, prob. par. Krzyworzeka 585
Bartłomiej, prob. par. Lisewo 417
Bartłomiej, prob. par. Łobudzice 710
Bartłomiej, prob. par. Wilamów 533
Bartłomiej, wik. par. Kosmów 157
Bartnej Feliks, cysters 408
Bartochowska Anna [z Walewskich], 641
Bartochowski Kazimierz 615
Bartochowski Stanisław 615
Bartochowski Władysław, kasztelan wielki 614, 615, 640, 641
Bartodziejska 152
Bartold Kazimierz, ks. 843, 844
Bartoszewski Benedykt, opat z Tyńca 155
Bartoszewski Kacper, kan. regularny 180
Bartsch Łukasz, benedyktyn 156
Baryłkiewicz Bonifacy, ks. 433, 458, 833
Basset Anzelm, kan. regularny 918
Baziniusz Andrzej, ks. 131
Bącałski Józef, ks. 586, 1167
Bącałski Wincenty, ks. 380, 401
Bąkowska Rozalia, norbertanka 554
Bąkowski Franciszek Jaxa [z Zarębów] 674
Bąkowski Jan, cześćnik chalicki 882, 940
Bąkowski Stanisław, ks. 892
Bąkowski Walenty, ks. 380, 421
Beber Andrzej 389
Bednarkiewicz, ks. 979
Bekarzewski Antoni, ks. 637

- Bekier Jerzy, ks. 1165
Belina Marcin, ks. 410
Beliński Bartłomiej, ks. 1087
Bełchowicz Tomasz, ks. 700
Benedykt Segeciński, ks. 380
Benedykt z Budziszławia, ks. 429
Bentkowski Antoni, ks. 433
Bentkowski Edward, ks. 1162
Bentkowski, prob. par. Zajączki 750
Berendt Leopold, ks. 1170
Berent Karol, jezuita 672
Beresiewicz Szymon, ks. 632
Bereszyński, bernardyn 928
Bereśniewicz Aleksander Kazimierz, bp
25, 34, 59, 403, 406, 409, 410, 695,
696, 743, 744, 761, 785, 807, 899,
953
Berkowski Kazimierz, ks. 427
Bernacki Antoni, ks. 861, 866
Bernacki Maciej, ks. 767, 878, 904
Bernacki Maciej, ks. 904
Bernad Konrad, franciszkanin 548
Bertold Kazimierz, ks. 541
Berzycki Stanisław, ks. 245
Besler Feliks, ks. 380
Bethier Augustyn, ks. 232, 245
Bęczkowski Franciszek, ks. 539
Bęczkowski Łukasz, ks. 449
Będkowski Antoni, ks. 495
Bękaszewski, ks. 364
Bętkowski Ludwik 159
Białkowski Konstanty, ks. 543
Białkowski Tomasz, ks. 379, 382
Białorucki Paschalis, ks. 348, 668
Biecki Wojciech, ks. 889
Biedrzyński Joachim, paulin 547
Bieganowski 1091
Bieganowski Ambroży, kan. regularny
764
Bieganowski Wojciech, ks. 192
Biel Abel 745
Biel Henryk, ks. 741
Bielawski Aleksander, ks. 1170
Bielecki Fryderyk, kan. regularny 928
Bieleński Jan, ks. 889
Bielicz Aleksander, ks. 936
Bielińska Anna 405
Bieliński Michał, ks. 1161
Bielowski Józef, ks. 1019
Bielski Jacek, ks. 769, 872, 880, 950
Bielski Jan 950
Bielski Kazimierz, kan. regularny 483
Bielski Krzysztof Wierusz 549
Bielski Marcin 929
Bielski Stefan 1064
Bielski Zygmunt 950
Bielski, prob. par. Łążyn 1107, 1116
Bieniandowicz Tomasz, ks. 320
Bieniasiewicz Franciszek, ks. 1166
Bieniasiewicz, ks. 463
Bieniaszkiewicz Grzegorz, ks. 508, 512,
516
Bieniaszkiewicz Jerzy, ks. 496
Bieniecki Ignacy Naęcz, ks. 615, 616
Bieniecki Ignacy, ks. 539
Bieniecki Stanisław 67
Bieniewski Mateusz, ks. 798
Bienkiewicz Mateusz, ks. 153
Bieńkiewicz Roch, ks. 201
Bieńkowski Konstanty, ks. 740
Biernacki Bartłomiej, ks. 95
Biernacki Dominik 1081
Biernacki Jan Stanisław, ks. 942
Biernacki Karol 121
Biernacki Paweł, par. Gomulin 479, 481
Biernacki Paweł, par. Niemysłów 689
Biernacki Wojciech 358
Biernacki, podskarbi sieradzki 324
Biernacki, stolnik piotrkowski 245
Bierzgliński Jerzy, ks. 424
Bierzgliński Mikołaj 424
Bierzgliński Piotr 424
Bierzgliński Rafał 424
Biesiekierski Antoni 72
Biesiekierski Jan
Biestrzykowski Jan, ks. 175
Bigoszewski Jan, ks. 65, 249
Bilski Franciszek, ks. 1102, 1106
Bilski Stanisław, ks. 753, 1163
Binicki Józef, ks. 656

- Biskupski Marcin, podkomorzy łączycki 298, 320
 Biskupski Roch 254
 Bisławski Franciszek, ks. 668, 730
 Biwakowicz Walenty 475
 Biwiński Jakub, ks. 336
 Bledzewski, prob. par. Zborów 129
 Bliziński Wacław, ks. 471, 1167
 Bludziński Antoni, ks. 908
 Błaszczkowski Bartłomiej, ks. 748, 750
 Błaszczyński Jan, ks. 716
 Błaszkwicz Wojciech, ks. 519, 522
 Błaszkwicz, bernardyn 436
 Błaszkowski Jan, ks. 108
 Błażej z Brzeźna, ks. 457
 Błażej z Grodziska, ks. 410
 Błażej z Kaszewa, ks. 196
 Błażej z Russocic, ks. 270
 Błażej z Tuszyna, ks. 134
 Błażej ze Stróżenic, ks. 280
 Błażejowski Jan, ks. 918
 Błażycki Sebastian, ks. 144
 Błeszyńska Petronela [z Radolińskich] 300
 Błeszyńska Teresa [ze Strusiów] 299, 300, 374
 Błeszyński Idzi, ks. 719, 791, 793, 795
 Błeszyński Ignacy 300, 374, 375
 Błeszyński Kazimierz 299
 Błędowski Mikołaj, ks. 812
 Błędowski Szymon 950
 Błoński Albin, ks. 65
 Błoński Jan 917
 Bobotek Paweł, ks. 1167
 Bobowski Antoni, ks. 797
 Bochiński Jan, cysters 426
 Boczkowski Stefan 451
 Boczyński Jakub, ks. 797
 Bodzanta Jan, bp 755
 Bodzanta, abp 983
 Bodzanta, prob. par. Krzymów 252
 Bogacki Ignacy, ks. 98
 Bogdanowicz Walerian, ks. 932
 Bogdański Ludwik 921
 Bogdański Tomasz 477
 Bogucki Piotr, ks. 231, 236
 Bogucki Zygmunt, paulin 620
 Bogumił, bł. 205
 Bogumił, wik. 296
 Bogurski Jan, ks. 1080
 Bogusławski Hieronim, ks. 450
 Bogusławski Ignacy, prob. par. Brzeźnio 299, 300, 321
 Bogusławski Ignacy, prob. par. Mierzyn 668, 713
 Bogusławski Nepomucen 360
 Bogusławski Stanisław, ks. 342
 Bogusza Mieczysławowicz, wojewoda kujawsko-mazowiecki 74, 75, 967, 1051, 1109, 1110
 Bogwidzowski Jan, ks. 865
 Bojakowski Antoni, ks. 780
 Bojanowski Antoni Junosza 271
 Bojański Kazimierz, ks. 605
 Bojański Kazimierz, oficjał wieluński 560
 Bolesław Chrobry 395
 Bolesław Krzywousty 97, 233
 Bolesław Mazowiecki I, książę 1009
 Bolesław Pobożny, książę kaliski 98, 99, 101, 272, 415, 552, 939
 Bolesław Śmiały 722
 Bolesław Wstydlivy 584, 766, 939
 Bolikowski Józef 796
 Bolimowski Sebastian, ks. 947
 Boliński Wawrzyniec 950
 Bona, królowa 532, 534, 673, 859, 864, 865
 Bonakowski Longin, ks. 783
 Borczykowski Tomasz, ks. 225
 Borecki Wojciech, ks. 491, 492
 Borek Adam, ks. 1166
 Borek Aleksander, ks. 601
 Borek Władysław, ks. 1165
 Borkiewicz Rafał, ks. 948, 949
 Borkiewski Piotr, bernardyn 376
 Borkowski Piotr Jan Nowina, ks. 701
 Borowiecki Franciszek 887
 Borowsy 1035
 Borowski Adam, ks. 820
 Borowski Antoni, ks. 100

- Borowski Hieronim, ks. 906
Borowski Jakub, ks. 658
Borowski Michał, ks. 428
Borowski Mikołaj, ks. 287, 310
Borowski Roman, ks. 1169
Borowski Wojciech, ks. 118, 176
Borowy Henryk, ks. 1168
Bors Paulin, ks. 532
Borski, ks. przy kaplicy w Kamieniu 128
Borycki Piotr, ks. 1167
Borysowicz Antoni, ks. 1165
Boryszewski Andrzej Róża, abp 346, 434, 790, 692, 983
Borzemski Mateusz, cysters 406
Borzewicki Piotr 400
Borzęcka Marianna 836
Borzęcki Ignacy, prob. par. Koźminek 96, 161
Borzęcki Ignacy, prob. par. Naramice 608
Borzekiewicz Jakub, ks. 768
Borzysławski Jan 108
Boskowski Jan Kanty, ks. 302
Boszkiewicz Jakub, ks. 769
Bramski Jan, ks. 469, 470, 472
Brasunkiewicz Zygmunt, paulin 945
Bratkowski Andrzej Antoni, ks. 794
Bratkowski Augustyn, ks. 191, 194
Bratkowski Marcin 447
Bratkowski Paweł 447
Bratuzki Feliks, ks. 253
Brąszewicki Adam, ks. 104
Brodnicki Kazimierz 627
Brodzki Franciszek, ks. 379
Brodzki Walenty, ks. 248, 382, 386, 387, 408, 415
Bromirski Ignacy, ks. 783
Bromirski Ludwik, ks. 39
Bromirski Szymon, ks. 1085, 1086, 1095
Bromirski Teofil, ks. 1043
Bromski Ignacy, ks. 740
Bronicki Kazimierz 979
Broniecki Fortunat, ks. 540, 928
Bronisz Helena 264
Bronisz Jan 264, 265
Bronisz Maciej 265
Broniszewski Andrzej, ks. 669, 783
Brożek Jan, ks. 65, 143
Brożynowicz Paweł, ks. 499
Brudnicki Adolf, ks. 1163
Brudzewski Dersław, podczaszy 113
Brudzewski Jan 199
Brudzewski Mikołaj 199
Brudzewski Stanisław 199
Brudziński Kazimierz, ks. 1032, 1049
Brukarski Jakub, ks. 388
Brukowski Jakub, ks. 269
Brunowski Jakub, ks. 250
Brux Jon 1041
Brykowski Maciej, ks. 725, 1167
Brykowski Mateusz, ks. 114
Bryl Andrzej 970
Bryl Jan, ks. 1167
Brylik Julian, ks. 1172
Brzański Marcin Karol, ks. 789, 795
Brzechfiński Jakub, ks. 287, 532
Brzeżański Jakub, ks. 643
Brzeziecki Teodor, paulin 547
Brzezińska Krystyna [z Dominikowskich] 251
Brzeziński Aleksander, ks. 289, 1171
Brzeziński Grzegorz, ks. 204
Brzeziński Jan, ks. 292, 1172
Brzeziński Ludwik, ks. 480
Brzeziński Mikołaj, ks. 147
Brzeziński Wawrzyniec, ks. 740, 783
Brzostowski Ksawery 564
Brzozowski Bolesław, ks. 1165
Brzozowski Klemens, ks. 540, 656
Brzóska Jan, ks. 325
Brzuchalski Franciszek, ks. 878
Brzuliński Eustachy, paulin 581
Brzuszczynski Henryk, dominikanin 1162
Brzykowski Sebastian, ks. 699
Buchalski Franciszek, ks. 438, 1170
Buchowski Adam, ks. 425, 1164
Buczowski Paweł 800
Buczyński Józef, ks. 935
Budkowski Sebastian, ks. 164, 165
Budziński Adam 385
Budziński Piotr 385

- Budziński Wojciech 385
 Budzyński Michał, ks. 380, 582
 Bugaj Jan, ks. 507, 513
 Bugajski Franciszek, ks. 617, 655
 Bujakowski Antoni, ks. 740
 Bujnowski Jakub, ks. 350
 Bukiewicz Prosper, ks. 224
 Bukowski Adam, ks. 902
 Bukowski Felicjan, ks. 789
 Bukowski Tomasz, ks. 65, 510
 Bukwiński Paweł, ks. 310
 Bulczyński Roman, ks. 153, 740
 Buraczewski Adolf 41, 42, 1118
 Buradziński Józef, kan. regularny 734
 Burchaciński Feliks, ks. 740
 Burchaciński Władysław, ks. 96, 896
 Burdziński Ignacy, ks. 569
 Burkiewicz Tomasz, ks. 96
 Burski Kazimierz, ks. 347, 349
 Busiński Jan, bp 126
 Buss Kazimierz, ks. 1174
 Busse Julian, ks. 39
 Buthorski Szymon, kan. regularny 733
 Buziński Maciej, ks. 280
 Bużeński Jan, bp 511
 Byczyński Filip, ks. 687
 Bykowski Baltazar 715
 Bykowski, kapelan w Strzelcach 882
 Byledzki Andrzej, ks. 971
 Bystrzanowski Józef 951
 Bystrzanowski Józef, ks. 900
 Bystrzanowski Józef, łowczy piotrkowski 886
 Bystrzanowski Kajetan 768, 908
 Bystrzanowski Sebastian 886, 951
 Byszewska Franciszka 499
 Byszewski Ignacy 252, 253
 Byszewski Rafał 499
 Byszkiewicz Łukasz, ks. 194
 Bytowski Franciszek 120

 Cabański Andrzej, ks. 191, 198, 458
 Cabański Józef, ks. 539, 572
 Całowański Stanisław, bp 312
 Celasiński Marcelli, kan. regularny 764

 Cesarz Jan, ks. 1167
 Cetowski Jakub, ks. 113
 Cezary Pawołowski, karmelita 608
 Chabarowski Łukasz, ks. 596
 Chaberkowski Stefan, ks. 1168
 Chabielska Magdalena 822
 Chabielski Andrzej 679
 Chabielski Ludwik 679, 681
 Chabielski Maciej 679, 681
 Chabielski Szymon 821
 Chaliński Andrzej, ks. 993
 Chałacki Piotr, ks. 309
 Chałęski Stanisław, ks. 526
 Chamrowski Łukasz, ks. 597, 598, 599
 Chanowicz (Hanowicz) Jan, ks. 210, 211
 Charaszniwicz Marcin, wicedziekan kapituły choczkowej 124
 Charbicy 332
 Charbicki Krzysztof, bp 47, 50
 Charski Walenty 1005
 Charszewski Ignacy, ks. 898, 1058, 1178
 Chartliński Ignacy, ks. 1162
 Charzewski Wojciech, kan. regularny 777
 Charzewski Wojciech, ks. 739
 Chądziński Aleksander, ks. 461
 Chądzyński Franciszek Maksymilian, ks. 819
 Chejmanowicz Jakub 102
 Chełmicki Bernard, cysters 428
 Chełmicki Jerzy 1053
 Chełmicki Maciej, ks. 507
 Chełmicki Stanisław 1023
 Chełmicki Walenty 1005
 Chełmski Stanisław 427
 Cherc Renatus, ks. 670
 Cherub Wojciech, ks. 709, 789
 Cherubin Szydłowski, paulin 945
 Chęciński Konrad, ks. 51, 288, 890
 Chęnci Jan, ks. 123
 Chlebowska Teresa [z Załuskich] 146, 147, 148
 Chlebowski Andrzej, ks. 197, 201
 Chlebowski Mikołaj, ks. 39
 Chlebowski Piotr 627
 Chlebowski Walenty 119

- Chlewicki Jakub 56
Chlewicki Marcin, ks. 716
Chlewski Jan 119
Chlewski Piotr 119
Chlewski Walenty 119
Chmielarski Antoni, kan. regularny 759
Chmieleński Ludwik, ks. 668, 893
Chmielewski Jakub, ks. 382
Chmielewski Michał, ks. 170
Chmielewski Stanisław, ks. 65, 99, 262
Chmielewski, parafianin par. Grochowy 245
Chmieliński Ludwik, ks. 721
Chmielowski Michał, ks. 819
Chobocki Stanisław, ks. 878, 897
Chodakiewicz Konstanty, ks. 820
Chodakowska Katarzyny [z Siemieńskich] 626
Chodakowski Piotr 626
Chodowski Albert 1053
Chodowski Jan 1053
Chodowski Mikołaj 1053
Chodowski Wacław 1053
Chodowski Wojciech 1052, 1070
Chodurski Izydor, franciszkanin 125
Chodyński Stanisław, ks. 27, 59, 116, 174, 237, 380, 407, 418, 425, 434, 491, 524, 624, 683, 744, 757, 780, 804, 811, 876, 882, 890, 904, 919, 935, 1055
Chodyński Zenon, ks. 22
Choiński Celestyn, cysters 408
Chojcecki Mikołaj, cysters 427
Chojnacki Franciszek, bernardyn 524
Chojnowski Teofil, ks. 959, 1177
Chondżeński Piotr, ks. 1102
Chorażka Wojciech, ks. 65
Choroszyński Bolesław, ks. 1166
Chotkowski Tomasz, ks. 739
Christoph Antoni, ks. 1164
Chrołowski Tomasz, ks. 716
Chrostkiewicz Adam, ks. 920, 947
Chrzanowicz Joachim, ks. 194
Chrzanowski Adam, ks. 357
Chrzanowski Feliks, ks. 911
Chrzanowski Hermenegild 425
Chrzanowski Hipolit Roch, ks. 539, 543, 576
Chrzanowski Jan Kanty, ks. 543, 550, 555, 607
Chrzanowski Konstanty, bernardyn 334
Chrzanowski Michał, ks. 824
Chrzanowski Piotr, ks. 791, 919
Chrzanowski Wacław, ks. 1176
Chrzastowski Jan, ks. 257
Chrzszczewski Mikołaj, ks. 359
Chudziński Sebastian, ks. 906
Chwiałkowski Tomasz, ks. 507, 511
Chwiłowicz Aleksander, orionista 1171
Chwiłowicz Aureliusz, ks. 1162
Chwiłowicz Marian, ks. 1166
Chwiłowicz Mieczysław, ks. 1165
Chwiłowicz Piotr, ks. 530
Chybicki Augustyn, ks. 993
Chybicki Rajmund, paulin 582
Chyczewski Bolesław, ks. 220, 433, 1174
Chyczewski Marcin, bp 55, 70, 86
Chylewski Jan, ks. 273, 274
Chylewski Ludwik, ks. 388
Chylewski Mateusz, ks. 160
Chytrzyński Marian, ks. 214, 1164
Ciarnowski Wojciech, ks. 558
Cichoński Ferdynand, ks. 1168
Cichoński Julian, ks. 986
Cichonowicz Walenty, ks. 718
Cichoński Wojciech, ks. 341
Ciechanowski Władysław 1114
Ciechociński Jan, ks. 919
Ciechomscy 1100
Ciechomski Ignacy, ks. 979
Cieciszowski Józef, ks. 508, 969
Ciekakowicz Jakub, ks. 655
Cielasiński Łukasz, ks. 690
Cielecka Franciszka [z Kossowskich] 137
Cielecki Celestyn, ks. 231, 263, 379
Cielecki Ignacy 208
Cielecki Jan 369
Cielecki Józef, kasztelan łądzki 209
Cielmowski Marcin, paulin 947
Ciemski Grzegorz, ks. 158

- Cieniewicz Mikołaj, ks. 921
Cieplószyński Łukasz, ks. 519
Cierpiałowski Antoni 887
Ciesielski Leopold, ks. 1174
Ciesielski Michał, ks. 1163
Ciesielski Władysław, ks. 48, 869
Cieszacki Stanisław, ks. 870
Cieśliński Tomasz, ks. 433, 503
Ciszewski Jakub, ks. 42
Ciświcki Abraham 106
Ciświcki Jan 106
Ciupiński Józef, ks. 591, 646
Cornell Samuel Kazimierz de, ks. 549
Cudakiewicz Konstanty, ks. 423, 789
Cwikliński, ks. 1010
Cwilong Zenon, ks. 671, 1162
Cybulski Dominik, paulin 582
Cyranowski Jan, ks. 1174
Cyrkowski, ks. 213
Cytacki Jan, ks. 610
Cytacki Tomasz Mikołaj, ks. 291, 304, 307
Cyterzyński Jan, ks. 609
Cywiński Józef, podczaszy poznański 420
Czabański Jan, ks. 379, 390
Czagłowski Grzegorz, ks. 494
Czajka Stanisław, ks. 1163
Czaki Saturnin, ks. 1164
Czaplicki Kazimierz 927, 928
Czapliński Konstanty, ks. 300
Czapski Tadeusz, ks. 1172
Czarczewski Mateusz, ks. 921
Czarnecka, właścicielka Zbierska 186
Czarnecki Adam 468
Czarnecki Antoni 114, 116
Czarnecki Wincenty, ks. 1175
Czartkowski Julian 128
Czartoryski Florian Kazimierz, bp 53
Czartoryski Teodor, bp 386, 415
Czarzasty Mikołaj, bernardyn 524
Czechowicz Adam, ks. 1112
Czechowicz Tobiasz, paulin 895
Czechowski Franciszek, ks. 291
Czechowski Marcin, ks. 828
Czechowski Piotr, ks. 526
Czeczek Jan 903
Czekalski Sebastian, ks. 519, 522
Czekanowski Tomasz, ks. 287, 403, 785
Czepiński Józef, ks. 442
Czepowicz Andrzej, ks. 39
Czerchalski Hipolit, ks. 928
Czerniejewicz Józef, ks. 420
Czernikiewicz Tomasz, ks. 825
Czerniński Ignacy, ks. 508
Czerski 1019, 1077
Czerski Adam, kasztelan dobrzyński 1021
Czerski Franciszek 1006
Czerski Walenty 1005
Czerwiński Ignacy, ks. 531
Cześnikiewicz Tomasz, ks. 805
Czok Ignacy, ks. 371
Czok Jan, ks. 623, 675, 1161
Czołczyński Maciej 813
Czosnakiewicz Wojciech, ks. 135, 231
Czowski Józef 77
Czupiński Błażej, ks. 300, 353
Czympliński Mateusz, ks. 110
Czyż Klemens Godziemba, ks. 347, 693
Czyż Tomasz, ks. 505, 908
Czyżewski Franciszek, ks. 282, 283, 436, 437, 468
Czyżewski Krzysztof, ks. 318
Czyżewski Tomasz, ks. 160, 291, 467
Czyżo Jan, ks. 727, 1177
Czyżowski Zygmunt, bp 671
Dachniewski Tomasz, ks. 115
Dakowski Aleksander, ks. 740, 772
Dalak Józef, ks. 1177
Damecki Justus, ks. 807
Dancygier (Żyd) 45
Daniel z Lubomirska 413
Danielewicz Tomasz, ks. 267
Daniszewski Tomasz, ks. 984, 985
Daszkowski Antoni, ks. 450
Dawidowicz Dawid, ks. 816
Dawidowicz Mikołaj, ks. 878
Dąbrowicz Józef, ks. 191
Dąbrowicz Mikołaj, ks. 740, 784
Dąbrowska Anna 903

- Dąbrowski Aleksander, ks. 802
Dąbrowski Baltazar, ks. 863
Dąbrowski Bartłomiej, ks. 857
Dąbrowski Jan Wojciech, kasztelan wieluński 888, 890
Dąbrowski Józef, ks. 508
Dąbrowski Marian, bernardyn 375
Dąbrowski Piotr, ks. 919
Dąbrowski Stanisław, prob. par. Dąbrowa Zielona 888
Dąbrowski Stanisław, prob. par. Niewiesz 482
Dąbrowski Walenty, ks. 857, 866, 935
Dąbrowski Wincenty, ks. 825
Dąbski Karol 366
Dąbski Emilian Lucjan Godziemba, hrabia, ks. 70, 138
Dąbski Karol 447
Dąbski Kazimierz 365
Dąbski Łukasz, ks. 53
Dąbski Piotr 47
Dąbski Stanisław 72
Debich Paweł, franciszkanin 548
Dembczyk Sylwan, ks. 1164
Dembowski Antoni Sebastian, bp 1030, 1086, 1102
Dembowski Bronisław, bp 293, 1063
Dembowski Jan, bp 42, 333, 714, 1067
Dembowski Paweł, bp 823, 824
Denhoff Jerzy Albrecht, bp 673, 870, 871, 917
Denhoff Kacper, wojewoda sieradzki 870, 917
Denhoffowa Lukrecja [z Radziwiłłów] 814
Deriakubowicz Józef, ks. 131
Derkoński Stanisław, ks. 576
Derśław z Wierzbicka 1022
Dębiński Mikołaj, ks. 469, 470
Dębowski Augustyn, ks. 723
Dębski Paweł, bp 945
Dęgoński Brunon, ks. 739
Długosiewicz Mikołaj, ks. 912
Długosz Jan, ks. 29, 207, 350, 415, 572, 712, 741, 744, 750, 752, 754, 760, 766, 773, 774, 775, 783, 784, 827, 876, 877
Długosz Jan, senior 877
Długosz Mikołaj, ks. 912
Długosz Wojciech, ks. 699
Dłuska Benigna 477
Dłuski Mamert 477
Dłużniewski Andrzej 821
Dmochowski Aleksander, ks. 340, 1174
Dmochowski Franciszek Ksawery, ks. 194
Dmochowski Gabriel, bernardyn 527
Dobczyński Stanisław, ks. 696
Dobek z Żar 731
Dobiecki Jan, ks. 858
Dobiecki Mikołaj 912
Dobielański Jerzy, cysters 406
Dobies Stanisław, ks. 1014
Dobiński Krzysztof, bp 213, 413, 414, 508
Dobkom, prob. par. Kamieńsk 698
Dobkowa Angela [z Karskich] 704
Dobrocki Franciszek, ks. 209
Dobrocki Piotr, ks. 191
Dobrosotowski Wojciech 389, 390
Dobrowolski Andrzej, ks. 979
Dobrowolski Bogumił, ks. 508, 509, 510
Dobrowolski Łukasz, ks. 540, 593
Dobrski Ignacy 491
Dobrzecki Antoni, ks. 473
Dobrzelowski Wacław (Józef), ks. 676
Dobrzycki Bogumił 256
Dobrzycki Franciszek Leszczyc 255, 269
Dobrzycki Grzegorz, ks. 298
Dobrzycki Ignacy 255, 269
Dobrzycki Ludwik, paulin 654
Dobrzycki Michał, pijar 547
Dobrzyński Grzegorz, ks. 320
Dobrzyński Rafał, ks. 551
Dola Ryszard, salezjanin 1168
Dolaciński Bonawentura, franciszkanin 704
Doleżyński Józef, kan. regularny 416
Domagała Jozafat, ks. 1059
Domakowski Sebastian 239
Domaniewski Stanisław, bp 704

- Domaniewski Tomasz 829, 846
Domańska Elżbieta [z Wolskich] 607
Domański Bogumił 449, 450
Domański Grzegorz, ks. 1163
Domański Ignacy, ks. 483, 815
Domański Nikodem 450
Domański Szymon, ks. 980
Domański Wojciech, ks. 915
Domarad, bp 1098
Dominiak Stefan, ks. 1176
Dominik, prob. par. Koniecpol 915
Dominikowski Krzysztof, ks. 906
Domiński Franciszek, ks. 677
Dornowski Ernest Chryzostom, wojewo-
da łęczycki 963
Dornowski Michał 963
Doruchowski Aleksander, ks. 437
Downar Stanisław, ks. 1177
Dóbrski Sabinus, ks. 1007
Drażowski Bernard, ks. 433, 444
Drażowski Bernard, ks. 505
Drażykiewicz Kazimierz, franciszkan 871
Drejer Zygmunt, ks. 1170
Drewno Waclaw, ks. 1053
Drobiński Józef, ks. 129
Drogomien Bartłomiej 203
Drogoński Walenty, ks. 356, 357, 479,
508
Drohojowski Jan, bp 78
Drojowski Roman, ks. 1175
Drozdowski Bartłomiej, kan. regularny
757
Drozdowski Franciszek, prob. par. Choj-
ne i Wróblew 287, 314, 363, 872
Drozdowski Franciszek, prob. par. Po-
stękalice 667
Drozdowski Maciej, dziekan koniński
387
Drozdowski Maciej, prob. par. Mako-
wiska 924
Drozdowski Mateusz, ks. 231
Drozdowski Tomasz, ks. 794
Drozdzyński Dionizy, ks. 928
Drożyński Marcei, ks. 192
Dryjewicz Grzegorz, ks. 870
Drzewicki Maciej, abp 82, 55, 530, 531,
795, 845, 973
Drzewiecki Maksymilian, ks. 191, 207,
521
Drzewiecki Michał, ks. 858, 908
Drzewiecki Wojciech, ks. 706
Drzewoszewski Mateusz, ks. 729
Drzymała Stanisław, ks. 1167
Dualski, majster murarski 1113
Dubielowicz Jan, ks. 930
Duchnicki Andrzej, archidiakon 89
Duchnicki Szymon, ks. 386
Duczatkowicz Mateusz Maciej, ks. 842
Dudek Ludwik, ks. 1164
Dudzik Jan, ks. 1166
Dudziński Michał, ks. 1056, 1072
Dulicki Wawrzyniec, ks. 879
Dultz Jan, ks. 191
Dumzalski Baltazar Józef, ks. 833
Dunikowski Ksawery 1081
Dunin Maria Jakub, ks. 608
Dunin Piotr, kasztelan koniński 399
Dunin Stefan, archidiakon 1056
Duninowski Ike 48
Duraczyński Franciszek, ks. 508
Durajewski Jakub, ks. 1086
Durecki Ludwik, ks. 235
Durski Adam, ks. 508, 509, 510, 531
Dusiński Jan, ks. 1035
Duszyński Stanisław, ks. 448
Dworaczyński Franciszek Borgiasz, ks.
462
Dworaczyński Piotr, ks. 595, 596
Dworakowski Emilian, ks. 232
Dworzański Izidor, ks. 365, 368, 446
Dybowicz Urban, ks. 382, 383
Dyczewski Godfryd, kan. regularny 734
Dyczkowski Piotr, ks. 317
Dyja Edward, ks. 1163
Dymalski Romuald, paulin 654
Dymowski Tomasz, ks. 39
Dziaduski Jakub, bp 305, 308
Działyński Aleksander, bp 1102
Działyński Jakub 1102
Działyński Kasper, bp 1100, 1101, 1104

- Działyński Maciej 1101, 1104
Działyński Michał, wojewoda inowrocławski 1101
Działyński Paweł 1101
Dziarski Marcin, ks. 853
Dziaszkowski Antoni, ks. 539, 555, 716
Dziath Piotr 941
Działaszyński Stefan, ks. 640
Dziechciarski Leon, ks. 776
Dzieskanowicz Serafin, franciszkanin 548
Dziekoński Augustyn, ks. 129
Dzieniakowski Michał, ks. 772
Dzienialewski Michał, ks. 931
Dzienikowski, ks. 600
Dziennicki Stanisław, ks. 1167
Dzierżbiński Mikołaj, kanonik łęczycki 134
Dzierzgowski Mikołaj, abp 192, 580, 587, 588, 974
Dzierzgożyński Andrzej, ks. 918
Dzierzkowski Marcin, ks. 951
Dzierżanowski Kazimierz, ks. 710
Dzierżek 733
Dziewanowski Dominik Jan Henryk 1100
Dziewczyński Augustyn, kan. regularny 179
Dzięcielski Bartłomiej 417
Dzięcielski Łukasz Jan 418
Dzięcielski Stanisław, ks. 118
Dzięcielski Władysław 417
Dzięczkowski Jan, ks. 344, 540, 651
Dzikowski Jan, ks. 1174
Dzikowski Mateusz, ks. 667
Dziuda Józef, ks. 1169
Dziurkiewicz Franciszek, archidiakon łwowski 541, 930, 931, 932, 937
Dziurzyński Gracjan, dominikanin 317
Dziwok Wincenty, ks. 1176
Dzwonkowski Tomasz, ks. 922

Ebertowski Antoni, bernardyn 300
Elecki Maciej, ks. 504
Eljasz Wincenty, ks. 1163
Elznerowicz Jan, ks. 1172
Elżbieta [Łokietkówna], królowa 698

Erazm Ciołek, bp 1083
Esman Edward, ks. 1161
Essa Augustyn, ks. 39

Fabricius Maciej 992
Fabrycjusz Jakub, ks. 608, 610
Falczyński Antoni, ks. 382, 740, 773
Falenta, bp 415
Fałęcki Benedykt, benedyktyń 155
Fałęcki Jacek, benedyktyń 155
Fałęcki Jakub, ks. 181
Fałęcki Stanisław, bp 888
Falkiewicz Piotr, ks. 96, 132
Fałkowski Józef, ks. 555
Fechner Franciszek, ks. 669, 670
Feliks z Lipna, bakałarz 991
Feliks z Lipna, ks. 1095
Feliks z Rawy, ks. 205
Feliks z Wilczyna, ks. 424
Fenixwert Andrzej, paulin 654
Fibich Teodor, franciszkanin 288, 765
Fijałkowski Adam, ks. 1171
Fijałkowski Antoni Melchior, ks. 981
Fijałkowski Jan, wik. par. Brześć Kujawski 1162
Fijałkowski Jan, wik. par. Srocko 1174
Fijałkowski Karol 173
Filecki Hilary, benedyktyń 515
Filewski Faustyn, ks. 694, 1176
Filip Lucjan, ks. 933
Filipowicz Stanisław, ks. 316
Filipowicz Tomasz, ks. 680, 801
Firlej Henryk, abp 612, 627
Fischer Michał, ks. 701
Fiszczyński Bartłomiej, ks. 696
Fiszcer Jan, franciszkanin 548
Flackowski Tomasz, ks. 877
Florian z Lutomińska, ks. 439
Florian, bp 1052
Floryszewski Wojciech, ks. 630, 631
Fołyński Paweł, ks. 937, 938
Fontaminus Stanisław, ks. 270
Franc Jakub Mikołaj le, ks. 680
Franciszek Koryciński, ks. 683
Franciszek z Lipna, ks. 1001

- Franciszek z Sieradza, paulin 329
Franciszek z Sumina (Schenk) 1046, 1047, 1048
Franciszek z Zadusznik 1072
Franciszek ze Strońska, ks. 138
Frasunkiewicz Wawrzyniec, ks. 171
Frasunkiewicz Zygmunt, paulin 582
Frąckiewicz Grzegorz, ks. 877
Frąckiewicz Stanisław, ks. 1171
Frąckowicz Kazimierz, ks. 332
Frycewski, ks. 791
Fryderyk Jagiellończyk, kard. 936
Frydrychowicz Zygmunt, ks. 867
Fryksiński Mikołaj, ks. 706
Fryksiński Walenty, ks. 649, 652, 948
Fryziński Walenty, ks. 879
Fuciński Sebastian, ks. 326
Fulko-Pełka, abp 972
Fulman Marian, ks. 601
Furkałowa Józefa [z Rychłowskich] 887
- Gabliński Jan, ks. 413
Gabriel z Dąbia, ks. 195
Gabriel z Krotoszyna, ks. 381
Gabriel, kan. regularny 1047
Gabrielski Paschalis, franciszkanin 548
Gadkowski Nepomucen 239
Gadomski Wojciech, ks. 1038
Gajewska Izabela 247
Gajewski Jan, ks. 609
Gajewski Józef, ks. 65, 287
Gajewski Leopold, ks. 433, 481
Gajewski Michał, ks. 331
Gajewski Stanisław, ks. 333
Gajewski Stefan, ks. 1177
Gajewski Wincenty, ks. 857, 863, 864, 866
Gajkiewicz Kazimierz, ks. 554
Gajkowski Augustyn, ks. 184, 433, 468
Gajski Maciej, ks. 918
Gajzler Waclaw, ks. 1165
Gala Michał, ks. 1174
Galewski Jan, ks. 898
Gall Anonim 496
Gałąski Maciej, ks. 105
- Gałczyńska [z Pstrokońskich] 135
Gałczyński Cyprian 245
Gałczyński Ignacy 245
Gałczyński Jakub, ks. 245, 256
Gałczyński Jan, ks. 457
Gałczyński Jan, oficjał kaliski 186, 197
Gałczyński Kacper 134
Gałczyński Onufry, ks. 465
Gałczyński Piotr 245
Gałczyński Tomasz 135, 458, 465
Gałecki Feliks, ks. 1172
Gałecki Ignacy 467, 468
Gałecki Józef 453
Gamrat Piotr, abp 529, 803, 883
Garbacki Kazimierz, ks. 187
Garczyński Franciszek, ks. 513
Garczyński Stefan 158
Garycki Andrzej, ks. 858, 905
Gasparowicz Paweł, ks. 850
Gatkowski Józef, ks. 325
Gattius Maciej, ks. 172
Gawęczyk Jan, ks. 716, 845
Gawęcki Franciszek, ks. 511
Gawlikowski Klemens, ks. 1163
Gawłowicz Aleksy, ks. 642
Gawłowski Mikołaj, ks. 800
Gawłowski Wincenty, ks. 1176
Gawroński Kazimierz, ks. 1172
Gąsiorowicz Andrzej, ks. 330
Gąsiorowski Andrzej 71
Gąsiorowski Leon 77
Gąsiorowski Stanisław, ks. 985
Gąsowski Jan, ks. 1174
Gdawski Tomasz, ks. 980
Gembarth Aleksander Mikołaj, oficjał gnieźnieński 222, 541, 702, 718
Gembarth Józef, oficjał gnieźnieński 140, 173, 453
Gembicki Wawrzyniec, abp 56, 80, 435, 558, 692, 695, 708, 718, 851, 852
Gemel Stanisław, ks. 1114, 1115
Gerarda z Brudzewa, ks. 524
Gerczyński Ernest, paulin 654
Gerlach Alojzy, ks. 288, 360
Gerward, bp 40, 1052, 1098

- Gętkiewicz Franciszek, ks. 541, 591, 592, 630, 631
Gibalski Jan, ks. 602, 637, 936
Gibałowski Bartłomiej, ks. 303
Gibasiewicz Antoni, ks. 748
Gibasiewicz, ks. 545, 546
Gibatowicz Marcin, ks. 303
Gidelski Marcin 903
Giebartowski Władysław, ks. 1163
Giegurzyński Adam, ks. 740, 778
Gielec Emilian, ks. 1168
Gierczycki Jan, ks. 769, 816
Gierzyński Jan, ks. 740
Gilewski A., kan. regularny 777
Ginter Teodor, ks. 145
Gizowski Edmund, ks. 1166
Giżycka Anna [z Trzcina] 136
Giżycki Chryzostom 594, 595
Glass Wincenty, ks. 1164
Glidzyński Stanisław, ks. 287, 633, 634
Glinicki Augustyn, dominikanin 886
Gliński Jan 43
Gliński Józef, ks. 342, 796, 797
Gliński Stanisław, ks. 367, 445
Gliszczyński Jakub, ks. 158, 179
Gładyszewski L., kan. regularny 764
Głębocka Magdalena [z Krzyckich] 214
Głębocka Zofia 214
Głębocki Aleksander, archidiakon gnieźnieński 214, 670
Głębocki Andrzej 606
Głębocki Józef 607
Głogowski Maksymilian, ks. 789
Głogowski Wawrzyniec, ks. 743, 1176
Głoski Andrzej, ks. 995
Głuskowski Kazimierz, ks. 201
Głuskowski Marian, ks. 269, 271, 319, 508
Głowacki Jakub, ks. 379, 389
Głowacki Józef, ks. 116
Głowacki Kazimierz, ks. 1169
Głowacki Wincenty, ks. 366, 789, 848
Głowaczewski Jakub, ks. 368, 369
Głowienkowski (Głowiński) Kacper, ks. 641
Głowinkowski Aleksander, ks. 579
Głowniewski Stanisław, ks. 859
Głowczyński Samuel, ks. 1106
Głuchowski Maciej 507
Głuchowski Teodor Wojciech, ks. 789, 804
Głuchowski Wojciech, ks. 748
Głuskowski Kazimierz, ks. 276
Głuszkowski Jan 152
Gnatkowski Antoni, ks. 708
Gniady Jan 447
Gniazdowski Jan, bp 224, 695
Gniazdowski Wojciech, ks. 1166
Gniewomir, prob. par. Janiszew 208
Gniewosz Mikołaj, bp 77
Goc Edward, ks. 1166
Goczałkowski Cezary, ks. 1161
Goczyński Grzegorz, ks. 900
Godaczewski Karol, ks. 541
Godlewski Julian, ks. 1172
Godlewski Kazimierz, ks. 840
Godziątkowski Wojciech, ks. 835
Godziemba Michał, bp 56
Godziembowie 240
Godziszewski Antoni, ks. 1163
Gogolewski Piotr, ks. 911
Gogoliński Antoni, ks. 637
Gogoliński Feliks, ks. 720
Gogoliński Marcin, ks. 851
Golambek Jan, ks. 589
Goleński Jerzy 920
Goleński Marcin, ks. 669
Goleński Stanisław 920
Goliński Franciszek, ks. 909
Goliński Hieronim 238
Goliński Marcin, ks. 934
Goliński Stanisław 238
Goliński Zdzisław, bp 881
Gołańczewski Zbylut, bp 1082
Gołaszewski Stanisław, ks. 1176
Goławski Łukasz 257
Gołembowski Bonawentura, bernardyn 524
Gołembowski Jan 356, 357
Gołębiewski Mateusz, ks. 1007

- Gołębiowski Gwido, ks. 158, 231
Gołębiowski Józef, ks. 1046
Gołębiowski Stanisław 953
Gołębiowski Tadeusz, kan. regularny 780
Gołębiowski Wojciech, ks. 264, 938
Gołembowski Józef Poraj 355
Gołkowski Jan, paulin 857, 946
Gomoliński Stanisław Jakub, oficjał wieluński 609
Gomolski Jan, ks. 234
Gomulińska Barbara [z Wężyków] 851
Gomuliński Wojciech 851, 852, 853
Gondecki Tomasz, ks. 825, 826
Gończ Stanisław, ks. 288
Gorczycki Celestyn, ks. 850
Gorczyzewski Jan, ks. 643, 644
Gorczycki Cyryl, kan. regularny 354
Gorczyński Andrzej, ks. 860
Gorczyński Michał, ks. 508, 509, 510
Gorszyński Józef 702
Gortius [Górski] Wojciech, ks. 178
Gorzeński Antoni 967
Gorzewski Antoni 248
Gorzewski Hieronim, ks. 248
Gorzędowski Franciszek, ks. 96, 751, 773, 1175
Gosławski Łukasz 240
Gostkowicz Mateusz, ks. 683
Gostyński Aleksander, ks. 1170
Gostyński Franciszek 186
Gostyński Marcin, ks. 842
Goszyński Adam, ks. 442
Gośliński Jan, cysters 426
Goworowski Jan, ks. 543
Goworowski Wojciech, ks. 502
Gozdek Adolf, ks. 1166
Gozdziejowski Antoni, ks. 465
Goździecki Piotr, ks. 416, 618
Goździewski Mikołaj, ks. 462
Goździkiewicz Walenty, ks. 235
Goździejewski Antoni, ks. 458, 508
Górczyński Michał, ks. 496
Górecki Franciszek 609
Górecki Franciszek, ks. 950
Górecki Józef, ks. 540
Górecki Karol 610
Górecki Konstanty, ks. 668, 719, 725
Górecki Maciej, archidiakon 335, 731
Górecki Marcin 1102
Górecki Stanisław, ks. 669
Górecki Tomasz 549
Górecki Walenty, ks. 390
Górecki Wojciech, ks. 380, 394, 395
Górecki Zygmunt 225
Górka Łukasz, kasztelan poznański 675
Górniak Jan, ks. 634
Górnicki Andrzej, ks. 791
Górnicki, prob. par. Kociszew 704
Górny Jan, ks. 1166
Górny Urban, ks. 586
Górski Adam, bp 443, 556, 612, 619, 627, 776
Górski Ignacy, ks. 191, 194
Górski Jan, ks. 448
Górski Józef, prob. par. Godynice 321
Górski Józef, prob. par. Osjaków 611
Górski Karol, ks. 964
Górski Kazimierz, ks. 1089
Górski Michał Wawrzyniec, ks. 317
Górski Modest, benedyktyn 515, 516
Górski Stanisław Kostka, brat, kan. regularny 764
Górski Stanisław Kostka, prob. par. Kraśzewice 584
Górzyński Józef, ks. 433, 447
Górzyński Władysław, ks. 43
Grabański Bartłomiej, ks. 706
Grabarczyk Jan, ks. 1168
Grabarek Bronisław, ks. 1169
Grabiński Andrzej, ks. 605
Grabiński Ignacy, paulin 547
Grabiński Jan, ks. 242
Grabiński Stanisław, ks. 385
Grabowski Jan 1095, 1106
Grabowski Mateusz, ks. 1162
Grabowski Władysław, ks. 96
Grabska Helena [z Walewskich] 72
Grabska Katarzyna 451, 455, 456
Grabski 85
Grabski Jan 451

- Grabski Łukasz 72
Grabski Marcin 72
Grabski Marcin, ks. 206
Grabski Stanisław 451
Grabski Wojciech, ks. 915
Graczykowski Andrzej, ks. 1014
Graczykowski Mieczysław, ks. 1165
Gralewski Adrian, ks. 923, 924
Gralewski Jan Chryzostom, ks. 479
Grandyszewski Antoni, ks. 1112, 1113
Gratowski Bernard, ks. 25
Grąbczewski Józef, lazarysta 251, 380
Grądzki Bartłomiej 463
Groblewicz Marcin, ks. 304
Groblewski Maciej, ks. 446
Groblewski Marcin, ks. 361
Groblewski Mikołaj, ks. 324
Groblewski Wojciech, ks. 361, 362
Grobliński Antoni, ks. 251
Grochalski Andrzej, ks. 131, 132
Grochowalski Jan Bernard, ks. 857
Grochowalski Łukasz, podskarbi dobrzyński 1010, 1011
Grochowalski Sebastian 1010
Grochowalski Szymon 1010, 1012, 1013
Grochowalski Wojciech 1011
Grochowski Antoni, ks. 150
Grodecki Adrian, bp 214
Grodzicka Brunona 836
Grodzicki Andrzej 183
Grodzicki Franciszek 908
Grodzicki Kajetan 323
Grodzicki Samuel 253, 394, 404
Grodzicki Tadeusz 360
Grodzicki Tomasz, ks. 726
Grodziecki Andrzej 186
Grodziecki Władysław 252
Grodziecki Władysław 270
Grodziecki Władysław 282
Grodzki Iwo, cysters 408
Gromadzki Piotr, ks. 883
Grot Jan, bp 82
Grotkowski Sebastian, archidiakon włocławski 1054, 1085
Grotowski Michał, franciszkanin 570
Grubicki Józef Wawrzyniec, ks. 309
Grubiecki Jan, ks. 324
Grudziński Melchior, kasztelan sieradzki 482
Grudziński Andrzej, wojewoda rawski 813
Gruszczyński Bartłomiej 145
Gruszczyński Edward, ks. 1175
Gruszczyński Jan, abp 46, 54, 102, 145, 148, 279, 322, 524, 717, 724, 745
Gruszczyński Jan, kasztelan wieluński 322
Gruszczyński Jan, płociennik 455
Gruszecka Cezaryna 935
Gruszecki Paweł 935
Gruszecki Stanisław, ks. 558
Gruszewicz Andrzej, ks. 835
Gruszewski Józef, ks. 1161
Gruszyński Stanisław, ks. 418
Gryglewicz Franciszek, ks. 1163
Gryglewicz Jan, ks. 1104
Gryglewski Franciszek Justyn, ks. 540, 639
Grygowski Stanisław, ks. 95
Gryzik Piotr 741
Grzebieniowski Kazimierz, ks. 930
Grzegorzczak Grzegorz 307
Grzegorzczak Mateusz, ks. 302
Grzegorkiewicz Urban, ks. 849
Grzegorz (Jerzy) z Niedzielska (Manicki), ks. 556
Grzegorz IX, pap. 972
Grzegorz Kołodziński, ks. 1032
Grzegorz XII, pap. 407
Grzegorz z Czerlenina, ks. 164
Grzegorz z Nowego Miasta, ks. 244
Grzegorz z Turku, ks. 178
Grzegorz z Uniejowa, ks. 525
Grzegorz z Widawy, ks. 661
Grzegorz ze Słońska, ks. 490
Grzegorz ze Stawiszyna, ks. 939
Grzegorz, prob. par. Ruda 629
Grzeliński Adam, ks. 521, 753
Grzelka Feliks, ks. 1041
Grzembkiewicz Antoni 1043

- Grzesiński Adam, ks. 433
 Grzeszkiewicz Walenty Michał 418
 Grzmielewski Barnaba, ks. 1176
 Grzonkowski Mateusz, ks. 244, 463, 540
 Grzybowski Alojzy, ks. 596
 Grzybowski Marcin, ks. 1102, 1103, 1107
 Grzybowski Stanisław, ks. 237
 Grzybowski Walenty, ks. 143, 231, 236
 Grzywak Stanisław, ks. 1164
 Gućzel Mikołaj, kan. regularny 756
 Gulczyński Kacper, ks. 214
 Gułowski Rafał, ks. 521
 Gumiński Władysław, ks. 631
 Gumkowski Marcin, ks. 592, 593
 Guranowski Paweł, ks. 1168
 Guranowski Zygmunt, ks. 492, 1173
 Gurbiel Stanisław, ks. 1175
 Gurowska Anna [z Radomickich] 1103
 Gurowski Aleksander 267
 Gurowski Melchior 266
 Gurowski Rafał, hrabia 210, 211, 282, 283
 Gurowski Władysław, kolator par. Działyń 1103
 Gurowski Władysław, sekretarz królewski 388, 401
 Gusowski Justyn, bernardyn 375
 Gutakowski Wojciech, ks. 803
 Gutkowski Antoni, ks. 1058, 1117
 Gutkowski Ludwik, ks. 711
 Gutman Piotr, ks. 584
 Gutowski Cyryl, ks. 1161
 Gutowski Józef, ks. 539, 662
 Guzowski I., ks. 979
 Guzowski Stanisław, ks. 746
 Gwiazdowicz Mikołaj, ks. 362
 Gwoździewski Antoni, ks. 176
- Habicki Wawrzyniec, ks. 518
 Hadaś Emmanuel, ks. 1176
 Hadolecki Adam, ks. 1062
 Hajek Wincenty, cysters 729
 Halama Alojzy, ks. 1161
 Hanowicz Jan 282
 Harwas Czesław, ks. 96, 127
- Hącia Jan, ks. 1019
 Hądzeński Piotr, ks. 1092
 Hebda Wojciech 226
 Hejnacki Wincenty, ks. 348
 Hektor z Łącka 1069
 Helbich Wojciech, ks. 81
 Helmicht Jan, ks. 320, 321
 Henkiel, graf 703
 Henryk Brodaty, książę 98, 130
 Herm Jan, ks. 791
 Hermanus, cysters 407
 Hersztowski Tomasz, ks. 1003, 1087
 Heruszewski Wojciech, ks. 630
 Heszkwicz Franciszek, wiceprepozyt kapituły choczkiej 124
 Hewelke Jan, ks. 1171
 Hińcza Jan [z Rogowa], starosta krzepicki 192, 196, 569, 573, 746, 755
 Hipolit, prob. par. Borków 111
 Hlawsa Leon, ks. 1161
 Hoffer Justyn, pijar 547
 Hoffman Aleksy, ks. 84, 1171
 Hofman Franciszek, ks. 141, 1165
 Hofman Marian, ks. 748
 Hojnowski Wincenty, ks. 366
 Hoppe Saturnin, ks. 231
 Hordyewicz Władysław, ks. 606
 Horecki Maciej, pijar 547
 Horn Wawrzyniec, franciszkanin 548
 Hornach Józef, ks. 668, 693
 Hornowski Edward, ks. 1165
 Howel [Teodor de], ks. 575, 587
 Hubrycy Franciszek, ks. 541, 563, 662
 Hulewicz Piotr, ks. 404
 Humiński Jan, ks. 1099, 1110
- Idzi, kapelan w par. Licheń 256
 Ignacy, prob. par. Szpetal 1054
 Ilimiński Marcin, ks. 131, 132
 Ilmiński Michał, ks. 299
 Ilmiński Stanisław, ks. 167
 Ilski Józef, ks. 362, 460
 Iłkowski Piotr, ks. 858
 Iłowiecki Konstanty, cysters 426, 427
 Inczewski Marcin, ks. 705, 706

- Innocenty XII, pap. 836
Iskrzycki Bonawentura, ks. 298
Iwankowski Joachim, franciszkanin 245
Iwanowski 152
Iwańska Jadwiga 254
Iwański Jan, prob. par. Drużbin 318
Iwański Jan, prob. par. Kruszyna 918
Iwański Józef 254
Iwański Sebastian, ks. 254, 256
Iwański Szymon, ks. 485
Iwicki Wojciech, ks. 609
Izdebski Paweł, ks. 495
- Jabłkowska Kunegunda 319, 489
Jabłkowski Izydor 319, 489, 490
Jabłkowski Jan 319, 489
Jabłkowski Zygmunt, ks. 40, 348, 791
Jabłoński Antoni, ks. 300, 304, 651, 1173
Jabłoński Franciszek, ks. 1162
Jabłoński Józef, ks. 446
Jabłoński Leonard, ks. 258, 281
Jabłoński Piotr, ks. 500
Jachurski Marcin, ks. 803
Jackowski Jan 920
Jackowski Kazimierz 920
Jackowski Stanisław, ks. 460
Jackowski Stanisław, ks. 460, 474, 1169
Jackowski Tomasz, ks. 767
Jadecki Józef, ks. 106
Jagiełło Jan, ks. 1046
Jakub [Kiernożek], ks. 585
Jakub Świnka, abp 498
Jakub z Bożewa, ks. 1085
Jakub z Burzenina 117
Jakub z Bydgoszczy, cysters 426
Jakub z Gawłowic, ks. 493
Jakub z Kalisza, ks. 250
Jakub z Kleczewa, ks. 400
Jakub z Korzaczowa, ks. 159
Jakub z Kosmowa 157
Jakub z Koźmina 392
Jakub z Lądu 426
Jakub z Łasku, ks. 141
Jakub z Osjakowa, ks. 163
Jakub z Ostroroga 159
Jakub z Ościśłowa, ks. 264
Jakub z Rzek, ks. 949
Jakub z Sienna, abp 221, 513, 944, 945
Jakub z Szadku, prob. par. Chełmce 117
Jakub z Szadku, prob. par. Korczew 330
Jakub z Turku, prob. par. Biazków 197
Jakub z Turku, wik. par. Iwanowice 146
Jakub z Wierzchów, ks. 266
Jakub z Wolborza, ks. 478
Jakub ze Rzgowa, ks. 181
Jakub ze Słubic 1084
Jakub ze Smarzewa 1061
Jakub ze Stawiszyna, ks. 234
Jakub, bp 49
Jakub, prob. par. Dąbroszyno 255
Jakub, prob. par. Dąbrowa [Wielka] 315
Jakub, prob. par. Stawiszyn 177
Jakub, wik. par. Błaszki 108
Jakubowiak Edmund, ks. 1167
Jakubowski Jan, ks. 668, 715
Jakubowski Michał, ks. 39
Jakubowski Mikołaj, ks. 379
Jakubowski Paweł, ks. 197
Jakutio Brandys 949
Jałowski Ferdynand 408
Jan Aniopontanus, ks. 392
Jan de Moszna, ks. 765
Jan Handa z Gawłowa (Bogdański), ks. 842
Jan III [Doliwa], bp 380
Jan Jurand z Brudzewa, wojewoda łęczycki 174
Jan Olbracht 971
Jan Paweł II, papież 30
Jan z Biegunowa, ks. 122
Jan z Buka, kantor 226
Jan z Burzenina Burzyński, ks. 382
Jan z Chełmicy 813
Jan z Czarnożył, ks. 141
Jan z Dembowej Góry, ks. 261
Jan z Głuchowa, ks. 920
Jan z Grzegorzewa, ks. 973
Jan z Gzowa, ks. 813
Jan z Kleczewa 400
Jan z Koła, ks. 250

- Jan z Korytnicy, ks. 903
Jan z Kowała, ks. 1001
Jan z Krakowa, ks. 216
Jan z Krośniewic 400
Jan z Krzymowa, ks. 394
Jan z Lichenia, wojewoda brzeski 240
Jan z Lipna, ks. 1027, 1028
Jan z Liskowa 129
Jan z Łasku 789
Jan z Łęgu, ks. 1000
Jan z Mierzyna, ks. 712
Jan z Miłaczewa, ks. 276
Jan z Mogilnicy, ks. 529
Jan z Opola, ks. 621
Jan z Pabianic, ks. 366
Jan z Pajęczna, ks. 637
Jan z Pilicy, ks. 888
Jan z Piotrkowa, ks. 849
Jan z Radomska, altarzysta par. Radomsko 859
Jan z Radomska, prob. par. Dmenin 891
Jan z Radomska, prob. par. Dzietrzkowice 574
Jan z Radomska, prob. par. Gać Kaliska 121
Jan z Russocic, ks. 266
Jan z Rychwała, kan. regularny 756
Jan z Rzeszowa, bp 741
Jan z Szadku, ks. 157
Jan z Uniejowa, ks. 529
Jan z Widawy, ks. 839
Jan z Wielunia, ks. 590
Jan z Wrzącej, ks. 279
Jan ze Rzgowa, ks. 157
Jan ze Sławska 384
Jan ze Sługocina, ks. 259
Jan ze Stradomia, ks. 49
Jan ze Szczytna, ks. 820
Jan ze Szpetala, ks. 1054
Jan, benedyktyn, prob. par. Kościelna Wieś 154
Jan, dziedzic Goliny 238
Jan, kantor par. Gruszczyce 322
Jan, nauczyciel par. Lgota Wielka 920
Jan, prob. par. Brudzew [Kolski] 199
Jan, prob. par. Gorzkowice 690
Jan, prob. par. Gruszczyce 322
Jan, prob. par. Kuchary [Kościelne] 253
Jan, prob. par. Mierzyce 599
Jan, prob. par. Pamięcin 164
Jan, prob. par. Szymanowice 419
Jan, pustelnik 396
Jan, wik. par. Lipno 991
Jan, wik. par. Staw 174
Jana z Niewiesza, 461, 482
Jandeki Stanisław, ks. 456
Janic Konstanty, ks. 1167
Janicki Andrzej, ks. 768
Janicki Piotr, ks. 870, 871
Janicki Szymon, ks. 160
Janikowski Michał, kan. regularny 355
Janikowski Michał, ks. 797, 829
Janisław, abp 174, 345, 434, 690, 717, 818
Janiszewski Benedykt, tercjarz 133
Janiszewski Marcin, ks. 883
Janiszewski Wojciech, ks. 111
Jankiewicz Stanisław, ks. 231, 325
Jankowski Franciszek Józef, ks. 907, 857, 866, 910, 911, 914
Jankowski Ignacy, ks. 65, 701
Jankowski Karol, ks. 382
Jankowski Konstanty, archidiakon kuzelowski 926
Jankowski Marian, ks. 478, 1170
Jankowski Patrycy, ks. 703
Jankowski Patryk, kan. regularny 757
Jankowski Piotr 485
Jankowski Piotr, prob. par. Borzykowa 857, 875
Jankowski Piotr, prob. par. Grocholice 667
Jankowski Piotr, prob. par. Milejów 715, 1169
Jankowski Piotr, prob. par. Wierzchy 356
Jankowski Sebastian 43
Jankowski Teofil, ks. 939, 1162
Jankowski Wacław, ks. 1173
Jankowski Władysław, prob. par. Grodziec 1173

- Jankowski Władysław, prob. par. Wąso-
sze 192, 258
Jankowski Włodzimierz, ks. 81
Janocki Andrzej, ks. 522
Janosz Marcin, ks. 879
Janowicki Stanisław 906
Janowicz, franciszkanin 1056
Janowski Mieczysław, ks. 1168
Janowski Tomasz 136
Janowski Wiktor, ks. 1167
Janowski, par. Działyń 1100
Janusiewicz Marcei, ks. 668, 726
Janusius 1025
Janusz, abp 415
Januszewski Józef, ks. 135
Januskiewicz Ignacy, ks. 760
Jany Ignacy, ks. 96, 321
Jarand [Pomian] Brudzewski 199
Jaranowski Józef, ks. 39, 239
Jaranowski Rafał, ks. 609
Jarczykowski Antoni, ks. 549
Jarczyński Wawrzyniec, ks. 986
Jarczka Mateusz, ks. 178
Jarnewski Szczepan 328
Jarnicki Michał, ks. 287, 292
Jarnuszkiewicz Honory, ks. 985
Jarnuszkiewicz Ignacy, ks. 740, 753
Jarochoowski Rafał 252
Jarociński Stanisław 325
Jarociński Wojciech 325
Jarosiński Leon, ks. 1165
Jaroszewski Feliks, ks. 511, 1172
Jaroszewski Mikołaj, paulin 651
Jarzeński Roman, ks. 433
Jarzębiński Dominik, ks. 1162
Jarzębiński Jacek, bernardyn 468
Jarzyński Feliks, ks. 674, 943
Jasieński, wicestarosta bobrownicki 1070
Jasiński Franciszek, ks. 1173
Jasiński Józef, ks. 288, 366
Jasiński Włodzimierz, ks. 1169
Jasiński Wojciech, ks. 732
Jaskon, prepozyt kolegiaty kaliskiej 113
Jaskólska Ludwika 404
Jaskólski Jan 394, 404
Jaskólski Ludwik 394
Jaskubiński Jakub, paulin 619
Jaskulski Bronisław, ks. 1169
Jastrzębiec Wojciech, abp 226, 293, 966
Jastrzębski Stefan, ks. 1163
Jatowtt Alojzy, ks. 1164
Jaworski Józef, ks. 201, 247
Jaworski Tomasz, ks. 1177
Jaxa Stanisław, ks. 639
Jechurski Marcin, ks. 824
Jeliński Franciszek, ks. 1161
Jełowicki Konstanty, cysters 408
Jemielski Stanisław 113
Jerzy z Poznania, ks. 698
Jerzyński Maciej, paulin 547
Jerzyński Stanisław, ks. 627, 628
Jesionowski Jan, ks. 208
Jeska Paweł, ks. 213, 539
Jeziński Anastazy 145
Jeziński Józef, ks. 65, 804
Jeziński Lucjan 1041
Jeziński Marcin, ks. 658, 660
Jeżewieński Szymon 381
Jeżewski Izidor, ks. 539, 758
Jeżewski Jan, ks. 1084
Jeżowski Stanisław, ks. 807
Jeżycki Władysław 711
Jędrecki Jacek, ks. 360, 477, 740
Jędrychowicz Jakub, ks. 824
Jędrychowski Aleksander, ks. 495
Jędrychowski Józef, ks. 1162
Jędrzejewicz Wojciech, ks. 267
Jędrzejewski Dominik, ks. 1173
Jędrzejewski Jan, ks. 703
Jędrzycki Cyryl, ks. 1162
Jodel Jan, ks. 96, 124
Jordan Marcin, dominikanin 265
Józef Jabłoński, kleryk 878
Józef Karpiński, ks. 287
Józef, prob. par. Giewartów 392
Józefowicz Bazyli, ks. 236
Józefowicz Jacek, bernardyn 375
Jóźwiak Andrzej, ks. 963
Judyta [Przemysłidka] 822, 824
Judziński Szymon, ks. 824

- Jung Kazimierz, ks. 1172
 Jurgiłaś Konstanty, ks. 1167
 Jurkiewicz Marcelli, franciszkanin 700
 Jurkowski Adam, ks. 893
 Juszczynski Maciej Karol, ks. 317
 Jutkiewicz Marcin, ks. 291
 Jüttner Franciszek, ks. 334
- Kabata Jan, ks. 1177
 Kacper z Szadku, ks. 238
 Kacper, brat, kan. regularny 764
 Kaczergis Jan, ks. 668, 707
 Kaczewski Jakub, ks. 1078
 Kaczkowski Antoni, ks. 334
 Kaczkowski Kajetan, ks. 870, 871
 Kaczkowski Stanisław 314
 Kaczkowski, kanonik kolegiaty chociaż-
 skiej 115, 123
 Kaczorkiewicz Piotr, ks. 740
 Kaczorowski Marcelli, ks. 985
 Kaczyński Wojciech, ks. 179
 Kadzidłowski Jan 399
 Kaffarski Tomasz, ks. 693
 Kafftowski Antoni, ks. 850
 Kajewicz Wojciech, ks. 878
 Kajkowski Stanisław, ks. 892
 Kajrukszto Józef, ks. 960, 1178
 Kakowski Aleksander, abp 982
 Kalicki Walenty, ks. 966
 Kalinowski Andrzej, ks. 900, 901
 Kalinowski Antoni, ks. 1166
 Kalinowski Franciszek, ks. 1164
 Kalinowski Grzegorz, ks. 187
 Kalinowski Jan 501
 Kalinowski Kornel, ks. 192
 Kaliński Jan 223
 Kaliński Józef, ks. 96
 Kalkstejn Michał 263
 Kalkstejn Michał, ks. 235
 Kałowska Konstancja [z Dąbrowskich]
 144
 Kałowski Józef 144
 Kamecki Marcelli, ks. 287
 Kamiński Franciszek, franciszkanin 1012
 Kamiński Marcin, ks. 1010
- Kamiński Michał, ks. 922
 Kamiński Rajmund, jun. ks. 593, 618
 Kamiński Rajmund, sen. ks. 96, 328
 Kamiński Tomasz, ks. 667
 Kamiński Antoni, kaznodzieja par. Sza-
 dek 348
 Kamiński Antoni, prob. par. Golina 239
 Kamiński Jakub, ks. 65
 Kamiński Leon, ks. 808, 850
 Kamiński Ludwik, ks. 1112
 Kamiński Michał, ks. 895
 Kamiński Rajmund, ks. 935
 Kamiński Tomasz, ks. 368
 Kamiński Wojciech, kan. regularny 667,
 714, 715, 721
 Kamocki Antoni 913
 Kamocki Feliks 914
 Kamocki Marcin, ks. 913
 Kamocki Walenty, ks. 667, 869
 Kamocki Zbigniew 913
 Kaniewski Alojzy, ks. 288, 340
 Kaniewski Marcin, ks. 540
 Kaniewski, prob. par. Ciechocin 1085
 Kanigowski Franciszek, bp 52, 58
 Kantorski Cezary, ks. 960, 1177
 Kantorski Mikołaj, ks. 151
 Kapałczyński Franciszek, ks. 371, 773, 789
 Kapciejewski, ks. 347
 Kapuściński Adam, ks. 1166
 Karasiewicz Tomasz, ks. 844, 883
 Karaśkiewicz Józef, ks. 687
 Karczewski Apolinary, ks. 1164
 Karczewski Marcjjan, franciszkanin 548
 Karczewski Stefan, ks. 960, 1177
 Karczykowski Tomasz, ks. 392
 Karkosiński Franciszek, ks. 95, 98
 Karkowski Walenty, ks. 380, 423, 845
 Karkuszkiewicz Wojciech, ks. 895
 Karlicki Szymon, ks. 798
 Karnkowska [z Niszczyczych] 1016
 Karnkowski Andrzej 1015
 Karnkowski Antoni 214
 Karnkowski Daczbóg 104
 Karnkowski Franciszek 1018
 Karnkowski Ignacy 1019, 1081

- Karnkowski Jan 1015, 1016
Karnkowski Jan, bp 51
Karnkowski Jan, kasztelan raciąski 1016
Karnkowski Józef 617
Karnkowski Józef, ks. 68
Karnkowski Michał, ks. 1071
Karnkowski Piotr, kasztelan wyszogrodzki 1017
Karnkowski Stanisław 1015
Karnkowski Stanisław, abp 57, 59, 72, 85, 89, 102, 104, 125, 150, 153, 181, 197, 205, 326, 404, 469, 473, 633, 824, 1000, 1005, 1015, 1053
Karoń Franciszek, ks. 1068
Karpiński Kornel, pijar 547
Karski 1043
Karszewski Mikołaj, ks. 405
Karsznicka Krystyna 937
Karsznicka Teresa [z Rozwadowskich] 919, 934
Karsznicki Andrzej, ks. 767, 870, 871
Karśnicki Idzi 596
Karśnicki Idzi 647
Karśnicki Jan Gwalbert [Fundament] 560, 562, 579, 580, 595, 596, 646
Karśnicki Konstanty Fundament 638
Karśnicki Paweł, ks. 638
Karśnicki Piotr Fundament 632, 633
Karśnicki Stanisław Franciszek, ks. 609, 610
Karśnicki Zygmunt Fundament 609, 632
Karwaciński Mikołaj, ks. 835
Karwacki Jan, ks. 789
Karwacki Maciej, ks. 105
Karwasiński Maciej, ks. 134, 153
Karwasiński Mikołaj, ks. 96, 110
Karwosiecki Gabriel, łowczy raciąski 1043, 1044, 1080
Karwowski Jan, ks. 806
Karwowski Kazimierz 501
Kasiński Jan, ks. 983
Kasiński Stanisław, ks. 1167
Kasperkiewicz Jan, ks. 671
Kasprowski Piotr, ks. 617
Kasprzykowski Ignacy, ks. 397
Kastleski Bartłomiej, ks. 993
Kaszewski Teodor, ks. 379, 387
Kaszubowski Kwiryniusz, ks. 540, 623
Kaszycza Leon, ks. 1161
Kaszyński Piotr, bernardyn 196
Kaszyński Sebastian, ks. 215, 418, 509, 510, 858
Kausa Jerzy, ks. 470
Kawczyński Błażej, ks. 278
Kawczyński Melchior 953
Kawczyński Melchior, prob. par. Chwałborzyce 449
Kawczyński Melchior, prob. par. Spycimierz 498
Kawczyński, ks. 500
Kawęczyński (Kawczyński) Walenty, ks. 503
Kawiecki Jan 849
Kawierowski Józef, franciszkanin 864
Kazankiewicz Bronisław, ks. 864
Kazimierz I Konradowic, książę kujawski 44, 45, 82, 88, 288, 294, 887, 1082, 1089
Kazimierz I Odnowiciel 395
Kazimierz II Sprawiedliwy, książę sandomierski 439, 729
Kazimierz Jagiellończyk 45, 48, 66, 145, 692, 724, 755
Kazimierz Wielki 53, 57, 61, 159, 174, 177, 192, 233, 238, 277, 289, 292, 293, 518, 540, 725, 752, 755, 774, 778, 839, 876, 1098
Kazubiński Marian, ks. 1175
Kącki Ambroży, ks. 806
Kącki Felicjan Kanty, ks. 952
Kąkolewski Feliks, ks. 203, 1174
Kąsinowski Władysław, ks. 263
Kegel Maksymilian, ks. 380, 408
Keller Antoni, ks. 202, 454
Kempf Józef, ks. 691
Kempski Józef, prob. par. Czarnożyły 565, 668
Kempski Józef, prob. par. Widawa 843
Kempski Leon, ks. 1177
Kędzierski Andrzej 530

- Kędzierski Apolinary, franciszkanin 287, 429, 835
 Kędzierski Józef, ks. 153
 Kędzierski Michał, ks. 500
 Kędzierski Mikołaj, ks. 800
 Kępiński Józef, kan. regularny 764
 Kępiński Wincenty, ks. 815
 Kiciński Tomasz, ks. 499, 508
 Kiciński, właściciel Dąbrowy [Wielkiej] 317
 Kiechel Bonifacy, cysters 427
 Kieler Stanisław, ks. 1169
 Kiełbasa Bronisław, ks. 1172
 Kiełbasiński Władysław, ks. 1163
 Kiełczowski Antoni Grzegorz, ks. 961
 Kiełczowski Leonard, ks. 937
 Kiełczowski Mikołaj, ks. 180
 Kiełczowski Roch 227
 Kiełczowski Stanisław, paulin 581
 Kiełczowski Stefan, ks. 223
 Kiełkiewicz Mieczysław, ks. 1168
 Kiełkiewicz Włodzimierz, ks. 1177
 Kiernożek Jakub, ks. 627
 Kierzkowski Romuald, ks. 1040
 Kierzkowski Tomasz, ks. 442
 Kietlicz Henryk, abp 872
 Kietliński Michał, ks. 800
 Kijański Kazimierz, ks. 402, 425
 Kijewski Tadeusz, ks. 985
 Kiliański Jan, ks. 530
 Kiliański Tomasz, ks. 824
 Kilichowski Tomasz, ks. 303, 312
 Kirchoff Józef, ks. 96, 167, 848
 Kisielewicz Mateusz, ks. 600, 601, 862
 Kisielewicz Wojciech, ks. 889
 Kisielewski Tomasz, ks. 1030, 1064, 1102
 Kisielewski Wojciech, ks. 731
 Kisielski Teofil, ks. 965, 966, 981, 982
 Kiszkurno Antoni, ks. 1068
 Klarzak Józef, ks. 1175
 Klass Franciszek Ksawery, ks. 232, 331
 Klawiter Antoni, ks. 380
 Kleczewski Andrzej, ks. 508
 Kleczewski Stanisław 422
 Kleczyński Andrzej, ks. 453, 489
 Klekocki Stanisław, ks. 394
 Klemens XIII, pap. 107
 Klemens XIV, pap. 525
 Klemens z Markowa, ks. 513
 Klement Marcin, ks. 211
 Kleszczowski Piotr, ks. 740
 Kleyst Maciej, ks. 209, 210
 Klichowski Walenty, ks. 852, 853
 Klichowski Walerian, ks. 801, 802
 Klimacki Franciszek, ks. 560, 740
 Klimacki Józef, ks. 96, 140
 Klimaszewski Antoni, ks. 1008
 Klimkiewicz Franciszek, ks. 1117
 Klinowski Jan, ks. 702
 Kliński Józef 491
 Klocki Dominik, ks. 1117
 Klonowski Błażej, ks. 302
 Klonowski Franciszek, ks. 373, 374
 Klonowski Wawrzyniec, ks. 483
 Kłozowski Wojciech, ks. 602
 Klubiński Walenty, ks. 576, 622
 Klukowski Jan, ks. 690
 Kłobuchowscy 1035
 Kłobukowski Andrzej, ks. 142
 Kłobukowski Jan, ks. 1080
 Kłodawski Paweł, paulin 485
 Kłodzianowski Eugeniusz, ks. 628
 Kłokocki 1043
 Kłosiński Wojciech, ks. 800
 Kłosowski Filip Nereusz, ks. 307
 Kłossowski Filip, ks. 165
 Kłossowski Jakub, ks. 519
 Kłossowski Mikołaj, ks. 601
 Kłódkowski Wincenty, ks. 1176
 Kmiecik Roman, ks. 1173
 Kmieć Wojciech, ks. 555, 1162
 Kmita Jan 669
 Kmita Jan, starosta sieradzki 671
 Knapiński Adam, ks. 528
 Knapiński Paweł, ks. 949
 Knorr Jan, ks. 70, 751
 Kobielińscy 183
 Kobieliński Jan, ks. 747
 Kobielska (Szwidzińska) Marianna [z Bąkowskich] 892

- Kobielski Antoni, bp 729
Kobielski Feliks, ks. 621, 1166
Kobielski Franciszek Antoni, bp 763, 892
Kobielski Jan, ks. 849
Kobielski Mikołaj 891
Kobielski, prob. par. Borzykowa 875
Kobierski Feliks, ks. 753
Kobierski Jan, ks. 1173
Kobierzycka Elżbiety [z Szałowskich] 687
Kobierzycki Edmund, paulin 547
Kobierzycki Jan właściciel Drużbic 687
Kobierzycki Jan, ks. 170
Kobierzycki Jan, właściciel Rychnowa 172
Kobierzycki Piotr 686
Kobierzycki Świętosław 518
Kobierzycki Walenty 687
Kobusiewicz Andrzej, ks. 96, 807
Kobusiewicz Leopold, ks. 623, 789, 810
Kobuszewski Ludwik, ks. 474, 498
Kobyliński Jakub, podkomorzy wieluński 569
Kobyliński Józef, ks. 281
Kobyliński Kacper, ks. 820
Kobyliński Mikołaj, bernardyn 375
Kobyliński Piotr, ks. 110, 288, 328
Kobyłkiewicz Adam, ks. 745
Kochanowicz Bronisław, ks. 1165
Kochanowicz Jakub, ks. 926
Kochanowicz Wincenty, ks. 288, 334, 902
Kochanowski Dominik, ks. 540
Kochanowski Władysław, ks. 1173
Kochański Marcin, ks. 858, 863, 922
Kochański Mikołaj, ks. 1000
Kochowicz Wojciech, ks. 65, 68, 69
Kocieńkowski Bartłomiej, ks. 265
Kocierski Wawrzyniec, ks. 794
Kocięcki Bolesław, ks. 989, 1045, 1178
Kociński Gabriel 796
Kociołkowski Bartłomiej, ks. 327
Kociołkowski Jan 108
Kociołkowski Michał, ks. 794
Kociszewski Franciszek 1079
Koczanowski Józef 901
Kokczyński Aleksander, ks. 1172
Kokoszyński Wojciech, ks. 142
Kokowski Wacław, ks. 621, 1162
Kolasa Andrzej 1002
Kolbe Ignacy, ks. 288, 371
Kolczyński Pius, ks. 169, 668, 711
Kolenda Jan, prob. par. Koło 192
Kolenda Jan, prob. par. Straszewo 65
Koliński Wawrzyniec, ks. 828
Koliwerski Piotr, bernardyn 704
Kolonowski Jan, ks. 183
Koławski Henryk, ks. 1169
Kołodowski Jan, ks. 791, 829
Kołodziejcki Franciszek, ks. 789
Kołodziejcki Paweł, ks. 816
Kołodziejcki Stefan, ks. 1093, 1173
Kołodziejcki Walenty, ks. 540, 647
Kołodziński Grzegorz, ks. 1038
Kołyniewicz Jan, ks. 874
Komecki Marcelli, dominikanin 308
Komirowski Mikołaj, kan. regularny 733
Komorecki Stanisław, ks. 625, 626
Komornicki Maksymilian, ks. 874
Komorowski Adam Ignacy, abp 213, 250, 443, 977
Komorowski Józef, ks. 795
Konderski Jacek, ks. 789
Konderski Jakub, ks. 754
Konecki Andrzej, ks. 226
Konecki Jan, ks. 129
Konewko Antoni, ks. 308, 742
Konewski Antoni, ks. 287
Konicki Wojciech, ks. 191
Koniczewski Kazimierz, ks. 371
Konieczpolska Anna 894
Konieczpolska Dorota 944
Konieczpolski Aleksander 894
Konieczpolski Jakub, ks. 754, 944
Konieczpolski Jan 831, 832
Konieczpolski Remigiusz, bp 701
Konieczpolski Stanisław, kasztelan krakowski 888, 915
Konieczny Julian, ks. 1176
Konieczny Wojciech, ks. 890

- Konopnicki Hieronim 580
Konopnicki Józef 503
Konrad I Mazowiecki 67, 277, 294, 887, 999, 1082, 1098
Konrad von Jungingen 999, 1025
Konrad, bernardyn 316
Konwerski Ignacy, ks. 433, 466
Kopacki Jan, ks. 591
Kopciowski Jan, ks. 348
Kopczyński Edward, ks. 1171
Kopczyński Kazimierz, ks. 1003
Kopczyński Wojciech, ks. 875
Kopijewski Antoni, franciszkanin 237
Kopijewski Antoni, ks. 220, 227, 979, 980
Koprowski Piotr, ks. 486
Koralewski Jakub, ks. 669
Korcikowski Brunon, benedyktyń 155
Korczewski Mikołaj 329
Korczewski Piotr 329
Korczewski Stefan 329
Kordecki Franciszek, ks. 869
Kordecki Klemens Augustyn, paulin 145
Kordowski Jan Korab, ks. 829
Kornatowski, ks. 857
Kornecki Adam, ks. 652
Koroski Andrzej 420
Korpus Mateusz 1095
Korucki Michał, ks. 557
Korycińska Elżbieta [z Konięcpolskich] 683
Koryciński Jan 683
Korycki Józef, ks. 246
Korycki Kacper, ks. 292, 946
Korycki Karol, ks. 380, 416, 765
Korytkowski Jan, ks. 26, 27, 104, 108, 148, 149, 174, 214, 215, 270, 407, 451, 485, 505, 572, 648, 655, 681, 688, 810, 847, 851, 905, 911, 941
Korytkowski Józef, bp 196, 261
Korzeniewski Szymon, ks. 625
Korzyński Antoni, ks. 765
Kosecka Ludwika 549
Kosecki 602
Kosicki Józef Watt 491
Kosielski Antoni, ks. 460, 1170
Kosiński Florian, prob. par. Licheń 232
Kosiński Florian, prob. par. Piotrków Trybunalski 670
Kosiński Jan, ks. 982
Kosiński Wojciech, kan. regularny 734
Kosiorski Piotr, ks. 822
Kosko Feliks, ks. 1112, 1113
Koskowski Paschalis, franciszkanin 411, 785
Kosmalski Wiktor, ks. 39, 225
Kosmalski Wincenty, ks. 65
Kosmowski Michał Kościeszka, bp 679, 681, 765, 907
Kossakowska Katarzyna [z Potockich] 811
Kossobucki 1013
Kossowska Katarzyna [z Potockich] 814
Kossowska Zofia 486
Kossowski Franciszek 487
Kossowski Henryk, bp 216, 1073
Kossowski Józef 486, 487
Kossowski Roman, ks. 1164
Kossowski Tomasz 486
Kosta Józef, ks. 858
Kostecki Cyprian, ks. 106, 288
Kostka Stanisław, ks. 463
Kostrzewski Antoni, ks. 193
Kostrzyński Walenty, ks. 445, 508
Koszucki Sebastian, ks. 508
Koszutski Roch, ks. 435, 436, 467
Kościakiewicz Maksymilian, ks. 1166
Kościerski Andrzej, ks. 508, 533
Koźmirowski Piotr, ks. 858
Kot Wincenty, abp 162, 205, 246, 473, 762
Kotlicki Ignacy, ks. 1175
Kotliński Grzegorz, ks. 109
Kotłowski Wawrzyniec, ks. 740
Kotnowski Bolesław, ks. 1162
Kotowski Jan, ks. 113
Kott Walerian, ks. 1176
Kottficz Józef, ks. 105
Kotwicz Janisław 174
Kowakiewicz Jan, ks. 1007
Kowalczyk Wincenty, ks. 574

- Kowalczyński Jan, ks. 942
Kowalewska Zofia [z Bykowskich] 695
Kowalewski Albin, chorąży liwski 1116
Kowalewski Jakub, ks. 671
Kowalewski Jan, franciszkanin 548
Kowalewski Jan, ks. 667, 689
Kowalewski Józef, ks. 857, 941, 952
Kowalewski Leonard, ks. 1168
Kowalewski Mikołaj, właściciel Bełchatowa 695
Kowalewski Mikołaj, właściciel Łążyna 1107, 1115, 1116
Kowalski Franciszek, franciszkanin 548
Kowalski Henryk, ks. 560
Kowalski Ignacy, brat, kan. regularny 764
Kowalski Izydor, ks. 1174
Kowalski Józef, ks. 791
Kowalski Maciej 381
Kowalski Maciej Wierusz, właściciel Żyt-niowa 661
Kowalski Marcin Wierusz, fundator klasz-toru reformatów w Kaliszu 103
Kowalski Michał, ks. 271
Kowalski Piotr 621
Kowalski Sebastian, ks. 508
Kowalski Stanisław, ks. 1172
Kowalski Teofil, ks. 1050
Kowalski Walenty Grezba, paulin 754
Kowalski Wawrzyniec, ks. 1162
Kowalski Wojciech, ks. 191
Kowalszewicz Archanioł, franciszkanin 548
Kownacki Kazimierz, ks. 132
Kozakowicz Kazimierz, ks. 860, 904
Kozakowski Józef, ks. 714, 1164
Kozakowski M., ks. 48
Kozal Michał, bp 996, 1035
Kozanecki Adam, ks. 1169
Kozankiewicz Bronisław, ks. 1172
Kozielski Szymon, ks. 857, 915
Kozieradzki Franciszek, ks. 96, 158
Kozierowski Ignacy Augustyn, bp 541, 635, 690, 723, 733, 734, 749, 759, 763, 764, 768, 863, 866, 878, 879, 910, 921, 922, 926, 927, 938
Kozłowicz Andrzej, ks. 967
Kozłowski Antoni, ks. 202, 433, 454
Kozłowski Bartłomiej, ks. 191
Kozłowski Jan, altaryzta par. Bolesła-wiec 554
Kozłowski Jan, ks. 597, 598, 599
Kozłowski Józef Kazimierz, ks. 484
Kozłowski Józef, ks. 789, 822
Kozłowski Kazimierz, ks. 371
Kozłowski Mikołaj, ks. 444, 450, 501, 1166
Kozłowski Stanisław 555
Kozłowski Stanisław, ks. 539
Kozłowski Tomasz, bernardyn 375
Kozłowski Walenty, ks. 858, 872
Kozubczyński Jan, ks. 861, 862
Kozubski Marcin, ks. 117
Kozubski Melchior, ks. 301
Kozbiał Michał, ks. 1168
Kozbiałowicz Jacek, kan. regularny 764
Kozbiałowicz Sebastian, paulin 547
Kozbiałowicz Stanisław, kan. regularny 764
Kozmian Józef Szczepan, bp 24, 33, 58
Kozmińska Ludwika, opatka 575, 597
Kozmiński Franciszek, ks. 287, 304
Kozmiński Jan Kanty, ks. 287, 375
Kozmiński Maciej 308
Kozmiński Stanisław 692
Kozmiński, ks. 459
Kozbiałowicz Sebastian, paulin 619
Kozuchowski Aleksander, podczaszy ka-liski 394
Kozuchowski Aleksander, właściciel Mo-krska 604
Kozuchowski Antoni 110, 477
Kozuchowski Antoni Dzik 187
Kozuchowski Bogusław, kolator par. Zbiersk 187
Kozuchowski Bogusław, właściciel Mo-krska 604
Kozuchowski Franciszek 140
Kozuchowski Karol 604
Kozuchowski Michał 604
Kozuchowski Stanisław 604, 605

- Krajewski Adam, ks. 1164
Krajewski Jan, dziekan łączycki 982
Krajewski Jan, prob. par. Ciężen 1177
Krajewski Jan, prob. par. Siniarzewo 65
Krajewski Kajetan, ks. 360
Krajewski Marcin, ks. 742
Krajewski Piotr, ks. 489
Krajewski Stanisław 1078
Kralewski Ludwik, ks. 95
Krantz Ignacy, ks. 224
Krantz Nikodem, ks. 1170
Krasicki Ignacy, abp 620
Kraśński Jan, ks. 429
Krasucki Ignacy 662
Kraszewski Antoni, ks. 540, 626
Kraszewski Franciszek, ks. 39
Kraszewski Kazimierz, ks. 165
Kraszkowski Franciszek Józef, bp 125, 129, 200, 208, 244, 245, 336, 373, 374, 473, 504, 553, 563, 565, 646, 649, 684, 695, 718, 720, 721
Kraśnicki Teofil, ks. 234
Kraus Serafin, norbertanin 554
Krauze Edmund, ks. 1097
Krauze Edward, ks. 1165
Krauze Kornel, ks. 191
Krawiecki Jan, ks. 1173
Krąkolewski Wiktor, ks. 869
Krąkowska Marianna [z Zapolskich] 323
Krąkowski Łukasz, ks. 485
Krąkowski Mateusz, ks. 922
Krąkowski Tomasz, ks. 811, 812
Krąkowski Wiktor, ks. 232
Krąkowski Wincenty, ks. 265
Krchniak Włodzimierz, ks. 1115
Krejzer Franciszek, ks. 937
Kremat Benedykt de, ks. 222
Kretkowski Andrzej 391
Kretkowski Ludwik 46
Kretkowski Mikołaj 396, 400
Krewiewski Jan, archidiakon łączycki 717
Kręcicki Bolesław, ks. 1173
Krępski Stanisław, ks. 824
Krobanowski Ludwik, ks. 771
Krokorowski Łukasz, dominikanin 953
Kropociński Grzegorz, ks. 512
Krotomski Marcin ks. 280
Krowicki Adam 1010
Krowicki Jolanda 144
Krowicki Stanisław, ks. 144
Królak Stanisław, ks. 265, 1167
Królikiewicz Stanisław, ks. 131
Królikowski Franciszek, ks. 1175
Królikowski Konstanty, ks. 232, 247
Krucki Michał, ks. 539
Kruczkowski Aleksy, ks. 1167
Kruczkowski Karol, ks. 520, 521
Kruczyński Stanisław, ks. 433
Krukowski Józef, ks. 1175
Krupop Wojciech, ks. 1050
Kruszewski Andrzej, ks. 811
Kruszewski Jan 214
Kruszewski Zygmunt, ks. 1096
Krygier Franciszek, ks. 606
Krynicki Józef, ks. 539, 575, 656
Krynicki Władysław, bp 334, 438, 611, 781
Kryśka Feliks 55
Kryśka Zofia 55
Krystyn z Czarnkowa, ks. 389
Kryszczon Augustyn, ks. 728, 858, 914
Kryszewski Sebastian, ks. 269
Kryszkowski Jan, ks. 541
Krysztoforski Maksymilian, ks. 192
Krzekotowski Łukasz, ks. 563
Krzepczowski Wojciech Otta 705, 706
Krzysiński Aleksander, ks. 1173
Krzewiński Karol, ks. 848
Krzewski, zarządca par. Skępe 1016
Krzycka Franciszka [z Potockich] 819
Krzycki Kazimierz 709, 711
Krzycki Wacław 711
Krzycki Władysław, kolator par. Czernikowo 1092
Krzycki Władysław, kolator par. Łobudzice 710
Krzykowski Franciszek 963
Krzykowski Stanisław Grzegorz, ks. 702
Krzykowski, prob. par. Puszcza Osińska 682

- Krzymański Błażej, ks. 197
Krzywiński Józef, ks. 1171
Krzysakowski Grzegorz, ks. 628
Krzysztof z Łowicza, ks. 420
Krzysztof ze Skalmierzyc 212
Krzysztoforski Maksymilian, ks. 232
Krzysztoforski Manswet, ks. 227
Krzysztofowicz Jan, ks. 844
Krzywda Jan 67
Krzywdziński Józef, ks. 179
Krzyżanowscy 1035
Krzyżanowski Norbert, ks. 450, 789
Książkowski Kajetan, ks. 40, 60, 72
Kubacki Franciszek, ks. 232, 283
Kubacki Wojciech, ks. 236
Kubalski Bartłomiej, ks. 686
Kubicki Władysław, ks. 1169
Kubina Teodor, bp 578, 743, 867
Kubiś Wojciech, ks. 1171
Kubowicz Marian, ks. 1163
Kubowski Apolinary, ks. 1177
Kucharski Jakub, ks. 435
Kucharski Józef, ks. 1007
Kucharski Julian, ks. 858, 949
Kucharski Wacław, ks. 1163
Kucharski Walenty, ks. 289
Kuchtowski Marian, franciszkanin 548
Kuciński Jan, ks. 694
Kuciński Józef, ks. 718
Kuczera Franciszek, ks. 749
Kuczkowski Aleksy, ks. 572
Kuczkowski Antoni, ks. 808, 809
Kuczkowski Augustyn, ks. 534
Kuczkowski Jan 1073
Kuczkowski Karol, ks. 522, 524
Kuczyński Józef, ks. 360
Kudrzyński Anastazy, paulin 619
Kühn Jan, ks. 287, 454
Kujawski Witold, ks. 289
Kukowski Apolinary, bernardyn 191, 593, 615
Kukulski Adam, ks. 158
Kukulski Michał, ks. 507
Kukulski Roch, norbertanin 554
Kukuła Franciszek, ks. 1008, 1044
Kukwa Adolf, ks. 989, 1033, 1034, 1040, 1178
Kuleszyński Paweł, ks. 541, 834
Kuleszyński Wojciech, ks. 104, 105, 107
Kuliński Stefan, ks. 45, 1062, 1162
Kuławski Michał, ks. 287
Kumiński Wawrzyniec, ks. 809
Kummer Karol, ks. 618
Kumor Bolesław, ks. 739
Kunicki Michał, bp 745, 773, 780
Kunkiewicz Andrzej, ks. 299
Kupczyński Szymon, ks. 668, 732
Kurczych Józef, ks. 1173
Kurdwanowski Franciszek, ks. 149, 150
Kurkowski Marcin, ks. 791
Kurkowski Wincenty, ks. 816
Kuroch Walenty, ks. 191, 776
Kuropecki Konstanty, ks. 253, 380
Kurowski Antoni, ks. 173
Kurowski Kajetan, ks. 857
Kurowski Kazimierz
Kurowski Marcin, ks. 823
Kurowski Mikołaj, abp 590
Kurowski Rafał, kan. regularny 727
Kurski Kazimierz, ks. 494
Kurski Maciej Marian, bp 243
Kurzawski Maksymilian, ks. 96, 145
Kurzawski Wojciech, ks. 100
Kurzelowicz Jan 873
Kurzelowicz Stanisław 873
Kurzyński Sebastian, ks. 609
Kustkowa Jadwiga 670
Kustrzabiński Andrzej, ks. 352
Kuta Józef 1086, 1095
Kuzio Włodzimierz, ks. 996
Kużawski Andrzej, ks. 176
Kwapuliński Juliusz, ks. 1172
Kwaskowski Szymon, ks. 244
Kwaśkiewicz Leon, ks. 1173
Kwaśniewski Piotr, ks. 699
Kwiatkowski Andrzej, ks. 333
Kwiatkowski Dominik Jaxa 71
Kwiatkowski Franciszek, ks. 681, 858
Kwiatkowski Marcin Jaxa 810
Kwiatkowski Michał, ks. 39

- Kwiatkowski Tomasz 502
Kwiatkowski Wawrzyniec, ks. 740
Kwieciński Wincenty, ks. 1163
Kwilecka Izabela 258
Kwilecka Maria 242
- Lachocki Józef, ks. 892
Lachowicz Władysław, orionista 1171
Lagierkiewicz Andrzej, ks. 706
Lajster Antonin, ks. 670
Lakoński Szymon, ks. 559
Lambert, prob. par. Chwałborzyce 447
Lamel Herkulanum, kan. regularny 764
Lampert August, ks. 231
Landonski Aleksy, ks. 420
Langier Jan, ks. 1171
Langwald Jan Franciszek, ks. 865
Lankiewicz Zygmunt, ks. 1166
Larecki Stefan Ignacy, ks. 858
Laroski Teodor, ks. 519, 523
Larysz Mateusz Karol, ks. 351
Lasko Antoni, ks. 470
Laskowski Adam, ks. 1013
Laskowski Jan, kan. regularny 733
Laskowski Jan, ks. 566
Laskowski Marcin, ks. 545, 546
Laskowski Stanisław, ks. 1077, 1088, 1178
Laskowski Stefan, ks. 227, 508
Lasocki Maciej 186
Latański Jan, abp 386, 471
Lateński Stanisław, ks. 135
Latoszyński Piotr, ks. 541, 563, 564, 640
Laudowicz Antoni, ks. 202
Laudowicz Mateusz, ks. 232, 242
Laurentowicz Bartłomiej, ks. 452, 453, 479
Leander Fryderyk, kan. regularny 756
Lechert Michał, kan. regularny 739, 740
Lechowicz Antoni, ks. 773
Lefranc Mikołaj, oficjał piotrkowski 701, 739, 935
Legowicz Eleazar, bernardyn 524
Leitner Teodor, bernardyn 375
Len Stanisław, ks. 1168
Lenartowicz Stefan, cysters 804
Lendowski Karol, ks. 394
Leon, ks. 1173
Leonard z Oleśnicy, ks. 506
Leonard z Sulejowa, ks. 729
Leonard ze Zbierska, ks. 404
Leonowicz Władysław, ks. 1018
Lesiecki Robert, ks. 938
Lesiewicz Teodor, ks. 463
Lesiński Bartłomiej, ks. 327
Leszczyńska Joanna [z Brzostowskich] 563, 564, 918
Leszczyńska Joanna [z Pstrokońskich] 906
Leszczyński Andrzej, abp 511, 512, 583
Leszczyński Leon, ks. 1169
Leszczyński Stefan 918
Leszczyński Waclaw, abp 507, 704
Leszczyński Waclaw, ks. 897
Leszek Czarny, książę 810, 812, 858, 864, 876, 929
Leszkowski Paweł, ks. 43
Leśniewicz Kajetan, ks. 557, 586
Leśniewicz Kazimierz, ks. 459
Leśniewicz, sędzia Trybunału Kaliskiego 169
Leśniewski Antoni, ks. 758, 1172
Leśniewski Jan, ks. 348, 791, 792
Leśnik Józef, ks. 1176
Leśniowski Jan, ks. 1111, 1112
Lewandowicz Antoni, ks. 191
Lewandowicz Ludwik, ks. 668, 725
Lewandowicz Marcin, ks. 194
Lewandowicz Mieczysław, ks. 1167
Lewandowski Augustyn, ks. 124
Lewandowski Błażej, ks. 274
Lewandowski Józef, ks. 382
Lewandowski Piotr, ks. 528
Lewczyński Wincenty, ks. 532
Lewicki Stanisław, ks. 668
Lewicki Wincenty, ks. 821
Lewiński Feliks Łukasz, ks. 44, 1044, 1056
Leżański Jan, kasztelan małogoski 885
Liberadzki Jakub, ks. 484

- Libomęski Jakub 392
Libomęski Michał 392
Libomęski Mikołaj 392
Libomęski Wojciech 392
Librowski Maciej, ks. 138, 327
Librowski Stanisław, ks. 28, 40, 573
Librowski Stanisław, prob. par. Kliczków 291
Liche Jan, ks. 282
Lichnowscy, właściciele Lichenia 257
Lichtarzewski Michał 439
Lidtke Edward, ks. 1165
Ligenza Franciszek, ks. 1173
Ligęziński Antoni, ks. 921
Ligocki Józef, ks. 597, 652
Ligoziński Walenty, ks. 570
Ligurowicz Mateusz, ks. 857, 926
Lijastowski Rafał 1064
Linczewski Maciej 314
Linde Bogumił 510
Linke Alfons, ks. 1169
Linkiewicz Józef, ks. 1050
Linowiecki Tomasz, ks. 739
Linowiecki Wacław, ks. 1174
Linowski Jan, ks. 913
Linowski Tomasz, ks. 832
Linowski Zygmunt, pijar 547
Lintner Fryderyk, ks. 669, 670
Lipczyński Antoni, ks. 921
Lipiński Cyprian, ks. 668
Lipiński Gaudenty, ks. 818, 819
Lipiński Jakub, ks. 814
Lipiński Kacper, ks. 857, 858, 885
Lipka Franciszek Ksawery, ks. 356, 380
Lipka Ignacy, ks. 969, 970
Lipke Józef, ks. 539
Lipkowski Andrzej, ks. 379
Lipnicki Jan 330
Lipnicki Mikołaj 330
Lipnicki Stanisław 330
Lipowski Walenty, ks. 1021
Lippi Leonard de, ks. 622
Lipska Barbara 239
Lipska Eleonora [z Małachowskich] 115, 173
Lipska Tekla [z Piwkarskich] 471
Lipski Adam, ks. 302
Lipski Agustyn, ks. 96
Lipski Andrzej, bp 123, 125
Lipski Augustyn, infułat 124
Lipski Franciszek, ks. 400
Lipski Ignacy, łowczy wschowski 476
Lipski Ignacy, właściciel Błaszek 109, 110
Lipski Ignacy, właściciel Goliny 239
Lipski Jan, abp 486
Lipski Jan, bp krakowski 167
Lipski Jan, kolator par. Lipe 115
Lipski Jan, właściciel Zbierska 186
Lipski Józef, gen. 397
Lipski Józef, kolator par. Miłkowice 476, 477
Lipski Michał, kanonik gnieźnieński 123, 124
Lipski Michał, prob. par. Lgota Wielka 921
Lipski Michał, prob. par. Wąsosz 782
Lipski Stefan, ks. 1162
Lipski, miecznik poznański 115
Lisicki Mikołaj 126
Lisiecki Ignacy, ks. 1176
Lisiecki Józef 1096
Lisiecki Mateusz, ks. 543, 551, 568, 651, 658, 659
Lisiecki Wojciech 488
Lismanini Franciszek, franciszkanin 864
Lisowski Bernard, kan. regularny 734
Lisowski Józef, ks. 981
Liszkowski Andrzej, ks. 241, 261, 390
Litkowski Adrian, bernardyn 375
Lityński Wojciech, ks. 489, 527, 528
Lodziński Stanisław, ks. 892, 937
Loga Ludwik, archidiakon 479, 480, 508, 509, 510
Lorentowicz Michał, ks. 743
Lorkowski Marcin, kan. regularny 733
Lotyński Jozafat, kan. regularny 734
Lubecki Ignacy, ks. 689, 1170
Lubert Korneliusz, ks. 259, 260
Lubiatowski 715
Lubieński Andrzej, ks. 380, 419

- Lubikiewicz Jakub, ks. 649
 Lubina Elżbieta [z Gomolińskich] 913
 Luboiński Jan, ks. 808
 Lubojeński Jan, ks. 918
 Luboński Jan, ks. 459
 Lubowicki Michał, ks. 1161
 Lubowidzki Mikołaj, ks. 711
 Lubowiecki Sebastian, ks. 514
 Lubrański Grzegorz, podkanclerzy ko-
 ronny 56
 Lubrański Jan, bp 56, 396, 398, 415
 Lubrański Konstanty 241
 Lubrański Mikołaj, wojewoda poznański
 396
 Lubstowski Bartłomiej, podkomorzy ino-
 wrocławski 212, 213
 Lubstowski Jan, chorąży kaliski 212, 213
 Lubstowski Piotr 214
 Ludkowski Jan, tercjarz 841
 Ludmiła, żona wojewody kujawsko-ma-
 zowieckiego 75, 1109
 Ludwik Węgierski, król 999
 Ludwik, bernardyn 951
 Ludwik, dominikanin 1103
 Ludwikiewicz Stefan, ks. 1167
 Lunek Stefan 670
 Lupiński Andrzej, ks. 931
 Lutoborski Apoloniusz, ks. 659, 1177
 Lutoborski Felicjan Mateusz, francisz-
 kanin 81
 Lutomski Jan Nepomucen, ks. 362
 Lutomski Marcin 388
 Lutostański Franciszek, ks. 364
 Lutyński Bronisław, ks. 1097
- Łabęcki Sebastian, ks. 508, 789, 841
 Łabęda Jan, ks. 1168
 Łańcucki Franciszek, pijar 547
 Łasicki Szczepan, ks. 970
 Łaskarżówna Lubrańska Dorota 1070
 Łaski Andrzej 790
 Łaski Gustaw, ks. 1167
 Łaski Jan, abp 26, 32, 104, 115, 117,
 128, 141, 154, 162, 164, 166, 170,
 174, 180, 184, 185, 192, 200, 203,
 205, 214, 219, 221, 224, 232, 242,
 250, 257, 261, 262, 264, 266, 268,
 270, 273, 289, 292, 298, 311, 312,
 315, 329, 359, 366, 380, 391, 396,
 402, 407, 412, 413, 420, 426, 429,
 439, 441, 451, 467, 469, 478, 506,
 511, 515, 518, 525, 529, 533, 540,
 544, 552, 556, 569, 573, 574, 577,
 587, 590, 594, 604, 615, 621, 624,
 625, 627, 632, 634, 636, 639, 648,
 657, 659, 677, 679, 681, 685, 692,
 698, 705, 709, 710, 712, 714, 717,
 724, 725, 729, 746, 756, 766, 770,
 789, 790, 800, 806, 810, 813, 820,
 830, 859, 870, 877, 881, 886, 894,
 897, 899, 903, 905, 909, 911, 915,
 923, 936, 940, 941, 944, 949, 960,
 964, 965, 967, 968, 972, 974, 983
- Łaski Jarosław, wojewoda łęczycki i sie-
 radzki 346, 790, 967
 Łaski Michał 790
 Łaszewski Jan, ks. 280
 Łaszewski Stanisław 836
 Łaszkievicz Stanisław, ks. 1172
 Łaszkievicz Szymon, ks. 668, 691
 Łaszkievicz Wawrzyniec, ks. 740
 Łaszkievicz Marcin, ks. 543
 Ławiński Stanisław, ks. 366, 1174
 Ławnicki Stanisław, ks. 488
 Łącki Andrzej Konstanty de Nadole, kanc-
 lerz gnieźniński 860
 Łącki Józef 241
 Łącki Józef Korzbok 257
 Łącki Melchior, hrabia 241, 258
 Łącki Michał 942
 Łęcki Józef, ks. 539, 566
 Łęcki Wojciech, ks. 379, 403
 Łęczycki Aleksy, ks. 452
 Łęczycki Jan, ks. 167
 Łęgorz Jakub, salezjanin 1177
 Łękiński Augustyn, dominikanin 700
 Łępowski Adam, kan. regularny 468
 Łętlewski, stolnik łęczycki 985
 Łodziewski Czesław, ks. 1169
 Łodzki Paweł, ks. 367, 368, 508

- Łogucki Józef, ks. 1170
Łopatkiewicz Adrian, ks. 184, 187
Łopatkiewicz Andrzej, ks. 96
Łopieński Walenty, ks. 840
Łoziński Mieczysław, ks. 1169
Łubieński Aleksander 354, 355
Łubieński Florian, notariusz sieradzki 149
Łubieński Kazimierz, bp 761
Łubieński Maciej, bp 54, 76, 86, 122, 149, 302, 311, 354, 359, 367, 488, 506, 542, 583, 679, 746, 794, 808, 816, 831, 832, 839, 843, 903, 915, 948, 989, 1072, 1084, 1095, 1110
Łubieński Mateusz, ks. 586
Łubieński Mateusz, paulin 620
Łubieński Michał, ks. 519, 520
Łubieński Stanisław, bp 354, 989, 1084, 1110
Łubieński Stefan, prepozyt 508
Łubieński Tadeusz, bp 251
Łubieński Władysław, abp 184, 413, 470, 472, 479, 480, 541, 669
Łuczaj Aleksy, ks. 1166
Łuczak Stanisław, ks. 1175
Łuczowski Wojciech 1111
Łuczyński Jacek, ks. 621, 622
Łukasz z Chrościna 136
Łukasz z Kazimierza, ks. 204, 396, 424
Łukasz z Ostrowitego 413
Łukasz z Rogoźna, ks. 381
Łukaszewicz Edward, ks. 872
Łukaszewicz Józef, prob. par. Borowno 739, 901, 953
Łukaszewicz Józef, prob. par. Szymanowice 420
Łukaszewski Adam, ks. 193, 195, 204
Łukomski Mikołaj, cysters 412
Łukomski Piotr, ks. 248
Łukowska Angela [z Kosów] 850
Łukowski Jan 1079
Łukowski Jan, ks. 26
Łupiński Stanisław, ks. 1176
Łyczeński Jan 311
Łyczkowi Malachiasz, ks. 501
Łyczkowski Jakub, ks. 583
Łyczkowski Malachiasz, ks. 535
Łyczyński 152
Łyszkowski Michał, ks. 984
Machacewicz Ludwik, ks. 739
Machajewski Franciszek, ks. 1086, 1087
Machowiak Mikołaj, ks. 96
Machulik Justus, benedyktyń 155
Maciaszek Franciszek, ks. 334, 1172
Maciążek Zygmunt, ks. 974
Maciej z Gościeszyna, ks. 971
Maciej z Jurkowiec, ks. 724
Maciej z Kazimierza 424
Maciej z Konina, ks. 262
Maciej z Kowieczyna, ks. 220, 221
Maciej z Lututowa, ks. 424
Maciej z Miklesza, ks. 967
Maciej z Niestrojna 250
Maciej z Piotrkowa, altarzysta par. Radomsko 859
Maciej z Piotrkowa, prob. par. Chotów 556
Maciej z Piotrkowa, prob. par. Kamionacz 324
Maciej z Podolina, ks. 897
Maciej z Przedborza, ks. 252
Maciej z Rawy, ks. 183
Maciej z Sulejowa, ks. 567
Maciej z Szetlewa, ks. 244
Maciej z Uniejowa, ks. 473
Maciej z Zadusznik 1016
Maciej z Zegrza 217
Maciej z Żychlina, ks. 234
Maciej ze Skęczniewa 493
Maciej ze Sławska, ks. 410
Maciej ze Służewa, ks. 964
Maciej, prob. par. Krzepice, kan. regu-larny 756
Maciej, prob. par. Szymanowice 419
Maciejewski Jan Nepomucen, francisz-kanin 272, 487
Maciejowski Benedykt, ks. 231
Maciejowski Bernard, abp 102, 375, 773, 930
Maciejowski Stefan, ks. 1013

- Macki Jan 1086
Maczusa Marcin, ks. 208
Madalińska Teresa 883
Madaliński Bonawentura, bp 70, 1111
Madaliński Felicjan, ks. 390
Madaliński Ignacy, ks. 288, 344, 611
Madaliński Jan Kajetan, ks. 622, 623
Madaliński Michał 591, 592
Madaliński Stanisław, prob. par. Szadek 346
Madaliński Stanisław, prob. par. Wójcin 657
Maderski Emanuel, ks. 826, 1162
Magaczewscy 340
Magnuska Anna 316
Magnuski Ambroży, kan. regularny 733
Magnuski Daniel, ks. 95
Magnuski Franciszek, ks. 650, 651, 652
Magnuski Józef 808
Magnuski, sędzia gostyniński 55
Magott Józef, ks. 1166
Magowski Józef, ks. 379, 393
Maj Jan, ks. 637
Maj Joachim, cysters 729, 730
Maj Mikołaj 950
Majer Tadeusz, ks. 349
Majeroński Stefan, ks. 339, 368
Majewicz Karol, ks. 95
Majewski Ignacy, ks. 584, 1171
Majewski Michał, ks. 242, 1173
Majewski Sebastian Franciszek, ks. 483
Majewski Stanisław, dominikanin 1164
Majewski Stanisław, ks. 110
Majkowski Bernard 720
Majkowski Józef, ks. 841
Majkozowski Krzysztof, ks. 499
Majorowicz Maurycy, ks. 584
Makowski A., ks. 963
Makowski Aleksander, ks. 1173
Makulski Józef, ks. 501
Małanowski Józef, ks. 1007, 1044
Maławski Marcin, ks. 635
Malczewska Wanda 953
Malczewski Franciszek Skarbek, abp 292, 293, 406, 418, 540, 945, 1049
Malczewski Julian 713
Malerowicz Paweł, ks. 379
Malicki Ludwik Paweł 646
Malina Piotr 669
Malinowski Andrzej, ks. 113
Malinowski Cyryl, ks. 668, 697
Malinowski Józef, ks. 1007
Maliński Józef, ks. 114, 116
Maliński Maciej, ks. 271, 280, 281
Maliński Mikołaj, ks. 438
Maliński Paweł, ks. 121
Maliński Stanisław, ks. 808
Maliński Wojciech, ks. 231
Maliszewski Florian, ks. 974, 975
Malski Dobrogost 361
Malski Wincenty 361
Malski Wojciech 361
Małuski Kacper 777
Małachowski Jan, kanclerz wielki koronny 716
Małachowski Jan, ks. 404
Małachowski Józef, hrabia 893
Małachowski Józef, właściciel Majkowic 721
Małachowski Ludwik, hrabia 716, 726
Małachowski Piotr, nauczyciel par. Złotoria 1100
Małachowski Piotr, wojewoda krakowski 868, 869
Małachowski Stanisław 716
Małachowski Stanisław, ks. 1173
Małecki Dominik, ks. 211
Małecki Sebastian, ks. 475
Małkiewicz Wawrzyniec, bernardyn 548, 631
Małota Eleuteriusz, ks. 812, 858, 944
Małuski Józef, ks. 326, 336, 351
Małuski Michał, diakon 824
Małyńscy 332
Mamiński Marcin, ks. 983
Maniewski Michał, ks. 781
Maniewski Stanisław, ks. 830, 845, 846, 1162
Maniszewski Maciej, kleryk 193
Maniszewski Mateusz, ks. 267

- Manszyk, starosta krzepicki 758
Mantowski Jakub, ks. 968
Manty Jakub, ks. 382
Mańkiewicz Henryk, ks. 1164
Mańkiewicz Józef, ks. 1167
Mańkowski Jakub, ks. 335
Marchocki Jan 777
Marchocki Mateusz, archidiakon krze-
lowski 828
Marchwicki Józef, ks. 129, 130
Marchwicki Kazimierz, ks. 170
Marchwicki Walenty, ks. 791, 805
Marcin z Bolimowa 1095
Marcin z Dobrzynia, ks. 1072
Marcin z Droszewa, ks. 828
Marcin z Gniezna, ks. 279
Marcin z Iwanowic, ks. 533
Marcin z Kalisza, ks. 648
Marcin z Kamocina, ks. 725
Marcin z Lutomierska, ks. 461
Marcin z Maszewa 1028, 1032
Marcin z Mniewa, ks. 798
Marcin z Płocka, ks. 823
Marcin z Radomska, ks. 859
Marcin z Wolborza, ks. 929
Marcin z Wyszuka, ks. 770
Marcin z Zadusznik 1072
Marcin ze Stawu, ks. 174
Marcin ze Szczytnik 246
Marcin ze Szpetala, podczaszy brzeski
1054
Marcin ze Śremu, ks. 573
Marcin ze Zbrachlina, ks. 1002
Marcin ze Zgierza, ks. 257
Marcin, organista par. Wielgie 1061
Marcin, prob. par. Borków 111
Marcin, prob. par. Rozprza 722
Marciniak Wincenty, ks. 1164
Marcinkowski Władysław, ks. 616, 1170
Marciszewski Anzelm, ks. 1044
Marconi Henryk 1073
Marczewski Adam, ks. 163, 1165
Marczewski Jan Chryzostom, ks. 498,
509, 510
Marczyński Walenty, ks. 484
Marecki Aleksy, benedyktyń 515
Marek z Chodcza, ks. 275
Marek z Kazimierza, ks. 396
Marequia Franciszek, misjonarz św. Win-
centego 1175
Margoński Antoni, ks. 960, 1178
Marianna [z Gruszczyńskich] 144
Marianowski Wawrzyniec, ks. 758, 779
Mariański Bronisław, ks. 1022
Mariański Mikołaj, ks. 669
Marjankowski Ignacy, ks. 1168
Markiewicz Edward, ks. 670
Markiewicz Marcin, ks. 824
Markowicz Mikołaj, ks. 426
Markowski Ignacy 940
Markowski Józef, ks. 989, 1050, 1088,
1089, 1178
Markowski Justus, augustianin 771
Markowski Marcin, ks. 209
Markowski Stanisław, ks. 740, 760
Markuszewicz Maciej, ks. 824
Marona Władysław, ks. 996
Marszał Rafał, kan. regularny 296, 505
Marszewski Antoni, ks. 567
Marszewski Jan Michał, bp 25, 68, 83,
258, 503, 703, 742, 754, 783
Marszewski Marcin, ks. 254
Marszewski Wojciech 122
Marszycki Stefan, ks. 825
Marszyński Karol, cysters 403
Martuzalski Stefan, ks. 1165
Martynowicz Pelagiusz, franciszkanin
864
Marzantowicz Józef, ks. 192, 220, 582
Maskowski Bazyli, kan. regularny 734
Masłowska [z Stawskich] 635
Masłowska Agata 610
Masłowska Tekla 636
Masłowski Apolinary, paulin 651
Masłowski Hipolit, kolator par. Rudniki
636
Masłowski Hipolit, kolator par. Skęcz-
niew 494, 495
Masłowski Jan 635
Masłowski Kacper, ks. 291, 336

- Masłowski Karol 610, 630, 631
Masłowski Mikołaj, ks. 634
Masłowski Stanisław, ks. 1177
Masłowski, ks., par. Pabianice 823
Masłowski, prob. par. Bobrowniki 1003
Maszewski Marcjan Henryk, ks. 745
Matczyński Józef, ks. 863
Matecki Baltazar Stanisław, ks. 917
Maternowski Gustaw, ks. 1162
Mateusz Kępski, ks. 568
Mateusz z Chlewa, ks. 467
Mateusz z Nieszawy, ks. 1000
Mateusz ze Świątnik, ks. 404
Mateusz, prob. par. Grocholice 693, 694
Mateusz, wik. par. Lipno 991
Mathey Antoni, ks. 287
Matusiak Jan, ks. 78
Matuszewski Antoni, kan. regularny 144, 251
Matuszewski Iwo, franciszkanin 548
Matuszewski Wincenty, ks. 1171
Matuzalski Mateusz, ks. 147
Matyjelski Stanisław 307
Max Karol, ks. 450
Mazowiecki Andrzej 1078
Mazowiecki Bartłomiej 1078
Mazowski Walenty, ks. 991
Mazurkiewicz Gwermodus, norbertanin 554
Mazurkiewicz Ignacy, ks. 329, 348, 606
Mazurkiewicz Maciej Kazimierz, ks. 809
Mazurowski Józef, ks. 287, 291, 297
Mazurowski Stanisław, ks. 301
Mączyńska Eufrozyna 453, 456, 494
Mączyńska Karolina 812
Mączyński Aleksander 452, 453
Mączyński Andrzej 457
Mączyński Fabian, ks. 702, 703, 719
Mączyński Jan, kasztelan sieradzki 114, 319, 476, 488, 494
Mączyński Wojciech, kasztelan spicimierski 453, 455, 494, 622, 623
Mąkosiewicz Wojciech, ks. 617
Mąkowski Adam, kanonik włocławski 75
Mąkowski Józef, ks. 539
Mdzewski Michał Maurycy, ks. 1103
Medeksza Antoni, ks. 463, 500, 501
Medliński Grzegorz, ks. 808
Medyński Jan, ks. 165
Mejer Teodor, ks. 179, 789, 812
Mejsner Piotr, bernardyn 468
Mejsnwer, dominikanin 819
Mejszner Ludwik, paulin 651
Meklierski Piotr, ks. 226
Melchior ze Stupcy 278
Meliński Maciej, ks. 782
Mellien Adam, ks. 718
Mesco, benedyktyn 1051
Metler Bonawentura, ks. 220, 1170
Meybaum Piotr, ks. 708
Męcińska Anna [z Głogowskich] 571
Męcińska Rozalia [z Kurdwanowskich] 571
Męciński Andrzej 569
Męciński Stanisław z Kurozwęk, hrabia 571, 890
Męciński Wojciech, starosta wieluński i ostrzeszowski 570, 573, 574, 649, 882
Męczeński (Męciński) Adam 676
Męczeński (Męciński) Walenty 676
Mędrzecki Stanisław, ks. 403
Mężarski Andrzej, ks. 833
Mężnicki Józef, ks. 1172
Miaskowski Leon 118
Miaskowski Michał, kasztelan łódzki 271
Miaskowski Wojciech, ks. 231
Miastkowski Jakub, ks. 539, 543
Miazgowski Feliks, kan. regularny 295, 337, 355, 356
Miączyńscy 1062
Miączyński Adam, starosta krzepicki 757
Miączyński Henryk 853
Michalecki Józef 672
Michalski Antoni, ks. 539, 543
Michalski Bartłomiej, ks. 1164
Michalski Franciszek, ks. 65, 132
Michalski Jakub, ks. 291
Michalski Leon, ks. 39, 100, 454
Michalski Wojciech, ks. 668, 723

- Michał z Brodni, ks. 491
Michał z Gąbina, ks. 162
Michał z Sierakowa, ks. 410
Michał ze Słupcy, ks. 257
Michał, bp 1051, 1094
Michał, prob. par. Dobroszów 389
Michał, prob. par. Grabienice 242
Michałowski Józef, ks. 1162
Michniewicz Stanisław, ks. 1174
Michniewski Edward, ks. 198
Michniewski Stanisław, ks. 1163
Michnikowski Bolesław, ks. 611, 677, 1176
Michwalt Jan, ks. 934
Micińska Konstancja 937
Miciński Adam 937
Miciński Paweł, ks. 402
Miechowicz Eleutery, paulin 926
Mieczysław, książę wielkopolski 402
Miedziński Bartłomiej, ks. 413
Miedziński Jan, ks. 874
Miedziński Stanisław, ks. 323
Mielecki Franciszek, ks. 244
Mielecki Grzegorz, kan. regularny 764
Mielęcki Aleksander 576
Mielżyński Maciej, hrabia 397
Mielżyński Wojciech 390
Mieniszewski Jakub, ks. 419
Mieroszewski Stanisław, ks. 985
Mieroszewski Tomasz, ks. 592
Mierzejewski Marcin, podczaszy bydgoski 225
Mierzyńska [z Mierzejewskich] 225
Mierzyński Bartłomiej, ks. 197
Mierzyński Ludwik, ks. 1012
Mierzyński Michał 225
Mieszkiewicz Paweł, paulin 946
Mieszko I, 40
Mieszko III Stary, książę 49, 97, 154, 270, 406
Mieszkowski Piotr, bp 77, 868
Mietliński Antoni, ks. 1166
Miezniawski Wojciech, ks. 270
Mieżawski Antoni 264
Mięskowicz Marcin, ks. 84
Migasiewicz Tomasz, ks. 1167
Migdałowicz Andrzej, ks. 849
Mijakowski Bogdan, ks. 1165
Miklaszewski Antoni, ks. 1171
Mikliński Maciej, ks. 803
Mikołaj Mansovia, ks. 565
Mikołaj z Bochlewa, ks. 224
Mikołaj z Bolesławca, ks. 657
Mikołaj z Budziszawia, ks. 384
Mikołaj z Chełma, ks. 859
Mikołaj z Dobrej, ks. 461
Mikołaj z Domanewic, ks. 210
Mikołaj z Gniezna, ks. 464
Mikołaj z Grocholic, ks. 692
Mikołaj z Jarochowa, ks. 266
Mikołaj z Karmina, ks. 166
Mikołaj z Kleczewa, ks. 391
Mikołaj z Kłodnic, ks. 884
Mikołaj z Krzepic, ks. 746
Mikołaj z Kutna 261
Mikołaj z Łęczycy ks. 282
Mikołaj z Miłkowic 474
Mikołaj z Morzyc, ks. 200
Mikołaj z Sulek, ks. 273
Mikołaj z Turku, ks. 127
Mikołaj ze Skalbmierza, ks. 946
Mikołaj ze Smoszewa, ks. 255
Mikołaj ze Stawu, ks. 144
Mikołaj, archidiakon gnieźnieński 972, 1098
Mikołaj, kapelan zamku w Wieluniu 585
Mikołaj, prob. par. Dobrzec 130
Mikołaj, prob. par. Kramsk 250
Mikołaj, prob. par. Lipno 990
Mikołaj, prob. par. Ostrowąz 264
Mikołajczyk Andrzej, ks. 1169
Mikołajczyk Jan, ks. 1169
Mikołajewski Jan 141
Mikołajewski Stanisław 126
Mikołajewski Władysław, ks. 288, 292, 1171
Mikorski Stanisław, kan. regularny 961
Mikrzewski Marcin, ks. 252
Mikulski Feliks, ks. 76, 1176
Mikusiński Bronisław, ks. 1173

- Mileszewicz Szymon, ks. 1111
Milewski Kajetan 480, 481
Milewski Konstanty 481
Milewski Stefan, ks. 1175
Milewski Tomasz Wiktoryn, ks. 852
Milewski, dziekan dobrzyński 1022
Milowski Jakub, ks. 367
Miłakowski Baltazar, ks. 693
Miłakowski Jan, ks. 839
Miłkowski Józef, ks. 635, 638
Minecki Kazimierz, ks. 920
Miniszewski Aleksander 560
Miniszewski Andrzej, dziekan uniejowski 508
Miniszewski Andrzej, prob. par. Koło 193, 210
Miniszewski Andrzej, wik. par. Piotrków Trybunalski 670
Miniszewski Józef, ks. 670, 709, 732
Miniszewski Mikołaj 579
Miniszewski Sebastian, ks. 158
Mioduscy 1062
Miracki Stanisław, ks. 1168
Mirecki Franciszek, ks. 81, 1163
Mirowski Marcin, ks. 857, 914
Mirowski Tomasz, ks. 592
Misięgniewicz Hieronim, kan. regularny 355
Misiński Józef, ks. 179
Mizerkiewicz Augustyn, franciszkanin 416
Mładzewski Maciej, ks. 1099
Mleczo Józef, ks. 179
Mlicki Jan, archidiakon 508
Mlicki Jan, archidiakon uniejowski 508, 794, 861, 862
Młodzianowski Roch, ks. 396
Młodziejowski Aleksy, ks. 235, 276
Młynarski Jan, paulin, ks. 539
Młynicki, ks. 448
Mniewski Andrzej 215, 216
Mniewski Michał, ks. 1165
Mniszech, marszałek 181
Moczyński Jan, ks. 288, 337, 830
Moczyński Leon, ks. 450
Modelski Antoni, ks. 500
Moderwaldt Krzysztof, ks. 803
Modlibowski Józef 120
Modlińska Ludwika [z Biesiekierskich] 74
Modliński Aleksander 74
Modliński Józef 74
Modliszewski Andrzej Dunin 56
Modławski Antoni, ks. 550
Modrzejewski Franciszek, ks. 860
Modrzewski Wacław, ks. 100, 441
Modrzewski Wenanty, ks. 577
Modzelewski Jakub, ks. 192, 210
Modzelewski Józef, ks. 401
Mogielnicki Jan, ks. 1111
Mohylewski Jan, ks. 540
Mojżeszowicz Jan, ks. 249
Mokrski Michał, ks. 518
Moks Stefan, ks. 1077, 1178
Molczyński Marcin, ks. 95
Molenda Jakub, ks. 686
Molicki Wawrzyniec, ks. 610
Moliński Mikołaj, ks. 435, 436
Molski Jan, ks. 290
Molski Józef, kasztelan rogoziński 104, 105, 129
Molski Maksymilian, kasztelan rogoziński 105, 107
Molski Stanisław, ks. 351
Mondry Wojciech, ks. 1163
Moniuszko Andrzej, ks. 326
Montoronowicz Kacper, ks. 971
Moranicki Michał, ks. 298
Moraski Wincenty, ks. 232
Moratti Jan, ks. 507, 516
Morawski Antoni [Korabita] 448, 449
Morawski Antoni Julian, ks. 1093, 1077, 1178
Morawski Bogumił 449
Morawski Franciszek, architekt 1041
Morawski Franciszek, właściciel Budziślawia 385
Morawski Leon, kanclerz kapituły gnieźnieńskiej 291, 385, 818
Morawski Wincenty, ks. 262

- Morczyński Walenty, ks. 124
Morszelewski Jan, ks. 766
Morsztyn Andrzej, kasztelan sądecki 934
Morsztyn Jan, kasztelan sieradzki 525
Morsztyn Michał 934
Mortęska Magdalena, ksieni 1084, 1089
Morze Urban, dominikanin 288, 360
Morzkowski Ignacy 940
Morzycki Wojciech Borzym, ks. 601, 628
Mosiński Jan Dionizy, dominikanin 333
Mossakowski Marcin, franciszkanin 643
Mossakowski Marcin, ks. 678
Mossakowski Roman, ks. 989, 1178
Mostkowski Wawrzyniec, ks. 280
Moszyński Konstanty bp 782, 897, 940
Mościcki Bartłomiej, ks. 261, 262
Motylewski Jan, ks. 147
Możański Paweł, kanonik regularny 101
Mroczkowski Piotr, ks. 243
Mrozowski Aleksander, ks. 433, 484
Mrozowski Grzegorz, ks. 172, 173
Mrozowski Stanisław, ks. 169, 935, 1167
Mruk Walenty, ks. 601, 789
Mszczuj, cysters 439
Mściwy Mikołaj, bp 121
Muchański Andrzej, ks. 1175
Muchański Erazm, ks. 1001
Mucharski Szymon 1086
Muchowski Ambroży, dominikanin 1103
Multański Filip, ks. 898
Murzynowscy 1035
Musiałowicz Maciej, ks. 633
Muszyński Michał, ks. 837
Muszyński Paweł, ks. 1164
Muszyński Wincenty, ks. 287
Mutyński Antoni, ks. 539
Muznerowski Stanisław, ks. 56, 154, 304, 1174
Mycielska Jadwiga 502
Mycielski Antoni, kasztelan sieradzki 246
Mycielski Jerzy 322
Mycielski Józef, starosta koniński 280
Myszkowski Adam, ks. 592
Myszkowski Aleksander, ks. 963, 964
Myszkowski Andrzej 630, 631
Myszkowski Augustyn 592
Myszkowski Ignacy 572
Myszkowski Józef, kolator par. Działoszyn 572
Myszkowski Józef, kolator par. Ruda 630
Myszkowski Kazimierz 544
Myszkowski Walenty, ks. 558, 559
Myśliński Kazimierz, ks. 1092
Myśliński Marcin, ks. 439
Myśliński Mateusz, ks. 823
Myśliński Michał, ks. 387
Nagórniowski Wojciech, ks. 508
Nagórski Hieronim, ks. 357
Nagórski Wojciech, ks. 332
Najgrakowski Feliks, ks. 832
Nakielski Samuel, kan. regularny 1048
Nałęcz Antoni, miecznik ziemi dobrzyńskiej 1093, 1108
Nałęcz Franciszek, wojski dobrzyński 1108
Nałęcz Gabriel 1107
Nałęcz Jakub 1079
Nałęcz Jan 1106
Nałęcz Józef 1107
Nałęcz Kazimierz 1078, 1106
Nałęcz Stanisław 1034
Nałęcz Władysław 1034
Napierała Stanisław, bp 125
Naramski Jan, oficjał radomski 878
Narczyńska Ludwika, bernardynka 525
Narkiewicz Edward, ks. 194, 667
Naropiński Feliks, ks. 80, 363
Naropiński Jan, ks. 859
Naruszewicz Teodor, ks. 551, 858, 887
Nasaliński Tomasz, ks. 388
Nassalski Marian, ks. 498, 1163
Nawrocki Lucjan, ks. 769, 1163
Nawrot Jerzy, ks. 635
Nazdrowicz Zenobiusz, ks. 1173
Nepomucen Kumach Krzysztof, ks. 411
Nerczyński Jakub, ks. 287
Nerczyński Jakub, ks. 314
Neresius Piotr, dominikanin 610, 697, 907

- Neresius Stanisław, ks. 907
Nerezjusz Ignacy Piotr, ks. 782
Niczkowski Adam, ks. 683, 684, 943
Nieborski Antoni, ks. 136
Nieborski Franciszek, bernardyn 196
Niedźwiecki Stefan, ks. 1167
Niemczyc Wojciech 1096
Niemierza Tomasz Stanisław, archidia-
kon wrocławski 44, 51, 86, 1055,
1056
Niemierza Walenty, ks. 322
Niemojewska Eufrozyna [z Podoskich]
612
Niemojewska Salomea [z Babickich] 874
Niemojewski Andrzej Wierusz 612
Niemojewski Ignacy 591
Niemojewski Stanisław Wierusz 591
Niemojewski Teodor, kolator par. Chle-
wo 121
Niemojewski Teodor, kolator par. Lutu-
tów 591
Niemojewski Wojciech, podczaszy wie-
luński 759
Niemojewski Wojciech, właściciel Pą-
gowa 874
Niemojewski Zygmunt 591
Niemorzewski Marcin, ks. 1029
Nieniewski Andrzej 323
Nieporęcki Aleksander, ks. 989, 1178
Nieszkowska Elżbieta [z Malińskich] 645
Nieszkowska Teresa [z Suchodolskich]
646
Nieszkowski August 647
Nieszkowski Bogusław 645
Nieszkowski Krzysztof 645
Nieszporski Roch, ks. 858, 938
Niewęglowski Jakub, ks. 585, 586
Nitecki Antoni, ks. 1173
Niwicki Błażej, dziekan stawski 110
Niwski Michał 502
Nodzyński Andrzej, ks. 1168
Nojewski Sędziwój, ks. 380
Noramski Andrzej, ks. 910
Norbert ze Strzelna, ks. 1100
Nowacki Andrzej, ks. 310
Nowacki Franciszek, prob. par. Chabie-
lice 679, 680
Nowacki Franciszek, prob. par. Morzy-
sław 261
Nowacki Joachim, kan. regularny 764
Nowacki Józef, historyk diec. poznań-
skiej, ks. 30, 380, 1051
Nowacki Józef, ks. 433, 598, 662
Nowacki Józef, prob. par. Duninów 48
Nowacki Józef, prob. par. Myślibórz 263
Nowacki Wojciech, ks. 918
Nowak Adam, wik. par. Chodecz 1163
Nowak Adam, wik. par. Marzenin 1167
Nowak Franciszek, ks. 1172
Nowak Gabriel, ks. 96, 569
Nowakiewicz Filip, franciszkanin 204,
668
Nowakowicz Jędrzej, ks. 671
Nowakowski Benedykt, kan. regularny
759, 779
Nowakowski Franciszek 1019
Nowakowski Idzi, ks. 614
Nowakowski Michał, ks. 742, 858
Nowański Antoni, ks. 1104
Nowicki Bazyli, ks. 789
Nowicki Józef, ks. 1174
Nowicki Lucjan, ks. 1174
Nowicki Onufry, ks. 379, 419
Nowicki Romuald, ks. 1164
Nowicki Wincenty, ks. 858
Nowiński Dominik, ks. 747
Nowiński Posydon, kan. regularny 759
Nowodworski Michał, bp 995
Nowowiejski Antoni Julian, bp 49, 995,
996, 1034, 1045, 1058, 1062, 1067,
1077, 1093, 1104
Nowski Kazimierz, ks. 496, 512
Nuszkiewicz Stanisław, ks. 776, 1164
Nuszkowski Stanisław 549
Oberfeld Ludwik, ks. 96
Oberkon Idzi, pijar 547
Oborski Mikołaj, bp 475, 651, 742, 754,
889, 920
Oborski Tomasz, bp 752, 756, 765, 766

- Oborski Wawrzyniec, ks. 118
Obroczyński Mikołaj, ks. 319
Obrzyński Rafał, ks. 539
Obuchowski Grzegorz, ks. 519, 520, 523, 524
Obuchowski Jan, ks. 214, 217
Ochędalski Maciej, ks. 789
Ochędzki Piotr, ks. 657
Ochmanowski Karol, ks. 687, 802
Ocieski Jan 773
Ocieski Joachim, starosta olsztyński 774, 775
Ocieszalski Piotr, ks. 836, 838
Oczkowski Adam, ks. 508, 509, 510, 514
Oczosalski Piotr 336
Oczosalski Wojciech Antoni, ks. 349
Odrowąż Bartłomiej 674
Odrowąż Iwo, bp 761
Odrowąż Wojciech 886
Offmański Leon, ks. 668, 705, 802
Ofiarski Melchior, ks. 507, 823
Ogłaza Stanisław, ks. 1166
Ogon Paweł, kasztelan łączycki 1063
Ogórkiewicz Franciszek, kan. regularny 759
Ojrzanowski Antoni, ks. 503
Ojrzanowski Kazimierz, ks. 487
Ojrzanowski Teofil, ks. 176, 287, 477, 634
Okolski Kazimierz, cysters 446
Okoniewski Jan, ks. 217
Okuń Hieronim, ks. 793
Okurowski Konstanty, ks. 996
Olapiński Walenty, ks. 628
Olbiński Tomasz, ks. 613
Olechnowicz Stefan, ks. 39, 758, 916
Olechowski Antoni, ks. 98
Olejnik Wincenty, ks. 1176
Oleska Zuzanna [z Porębińskich] 902
Oleśnicki Zbigniew, abp 85, 497, 516, 692, 752, 760, 762, 833, 923, 972, 974, 977
Olewiński Jan, ks. 670
Olgowski Jan 706
Olkiewicz Pantaleon, ks. 858
Olkowicz Tomasz, ks. 858, 953
Olszanowski Jan [Sebastian], ks. 112
Olszewicz Paweł, ks. 796
Olszewska Katarzyna [z Niemojewskich] 799
Olszewska Marianna 706
Olszewski (Olszowski) Hieronim 341
Olszewski Idzi 706, 707
Olszowski Andrzej, abp 581, 746, 878, 936
Olszowski Antoni 342, 345
Olszowski Marceлин 343, 344
Olszówka Teodor, misjonarz św. Wincentego 1169
Onufry, benedyktyn 155
Opaleński Wojciech 658
Opalińska Teresa [z Potockich] 554
Opaliński Wojciech 554
Opasewicz Tomasz, ks. 1166
Oporowski Władysław, bp 199
Orbaczewski Walenty, ks. 1057
Orchowski Karol, ks. 235, 276
Orłowicz Bartłomiej, ks. 722
Orłowski Izydor, ks. 925
Orłowski Jakub, ks. 565
Orłowski Jan, ks. 645
Orłowski Mikołaj 1060, 1070, 1071
Orłowski Tomasz, ks. 488
Orłowski Walenty 1070
Ornastowski Józef, ks. 57, 215, 216, 1163
Orzechowski Józef, ks. 1013
Orzechowski Michał, ks. 191, 438
Orzelski Jakub, kan. regularny 453
Orżanowski Wiktor, ks. 1162
Osiecki Michał, ks. 932
Osiegtowski Augustyn, ks. 425, 429
Osiński Adam, ks. 980, 985, 986
Osiński Andrzej 679, 681
Osiński Urban, ks. 392
Osiński Walenty 209
Oskierko Tadeusz, ks. 1174
Osmelak Jan, ks. 1175
Ostaszewski Maksym, bernardyn 678
Ostraszewski Marcelli, ks. 331
Ostroróg Wacław, kasztelan kaliski 122

- Ostrowicki Jan 1042
Ostrowicki Marcin 1042
Ostrowska Petronella, chorążyna siedradzka 937
Ostrowski Aleksander kolator par. Maluszyn 926
Ostrowski Aleksander, kolator par. Chotów 557
Ostrowski Aleksy 938
Ostrowski Antoni 937
Ostrowski Antoni Kazimierz, abp 76, 294, 403, 409, 436, 497, 514, 707, 805, 834, 857, 965, 969
Ostrowski Antoni, ks. 1172
Ostrowski Daniel, bp 857, 884, 885
Ostrowski Franciszek, ks. 909
Ostrowski Ignacy 628, 938
Ostrowski Jan 1042
Ostrowski Jan, ks. 298
Ostrowski Kazimierz 937, 938
Ostrowski Klemens, ks. 963, 983
Ostrowski Michał Korab, kolator par. Borszewice 795
Ostrowski Michał, kolator par. Maluszyn 926
Ostrowski Świętosław, kasztelan śpici-mierski, 464
Ostrowski Wojciech 926, 928
Ostrowski, kanonik krakowski 1042
Ostrzycki Maksymilian, ks. 232
Ostrykowski Augustyn, kan. regularny 764
Oszczewski Stanisław, ks. 889
Ościk Leon, ks. 1175
Ośmiałowski Kazimierz 1087
Ośmiałowski Makary, ks. 96, 165
Otfinowski Franciszek 840
Otocka Józefa [z Potockich] 820
Otta Jan, ks. 332, 345
Otwinowski Jakub 979
Owczarek Wojciech, bp 42, 68, 1058
Owsiński Walenty, ks. 191
Ozegowski Marcin, ks. 563, 852
Ozimiński Konstanty, ks. 379, 393
Ożarowski Kajetan, kan. regularny 733
Paalksnis Tadeusz, ks. 379, 414
Pabich Stanisław, ks. 1162
Paciorkowski Antoni 775
Paciorkowski Franciszek Ksawery 872
Paciorkowski Jan Gabriel, ks. 194, 879, 880
Paczkowski Kazimierz, ks. 626
Pajewski Aleksander, ks. 803, 804, 822
Pajewski Andrzej, ks. 223
Pałubicki Józef, ks. 508
Pancerzyński Stanisław, ks. 341, 373
Panecki Mikołaj, ks. 95, 98
Panecki Tomasz, ks. 101
Panek Ignacy, ks. 118, 433, 492
Panek Józef, ks. 1118
Pankowski Wiktoryn, cysters 440
Pantolski Stanisław, ks. 313, 362
Papieski Ignacy, ks. 433, 807
Papieski Mikołaj, ks. 1172
Paprocki Bonawentura 1080
Paprocki Jan, ks. 200, 268
Paprocki Jan, prob. par. Trąbczyn 423
Paprocki Piotr, podczaszyc dobrzyński 1080
Parczewski Józef 263
Parczewski Piotr, ks. 473
Parzeń Szymon, ks. 273
Parzniewski Jan, archidiakon wrocławski 59, 89
Parzycki Jan, ks. 191
Pastryński, ks. 295
Paszkowski Leopold, ks. 837, 858, 885
Paszkowski Wojciech, ks. 589, 590
Paterok Franciszek, ks. 1176
Patkowski Kacper, ks. 540
Patocki Paweł, ks. 96, 163
Patorski Jan, ks. 1168
Patrzycki 602
Patrzyk Józef, ks. 1163
Patykiewicz Walenty, ks. 1091
Paulicki Józef, ks. 932
Pawelski Franciszek, ks. 99, 1175
Paweł II, bp 277
Paweł z Borkowa 1047
Paweł z Charłupi Małej 164

- Paweł z Grotkowa, ks. 413
Paweł z Kłobi, ks. 451, 452
Paweł z Koszowy, ks. 1101
Paweł z Muzyna, ks. 424
Paweł, prob. par. Chełmce 117
Paweł, prob. par. Krzepice, kan. regularny 756
Paweł, prob. par. Zagórów 426
Paweńczyk Jan, franciszkanin 716
Paweńczyński Jan Kanty, kan. regularny 764
Pawicki Adolf, ks. 540, 596
Pawicki Adolf, ks. 596
Pawlicki Jerzy, ks. 622, 650
Pawliński Bonawentura, ks. 539, 584
Pawliński Konstanty, ks. 287, 304
Pawłowski Antoni, bp 1040
Pawłowski Edward, ks. 758, 1176
Pawłowski Franciszek, bernardyn 524
Pawłowski Franciszek, prob. par. Budzi-
sław Kościelny 379, 385
Pawłowski Franciszek, prob. par. Tłoki-
nia 181
Pawłowski Ignacy, ks. 1168
Pawłowski Józef, ks. 915
Pawłowski Roman, ks. 1167
Pawłowski Sebastian, ks. 769, 857, 887
Pawłowski Stanisław, prob. par. Tłoki-
nia 182
Pawłowski Stanisław, wik. par. Drużbice
i Truskolasy 687, 780
Pawnicki Wincenty 314
Pączkowski Walenty, ks. 1030, 1080,
1092, 1103
Pągowski Antoni, ks. 533
Pągowski Mateusz, ks. 712
Pągowski Walenty 313
Pągowski Wojciech 313, 314
Peche Tadeusz, ks. 1162
Pełczyński Józef, ks. 1168
Pełka Józef, kanonik kapituły choczkiej
124
Pełka Józef, prob. par. Cieclocin 1089
Pełka, abp 205
Penkala Konstanty, ks. 1168
Peplowski Szymon, ks. 261
Perczyński Walenty, ks. 143
Perliński Władysław, ks. 182, 611, 1167
Perschal Donulus, franciszkanin 548
Pertkiewicz Ignacy, ks. 851, 1169
Pescium Jan, ks. 381
Peterkiewicz Antoni, ks. 225
Petrykowski Atanazy, ks. 96, 169, 254
Petrykowski Kazimierz, ks. 319, 494, 495
Pęcherski Kazimierz, ks. 697
Pęczkowski Ludwik, ks. 477, 495
Pęski Adam, ks. 1013
Pianka Wojciech, ks. 951
Piasecki Antoni, ks. 839
Piaseczyński Augustyn, kan. regularny
749
Piaseczyński Ignacy, ks. 789, 851
Piaścik Mateusz, ks. 247, 822
Piątkowski Andrzej 166
Piątkowski Grzegorz 166
Piątkowski Mikołaj 166
Pibaski Jan, ks. 679
Piechaczek Elias, ks. 160
Piechowicz Piotr, ks. 826
Piechowski Józef, ks. 750
Pieczyński Julian, ks. 492
Pieczyński Kazimierz, kan. regularny
1048, 1049
Pieczyński Paweł, ks. 191
Piekarski Jan, ks. 609, 632, 633
Piekarczyk Hipolit, ks. 433
Piekieliński Józef, ks. 1164
Pieniążek Jan 153
Pierański Antoni, ks. 387
Piersa Kasjan, ks. 753
Pierzchliński Andrzej 178, 183
Pierzejowski Paweł, ks. 635
Pierzewski Maciej, ks. 183
Pieszski Jan Kanty, ks. 534
Pietkiewicz Andrzej, ks. 163
Pietraszewski Jan Stanisław, ks. 540
Pietrkiewicz Wawrzyniec, franciszkanin
416
Pietrusiński Aleksander, ks. 191, 211
Pietruszka Stefan, ks. 1170

- Pietrzak Ignacy, ks. 989, 1004, 1178
Pietrzak Tomasz, ks. 716
Pietrzykowski Jan, ks. 835
Pięczkowska Jadwiga 485
Piędokowicz Jakub, ks. 811
Piętkiewicz Rafał, dominikanin 215
Pigłosiewicz Jan Nepomucen, ks. 484,
508, 509, 510, 979
Pikuliński Karol, ks. 1077, 1113, 1114,
1178
Pilarski Maciej, ks. 139
Pilich Ignacy, ks. 1171
Pilichowski Jakub, ks. 1056
Pilszecki Maciej, ks. 710
Pioskowski Marcin, ks. 364
Piotr z Białej, ks. 873
Piotr z Boleszczyna, ks. 474
Piotr z Brzezin, ks. 152
Piotr z Burzenina, ks. 949
Piotr z Chorzewic, ks. 741
Piotr z Jarocina, ks. 309
Piotr z Kaszek, ks. 617
Piotr z Mzurek, ks. 674
Piotr z Osjakowa, ks. 359
Piotr z Podolina, ks. 923
Piotr z Sieradza, ks. 338
Piotr z Sikorza, ks. 1005
Piotr z Sukocina, ks. 385
Piotr z Trzebuni, ks. 174
Piotr z Wielunia, ks. 604
Piotr z Żychlina, ks. 268
Piotr ze Świątnik, ks. 400
Piotr, podkomorzy sieradzki 813
Piotr, prob. par. Białków 196
Piotr, prob. par. Tuszyn 731
Piotr, wik. par. Bierzwienna 964
Piotr, wik. par. Szymanowice 419
Piotrkowski Piotr, kanonik wrocławski 78
Piotrowski Dominik Franciszek, ks. 890
Piotrowski Franciszek, ks. 857
Piotrowski Józef, ks. 858, 875, 881
Piotrowski Stanisław, ks. 1097, 1109
Piotrowski Wacław, pijar 611
Piotrowski Wacław, prob. par. Osjaków
539
Piotrowski Wacław, prob. par. Pызdry
1177
Piórkowski Kajetan, ks. 433, 441
Pirogowicz Jacek, ks. 414, 580
Pisarski Bazyli 550
Pisarski Teodor, ks. 541, 543
Piskorski Florian, ks. 287, 323
Piskorski Tomasz, ks. 96, 110
Pisowicz Jan, ks. 813
Piszczatowski Krzysztof, ks. 1017, 1030,
1065, 1103
Pius IX, pap. 429
Pius VI, pap. 171, 401
Pius VII, pap. 48, 780
Placek Bronisław, ks. 1177
Płaskowski Ignacy 1022
Płaskowski Kajetan 1021
Płaskowski Michał 1019, 1021
Plebiński Wawrzyniec, ks. 649
Plikniewski Filip, franciszkanin 548
Plötz V. 355
Pluszczyński J., ks. 925
Pluta Franciszek, ks. 1046, 1050, 1161
Płaczkowski Maciej, ks. 938
Płaczkowski Michał, ks. 843, 846
Płonkowski Antoni, ks. 278, 379, 411
Płoski Karol, ks. 325
Płoszaj Ignacy, ks. 45, 96, 138
Płoszczyński Franciszek, misjonarz Win-
centego á Paulo 65, 88
Pniaczyński Gaudenty, brat, kan. regu-
larny 764
Pniewski Poncylian, franciszkanin 245,
701, 933
Pociałkowski Wawrzyniec, ks. 452
Pociej Emerencjanna [z Warszzyckich]
746
Pociej Ludwik 746
Poczałtowski 85
Podbuliński Paweł, ks. 300
Podczarski Romuald, ks. 727
Podczaski Stanisław, ks. 201
Podgórski Bernard, ks. 1079
Podgórski Bogdan, ks. 1102
Podgórski Jan, ks. 200, 291

- Podgórski Marcei, ks. 475
Podgórski Mateusz, ks. 346
Podgórski Wojciech, ks. 622
Podkuliński Jan, ks. 346
Podkuliński Kazimierz, ks. 202, 287, 436
Podkuliński Paweł, ks. 662
Podlejski Wojciech 765
Podleski Wawrzyniec, ks. 602, 637
Podleski Wojciech 492
Podlewski Kazimierz Gozdawa, ks. 840
Podolecki Kacper, ks. 669
Pogorzelski Antoni, oficjał uniejowski 251, 362, 508, 520
Pogorzelski Walerian, ks. 1171
Pokorski [Polewski] Andrzej, ks. 342, 343
Pokorski Mateusz, ks. 1072
Pokryński Stanisław, kan. regularny 355
Pokrzywnicki Aleksander, ks. 1068, 1077, 1178
Polaszek Jakub, ks. 250
Polejowski Michał, ks. 1003
Polichnowski Franciszek 965
Polichnowski Jan, ks. 985
Polierowski Andrzej, ks. 992
Polinarski Antoni, franciszkanin 548
Pollner Karol, ks. 96, 100
Połatyński Józef, ks. 1167
Połotyński Franciszek, ks. 388
Pomianowski Jacek, ks. 1045, 1046, 1058, 1176
Poniakowski Ignacy, ks. 539
Poniatowski Adam 459, 460
Poniatowski Michał Jerzy, abp 213, 986, 1030
Poniatowski Pełka 973
Ponikowski Franciszek, ks. 39
Ponińska [z Zalewskich], hrabina 128
Ponińska Salomea [z Szembeków] 747
Poniński Klemens Łódzia, hrabia 748
Poniński Michał 770
Poniński Stanisław Łódzia 770
Popiel Chościak Wincenty Teofil, bp 51, 58, 69, 198, 751, 773, 863, 875, 896, 925, 1068
Poradowski 366
Poradowski Mikołaj, ks. 861
Poradowski Narcyz, kan. regularny 296
Poraj, brat św. Wojciecha 301
Portych Teodor, ks. 1172
Pospieszynski Walenty 653
Postękowski Krzysztof 676, 677, 678
Pościński Marcin, ks. 1091
Potapski Franciszek, ks. 1169
Potemski Wojciech, ks. 193, 194, 195
Potocka Konstancja [z Daniłowiczów] 905, 918
Potocka Marianna [z Daniłowiczów] 871
Potocki Antoni 820
Potocki Antoni, ks. 569
Potocki Feliks 871
Potocki Michał hrabia, 915
Potocki Mikołaj 324
Potocki Teodor Andrzej, abp 290, 293, 479, 507, 794, 806
Potrzebowski Franciszek 251
Potrzebowski Ludwik, ks. 251
Potrzebski Wiktor, ks. 1169
Potulicki Andrzej, ks. 200
Potworowski Jan 146
Potworowski Jan Wojciech, oficjał kaliski 147, 148
Potworowski Paweł 146
Poznański Antoni, ks. 450, 509, 510, 531
Pozorski Maciej, ks. 259
Prachowski Adam, ks. 277
Praski Józef Stanisław 753
Prawda Jan, ks. 1164
Prażmowski Mikołaj, abp 478, 507, 513, 942
Prądzynski Feliks 1049
Prątnicki Wawrzyniec, ks. 668
Prochaska Krystian, pijar 547
Prokopowicz Marcin, ks. 183
Prokopowicz Maksymilian, pijar 547
Proński Walenty, ks. 558, 559
Prosiński Bonawentura, franciszkanin 548
Proszkowski Jakub, ks. 483
Protwicz Marcin, ks. 59

- Pruniewski Bartłomiej, ks. 186
Prusińska Katarzyna [z Rozrażewskich] 422
Prusiński Antoni 423
Prusiński Paweł 422
Pruski Jan, ks. 290
Pruski Stanisław, ks. 727, 1170
Pruss Serafin, ks. 232, 267
Pruszkowicz Andrzej, ks. 873, 874
Prybacki Marcin, ks. 191, 204
Prybiński Adam, ks. 385
Pryliński Bartłomiej, ks. 39
Przanowski Franciszek Ksawery, ks. 183, 184, 185
Przasnyski Piotr Paweł, ks. 1037
Przechadzka Maria 202, 203
Przechadzki Wincenty 202, 203
Przechlewski Stanisław, ks. 861
Przeciechowski Wincenty, ks. 65
Przeciszowski Jan, sędzia bobrownicki 1106, 1107, 1108
Przeciszowski Ludwik, sędzia grodzki bobrownicki 1108
Przeclaw z Pogorzeli, bp 647
Przeclaw, prob. par. Ślesin 277
Przeczen Jakub, ks. 717
Przedbor 813
Przedbor Stanisław 915
Przedborski Józef, ks. 932
Przedborski Piotr, ks. 901
Przedpeński Franciszek, ks. 1093
Przedworski Liboriusz, ks. 477
Przemysł I, książę wielkopolski 972
Przemysł II, książę wielkopolski 84, 180, 416
Przemysław, książę kaliski i wrocławski 104, 113
Przeradzki Arnold, ks. 1162
Przerębski Hieronim 934
Przerębski Jakub, stolnik sieradzki 699
Przerębski Jan, kasztelan spicimierski 674
Przerębski Mikołaj, kasztelan sądecki 888, 934
Przerębski Stanisław 934
Przerębski Wincenty, bp 54, 940
Przerębski Władysław, ks. 888
Przespolewski Piotr 168
Przespolewski Wojciech, ks. 168
Przeździecki Konstanty, ks. 65
Przybielecki Paweł, ks. 895
Przybylski Ignacy, ks. 95, 98
Przybylski Mikołaj, ks. 433, 501
Przybyłowicz Ignacy, ks. 244, 421
Przybyłowicz Jan, prob. par. Piotrków Trybunalski 669
Przybyłowicz Jan, wik. par. Pajęczno 930
Przybyłowicz Wojciech, ks. 767
Przygodzki Wincenty, ks. 1175
Przyjemski Jakub 698
Przyjemski Władysław 388, 391
Przyjemski Wojciech 238
Przykucki Adam 234
Przynienia Piotr, ks. 680
Przyrkiewicz Piotr, ks. 684, 943
Przyrkowicz Szymon 767, 768
Przytułski Erazm, ks. 539
Przywieczerski Jan, ks. 39, 688
Psarski Bogusław, kan. regularny 571
Psarski Franciszek Ksawery 352
Psarski Jan, właściciel Wielgiego 344
Psarski Jan, właściciel Woli Zmożonej 722
Psarski Józef, ks. 124, 575, 576
Psarski Ksawery 549, 550
Psarski Wojciech, kolator par. Ożarów 615
Psarski Wojciech, kolator par. Skomlin 641
Psarski Wojciech, właściciel Unikowa 353
Psiarski Wiktor, ks. 381
Pstrokońska Anna [z Walewskich] 696
Pstrokoński Baltazar, ks. 124, 382, 604
Pstrokoński Bogumił 338, 339
Pstrokoński Franciszek, chorąży piotrkowski 349, 339
Pstrokoński Ksawery 465, 466
Pstrokoński Maciej, bp 80, 250, 303, 320, 633, 797
Pstrokoński Mikołaj 451

- Pstrokoński Stanisław, bp 301
Pstrokoński Szymon, ks. 109
Pstrokoński Wincenty 466
Pstrokoński Zbigniew, ks. 818
Pstrokoński, kasztelan brzeski 302
Pszanowski Berengariusz, ks. 393
Pszanowski Ksawery, ks. 291
Ptak Wiktor, ks. 1062, 1074
Ptakowski Kacper, ks. 642
Ptaszkowski Grzegorz, ks. 330
Ptaszycki Marcin, ks. 306, 518
Ptaszyński Telesfor, ks. 805
Puacz Kazimierz, ks. 251
Pucek Jan 322
Puchalski Konstanty, ks. 540
Puchalski Marcin, ks. 985
Puchalski Rafał, ks. 65, 408
Puchałowicz Paweł, ks. 96, 728
Puczek Kacper 811
Pukarzewski Andrzej 698, 925
Pukarzewski Paweł 926
Puliniusz Szymon, ks. 813
Pułaski Ksawery Paweł Korwin, ks. 985
Puławski, parafianin par. Grochowy 245
Pustowski Alojzy, ks. 540, 644
Puziński Gilbert, kan. regularny 733
Pyszyński Hipolit, ks. 959, 983, 1177
Pytlarski Konstanty, paulin 945
Pyzdrowski Józef, ks. 1162
- Rabenda Walenty 553
Raciborski Piotr, ks. 160
Racięcka Sabina Anna 273
Raczyński Adam 720
Raczyński Antoni Bartłomiej, bp 428
Raczyński Antoni, cysters 408
Raczyński Ignacy, abp 444, 509, 780, 848, 866
Raczyński Mateusz, ks. 680, 878
Raczyński Walenty 721
Radecki Franciszek, ks. 232, 278
Radkowski Ignacy, ks. 1171
Radliński Jakub, ks. 415
Radojewski Rafał Żboży, chorąży brzesko-kujawski 212
Radolińska Marianna [z Walewskich] 143
Radolińska Tekla [z Lanckorońskich] 143
Radoliński Andrzej 142, 164, 165
Radoliński Franciszek Ksawery, ks. 142, 143
Radoliński Ignacy 453, 468
Radoliński Kajetan 142, 165
Radoliński Piotr 165
Radoliński Stanisław 143
Radońska Anna [z Modlibowskich] 166
Radoński Adam 164
Radoński Antoni 166
Radoński Jan 165
Radoński Karol, bp 55, 258, 996, 1039, 1059, 1118
Radoński Maciej 107, 164
Radoński Tadeusz 392
Radoński Wojciech 393
Radoszewscy 323
Radoszewska Gabriela [z Zajączków] 133
Radoszewski Andrzej, chorąży wieluński 930
Radoszewski Marek Boxa 612
Radoszewski Michał, starosta szadkowski 486
Radwański Remigiusz, ks. 1165
Radziejewska Zofia 385
Radziejewski Ignacy, ks. 433
Radziejowski Michał, abp 373, 525, 683, 836, 947, 974
Radziejowski Trankwillinus, franciszkanin 548
Radziszewski Franciszek, ks. 740
Radziszewski Kazimierz, ks. 1172
Radzyński Ludwik, ks. 611
Radzyński Maciej, ks. 109, 320
Rajewski Mikołaj, kan. regularny 354
Rajmund, kan. regularny 295
Rajski Grzegorz, ks. 662
Rajski Jan, ks. 909
Rajski Karol, ks. 207
Rajski Sebastian, ks. 231, 267, 509, 510
Rajski Sylwan, ks. 893
Rakoski Bonawentura, franciszkanin 548

- Rakowski Antoni, ks. 994
Rakowski Maciej, ks. 449
Rakowski Teodor, ks. 411, 433, 898
Rakuszewski Józef, ks. 516
Rambiewski Marcin, ks. 518
Raszewski Jan, ks. 182
Raszewski Mikołaj, ks. 245
Raszka Ignacy, ks. 1161
Raszkowski Mikołaj, ks. 618, 656
Ratański Piotr, ks. 238
Ratyński Aleksy, ks. 708
Rawicki Franciszek, ks. 1171
Rączkiewicz Józef, ks. 565, 586
Rączkowski Sebastian, ks. 857, 887, 953
Rechciński Ignacy, ks. 1175
Rechciński Stanisław, ks. 330
Redecki Paweł, pijar 723, 728
Regłowski Stanisław, ks. 781
Rekowski Konstanty 482
Rełkowski Mikołaj, ks. 1177
Rembowski Stanisław, ks. 1089, 1090
Remiszewski Jan, ks. 794
Remiszewski Stanisław 710
Rendschmidt Roch, ks. 287, 319, 325
Reorowicz Franciszek, ks. 519, 520, 521, 523, 524
Repelewski Marcin, ks. 255
Reszkowski Piotr, 612
Retkowicz Jan, ks. 692
Reto Adam 937
Reüchel Piotr, ks. 1112
Reysch-Graff de Maltzan 650
Rębielski Jan, ks. 878
Rętwińscy 1063, 1064
Rętwiński Jan 1067
Ripiński Maciej, ks. 464
Ritter Bonifacy, cysters 379
Roborowicz Jan, ks. 309, 312
Rodowicz Kazimierz, ks. 836, 837
Rogala Piotr Biberstein, ks. 895
Rogala Piotr Bibersztyn 921
Rogala Tomasz, ks. 206
Rogaliński Hipolit 687
Rogaliński Wojciech 200, 202
Rogowski Franciszek, ks. 456
Rogoziński Wojciech, ks. 288, 356
Rojek Zygmunt, ks. 680
Rojewski Andrzej, ks. 990
Rokitnicki, ks. 1107
Rokossowski Konstanty, ks. 463
Rokossowski Stanisław, ks. 881
Rolski Norbert, ks. 1100
Romanowicz Hieronim, ks. 433, 471
Romanowski Antoni, ks. 732
Romanowski Paweł, ks. 379, 535
Romaszewski Wojciech, ks. 792
Romer Marcin 485
Romer Stanisław 485
Rorat Bolesław, ks. 1163
Rorzkoski Wojciech, ks. 518
Rosicki Alfons, dominikanin 302
Rosiński Józef, ks. 1098, 1108, 1109, 1118, 1167
Rosiński Marcin, ks. 288, 353
Rosiński Władysław, dominikanin 1164
Rosnowski Jan 140
Rosoński Wincenty, franciszkanin 283
Rosso Włodzimierz, ks. 1161
Rossowski Paweł, ks. 206, 295
Rossowski Tomasz, diak. 318
Rostek Wacław, ks. 1089
Rostka Władysław, bernardyn 524
Rostkowski Adam, bp 1091
Roszkiewicz Józef, ks. 700
Roszkowski Paweł, ks. 936
Roszowska Maksyma [z Szembeków] 338, 339
Roszowski Jakub 338
Rościszewski Bartłomiej 1079
Rościszewski Rajmund 1038
Rościszewski Tomasz, ks. 1012, 1021
Rotpecius Jakub, cysters 407
Roviere Filaria de, kasztelanowa liwska 907
Rowiński Maciej, ks. 239, 249
Rozniakowski Kazimierz, ks. 460
Rozpędowski Mikołaj, ks. 65
Rozpirowicz Jan, ks. 1003
Rozrażewski Hieronim, bp 40, 42, 44, 80, 83, 84, 243, 219, 1001

- Rozrażewski Jan 174, 273
Rozrażewski Jan, ks. 242
Rożecki Leon, ks. 423
Roźniecki Walenty, ks. 259
Roźniewski Wojciech, ks. 667
Różański Zdzisław, ks. 960, 1178
Różniewski Wojciech, ks. 677
Różycki Szymon, ks. 452
Różycki Wojciech, ks. 134
Rubaszkievicz Jan, ks. 1165
Rubiszewski Bartłomiej, paulin 945
Ruciński Kazimierz, ks. 65, 87
Rudawski Ludwik, ks. 1055, 1072
Rudkowski Hipolit, ks. 810
Rudnicki Adam, ks. 96, 171
Rudnicki Andrzej, ks. 443
Rudnicki Antoni, ks. 96, 182, 647
Rudnicki Felicjan, ks. 476
Rudnicki Jan, kasztelan sieradzki 461, 462
Rudnicki Jan, ks. 305, 318
Rudnicki Jan, właściciel Tubądzina 503
Rudnicki Maciej, ks. 369
Rudnicki Marcin, ks. 461
Rudnicki Michał, ks. 519
Rudnicki Paweł 649
Rudnicki Sebastian, ks. 508
Rudnicki Stanisław, podsędek kaliski 148
Rudnicki Szymon, bp 461, 478
Rudnicki Walenty 265
Rudnik Mikołaj 990
Rudolf Błażej, franciszkanin 548
Rudowski Hipolit, ks. 858
Rudziński Ignacy, ks. 1165
Rudziński Marcin, ks. 705
Rudzki Jan 629
Rusecki Andrzej 266
Rusecki Stanisław 400
Rusiecki Marcin (Izbieński z Izdebna), ks. 867
Rusin Franciszek, ks. 324
Rusin Wojciech, ks. 667, 671, 875
Rusław [Abdank] 728
Rusocicki Stanisław 968
Russjan Tomasz de Vorochra Nałęcz, komornik wieluński 921, 922
Ruszkiewicz Kazimierz, bp 966, 982
Ruszkowska [z Raczyńskich] 238
Ruszkowska Katarzyna [z Zarembów] 280
Ruszkowski Andrzej, miecznik kaliski 372, 375
Ruszkowski Andrzej, właściciel Tulisz-
kowa 280
Ruszkowski Bernard, bernardyn 135
Ruszkowski Bronisław, ks. 858, 911
Ruszkowski Jan 396
Ruszkowski Józef, ks. 981
Ruszkowski Mikołaj, ks. 350, 372
Ruszkowski Robert, ks. 96, 112
Ruszkowski Walerian, ks. 858
Rutkiewicz Stanisław, ks. 292, 775, 858
Rutkowski Jan, ks. 740, 779, 896
Rutkowski Józef Leon, sędzia dobrzyński 1006, 1007, 1056
Rutkowski Marian 1056
Rutkowski Tadeusz, ks. 1173
Rutowicz Mikołaj, dominikanin 836, 837
Rybiński Jakub, ks. 937
Rybiński Paweł, ks. 718
Rybiński, minister braci czeskich 282
Rybkowski Jakub, ks. 274, 280
Rybski Jan, ks. 364, 567
Rycerski Maciej 306
Rycerzewski Franciszek, ks. 620
Rychlewicz Jakub, kan. regularny 733
Rychlewski Józef, ks. 508
Rychlewski Paweł, ks. 508, 976, 977
Rychlewski Stanisław, ks. 1170
Rychlewski Stefan, ks. 454
Rychlicki Jakub 774
Rychłowska Aleksandra [z Kicińskich] 687, 705
Rychłowska Kornelia [z Goławskich] 137
Rychłowska Zofia [z Tomickich] 943
Rychłowski Andrzej 951, 952
Rychłowski Antoni, kasztelan sieradzki 682, 943
Rychłowski Gwido 176
Rychłowski Jan Nepomucen 634
Rychłowski Jan, ks. 718
Rychłowski Józef 705

- Rychłowski Kazimierz, kasztelan sieradzki 175
Rychłowski Paweł 704
Rychłowski Sebastian 705
Rychłowski Stanisław 706
Rychłowski Stanisław, ks. 291
Rychłowski, sędzia grodzki piotrkowski 718
Rychter Jacek, dominikanin 348
Rycki Eleutery, ks. 39, 311
Rydłowski Antoni, ks. 508
Rydzikowski Melchior Marcin, ks. 697
Rydzikowski Michał, ks. 539
Rydyziński F.X., bp 48
Ryglewicz Jan, ks. 989, 996, 1019, 1093, 1178
Rylski Andrzej, ks. 201
Rylski Maciej, ks. 642
Rylski Stefan, ks. 1175
Ryszkowski Jan 299
Ryszkowski Jan, ks. 633
Ryszkowski Kazimierz 628
Rywiński Jakub, ks. 341
Rzecki Antoni 840
Rzepecki Dominik, dominikanin 325
Rzepecki Jakub, ks. 601
Rzepka Piotr, ks. 668, 703
Rzepnicki Dominik, ks. 308
Rzeszotarski (Brezszotarski) Antoni, ks. 1031, 1080
Rzewuska Teodora [z Malczewskich] 151
Rzewuski Grzegorz, ks. 721, 863
Rzewuski Józef, ks. 740
Rzońca Edward, ks. 96, 161, 176
Rzykiecki Franciszek, ks. 1166
- Sadkowski Michał, ks. 1081
Sadokierski Michał, ks. 108
Sadowski Damian, ks. 156
Sadowski Franciszek, ks. 359
Sadowski Mieczysław, ks. 405, 1165
Sadowy Władysław, ks. 1172
Saganowski Adam, ks. 362, 502
Saganowski Bartłomiej, ks. 444, 463, 480, 481, 487, 495, 510
- Saganowski Jan, ks. 360
Sajłowicz Franciszek, ks. 842
Salikiewicz Wincenty, ks. 98
Salomea Piastówna 766
Salomon, opat 729
Sałaciński Aleksander, ks. 672
Sałaciński Józef, ks. 834
Samoraj Pacyfik, franciszkanin 608
Sampoliński Michał, ks. 146, 147
Samuel z Kamieńska, ks. 119
Samulski Jakub, ks. 539
Samulski Tomasz, ks. 554
Sandecki Adam, ks. 739
Sandecki Florian (Adam Sadowski), kan. regularny 753
Sandomierski Jakub, ks. 288, 487
Sandomierski Józef, ks. 434, 535
Sanguszko Barbara [z Duninów], księżna 812, 813, 815
Sanicki Grzegorz, ks. 645
Sankiewicz Andrzej, ks. 992, 997
Sarnowiecki Andrzej, ks. 828
Sarnowski Franciszek, ks. 353
Sarnowski Jakub, ks. 833
Sarnowski Karol, ks. 98
Sasin Piotr, ks. 917
Sawicki Konstanty, ks. 303
Sawicki Marcelli, ks. 1171
Sawicki Michał, ks. 996
Sawicki Walenty, ks. 508
Sawicz Andrzej Konstanty, ks. 943
Schabowicz Stefan, ks. 934
Scharas August, ks. 232, 244
Schiwelbein Rajmund, ks. 191, 202, 321
Schmidt Maciej, ks. 605
Schmidt Roch, ks. 668
Schroetter Kajetan, karmelita 1066
Schultz Edward, ks. 789, 826
Schulz Krzysztof, ks. 96, 187
Schulz Michał, ks. 65
Szukiecki Andrzej, ks. 625
Secomski Kazimierz, ks. 1170
Seczemski Maciej 900
Seczyński Tomasz, ks. 332
Seidel Franciszek, bernardyn 376

- Sejmek Mikołaj 796
Sekucki Bogusław, pijar 547
Sepkiewicz Franciszek, ks. 479
Sepłowski Tomasz, ks. 117
Sevé Wincenty de, archidiakon 234, 240, 388, 974
Sewerynek Antoni, ks. 1169
Sędkowski Stanisław, ks. 748, 750
Sędkowski Szymon, ks. 661
Sędziński Józef, ks. 192, 224
Sędzimir Zygmunt, ks. 1163
Sędziwój, par. Sławsk 272
Sędziwój, wojewoda kaliski 830
Sękowski Jan, ks. 860
Siatkowski Karol, ks. 557
Siciński Konrad, cysters 440, 441
Sidkiewicz Tomasz, ks. 861
Sieciński Stanisław, ks. 826, 1174
Siedliński Wawrzyniec, ks. 193, 194, 219, 250
Siedliński Wojciech, ks. 211
Siekierski Piotr, ks. 477, 495, 825
Sielnicki Stefan 606
Sielski Antoni, ks. 96, 267, 405
Siemaszko Władysław, ks. 46, 572, 1166
Siemianowska Katarzyna 613
Siemianowski Adam 613
Siemianowski Aleksander 609
Siemianowski Aleksander Zygmunt, ks. 575
Siemianowski Walerian 613
Siemiątkowski Antoni, kolator par. Charłupia Mała 308
Siemiątkowski Antoni, kolator par. Kamionacz 325
Siemiątkowski Antoni, kolator par. Korczew 331
Siemieńska Franciszka [z Dębińskich] 953
Siemieńska Krystyna [z Małachowskich] 696
Siemieński Adam, ks. 231, 358
Siemieński Franciszek 951
Siemieński Jacek 952, 953
Siemieński Józef, ks. 951
Siemieński Kazimierz, ks. 313
Siemieński Maciej 696
Siemieński Roch, ks. 720
Siemiński Jan Leszczyc 952
Siemiński Teodor, ks. 884
Siemiradzki Henryk 867
Siemkowski Stanisław 637
Sienicki Piotr, ks. 992, 1102
Sieniecki Piotr, ks. 373
Siepiński Stanisław, ks. 883
Sierakowska Anna Teodora 1033
Sierakowska Apolonia 526
Sierakowska Józefa 1008
Sierakowski Eugeniusz, paulin 654
Sierakowski Jakub 1048
Sierakowski Jan, kasztelan kruszwicki 217
Sierakowski Jan, ks. 808
Sierakowski Kajetan, starosta bobrownicki 1003
Sierakowski Paweł, kasztelan dobrzyński 1047
Sierakowski Paweł, kolator par. Wartkowice 526
Sierakowski Sebastian hrabia, ks. 95, 156
Sierakowski Wojciech, ks. 921
Sierpecki Ksawery, paulin 547
Sierpowski Jan, ks. 859
Siewczyński Nepomucen, ks. 740
Siewierski Jan Kazimierz, ks. 371
Siewierski Wincenty, ks. 389, 390
Sikatka Mikołaj 258
Sikorowski Wincenty, ks. 960, 1177
Sikorski Paweł, ks. 114
Sikorski Polikarp, ks. 340
Sikorski Władysław, ks. 1170
Siski Stanisław, kleryk 1010
Sismilch Gerard, paulin 789, 798
Sitoński Walenty, dziekan stawiszyński 126, 186
Siudziński Andrzej, ks. 861, 862, 863
Siutowicz Józef, ks. 1177
Siwczyński Tomasz, ks. 858, 944
Siwik Wawrzyniec, ks. 495

- Skaliński Franciszek, ks. 821
Skaliński Józef, ks. 821
Skalski Stanisław, ks. 1171
Skarbak Józef, hrabia 77
Skarbkowa Antonina Ankwicz 894
Skarżeński Emeryk, ks. 834
Skempius Sebastian 843
Skibicki Adrian, ks. 699, 895
Skibicki Józef 1039
Sklorowski, ks. 1013
Skłodowski Mikołaj, ks. 39
Skorupski Kazimierz, ks. 686
Skorupski Stefan, ks. 516
Skorzewski Jan, ks. 794, 811
Skotnicki Jan, ks. 448
Skotnicki Jarosław Bogoria, abp 98, 119, 162, 163, 174, 358, 505, 506, 515, 755, 778, 823, 790, 950
Skowrońska Teodora [z Kurczewskich] 173
Skowroński Jakub 173
Skowroński Józef, ks. 1167
Skowroński Kajetan, kan. regularny 1048
Skórzewski Andrzej 556
Skórzewski Franciszek 591
Skórzewski Ignacy 594
Skórzewski Ludwik, ks. 885
Skórzewski Michał 591
Skórzewski Prokop 454
Skretny Stanisław, ks. 1177
Skrzekowicz Koloman, paulin 581, 582
Skrzetuski Ludwik 776
Skrzyńscy 332
Skrzyński Franciszek 942
Skrzyński Sebastian 627
Skrzyński Stanisław 343
Skrzypkowski Wojciech, ks. 438
Skudlius Jan, ks. 150
Skulski Stanisław, ks. 822
Skupieński Julian, ks. 232, 271
Skupieński Klemens, ks. 667
Skupiński Mateusz, ks. 557
Skurczyński Paulin, ks. 745
Skurczyński Benon, ks. 433
Skurczyński Paulin, ks. 668
Skwierzyński Augustyn, ks. 433, 474, 807
Slaski Jan, ks. 884
Slegawski Franciszek Ksawery, kan. regularny 766
Slesarski Ksawery, kan. regularny 764
Słęskowski Ludwik, kan. regularny 734
Sławek, prob. par. Kłomnice 905
Sławianowski Stefan 898
Sławiński Wincenty, ks. 95
Słodkowski Jan, ks. 361
Słodkowski Józef, ks. 434, 532
Słomczyński Jakub, prob. par. Kociszewo 704
Słomczyński Jakub, prob. par. Szczerców 840
Słomczyński Jakub, prob. par. Zadzim 368
Słomowski Stanisław 492
Słonczewski Andrzej
Słonczewski, ks. 1006
Słubicka Zofia 216
Słubicki Albin 218
Słubicki Chryzostom 75
Słubicki Henryk 218
Sługocki Bartłomiej 424
Słupczyński Stefan, ks. 420
Słupski Wojciech, prepozyt norbertanek 77
Służewski Jan, ks. 278
Służkowski Jan, ks. 101
Służewska Małgorzata [Stomberg Kostkówna] 85
Służewski Jan [z Oporowa] 85
Służewski Ludwik, ks. 65, 474
Smaga Jan, ks. 1163
Smaradowski Adam, ks. 339
Smarzyński Wojciech, ks. 829
Smidowicz Antoni, ks. 98
Smieżański Paweł, ks. 533
Smoczyński Klemens, ks. 314
Smolarkiewicz Władysław, ks. 1163
Smoliński Adam, ks. 567, 568
Smolnicki Jakub, ks. 891
Smoszewski Mikołaj, ks. 243

- Smółkowski Gerwazy, ks. 433, 474
Snawadzki Antoni, ks. 466, 579, 1161
Sobański Jakub 553
Sobański Józef, ks. 553
Sobański Tomasz, ks. 539
Sobczyński Jan Nepomucen, ks. 167, 1165
Sobczyński Norbert, karmelita 1067, 1068
Sobecki Jan, ks. 65
Sobiekorski Stanisław, ks. 141
Sobiepanek Tomasz, ks. 1166
Sobiepański Wojciech, ks. 259
Sobieski Jan, ks. 113
Sobikowski Stanisław, ks. 1167
Sobocki Sebastian 522
Sobolewski Konstanty, ks. 288, 329
Sochacki Szymon, ks. 221
Sokalski Stanisław, ks. 120
Sokolnicki, starosta 567
Sokolniki Adam, ks. 577
Sokolniki Bonawentura, bernardyn 524
Sokolski Wawrzyniec, ks. 604, 657, 658
Sokołowska Anna [z Ponętowskich] 87
Sokołowska Elżbieta 278
Sokołowski Bartłomiej, ks. 516
Sokołowski Gabriel 226
Sokołowski Jarosław Pomian [z Wrzącej] 192
Sokołowski Jarosław, kolator par. Izbica Kujawska 219
Sokołowski Kalikst, ks. 416
Sokołowski Ludwik, ks. 526
Sokołowski Piotr, ks. 232
Sokołowski Stanisław 87
Sokołowski Wojciech 79
Solecki Wojciech, ks. 607
Soliśkiewicz Jan, ks. 464
Solski, ks. 1020, 1024
Sołtysiak Antoni, kamilianin 996, 997
Sommer Kazimierz, ks. 291
Sosienka Kacper, ks. 559, 560, 568, 593
Sosienkiewicz Jan, ks. 518
Sosiński Jan, ks. 258
Sosiński Józef, ks. 374
Sosnowski Ksawery, ks. 287, 353
Sośnicki Ludwik, ks. 245
Sotro Józef de, ks. 287, 343, 344, 444
Sowiński Jan, ks. 81, 82, 1168
Sperczyński Ludwik, ks. 1172
Sperowski Jerzy, ks. 789, 830
Spichowicz Antoni, ks. 168
Spinek Piotr Celestyn, ks. 333
Spinek Stanisław, ks. 692
Spiski Jakub, ks. 488
Spławski Baltazar, ks. 163
Spławski, prob. par. Staw 175
Sprowski Jan, abp 451, 455, 482, 506, 762
Spychaj Łukasz 1095
Spychalski Idzi, benedyktyn 156
Spytek, prob. par. Piotrków Trybunalski 673
Spytgniew, wojewodza łęczycki 887
Srokosiński Szymon, ks. 768
Sromecki Nepomucen, ks. 231
Staliński Kacper, ks. 232, 276
Stalkowski Bronisław, ks. 996
Stamirowski Leopold, ks. 433, 528
Stangrecki Ludwik, ks. 1045
Stanicki Mateusz, ks. 112
Stanicki Szymon, ks. 437
Stanisław (Sówka), ks. 1099
Stanisław de Dzbanki, ks. 549
Stanisław z Chotla, ks. 569
Stanisław z Krzepic, ks. 170
Stanisław z Lipowca, ks. 1083
Stanisław z Liskowa, ks. 877
Stanisław z Łagowa, ks. 435
Stanisław z Majaczewic, ks. 796
Stanisław z Mazewa, ks. 279
Stanisław z Moszczenicy, ks. 698
Stanisław z Nowogopola, ks. 899
Stanisław z Opoczna, ks. 868
Stanisław z Pruszewic, ks. 232, 233
Stanisław z Przeworna, ks. 238
Stanisław z Radomska, ks. 894
Stanisław z Sarnowa, ks. 212, 277
Stanisław z Szadku, ks. 435
Stanisław z Tarnowa, ks. 269
Stanisław z Wiskitna (Wysk), ks. 208

- Stanisław z Wolborza, ks. 632
Stanisław z Zagórowa, ks. 422
Stanisław ze Szpetala, ks. 50
Stanisław ze Ślesina, ks. 240
Stanisław ze Zwiastowicz, ks. 485
Stanisław, prob. par. Borszewice 793
Stanisław, prob. par. Kłobia 50
Stanisław, prob. par. Łyskornia 594
Stanisław, prob. par. Szpetal 1054
Stanisław, prob. par. Zadzim 363
Stanisław, rektor szkoły par. Działyń 1101
Stanisław, św. bp 876
Stanisław, wik. par. Chartupia Mała 305
Stanisławski Andrzej, ks. 962
Stanisławski Hieronim 265
Stanisz Stanisław, ks. 1166
Stankiewicz Antoni, ks. 819, 834
Stankiewicz Jakub, ks. 314, 809, 810
Stankiewicz Wincenty, ks. 1018
Stankowski Teodor, ks. 1167
Stanowski Wojciech, bp 459, 502
Stańczak Józef, ks. 996
Starczewski Franciszek, ks. 942
Starczewski Jan, właściciel Borzykowej 875
Starczewski Jan, właściciel Błaszek 108
Starczewski Józef 874
Starczewski Marcin, ks. 457
Starczewski Mateusz, ks. 947
Starczewski Stanisław, bp 579, 688, 689
Starkiewicz Feliks Szczęsny, ks. 960, 1039, 1163, 1178
Starowicz Adam, franciszkanin 416
Starowicz Józef, ks. 151
Starski Jakub, ks. 162
Starzeński Mikołaj, ks. 851, 852
Staszkowski Jan, ks. 1006
Stawicki Albin, ks. 539, 580, 606, 623, 748, 758, 771
Stawicki Franciszek, ks. 1171
Stawicki Leonard, ks. 1172
Stawicki Melchior, ks. 886
Stawicki Mikołaj, ks. 1174
Stawicki Piotr 946
Stawicki Walenty, ks. 139, 194, 516
Stawiński Wincenty, ks. 121
Stawiszyński Marcin 238
Stawiszyński Stefan, ks. 390
Stawowski Józef 463
Stawowski Tadeusz, ks. 99
Stawski Antoni 565
Stawski Jacek, paulin 654
Stąszka (Słomka) Antoni, paulin 582
Steciński Franciszek, ks. 428
Stecki Lucjan Teofil, ks. 858
Stefan Batory, król 44
Stefan, prob. par. Grzegorzew 975
Stefan, prob. par. Tubądzin 503
Stefanowski Romuald, ks. 881
Stefanowski Tomasz, ks. 191
Stefański Stanisław, ks. 667, 804
Stefański, wik. par. Radomsko 863
Stelmachowski Maurycy, cysters 440
Stemka Antoni, paulin 945
Sten Paweł, ks. 836
Stepczyński Mikołaj, benedyktyn 155
Stobiecka Jadwiga 352
Stobiecki Józef, ks. 39
Stobiecki Wincenty, ks. 892, 893, 898
Stocki Lucjan Teofil, ks. 890
Stocki Stefan 262
Stoiński Teofil Walenty, ks. 175, 178
Stokowicki Tomasz, ks. 873
Stokowski Antoni 625
Stokowski Franciszek 591
Stokowski Józef 608
Stokowski Maciej 626
Stokowski Marcin 370
Stokowski Michał 609
Stoleccy 340
Stopierzyński Franciszek, ks. 548
Straszewski Antoni Stanisław, ks. 443, 444
Straszewski Józef, ks. 42, 1176
Straszyński Kazimierz, ks. 989, 1062, 1074, 1178
Strączyński Ignacy, ks. 667, 675, 908
Strączyński Teofil, ks. 858, 919
Stroniański Andrzej, kan. regularny 714
Strubacz Narcyzy, paulin 945

- Strumiłło Andrzej Franciszek, ks. 889
Struś Albin, ks. 705
Stryś Wojciech, ks. 823
Strzałkowski Józef, ks. 264
Strzałkowski Leonard 867
Strzelecki Grzegorz, ks. 705, 731
Strzelecki Jakub, kan. regularny 734
Strzelecki Jan, ks. 1162
Strzeliński Franciszek Ksawery, ks. 466, 477
Strzemeski Tomasz, ks. 441
Strzępiński Tomasz, ks. 765
Sucharda Jan, ks. 220
Suchcicki Wawrzyniec, ks. 1018
Suchecy 324
Suchecka Marianna 687, 727
Suchecki Eustachy, kan. regularny 554, 733, 734
Suchecki Florian 771
Suchecki Ignacy 723, 727, 728
Suchecki Ludwik 772
Suchecki Paweł 687, 727
Suchorzewski Jan 390
Suchorzewski Stanisław 390
Suck Teodor, ks. 1163
Sujkowski Bruno, kan. regularny 355
Sukiennicki Stanisław, ks. 1164
Sulicki Wawrzyniec, ks. 803
Sulikowski Jan 502
Sulimierska Kazimiera [z Miłkowickich] 503
Sulimierski Franciszek 943
Sulimierski Mikołaj 942
Suliński Wojciech, ks. 1108, 1117
Sułkowski Aleksander, łowczy litewski 568, 642, 643
Sumińscy 1091
Sumiński Franciszek, ks. 1080
Sumiński Maciej, ks. 700, 994
Sumiński Sebastian, ks. 210
Sumiński Stanisław, ks. 1063
Sumiński Stefan, archidiakon wrocławski 193
Sumiowski Bartłomiej, ks. 1087
Surowicz Paweł, ks. 478
Surra Klemens, ks. 65
Susicki Adam, ks. 899, 946, 1175
Sutkiewicz Marcin Dominik, ks. 313
Swedoski Kazimierz, cysters 440
Symjor Jan, salezjanin 1168
Synoradzki Bruno Ignacy, ks. 970
Synowicz Józef, ks. 740, 748, 779
Sypiewski Tadeusz, ks. 1170
Sypniewski Józef, ks. 192, 215, 416
Szabański Franciszek 194
Szabelski Stanisław, ks. 1169
Szablowski Józef Eliasz, ks. 173
Szabłowska, wdowa 144
Szacherska Stella Maria 1051
Szadkowski Jan, ks. 800
Szadkowski Józef, ks. 1172
Szadkowski Michał, ks. 1066
Szadkowski Mikołaj, ks. 437
Szafarkowicz Jan, ks. 518
Szafnicki Józef, ks. 152
Szafranek Marcin 635
Szafranec Jan, bp 80
Szafranowicz Hilary, ks. 739
Szafrąński Jan, ks. 1171
Szajewski Mikołaj, kan. regularny 355
Szalewski Tyburcy, franciszkanin 548
Szalkowski Tomasz, ks. 65, 81
Szałajski Tomasz, ks. 1000
Szałański (Szołaski) Antoni 799
Szałański Aleksander, ks. 832
Szamberg Jan, ks. 825
Szamota Franciszek, ks. 966
Szaniawski Filip Nereusz 342, 343, 344
Szaniawski Franciszek, ks. 173
Szaniawski Kajetan 344
Szaniawski Kazimierz 343
Szaniawski Konstanty Felicjan, bp 88
Szaniawski Tomasz, ks. 669
Szarecki Andrzej, ks. 1169
Szarowski Franciszek, ks. 445
Szatkowski Piotr, kan. regularny 213
Szatkowski Wojciech, ks. 183
Szawlewski Wawrzyniec, ks. 548
Szczawińska Elżbieta 798
Szczawiński Piotr 796, 798

- Szczeciński Wojciech, ks. 576
Szczepan, prob. par. Dęby [Szlacheckie] 203
Szczepanowski Jakub, ks. 770, 771
Szczepański Waław, ks. 1171
Szczepański Wojciech, ks. 96, 156
Szczepocki Maciej, ks. 589
Szczerbakowicz Stefan, ks. 917
Szczotkowski Waław, ks. 1170
Szczygieł Ludwik, orionista 1171
Szczygłowski Franciszek, ks. 86, 1171
Szejer Leonard, cysters 440
Szeliga Mikołaj, ks. 396
Szembek Aleksander, właściciel Łyskorni 595
Szembek Franciszek, wojewoda inflancki 702, 843
Szembek Jerzy Józef Elizeusz, bp 1097
Szembek Józef Eustachy, bp 1038, 1107, 1115
Szembek Józef, właściciel Węglewic i Łyskorni 562, 594, 595
Szembek Krzysztof Antoni, abp 59, 983, 1096
Szembek Krzysztof Hilary, bp 1038
Szembek Onufry Kajetan, bp 48
Szembek Stanisław, abp 298, 448, 553, 617, 661
Szembekowa Ewa [z Leszczyńskich] 563
Szemborski Nikodem, ks. 1169
Szemborski Piotr, bernardyn 829
Szemieth Antoni, ks. 730
Szermer Augustyn, ks. 325
Szewczykowski Józef, ks. 739
Szkłarski Maciej, ks. 792
Szlawiński Jan, ks. 798
Szłękiewicz Antoni, ks. 540, 576
Szlosman Roman, ks. 114, 171, 539
Szmakpfeffer 1040
Szmidowicz Jan, ks. 176
Szmidt Tadeusz, ks. 1034
Szmigielski Michał, ks. 668
Szmigielski Michał, ks. 687
Szmuglerski Damazy, paulin 654
Szmuk Jakub, ks. 554
Szołdrska Marianna, kasztelanowa nakielska 140
Szołowski Stanisław, burgrabia wieluński 559
Szołowski Stefan 559
Szosski Piotr, ks. 806
Szpakiewicz Franciszek, ks. 194
Szpakiewicz Wincenty Urban, ks. 484
Szpakowski Andrzej, ks. 241
Szpichowicz Antoni, ks. 640
Szpilowski Hilary 971
Szremowicz Marcin Konstanty, ks. 191
Szretter Kornel 795
Sztejn Jan, ks. 144, 508, 527
Szukalski Antoni, ks. 231
Szukalski Jan, ks. 429
Szulc Antoni, ks. 1112
Szulc Bartłomiej, misjonarz św. Wincen- tego 1169
Szulczewski Maksymilian, ks. 272, 358, 789
Szulczewski Robert, orionista 1171
Szulimirski Bogumił, ks. 307
Szuliński Michał 808
Szulmierski Józef, ks. 157, 158
Szulmirski Michał 300
Szumacher Karol, ks. 1177
Szumiącki Stanisław, ks. 465
Szumowski Franciszek, ks. 850
Szumowski Jan 1078
Szurbrisius Grzegorz 1063
Szwabiński Michał, ks. 1176
Szwarc Jan, ks. 1167
Szwieragowicz Tobiasz, paulin 654
Szyca Jan, ks. 1177
Szydłowski Karol 814
Szyjewski Stanisław, ks. 242
Szyller Stefan 1008
Szymak Józef, ks. 1176
Szymankiewicz Stefan, ks. 842
Szymanowski Antoni, ks. 1169
Szymanowski Bolesław, ks. 1164
Szymanowski Józef, ks. 732
Szymanowski Melchior 328
Szymański Adam, ks. 401

- Szymański Dydak, bernardyn 376
Szymański Feliks, ks. 879, 883
Szymański Marcel, ks. 375
Szymański Marcin, ks. 232
Szymański Mikołaj, ks. 153
Szymański Piotr, ks. 208
Szymański Szymon, ks. 878
Szymański Wiktor (Antoni), franciszka-
nin 667, 707
Szymański Wojciech, ks. 572
Szymczak Andrzej, ks. 1062, 1171
Szymkiewicz Ignacy, ks. 379, 411, 412
Szymon z Kurzelowa, ks. 925
Szymon z Łądu, ks. 240
Szymon z Przetoczna, ks. 392
Szymon z Wieńca 400
Szymon ze Słupcy, ks. 503
Szynczewski Franciszek, ks. 120
Szyrkler Zygmunt, ks. 938
Szyzkowski Ignacy, ks. 1112
Szyzkowski Jakub 111
Szyzkowski Krzysztof 111
Szyzkowski Marcin, bp 780, 990, 1027,
1060, 1084
- Ścibor z Gościeńcyc, bp 1115
Ścibor z Radzymina, bp 1115
Ślaski Jarosław, ks. 1170
Ślęczkiewicz Placyd Mateusz, ks. 358
Ślipek Michał, ks. 1069, 1081, 1104
Ślisiński Lambert, ks. 1176
Śliwicka Agnieszka 227
Śliwicki Roch 227
Śliwiński Bartłomiej, ks. 636
Śliwiński Jan, ks. 39, 50
Ślósarski Józef, ks. 232, 253
Śmiałek Agnieszka 67
Śmiałek Wawrzyniec 67
Śmiałkiewicz Szymon, ks. 323
Śmiechowicz Erazm, ks. 819, 820
Śmiechowski Kajetan, ks. 1018
Śmietanko Stanisław, ks. 1165
Śmietański Paweł, ks. 507
Świątecki Jan, ks. 382
Świątecki Teofil, ks. 535
- Świątkiewicz Andrzej, ks. 163
Świątkowski Adam, ks. 607
Świątkowski Antoni, ks. 96, 173
Świderski Antoni, ks. 937
Świdziński Józef 711
Świdziński Stefan 711
Świeczkowski Maurus, ks. 1177
Świerk Maciej, ks. 551
Świerkowski Karol, ks. 1050
Świeściakowski Szymon, ks. 232
Świetopełk, kanclerz gnieźnieński 793
Świeżewski Bronisław, ks. 1170
Święcichowski Adam, ks. 858
Święcicki Franciszek 638
Święcicki Marcel 722
Święcicki Stanisław, ks. 729
Święcicki Stanisław, właściciel Siemko-
wic 638
Święcińska Agnieszka 87
Świętosławski 1077
Świnarski Tomasz, ks. 719
Świnka Jakub, abp 98, 513, 674, 685,
813
Świtalski Stanisław, ks. 630
Świtalski Stefan, ks. 389, 668, 719
Świtkiewicz Błażej, ks. 186, 187
Świtkiewicz Józef, ks. 1165
Świtkiewicz Stanisław, ks. 1045
Świtkiewicz Tomasz, ks. 865
- Tabaczyńska 1013
Taborski Stanisław, ks. 287
Taczanowski Aleksander, ks. 543, 631,
656
Taczanowski Alfons 243
Taczanowski Dionizy 631
Taczanowski Felicjan 243
Taczanowski Józef 850
Tandecki Jan, ks. 332
Tański Franciszek, kan. regularny 739
Tański Franciszek, ks. 267
Taranowski Klemens, ks. 539
Tarchalski Edmund, ks. 1176
Tarczałowski Franciszek, paulin 582
Tarło Michał Bartłomiej, bp 112

- Tarnawski Paweł, ks. 901
Tarnowska Katarzyna 688
Tarnowski Bogumił, ks. 480
Tarnowski Grzegorz, ks. 542
Tarnowski Jan Rolicz, ks. 935
Tarnowski Julian, ks. 231, 239
Tarnowski Marcin, ks. 457
Tarnowski Michał Mikołaj 688, 689
Tarnowski Rafał, ks. 829, 831
Tarnowski Roch 327, 328
Tarnowski Sebastian 326, 327
Tarnowski Szczepan 327
Tarnowski Tadeusz, ks. 858, 941
Tarnowski Wojciech 327, 328
Tatarski Jan Stanisław, ks. 565, 566
Teper Jan, ks. 1163
Terkowski Grzegorz, bernardyn 375
Terlecki Tomasz, bernardyn 375
Terty Józef, franciszkanin 223
Teski Marcin, ks. 204
Tessarz Paweł, ks. 110
Tęczyński Marcin, ks. 858
Tholibowski Wenanty 89
Tibucuss, kapelan z Osiecin 76
Timiński Jacek, ks. 740
Timiński Kazimierz, ks. 667
Tłubicki Łukasz, bernardyn 375
Tobolczyk Tomasz, ks. 124
Tokarski Marcin 502
Toll Karl Wilhelm von 498
Tołwiński Kalikst, bernardyn 678
Tomasz z Chudzewa, ks. 1053
Tomasz z Małszyc 1085
Tomasz z Mikołajewic, ks. 473
Tomasz z Pabianic, ks. 255
Tomasz z Piechcina, ks. 385
Tomasz z Trembaszowa, ks. 394
Tomasz z Wielunia, ks. 563
Tomasz ze Słupcy, ks. 238
Tomasz ze Stawiszyna, ks. 115
Tomasz, prepozyt (par. Widawa) 845
Tomasz, prob. par. Malanów 473
Tomasz, prob. par. Zbiersk 185
Tomaszewski Antoni, ks. 600
Tomaszewski Józef, ks. 848
Tomaszewski Mateusz, ks. 401
Tomaszewski Stanisław, ks. 539, 641
Tomaszewski Walenty, bp 143, 636, 724, 725
Tomicka [z Konopackich], kasztelanka chełmińska 648
Tomicka Agnieszka 420
Tomicka Działyńska Katarzyna 471
Tomicki Andrzej 417
Tomicki Jakub 420
Tomicki Jan 648
Tomicki Piotr 653
Topoliński Jan, ks. 1173
Topolski Bronisław, ks. 1172
Towarkiewicz Antoni, ks. 668, 701
Traffarski Łukasz, ks. 98, 397
Trawieński Konrad, franciszkanin 653
Trąba Mikołaj, abp 195, 335, 540, 618, 725
Trąbczyńska Maria 297
Trąbczyński Aleksander Otto 248
Trąbczyński Kajetan 297
Trąbczyński Maksymilian Otto 239, 248, 249
Trąbczyński Stanisław 422
Trąbczyński Walenty 422
Trąpczyński Tomasz, kanonik krakowski 244
Treffler Feliks, dominikanin 446
Trejdosiewicz Wiktor, ks. 995, 996, 1097
Trella Kornel, ks. 96, 135
Trepczyna Marianna 341
Trepka Aleksander 799
Trepka August 797
Trepka Jan, właściciel Drużbic 686
Trepka Jan, właściciel Rychłocic 799
Trepka Krzysztof 342, 799
Trepka Leopold 569
Trepka Ludwika [z Rozbickich] 799
Tresińska, wdowa 144
Tresiński Stanisław, ks. 606, 607
Trębacki Maciej, ks. 612
Trębaczewski Marcin 573
Trojan Jan, ks. 790
Trojanowski Jan Nepomucen, ks. 428

- Trojanowski Jan, ks. 65
Trojanowski Paweł, ks. 461
Trojanowski Szymon, ks. 711
Trojanowski, ks. 1012
Troska Antoni, ks. 508
Troszyński Klemens, ks. 126, 235
Troszyński Klemens, ks. 235
Trukinowicz Wojciech, ks. 312
Truskolaski Hilary 645
Truskolaski Piotr r 645
Truskolaski Piotr, ks. 969, 970, 981
Truszczyński Mateusz, ks. 1017, 1080
Trybiszewski Rafał, franciszkanin 864
Tryksiński Walenty, ks. 883
Trzask Stefan, ks. 1170
Trzaskowski Wit, ks. 113, 123, 124
Trząbieński Jan, ks. 119
Trzcńska Elżbieta 913
Trzcński 1013
Trzcński Franciszek, ks. 1029
Trzcński, prob. par. Działyń 1102
Trzebiatowski Józef Ksawery, ks. 423
Trzebicki Andrzej, bp 335
Trzebicki Maciej 335
Trzebicki Stanisław 318
Trzebkowski Mikołaj, ks. 1096
Trzebnicki Franciszek 307
Trzeciak Antoni, ks. 425, 433, 732
Trzemeski Jakub, ks. 457
Trzęsowski Bartłomiej, ks. 98
Trzęsowski Odo, ks. 458
Trzonkiewicz Paweł, ks. 146, 483, 508
Tschammer von, major 265
Tujkiewicz Paweł, ks. 649, 652, 653
Tuligłowski Bartłomiej, ks. 352
Tuligłowski Błażej, ks. 642
Tumuski Stanisław, ks. 689
Turczynowicz Józef, ks. 1077, 1088, 1104, 1178
Turkowski Michał, ks. 442, 452, 455
Turobojski Łukasz, ks. 613
Turobojski Wojciech, ks. 271
Turowski Kajetan, ks. 901
Turski Andrzej, ks. 917
Turski Feliks Paweł, bp 844, 845, 846, 892
Turski Gabriel 943
Turski Gabriel, ks. 541
Turski Jan, ks. 1111
Turski Kazimierz, chorąży sieradzki 676
Turski Ksawery 844, 845, 892
Turzański Aleksander, ks. 721
Tyburczyk Sebastian 670
Tyda Piotr, ks. 246, 247
Tykadłowski Mateusz, kan. regularny 764
Tylicki Jakub 203, 204, 246
Tylicki Piotr, bp 52
Tymieniecki Ludwik, ks. 539, 557
Tymieniecki Ludwik, ks. 925
Tymieniecki Paweł 330, 331
Tymieniecki Wincenty, bp 817, 982
Tymieniecki Józef Jacek, dominikanin 328
Tymiński Antoni, ks. 1077, 1093, 1094, 1104, 1115, 1117, 1118, 1178
Tymiński Kazimierz, ks. 691
Tymowski Ignacy 678
Tymowski Kazimierz, właściciel Kobieli Wielkich 910
Tymowski Kazimierz, właściciel Naraimic 607
Tymowski Stanisław Kostka 911
Tyrakowski Józef, ks. 124
Tyszk Julian 1049
Tyszkowski Kazimierz, ks. 96, 151, 152
Ubysz Elżbieta 488
Ubysz Wojciech 488, 489
Uchański Jakub, abp 106, 219, 336
Ucieklak Kazimierz, ks. 236
Uczkowski Ignacy, ks. 931, 951
Ulanecki Stanisław, ks. 980, 981
Ulatowski Marcin, ks. 330, 331
Ulatowski Władysław, ks. 1167
Uleniecki Bogusław, pijar 547
Umińska Marianna [z Byszewskich] 499
Umiński Andrzej 985
Umiński Antoni 500
Umiński Jan 84
Umiński Kazimierz 73
Umiński Marcin 985

- Umiński Norbert, kan. regularny 734
 Umiński Paweł 985
 Undermard Mikołaj Aleksander, ks. 543
 Ungiwer Kajetan, ks. 857
 Uniejonka Jakub, ks. 146
 Unieński Stanisław, ks. 301
 Urban Niczkowski, ks. 638
 Urban VIII, pap. 903, 1099
 Urban z Budziszawia [Brudzewa], ks. 219
 Urban z Gozdowa, ks. 400
 Urban z Osjakowa, ks. 146
 Urbankiewicz Wojciech Kanty, ks. 877
 Urbanowicz Adam, ks. 156
 Urbanowicz Adam, ks. 95
 Urbanowicz Leoncjusz, franciszkanin 668, 689
 Urbańska Katarzyna [z Niezabitów] 341, 373
 Urbański Andrzej, prob. par. Królików 1177
 Urbański Andrzej, prob. par. Męka 291, 337
 Urbański Jan, ks. 550, 551
 Urbański Piotr 920
 Urtikowski, ks. 445
 Ustrzycki Maksymilian, ks. 281
 Uzięławski Wojciech, ks. 807

 Vandalin Grzegorz 564
 Vogel Herman, kan. regularny 734
 Vogel Hieronim, kan. regularny 667
 Vogel Józef Herman, kanonik regularny 626

 Wachowiak Mikołaj, ks. 118
 Wachulski Jan, ks. 504, 516
 Wacław z Włocławka (z Chocenia), ks. 1052
 Wacław, prob. par. Borków 111
 Wacław, prob. par. Szadek 345
 Wadkiewicz Walenty, ks. 796
 Wagner Ferdynand, paulin 547
 Walasiewicz Marian, bernardyn 1021
 Walczewski Abraham, ks. 1070
 Walczykowski Aleksander, ks. 1177
 Walecki Wacław, ks. 1169
 Walenty Mruk, ks. 805
 Walenty z Dobrzyń, ks. 1070
 Walenty z Pabianic, ks. 119, 120
 Walenty z Parzna, ks. 813
 Walenty z Radomska, ks. 178
 Walenty z Rychwału 269
 Walenty z Tuliszkowa, ks. 279
 Walenty, prob. par. Mikołajewice 821
 Walewska (secundo voto Krobanowska) 771
 Walewska Cecylia [z Dąbskich] 904
 Walewska Franciszka 849
 Walewska Konstancja [z Jordanów] 679, 680, 684
 Walewska Krystyna [z Rychłowskich] 310, 801
 Walewska Marianna [z Głębockich] 809
 Walewska Marianna 795
 Walewska Teresa 310
 Walewska Zofia [z Radolina] 836
 Walewski Aleksander Kolumna, właściciel Wieruszowa 649, 650, 652
 Walewski Aleksander, pijar 706
 Walewski Aleksander, właściciel Jedlna 904
 Walewski Aleksander, właściciel Stróży 683
 Walewski Anastazy, właściciel Buczka 801
 Walewski Andrzej, właściciel Charłupi Małej 307, 308
 Walewski Antoni, właściciel Wąsosza 783
 Walewski Feliks, kasztelan rospierski 310, 801
 Walewski Franciszek Ksawery Kolumna, chorąży ostrzeszowski 847, 848
 Walewski Franciszek, kasztelan rospierski 904
 Walewski Jan Nepomucen, kasztelan rospierski 801
 Walewski Jan, właściciel Buczka 800
 Walewski Jan, właściciel Charłupi Małej 307

- Walewski Jan, właściciel Chartłupi Wielkiej 309, 310
Walewski Jan, właściciel Dobrej 451
Walewski Józef Kolumna, kasztelan łęczycki 303, 308
Walewski Józef, właściciel Buczka 801
Walewski Józef, właściciel Niewiesza 483
Walewski Kazimierz, kasztelan śpicimierski 836, 837
Walewski Konstanty, właściciel Rembieszowa 836, 838
Walewski Ludwik, właściciel Parzymiechów 771
Walewski Marcin, ks. 318
Walewski Marcin, podkomorzy sieradzki 850
Walewski Rościśław, właściciel Kociszewa 704
Walewski Stanisław Kolumna, kanonik pułtuski 895, 896
Walewski Stanisław Kolumna, właściciel Woli Wiązowej 848
Walewski Stanisław, starosta warcki 680, 684
Walewski Stefan, kasztelan rospierski 704, 831, 832
Walewski Wojciech Kolumna 305, 306, 307
Walędzicki Marcin, ks. 1073
Walichnowski Kazimierz, ks. 527
Walichnowski Mikołaj 561
Walichnowski Stanisław 561
Walicki Antoni, franciszkanin 223
Waligórski Melchior, ks. 474
Waliknowski Andrzej Wierusz 645
Waliszewski Adam 119
Walknowska Emilia 225
Walkowski January, bernardyn 468
Walkowski Justyn, bernardyn 772
Walter Augustyn, ks. 408
Walter Jan Jałmużnik, ks. 213
Walter, ks. 380
Walutycz Antoni, ks. 826, 872
Wałęska Marcin, ks. 823
Wałowski Leopold, ks. 192
Wałukanis Marian, ks. 618
Wandochowicz, ks. 791
Waniach Konrad Antoni, ks. 724
Warchoł Franciszek, misjonarz św. Wincentego 1169
Wardziński Mikołaj, ks. 924
Wargawski Daniel, ks. 231
Wargawski Rafał, ks. 345, 347
Warszewski Marcin, ks. 475
Warszewski Mikołaj, ks. 404, 405
Warszycki Stanisław, starosta krakowski 746
Wartski Dominik, ks. 436, 443, 444, 453, 454, 468, 520
Warzecha Wojciech, ks. 739
Wasielewski Antoni, ks. 235
Wasilewski Piotr, ks. 740
Waszak Wawrzyniec, ks. 39, 65, 1168
Waśniewski Julian, ks. 739
Watkiewicz Walenty, ks. 799
Wawrowski Stefan, ks. 108
Wawrzelski Antoni, ks. 710
Wawrzyniec z Bieżanowa, ks. 214
Wawrzyniec z Krzepic, ks. 606
Wawrzyniec z Lutowa, ks. 974
Wawrzyniec z Nakła, ks. 396
Wawrzyniec z Piotrkowa, ks. 625
Wawrzyniec z Ryczywołu, ks. 936
Wawrzyniec z Rzeczyca, ks. 482
Wawrzyniec z Turku, ks. 193
Wawrzyniec ze Słupcy, prob. par. Kowalewo 402
Wawrzyniec ze Słupcy, prob. par. Wągłczew 354
Wawrzyniec, prob. par. Złotków 429
Wąchal Jan, ks. 992
Wądołowski Tomasz, ks. 540
Wągrowiecki Stanisław, ks. 518, 523
Wągrowiecki Wojciech 407
Wągrowiecki Wojciech, ks. 222
Wągrowski Andrzej, ks. 433, 487, 503
Wągrowski Bartłomiej Józef, ks. 613
Wągrowski Jan, ks. 1173
Wąsowicz Ksawery 822
Wąsowski Erazm, kan. regularny 733

- Wdowiński Antoni, ks. 1018
Weinert Jan, ks. 501
Welachowski Jan Nepomucen, cysters
446, 447
Welman Maksymilian, ks. 1165
Wentyński Jakub, ks. 348
Werami Wojciech, kan. regularny 355
Werner Ksawery, ks. 668, 709
Wernikowski Bonawentura, ks. 681, 851
Wersternowski Piotr, jezuita 495
Werterowski Piotr Celestyn 636
Wesołowski Juwentus, ks. 668, 735
Wesołowski Szymon, ks. 151
Wessel Faustyna [z Zielińskich] 1007,
1056
Wessel Stanisław 1007
Weykert Emilian, ks. 1174
Weyss Alfons, ks. 1177
Wędrzyński Adrian, kan. regularny 711
Węgiński Maciej, ks. 362
Węgiński Mateusz, ks. 857
Węgliński Jakub, ks. 897
Węgrowski Stanisław, ks. 749
Węsierski Walerian 132
Węsławski Mikołaj 808
Wężycki Jan, ks. 374
Wężyk Adam 815
Wężyk Andrzej, ks. 684
Wężyk Jan, abp 350, 364, 365, 373, 445,
459, 506, 564, 573, 688, 708, 808,
809, 831, 832, 833, 877, 878, 920
Wężyk Jan, kasztelan sieradzki 394
Wężyk Józef 404
Wężyk Ludwik, kasztelan wieluński 504,
621, 622
Wężyk Piotr 808
Wężyk Rafał 175
Wężyk Walenty, bp 931
Wężyk Wojciech, ks. 642, 643, 829, 867
Wężyk Wojciech, właściciel Widawy 847
Wiadrowski Andrzej, ks. 990
Wichliński Kazimierz 557
Wichrowicz Aleksy, ks. 879
Wichwiski Jan, ks. 413
Wiczkowski Adam, ks. 943
Widawski Andrzej 686
Wider Fabian, ks. 89
Widerka Bonifacy, ks. 382, 540
Widz Jan, ks. 900
Widziński Dominik, ks. 423
Wieczkowski Hieronim 877
Wieczorek Jan, ks. 1164
Wieczorek Stanisław, ks. 1170
Wieczorkiewicz Franciszek, prob. par.
Bierzwienna 965
Wieczorkiewicz Franciszek, prob. par.
Czarożyły i Danków 539, 748
Wieczorkiewicz Wawrzyniec, ks. 291,
337
Wieczorkiewicz Wojciech, ks. 609, 930
Wieczorkowski Jan, ks. 603
Wieczorski Jacek, ks. 669
Wielamowski Jan 776
Wielicki Jan 1060, 1061
Wielicki Kazimierz, ks. 165
Wielicki Maciej, bp 88, 1061
Wielicki Mikołaj, ks. 1061
Wielicki Wawrzyniec 1060, 1061
Wieliński Teofil, ks. 191
Wielogłowski Hieronim Kazimierz, bp
299, 360
Wielowiejski Łukasz, ks. 868
Wielski „Ewiebi”, cysters 408
Wieluński Jakub 992
Wieluński Józef, ks. 1103
Wiener Józef 749
Wiertelak Piotr, salezjanin 1177
Wierusz Benedykt 745
Wierusz Bernard 648, 654
Wierusz Bieniasz (Mateusz Bieniasze-
wic) 590
Wierusz Klemens 648
Wieruszewski Sebastian, ks. 168
Wieruszowski Tomasz, ks. 898
Wierzbicz Adam, ks. 669
Wierzbicz Wawrzyniec, ks. 724
Wierzbiński Mateusz, ks. 172
Wierzbowicz Wojciech, ks. 519
Wierzbowska (Skarszewska) Katarzyna
[z Ginhilów] 672

- Wierzbowski Hieronim, bp 159, 255, 464, 465, 806
Wierzbowski Ludwik 526
Wierzbowski Stanisław 526
Wierzbowski Stefan, bp 271
Wierzchlejski Anastazy, paulin 654
Wierzchlejski Felicjan 655, 656
Wierzchlejski Ignacy 656
Wierzchlejski Józef 528
Wierzchlejski Mikołaj 352
Wierzyński Leon, ks. 1175
Wiesiołowski Aleksander, ks. 322
Wieszczycki Stanisław 327
Wieteski Jan Józef, ks. 643
Wiewiórowski Stefan 559
Więckiewicz Franciszek, ks. 379
Więckowicz Piotr 1096
Więckowski Augustyn, ks. 291
Więckowski Eleutery, dominikanin 726
Więckowski Joachim, ks. 801
Więckowski Marcin, ks. 917
Więckowski Stanisław, ks. 291, 346, 348, 801
Więclawski Wojciech, ks. 791
Wilczek Andrzej, ks. 511
Wilczyński Andrzej, bp 461
Wilczyński Jakub 424
Wilczyński Jerzy 424
Wilczyński Krzesław 424
Wilczyński Maciej, ks. 940
Wilczyński Stanisław 424
Wilczyński Władysław, ks. 1161
Wilk Bartłomiej 1077
Wilkanowski Antoni, ks. 319, 508
Wilkostowski Łukasz, archidiakon uniejowski 506
Wilkostowski Stanisław 77
Willandt Florian Stanisław, ks. 380, 397
Wilscy 1062
Wilszycki Baltazar, bp 120, 672
Wilumski Jakub, ks. 299
Wincenty z Niałka, abp 691
Winiarski Cyryl, pijar 547
Winiarski Józef, ks. 807
Winiarski Józef, ks. 807, 1174
Winiarski Mikołaj, franciszkanin 548
Winicki Barnaba, franciszkanin 548
Winiewicz Tomasz Jakub, ks. 504
Winner Józef, starosta krzepicki 780
Winnicki Józef, ks. 1018
Winnicki Wincenty, ks. 1018
Wiśław, bp 685
Wiszniewski Ludwik, ks. 646, 647
Wiśliński Piotr, ks. 268
Wiśniewski Aleksander, ks. 337, 789, 804, 837
Wiśniewski Jakub, ks. 912
Wiśniewski Józef 979
Wiśniewski Ludwik, ks. 195, 1176
Wiśniewski Roman, ks. 742, 916
Wiśniewski Sebastian, ks. 508
Wiśniewski Tomasz, ks. 1002
Wiśniowski Ludwik, kan. regularny 690
Wit [z Chotela], bp 733
Witanowski Michał Rawita 961
Witczak Aleksander, ks. 1170
Witecki Innocenty, paulin 620
Witenes, książę litewski 177
Witkiewicz Antoni, ks. 674
Witkowicz Walenty, ks. 305, 306
Witkowski Bartłomiej, ks. 541, 640, 641
Witkowski Błażej, dominikanin 801
Witkowski Stanisław, kasztelan brzeziński 903
Witkowski Stanisław, ks. 799, 906
Witowski Andrzej, ks. 465
Witowski Bartłomiej Chryzostom, ks. 541
Witowski Dominik, ks. 728
Witowski Dunin, ks. 667
Witowski Mikołaj 1053
Wittmann Wincenty, ks. 857
Witulski Andrzej, ks. 1174
Witulski Franciszek, ks. 365
Wituski Andrzej, ks. 816
Wlekliński Konrad, cysters 427
Wliński Michał, ks. 718
Władysław Garbaty, książę dobrzyński 1063
Władysław Herman 822, 960
Władysław III Warneńczyk 199, 915

- Władysław Jagiełło 66, 199, 292, 293, 295, 335, 540, 547, 590, 618, 698, 731, 760, 789, 813, 830, 842, 876, 881, 960, 971, 972, 1025, 1026
- Władysław Łokietek 49, 238, 426, 729, 864
- Władysław Odonic, książę wielkopolski, 98, 182, 547, 972
- Władysław Opolczyk 741, 744, 1025
- Władysław opolski, książę 778
- Władysław wrocławski, abp Salzburga 778
- Włosiński Michał, ks. 402
- Włostowic [Dunin] Piotr ze Skrzynna 154, 232, 233, 275, 395, 404, 629, 752, 762, 929
- Włostowski Marcin, ks. 1077, 1108, 1178
- Włostowski Marcján, ks. 805, 1173
- Włostowski Michał, ks. 197, 291, 381
- Włoszkiewicz Michał, ks. 975
- Włoszkiewicz Sebastian, ks. 508
- Włyński Józef, ks. 124
- Wnukowski Kazimierz, ks. 124
- Wodecka Anna 227
- Wodecki Józef 226
- Wodecki Piotr 227
- Woicki Karol, ks. 904, 905
- Woiński, ks. 967
- Wojcicki Franciszek, ks. 231
- Wojcicki Mielchior, ks. 579
- Wojciech z Bieżunia, ks. 1084
- Wojciech z Chrzastowa, ks. 356
- Wojciech z Graboszewa, ks. 385
- Wojciech z Kotlina, ks. 246
- Wojciech z Łądku, ks. 403
- Wojciech z Łądu, cysters 407
- Wojciech z Lutomińska, ks. 823
- Wojciech z Orchowa, ks. 387
- Wojciech z Orzechowa 394
- Wojciech z Radomska, ks. 637
- Wojciech z Trzemeszna, ks. 214
- Wojciech z Turzy, ks. 492
- Wojciech z Wielgiego 1061
- Wojciech z Zagórowa, ks. 264
- Wojciech z Zegrzanki, ks. 498
- Wojciech ze Słubic, ks. 1084
- Wojciech ze Stawiszyna, ks. 270
- Wojciech, kantor par. Dobrzejewice 1096
- Wojciech, prob. par. Giewartów 392
- Wojciech, prob. par. Myślibórz 262
- Wojciech, prob. par. Ostrowite [Słupec-
kie] 413
- Wojciech, prob. par. Zagórow 426
- Wojciech, prob. par. Zbiersk 185
- Wojciech, św. 334
- Wojciechowski Adam, ks. 371, 795
- Wojciechowski Anastazy, ks. 667
- Wojciechowski Damian, ks. 150
- Wojciechowski Dominik, ks. 265
- Wojciechowski Herman, ks. 802
- Wojciechowski Jan, ks. 858, 933
- Wojciechowski Jarosław 49, 492
- Wojciechowski Konstanty 49, 163, 863
- Wojciechowski Maciej, ks. 234, 235
- Wojciechowski Marcin, ks. 975, 978
- Wojciechowski Stanisław 169
- Wojciechowski Wincenty, dziekan kap.
uniejuwskiej 509, 510
- Wojciechowski Wincenty, dziekan kłó-
dowski 968
- Wojciechowski Wojciech, ks. 476, 512,
513
- Wojlanis Ludwik, ks. 662
- Wojnarowski Stanisław 722
- Wojno Wincenty, ks. 1068, 1077, 1178
- Wojno Wincenty, ks. 1097
- Wojszycki Franciszek, ks. 534
- Wojtasik Władysław, ks. 1164
- Wojtowicz Wojciech, ks. 920
- Wokowski Kacper, ks. 254
- Wolęcki Andrzej, ks. 1096
- Wolęcki Józef, franciszkanin 163
- Wolicki Andrzej 579
- Wolicki Maciej, bp 55
- Wolicki Marcin 640
- Wolicki Wojciech 640
- Wolimir, bp 1082, 1098, 1110
- Woliński Andrzej Franciszek, ks. 921
- Woliński Franciszek, ks. 891
- Wolnicki Kazimierz, ks. 570, 571

- Wolniewicz Jakub, ks. 379
Wolniewicz Marcin, ks. 870
Wolniewicz Walenty, franciszkanin 548
Wolska Eleonora, bernardynka 525
Wolska Elżbieta 349
Wolska Kamila 705
Wolski Adam, ks. 416, 1175
Wolski Dominik, prob. par. Stawiszyn 179
Wolski Dominik, wik. par. Stare Miasto 276
Wolski Edmund, ks. 1168
Wolski Jan Grzymała 695
Wolski Jan, ks. 877, 878, 895
Wolski Karol, ks. 563, 748, 771
Wolski Marcin 920
Wolski Marcin, ks. 184
Wolski Mikołaj Sariusz, ks. 884
Wolski Mikołaj, bp 1084
Wolski Mikołaj, starosta kłobucki 752
Wolski Piotr Dunin, bp 1028
Wolski Walenty, ks. 226, 227
Wolski Wojciech, ks. 1034, 1037, 1040, 1041, 1162
Wołkowski Kazimierz, ks. 548
Wołowicz Andrzej, bp 24, 33
Wołowicz Antoni Erazm, bp 868
Wołosiewicz Szymon, ks. 1168
Wołoszewicz Wojciech, ks. 861, 862, 863
Wołucki Paweł, bp 212
Worski, dziekan dobrzyński 1061
Wosiński Michał, ks. 806
Woszczalski Ignacy, ks. 124, 287, 308
Woszczalski Stanisław, ks. 288, 331
Woszyński Karol, ks. 408
Woźnicki Tomasz, ks. 675, 692
Wójcicki Szymon, kan. regularny 354
Wójcik Feliks, ks. 1169
Wronikowski Benedykt, ks. 858
Wronowski Onufry, kan. regularny 728
Wronowski Zygmunt, ks. 1175
Wroński Antoni, ks. 583, 584
Wroński Jan, ks. 137, 583, 584
Wroński Piotr 796
Wroński Piotr, wicestarosta piotrkowski 922
Wroszczyński Józef, franciszkanin 548
Wroszkowicz Adam, ks. 499
Wróbel Antoni, ks. 1162
Wróblewicz Michał, kan. kapituły łaskiej 791, 805
Wróblewicz Michał, prob. par. Dembe 128, 130
Wróblewski Bolesław, ks. 743, 1163
Wróblewski Kazimierz, ks. 112
Wróblewski Michał, wik. par. Krzepice 1166
Wróblewski Mikołaj, kan. kruszwicki, krakowski 859
Wróblewski Mikołaj, prob. par. Kamionacz 325
Wróblewski Stanisław, prob. par. Pławno 934
Wróblewski Stanisław, wik. par. Turek 435, 436
Wrzaliński Wincenty, ks. 76, 1166
Wtorkiewicz Franciszek, ks. 1170
Wujkowski Jan 265
Wulpecki Tomasz, ks. 298
Wybieralski Paweł, cysters 428
Wyborski Paweł, ks. 39
Wybranowski Antoni Hieronim, ks. 753
Wyciszkievicz Walenty, ks. 540, 636
Wyczechowski 1012
Wydrychowicz Aleksy, ks. 879, 898
Wydźga Jan Stefan, abp 609, 651, 877
Wyganowski Paweł 263, 264
Wyglądalski Andrzej, ks. 382
Wyłaskowski Andrzej, bernardyn 375
Wypiorowski Jakub, ks. 560, 562
Wypychowski Błażej, ks. 940
Wypychowski Julian, ks. 985
Wyrębiecki Antoni, ks. 558
Wyrzykowski Mateusz Maurycy, ks. 636, 639
Wysocka Teodora [z Mączyńskich] 704, 710
Wysocki Antoni, ks. 413
Wysocki Franciszek, ks. 824
Wysocki Krzysztof 208
Wysocki Mikołaj, ks. 693

- Wysocki Tadeusz, cysters 408
Wysocki Tadeusz, ks. 231
Wysokowski Hipolit, ks. 251, 1174
Wysokowski Ludwik, ks. 358, 1174
Wysz Piotr, bp 745
Wyszkowski Kazimierz, ks. 748
Wyszłowski Ignacy 809
Wyszłowski Stanisław 809
Wyszomierski Eleazar, franciszkanin 232, 270, 1013
Wyżykowski Kazimierz, ks. 747
- Zabłocki Chryzostom 609
Zabłocki Sebastian, ks. 232, 260
Zabłocki Władysław, ks. 1165
Zabłocki Wojciech 609
Zabokrzecki Szczepan 985
Zaborowicz Stanisław, ks. 1174
Zaborski Józef, ks. 1162
Zachalski Michał, kan. regularny 777
Zachariasiewicz Grzegorz, bp 790, 868
Zachariasz, prob. par. Russocice 266
Zachariasz, prob. par. Sławsk 272
Zaczka, mieszkanka Kłobi 50
Zader Franciszek, ks. 667, 712, 713
Zadzik Jakub, bp 318
Zagajewska Janina 47
Zagajewski Ignacy 47
Zagalski Michał, ks. 739
Zagielrowski Adam 643
Zagner Józef, ks. 1166
Zagórski Leon, ks. 1161
Zagrzejewski Antoni, ks. 1165
Zając Franciszek, ks. 540, 598, 601, 693, 1175
Zajączkowski Ludomir, ks. 1174
Zakrzewska Anna 74
Zakrzewski Andrzej 68
Zakrzewski Antoni 204
Zakrzewski Filip 74, 84, 1053
Zakrzewski Jan 87
Zakrzewski Jan, ks. 359
Zakrzewski Józef 484
Zakrzewski Kazimierz 217
Zakrzewski Klemens, ks. 484
- Zakrzewski Łukasz 74
Zakrzewski Sebastian, ks. 462
Zakrzewski Stanisław, chorąży bydgoski 204
Zakrzewski Stanisław, właściciel Krzywosądz 74
Zakrzewski Stefan, cysters 440
Zakrzewski Tomasz, ks. 858, 922
Zakrzewski Władysław, kan. regularny 763, 765
Zakrzyński Lampartus 471, 472
Zalejski Antoni Ciołek, ks. 640
Zalejski Jakub 741
Zaleski Jan, ks. 253
Zaleski Mikołaj 920
Zaleski Walenty, ks. 918
Zalewski Aleksander 364
Zalewski Andrzej 475
Zalewski Franciszek, ks. 487, 489
Zalewski Jan, ks. 772
Zalewski Ludwik, ks. 380, 723
Zalewski Marcin, ks. 943
Zalewski Marek, ks. 605
Zalewski Stanisław, ks. 540, 608
Zalewski Wacław 364
Zalewski Wawrzyniec Ciołek, ks. 553
Załęcki Karol, ks. 270
Załęcki Kajetan, kan. regularny 734
Załęcki Karol, ks. 1161
Załęcki Marek, ks. 605
Załęski Józef Teodor, ks. 1066
Załęski Karol, ks. 872
Załużka Leonard, ks. 1175
Załużka Maria [z Cieszkowskich] 907
Załużka Paweł, ks. 1162
Załużka Wiktoria [z Szodrskich] 526, 527
Załużka Zofia [z Konięcpolskich] 635
Załużski Aleksander 635
Załużski Andrzej Chryzostom, bp 1028
Załużski Andrzej Stanisław, bp 998
Załużski Bogumił 527, 528
Załużski Franciszek 907
Załużski Józef Prosper, ks. 342, 344
Załużski Ludwik Bartłomiej, bp 1091
Załużski Ludwik, bp 1067

- Załużski Paweł, ks. 1019
Załużkowska Franciszka [z Węgierskich] 534
Załużkowski Aleksander 645
Załużkowski Erazm 360
Załużkowski Hilary 646
Załużkowski Jan 362
Załużkowski Józef 362, 534
Załużkowski Leon 362, 535
Załużkowski Paweł, właściciel Walichnowów 645
Załużkowski Paweł, właściciel Wróblewa 361
Zamojski Stanisław 936
Zapolski Andrzej 300
Zapolski Franciszek Antoni 312
Zapolski Michał 299
Zapolski Stanisław 311, 314
Zapolski Władysław, podstoli brzeski 338, 464
Zapolski Zygmunt 311
Zaremba Andrzej, ks. 149
Zaremba Bonawentura, ks. 50, 858, 914
Zaremba Ignacy 471
Zaremba Jan [z Kalinowy], kasztelan kaliski 148
Zaremba Jan, właściciel Przespolewa 168
Zaremba Jan, właściciel Tuliszkowa 279
Zaremba Jan, właściciel Żurawia 784
Zaremba Jan, wojewoda kaliski 457
Zaremba Janusz 457
Zaremba Leon, ks. 100, 1170
Zaremba Maciej [z Kalinowej] 295
Zaremba Marcin, właściciel Kalinowej 149
Zaremba Marcin, właściciel Wiktorowa 551
Zaremba Mikołaj [z Kalinowy], kasztelan łączycki 279
Zaremba Stanisław 168
Zaremba Stanisław, ks. 95, 98
Zaremba Władysław 168
Zaremba Władysław, ks. 371
Zaręba Franciszek 690, 691
Zaręba Jan, bp 1022
Zaręba Józef 483
Zaręba Szymon, sędzia ziemski sieradzki 690, 722, 723
Zarębski Błażej, ks. 610, 612, 943
Zarębski Prosper, pijar 691
Zarzecki Aleksander, ks. 232, 275
Zarzecki Jakub, ks. 842
Zastrzelski Tomasz, ks. 632
Zaszczyński Wacław 107
Zatryb Ludwik, ks. 1104
Zawadzki Andrzej, ks. 873
Zawadzki Antoni, ks. 701, 822, 1175
Zawadzki Józef, ks. 592
Zawadzki Kazimierz, prob. par. Wąsosze 225
Zawadzki Kazimierz, wik. par. Tuszyn 732
Zawadzki Marcin, ks. 1162
Zawadzki Stanisław, ks. 323
Zawadzki Walenty, ks. 1007
Zawadzki Wincenty, ks. 1170
Zawadzki Władysław Korzbok 640
Zawadzki Wojciech, kan. kapituły łańskiej 791
Zawadzki Wojciech, prob. par. Kłomnice 906
Zawadzki Zygmunt, ks. 1166
Zawałowicz Jan, ks. 422
Zawistowski Tomasz, ks. 96
Zawisza Walenty, ks. 1014, 1074
Zawodziński Andrzej, ks. 910
Zawodziński Piotr, ks. 910
Zbierski Jan Lasota 186
Zbigniew, książę 97
Zbigniewski Józef, ks. 521
Zbijewski Maciej 504
Zbirochowicz Ignacy, ks. 899, 1176
Zboiński Andrzej 60
Zboiński Franciszek 1029, 1030, 1036
Zboiński Ignacy Antoni 1026, 1030, 1031, 1036
Zboiński Ksawery 1032
Zboiński Szymon 1065
Zbonikowski Franciszek, ks. 243
Zbyczyński Józef, ks. 507, 530

- Zdanowski Jan Larysa, ks. 716, 726
Zdanowski Paweł, ks. 413
Zderkiewicz Piotr, ks. 674
Zdrojewski, prob. par. Zadzuszniaki 1073
Zdrojowski Kazimierz, ks. 613, 614
Zdułski Melchior, ks. 124
Zduński Jan, ks. 912
Zdyrkiewicz Piotr, ks. 667, 723
Zdzenicki Andrzej [Siekier], prob. par. Psary 491
Zdzenicki Andrzej, prob. par. Pęczniew 486, 508
Zdzenicki Łukasz, ks. 458
Zdzienicki Andrzej, ks. 114
Zdzienicki Krzysztof, ks. 357, 358
Zdzisław, bp 733
Zdzitowiecki Stanisław, bp 25, 34, 41, 43, 49, 54, 56, 57, 70, 71, 72, 76, 89, 96, 114, 163, 360, 370, 393, 406, 471, 477, 481, 492, 561, 563, 579, 590, 599, 616, 645, 660, 673, 688, 709, 714, 715, 731, 743, 750, 751, 753, 754, 755, 761, 769, 772, 781, 795, 796, 827, 828, 903, 908, 909, 927, 939, 944, 989, 1008, 1045, 1068, 1119
Zebrzydowski Mikołaj 553
Zemełka Jan, dr filozofii 234, 235
Zglinicki Akwilinus, karmelita 887
Zgliński Mateusz Antoni Marcelli, notariusz apostołski 238
Zgliszczyński Walerian, ks. 1097
Zgryziewicz Mikołaj, ks. 391, 668
Ziarkiewicz Michał, ks. 688
Ziarkiewicz Walenty, ks. 403
Ziarkowski Antoni, ks. 401, 751
Ziarniewicz Michał, ks. 39
Zielejski Bartłomiej, ks. 1101
Zieleniecki Szymon, ks. 985
Zielenkiewicz Maciej, ks. 167
Zieleński Niward, cysters 428
Zielińska Marianna 185
Zieliński [Zieleński] Maksymilian, ks. 330, 338
Zieliński Antoni, ks. 476
Zieliński Bolesław, ks. 147, 1173
Zieliński Celestyn 1092
Zieliński Franciszek, ks. 758
Zieliński Gustaw 1108
Zieliński Hipolit, ks. 1176
Zieliński Idzi, ks. 682
Zieliński Ignacy, ks. 826, 863
Zieliński Jan Chryzostom 185
Zieliński Józef 979
Zieliński Józef, ks. 541, 586
Zieliński Karol, ks. 39
Zieliński Łukasz, ks. 179
Zieliński Michał, ks. 710, 711
Zieliński Roman, ks. 1170
Zieliński Szymon, chorąży nurski 1065
Zieliński Walenty, ks. 595
Zieliński, chorąży nurski 1018
Zielonacki Stefan Leszczyc 273, 274
Zielonkiewicz Maciej, ks. 148
Ziemkiewicz Jan, ks. 1055
Ziemniewicz Władysław, ks. 433, 626
Ziemowicki Walenty, ks. 312
Ziemowit (Siemowit) I, książę mazowiecki 42
Ziemski Grzegorz, ks. 153
Ziętkiewicz Ignacy 1103
Ziętkiewicz Walenty, ks. 510, 885, 1163
Zillo Jan, ks. 533
Zimnicki Antoni, ks. 191
Zimochowicz Melchior, ks. 604
Ziołowski Paweł, ks. 831
Ziołkowski Józef, ks. 680
Złotkowiec Kacper, ks. 868
Złotnicka Zofia 373
Złotnicki Feliks 370, 371
Złotnicki Feliks, ks. 385
Złotnicki Grzegorz 141
Złotowscy 255
Złotowski Andrzej 244
Złotowski Gabriel 268
Złotowski Marcin, bernardyn 375
Złotowski Stanisław 106, 268, 269
Zmysłowski Antoni, ks. 1176
Znamirowski Kazimierz, ks. 1164
Zorkiewicz Wojciech, ks. 1011

- Zubkiewicz Antoni, ks. 699
Zubkiewicz Jan, ks. 699
Zuczkowski Wojciech 1111
Zwierz Piotr, ks. 1093, 1114, 1176
Zwierzchowski Ignacy, ks. 239
Zwierzchowski Michał, ks. 65
Zwierzchowski Paweł 504
Zwierzycycki Antoni 652
Zwierzycycki Feliks, ks. 540, 659
Zwoliński Ignacy, ks. 980
Zychowicz Szymon, ks. 1110
Zygarłowski Teofil, ks. 540
Zygmunt I Stary 250, 259, 289, 406,
731, 859, 877, 968
Zygmunt II August 336, 746, 778, 974
Zygmunt III Waza 181, 372, 525, 780
Zygmuntowicz Antoni Barnaba, ks. 740,
774
Zygmuntowski Antoni, ks. 564
Zykowski Jan 1079
Zyskowski Stanisław, benedyktyn 515
- Żabicki Józef, kanonik sieradzki 109
Żak Jan, ks. 1172
Żakińska Elżbieta 390
Żakiński Wojciech 390
Żalewski Franciszek, ks. 207
Żarnowski Ignacy, ks. 868
Żarnowski Mikołaj, ks. 331, 684, 922,
932
Żarski Idzi, ks. 791
Żdzarski Gilbert, ks. 639
Żdzenicki Michał, ks. 348, 707
Żdzarski Tomasz, ks. 1087
- Żebrowski Benedykt, paulin 654
Żelaskowicz Walerian, ks. 718
Żernicki Tadeusz, ks. 965, 980
Żeromski Jan 912
Żeromski Michał, ks. 109, 110
Żeromski Stanisław, ks. 521, 1176
Żeroński Antoni 491
Żmigrodzki Antoni, ks. 623
Żmijewski Albin, ks. 989, 1018, 1178
Żmijewski Józef, ks. 1013, 1014, 1073
Żmijewski Szymon, ks. 1018, 1087
Żochowski Stanisław, ks. 985
Żoźnowski Edward, ks. 438
Żóttawski Jakub, ks. 1009
Żóttowski Antoni, ks. 494
Żórawski Aleksander, ks. 1165
Żuchalski Michał, kan. regularny 764
Żuchowski Kolumban, karmelita 961
Żurawski Antoni, ks. 352
Żurkowski Józef, ks. 231, 423
Żurowski Łukasz, ks. 217
Żychlińska Konkordia [z Raczyńskich]
239
Żychliński Ignacy, ks. 234
Żychliński Ludwik 243
Żychliński Łukasz 238
Żychliński Michał 396
Żychliński Roch 262
Żychowicz Teofil, ks. 740, 887
Żychowski Stanisław, ks. 710
Żychowski Władysław, ks. 382, 1177
Żydaczewski Julian, ks. 784
Żydowski Sebastian, bp 422
Żytkiewicz Idzi, paulin 547

INDEKS MIEJSCOWOŚCI*

- Abramowice 305, 306
Adalsberg 428
Adamierz 428
Adamki (par. Błaszki) 108, 110, 111
Adamki (par. Działyń) 1104
Adamki-Rumunki 1104
Adamowo (par. Budziszław Kościelny) 386
Adamowo (par. Wyszyna) 283
Adamów (par. Golina) 239
Adamów (par. Grzymalina Wola) 697
Adamów (par. Kamienica Polska) 751
Adamów (par. Kruszyna) 919
Adamów (par. Mstów) 765
Adamów (par. Poczesna) 773
Adamów (par. Rzejowice) 940, 941
Adelin 169
Agnieszków kolonia 171
Albertów (par. Danków) 748
Albertów (par. Turek) 437
Aleksandria (par. Godziesze) 140, 141
Aleksandria (par. Gruszczyce) 324
Aleksandria kolonia (par. Konopiska) 754
Aleksandropol 723
Aleksandrów (par. Kamieński) 701
Aleksandrów (par. Kościelec Kaliski) 154
Aleksandrów (par. Krzepice) 758
Aleksandrów (par. Praszka) 623
Aleksandrów (par. Psary) 492
Aleksandrów (par. Sulmierzyce) 944
Aleksandrów Kujawski 66, **85–86**, 1120, 1168
Aleksandrówek 733
Aleksandrówka 395
Alfonsów (par. Drużbin) 319
Alfonsów (par. Mikołajewice) 822
Alinia 268
Alinowo 430
Almierz 881
Amelin 893
Ameryka 366
Anastazów 719
Anielewo 258
Anielin (par. Konopnica) 582
Anielin (par. Łask) 791
Anielin (par. Tkadłów) 184
Anielin (par. Wielgomłyny) 946
Anielów 391
Annopol 471
Annopole 331
Annów 302
Annówka 135
Antonie 783
Antoniewo 1117, 1118
Antonin 304
Antonina (par. Drużbin) 320
Antonina (par. Rusiec) 833
Antoninów 147
Antoniów (par. Częstochowa) 742
Antoniów (par. Kłomnice) 908
Antoniów (par. Kodrąb) 914
Antoniów (par. Kruszyna) 919
Antoniów (par. Lgota Wielka) 923
Antonówek 944
Antonówka 732

---

* Indeks nie obejmuje przypisów, bibliografii i map zamieszczonych przy każdym dekanacie. Pominięto także Włocławek jako diecezję oraz Gniezno jako archidiecezję.

- Apolinów 719
Apolonia 822
Augustynów (par. Grocholice) 694
Augustynów (par. Lututów) 593
Augustynów (par. Rząśnia) 939
Augustynów (par. Wilamów) 535
Augustynów (par. Zagórów) 428
- Babczów 909, 911
Babia 270, 272
Babia Góra 195
Babiak (par. Nowogród) 1114; kolonia 1112
Babiak 217, **218**, 221, 1120, 1165
Babichy 725
Babie 888, 890
Babin 380
Baby 917, 918, 919
Bachorzyn 800, 802
Bagna 304
Bagno (par. Lubstówek) 215
Bagno (par. Rozprza) 723
Bakon 963
Balice 442, 443
Balin 509, 510, 511
Bałdon 116, 119
Bałdowo 1017, 1018, 1022, 1023, 1024
Bałdówek 1023, 1024
Bałdrzychów 433, **439–441**, 1121, 1122, 1174
Bałucz 793, 795
Bańbór 743
Baranów 785
Barany (par. Ostrowite Lipnowskie) 1043, 1045, 1046
Barany (par. Pajęczno) 933
Barbarka 264
Barbarówka 881
Barce 251
Barczew 298, 299, 300, 301
Barczkowice 698, 701
Barczygłów 276, 277
Barkowice 729, 730
Barłogi (par. Borysławice) 967, 968
Barłogi (par. Rzgów k. Konina) 270, 272
- Barnowka 348
Bartkowice 906, 907, 908
Bartochów 518, 519, 520, 521
Bartodzieje (par. Bęczkowice) 674, 675
Bartodzieje (par. Kościelec Kaliski) 153
Bartodzieje (par. Radomsko) 859, 864
Bartoszewo 1092, 1093
Bartyzel młyn 687
Barycz (par. Buczek) 800
Barycz (par. Łask) 790, 791
Barycz (par. Maluszyn) 926, 927; osada młyńska 925
Baryły (par. Kamienica Polska) 751
Baryły (par. Parzymiechy) 773
Baszków 305, 306, 308
Bądkowo 65, **67–68**, 1121, 1170
Bądków 441, 443, 444
Bądzyn 732, 733
Bąki 332, 333, 334, 1172
Bąkowa Góra 667, 858, **868–869**, 1121, 1170
Beberfeltów 244
Bechcice 813, 816
Bednarskie 328
Bednarze 841
Bednarzec 340
Beleń 835, 837
Belzatka 670, 671
Bełchatów 668, 692, 693, **694–695**, 1119, 1161
— dekanat 1119, 1122, 1161
Bełchatówek 694
Bendzeń Masłowski 885
Benignowo 391
Bereska folwark 908
Bereście Małe 939
Bereście Wielkie 939
Bernardowo 1081
Bery 329
Bębnow 611
Bęczkowice 667, **674–675**, 1120, 1164
Będków 301, 302, 304
Będziechów 168, 169
Będzin 868, 869
Bętków 936, 939

- Bętlewo 1063
Biadaczew 304
Biała (par. Dzierzbín) 134
Biała (par. Godziesze) 138, 139, 140;
folwark 140
Biała (par. Grochowy) 245
Biała (par. Królików) 404, 405
Biała (par. Pajęczno) 929, 933
Biała (par. Sulejów) 729, 730
Biała (par. Wojków) 360
Biała Dolna 745
Biała Góra [Szlachecka] 527, 528, 529
Biała Górka 535
Biała Górna 739, 740, **744–745**, 752,
1061, 1120, 1163
Biała k. Wielunia 539, **549–552**, 874,
1122, 1175
Biała Kościelna 551
Biała Mała 744, 745
Biała pod Pajęcznem 698
Biała Rządowa 551
Biała Szlachecka 551
Biała Wielka 745
Białe Błota 85
Białek 691
Białkowska 140
Białków 191, **196–198**, 1120, 1166
Białków Górny 198
Białobrzegi 428
Białocin 722, 723
Białotarsk 39, **42–43**, 1120, 1163
Białowieżyn 991, 993, 994
Bibianna (par. Dzierzbín) 135
Bibianna (par. Grzymiszew) 247
Bicz 260
Biedaszki 560
Bieganoszczyzna 428
Biela 265
Bielany (par. Lututów) 593
Bielany (par. Siemkowiec) 639
Bielany k. Warszawy 399
Bielawki 169
Bielawy (par. Borsławice) 967
Bielawy (par. Grodzisko) 461, 462, 463;
kolonia 463; folwark 463
Bielawy (par. Kawnice) 248, 249
Bielawy (par. Młodojewo) 412
Biele 214
Bielec 1066
Bieliki 920, 923
Bielska Wola 729, 730
Bieniądżice 565
Bieniec 618
Bieniszew 241, 395, 397, 398, 399, 1166
Biernacice 482, 483, 484; kolonia 484
Biernat kolonia 140
Biernatki 127, 129, 130
Bierzgło 1114; osada młyńska 1110, 1113
Bierzmo 202
Bierzwienna 959, 960, **964–966**, 1177
Bierzwienna Długa 964, 966
Bierzwienna Karczma 964
Bierzwienna Krótka 964, 966
Biesiaga osada młyńska 824
Biesiec 344
Biestrzyków (par. Chełmo) 884
Biestrzyków (par. Rząśnia) 939, 940, 941
Biestrzyków Mały 885
Bieżeń 780
Bilczew 250, 251
Bilew 818, 819, 820
Biłgoraj (par. Grzymalina Wola) 697
Biłgoraj folwark (par. Lutomiersk) 816
Biłgoraj folwark (par. Pamięcin) 165
Bińków 692, 694
Biskupice (par. Blizanów) 104, 106
Biskupice (par. Burzenin) 305, 306, 307,
308
Biskupice (par. Kościelna Wieś Kaliska)
154, 155
Biskupice (par. Królików) 404, 405
Biskupice (par. Sławsk) 272
Biskupice Smolane 156
Biskupie 277, 278
Biskupin 993, 994
Blachownia 754, **755**, 780, 1120, 1163
Blakowa Wola 920
Blizanów 96, **103–108**, 1121, 1172
Blizanówek 104
Blizin 676, 677

- Blizna 195
 Bliźniew 354, 355, 356
 Bludowo 387
 Bluzin 261
 Błaszczyki 754
 Błaszki 96, **108–111**, 1121, 1172
 — dekanat 111, 141, 150, 324, 361
 Błaś 833
 Błenna 191, **198**, 1120, 1165
 Błeszno 742
 Błeszyn 733
 Błeszyńskie 872
 Błęków 963
 Błonawy 213, 214
 Błonie (par. Maluszyn) 926; kolonia 927
 Błonie (par. Uników) 351
 Błonie folwark (par. Rudniki) 636
 Błota 351, 353
 Błota Bednarze 329
 Błota Krupińskie 949
 Bobków 812
 Bobownia 348, 349
 Bobrowa 662
 Bobrowniki (par. Chojne) 312, 313, 315, 835
 Bobrowniki (par. Działoszyn) 572
 Bobrowniki 31, 989, 990, **999–1004**, 1005, 1018, 1123, 1178
 — dekanat 23, 34, 989, 1044, 1054, 1072
 Bobrowo 264
 Bobry 935
 Bochlewo 396, 397
 Bocianicha 705
 Boczki (par. Niewiesz) 482
 Boczki (par. Rossoszyca) 338, 340
 Boczki (par. Uniejów) 509, 510, 511
 Boczki Nowe 340
 Bodzatki 153
 Bogaczyce 914
 Bogdałów 200, 202
 Bogdanów (par. Koźminek) 161
 Bogdanów 667, **675–678**, 1120, 1164
 Bogucice (par. Małyń) 332, 333, 334
 Bogucice (par. Pamięcin) 164, 165
 Bogucin 1052, 1053, 1059
 Bogumiłowice 941, 944
 Bogumiłów (par. Dąbrowa Wielka) 317
 Bogumiłów (par. Rozprza) 723
 Bogumiłów (par. Sieradz) 289, 291, 292
 Bogusławice (par. Borowno) 870, 872
 Bogusławice (par. Dzierzbín) 134, 135
 Bogusławów 946
 Bogusy 329
 Boguszyniec (par. Chełmno) 969
 Boguszyniec (par. Grzegorzew) 973, 976
 Boguślny 1043
 Bogwidzowy 859, 864
 Bolesławiec 539, **552–556**, 596, 598, 1119, 1161
 — dekanat 1119, 1122, 1161
 Bolesławowo (par. Kleczew) 401
 Bolesławowo (par. Wyszyna) 283
 Bolesławów (par. Przyrów) 775
 Bolesławów (Russocice) 268
 Bolesławów (Wola Wiązowa) 848
 Boleszczyń 433, **441–444**, 1121, 1173
 Bolków 632, 634
 Bolmów 113, 114, 116
 Boniewo 39, **43–44**, 62, 1119, 1162
 Borczysko 156; folwark 156
 Bordo 349
 Boreczna Mała 204
 Boreczna Wielka 204
 Borek (par. Bobrowniki) 1003
 Borek (par. Brudzew Kaliski) 116, 119
 Borek (par. Goszczanów) 460
 Borek (par. Iwanowice) 147
 Borek (par. Kamienica Polska) 751
 Borek (par. Poczesna) 773
 Borek (par. Szpetal Górny) 1059
 Borek (par. Świnice Warckie) 501
 Borek (par. Wojków) 360
 Borek Głuchowski 458
 Borek Lipiński 340
 Borki (par. Bałdrzychów) 441, 1174
 Borki (par. Drużbin) 318, 319, 320
 Borki (par. Golina) 239
 Borki (par. Jedlno) 905
 Borki (par. Klonowa) 329

- Borki (par. Kramsk) 251
Borki (par. Rzejowice) 941
Borki (par. Słupca) 382
Borki (par. Sokolniki) 644
Borki (par. Złoczew) 375
Borki Lipkowskie 439
Borkowo młyn 611
Borków 96, **111–112**, 1120, 1167
Borowa (par. Bogdanów) 676, 677
Borowa (par. Dobryszyce) 896
Borowa (par. Gidle) 901, 902
Borowa (par. Miedzno) 761
Borowce 888, 890
Borowe (par. Radomsko) 864
Borowe (par. Truskolasy) 780
Borowice 852
Borowiec (par. Bęczkowice) 675
Borowiec (par. Borzykowa) 881
Borowiec (par. Ostrowite Słupeckie) 414
Borowiec (par. Rajsko) 171
Borowiec (par. Ruda) 632
Borowiec (par. Turek) 437
Borowiec (par. Wielgomłyny) 945, 946
Borowiec Nowy 405
Borowiec Stary 405
Borowiecko 896
Borowo 739, 858, **869–872**, 901, 1120, 1168
Borowo 253
Borowy młyn 397
Borowy osada młyńska 824
Borów 162, 163
Borszewice 789, **793–795**, 1120, 1167
Borucin 47
Borysławice (par. Błaszki) 108, 110, 111
Borysławice 959, 960, **966–968**, 1177
Borysławice Kościelne 966, 967
Borysławice Zamkowe 966, 967
Borysów 441
Boryszew 706, 707, 708
Boryszów 686
Borzewisko 478, 479, 480, 481, 482, 1174
Borzęcín (par. Gorzkowice) 691
Borzęcín (par. Rząśnia) 936, 939
Borzęckie 375
Borzykowa 857, 858, **872–875**, 1120, 1164
Borzykówka 873, 875
Borzykówka Mała 875
Bożkowa Wola 928
Bożydar 703
Bógpomóż 1003
Bór (par. Częstochowa) 742, 743
Bór (par. Przystajnia) 776
Bór (par. Wilamów) 535
Bór Zapilski 780, **781**, 1120, 1165
Branice 835, 837
Branno 275
Bratkowice 945, 946
Bratków Dolny 439, 441
Bratków Górny (par. Bałdrzychów) 439, 441
Bratków Górny (par. Wierzchy) 358
Bratuszyn 200, 201, 202
Brąszewice 360, 1177, 1122
Brdów 191, **198–199**, 218, 1120, 1165
Brodnia (par. Buczek) 800, 802
Brodnia (par. Służewo) 85
Brodnia 364, 365, 366, 367, 369, 433, **445–447**, 508, 1121, 1174
Brodnica 710
Brodowe 864
Brody 833, 834, 835
Brody Raczyńskie 626
Bronczynne 301
Broniborek 127
Bronibór 146, 147
Broniewo 65, **68**, 1121, 1171
Broników 601
Bronisin 725
Bronisław 65, **68–69**, 1019, 1121, 1171
Bronisława 214
Bronisławów 611
Broniszew 769
Broniszewo 65, **69–70**, 1121, 1169
Broniś 598
Bronów 509, 510, 511
Bronówek 509, 510, 511
Brończyn 108, 109, 110, 111, 1172

- Broszki 344
Bród (par. Dobrów) 207
Bród (par. Wilamów) 535
Bród Brzykowski 798
Bród Zabłocki 798
Brójce 708, 709
Brudnowo 78
Brudnowek 528
Brudzew (par. Wąglczew) 354, 355, 356
Brudzew Kaliski 96, **113–116**, 1121, 1172
Brudzew Kolski 191, **199–203**, 1120, 1166
Brudzewek 113, 114
Budzice 920, 921, 922, 923
Budzyn Mały 200
Budzyn Wielki 200
Brutus 939
Bruwiec 198
Brylisko 864
Bryszki 712; folwark 713
Brzeg 366, 367, 368, 447
Brzegów 639
Brzeski (par. Marznin) 818, 819, 820; młyn 820
Brzeski (par. Niedospielin) 928
Brzeście 425
Brześć Kujawski 39, **44–45**, 1119, 1162
— dekanat 24, 33, 39, 65, 1119, 1123, 1162
Brzezie (par. Druźbice) 688
Brzezie (par. Mąkolno) 217
Brzezie (par. Ręczno) 722
Brzezie (par. Wilamów) 535
Brzezina 966
Brzezinki 893
Brzeziny (par. Chotów) 557
Brzeziny (par. Częstochowa) 742
Brzeziny (par. Godziesze) 139, 140
Brzeziny (par. Krzyworzeka) 584
Brzeziny (par. Praszka) 623
Brzeziny (par. Wielenin) 532
Brzeziny 360, **140–141**, 1120, 1165
Brzeźniak 239
Brzeźnica (par. Stolec) 344
Brzeźnica Nowa 858, 876–884, 1120, 1162
— dekanat 24, 25, 869, 896, 903, 1120, 1122, 1162
Brzeźnica Stara 876, 878, 880, 881, 882, 1162
Brzeźnio 287, **297–301**, 313, 320, 321, 1122, 1177
Brzeźno (par. Kikół) 1029, 1030, 1031, 1037, 1038, 1039, 1040
Brzeźno (par. Konin) 234, 236
Brzeźno (par. Lipno) 996
Brzoza (par. Biała k. Wielunia) 549, 550
Brzoza (par. Giewartów) 393
Brzoza (par. Rzgów k. Łodzi) 725, 726, 727
Brzoza 1100 (par. Złotoria)
Brzozowice 593
Brzozowiec 146, 147
Brzozówka (par. Dobrzejewice) 1097
Brzozówka (par. Dietrzkowice) 577
Brzozówka (par. Wilamów) 533, 534, 535
Brzozówki 887
Brzóska 754
Brzózki (par. Cieszęcin) 560
Brzózki (par. Danków) 748
Brzózki (par. Wąsosz) 783
Brzuski 755
Brzustowa 1003
Brzyków 789, **796–799**, 1122, 1175
Brzyszków 763, 765
Buczek (par. Chartupia Wielka) 311
Buczek 709, 710, 789, **800–802**, 851, 852, 1120, 1167
Buczyna 1121
Budas osada młyńska 1073
Budki 639
Budki Nowe 220
Budki Stare 220
Budki Suradowskie 1022
Budków 706, 707, 708
Budy (par. Bęczkowice) 675
Budy (par. Budziszław Kościelny) 386
Budy (par. Giewartów) 393

- Budy (par. Makowiska) 925
Budy Biernackie 484
Budy Grochowskie 245
Budy Jeżewskie 334
Budy Kickie 500
Budy Psarskie 492
Budy Słodkowie 437
Budy Stryjewske 795
Budy Świnickie 500
Budziaki 618
Budziczna 315
Budziśław (par. Osiek Wielki) 219, 220
Budziśław Kościelny 379, **384–386**, 418, 1121, 1171
Budziśław Mały (Górny) 384, 385, 386
Budziśław Nowy 220
Budzów 926, 927
Bugaj (par. Pabianice) 826
Bugaj (par. Dmenin) 1170
Bugaj (par. Dmenin) 893
Bugaj (par. Glinno) 368; pustkowie 369
Bugaj (par. Godziesze) 140, 141
Bugaj (par. Grocholice) 694
Bugaj (par. Iwanowice) 146
Bugaj (par. Kalinowa) 149
Bugaj (par. Kliczków Mały) 328
Bugaj (par. Kościelec Kaliski) 154
Bugaj (par. Osjaków) 611
Bugaj (par. Siemkowiec) 639
Bugaj (par. Widawa) 845
Bugaj (par. Wieluń) 543
Bugaj (par. Żytno) 953
Bugaj folwark (par. Żytniów) 662
Bugdaj 671
Bugdałowo 201
Bujnice 690, 691
Bujniczki 691
Bujnow 351, 353
Bujny (par. Łobudzice) 710
Bujny (par. Milejów) 714, 715
Bujny (par. Uników) 350
Bujny Księżę 712
Bujny Mniejsze 711
Bujny Szlacheckie 712
Bujny Większe 711
Buk 939
Bukiewka 911
Bukowa 676, 677
Bukowce 601
Bukowe 428
Bukowie 686, 687
Bukowie Dolne 688
Bukowie Górne 688
Bukowiec (par. Kliczków Mały) 326, 327, 328
Bukowiec (par. Kurowice) 709
Bukowina 108, 110, 111
Bukowskie Gałki 360
Buławy 864
Buminy 705
Burbony 283
Burdynówka 344
Burzenin 287, **301–305**, 1122, 1177; osada 304
Busina 439, 441
Bychlew 823, 824, 825, 826
Byczyna 65, **70–71**, 1171
Bydgoszcz
— diecezja 22, 30, 1123
Byki 669, 670, 671
Bylew 257, 258
Bylice 967
Byliczki 967
Bystrzyca (par. Królików) 404, 405
Bystrzyca (par. Żytno) 953
Bytoń 65, **71–72**, 1121, 1169
Bywka Nowa kolonia 1097
Bywka Stara kolonia 1097
Cadów 909, 911
Cadówek 911
Carski Dar 114; kolonia 1112
Cebryzewo 1016, 1017, 1023
Cecylia 283
Cecylianów 437
Cegielnia (par. Ciążen) 387
Cegielnia (par. Kleczew) 401
Cegielnia (par. Kłodawa) 963, 964
Cegielnia (par. Lubstów) 214
Cegielnia (par. Makowiska) 925

- Cegielnia (par. Mąkolno) 218
 Cegielnia (par. Złoczew) 375; pustko-
 wie 375
 Cegielnia Kawecka 454
 Cegłów 970
 Cekanów 714, 715
 Ceków 157, 158
 Ceków Stary 158
 Celestyny 474
 Celiny 1002, 1003
 Cerkawizna 864
 Cesarska Łaska 349
 Cetty 47
 Chabielice 667, **679–685**, 936, 941, 1161,
 1119
 Chabierów 144, 145
 Chabor młyn 598
 Chachuła (Rybkowice) 826
 Chachuła osada młyńska 824
 Chajczyny 849, 850, 851
 Chajew (Hajew) 326, 327
 Chalinek 1063
 Chalinice 888
 Chalno 65, 87, 88
 Chałków 748
 Chałupki Podłężyckie 337
 Charchów Księży 318, 319; kolonia 319
 Charchów Szlachecki (Pański) 318, 319
 Charłupia Mała 287, **305–308**, 1121,
 1171
 Charłupia Wielka 287, **308–311**, 326,
 327, 1122, 1174
 Charsew 826; osada młyńska 824
 Charzędle 611
 Chechło 805
 Chełmce 95, 96, **116–119**, 1120, 1165
 Chełmica Mała 1053, 1055
 Chełmica Wielka 31, 989, **1004–1008**,
 1051, 1052, 1123, 1178
 Chełmno 959, 960, **968–970**, 1170, 1177
 Chełmo 857, 858, **884–885**, 1121
 Chełmża
 — diecezja 22, 1087, 1110
 Chęciny 463
 Chlebowo 1016, 1017
 Chlebowo Szlacheckie 1018
 Chlebów 437
 Chlewo 95, 96, **119–122**, 1121, 1172
 Chmielarze 765
 Chmielnik 100
 Chmielowa 340
 Chmielowiec 703
 Chobanin 648, 649, 650, 651
 Choceń 39, **45–46**, 1120, 1163
 Chocianowice 823, 824, 825, 826
 Chocim 460
 Chociszew 144, 145
 Chociw 828, 829, 830
 Chocki 104
 Chocz 96, **122–125**, 1121, 1172
 Chodaki 356, 358
 Chodecz 39, **46–47**, 1120, 1163
 — dekanat 1120, 1122, 1123, 1163
 Chodorążek 1016, 1017, 1018
 Chodów 527, 528, 529
 Chodybki 159, 160, 161
 Chojki 236
 Chojne 287, **311–315**, 318, 835, 1121,
 1171
 Chojno 146, 147
 Chojnowy 220
 Chojnów (par. Charłupia Wielka) 309
 Chojnów (par. Drużbice) 687
 Chojny (par. Chełmno) 969
 Chojny (par. Czarnożyły) 564
 Chojny (par. Grzegorzew) 973, 976
 Chojny (par. Mąkolno) 217
 Cholewa młyn 687
 Chorążka 340
 Chorzenice 1168
 Chorzenie (par. Borowno) 870, 872
 Chorzenie (par. Sulmierzyce) 941, 944
 Chorzeń 261, 262
 Chorzeplin (par. Chwałborzyce) 447, 449,
 450; dwór 447
 Chorzeplin Wieś (par. Świnice Warckie)
 499, 500
 Chorzeszów 820, 822
 Chorzew 637, 638, 639
 Choszczewo 332, 333

- Chotów 539, **556–558**, 1122, 1175
Chotynia 555, 556
Chrapczew 451, 453, 454
Chrapy 1117, 1118
Chrostkowo 1026, 1032
Chrostowa 902; pustkowie 901
Chrostowo 111
Chróscin 552, 596, 597, **598–599**, 1119, 1161
Chrustów folwark 112
Chrusty (par. Borków) 111
Chrusty (par. Myślubórz) 264
Chrusty (par. Widawa) 842, 845
Chruściki (Adelhof) 428
Chruścińskie 939
Chruślin 969
Chrzanowice (par. Błaszki) 108, 111
Chrzanowice (par. Kamieńsk) 698, 701
Chrzanowo folwark 393; kolonia 393
Chrząblice 200, 201, 202
Chrzóstawa 828, 829, 830
Chrzóstów 914, 915, 916
Chrząszczewski osada młyńska 976
Chudoba 360
Chudzin 917, 918
Chwałborzyce 433, **447–450**, 1121, 1174
Chwałęcice 119, 121
Chwiły 662
Chylczów 939, 940, 941
Chylin 266, 268
Chylińskie Holendry 268
Chynów 686
Ciągnisz 360
Ciążeń 379, 419, **386–387**, 1122, 1177
Cichmiana 533, 534, 535
Cichosze 329
Cichowo 201
Ciechanówek 1104
Ciechniewko 183
Ciechniów 183, 184
Ciechocin 31, 989, 1018, 1054, 1077
1081–1090, 1095, 1105, 1123, 1178
Ciechocinek 65, 66, **80–82**, 1120, 1168
Cieciutów 661, 662
Cielce 144, 145
Cielętniki 857, 858, **886–887**, 950, 951, 1120; osada młyńska 887
Cieluch 598
Cieluchy 329
Ciełuchowo 1028, 1029, 1030, 1031, 1036
Ciemierów 421
Cienia (par. Gruszczycy) 322, 324
Cienia (par. Opatówek) 162, 163
Cienin (par. Dobra) 451, 453, 454
Cienin Kościelny 379, **387–389**, 1121, 1171; kolonia 389
Cienin Zaborny 387, 389; kolonia 389
Ciepielów 121
Ciepień 1104
Cieszanowice 712, 713
Cieszątki 909, 911
Cieszęcín, 539, **558–560**, 561, 563, 1122, 1176
Cieszyków 174, 176, 177
Cieśle (par. Bęczkowice) 674, 675
Cieśle (par. Parzymiechy) 772
Cieślina 601
Cieślówizna 697
Cieślów 691
Ciężkowice 899, 901, 902
Ciężkowiczki 926, 927
Ciołki 321
Cisaza 719
Cisie 755, 780
Cisowa (par. Gomulin) 689
Cisowa (par. Parzymiechy) 772
Cisowa (par. Piotrków Trybunalski) 669
Cisów 435, 437
Ciświca Mała 405
Ciświca Wielka 405
Ciupki (par. Cieszęcín) 560
Ciupki (par. Godynice) 321
Cudków 887
Cyganka 780
Cykarzew 766, 767, 768, **769**, 1120, 1168
Czachulec 168, 169
Czajka Górka 277
Czajki 254

- Czajków (par. Kokanin) 152; folwark 150
 Czajków (par. Kraszewice) 583, 584, 1122, 1176
 Czamaninek 88, 1169
 Czamża 217
 Czapła 200, 202
 Czapliniec 694
 Czarków 261, 262
 Czarna 375
 Czarna Rola 1039
 Czarne 991, **1019–1022**, 1023, 1024, 1062, 1102
 Czarnocin 668, **685**, 708, 1121, 1174
 Czarnożyły 539, **563–566**, 588, 1122, 1175
 Czarny Bród 405
 Czarny Las (par. Maluszyn) 927
 Czarny Las (par. Biała Góra) 745
 Czarny Las (par. Drużbice) 688
 Czarnyska Wola 810, 812
 Czarnyż 810, 812
 Czarówka 283
 Czartki (par. Borków) 111, 112
 Czartki (par. Męka) 337
 Czartki Małe 145
 Czartki Wielkie 144, 145
 Czartoria 321, 322
 Czastary 539, 642, **566–569**, 1119, 1161
 Czaszki 130, 131, 133
 Cząstków (par. Bierzwienna) 964, 966
 Cząstków (par. Dobrosołowo) 390
 Czech 953
 Czechowice 875
 Czechy 335, 371, 372
 Czegliszewo 1024
 Czekaj (par. Dobra) 454
 Czekaj (par. Niewiesz) 484
 Czekaje 329
 Czepisz 141, 360
 Czepów 509
 Czepów Dolny 508, 511
 Czepów Górny 530, 531, 532
 Czepów Średni 530, 531, 532
 Czerkiesy 925
 Czerkucin 169
 Czermin – dekanat 125
 Czerniak 393
 Czernice 608, 610, 611, 1176
 Czerniczno 785
 Czerniechowo 464
 Czernikowo 31, 1026, 1068, 1077, 1081, 1089, **1090–1094**, 1102, 1123, 1178
 — dekanat 1050, 1069, 1081, 1088, 1097, 1104, 1115
 Czernikówo 1091, 1092, 1093
 Czernów (Jasna Góra) 691
 Czerwino 1001
 Czerwińsk 61
 Czesławów 411
 Czestków 800, 802
 Częstochowa 22, 29 34
 — dekanat 24, 25, **737–785**, 872, 1120, 1122, 1163
 — diecezja 29, 30, 543, 545, 551, 555, 558, 565, 566, 569, 572, 573, 574, 580, 582, 584, 586, 587, 588, 590, 593, 594, 596, 599, 601, 608, 611, 613, 615, 616, 618, 621, 623, 624, 626, 629, 632, 634, 636, 639, 642, 644, 645, 647, 652, 657, 659, 660, 668, 675, 678, 691, 702, 713, 714, 722, 723, 745, 748, 750, 751, 753, 754, 755, 758, 761, 765, 769, 772, 773, 775, 776, 778, 779, 781, 783, 784, 785, 864, 866, 868, 869, 872, 875, 881, 885, 887, 890, 893, 894, 896, 899, 902, 903, 905, 908, 911, 914, 919, 923, 925, 927, 928, 933, 939, 941, 944, 946, 949, 953, 1122, 1123, 1161, 1162, 1163, 1164, 1165, 1166, 1168, 1170, 1175, 1176
 — Jasna Góra **744**, 1061
 — par. św. Barbary **743**, 1120, 1163
 — par. św. Rocha **743**, 1120, 1163
 — par. św. Zygmunta **741–742**, 762, 773, 1120, 1163
 — par. Świętej Rodziny **743**, 1120, 1163
 Czków 691
 Człop osada 442

- Człopki 444; kolonia 444
Człopy 496, 498
Czołczyn 813, 816
Czołnochów 420, 421
Czołowo 219, 220
Czychów 698
Czyste 495
Czyżemin 731, 732, 733
Czyżeminek 725
Czyżemski młyn 731
Czyżew 254, 255, 256
Czyżów 697
- Ćwierklina 315
- Dachau 1034, 1050, 1059, 1062, 1069,
1081
Dalachów 636
Dalków 708, 709
Daniel 146, 147
Danielów 701
Daniszew 198
Daniszewice 712, 713
Dankowice 758
Danków (par. Żłotków) 429, 430
Danków 740, **745–748**, 1120, 1165
Danowice 135
Dąb 417
Dąb Polski 61
Dąbek 888, 890
Dąbie (par. Chełmno) 969
Dąbie (par. Cieszęcin) 560
Dąbie (par. Częstochowa) 742
Dąbie Kujawskie 39, **47**, 1119, 1162
Dąbie nad Nerem 959, 960, **970–971**,
1178
— dekanat 984
Dąbroszyn 231, 254, 255, 256, 1173
Dąbrowa (par. Boleszczyn) 444
Dąbrowa (par. Brodnia) 447
Dąbrowa (par. Brzeźnio) 298
Dąbrowa (par. Chełmo) 885
Dąbrowa (par. Ciążęń) 387; kolonia 387
Dąbrowa (par. Dobrów) 207
Dąbrowa (par. Gorzkowice) 691
Dąbrowa (par. Grochowy) 245
Dąbrowa (par. Kociszew) 705
Dąbrowa (par. Kodrąb) 914
Dąbrowa (par. Lubstów) 214
Dąbrowa (par. Marzenin) 819, 820
Dąbrowa (par. Milejów) 715
Dąbrowa (par. Miłkowice) 478
Dąbrowa (par. Pabianice) 826
Dąbrowa (par. Przystajnia) 776
Dąbrowa (par. Rajsko) 170, 171
Dąbrowa (par. Rusiec) 832
Dąbrowa (par. Stolec) 344
Dąbrowa (par. Ślesin) 278
Dąbrowa (par. Turek) 437
Dąbrowa (par. Widawa) 842, 845, 846;
kolonia 845
Dąbrowa (par. Wielenin) 532
Dąbrowa (par. Wieluń) 539, 543, 544,
545, 1175
Dąbrowa (par. Wrząca Wielka) 228
Dąbrowa Nowa 487
Dąbrowa Stara 487
Dąbrowa Wielka 287, 314, **315–318**,
1121, 1171
Dąbrowa Zielona 857, 858, **887–890**,
1120, 1164
Dąbrowica (par. Boleszczyn) 442, 443,
444
Dąbrowica (par. Rzgów k. Konina) 270,
272
Dąbrowice 211
Dąbrowice Nowe 211
Dąbrowiczki osada 442
Dąbrowo 826
Dąbrowy 923
Dąbrowy Rusieckie 833
Dąbrówka (par. Białotarsk) 42
Dąbrówka (par. Borysławice) 967
Dąbrówka (par. Cieszęcin) 560
Dąbrówka (par. Czernikowo) 1093
Dąbrówka (par. Dąbrowa Wielka) 317
Dąbrówka (par. Lgota Wielka) 923
Dąbrówka (par. Milejów) 715
Dąbrówka (par. Radomsko) 864
Dąbrówka (par. Sieradz) 289, 291, 292

- Dąbrówka (par. Srocko) 726, 727
 Dąbrówka (par. Wilkowiecko) 784
 Dąbrówka (par. Wróblew) 361, 362
 Dąbrówka (parafia Wola – Trutowo) 1063, 1065, 1066, 1069
 Dąbrówka (Szadkowska) 439, 441
 Dąbrówka Zgniła 363
 Dąbrówki (par. Osjaków) 611
 Dąbrówki (par. Sulmierzyce) 944
 Dąbrówko 470
 Defet 187
 Delfina 639
 Dembe (Dębe) 95, 96, **125–130**, 1120, 1167
 Dembe (par. Grzymiszew) 246
 Dembowy Grunt pustkowie 251
 Depaula 283
 Depczyk młyn 687, 688
 Deszna 435, 437
 Dęba 868, 869
 Dębice 634
 Dębicze 138
 Dębina (par. Kłodawa) 963
 Dębina (par. Naramice) 608
 Dębina (par. Osjaków) 611
 Dębina (par. Rusiec) 833
 Dębina Sokołowska 315
 Dębiniec 360
 Dębniaki 114, 116
 Dębno Królewskie 191, 192, 205, 218, 220, 221, 1165
 Dębołęka 298, 299, 300, 301
 Dębowice 983
 Dębowiczki 983
 Dębowiec (par. Kamienica Polska) 751
 Dębowiec (par. Poczesna) 773
 Dębowiec (par. Wiewiec) 946, 949
 Dębowiec (par. Wilczyn) 424, 425
 Dębowo (par. Nowogród) 1114; kolonia 1112
 Dębowo (par. Osiek nad Wisłą) 1118
 Dębowolce 852
 Dębówka 397
 Dębsko 469, 470, 471
 Dęby (par. Wartkowiec) 528
 Dęby (par. Wola Wiązowa) 848
 Dęby Antońskie 833
 Dęby pustkowie 832
 Dęby Szlacheckie 191, **203–205**, 220, 221, 1120, 1166
 Dierzążna 447
 Długa Wieś 177; kolonia 180; folwark 180
 Długawieś Wartcka 451, 454
 Długi Kat 780
 Długie (par. Lgota Wielka) 920, 923
 Długie (par. Praszka) 622
 Dłusk 416
 Dłutów 731, 789, **802–804**, 1121, 1169
 Dłutów Kościelny 804
 Dłutów Królewski 804
 Dmenin 857, 858, **891–894**, 1121, 1170
 Dobiecin 676, 677
 Dobiegniewo 49, 60, 61
 Dobra (par. Dobryszyce) osada młyńska 894
 Dobra (par. Marzenin) 818, 819, 820
 Dobra 287, 433, 444, **450–457**, 1121, 1173
 — dekanat 454
 Dobre 74
 Dobrenice (par. Bąkowa Góra) 868, 869
 Dobrenice (par. Ręczno) 721
 Dobromyśl 430
 Dobroń 789, 790, **804–805**, 1120, 1167
 Dobrosław 593; kolonia 593
 Dobrosołowo 379, **389–391**, 1121, 1171
 Dobroszyny 634
 Dobrów 191, 507, **205–207**, 1120, 1166
 Dobruchów 810, 812
 Dobrygość 650, 651
 Dobryszyce 858, **894–896**, 1121, 1170
 Dobrzec Wielki 95, 96, **130–133**, 1120, 1165
 Dobrzejewice 31, 989, 1026, 1054, 1077, 1084, **1094–1100**, 1123, 1178
 Dobrzelów 676, 677
 Dobrzyniczki 720, 721
 Dobrzyń
 — archidiakoniat 1025, 1027, 1083, 1102
 — dekanat 1009, 1015, 1056, 1060, 1073

- Dojutrów 164, 165
Dolany 407, 408, 409
Doły 393
Domaniew (par. Błaszki) 108, 110, 111
Domaniew (par. Chwalborzyce) 450
Domiechowice 717, 719
Dominikowice 509, 510, 511
Dominikowo 1118; kolonia 1117
Dominików 202
Draby 572
Drażek 251
Drażna 410, 411
Drobnice 611
Droków 885
Drozdki 748
Drozdowie 1039
Drozdów 499, 500, 501
Drożyn 253
Drutowice 691
Drużbice 668, **685–688**, 705, 706, 727, 1119, 1161
Drużbin 287, 508, **318–320**, 1121, 1172
Dryganek 939
Dryja 281
Drżazna 309, 310, 311
Drzewce (par. Dęby Szlacheckie) 204
Drzewce (par. Umień) 985
Drzewce (par. Zagórów) 427, 428
Drzewiec 204
Drzewiec Stary 205
Dubia 828, 829, 830
Dubidze 877, 880, 881
Dudki 872
Dudki 911
Dulnik 1083; osada młyńska 1086
Dunajec 400, 401
Duninów 39, **47–49**, 1122, 1176
Duralowo 1024
Duszniki 518, 521
Dworek 360
Dworszowice Kościelne 858, 881, **897–899**, 1120, 1162
Dworszowice Pakoszowe (par. Pajęczno) 929, 933
Dwory 719
Dwór Lubiński 1030
Dyblin 1014
Dybowo 66
Dybow 319, 320
Dylewo 733
Dylów (par. Pajęczno) 929
Dylów (par. Tuszyn) 731
Dylów Rządowy 933
Dylów Szlachecki 933
Dymek 611
Dymiec 66
Dymitrów 492
Dymki 593
Dzbanki 828, 829, 830
Dziadaki 601
Dziadkowice (par. Szadek) 345, 348, 349
Dziadowice (par. Malanów) 473, 474; folwark 474
Działoszyn 539, **569–574**, 881, 1120, 1162
Działy (par. Ciężen) 387
Działy (par. Czarnożyły) 565
Działy (par. Golina) 239
Działyń 31, 1026, 1032, 1077, 1081, **1100–1105**, 1112, 1123, 1178
Działyńskie Pustki 1104
Działyńskie Rumunki 1104
Dziebédów 504, 505
Dziedzice 387
Dziektarzew 820, 822
Dziepuć 891, 893
Dzierawy 195
Dzierlin 305, 306, 307, 308
Dziersacyczna 644
Dzierżazna (par. Niemysłów) 481
Dzierżazna (par. Wierzchy) 356, 358
Dzierzbina 96, **134–135**, 1121, 1172
Dzierzbotki 451, 453, 454
Dzierzby 220; folwark 220
Dzierzna (Dzierżazna, par. Glinno) 366, 367, 368
Dzierżawy 499, 500, 501
Dzierżazna (par. Brzudzew Kolski) 202; osada młyńska 201
Dzietrkowice 539, **574–578**, 1119, 1161

- Dzietrzniki 588, **618–621**, 1121, 1170
Dziewiątka (par. Kowale Pańskie) 469
Dziewiątka (par. Turek) 435
Dziewin 405
Dziewuliny 706, 707, 708
Dzięciarem 723
Dzięcielski kolonia 140
Dzięcioł 127
Dzięciołowa 960, 963
Dzięcioły 141, 360; kolonia 140
Dzizorzew 305, 306, 307, 308
Dzikowo 1117, 1118
Dziób 852
Dziury 299
Dziwiny kolonia 140
Dziwle 726, 727
Dźbów 743
- Edwardów 694
Effingsdhausen 724
Elgiszewo 1083, 1084, 1086, 1087
Elogiów 944
Elżbietów (par. Kościelec Kaliski) 154
Elżbietów (par. Radomsko) 864
Emerytka (par. Borszewice) 795
Emerytka (par. Russocice) 268
Emilianów (par. Koźminek) 161
Emilianów (par. Uników) 353
Emilianów osada młyńska (par. Sędziejowice) 835
Emmanuelin, kolonia 565
Engelzanów 239
Erywagród 804
Ewina 953
Ewinów 444
- Fabianki 1053, 1055, 1059
Fabijanówek folwark 106
Fałek młyn 715
Faustyna 636
Faustynów (par. Sulmierzyce) 944
Faustynów (par. Wygieźłów) 851
Felicja 722
Felicjanowo 204
Felicjanów (par. Niewiesz) 484
Felicjanów (par. Russocice) 267
Feliksów (par. Kodrąb) 914
Feliksów (par. Malanów) 474
Felinów 611
Ferdynandów 447
Fikołek 353
Filerowo 204
Filutów 114
Firlej 719
Flaszka 852
Florentyna 127
Florianów folwark 748
Folusz (Zabrodzie) 438
Folusz 283
Folwarki Miejskie 864
Frank młyn 687
Franki Młyny 726
Frankowizna 182
Fridrichsfeld 272
Fryszarka 701
Fylin 872
- Gabryjelów 611
Gać (par. Konopiska) 754, 755
Gać (par. Koźminek) 159
Gać (par. Licheń Stary) 258
Gać Kaliska 120, 121, 122, 1172
Gać Wartska 149, 150
Gadka 823, 824, 825, 826
Gadki 706, 707, 708
Gadów 134, 135
Gadówek 135
Gaj (par. Dobrów) 207
Gaj (par. Dobrzec) 130
Gaj (par. Niemysłów) 480
Gaj (par. Wąglczew) 356
Gajewniki 793, 795
Gajęcice 923, 925; kolonia 925
Gajkowice 725, 727
Gajówka 492
Galeszczyzna 202
Galew 200, 201, 202 **203**, 1121, 1173
Galewica A i B 560
Galewice 558, 560
Galińskie 776

- Galonka 277
Galonki 859, 864
Gałkowice 698, 701
Gałkowice Nowe 701
Gałkowice Stare 701
Gałków 382
Gana 622, 623
Gapa osada młyńska 1086
Garbacze 925
Garbów (par. Kalinowa) 149, 150
Garbów (par. Tuszyn) 733
Garbówek 733
Garnek 906, 907, **908**, 1120, 1164
Garzew 141, 142, 143
Gaszyn 539, 543, 544, 545, 546
Gawłowice 459, 460
Gawłowski Młyn 273
Gawłów 936, 938, 939
Gawory 835
Gawroszczyzna 205
Gąsienice 804
Gąsin 435, 436, 437
Gąsiorów Duży 211
Gąsiorów Mały 211
Gąsiory 530, 531, 532
Gąski 714, 715
Gąszcze 560
Gątowa 534
Gdańsk 21
— diecezja 1123
Genowefa (par. Kleczew) 401
Genowefa (par. Krzymów) 253
Genowefa (par. Wyszyna) 283
Gerlach 1088
Gertrudowo 701
Gęsina 326, 327, 328
Gęsiówka 311
Gętkowizna 772
Gibaszew 481
Gidle 857, 858, **899–903**, 933, 934, 1120, 1164
— dekanat 1120, 1122, 1164
Giemzów 724, 725
Gieski 722; kolonia 723; folwark 723
Giewartów 379, **391–393**, 1121, 1172
Gizałki 420, 421
Giżyce 95, 96, **136–138**, 140, 583, 584, 1120, 1165
Gląpiniec (par. Kliczków Mały) 328
Gląpiniec (par. Lisków) 471
Glewo 1014
Gliki 572
Glina 939
Glinianki 416
Glinka 261, 262
Glinki 205
Glinno 364, 365, 366, 367, 368, 369, 445, 447, 508, 1174
Gliny (par. Konopiska) 754
Gliny (par. Milejów) 715
Gliny (par. Sędziejowice) 835
Glosy 137
Głaniszew 144, 145
Głaz 560
Głazy 706
Głębockie 279
Głębokie 985
Głodno 234, 236
Głodowo (par. Kawnice) 248, 249
Głodowo (par. Lipno) 991, 993, 994, 997
Głodowo (par. Wierzbick) 1023, 1024
Głogowa (par. Kłodawa) 960, 963
Głogowa (par. Russocice) 266, 268
Głogowiec (par. Iwanowice) 146
Głogowiec (par. Świnice Warckie) 501
Głogowo 1097
Głowacice 818
Głowno 154
Głowy 206, 207
Głóski 154, 155, 156
Główczyn (par. Grochowalsk) 1014
Główczyn (par. Iwanowice) 146, 147
Główiew 254
Głuchów (par. Brzyków) 796, 797, 798
Głuchów (par. Tuszyn) 732, 733
Głuchów 433, **457–458**, 1121, 1173
Głuchówek 732
Głupice 686, 687, 688
Głuszyna 584
Gnaszyn 743

- Gniewkowo kolonia 1097
Gniezno
— dekanat [zbarski] 264, 379, 384, 399, 412, 417
Gnojnica 1003
Gnojno 1001, 1002, 1003
Godynice 287, 298, 300, **320–322**, 1122, 1177
Godziątków 166, 167
Godziesze Małe 139, 140
Godziesze Wielkie 95, 96, **138–140**, 1120, 1165
Godzieszęta 140
Godzieszki 140
Gogolina Nowa 400, 401
Gogolina Stara 400, 401
Goła 657, 658, 659, 1162
Goleszyn 790
Golina 231, 379, **238–240**, 1120, 1166
Goliszew 96, **141–143**, 1120, 1167
Gołąbki 1073, 1074
Gołęckie 217
Gołków 149, 150
Gołuchowo 1028, 1029, 1030, 1031
Gołuchy 518, 520, 521
Gołygów 726, 727
Gomulin 668, 669, **688–689**, 1121, 1169
Gomunice 702, 1120, 1164
Gonera 137
Goranin 400, 401
Gorczyń 790, 791
Gorgoń (par. Kobiełe Wielkie) 911
Gorgoń (par. Żytno) 953
Goryń 829, 830
Gorzanów 144, 145
Gorzeń 835
Gorzew (par. Górka Pabianicka) 806, 807
Gorzew (par. Wielenin) 530, 531, 532
Gorzew Mały (Szynkielew) 806, 807
Gorzędowo 1164
Gorzędów 698, 701, 702
Gorzkowice 668, **690–691**, 1120, 1164, 1120, 1164; folwark 691
— dekanat 1120, 1122, 1164
Gorzkowiczki 690, 691
Gorzuchy (par. Staw) 174, 176, 177
Gorzuchy (par. Strońsko) 835
Gorzuchy (par. Wróblew) 361, 362, 363
Gosławice (par. Dmenin) 891, 893
Gosławice 231, **240–242**, 1120, 1166
Gospodarz 724, 725
Gostek (Gozdek) 253
Gostków 525, 526, 527
Gostynie 157, 158
Gostyń 392, 393
Goszczańów 433, **458–460**, 1121, 1173; kolonia 460
Goszczowa 884, 885
Gościenin 925
Gościmowice 725, 726, 727; młyn 726
Gościnna 722, 723
Gowarczów 935
Gowarzew 899
Gozd 474
Gozdeckie 301
Gozdów (par. Kościelec Kolski) 211
Gozdów (par. Tokary) 503
Gozdy 340
Goździków 272
Góra (par. Bałdrzychów) 439
Góra (par. Kościelna Wieś Kaliska) 154
Góra (par. Rossoszycza) 340
Góra 96, **144–145**, 1121, 1172
Góra Bałdrzychowska 441
Górale 558
Górka 899, 901, 902
Górka Osiecka 275
Górka Pabianicka 789, **806–807**, 1121, 1169
Górka Poduchowna 807
Górka Wieruszowska 651
Górki (par. Grabno) 808, 809, 810
Górki (par. Kłodawa) 960, 963
Górki (par. Przystajnia) 776
Górki (par. Szymanowice) 421
Górki (par. Tuszyń) 731
Górki (par. Zadzim) 363, 364, 365, 366
Górki Duże 732
Górki Małe 732

- Górna Wola 348, 349
Górny Staw 941
Górowo 1110
Góry (par. Ostrowąż) 264, 265
Góry (par. Tykadłów) 184
Góry (par. Wilamów) 534, 535
Góry Osieckie 275
Góry Strachanowskie 460
Góry Złotnickie 184
Górzno 1047
Gózdek 146, 147
Grab 420, 421
Grabarz 772
Grabek (par. Chabielice) 681
Grabek (par. Grocholice) 694
Grabek (par. Kościelec Kaliski) 153
Grabia 818, 819, 820
Grabica (par. Drużbice) 686
Grabica (par. Grabno) 808, 809, 810
Grabica (par. Krzepczów) 706, 707, 708
Grabienice (par. Tuszyn) 1174
Grabienice 231, 232, **242–244**, 1121, 1173
Grabieniec A. B. C. – folwark 437
Grabina (Ostrowite Słupeckie) 414
Grabina (par. Osiek nad Wisłą) 1117, 1118
Grabina (par. Zadzim) 365, 366
Grabina Mała 969
Grabina Wielka 969
Grabina Wola 726
Grabiny 1043, 1045
Grabiszew 501
Grabki 161
Grabkowo 39, **49**, 51, 60, 1120, 1163
Grabno 789, **807–810**, 1122, 1175
Grabostaw 360
Grabostów (par. Gorzkowice) 691
Grabostów (par. Kociszew) 704, 705, 710
Grabowa (par. Borowno) 870, 872
Grabowa (par. Pątnów) 618
Grabowa (par. Rychwał) 270
Grabowce 304
Grabowe 251
Grabowie 842, 845
Grabowiec (par. Bęczkowice) 675
Grabowiec (par. Rząśnia) 939
Grabowiec (par. Tuliszków) 281
Grabowiec (par. Złotoria) 1100
Grabowiny 349
Grabowo 535
Grabówka (par. Borowno) 872
Grabówka (par. Burzenin) 301, 302, 304
Grabówka (par. św. Barbary w Częstochowie) 743
Grabówka 1163
Grabys 902
Grafnort 703
Granice (par. Chełmo) 884, 885
Granice (par. Ożarów) 615
Granice (par. Szczerców) 841
Graniczki (par. Brudzew Kaliski) 114
Graniczki (par. Grochowy) 245
Grąbień 1170
Grąbków 473, 474; folwark 474
Grąblin 257, 258
Grądy (par. Kamionacz) 324, 325, 326
Grądy (par. Mąkolno) 218
Grądy (par. Osiek Wielki) 220
Grądy (par. Rzgów k. Konina) 272
Grądy Dolne 416
Grądy Górne 416
Grądy Nowe 395
Grądy Stare 395
Grębień 586, 587, 588, 589
Grębociny 710, 711, 712
Gręboszów 686, 687, 688
Grobelka 146, 360
Grobelno 925
Grobla (par. Młodojowo) 412
Grobla osada młyńska (par. Mierzyn) 713
Grobla osada młyńska (par. Parzno) 719
Groblica 437
Groch 1095, 1110
Grocholice (par. Uniejów) 509, 510, 511
Grocholice 668, **691–694**, 1119, 1161
Grochowalsk 31, 989, **1009–1014**, 1074, 1123, 1178

- Grochowy 231, 232, **244–246**, 1121, 1173
Grodna 967
Grodzeń (par. Kikół) 1028, 1029, 1030, 1035, 1036, 1037, 1102
Grodzeń (par. Zagórów) 428
Grodziec (par. Uników) 351
Grodziec 231, 380, **393–395**, 1121, 1173
Grodziec Mały (par. Brzeźnio) 299
Grodzisk 508
Grodziska 558
Grodzisko (par. Blizanów) 104, 106
Grodzisko (par. Borzykowa) 873, 875
Grodzisko (par. Kłobuck) 751, 753
Grodzisko (par. Rzgów k. Łodzi) 724, 725
Grodzisko 433, **460–463**, 501, 1121, 1174
Gromadki 632
Gromadzice 565, 566
Grondy 572
Gronów 340, 344, 345
Gronówek 344
Grotowiec 675
Grójec (par. Boniewo) 43, 62, 1162
Grójec (par. Morzysław) 261
Grójec Mały 298, 321, 322
Grójec Wielki 350, 353
Grudza 1114; kolonia 1112
Grunt 220
Gruszczycy 287, **322–324**, 1122, 1175
Gryglaki 217, 218
Gryskowo 1170
Gryszowizna 712
Grzebień 864
Grzegorzew 959, 960, 969, **971–983**, 1178
Grzeszyn 802
Grzeška 651
Grzmiąca 797
Grzyb 329
Grzybki 518, 520, 521
Grzybów 345, 349
Grzymaczew 359, 360
Grzymalina Wola (Wola Czyżowska) 668, **695–698**, 702, 1119, 1122, 1161
Grzymiszew 231, 232, **246–247**, 434, 473, 1121, 1173
Gucin 802
Gumowo 1095
Gurowo 283
Gusin 461, 462, 463
Gutowo 1092
Gutów (par. Bierzwienna) 966
Gutów (par. Drużbice) 686
Gutów (par. Krzeczów) 708
Guzew 724, 725
Gzików 108, 110, 111
Hamborów 914
Hecwoda 360
Helenowo 253
Helenowo I 258
Helenowo II 258
Helenów (par. Brudzew Kolski) 202
Helenów (par. Dłutów) 804
Helenów (par. Iwanowice) 146
Helenów (par. Kleczew) 401
Helenów (par. Psary) 492
Helenów (par. Tykadłów) 184
Henryków 349
Herby 780
Herby Stare 755
Hermanowo 826
Hipolitów (par. Lututów) 593
Hipolitów (par. Wielenin) 532
Hiszpania 283
Holendry (par. Dembe) 127
Holendry (par. Gidle) 901
Holendry (par. Słupca) 382
Holendry (par. Wąsosze) 225, 226
Holendry Białe 187
Holendry Biele 213
Holendry Bielskie 245
Holendry Bieniszewskie 241
Holendry Bocianiska
Holendry Boreczna 204
Holendry Brzezińskie 236
Holendry Brzoza 393
Holendry Chwalborskie 449, 450
Holendry Ciężęńskie 387

- Holendry Dąbrowa 213
Holendry Doły 393
Holendry Gadowskie 135
Holendry Giewartowskie 393
Holendry Grabowiec 204
Holendry Janowskie 421
Holendry Jarantowskie 114
Holendry Jarockie 414
Holendry Jaroszewskie 395
Holendry Kochowo 393
Holendry Kosewskie 393
Holendry Krokockie 333
Holendry Leśnictwo 213
Holendry Liskowskie 471
Holendry Lubień 187
Holendry Lubiszewskie 480
Holendry Michałowo 414
Holendry Oborskie 421
Holendry Paluszek 135
Holendry Paprockie 371
Holendry Pątnowskie 241, 242
Holendry Pogorzele 213
Holendry Pratkowskie 331
Holendry Rybie 245
Holendry Salomonowo 414
Holendry Skrzyńki 414
Holendry Sławskie 275
Holendry Smaszewskie 135
Holendry Smolińskie 204
Holendry Szyszłowskie 391
Holendry Trzepnickie 675
Holendry Wiatraszki 225
Holendry Wierzchy 391
Holendry Wierzelin 213
Holendry Wiśniewskie 265
Holendry Wrąbczyńskie 427
Holendry Zamłyńskie 331
Holendry Zarzeczne 387
Holendry Zbierskie 187
Holendry Zborowskie 331
Holendry Zbylczyckie 463
Holendry Złotkowskie 245
Hornówek 1069, 1080, 1081
Huba 914
Huby Tyczyńskie 304
Hucisko (par. Drużbice) 686, 688
Hucisko (par. Kamieński) 701
Hucisko (par. Kobile Wielkie) 911
Hulanka (par. Jedlno) 905
Hulanka (par. Lgota Wielka) 923
Hurzyna 611
Huta (par. Czarnożyły) 564
Huta (par. Drużbice) 686, 687, 688
Huta (par. Kamienica Polska) 751
Huta (par. Kociszew) 704
Huta (par. Królików) 405
Huta (par. Poczesna) 773
Huta (par. Przespolew) 169
Huta (par. Rzejowice) 940, 941
Huta (par. Srocko) 726
Huta Brudzka 896
Huta Bukowska 687
Huta Bytowska 701
Huta Dłutowska 804
Huta Dobryńska 869
Huta Drewniana 911
Huta Głodowo 1022
Huta Janowska 822
Huta Kalkucka 719
Huta Stara 742
Huta Szklanna 611
Huta Wiskicka 724, 725
Hutka 780
Hutki 754
Huty Patockie 810
Huzarki 329
Hynów 688
Ibramowice 297
Ignacew (par. Borzykowa) 875
Ignacew (par. Cielętniki) 887
Ignacew (par. Wygieźłów) 851
Ignacew Szlachecki 722
Ignacewo (par. Lubstów) 214
Ignacewo (par. Rozprza) 723
Ignacewo (par. Russocice) 268
Ignacewo (par. Wyszyna) 283
Ignacewo Poduchowne 722
Ignackowo 1059
Ignaców 902

- Ilno 112
Imdlina 201
Imielnia (par. Parzno) 719
Imielnia (par. Srocko) 726, 727
Imielno 428
Imiełków 435
Imińków 247
Inczew 504, 505
Ingelfingen 428
Intrekowice 824, 826
Iwanowice (par. Kłobuck) 753
Iwanowice (par. Krzepice) 1166
Iwanowice 96, **145–148**, 1121, 1172
Iwanówka 715
Iwonie 356, 358
Izabelin (par. Licheń Stary) 258
Izabelin (par. Niemysłów) 481
Izabelin (par. Wyszyna) 283
Izabelin Nowy 401
Izabelin Stary 401
Izabella 311
Izabelów 331
Izbica Kujawska 191, **207–208**, 1120, 1164
— dekanat 24, 33, 39, 40, 65, 199, 212, 1120, 1122, 1123, 1164
Izbicka 761
Izdebno 413, 414
Izidorów 304
- Jabłków 250, 251
Jabłonka (par. Boleszczyń) 444
Jabłonka (par. Kleczew) 400, 401
Jabłonka Mała 429
Jabłonna 283
Jachym osada młyńska 824
Jaciska 780
Jacków (par. Borowno) 870, 872
Jacków (par. Żytno) 953
Jadwiczna 446, 447
Jadwiczna Nowa 447
Jadwigowo 283
Jadwinin 826
Jagielizna 301
Jagodnik 911
- Jagodzinie 141
Jajczaki 601
Jajki (Janki) 933, 1162
Jakubice 305, 306, 308
Jakubów 822
Jakuszew 363
Jamborek 705
Jamki 754
Jamnice 360
Jamnicza 141
Jamno (par. Giewartów) 393, 395
Jamno (par. Szadek) 349
Jampo 872
Jamy 337
Janczewko 1016, 1017, 1018
Janików (par. Brzeźnica Nowa) 877
Janików (par. Rajsko) 170, 171
Janików (par. Rudniki) 636
Janiszew 191, 196, **208–209**, 1120, 1166
Janiszewice 330, 331
Jankowice (par. Brzeźnica Nowa) 880
Jankowice (par. Jedlno) 905
Jankowice (par. Uniejów) 509, 510
Jankowo (par. Sumin i Kikół) 1030, 1050
Jankowski folwark 106
Janków (par. Blizanów) 104, 106
Janków (par. Goliszew) 141, 142, 143
Janne 1003
Janowice (par. Błaszki) 108, 111
Janowice (par. Małyń) 334
Janowice (par. Mikołajewice) 820, 822
Janowice (par. Naramice) 608
Janowiec (par. Mąkolno) 217
Janowiec (par. Stare Miasto) 277
Janowo (par. Grodziec) 395
Janowo (par. Sompolno) 224
Janowo (par. Złotków) 430
Janów (par. Bogdanów) 677
Janów (par. Brzeźnica Nowa) 881
Janów (par. Dobrów) 207
Janów (par. Parzno) 719
Janów (par. Rudlice) 634
Janów kolonia (par. Dobryszyce) 896
Janówek (par. Drużbice) 688
Janówek (par. Goszczanów) 460

- Janówek (par. Iwanowice) 146
Janówka (par. Błaszki) 111
Janówka (par. Chabielice) 681
Jarantów 114, 115, 116; kolonia 116
Jarczechowo 1030, 1031
Jarczewo 1016, 1017
Jarki 174, 176
Jarkowizna 572
Jarocice 301, 302, 304
Jarosty 669, 670, 671
Jaroszewice (par. Grodziec) 395
Jaroszewice (par. Rychwał) 270
Jaroszewice Małe (Rychwalskie) 255, 256
Jaroszewice Wielkie (Szlacheckie) 255, 256
Jaroszewo 1018
Jaroszyn 408, 409
Jarotki 413, 414
Jarugów 334
Jarząb 657
Jarzębie 601
Jasienia 1016
Jasień 911
Jasiński osada młyńska 731
Jasionna 359, 360
Jaskółki 885
Jaskrów 763, 765
Jastrząb 304
Jastrząbek 275
Jastrzębice 832, 833
Jastrzębie 991, 993, 994
Jastrzębniki 165, 166
Jaszczurów 535
Jaszczury 154
Jaśki 569
Jatno 875
Jawor 849, 850, 851
Jaworek (par. Czastary) 569
Jaworek (par. Szpetal Górny) 1055
Jaworek kolonia (par. Rudniki) 636
Jaworzno 770, 771, 772, 1121, 1170
Jażwiny (par. Czernikowo) 1093
Jażwiny (par. Lubstówek) 215
Jażwiny (par. Żuraw) 785
Jażowy 732
Jądrek 877
Jeczewie 1066
Jedlno 858, 903–905, 1120, 1162
Jelenie 584
Jelica 713
Jelmie 111
Jelonki kolonia 662
Jerwonice 332, 334
Jesionek 1117, 1118
Jesionka (par. Lubstówek) 215
Jesionka (par. Ożarów) 615
Jesionka Ciechocin folwark 1088
Jesionna 822
Jezierna Kolonia 560
Jeziorko (par. Małyń) 334
Jeziorko (par. Stońsko) 838
Jezioro 780
Jeziorsko 433, 464–467, 1121, 1173
Jezioro 289, 291, 292
Jeżew 332, 333, 334
Jeżów 722, 723
Jędrasy 329
Jędrzejek młyn 687
Jędrzejów
— dekanat 739
Joachimowice 911
Joanka 146, 147
Joannów 334
Jodłowiec 632
Jończyki 321
Józefa 146, 147
Józefatów 802
Józefin 939
Józefina (par. Jedlno) 905
Józefina (par. Koźminek) 161
Józefina (par. Lgota Wielka) 923
Józefina (par. Lututów) 593
Józefina (par. Malanów) 474
Józefina (par. Osjaków) 611
Józefina (par. Psary) 492
Józefina (par. Siemkowice) 639
Józefka (par. Brodnia) 446, 447
Józefka (par. Rossoszyca) 340
Józefowo (par. Babiak) 218

- Józefowo (par. Ciechocin) 1088
 Józefowo (par. Czarne) 1022
 Józefowo (par. Kuchary Kościelne) 254
 Józefowo (par. Osiek nad Wisłą) 1117, 1118
 Józefowo (par. Russocice) 268
 Józefowo (par. Sławsk) 275
 Józefowo (par. Słupca) 382
 Józefowo (par. Złotków) 430
 Józefów (par. Brudzew Kolski) 202
 Józefów (par. Chałupia Wielka) 311
 Józefów (par. Chełmce) 117, 119
 Józefów (par. Gruszczycy) 324
 Józefów (par. Kodrąb) 914
 Józefów (par. Lisków) 471
 Józefów (par. Lutomiersk) 816
 Józefów (par. Malanów) 474
 Józefów (par. Małyń) 334
 Józefów (par. Mikołajewice) 822
 Józefów (par. Niewiesz) 484
 Józefów (par. Opatówek) 163
 Józefów (par. Parzno) 719
 Józefów (par. Radomsko) 864
 Józefów (par. Skęczniew) 495
 Józefów (par. Wartkowice) 528
 Józefów kolonia (par. Chocz) 124
 Józefów kolonia (par. Krzyworzeka) 586
 Józwin 397
 Julia 226
 Julianów 748
 Julianpol 772
 Juliopol 677
 Jurydyka 670
 Justynów folwark 466
 Jutroszew 732, 733, 731
 Jutrzkowice 823, 825

 Kabały 572
 Kacprów 677
 Kaczewo 65, 79, 1084, 1089, 1169
 Kaczka 444; kolonia 444
 Kaczka Olendry 443
 Kaczki 435
 Kaczki Mostowe 437
 Kaczki Piastowe 437
 Kaczki Średnie 437
 Kaczyniec 228
 Kadłub 539, 586, 587, **588–590**, 1122, 1175
 Kadziochy 1017
 Kajetanowice 908
 Kakawa (par. Boleszczyn) 444
 Kakawa (par. Borowno) 870, 872
 Kakawa Stara 138, 139, 140
 Kalej **753**, 1120, 1163
 Kalenice 916
 Kalety 560
 Kalinki (par. Bąkowa Góra) 868, 869
 Kalinki (par. Niemysłów) 481
 Kalinko 724, 725, 731
 Kalino 724, 725, 731
 Kalinowa (par. Brudzew Kolski) 200, 201, 202
 Kalinowa (par. Strońsko) 835, 837, 838
 Kalinowa 96, **148–150**, 1121, 1172
 Kalinowiec 430
 Kalinówko 532
 Kalisek 701
 Kaliska 429, 430
 Kaliskie Holendry 430
 Kalisz 22, 23, 24, 33, 97–98, 232
 — archidiakonat 95
 — dekanat 24, 25, 30, 112, **93–187**, 582, 583, 593, 1120, 1122, 1123, 1165
 — diecezja 112, 114, 116, 119, 122, 125, 127, 128, 130, 555, 563, 569, 577, 584, 594, 599, 644, 645, 647, 652, 654, 655, 659, 660, 1123, 1161, 1162, 1165, 1167, 1172, 1175, 1176, 1177
 — oficjałat 24, 25, 26, 32, 33, **91–662**
 — par. św. Gotarda **133–134**
 — par. św. Mikołaja 95, 96, **99–103**, 1120, 1165
 — par. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny 95, 96, **98–99**, 1120, 1165
 Kałduny 694
 Kałek 734, 735
 Kałmuki 780

- Kamasy 353
Kamienica 396, 397
Kamienica Polska 740, **750–751**, 1120, 1163
Kamienna (par. Bogdanów) 676, 677
Kamienna (par. Iwanowice) 145, 146, 147, 148, 1172
Kamienna (par. Lubień Kujawski) 1163
Kamiennik 360
Kamienny Most 691
Kamienny Smug 1114; kolonia 1112
Kamień (Kamion, par. Dembe) 126, 127, 128, 1167
Kamień (par. Chabelice) 681
Kamień (par. Cienin Kościelny) 388, 389; kolonia 389
Kamień (par. Pyzdry) 416
Kamień (par. św. Zygmunta w Częstochowie) 742
Kamieński 668, 695, 994, **698–702**, 1120, 1164
Kamieńska 776
Kamieńczyzna 753
Kamilów 304
Kamion 599, 601
Kamionacz 309, **324–326**, 1121, 1172
Kamionacz Mały 324
Kamionaczyk 325, 326
Kamionka (par. Bierzwienna) 966
Kamionka (par. Bolesławiec) 555
Kamionka (par. Radomsko) 864
Kamionka (par. Ruda) 629, 630, 631, 632
Kamionka (par. Russocice) 266, 268
Kamionka (par. Stolec) 340, 344
Kamionki 386; kolonia 385
Kamocin 726, 727
Kamostek 833, 834, 835
Kamyk (par. Brzyków) 796, 797, 798
Kamyk (par. Kłobuck) 753
Kania (par. Giżyce) 137
Kania (par. Ostrowite Słupeckie) 414
Kaniewo 110
Kanocinek 708
Kapie 329
Kapituła 572
Kapituło 353
Karawel 154
Karczemka 730
Karczewice 906, 907, 908
Karczmy 704, 705
Karczów 927, 928
Karczówek 345, 348
Karczunek 719
Kargolin 686, 687
Karkoszki 896
Karlin 725, 726, 727
Karnice 482, 483, 484
Karniszewice 823, 824, 825, 826
Karnkowo 31, 989, **1015–1024**, 1026, 1032, 1062, 1102, 1123, 1178
Karnkowski młyn 1017
Karolew (par. Chlewo) 121
Karolew (par. Pabianice) 826
Karolew (par. Pęczniew) 487
Karolina (par. Borowno) 872
Karolina (par. Goszczanów) 460
Karolinów (par. Piotrków Trybunalski) 671
Karolinów (par. Sulejów) 730
Karpin 708, 709
Karsy (par. Kobile Wielkie) 911
Karsy (par. Stare Miasto) 276, 277
Karszew 820, 822
Karszewo 971
Karsznice 818, 819, 820
Karsznie 321
Kaski 560
Kaszczorek 1110
Kaszew 459, 460
Kaszewice 668, **702–703**, 718, 719, 1161
Kaszewy 687
Katarzynka 688
Katerpole 611
Kawalec 703
Kawęczyn (par. Borszewice) 793
Kawęczyn (par. Chełmo) 885
Kawęczyn (par. Łążyn) 1106, 1107, 1109
Kawęczyn (par. Tokary) 502, 503
Kawęczyn (par. Zduńska Wola) 371

- Kawęczynek (par. Kalinowa) 149, 150
 Kawęczynek (par. Warta) 518
 Kawieczyn 849
 Kawnice 232, 379, **247–249**, 1120, 1167
 Kawno 1104
 Kawodrza 743
 Kazek – pustkowie 331
 Kazimierów 260
 Kazimierz Biskupi 380, **395–399**, 1120, 1166
 Kazmierzewo 1106, 1107, 1108, 1109
 Kazmierzów folwark 713
 Kazimirów 328
 Kaznów 461, 462, 463; kolonia 463
 Kaźmierka Nowa 124
 Kaźmierka Stara 124
 Kaźmierzów 822
 Kaźmierzów Stradzewski kolonia 708
 Kaźmirów 688
 Kącik 687, 688
 Kąpiel 413, 414
 Kąsnia 359
 Kąty (par. Czarnożyły) 564
 Kąty (par. Maluszyn) 926, 927
 Kąty (par. Słupca) 380, 382
 Kąty (par. Walichnowy) 645, 646, 647
 Kąty (par. Widawa) 842, 845
 Kelchenów 694
 Kempa – folwark 226
 Kęcerskie Budy 966
 Kęcerzyn 964, 966
 Kędory 743
 Kępa (par. Wąsosze) 224
 Kępa (par. Żytno) 953
 Kępiny 281
 Kęszyce 795
 Kęszyn 723
 Kiączyn 177, 180
 Kiedosy 572
 Kiedrzym 742
 Kiejsze 221
 Kielce
 — diecezja 915, 916, 1164
 Kiełbasy 329
 Kiełczew 226
 Kiełczew Górny 227, 228
 Kiełczew Smużny 227, 228
 Kiełczewek 969, 973, 976
 Kiełczygłów 936, **939**, 1120, 1162
 Kiełpin – folwark 138
 Kiełpiny 1050, 1066
 Kiemlina Wola 911
 Kieruzele 681
 Kieruzele Pustkowie 680
 Kierz 393
 Kierzek 780
 Kiestrzewy 560
 Kietlin 859, 864
 Kijaszkowiec 1078, 1079, 1081
 Kijaszkowo 1069, 1078, 1079, 1080, 1081
 Kije 360
 Kijowiec 264, 265, 266
 Kijów 919
 Kik 606
 Kiki (par. Mikołajewice) 820, 822
 Kiki (par. Świnice Warckie) 499, 500, 501
 Kikół 31, 989, **1024–1042**, 1064, 1102, 1123, 1178
 Kilonia 437
 Kisiele 722, 723
 Kisielewo 1014, 1074
 Kiszewy 281
 Klapka 626
 Klasak 641, 642
 Kleczew 380, **399–402**, 1121, 1172
 Klekoty (par. Borowno) 872
 Klekoty (par. Kruszyna) 919
 Klekoty folwark (par. Mykanów) 769
 Klekowiec 864, 864
 Klementynów kolonia 730
 Klepaczka (par. Kamienica Polska i Poczesna) 751, 773; folwark 751, 773
 Klepaczka (par. Truskolasy) 780
 Kleszczów 941, **944**, 1120, 1162
 Kleśniska 772
 Kletnia 701
 Klęcz 828, 829, 830
 Kliczków Mały 287, 309, **326–328**, 1122, 1177

- Kliczków Wielki 327, 328; kolonia 328
Klimkowizna 807
Klinki 315
Kliński – pustkowie 137
Kliszczowiec 639
Kliszewo 154, 155
Klizin 911, 914
Klon 584
Klonowa (par. Lubstówek) 215
Klonowa 288, **328–329**, 350, 351, 352, 353, 1122, 1177
Klonowo (par. Działyń) 1101, 1102, 1103, 1104, 1105
Klonowo (par. Wierzbick) 1024
Klonów 464, 465, 467
Klonówek 465, 467
Klonówka 329
Kłoski 593
Klotyldów 154
Kluczowo 529
Kłuki 717, 719
Kłuski 618
Kłady 795
Kłobia 39, **49–50**, 1119, 1162
Kłobuck 739, 740, 744, 745, **751–753**, 754, 755, 760, 779, 780, 784, 1120, 1165
— dekanat 1120, 1122, 1165
Kłobukowice 763, 765
Kłocko 289, 291, 292, 297, 1171
Kłodawa 56, 959, **960–964**, 1177
— dekanat 31, 32, 33, **957–986**, 1122, 1123, 1177, 1178
Kłokock 991, 993, 994
Kłomnice 739, 858, **905–908**, 1120, 1164
Kłoniszew 332, 333, 334
Kłóbka 39, **50–51**, 1120, 1163
Kłodno 526, 527, 528
Kłótno 39, **51**, 1120, 1163
Kłudzice 734, 735
Kłysze 137
Kmieciska Molendinum [Młyn] 701
Kmieczna 896
Knapy folwark 593
Kniatowy 569
Knieja 888, 890
Knorowszczyzna 1107, 1108
Kobanin 558
Kobiele Małe 909, 911
Kobiele Wielkie 857, 858, 866, 879, **909–911**, 1121, 1170
Kobielice (par. Parzymiechy) 771
Kobielice 65, 69, 83, 1171
Kobierno 182
Kobierzycko 361, 362, 33
Koble 198
Kobyła (par. Rossoszyca) 338, 340
Kobyła (par. Szadek) 345, 349
Kobyła Miejska 348
Kobylanki 265
Kobylarka 146, 147
Kobylarnia 845
Kobylniki (par. Góra) 144, 145
Kobylniki (par. Uniejów) 509, 510, 511
Kobyłczyce 784, 785
Kobyłki 686, 687, 707
Kobyłki Duże 706, 707; młyn 708
Koch 833
Kochlew 656, 657
Kochowo 393
Kocia Góra 328
Kociaty 442, 443, 444
Kocierzowy 698, 701
Kociętów 261, 262
Kocilew 615
Kocin 766, 767, 769
Kocina 796, 797, 798
Kociołek młyn 731
Kociołki (par. Błaszki) 108, 110, 111
Kociołki (par. Dłutów) 804
Kociołki (par. Szymanowice) 421
Kociostrow 214
Kociszew 668, **703–705**, 709, 710, 711, 1119, 1161
Kociszew 710
Kociszówek 521
Koconia 884, 885
Kodrań (par. Rząśnia) 939
Kodrań (par. Sulmierzyce) 944
Kodrań 857, 858, **911–914**, 1121, 1170

- Kodrąbska Wola 911
 Kokanin 95, 96, **150–152**, 1120, 1165
 Kokozki 108, 110, 111
 Kolankowo 1016, 1017, 1018
 Kolebki 226
 Kołędzie 108
 Kolnica 200, 201, 202
 Kolno 248, 249
 Kolonia 406
 Kolonia Białobłota 405
 Kolonia Bożewisko 315
 Kolonia Budy 220
 Kolonia Budy Brzeskie 217
 Kolonia Chorzew 639
 Kolonia Dembska 127
 Kolonia Głodno 236
 Kolonia Kiączyn 180
 Kolonia Kłoniczki 593
 Kolonia Kokanińska 152
 Kolonia Leszcze 198
 Kolonia Majkowska 670
 Kolonia Młynek 220
 Kolonia Nakwaska Nowa 161
 Kolonia Nakwaska Stara 161
 Kolonia Osiek Wielki 220
 Kolonia Potok 301
 Kolonia Przystajnia 140, 141
 Kolonia Rakowska 140
 Kolonia Rusówek 184
 Kolonia Russów 184
 Kolonia Salomejka 810
 Kolonia Skalmierska 177
 Kolonia Suliszewska 177
 Kolonia Tłokińska Mała 182
 Kolonia Tłokińska Wielka 182
 Kolonia Tuchań 639
 Kolonia Tworkowska 311
 Kolonia Zaprzecznik 249
 Kolonie Bielskie 135
 Kolumna 790, 791
 Kołaczkowice 761
 Kołdów 108, 110, 111
 Kołek 283
 Koło (par. Sulejów) 730
 Koło 191, **192–196**, 210, 1120, 1166
 — dekanat 24, 25, 40, **189–228**, 1120, 1122, 1123, 1166
 Kołowa 442, 444
 Kołowa Pustkowie 443
 Komnaty 407
 Komorniki (par. Klonowa) 329
 Komorniki 539, **579–580**, 606, 1119, 1161
 Komorowo (par. Dobrosołowo) 389, 390, 391
 Komorowo (par. Lipno) 991, 993, 994, 1039
 Komorów 774
 Komórew 681
 Konary (par. Grodziec) 395
 Konary (par. Kłomnice) 906, 907, 908
 Konaty 560
 Konczewo 1030
 Koneck 65, **72**, 1120, 1168
 Koniawy 916
 Koniecbor 701
 Koniecpol (Nowopole) 688, 857, 858, **914–916**, 1120, 1122, 1164
 Konieczny 137
 Konin (par. Górka Pabianicka) 806, 807
 Konin (par. Mstów) 763, 765
 Konin 231, **232–237**, 275, 276, 1120, 1166
 — dekanat 24, 25, 191, **229–283**, 265, 1120, 1122, 1123, 1166
 Konopiska 739, 740, **754–755**, 1120, 1163
 Konopnica (par. Osjaków) 608
 Konopnica (par. Uniejów) 511
 Konopnica 539, **580–582**, 1122, 1175
 Konotopie 1029, 1030, 1031, 1040, 1041, 1042
 Konowo 389
 Konradów 864
 Konstancyzna 725
 Konstancynowo 279
 Konstancyńów (par. Kramsk) 251
 Konstancyńów (par. Niemysłów) 480
 Konstancyńów (par. Turek) 437
 Konstancyńów kolonia (par. Dworoszowice Kościelne) 899

- Kontrowers (par. Gosławice) 242
Kontrowers (par. Wiewiec) 949
Kopacz 360
Kopalnia 754
Kopanina (par. Burzenin) 305
Kopanina (par. Gorzkowice) 691
Kopanino 1110
Kopaniny (par. Lututów) 593
Kopaniny (par. Przyrów) 775
Kopce 169
Kopiec 745
Kopojno 427, 428
Kopskie 780
Kopy 939
Kopydłowo 424, 425
Kopydłów 626
Kopydłówek (par. Raczyn) 626
Kopydłówek (par. Wilczyn) 424, 425
Kopyść 793, 795
Korab 113, 114
Korablew 828, 829, 830
Korcz 146
Korczew (par. Bogdanów) 677; pustkowiu 676
Korczew 288, **329–331**, 370, 371, 1121, 1172
Korczownia 639
Korzyska 849, 850, 851, 852
Kordownia 209
Korwin 382
Koryta 608
Korytka 966
Korytkowo 435, 436, 437
Korytnica 610
Korytno 868, 869
Korzeczewo 1029, 1030, 1031
Korzecznik 218, 964, 965
Korzekwin 146, 147
Korzenica 144, 145
Korzeniew 152, 153
Korzeń 305
Korzonek 754
Kosatki 321
Kosew 461, 462, 463
Kosew Mały 463
Kosewo 392, 393
Koski 780
Kosmów 96, **157–158**, 1120, 1167
Kosów 716, 717
Kossów 806
Kossówka 701
Kosterk 622
Kostrzewa 334
Kostrzewice 108, 110, 111
Kostrzyna 779
Koszalewska Łąka 428
Koszary 215
Koszary Jarockie 414
Koszuty Małe 379, 411, **412**, 1121, 1172
Kościanki 493, 494; folwark 495
Kościany 174, 176, 177
Kościelec (par. Borowno) 870, 872
Kościelec Kaliski 96, **152–154**, 1121, 1172
Kościelec Kolski 191, 192, 193, 194, **210–211**, 1120, 1166
Kościelna Wieś Kaliska 95, 96, **154–157**, 1120, 1165
Kościelna Wieś Kujawska 65, **73**, 84, 1120, 1121, 1171
Kościelne Budy 1011
Kościelnica 508, 509, 511
Kościerzyn 305, 306, 307, 308
Kościeszki 425
Kotków 690, 691
Kotlety 698, 701
Kotlewy 896
Kotlin 899, 901, 902
Kotlinki 345, 348, 349
Kotliny (par. Kurowice) 708, 709
Kotliny (par. Szadek) 348, 349
Kotłów 101
Kotonin 552
Kotunia 380, 382, 384
Kotwasice 473, 474
Kotyłki Małe 688
Kowal 39, **51–53**, 1122, 1176
— dekanat 24, 33, 39
Kowal kolonia (par. Godziesze) 140
Kowale (Charłupia Mała) 305, 306, 307, 308

- Kowale (par. Konopiska) 754
Kowale (par. Praszka) 621, 622, 623, 624, 1170
Kowale Księżę 435, 437
Kowale Pańskie 433, 434, **467–469**, 1121, 1173
Kowalew 800, 802
Kowalewek 275
Kowalewo 379, 380, **402–403**, 1122, 1177
Kownaty 424, 425
Kozaków 916
Kozanki Klimowe 530
Kozanki Podleśne 530, 531, 532
Kozanki Wielkie 530, 531, 532
Kozarzew 397, 398, 399
Kozarzewek 397, 398
Kozia Góra 276, 277
Kozia Woda 864
Koziegłowy (par. Złotków) 430
Koziegłowy 750, 773, 1061
Kozielek 555
Koziepole 953
Kozierogi 676, 677
Kozioł osada młyńska 927
Kozubów 533, 534, 535
Kozuby 833
Kozuby Nowe 834, 835
Kozuby Stare 834, 835
Kozy 79
Kozłatków 469, 470, 471
Kozmin 206, 207; Dwór 209
Kozminek 95, 96, **159–162**, 1120, 1167
— dekanat 127, 128, 130, 169, 460, 472, 1120, 1122, 1123, 1167
Kozniewice 698, 699, 701, 702
Kraczynki 487
Krajanka 569
Krajkowice 509
Krakowo 1117
Kraków
— diecezja 23, 26, 29, 32, 739, 740, 744, 751, 760, 765, 773, 774, 775, 776, 778, 779, 783, 784
Kramsk 232, **249–251**, 1120, 1167
Krasice 1168
Kraski 499, 500, 501
Krasnosielce 1019
Krasowa 833
Kraszew 708, 709
Kraszewice (par. Chełmo) 884, 885
Kraszewice 95, 136, 137, 138, 539, **582–584**, 1119, 1122, 1176
Kraszkowice 629, 630, 631, 632, 1176
Kraszyn 356, 358
Kraśnica 248, 249
Krągola 276, 277
Krągółka 277
Krąkowo 154
Kraków 144, 145
Krery 885
Kręciwilk 751, 773
Krępa (par. Grochowalsk) 1010, 1011, 1012, 1014
Krępa (par. Krępa) 478, 480, 481
Krępa (par. Lgota Wielka) 922, 923
Krępa (par. Tuliszków) 281
Krępa 1121, 1170
Krępiny 1052, 1059
Krężna 714, 715
Krobanów 818, 819, 820; kolonia 820
Krobanówek (par. Marzenin) 818
Krobanówek (par. Zduńska Wola) 371, 372
Krobia 1095, 1097, 1110
Krojczyn 1014, 1052, 1073, 1074
Krojczynko osada młyńska 1073
Krokocice 332, 333, 334
Kromolin 345, 348, 349
Krosice 763, 765
Krosno 674, 675
Krowica Pusta 170, 171
Krowica Zawodnia 170, 171
Krowiczynko Duże 1071
Krowiczynko Małe 1071
Królików 231, 380, **404–405**, 1122, 1177
Kruplin 881
Kruszew 725, 726
Kruszów 732, 733
Kruszwica 232
— archidiakoniat 21, 22, 1003

- diecezja 57
Kruszyn 39, **53**, 1119, 1162
Kruszyna (par. Borysławice) 967
Kruszyna (par. Wielgomłyny) 945, 946
Kruszyna 739, 858, **917–919**, 1121, 1170
Kruszyny 416
Krwony (Sowia Góra) 209
Krysiaki Bętkowskie 939
Krzaki 299, 300, 301
Krzanowice 110
Krzeczów 600, 601
Krzemieniewice 690, 691
Krzemieniówka 691
Krzemionka – folwark 140
Krzepczów (par. Družbice) 686
Krzepczów 667, 668, **705–708**, 1121, 1174
Krzepice 30, 740, 752, **755–760**, 778, 779, 1120, 1166
— dekanat 24, 32, 600, 739, 746, 748, 770, 771
Krześlów 849, 850, 852
Krzewata 960, 963
Krzewo 971
Krzętów 945, 946
Krzucz 793, 795
Krzykosy (par. Borysławice) 967
Krzykosy (par. Wilamów) 535
Krzykowy 1093
Krzymów 191, 232, **251–253**, 282, 1121, 1173
Krzywanice 946, 949
Krzywda 885
Krzyworzeka (Pniewo) 539, 546, **584–588**, 590, 1122, 1175
Krzywosądowo 154
Krzywosądz 65, **73–74**, 1121, 1171
Krzywy Las 1093
Krzyżanów 714, 715
Krzyżówka (par. Iwanowice) 146
Krzyżówka (par. Tokary) 503
Krzyżówka (par. Truskolasy) 780
Krzyżówki 1045
Krzyżówki Boguckie 1059
Krzyżówki Koźlątkowskie 471
Ksawerowo (par. Kramsk) 251
Ksawerowo (par. Krzymów) 253
Ksawerowo (par. Wrząca Wielka) 228
Ksawerów (par. Pabianice) 826, 1168
Ksawerów (par. Przespolew) 169
Ksawerów (par. Rajsko) 171
Księża Wólka 480, 481
Księże Kowale 481
Księży Borek 146
Księży Młyn (par. Grocholice) 694
Księży Młyn (par. Niemysłów) 478, 480, 481
Kubiki 928
Kucelin 742
Kuchary (par. Dmenin) 891, 893
Kuchary (par. Mstów) 763, 765
Kuchary Borowe 244
Kuchary Kościelne 231, 232, **253–256**, 1121, 1173
Kuchary Podłęzne 100
Kuców 941, 944
Kuczew 707, 708
Kuczewola 146, 147
Kuczki 508, 509, 511
Kuczkowo 1080
Kuczkowski młyn 706
Kujawy 1088
Kuków 758
Kukułka 154
Kule (par. Częstochowa) 742
Kule (par. Rząśnia) 939
Kuleje 780
Kulig folwark 127
Kuligi 753
Kulin 1052, 1053, 1055, 1059
Kulin Nowy (Urszulewo) 1059
Kunów 261
Kuny 268
Kupinin 971
Kupisy 329
Kurek (par. Brzeźnica Nowa) 877
Kurek (par. Wojków) 360
Kurnędź 729, 730
Kurnica 305
Kurnos (par. Grocholice) 694

- Kurnos (par. Kaszewice) 703
Kurowice (par. Górka Pabianicka) 806, 807
Kurowice 668, **708–709**, 1121, 1174
Kurowice Poduchowne 708
Kurowo (diec. płocka) 1113
Kurowo (par. Morzysław) 261, 262
Kurowo (par. Szpetal Górny i Zaduszni-
ki) 1052, 1071, 1073, 1074
Kurów (par. Chotów) 556, 557
Kurów (par. Wygiełzów) 849, 850
Kurówek 852
Kurówek Grabowski 845
Kurówek Ochelski 845
Kurza (par. Rychnów) 172, 173
Kurza (par. Żerniki) 106
Kurzelów
— dekanat 916, 925, 927
Kurzeszyn 896
Kurzna 933
Kurzy Brud Młyn 146, 147
Kurzymąka 701
Kustrzyce 818, 819, 820
Kuszyn 153, 154
Kuszyna 611
Kuśmierki 785
Kuśnia 1171
Kuśnie 289, 291, 314, 315, 317
Kuta 137
Kutno 85
Kuzaj 560
Kuźnia (par. Chocz) 123, 124
Kuźnia (par. Wieruszów) 650, 651
Kuźnica (par. Biała Górna) 745
Kuźnica (par. Brzeźnica Nowa) 877, 881
Kuźnica (par. Dmenin) 893
Kuźnica (par. Kaszewice) 703
Kuźnica (par. Kłomnice) 908
Kuźnica (par. Kociszew) 704, 705
Kuźnica (par. Kramsk) 251
Kuźnica (par. Kraszewice) 584
Kuźnica (par. Mierzyn) 713
Kuźnica (par. Osjaków) 611
Kuźnica (par. Parzno) 717, 719
Kuźnica (par. Pławno) 935
Kuźnica (par. Restarzew) 828
Kuźnica (par. Rudlice) 634
Kuźnica (par. Rudniki) 636
Kuźnica (par. Rusiec) 832, 833
Kuźnica (par. Sulmierzyce) 944
Kuźnica Błońska 329, 353
Kuźnica Grabowska 584
Kuźnica Janiszewska 209
Kuźnica Koźmińska 207
Kuźnica Ługowska 611
Kuźnica Marianowa 743
Kuźnica Stara 776
Kuźnica Strobińska 611
Kuźnica Zagrzebska 329, 353
Kuźnice 848
Kuźniczka (par. Klonowa) 329
Kuźniczka (par. Krzepice) 758
Kuźniczka (par. Przystajnia) 776
Kuźniewska Wola 927, 928
Kuźniki 1106, 1107, 1108, 1109
Kwasków 108, 110, 111
Kwiatki 254
Kwiatkowice 789, **810–812**, 1120, 1167
Kwiatkowiczki 810
Kwiatków 206, 207
Kwileń 122, 123, 124
Lachowskie 615
Ladorudz (par. Chełmno) 969
Ladorudz (par. Morzysław) 261, 262
Ladorudzek 969
Lary 329
Lasek (par. Lubstówek) 215
Lasek (par. Rossoszyca) 340
Laski (par. Parzno) 719
Laski (par. Rozprza) 723
Laski (par. Siemkowice) 639
Laski (par. Turek) 437
Laskowice 824, 825, 826
Laskowiec (par. Korczew) 331
Laskowiec (par. Morzysław) 261, 262
Laskowski osada młyńska 824
Laskówiec 1104
Lassy 983
Łąd nad Wartą 45, 49, 84, 402, 403, 405,
406, 408, **409–410**, 426, 1122, 1177

- Lądek 379, 380, 404, **405–409**, 410, 1122, 1177
Lądy 1088
Ldzań 790, 805
Lefranów 896
Legendzin 822
Lekarzewice 73
Lekaszyn 533, 534, 535
Lelitowo 1088
Lelity 783
Leliwa 329, 351, 353
Lelów 774
— dekanat 739, 745, 775
Leniszki 565
Leonia 268
Leonów (par. Chełmo) 885
Leonów (par. Duninów) 48
Leopoldów 732
Lepisz 751, 773
Lesiak 375
Lesiaki 321
Lesiska 224
Lesisko 719
Lesk 1003
Leszcze (par. Białków) 196, 198
Leszcze (par. Bierzwienna) 964, 966
Leszczkie Holendry 966
Leszczyca 421
Leszczyny Duże 804
Leszczyny Małe 804
Leszkomin 334
Leśniaki (par. Chabelice) 681
Leśniaki (par. Konopiska) 754
Leśniaki (par. Rusiec) 833
Leśnica (par. Grzegorzew) 973, 976
Leśnica (par. Kwiatkowice) 810, 811, 812
Leśnictwo (par. Lubstów) 213
Leśnictwo folwark (par. Kowale Pańskie) 469
Leśnik (par. Niemysłów) 481
Leśnik (par. Uników) 353
Leśnik Olędry 480
Leśny osada młyńska 824
Leźnica 462
Lgock 305
Lgota (par. Biała Górna) 745, 1163
Lgota (par. Kruszyna) 917, 918, 919
Lgota Wielka 858, **919–923**, 1120, 1162
Lgów 802
Libida 753
Lichawa (par. Małyń) 332, 333, 334
Lichawa (par. Sedziejowice) 833, 834, 835
Lichenek (par. Babiak) 218
Lichenek (par. Dęby Szlacheckie) 204
Licheń Nowy 258
Licheń Stary 232, **256–258**, 1120, 1167
Liciszewy 1078, 1079, 1080, 1081
Ligota (par. Burzenin) 301, 302, 304, 305
Ligota (par. Grabno) 808, 809, 810
Likiec 1017
Lindów 748
Linne 451, 453, 454
Lip 694
Lipe 114, 115, 116, 1172
Lipia Góra 407
Lipice 404, 405
Lipicze (par. Goszczanów) 459, 460; kolonia 460
Lipicze (par. Uników) 351, 353
Lipicze 906, 907, 908
Lipie (par. Dąbrowa Zielona) 890
Lipie (par. Giżyce) 137
Lipie (par. Parzymiechy) 771, 772
Lipie Góry 220, 221
Lipina 933
Lipiny (par. Dęby Szlacheckie) 204
Lipiny (par. Rossoszyca) 338, 339, 340
Lipiny (par. Stare Miasto) 276, 277
Lipiny (par. Wielgie) 1063
Lipiny folwark (par. Mąkolno) 218
Lipiny Rozdzialskie 340
Lipki (par. Bałdrzychów) 439, 441
Lipki (par. Godynice) 321
Lipnica (par. Giewartów) 393
Lipnica (par. Uniejów) 509, 510, 511
Lipniczka 509
Lipnik (par. Siemkowice) 637, 638, 639

- Lipnik (par. Żuraw) 784, 785
 Lipno (par. Brzeźnio) 299, 300, 301
 Lipno 31, 989, **990–999**, 1026, 1039,
 1062, 1123, 1178
 — dekanat 31, 32, 33, **987–1074**, 1077,
 1083, 1087, 1088, 1097, 1101, 1102,
 1123, 1178
 Lipowczyce 911, 914
 Lipowiec 1097
 Lipy 321
 Lis 130
 Lisewo (par. Skulsk) 379, 417, 418
 Lisewo (par. Szymanowice) 420, 421
 Lisice (par. Kościelna Wieś Kaliska) 154
 Lisice (par. Pieczew) 983
 Lisiec Mały 259, 260
 Lisiec Nowy 260
 Lisiec Wielki 231, 232, **259–206**, 1121,
 1173
 Lisieniec Wielki 743
 Lisienik 425
 Lisiniec 272
 Lisiny 1093
 Liski 353
 Lisków 95, 433, **469–472**, 1120, 1167
 Lisowice 572; kolonia 572
 Lisy 835
 Liszka 743
 Lubanie 65, 89, **74–75**, 1120, 1168
 Lubanów folwark 111
 Lubianka 985
 Lubicz Górny 1090, 1095, 1098, 1110
 — dekanat 1098, 1109, 1118
 Lubiec 717, 719
 Lubiecz 239
 Lubiecz 396, 397
 Lubień (par. Szymanowice) 420, 421
 Lubień (par. Mierzyn) 712, **713–714**,
 1120
 Lubień Kujawski 39, **54–55**, 1120, 1163
 Lubin 1026, 1030, 1063, 1064, 1065,
 1066, 1069
 Lubinek (par. Pabianice) 826
 Lubinek (par. Wola – Trutowo) 1064,
 1065, 1066, 1069
 Lubiszewice 478, 480, 481
 Lubojenka 870, 872
 Lubojna 872, 870
 Luboła 366, 445, 446, 447
 Lubomin 39, **55**, 1119, 1162
 Lubomyśl 277, 278
 Lubonia (par. Srocko) 726, 727
 Lubonia (par. Szczerców) 841
 Luboniek 964
 Luborcza 916
 Lubotyń **211–212**, 1120, 1165
 Lubraniec 39, 61, 71, **55–56**, 1119, 1162
 Lubsin 78
 Lubstów 191, **212–214**, 222, 1120, 1165
 Lubstówek
 Lubstówek 191, **214–215**, 1165
 Luciejów 800, 802
 Lucjanowo 228
 Ludomirów 207
 Ludwików (par. Grocholice) 694
 Ludwików (par. Pławno) 935
 Ludwina 657
 Ludwinów 916
 Luśławice 784, 785
 Luszkowo 1055
 Lutomiersk 789, **812–817**, 1120, 1167
 — dekanat 24, 287, 336, 789
 Lutosławice 726, 727
 Lututów 540, 561, **590–594**, 1122, 1176
 Łabaj 195
 Łabądz 875
 Łabędzie 518, 520, 521
 Ładawy 530, 531, 532
 Ładne 61
 Ładzice 859, 864
 Ładzin 925
 Łagiewniki (Bugaj) 891, 892, 893, 894
 Łagiewniki (filia par. Raczyn) 539
 Łagiewniki (par. Godynice) 321, 322
 Łagiewniki (par. Królików) 404, 405
 Łagiewniki (par. Lubstówek) 214, 215
 Łagiewniki (par. Ostrowite Słupeckie)
 412
 Łagiewniki (par. Raczyn) 626, 627

- Łagiewniki 1176
Łagiewniki osada młyńska (par. Kodrąb) 914
Łaginówka 715
Łagów 800
Łask **789–793**, 804, 805, 829, 1120, 1167
— dekanat 25, **787–853**, 1120, 1122, 1167
Łaszew 601, 602
Łaszków 104, 106, 107
Ławiany 639
Ławki 944
Ławy 717, 719
Łaziniec 754
Łaziska (par. Dłutów) 804
Łaziska (par. Mąkolno) 217, 218
Łazów (par. Maluszyn) 925, 926, 927
Łazów (par. Restarzew) 828, 829, 830
Łazy (par. Czernikowo) 1093
Łazy (par. Dmenin) 893
Łazy (par. Drużbice) 688
Łazy (par. Milejów) 714, 715
Łazy (par. Trąbczyn) 423
Łączkowice 885
Łączówka 963, 966
Łąg 407
Łąki Królewskie 720, 721
Łąki Szlacheckie 720, 721, 722
Łąkie 1016, 1017
Łązek (par. Dworszowice Kościelne) 897, 899
Łązek (par. Kłodawa) 960, 963
Łążyn 31, 1026, 1077, 1090, 1102, **1105–1109**, 1115, 1116, 1117, 1123, 1178
Łążynek 1083, 1084, 1086, 1088, 1105
Łębki 780
Łekno 406
Łeszczyn 344
Łębno 320
Łęczno 729, 730
Łęczycza 433
— archidiakoniat 959
— dekanat 959, 963, 983
Łęczycza (par. Drużbice) 688
Łęczyska 944
Łęg (par. Grocholice) 694
Łęg (par. Kruszyna) 917, 918, 919
Łęg (par. Łążyn) 1106, 1107
Łęg (par. Skęczniew) 494, 495
Łęg Baliński 510, 511
Łęg Dominikowski 511
Łęg folwark (par. Miedźno) 761
Łęg Kościelski 511
Łęg pustkowie 901
Łęg Ręczyński 721
Łęg Wielki 533, 534, 535
Łęka 196, 198
Łękawa 692, 693, 694, 1161
Łęki (par. Lututów) 593
Łęki (par. Wygiełzów) 849, 850, 851
Łękińsko 696, 697, 702, 1161
Łętków młyn 791
Łętków osada młyńska 790
Łężyn 241, 242
Łobudzice (par. Dzietrzkowice) 1161
Łobudzice (par. Małyń) 332, 333, 334
Łobudzice 668, 703, 704, **709–712**, 1119, 1161
Łochocin 1005, 1052, 1055
Łochynia 872
Łochyńsko 722, 723
Łojki 743
Łopatki 790, 791
Łosieniec 305, 306, 307, 308
Łowicz (par. Dmenin) 893
Łowicz 31
Łowiczek 65, **75**, 1120, 1168
Łódź 22, 29
— diecezja 29, 30, 31, 32, 33, 34, 441, 668, 671, 681, 682, 685, 688, 689, 694, 695, 703, 705, 708, 709, 712, 715, 717, 719, 725, 727, 728, 731, 733, 735, 791, 795, 796, 798, 799, 802, 804, 805, 807, 810, 812, 816, 820, 822, 826, 830, 833, 835, 838, 841, 845, 849, 851, 853, 959, 966, 968, 970, 971, 982, 983, 984, 986, 1122, 1123, 1161, 1167, 1168, 1169, 1174, 1175, 1178
Łubna 354, 355

- Łubna-Jakusy 356
Łubna-Jarostaj 356
Łubnice 575, 576, 577, 578
Łuczyno 215
Ługi 776
Łukawica 712
Łukom 427, 428
Łukomierz 639
Łupice 421
Łuskowo 1053
Łuszczanowice 941, 944
Łuszczyn 763, 765
Łużyk 677
Łyczyn 152, 153, 154
Łyków 461, 462, 463
Łysiec 751, 773
Łysiny 873, 875
Łyskornia 540, **594–596**, 608, 1122, 1175
Łyskowice 823
Łyszczarz 360
Łyszkowice 487, 488, 489, 493, 495
Łyżniki 753
- Machety 321
Maciejowo 204
Macikowo 1110, 1112, 1114
Maciszewice 108, 110, 111
Macoszyna (Miłośnica) 266, 268
Madalin (par. Borowno) 872
Madalin (par. Przespolew) 169
Magdalena 833
Magdalenka 723
Magdalenki 953
Magdalenów (par. Mikołajewice) 822
Magdalenów (par. Parzno) 719
Magdalenów (par. Stawiszyn) 180
Magnusy 332, 333, 334
Majaczewice 301, 302, 304, 305
Majdany (par. Golina) 239
Majdany (par. Kleczew) 401
Majdany (par. Srocko) 727
Majdasz 916
Majdy 925
Majew 328
- Majkowice 720, 721
Majkowska Kolonia 671
Majków (par. Kalisz) 100
Majków (par. Piotrków Trybunalski) 669, 670, 671
Majków Mały 671
Majstry 869
Makarowo 279
Makowiska (par. Sumin) 1050, 1066
Makowiska 858, **923–925**, 933, 1162
Makowska 1120
Makowszczyzna 659
Makówiec 1016, 1017
Maksimów 239
Maksymów 946
Malanów 433, **473–474**, 1121, 1173
Malenia 800, 802
Malenie 441
Maleniec 733
Malice 754, 755
Maliniec (par. Gosławice) 241, 242
Maliniec (par. Osiek Wielki) 221
Maliszewo 991, 993, 994, 1039
Maluszyce 888, 890
Maluszyn 857, 858, **925–927**, 1120, 1164
Malutkie folwark 896
Mała Wieś (par. Brzyków) 798
Mała Wieś (par. Kłodawa) 963
Mała Wieś (par. Żytno) 953
Małgów 469, 470, 471
Małków Cielecki 518, 519, 520, 521
Małków Nowy 520
Małomin 1023
Małszyce 1083, 1086, 1088
Małusze Konwenckie 763
Małusze Małe 765
Małusze Szlacheckie 763
Małusze Wielkie 765
Mały Stolec 340
Małyń 288, **332–334**, 1121, 1172
Małyszyn 629, 630, 631, 632
Manin 283
Mantyki 291, 292
Marantów 242, 261

- Marcelów (par. Małyń) 334
Marcelów (par. Rząśnia) 939
Marcelów (par. Strońsko) 837
Marcelów (par. Szczerców) 841
Marcewek 411
Marcewo 410, 411, 414
Marchewki 639
Marchówka 807
Marchwacz 170, 171
Marcinkowo 218
Marcinów 366
Marcjanów (par. Przespolew) 169
Marcjanów folwark (par. Staw) 177
Marcychowo 859
Mariampol 211
Marianka (par. Borowno) 872
Marianka (par. Chełmo) 885
Marianka (par. Kruszyna) 919
Marianka (par. Lgota Wielka) 923
Marianka (par. Radomsko) 864
Marianka (par. Rędziny) 778
Marianki 1059
Marianowo (par. Kowale Pańskie) 469
Marianowo (par. Lubstówek) 215
Marianowo (par. Ostrowąż) 265
Marianów (par. Rajsko) 171
Marianów (par. Russocice) 268
Marianów (par. Trąbczyn) 423
Marianów (par. Wojków) 360
Marianów (par. Zbiersk) 187
Marki (par. Łobudzice) 712; pustkowie 711
Marki (par. Ożarów) 615
Marków Las 328
Marszewo 424, 425
Marszówka 425
Marszywiec 712
Marulew 200, 201
Maryanka 671
Maryanów 305
Maryjanek 675
Marzenin 789, **817–820**, 1120, 1167
Marzęcice 923, 925
Marzynek 818, 819, 820
Masłowice (par. Chełmo) 884, 885
Masłowice (par. Ruda) 629, 630, 631, 632
Maszew 464, 465, 467
Maściszewo 1114
Maślak pustkowie 137
Matuszew 826
Mauryców 712
Maurycy 791
Mazaniec 639
Mazowsze 31, 1026, 1063, **1077–1081**, 1102, 1114, 1123, 1178
— dekanat 31, 32, 33, 1034, **1075–1118**, 1123, 1178
Mazur kolonia 140
Mazury 694
Mączniki 136, 137, 138
Mąka młyn 687, 688
Mąkolice 676, 677
Mąkolno 192, **216–218**, 1120, 1165
Mąkoszyn (par. Srocko) 726, 727
Mąkoszyn 65, **75–76**, 1121, 1169
Mechniów 495
Meszczce 669, 670, 671
Meszna 411
Męcka Wola 335, 336, 337
Męka 99, 287, 288, 294, **334–338**, 1121, 1171
Mękwa 935
Michalszczyzna 311
Michałki 116
Michałow 621
Michałów (par. Borowno) 872
Michałów (par. Gorzkowice) 691
Michałów (par. Kamienica Polska i Poczesna) 751, 773
Michałów (par. Kłomnice) 908
Michałów (par. Młodojewo) 411
Michałów (par. Opatówek) 162, 163
Michałów (par. Piotrków Trybunalski) 671
Michałów (par. Tykadłów) 184
Michałów 902
Miechowice 719
Miechowo 1055
Mieczownica 392, 393

- Mieczysławowo folwark 401
Miedze 187
Miedzno 639
Miedzyrzec k. Poznania 395
Miedzno (par. Rossoszyca) 338, 340
Miedzno 739, 740, 752, **760–761**, 1120, 1166
Mielcuchy 584
Mieleszyn 540, 555, **596–598**, 1119, 1162
Mień 1093
Mierzanówek 639
Mierzączka Duża 804
Mierzączka Mała 804
Mierzyce (par. Kłomnice) 906
Mierzyce 540, **599–603**, 830, 1122, 1175
Mierzyn 667, 668, **712–713**, 1120, 1164
Mierzynek 1083, 1086, 1097
Mierzynów (par. Osjaków) 611
Mierzynów (par. Wola Wiązowa) 848
Mieżonerki 804
Międzylesie (par. Morzysław) 261, 262
Międzylesie (par. Russocice) 266, 268
Miętno 639
Miklesz 375
Mikołajewice (par. Warta) 518, 520, 521, 525
Mikołajewice 789, **820–822**, 1120, 1168; kolonia 822
Mikołajewo (par. Kleczew) 401
Mikołajewo (par. Russocice) 268
Mikorzycze 717, 719
Mikorzyn 277, 278
Mikulice 454
Milejów (par. Dobrosłowo) 391
Milejów (par. Tokary) 502, 503
Milejów 667, 668 **714–715**, 1121, 1169
Milewo 270
Milin 251
Milinów 268
Milionów 890
Miliszewy 1083, 1084, 1086, 1088, 1105; kolonia 1088
Miłaczew (par. Malanów) 473, 474
Miłaczew (par. Złotków) 430
Miłaczewek 473, 474
Miłaków 676, 677, 678
Miłkowice 433, **474–478**, 1121, 1173
Miłkowski Młyn 474
Miłobądz 340
Miniszewo 420, 421
Minkwiczew 283
Miradza 518, 520, 521
Mirków 649, 650
Mirosze 881
Mirów 763, 777, 778
Miszek 1093, 1117
Mizgała 360
Młodawin 818, 820
Młodawin Dolny 819, 820
Młodawin Górny 819, 820
Młodojewo 379, 380, **410–412**, 1121, 1172
Młodzianów 169
Młodziaszki 826
Młodzowy 859, 864
Młostki 329
Młyn Borowy 478
Młyn Działyński 1103
Młyn Leśny 478
Młyn Łątkowski 790
Młyn Posoka 276
Młyn Ruda 1002
Młynarki 177
Młynek (par. Gidle) 902
Młynek (par. Lubstów) 214
Młynek (par. Osiek Wielki) 220
Młynek (par. Poczesna) 751, 773
Młynek (par. Pyzdry) 416
Młynek (par. Rudlice) 634
Młynek (par. Tuszyn) 732
Młynek Plebański 722
Młyniec 1077, 1083, 1087, 1088, 1089, 1090, 1178
Młyniec Dolny 1089
Młynik 421
Młyniska (par. Dembe) 127
Młyniska (par. Lisków) 471
Młyniska (par. Psary) 492
Młynisko (par. Lubstówek) 215

- Młynisko (par. Łyskornia) 596
Młynisko (par. Naramice) 608
Młynki (par. Chabielice) 681
Młynki (par. Działoszyn) 572
Młynki (par. Siemkowice) 639
Młynki Kraśnickie 249
Młynki Pustkowie 680
Młynny (par. Małanów) 474
Młynny (par. Rudniki) 636
Młynny (par. Wygiełzów) 849
Młynny (Piekarskie) 494, 495
Młynny Kapitulne 804
Młynny Skęczniewskie 495
Młynny Strachockie 474, 476, 477
Mnichów 289, 291, 292
Mniszek (par. Bobrowniki) 1003
Mniszek (par. Koło) 195
Mniszewek 532
Moczadła 391
Moczale 141
Moczelnik 337
Moczulec 140
Moczydła 881
Modlibogowice 244
Modlica (par. Pyzdry) 416
Modlica (par. Tuszyn) 732, 733
Modła (par. Chlewo) 119, 121
Modła (par. Rajsko) 170, 171
Modła (par. Rzgów k. Łodzi) 270, 272
Modła kolonia 277
Modła Królewska 276, 277
Modła Księża 276 277
Modrzezewo 401
Modusy 1063
Modzerowo 192, **218–219**, 1120, 1165
Mogielnia 805
Mogilno (par. Dobroń) 805
Mogilno (par. Rossoszyca) 340
Mogilno 40, 67, 79, 82
Mokowo 1062
Mokra (par. Kazimierz Biskupi) 396;
folwark 397, 398
Mokra (par. Miedzno) 761, 1166
Mokracz 677
Mokre (par. Giewartów) 393, 395
Mokre (par. Siemkowice) 637
Mokre Krzeczowskie 639
Mokre Orzegowskie 639
Mokrosy 558
Mokrusko 539, 540, 579, **603–606**, 1119,
1162
Mokrusko Rządowe 606
Mokrusko Szlacheckie 606
Mokrzysz 784, 785, 1168
Molina 675
Molka kolonia 140
Monice 289, 291, 292
Moniki 137
Moników 677
Montewki 558
Morasy 329
Morawin 127, 129, 130
Morawki 119, 121
Morgi 305
Morgi Kamieńskie 127
Morgi Małgoskie 471
Morgi Świętosławskie 1080
Moryc 671
Morzysław 232, **260–262**, 1120, 1167
Mostki (par. Mąkolno) 217
Mostki (par. Szadek) 349
Mostki Kolonia 218
Mostówka 1059
Mosty 926, 927
Moszczenica 668, **715–717**, 1121, 1169
Moszczonze 1028, 1029, 1030, 1031
Mościska (par. Bobrowniki) 1003
Mościska (par. Kamieńsk) 701
Mozoły 1073, 1074
Mroczi 174, 176, 177
Mroczi Małe 176, 177
Mrowiska 949
Mrówki 425
Mrówna Szlachecka 527, 528
Mstów 739, 740, **761–766**, 776, 777,
1120, 1168
— dekanat 775, 1120, 1122, 1168
Mszczychowo 530, 531
Muchlin 435
Muchłów 435

- Muchtów 469
 Muchy 584
 Murowaniec (par. Koźminek) 161
 Murowaniec (par. Rajsko) 171
 Murowaniec (par. Sulejów) 730
 Myca pustkowie 375
 Mycielin 152, 153
 Mycielinek 124
 Myja 311
 Mykanów 739, 740, **766–769**, 1120, 1168
 Myszaki 676, 677
 Myszaków 427, 428
 Myszakówek 428
 Myszki 534, 535
 Myszkowice 503
 Myślubórz 232, 379, **262–264**, 1120, 1167
 Myśliwczów 945, 946
 Mzurki 687, 688
 Mzurki Małe 686
- Naboradzin 969
 Nachorska Wola 802
 Nacki 504
 Naczesławice 119, 121
 Nadroże 911
 Nadzież folwark 471
 Nagórna 195
 Nagórzynek 1016, 1018
 Nakielec folwark 409
 Nakonowo (par. Kruszyn) 53
 Nakonowo (par. Wielgie) 1162
 Nakwasin 159, 160
 Naleps 569
 Napoleon 772
 Napoleonów 677
 Naprusowo 392, 393
 Naramice 540, 596, **606–608**, 1122, 1176
 Narok 138
 Narty 360
 Nasięgniewo 1071, 1073, 1074
 Nasierdzie 207
 Nasłuchowo 160
 Natalia 268
- Natolin 748
 Nazar 723
 Nebella 324
 Ner 526, 527, 528
 Nerki 487, 488, 489
 Nędzrzew 180, 181, 182
 Nędzrzewo 154
 Nicpoń (par. Bierzwienna) 966
 Nicpoń (par. Makowiska) 925
 Niebiosą 305
 Nieborzyn 385, 386
 Niebyła 875
 Niecienia 818, 819, 820
 Niechcice 722, 723
 Niechlów folwark 184
 Niechmirów 340, 342, 344, 345, 1177
 Nieczuj 302, 304
 Niedas 732
 Niedoń 359, 360
 Niedośpielin 857, 858, **927–928**, 1170
 Niedyszyna 676, 677, 678
 Niedzielsko 543
 Niedźwiady (par. Kokanin) 152
 Niedźwiady (par. Przespolew) 169
 Niedźwiady Małe 226
 Niedźwiady Wielkie 226
 Niedźwieckie Pieńki 1093
 Niedźwiedź 1069, 1078, 1079, 1080, 1081
 Niemiecka Wieś 146, 147
 Niemierzyn 632, 633, 634
 Niemirów 420, 421
 Niemojew 593
 Niemojewskie Piaski 593
 Niemysłów 433, **478–482**, 508, 1121, 1174
 Nierad 773
 Nierada 751
 Nieradów 690
 Niesłusz 261, 262
 Niesulów 901, 902
 Nieszawa 89, **66–67**, 1003, 1120, 1168
 — dekanat 24, 25, 26, 33, **63–89**, 1002, 1005, 1054, 1072, 1120, 1122, 1123, 1168

- Nieświastów 396, 397
Nietuszyna 564
Niewiesz 433, **482–484**, 508, 1121, 1174
Niewodniki 49
Niewolka 790, 791
Nieżgoda 382
Nieznanice (par. Borowno) 870, 872
Nieznanice (par. Kłomnice) 906, 908
Niniew 123, 124
Niwa (par. Kłobuck) 753
Niwa (par. Wojków) 360
Niwiska (par. Cieszęcin) 560
Niwiska (par. Giżyce) 137
Niwiska Dolne 572
Niwiska Górne 572
Niwki 872
Niwyy 841
Niwyy Domiechowskie 719
Niwyy folwark 713
Niwyy Jaroszewskie 733
Niwyy Tuszyńskie 732
Noski 361, 362; folwark 363
Nosków 99
Noteć 69
Nowa Częstochowa 743
Nowa Gadka 826
Nowa Góra kolonia 387
Nowa Górka 387
Nowa Wieś (par. Bałdrzychów) 439, 441
Nowa Wieś (par. Biała Górna) 745
Nowa Wieś (par. Brzeźnio) 298, 299, 300, 301
Nowa Wieś (par. Brzudzew Kolski) 200, 201, 202
Nowa Wieś (par. Cieclocin) 1083, 1084, 1086, 1088
Nowa Wieś (par. Dąbrowa Zielona) 890
Nowa Wieś (par. Dobrosłowo) 390, 391
Nowa Wieś (par. Dobrzejewice) 1095, 1110
Nowa Wieś (par. Drużbice) 688
Nowa Wieś (par. Duninów) 48
Nowa Wieś (par. Kamienica Polska) 751
Nowa Wieś (par. Kruszyna) 919
Nowa Wieś (par. Mąkolno) 217
Nowa Wieś (par. Osiek Wielki) 220
Nowa Wieś (par. Osjaków) 608, 611
Nowa Wieś (par. Ostrowąż) 265
Nowa Wieś (par. Poczesna) 773
Nowa Wieś (par. Sulejów) 730; folwark 730
Nowa Wieś (par. Sulmierzyce) 944
Nowa Wieś (par. Szymanowice) 420, 421
Nowa Wieś (par. Turek) 437
Nowa Wieś (par. Wąsosz) 783
Nowa Wieś (par. Wielgie) 1061, 1063
Nowa Wieś (par. Wieruszów) 650, 651
Nowa Wieś folwark (par. Trąbczyn) 423
Nowa Wola (par. Pabianice) 826
Nowa Wola (par. Poźdzenie) 852
Nowawieś (par. Wierzbick) 1024
Nowawioska 960, 964
Nowe 275
Nowe Miasto 372
Nowe Rokicie 826
Nowina Młyn 791
Nowinki 722
Nowiny Kijowskie 265
Nowogród 31, 989, 1026, 1054, 1077, 1084, 1095, **1109–1115**, 1123, 1178; kolonia 1112
Nowogródek 1091, 1092, 1093
Nowolipe 124
Nowy Dwór 262; folwark 261
Nowy Działyń 1104
Nowy Folwark 761
Nowy Młyn (par. Bęczkowice) 675
Nowy Młyn (par. Łask) 791
Nowy Świat (par. Dobrzec) 130
Nowy Świat (par. Grocholice) 694
Nowy Świat (par. Mikołajewice) 822
Nowy Świat (par. Przespolew) 169
Nowy Świat (par. Ruda) 632
Nowy Świat Pustkowie 680
Nowy Widok 928
Nudków 707
Obały 321
Obiegała 152
Obory (gm. Zbójno) 1016, 1041

- Obory (par. Dobrzejewice) 1097, 1110
 Obory (par. Szymanowice) 421
 Obóz 1023, 1024
 Obrębizna 437
 Obrona 401
 Obrowo 1090, 1091, 1092, 1093, 1094, 1105
 Obrów 939
 Obrzębin 435, 437
 Ochędzyn 642, 643, **644–645**, 1122, 1176
 Ochle (par. Koło) 195
 Ochle (par. Widawa) 842, 844, 845
 Ochocice 698, 701
 Ochotnik 884, 885
 Ocina 361, 362, 363
 Odolanowizna 966
 Odolion 82
 Odpadki 460
 Odrowąż 928
 Odwet 366
 Ogorzelczyn 281
 Ograszka 1093
 Ogroble 601
 Ogrody (par. Ciechocin) 1088
 Ogrody (par. Dobrzec) 130, 131, 132; kolonia 132
 Ogrody Starościńskie 132
 Ogrodeń 348
 Ogrodziska 372
 Ogrodziona 720, 721, 722
 Ojców 450
 Ojrzeń (par. Gidle) 902
 Ojrzeń (par. Kobiełe Wielkie) 911
 Okalew 632, 633, 634
 Okoleniec 964, 966
 Okołowice 873, 875
 Okoń 560
 Okrajszów 859, 864
 Okraglica (par. Rossoszycyca) 338
 Okraglica (par. Tłokinia) 182
 Okraglik 785
 Okręglica (par. Chojne) 314
 Okręglica (par. Tokary) 503
 Okup Fabryczny 820
 Okup Mały 819, 820
 Okup Wielki 818, 819, 820
 Olbrachcie 888, 890
 Olbrachty 819
 Olendry (par. Bobrowniki) 1002
 Olendry (par. Cieszęcin) 560
 Olendry Rydzyny 825
 Olendry Zborowskie 337
 Olesiec 124
 Oleszno 1052, 1059, 1071, 1073, 1074
 Oleśnica (par. Zagórow) 428
 Oleśnica (par. Złoczew) 375; pustkowie 375
 Oleśnik 694
 Olewin 629, 630, 631, 632
 Olędry Chwałborzyckie 449
 Olimpia 202
 Olsko 359
 Olsz 421
 Olszak 218
 Olszewo 224
 Olszowice 701
 Olszowy młyn 397
 Olszówka (par. Dobrzejewice) 1097
 Olszówka (par. Umień) 985
 Olsztyn (par. Grocholice) 694
 Olsztyn k. Częstochowy 761, 762
 Olszyna osada młyńska 894
 Olszynki 911
 Olszyny 722
 Ołowianka 778
 Ołucza 146
 Opalenica 1097
 Oparczyńska 1039
 Opatów 753
 Opatówek 96, **162–163**, 1120, 1165; folwark 163
 — dekanat 119 171, 177, 182
 Opiesin 331, 372
 Opojowice 565, 566
 Oprzędów 669, 670, 671
 Oraczew 309, 310, 311
 Oranienburg 1034, 1059
 Orchów 790, 791; osada młyńska 790
 Orczuchy 899

- Orlagóra 474
Orle 65, **76**, 1121, 1169
Orlina 405
Orłowo 1061, 1063
Orpelów 790, 791
Orszak 731
Orszyn 722
Orzechów 859, 864
Orzechówek 859, 864
Orzeł (par. Dembe) 127
Orzeł (par. Wojków) 360
Orzepów 451, 453, 454
Orzeszków 508, 509, 511
Orzeżyn 504, 505
Orzk 804
Osada 258
Osada Długołęka 262
Osada Kaszuba 262
Osada Konińska 262
Osada Studzielnica 262
Osiecz 274, 275
Osieczna 798
Osiedle Skrzyńska 262
Osiek (Dęby Szlacheckie) 204
Osiek (par. Cieszęcin) 558, 560
Osiek Bogucki 1059
Osiek Mały 204
Osiek nad Wisłą 31, 1077, 1102, 1106,
1107, 1108, 1123, **1115–1118**, 1178
Osiek Nowy (Edmundowo) 204
Osiek Wielki 1120
Osiek Wielki 1166
Osiek Wielki 191, 192, **219–221**
Osięciny 65, **76–77**, 87, 1121, 1171
Osina 534, 535
Osina Mała 939
Osina Wielka 939
Osiniak 826
Osiny (par. Bęczkowice) 674
Osiny (par. Grabno) 808, 809, 810
Osiny (par. Kruszyna) 919
Osiny (par. Poczesna i Kamienica Polska)
751, 773
Osiny (par. Rząśnia) 936
Osiny (par. Szadek) 349
Osiny (par. Trąbczyn) 423
Osiny 1003
Osjaków 539, 540, 580, **608–613**, 1122,
1176
Osmolin 371, 372, 793
Osmowo 1097
Osowa 560
Osowce 251
Osowiec 487
Osówie 220, 221
Osówka 1091, 1092, 1093
Ostatki 260
Ostatni Grosz 742
Ostoja 712
Ostoja 864
Ostrołęka 941, 944
Ostrowąs 65, **77–78**, 1120, 1168
Ostrowąż 232, **264–266**, 379, 1120, 1167
Ostrowite Lipnowskie 31, 989, 1004, 1008,
1042–1046, 1123, 1051, 1052, 1073,
1178
Ostrowite Słupeckie 379, 380, 390, **412–**
414, 1121, 1172
Ostrowitko 1043, 1045
Ostrowsko 508, 509, 511
Ostrowy 755, **761**, 1120, 1166
Ostrów (par. Brzeźnio) 299, 300
Ostrów (par. Dobrzejewice) 1095, 1110
Ostrów (par. Krzepczów) 708
Ostrów (par. Łask) 790, 791
Ostrów (par. Malanów) 474
Ostrów (par. Sławsk) 275
Ostrów (par. Srocko) 726
Ostrów (par. Sulejów) 730
Ostrów Kaliski 136, 137, 138
Ostrów Wartski 464, 465, 466
Ostrówek (par. Goliszew) 141, 142, 143
Ostrówek (par. Mąkolno) 218
Ostrówek (par. Miłkowice) 478
Ostrówek (par. Rudlice) 634
Ostrówek (par. Umień) 985
Ostrówek (par. Uników) 350
Ostrówek 559, **560–561**, 1122, 1176
Ostrycharze 593
Ostrzeszów 100

- Ostrzno 1114; kolonia 1112
 Ostwica 711
 Osuchów 161
 Oszczeklin 170, 171
 Oszczędza 983
 Oszczywilk 106
 Ościśłowo 264, 265
 Ośmiałowo 991, 993, 994
 Otałaż 973, 976, 978
 Otocze 949
 Otoczek 365
 Otok (par. Rząśnia) 939
 Otok (par. Zadzim) 363, 364, 365, 366
 Ottonów 743
 Owieczki 350, 351, 353
 Ozga 701
 Ozorzyn 217, 218
 Ożarów 539, 540, **613–615**, 616, 1121, 1170
 Ożegów 637
- Pabianice
 — dekanat 1121, 1122, 1168
 — par. Świętego Krzyża **1121**
 — par. Matki Bożej Różańcowej) **827**, 1121, 1169
 — par. św. Mateusza 789, **822–827**, 1168; kolonia 826; folwark 826
 Pacanów 780
 Pachały Lustrowskie 748
 Pacht 503
 Pachta 689
 Pachtarnia 1093
 Pacierzów 906, 908
 Pajęczek 845
 Pajęczno 858, **928–933**, 1120, 1162
 Pakuła osada 454
 Palaty folwark 138
 Paliwodzizna 1113, 1114
 Pałczew 708, 709
 Pałka 140
 Pałki (par. Wartkowiec) 528
 Pałki (par. Zadzim) 366
 Pamiątków 146, 147
 Pamięcin 96, **163–166**, 1121, 1172
- Panki 780, **781**, 1120, 1166
 Panowice 505
 Papiernia 719
 Papieże 725, 727
 Paprocka Kolonia 253
 Paprockie Holendry 253
 Paprotnia (par. Krzymów) 253
 Paprotnia (par. Marzenin) 818
 Paprotnia par. (Zduńska Wola) 371, 372
 Parchliny 680, 681
 Parchowo 502
 Parcice 567, 568, 569
 Parski 461, 462, 463; kolonia 463
 Parzniewice 676, 677
 Parzniewiczki 677
 Parzno 668, 702, 703, **717–719**, 1119, 1161
 Parzymiechy 740, **770–772**, 1120, 1166
 Pasie (par. Godynice) 321
 Pasie (par. Klonowa) 329
 Pasiaki 351
 Paskowo 1078
 Paskrzyn 720, 721, 722
 Patoki 808, 809, 810
 Patrzyków (par. Makowiska) 925
 Patrzyków (par. Morzysław) 261, 262
 Paulina 481
 Paulinów 492
 Pawelce 329
 Pawlikowizna 825
 Pawłowa 705
 Pawłowice 826
 Pawłów (par. Bogdanów) 677
 Pawłów (par. Rusiec) 833
 Pawłówek 150, 151, 152
 Paza 375
 Paździerowice 474
 Pąchów 250, 251
 Pągów 873, 874, 875
 Pątnów (par. Gosławice) 241, 242
 Pątnów 540, **617–618**, 620, 1121, 1170
 Pelplin 22
 — diecezja 1123
 Pełczyska 527, 528, 529
 Pełzew 528

- Perłowo 226, 227, 228
Petronelów 802
Petryki 153, 154
Petrykozy 806, 807
Pęchały Młyn 748
Pęcherzew 435, 437
Pęcherzewek 437
Pęchowo 1003
Pęciaki 933
Pęcławice 835
Pęczek 360
Pęczniew 433, 508, **485–490**, 1121, 1174
Pędziwiatry (par. Cieszęcin) 560
Pędziwiatry (par. Godynice) 321
Pęgów 530, 531, 532
Pęgówek 531
Pępocin 388, 389; kolonia 389
Piaseczna (Tumidaj) 207
Piaseczno 1063
Piasek młyn 896
Piaski (par. Bolesławiec) 555
Piaski (par. Chotów) 558
Piaski (par. Gorzkowice) 691
Piaski (par. Grzymalina Wola) 697
Piaski (par. Kłomnice) 908
Piaski (par. Milejów) 715
Piaski (par. Strońsko) 835, 836, 837, 838
Piaski (par. Świnice Warckie) 499, 500, 501
Piaski (par. Wielgomłyny) 946
Piaski kolonia (par. Lututów) 593
Piaskowizna 896
Piaszczyce 859, 864
Piątek Mały 166, 167
Piątek młyn 167
Piątek Wielki 96, **166–168**, 1121, 1172
Piątkowisko 806, 807
Pichlice 645, 646, 647
Piechotka 147
Piechów 657
Piechulków 146
Pieczew 959, 960, **983–984**, 1178
Pieczybroda 785
Pieczyska (par. Giżyce) 137, 138
Pieczyska (par. Uników) 353
Pieczyska (par. Wieruszów) 651
Pieczysko Małe 713
Piegonisko 146, 147, 360
Piekarki 677
Piekart 130, 131, 132
Piekary (par. Bogdanów) 676, 677
Piekary (par. Skęczniew) 493, 494, 495
Piekary (par. Sulmierzyce) 941, 944
Piekary (par. Szczerców) 839
Piekło (par. Pajęczno) 933
Piekło (par. Tykadłów) 184
Pień 1118
Pieńki 662
Pieńki Bilewskie 820
Pieńki Brodeckie 709
Pieńki kolonia 1117
Pieńki Laskowskie 639
Piersk 253
Piertraszki 365
Pierzaki 875
Pierzchnia 340
Pierzchno 753
Pietrachy 363, 364, 366
Pietrygi (Pietrzyków) 171
Pietrzaki 755, 780
Pietrzyków 419
Piętków 804
Piętno 246, 247, 473
Piguła 820
Pikulice 435
Piła (par. Chocz) 123, 124
Piła (par. Cieszęcin) 560
Piła (par. Klonowa) 329
Piła (par. Kobiele Wielkie) 911
Piła (par. Truskolasy) 780
Piła (par. Wyszyna) 283
Piła (par. Zbiersk) 187
Piła Lubieńska 722
Piła Ruszczyńska 701
Pinki 171
Piorowy 701
Piorunów (par. Małyń) 332, 333, 334
Piorunów (par. Russocice) 266, 268
Piorunówek 332, 333, 334
Piotrkowice 224, 225, 226

- Piotrkowo 1078, 1079, 1080, 1081
 Piotrków Kujawski 65, **78–79**, 1121, 1169
 — dekanat 1121, 1122, 1123, 1169
 Piotrków Trybunalski 667, **668–674**, 688
 — dekanat 24, 25, 1121, 1122, 1169
 — oficjałat 24, 25, 26, 32, 33, **663–953**
 — par. św. Jacka 1121, 1169
 — par. św. Jakuba 1121, 1169
 Piotrowice (par. Charłupia Mała) 305, 306, 307, 308
 Piotrowice (par. Słupca) 380, 382
 Piotrowo (par. Kościelna Wieś Kaliska) 154
 Piotrowo (par. Łądek) 409
 Piotrowo (par. Myślubórz) 264
 Piotrów (par. Pamięcin) 164; folwark 165
 Piotrów (par. Psary) 492
 Piotrów (par. Sulejów) 730
 Piotrów (par. Uniejów) 511
 Piotrów (par. Wierzchy) 356, 358
 Pipie 360
 Piskornik (par. Osjaków) 611
 Piskornik (par. Rudlice) 634
 Piskory 114, 116
 Piskorzew 255, 256
 Pisula 137
 Piwaki 674, 675
 Piwonice 130, 131, 132, 133
 Platoń 626
 Plebanki (par. Dęby Szlacheckie) 204
 Plebanki (par. Lubstówek) 215
 Pleszew
 — dekanat 419, 420
 Pleszyn 791
 Plewnia 157, 158
 Plichów 634
 Pliszka 826; osada młyńska 824
 Plucice 690, 691
 Pluty 321
 Płaczek 1059; młyn 1055
 Płaczki (par. Dworoszowice Kościelne) 899
 Płaczki (par. Wąsosz) 783
 Płaszczyna (par. Dworoszowice Kościelne) 899
 Płaszczyna (par. Koło) 195
 Pławidła 953
 Pławno 857, 858, 866, 899, **933–935**, 1120, 1164
 Płock
 — diecezja 42, 47, 49, 23, 31, 32, 33, 34, 989, 999, 1004, 1007, 1009, 1013, 1015, 1019, 1022, 1025, 1026, 1027, 1034, 1044, 1056, 1063, 1073, 1083, 1087, 1088, 1090, 1094, 1102, 1105, 1110, 1117, 1118, 1122, 1123, 1176, 1178
 Płonno 1045
 Płoszów 859, 864
 Płowce 82, 88
 Pniewo 983
 Poczerna Górka 675, 1164
 Poczesna 739, 740, 750, 751, **773**, 1120, 1163; folwark 751, 773
 Poczta 850
 Podarek 503
 Podawacz 360
 Podbiel 270, 272
 Podborowe 864
 Poddębina 127
 Podgór 250, 251
 Podgórz 66, 1017
 Podgórze (par. Bałdrzychów) 441
 Podgórze (par. Widawa) 842, 845
 Podgórze folwark (par. Grodzisko) 463
 Podgrabów folwark 138
 Podjezioro 702
 Podklasztorze 734
 Podkłokock 1045
 Podkowa 460
 Podlasie 1073, 1074
 Podlesie (par. Osiek Wielki) 219, 220
 Podlesie (par. Wygiełzów) 850, 852
 Podłęże 971
 Podłęże Królewskie 779
 Podłęże Szlacheckie 776, 1166
 Podłężyce 335, 336, 337
 Podłużyce 533, 534, 535
 Podolany 639
 Podolin 725, 726, 727

- Podolina 1104
Podrwinów (Huta) 639
Podstole 674, 675
Podstoła 804
Podścichawa 719
Podświerk 911
Poduchowne 675
Podule 808, 809, 810
Podule Małe 809, 810
Podurkawizna 864
Podwody 710, 711, 712
Podwódka osada młyńska 719
Podzagaj 207
Podzborowie 130
Podzborów folwark 127
Pogoń (par. Licheń Stary) 258
Pogoń (par. Lubstów) 214
Pogorzałki 253
Pogorzele 214
Pokleśnia 283
Poklęków 164, 165
Pokoje kolonia 389
Pokrzywniak 360
Pokrzywno 1093
Polaki 618
Pole 184
Polesie (par. Cieszęcin) 560
Polesie (par. Piotrków Trybunalski) 671
Polesie Grabickie 708
Police (par. Kramsk) 251
Police (par. Lubstów) 212, 213, 214
Police Folwarczne (Ruszkowskie) 207
Police Kątne 196
Police Mostowe 206, 207
Police Średnie 196, 198
Polichno (par. Borzykowa) 873, 875
Polichno (par. Russocice) 266, 268
Polichnowo 1001, 1002, 1003
Policko 387
Policzki 196
Politanice 692, 694
Polków 335, 337
Polusiew 966
Polusin 463
Połajewo 65, 70, 79, 1121, 1169
Połamaniec 780
Połtawka 715
Pomarzany 960, 963
Pomiary 949
Pomorzany 1110, 1112, 1114
Pomyków 716; folwark 717
Ponętowo 973, 976
Ponętowo Górne 976
Ponętowo Nadolne 976
Poniatów 459, 460
Poniatówek 460
Popielarnia 928
Popielarze 463
Popielina 593
Popiołkowo 1003
Popowice 586, 587, 589, 1175
Popowiczki 71
Popowo 1052
Popów (par. Iwanowice) 146, 147
Popów (par. Pęczniew) 485, 486, 487
Popów (par. Wąsosz) 781, 782, 783, 1166
Poprężniki 459, 460
Poradzew 459, 460
Poraj 677
Porajska Huta 677
Porajskie Budy 677
Porąbki 804
Porczyny 439, 441
Poręba 608
Poręby 146, 147
Porosłe 691
Poroże 168, 169
Porszewice 806, 807
Porwity 116, 119
Posada 242
Posadowka 893
Posoka (par. Janiszew) 209
Posoka (par. Stare Miasto) 277
Posoka (par. Wilamów) 534
Postękalice 667, 676, 677, 678, 1164
Pośrednik (par. Iwanowice) 146, 147
Pośrednik (par. Koźminek) 161
Potaziński Rożek 236
Potażnia 474
Potok (par. Drużbice) 688

- Potok (par. Złoczew) 375
Potoki 572
Potworów 451, 453, 454
Powiercie 973, 976
Powierski młyn 976
Poznań 97
— diecezja 23, 26, 30, 32, 379, 386, 418
Pożdżenice 789, 800, 802, 851, 852,
853, 1175; folwark 851
Pójsć 881
Pólko (par. Drużbice) 688
Pólko (par. Stawiszyn) 180
Półwiosek 224, 225
Półwiosek Lubstowski 279
Półwiosek Nowy 226
Półwiosek Stary 226
Praca 949
Praczką 1114
Prakowice 945
Praszka 540, **621–624**, 1121, 1170
— dekanat 1121, 1122, 1170
Pratków 330, 331
Prawda 724, 725
Prażmów 301, 302, 304, 305
Prądzew 848
Proboszczewice (diec. płocka) 1018
Proboszczewice (par. Warta) 518, 520,
521
Proniny 772
Prosna 622, 623
Próba 301
Pruchna 361, 362, 363
Prusicko 877, 880, 881, 882, 1162
Prusinowice (par. Mikołajewice) 822
Prusinowice (par. Szadek) 345, 348, 349
Prusinowice (par. Wygiełzów) 849, 850;
folwark 852
Prusinowice Małe 820
Prusinowice Wielkie 820
Prusinowiczki 822
Pruszków (par. Marzenin) 818, 819, 820
Pruszków (par. Pamięcin) 164, 165
Prušno 447
Pryszczyki 780
Przatów 345, 348, 349
Przeclaw 413, 414
Przecznia 849, 850, 852
Przedecz 39, **57–58**, 1120, 1163
Przedgórze 301
Przedmieście 375
Przedmość 613, 615, **616**, 1121, 1170
Przedzeń 153, 154
Przegorzała 360
Przemysławów 268
Przerąb 939, 940, 941, 1170
Przeróżno 248
Przespolew 96, **168–169**, 1120, 1167
Przewóz 722
Przyborowo 283
Przyborów 911
Przybyłowo 973, 976
Przybyłów (par. Borowno) 872
Przybyłów (par. Kłobuck) 753
Przybyłów (par. Lututów) 593
Przybyłów (par. Szadek) 349
Przybyszew (par. Kłodawa) 963
Przybyszew (par. Kobiełe Wielkie) 911
Przychody 608
Przyclapy 632
Przyczyn 154
Przydatki 677
Przyglów 729, 730
Przygoń 791
Przyjma 238, 239
Przykona 490, 492
Przymiłów 818, 819, 820
Przypust 65, 66, 67, 1168
Przypusta 725
Przyranie 152, 153
Przyrębów 935
Przyrownica 332, 334
Przyrów 739, 740, **774–775**, 1120, 1164
Przysieka 916
Przysieki 911
Przystajnia (par. Godziesze) 139, 140,
141
Przystajnia 740, 752, **775–776**, 1120,
1166
Przystań 1104
Przystronie 217, 218

- Przytuki 389, 391
Przywidz 487
Przywory 567, 568, 569
Przywóz 601
Psary 433, 434, **490–493**, 1121, 1173
Psary Małe 492
Pstrokonie 835, 837, 838
Pszczółki 849, 850, 852
Ptaszkowice 835, 837
Puchlin 437
Puchy 881
Puczniew 332, 334
Pudłów (par. Bałdrzychów) 439, 441
Pudłów (par. Wierzchy) 358; kolonia 358
Pudłówek (par. Bałdrzychów) 439, 441
Pudłówek (par. Wierzchy) 358
Pudzików 701
Pukarzew 873, 875
Pustki 722
Pustkowie 719
Pustkowie (par. Blizanów) 106
Pustkowie (par. Gorzkowice) 691
Pustkowie (par. Iwanowice) 147
Pustkowie Drugie 443
Pustkowie Szłopek 443
Pustynia (par. Dobrzejewice) 1097
Pustynia (par. Izbica Kujawska) 1164
Puszcza (par. Chabelice) 680, 681
Puszcza (par. Kaszewice) 703
Puszcza Osińska (Osiny) 679, 680, 681, 682, 841, 936
Puszczew 780
Pyczek 169
Pyczków 722
Pysawy 869
Pyszków 298, 299, 300, 301
Pytowice 698, 701
Pyzdry 379, **414–416**, 1122, 1177
- Rachcin 1052, 1053, 1055
Rachowa 474
Raciążek 65, 78, **79–80**, 81, 1120, 1168
Racięcice **215–216**, 1120, 1165
Raciszyn 572
Raczkowice 888, 890; kolonia 890
- Raczków 518, 520, 521
Raczyn 539, 540, **625–629**, 1122, 1176
Radliczyce 170, 171
Radolina 262, 263, 264
Radoły 618
Radomice 991, 993, 994, 1052
Radomsko 857, **858–868**, 920, 1121, 1170
— dekanat 24, 25, 696, 700, 701, **855–953**, 1121, 1122, 1170
Radostów (par. Borowno) 872
Radostów 575, 576, 577, **578–579**, 1119, 1162
Radoszewice (par. Osjaków) 539, 608, 609, 610, 611, 612, 613; folwark 611
Radoszewice (par. Siemkowice) 637, 1162; dwór 639
Radoszewnica 916
Radoszyce 611
Raduchów (par. Giżyce) 136, 137
Radwaniec 239, 397, 398
Radyczyny (par. Psary) 492
Radyczyny (par. Wilamów) 533
Radzany 154
Radziątków 676, 677
Radziechowice 859, 864, 1170
Radziejów 65, 68, **82–83**, 1121, 1170
— dekanat 24, 26, 33, 65, 199, 1121, 1122, 1123, 1170
Radziochy 1018
Rajsko (par. Mstów) 763
Rajsko 95, 96, **169–171**, 1121, 1172
Rajsko Małe 712, 713
Rajsko Wielkie 712, 713
Rajsków 99
Rak 1003; osada młyńska 1003
Rakowice 289, 291, 292
Rakowska Wola 731
Raków (par. Piotrków Trybunalski) 669, 671
Raków [przedmieście Częstochowy] 744, 1120, 1163
Rakutowska osada młyńska 113
Ralewice 363, 364, 365, 366
Rasy 686, 688

- Raszelki 340
Raszewski 137
Raszyn 1175
Rataje 419
Ratonie 670
Ratyń 407, 408, 409
Rawa
— dekanat 896
Rawicz 688
Rdutów 960
Reczyków 819
Redociny 804
Reduchów 330, 331
Reducz 722
Redzeń 305
Reforma 171
Regina Młyn 748
Reginowo 283
Rehfeld 675
Rekle 936, 939
Rembielice 753, 1166
Rembielice Szlacheckie 748
Rembiesznica 1104
Rembieszów 835, 836, 837, 838, 1175
Rembiocha 1103, 1104
Rembów (par. Brzeźnio) 301; folwark 301
Rembów (par. Mikołajewice) 822
Renta 138
Restarzew 789, **828–830**, 831, 832, 847, 1122, 1175
Retkinia 22, 823, 824, 825, 826, **827**, 1121, 1169
Retnice 464, 465, 467
Rębieskie 330, 331
Rębnów 608
Ręczno 667, 668, 714 **719–722**, 1120, 1164
Rędziny (par. Żytno) 949, 950, 953
Rędziny 739, 740, 764, **776–778**, 1120, 1168
Rękoraj 725, 726, 727
Rększowice 754
Ręszów 305
Rgielew 960, 964
Robakowo 420, 421
Robaszew 321, 322
Rochówek 712
Rodzin 717, 719
Rogaczew 888, 890
Rogaczówek 949, 950, 953
Rogal 161
Rogi (par. Chełmo) 884
Rogi (par. Wielgomłyny) 945, 946
Rogowiec 944
Rogozin 349
Rogów (par. Świnice Warckie) 499, 500, 501
Rogów (par. Turek) 435
Rogóżno 842, 844, 845
Rojków 818, 820
Rokitnica 790, 791
Rokosz (par. Cienin Kościelny) 389
Rokosz (par. Lututów) 593
Rokszyce 669, 670, 671
Rokutów 113
Romanki 147
Romanowo 1059
Romanów (par. Dobrów) 207
Romanów (par. Iwanowice) 146
Romanów (par. Rzgów k. Łodzi) 725
Roskidalino 66
Rosocha (par. Kawnice) 249
Rosocha (par. Kliczków Mały) 326
Rosocha (par. Osiek Wielki) 219, 220
Rosochy 623
Rososza 818, 819, 820
Rossochy 114
Rossoszyca 288, **338–340**, 1121, 1173
Rostków 870
Rostoka 253
Rościewo 154
Rośle 983
Rowy 309, 310, 311
Rozalia 244
Rozalin (par. Młodojewo) 411
Rozalin (par. Parzymiechy) 772
Rozcieszyn 363, 364, 365, 366
Rozmianna Góra 215
Roznazwa 283

- Rozomyśl 372
Rozpęd osada młyńska 911
Rozprza 667, 668, **722–723**, 1120, 1164
Rozrażów 864
Roztoka 400, 401
Rożdżały (par. Rossoszyca) 338, 339, 340
Rożdżały (par. Tłokinia) 180, 181, 182
Rożek 253
Rożenki 360
Rożenna 360
Rożniatowice 710, 711, 712
Rożniatów 530, 531, 532
Rożnowa 279
Równa 108, 322, 324
Rózinowo 41
Róża (par. Bogdanów) 677
Róża (par. Dobroń) 805
Róża (par. Młodojewo) 412
Róża (par. Pabianice) 824
Róża 864 (par. Radomsko)
Róża Słupecka 382
Różny 859
Różopole folwark 226
Rubice 322
Ruchenna 219, 220
Ruda (par. Dobryszycy) 896; osada młyńska 894, 896
Ruda (par. Gidle) 901
Ruda (par. Grzymiszew) 247
Ruda (par. Kawnice) osada 249
Ruda (par. Małuszyn) 925
Ruda (par. Małyń) 333, 334
Ruda (par. Męka) 335, 337
Ruda (par. Restarzew) 828, 829, 830
Ruda (par. Wierzbick) 1023, 1024
Ruda (Widawka) 911
Ruda Komorska 416
Ruda Pabianicka 22, 825, 826, **827–828**; folwark 824, 825, 1121, 1169
Ruda Wieczyńska 421
Ruda Wieluńska 539, 540, **629–632**, 1122, 1176
— dekanat 556, 655, 739
Rudaw 1081, 1110, 1112, 1114; kolonia 1113
Rudawa 1001
Rudka 884, 885
Rudlice 539, 540, **632–634**, 1122, 1176
Rudlice Jackowskie 634
Rudni osada młyńska 824
Rudnice 136
Rudnik 780
Rudniki (par. Mstów i Rędziny) 763, 777, 778
Rudniki (par. Pęczniew) 485, 486, 487
Rudniki (par. Tubądzin) 505
Rudniki 540, 624, **634–636**, 1121, 1170
Rudniki Wielkie 1163
Rudułtowice 690
Rudzica 261, 262; folwark 261
Rudziniec osada młyńska 268
Rudziska 840, 841
Rujnów 798
Rumin 277
Rumunek 169
Rumunki 1017, 1018
Rumunki Boguckie 1059
Rumunki Czerskie 1022
Rumunki Fabiańskie 1059
Rumunki Łąckie 1018
Rumunki Praczka 1113
Rumunki Wielgie 1104
Rumunki Witoszyńskie 1059
Rusewek 184
Rusiec 789, 828, **830–833**, 848, 1122, 1175
Rusinowa 420, 421
Rusinów 919
Rusociny 706, 707, 708
Russocice 231, 232, 252, **266–268**, 1121, 1173
Russów 183, 184, 185
Ruszczyn 698, 701, 702
Ruszki 84
Ruszkowska Wola 927
Ruszków (par. Brzeźnio) 298, 299, 300, 301
Ruszków (par. Dobrów) 206, 207
Rutki 1045
Ruziec 1113, 1114

- Ruże 1026
Rybaki (par. Brzeźnica Nowa) 881
Rybaki (par. Myślibórz) 264
Rybitwy (par. Bobrowniki) 1003
Rybitwy (par. Pyzdry) 416
Rybka kolonia 644
Rybla 593
Rybna (par. Kłobuck) 753
Rybna (par. Mykanów) 766, 767, 769
Rychłocice 539, 796, 797, 798, 799
Rychłowice (par. Brzyków) 1175
Rychłowice (par. Ruda) 629, 630, 631, 632
Rychłowiec 939
Rychnów 96, 107, 108, **171–173**, 1121, 1172
Rychwał 231, 232, **268–270**, 1121, 1173
Rydzyzna 463
Rydzynki 733
Rydzyń 826
Ryga 996
Rygał 864
Rypin 1047
Rypinek (Dobrzec Mały) 130, 131, 132, 133, 1120, 1165
Rypuńtowice 823, 824, 825, 826
Rysiny (par. Bierzwienna) 964, 966
Rysiny (par. Kramsk) 251; kolonia 251
Ryszewek 1022
Rząsawy 777, 778
Rząśnia 679, 682, 858, **935–939**, 1120, 1162
Rzechta (par. Drużbin) 318, 319
Rzechta (par. Strońsko) 835, 836, 837, 838
Rzeczki 906, 907
Rzeczna 1002, 1003
Rzeczyca 363, 364, 365, 366, 369
Rzejowice 857, 858, **939–941**, 1121, 1170
Rzeki 906, 907, 908
Rzekta (par. Gomulin) 689
Rzekta (par. Skęczniew) 494, 495
Rzepiszew 345, 348, 349
Rzepki 725, 726, 727
Rzerzęczyce 906, 907, 908
Rzęzawy 459, 460
Rzgów k. Konina 231, 232, **270–272**, 1121, 1173
Rzgów k. Piotrkowa Trybunalskiego 668, **723–725**, 1121, 1174
Rzodkvice 490
Rzuchowo 1017, 1018, 1023
Rzuchów 969
Rzymisko 474, 476, 478

Sabinowo 582
Sabinów 743
Sacały 209
Sachsenhausen 1074, 1094, 1097, 1104
Saczyn 116, 119
Sadlno 65, **83**, 1121, 1169
Sadłowice 437
Sadokrzyce 361, 362, 363
Sadulaki 719
Sady 875
Saków 499, 500, 501
Salamina 245
Salkowszczyzna 730
Salomonowo 414
Salomony (par. Kraszewice) 584
Salomony (par. Wojków) 360
Samarzewo 379, 380, **418–419**, 1122, 1177
Samborz 305
Samsieczny osada 470
Saniki 864
Sarbice 533, 534, 535
Sarbicko 281
Sarnowa 277, 278
Sarnów 828, 829, 830
Sarny 322, 324
Saternus 919
Sąsiecno 1118
Scenki 306
Sekursko 949, 950, 953
Sempółki 482; folwark 483, 484
Sensów 572
Seroczki 65, 86, 1168
Seroki 1016, 1017
Seweryn Molendinum [Młyn] 702

- Sędów 526, 527, 528
Sędzice 361, 362, 363
Sędziejowice 789, **833–835**, 1122, 1175
Sędzimirowice 176, 177
Sędzin 65, **83–84**, 1121, 1171
Sęk (par. Burzenin) 305
Sęk (par. Ciechocin) 1083, 1088
Siąszyce 244, 245
Siciny 1118; kolonia 1117
Sieczków (Sierzchów) 171
Siedlątków 1174
Siedlątków 433, 485, 487, 488, 489, 490
Siedlątków 508
Siedlce 808, 809, 810
Siedlec (par. Mstów) 763
Siedlec (par. Pajęczno) 929, 933
Siedlików 425, 429
Siedliska (Kalisz) 97
Siedliska (par. Kowale Pańskie) 467, 469
Siedliska (par. Mąkolno) 218
Siekanie 344
Siekiry 748
Sielec 1168
Siemiechów 796, 797, 798
Siemkowice 540, **636–639**, 1120, 1162
Sieniec 629, 630, 631, 632
Sienno (par. Giewartów) 392, 393
Sienno (par. Konin) 236
Sieradz 287, 288, 289, 334, 336, 338
— dekanat 24, 25, **285–376**, 445, 521, 1121, 1122, 1123, 1171
— parafia 287, **289–297**, 1121, 1171
Sieraków 775
Siernicze Małe 413, 414
Siernicze Wielkie 413, 414
Sierosław 725, 726, 727
Siewieruszki 502
Siewieruszki Małe 503
Siewieruszki Wielkie 503
Sięganów 818, 819, 820
Siękne 195
Sikory 334
Sikowica 852
Sikórz 1028, 1029, 1030, 1031
Sikucin 345, 348, 349
Silnica 925, 949, 950, 952, 953
Silniczka 926, 927, 928
Silno 1095
Siniarzewo 65, 73, **84**, 1121, 1171
Siole 321
Siomki 714, 715
Siódemka 677
Sitno Rumunki 1104
Sitno-Lądy 1104
Sitowizna 743
Skakawa 650, 651
Skalmierz 174, 176, 177
Skałka 785
Skarbki 266, 268
Skarszew 111, 112
Skarszewek 111, 112
Skarżyn 168, 169
Skarżynek folwark 169
Skąpa 941, 944
Skęczniew 433, **493–495**, 1121, 1174
Skęczniewek 493, 494
Skęczno 366
Skępe 996, 1016, 1023, 1026
Skępe Wioska (par. Wierzbick) 1023, 1024
Skobielice 973, 976
Skoczylasy 939
Skoki 48
Skokum 428
Skomlin 539, 540, **639–642**, 1119, 1162
Skotnica 623
Skotniki (par. Ręczno) 720
Skotniki (par. Uniejów) 508, 509, 511
Skórzno 1053, 1055, 1059
Skrajne 688
Skrajnia 173
Skrajnia Blizanowska 106
Skrzydłowo 1168
Skrzydłów 763, 765
Skrzyn 565
Skrzynki (par. Białotarsk) 43
Skrzynki (par. Psary) 492
Skrzynki folwark 138
Skrzynno 632, 633, 634
Skrzyński osada młyńska 824

- Skrzypiec 901, 902
Skrzypkowo 1092, 1093
Skulsk 380, **417–418**, 1120, 1167
Skupne 386
Słaboludz 400, 401; kolonia 401
Sławęcın 277, 278
Sławęcinek 278
Sławoszewek 400, 401; kolonia 401
Sławoszewo 400, 401
Sławsk 231, 232 **272–275**, 1120, 1167
Słodków (par. Turek) 435, 437; kolonia 437
Słomków Kościelny 1173
Słomków Mokry 361, 362, 363
Słomków Suchy 361, 362, 363
Słomów Górny 492
Słomów Kościelny (Szlamowo) 434, 491, 492
Słoniny 615
Słończyce 380
Słońsk 65, 79, 80, 81, 1115
Słostowice 698, 701, 702
Słowik 742
Słowiki (par. Budziszław Kościelny) 386
Słowiki (par. Koźminek) 161
Słowików 772
Sługocin 262, 407, 408, 409
Sługocinek 264
Słupca **380–384**, 1121, 1171
— dekanat 24, 25, **377–430**, 1121, 1123, 1171
Słupeczka 964, 966
Słupia (diec. płożka) 1048
Słupia (par. Kaszewice) 703
Słupska 556, 557
Służków 152, 153, 154
Służewo 65, **84–85**, 86, 1120, 1168
Smardzew (par. Pieczew) 983
Smardzew (par. Wróblew) 361, 362, 363
Smaszew 134, 135
Smaszków 108, 110, 111
Smiłów 116
Smitówka 521
Smogorzewiec 1107, 1118; kolonia 1117
Smolarka 584
Smolarnia 258
Smolarze (par. Siemkowice) 639
Smolarze (par. Wąsosz) 783
Smoleniec 428
Smolina 200, 202
Smolnik 283
Smolniki 204, 213, 215, 218
Smotryszów 891, 893
Smólkowo 218
Smólnik 61
Smółki 170
Smugi 703
Smulsko (par. Boleszczyń) 442, 443, 444
Smulsko (par. Górka Pabianicka) 807
Smułki 171
Smyków 890
Sobakowska Kolonia 691
Sobaków 690, 691
Sobakówek 1164
Sobakówek 690, 691, 1164
Sobiepany 808, 809, 810
Sobiesęki 146, 360; A B C 147
Sobki 717, 719
Sobków 864
Sobocin 119
Soborzyce 857, 858, 887, 1120, 1164
Sobótka 960, 969
Sobuczyna 742
Socha 518, 520, 521
Socówka młyn 864
Soczewka 49
Sokoła Góra 945, 946
Sokolec 253
Sokolenie 321, 322
Sokolniki (par. Samarzewo) 419
Sokolniki 540, **642–644**, 645, 1122, 1176
Sokołowice 807
Sokołowo (par. Wrząca Wielka) 226, 227, 228
Sokołów (par. Goszczanów) 459, 460
Sokołów (par. Rychwał) 268, 270
Sokołów (par. Sieradz i Dąbrowa Wielka) 289, 291, 315, 317
Sokółek 421
Soleszczyzna młyn 712

- Sołtysy 615
Sompolno 26, 192, **221–224**, 1120, 1165;
kolonia 224
— dekanat 24, 212, 220, 226, 240, 265,
417, 978
Sopel 560
Sopienthal 428
Sowia Góra 397
Sowiaki 321
Sowieńce 802
Sowinie 802
Sowiniec 535
Sowizdrzał 360
Sowizdrzały 321
Sójki 329
Sówki 833
Spalastry 902; pustkowie 901
Spędoszyn 526, 527, 528
Spławce 430
Spławie 238, 239
Spławie Duże kolonia 140
Sporne 254
Spóle 560
Spycimierz 433, **496–498**, 1121, 1174
Srebrnika 557
Srocko (par. Mstów) 763, 765
Srocko 668, **725–727**, 1121, 1174
Sromotka 710, 711, 712
Stajenczynki 1117
Stajenczynny 1117, 1118
Staniochy 329
Stanisławice (par. Borzykowa) 873, 875
Stanisławice (par. Pławno) 935
Stanisławów (par. Brzeźnio) 299, 300
Stanisławów (par. Danków) 748
Stanisławów (par. Kramsk) 251
Stanisławów (par. Przespolew) 169
Stanisławów (par. Przyrów) 775
Stanisławów (par. Sulmierzyce) 944
Stanisławów (par. Wielenin) 532
Stanisławów (par. Wola Wiązowa) 848
Stanisławów Dolny 681
Stanisławów Górny 681
Stanki 748
Stany 776
Stara Gorzelnia 242
Stara Huta 375
Stara Kłodawa 963
Stara Olszyna 411
Stara Presta 852
Stara Wieś (par. Rozprza) 723
Stara Wieś (par. Rychwał) 268, 270
Stara Wieś folwark (par. Giewartów) 393
Starce 321, 322
Starcza **751**, 773, 1120, 1163
Starcze 298
Stare Miasto (par. Wniebowzięcia NMP
w Kaliszu) 99
Stare Miasto 231, 232, 233, 234, 235,
236, **275–277**, 1120, 1167
Stare Pole 301
Starokrzepice 30, 740, 755, 756, 757,
778–779, 1120, 1166
Staropole 775
Starostwo (par. Szadek) 348, 349
Starostwo (par. Tuszyn) 732
Starowa Góra 725
Stary Koniecpol 916
Starzenice 629, 630, 631, 632
Starzyki Szlacheckie 527
Starzyna Szlachecka 527
Starzynki 528, 529
Starzyny 529
Staw (par. Czarnożyły) 565, 566
Staw 96, **173–177**; folwark 177, 1121,
1172
— dekanat 24, 110, 118, 119, 120, 138,
139, 168, 181, 323, 359, 433, 470,
503, 1121, 1122, 1123, 1172
Stawek (par. Czarnożyły) 565, 566
Stawek folwark (par. Sulmierzyce) 944
Stawiska (par. Mąkolno) 218
Stawiska (par. Zagórów) 428
Stawiszyn 96, **177–180**, 1121, 1172
— dekanat 24, 111, 115, 116, 126, 127,
143, 150, 154, 168, 173, 180, 187,
1121, 1122, 1123, 1172
Stawki (par. Dobra) 454
Stawki (par. Rząśnia) 939
Stawki (par. Skęczniew) 495

- Stawki (par. Wyszyna) 283
Stawki (par. Żuraw) 785
Stefania 268
Stefanowizna 697
Stefanowo 215, 218
Stefanów (par. Dobra) 454
Stefanów (par. Kruszyna) 919
Stefanów (par. Małyń) 334
Stefanów (par. Turek) 437
Stefanów folwark (par. Koniecpol) 916
Stefanów Ruszkowski 301
Steklin 1091, 1092, 1093
Steklinek 1091, 1092, 1093
Stelmachy 360
Stelnik 301
Stemplew 531, 532
Stęszów 901, 902
Stęszyce 372
Stęszyce Rospierskie 330
Stęszyce Średnie 330, 331
Sthapki osada młyńska 894
Stobiecki młyn 923
Stobiecko Miejskie 859, 862, 864, 867, 1170
Stobiecko Szlacheckie 859, 864
Stobnica 720, 721, 722
Stobno 116, 118, 119
Stoczki (par. Chojne) 312, 313, 315
Stoczki (par. Dłutów) 804
Stoczki (par. Dworszowice Kościelne) 899
Stoczki (par. Strońsko) 835
Stojanów 119, 121
Stok (par. Wojków) 359, 360
Stok młyn (par. Grzymalina Wola) 697
Stoki 688
Stolec 287, 288, 340–345, 1122, 1177
Stożków 111
Strachanów 459, 460
Strachocice 474, 476, 477
Strachowo 1114; kolonia 1113
Strachów 462, 463
Strachówek 1114; kolonia 1113
Stradom 742
Stradzew (par. Drużbice) 686
Stradzew (par. Korczew) 330, 331
Stradzew (par. Krzeczów) 706, 707, 708
Stradziec (Strojec) 621, 622, 623, 624
Straszewo 65, 78, 86, 1120, 1168
Straszków (par. Kłodawa) 960
Straszków (par. Kościelec Kolski) 211
Straszkówka 960, 964
Straszów 722, 723
Straszówek 722, 723
Strobin 608, 610, 611
Strojec 1170
Strońsko 312, 313, 789, 835–838, 1122, 1175
Stropieszyn 153, 154
Stroski młyn 731
Stróża 681, 683, 684, 685, 941, 1161
Struga (par. Czernikowo) 1093
Struga (par. Sławsk) 275
Strugi (par. Goliszew) 143
Strugi (par. Mierzyce) 601
Strumiany 302, 305
Strumyk 251
Strupiny 802
Stryje Bartoszowe 795
Stryje Księżę 793, 795
Stryje Paskowe 793, 795
Strzała 935
Strzałki 301, 302, 304, 305
Strzałkowo 1170
Strzałkowski osada 470
Strzałków (par. Radomsko) 857, 859, 860, 861, 865, 867, 868
Strzałków (par. Szczerców) 839
Strzałków 433, 469, 470, 471 472, 1120, 1167
Strzechy 116
Strzelce (par. Brzeźnica Nowa) 877, 880, 881, 882, 1162
Strzelce (par. Sulejów) 729
Strzelce Małe 884, 885
Strzelno 71
Strzyż kolonia 140
Strzyżewice 717, 719
Studzienka 421

- Studziennice 939
Stutthof 996, 1034, 1046, 1059
Stypin 219
Stypuły 818, 819, 820
Sucha (par. Kamionacz) 324, 325, 326
Sucha (par. Rząśnia) 939
Sucha (par. Szymanowice) 420, 421
Sucha Wieś 864
Suchany 761
Suchary 430
Suchcice 667, 668, 686, 687, **727–728**,
1119, 1161
Suchemosty 734, 735
Suchoczasy 345, 348, 349
Suchorzyn 318, 319, 320
Suchowola 936, 939; kolonia 939
Sudoły 356
Sudzin 925, 926, 927
Sudzinek 925, 927
Sulanki 241, 242, 261
Sulantowice 823
Sulejów 439, 440, 667, 668, 714, **728–**
731, 983, 1121, 1169
Sulejów Podklasztorny 729
Sulisławice 130, 131, 132
Suliszewice 174, 176, 177
Sulmierzyce 686, 858, **941–944**, 1120,
1162
Sulmów 459, 460
Sulmówek (par. Chlewo) 119, 121
Sulmówek (par. Goszczanów) 459, 460
Sumin 31, 989, 1026, 1032, **1046–1050**,
1030, 1068, 1102, 1113, 1123, 1178
Suradowo 1017, 1023, 1024
Suradówek 1017, 1018, 1022, 1023,
1024
Suszewo 1023, 1024
Suszowy 218
Suszyce 1052, 1053, 1055, 1059
Swarzeń 532
Śwędzieniejewice 818
Śwędzieniejewice Szlacheckie 371, 372
Swieczowo 1023, 1024
Swoboda (par. Lisków) 471
Swoboda kolonia (par. Lututów) 593
Sworawa 977
Syberia 375
Sycanów 833
Sycanówka 834, 835
Sycowo 217
Sygontka 775
Synowce 611
Syraklew 611
Syryczyn 826
Syski 726, 727
Szadek (par. Buczek) 802
Szadek (par. Godziesze) 138
Szadek (par. Kosmów) 157, 158
Szadek (par. Pamięcin) 164, 165
Szadek 288, 332, **345–350**, 1121, 1172
— dekanat 24, 363, 445, 686, 702, 706,
789, 852, 1121, 1122, 1123, 1172
Szadkowice 345, 348, 349
Szadłowice 435
Szadów 435
Szadów Księży 437
Szadów Pański 437
Szadykierz 154
Szale 329
Szałe 116, 119
Szarki (par. Chrlupia Mała) 305
Szarki (par. Danków) 748
Szarlejka 753
Szarłatowo 204
Szarów 509, 510
Szarów Księży 511
Szarów Pański 511
Szczawno (par. Burzenin) 301, 302, 304,
305
Szczawno (par. Rossoszyca) 340
Szczawno (par. Zadzim) 366
Szczekanica 671
Szczepanki 993, 1023, 1024, 1043, 1045
Szczepanki Małe 1045
Szczepanowice 712, 713
Szczepiany 572
Szczepidło 261
Szczepocice 859
Szczepocice Rządowe 864
Szczepocice Szlacheckie 864

- Szczerbiny 1002, 1003
 Szczerców 682, 789, **839–841**, 122, 1175
 Szczerkowo 218, 224
 Szczerkowska Wieś 828, 829, 830
 Szczesie 321
 Szczukowice 690, 691
 Szczukwin 731, 732
 Szczur 852
 Szczutków folwark 466
 Szczypiorno 130, 132, 1165
 Szczytniki 146, 147
 Szczyty 570, 572, 573, 1162
 Szekle (Szetlew) 270, 272
 Szembekowo 1096, 1097
 Szetlewek (par. Rzgów k. Konina) 270, 272
 Szetlewek (par. Trąbczyn) 423
 Szewczyki 611
 Szewo 1022, 1023, 1024
 Szklana Huta 375
 Szkleniec 1093
 Szkudłówka 412
 Szkurłaty 112
 Szpetal Dolny 31, 41, 1051, 1052, 1053, 1055, 1056, 1058, 1059
 Szpetal Górny 967, 989, 999, 1004, 1006, 1007, 1042, **1050–1060**, 1069, 1071, 1123, 1178
 — dekanat 1014, 1060, 1074
 Szpiegowo 1014, 1071, 1073, 1074
 Szreniawa 885
 Szulec 162, 163
 Szurbiniec 725
 Szwajcaria 283
 Szyba 416
 Szydłów 669, 670, 671
 Szymanowice 231, 380, **419–421**, 1122, 1177
 Szymanów młyn 723
 Szymany (par. Boleszczyn) 442
 Szymany (par. Skęczniew) 495
 Szymaszki 360
 Szynkielów 608, 610
 Szysławy 110
 Szyszków (par. Danków) 746, 748
 Szyszków (par. Pławno) 935
 Szyszków (par. Praszka) 622, 623
 Szyszłowo 413, 414
 Szyszyn 277, 278
 Szyszzynek 264, 265, 277
 Ścichawa 703
 Ściegna (par. Chabielice) 681
 Ściegna (par. Kamieńsk) 701, 702
 Ślądkowice 804
 Ślesin 232, **277–279**, 1120, 1167
 Ślimaków 908
 Śmiałki 615
 Śmiechów 478, 480, 481
 Śmielnik 964
 Śmieszne 275
 Śmiłowice 39, 46, **58**, 1119, 1162
 Światonia 532
 Świątkowice 590, 591, 592, 593, 594
 Świątkowizna 360
 Świątniki (par. Górka Pabianicka) 806, 807
 Świątniki (par. Rzgów k. Konina) 270, 272
 Świba 648, 649, 650, 651, 654
 Świdle 169
 Świerczów (par. Burzenin) 305
 Świerczów (par. Piotrków Trybunalski) 669, 670, 671
 Świerczów (par. Widawa) 842, 845
 Świerczyn 65, **87–88**, 1121, 1169
 Świerczyna (par. Godziesze) 138, 141
 Świerczyna (par. Szymanowice) 421
 Świerczyno 911
 Świerczyńsko 722, 723
 Świerków 648
 Świerzyny 835, 837
 Świesz 71–72
 Świetki 329
 Świetnia 421
 Święcia 254
 Święciec 250, 251
 Święta Anna (par. Dąbrowa Zielona) 890
 Święta Anna (par. Przyrów) 775
 Święte (par. Kliczków Mały) 328

- Święte (par. Morzysław) 262
Święte (par. Ostrowąż) 264
Świętne 425
Świętosław 1078, 1079, 1080, 1081
Świnia osada młyńska 885
Świnice Kaliskie 119, 121
Świnice Warckie 433, 447, 462, **498–501**, 508, 1121, 1174
Świrze 875
- Tadzin 725
Takomyśle 116, 119
Talar Młyn 805
Tarczówka 864
Tarnowa (par. Brudzew Kolski) 200, 201, 202
Tarnowa (par. Pyzdry) 416
Tarnowa (par. Tuliszków) 281
Tarnowski Młyn 283
Tarnowskie Góry 996, 997
Tarnówka (par. Bierzwienna) 964, 966
Tarnówka (par. Dąbie nad Nerem) 971
Tarnówka (par. Grzegorzew) 973, 976
Tarnówka (par. Szadek) 345, 349
Tartak 405
Tartak Dobrynicki 722
Tatar 681
Tądle 639
Tądów Dolny 464, 465, 466
Tądów Górny 464, 465, 466
Tążewy 731, 732
Teklina 626
Teklinów (par. Kruszyn) 919
Teklinów (par. Mierzyn) 713
Tekłów 826
Teodorowo (par. Kościelec Kaliski) 154
Teodorowo (par. Wielgie) 1063
Teodorów (par. Dmenin) 893
Teodorów (par. Mikołajewice) 822
Teodorówka 636
Teodory 791
Teodozjów 146
Teofilów młyn 688
Terenia 826
Teresin 712
- Teresina 283
Tłokinia 95, 96, **180–182**, 1120, 1167
Tobołka kolonia 1097
Tokarki 397; folwark 398
Tokary (par. Lubstów) 214
Tokary (par. Żytniów) 662
Tokary 433, **502–503**, 1121, 1174; kolonia 503
Tokarz 705; osada młyńska 704; pustkowie 704
Tokarzew folwark 363
Tomaszew 471
Tomaszewo 414
Tomaszów (par. Chojne) 314
Tomaszów (par. Kobile Wielkie) 911
Tomaszów (par. Radomsko) 864
Tomawa 713
Tomczyki 322
Tomice 420, 421
Tomisławice 518, 520, 521
Tomiszewo 393
Topolin 639, 641, 642
Toporów 599, 600, 601, 602, 830
Toporów Nowy 421
Toporów Stary 421
Topółka 88
Toruń
— diecezja 1110
Toruń 66
Tosin 719
Trąbczyn 231, 380, **421–423**, 1122, 1177
Trębaczów 570, 572, 573, 574
Tręby 386
Trkusów 154, 155, 156
Trojaki 835
Trojanowo 162, 163
Trokarze 560
Troniny 748
Trójka 254
Truskawiec 441
Truskolasy 740, 755, **779–781**, 1120, 1166
Truszczanek 723
Truzow 504
Trząs 703

- Trzciniac (par. Dęby Szlacheckie) 204
 Trzciniac folwark (par. Mierzyn) 713
 Trzcinka 360
 Trzciński – pustkowie 137
 Trzebca 925
 Trzebce 945, 946
 Trzebiczna 335, 336, 337
 Trzebiegoszcz 1050
 Trzebienie Stare 119
 Trzebiny Kościńskie 121
 Trzebiny Nowe 119
 Trzebiny Stare 119
 Trzebuchów 204
 Trzeciaki 329
 Trzepizury 754, 755
 Trzepnica 674, 675
 Trzęsawki 187
 Trzęsów 170, 171
 Trzęśniew Duży 211
 Trzęśniew Mały 211
 Trzy Borki 258
 Trzykopcze 397
 Trzysze 490, 492
 Tubądzin 433, **503–505**, 1122, 1175
 Tuchań 639
 Tulibowo 1011, 1012, 1014
 Tuliszków 231, 232, **279–281**, 1121, 1173
 — dekanat 1121, 1122, 1123, 1173
 Tuluszczyki 560
 Tumanki 329
 Tumawa 712
 Tumidaj 391
 Tupadły 1063
 Turanie 358
 Turek 433, **434–438**, 1121, 1173
 — dekanat 25, **431–535**, 1121, 1122, 1123, 1173
 Turkowice (par. Szpetal Górny) 1059
 Turkowice (par. Turek) 435, 437
 Turlej młyn 715
 Turowo 1024
 Turów 556, 557, 1175
 Tury 253
 Turznia 875
 Tuszyn 668, 724, **731–733**, 802, 1121, 1174
 — dekanat 24, 25, 270, 667, 677, 685, 686, 721, 727, 775, 789, 925, 927, 1121, 1122, 1174
 Tuszynek 731, 732
 Tuszynek Duchowny 732
 Tuszynek Majoracki 732
 Tuwałczew 149, 150
 Twardosławice 669, 671
 Tworkowizna 311
 Tworowice 939, 940, 941
 Tworowiczki 939
 Tyczyn 301, 302, 304, 305
 Tykadłów 95, 96, **182–185**, 1120, 1167
 Tymianek 161
 Tymianki 819
 Tymienice 331
 Tymieniec 174, 176, 177
 Tyniec 99, 100
 Ubysław 509, 511, 530; folwark 510
 Ucisk 687
 Ujazdówek 911
 Ujście osada młyńska 719
 Ulejów 349
 Ulesie (par. Dąbrowa Zielona) 890
 Ulesie (par. Rossoszyca) 340
 Ułany 509, 510, 511
 Umień 959, 960, **984–986**, 1178
 Uniechowo 1059, 1071
 Uniejów 24, 433, **505–517**, 1121, 1174
 — dekanat 24, 466, 1121, 1122, 1123, 1174
 — oficjałat 33
 Uników 287, 288, 328, **350–353**, 372, 374, 1122, 1177
 Upuszczew 144, 145
 Urbanice 629, 630, 631, 632
 Urbany 329
 Urszulin 319
 Ustków 464, 465, 467
 Ustronie 366
 Uszczyń 734, 735
 Utrata 268

- Utrata 791; karczma 790
- Wacławowo 425
- Wacławów (par. Goszczanów) 460
- Wacławów (par. Łądek) 409
- Wacławów (par. Tuszyn) 732
- Wadlew 686, 687, 688
- Waganiec 89
- Wajsów 152
- Wakowy 211
- Walaszczyki 754
- Walentowo 1093
- Walentynów 207
- Waleńczów 753
- Waleskie 1059
- Wałga 416
- Walichnowy 540, **645–647**, 660, 1122, 1176
- Waliszewice 119, 121
- Walków 608, 611
- Wanaty 751, 773
- Wancerzew 763, 765
- Wandalin (par. Rzgów k. Piotrkowa Trybunalskiego) 725
- Wandalin (par. Uników) 353
- Wandów 268
- Wandzin 812
- Wapiennik (par. Kłobuck) 753
- Wapiennik (par. Parzymiechy) 772
- Wapiennik Szlachecki 748
- Wardężyn 244
- Wardężynek 244
- Wardzyn 708, 709
- Warszawa 29
- archidiecezja 31, 959, 963, 965, 968, 969, 971, 973, 978, 983, 984
- Warszów (Warszew) 170, 171
- Warszówka 164, 165
- Warta 433, **517–525**, 1122, 1174
- dekanat 305, 321, 340, 350, 372, 374, 1122, 1123, 1174
- Wartkowice 433, 508, **525–529**, 1121, 1122, 1174
- Warynka 437
- Warzymowo 69, 417, 1167
- Waszkowskie 305
- Wawry 174, 176, 177
- Wawrzonkowo 1066, 1069
- Wawrzyny (par. Babiak) 218
- Wawrzyny (par. Kalinowa) 150
- Ważne 881
- Wąglin 914
- Wąglczew 288, **354–356**, 1122, 1175
- Wąkole (par. Bobrowniki) 1003
- Wąkole (par. Czernikowo) 1093
- Wąkolno 1039
- Wąsosz (par. Konopiska) 754
- Wąsosz 740, **781–783**, 1120, 1166
- Wąsosze 192, **224–226**, **1120**, 1167
- Wdowin 686, 706, 707, 708
- Wdzięczność 195
- Wedsle 360
- Weronki 852
- Wesoła (par. Kamieńsk) 702
- Wesoła (par. Pławno) 935
- Wesołka 793, 795
- Wesołki 106
- Westków 692
- Węgiersk 1110, 1112, 1113, 1114
- Węglew 248, 249
- Węglewice 558, 559, 560, **561–563**, 1122, 1176
- Węglewskie Holendry 249
- Węglowice 780
- Wężina 776
- Węże 572
- Wicherków 444
- Wichernik 606
- Wichertowo 444
- Wichowo 1005, 1008, 1052
- Wichrza 437
- Widawa (par. Kodrąb) 914
- Widawa 789, **842–847**, 1122, 1175
- dekanat 1122, 1175
- Widawa osada młyńska (par. Dobryszyce) 894
- Wideradz 632
- Widzew 826; folwark 824
- Widzów 917, 918, 919, 1170
- Widzówek 919

- Wiechetki 292
 Wiechowo 253
 Wiechucice 289, 291, 292
 Wielawy 250
 Wielenin 434, 508, **529–532**, 1121, 1174
 Wielgie (par. Działyń) 1101, 1102, 1103, 1104, 1105
 Wielgie (par. Stolec) 340, 344, 345
 Wielgie 31, 989, 1021, 1022, **1060–1063**, 1123, 1178
 Wielgie Małe 1061
 Wielgomłyny 857, 858, **944–946**, 1121, 1170
 Wielka Nieszawka 66
 Wielka Wieś (par. Burzenin) 301, 302, 304, 305
 Wielka Wieś (par. Szadek) 345, 348, 349
 Wielka Wieś (Piotrków Trybunalski) 669, 670
 Wielki Las 224
 Wielki Staw 691
 Wielkie Pole (par. Ręczno) 722
 Wielkie Pole (par. Tuszyn) 732
 Wielkopole (par. Ostrowąż) 264, 265
 Wielkopole (par. Suchcice) 728
 Wielodwór 408, 409
 Wielołąka 395
 Wielopole (par. Drużbice) 686, 687
 Wielopole (par. Tuliszków) 281
 Wielopole folwark (par. Pęczniew) 487
 Wieluń 539, **540–548**, 1122, 1175
 — dekanat 24, 25, 32, **537–662**, 770, 1122, 1175
 — oficjałat 33
 — terytorium 24, 32
 Wieniec 39, **58–59**, 1119, 1162
 Wieprzeniec 1093
 Wiercica 774, 775
 Wiertelaki 360
 Wieruszew 242
 Wieruszów 540, **647–655**, 1122, 1176
 — dekanat 24, 32, 582, 739, 1122, 1176
 Wierzbita 923
 Wierzbiak 1015, 1017, 1018, 1019, 1020, **1022–1024**, 1026, 1102
 Wierzbie (par. Mąkolno) 217
 Wierzbie 539, 613, **615–616**, 1121, 1170
 Wierzbica 859
 Wierzbno 402, 403
 Wierzbowice 387
 Wierzbowiec 869
 Wierzchlas 539, 540, **655–657**, 1122, 1176
 Wierzchowiec 719
 Wierzchowiska 1163
 Wierzchowisko 742
 Wierzchy (par. Łask) 790, 791
 Wierzchy (par. Szymanowice) 421
 Wierzchy (par. Wyszyna) 283
 Wierzchy 288, **356–358**, 1121, 1173
 Wierzchy Kluckie 719
 Wierzchy Parzeńskie 719
 Wierzchy Strzyżewskie 719
 Wierzeje 671
 Wierzelin 214
 Wiesiołek 971
 Wieś Szczercowska 839, 840, 841
 Wieścicie 508, 509, 511
 Wietchinin 435, 436, 437
 Wiewiec 858, **946–949**, 1120, 1162
 Wiewiórczyn 790, 791; folwark 791
 Wiewiórka 657, 658, 659
 Wiewióród 920
 Wiewióród Prywatny 923
 Wiewióród Rządowy 923
 Więcki 783
 Wikłów 917, 919
 Wiktor młyn 969
 Wiktorów (par. Biała k. Wielunia) 549, 550, 551, 552, 1175
 Wiktorów (par. Brudzew Kolski) 202
 Wiktorów pustkowie (par. Korczew) 331
 Wilamów (par. Szadek) 345, 348, 349
 Wilamów 434, 508, **532–535**, 1121, 1174
 Wilcza Góra 776
 Wilcze Kąty 1093
 Wilczeniec 1059
 Wilczkowice 108, 110; folwark 111
 Wilczków (par. Głuchów) 458
 Wilczków (par. Miłkowie) 474, 476

- Wilczków (par. Niewiesz) 482, 483, 484
Wilczna (Wilczna Cienińska) 387, 389
Wilczna Wielka (Wilczna Golińska) 387, 389
Wilczogóra 424, 425
Wilczydół 753
Wilczyn (Wilczogóra) 379, 380, **423–425**, 1120, 1167
Wildno 1016, 1017, 1018
Wilhelmogóra 437
Wilkoszewice 722, 723
Wilkowice 869
Wilkowiecko 740, 752, **783–784**, 1120, 1166
Wilkowyja 800, 802
Wilków 234, 236
Wilkszyce 119, 121
Wilwaga 1097
Wincentów (par. Brudzew Kolski) 202
Wincentów (par. Wola Wiązowa) 848
Winduga 730
Winek 944
Winiary 180, 181, 182
Wioska 1024
Wióry (par. Grodziec) 395
Wióry (par. Rzgów k. Konina) – 272
Wirginia 180
Wiry (par. Godynice) 321
Wiry (par. Lututów) 593
Wistka (par. Pajęczno) 929, 933
Wistka Szlachecka 40, 49, **59–61**, 1122, 1176
Wiśniewa 264, 265
Witkowice (par. Borowno) 870, 872
Witkowice (par. Kłomnice) 906
Witkowo 1071, 1073, 1074
Witnica 244
Witoldów 184
Witoskie Rybaki 1055
Witoszyn 1052, 1053, 1055, 1059
Witowąż 1091, 1092, 1093
Witowo (par. Bierzwienna) 966
Witowo (par. Dęby Szlacheckie) 204
Witowo 65, **88**, 1121, 1171
Witów (par. Burzenin) 301, 302, 304, 305
Witów (par. Warta) 518, 520, 521
Witów 667, 668, 715, **733–735**, 1121, 1169
Witówek (par. Dęby Szlacheckie) 205
Witówek (par. Witów) 735
Wizendorf 1066
Władysławowo (par. Kleczew) 401
Władysławów (par. Pabianice) 826
Władysławów (par. Russocice) 266, 267
Władysławów (par. Tuszyn) 732
Własna 751, 773
Włęczę 1091, 1092, 1117
Włocin 359, 360
Włocławek 22, 23, 24, 29, 31, 32
— archidiakoniat 21, 23, 26, 31, 33, 199, 218, 685
— dekanat 25, 26, **37–62**, 40, 1045, 1058, 1122, 1123, 1176
— oficjałat 24, 25, 26, 32, 33, **35–89**
— par. św. Jana Chrzciciela) 39, **40–41**, 60, 1176, 1122
— par. św. Stanisława) **41–42**, 1176, 1122
Włodzimierz (par. Iwanowice) 147
Włodzimierz (par. Kamieński) 702
Włodzimierz (par. Mikołajewice) 822
Włodzimirów 242
Włoka 1117, 1118
Włynice 899, 901, 902
Włyń 324, 325, 326
Wodzierady 820, 822
Wodzin (par. Srocko) 726, 727
Wodzinek 726, 727
Wojciechów (par. Kamionacz) 326
Wojciechów (par. Niewiesz) 484
Wojciechów (par. Tokary) 503
Wojciszki 530
Wojków 140, 287, 288, **358–361**, 1122, 1175
Wojnice Duże 110
Wojnice Małe 110
Wojnowice 899, 901, 902
Wojśławice (par. Chlewo) 119, 121
Wojśławice (par. Korczew) 330, 331
Wojtyszki 360

- Wola – Trutowo 31, 989, 1026, 1032,
1050, **1063–1069**, 1102, 1123
- Wola (dek. lipnowski) 1178
- Wola (par. Brzeźnio) 299, 301
- Wola (par. Gosławice) 242
- Wola (par. Grabno) 808
- Wola (par. Skęczniew) 494, 495
- Wola (par. Turek) 435
- Wola Bałucka 793, 795
- Wola Będkowska 301, 302, 304
- Wola Biskupska 464, 465
- Wola Blakowa 923
- Wola Bogdanowska 676, 677
- Wola Buczkowska 800, 802
- Wola Bykowska 725, 727
- Wola Czepowa 960
- Wola Droszewska 138, 139, 140
- Wola Dzierlińska 305, 306, 307, 308
- Wola Flaszczyna 363, 364, 365, 366
- Wola Głupicka 688
- Wola Grabina 727
- Wola Hankowska 742, 1163
- Wola Jajkowska (Jankowska) 929, 933
- Wola Jedleńska 904, 905
- Wola Kamocka 726, 727, 1174
- Wola Kazubowa 731, 732, 733
- Wola Kiedrzyńska 742
- Wola Kleszczowa 842
- Wola Konopczyna 364
- Wola Koszucka 402, 403
- Wola Koszucka 409
- Wola Kotkowska 690, 691
- Wola Kowalska 469
- Wola Krokocka 332, 333, 334
- Wola Krzysztoporska 676, 677
- Wola Łaska 790, 791
- Wola Łaszowa 241
- Wola Łękańska 692, 694
- Wola Łobudzka 332, 333, 334
- Wola Majacka 305
- Wola Malowana 914
- Wola Marzeńska 818, 819, 820
- Wola Mikorska 717, 719
- Wola Miłkowska 464, 465, 467
- Wola Mokrzewska 784, 785, 1168
- Wola Moszczenicka 716, 717
- Wola Niedźwiedzia 527, 528, 529
- Wola Piekarska 493, 494
- Wola Pierowa 39, 54–55, 1163
- Wola Podłęzna 261, 262
- Wola Pomianowa 318, 319, 320
- Wola Popowska 485
- Wola Pożdżenicka 851
- Wola Przedmiejska 509, 511
- Wola Przerębska 674, 675
- Wola Pszczółtecka 849, 852
- Wola Puczniewska 332, 334
- Wola Raciborska 692
- Wola Rakowa 708, 709
- Wola Rokszycka 669, 670, 671
- Wola Rozostawa 200, 201, 202
- Wola Rudlicka 632, 633
- Wola Rychwalska 268, 270
- Wola Rypułowska 823
- Wola Rzepiszewska 345
- Wola Sikorska 719
- Wola Sipińska 363, 364, 366
- Wola Sromocka 710
- Wola Stryjewska 793, 795
- Wola Szczawińska 301, 302, 304
- Wola Świnicka 499, 500, 501
- Wola Tłomakowa 119, 121
- Wola Wężykowa 809, 810
- Wola Wiązowa 789, 828, 832, **847–849**,
1122, 1175
- Wola Wiewiecka 946, 949
- Wola Wydrzyna 941, 944
- Wola Zadąbrowska 466
- Wola Zadzimska 366
- Wola Zaleska 363, 365
- Wola Zaradzińska 824, 825, 826
- Wola Zdieszulicka 692
- Wola Życińska 925, 926, 927
- Wola Żytowska 807
- Wolbórz 668, **735**, 1121, 1169
— dekanat 685, 735
- Wolc Gruby 869
- Woleń 108, 110, 111
- Wolęcín 1028, 1029, 1030, 1031
- Wolica (par. Chełmce) 117, 119

- Wolica (par. Grzymalina Wola) 697
Wolica (par. Wilamów) 534
Wolnica (par. Burzenin) 302, 304
Wolnica (par. Stolec) 344
Woźnicki młyn 923
Woźniki (par. Bogdanów) 676, 677
Woźniki (par. Lgota Wielka) 920, 921, 923
Woźniki (par. Męka) 335, 337
Woźniki (par. Strońsko) 835, 837
Wójcice 108, 110, 111
Wójcik osada młyńska 896
Wójcin 540, **657–659**, 660, 1119, 1162
Wójcinek 119, 121
Wójtostwo (par. Makowiska) 925
Wójtostwo (par. Pyzdry) 416
Wólka (par. Brzeźnica Nowa) 877
Wólka (par. Brzeźnica Nowa) 881
Wólka (par. Chełmo) 885
Wólka (par. Godynice) 321
Wólka (par. Kłodawa) 964
Wólka (par. Morzysław) 261
Wólka (par. Srocko) 726
Wólka (par. Widawa) 842, 845; kolonia 845
Wólka (par. Wielenin) 532
Wólka Bąkowa 677
Wólka Bykowska 671
Wólka Bytowska 914
Wólka Kaliska 429, 430
Wólka Kruszyńska 711
Wólka Łyszkowska 478, 480, 481
Wólka Podwodzka 712
Wólka Przatowska 345, 348, 349
Wólka Roźniatowska 711, 712
Wólka Szlachecka 527, 528, 529
Wólka Wojsławska 330, 331
Wrąbczyn 428
Wrąbczynek 428
Wręczyca 929, 933
Wręczyca Mała 753
Wręczyca Wielka 753
Wrocław
— diecezja 26, 30, 32, 647, 739, 756, 778
Wroniawy 459, 460
Wroników 722, 723
Wronowie 790, 791
Wronów 421
Wrony (par. Klonowa) 329
Wrony (par. Radomsko) 864
Wrońsko 796, 797, 798
Wroszkowo 380
Wrotynia 1097
Wróbel 146, 147
Wróblew (par. Mokrusko) 604, 606, 1162
Wróblew 288, **361–363**, 1122, 1175
Wróblina 281
Wrząca (par. Brzeziny) 141
Wrząca (par. Godziesze) 140
Wrząca (par. Lutomiersk) 813, 815, 816
Wrząca (par. Turek) 435, 437
Wrząca (par. Wojków) 359, 360
Wrząca folwark (par. Konin) 236
Wrząca Mała 226, 227, 228
Wrząca Wielka 26, 192, **226–228**, 1120, 1166
Wrząsawa 810, 812
Wrzesiny 818, 819, 820
Wrzeszczewice 793, 795, **796**, 1120, 1168
Wrzeszczewiczki 795
Wrzosowa 742
Wrzosy (par. Brodnia) 447
Wrzosy (par. Restarzew) 830
Wspólna 677
Wsto 819
Wszczonowice 839
Wtórek 425
Wujaszkowo 1080
Wycinka 202
Wyczerpy 763
Wyczerpy Dolne 742
Wyczerpy Górne 742
Wydory 132
Wydrzyn (par. Czarnożyły) 539, 565, 566, 1175
Wydrzyn (par. Łask) 790, 791
Wydrzynek 790
Wyganki 106

- Wyganów 463
 Wygiełdów 622, 623
 Wygiełzów (par. Marzenin) 818, 819, 820
 Wygiełzów 789, **849–853**, 1122, 1175
 Wygnanki 172, 173
 Wygoda (par. Bogdanów) 677
 Wygoda (par. Charłupia Wielka) 311
 Wygoda (par. Czernikowo) 1092, 1093
 Wygoda (par. Kazimierz Biskupi) 397
 Wygoda (par. Konopiska) 754
 Wygoda (par. Lisków) 471
 Wygoda (par. Łobudzice) 712, 713
 Wygoda (par. Nowogród) 1114
 Wygoda (par. Radomsko) 864
 Wygoda (par. Tłokinia) 182
 Wygoda (par. Wąsosze) 226
 Wygoda (par. Zadzim) 366
 Wygoda folwark (par. Godziesze) 140
 Wygoda Mikołajewska 822
 Wygoda Zalewska 822
 Wygwizdów (par. Przyrów) 775
 Wygwizdów (par. Wielgomłyny) 946
 Wygwizdów (par. Żuraw) 785
 Wykno 722
 Wykuszów 171
 Wylany 251
 Wylazłów (par. Bałdrzychów) 439, 441
 Wylazłów (par. Pęczniew) 487
 Wylewy 1093
 Wymokłe 1104
 Wymysłowo 224
 Wymysłów (par. Buczek) 802
 Wymysłów (par. Kobiełe Wielkie) 911
 Wymysłów (par. Krzepczów) 706, 707
 Wymysłów (par. Rzejowice) 941
 Wymysłów (par. Zagórow) 428
 Wymysłów (par. Żytno) 953
 Wymysłów kolonia (par. Górka Pabianicka) 807; folwark 807
 Wymysłów młyn (par. Drużbice) 687
 Wymysłówek 864
 Wymyślin 1064, 1066, 1069
 Wypychów 850, 852
 Wyrazów 754, 755
 Wyrębów 439, 441
 Wyrów 177, 180
 Wysieradz 822
 Wysiołki Olesińskie 1074
 Wysiołki Witkowskie 1074
 Wysokie 250, 251
 Wyszyna 231, 252, 232, **281–283**, 1121, 1173
 Zabel 405
 Zabełków 688
 Zabłocie (par. Brzyków) 796, 797, 798
 Zabłocie (par. Czernikowo) 1093
 Zabłocie (par. Dmenin) 893
 Zabłocie (par. Grzegorzew) 973, 976
 Zabłotka 220
 Zabłoty 705
 Zaborowa 108
 Zaborów (par. Gomulin) 689
 Zaborów (par. Gruszczycy) 324
 Zaborów (par. Małyń) 332, 333, 334
 Zaborów (par. Wielenin) 530, 531, 532
 Zaborze 391
 Zabrodnia 218
 Zabrodzia 162
 Zabrodzie 901, 902
 Zabrzezie 681
 Zacisze (par. Częstochowa) 743
 Zacisze (par. Przespolew) 169
 Zacisze (par. Uniejów) 511
 Zacisze folwark (par. Niedospielin) 928
 Zadąbrowie 464, 465
 Zadębieniec 322
 Zadowice 138, 139, 140
 Zaduski osada młyńska 1073
 Zaduszniki 31, 989, 1004, 1014, 1021, 1043, 1044, 1051, 1052, 1062 **1069–1074**, 1123, 1178
 Zadworna Wieś 281
 Zadzim 288, **363–369**, 445, 446, 447, 1121, 1173
 Zagacie 916
 Zagaj 495
 Zagajew 518, 520, 521
 Zagłówki 705

- Zagorzyn 164, 165
Zagorzyniek 99
Zagoźnica 405
Zagórki (par. Brodnia) 445, 446, 447
Zagórki (par. Charłupia Mała) 305, 306
Zagórna 138
Zagórów 231, 380, 406, **426–428**, 1122, 1177
— dekanat 244, 1122, 1123, 1177
Zagórz 1168
Zagórze (par. Chełmo) 884, 885
Zagórze (par. Kłobuck) 753
Zagórze (par. Pławno) 935
Zagórze (par. Żuraw) 784, 785
Zagórzycze 835, 837
Zagrodnica 1164
Zagrodniki 829, 830
Zagrzeb 351
Zajączki (par. Godziesze) 140, 141; folwark 140
Zajączki 740, 746, 747, 748, **749–750**, 755, 1120, 1166
Zajeziory 1028, 1029, 1030, 1031
Zajęcze Wielkie 1170
Zakrzew (par. Jeziorsko) 464, 465, 466
Zakrzew (par. Kłobuck) 753
Zakrzew (par. Kodrąb) 911, 912, 914; osada młyńska 911
Zakrzewek 217, 218
Zakrzewo (par. Błaszki) 108
Zakrzewo (par. Gruszczycze) 322
Zakrzewo 86, **87**, 1120, 1168
Zakrzewo Małe (Zakrzewek) 254
Zakrzewo Wielkie (Zakrzew) 254
Zakrzów (par. Brzeźnica Nowa) 877
Zakrzów (par. Radomsko) 859
Zakrzówek (par. Brzeźnica Nowa) 880, 881
Zakrzówek (par. Radomsko) 864
Zakrzyn 469, 470, 471, 472
Zakupowo 798
Zalas 888, 890
Zalasy 833
Zalepa 688
Zalesiaki 572
Zalesice (par. Lgota Wielka) 923
Zalesice (par. Przyrów) 775
Zalesiczki 894, 896; osada młyńska 896
Zalesie (par. Dąbie nad Nerem) 971
Zalesie (par. Dmenin) 893
Zalesie (par. Kodrąb) 914
Zalesie (par. Marzenin) 820
Zalesie (par. Mikołajewice) 820, 821, 822
Zalesie (par. Morzysław) 261, 262
Zalesie (par. Myślibórz) 264
Zalesie (par. Rusiec) 832
Zalesie (par. Sieradz) 292
Zalesie (par. Uniejów) 509, 510, 511
Zalesie (par. Wielgomłyny) 945, 946
Zalesie (par. Witów) 734
Zalesie (par. Wygiełzów) 849, 850, 852
Zalesie (par. Zadzim) 363, 364, 365, 366
Zalesie kolonia 140
Zaleski młyn 896
Zaleśna 138
Zaleśnia 719
Zalew 820, 822
Zalewek, 822
Zalewice 735
Zalewnia 141
Załawie 953
Załącze 600, 602
Załącze Małe 772
Załącze Wielkie 618
Załęże Małe 599
Zamęty 135
Zamkowskie, pustkowie 584
Zamkowy folwark 123
Zamłynie 330, 331
Zamostki 835
Zamoście (par. Burzenin) 301, 304
Zamoście (par. Cieszęcin) 560
Zamoście (par. Giżyce) 136, 137
Zamoście (par. Grabno) 808, 809
Zamoście (par. Wiewiec) 946, 948, 949
Zamoście Bełchatowskie 694
Zamoście Grocholickie 694
Zapole (par. Brzeźnio) 299, 300, 301
Zapole (par. Kodrąb) 911, 912

- Zapole pustkowie (par. Rusiec) 833
 Zapolice (par. Kodrąb) 914
 Zapolice (par. Strońsko) 835, 837
 Zapowiednia 416
 Zapowiednik 375; pustkowie 375
 Zapusta 315
 Zapusta Mała 291, 292
 Zapusta Wielka 291, 292
 Zarembów 320
 Zarębice 911
 Zarębie 774, 775
 Zarzecze (par. Kaszewice) 703
 Zarzecze (par. Szymanowice) 420
 Zarzeczewo 1010, 1011, 1012, 1014,
 1052, 1053, 1055, 1059; młyn 1011;
 dwór 1011
 Zaspy (par. Miłkowice) 476, 477, 478
 Zaspy (par. Skęczniew) 493, 494
 Zastawie 411
 Zastruże (par. Dobra) 454
 Zastruże (par. Rzgów k. Konina) 270, 272
 Zastryk Molendinum [Młyn] 702
 Zataje 560
 Zawada (par. Bobrowniki) 1003
 Zawada (par. Kamienica Polska) 751
 Zawada (par. Mstów) 763, 765
 Zawada (par. Poczesna) 773
 Zawada (par. Wartkowice) 526, 527, 528
 Zawada 906, 907, 908, **909**, 1120, 1164
 Zawada folwark (par. Giżyce) 138
 Zawadka 967
 Zawadki (par. Grzegorzew) 973, 976
 Zawadki (par. Wróblew) 361, 362, 363
 Zawady (par. Błaszki) 108, 110, 111
 Zawady (par. Drużbin) 318, 319
 Zawady (par. Grocholice) 692, 694
 Zawady (par. Parzno) 719
 Zawady (par. Tłokinia) 180, 181, 182
 Zawady (par. Wąsosz) 783
 Zawady (par. Widawa) 842, 845; ko-
 lonia 845
 Zawały 677
 Zawisna 751, 773
 Zawodów 692, 694
 Zawodzie (par. Częstochowa) 742
 Zawodzie (par. Kalisz) 97, 99, 1165
 Zawrzyn 249
 Zberzyn 384, 385, 386
 Zberzynek 385, 386
 Zbiersk 96, **185–187**, 1172
 Zbijowa 688
 Zborowskie 331, 335, 336
 Zborowskie Holendry 337
 Zborów (par. Dembe) 127, 128, 129,
 130, 1167
 Zborów (par. Skęczniew) 495
 Zborów (par. Widawa) 842, 845
 Zbrachlin 65, 78, **89**, 1120, 1168
 Zbrojewskie 748
 Zbylczyce 461, 462, 463
 Zbyłowice 868, 869
 Zbyszek 719
 Zbytkowo 1005
 Zdania 859, 864
 Zdroje 393
 Zdrojki (par. Dęby Szlacheckie) 204
 Zdrojki (par. Turek) 437
 Zdrowa 870, 872
 Zduny (par. Tłokinia) 180, 181, 182
 Zduny (par. Zduńska Wola) 372
 Zduńska Wola 288, 330, 331, **370–372**,
 1121, 1171
 Zdziemieszki 141
 Zdzieszulice 692
 Zdzieszulice Dolne 694
 Zdzieszulice Górne 694
 Zdżary 826
 Zdżenice 142
 Zegarek 307
 Zeleń 387
 Zelgoszcz 530, 531, 532
 Zelów 800, 802, 1161
 Zębowo 1091, 1092, 1093, 1106, 1107,
 1109; kolonia 1109
 Zębówiec 1105, 1106
 Zgłowiączka 40, 43, **61–62**, 1119, 1162
 Zgoda 260
 Zgórniaki 329
 Zgórz 301
 Zielenieszczyzna 1093

- Zieleń 498
Zielęcice 818, 819, 820
Zielęcín (par. Góra) 144, 145
Zielęcín (par. Rząśnia) 936, 939
Zielona 366
Zielona Baba 215
Ziemęcín 459, 460
Zimna Woda (par. Parzymiechy) 772
Zimna Woda (par. Przespolew) 169
Zimne 461, 462, 463
Zimny Zdrój 1093
Zimochowice 421
Złewody 1071, 1073, 1074
Złochowice 753, **754**, 1120, 1166
Złoczew 287, 288, 350, 352, **372–376**,
1122, 1177
— dekanat 1122, 1123, 1177
Złoczewska Wieś 375
Złota 967
Złote Kurpie 321
Złotkowy 244, 245
Złotków 380, 425, **428–430**, 1121, 1172
Złotniki 160, 161, 1167
Złotniki Małe 141, 142, 143
Złotniki Wielkie 141, 142, 143
Złotopole 991, 993, 994
Złotoria 989, 1077, 1084, 1094, 1095,
1096, 1098, 1099, 1110
Złotowizna 311
Zmiotki 492
Zmożna Wola 722, 723
Zmuda 593
Zmyślin 1003
Zmyślona (par. Cieszęcín) 560
Zmyślona (par. Osjaków) 611
Zmyślona (par. Strońsko) 837
Zmyślönka 182
Zofia 214
Zofijka 1059
Zofiówka (par. Drużbice) 688
Zofiówka (par. Górka Pabianicka) 807
Zofiówka (par. Tuszyn) 733
Zosin 1104
Zosina 161
Zosinki 245
- Zrębice 773
Zwiasty 364, 365
Zwierzchociny 226, 227, 228
Zwierzchowska Wola 676
Zwierzchów 676, 677
Zwierzchy 558
Zwierzyniec (par. Godynice) 321, 322
Zwierzyniec (par. Krzepice) 758
Zwierzyniec (par. Pyzdry) 416
Zwierzyniec (par. Starokrzepice) 780
Zwierzyniec Duży 688
Zwierzyniec Mały 688
Zygmuntów 837
Zygmuntówek 474
Zygry 363, 364, 365, 366, **369–370**,
1121, 1173
- Źródła 835
- Żabieniec (par. Biała Górna) 745, 1163
Żabieniec (par. Lipno) 1039
Żabieniec (par. Wielenin) 532
Żabiński – pustkowie 137
Żaby 896
Żagliny 833; pustkowie 834
Żakowice 154, 155, 156
Żar 703
Żarki 896
Żarnów 322
Żary (par. Rusiec) 833
Żary (par. Rząśnia) 939
Żądło 687
Żdzary (par. Wygiełzów) 851
Żdzary (diec. poznańska) 764
Żdzary (par. Lisiec Wielki) 259, 260
Żdzary (par. Pyzdry) 416
Żdzary (par. Tokary) 503
Żdzary 578, 657, 658, **659–660**, 1162,
1119
Żdżenice 473, 474
Żegocin 164, 165
Żelazków (par. Goliszew) 141, 142, 143
Żelazków folwark (par. Młodojewo) 412
Żelazo 560
Żelaźniki 1117, 1118

- Żelichów 703
Żeliszaw 108, 109, 110, 111
Żerdzina 780
Żerechowa 713; kolonia 713
Żerechów 464, 465, 467
Żerniczki (par. Rusiec) 832
Żerniczki (par. Rychnów) 173
Żerniki (par. Bałdrzychów) 439, 441
Żerniki (par. Blizanów) 104, 105, 106, 107, 108
Żerniki (par. Rychnów) 172
Żerniki (par. Wierzchy) 358
Żerochowa 712
Żeromin 725, 726, 727
Żeronice 443, 444
Żeronice Małe 441
Żeronice Podleśne 441
Żeronice Wielkie 442
Żeroniczki 443, 444; osada 442
Żeronie 804
Żerosławice 305, 306, 307, 308
Żłobnica 941, 944
Żołwiniec 279
Żórawin 662
Żrekić 262
Żuchowice 690, 691
Żuchowo 1024
Żuki 436, 437
Żuraw (par. Wojków) 360
Żuraw 740, 761, 762, 784–785, 1120, 1168
Żurawiec 363
Żurawieniec 218
Żychlin 276, 277
Żychów 469, 470, 471
Żychy 899
Żydów 116, 119
Żytniów 540, 660–662, 1121, 1170
Żytno 857, 858, 886, 949–953, 1120, 1164
Żytno Małe 949, 950
Żytowice 820, 822

